Google

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

2 H. As. 159

Digitized by Google

<36606829090012
<36606829090012
Bayer. Staatsbibliothek
Digitized by Google

Lit. D. no. 20.

J. Vermeer, Az. — Ten Geschenke ontvangen van
Pieter Brasser, Lz: tot een aandenken:
Koudekerke, bij Middelburg;
Donderdag den 3e Mei 1860.

Digitized by Google

Dezen Boek behoor
tot Leijn Brasser
in Den Jaare 1819
Gekogt temiddelbür
in Zeeland op Den
Donderdag Den 2 Septemb
Anno 18 $\frac{\text{De 9 Maant}}{\text{De 2 Dag}}$ 19
Koüdekerke
Leijn Brasser
R.t.

Digitized by Google

Digitized by Google

Naukeurige Beſchrijving
VAN
ASIA,
Behelſende de Geweſten van ganſch
SYRIEN,
EN
PALESTYN
OF
HEILIGE LANT.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Naukeurige
BESCHRYVING
Van gantsch
SYRIE,
EN
PALESTYN
OF
HEILIGE LANT;

Behelsende

de Gewesten van *Fenicie, Celesyrie, Kommagene, Pierie, Cyrestika, Seleucis, Kaßiotis, Chalibonitis, Chalcis, Abilene, Apamene, Laodicis, Palmyrene, &c.*

Beneffens de Landen van

Perea of *Over-Jordaen*, *Galilea*, byzonder *Palestijn*, *Judea* en *Idumea*:

VERTOONT

In een bondigh ontwerp van 's Lants benamingen, bepalingen, verdeilingen, steden, vlieten, bergen, gewassen, dieren, zeden en aert der inwoonders, bestiering, godsdienst en geschiedenissen.

Verrijkt met lantkaerten en afbeeldingen der voornaemste steden, en gedenkwaerdighste gebouwen.

Na 't leven getekent, en in koper gesneden.

Getrokken uit verscheide oude en nieuwe Schrijvers, en bericht van ooghtuige onderzoekers.

Door Dr. O. DAPPER.

t'AMSTERDAM,

By JACOB van MEURS, Boekverkoper. 1677.

Digitized by Google

Bayerische
Staatsbibliothek
München

Digitized by Google

Aen den grootachtbaren en gestrengen Heer,

de Heer

NIKLAES WITSEN;

Gecommitteerde Raedt

van hare Ed. Groot Mog. de

Heeren Staeten van

HOLLANT en **WESTVRIESLANT:**

En nu

der zelver Gedeputeerde te velde:

Oudt Schepen en Raedt der stadt

AMSTERDAM.

WEl te recht heeft *Tacitus* mogen schrijven:

Rebus cunctis inest quidam veluti orbis: ut temporum, ita morum vices vertantur.

gelijk de gemeine spreuke in een zelven zin luidt:

Omnium rerum vicissitudo.

waer op ook slaet:

Tempora mutantur, & nos mutamur in illis.

en

Omnia sublunaria mutationi obnoxia.

want de wisselvalligheit en verandering bespeurt men niet alleenlijk in alle bezielde schepselen, die onder het maenront hun onthout hebben; maer ook in alle grove en onbezielde stoffen:

Corruptio enim unius, est generatio alterius;

en inzonderheit in werken, door menschen

 han-

Digitized by Google

handen, kunſt en ſchranderheit voortgebraght.

Zelfs de grootſte en machtighſte heerſchappyen, koningrijken, landen en ſteden onderwerpen zich dezer ſtrenge wet, als oppervooghdeſſe, en komen op hare banken te ſtranden en ſchipbreuke te lijden.

Het geweſt, dat Zijne Geſtr. hier op papier ziet gebraght, kan een krachtigh en levendigh voorbeelt verſtrekken: want geen lant, geweſt of koningrijk op den gantſchen aerdbodem, heeft ſedert zijnen eerſten aenvang tot aen deze eeuwe meer rampen, en verandering des tijts uitgeſtaen.

Een geweſt, dat by ouds ſchier een onbereekelijk getal van ſteden bezad, en doorgaens in het oud verbont van wege zijne vruchtbaerheit, in het voortbrengen van melk en honigh, geroemt wort, leit nu meerendeels met onvruchtbare wilderniſſen, ruighten, doornen en diſtelen bewaſſen, en met rouwe klippen en ſteenrotſen beſtuuwt, of met puinhopen overſtelpt, en met verwoeſte en onvolkrijke dorpen en gehuchten bezet.

Ja het gantſche beloop en bedrijf van 's menſchen leven heeft zich aen deze ſtrenge wet der verandering en wiſſelvalligheit moeten overgeven en haer onderwarigh maken, en neemt, na de verſcheidenheit des tijts, een verſcheiden zwier en wezen aen.

Men vind'er onder de aeloude Grieken en Romeinen, die, na den oorlogh en uitheemſche geweſten bezocht te hebben, zich op de letteren en wetenſchappen leiden, en het roer van ſtaet onderſchepten.

Dan heden heeft de tijt weer, na gewoonte, verandering gemaekt, en inzonderheit in Zijne Geſtr. zijne oude nukken doen blijken: want Zijne Geſtr. na die den krijts der wetenſchappen door-

Digitized by Google

doorſnuffelt, en uitheemſche geweſten, zoo die na't koude Noorde, als onder heeter zon gelegen zijn, bezocht, en het roer van Staet reeds eene wijle met kloek beleit en onvermoeiden arbeit helpen beſtieren heeft, is nu ten oorloge gevordert, en ziet, onder het gaa ſlaen van 's lants krijghszaken, de bloedige wapenen van Mars wanken, en krijgsheiren tegens krijgsheiren ſchrap ſtaen, en elkandren 't hooft bieden: of hoort het balderen en donderen uit musket en grof geſchut op 's vyants wallen.

Dies zou men met recht mogen dughten, dat ik veilight by zijne Geſtr. in dien ſtaet-verwiſſeling, en onder het vervarelijk geklank van wapenen en yzelijk veltgeſchrey der heirlegers, met deze vreedzame ſtoffe der zanggoddinnen:

Nam inter arma leges & Muſæ ſilent,

t'onbequamer tijde koom verſchijnen, en dit gering bundel van bladen, met letteren bezait, op een velt, t'elkens met lijken en dooden bezait, ongevoeghelijk aenbieden en opdragen: 't en zy zijne Geſtr. genegentheit en trek tot den inhout dezes werks, en t'effens deſſelfs kundigheit, my het tegendeel genoechzaem deed verzekeren: behalve dat de meeſte zaken, daer in vervat, ook de woede en rampen des oorloghs wel grotelix geſmaekt, en niet weinigh ſtoffe tot het beſchrijven verſchaft hebben.

Op dien vertrouwen, en op ſteun van zijne Geſtr. heuſcheit, (zoo ik ergens, desaengaende, de regelen van gevoeghelijkheit en heuſcheit zou mogen overtreden of te buiten gegaen hebben,) beveel ik dit werk, onder zijn Geſtr. gezagh en naeme des t'onbeſchroomder het licht: want het is behoorlijk en billijk, dat men zich na de loffelijke en prijzelijke gewoonte der Ouden ſchikke,

die,

Digitized by Google

die, in het uitgeven van hunne ſchriften, zich van den eenen of anderen aenzienelijken perzoon voorzagen, en deſſelven doorluchtigen naem op het voorhooft deden prenten, eensdeels om het werk door den zelven des te meer aenziens en luiſters by te zetten: en eensdeels, om onder dien, als een ſcheutvry ſchilt, tegen het beriſpen van laekzieke tongen veiligh te ſchuilen:

Nam qui ſcribit, teſte Hieronymo, multos judices ſumit, ſi non adſit, qui defendat, qui patrocinetur, labitur ſcriptoris fama.

Zoo zijne Geſtrengheit des gevalt, en gewaerdight daer toe de gunſtige hant te bieden, ik zal mijn ooghwit volkomen getroffen hebben, en traghten voortaen in plicht van ſchuldige onderdanigheit t'zijnwaerts te volherden.

In Amſterdam, in Oogſtmaent, 1677.

OLFERT DAPPER.

VOOR.

Digitized by Google

VOORREDE
aen den
LEESER.

AEn het beſchrijven van het leven van koning *Alexander de Groote*, hebben, naer men zeidt, zich over de drie hondert pennen afgeslooft: geen minder getal van Schrijvers, van verſcheide talen en landaert, heeft aen het beſchrijven van *Syrie* en Heilige Landt, (anders *Kanaan*, *Iudea*, of *Paleſtijn* genoemt,) van aller geheuchenis her, zijnen arbeit en tijt beſteet: en zeker niet vruchteloos noch vergeefs: naerdien de bekentmaking en beſchrijving der bezondere plaetſen des Heiligen Landts tot merkelijke opening en verſtaen van het lezen der H. Schrift ſtrekken: behalve dat de merkwaerdigheit en voortreffelijkheit der ſtoffe de menſchen driftigh tot hare beſchrijving maekt: alzoo dit geweſt den Zalighmaker in zijne geboorte, opvoeding, lijden en doot gezien heeft.

Onder d'oudſte Schrijvers des Heiligen Lants magh met recht *Fl. Iosephus*, een Joodſche prieſter, geſtelt worden, die ontrent het jaer tzeventigh, na des Zalighmakers geboorte, tot aen de tijden van keizer *Trajaen*, gebloeit, en doorgaens in zijne boeken van de Joodſche oorlogen en aeloutheden vele plaetſen van *Syrie* en 't Heilige Lant in 't Griekſch beſchreven heeft.

Namaels heeft *Euſebius*, eertijts biſſchop van *Ceſarea* in *Paleſtijn*, (die op het jaer driehondert en dertigh in *Syrien* bloeide, en des jaers drie hondert twee en veertigh overleed) eene Plaetsbeſchrijving van *Iudea* gemaekt, en de erfdeelen der 12 ſtammen onderſcheidelijk, en eene afbeelding der ſtad Jeruſalem en tempel, beneffens eene kort verklaring, ontworpen. Daerenboven heeft hy een byzonder boek van de namen der ſteden, vlieten, vlekken en verſcheide plaetſen, die in de Schrift voorkomen, in 't Griekſch, na d'orde van 't Abé, beſchreven: het welk door *Hieronymus* (die, na een verblijf van veertigh jaren in 't Heilige Lant, des jaers vierhondert en dertigh, in zijnen ouderdom van een en tnegentigh jaren te Bethlehem overleed) in 't Latijn vertaelt, en op 't jaer 1631. door den Jeſuit *Iacobus Bonfrerius* met verklaringen en byvoeghſelen verrijkt is. Hieron. proem. in loca Hebraic.

Na *Euſebius* en *Hieronymus* hebben ontallijke Schrijvers, van tijt tot tijt, het zelfſte geweſt, zoo in 't geheel als by ſtukken, op papier geſtelt, en andere hunne reisbeſchrijvingen, die zy derwaerts gedaen hadden, in 't licht gebracht.

Dan

Digitized by Google

Dan onder alle Schrijvers des Heiligen Lants, uit een onbereekelijk getal, verdient *Kristiaen Adrichom*, geboortigh van Delft, met zijn tooneel des Heiligen Lants, de voornaemste en grootste lof: die onder dien naem op't jaer 1589. een beschrijving van het gantsche Heilige Lant, na d'orde van de twalef stammen, in't Latijn (getrokken uit verscheide Schrijvers, en inzonderheit uit *Brokard*,) uitgegeven, en daer aen, volgens zijn eigen schrijven, met groote neerstigheit en vlijt geduurighlijk dertigh jaren gearbeit heeft.

Onder de hedendaeghsche Schrijvers en die van deze eeuwe, heeft men ook een groote meenighte in alle talen: hoewel by veelen naulix iet, dat merkwaerdigh en lezens waerdigh is, gevonden wort. De voornaemste zijn de volgende: *Iohannes Kootwijk, Zwallard, Sandijs, Thomas Fuller, Eugenius Roger, Surius, Doubdan, Thevenot, Quaresmius, Samuel Bochart, Christophorus Heidmannus, Gonzales, Iohannes Lichtfoot, &c.*

Onder de genen, die den tempel Salomons beschreven hebben, verdienen d'eerste plaetse *Villapand, Matthias Haffenreffer, Lee, Iakob de Leeuw, Iohannes Lichtfoot, Cocceus, &c.*

Uit alle deze Schrijvers, (om niet te reppen van veel meer andere,) en zelfs ook ooghtuige onderzoekers, heb ik getrokken 't geen my ter zake diende. Voor al heb ik de kort en bondigheit zoeken te behertigen, en inzonderheit vele onnodige en buitensporige voorvallen en geschiedenissen, die de Roomsgezinde Schrijvers doorgaens onder hunne Schriften, in het beschrijven van de plaetsen des Heiligen Lants, mengen, trachten te mijden. Dies onaengezien is het werk onder de hant tot een merkelijk getal van bladen aengegroeit: uit oorzake van desselfs grooten omslagh, veelheit der plaetsen, en geschil der Schrijvers.

De misslagen, die hier en daer zouden mogen ingeslopen zijn, gelieve de lezer met bescheidenheit aen te nemen, en ten besten te duiden: naerdien moeyelijke en distelige stoffen van schrijven, zoodanige deze met recht magh genoemt worden, die gemeenelijk na zich slepen.

Zoo ergens ook uit de pen iet onverziens moght gevallen zijn, dat te veel na 't Roomsch of Onroomsch smaekt, ik beroep my in dien deele op de Schrijvers daer ik het uit getrokken heb, dien men het, en niet my, zal mogen toeschrijven.

In de spelling der eigen namen heb ik niet altijt den Hebreeuschen, Griekschen of Latijnschen trant gevolght: maer die by wijlen na de Nederduitschen gesmeet: gelijk men ook op eenige plaetsen, in stede van Christus, Krist zal vinden: des heb ik den Lezer, zoo hem dat moght aenstootelijk voorkomen, te vore willen verwittigen.

Nau-

Digitized by Google

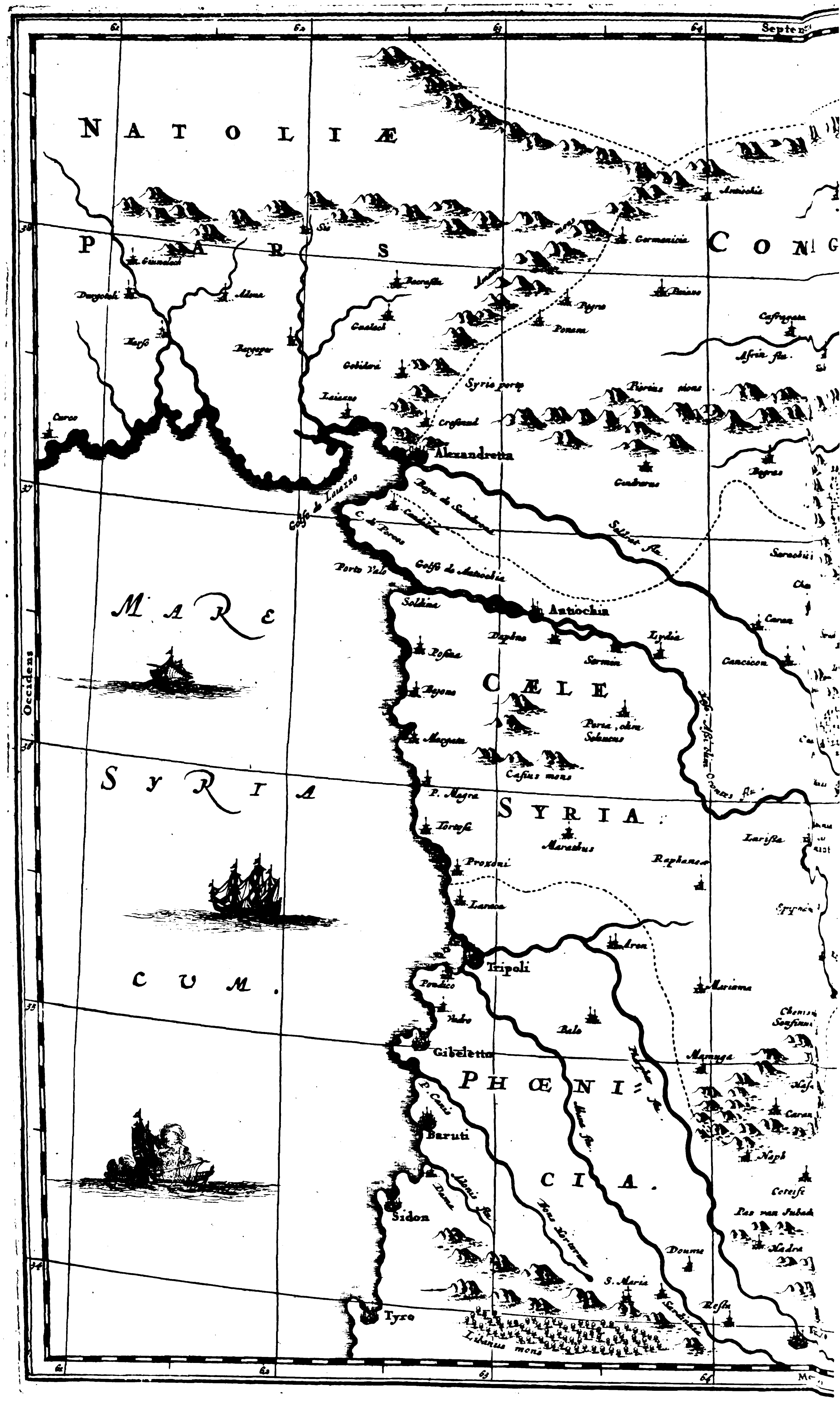

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Bayerische Staatsbibliothek München

Naukeurige
BESCHRYVING
van
SYRIE.

Benaming van Syrie.

SYrien, of *Syrie*, een gewest van groot Asie, en zeer besaemt in de geestelijke en wereltlijke boeken, wort alzoo gemeenelijk by de Neer en Hoogduitschen, na den voorgangh van Grieken en Latijnen, geheten; maer by de Franzoisen gebroken, *Surie*, *Sourie*, en by d'Italianen *Soria* en *Sorien*, en by de Turken, Armeniers, en andere Oosterlingen *Soristan*, dat 's lant van *Sorie* of *Syrie*: want *stan* bediet in 't Turcksch en Persisch lant.

D'Arabieren noemen *Syrie Sjam*, en, met het voorstellen van het Arabisch woortledeken *al*, *Assjam* of *Alscham*, en *Scham*, zoo eenige spellen: welke naem *Sjam* ook aen de stad Damaskus en aen haere lantstreke eigen is: want veeltijts worden de oostersche hooftsteden met een zelven naem van het gantsche lant genoemt. (Zie pag. 17.)

Desgelijks wort de Middellantsche zee, na het gewest van Syrie, het welk zy ten Weste bespoelt, by d'Arabieren in 't Arabisch *Bahâr Alsjâm* genoemt; dat is, zee van *Alsjâm* of *Syrie*.

Wyders, *Sjam* betekent in 't Arabisch links: als of men lant of lantschap aen de linke-hant wilde zeggen: gelijk daer-en-tegen *Jemen*, of *Aljemen*, rechts, of lant aen de rechtehant: door welken naem by d'Arabieren gelukkigh Arabie wort verstaen.

Syrie, naer men zeid, wort *Sjam*, en gelukkigh *Arabie Jemen*, genoemt, ten aenzien van de stad Mekka: dewijl de Ismaëliten en andere Arabieren, wanneer zy na die plaetse het aengezight wenden, *Syrie* op de linke-hant, en *Jemen* op de rechte hebben: waer over ook de Noorder gewesten by hen de linke, en de Zuider de rechte geheten zijn.

Ten zelfsten inzichte wort Afrika by hen *Magarabon* genoemt, dat 's Weste, of lantschap tegen 't Weste.

Of veilight is de naem *Sjam* van Sem, Noachs zoon, herkomstigh, na het voorbeelt der Hebreen, die Sem met de letter Schin ש schrijven; hoewel d'Arabieren met een Sin س.

In 't oud verbont wort *Syrie* op Hebreeusch doorgaens *Aram* of *Aramea* genaemt: en het volk of d'inwoonders *Arameërs*, na *Aram*, Sems zoon: welk Hebreeusch in meest alle overzettingen *Syrie* wort vertaelt: gelijk aenstonts breder zal gezeit worden.

Zoo *Posidonius* by *Strabo* getuight, betekent *Arimos* of *Arima* Syrie: het welk een gebroken naem van *Aram* schijnt te zijn. Lib. 16.

Wijders dit gewest, zoo *Eusebius* getuight, is by de Grieken Syria geheeten, een weinigh tijts voor de geboorte van *Moses*, na den naem van zekeren ingebooren *Syr*; na wien ook d'inwoonders by de Latijnen *Syri* en *Syrii* zijn genoemt. (In Chron. Anno 325.) *Drusius* en andere daer en tegen willen, dat Syrie by verkorting van Assyrie gesmeet zy: (want Syrie begreep ook eertijts Assyrie): op een zelve wijze als men zeid, Spanje voor Hispanje; en, by den Profeet Jeremias, Konia, de zoon van koning c.22:24. Jojakim, die in 't eerste boek der Kronijken Jekonia wort genoemt. Dan c.3: 16. dit laetste wort by *Majerus* en andere te recht verworpen. (Philolog. p.2. p. 11.)

Volgens schrijven van twee schrandere oude letterkundigen, *Akron* en

Digitized by Google

Porfyrio, is Syrie eertijts Assyrie genoemt, met het voorbyvoegen van een lettergreep: het welk *Majerus* voor beuzelzinnigh houd: naerdien Assyrie niet van Syrie met voorbyvoeging eener lettergreep is genoemt: maer heeft zijnen oorsprongh van Assur, zoon van Sem. Maer noch veel ongerijmder, en zonder eenige waerschijnelijkheit, spreken de genen, die willen, dat de Syriers alzoo genoemt zijn na den bergh Schirion, anders *Hermon*.

Gen. 10. 11. 12.

Zie p. 96.

Majerus, *Bochart*, *Walton* en andere smeden, en niet zonder groote waerschijnelijkheit, den naem van Syriers en Syrie van dien van Tyrus, hoofdstad van *Fenicie*: want de Hebreen noemen dezelve Sor of Sur, en hare inwoonders Sorim of Surim, die een en zelve met de Syriers zijn. Derhalven schijnen de stichters der stad *Tyrus*, de *Feniciers*, den naem van Syrie en Syriers eerst als eigen gehad te hebben: hoewel die hen namaels met de andere omleggende volken van Syrie gemein is geworden.

Syrie was by ouds wijdstrekkend.

Syrie wiert in oude tijden by de geestelijke en wereltlijke schrijvers, als *Strabo*, *Plinius*, en *Pomponius Mela* in een breede en ruime betekenis genomen. Zoo *Plinius* schrijft, was *Syrie* het grootste en wijtstrekkenste gewest des aertbodems, en begreep veele en groote lantschappen, verscheide in gelegentheit en name: want behalven veele andere, waren ook *Chaldea*, *Babylon*, *Mesopotamie*, *Assyrie*, beide *Armenien*, en *Kappadocia* of *Leucosyrie*, deelen en ledematen van *Syrie*: beneffens de drie *Arabien*, als gelukkigh, woest, en *Petreesch Arabie*. Ook hout men dat *Cilicie* een gedeelte van *Syrie* zy geweest, eer de *Ciliciers*, volken van *Frygie*, de *Syriers* daer uit gedreven hadden.

Na het schrijven van *Mela* beslaet *Syrie* in 't brede de stranden, en noch breder de landen binnen-waerts gelegen. Te weten, hy neemt *Syrie* in een brede betekenis, en stelt tot dessels delen *Celesyrie*, *Mesopotamie*, *Damascene*, *Adjabene*, *Babylon*, *Judea*, *Sofene*, *Palestina*, of *Palestijn*, anders *Judea*, *Fenicie* en *Antiochia*.

Een lange wijle was *Syrie* dus machtigh en breet uytgestrekt: maer het allermachtighste, wanneer het onder de heerschappye van koningin *Semiramis* stond. Naderhant zijn de gewesten van *Assyrie*, *Mesopotamie*, *Babylonie*, *Silicie*, en andere van *Syrie* afgescheurt: en is dienvolgens *Syrie* of *Soristan* veel kleinder en enger geworden. *Hesychius* noemt al het lant *Syrie*, dat sich strekt van *Fenicie* tot aen *Babylon*.

Derhalve is ook namaels *Syrie* in een enger betekenis en bestek genomen, en binnen weiniger deelen begrepen.

Strabo stelt vervolgens tot deelen van Syrie, (te beginnen van *Silicie*, en den bergh Aman,) *Kommagene*, *Seleucis*, in Syrie, *Celesyrie*, *Judea*, en op de kuste der middellantsche zee, *Fenicie*. Eenige verdeilen, volgens den zelven *Strabo*, geheel Syrie in *Celesyriers* en *Feniciers*: met te zeggen, dat onder hen vier volken zijn vermengt: als *Judeen*, of Joden, *Idumeen*, *Gaziten*, en *Azotiers*, die anders *Filistijnen* worden genaemt. Verdeiling.

Herodoot brengt ook *Fenicie* onder Syrie: want *de Feniciers*, zeit hy, *woonen in Syrie*.

Op een andere plaetse schijnt hy Syrie in een zeer enge betekenis te nemen, en van *Fenicie* te onderscheiden, en het *Palestijn* te noemen: daer nochtans, om eigentlijk te spreken, *Fenicie* en *Palestijn* deelen van Syrien zijn. Thal.

Ptolemeus geeft aen Syrie de lantschappen van *Fenicie*, *Kommagene*, *Pierie*, *Cyrestika*, *Seleucis*, *Kassiotis*, *Chalibonitis*, *Chalcis*, *Apamene*, *Laodicis*, *Celesyrie*, *Palmyrene* en *Batanea*. Strabo maekt ook gewagh van de lantstreke *Cyrestika* en *Chalcis*: hoewel hy dezelve in de verdeilinge van Syrie niet gedenkt. Zoo *Eustathius* getuight, verdeilen eenige Syrie in *Kommagene*, *Seleucis*, *Celesyrie*, *Fenicie* en *Judea*. p. 517.

Volgens *Ferrarius* is Syrie verdeelt in de lantstreke Kommagene ten noorden, in Fenicie ten westen, in Celesyrie ten zuiden, in Palmyrene ten oosten, en in Seleucis, omtrent het midden gelegen. Anders wort het gemeenelijken verdeilt in Palestijn, Fenicie, Antiochene, Komagene, en Celesyrie. Een zelve verdeilingh stelt *Kootwijk*: maer in plaets van Antiochene, Syrie van Damaskus, of Damascenisch en Libanisch Syrie: by het welk hy Palmyrene en Syrie Sobal voeght. Andere stellen tot deelen van Syrie: Syrie eygentlijk alzoo genoemt, Celesyrie, Kommagene, en Palmyrene. Klur.

Syrie

Digitized by Google

Syrie wort ook by andere oude Schrijvers afzonderlijk genomen, niet als of het Fenicie begrijpt, maer als daer tegen over gelegen. Aldus schrijft *Plinius*, dat Syrie met Fenicie wort omringht: en volgens *Dionys Periegetes* bezaten de Syriers het binnen landt, maer de Feniciers de zeestreke.

Lib. 5. Cap. 12.

De naem Aram of Syrie in een brede betekenis by de Hebreen genomen.

Gelijk de wereltlijke schrijvers, alzoo neemt ook de Schrift of oudt Verbond den naem van Syrie gemeenelijk in een breede zin en betekenis: zulx die ook Assyrie, Babylonie, en Mesopotamie bevangt. Maer by wijlen wort ook in 't oud Verbond de naem Syrie in een zeer enge betekenis genomen, en begrijpt alleenlijk een gedeelte van Mesopotamie en Syrie.

Majer. Par. 2. p. 14. Seld. 2.

Wel vint men in de Schrift by de oude Hebreen den naem Syrie niet gespelt: maer zy gebruiken, in plaetse van dien, den naem *Aram*; met den welken zeer veele lantschappen in 't oud Verbond worden bediet: in dier wijze nochtans, dat deze verscheide lantschappen ook door verscheide toenamen worden onderscheiden, die gemeenelijk namen van de voornaemste Steden in ieder lantschap zijn.

De tzeventigh overzetters vertalen op alle plaetsen den naem *Aram* in dien van Syrie, met de toenaem uit het Hebreeusch daer by te voegen: maer daer *Aram* zonder bygevoeghden naem voorkomt, zetten zy alleenlijk Syrie over.

In het oud Verbond heeft men zes plaetsen, voor of achter de welke de naem Aram, dat is, Syrie, wort gestelt; als Aram Naharajim, Paddan Aram, Aram Soba, Aram Maacha, Aram Dammesek, en Aram Bethrehob.

Aram Naharajim.

Aram Naharajim, dat 's, Aram of Syrie van twee vlieten, wort in 't Grieks Mesopotamie overgezet; en wil eigentlijk middelvliet zeggen, om dat het midden tusschen den Tigris en Eufrates is gelegen.

Gen. 25. ℣. 20. c. 28: 2.

De meeste houden Paddan Aram voor het zelfste Mesopotamie: dewijl het doorgaens in 't Grieksch, en in de gemeene Latijnsche en Neerduitsche vertaling *Mesopotamie* wort over gezet.

1 Sam. 11. 7.

In de Chaldeeusche tale bediet *Paddan* een paer of koppel, en *Paddana dethorin* een paer of koppel ossen. Aldus wil *David Kimchi*, dat *Paddam Aram* dobbeld of tweevout Syrie gezeit zy: namelijk *Mesopotamie* en *Aram Soba*.

Bochart. 86.

Maer eigentlijk is *Paddan* een Arabisch woort, en heeft de zelve bedie-denis, die *Sede* by de Hebreen: gelijk *Josephus*, *Kimchi*, *Abenezra*, *R. Salomon* te rechte hebben aengemerkt. Te weten *Sede* betekent een bezaeitbare, beplante, of wei-rijke akker. Derhalven is *Paddan Aram* of *Sede Aram* een bezaeide of beplante akker van *Mesopotamie*: want men tot volkomen zin en vervulling *Naharajim*, dat is twee vlieten, daer by moet voegen.

Aldus leit het ook de Profeet Oseas uit: want daer hy zeit, *dat Jacob na Sede Aram was gevlucht*; heeft Moses: *dat hy na Paddan Aram was gegaen*: Dies zijn *Sede* en *Paddan* woorden van een zelve kracht en zin.

c. 12. 13. Gen. 28. ℣. 2.

Majer.

Andere leggen *Paddan Aram* enkelijk jok van Syrien uit: als of men zeggen wilde, Syrie onder 't jok gebracht, dat is, onder 't jok van twee vlieten.

Aram Soba.

Aram Soba, of Suba, gelijk doorgaens de Grieksche overzetters schrijven, raekte dicht aen den *Eufrates*: als blijkt uyt het geen zich ontrent *David* en *Adar-ezer*, koning van *Soba*, heeft toegedragen: want als *David* getrokken was, om de palen zijns rijks tot aen den *Eufrates* uit te zetten, versloeg hy Adar-ezer. Ook braght koning Adar-ezer zijne hulp-troepen uyt Aram, of Syrie, over den vliet: dat is, uyt het naby gelegen *Mesopotamie*. Derhalven was d'*Eufrates* d'ooster grens-pael van Aram Soba, gelijk de wester het lant Kanaan en Damascenisch Syrie.

2 Sam. 8. 3. 1 Par. 18. 3.

Dat *Soba* een gebuur-plaetse van Kanaan en Damascenisch Syrie zy geweest, blijkt uyt den handel der inwoonders met de Joden, en die van *Damaskus*: want Saul, David en Salomon beoorloghden die van *Soba*: maer die van *Damaskus* quamen hen te hulpe. Ook vluchte * *Rason* uyt *Soba* na *Damaskus*.

1 Sam. 14. 47. 2 Sam. 8. 3. en 10. 6. 2 Kron. 8. 3.

Dit blijkt ook hier uyt inzonderheit: nadien *Palmyra* en de naby gelegen steden, die † Salomon in de woestijne dede bouwen, in *Hamath Soba* gelegen waren, gelijk by 2 Paral. 8. 3, 4. te lezen is. Derhalven is de gelegentheit

* 1 Reg. 11. 24. † 1 Reg. 9. 17. 18.

Digitized by Google

heit van *Syrie Soba* genoechzaem bekent: want op wat plaetsen de woestijnen van *Palmyrene* gelegen waren, wijzen *Plinius* en *Ptolemeus* duidelijken aen.

Aram Soba is Sofene niet. Dies struikelt de Joodsche historischrijver *Josephus*, die Aram Soba voor het lantschap van Sofene houdt: aengesien Sofene, volgens *Strabo* en *Ptolemeus*, in Armenie, over den bergh *Taurus*, en den stroom *Eufrates* was gelegen.

De koninglijke hooftstad was ook Soba, of Sobah, of Suba, en by *Josephus* qualijk *Oba* en *Sofene* genoemt. Benjamin en die van Aleppo, volgens *Texeira*, stellen Aram Soba, daer Aleppo (by ouds *Beroëa*) heden gelegen is: hoewel Aleppo verder schijnt wegh gelegen te zijn, als dat Soba daer bequamelijk kan gestelt worden.

Bochart. 84. Volgens *Bochart* schijnt Soba by *Ptolemeus* Sabe genoemt te worden, een stad van woest Arabie, op de grensen van *Palmyrene*.

Twee voorname steden van Soba, des Konings Adar-ezer, worden in de Schrift met vier namen gedacht: want
2.8.8. die Samuel *Bethah*, en *Berothai*, de-
1 Kron. zelve noemt de kronijkschrijver *Tibe-*
19.8. *hath*, en *Chim* of *Chun*. *Berothai* schijnt by *Ptolemeus Barathena* genoemt te worden, een stad van woest Arabie, op de grensen van *Palmyrene*.

Veel heeft dit gewest van verscheide koningen der Joden geleden. Eerstelijk zijn desselfs koningen door koningh Saul t'ondergebraght. Daer na heeft koning *David* den koning van
1 Reg. *Soba* slagh gelevert, en op den zelven
14. een treffelijke zege bevochten.

Na *Salomons* tijden worden zelden die van *Soba* gedaght: dewijl hunne krachten door Saul, David, en Salomon der mate waeren gebroken en gekneust, dat zy voortaen in 't duister zijn verborgen gebleven.

2 Sam. 23:36. Van de stad Soba was *Igaal* geboortigh, een van *Davids* strijtbare helden.

Aram Maacha en Aram Bethrehob. *Aram Maacha* of *Machaah* en *Aram Bethrehob* waren veel meer steden der Kanaaniten, als Syriers. *Maacha* wort by *Ptolemeus Epiceros* genoemt, en was een stad in Palestijn, over de Jordaen:
1 Par. 19:6. Altoos heeft de Chaldeeusche verta-
2 Sam. ling, Deut. 3. 14. en Jos. 12.4. en 13.
10:6. 11,13. voor het Hebreeusch *Maacha*,
Bochart. *Epiceros*. *Beth Rehob* was op de noorder grens-pael des lants van Kanaan gelegen, niet verre van *Emath*, anders *Epiphania*. Num. 13:21. Eenige houden *Aram Maacha* voor de lantstreke *Komagene*, dat is voor dat gedeelte van Syrie, welk aen den bergh *Taurus*, en *Aman* raekt, en tot hooftstad *Samosata* heeft.

Andere verwerren *Aram Beth-rehob* met Sauls *Rehoboth*, een stad aen den *Eufrates* gelegen. Gen. 36:37. Te weten, zy hebben gemeent, dat *Aram Bethrehob* en *Aram Maacha* onderhoorige deelen van eigen Syrie waren, om den voorgestelden naem van *Aram*. Dan wel kan zonder eenigh belet en ongevoegelijkheit deez naem aen de genen gemein zijn geweest, die de zeden en natuur der Syriers uitbeelden, schoon zy in 'er daet gene Syriers waren. Bochar. lib. 2. c. VI. 9C. Volgens *Thomas Fuller* was Aram-Bethrehob alzoo genoemt, na desselfs voornaemste stad, zuidwaerts van den bergh *Liban* gelegen. In het zelve was ook *Dan* gelegen, de ooster hooft-bron van den vliet de *Jordaen*. *Aram Maacha* lagh zuid-oostwaerts van *Aram Bethrehob*, en had onder zich *Geshur*, *Isbor*, en het lant van *Tob*.

Zoo *Majerus* gevoelt, was *Aram Maacha* een lantschap, alzoo na zijne hooftstad genoemt, en naby Aram Soba gelegen: en *Aram Bethrehob* een gebuur-lantschap van *Aram Maacha*, (als blijkt uit de bovengemelde plaetse van Samuel) lagh niet verre van Sauls *Rehoboth*.

Aram Dammesek. Aram Dammesek is eigentlijk Syrie van Damaskus, en wort by *Strabo*, en andere oude Grieksche schrijvers, in 't Grieksch *Celesyrie*, en by de Arabieren heden Algauta genoemt: (gelijk in 't vervolg breeder zal gezeit worden) en is gelegen tusschen den bergh Liban, en Antiliban. *Fuller* plaetst Aram Dammesek zuidwaerts van Aram Soba. By eenige Syrische en Arabische Landbeschrijvers vintmen Syrie in volgender wijze verdeilt.

Verdeiling van Syrie, volgens d'Arabieren en Syriers. Zeker Syrische Schrijver stelt vijf deelen van Syrie: welker eerste Gaza, Rama, Palestijn, en Jerusalem begrijpt: het tweede, den vliet de Jordaen, de Zee Tiberias, en *Algauta* of *Algaur*, anders in 't Grieksch *Celesyrie* genoemt, dat 's neder of hol Syrie: het derde, Emessa, Hamata, Kinsarina of Kinesrina, en Aleppo: het vierde Damaskus, en Sawâahal,

Digitized by Google

wâahal, of aen-zee-gelege lant en ſtrant-lantſtreke: het vijfde, *Antiochien*, *Adana*, *Maſiſa*, en *Tharſus*: welke drie laetſte eigentlijk onder *Cilicie* behooren.

Zoo *Jakut* en *Abulfeda*, beide mêe Syriers en Arabiſche lantbeſchrijvers, melden, wort Syrie door een andere, hoewel gemeender verdeiling, ook in vijf deelen onderſcheiden: dewelke in 't Arabiſch *Giund* of *Jond*, en in 't meervout getal *Jondi*, worden genaemt, dat eigentlijk een kaſteel of veſting, en derzelver gebiet of lantſtreke betekent. Als daer zijn, de lantſtreke van Damaskus, *Kinſarina*, Jordaen, *Paleſtijn*, en *Emeſſa*. Hier onder worden de krijgs-bezettingh ſteden, en uitterſte grens-plaetſen van Syrie, tegen de vyand aen gelegen, betrokken: welke eerſte *alwâſam*, en laetſte *Tugouron* in 't Arabiſch worden genoemt. De eerſte leggen in 't noorder gedeelte van Syrien, en zijn de Steden *Dulouk*, *Raabâu Kouris*, of *Cyrrhus*, *Tezin* (het welk voorhenen onder *Kinnesrina* lagh) *Menbigz* of *Hierapolis* aen den *Eufrates*, en *Antiochia*. Dewelke alle t'effens, als ook het veroverd Antiochie, d'Arabiſche Kalif, of Keizer Raxid, met ſterker werken heeft doen voorzien, en *alwâsam*, dat 's beſcherming, noemen: uit oorſake zy krijgs-bezettingen of beſcherm-plaetſen tegen den vyant waren. De laetſte zijn van het naby gelegen *Cilicie*, en van een gedeelte van *Kappadocie*, den *Grieken*, een weinigh na het veroveren van Syrie, door de *Mahometanen* afgenomen: als *Ajds*, *Tarſus*, *Adana*, *Miſſiſa*, *Pagra*, *Ainçarba*, en niet verre van den *Eufrates Meraax*, *Hadatz*, en eenige andere: dewelke meeſte in het vijfde deel van de vorige verdeiling gemelt ſtaen.

Lib. 18. Bibliot. By verſcheide Arabiſche, desgelijks by Griekſche ſchrijvers, als onder andere by *Diodoor*, wort ook een Opper-Syrie gedaght: welk, volgens den zelven *Diodoor*, naby aen *Babylon* raekte; als blijkt uyt de volgende woorden: *Syrie, welk Opper-Syrie wort genoemt, raekt dicht aen Babylon. Deſſelfs aenleggende zee-lantſtreken zijn Cilicie, Pamphilie, Cele-Syrie, onder het welk Fenicie wort begrepen.* Opper-Syrie is miſſchien alzoo genoemt, ten aanzien van neer-Syrie, anders in 't Griekſch *Celeſyria* geheten.

De Romeinen ſchijnen Syrie ook in groot en klein Syrie onderſcheiden te hebben, als te beſpeuren is uit het volgende Latijnſch opſchrift: in het welk Syrie met den by-naem van *major*, dat 's groot, gedaght wort.

Q. ATRIO. CLONIO
AVG.
LEC. PR. PR.
PROVINCIARVN
THRACIÆ. CAPPADOCIÆ.
SYRIÆ. MAJORIS
HISPANIÆ. CITERIORIS
CLAVDIVS. IVSTVS.
LEG. VII. D. GEMIN. P. F.
SEVERIANÆ. ALEANDRINÆ
PRÆSIDI. ABTINENTISSIMO.

Na de verdeiling van Syrie in veele of weinige deelen, die onder het zelve begrepen worden, heeft men ook desſelfs grens-bepaling wijt uit te breiden of eng in te trekken. Hoewel byna alle de bepalingen, die men by de meeſte oude en hedendaeghſe Schrijvers vind, op Syrie, in een enge betekenis genomen, komen te ſlaen, en niet ten ooſten over den *Eufrates* ſpringen. Grens-bepaling.

Zoo *Herodoot*, de outſte onder de Griekſche hiſtoriſchrijvers getuight, wort Syrie door den bergh *Kaſius* van *Egypten* afgeſcheiden: want volgens den zelven Schrijver ſtrekt het lant der Syriers van de ſtad *Jenyſus* af, tot aen den poel *Serbonis*, een ſtreke van drie daghreizens: neffens den welken de bergh *Kaſius* in zee eindight.

Volgens de Griekſche lant-beſchrijver *Strabo*, die onder Keizer *Auguſtus* heeft geleeft, wort Syrie ten noorden met *Cilicie* en den bergh *Aman* bepaelt: ten Ooſten met den vliet *Eufrates*, en de Scenitiſche, of Tent-Arabieren, die binnen den *Eufrates* wonnen: ten zuiden met gelukkigh Arabie en Egypten: ten weſten met de Egyptiſche of middellantſche zee, tot aen den zee-boeſem van *Iſſum*, heden *Golfo di Ajaſſo* genoemt, in *Cilicien* gelegen. Strabo ſtelt op een andere plaetſe zekere pijlen, (dat zijn poorten, of enge doorgangen) op den bergh Aman, tot Grens-palen tuſſchen Syrie en *Cilicien*. Lib. 16. P. 465. Lib. 14. P. 465.

Byna een en dezelve grens-palen ſtelt *Ptolemeus*: hoewel deez die ten

Digitized by Google

zuide intrekt: naerdien hy niet Judea, ten zuiden gelegen, maer wel *Fenicie* onder Syrie rekent: want Syrie, volgens den zelven *Ptolemeus*, paelt ten noorden aen *Cilicie*, den bergh Aman, en aen een gedeelte van *Kappadocie*: is belent ten zuide, met Judea en Petreesch Arabie: heeft ten westen de middellantsche zee, en ten oosten den *Eufrates*, dicht by *Mesopotamie* en woest Arabie.

Meest alle de hedendaeghse lantbeschrijvers, als *Niger*, *Adrichom*, *Kootwijk*, *Gaulmer*, *Kluverius* en andere, volgens Strabo en Ptolemeus, in het bepalen en stellen der grens-palen dezes gewests, en besluiten het tusschen den *Eufrates*, *Cilicie*, Arabie, en de Middelantsche Zee: te weten, het heeft ten noorden, volgens dezelve Schrijvers, den bergh Aman, (een gedeelte van den bergh *Taurus*,) door den welken het van Kappadocie en Armenie wort afgescheiden: ten oosten den *Eufrates* of * *Tigris*, een grens-pael tusschen Syrie en *Mesopotamie*, tot aen de stad *Thapsakum*: paelt vervolgens aen Woest Arabie: ten zuiden aen Petreesch Arabie, 't Roo Meir, en Egypten: ten westen aen een gedeelte van 't zelfste Petreesch Arabie, en aen de Middellantsche zee, tot de lenghte van drie hondert en vijftigh duizent schreden voorby varens.

* Adrichom.

By zekeren Arabischen historischrijver *Abulfarai*, wort *Alssjam* of *Syrie* in een klein bestek, en enge betekenis genomen, en als een gewest, afgezondert van Judea, Palestijn, Assyrie, en ook van Mesopotamie: als te bespeuren is uit het ophalen dezer gewesten, ieder als een byzonder deel, zonder het een onder het ander te begrijpen.

Gool in Alferg. p. 17. Anders schijnen ook d'Arabieren den naem van Syriers in een brede bediedenis te nemen, en door den zelven ook d'Assyriers en Chaldeen te verstaen.

D'Arabieren brengen het een gedeelte van Petreesch Arabie onder Egypten, en het ander onder Syrie: en daer-en-boven onder het zelfste Syrie woest Arabie: het welke zy in 't Arabisch *Barâri Alssjam* noemen, dat is, woestijnen van Syrie.

Grote. lib. 5. *Plinius* brengt de lengte van Syrie, tusschen Cilicie en Arabie, op vier hondert en tzeventigh duizent schreden, (gerekent vier duizent schreden op een gemeene Duitsche mijle) een streke van hondert en zeventien mijlen en een halve; en de breete van de stad Seleucie, in Pierea, tot aen de stad of brug Zeugma, over den Eufrates gelegen, op hondert en vijf en tzeventigh duizent schreden, of duizent en vier hondert stadiën; volgens uitçijfering van *Kasaubonus*: twee en dertigh stadiën gerekent op een gemeene Duitsche mijle, een streke van twee en veertigh mijlen en een halve.

Strabo breit Syrie tot vier hondert stadiën uit: te rekenen van de middellantsche zee, of van den *Issischen* zeeboesem, tot aen *Zeugma*, of den brugh in den *Eufrates*. Dan in plaetse van vier hondert, wil *Kasaubonus* te recht duizent en vier hondert gelezen hebben: welke mate, met de hondert en tzeventigh duizent schreden van *Plinius*, net over een komt. lib. 15.

Kluverius brengt de breete, tusschen de middellantsche zee en woest Arabie, op vijftigh mijlen; en de lengte, tusschen den poel Serbonis, gelegen op de grensscheiding van Syrie en Egypten, en tusschen den bergh Tautus of Aman, daer de Eufrates door den zelven breekt, op hondert en veertigh mijlen; hoewel andere de lengte tien mijlen verkorten.

Zoo de Arabische schrijver *Abulfeda* meld, strekt de grootste breete van Syrie, te rekenen van den Eufrates, van de brugh Menbigz, op den Eufrates gelegen, en *zeugma*, dat 's brugh in 't Griekschby d'ouden genoemt, door het stedeken Menbigz zelf een kleine dagh-reizens van den Eufrates gelegen: daerna door de stad Kouris of Cyrrhus, door de krijgs-vestingen van Antiochie, en door den bergh *Allokam*, of *Aman*, een gedeelte van den Taurus: en eindelijk door *Missisa*, of *Mosiestia*, *Adana*, en *Tarsus*, gelijk die drie laetste steden te dier tijde ook onder Syrie wierden gerekent.

Zeker ander Arabische schrijver, *Ibn Haukel*, brengt de lengte van Syrien van de stad *Malathia*, als d'uitterste grenspael ten noorde, en een vierendeel mijls van den *Eufrates* gelegen, tot aen *Refah*, het uitterste eind ten zuide,

Digitized by Google

zuide, daer tegen over gelegen. *Refah* is een pleister-plaetse in de zandige woestijne of lantstreke, die tusschen Syrie en Egypten leit, en *Alfigiar* by d'Arabieren wort genaemt.

Syriers en Assyriers by d'ouden voor een en dezelve volken genomen.

By vele oude Grieksche en Latijnsche schrijvers worden de Syriers en Assyriers voor een en dezelve volken genomen: desgelijx door den naem Syrie en Assyrie een en het zelfste lant verstaen: niettegenstaende zy beide een verscheiden oorsprong van name hebben. Nopende de Assyriers, zeid *Herodoot* in zijn zevende boek, *dat zy van de Grieken Syriers worden genoemt; maer van de Barbaren Assyriers.*

Lib. 1. *d'Assyriers*, zoo *Justinus* getuight, *die duizent en drie hondert jaren de heerschappye bezeten hadden, zijn daer na Syriers genoemt.*

Namaels wiert de naem van Syriers met de Assyriers gemein. Het zelfste

Lib. 11. is uit het schrijven van *Strabo* te bespeuren, daer hy zeid: *Groot Medien heeft eertijts over gantsch Asie geheerscht, na het verdelgen van de heerschappye der Syriers.* Versta *Assyriers*: gelijk hy zelf in het zestiende boek by na met de volgende woorden verklaert: *Wijders, die van de heerschappye der Syriers schrijven, wanneer zy zeggen, dat de Meden door de Persen, maer de Syriers door de Meden zijn uitgeroeit, verstaen geene andere Syriers, als die in Babylon en Ninus het koninglijk hof gestight hebben.*

Turc. q. 5. Van gelijken gebruikt ook *Cicero* de namen van *Syrie* en *Assyrie*, als die een en het zelfste bedieden, met Sardanapalus koning van Syrie te noemen: daer hy nochtans koning van Assyrie was. In zijn eerste boek van de voorzegging stelt hy onder de volken der Assyriers de Chaldeen; die hy een weinigh lager onder Syrie rekent.

Ook neemt *Q. Curtius* Syrie voor Assyrie: want sprekende van zekeren koning van Syrie, stelt hy dessels rijxstoel in Babylonie: daer nochtans Babylonie in Assyrie lagh.

Daer en tegen worden d'Assyriers dikwils voor de Syriers genomen, en allermeest by de poëten; als by *Oppianus*, *Nonnus*, *Virgilius*, *Katullus* en andere.

Eindelijk zijn de Syriers, en Assyriers, by verloop van tijt, door den vliet d'Eufrates, of altoos door den Tigris van elkanderen gescheiden.

Hier door wiert het rijk in twee volken verdeilt en onderscheiden: namelijk, in Syriers en Assyriers: te weten, die over den Eufrates woonden eigenden zich den naem van Assyriers toe; maer die het gewest van Fenicie tot aen Babylon bezaten, dien van Syriers. Waer op *Hesychius* schijnt te zien, die Syrie het lant noemt, welk strekt van Fenicie tot aen Babylon. By na op een zelve wijze ook *Strabo*.

Voor de verdeiling des rijks in Assyriers en Syriers, wierden de Syriers na *Aram*, zoon van *Sem*, uit wien zy gezeidt worden hunnen oorsprongh te hebben, by de Grieken *Arameërs* genoemt, zoo de Joodsche historischrijver *Flavius Josephus* getuight: desgelijx by de Hebreen. — De Syriers by ouds Arameers genoemt.

Behalve dezen *Aram*, Sems zoon, wort in de Schrift een ander Aram, neef van Nachor uit Kamuel, gedaght: op wien de Grieksche overzetters des Bybels, en de gemene Latijnsche, t'onrecht den oorsprong der Syriers brengen: want ter plaetse Moses *Kamuel den vader van Aram* noemt, hebben deze vertaelt: *Kamuel, de vader der Syriers*. Wel kan dit waer zijn, ten aenzien van zekeren stam of geslacht der Syriers; maer niet ten aenzien van het gansch volk: naerdien voor Kamuels geboorte Syrie reeds volkrijk, en met eenige steden bebouwt was. Genes. 22:21.

Arameërs worden *Bathuel* en *Laban* genoemt: hoewel uit genen van beide gesproten: dies niet met den naem des volks, maer met den naem des vaderlants: want zy waren in *Padam Aram* geboren. Het welk Moses zelf aldus verklaert: *Isaek nam Rebekka, de dochter van Bethuel, d'Arameër, uit Paddan Aram, ten wijve.* Genes. 25:20.

Ja dat meer is, d'Israëliten erkennen Laban voor eenen Arameër: ten aenzien van zijne twintigh jarige woning in Aram, by Laban: te weten, een en deselve mensch kan verscheide vaderlanden hebben; als van geboorte, opvoeding en verkering. Op een zelve wijze als Kristus drie vaderlanden worden toegeschreven: *Bethlehem*, *Nazareth* en *Kapernaum*. En een en dezelve *Jether* wort een * Ismaëlijt, en een † Israëlijt genoemt. Deut. 26:5.

* 1Kro. 2:17.
† 2Sam. 17:25.

De

De naem der *Arameërs* was den Grieken niet geheel en al onbewust. Altoos *Homeer*, die nergens de Syriers noemt, gedenkt d'*Arimos* of *Arimers*: desgelijx de poëet *Hesiodus* en *Nonus*.

Lib. 1. p. 28. Het zelfste getuight ook *Strabo*, daer hy zeid; *Die van d'onzen Syriers*, Lib. 13. *dezelve worden van de Syriers zelfs Arameërs genoemt.*

Wijders, door den naem van *Arimers*, verstaen velen de Syriers of Arameërs: als onder andere Strabo, Lib. 16. daer hy zeid: *Eenige verstaen door d'Arimers de Syriers, die zy nu Arameërs noemen.* En weer op een ander plaetse: *De Grieken noemden de genen, die in Syrie wonen, Arameërs of Arimos.*

Daer en boven, zoo *Pozidonius* by *Strabo* getuight, bediet *Arima*, of *Arimos*, Syrie; gelijk reeds te voren is gezeid.

Derhalven was, naer het schijnt, de naem *Arimers*, in plaets van Syriers, alleen by d'oudste Grieksche schrijvers in 't gebruik: maer begon opgehouden gebruikt te worden, sedert den aenwas van de heerschappye der Syriers; en is allengs in den naem van Syriers en Assyriers verwisselt.

Dan noch heden, zoo *Bochart* getuight, noemen de Syriers zich Arameërs: hoewel ook by hen zelfs deez naem in kleinachting is gekomen, als blijkt uit de Syrische overzetting des nieuwen verbonts: alwaer doorgaens een Arameër voor een Heiden wort genomen. Aldus heeft de Syrische vertaling, Galat. 2:14. *Gby leeft op zijn Arameërsch:* daer *Paulus* na de Grieksche text heeft: *Gby leeft op zijn Heidensch.* En Galat. 3:28. staet in de Syrische overzetting: *Hy is geen Jood noch Arameër*; daer *Paulus* na 't Grieksch heeft: *Hy is geen Jood noch Griek*: dat is, geen Heiden.

Deze manier van spreken schijnt van de Chaldeen herkomstigh te zijn: by wien een Arameër zoo veel is, als een afgodist.

Hier over wort in *Gemara*, des Babylonischen Thalmuths van d'afgoderye, een Samaritaen midden tusschen een Jood en Arameër, of Heidenschen afgodist gestelt. Te weten, men hout, dat d'afgoderye allereerst van d'Arameërs zou voortgekomen zijn: naerdien de eerste afgodisten, die in de Schrift gedaght worden, als *Thare*, Abrahams vader, *Nachar* en *Laban*, Arameërs van geboorte waren. Gen. 31:4. Deswegen willen de Hebreen, dat *Thare*, die uit *Ur* der Chaldeen na *Padan Aram* verhuisde, d'eerste beelthouwer zy geweest, en de luiden de beelden voor goden leerde aenbidden. Het zelfste gevoelt ook *Epifanius* van *Thare*: desgelijx *Suidas*. *Want Thare* (zoo deez laetste zeid) *was een beelthouwer, die uit verscheide stoffen beelden maekte, en voor goden uitgaf; en, als oorzaken des goets, beval aen te bidden.*

Onder d'Arameërs waren niet begrepen de Sidoniers, Filistijnen of Palestijnen, Babyloniers en Assyriers: Selden. waerom ook de goden zelfs der Syriers, of Arameërs, door andere baerblijkelijken waren afgezondert. Het welk te besluiten is uit het boek der Rechteren; alwaer men leest: *De kinderen* c. 10: 6. *van Israel dienden den Balam en Astaroth, en de goden van Aram of Syrie, en de goden van Sidon, en de goden van Moab, en de goden der kinderen Ammons, en de goden der Filistijnen.* Desgelijx is het zelfste uit het twede boek der Koningen c. 24: 2. te bespeuren.

Syrie begreep by ouds zeer vele Steden van Syrie. machtige, grote, en volkrijke steden, dewelke heden meest alle vervallen zijn, en veel van haeren aelouden stant en luister verloren hebben.

Ptolemeus stelt in Syrie de steden *Laodicea*, *Hierapolis*, *Antiochia*, *Apamea*, *Palmyre*, *Heliopolis*, *Seleucia*, *Cæsarea* en *Damaskus*. Dan een groot verschil en verscheidenheit bespeurt men onder de ouden, inzonderheit tusschen *Strabo* en *Ptolemeus*, in het stellen der steden, ten aenzien van hare lantschappen, daer zy onder behoren: naerdien d'een steden onder het een lantschap, die de ander onder een ander brengt, tot zeer grote verwerring.

Zeker lantbeschrijver *Nasir Eddin*, geboortigh van Persie, die omtrent des jaers twalef hondert en tachentigh bloeide: desgelijx *Vlug Beig*, een Tarter, en eertijts koning van Parthie en Indiën, en neve van den beruchten *Tamerlaen*, stellen in Alsjam of Syrie de volgende namen van steden, zoo als d'Arabieren dezelve noemen.

Bait

Digitized by Google

Bait Almakdes,		*Jerusalem.*
Askalan,		*Askalon.*
Ramlah,		*Rama.*
Kaisariyah,		*Cæsarea.*
Tabariyah,		*Tiberias.*
Sur,		*Tyrus.*
Saidâ,		*Sidon.*
Atrabolos,		*Tripolis.*
Dimask,	by ouds	*Damaskus.*
Balabak,		*Diospolis.*
Hems of *Hims,*		*Hemisa.*
Antaciyah,		*Antiochia.*
Sarmin,		
Kennasrin,		*Beræa.*
Halap,		
Manbeg,		
Rahabah,		
Zeugma.		

Eertijts was Antiochia de hoofstad van Syrie: alwaer de genen, die over het lant geboden, hof hielden: maer heden is Damaskus volkomen de hoofstad of *Kasaba*, gelijk de Arabieren spreken, van gansch Syrie. Damaskus hoofstad van Syrie.

Syrie begrijpt vele bergen, stromen, vlieten, meiren, poelen, bosschen, gewassen en dieren., als in 't vervolgh zal blijken.

In het beschrijven der byzondere gewesten van Syrie, zullen wy met het aen zee gelegen lantschap van Fenicie beginnen, en t'effens ook in het zelve *Celesyrie* en *Syrofenicie*, als desselfs onderhoorige delen en grensgewesten, ten toon stellen.

Fenicie, of *Phenicie*, anders *Fenix* en *Fenice*.

Fenicie, of *Phenicie*, is het eerste en voornaemste gedeelte van Syrie, en niet min in de Schrift, als by wereltlijke schrijvers vermaert; en wort by velen ook voor een gedeelte van het heilige lant gehouden: hoewel het, om eigentlijk te spreken, buiten desselfs grens-palen was gelegen. Zelf de apostel Paulus erkent *Fenicie* voor een gedeelte van Syrie, als uit de handelinge der Apostelen te bespeuren is. c. 21: v. 3.

Zoo *Plinius* schrijft, wort *Fenicie* met Syrie omringt: met welke woorden hy *Fenicie* van Syrie schijnt t'onderscheiden.

Benaming. De naem *Feniciers*, of *Fenicie*, schoon gemeen en bekent, is nochtans van een duisteren, onzekeren en twijfelachtigen oorsprong.

Eenige willen *Fenicie* van den overvloet der dadelen, in 't Grieks *phœnix* geheten, genoemt hebben. Zommige van de kleure der rode zee; andere van de *Punische* verwe der purper-flekken: daer te Tyrus, in *Fenicie*, een grote meenighte van was: andere van *Fenix*, de Tyrier, die in de Fabelen der poëten veel gedaght wort, en een zoon van koning *Atenor* was, die met zijn vader *Kadmus*, uit Thebe, in Egypten, na dit gewest trok, en over het zelve allereerst geheerscht heeft.

De meeste der nieuwe schrijvers houden *Fenicie* voor een Hebreeuschen naem, door de Grieken verbastert: dien *Scaliger Pinchas*, *Fuller*, *Panek*, en andere *Panag* willen geschreven hebben; hoewel op steun van gene schrijvers: aengezien geen oude Hebreeusche schrijver te vinden is, die *Fenicie*, of de *Feniciers*, met deze namen genoemt heeft. Alleenlijk is in de Schrift *Pinchas*, of *Phinees*, een naem van twee priesters: welker een de zoon van *Eleazar*, en de ander van *Heli* was. *Pannek* bediet by de Syriers lekker eeten. En *Pannag* vertalen de zeventigh Griekſche overzetters by Ezechiël *Kasia*, Hieronymus *Balsem*, Josephus, zoon van *Gorgon*, dien *Selemo Jarchi* volght, *Opobalsem*. cap. 27.

Bochart wil hier liever het aeloud boek *Zohares* volgen: in het welk *pannag* een zeker lekkernye heet. Waerom de Chaldeeusche vertalingh voor *pannag* het Grieksch woort *kolia* heeft: dat *Hesychius* lekkernye, of banket van honigh uitleit. 't Zy hoe 't wil, geen der ouden heeft Fenicie *Pannag* genoemt.

Bochart dunkt niet vreemt te zijn den naem *Fenicie* voor een Grieksch woort te houden: maer op zulk een wijze, als de benamingen van zoo vele volken, steden, stromen, Grieksche zijn, die de Grieken uit de Hebreeusche tale genomen, en na den stijl en trant van de hunne aldus gesmeet hebben: zulx zy by hen schijnen als geboren te zijn.

Aldus hebben zy uit *Moph Memphis* gemaekt: uit *Bosra*, *Byrsa*: uit *Pibeseth*, *Buba-*

Digitized by Google

Bubaſtus: uit *Tafnes*, *Dafnas*: uit *Giblys*, *Byblios*: uit *Filiſteen*, *Allophylos*: uit *Ar*, *Areopolis*, een ſtad der Moabiten; en diergelijke meer.

Geheel en al op een zelve wijze is de naem *Feniciers* door de Grieken geſmeet, na het exempel der Hebreeuſche woorden *Phene-Anak*: als of men kinderen *Anaks*, of *Anaceen* wilde zeggen. Beter zou men *Bene-Anak* ſchrijven: maer de Grieken verzaghten aldus doorgaens de Hebreeuſche letter *beth*: gelijk Joſephus *Sophene* voor *Soba*, een gedeelte van Syrie, ſpelt. Zoodanigh is *phrear*, een put in 't Griekſch, uit het Hebreeuſch *beer*: en *phalene*, uit het Syriſch *baalenun*, als of men heeren der viſſchen zeide. Desgelijx wort een zekre ſlagh van noot by de Perſen *biſtak*, by de Syriers *piſtak*, en by de Arabieren *phiſtak* genoemt. Zelfs ook de Hebreen ſchrijven *Libne* in plaetſe van *Liphne*. Dies geen wonder is, zoo men de *Bene-Anaks*, *Feniciers*, *Puniciers* en *Penen*, voor een en dezelve volken hout.

Een ding ſchijnt een hinderpael te zijn: namelijk de dobbelheit van de letter *n* in *Benanak*; daer in den naem *Fenicie* alleenlijk een enkelde *n* is. Dan de eerſte *n* is by de Hebreen uitgelaeten, volgens een gewonelijk gebruik onder hen, die *bath* in plaetſe van *benth* zeggen; *bedan* voor *bendan*. Op een zelve wijze kan ook door verkorting *Beanak* of *Pheanak* voor *Ben-Anak* eertijts gezeit zijn: inzonderheit naerdien by de Hebreen in de eige namen dikwils iet uitgeſmeten wort. Zoodanigh is *Abraham* voor volkomen *Ab-rab-hamon*, en *Samuel* voor *Saul-meel*.

Wijders, om in 't kort te beſluiten: uit den Kananeeſchen naem *Ben-anak*, of ingetrokken *Beanak*, hebben de Grieken eerſt *Pheanak* gemaekt, en daer na *Phenicie*, of *Fenicie*.

Dat nu de *Bene-Anaks*, of zoonen der *Anaks*, of *Anaceen*, zich voor Feniciers wilden gehouden hebben, is hier uit te beſluiten, dat zy Karthago, door hen geſticht, *Chadre-Anak* genoemt hebben, dat 's ſetel der *Anaceen*; gelijk by den poëet *Plautus* te lezen is.

Want ſchoon men niet kan loogenen, dat weinige der Feniciers hunnen oorſprong uit den geſlaghte der *Anaceen* waerelijken gehad hebben, zoo zijn nochtans vele door de vermaertheit des volks bewogen geworden, om op hen hunne afkomſte trachten te brengen.

Nu bezweek onder de Kananiten dit geſlaght, in dapperheit en doorluchtigheit van name, voor geen van allen.

Bepaling. De ouden, als *Strabo*, *Ptolemeus*, en andere lantbeſchrijvers, hebben Fenicie zeer verre, inzonderheit na 't zuide, langs de middellantſche zee, uitgeſtrekt, en daer onder ook Filiſtea, of Paleſtijn, alzoo in 't byzonder genoemt, of aen zee gelege lant der Filiſtijnen, begrepen: want by ouds wiert al het lant Fenicie genoemt, het geen ſtrekte van 't noorde na 't zuide, langs de middellantſche zee, van den ſtroom Eleuther af, tuſſchen Orthoſia en Tripolis gelegen, of van de ſtad Orthoſia af, tot aen Peluſium, heden Damiaten, een ſtad van Egypten. Dit blijkt duidelijk uit *Straboos* volgende woorden: *De zee kuſte van de ſtad Orthoſia, noortwaerts boven Tripolis gelegen, tot aen de ſtad Peluſium, wort Fenicie genoemt; dewelke ſmal is: maer de binnenlantſtreke, boven deze, tot aen d'Arabieren, tuſſchen Gaza en den bergh Antiliban, Judea.* Lib. 16. *Artemidoor* begroot by *Strabo* de lengte van Fenicie, te rekenen van Orthoſia tot aen Peluſium, op drie duizent zes hondert en vijftigh ſtadien.

Adrichom. Kluv. Kootwijk. Chaulur. Ferrar. Zie pag. 71. Namaels zijn by de later en hedendaeghſche ſchrijvers de grenspalen van Fenicie in de lengte, van 't noorde na 't zuide, meer ingetrokken en enger geſtelt: inzonderheit ten zuide: te weten, zeker aeloud vervallen kaſteel, het pelgrims of bevaerts kaſteel, en by de Moren *Tourtoura* genaemt, zuidwaerts voor-by den bergh Karmel gelegen: of, volgens *Ferrarius* en *Kluverius*, de vliet *Cherſeus* of *Chorſeus*, en anders gemenelijk *Corſo*, en by de Hebreen *Ciſſon* geheten, die aen de voet van den bergh Karmel, in de middellantſche zee ſtort, en Fenicie van klein Paleſtijn, of Filiſtea, ſcheit: maer ten noorde wort by hen tot grenspael geſtelt, de ſtroom Eleuther of Celeſyrie, met den zelven ſtroom tot grenspael tuſſchen beide: of de vliet Valania, dien eenige voor een en den zelven met den

Digitized by Google

den Eleuther houden, en 't kasteel Margad, op zijnen oever gelegen.

Mis-slagh in het stellen der grens-palen van Fenicie. Dan een grooten misslagh en doling schijnen de meeste hedendaegse schrijvers te begaen, in het stellen der noorder grenspalen van Fenicie, inzonderheit door het misstellen van den stroom Eleuther: naerdien zy den zelven te laegh na 't zuide stellen: te weten, met zijnen mont of uitgang tusschen Tyrus en Sidon, of Sarepta: daer nochtans *Ptolemeus* en *Strabo* den zelven hoger na 't noorde, boven den bergh Liban, en tusschen Tripolis en Tortosa plaetsen: en by gevolgh de noorder grenspalen van Fenicie tot zoo verre en hoger na 't noorde, over den Eleuther, tot aen Tortosa uitbreiden. Zie pag. 110.

Daer en boven vergroten zy hunnen dwaling en misslagh, met onder Fenicie een en dezelve steden te plaetsen, dewelke *Ptolemeus* en *Strabo* daer onder brengen: niet tegenstaende zy noortwaerts boven Sidon en buiten hunne gezette grenspalen van Fenicie zijn gelegen: als daer zijn *Botrys*, *Byblis*, *Tripolis*, *Antaradus*, *Orthosia* en andere.

Derhalve, by aldien men deze steden, noortwaerts boven Sidon, onder Fenicie wil brengen, gelijk (na den voorgang van *Ptolemeus* en *Strabo*) de hedendaeghse schrijvers doen, zoo moet men nootwendigh ook de bepaling volgen, dewelke *Strabo* en *Ptolemeus* ten noorde aen Fenicie geven: of anders in onvermijdelijke dolingen vervallen.

Lengte. *Eugenius Roger* brengt de lengte, van 't noorde na 't zuide, op vijf en twintigh mijlen: te weten, van den vliet Adonis af, die aen de voet van den bergh Liban vloeit, en in de middellantsche zee valt, tot aen het pelgrims kasteel voornoemt.

Brete. In het stellen der brete van Fenicie, van 't weste na 't ooste, is onder de schrijvers een groot verschil: want eenigen geven aen het zelve slechts drie grote mijlen in de brete: andere meer dan dertigh: naerdien zy daer onder hoogh en neer Galilea en Samaria betrekken; te weten, van de middellantsche zee tot aen den Jordaen: ja breiden het over den bergh Liban tot aen de stad Damaskus uit. Adrichom.

Andere brengen ook de stad Damaskus, en niet t'onrecht, onder Fenicie.

Gaulmer, *Kootwijk* en andere, stellen ten ooste tot grenspael, Damascenisch Syrie, en een gedeelte van Galilea, ten zuide Samaria, ten weste de middellantsche zee, en ten noorde Celesyrie, met den stroom Valania tusschen beide.

Eugenius Roger breit Fenicie in de brete, te landewaerts, van de middellantsche zee tot aen Galilea uit, een streke van drie mijlen.

By de geestelijke schrijvers wort Fenicie in twee delen gedeilt: te weten, in opper of hoogh, anders heidensch Galilea, en in Syrofenicie. Opper Galilea is gelegen tusschen den mont van den vliet Chorseus, en den bergh Antiliban; en wort eigentlijk by eenige voor Fenicie genomen. Syrofenicie leit tusschen den Liban en Antiliban: welke tusschen beide gelege lantstreke *Strabo* en andere eigentlijk Celesyrie, andere Libanisch Syrie, en Syrie van Damaskus; en de Arabieren Algauta noemen. Verdeiling Kluver.

In het eerste worden by eenige geplaetst de steden *Tripolis*, *Botrys*, *Byblis*, *Beritus*, *Sidon* en *Tyrus*: in het laetste *Damaskus*, *Heliopolis*, *Abyla*, *Cesarisch* of *Keizers Paneas*. Ferrar.

Zoo Hieronymus getuight, betrekken de histori-schrijvers Galilea en Samaria onder Fenicie. Andere brengen onder het zelve het erfdeel des stams van Aser, en een gedeelte van dien van Zabulon. Roger.

Niet tegenstaende Fenicie een zeer eng lant is, zoo heeft het nochtans uit zijnen boesem, door de gehele werelt, kolonien of volkplantingen gezonden; te weten, sommige inwoonders, gedreven door heerschzught, andere uit begeerte na nieuwe dingen: eenige uit een weerzin van de gestadige aertbevingen: maer de meeste, tot vermindering van de veelheit des volks binnen 's lants, hebben zich genootzaekt gevonden nieuwe en uitheemse woonsteden voor zich zelfs op te zoeken. Want alzoo schier het geheel lant van Kanaan of Fenicie, door de Joden, onder den veltheer *Josua*, was ingenomen, en die enge aen zee-gelege lantstreke, welk alleen voor dit talrijk volk was overgebleven, voor zulk een grote menigte Bochart.

 te

Digitized by Google

te klein viel, zoo hebben de meeste Feniciers, als ballingen buiten 's lants, zich op zee begeven, om andere woonplaetsen op te zoeken. Lichtelijk was hen zulx te doen, uit oorzake hen alles, wat tot de schipvaert wiert vereischt, overvloedelijken overschoot: als een open zee, veilige havenen, veel houts van den bergh Liban tot den scheepsbouw, en een stoutmoedige en vernuftige jeught.

De Feniciers zijn de eerste van alle, die verre gelege reizen te scheep hebben ondernomen, en een lange wijle de heerschappye der zee bezeten: want zy in ervarentheit van schipvaert alle andere volken verre overtroffen.

Steden door de Feniciers gesticht.

Wijders, de kolonyen of volk-plantingen en steden, die de Feniciers in verscheide oorden der werelt hebben opgereght en gesticht, beloopen een onberekenlijk getal.

De voornaemste en bekentste in de historien zijn deze: op het eilant Cyprus, de steden *Citius* en *Lapethus*, gesticht door *Belus*: *Karpasia*, door *Pygmalion*: *Cinyreium*, door *Cinyra*: als ook *Cerynia*, *Paphus* en *Amatus*, een zeer aeloude stad van Cyprus: waer in *Adonis*, koning der Feniciers, wiert aengebeden. In Egypten had men de vesting der Tyriers, by Memfis: alwaer de kapel van de uitheemsche Venus prachtigh gebouwt was: in klein Asie, *Cilicie*, welk men zeit gesticht te zijn door *Cilex*, zoon van *Agenor*: desgelijx meer andere steden op verscheide andere plaetsen, gelijk *Samuel Bochart* wijtloopigh aenwijst.

Finicie voor Kanaan gehouden.

Eenigen, en onder andere *Samuel Bochart*, houden Fenicie en Kanaan, of, zoo andere spellen, Chanaan, of Kananea, anders gemeenelijk Judea en het heilige lant genoemt, voor een en het zelve lant: desgelijks de Feniciers en Kanaaniten voor een en dezelve volken: want die eerst Kanaaniten, dezelve wierden daer na Feniciers genoemt: dies de Feniciers uit de Kanaaniten gesproten zijn. Deswegen gebruiken de tzeventigh Grieksche overzetters des Bybels den naem *Fenicie* en Kanaan, en dien van *Feniciers* en *Kanaaniten*, den eenen voor den ander zonder onderscheit. Aldus wort by hen

*Exod. 6:14. een zelve *Saul* op d'eene * plaetse de

†Genes. 46:10. zoon eener Fenicischer, en op de † andere de zoon eener Kanaanitischer vrouwe, volgens den Hebreeuschen text, genoemt.

Op verscheide andere plaetsen vertalen zy het woort *Kanaan*, *Fenicie*: als; *zy aten man, tot dat zy quamen in een gedeelte van Fenicie*. Desgelijks by Josua: *Zy aten van het koren des lants der Feniciers*. In plaets van *Fenicie*, en lant der *Feniciers*, staet op beide plaetsen in 't Hebreeusch het lant *Kanaan*. Exod. 6:35. cap. 5: 12.

En weer op het eerste veirs van het zelfste hoofdstuk vertalen de tzeventigh overzetters: *De koningen van Fenicie*: daer de Hebreeusche text heeft: *De koningen der Kanaaniten*.

Na dezen voorgang, en op een zelven zin en wijze noemt de evangelist *Markus* een en dezelve vrouws-perzoon, *van geboorte een Syrofenicierster*: dewelke *Mattheus* een *Kananitische vrouw*. cap. 7: 26. cap. 15: 22.

En niet tegenstaende de Kanaaniten by de Grieken zeer duisterlijk worden gedaght, zoo was hen evenwel de oorsprong der Feniciers uit Kanaans nakomelingen niet geheel en al onbewust: want zeker Grieksche schrijver, *Eupolemus*, noemt *Kanaan* (die met *Belus* uit *Saturnus* was gesproten) den vader der Feniciers. Lib. 1. Assyr. Judeor.

Daer en boven wort, het geen niet weinigh tot bevesting der zake dient, by *Filo* (een vertaelder van een aelouden Fenicischen schrijver *Sanchoniaton*) zeker *Chna* gedaght, die de eerste den by-naem van *Fenix*, of *Fenicier* heeft gevoert: want *Chna*, gelijk duidelijken blijkt, is uit het verkort *Chanaan* of *Kanaan* gesmeet. Aldus wort by den Griekschen schrijver, *Stephanus*, in zijn stedeboek, Fenicie *Chna*, en de Feniciers *Chnai* genoemt.

Dan geheel anders schrijven *Herodoot*, *Festus*, *Priscianus*, *Plinius*, *Solinus*, *Trogus*, *Stephanus*, en andere van den oorsprong der Feniciers: te weten, dat zy hun herkomen uit het gewest, aen het Roo Meir gelegen, zouden hebben, en eertijts dessels inwoonders waren geweest: maer door aertbeving genootsaekt wierden uit hun lant te wijken: en eerst een poel van Assyrie, en aenstonts daer na de kuste en strant der middellantsche zee bewoont hadden.

Wel is waer, dat de Feniciers aen het Roo Meir hebben gewoont, maer die

Digitized by Google

die waren kolonieren of volkplantelingen der Tyriers: en niet de Tyriers volkplantelingen der Feniciers. Zoo nochtans eenige Feniciers, volgens schrijven van *Herodoot*, mogen gezeit worden van het Roo Meir gekomen te zijn; dezelve zijn Israëliten of Joden, die uit Egypten door het Roo Meir getrokken waren, en, na hunne omherdoling in het lant aen het Roo Meir, in Kanaan of Fenicie quamen, en een gedeelte innamen. Want ongetwijf-
Lib. 2. felt worden by *Herodoot* onder den naem van Feniciers ook de Joden verstaen: als blijkt uit het gebruik en de maniere van besnijdenis: dewelke hy eenigen Feniciers in Palestijn toeschrijft: die de zelve van de Egyptenaers zouden geleert hebben: naerdien by gene volken aldaer de besnijdenis in gebruik was, als by de Joden: gelijk van over lang de Joodsche histori-schrijver *Josephus* heeft aengemerkt.

Zoo iemant moght vragen, waerom de Feniciers, zoo zy in'er daet en waerelijken Kanaans nakomelingen zijn, in de Schriften der Grieken niet meer Kananiten worden genoemt. dien dient tot antwoort: dat de Kananiten zich over hunnen naem schaemden, en ophielden aldus genoemt te worden, van wege den vloek, die op hunnen vader *Kanaan* viel: inzonderheit wanneer zy zich door de Joden met bloedige oorlogen zagen vervolght, en met grote neerlagen aengedaen en besprongen. Het welk uit geen andere oorzake geschiede, als om dat zy Kananiten waren:
Boch. 341. dies hebben zy zich, in plaets van *Kananiten*, liever *Syriers*, *Assyriers*, *Sydoniers*, *Feniciers*, en *Syrofeniciers* willen laten noemen.

Zie pag. 2. 96. Wat belangt den naem van *Syriers*, dien de Feniciers namaels met de omleggende volken gemein hebben gehad, dezelve was hen in voorige tijden eigen: naerdien hy van Tyrus, de hoofstad van Fenicie schijnt gesmeet te zijn: want de Hebreen noemen dezelve *Sor* of *Sur*, en de inwoonders *Sorim* of *Surim*; die een en de zelfste met de Syriers zijn.

By aldien nu het Hebreeusch woortledeken ה *ha* daer voor gehecht wort, gelijk men in het eerste boek der Kronijken, en by den profeet *Nehe-* cap. 11. 4.
mias in 't Hebreeusch geschreven vind, zoo komt uit *Sorim*, *Hassorim*; of cap. 13. 16.
Assurim, dat is, Assyriers; met welken naem de Tyriers en Feniciers by de schrijvers dikwils worden uitgedrukt en bediet: als by *Makrobius*, *Virgilius*, *Nonnus* en andere: want deez laetste schrijft *Assyrischen Liban*, in plaetse van Fenicische: naerdien de bergh Liban in Fenicie is gelegen. Desgelijx schrijft *Virgilius* Assyrisch vergift, voor Tyrische purper: want in de middellantsche zee, onder de stad Tyrus, wiert by ouds de purper-verruwe uit zee-slakken gekregen.

Van deze Assyriers zijn geheel en al verscheiden de Assyriers, zoonen van *Assur*, die over den Eufrates en *Tigris* woonden. En zelf verschilt ook veel de Hebreeusche spelling of schrijving.

Uit onkundigheit dezer zake smelten de Grieksche schrijvers deze twee volken, die zoo verre van elkanderen gelegen zijn, tot een eenigh volk in malkanderen.

Andere oorsprong der Feniciers.

Andere brengen den oorsprong der Feniciers op d'Idomiten: die neffens het Roo Meir gewoont, en even als de Feniciers den naem van de rootheit (want *Idom*, of *Edom*, betekent in 't Hebreeusch root) bekomen hebben: maer dat zy van woonplaetse zouden verandert, en van het Roo Meir, na de lantstreke van Tyrus, en daer omtrent getrokken zijn, zulx wort te vergeefs vast gestelt, gelijk reeds gezeit is, en zonder bewijs van geloofwaerdige schrijvers.

Derhalve moghten de Feniciers met recht zich voor volken houden, die de Grieken *Autochthonos*, en de Latijnen *Aborigenes* noemen: als of men zeggen wilde onoorsprongelingen, of luiden, die hunnen oorsprong uit hun lant hebben, dat zy bewonen, en uit geen andere volken gesprooten zijn: want de Feniciers, gelijk te voore verhaelt is, hadden hunnen oorsprong uit *Chna*, dat is, Kanaan, die de eerste den by-naem van *Fenix*, of *Fenicier*, heeft gevoert.

Digitized by Google

Celeſyrie, in 't Hebreeuſch *Aram Dammeſek*, en in 't Arabiſch *Algauta*.

Benaming. HEt geweſt van Syrie, en lantſtreke omtrent *Damaskus*, tuſſchen de bergen *Liban* en *Antiliban* begrepen, noemen *Plinius*, *Pomponius Mela*, *Kootwijk* en andere, in 't Latijn *Syria Damaſcena*, dat 's Damaſceniſch Syrie, na *Damaskus*, de hoofdſtad dezer lantſtreke: *Brokard*, Syrie des Libans, of Libaniſch Syrie: andere, Fenicie des Libans, van wege deſſelfs gelegentheit en nabyheit aen den bergh Liban en Antiliban: *Strabo*, *Ptolemeus*, en andere Grieckſche ſchrijvers, in 't Grieckſch, *Celeſyrie* en *Celeſſyrie*, of *Syrie Cele*; en ook anders *Celon Pedion*: welk eerſte eigentlijk hol of neder Syrie, en laetſte holle vlakte betekent: uit oorzake dit geweſt laegh, hol, en ter weder zijde met de twee gemelde hoge bergen beknelt wort. Te weten, deze twee bergen, zoo *Strabo* ſchrijft, laten een holle vlakte, in 't Griekſch *Pedion Celon* geheten, tuſſchen beide: breet aen de middellantſche zee twee hondert ſtadien: en van dezelve zee, te landewaerts, in eens zoo lang.

Zie pag. 37. Geneſ. 14: 15. In het oud verbont wort dit zelfſte geweſt *Aram Dammeſek* genoemt: (het welk in 't Neerduitſch Syrie van Damaskus is overgezet:) by Moſes *Hoba*, zoo eenige willen: dat hy op de linke zijde van Damaskus plaetſt: en cap. 3:5. by den profeet Amos *Beth-Eden*, dat's huis der welluſt: het welk, beneffens dat van *Bikeathaven*, dat dal der ydelheit gezeit is, een koninglijke luſtplaetſe ſchijnt geweeſt te zijn.

cap. 9:1. De profeet Zacharias ſchijnt dezen oort het lant *Hadrach*, of *Adrach* te noemen, dewijl aenſtonts daer op Damaskus, de hoofdſtad, wort by-gevoeght.

Adrach. *Adrichom* wil *Adrach* voor de ſtad *Adra* van *Ptolemeus* gehouden hebben: dewelke deez laeſte in *Celeſyrie* plaetſt. Ook hout d'eerſte *Adraon* en *Adratum*, met *Adra* en *Adrach*, voor een en dezelve ſtad. *Adratum*, volgens *Willem de Tyrier*, wiert ten tijde, wanneer de weſter kriſtenen het heilige lant bezaten, doorgaens de ſtad van *Bernard de Scampcis* genoemt, en is een ſtad van woeſt, of Petreeſch Arabie, gelegen op de grenſen van Paleſtijn, vijf en twintigh duizent ſchreden van de ſtad *Boſtra*.

Andere houden *Adrach* voor den naem eenes afgods, dien de Syriers eerden. Eenige vertalen *Adrach*: *lant der heerlijkheyt*, of *lant der eere*, en *eerlijk lant*: het geen met den aert en eigenſchap dezer lantſtreke wonder wel over een komt: naerdien het een ongemeene vermakelijke en luſtige oort is.

By de Hebreen wort *Celeſyrie* ook *Amuca*, en by de Syriers *Amyca*, dat is diep, genoemt. Hier over vind men by *Polybius* in 't Griekſch *Amyces Pedion*, dat's velt of vlakte van *Amyces*, geſpelt. Bochart.

Op d'eene plaetſe ſchijnt *Polybius* dit velt of vlakte, tuſſchen den bergh Liban en Antiliban, ook *Marſyas* te noemen: en op een andere plaetſe *Aylon* of *Aulon*: hoewel andere zeker dal *Aulon*, anders konings dal geheten, tuſſchen de zee van Galilea, langs den Jordaen, tot aen de dode zee uitbreiden. *Strabo* daer en tegen maekt van *Marſyas*, konings dal, en de Damaſceniſche lantſtreke drie byzondere en onderſcheidelijke plaetſen. *Plinius* ſchijnt aen dien oort ook een zeker dal te ſtellen: hoewel juiſt niet tuſſchen den Liban en Antiliban: maer tuſſchen den Liban en een anderen onedelen bergh, en noemt het een middelmatigh dal. Adrich. Lib. 16. Lib. 12. cap. 22.

By de Arabieren, de inwoonders, en by de Arabiſche hiſtori en lantbeſchrijvers, als *Elmacin*, *Abulferaj*, *Aledris* en andere, wort deze lantſtreke heden in 't Arabiſch *Gauta*, en, met het voorſtellen van het Arabiſch leetwoordeken *Al*, *Algauta* of *Algaur* genoemt: het geen ook eigentlijk een dal betekent: waerom andere, als *Abulfaraj*, gewonelijken tot onderſcheit het woort *Dimesk*, dat 's Damaskus, daer by voegen.

Damaskus, zoo *Aledris* ſchrijft, heeft bergen en landouwen, die *Al-*

Digitized by Google

gauta worden genoemt: en ſtrekt *Algauta* een ſtreke van twee vertoef of pleiſter-plaetſen in de lengte, en tot een in de brete.

Derhalve is *Algauta* het *Celeſyrie*, of *Celon Pedion* van *Strabo*, tuſſchen den bergh Liban en Antiliban: wiens brete hy aen de middellantſche zee op twee hondert ſtadien begroot: en lengte, van de zee te landewaerts in, op eens zoo lang: want op beide plaetſen heeft men met andere woorden een zelve mate: naerdien ieder behoorlijke vertoef-plaetſe, gelijk de Arabieren daer te lande in het reizen onderhouden, op ontrent vijf en twintigh duizent ſchreden geſtelt is, of op twee hondert ſtadien; twee en dertigh ſtadien gerekent op eene gemeene Duitſche mijle.

De naem *Algauta*, of *Gauta*, zoo *Bochart* wil, is geſmeet door een gebruikelijke letter-verwiſſeling, uit dien van *Utz*, de naem van een lantſchap omtrent de ſtad Damaskus, en een het zelfſte, volgens den zelven *Bochart*, met dit voornoemt dal *Celeſyrie* of *Algauta*: en alzoo genoemt na *Utz*, de eerſt geboorne der vier zonen van *Aram*, en ſtighter der ſtad Damaskus. Wel is het geluit dezer twee woorden zeer verſcheiden: maer de letteren zijn by na een en dezelve. Te weten, de voorſte letter *ain* ע, in den naem עוץ *Uts*, is verwiſſelt in een Hebreeuſche *gimel*, of Arabiſche *gain*: gelijk de Hebreeuſche *tzade* op 't einde in een *theth*, even als in het woort *Tyrus* en *Tzour* te zien is.

Ook heeft de Arabiſche vertaling des Bybels, te Parijs gedrukt, in plaets van *Uts*, *Algauta*.

Eenige houden *Aram Soba*, of *Syrie Soba*, voor *Celeſyrie*.

Damaſceniſch Syrie, zoo *Kootwijk* ſchrijft, welk ook Libans Syrie begrijpt: daer by hy Palmirene en Syrie Sobal voeght, heeft Fenicie ten weſte: Paleſtijn ten zuide: en paelt aen woeſt Arabie ten ooſte, en aen Celeſyrie ten noorde. Het is ten deele bergh en heuvelachtigh, en leit ten deele in de vlakte uit gebreit. In het zelve heeft men Damaskus, de koninglijke hoofdſtad van geheel Syrie.

Dan behalve dit *Celeſyrie*, tuſſchen den bergh Liban en Antiliban, het welk *Strabo* eigentlijk *Celeſyrie* noemt, wort by den zelven *Strabo* de gehele lantſtreke, dewelke boven Seleucis tot aen Egypten en Arabie ſtrekt, ook *Celeſyrie* genoemt. Van gelijk maekt *Ptolemeus Celeſyrie* zeer groot, en breit het tot aen Arabie uit.

De meeſte later ſchrijvers, na den voorgang van *Strabo* en *Ptolemeus*, breiden *Celeſyrie* ook zeer wijd uit. *Adrichom* ſtelt tot deſſelfs grens-palen, ten zuide woeſt Arabie: ten weſte Fenicie; ten noorde den vliet Valania, of Eleuther; en ten ooſte den ſtroom Eufrates.

Kootwijk breit het van den vliet Valania tot aen Cilicie uit, en ſtelt ten weſte tot grenspael den zeeboeſem van Ajaſſo: ten noorde Cilicie: ten ooſte Komagene, en ten zuide Damaſceniſch Syrie: naerdien hy dat niet in *Celeſyrie* plaetſt, gelijk *Ptolemeus*: noch voor een en het zelve met *Celeſyrie* hout; als *Bochart* en andere: maer maekt'er een byzonder lantſchap af, en ſtelt tot deſſelfs hoofdſtad *Damaskus*. *Kluverius* ſtelt *Celeſyrie* achter Antiochene, Komagene, en andere lantſtreken van Syrie, en breit het van Judea Perea, dat 's over Judea, tot aen den Eufrates uit. Andere, als *Bautrand*, plaetſen *Celeſyrie* tuſſchen eigen Syrie, Fenicie en Paleſtina: welk nu t'effens met Syrie, *Souriſtan* van d'inwoonders wort genoemt.

Volgens *Strabo*, uit *Poſidonius*, is *Celeſyrie*, (miſſchien groot *Celeſyrie*) even als *Seleucis*, in vier *Satrapeas* of lantvooghdyen verdeilt. Verdeiling.

Deſſelfs voornaemſte delen, zoo *Majerus*, en uit hem *Kluverius* en *Bochart* ſchrijft, zijn *Decapolis*, dat 's tien ſtad, of lantſtreke van tien ſteden: waer van Damaskus de hoofdſtad is: zeventien *Tetrarchien* of vier vorſtendommen, en *Palmyrene*.

In groot *Celeſyrie* worden by de ſchrijvers verſcheide ſteden geſtelt: als *Antiochie*, de hoofdſtad, *Damaskus*, *Apamia*, *Heliopolis*, *Laodicea*, *Adrach*, *Kanatha*, *Gamala*, of *Gabal*, heden *Gibel*, *Filips Ceſarea*, heden *Bellinas*, *Emeſa*, of *Emiſa*, heden *Himbs*, de lantſtreke *Abilene*, en ſtad *Abila*, *Palmira*, *Hierapolis*, *Seleucia*, *Adra*, *Conſtantia*, eertijts een biſſchoplijke ſtad onder den aertsbiſſchop van *Boſtra*, *Adamana*,

Geraſa,

Digitized by Google

Gerasa, by *Plinius Galasa*, *Capitolias*, *Neva*, tusschen *Capitolias* en *Damaskus*, en meer andere.

In het dal *Algouta*, zoo d'Arabier *Aledris* schrijft, leggen dorpen, als steden; als daer zijn *Meza*, met dessels voorsteden, *Barda*, *Harsenna*, *Kaucaba*, *Jalas*, *Basnsausana* en *Bait-Alehna*: in het welk een gebeden-huisken is, niet zeer ongelijk dat van Damaskus.

Abulfaraj gedenkt in *Algauta* een plaetse of oort, met name *Marjo Raht*.

Door dit dal vloejen uit den bergh Hermon twee der voornaemste vlieten, als de *Abana* en *Parfar*: welker laetste de stad Damaskus voor-by spoelt, en de eerste dezelve midden door snijt.

Syrofenicie.

SYrofenicie, een koppelwoort van *Syrie* en *Fenicie*, is alsoo misschien genoemt om dessels nabyheit aen Syrie en Fenicie; te weten, de Syrofeniciers, die nabuuren van Syrie, en onder de Syriers by na vermengt waren, lagen tegen over de Feniciers, die den zeekant bewoonden. Syrie wort hier genomen, niet als of het Fenicie insluit: maer als een gewest, dat tegen het zelve over wort gestelt: waerom *Plinius* schrijft, dat Fenicie met Syrie wort omringt.

De Syrofeniciers derhalve lagen midden tusschen deze twee volken, en bezaten de steden en lantschappen, die op de grens-scheiding van beide lagen: als *Heliopolis*, *Chalcis*, en de lantstreke van *Marsyas*, waer by namaels zijn toegekomen *Damaskus* en *Abyla* van *Lysanias*: welke twee steden *Ptolemeus* en *Strabo* onder *Celesyrie* brengen; maer *Eusebius* en *Hieronymus* onder Fenicie, na den voorgang van *Tertulliaen*, die schrijft: *dat Damaskus onder Syrofenicie is overgeschreven door de scheidingen der Syrien*: te weten, die door de Romeinen is geschiet.

Dat *Syrofenicie* een gedeelte van *Celesyrie*, omtrent *Damaskus* zy, wort bevestight door zekeren Arabischen vertaelder van den Evangelist *Markus*: cap. 7: 26. want deez zet de volgende woorden van den zelven (deze nu was een Griekſche vrouw; maer een Syrofeniciersster van afkomste) van woort tot woort aldus over: *zy was een Syrische Griekin*, *en had haer afkomste uit Algaur*: dat is, uit *Celesyrie*. Zoo nu *Algaur* *Celesyrie* is, gelijk het in'er daet is, zoo behoort ook daer onder de lantstreke omtrent *Damaskus*, tusschen den Liban en Antiliban, dewelke allermeest, volgens *Straboos* schrijven, *Celesyrie* wort genoemt.

Daer zijn'er, die willen dat de Feniciers, na by Syrie, Syrofeniciers slechts onderscheits halve Syrofeniciers worden genoemt, om hen van de Afrikaner Feniciers, die Penen zijn, t'onderscheiden. Dies zou na hun gevoelen een Syrofenicier, en Fenicier een en dezelve zijn. In welken zin de naem *Syrofenicier*, by *Luciaen* in zijn goden raet gebruikt wordt. Want men leest aldaer, dat Bacchus een neef van zekeren Syrofenicier koopman *Kadmus* was. Door Syrofenicier is te verstaen Fenicier, of Tyrier: want *Kadmus* was een Tyrier: waerom ook op een andere plaetse, by *Luciaen*, *Kadmus* een eilander wort genoemt: dewijl hy op het eilant Tyrus was geboren.

Desgelijks heeft de evangelist Markus door den naem van Syrofeniciersster, een Tyriersster of Sydoniersster mogelijk verstaen. Want dat dezelve vrouw van dien oort geboortigh was, schijnt men te kunnen besluiten uit het vergelijken van Markus met den evangelist Mattheus: wiens woorden aldus luiden: *En Jesus van daer gaende, trok na de delen van Tyrus en Sidon*: *en ziet*, *een Kananeesche vrouw*, *uit die grensen komende &c.* Hier wort een en dezelve vrouw by den eenen een Syrofeniciersster, en by den anderen een Kananeesche vrouw genoemt: dies men gevoeghelijken door den naem Kanaaneesche een Feniciersster kan verstaen: naerdien vele Fenicie en Kanaan voor een en het zelve lant houden.

Dus verre van *Fenicie*, *Celesyrie*, en *Syrofenicie*. Vervolgens zal ik de steden beschrijven, dewelke in dezelve gewesten gelegen zijn, en met de stad *Damaskus* een aenvang maken.

Damas-

Digitized by Google

Digitized by Google

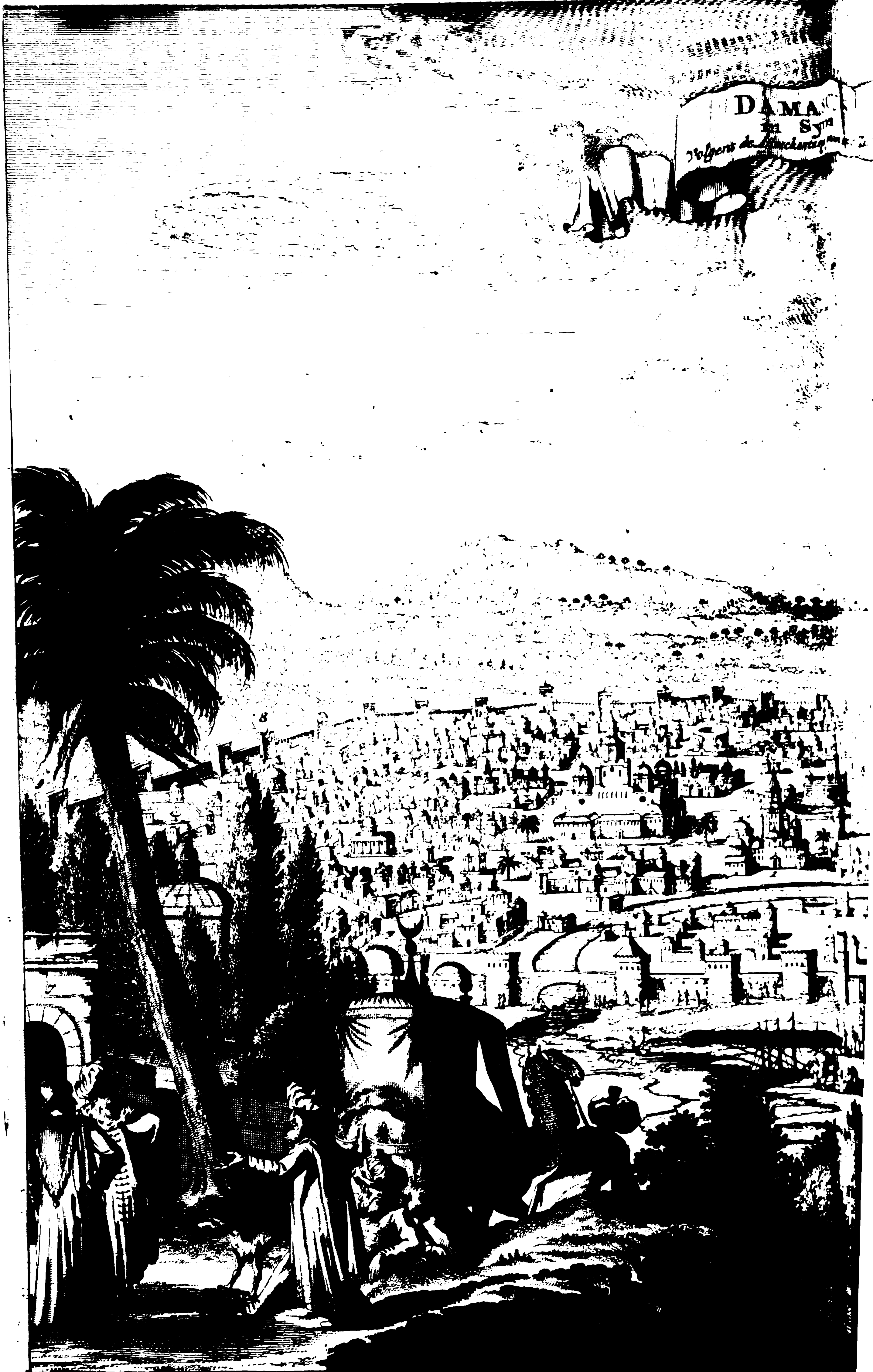

1. Groote Kerck van Sinte Iohannis
2. t Huys van den Overste der Stadt
3. De Kerck van Sinte Paulus
4. De Kerck van Sinte Joris
5. Het Huys van den Sultan
6. Men zegt Paulus alhier gedoopt is
7. De Plaetse op de welcke ... met blindtheyt ...

...elijs op de welcke Christus Paulus ... heylichheyt stagh. 8. Alhier souw Kaïn syn Broeder Abel Doodt geslagen hebben 9. Graff-stede der Christenen.

Digitized by Google

Digitized by Google

Benaming. *Damaskus* wort de Stad genoemt, doorgaens in 't Nieu Verbont, en by Griekſche en Latijnſche Schrijvers;als ook by de meeſte Volken van Europe: doch een weinig verandert of verkort: want d'*Italianen* en *Portugeſen* ſchrijven *Damasko*; de Franzen, en bywijlē ook de Neerduitſen, by verkorting *Damas*: hoewel de laetſte veeltijts *Damaskus*.

Geneſ. 14: 5. 1. Reg. 19: 5. Cantic. 7: 41. Ezech. 47: 16. Op Hebreeuſch, in 't oudt Verbont, heet *Damaskus Dammaſek*, *Damuſech*, of *Dammeſchek*: op Syriſch, *Darmſuk*, en op Arabiſch *Dimesk*.

Dammaſek,dat gemenelijk in alle overſetting *Damaskus* wort vertaelt,is eigentlijk zap des bloets gezeit: of, zoo andere uitleggen, drank des bloets, of bloet drinken, of vermenging des bloets: uit oorzake, zoo eenige uit de Schrift willen beveſtigen, Kain zijnen broeder Abel ontrent dien oort zou doorgeſlagen hebben: want *Dam* beteekent bloet. *Hieronymus* beveſtight het zelfſte met de volgende woorden: *Damaskus is een plaetſe, alwaer gezeit wort Abel van zijnen broeder Kain gedoot te zijn. Waerom deſe plaetſe Damaskus is genoemt, dat is, bloet-drinken.* In c. 17. Ezech.

Volgens Hieronymus wiert *Damaskus* by oudts *Aram* genoemt, na *Aram*, vader van *Hus*,ſtichter der ſtad,of na de lantſtreke, in 't Hebreeuſch ook *Aram* geheten. Heden noemen de Turken en Mooren *Damaskus*, *Sjam*, en *Alsjam*, of *Scham*, na de Franſche: en *Xam*, na de Spaenſche: en *Sciam*, na d'Italiaenſche ſpellingh. Want *Sj* wort by ons uitgeſprooken, als by de Franzen *Sch*; by de Spanjerts de letter X, en by d'Italianen *Sc*. Maer *Sjam* betekent bywijlen ook gantſch *Syrie*: gelijk in 't ooſte vele andere ſteden gemeenelijk met den naem des Lants worden genoemt. Sjam of Sciam leggen eenige Sem uit: als of die Stad ter gedachtenis van Aram, Sems zoon, of van Sem zelf zou geſticht zijn. Maer eigentlijk beteekent Sjam by d'Arabiers de zonne: want zoo alle Ooſterlingen willen,zou dit geſternte een byzondere toenyging en trek tot deſe ſtad en hare lantſtreke hebben, om aen de zelve een gunſtige toevloeijingh meê te deelen. Roger.

Oorſprongh der ſtad. Wat het begin en den oorſprong van *Damaskus* belanght, of wie de ſtad geſticht heeft,is niet klaerblijkelijk:naerdien de Schrift hier van niet duidelijk ſpreekt, noch eenigh gewagh maekt: en de wereltlijke Schrijvers hier over onder elkanderen verſchillen.

Zeker Arabiſche ſchrijver *Abul-farai* maekt tot ſtichter der ſtad Murk of Murf,koning van Paleſtyn,twintigh jaren voor Abrahams geboorte.

Zo eenige willen,zou *Eliëzer Damasceen, Abrahams* huis-vooght,dien Moſes gedenkt, de ſtad geſticht, en na zijnen naem, of na zijns zoons naem *Damaskus*, *Damaskus* genoemt hebben. Aldus gevoelt *Hieronymus* over deſe plaetſe, *Toſtatus*, *Gool* en meer andere, die dit voor een gemeen gevoelen houden. Geneſ. 15: 2.

De zelve Hieronymus maekt tot ſtigter der ſtad Korha, zoon van Edom, of Eſau. Maer beide deze gevoelens zijn ſtrijdigh, tegen het geen by Moſes Geneſ. 14: 15. gezeit wort: te weten, dat Abraham de vier Koningen van Aſſyrien tot aen Zoba of Hoba vervolghde, welk is op de linkerzyde van Damaskus. Derhalven was al voor den tijt van Abraham: en by gevolgh van Eliëzer, zijn knecht, en voor Korah,Eſaus zoon, Damaskus. En is dienvolgens ook de ſtad door hen niet geſticht. In c. 4. Thren. Iſidor. orig. lib. 15. c. 1. Geneſ. 36.

Hier op geeft Pererius tot antwoort: dat ten tijde van Abraham Damaskus niet wiert genoemt: maer Moſes, de Schrijver der geſchiedenis, heeft door een maniere van voortijdigh ſpreeken (by hem veelmalen gebruikelijk) deze plaetſe aldus geheten, gelijk zy by zijn tijt wiert genoemt. En was even zoo veel, als of hy gezeit had: Abraham heeft de vier koningen vervolght tot aen Hoba &c. dat is, tot aen Hoba, welke is op de linkerzyde van die lantſtreke:alwaer daer na *Damaskus*, welk nu is, gebouwt wiert. Of anders kan gezeit worden, dat aldaer door *Damaskus* niet de ſtad wort aengewezen;maer de plaetſe:alwaer de ſtad daer na gebouwt is, alzo na de daet of voorval genoemt:want *Dammeſek* of *Damaskus*, gelijk reeds te vore is gezeit, wert alzoo genoemt van het *bloet drinken*,ter zake van Kains broeder-moort aldaer. In c. 15. Geneſ.

Zo Joſephus in zijne Aeloutheden ſchrijft, zou de Stad door Hus, of Uts, d'eerſt-geboren der vier zoonen van Aram, geſticht zijn: welk meê het gevoelen is van Hieronymus.

Deze gevoelen, die onder elkandere ſchijnen te verſchillen, zouden in de-

zer wijze kunnen vereffent en beslecht worden, met te zeggen: dat *Hus*, zoon van *Aram*, aldaer te voren zich ter neer gezet, en de eerste grontslagh der stad geleit, en met den naem van *Aram* genoemt hebbe: maer dat de zelve daer na door *Damaskus*, huisvooght van Abraham, herbouwt: en eindelijk door *Kore*, *Esaus* zoon, tot een beter staet gebraght zy. Waerom zy alle desselfs stichters kunnen genoemt worden: want menighmael worden de herstelders der steden en plaetsen de stichter der zelve genoemt. Het zelfste kan ook hier gezeit worden: te weten, dat de plaetse van den daet zijnen naem bekomen hebbe: en de stad daer na van de plaetse: den welken zy daer na door den herstelder *Eliëzer Damasceen* op een andere wijze aengenomen heeft. Waer op ook slaet het geen *Adrichom*, in het overwegen van de verscheide stichters der stad, met de volgende woorden schrijft.

Maer misschien (welk de reden van deze verscheidentheit kan zijn) heeft *Damaskus*, zoon van *Eliëzer*, de Stad, door Hus gesticht, doorluchtiger herbout, en hierom de zelve, in plaetse van Aram, na zijnen naem *Damaskus* genoemt. Deze zelfste oorzake heeft Justinus, Stefanus, en andere lant-beschrijvers bewogen, Damaskus tot den stichter der stad te stellen. Dus verre *Adrichom*. Zoo alle d'oosterlingen houden, zou zy door de kinderen van Noach, een weinigh na de water-vloet, gesticht zijn. Roger.

Volgens *Stephanus*, (in zijn stedenboek) die onder Keizer *Justiniaen* heeft geleeft, is de stad door *Damaskus*, zoon van *Merkuur*, en de Nymf *Helim eda*, gesticht, en na hem alzoo genoemt: Deze heeft uit Arkadia derwaert kolonyen of boutroepen overgevoert.

Zoo andere willen, is zy alzoo genoemt na zekeren Reuze *Askus*, die *Dionys*, geknevelt met *Lykurg*, aldaer in den stroom wierp: of uit oorzake *Dionys* aldaer vervolghde, en doode zekeren *Damaskus*, die met een bijl de wijnbergen had uitgeroeit.

Gelegentheit. De Stad *Damaskus* is gelegen in Syrie, of eigentlijk in het Lantschap van Cele-Syrie of Neder-Syrie, in 't Hebreeusch *Aram Dammasek* genoemt, of, volgens Kootwijk, in Syrie van *Damaskus*, anders *Damascene*: hoewel Eusebius en Hieronymus *Damaskus* te recht onder *Fenicie* brengen, en Tertullianus onder Syrofenicie: want Damaskus (zeid deez laetste) is, door de scheidingh der Syrien, de welke de Romeinen hebben gedaen, onder Syrofenicie overgeschreven. Van gelijken heeft ook Justinus Martelaer *Damaskus* onder Syrofenicie gebraght. Zy leit op de noorderbreette van drie en dertigh graden, op een wijd strekkende vlakte, ten noorden van het *heilige lant*, aen de voet van den berg *Liban*, of over den *Liban*, dien zy benoorden van haer heeft. Te weten, hondert en tachtigh duizent schreden van Jerusalem, en drie hondert duizent schreden, of zestigh mijlen, ten zuyden van *Aleppo*, midden tusschen Jerusalem en Antiochien: Kootwijk en Belloon stellen *Damaskus* zes, en Roger vijf dagh-reizens van Jerusalem, en zeventien mijlen van de Middellantsche Zee. Ptolomeus en Strabo.

Vermaertheit. *Damaskus* was by ouds een Koninglijke Stad des stams van Manasse, en ten tijde der Koningen van Israël de grootste, schoonste, edelste en Hooft-stad van geheel Syrien: als blijkt uit den Profeet Esaias cap. 8: 7. 8. Het zelfste is te bespeuren uit 1. Reg. 15: 18. en 2: 34. 2. Kron. 24: 23. Amos 1: vs. 3. Waer na ook de geheele Lant-streke en een groot gedeelte van Syrie Damascene, en Syrie van Damaskus is genoemt: en wort 2. Reg. 5: 2. voor geheel Syrien genomen. Maer onder de heerschappye der Grieken en Romeinen was Antiochien, en niet Damaskus de Hooftstad van geheel Syrie: gelijk Cesarea de Hooftstad van Judea. Tacitus lib. 18.

Zy is zoo doorluchtigh, als oud, en wijd en zyd door de gehele werelt beroemt, en wort in de Schrift op vele plaetsen met roem gedaght en eer-tytelen beschonken. By Jeremias wort zy de schoonste, of çierelijkste en beroemste stad; en by Amos, *Huis der wellust* genoemt. Strabo noemt *Damaskus* een uitnemende stad, en by na de edelste van alle in het gewest ontrent Persien. Bonifacius verheft haer pracht en çieraet zoo hoogh, dat niemant, al had hy hondert tongen, het zelve zou konnen uitten. Julianus noemt haer, in zijne brieven, de oprechte Jupijns stad, en oogelijn van geheel oosten. Cap. 49.

Dan

Digitized by Google

Dan zoo *Quaresmius* als oogtuig heeft aengemerkt, indien men het geen by Adrichom en andere Schrijvers van de heerlijkheit, lustigheit en treffelijkheit van Damaskus wort gezeit, by den tegenwoordigen staet van Damaskus wil vergelijken, zulx moet ten deele verstaen worden, als roemsgewijze gesproken: want heden worden daer gene dingen van zulk een belang gezien noch gevonden. Daer en boven leit ten noorden, een vierendeel mijls van *Damaskus*, aen den voet van eenen bergh een andere en geen slegte stad of stedeken; het welk oud *Damaskus*, en doorgaens *Salaia*, of anders *Salahaia*, wort genoemt: alwaer de voornaemste burgers der stad *Damaskus* veele schoone lusthoven gebouwt hebben: waer over het geen van de Schrijvers gezeit wort, eensdeels van nieuw, en eensdeels van oudt *Damaskus* is te verstaen.

Des-niettemin is *Damaskus*, schoon meermalen verovert en verdelght, heden de voornaemste, schoonste en treffelijkste stad van alle de andere steden van *Syrie*. Zy wort in den omtrek op zes duizent schreden begroot: is omringht met dobbele grachten en muuren, met torens daer op, en heeft poorten, die met yzere platen zijn beslagen. Men zeid zy by ouds met drie muuren is omringt geweest: waer van noch op eenige plaetsen de ken-tekenen gezien worden.

Bazars. Daer zijn veel schoone en groote steene overwelfde koopmerkten, of winkel-straten, Bazars in 't Arabisch genoemt, en veel prachtiger, ruimer en grooter gebouwt, als op eenige andere plaetsen in *Syrie*. Zy zijn geboort ter weder-zijde met winkels van allerleie koopmanschappen, en ambachts-luiden, in grooten getale; hoewel ieder, na de verscheidenheit der waren en ambachten, van elkandre afgesondert zijn. D'ingangh van de meeste zijn met yzere ketenen afgeschoren, om de peerden, kemels en andere vracht-beesten het inkomen en doorgaen des daeghs te beletten; maer worden des nachts met deuren, om menschen en beesten buiten te houden, gesloten. De Bazars staen evenwel den geheelen dagh niet open; maer worden alleenlijk op gezette uuren geopent, als wanneer de koopluiden aldaer vergaderen, en hunne zaken verrichten. Te weten, zy staen open des uchtens, van drie uren af, des daeghs, tot aen den middagh; maer des namiddaghs, van het avont uur, tot aen zonnen ondergangh. Den overigen tijt blijven zy gesloten, zonder eenige handel gedreven wort. Dies-niettemin mogen de hantwerksluiden alle uuren van den dagh aldaer vrijelijk hun hantwerk doen. De zelve vryheit genieten ook de lijftocht-verkopers: want hunne winkels blijven gehele dagen open staen. Onder andere is 'er een, de Bazar van *Zenanie* genoemt, de welke zeer groot, ruim en hoogh is, met achtien bogen. Onder ieder der zelve zijn ter weder-zijden twee bogen met winkels. Achter de achterste is een zeer fraeie Moske, geheten *Verte*: en voor de zelve een zeer schoone Diwan, of rechtbank, die op kolommen rust: en onder een bron. Daer na volght een hof: en achter weer een Moske, geheel verrijkt met marmere kolommen. Aldaer verdeilt haer de straet in tween.

Het voornaemste gebouw aldaer is de Besestein, of Basestan, dat vry schoon is, en drie deuren of poorten heeft. Deze is een plaetse, op de welke de uitstekenste en dierste waren worden verkocht, als geweve zyde kleden van allerlei slagh en kleuren, gout en zilver, peerlen, zabels: als ook slaven van beide sexe. Geen stad of stedeken is aen dien oort of in Turkyen, of het heeft zijn Bazestan: en geen dorp, of zijn merkt, by hen Bazar genoemt. Besestein.

Op verscheide plaetsen door de stad zijn zeer veele gemeene en ruime huizen, Chanzeis by de Mooren genoemt: waer in zyde, gare, katoene en andere stoffen worden geweven. Behalven deze zijn 'er veel andere gemeene gebouwen: als kerken, by de Mahometanen Metsziden, anders Meskiten en Moskeen genoemt, chans, of 's lantsherbergen, imarethen, of gasthuizen en badstoven, die d'Inwoonders zeer veel gebruiken: beneffens zeer schone bronnen in ieder huis, dienstigh tot dagelijkx gebruik van menschen en beesten.

Onder andere munt uit in pracht van gebouw, çieraet en groote van werk een zeer doorluchtigh en aloud gebouw, eertijts een hooft-kerke der Kristenen; maer nu in een Metzid ver- Kerke van S. Johannes.

 andert,

andert, en door hen gesticht, wanneer het Kristendom in Arabie bloeide. Zy wiert door keizer Heraklius, zoo eenige willen, aen Johannes de Dooper: of, zoo andere meinen, aen Zacharias, zijn vader, gewijd. Volgens bericht der *Maroniten* aen *Della Valle*, zou Zacharias in de zelve begraven leggen. Hoewel hy die veel meer voor de kerke van Johannes de Dooper, als voor die van Zacharias wil gehouden hebben: gelijk ook zeker schrijver, die voor eenige jaren het boekje der heilige plaetzen van Hieronymus heeft vermeerdert. Zy wort ook noch heden by de Kristenen de kerke van S. Johannes genoemt: en gedenkt daerenboven zeker Persische schrijver *Saladin Sadi* in deze kerke het graf van S. Johannes.

J. Gool in Alfercan.

Georg. Elmacin. 71.

Des jaers van Hegira, of Mahomeths vlucht uit Mekka, zeven en tachentigh, (of des Heylants zeven hondert en negen) deed Chalif of Arabische keizer Walid, zoon van Abdelmelik, de Kristen kerke van S. Johannes voor een gedeelte verwoesten en plonderen. Men zeit hy den Kristenen veertigh duizent dukaten daer voor aenbood: maer wanneer zy de penningen niet wilden aenvaerden, nam hy de kerke met gewelt hen af, en verwoeste de zelve.

Ter zelver tijt deed Walid neffens deze Kristen kerke een Metszied of Mahometaensche tempel stichten; de welke by d'Arabieren *Sjami bene Ummie*, dat 's hooftkerke van Ummie, genoemt, en by eenigen voor een der vier wonderen der werelt, of van dien oort gehouden wort: als daer zijn: de Pharos van Alexandrye in Egypten: de brug over den Sangia, een vloet van den Eufrates: de Kristen kerke t'*Edessa*, en deze Metszied te *Damaskus*. Men zeid twalef duizent steenhouwers daer aen gearbeit hebben, en de onkosten in alles zeven jaer inkomsten des rijks bedroegen: of, volgens *Elmacin*, vier hondert kisten, ieder van veertien duizent ducaten. Dan eer het gebouw volmaekt was, quam Walid te sterven, en wiert het zelve voorts door zijnen broeder Suleiman voltoit.

In het opdelven der grontvest wiert een fraei werkstuk gevonden, waer op gegraveert stont: *Naerdien deze werelt uit niet is voortgebraght, zonder ken-tekenen van voortbrengingh, zoo is dit een teken, dat zy eenen stichter hebbe gehad, dien niemant gelijk is, en men eeren, dienen en aenbidden moet. Deze tempel is gesticht door Muhibbul-Chair, (dat 's vertaelt, liefhebber des goets) op het derde jaer der jaren van Ustuwan. Wie intreet, die gedenke, zoo hem des goetdunke, den stichter by den schepper.* Vaer wel.

In deze Metszied waren zes hondert goude lamp-ketenen, welker glans de menschen in het bidden belette en verstoorde. Maer de zelve wierden namaels door de rook zwart, en bleven daer tot aen den tijt van Chalif Omar, zoon van Abdulaziz, die haer in zijne schatkamer beval te brengen, en bestelde voor de goude yzere ketenen. Elmac.

De Kristenen vielen namaels klachtigh aen Chalif Omar, over de kerke van S. Johannes, (die Chalif Walid afgebroken, en aen de Mahometaensche hooft-kerke gevoegt had) en toonden den brief van vrye-hoede van Chalif Walid, en het verbont van dat hunne kerken niet zouden verwoest worden, noch ledigh blijven staen. Maer Omar bood hen het gelt aen, het geen Walid hen aengeboden had: te weten veertig duizent dukaten. Dan de Kristenen zeiden daer neen toe, en hieldē met lang klagen aen, om hunne kerke weer te hebben. Wanneer de Mahometanen dit qualijk opnamen, zeide Hulwaan, zoon van Idrisus: hoe het verbont, noopende hunne kerken, alleenlijk op dat gedeelte der stad zagh: welk by verdrag en vredelijk was verovert: maer alle de kerken, zo wel buiten als binnen de stad, van het ander deel, dat met den zwaerde ingenomen was, den Mahometanen toebehoorden, uit oorzake het met het zwaert gewonnen was. Eindelijk, na veel krakeels, wiert onder hen besloten, dat de kerke van S. Johannes den Mahometanen zou overgelaten worden, zonder op al het overig iet te zeggen te hebben. Voorts schreef Omar den Kristenen eenen brief: waer by zy alle de kerken van Damaskus veiligh zouden bezitten, zoo wel van het gedeelte, dat met het zwaert verovert was, als van het ander; als ook alle de kloosters en kerken buiten de stad, en in het lust-prieel Gouta, of Cely-Syrie, en op den bergh Liban en meer andere. Te weten, de zelve zouden niet verwoest worden, noch ledigh staen: nochte gene Mahometanen zouden over de zelve te gebieden hebben.

Elmac. lib. 1. p. 77.

Zoo

Digitized by Google

G. Gentius in Rosar Polit.

Zoo andere willen, wiert ten tijde van Chalif Muavias, die ontrent des jaers zes hondert drie en tachentig heersch te het middelste en ooster gedeelte dezer kerke den Kristenen door de Mahometanen met gewelt ontnomen, om daer van een Metszied of Mahometaensche kerke te maken. Maer by verloop van tijt ontnam Walid, zoon van Abdelmelik, den Kristenen ook het overig gedeelte der kerke: zulx hy deze gehele kerke, de welke eertijts den Kristenen toequam, tot een Mahometaensche kerke maekte: gevende hen vryheit van andere kerken te stichten.

Wijders, tot çieraet der kerke wiert neffens der zelve muur veel kalk opgehoopt, welke plaetse de Mahometanen in 't Arabisch *Kellasa*, dat 's bekalkt, hebben genoemt. Namaels heeft Nureddin Mamud, zoon van Seng, op de zelve kalk-plaetse des jaers elf hondert zeven en tzeventigh, een hooge schoole doen stichten, de welke noch heden kellasa heet; dan quam vijftien jaren daer na te verbranden: maer wiert daer na door Saladin, koningh van Syrie, weder herbouwt: hoewel met zeer enge vertrekken of studeer-kameren, en ieder niet grooter als voor een eenigh mensch.

Midden op de plaetse is een water-bak van anderhalve mans lengte diep: waer in de Mahometanen (volgens gebruik) eer zy in de kerke ter bede komen, aendachtelijken handen en voeten wasschen. Van daer treetmen door de deure van de schole in de kerke zelf.

Deze kerke is nu bedekt met loot, heeft in 't midden van 't dak een vergulden toren of spitse, en is verçiert met velerlei konstigh gehouwen marmer. Aen de noord-zyde leit een brede plaetse of hof, met een marmere vloer: is rontom met een galderye omringht, en verçiert met kolommen van profijr-steen. By na in desselfs midden staen acht marmere kolommen in de ronte, die een marmere kas dragen: waer in men zeit de kerk-boeken, eer de stad door de Mahometanen was verovert, opgesloten wierden. Aen de west-zyde, in de voor-gevel der kerke, welk geheel kunstigh van marmer is gebouwt, zijn drie dobbele zeer groote kopere deuren: de middenste is de grootste, en zeer çierlijk uitgesneden: onder andere met Grieksch opschrift; hoewel geen Kristen zoo na daer by magh komen, om het te bezien.

Men klimt aen die zyde in de kerke langhs vijf en twintigh trappen, die zoo langh zijn, als de voor-gevel. Neffens de zelve staet een bron of water-bak, die overvloedelijk water geeft, zoo klaer als kristal. Aen de zuid-zyde ziet men drie andere kopere deuren, by na van een zelve groote, en zonderlingh uitstekend kostelijk. Men gaet na de middenste door een zeer breede galderye van ontrent vijftigh schreden langh, met marmere kolommen ter weder-zyde, en klimt aen die zyde langhs ontrent tien trappen in de kerke.

Aen beide zyden der trappen staen twee zeer groote kolommen van *Ofitis* of Serpentijn-steen, meê behouwen met Grieksche letteren: hoewel meerendeels door de langheit des tijts uitgesleten en vergaen. Zoo de Grieksche kerk-boeken melden, zou dit opschrift de verwoestingh en veroveringh der stad behelsen, welk ten tijde van Keizer *Justiniaen* is geschiet. Van die plaetse kan men bequamelijk in het voorby-gaen het binnenste der kerke bezichtigen. De zelve rust op vier rijen kolommen, is verçiert met hangende lampen, en beleit met een vloer van marmer.

In deze kerke, zoo de Mooren verhalen, worden twee marmere doot-kisten bewaert, die noch heel en ongeschonden, en met een groen kleet overspreit zijn. D'eene houden zy voor de graf-stede van Zacharias: maer wiens gebeente de andere besluit, is hen onbewust: doch worden alle beide by hen in groote eere gehouden.

Te gaen na het koor der kerke, vertoont haer eene plaetse, met fraeie marmere kolommen omringt: en in 't midden een marmer graf, welk de beenderen van zekeren heilig bevangt. De Mahometanen houden het voor een heilige zake deze plaetse en ook het koor te betreden, en beletten hierom eenen iegelijk den ingangh. Maer op dat niemant onverziens of reukeloosliijk bestaet daer in te komen, zoo hebben zy haer alle beide met een hek afgeschut, en met sloten toegesloten.

Men ziet op verscheide plaetsen, boven de deuren der Metsziden, kelken in de stenen uitgehouwen, die, zoo eenige willen, wapenen der Mooren zijn.

Koot-wijk. Na by de schoonste Bazar der stad, staet een andere schoone Metszid of Moske, genoemt *Gemma*, de graf-stede, zo eenige willen, van Ananias. Uit deze Moske ziet men het water, door een kopere buize, in een wasch-vat loopen, welke by de Moske is: alwaer de Turken zich voor het gebedt komen wasschen.

By het kasteel staet een Moske van ontrent twintigh schreden in 't vierkant, geheel met gout en lazuur mosaiks-gewijse geschildert, en beleit met een marmere vloer. In het midden is een graf stede van zekeren *Melek-Daër*, Sultaen van Egypten.

Ananias huis. Onder andere wort in *Damaskus* tusschen d'ooster-poorte, (in 't Arabisch *Babocherki* genaemt) en tusschen die van S. Thomas, het huis van Ananias, een van Kristus jongeren, en Paulus leermeester, getoont; dat hy bewoonde, Biddulf. doen Paulus te *Damaskus* quam. Het is een kelder, of spelonke, of hol onder de aerde, waer in men by vijftien of veertien trappen af-klimt.

Beneden deze trappen is de plaetse, daer Ananias Paulus zou geleert hebben: en op de linker-zyde een gat, maer toegestopt, waer door onder de aerde Ananias Paulus in 't huis van Juda ging vinden.

Volgens *Quarezmius*, is het huis van Ananias in 't ooster-gedeelte der stad, in het welk een onderaertsche woonstede is, daer men, aen de oostzyde, door een enge deure, langhs een trap inklimt. Zy leit schier in een drie-hoek, is niet groot, lang ter wederzyde twintig schreden, en tien breet. In het gewelf zijn twee lucht-gaten, daer het licht door schijnt. Op deze plaetse, volgens d'oude overleveringh, zou de Heer Ananias verschenen zijn, en hem geboden hebben, na het huis van Juda te gaen: daer Act. 9. 10. Paulus zijn verblijf had, gelijk Lukas in 't breede verhaelt.

In oude tijden, volgens d'oude overleveringe, is deze woonstede by de Kristenen in een kerk verandert, ter eeren van den Heyland en zijnen jonger Ananias, en ter gedachtenis van de gemelde hemelsche verschijninge en openbaringe. Men ziet 'er ook de kentekenen van eene kerke: inzonderheit naerdien aen d'oostzyde een gewelf is, tot een plaetse voor een altaer, om kerken dienst te doen, na de wijze der Oostersche Kristenen. Nu is het tot een Turksche Metszid gemaekt: en in desselfs zuiderdeel een middelmatige dom of toren, om na de Mahometaensche wijze daer van te roepen en bidden. Waer over deze plaetse by Kristenen en Mahometanen wort geëert.

Men zeit de Turken vele malen bestaen hebben een Moskee boven deze spelonke te stichten: maer al het geen, wat des daeghs gemaekt was, des nachts in een oogenblik weer ter neer storte.

Voor weinigh jaren, zeit *Quarezmius*, hebben de Turken getracht aldaer eenen tooren te bouwen, om daer van na hun gewoonte, tot ontsteking van Gods Lof, te roepen: maer hy storte t'elkens in. Het gene zy hielden door Gods beleit geschiet te zijn: zulx zy het werk staekten; en de plaetse nu blijft, gelijk te vooren.

Volgens eenige is deze onderaertsche plaetse in twee overwelfde çellen verdeelt. D'een op de linke hant, in 't ingaen, dient den Kristen Jacobiters tot een kapelle, en heeft een stene altaer. D'andere verstrekt den Turken een gebede huisken, die aldaer met grooten aendacht hunne gebeden komen storten, en ook de Kristenen na hun welgevallen laten inkomen. Zoo de Kristenen en Mahometanen zeggen, zouden aldaer vele wonderlijke genezingen van allerleie zieckten geschieden. Aen de muuren ziet men duizende namen van beevaert-reizers, die deze plaetse met godvruchtigheit komen bezoeken.

Wanneer men de *Babocherki* of ooster- De Rechte Strate. poorte in-treet, komt men in een groote overwelfde strate of Bazar, die lijn recht loopt, en in de Handelingen der Apostelen de *Rechte Strate* wort genoemt. Zy Cap. IX. II. is ter wederzyde geboort met huizen en winkels van allerleie koopwaren: hoog van verdiepingh, en een weinigh duister, en over een vierendeel mijls langh. Voor aen in de zelve, dicht by een dikke kolom, d'oude kolom genoemt, wort de bron of fontein getoont, daer Paulus zijn gezicht weder kreegh, en door Ananias gedoopt wiert.

Niet verre van dezen bron wort in Huis van Juda. de zelve strate het huis van Juda getoont, alzoo noch ten huidigen dage genoemt; uit oorzake het voor het huis gehouden wort, in het welk Juda Paulus (blint geworden zijnde) ter herbergh ontfingh,

Digitized by Google

ontfingh, om in de Kristen leere onderwezen en gedoopt te worden. In het zelve is een klein vertrek, kamer of çel, van ontrent twee vadem breet, daer Paulus, volgens overleveringh, drie dagen zonder eten en drinken in zijn gebed bleef, ter tijt toe Ananias hem doopte. De deure of poorte is met yzer beslagen, en met zware nagels doorklonken: gelijk by na doorgaens de poorten aen dien oort in dier wyze gesterkt zijn.

Quarezmius. Aldaer wiert namaels een kerke gebouwt, gelijk de kentekenen noch klaerlijk uitwyzen: maer is nu in gemeine woningen voor Turken verandert. In de zelve is een bron en vyver of waterbak. Voor henen wiert deze plaetse by eenen Turk bewoont, die hem zeer geerne toonde: maer daer na by eenen rijken koopman van Venetien. Men zeit in dit huis het lijk van Ananias zou begraven zijn. Niet alleen wort deze plaetse by de Kristenen, maer ook by de Mahometanen in eere gehouden.

Dicht by de ooster-poorte, effen buiten de stad, stont eertijts een groote kerke, ter eeren van Paulus gesticht; maer is heden by de Turken tot een kan of chan gemaekt. Daer is noch een kloktoren van een zeer out maeksel. Gaende langhs de grachten der stad, en ontrent hondert vijftigh schreden van d'oosterpoorte, na 't zuiden, staet aen de muuren een groote vierkanten toren. In het midden ziet men twee wel gemaekte lelien - bloemen uytsteeken, halfronts gewijze gehouwen. Op ieder zyde is een leeuw, op een zelve wijze gemaekt. Tusschen deze lelien vertoont zich een groote steen, met Turksche letteren beschreven. Volgens Monkonys zouden deze lelien - bloemen aldaer gemaekt zijn, door bevel van *Godefroy van Bouillon*, eerste Kristen koningh van Jerusalen: want als deez de stad niet kon veroveren, maer alles daer ontrent verwoeste, zoo beloofde hy de stad in ruste te laten: met bedingh van aldaer lelien-bloemen te mogen zetten. Zoo andere zeggen, zou zulx door zekeren Sultan zijn geschiet, die zeide uit Vrankryk gesproten te zijn; of door zekeren koopman van Florençe.

Drie hondert schreden van daer, onder de poorte Baboksa, anders by de Kristenen de poorte van S. Paulus genoemt, (de welke nu met stenen toegemetselt is) ziet men in de stadsmuuren een venster, door het welk Paulus, voor de vervolgingh der Joden, in een mant of korve wiert neer gelaten: ter zelver plaetse zou noch tot gedachtenisse een toren staen. Aen dien oort zijn de muuren dobbelt, van gehouwen steen, en gesterkt met vierkante torens. Monkonys.

Zestig schreden van daer, recht tegen over de poorte, is de grafstede van Georg of S. Joris, de poortier, die men deed onthalzen, onder schyn hy een Kristen was, en Paulus had gered. De Kristenen des lants houden den zelven voor heiligh, en onderhouden gewonelijken een brandende lampe boven het graf. Act. 9: 25. 1. Kor. 11: 32.

Burgerhuizen. De burger huizen bestaen meest alle uit brikstenen in de zon gebakken, en met klei of leem-aerde ruigh te zamen gemetselt, en met kalk overstreken: dies het grootste deel slecht en bouvalligh gesticht is. Eenige evenwel zijn gemaekt van gebakke stenen, en met kalk of çemment opgemetselt; maer zeer weinigh van gehouwen steen gesticht. Wel hebben de huizen van buiten weinigh aenziens, en schijnen niet prachtigh, maer slecht gebouwt, zonder eenige vensters of openinge voor aen, als alleen sleghts een enge deur: dan zijn van binnen çierlijk en zeer net gesticht, en met verscheide kamers, vertrekken en zalen onderscheiden, die met marmer en profijr-steen opgehaelt en bevloert; en eenige met mosaisch-werk kunstigh doorwrocht zijn. De zolders en gewelven zijn vergult en blaeu geschildert. In 't midden der huizen is een bron, bak, of wasch-vat, met loopend water, tot groot gerijf der inwoonders. Ter zijde of achter de huizen heeft men ook zeer fraeie tuinen en lusthoven, zeer çierlijk beplant met oranje, limoen, en andere vruchtbomen en aertgewassen. De daken zijn na d'oostersche wyze boven plat; zulx men zeer lichtelijk van het een tot het ander huis kan overstappen, inzonderheit zoo de zelve dicht nessens elkanderen staen.

De straten en stegen zijn beleit met kei-stenen, en ter weder-zyde met een gangh van omtrent vier voeten breet, en anderhalve voet hoogh opgehaelt. De ruimte tusschen beide, even als een kanael of goot, is tamelijk diep, en vier of vijf voet breet: zulx iemant gemakkelijk

Digitized by Google

lijk daer kan overspringen. Door dezen middel-wegh gaen de karavanen, kemels, en andere vracht-beesten, een achter een, zonder eenige hindernisse aen de menschen te doen, die ter wederzyde de hoogte betreden. In dezen middelwegh loopt ook het regen en bronwater, en alle drek van beesten, en vuiligheit der wegen: en van daer in de rioelen: waer over de hooge gangen ter wederzyde zeer schoon blijven, en mannen en vrouwen een bequame en schoone doorgangh verlenen.

De gemeene wegen en straten, uitgezeit de voornaemste, zijn meerendeels met poorten afgeslooten, en in veele buurten of wijken verdeilt; staende ieder onder een buurt of wijk-meester. Men gebruikt 'er gene wagens of karren: maer kemels, ezels en paerden, dragen de lasten op den rugh.

Kasteel. By na in 't midden der stad is een zeer hoogh en sterk kasteel, van witte marmer gesticht, zoo men zeit, door zekeren *Florentijner*, als blijkt uit het wapen der stad ('twelk is een lelie) in de muur gehouwen. Zoo *Baumgarten* verhaelt, was deez Florentijner een koopman, en onlijdelijk verslingert door liefde op de dochter van den overste der stad, by wien hy zeer gemeen was, en dikwils hem ten hove quam bezoeken. De minnevlam eindelijk tot razens toe in de herssenen geslagen, deed hem uitbersten, dat hy liever te sterven, als het genot der dochter te ontberen had. De vader belooft hem de dochter ten huwelijk, op besprek van zijn geloof af te zweren. De Florentijner is hem hier in te wille, en, uit drift van liefde, verlogent zijn geloof, en neemt de dochter ten wijve: waer door hy niet alleen by den overste, maer ook by het gantsche hof en burgerije in zonderlinge gunste geraekte.

Na het overlyden van den schoonvader, heerschte deez Florentijner zelf over de stad, en hield, gedurende zijn leven, een goede regeringh. Na zijn doot wiert hem ter eere een tempel of Moske opgerecht. Derhalven eeren de Mahometanen hem noch heden, als eenen Heilig, en zoenen zijne graf-stede met het aenraken der handen, en strelen daer na over hun baert.

Deze zelfde *Florentijner* heeft de stad met de tegenwoordige muren, voor een groot gedeelte, omringt en gesterkt, en een Leeuw, het wapen der stad Florençe, op de zelve doen houwen.

Het kasteel is vierkant van gestalte, en met muuren, zeer hooge steene torens, en diepe grachten omringht.

De grachten staen met verscheide slagh van boomen; inzonderheit met witte moerbeziën boomen, ook met wijnstokken en moeskruiden beplant; en schijnen wel lusthoven en tuinen te zijn, tot groot vermaek voor 't oogh. En schoon de grachten waterloos zijn, zoo kan men het water lichtelijken, zoo des noot zy, in korten tijt uit de naby-gelegen scheuten, in de zelve leiden. Ook zijn 'er gene grippen gebrek, waer door het water, zoo veel tot den hof-bouw van noden is, geduurighlijk vloeit: met het welk de tuinen gestadigh besproeit en overvloedelijk bevochtight worden. Midden door het kasteel vloeit, volgens *Thevenot*, een beek of tak van een vliet, die by noot de grachten kan vullen.

Het kasteel heeft slechts eene deure of poorte, aen de oost-zyde, met een ophael-brug, daer over men in het zelve gaet. De brugh is dwers met een yzere keten overspannen, om de beesten uit te keeren. Ter weder-zyde van de brugh hangen uit de muuren twee steene ketenen, wonder kunstigh gemaekt, van dertigh zeer langwerpige groote schakels, die zeer dik en groot zijn, tot verwonderingh in 't zien: en des te meer, naerdien zy, volgens zeggen der inwoonders, niet door kunst zijn te zamen geklonken; maer uit eenen steen, met groote schranderheit, gehouwen. Volgens *Thevenot*, heeft de eene keten zestien, en de andere veertien schakelen, zijnde de een in de andere met onnadoenelijke kunst gehouwen: ieder schakel is ontrent twee span langh, en anderhalve breet.

De wallen en toren zijn na behoren met grof geschut verzien. Voor-aen is een wacht-huis, gestoffeert met veele wapenen tegen de muur aen, en met drie stukken metael geschut, ieder van zestien span lang. Vijf schreden verder is de muntery: waer in de Joden arbeiden. Tien schreden verder is een Dom van slecht maeksel; maer rust op vier dikke pylaeren: welker eene drie man naulijx kunnen omvademen. Vijftien schreden Wallen.

Digitized by Google

van daer treetmen door een grote overwelfde zale in de Divan, of rechtbank: alwaer de raedt zit. Zy is geschildert Mosaisch-gewijse, met gout en azuur ingeleidt, en heeft drie bakken met schoon water.

Krijghs-bezettingh. De bezetting wort by *Kootwijk* op twee hondert man begroot: waer van in de poorte dagelijx ontrent twintig de waght hebben. Geen vreemdeling, ja gene burgers noch ingeboorne Moren mogen in het kasteel een voet zetten. Voorts bestaet de meeste bezetting der stad uit Janitzaren.

Volgens *Monkonys*, zijn de *Janitzaren* in *Damaskus* niet boven de vijftien hondert: waer van vijf hondert gestelt zijn tot bewaeringh der plaetse, en trekken noit uit. Vijf hondert gaen alle jaers de Karavanen na *Mekka* geleiden. D'overige vijf hondert worden ten oorloge gebruikt, wanneer de groote Heer te velde gaet: 't zy tegen *Bagdat*, of elders. Deze *Janitzaren* hebben een byzonder voorrecht boven alle d'andere onder den groten Heer: te weten, zy mogen te peerde ten oorlogh trekken. De minste soldye is vijf piasters, of rijxdaelders ter maent.

Men heeft 'er verscheide koffi-huizen, en alle overdekt, en met glazen in 't midden. In ieder is een fraeie bron, met vele sprongen, die het water in een vierkante bak spuiten. Alle de banken zijn met tapijten overdekt. Men ziet 'er schou-toneelen, daer zingers en speelders, de drinkers vermaken.

Voor de poorte van Sint Thomas is een kleine toren van vierkante even groote steenen, en met zoo vele ledige gaten, als 'er vierkante stenen zijn: het geen aengenaem voor 't oogh is. Daer was t'eener tijde een Bassa, die een groot gedeelte van deze gaten met de hoofden van Druzen liet toevullen, die hy had doen afhouwen, wanneer hy *Emir Feccbredin*, Vorst der Druzen, gevangen kreegh.

Volkrijkheit. *Damaskus* is een der volkrijkste plaetsen van dien oort, ter oorzake van het groot getal der koopluiden, die uit verscheide gewesten van Asie en Europe de stad aendoen.

Behalven Turken en Moren, die wel het grootste getal uitmaken, zijn 'er Kristenen van verscheide sekte en leere, als Rooms-gezinden van Europe, Grieken, Armeniers, Maroniten, Samaritanen, of Samaritaensche Joden, en andere Joden, in grooten getale.

De Kristenen en Joden woonen ieder in een byzondere wijk, van de Turken afgezondert. De Maroniten staen 'er onder eenen Bisschop, die door den Patriarch, die zijn verblijf op den bergh Liban heeft, genoemt, en door den Paus van Romen bevestigt wort. Zy hebben 'er eene kerke, genoemt *Onze Lieve Vrou van Nazareth*, welke, door Paus *Paulus* de vijfde, met veele aflaten is begiftight. De Rooms-gezinde geestelijken der orde van Sint Françiskus, hebben 'er ook een kerke, dewelke allen Rooms-gezinden tot een Parochie, of hooft-kerke dient: waer in zy kerken-dienst met groote vryheit plegen.

Naest *Konstantinopolen* is geen stad in Turkye, de welke zoo veel Cherifs, of Vorsten van Mahomets geslacht, noch zoo veel adels heeft.

Zeker Arabisch schrijver *Abul-Pharai* gedenkt in Damaskus een dal Nirak, in het welk een tuin was, daer in de vermaerde grieksche arts Hippokrates zich dikwils quam verlustigen.

Damaskus wort heden bestiert door eenen Bassa, of Beglerbey, die de machtighste des Turkschen rijkx is: want hy heeft onder zijn gebiet geheel Syrie en het Heilige Lant, daer vele Bassas, Emirs en Sanjaks zijn, die hem gehoorzaemheit betonen, en krijghsvolk verschaffen, zoo veel hy ten dienste van den grooten Heer van noode heeft. Bestieringh. Roger.

Hy is een van de twee en twintigh Beglerbeys of onderkoningen van Asie, en algemeene stedehouder van tien lantschappen, die voor een gedeelte in het Heilige Lant zijn, en gebied over de byzondere stedevoogden, die aldaer zich onthouden. Aen hem schikt de groote Visier, die de eerste dienaer van den staet des grooten Heer is, bevelen, welke hy in zijne lantschappen wil onderhouden hebben. Zoo andere willen, strekt het gebiet van den Bassa van Damaskus, tot aen den berg Liban. Onder den Bassa van Damaskus staet ook de Mussalem van Jerusalem. Al het gewest des Heiligen Lants, gelegen in hoog en neer Galilea, welk de stammen van Asser, Nesthalin en Zabulon beslaen, en het geen over den Jordaen leit, stont Doubd. Monkonys 341. Roger.

Digitized by Google

voorheene onder de maght van Damaskus: maer sedert hondert en twintigh jaren herwaert, hebben de Vorsten der Drusen het zelve ingenomen, en onder schattingh gebraght en bezeten.

Water-rijkheit. De stad is zonderling water en bronrijk, door middel van den stroom *Adegele*, anders *Abana* in de Schrift genoemt: want door de zelve loopen zeer vele beken, buizen of goten, die byna aen de geheele stad, van wijk tot wijk, bronnen verschaffen: zulx men d'aderen der bronnen, en takken der zelve niet alleen na en door alle de Chans, metsziden en huizen der grooten, maer ook in ieder burger huis vind geleit.

2.Reg. 5: 12. Vloeden Abana en Parfar. In de Schrift worden twee vloeden ontrent *Damaskus* ghedacht, als de *Abana* ende *Parfar*, die *Naman*, de veldt-hooftman des Koninghs van *Syrie*, met deeze woorden roemt: *zijn de wateren Amana en Parfar te Damesek niet beter, dan alle waeteren in Israël?*

D'*Abana*, volgens *Adrichom*, by de Hebreen *Amana*, en anders *Ama* en *Amma* (want B en M worden by d'Arabieren, Hebreen en Chaldeen veeltijts d'een voor d'ander gezet, en lichtelijk verstelt) heeft zeer klaer en helder water, en neemt zijn oorsprongh in de lantstreke van *Dekapolis*, uit den voet van den bergh *Liban*. Hy loopt voorby het wester en zuidergedeelte der stad *Damaskus*, en van daer door de vlakte *Archadab*, en stort in de Syrische zee. Zoo *Bochart* waerschijnelijk dunkt te zijn, neemt de vloet *Amana* zijnen oorsprongh uit een gelijk namigen bergh cap. 4. *Amana*, en heden, volgens *Roger*, *Gibel Cheque*, by de Arabieren ghenoemt, dien Salomon in het Hooge-liet gedenkt, en de gemelde *Bochart* voor een gedeelte van den bergh Liban wil gehouden hebben.

Maer de *Parphar*, anders *Pharfar*, of *Farfar*, is een diepe en lustige vliet der stad *Damaskus*, die uit den voet van den bergh *Liban*, na by de zelve begint, en de stad doorsnijt. Van daer loopt hy voorby de muuren der stad Antiochie, en stort eindelijk zijn water in de middellantsche zee.

Deze twee vlieten maekt Adrichom bevaerbaer.

Zoo Kootwijk daer en tegen schrijft, zijn d'Abana en Parfar gene bevaerbare stromen, maer slechts scheuten, die uit den bergh Hermonium (een tak of deel van den bergh Liban) ontstaen, en de stad van buiten en binnen bevochtigen: te weten, d'Aman vloeit in en door de stad; maer de Parfar voorby de zelve, en bevochtight de tuinen en lusthoven rontom de stad, en maekt al het omgelegen lant, door middel van sloten, grippen en watergangen, vochtigh en broekachtigh, tot desselfs groote vruchtbaerheit.

Volgens het geen Quaresmius te Damaskus heeft aengemerkt, zoo is een eenige van deze twee vlieten de voornaemste: met name d'Abana, die groot en diep is, en de stad doorsnijd, uit den welken de Parfar schijnt t'ontstaen, die gehouden wort niet anders te zijn, als zes kleine scheuten van den Abana, die ontrent op een vierendeel mijls van Damaskus toonen verscheide te zijn; nemende uit zekere rotse hunnen oorsprongh.

Waerom te recht Lodewijk de Romer in zijne reize alleenlijk een eenigen vliet ontrent Damaskus gedenkt, lopende midden door de stad: die even wel tween, en met een tweevoudigen naem genoemt worden. Lib. 1. c. 6.

Behalven deze wort by de meeste schrijvers noch een andere vliet ontrent Damaskus gestelt, *Chrysorrhoas* in 't grieksch genoemt; het welk goutvliet gezeit is: 't zy uit oorzake hy stofgout opwerpt, of om de goutgeelheit van zijnen gront. Vliet Chrysorrhoas.

Eenige houden den vliet Abana voor een en den zelfden vliet, die in 't grieksch by de oude schrijvers *Chrysorrhoas* wort genoemt. Andere, als Ferrarius, willen dat de Pharphar de vliet *Chrysorrhoas* zy. Dan het zy d'Abana of Pharphar de vliet *Chrysorrhoas* der ouden zy, het is zeker altoos, dat hy zijnen loop ontrent Damaskus heeft gehad; als blijkt uyt het schrijven van Strabo, daer hy zeit: *De Chrysorrhoas beginnende van de stad en de lantstreke der Damasceners, wort by na geheel in scheuten verspreit: want hy bevochtight vele en diepe plaetsen.* Lib. xv.

Volgens Belloon vloeit de *Chrysorrhoas* uit de nabygelege bergen, (misschien de Liban) en stort met zulk een

gewelt

Digitized by Google

geweld neerwaerts, dat het geruis een stuks weegh in de nabygelege plaetsen wort gehoort. Gekomen op de vlakte, vloeit zy zachter, en wort in zeer vele scheuten of takken verdeelt, die de gansche vlakte en tuinen bevochtigen.

Volgens Belloon is de vloet *Chrysorrhoas*, die door de stad vloeit en 't omgelegen lant bevochtight, heden in het Arabisch Adegele genoemt. Deez verschaft een groot overvloet van water, tot groot gerijf der stedelingen: want by na ieder burger heeft in zijn huis een tuin en springbron.

Zoo andere willen, ontstaen de bronnen van den vloet *Chrysorrhoas* in zeker dorp van den bergh Liban of Hermon, Kanva genoemt, vijf mijlen van Damaskus gelegen: schieten van daer neerwaerts, en vermengen zich met andere in het dorp Beggia, drie mijlen nader aen de stad. Van daer vloeit het water door een eenige kil in het dorp Hamara, en verdeelt zich in twee scheuten: de grootste wort Barada, en d'ander Nahor Jezid in 't Arabisch genoemt; uyt oorzake is kil door Jezid, zoon van Chalif Muavias, gegraven. Hy schuurt voorby de voet van den bergh Kasion. (Gool in Alter. can.) (Histor. Men. Lib. 8.)

De eerste, gekomen aen zeker dorp Dummar, verdeelt zich in drie takken: welker grootste Barada, (by andere parphar, en by Stephanus misschien Bardanim genoemt, behoudende den naem van den geheelen vliet) voorby de stad vloeit. d'Ander Banas, en in de schrift Abana, doorsnyt de stad: de derde Tura, door loopt haer noorder landouwen. Het water van deze vlieten bevochtigen de tuinen velden en beemden, en wort van daer door buizen na alle hoeken en huizen der stad geleit. Het overigh loopt na Bahaar Narach, dat is, meir des beemts, dat in de ooster landstreke der stad is. (2. Reg. cap. 5.)

Damaskus heeft, sedert haer eerste begin, grote veranderingen uitgestaen, en vele rampen en verwoestingen geleden. Wanneer de profeten, Amos, Esaias, Jeremias, en Zacharias, die van Damaskus, door hare rijkdommen en overdaet, tot veele gruweldaden en boosheden zagen voortgeslagen en vervallen, hebben zy, door inblazing van den geest Gods, het vervoeren, verwoesten, en verbranden genoechzaem te vore gespelt. (Damaskus is veleoorlogrampen en veranderingen onderworpen geweest. Amos. 1:3. Jesa. 8: 10.)

Eerst was Damaskus, beneffens geheel Asie, onder de Monarchye der Assyriers. Wanneer die quamen te vervallen, en in 't voet zant te raken, schijnt zy eige Heeren, en by wijle onder bescherm van machtiger, gehad hebben. (Jerem. 49. Zach. 9.)

Koningh David heeft Damaskus, beneffens geheel Syrie, verovert en onder schattingh gebraght. Maer na verloop van tzeventigh jaren, ten tijde van koning Salomon, sloegen die van Damaskus, onder eenen *Rezon* (een weggelopen knecht van *Hadad Ezer*, koning van Soba) aen 't muiten, schudden het jok van den halze, en wierpen hem tot koning over hen op: en wiert aldus Damaskus, de hoofdstad van een koningrijk. Tien koningen zijn 'er van Damaskus geweest: die alle vervolgens met een algemenen naem Adad of Hadad wierden genoemt, waer van in de schrift acht gedacht worden: als Rezon, Chetzion, Tabrimmom, Benhadad, d'eerste: Benhadad, de tweede, Chazael, dien Justijn Azelus noemt: en Benhadad de derde. Tusschen den welken en den laesten, Rezin of Retzin, twee ontbreken. Onder hunne regering veroverde koning *Jeroboam*, de tweede, Damaskus: maer wiert door koning Retzin weer hernomen. Onder de regering van Rezin, veroverde ook Tiglatpilesser, koning van Assyrie, op verzoek van Ahas, koning van Juda, Damaskus, dode koning Rezin, en vervoerde de inwoonders na Kir: maekende dus een einde van het koningrijk van Damaskus. Na hem wiert Damaskus door den koningh van Babel geheel en al verwoest, en te gronde verdelght: dies alleen de kentekenen van haer aeloude glorye in de puinhopen gezien wierden. (2. Reg. 8. 1. Paral. 18.) (2. Reg. 16.) (Hieron. in Esai. 17. Lib.)

Zedert dier tijt, is Damaskus herbouwt en een gedeelte van de Assyrische, daer na van de Persische en Macedonische heerschappye geworden, en slechts een hoofdstad van een onderhorigh lantschap. Maer in de verdeelingh der Macedonische heerschappye viel Damaskus den *Seleuciden* toe: hoewel zeer vermindert in haer voorspoet, om de nabyheit van Antiochie en Seleucie.

Ten tijde van den ondergang der *Seleuciden* verkreeg Damaskus weder den naem van koningrijk, of van koninglijke hoofdstad: wanneer Ptolomeus Lathyrus, koningh van Egypten, zekeren Demetrius, dien hy uit Gnidus ontbood,

bood, koning van Damaskus had gemaeckt.

Daer na viel het in de maght der Nabateesche Arabieren, welker koningh Aretas, na het sneuvelen van Antiochus Dionysius, het rijk van Damaskus inkreegh. Te dien tijde gebood over Damaskus een lantvoogt van 's konings wege, als blijkt uit 2 Kor. xi: 32. Maer niet lang behield Aretas de heerschappye: want als Pompejus, de groote gebynaemt, over het Romeinsch krijgsheir in Syrie gebood, wiert Damaskus door Metellus en Lollius ingenomen: en onder het gebiet der Romeinen gebraght: en dienvolgens weder de hooftstad van een lantschap.

In dezen staet bleef Damaskus, tot op 't jaer zes hondert vijf en zes en dertigh, of het veertiende jaer van Hegira, als wanneer Omar, de tweede Chalif en derde keizer der Saraçenen of Mahometanen, Damaskus, onder het beleit van den veltoverste Chalid, zoon van Walid, veroverde, en de Grieksche Kristenen ontweldighde, na een belegh van zes of zeven maenden, of volgens Abul-pharai van tzeventigh dagen.

Ieder veltheer had een poort belegert. Onder hen waren vier, die het oppergezagh over de vier scharen van het geheel leger hadden. Een der vier, Chalid, zoon van Walid, brak met gewelt door de poorte van S. Thomas. Midlerwijle Abuobeidas aen de zijne met de voorwaerde van overgift in onderhandeling was. Sedert wiert de stad met prachtige werken vergroot en verheerlijkt.

Op een andere plaetse verhaelt *Elmacin*, uit de Kristen-historien een weinigh breder het veroveren der stad aldus: Na het veroveren van Tiberias in Palestijn, en den zee-kant, door de Mahometanen, trok de Grieksche keizer Heraklius na Antiochie, en verzamelde alle de krijgs-bezettinge uit *Asana*, *Gjemada*, en *Lalma*, beneffens meer andere, zoo veel hem doenelijk was, en zond hen onder den veltoverste Mahan na Damaskus, met schryven aen Mansor, overste der stad, van hen met gelt te helpen. Maer Mansor, uit oorzake hy niet wel tot den Keizer genegen was, (want hy had hem veel moeite gebrouwen, en gelt van hem verzocht, wanneer Konstantinopolen belegert was) ontschuldighde zich, met te zeggen. Te Damaskus zijn gene geltmiddelen: en de Arabieren is een naekt volk: ook heeftmen zulk een toerusting niet van node.

Aldus trok Mahan met zijn krijgsheir op de troepen van Omar aen, die reeds te *Gjulana* gekomen waren. Tusschen beide was een vloet, die een gracht verstrekte. Na zy eenige dagen aldaer stil gelegen hadden, quam Mansor uit, en trok na het leger van den overste Mahan, met gelt: dat hy te Damaskus had verzamelt, om aen het heir uit te deilen: en verscheen des nachts, in gezelschap van vele burgers van Damaskus, met yzere vorken, trommelen en trompetten. De krijghsknechten van Mahan, ziende het groot getal, by Mansor, met trommelen en trompetten, meinden dat zy Arabieren waeren, die van achteren hen quamen bestoken. Derhalven vielenze uit vreze alle in 't water, en verdronken; behalve weinigen, die na Damaskus en andere plaetsen vluchten. Voorts keerde Mansor weder na Damaskus. Dan zijnde beangst voor een belegh, verzamelden hy spijze en vee, zoo veel als hy by een konde krijgen, en stelde aen de poorten stormgevaerten, en bereide zich tot tegenweer. Wyders, *Abalid*, zoon van *Walid*, had zijn leger aen de ooster poorte geplant: *Abuobeidas* aen de tol poorte: *Amr* aen de poorte van Sint Thomas, en *Jezid* aen de kleine poorte: en hielden de stad zes maenden belegert: vallende ondertusschen veel gevechts weder-zydelinkx voor. Wanneer de *Damascenen* het beleg niet langer konden uitstaen, klom Mansor op de wallen, en verzocht veilige hoede voor de Grieken, die in stad waren: dewelke hy hen toestont. Waer op Chalid door de geopende poorte in de stad trok, met bevel aen de zijnen van de degen in de schede te houden. D'overige Grieken en die aen de poorten waeren, op het gerucht van het trekken der Mahometanen ter stad in, vluchten wegh en verlieten de andere poorten. Hier op trok Abuobeidas met blooten zweerde de tol-poorte: Jezid de kleine, en Amir de poorte van Sinte Thomas in. Het ter neer-matsen hield niet op, ter tijt toe zy Chalid ontmoeten, by den welken Mansor was, die

met

Digitized by Google

met zijne handen eenen brief van veilige hoede uitstak. Daer wiert een wijle tijts hevigh gekibbelt. Eindelijk wiert men eens over den brief van veilige hoede, dien zy bezegelden. Hier door komt, voeght *Elmacin* daer by, dat het een gedeelte der Damascener hooft kerke een Kristen kerke zy: en het ander gedeelte een Metsjid of Mahometaensche kerke, dewijl zy ten tijde der Grieken een Kristen kerke was. Hebbende Mansor d'overblijffelen der Grieken by een verzamelt, trok hy na Antiochie, by Keiser *Heraklius*. Wanneer dees het veroveren van Damaskus verstont, zeide hy, *Vaer wel* Syrie: en toogh na Konstantinopolen.

Namaels plante *Muavias* den priesterliken zetel der Chalifen te Damaskus, en leide aldaer die vermaerde kerkelijke vergaderingh, tot beslechtingh der geschillen van het Mahometsdom: in de welke zes Alkorans gemaekt en voor goet gekeurt: maer alle de andere (zoo veel als twee hondert kemels konden dragen) in den stroom geworpen wierden.

Hier na wiert de naem van Damaskus geweldigh vermaert, uit oorzake zy de zetel der Chalifen was, en met buit en zeegh-triomfen der veroverde volken verçiert wiert: inzonderheit wanneer *Musa* en *Tarik* des jaers zeven hondert en dertien Spanje hadden verovert, in welken tijt onder andere dierbare goederen, ook Salomons goude tafel na Damaskus wiert vervoert, en van daer een kolonye van burgers na Granada, in Spanje, overgebraght.

Elmac. 96. Des jaers zeven hondert negen en veertig zond *Chalif Abdalla Saffah Abulabbas* zijnen oom Salih, zoon van Alis, om Damaskus te belegeren: daer over, uit den naem van *Merwaen, Walid*, zoon van *Muavias*, gebood. Deez kreegh de stad geweldiger hant in, doode *Walid*, verwoeste de stad drie dagen lang, en sloopte de muuren voor een klein gedeelte: of, volgens Abul-pharai, van steen tot steen, en zonder den eenen steen op den anderen te laten. Des jaers negen hondert zes en vijftigh, quam Saifodaulas, keizer van Mausul en Iraka, na het veroveren van Aleppo, des vorigen jaers Damaskus belegeren; maer als d'inwoonders hem de poorte niet wilden openen, trok hy weer wegh. Daerna quam hy weder de stad belegeren, en kreegh dezelve in: maer wiert door de stedelingen weder uitgejaeght.

Damaskus bleef de zetel en hooftstad der Mahometaensche heerschappye tot aen Chalif Abugjafar Almansor, die uit de puinhopen van Seleucie de stad Bagdad deed bouwen, en aldaer den zetel der Kalifen overbraght: waer door Damaskus weder van haren luister begon vermindert en berooft te worden.

Daerna in de verdeeling des Chalifschaps quam Damaskus onder de genen, die Egypten en Syrie bezaten, en aen de geslagte van de Tulunen en Fatimiden, welker eenigen hun hof te Damaskus hebben gehad: als Hamaruja, die des jaers acht hondert en vijf en tnegentigh beneden het klooster *Mefrezin*, Horn. aen den vloet *Luxa*, zich een hof dede stichten. Waerom ook de Fatimiden Damascenische Kalifen by *Emirkond* worden genoemt: wanneer des jaers negen hondert en acht en tzeventigh Aziz Billa, koningh van Egypten, de stad Damaskus, met het uitdrijven van Elmac. Aftekin, had herwonnen. Deez Aftekin 237. begon des jaers negen hondert vier en tzeventigh in Damaskus te heerschen: want als Adaduddaulas hem op de vlucht gedreven had, begaf hy zich met drie hondert Turksche knechten na Damaskus, alwaer zy zich tot Heeren opwierpen. Voorts traden de voornaemste der stad tot hem, met verzoek van de heerschappye over hen t'aenvaerden. Het geen hy deed: en verloste hen van de tirannye der Ajaren, en droegh zich wel.

Maer des jaers negen hondert acht en tzeventigh zond Barar Almansor Aziz Billa, koningh van Egypten, zijnen stedehouder *Gheubar* of *Gjeubar* met een heir, om vorst *Aftekin*, in Damaskus te belegeren: Wanneer den oorlogh twee maenden geduurt had, verzocht *Aftekin* bystant van *Hasen* de *Karmatiter*, zoon van *Ahmed*: dies *Gjeubar*, uit vreze van hem, weer na Tiberias keerde.

Maer *Aftekin* en *Hasen* belegerden met gezamender maght *Gjeubar* in de stad Tiberias: waer uit hy na Rama vluchte: en zond aen *Aftekin*, met verzoek van veilige hoede voor hem: de

Digitized by Google

welke Aftekin hem beloofde: mits dat het zwaert van Aftekin en spiesse van Hasen, aen de poorte van Rama zouden opgehangen worden, en Gjeuhar met de zijnen onder dezelve uittrekken: het geen geschiede. Voorts trok Gjeuhar na Egypten, en porde Aziz Billa aen, om Aftekin oorlog aen te doen: die ook aenstonts met zijne troepen uit Egypten toogh. Wanneer beide de heiren in het velt van Rama elkanderen ontmoeten, bleef de zege aen de zijde van Aziz: en wierden Hasen en Aftekin met hunne krijgsknechten op de vlucht gedreven.

Daerna wiert Aftekin gevangen, en by Aziz gebraght, die hem verschoonde en wel handelde, en deurwachter maekte. Namaels quam Aftekin door vergif om, dat zeker raetsheer van Aziz, alleenlijk uit nijd, hem heimelijk had doen ingeven.

Des jaers duizent zes en tzeventigh viel Damaskus weder van Mustansir Billa, Chalif van Bagdad, koningh van Egypten, af, en eenen Isar Asijs toe, die uit Egypten quam gevlucht, en Damaskus, Hims en meer andere plaetsen van dien oort veroverde.

Elmacin. Des jaers duizent en drie en tnegentigh, na des heilants geboorte, ontstont te Damaskus een groote aertbevingh op den zeventienden dagh der maent *Muharram*: waer door duizent huizen ter neerstorten, en vele menschen onder de puinhopen doot bleven. De geduurige bewegingen hielden niet op voor 's vrydaeghs, den veertienden der maent *Safar*. Uit vreze liepen de luiden uit de huizen buiten op 't velt.

Elmacin. 284. Des jaers duizent negen en tzeventigh, bemachtighde *Tagjuddaulas Nis*, zoon van *Barselan*, Damaskus, en bragt het onder het Turksche rijk van zijnen broeder *Gjelaluddaulas Melikschach*, of *Melechsalach*, zoon van *Noradin*, die toen in Persie heerschte: het welk zich aldus toedroeg. Wanneer de krijgsheiren van Egypten Damaskus quamen beleggen, verzoght Isar, die in de stad was, bystant van *Tagjuddaulas*. Op desselfs naderen onder *Damaskus*, brak het Egyptisch heir op. Maer *Tagjuddaulas* vatte en doode *Isar*, die tot hem uitgegaen was, en verkreegh, na het bemachtigen van *Damaskus*, alle zijne rijkdommen en schatten.

Wijders, d'inwoonders, die om de overgroote geweldenarye en onrecht, de welke *Isar* tegen hen pleeghde, na *Iraka*, *Chorasan* en andere gewesten waren gevlucht, quamen weder in de stad; naerdien onder de heerschappye van *Tagjuddaulas*, Damaskus een toevlucht en herbergh voor eenen iegelijk was. Van wegen *Tagjuddaulas* gebood, als stedehouder, over *Damaskus* zeker *Sebekin Elhadim*.

Na het sneuvelen van *Tagjuddaulas*, des jaers duizent vijf en tnegentigh in een gevecht tegen *Barkyaruk*, koningh van *Iraka*, schreef *Subekin Elhadim*, stedehouder van *Damaskus*, aen *Dedak*, gebynaemt *Sjemsulmuluk*, dat is, zonne der koningen, (die zich by zijnen broeder *Roduwaen*, op 't gerucht van 's vaders doot, na Aleppo had begeven,) derwaerts te komen, om de heerschappye van *Damaskus* in te nemen. Weshalven trok *Dedak* in stilte van zijnen broeder *Roduwaen*: die, des verwittight, hem eenen troep van vier hondert krijgsknechten achter na zond: hoewel zy hem niet achter-haelden. Aldus quam *Dedak* in *Damaskus*, het welk *Subekin Elhadim* hem overleverde, en braght de krijgsknechten onder zijnen eed. Elmacin. 290.

Wyders, *Dedak* nam den zelven tot stedehouder in de bestieringh des rijks aen: maer doode hem na een weinigh tijts, stelde in zijne plaetse Ababek Tabelin, die een van *Tagjuddaulas* knechten, en weinigh by hem geacht was. Maer eindelijk maekte hy hem kamer-bewaerder, en voorts, ziende zijnen kloekheit en yver in zijnen dienst, stedehouder van *Damaskus*: welk ampt hy met groote lof des volks bekleden.

Wanneer *Tagjuddaulas* in het gevecht tegen koningh *Barkyaruk* quam te sneuvelen, wiert Ababek Tabelin gevangen; maer eindelijk weder los gelaten. Op zijne wederkomste te *Damaskus*, trad koningh *Dedak Sjemsulmuluk* hem te gemoed, ontfingh hem met groote eere, en herstelde hem in zijne voorige waerdigheit. Geweldigh verdroot dit *Subekim Elhadim*, die hem hierom begon te haten: zulx koningh *Sjemsulmuluk*, *Subekim Elhadim* hier over deed ombrengen. Eindelijk kreeg *Ababek Tabelin* het gansch bewint van 's rijx zaken

Digitized by Google

Elmacin. 292. ken in handen. Wanneer daer na Dedak, met zijn krijgsheir, na eenige aen zee gelege plaetsen was getogen, en de stad Damaskus hier door van volk wiert ontbloot; trok zijn broeder *Roduwaen*, heer van Aleppo, des verwittight, ter yl met zijn heir na Damaskus, om het te beleggen.

Waer op aenstonts de poorten gesloten wierden, en de burgery op de wallen klam, tot bescherming der stad. Maer door het vallen van eenen steen, uit zeker stormgevaerte, op het hooft van eenen zijner dienaeren, wiert het vechten gestaekt, en verslaeude de hitte van de stad te veroveren: dies de bestormers weder na hunne tenten keerden.

Op de komste van Dedak, met zijne troepen in Damaskus, brak *Roduwaen*, ziende zijn ooghwit niet te bereiken, met zijn leger op: die boven-mate met Damaskus was ingenomen; want hy was in deze stad opgevoet, en kende der zelve lustigheit en vermaek.

Wyders, *Roduwaen* schreef aen *Ahmed Abulkasem Mustalis Billa*, hem aen het koningrijk, en de heerschappye van Aleppo te willen helpen en Chalif te maken, zoo hy hem bystant wilde doen, om zijnen broeder Damaskus t'ontweldigen, welke voorwaerde hy aenvaerde. En aldus droegh *Roduwaen* aen *Mustalis* de heerschappye over: hoewel deez den beloofden bystant niet deed: waer over *Roduwaen* d'inwyingh tot Chalif weder herriep.

Elmacin. 295. Na de doot van *Dedak*, verkreegh *Ababak Tagtakin*, gebynaemt *Tahiruddin*, het rijk en gebiet van Damaskus. Maer onder de verdeiling des Turkschen rijks, nam *Nuradin*, zoon van *Zankis*, beneffens gansch Syrie, ook Damaskus in. Daer na quam Damaskus in handen van dien vermaerden *Juzef Nazir Saladin*, zoon van *Job* of *Ajub*, koning van Egypten, die des jaers elf hondert en drie en tnegentigh overleed, en geheel Syrie, Egypte, Arabie, en veele andere landen had vermeestert. Na zijne doot viel zijnen jonghsten zoon *Elaphtzal*, Damaskus, beneffens het gansch heilige lant, tot erffenis ten deele.

Wyders, des jaers elf hondert zeven en veertigh, in Bloeimaent, vergaderden *Konradus*, derde Roomsche keizer van dien name, *Louys*, koningh van Vrankrijk, *Balduwyn*, de derde koningh van Jerusalem, *Hendrik*, hertog van Oostenrijk, broeder des keizers voornoemt, *Frederik*, met de bynaem van *Barbarossa* of *Ahenoarba*, hertogh der Sweden en Wenden, en namaels Roomsch keizer, *Theodoor*, graef van Vlaendren, en veel andere wereltlijke en geestelijke kristen Vorsten, en leiden eene vergaderingh in de stad *Ptolemais*, en besloten *Damaskus* den Sarrazenen gewapender hant t'ontweldigen.

Drie krijgs-heiren, zoo ruiters als voetknechten, bestaende uit Duitschen, Françoizen en Kristen inwoonders van het heilige lant, trokken gelijker hant op *Damaskus* aen, en sneden den vloet, die neffens de muuren der stad loopt, den stedelingen af, en belegerden de stad aen de west-zyde wijd en zijd. Dan gevende te licht geloof aen de valsche raetslagen der Syriers, die hen tot weg-wyzers hadden gedient; maer door veel gelts by de stedelingen omgekocht waren, braken zy hun leger op, en quamen de oost-zyde der stad beleggen. Wel quam dit den belegerden te sta: want zy namen aenstonts de verlaten leger-plaetsen in, en sneden den Kristenen het water en allen toevoer van lijftocht af: toen bevonden zich de Kristen vorsten door weinig bedrogen, en wierden door behoefte van lijftocht gedwongen het belegh op te breken, en vruchteloos af te trekken. Behalven deze hebben de Kristenen noch tweemael de stad met een heir belegert gehad.

Des jaers twaelf hondert acht en veertigh, na het veroveren der gewesten van Egypten, door de *Mamelukken*, trok Almalek Alnaser, heer van Aleppo, met ruitery alleen na *Damaskus*, en kreegh de stad van d'inwoonders by overlevering in bezit, en rechte aldaer den stoel zijns rijx op. G. Abul-pharai.

Haalon, by anderen *Ulahkukan*, en *Hulacu Ilchan* genoemt, Tartersche keizer, heeft des jaers twaelf hondert twee en zestigh, dezelve stad *Damaskus* belegert, en een of twee-mael vergeefs bestormt. Hy stelde Melik Nasir, (de laetste koning van Damaskus, uit den geslaghte van Saladin,) dien hy gevangen by zich had, geknevelt in het gezicht van de stedelingen, en zijnen zoon,

Digitized by Google

zoon, die in stad was, onder de wallen, met dreigementen, zoo zy de stad niet overgaven, hem met de wreetste pijne te doen sterven. Wanneer de burgers dit dreigen in de wint sloegen, wiert koningh Melik Nasir, door bevel van Ulahkukan, in stukken gehouwen. Na de stad langh kloekmoedelijk haer verdedight had, wiert zy eindelijk by den Tarter verovert, die zijnen zoon Agab koningh van Damaskus maekte. Zoo G. Abul-pharai getuight, gaven de voornaemste inwoonders en hoofden de stad aen de Mogollers, d'onderzaten van Hulacu Ilchan, over, zonder hen eenigh nadeel wedervoer.

G. Hornius. Daerna quam Damaskus onder de Turkomannen: en eerst onder de Sultans van Egypten: daer na onder de Cirkassiers, en Mamalukken: hoewel dikwils door de Tarters en Persianen aengerant; die door Muhammed Almelik Annasir, des jaers dertien hondert en tien, van Damaskus wierden opgeslagen.

Ten tijde van Berkuk, Almelik, Addahir, eerste keizer der Cirkassiers, des jaers veertien hondert zeven en dertigh, trok de beruchte *Tamerlaen*, of *Teimurlang*, dat is, *Teimur* de kreupelen, met een heir van twaelf hondert duizent man op Damaskus aen, verwoeste de voorsteden, en beval de grachten met de lijken der gesneuvelden te vullen, en hout en aerde daer boven op te smijten. Zijnde in dezer wijze een dijk gemaekt, belegerde hy de stad zes maenden met een knellend belegh, en kreegh dezelve eindelijk stormenderhant in, behalven het kasteel, waer op de bezettingh zich vertrok.

Na het veroveren der stad, bestont hy het kasteel, welk door zijne gelegentheit zeer sterk en byna onverwinnelijk, en door de hooghte met ladders niet te bereiken was, in te nemen. Wel wouden de geenen, die het verdedighden, het overgeven: maer zulx zagh hy voor kleinachtinge van zijn naem aen. Dies beval hy aenstonts dicht daer by een veel hooger kasteel op te werpen: waer uit geduurighlijken nacht en dagh met allerleie slagh van vier-pijlen op de belegerden geschoten wiert: tot dat zy byna alle ter neder gevelt waren. Toen berst hy door een groot neergeworpen vak muurs ten kasteele in, en neemt het in. De stad wiert, door bede, van branden, breken, en verwoesten verschoont: inzonderheit, om de heerlijkheit van de kerke van Johannes den Dooper. Te weten, deze had te dier tijde in den omtrek veertigh groote galderyen, en was van binnen met negen duizent goude en zilvere lampen gestoffeert en verçiert.

Wyders, midlerwijle Tamerlaen met een heir van daer in Egypten trok, wiert door de Circassiers van Egypten met list Damaskus weder ingenomen, en Tamerlan afhandig gemaekt. In wederwrake van dien hoon, verwoeste Tamerlan Egypten, en keerende met zijn heir na *Celesyrie*, belegerde hy weder Damaskus, en bestormde het fel tot in de derde maent. Wanneer hieren-tusschen de lijftocht in de stad begon t'ontbreken, en de bezettelingen des nachts door de poorte aen de zyde, daer zy niet belegert was, de vlucht namen, kreegh Tamerlaen de ledige stad in. Op zijnen ingangh ter stad, quam hem de Mahometaensche priester, en vele andere geestelijken, met ootmoedelijk bidden tegen gaen, die op zijn bevel, beneffens een schare van dertigh duizent menschen, zich in de kerke, als tot een vry-plaetse, begaven. Waer op Tamerlaen de kerke beval te sluiten, en, hebbende rontom dezelve een grooten hout-stapel doen leggen, in brant te steken: waerdoor alle de menschen tot eenen toe verbranden.

Daerna verwoeste hy de stad ten gronde, en slechte dezelve dier wijze, dat de gevluchte burgers, wanneer zy weder quamen om de begrave schatten wegh te nemen, de plaetsen niet konden kennen, daer eens ieders huis gestaen had. Voorts liet hy een zegeteiken van de veroverde stad na: te weten, drie toorens, gesticht met groote kunst van de bekkenelen der gesneuvelden.

Namaels is Damaskus door den *Sultan* van Egypten volkomentlijk weder herstelt, en met krijghsvolk van Mamelukken en Cirkassiers bezet: die het een lange wijle bezeten heeft. Eindelijk heeft *Selim* Turksche keizer, na hy de Sultanen en Mamelukken in een gevecht Herold.

vecht overwonnen en verslagen had, *Damaskus*, beneffens geheel Syrie, des jaers vijftien hondert en zeventien, onder zijn gebiet gebraght: gelijk het ook noch heden den Turk is onderworpen.

Voorsteden. *Damaskus* heeft groote voorsteden, bebouwt met zeer schoone huizen, metsziden, tuinen en lusthoven.

Val 3:2. Buiten de stad staen eenige huizen en tuinen, die by Semrys, of Samaritaensche Joden bewoont worden, en van binnen zeer fraei zijn, hoewel zy van buiten slecht schijnen: naerdien zy met vergult en schilderwerk prachtigh zijn uitgestreken: van gelijken met Samaritaensche letteren op verscheide plaetsen behouwen en beschildert. Ter zelver plaetse is ook een Synagoge.

De stad leit met een overgroote meenighte van tuinen, lusthoven, bogerden, wijnbergen, tot een streke van vijf mijlen en verder buiten de muuren omringht, tot haer groote çieradtje, en vermaek der stedelingen. Over al op de vlakte, en rontom de wallen en tuinen, groeien witte en zwarte popelieren, hooge willige, en ander schaduwrijk geboomte: dies de stad midden, als in een boschaedje schijnt te leggen.

Roger. De lantstreke rontom is de vruchtbaerste en weelderigste, de welke onder het gewelf des hemels met oogen te aenschouwen is: ja getuight *Belloon* noit lustiger noch vruchtbaerder oort gezien te hebben.

Roger. Wyders, men vint 'er in alle zaisoenen allerleie vruchten, en by na het geheel jaer door versch geplukte druiven. Bellon. De blaeuwe lange rozijnen, by de *Arabieren zibeben* genoemt, groeien ontrent deze stad, en worden van daer na Europe in vaetjes van *Ahornbomen* hout overgebraght.

Bellon. Daer groeien vele moerbezien boomen tot voetsel der zy-wurmen, pruimen van velerlei slagh: eenige zijn groter als walnoten, vast van vleesch, geurigh van smaek, met een weinigh zuurigheit vermenght, en een lange platachtigh-ronde kern. Diergelijk slagh van pruimen worden hier te lande gewoonelijken, voortreffelijkheits halve, pruimen van *Damas* of *Damascener* genoemt; 't zy om datze aldaer beter en overvloedelijker vallen: of uit oorzake zy van daer allereerst na andere gewesten der werelt zijn vervoert.

Men heeft 'er ook peren, appelen, persiken, granaet-appelen, que-peren, amandelen, zeer hooge olijf-boomen, Adams vijgen, *Mauz*, by de Arabieren geheten, en andere gemeene zeer treffelijke vijgen in grooten overvloet: hoewel eenige de peeren, appelen en persiken, een weinigh onsmakelijker houden, als die van Europe. Daer groeien welriekende speceryen: waer uit water van een ongeloofelijke reuk getrokken wort. Men heeft 'er ook velerleie kleurige en welriekende bloemen: inzonderheit witte en roode rozen, die veel schoonder, als onze hierlantsche zijn. Het lant geeft ook allerleie slagh van granen.

Van de wester poorte strekt een dal tot drie mijlen in de breete, en twaelf in de lenghte, dat met allerley slagh van boomen is bezet, en het violieren dal wort genoemt.

Deze groote vruchtbaerheit des lants, wort inzonderheit veroorzaekt, door den stroom *Adegele*, die met verscheide scheuten het aertrijk doorsnijt: ook gebruiken d'inwoonders zonderlinge neerstigheit, om het lant vruchtbaer te maken. Anders is de gront in zich zelf onvruchtbaer en dor. Bellon. Baumgar.

Wyders, de lustigheit, vermaekelijke uitzight, en aengenaemheit van *Damaskus* en dessels lantstreke, wort zoo hoogh geroemt, dat wanneer Mahometh, zoo de Mahometanen voorgeven, voor de eerste reize deze lantstreke van een hoogen heuvel zagh, zich aenstonts had omgekeert, en gezeit: *Hy wouw d'eeuwige zoetheit van het aenstaende paradijs, tegen de kortheit van het geen hy gezien had, niet verruilen noch verwisselen. Zoo derhalve het genot van het tegenwoordigh iemant geviel, die moest de gelukzaligheit van het toekomend verlogenen. Maer hy had alreeds vernomen, in welke plaetse des aertbodems het paradijs van het tegenwoordigh leven was: te weten, in Damaskus.* Montan. in Amos. c. v. 5.

Dies wort niet t'onrecht deze oort een aertsch paradijs by velen geheten. Ja, zoo eenige willen, zou in der daet aldaer het aertsch paradijs zijn geweest.

Bellon. In de lantstreke van Damaskus heeftmen gene yzer-mijnen: waer uit stael wort gesmolten: gelijk eenige gemeent hebben; want het geen Damascener stael wort genoemt, is aldaer alleenlijk

gezuivert. Yzer, stael, en koper worden van andere plaetsen ingebraght, en aldaer door de temperingh en toebereidingh volmaekter gemaekt.

Plin. lib. 26. cap. 8. Ontrent Damaskus wort albaster-steen gegraven, die in witheit zijns gelijken niet heeft.

Lucht. De lucht is 'er ook zeer gezont: want d'inwoonders, en zelfs ook vreemdelingen, kunnen een geheelen nacht onder den blooten hemel slapen, zonder oit hoofdpijn te gevoelen.

Hantering der inwoonders. Meest alle d'inwoonders, uitgezeit de Turken, doen koophandel of ambachten, en zijn altijt voor brave werkbaezen in het stuk van allerleie kleeden te weven, 't zy van zyde of katoen, berucht geweest.

Noch te dezer tijde worden van daer velerlei kleurige kleden van zyde, katoen en andere stoffe na Europe overgevoert.

Bellon. Men vint 'er uitstekende kunstenaers in koper en stael te snijden en smeden. Hierom worden yzere, stale en kopere werkstukken, die aldaer gemaekt zijn, aenstonts na Kairo in Egypten, of na Konstantinopelen verzonden: waer door meer dusdanige werken in Konstantinopolen gezien, en voor geringer prijze kunnen gekocht worden, als zelf te Damaskus: want zoo dra een kunstenaer eenigh uitstekend werkstuk heeft gemaekt, wort het by de koopluiden aenstonts opgekocht, en na Konstantinopolen verzonden.

Inzonderheit zijn die van Damaskus vermaert, door het maken van zeker slagh van stale houwers, *Damascinen* by de Turken genoemt.

Damaskus heeft voorhenen zeer vele geleerde mannen uitgelevert, inzonderheit ten tijde van d'Arabieren, ontrent het jaer twaelf hondert: want men had 'er scholen in alle kunsten en wetenschappen: voornamelijk, in den loop des hemels en artzenye-kunde. d'Arabische schrijver *Abul-pharai* gedenkt 'er verscheiden.

Buiten de stad, neffens den vliet *Barrada*, deed *Sjehaboddim*, heer van *Damaskus*, een hooge schoole stichten.

Lazeris-huis. 2 Reg. 5. Buiten de stad, aen d'oost-zyde, is een Lazeris-huys: het welk men zeit, het huis van *Naman* te zijn, dien *Elise* van zijn quale genas.

Aldaer wort ook de plaetse getoont: alwaer *Giezi*, knecht van *Elise*, zou begraven leggen.

Buiten de stad is zeker plek, het *Damascenisch* velt geheten, welk een groote en ruime plaetse is, omringt met schoone boschrijke tuinen, en dicht bewossen met groen gras. Alhier houden de Turken hun *Meidan* of merkt. Voor aen is een fraei *Imerath*, of gasthuis, gebouwt door *Sultan Selim*: alwaer een iegelijk, die wil, gehuis-vest en gespijst wort. Imerath of gasthuis.

Men heeft 'er een kloosters gewijs gebouw, met kleine kamers, en opgehaelt met ronde dommen. Voor dezelve is een galderye, welke op twaelf pylers rust, die daer en boven het gewelf van deze galderye dragen: welk met twaelf dommen oprijst, hoewel kleinder, als die van de kamers daer achter, maer alle uit eenerhande met loot overdekt. In 't midden leit gelijk met deze galderye een schoone tuin: en in 't midden van deze tuin, een schoon groot vierkant of plaetse met een marmere vloer: en weer in desselfs midden een vierkante bron, derdehalve voet hoogh verheven, die by na zoo groot als de plaetse zelf is. Op het einde van deze tuin, de welke de vierde zyde van dit klooster maekt, is een zeer schoone Moske met een portael: voor de poorte twee kleine doms, en twee kloktoorens dicht daer voor. In het midden is een groote dom, die het lichaem van de Moske maekt. Daer zijn noch veel meer andere vertrekken en kleine kamers, en hoven, in dit gasthuis: welk het vermaerste van geheel Turkye is.

Een kleine vierendeel mijls buiten de stad, is een prachtige Chan van Tanchye, gesticht door *Sultan Soliman*, tot huisvestingh der Mahometaensche beevaert-reizers na *Mekka*, om hen en hunne kemels en peerden, den tijdt van drie dagen, te spijzen, zonder een penningh te betalen: van gelijken ook de Kristenen. Zy is omringht met fraeie overwelfde galderyen, de welke wandelplaetsen voor luiden van aenzien zijn: gelijk de plaets, in 't midden des hofs, en de galderyen rontom dezelve voor het gemeene volk: onder de welke zy met hunne peerden verblijf nemen. Chan Tanchye.

In 't midden des hofs is een bron met zeer klaer water. Alle de gebouwen zijn vierkant van gestalte, en overdekt met loot: van gelijkẽ een Moske, dicht daer by.

Te

Digitized by Google

Belloon. Te weten, alle jaers reist een *Karavane*, of *Kafila*, (*Karavane* of *Kafila* is een Arabisch woort, en eigentlijk reistroep, of troep of schare van reizende luiden gezeit) dikwils ten getale van twee en drie, ja vijf en twintig duizent menschen, zoo mannen, vrouwen, als kinderen, uit alle oorden van Syrie en 't Heilige lant by een vergadert, van de voorstad *Damaskus* na *Mekka*, ter beevaert na Mahomets graf, onder gelei van vijf hondert *Janitzaren*. In 't byzonder wort deze *Karavane* of *Kafila*, van *Damaskus*, in 't Arabisch *Kaphel Sjam* genoemt: dat is, reistroep van *Damaskus*: want behalven deze trekken meer andere derwaerts, als uit Egypten, van de stad Kairo, en Konstantinopolen. Voor den optoght, die na het eindigen van de *Ramadan* of vasten geschiet, wort de monsteringh met groote staetsie en praght, den tijt van drie dagen, gedaen.

Paulus bekeeringh-plaetse. Een stukweeghs buiten de stad wort de plaetse getoont: alwaer Paulus, in het vervolgen der Kristenen, een geluit hoorde, *Saul: Saul: waerom vervolght ghy my?* Als Lukas in 't breede verhaelt, Actor. 9.

Quaresf. 873. Onder de Rooms-gezinde schrijvers, die meer als gemeene naeukeurigheit in het gade slaen van diergelijke plaetsen besteden, is een groot geschil en verscheide gevoelen, welk eigentlijk de plaetse zy, daer Paulus bekeringh zou geschiet zijn. Wel is zeker, naer luit van de schrift en overleveringh, dat dit na by de stad Damaskus, aen de zuit-zyde, op den wegh van Jerusalem na Damaskus, zich toegedragen heeft: maer met geen zekerheit is de eigentlijke en bepaelde plaetse aen te wijzen.

Eerstelijk, volgens gemeen gevoelen van eenigen over deze zaek, zou Paulus bekeringh ontrent drie mijlen buiten de stad geschiet zijn, op den wegh van Jerusalem derwaerts. Aldaer is een steile wegh, die berghsgewijze oploopt: na den welken aenstonts op de rechte zyde een kleine vliet met zeer helder water stroomt. Buiten den wegh, op een verheven plaetse, ziet men puinhopen van een kerke, gesticht, naer men zeid, ter gedachtenis van Paulus. Deze plaetse (volgens verhael van zekeren Maronytschen priester van Damaskus, met name *Michaël*, aen *Quaresmius*) wort in 't Arabisch *Toret Chaucab*, dat is, morgen sterre: of enkelijk *Caucab*, volgens *Thevenot*, genoemt.

Het tweede gevoelen stelt de plaetse van Paulus bekeeringh, op den weg van Jerusalem na Damaskus, aen de zuit-zyde, nader aen de stad Damaskus, en slechts anderhalve mijle van daer, by een gehucht *Daraka* genoemt. Voorheenen was aldaer eene kerke: maer heden ziet men daer niet, als de kentekenen.

Aldaer is een groote marmere steen, met trappen in de zelve gehouwen. Men ziet 'er marmere taferelen, als zerken met kruizen opgehouwen. Deze plaetse wort gemeenelijk *Paulus* genoemt.

Het derde gevoelen stelt de bekeerplaetse op den zelven wegh, een halve mijle van Damaskus. Tot welk gevoelen *Abulensis* nijght. Het vierde slechts, een half vierendeel mijls van *Damaskus*, op d'aeloude begraef-plaetse der Kristenen, *Mangisafer* by de Syriers genoemt: alwaer ook ter gedachtenis namaels een kerke is gesticht, welk men voor het waerschijnelijkste houd, en de meeste navolgers heeft, en wort door zeer vele perzonen, als ooghtuigen dier plaetsen, bevestight, als ook door zeker geschrift, by *Quaresmius* op den bergh Sion gevonden: insgelijx door *Bonifacius*, *Villamont*, en in 't byzonder door *Willem de Tyrier*, *Adrichom*, en anderen.

Aen de zuid-zyde van *Damaskus*, na den wegh toe, die na Jerusalem loopt, is in de muuren der stad een poorte, hoewel nu gesloten: waer door Paulus ingeleit wiert, wanneer hy als vervolger, na zijne bekeeringh, in *Damaskus* quam. Quaresf.

Wanneer men verder twee booghscheut weeghs buiten dezelve poorte gaet, de linker en oost-zyde neer te slaen, ziet men zekere vlakte, met gele muuren omringht, in wiens midden een kleine kapel is, met een altaer, beschooten met houte tralyen: en wort Sinte Joris genoemt: hoewel deez niet de vermaerde martelaer Sinte Joris is; maer een andere van den zelven name, die den Apostel Paulus in *Damaskus* bewaerde. Zy wort in groote eere

Digitized by Google

gehouden, niet alleen by de Kristenen; maer zelfs ook by de Turken en Mahometanen: naer-dien zy gelooven, met drie mael deze kapelle t'omarmen, of voor dezelve gebeden te storten, genade van gezontheit te verkrijgen.

Eertijts wierden aldaer de Kristenen begraven; maer heden niet meer: hoewel zy noch aen deze plaetse de lijken, voor het begraven, brengen, en de priesters aldaer dienst doen. Wat verder te gaen, een kleine vierendeel mijls, is op den zelven wegh de plaetse: alwaer alle de Kristenen der stad, als Grieken, Armeniers, Syriers, Maroniten, en andere begraven worden. Deze plaetse wort by de Syriers *Mangisafer* genoemt. Op de andere zyde, aen de rechte hant, zijn de graf-steden der Joden. Volgens *Monkonys*, is hondert schreden van het graf van S. Joris, (Paulus bewaerder te Damaskus) in het velt, het kerkhof der Kristenen: het welk men zeid van aerde gemaekt te zijn, de welke keizerin Helena van Jerusalem na Romen deed vervoeren: maer dat d'ossen, die de wagen voort-trokken, niet een voetstap, ô wonder! verder wilden gaen.

Behalven de grafsteden der Kristenen, is op den wegh een puinhoop van kleine steenen en aerde op malkanderen gepakt: tusschen welk een klein gat is, waer in men zeid, dat Paulus zich verberghde en een weinigh uitruste, wanneer hy, voor de vervolgingh der Joden, door een venster uit de stad Jerusalem was gevlucht.

Roger stelt tusschen de stad en de plaetse van Paulus bekeering, den bron, daer hy gedoopt wiert.

Te reizen van de stad *Damaskus* na de stad *Hams* of *Hamus*, by ouds *Emissa*, vind men op wegh onder andere deze plaetsen.

Een halve dagh reizens van *Damaskus*, een dorp *Kossair*: by na op een zelven afstant een ander dorp *Kuteifa*: buiten het welk een groote vlakte is, by een sterk kasteel.

Een halve dagh reizens van daer leit een dorp *Trebe*: en by na op een gelijken afstant *Karalar*, misschien eertijts, naer uitwijzingh der puinhopen, die het omringen, een groote stad. Een halve dagh reizens verder, volght een dorp *Hassia*, en eindelijk by na even verre van daer de stad *Hams*.

Daria is een vlek vier of vijf mijlen tegen 't zuide van Damaskus: van waer men de geheele stad Damaskus kan overzien. In dit vlek hebben de Kristenen, zoo menighmael zy voor Damaskus met een heir quamen, zich gelegert. Daria.

Abrahams woonstede is een vlek nessens Damaskus: alzoo genaemt na den aertschvader Abraham, die men zeid, daer eertijts gewoont heeft.

Zora is een zeer vermaerde, en volkrijke plaetse, niet verre van de stad Damaskus geleghen, die Baldawijn, de vierde Kristen koningh van Jerusalem, in zijnen optocht met zijn krijgsheir tegen Damaskus, heeft verovert. Zora.

Ontrent een halve dagh reizens buiten Damaskus, na de zyde van Sidon, leit in het hangen van eenen bergh een dorp *Heyta* genoemt. Aen de voet is een pleyn ontrent van vijftigh bunderen groot, bezaeit met tarruwe, en beplant met schoone vrucht-boomen.

Een stuk weeghs van daer na 't zuide leit een groot kasteel Ragachia. Een dagh reizens van *Heyta*, te trekken door rouwe wegen, komt men aen een dorp Masgara, anders Megesafara en Mergezafer, gelegen in het hangen eener steenrotse, welke door verscheide sprongen de inwoonders overvloedelijken water mededeelt. Masgara.

Tusschen twee steene bergen leit een dal, beplant met wijnstokken, en allerley slagh van boomen, langh over de drie mijlen, en een breet. Daer na klimt men de moejelijkste en gevarelijkste bergen van de werelt op, door een zeer engen weg: onder welken zulk een vervarelijken afgront neerschiet, dat eenen mensch, in het neerzien, de hairen te bergh staen. Wyders, gekomen op het hoogte des berghs, met grooten arbeit, ontdekt haer ontrent een halve dag reizens van Sidon, een aertsch paradys van verheve bomen, en dichte bosschagien: daer in het zangerigh gevogelt schel queelt. Men ziet'er de beemden met allerleie anemonen, hyacinten, safraen, en andere bloemen bezaeit.

Een vierendeel mijls noortwaerts van Damaskus leit een dorp *Salahaya*, of *Salaye*; alwaer de voornaemste burgers van Damaskus vele schoone lusthuizen gebouwt hebben. Dicht daer by leit een bergh, ook *Salaya* genoemt. Salaye, ziet p. 19.

Aldaer is een kerk, of liever Metszid,

alwaer de Kristenen zeggen, dat veertig Martelaers begraven leggen, die de Turken voor zoo veel heiligen houden. Waer over zy deze kerke grootelijx eeren, en gene Kristenen daer ontrent gedogen te wonen.

Rasaline. Tyrus 15. Bell. Sac. 8. Thevenot. p. 437.

Rasaline is een plaetse op de grensen van Damaskus, voorhene een legerplaetse der Mahometanen, in het belegeren der stad.

Een halve mijle noortwaerts buiten de stad, boven het dorp Salayha, staet op een kleinen heuvel een kluis, een verblijf-plaetse van Derwisen of Mahometaensche geestelijken.

Men ziet'er eene spelonke, in de welke, zoo men zeit, de zeven beruchte Slapers zich verbergden, voor het vervolgen van Decius, alwaer zy bleven slapen tot den tijt van keizer Theodesius de jonge, den tijt van twee hondert jaren. Zeer lustig is deze oort: en des te meer, naerdien men van daer de gansche omgelege lantstreeke van Damaskus kan beoogen.

Dorp Jobar. Theven. Quaresf.

Een kleine halve mijle van de stad leit een dorpje *Jobar*, anders Giobar by *Quaresmius* genoemt, dat door Jooden alleen wort bewoont. Zy hebben aldaer een oude Synagoge, en houden dezelve in groote eerwaerdigheit: dewijlze, naer hun zeggen, met de tegenwoordigheit
1. Reg. 19: 15. van den Profeet Elias is verheerlijkt geworden: die in het midden der zelve Hazaël tot koningh over Syrie zou gezalft hebben.

Op het einde der zelve, aen de rechte zyde, is een spelonk, of hol, even als een kleine gewitte cel, van vier schreden in 't vierkant. Men klimt'er in door een eng en klein gat, by zeven trappen, in de rotse gehouwen.

Zoo de Joden van dien oort uitstroijen, zou de Profeet Elias, op Gods bevel, van een rave, den tijt van veertig dagen, in deze spelonke, door een klein gat van naulix een hant groot, (het welk noch heden gezien wort) gespijst zijn.

Achter de Synagoge toontmen ook een kleine lusthof, den welken de Profeet te dier tijde tot zijn vermaek zou geplant hebben: en niet verre van de Synagoge een vliet van lopend water, waer uit hy had gedronken.

Daer en boven, om het werk en den wonderdaet grooter te maken, zou dit hol, schoon het klein schijnt te zijn, en naulix tien mannen te bergen, te gelijk wel hondert gemakkelijk bevangen. Het welk alles zeer beuzelzinnigh en strijdig met de schrift is: volgens de welke het spijzen van Elias, door een rave, 1. Reg.
aen de beke Charith is geschiet, die te- 17: 3.
gen over den Jordaen zijnen loop heeft.

Op onkoste der Joden brant in deze spelonke een lampe, welker rook, door het gat voornoemt, uittrekt.

Quaresf. 882.

Op de linker zyde van Damaskus, een kleine mijle van het dorp Jobar, of in desselfs noorde lantstreke, is een gehucht of hoeve, en by het zelve een heuvel, die by de inwoonders in 't Arabisch *Barze* wort genoemt.

Joseph. Antiq. 18.

Volgens een oude overleveringh van die van Damaskus, zou deze heuvel de gene zijn, die by Moyses Genes. 14: 15. wort gedaght, en Hoba genoemt, anders Soba, en by Hieronymus *Choba* en *Chobaa*; gelegen een vierendeel mijls ter linker hant van de stad Damaskus. Tot
Genes. 15: 14. aen Soba jaeghde Abraham de vier koningen van Assyrie na, en ontweldighde hen den genomen buit en de gevangen der vijf koningen van Sodoma.

Dan volgens schrijven van Hieronymus, in zijn boek van de Hebreeusche plaetsen, schijnt *Soba* of *Choba* veel meer een hoeve of gehucht te zijn, als heuvel. *Choba*, zeit hy, *is een hoeve ter linke zijde van Damaskus, en bewoont by Hebreen, die in Krist geloven, alle geboden der wet houden, en na het opperhooft der ketteryen Hebroniten worden genoemt.* Heden wort deze plaetse niet by Hebreen; maer by Moren bewoont: hoewel de eerste deze plaetse, en het geen daer geschiet is, gedenken.

Na deze plaetse zijn rotzen en heuvelen: waerom d'Assyriers lichtelijk niet verder hebben kunnen vluchten. Aldaer is een Turksche Metszid of kerke: en boven in der zelver zyde, na binnen, een duister hol, in het welk, volgens overleveringh der Hebreen, Abraham Gode, voor de bevochte zegen, zou gedankt hebben.

Quaresmius houd voor zeer bewijselijk, zoo uit overleveringh, als uit de beschrijvingh van Moyses, dat deze plaetse Hoba zy.

Een stuk weeghs buiten de stad Da- Monk.
maskus, na de zyde van Balbek, leggen bergen, en zoo dicht op zekeren oort aen malkanderen, dat niet als een smalle

le doorgangh tusschen beide is, die men hout, door arbeit van menschen handen, gemaekt te zijn: of door een vry grooten vliet, die daer doorloopt.

Daerna volght een schoon en langh dal: in welks midden de zelfde scheut doorloopt. Tegen de bergen aen staen ter weder zyde eenige slechte hutten: en aen de voet een ander, genoemt *Zebdani*.

Daerna komtmen noch over twee groote bergen: en eindelijk op een ruime vlakte, daer op de stad *Balbek* leit.

Resta. Een groote mijle van *Damaskus*, na de zyde van *Aleppo*, en een halve mijle van den bergh *Liban*, is een dorp of vlek, *Resta* genoemt. Het is tamelijk groot, en volkrijk, by Moren bewoont. D'omleggende landouwen zijn vruchtbaer en wel bebouwt.

Doume. Een groote mijle verder is een ander zeer klein dorp, *Doume*. Na by *Doume* leit in het hangen van den bergh *Liban*, aen d'oostzyde, een dorp *Sardanella*.

Tusschen *Sardanella* en *Damaskus* leit

Meny. een groot dorp *Meny*, op een lustigen oort, die met vruchtbomen is beplant, en met water zoo klaer als kristal, dat uit het geberghte al ruischende komt aflopen, wort bevochtight, tot groot gerijf en vermaek van den reizende man.

Hadra. Na *Sardanella* volght een dorp *Hadra*, misschien eertijts een aeloude stad, by *Ptolomeus Adrasum* genoemt, en in *Cely-Syrie* geplaetst. Het is gelegen op een wijdstrekkende en vruchtbare vlakte, de welke allerlei granen geeft.

Karan. Een halve dagh-reizens van *Hadra*, is een dorp of stedeken *Karan*, op een lagen heuvel, in het midden van een wyde vlakte, de welke met allerleie slagh van bomen beplant, en overal bebouwt is: want de gront is 'er zeer vruchtbaer. D'inwoonders heden zijn Moren.

Naer uitwijzingh van de grote puinhopen der verwoeste gebouwen, schijnt het voorheene een treffelijke stad geweest te zijn. Tusschen beide leggen zeer steile, onbegangkelijke en vervaerelijke bergen. Niet verre van *Karan*, na de zyde van de stad *Hembs*, leggen dorre, vlakke en wijdstrekkende woestijnen. Men ziet 'er geen huizen, hutten, akkers, wijnstokken, tuinen, bronnen, noch bosschen; want door de hitte der zonne is het aertrijk verbrant en onvruchtbaer. Na *Karan* volgt de stad *Hembs*.

Zes uuren reizens van *Damaskus*, na de zyde van *Aleppo*, is een brave Chan, *Saxa* genoemt. De wegh tusschen beide is zeer oilijk, en de lantstreke door haer steenachtigheit onbequaem, om bebouwt te worden. In 't midden is een *Moske*, en ter zyde een bron. Buiten of by de Chan ziet men een klein kasteel, nessens het welk een vliet loopt, die zich in drie takken verdeilt. Men heeft 'er drie kleine bruggen, daer tol betaelt wort. Ter halve wege tusschen deze Chan en *Damaskus*, is een andere *Raimbe* geheten: boven de deure of poorte, is een vierkante tooren, met vier vensters, in vorm van een klok-tooren. Saxa. Thev. 434.

Vier mijlen noort-oostwaerts van *Damaskus*, ziet men boven zeker dorp *Tachia*, op de rechte en oostzyde des weghs, in het hangen van eenen bergh, twee kolommen opgerecht, met een balk dwers overleit, in maniere van een poorte. Rontom leggen puinhopen van gebouwen, en beneden een boschrijk en vruchtbaer dal, huizen en gehuchten. Quaresf. 885.

Volgens gemeen zeggen der inwoonders van dien oort, zou Abel aldaer eerst offerhande hebben gedaen, en daer na van zijnen broeder doot geslagen zijn: waerom zy ook de plaetse *Habil* of *Abil* noemen. Abels-offer-plaets.

Op de andere zyde des weghs, tegen over deze plaetse, en een weinigh hooger, op den kruin des berghs, is een kerke door keizerin *Helena* gesticht; maer leit heden verwoest. Recht daer tegen over ziet men drie kolommen opgerecht, en meer andere ter aerde neergevelt. Men zeid aldaer de grafstede van Abel te zijn, langh hondert en zestigh palmen: alwaer oostersche namen, in latijnsche letteren gehouwen, gelezen worden. Ook deze plaetse wort by eenen ieder van dien oort, *Abil* genoemt.

Volgens *Thevenot* wort drie fransche mijlen van het dorp *Salaia*, na den weg *Balbek*, de plaetse getoont; daer *Kain* zijn broeder *Abel* zou doot geslagen hebben: alwaer d'ingezetenen ook offerhande doen. Dan zoo *Lodewijk Bartema* en andere willen, zou in de voor-

Digitized by Google

ſtad van *Damaskus Abel* gedoot zijn; die zeid in *Damaskus* het huis gezien te hebben: in het welk, zoo het gerucht liep, *Kain* zijnen broeder *Abel* doode: want het zelve is aen d'andere zyde der ſtad in zeker dal; hoewel op een ſchuinen heuvel. Tot dit gevoelen ſchijnt ook *Hieronymus* te nijgen, die de plaetſe van *Kains* broeder-moort in het velt ontrent *Damaskus* ſtelt: *Adrichom* daer en tegen, *Anſelm* en andere, buiten de ſtad *hebron*: doch alles onzeker, en zonder eenigh vaſt bewijs.

Saria. Aen de noort-zyde, boven *Damaskus*, is een gehucht *Saria* geheten: alwaer de grafſtede van *Seth*, *Noachs* zoon, wort getoont: langh tzeventig ſchreden.

Naerdien de bergh *Liban*, en *Antilibant* het geweſt van *Celeſyrie*, of *Neder-Syrie* tuſſchen beide beſluiten, en aen hunne voet en ontrent hen verſcheide ſteden en dorpen hebben leggen, welker ſtant en gelegentheit dikwils na den bergh *Liban* genomen worden: zal het dienſtigh zijn, tot meerder verklaringh en openingh van 't werk, hunner beide beſchrijvingh voor af te laten volgen.

Bergh Liban. De bergh, by de Hebreen in 't oud verbont *Libanon*, of *Lebanon*, by de Grieken *Libanos*, en by de Latijnen *Libanus*, wort gemenelijk ook in 't Nederduitſch *Libanon*, en door verkorting *Liban*, en by d'Arabieren en Syriers gebroken *Lubnân* genoemt. *Libanon* is in het Hebreeuſch zoo veel als wit gezeit, uit oorzake zijn kruin of top en noorder gedeelte altijt, jaer in, jaer uit, ook in 't heetſte van den zomer, met ſneeu bedekt leit: niet tegenſtaende zijn verre afſtant van den noord-pool, op vijf en dertigh graden.

Cap. 18: 14. Jeremias gedenkt ook de ſneeu op den *Liban*. Men ziet op zijne toppen, inzonderheit, die over de ſtad *Filips Ceſarea* hangen, (want aldaer is de *Liban* hooger,) noch in wijn-maent d'overblijfſelen der ſneeu: en op het uitgaen van ſlagt-maent is de geheele bergh wit van ſneeu: welk in zulken overvloet neervalt, dat men eenige maenden den *Liban* op noch af kan komen. Van de geduurige ſneeu op den *Liban* maekt *Tacitus* gewag, en *Hieronymus*, daer hy zeit, in zijne uitleggingh over den profeet Jeremias. *De ſneeu kan noit van den bergh Liban ontbreken, noch door gene hitte der zonne alle weghſmelten.*

(Lib. 6. Lib. 4.)

Zoo *Bochart* wil, is ter zelfſter oorzake, *Libanon* uit een Feniciſch woort *Leban* geſmeet, of veel meer van het Syriſch *Lebono*, het geen ook allebeide wit betekent. P. 753. Gool. 283.

Andere, als *Ptolomeus*, en zelf *Hieronymus* over *Ozeas*, willen dat de Liban alzoo genoemt zy na de witte wierook, van wegen de meenighte der wierook-boomen, die op den zelven groeien: hoewel heden niet een eenige daer op gevonden wordt: want wierook, gelijk ook deſſelfs boom, wort in 't Hebreeuſch *Lebanon*, en in 't Griekſch *Libanos* genoemt. Of liever is hy *Libanos* alzoo genoemt, uit oorzake de Ceder, Denne, Cypres en andere boomen, die op den *Liban* groeien, als *Libanos* of wierook rieken.

De Liban is d'edelſte, grootſte, bekenſte, en hooghſte bergh van Syrie, of eigentlijk, zoo *Hieronymus* ſchrijft, van *Fenicie*: vertoont zich op een afſtant van twaelf mijlen, zoo te water, als te lande, en ſteekt met zijn rugh en kruinen door de wolken: waerom hy niet t'onrecht de bergh der bergen wort genoemt. Van wege zijne hoogte, leit hy op vele plaetſen in een geduurige ſchaduwe: waer uit koude ontſtaet, de welke de neer-gevallen ſneeu aen de rotſen tot ys doet bevriezen, zonder oit t'ontdoien, ook zelfs in de hontsdagen niet. Het ys wort, bewonden met ſtroo of kaf, om niet te ſmelten, na de bygelege ſteden vervoert, en in de *Bazars* aen de genen verkocht, die een koelen dronk van wijn willen hebben. Het wort ook by eenigen des winters in kuilen onder d'aerde begraven, om des zomers te gebruiken. Kootw.

Hy begint of eindight by de kaep of uithoek, *Theoproſon* in 't Griekſch genoemt, naby, of zes duizent ſchreden van Tripolis, en eindight by de bergen van Arabien, boven *Damaskus*, en aen de genen, die *Trachones* worden genoemt: en aen zekere andere bergen, met klayachtige en vruchtbare heuvelen. Volgens *Plinius* begint de Liban achter de ſtad Sidon, en ſtrekt ooſtwaerts boven de ſtad *Damaskus*, vijftien hondert ſtadien verre, of hondert en zeven en tachentigh duizent Strabo. 519.

ſchre-

Digitized by Google

ſchreden, tot aen het lantſchap *Simyra* en *Palmyrene.*

Thevenot. 442. Maer eigentlijk begint de Liban vijf uuren gaens, langhs een moeielijken wegh, van *Tripolis*, by den vloet *Eleuther*, alzoo genoemt: en is gelegen tusſchen de ſteden *Damaskus* en *Tripolis*, in het noorder gedeelte van het Heilige lant: want de Liban beſluit ten noorden desſelfs grenspalen, en die van de ſtammen *Aſer* en *Neftalim.* Of volgens andere, begint hy een mijle van *Sidon*, en ſtrekt zich noordwaerts
Baurtrand. na *Tripolis*, en breit zich ooſtwaerts na *Damaskus* uit. Eenige brengen desſelfs lengte op ontrent dertigh mijlen: en *Roger* den omtrek op zeſtigh Franſche mijlen, een ſtreke van vier en
Quaresmius. 889. dertigh Duitſche.

De Liban, door zijne wijdſtrekkendheit, reikt aen verſcheide andere bergen en heuvelen, als daer zijn de bergh *Baalgad*, boven de ſtad *Pannium*, in 't begin van den bergh *Liban*, de *Hermon*, *Trachones*, *Galaad*, en andere. De *Liban*, *Amana*, *Senir* en *Hermon*, zijn namen van een zelve betekenis, en
Bochartes. 377. ſleghts verſcheide deelen van den bergh *Liban:* want op verſcheide plaetſen neemt hy verſcheide namen aen.

By d'oude lantbeſchrijvers, als *Strabo*, *Ptolemeus* en andere, wort deez bergh eigentlijk in een *Liban* en *Antiliban* verdeelt: hoewel de ſchrift geen gewagh van deze verdeilingh maekt; maer drukt hen beide onder een algemeenen naem van Liban uit.

Waterrijkheit. Van wegen den overvloet der dau, veelvoudige regen, natuurlijke vochtigheit, en inzonderheit, meenighte der ſneeu, die des zomers komt te ſmelten, heeft den Liban zeer vele bronnen, niet alleen beneden aen zijnen voet; maer ook in 't midden, en op het hooghſte der toppen, die overvloedelijk water geven, zeer dienſtigh om het vee te drenken. Hy levert daer en boven vele ſtroomen, vlieten en beken uit, als onder andere de *Parfar* en *Abana*, *Chryſorrhoas*, *Jordaen*, *Eleuther*, *Orontes*, *Lukos*, *Adonis*, heden *Nahar-Elkelb*, de vliet, de *Hofbron* by *Salomon* genoemt, en meer andere, die des winters met grooten vaert uit den zelven neerwaerts ſtorten.

Dorpen. Op den Liban leggen ontrent veertigh vlekken, en vijf en twintigh aen zijne voet, welke meeſt alle by Maroniten, die dezen bergh bebouwen, bewoont worden. Byna op het einde, en aen den voet van den bergh Liban, zijn meenighte van ſchoone en brave dorpen, die op 't vlak ſchijnen te leggen, wanneer men van boven neerwaerts op dezelve ziet. Het voornaemſte vlek is *Kanobin* of *Kannobin* genoemt, misſchien herkomſtigh van het latijnſch woort *Cænobium*, dat is, klooſter: want in het zelve is een klooſter, *Santa Maria* de *Cænobin* genoemt, gelegen in een dal, tusſchen twee rotſen, in 't rouwſte en woeſte van den bergh. Dit klooſter is geſticht door den beruchten *Saladin*, wanneer hy deze landen veroverde; ter oorzake van het goet onthael, dat hy in het doortrekken, hoewel onbekent, van den overſte genoot. Daer en boven ſtont hy den Maroniten klokken toe, die hier kleppen, en nergens anders aen dien oort by de Kriſtenen mogen gebruikt worden. In dit klooſter heeft de patriarch der Maroniten zijn verblijf. Buiten het zelve ſtaet voor de deure een kapelle, daer in de patriarchen begraven worden. Deze wort gezeit de plaetſe te zijn, alwaer de maeght *Mariana*, by de Roomsgezinden voor een groote heiligin gehouden, in geeſtelijk gewaet boetveirdigh heeft geleeft. Monkonys. Kanobin. Monkonys. 357.

Het klooſter heeft ontrent een inkomſte van twintigh duizent gulden jaerlix, beſtaende in wijn, koren, olye, zyde, en vee: en geeft duizent gulden tot ſchattingh jaerlix aen den *Baſſa* van *Tripolis.* De patriarch heeft in zijn huis gewoonelijk vijf en twintigh perzoonen, daer onder begrepen zeven of acht geeſtelijken, die met hem ter tafel gaen. Dicht by het klooſter is een ziekenhuis, daer in eenige melaetſen zijn, die de patriarch onderhout, en zelf hantreikingh doet.

Twee mijlen van *Tripolis*, en een uure gaens van het vlek *Kanobin*, leit een voornaem vlek *Eden.* Daer zijn vele huizen en kerken, en onder anderen een aertsbisſchoplijke kerke, gewijd aen *Sergius.* Ook heeft 'er de aertsbisſchop der Maroniten zijn zetel en verblijf-plaetſe: hoewel zeer armelijk. Eden. Quaresmius.

Het is een waterrijk, luſtigh, en vrucht-

Digitized by Google

Boulaye. vruchtbaer vlek, en rontom beplant met olijf, vijgen, nooten, en andere boomen: waerom het ook misschien *Eden* is genoemt: want *Eden*, een Hebreeusch woort, luit vertaelt, wellust of vermaek. Zoo eenige willen, zou aldaer het aertsch Paradijs zijn geweest: het geen ook zelfs de Mahometanen gelooven: uit oorzake het paradijs in d'Alkoran *Eden* is genoemt.

Boven dezelve is een kapel, gewijd aen de Roomsche Martelaren *Abdon* en *Sennen*: de welke de Maroniten *Abda* noemen. Op den vierdagh van deze Martelaren, (dien de Maroniten altijt op den eersten zondagh van bloeimaent houden,) ontspringht, wanneer de misse wort gedaen, (zoo *Quaresmius* uit den mont van den aertsbisschop en andere ooghtuigen verhaelt,) onder het altaer, een bron van levendigh water; maer onder het opheffen van het Sakrament, ô wonder! veel sterker, en drooght na eenige dagen op: en aldus, na verloop van een jaer, ontspringht hy weer op een zelven tijdt even-eens.

Sardinaye. Na by het dorp *Doume*, twee mijlen van *Damaskus*, is in het hangen, of aen de zyde van den berg Liban, ten ooste, een dorp of vlek *Sardinaye* of *Sardinaie*, by *Kootwijk*, en by *Ananie*, *Villamont Sardinale*, by *Adrichom Sardinella* en *Sardinel*, en by *Surius Sadanaya* geheten, die het zelve een stad noemt, en eensdeels in een dal, en eensdeels op eenen bergh plaetst: dies het by na als twee steden schijnt te zijn: hoewel dezelve, nessens alle d'andere, vervallen en vergaen zijn.

Deze plaetse is zeer vermaert door een kerke, aen de maeght *Marye* gewijd: in het welk haer beeltenis, of schildery, door den Euangelist Lukas, naer men zeit, geschildert, bewaert wort. Zoo eenige schrijven, zou Lukas vier beelden geschildert hebben: welker een te Romen, het tweede te Venetien, het derde t'Alexandrye in Egypten, en 't vierde hier in Sardinella bewaert wort. Deze kerke, benessens vier andere ter zelver plaetse, die men aldaer ziet, is door keizerin Helena op een zeer hooge rotse, of top van eenen bergh gebouwt, en rust met haer gewelf op twintigh marmere pylaren.

De schilderye van *Marye* wort by het groot altaer binnen yzere tralien bewaert: en hangen nessens dezelve zeer vele lampen te branden. Men zeit uit dezelve, of uit de borsten, zoo eenige willen, zekere olye druipt, de welke in zeven jaren tijts in vleesch verandert, en de kracht heeft van vele ziekten te genezen, en onweer op zee te stillen.

Volgens *Surius* strijkt d'Abdisse van het maeghden klooster van S. *Basilius* orde, deze olye met een zilvere prieme over d'oogen der beevaertryzers, dewelke, door hare sterkte, de oogen zou doen tranen. De Kristen Maroniten, d'inwoonders der plaetse, passen op deze kerke, en bedienenze; hoewel zy ook by de Mahometanen, Turken en Moren, in eere wort gehouden.

Dan alleen bewoonen Kristenen dit dorp: want zoo Turken of Moren bestonden daer hunne woonplaetse te nemen, zy zouden, naer men zeid, binnen 's jaers, door een verborge straffe Gods, na het uitstaen van groote quellaedje, gewisselijk komen te sterven. Waerom de Kristenen aldaer leven, zonder vermengingh der Turken. Zy onderhouden en erneren zich met wijnstokken te planten; daer zy zeer kostelijken wijn van perssen: want de lantstreke geeft zeer veel wijns. Ook wil men, dat *Noach* hier den eersten wijn-stok zou geplant hebben. zie P. 481.

De ooster Kristenen voornoemt, willen de Roomsgezinden uit Europe, op hunne altaren geen dienst laten doen.

In het reizen, uit de stad *Balbek*, na den bergh Liban, komt men eerst over eene vlakte van ontrent twee mijlen: en klimt daerna op de bergen, die voor den bergh Liban leggen, en tot aen zijnen voet strekken: aldaer leit aen zijnen voet een dorp, *Ainete*, bewoont alleen by Griekse Kristenen. Hunne huizen schijnen holen en verkenskotten te zijn, uit oorzake zy slechts van steen, in de zon gedrooght, gemaekt zijn: gelijk ook meest alle d'anderen, die in het hangen des berghs leggen. Monk. 351. Ainete.

Het achterste van hunne platte daken raekt tegens de aerde aen: dies men eerst over de huizen moet gaen, eer men voor de deure komt:

Digitized by Google

en daer na weer neerklimmen. Voor aen den bergh, in een klein vlek, leggen de puinhopen van een Romainsch gebouw.

Vier Neerlantsche mijlen van Tripolis, is een dorpje *Argies*. d'Inwoonders erneren zich met de zy-teelt, maer willen den vreemdelingen hunne zy-wormen niet laten zien, uit vreeze van door hunne tegenwoordigheit dezelve quaet te zullen doen.

Roger.

Na de zyde van Tripolis, na een weinigh opklimmens, leit op een bergh een steene grafstede van eenen koningh der Maroniten, zoo d'inwoonders verhalen.

Argies.

Op een andere plaetse, te weten, op de zyde van den Liban, wanneer men reist van *Damaskus* na *Hems*, of *Aleppo*, is beneden aen den voet een spelonke of hol, met een grafstede uit een eenigen steen gehouwen, langh vijf en twintigh voet en een half: dewelke voor de grafstede van den veltheer *Josua*, en by de Mahometanen voor heilig wort gehouden, die ter zelver plaetse een gebeden huisken hebben opgerecht.

Roger.

Bedene, anders *Bettegene*, is een lustige plaetse aen den voet van den bergh Liban: alwaer zeer helder water vloeit: waerom zy ook alzoo genoemt is: want *Bedene*, is huis der wellust gezeit. De wester Kristenen hebben wel eer deze plaetse stormender hant ingenomen en uitgeplondert, en daer na, beneffens d'omleggende gehuchten, in kolen geleit.

Bedene.

Volgens *Strabo* lagen by ouds op den bergh Liban, de vestingen of kasteelen *Sinnam*, *Boramà*, en meer anderen.

De bergh Liban staet heden onder het gebiet van den *Bassa* van Tripolis, aen wien d'inwoonders, van wegen den grooten heer, schattingh moeten betalen.

Roger. Quaresf. Thevenot. Melch. Lussy.

Op het hooghste van het derde gedeelte des Libans, vijf vierendeel mijls, of anderhalf uur reizens, volgens *Thevenot*, noordwaerts van *Kanobin*, en dertien uuren opklimmens van de voet des berghs, leit een vlakte van een kleine halve mijle, dwers over, halve maens-gewijze, en allerwegen rontom besloten met ontoegankelijke bergen, die altijt met sneeu bedekt leggen: gelijk deze vlakte daer mede gewoonelijken zes maenden is bedekt. Het is 'er, zelf in Bloeimaent, ongemeen kout: ja komen by wijle des winters de luiden, die den berg en cederboomen willen bezichtigen, door koude en ongemak van sneeu te sneuvelen. Op het midden van deze vlakte groeien de van overouds beruchte cederbomen, die in de Schrift op vele plaetsen worden gedaght, en *Ars* in 't Hebreesch genoemt.

Cederboomen.

Zoo eenige willen, zouden de cederboomen aldaer sedert de scheppingh der werelt geweest, en door God zelf geplant zijn, die hen ook door een zonderlinge voorzienigheit tot aen dezen tijt zou bewaert hebben: het geen zy met gezagh van de Schrift traghten te beweeren: want naerdien hy in dezelve op verscheide plaetsen zeid: *de cederen geplant te hebben*: derhalven zoo de Schrift, zeggen zy, de voortbrengingh der cederen met een byzonderen tijtel Gode toeschrijft, zoo moet hy dezelve ook nootwendig onmiddelijk geschapen hebben. Welk geschil ik den godtgeleerden overlaet te beslegten: dier meesten, *het planten der cederen door God*, op het voorbrengen, door zijne kraght, duiden. 't Zy daer mede hoe het wil, de gedaente en gestalte der tegenwoordige cederen geven altoos een aeloutheit en reex van onbereekelijke jaren te kennen. Zoo andere willen, zou koningh Salomon dezelve aldaer doen planten hebben.

Men zeit niemant, het geen eenige voor een wonder houden, de cederboomen zou kunnen tellen: of die hen hertelt, zal altijt een verscheiden getal hebben. Het geen beuzelachtigh is. Wel vind men onder de bezichtigers groot verschil in het stellen van het getal: maer zulx ontstaet eensdeels uit mistellingh, of dat by wijle d'een of d'ander boom komt neer te storten.

Getal.

Belloon brenght het getal der cederboomen op acht en twintigh: *Rauwolf* op vier en twintigh: *Melchior Luzzy*, en *Thevenot* op drie en twintigh zoo kleine, als groote: *Monkonys* op vijf en twintigh of dertigh: *Roger* op twee en twintigh, die groeien: behalven twee andere van een zelve outheit, die op de aerde zonder bladen en vruch-

vruchten leggen: hoewel onbedorven: onaengezien zy voor hondert en meer jaren, door d'Arabieren, genoemt *Druguemens*, ter aerde zijn neergevelt, met vuur aen den wortel te leggen. Des anderen daeghs, zoo men wil, zou een groote meenighte van hunne kemels, peerden, bokken en ſchapen, tot ſtraffe van hunne boom-ſchenderye, geſtorven zijn. *Quareſmius* vont 'er drie en twintigh voorname en groote boomen, die om hunne uitſtekenheit cederen van den Liban worden genoemt: maer behalve dezen waeren 'er andere kleine, die dagelix opgroeien en groot worden.

Rau- wolf. De ceder-boom van den Liban heeft winter en zomer groen loof of bladen, geeft ſterke takken, is eenige vadem dik, en reikt tot de grootſte hooghte van de denne-boomen, of nooteboom, of eike, of, volgens *Roger*, van een ſteen-werp. Maer hoe grooter de takken waſſen, door welker zwaerte de ſtam zich buight, hoe de boom of ſtam meer van zijne rechtigheit verlieſt.

De takken, desgelijx de appelen en bladen, groeien opwaerts, zijn langh, en in zulken fraeie ordre geranght, als of zy door de hant eens kunſtenaers gehouwen en geëffent waten: zulx men van verre een kringh of ront van gelijk geſchikte takken ſchijnt te zien. Waer door ook, eer men den ceder van na by beziet, tuſſchen deze en andere hers-boomen, lichtelijken het onderſcheit te bemerken is. Anders heeft de ceder met den lorkenboom groote gelijkenis, inzonderheit in de bladen, die klein of kort, ſpits en ſmal zijn, en vele te zamen zitten: want veertigh of vijftigh, volgens *Belloon*, ſchieten uit eene ſteele: ſtaen op een ry in orde ſtraelswijze rontom de ſteele geſchikt, in maniere van een ſchilders penceel: zijn welriekend, zuurachtigh, en zamentrekkend, met een weinigh bitterheit vermenght. De vruchten of appelen groeien aen d'opperſte einden der takken opwaerts.

De ceder alleen onder de boomen, uitgezeit de dennen-boom, ſmijt zijne appelen of vruchten opwaerts in de lucht. Wel zijn deze die van de denne-boomen, en pijn-appelen gelijk; maer dikker, herder, en veel grooter, van vijf of zes duimen, tolswijze van geſtalte, beſtaen uit dicht op een gepakte

pakte lagen van platte schubben, of schelfveren; zijn stompachtigh, aschverwigh, en goutgeel van kleure, anders smalder,. dan de pijn appelen, en hangen zoo vast aen de takken, dat zy daer niet van af te scheuren zijn, 't en zy men een stuk van de tak mede af breekt.

Wyders, de appelen gapen en openen zich, en vallen allenghs, gespleten door dau, regen en wint, af, latende aen de tak een sterke en ronde steele blijven. Het zaet is dat van den denne-boom gelijk, niet grooter als een kern van een druive, zoet van smaek, als dat van de pek-boom: aen wiens zyde iet olyachtigh en zeer welriekend in besloote leit.

Van wegen het opwassen der takken, bladen en vruchten, recht op en hemelwaerts, gelijkt Salomon den rechtveerdige by de cederen van Liban. *De rechtveerdige zal bloeien gelijk de palmboom: en vermeenighvuldight worden, gelijk de ceder des Libans.* Als of hy wouw zeggen: de rechtveerdige is onbederffelijk, en vertoont zich boven andere menschen: als de ceder boven andere gewassen verheven is. En gelijk zijne bladen en vruchten altijt hemelwaerts zien: van gelijken heeft de rechtveirdige altijt den hemel tot een voorwerp van zijne gedachten en werken.

De ceder geeft twee herssen: gelijk ook de dennen-boom: een witte in de knobbelen of quasten, die niet met allen bitter is, noch zwaer van reuk: de andere zweet van zelf uit, en riekt, voor de neus gehouwen, na aertbeziën: en is welriekend in het kauwen; maer blijft zo vast op de tanden zitten, dat zy niet dan met moeite daer af te krijgen is.

De hers of traen wort in 't Grieks *Cedria* genoemt: gelijk de vrucht *Cedris*. In vochtigh weder en met zuide winden, schijnt het ceder-hout en beelden en andere werken daer van gemaekt, te zweeten, en vochtigheit uit te geven: gelijk ook alle de boomen: by de welken een olyachtigh zap is.

Eenige houden den lorken-boom voor den ceder-boom der ouden, en met dezen van den Liban voor een den zelven. Het geen valsch is: want in Syrie, om vele andere bewijs-redenen voor by te gaen, daer de ceder groeit, volgens getuigenis van de Schrift, wort de lorken-boom niet gevonden. De noordsche gewesten daer en tegen ontberen den ceder-boom. Wel is de lorken een groote en hooge boom: maer kan d'alderhooghste niet genoemt worden. En is tot noch toe niet bevonden, dat de traen van den lorken-boom tot droppelen te zamen loopt: het geen de nieuwe schrijvers van den vocht des ceders hebben aengemerkt.

De groote ceder-boom wort, volgens *Plinius*, *Cedrelate* genoemt, dat is, ceder-dennen, om zijne gelijkenis van gedaente met den dennen-boom: hoewel hy niet of zeer weinigh met den dennen-boom gemein heeft: behalven dat hy ook d'appelen of vruchten opwaerts ziende draeght. Maer zoo andere willen, is hy *Cedrelate* genoemt geworden, om dat hy niet, gelijk de gemeene ceder, klein blijft; maer gelijk de dennen-boom hoogh opschiet, en de grootste boom wort. Deze groote ceder-boomen groeien ook op de bergen *Amanus* en *Taurus*.

By eenigen worden de cederen voor de hooghste en grootste boomen uitgekreten, en gezeit quansuis als tot aen den hemel te reiken: het geen roemsgewijze gesproken is, en uitstekenheits halve gezeit wort. Ter oorzake van d'ongemeene hooghte dezer boomen, wort hunne hooghte in de Schrift by die van d'Amoriten geleken, tot een teken van de groote waerdigheit en magt dezes volks. Amos. 2:9.

By een hoogen ceder vergelijkt Ezechiël *Zorobabel*, door wien het joodsche volk wederom most gevoert worden. Cap. 17: 22. By den ceder, in het uitsteken, wort de steert van een *Behemoth* of olifant vergeleken. Job. 42: 12. Inzonderheit waren de cederen zeer groot, hoogh, en sterk in Gods hof. Ezech. 31: 8.

De prachtige huizen te * Ninive; als ook de koninglijke huizen van (*a*) David en (*b*) Salomon waren van cederen-hout gemaekt: (want koningh Hiram verschafte Salomon cederen-hout tot opbouw van zijn hof en tempel:) (*c*) van gelijken het huis van Jojakim en Nebukadnezer, als te bespeuren is uit (*d*) Esaias: alwaer gezeid wort, dat de koning van Babylon de cederen des Libans deed afhouwen, tot het opbouwen van zijne prachtige huizen. Ook was, zoo *Quintus Kurtius* schrijft, het koninghlijk hof te *Persepolis*, van cederen hout gebouwt

* Zeph. cap. 2: 14.
2. Sam. 5: 11. 7: 2. 1. Kron. 14: 1. en 17: 1.
a 2. Kro. 2: 3.
b 1. Reg 7: 2.
c Jerem. 22: 14, 15.
d Cap. 14: 8.

Digitized by Google

1. Reg. 7: 7. bouwt. Met cederen-hout waren beide de zolders van Salomons richtstoel beschoten: en van het zelve hout de masten der schepen van *Tyrus* gemaekt.
Ezech. 27: 5. Met koopwaeren, in kisten van cederen hout, quamen de koopluiden te *Tyrus* ter merkt. Van cederen-hout was Salomons tempel gemaekt; als de boeken Samuels, der Koningen, en Kronij-
Esd. 3: 7. ken in 't breede ontvouwen: van gelijken bestont de tweede tempel te Jerusalem uit cederen-hout. Zoo *Vitruvius* getuigt, was de tempel van Diana t'Efesen
Levit. 14: 4. met cederenborden gedekt. Het reinigen der Melaetsen, geschiedde onder anderen met cederen-hout. Het zelve wiert
Num. 19: 6. door den priester op den houtstapel van een opgeofferde roode koe, gesmeten.
Es. 44: 14. Van cederen-hout, om dessels eeuwighduurentheit, wierden afgoden gemaekt.

Plin. lib. 13. cap. 7. Een cederen-houte *Apollo Sosiaen* stont in een kapel te Romen, en was van *Seleucia* gebraght. Te weten, gelijk gezeit is, het cederen-hout is geene wurmsteek, noch ouderdom onderwarigh, en krijght van zelf gene scheuren noch spleten: en, gelijk *Plinius* te recht heeft gezeit, duurt eeuwighlijken.

De traen, gom, of hers des ceders bewaert de doode lichamen eeuwen onbedorven; maer bederft en verteert de levendige: het geen een wonderlijke verscheidenheit is: aengezien zy de levendige het leven beneemt: en den dooden tot een leven is. Zy bederft ook de klederen, en doot het ongedierte.

Plin. lib. 13. cap. 13. De papiere boeken, in de doot kiste van *Numa* gevonden, worden gezeit met cederen hers bestreken geweest te zijn. De zelve hers of traen is ook dienstigh tegen vele ziekte des menschelijken lichaems: gelijk *Galenus* en *Hippokrates* in 't breede verhalen.

Roger. Daer is noch een bosch van cederboomen twee groote mijlen van daer, by een dorp *Thadet*, ter zelver plaetse, daer Salomon dezelve deed houwen, tot opbouw des tempels van Jerusalem.

Rontom, of om en by de gemelde groote ceder-boomen, is even als een klein bosch van jonge ceder-boomen, die uit het zaet, dat van de vruchten valt, voortkomen: welker grootste niet boven twee of drie voet dik zijn.

Aen den wortel van vijf ceder-boomen hebben de Maroniten altaren opgerecht; daer zy ten dage van *Mariaes hemelvaert* omgangh, en de misse doen. Voorts brengen zy den dagh over met geestelijke liederen en psalmen te zingen: eensdeels ter gedachtenis van het geen in het hooge liet Salomons van den Liban geschreven is: ten andere, dewijl zy op dien dagh, des jaers duizent vier hondert en een en vijftigh, aen de Roomsche kerke vereenight zijn.

Zoo andere schrijven, is de groote ceder een zeer groote en hooge boom, overtreffende niet alleenlijk d'andere hers en pijn-boomen, maer ook alle andere boomen in breete en wijte. De stam is dikwils zeer dik, dien drie of vier mannen, volgens *Theofrast*, niet omvademen kunnen. Een onder anderen is acht vadem en een halve dik: andere vijf of zes. De schors van het onderste deel, die van de aerde tot aen d'eerste takken raekt, is wat rouw: maer de rest vertoont zich effen en glat tusschen de takken. Bellon. Kootw. Roger.

De takken schieten by na van onderen, en niet hoogh van de aerde, tot aen den kruin op, en worden allenghs in het opklimmen kleinder en korter: zulx de boom de gedaente van eene piramide verbeelt.

Wyders, zy groeien kringront om den stam, en in zoodanige orde d'een om de ander geschikt, dat men by den zelven tot aen den top, gelijk by een ladder, kan opklimmen. De bladen zijn dun 'er, als die van den pijnboom; maer korter, en geensins stekeligh, een weinigh boogswijs krom, die, in grooten getale by elkanderen, veele kringen in maniere van een rooze verbeelden, en een dichte loof-kroon des booms maken. De wortels zijn weinig, door 't bovenste van de aerde verspreit, en meerendeels ontbloot. De appelen of vruchten zijn veel korter en dikker, dan die van den dennen-boom, te zamen gestelt uit weke, en uit geene herde schubben, in 't midden dik, en op d'einde dun, en doorgaens effen. Het hout is zeer hert, en geen wurmsteek noch verrotting onderwarigh. Het hert van 't hout is welriekend en rootachtig. Uit dezen boom vloeit een hers, die van den dennen-boom gelijk, welriekend, zeer tay van stoffe: want gekauwt, blijft zy zoo vast aen de tanden zitten,

Digitized by Google

dat zy qualijk daer van af te krijgen is. In het begin is dezelve wit en vochtachtigh: maer wort door de hitte der zonne hert en droogh.

Roger. Een kleine mijle van de ceder-boomen, in het opklimmen zuidoostwaerts boven den wegh, die na de stad *Damaskus* loopt, groeien vijf of zes gewassen van zeker kruit, dat de natuurkundigen *Baras* noemen, en zich in bloeimaent begint te vertoonen, na het smelten der sneeu, op deze plaetse. Baras.

Dit gewas vertoont zich des nachts, als het licht van eene keersse: maer geeft des daeghs geen licht of klaerheit. Zoo dra de nacht gekomen is, begint dit gewas t'ontvonken, of vlammen, en klaerheit te geven, als een kleine keersse: maer zoo haest desselfs bladen zijn afgeplukt, geven zy geen licht meer. Zoo *Roger* schrijft, plukte hy drie bladen van verscheide planten af, en bewon ieder dezer in een neusdoek: die ter zelver tijt, zoo dra zy afgeplukt waren, geen schijn meer gaven. Daer na omwond hy drie gewassen met banden of koorden, met voornemen van des uchtens dezelve met behoorelijke plechtelijkheden en omstandigheden, daer toe vereischt, uit te trekken. Maer wanneer het des uchtens begon te dagen, verscheen dit licht niet meer voor zijne oogen, en wiert het kruit onzichtbaer: van gelijken de bladen, die hy in de neusdoeken had bewonden, bevonden zich daer niet meer in: het geen hem deed denken, dat het gevoelen der genen, die zeggen, dat dit gewas met duivelen is bezeten, waer zy: uit oorzake men zeit dit gewas een verborgen kracht heeft, om betooveringen en wichelarye te breken. Zoo andere willen, heeft het een byzonder eigenschap van metalen in gout te veranderen: zelfs d'Arabieren noemen het *Hachiche el Dahab*: dat is, gout kruit. Maer zy durven het zelve niet afplukken, ja niet naderen: want zy door ervarentheit hebben geleert, dat dit gewas den geenen haestelijken doet sterven, die het uit d'aerde trekken, zonder de vereischte omstandigheden en voorbehoedingen daer by te doen. Dies zy, uit onbewustheit dier opmerkingen, het zelve onaengeraekt laten: hoewel *Roger* zeit, twee middelen te weten, om het zelve uit te plukken, zonder gevaer des doots te loopen.

Zoo eenige natuurkundigen zeggen, zou het gewas *Baras* door een lijmige aerde en vocht gevoet worden: welk veroorzaekt, dat, in het trekken uit de aerde, uit zijnen wortel een zulke sterke reuk van joden-lijm vlieght, en onaengenaem als zwavel, dat zy den genen verstikt, die het zelve uittrekt. Want deze jodenlijm-achtige stoffe, die een aert van zwavel by zich heeft, ontvlamt door een (*a*) tegenwerkingh vande koude lucht, die op deze hoogen bergh is. Midlerwijle dit gewas die wil weerstaen, ontvlamt de vocht, die het zelve voet, en geeft klaerheit, ter tijt toe de lucht, zijnde een weinigh opgeklaert, en door de stralen der zonne getempert, deze vlamme doet verdwijnen. Beneden de ceder-boomen, ontrent dit gewas, is een spelonke *Magara el Dahab* in 't Arabisch genoemt, dat is, gout-spelonke: misschien na dit gewas, of uit oorzake, zoo men zeid, aldaer gout in begraven leit. (*a*) Antiperistasis.

Over den geheelen bergh Liban vint men een gewas, dat d'Arabieren *Ribes* noemen: inzonderheit, wanneer men van de plaetse der cederboomen een weinigh hooger na den top klimt. Ribes. Rauwolf. Roger. Bellon. Clus.

Het verbeelt eeniger wijze, in maniere van groeien, den aert van de *Spika Celtica*: want het leit by na geduurigh onder de sneeu verborgen: heeft bladen als het *Patich* of *Peerdik* kruit, hoewel grooter en ronder, die veeltijts ten getale van zeven uit den wortel schieten, in welker midden troswijze roode beziën groeien, gelijk in de Alexandriner Laurier, Muysendoorn en tongenblat. Uit deze vruchten wort rootachtigh zap geperst, dat drabbigh en byna als melk is: waerom het een weinigh in de zon moet staen te zinken en verzijgen. Zoo *Rauwolf* schrijft, heeft dit gewas (die het zelve voor de oprechte *Ribes* der Arabieren hout) rouwe stengels, by na een elle langh, een duim dik, graeu van kleur, maer onder root of purperachtigh. In herfstmaent vond *Rauwolf* zulk een gewas zonder bloemen en zaet, en met twee bladen alleenlijk, die eerst geleken uit d'aerde te komen: waeren rouw, ront, zoo groot als die van de pestilentie- Bellon. Roger.

lentie-wortel, met dikke en korte ſtelen: die vol aengenaem zuur zap zijn, gelijk ook de ſteel.

Bellonius, *Kluſius*, *Johannes Bauhinus* en andere, willen deze *Ribes* der Arabieren, voor de *Ribes* van *Serapio* gehouden hebben: daer *Matthiolus* zich tegen ſtelt.

Roger. Uit het zap der vruchten wort daer te lande een treffelijke Syroop of Rob gemaekt, en in groote meenighte na verſcheide plaetſen van Aſie en Europe vervoert, en inzonderheit aen den grooten Heer gezonden.

Het verquikt de levendige geeſten: is een treffelijk genees-middel tegen de ongetemperde hitte des levers, en verſterkt krachtigh de maege.

Kloo-ſters in de rotſen. Roger. 427. Behalven het klooſter, in het vlek *Kanobin*, de verblijf-plaetſe des patriarchs, heeft men op den Liban vele andere klooſters, ten getale ontrent van veertigh: hoewel zy eigentlijk, volgens *Quareſmius*, veel meer kluizen zijn; maer de Maroniten, de bewoonders, noemen dezelve klooſters. Het grootſte gedeelte ſtaet ledig: en in ieder der genen, die bewoont worden, zijn niet boven de twee of drie perzonen, die tot lijfs onderhout het lant bebouwen, wijngaert planten, en met de aenteelingh der zywurmen zich erneren.

Deze klooſters of kluizen ſtaen op woeſte en eenzame plaetſen, in rouwe ſteenrotſen: en ſchijnen eenige als in de lucht te hangen: inzonderheit het geen *Marſalita* wort genoemt, daer de S. *Alexis* zeven jaren zijn verblijf had. Niet als met groote moeite kan men by het zelve komen, en klimt 'er in by een trap of ladder van vijf en twintigh treden hoogh. d'Andere hebben hunne ingangen, als holen, en zijn zeer bezwarelijk te genaken.

Het klooſter, *Seide Mriam Men Hoka* genoemt, daer de Franciskaner Monniken hun verblijf hebben, is mede zeer yzelijk door zijnen ſtant en gelegentheit, en zou de ſtoutſten, in het zelve te naderen, doen beven: want na vier hondert trappen afklimmens, welker meeſte in de rotſen zijn gehouwen, moet men over eenen boom, den welken de natuur ſchijnt in de rotſen heeft doen groeien, tot gemakkelijker in en doorgangh.

Daer na klimt men noch vier hondert andere trappen af, en komt dan beneden aen een beek, daer de klooſter-luiden hun drink-water uitſcheppen. Andere ſtaen zoo hoogh op de rotſen verheven, dat men onmogelijk niet zou gelooven dezelve oit by menſchen zijn bewoont geweeſt, 't en zy de getimmerten van kapellen en andere gebouwen daer noch gezien wierden: want men kan hen niet onderſcheidelijk bezichtigen, als door middel van eene verrekijker. In dezelve neſtelen gewoonelijken arenden en andere roof-vogels, &c.

Het klooſter, geſticht door den beruchten kluizenaer *Hilarius*, ter eere van S. Antonis, heeft ook een zeer moeielijke aenkomſte: hoewel daer achter ſchoone tuinen en wijn-bergen zijn: en geeſtelijken met eenen Abt, die op deze plaetſe zich onthoud: alwaer de geeſtelijken hunne inwydingh ontfangen, en proefstijt uit ſtaen, om daer na dan deze andere kluizen in eenzaemheit te gaen bewoonen. Maer onder alle deze klooſters is 'er een, *Marſaquis* genoemt, dat gevaerelijk 'er is, als met gedachten te begrijpen: want behalven het in 't midden der hoogſte en ſteilſte bergen des Libans ſtaet, in een volklooze en wilt-rijke woeſtijne, en op eene ſteile rotſe, zoo moet men, eer men daer in komt, eene trap opklimmen, en over eene brugh van takken gaen, de welke na een gat ſtrekt, door de natuur in deze rotſe gehouwen. Dit gat verſtrekt een deure en venſter: waer door het licht in zeker hol ſchijnt: aen wiens voet eenige trappen in dezelve rotſe zijn gehouwen, om na een ander donker hol of ſpelonk op te klimmen, dewelke eigentlijk een kerke of kapelle maekt: daer in geen ander licht is, als dat van een lampe, die voor het altaer brandt.

Voor eenige jaren had zeker geeſtelijke Maroniet, genaemt *Brahim Sabionni*, dat is, Abraham van Sion, out tachtigh jaren. vijftigh jaren in het zelve zijn verblijf gehad. Roger.

Deez was door de ſtrengheit zijns levens zoo zwak en ſlap geworden, dat hy zich naulix van d'eene tot d'andere plaetſe kon verroeren. Waerom de patriarch, die zijn na bloetverwant was, hem uit deze ſtrenge boet-plaetſe wilde trekken, om hem by zich te

houden;

houden; beneffens zeven of acht geeftelijken, die gewoonelijken aen zijnen tafel eeten. Dan hier toe was deez *Brahim Sahionni* niet te brengen: maer wou liever het overschot zijns levens in die eenzame ftrengheit overbrengen. Hy erneerde zich met den wijn-bergh, die beneden zijn vertrek was, beneffens een tuin: daer hy byen in hield, en moerbeziën boomen queekte voor zy-wurmen, en eenige olijfboomen: waer van hy olye perfte, om in de lampe voor het altaer te branden: op welk hy de miffe deed, wanneer de geeftelijken van de woeftijne hem quamen bezoeken. Hy was noit aedergelaten, noch had noit genees-middel ingenomen. Aldus leven de meefte geeftelijke Maroniten, die op den bergh Liban woonen.

Fuller. 18. librae.

Het voornaemfte vlek op den Liban is *Bizarra*, niet verre van de cederboomen gelegen.

Vruchtbaerheit des Libans.

De Liban is een zeer luftige en vruchtbare bergh, in het voortbrengen van allerleie gewaffen, behalven de ceder-boomen, *Baras* en *Ribes* voornoemt: want binnen leggen vele vlakke en fchuinze fchaduwrijke en ope dalen, die met kooren, allerleie plukgranen, door arbeit der Maroniten bezaeit, en met wijn-ftokken en boomen beplant zijn.

Kootw. 380.

De Liban overtreft in vruchtbaerheit, ftant, luftigheit, allerleie welluften, overvloet van vele zywurmen, velt-vruchten, yzer, koper, viervoetigh wilt gedierte, en zangerigh gevogelt, verre alle andere plaetfen van Syrie.

Deez bergh geeft overal zeer treffelijken, vetten en geurigen wijn, zo witte als roode: hoewel de befte in, om en by het dorp *Sardinaye* valt, die hierom ook *Sardinatifche* wijn wort genoemt. Hy gaet langhzaem en zaght door de mage, verfterkt de natuurlijke krachten, (inzonderheit deez laefte,) en overtreft de Malvafey en Cyprifche wijn: want hy doet den buik niet opzwellen, noch valt de blaze en nieren fchadelijk; maer is aengenaem van fmaek, en gezont voor de mage: doet de fpijze wel teeren, en beneemt den menfche de zorgen en bekommernisfen. Het geen wonder wel op de woorden van den profeet Hofeas flaet: *Zijn gedachtenis zal zijn, als de wijn van den Libanon.*

Cap. 14: 8.

Boch. Adrich. Kootw.

Men heeft 'er ook wonder veel heelzame en fpeezeryachtige kruiden, en plantzoenen van allerlei flagh: die gezeit worden, door hunne krachtige en fterke reuke, het vergiftigh gedierte te verjagen en verdrijven. Daer wort ook overvloedelijk veel manna gezamelt, de welke zeer treffelijk en fchoon is, en die van Italie overtreft. Zy valt des uchtens, als dau of rijp, en blijft droppels-gewijze op 't gras, loof der boomen en fteenrotfen hangen: maer ftolt in het verzamelen, en fmelt by de zonne of vuur. Zy is zoet van fmaek als honigh. De manna wort by d'Arabieren *Men Sirakoft* en *Terniabin*, en by de Perfianen *Xerkaft* genoemt, welk laeft eigentlijk boom-melk gezeit is.

Antiliban.

Gool.

Tegen over, of voor den bergh Liban leit ten weften, een andere bergh, Antiliban genoemt, dat is, voor-Liban, en heden, volgens *Poftel*, *Abelinas*, of anders in 't Arabifch *Sjabal Xouf*, dat is, bergh Xouf.

Tusfchen beide leit alleenlijk het dal, *Celefyrie* by de Grieken, en by d'Arabieren *Algauta* genoemt. Men zeid by ouds beide deze bergen door een fteenen muur, die van den eenen tot den anderen ftrekte, aen elkanderen gehecht waren.

Kootw.

Eenige ftellen het begin van den Antiliban aen den vloet *Eleuther*, die zijnen oorfprongh uit den bergh Liban neemt, en einde ten noorde boven Tripolis, by de ftad Archis, een ftreke van acht mijlen. Zoo andere willen, begint hy van de ftad *Barut*, en eindight twee duizent fchreden, of een vierendeel mijls, ooftwaerts van de ftad *Sidon*. Volgens *Strabo* begint hy van de zee voor *Sidon*, en ftrekt tot aen de bergen van Arabien, die voor by *Damaskus* leggen. *Ptolemeus* ftelt zijn een uitterfte eind op de noorder breete van drie en dertigh graden, en twintigh minuten: en het ander op twee en dertigh graden en dertigh minuten.

Gool. Quaref.

Adrich.

Hy wijkt niet verre van het ftrant der middellantfche zee: ja wort op vele plaetfen, door de nabyheit aen de zee, van dezelve bekabbelt en befpoelt. Daer zijn 'er, die dezen bergh

niet

Digitized by Google

niet voor een byzonderen en eigen bergh houden; maer alleenlijk voor een arm of tak van den Liban, die naby en omtrent de stad *Filips Cesarea* zich met den zelven komt te vereenigen: hoewel hy, van wegen zijne groote, een eigen en byzondere bergh verdient genoemt te worden.

Deez bergh wort mede voor zeer vruchtbaer en wijn-rijk gehouden, en by zekere volken *Drusen*, inzonderheit aen zijnen voet, bewoont.

De Schrift, gelijk gezeit is, gedenkt in 't Hebreeusch den bergh *Antiliban* niet, als een byzonderen bergh; maer begrijpt den zelven onder den algemeenen naem van Liban.

Hieron. Na dezen berg wort ook, volgens *Hieronymus*, de gehele lantstreke boven den Liban, na 't oosten ontrent de lantstreke van Damaskus, *Antiliban* genoemt.

Volkrijkheit. Meest alle d'inwoonders van den bergh Liban, zijn Maroniten, d'andere Grieken, Drusen en eenige Arabieren.

Maroniten. In de dorpen, zoo op den Liban als aen desselfs voet gelegen, heeft men over de vijftien duizent weerbare Maroniten: want zy hebben uit den zelven hunnen oorsprongh, en bewoonen dien overal onder gehoorzaemheit van eenen patriarch: hoewel zy ook door geheel Syrie verspreit zijn, en in de steden en vlekken byzondere wijken hebben, met poorten van d'andere afgesloten; en in dezelve kapellen en kerken. *Roger* stelt een getal van vier hondert dorpen, die de Maroniten zoo in Syrie, als Fenicie en Galilea bewoonen.

In ieder is een parochie of karspel, de welke by een parochiaen of geestelijken Maroniet wort bedient. Daer zijn ook diakonen of kerkendienaers, die altijt het zelfste ampt bekleden, zonder de priesterlijke ordre t'aenvaerden.

Quaresl. De Maroniten, die in deze gewesten woonen, kunnen als onder twee orden of rangen gebracht worden: te weten, in prelaten of overheden en in onderdanen. Die van d'eerste rangh zijn de patriarch, aertsbisschoppen, bisschoppen en parochianen, of karspel-papen. Die van de tweede of d'onderdanen, zijn of wereltlijke priesters, of monniken van d'orde van S. Antonis of Basilius, of gemeene wereltlijke luiden en leken.

Roger. 422. De patriarch heeft gewoonelijken zes of zeven bisschoppen, en aertsbisschoppen onder zich, alle Maroniten van bloede, die hy inwijd. d'Een draegt den tijtel van bisschop van *Damaskus*: een ander van dien van *Cyprus*, andere van *Seyde*, *Kanobin*, *Eden*, *Elise* en *Mar Sarkis*. Daer is ook een gemijterde abt, na de wijze van *Mar. Antonis*, met ontrent veertigh geestelijke, alle van d'orde van S. Antonis: beneffens eenige geestelijke vrouwen van de zelve orde.

Zoo *Prateolus*, en een zeker slagh van Syriers en andere willen, zouden de Maroniten alzoo genoemt zijn, na zekeren ketter *Maro*, die ontrent des jaers zes hondert leefde; uit oorzake zy desselfs gevoelen en dwalingen omhelst hebben: wijkende des jaers zes hondert en negen en tnegentigh van de Roomsche kerke af. Aldus waren zy gebleven tot aen het jaer elf hondert en twee en tachentigh, of, zoo andere willen, veertien hondert en vijftigh, als wanneer zy, onder Paus *Kalixt* de derde, door een geestelijken Françiskaner, een Neerlander, met name *Griffon*, weder tot vereenigingh met de Roomsche kerke gebraght wierden. Deez *Griffon* wiert ook door Paus *Innocentius* d'achtste, des jaers veertien hondert vijf en tzeventigh, tot patriarch gekoren. Men zeid te dier tijde de Maroniten, die de steden *Byblis*, *Botrys*, *Tripolis*, en den bergh Liban bewoonden, ten getale van over de veertigh duizent beliepen, en alle strijtbare en kloeke mannen waren. Quaresl. 94.

Maer het tegendeel drijven de Maroniten zelfs, met te zeggen dat zy noit vande Roomsche kerke zijn afgeweken, en aldus genoemt na zeker dorp in Syrie, *Maronia*, of na zekeren heiligen abt of priester *Maro*. Wyders, deez *Maro* en zijn navolgers dreven; dat in den Zalighmaker alleenlijk eene eenige wil en werkingh zy, en van 't begin zou geweest zijn. Quaresl.

De Maroniten gedenken ook zekeren monnik *Gabriel*, die hen van de dwalingen der Jakobiten heeft verlost, in de welke zy door list van eenigen hunner waren gevallen.

Deez *Maro*, zoo zeker schrijver getuight, was een Syrier van geboorte, en een priester en monnik. Hy nam zekeren heuvel in bezit, die by de heidenen waengeloovelijk wiert ge-eert, en wijde de kapel, de welke op den zelven stont, Gode toe, en rechte in dezelve een hutte Theodoretus in Histor. Religion.

van vellen op: hoewel hy dezelve zelden gebruikte: naerdien hy meeren deels onder den blooten hemel zijn verblijf had.

Hy hield zich niet vernoeght met de gewoonelijke strengheit van een monniks leven; maer bedaght daer en boboven andere; en verkreegh van Gode zulk een genade van genezingen, dat een groote toeloop van menschen hemwaert geschiede: want hy genas koortssen, dreef duivelen uit, en genas slechts door het gebet allerleie andere ziekten. En niet alleenlijk genas hy de ziekte des lichaems; maer droegh ook behoorlijke zorge voor de zielen.

Hy heeft vele leerlingen en navolgers van zijne vroomheit gehad, die op het eilant *Cyprus* namaels gebloeit hebben: onder anderen de beruchte *Jacobus*, die op den bergh *Cyrus*, na by de stad, onder den blooten hemel leefde, en door mirakelen, en den geest van voorzegginghe, beroemt was.

Wyders, *Maro*, die t'effens de zielen en lichamen gade sloegh, quam aen een lichte en kleine ziekte te sterven.

Zijn begeerte was, om in het graf by *Zebina* te mogen leggen, dien hy tot een wonder had, en zijnen vader en leermeester plagh te noemen. Maer als na zijn overlijden, onder het gebuurvolk, een groot krakeel om desselfs lichaem was ontstaen, namen d'inwoonders het lijk wegh, en dreven de andere met gewelt op de vlucht, rechtende hem ter eere een groote kerke en feest op.

Andere, als *Quaresmius*, verhalen *Maroos* oorsprongh, leven en bedrijf, uit zeker Chaldeeusch geschrift, in dezer wijze.

Maro was van Antiochie geboortigh, en uit eerlijke ouders gesproten. Zijn vader was genoemt *Agathon*, en moeder *Noëmia*. Hebbende van jonghs af ter schoole in zijne stad gelegen, nam hy geweldigh in letteren toe: reisde daerna na Konstantinopolen, en leerde aldaer de Grieksche taele, en keerde van daer weder na Antiochie. Gekomen aldaer, stonden de leerlingen van den ketter *Makarius* tegen hem op. Wanneer hy hunne tegenstellingen, en bewijsredenen niet kon beantwoorden, verviel hy tot hunne ketteryen.

Maro was tot bisschop van Antiochie ingewijd, met een leun-stok; maer zonder onderzaten: uit oorzake paus *Euagrius* den stoel van *Makarius* in den ban had gedaen: en *Maro* een lange wijle in die ketterye bleef. Komende daer na tot zich zelven, bekende hy met ketterye besmet te zijn. Hy trok dan na Tripolis in Syrie, en vond aldaer den Nuntius van paus *Honorius*, die hem by zich ontbood, om *Maro* in zijn geloof t'ondertasten. Wanneer dees hem in zijn geloof en belijdenis wel gegront en ervaren bevond, nam hy hem met zich na Rome: alwaer een kerkenraet om *Maroos* halve gehouden, en in den zelven zijn geloof onderzocht, en waerachtigh bevonden wiert. Toen maekte de paus hem patriarch van Antiochie, zette een mijter op desselfs hooft, gaf hem een herdersstaf in zijne hant, en een ringh aen de vinger. Zijnde aldus met het patriarchs gewaet bekleet, trok hy na Antiochie, en rooide aldaer de ketteryen, door *Makarius* gezaeit, t'eenemael uit. Voorts hingen de *Jakobiters* hem aldaer aen, die in Kristus twee natuuren en twee willen beleden, en volghden hem na, en wierden Maroniten genoemt.

Uit Antiochie trok hy daer na met zijne aenhangers na den bergh Liban: alwaer hy door pauselijk gezagh het kruis oprechte, en door het volk met groote blijdschap en gejuigh ontfangen wiert. Aldaer scheide hy de Maroniten van de Jakobiters en Grieken, en voerde aerts-bisschoppen en bisschoppen in.

Wanneer *Maros* beroemde naem ter ooren van den koningh van Konstantinopolen was gekomen, zond deez tot hem den bloem des koninghs, dien alleen de koningen zien en hebben, met versoek, op hem van drie geleerde en wijze mannen, die op het hooft des konings de mijter-kroone zouden brengen. Hier in bewillighde *Maro*, en zond drie uitgezochte mannen aen den koningh, die by den zelven beleefdelijk wierden ontfangen en ge-eert. Waer na uit die drie mannen, vele voorname perzonen van Maronitischen bloede zijn gesprooten. Grootelix ontzette dit de Grieken, die tegen *Maro* waeren: dies zy aen den patriarch van Jerusalem schreven: hoe *Maro* eenige mannen gezonden had, die over desselfs onderdanen, zonder zijn bevel, wilden gebieden. Dit geschiede, om *Maro* verachtelijk weg te jagen. Dan de

Digitized by Google

de patriarch gaf'er geen geloof aen, ter oorzake van Maros reeds beruchte heiligheit, en openbare wangunſt, die de Grieken hem toedroegen. Eindelijk wiert hy, door Gods genade, uit hunne handen verloſt, en quam heiligh te ſterven, en wiert eerlijk begraven in *Kafar Hai*, een gehucht dicht by *Kanobis*. Na Maros overlijden, is zeker monnik, met name *Koris*, d'eerſte patriarch van Antiochie gekoren geworden, dien de paus van Rome beveſtighde, en aen hem een gewaet zond. Na dezen patriarch zijn veele andere patriarchen en koningen, tot aen den tijt der Mahometanen gevolght, en zijn Maros aenhangers in top van eere geſtegen. Dus verre uit het Chaldeeuſch geſchrift.

Zoo *Roger* getuight, leit Maro in zeker klooſter begraven, gelegen aen den ſtroom *Haſi*, anders *Orontes*, tuſſchen *Damaskus* en *Tripolis*, het welk hierom het klooſter van den heiligen Maro wort genoemt. De Maroniten worden ook Kriſtenen van den gordel genoemt, uit oorzake van zekere lange en breede gordel, die zy dragen.

De Maroniten ſtonden voorheenen onder het gebiet en gehoorzaemheit van zekeren *Emir Fechredin*, of vorſt der *Druſen*; maer ſedert deez door den grooten Turk is t'ondergebraght, hebben zy zich deſſelfs heerſchappye moeten onderwerpen, en ſtaen heden onder den *Baſſa* van *Tripolis*: inzonderheit die van den bergh Liban: daer over hy ook te gebieden heeft: hoewel met genot van de zelfde voor-rechten, als onder *Fechredin*. Te weten, zy hebben geen anderen rechter, als hunnen patriarch en prelaten.

Zoo dra zy vernemen, dat eenige twiſt of oneenigheit is ontſtaen, doen zy parthyen voor hen komen, om hen te bevredigen. Het geen zy bevelen, wort aengenomen, als of het door een orakel of mont Godes geuit was. Door welk middel de Turken geene kennis van de zaken hebben, die onder de Maroniten ontſtaen.

Zoo door ongeval een Maroniet een zaeke van belang met eenen Turk komt te hebben, ter zelver tijt leggen de patriarch en prelaten, gelijk ook de voornaemſte Maroniten, al hun maght en vermogen te werk, om hem by te ſtaen, en gaen voor hem verzoeken, tot dat hy van zijn krakeel vry is.

Sedert ontrent tachentigh jaren herwaert hebben de Maroniten, zoo veel des doenelijk zy, getraght zich na de Roomſche kerke te ſchikken, en byna alle, behalven eenigen, d'oude wijze van vaſten afgeſchaft: en de zelve na de willekeuren en inzettingen der Roomſche kerke hervormt: hoewel eenige van d'oude gewoonte niet afwijken. Vaſten der Maroniten. Quareſ.

Zoo wel de patriarch, als prelaten en geeſtelijken, eeten noit vleeſch, 't en zy met byzonder toeſtaen van den Roomſchen ſtoel: maer nuttigen eyeren, melk, en verſcheide ſlagh van wilde kruiden, als venkel, yſop, kolokaſie, dol-appelen, en zeker ſlagh van diſtelen of netelen: al het welk zy met wei of zuure hui, in bokke vellen inleggen, om zich daer van buiten hunnen vaſtel-tijt te dienen: want geduurende den zelven, nuttigen zy gene melk-ſpijze; maer wel viſch, plukgranen, fruit, ſalade, olyven, gommen, dewelke zy met verjuis, honigh of zap van *Sumak* of *Smak*, geurigh maken. Zy hebben vier vaſtel-tijden: te weten, in den advent van kerstijt, op Paeſchen, S. Pieter en Paulus, en Maryaes hemelvaert.

De prieſters gebruiken in den kerkendienſt een goude ringh, mijter, en andere prieſterlijke merken, na de wijze der ooſterſche prieſters.

Tot patriarch en biſſchop worden gene andere, als ongehuuwde gekoren. Daer en boven moet de patriarch altijt ongehuuwt zijn geweeſt; maer tot biſſchoppen worden ook gekoren, die eene vrouw gehad hebben; hoewel zy moet overleden zijn. Maer dit is ſedert weinigh jaren by hen ingevoert; want te vooren moght geene gehuuwde zoodanige waerdigheit bekleden. Quareſ.

De monniken trouwen noit; maer de wereltlijke prieſters mogen getrouwt zijn: gelijk andere ooſterſche prieſters: want het ſtaet hen vry, voor het aenvaerden des prieſter-ampts, een maeght ten wijve te nemen, en met dezelve als echtgenooten in het prieſterſchap te zamen leven. Maer zoo de vrouw eerſt komt te ſterven, moet de weduwenaer ongetrout blijven: want

Digitized by Google

voor de tweede-maele magh hy niet hertrouwen.

Men heeft onder de Maroniten godvruchtige en geleerde prioors, of prelaten, die hen by den Roomschen godsdienst houden, en in de vereeningingh der Roomsche kerke beschermen. Zy hebben ook te dien einde een schoole te Rome, daer de kinderen der Maroniten van den bergh Liban worden opgequeekt, op koste van de pausen: alwaer hen niet alleenlijk de Filosofye en zede-kunde, maer ook de geheele gods-geleertheit wort geleert. Dienvolgens worden zy in d'orden aengenomen, die zy begeeren: en dan na den bergh Liban gezonden: alwaer de patriarch hen bisdommen of parochien toevoeght: na hy hen oordeelt dienstigh en bequaem te zijn.

Tale. De dagelixse en gemeene taele der Maroniten, zoo wel van die op den bergh Liban, als van andere in Syrie, is d'Arabische. En niettegenstaende zy onder gehoorzaemheit van den paus staen, en aen de Roomsche of Katholijke kerke zijn vereenight, zoo zingen zy evenwel den dienst, en doen de misse in de Syrische of Chaldeusche tale, met plegen van vele byzondere plechtelijkheden.

Men heeft drie dorpen geheel na by de groote ceder-boomen, daer de gemeene moeder taele de Syrische is: de welke d'inwoonders ook in zonderlinge waerde houden.

Zy deilen het avontmael met dezelfde hostien uit, als de Roomsgezinden, en dienen zich niet meer van kappen; maer hebben priesterlijke çieraedje en gewaet, na de Roomsche wijze.

Wanneer de priester de misse doet, en zeit: *Ter bedde gebroeders*: komt de klerk, die het altaer bedient, met zamen gevouwe handen, die van den priester kussen: daer na gaet hy den eerste, die hem de naeste is, een kusse geven: die dezelve ook aen alle de mannen geeft, van den minste tot den meeste. Van gelijken geeft een jongelingh, of grijzaert, dezelve aen eene vrouwe, die hem de naeste is: de welke desgelijx een kusse aen de andere vrouwen geeft: (op een zelve wijze, als de mannen die elkanderen gegeven hebben:) ja ook aen de genen, die buiten de deure der kerke zijn: te weten, die haere maentstonden hebben: want geduurende dien tijt, mogen gene vrouwen noch dochters in de kerke komen: maer moeten haer aen de deure, als onreine, houden.

Midlerwijle de priester de misse doet, leggen de kranken en zieken hun mutsen, hooftdoeken, gordels, en andere kleederen, op de voet-bank des altaers neer: ten einde deze dingen, wanneer de priester met voeten op dezelve treet, een kracht, tot troostingh in hunne zwakheden, ontfangen. Zieke jonge kinderen brenght men by den priester, na hy het avontmael heeft uitgedeilt: en raekt hen het aengezicht met de wywater-quast aen: het welk een getuigenis van hun geloof en godsvrucht geeft.

In de vasten doen zy de misse niet, dan ten vijf uure des avonts, in het byzijn van jonge en oude luiden. Na die ge-eindigt is, zeit men 't avontgety op. Daer na gaet men eeten. Dan dit moet voor middernacht geschieden: en van vier tot vier en twintigh uuren. Al het welk zy met grooten aendaght en genegentheit doen.

Zy hebben ook het gebruik van gewijd water, en doen omgangen op de feest-dagen van den Zalighmaker, maeght *Marye* en heiligen; met verspillen van veel wierooks.

Zy hebben een mis-boek, het welk te Rome is gedrukt, en in de Syrische taele *Kthobo Deurobo* wort genoemt: daer en boven ook een katechismis in 't Arabisch, en mede te Rome gedrukt.

Voor de vryheit van hunnen godsdienst te plegen, betaelt ieder hooft voor hooft, alle jaers aen den *Bassa* van *Tripolis* twaelf pont groot. Jongens van veertien jaren, twee: slaende alle jaers een op, tot zes toe. Vrouwen en dochters betalen niet met allen. Maer alle de vruchten, moerbeziën-boomen, wijngert-staken, geiten, schapen, betalen ieder het stuk een *Medin*, de waerdye ontrent van anderhalve stuiver: en een paer ossen alle jaers negen *Piasters*: ieder *Piaster* gerekent op een rijxdaelder. Daer en tegen betalen, tot vergeldingh, alle de Turken, die over den bergh Liban trekken, en alle de vracht-kemels en peerden, een zeker stuk gelts aen hen.

Alhoe-

Digitized by Google

Gebruik der klokken.

Alhoewel Mahometh en desselfs navolgers klokken, en 't gebruik der zelve verbieden, en daer voorgruwen, (waer over men in het gansch gebiet van den Turk weinigh of geen klokken vind,) zoo dienen zich nochtans de Maroniten daer van op den bergh Liban, tè weten, in des patriarchs kerke te *Kanobin*: daer 'er vier van een schel geluit zijn, in 't klooster van S. Antonis, en in een ander, in de woestijne van Elise, daer een bisschop gewoonelijken zijn verblijf heeft. Alle d'overige kerken, kloosters, en parochien, hebben niet anders, als een houte plank met een tou aen een boom gebonden: tegen de welken zy met een houte hamer slaen, om het volk in de kerke te doen komen: want de weerklank, die uit het geluit van deze plank ontstaet, zoo wel in de holligheden der rotsen, als in die van de steilten, en hoogh verheven bergen, weergalmt in de lucht, niet anders als of het donderde. Op welk geluit, die op het velt arbeiden, hun werk laten staen, en zich in de kerke laten vinden.

Roger. Gehoorzaemheit der patriarchen aen de Roomsche kerke.

De patriarchen zijn boven-mate genegen, en vereenigt aen de Roomsche kerke, want hoe grote vervolgingen en tierannyen de Mahometanen en oostersche Kristenen, (die van de Roomsche kerke door verscheide scheuringen afwijken,) hen hier over hebben aengedaen, zoo hebben zy hen nochtans niet kunnen doen weifelen of afvallen: maer zy slaen, ten tegendeele, geduurighlijken de plechtelijkheden der Roomsche kerke met grooten yver ga, en erkennen den paus van Rome voor den oppersten of eersten, en hooft der algemeene kerke.

De Maroniten dragen, zoo *Quaresmius* getuight, den paus van Rome en Roomsche kerke groote gehoorzaemheit toe, en zijn bereit altijt hem te gehoorzamen: waer over zy geene ketters te noemen zijn, schoon zy bywijle eenige dwalingen hebben gehad; dewijl zy dezelve niet halsterrigh gedreven hebben, sedert zy aen de Roomsche kerke zijn vereenigt: nochte zy wijken van de zelve af; niettegenstaende zy arm en eenvoudigh zijn, en onder de Moren en scheur-zieke oostersche Kristenen, vyanden der Roomsche kerke, woonen.

Kleedingh.

De patriarch en bisschoppen zijn alle even-eens, en in slecht gewaet gekleet: te weten, zy dragen lange zwarte

Digitized by Google

te rokken, en mutsen van slechte stoffe en maeksel op 't hooft: met een herders-staf gewoonelijken in de hant, en een gordel om 't lijf: naer uitwyzingh van de voorgaende afbeeldingh.

De geestelijken dragen geene hembden noch onderbroeken; maer slechts twee donkerbruine rokken over malkanderen, en ruim om 't lijf geslagen: dewelke met geiten-hair doorweven zijn, en *Abla* by hen worden genoemt. Het hooft is bedekt met een mutse of kaproen, die boven spits toeloopt, en onder ter weder-zijde met twee lappen of stroken over d'ooren neerwaerts schiet. De geestelijke vrouws-perzoonen zijn byna op een zelve wijze gekleet.

De wereltlijke Maroniten, inzonderheit koopluiden, zijn een weinigh prachtiger uitgestreken; hebben zeker slagh van tulbanden, na de Moorsche wijze, op 't hooft, en aen 't lijf een lange rok, de welke hen schier tot op de voeten komt, en daer over een kleet mantels-gewijze geslagen. Van gelijk zijn de vrouwen, ten aenzien van d'andere, vry çierlijker opgetoit, in langh en ruim gewaet, en met een zwarte doek over 't hooft geslagen.

Matten van riet gevlochten, en slechts op d'aerde neer gespreit, verstrekken hen bedden. Het broot, dat zy eeten, wort onder de heete assche gebakken.

Volgens *Bonifacius* zijn de Maroniten wonder vroom en deughtzaem van leven, en zondigen, zijns oordeels, byna uit onwetenheit alleenlijk. *Quaresmius* roemt hen ook zeer, om hunne godvruchtigen godvreezendheit, met byvoegen: zy dagelix meer en meer volmaekter worden, en zich dragen, als zy oordeelen het beste te zijn.

De Maroniten zijn meerendeels schrander van geest, en zeer vernuftigh, en tot arbeit gebooren; hoewel de meeste arm en behoeftigh, inzonderheit die in de steden woonen. Maer met de genen, die den bergh Liban bewoonen, komt het wat ruimer om; naerdien deze zich op den lantbou en veehoedery van ossen en schapen leggen. Want op den berg Liban zijn zeer veele vlakten en dalen, die zy met wijngert beplanten, en koren bezaien: en daer en boven grasrijke vee-weiden. Andere slaen het aenqueeken der zy-wurmen ga, en het planten van moer-beziën boomen, tot Erneringh.

Digitized by Google

voetsel der zelve, dier zy een groote menigte hebben. De genen, die de steden *Tripolis, Damaskus*, en andere bewonen, erneren zich meest met den koophandel. Maer elk hanteert de wapenen. Al hunne meeste rijkdom bestaet in zyde, katoen, wijn, koren, olye, en vee.

Verkiezing des Patriarchs.

Zoo dra de patriarch is overleden, wort des den ganschen volke verwittight, om d'uitvaert by te woonen. Na dezelve ge-eindight is, (het welk binnen drie dagen geschiet,) vergaderen alle de mannen met de prelaten, priesters, en geestelijken, in des patriarchs huis, om tot de verkiezingh van een anderen patriarch, uit de bisschoppen, voort te gaen: hebbende ieder de vryheit van zijne stemme aen den geene te geven, die hem aenstaet. Die tot patriarch wort verkoren, moet noit getrouwt geweest, en eerlijk en onbesproken van leven zijn: en ter zelver tijt belijdenis doen van de regel of orde van S. Antonis t'onderhouden.

Na de verkiezing vaerdight men aenstonts eenen geestelijken na Rome aen den paus af, om daer op van hem de bevestigingh te bekomen. Een iegelijk patriarch wort, met een algemeenen naem, *Peter* genoemt: en anders gemenelijk, na desselfs verblijf of woonplaetse, de patriarch van den bergh Liban: hoewel hy liefst patriarch van Antiochie wil genoemt zijn: uit oorzake zy met dien eernaem, in eenige oude hantschriften, aen hen door verscheide pausen verleent, getijtelt worden gevonden. Als, onder andere, blijkt uit het opschrift van zeekeren brief van paus Adriaen de zeste, van den twee en twintighsten van Wijnmaent, des jaers vijftien hondert twee en twintigh: en luit: *aen den eerwaerdigen broeder, Peter, patriarch, zittende op den stoel van Antiochie.*

Patriarch Peter genoemt.

De patriarch heeft in zijn huis ontrent vijf en twintig perzonen, daer onder zes of zeven geestelijken, die aen zijne tafel eeten; gelijk reeds te voore is gezeit. Hy hout geen prachtigen staet: maer leeft slecht en eenvoudigh.

zie pag. 40.

Zy bedrijven groote vreughde in het kinder-doopen. Gewoonelijken recht de peter een maeltijt aen, en geeft eene gedeelte der bruiloft, wanneer het kint, groot geworden zijnde, komt te trouwen. Eenige trouwen op hun acht en tiende jaer. De mannen koopen de vrouwen, met een bruitschat aen den vader te geven. Maer om te beletten, dat de huwelijken niet door gierigheit zouden geschieden, zoo heeft de patriarch, sedert zestigh jaren herwaert, een wet doen onderhouden: uit kracht der welke, en op pene van kerk-ban, de dochters of vrouwen, die men wil ten huwelijk nemen, 't zy schoone of lelijke, jonge of oude, arme of rijke, haer niet hooger mogen verkoopen, als voor drie en dertigh *Piasters*; de waerdye van zoo veel rijxdaelders.

Trouwen der Maroniten.

De Maroniten bewijzen groote liefde en aendaght aen d'overledenen. Want al wat zy den ganschen tijt des levens kunnen besparen, is ter eere van hunne dooden en uitvaerten, of lijkstaetzien, en tot ruste hunner zielen. Zy doen voor d'overledenen vele missen en diensten: te weten, na het overlijden, op den derden, twalefden, twintighsten, dertighsten, veertigsten, en vijftigsten dagh: en ook op het einde des jaers.

Liefde tot d'overledenen.

Gewoonelijken bevinden zich de prelaten daer by: als ook geestelijke en wereltlijke priesters, en de gansche gemeinte, zoo mannen, als vrouwen. Kan de patriarch zich daer mede tegenwoordig bevinden, zo doet hy den dienst: zoo niet, een bisschop in zijne stede. Alle d'andere, zoo bisschoppen, als priesters en geestelijken, staen rontom hem by het altaer, zonder in priesterlijk gewaet gekleet te zijn: die met zachter stemme, ieder in 't byzonder, de geheele misse opzeggen: uitgezeit de woorden van de * toeheiliging: want niemant uit deze woorden, als die de misse over-luit doet. Hy alleen neemt 't avontmael onder twee gedaenten; en geeft het zelve daer na, aen alle de andere priesteren en geestelijken, op de hoek des altaers, aen de rechte zyde, zonder de ruch en schouderen na het altaer te keeren.

* Consecratie.

Wanneer de dienst gedaen is, spreekt de gene, die den zelven gedaen heeft, een korte vermaningh, in maniere van een lijk-reden. Na dezelve ge-eindight is, bied men hem twee stukken gelts van twintigh stuivers in waerdye aen, en een stuk den anderen prelaeten.

Maer

Digitized by Google

Maer aen de priesters en geestelijken geeft men slechs een stuk van twee stuivers, en daer-en-boven twee brooden, ieder van drie of vier pont zwaer, in vorm van koeken. Zy noemen dit broot *Courban*, dat is gezeit, offerbroot: tot onderscheit van het broot der hostie: dat zy *Bourchan* noemen, en van het gemeen dagelix broot, het welk *Kobs* by hen heet. t'Elken male, als zy dienst doen, onderhouden zy alle deze dingen, en geven een maeltijt, dewelke de prelaten, geestelijken, en priesters, met al het volk, dat zich daer bevind, zelfs vrouwen en kinderen, hoewel van de mannen afgezondert, bywoonen.

Wanneer zy eenen priester of geestelijken zien Gode bidden, 't zy in de kerke of elders, naderen zy den zelven met groote nederigheit en eerbiedenis, en houden zich by hem tot dat het gebet uit is, om zijne zegeninge te ontfangen, met hem de handen of kleederen te kussen.

Wanneer de patriarch, of een bisschop, zich op een maeltijt bevind, 't zy van eene bruiloft, of begravenis, of plechtelijk feest van eenen heiligh, geeft hy, voor de tafel gezegent te hebben, de zegeningh aen eenen priester van zijn gezelschap, om de plechtelijkheit te doen. Deez priester, met een wierook vat in zijn hant, bewierookt hem en het gansch gezelschap: en daer na de spijze, die op tafel staet. Ter zelver tijt begint men de zegening in de Syrische tale te zingen, die een half vierendeel uurs duurt. De zelve plechtelijkheden worden herhaelt in het gebet na den eten; en daer by eenige woorden gevoeght, tot lof van den paus van Rome, en den patriarch. Staende ieder over end, doet men de groet aen den koningh van Vrankrijk, en aen alle de Kristen prinsen. Dank-zegging.

Het geen door den priester of prelaet is gezegent, geven zy aen de honden noch aen andere dieren t'eeten: maer bewaren al het geen, dat eetbaer is. Is het niet voor den zelven dagh, zy bewaren het tot den volgenden: en smijten het overtolligh of ondeugend in 't vuur. In zulk een eerbiedenis houden zy de zegeningh van eenen priester! Alle deze maeltijden geschieden met groote eerbiedigh en zedigheit. De Maroniten dragen ook den patriarch en bisschoppen een zonderlinge eere toe: want in het ontmoeten, buigen zy het lichaem driemael zeer laegh, met de hant na de aerde te laten zakken, en dezelve te kussen, voor aleer zy hen naderen, om de rok of hant van den patriarch of bisschop te kussen, en hunne zegeningh te ontfangen.

Op den bergh Liban, of aen desselfs voet plaetsen, *Adrichom*, *Lapeyre*, (die den hof van Eden, of aertsch paradijs, in het land *Kanaan* stelt,) en andere schrijvers d'aeloude stad *Enoch*, *Henoch*, of *Hanoch*, en volgens *Josephus* *Enosa*, en anders *Enochia* genoemt: de welke voor d'eerste stad van de geheele werelt wort gehouden, en *Kain*, volgens overleveringh der oosterlingen, ter zelver plaetse zou gesticht, en na zijnen eersten gebooren zoon *Enoch* alzoo genoemt hebben. Zoo eenige willen, worden daer noch groote gevaerten van puinhopen en grontvesten van gezien. *Genebrard* daer en tegen, die het aertsch paradijs in *Mesopotamie* stelt, wil dat de stad *Henoch* in *Assyrie*, over den stroom de *Tigris*, was gelegen. Stad Enoch.

Desgelijks schijnt *Bochart* de stad *Enoch* in *Mesopotamie* te stellen, naerdien hy de by-een-komste van den stroom *Tigris* en *Eufrates* in het gewest van *Eden* stelt: aen wiens oost-zyde, naer luit der Schrift, de stad *Enoch* door *Kain* gestight was. Ook zou, volgens den zelven *Bochart*, *Enoch* dezelve stad zijn, dewelk *Ptolemeus* *Anuchtha* noemt. Pret. 12.

Naerdien ook de *Drusen* de bergen Liban en Antiliban voor een gedeelte bewoonen, en hun overste of vorst, met name *Emir Fechrreddin*, of *Fekredin*, daer zy voorheenen onder stonden, dikwils in 't spel wil komen, en meenigmael in het beschrijven der aen zee gelegen steden van Fenicie gedaght worden; (uit oorzake de geheele zeekuste, en een groot gedeelte van dit gewest voorheenen onder zijn gebiet stont,) zal ik in 't kort den aert dezer volken, d'opkomste, bedrijf, en ondergangh van den gemelden *Emir Fechrreddin*, ten toone stellen.

Het

Het Lantschap van *Drus*, of *Blaide Druse*.

Roger. NA by, of neffens den bergh Liban, in opper-Galilea, aen den Jordaen, leit een lantschap of lantstreke, 't welk *Drus*, en by d'Arabieren *Blaide Druse* wort geheten: waer na ook d'inwoonders by d'oosterlingen van dien oort *Drusen* worden genoemt. De *Drusen*, of anders *Truscen*, worden by eenige voor overblijffelen der Fransoizen gehouden: gelijk ook by ouds, ten tijde der Romainen, de priesters en geestelijken in Vrankrijk *Druiden* of *Dryiden* waren genoemt: misschien na hunne wijze van leven in de bosschen, onder de bomen: want *Drus* of *Drys* betekent niet alleen een eike in 't Grieksch; maer ook eenen iegelijken anderen boom.

Drusen hebben zijn rou godsdienst. De *Drusen* roemen zich Kristenen te zijn: alhoewel zy niet een eenigh merkteken daer van hebben, nochte een eenige Kristen wet onderhouden: ja, dat meer is, niet gedoopt zijn: maer eenige hunner doen zich besnyden. Wel belijden zy, dat Jesus Kristus de waere Messias en verlosser der werelt, en na den vleesche uit de maeght Marye gebooren, en, door haet en nijdt der Joden op hem, gekruist zy. Zy gelooven ook een oordeel ten jonghsten dage, stellen een paradijs voor de goede, en helle voor de quaetdoenders: houden alle de Turken en Joden voor verdoemt, en dragen een onverzoenelijke haet tegen hen beide: ja, belasten de vaders den kinderen noit eenigh verbont met Mahomeths navolgers te maken. Zy geven daer en boven geloof aen zeer veele mirakelen, die de Evangelisten gedenken. Wanneer men hen toedrijft, dat zy gene Kristenen zijn, braken zy duizenden van scheltwoorden tegen Mahometh en zijne navolgers uit: met daer by te zeggen, dat zy tot spijt van hen wijn drinken, en verken-vleesch eten.

Zy hebben geene kerken, om te bidden, noch leeraers, om hen t'onderwijzen. Alle hunne gebeden en godsgeleertheit bestaen in de volgende Arabische woorden, die zy na verscheide voorvallen uitten: als, *Alla Kebar:* dat is, God is groot. *Lhem Della*: God zy gelooft: *Staferalla:* God behoede my. Zy weten van geene feest-tijden, noch zondagen, noch eenige kerkelijke pleghtigheden, of zeker vasten of onthoudingh van spijze.

Alle hunne gansche wet en leere bestaet in het verbieden van woekerye: want nergens ooght dezelve op, als om geene woekeraers te zijn. Ja zijn die hen tot zulk een schrik, dat zy hierom noit met Joden, die zy ter zake van hunne woekerye, als de duivel haten, willen handelen, of te doen hebben. Haten woekerye.

Byaldien zy van eenen Turk, of van andere, die by hen van woekerye verdaght zijn, gelt ontfangen, of eenige peerden, kemels, of andere dieren koopen, zoo vragen zy te vooren, of zy ook met woekeren gewonnen zijn. Om des verzekert te zijn, doen zy hem, zoo het een Kristen is, by het nieu Verbont zweeren: zoo een Mahometaen, by zijnen tulbant. Dan zo zy zich ook hier mede niet vernoeght houden, zoo wasschen zy, tot meerder zekerheit, het ontfangen gelt, of de koopwaren af: ten einde, by aldien het door woeker was gewonnen, het zelve van dien gruwel zou gezuivert, en volkomentlijk gereinight zijn.

Zy zijn tamelijk menschelijk en beleeft van omgangh, en veel vroomer als de Mooren. Onderhouden onder elkanderen een volkome eenigingh, dewelke hen doet in stant blijven, ten spijt van hunne vyanden.

Een groote kloekmoedigheit wort in hen bespeurt, en ervarentheit ten oorlogh, daer de jeught haer met een onweergadelijke zorge en yver in oeffent. Wanneer zy een roer willen losschieten, zetten zy zich op de aerde neer: en weten wonder vaerdigh een vogel, op een afstant van hondert treden, met eene koegel te treffen. Zijn ervaren in den oorlogh.

Zy erneren zich inzonderheit met de vee-hoedery, en telen van zy-wurmen, die zy in groote meenighte aen queeken: en zijn daer en boven brave werk-luiden in het stuk der weverye, daer zy groot gewin mede doen. Zy slaen ook met zonderlinge zorge den lantbou ga: en zijn deze *Drusen* de genen, die het meerendeel der wijnstok-

ken planten, daer aen de groote lange rozijnen van Damas groeien: die zy aldaer te koop brengen, en van daer over de middellantsche zee na Europe worden overgevoert.

Taele. De gewoonelijke tale dezer volken is d'Arabische: en kleedingh of dragt, als die van de Mooren: behalven dat de meesten tulbanden van zwarte of rosse zyde dragen. En niet tegen staende zy gene Kristenen zijn, zoo betalen zy evenwel aen den grooten Heer dezelve schattingh, als of zy Kristenen waeren: zoo wel voor hunne perzoonen, als voor hun vee, geboomte, en andere gewassen.

Zy zeggen uit de Latijnsche Kristenen gesprooten te zijn, die zich in grooten getale, onder zekeren overste, (wanneer de Sarrazenen de Kristenen uit het Heilige Lant dreven, na zy dezelve voor een groot gedeelte ter neer gematst, en om 't leven gebraght hadden,) over den Jordaen, in de woestijnen van Arabien begaven, daer zy zich een lange wijle, met op hunne vyanden te rooven en stroopen, erneerden. Dies zy zich allenghs aen den Jordaen in opper Gallilea, by den bergh Liban, met der woon neerzetten. Wyders, zy bleven een langen tijt zonder priesters, en leefden als d'Arabieren: betalende gelijke schattinge, neffens hen, aen de Sultans, of koningen van Syrie en Egypten, ten einde men hen gerustelijk zou laten genieten, het geen zy bezaten, en het lant bebouwen. Dan heden doen zy geen rooven noch stroperyen meer.

Zeker bisschop van Seyde of Sidon, met name *Josef*, een Maroniet van afkomst, die zijn verblijf op den berg Liban had, nam onlanghs de moeite op zich, van deze arme *Drusen* eenmael des jaers te bezoeken, en hen de gronden des Kristelijken geloof in te scherpen. Het welk zy met groote eerbiedigheit aenhoorden: en baden dezen bisschop van by hen te blijven; beloovende aen hem, een kerke voor hem, en een klooster voor de geestelijken te stichten. Zeer veele verzochten gedoopt te zijn: hoewel hen zulx niet vergunt wiert: uit oorzake zy alle de wetten des Kristelijken geloofs niet onderhielden. Zy bewezen dezen bisschop groote eere, met voor hem, in alle ontmoetinge, zich ter aerde toe te buigen, en hem hunnen heere en hunnen bisschop te noemen. Waer op de lantzaten luitruchtigh riepen: *Mtram el Drusi*: dat is, bisschop der *Drusen*.

De *Drusen* hebben altijt onder eenen vorst of prins gestaen, *Emir* met een algemeinen naem in 't Arabisch genoemt. De geen, die ontrent des jaers zestien hondert en dertigh, als vorst of prins over hen gebood, was *Emir Fechredin*, of *Fecchreddin* genoemt: dat is, glorye des geloofs. Hy was uit den huize van *Maan*, en een *Drus* van afkomste: gelijk in der daet de Turken, Arabieren en Mooren hem *Eben Maan*, dat is, zoon van *Maan*, noemden. Emirs of vorsten der Drusen.

Hy zeide gesproten te zijn uit *Godefroy van Bouillon*, eerste Kristen koning van Jerusalem: gelijk hy in zeker boek, het welk hy van zijnen geslaght-boom had gemaekt, aen *Roger* deed blijken.

Deze vorsten, gesproten uit den huize van *Maan*, hebben altijt Kristenen in hunne herte geweest, en nergens op geooght, dan om het Heilige Lant te herwinnen, en d'Arabieren, die het zelve bezaten, uit te roien, ten einde aldaer het Kristendom te doen herleven: te dier oorzake breiden zy hunne heerschappye allenghs in Galilea en Fenicie uit. Zy begonnen eerstelijk zich in de stad *Barut* met der woon te vestigen, en neer te zetten, dewelke zy herstelden en weder bevolkten, gelijk zy heden is. Daer na maekten zy zich meester van Sidon: het welk by na woest was: alwaer zy een kasteel deden bouwen, en de stad met muuren omringen. Dienvolgens de schepen van Europe daer weder begonnen handel te drijven. Zijn genegen tot het Kristendom.

Dan niet weinigh wierden de Arabische *Emirs* en *Bassas* van Damaskus en Tripolis, hier over op hen jaloers, en nijdigh.

Emir Fechrreddin voornoemt, bleef na de doot van zijnen vader, alleen bezitter van zijn lant, oud ontrent zes of zeven jaren: niettegenstaende hy eenen broeder had, met name *Emir Jones*, dat is, vorst *Jones*, veel jonger als hy: aen wien niet dan een weinigh gelts tot zijn onderhout, hoewel t'zijner vernoegen, wiert toegevoeght. Dan de geest en gedaghten van *Emir Fechrreddin*, die na eere stond, en zijne kloekmoedige Begin van Emir Fechrreddins heerschappye.

Digitized by Google

moedige ſtrijtbaerheit, wilden zich niet ſtil houden, noch bepalinge aen de zeeghbare daden van zijne voorzaten ſtellen; maer veel meer de zijne zoo verre uit breiden en zetten: als het geluk van zijne aenſlagen hem zou willen toelaten.

Op dien toelegh braght hy een heir te velde: door het welk hy zeer veele plaetſen, die de Emirs en Baſſas, zijne gebuuren, bezaten, onder zijn gehoorzaemheit braght; onder voorwendingh van d'Arabieren het hooft te bieden, en hen het roven en ſtropen, dat zy alle daeghs door zijn gantſch lant deden, te beletten. Boven mate was hier door het gemeene volk voldaen: en betaelde aen hem gewillighlijk dezelve ſchattingh, dewelke het gewoon was aen de andere Emirs te betalen: die hier over klachtigh aen den groten Heer Sultan Achmach vielen: met hem van muitery te beſchuldigen: als dat hy hunne heerſchappye en gebiet bemachtighde: en aen hem de ſchattingen deed betalen, dewelke zy gewoon waeren voor den groten Heer te ontfangen: met byvoegen daer en boven; dat hy een breker en ſchender van Mahomeths wet was.

De grote Heer, des verwittight, vond zich hier door genootzaekt een vlote van zeſtig galeyen, en vele ronde ſchepen, des jaers zeſtien hondert vijf en dertigh derwaert te zenden, om hem van den zeekant aen te taſten: midlerwijle de Baſſa hem met een heir van zes en dertigh duizent man te lande zou bezetten. Te Barut.

Dan *Emir Fecchrreddin*, die wel zagh zoo groot een gewelt niet te kunnen wederſtaen, liet zijnen zoon *Emir Ali* te Barut blijven: met bevel van den groten Heer te gehoorzamen. Voorts trad hy met zijne vrouwen, en huisgenoten, zoo Druſen, als Mahometanen, en een rijkdom van over de twintigh mark gouts in een Franſch ſchip, en ſtak na Malta over, en van daer na Napels, Livorne, en Florençe. Emir trekt na Europe.

De groot hertogh, Koſmes de Medicis, ontfingh hem met prachtige ſtaetſie, en gaf hem gelei meê na Rome: van waer hy, na paus Paulus de vyfde bezocht te hebben, weer na Florençe trok.

Voorts deed hy aen den hertog openingh van zijnen toelegh, die op het ſplitſen en verdeilen der Mahometaenſche heerſchappye zagh, wees hem daer toe middelen aen, en gaf hem te kennen, hoe licht het Heilige Lant weer in handen der Kriſtenen te brengen was.

Midlerwijle hy in Italie, den tijt van vyf jaren, zijn verblijf had, deed zijn zoon *Emir Ali* den eed van getrouheit, en beweez gehoorzaemheit aen den groten Heer, die hem vredelijk liet bezitten, het geen zijn vader had bezeten: met bedingh van aen hem weerde plichten en ſchattingen (na gelang der landen, dewelke hy bezat,) te geven.

Na een verblijf van vyf jaren te Florençe, vond *Emir Fecchrreddin* raetzaem weer na zijn lant te trekken: het geen hy in grote ſtilte deed, en vervoeghde zich by zijnen zoon, dien hy met grote eerbiedigheit bejegende, met hem geduurigh zijnen Heer te noemen: en verworf van hem, op ernſtigh verzoek, een plaetſe onder zijne krijghs-troepen: Gelijk hy ook inder daet het gebied over een vliegend leger kreegh, om d'Arabieren het roven en ſtropen op deez zyde van den ſtroom de Jordaen te beletten. Onder dien dekmantel en krijgs-ſtreke begon *Emir* beter, als oit te voore, zich groot te maken, tot nadeel van d'andere Emirs en Baſſas, zijn gebuuren: te weten, zijn zoon voerde den naem, en hy de daet van Heere. Dit wiſt hy met zulk een kloek beleit te beleggen, en uit te werken, dat hy al het lant van Kaifas, tot aen Antiochie, een ſtreke van twaelf dagh-reizens langhs de middellantſche zee, onder zijne gehoorzaemheit braght. Komt weder in 't Heilige Lant.

Wel had hy zich genoechzaem meeſter van Tripolis en Damaskus kunnen maken: maer zulx beſtont hy niet te doen; en zagh het voor onoirbaer aen: uit vreze het ter oore van den groten Heer moght komen. Weshalven hield hy zich alleenlijk vergenoeght, met de voornaemſten dezer twee ſteden ten zijnen dienſte, als huurlingen, en de gemeente onder zijn gebied en heerſchappye te hebben: waer over de Baſſas van Damaskus en Tripolis niet als in hun ſteden te gebieden hadden: daer uit zy gene genoechzame inkomſten en ſchattingen konden trekken, tot betalingh van den groten Heer.

In het lant, welk *Emir Fechrreddin* bezat, had hy vyftien veſtingen: te weten, *Qualat Elmarquab*, *Battlis*, *Semer* Zijn veſtingen.

 Gebili,

Gebili, *El Couphe*, *Niba*, *qualat el Arab*, *Balbek*, *Gebbel*, *Shaphet*, *Shilat*, *Patron*, *Agelon*, *El Mgara*, *Gazir*, *Kabelias*, en *Qualat El Frangi*. Waer van de vestingen *Niba*, *El Chouphe* en *Agelon* onder den rangh der sterkste plaetsen van klein Asien mogen gerekent en gestelt worden. Eenige waren door hem zelven hermaekt: andere met gewelt en krijgsbeleit en list ingenomen. Het welk hem in geheel klein Asie vervarelijk maekte.

Zijn gantsche toelegh was, een republijk van alle de landen, die hy bezat, op te rechten: het welk een groote doorn in de voet der Ottomannen zou geweest zijn, en de volkome verdeiling en val van dat rijk beloofde.

Hy had een verbont met *Reba*, koningh der Arabieren, opgerecht: van wien hy zich diende, om zijne aenslagen des te beter uit te werken. Heimelijken had hy Mahometh, Bassa van Jerusalem, en zijnen zoon Moustafa Bay, zich tot bontgenoot gemaekt en omgekocht. Hy was de geessel der Arabieren, en had hen zo qualijk gehanthaeft en gehandelt, dat nu zijn lant vry van hen was.

En hoewel hy een bedekte vyant der Turken was, zoo diende hy zich nochtans van hen, om des te beter zijne aenslagen bedekt te houden, dewelke hy uitvoerde onder schijn en glimp, die den volke wel gevielen. Hy verdedigde de Joden: beminde de Kristenen: hoewel meer de Latijnen, dan de Grieken, en boven al de Jesuiten van de orde der minrebroeders: dien hy verlof gaf van te Nazareth te wonen, en aldaer weer eene kerke en klooster te stichten. Hy verleende hen ook te S. Jan van Akre, Sidon, en op den berg Liban kapellen te hebben.

Te dier tijde had hy zijn verblijf in de stad Sidon.

Emirs regering en staetkunde.

Alhoewel Emir Fechrreddin argwanigh en zeer wreet tegen zijne vyanden was, zoo hanthaefde hy des-niettemin genoegzaem billijk recht. Hy nam kennis van alle zaken, die in zijn lant voorvielen, en gaf met volkome magt vonnis zoo wel over de genen, die den godsdienst, als oorlogh betroffen. Maer van wegen het gezagh, dat hy den Kristenen der Roomsche kerke toedroegh, wilde hy zich met de zaken der Maroniten niet bemoejen: maer liet de zorge van hen in haren plicht te houden, den patriarch aenbevolen.

Hy kende alle zijne onderdanen met naem en toenaem; en eens ieders maght en middelen. Hy hield een lijste van alle de weerbare mannen in zijn lant: als ook van het getal van alle vruchtboomen, wijngert-staken, en moerbeziënboomen, tot voetsel der zy-wurmen: waer van ieder voet alle jaers een Medin, of anderhalve stuiver betaelde. Van gelijken had hy op eene lijste alle de buffels, koeien, ossen, bokken en schapen aengetekent.

Hy kreeg uit het lant, dat hy bezat, ontrent twee millioenen gouts jaerlix: waer van hy aen den groten Heer niet boven zestig duizent kronen jaerlix uitreikte: stekende alle jaers over een millioen op: hoewel hy gewonelijken meer als vyftien duizent man onderhield: het welk machtigh en bestant was geweest, zoo de Kristen Vorsten hem hadden willen helpen, om zich meester van het gantsch Heilige Lant te maken. Inkomste.

Maer heel wel was hem bewust, zoo dra hy die zake zou by der hant slaen, dat de Mahometanen, onder zijne soldye, de voet zouden lichten, en een andere partye kiezen: dies heeft hy zich den grooten Hertog van Toskaen tot bontgenoot gemaekt, die hem zes duizent man zou verschaffen. Maer naulix waren die gelicht, of hy was genootzaekt, door het ontstaen van den oorlog in Piemont, die den koning van Spanje over te laten. Deez vorst had hem reeds te voore grof geschut en konstapels toegezonden: als ook krijghs-bouw-meesters en bakkers, om beschuit te bakken: die alle den tijt van twee jaren aen de vestingen van Sidon arbeiden, en met allerleie vonden van vestbouwkunst dezelve versterkten: op hope van midlerwijle de oorlog tusschen Vrankrijk en Spanje te zien ten einde gebragt: en in gevolge van dien het beloofde krijgsvolk te hebben. Dies zou *Emir* aen den zelven de kastelen van Sidon en Barut overgeven, met eenige plaetsen op het vaste lant. Tot proeve van zijne trouheit verzocht hy zelf op Sillion en Raveli, twee Heeren van Maltha, die des jaers zestien hondert twee en dertigh te Kaifas ten anker lagen, om op hunne schepen zijnen zoon *Emir*

Mensour,

Digitized by Google

Mensour, als gyzelaer, met een millioen gout in te nemen.

Hy had eenen vont bedoght, om zonder slagh of stoot het Heilige Lant den Mahometanen t'ontweldigen. Te weten, zijn gehele toelegh bestont hier in, om zich te doen dopen, op zijne intrede te Jerusalem, dat hem dan door een zekere krijgslist zou overgelevert worden. Want zijn voornaemste ooghmerk was, alle de Turken en Joden uit het Heilige Lant te verdrijven, en aldaer het Kristendom te doen bloeien.

List, om zijne vyanden t'ontdekken.

Hier en tusschen nam hy voor eens t'onderstaen, wie zijne vrienden of vyanden moghten zijn. Ten dien einde vertrok hy zich na Sidon, in zijn vrouwentimmer: daer hy zich veinsde krank te zijn, en dien-volgens doot. Den tijt van veertigh dagen vertoonde hy zich aen niemant, als aen *Abou Nader*, een Maroniet: en aen twee van zijne getrouste vrienden.

Dit deed eenen iegelijk geloven dat hy doot was: en men zulx bedekt hield, uit vreze dat de gebuur-vorsten zijnen zoon *Emir Ali* moghten komen bespringen. Dien hy met twee duizent man na Saphet had doen vertrekken, in gevalle de een of ander Prins zijnen staet zoude willen beoorlogen.

Op het gerucht van zijne doot, die by ieder voor zeker wiert uitgekreten, trok de Bassa van Damaskus, met name *Kogiak Ehmakd*, zijn doot vyant, met acht duizent man te velde, om zich van eenige plaetsen, die de *Emir* hem had afgenomen, te verzekeren.

Het zelfste wiert ook gedaen door *Emir Therabaith*, vorst der Arabieren.

Emir Fechrreddin, des verwittight, trok veertigh dagen na het gerucht van zijn doot, vol levens en moeds op, en begaf zich te velde met zeven of acht duizent man, die rontom Sidon waren, om den Bassa van Damaskus slagh te leveren. Dan deez trok aenstonts wegh, zoo dra hy lucht van *Emirs* veinsery kreegh.

Hy liet evenwel hierom niet na zijn krijgsheir in het lant van Antiochie te doen trekkẽ, dat hy onder zijn gehoorzaemheit braght: midlerwijle *Emir Ali* zijn zoon het geen bewaerde, dat hy in het Heilige Lant en Syrie bezat: want te weten alleenlijk, dat zijn vader *Emir* leefde, was genoegh om schrik aen zijne vyanden te geven. Voorts braght hy zijne vyanden, als zijnen stedehouder van *Tripolis*, en de prins van *Balbek*, door een zonderlinge list om 't leven.

Zijn wreetheit aen eenen Arabier, zijn zwager, gepleeght.

Wanneer hy zekeren Arabischen prins, die zijn vyant was, verscheide male had bestaen in een enghte te bespringen, om hem met zijn gevolgh in stukken te houwen; maer zijn toelegh hem t'elkens mislukte, nam hy voor den zelven door minzaemheit te verschalken, en verzoening te veinsen. Te dien einde verzocht hy van hem zijne zuster ten huwelijk: het geen d'Arabische prins hem toestont. Op de bruiloft noodighde d'*Emir* alle de groote, zijne vrienden, en den broeder van de bruit: aen wien, en aen alle d'Arabieren van zijn gevolgh, hy prachtige geschenken vereerde. Na twee dagen in vrolijkheit en goe çier maken overgebraght waren, stont d'*Emir*, zoo als zy alle te zamen aten, op, en nam het hooft van dezen Arabier tusschen zijne beenen, en hieuw het in tegenwoordigheit van het gansch gezelschap af: zeggende: *al over langh heb ik u aldus willen zien: dewijl ghy gestadigh mijne vyant zijt geweest.*

Maer na dien dagh sliep hy niet meer by deze vrouw, de zuster van dezen prins, uit vreeze van door haer het zelfste te lijden, het geen hy aen haeren broeder had gedaen: want d'Arabieren vergeven noit den genen, die hun bloet vergoten hebben. In dezer wijze ontsloegh hy zich van zijne vyanden. Maer behalven deze, braght hy ontallijke andere Mahometaensche Heeren en luiden van staet, met zijn eigen hant om 't leven: het geen hem by eenen iegelijk, zoo vrienden als vyanden, vervaerelijk maekte.

Eetgespan tegen Emir Fechrreddin.

De *Bassas* van *Damaskus*, *Tripolis*, en *Gaza*, en d'Arabische *Emirs Ferouk*, *Therebaith*, en *Seifa*, uit vreeze van in zijne handen te vallen, en t'eener tijde een aes van zijne wrake te worden, gelijk de andere, spanden tzamen, om tegen hem op te staen, en beslooten des jaers zestien hondert een en dertigh, hem van muiterye by den grooten Heer te beschuldigen, en met yzelijke misdaden te betichten, om hem van beuls handen te doen sterven. Te weten, zy leiden hem te last: dat hy de wet van Mahomet verachte: de Moskeen vernielde: niet als

eenmael des jaers daer in quam: het *Ramadan* of vasten niet hield: heimelijk verstant met den hertogh van Toskaen hield: en desselven Konsul te Sidon of *Seyde* gedooghde: de ridders van Malta toeliet, op de middellantsche zee te kapen, en water in zijn lant te halen: de slaven vry maekte, die op de schepen van Malta en Livorne genomen waren: de Kristenen begunstighde, tot nadeel van de Mahometanen: den Kristenen, zoo Latijnen, als Grieken, toestont kerken en kloosters in zijn lant te bouwen: alle daeghs zijne kasteelen versterkte, en met krijghsbehoefte voorzagh, en den *Emirs* en *Bassas*, zijne gebuuren, landen en plaetsen af nam: waer van hy rijke schattingen trok, (waer door hy veel volks op zijne zyde kreegh, en door dit middel zijn heir vergroote, en krachten alle daeghs vermeerderde,) en eindelijk toelegh had, om zich meester van het gansch Heilige lant te maken. Alle welke lasterstukken zoo veel te weege braghten, dat hy voor muitelingh van den staet verklaert, en voor misdadigh aen de gequeste keizerlijke majesteit gehouden wiert.

De grooten Heer, op aenhooren van deze klachten, zond aen den *Bassa* van *Damaskus*, genaemt *Gogiak Ehmod*, last om krijghstroepen te lichten, en maekte hem veltheer over zijn krijgsheir, sterk ontrent zestigh duizent man: gaf daer en boven orde aen de *Bassas* van *Tripolis*, *Gaza*, en aen d'*Emirs Ferouk*, en *Therabaith*, zich met hunne krachten by hem te komen voegen: benefsens acht duizent man, die hem de *Bassa* van *Aleppo* toeschikte, en acht duizent andere, die hem van groot *Kairo* wierden toegezonden. Hy zond ook van Konstantinopolen den Admirael der zee-vloote, Kaptan Bassa, met veertigh galeyen; hoewel die op den gezetten tijt niet aen quam, om op een zelven dagh den *Emir* te water en te lande aen te tasten, door het ontmoeten van twee Engelsche schepen, daer zy onder het eilant *Chio* mede slaeghs raekten. Midlerwijle beval *Emir Fechreddin* aen zijnen zoon, met twaelf duizent man na *Saphet* te trekken, (waer onder men duizent Maroniten en twee duizent *Drusen* had,) om te beletten het vereenigen der *Emirs Ferouk*, *Therabaith*, en den *Bassa* van *Gaza*, met het krijgsheir van den *Bassa* van *Damaskus*, dat ten dien tijde noch boven twaelf duizent man niet sterk was. Dit besprong *Emir Ali*, zoon van *Fechrreddin*, en bevocht het met zulk een woede, dat hy over de acht duizent man van den *Bassa* van *Damaskus* ter neer hieuw, hoewel met geen minder verlies van zijne zyde. Want als des volgenden daeghs de *Bassa* van *Damaskus* bystant uit *Aleppo* had bekomen, wende hy te rugh, om *Emir Ali* slagh te leveren. Daer ontstont een fel en bloedigh treffen ter weder-zyde. Van vier duizent man, die de *Emir Ali* noch by zich had, bleven niet meer als hondert en zes en veertigh over: en van de twaelf duizent man, die de *Bassa* van *Damaskus* had, niet meer als duizent zes hondert en een: welker meeste doodelijk gewont waren: de rest in stukken gehouwen.

Maer *Ali* eindelijk, vermoeit van dit gevecht, en zijn paert gewont, gaf zich over aen de genade van eenen soldaet van den *Bassa*, die hem lijf-gena had belooft. Deez den *Emir* daer na kende, wurghde hem met een lont, hieuw hem het hooft af, en de pink van zijne linker hant, daer hy zijn zegel-ringh aen droegh, en braght het na den *Bassa* van *Damaskus*, die zich, met de *Bassas* en *Emirs* voornoemt, in zijne tente vertrokken had. De *Bassa* aenvaerde het hooft met plechtelijkheit, en beval het met welriekend water af te wasschen, en de baert uit te kemmen, en daer na, bedekt met een kostelijke tulbant, by zich te brengen. Eindelijk, na een wijle bewaert te hebben, schikte hy het na Konstantinopolen aen den grooten Heer over.

Hier en tusschen quam de scheepsvloot, bestaende uit veertigh galeyen, onder beleit van *Kaptan Bassa*, in oogstmaent, des jaers zestien hondert drie en dertig, in de haven van *Tripolis*, om kuntschap van alles te nemen, en orde te stellen, die in het aentasten der landen van *Emir* t'onderhouden was. *Emir Fechrreddin*, die geene tijdingh van zijns zoons doot of leven kon krijgen, vreesde, wanneer hy deze vlote in 't gezicht kreeg, voor overrompelingh of voor verraderye: waer over hy Barut verliet, en zich na *Seyde* begaf, met acht of tien duizent

Hoe Emir wiert besprongen en uit zijne voornaemste sterkten verjaegt.

zent.

zent man, zoo Maroniten, Grieken, als Mahometanen en Drusen.

En 't zy hy geloofde, of schijn deed van te gelooven, dat de grooten Heer alle deze dingen deed, om te onderstaen of hy een muitelingh was of niet, hy vond evenwel raetzaem de vloote niet te weerstaen. Hy deed dan zijne troepen op den berg Liban vertrekken, onder beleit van *Abou Ssafi*, een Maronijt; en behield niet meer dan drie duizent man by zich, beleit door *Abou Nader*, tot zijne lijfwachten en huisgenooten.

Voorts zond hy in zee aen *Kaptan Bassa*, om hem van zijne getrouheit te verzekeren, en dat zijne komste hem zou aengenaem zijn: en, tot getuigenis, vaerdighde vijf vaertuigen (*Karmouassren* genoemt,) af, alle beladen met lijftocht, tot ververschingh voor zijne veertigh galeyen: met toezeggen van hem te zullen gehoorzamen in al het geen, dat hy hem van de zyde des grooten Heers zou beveelen: dat hy te dien einde alle zijne troepen had doen vertrekken, en niet by zich hield, dan om d'Arabieren en zijne gebuur-vyanden te weder-staen, en niet om tegen den staet van den grooten Heer iet t'ondernemen. Dit deed hy op hope van dat de Bassa zich met deze fraeie woorden zou vergenoegen. Maer het gedroegh zich geheel anders toe: want zoo dra de vloot onder Sidon was gekomen, stelde zy haer in slagh-orde, op een kanon-scheut na aen de haven: alwaer vijf schepen van Marseillie, en andere Grieksche *Karmoussaren* lagen: dewelke uit al hun grof geschut, en steen-stukken, de welkomst schooten. Waer na ook het kasteel al zijn geschut los branden. Ter zelver tijt schooten de galeyen, een halve uure sterk met musketten, en deden daer na al het grof geschut speelen, en wierpen aenstonts het anker in de haven van Sidon. Ten zelven oogenblik zond d'*Emir* rijke geschenken aen *Kaptan Bassa*, om met hem in 't heimelijk te handelen, op hoope van hem om te koopen: want hy beloofde hem hondert duizent *Sequins* of dukaten voor hem, beneffens zijnen zoon *Emir Mensour*, om aen den grooten Heer als gyzelaer, en tot pand van zijne trouheit, te brengen.

Maer de Bassa gaf hem ten antwoort: dat hem, op verlies van zijn leven, belast was zich van het kasteel van Sidon te verzekeren. Dit versloegh den *Emir* geweldigh, die binnen het kasteel acht hondert mannen had, al uitgelezen volk, onder het beleit van een verloogenden Kristen van Napels, *Frank Assa*. Hy nam dan vier dagen tot zijn beraet, wat hem te doen stont. Midlerwijle pleeghden de soldaten van de galeyen, die te lande gekomen waren, grote ongebondenheit aen de koopluiden van Europe, die te Sidon lagen. Ten vierden dage eindelijk, gaf *Emir Fechreddin*, wanneer de Bassa het overgeven sterker aendrongh, het kasteel over, en liet de bezettingh uittrekken; en *Kaptan Bassa* daer en tegen met een bezettingh van vijf hondert man, zoo Spanjerts, als Janitsaren, inkomen.

Ter zelver tijt quam tijdingh van de doot van *Emir Ali*, zoon van *Emir Fecchreddin*. Dit deed *Fecchreddin* den moed ontzinkken, Sidon verlaten, en weder met vier of vijf duizent man na Barut keeren. Waer op aenstonts de soldaten van de galeyen zijn paleis plonderden.

Dienvolgens vertrok de vloot na Barut, alwaer *Kaptan Bassa* aen *Emir* deed zeggen, dat hy ook orde van den groten Heer had, om zich van de vestingh van Barut te verzekeren: dewelke d'*Emir* hem ter zelver tijt meê overleverde, en deed alle de krijghsbezettingh uittrekken: daer en tegen zond *Kaptan Bassa* drie hondert man in dezelve. Verlatende d'*Emir* aldus zijn paleis, ging hy twee mijlen van daer in 't geberghte, vergezelschapt met zijne Drusen en Maroniten, zich onder hunne tenten legeren. Ziende *Kaptan Bassa* den *Emir* vertrekken, zonder hem de beloofde hondert duizent *Sequins* te geven, deed hy zijn paleis plonderen, en tuin vernielen: die voor een van de fraeiste in geheel klein Asie wiert gehouden: want men vont'er allerlei slag van vrucht-bomen.

Het heir van den Bassa van Damaskus, verwittight van Emirs vertrek, en het veroveren der vestingen Sidon en Barut, door de scheeps-vloot, besprongh midlerwijlen de Maroniten van den bergh Liban, die, ziende den Emir in wan-orde, den Bassa van wegen den grooten Heer gehoorzaemden. Aenstonts gaven zich de kasteelen

van

van *Gazir* en andere, de vestingh van *Patron*, en die Emir beneden Tripolis had doen maken, zonder slagh of stoot over: van gelijken de vestingh van koningin Ester te *Saphet*; daer de Bassa van Damaskus een *Mousalem*, of stedehouder, met vijf hondert man, van wegen den grooten Heer, in leide. Aenstonts gaf zich ook de vestingh Balbek over.

Ondertusschen hield Emir zich geduurighlijken op 't velt, en stelde alle bedenkelijke middelen in 't werk, om zich tegen deze geweldenaryen te beschermen.

Voorts trokken de galeyen van den grooten Heer, uit de haven van Seyde en Barut, na het eilant van Cyprus. Hier en tusschen, zoo *Roger* verhaelt, wiert *Fechrreddin* geraden zijne toevlucht tot eenen tooveraer of duivel-jager te nemen, om een onweer op zee te doen ontstaen: waer door de scheeps-vloot zou genootzaekt zijn, Seyde en Barut te verlaten: want d'Arabiers zijn van over-ouds, en inzonderheit het geslaght van *Emir Fechrreddin*, in die kunste ervaren geweest, en beroemen zich dat stuk meesterlijk te verstaen. Maer midlerwijle hy zich hier over beraetslaeghde, was de vloot, gelijk gezeid is, vertrokken. Dies niettegenstaende stelde de duivel-jager zijn kunstenarye in 't werk, met aenstonts een wolk uit den Noorden te doen verschijnen, dewelke in een ommezien bovenmate dik en groot wiert, en de geheele lucht scheen te bedekken. Waer op ter zelver stond zulk een geweldige herde storm en onweer op zee ontstont, dat in een oogenblik tijts de schepen, die in de haven van *Seyde* lagen, van haere ankers wegh-dreven: en vijf Grieksche schepen, geladen met koopwaren, te gronde gingen: beneffens drie groote Fransche schepen, die voor d'ankers wegh-dreven. Maer de vloot, de welke voor twee dagen vertrokken was, leed gene schade altoos: naerdien het slechts op de schepen, volgens verbont met den duivel-jager, gemunt was, dewelke haer in de haven van *Seyde* en *Barut* bevonden.

Kort daer na veroverde de Bassa van Damaskus, de vestingh van Kabelias, en ging daer na een andere vesting belegeren, genoemt Niha, die het over een jaer uitherde: niettegenstaende den tijt van zes maenden over de hondert steenhouwers aen de rotse, met dezelve boven door te houwen, arbeiden; hoewel zonder iets te vorderen. De Drusen, in tegendeele, die van wegen Emir Fechreddin daer binnen waren, baerden dagelix grote neerlagen onder de Turken.

Vesting Niha belegert.

Wyders, wanneer dit belegh langh aenhield, toonde zeker arts van Provence, genoemt *Salvator*, die den Bassa van Damaskus bediende, eenen vont van eene mijne te maken. Hy deed dan, door last van den Bassa, een groot gat, als een oven maken, en daer in het busskruit leggen, met lont en vuur, om de mijne binnen twee uuren te doen springen. Maer wanneer d'arts de uure zagh verloopen, zonder het kruit aengingh, of de mijne sprongh, trat hy, uit nieuwsgierigheit van de oorzake te weten, in het gat: waer op aenstonts het kruit in brant raeckte, zonder eenigh quaet aen de belegerden te doen: maer de slagh en stukken der rotsen dooden een groot getal der beleggers: waer onder d'arts, tot loon van zijnen arbeit, geheel gezenght en verbrant wiert, en vier en twintigh uuren daer na sterf.

Fechrreddin wort verlaten.

De Mahometanen, die Emir gedient hadden, ziende hem aldus van alle kanten besprongen, verlieten den zelven in zijnen noot: het zelfste deden de Grieken. De Maroniten vertrokken zich op den bergh Liban, en een groot gedeelte der Drusen, bezeffende de wanorde, en het verloop van hunnen prins, bewezen gehoorzaemheit aen den Bassa van Damaskus, die krijghs-bezettingen in alle veroverde plaetsen leide, als in Sint Jan van Akre, Seyde, Barut; van gelijken in de sterkten, die haer over-gegeven hadden.

Op dit verlaten van zijne onderdanen, volghde het verlies van zijne kinderen, die alle gevangen, en d'een na den ander gedoot wierden. Te weten, Emir Ali was in een gevecht verslagen en gesneuvelt. Emir Hascene, zijn tweede zoon, was gevangen, en na den groten Vezir gezonden: en Emir Mensour, oud ontrent veertien jaeren, na Konstantinopolen gevoert. Zijn voornaemste vrouw, met zijne dochter, vertrok haer by de Drusen. Zijn broeder Emir Jones, die te Tyrus zijn verblijf had, wiert gebonden aen eenen olijfboom door-schooten. Zulx niemant over-

overschoot, als *Abou Nader*, een Maronijt, een zeer edelmoedige hopman, en Emirs eerste raet, die zich zoo lang verdedighde, tot dat alle zijn volk gedoot of gewont was: daer na bergde hy zich zelven op een schip van Malta, latende zijnen zoon, Chaik Nader, by Emir.

Zoo dra Kaptan Bassa te Konstantinopolen was gekomen, deed hy Emirs * hofgezant, (die een van de voornaemste dienaers aen het Turksche hof was, en door wien d'Emir by den grooten Heer, en by zijne moeder, al deed uitwerken, wat hy begeerde,) onthalzen. De Bassa van Damaskus deed ook Ibrahim Bassa wurgen, die van gelijken Emirs zaken te Damaskus had ga geslagen, en aldaer de meeste *Serifs* en heeren van die stad omgekocht. Ook deed hy in zijn paveljoen Mahometh Bassa, *Sanjak* van Jerusalem, die dezelve stad in Emirs handen zocht te leveren, het hooft afhouwen.

* Agent.

Hebbende nu Emir Fechrteddin niet meer dan drie of vier vestingen behouden, te weten, *Kalab el Frangi, Chouf, Agelon*, en *Niha*, alwaer hy een veilig verblijf had, hield hy zich altijt in gezelschap van *Reba*, koningh der Arabieren, met wien hy alle daeghs velt-tochten op de landen van den Bassa van Damaskus deed: met bedrijven van t'zamen ongemeene stroperyen. Hier door wiert de groote Heere genootzaekt, des volgenden jaers een vloot van zes en veertigh galeyen derwaerts te zenden, onder bevel van *Giahfar Bassa*. Deez quam den Emir zeggen, zoo hy na Konstantinopolen wilde komen, daer de grooten Heer zeer verlanghde hem te zien, hy beloofde hem by zijne tulbant, dat hy hem weder in een rustige bezittingh van al het lant zou stellen, het welk hem af-genomen was.

Op aenraden, dan, en woort van den Bassa, gaf d'Emir zich op wegh na Konstantinopolen, vergezelschapt met zijne twee jonghste zoonen, en veertien muil-ezels, beladen met gout en zilver gelt, en andere rijkdommen, die hy den grooten Heer aenbood: van wien hy met groote eerbiedigheit den tijt van vijftien dagen wiert ontfangen en gehandelt: als wanneer men beraetslaeghde, om hem te doen sterven. Ten dien einde wiert hy gebraght in tegenwoordigheit van den grooten Heer, alwaer zich de Bassa en Vezier bevonden, die hem hadden geraden na Konstantinopolen op hun woort te gaen. Men deed hem zitten op eenen stoel. Daer na sprak de groote Heer van zijnen throon tot hem, met ophalen van zijne misdaden, daer zijne vyanden hem by den zelven mede hadden beticht. Dienvolgens verwees hy hem ter doot: en gaf ten zelven oogenblik bevel aen de stommen van hem te wurgen.

d'Emir, na dit vonnis des doots aengehoort te hebben, trachte met schoone woorden het hert van den grooten Heer te vermurwen, met hem te prijzen: waer op de groote Heer niet anders antwoorde: als dat den katten niet paste tegen leeuwen te vechten. Wanneer hy niet zagh op te doen, en zijn oogh-merk te bereiken, verzocht hy ten minsten een vierendeel uur tijts, om zich ter doot te bereiden. Het geen hem wiert toegestaen, met geen andere gedaghten, als dat hy zijn gebet op zijn Turksch zou doen. Maer wanneer de groote Heer vernam, dat d'Emir zich na 't oosten op zijne knien keerde, en het teken van het kruis deed, riep hy luits keels, en sprak tot de stommen. *Haestigh: gezwint. Wurge dit Kristen verken.* Het welk op het velt wiert volbraght. Daer na hieuw men hem het hooft af: en vond op zijn bloot lichaem, wanneer hem de kleederen waren uitgetrokken, een gout kruis. De romp wiert op de groote plaetse geleit, en zijn hooft op de punt van een piek gestelt, met dit opschrift in het Turksch: *Dit is het hooft van den godloozen en wederspannigen Emir Fechrreddin.*

Aldus sterf deez prins in zijnen ouderdom van zeventigh jaren, den veertienden van lentemaent, des jaers zestien hondert vijf en dertigh, na zoo veele heerlijke overwinningen en hooge aenslagen volbraght te hebben. Zijn twee jonghste zoonen wierden in zee gesmeten en verdronken.

Men zeit deez prins geen ander ooghmerk in alle zijne aenslagen had, als het Kristendom in het Heilige Lant te doen bloeien. Hy diende zich, in zijne gewichtigste aenslagen, van Roomsgezinde Kristenen en Maroniten: en handelde zeer weldadighlijk de Kristen slaven, die hy kreegh. Hy gaf allen Kristenen verlof, niettegenstaende de

wet van Mahometh het verbiet, een witte tulbant in zijn lant te dragen, in ſpijt der Turken.

Zeer ſtrengh was hy in 't hanthaven des gerechts, en wreet tegen de geenen, die zijne beveelen niet na quamen, of iet tegen dezelve deden. Wanneer hy op zekeren tijt te velde zou trekken, deed hy te vooren alle de *Soubachis*, en *Boulbachis* te zamen by hem komen, om hen te belaſten van acht op d'Arabieren te geven, geduurende zijn afwezen.

Daer na gaf hy hen vele leſſen en berechten, waer na zy zich zouden hebben te dragen: en vroegh wat een hunner wel verdienen zou, die iet tegen zijn bevelen quam t'ondernemen: bevelende den geene, die naeſt aen hem zadt, zijn goeddunken t'uitten. Waer op deez zeide: Heere, die onder ons het minſten tegen uwen dienſt zal doen, verdient de doot. Alle de andere gedroegen zich tot het zelfſte gevoelen. Wanneer nu een *Soubachi*, die eenen Kriſten tegen Emirs wil gevangen had gezet, zijn gevoelen ook over deze zake zou geven, viel deez op zijn knien, met de handen achter op de ruch: en zeide tot zijnen zoon, die ook een *Soubachi* was: *Bindt my de handen: mijnent halve wort deze omvrage gedaen. Emir Fecchrreddin* dit ziende, zetten hem de voet op de keele, en ſtak hem de ſtrot af, even als een ſchaep.

Daer na zeide hy tot alle d'omſtaenders. *Leere hier uit niets tegen mijne wil te doen.* Keerende zich daer na tot den zoon van dezen *Soubachi*, zeide hy tot den zelven. *Ga uwen vader begraeven: en zijt my gehoorzamer, als hy was.*

Emir Fechrreddin was van middelmatige ſtal, eenighzins wreet van gelaet, en root van aengezight. Hy hield zich tamelijk prachtigh in kleedingh, en droegh gemeenelijken een ruime rok van zyde of andere koſtelijke ſtoffe, met een geſtreept kleet mantelswijs daer over: het welk om den hals was toegebonden, en achter over ruch en ſchouderen hingh, tot op zijne voeten. In den gordel, om zijne middel, had hy gewoonelijken een pook of kleine houwer ſteken. Het hooft was bedekt met een koſtelijken tulbant van zyde, na de Moorſche wijze gemaekt. Hy was ſchrander van geeſt, onverwinnelijk ſtoutmoedigh, ervaren in den loop des hemels of ſterrekunde, en in de voorzegging uit dezelve, als ook uit des men-

Digitized by Google

menschen wezen en gezichte. Men wil zijne moeder een toovenaerster of duivel-jaeghster was, en dezelve hem eenige van die konstenarye zou geleert hebben. Hy arbeide, tot zijn vermaek en tijt-verdrijf, in de *Chymie*, had volkomen kennis van enkele genees-middelen, en *Matthiolus*, die twee boeken vande kruiden, gewassen, en andere stoffe heeft geschreven, uit het Italiaensch in het Arabisch zelf vertaelt. Hy had, daer en boven, over de vijftien hondert kruiden van allerlei slagh, na 't leven doen tekenen, en de wortelen, bladen, bloemen, en vruchten, met kleuren na 't leven afzetten. Hier toe hield hy een Franschen schilder den tijt van twee jaren in zijnen dienst, dien hy rijkelijken beloonde.

Den Franciskaner monniken had hy vijf kleine kloosters in zijn lant toegestaen te bouwen: te weten, te Nazareth, Sint Jan van Akre, Sidon, en twee op den bergh Liban: die aldaer by na even vry hunnen gods-dienst pleeghden, als in Europe.

Hy was een groot liefhebber van schoone gebouwen en tuinen te maken. In de tuin van zijn paleis, te Barut, had hy allerlei slagh van vruchtboomen, die te vinden waren. Zijn voornemen was alle de gebouwen, die in het Heiligh Lant vernielt waren, te doen hermaken. Maer de groote Turk, die uit zeker inzichte, gene steden, noch schoone gebouwen in het Heiligh Lant en by na in zijn gansch rijk wil gedoogen, zond aenstonts bevel van het werk te staken, zoo dra Fechrreddin het een of 't ander begon te bouwen. Onaengezien dit verbod, liet hy niet na met bouwen van het huis te Sint Jan van Akre voort te varen en het te voltoien: het kasteel van de koningin Ester te Saphet te herbouwen, desgelijx de vestingh van Patron, en de gene, dewelke hy tegen Tripolis had gemaekt.

Heden heeft men geen prins of vorst der Drusen meer: als alleenlijk een zoon van *Emir Gounes*, en neve van *Emir Fechrreddin*, die noch de gewesten van Drus en Chouf, na by Damaskus, bezit: waer voor hy schattingh aen den grooten Heer betaelt: hoewel deez geen vrient der Kristenen is: gelijk zijn oom Emir Fechrreddin was.

Wyders, ziende zeker Maroniet, *Abou Karam*, oud vijftigh jaren, een strijtbare hopman, zijnen vorst Fechrreddin gesneuvelt, en al de Maroniten onder tyrannye der Turken, besloot hy het jok van zijnen halse te schudden, en zich zoo wel over de doot van zijnen vorst te wreken, als over de groote quellaedjen, dewelke de Turken den Maroniten van den bergh Liban aendeden. Te dien einde bragt hy des jaers zestien hondert een en veertigh neffens hem alle de strijtbare Maroniten aen 't muiten: die hy nu na d'eene, en dan na d'andere plaetse vervoerde, met alle de *Karavanen* der Turken te vernielen, en alle de genen, die hen ontmoeten, te dooden. Daer na vertrokken zy zich in de bosschen van den bergh Liban, daer zy alle d'aenkomsten en plaetsen van beschermingh bezetten: het welk zy den tijt van vijf jaren pleeghden. Den grooten Heer des verwittight, beval den Bassa van Damaskus, een leger te velde te brengen, om zich van dezen Maroniet, *Abou Karam*, te verzekeren, en zijn gansch gevolgh ter neer te matsen, en in stukken te kappen. De patriarch der Maroniten deed hem zulx bekent maken, en belasten op te houden van den Turken quaet te doen, en zich met zijn huis-gezin schuil te houden, en vertrekken. Het geen hy deed.

Bedrijf en doot van den Maroniet Abou Karam.

Wanneer *Abou Karam* reeds twee dagh-reizens verre wegh was, schreef de patriarch aen hem: hoe het leger der Turken na den bergh Liban quam, met uitdrukkelijke orde, zoo hy het zelve niet quam ontmoeten: dan alles te vuur en zwaerde te verdelgen, en alle de Maroniten ter neer te houwen. Dit deed hem weder op zijne voorige plaetse keeren, om met den patriarch over het geen te spreken, wat hy begeerde gedaen te hebben. Hebbende eindelijk zijn voornemen gestelt van derwaerts te trekken, ontfingh hy de zegeningh van den patriarch, en trok na Tripolis, om zich aen den Bassa te vertoonen, en sprak den zelven onverzaegt en kloekmoedig aldus aen. *Men zeid ghy den bergh Liban wilt verwoesten, en alle mijne lants-luiden verdelgen. Zulx is een onbehoorelijk werk. Ik ben Abou Karam. Zoo ik iet der doot waerdigh gedaen heb, ik ben bereit daer over*

ter straffe te slaen. Ik wil niet, dat ghy die onschuldige menschen mijnent halve leet of ongemak aen doet.

De Bassa stont hier over als met verwonderingh opgenomen en verstelt: en wist een lange wijle niet, wat hy zou denken: want het docht hem wel een droom te zijn. Hy deed hem eindelijk aen handen en voeten boeien: en een geheele maent aldus opgeslooten houden: en daer na voor hem komen, in het byzijn van eenen *Kady* of rechter, die hem over zijne kloekmoedigheit en trouheit bestonden te prijzen: met beloften, zoo hy zijn geloof wilde verloogenen, en Turksch worden, hem het leven te schenken: en daer-en-boven een aenzienelijk ampt, dat hem van den grooten Heer te verwachten stont. Het geen hy volstandelijk verwierp, en zeide: dat schoon de groote Heer hem zijn gansch rijk gaf, hy evenwel noit het Kristen geloof zou verloogenen: als zijnde het eenighste, waer door men kon zaligh worden: met byvoegen van veele andere redenen, tot verachtingh van Mahometh en zijne leere. Waer over zy bevel gaven, om hem te wurgen. Wanneer hy ter plaetse was gekomen, daer hy zou gerecht worden, en de Bassa hem af-vroegh, of hy noch volstandigh by zijn opzet bleef; gaf hy het voorigh en zelfste antwoort: en gewillighlijk duizentmael voor het Kristen geloof wilde sterven. De Bassa hier over zeer vertoornt, en als met een woede ingenomen, deed hem met de zyde in een yzere hake hangen; waer in hy aldus drie dagen bleef hangen, eer hy den geest gaf.

Na de doot van *Emir Fechrreddin*, quam zijn gansch lant, staet en gebiet, aen de heerschappye van den Bassa van Damaskus te vervallen: (onder wien het ook by ouds voor meer als hondert jaren had gestaen,) behalven den berg Liban, die weder onder den Bassa van Tripolis raekte: dien hy den zelven had afgenomen. Zie pag: 25.

Het lantschap van *Bakar*.

Tyr. Adrich. Breit. HEt lantschap, heden Bakar, en by ouds, zoo eenige willen, *Trachonitis* genoemt, is een dal of vlakke landou, ten noorden aen den voet van den berg Liban gelegen, en strekt oostwaerts tot aen de stad *Palmira*. Het is in 't midden met veele poelen door-broken; heeft een vetten gront, weelderige weiden, en meenighte van klein en groot vee. Daer zijn ook veele kleine steden of dorpen, rijk van inwoonders.

Tyr. In Bakar, tusschen Byblis en Heliopolis, leit een kasteel *Manothera* geheten. Volgens Baumgarten is Bakar een groote en zeer lustige vlakte, een dagreizens, (over heuvelen en bergen) van de stad Damaskus gelegen, na de zyde van de stad Baruth. Het is een zeer vruchtbare lantstreke, met zeer veele heuvelen, even als met de spa opgeworpen: waer op vestingen zijn gebouwt.

Door de zelve loopen veele vlieten, en onder andere twee uit den Jordaen. Zoo eenige voorgeven, zou Noach aldaer zijn Arke gebouwt hebben: en wort noch aldaer, op zekeren heuvel, zijn grafstede van prachtigh bouwerk getoont.

Wanneer men door deze vlakte oostwaerts reist, worden'er vele aeloude gedenktekenen gezien: onder anderen een steen van een ongemeene groote, die zich van verre als een hooge toorn of heuvel opdoet: nessens den welken drie kolommen staen opgerecht. Niet verre van daer is een kasteel, * *Baldach* genoemt: van waer men zeit *Baldad de Suiter* geboortigh was, die in de historie van Job wort gedagt. (* Misschien Balbek.) Op dit kasteel zijn drie ryen kolommen, die uit steenen van een wonderlijke groote bestaen: benessens verheve gebouwen: hoewel alle bouwvalligh. Wanneer die van *Baldach*, zoo men verhaelt, den gemelden steen herwaerts wilden sleepen; maer om zijne groote vergeefs het zelve dikwils bestaen hadden te doen, trad eindelijk tot hen een arme vrouw, en beladen met een huis vol kinderen, dewelke zeide: een kunst te weten, waer door zy den steen, zonder eenigh vermoeien, zouden brengen, werwaerts zy wilden: zoo zy slechts, tot dat zy zou baeren, haer lijfs-onderhout wilden verschaffen. Het welk zy toestonden.

Digitized by Google

den. Na de verlossingh, treet zy met hen na den steen: en, haer buigende quansuis als of zy iet wilde op tillen, zeide. *t'Za lustigh, elk zijn best: til op, en legh my dezen steen op de schouderen. Als dan zal ik hem brengen, waer ghy den zelven hebben wilt.* Wanneer zy hier op zeiden, zulx niet te konnen doen. Gaf zy ten antwoort: *En ik kan ook niet alleen t'effens optillen en dragen.* Waer op die van *Baldach* zich leelijk bedroogen vonden. Dewijl deze schrandere vrouw niet ongerijmt sprak: wiert haer zeggen en doen niet qualijk opgenomen; maer in tegendeel onderhout gegeven: en bleef de steen op zijn voorige plaetse leggen. Op het einde der vlakte, na de zyde van Baruth, leit een dorp Boherse genoemt.

Elmac. Abulpharaj. Gentius. in Rosar. Polit. De stad Balbek, alzoo doorgaens by d'Arabieren genoemt, of, gelijk andere spellen, Balabek, of Baalbek, en by de Persianen Baalbekka, wort anders heden, volgens eenige, Malbek, en gebroken by Niger Marbech, en misschien by Baumgarten *Baldach* genoemt.

Meest alle de lantbeschrijvers houden niet t'onrecht Balbek voor de stad Heliopolis (dat is, zonne-stad) der ouden: *Ortelius* en *Belloon* daer en tegen, zonder eenigh vast bewijs, voor de stad *Filips Cesarea*, dewelke de Schrift gedenkt. Heliopolis was by ouds een stad van *Fenicie*, en wiert in *Celesyrie* geplaetst: gelijk ook *Postel* het zelve *Celesyrie*, na de stad Balbek, Bokalbalbek noemt.

Matth. 16. Mark. 8. Luc. 9.

Monk. Balbek is gelegen op de noorder breete van drie en dertigh graden en zestigh minuiten, en op de lenghte van tzestigh graden, oostwaerts aen de voet van den bergh Liban, en aen de noort-zyde van zeker lange en groote vlakte of velt van twee mijlen langh, hoewel smal, volgens Quaresmius, dewelke tusschen beide is gelegen: en in de lenghte ten westen den bergh Liban heeft; en ten oosten de bergen, die deze vlakte van die van Damaskus scheiden.

Belloon. De stad is byna gansch verwoest; hoewel de puinhopen noch hare aeloude heerlijkheit getuigen: en is heden, volgens Gentius, (by hem Baalbekka genoemt,) slechts een vlek, een dagh-reizens van Damaskus gelegen.

De wallen of muuren, rontom de stad, zijn niet hoogh, (hoewel Quaresmius haer hooghte toeschrijft,) maer fraei op-gebouwt, en munten in stoffe en çieraet van steenen, boven die van andere steden daer ontrent, verre uit: hoewel zonder grachten rontom.

Men heeft 'er geene oude gebouwen of huizen; maer zijn alle na de Moorsche wijze nieu gebouwt. In Balbek heeft, volgens Abulpharaj, de Grieksche keizer Konstantijn een kerke gesticht: waer van noch groote puinhoopen, zoo Quaresmius getuight, gezien worden.

Aen de west-zyde der stad is een kasteel of vestingh, gemeenelijk ook Balbek genoemt, en gesticht van zeer groote vierkante steenen: welker eenige vijf of zes, en andere twaelf schreden langh zijn, en breet na gelangh. Kasteel. Roger.

Het heeft een galderye met twee ryen marmere kolommen, ten getale van ontrent vijf en vijftigh, die dik en hoogh, en na de Korintische orde gewrocht zijn; hoewel zy niet meer als uit drie steenen bestaen. Desgelijks is het gewelf van marmer zeer kunstigh gehouwen: daer op Sibyllische en andere helden veirsen in 't latijn gegraveert staen. Zoo Quaresmius getuight, is het een zeer uitstekend, en bovenmate wonder-werk: en gedenkt hem niet oit diergelijk gezien te hebben. Roger krijt het zelve voor een wonder van Asie uit. Quaresmius begroot d'omtrek van stad en kasteel op ontrent een halve mijle. Quaresm.

Zoo de Jood Benjamin en andere willen, zou de stad Balbek, en desselfs kasteel, door den boozen geest Asmodi zijn gesticht: naerdien, van wegen d'ongemeene groote der steenen, zoodanige gebouwen door menschen handen niet zouden hebben kunnen gemaekt worden. Tob. 3: 8.

Eenigen houden het kasteel van *Balbek*, voor het huis des wouts Libanon, welk koningh Salomon had doen bouwen, inzonderheit op steun van de volgende woorden, uit het eerste boek der Koningen: *Hy bouwde ook een huis des wouts Libanon.* Cap. 7: 2.

Maer zoo de meesten gevoelen, was dit huis by 's koninghs hof in Jerusalem gebouwt, en niet in het wout van Libanon, buiten de grensen des rijks van Israël: dies onaengezien wiert het al-

zoo genoemt: uit oorzake het meest van cederen-hout was gebouwt, dat op den Liban groeit.

Adrich. Anderen duiden dit kasteel op den toorn tegen over Damaskus, dien Salomon tot zulk een hooghte had doen bouwen, dat men van daer de huizen der stad Damaskus kon tellen: en daer en boven zoo schoon, dat hy in zijn Hooge-liet het aengezicht van Kristus bruit by dezen toorn vergelijkt. *Uw aengezicht is, als de toorn van Liban, tegen over Damaskus.* (Cap. 7.)

Quaresmius, daer en tegen, hout dit gebouw van *Balbek* veel meer voor een werk-stuk der Romainen: want men ziet 'er, volgens zijn schrijven, aeloude Romainsche letteren, en noch den zwier der Roomsche pracht en heerlijkheit in speulen. Ook wil hy dat de kerk aen Jupijn zou toegewijd zijn: naerdien men voor eenige jaren, gelijk hem van geloofwaerdige ooghtuigen was verhaelt, noch in het bovenste gedeelte een grooten arent van marmer, Jupijns teken, duidelijk kon zien.

De prins van Balbek raekt door list van Fechrreddin om 't leven. Voorheenen stont dit kasteel, en al het lant daer ontrent, onder zekeren Turkschen prins. Deez was een zeer edelmoedige heer, by alle zijne onderdanen wel gewilt, en by alle de nabuurige *Bassas* en *Emirs* zeer bemint; maer een bedekte vyant van *Emir Fechrreddin*: die des wel was verwittight; maer speelde den veinsert, en liet niet na hem te bezoeken, met na gelegentheit en kans af te wachten, om zich van hem te ontslaen. Op zekeren dagh zeide, onder andere redenen, d'*Emir* tegen hem: hoe zijn voornemen was, van den grooten Heer het kasteel *Qualat El Frangi* te verzoeken: welk een der sterkste vestingen van Syrien is, gesticht door *Godefroy van Bouillon.* Waer op de prins van *Balbek* zeide. *Ik wil mijn hooft verliezen, zoo de Sultan het u zal geven.*.

Diep bleven deze woorden in de gedaghten van *Emir* geprent, die aenstonts daer na tachentigh duizent *piasters* na Konstantinopolen aen eenen der voornaemste raets-heeren van den grooten Heer zond, dien hy omgekocht had. Door tusschen-spreken van dien, en van de moeder van den grooten Heer, (dewelke *Emir* beminde, uit oorzake van de groote geschenken, die zy van hem ontfongh,) verworf hy de vestingh, met bedingh van eenige schattingh te geven: en kreegh 'er van opdraght, door eenen afgezonden *Chahoux*, uit Konstantinopolen, die *Emir* in 't bezit stelde. Eenige dagen daer na rechte *Emir* hier over groote vreughde en ongemeene gast-maelen voor alle zijne vrienden aen: waer op ook de prins van *Balbek* zich liet vinden. Na de maeltijt, wanneer men noch op de tapijten zad, zeide *Emir* tot hem. *Nu is mijn zeggen waer geworden, dat ik de vestingh van Kalab el Frangi zou hebben.*

Wanneer de prins van *Balbek* tot antwoort gaf, dat hy noit zulx geloost had, greep *Emir Fechrreddin* hem by den hals, en stak hem den strot af, met tot hem te zeggen: *Gedenk aen uwe woorden, wanneer ghy tot my zeide: zoo ik oit dit kasteel zou hebben, zoud ghy uw hooft verliezen.*

Des volgenden daeghs gingh *Emir* het kasteel van *Balbek* belegeren, en braght het met al het lant, dat onder dezen prins stont, onder zijne gehoorzaemheit. Na dat eindelijk ook *Emir Fechrreddin* t'onder was gebraght, is *Balbek* weder onder het gebiet van den grooten Heer geraekt.

Rontom de stad zijn vermakelijke tuinen en lust-hooven. De lantstreke rontom Balbek is door hare waterrijkheit zeer vruchtbaer. De beste lange rozijnen, by d'Arabieren *Zibeben* genoemt, groeien daer ontrent. Roger.

Geen oort is in geheel Syrie, daer vruchtbaerder en water-rijker gront is; en d'inwoonders en vreemdelingen, met minder onkosten kunnen leven. Gent. 570.

De inwoonders of mannen van Baalbek hadden by ouds de vrouwen gemein, en vervoeghden zich nu by d'eene, en dan by d'andere: hoewel zy zich namaels van zulx te plegen, door bevel van keizer Konstantijn, hebben onthouden: naerdien uit het zelve een groote wanorde en verwerringh der geslaghten ontstont. Abulpharaj. 85.

Twintigh schreden van het kasteel, staet een kleine ronde kerke, boven open; hoewel rontom verçiert met een zes-hoekige fries van acht bogen, en zes kolommen, dewelke dezelve dragen. De kolommen zijn alle uit eenen Monk.

Digitized by Google

eenen steen gehouwen. De voetstal, waer op zy rusten, is booghs-wijs ront.

Op of aen den top, die slingers-wijs op-gebouwt is, zagh men voor-heenen arenden met uitgestrekte wieken. Deze kerke is zeer fraei en bouw-kunstigh gesticht; maer van binnen slechts met wit pleister-werk bestreken: want de Grieken hebben het çieraedje van 't beelt-werk geschonden, en vernielt.

Zoo de Grieken zeggen, zou dit een toorn van S. Barber zijn; maer t'onrecht: want behalve, dat dit gebouw noch de gestalte, noch de hooghte van eenen toorn heeft, zoo gelijkt het veel meer na eene kerke.

Men ziet in alle deze gebouwen, zoo buiten als binnen, den çierelijksten zwier van bouw-kunst, de welke van de Romainen tot heden is overgebleven.

Vijf hondert schreden buiten de stad, is een zeer schoone beek: waer van een gedeelte, door haeren sterken stroom, meulens doet omgaen, en bevochtigt daer na de landouwen: de rest loopt door de stad, en maekt bronnen.

Dorp Lubon. Eenige mijlen buiten de stad *Balbek*, te reizen na *Hamous*, leit een dorp *Lubon* genoemt: alwaer men een aeloud gebouw noch in wezen ziet, na de Romainsche wijze van vasten steen gesticht. Het dorp leit in de schaduwe van olm en ookernoote-boomen, en ontfangt het water uit zekeren scheut, die uit het geberghte komt loopen. Daer na komt men op een vlakte: en uit dezelve aen eenen heuvel, en van daer weer op een andere vlakte, die water-rijke en vruchtbare landouwen heeft. Veele dorpen ziet men gins en weder, wijd en zyd leggen: welker inwoonders naerstigh boomen aenqueken: inzonderheit zwarte en witte moer-beziën boomen, tot voetsel der zyde-wurmen.

Na het beschrijven van het gewest *Celesyrie* of *Algauta*, tusschen den bergh *Liban* en *Antiliban*, en eenige omleggende plaetsen, zal ik vervolgens de steden, bergen, stroomen, op de zee-kust van *Fenicie* gelegen, ten toone stellen: en met desselfs zuider-grenspael een aenvangh nemen.

Tourtoura, of Beevaerts kasteel. Midden tusschen *Kayfas*, en de stad *Cesarea* van *Palestijn*, op een afstant ontrent van derde halve mijle, ter weder-zyde, leit een zeker oud en vervallen kasteel: welk d'Arabieren *Alyte* noemen, en de Moren *Tourtoura*, of *Turtura*, maer gemenelijk de Kristenen in 't Latijn, *Castrum Perigrinorum*, dat is, kasteel der beevaert-reizers; hoewel anders ook in 't Latijn *Petra incisa*, dat is, ingehouwen klippe of steen-rotse: van wegen de meenighte der ingehouwe en scherpe rotsen of klippen ter zelver plaetse: waerom het ook den naem van Straet voert: naerdien zy den weg engh, als een straet maken. Roger. Vitry.

Andere maken twee byzondere plaetsen van het kasteel der beevaert-reizers, en *Tourtoura*, en plaetsen het laeste een weinigh zuidelijker, met aldaer de puinhoopen van een treffelijke haven te stellen; hoewel die heden slechts toegangh voor kleine schepen geeft. Het is Kasteel der Beevaert-reizers genoemt, ter oorzake het by ouds gestight wiert, tot veilige gelei der beevaert-reizers na Jerusalem: dewijl de wegh en door-toght derwaerts te voren zeer gevaerelijk was.

Volgens Adrichom, uit Brokard en Breidenbach, was eertijts dit kasteel een eilant in de openbare zee gelegen, genoemt in 't latijn, *Petra Incisa*, dat is, gehouwen steen-rotse: waer op de Kristenen namaels een vestingh gesticht, en met muuren omringht hebben: zulx de zelve byna onwinbaer scheen.

Het Kasteel der Beevaert-reizers is gelegen op een aerde vlakte, de welke rontom met de zee schijnt omringht te zijn; hoewel zy, door een enge stroke, aen de lant-zyde ten oosten vast is. Doubd.

Het gebouw, welk daer over-eind in 't midden der puinhoopen is blijven staen, is een groot gevaerte van verscheide vertrekken, by na gansch heel en ongeschonden, en gebouwt op het een eind, halve-maens wijs, gelijk een dikke toorn, of koor van eene groote kerke: het heeft hooge en enge vensters, en een plat dak, en is omringht met schietgaten en borst-weeringen: en alles zeer fraei met beelt-werk gestoffeert: waer uit blijkt, deze plaetse eertijts, door haere schoonheit en sterkte, van groot belang moet zijn geweest: gelijk zy ook inder daet door de Kristenen tot bewaernis van het Heilige Lant gesticht was: maer leit heden onbewoont.

Men ziet 'er ook twee of drie hooge

en

Digitized by Google

en sterke toorens: eenige ongeschonden: en andere ten halve verwoest: als ook veele gewelven, en brokken van muuren van een yzelijke dikte. Het gansch gebouw bestaet uit gehouwen steen, en leit op zulk een laege en effe plaetse, dat de zee, hoe stil het ook is, daer tegen aenslaet. Volgens aenmerking van den kardinael *Jacob van Vitry*, die ruim voor vier hondert jaren van deze gewesten heeft geschreven, had dit kasteel te dier tijde een sterken toorn, die langh te vooren door de Tempeliers was gestight, tot beveilingh en bevrydingh der wegen; maer was toen al ter neer-gestort, gelijk ook het kasteel. Wanneer de Templiers, des jaers twaelf hondert en zeventien, bestonden dit kasteel weder op te bouwen, vonden zy, in het opdelven der gront-vesten, een groote meenighte van aeloude penningen, dewelke, sedert een lange wijle, aldaer verborgen hadden gelegen. In het opdelven aen een anderen oort, ontdekten zich veele springh-bronnen van zeer goet water, en een groote overvloet van bouwstoffe van ter neer-gestorte getimmerten. Waer van zy twee sterke vier-kante toorens gansch van gehouwen steen stichten: ieder van ontrent hondert voet in de lenghte, en vier en tzeventigh in de breete, met twee trappen, om boven na het plat dak te klimmen, dat zeer hoogh was. Beide deze twee toorens stonden op een gemeene zeer dikke muur, en waren rontom omringht met schiet-gaten en borst-weeringen, tot bescherming. Daer was een kapel en paleis van den grootmeester van Maltha: beneffens veele huizen voor byzondere luiden, en putten met zeer goet water. Waer uit blijkt de Templiers de stichters, of altoos de her-opbouwers van dit kasteel zijn geweest. Zoo andere, als *Roger*, willen, zou het gestight zijn door *Raymond*, graeve van *Thoulouze*, ten tijde van *Balduwijn*, eerste Kristen koningh van Jerusalem. Het geen Quaresmius, Adrichom, en andere tegen-spreken, met te zeggen, dat niet deze plaetse; maer voor de stad Tripolis een andere leit, van gelijken de bergh en kasteel der beevaert-reizers genoemt: het welk graef *Raymond* voornoemt gesticht heeft.

Zoo eenige willen, zou dit kasteel gesticht zijn ter plaetse van de aeloude stad *Dor*, of *Dora*, en anders in het Griekſch *Adora* geheten: dewelke in de Schrift, en by Josephus, op veele plaetsen wort gedaght. Het geen niet gansch onwaerschijnelijk is: aengezien Hieronymus de stad *Dora* tusschen Ptolemais en Cesarea van Palestijn, twee groote mijlen van Cesarea, na de zyde van Tyrus, plaetst: de welke de zelfde afstant is, dien men van Cesarea tot aen dit kasteel heeft: want zoo deez Hieronymus getuight, wanneer de Apostel Paulus Ptolemais verlaten had, zoo bezightigde hy met groote verwonderingh en verbaestheit de puinhopen van de machtige stad *Dor*: reisde daer na van daer na Cesarea, en van daer na Antipatris, dewelke alle zee-steden zijn, vervolgens na elkanderen gelegen. Marian. Sanut. Roger.

Dora, anders ook in 't Hebreeusch *Dor Nefath* en *Nafath Dor* geheten, was by ouds een machtige en koninghlijke stad: welker koningh wel door Josua verslagen wiert, maer dies niet tegenstaende, hebben de Manassaniten, dien dezelve by lootingh ten deele was gevallen, de Kananiten daer niet kunnen uitdrijven; hoewel eindelijk de Israëliten haer hunner heerschappye onderwierpen, als te bespeuren is uit 1. Reg. 4: 11. Jos. 11: 2. en 12: 13. Jos. 17: 12. Jud. 1: 27.

Al ten tijde van Hieronymus, lagh *Dora* woest.

Ziglerus en *Roger* stellen dit kasteel en de stad *Dora* in den stam Issachar: Adrichom in dien van Manasse. In *Dora* was by ouds een Synagoge.

Zoo Josephus getuight, braght *Appio* onkundigh de stad *Dora* onder *Idumea*, daer het een stad van *Fenicie* is, by den bergh Karmel. Lib. 11. tegen Appio xv. antiq. 13.

Ten tijde der Macchabeen had koning Antiochus, zoon van Demetrius, deze stad te water met een scheepsvloote, en met hondert en twintigh duizent voet-knechten, en twaelf duizent ruiters te lande, voor d'eerste male vergeefs belegert: maer kreeg dezelve daer na door een twede beleg in. 1. Cap. 15.

Ten tijden der Kristenen had *Dora* eenen bisschop, die onder den Metropilitaen van Cesarea stont.

Na de stad *Dor*, wiert ook de om en by-gelege lantstreke, *Dor* genoemt: want

Digitized by Google

Jos. 11. en 12. want zoo de Schrift by Josua melt, deed Gabin, koningh van Asor, de volken der lantstreke van *Dor* na by zee verzamelen: en in het volgende hooftstuk wort de koningh van *Dor*, en het lantschap van *Dor* gemelt.

Aen deze plaetse wort by de meeste hedendaeghse schrijvers, ten zuide het einde van Fenicie, en begin van Palestijn of Filistéa (alzoo in 't byzonder geheten,) gestelt.

Stad Kaifas. De stad Kaifas, of Kayfas, of Kaïfa, en heden by de Turken en Arabieren Kafas, en, volgens Rauwolf, Hayfe, is gelegen op den oever der middellantsche zee, ten noorden aen Doubd. de voet van den bergh Karmel, slechts met een kleine vlakte of velt van een of twee duizent schreden tusschen beide; Kootw. maer vier duizent schreden van desselfs kaep of uit-hoek, en even ver- Roger. re, ten zuide, of drie Fransche en twee kleine Duitsche mijlen, van de stad Akre, recht daer tegen over, en in het binnenste van eenen zee-boezem.

Zy is alzoo genoemt na den beruchten Kayfas, de hooge priester, die dezelve deed stichten, of, gelijk andere willen, her-opbouwen en vergrooten: en wort voor de eerste stad des stams van Issachar gehouden.

De stad is by verloop van tijt dikwils hernoemt, en van name verwisselt: te weten, zy was voorheenen ook *Porfyrie*, en by Stephanus en Polybius, Tyr. volgens Postel, *Porphyreum*, Hessa, *Porsena*, of *Porsina*: en wort ook by eenige voor de aeloude stad gehouden, de welke *Ptolemus Sicaminon* noemt: en ontrent dezen oort plaetst.

Kaifas was eertijts zeer vermaert door haeren koophandel en sterkte: want zy had een braef kasteel, omringt met weerbare muuren, die heden alle ter neer gevelt leggen.

Zy schijnt ook eertijts zeer groot geweest te zijn; naer uitwyzingh haerer puinhoopen, die haer tot een klein stedeken, of liever een slecht en klein vlek gebraght hebben. Heden wort Kaifas by Mooren en Jooden bewoont, benessens eenige Kristenen, als Grieken en Maroniten, die de misse in eene kluize van den bergh Karmel gaen hooren, en hunnen gods-dienst plegen. Men heeft 'er eenige slechte huizen, die hier en daer verstrooit in qualijk bebouwde en ongehavende akkers en wijn-bergen staen. Op den top van eenen heuvel staet een oude vierkante tooren van gehouwen steen; hoewel half gebroken. die men zeid d'overblijfselen des huis van Kaifas te zijn.

Kaifas staet heden onder het gebiet van eenen Arabischen Emir of Vorst, met name *Therabeê*, die schatbaer aen den grooten Heer is, zoo wel van wege deze stad, als andere plaetsen van dien oort, dewelke hy tollen en schattingen doet betalen.

Kaifas heeft heden een zeer goede haven en *Chan*, of herbergh: in het welk de geenen, die uit zee te lande komen, zich vertrekken. Anders is alles verwoest en ter aerde gevelt.

Zoo de schrijvers, die d'oorlogen Doubd. van het Heilige Lant beschreven hebben, verhalen, besloot de patriarch van Jerusalem, benessens den prins *Tankredes*, hertogh en bisschop van Venetien, in eene vergadering te *Jaffa* of *Joppe*, na de doot van *Godefried*, koning van Jerusalem, deze stad Kaifas voor de tweede-maele te water en te lande te beleggen, en met storm-gevaerten en muurbrekers, ten gronde te vernielen; maer door het sterk tegen-weer bieden der Joden, die de Sultan van Egypten daer binnen had geschikt, en de stad te bewaren gegeven, wierden veele Kristenen gequest, en waren by na gedwongen, na een wijle de stad belegert te hebben, vruchteloos van het belegh op te breken. Dan door nieuwen bystant der Françoisen, wiert het beleg en stormen met grooter hitte voortgezet, en een tooren, door het gestadig beuken met storm-gevaerten ter neer gevelt: daer en boven een groote breuke, tot door-gangh, in de wallen gemaekt. Maer de Joden, gestijft door de Mooren, boden niet min mannelijk tegen-weer, als zy aengetast wierden: en wierpen op de Kristenen in de loopgraven, ziedend heete olye, gesmolten pek, vuur, en andere vuurtuigen, tot grooten neerlaegh der beleggers: dies onaengezien, most eindelijk de vyant, door het geduurigh bestormen, bezwijken, en de wallen verlaten, en na het midden der stad, met groote verbaestheit, de vlucht nemen. Waer op de Kristenen ter stad in streefden, en, zonder eenen te sparen, alle ter neer

K matsten.

Digitized by Google

matsten. Namaels heeft deze stad altijt tot een vry-plaetse en vertrek voor de schepen en galeyen der Kristenen gedient: wanneer zy op zee eenige schepen verovert hadden, of door den vyant vervolght wierden: en bleef dus tot aen het jaer elf hondert en acht en tachentigh, als wanneer zy door *Saladin*, koningh van Syrie en Egypten, verovert wiert; die dezelve, en andere zee steden van dien oort, drie jaren daer na, als de Kristenen Ptolemais hem weder hadden af-handigh gemaekt, beval te slopen, ten einde hen te beletten van zich daer van meester te maken, en aldaer te versterken.

Wanneer de Kristenen Kaifas bezaten, was het tot een bisdom opgerecht: het welk daer na aen de kerke van *Cesarea* is gevoeght. Alle de beevaert-reizers, die te Kaifas aen komen, betalen ieder aen den *Emir* van Kaifas tien *Piasters*: en de geenen, die na den bergh Karmel willen, elk een *Piaster*. Doubd.

Sycaminus. Plin. Anton. Ptol. Ferr. *Sycaminus*, by Ptolomeus *Sycaminon*, en by Stephanus *Sycamnion*, (het welke eenige voor de stad Kayfas houden,) is een aeloude stad van Fenicie, op de grensen van Palestijn, neffens den berg Karmel, tusschen Ptolemais of Akre, in 't noorde, en Cesarea, ten zuide, op een gelijken af-stant van twintigh duizent schreden.

d'Inwoonders, volgens Stephanus, worden na de stad *Sycaminus*, *Sicaminuten* genoemt, die hun met zeruis en andere zalven besmeerden. Waer over men by Aristoteles een spreuk leest, gepast op de geenen, die hunne wangen blanketten: *Ghy hebt de naei-mant der Sikaminers op de koonen.*

Bergh Karmel. De bergh Karmel, of Charmel, alzoo eigentlijk in 't Hebreeusch genoemt, wort noch heden, hoewel gebroken, by d'Arabieren van Syrie Cirmel, of anders Kerme en Karmain, en met het by-voegen van *Gebel*, dat is, bergh, *Gebèl Kerme* geheten: welk laeste, *Kerme*, een wijn-stok of wijn-bergh: en *Karmain*, twee wijn-bergen betekent: hoewel men daer heden, volgens Roger, niet eenen wijnstok heeft. Zo eenige Hebreeusche tael-kundigen verklaren, bediet *Karmel* een volle en noch groene en tengere korenair: andere, daer en tegen, leggen *Karmel* vol wijns uit. Gool. in Alterk. Roger.

De Karmel is een lange ry van bergen, strekkende ontrent zeven Fransche mijlen van 't noord-ooste, na het zuid-weste: hoewel Roger desselfs lenghte, van 't ooste na 't weste, slechts op drie, en breete, van d'eene voet tot d'andere over-dwers, op eene Fransche mijle brenght.

Zoo andere schrijven, strekt de wester-zyde of streke, na de middellantsche zee toe, ontrent vijf Fransche of drie Duitsche mijlen verre: hoewel niet lijn-recht: want hy kromt en schiet in 't midden allenghs met een bocht in-waerts: en maekt ter wederzyde, ten noorde en zuide, twee kapen of uit-hoeken, tegen elkanderen over. Die aen de noort-zyde, wort in 't Arabisch *Raiz Cirmel*, dat is, hooft van Karmel, genoemt: is zeer hoogh, en hanght over de middellantsche zee, en leit ontrent vijf mijlen westwaerts van Nazareth. Gelijk de west-zyde des berghs in-waerts; zoo wijkt, in tegendeele, de oost-zyde met een bocht uit-waerts: want hy breit zich allenghs uit, en is in 't midden op zijn breetste; maer wort daer na weder smalder. Philips. 122.

De Karmel is gelegen aen de middellantsche zee, twee of derde halve mijle, of vier groote uuren gaens, en volgens *Josephus*, hondert en twintigh stadien, (een streke van vier mijlen) zuidwaerts van de stad Akre, of Ptolemais: en een groote uure gaens noort-waerts van de stad *Cesarea*, negen duitsche mijlen van Jerusalem, en twee groote van den bergh Thabor en Hermon. Derhalven leit hy, op 't naeste, tusschen drie steden en de middellantsche zee, als grens-palen, te weten, Akre, ten noorde: Nazareth, ten ooste: *Cesarea*, ten zuide, en de middellantsche zee, ten weste. Dezelve zee slaet tegen zijne noorder uit-hoek of kaep aen: maer wijkt allenghs van de voet des berghs, hoe hy meer en meer na 't zuide schiet: zulx tusschen de zee en dezen bergh een groote vlakte van ruim een mijle blijft leggen: de welke eens-deels met olijf-boomen is beplant: en eens-deels met tarruwe en andere velt-vruchten bezaeit. Desselfs gelegentheit aen zee is ook uit Josua en Jeremias te bespeuren. Thev. Cap. 19: 16. Cap. 46: 18.

Het ooster en noorder gedeelte leit

Digitized by Google

Philips.
122.

thev.

Digitized by Google

in Syrie fol. 74

Digitized by Google

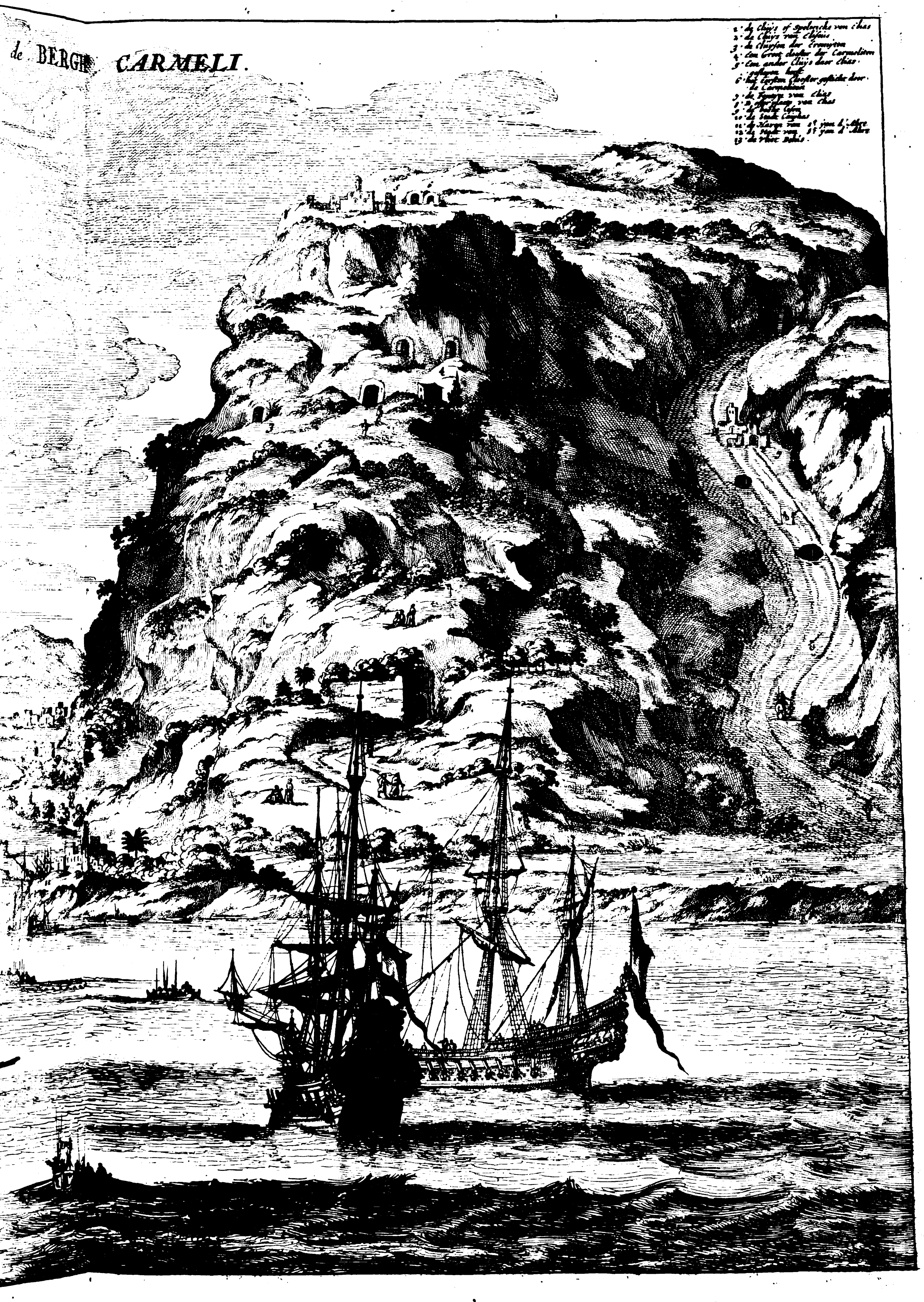
de BERGH CARMELI.
1. de Cluÿs of Spelonck van Elias
2. de Cluÿs van Eliseus
3. de Cluysen der Eremyten
4. Een Groot clooster der Carmeliten
5. Een ander Cluÿs daer Elias gewoont heeft
6. het eerste Clooster gesticht door de Carmeliten
7. de Fonteyn van Elias
11. de Haven van St Jean d'Acre
12. de Stadt van St Jean d'Acre

Digitized by Google

Quaresf. leit hooger, als het zuider en wester: en de top of kruin rijst wijd en breet opwaerts: hoewel de opgangh ten weste aen zee, tot aen den top, niet boven een vierendeel mijls op-klimmens is: want hy reikt tot zulk een hooghte niet, als eenige wel meinen: en leggen aen dien oort andere veel hooger bergen. Hy is verdeilt in veele en kleine heuvelen, die aen elkanderen leggen geschakelt, met dalen tusschen beide; en doet zich van verre als een eilant op, ter oorzake zijner af-gelegentheit van d'andere bergen.

Deze bergh is zeer berucht door de woon-plaetse van den profeet Elias, en zijnen leerlingh Elisa: want na de wegrukkingh van Elias, heeft Elisa den bergh Karmel bewoont.

De Karmel wort om zijne çieraed en schoonheit: gelijk de Liban om zijne glorye en heerlijkheit, by Esaias geroemt: desgelijks wort ook het hooft des bruidegoms by den bergh Karmel geleken.

Adrich. Ook heeft men in dien geheelen oort, geen schoonder, lustiger en aengenamer bergh, als eertijts de Karmel was: zoo van wegen de verscheidenheit zijner altijt groene heuvelen en dalen, hoge boschschaedjen, en dichte wouden, als van wege de levendige, of loopende waterbronnen en fonteynen, die van alle zyden uit den zelven storten: desgelijks door den overvloet van allerlei wilt gedierte: menigte van dorpen, zoete lucht, uitstekende vruchten, en treffelijken wijn. De gansche
Doubd. bergh is heden niet als een wildernis van boomen, wilt-gedierte, en gevogelt. Hy is geheel, inzonderheit aen de noort-zyde, met heester en kreupel-bosch bedekt, en bewossen met hooge stammen van allerleie boomen. Men ziet 'er, het geen zeer lustigh is, het wilt in overvloet, allerlei slagh van zangerigh gevogelt, met roode, blaeuwe, geele, en andere vederen geschakeert: ook allerwegen heene wilde verkens, hazen, konijnen in grooten getal.

Hy schijnt by ouds zeer gras-rijke weiden gehad te hebben, als te bespeuren is uit 1. Sam. 25: 7. en was zeer
(a) Cap. 33: 9. vruchtbaer, als (*a*) Esaias, (*b*) Jere-
(b) Cap. 35: 2. mias, en (*c*) Micha te kennen geven: waerom de naem Karmel door-gaens in de Schrift voor een iegelijk vruchtbaere, weelderige, en lustige plaetse of akker wort genomen: als blijkt uit 1. Reg. 19: 13. Esa. 10: 18. 29: 17. 32: 15. 37: 34. Amos. 1: 2. Nah. 11: 41.
50: 19. (c) Cap. 7: 14.

Daer en boven verstaet Jeremias door Karmel, of door het lant of akker van Karmel, een zeer vruchtbaer lant en bouw-velt: te weten, Kanaan. Waerom noch heden, zoo *Delrius* getuight, in de Punische of Arabische tale, de welke na by de Hebreeusche komt, de vruchtbaerste en lustighste hooven, in de Betuwe, *Karmenes* worden genoemt. Cap. 2: 7. 4: 26. In Adag.

Quaresf. Heden is even-wel de Karmel niet vruchtbaer en wijn-rijk, noch heeft de volheit van vruchtbaere boomen: dewijl hy voor een groot gedeelte niet als een bloote steen-rotse of klip is: en des te meer, ter oorzake van de luiheit en onachtzaemheit der bouw-luiden: die wilde en woeste Arabieren zijn.

Ten westen aen den zee-kant klimt men op den zelven, langhs een klein voet-pat, dat tusschen de rotsen, die scherp en met ruighte en distelige doornen bewossen zijn, in-leit, en met trappen, in de zelve met de beitel gehouwen, op-loopt. Van daer ziet men nederwaerts het onderste des berghs, als een vervaerelijke steilen afgront. De bergh is gevaerelijk te begaen, uit oorzake hy op eenige plaetsen zeer steil en recht als een muur op-schiet: het voet-pat is zeer engh en rouw: en de rotsen zijn afgeschuurt, en zoo glat als ys.

Na een wijle op-klimmens, met geduurigh om te zwaeien, als by eene wendel-trap, komt men aen de verblijf-plaetse of klooster, of liever kluize der Karmeliter of berrevoetse monniken: die uit dezen bergh, sedert een lange reex van jaren, hunnen oorsprongh en name hebben. Het bestaet uit vier of vijf cellen of spelonken, in de rotse gehouwen: en is gelegen aen de zyde des berghs, en op de kant of hoek van de kaep of uit-hoek, die na 't noorde, weste, en zuide ziet, en *Raiz Cirmel* in 't Arabisch wort genoemt. Van daer ziet men wijd en zyd in zee, de steden Kaïfas, Akre, en de groote velden en landouwen, ten oosten aen de lant-zyde gelegen.

Deze plaetse of uit-hoek wort voor het

Digitized by Google

het heilighste gedeelte dezes berghs gehouden, uit oorzake de profeet Elisa, naer men zeid, gewoonelijk in een spelonke aldaer zijn verblijf had.

Een dezer çellen, van vier schreden in 't vier-kant, dient tot een kapel, daer in de misse, en gewoonelijken gebeden worden gedaen: een ander is een eet-plaetse, daer in drie kleine steene tafelen zijn, en stoelen of zit-banken van een zelve stoffe, voor acht of tien perzoonen, om op te zitten. Andere dienen tot slaep-kamers: en de laeste, (dewelke zy voor weinigh jaren gehouwen hebben,) om de beevaert-reizers te huis-vesten, die hen komen bezoeken. Al het gansch werk is uit den ruighte, en zonder eenige çieraed van bouw-kunst. Voor de deure van de laeste spelonke is ook een klein plat of vlakte van een zelve groote, als de çel gehouwen, in de ope lucht, en slechts met loof of takken overdekt. Dicht daer by is een water-bak, ook in de rotse met de beitel gehouwen, daer in regen water loopt. Rontom deze çellen zijn de rotsen door een onbedenkelijken arbeit af-gehouwen, om aldaer twee of drie kleine lanen of wandelryen te maken, in vorm van trappen: als men in d'aeloude half-ronde Roomainsche schou-tooneelen ziet afgebeelt: alwaer men van d'eene na d'andere by zekere kleine trappen of treden, in den zelven steen gehouwen, af-klimt. Op deze trappen. die niet boven vijf of zes voet breet zijn, is een weinigh aerde (dewelke aldaer zeer schaers is,) van een andere plaetse gebraght: daer op pluk-granen en salade worden gezaeit, en bloemen en klein geboomte met eenige wijn-stokken zijn geplant, om den monniken tot een tuin en wandel-plaetse te dienen. Men heeft 'er gene groente van zaei-gewassen, als des winters; want des zomers willen dezelve, door de groote droogte, niet voort-komen.

Een weinigh beneden of onder deze kapel wort de spelonke van den profeet Elisa getoont, welke een eenzame, woeste en zeer donkere plaetse is, hebbende niet als een eenigh gat, om licht daer door te scheppen. Zy is ontrent acht of tien schreden langh, en slechts drie of vier breet. Aen de oost-zyde, tegen over de deure of ingang, staet een altaer. Daer is ook een water-bak tot gerijf der geenen, die zich aldaer doen op-sluiten: want in deze spelonke begeven zich de Karmeliten alle jaers, als een werk van boete, den tijt van tien dagen.

2. Reg. 4.

Men zeid, ter zelver plaetse de Sunamitische vrouw tot Elisa zou gekomen zijn, met verzoek en bidden van haren gestorven zoon weder levendigh te maken. 2. Reg. 4:17.

De Karmeliten hebben weinigh gemaks en omslaghs in dit klooster, als alleenlijk een muil-ezel, om een kooren-meulen om te draeien, die wonder veirdigh is in het op en af-stijgen der rotsen, en van d'eene tot d'andere plaese over te springen.

Wyders, alle deze plaetsen geven het schoonste verschiet en aengenaemste gezight van den geheelen bergh. Een weinigh boven de halve hooghte des berghs, gevoelt men, ook in de grootste zomer-hitte, een zoete lucht, en aengename en frische koelte uit zee blazen. Men ziet van daer de schepen, berken, Sayken, *Karmorssals* of *Karmoussairs*, en andere vaertuigen, heen en weder geduurigh voor by varen. De Kristenen, Turken en Joden houden deze plaetse in groote eerwaerdigheit.

Een lange wijle is deze plaetse onbewoont gebleven, als alleenlijk by zekeren Rooms-gezinden Jesuit, genaemt *Prosper*, die over de twintigh jaren alleen, als een kluizenaer, aldaer geleeft heeft; maer wiert daer na met een gezelschap van drie andere versterkt; doch quam des jaers zestien hondert en drie en vijftigh t'overlijden.

Wanneer men het zelfste voet-pat weder af-klimt, komt men by de voet van de kaep, beneden het klooster der Karmeliten voornoemt, aen een groote en schoone kluis of hol, of spelonke, in de rotse gehouwen, en in den berg uitgeholt. Zy is lang ontrent achtien of twintig schreden, en breet tien of twaelf, en vijftien hoogh: of, volgens andere, vijf en twintigh schreden diep, tien of twaelf hoogh, en vijftien breet: hoewel zy geen ander licht schept, als door de deure. In dezelve heeft een of twee *Santons*, of Derwijzen, dat zijn Moorsche heiligen of kluizenaers, gewoonelijk hun verblijf.

Op het einde van deze spelonke, na 't oosten,

't ooſten, is een niſſe of uithollingh, daer voor een ſlechte tapijt hanght uit-geſtrekt, met een ſtandaert en zwijne ſpriet ter weder-zyde: de welke deze *Santon* gewoonelijken voert, wanneer hy ter beevaert met de Mooren trekt, dien hy tot leits-man en overſte dient. Boven de deure hanght aen een draet een dikke Indiſche kooker-noote, met veele kleine lappen van klederen, die de Mooren, op de weder-komſte van hunne beevaert, als getuigeniſſe van dank-bewijzingh aen dezen profeet, voor hunne behoude reize, daer aen vaſt binden.

Spelonke Elkader. By d'inwoonders wort deze ſpelonke *El Kader* genoemt: het welk een toe-naem van den profeet Eliſa is, en wil zoo veel zeggen, als groen: uit oorzake hy geduurigh in een groenen en geduurigen jeught bleef, zonder tot matten ouderdom te vervallen. Uit deze ſpelonke treet men op de linke zyde in een andere veel kleinder, van ontrent tien ſchreden langh en breet, en zonder eenigh licht, als die van een brandende lampe, ſtaende in een klein venſter, ter zyde van de deure. In het midden der muur hanght ook een tapijt uit-geſpreit, als in de andere. Philips de Karmeliter gedenkt een altaer, met het beelt van Marye, in deze kleine ſpelonke.

Deze twee ſpelonken worden in groote eerwaerdigheit en eere by alle Kriſtenen, als ook by Turken, Arabieren, en Joden gehouden, die aldaer by duizenden op zekere tijden des jaers verſchijnen; uit oorzake, zoo de overleveringh hout, de profeet Eliſa gewoonelijken aldaer zijn verblijf had, wanneer hy op deze plaetſe was. En zou de groote ſpelonke den zelven tot eene ſchoole gedient hebben, om de leerlingen, genoemt de kinderen der propheten, te leeren: en den volke, dat hem als een orakel van zijnen tijt quam raet vragen, t'onderrechten, en beſcheit te geven: maer de kleine tot een gebeden huisken, om zijn gebet te ſtorten: waer na hy zich in een andere kleine vertrok: dewelke noch op den top des berghs wort gezien. Ook zeit men dat de Maeght Marye deze plaetſe, om derzelver heiligheit, en ter gedachtenis van den profeet, in zonderlinge waerdigheit zou gehouden, en aldaer meenighmael van Nazareth haren gods-dienſt komen plegen hebben.

Aen de zyde van de deure is een water-bak, in de rotſe gehouwen, met zeer ſchoon water: na de welke men by zeven of acht gaten opklimt, die in de rotſen gehouwen zijn, om de voeten, tot meerder vaſtigheit, daer in te zetten.

Deze plaetſe is ook zeer luſtigh en aengenaem; zijnde beplant met meenighte van vyge, oranje, granaet, en andere boomen, die aldaer een ſchaduwe maken, en friſſche ververſchingh geven.

Alle beevaert-reizers, die deze plaetſen komen bezoeken, betalen twee *Maidins* aen den *Santon*, die dezelve laet zien, zoo langh men daer begeert te blijven. Zeker *Santon*, dien *Doubdan*, ontrent des jaers zeſtien hondert en vijftig, in deze ſpelonke vond, zagh 'er uit, door zijn ſtrengheit van leven, als een verſtorven lichaem, en was als een dor geraemte, en ganſch uitgeteert; ſtekende het gebeente door de gerimpelde en verbrande huit.

Wanneer men van deze ſpelonke weder op-waerts na het klooſter der Karmeliten klimt, en van daer een groot vierendeel mijls, na de zyde van het Beevaerts Kaſteel, langhs den zeekant, voort gaet, en daer na ooſtwaerts op-ſlaet, komt men in een dal van een kleine mijle langh; maer ſmal en bar: (want zy niet als uit bekommerlijke rotſen beſtaet,) tuſſchen twee heuvelen in, alwaer men veele water-bronnen heeft. Klimmende daer na geduurigh ooſt-waerts op, langs den bodem van het dal, komt men aen de puinhoopen van een groot klooſter: welk voor het eerſte wort gehouden, dat in het Ooſte aen dien oort is geſticht, om daer in de geeſtelijken van den berg Karmel by een te vergaderen, en hen klooſter-luiden te maken, daer zy te vooren ſlechts kluizenaers waren. Dit klooſter ſtelt Philip de Karmeliter twee hondert ſchreden boven de fonteyne van Elia. Doubd.

Daer zijn noch groote en ongeſchonde gebouwen, geſticht van gehouwen ſteen, met veele verdiepingen: d'een boven d'andere, om plaetſe uit te winnen: en een groote trap: waer by men na de gebeden huiskens neerklimt, die diep zijn, inzonderheit een

Digitized by Google

groote zael, misschien eertijts ook een gebeden-huisken Het klooster schijnt zeer groot geweest te zijn, naer uitwyzingh der puinhoopen, die zich tot de lenghte van hondert en vijftigh schreden strekken: hoewel het niet zeer breet is: van wegen zijne gelegentheit, in het neer-gaen des berghs.

Een weinigh hooger aen de zelve zyde, op de rechte hant, is een plaetse, als een vierkant hof, vol puinhoopen, ruigte en heester: en op het eind een fonteyn ovens-wijs in de herde rotse uitgeholt, met zeer goet water: die zijn oorsprong of bron-aeder op den bodem heeft. Deze is de gene, de welke men eigentlijk de fonteyn van Elias noemt: uit oorzake deez profeet, in het trekken door deze plaetse, de welke waterloos was, haer door zijn gebed, naer men zeid, uit de rotse deed ontspringen. En ten opzichte en gedenkenis van zijn drinken uit dezelve, en meenigmael rusten ter zelver plaetse, wiert aldaer een kloster gesticht. Volgens Philip is deze vermaerde fonteyn in het wester gedeelte des bergs, ontrent een vierendeel mijls van de kaep van Karmel; en springt uit den bergh, in een dal nu met twee kanalē; hoewel eertijts, zoo het schijnt, met drie. Het water is zeer zoet, en zoo klaer als kristal, en springht tot de hooghte van een elle opwaerts, en wort zes schreden van daer in een bak, schelps-wijs in de rotse gehouwen, ontfangen: van waer het weder uitvloeit, en door het grootste gedeelte des dals loopt, tot bevochtigingh van veele boomen en gewassen.

Fonteyne van Elias.

Op den bodem van het dal is een kleine kanael of goot, zeer net in de rotse gehouwen, van een groote voet in 't vierkant, die aen deze fonteyne begint, en, loopende voor-by het klooster, eertijts het water na een kooren-moolen leide, die een weinigh lager stont, ten dienste der geestelijken.

Recht tegen over dezelve fonteyn, op d'andere zyde des weghs, is een stal met de beitel in de zelve rotse gehouwen, tot stallingh voor peerden en muilen, ten getale van twaelf, beneffens zoo veele krebben van een zelve stoffe. Boven is een ander hol, om voor-raet van spijze, stroo en hooi, te bergen. Het welk alles zeer kunstigh en met een onbedenkelijken arbeit uitgehouwen is. Alle deze plaetsen zijn ongemeen lustigh; maer woest en onbewoont.

De top of kruin des berghs is zeer hoogh en moeielijk te beklimmen: zijnde geheel met rotsen gevloert, en ruigh begroeit met distelen en doornen, zonder gebaenden wegh. In het opklimmen komt men aen eene vlakte, het *velt der Meloenen* genoemt: uit oorzake de profeet Elias, naer men zeid, in het gaen op zekeren daege voor-by deze plaetse, eenen lantman, die meloenen af-plukte, om eenen zou gebeden hebben; maer als deez verachtelijk hem ten antwoort gaf: dat zy steenen en geene meloenen waren, wierden dezelve, 't zy door een vloek van Elias, of anders, ô wonder! aenstonts in steenen verandert. Zeker is, voeght *Doubdan* daer by, dat men eertijts daer eenige vond, die de ware gedaente van meloenen van binnen en buiten hadden: maer zijn 'er heden zeer zelden. Doubd.

Aen den zelven oort ziet men eene plaetse van een aeloude steene grafstede, hoewel heden gansch gesloopt: de welke voor eene van zekere gemalin van Alexander de Groote wort gehouden, die, in het volgen van haeren gemael, wanneer deez de gewesten van Syrie t'onderbraght, ter zelver plaetse quam t'overlijden, en begraven wiert.

De top van dezen bergh is een groot en vlak velt van drie mijlen in de breete, en, door de menigte van heester en kreupel-bosch, rijk van allerlei wilt-gedierte. d'Omtrek van den zelven bergh, aen zijnen voet, wort begroot op ontrent veertien mijlen: volgens verhael van de Karmeliten zelfs aen Doubdan, op dezen bergh.

Anderhalve mijle van het Meloenvelt, te gaen dwers over, ziet men veele oude neer-gestorte muuren, die tot scheidingh van schoone en groote tuinen dienden; hoewel deze heden alle verwoest en onbebouwt leggen.

Daer ontrent wort een andere zeer vermaerde plaetse getoont: te weten, een kleine spelonke, in de rotse gehouwen, van twaelf of vijftien voeten in het vierkant: waer in men zeid de profeet Elias zijn gewoonelijk verblijf had, en op een bank van de zelve rotse zijne nacht rust nam: op welker plaetse de Karmeliten een altaer hebben opgerecht. Heden is 'er ook een kapel, al-

waer

Digitized by Google

waer misse wort gedaen. Men klom 'er voorheene in door een zeer eng lucht-gat, dat boven in het gewelf is: wanneer dat met een steen bedekt was, kon men niet zien, dat daer een hol was: maer heden is d'ingangh door een kleine deure, dewelke namaels aen d'andere zyde wiert open gemaekt: boven de welke een tafereel is: dat de Mooren, die beelden haten, op veele plaetsen gescheurt hebben: niet tegenstaende zy deze plaetse, volgens hun eigen belijdenis, groote aendaght en eerbiedenis toe-dragen.

Doubd. Men wil de profeet Elias zich in deze spelonke voor de vervolgingh van Achab en Jezabel zou verborgen hebben, wanneer hy vier hondert en vijftigh Baals profeten, aen de beeke Cison doen dooden had: gelijk in 't eerste boek der Koningen, op het achtiende hooft-stuk, in 't breede wort verhaelt.

Deze spelonke zou ook de gene zijn, in de welke Elias zich bevond, wanneer koning Ochozias of Ahasia, eenen hooftman met vijftigh krijghs-knechten tot driemael uitzond, om hem te vatten: welker twee eerste vijftigh door 't vuur des hemels verteert wierden; maer met den laesten hooftman en zijne krijghs-knechten gingh Elias zelf tot den koningh, en voor-zeide hem zijne door. (2. Reg. 1. Psal. 119.)

Doubdan houd voor bewijzelijk, dat Elias zich te dier tijde in deze spelonke bevond, en niet in de gene, de welke lager is, en door den Mahometaenschen *Santon* bezeten wort: aengezien de Schrift op beide plaetsen niet alleenlijk zeid, dat de profeet op den bergh klam, maer op de spitse of top des berghs, die op deze plaetse is.

Men zeid de leerlingen of jongeren van Elias, ontrent tachentigh jaren na des Heilants geboorte, aldaer d'eerste kerke in de geheele werelt Marye ter eere na haer overlijden, (de welke deze plaetse dikwils uit Nazareth aendaghtelijk quam bezoeken,) gesticht hebben. Zoo Doubdan wil, zou door Agabus, abt van den bergh Karmel, ter zelver plaetse Maria ter eere, ontrent drie of vier en dertigh jaren na haeren hemelvaert, een kapel gesticht zijn. (Mariaes kapel.)

Deze kapel, dewelke slechts uit eene spelonke van Elias bestaet, en *Mazalia* by d'inwoonders wort genoemt, is recht vier-kant van gestalte, ieder zyde van ontrent vier of vijf vadem langh. De muuren, ter weder-zyde, zijn noch tamelijk hoog en volkomen in wezen, als ook een altaer, dat tegen de rotse na 't ooste is opgerecht. Al de rest is verwoest, en met distelen, doornen, en netelen begroeit. Zy was overdekt met een gewelf, welk op vier boogen ruste: waer van noch twee overigh zijn. Onder is een regen-bak. De Rooms-gezinde Kristenen bezoeken deze plaetse met grooten aendagt, en de Grieken van Kaifas komen aldaer dikwils kerken-dienst en misse doen. Philip.

Nessens deze kapel, aen d'oost-zyde, is een klein onderaertsche spelonke, waer in de Karmeliten een altaer hebben op-gerecht, om by wijle misse te doen. Dezelve spelonke verstrekt hen ook tot een kerk-hof of begraef-plaetse.

Een weinigh lager, in het hangen van de uit-hoek of kaep van Karmel, is een hol of spelonke, gewijd aen de H. *Theresia*: en ontrent zoo groot, als tot een verblijf-plaetse van vier perzoonen dient: gelijk zy heden aen de Karmeliten zoodanigh een verstrekt.

In de zelve zijn door middel van een muure, in het voorste gedeelte, en van andere zyd-muuren, vier kleine çellen gemaekt. In het midden derzelve is een gebeden-huisken, eet-plaetse, keuken en bak-oven: buiten een tuintje, stal en water-bak. Onder dit hol leit een ander, gewijd aen S *Onofrius*, het welk de Karmeliten voorheene bewoonden: maer is namaels, om de kleinhet, verlaten.

Twee hondert schreden van *Marias* kapel voornoemt, te gaen na 't weste, over de hooghste top-punt van de kaep of uit-hoek, die in zee strekt, en recht boven het klooster der Karmeliten leit, ziet men de puinhoopen van een groot klooster of kerke: het welk, gelijk het ander, van groote en tresselijke steenen wiert gesticht; doch meer na de wijze van een vestingh, als klooster: hoewel het overblijfsel noch over de dertigh of veertigh perzoonen zou kunnen huis-vesten. Men ziet 'er noch zeer hooge en sterke muuren, als ook eenige ongeschonde kamers en çellen, de welke haer uit-zicht op zee hebben.

Door

Digitized by Google

Door derzelver hoogen ſtant vertoonen tamelijk groote vaertuigen haer, als kleine ſchuitjes, beneden aen ſtrant in zee.

Deze plaetſe is ook woeſt, gelijk d'andere: alleenlijk hebben vier of vijf huis-gezinnen van arme Mooren in deze oude vervalle gebouwen en puinhoopen hun verblijf, die aldaer by na als beeſten leven.

Dit klooſter wiert geſticht ten tijde, wanneer Louys, de heilige gebynaemt, koningh van Vrankrijk, de Karmeliten van daer na Europe overbraght.

Dicht daer by is een onderaertſche kanael of goot, hoewel heden op veele plaetſen gebroken; waer door eertijts het bak-water uit het klooſter na *Maryaes* kapel, en andere plaetſen liep. Tuſſchen *Maryaes* kapel en dit klooſter wort de plaetſe getoont, alwaer de knecht van den profeet Elias een kleine wolk, en niet grooter als een voetzole in 't eerſt, zagh op-rijzen: dewelke aenſtonts grooter wiert, en eindelijk met regen neer viel, tot ververſchingh en vruchtbaerheit des aertrijks, in de vierde-halfjarige hongersnoot. Zoo eenige willen, zou Elias de boven-gemelde vijf hondert krijghsknechten van koningh *Ochozias*, door het vuur op deze plaetſe doen verteren hebben: alwaer keizerin Helena het klooſter, ter gedachtenis van dien wonder-daet, heeft doen bouwen.

1. Reg. 18.

Niceph. lib. 8. cap. 30.

Op eenen van de toppen des berghs Karmel, na 't ooſte en Nazareth toe, wort de plaetſe getoont, daer de profeet Elias, in het by-zijn van koningh Achab, tegen vier hondert en vijftigh Baals profeten, en vier hondert andere, Jebeſels tafel-genooten, tot proeve van den waren gods-dienſt, offerhande deed, en met vuur, door beede uit den hemel te doen vallen, zijn offer ontſtak: deze plaetſe wort heden by d'Arabieren *El Korban* genoemt, dat is, offerhande. Ter eeuwige gedenkenis van het altaer van twaelf ſteenen, door Elias ter zelver plaetſe opgerecht, worden daer noch heden twaelf groote ſteenen gezien, die eenige voor dezelfde van dien tijt houden, en met Hebreeuſche letteren of opſchrift behouwen zijn.

1. Reg. 8.

De Mahometanen houden ook deze plaetſe in groote eerwaerdigheit, en hebben ter zelver ſtede eene Moske, (*Manſour* by hen geheten) opgerecht: in de welke zy nacht en dagh eene lampe houden branden.

Deze plaetſe is een zeer luſtige oort, door haer ſchoon gezight, en heeft veele ſpelonken en holen in de rotſe gehouwen, ten getale van ontrent veertigh, die eertijts by meenighte van Rooms-gezinde kluizenaers bewoont wierden.

Aen de zelve ooſt-zyde des berghs, is onder deze offer-plaetſe, *El Korban*, een zeer groote bron of fonteyn, by d'Arabieren van dien oort *Mokata* genoemt: het welk in 't Nederduitſch doot-ſlagh-plaetſe is gezeit: alwaer, volgens overleveringh, Elias Baals profeten zou ter neer gematſt hebben: waerom dezelve ook by eenigen bron of fonteyn van Elias wort genoemt. Deze bron ſtort zijn water aenſtonts in de nabygelegen beeke Ciſon, of Ciſſon, die, met het water van dezen bron en vliet verrijkt, namaels den naem van *Mokata* aen-neemt.

Philips. 117.

1. Reg. 18.

Op den bergh zijn meer als duizent holen of ſpelonken, die eertijts by de Karmeliten bewoont wierden; maer nergens ziet men zoo veele by elkanderen, als in zekere gedenkwaerdige plaetſe, die d'inwoonders tot noch toe *Schif el Rueban* noemen, dat is, holen der geeſtelijken. Deze plaetſe is in de weſter ſtreke des berghs, ontrent een groote mijle van Elias fonteyne, en begrijpt een ruim dal: in het welk aen beide zyde rotſen uyt ſteken, uitgeholt by na met vier hondert gaten: alwaer venſters en bedden in de rotſe zijn gehouwen. Daer zijn ook geduurigh loopende bronnen. Eer men komt tot deze plaetſe, is aen de rechte hant, wanneer men het dal wil ingaen, op den kruin der rotſe, een ander zeer groot hol of ſpelonke, dat geheelijken met eenen heuvel door-boort, en veele kleine ſpelonken rontom heeft, daer hondert geeſtelijken in zouden kunnen woonen.

Philip à ſancta trinitate.

Op den bergh of aen deſſelven voet, zijn veele groote en kleine vlekken, die alle by wilde en woeſte Arabieren bewoont worden. Te weten, op de kaep van den kruin is een vlek van Mar Elias, of Sint Elias: beooſten het zelve een vlek *Ruſmia*, by *Elkorban*

Vlekken op den Karmel.

of

Digitized by Google

of de Offer-plaetse, een stedeken of vlek *Essia*, dat is, gezontheit. Het is vry groot, en, in zeker dal tusschen bosschen gelegen: alwaer vele aeloutheden worden gezien. In het zelve ooster gedeelte, niet verre van d'Offer-plaetse, is een stedeken *Karaq*: en dicht by het zelve een hol, even als de genen, die in het wout van Karmel zijn. In het zuider gedeelte des berghs, midden in de bosschen, tusschen heuvelen en dalen, zijn twee stedekens, *Ain Hhud*, dat is, bosch-fonteyn: en *Ain Gazal*, dat is, hinde-bron. In het midden des berghs is neffens het wout van Karmel, aen de west-zyde, een zeer lustig water-rijk stedeken, in 't Arabisch *Bustan* genoemt, dat is, tuin. Het is gelegen tusschen heuvelen en dalen, in het midden der bosschen. Op den zelven berg is een ander stedeken, *Loubi* geheten: van gelijken, tusschen heuvelen en dalen, midden in 't bosch gelegen: en een ander *Doubel*, beooste *Dabi*, tusschen dezelve heuvelen, dalen en bosschen: desgelijx leit tusschen bosschen een stedeken *Noüabi*: alwaer een verwoeste tempel is, die men zeit de woon-plaetse der profeeten geweest te zijn.

Op den top des berghs is een stedeken *Kurriturria*: en op den kruin vertoont haer de puinhoop van een groote stad *Damon*: werwaerts veele, ten tijde van oorlogh, na toe vluchten, en aldaer hunne schatten verberghden.

Aen de voeten van den berg Karmel, leggen ook vele stedekens: want te beginnen van de kaep, na 't ooste, heeft men vervolgens deze. *Kaffer*, *Saadi*, *Haffas*, *Beladcheq*, *Jaiour*, *Hanassi*, *Hachoumarik*, *Sceloq*, *Karrubi*, *Eliajour*, *Saade*, *Telamon*, *Mansoura*. By den fonteyn *Mokatam* is een stedeken *El Montaar* genoemt, en meer andere verwoeste.

Aen de voet des berghs leit de verwoeste stad *Kaserfames*.

Roger. Aen de voet heeft men ook ten noorde vier gehuchten, die eertijts steden des stams van Issachar waren, en worden heden by Mooren bewoont. Men bespeurt 'er geene aeloutheit.

Philips. De bergh Karmel is zeer waterrijk: want hy heeft vele water-bronnen, en onder andere een met zeer goet water.

Op desselven midden, tusschen de stedekens *Bustan* en *Dali*, is een zeer lustige plaetse, met verscheide heuvelen en dalen, rijk van vele fonteynen, volk en bosschaedje. Dezelve hout men voor het wout van Karmel, dat in de Schrift op verscheide plaetsen wort gedaght: als 2. Reg. 19. Isa. 37. Mich. 7.

Aldaer heeft men vier en twintigh hoolen of spelonken, in dier gestalte gestelt, dat zy kerken schijnen te zijn: want aen beide zyden zijn gelijk twee zyd-kapellen, en een andere groote op het einde.

In de zuid-wester hoek des berghs is een zeer groote overvloet van water, dat uit den zelven stort. Aldaer zijn tien kooren-moolen raderen gestelt, op een oude brugh, welker boogen het water na ieder rat verdeilen, en door-gangh geven. Van daer wiert by ouds het water na de stad *Cesarea*, in *Palestijn*, geleit.

Vespasiaen, zoo *Suetonius* getuigt, ontfing in Judea raet van den God van Karmel, die hem eenen goeden uitgangh voorzeide, in al wat hy zou ondernemen. Of hy gingh, gelijk andere schrijven, raet leven met het orakel van den God van Karmel, wanneer hy besloot zich voor keizer te doen verklaren. Misschien was dit een geest van beguigelingh of bedrogh, die zijn verblijf in of by dezen bergh Karmel had. Doubd. Of het was, gelijk andere willen, een overblijffel van d'afgoderye van Beelzebub of Baal, die eertijts te *Tyrus* en *Ptolomais* wiert gedient: of liever, gelijk *Doubdan* wil, de ware God, die aldaer door de navolgers en leerlingen der profeten wiert aengebeden.

Daer zijn 'er die willen, dat ook *Pythagoras* derwaert gingh, wanneer hy zijne zekte wilde oprechten. Ook geeft *Tacitus* genoeghzaem te kennen, dat men daer met geen ander orakel raet leefde, als met dat van den waren God, met te zeggen: dat vroome luiden, aen de welke men zich aldaer vervoeghde, Gode met eerbiedigheit baden; maer zonder beelden of af-goden. De volmaektheit, in de welke deze berg-luiden leefden, en de gave van het toekomend voor te zeggen, heeft misschien *Plinius* bewogen te schrijven, dat zy een eenzaem, en, boven andere in de wyde werelt, een wonderlijk volk waren. De Karmel wiert in oude tijden by veele luiden bewoont, en gedenken de profeten den zelven door-gaens.

Digitized by Google

Orde der Karmeliten. d'Orde der monniken, gebynaemt de Karmeliten, anders Berrevoetſe, na de wijze van hunnen draght, heeft van dezen bergh, volgens oude overlevering der Rooms-gezinden, haren oorſprongh en herkomen: waerom zy ook den naem van den zelven ontleent heeft, en erkent Elias voor haren patroon of beſcherm-heer. Want zoo de navolgers van die orde voorgeven, zou Elias d'eerſte beginſelen en grontſlagh, ontrent negen hondert jaren voor des Heilants geboorte, van dezelve aldaer geleit hebben. Ook hebben (het geen zeker de zake niet weinigh aenziens geeft, en grootelix den broeders van deze orde ter zaligheit namaels wil ſtrekken,) zeven pauſen, als *Sixtus* de zeſte, *Joannes* de twee en twintighſte, *Julius* de derde, *Pius* de vijfde, *Gregoor* de negende, *Sixtus* de vijfde, en *Klemens* de achtſte, deze overleveringh, als waerachtigh, met getuigenis, by brieven aen deze orde verleent, beveſtight. Ja ſpreken van de hoofden en leeraers dezer orde aldus. *Die, als een ſpiegel en exempel van gods-dienſt, in liefde blinken, en d'erffelijke navolgingh van de Heilige profeten Elias en Eliſa, die de heilige bergen neffens den bron van Elias bewoont hebben, bezitten.*

Waer over *Sixtus*, de vijfde, aen deze orde heeft toegeſtaen, Elias en Eliſa, als beſcherm-heeren en voorſtanders van de zelve, t'eeren: te weten, met feeſtdagen hen ter eere te vieren, en byzondere kerke-dienſten en plichten t'hunner gedachtenis op te zeggen. De Karmeliten worden ook by wijle broeders van Sinte Marye van Karmel genoemt, uit oorzake zy Marye als een byzondere beſchermſter dezer orde eeren, en haer ter eere eene kapel op dezen bergh geſticht is.

d'Arabieren, die zich ontrent dien oort, en op de berg Karmel onthouden, en onder eenen *Emir*, (*Emir* is een vorſt of prins gezeid) ſtaen, doen den Karmeliten van dezen bergh meenighmael veel ongemaks en overlaſt aen: niet tegenſtaende zy jaerlix aen den zelven, voor de vryheit van preeken en kerken-dienſt te doen, ontrent twee hondert rijxdaelders tot ſchattingh betalen: want niet alleenlijk komen zy den Karmeliten met groote baldaet by wijle op wegh overvallen, en af-zetten; maer ook dikwils hun klooſter berooven: zulx zy genootzaekt zijn, zich in de hoolen en ſpelonken der ſteenrotſen te vertrekken. Maer des jaers zeſtien hondert en zeven en tzeſtigh ſtonden zy in verbont van vrientſchap met den *Emir*, en hadden van hem verlof gekregen, tot het maken van een ſteene af-ſchutſel of muur rontom hun klooſter; dies zy voortaen in meerder vrede hopen te leven.

Ieder beevaert-reizer, die op den bergh Karmel wil gaen, moet aen den *Emir* van Kaifas een *Piaſter* betalen. Doubd.

Op d'uitterſte voet des berghs Karmel, is een bron, bergh en kaſteel *Kain* genoemt: alwaer men zeid *Lamech Kain* onwetend voor een beeſt met een pijle zou doot geſchooten hebben. Adrich. Kain.

Andere noemen dit kaſteel Kaymot: hoewel miſſchien beter zou gezeid zijn, Kain Nod; uit oorzake deze plaetſe Nod of Naid wort genoemt. Want beooſten den bergh Karmel wort het lant Naid of Naida geplaetſt: het welk, naer men zeid, Kain met zijne vrouw bewoont heeft. Joſephus noemt ook een ſtad Naida, door Kain geſticht. Ortelius daer en tegen ſtelt Naid op de noorder breete van veertigh graden, ter plaetſe, daer Meſopotamie begint, en op de grens-palen der bergen van Armenie. Lapeyr. Naid. Adrich. Hieron:

Arit is een ſtedeken of vlek, tien duizent ſchreden van den bergh Karmel gelegen, dicht aen ſtrant, en ſpringht met een punt of uithoek in zee. Het is heden ten gronde verdelght, en heeft niet als den bloten naem en d'overblijfſelen van een aeloude toorn behouden. Arit. Kootw.

Neffens het dal, daer de plaetſe *Schif el Rueban* is, leit een ſtedeken Tyr geheten, een klein vierendeel mijls van zee, en benoorden de puinhoopen van het kaſteel der beevaert-reizers. In het zelve is het hof of paleys van den prins van den bergh Karmel; hoewel die zijn gewoonelijk verblijf in de ſtad *Genim* heeft, op het zuider eind der vlakte van Esdrelon. Philips. Tyr.

De lantſtreke hier ontrent is zeer treffelijk, en bequaem tot het voortbrengen van allerhande vruchten, wijn, granen, en andere levens-behoeften. Doubd.

De zee-kuſte is wonder luſtigh en aengenaem, door hare ſchoone groen-

te

Digitized by Google

te van groote bosschaedje en heester-gewassen. Het lant daer en boven is bezaeit met graen-gewassen, het welk duurt tot aen de kaep van Karmel.

Wanneer men van de voet des bergs over de aen zee gelegen vlakte, oostwaerts, langhs den zelven heene reist, om na Nazareth te gaen, komt men over een kleine scheute of vliet *Mokata*, die in de beeke Cison dicht daer by loopt. Van daer zuid-oostwaerts aen, nessens de voet van den zelven bergh, ontmoet men drie of vier brave volk-rijke dorpen, en velden vol van vee, als ossen, geiten, schapen, hoenderen en kapoenen.

Op deze plaetse begint men, aen de voet van den bergh Karmel, in de groote vlakte of pleyn van Zabulon te treden, een der schoonste en vruchtbaerste vee-weiden van dien oort: want de peerden gaen 'er tot de buik toe in 't gras.

Gekomen aen het einde des bergs, daer hy zich na 't zuide om-draeit, treet men in een andere zeer vruchtbare vlakte, de welke een gedeelte van dat van Esdrelon maekt. Van daer loopt een velt, en daer na een klein dal, omringht met veele heuvelen, die alle met wilde kastanie-boomen van zeer hooge stammen zijn bewossen. (Doubd.)

(Vliet Mokata of Cison. Philip. Adrich.) Een groote mijle van de kaep van Karmel, en twee zuidwaert van de stad Akre, of beooste de stad Kaifas, en na by den Karmel, of, volgens Adrichom, een uure gaens noortwaerts van Kaifas, en drie zuidwaerts van Akré, stort een vliet in de middellantsche zee, die heden *Mokata* by d'Arabieren (anders ook heden *Kedummim*) wort genoemt; en eertijts by Ptolemeus *Chorseus* of *Cherseus*, en anders doorgaens *Korso*, en by de schrijvers voor den geenen gehouden, dien de Schrift op verscheide plaetsen met den naem van Cison, Cisson, of Chihon in 't Hebreeusch gedenkt. (Jud. 4. 7:17. en 5:25. 1. Reg. 18:40. Os. 13: 10.)

(Adrich.) De vliet of beeke Cison spruit uit de voet van den bergh Thabor, en wort door eenen heuvel in twee vlieten verdeelt: de kleine vloeit oostwaerts voor by de voet van den bergh Hermon, en de stad Endor, en stort zijn water, dat hy in overvloet uit den berg Thabor en Hermon ontfanght, in de zee van Galilea, niet verre van de stad Bethsan. Maer de groote neemt zijnen loop westwaerts, vloeit voorby de stad *Naim*, en midden door een groote vlakte, het velt Esdrelon geheten, en valt ter boven gemelde plaetse in de middellantsche zee. Op wegh ontfanght hy verscheide andere scheuten: welker eenige van den bergh Efraim, andere van de groote vlakte Mageddo en Esdrelon komen. Roger stelt den hooft-bron en oorsprong der beeke Cison, in den bergh Saron, en loop door het velt Esdrelon, en einde by de stad Kayfas. Hy heeft des winters, volgens den zelven, geen vijf voet water, en is den geheelen zomer over droogh.

Volgens anderen, neemt de Cison zijnen oorsprongh uit zekere bergen, ten zuide van den Karmel gelegen; en, loopende door het groot velt Esdrelon, (heden Genim genoemt,) verdeilt zich in twee scheuten: d'een door-snijt een dal, tusschen den bergh Thabor en Hermon, en loopt na de zee van Galilea: d'andere vloeit rontom een groote gedeelte van den bergh Karmel, en bevochtight dessels ooster-wortelen, en ontfanght, aen de zelve zyde, het water van zekere kleine vliet of scheute, dewelke ontstaet uit een zeer grooten bron, die onder Elias offerplaetse is gelegen, en *Mokata* by d'Arabieren wort genoemt. Deez bron schiet met zulk een vaert en kraght van water uit den Karmel, dat hy een kooren-moolen zou kunnen doen omgaen. (Philip.) (Doubd.)

Eindelijk valt de vliet Cison in den vliet *Mokata*, alzoo ook na den gemelden bron genoemt, wiens water, dat alrede met de beeke Cison vermenght is, hy ontfanght. Dan het grootste gedeelte des waters van dezen vliet *Mokata* komt uit verscheide scheuten, die uit den bergh Karmel spruiten, en allermeest uit zekeren water-bron, die aen de noort-zyde des berghs ontspringht. Dessels mont, wanneer de zee door een storm van weste winden of hoogh-gety op-rijst, wort door gewelt der zee-baeren met zant gestopt: waer over het water des vliets ten bedde uit-rijst, en de gansche vlakte, na de zyde van Ptolemais, blank zet, en als tot een poel en baere zee maekt. Na het stillen van weer en

wint, wort de mont door d'inwoonders weder open gemaekt Of hy maekt zelf, gelijk andere schrijven, weder een nieuwe kil of kanael, wanneer de regen den zelven heeft water-rijk gemaekt, en doen op-rijzen.

De stad *Ptolemais* of *Akre*, anders S. *Jan van Akre*.

Bochart. *Ptolemais*, of *Ptolemaida*, is alzoo van overouds na *Ptolomeus*, koningh van Egypten, genoemt, 't zy om hare her-opbouwingh of vergrootingh door den zelven, of uit glorye, tot demping van haeren ouden naem: die voor-heenen, volgens Strabo, *Ace* was, gesmeet uit het Hebreeusch *Accho*, *Akko* of *Aka*: want zoo de Jood Jozef Ben Gorjon schrijft, is *Acco* of *Akko*, en anders *Accho*, *Ptolemais*. Deswegen heeft de Syrische overzettingh *Acchu*, en d'Arabische *Accha*, in plaets van het Grieksch *Ptolemais*. *Ace* leggen eenige beuzelzinnig genezing uit: als of Herkules deze stad, van wegen het genezen der doodelijke zweeren ter zelver plaetse, (ontstaen door de vergiftige steken van den slangh Hydre) met het zap van Kolokasia, tot een gedenkteken van de herstelde gezontheit alzoo zou genoemt hebben. Zoo andere willen, zou *Ptolemais* en *Akko* aldus geheten zijn na de twee gebroeders, *Ptolemeus* en *Acco*, de stichters der stad: het geen ook, volgens het boven verhaelde, weinig waerschijnelijkheits heeft.

Plin. Steph. Jud. 15. Actor. 21: 17.

De Joodsche historischrijver Josephus spelt Arce voor Ace, met het invoegen van de letter *r*: in weer-zin van Fuller: hoewel ook op een zelve wijze, Archad voor Acchad, en Darmesek voor Dammesek geschreven wort. Ace wiert by ouds ook Abyron genoemt.

2. Miscell. lib. 8. cap. 2. Genes. 10: 10. 1. Paral. 18: 5.

Na den aelouden naem Ace of Acco wort de stad by d'Arabische schrijvers Alfergan, Abulpharaj en andere ook Acca en Accaton, en heden by het Arabisch lantvolk, volgens Roger, Aque genoemt: maer by de Latijnsche schrijvers van d'oorlogen in 't Heilige Lant, Acra of Acre en Accaron: van gelijken ook by den Jood Benjamin, Acre, en niet Akadin; (gelijk eenigen qualijk by den zelven spellen) hoewel heden by die van Europe gemeenelijk Sint Jan van Acre: na den naem eener kerke, Sint Jan geheeten, de welke den zelven was toe-gewijd, en noch heden in hare puinhoopen zich op 't gebergte vertoont.

Postel twijfelt of Ptolemais d'aeloude stad Kaifas zy. Abulensis en andere, daer en tegen, wil Akkaron, een der vijf steden van de Filistijnen, voor Akre gehouden hebben, bewoogen door de gelegentheit en stant, de welke Josua aen dezelve geeft: uit oorzake Akkaron de noordelijkste van alle de vorstendommen der Filistijnen was: en inder daet is Akre, ten aenzien van dezelve, in 't noorde gelegen.

Akre is gelegen aen den oever der middellantsche zee, op een vlakte, en de noorder uit-hoek van een zeeboght, of boogh-gewijzen zee-boezem, zes duitsche of negen fransche mijlen, of, volgens Ferrarius, twintigh duizent schreden, en, volgens Benjamin, een dagh-reizens zuid-waerts van Tyrus, en vier mijlen van Alexanders kasteel, en noord-waerts anderhalve mijle van de kaep van Karmel, d'andere noordhoek des gemelden zee boezems, dien de bergh Karmel beslaet: tzestigh duizent schreden, of vijftien mijlen van de stad Joppe, en zes en dertigh van Jerusalem. Gelegentheit. Gool. Roger.

De vlakte voornoemt, op de welke Akre is gelegen, is zeer schoon en vruchtbaer, en ontrent vier mijlen langh, en een groote breet: te weten, zy strekt in de lenghte van den bergh Saron, tot aen dien van Karmel.

Akko, namaels Ptolemais, viel, in de verdeilingh des Heiligen Lants, by loting den stam van Asser toe: hoewel zy noit van d'Asseriten is bezeten geworden, naerdien die de Kananiten, d'oude inwoonders, niet konden uit-drijven. Jud. 1. 31.

Zoo Strabo getuigt, diende Ace den Persianen tot een schuil-en vertrekplaetse tegen d'Egyptenaers: maer wiert namaels door Alexander Veles, koningh van Syrie, zoon van Antiochus, Epiphanes of deurluchtige gebynaemt, ingenomen, die aldaer zijnen koninghlijken zetel plante, en hof hield. Te dier tijden was de Lib. 16.

stad

Digitized by Google

Doubd. ſtad zeer vermaert: en wort dikwils hier over in de boeken der Macchabeen gedaght. Demetrius, zijn vyand, vereerde dezelve, beneffens al haer aenkleven, aen den tempel van Jeruſalem. In deze ſtad hield *Ptolemeus Auletes*, of, zoo andere zeggen, *Filometer*, koningh van Egypten, de bruiloft van zijne dochter *Kleopatra*, met koningh *Alexander* voornoemt: op den welken *Jonathas*, gekleet in purper gewaet, de zyde des bruidegoms bekleede; maer wiert daer na, door trouloosheit van *Triton*, by de ſtedelingen gegrepen, en beneffens duizent Joden van zijn volk, die met hem ter ſtad in getreden waren, ter neer gehouwen. Een zelve ramp quam een weinigh daer na zijnen kinderen over.

1. Macchab. 5: 10, 11, 12, 13. 2. Macchab. 12.

Actor. 2: 17. d'Apoſtel Paulus, op zijne reize uit *Tyrus*, heeft deze ſtad aengedaen en bezoght, met verblijf van eenen dagh.

Akre by d'Arabieren ingenomen.

Groote verwoeſtingh, oorloghsrampen, en veranderingen, heeft Akre in verſcheide tijden geleden.

Des jaers, na de geboorte des Heilants, zes hondert zes en dertig, wiert de ſtad door d'Arabieren of Sarraçenen, onder hunnen velt-overſte *Omar*, den Kriſtenen af-genomen, die dezelve een lange wijle bezeten hebben. *Ibn tolon*, overſte of ſtede-houder van wegen d'Arabieren, deed aldaer met grooten arbeit en onkoſten een haven maken, en met een muur en keeten verſterken, na het voor-beelt van de haven van *Tyrus*; maer is heden verzant. Des jaers elf hondert en vier, of, volgens andere, elf hondert en negentien, quamen de Kriſtenen, onder gelei van *Balduwijn*, d'eerſte Kriſten koningh van Jeruſalem, beneffens de Genueſen, en een vloote van tzeventigh groote galeyen tot byſtant, de ſtad te water en te lande beleggen, en door het geduurigh beſtormen, na verloop van twintigh dagen, op voordeelige voor-waerden, niet tegenſtaende dezelve onverwinnelijk ſcheen, veroveren.

Door de Kriſtenen.

Den Genueſen, voor hunne moeite, wiert een derde gedeelte van d'inkomſte en tol der haven toe-geleit, en in de ſtad een kerke, beneffens volkomen rechts-gebiet in zeker dorp vergunt: daer en boven aen eenen iegelijk, na verdienſte, landeryen en belooningen uit-gedeilt. In dezer wijze quam Akre in handen der Kriſtenen, die ſedert groote voordeelen en winſten, door den groten koop-handel en ſchip-vaert op dezelve, daer uit getrokken, en haer met kerken en treffelijke gebouwen, na d'Europiſche wijze, verçiert hebben. Aldus nam Akre allenghs in volkrijkheit, koop-handel, en çieraedje, zoo van gemeene ſtads, als burger gebouwen, geweldigh toe: het geen voornamelijk uit het veroveren van Jeruſalem, door koning *Saladin*, ontſtont: want meeſt alle de voornaemſte inwoonders en groten dier ſtad, als ook de Ridders van Maltha, desgelijx uit verſcheide andere plaetſen van het Heilige Lant, quamen te dien tijde na Akre, als na een toevlucht en veilige ſchuil-plaetſe, af-zakken.

Des jaers elf hondert zeven en tachentigh, of, volgens Abulpharaj, twaelf hondert en vijf, trok *Saladin*, koningh van Syrie en Egypten, na het veroveren der ſtad *Tiberias*, ter belegeringh van Akre. Maer ten derden dage, wanneer hy beſtont op de ſtad ten ſtorm te trekken, traden eenige der voornaemſte inwoonders naer buiten, en quamen veiligen uittocht met lijf en goet verzoeken: het geen *Saladin* hen toeſtond: hoewel daer en boven ook keure van te blijven. Hier op dan trokken de Kriſtenen by parthyen ter ſtad uit (want te blijven waren zy niet genegen) en ſleepten al het tilbaer mede, wat zy konden mede krijgen; latende de reſt ten roof der Mahometanen over. Voorts gaf *Saladin* de ſtad zijnen zoon *Alafdal*, anders *Afdel*, over, en als ſtedehouder te beſtieren en bezitten.

Door Saladin verovert.

Na verloop van drie of vier jaren, wiert by de Kriſtenen, onder beleit van Filip Adeodat, koningh van Vrankrijk, en Richard d'eerſte, koningh van Engelant, Akre herwonnen: en bleef ſedert de ſtad een reex van hondert jaren onder gebiet der Kriſtenen.

Hier-en-tuſſchen ſtont de regering der ſtad aen geen eenigh opper-hooft of vorſt; maer veele, ten getale van negentien, voerden in dezelve de heerſchappye, en ieder over zijnen eigen landaert. Te weten, de ſtad was verdeilt in negentien deelen of wijken: en aen elk een gedeelte toe-gevoegt, om te beſtieren, zonder d'een onder den ander

ſtont: maer ieder had zijn eigen rechten en wetten en een byzonder hof of raethuis. Het eerſte was het hof der koningen van Jeruſalem, die in deze ſtad, na haere heroveringh, waren gekroont: en bezaten het zelve de koningen van Cyprus. Het tweede was van de koningen van Napels en Sicilie. Het derde van den prins van Antiochie. Het vierde van den graef van Joppe. Het vijfde van den patriarch van Jeruſalem en Joppe, en van deſſelfs ridders des Heiligen grafs. Het zeſte van den gezant des paus. Het zevende van den graef van Tripolis, van Toloufe. Het achſte van den prins van Galilea. Het negende van den Groot-meeſter der Templiers. Het tiende van den Groot-meeſter der Hoſpitalier-ridders. Het elfde van den Groot-meeſter der duitſche kruis-broeders. Het twaelfde van den Groot-meeſter der orde van S. Lazarus. Het dertiende van de republijk van Venetien. Het veertiende van de republijk van Genua. Het vijftiende van de republijk van Piſa. Het zeſtiende van de republijk van Florençe. Het zeventiende van den koningh van Armenie. Het achtiende van den prins van Tarantum, op Sicilie. Het negentiende was het hof van den hertogh van Athenen.

Voor-ſtad ver-brant. Des jaers twaelf hondert drie en tzeſtigh verſcheen *Melik Bendokdar*, anders *Bundokdar*, koningh van Egypten en Syrie, tot onder de poorte der ſtad, met een heir van twintigh duizent peerden, en leide alle de huizen en gebouwen buiten de ſtad in koolen, tot groote vervaernis voor de ſtedelingen: die des volgenden jaers, op het gerucht van het veroveren van *Ceſarea*, door den zelven *Bendokdar*, de moolentooren en kerke van S. Niklaes af-braken, uit vreeze van over-weldight te worden. Maer des jaers twaelfhondert twee en tzeventigh, den een en twintigſten van gras-maent, wiert tuſſchen *Bendokdar*, en *Hugues van Luſignan*, of *Hendrik van Luſignan*, Kriſten koningh van Jeruſalem en Cyprus, die namaels koningh van Jeruſalem te Tyrus wiert gekroont, een vrede getroffen: waer door d'inwoonders een wijle in ruſt en vrede bleven zitten.

Wanneer *Melikſeraf*, anders *Malakaſſeraf Salahôddin Chalil*, Soltan of koningh van Egypten, des jaers twaelf hondert en tnegentigh, met een tal-rijk en ſterk krijghs-heir in Syrie viel, en de voornaemſte ſteden en onderhorige lantſtreken, als *Tripolis*, *Sidon*, *Tyrus*, *Baruth*, en andere had verovert en den Kriſtenen af-handigh gemaekt, bleef alleen Akre onverovert. Na het veroveren van zoo veele plaetſen, maekte *Melikſeraf* een beſtant voor vijf jaren met de Franken of Kriſtenen, die zich meerendeels na Akre, als d'eenighſte veilige en ſterkſte verblijf-plaetſe van dien oort, met der woon begaven.

Ter zelver tijde bevonden zich in de ſtad achtien duizent beevaert-reizers, kruis-broederen genoemt, en, behalven veel anderen, veertien hondert ruiters, op onkoſten van paus Niklaes de vierde.

Deze, door mangel van betaelde ſoldye en lijf-toght, liepen ten roof buiten de ſtad op de Mahometanen, en matſten by wijle eenigen, die met koop en eetwaren van 't lant na Akre quamen, ter neer: met plegen van veele andere ongebondentheden en baldaet, en het in brant ſteken van huizen en hutten. Het welk eindelijk *Melikſeraf* dwongh tot breken des beſtants te komen.

Wel zond hy eerſt na Akre aen d'opper-hoofden, met verzoek van de plegers dezer geweldenarye over te zenden, om ter ſtraffe te ſtellen. Maer hier toe hadden de Kriſtenen geene ooren, en ſloegen hem zulx af.

Melikſeraf, zijnde hier over zeer verſtoort, trekt des jaers twaelf hondert en een en tnegentigh, vol moets en vuurs, met een heir van zeſtigh duizent ruiters en hondert en zeſtigh duizent voetknechten op, en komt de ſtad den vijfden van gras-maent belegeren. Een diepe gracht, aen de lant-zyde, wiert aenſtonts door den vyant gevult, en een gedeelte der muuren, met de zelve t'ondergraven, ter neer gevelt, en daer op een groote en zeer ſterke tooren, de *vervloekte tooren* genoemt, ingenomen. Mannelijk evenwel boden de ſtedelingen een wijle tegen-weer, en maekten des nachts weder op, het geen de vyant des daeghs verniett had. Maer eindelijk, uit onvermogen van langer weer-ſtant te bieden, gaven zy de ſtad den vierden van bloei-maent over.

Zoo Doubdan verhaelt, trokken de Mahometanen den achtienden van gras-maent gezamender hant op de ſtad ten ſtorm, en raekten op de wallen,

Digitized by Google

en van daer in de ſtad: waer door zulk een ſchrik onder de Kriſtenen ontſtont, dat zy de bol-werken verlieten, en alle na de zee-kant vluchten. Hier en tuſſchen klommen de beleggers over de muuren, vielen aller-wegen ter ſtad in, en verdelghden al, wat hen ontmoete, te vuur en te zwaerde, en maekten een yſchelijk bloet-bad. En midlerwijle andere in veel grooter getale door *den vervloekten tooren* inbraken, begaven zich de koningh en eenige grooten, ziende nu alles verlooren, door eene looze poorte uit de ſtad, en in galeyen op zee. Deſgelijx trad de patriarch in een kleine berk, dan gingh met dezelve, door den grooten toe-loop van menſchen, te gronde, en verdronk beneffens alle d'andere. Andere, door het haeſten van hol over bol in ſchuiten en booten te vallen, quamen op een zelve wijze te ſneuvelen. Zommige, hoewel in kleinen getale, die zich in de kerke begeven hadden, bleven aldaer tot des uchtens, als wanneer de *Soltan* hen vryheit gaf van uit te gaen: maer zy waeren zoo haeſt niet buiten de kerke, of de Mahometanen beſtonden op het verkrachten van hunne vrouwen toe te leggen: waer over de Kriſtenen uit vreeze zich met de vrouwen in eenen tooren begaven, met op-zet van liever te ſterven, als zich over te geven. De Mahometanen, begeerigh na den roof, belegerden den tooren, en deeden den zelven met onder-graven ter neer ſtorten: waer door alle de Kriſtenen, die op den zelven waren, van gelijken de vyanden, die rontom den zelven ſtonden, onder de puinhoopen overſtelpt en begraven wierden.

De vyanden eindelijk, zijnde meeſter der ſtad geworden, ſtaken de zelven aen vier hoeken, en in 't midden aen brant: met zulk een yzelijk gekrijt en misbaer, dat de geheele ſtad met bloet en ſchrik vervult was.

Akre verwoeſt. Dies, zoo zeker ſchrijver zeid, alle d'elementen zamen-ſpanden tot volkomen onder-gangh van deze ſtad: want d'aerde wiert met het bloet der inwoonders geverft en bemorſt. Het water verſlond hen levendigh: het vuur leide de prachtige gebouwen in d'aſſche: en de lucht, bezwalkt met damp en rook, verſtikte de ſtedelingen.

Quareſmius begroot het getal der geſneuvelden op zeſtigh duizent. Alle de klariſſen, de welke aldaer eene klooſter hadden, quamen te ſneuvelen, na zy haer zelfs eerſt, (zoo de Roomsgezinde ſchrijvers breet weten uit te meten,) op voor-gangh van d'Abdeſſe, de neuſen af-geſneden hadden, om haer by den vyant hier door onaenzienelijk te maken, en voor 't ſchofferen bevrijt te blijven: gelijk wijtloopigh verſcheide ſchrijvers, en onder andere Quareſmius voor-noemt, verhandelen.

Zoo Adrichom ſchrijft, wiert de ſtad, ten tijde van deze veroveringh, op dezer wijze verwoeſt en t'onderſte boven gekeert, dat niet een eenigh gedenk-teken is overgelaten; maer wiert, wanneer de plaetſe van de puinhoopen was gezuivert, een bequame akker en velt, om beploeght en bezaeit te worden.

Zoo andere uit Arabiſche ſchrijvers berechten, wiert de ſtad Akre te dien tijde door den boven-gemelden *Melik Bendoktar*, anders ook *Melik Bendoktar Dhahar Baibars* by d'Arabieren genoemt, koningh van Syrie en Egypten, verovert. Waer na Akre door de Kriſtenen wiert her-ingenomen; maer des jaers dertien hondert en twaelf hen door *Salahöddin Chalil Melik Aſſraf*, weder af-handigh gemaekt, die de reſt der ſtad verwoeſte, en de Franken uit Syrie verdreef. Door den naem Franken, het geen aen te merken ſtaet, worden alle Kriſtenen verſtaen: uitgezeit Grieken. Namaels wiert het ſtedeken Akre (zoo eenige willen door de Mamelukken van Egypten) van nieuws herbouwt: te weten, aen de weſt-zyde van de puinhoopen der oude ſtad: de welke in 't Arabiſch *Akka Charâb* wort genoemt, dat is, verwoeſt Akka. Gool. in Alferg. Ed. Pokok.

Eindelijk is Akre des jaers vijftien hondert en zeventien, na het t'onderbrengen der Mamelukken, door *Selim*, Turkſche keizer, neffens d'andere ſteden, onder het jok van den zelven geraekt: gelijk zy ook noch heden by zijne na-zaten bezeten wort.

De ſtad Akre was by ouds zeer ſterk, en met wonderbaere dikke muuren, poorten, toorens, grachten, en ſterke kaſteelen en bol-werken voorzien; en lagh in vorm van een drie-hoek, ſchilts- Brocard. Breid.

wijs

wijs besloten: welker twee zyden aen de middellantsche zee raekten: en de derde aen de vlakke lant-kant.

Zoo *Doubdan* in het bezichtigen heeft kunnen bespeuren, was de stad by ouds aen de lant-zyde met dobbele grachten en muuren omringt. De bolwerken en vestingen waren van buiten ter weder-zyde met gehouwen steen op-gehaelt, en voor-zien met veele ronde en vier-kante toorens van een onweergadelijke sterkte. Maer zijn heden alle verwoest en verdelght.

Volgens andere, was Akre eertijts een der grootste en sterkste steden in 't ooste. Te weten, zy was omringht aen de lant-zyde met drie ryen muuren, en twee grachten, alle met schoejingen van gehouwen steen op-gehaelt: daer men het water van de zee, en uit een kleinen vliet, die ten ooste onder voor by hare bol-werken liep, kon doen inloopen. Deze muuren waren gesterkt met weerbaere toorens: in welker eenige noch putten met zeer klaer water zijn: waer na men by trappen af-klimt.

d'Eerste muur, de welke de stad besloot, had over d'eerste gracht een bedekten wegh, die haer misschien aen de zee-zyde omringhde: waer van noch een gedeelte tamelijk in wezen wort gezien.

Akre heden een puinhoop. Heden leit d'aeloude stad Akre t'eenemael verwoest, en, om zoo te zeggen, het onderste boven gekeert: want zy is niet als een woeste hoop en mengel-klomp van bouw-stoffen, om een andere daer weder van te stichten. Dies nu de stad Akre by na niet meer is, en slechts een vlek, bewoont by Mooren, vele Joden, en eenige Griekssche en Maroniter Kristenen, die te zamen ontrent vier hondert huis-gezinnen uitmaken.

Men ziet 'er veele en zeer groote puinhoopen van zeer schoone en kostelijke gebouwen, de welke genoeghzaem d'aeloude luister, glans, heerlijkheit en pracht der stad te kennen geven. Men zeid deze puinhoopen een vergiftige lucht en damp uit-waessemen, die de vreemdelingen, zoo dra zy daer aen-komen, in ziekte doen vallen.

Monk. Op een verheven plaetse, na by zee, aen de west-zyde, vertoont haer de puinhoop van de hooft-kerke van Sint Andreas of S. Jan, de welke zeer groot en fraei van gehouwen steen, en met kunstigh overslage gewelven gesticht was. Daer staet noch een zeer hoogh en ongeschonden poortael, boven plat. Het gansch koor is ter neer-gestort, en heeft evenwel noch vijftigh schreden in de lenghte, en acht en twintigh in de breete. Deszelfs twee muuren zijn noch volkomen in wezen, tot aen de binten of zolderingh, met vijf vensters aen de eene, en drie aen d'andere zyde, gestoffeert en door-wrocht met duizenderlei loof-werk, na de Moorsche wijze, en andere bouw-kunstige çieraedjen. Men ziet noch in dezelve kerke de voet-stallen van zware ronde pylaeren, die de twee vleugelen ter zyde van het koor en den buik of middelwerk droegen; als ook brokken van de koor-muuren, ter aerde neer-gevelt. Rontom de kerke zijn van buiten boogen, en overblijfselen van gewelven: waer uit blijkt, dat zy geheel met overdekte galderyen, als een klooster, is omringht geweest. Zoo noch de meenighte der overgebleven pylaeren en gewelven uit-wijzen, schijnt deze kerke zeer veele gebouwen, zoo onder als boven gehad te hebben.

Na by deze kerke leggen zeer veele puinhoopen van de huizen en vertrekken der kerken-dienaers of geestelijken, welker gewelven en pylaeren, in grooten getale, hare oude heerlijkheit te kennen geven. Men ziet 'er trappen van groote gepolijste steenen, vervalle galderyen, en kloosters; maer zijn heden by na alle, met vuilnis en drek van geiten en bokken over-stelpt, die aldaer hunne stallingh hebben.

Van daer een weinigh meer voort te gaen, ziet men op den oever der zee, de puinhoopen van het magazijn der galeyen: welk in twee groote overwelfde vertrekken bestont, waer van noch zware en dikke pylaeren, hoewel ter aerde neer-gevelt, en geheel met ruighte bewossen, gezien worden.

Dicht daer by was het paleis en de woonplaetsen of huizen der ridders van Maltha, daer nu de zee overspoelt. Daer staet noch een dikke zware muur over-eind, van groote en zware rotssteenen op-geleit: in welker dikte een kleine deure of poorte was, die haer

uitzight

Digitized by Google

uit-zight op zee, en vertrekken in en uit had, met veele vensters: onder de welke een groot was, van vier of vijf voeten in 't vier-kant, en ontrent tien voeten van zee. Men zeid door dit venster de koningh, Groot-meester, en ridders van Maltha de vlucht namen, en op de galeyen zich redden, wanneer de stad door *Melik Seraf* verovert wiert. By na in 't midden der stad, was het paleis van den Groot-meester van Maltha, en staet noch ten halve over-eind. De muuren zijn noch alle ongeschonden, en in haer geheel, beneffens zeer veele groote zalen en hooge en laege kamers; hoewel de meeste zonder zolderingen. Men klimt in de zelve tot aen den top, by een rechte steene trap van vijftigh ongeschonde treden. De rest des paleis bestont in veele groote en schoone overwelfde zalen van over de vijftigh treden langh, met twee verdiepingen, en zware pylaeren van gehouwen steen: maer leggen nu by na alle ten gronde neer, en over-hoop gevallen. Stukken en brokken van muuren, welker steenen alle vier-kant en spits of diamants-gewijze zijn gehouwen, leggen ter aerde neergestort, van vijftien en zestien treden langh, en zijn met ruighte, doornen, en distelen begroeit. Wanneer men neerwaerts klimt by een schoone en groote steene en ongeschonde trap, en zoo breet, dat acht menschen neffens elkandere kunnen op en af-gaen, ziet men weder zeer veele schoone en groote zalen, die op dikke en zware pylaeren rusten: maer alle met drek en vuilnis opgehoopt: naerdien zy tot beesten-stallen dienen, inzonderheit van buffels.

Paleis van den Groot-meester van Maltha.

Monk.

Emir Fechrreddin had iet aen dit paleis weder begonnen te herbouwen; maer zulx is door zijnen ondergangh en doot blijven steken. Het is bezwarelijk dessels gansch bestek te kunnen kennen: want de Mooren hebben daer van een groot gedeelte af-gebroken, en dessels puinhoopen onder die van andere groote gebouwen, rontom staende, by malkanderen gesmeten.

Kerke van Johannes de Dooper.

Dicht daer by worden de puinhoopen van de kerke van S. Johannes de Dooper gezien, dewelke de kapel van den Groot-meester was, en zeer fraei schijnt geweest te zijn. Na deze puinhoopen volgen die van tien of twaelf andere kerken: als die van S. *Sabas*, S. *Thomas*, S. *Niklaes*, en andere, &c.

By na aen het einde der stad, in 't ooste, leit een andere puinhoop van eene kerke, en mede gewijd aen S. Johannes, en misschien de gene, die den bynaem van Sint Jan aen de stad Akre heeft gegeven. Dezelve was gebouwt met twee verdiepingen of zolderingen, in maniere van twee kerken, d'een boven d'andere. Welker onderste noch geheel volkomen in wezen, en zeer hoogh en fraei overwelft is, en op vele zware en dikke pylaeren rust. Het gansch gebouw is van treffelijken gehouwen steen gemaekt, en kan veele eeuwen verduuren. De roos of sluit-stuk van het gewelf, boven het groot altaer, is ront gehouwen, en als een groot bekken uit-geholt: in het welk men een hooft ziet halfrontgewijze gehouwen, dat voor het af beeltsel van het hooft van Johannes de Dooper wort gehouden; hoewel het meerendeels uitgesleten, en door de kalk en zalpeter en verrottingh opgegeten is.

Doubdan noemt deze onderste kerke een onderaertsche kerke: met byvoegen: het geen daer van over-gebleven is, op achtien zware pylaeren rust: en d'andere kerke, dewelke boven de zelve was, ter neer is gesmeten. Een weinigh meer opwaerts, na zee te gaen, vond *Doubdan* in zeker gul en vlottend zant, daer men tot de knien toe in zakt, onder de puinhoopen van een oud gebouw, (misschien van eene kerke,) een klein half gebroken gat, en in het zelve tien of twaelf dorre lijken, in de lenghte uitgestrekt. Wat nader aen de haven der stad, en op den oever der zee, staet een groote vier-kante tooren van klein belangh en sterkte: welk quansuis een kasteel verstrekt: en dicht daer by een groot en zeer oud huis, gansch van gehouwen steen gebouwt. Wel eer was dit een klooster der geestelijken van Sint Klara, de welke, in het veroveren der stad, groote martelarye, zoo de Roomsgezinden uit-schreeuwen, zou geleden hebben.

Haven.

De haven der stad is zeer groot en ruim, en leit in een diepen zee-boesem, die met een boght of booghs-gewijs inwaerts schiet, en tot drie duitsche of vijf fransche mijlen in de ronte strekt, te weten, tot aen den kaep of uit-hoek des berghs Karmels, gelegen anderhalve mijle rechts-streeks van daer.

Digitized by Google

Wel eer was deze haven een der ſchoonſte en bequaemſte van geheel Syrie, en lagh ten deele tuſſchen de wallen der ſtad, en tuſſchen het ſtrant en de zee beſlooten, en verſtrekte den ſchepen een veilige en bequame reede, tot groot gewin der ſtad. Maer namaels is dezelve verwoeſt, en de *Moely* of *Bare* bedorven, en leit nu met rotſen en klippen geſtopt en beſtuuwt.

By den ingangh der haven is de *Duän* of tol-huis: en een *Moske*, bedekt met drie dommen van loot; de welke door drie Mahometaenſche Cheiken of prieſters wort bedient. Alle beevaert-reizers, die te ſcheep gaen, of te lande treden, betalen elk ontrent twee rijxdaelders aen tol. Ter zelver plaetſe vint men een by na ontallijke meenigte van fraeie, groote, en dikke marmere pylaeren van allerhande kleuren, die langhs de aerde leggen; hoewel meeſt vermorſelt, en de helft onder de aerde, en in 't zant begraven.

Tegen over deze *Moske*, en aen den ingangh der have, op de linke hant, ſtaet een aeloud gebouw, daer koffidrank in verkocht wort: en dicht daer by een ander oud gebouw; maer fraei geſticht, het welk voor een overblijfſel van den tempel van Beelzebub wort gehouden.

Beelzebubs tempel.

Zoo Roger ſchrijft, is by den ingangh der haven, na 't zuide, eene rotſe, en op de zelve een ſtuk van eenen tempel, daer in men den afgod Beelzebub aenbad Volgens Adrichom, is in 't midden der ſtad een uitſtekende toren, die, uit oorzake hy eertijts een vermaerde kapel van Beelzebub was, (de god der vliegen,) de vliegen-tooren wiert genoemt. Maer hy ſchijnt veel meer, zoo Herold en andere gevoelen, een vuur-bæk te zijn geweeſt, die, met vuuren op den zelven, de ſchepen by donkere nachten in zee lichte, om het lant en drooghte te mijden.

Chan.

Een weinigh voorder van de *Moske* voornoemt, is een *Chan* of herberge der koop-luiden, geſticht door *Emir Fechrreddin*, in den aenvangh dezer eeuwe. Dit is 't ſchoonſte en fraeiſte gebouw van allen, en beſtaet uit een groten vierkanten tooren, en leit om-ringt of bezet met vertrekken van twee verdiepingen boven malkanderen: ten getale van vier en twintigh onder, en vier en twintigh boven. d'Onderſte zijn geſchikt tot magazijnen of pak-huizen: en d'andere tot verblijf-plaetſen der koop-luiden, zoo Venetianders, Hollanders, als Franzoiſen en andere. Het wort des nachts geſlooten. De Roomsgezinden van d'orde van S. François hebben daer een kapel, en doen 'er kerkendienſt en miſſe met groote vryheit.

Kaſteel. Roger.

Emir Fechrreddin heeft 'er ook een kaſteel doen bouwen: alwaer een *Soubachi*, met eenige *Solimans* of krijghsknechten, zijn verblijf had, om de Malteſers en anderen, het in-komen en naderen in de haven te beletten: hoewel op het zelve niet meer als vier volkonetten lagen. Wanneer *Emir* dit kaſteel deed bouwen, zond de groote Heer tot drie verſcheide malen aen den zelven, met bevel van dit begonnen werk te ſtaken, en af te breken; want hy vreeſde, dat de Malteſers zich van deze plaetſe moghten verzekeren: en hier door gelegentheit vinden, om Jeruſalem in 't kort te veroveren. Dies onaengezien voer *Emir* met zijn werk voort, tot dat het voltoit was.

Slechte huizen.

Alle d'andere huizen zijn weinigh in getal, klein en ſlecht, van d'oude puinhoopen, of van noch ſlechter ſtoffen op-geſmeten en gebouwt. Men heeft 'er geene poorte noch bruggen, of eenige andere aenzienelijke werkſtukken.

Koophandel. Roger.

Op Akre is een tamelijke groote ſchip-vaert uit Europe: want dagelix komen daer ſchepen van Venetien, Engelant, Hollant, en Vrankrijk, om koop-waren te laden, dewelke aldaer vallen, en voornamelijk in olye, katoen, buffels-vellen, ſenne-bladen, en andere diergelijke beſtaen. Volgens *Monkonys*, beſtaet de ganſche koophandel van Akre in aſſche en katoen.

Uit de ſtad Akre of Akkon, heeft d'orde der ridders van Sint Jan van Akkon haeren oorſpronghen naem.

Na 't ooſte worden noch eenige merktekenen van *Memmons* graf getoont: het welk Joſephus aen den vloet *Belus*, en den poel *Cendevia* plaetſt. Roger. lib. 2. hel. 9.

Drie hondert ſchreden buiten de ſtad, na 't weſte, is een kleine heuvel van zes of zeven vadem hoogh, die men zeit gemaekt te zijn in drie dagen, door het krijghs-heir van *Melikaſſeraf*, wanneer hy de ſtad had belegert. Op den

Digitized by Google

den zelven deed hy oorloghs-gevaerten of muur-brekers op-rechten, die steene klooten van hondert pont zwaer wierpen. Men vint 'er noch menighte in de grachten en puinhoopen.

Een vierendeel uurs van de stad is het noch vol groote keien van herden steen: met de welke men de stad beukte, uit zekere gevaerten, daer men zich te dier tijde van diende, in plaetse van geschut. Men heeft 'er eenige van acht duim in de middellijn, die ten minste hondert en vijftigh pont, en meer wegen: want een man kan dezelve naulix verroeren: niet tegenstaende zy vry ront zijn.

Vesting Bedar. Tyr. Adrich. *Bedar* is eene aeloude krijghs-vestingh, gelegen in het gebiet van *Ptolemais*, de welke *Balduwijn*, d'eerste Kristen koningh van Jerusalem, den bisschop van Bethlehem erfelijke ver-eerde; maer wiert namaels verwoest.

Roger. Een fransche halve mijle zuidwaerts van de stad Akre, vloeit een vliet of beek of revier in zee, die niet groot; maer klein en ondiep is. Hy komt uit zekere plaetse, *Sosambre* by de Mooren genoemt, in Galilea gelegen, en heeft zijnen wel of hooftbron, een vierendeel mijls van zeker dorp *Safouri*. Deze hooft-bron, *Rasel-ain* met een zelve betekenis in 't Arabisch genoemt, is een der schoonste van dien oort, en verschaft overvloedelijk water aen dezen vliet, die, ontrent hondert en vijftigh treden van zijnen oorsprongh, een koorenmoolen door kracht des strooms doet om-gaen.

Vliet Belus of Pagida. Behalve dezen stelt Roger geheel na by Akre, en Doubdan drie of vier hondert schreden van daer, aen de zelve zyde, ten zuide, een anderen kleinen vliet, dien zy beiden voor den geene houden, die by *Josephus* en *Plinius Belus*, en anders *Pagida* wort genoemt, en, volgens *Josephus*, twee stadien, een streke van twee hondert en vijftigh treden, van de stad zijnen loop had; en volgens *Plinius*, aen den voet van den bergh Karmel, uit den poel *Cendevia*, zijnen oorsprongh heeft; vloeiende door zeker zeer wonderlijk dal, van hondert ellen in 't ront.

Zoo eenige willen, zou deze vliet de stad Akre eertijts midden door-sneden hebben: het geen evenwel weinigh waerschijnelijkheits heeft: want zoo de stad zoo verre, en veel verder over den zelven by ouds was uitgestrekt en gelegen, men zou ongetwijfelt aldaer wel eenige kentekenen van haere puinhoopen zien; daer nu ter zelver plaetse niet met allen van gevonden wort.

Zoo Doubdan schrijft, loost de *Belus* zijn water in zee, ter plaetse, daer d'oude stad Akre eindighde.

Zeer berucht is de vliet *Belus* by de oude schrijvers, over het maken van glas uit dessels zavel of zant: en zou aen den zelven zoo *Plinius* schrijft, het glas allereerst gevonden zijn. Zoo ook noch de hedendaeghse schrijvers getuigen, wort van dessels zant, gemenght met zalpeter, en tzamen door kraght des vuurs gesmolten, glas zoo klaer als kristal gemaekt: want dit zant heeft een glasachtigen aert, en is eigentlijk bequaem, om glas daer van te maken. Ten welken einde by wijle, hoewel zeer zelden, eenige schepen van Italie het zelve van daer komen halen. Geest glas-zant. Roger. Doubd.

En niet tegenstaende veele schepen, te gelijk aenkomende, dit zant alles hebben weg-gehaelt, zo raekt evenwel dezelve plaetse weder vol zants: want door de wint wort ander gemeen zant van de kruinen der omgelege bergen, als met voordaght, derwaerts in dezen vliet gejaeght, en, door een zonderlinge en wonderlijke eigenschap der plaetse, aenstonts in glas of glas-zant verandert. Maer het geen noch wonderlijk schijnt; wanneer het glas, het geen van dit zant gemaekt is, ter zelver plaetse, of op den oever van dezen vliet gesmeten wort, zoo verandert het aenstonts weder in zant. Adrich.

Strabo gedenkt ook ontrent dien oort, tusschen Tyrus en Sidon, dusdanigh glas-zant; het welk ter zelver plaetse niet gesmolten wort; maer laet zich smelten, wanneer het te Sidon gebraght is. Zoo zeggen eenige, voegt hy daer by, hebben de *Sidoniers* glaszant, dat bequaem is, om gesmolten te worden. Lib. 16. p. 527.

Zoo andere schrijven, vloeit dicht by de stad Akre een vliet in zee, *Nahame* genoemt, dat is, lustig of lekker gezeit. In dezen vloeide eertijts misschien een andere vliet *Mokata* heden, en anders by ouds *Cisson*, en *Cherseus* gehe- Vliet Nahame. Philip à sanct. trin.

 ten,

Digitized by Google

ten, die zijnen loop uit den bergh Karmel misschien na Akre had; maer stort nu by den bergh Karmel, beoosten de stad Kaifas, in de middellantsche zee. Deze vlieten wierden eertijts met twee verscheide namen genoemt: te weten, d'een *Belus*, en d'ander *Pagida*.

D.S.A. Twee fransche mijlen noordwaerts van Akre, na de zyde van Tyrus, schiet een kleine vliet in zee. Van daer tot aen Tyrus heeft men heden niet merk-waerdigh, als de witte kaep, de wegh van Alexander, de put der levendige wateren, &c.

Cabo Bianco, of witte kaep. Ontrent twee mijlen ten noorde van Sint Jan van Akre, en twee en een halve zuidwaerts van Tyrus, schiet een kaep of uit-hoek in zee, by d'Italiaensche zee-luiden gemeenelijken *Cabo Bianco*, en by het Arabisch lant en zee volk, *Raiz Albeitha* genoemt, dat is, witte hooft, om desselfs witheit van verre uit zee aen te zien. Eenige verwerren t'onrecht deze kaep of uithoek, met de kaep van Karmel, in 't Arabisch *Raiz Cirmel* geheten: naerdien zy op byzondere plaetsen zijn gelegen, en met byzondere namen by de zee-luiden worden genoemt.

Wegh van Alexander. De wegh van Alexander begint ontrent twee mijlen van de witte kaep: is een heerlijk en wonderlijk werk, door bevel van koningh Alexander de Groote, in het midden van een geheel steenigen bergh of klippe of rotse, tot een halve mijle verre met de beitel gehouwen, en by na overal in vorm van een kanael of gote uitgeholt. Het is yzelijk en vervaerelijk van daer in zee te zien, die aen zijnen voet slaet; hoewel, tegen het af-vallen of struikelen, aen de zee-zyde, een zeker slagh van een staketsel van de zelve rotse is gemaekt. Volgens Monkonys, loopt deze wegh langhs een spitse uithoek, die drie of vier hondert schreden in zee schiet, en is breet genoegh voor de grootste kar.

De Françoisen, die d'Arabische woorden gebrooken uitspreken, noemen dezen wegh *Anakour*, of, volgens Monkonys, *Nakoure*: maer zijn rechte naem is *Novaquir*: het geen iet betekent, dat met de beitel en hamer uitgehouwen, gegraveert, en uitgeholt is.

Op het einde van dezen wegh komt men op een groote vlakte: in de welke, op een mijle van Tyrus, de vermaerde put der levendige wateren is.

Een halve dagh reizens van Akre, leit op den oever der zee, een dorp *Zype*, of *Zis* genoemt. Monk.

Lamberts of Lamperts kasteel, en by d'Italianen *Castel S. Lamperto*, (het welk *Masius* voor het Beevaerts Kasteel hout) leit vier mijlen noortwaerts van de stad *Ptolemais*, drie zuidwaerts van het kasteel *Sandalium*, aen den voet van den bergh *Saron*, neffens de zee: of, volgens *Ferrarius*, op een even verren afstant van zes duizent schreden tusschen beide, die het voor een aeloud stedeken van *Palestijn* hout, *Saron* genoemt. Lamberts kasteel.

De bergh *Saron* is gelegen nevens Lamberts kasteel, niet verre van zee, vier mijlen noortwaerts van *Ptolemais*, en drie zuitwaerts van Alexanders kasteel, en strekt zich met zijnen rugh tot aen de vestingh van *Indi* of *Indin*; anders het kasteel der Duitsche broederen genoemt. Andere stellen een lantstreke *Sarona*, tusschen den bergh *Tabor* en de stad *Ptolemais*, of tusschen *Thabor*, en het meir *Tiberias*. Quaresm. Bergh Saron. Ziet Ravanel 540.

De bergen langhs de geheele kust zijn zeer lustigh en vruchtbaer, en staen bewossen met allerlei slagh van boomen. Doubd.

Tusschen den bergh *Saron* en *Scandalion*, of Alexanders kasteel, wort aen zee een aeloude en sterke stad geplaetst, *Aziba* genoemt, en anders *Achazib*, en by Hieronymus *Achzif*, en namaels *Ekdippa* of *Ekdippos*. Kastel en Baurtrand houden deze stad voor het kasteel *Lamperto*: Masius en Niger voor *Scandarion*, of Alexanders kasteel. Stad Aziba.

Sandalium, *Scandaion*, en *Scandalion*, alzoo gemeenelijken genoemt, en in 't Nederduitsch Alexanders kasteel, was eertijts een zeer vast kasteel, en wiert gesticht door *Alexander de Groote*, koningh van Macedonie, in het belegeren van Tyrus, op een enghte of uithoek aen zee, neffens een klaren en heilzamen bron, en na zijnen naem *Alexandrion* of *Alexandrium* genoemt. Maer het gemeen volk daer te lande, dat *Alexander* in 't Arabisch *Schandar* of *Iskander*, en *Alexandrium Scandarium* uitspreekt, heeft het wel-klankshalve, met de *r* in *l* te veranderen, *Scandalion*, en *Scandalium*: en andere noch meer gebroken Sandalium.

Digitized by Google

broken *Sandalido*, en *Laudaleon* genoemt.

Het is gelegen drie mijlen noortwaerts van Lamberts kasteel, en den bergh *Saron*, een mijle zuidwaerts van de put of bron der levendige, en een groote mijle van de stad Tyrus.

Het wiert door *Pompeus*, wanneer hy zich meester van Syrie en Fenicie had gemaekt, verdelght en verwoest.

Doubd. Des jaers elf hondert en zeventien heeft *Balduwijn*, d'eerste Kristen koningh van Jerusalem, wanneer deez ook Tyrus wilde veroveren, dit zelfste verwoest of vervallen kasteel doen heropbouwen, en eenigen zijner edelen dat in bezit gegeven, om zich daer van tot een bescherm en vry-plaetse te dienen: gelijk het namaels altijt een sterk en veiligh vertrek voor de Kristenen is geweest, zoo langh zy het Hilige Lant bezaten. Maer heden leit dit kasteel verwoest, en is verdelght en vernielt.

De lantstreke om en by is zeer lustigh gras en kooren-rijk, geeft vijg en olijfboomen, en allerlei slagh van vruchten. Zy wort bevochtight door veele beeken en bronnen.

Niet verre van daer, ziet men op het strant een vierkanten tooren, *Nacora* by de Mooren genoemt, die in den aenvangh dezer eeuwe door de Turken wiert gebouwt, tot af-weeringh der zee-roovers, en bevrydingh van het strant. Kootw.

Men ziet 'er niet, als eenige puinhoopen van stukken van muuren van gehouwen steen, die genoeghzaem hare sterkte en aeloutheit te kennen geven: daer de zee by hoogh-gety in en tegen aen spoelt. Doubd.

Tot beveilingh der zee-kuste staet op een af-stant van twee duizent schreden een klein, maer wel gemaekte wacht-tooren; dan dezelve wort slecht onderhouden en bewaert.

Put der levendige wateren.

Adrich. NEffens den wegh, die na Tyrus loopt, of op het ingaen van een groote vlakte of beemt, en aen het einde van den wegh *Anakour*, of *Novaquir*, drie of vijf hondert schreden, of een boogh-scheut van den oever der zee, en ontrent een halve mijle zuidwaerts van Tyrus, en een geheele noortwaerts van het kasteel *Sandalium*, leit een groote water-put, de welke meest alle de schrijvers voor de born-put der levendige wateren van Salomon houden, en hy in in zijn Hooge-liet gedenkt: waerom zy ook gemenelijk de put en hof-bron van Salomon wort genoemt, (als of deze vorst dezelve, tot behoef der stad Tyrus, had doen maken:) maer heden by eenigen in 't Arabisch *Raseline*, dat eigentlijk hooft-bron is gezeit. Zy is een piek of vijftien ellen hoogh boven den beemt of gront verheven; waer na toe men aen den zeekant, na de zyde van Tyrus, by steene trappen op-klimt, die by na alle gesloopt, en met distelen en doornen begroeit zijn: hoewel zoo breet en gemakkelijk van opgangh, dat men te peerde daer by op kan stijgen. Gekomen om hoogh, ziet men in 't midden van eene vlakte of pleyn, gemaekt van çement en kleine keisteenen, een groote achthoekige put van ontrent vijftien of zestien treden in 't kruis, en ieder zyde van tien schreden langh.

(Margin: Roger. Doubd. — Cap. 4. 14.)

Volgens andere, is deze put als een rondeel en groote tooren, van buiten vier-kant, en heeft tnegentigh schreden in den omtrek: en ieder zyde van het vier-kant des toorens, vijftien vadem in de breete. De steenen van dezen tooren, die den zelven besluiten, en het water hoogh genoegh doen oprijzen, om na Tyrus te kunnen loopen, zijn dier wijze te zamen gevoeght, gemetst en bestreken, dat men niet herders zou kunnen hebben, en houden het water dicht beslooten, zonder door te lekken of zyperen, ja schijnen zy niet meer, als een eenigen steen te maken: want het geen hen te zamen, en den een aen den anderen voeght, is geheel en al tot steen geworden. Zy is tot boven toe zoo vol water, dat men het zelve met de hant kan uitscheppen: hoewel men voorzightigh moet te werk gaen, om niet daer in te vallen, naerdien zy met geene rant of boort rontom is opgehaelt. Zy is zeer diep; maer niet grondeloos, gelijk de nabuuren en eenige reizers hebben berecht, die in de zelve geen Monk. D.S.A.

gront konden peylen. Het water van deze put is zeer schoon, klaer, licht, en aengenaem te drinken, en in zulken overvloet, dat het zich door twee kanalen of gooten snel ontlooft: d'een ftrekt na den zee-kant, die eenige koren-meulens doet omgaen, en met groot geraes in zee ftort. d'Andere goot is daer tegen over, boven een groote waterleidingh, van gehouwen fteen zeer fraei opgehaelt, en net gemetfelt, lang ontrent twee hondert treden, en breet drie voet. Door deze loopt het water na twee andere kleinder putten; hoewel ook van gehouwen fteenen in 't vierkant gefticht: en niet minder vol treffelijk en klaer water, als de groote: het welk zich door vele andere kleine kanalen in de beemden verfpreit, en tuinen en akkers, door middel van kleine grippen, die d'inwoonders ieder in zijn lant maken, bevochtigt, tot groote vruchtbaerheit des aedrtrijks. Zoo andere fchrijven, ontlooft deze groote put haer water aen d'eene zyde door een gat; waer door zy vijf kooren-meulens doet omgaen: en aen d'andere zyde ftort zy haer water op den bodem van een beemt: alwaer zy haer verdeilt in vele fcheuten, en vet en vruchtbaer lant bevochtigt: daer eertijts de tuinen van Tyrus waren. Komende daer na haer weder te vereenigen tot eene fcheute, loopt zy na den oever der zee, en ontlooft haer in de zelve. Deze twee kleine putten, zijn niet boven de twee ellen diep: en maken de twee flechts een eenige, ontloozende d'een haer in d'andere. Zy worden niet alleenlijk met het water van de gemelde eerfte put opgevult: maer ook door veel andere bronnen, die ter zelver plaetfe ontfpringen, en de tuinen, hoven, en beemden bevochtigen. Daer is infgelijx een vierde put, welker water laegh is, en niet fchijnt uit te vloeien.

D.S.A.

¶ Dan niet tegenftaende het water zeer fnel uit de groote put in zijne kanael loopt; zoo doet evenwel de groote van de bak, daer het in is, het zelve fchijnen als ftil te ftaen, en zich niet te bewegen.

Het water liep ook eertijts neerwaerts door twee zeer fchoone fteene waterleidingen, de welke het tot aen Tyrus braghten: waer van men noch genoechzame grote overblijffelen ziet.

Dicht by de groote put is een bak, gemaekt van zeer fchoonen gehouwen fteen, daer de Turken, in het voorby reizen, in-fpringen, om zich te waffchen, met betrouwen van zich door dit middel van zonden te reinigen.

Rontom deze plaetfe ziet men puinhoopen of kentekenen van verfcheide oude gebouwen, die voor overblijffelen van Salomons gebouwen worden gehouden: waer uit eenige willen oordeelen, dat dezelve by ouds een koninghlijke luft-plaetfe en vertrek was: gelijk zulx genoeghzaem (voegen zy daer by) een tuin uitwijft, die noch heden dicht daer by wort gezien. Dezelve tuin begrijpt ontrent vijf en twintig roeden in 't vierkant, en leit befllooten binnen wallen en befchoejingen van gehouwen fteen, en met vaft metfelwerk opgehaelt. Maer aen de noortzyde is flechts een omtrek van een kleine gracht, met een ftaketfel van groen loof. Roger.

Wyders, uit oorzake deze tuin aen de weft-zyde zeer na aen zee leit, en de zee-wint dezelve vei-light zou fchenden en vernielen, zoo heeft men, tuffchen de tuin en zee, een bergh van aerde op-geworpen, zoo langh als de tuin breet is, om haer te befchutten.

Men zeid ten tijde van Salomon deze plaetfe met zeltzame, dierbare en fpeceryachtige plantfoenen vervult was: hoewel men daer heden niet anders vind, als in gemeene tuinen.

Behalven de groote put voornoemt, dewelke alleenlijk de halve tuin bevochtight, uit oorzake zy ten deele te laeg leit, is 'er een kanael van twee voeten in 't vier-kant, die op muuren en boogen van gehouwen fteen ruft: waer door het water, dat uit den bergh Liban komt, zijnen loop neemt. Deze is een der fchoonfte kanalen of waterleidingen, die in 't oofte aen dien oort kan gevonden worden. Het water loopt niet uit deze putten, 't en zy het tot boven om hoogh gekomen is. Roger.

Buiten deze tuin ftaet aen de noortzyde een boom, die by d'Arabieren *Giumetz*, en anders by de Griekfche en Latijnfche fchrijvers *Sycomorus* wort genoemt. Ontrent twee mijlen van dezen boom, na 't oofte, leggen drie fchoone dorpen, een kleine halve mijle van elkanderen, in een zeer vruchtbare lantftreke. d'Inwoonders zijn Mooren en Joden.

Zie befchrijving van Afrika, Pag. 95. Roger.

Vol-

Digitized by Google

Sanut. Volgens overleveringh, zou de Heilant, wanneer hy door de lantstreken van Tyrus en Sidon voorby deze plaetse trok, aen deze putten, vermoeit door de reize, zich uitgerust hebben. Het geen, voeght *Quaresmius* daer by, schijn van bewijs heeft: dewijl de reizers gemeenelijk, van wegen het gerijf des waters, aen deze putten zich verlustigen en uit-rusten.

Aengezien dan zekerlijk, naer luit van het Nieu Verbont, Kristus dezen oort is door-getrokken, en niet in de stad trad, om den Joden geene ergernis te geven, uit oorzake zy heidensch was, zoo is zeer bewijselijk, dat hy zich aen dezen bron of put, met zijne jongeren heeft vertrokken, en daer uit gedronken.

Zoo *Quaresmius* hier by voeght, en als oogh-getuige heeft aengemerkt, is de plaetse, daer deze put is, een ruime, vruchtbaere, en schoone vlakte, beplant met boomen, en bebouwt met moes-tuinen: alwaer eenige hoolen zijn: waer in misschien eertijts eenige van de gemelde putten waeren, die door onachtzaemheit der lant-luiden vernielt zijn. Men ziet 'er heden slechts twee putten, als vijvers: een beneden op het vlak: en d'andere boven op den heuvel, die schoonder en grooter is: alwaer een huis en moolen staet.

Wel zijn de water-leidingen of kanalen groot en vele in getale; maer nu meerendeels vergaen en vernielt. Eertijts, zoo men zeid, wierden deze wateren door dezelve niet alleenlijk tot aen Tyrus; maer ook tot aen Sidon gebraght: maer heden reiken zy tot aen geene van beide steden, en loopen door de naby-gelegen velden, en in zee. Dus verre Quaresmius.

Titelman in Cant. Zoo eenige willen, zou *Alexander de Groote*, wanneer hy Tyrus belegert had, deze putten doen stichten hebben: de welke daer na door *Balduwijn*, eerste Kristen koningh van Jerusalem, weder op-gemaekt en herbouwt zijn geworden.

Wort getwijfelt of deze put Salomons Born-put zy. Niet tegenstaende de boven-gemelde groote put, by meest alle d'oosterlingen, volgens een oude overleveringh, voor Salomons born-put der levendige wateren wort gehouden: zoo trekken andere de zaeke niet t'onrecht in twijfel: naerdien men geene waerschijnelijke reden zou kunnen by brengen: waerom Salomon in een uitheemsch gewest, als het welk dat van Tyrus in *Fenicie* was, en te dier tijde onder koningh *Hiram* stond, tot gerijf en behoef van een stad, de welke onder hem niet behoorde, deze putten zou doen maken hebben. Het zelfste kan op de gebouwen, welker puinhoopen noch gezien worden, en op de tuin of hof gepast worden. Daer en boven, indien *Alexander de Groote* dezelve putten heeft doen maken, zoo kan Salomon op deze putten niet gemeent hebben: naerdien Alexander een langen tijt na Salomon heeft geleeft.

Ook vint men geene scheute of water-leidingh, de welke van den bergh Liban na deze putten strekt: want zy worden in het Hooge-liet gezeit van den Liban te vloeien. En om het water door een onderaertsche kanael aen de zelve mede te deelen, en toe te brengen, is de wijte en lant-streke tusschen beide wat te groot: naerdien het water op zulk een langen wegh van over de acht of negen mijlen ongetwijfelt zou verloopen, ophouden en verdwijnen.

Dan op d'eerste tegenstellingh geven eenige tot antwoort: dat deze put Salomons put is genoemt, niet als of hy haer stichter was: maer uit oorzake hy dezelve met verwonderingh had geprezen: en wanneer men dezelve Salomons put noemt, is even zoo veel, als of men zeide: de put, waer van Salomon in zijn Hooge-liet spreekt.

De tweede tegenwerpingh wort wederleit met te zeggen, dat alrede van over-ouds aldaer een zekere groote bron en put uit de natuur was geweest: welker water, door het uit-springen met groot gewelt, Alexander had bewoogen een koninghlijk werk-stuk aldaer, tot gerijf des lants, te maken. Derhalven heeft misschien Salomon op d'eerste natuurlijke put gezien. Osm. Damian Hortulan. lib. 3.

De derde tegenstellingh wort wederleit, met het by-brengen van verscheide andere stroomen en fonteynen, die voor eenen tijt een stukweeghs onder d'aerde duiken, en daer na weder boven komen, en met grooter vaert vloeien: als onder andere, om veele andere voor-by te gaen, aen den

Jordaen

Jordaen is te bespeuren, die een wijle zich onder d'aerde verberght, en daer na weder te voorschijn komt.

Daer en boven beveſtigen, zoo Doubdan betuight, de kentekenen en puinhoopen der oude gebouwen en de hof of tuin voornoemt niet weinigh het gemeen gevoelen, en d'oude overleveringh: naerdien dezelve, zoo d'overleveringh hout, voor overblijfſelen van Salomons werken worden gehouden: die van deze plaetſe een luſthof had doen maken: even eens als na by Bethlehem, aen den bezegelden bron en beſlooten hof. Ook zijn miſſchien, gelijk Doubdan voor waerſchijnelijk hout, de twee kleine putten, die een weinigh van de groote af-leggen, de fonteyn of bron, dien de zelve koning hof-bron of hof-fonteyne noemt: naerdien zy veel meer, om haer ondiepte, de hoedanigheit en eigenſchap van een fonteyne of bron, als van een put hebben: hoewel de meeſten den hof-bron tuſſchen den bergh Liban en Tripolis ſtellen. Gelijk ter zijner plaetſe zal gezeid worden.

Roger. Een kleine mijle van zee, tuſſchen de witte kaep, en de ſtad Tyrus, leit een zeker vlek: het welk *Roger* voor *Giskala*, een aeloude ſtad van Galilea, wil gehouden hebben. *Giskala* was by ouds volkrijk, en met ſterke muuren en poorten voorzien; maer wiert ten tijde van keizer *Veſpaſiaen*, door de gebuur-volken, als Gadarenen, Gabaragenen en Tyriers verovert, en in koolen geleit en verdelght; hoewel namaels, op bevel van Joſephus, de hiſtori-ſchrijver en lant-vooght van Galilea, door zekeren oproerigen en godloozen Johannes, zoon van *Levia*, herbout en met wallen omringht. Ter oorzake van het muiten, hebben de krijghs-knechten van den zelven Joſephus de ſtad verdelght: maer is namaels, by overgift, door keizer *Titus* ingenomen. Zy wort by Joſephus op veele plaetſen gedaght.

Drie mijlen van Tyrus leit op den oever der zee, naby de witte kaep, een gehucht, welk eertijts een ſtad des ſtams van *Aſer* was: by het welk op eenen bergh, die een zeer hoogen en moeielijken op-gangh heeft, een tooren ſtaet: daer op tot bezettingh een rot Janitzaren leit, om de ridders van Maltha het landen te beletten, en d'Arabieren in toom te houden: die gewoonelijken op deze plaetſen komen rooven en ſtroopen. Ieder menſch, 't zy Kriſten of Jood, als ook een vrachtbeeſt, moet aldaer een gulden aen tol betalen. Roger. Monk.

Het lant om en by is boſchrijk. Van Salomons water-putten tot aen Tyrus, groeien meenighten van witte moerbeziën-boomen.

De ſtad *Tyrus*.

Benamingh. **T***Yrus* (alzoo gemeenelijk in het Griekſch en Latijn by de ſchrijvers, en in 't Nieu Verbont geheeten,) wort in 't Oud Verbont op Hebreeuſch en Syriſch eigentlijk *Tzor*, of *Tſor*, en ook *Sor* of *Zor*, en noch heden by d'Arabieren *Sor* en *Sour*, en anders door-gaens *Suri* en *Sur* genoemt: van welk Hebreeuſch woort *Zor* ook de naem *Syrie* of *Sourie*, zoo eenige willen, geſmeet is.

d'Oude Romainen noemden Tyrus *Sarra*, als *Gellius*, *Feſtus*, *Paulus*, en andere ſchrijvers getuigen. Volgens zekeren ouden uitlegger, over den poeët *Virgilius*, zou Tyrus *Sarra* zijn genoemt, na zekere viſch, die aldaer overvloedelijk valt, en by d'inwoonders in hunne tale *Sar* was geheten: hoewel de viſch *Sar*, van waer *Sarra*, by geene ſchrijvers wort gedaght: dies dit beuzelzinnigh ſchijnt te zijn. Maer gelijk de naem Tyrus uit het Hebreeuſch *Tzor* of *Zor*, alzoo is ongetwijfelt ook de naem *Sarra* uit het zelve geſmeet: in welk de Grieken de letter צ *Tſade*, die van een middelbaer geluit is, tuſſchen *T.* en *S.*, in *T.* en d'oude Romainen in *S.* verandert hebben. *Origenes* leit t'onrecht *Tyrus*, jager of jaght uit: naerdien Sidon veel meer die betekenis heeft. Maer eigentlijk betekent *Tſor* of *Tzor* by de Hebreen, en in het Feniciſch een ſteenrotſe of klip-eilant: gelijk de plaetſe zelf, eer de ſtad op dezelve geſticht wiert, zoodanigh was, en ook *Tſor* genoemt. Servius.

Tyrus was voorheenen de grootſte, ſterkſte,

Digitized by Google

sterkste, en hooft-stad van geheel *Fenicie*, heerschter der zee, zee-steiger des geheelen aertbodems, en zeer beroemt door haren koop-handel, rijkdom, en volkrijkheit: gelijk zulx niet alleen de wereltlijke boeken; maer ook de Schrift zelf op veele plaetse getuight, dewelke haer met veele roem en eertijtelen gedenkt.

Cap. 9: 29. Cap. 23. 4: 14. 2. Sam. 24: 7. Van wegen haere aeloude sterkte, wort zy by *Josua* de vaste stad *Tzor* of *Tyrus* genoemt: en by *Esaias*, de vestingh der zee; van gelijken by *Samuel* de vestingh van *Tyrus*. Het zelfste is ook uit Ezech. 26: 17. en Zacharias 9: 3. te bespeuren. Hoewel *Bochart*, by Josua, door den naem van de vaste stad *Tzor*, niet dit Tyrus, op een eilant gelegen, wil verstaen hebben: maer een ander, *Paletyrus* in 't Grieksch, dat is, oud Tyrus, genoemt, en op 't vast lant gelegen. Paletyrus. Strabo. Scyl. Te weten, dertigh stadien van Tyrus, en twee van de zee, na 't ooste, beneden de Tyrier bergen, lag voorhenen op 't vast lant een aeloude stad *Paletyrus*, of oud Tyrus geheten, en gesticht twee hondert jaren voor deze stad Tyrus, op het eilant gelegen. Dies was zy veel ouder als Tyrus: gelijk zulx ook de naem duidelijken uitwijst. Derhalve, zoo *Bochart* zeid, moet nootwendig *Paletyrus* de stad zijn, dewelke by Josua onder den naem van de vaste stad *Tzor* of Tyrus wort gedaght, en tot grens-pael des erf-deels van *Aser*, niet verre van *Sidon*, wort gestelt: want ten tijde van de verdeilingh des lants Kanaan was *Paletyrus* al gesticht; maer Tyrus noch toen niet. Het welk met groote waerschijnelijkheit van *Bochart* gesproken is, indien men de Sidoniers tot stichters der stad Tyrus stelt, en niet *Tyras*, zevende zoon van *Jafet*, en *Noachs* neve. Stichtingh. Te weten, Tyrus wort gezeit gesticht te zijn door de Sydoniers, ten tijden des Trojaenschen oorloghs, op het jaer na de scheppingh der werelt twee duizent twee hondert en acht: een jaer, volgens *Justinus*, of vijf en tzestigh, volgens Joh. Kapel, voor de verwoestingh van Troje: of, na *Josephus* verklaringh, twee hondert en veertigh jaren voor den gront-slagh van Salomons tempels: wanneer de Sidoniers, door den grooten overlast des koninghs van *Askalon*, die hen overwonnen had, met schepen in zee staken, en ter plaetse van Tyrus landen, om aldaer voor het rooven en stroopen bevrijt te zijn, en een veilige woon-plaetse te hebben. Waerom Tyrus by Esaias de dochter van Sidon wort genoemt. Cap. 23: 12.

Maer volgens overleveringh der ouden, en *Berosus*, is Tyrus door *Tyras*, zevende zoon van *Jafet*, en *Noachs* neve, een weinigh na den water-vloet gesticht, en ook na den zelven alzoo genoemt. Adricn. Salian. Dies andere het stichten van Tyrus, door de Sidoniers, op haer her-opbouwingh en hermakingh duiden: en wort hierom Tyrus alleenlijk de dochter en kolonye van Sidon genoemt: gelijk ten tegendeele die machtige aeloude stad van Karthago in Afrika, door de Tyriers gesticht, een kolonye der Tyriers was.

Quintus Curtius stelt *Agenor*, koningh van Fenicie, tot stichter der stad: hoewel die, zoo *Tyras* stichter van Tyrus was, veel meer een her-opbouwer of vergrooter van Tyrus te noemen is, als stichter: naerdien hy een lange wijle na *Noachs* kinderen gebooren wiert: 't en zy men door Tyrus, gesticht door *Tyras*, *Paletyrus* wil verstaen. Het geen wel het waerschijnelijkste is.

Tyrus is gelegen zuidwaerts van Sidon twee hondert stadien, volgens *Strabo*, of zes, en noortwaerts, acht mijlen van Akre, en een kleine van de Put der levendige wateren, op de noorder breete van drie en dertigh graden, en twintigh minuiten. Gelegentheit.

Tyrus was kringhs-wijze of in een ronde gestalte op een zeer herde steen-rotse of klippe gebouwt, en eertijts, zoo *Strabo* en andere Grieksche en Latijnsche schrijvers getuigen, een eilant, ook Tyrus of *Tzor* genoemt: het welk van de lant-zyde geenen toegang had; maer lagh vier stadien, volgens *Quintus Kurtius*, en zeven hondert schreden, volgens *Plinius* en *Hieronymus*, door d'openbare zee, van het vaste lant afgescheiden, en wiert rontom met zee-baren en klippen omringt. Waer over te recht de profeet Ezechiel schrijft: dat de lantpalen van Tyrus in 't hertje of midden der zeen gestelt zijn, dat is, aen den ingangh der zee: hoewel andere deze woorden op haeren geweldigen maght en koop-handel ter zee duiden. Hierom wort ook Tyrus, by den profeet Esaias, door den naem van eilant te Cap. 27: 4. 25: 26. en 28: 5. 2: 8. Cap. 27: 3. Cap. 23: 2.

N kennen

Bayerische Staatsbibliothek München

Digitized by Google

Nonn. lib. 40. Dionis. kennen gegeven. Wyders, dit eilant of rotse, op welk de stad Tyrus is gesticht, hebben de ouden met het bloet van eenen arent, die uit de lucht quam vallen, en Neptuin ter eere op het zelve geslaght wiert, ingewijd. Maer namaels is het eilant Tzor, of Tyrus, ten ooste aen het vast lant gehecht, en van een eilant tot een hangend eilant gemaekt, gelijk het noch heden wort gezien: te weten, met het inwerpen van veele dijkken en dammen, in d'enghte tusschen beide: eerst door arbeit van *Nabuchodonosor*, koningh der Chaldeen: en daer na door *Alexander de Groote*, koningh van Macedonie, om de stad des te beter te veroveren.

Adrich. Tyr. Maer deze toegangh van de lant-zyde af, wiens breete op een steen-werp wort begroot, is daer na met een vierdobbele zeer sterke en hooge muur van vijf en twintigh voet dik beslooten, en daer en boven met een vaste poorte, en twaelf zeer sterke en ongemeene hoge torens, in plaetse van bol-werken, by na nessens elkanderen, omringht.

Aen dit weerbaer gebouw lagh ten zuide, op eene rotse en zee-hooft, een kasteel gehecht, en gesterkt met onwinbaere bol-werken en toorens, en verçiert met prachtige paleizen.

d'Arabische histori-schrijver Abulpharaj gelijkt de stad Tyrus by een hant in zee gelegen, wiens arm na het vast lant strekt, en op beide zyde met de zee bespoelt wort. Heden leit Tyrus zeven of acht hondert treden zeewaerts in: waer na toe men over een dijk van vijftigh treden breet (of ruim zes hondert, volgens Kootwijk,) hene gaet: dewelke van het vast lant na de stad strekt, en ter weder-zyde met de zee bekabbelt wort. Roger.

Aen den zee-kant was by ouds de stad rontom met twee muuren, en zeer sterke poorten en toorens van een behoorelijke hooghte, en af-stant van elkanderen, omringht: waer onder de geene, die aen d'ooster poorte stont, als ook die de groene tooren, en de tooren van Tanarie wiert genoemt, boven andere uitstaken. Hieronym. over Ezech. 26:27.

Doubd. Aen de noort-zyde, binnen de wallen der stad, was een zeer treffelijke en veilige haven, tusschen twee toorens in beslooten: maer is heden geheel vernielt, en vol zant-banken en dikke en groote klippen, (zoo boven als onder water,) die zeer verre in zee strekken, tot merkelijk groot gevaer voor de schepen, dewelke des nachts daer voor-by komen.

Strabo geeft aen Tyrus twee havenen, een besloote, en een ope; dewelke d'Egyptische wiert genoemt. Gelijk noch heden, zoo *Roger* schrijft, Tyrus twee der veilighste en schoonste havenen van 't ooste heeft.

De stad zelf was by ouds met prachtige marmere pylaeren en pyramiden: desgelijx met stads en burger-gebouwen wonderlijk van binnen uitgestreken en verçiert: waerom ook de profeet Ezechiel haer te recht den eertijtel van volmaekte çieraet toeschrijft. Cap. 27.

Zoo *Strabo* schrijft, wierden de huizen van Tyrus hooger gezeid te zijn, als die van Rome. Daer worden noch heden zeer veele puinhoopen, tuightekenen van haeren aelouden glans en luister, gezien.

Men ziet 'er noch een gedeelte van een kasteel, en eenige groote stukken van muuren, als ook van desselfs torens, bol-werken en vestingen, van treffelijken gehouwen steen van over de zes en acht voet dik: en daer onder vermenght en ter aerde neergevelt, zeer schoone pylaeren van marmer en porfyr-steen: beneffens vele gewelven en boogen; hoewel half onder vuilnis en ruigte begraven. *Surius* zagh 'er, onder andere, een pylaer van porfyr-steen: wiens een stuk tien schreden langh, en over de zes vadem dik was. De zee slaet tegen de puinhoopen aen, dewelke zeer laegh leggen: gelijk ook de geheele stad was gelegen. Doubd.

Wyders, zoo rijk, prachtigh, en çierlijk eertijts de stad Tyrus was, zoo verarmt, verlaeght, en verwoest is zy heden: want zy is nu niet als een mengel-klomp van steen-hoopen op elkanderen gelegen en gestapelt. Men had 'er des jaers zestien hondert acht en zestigh, niet als een onsterk kasteel, tot beschermingh der haven, twee of drie verlate huizen, en zeven of acht vervalle gebouwen of puinhoopen, in de welke voor weinigh jaren eenige arme lant-luiden hun verblijf quamen nemen: als ook eenige gewelven en water-bakken: beneffens een brok van een muur der groote kerke, de welke noch

noch over-eind ſtaet; maer ten val nijght. In dezelve vertoont haer een dobbele marmere kolom uit eenen ſteen gehouwen, langh vijf en dertigh voet.

Tyrus heden vervallen.

Zoo *Monkonys* getuight, die mede voor weinigh jaren deze plaetſe bezichtighde, heeft Tyrus niet boven vijftien of twintigh huizen van ſteen in de zon-gebakken. Is onbemuurt en ganſch onder 't zant, door de zee opgeworpen, bedolven. Men ziet'er niet een eenigh overblijffel der aeloude ſtad: als ſlechts een weinigh muurs van eene kerke: in welker midden een zeer fraeie kolom van zekere ſteenen leit, die men zeid gegooten te zijn: beſtaende uit twee ronde, en een drie-hoekige. d'Inwoonders zijn Turken en Mooren, en eenige weinige Jooden: maer geene Kriſtenen.

Ten tijde der regeeringh van *Emir Fechrreddrin*, had zijn broeder *Emir Jounes*, die heer van Tyrus was, aldaer zijn verblijf, en een treffelijk huis doen bouwen.

De koop-handel begon te dier tijde daer weder te wakkeren, uit oorzake van de veiligheit en wel-gelegentheit der havenen.

De ridders van Maltha, die op de middellantſche zee kapen, quamen zich daer ververſchen, en de Turken en goederen, die zy op zee genomen hadden, aen de Mooren verhandelen.

Aeloude vermaertheit.

Zoo *Plinius* en *Hieronymus* getuigen, beſtont voor-heenen de ganſche edel, vermaertheit en beroemtheit der ſtad in zee-ſlekken en purper: want de meeſte inwoonders wiſten met het roode zap van d'opgeſneden zee-ſlekken, die onder het eilant in meenighte hielden, zeer kunſtigh alle ſtoffen en kleeden, purper, of ſcharlaken-root te verruwen: waer van namaels die treffelijke en uitſtekende kleure, na den ouden en nieuwen naem der ſtad, *Tyriſch* en *Sarraniſch* purper by de Latijnen is genoemt. Ook ſchijnt van *Sarra*, d'oude naem der ſtad, de naem *Scarlacken* in 't Nederduitſch, als of men *Sarlaken* zeide, geſmeet en herkomſtigh te zijn: want d'Arabieren of Syriers zeggen, in plaets van *San*, *Scan*: en op een gelijke wijze, voor *Sar*, *Scar*. Behalven de kunſt van purperverruwe te bereiden, waren de Tyriers ook uitſtekende werk-luiden in hout en ſteen op den Liban te houwen.

Zy waren ook zeer bedreven in de zee-vaert en zee-ſtrijt, en van ouds daer over beroemt: waerom zy ook door Salomon tot zee-bontgenooten wierden verzoght: gelijk deez ook zich niet alleenlijk in den tempelbouw; maer in de ſchip-vaert op Ofir, om gout te halen, van hen diende. Ezech. 27: 8, 9. 1. Reg. 9: 27. 2. Paral. 8: 8.

Op Tyrus was by ouds, uit alle geweſten des werelts, een geduurige en groote ſchip-vaert: en aldaer de ſtapel van alle dierbare koop-waren, die derwaerts in groote meenighte, en van daer weder na andere verre geleg e landen uit-gevoert wierden. In Tyrus quamen byna alle volken ter merkt, en koop-handel drijven: gelijk de profeten Eſaias en Ezechiël in 't breede ontvouwen. Hier door bezat Tyrus groote rijkdommen, meenighte van inwoonders, en den overvloet aller dingen. Cap. 23. Cap. 26: 27.

In 't kort: zoo men op de oude ſterkte van Tyrus wil zien, zy was veel meer een kaſteel, als ſtad te noemen: zoo op den koophandel, een merkt der gehele werelt: zoo op haren pracht en glorye: zy blonk met een koninghlijke majeſteit, en munte, als koningin boven andere ſteden uit: zoo op haeren rijkdom, pracht, en overdaet, Tyrus verdiende veel meer den naem van eene werelt, als ſtad.

Tyriers en Joden vyanden.

De Tyriers en Hebreen of Jooden onderhielden, ten tijde van de koningen *Hiram*, *David*, en *Salomon*, onder elkanderen groote vrient- en bontgenootſchap, na den voorgangh dier koningen: niet tegenſtaende zy grootelix in gods-dienſt verſchilden. Maer namaels wierden de Tyriers vyanden van Gods volk, en rechten t'effens met andere heidenen een eet-geſpan tegen hen op, en juighten over de verwoeſtingh van Jeruſalem, (zoo de profeet Ezechiël getuight): niet tegenſtaende voor het belegh van Jeruſalem, de koningh van Tyrus, en andere gebuurkoningen, aen *Sedecias*, koningh van Juda, gezanten hadden gezonden, om met hem tegen koningh *Nebukadnezar*, als een algemeene vyant, een verbont op te rechten. Pſal. 83: 8. 26: 2. Jerem. 13.

De Tyriers handelden ook zeer verachtelijken en wreet de Joden, als Joël

Digitized by Google

Cap. 3. v. 3, 4, 5, 6. en Amos duidelijken verhalen. Maer na de wederkomste des Joodschen
Cap. 1. 9. volks, uit de Babyloonsche gevangenis, schijnen de Tyriers weder met hen in vrede geleeft te hebben, naerdien zy
Esdr. 3. 7. *Zorobabel*, velt-heer der Joden, tot her-opbouwingh des tempels te Jeru-
2. Esdr. 28. salem, cederen-hout, op bevel van koningh *Kores*, toe-zonden.

Nehem. 13: 16. Desgelijx woonden de Tyriers, ten tijde van Nehemia, te Jerusalem, en verkochten aen de Joden, zelf op den zabbath, visch en allerleie andere koop- en eet-waren: waer uit blijkt, zy namaels beide in vrede en goet onderlingh verstant moeten geleeft hebben.

Jos. 19. In de verdeiling des Heiligen Lants, ten tijde van Josua, viel Tyrus wel by looting den stam van *Aser* of den *Aseriten* toe: maer uit oorzake zy de oude inwoonders niet konden uitdrijven, zoo hebben de kinderen Israëls de stad noit bezeten.

Tyrus tot afgoderye genegen. De Tyriers, neffens die van Sidon, waren, voor de komste des Heilants, en een wijle daer na, heidenen, en tot afgoderye en wichelarye zeer genegen: want zoo ook *Arnobius* over den vier en veertighste Psalm getuight, overtroffen de Tyriers alle andere volken in wangeloof en wichelarye. Daer en boven waren zy tot alle boosheden en gruweldaden genegen, en baden *Jupijn*, (dien zy *Baal* noemden) *Saturnus*, *Astarte*, en *Herkules*, (aen wiens Godheit zy de stad hadden toe-gewijd,) met grooten yver en aendagt aen. Ook dede Hi-
Joseph. ram, koningh van Tyrus, in *Jupijns* kapel een goude pylaer oprechten, en verçierde deze met goude giften. Deez, uit yver van zijne voor-ouders in godsdienst tegen de Goden t'overtreffen, stichte nieuwe tempelen, na het afbreken der ouden, *Herkules* en *Astarte* ter eere: rechte *Herkules* daer en boven een beeltenis op, en voerde priesters en priesterdommen in. Ten dienste en ter eere dezer Goden der Tyriers, zond ook de valsche profeet of priester
2. Machab. 4. *Jason*, wanneer het vijf-jarigh spel of strijt te Tyrus wiert gehouden, drie hondert *Drachmen* zilvers derwaerts, om ten offer aen *Herkules* te besteden. Maer d'Antiocheners, die het zouden brengen, besteden de penningen, uit een weer-zin in dien gruwel-daet, aen den scheeps-bouw. Hier over worden Cap. 11. v. 21, 22.
de Tyriers by d'Evangelisten Mattheus en Lukas: als ook de Sydoniers, voor Cap. 10. v. 13.
godlooze menschen en groote zondaren ten toone gestelt, die ten jonghsten daege strengelijk zullen gestraft worden: als blijkt uit de volgende woorden van den Heilant: daer hy dien van *Chorazin* en *Bethzaida*, om hun halsterrigheit, onverdragelijker straffe te vooren spelt, als den Tyriers.

Wee u Chorazin: wee u Bethzaida: want zoo in Tyrus en Sidon de krachten waren geschiet, die in u geschiet zijn, zy zouden zich eertijts in zakke en assche bekeert hebben. Doch ik zegh u, het zal Tyrus en Sidon verdragelijker ten daege des oordeels zijn, als u lieden.

Dies niet tegenstaende wort de bekeeringh van Tyrus tot God, in de Psalm 87: 4. en by Esaias 23: 8. voorzeid. Gelijk ook deze voor-zeggingh, door het verkondigen van het Evangeli, vervult is. Als te bespeuren is uit Actor. 21: v. 3. 4.

Tyrus heeft by ouds verscheide geleerde mannen uitgelevert, als onder andere *Apollonius*, *Antipater*, en *Ulpianus*, *de rechts-geleerde*.

Groote rampen en verwoestingen heeft Tyrus in aeloude en volgende tijden uitgestaen: dewelke haer de profeeten genoechzaem duidelijken hebben te vooren gespelt. Want als de koningh van Tyrus, door een dolle glorye, en waen-wijze opgeblazentheit van herten, zich, zoo Ezechiel getuight, Gode gelijk maekte, en met Verwoestingen en rampen van Tyrus.
deze vermete woorden uitvoer: *Ik ben* Cap.
God. Ik zitte op den throon midden in de 28: 2.
zee: en zich over zijn wijsheit beroem- 6: 9.
de, door de welke hy zulken maght en vs 3. 4 5.
rijkdommen verkregen had: zoo wiert hier over, door den profeet Ezechiel, Cap.
des koninghs ondergangh voor-zeid: 28. v.
gelijk ook de profeet Jeremias den on- 3. 4 5. Cap.
dergangh der koningen voor-spelt: te 27: 22.
weten, van die koningen, die sedert dier tijt in Tyrus zouden heerschen: gelijk ook namaels deze profesye en voorspellingh in der daet is vervult. Daer en boven, wanneer de gemeente, door den overvloedigen rijkdom, tot alle boosheden verviel, en Gods volk verongelijkte en mishandelde, zoo heeft hierom ook de Heere, door den mont der profeten Esaias, Jeremias,

Digitized by Google

Ezechiel, Joël, Amos, en Zacharias voor-zeid: hoe deze vermaerde en onverwinnelijke ſtad door uit-heemſche maght en koningen zou belegert, te vuur en te zwaerde verdelght, en ten gronde verwoeſt en vernielt worden, en tzeventigh jaren woeſt blijven leggen: gelijk ook de uitkomſten het zelve wel deegelijken geleert hebben.

Joſeph. Tyrus door Salmanaſar vergeefs belegert.

Dienvolgens belegerde eerſt *Salmanaſar*, koningh van Aſſyrie, de ſtad Tyrus ter zee met zeſtigh ſchepen, die acht hondert roeiers op-hadden. Wanneer deze door twaelf Tyriſche ſchepen verovert wierden, en vijf hondert vlotelingen gevangen bleven, ſtelde *Salmanaſar* aen den ſtroom en aen de waterleidingen van Tyrus wachten en krijghs-volk, om de Tyriers het waterhalen te beletten. Wanneer dit vijf jaren vervolgens geduurt had, wierden de Tyriers genootzaekt, door gebrek van water, putten te graven. Te dier tijden regeerde over Tyrus, als koning, *Uleléus*.

Door Nabuchodonoſor verovert en verwoeſt. Joſeph.

Daer na heeft de machtige koningh van Babylon, *Nabuchodonoſor*, na de verwoeſtinge van Jeruſalem, met een groot getal van peerden, en voetknechten, de ſtad Tyrus dertien jaren, met een knellend belegh, belegert gehouden. Maer als de ſtorm-rammen, muur-brekers, en andere krijghs-gereetſchappen, uit oorzake van de rontomgelege zee, aen de muuren niet konden gebraght worden, beval hy den krijghs-volke, dat ontallijk veel was, ſteenen en zooden te zamen te brengen, en eene wegh aen het eilant te banen. Aldus vereenighde hy, na d'engte der zee, tuſſchen het eilant en 't vaſt lant, gevult was, het nabygelegen ſtrant des eilants met het vaſt lant. Wanneer de Tyriers dit werk voltoit zagen, en het beuken met ſtorm-rammen op de muuren een aenvangh nemen, braghten alle de rijken, al wat koſtelijk was, als gout, zilver, en ander dierbaer huis-raet te ſchepe, en voeren na Karthago, Cyprus, en andere eilanden in de Joniſche en Egeeſche zee over, latende de ſtad byna ledigh leggen. Deze dingen droegen zich toe, als over Tyrus koningh *Ithobal* regeerde. Zoo d'Arabiſche ſchrijver *Abulpharaj* getuight, by wien *Nabuchodonoſor Bochtanſer* wort genoemt, gebood te dier tijde over Tyrus, kokoningh *Hiram*, in zijnen ouderdom van vijftigh jaren.

Aldus is Tyrus ontrent op het zeventienhonderdſte jaer, na haere ſtichtingh, door de Babyloniers verovert, verwoeſt, verbrant, en ganſch tot den gronde derwijze verdelght, dat de viſſchers op de vlakte van de verwoeſte ſtad hun want te droogen hebben gehangen: naer luidt van Ezechiels voorſpellingh. Cap. 26: 14.

Zoo *Salianus* daer en tegen ſchrijft, wiert de ſtad Tyrus door *Nabuchodonoſor* wel verovert; maer niet verwoeſt: in weer-wil van meeſt alle de ſchrijvers, als *Hieronymus*, *Flavius Joſephus*, *Willem de Tyrier*, *Adrichom*, en andere; die ſchrijven, dat zy verovert en verwoeſt wiert, en tzeventigh jaren woeſt bleef leggen.

Herbouwt en door Alexander verovert.

Wyders, na zeventigh jaren woeſt gelegen te hebben, wiert Tyrus weder opgebouwt, en tot haeren ouden ſtaet herſtelt; en heeft ſedert byna twee hondert jaren gebloeit. Daer na wiert zy door *Alexander de Groote*, koningh van Macedonie, na een belegh van zeven maenden verovert. Die ook zelf, (zijnde *Nabuchodonoſors* werk, of door de zee weg-geſpoelt, of allewillends door neerſtigheit der Tyriers verdelght) om de ſtad des te lichter te veroveren, d'enghte tuſſchen het eilant en vaſt lant, met het inwerpen van ſteenen, (die het oud Tyrus verſchafte) boomen, takken, en aerde, door duizenden van krijgs-knechten aengebraght, vulde, en de ſtad of eilant, weder aen het vaſt lant ten ooſte hechte: welke geſtalte zy tot heden op dezen dagh behouden heeft.

Valer. Maxim.

Alexander, met een grote woede tegen de belegerden ingenomen, uit oorzake van het langh tegen-weer bieden, en ſchoor-voeten van zich hem t'onder-werpen, beval al de geenen te dooden, die de wapenen niet af-leiden, en in de kerke niet quamen vluchten. Derhalve wierden zes duizent gewapende mannen in de ſtad ter neer gehouwen: en twee op ſtrant gekruiſt of opgehangen, en vijftien duizent met *Sydoniſche* ſchepen in ballinghſchap verzonden: voorts de gebouwen in koolen geleit en verdelght. Zoo ook *Strabo* ſchrijft, leed de ſtad door Alexander

der een grooten neer-laegh. De koningh, die te dier tijde over Tyrus heerschte, was *Abdalonim* genoemt, dat is, knecht der Goden.

Na deze veroveringe, heeft Tyrus in haren ouden luister en dwalingh, tot aen de tijden van Kristus, over de drie hondert jaren: daer na onder het gebiet der Kristenen, ontrent zes hondert jaren gebloeidt: en hield het verbont, welk zy te dier tijde met de Romainen, de heerschers des geheelen aertbodems, gemaekt had, zeer stips, en wiert, om de groote trouheit tegen den staet en Roomsche rijk, (zoo de rechts-geleerde *Ulpianus*, geboortigh uit deze stad, getuight,) met het voorrecht en vryheit van het Roomsch recht beschonken.

Tyriers genegen tot het Kristendom.

Wyders, schoon de Tyriers, gelijk die van Sidon, van kints-been af in afgoderye en alle ondeughden waren opgetoogen en groot gemaekt, zoo toonden zy zich nochtans veel vaerdiger, om de genade des Evangeliums t'ontfangen, als de Joden, die, behalve de wet der natuure en van Moyses, de preke van Kristus gehoort, en de mirakelen met oogen gezien hadden: want groote scharen van Tyriers, zoo d'Evangelisten getuigen, volghden den Heilant in het prediken des Evangeliums na. Dit getuight hy daer en boven met de boven-gemelde woorden van d'Evangelisten, daer hy de steden *Chorazin* en *Bethsaida*, begint te schelden, in welke zijne daden meest geschiet waren: en haer even-wel niet gebetert hadden. Welke boet-vaerdigheit des herten, de Heilant, in het bezoeken van hunne grens-palen, met zijne tegenwoordigheit schijnt voor goet gekent te hebben.

Matth. 11. Marc. 3. Luk. 6. 10.

Matth. 15:21.

In het verkundigen des Evangeliums door d'Apostelen, hebben ook de Tyriers tot het om-helsen der Kristen leere, zeer wil-vaerdigh zich getoont; als blijkt uit deze jongeren of Kristenen, die den Apostel Paulus, wanneer deez te Tyrus was gekomen, en voornam na Jerusalem over te schepen, zeven dagen by zich hielden, en hem rieden, als, verwittigt door den geest van zijne vervolgingh, de reize na Jerusalem niet aen te nemen. Hun yver tot de Kristen leere bleek noch duidelijker, wanneer zy alle, zoo mannen, vrouwen, als kinderen, Paulus buiten de voor-stad geleiden, en aen den oever neder knielden en baden, en elkanderen den zegen toe-wenschten.

Actor. 21:4,5.

Hieron. to. 1. Epist. 17. ad Eustoch.

Tyrus tot een aerts-bisdom verheven.

Wanneer na de geboorte des Heilants, de Kristen leere en Gods-dienst allenghs in Tyrus toe-nam en aengroeide, wiert de stad met den aerts-bisschoplijken zetel verheerlijkt, wiens waerdigheit naest aen die van het patriarchschap van Jerusalem was. Desselfs gebiet strekte eertijts van den stroom *Valania* of *Eleuther*, tot aen het Beevaerts Kasteel, na by de stad *Dora*. Onder dit aerts-bisdom stonden de bisschoppen van veertien steden: als die van de stad *Kaifas*, *Ptolemais* of *Akre*, *Sarepta*, *Sidon*, *Paneas*, *Berytus* of *Barut*, *Biblys*, *Botrys*, *Tripolis*, *Orthosia*, *Archis*, *Aradus*, *Antaradus* of *Tortosa*, en *Maralkea*.

De oude Kristenen van Tyrus hebben ook groote vervolgingen en martelarye, om het Kristen geloof, uit-gestaen, inzonderheit onder de keizeren *Diokletiaen*, en *Maximiaen*: want zoo *Eusebius*, bisschop van het Palestijnsch *Cesarea*, getuight, die dit wreet bedrijf te Tyrus zelf met oogen gezien heeft, wierden de Kristenen, na zy eerst streng over het gansch lichaem gegeselt waeren, midden in het dieren-perk, moeder naekt, in 't gezicht van veele menschen, tegen leeuwen, beeren, luiperden, wilde zwijnen, stieren, en andere wreede dieren, ten strijde gestelt, om verslonden te worden. Die het wreet gedierte verschoonde, (misschien uit ontfermenis door Gods zonderlinge bestiering,) wierden door het stael ter doot gebraght, en de lijken in zee gesmeten.

Lib. 8. Histor. Ecc. Nicephor.

Tyrus komt onder de Saraçenen.

Na de stad ontrent zes hondert jaren in de Kristen leere had gebloeit, rackte zy eindelijk op het jaer, na des Heilants geboorte, zes hondert zes en dertigh, te gelijk met andere steden van dien oort, onder het jok der Sarraçenen, en bleef 'er den tijd van vier hondert en acht en tachentigh jaren onder.

Vergeefs by Balduwijn belegert.

Des jaers elf hondert acht en tnegentigh, bestond *Balduwijn*, eerste Kristen koningh van Jerusalem, Tyrus den Sarraçenen weder af-handigh te maken; maer wiert, na een vruchteloos belegh van vijf maenden, en geduurigh stormen op de stad, genootzaekt, door het kloekmoedighlijk weer-stant bieden

den

den der belegerden, vruchteloos van het belegh op te breken.

By de Kristenen verovert.

Twaelf jaren daer na quam de patriarch van Jerusalem, *Guaremond*, stedehouder van *Balduwijn*, de tweede Kristen koningh van Jerusalem, (die te dier tijde by de Sarraçenen gevangen was,) beneffens andere Kristen vorsten, en *Michaël*, hertogh van Venetien, t'effens met een wel toe-geruste vloote, de stad Tyrus te water en te lande sterk bestormen, en dwongh de stedelingen, geperst door hongers-noot, de stad na een belegh van vijf maenden, behoudens lijf en goet, over te geven.

De stad Tyrus, aldus weder onder de Kristen vryheit gekomen, wiert in drie deelen verdeilt: twee der welke aen de heerschappye des koninghs van Jerusalem vervielen: maer het derde, uit kracht van een getroffen verbont, aen de Venetiaenders: in het welk zy hunne eigen gewichten en maten gebruikten: en alle koop-waren, zonder pacht of tol te betalen, verkochten. Daer en boven wiert hen ook een eigen recht-huis toegestaen: alwaer zy, zoo in burgerlijke, als lijf-strafbare zaken, na hunne eige wetten, over hunnen landaert vryelijk recht moghten uitspreken. Te dier tijde wiert Tyrus weder, door koningh *Balduwijn*, tot hooft-stad van *Fenicie* gemaekt, en tot een aerts-bisdom opgerecht: wiens gebiet alleenlijk strekte van den vliet *Kanes* af, tot aen het Beevaerts Kasteel, en had de volgende bisdommen onder zich: als dat van *Kaifas*, *Akre*, *Sarepta*, *Sidon*, *Paneas*, *Berytus*: want d'andere, die voor-heenen onder het zelve hadden gestaen, bezad en behield de patriarch van Antiochie, uit oorzake derzelver steden langh voor Tyrus verovert, en onder zijn gebiet gebraght waeren.

Door Saladin belegert.

Des jaers elf hondert acht en tnegentigh quam *Saladin*, koningh van Syrie en Egypten, na Jerusalem verovert, en het gansche Heilige Lant onder zijn gebiet gebraght te hebben, op de stad Tyrus (de welke het alleen noch hield,) met een vloot van Alexandrye, en meenighte van voet en ros-volk, ter belegeringh af-zakken.

Doubd. Sanut.

Saladin had ook een groot getal van gevangen Kristenen met zich gesleept, die hy voor de stedelingen ten toone deed stellen, om hen hier door schrik en vervaernis aen te jagen, en tot over-geven te dwingen. Maer *Koenraed*, Markgraef van Monferrat, die te dier tijde over de stad als opperhooft gebood, en getroost de stad ten uitterste te verdedigen, kreunde zich des weinigh; niet tegenstaende zijn eigen vader onder de gevangenen was, en door *Saladin* ook aen hem wiert vertoont, met beloften van hem in vryheit te stellen, zoo hy de stad wilde over-geven: of anders hem met de wreedste pijne te doen sterven. Voorts gebruikte *Saladin* alle bedenkelijke listen, om den zoon, tot mededoogen met zijnen vader te hebben, te bewegen: want nu vertoonde hy hem geketent en geboeit aen handen en voeten: en dan met een strop om den hals, quansuis als om aenstonts op-gehangen te worden. Maer de Markgraef sloegh alle deze dreigementen in de wint, ja geliet zich t'elkens, op het toonen van zijnen vader, met de booge na hem te mikken, om hem doot te schieten: met daer op luits-keels te roepen. *Zoo zijn vader in die pijne quam te sterven, hy zou het voor de grootste zaeke van de werelt achten, eenen vader met martelarye gekroont te hebben.*

Wanneer nu *Saladin* met dreigementen niet zagh uit te rechten; maer gewelt daer by most in 't werk stellen, deed hy storm-gevaerten tegen de muuren op-rechten, en vier en twintigh galeyen van Sint Jan van Akre komen, en in de haven van Tyrus brengen, om de stad van alle kanten te bestormen en te beuken. De belegerden daer en tegen boden zeer mannelijk weer-stant, deden verscheide uitvallen, en keerden den vyant af.

Het gebeurde juist ter goeder uure, dat zeker jongelingh, een Mahometaen, hebbende zijnen vader, die een Admirael van 's vyants vloote was, beledight, hier over na Tyrus vluchte, en aldaer Kristen wiert. De Markgraef zich van deze gelegentheit dienende, schreef eenen brief uit zijnen naem, en schoot den zelven, gebonden aen eene pijl, in 's vyants leger: by den welken deze jongelingh *Saladin*, als zijn grootachtbaere heer, getrouwelijk en in het heimelijk verwittighde: dat de stad in zoo groote wan-orde, en tot die uitterste

By Saladin vergeefs belegert.

ſte benautheit gebraght was, dat alle de Kriſtenen beſlooten hadden, des volgenden nachts van daer te vluchten. Om des nu te meer verzekert te zijn, had hy ſlechts wacht aen de poorte te ſtellen: alwaer hy hen kon verraſſen, en zich lichtelijken aldus meeſter van de ſtad maken. Wanneer de Markgraef niet twijfelde, of de Mahometanen zouden zich van dit berecht dienen, zoo plante hy alle zijne krijghs-knechten langhs de muuren, en hieuw de keten der haven, de welke over dezelve geſpannen was, in ſtukken. Het welk alles in groote ſtilte toe-gingh: quanſuis als met voor-nemen van heimelijk wegh te vluchten. De Mahometanen, die niet daghten of alles was ernſt, begaven zich des nachts met hunne ſchepen voor aen in de haven, en liepen, ziende de keten weghgenomen, zonder vermoeden van eenig bedrog, de zelve dieper in. Waer op de Kriſtenen de keten weder over de haven ſpanden, en de ſchepen, die in dezelve waren, beknelden. Voorts hieuwen zy een gedeelte des volks ter neder: ſmetē zommigen in zee, en klommen zelfs op de ſchepen, en vervolghden d'andere, die de vlucht te baet namen: midlerwijle ook de genen, die op de bol-werken waren, alle d'andere ter neer-matſten, die reeds zich te verre begeven hadden. Het getal der geſneuvelden beliep over de duizent. Dit braght in *Saladin* een groote ſchrik en vervaernis, die hier over met grote verbaeſtheit wegh-trok, en van 't belegh op-brak. (Marin. Sanut. lib. 3.)

Zoo d'Arabiſche ſchrijver Abulpharaj getuight, verdeilde *Saladin* het krijghs-heir ten ſtrijde, en ſtelde een iegelijken krijghs-troep een zekeren tijt van te vechten voor, om alzoo d'inwoonders, door het geduurigh bevechten, af te matten. Want de plaetſen, op de welke men te vechten had, waeren ſmal, zulx weinigh inwoonders dezelve konden beſchermen. Te weten, de ſtad was, als een hand in zee, wiens arm na het vaſt lant ſtrekte.

De Mahometanen lagen met vijf ſchepen voor de haven van Tyrus, en lieten niemant uit noch in-komen: dewelke de Franken op eenen uchtend vroegh beſprongen, en beknelden, en al het boots-volk dat hen voor-quam, ter neer hieuwen; maer braghten d'overige met de ſchepen in de haven van Tyrus, in het gezight der Mahometanen, die op 't lant ſtonden. Veele der Mahometanen wierpen zich uit de ſchepen in 't water: waer van eenige met zwemmen het leven bergden, en te lande quamen: maer andere verdronken. Wanneer *Saladin* de ſtad niet zag te veroveren, brak hy van 't beleg op. Dus verre Abulpharaj.

Zoo andere verhalen, verbranden de Kriſtenen, met het af-zenden van een brander, des vyants geheele vloot, en deden den zelven, door een ſterken uitval, van het belegh op-breken.

Des jaers twaelf hondert negen en tachentigh, wiert door de Sarraçenen Tyrus met een vloote uit Egypten, en veel krijghs-volk te water en te lande belegert, en, na een belegh van drie maenden, by over-gift in-genomen, en den Kriſtenen af handigh gemaekt, die behoudens lijf en goet, zoo veel zy op vrachtbeeſten, en te ſchepe konden mede-voeren, daer uit trokken. (Tyrus door de Sarraçenen veroverd. Breidbach. Herold.)

Zoo andere daer en tegen ſchrijven, verlieten de Kriſtenen, op het gerucht van de yzelijke wreetheden, des jaers twaelf hondert een en tnegentigh, door de Mahometanen, in het overgaen van Sint Jan van Akre bedreven, aenſtonts uit ſchrik de ſtad Tyrus, en klommen met alle hun tilbaere goederen te ſchepe. Waer op de Mahometanen des uchtens in de ledige en ope ſtad trokken, en dezelve ten gronde verdelghden, zonder een eenigh teeken van haere heerlijkheit en pracht over te laten: als alleenlijk de puinhoopen. (Doubd.)

Eindelijk is Tyrus, neffens d'andere ſteden van Syrie, onder de heerſchappye en het gebiet van den Turkſchen keizer *Selim* gekomen, na het t'onderbrengen der Mamelukken van Egypten: gelijk zy noch heden deſſelfs nazaten gehoorzaemt.

Emir Fechreddin, vorſt der *Druſen*, heeft dezelve ſtad ook eenige jaren bezeten: eensdeels van wegen den Grooten heer, en eensdeels als in eigendom, wanneer hy tegen den zelven was opgeſtaen.

Tyrus, gelijk ook Sidon, wiert by ouds door een eigen en een den zelven koningh beſtiert, tot aen den tijt van Alexander de Groote, koningh van Macedonie, of, indien niet zoo langh, altoos zekerlijk tot aen den tijt van *Nabuchodonoſor*: want zoo eenige willen, (Regeringh en ry der koningen.)

waren

waren de Tyriers, ten tijde van *Alexander*, vrye luiden, en wierden in maniere van een republijk, of staets-wijs bestiert, en niet door eenen koningh: als te bespeuren is uit *Quintus Kurtius*. Ook waren zy ten tijde van koningh *Herodes Agrippa*, na des Heilants komste, vrye-luiden, die staets-wijs regeerden: als te besluiten is uit de Handelingen der Apostelen, Cap. 12: 20. want de Tyriers, beneffens de Sidoniers, quamen eendraghtelijk by den zelven koningh, met verzoek van vreede, uit oorzake hun lant van des koninghs lant wiert gespijst.

1.Paral. 14: 1. 2.Paral. 8: 10. De eerste dezer koningen, die in de Schrift, en in de Jaer-boeken der Tyriers wort gedaght, was *Hiram*, of *Hyram*, of, volgens Josephus, *Iromus* geheeten, en *Suron* gebynaemt. Amos. 1: 8. 1.Reg. 5: 17. 2.Kron. 2: 11, 12. Deez *Hiram* had met *David* en *Salomon* een onderlingh verbont van vrientschap op-gerecht, en noemden elkanderen broederen. Ook wenschte *Hiram* niet alleenlijk door zijne knechten *Salomon* met d'inwijdingh ter kroone geluk; maer bewees hem ook veele groote diensten en plichten van vrientschap: gelijk de Schrift, en zeker Griekssche schrijver *Menander*, by Josephus breet uit-meten. Daer en boven oeffenden en scherpten zy elkanderen de zinnen en verstant, met het over en weder zenden van raetselen op te lossen, op pene van veel gelts. Maer het geen *Salomon* door zijn eigen wijsheit vond, dat werkte *Hiram* door hulpe van *Abdemon*, een Tyrier jongeling, uit, volgens schrijven van *Diodoor*, *Menander*, en *Iosephus*.

1.Reg. 5: 1. 10. 2.Kron. 2: 16. 1.Reg. 9: 11, 12, 13. Deez *Hiram* zond ook aen *Salomon* ceeren-hout van den berg Liban, en arbeiders tot op-bouw van zijn huis, hof, en tempel. Daer en tegen vereerde *Salomon Hiram*, tot vergeldingh, met een lantschap van twintig steden, in Galilea: hoewel hem de zelve niet aengenaem waren: en hy hierom haer *Chabul* noemde.

Daer en boven had *Hiram Salomon* twintigh talenten gouts ter geschenk toe-gezonden, en met eenige steden vereert; hoewel, naer het schijnt, deze plaetse te verstaen zy van de gemelde steden, de welke *Hiram Salomon* wederom gaf, en te voren ten geschenk met onbenoegen van hem ontfangen had.

Baleazar. Na Hiram wiert zijn zoon koningh van Tyrus, met name Baleazar, alzoo, volgens Kapel en Josephus, maer by Salianus *Beastart* geheten: welke laeste naem misschien de rechte is, eensdeels van wege *Astarte*, een in-lantsche Af-godin der Tyriers: en ten andere, van wegen de evengelijke zamen-koppelingh des naems, die daer na ook zijnen zoon en na-zaet wiert gegeven. Te weten, deez was genaemt *Abdastart*, dien, na eene regeeringh van vier jaren, de vier zoonen zijner voester geweldiger hant, en door laege ter neer hieuwen: welker oudste de heerschappye des rijks aenvaerde: maer desselfs naem wort onder de schrijvers niet gedaght: hoewel hy twaelf jaren met groote tierannye over de Tyriers geheerscht heeft. Abdastart.

Na hem volghde *Astart*, die mede twaelf jaren regeerde: en na dezen zijn broeder *Astarym*, anders *Aserum* en *Atserum*; die, na een regeeringh van negen jaren, door eenen *Feles* of *Feletes* wiert gedoot: waer door hy de heerschappye over Tyrus bequam: maer bezad dezelve niet over de acht maenden: als wanneer hy, met verlies van zijn leven, het rijk aen den hoogen-priester van *Astarte*, met name *Ethbaal*, (die ook * koning der Sidoniers wort genoemt: en anders by Josephus *Itobal*,) gedwongen wiert in te ruimen. Astart. Astarim. Ethbaal. * 1.Reg. 16: 31.

Na *Ethbaal*, die twee en dertigh jaren heerschte, vervingh zijn zoon *Badezor*, anders *Badehezar*, 's vaders plaetse, en sterf na eene regeeringh van zes jaren: nalatende eenen zoon, met name *Mettinus* of *Mattenus*, anders *Metres* en *Belus* genoemt, vader van *Pygmalion* en *Dido*, die negen jaren den throon bezad. Badezar.

Na hem betrad *Pygmalion*, zijn zoon, 't zy door erf-recht of gunste, den rijxstoel, die, naer men zeid, zeven en veertigh jaren regeerde. Deez *Pygmalion*, uit begeerte en zught na rijkdom, gelt en gout, doode *Sicheus*, zijnen oom en man van zijne zuster Dido, anders Elissa, voor het altaer, (want hy was een priester) en bemachtighde aldus zijne middelen. Dido hier over in den slaep, door den geest van haren man, gewaerschuuwt, vluchte heimelijk met alle de begrave schatten te scheep ten lande uit na Afrika, en stichte aldaer eerst de stad *Byrsa*, en daer na *Karthago*; hoewel, Pygmalion.

zoo andere willen, *Karthago* langh te vooren door de *Feniciers* reeds was gesticht; te weten, zoo *Appianus* getuight, vijf hondert jaer voor de verwoestingh van Troje. Dies *Dido* dezelve veel meer slechts heeft doen heropbouwen en vergrooten, met het byvoegen van *Byrsa*.

Deze is tot dus verre de ry der koningen van Tyrus, desgelijk van Sidon, dier men bewust is: die, zoo *Josephus* in zijn eerste boek tegen den letter-kundigen *Appio* getuight, noch by zijnen tijt in de Jaer-boeken der Tyriers wiert bewaert.

Na het sneuvelen van *Pygmalion*, zeker *Strato*, en de *Stratoniden*, desselfs na-zaten, over Tyrus geheerscht te hebben, die, door het muiten der slaven van Tyrus, wonderlijker wijze aller-eerst, en aldus de heerschappye verkregen: het welk zich toe-droegh onder de regeeringh van *Amasias*, *Joas* zoon, en vader van *Ozias*, de melaetse. Te weten, wanneer de slaven of knechten van Tyrus door hunne heeren, uit dertelheit en baldaet, t'onlijdelijk met het op-leggen van zwaere lasten, geteest en gefoolt wierden; sloegen zy, na onderling beraetslagen en ophitsen, aen 't muiten, en schudden het jok van den halze af: dooden daer en boven op een zelven tijt mannen en vrouwen, oud en jongh; (hoewel geene andere als vrye en vry-gemaekte luiden,) zonder den koningh, koningin, en zijn gansch geslaght te verschoonen.

Slaven of knechten van Tyrus, slaen aen 't muiten.

Na dezen gruwel-daet gepleeght te hebben, wiert voorts beraetslaeght, om eenen uit hen op te werpen, die het opper-gezagh over hen alle zou voeren: het geen veele voeten in d'aerde had, uit oorzake een ieder zich het zelve scheen toe te eigenen en aen te matigē.

Na veel krakeels daer over, wiert eindelijk besloten, dat de geen, die des uchtens aller-eerst, onder hen, den glans en flikkerende stralen der opgaende zonne quam te zien, tot die waerdigheit verheven zou werden. Hier op traden zy alle voor dou en dagh ter stad uit, en keerden zich met 't aengezight na de bergen van Tyrus, tegen 't ooste. Een onder alle de slaven, (wiens naem onder de nakomelingen, van wegen zijnen schranderen vond, verdiende bekent te zijn,) keerde zijn rugh na de bergen van Tyrus; maer zijn aengezight en oogen na de toppen en gevels der gebouwen en toorens der stad, (gelijk Tyrus te dien tijde vele had,) en bleef op dezelve staen ster-oogen. d'Andere, dit ziende, begonnen hem hier over uit te laggen: als een die d'eerste was, die het ooste in 't weste wilde zoeken. Midlerwijle zy dan vast na 't ooste stijf bleven staen zien, riep deez, al laggende tot hen: *Ik heb gewonnen. Ons is het koninghrijk.* Wanneer al d'andere zich op dit geroep te rugh keerden, wees hy den glans en stralen der zonne aen den top der toorens: daer nochtans geen van alle in 't ooste, door belet der bergen en heuvelen, de minste glans of stralen der zonne kon bemerken. Dies zy alle, overtuight door de klaerheit der zake zelf, dezen knecht, gelijker stemme tot koning verhieven.

De vond van op dezer wijze allereerst de zonnestralen in 't gezigt te krijgen, en allen den anderen hier door een voor-deel af te zien, was dezen knecht door zijnen heer *Strato* aengewezen, die by hem uit mede-doogen, niet tegenstaende alle d'andere knechten hunne heeren ter neer hadden gematst, was verschoont, en schuil gehouden. Zelf aenvaerde ook deze knecht de heerschappye over Tyrus niet, schoon dezelve hem door hen allen, volgens besprek, wiert opgedragen; maer droegh ze, met hunne bewilligingh en toestemmingh, aen zijnen heer *Strato* over.

Strato wort Koning van Tyrus.

Na de doot van dezen *Strato*, verkreegh zijn zoon de bestieringh des rijks in handen: en daer na zijn neve; en vervolgens de genen, die de naesten in bloede waren, tot aen den tijt en komste van Alexander de Groote, koningh van Macedonie. Onder de nakomelingen van *Strato*, vintmen ook een zekeren koningh *Uleléus* gedaght, onder wien Salmanasser, koningh der Assyriers, Tyrus veroverde.

Justinus schijnt ook dezen ramp van Tyrus, ontstaen door de knechten, op de tijden van Amasias te brengen: daer hy zeid. *De Tyriers zijn een lange wijle, en op velerleie wijze door den oorlogh der Persen afgemat, niet tegenstaende zy overwinners bleven: maer na het verzwakken en het kneuzen hunner krachten, leden zy onwaerdige dingen van hunne*

Digitized by Google

hunne knechten. Deze woorden van *Justinus* zouden schijnen te kunnen slaen op de tijden van de monarchye der Persianen: de welke van koningh *Cyrus* begon, en met *Darius Kodoman* ophield; hoewel zy inder daet daer niet op slaen. Want eerstelijken behoeftmen slechts door den naem van Persen het werk, en het volk zelf, welk onder den naem van Persen naemaels heeft begonnen beroemt te worden, en te bloeien, te verstaen. Wel waren 'er gewisselijk alreeds de Persianen, niet alleenlijk ten tijde van *Amasias:* (ja waren ook door-gaens met dien zelven naem genoemt; hoewel zy noit eenigh rijk in 't ooste bemachtight hadden; maer stonden noch onder de Meden, en d'overblijfselen der Assyrische heerschappye,) maer ook ten tijde van Abraham; en onder de regeringh van d'Assyrische koningh *Chodorlahomor*, hoewel toen onder den naem van Elamiten bekent. Bissel.

Derhalven wierden de Tyriers door d'Elamiten, die inder daet toen Persianen waren; doch toen noch geene koningen van 't ooste, in verscheide jaren en tijden der Joodsche koningen, besprongen en geplaegt, en tot aen d'eeuwe van Josafat, en eenige zijner nakomelingen, verzwakt. Waer door het schrijven van Justinus voor logentael kan beschermt worden.

Ten tweeden, schoon de Tyriers, sedert de regeeringh van koningh *Salmanasar*, tot aen de tijden van *Nabuchodonosor*, gebloeit hebben, zonder kneuzingh van maght, ja, met de glorye en naem van koninghrijk, en, na eene verwoestingh van tzeventigh jaren, door koningh *Nabuchodonosor* geleden, alle haere aeloude waerdigheit en glorye weder kregen, zoo zijn zy evenwel noit tot die mogentheit opgestegen, dat zy alleen, onder de volken van het ooste, zouden geaerselt en geschoorvoet hebben, om onder het jok van *Cyrus*, *Kambyses*, en hunne na-zaten te buigen: veel min dat zy altijt, gelijk Justinus zeid, overwinners van de heerschers des aertbodems, (zoodanige de Persianen te dier tijde waren,) zouden gebleven zijn. Dies zijn de Tyriers, door de Persianen, wanneer die alreeds overal de heerschappye voerden, niet besprongen en verzwakt geworden; maer door de eerste of voorige, wanneer die noch on edel, en zoodanigh waren, als ten tijde van Josafat, Joram, en hunne na-zaten. Maer deze ramp, die den Tyriers door hunne knechten over-quam, droegh zich voor de regeringh van koning *Salmanaser* toe, die Tyrus veroverde. Wyders Tyrus was by ouds een Kolonye der Romainen. Ulpian. de Censib.

d'Aenzeegelegen lantstreke en velden buiten Tyrus, na de zyde van Sidon, zijn met bernaesje, en katoenbomen dicht bewossen. Volgens *Roger*, is de gehele lantstreke van Tyrus zandigh, onvruchtbaer, en onvermaekelijk. Monk.

Acht hondert treden buiten de stad, na 't noorde, ziet men een zeker graf, welk de Kristenen des lants voor het graf van *Origenes* houden, die voor ruim duizent jaren te Tyrus was gestorven: hoewel *Surius* en andere desselfs graf-stede te Jerusalem in de kerke van het Heilige graf stellen: nessens dat van keizer *Fredrik Barbarossa*. Adrichom daer en tegen stelt de graven van beide te Tyrus in de stad. Roger.

Buiten d'ooster poorte, naby de wallen, is een verwoeste kerke of kapel; en ter zelver plaetse voor-heene gesticht, alwaer men zeid, Kristus het volk leerde: wanneer zekere vrouw, met verwonderingh, in het aenhooren van zijne lessen, luitruchtigh uitborst. *Zaligh is de buik, die u gedragen heeft: en de borsten, die ghy gezoogen hebt.* Zoo nochtans het gemeen gevoelen gedraeght, zou dit naby Jerusalem geschiet zijn: en was deze vrouwe *Martha*, en hare dienaeresse *Marcelle* genoemt. Of veel meer is dit by de stad *Kapernaum* geschiet: of by de zee van Galilea, en niet by de middellantsche zee, als lichtelijk uit het Nieu Verbont is af te meten. Kootw. Roger. Luc. 11: 27.

Ontrent twee boogh-scheut van de zelve poorte, of, volgens *Surius*, een halve uure van de stad, op den wegh na Sarepta, wiert eertijts in het midden van 't zant een zeker groote marmersteen getoont: waer op, naer men zeid, Kristus stond, wanneer deze vrouw de woorden voornoemt tot hem gesproken had. Zoo eenige willen, zou ter zelver plaetse de gemelde kapelle gesticht zijn. Volgens zeggen, wiert deze steen, ter eere van den Heilant, noit met zant, stof, of sneeu, bedekt: niet tegenstaende de geduurige winden al- Adrich. Adrich.

Digitized by Google

daer het zant op-jagen, en de bergen over-al, en verder gelegen plaetsen, met het zelve rontom bedekken. Deze steen wiert by de Kristenen in groote eere gehouden, en was daer gebleven: ja ongeschonden, ô wonder! tot aen het veroveren der stad, des jaers
Kootw. elf hondert en vier en twintigh: als wanneer de Venetianen den zelven van daer te scheep na Venetien vervoerden, en in de kapelle van S. Jan, staende in de kerke van S. Markus, braghten: alwaer hy ook noch gezien wort. Zoo andere willen, was deze Quaresf.
steen ten tijde der Heidenen ongeschonden gebleven; maer wiert namaels door de Franken en Venetiaenders geschonden: en op desselfs overblijfsel een kerke gesticht.

Arachle was voor-heenen een bisschoplijke stad, onder het aertsbisdom Myr. Ferr.
van Tyrus.

De stad *Sarepta*.

Sarepta, gelijk *Plinius* en andere oude schrijvers deze stad noemen, wort
1. Reg. 17: 9. Jos. 8. Cap. 4: 26. in de Schrift op Hebreeusch *Sarpath* en *Sarfath*, en by den Evangelist Lukas *Sareptha van Sidon* genoemt: 't zy om desselfs nabyheit aen Sidon, of uit oorzake het onder het gebiet van Sidon stont. *Achilles Tatius*, daer en tegen, noemt *Sarepta* een vlek der Tyriers.

Sarfath, zoo eenige willen, betekent eigentlijk, door 't vuur geloutert
Bochart of beproeft. Andere leggen *Sarfath* smeltingh van yzer of koper uit: want van beide was voorheene aldaer een groote overvloet, zoo de Hebreen uit
Deuter. 33: 25. de zeegeningh van *Aser* willen besluiten. *Yzer en koper zal onder uwe schoenen zijn*. *Postel* wil *Sarepta* voor *Safet* gehouden hebben; hoewel met geene waerschijnelijkheit.

Sarepta was eertijts een groote stad en zee-haven: maer is heden niet als een bebouwde akker, velt of lant. Ja men zou niet gelooven, dat eertijts aldaer een stad gestaen hadde, 't en zy op verscheide plaetsen eenige grontvesten van huizen, overwelfde kelders, en eenige brokken van muuren, en diergelijke overblijfselen van aeloutheden gezien wierden.

Deze verwoeste stad of plaetse der stad is gelegen byna midden tusschen Tyrus en Sidon, of drie groote uuren
Roger. reizens, of twee fransche mijlen zuidwaerts van Sidon, en twee mijlen noortwaerts van den stroom *Eleuther*, alzoo genoemt. De groote wegh, die na Tyrus loopt, schiet midden door dezelve: waer van noch een strate wort gezien.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, was deze stad met een bisdom verheerlijkt, en stont onder het aertsbisdom van Tyrus: maer na haere verwoestingh is zy onder het bisdom van Sidon geraekt.

Op het einde van de stad, of, om beter te zeggen, van het velt, alwaer ten tijde des Heilants de stad stond, ziet men op den oever der zee een kleine *Moske* of kluize, dewelke, volgens verhael der Mooren, Turken, en Kristenen des lants, voor de plaetse wort gehouden, derwaerts de profeet Elias, op 1. Reg. 17.
bevel des Heeren, zich van de beeke Luc. 4.
Krith vervoeghde, om aldaer door zekere weduwe gespijst te worden: welker overleden zoon hy namaels ook, tot vergeldingh des bewezen weldaets, van den doode op-wekte. Zoo de Grieken van Sidon gevoelen, zou dit kint Jonas zijn geweest, die drie dagen in den buik van den walvisch verborgen bleef. Gelijk ook Jonas, volgens gevoelen van eenige Joden, voor Matth. 15: 22.
dezelve plaetse, in zee door den wal- Mark. 7: 25.
visch ingeslokt wiert.

Naer luid van d'overleveringh der inwoonders, is deze *Moske* ter plaetse gesticht: alwaer de *Kananitische* vrouw den Heilant om het gezontmaken van haren dochter bad. Hoewel Adrichom deze plaetse voor de ooster poorte van Sidon stelt, en op den wegh, die na de stad *Filips Cesarea* en *Iturea* loopt: en *Roger*, volgens de gemeene overleveringh, een kleine mijle van Sidon, tegen 't zuide. Ter gedachtenis van dezen wonderdaet, hebben de Kristenen namaels ter zelver plaetse een kapel gesticht, de welke naderhant in deze *Moske* door de Mahometanen wiert verandert.

Boven

Digitized by Google

Vlek Sarfant. Boven deze aeloude ftad Sarepta, leit een kleine halve mijle van de zee, een klein vlek, tegen 't oofte, in het hangen van eenen heuvel: het welk heden by d'Arabieren, des lants inwoonders, gebroken na den naem *Sarepta*, *Sarfant* wort geheten, en by meeft alle de fchrijvers, hoewel t'onrecht, voor het aeloud Sarepta wort gehouden: maer is miffchien alzoo genoemt, uit oorzake het door de ftedelingen van Sarepta gefticht is; die, om voor de ftroperyen der zee-roovers bevrijt te zijn, zich van daer op den nabygelegen bergh vertrokken, en aldaer met der woon neer-zetten. Het heeft zeer weinigh huizen; hoewel rijke inwoonders, die Mooren zijn, en een kleine *Moske*; maer is gelegen op een luftigen oort, en rontom in de fchaduwe van olijf-boomen.

De gansche omleggende lantftreke heeft meenighte van moer-beziën boomen, tot voetfel der zy-wurmen: waer mede d'inwoonders zich erneren: want in zyde wort aldaer groote handel gedreven.

Daer groeien ook zeer treffelijke en overvloedigh veel vijgen, aprikozen, en druiven.

De geheele lantftreke, langhs de gansche kuft, is zeer fchoon en luftigh, en bedekt met graen-gewaffen en boomen: waer uit des lants volkrijkheit blijkt.

Dorp Naffary. Ontrent een halve mijle verder, ten noorde, leit op de zelve kuft een ander klein dorp *Naffary* genoemt, en omringht met meenighte van olijf-boomen: en dicht daer by een ander, met name *Adelou*. Adelou.

Een kleine mijle noortwaerts van Sarepta, na de zyde van Sidon, leit een groote ovaels-wijze water-bak, en in 't midden een bron, die de zelve bewatert en volmaekt: en waer uit eertijts het water tot aen de ftad liep: gelijk ook noch van plaetfe tot plaetfe eenige overblijffelen van kanalen of goten worden gezien, die het water derwaert leiden.

Spelonken of grotten van Adnoun. Een halve mijle van Sarepta, leit een zeer lange bergh, of ry van rotfen: in dezelve ziet men veele çellen, of holen, ten getale ontrent van hondert, uitgehouwen, die alle te zamen weleer een kloofter fchijnen uitgemaekt te hebben; hoewel eenige haer voor graf-fteden der oude en voorname inwoonders van Sarepta houden.

Zy zijn alle van een zelve geftalte, en byna alle even groot; maer d'een is veel hooger, als d'ander gelegen. Na eenige kruipt men of klavert men by de rotfen op: na andere klimt men by trappen op, in de rotfen gehouwen.

De geftalte der zelve is, in maniere van een grafftede, kruis-wijs: en d'ingangh een vierkant gat van ruim twee voet in 't kruis, en niet min in de breete en langhte uitgeholt. Van daer klimt men neder in een ander vierkant gat van anderhalve voet diep, en ruim drie in de middellijn. Tegen over den ingangh is een zeker flagh van eene fteene bedftede, van ontrent anderhalve voet breet uitgehouwen en uitgeholt: waer van het bovenfte of hoofden-eind booghs-wijs oprijft. Op de rechte en linke hant zijn twee andere bedfteden van een zelve geftalfte: met een gat ter weder-zyde van een palm van een hant breet: waer door de geeftelijken elkanderen (zoo dit gevaerte een kloofter is geweeft) konden toe-fpreken.

De grootfte bedfteden zijn niet langer als vijf, en breet anderhalve voet. Men klimt uit d'eene çel na d'andere by trappen, die in de rotfen zijn gehouwen.

Wyders, alle deze holen of fpelonken zijn op de maet en gelijkdeligheit uitgehouwen: en is d'eene vervaerelijker, als d'andere: want men heeft 'er, daer in naulix het licht van den dagh kan gezien worden, uit oorzake zy onder d'andere diep in de rotfen zijn uitgeholt. In het midden dezer hoolen is een groote en diepe grot of fpelonk, in maniere eener kerke: gelijk dezelve ook miffchien eertijts tot een kerke heeft gedient.

Op zekere plaetfe, op het einde eener rotfe, leit een plat of vlakte, met putten in de zelve gehouwen, om water in te vangen.

d'Arabifche inwoonders noemen deze fpelonken *Adnoun*, of ook miffchien *Adelou*, na zeker dorp, op dezelve gelegen: maer weten niet, waer toe dezelve hebben gedient, en niet anders te zeggen, als dat het een oud werk is.

Digitized by Google

De vliet *Kasemich*, anders *Eleuther* genoemt.

TUsschen Tyrus en Sarepta, een vierendeel mijls van het vlek Adelou, op de gemelde rotse gelegen, en een groote mijle van Tyrus, vloeit een vliet of revier in zee, *Kasemich* heden, en volgens *Roger* en *Doubdan Quasimir*, of *Kasimir*,, by d'Arabieren geheten. *Kasemich* beteekent scheidingh of deilingh, uit oorzake deze vliet het lant van Sidon, van dat van Tyrus scheit: of, zoo *Monkonys* het uitleit, betekent *Kasemich* hondert kelken: naerdien een kasteel of *Chan* aen zijnen mont leit, aen wiens portael men een kelk ziet uitgehouwen.

Deze vliet is zeer diep, en zestigh treden breet: heeft eenen zeer snellen loop, en zijnen oorsprongh uit den Liban en uitgangh ter voornoemder plaetse in de middellantsche zee.

Aen zijnen oever, of een musketscheut weeghs van den zelven, is een *Chan*, misschien een overblijfsel van een oud klooster; hoewel de inwoonders het voor een werk van zekeren Egyptischen *Sultan* houden. Maer veel meer is het tot een kleine vestingh by ouds gesticht, om den door-vaert des strooms te bevryden.

Boven de deure is een beeltenis, kelks wijs van steen gehouwen: het geen ook aen veele andere aenzienelijke gebouwen van dien oort wort gezien, en misschien een zeker zin-stael dezer vorsten van Egypten is geweest: den welken zy aen verscheide gebouwen doen zetten hebben, wanneer Syrie door hen was t'onder-gebraght.

Wanneer *Soliman*, Turksche keizer, deze landen had veroverd, deed hy eene brugh sloopen, die dwers over dezen vliet was geslagen, aen den wegh, die van Tyrus na Sidon loopt: en heeft hy en zijne na-zaten van tijt tot tijt gestadigh het her-opbouwen doen beletten.

Roger. Op den zuider oever heeft *Emir Fecbrreddin* een fraei huis doen bouwen, en boven de groote deure, in eenen steen, ook een kelke uit-houwen, en met gout-geele verruwe, op een azuur velt, beschilderen; tot groote verwonderingh der Turken, uit oorzake de Mahometanen niet gewoon zijn, uitgehouwen beelden of diergelijke schilderyen te hebben.

Roger en andere houden dezen vliet voor den geenen, die by *Strabo*, *Ptolemeus*, en andere oude schrijvers, als ook in de boeken der Macchabeen, *Eleutherus* of *Eleuther* genoemt, en menighmael gedaght wort: hoewel hy ook anders by *Brokard* en andere, na de stad *Valania*, (by *Ptolemeus Balanea*,) op desselfs oever gelegen, *Valania*, volgens *Postel*, is geheten. Dan of deze vliet, *Kasemich* genoemt, de rechte *Eleuther* der ouden zy, en het gevoelen van deze schrijvers op reden en waerschijnelijkheit gegront staet, heeft men met recht te twijfelen. Wel stellen zy, na den voorgangh van Adrichom en andere, den uitgangh of mont van den *Eleuther*, ontrent ter zelver plaetse, daer de *Kasemich* zijnen uitlozingh in zee heeft, te weten, tusschen Tyrus en Sidon, of tusschen Sarepta en Sidon, of midden, volgens Kootwijk, tusschen Tyrus en Sarepta; maer zulx strijt tegen het gevoelen en schrijven van *Strabo*, *Ptolemeus*, en andere, die den mont of uitgangh van den *Eleuther* hooger na 't noorde boven Tripolis stellen: tusschen Tripolis en *Orthosia*, over, of op d'andere zyde van den bergh Liban, gelijk *Strabo* duidelijk schrijft; die den zelven daer en boven tot grens-pael van de lantstreke van *Seleucis* maekt, na de zyde van *Fenicie* en groot *Celesyrie* toe. Of de vliet Kasemich d'Eleuther der ouden zy.

Het zelfste schijnt ook *Josephus* te bestemmen en te gevoelen: want sprekende van de gifte, de welke *Markus Antonis* aen *Kleopatra*, koningin van Egypten, vereerde, zoo merkt deze schrijver aen, dat hy haer alle de steden van Syrie gaf: te weten, van den *Eleuther* af, tot aen Egypten: behalven Sidon en Tyrus: waer door hy schijnt te verstaen, dat Sidon en Tyrus tusschen dezen vliet en Egypten zijn gelegen: het welk niet zou kunnen zijn, zoo de *Eleuther* tusschen deze twee steden lagh. Dies moet men, behalven den *Eleuther*, dien *Strabo* en *Ptolemeus* stellen, een anderen tusschen Sidon en Tyrus

Digitized by Google

Tyrus plaetsen, of deze vliet *Kasimich* kan de *Eleuther* der ouden niet zijn.

Bonfrer. Men heeft ook uit de oude schrijvers gene zekerheit; waer de hooft-bronnen van den vliet *Eleuther* te stellen zijn: aengezien *Ptolemeus* de zelve niet gedenkt, en de nieuwe schrijvers daer in verschillen: hoewel zy by hen allen in den Liban worden geplaest. *Bertius* en *Villanova* stellen, in de kaerten van *Ptolemeus*, deselfs bronnen aen de noort-zyde van den bergh Liban, die tegen over den Antiliban of Voor-Liban is gelegen. *Maginus* plaetst desselfs bronnen tegen over de lantstreke van den Jordaen, neffens *Bosor* of *Bosra*, ten zuide van den Voor-Liban. *Bonfrerius* wil de bronnen aen de noord-zyde van den Voor-Liban gestelt hebben: het geen, zijns bedunkens, met de Schrift over-een komt: want gelijk men in dezelve leest, trokken de krijghs-troepen van koningh *Demetrius*, welke in de lantstreke van *Amathitis* lagen, op
1 Mach. 12: 13. Joseph. 13. eenen nacht, in het vluchten voor Jonathas, over den vloet *Eleuther*: waer over Jonathas, in het vervolgen, hen niet heeft kunnen achter-halen. Zoo nu de bronnen des *Eleuthers* over den bergh Liban waren geweest, zy zouden zoo haest de kil van dezen vloet niet kunnen over-getrokken zijn: naerdien van de lantstreke *Amathitis*, tot aen de plaetsen van Syrie, die over den Liban leggen, ruim twintigh mijlen zijn, een mijle gerekent op een uure gaens. Adrichom, Kootwijk, Roger, en andere, plaetsen ook desselfs bronnen in den Liban, doch zonder eigentlijk de eene of andere zyde aen te wijzen.

Cap. 8. 36. Zoo *Beza* in zijne aenmerkingen over de Handelingen der Apostelen schrijft, zou de vloet d'*Eleuther* het water zijn, daer in de kamerlingh der koninginne *Kandace*, door *Philippus*, wiert gedoopt. Het geen met groote bescheidenheit is aen te nemen, en niet lichtelijk geloof zal verdienen, zoo men acht op den loop van dezen vliet neemt; die in het noorder gedeelte van dit gewest was: daer nochtans, het doopen, naer luid der Schrift, op den wegh van Jerusalem na Gaza geschiet is: het welk was in het zuider gedeelte des lants.

Lib. xvj. *Strabo* gedenkt ook eenen vliet ontrent of by Tyrus: desgelijks zeker aeloude Schrijver *Menander*; hoewel geen van beiden den zelven by name noemt: maer misschien is deze de gemelde *Kasemich*.

Tusschen Tyrus en Tsarfand vloeit ook een vliet, *Lanta* by d'Arabieren genoemt, die uyt den bergh Liban zijnen oorsprongh neemt, en in de middellantsche zee stort. Geog. Nub.

d'*Eleuther*, naer *Plinius* schrijven, voet veele schil-padden, die op zekeren tijt van zelfs uit de Fenicische zee met een over groote meenighte in den zelven komen. Zoo ook *Roger* schrijft, worden in den zelven schil-padden van anderhalve voet groot gevonden. Lib. 9.

Tot aen dezen vliet *Eleuther* geleide de Jonathas, de Macchabeër, *Ptolomeus Filometer*, koningh van Egypten. 1. Mach. 3: 12. *Tacitus* gedenkt ook den vliet *Eleuther*. Hy diende ook tot een scheit-pael tusschen Syrie en Fenicie: en wiert, als reeds gezeit is, ten tijde van *Strabo* by eenigen tot grens-pael van *Seleucis* gestelt: gelijk zy ook, ten tijde van *Brokard*, een gemene grens-scheidingh N. Fuller 64. was, als die het Koningrijk des heiligen Lants, (gelijk het te dier tijde was) van het Prinsdom van Antiochie scheide, dat in stede van het gebiet van *Seleucis* (naer het schijnt) gevolght is.

Volgens gevoelen van *Niklaes Fuller*, Id. 71. zou d'Eleuther een en dezelve vliet Vliet Sabation. zijn, die by ouds, zoo Josephus verhaelt, de Sabatische vliet en Sambation en Sabation wiert genoemt. Het geen de gelegentheit zelf, de welke van Josephus zeer klarelijken beschreven is, uitwijst. Te weten, zoo Josephus schrijft, vloeit de Sabatische vliet midden tusschen Arce, een stad des Koninghrijks van Agrippa, en Raphanea. Een en dezelve plaetse, en een en dezelve gelegentheit voegen d'oude Schrijvers den vliet Eleuther toe. Derhalven is d'Eleuther de gene, dien Josephus de Sabbatische noemt.

Adrichom daer en tegen hout zekeren vliet, die uit den Liban, en tusschen den zelven en de stad Tripolis in zee stort, voor den vliet Sabation: en den zelven ook voor den hof-bron, dien Cant. 4. Salomon gedenkt.

Dezen vliet Sabation wort by Josephus een wonderlijke eigenschap en kraght toe-geschreven: waerom ook keizer

Digitized by Google

keizer *Titus*, op zijne reize uit Judea na Antiochia, zich gewaerdight heeft den zelven te bezichtigen. Want niet tegenstaende, zoo Josephus schrijft, hy eenen ruimen boesem en snellen loop in zijn vloeien heeft, zoo verdwijnt hy evenwel van zijnen bron af, den tijt van zes dagen, en vertoont een drooge plaetse voor de oogen. Daer na, als of 'er geene veranderingh was geschiet, ontspringht hy ten zevenden dage weder even-eens. Voorts onderhout hy altijt deze orde, gelijk by naeukeurigen is aengemerkt. Hierom wort hy ook de Sabbatische of rust-vliet genoemt, na den eersten heiligen of rust-dagh der Joden.

Nat. Hist. lib. 31. Van dezen zelven vliet schijnt *Plinius* te spreken, hoewel tegenstrijdigh met dat van Josephus: daer hy zeid, *in Judea is een vliet, die alle Sabbathen op-drooght.* Hoewel eigentlijk deze vliet niet in Judea gelegen was; maer ten noorde buiten Judea. Dan misschien heeft *Plinius* Judea in een breede en ruime betekenis genomen. Deze woorden van *Plinius*, schoon weinigh, schijnen veel meer geloofs te verdienen, als die van Josephus. Naerdien het waerschijnelijker is, dat deze vliet een eenigen dagh, als zes dagen droogh blijft. Dewijl daer en boven Sabath, van waer de vliet zijnen naem bekomen heeft, betekent ophouden en rusten, zoo kan men ook geene reden geven, waerom deze vliet, volgens Josephus, de Sabbatische genoemt wort: want by-aldien men hem gelooven wil, zoo is hy op de Sabbathen zelfs in generlei wijze de Sabbatische of rust-vliet: naerdien hy dan allermeest met een vollen boezem snel vloeit.

Elias de Levijt, met zijn gevolgh, gedraeght zich tot het gevoelen van *Plinius*. De Sambation, zeid hy, of, gelijk de geleerden op Arabisch gemeenelijken spreken, de Sabbation, is een naem van zekeren vliet, en alzoo van wegen het rusten op den zabbath genoemt: die gezeit wort op ieder dage ter weke, behalven op den zabbath, met zulken vaert te vloeien, dat hy steenen doet bewegen: op welken tijt niemant over den zelven komen kan. Men zeid zulx te dezer oorzake geschiet, op dat de tien stammen, die aldaer gevangen worden gehouden, noit van daer zouden uitgaen, 't en zy met ontheiligen van den heiligen zabbath-dagh.

Zeker geleerde onder de Joden, (gelijk *Elias Rabbi Maimonides* aenstonts daer op voeght,) heeft geschreven, dat deze vliet de stroom *Gozan* zy; die menighmael in de Schrift wort gedaght: en alzoo is genoemt van het grontwoort *Goza*: het welk wegh-rukken of wegh-slepen betekent: dewijl hy, behalven alleen op den zabbath, op alle andere dagen zelfs ook groote steenen door zijnen snellen loop met zich sleept. Dan ongerijmt en beuzelzinnigh is dit laeste: gelijk meest al het geen van dier stoffe in de herssenen der Rabbijnen wort gesmeet.

Hottinger, na den voorgangh van Bochart, hout den vliet *Gozan* voor den geenen, die namaels Cyrus, ter eere van Cyrus, is genoemt, en het lant *Gozania* door-snijt.

De stad *Sidon*.

Jos. 11: 9. Sidon, alzoo gemeenelijk by d'oude Grieksche en Latijnsche schrijvers, als ook op Grieksch in 't Nieu Verbont, en in 't Oud, na de Hebreeusche spellingh, *Tzidon*, en op Syrisch *Saidan* genoemt, heet noch heden by d'Arabieren, Turken, Moren, desgelijks by d'Italianen *Sait* of *Saida*, *Sayda* en *Tzaida*, en by de Franzoisen doorgaens *Seyde*.

Stichtingh. De stad Sidon, zoo *Isidoor* getuight, is gesticht door Sidon, d'eerst-gebooren der elf zoonen van Kanaan, en ook na den zelven alzoo genoemt. Derhalve is by Moses, daer gezeid wort Sidon Kanaans zoon te zijn, door den naem Sidon, de vader der Sidoniers, of de stichter van Sidon te verstaen. Genes. 34:2. Want van Sidon, Kanaans zoon, zijn de Sidoniers: en van de Sidoniers de Tyriers en alle de Feniciers gesprooten. Andere stellen tot stichter der stad, *Kadmus*, broeder van *Fenix*: *Justinus* en *Solinus* de Feniciers, die dezelve, van wegen den overvloet der visschen, zoo dezelve *Justinus* getuight, Sidon genoemt hebben: want Sidon bete-

Digitized by Google

betekent in 't Fenicisch eene visch: gelijk *Said* in 't Syrisch, of *Tzidon* in 't Hebreeusch visch-vangst of visscherye. Maer hoewel met dien naem visch-vangst wort betekent: zoo is nochtans valsch, dat dit d'oorzake des naems zy. *Boderion* leit Sidon *verwonderingh* uit: hoewel oneigentlijk, en met recht te verwonderen.

Outheit. Zoo derhalve deze stad door Sidon, Kanaans zoon, gesticht is, blijkt hier hare aeloutheit uit: naerdien zy *Chams* neve, en *Noachs* na-neve tot stichter heeft gehad. Weshalve, schoon de poëten door-gaens Tyrus Sidons nabootster noemen, en voor oud uit-krijten: en de Tyriers zich by Esaias (Cap. 23:27.) en Herodoot op den naem van outheit beroemen: zo moet evenwel Tyrus hier in voor Sidon wijken, en haer voor stichster erkennen: want zoo ook *Trogus* schrijft, zijn de Sidoniers, na verloop van veele jaren, wanneer zy door den koningh van *Askalon* waren verovert, met schepen gelant, en hebben de stad Tyrus een jaer voor de verwoestingh van Troje gesticht: te weten, zoo Josephus verklaert, twee hondert en veertigh jaren, voor den gront-slagh van Salomons tempel. (Ziet pag. 97.) Hierom wort Sidon in de boeken van Moses, Josua, en der Rechteren gedaght, daer nochtans van Tyrus voor Davids tijden niet gevonden noch gerept wort, 't en zy iemant by Josua (Cap. 19:29.) door de vaste stad *Tzor*, of Tyrus, Paletyrus of oud Tyrus wil verstaen. Deswegen, gelijk *Strabo* heeft aengemerkt, roemen de poëten Sidon meer, als Tyrus; en noemt *Homeer* Tyrus niet altoos: daer hy Sidon, en de Sidoniers zoo dikwils gedenkt.

Groote. Sidon was by ouds een koninghlijke, treffelijke, zee en koopstad van *Fenicie*, en te dier tijde zeer vermaert en groot, tot vier of vijf mijlen in de rechte uitgestrekt: gelijk noch haere puinhopen en overblijffelen uitwijzen, dewelke haer strekken tot aen zeker klein vlek, ook Sidon of *Saidon* genoemt, welk eenigen voor een overblijffel van het aeloud Sidon houden, en gelegen is ontrent een mijle beooste de stad, aen den voet van eenen hoogen bergh, die een gedeelte van den Antiliban maekt. Waer over deze stad te recht by Josua (Jos. 11: 8. 19: 28.) groot Sidon wort genoemt. Desgelijx noemt *Pomponius Mela* Sidon de grootste der zee-steden, te weten, voor het veroveren door de Persianen. Ook roemt *Strabo* Sidon van wegen de grootte, en heet haer, naest Tyrus, de grootste stad.

Sidon leit ten weste aen de middellantsche zee, in de lenghte, van 't zuide na 't noorde, gebouwt, op een zekere vaste klip of rotse, drie uuren reizens, * of twintig duizent schreden ten noorde van *Sarepta*, en vijf mijlen, of ontrent vier hondert stadien, volgens *Strabo*, ten zuide van de stad *Baruth*, en een mijle, of naulix duizent schreden, westwaerts van den bergh Antiliban. (* Geograph. Nub.)

Deze stad wort in de Schrift onder het Heilige Lant gerekent, en was tot erfdeel den stam van *Aser* toegevallen: (Jos. 13: 4.) hoewel de *Asseriten* haer noit hebben bezeten; uit oorzake van hun onvermogen, in het uit-drijven der oude inwoonders.

Zeer machtigh en van groot vermogen was eertijts Sidon, en overtrof in rijkdom en andere middelen alle overige steden van Fenicie: en had over de hondert galeyen van drie en vijf paer riem-ryen. (Diod. lib. 16. Pomp. Mel.)

De lantstreke of het gebiet der Sidoniers strekte by ouds zeer verre: te weten, van de stad oostwaerts, tot aen de grens-pael des Jordaens. (Bochart.)

Haven. De stad Sidon had voorheene een ruime, veilige, en bequame haven: maer *Emir Fecchrreddin*, vorst der *Drusen*, wanneer hy meester van 't lant was, deed de zelve stoppen of vullen, om de galeyen van den grooten Heer het gewoonelijk inkomen te beletten, uit vreeze van te mogen overvallen worden. Dies daer geene andere vaertuigen, als berken kunnen inkomen: en loopen de groote schepen een weinigh verder in zee ter ree, onder beschut van eene rotse, de welke een eilant naby de stad maekt.

Zoo *Monkonys* schrijft, leit eene kleine rotse of klip voor de stad, aen de west-zyde: de welke alleenlijk de haven maekt; hoewel zy niet veiligh is, dan des zomers.

De haven wort aen haren mont door een oud kasteel beschermt, het welk op eene rotse hondert en vijftigh treden in zee is gesticht, en door een lange brugh aen de stad gehecht: hoewel zoo smal, dat op veele plaetsen geene

P twee

twee perzoonen voor-by elkanderen kunnen gaen. Deze brugh is zes of zeven voet breet, en geeft het water door Roger. verscheide boogen door-gangh. Dan het is een onsterke vestingh, en niet zeer weer-baer: want de muuren en toorens zouden het beuken van grof geschut niet langh kunnen uitstaen: maer is evenwel gestoffeert met twintigh of vijf en twintigh stukken geschuts, en voorzien met een krijgs-bezettingh van vijf hondert Janitzaren, onder het gebiet van eenen opperhooft.

Roger. Doubd. Op het hooghste der stad, aen d'oost-zyde, of aen de zuid-zyde, volgens *Monkonys*, staet een ander groot kasteel, gesticht met groote onkosten door *Emir Fecchredin*: het welk de gansche stad in dwangh hout.

Monk. De stad is met geene muuren omringht: alleenlijk verstrekken de huizen, dicht neffens elkanderen gebouwt, den omtrek van muuren. Zoo nochtans *Roger* schrijft, heeft zy fraeie muuren en drie poorten, en ontrent een halve mijle in den omtrek. De meeste huizen zijn slecht gebouwt: uitgezeid die van den stad-vooght en *Kady* of rechter. *Emir Fecchredin* had'er een groot en schoon paleis beginnen te doen stichten; maer is onvoltoit na zijne doot blijven steken: want de Turken, na zy de heerschappye des lants van hem hadden bekomen, hebben het gelaten, als zy het vonden: naerdien zy nergens op uit zijn, dan om de beurze te vullen.

Roger. Wanneer Sidon in den aenvangh dezer eeuwe byna woest lagh, maekten de *Drusen*, onder hunnen *Emir*, of vorst *Fechrreddin*, zich meester der stad: alwaer zy een kasteel deden herbouwen, en de stad met muuren omringhden. Dienvolgens begonnen de schepen van Europe weder op deze plaetse te varen. Tot gerijf en veiligh verblijf der koop-luiden van Europe, deed deez *Emir* ook een groot gebouw of *Chan* stichten: het welk uit vier en twintigh kamers en groote magazijnen bestont. De gansche stad wiert aenstonts met Mooren, Grieken, en Joden vervult, die derwaert wierden gelokt, eensdeels uit oorzake van den koophandel, en de vruchtbaerheit des lants: en ten andere, van wegen de vrye oefeningh van Gods-dienst voor eenen iegelijk. Het welk onder de Arabische *Emirs* en *Bassas* van *Damaskus* en *Tripolis*, een grooten nijt tegen hem ontstak.

Daer zijn drie fraei gebouwde en bequame *Chans*, ten dienste van de koop-luiden: inzonderheit de groote: waer in de Françiskaner monniken, de Kapuçijners, en Jesuiten, als ook de Fransche *Konsul*, en koopluiden van anderen landaert, hun verblijf hebben; die aldaer grooten handel in zyde en katoen drijven. Chans. Doubd.

De *Chan* der Fransen is byna de schoonste, dewelke zy aen dien oort in 't ooste hebben, en een çieraet der stad. Zy leit aen de haven, is geheel van gehouwen steen kloosters-gewijze in 't vierkant opgebouwt, met zeven boogen aen ieder zyde: welker laeste pakhuizen verstrekken. Boven de zelve is een groote galderye van vijf treden breet, met kamers ten getale van twintigh of dertigh, voor de koopluiden, achter de zelve rontom. Het dak is plat, na d'oostersche wijze, ontrent tachentigh treden langh en breet: van waer men voor aen d'eene zyde over de zee: en achter aen d'andere over de landouwen wijd en zyd kan zien. Voor deze *Chan* is de katoenmerkt. Monk.

De *Bazar* of winkel-straet, of merkt, bestaet uit veele straten, ter weder-zyde bezet met kleine winkels van allerleie koopmanschappen, zoo van eet-waren, als stoffen tot kleedingh. De stad is tamelijk bevolkt na haere kleinte, uit oorzake van den grooten koophandel op de zelve, uit het gansch Heilige Lant: want men heeft 'er een groote meenighte van koopluiden en hantwerkers van byna allen landaert.

Daer zijn zeven of acht *Moskeen* of *Metsziden*: en eenige der zelve zeer oud, die ongetwijfelt eertijts kerken der Kristenen waren: maer namaels door de Mahometanen tot hun gebruik gepast. Neffens ieder staet een kleine langh-werpige toorn of dom, *Alkoran* in 't Arabisch genoemt: waer op de *Santons* en *Derwisen*, dat zijn de priesters en geestelijken der Mahometanen, vijfmael des daeghs klimmen, en, met luits-keels te roepen, het uur des gebets af-kundigen, om de luiden in Mets-ziden. Doubd.

Digitized by Google

in de kerken te doen komen. Te weten, ten twee uuren des uchtens: in den daegeraet: op den middagh: te drie uuren, en in den avond ſtont. De Joden hebben daer ook eene Synagoge.

Doubd. Men heeft 'er velerleie Kriſtenen, als Maroniten van den bergh Liban, Grieken, Armeniers, en Rooms-gezinde van Europe: inzonderheit Minrebroeders, Kapuçijnen en Jeſuiten, die ieder hunne kapel in de *Chan* of *Kamp* der koopluiden hebben.

Roger. De Rooms-gezinden hebben daer een kapel, welke onder den Gardiaen van Jeruſalem ſtaet, en tot een parochie kerke dient: daer de geeſtelijken van de orde der Minrebroeders, van den geſlagte van Jeruſalem, alle kerkelijke dienſten, en de miſſe doen: preken in den Advent, en op Kers-tijt opentlijken, en met open kerke. De Maroniten hebben 'er ook een kapel: en de Grieken een kleine kerke onder eenen biſſchop: de Joden een Synagoge, en de Turken vier *Metszi-den.* Men heeft 'er driederlei ſlagh van Rooms-gezinde geeſtelijken: te weten, Françiskaner Monniken, Kapuçijnen, en Jeſuiten.

Alle de Kriſtenen der ſtad hebben hunne graffteden in de puinhoopen van het aeloud Sidon, gelegen aen de voet van eenen bergh, die een gedeelte van den berg Antiliban is. Daer by is ook een kleine ronde plaetſe, bedekt met tamaris-boomen, de welke den Maroniten tot eene kerke dient.

Zoo *Roger* getuight, is de tegenwoordige ſtad Sidon noch heden de ſchoonſte van dien oort, naeſt Jeruſalem: hoewel men daer niet een eenigh gedenkwaerdigh merk-teken van haere oude heerlijkheit ziet: als alleenlijk eenige neer-gevelde pylaeren van marmer, of van andere koſtelijker ſtoffen. In de tuinen, en op de wegen, vint men ook vele kleine brokken en ſtukken, met Moſaiſch werk kunſtigh door-wroght.

Koophandel van Sidon. Roger. Men zied op de ree voor Sidon t'allentijde zeer veele ſchepen van Venetien, Engelant, Hollant, en Vrankrijk, welke daer zyde, katoen, buffels-vellen, morraquins, ſennebladen, ſcammoni, rozijnen van Damas, aſch van Alkali, om glas en zeep van te maken, olye van olyven, piſtacien, mirobalanen, en andere koop-waren komen laden: die de koopluiden van Perſie en Damaskus over lant derwaert ſleepen, en van daer door de Kriſtenen te ſcheepe over de middellantſche zee na Europe vervoert worden.

Daer is een Konſul van wegen den koningh van Vrankrijk, die het gerecht bedient, zoo wel voor de Franſche koopluiden, die aldaer met de ſchepen aenkomen, als voor de genen, die hun verblijf in de ſtad hebben: zelfs ook voor de Franſoizen, die in de ſteden *Barut*, *Damaskus*, *Tyrus*, *Ptolemais*, en *Jaffa* hun verblijf hebben: want de *Konſul* van *Seyde* of *Sidon*, is ook *Konſul* over alle deze andere plaetſen. Hy heeft gewoonelijken tot Sidon zijn verblijf, daer hy met twintigh of dertigh koopluiden, zoo Franſche, Venetiaenſche, als Hollantſche, in de groote *Chan* voornoemt, gehuis-veſt is. De *Sayken*, zekere vaertuigen, varen gemeenelijken langhs de wal, of onder het lant van Sidon na Jaffa.

Zoo zeker Arabiſche ſchrijver melt, is in deze ſtad een vermaerde bron: in den welken in de lente kleine viſſchen van een vinger langh, en van geſtalte als hagediſſen, groeien: zoo wel mannetjes als wijfjes, die door zekere tekenen van elkanderen onderſcheiden worden. Ten tijde van het tzamen paren worden zy gevangen en gedrooght. Wanneer de zake vereiſcht, wort een der zelve geſtooten, en met wijn ingenomen: waer door een mans-perzoon met een overgroote geilheit ontſteken wort, en kan, zonder vermoeitheit of ophouden, zoo dikwils by-ſlapen, als hy wil. Geograph. Nub.

De Sidoniers droegen den Joden een zeer groote haet en vyantſchap toe: waer over God by Joël met dreigementen tegen hen uitvaert, en hen belooft zulx betaelt te zetten. Zy hebben ook by ouds d'Iſraëliten onderdrukt. Dies niet tegenſtaende, zijn zy tot den opbouw van beide tempels gebruikt, zoo ten tijde van koningh Salomon, als Zorobabel: naerdien zy gauwe werkbazen in het hout-houwen waren. Zy waren zeer ervaren in de ſchipvaert, en hierom tot den koophandel genegen, en dienden voor roeyers op de ſchepen van Tyrus. Ook hadden zy Tyrus geſticht: waerom Tyrus de dochter van Zidon wort genoemt. By Zacharias roemen zy zich over hunne wijsheit. Zy leefden voor-hene veilig en zeker: en verzochten ten tijde des Heilants, beneffens die van Tyrus, Aert der aeloude Sidoniers. Ezech. 28: 24. Jud. 10: 12. 1. Chr. 22: 4. Eſd. 3: 7. Eſai. 23: 2. Ezech. 27: 8. Eſai. 23: 12. Cap. 9: 2. Jud. 18: 7.

Digitized by Google

vrede van koningh Herodes, door voor-spraek van *Blastus* zijn kamerlingh, uit oorzake zy zich van Herodes landen erneren mosten. Actor. 6:12. 20.

De Sidoniers, als ook de Tyriers, hebben allereerst de kunst van fijn-linden (anders *Sindael* gemeenelijk, en *Sindon* by de Grieken, na de stad *Sidon*, genoemt,) te weven uitgevonden.

Lib.16. Cap.21. Zoo *Strabo* getuight, waren de Sidoniers meesters van veele en de beste kunsten: het geen ook *Homeer* te kennen geeft, en daer en boven ervaren in den loop des hemels, en reken kunst: waer toe hen de reden-kavelingh en schip-vaert, by nacht, had aenleidingh gegeven.

Ten tijde van *Strabo* (die onder keizer *Augustus* heeft geleeft,) braght Sidon zeer treffelijke Filosofen voort, als Boëthus, dien hy tot wegh-wijzer of met-gezel, in het uitleggen der Filosofye van Aristoteles, had gebruikt: en Diodotus, zijn broeder: als ook Moschus, die een aeloud gevoelen van d'Atomen of çierselen heeft geschreven, en voor den tijde des Trojaenschen oorloghs geleeft.

d'Inwoonders van Sidon, beneffens die van Tyrus, waeren zeer bedorven en goddeloos van leven, als ook te bespeuren is uit de Evangelisten Mattheus en Lukas: alwaer die van Sidon als voor de goddelooste en bedorvenste menschen, ten toone gestelt worden, waerdigh om ten daege des oordeels gestraft te worden. Te weten, zy waren genegen tot wichelarye en afgoderye, en dienden *Baal*, *Astaroth*, en *Astarte*: die ook by d'Israëliten, en zelf by koningh Salomon (ten believe van de Sydonische byzitten,) zijn aengebeden geworden. Ziet pag. 100. 1. Reg. 11. v. 15.

Bestiering van Sidon. Die van Sidon wierden by ouds, door eenen koningh bestiert: als blijkt uit den profeet Jeremias, die met dien naem de bestierders der zelve gedenkt. Een dezer was *Ethbaal*, of *Ithobal* genoemt, wiens dochter Jezabel, koningh Achab ten wijve nam: hoewel deez ook koningh over Tyrus was: want Tyrus en Sidon wierden door een en den zelven koningh bestiert: gelijk reeds te vooren is gezeit. Cap. 25:22. 27:3. 1. Reg. 16:31. Ziet pag. 104.

Rampen en veroveringen der stad. Verscheide veroveringen en veele oorloghs-rampen heeft Sidon neffens de andere gebuur-steden uitgestaen, en is eindelijk tot een deerlijken staet vervallen, gelijk zy heden gezien wort: dies de profeten Jeremias, Ezechiël, en Joël, uit de afgoderye der inwoonders, in het aenbidden van Baal, Astaroth, en Astarte, niet vergeefs haeren val en ondergangh voorzeit hebben.

d'Eerste ramp quam haer door *Nabuchodonosor*, koning van Babylonie, over, die haer, na dezelve, beneffens geheel Syrie, met een machtigh heir verovert te hebben, ten gronde verdelgde, en een groot gedeelte der inwoonders gevangkelijk na Babylon vervoerde.

Daer na maekte *Alexander de Groote*, koningh van Macedonie, zich van de stad meester; maer handelde d'inwoonders veel zachter, en hield zich vergenoeght met *Strato*, dien koningh *Darius* aldaer tot stede-houder had gestelt, alleenlijk van zijn ampt te berooven, en in zijne plaetse tot stede-houder, eenen armen hovenier, met name Abdolomin, te stellen, die van edele opvoedingh, en, naer men zeid, van koninghlijken bloede was. Quintus Curtius. lib. 4. Just. 11.

Des jaers, na des Heilants geboorte, zes hondert en zes en dertigh, wiert Sidon door de Sarraçenen ingenomen, en veele eeuwen, tot aen den jaere elf hondert en elf bezeten: als wanneer *Baldewijn*, d'eerste Kristen koningh van Jerusalem, den Sarraçenen de stad weder af-handigh maekte, inzonderheit, door bystant der Deenen, die met eenige schepen dezelve te water belegert hielden: gelijk *Balduwijn* te lande. Sidon door de Sarraçenen ingenomen.

Des jaers twaelf hondert en vijftigh deed *Louys*, koningh van Vrankrijk, de Heilige gebynaemt, geduurende zijn vierjarigh verblijf in het Heilige Lant, de vervalle stad weder her-opbouwen, en met krijghs-bezettingh versterken; gevende haer aen de Tempeliers in bezit voor een zekere somme gelts over, die de zelve beschermden, tot op 't jaer twaelf hondert en negen en tachentigh, of, volgens andere, een en tnegentigh: als wanneer zy de stad Sidon, na het veroveren van *Ptolemais*, of Sint *Jan van Akre*, door de Mahometanen, verlieten, en na *Tortosa*, en van daer na *Cyprus* overscheepte: latende de zelve voor de vyanden ten roof over. Aldus verviel de stad weder in handen der Sarraçenen: en bleef een lange wijle onder de heerschap- Herold.

Digitized by Google

ſchappye der Mamelukken, die Egypten bezaten, en raekte eindelijk, beneffens de andere ſteden van *Syrie* en *Fenicie*, onder het gebiet van den Turkſchen keizer *Selim*, na deez des jaers vijftien hondert en zeventien de Mamelukken t'onder had gebraght: wiens na-zaten de zelve ſedert tot op dezen tijt bezeten hebben.

Sidon by de Drusen in bezit genomen.

In den aenvangh dezer eeuwe maekten zich de *Druſen*, onder beleit van *Emir Fechrreddin*, meeſter van Sidon: het welk te dier tijde byna woeſt was. Maer na zijne doot en ondergangh, is de ſtad weder onder het gebiet van den grooten Heer gekomen.

Doubd. Vruchtbaerheit der lantſtreke van Sidon.

Buiten de ſtad, en zeer verre langhs den zee-kant, leggen tuinen en boomgaerden, bezaeit met moes-kruiden, en beplant met allerlei ſlagh van boomen, als aprikooz, oranje, citroen, moer-beziën, dadel, vyge, appel, tamarind, en Adams vyge-boomen, in 't Arabiſch *Mauz*, of *Almauz* genoemt.

Men ziet ook in deze tuinen, het geen merk-waerdigh is, meenighte van puinhoopen van het aeloud Sidon: en onder de zelve zware en dikke gebroke pylaeren, waer op groote Latijnſche letteren volmaekt net gegraveert ſtaen: hoewel men de zelve naulix kan lezen, uit oorzake zy half in d'aerde verborgen leggen.

In Bloeimaent rechten de dorp-luiden in deze tuinen en boſſchen zeer veele hutten van takken van boomen op: daer in zy ontallijke meenighte van zy-wurmen uit-broeien, welker voetſel de bladen van deze witte moerbeziën-boomen zijn. Zoo langh deze hutten ſtaen, mogen de Kriſtenen aldaer ontrent niet komen, noch wandelen: uit oorzake zy vol Moorſche vrouwen zijn: welke men daer te lande, op pene van den lijve, niet magh genaken.

De zee-kuſt, tuſſchen Sidon en Sarepta, is een ry of ſchakel van zeer luſtige heuvelen.

Aen de ooſt-zyde der ſtad leit een groote en vruchtbaere landou, die door verſcheide water-vlieten wort bevochtight, en met wijn-ſtokken, zuikerriet, en allerlei ſlagh van vruchtbaere en wilde boomen bewoſſen is: beneffens gras-rijke beemden, tot groot vermaek en gerijf der ſtedelingen.

Tyr. Salign.

Ten ooſte en zuide, een halve mijle van de ſtad, leggen ook luſtige bergen: inzonderheit d'Antiliban of Voor-Liban, die, door hunne behoorelijke afgelegentheit en ſtant, een ſchoon verſchiet geven.

Kootw.

De bergh Antiliban ſtrekt van den vliet *Eleuther*, alzoo genoemt, langhs de zee-kant, voorby de ſtad Tripolis, tot aen de ſtad Archis.

Op deze bergen houden zich honden met ſteerten, als die van voſſen. Men zeid daer eenige zijn, die met zekere vogels paren: waer van haeze-winden zouden voort-komen.

Op den wegh van Tyrus na Sidon ſtaet een tooren, daer *Kaffar* of tol betaelt wort.

Tuſſchen Tyrus en Sidon ſtelt *Plinius* vervolgens d'aeloude ſteden *Eubydra*, *Sarepta*, *Ornithon*, en *Sidon*. Desgelijks gedenkt *Strabo* tuſſchen Tyrus en Sidon een aeloude ſtad *Ornithon*: hoewel heden geene kentekenen daer meer van gezien worden.

Monk.

Een kleine halve mijle ten zuide van de ſtad Sidon, na de zyde van Tyrus, op den grooten wegh, vind men een kolom bedekt met aerde, en met de volgende Latijnſche letteren behouwen; hoewel eenige, door de langhduurigheit des tijts, uitgeſleten zijn.

Imper. CAESAR. L. SEPTIMUS. SEVERUS. PIUS PERTINAS AUG. ARABICUS. ADIABENICUS. PARTHICUS TRIBUNICI. *potes Sexti Imp. Et. M. Aurelius*, *Antoninus*, *Auguſtus Filius*: *en ex via & Miliarium per*, *q. venidium ruteg. veg. pr. pr. præſidem provinc. Syr. Rhcenic. Ren.* VIV.II.

Men heeft daer ontrent zeer groote gevleugelde mieren, die fel bijten.

Veſting Helhacer.

Helhacer is een kaſteel of veſtingh in het gebiet van Sidon, en tuſſchen dit en Sarepta gelegen: welk eertijts zekere ſtruik-roovers in bezit hadden. Des jaers elf hondert acht en twintigh had *Guaremund*, patriarch van Jeruſalem, deze ſterkte belegert; maer liet zich, door het ontſtaen van eene krankte, na Sidon brengen, daer hy ſterf.

Hol van Tyrus.

Maara, of ſpelonke der Sidoniers, is daer na het hol van Tyrus genoemt. Het is een onoverwinnelijke ſpelonk, en was eertijts een veſtingh der Kriſtenen, gelegen in het gebiet

Digitized by Google

van Sarepta en Sidon: welk des jaers elf hondert en zestigh de krijghs-bezettingen, om-gekocht met gelt, den Sarraçenen hebben overgelevert.

Zabulons graf.

Aen deze zelve zuit-zyde, naby de muuren, of duizent schreden volgens *Monkonys*, of twee musket-scheuten volgens *Thevenot*, buiten de stad, staet in 't midden van een lustigen tuin of hof, een kleine Turksche *Moske*, daer in het graf van *Zabulon*, des aertvaders *Jakobs* zoon, of van Sidon, *Kanaans* zoon, getoont wort: hoewel *Monkonys* voor weinigh jaren ter zelver plaetse geen graf noch grafs-gelijke heeft kunnen vernemen. Gelijk ook inder daet het graf van *Zabulon* met weinigh waerschijnelijkheit aldaer gestelt wort: want aengezien de beenderen van dien aerts-vader, met die van Jozef uit Egypten wierden gebraght, hoe zouden de Israëliten de zelve in eene plaetse geleit hebben, daer zy geen meester van waeren, en als vyanden uit-gedreven wierden?

Voor het graf, het welk de Turken, Mooren, en Joden, die te Sidon in grooten getale zijn, zeer aendachtelijken komen bezoeken, brant geduurighlijken een lampe.

De hof voornoemt is beplant met citroen en oranje-boomen, welker vruchten tot op de aerde hangen.

Zoo *Doubdan* naeukeurigh heeft aengemerkt, staet ontrent twee of drie hondert schreden van de stad een hermitaesje of kluis van eenen *Santon* of Moorschen heiligh: de welke in eene kleine bemuurde tuin bestaet, die met schoone boomen beplant, en met bloem-perken van allerlei slagh van bloemen gestoffeert is. Op het een eind is een vertrek of verblijf-plaets van dezen *Santon*, en een kleine *Moske*: in het welk het graf van *Zabulon*, de zeste zoon van *Jacob* en *Lea*: en de twaelfde in orde der kinderen Israëls, wort getoont. Het is niet als een enkele steen, even als een grafstede of graf-zerk, zonder eenige bouw-kunst, en zoo hoogh van de aerde of gront verheven, als hy dikte heeft, gelijk een velt-altaer. Te weten, hy is vier of vijf duim dik, verborgen onder een gewelf in maniere van een groote *Nis*, in de muure der *Moske*, langh acht, en drie of vier voet breet, en omringht met een hout-staketsel of tralie. Voor het altaer hanght een lamp. De *Moske* is een kleine kapel, gansch wit van binnen, en bedekt met een dom van twaelef of vijftien voet in 't vier-kant, zonder eenige çieraet, en slechts gestoffeert met twee of drie lampen.

Naby de stad wordt ook by eenige gestelt, hoewel met gelijke onzekerheit, de graf-stede van *Bezeleël*, die beruchte schrandere werk-baes des tabernakels: en die van den profeet *Sofonias*. De Joden komen deze graf-steden met grooten aendaght bezoeken. (Exod. 31: 2, 3. 35: 30. 36: 1, 38, 39.)

Een oort mijls buiten de stad, is op een zeer hooge bergh een kerke der Maroniten, en gewijd aen den profeet Elias. Zy bestaet slechts in eenen tooren van steenen op elkanderen gezet, tot de hooghte van zes of zeven voeten, en in een klein altaer, in de ope lucht. De Turken komen ter zelver plaetse dikwils bee-vaert doen.

Noortwaerts by Sidon worden aen zee gestelt, zekere wateren, *Merom*, anders *Massereforh*, en by *Hieronymus Masrefothmaim* genoemt: de welke eigentlijk zout-pannen zijn; daer by hoogh-gety het zee-water in zekere killen of kreken komt loopen, en door de hitte der zonne, of kracht des vuurs, tot zout gekookt wort. (Jos. 11. 7.)

Tot aen deze wateren, naer luid der Schrift, vervolghden de kinderen Israëls, onder den veltheer Josua, de Kananiten. (Jos. 11. 7.)

Acht duizent schreden noordwaerts van Sidon, leit aen den oever der zee, een plaetse *Hemma* genoemt: en vijf duizent schreden van *Hemma* aen zee, een kasteel *Kalmun*: zeven duizent schreden van *Kalmun* een kasteel *Naäma*: het welk als een middelmatige stad is. Vier en twintigh duizent schreden van *Naäma*, volght de kaep of uit-hoek van *Baruth*. (Geograph. Nubien.)

Een halve dagh-reizens van Sidon leit een bergh, *Chouf* by d'Arabieren genoemt; misschien een gedeelte van den Antiliban. Aen zijnen voet worden zekere steenen gevonden, die de gedaente van eene visch hebben, zoo in hooft, vinnen, als verruwe. Vier fransche mijlen van Sidon, na de zyde van Damaskus, leit een dorp *Kaffarmaka* geheten. De wegh van Sidon na Damaskus, is drie dagh-reizens, geduurigh (Bergh Chouf. Monk.)

Digitized by Google

duurigh door 't geberghte, tot dicht aen Damaskus.

Monk. Een halve dagh-reizens van Sidon, op den wegh na Damaskus, leit een dorp *Mascarat*, by na aen de voet van 't geberghte: waer uit een groote en schoone bron of beek schiet, die voor aen moolens doet omgaen. Deze geheele oort is water-rijk. Daer ontrent groeien wijnstokken, die langhs de aerde kruipen. Boven op 't geberghte, een weinigh na de zuid-zyde, is een groot meir of poel.

Daer na volght geberghte een gansche dagh-reizens verre: op het welk veele moerbeziën-boomen groeien. Op eenen dezer bergen is het onderste van een huis, gebouwt, na de oude wijze, van zeer groote steenen: en dicht daer by een kolom gansch recht, met zijn kapiteel of kroonwerk.

Na het eindigen van deze bergen, volght een pleyn of vlakte; in welks midden een vlek leit, *Dobaye* geheten: alwaer een eenige groote en schoone boom staet, die, volgens verhael der inwoonders, door zekeren heiligh gepoot is: waer onder niemant derft slapen: want de geenen, die zulx bestaen, worden met steenen van alle kanten gesmeten, zonder te weten van waer zy komen. Op het einde van deze vlakte leit een bergh: daer na volght weder een vlakte: op de welke de stad Damaskus is gelegen. Monk.

De stad *Berythus* of *Baruth*.

Benamingh. DE stad *Berythus*, alzoo oulinx by *Strabo*, *Ptolemeus*, *Stephanus*, en *Plinius* genoemt, wort noch heden by d'Arabieren en Mooren gebroken *Barut*, of *Baruth*, *Baruti* en *Beryth*, en ook *Berout* geheten. *Nonnus* noemt *Berytus Beroe*, na den naem der goddin *Beroe*, dochter van *Venus* en *Adonis*, of, zoo andere willen, van *Thetis* en *Oceanus*, dewelke ter zelver plaetse aengebeden wiert: en misschien d'afgodin of afgod *Baal-Berith* was, de welke d'Israëliten aen baden. Zoo eenige willen, zou de naem Berythus herkomstigh van den afgod Berith zijn, die eertijts aldaer ge-eert en aengebeden wiert. Dan zoo *Stephanus* wil, is Berytus of Beryt alzoo genoemt, van wegen de waterrijkheit: want Ber betekent by de Feniciers, of in de Fenicische taele een put, gelijk Beeroth, by de Hebreen, putten. Maer zoo *Histieus* by den zelven *Stephanus*, en *Helladius* zeggen, is Berout of Biruth by de Feniciers sterk gezeit: waer na zy ook deze stad alzoo genoemt hebben. Aldus heeft men twee oorsprongen des naems Beryt: een van Ber of Beer, dat is, een water-put: (welken naem de Feniciers met de Hebreen gemeen hebben gehad) en d'ander van Beruth, dat is, sterkte: want Beruth of Biruth, is in plaets van Abiruth, herkomstigh van Abir, dat sterk in 't Hebreeusch betekent. Alzoo wort van het zelfste Abir, met het uit-laten van d'Alfa, by de Hebreen een sterkte of vestingh Bira, en by de Chaldeen Birtha genoemt. Namaels is Berythus onder de Romainen *Felix Julia* genoemt. Adrichom stelt tot stichter der stad *Gergosi*, vijfde zoon van Kanaan, na wien zy ook by de Hebreen *Geris* zou genoemt zijn.

Dionys. lib. 41.

Jud. 8: 33.

Gelegentheit. Berytus is een aeloude, en was eertijts een uitstekende en sterke stad van Fenicie, gelegen aen de middellantsche zee, vijf mijlen noortwaerts van Sidon, of zeven brabantsche, volgens *Surius*, en drie zuidwaerts van den vliet *Kanis*, en twee dagh-reizens van Damaskus, op een hooghte of kleinen heuvel. *Strabo* plaetst dezelve ontrent vier hondert stadien van Sidon: *Antoninius*, in zijne reis-wegh, dertigh noortwaerts van Sidon, vier en dertigh zuidwaerts van Byblis, en tzeventigh duizent schreden van Tripolis. Andere hedendaeghse schrijvers, stellen dezelve veertigh duizent schreden zuidwaerts van de stad Tripolis, en zestigh duizent van Damaskus, tusschen beide. Ferrar.

Eertijts was deze stad een kolonye en woon-plaetse der Romainen, en den burgers, door keizer Augustus, uit een byzondere gunste en, voorrecht, het Roomsch recht vergunt. Plinius lib. 5. cap. 20.

Zy wiert eerst door Herodes, de oude: daer na door koningh Agrippa met kerken, merkten, galderyen, schou-tooneelen, baden, en andere prach-

Digitized by Google

prachtige gebouwen verçiert. Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, was zy met een bisschoplijken zetel verheerlijkt, onder het gezagh des aertsbisdoms van Tyrus: hoewel *Ferrarius* haer een aertsbisdom toevoeght, onder het patriarchschap van Antiochia.

Elmac. Abulph. Na Berytus een lange wijle onder de Sarraçenen of Mahometanen had gestaen, wiert zy des jaers elf hondert en negen in grasmaent, door Balduwijn, d'eerste Kristen koningh van Jerusalem, na een belegh van twee maenden, ingenomen: daer na des jaers elf hondert zeven en tachentigh, of een en tnegentigh, door *Saladin*, koningh van Syrie en Egypten, weder verovert; en tien jaren daer na door de Kristenen herwonnen; maer is ook eindelijk onder het gebiet van den grooten Heer geraekt.

In den aenvangh dezer eeuwe begaven de *Drusen*, onder beleit van hunnen *Emir* of vorst *Fechrreddin*, zich in de stad Barut met der woon, en herstelden dezelve, gelijk zy heden is. Te dier tijde bewoonden de *Drusen* het gansch lant ontrent Barut, en speelden aldaer den meester. Derhalve wiert Barut een der grootste en voornaemste zee-steigers en havenen van Syrie. (Monk.)

Emir Fechrreddin deed aldaer een paleis bouwen, en daer neffens een treffelijke tuin maken, en met allerlei slagh van boomen beplanten, als ook een geheel bosch van boomen lijn-recht pooten: zulx in gansch ooste haers gelijke niet te vinden was.

Zoo *Monkonys* getuight, is Barut een klein stedeken, slecht, en niet veel byzonders, gebouwt aen den oever der middellantsche zee, en zonder muuren, uitgezeit aen den zee-kant. Achter de stad leggen de bergen *Kastravan*.

Heden zijn de meeste inwoonders Moren, en Joden: hoewel ook eenige Kristenen, als Maroniten, Grieken, en andere, die ieder een byzondere kerke hebben.

De Françiskaner monniken hadden eertijts aldaer een huis, met een kerke, aen den Heilant gewijd: waer in zy de Jerusalemmer beevaert-reizers ontfingen, en den koopluiden in geestelijke zaken bedienden; maer uit oorzake de beevaert-reizers en koopluiden, sedert veele jaren herwaerts, zelden deze plaetse aen deden, zoo hebben zy de zelve verlaten. Aldaer zijn ook oude Kristen kerken; hoewel nu in *Metszíden* verandert.

Men ziet 'er noch veele puinhoopen van aelhoutheden.

Wanneer Baumgarten des jaers zestien hondert Barut bezichtighde, was het veel meer een dorp, als stad gelijk.

In deze stad is ook eene kerke, aen den Heilant gewijd, en gesticht ter gedachtenis van zeker groot mirakel: het welk aldaer aen dessels beeltenis zou geschiet zijn: gelijk verscheide Roomsgezinde schrijvers uit *Athanasius* verhalen.

Te weten, als de Joden het houte beeltenis des Heilants, (het welk Nikodemus, naer men zeid, met zijne eige handen gemaekt had, en aldaer by geval gevonden was,) bejouden en bespotten: en, na veel bespouwingh, kinnebakslagen, en andere wederwarigheden en hoonen, de welke hunne voor-vaders den zelven hadden aengedaen, door de handen en voeten des beelts yzere nagels sloegen, en de zyde met een lançie door-griefden, zoo sprongen aenstonts beken van bloet en water uit dezelve: met welker bestrijkingh gichtigen, lammen, blinden, kreupelen, stommen, dooven, en andere kranken, in een oogenblik genezen wierden. Waer door alle de Joden, die in de stad waren, aenstonts zich bekeerden, en door den bisschop der stad doopen lieten. (Mirakel aen des Heilants beeltenis.)

Wyders, het zelfste bloet is zoo van wegen het wonder-werk, als van wegen dessels groote kracht, in het genezen van alle ziekten, veele eeuwen in verscheide kerken van dien oort, in groote eerwaerdigheit gehouden en bewaert.

Deze kerke is noch in wezen; hoewel in een *Metszied* verandert: dies geen Kristen in de zelve magh komen. Aen de muur staet het beeltenis van de maeght Marye af-gemaelt, de welke de Turken zelfs in groote eerwaerdigheit houden, en den Kristenen niet willen toonen. (Quaresm.)

Een halve uure reizens van Baruth is een tol-brugh met boogen over eenen vliet geslagen, gemeenelijk de brugh van Baruth genoemt: alwaer *Kaffar* of tol (Brugh van Baruth.)

tol wort betaelt. Ten halven wege ziet men een oude puinhoop: dewelke voor het paleis des koninghs van dien tijt wort gehouden. Of, zoo andere willen, was dit de plaetse, daer de dochters des lants in opgeslooten wierden, die door zekeren draek, ter zoene voor de ziele des koninghs, mosten opgeslokt worden.

Te weten, een halve uure gaens van de stad, na Tripolis toe, ziet men op de rechte zyde een hol, eertijts een schuilplaetse van een grooten draek, naer men zeid, dien Sinte Joris heeft gedoot. Dit hol is zoo groot, dat het over de vier hondert menschen zou kunnen bergen. Op dezelve plaetse, de welke *Kappadocia* by de inwoonders wort genoemt, is namaels ter gedachtenis van dien daet een kerke gebouwt: maer leit nu vervallen en verwoest: hoewel daer noch kolommen van gezien worden. Twee hondert schreden verder is een ander hol: alwaer Sint Joris den draek zou gedoot hebben, zoo als hy de dochter des koninghs van Baruth wouw verslinden. Ter zelver plaetse is een andere kerke gesticht, en aen den zelven Sint Joris toegewijd: de welke de Grieken ga slaen, en in groote achtingh by de Kristenen en Mooren wort gehouden, die alle, op zijnen vierdagh, zich derwaert begeven, en veele keersen ontsteken: waer over de zelve door de rook zeer zwart is.

Breid. Ludovic. Rom. Adrich.

Niger.

Baruth wort voor de lustighste en vruchtbaerste plaetse van geheel Asie gehouden.

Aert en vruchtbaerheit des lants ontrent Baruth.

De omleggende lantstreke van Baruth is, voornamelijk aen de oost-zyde, zeer lustigh en schoon, en rijk van boomen, bosschen, velt-gewassen, en wijn-stokken, en inzonderheit van witte moerbeziën-boomen, welker bladen den zy-wurmen voetsel verstrekken: want de zy-teelingh is de hooft-neeringh der inwoonders.

Zoo ook *Monkonys* onlanghs als oogh-getuigh heeft bezichtight, is de geheele lantstreke met boomen bedekt: en onder andere met moerbeziën, lijm, glut, en mast-boomen.

Vruchten Mauzen.

Ontrent Baruth groeien in zeer groote meenighte zekere vruchten, *Mauz* of *Almauz* in 't Arabisch, en anders gemeenelijken paradijs-appelen geheten, die van daer na Tripolis, Damaskus, Damiaten, en andere om en verre-leggende plaetsen verzonden worden.

Baumgar.

De *Mauzen* zijn vruchten van kleure en fatsoen, als boonen; hoewel grooter, zeer geurigh van smaek, byna als honigh, en liefelijk en gezont van reuk. Zy groeien tros-gewijze, als druiven, tien, twintigh, en meer aen eenen tros of steel. Aen wat zyde, en wanneer men dezelve open-snijt, vertoonen zy aen beide zyde duidelijk het beeltenis van een kruis. Zoo eenige willen, zou deze de boom zijn, van wiens vruchten de Heer verbood Adam t'eeten: waerom veele dezen boom Adams-boom, en de vruchten Adams-appelen of vijgen noemen. De bladen zijn tien voet langh, en anderhalve palm breet: waer op, na men zeid, de ouden, voor het gebruik van papier, zouden geschreven hebben: want de bladen hebben ook zoodanige strepen, als men op het papier ziet.

Gabr. Sion. 32.

Zoo eenige schrijven, heeft dit gewas of heester een groenen stam, hoewel zonder takken en bladen, die in maniere van vingeren zich uitstrekken, en zoo breet en langh zijn, dat iemant met een eenige zich gemakkelijk kan bedekken.: (Te weten, over de vijf of zes voet lang, en twee breet:) en naer men zeid, hebben Adam en Eva, na het zondigen, zich ook daer mede bedekt. Het brenght eenmael vruchten voort, die gelijk peulen of hauwen van groene of versche boonen aen den stam hangen. Dezelve zijn geurigh van smaek, en zoet, en aengenaem in den mont, goutgeel van kleur in 't rijpen, en doorloopen met groen, van reuk byna als roozen, en van smaek als pompoenen: langhwerpigh ront, dik van schel: hoewel die lichtelijk kan afgetrokken worden, en zonder zaet: maer de stam schiet in witte gom op de aerde, die tot een andere boom opwascht.

Pantal.

Achter de stad is een gansch bosch en velt, dicht beplant met deze vrucht-boomen en gewassen.

11. Bell. Sacr. 13.

Tyrius gedenkt een pijn-boomen-bosch ontrent de stad Baruth: welk den Kristenen, in het belegeren der stad, stoffe tot ladders, houte toorens, storm-rammen, en andere krijghs-gevaerten, verschafte.

Q Twee

Sur. Twee mijlen van de ſtad Baruth, na Sidon toe, leit aen den oever der zee een kleine duin of zant-heuvel: alwaer
Jon. 2: 11. Jonas uit den walviſch zou opgeworpen zijn. Ter zelver plaetſe hebben de Turken een kleine *Moske* gebouwt. *Thevenot* ſtelt de plaetſe van Jonas opwerpingh by een dorp *Gie*, een halve uure weeghs buiten Sidon gelegen, op de rechte hant als men na Baruth wil gaen: alwaer veel zant is: andere tuſſchen *Alexandrette* en *Papâs*.

Strabo plaetſt tuſſchen Berythus en Sidon, den vliet *Tamyras*, het wout van *Eskulaep*, en de leeuwen-ſtad, anders in 't Griekſch *Leontopolis* genoemt.

Ten halve wege tuſſchen Sidon en Barut, is een vliet met zeer goet water, dien de *Druſen*, de liefde noemen. Miſſchiẽ is deez de vliet *Tamyras* van *Strabo*.

Vliet Adon. Roger. Tuſſchen Sidon en Barut, op een gelijken afſtant, ter weder-zyde, van drie duitſche mijlen, vloeit een vliet, by d'Arabieren *Nahar Adon* genoemt, dat is, vliet van Adon of Adonis: dien d'ouden tuſſchen Baruth en Byblis ſtellen. Hy wort vergroot met het water, dat van den bergh Liban komt afzakken: *is niet over de dertigh* of veertigh treden wijt, en vijf of zes voet diep, en kan gemeenelijk ter plaetſe, daer hy den wegh van Sidon na Barut dwers door-ſnijt, over-waed worden. Vijf hondert treden van daer, valt hy in de middellantſche zee. Deze vliet ſcheide eertijts het patriarchſchap van Antiochie, van dat van Jeruſalem.

Van dezen vliet tot aen Sidon, is het lant woeſt en moeielijk voor den reizer, van wegen de meenighte der rotſen en klippen, die door-gaens langhs den oever der zee leggen.

Wyders, tuſſchen Byblis en Berytus, ſtellen de ouden, als *Ptolemeus*, *Strabo*, en *Plinius* den gemelden vliet Adonis: hoewel *Strabo* eigentlijk den zelven tuſſchen Byblis en de bergen *Klimax* plaeſt. Te weten, hy neemt zij-
Adrich. Thev. Ferrar. nen oorſprongh uit den bergh Liban, en ſtort drie uuren gaens, of vijf duizent ſchreden ten noorde van Berytus, en drie ten zuide van Byblis, in de middellantſche zee.

Hy is *Adonis* genoemt, na den zoon des koninghs van Cyprus en Byblis, die om zijne ſchoonheit by Venus was bemint, en op den jaght in zijne jeught door den ſlagh-tant van een wilt-zwijn, op den oever van dezen vliet, in de lieſche ter doot wiert gewont: waer over jaerlix, in zomer-maent, de dagh van zijne doot, by de heidenen in de ſtad Byblis, en by meer andere met groot gehuil en geſchrei wiert geviert. Op welken dagh, zoo men *Luciaen* gelooven magh, het water van dezen vliet zoo root als bloet wiert. Ook was Adonis ter eere in Byblis een tempel geſticht. Dan zoo andere voor waerſchijnelijk houden, was de vliet voor Adonis tijden Adonaï genoemt, dat is, na eenen van Gods namen, die de Hebreen hem toeſchrijven: aen den welken miſſchien de waere en rechte grens-palen van het Heilige Lant begonnen. En is aldus deze vliet Adonaï genoemt, gelijk zekere plaetſe of uithoek ontrent den zelven in 't Griekſch by *Strabo Theouproſopon*, dat is, Gods aengezicht. Maer namaels zouden d'ingezetenen gebrooken, of, ten behagen en welgevallen van dezen jongen prins, in plaetſe van Adonaï, Adonis hebben gezeit, die een van hunne Goden was. De meeſte hedendaegſe ſchrijvers houden den vliet Adonis voor den gene, die by het lantvolk van dien oort, door-gaens in 't Arabiſch *Naar* of *Nahar el Kelb*, en anders gebroken, *Narracelle-be* wort genoemt: het welk eigentlijk hont-vliet, of vliet des honts is gezeit: want *Nahar* betekent in 't Arabiſch eenen vliet, en *Kelb* eenen hont. Ter zelfſter oorzake is hy ook in 't Latijn, ten tijde der Kriſtenen, wanneer die het Heilige Lant bezaten, *Kanis*, dat is, hont genoemt. Aen den welken het koninghrijk van Jeruſalem eindighde, en het patriarchſchap van Antiochie en Tripolis begin nam. Te weten, deze vliet wort hierom alzoo genoemt, uit oorzake hy, in zijnen loop na zee, in de enghte tegen eenen ſteen aenſtoot, die de gedaente van eenen hont verbeelt: of het gebaf als van eenen hont, door het ſterk tegen aenſtroomen, veroorzaekt: of, hierom ongetwijfelt, zoo *Thevenot* wil, dewijl aldaer een ringh, in de rotſe (de berg *Klimax* der ouden) gehouwen, wort gezien, daer een groote hont van dezelve rotſe aen vaſt is, die zich noch in zee vertoont. Men zeid deze hont voorhene, op de aenkomſte van eenigh krijghsheir,

Lapeyra. Lib. 3. pag. 167.

Will. Tyr. Antich. Poſtell.

Baumgart.

Digitized by Google

heir, door kracht van tooverye blafte, en desselfs geluit op een afstant van drie mijlen wiert gehoort.

Een weinigh boven den af-gangh, daer de hont is, staet in de rotse met groote letteren in 't Latijn het volgende op-schrift, en eertijtel van keizer *Markus Aurelius* gehouwen.

Imper. CAES. M. AURELIUS, ANTONINUS, PIUS FELIX, AUGUSTUS, PARTH. MAXI BRITANNIUS.

Dat is,

Keizer Cæsar Markus Aurelius Antoninus, de Godvruchtige, Gelukkige, altijt vermeerder des rijks, Partische, Britanische, &c

Op het einde der brugh van Baruth is een groote steen van elf span langh, en vijf breet, met zes regelen Arabische letteren op den zelven gehouwen.

In den mont van den vliet Adonis verheffen zich hooge, rouwe, en steile bergen, *Klimax* in 't Grieksch geheten, dat is, opklimmingh of trap: gelijk de Grieken zoodanige bergen gemenelijk met dien naem noemen. Neffens dezen

Bergen Klimax. bergh *Klimax*, en tusschen de stad Berytus, plaest *Strabo* zekeren vliet *Lykos*, die ter zelver plaetse zijne uit-wateringh in de middellantsche zee heeft.

Wanneer men eertijts van wegen

Lib. 16. deze bergen, die over den vliet *Lykos* hangen, neffens den zee-kant niet kon gaen, noch den wegh gebruiken, zoo beval keizer *Antonius*, om dezen hinderpael en ongemak wegh te nemen, de bergen te door-houwen, en opende aldus een smallen wegh tusschen de zelve. Het welk het volgende Latijnsch opschrift, in dezelve door-snijdingh uit-gehouwen, uitwijst.

Imper. CAES. ANTONIUS PIUS, FELIX, SEMPER AUG. BRIT. MAX. PARTH. MAX. MAX. PONT. MAX. MONTIB. IMMINENTIBUS LYCO FLUMINI CAESIS, VIAM DILAVATAVIT PER ANTONIANAM SUAM.

Dat is,

Keizer Cæsar Antonius, de Godvruchtige, gelukkige, altijt vermeerder des rijks, Britanner, &c. heeft den wegh verwijdert, met het door-houwen der bergen, die over den vliet Lykos hangen, door zijn Antoniana.

Wyders, deze wegh is, door de enghte en overhangende bergen, zeer gevarelijk, en byna ondoorgangkelijk: zulx een hant vol volks, met kleine moeite, een talrijk heir aldaer den doorgangh zou kunnen beletten: want hy is naulix twee ellen breet; maer vier stadien langh. Zoo *Adrichom* uit *Niger* schrijft, is deze enghte na den vliet *Kanis*, of hont-vliet, dien hy ook door-gangh geeft, by eenigen in 't Latijn *Passus Kanis*, dat is, honts-schrede, of honts-doorgangh genoemt.

Na dezen vliet *Naarkelb* volght, na de zyde van Byblis, een ander, by d'Arabieren *Narriabrahim*, of *Nahar-Abrahim*, dat is, Abrahams-vliet, geheten: over den welken een brugh van vierkante steenen leit.

Volgens den Arabischen Lant-beschrijver Aledris, leit acht duizent schreden van Baruth een kasteel *Almoradesia*: zes duizent schreden van daer een ander klein kasteel aen zee, *Nahr-Alkalb*, dat 's hont-vliet, alzoo misschien na den zelven vliet genoemt, aen den welken het gelegen is: vier duizent schreden van daer een kasteel *Huna*. Daer na volght een plaetse *At-fat-Salam*, dat is, boght des heils: dan een zeer sterk kasteel *Machur-gebail*. Drie duizent schreden van daer komt men aen den mont van den vliet *Abrahim*: en vijf duizent schreden van daer aen de stad *Byblis* of *Gebail*. Geograph. Nubien.

De stad *Byblis*.

Adrich. Plin. Strab. Brocard. 1. Reg. 5: 18. Ezech. 27: 9.

BYblus, anders *Byblis* en *Byblos*, wort heden by d'Arabieren *Gebail*, *Giblet*, *Giblek*, en *Bibleth*, of, volgens *Niger*, *Pantaleon* en *Postel*, *Zibellet*, en anders *Gibel*, en *Gibeleto* genoemt; maer by ouds in 't Hebreeusch *Gebal*, of *Gobel*, en *Giblim*, en ook *Eve*, en *Evea*: misschien na *Hevi*, Kanaans zeste zoon, en stichter der stad, zoo eenige willen.

Deze stad is gelegen op eene verheve plaetse, niet verre van de zee, tusschen Tripolis of tusschen Botrys en Berytus, zes en dertigh duizent schreden zuidwaerts van de eerste, en vier en twintigh duizent noordwaerts van de laeste: ten noorde van de vliet *Kanis* of *Adonis* drie, en ten zuide van de stad *Botrys* vier mijlen. Strab. Ferrar. Adrich.

Digitized by Google

Byblis was by ouds een vermaerde ſtad van *Fenicie*, en eertijts het konings hof, volgens *Strabo*, van *Cynara*; en pronkte met de kerke van Adonis.

Strab. *Pompeus* heeft deze ſtad verloſt, door het onthalzen van den koningh, met de bijl, die als een tieran over de burgerye heerſchte.

Die van *Gebal* of *Byblis*, neffens die van Tyrus, verſchaften aen Salomon hout en ſteen, tot den opbouw des tempels. De oudſten en kloekſte van *Gebal* moſten voor Tyrus ſchepen bouwen. 1. Reg. 5.

Des jaers elf hondert en negen, hadden de Kriſtenen deze ſtad te lande en te water met een vloote van tzeventigh galeyen belegert, en kregenze by overgift in: na de Sarraçenen de zelve een lange wijle bezeten hadden.

Acht jaer daer na wiert Byblis, beneffens veele andere ſteden, door *Saladin*, koningh van Syrie en Egypten, weder verovert; maer na verloop van een zelven tijt, by de Kriſtenen weder herwonnen, herbouwt, en met veſtingen verſterkt: hoewel eindelijk met alle d'andere weder verlooren.

Noch heden is deze ſtad een koop-rijke zee-haven: hoewel meeſt verwoeſt. Ten tijde der Kriſtenen, was zy een aertsbiſſchoplijke ſtad, onder het patriarchſchap van Antiochie.

Palebyblos, volgens *Strabo*, en by *Ptolemeus Palaio-Byblos*, dat is, oud *Byblis*, was aen den vloet Adonis, en aen den voet van den bergh Liban gelegen. Daer zijn twee ſteden van dien name, een oude, en een nieuwe. Palebyblos.

Afaka.

Bochart. Zozom. Nicephor. Midden tuſſchen de ſteden Byblis, en Heliopolis, (heden Balbek,) by den vliet Adonis, en den bergh Liban, of, gelijk *Euſebius* en andere ſchrijven, op den bergh Liban, wort by de oude Griekſche ſchrijvers een zekere plaetſe, met naeme Afaca, geſtelt.

Na het ſchrijven van *Euſebius*, was deze plaetſe buiten den lant-wegh, en drie-ſprongen, en volkrijke wegen; en niet in 't midden der ſteden, noch op de merkt, of op de ſtraten gelegen. Dan zoo men *Suidas* gelooven magh, was Afaka in de ſtad Naklis: want Naklis, zeid hy, is eene ſtad, ontrent Heliopolis, in het welk Afaka was. Maer ongetwijfelt is de ſtad Naklis na keizer *Konſtantijns* en *Euſebius* tijden geſticht: want het geen *Suidas* ſchrijft, heeft hy uit zekeren *Chriſtodoor*, die langh na *Euſebius*, ten tijde van *Anathaſius*, heeft geleeft. Afaka is omhelzingh of omermingе gezeit. Naklis betekent eigentlijk in 't Hebreeuſch groote dadelen: uit oorzake miſſchien van de menighte dier boomen, ter zelver plaetſe.

Deze plaetſe Afaka was zeer berucht door eenen tempel of kapel, aldaer ter eere van Venus, gebynaemt Afacitis, opgerecht: hoewel die door bevel van keizer *Konſtantijn* namaels wiert verdelght. Euſeb. de lib. 3. de vita conſt.

In Afaka, en by den tempel, was ook een poel of meir, Boeth genoemt, even als een bak, door arbeit van menſchen handen gemaekt. Men zeid de dochter van Venus Afacitis, in den poel Boeth ſtortende, in een groote viſch wiert herſchept, en hierom namaels onder het geſternte aen den hemel geſtelt, en by de Syriers een Godin genoemt. Maer zoo andere zeggen, zou een viſch de dochter van Venus uit dezen poel gered en behouden hebben. Waerom de Syriers tot noch heden zilvere viſſchen in den tempel hebben gewijd. Zoo het gemeen gerucht liep, zou, door guigelarye en bedrogh des duivels, aldaer jaerlix op zekeren dagh een klein vuur, ſter-wijs, verſchenen zijn, dat van den kruin des Libans met groote vaerte in den ondergelegen ſtroom viel, en voor Uranie, die zy Afroditus (anders Venus) noemden, wiert gehouden. Volgens Zoſimus, wiert ontrent de kapel, en de nabygelege plaetſen een vuur, als een lamp of kloot gezien, zoo meenighmael aldaer op gezette tijden vergaderingh geſchieden, het welk ook noch tot aen zijnen tijt was gezien. In het meir voornoemt wierden, ter eere van de Goddin, vele giften van gout en zilver, fijn linnen, of andere dierbaere ſtoffe geſmeten. Waren dezelve de Goddinne aengenaem, zoo dreef het Zozim. Poel Boeth. Germanicus Arati phænomena. Zozem.

zwaer

Digitized by Google

zwaer op 't water, en het licht gingh te gronde.

Wyders, de aenbidders en dienaers van deze Goddin quamen ten genen anderen einde op deze plaetſe te zamen, als om zich quanſuis haer ter eere, met allerleie vonden van wellust en geilheit te bezoetelen. Want zoo *Euſebius* getuight, was deze plaetſe een ſchoole van quaetdoen voor alle wellustige, wulpſe en dertele luiden, die door allerleie ongebonden en wulpsheit het lichaem ſchonden: naerdien zekere vervrouwde mannen, vervreemende de waerdigheit der natuure, de Goddin door een vrouwelijke lafheit verzoenden. Voorts wierden in deze kapel, als op een ontuchtige en ſchandelijke plaetſe, onbehoorelijke zamen-komſten, en heimelijke byeen-komſten, en onuitſprekelijke en vuile daden toe-gelaten en gepleeght. Miſſchien heeft deze vervoeielijke en wulpſe geilheit oorzake tot de benaming dezer plaetſe gegeven: want Afaka bediet, gelijk gezeid is, by de Syriers, en ook by de Feniciers, omhelzingh of omermingh. Wyders, Afaka zou hierom na de omhelzingh of omermingh alzoo genoemt zijn, uit oorzake ter zelffter plaetſe Venus door drift van geilheit in d'omermingh en omhelzingh van Mars valt: of dewijl Venus aldaer hem met de eerſte en laeſte omhelzingh heeft omhelſt.

Dan allermeeſt wiert deze Venus hierom aldaer ge-eert, dewijl zy, zoo gelooft wiert, de vrouwen ſchoonheit van gedaente by-zetten.

De ſtad *Botrys*.

Botrus, volgens *Ptolemeus*, en by *Mela*, *Plinius*, *Strabo*, Botrys (en niet Boſtra, gelijk de gedrukte boeken qualijk hebben,) by *Poſtel* en *Volaterraen*, Botrun, en Boteron, wort by d'Arabieren Bathrun, en heden by d'inwoonders Patron, en Elpatron, of, zoo andere willen, Beteron geheten. (Ferrar. Joſeph. Tyr. Brocard. Breid. Baumgard.)

Het was eertijts een rijke en vermaerde ſtad, op de kuſte van Fenicie; maer is nu zeer klein; hoewel noch eenigermate bemuurt.

Zy is gelegen aen de voet van den bergh Liban, * tien duizent ſchreden, of vier mijlen noortwaerts van de ſtad Byblis, en dertien duizent ſchreden zuidwaerts van Tripolis: of, volgens *Ferraruis*, achtien duizent ſchreden ten zuide van Tripolis, en ten noorde van Byblis, tuſſchen beide. De ſtad wort gezeit ten tijde van den profeet Elias geſticht te zijn, door *Ithobal*, koningh der Tyriers. (* Alcdris.)

Ten tijde der Kriſtenen, in het Heilige Lant, was Botrys met den biſſchoplijken zetel verheerlijkt.

De lantſtreke is van over-ouds berucht van wijn, olye, en allerleie vruchten.

By Botrys ſtelt *Strabo* aen den voet van den bergh Liban, de ſtad *Gigartum*, by *Plinius Gigarta* genoemt: en daer by veele hoolen of ſpelonken aen zee-gelegen.

Alle deze plaetſen, als Botrys, Gigartum, en andere, zijn al ten tijde der Romainen, door *Pompejus*, verwoeſt. (Strab.)

De ſtad *Tripolis*.

Tripolis, alzoo by de Grieken en Latijnen, ſedert veele eeuwen genoemt, is een aeloude zee-ſtad van Fenicie in Syrie, en wort noch heden by d'Italianen geheten *Tripoli di Soria*, dat is, Tripolis van Syrie, tot onderſcheit van een ander Tripolis in Barbarye, en by de Portugeſen *Tripol*; maer by de Arabieren gebrocken, *Tarabolis*, en *Atrabolos*, *Taraboulonc*, en by de Turken, *Tarapolos*, of *Trapolos*, en *Trapolouzi*: daer zy by-wijle het woort *Sjam*, dat is, Syrie, by-voegen, om het ook van Tripolis in Afrika t'onderſcheiden, en *Sjam Trapolos* zeggen. Tripolis is een Griekſch woort, en betekent eigentlijk drie-ſtad, uit oorzake dezelve, gelijk de oude uitleggen, door drie volken, als de Sidoniers, Tyriers, en Aradiers, geſticht, of door hen bevolkt en bewoont is geworden: of eertijts uit drie kleine ſteden beſtont, dewelke ieder een ſtadie van elkanderen, en met den omtrek van een eigen muur omringht lagen. (Benamingh. Alferk. Beich. Leuncl. Boulaye. Strab. lib. 16. Scylax in peripl. Plinius.)

Digitized by Google

Davitii. Part. 3. Tripolis begreep, zoo eenigen ſchrijven, eertijts drie ſteden: de eene was na de zyde van 't geberghte gelegen, waer van geene puinhoopen worden gezien: de tweede lagh na zee toe, op een grooten uithoek, belent ter weder-zyde met de zee: en na de zyde van *Kapaponge*: desgelijx na de zyde van de *Moely* of Bhaer en haven: en was omringht met een dikke muur, en veele toorens: maer heden ziet men niet als de puinhoopen daer van, die zich groot vertoonen. De derde was ter zelver plaetſe, daer men de tegenwoordige ſtad Tripolis ziet, een vierendeel mijls van zee gelegen, op het plat van eenen kleinen heuvel, en wort door-ſneden met eenen vliet, de Heilige vliet genoemt: neffens den welken het kaſteel der ſtad leit.

Gelegentheit. Monk. Thev. Adrich. Tripolis is gelegen een musketſcheut weeghs, of een kleine vierendeel mijls van de middellantſche zee, op een hoek, in maniere van een hangend eilant, en wort byna rontom met de zee-baren beſpoelt: twee mijlen ten noorde van het kaſteel *Neſim*, of *Neufros*, twee ten zuide van den Luipertsbergh, en drie ten weſte, of vijf uuren Thev. reizens, langhs een moeielijken wegh, van den bergh Liban: of aen de voet van eene rotſe, die het begin van den bergh Liban maekt. Of eigentlijk is Gool in Alfergk. Monk. Tripolis gelegen op het ſtrant van *Emeſa*, aen de voet van den bergh Liban: benoorde den welken een ronde bergh leit, heden na 't kruis, de kruisbergh genoemt. Een mijle van daer na Strab. 't zuide, leit een uit-hoek, by de ouden in 't Griekſch *Theoproſopon*, dat is, Gods aengezight, en heden in 't Arabiſch *Anf-alhagiar*, dat is, ſteene-neus, genoemt. Tuſſchen beide is Tripolis gelegen.

Ferrar. Ten aenzien van de verder af-gelegе plaetſen, leit Tripolis drie dagh-reizens ten noorde van Sidon, vijftigh ten zuide van Orthoſia: zes en dertigh ten noorde van Byblis: tnegentigh van Antiochia, en hondert en twintigh duizent ſchreden, of drie dagh-reizens Belon. van Aleppo: en vijf dagh-reizens van Damaskus.

Dan het dient aen-gemerkt, dat het heden-daeghs Tripolis een ander van het aeloud is, dat d'oude Griekſche en Latijnſche ſchrijvers, als *Strabo*, *Ptolemeus*, *Plinius*, en andere gedenken.

Men ziet noch de puinhoopen van oud Tripolis: in de welke veele aelout-heden

Digitized by Google

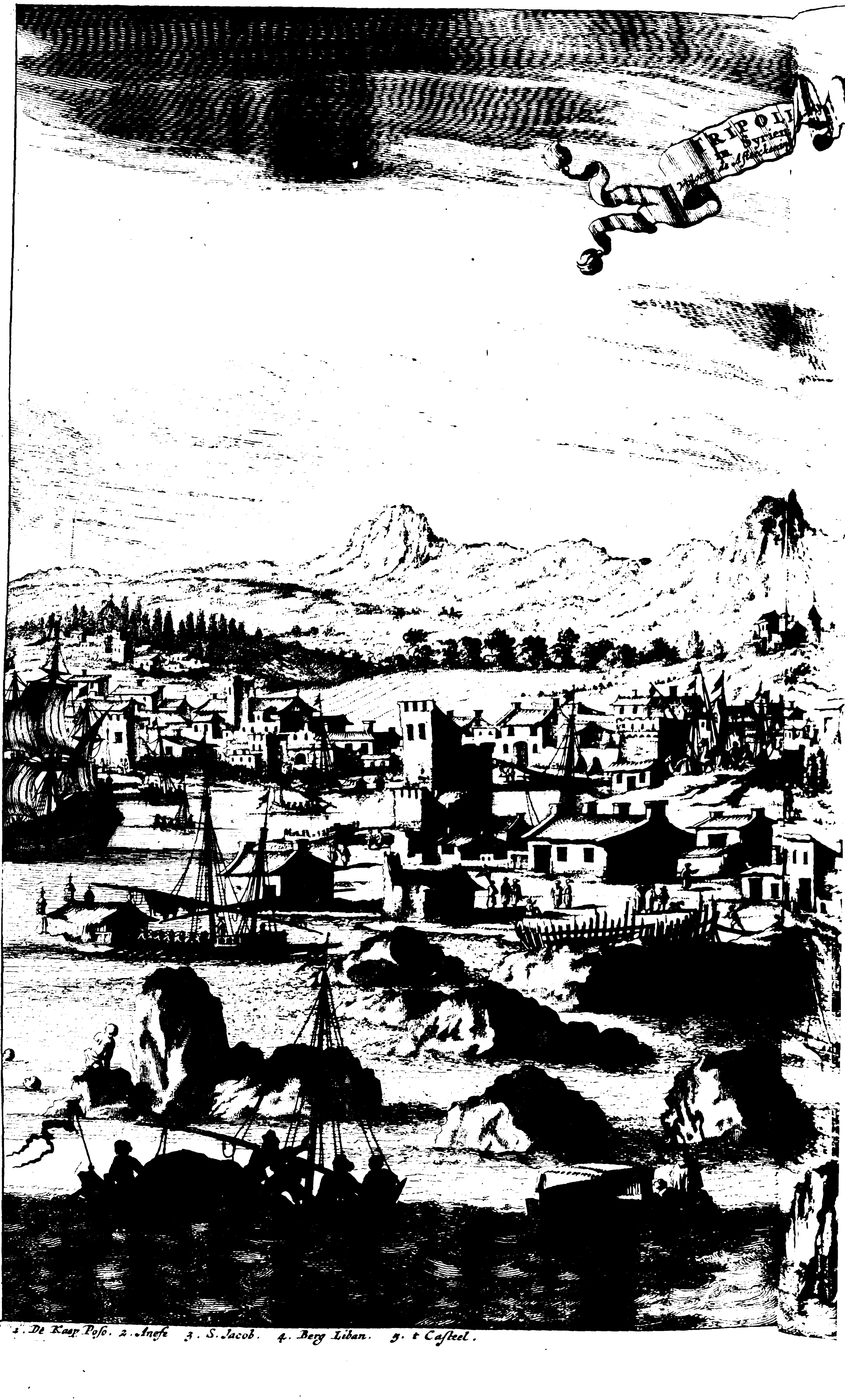

1. De Kaap Poso. 2. Anefe 3. S. Jacob. 4. Berg Liban. 5. t Casteel.

Digitized by Google

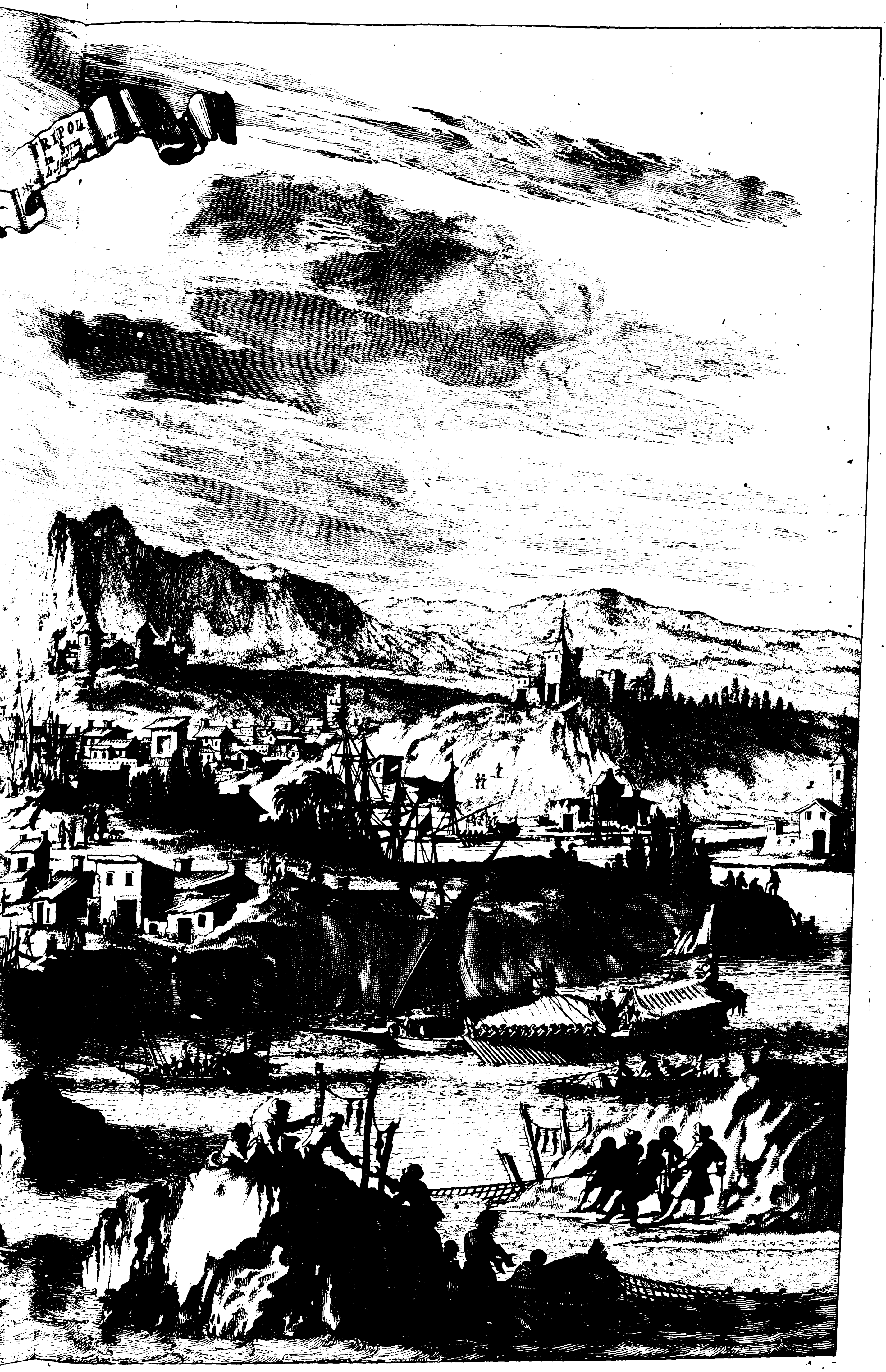

Digitized by Google

Digitized by Google

heden en penningen der oude Romainen, met Latijnsche op-schriften, worden uitgedolven. Baumgarten heeft'er een goude penningh, met het volgende op-schrift gezien.

Restitutor Reip. Sp. ff. Aug. D. N. Valen.

Daer en boven twee andere kopere: de eene van Keizer *August:* en de andere van *Romulus* en *Remus*, onder de borsten van een wolvinne gezooght.

Het hedendaeghs Tripolis, door de Mahometanen (na het verwoesten van 't oude) gesticht, en gelijk het nu gezien wort, leit voor een groot gedeelte een vierendeel mijls van 't aeloud, neffens eenen heuvel of klift uitgestrekt. Het heeft voor haer aen zee een vlakte, en op de rechte-zyde een andere, met moerbeziën-boomen beplant, en op de linke een olijf-boomen bosch. Zoo andere schrijven, is Tripolis door twee heuvelen onderscheiden: zulx haer een gedeelte tegen lustige heuvelen allenghs op-rijst: en het ander deel in de vlakte leit uitgestrekt. Villamont begroot de vlakte langs den zee-kant, op vijf, en die na de lant-zyde, en den bergh Liban, op drie fransche mijlen. Jacut. Gool in Alferk. Geograph. Nub.

Monk. De stad heeft niet merk-waerdighs, als alleenlijk een tamelijk schoon en sterk kasteel, gelegen op eenen heuvel, na de zyde van den bergh Liban, en gesticht voor-heene, zoo d'inwoonders zeggen, door de Franken na d'oude wijze, en met vierkante toorens gesterkt. Op het zelve heeft het opperhooft der stad, of *Bassa* zijn verblijf.

Zoo Thevenot schrijft, is Tripolis zeer fraei: hoewel, volgens Monkonys, onçierelijk en niet groot, en begrijpt heden ontrent twee duizent huizen. Gool.

De stad is volkomen met gene grachten of muuren omringht: maer de plaetse, welke van de haven na de stad strekt, leit met zes of zeven vier-kante toorens gesterkt, die met geschut gestoffeert zijn, tot beschermingh der haven en stad.

Beauvau. Daer en boven verstrekken de huizen, dicht neffens elkanderen gebouwt, voor muuren, en zijn niet van elkanderen af-gescheiden, als ter plaetse van de poorten.

Volgens de nevens-gaende groote af-beeldingh, voor eenige jaren ter zelver plaetse ontworpen, en na 't leven afgetekent, schijnt Tripolis een weinigh verandert te zijn, en een ander wezen gekregen te hebben, inzonderheit met het aenbouwen van eenige treffelijke nieuwe huizen en *Chans* aen den zee-kant, en haven. Daer en tegen schijnen eenige der boven-gemelde kasteelen aen de haven reeds vervallen te zijn: naerdien zich slechts een eenigh aldaer vertoont. Aen de eene zyde vertoont zich een gebouw, de kaep *Poso* genoemt: het welk een sterk en fraei gebouw is, en byna rontom in 't water gelegen: wat nader aen de stad is een ander, *Anese* genoemt: en wat hooger na 't geberghte een klooster, Sint *Jakob* geheeten, gesticht misschien eertijts door de Kristenen, en hem ter eere toe-gewijd.

In de stad zijn zeer veele schoone huizen van vier-kanten steen gesticht, en met çierelijke matten en tapijten, en kussens, na de Moorsche wijze, overspreit, en de muuren met bloem-werk en gevogelt beschildert. De straten zijn zindelijk, en alle met steenen geplaveit; maer smal; hoewel *Pantaleon* dezelve zeer ruim, wijd, en recht maekt. Huizen. Furer.

Daer zijn zeer treffelijke *Chans*, inzonderheit aen den zee-kant, ten dienste der koopluiden. Men heeft 'er een hospitael of gast-huis met rijke inkomsten, zoo wel ten behoeve van kranken, als vreemde reizers. Pantal.

De voornaemste plaetse of gebouw der stad, is de *Bazar:* dat is, koopmerkt, of winkel-straet. Bazar.

Door middel van zekeren vliet, de Heilige vliet genoemt, die uit den bergh Liban komt, heeft men daer vele bronnen met versch-water, tot groot gemak en gerijf der ingezetenen: want in ieder huis: ja in ieder vertrek en kamer, is byna een bron. Men ziet 'er ook zeer prachtige badstooven, die in het eerst in-komen vooraen een wijde en ruim vertrek vertoonen, met een verheven gewelf overdekt. In het midden staet een marmer wasch-vat: waer in het frisch-water, uit den bron in komt loopen. Rontom aen de wanden is een muur van twee of drie voet breet op-gehaelt, in maniere van banken: waer op de genen, die zich willen baden, Bronnen. Badstooven.

den, de klederen leggen. De badmeesters geven den gene, die baden willen, twee doeken: met welk een zy het lichaem, en met d'ander het hooft bedekken: waer op zy, aldus bewonden, naer binnen treden: alwaer veele warme kamertjes of çellen zijn, bequaem om te zweten: en andere om te verkoelen. In ieder derzelve is een wasch-vat met warm-water, dat door mest van dieren is warm gemaekt. Na het zweeten treden de baders in een groote en ruime kamer: waer in veele bakken met kout water staen: zulx een iegelijk het water na zijn wel-gevallen kan temperen, en zich na lust en believen wasschen.

Wyders, alle deze kamertjes zijn zeer fraei en kunstigh overwelft, en boven met veelerleie kleurige spiegelglazen, die de inwoonders *Kamriat* noemen, verçiert. In deze bad-stooven mogen de mannen en vrouwen komen: hoewel het baden afzonderlijk geschiet: want mannen en vrouwen mogen te gelijk, en op een zelven tijt in de bad-stooven niet komen: naerdien zulx by hen voor een gruwel wort gehouden, en geheel en al ongeoorloofT is, en op pene van den lijve verboden. Maer de mannen gaen des uchtens: en de vrouwen des namiddaghs in dezelve. Of ieder gaet in een by-zondere bad-stoove. Daer en boven mogen, het geen wonder is, zoo wel Kristenen, (geen uitgezondert)als Mahometanen, zonder onderscheit met elkanderen in de bad-stooven gaen. Ook schuuwen zy elkanderen niet, schoon zy verscheiden van Gods-dienst zijn; maer bezoeken alle t'effens, en op een zelven tijt, de bad-stooven.

Metszi-den. Men heeft ter zelver plaetse prachtige Kristen kerken, hoewel heden in *Moskeen* of *Metsziden* verandert: daer en boven ook andere *Metsziden*, door de Mahometanen zelfs zeer kunstigh van marmer en anderen vier-kanten steen gesticht, tot groote çieraet der stad.

Maek-sel. Deze laeste *Metsziden* zijn in dezer wijze gesticht. Voor aen de kerke is een groote ruime plaetse, met marmer bevloert: in wiens midden een vierkante steene wasch-vat staet: alwaer de geenen, die ter beede willen komen, na hunne gewoonte zich wasschen en reinigen. Daer na treet men in een groot ruim vertrek, eigentlijk de *Metszied* of kerke zelf; de welke met geene beelden of schilderyen gestoffeert is, of van gout of edele gesteenten blinkt: maer men ziet 'er slechts de bloote wanden: gelijk zeker Arabische schrijver *Ben-Sidi Aali*, in zijn boek van het maeksel der *Metsziden* of tempelen, getuight.

De gansche vloer is overspreit met matten: waer op het gemeen volk na de Moorsche wijze, met de beenen onder 't lijf geslagen, zitten: maer de rijken op tapijten: de welke de slaven voor hen neer-spreien.

Aen het gewelf hangen veele lampen, die ten tijde des gebets ontsteken, en, na het ge-eindight is, uit-gebluscht worden.

Deze *Metsziden* zijn byna doorgaens overal ront van gestalte, en met loode platen bedekt. Nessens de *Metsziden* staen zekere hooge toorens, *Alkorans* genoemt, die den Mahometanen voor klok-toorens der Kristenen verstrekten. De zelve zijn langh-werpigh ront, met vier vensteren aen den top: die haer uit-zicht na 't zuide, ooste, weste, en noorde, hebben.

Op deze toorens klimmen de leeraers op zekere uuren, en roepen luitskeels uit de gemelde vensters, met de vinger in 't een oor gesteken, de luiden ter beede. Na dit ge-eindight, en het wasschen na gewoonte verright is, treden zy alle ongeschoent (want de schoenen laten zy aen den drempel der kerk-deure staen,) met groote stilte in de kerke, en begeven zich tot zitten op de matten of tapyten. d'*Emam* of voor-bidder begint het gebet: waer op alle d'andere volgen. Wanneer hy zijne knien buight, buigen zy ook de knien: wanneer hy op-staet, staen zy mede alle op: en bootsen hem, 't zy in 't verheffen of verlaegen der stemme, geduurigh na.

Hier en tusschen hoort men niemant hoesten, geeuwen, noch spreken: maer alles gaet in groote stilte toe. Zy gaen, na het eindigen des gebets, weder uit de kerken, en trekken de schoenen aen. Geene vrouwen mogen op gezetten uuren in de *Metsziden* komen, zoo de mannen daer zijn: nochte geen gezelschap met de mannen hebben: behalve

Digitized by Google

halve met den *Emam* of leeraer, die haer onderrecht, en wijze van te bidden leert. Alleenlijk is haer geoorlooft, aen de deure te ſtaen: van waer zy ter vlucht, eer het gebet der mannen aengaet, moeten vertrekken. Zoo de gemelde Arabiſche ſchrijver hier byvoeght, is de kerke der vrouwen het binnenſte vertrek of gedeelte van ieders eigen huis: want by de Turken of Mahometanen zijn de vrouwen in eene groote verachtingh: ja, zoo eenige uitſtroien, zouden de vrouwen in het paradijs niet komen; maer voor de deuren met de Kriſtenen blijven ſtaen: dies niet tegenſtaende belooft Mahometh aen de vrouwen het paradijs.

Koop-handel. Gabriel Sionit. De ſtad Tripolis, het geen tot haere groote çieraet en luiſter ſtrekt, is een der vermaerſte *Scala*, of zee-ſteiger, en zee-haven en koop-ſtad, naeſt Alexandrette, van geheel Fenicie of Syrie. Derwaert worden uit alle geweſten en hoeken der werelt, zoo te water, als te lande, alle dier-baere en voor-name koop-waren in, en van daer na verre gelege geweſten weder uit-gevoert. Aldaer komen Perſianen, Indianen, Arabieren, Egyptenaers, en de meeſte volken van Europe, die ter zee varen, koop-handel drijven: de eerſte gemeenelijk te lande: en de laeſte met ſchepen over zee. Zy wort bezoght door alle ooſterſche aen zee-gelege ſteden van dien oort: inzonderheit van Egypten, en Konſtantinopolen. Pantal.

Ieder landaert van Europe heeft gemeenelijk, van wegen zijne overheit of ſtaet, aldaer ook eenen *Konſul* leggen, tot voor-ſtant van den koop-handel. De voornaemſte waeren, die aldaer vallen en te koop komen, zijn katoen, bombazijnen, Kamelotten, trypen, (miſſchien hier te lande alzoo na de ſtad Tripolis genoemt) tapyten, wol, aſch, om zeep van te maken. Deze aſch wort meeſt by die van Venetien op-gekocht, en bywijle met geheele ſcheeps-ladinge af-gezonden. Ook wort te Tripolis zelf veel witte en welriekende zeep gemaekt: de welke van daer na Konſtantinopolen, geheel Turkye, Venetien, en andere geweſten wort vervoert. Daer valt zeer treffelijke olye, en een zeer groote overvloet van zyde, van wegen de groote meenighte der zy-wurmen: want in ganſch Fenicie en Syrie is geen oort, daer meer zyde gewonnen wort, als in en ontrent de ſtad Tripolis: naerdien de hooft-neeringh der inwoonders de zy-teelt en weverye is.

De koop-waren, die derwaerts uit Europe geſleept worden, beſtaen meeſt in laken, karzeyen, en andere ſtoffen. Veele ooſterſche waren, als ſpeceryen, edele-geſteenten, en andere, worden uit Indiën en Perſiën te lande over Aleppo en Damaskus, na Tripolis gebraght.

Deze ſtad is altijt, door een ongeloofelijke meenighte van menſchen van allen landaert, volkrijk bewoont geworden. In dezelve woonen vele Turken: desgelijx veele ooſter Kriſtenen, die aldaer met grooter vryheit leven, als in eenige andere plaetſen. Salign. Tom. 9. Pantal.

Men had 'er des jaers vijftien hondert twee duizent Joden: maer de meeſte Portugeſen: zy hebben aldaer een groote Synagoge; hoewel zeer ſlecht gebouwt. Pantal.

Een halve mijle weſtwaerts van de ſtad is een haven, gemaekt uit een ront ſtuk lants, en gehecht aen de middellantſche zee door een inham, met den mont na 't noorde. Aen ieder zyde is een bol-werk, bezet met Janitzaren, en geſtoffeert met grof-geſchut, tot beſchermingh der ſtad. Voor de haven leit een zant-bank, de welke dagelix in groote en nabyheit toe-neemt. Waer uit eenigen het verderf der ſtad te vooren ſpellen. Ook kunnen geene groote ſchepen in de haven komen; maer blijven een mijle of anderhalve in zee, onder twee kleine eilanden recht tegen over de ſtad gelegen. Haven. Zand.

In de vermaerde haven van deze ſtad quam *Demetrius*, zoon van *Seleukus*, met veel volks en ſchepen, en nam de ſtad en het lant in. *Amir*, zoon van *Alaas*, heeft deze ſtad na een belegh van twee maenden verovert. De Romainen hebben meenighmael beſtaen de zelve weder in te nemen; hoewel altoos met een vruchteloozen uitſlagh. In den aenvangh des Kriſtendoms was deze ſtad met den tijtel van biſdom verheerlijkt, en bloeide eenige eeuwen in de Kriſten leere. 2. Macchab. 14: 1. Tyr. Adrich.

Dan des jaers zes hondert en zes en dertigh, verviel Tripolis in handen der Sarraçenen of Arabieren, en wiert Tyr.

R ſedert

sedert een lange wijle door een eigen
Elmac. Abulph. koningh of heer bestiert. Maer des jaers elf hondert en negen, of vier en twintigh, als wanneer Tripolis in koophandel, menigte van inwoonders en geleerde mannen bloeide, wiert zy door de Franken, onder beleit van *Balduwijn*, eerste Kristen koningh van Jerusalem, na een belegh van zeven jaren, met bystant der Genueesche schepen, by verdragh herwonnen.

Elmac. Pag. 3. Te dier tijde was *Fecharummelik*, zoon van *Amar*, heer der stad: dien op zijn verzoek, *Dedak Sjemsummelik*, heer van *Damask*, en *Husein Henahioddaulas*, heer van *Emissa*, op het eerste jaer des beleghs, krijgstroepen tot bystant toezonden: maer dezelve wierden door de *Franken* in een gevecht op de vlucht gedreven.

Deez *Balduwijn* rechte de stad tot een graefschap op, en stelde tot graef daer over *Bertrand*, zoon van *Raymond*, graef van *Toulouse*, die, als ook zijne navolgers, *Balduwijn* manschap zwoeren. Desselfs graefschap strekte van den stroom *Valania*, tot aen den vliet *Canis*: anders in 't Arabisch *Nahar elkelb* genoemt. Cool in Alferg. Midlerwijle namen de Mahometanen, d'inwoonders der stad, hun verblijf in zeeker kasteel, op eenen bergh, neffens den Liban, gelegen.

Tripolis by Kalawou verovert. Eindelijk wiert, des jaers dertien hondert en tien, Tripolis door *Kalawou*, gebynaemt, *Almelik Almansor*, koningh van Egypten, na een langh belegh verovert. Zoo *Abulfeda* verhaelt, waren de inwoonders te scheep na de haven gevlucht: (welke door een eilant, voor de stad gelegen, gemaekt wort, en waer op een kerke van S. Thomas stont) maer wierden door de Sarraçenen, die zich met de peerden te water begaven, achter-haelt: (want zy by gebrek van schepen niet konden wegh-vluchten) en de meeste mannen ter neer-gehouwen, en de vrouwen en kinderen tot slaven gemaekt. Jacut. Voorts wiert de stad door de Mahometanen verwoest: en namaels een vierendeel mijls van daer weder door hen een nieuwe gebouwt, en met dien zelven name genoemt.

Tyr. Des jaers elf hondert en tzeventigh, wiert Tripolis door een schielijke aertbevingh t'eenemael verwoest, en tot een puinhoop gemaekt, met sneuvelen van de meeste inwoonders.

In den begin dezer eeuwe braght *Emir Fechrredin*, Vorst der *Drusen*, de stad Tripolis, en het gansch onderhoorigh gebiet van den *Bassa* van Tripolis, onder zijn gewelt: plonderde een groot gedeelte der stad, en verwoeste over de drie hondert huizen. Voorts leide hy vijf hondert krijghs-knechten in de stad, onder eenen strijtbaeren Turkschen hop-man, met uit-drukkelijk bevel van alle bedenkelijke tierannyen op de rest der stedelingen te plegen, die hy wel wiste, dat zijne vrienden niet waren. Deez hop man bleef ook niet in gebreken van het bevel des *Emirs* in 't werk te stellen, en uit te voeren: waer door hy zich der mate verrijkte, dat hy byna zoo veel mans scheen, als d'*Emir* zijn meester zelf, en uit trots en opgeblazentheit bestont zich tegen hem op te werpen. d'*Emir* van dezen toelegh verwittight, nam de gelegentheit waer van door de stad Tripolis te trekken, op zijnen heirtocht na het lant van Antiochie, en naderde, zonder gelaet te maken van de verraderye des hopmans te weten, der stad, en steegh, zoo dra hy den hopman (die hem te gemoet was getrokken, om den *Emir* met ongewoonelijke pracht en staetsie t'ontfangen) vernam, van den peerde, en noodigde hem by zich ter maeltijt in zijne tente: dewelke buiten de buiten stad, en het bereiken des geschuts was opgerecht. Na de maeltijt deed d'*Emir* hem na zijn huis, onder gelei van zekeren Maronyt *Abou Nader*, en twaelf krijghs-knechten brengen, met orde van hem aenstonts aldaer te wurgen. Het geen *Abou Nader* ook volbraght, met een lonte, schoon in tegenwoordigheit van over de hondert perzoonen, zoo huis-genooten, als zoldaten des hopmans. Voorts wiert zijn hooft af-gehouwen, en aen den *Emir* gezonden; die zich van alle de goederen des hopmans verzekerde, en zijn huis beval te slopen. Midlerwijle was d'*Emir* buiten de stad, om allen oproer, tot voorstant van den hopman, te beletten. Daer en boven stroide men uit, dat deez hopman was gedoot, ter oorzake van zijne tierannyen, aen den volke gepleeght. Aldus won *Emir* de herten zoo wel van de stedelingen, als van d'inwoonders der onderhoorige dorpen, die hy een weinigh van de gelt-afpersingen en gewel-

Digitized by Google

geweldenaryen des hop-mans verlichte.

Tripolis wort beſtiert door eenen *Baſſa*, en *Kadys* of rechters, en andere mindere bevel-hebbers.

Onder den *Baſſa* van deze ſtad ſtaet den bergh Liban.

Monk. Boulaye. Buiten de ſtad ziet men, in een oude vervalle muur, een ſteen met loof-werk behouwen, en in den zelven een ſteene ſter, in vorm van een ſchorpioen: de welke de ouden voor een genees-middel tegens de ſteeken der ſchorpioenen miſſchien dienſtigh geoordeelt hebben: naerdien men niet eenen in de ſtad vind; maer wel buiten de zelve in groote meenighte.

Zoo andere willen, zou Tripolis onder het hemel-teken van den ſchorpioen gebouwt zijn. Of miſſchien is een af-keer en tegen-trek tuſſchen dit dier en de ſtoffe, daer de huizen van gemaekt zijn.

Pantal. De grafſteden der Mooren en Turken zijn buiten de ſtad, en met groote çieraed opgemaekt, en gelijken veel meer wel-riekende tuinen, als doot-graven: want als de Mooren eenen doode ter aerde beſteden, planten zy aenſtonts neſſens de kuil veel ſalie, majoraen, roſmarijn, lelien, en andere welriekende kruiden.

Monk. Buiten de poorten, aen de zuit-zyde, ſtaen veele huizen, met kelken in de muuren gehouwen: de welke men zeid wapenen der *Cirkaſſieren* te zijn, die eertijts machtigh in deze landen waren, en de heerſchappye voerden.

Heilige vliet, of Nahro Kadiſcio. De ſtad en haere lantſtreke wort midden door-ſneden met eenen vliet, die in 't Syriſch *Nahro Kadiſcio*, dat is, heilige vliet, wort genoemt: uit oorzake hy by de Syriers, en meer andere, voor de paradijs of hof-bron wort gehouden, dien Salomon in zijn Hoogeliet gedenkt. (Cap. 4: 15.) Hy neemt zijnen oorſprongh uit den bergh Liban, of, volgens *Pantaleon*, uit den Luiperts-bergh, (miſſchien een gedeelte des Libans) vloeit midden door het olijf-boomen-boſch, bevochtight de landouwen en akkers rontom de ſtad, en maekt d'oevers ter weder-zyde wonder vruchtbaer. Daer na vloeit hy midden door de ſtad Tripolis, en maekt door zijn waterrijkheit de geheele ſtad zeer luſtigh, en loopt daer na door waterleidingen, een ſtreke van een vierendeel mijls, in de middellantſche zee, tot groot gerijf der geenen, die met hunne ſchepen in de haven leggen. Hy klooft ook den heuvel gelijk-zaem midden door, op den welken het kaſteel gelegen is, en is met veele bruggen, zoo van ſteen als hout, overſlagen, tot overgangh van d'eene na d'andere zyde.

Volgens *Adrichom*, uit *Brokard*, *Breidenbach* en *Vitriak*, ſtort de vliet, dien zy voor den hof-fonteyn of hof-bron houden, zes duizent ſchreden van Tripolis uit den bergh Liban met groot geruiſch: wort in 't kort waterrijk, vloeit ſnel en gezwint, en beſproeit alle de hoven en tuinen (waerom hy ook de hof-bron wort genoemt) en de geheele lantſtreke, tuſſchen den Liban en Tripolis. Zijn water is zeer klaer, kout, en vochtigh. Behalven eene kleine ſcheute, verdeilt hy zich in drie takken: welker eerſte, tuſſchen Tripolis en den Luiperts-bergh, in de middellantſche zee ſtort: de tweede vloeit rontom den zelven bergh, en in de zelve zee: de derde neemt zijnen loop tuſſchen de ſteden *Archis* en *Raphanea*, en voorby *Antaradus*, en ontlooſt zijn water in de middellantſche zee. Dezen laeſten tak of vliet wil Adrichom voor den vliet Sabbation, dien Joſephus beſchrijſt, gehouden hebben: hoewel deez eigentlijk de rechte vliet *Eleuther*, anders *Valania*, is, dien *Ptolemeus* en *Strabo* gedenken, en *Lapeyre* voor Salomons hof-bron hout. Zoo *Poſtel* daer en tegen wil, is de vliet Adonis, heden by d'Arabieren *Nahar el Kelb* genoemt, de hof-bron.

Ziet pag. 96.

Ziet pag. 96.

De lantſtreke om en by de ſtad is vlak, en ſtrekt tot de lenghte van twee mijlen, en breete van duizent treden. Zy heeft gras-rijke weiden, en is als een aertſch-paradijs, boven-mate luſtigh door de meenighte van tuinen, en vruchtbaer inzonderheit in het voortbrengen van wijn-ſtokken, olyf, vyge, oranje, witte moer-beziën, en verſcheide andere vrucht-boomen, als ook van zuiker-riet. Adrich.

Op den zee-kant groeien langhs heene dadel-boomen. Monk.

Aen de zee-zyde van Tripolis leit een groote vlakte, beplant met moer-beziën, citroen, en granaet-boomen, Gabr. Sionit.

en zuiker-riet, wijngert, en andere vruchten. Aen de andere zyde, na den bergh Liban toe, heeft men een groot olijf-boomen bosch van vijftien duizent schreden breet, en acht langh, die zeer geurige olyven dragen.

Aldaer groeit ook zeer weeldrigh gewas of heester, *Almauz* of *Mauz* by d'Arabieren, en anders Adams-appelen genoemt.

In 't kort: deze stad en haere lantstreke is zeer vruchtbaer van allerleie treffelijke en geurige vruchten, en heeft de volheit en overvloet van wijn, olye, koren, en andere velt-gewassen. Vrucht Michemis. Villam. Onder andere groeit 'er ook een vrucht, *Michemis* by d'Arabieren genoemt, die de gedaente van een aprikoos heeft; maer is veel beter, en wort in zomer en Hoimaent rijp gegeten. Baum-gart. Amazza Franchi. Noch is 'er een andere, *Amazza Franchi* in de Franker taele genoemt, dat is te zeggen, sla doot Franken: uit oorzake de Franken of Kristenen, wanneer zy de zelve goet van smaek vonden, door het veel eeten derzelve, den roodenloop kregen, of in eenige quaetaerdige koortsen vielen, dewelke hen deed sterven. Zy gelijkt ook eene Aprikoos: dan is zoo zoet noch zoo goet van smaek niet, als de vrucht *Michemis*.

Kali. Om en by Tripolis groeit ook overvloedelijk zeker gewas, *Kali* in 't Arabisch genoemt: waer van de Moren en Arabieren assche branden: de welke te schepe na Venetien wort vervoert, om zeep en glas van te maken.

De Kaep *Theouprosopon*, of *Anf-alhagiar*.

*lib. 16. Gool in Alferk. NAby Tripolis, volgens *Strabo*, of een * mijle zuidwaerts van daer, leit een uithoek, kaep, of bergh, in 't Grieksch by den zelven *Strabo* en by *Scylax*, *Ptolemeus*, en andere, *Theouprozopon* genoemt, dat is, Gods aengezicht, en by *Pomponius Mela*, *Euprosopon*, dat is, schoon aengezicht: het welk de Kristenen namaels in *Lithoprosopon*, dat is, steenen aengezicht, hebben verandert. Geograph. Nub. d'Arabieren, daer en tegen, noemen deze plaetse in 't Arabisch, *Anf-alhagiar*, het welk steene neus bediet: (gelijk zy alle uithoeken of kapen neuzen noemen,) en plaetsen de zelve vijf duizent schreden noortwaerts van Bathrun, of Bothrys, en acht duizent zuidwaerts van Tripolis.

Voss. in Melam. Op het negen en twintigste jaer van keizer *Justinianus*, die des jaers vijf hondert zeven en twintigh de heerschappye aenvaerde, storte deze uithoek of bergh, door eene aertbevingh, ter neer in zee; hoewel ten voordele van die van Botrys: naerdien hy, door een gelukkigen val, hen eene haven quam te maeken; de welke zy te vooren niet gehad hadden. *Strabo* gedenkt een kasteel op *Theouprosopon*. Strab. Aen deze uithoek eindight den bergh Liban. Tusschen beide is een plaetse *Trieris* in het Grieksch, dat is, drie-riem, genoemt.

Wonderlijke bergh. Tusschen Baruth en Tripolis leit een zekere bergh zoo na en dicht aen zee, dat men niet als te scheep daer by kan komen, om het volgende te zien.

Aen den voet des berghs is een wijd hol, dat kout water uitbraekt. Wanneer men daer by komt, wort een hant gezien, de welke uit het gat des hols een vat toereikt. Komende nader daer by, om naeukeurigh t'onderzoeken, zoo verdwijnt aenstonts al dit gezicht. Maer wijkt men weder te rugh, zoo ziet men weder duidelijk de hant met het vat. Zoo steil en gevaerelijk is de plaetse, dat men in dit hol niet kan klimmen noch bykomen.

Baum-gart. Niet verre van de stad Tripolis onthout zich een zeekere sekte, of slagh van menschen, die zich roemen Kristenen te zijn; hoewel slimmer, als heidenen van leven. Want deze vergaderen op zekeren tijt in de holen of spelonken, en vermengen zich zonder onderscheit met malkanderen: 't zy de vader met de dochter, of de zoon met de moeder, na het voor-komt. De dochters, die uit deze by-slapingh voort-komen, worden by 't leven gelaten: maer de knechtjes alle jaers rontom met naelden besteken en gedoot: en hun bloet ten offer geplenght.

Strabo en *Josephus* gedenken deze holen en spelonken, en waren by ouds schuil-plaetsen der struik-roovers.

Kasteel Fransu Kalaci. Nae-by Tripolis, op den wegh na *Ama* en *Aleppo*, ziet men op een hoogen

Thev. Bou-laye. hoogen bergh zeeker kasteel, *Fransaou Kalaci* in 't Arabisch genoemt, dat 's Fransch of Franker kasteel, uit oorzake het door de Franken, ten tijde van Godefroy van Bouillon, gesticht is.

Kasteel Hesn Alkurd. Gool Alfer. Op eenen bergh, neffens den Liban, midden tusschen de steden Emesa en Tripolis, op eenen afstant van een daghreizens ter weder-zyden, lagh by ouds een kasteel, door de natuur en kunst zeer sterk, *Hesn Alkurd* in 't Arabisch genoemt, dat 's, kasteel der Kurden, uit oorzake het door de Ajobiten, die Kurden van afkomst waren, gesticht of bezeten wiert.

Op dit kasteel namen de Mahometanen hun verblijf, wanneer de Franken des jaers elf hondert vier en twintigh Tripolis hadden verovert.

La Boccha. Adrich. Tyr. *La Boccha*, anders *la Loquea*, is een plaetse in het gebiet van Tripolis gelegen: alwaer *Balduwijn*, derde koningh van Jerusalem, met de gantsche maght des rijks, en Dirk, Graef van Vlaenderen, tzamen vergaderen, wanneer zy tegen de Sarraçenen zouden op-trekken.

Kasteel Nelesin. Herold. *Nelesin* was voorhene een kasteel der Kristenen, een mijle van Tripolis gelegen: het welk de Sarraçenen, na zy des jaers twalef hondert negen en tachentigh Tripolis had verovert en verdelght, door geen gewelt konnen inkrijgen: maer dwongen eindelijk de belegerden, na een langh belegh, door hongersnoot tot overgeven: met bedingh van veiligen uittoght. Voorts wiert het kasteel een strijtbaren krijghsman in beschermingh en bewaernis gegeven, die met zijne velt-tochten en uitvallen den Kristenen het her-opbouwen van Tripolis belette.

Nesim. *Nesim*, anders *Neufrus*, was eertijts een kasteel van den prins van Antiochie: gelegen twee mijlen zuidwaerts van Tripolis, en wort by na geheel met de zee omringht.

Brok. Breid. De wijn, die ontrent deze plaetse valt, overtreft alle de andere van dien oort.

Graf-stede Een kleine mijle van Tripolis, na de zyde van Aleppo, leit een dorp, alwaer men een graf-stede ziet, gesticht van gehouwen steen in de holen van eene rotze; maer plomp en zonder eenigh fatzoen. van Josua. Monk.

Eenige houden dezelve voor de graf-stede van Josua, hoewel t'onrecht: want behalve daer boven eenigh Arabisch byna onleesbaer opschrift wort gezien, zoo zietmen daer ook eenen steen met Arabische letteren behouwen: welker begin is. *Mahometh Bassa*. Dies deze graf-stede ongetwijffelt van eenen Mahometaenschen Bassa is.

Wanneer men van Tripolis langhs den zee-kant gaet, komt men aen eene plaetse, *Ras-alhesn* in 't Arabisch geheten, dat's hooft des kasteels, gelegen op de hoek van zekeren oort van 't vaste lant, langh vijftien duizent schreden in rechte lijn: maer dertigh duizent met de bochten, langhs den zee-kant. Deze lant-streeke wort genoemt *Arkqua*, en begrijpt drie kasteelen niet verre van elkandre gelegen. Het een, na by Tripolis, wort genoemt *Leonorus*: het tweede *Banina*, en is gelegen aen zekeren vliet, die de vliet van *Banina*, anders *Valania*, wort genoemt: het derde *Hesn-álhamam*, dat 's gezeit, duiven-kasteel. Ras-alhesn. Geograph. Nub. 118.

Na dit kasteel volght de volk-rijke stad *Arkqua*, by ouds misschien *Arkas*, een kleine halve mijle van zee gelegen.

De luiperts-bergh is een hooge en ronde bergh, gelegen twee mijlen noortwaerts van Tripolis, drie zuidwaers van Arkas, en eene van den bergh Liban. Luiperts-bergh. Brok. Breid.

In den noorder voet van dezen bergh is een hol of spelonck, waer in een graf van zes en twintigh voet langh wort gezien: welk de Sarraçenen, die ook het zelve voor het graf van den veltheer Josua houden, aendachtelijken bezoeken. Josuas graf.

Maer aengezien de Schrift Josuas graf in den stam Efraim, neffens Thamnathsare, stelt, zoo zou men het met meerder waerschijnelijkheit voor het graf van Kanaan, of van eenen van Kanaans zonen kunnen houden: want die hebben ontrent deze plaetse gewoont.

Stad *Antaradus*, heden *Tortosa*.

ANtaradus of *Anteradus*, alzoo van overouds in 't Grieksch by Plinius, wort by Ptolemeus *Orthosia*, by Strabo *Orthosias*, by Dionys *d'Afrikaner Orthosis*, en noch heden by d'Arabieren gebroken *Tortosa* genoemt: hoewel anders ook

Digitized by Google

voorhene bywijle *Konstantia*, na keizer Konstantijn, hare herstelder en her-opbouwer.

Het is een oude, en was eertijds een treffelijke zee-stad van Fenicie, en desselfs noorder grenspael, volgens *Plinius* en *Strabo*, gelegen aen den oever der middellantsche zee, tusschen Tripolis en Archis, of tusschen Tripolis en Valania, heden Balanias, vier en twintigh duizent schreden zuidwaerts van het laeste, (of veertigh duizent van *Gabala:*) en vijftigh duizent ten noorden van 't eerste: oostwaerts twee kleine mijlen van of voor het eilant *Aradus*: waerom ook deze stad in 't Grieksch *Antaradus*, dat 's, voor-Arados, is genoemt.

Strabo plaest *Orthosias* tusschen *Taxymira* en den vliet *Eleuther*.

Adrichom. Deze stad wort gezeit gestight te zijn door *Aradi*, negende zoon van Kanaan. Naer luidt van zelfs de namen der steden hebben in dezen oort of lantstreeke eenige zonen van Kanaan gewoont: want een mijle van *Antaradus* ziet men een grafstede van een yzelijke groote, en twintigh ellen langh: als ook uitstekende Pyramiden van zeer groote stenen opgehaelt, die voor gedenk-tekenen en overblijfselen van Kanaans zonen worden gehouden.

Antaradus heeft sedert vele jaren in hare puinhopen woest gelegen.

Volgens schrijven van Klemens, zou d'Apostel Paulus, op zijn reize van Jerusalem na Antiochie: en op zijne reize om Fenicie, t'Antaradus een wijle het Evangeli gepreekt, en ter eere van de Maeght Marye aldaer een kleine kerke gestight hebben.

Wilhem, eertijts Aerts-bisschop van Tyrus, en Jakob van Vitriack, Bisschop van Ptolemais, hebben t'hunner tijde in deze kerke dienst gedaen.

Deze kerk was, ten tijde der Kristenen, met den Bisschoplijken zetel verheerlijkt, en stont onder het Aerts-bisdom van Tyrus. Men zeit in dezelve zeer vele en menigerleie mirakelen zijn uitgewerkt: en was derwaerts een groote toeloop van Kristenen en Sarraçenen.

Kerke van Marye. Zoo eenige voorname Rooms-gezinden schrijven, zou deze kerke Gode, onder den naem van Marye, door den Apostel Petrus, toegewijd zijn, terwijle zy noch leefde: met by-voegen, dat ten tijde der Sarraçenen, wanneer die zich meester van Syrie maekten, vele mirakelen in dezelve waren uitgewerkt, die noch duurden, na zy het lant hadden t'onder-gebraght. Dies zy de zelve kerke in groote eerwaerdigheit hielden.

Deze plaetse is heden een vertrek voor schapen, bokken en geiten, en bestaet uit een gebouw van twee overwelfde verdiepingen, langh ontrent dertigh, en breet tzestigh schreden. De muur, in de lenghte, schijnt noch tot een ander gewelf gedient te hebben.

Dicht daer by is een andere kerke, en ongemeen fraei gesticht, misschien door de Franken of Kristenen.

Des jaers elf hondert en twee maekten de Kristenen den Sarraçenen deze stad af handigh: maer verloren dezelve namaels weer, ten tijde wanneer zy Syrie bezaten.

Na *Orthosias* stelt *Strabo* op dezelve zee-streeke en kuste, hooger na 't noorden, d'oude stad *Taxymira*, *Marathos*, *Enydra*, *Karanus*, een scheeps-timmerwerf der *Aradiers*, *Balanea*, *Paltos*: daer na een aeloude lantstreeke der Aradiers, *Gabala*: *Posidium*, *Heraklium*: dan *Laodicea*: welke voorige plaetsen alle na by de stad *Laodicea* aen zee gelegen zijn; maer heden alle, ten aenzien van haren ouden staet, verwoest.

Behalven deze stellen andere oude Schrijvers, op dezelve streeke eenige andere steden, dewelke, schoon buiten de grens-palen van Fenicie gelegen, alhier vervolgens, om hare nabuurige aen zee-gelegentheit, in 't kort zullen beschreven worden.

Noortwaerts leit na by Antaradus een stad *Marakle*, de welke ten tijde der Kristenen een Bisdom was. Marakle.

Na deze stad vluchte Tryfon uit de stad Dora (daer in hy door Antiochus, koningh van Syrie was belegert) te schepe.

Karnė, by Artemidoor Charnos, is een stad van Fenicie aen den oever der middellantsche, by den bergh Kasius, en den vloet van den mont *Eleuther*, twee mijlen ten noorden van Antaradus, en twee ten zuiden van Paltos. Karne. Plin. lib. 5. c. 20.

Zy is alzoo genaemt, na Karnus, zoon van Fenix. Steph.

Paltos, heden Boldo, is een stad van Fenicie, op de zeekust by Byblis, of, volgens *Strabo*, tusschen Valania en Gabala. Paltos.

Digitized by Google

Gabala. *Josephus* ſtelt *Memnons* graf by den vliet *Belus*, en den poel *Cendevia*, weſtwaerts van *Ptolemais*. Zoo de Poëten verçieren, zou aldaer Memnon, Auroraes zoon, begraven zijn. Strab.

Pomponius Mela brenght *Paltos* onder het lantſchap van *Seleucis*. Eenige ſchijnen *Karne* en *Paltos* voor een en de zelve ſtad te houden.

Paradiſus. Ptol. Plin. *Paradiſus* of *Paradys*, alzoo genaemt om de luſtigheit der tuinen, is een ſtad van Fenicie, gelegen boven de ſtad *Antaradus*, en benoorden den bergh *Liban*, in de Libaniſche lantſtreke.

Daer ontrent wort ook een vliet Paradiſus by de Schrijvers geſtelt.

Zymira. Tuſſchen den mont van den vliet *Eleuther* en de ſtad *Orthoſia*, ſtelt *Strabo* een ſtad *Zymira*, of, gelijk andere willen lezen, *Taxymira*: hoewel *Ta* veel meer een Griekſch leet-woordeken is, en bedied zoo veel als *Het* of *de*. *Ptolemeus*, *Plinius*, en *Pomponius Mela* noemen dezelve ſtad *Simyra*, en *Stephanus* miſſchien *Zenera*. Volgens *Adrichom* wort *Symira* in de Schrift *Sin* of *Sim*, en by *Brokard*, *Sycon*, en heden *Synachis* genoemt. De voorſte letter-greep.

Mela plaetſt *Simyra* naeſt *Tripolis*, en daerna *Marathos*: *Bochart*, na den voorgangh van *Strabo*, op de kuſte van *Fenicie*, na by *Orthoſia*: *Adrichom* een halve uure gaens noortwaerts boven de ſtad *Arkas*.

Sin of *Sim* wort gezeid geſticht te zijn, door Sini, Kanaans achtſte zoon.

Genef. XI. 18. Bochart ſtelt de Zamariten tot ſtichters der ſtad *Zymira*, die dezelve alzoo ook miſſchien na hen genoemt hebben.

De laudouwen, by lotingh verdeilt, wierden by d'eilanders van *Aradus* bezeten.

Margath. *Margath* of *Margad* was voorheene een vaſt kaſteel van Fenicie, gelegen neffens den vliet *Valania*, op eenen zeer hogen bergh, zeven uuren gaens van *Antaradus*, en een van de ſtad *Valania* en de middellantſche zee.

De Hoſpitaelier broeders van Sint Johan plaghten by ouds dit kaſteel in bezit te hebben. Derwaerts wiert ook het Biſdom, dat in *Valania* was, overgebraght en verleit.

Marathos. *Marathos* was op de zee-kuſte en grens-ſcheidingh van Fenicie gelegen, benoorden *Taxymira*, en een aeloude ſtad der Feniciers, zoo *Strabo* getuight, maer by zijnen tijt, onder Keizer Auguſt, al verwoeſt.

Moletius en *Olivarius* houden d'aeloude ſtad *Marathos* voor *Margath*.

Valanea of *Balanea*, alzoo van ouds gemenelijk genoemt, by *Ptolemeus Balanee*, by *Stephanus Balanææ*, en by den laeſten ook *Leucas*, wort noch heden, volgens *Niger*, by d'Arabieren, *Valania*; maer volgens *Poſtel Bagnias*, en by den Arabier *Aledris*, *Banina* geheten. Valanea

Plinius ſtelt *Balanea* op de grenſen van Syrie en Fenicie.

Adrichom plaetſt deze ſtad aen den vliet *Valania*, een mijle van het kaſteel *Margat*: acht dagh-reizens van Ptolemais, en veertien van Antiochien.

Volgens *Ferrarius* is *Valania* gelegen aen den mont van den vliet *Eleuther*, tuſſchen *Gabala*, ten noorden, en *Antaradus*, ten zuiden, op een gelijken afſtant van vier en dertigh duizent ſchreden, en vier en tzeventig duizent ten noorden van Tripolis.

Eenigen, en inzonderheit *Fuller*, houden den vliet *Eleuther* voor den gene, die by *Brokard*, na deze by-gelege ſtad *Valania*, *Valania* wort genoemt. Miſc. l. 1. c. x. Pinet. over Plin. Anan.

Valania. De vliet *Valania* deilt *Cely-Syrie* van *Fenicie*, en eertijts 't Prinsdom van Antiochie, van het graefſchap van Tripolis, en neemt zijnen oorſprongh uit de bergen, niet verre van Fenicie en den Liban gelegen: vloeit voor-by *Margath*, tuſſchen de zee-ſteden *Maraklea* en *Valania*, en looſt zijn water in de middelantſche zee. Of eigentlijk wort hy gezeit *Fenicie* van *Syrie* te deelen. Kootw. Tyr. Brok. en Breidenbach

Dan uit deze beſchrijvingh ſchijnt de vliet *Valania* hooger na 't noorden als d'*Eleuther* te leggen: naerdien deze plaetſe noortwaerts boven *Tripolis* en *Orthoſia* zijn gelegen, tuſſchen de welke *Strabo* den *Eleuther* ſtelt.

Te weten: tuſſchen *Orthoſia* en *Tripolis* plaetſt *Strabo* den beruchten vliet *Eleuther*; dien eenigen tot grens-pael van *Seleucis* ſtellen, na de zijde van *Fenicie* en *Cely-Syrie* toe: maer meeſt alle de later Schrijvers, hoewel t'onrecht, ſtellen den zelven tuſſchen *Tyrus* en *Sarepta*, gelijk reeds te voore is gezeit. Ziet p. 110.

Eertijts was deze ſtad met den tijtel van Biſdom verheerlijkt, onder het

Aerts-

Aerts-bisdom van Apamia; maer wiert dat namaels, van wegen de velt-tochten en stroperyen der Arabieren, na het kasteel van *Margath* overgebraght.

Gabala. *Gabala*, alzoo van ouds by Strabo, Ferrar. Plinius en Ptolemeus geheten, wort heden, volgens Davity, na den voorgangh van Willem de Tyrier, *Gibel* genoemt: maer volgens Niger, *Margad.* Andere daer en tegen houden het aeloud *Byblis* voor *Gibel.*

Ferrar. *Gabala* is gelegen vier of zeven en twintigh duizent schreden benoorden *Valania*, en achtien duizent ten zuiden van *Laodicea.*

Deze stad en hare lantstreeke is op de uitterste grenspael van *Fenicie* gelegen: waer over *Strabo* dezelve onder *Syrie* brenght: hoewel *Hekateus* en *Stephanus* te recht onder *Fenicie*: het geen ook Fuller voor bewijzelijker hout.

Fuller wil *Gabala* voor de stad gehouden hebben, die den Profeet Ezechiel Psalm. 83: 8. met den naem van *Gebal* gedenkt: en 1 Reg. 5: 18. welker inwoonders Gibliniten, of Giblins worden genoemt.

De tzeventigh Overzetters daer en tegen hebben Byblis of Byblim voor Gebal gehouden; en d'inwoonders van Gebal, of de Gibliten, Bybliers by Ezech. 27: 9. Ezechiël overgezet. Misschien om de nabyheit aen de Gibleërs: of uit oorzaeke zy van de Gibleërs bewoont wiert.

Daer en boven heeft ook *Brochard* gewilt, dat Byblis by zijnen tijt Giblet wiert genoemt.

Gebal is een Hebreeusch woort, en beteekent bepalen, afspalen, of met een grens-pael omringen: van waer Giblel, dat 's grens-pael, of lant-scheidingh herkomstigh is: desgelijkx hebben de Gibleërs van daer hunnen naem, die eigentlijk grens-luiden of grens-volken zijn: te weten, ten aenzien van het Heilige Lant: want de ooster en wester grens-pael des Heiligen Lants waren beide dezen, de doode en middellantsche: de noorder en zuider, d'ingangh van Hemath, en de woestijne Suris of Sinis.

Wyders, de genen nu, die de landen, gelegen aen de noorder en zuider grens-pael, bewoonden, wierden Gibleërs, of Gebalenen, of Gebaliten genoemt.

Hier over heeft men twee steden Gebals genoemt: te weten, een noorder, ten aenzien van het lant Israëls; welk het Gabala voornoemt is: en een zuider, anders Beersseba, en ten tijde van *Brochard* Giblin genaemt. Dus verre *Fuller.*

D'aeloude stad *Laodicea*, anders *Laodice*, (welk *Strabo* in het lantschap van Laodicea. Seleucis, en *Ptolomeus* in de lantstreke Laodicene plaetst) wort heden, volgens *Olivar* over *Mela*, Liche; volgens *Benjamin*, Liga, of Lissa; en volgens *Minadoi*, Illachie; en zoo *Moletius* getuight, Lyche by d'Inwoonders genoemt.

Zoo *Stephanus* uit zekeren Schrijver Boch. *Filo*, geboortigh van de stad Byblis, 825. schrijft, wiert Laodicea, een stad van Syrie, te vore in 't Griekfch *Leuce Acte*, dat 's, witte strant, genoemt: en noch vooriger of in 't eerste *Ramatha:* naerdien zeker vee-herder ter zelver plaetse met den blixem getroffen, zeide: *Ramanthas*, dat is, *God uit den hooghste:* want *Ram* bedied hooghste: en *Anthas* God. Dus verre *Stephanus.*

Maer veel meer, zoo *Bochart* hier op tot verklaring byvoeght, betekent *Ramatha* niet als hooge plaetsen: en is een enkel en geen koppelwoort: want de naem is van de daet of zake zelf gemaekt: te weten, van de gelegentheit der stad op een uithoek of bergh, zoo *Plinius* getuight. Aldus heeft Judea vele steden gehad, *Ramatha* genoemt, die op bergen waren gelegen.

Dan ongetwijfelt heeft hier *Stephanus* den zin van *Filo* verdraeit: want *Filos* meningh was niet, dat God Athas of Anthas wort genoemt; maer dat de herder, met den blixem getroffen, God met deze woorden in 't Fenicisch had aengesprooken: *Rham Atha*, of *Rham Anth*: dat is gezeit: *Ghy zijt hoogh*, ô God! Het welk Stephanus aldus heeft verstaen, als of van Filo Athas of Anthas God wiert uitgeleit.

Laodicea wiert t'essens met Antiochia en Apamea, door koningh Seleucus Nikanor gestight, en na zijne moeder Laodice, Laodicea genoemt.

Laodicea is gelegen in Syrie, op den Strab. oever der middellantsche zee, op een Ptol. uithoek of kaep, zoo Plinius getuight, Ferrar. zuidwaerts van *Heraclea*: en noord- Baudr. waerts van *Gabala*, tusschen Antiochie Dionys. Afer. en Gabala: vier en tzestigh duizent Lib. 5. c. 20. schreden

schreden van 't eerste, en achtien van 't laetste. Andere, als *Baurtrand*, plaetsen *Laodicea* slechts dertigh duizent schreden ten weste van Antiochie, en vijf en dertigh duizent van Apamea, aen de voet van den bergh Kasius.

Naer *Straboos* schrijven was Laodicea zeer fraei gebouwt, en met een haven voorzien.

Strabo lib. 16. *Dolobella*, zeker Romainsch burger, heeft deze stad, wanneer hy in dezelve gevlught, en ter doot toe door *Kassius* belegert was, boven mate geschonden, en haer, nessens zich zelven, voor een groot gedeelte ten val gesleept.

Deze stad leit heden by na gansch woest en verdelght.

De lantstreke rontom de stad gaf eertijts, behalve de volheit van andere vruchten, overvloedelijk veel wijns: waer over zy het grootste gedeelte van wijn den Alexandryners verschafte. Want boven de stad leit een bergh by na geheel tot aen de kruinen met wijnstokken beplant, die verre van Laodicea leggen, en allengs opwaerts schieten.

Arkas. *Arkas* of *Arca*, of *Arce*, alzoo by *Ptolemeus* en *Josephus*, en anders ook *Archas*, † *Arachis*, en by den Arabier *Aledris* misschien *Arcqua* genoemt, is een aeloude, en was eertijts een zeer vaste stad van Fenicie, gelegen op een zeer vasten heuvel, boven Tripolis aen de voet van den bergh Liban en Antiliban, ontrent drie uuren gaens ten noorde van het hol des Luiperts-bergs, en by na even verre ten noorde van de middellantsche zee, en zuidwaerts een halve uure gaens van de stad Sin.

† Tyr.

Ferrarius plaetst Arca tusschen Tripolis en Antaradus of Tortosa, achtien duizent schreden noortwaerts van het eerste, en twee en dertigh zuidwaerts van het laeste: *Bochart* op den bergh Liban, by na midden tusschen Byblis en Heliopolis.

Zoo *Isidoor* getuight, zou deze stad door *Arki*, zevende zoon van *Kanaan*, gestight, en na den zelven, met weinigh verandering des naems, *Archis* genoemt zijn: het welk daer na op velerleie wijze bedorven is. Lib. 15.

Wanneer de kristenen deze stad bezaten, was zy met den bisschoplijken zetel verheerlijkt, en stont onder het aertsbisdom van Emissa of Hims.

Arce was by ouds een stad des koningrijks van Agrippa: tusschen de welke, en Raphanéa, de vliet Sabation zijnen loop had. Joseph. lib. 19. cap. 4.

Ontrent des jaers elf hondert namen de Arabieren de stad Arka in: maer wiert by de wester kristenen herwonnen, en lang daer na bezeten.

Men zeid, in deze stad by ouds een tempel van Venus *Architis* of *Arcitis*, was, de welke alzoo na de zelve, en anders ook *Asacitis* wiert genoemt.

Het lantschap der *Assysiniers*.

Tyr. Broc. Breid. HEt lant of lantschap der *Assysiniers* leit beooste Antaradus, en benoorde Arkas en Sin. Het is een groote, lustige en vruchtbare vlakte, lang elf, en breet zes mijlen, rijk van olijf, vijge, en andere bomen: als ook van bosschaedjen, vette weiden en vlieten.

Ten ooste leggen eenige heuvelen en lage bergen, die nessens Arkas beginnen, en noortwaerts tot aen zeker kasteel Krach strekken.

Eertijts hebben de Assysiniers, ten getale van zestigh duizent, deze lantstreke bewoont, en bezaten in dezelve tien kastelen, met voorsteden. Wanneer zy den tijt van vier hondert jaren onder strenge gehoorzaemheit van eenen overste (dien zy met gemeender stemme kozen, en vader noemden) na de Mahometaensche wet en leere geleeft hadden, zonden zy, aengemaent door het lezen van de schriften der evangelisten en apostelen, aen *Almarik*, kristen koning van *Jerusalem*, eenen gezant, met verzoek van het kristen geloof en dope t'ontfangen: het geen hen toegestaen wiert.

Op deze vlakte wonen nu Turkomannen, Madianiten, Arabieren, en Beduynen, t'essens met vrouw en kinderen, kemels en vee, onder hutten; en zwerven van de eene plaetse na de andere om versche weide.

Op de bergen voornoemt wonen zekere Saraçenen of Arabieren, die *Wannigers* genoemt worden: die woeste en quaetaerdige menschen, en vyanden der kristenen zijn.

Digitized by Google

Seleucie.

Seleucie, na den naem van den stichtêr *Seleukus*, *Antiochus* zoon, wort by *Strabo* en andere doorgaens gebynaemt *Pierie*, na zijne lantstreke *Pierie*, in de welke het gelegen is, tot onderscheit van andere *Seleucien*, door den zelven *Seleukus* op andere plaetsen gestight, als in Mesopotamie, *Silicie*, *Pisidie* en meer andere: de welke eenige op dertien begroten.

De lantstreke *Pierie* is gelegen op de zeekuste, tusschen Cilicie en Fenicie.

Seleucie wort heden, volgens *Anania*, *Kootwijk* en *Niger*, *Saldina*, *Soldino*, en *Soldi*; en, volgens *Leo* de Sidonier, by de Arabieren *Seleuche-Ielber*, † en anders ook *Suweida* genoemt: welk laetste een gebroken naem van *Seleucia* is.

Leo-Sidon.

† Gool in Alfer.

Strabo maekt *Seleucie* in Pierie, de eerste stad van Syrie, na Silicie, en plaest dezelve aen zee, benoorde den bergh Casius en Anticasius.

Adrasus was eertijts een bisschoplijke stad, onder het aertsbisdom van Seleucie.

In Pierie wort ook gestelt zekere aeloude stad *Pagra*, of *Pagre*, by *Strabo* en andere heden gebroken *Begras* of *Bagràs* geheten.

Strab. Plin. Ptol. Ferr. Antok.

Zy leit op de grensscheiding van Cilicie, te landewaerts, tusschen Alexandretta en Antiochie, na by *Kara Kapu*, of zwarte poorte des bergs Amans: of, volgens *Strabo*, boven de vlakte van Antiochie, na by Gindaros, eertijts een vesting in de lantstreke van Antiochie.

Gool in Alferk.

Rhosus.

Rhosus, alzoo van overouds by *Plinius*, en by *Strabo* en *Ptolemeus* *Rhossos*, wort noch heden *El Ros*, en volgens *Molet*, hoewel qualijk, *Chandelona* genoemt. Te voore, zoo *Strabo* getuight, wiert *Rhossos* in 't Griekscb *Potamoi Hydatos* geheten, dat's vlieten des waters.

Rhosus is een zee-stad van Syrie, gelegen aen den zeeboesem van Ajasso, op de grenzen van Silicie, niet verre van den bergh Kasius, bezuide de stad Myriander, en benoorde Seleucie, tusschen beide, op een afstant ter weder zijde van twintigh duizent schreden.

Strabo plaest *Rhossos* tusschen de stad Issum, heden Ajasso, en de stad Seleucie.

Andere plaetsen dezelve ontrent vijftigh duizent schreden van de grensen van Cilicie, tegen 't zuide, na de zijde van Antiochie, in de lantstreke van Pierie.

Na deze stad *Rhosus* noemt *Plinius* zekere naby gelegen bergen de Rhosische bergen.

Rhossos was by ouds een treffelijke vesting en onoverwinnelijke stad: waerom *Pompeus* haer, na hy *Tigranes*, koning van *Armenie*, buiten dezelve gesloten had, vry heeft verklaert.

Klein *Alexandrie*, heden *Alexandretta*, en anders *Scanderona*.

De stad *Alexandria*, alzoo van overouds na den stichter *Alexander* genoemt, wort gemenelijk by de oude Grieksche en Latijnsche schrijvers, tot onderscheit van Groot Alexandria in Egypten, *Klein Alexandria*, en *Alexandria* van Syrie geheten: gelijk ook noch heden gebroken, by die van Europe, na den voorgang der Italianen, *Alexandretta*, en *Alessandretta*, en by de Fransoizen *Alexandrette*: want als de Italianen het een of het ander in 't klein willen bedieden, voegen zy aen den gemenen naem op het einde gewonelijken de twee lettergrepen *etta*: by voorbeelt: een boek noemen zy *libro*: om nu een klein boek of boekje te zeggen, voegen zy op het einde *etta* daer by, en zeggen *libretta*. Van gelijken is uit *Alexandria* *Alexandretta* gesmeet.

De Turken, Moren, en Arabieren doen deze zeestad ook na den stichter *Alexander*, by hen geheten *Iskander*

Digitized by Google

der, *Scanderona*, en *Escandarona* noemen: als ook *Baba* (dat's poorte) van *Scanderona*: waer voor ook de Turken en Arabieren *Scala* van *Scanderona* zeggen: want zy, desgelijx de Grieken en Venetiaenders, *Scala* eene plaetse noemen, daer de schepen aenkomen, en men te lande uit dezelve stapt: dies *Scala* eigentlijk zoo veel zeggen wil, als een zee-steiger in 't Neerduitsch, gelijk dit Alexandretta is.

By de meeste schrijvers wort Alexandria in Celesyrie geplaetst, hoewel in den kerkenraet van Konstantinopolen onder Cilicie gerekent.

Gelegentheit. Alexandretta of Scanderona is gelegen aen de middellantsche zee, op de noorder brete van acht en dertigh graden en tien minuten, en op de lengte van acht en tzestigh graden en tnegentigh minuten, in de golf of zee-boesem van Issum, heden Ajasso, zeven duizent schreden van de tegen over gelege stad Issus of Ajasso, vijftigh duizent schreden of vijftien mijlen, of drie dagh-reizens noort-westwaerts van Aleppo, en ontrent even verre noortwaerts van Antiochie, tusschen Issum, en Seleucie, op eenen afstant ter weder zijde van dertigh duizent schreden.

Te weten, de middellantsche zee maekt voor deze plaetse een half ronde kom of boesem van omtrent twee duizent schreden in den omtrek, of, volgens *Monkonijs*, van vier of vijf Fransche mijlen breet, die Pamphilie en Cilicie bespoelt, en heden, na de tegen over gelege stad Ajasso, by d'Italianen en andere *Golfo dell' Ajasso* wort genoemt, en by *Strabo* in 't Grieksch *Kolpos Issicos*, en in 't Latijn *Sinus Issicus*, dat 's, Issische zeeboesem gezeit.

Alexandria, of Alexandretta, was eertijts zeer vermaert en treffelijk: hoewel deze plaetse, om haren moeraschaghtigen oort, en ongezontheit van lught, noit volkrijk is bewoont geworden.

Ontrent des jaers duizent was Scanderona de uitterste grenspael des Mahometaenschen rijks.

Oud Alexandria leit heden geheel verwoest, en heeft geene of altoos weinigh overblijfselen, en is, zoo te zeggen, veel meer een nest en schuilhoek van padden, slangen, en ander ongedierte, als van menschen: want men ziet'er niet anders van haere aeloutheit, als een zeer klein gedeelte van een vervalle muur, en eenige steen en puinhopen, in de aerde gezonken.

Niet verre van daer staet een oude, dikke en vierkante stene toren: hoewel meerendeels vervallen en by niemant bewoont: die misschien in den mont der haven, dewelke namaels gestopt en verzant is, eertijts gestight was.

Wanneer nu oud Alexandretta by na een asch en puinhoop was geworden, zoo hebben de koopluiden, en zeevarend volk van Venetien, ontrent des jaers vijftien hondert tachentigh, op de zeestrant zelve, een halve mijle van de puinhopen van het oud, een nieuw Alexandretta beginnen te bouwen. De meeste huizen wierden van hout gemaekt, uitgezeit twee van steen: vele ook van takken van bomen, uit den rouwen t'zamen gevloghten: de welke alle, behalve de twee stenen, op 't jaer vijftien hondert negen en tnegentigh by ongeval verbranden. Sedert is deze plaetse weêr herbouwt geworden.

Maer des jaers zestien hondert vier en twintigh leiden de zeerovers van Barbarye Alexandretta weer in kolen: zulx *Della Valle* des volgenden jaers, in Oogstmaent, slechts aldaer vier kleine hutjes vond, die men in dat jaer met grote moeite weer had opgebouwt: alwaer de stedehouder van de stadvooght, die t'Aleppo woonde, en de onder Konsuls der volken van Europe, die in Syrie handelen, beneffens zeer weinige andere luiden, zonder onderscheid onder malkanderen woonden. Wort verbrant.

Volgens bereght van zekeren naukeurigen onderzoeker, die onlangs Alexandretta heeft bezightight, is het noch heden niet als een vlek of buurt van huizen op strant gebouwt, hebbende 't geberghte van achteren, de zee van voore, en het strant aen beide zijde: hoewel tot groot gerijf van de af en aenkomende schepen.

De voornaemste huizen of gebouwen zijn die van den Konsul van Vrankrijk en Engelant, en een Turksche moské of kerk, als ook eenige nieuwe huizen, door koopluiden gebouwt, om geduurigh daer te blijven

wonen, en 't voordeel van de af en aenkomende schepen te hebben: onaengezien de stank en ongezontheit der lught.

Vliet. Door *Alexandretta* vloeit een vliet of scheut met zwart, zeer ongezont en moerasschachtigh water, die aenstonts zijn water in de middellantsche zee stort. Die van d'oostzijde in deze plaetse willen komen, moeten dezen vliet op een ophael brugh overgaen: dies hy een gracht verstrekt, en eenighzins tot versterking dient.

Monkon. Niet verre van *Scanderona* ontspringt uit het geberghte een fonteyn of bron, die zeer overvloedelijk schoon water uitgeeft, en gelijk als met een kleine scheut in zee loopt. Dit water is niet alleenlijk klaer; maer ook gezont, en wort tot verversching by die van Europe op de schepen meê genomen.

Scanderona is de Scala of zeesteiger van Syrie. Scanderona is de voornaemste *Scala* of zeesteiger en have van alle de steden in gansch Syrie en ooste, en leit zeer bequaem en wel gelegen, om de koopwaren over lant op kemels in en uit te slepen: want meest alle de schepen, dewelke op Syrie varen, om koopwaren af en toe te voeren, lopen aldaer ten anker en ter rede: ja komen aldaer alleen meer schepen aen, wegens den koophandel op Aleppo, als aen alle de andere aen-zee-gelege plaetsen van dien oort tzamen. In 't kort, op dese plaetse is een geduurige en grote schipvaert, uit verscheide gewesten van Europe en ooste.

De rede heeft een bequamen en schoonen ankergront, en is gewonelijken bezet met uitheemsche koopvaerdyschepen, zoo Neerlantsche, Engelsche, als Fransche, Genueesche, Veneetsche, en andere uit Europe.

De zorge van de koopwaren wegh te voeren, wanneer de zelve uit 't schip te lande op strant gebraght zijn, is den Konsuls van ieder landaert aenbevolen. Ieder Konsul heeft over het volk van zijn eigen landaert te gebieden, recht te doen, te raden en helpen, na vereisch en noot van zaken.

Deze *Scala* of zeesteiger is van de stad Tripolis, in Syrie, (dewelke zedert menschen gedenken de zetel der Europische koopluiden en Konsuls was geweest) voor ontrent tachentigh jaren, na Alexandretta verleit; inzonderheit door vlijt en naerstigheit der Venetiaenders, uit oorzake van den groten overlast der tollen en tierannye der overheit van Tripolis. Alle d'andere westersche volken, aengelokt door de merkelijke winsten en gerijf, volghden de Venetiaenders: met besluit van alle de schepen, die na Syrie zouden varen, voor Alexandretta ter ree te doen lopen. Hier over komen heden schier gene schepen, uitgezeit Engelsche, te Tripolis; maer lossen en laden de waren t'Alexandretta: dewelke daer na op kemels na Aleppo gevoert worden, met minder onkoste en veiliger, als voorhene van Tripolis plagh te geschieden: naerdien Tripolis zeven dagh-reizens van Aleppo leit; en Alexandretta slechts drie.

Aert des lants. De gansche om en na by gelege lantstreke is onvruchtbaer, onbebouwt en onbewoont. Dies niet tegen staende is'er de leeftocht niet dier: naerdien de stad Ajasso, in Silicie, den inwoonders vleesch, koren, plukgranen en andere levens-behoeften overvloedelijken verschaft. Daer en boven geeft de na by gelege middellantsche zee velerleie slagh van grote en kleine visschen, die aldaer voor een geringen prijs te bekomen zijn. Dan zeer dier is'er de wijn, en wort die van andere plaetsen te scheep, inzonderheit van het eilant Cyprus, derwaerts overgevoert.

Vont van brieven over te brengen door middel van duiven. Men verneemt en ziet hier dagelix onder de koopluiden een byzonderen vond en zeldzaem gebruik, in het overzenden van brieven aen die van Aleppo, door middel van duiven, die t'Aleppo aengevokt, opgequeekt en gehouden worden. Zy zijn van gestalte onze pagadetten gelijk; hoewel wat groter van duif: en komen van *Bagadat* of *Bagdat*, (alzoo by de Turken, en anders van overouds Babylonie geheten:) waer van ook deze duiven den naem van pagadetten hebben bekomen. Tot briefdragers neemt men gemeenelijken doffers, die op de duifjes, de welke t'Aleppo blijven, gepaert zijn. Dezelve worden in een klein kooitje, met de karavane, van Aleppo na Scanderona overgezonden, en aldaer dan zoo lang gehouden, ter tijt toe die van Scanderona eenige nodige bootschap, 't zy

van

Digitized by Google

van 't aenkomen der schepen, of iet anders te verrighten hebben. Voor het afzenden geeft men den doffer vol op van eeten en drinken, om op den wegh niet te vertoeven. Dan bint men onder zijnen vleugel, met een zijde draet, een dight in een gerolt papiertje van vier en een halve duim lang, en anderhalve duim breet: daer in geschreven is, het geen men wil laten weten. Eindelijk schiet men de duif boven op het plat van 't huis op: die gewonelijk, na verloop van zes of zeven uuren, t'Aleppo aenkomt. Na het opschieten ziet men by wijle den duif na, of hy zich ook omtrent het dak of hoek laet zien en ophoud: die men dan, zoo dezelve vernomen wort, met zaet weêr inlokt, en een andere of weêr dezelve, na zy wel gespijst is, opschiet.

Oorzake van de ongezonde lucht.

Niet verre noortwaerts van *Alexandretta* leit, tusschen de middellantsche zee en 't geberghte, een lange streke van moeraschaghtigh lant: waer in zigh een ontallijke meenighte van kikvorsschen, slangen en ander ongedierte hout, die in den winter en vroegen lente-tijt een wonderlijk en ongemeen gefluit, geblaes en geraes, ieder na zijne aert, maken, tot verdovens der ooren toe, en op een verren afstant te horen: zonder men daer te dier tijde eenigh ongemak van gevoelt. Maer na verloop van drie of vier maenden komt al dit ongedierte, wanneer het moerasch door de grote hitte is opgedrooght, te sterven: waer uit dan een gruwelijke stank ontstaet, die de lucht vergiftight en besmet: dies onmogelijk iemant, die dezen stank niet gewoon is, aldaer eenigen tijt kan verblijven, zonder grote pijn in 't hooft te gevoelen, of met de lantziekte (de welke gewonelijken de ziekte van Scanderoon wort genoemt) gequelt te zijn: tot groot ongemak der reizers; hoewel meest van de bewoonders dezer plaetse. Zoo de artzen van Aleppo verklaren, is geen ander geneesmiddel tegen deze ziekte en quale, als de verandering der lucht. Dies met recht Alexandretta, by de bootsgezellen van Venetien en andere, het kerkhof der vreemdelingen genoemt wort: naerdien vele menschen, door dezen stank, hitte en ongezontheit der lucht, komen te sterven.

Andere leggen de byzondere en beruchte ongezontheit der lucht, de welke meest aen alle de aen zee gelege plaetsen van dezen oort gemeen is, op het onderscheppen van het waejen der winden, ter oorzake van de bergen ten ooste en noorde gelegen. Daer en boven is in het water en de aerde een zekere ziltigheit: waer door de inwoonders niet lang noch geneughelijk kunnen leven. Gool in Alferk.

Het zy dan wat de oorzake van de ongezontheit dezer plaetse is, altoos de inwoonders geven de zelve met hunne magere kaken, en bleke en geepse tronien, genoeghzaem te kennen: zonder nochtans eenige merkelijke ziekte haer in hen openbaert.

De Engelsche koopluiden van Aleppo, uit vreze van de ongezontheit der lucht, blijven veeltijts in het dorp Beilâm, dat in het gebergte van dien zelven naem is gelegen: wanneer zy van Aleppo, tot verrichtingh hunner dingen, na Alexandretta reizen. Wel komen zy ook by wijle te Alexandretta, maer gaen des avonts, zoo dra zy hunne zaken verright hebben, weder na Beilâm, daer zy verscheide lusthuizen tot hun verblijf gebouwt hebben.

Ontrent zes uuren reizens, of vier mijlen ten noorde van Alexandretta, leit aen zee een stedeken of vlek, *Pajas*, *Pajas*, of *Bajâs* genoemt, welk de laetste plaetse van het einde der middellantsche zee in Syrie is. Daer is een fraeie *Bazar*, *Chan* en *Moske*, die alle met loot overdekt zijn. Pajas.

Ontrent de stad, op den oever der zee, tusschen de zee en 't geberghte, heeft men zeer vele oranjebomen en grote beemden. Dicht daer by is een *Donjon* of kasteel van gehouwen steen. Monkon.

In het midden der stad is aen de eene zijde een kasteel, en aen de andere een *Chan* of *Camp*: alwaer *Alassera* de grote Heere des dingsdaeghs en donderdaeghs van zijnent wege aelmoessen doet uitrijken: want de Turken zijn grote uitdeilders van aelmoessen.

De zeestrant, tusschen Alexandretta en Bajâs, leit langs hene met grote keistenen bestuuwt: dies het rijden te peert daer over zeer ongemakkelijk valt. Aen d'eene zijde heeft men de middellantsche zee, en aen de andere het geberghte van Aman.

Digitized by Google

Ontrent ten halven wege, tusschen Alexandretta en Pajas, of anderhalve mijle van Alexandretta, staen twee witte marmere pijlers opgerecht, ter gedenkenis van *Jonas*, die men zeid aldaer uit den walvisch zou te lande opgeworpen zijn. Men ziet'er ook eenige oude vervalle muuren, en overblijfselen van gebouwen, die voorhene aldaer gestaen hebben. Na eenige uuren reizens komt men uit dit dorp in de kleine bergen van Adena.

Zie p. 122.

Ten noorde, na by Pajâs, leit aen zee, in Cilicie, de stad *Issum*, alzoo by de ouden, en heden by d'Arabieren *Ajâs*, en gebroken by die van Europe *Ajazza* genoemt.

Het koningrijk of lantschap van *Chalcis*, of *Chalcidene*.

HEt koningrijk of lantschap van *Chalcis*, of *Chalcidene*, wort alzoo na zijne hooftstad *Chalcis* genoemt, en zou, zoo *Genebrard* uit *Josephus* getuight, met het lantschap of de heerschappye van Abilene een en het zelve zijn.

Lib. 15. Volgens *Strabo* is *Chalcis* even als een kasteel van *Marsyas*, en op desselfs geberghte gelegen: welk *Marsyas* na of achter *Makra* (heden † *Macri*) in Celesyrie leit, en voor het dal Aulon en de Damascener lantstreke: en derhalve tusschen beide.

† Nig.

Plinius plaetst *Chalcis* beneden de woestijnen van Palmyrene: *Josephus* op den bergh Liban: *Adrichom* neffens den zelven: andere aen den vliet Belus, midden tusschen de stad Chalybon en Antiochie, vijftigh duizent schreden ten ooste van de laetste: achtien duizent schreden van Berrhea, heden Aleppo, twintigh van Arka tusschen beide, en vijf en veertigh van Apamea: *Kluverius* stelt *Chalcis* in Celesyrie, en noemt dit gewest de vruchtbaerste lantstreke van gansch Syrie.

Stephanus noemt *Chalcis* een stad van Syrie, gestight door zekeren Arabischen monnik.

Zie pag. 16. *Bochart* schijnt *Chalcis* in Syrofenicie, of tusschen Syrie en Fenicie, op de grensscheiding van beide te plaetsen: want de Syrofeniciers, die tusschen de Syriers en Feniciers lagen, bezaten deze plaetsen: desgelijx Damaskus en Abila.

Eenige brengen de stad Rhaphanea onder het gewest van Chalcis: andere onder het lantschap van Kassiotis. Adrich. p. 186.

Zoo eenige willen, wort *Chalcis* heden *Chinserin* genoemt.

Ten tijde van het gebiet der Kristenen over deze gewesten, was *Chalcis* een bisdom, onder het aertsbisdom van Antiochie.

Over *Chalcis* heeft koning *Herodes* eertijts met koninglijken tijtel geheerscht: voor wien *Agrippa*, na *Herodes* met zijne dochter *Bernice* was getrout, de heerschappye van keizer *Klaudius* verworf: gelijk zijn gunste te Rome groot was, en veel vermoght. Des onaengezien wort *Herodes*, gelijk ook zijn nazaet *Agrippa*, by Josephus slechts in 't Grieksch *Dynasta* of lantsheer genoemt: misschien uit oorzake het gebiet van *Chalcis* niet groot was. Josephus.

Naerdien *Genebrard* het lantschap van *Chalcis*, en dat van *Abilene* voor een en het zelve hout: of, om beter te zeggen, naerdien *Chalcis* en *Abila* in een zelfste gewest, en onder de Syrofeniciers gelegen was, zal 't noodigh zijn het zelve in 't kort vervolgens te beschrijven.

Het lantschap van *Abilene*.

Adrich. Ravan. Bibliot. Luc. 3. HEt lantschap van *Abilene*, en anders *Abiline*, volgens den Evangelist *Lukas*, wort by de meeste lantbeschrijvers geplaetst in Celesyrie, tusschen den bergh Liban en Antiliban, en alzoo na zijne hooftstad *Abila* of *Abyla*, en anders *Abela* geheten. *Abilene* is een Hebreeusch woort, en in 't Neerduitsch gezeit, 's vaders verblijf of woonplaetse.

Over deze lantstreke en der zelve stad geboot als opperhooft, en viervorst, ten tijde van Kriste, van wegen keizer *Tiberias*, *Lisanias*, zoon van *Herodes* de oude, broeder van *Archelaus*, viervorst van *Judea*, *Idumea* en *Samaria*,

Digitized by Google

ria, en van *Filippus*, viervorst van *Iturea* en *Traconitis*: die ook na zijnen naem deze stad *Lysanium* deed noemen: waer om *Ptolemeus* haer, met het te zamen koppelen van beide namen, *Abyla-Lysanium* heeft geheten.

Wanneer de Kristenen het heilige lant bezaten, was de stad met een bisdom verheerlijkt onder het aertsbisdom van *Damaskus*: welker bisschop, zoo *Hieronymus* in zijne tafel van de kerkelijke schrijvers gedenkt, vele boeken heeft in 't licht gebracht: en is eindelijk in zijn ampt van drieman, door bevel van den tieran *Maximus*, gedoot.

Een andere stad *Abela* schijnt *Hieronymus* tusschen de stad *Damaskus* en *Paneas* in Fenicie te stellen.

Abyla van *Lysanias*, desgelijx *Damaskus*, brengen *Strabo* en *Ptolemeus* onder Celesyrie, hoewel *Eusebius* en *Hieronimus*, na den voorgang van *Tertulliaen*, onder Fenicie.

Seleucis, anders *Antiochene*, en *Syrie* van *Antiochie*.

HEt gewest of lantschap, by *Strabo Seleucis*, en na deszelfs vier voornaemste steden (want daer waeren meer) in 't Grieksch *Tetrapolis*, dat's vierstad, geheten, wort anders by *Pomponius Mela*, *Syrie* van *Antiochie*, en by andere *Antiochene*, na de hoofstad genoemt.

Seleucis, zoo *Strabo* getuight, is het beste gedeelte van Syrie, ten aenzien van *Komagene*, *Celesyrie* en *Judea*: ook maekt hy *Seleucis* zeer groot: maer *Komagene* daer en tegen klein.

Na de vier steden of vierstad is *Seleucis*, even als *Celesyrie*, in vier *Satrapias* of vorstendommen verdeilt.

De vier hoofd en voornaemste steden dezes lantschaps zijn *Antiochie*, gebynaemt *Epidaphne*, dat 's by *Daphne*, *Seleucie* in *Pierie*, *Apamea* en *Laodicea*, dewelke, van wegen den onderlingen eendraght, gezusters wierden genoemt.

Koning *Seleucus Nikanor* heeft deze steden doen stichten, en de grootste na zijnen vader *Antiochus*, *Antiochia*, de sterkste na zijn zelven, *Seleucia*; *Apamia*, de binnenlantsche, na zijne vrouw *Apama*; en *Laodicea* na zijne moeder *Laodice* laten noemen.

Andere, als *Ptolemeus*, maken ieder stad tot hoofstad van een byzonder lantschap, en noemen het *Laodicis*, *Apamene*, *Seleucis*, en *Antiochene*.

Eenigen stellen den vliet *Eleuther* tot grenspael van *Seleucis*, na de zijde van *Fenicie* en *Celesyrie*.

Mela stelt in Syrie van Antiochie de steden *Seleucia*, *Paltos*, *Berytos*, *Laodicea* en *Rhossos*.

By de Arabieren, en Arabische lantbeschrijvers, wort het lantschap van Antiochie in 't Arabisch *Alawasam*, of *Awasam* genoemt: dat eigentlijk krijgsbezettingen of krijgsteden betekent: welker *Kasaba*, of hoofstad *Antiochie* is: gelijk *Damaskus* volkome de hoofstad van gansch Syrie: zoodanigh eertijts Antiochie was.

Awasam, zijn door den Arabischen *Kalif*, of keizer *Haro Arraxid*, eenige steden in het noorder gedeelte van Syrie genoemt: als *Dulouk*, *Raabân*, *Kouris*, by ouds *Cyrrhus*, *Tezin*, (dat voorhene onder *Kinnesrina* stont,) *Menbigz* of *Hierapolis* en *Antiochie* zelf. Zie pag. 5.

Antiochie, in 't Arabisch *Anthakia*, of *Antaciyah*.

Benaming.

DEze aeloude stad Antiochie wort anders gemenelijk by vele schrijvers *Groot Antiochie* van Syrie, tot onderscheit van meer andere Antiochien, in andere gewesten der werelt gelegen, (want daer zijn over de twaelf) by *Strabo Antiochie Epidaphne*, dat 's by *Daphne*: by *Plinius* enkelijk *Epidaphnes*: en by *Ptolemeus Antiochie* aen den *Orontes* (een vliet) geheten.

Seleukus Nikanor heeft *Antiochie* alzoo na zijnen vader *Antiochus* genoemt, en op de hondert en negentiende *Olympias* doen stichten. By de Turken, Moren en Arabieren, wort *Antiochie* noch heden gebroken na den ouden naem *Anthakia*: en by *Ulug Beig* en *Nasir Eddin Antaciyagh* in *Thougur*, of *Tugouron* genoemt: hoewel de Arabieren, zoo veel men bewust is,

aen

Digitized by Google

aen geene van de andere Antiochien den naem van *Anthakia* geven. Andere schrijven in 't kort *Antak*, in plaetse van *Anthakia*.

Zie pag. 5. *Thougur* of *Tugouron* (welk eigentlijk by de Arabieren grens-plaetsen, of lantschap, tegen over den vyant gelegen, bediet) begrijpt eenige steden van Cilicie en een gedeelte van Kappadocie: hoewel die by hen onder Syrie gerekent worden: als *Ajâs*, *Tarsus*, *Adana*, *Missisa*, *Ainzarba*, *Meraax*, *Hadatz*, en andere: in welk lantschap *Thougur*, *Vlug Beig*, en *Nasir Eddin* ook dit *Antiochie*, of *Antaciyah*, schijnen te plaetsen: daer het nochtans eigentlijk in *Awasam* is gelegen.

Procop. Keizer *Justiniaen* heeft namaels dit zelve *Antiochie* in 't Grieksch *Theopolis* doen noemen, dat 's Gods stad, na hare behoudenis van een grote aertbeving, als *Euagrius* uit *Volaterranus* verhaelt. Andere willen, dat *Antiochie Theopolis* wiert genoemt, na zekeren *Theophilus*, de zevende patriarch der zelve stad.

Zoo *Hieronymus* en andere uitleggen, cap. 6:2. wort by den profeet *Amos* door *Hamath* of *Emath Rabba*, dat 's, *groot Emath*, dit *Antiochie* verstaen: welk Num. 13:22. en 34:8. Jos. 13: 5. Jud. 3: &c. *Emath* hierom groot zou genoemt zijn, tot onderscheit van een ander klein *Emath*, de noorder grenspael des Heiligen lants, en namaels *Epiphania* geheten.

Eenigen houden, hoewel t'onrecht, *Antiochie* voor *Reblata*, anders *Rebla*, en in 't Hebreeusch *Ribla* geheten: welk een vermaerde stad was, en in Num. 34. het land van *Klein Emath*, en in den stam van *Neptalim*, neffens den Jordaen gelegen.

Strab. *Antiochie* was by ouds ook een vierstad, gelijk het lantschap: want het bestont uit vier delen: dewelke ieder met een byzondere, en daer en boven alle met een gemene muur omringt waren. *Nikator* heeft het eerste deel doen stighten, en de inwoonders uit *Antigonia* derwaerts overgebraght: het twede gedeelte was een werk van de gemeente: het derde van *Seleucus Kallinikus*: en het vierde van *Antiochus Epiphanes*.

Eertijts was de stad *Antiochie*, zoo *Strabo* en *Josephus* getuigen, de hooftstad van Syrie, en het koninglijk hof der genen, die over het lant heerschten. Zy besloegh onder alle de steden des Roomschen rijks de derde plaetse, te weten, naest *Rome* en *Alexandrie*. *Marcellinus* noemt deze stad het schone toppunt van Ooste.

De stad *Antiochie* is gelegen op de noorder brete van zes en dertigh graden en twintigh minuten, in een lustigh en vruchtbaer dal, by de Arabieren *Alaamk* geheten, neffens of een stuk weeghs van den vliet *Orontes*, en hondert en twintigh stadien oostwaerts van zijnen mont, of van de middellantsche zee: want men vaert, volgens *Strabo*, van deze zee na *Antiochie*, tegen stroom, in eenen dagh. Gelegentheit.

Zy leit by na rontom met zeer hoge bergen omringt, en is ten dele vlak van stant of gelegentheit, en ten dele berghachtigh of in 't hangen van 't gebergte gebouwt: want zy begrijpt binnen haere muuren twee zeer hoge bergen, door een zeer diep; maer eng dal van elkandere gescheiden. Op den top van den hooghsten bergh ziet men een oud, woest en vervallen kasteel: het welk, naer men zeit, eertijts de koningen van *Antiochie*: daer na de Mahometaensche, en eindelijk de Kristen prinsen bewoont hebben.

Zoo andere willen, bevangt *Antiochie* aen de zuitzijde, binnen haere muuren, vijf bergen: of liever, volgens *Della Valle*, een eenigen bergh, met vijf zeer steile toppen. Gool in Alferg.

De oude muuren der stad leggen noch, tot een groot wonder, in haer volkomen wezen en gestalte heel en gaef: en zijn, van buiten aen te zien, ongemeen schoon, net, hoogh en vast, en zoo breet, dat een wagen met vier peerden rontom dezelve zou kunnen rijden: 't en waere de wegh, van wegen de ontmoetende heuvelen en bergen, door den op en afgang der trappen gebroken was.

De muuren bestaen uit vierkante stenen van een yzelijke grote, en zijn op een behoorelijken afstant met zeer hoge en sterke torens, ten getale, naer men zeid, van vier hondert en tzeventigh, gestoffeert. Rontom de zelve loopt een zeer brede en diepe gracht, de welke schier aen ieder poorte met een ophael-brug, tot overgang, overslagen is. Kootw.

Behal-

Digitized by Google

Behalve de gave stads muuren, zijn alle de huizen en oude gebouwen by na geheel verwoest en vervallen.

Wijders, de muuren, of wallen, zijn in dier wijze gemaekt, dat men de stad tusschen verheve pinnen, of kantelen, ter weder zijde, als langs een wijk of strate, kan omgaen: want daar de muuren zich beginnen te verheffen, klimt men by stene trappen op nae ieder naesten toorn; en stijgert aldus van trap tot trap opwaerts, tot dat men aen den opperſten kruin des berghs, die na 't ooste ziet, gekomen is. Aldaer gaet men rontom den hooghsten bergh, die tegen 't weste leit, en een kasteel bevangt, dat eertijts met een zeer hoge en onoverwinnelijke muur en torens omringt was. Dan klimt men weer neêrwaerts, en komt eindelijk aen de andere zijde en 't laeghste gedeelte der stad.

Het gedeelte, na de wester zijde, wort ten dele by Turken, Moren en Kristenen bewoont: hoewel by de laetste in zeer weinigen getale. Het overigh gedeelte is onbewoont.

Huizen. Kootw. De woonsteden zijn lage hutten, slechts van eene verdiepingh, en niet met een plat of lucht-dak, gelijk alle d'andere huizen van gansch Syrie: maer gedekt met spitse daken van tiggelen, gelijk de huizen hier te lande: het geen men zeer zelden in die gewesten ziet.

p.366. Zoo *Monkonijs* schrijft, leit *Antiochie* op den zuider bodem van eene vlakte of pleyn, (de welke op deze plaetze zeer eng wort) en geheel aen de voet van een langen en zeer hogen bergh, met vijf of zes spitsen, dien de muuren, noch in wezen, doorgaens langs deze spitsen besluiten. Voorts daelt zy tot in de vlakte: alwaer zy tot noch het bestek van een zeer grote en lange stad beslaet.

Deze vlakte heeft ten noorde bergen leggen, (die men overtrekt in het reizen van *Aleppo* na *Antiochie*,) en strekt van 't noorde na 't zuide, tot aen Antiochie, drie uuren reizens verre. Zy is daer en boven geheel omringt met bergen; maer de hooghste leggen ten weste, die haer van de middellantsche zee scheiden, en *Beiran* of *Beilâm* worden genoemt, en een gedeelte des berghs *Aman* zijn.

Heden leit de stad verwoest en byna ten gronde verdelght, en onder zijne puinhopen begraven.

Volgens *Monkonijs* is de stad heden niet als een groot velt en wout, beplant met vijge en amandel-bomen: dies zy niet als den naem behouden heeft. Alleenlijk zijn op den bodem des dals, aen de zuitzijde, de hedendaeghse gebouwen: welker meeste slechts met biezen zijn bedekt. Men ziet'er geen ander overblijfsel van aeloutheit, als de muuren: en een brok eener ronde kerke, met zes lage bogen van brik-steen.

Het wonderlijkste aldaer is een grote omtrek van eenen bergh: alwaer een rechte en zeer droge rotse is, zonder aerde. Dezelve strekt zoo hoogh en reght opwaerts, dat zy den stedelingen het gezight der zonne beneemt; 't en zy ontrent den middagh. Daer en boven is het dal of pleyn, dat zeer smal is, en ten weste aen de andere zijde der stad leit, met zulke hoge bergen geboort, dat de zon voor die van de stad vroegh tijts ondergaet. Dies de stad tegen de hitte der zonne-stralen, zoo met de bergen neffens haere muuren, als binnen dezelve, genoechzaem beschermt leit. Mon-kon.

Aen den ingang van de ooster-poorte, of oostzijde der stad, leit op de linke hant een vijver of waterbak, die door een enkelde muur van de straet afgescheiden, en rontom met wit marmer bekleet is. Rontom dezelve strekt een groot pleyn of vlakke gront, onder de schaduw van grote bomen, tot beschut van de hitte der zonne-stralen. Vijver.

Een beek hout dezen vijver altijt zeer waterrijk, door het stromen in den zelven; dies deze plaetse zeer vermakelijk is, en, door haere afgelegenheit ter zijde, den vermoeiden reizer een aengenaem vertrek verschaft.

Monkonijs gedenkt ook dezen vijver aen dien oort der stad: en voeght'er by: dat hy schoon, maer klein is, en met hoge muuren omringt, die zoo oud schijnen, als die van de stad.

Ter rechte hant van dezelve poorte, in 't inkomen, ziet men in een der torens van de muuren een treffelijke en grote overwelfde kamer, zoo hoogh als de muuren, met zeer weinige en half gevulde vensters: de welke

eertijts misschien tot schietgaten, uit klein geschut, gedient hebben. Deze kamer is geheel vervallen, zonder vloer en vol vuiligheit: naerdien zy den kemels en anderen beesten een stal verstrekt.

Van dezelve ooster poorte begint een tamelijk brede, maer zeer lange straete, dewelke diep ter stad in strekt, en geheel met stenen van wit marmer geplaveit is.

Poorten. In de muuren der stad zijn noch verscheide poorten. Aen de noord-zijde heeft men drie poorten, welker bovenste, *Tanis* genoemt, een brugh heeft over een meir geslagen, dat dight by de muuren der stad leit. De middenste wort de *hertooghs brugh* genoemt: de onderste of laegste, na een na by gelege stene brugh, over den vliet *Orontes* geslagen, de brug-poorte by de Kristenen.

Aen de zijde, daer de stad op het vlak leit, heeft zy vijf poorten, op welker drie het teken des kruis gehouwen is. De poorte, na 't ooste, wort by de Kristenen de poorte van *Sinte Paulus* genoemt, na zekeren na by gelegen fonteyn van *S. Paulus*: die na 't weste, daer tegen over, de poorte van *Sinte Joris*.

Grote der stad. De stad, of het bestek der zelve, leit tusschen de ooster en wester poorte in de lengte tot over twee duizent schreden, of een halve mijle uitgestrekt: hoewel minder in de brete: want zy is langwerpigh vierkant.

* Kootwijk. † Gool in Alferg. De omtrek wort by * eenigen begroot op zes of zeven duizent schreden: en by † andere op drie mijlen.

Plin. lib. 5. cap. 21. Indien men den ouden geloven magh, die schrijven, dat de *Orontes* door dezelve vloeide, zoo zou de stad nu enger zijn, als zy plagh te wezen: naerdien deze vliet heden buiten de wallen der stad vloeit.

Quaresm. Op den bergh, tegen over het lichaem der stad, is ook een groot en ruim hol, in de rotse zelve gehouwen, met eenen bron, die zeer helder en schoon water heeft. Het wort by de inwoonders de kerke van *Sint Johannes* de evangelist genoemt: wien ter eere dezelve, naer men zeid, zou gestight zijn: dewijl hy daer geweest was: doch kan dit laest met gene zekerheit gezeidt worden.

Aen d'eene zijde der stad was eertijts op eenen bergh een kerke van den Apostel *Petrus*: hoewel heden gansch vervallen; behalve het bovenste gedeelte. De Roomsgezinde priesters doen in dezelve, zoo hen de gelegentheit aenbied, ter eere, en uit geestelijken aendaght van dezen apostel, kerken-dienst en misse.

Daer zijn noch andere kerken in *Antiochie*, de welke de ooster Kristenen bezitten: maer de twee voornoemde (hoewel de eene verdelght is, en beide verlaten) worden aen de Roomsgezinde bevaertreizers, als de gedenkwaerdighste, getoont.

Zoo de historien getuigen, waren eertijts in *Antiochie* drie hondert en zestigh prachtige kerken der Kristenen. Desselfs patriarch had vijf en twintigh lantschappen onder zijn gebiet: Welker veertien ieder eenen *Metropolitaen* met hunne *Sufraganen*, of inwijd-heeren hadden: maer de overige zes stonden onder twee *Primaten* of oversten. Dienvolgens waren hem hondert en drie en vijftig bisschoppen onderworpen.

Daer en boven stonden zes steden onder twee prioren of oversten, die men Katholijken noemde. De een was de overste of prioor van *Bagdad*, anders *Babylon*, of liever van de stad *Tranapolis*, in Babylonie: d'ander van *Auce*, die ook de *primas* of overste van Persie wiert genoemt: want eertijts stont ook de Kristen kerke der persen onder die van *Antiochie*, volgens bereght van de regel des Niceenischen kerkenraets: waer by verboden wort gene bisschoppen te vergaderen, om iet in het stuk van de orde der kerke te besluiten, zonder bewilliging en gezagh des patriarchs van Antiochie. Quaresm.

Dan nu strekt het gezagh van den Antiochener patriarch zoo verre niet. Quaresm. Heden worden twee patriarchen van *Antiochie* gedaght: d'een is een Roomsgezinde katholijk en een Maronijt, die ook patriarch van den bergh Liban wort genoemt: en d'ander een Griek. Ieder gebiet over zijne onderzaten, die zich in *Antiochie* en d'omleggende plaetsen bevinden.

Na de verwoesting van *Antiochie*, is den stoel des patriarchs, waer mee het eertijts pronkte, na *Damaskus* overgebraght: die evenwel zich nu aldaer voor patriarch uitgeeft, is naulix zoo

veel

Digitized by Google

veel als een Acolyth. Geen *Bassa*, *Sangiâk*, noch *Beg* gebiet heden over deze plaetse. Alleenlijk wort een *Soubaxy*, dat 's een overheit of majestraet van de geringste orde, van Aleppo derwaerts gezonden: maer van Konstantinopolen een *Kadis* of schout.

Voortzetting der Kristen leere in Antiochie. *Antiochie* was een van de eerste steden, dewelke het kristen Evangelium ontfangen heeft: en verdiende hierom den zetel des patriarchs, den welken d'Apostel *Petrus* allereerst, voor zijn vertrek na *Rome*, in dezelve geplant heeft: waer door de stad geweldigh in de Kristen leere begon toe te nemen. Het geen in dezer wijze, zoo *Quaresmius* verhaelt, zich toedroegh. (Quaresm.)

Wanneer te *Jerusalem* tegen de kleine kudde van *Krist*, na de doot van *Stephanus*, vervolging ontstaen was, en de Apostelen in *Jerusalem* bleven, wierden de jongeren, volgens schrijven van *Lukas*, verstrooit, en reisden na verscheide gewesten van *Samaria*, *Galilea*, en *Syrie*; en inzonderheit na *Antiochie*, alwaer zy vele Joden, door het preken des evangeliums, tot het Kristen geloof bekeerden, en een gemeente verzamelden. Zijnde zulx ter ooren van de Apostelen gekomen, wiert, met goetvinden van allen, (gelijk men billijk, zoo *Baronius* zeid, gelooven moet) de apostel *Petrus* over *Antiochie*, de voornaemste en hooftstad van geheel Syrie, (waer onder ook *Palestijn*, en zelf *Jerusalem* stont) tot herder en bisschop gekoren en gestelt. (Act. 11: 19.)

Wanneer derhalve de kerke in vrede zat, bezoght *Petrus* alle de gelovigen, en quam onder dit bezoeken ook t'*Antiochie*, en stichte toen aldaer eene kerke: te weten, op 't jaer des heilants acht en dertigh, volgens *Hieronymus* en *Eusebius*, of des volgenden jaers, volgens *Baronius*: dewelke hy zeven jaren bediende.

Waerom nu de zorge en bewaernis der kerke van *Antiochie Petrus* wiert aenbevolen, en dezelve kerke voor andere tot die waerdigheit verheven; zulx geschiede eensdeels uit oorzake *Antiochie* de hooftstad van Syrie was: en ten andere, om het groot getal der Joden te dier tijde in dezelve: dien het evangelium toen moste verkondigt worden. Want dewijl de deure des Kristen geloofs den Heidenen toen noch niet geopent was, zoo blijkt klaerelijk dat de verkundigers van Gods woort na volkrijke plaetsen zich begaven, om door hunne preke groter vruchten te baten, en meerder menschen tot Kristenen te brengen.

Aengezien dan uit de Joden alleen een edele kerke t'*Antiochie* kon verzamelt worden, wanneer den Heidenen de deure des geloofs noch niet geopent was: zoo wiert derhalve zeer wel en loffelijk *Petrus*, de prins der apostelen, over hen tot overste gestelt.

Maer wanneer, (na de deure des geloofs den Heidenen geopent was,) van dagh tot dagh groter toeloop onder hen tot het Kristen geloof geschiede, zoo wiert *Barnabas* van *Jerusalem* derwaerts gezonden, die, beneffens *Saulus*, aldaer een gansch jaer in de kerke verkeerde, en veel volks leerde: zulx de leerlingen te *Antiochie* allereerst Kristenen geheten wierden, die te voore Nazarenen: gelijk ook d'Arabieren hen noch heden *Al-nazareen* noemen. (Act. 11: 26.)

Zijnde aldus de kerke van *Antiochie* door *Petrus* opgereght, door de leerlingen vermeerdert, door *Barnabas* vermeenighvuldight, en door *Saulus* overvloedelijk vrughtbaer gemaekt, zoo nam de naem der Kristenen zeer gelukkelijk een aenvang.

Uit Jerusalem quamen ook profeten na *Antiochie*: en onder andere zeker *Agabus*, die, door drift des Heiligen Geests, een groten hongers-noot op den ganschen aertbodem voorzeide: dewelke onder keizer *Klaudius* ontstont. In *Antiochie* wierden ook aelmoesen vergadert, om na de broeders in Judea gezonden te worden. Wijtlopiger handelt van diergelijke stoffe *Baronius*, op 't jaer des heilants drie en veertigh: desgelijx *Lorinus* over het elfste hooftstuk van de Handelingen der Apostelen. (Act. 11: 28.) (vers 29.)

Ter gedaghtenis van het oprechten en instellen dezer kerke hout de Roomsche kerke jaerlix op den twee en twintighsten van Sprokkelmaent eenen vierdagh.

Te *Antiochie* hebben de Apostelen de eerste kerke-vergaderingh gehouden: wiens regelen *Pamphilius* de martelaer getuight, in de boekerye van *Origenes* gezien te hebben.

Digitized by Google

In de ſtad *Antiochie* was *Theophilus* gebooren,en d'evangeliſt *Lukas*: die aen hem zijn evangelium geſchreven heeft.

Strab. *Nikator* heeft de genen, die uit den geſlaghte van *Triptolemus* geſproten waren, na *Antiochie* overgevoert: waer over die van *Antiochie* hem als eenen helt eerden, en op den bergh *Kaſius*, by *Seleucie*, t'zijner eere eenen vierdagh hielden.

Strab. Wanneer *Triptolemus* door de *Argievers* gezonden was, om *Io* op te zoeken, en zy hem allereerſt by *Tyrus* uit het gezight geraekt was, zoo quam hy door *Cilicie* te doolen: alwaer eenige *Argievers*, zijn reisgenoten, van hem afſcheiden, en aldaer de ſtad *Tarſus* ſtighten Maer alle d'andere volghden hem langs de zeekuſt, en bleven, na vruchteloos opzoeken, by hem aen den vliet *Orontes*. Voorts begaven de nakomelingen der overigen zich by die van *Antiochie* met der woon.

Op het tiende jaer van keizer *Theodoſius* de jonge, ontrent des jaers vier hondert en negentien, of vier en dertigh, quam zeker *Simon Stylotes* in *Antiochie* te voorſchijn, die vele tekenen en mirakelen deed.

De ſtad *Antiochie* heeft verſcheide veroveringen, oorloghs-rampen, verwoeſtingen en aertbevingen uitgeſtaen.

Aertbevingen, verwoeſtingen, en veroveringen van Antiochie. Abulpha p. 87. Ontrent des jaers drie hondert en zeventien, op het zevende jaer der regering van de keizeren *Konſtantinus*, *Konſtans*, en *Konſtantius*, onſtonden in *Antiochie* vele aertbevingen: en hield de aerde een ganſch jaer by na niet op te ſchudden, zonder evenwel iets te vergaen.

Op het eerſte jaer der regering van keizer *Leo*, of de Leeuw, des jaers vier hondert negen en vijftigh, of een en zeſtigh, gelijk andere willen, ontſtont in *Antiochie* een grote aertbeving: waer door vele gebouwen ter aerde ſtorten.

Ontrent de doot van *Alexander* de grote, koning van *Macedonie*, nam koning *Antiochus* de ſtad *Antiochie* in: en hebben ſedert zijne nazaten, koningen van Syrie,den rijxſtoel in de zelve geplant. Namaels raekte zy, t'effens met ganſch Syrie en Judea, onder het gebiet der Romeinen.

Des jaers zes hondert en elf wiert *Antiochie*, beneffens vele andere ſteden van Syrie, door keizer *Heraklius* verovert. Daer na verviel de ſtad onder de heerſchappye der Mahometanen.

Op 't jaer acht hondert en acht en tzeventigh belegerde *Ahmed*, zoon van *Tulun*, die lantvooght van Egypten was, *Antiochie*: in het welk zich een *Simon*, *de Lange* gebynaemt, bevond, die in het veroveren der ſtad gedoot wiert.

Des jaers negen hondert zeven en tzeventigh veroverden de Grieken *Antiochie*. Abulfaras.

Volgens *Elmacin* veroverde des jaers negen hondert vijf en tzeventigh zeker edelman *Burtza*, de ſtad *Antiochie*: dien het belegh door *Zimiſces*, Griekſche keizer, was aenbevolen.

Ontrent des jaers negen hondert zeven en tachentigh gebood als ſtedehouder, van wegen den Griekſchen keizer *Baſilius*, zeker *Klerus* over *Antiochie*: desgelijks over het grens-geweſt *Altougour*. Deez *Klerus* ſloegh met eenen *Bardas Phocas* tegen den keizer aen 't muiten, en zond eenen *Abdalla Muntaſir* uit zijnen naem na *Antiochie* tot ſtedehouder. Elmac.

In de ſtad Aleppo was zeker biſſchop, met name *Agabius*, dien de Antiochenaers tot hunnen biſſchop verzoghten, en aen den keizer zonden. Wanneer deez by den keizer quam, maekte hy hem den ſtaet der ſtad en de genegentheit der burgery t'hemwaerts bekent. De keizer zond hem na *Abdalla Muntaſir*, om hem tot zijne gehoorzaemheit traghten te bewegen, en *Antiochie* te herſtellen: waer voor hy *Agabius* beloofde patriarch te zullen maeken den ganſchen tijt zijns levens. Op deze beloften trok *Agabius* na *Antiochie*, en trad onbekent in monniks gewaet in de ſtad, en vervoeghde zich by *Abdalla*: die,na lang onderling geſprek, zich onder gehoorzaemheit des keizers begaf,en hem de heerſchappye over de ſtad herſtelde. Wanneer dit ter oore van *Sclerus* was gekomen, zond hy na *Antiochie* zekeren *Bahram*, om de herten der burgers weder tot hem te trekken. Maer de Antiochenaers wilden hem in de ſtad niet laten komen: waer over hy hen belegerde: dan brak eindelijk op: hoewel niet zonder de goederen en een groot getal

van

Digitized by Google

van beesten, die buiten de stad waren, mee te sleepen.

Ontrent des jaers duizent en vier en tzestigh wiert *Antiochie* den Grieken door de Mahometanen weer ontnomen.

Antiochie door de Kristenen verovert.

Des jaers duizent en zeven en tnegentigh wiert *Antiochie* door de Kristenen, onder beleit van *Bauduwijn*, *Godefroy van Buillon*, *Boëmund*, of *Boamund*, na een belegh van zeven of acht maenden, verovert, inzonderheit door kloek beleit van zekeren Armenier Kristen *Emirferri*. *Boamund*, prins van *Tarante*, wiert de stad in handen overgegeven, om met den tijtel als prins daer over te heerschen. Die daer na de eerste prins van Antiochie is genoemt, en een lange wijle met zijne nazaten de stad in eigendom bezeten heeft.

Abulphar.

Op het gerught van het veroveren der stad *Antiochie*, door de *Franken* of Kristenen, rukte *Kawamoddaula Kodbuka*, anders *Korbanas* geheten, een Pers, een sterk heir by een, en trok na *Syrie*, en quam *Antiochie* belegeren: in het welk zich bevonden *Bauduwijn*, *Godefroy*, beide namaels Kristen koningen van *Jerusalem*, en *Boamund*, prins van *Antiochie*. Door gebrek van lijftoght zonden zy aen *Korbanas*, met verzoek van veiligen uittoght: dan hier toe had hy gene ooren, en wilde hen niet als door het zwaert laten uittrekken. By de Kristenen was een zeker monnik, een schrander man, die tot hen zeide: de staf of leunstok van den apostel *Petrus* was onder met yzer beslagen, en leit in de kerke der priesteren begraven. Zoo ghy dien weet te vinden, ghy zult de zege bekomen: anders gewisselijk sneuvelen. Voorts beval hy hen te vasten en boete te doen: waer in zy hem gehoorzaemden. Wanneer zy dit drie dagen gedaen hadden, braght hy hen alle, t'effens met de gemeente, ten vierden dage op eene plaetse; alwaer zy den staf, na overal met graven gezoght te hebben, eindelijk zoodanigh vonden, als hy van hem beschreven was. Waer op hy toen luits keels riep: *Ontfanget de blijde tijding der zege.* Derhalve greepen zy hier door moedt, en toogen des Donderdaegs by vijf en zes t'effens ter stad uit.

De Mahometanen, de beleggers, dit ziende, zeiden tot *Korbanas*: *Wy moeten ons aen de poorten begeven, en hen alle, die uittrekken, ter neer matsen.* Het welk *Korbanas* niet wilde gedaen hebben, maer hen alle laten uittrekken, en daer na doden. Maer wanneer de Kristenen alle uitgetrokken waeren, zonder eenen in de stad te blijven, maekten zy een groot heir uit, en dreven de Mahometanen op de vlught. De laetste der vluchtelingen was een *Sokman*, zoon van *Ortok*. De Kristenen matsten vele duizenden ter neer, en bequamen allen den lijftoght, rijkdom en vee, dat in het leger was.

Soliman heer van Antiochie.

Elmac.

Ontrent des jaers duizent en tachentigh bezat zeker *Solyman*, zoon van *Ptolemeus*, *Antiochie*, die *Sjarfuddaulas*, heer van *Aleppo* en *Mausila*, in een gevecht op de vlucht dreef en versloegh, wanneer die opgetrokken was, om *Antiochie* te veroveren.

Des volgenden jaers quam *Solyman* in een gevecht tegen *Tagjuddaulas*, heer van *Aleppo*, te sneuvelen: die hier door *Antiochie* en gansch Syrie onder zijn gebiet braght.

Abulphar.

Des jaers elf hondert negen en veertigh besprong *Nuroddin Mahmud*, zoon van *Zengi*, heer van *Syrie*, *Egypten* en *Mesopotamie*, de landen der Franken of Kristenen ontrent *Antiochie*. Wanneer de Kristenen by *Boamund*, prins van *Antiochie*, tzamen waeren gekomen, trok *Nuroddin* hen tegen: waer op een vel gevecht ontstont. Maer de Kristenen staken op de vlught: en quam de prins te sneuvelen.

Na hem volghde zijn zoon *Boamund* in de bestiering: hoewel die noch een kint was. Midlerwijle troude desselfs moeder aen een anderen prins, op bespreк, dat hy de regering des lants zou ga slaan, geduurende de minderjarigheit van haeren zoon.

Des jaers twaelef hondert zes en tachentigh veroverde *Bundokdar Bibars*, koning van Syrie en Egypten, *Antiochie*, zonder eenigh gewelt in 't werk te stellen, en verdelgde, na het doden en gevangen nemen der Kristenen, de kerken. Eenige begroten het getal der gevangen op zeventien duizent, en de gesneuvelde op over de hondert duizent.

Eindelijk is *Antiochie*, beneffens gansch Syrie, des jaers vijftien hon-

dert en zeventien, door den Turkſchen keizer *Selim*, onder het gebiet des Otthomanſchen huis gebraght.

Aert der lantſtreke van Antiochie.

D'omleggende lantſtreke is luſtigh en vruchtbaer, en wort bevoghtight met het water van verſcheide vlieten: inzonderheit met dat van den *Orontes* of *Aſſi.* Zy leit evenwel meerendeels onbebouwt, uit oorzake miſſchien van het klein getal der inwoonders: dier meeſten zich met het aentelen van zy-wormen en opqueken van moerbezien bomen erneren: want die bomen groeien in dit geweſt boven mate overvloedelijk.

De na by gelege bergen, die te ſtad ter weder zijde beſtuwen, leveren, ſchoon hoogh gelegen, zoet en zeer klaer water uit, en zijn ſchier tot aen den opperſten top, en op den rugh en zijde, tot den akkerbou bequaem: ook groeit op dezelve velerlei ſlagh van bomen, heeſters en kruiden.

Klooſter van Simeon. Elm.

Wel eer ſtont in het gebiet van *Antiochie* een volkrijk klooſter van *Simeon*: het welk *Abulfadayl Saïduddaulas*, heer van *Aleppo*, des jaers negen hondert zeven en tnegentigh, na een belegh van drie dagen, veroverde, en de meeſte monnikken doode, en de genen, die uit het geweſt van *Antiochie* derwaerts gevlught waren, gevangkelijk na *Aleppo* vervoerde. Dit geſchiede, in weerwrake van het veroveren der ſtad *Dara*, door de Grieken: uit oorzake *Abulfadayl* geweigert had ſchatting aen hunnen keizer *Baſilius* te betalen.

Daphne een vlek of voorſtad van Antiochie.

Veertigh ſtadien van *Antiochie* plaetſt *Strabo* een tamelijk groot vlek of voorſtad, *Daphne*, en anders by *Livius Daphnes* geheten: waer na ook *Antiochie Epidaphne*, dat is, *Antiochie by Daphne*, en enkelijk by *Plinius Epidaphnes* is genoemt: want *Epi* is in 't Griekſch *naby* gezeit.

Strab.

Daer was een groot, donker, en bronrijk wout, van tachentigh ſtadien in den omtrek: beplant met Cypreſſen: beneffens een kapel van *Apollo* en *Diaan* in 't midden: en een vryburgh. Die van *Antiochie*, en andere gebuurvolken quamen eertijts na gewoonte aldaer te zamen, om feeſtijt te houden.

Lib. 51.

Dion noemt *Daphne* een voorſtad der *Antiochinaers*. Eenige plaetſen *Daphne* ſlechts twintigh ſtadien van *Antiochie*; maer *Quareſmius* tachentigh. Andere verſtaen door den naem *Daphne* eenen bron ter zelver plaetſe, die aen *Apollo* gewijd, en door deſſelfs orakelen berught was: by den welken zich *Juliaen*, de afvaller, zoon van keizer *Konſtantijn*, vervoeghde, om over den uitſlagh des Perſiſchen oorloghs met de goddin *Pitho* raet te leven.

Dal of vlakte Alaamk.

Dicht by de ſtad *Antiochie*, na de zijde van *Aleppo*, leit een zeer wijdſtrekkend en groot dal, of vlakke lantſtreke, *Alaamk* by d'Arabieren genoemt, dat in vruchtbaerheit en grote zijns gelijken in dien gehelen oort niet heeft, en voor een groot gedeelte door *Antiochie* beſlagen wort. Het ſtrekt van 't ooſte na 't weſte, is lang tien mijlen, en, na de verſcheidenheit der plaetſen of bergen, ter weder zijde gelegen, een of twee breet.

Men ziet in dit dal overal vele veehoeders of herders hutten, in zekere orde, en op een ry neffens elkandere ſtaen, die door de meenighte by wijle gehele dorpen ſchijnen te vertonen, en by de veehoeders, werwaerts zy trekken, op wagens meê geſleept worden: want zy veranderen dikwils van plaetſe en oort, en doorlopen het ganſche dal, om t'elkens verſche en weliger weide voor hun vee te hebben. Deze herders, die Arabieren zijn, hebben gene andere huizen en goederen, als deze hutten en veekudden of beeſten, die in kemels, muilen, peerden, koeien, ſchapen, en geiten beſtaen.

Van de melk maken zy boter en kaes, de welke niet wort gezout, gelijk hier te lande; maer ſlechts bewaert in bokkevellen, om des te langer goet te blijven.

Van de afgeſchore wol der ſchapen en geiten, maken zy vilten of regenmantels.

De tiende der beeſten, die jaerlix aentelen, worden tot ſchatting aen den Groten Heer gegeven.

Bahâr Anthakia, of meir van Antiochie. Gool in Alfeck.

In het zelve dal leit, een kleine vierendeel mijls noortwaerts van *Antiochie*, een meir, in 't Arabiſch geheten *Bahâr Anthakia*, dat 's, meir van *Antiochie*, en, na zeker bygelegen dorp *Jagra*, *Bahâr Jagra*. Eenige, als *Belloon*, houden dit meir voor den poel *Meandriopolis* der ouden.

Het

Digitized by Google

Het is breder als lang, en begrijpt in den omtrek omtrent zes duizent schreden. Andere begroten de lengte op twintigh, en brete op zeven duizent schreden.

Het is zeer visrijk, inzonderheit van zeer treffelijke en ongemeene grote ael. Op den oever houden vele kropvogels en oyevaers.

Gool in Alferg. In dit meir storten van 't noorde verscheide vlieten: te weten, de *Nahar Isfrin*, of vliet *Isfrin*, ten ooste gelegen: *Nahar Sawad*, dat's zwarte vliet, ten weste: en *Nahar Jagra*, of vliet *Jagra*, die tusschen beide vloeit, en na zeker dorp *Jagra*, dat zy doorsnijt, en by Kristenen bewoont wort, alzoo is genoemt. Een dezer vlieten treet zuitwaerts uit dit meir, en vermengt zich op deze zijde van *Antiochie* met den vliet *Orontes*.

Behalve dit meir, wort dit dal met zeer vele grachten, sloten en poelen doorsneden, die de wegen slijkerigh, en den gront vruchtbaer maken. Midden door het zelve schiet ook de stroom *Orontes* met een snellen loop, die niet verre van de stad *Antiochie* met een oude stene brugh van vijf bogen overslagen is.

Lib. 16. Volgens *Strabo* vloeit door de vlakte van *Antiochie* de vlieten *Arceuthis*, *Orontes*, *Labotas* en *Enoporas*: by welken laetsten *Ptolemeus Philomator* aen een wonde quam te sneuvelen: na hy *Balas*, *Alexanders* zoon, in een geveght overwonnen had.

Volgens *Monkonijs*, wort aen de voet van deze vlakte een zeker groot meir van twee zeer grote vlieten gemaekt, die aldaer eindigen. D'een is genoemt *el Bahara*, en d'ander *el Hassy*, anders *Orontes*. Daer na loost dit meir zijn water in de middellantsche zee, door een eenigen vliet, die uit het zelve treet, en recht op de muuren der stad *Antiochie* aenloopt.

Hier schijnt *Monkonijs* eenighzins duister en verwert te schrijven: naerdien *el Bahara* niet de naem van eenen vliet is: maer betekent eigentlijk by d'Arabieren een meir of zee.

Vliet Orontes. De vliet of stroom *Orontes*, de grootste van gansch Syrie, is alzoo by de Grieken, volgens *Strabo*, na den gene pag. 56. genoemt, die eene brugh over den zelven heeft doen slaen: want te vore was dessels naem *Tyfon*: uit oorzake misschien, zoo de fabelen verzieren, *Tyfon* ter zelver plaetse door den blixem wiert getroffen. Men zeid deez een draek was, en d'aerde, in het zoeken na een schuilhoek, wanneer hy met den blixem getroffen was, met zijne kronkelen had doorsneden, en hier door een bron doen ontspringen: van wien de vliet namaels zijnen naem bekomen heeft.

Te voore was hy, zoo *Pomponius Letus* schrijft, *Ofites* geheten. *Filostratus* noemt den zelven *Ladon*. Benaming.

Na den ouden naem *Orontes* wort hy ook by d'Arabieren noch heden *Al Orond* genoemt: anders noemen zy den zelven met een byzonderen naem in 't Arabisch *Nahar Almakaloeb*, *Asi* of *Alasi*, en ook, hoewel zeer zelden, *Almeinas*. *Nahar Almakaloeb* is gezeit de weerspannige of halsstarrige vliet: uit oorzake zijn water, om de aerde te bevochtigen, door kraght van raderen, buiten zijn kil, opwaerts moet gebraght en geleit worden. *Alasi*, of *Asi*, bediet verkeert of tegenstrevigh; dewijl deze vliet van 't zuide na 't noorde vloeit, met een verkeerden of tegenstrevigen loop, als andere vlieten van *Asie* doen.

Hy wort by eenige ouden, zoo *Marius Niger* schrijft, de kleine Jordaen, en heden, volgens den zelven, aen zijnen mont, by d'inwoonders, na de stad *Soldino*, (by ouds *Seleucia*) *Soldino* geheten. Te landewaerts in wort hy *Oronz* genoemt, volgens *Theuet*, en meer inwaerts *Fer*, zoo *Willem de Tyrier* getuight, en *Farfar* of *Tarfar*, zoo *van Gystelle* wil, of *Farfaro*, na het schrijven van *Olivarius*, en *Phir* by *Benjamin*, en *Beinelnaharaim* by de Persianen. *Tarfar* is misschien een gebroken naem van *Parfar*, die in de Schrift wort gedaght. Dies deez *Orontes* en *Parfar* veilight een en dezelve vliet is. Zie pag. 26.

Zijn mont zelf wort by *Willem de Tyrier*, en by de nieuwe schrijvers *Porto Simone* genoemt, na zeker klooster, op een hogen bergh, aen den mont gelegen.

D'*Orontes* neemt zijnen oorsprong uit *Celesyrie*, na by den berg *Liban*, duikt daer na onder de aerde, maer komt weer te voorschijn, en vloeit door de lantstreke van *Apamie*, na de stad *Antiochie* toe, en stort, hondert en twintigh stadien, Loop. Strab.

ſtadien, of een dagh reizens, van *Antiochie*, en veertigh van *Seleucie*, (heden *Soldino*,) in de Syriſche of middellantſche zee. By na een zelven oorſprong, loop en uitgang ſchrijft *Polybius* dezen vliet toe: want hy neemt, volgens den zelven, zijn begin uit de plaetſen, na by de bergen *Liban* en *Antiliban*, en, ſchietende door de vlakte van Amyka (anders *Celeſyrie*,) loopt na Antiochie.

Desgelijx ſtelt Benjamin den oorſprong van den vliet *Fir*, of *Orontes*, op den bergh *Liban*, tegen over *Hamatha*, en zijnen loop door het dal der beke *Jabok*.

Pauſan. in Arkad. Hy vloeit niet in zee, dwers door een ongebroke vlakte; maer loopt door eene hoge ſteilte, of afgront van rotſen, en ſchiet van daer neerwaerts in en door dalen.

Gool in Alferg. p.281. Zoo andere uit Arabiſche lantbeſchrijvers melden, neemt d'*Orontes* zijnen oorſprong ontrent de ſtad Balbek, by ouds *Heliopolis* genoemt, en valt aen de weſtzijde der ſtad *Emeſa* in het meir *Alkades*. Komende hier uit, vloeit hy na de ſtad *Emeſa*, beſpoelende de zelve ten noorde, en daer na de ſtad *Hamâta* ten ooſte: boven de welke hy in het meir van Apamea ſtort. Tredende uit het zelve meir, neemt hy zijnen loop ten ooſte van den bergh *Allocam* of Aman: daer na met eenen boght tegen 't zuid-ooſte, voorby de muuren van Antiochie, en valt by de ſtad *Suweidia*, of *Soldino*, anders *Seleucia*, in de middellantſche zee.

Wijders, uit den loop des *Orontes* door dit meir ſchijnt klaerelijk te blijken, hoe het geen te verſtaen zy, het welk *Strabo* en andere van het duiken deſſelven ſtrooms, onder de aerde, ſchrijven. Zoo *Della Valle* getuight, vloeit de vliet *Orontes* tuſſchen Syrie en het lantſchap van *Antiochie*. Eenigen, gelijk aenſtonts gezeit is, houden den *Orontes* voor een en den zelven met den vliet *Paſar*, die in de Schrift gedaght wort.

Naerdien te voore op eenige plaetſen de bergh Aman is gedaght, en in 't vervolgh meer zal gedaght worden, die zich ontrent het lantſchap van Antiochie vertoont, en by den zelven gelegen is, ſchijnt het dienſtigh en ter zake te zijn, den zelven hier vervolgens te beſchrijven.

De bergh Amanus of Aman, alzoo van overouds by Grieken en Romeinen geheten, noemen de Turken noch heden, met het by-voegen van *Kara*, dat 's zwart, *Kara Aman*, om zijn zwart gezight van verre: desgelijx d'*Italianen*, *Monte Negro*, of *zwarten bergh*: hoewel ook na de ſtad *Scanderona*, (anders Alexandrette,) aen zijne voet gelegen, *Monte di Scanderona*: maer d'Arabieren **Allocam**. Een gedeelte deſſelven berghs, vijf mijlen van Alexandrette, en tien van *Aleppo*, wort Beilâm, en gebroken by eenigen Beiran genaemt, na zeker vlek Beilâm, dat aldaer gelegen is. Bergh Amanus.

De Amanus is een zeer bekende en vermaerde bergh van Syrie, en een gedeelte of ſtuk van den bergh *Taurus*, in *Cilicie*. Hy verſtrekt by de oude Grieken en Romeinen een ſcheit-pael tuſſchen dit geweſt en dat van *Cilicie*, en ſpringt in de lengte zeer verre: te weten, van de middellantſche zee, by *Cilicie*, tot aen den *Eufrates*.

Amanus is een woort herkomſtigh uit het Hebreeuſch, en betekent zoo veel als vaſtigheit. Eenige, als *Stephanus*, willen, hoewel beuzelzinnigh, dat deze bergh hierom *Amanus* zou genoemt zijn, uit oorzake *Oreſtes* op den zelven van zijne *Mania*, dat 's dolheit, verloſt wiert. Bochart.

Aen het noord-eind der vlakte of dal, op wiens zuid-eind de ſtad *Antiochie* leit, is deze bergh zeer ſteil en moejelijk te beklimmen. Na twee mijlen opklimmens, tegen 't weſten, leit op de linke zijde een oud verwoeſt en onbewoont kaſteel; hoewel met torens en wallen geſterkt: welk, zoo eenige meinen, by ouds *Saramella* wiert genoemt. Daer na komt men door dight en ſchaduwrijke boſſchen van *Ahorn*, lorken, denne, ceder, kork, laurier, myrte en eiſche bomen. De wegh is overal ſteil en ſlijkerigh: dies men met grooten arbeit en moeite opwaerts gaet, en zes uuren beſteden moet, om op zijnen kruin te komen, die met ceder, jenever, en andere bomen (*Adrachnes* by d'ouden genoemt) bewoſſen is.

Men ziet aldaer van zijnen kruin, by helder weer, met groot vermaek en verwondering, wijd en zijd, en onbelemmert, over alle de omgelege lantſtreke:

Digitized by Google

ſtreke: en ten ooſte over het ganſche dal of vlakte, tuſſchen de ſtad *Antiochie* en dezen bergh gelegen: desgelijx de ſtad *Antiochie* zelf, en alle de omleggende heuvelen en bergen: ten weſte lage heuvelen, vruchtbare dalen, en de middellantſche zee: ten noorde een lange keten of ry van bergen, die takken van den bergh *Taurus* zijn, en ook d'*Amanus* worden genoemt.

t'Onrecht houden eenigen den bergh *Amanus* voor den bergh *Amana*, dien *Salomon* in zijn Hoge-liet gedenkt.

In 't reizen van *Antiochie* na *Alexandretta*, komt men eerſt over eene grote vlakte, en daer na aen den bergh *Amanus*, dien men over moet reizen, om aen de middellantſche zee en t'*Alexandretta* te komen.

Bellon. Wanneer men van *Antiochie* op den top van den bergh *Amanus* gekomen, om na *Cilicie* te reizen, en neêrwaerts tot aen zijne voet afgeſtegen is, komt men aen eenen watervliet, alwaer het ſtrant boogsgewijze inwaerts ſchiet, en een grote boeſem maekt, *Golf d'Ajaſſo* by d'Italianen genaemt.

Voorts reiſt-men een lange wijle langs den zeekant, en den zee-boeſem in de kromte om, en trekt over vele kleine vlieten. Daer na komt men aen een anderen ſmallen en moeielijken bergh, aen wiens voet een kaſteel gebouwt is: en voorby dit kaſteel aen een overwaedbaren vliet, dien *Belloon* voor den vliet *Iſſos* hout. Zeer luſtigh zijn deze plaetſen: want neffens den lant-wegh groeien laurier, korken, ahorn en andere groene bomen. Op de rechte zijde heeft men bergen: en op de linke de zee. Gekomen over dezen vliet, treet men op de vlakte, daer, zoo men zeit, *Alexander* en *Darius* elkanderen ſlagh leverden. Op dezelve groeien myrtebomen met witte vruchten. Eindelijk komt men door een zeer oud gewelf, gemaekt van brikſteen, en zekere ſtoffe veel herder als ſteen, dat de gedaente van een poorte vertoont: waerom het ook by d'oude ſchrijvers, in 't Griekſch of meerfout getal, pijlen of poorten van *Cilicie*, en na den bergh *Amanus*, d'Amaniſche poorten wort genoemt.

Noch heden noemen de Turken deze poorte in 't Turkſch *Kara Kapu* dat 's, *zwarte poorte*, van wege de zwarte kleure, door d'outheit ontſtaen. Zy leggen op den top dezes berghs *Amans*, vier daghreizens van de ſtad *Malatia*, door rouwe en bekommerlijke bergen, naby de ſtad *Pagrâs*.

Strabo ſtelt tot grenspalen, tuſſchen *Syrie* en *Cilicie*, deze pijlen of poorten des berghs *Amans*.

Vier of vijf mijlen van *Alexandretta* leit tuſſchen de rotſen, in het hangen van dit geberghte, een zeer enge, maer vermakelijke en waterrijke plaetſe of vlek *Beilâm*, dat aen dien oort zijnen naem aen de bergen, die het ten noorde en zuide omringen, meedeelt. Vlek Beilam.

In dit vlek ſtaet een zeer ruime *Imareth* of gaſthuis, ook *Beilâm* by eenigen genoemt. Het is een vierkant gebouw, ganſch van ſteen, bedekt met loot, en verçiert met vele koepels, dommen of ronde gewelven. De ſtichter was *Selim*, Turkſche keizer, de twede van dien name. Naeſt aen ſtaet een grote *Metszid* of Moorſche tempel van prachtigh bouwerk. Het is een uitſtekend en koninglijk werkſtuk, en overtreft in grote, çieraet en koſte, alle andere gebouwen van Syrie. Imareth of gaſthuis.

Een ieder, die hier door reiſt, van wat ſtaet of Godsdienſt hy ook magh zijn, wort'er drie dagen om niet met allen, zoo hy des begeert, gehuisveſt en geſpijſt.

Neffens de valbrugh, op de rechte hant in 't ingaen, is een bron, die uit een levendige ſteenrotſe ſpringt, en met een driedobbelen loop zeer helder water, en niet zonder aengenaem geruiſch, in een ſteene bak, daer onder, overvloedelijk ſtort. Wanneer nu door den geduurigen toe-vloet het water boven de rant van de bak komt, zoo vloeit het van daer, door een gegraven watergang, midden door het dorp, en is den inwoonders tot groot gerijf, zoo van klederen te waſſchen, als het vee te drenken, en de tuinen te bevochtigen.

Neffens de *Imareth* ziet men vele huisjes van eene verdieping, tot woonplaetſe der Moren, die te zamen een tamelijk fraei dorp uitmaken.

Uit het vlek *Beilâm* loopt de wegh ſchuins neer tot aen *Alexandretta*, een ſtreke van vier uuren gaens, te reizen door boſſchen van denne, korke,

myrte, laurier, ahorn, en andere groene bomen.

Volgens *Della Valle*, loopt van zijnen hooghsten top een gemakkelijke wegh na *Alexandrette*: en langs den zelven ziet men zekere muuren, ter zijde van steile afgronden, gelijk borstweeringen opgehaelt, tot omtrent duizent schreden verre.

Lib. 5. c. 56. D'*Amanus* is zeer wiltrijk. *Elianus* gedenkt herten op den zelven: *Oppianus* een zeker slagh van ongemeene wolven, met dicht hair, kopere lippen, en van een ongemeene sterkte. *Flakkus* maekt van den tyger-jaght, op den bergh *Amanus*, gewagh. *Theophrast* melt op den berg *Amanus* een dorp *Pakus*, daer zeker gewas *Galbanum* groeit.

Ontrent *Antiochie* wort by *Strabo* een heuvel gedaght, *Trapezon* of *Trapezum* in 't Grieksch, dat 's tafel, na zijne gestalte genoemt. By den welken *Ventidius* tegen *Nikates*, koning der Parthen, gestreden heeft.

Gindaros, of *Gindara* is een vast vlek of lantstreke van het lantschap van *Antiochie*, nevens den overgang van den bergh *Amanus*: alwaer men uit d'Amanische pijlen, of poorten, na *Antiochie* gaet. Strabo. Steph.

Het lantschap van *Kasiotis*.

HEt lantschap of de lantstreke *Kasiotis*, of *Kassiotis*, is een gedeelte van Syrie, en na by *Fenicie* gelegen, en wort alzoo genoemt na den bergh *Kasius*, die in de zelve, en ontrent de stad Antiochie leit.

Ferrarius plaetst in deze lantstreke de steden *Antiochie*, *Seleucie* van *Syrie* aen den vliet *Belus*, *Lydia*, *Epiphania*, *Marathus*, *Antaradus* en andere: *Ptolemeus* en *Stephanus* ook *Raphanea*, en *Andreas Masius*, *Mamuga* of *Mabuga*: welke laetste een middellantsche stad is, gelegen tusschen *Marahsus* en *Apamea*.

Raphanea. Lib. 5. cap. 18. De stad *Raphanea*, alzoo by *Stephanus*, en by *Plinius Rhaphana* genoemt, stont ten tijde der Kristenen, wanneer die het heilige lant bezaten, onder het aertsbisdom van *Apamie*.

Des jaers elf hondert zes en twintigh veroverde *Pontius*, graef van *Tripolis*, t'effens met *Balduwijn*, de twede Kristen koning van Jerusalem, by verdragh, na een belegh van achtien dagen, de stad *Raphanea*.

Andere stellen *Rhaphanea* in de lantstreke *Chalcis*: *Ferrarius* in die van *Decapolis*.

Tusschen de steden *Raphanea* en *Arka* vloeit in deze lantstreke een vliet, *Sabation* genoemt: gelijk te voore op pag. 111. is verhaelt.

De stad *Seleucie* van Syrie, gebynaemt aen den *Belus*, om zijne gelegentheit aen den vliet *Belus*, wort ter zelfster oorzake by *Stephanus Seleucobelus*, en by *Molet Divertigi* genoemt. Zy was voorhene een bisschoplijke stad, onder het aerts-bisdom van *Apamene*, en leit tusschen *Antiochie* en *Epiphanie*. Seleucie.

Aen de voet van den bergh *Kasius* lagh eertijts een stad *Apollonie*, veertien mijlen westwaerts van *Apamea*, en veertigh zuidwaerts van *Antiochie*. Apollonie.

Het lantschap van *Komagene*.

Strab. Plinius. HEt lantschap van *Komagene*, anders ook *Kommagene* geheten, wort by *Ammianus Marcellinus* na den by-gelegen stroom *Euphrates*, *Euphratisie*, by *Prokopius Euphratesie*, by andere *Euphrantis*: maer heden by d'Arabieren en Moren *Kamach*, of *Kemach*, en, volgens *Niger*, *Azar* genoemt. Gool in Alterg.

Boch. lib. 2. cap. 6. Ziet pag. 4. Eenige houden *Komagene* voor het gewest van *Aram Macha*, dat 's *Syrie Macha*, dat in de Schrift wort gedaght. Het paelt ten ooste aen *Mesopotamie*, en aen klein *Armenie*, met den stroom *Euphrates* tusschen beide, grenst ten weste en noorde aen den bergh *Taurus* en *Aman*, ten zuide aen *Seleucie* en *Celesyrie*, en raekt, volgens *Strabo*, aen de lantstreke van *Cyrestika*.

Niger stelt desselfs begin aen de engte, dewelke boven de golf of zeeboezem van *Ajazzo* leit, d'uitterste stad van *Cilicie*.

Komagene is een kleine lantstreke, en meerendeels berghachtigh; hoewel rijk van vruchten en vette weiden. Strabo.

De vliet *Singa*, alzoo by de lantzaten,

Digitized by Google

ten, en by *Texeira Kykan*, en anders *Kowaik* genoemt, vloeit met een krommen, maer zachten loop, door *Komagene*, en stort in den *Euphrates*. Hy is niet waterrijk. D'*Euphrates*, beginnende by de stad *Arzerum*, vloeit voor-by *Komagene*: daer na voor-by de stad *Malatia*, en vervalt eindelijk aen *Samosatum*: alwaer hy zijnen loop na 't zuid-ooste neemt.

Gool in Alferg.

By d'oude schrijvers worden drie *Antioochen*, koningen van *Komagene*, gedaght. D'eerste was onder keizer *August*, die opentlijk aen den halze wiert gestraft, over het dootslaen van eenen gezant, door zijnen broeder na *Rome* gezonden. De twede was de zoon van den eersten, die onder keizer *Tiberius* sterf. De derde, die ook *Joch*, of *Jochus*, met het uitlaten van de voorste letteren *Ant*, wiert genoemt, was de zoon van den tweden, onder keizer *Kajus*, *Klaudius*, *Nero*, en *Vespasiaen*.

Dion. Hist. Rom. 52.

Keizer *Kajus* vereerde dezen *Antiochus*, of *Jochus*, die zijn gunst-genoot en pluimstrijker was, met *Komagene*, en het by gelege gewest van *Cilicie*; maer nam het hem aenstonts weêr af: hoewel hy het weder van keizer *Klaudius* verworf.

Tacit. Annal. 11. cap. 42.

De hoofdstad van *Komagene*, zoo *Strabo*, *Plinius* en andere getuigen, was by ouds *Samosatum*, in 't enkel getal; of *Samosata*, in 't meer-fout getal: maer wiert namaels by d'Arabieren *Sumeisata* of *Sumeisât*; hoewel t'onrecht by eenigen *Sunxât* of † *Scempsat* genoemt.

Samosatum.

† Leonard de Sidonier.

Zy is gelegen op den wester oever van den stroom *Euphrates*, in het uiterste noorder eind van Syrie, ter plaetse, daer d'*Eufrates* na 't zuid-ooste begint te krommen, twee en twintigh duizent schreden noortwaerts van *Edessa*, na de zijde van *Melitene*, en twee hondert en dertigh duizent schreden oostwaerts van *Cesarea*, in *Cappadocie*.

Abulf. Ferrar.

Eenigen maken *Aleppo* tot hoofdstad van *Komagene*: hoewel andere dezelve in *Celesyrie*: en *Bochart*, *Ptolemeus* en *Ferrarius* in het lantschap van *Cyrrhestica* plaetsen. *Strabo* noemt *Samosatum* een stad door de natuur gesterkt.

Samosatum was voorhene een Kristen bisschoplijke stad, onder het aertsbisdom van *Edessa*. Heden 's daeghs leit deze stad geheel verwoest.

Samosatum was by ouds de hoofdstad van een koningrijk; maer wiert ten tijde van keizer *August*, onder de Romeinen, een lantschap: waer na ook by *Ptolemeus* het *Samosatisch* legioen of regement wort genoemt: want in het zelve was, tegen de stroperyen en invallen der Persianen, een regement van Romeinen geleit: naerdien *Samosatum* te dier tijd de grenspael des Roomschen rijks was.

Strab. Antonin.

Van *Samosatum* was *Luciaen* geboortigh, die onder keizer *Trajaen* heeft geleeft, en naulix het Kristendom had aengenomen, of verlogende het weêr.

Plinius gedenkt by *Samosatum* den vliet *Marsyas*, die in den *Eufrates* valt.

Lib. 11. cap. 24.

In het lantschap van *Kommagene* leit aen den oever van den *Eufrates*, tegen over de stad *Apamie*, een stad, *Zeugma* in 't Grieksch genoemt, dat's brugh, of zamenvoeging: uit oorzake aldaer een brugh over den *Eufrates* was geslagen, en beide oevers als aen malkanderen voeghde: welker kentekenen noch heden gezien worden.

Zeugma. Cicer. Strab. Plin.

Zeugma was voorhene een bisschoplijke stad, onder het aertsbisdom van *Hierapolis*, heden *Menbigz*.

Zy leit twee en tzeventigh duizent schreden ten zuide van *Samosatum*, dertigh duizent van *Germanicie*, vijf en veertigh van *Edessa*, tusschen beide: en, volgens *Strabo*, vier hondert duizent van de stad *Issus* in *Cilicie*, en twee en dertigh duizent van *Seleucie* in *Pierie*.

Zeugma, zoo *Plinius* schrijft, was vermaert door den overvaert van den *Eufrates*.

Aen den *Eufrates*, schuins tegen over de stad *Menbigz*, leit een stedeken, vermaert door zijn vastigheit en overvaert, of veir des strooms *Eufrates*: het welk hierom heden *Zjisron Menbigz* in 't Arabisch wort genoemt, dat's, *brugh van Menbigz*. Ongetwijffelt is dit stedeken het voornoemt *Zeugma* der ouden: naerdien zy beide aen een zelven oort gelegen zijn, en een zelve bediedenis van name hebben.

Zjisron Menbigz. Lib. 5. cap. 26.

Ten tijde van den Arabischen lantbeschrijver, *Ibn Haukel*, waeren *Samosatum* en *Zjisron*, of brugh van *Menbigz*, twee kleine; maer vaste steden: de welke hy t'effens, als na by elkanderen,

deren, gedenkt. Beide deze plaetsen hadden een vruchtbaren gront en akkers, die door den *Eufrates*, en den vliet *Zinga*, of *Marsyas*, bevochtight wierden.

Ptol. Anton. Ferrar. *Germanicie*, by *Seldenus Germanica*, en by den Griekschen histori-schrijver *Konstantijn Manasse*, *Adata* genoemt, is een bisschoplijke stad van het lantschap *Euphratesie*, onder den patriarch van *Antiochie*, gelegen aen den bergh *Aman*, tachentigh duizent schreden westwaerts van *Edessa*.

De stad *Hims*, by ouds *Emissa*.

Benaming. Hims, alzoo van ouds, en noch heden doorgaens by d'Arabieren, en Arabische lantbeschrijvers genoemt, (en anders *Hems*, *Hemz*, en, volgens *Della Valle*, *Hams* of *Hamus*, of, volgens *Kootwijk*, *Hamsa* of *Humsi*,) is de hooftstad van een gelijk-namigh lantschap, en wort gezeid dien naem van haeren stichter, een *Amalekyt*, geheten *Hims*, bekomen te hebben.

Gelegentheit. Gool in Alferg. Zy is gelegen op de noorder brete van vier en dertigh graden en twintigh minuiten (hoewel *Nasir Eddin* de hooghte twintigh minuiten noordelijker, en *Ulug Beig* veertigh zuidelijker stelt) in het midden van eene ruime en onbelemmerde vlakte, aen een tak of scheute van den vliet *Orontes*, tusschen *Aleppo* en *Damaskus*, op eenen afstant ter weder zijde van vijf dagh-reizens: maer slechts vier van *Damaskus*, volgens *Della Valle*, en drie van *Aleppo*, en een kleine van *Hamah*.

Hims is d'aeloude stad Emissa. *Hims* is ongetwijfelt, en na alle waerschijnelijkheit en eenparigh gevoelen der meeste schrijvers, d'aeloude stad, de welke by *Stephanus Emisa*, by *Plinius Hemesa*, by *Josephus Emesa*, of *Emessa*, by *Herodianus Emesos*, en by *Ptolemeus Emissa* genoemt, en door dezen laetsten op den ooster oever van den vliet *Orontes* gestelt wort.

Zoo *Niger* daer en tegen wil, wort *Emissa* heden *Kamala*, en volgens *Ortelius*, uit *Bellon*, by de Turken *Haman* genoemt: daer nochtans *Haman*, anders *Hama* en *Hamah*, d'aeloude stad *Apamea* van Syrie is. *Postel* wil zeker stedeken, heden *Chemps* geheten, voor *Emissa* gehouden hebben.

Emessa was by ouds een zeer treffelijke stad, gelegen in *Celesyrie*, of in *Libanisch Fenicie*, volgens *Stephanus*, of in *Fenicie*, volgens *Herodianus*: hoewel *Ptolemeus* dezelve in het lantschap van *Apamene* stelt. *Strabo* daer en tegen plaetst na-by *Apamene* d'Emesenische volken, of inwoonders van *Emessa*, zonder by hem de stad *Emessa* met name ergens wort gedaght.

Emessa, naer men zeid, is gesticht door de *Samariërs*, die uit *Samari*, *Kanaans* tiende zoon, gesproten zijn: en wiert onder de heerschappye der Romeinen, ten tijde van keizer *Nero*, en *Vespasiaen*, door een byzonderen koning bestiert: hoewel eenighzins onder gehoorzaemheit der Roomsche mogentheit. By *Josephus* worden eenige koningen, met name, en hun bedrijf wijtloopigh gedaght: als *Sampsigeranus*, (by *Strabo Sampsiceranus* genoemt) *Azizus* en *Sohemus*, beide desselfs zoonen en nazaten; en *Jamblichus*: dien *Strabo* ook eenen zoon van *Sampsiceranus* noemt. Genes. 10.

Aen *Sohemus* gaf ook keizer *Nero* *Sophene*, een lantschap, met koninglijke merken te bestieren. Namaels viel *Sohemus*, met zijn rijk, keizer *Vespasiaen* toe, en deed den Romeinen tegen de Joden bystant. Tacit. Annal. lib 13. Joseph Bell. Jud. II. c. 11. Hegesipp.

By *Strabo* worden de bestierders van *Emissa*, of der Emesenische volken, niet koningen getijtelt; maer slechts met een Griekschen naem *Phylarchen* genoemt: het geen eigentlijk in 't Neerduitsch geslaght of stamoversten, of hoofden der volken, of stammen gezeit is. Te weten, het volk der Arabieren, gelijk d'Emesseners waeren, was verdeilt in geslaghten of volken, dewelke zy zelfs stammen noemden: en hun oversten of lantsheeren, stamheeren. Of d'Arabieren, zoo *Suïdas* schrijft, noemden hunne oversten of lantsheeren *Phylarchen* of stamheeren, dewijl hunne landen stammen wierden geheten.

Desgelijx noemt *Cicero*, in zekeren brief, *Jamblichus* voornoemt een *Phylarch* der Arabieren: met by-voegen; dat hy, zoo de luiden gevoelden, een vrient van den Roomschen staet was,

en

Digitized by Google

en een goet gevoelen daer van had: gelijk *Jamblichus* hem het zelfste by brieve verwittighde.

In Emissa, desgelijx in gansch *Fenicie*, wiert in oude tijden de zonne, onder den naem van *Heliogabalus* (anders *Aglibolus* en *Aglibelus*) aengebeden: wien ter eere aldaer een zeer groote en prachtige kerke gesticht, en met veel gouts en zilvers verciert en gestoffeert was.

Na d'inwoonders dezer stad de Kristen leere hadden aengenomen, wiert zy met den tijtel van aertsbisdom verheerlijkt, onder den patriarch van *Antiochie*, en had vier bisdommen onder haer.

Hedendaeghse stant van Hims.

Hims is noch heden een tamelijk vermaerde en brave stad, en omringt met muuren van witte en zwarte stenen, tot de hooghte van een halve piek: de welke met kleine ronde torens, ten getale van zes en twintigh, gesterkt zijn.

Eertijts waren de muuren omringt met grachten: maer heden leggen de zelve meerendeels met puinhopen opgevult.

Men ziet'er een grote meenighte van marmere werken, en allerwege puinhopen van prachtige gebouwen: hoewel meest alle heden ter aerde gevelt.

Buiten de stad leit een schoone en heerlijke vlakte, daer keizer *Aureliaen* in een gevecht koningin *Zenobia* overwon.

Dicht by de stad wort ook een aeloud graf gezien, dat *Bellon* gedenkt, met een Grieksch opschrift van *Kajus Cesar*: hoewel *Della Valle* daer op vond *Gaio Joglio*, en niet *Cesar*.

Volgens *Thevenot*, ziet men zes hondert schreden van de *Bab Jeouudy*, of Joden-poorte, na 't weste, een tamelijke grote piramyde van vierkante stenen, in dewelke, zoo de lantzaten by overleveringh geloven, *Kajus Cesar*, *Augustus* neve, zou begraven zijn: naer uitwijzing van het Grieksch opschrift.

De stad heeft zes poorten: een der welke *Bab Jeouudy*, dat 's Joden-poorte, wort genoemt, en een andere *Tadmuram*.

Kerken.

Daer zijn vijf kerken. D'eerste kerke is zeer groot, en rust op vier en twintigh kolommen van marmer: maer meerendeels van jaspis-steen. Zy is zeventigh schreden lang, en achtien breet. Van binnen, aen de zuit-zijde, is een kleine kapel: waer in men een stene kasse ziet, in de muur gemetselt, van vijf span lang, en drie breet. Na het zeggen der inwoonders, zoo Kristenen als Moren, zou het hooft of bekkeneel van *Johannes de Doper* in deze kasse leggen: waerom de Moren de zelve in grote achting hebben, en daer in gewonelijk een lampe brandende houden. Zy voegen daer by, dat op zekeren dagh van 't jaer eenige droppelen bloets uit deze kasse druipen. Men heeft'er veel andere lange en ronde stukken van marmer, in de muuren gelascht, die met Grieksche letteren beschreven, met rozen doorzait, en met ander beeltwerk kunstigh doorwrocht zijn.

De Kristenen des lants hebben lange jaren deze kerke bezeten: maer de zelve is hen eindelijk voor ontrent hondert en tzeventigh jaren door de Turken ontnomen, die ze nu voor een grote moské gebruiken. Het dak, dat op de kolommen rust, is voor eenige jaren hermaekt, en bestaet slechts uit stukken en brokken van hout, in 't ruigh aen malkanderen gelapt. De Kristenen hebben verlof van daer in te gaen. Buiten de kerke is een grote vijver of water-bak, daer in de Turken, volgens gebruik, zich wasschen, eer zy in de kerke komen. By de deure leggen twee marmere kolommen, op d'aerde, van twintigh span lang.

De tweede kerke wort genoemt de *Sint Joris* kerke: daer de Kristenen des lants hunnen godsdienst mogen in doen: mits betalende de helft van de olye in de lampen.

De derde is *Marye* toegewijd, en wort by de Kristenen des lants bezeten.

De vierde is geheten in 't Arabisch *Arbaïn Choaüde*, dat 's gezeit, de kerk der veertigh martelaren. Zy wort by de Grieken bezeten: is zeer fraei gebouwt, en rust op vijf kolommen: te weten, vier van marmer, en een van porfyr-steen.

De vijfde wort genoemt de kerke van den heiligen *Merliaen*, of anders *Juliaen*. Zoo d'inwoonders des lants

 zeggen,

zeggen, is aldaer zijn grafstede van zeer schone marmer, achter het altaer, gemaekt, in vorm van een baere. Op de vier hoeken pronken vier appelen van een zelfste marmer: en rontom zijn twalef kruizen, half ront uitgehouwen. Deze grafstede is tien span langh, ruim vijf breet, en hoogh, en schijnt uit eenen steen gehouwen te zijn.

Kootwijk stelt in deze stad slechts twee Kristen kerken: een van de veertigh martelaren, en een andere aen *Sinte Elianus* gewijd: wiens gebeente, naer men zeit, in de zelve, onder het groot altaer, in een marmere grafstede begraven leit.

De huizen zijn van buiten meerendeels slecht, en van weinigh aenzien: en eenige van leemaerde en briksteen: en andere van grote gehouwe steen opgebouwt.

Kasteel. Na by de stad leit een kasteel, ovaels-wijs of langwerpigh ront van gestalte, en door zijne gelegentheit en voordeeligen oort zeer sterk: want het is gebouwt op eenen heuvel of klift, die met de spa is opgeworpen, en allerwege zeer steil neer schiet: daer en boven, om het opklimmen naer boven toe des te zwaerder te maken, rontom met platte stenen bevloert.

Het kasteel zelf is ook met vierkante torens en diepe grachten rontom gesterkt; hoewel het des jaers vijftien hondert negen en tachentigh, zoo Kootwijk schrijft, voor een doen niet lagh, zonder krijgs-bezetting, en meerendeels vervallen was.

Volgens *Thevenot* leit het kasteel aen de zuid-zijde der stad, op eenen heuvel, en is op een zelve wijze gesticht als dat van *Ama*: hoewel zoo zeer niet verwoest; maer ook onbewoont.

Men zeid de Kristenen voorhene alle beide deze kastelen (dat van *Hims* en *Hama*) hebben bezeten, en zware belegeringen op de zelve, door de Turken, voor het overgaen, uitgestaen. Waer over de Grote Heer het weer opbouwen en bewonen verboden heeft.

Inwoonders. D'inwoonders van *Hims* zijn heden meerendeels Moren: de overige Jakobiter Kristenen, Turken en Joden. De meeste erneeren zich met zy-wurmen aen te telen. Daer zijn zeer vele weveryen: waer in velerleie kleden van katoen, met gout en zilver-draet, en zijde van verscheide kleure doorwroght, geweven worden.

Volgens *Della Valle* zijn d'inwoonders arm, en weinigh in getale, uit oorzake van het gewelt, dat d'Arabieren van de wildernisse hen aen-doen; met hen by wijle veel gelts af te vorderen en perssen.

Zoo *Abulpharaj* schrijft, woonde d'arts *Hippokrates* in de stad *Hims*, en ging zich van daer dikwils na *Damaskus* verlustigen. Pag. 55.

Op het een en veertigste jaer van keizer *Theodosius*, wiert in *Hims* het hooft van *Johannes den Doper* gevonden. Abulf.

Drie overheden of majestraten hebben over deze plaetse het gebiet, als een *Sanjak*, *Kadi*, en *Subassi*.

In en om de stad *Hims* is de lucht zeer gezont.

De gront omtrent en by de stad is ook zeer vruchtbaer, en overal bebouwt: en de akkers meerendeels met witte en zwarte moerbezyen-bomen beplant, welker bladen tot voetsel der zy-wormen by d'inwoonders worden gebruikt.

Het lant evenwel rontom is droogh, en niet waterrijk: want men heeft'er geen ander water, als uit een kleine tak of scheute, die uit den stroom *Orontes* is afgeleit, en door middel van verscheide grippen en sloten de landouwen en tuinen bevochtight.

Uit de zelve scheute wort ook het water, door middel van een groot houten rat, dat door den sterken loop des waters wort omgedreven, door buizen en goten, overal na de stad, in de *Metsziden*, *Chans*, of gemeene herbergen en bronnen geleidt.

Nessens de muuren der stad, buiten de noorder poorte, staen twee grote en ruime *Chans*, of gemeene herbergen, beide zeer prachtigh, en met ruime plaetsen gebouwt: hoewel d'een ouder als d'ander is: welker eerste een *Metszid* en een bron heeft, en met poorten gesterkt en verçiert is; maer d'andere niet.

Na de nieuwe *Chan* vloeit de voornoemde scheute, dewelke een bron in dezelve maekt, tot drenkwater der beesten, en behoef der menschen.

Volgens *Thevenot* staet vijftien schreden

Digitized by Google

den ten noorde. buiten de stad een *Chan* of gemene lants herbergh.

Abulphar. pag. 98. Ontrent des jaers zes hondert en elf, ten tijde van keizer *Keraklius*, wiert *Hims*, beneffens Antiochie, *Cesarea*, en *Apamia*, door den koning van Persie verovert.

Elmac. Des jaers zes hondert zeven en dertigh belegerden de Mahometanen, onder beleit van *Abuobeidas*, zoon van *Algjarab*, stedehouder van Syrie, en *Chalid*, zoon van *Walid*, *Hims* met een sterk krijgsheir een lange wijle: Eindelijk verdroegen zy zich met de Grieken of Romeinen, die de stad bezaten, en stonden hen veilige hoede van uit te trekken toe: hoewel met beding van aen hen schattingen te betalen.

Volgens *Abulpharaj* wiert *Hims*, ten tijde van *Omars Kaliffchaps*, door *Abuobeidas*, na een belegh van twee maenden, beneffens vele andere steden van dien oort, verovert.

Elmac. Des jaers zes hondert acht en dertigh bestont keizer *Herakleus*, met een sterk heir, *Hims* te belegeren. Derhalve verzocht *Abuobeidas*, die zich aldaer bevond, bystant van *Kalif Omar*. Gelijk deez hem ook met veertig duizent man uit het heir van *Saadi*, en met troepen van andere te hulp quam, en de Grieken dwong *Hims* te verlaten, en op de vlught dreef.

Elmac. lib. 1. Des jaers zeven hondert zes en veertigh sloegen die van *Hims* tegen *Chalif Werwan* aen 't muiten. Wanneer deez derwaert trok, vond hy de poorten der stad door de burgerye gesloten. Dies omçingelde hy dezelve met zijn heir, en riep luits keels: *Wat heeft u tot afvallen?* Waer op zy antwoorden: *Wy zijn niet afgevallen; maer haten u.* *Werwan* weder daer op. *Derhalve doet my de poorte open.* Het geen zy deden. Waer op drie duizent mannen ter stad introkken; maer wierden door de stedelingen gedoot: nemende *Werwan* door de poorte *Tadmuran* de vluchte. Wanneer ondertusschen vele tegen hem waeren uitgetogen, ontstont een vel gevecht: in het welk *Werwan* een grote meenighte der uitgetrokken versloegh. Daer na deed hy de wallen slopen, trad ter stad in, en deed omtrent zes hondert kruizigen: en bemachtighde in dezer wijze de stad.

Namaels deed *Suleiman*, zoon van *Hisjam*, die zich met hulpe van tien duizent *Basraneërs* tot *Chalif* had opgeworpen, *Hims* versterken; maer vluchte, na verscheide neerlagen tegen *Chalif Werwan*, uit *Hims*, stellende zijnen broeder *Said* tot stedehouder daer over. Voorts hield *Werwan* Hims tien maenden belegert, en plante daer over de acht hondert blijden voor. Eindelijk maekte hy met de stedelingen vrede, beloofde hen allen lijfs-behoudenis, met beding van aen hem *Said* over te leveren. En aldus kreegh hy *Hims* weer onder zijn gewelt.

Des jaers negen hondert en een wiert *Hims* door *Husein*, keizer der Karamiten, verovert.

Op het jaer negen hondert negen en dertigh wiert *Hims*, beneffens *Damaskus* en *Rama*, door *Abubekr Mahomed*, zoon van *Rayk* of *Ratek*, verovert: en des jaers negen hondert vijf en vijftigh door *Saifodaulas*, Heer van *Mausil*.

In den jaere negen hondert vier en zestigh veroverde *Zumisces*, keizer der Grieken, de stad *Hims*: maer wiert daer na door de *Mahometanen* herwonnen.

Des jaers negen hondert zeven en tachentigh trok keizer *Zimisces* met zijne krijgstroepen na de stad Hims, veroverde en verwoeste dezelve, en voerde vele menschen gevangkelijk wegh.

Ontrent des jaers elf hondert en tien was prins of heer van *Hims*, zeker *Koragsja*: na wien zijn zoon, *Samson Harhan*, in de heerschappye volghde.

Des jaers elf hondert en twee nam *Dedak Sjemsuddaulas*, heer of vorst van *Damaskus*, de stad *Hims* in bezit: het welk geschiede, uit oorzake *Husein Hanahuddaulas*, heer van *Hims*, en een vrient van *Fechar-Melik Roduwan*, vorst van *Aleppo*, dezen *Dedak*, de broeder van *Roduwan*, toe, en *Roduwan* afgevallen was. Te deser oorzake quamen uit *Batyna* drie mannen tot *Husein* over, die hem des Vrydaghs in den tempel ter neer velden. Wanneer prins *Dedak*, en zeker *Ababek Tagtakin* des verwittight waren, trokken zy beide na *Hims*, traden in de stad, en namen het kasteel in. Dit droegh zich ter zelver tijt toe, als de Franken in de stad *Rusten* gekomen waeren, met voornemen van *Hims* in te nemen.

Maer

Maer op de tijding der komste van prins *Dedakus* in Hims, togen zy weer te rugh.

Des jaers elf hondert vier en tachentigh veroverde *Atabeg Omaddin Zengi*, die van wegen *Sultan Mahmud*, stadhouder van *Bagdad* was, de stad Hims en het kasteel.

Des jaers twalef hondert acht en tzeventigh wiert Hims en Hama, door Hulaku Ilchan, keizer der Tartaren, by verdragh ingenomen.

Ontrent des jaers twalef hondert en veertigh was zeker *Melik Majahed* heer van Hims.

Tilsemat der Arabieren. Men zeit d'omgelege lantstreke geene scorpioenen noch slangen voet: en in de stad een zeker tover-bezweer, of quaet-afweerend beeltenis van witten steen staet: op den welken, onder de voeten van eenen man, de gedaente van eenen scorpioen gehouwen is. Ook wort d'aerde van dien oort, zoo dezelve met water van den vliet *Orontes* gemengt, en op dat beeltenis gedrukt is, dienstigh tegen de steken en beten dezer dieren gehouden.

Zekere diergelijke beeltenissen plaghten eertijts by d'Arabieren, in de voornaemste steden van 't ooste, inzonderheit in die van Syrie en Egypten, gestelt en opgeregt te worden: dewelke onder zeker Horoscoop, of ten tijde van zeker hemels-teken, op het een of ander ding gesneden of gehouwen waren, ten einde om het quaet en onheil af te weren, en het goet aen te lokken. Tilsemats. Dezelve beeltenissen worden by d'Arabieren *Tilsemat* en *Tilsema*, *Talisman* en *Tilsem* genoemt: het welk eigentlijk in 't Arabisch zoo veel zeggen wil, als beelden, op d'invloeing der gesternten, of hemels-tekenen gemaekt: hoewel andere *Tilsemat* voor een Grieksch woort houden, en uit dat van *Telesma* smeden: want velen nemen de *Telesmata* der Grieken, en *Tilsemats* der Arabieren: desgelijks de *Serafims* der Hebreen, die in het oud verbont op dertien plaetsen worden gedaght, voor een en dezelve.

De vont en uitvinding der Arabische *Tilsemats* wort den *Sabeen* of Arabieren van gelukkigh Arabie toegeschreven: of, gelijk andere, zoo Kristenen als Mahometanen willen, zekeren *Apollonius*, geboortigh van de stad *Tyana*, in *Kappadocie*, die ontrent des jaers twee en tachentigh onder keizer *Domitiaen* bloeide.

Deez was een grote toovenaer, en wiert by die van Ephesen, zoo *Hierokles* getuight, en by andere voor eenen god gehouden. Zoo *Filostratus* verhaelt, had hy een meisje, reeds op de dootbare gezet, van den dode opgewekt. Baron.

Wat het maeksel en gebruik der *Tilsemaths* belangt: daer over spreken d'oostersche schrijvers; als Arabieren en Hebreen, wijtlopigh en in 't brede. Wijders, de *Tilsemaths* wierden gemaekt op het waernemen en ga slaen der gesternten of hemels-tekenen: welk daer toe zoo nootwendigh wiert vereischt, dat zeker kunstenaer der *Tilsemaths* zijn werk staekte, uit oorzake hy een gesternte of hemels-teken most verwaghten, dat op zijn werk tijdelijk paste. Te weten, zoo men een ring of beeltenis tegen de steke der scorpioenen wilde maken, zoo deed men zulx niet eer, voor de zon in het teken des scorpioens was getreden. Majim. Av. Zar. c. 3. Want indien (gelijk de kunstenaers der *Tilsemaths* geloven) het beeltenis, wanneer de zon in een van des hemels graden is, na de gelijkenis des beeltenis, de welke aen die graet toegeschreven wort, gemaekt is, zoo komen uit dat beeltenis kraghten en werkingen te voorschijn, die men het zelve beeltenis toeschrijft: waerom zy op dezelve uure, in de welke de zon in die graet is, aen zulken beelt offerhande doen, en het zelve aenbidden, en hoogh verheffen.

Men vind in de schriften der Arabieren vele exempelen van dusdanige *Tilsemaths*. Zoo d'Arabische historischrijver *Elmacin* getuight, was in de stad *Andaluzie* tot een *Talisman* opgereght het beeltenis van eenen mensch, om het vloeien des zee-waters over de stad te beletten.

Volgens verhael van zekeren schrijver des Samaritaenschen kronijks, hadden de Romeinen op den kruin des berghs *Garizim* een *Tilsem* gezet: te weten, een koperen vogel, die met de zonne zelve omdraeide, om den Samaritanen het klimmen op den bergh te beletten. Derhalve zoo een Samaritaen opklom, zoo riep de vogel:

een

een Hebreen. Het welk hen tot een teken diende, dat een Samaritaen op den bergh waere: waer op zy dan uittogen en hem doden: want op pene van den lijve moght geen Samaritaen den bergh *Garizin* betreden.

Zie p.122. Desgelijks was op zekeren rotse of hogen bergh, na-by den vliet *Adonis*, in 't Arabisch *Nahar Kelb* geheten, dat 's, *honts-vliet*, een hont aen een ring van de zelve rotse tot een *Talisman* gemaekt, die, naer men zeid, op d'aenkomste van 's vyants roof-schepen, blafte. Op welks gerucht d'inwoonders aenstonts een krijgsheir te zamen braghten, en tot bescherming in de wapenen quamen.

Rahaba. Elm. p.287. Ulug Beig. In Syrie, ontrent zeven mijlen ten zuide van *Hims*, gedenken *Abulpharaj* en *Elmacin* een stad, *Rahabah* of *Rahaba*, gelegen op de noorder brete van vier en dertigh graden en tien minuiten.

Van *Rahaba* was zeker vermaerde Arabische arts geboortigh, *Alharabi* genoemt, die ontrent des jaers twaelf hondert bloeide, en by de stad *Damaskus* woonde.

Strab. lib. 16. Na-by *Apamea*, en boven het na-by gelegen meir van *Apamia*, stelt *Strabo* een stad *Lysias*: en een andere, *Arethusa* geheten.

Arethusa. Ferrar. *Arethusa* (heden, zoo eenige willen, *Fornacusa* genoemt,) is gelegen tusschen *Emisa* en *Epiphania*, op een afstant ter weder-zijde van zestien duizent schreden. Het was ten tijde der Kristenen een bisschoplijke stad, onder het aertsbisdom van *Apamie*.

D'inwoonders worden by *Plinius Arethusy* of *Arethusiers* genoemt.

Arethusa was eertijts, zoo *Strabo* schrijft, een stad van *Sampsigeramus*, koning van *Emissa*: en derhalve onder zijn gebiet gelegen.

Elmac. *Abilon* is een dorp of gehucht ontrent *Hims*.

Haurajina. In het gebiet van *Hims* leit een plaetse *Haurajina*: desgelijks een ander, *Tamuri* geheten.

Herigem. *Herigem* was voorhene een bisschops stad, onder het gebiet der hooftstad van *Emissa* of *Hims*.

Chemsi. Eenige mijlen van *Emissa* of *Hims*, na de zijde van *Damaskus*, of tusschen *Emissa* en *Karam*, leit een stedeken, in het midden van een zeer wijdstrekkende en onbelemmerde vlakte, *Chemsi* of *Semsin* geheten. Het heeft ontrent duizent schreden in zijnen omtrek, en is gesterkt met muuren, torens en grachten; beneffens eene krijgsbezetting tegen de geduurige invallen en stroperyen der Arabieren. D'inwoonders zijn Moren.

Eenige, als *Postel* en *Johannes Lydius*, houden dit *Chemsi* voor d'aeloude stad *Emissa* van *Ptolemeus*: hoewel die heden *Hims* wort genoemt. *Thevenot* maekt van *Chemsi* slechts een *Chan*, en geen dorp of stedeken, en plaetst de zelve ten halven wege, tusschen *Hims* en de *Chan Assia*.

Tusschen *Kara* en *Hims* staet de *Chan* of gemene herberg, *Assia* of *Hassia* by de Moren genoemt: het is een zeer groot en çierelijk gebouw, gesticht, naer men zeid, door den Turkschen keizer *Soleiman*. Neffens het zelve zijn zeer grote en prachtige badstoven: hoewel door weer en wint meerendeels vergaen en bouvalligh, en by-na zonder eenigh gebruik. De *Chan* leit op een barre, dorre en vervaerelijke vlakte; verre van scheuten en vlieten: maer heeft eenen bron, die zeer treffelijk en overvloedelijk water uitlevert. Volgens *Thevenot* gaet men in de zelve door een groot hof of plaetse, omringt met muren, in vorm van eene vesting, met een zeer schonen bron in 't midden, die haer door vier goten ontlooft. Aen d'andere zijde, achter dese *Chan*, stroomt een water-beke in een vijver. Chan Assia.

Men heeft zich met recht te verwonderen, hoe op zulke woeste en dorre plaetsen bronnen gevonden worden, die zelfs aen de talrijkste *Karavanen* van menschen en beesten water verschaffen. Nauliks is ook gelooffelijk, met hoe grote naerstigheit, arbeit en onkoste, voorname Turken en grote heeren daer te lande door zeer diepe onderaertsche gangen het water uit verre gelege plaetsen, na dusdanige gemeine herbergen, tot gerijf der reizers, doen leiden: het welke zy doen, op hope en vast betrouwen van hier door hunne zielen voordeel, en Gode een aengenamen dienst te doen.

Eenige mijlen van de *Chan Assia*, en anderhalve van zeker stedeken *Kara*, of *Karam*, na de zijde van *Damaskus*, ziet men een kasteel, *Kasseitel* by d'A- Thev.

Digitized by Google

rabieren geheten: buiten wiens muuren een bron is, die zijn water in een vijver, van twintigh schreden langh, looſt.

Kara is een vlek, anderhalve mijle van de *Chan Aſſia* gelegen. Het heeft twee *Chans* en eene kerke, gewijd aen *ſint Joris*; en is tot een kleine halve mijle rontom met tuinen omringt, die met vruchtbomen beplant ſtaen, en door kleine beken bevochtight worden.

Een halve dagh-reizens van Kara ſtaet op een kleinen heuvel een *Chan*, *Naph* of *Nebk*, volgens *Thevenot*, geheten, de welke ten dele bouvalligh, en niet zeer groot is. Aen zijn voet leggen tuinen, die door een kleinen vliet bevochtight worden: over den welken een fraeie brugh van vier bogen is geſlagen.

Na de *Chan Nebk*, en vijf uuren weeghs van de *Chan Kataïpha*, leit tuſſchen beide, op een zeer onvruchtbare plaetſe, en rontom in 't geberghte, een oud kaſteel, *Chan el Arous* by d'Arabieren geheten, dat 's, *Chan van de bruit*.

De lantſtreke van *Apamia*.

APamia ſchijnt niet alleenlijk een byzondere ſtad van het lantſchap *Seleucis* te zijn geweeſt: maer ook een hoofſtad van een byzondere lantſtreke, *Apamene*, en by *Strabo* de lantſtreke der *Apamiers* genoemt. Onder Apamia wierden verſcheide nabuurige ſteden gerekent, als *Lariſſa*, *Kaſianos*, *Megara*, *Apollonia*, *Nicerte*, *Emiſſa* en meer andere. (Strab.)

Volgens *Strabo* paelt aen de lantſtreke der *Apamiers* of *Apamene*, ten ooſte het geweſt der Arabiſche koningjes: welk in 't Griekſch *Parapotamia* wort genoemt: en *Chalcis*, van *Marſyas* af, en ten zuide de lantſtreke der Sceenitiſche Arabieren.

Zommige willen de lantſtreke van *Apamene* voor het lant *Utz* of *Hutz* van *Job* gehouden hebben: hoewel eenige andere, op meerder ſteun van reden, *Utz* in Woeſt Arabie plaetſen: gelijk t'zijner plaetſe breder zal gezeit worden. (Job 1: 1.)

Zoo de Turken beveſtigen, ſtaet de voornaemſte *Moske* der ſtad *Apamea* op de grontveſten van Jobs huis. Daer en boven bewaren de Kriſtenen des lants noch eenige geheugenis of gedenkteken in de ſtad Hama of *Hims*: naerdien zy by overlevering, van hant tot hant, geloven, dat *Job* daer zou gewoont hebben. (Kootw.)

Volgens ſchrijven van *Thevenot*, wort de lantſtreke van *Hims*, tot aen *Hama*, by d'inwoonders des lants voor de plaetſe gehouden, dewelke by *Job* en zijn huisgezin is bewoont geworden. Dan zoo *Della Valle* dunkt, is dit lant te hoogh na 't Noorde gelegen, om voor *Jobs* woonplaetſe te kunnen aengenomen worden.

Nicerte was een zeer groot en volkrijk dorp van *Apamea*.

Ptolemeus gedenkt ook een ſtedeken van *Apamene*, met name *Nazama*. (Theod.)

D'aeloude ſtad *Apamia*, of *Apamea*, anders *Apamena*, is gelegen aen den vliet *Orontes*, heden *Aſſi*, tuſſchen *Antiochie* en *Emiſſa*, op eenen afſtant ter weder-zijde van vijf en tzeſtigh duizent ſchreden, en vijftien duizent van *Lariſſa*.

Volgens *Strabo* leit *Apamia* op een veiligen oort: te weten, op eenen heuvel, die op een vlakte met muuren is omringt. De vliet *Orontes*, zeker groot meir en brede poelen omringen dezen heuvel, en maken de ſtad by-na tot een hangend eilant, *Cherroneſus* in 't Griekſch genoemt. Desgelijks, zoo *Stephanus* getuight, wiert *Apamia* in 't Griekſch *Cherroneſus* genoemt, ten aenzien des waters, dat haer omringt: want *Cherroneſus* wort eigentlijk by de Grieken een ſtreke lants genoemt, dewelke rontom in 't water leit, uitgezeit aen eene zijde of hoek.

Apamia was eertijts *Pella* genoemt, na d'eerſte Macedoniers, uit oorzake de meeſte, die in *Aſie* geſtreden hadden, zich aldaer met der woon neerſloegen. (Strabo lib. 16.)

Apamea wiert geſtight door koning *Seleukus Nikator*, zoon van *Antiochus*, en alzoo door den zelven, na zijne gemalin of moeder *Apama* genoemt. Hoewel, zoo *Bochart* en andere willen, *Apamia* niet na de gemalin of moeder van *Seleukus* of *Antiochus* wiert genoemt: maer is een Syriſch woort, en (Strabo lib. 16.)

wil

wil zoo veel zeggen, als met wateren omringt.

Op een zelve wijze, als men by den profeet Jonas in 't Hebreeusch leest, c. 6: 2. *Aphaphumi Maijm*, dat 's, *de wateren hebben my omringt*: want alle de steden van dien name, zoo vele als'er waeren, lagen, volgens d'oude schrijvers, met water omringt, als dit *Apamia* van *Syrie*: gelijk uit het schrijven van *Strabo* en *Stephanus* blijkt. Het zelfste getuight *Plinius* van een ander *Apamia*, in *Phrygie*: en *Ptolemeus* van *Apamia*, in *Babylonie*.

Comm. in 37. cap. Ezech. *Junius* hout *Apamia* voor de stad, de welke in 't oud verbont *Ribla* of *Rebla* wort genoemt: hoewel *Hieronymus* en andere *Antiochie* voor *Ribla* houden: en *Apamia* voor het Num. 34: 10. 1. Sam. 30: 28. geen, welk by *Moses Schepham*, *Sephama* of *Sepham*; en by *Samuel Siphmot* of *Siphamoth* genoemt, en op d'eerste plaetse tot ooster grenspael des heiligen lants gestelt wort.

Apamia is een en dezelve stad, de [a] Belon. [b] Valle. [c] Thev. [d] Koowijk. welke heden by d'Arabieren [a] *Hamza*, of *Hama*, [b] *Hamah*, [c] *Ama*, en anders [d] *Aman*, of *Haman*, en gemenelijken by d'Arabische schrijvers *Hamata* en *Hamah* wort genoemt: als blijkt uit een en dezelve gelegentheit van beide: te weten, aen den vliet *Orontes*, heden by d'Arabieren *Assi* geheten.

Bellon hout t'onrecht, en niet zonder groten misslagh, d'aeloude stad *Tarsus*, in *Cilicie*, voor het hedendaeghs *Hama*. Want *Hama* is het aeloud *Apamia*, zonder eenigh tegen-spreken: als zulx klaerelijken uit haere gelegentheit blijkt: dewijl de vliet, die dezelve deursnijt, geen ander is dan d'*Orontes*, die 't zuider *Syrie* en 't lantschap van *Antiochie* van elkanderen scheit: en niet door *Tarsus*; maer door *Apamia* vloeit: gelijk eenen iegelijk bewust is.

Bochart en andere willen *Hama*, om de gelijkenis en over-een-koming van name, voor d'aeloude stad van *klein Emath* gehouden hebben: de welke by *Moses* tot noorder grenspael des heiligen lants wort gestelt, en namaels *Epiphania* is genoemt: gelijk groot *Emath Antiochie*. Tot dit gevoelen schijnt ook *Abulfeda Ismaël*, die zelf des jaers dertien hondert en twee en veertigh prins of vorst van *Hamah* was, te nijgen: naerdien hy uitdrukkelijk *Hamah* een aeloude stad noemt, dewelke in de boeken der Israëliten wort gedaght.

Hama is gelegen op de noorder brete van vier en dertigh graden en veertigh minuiten, een kleine dagh-reizens van *Hims*, en twee van *Aleppo*. Nasir Eddin.

Deze stad was eertijts zeer beroemt, groot, volkrijk, en de sterkste stad van *Syrie*, naest *Damaskus* en *Aleppo*, en, volgens *Abulfeda*, een der voornaemste heerschappye van *Syrie*: maer leit heden half verwoest.

In het † midden der stad, of, volgens † Kootwijk. *Thevenot*, aen d'eene hoek der stad, nefsens den vliet *Assi*, staet op een zeer hogen heuvel een hoogh en groot ovaels-wijs kasteel, dat van *Hims* niet zeer ongelijk: het welk tot beveiling der stad strekt, en over het gansch plein en d'omleggende lantstreke gebiet.

Het is omringt met zeer hoge muuren en torens van fraeie witte en zwarte steenen van verscheide fatsoen, en gesterkt met zeer diepe grachten, in de rotsen gehouwen: in de welke het water van den vliet *Assi* loopt. Daer leit geen krijgsbezettingh op; maer het is voor een gedeelte vervallen, en geheel en al verwaereloost en half verwoest. Dan het gering overschot toont noch d'aeloude fraeiheit. De poorte des kasteels is verçiert met opschrift, in 't Arabisch: en d'ingang gemaekt, als een wachthuis.

Men heeft'er vele fraeie grotten of spelonken, en grote magazijnen, die eertijts dienden, om voorraet van spijze en krijgstuigh in te bergen.

De stad wort dwers doorsneden met den vliet *Orontes*, heden *Assi*, die zijnen loop voor-by de zijde des kasteels neemt, en d'omleggende landouwen en de stad zelve bevoghtight. Want zekere gevaerten van houte raderen, ten getale van over de hondert, (of slechts achtien, volgens *Thevenot*,) brengen het water in groten overvloet uit den vliet *Orontes* (wiens kil zeer laegh is) tot de hooghte van twee pieken, opwaerts: dat dan, door houte goten of buizen, gemakkelijk door de stad in de huizen en tuinen wort geleit, ten dienste van de badstoven en gewassen. Hier door heeft men aldaer de volheit van vruchten en moeskruiden.

Gebouwen. De burger-huizen zijn'er van gestalte en maeksel,als die van *Damaskus*: hoewel de meeste kleinder, en van Bellon. buiten slechter: en staen hier en daer op lage heuvelen, wijd en zijd van elkandere. Onder andere munten drie badstoven, om haere uitsteken en aenzienelijkheit, boven andere uit. Zoo *Thevenot* getuight, zijn'er noch fraeie *Metsziden* en huizen, gebouwt van steen, met zwart en wit geschakeert: als ook grote *Bazars* of koopmerkten.

Aen de zuitzijde der stad ziet men zeer vele prachtige gebouwen van bonte marmer. Dezelve zijn ront van gestalte, als *Metsziden*, en worden gehouden voor gedenktekenen en grafsteden van d'oude *Cirkassieren* en grote heeren.

De *Maroniten* hebben aldaer een zeer fraeie kerke, aen *sinte Johannes* gewijd: in de welke zy dienst doen.

Tegen over het kasteel staet, na-by den vliet *Assi*, een *Moske*: voor welker deure een zeer schone marmere kolom is opgerecht, en gefatsoeneert en zeer net met half ront beeltwerk van menschen, vogelen, en andere dieren uitgehouwen.

In deze *Moske* is na-by den zelven vliet een zeer schone tuin, beplant met oranje-bomen.

Het gebiet en opperste recht der stad staet aen eenen *Sanjak*, die den *Bassa* van *Damaskus* onderworpen is, en, beneffens een *Kady* en *Subassa*, den staet bestiert.

De meeste inwoonders zijn Joden en Kristenen: maer zeer weinigh Turken en noch weiniger Joden.

De *Maroniten* bewonen ook deze stad Hama ten dele: gelijk zy in meest alle steden van *Syrie* verstrooit zijn.

Men heeft'er grote *Bazars* of koopmerkten, en eenigen handel in lywaet: dat na *Tripolis* wort verzonden, en aldaer by de Kristenen opgekocht, om na *Europe* te scheep over zee te vervoeren.

Strab. lib. 15. D'aeloude maght der stad *Apamia* is te bespeuren uit d'opkomste van *Tryfon*, geby-naemt *Diodotus*, die na het koningrijk van *Syrie* stont. Deez, geboren in zeker kasteel van *Apamia*, *Sekoanos* of *Sissianos* genaemt, en by den koning en zijne vrienden wel gewilt, bestont nieuwe dingen uit te werken, en veroverde de stad *Apamia* en andere omleggende steden, als *Larissa*, *Kasianos*, *Megara*, *Apollonia* en andere, die alle onder *Apamia* gerekent wierden. Een lange wijle regeerde hy over deze lantstreke, als koning.

Wanneer *Bassus Cæcilius*, met twee rotten krijgsknechten, *Apamia* bezet had, wiert hy met twee krijghsheiren van de Romeinen belegert: dan hield zeer langh, en met grote halsstergigheit, het belegh uit; en gaf de stad niet eer, als op billeke voorwaerden, na zijn eige welgevallen, over. Want het lantschap onderhield een krijgsheir, en had vele koningjes tot bontgenoten, die vaste plaetsen daer ontrent bezaten: onder de welke de stad *Lysias* was, en *Arethusa*, een stad van *Sampsiceram*, en *Jamblichus* zijn zoon. Na-by was *Heliopolis* en *Chalcis*. Een bontgenoot van *Bassus* was ook *Achedamus*, koningh der *Nomadische Rhambeen*, die binnen den *Eufrates* wonen. Deez, voorhene een vrient der Romeinen, wiert daer na door hunne lantvooghden verongelijkt en beledight: dies hy na *Mesopotamie* trok, en dienst onder *Bassus* nam.

Ten tijde van *Julius Cesar* sneuvelen, door eet-gespan van *Cassius Brutus* en andere, wiert de stad *Apamia* door een zeer sterk krijghsheir der Romeinen belegert: welk *Kassius*, die na *Syrie* getrokken was, om een krijgsheir te verzamelen, op zijne zijde kreegh, en de stad van het belegh verloste. Joseph.

Na deze stad het Kristen geloof had aengenomen, heeft zy zedert vele eeuwen met den tijtel van aerts-bisdom gepronkt, en had zeven bisdommen onder haer. Eindelijk verviel *Apamia*, t'effens met d'andere steden van *Syrie*, in handen der *Sarraçenen*. Des jaers acht hondert en acht en zeventigh wiert *Hama* door *Abu Ahmed*, zoon van *Tulun*, verovert: maer wiert des jaers elf hondert en drie, door zekeren Kristen prins, *Tankred*, wanneer deez de heerschappye over *Antiochie* had aenvaert, weer ingenomen; hoewel een en zeventigh jaren daer na door *Saladin* herovert. Des jaers twalef hondert en tachentigh wiert *Hama* door den *Tarterschen* keizer *Hulacu Ilhan* by overgift ingenomen.

Namaels wiert zy door de *Mameluk-* Herold.

ken

Digitized by Google

ken verovert, en onder de heerschappye des *Sultans* van *Egypten* gebraght: maer eindelijk, des jaers vijftien hondert en vijftien, door den Turkschen keizer *Selim* by overgift in bezit genomen: onder wiens nazaten zy noch heden, neffens d'andere steden van *Syrie*, buight.

Salemmia. In het gebiet der stad *Hims* leit een stedeken *Salemmia*, op de noorder brete van vier en dertigh graden en een halve, twee dagh-reizens van de stad *Hama*, op de wester grensen van de woestijne *Kinsarina*. De stichter wort genoemt *Abdalla*, zoon van *Alis*, zoon van *Abdalla*, zoon van *Abbasi*, die een oom van *Mohammed* was. Deez *Abdalla* en zijn zoon hadden aldaer hunnen zetel geplant.

De plaetse bloeide namaels, en was by-na alleenlijk door ingeboorne inwoonders vermaert.

D'oorsprong des naems *Salemmia* wort aldus uitgeleit. Wanneer een naby gelegen stedeken, *Mutesika* genoemt, door aertbeving was verzonken, hadden zich hondert behoudene stedelingen alhier ter plaetse met der woon neergezet. *Salemmia* heeft de zelfde bediedenis: te weten, van *hondert behoudene*.

De stad is op een lustigen oort gelegen, heeft de volheit van water, en leit met vele tuinen omringt.

Het stedeken *Rustan* of *Rustem*.

TUsschen *Hama* en *Hims* leit een zeer oud en vervallen stedeken, *Rustan*, *Rusten*, en *Rustem* by d'Arabieren, Bellon. en gebroken by andere *Rostel* genoemt: dewelke eenige, hoewel t'onrecht, voor d'aeloude stad *Sebastopolis* houden: naerdien alleenlijk twee *Sebastopolen* by d'ouden gedaght worden: welk een in *Macedonie*, en 't ander in *Kolchis* was gelegen, verre van *Syrie*.

Men ziet hier zeer vele overblijfselen van gebouwen, en ryen van opgerechte kolommen: desgelijks puinhopen op eenen heuvel neffens den wegh: want de gehele stad is by-na tot een asch-hoop geworden, leit woest, gansch vervuilt, en zonder inwoonders. Zoo eenige willen, zijn deze kolommen uit die van het paleis van *Herodes*, of uit die van *Herodianus*: hoewel d'inwoonders dezelve voor de kolommen van den tempel van *S. Johannes* houden: dien aldaer, naer men zeid, het hooft wiert afgeslagen.

Neffens zijne noorder hoek schuurt de vliet *Orontes* of *Assi* voor-by. Over den welken ter zelver plaetse, tot overgangh, een brugh geslagen is, *Dgeser Rustan* in 't Arabisch genoemt, dat's, Kootw. Thev. *brugh van Rustan*. *Zy* rust op tien bogen, is twee hondert voeten lang en zestien breet, en bestaet uit zeer grote vierkante stenen.

Aen de voet der brugh staet op den oever van den vliet een groot gebouw, hoewel meerendeels vervallen: en is, zoo eenige meenen, een overblijfsel van een oude *Chan*.

Wanneer men over deze brugh gekomen is, en de rechte hant op slaet, om na *Hama* te gaen, zoo komt men aen een steilen en stenigen wegh: daer na op een zeer brede en ruime grasrijke vlakte van omtrent een daghreizens groot, zonder eenigh geboomte: de welke met *Sesamos* en katoen-gewas eenighzins beplant is. Volgens *Bellon* wiert deze vlakte eertijts de *Sabeesche velden* genoemt.

Daer na komt men over den bergh *Bellarbei*, die vruchtbaer van gront en niet zeer hoogh is: en vervolgens door vlakke landouwen, en eindelijk aen de stad *Hama*.

Tusschen *Hims* en *Hama* staet een gebeden-huisken, gesticht, naer men zeid, door de François. Het wort heden by eenen *Scheik More* bewoont. Thev.

Een weinigh verder leit op eenen heuvel een verwoest dorp. Dicht daer by is een *Chan*, tot een herbergh voor den reizenden man. Daer na komt men aen de brugh *Dgeser Rustan*.

Een dagh-reizens noortwaerts van *Hama*, na de zijde van *Aleppo*, heeft men nu zeer wijdstrekkende en vruchtbare vlakten: daer na vruchtbare en lustige heuvelen, met olijf, terpentijn, en *Coccis* scharlake bomen bewassen, daer na weer woeste en onbebouwde plaetsen.

Een halve dagh-reizens van *Hama* leit op dezelve streke een vierkant gebouw,

bouw, neffens een koele waterbák. Daer by is ook een *Metszid.* Alle d'omleggende lantftreke is bron en vlieteloos: en derhalve zeer behoeftigh van water. Waer over d'inwoonders zeer diepe putten en bakken graven, om het regen-water daer in te bewaren, ten dienfte en gerijf inzonderheit der reizers.

Vijf uuren weeghs van *Chan el Rous*, en een dagh-reizens van *Damaskus*, [a] Kootwijk. [b] Valle. [c] Thev. Zie pag. 36. ftaet tuffchen beide een *Chan*, [a] *Koteife*, [b] of *Kutcifa*, en [c] anders *Kotaïpha* geheten. Dezelve wiert voor ontrent tnegentigh jaren door *Sinan Baffa*, groot *Vifier*, geftight, wanneer hy door dezen oort na *Mekka* en *Hyemen*, of gelukkigh Arabie, reisde. Zy is zeer ruim en prachtigh gebouwt, en kan duizent menfchen met de peerden bequamelijk herbergen. Zy heeft drie brede plaetfen: welker een tot een *Bazar* of koopmerkt gefchikt is: d'andere pronkt met een *Metszid*: en de derde is rontom geftoffeert met huizen, tot verblijf-plaetfen der vreemdelingen, en geplaveit met vierkante ftenen, en een zeer fchone waterrijke bron van marmer, in 't midden. Rontom deze plaetfe ftrekt een ruime en hoge galderye, dewelke dezelve ganfch in de ronte befluit, en het overigh gebouw, dat met loot bedekt is, onder-fteunt. Volgens *Thevenot* gaet men in deze *Chan* door een groot hof, die met muuren omringt is, in vorm van een vierkant kafteel. Zy verfchaft alle nootwendige behoeften, en is de fchoonfte van alle, dewelke in het ganfche lant zijn.

Daer zijn twee poorten of deuren: d'eene na 't zuide, en d'andere na 't noorde: en ieder met drie flangftukken voorzien, tot befcherming dezer plaetfe.

De halve wegh, tuffchen de *Chan Kotaïpha* en de ftad *Damaskus*, heeft zeer vruchtbare vlakten, die met meenighte van vrucht-bomen en wijnftokken beplant zijn, en door zeven vlieten, en vele andere fcheuten bevochtight worden. D'inwoonders des lants begroten het getal der dorpen in dien oort op over de drie hondert en vijftigh. De reft van den wegh is zeer onvruchtbaer en berghachtigh.

Het lantfchap van *Cyreftika*, heden by d'Arabieren *Giund Kinnesrin.*

Strab. HEt lantfchap van *Cyreftika*, of *Cyreftisk* lantfchap, of *Cyreftica*, volgens *Ptolemeus*, (alzoo na zijne hooftftad *Cyrros* of *Cyrus* genoemt,) is klein, leit tuffchen de lantftreke van *Antiochie* en *Komagene*, en heeft ten noorde den bergh *Amanus*.

Anton. Steph. Ptolem. Ferr. De hooftftad wort by d'ouden *Cyrrhus*, *Cyrros* en *Cyrrhum*, en heden *Quars* en *Karin* genoemt. Zy was voorhene, ten tijde der Kriftenen, een bisdom onder het aertsbisdom van *Antiochie*.

Cyrrhus en *Cyrus* fchijnt een en de zelve ftad te zijn, dewelke alzoo genoemt is na den ftichter, koning *Cyrus*, en gelegen zeftigh duizent fchreden noortwaerts van *Antiochie*.

Gool in Alferk. Heden wort *Cyrus* by d'*Arabieren* *Korus* of *Kouris* genoemt: welk een oud en vervallen ftedeken is, in het gebiet van *Aleppo*.

Ferrarius plaetft in *Cyreftika* de ftad *Aleppo* en *Paphara*: andere ook *Hierapolis*, *Antiochie* enz. *Ptolemeus* d'aeloude ftad *Berrhëa*: welke laetfte *Bochart* en andere voor een en dezelve met *Aleppo* houden.

Onder *Cyreftika* brengt *Strabo* ook de ftad en het kafteel *Gindarus*; welk eertijts een bequame fchuil-plaetfe voor ftruikrovers was: desgelijks een ander, met name *Heraklium*. Ontrent welken oort *Pakorus*, d'oudfte zoon des konings der *Parthen*, wanneer hy met zijn krijgsheir in *Syrie* was gevallen, door *Venditius* gedoot wiert. Neffens *Gindarus* leit *Pagra*, heden *Bagrâs*. Strabo.

Met het lantfchap van *Cyreftika* komt overeen, of altoos voor een gedeelte, het geweft, dat by d'Arabieren *Giund Kinnesrin* wort genoemt: het welk een der vijf delen is: in de welke, volgens *Jakut* en *Abulfeda*, ganfch *Syrie* verdeilt wort: want in *Cyreftika* worden de fteden *Berrhëa* en *Hierapolis* geftelt: dewelke *Aleppo* en *Kinnesrin*, en deze fteden des lantfchaps van *Kinnesrin* zijn. Gool in Alferk. Zie pag. 5.

Giund

Giund Kinnesrîn is eigentlijk gezeit kasteel, lantschap, of krijgs-lantstreke van *Kinnesrîn*. Te weten, wanneer in den aenvang des Mahometsdom een gedeelte der Syrische krijgsmacht ontrent de stad *Kinnesrîn* in bezetting was geleit, zoo wiert hier over deze gansche lantstreke *Giund Kinnesrîn* genoemt. Want als de stad *Kinnesrîn* te voore onder *Emissa* of *Hims* behoorde, zoo wiert door den Arabischen *Cholif*, of keizer *Jesid*, *Muavias* zoon, uit dit *Kinnesrin*, *Menbigz*, *Antiochie*, en eenige andere steden, een *Giund* of lantschap gemaekt.

Kinnesrin, of *Kinnesrina*, gelijk d'Arabieren, en zelfs de gebuur-volken uitspreken, wort anders ook *Kanarîna*, *Kinnesrouna*, en *Kinnisrouna* geheten, en was een aeloude stad, en een der voornaemste of hoofststeden van *Syrie*. Zy is gelegen aen den vliet *Kowaik*, een dagreizens van *Aleppo*, na de zijde van *Emissa* of *Hims*, en by-na een halve dagh-reizens van een ander treffelijk stedeken *Maarra*, en ontrent die delen van *Syrie*, dewelke *Alawâsam* worden genoemt: waer over zy onder de zelve by eenige gerekent wort.

Kanseron, of *Kannesron*, bediet in 't Arabisch een ouden man of grijzaert: dies iemant dezelve stad van wegen d'over-een-koming van bediedenis, misschien voor d'aeloude stadt *Gerasa* van *Ptolemeus* zou mogen houden: want *Gerasa* betekent op Grieksch ook oud: 't en zy *Gerasa* een stad van *Celesyrie* of hol *Syrie* was.

Zoo andere willen, zou zy alzoo na *Kinnasron*, dat 's, *een arents-nest*, ten tijde haerer belegering, genoemt zijn: van wege eenigh gelijkenis met het zelve: welk zy toen scheen te verbeelden. Te weten, wanneer dezelve stad eerst onder de Grieken stont, wiert zy, zes hondert een en veertigh, door *Obeid-Alla* belegert, en by overgift of verdrag verovert: met beding van schatting te betalen: ter tijt toe zy de lere van *Mahometh* had aengenomen.

Wanneer daer na des jaers negen hondert vijf en zestigh het Grieksch krijghsheir rontom de zelve langh woede: en *Seifoddaulas*, overste der krijghsmacht aldaer, midlerwijle quam te sterven, zonder met het zelve tot een treffen te kunnen komen, zoo vertrokken d'inwoonders na *Aleppo* en andere plaetsen: waer door de stad lichtelijk wiert verovert, en aenstonts verwoest: en zedert noit weer herbouwt.

Ontrent des jaers twaelf hondert was'er niet dan een *Chan* of gemene herbergh voor de reizende man: hoewel d'Arabische schrijver *Alfergan* deze stad te recht onder vermaerde plaetsen rekent: uit oorzake hy haer by zijnen tijt, die ontrent des jaers acht hondert drie en dertigh geleeft heeft, bloeiende had gezien.

D'aeloude stad *Gindaros* komt (ten opzichte van het verschil haerer lengte en noorder brete van die van de stad *Berrëa*, dewelke *Ptolomeus* aen dezelve geeft) boven mate met *Kinnesrîn* over-een.

Zoo eenige, en zelfs d'Arabieren, willen, wiert *Kinnesrin* eertijts by de Hebreen *Soba* genoemt. Desgelijx gevoelen de geleertste Joden van *Aleppo* eendraghtiger stemme, dat de stad *Aleppo*, welk in het lantschap van *Kinnesrin* gelegen is, *Aram* of *Syrie Soba* zy: wiens koning door *David*, naer men zeid, by de zout-pannen verslagen wiert. Waer over de Joden in hun verbont, en diergelijke schriften, met den tijtel en naem van *Aram Soba*, de stad *Aleppo* meenen. Wijders, noch heden zijn de zout-pannen bekent, en gelegen aen de zuitzijde van *Kinnesrin*. Zie pag. 4.

Van gelijken wiert de bergh *Sem-Aan*, die na-by de stad *Kinnesrin* leit, eertijts *Sjabalon Nobo*, dat 's, *bergh Nobo*, genoemt: te weten, na een afgod, die op eene plaetse *Kefr Nobo* (gelijk zy ook noch heden heet) eertijts plagh aengebeden te worden: als d'overblijffselen, die aldaer gezien worden, noch schijnen te getuigen.

De bergh *Sem-Aan* is een gedeelte van den *Aman*, en geeft vele wilde *Pistachien*.

Digitized by Google

De ſtad *Aleppo.*

Benaming. ALeppo, of, gelijk de Franzoiſen ſpreken, *Alep*, na den voorgang van d'Italianen, noemen de Mooren en Arabieren *Chalep*, *Halep*, of *Hbalep*, en d'Armeniers *Halap*.

Munſter, *Kootwijk* en andere, maken *Aleppo* de hoofdſtad van het lantſchap *Kommagene*: *Kluverius* ſtelt dezelve in *Celeſyrie*: *Ferrarius* en *Bochart* in de lantſtreke *Cyreſtika*: *Gool*, uit de ſchriften der Arabieren, in het lantſchap van *Kinnesrina*: welk laetſte voor een groot gedeelte met dat van *Cyreſtika* over een komt, en by d'Arabieren voor het lant gehouden wort, dat by ouds in de Schrift *Soba* is genoemt. Zie pag. 4.

Benjamin, en de Joodſche leeraers van *Aleppo*, plaetſen *Aleppo* in *Aram Soba*, of *Syrie Soba*: hoewel, zoo *Bochart* gevoelt, *Aleppo* veel te verre van den *Eufrates* af gelegen is, om onder *Aram Soba* te kunnen gebraght worden.

Niet minder is het geſchil, hoe by ouds dit hedendaeghs *Aleppo* by Griekſche en Latijnſche ſchrijvers wiert genoemt.

Eenige houden *Aleppo* voor de ſtad *Antiochia*; hoewel met weinigh waerſchijnelijkheit: *Bellon*, *Sanſon*, en vele andere, met geen meerder, voor d'aeloude ſtad *Hierapolis*, anders *Bambyce*: naerdien het ſtedeken, heden by d'Arabieren *Menbigz* genoemt, twee dagh-reizens van *Aleppo* gelegen, eigentlijk *Hierapolis* ſchijnt te zijn. Andere Joden houden *Aleppo* voor de ſtad *Sepharraim*: de welke de Syriers *Magog* noemen: *Fuller* voor de ſtad *Sobah* of *Soba*.

Poſtel, *Rauwolf* en andere houden *Aleppo* voor d'aeloude ſtad *Chalybon* van *Ptolemeus*, de hoofdſtad des lantſchaps *Chalibonitis*, bewogen door de nazweming of over-een-koming van name, en na-byheit der lantſchappen: welke ſtad *Chalybon Ptolemeus* noordelijker, en een weinigh ooſtelijker ſtelt, als *Hierapolis* en *Berrhëa*. By aldien nu *Aleppo* drie dagh-reizens ooſtwaerts van *Antiochie* is gelegen, gelijk *Bellon* ſchrijft, zoo zal het veel meer *Chalybon*, als *Hierapolis* of *Berrhëa* zijn: welk nader aen *Antiochie* leit.

Maer veel meer, en waerſchijnelijker is *Aleppo* d'oude ſtad *Berëa* van *Syrie*, anders *Berrhëa* en *Beroe* genaemt, gelegen midden tuſſchen *Antiochia* en *Hierapolis*, op een afſtant van beide van dertigh duizent ſchreden, dewelke *Ptolemeus* in het lantſchap van *Cyreſtika* plaetſt. Tot dit gevoelen gedragen zich meeſt alle d'oude en hedendaeghſche ſchrijvers, als *Cedrenus*, *Zonaras*, *Prokopius*, *Ferrarius*, *Bochart*, *Gool* en andere: en zelfs verſcheide Arabiſche ſchrijvers, die uitdrukkelijken *Berrhëa*, *Haleb* uitleggen.

Zoo eenige willen zou de ſtad *Aleppo* door d'Amalakiten geſtight zijn, wanneer zy, na het verjagen uit hunne eerſte woonſteden, ontrent *Ammon* en *Jericho*, door den veltheer *Joſua*, op deze plaetſe zigh neerſloegen, en, zoo veel hen doenelijk viel, verſterkten. Stichtingh.

De ſtichter, naer men zeid, was een hunner koningjes, met name *Haleb*, geboortig van het lantſchap *Kinnesrina*.

Abulfaraj ſtelt tot ſtichter der ſtad eenen *Bethus*, koning van Aſſyrie, die ontrent ten tijde van *Moſes* zou geheerſcht hebben.

Aleppo is gelegen aen den vliet *Singa* of *Kowaik*, op de noorder brete van zes en dertigh graden en zes en veertigh minuiten, tien dagh-reizens noortwaerts, of vijftigh duizent ſchreden van *Damaskus*: vijftien mijlen zuid-ooſtwaers van *Alexandretta* en de middellantſche zee: zeven dagh-reizens van *Tripolis*, dertigh van *Konſtantinopolen*, en twee van het ſtedeken *Menbigz* en den *Eufrates*. Gelegentheit.

De ſtad is rontom met lage heuvelen omringt, en leit ten dele op het vlak, en ten dele op hooghten, op een luſtigen en luchtigen oort: want zy bevangt binnen haere wallen drie heuvelen, welker verhevenſte is, die by-na in het midden der ſtad het kaſteel bevangt. *Texeira* plaetſt *Aleppo* tuſſchen vier heuvelen: waer van zy eenen of een gedeelte beſlaet.

Zy is by-na ront van geſtalte, en begrijpt in haeren omtrek ontrent zes duizent ſchreden. *Monkonijs* maekt *Aleppo* zeer klein, en *Boulaye* ontrent zoo groot als *Lion* in Vrankrijk. Toeſtant.

Zy is omringt met zeer hoge muuren

Digitized by Google

Digitized by Google

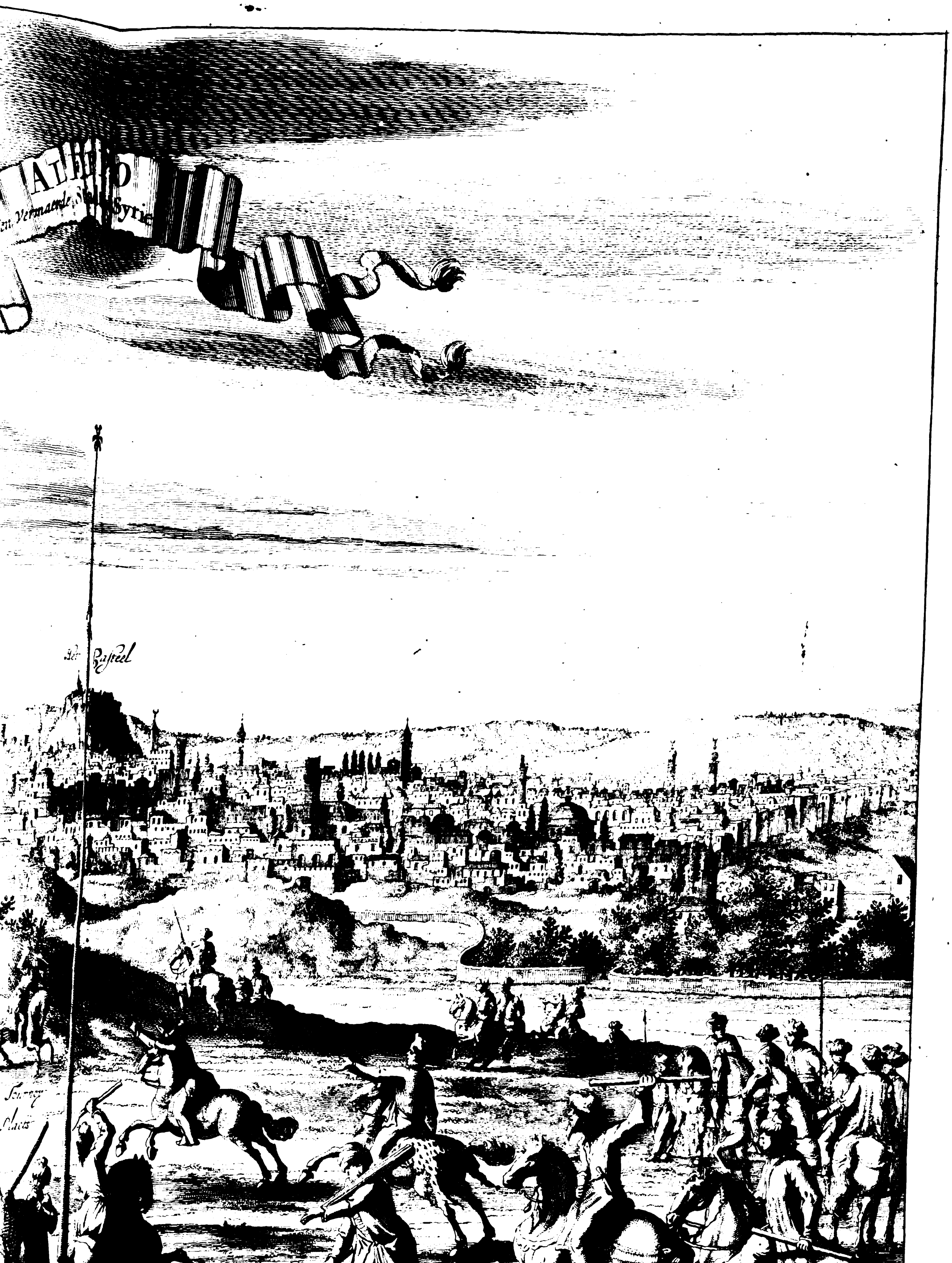

Digitized by Google

Digitized by Google

ren van vierkante ſtenen, die met vierkante torens, op een afſtant ontrent van zeſtigh treden, geſterkt zijn: en daer en boven op vele plaetſen met een diepe gracht omringt: hoewel droogh en zonder water. De ſtad is evenwel niet ſterk noch weerbaer genoech, om het gewelt der vyanden te kunnen tegen ſtaen, of een lang belegh te verduuren: want de veſtingen of wallen zijn vervallen, en leggen op vele plaetſen, door onachtzaemheit der Turken, open: zulx men by dagh en nacht lichtelijk uit en in de ſtad kan komen.

Men zeid d'aertsvader *Jakob* op eenen dezer heuvelen zijne ſchapen zou gemolken hebben, die ook, van wegen den overvloet der melk, *Aleppo* wiert genoemt, dat melk-bergh bediet. Ook betekent *Alep*, volgens *Fuller* uit *Biddulf*, *melk* in de Turkſche tale: de welke aldaer noch heden overvloedelijk valt: hoewel anders eigentlijk melk *Sut* in 't Turkſch heet.

Gool in Alferg. Zoo d'oude ooſterſche ſchrijvers gedenken, had *Aleppo* eertijts acht poorten: maer heden worden'er tien getelt. Buiten ieder leit een voor-ſtad: behalve buiten eene, dewelke *Babolim*, dat 's, *donkere poorte*, wort genoemt: uit oorzake zy altijt gewonelijken geſloten is. Andere ſtellen een getal van twaelef poorten: waer van twee de ſchoonſte en grootſte zijn: als *Babosjam* en *Babo-tachia*, of poorte van *Damaskus* en *Antiochie*. Eenigen houden de volgende voor de voornaemſte en van meeſten in en uitgang: als *Babotachia*, *Babonera*, *Babofarage*, *Baboxam* of *Babosjam*, en *Babonnasr* of *Babonaſir*. Deze laerſte wiert alzoo door den heropbouwer, *Melik Ddâhir Naſir*, zoon van *Saladin*, genoemt: maer was te voore de *Joden-poorte* geheten: dewijl de Joden ter weder zijde buiten en binnen de ſtad hunne woonplaetſen hebben. *Abulfaray* gedenkt eene poorte, *Alerak* geheten.

Kasp. Sam. Berhard.

Onder al is het gedenkwaerdighſte een der drie heuvelen in 't midden der ſtad, en, om zijne ronte, gevaerte en hooghte, beziens waerdigh. Hy leit rontom even verre van het overigh der ſtad vry en onbelemmert afgezondert, en met een diepe en brede gracht omringt: dewelke ten dele met drabbigh water is opgevult, en ten dele droogh leit en met riet bewoſſen. In 't water houden ſlangen, en in 't riet hebben herten hunne leger-plaetſen. Hy is niet uit de natuur; maer door kunſt gemaekt: te weten, van een grote meenighte van kolommen, ten getale van ontrent acht duizent, volgens zekeren Arabiſchen ſchrijver, die den zelven onderſteunen. In de gemelde gracht houden ook een groote meenighte van allerleie vogelen en viſſchen, die niemant magh vangen of doden. Het vrouwvolk ('t geen wonderlijk is) ſteekt gemeenelijk den vogelen in het voor-by vliegen een ſtuk broots toe, en werpt den viſſchen in de gracht ſpijze, of wat zy anders mogen hebben, voor: met inbeelding van daer meê Gode eenen dienſt te doen.

Op den top des heuvels leit een kaſteel of burght, van wegen de meenighte der voornoemde kolommen, in 't Arabiſch *Kal-on Awameid*, dat 's, *kaſteel der kolommen*, genoemt. Het wort voor zeer oud gehouden, en zou, volgens overlevering der Moren, door *Joab*, veltheer van koning *David*, geſtight zijn. Het is ovaels of kegels-gewijze ront, zeer luſtigh in 't oogh, en opgehaelt met vierkante ſtenen, hoewel op vele plaetſen uitgevallen: want door d'outheit is het werk bouvalligh, en heeft op zommige plaetſen onſterke, geborſte en geſcheurde muuren en torens. Dies niet tegenſtaende is het een ſterkte van geen klein belang, van wege haere hoge gelegentheit, diepe en brede grachten, en meenighte der ſtukken geſchuts, ten getale van vijf hondert: beneffens een ſterke krijgs-bezetting van duizent *Janitzaren*, volgens *Kaſpar Sam Berhardino*; hoewel *Kootwijk* de zelve ſlechts op twee hondert begroot, onder het gebiet van eenen *Boluk-Baſſa*, het opperhooft des kaſteels. Kaſteel.

Aen de zuidzijde alleen is d'ingang door eene poorte, en over eene ſtene brugh, de welke over de gracht geſlagen is, en van 't lage der ſtad tot aen den top des berghs ſtrekt. Beziens-waerdigh is deze brugh, inzonderheit om haer kunſtigh bouwerk en groot gevaerte, en ruſt op vele bogen, die onder uit de gracht, even als hoge torens, opwaerts rijzen. Behalve deze

Digitized by Google

poorte, voor aen de brugh, moet men noch door twee andere gaen, eer men in het binnenste des kasteels komt.

De gansche stad, met de voorsteden daer onder gerekent, is verdeilt in vijf en veertigh wijken, *Saïwaih* in 't Arabisch genoemt: twintigh zijn binnen de muuren der stad, en vijf en twintigh der grootste in de voorsteden: dewelke op het einde een zeker afschutsel hebben, en sterke en zware poorten met yzer beslagen, die des nachts toegesloten worden.

Wijken en straten.

De wijken zijn weer verdeilt in straten en stegen: d'eerste worden in 't Arabisch *Mehellats*, en de laetste *Harats* genoemt.

Alle de straten of wegen zijn geplaveit met vierkante marmer-stenen, volgens *Texeira*: maer zeer vele smal, en de meeste ter weder-zijde met een verheven gang of pat van vier of vijf hantbreet opgehooght, om drooghsvoets daer over te kunnen gaen. Tusschen beide is een goot of kanael van ontrent drie of vier voet breet, en een diep, welk het regen en bron-water ontfangt, en doorgang aen de kemels en andere vrachtbeesten geeft: op een zelve wijze, als te voore in het beschrijven van *Damaskus* is verhaelt.

Chans of gemene herbergen.

Op de wegen of straten zijn ook verscheide, sterke en prachtigh gebouwde gemene herbergen, even als kloosters of grote schuuren, volgens een wijze door gansch ooste gebruikelijk: dewelke by d'Arabieren *Chans*, en by de Turken en Persianen *Karavansseras*, en anders, ook by die van *Europe Fondijken* worden genoemt: waer in de koopluiden, en voornamelijk vreemdelingen en reizers, met hunne koopwaren en reistuigh, verblijf-plaetse en huisvesting voor niet met allen mogen nemen. Zy worden des nachts met een poorte gesloten, en met waght bewaert. In 't midden heeft men marmere bronnen met schoon versch water.

De voornaemste, grootste, en koopwaer-rijkste *Chans* zijn: *Chan Chibir* of *Quibir*, *Chan Sougier*, *Chan Gidat*, *Chan Atik*, *Chan Agemi*, *Chan Waiwoda*, *Chan Abrach*, *Chan Sibel*, *Chan Mahomet*, en *Chan Sibene*. Zoodanige gebouwen worden door geheel ooste ook op de wegen, buiten de steden, op 's lants onkoste gesticht; by wijle ook door byzondere voorname heeren, tot een gedachtenis.

Aleppo heeft ook een groot getal van stene *Bazars*, anders *Kaisarien* genoemt. De *Bazars* zijn zekere winkel of koopstraten, de welke ter weder-zijde met winkels, zoo van koopluiden als hantwerkers van allen landaert, bezet, en tegen de hitte der zonne en regen boven overwelft zijn. De meeste hebben op den uit en ingang poorten, die des nachts gesloten worden.

Deze *Bazars*, (eenige weinige uitgezondert) die tot zekere koopmanschappen en hantwerken geschikt zijn, worden na de voornaemste waeren, of na de treffelijkste meesters van het een of ander hantwerk en kunst genoemt.

Dezelve krielen van menschen, op 't drokste van den handel-tijt. Men neemt zijne huisvesting en nachtrust niet in deze *Bazars*; maer ieder heeft een andere byzondere woon-plaetse.

Metziden of tempels.

Aleppo is verçiert met zeer prachtige en fraeie gebouwen. Men telt'er drie hondert *Metsziden* of Moorsche tempels: waer onder zeven de prachtighste en de meeste met loot bedekt zijn. Daer en boven zijn de meeste, tot haeren groten luister, overwelft, en half ront van gestalte. In pracht van bouwerk, en çieraet van kunst, munten twee onder zeer vele en verscheide *Metsziden* uit, die gansch ront van gestalte, met loot bedekt, en met torens (die de Moren en Turken *Madenas* noemen,) verçiert zijn. Behalve deze twee is'er een derde, eertijts een kerke der Kristenen. Zy is langwerpigh van gestalte, met marmer bekleet, en met een portael gestoffeert. Daer nessens staet een vierkante toren, een der hooghsten by-na van gansch *Syrie*.

Niet verre van deze staet een andere zeer oude ronde kerke, de welke aen *S. Johannes* (naer men zeidt) eertijts was gewijd: maer is namaels door de Turken in een *Metszid* verandert. Niettegenstaende de Turken, sedert een lange wijle herwaert, deze kerke bezeten hebben, en in dezelve, na hunne wijze, kerken-dienst gedaen, zoo hebben zy evenwel, tot veler verwondering, d'altaren en beelden, op de

Digitized by Google

de muuren geschildert, tot noch toe heel, gaef en ongeschonden gelaten: aengezien de Turken, uit kracht van Mahomets wet, voor beelden gruwen, en dezelve nergens gedogen. Heden 's daegs blijft deze kerke altijt gesloten, en mag geen Mahometaen eene voet daer in zetten. Want niemant is'er, die in dezelve gebets halve komt, of haer derft betreden: naerdien een iegelijk, (gelijk zy, volgens verhael van geloofwaerdige luiden, tot hun nadeel, door vele exempelen hebben geleert) hy zy Turk of Moor, die tot noch toe bestaen heeft in dezelve te gaen, door een zekere geheime straffe Gods, of aen de leden is verminkt, of met een langduurige ziekte aengetast geworden, en eindelijk daer door komen te sterven, of aenstonts doot ter neer vallen.

Twee duizent schreden noortwaerts van het kasteel, staet een andere prachtige *Metszid*, *Helewi* genoemt: en dicht daer by een hoge schole: hoewel heden vervallen.

Huis Jamboulat. Monkon. Het fraeiste huis of gebouw van *Aleppo* is genaemt *Jamboulat:* hoewel het van klein belang is, en slechts bestaet uit twee zeer hoge *Divans* of kamers, tegen elkandere over, in een slechte tuin met granaetbomen, en een grote vijver, tusschen de twee *Divans*. In het midden staet een andere kleine *Divan*.

Burgerhuizen. De byzondere burger-huizen zijn by-na alle van steen gebouwt, met twee; maer zelden met drie verdiepingen, en boven met platte daken, na d'oostersche wijze: waer op men bedsteden zet, om des zomers in de koelte te slapen. De buiten muuren, na de straet toe, hebben gene of weinigh vensters, eensdeels tot de afwering van de hitte der zonne-stralen: en ten andere, om de vrouwen de gelegentheit, van met andere te praten en uit te kijken, te benemen.

In zommige huizen der groten zijn aen d'eerste verdieping, boven de straet, uitsteeksels of galderyen twee of drie voeten buiten de muuren van hout gemaekt; met drie vensteren voor, en op ieder zijde een: hoewel alle met yzere tralien bezet. Op de zelve komen gemenelijk de mannen; maer niet de vrouwen, om de koelte te scheppen, en het volk op straet te zien. Voorts zijn alle de huizen van buiten met geen çieraedje of bouwkunst gestoffeert; maer wel van binnen net en met fraeie vertrekken, en ieder met een bron voorzien.

Volgens *Texcira* zijn in *Aleppo* ontrent zes en twintigh duizent huizen, doorgaens fraei van steen gebouwt: benessens schone en prachtige paleizen; niet alleen van Turken en Moren; maer ook van Joden, Grieken, Armeniers, en andere oostersche Kristenen: hoewel de laetste dezelve in de voorsteden hebben.

By de poorte *Babo-Nnasr*, nessens de muuren, binnen de stad, wonen de Joden.

De wijk, daer de Joden wonen, is veel lager, dan het overigh der stad: naerdien die met vele trappen neergaet. Gekomen door eenige enge straten, (die zy met voordaght dus eng maken, om de treffelijkheit hunner gebouwen voor de Turken te verbergen,) vertoont haer een Synagoge, dewelke voor zeer oud gehouden wort, en met een zeer enge deure in-gaet. Zoo *Texeira* wil, zou zy voor vijftien hondert jaren gesticht zijn. Het is een vierkant, ruim en open hof, rontom met overdekte galderyen gestoffeert, die op twee ryen van pylaren rusten. Op de rechte hant, in 't inkomen, is, behalve de overdekte galderyen, een grote kamer, daer zy des winters, of by regen, gebeden doen: op gelijke wijze, als des zomers in dit hof. In dessels midden, en onder een klein verdek, dat op vier pylaren rust, hebben zy zeker steen-werk, altaers-wijze gemaekt: op het welk zy met grote eer-bewijs den omslagh van het wet-boek bewaren: en daer voor hun leeraer of voornaemste *Rabbijn*, het zelve al zingende leest: dien alle d'andere rontom hem van tijt tot tijt beantwoorden. De Joden zijn'er ter vergader-tijt over-al zonder onderscheit verspreit, in 't ope hof, in de galderyen en in de kamer, en mannen en wijven onder malkandere: hoewel hier te lande, en op andere plaetsen in Europe, de mannen, door zekere hekken of tralien, van de wijven onderscheiden zijn. De rechte zijde van deze Synagoge, in 't inkomen, is geheel met ingebore Joden van zeer langen tijt bezet: en de linke van Joden uit

Woonplaetse der Joden.

Europe: die, niet tegenstaende zy hun woning t'*Aleppo* houden, evenwel daer niet anders als vreemdelingen worden aengezien.

Wijders, deze Joden zijn by-na alle Spanjerts,(gelijk zy daer ook gewonelijken de Spaensche tale spreken) en dier vele in *Spanje* en *Portugael*, of ten minste in *Italie* of in *Duislant*, en in andere Kristen landen opgevoet.

Aleppo de voornaemste stad in Kinnesrin.

Heden is *Aleppo* de voornaemste stad van *Syrie*, na de zijde van *Komagene*, in het lantschap van *Giund Kinnesrin*. Wel wiert de stad *Kinnesrin* eertijts voor de hooftstad des lantschaps van *Kinnesrin* gehouden: maer wanneer dezelve door de al te na-bygelegentheit aen de grens-krijgs-vestingen der Kristenen en Mahometanen, en door d'onderwarigheit aen de rampen der veltrochten, dewelke ontrent die plaetsen geschieden, begon af te nemen, en den val te nijgen, zoo steegh *Aleppo* geweldigh in top, en nam in vermaert en grootheit toe: het welk veroorzaekt wiert inzonderheit door haere bequame en voordeelige gelegentheit voor alle de genen, die van den *Eufrates* en uit 't Ooste na de gemelde grenspalen en middellantsche zee trekken. Waer uit namaels groter vruchten quamen t'onstaen: wanneer *Syrie* en *Silicie* onder 't gebiet van een eenigen heer gebraght waren.

Voorsteden.

Men heeft'er drie wijdstrekkende en volkrijke voorsteden, als *Giudea*, *Banchusa*, en *Babentachia*: (alzoo misschien ieder na haere voorgelege poorte genoemt) dewelke niet min als de stad met gebouwen verçiert, en zoo groot als de stad zelve zijn.

De voornaemste is *Giudea*, alwaer een groot en ruim velt is, op welk de Janitzaren zich by-na alle daeghs in den ren-strijt na de speer te steken, en te peerde oeffenen: naer uitwijzing der voorgaende afbeelding van *Aleppo*.

Andere stellen voor ieder poorte eene voorstad: behalve voor die van *Babo-Litim*, of *duistere poorte*.

Deze voorsteden zijn in vijf en twintigh wijken verdeilt, en worden bewoont by d'ooster Kristenen, als Armeniers, Grieken, Melikiten, Jakobiten en andere: die alle dicht daer by, neffens elkandere, hunne kerkhoven hebben: hoewel die van de Mahometanen aen alle poorten zijn.

In de voorstad van *Aleppo* heeft men eene strate, *Gedida* genoemt. *Gedida*, gelijk eenige onkundige willen, is geen naem van eenen Jode: maer betekent in d'Arabische tale *nieu*: uit oorzake misschien deze strate na alle d'andere gemaekt is. In deze strate, of een stuk weeghs van de zelve, staet aen de rechte hant een grote en ope ruimte, en in 't ronde, op gelijke wijte van elkanderen, de kerken der oostersche Kristenen, ten getale van vier. Twee behoren den Armeniers toe: welker grootste en schoonste aen de veertigh Martelaren: en de kleinste aen de veertigh heiligen gewijd is. Kerken.

Een der twee andere is *Sinte Niklaes* genoemt: en d'andere, de kleinste van allen, voert den naem van *Sinte Elias*. D'eerste komt den Grieken, en d'andere den *Maroniten* toe.

Aen een anderen oort, een weinigh verder, staet een andere uitstekende kerke alleen, dewelke by de Syrische Jakobiten, onder den naem van *Sitaa Assis*, of *S. Marye* bedient wort. Zy is zeer ruim en groot, na gelegentheit der plaetse, en rijst met drie gewelven opwaerts, die op pylaers rusten. Ter zijde van de kerke is een grote woninge, met een tuin, en andere gerijfelijkheden, tot verblijf-plaetse van den patriarch der Jakobiten.

Aleppo is een neering en kooprijke stad, veroorzaekt inzonderheit door haere bequame gelegentheit, aen den bevaerbaren vliet *Zinga* of *Kowaik*, die in den *Eufrates* loopt: door welk middel van de stad *Bagdad*, op den *Eufrates* gelegen, alle waren uit geheel Ooste te water kunnen derwaerts gevoert worden. Derwaerts voeren de koopluiden uit gansch ooste, te water en te lande alle kostelijke waren, als edele gesteenten, alle Indische speçeryen, zijde, en zijde stoffen, die meest na andere verre gewesten der werelt vervoert worden. Men ziet'er uit Ooste te merkt komen, Persianen, Indianen, Chaldeen, Armeniers, Kurdistaners, Karamaniers, Turkomannen, Georgiers, Egyptenaers, Arabieren, Grieken, Syriers en andere: uit 't weste Venetiaenen, Françoizen, Engelschen, Neerduitschen, Massiliers, Kataloniers, Genuesen en andere tongen, die derwaerts Koophandel.

Digitized by Google

derwaerts d'Europische waren slepen: ook goude dukaten en piasters of hollantsche rijxdaelders, die daer te lande wel gewilt zijn, en niet getelt, maer gewogen worden.

Geen minder bequaemheit heeft deze stad tot den handel over lant op *Alexandrette*: derwaerts alle d'ingesleepte waren uit Ooste met *Karavanen*, en van daer te scheepe over de middellantsche zee na *Europe* vervoert worden: en op een zelve wijze d'Europische waren derwaerts.

Na *Aleppo* plaghten eertijts alle de waeren gesleept te worden, die uit Persien en Oostindiën na Europe vervoert wierden: maer zedert de zeevaert naer Oostindiën, voor by de *Kaep van goeder hope*, is ontdekt geworden, heeft deze plaetse, gelijk ook alle andere zee-havens van dien oort onder den Groten Heer, in koophandel afgenomen, en is grotelix te niet gegaen.

De voornaemste handel van *Aleppo* bestaet in Persische zijde.

Buiten de stad is een pelterye of leertouwerye: en staet langs de muuren, tusschen den vliet, een grote lange bane of werkhuis, ganſch vol van deze ambachts-luiden.

* Inwoonders van Aleppo zijn velerleie.

D'inwoonders van *Aleppo* (behalve d'uitheemschen van verscheiden landaert, die derwaert uit Ooste en weste in groten getale ten koophandel dagelix na toe schieten) zijn Kristenen, Joden en Mahometanen; hoewel de laetste in een ongelijk groter getal.

De Kristenen zijn velerleie, en in verscheide zekten verdeilt: als, *Maroniten*, *Armeniers*, *Chaldeen*, of *Nestoriers*, *Grieken*, *Syriers* en *Jakobiten*: ten getale, volgens *Monkonijs*, van twalef of vijftien duizent. Zy wonen meerendeels in de voorsteden: daer zy kerken en gemene gebeden-huizen hebben: waer in zy op gezette dagen hunnen godsdienst plegen. Ieder zekte heeft haere kerke: maer staen alle na-by elkandere, en zijn laegh en slecht gebouwt. Zoo een bouvallligh wort, of een steen of hout uitvalt, zoo magh dezelve niet vermaekt worden, zonder verlof, op straffe van het leven. Zy betalen jaerlix een zekere schatting voor hunne vryheit aen den Groten Heer. Men zeit de *Maroniten* jaerlix twalef duizent dukaten opbrengen.

De Mahometanen, schoon in Turken of Moren, (anders Arabieren) onderscheiden, hebben hun kerken en godsdienst in 't gemeen, en staen onder eenen *Moufti*, die zoo veel als een aerts-bisschop is, en het gansch gezagh over de kerkelijke zaken heeft.

De Turken zijn'er meerendeels rijk van gelt en goet: zommige drijven koophandel: andere leggen zich op de lere van Mahomeths wet: of zijn kerken-dienaers, of bekleden het ampt van overheit. Dan de meeste dienen om soldye ten oorlogh. De Moren daer en tegen zijn arm, en de meeste ambachtsluiden, en winnen met hun handen de kost: weinige doen koophandel: of bedienen de *Metsziden* of kerken.

Bestiering.

Over alle d'inwoonders hebben drie opperste overheden der stad het gebiet, als een *Bassa*, *Kadi*, (een rechter van burgerlijke en lijfstrafbare zaken,) en *Soubassi*: hoewel het opper-gezagh aen den *Bassa* staet: wien de majestraet der stad, beneffens alle d'andere, en krijgsknechten, moeten gehoorzamen. Als *Aleppo* eerst onder het gebiet der Turken quam, wiert het neffens d'andere steden slechts door een *Beglerbegh* bestiert: maer zedert ontrent hondert en tzestigh jaren herwaert is het door eenen *Bassa* bestiert geworden. Desselfs maght is zeer groot, en gebiet wijdstrekkend: want niet alleenlijk heeft hy over alle de stedelingen, gelijk gezeit is; maer ook over de *Sanjaks*, *Kadis*, *Subassen*, en alle andere overheden van lager rang, en over de krijgsknechten der wijd en zijd omleggende steden en dorpen te gebieden. Hy heeft het volkomen opper-gezagh, zoo wel in tijt van vrede, als oorlogh.

Volgens *Beauvau*, heeft de *Bassa* van *Aleppo* onder zich de *Sanjaks* van de stad *Hama*, dien *Kootwijk* onder den *Bassa* van *Damaskus* stelt: beneffens een *Kadi* en *Soubassi*: als ook dien van *Emissa* of *Hims*, en meer andere.

De Bassa van *Aleppo* hout zich binnen *Aleppo* met drie duizent *Janitzaren*: behalve veel andere krijghsknechten: inzonderheit *Zegmens*, die met hun nieuwe krijgsmacht en meenighte, te dier plaetse de luister en gezagh der Janitzars verdoven.

Digitized by Google

Een *Bassa* bekleet gewonelijken niet langer, als drie jaren, zijn ampt. Wanneer een ander by den Groten Heer gekoren is, die zend, voor zijne komste, na de Turksche wijze, eenen *Musalem* voor af, om zijnen voorzaet van zijn verkregen ampt te verwittigen, en het zijn, dat hy bekleet heeft, af te leggen. Midlerwijle gebiet de *Musalem*, als stedehouder, van den nieuwen *Bassa*.

Vliet Singa of Kykan. Kootw. De vliet, by d'ouden *Singa*, en heden by d'inwoonders *Kykan*, en by de Hebreen *Kikanos* geheten, die uit het geberghte van *Pierie* met een zachten, krommen, en onwaterrijken loop door het lantschap van *Komagene* vloeit, schuurt nessens de stad voor-by, en bevochtight, door verscheide gegrave scheuten, het na-by gelegen dal, tot grote vruchtbaerheit des lants, en stort eindelijk zijn water by de stad *Byr* in den stroom *Eufrates*. Uit den zelven worden, door verscheide killen, andere beekjes in de stad geleit, die water aen zeer vele bronnen, byna aen alle de *Karavanseras*, of *Chans*, *Metsziden* en burgerhuizen verschaffen.

Gool in Alferg. Zoo andere willen is de vliet, die voor-by de stad vloeit, *Kowaik* genoemt, na het geluit der kikvorsschen, die aldaer in den voor-tijt gezien worden. Hy neemt in 't noorde, ontrent het stedeken *Aintaab* zijnen oorsprong: schiet nessens de poorte van *Aleppo*, door d'akkers en landouwen, na het stedeken *Kinnesrin*: boven het welk hy by eene plaetse, de *rode weide* by *Jakut* geheten, in riet en bies-velden duikt.

Behalve dezen vliet worden de tuinen en landen ontrent de stad, door het water van den *Eufrates* bevochtight: het welk twee dagh-reizens van daer door onderaertsche gangen of kanalen derwaerts wort geleit. Daer en boven wort het aertrijk in de lente door een zoete lucht vruchtbaer gemaekt.

Vruchtbaerheit der lantstreke. De lantstreke, om en by de stad, is wijd en zijd meerendeels met tuinen en lusthoven bezet, die orange-appelen, limoenen, granaet-appelen, persiken, vijgen, *Muzen* of *Mouz* by d'Arabieren geheten, en anders *Adams vijgen*, olyven, pruimen en amandelen, overvloedelijk geven: hoewel in zulken overvloet, en zoo velerlei en gekleurt niet, als hier te lande.

Daer en boven geven de tuinen buiten de stad allerleie moes en tuin-kruiden: als, endivie, latuuw, kool van velerlei slagh, pynsternakel, radijs, spenaesje, look, peterselie, aertsjok, beet, spersje, fenkel, sesamos, en meer andere in groten overvloet: ook komkommers, kauwoerden, pepoenen, velerleie *Melenzana* of dulappelen, by de Moren *Bendiam* genoemt, *Angurien*, *Batiecha* of *Battecha* by d'Arabieren geheten, die by-na het geheel jaer door goet blijven, en in de *Bazars* te koop komen.

De gehele lantstreke is met heuvelen en dalen doorlopen: vertoont zich by-na over-al zeer beplant: en is vry vruchtbaer van gront, schoon krijtachtigh. D'aerde is vet en root, by-na als Armenische *Bolus*: dewelke in den regen-tijt een aengename reuk uit-waessemt. Van dezelve worden ook kannen gebakken: uit de welke het water-drinken gezont geoordeelt wort. Zy levert koren, gerst, plukgraen, inzonderheit *Cicers*, en overvloedelijk veel Turksche bonen, brootkoren, en kattoen uit. Zy is ook eenigzins beplant met wijnstokken: hoewel de wijn van de stad *Nisi*, twee dagh-reizens van *Aleppo*, ingebraght wort. Daer en tegen is dezelve niet zeer vruchtbaer van haver noch hooi: waer over men de peerden en vracht-beesten gesneden kaf of gerst, of zeker klein root zaet, als erweten, tot voeder geeft.

Nergens valt overvloediger *Kolokasia*, als ontrent deze stad.

In het dal, ten zuide, na-by de stad, groeien hoge olijfbomen, wilde amandelen, vijgen, moerbezien, *Sebesten*, en ontallijke *Pistacie-bomen*, die de Moren *Fhistuk* en *Fistuk* noemen. De bomen zijn in stam, takken en bladen, eenen noteboom gelijk: hoewel de stam zoo hoogh niet opschiet. Zelden groeien op andere plaetsen in *Syrie Pistacien*: daer en boven, die ontrent *Aleppo* groeien, zijn tam of tuin-*Pistacien*, de welke door opqueking en besproeing voort-komen. Andere groeien op de bergen in 't wilt, als op den bergh *Sem-Aan*, by *Kinnesrin*. Deze laetste zijn kleinder, en min zappiger, als d'eerste of tamme.

Buiten

Digitized by Google

Bergh der beenderen. Buiten de voorsteden leit een bergh, genaemt de bergh der beenderen, uit oorzake hy van vele beenderen, met stenen doormetselt, schijnt gemaekt te zijn. Ook is hy in'er daet een gansch byzondere bergh; en evenwel in gestalte, noch in wezen, geen been, of van gene beenderen gemaekt, schoon d'inwoonders den zelven daer voor houden: maer schijnt veel meer na witte horens te gelijken, die te zamen gekassijt en gemetselt zijn.

Aleppo heeft, neffens d'andere steden van *Syrie*, vele oorloghs-rampen en verwoestingen geleden, en dikwils verandering van heerschers en bestierders gehad.

Vero-veringen en verwoestingen van Aleppo. Op het veertiende jaer van keizer *Justiniaen* de jonge, die des jaers, na des Heilants geboorte, vijf hondert zeven en twintigh, begon te heerschen, wiert *Aleppo*, beneffens andere steden van dien oort, en gansch *Syrie*, door *Kosrhoës*, of *Kosra*, zoon van *Kobad*, koning van Persie, verovert: hoewel aen keizer *Mauritz*, uit plicht van vrientschap, na het oprechten van een vrede-verbont met de Romeinen, weer overgegeven. Wanneer namaels het gerucht van *Maurits* sneuvelen, en het verheffen van *Fokas* in zijne plaetse tot keizer, *Kosroës* ter oore quam, brak hy hier over met de Romeinen zijn verbont, en ontweldighde hen *Aleppo* en meer andere steden.

Onder den aenvang der Mahometaensche heerschappye, de welke ontrent des jaers zes hondert twee en twintigh begon, kreegh *Ijâz Ibn Ganem*, in het beoorlogen van *Mesopotamie*, by overgift, de stad *Aleppo* in. Sedert is zy by-na altijts den Mahometaenschen koningen van Syrie en Egypten onderworpen gebleven: hoewel zy by wijle op haer zelve, en onder byzondere heeren heeft gestaen.

Des jaers acht hondert acht en zeventigh wiert *Aleppo* door *Ahmed*, zoon van *Tulun*, heer van *Syrie* en *Egypten*, in bezit genomen.

Elmacin hist. Sarraen. Des jaers negen hondert vier en veertigh wiert *Aleppo*, wanneer zeker *Basen Maunas*, als stedehouder van wege *Muhamid Achjid*, koning van *Syrie* en *Egypten*, daer over geboot, door *Saifuddaulas*, zoon van *Hamadan*, en broeder van *Naseroddaulas*, opperste veltheer des *Chalifs*, ingenomen.

Des jaers negen hondert een en vijftigh wiert *Aleppo* door de Grieken verovert: het welk zich in dezer wijze toedroegh. *Nicephoor Domestijk*, gebynaemt *Fokas*, Griekfche keizer, trok derwaerts met een heir van twee hondert duizent Grieken, gewapent met borst-harnassen: beneffens vier duizent muil-ezels, met voet-yzers beladen, die hy rontom zijne legers deed werpen. *Saifuddaulas*, zoon van *Hamadan*, vaerdighde tegen hem het grootste gedeelte zijns heirs af, onder het beleit van zijnen dienaer *Nagja*: behoudende hy zelf slechts een kleinen troep by zich. Maer de Grieken sloegen een anderen wegh in, als langs den welken *Nagja*, met zijn krijgsvolk quam, en trokken op *Saifuddaulas* aen, dien zy onverziens op zekeren bergh overvielen, en op de vlucht dreven. Daer na veroverden zy, na een belegh van drie dagen, *Aleppo* stormender-hant, doden alle de inwoonders, en bequamen al het gelt en de schatten van *Saifuddaulas*, zonder evenwel het kasteel te veroveren: het welk zy acht dagen belegert hielden. Wanneer het gerucht hier van te *Damaskus* quam, trok *Dalim Akalcër*, die te dier tijde van wege en uit den naem van *Achjid*, koning van *Syrie* en *Egypte*, daer over gebood, met tien duizent krijgsknechten uit, tot bystant van *Saifuddaulas*: waer over de Grieken, des verwittight, van de stad *Aleppo* afweken. Volgens *Abulfaraj* weken de Grieken zonder oorzake van de stad af.

Na de doot van *Saifuddaulas*, heer van *Aleppo*, quam de zoon, *Saadoddaula*, in 's vaders plaetse, en sterf aen buik-pijn, na een regering van vijf en twintigh jaren en eenige maenden, des jaers negen hondert negen en tachentigh. Na zijne doot verviel de heerschappye van *Aleppo* op zijnen zoon *Abulfadayël*: hoewel, geduurende zijne minderjarigheit, *Lulf Charagh*, zijns vaders dienaer, het bewint der rijxzaken ga sloegh: dies *Abulfadayël* slechts den bloten naem en tijtel voerde.

Wijders, *Aziz Billa*, koning van *Egypten*, zond een sterk krijgsheir, om *Lulf Charagh* te beoorlogen: het

welk

welk de ſtad *Aleppo* met een knellend belegh omringde. Waer over *Lulf* byſtant aen de Grieken verzocht: die derwaert met een grote maght van volk trokken: hoewel velen hunner in een gevecht tegen de Egyptenaers quamen te ſneuvelen.

Namaels keerden zy weder tot het belegh der ſtad, onder eenen veltoverſte *Manghubekin*. Maer als het belegh lang aenhield, en hen door gebrek van lijftoght des verdroot, ſchreven zy aen koning *Aziz*, met verzoek van de ſtad te mogen verlaten, en van het beleg op te breken: hoewel zy niet lang daer na, voor bekomen antwoort, van aftrokken. Wanneer *Aziz* hun ſchrijven ontfing, wiert hy daer over geweldigh vertoornt, en des te meer, wanneer hem hun vertrek van de ſtad verwittight wiert. Dies beval hy hen, met dreigementen, weer na Aleppo te trekken, en de ſtad met alle maght te belegeren, ter tijt toe zy de zelve zouden verovert hebben. Waer over zy weer te rugh trokken, en bleven'er dertien maenden voor leggen, en rechten buiten de muuren badſtoven, herbergen en hutten op.

Eindelijk verzocht *Lulf* by brieve byſtant van *Zimiſces*, keizer der Grieken; met ernſtigh vermaen van hen te helpen, en d'Egyptenaers op te ſlaen. Onder andere redenen braght hy by: hoe *Aleppo* voor *Aziz* d'ingang tot het geweſt der Grieken was, en, na het veroveren van *Aleppo*, ook dat zou verovert zijn. Derhalve trok de keizer der Grieken met een ontallijke maght van volk op. Dies *Manghubekin* gedwongen wiert *Aleppo* te verlaten, en de vlught te nemen. Op de komſte van *Zimiſces* aen de ſtad, trad *Lulf*, verzelſchapt met *Abulfadayël*, zoon van *Saiduddaula*, hem te gemoet, en vereerde hem met zeer vele en treffelijke geſchenken.

Des jaers duizent ſterf *Abulfadayël*, zoon van *Saadoddaula*, heer van *Aleppo*, na eene regering van negen jaren en eenige maenden, aen vergif, dat hem door een meisken, of, zoo andere willen, door *Lulf Charagh*, heimelijk ingegeven was. Hy liet twee zoonen na, *Alis Abulhaſen*, en *Sjerif Abulmaalis*: aen wien de heerſchappye verviel: hoewel *Lulf*, met zijnen zoon *Manſor Abunasr*, dezelve aenveirde. Maer na een wijle wierden zy beide door *Lulf* verdreven, en trokken na Egypten. En aldus bleef de heerſchappye aen *Lulf* en zijnen zoon: die des jaers duizent en acht quam te ſterven; latende zijnen zoon in 't bezit der heerſchappye: die in de zelve ook beveſtight wiert.

Des jaers duizent en veertien trok *Manſor Abunasr* te velde, om de zonen van *Kilab* te beoorlogen; uit oorzake hy in zijne plaetſe *Fatah*, zijns vaders dienaer, als ſtedehouder had geſtelt. Daer ontſtont een hert gevecht: in het welk *Manſor* door zekeren *Salih*, zoon van *Mardas*, gevangen wiert: hoewel weder los gelaten voor het halve gedeelte van zijne roerende goederen. Daer na vluchte *Manſor* ter yl na het geweſt der Grieken. Wanneer *Fatah* in het kaſteel van *Aleppo* aen 't muiten was geſlagen, en *Hakem*, koning van Egypten, toegevallen was, vereerde *Hakem* hem met d'inkomſte of ſchatting van *Sidon*, *Beryt* en *Tyrus*, en gaf hem den by-naem van *Mubarekuddaulas*. Dies bleef hy t'*Aleppo*, en behield daer over de heerſchappye, als ſtedehouder van wegen koning *Hakem*.

Des jaers duizent en zeventien was *Kayd Abuſugja* ſtedehouder van *Aleppo*, van wege *Alis Tahir*, koning van Egypten; maer ſlaende daer na aen 't muiten, onderwierp hy zich *Aleppo*, en nam den by-naem van *Azizuddaulas* aen. Na eene regering van vijf jaren, en eenige maenden, wiert hy door zijnen knecht, een *Indiaen*, met name *Bir*, op zijn legerſtede, in 't kaſteel, vermoort. Na zijne doot verkreegh *Badr Abulmunaghim*, die een knecht van *Manghubekin* (een Turk, en ſlave van *Aziz*, koning van Egypte,) was geweeſt, en vrientſchap en gemeenzaemheit met *Azizuddaulas* had onderhouden, de ſtad. Want wanneer *Azizuddaulas* de heerſchappye had bekomen, ſtelde hy hem als ſtedehouder van zijnent wege over het kaſteel van *Aleppo*. Hier over bequam *Badr* na zijne doot de heerſchappye, en nam den by-naem van *Waliuddaulas* aen. Maer na de komſte van het Egyptiſch heir, uit den naem van *Alis Tahir*, koning van Egypten, wiert den zelven *Aleppo* door *Badr Abulmunaghim Waliuddaulas* overgelevert. In dit

dit leger waeren, onder andere velt-heeren van koning *Tahir Alis Abulhasen*, *Safiuddaulas*, en *Jamanuddaulas Sadaa*. Wijders, de eerste verkreegh, als stedehouder, de heerschappye over de stad: en de laetste over het kasteel. Maer des jaers duizent en drie en twintig beroofde koning *Alis Tahir* dezen *Safiuddaulas* van de heerschappye der stad, en stelde in zijnen plaetse *Hasen Abumuhammed Sanadaulas*, zoon van *Muhammed*. Van gelijken beroofde hy ook *Jamanuddaulas* van de heerschappye des kasteels, en stelde eenen dienaer *Mausuf* in zijne plaetse.

Aleppo by Salih ingenomen. Elmac. lib. 3.

D'eerste, die onder de nakomelingen van *Mardas* over *Aleppo* heeft geheerscht, was zijn zoon *Salih*, te vore gemelt. Deez trok des jaers duizent en drie en twintigh met een sterk krijgsheir, verzelt met de zoonen van *Kellab* en andere, na *Aleppo*, en veroverde het, na een knellend belegh, by verdragh, en nam den by-naem van *Asaduddaulas* aen. Daer na trok hy op 't kasteel aen: waer op *Mauzuf* gebood en zich had vast gemaekt.

Wijders, *Salih* handelde de burgery beleefdelijken, en stelde over haer tot stedehouder zijnen schrijver *Suleiman Abulmansor*, zoon van *Tauf*, en trok zelf na *Balbek*: het welk hy stormender hant veroverde, en vele ingezetenen dode.

Het kasteel by Suleiman.

Als nu 't belegh des kasteels door *Suleiman* hert wiert aengedrongen, en den belegerden water en spijse begon t'ontbreken, gaven *Mausuf* en zijne hulpgenoten het zelve by verdragh over.

Wannneer *Salih* by brieve door *Suleiman*, van het veroveren des kasteels verwittight was, begaf hy zich aenstonts derwaert, en nam het in bezit: dode *Mausuf*, en stelde op alles orde. Voorts viel hem al het lant van *Balbek* tot aen *Iraka* of *Babylonie* toe.

Salih wort verslagen.

Des jaers duizent en negen en twintigh zond *Tahir Alis*, koning van Egypte, *Busekin Darire*, met een krijgsheir, om *Salih* zelven te beoorlogen, die hem in *Achuan*, in het gebiet van *Tiberias*, op den oever van den Jordaen slagh leverde, met sneuvelen van *Salih* en zijnen jongsten zoon: welker hoofden na Egypten wierden gezonden. Hy had vier jaer en eenige maenden geregeert. Maer twee andere zoonen, als *Nasr Abukamil Sjabluddaulas*, en *Bamal Abuulwan Muazzuddaulas*, ontquamen het met de vlucht, en raekten behouden binnen *Aleppo*: waer over zy beide met gelijke maght de heerschappye verkregen. Maer des volgenden jaers dreef *Nasr Sjabluddaulas* zijnen broeder *Muazzuddaulas* uit *Aleppo*, en behield alleen de heerschappye daer over.

Des jaers duizent en een en veertigh bemachtighde *Bamal Muazzuddaulas*, zoon van *Salih*, *Aleppo*: want de veltheer *Busekin Darire* deed zijn broeder *Nasr Sjabluddaulas* met een grote maght van volk den oorlogh aen: en versloegh hem in een gevecht, tusschen *Hamata*, *Cesartaba* en *Sjaizar*, aen den vliet *Assi*, des jaers duizent en zeven en dertigh, na eene regeering van acht jaren en eenige maenden.

Na zijne doot quam de broeder *Bamal Muazzuddaulas* in *Aleppo*, en nam de stad in bezit: maer gaf, uit vreeze voor de komste van den veltheer *Darire*, aen *Muklid*, zijnen ooms zoon, het kasteel in bewaring, en trok na den *Eufrates*, om bystant van de *Jamaniten* en andere Arabieren te verzoeken. Dan eer zulx kon geschieden, quam *Darire* voor *Aleppo*, en veroverde het desselven jaers, in de maent * *Ramadan*. Deez *Darire* was te voore een gevangen Turk, en door de koopluiden in Syrie gebraght: dien zeker *Darire Dailameër*, een der voornaemste van Syrie, gekocht, en aen *Aziz*, koning van Syrie en Egypten, vereert had: wanneer de koning *Darire* kloekmoedigh en spitsvondigh bevond, zette hy hem voort, en maekte hem eindelijk veltheer of overste van zijn krijgs-heiren.

*Herfstmaent.

Aleppo aen den koning van Egypten overgegeven.

Maer wanneer des jaers duizent en een en veertigh *Darire* t'overlijden quam, gaven die van *Aleppo* de stad aen *Bamal Muazzuddaulas*, zoon van *Salih*, over, en bevestighden hem ook aldaer in de heerschappye: hoewel deez des jaers duizent zeven en vijftigh *Aleppo* aen den stedehouder van Syrie, van wege *Mustansir Billa*, koning van Egypten, uit een vrye wil overleverde, ter oorzake hy de stad niet kon verdedigen, en trok na Egypten. Voort gaf de koning by brieve bevel aen *Hasen*

Digitized by Google

Macinuddaullas, zoon van *Alis*, een *Okailijt*, na *Aleppo* te trekken, en als stedehouder en overste over de stad te gebieden, en t'effens het bewint der oorloghs-zaken t'aenvaerden. Aldus raekte *Aleppo*, hebbende een wijle onder byzondere heeren gestaen, weêr onder de heerschappye des konings van Egypten en Syrie.

Maer des jaers duizent en zestigh sloegen eenige jongelingen aen 't muiten, en gaven de stad aen *Mahmud Azzuddaulas*, zoon van *Nasr Sjabluddaulas*, over; blijvende *Macinuddaulas* op het kasteel door *Azzuddaulas* belegert, ter tijt toe *Hasen Abualis Nasirud-daulas* uit Egypten hem tot bystant quam: hoewel die in een gevecht by de stad *Kinnesrina* gevangen, maer door *Mahmud Azzuddaulas* weer los gelaten wiert, en voorts na Egypten trok. *Macinuddaulas* des verwittight, zond aen *Atigh Abudawabas Ahaduddaulas*, zoon van *Salih*, en gaf den zelven de stad over, die den tienden der maent † *Sjabaan* in dezelve trok, en den gehelen dag behield: maer toogh, ziende dezelve niet te verdedigen, weêr daer uit. Waer op *Mahmud Azzuddaulas* zich derwaerts vervoeghde, en de stad weer in kreegh, en tot het einde des jaers behield.

† Oogst-maent.

Muazzuddaulas bemachtight Aleppo.

Des volgenden jaers bemachtighde *Bamal Muazzuddaulas*, zoon van *Salih*, de stad *Aleppo*: want als deez in Egypten was, en het geen zich toegedragen, en den oorlogh vernam, trok hy na Syrie, en veroverde, met bystant van zijne gebuuren en magen, de stad *Aleppo*, na een belegh: desgelijks het kasteel by overgift.

Sterft.

Des jaers duizent en twee en zestigh quam *Muazzuddaulas* te sterven, en wiert in het kasteel, op eene plaetse van *Ibrahim*, begraven: en hem eene grafstede opgereght, dewelke tot aen den tijt van koning *Ridwan* in wezen bleef; die dezelve tot den gront toe deed afbreken. Deez *Muazzuddaulas* was milt, rechtveirdigh en goedertiere, als uit het volgend, het geen *Elmacin* verhaelt, te bespeuren is. Want als zeker dienaer, in het gieten van water op zijne handen, met de tuit of kraen des watervats tegen eene van zijne voorste tanden stiet, zulx dezelve in het vat uit zijne mont viel, wiert hy daer over op den zelven niet vertoornt, noch deed hem straffen: maer zeide: *Het is door Gods gehengenis, maght en voorzienigheit geschiet.*

Lib. 3.

Na de doot van *Muazzuddaulas* verviel de heerschappye van *Aleppo* aen zijnen broeder *Atigh Abudawabas Asaduddaulas*: tegen wien *Mahmud Azzuddaulas*, zoon van *Nasr Abukamil Sjabluddaulas* optrok, en *Aleppo* belegerde. Eindelijk trok *Asadduddaulas* ter stad uit; dewelke aen *Mahmud Azzuddaulas* in bezit wiert overgegeven.

Des jaers duizent vier en zestigh sterf *Mahmud Azzuddaulas*, na eene gelukkige regering van tien jaren. Hy was strijtbaer, eerlijk, en prijswaerdigh van leven.

Na hem volghde zijn zoon *Nasr* in de heerschappye: dan wiert des volgenden jaers, door zijne Turksche krijgsknechten, by *Aleppo* doot-geslagen. Hy volghde de voetstappen van zijnen vader, was vroom, deuchtzaem, milt en kloekmoedigh.

Na de doot van *Nasr* verkreegh zijn broeder *Sabak Elamin* de heerschappye over *Aleppo*. Deez was de laetste der koningen uit den geslaghte van *Mardas*, die *Aleppo* bezeten hebben.

Op 't jaer duizent en negen en zeventigh trok *Sjarfuddaulas*, heer van *Mausil*, en zoon van *Muslim*, met een heir op, om *Aleppo* te veroveren: na hy te voore by brieve daer toe verlof aen *Gjelaluddaulas*, koning van *Bagdad*, had verzoght: mits een zomme van drie duizent kronen jaerlix aen hem uit te reiken. Na *Sjarfuddaulas* een wijle de stad belegert had, trof hy met *Sabak* een verdragh: te weten, hy zou *Aleppo* in bezit nemen: en aen *Sabak* een schattingh van twintigh duizent kronen jaerlix uitkeeren.

Aldus kreegh *Sjarfuddaullas* een vaste heerschappye over *Aleppo*: maer quam des jaers duizent en vier en tachentigh in een gevecht tegen *Solyman*, heer van *Antiochie*, in het bespringen dier stad, te sneuvelen.

Des volgenden jaers bequam koning *Tagjuddaulas* de heerschappye over *Aleppo*: want deez, verwittight van de doot van *Sjarfuddaulas*, begaf zich derwaert, en verkreegh *Aleppo*, en een vaste heerschappye over gansch *Syrie*.

Namaels wiert *Tagjuddaulas* de heer-

heerschappye van *Aleppo* ontnomen, en aen zekeren *Kasmaruddaulas* gegeven, om van wegen koning *Gjelaluddaulas* te bestieren.

Elmac. lib. 3. Des jaers duizent vijf en negentigh quam *Tagjuddaulas* in een gevecht tegen zijnen broeders zoon, of neve *Barkyaruk*, te sneuvelen. Op het gerucht van 's vaders overlijden begaf zich de zoon *Roduwan*, gebynaemt *Fecharulmelik*, dat 's, *glorie des rijks*, die zich te dier tijt te *Damaskus* bevond, na *Aleppo*, en braght de stad en het kasteel onder zijne gehoorzaemheit, en overleed des jaers elf hondert en dertien. Ziet pag. 30.

Na hem wiert zijn zoon *Tajuddaulas*, gebynaemt *Abras*, heer van *Aleppo*: maer quam des volgenden jaers te sneuvelen: als wanneer *Lulu*, dienaer van *Tagjurrowousa*, de stad en het kasteel van *Aleppo* in bezit nam; en ontfing daer over de heerschappye van koning *Sja*, zoon van *Roduwan*.

Des volgenden jaers quam *Lulu* by de stad *Balis* te sterven. Na hem nam *Abumëalis*, zoon van *Meleh*, een schrijver des krijgsheirs, het kasteel van *Aleppo* in bezit.

Op het jaer elf hondert en zeventien verviel *Aleppo* in handen van *Bulgar*, zoon van *Arijk*, die vijf jaren daer over gebood.

Soliman slaet t'Aleppo aen 't muiten. Abulf. Des jaers elf hondert en een en twintigh sloegh *Soliman*, zoon van *Emir Ilgazi*, zoon van *Ortok*, tegen zijnen vader te *Aleppo* aen 't muiten. De vader, des verwittight, trok aenstonts ter yl uit de stad *Maredin* na hem toe, zonder hy zulx bemerkte, en besprong hem onverziens: hoewel hy hem, op zijn verzoek van ontschuldight te mogen worden, los en vry liet: maer nam de genen, die den zoon zulx geraden hadden, gevangen: waer onder zich zeker prins *Naser* bevond, dien *Ilgazi* d'oogen deed uithaelen, en de tong afsnijden. Deez prins was in zijn jongheit neêrgeleit, en by *Ortok* opgevoet, en *Naser* genoemt.

Ilgazi deed zekeren anderen prins, geboortigh van *Hama*, dien hy over *Aleppo* tot overste had gestelt, tot loon, handen en voet afsnijden, en van zijn gezight beroven: waer door hy quam te sterven.

Soliman, de zoon, wiert dronken by hem gebraght: hoewel door vaderlijke genegentheit, wanneer hy hem wilde doden, in 't leven gelaten: die voorts na *Damaskus* vluchte.

Wijders, *Ilgazi* stelde over *Aleppo* tot overste *Soliman*, zoon van zijnen broeder *Abdoljabbar*, en noemde hem *Badroddaula*. Daer na keerde hy weder na *Maredin*.

Des volgenden jaers, in de maent *Ramadan*, quam *Emir Ilgazi*, zoon van *Ortok*, op het kasteel der stad *Miyafarekin*, (in het lantschap *Diâr Bekr* gelegen) te sterven.

Zijn zoon, *Hasamoddin Tamartash*, nam het kasteel van *Maredin* in bezit; zijn broeders zoon, *Badroddaula* behield *Aleppo*, en bleef'er, ter tijt toe het hem door zijn neve *Balak*, zoon van *Bahram*, zoon van *Ortok*, afhandigh wiert gemaekt. Want als deez *Balak* bemerkte, dat *Soliman Badroddaula* niet machtigh was zijn lant tegen de Franken te beschermen, trok hy na *Aleppo*, en veroverde, na een knellend belegh, de stad.

Des volgenden jaers trok *Balak* na *Menbigz*, en veroverde de stad en het kasteel: maer quam, in het vechten tegen de bezitters, aen de wonde van eene pijle te sneuvelen. Waer op zijn heir in wanorde geraekte, en verstrooit wiert. Menbigz verovert.

Kort daer na nam *Emir*, *Kosaimoddaula Oksenkar Borsak*, die heer van *Mausil*, *Mesopotamie* en *Senjar* was, de stad *Aleppo* en het kasteel in bezit: maer wiert twee jaren daer na te *Mausil* in den tempel door de *Bateniërs* gedoot.

Des jaers elf hondert en drie en twintig, wanneer d'*Ortokidijnen* de stad *Aleppo* bezaten, belegerden de Franken, met bystant van *Seifodin*, heer van *Hilla*, dezelve. De stedelingen, uit gebrek van lijftocht, namen tien dagen tot hun beraet: het welk de beleggers hen toestonden. Maer op den negenden dagh liep de vliet *Kowaik*, door het aenperssen des waters, schielijk ten bedde uit: waer door de hutten der Franken wegh spoelden, en vele menschen verdronken: dies zy van 't belegh moesten opbreken. Elmac. lib. 3.

Na verloop van vier jaren wiert *Aleppo* door keizer *Johannes Kommenus*, met bystant van *Raimund*, heer van *Antiochie*, op nieu belegert; hoewel weer met een vruchtelozen uitslagh. Nicet. Choniat.

Des jaers elf hondert zeven en twintigh nam *Atabegh Omadoddin Zengi*, heer van *Syrie* en *Mausil*, en zoon van *Oksenkar*, de stad *Aleppo* en het kasteel in bezit.

Na de doot van *Atabegh Omadoddin Zengi*, heer van *Syrie* en *Mausil*, trok des jaers elf hondert vijf en veertigh zijn zoon, *Nuroddin Mahmud*, na *Aleppo*, en nam de stad in bezit, en bleef aldaer. Op zijne dootbedde riep hy de voornaemste des lants te zamen, en belaste hen de stad aen zijnen neve *Ezzodin Masud*, zoon van *Maudud*, over te leveren: maer deez verruilde dezelve aen zijnen broeder *Omadoddin Zengi*, tegen de stad *Sanjar*.

Des jaers elf hondert drie en tachentigh gaf *Omadoddin Zengi* de stad *Aleppo* aen *Saladin*, koning van *Syrie* en *Egypten*, over, in verruiling tegen eenige plaetsen in *Mesopotamie*.

Na de doot van *Saladin*, koning van *Syrie* en *Egypten*, die des jaers elf hondert en drie en negentigh overleed, viel in de verdeiling des rijks zijnen zoon, *Melik Dhaher Gazi*, de stad *Aleppo* en haer gebiet te beurt. Deez overleed des jaers twalef hondert en zestien, op den twintigsten der laetste maent * *Jomad*: nalatende onder anderen eenen zoon, tot nazaet, *Melik Aziz Mohamed*, geteelt uit zijn dochter, by zijnen oom *Melik Adel*, oudt toen twee jaren en eenige maenden. Hy beval hem aen de zorge van zijnen knecht *Schahaboddin*, een gelubde, die ook zijn *Atabegh* of vooght was, en hem met groten yver en naerstigheit opvoede, en, geduurende zijne minderjarigheit, de bestiering des staets ga sloegh.

* Zomermaent.

Des jaers twalef hondert zes en dertigh overleed deez *Melik Aziz*: wien zijn zoon *Melik Nasir Salahodin* in de heerschappye volghde, de laetste der koningen uit den huize van *Job*.

Elmac. Abulf.

Des jaers twalef hondert negen en vijftigh wiert *Aleppo* door *Hulacu Ilchan*, anders *Haalou* genoemt, keizer der *Tartaren* of *Mogollers*, (die met een heir van vier hondert duizent man in *Syrie* was gevallen,) na een belegh van tien dagen, op den tienden van de maent † *Safar*, of, volgens *Abulfaraj*, binnen weinigh dagen, op den drie en twintighsten der tweede maent *Kanun*, stormender-hant ingenomen. Hy zelf had een klein gedeelte zijns heirs voor de stad neer geslagen, en op een dijk, daer tegen over opgeworpen, stormgevaerten geplant; en liep ten storm op de wallen, nessens de poorte *Erak*, daer de stad op haer zwakste was. De meeste inwoonders wierden vermoort, en de stad verwoest en verdelght. Kort daer na gaf zich ook het kasteel over: het welk een zelve ramp, als de stad, overquam. Onweerbare vrouwen en kinderen, ten getale van over de hondert duizent, wierden gevangkelijk wegh-gevoert, en in verscheide gewesten onder de Franken en Armeniers verkocht.

† Sprokkelmaent.

Niet lang daer na wiert *Aleppo* door de koningen van *Syrie* en *Egypten* herwonnen en herbouwt. Maer des jaers veertien hondert quam der stad geen minder ramp van verwoestingh, door den beruchten *Tamerlaen*, over.

Aleppo door Tamerlaen ingenomen en verwoest.

Daer na raekte *Aleppo* weder onder haere oude heeren, de koningen van *Syrie* en *Egypten*, en bleef onder hun gebiet, tot aen het jaer vijftien hondert en zestien, als wanneer zy, nessens d'andere steden van *Syrie*, met alle haere schatten en rijkdommen in handen van den Turkschen keizer *Selim* verviel, die haer ook noch heden door zijne nazaten bezit.

Buiten de stad staet een huis van eenen *Derwijs*, genaemt *Chek Aboubakre*, op een kleinen heuvel: van waer men de gansche stad kan overzien. Dit huis heeft een zeer fraeie hof, of ope plaetse, met twee vertrekken of ronde zalen ter weder zijde, ieder bedekt met een *Dom*. In het een heeft de *Dade* met de geestelijken zijn verblijf. In het ander, op de linke zijde, is de grafstede van de *Chek*, in een kleine kamer, met een marmere vloer. De *Domen* zijn fraei na de Moorsche wijze gewrocht, en met Arabische letteren beschreven. De muuren zijn net gewit. In het midden van 't hof staet tusschen de twee vertrekken een bron, met een langwerpige vierkante bak van derde-halve voet hoogh, daer het water tot nessens den rant in staet.

Monkonijs.

Buiten de stad staet een vygeboom, by d'inwoonders de *liefden vijgeboom* geheten, uit oorzake hy twee stammen heeft, die in dikte en hooghte zeer gelijk zijn, en zeer recht opwaerts

waerts schieten, met elkanderen rontom t'omvangen en omslingeren: zulx zy slechts een eenige rechte stam schijnen te zijn.

Monk. Een weinigh verder buiten de stad is een plaetse of bestek: daer midden de vliet onder een vierkant gebouw doorloopt: welks een helft een ope *Divan* of kamer is, rustende op eenige slechte pylaren: en het ander een beslote *Divan* of kamer. Vijf en twintigh treden verder is een slechte lage *Divan*: gesticht op den zelven vliet, door *Sultan Soliman*: gelijk d'eerste door *Sultan Murat*, Turksche keizeren. In dit bestek heeft men zeer vele hoge zwarte popelieren, die zeer schoon daer te lande groeien. In het lagerhof, welk voor dit bestek leit, is een slecht gebouw, bestaende uit vier of vijf kamers.

Hailan. Volgens *Abulfaraj* leit neffens de poorte van *Aleppo* een plaetse *Hailan* geheten.

Marj-Dabek. Ontrent *Aleppo* is een plaetse of oort *Marj-Dabek* geheten: alwaer *Kansau Gauri*, koning van *Syrie* en *Egypten*, des jaers vijftien hondert en zestien, in een gevecht tegen *Selim*, Turksche keizer, te sneuvelen quam.

Peng-Ali. Buiten de stad leit aen de voet van den bergh *Oscletti*, een plaetse, *Peng-Ali* genoemt. *Peng* bediet in 't Persisch *vijf*; en *Ali* is een eige naem van den voornaemsten profeet onder de Persianen, gelijk *Mahometh* by de Turken en Arabieren. D'oorzake en oorsprong des naems, zou, volgens verhael der inwoonders, hier uit ontstaen zijn. Wanneer *Ali* op zekeren dagh door zijne vyanden vervolght wiert, zoo vertrok en verberghde hy zich ter yl in deze plaetse, en quam met zijne hant op eenen steen te vallen: waer door op den zelven sedert vijf indrukselen van vingeren zouden blijven staen zijn. Maer als *Monkonijs* de zake wel onderzocht, zoo vond hy noch twee of drie andere ingedrukte groeven dicht by die van de vijf vingeren. Derhalve dit een ander beeltenis moet geweest zijn, op den steen gehouwen: waer van, door langheit des tijts, een groot gedeelte is uitgesleten.

Dertigh schreden hoger is een *Moske*, gesticht ter plaetse, alwaer men zeit dat *Alis* huisvrouw, en *Mahomets* dochter, rijdende op eenen kemel, quam te vallen, en van een doot kint gelagh. Waer over God een bron zou hebben doen springen, die op deze plaetse is.

Een weinigh laeger als de plaetse, daer *Alis* vingeren staen in den steen gedrukt, is een ander gebouw, met een *Moske*: alwaer men zeid dat het hooft van *Hassein*, of *Hussein*, een der zoonen van *Ali*, die te *Bagdat* onthalst wiert, begraven leit.

Buiten de stad staet een *Moske*, in het welk een *Chek*, of Moorsche heiligh, begraven leit, die (zoo de Turken verhalen) de luiden van de koortse genas, met het drinken van water, dat met d'aerde van deze plaetse vermengt was.

Eertijts lagen onder het gebiet van *Aleppo*, *Harem*, een kasteel, *Tel-basher*, *Azaz*, *Dorbesak* en *Menbigz*. Abul-far.

Een dagh-reizens of zes mijlen van *Aleppo*, na de zijde van *Antiochie*, leit, in het midden van een zeer groot dal, een dorp, *Dana* of *Dama* genoemt. Het was by ouds een groote en volkrijke stad, als te bespeuren is uit de grote en talrijke puinhopen van kerken en andere gebouwen, de welke uit vierkante geslepe stenen van een wonderlijke grote bestaen. Naer het schijnt, waeren de zelve eertijts Kristen kerken, of door de Kristenen gebouwt, als blijkt uit de tekenen des kruis, boven de deur in eene lijste gehouwen. Men ziet'er ook twee uitstekende graffsteden, in 't vierkant zeer prachtigh gebouwt. D'een is overdekt met een kruis-gewijs gewelf van zeer schone marmer, dat op vier kolommen van *Ofitische* marmer rust, en een marmere lijk-kist bevangt. D'andere is van een zelve stoffe en fatsoen: hoewel zonder lijk-kist; misschien door de inwoonders wegh genomen of gebroken. Niet verre van daer heeft men andere langwerpige vierkante graffsteden, in de rotse gehouwen. Een andere heeft Grieksch opschrift; hoewel het door d'outheit uitgesleten en niet leesbaer is. Dorp Dana.

Dama is ongemeen lustigh en vruchtbaer van gront, en beter bebouwt, als eenigh dorp daer ontrent.

Zoo *Monkonijs*, voor eenige jaren, als oogh-tuigh heeft aengemerkt, zijn

Digitized by Google

in *Dama* puinhopen van eene fraeie kerke, gebouwt na de Griekſche wijze, als te beſpeuren is uit eenige grafſteden, dicht daer by in de rotſe gehouwen. In de eerſte zijn holen van zeven of acht voet lang, met bogen, die op kolommen ruſten. Op den bodem ſtaet een lijk-kiſt, in de lengte, met een groot dekſel uit eenen ſteen gehouwen. Boven de deuren van zommige dezer holen ziet men eenige Griekſche opſchriften: maer door weêr en wint, en outheit, half uitgeſleten.

Stedeken Heirim of Seirim. Twee en een halve dagh-reizens van Aleppo, en een halve van het dorp *Dama* en de ſtad *Antiochie*, leit tuſſchen beide, op eene verheve plaetſe en rotſe, een ſtedeken, *Heirim* of *Seirim* genoemt. Het is woeſt en zonder inwoonders; maer ſchijnt eene brave veſting te zijn. Dicht voor-by *Heirim* vloeit een vliet met zoet water: die aen zijnen bron zeer waterrijk is.

Bellon noemt *Heirim* een verwoeſt kaſteel, en plaetſt het op een heuvel, rotſe of zantduin, anderhalve dagh-reizens van *Aleppo*. *Naulix is te geloven*, voeght hy daer by, *dat tien duizent mannen, in den tijt van twee jaren, het zelve hebben kunnen uitholen, en de rotſe, om de grachten rontom te maken, doorbreken en uithouwen.*

De lantſtreke rontom is woeſt; hoewel vruchtbaer van gront. Daer groeien *Kolokaſia*, en *Adamsvygen*, en op de rotſen de bomen, *Adrachne* en *Alaternus*.

Bellon. In de dalen, tuſſchen het kaſteel *Heirim* en Aleppo, ziet men een zeer oudt en verwoeſt gebouw, in maniere van een klooſter, met een fraeien toorn in 't midden. Noch vertoont zich aldaer een ander fraei gebouw, van vierkanten ſteen geſticht: hoewel nu verwoeſt. Men ziet op de ſtenen verſcheide Latijnſche letteren gegraveert, tot een teken van een werk der Romeinen.

Vlek Farrou. Een kleine halve dagh-reizens van Aleppo gedenkt *Bellon* een vlek *Farrou*: neffens het welk op het velt een ſtijl van een zeer hoge kolom, zonder kroonwerk, gezien wort.

Dorp Joau. Monk. Een dagh-reizens van Aleppo leit, aen de voet van een kleinen bergh, een dorp *Joau*. De landou om en by is luſtigh, en fraei bebouwt, en vervult met dorpen; hoewel ganſch verwoeſt: desgelijks de klooſters en kerken, die in groote meenighte op het geberghte worden gezien.

Wanneer men uit *Aleppo* naer *Antiochie* reiſt, komt men eerſt over bergen, of ten minſte over vlakten, die geduurigh berghwaerts rijzen, en alle met grote rotſen beſtuuwt en gedekt zijn, tot grote onaengenaemheit en verdriet in het reizen. Op dezelve groeit niets, noch kan niets groeien, als alleenlijk in de dalen, die eertijts zeer volkrijke dorpen van Kriſtenen hadden; maer zijn heden alle verwoeſt. Men telt'er in eene kleine vlakte, van ontrent een halve mijle in 't ronde, tien. Monk.

Daer na volght het vlek *Dana*: dan *Teiſi*, dat achter alle deze bergen leit, in het begin des dals of pleyns van *Antiochie*. De wegen zijn tuſſchen beiden met *Anemones* vervult.

Een dagh-reizens van Aleppo, na de zijde van het ſtedeken *Bir*, leit een kleine ſtad *Kiliſa*.

Balis is een klein ſtedeken van *Syrie*, op den weſter oever van den *Eufrates* gelegen, in het lantſchap *Giund Kinſarina*, of *Kinnesrin* by d'Arabieren genoemt, tegen over de ſtad *Arraka*, dewelke op den ooſter oever van den *Eufrates* leit. In het trekken uit *Irâk*, of *Aſſyrie*, zoo ontmoet men in *Syrie* allereerſt dit ſtedeken. Stedeken Balis.

Balis was voorhene een have, of ſcheeps timmerwerf van *Syrie*: van waer men voor ſtroom langs den *Eufrates*, na de geweſten van *Aſſyrie* afzakte: hoewel, zoo *Jakuth* ſchrijft, by zijnen tijt, die ontrent het jaer twaelf hondert heeft geleeft, d'*Eufrates* een vierendeel mijls van de ſtad *Balis* was afgelegen. Abulf.

Balis leit op de by-een-komſte of grensſcheiding van twee woeſtijnen, d'eene van *Arabie*, en d'andere van *Syrie*, dewelke met haer zuider eind aen *Arabie* raken: te weten, op het noorder eind van beide, ontrent in het midden tuſſchen de ſteden *Arraka* en *Aleppo*: vijftien mijlen van de laetſte, en dertien van d'eerſte. Abulf.

Tuſſchen *Arraka* en *Balis* ſtaet op den ooſter oever van den *Eufrates*, vijf mijlen beneden *Balis*, een kaſteel, *Dauxar*, na den ſtichter; maer wiert namaels na deſſelfs heer, *Giabar* genoemt. Kaſteel Dauxar.

Digitized by Google

noemt. Ter zelver plaetse quam *Soliman Xâh*, grootvader van *Osmân*, die aen den huize of geslaghte der Turken den naem van *Osmân* heeft gegeven, in het trekken met de zijnen over den *Eufrates*, te verdrenken. Tegen over dit kasteel strekt ook een gedeelte van zeker velt *Siffin*, dat tegen over de stad *Arrakka* is gelegen.

Stad Menbigz. Gool in Alferk. In het zelfste lantschap, *Giund Kinnesrin*, leit een stad *Menbigz* (anders *Menbeg*, *Menba* of *Manba*) by d'Arabieren genoemt, vier dag-reizens noort-oostwaerts van de stad Malatha, twee van Aleppo, en naulix een van den *Eufrates*: een weinigh oostelijker en noordelijker, als *Balis*. Menbigz bediet, in 't Arabisch, een zamenzetting op een verheve plaetse: hoewel zulx geenzins op dit stedeken slaet: aengezien het op eene vlakte gelegen is. Derhalve zoo andere waerschijnelijker schrijven, is het *Menba* genoemt, na een gelijknamige Persische kapel, gestight of herstelt door de *Chosroën* of koningen van *Persie*, die *Syrie* hebben t'ondergebragt. Voorts hebben d'Arabieren den zelven naem, na hunne wijze, Menbigz uitgesproken en gespelt. Welker eerste, met name *Obeidolla Ibn Algieragh*, deze stad onder den veltheer *Jadz*, des jaers zes hondert en acht en dertigh, t'effens met de na-by gelege vestingen, *Raabân*, *Delouk*, en *Kouris*, den Grieken by overgift heeft afhandigh gemaekt.

Zie pag. 5. *Chalif*, of d'Arabische keizer *Raxid*, zoo *Jakut* schrijft, maekte Menbigz tot de voornaemste stad van d'*Alwâsams* of krijgsvestingen, en gaf dezelve aen zijnen bloetverwant, *Ibn Alis*, zoon van Abdolla, als overste, te bewonen: die dezelve ook met treffelijke gebouwen heeft verçiert.

Ten aenzien van de gelegentheit, houden eenige dit Menbigz voor d'aeloude stad *Hierapolis* van *Syrie*: (want daer zijn meer andere steden van dien name geweest) dewelke anders ook *Hieropolis* wort genoemt, dat 's, *heilige stad*, van wegen een vermaerden tempel eener Syrische afgoddin.

De naem Menbigz, Menba of *Manba*, verschilt zoo zeer niet van dien van Bambyx, (met welken naem ook lib. 5. cap. 23. *Hierapolis*, volgens *Plinius*, wiert genoemt) of d'een zou uit den ander kunnen schijnen gesmeet te zijn.

Naer het schijnt, is de zelve naem Menba, of Manba, ten tijde der Persen, na zy de stad onder hun gebiet hadden gebraght, behouden geworden.

Deze stad is heden vervallen, en vertoont slechts een vlek of dorp.

Een kleinen dagh-reizens van *Hama*, na de zijde van Aleppo, leit een dorp *Chiefertab*. Dicht daer by staet midden in 't velt een zeer oude herbergh, *Skeïchun Chan*, en by *Kootwijk Sechon Chan* genoemt, dat 's, *Chan* of herbergh van *Scheïk* of *Sechon*. Niet verre van daer leit een vlek Macharab: neffens het welk een ruime *Chan* staet; hoewel geheel vervallen. Della Valle.

Stedeken Maarra. Ontrent een daghreizens van *Chiefertab*, en twee van *Hama*, en anderhalve van de stad Aleppo en *Kinnesrin*, leit tusschen beide, een op een lagen heuvel, een volkrijk en groot vlek of stedeken Maarra, en anders Moarra, Marram, Marra., Mara, of Marrha by de Turken en Moren, en by Bellon Marat genoemt. Eenigen houden het voor de stad Maronias van *Ptolemeus*, of voor het Maronia van *Hieronymus*: welk dertigh duizent schreden ten ooste van Antiochie, en over de veertigh van *Emissa* en *Hierapolis* geplaetst wort: hoewel deze gelegentheit by *Ptolemeus* niet over-een komt; die veel verder van Antiochie is, en in het lantschap van *Chalcis*. Andere plaetsen Maronias in het lantschap van *Palmyrene*, dertigh duizent schreden ten noorde van de stad *Palmyra*, na de zijde van *Chalcis*: van welk het vijftigh duizent schreden gelegen is: gelijk van Antiochie tachentigh. Van dit Maronia schijnen de Maroniten hunnen naem bekomen te hebben. Ferrari. Zie pag. 49.

Maarra was eertijts een uitstekend en edel stedeken, naer uitwijzing der puinhopen en zeer grote stenen, die meerendeels vierkant zijn, en op d'omleggende velden gevonden worden.

Desgelijx was het zeer vast, en wiert door de Kristenen, onder beleit van *Godefroy van Bullion*, ontrent des jaers duizent en tachentigh stormenderhant ingenomen: en, na het slopen der wallen en torens, in d'assche geleit. Will. Tyr. lib. 7. Bell. Sacr. c. 9. 11. 12.

Het is heden een slecht stedeken, en heeft niet merkwaerdigh, als een vierkante Thev.

kante zeer grote en prachtige *Chan:* naerdien zy gemakkelijk over d'acht hondert menschen met hunne peerden zou kunnen herbergen en stallen. Zy wiert gestight voor ontrent hondert en dertigh jaren, door zekeren *Mourab Chelebi*, groot *Tefterdar* des Grooten Heers, op zijne beevaert reize na *Mekka*. *Kootwijk* stelt tot stichter *Sinan Bassa*, groot *Visier*. Zy is overdekt met loot, en heeft in 't midden een ruime plaetse, dewelke met vierkante stenen beleit is, en met een treffelijke *Moske*, bron en twee galderyen pronkt. Daer is ook een put van veertigh vademen diep: te rekenen van den mont tot aen het water.

Over *Maarra* gebiet een *Sanjak Begi*, die deze plaetse by erfreght bezit: hoewel hy een onderdaen, en als een leenman van den Groten Heer is.

In het gebiet van *Maarra* leit een dorp *Asfoena*.

Ontrent vijftigh schreden van de *Chan* van *Maarra*, na de zijde van *Aleppo*, staet een andere oude *Chan*, half verwoest, met een deure van zwarten steen, uit een stuk gehouwen, en zeven span lang, vier en een halve breet, en een dik: waer op in 't half ront twee kruizen, als die van *Malta*, beneffens roozen en ander beeltwerk, gegraveert zijn.

De gansche lantstreke, om en by *Maarra*, heeft een vruchtbaren gront, en is met katoen-bomen en *Sesamos* ten dele bewossen.

Vlek Jouai. Kootw. Niet verre van *Maarra* leit een vlek *Jouai* genoemt: welk eertijts, gelijk de puinhopen getuigen, een zeer grote stad was.

Thev. Ontrent vier uuren, of een halve dagh-reizens van *Maarra*, leit een vlek *Meraim* of *Merey*, volgens *Thevenot*, geheten. Het is verçiert met een brave en grote *Chan:* de welke kasteelsgewijze in 't vierkant gebouwt is: met een toren op ieder hoek: te weten, drie vierkante en een ronde.

Twintigh schreden van de *Chan Merey*, leggen, na de zijde van *Maarra*, vijf grafsteden: welker een het lijk van eenen *Bassa* bevangt: wiens tulbant op het een eind in marmer is uitgehouwen..

Drie uuren reizens verder leit, op een lagen heuvel, een vlek *Serach*, by *Thevenot* misschien *Serakib* geheten: die het zelve slechts een *Chan* noemt, en ontrent een dagh-reizens van *Maarra* stelt. Aen de voet des heuvels staet een grote vierkante *Chan*.

Tusschen *Maarra* en de *Chan Serakib* ziet men eenige verwoeste dorpen: welker gaefste *Merey* is. Desgelijks, zoo *Monkonijs* getuight, leggen tusschen *Maarra* en *Aleppo* vele schone puinhopen en grafsteden: dewelke ten tijde der oostersche keizeren, en niet door de Romeinen, gesticht zijn.

Ontrent vijftien schreden buiten de poorte van de *Chan Serakib*, is in een oud gebouw een grote vierkantige put van twee en veertigh vademen diep: te rekenen van den mont tot aen het water.

Ontrent tachentigh schreden van daer leit een slecht en onvolkrijk dorp; hoewel het aertrijk zeer goet is.

Een kleine dagh-reizens van *Maarra* leit een dorp *Afis:* en een halve van *Afis*, en ontrent twalef duizent schreden, of drie of vier uuren reizens, volgens *Thevenot*, van *Aleppo*, staet een *Chan*, *Touman* of *Toman*, volgens *Della Valle*, geheten. Zy wiert voor ontrent stigh jaren gestight door eenen *Bassa* van *Aleppo*, met name *Issouf*. Deez leide aldaer vijftigh krijgsknechten, met tien slang-stukken, om d'Arabieren, die eertijts ontrent dien oort grote roveryen pleeghden, in toom te houden. Dorp Afis.

Kootwijk stelt hier ontrent zeker vlek *Tumia*; misschien een gebroken naem van *Toman*: neffens het welk een vliet voor-by vloeit, en d'omleggende akkers bevochtight.

Tusschen het vlek *Meraim* en *Tumia* staet een *Chan*, *Barchon* of *Barchan* geheten.

Sermin, of *Sarmin*, (welk *Niger* en andere voor d'aeloude stad *Gephyra* van *Ptolemeus* houden) is een zeer fraei stedeken, gelegen op de noorder brete, volgens *Ulug Beig*, van vijf en dertigh graden en vijf en veertigh minuiten, tusschen *Aleppo* en *Maarra*, en tusschen de *Chan Taman* en de *Chan Serakib*, op de linke zijde, wanneer men van *Maarra* na *Aleppo* reist. Stedeken Sermin.

Men heeft daer ontrent ook drie of vier dorpen, die geheel woest leggen, ter oorzake van de roveryen der Arabieren.

bieren. Tusschen *Sermin* en *Maarra* leit een dorp, *Badarigh* genoemt.

Ziet p. 154. De bergh *Kasius*, gebynaemt *van Syrie*, tot onderscheit van den bergh *Kasius* in *Egypten*, wordt heden *Lison* of *Liza* genoemt. Hy rackt aen de Middellandtsche zee, en aen *Celicie* en *Fenicie*, en leit na-by de stad *Antiochie* en *Lydie*. Plin. Zijn kruin rijst tot achtien duizent schreden opwaerts: zulx men van den zelven al ter vierde nachtwake de zon ziet opgaen: en op een zelven tijt den dagh ten ooste, en de nacht ten weste.

Ptherigius, is een bergh van Syrie, op de zee-kust, die over de stad *Rhosus* hangt: alwaer de vliet *Prasis* zich ontloost.

Koryphe is een berg in Syrie, tusschen de stad *Antiochie* en *Berrhea*, die by *Polybius* de *Koryphеer bergh* wort genoemt.

Korasius is een bergh van Syrie, die over de stad *Antiochie* hangt. Van gelijken een ander, *Sulpius* geheten.. Xiphin.

Leon is een vliet van *Fenicie*, die uit den bergh *Liban* vloeit, en in de Syrische zee, tusschen de steden *Berytus* en *Sidon*, stort. Hy wort heden, volgens *Moletius*, *Damor* genoemt. Ptol. Ferrar.

Het lantschap van *Palmirene*, of *Palmyrene*, anders *Syria salutaris*.

HEt lantschap van *Palmirene*, of *Palmyrene*, als ook zijn hooftstad *Palmira*, is alzoo van over-ouds by de Latijnen, na den overvloet van dadels, die aldaer groeiden, genoemt: want *Palma* bediet by de Latijnen eenen *dadel*: het wort anders ook in 't Latijn, by eenigen, *Syria salutaris*, dat 's, *heilzaem Syrie*, en heden, volgens Esa. 21: 13. Jerem. 25: 23. en cap. 49: 8. Ezech. 25: 23. *Arias Montaen*, *Arden*; en in 't oud verbont, by de Hebreen, zoo *Kastald* wil, *Dedan* geheten: hoewel *Adrichom*, en andere, *Dedan* (anders *Dadan*, *Dedanim* en *Dodan*) voor een stad van *Idumea* houden.

Bepaling. Carol à Sant Paul Geograph. Sacr. p. 286. *Palmyrene* paelt ten ooste aen *Woest Arabie*, ten zuide aen *Petreesch Arabie*, ten westen aen het lantschap van *Eufrantis*, *Fenicie* en *Palestijn*. Of het grenst, volgens andere, aen *Apamene*, *Chalcis*, en *Chalibonitis*: en strekt tot aen den *Eufrates*. Desgelijx stelt *Plinius* de woestijnen van *Palmyrene*, boven *Hierapolis*, *Beréa* en *Chalcis*: *Adrichom* en *Bochart* in *Hamath Soba*: welk aen den *Eufrates* was gelegen: hoewel deez laetste de stad *Palmira* in † *Fenicie* plaetst. † Ulpian. lib. 1. de Cens. Ferrar. Andere stellen de stad *Palmira* twee hondert en vijftigh duizent schreden van *Damaskus*, en vijf hondert en drie en dertigh duizent van de stad *groot Seleucie* aen den *Tigris*, tusschen beide, en twee hondert en veertigh duizent ten ooste van *groot Antiochie*: *Adrichom* twee hondert en twee en vijftigh duizent schreden van de zee-strant of middellantsche zee, zeven en twintigh duizent van *Damaskus*, een dagh-reizens van den *Eufrates*, en zes van *Babylon*.

Bellon plaetst *Palmirene*, tegen het gevoelen van meest alle de lantbeschrijvers, tusschen Syrie en Egypten, niet verre van de middellantsche zee

Wanneer de stad *Palmira* te vooren verwoest was, heeft keizer *Adriaen* haer namaels doen heröpbouwen, en na hem zelven, met een half Griekschen naem, *Adrianopolis* noemen; dat 's, *Adriaen-stad*: maer zy wort heden, volgens *Sanson*, *Fayd*, en, volgens *Ortelius*, *Amegara* geheten: hoewel *Willem de Tyrier* twijfelt of d'aeloude stad *Palmira* de gene zy, de welke heden *Amegara* heet.

Naer het gevoelen van meest alle de godsgeleerden en lantbeschrijvers, is *Palmira* de stad, de welke by den profeet *Ezechiël*, in 't Hebreeusch, *Thamar*, of *Tamar*, *Thamor*, *Tamor*, *Thadmor* en *Tadmor* wort geheten: dewijl *Thamar* het zelfste in 't Hebreeusch bediet: het geen *Palma* (van waer *Palmira* gesmeet is) in 't Latijn: te weten, eenen *dadel-boom*: want uit oorzake aldaer zeer vele dadelbosschen groeiden, zoo heeft de stad, gelijk eenige gevoelen, volgens schrijven van *Hieronymus*, dien naem daer van bekomen. cap. 47: 19. en cap. 48: 28.

Zoo *Josephus* getuight, wiert deze stad door koning *Salomon*, de stichter, *Thadamora* geheten: met welken naem ook de Syriers by zijnen tijt, gelijk hy schrijft, dezelve noemden.

Digitized by Google

Hieronymus noemt haer, in zijn boek van de Hebreeusche plaetse, *Thermoth.* Eenige daer en tegen houden *Tadmar* voor eene stad, dewelke eertijts in de woestijne van *Judea* lagh, niet verre van *Engeddi.*

1 Reg. 9:1. De stad *Tamar* is gesticht door koning *Salomon*, in de woestijne: want als deez verre in de woestijne van opper Syrie getogen was, en des zelfs geweest bemachtight had, zoo deed hy aldaer, als op d'uitterste grenzen zijns rijks, deze stad met wonderlijke werken stichten, en met zeer sterke vestingen omringen, en *Thamar* noemen.

Quaresm. Ezech. 47:19. en cap. 48:28. *Thamar* wort by *Ezechiel* tot zuider grenspael des Heiligen Lants gestelt. Derhalve, zoo *Palmira Thamar* is, blijkt klaerelijken, dat *Palmira* niet in het noorder en ooster gedeelte van Syrie, of van het Heilige Lant, moet gestelt worden; maer daer tegen over in de woestijne van Arabie. *Ptolemeus* stelt in *Palmyrene* verscheide steden: als *Odmanna Alalis, Adada*, en andere.

Baurrand. In *Palmyrene* leit een stad *Averia*, aen den vliet *Palmirites*, niet verre van de grensscheiding van *Woest Arabie*, en ontrent vijf en twintigh mijlen ten zuide van *Palmyra:* hoewel men van haeren hedendaeghschen toestant weinig weet te spreken.

Naer het schijnt was *Palmyra* by ouds een koningrijk: want zeker koningin der Palmyriers, met name *Zenobia*, wort by de schrijvers gedaght: de welke, na de doot van haeren gemael *Odenatus*, de heerschappye aenvaerde, en in mannen krijgs-gewaet over het heir geboot, en den tijtel van veltheer voerde.

Ziet p.157. Gelijk by ouds in de stad *Emissa*, alzoo wiert ook in *Palmira*, de zon, onder den naem van *Aglalalus*, of *Aglibelus*, aengebeden.

Aldaer stont eertijts een aeloud Griekschen opschrift in marmer, opgerecht des jaers twee hondert en zes en dertigh door zekeren *Adrianus*, geboortig van *Palmira:* het welk namaels na *Rome* is vervoert, en noch heden in de hoven van *Farneso* gezien wort. Het begin luit aldus: ΑΓΑΙΒΩΛΩ ΚΑΙ. ΜΛΑΛΧΒΗΛΩ. ΠΑΤΡΩΟΙΣ ΘΕΟΙΣ. Dat is: *Aen Aglibelus en Malachbelus, de vaderlantsche goden.* Bochart p.811. Scal. Selden. 226. Zie Usser. p.416.

In het marmer zijn daer nevens twee mans-perzonen gehouwen, welker een voor de zomer, en d'ander voor de winter zonne gehouden wort.

De gront ontrent de stad *Palmira* is vruchtbaer en weelderigh: hoewel die overal rontom met zandige velden omringt leit. Dies hy, zoo *Plinius* schrijft, als door de natuur, uit d'omleggende lantstreke en woestijne, de welke *Palmirene* wort genoemt, schijnt genomen te zijn. Alleenlijk heeft de lantstreke bronnen, putten, en overvloet van goet water: waerom zy ook *Salutaris*, of *heilzaem*, wiert genoemt. Lib.5. cap.25.

Dus verre van de lantschappen, steden, enz. van Syrie en Fenicie. Vervolgens, en op een ry, zal ik de bestiering en bestierders van Syrie ten toone stellen: en hun gedenkwaerdighste bedrijf, zedert den aenvang, tot op dezen tijt, en staet-verwisseling, daer neffens voegen.

Wat belangt d'aeloude bestierders en koningen van Fenicie, die zijn in de beschrijving der stad *Tyrus* gedaght: want namaels is Fenicie, met Syrie, door een en de zelve hoofden bestiert geworden.

Bestiering en bestierders van *Syrie*.

De bestiering van Syrie stond in aeloude tijden aen koningen. De koningen van Syrie, en ook voor hen die van † *Idumea*, plaghten by ouds met een algemeinen naem *Adad*, of *Hadad* genoemt te worden, na den eersten koning *Rezin Adad:* dien de zoonen en nazaten, t'effens met het rijk van den vader of voorzaet, overnamen: hoewel zy ieder daer en boven een byzonderen en eigen naem hadden: op een zelve wijze, als de koningen van Egypten, *Ptolemeen:* die van Persie, *Chosroës*, en de Romeinsche keizeren, *Cesars*, in 't algemein, behalve hunnen eigen naem, by ouds genoemt wierden. Men vind de naemen eeniger koningen van Syrie, en hun bedrijf, in de Schrift gedaght: als *Rezin, Benhadad, Hezion, Tabrimon, Benadad, Hazaël, Benadad* de tweede, zoon van *Hazaël*, en *Retzin* of *Rezin.*

† Gen. 35:35. 1 Paral. 46:50. 3 Reg. 11:14.

Rezin

Digitized by Google

Rezin, d'eerste dezer koningen, rechte in dezer wijze het koningrijk van Syrie op. Te weten: ten tijde van *David* was in Syrie een zeker koningrijk, *Aram* of *Syrie Soba*, en des zelfs koning *Hadad-Ezer* of *Hadar-Ezer* genoemt, zoon van *Rebob*. Wanneer deez *Hadad-Ezer* tegen koning *David* oorloghde, en hem aen den oever van d'*Eufrates* zou slagh leveren, zoo quam *Rezon*, zoon van *Eljada*, en een onderdaen van *Hadad-Ezer*, met krijgstroepen, uit de stad *Damaskus*, by hem te hulp. Maer *David* versloegh het heir van *Hadad-Ezer*, en deed twee en twintigh duizent Syriers van de stad *Damaskus* sneuvelen, leide krijgs-bezettingen in het lant van Syrie, en maekte de Syriers tot knechten, die hem geschenken braghten.

Ziet pag. 3. 1 Reg. 11. 2 Sam. 8.

Wanneer *Rezin* de zege aen *Davids* zijde zagh overzwenken, vluchte hy van zijnen heer *Hadad-Ezer*, verzamelde een grote meenighte van menschen, en maekte zich overste van den troep: met den welken hy na *Damaskus* trok, en rechte aldaer een koningrijk voor zich en voor zijne nakomelingen op: het welk *Salomon*, en den koningen van Israëls, namaels grote onheilen en rampen aenbraght. 2 Sam. 8: 5, 6. 1 Chron. 18: 5, 6. 1 Reg. 9. 23, 24, 25.

Waer uit blijkt het koningrijk van *Soba* toen in twee koningrijken is verdeilt geworden, in dat van *Soba*, en *Syrie* of *Damaskus*: 't en zy dat van *Soba* niet uitgeroeit wiert.

Hezion. 1 Reg. 15: 18. Tabrimmon. Benadad.

Na de doot van *Rezin* wiert *Chezion*, of *Hezion*, en anders *Chetzion*, tot koning van Syrie gekoren: en na hem *Tabrimmon*, zoon van *Hezion*.

Na *Tabrimmon* wiert zijn zoon *Benadad* koning, die by *Niklaes de Damascener* enkelijk *Adad*, en by *Justinus Adar* wort genoemt: den welken hy na koning *Hazaël*, of *Azel*, doet volgen: hoewel tegen het gevoelen en gezagh der Schrift.

Hy versloegh de steden Israëls, op aenraden en huur-loon van *Aza*, koning van *Juda*: met wien hy een verbont had opgerecht: maer brak zijn verbont met *Baasa*, koning van Israël, ten believe van *Aza*, en beoorloghde den zelven: want met hen beide had hy, na de verdeiling des rijks der Israëliten, een verbont opgerecht. Ziet breder van hem, 1 Reg. 15: 20. en 20: 16. 2 Paralip. 16: 3, 4. Jud. 22. 2 Chron. 18: 10. 2 Reg. 6: 8.

Hazaël, by *Justinus Azel* genoemt, een knecht van koning *Benadad*, bemachtighde, † na zijnen heer door krijgslist verstrikt te hebben, het koningrijk van Syrie: en braght den rijke van Israël, de stad *Jerusalem*, en tempel, onder de regering van koning *Jehoachaz*, grote rampen toe: volgens de profesye van *Elise*. 2 Reg. 13: 3, 5, 23. Amos 1: 3. Ezech. 16: 57. 2 Reg. 8: 11.

Hazaël. 2 Reg. 8: 8. † Na de schepping 3110.

Daer na wiert *Hazaël Adad* door koning *Joas*, zoon van *Jehoachaz*, in *Afek* verslagen: maer hy veroverde daer na de stad *Gath*, en wende zijn aengezight, om na *Jerusalem* ter belegering op te trekken: doch liet zulx, door het aenvaerden van geschenken, steken. Zijn krijgsheir van Syrie verwoeste Judea. 2 Chron. 24: 23, 24.

Hazaël Adad. 2 Reg. 13: 17. 2 Reg. 12: 17.

Eindelijk quam *Hazaël* te sterven. D'ondergang van zijn huis wort by den profeet *Amos* voorzeit. Zoo *Josephus* getuight, dienden hem de Syriers met goddelijke eere.

2 Reg. 13: 24. cap. 1: 4.

Wanneer de profeet *Elia* in de spelonke des berghs *Horeb* of *Sinai* zat, en God in den geest zagh, wiert hy belast na *Damaskus* te gaen, en *Hazaël* tot koning over Syrie te zalven: welk bevel zijn dienaer en navolger, *Elisa*, te *Damaskus* schijnt volbraght te hebben: wanneer hy, met tranen in d'oogen, *Hazaël* voorzeide, dat hy koning van Syrie zou zijn, en den rijke Israëls vele moeiten brouwen.

1 Reg. 19. Ezech. 48. 2 Reg. 8.

Na *Hazaël Adad* wiert zijn zoon, *Benadad*, koning van Syrie, dien *Joas*, koning van Israël, driemael versloegh. By *Amos* wort hem, benessens zijnen vader, de val zijns huis voorzeidt. Tusschen dezen *Benadad*, en den laetsten koning *Rezin* of *Retzin*, schijnen twee koningen t'ontbreken, welker namen in de Schrift niet gedaght worden.

Benadad. 2 Reg. 13: 24. c. 1: 4.

Deez *Rezin* veroverde de stad *Elath*, in *Idumea* aen de Rode zee, en dreef de Joden daer uit. Hy plaeghde Judea, en braght *Achaz*, koning van *Juda*, een groten neêrlaegh aen, dien hy ook belegerde, met bystant der tien stammen Israëls: hoewel zy hem niet konden t'onder-brengen.

2 Reg. 16: 2 Reg. 15: 37. 2 Chro. 28: 5, 23. 2 Reg. 16: 5. Esa. 7: 1. & seq.

Digitized by Google

[Tiglath-Pileser.] Eindelijk trok *Tiglath-Pileser*, koning van Assyrie en Medie, ten verzoeke van *Achaz*, en op belofte van grote geschenken, des jaers na de schepping der werelt, drie duizent twee hondert en vier en zestigh, en voor *Krists* geboorte, zeven hondert en veertigh, na Syrie op, versloegh [2 Reg. 16:7, 8, 9.] en dode koning *Rezin*, veroverde de stad *Damaskus*, en vervoerde d'inwoonders na † *Kir*, een lantschap van *Medie*, [† Amos 9:7.] of *Cyrene*, in *Afrika*. Voorts deed hy de stad weer van nieuws door zijne getrouwste Assyriers bevolken. Hier op trok *Achaz* met treffelijke geschenken, van tempel en hof, na *Damaskus*, [2 Reg. 16:10.] by *Tiglath-Pileser*.

En aldus eindighde het koningrijk van *Damaskus*, of *Syrie*, dat met *Rezin* begonnen was, met *Rezin*: het welk tien mans levens vervolgens geduurt had. Dies wiert de voorspelling van [cap. 1: 3, 4.] den profeet *Esaias* en *Amos* vervult.

Het dient aengemerkt, dat tot dus verre, onder den naem van Syrie, eigentlijk slechts dat gewest is te verstaen, het welk in de Schrift op Hebreeusch *Aram Dammesek*, dat 's, *Syrie van Damaskus*, en heden *Algauta* by d'Arabieren wort genoemt, gelijk in [Pag. 14.] den aenvang breder is verklaert: zonder onder den naem van *Syrie*, 't lant van *Fenicie*, en *Palestijn*, of Heilige Lant, te begrijpen.

Al te dier tijde schijnen de koningen van Syrie een zeer grote macht gehad te hebben, als blijkt aen koning *Benadad*: van wien, als van een zeer [cap. 49: 27.] machtigen koning, by *Ieremias* gesproken wort. In wiens veltleger ook gezeit [1 Reg. 20: 12, 16.] worden twee en dertigh koningen geweest te zijn, die, als leenmannen, onder zijne baniere streden.

De koningen van Syrie hadden by ouds vele vrouwen, als te bespeuren is [cap. 11: 17.] uit *Daniel*. Het zelfste getuight *Cicero* [Lib. 3. in Verr.] in de volgende woorden: *Men zeit de Barbarische koningen van Persie en Syrie vele vrouwen hebben, en haer eene stad toe-voegen in dezer wijze: te weten, d'eene stad verschaft aen de vrouw een hoeftdoek, een ander een halssieraet, en de derde hairlokken.*

Des jaers drie duizent twee hondert zeven en tachentig, na de schepping, en zeven hondert en zeventien voor *Krists* geboorte, trok *Salmanassar*, koning der Assyriers, op, en beoorloghde gansch *Fenicie*: maer toogh, na het treffen van eene vrede, met al zijn macht te rugh. Een weinigh daer na vielen *Sidon*, *Ptolemais*, *Paletyrus*, en vele andere steden, den Tyriers af, en gaven haer aen den koning van Assyrie over: behalve de Tyriers, die hem niet wilden gehoorzamen: waer over hy weêr te rugh toogh, en de stad belegerde: hoewel met een vruchteloze uitslagh: gelijk reeds te voore is verhaelt. [P. 101.]

Te dier tijde was *Eluleus* (by *Rufinus Hylyseus*, en by *Scaliger Elyseus* genoemt,) koning der Tyriers.

Ontrent des jaers, na de schepping, drie duizent drie hondert en zeven en tnegentigh, stont Syrie, benessens Fenicie en Egypte, onder *Nabopolassar*, koning van Babylonie: hoewel namaels de stad *Tyrus*, onder koning *Ithobal*, tegen hem aen het muiten sloegh. Desgelijx toogh *Nekao*, of *Ne-* [2 Chro. 35:20.] *ko*, onder koning of lantvooght van [2 Reg. 23:29.] Egypte, zoon van *Sammitichus*, en in de Schrift *Pharao Neko* genoemt, met [Jerem. 46:14.] een sterk heir tegen Babylonie op. [Herod. Lib. 2.] Op wegh leverde hy den Syriers, met een lantheir, in † *Magdolum* slagh, en [† In de Schrift Mageddo.] bevocht op hen de zege. Na het gevecht veroverde hy *Kadytis*, een grote stad van Syrie: de welke eenigen voor *Jerusalem* houden: maer andere voor † *Kades*. Eenige verstaen, by *Herodoot*, [† Num. 20:16.] door de Syriers, Joden, die aldus ook door de Feniciers, hunne gebuuren, wierden genoemt. Voorts braght *Neko* al het lant van den vliet van Egypten, tot aen den *Eufrates*, t'onder, en dode koning *Iosia*. Hier op zond koning [2 Reg. 23:29.] *Nabopolassar* zijnen zoon *Nabuchodonosor*, (die by 's vaders leven deelgenoot des rijks was geworden,) met een machtigh krijgsheir in Syrie, die koning *Neko* by de stad *Karchamis* ver- [Jerem. 47:2.] sloegh, *Judea* onder schatting braght, en verwoeste, en de stad *Tyrus*, op het vaste lant gelegen, na een belegh van dertien jaren, veroverde. Hy veroverde al het lant van den vliet van Egypten, tot aen dien van den *Eufrates*: het geen *Neko*, koning van Egypten, had bezeten: zulx hy namaels binnen de grens-palen zijns lants most besloten blijven, en noit meer uit zijn lant toogh.

Gansch

Digitized by Google

Gansch Syrie, Fenicie, als ook Palestijn, of Heilige Lant, wiert onder de Babylonische heerschappye, den tijt van zeventigh jaren, met een herde slavernye onderdrukt, als blijkt uit Jerem. cap. 26: 27, 28.

Jerem. 44: 30. en 47: 1. Ezech. 17: 17, &c. *Apries*, by *Jeremias Pharao Hophra* geheten, koning van Egypten, na zijnen vader *Psammis*, viel des jaers, na de schepping, drie duizent vier hondert en tien, met een sterk krijgsheir in Fenicie, en veroverde de stad *Sidon*, en

Diod. Sicul. lib. 1. braght vele andere steden van Fenicie door schrik t'onder. Hy keerde, na de Feniciers en Cypriers in een zeegevecht overwonnen te hebben, met rijken buit weêr na Egypten.

Syrie onder Persie. Namaels verviel het gewest van Syrie onder de heerschappye der Persen, en bleef'er onder, ter tijt toe *Alexander de Grote*, koning van Macedonie, het *Darius*, koning van Persie, afhandigh maekte, en onder zijne gehoorzaemheit braght.

Onder Alexander de Grote. Wanneer *Alexander*, (die, met gemein raetslot der Grieken, veltöverste tegen de Persen gemaekt was,) *Darius*, koning van Persie, by de stad *Issos*, in *Silicie*, overwonnen had, trok hy, ontrent des jaers, na de schepping, drie duizent zes hondert en twee en

Kurt. lib. 3. c. 25. zeventigh, na Syrie, en zond *Parmenio* voor af na de stad *Damaskus*: alwaer *Darius* schatkamer was, en veroverde door hem de zelfde met list, en braght gansch *Celesyrie* t'onder.

Hy stelde, volgens *Kurtius*, tot lantvooght van *Celesyrie*, *Parmenio*, of, zoo *Arrianus* wil, *Menones Cerdimas*.

De Syriers, die door den neêrlaegh des oorloghs niet genoegh getemt waren, versmaden en verwierpen de

Arrian. lib. 2. Curt. lib. 4. cap. 1. nieuwe heerschappye: doch wierden wel haest t'onder gebraght, en deden gehoorzamentlijk het geen, dat hen belast wiert.

Alexander veroverde de stad *Sidon*, *Tyrus*, *Gaza* en andere. Hy stelde over de lantstreke ontrent *Tyrus*, tot overste *Philota*, *Parmenions* zoon. Daer na gaf *Parmenio* het bewint van *Celesyrie* aen *Andromachus* over: dien de Samaritanen namaels levendigh verbranden. In zijne plaetse wiert *Memnon* gestelt.

Alexander overleed aen eene brandige koortse, des jaers drie duizent zes hondert en een en tachentigh, na de schepping, en drie hondert drie en twintigh voor des Heilants geboorte.

Verdeiling zijns rijks. In de verdeiling des rijks, na de doot van *Alexander de Grote*, (en niet by zijn leven, zoo eenige, en zelf de schrijver van 't eerste boek der Machabeen, t'onrecht willen,) onder zijne veltöversten en lantvooghden, viel *Laomedon*, de *Mitylenecr*, Syrie met Fenicie ten deele: *Ptolemeus*, *Lagus* zoon, gebynaemt *Soter*, Egypten: *Seleukus*, zoon van *Antiochus* en *Laodice*, Babylonie: en anderen, andere gewesten.

Wanneer *Ptolemeus* bevroede, hoe Fenicie en Celesyrie hem zeer gelegen was, en van waer hy ook Egypten zou kunnen beschermen, wende hy groten vlijt aen, om die landen te bemachtigen. Dies bood hy *Laomedon* de *Mitylenecr*, lantvooght dier gewesten, een grote meenighte gouts aen, indien hy hem dezelve wilde overleveren. Wanneer hy niets kon verwerven, maekte hy *Nikanor*, een zijner vrienden, veltöverste, en zond hem met een tamelijk heir na Syrie: die *Laomedon* gevangen kreegh, en in korten tijt gansch Syrie en Fenicie t'onderbraght, en weêr na Egypten keerde. Dan namaels maekte *Antigonus* het gansch gewest van Syrie *Ptolemeus* weêr afhandigh.

Na *Alexanders* krijgsöversten en lantvooghden, om het bezit der toegevallen landen, een lange wijle onder elkanderen geoorloght hadden, en alle, ten getale van vijf en dertigh, overleden en gesneuvelt waeren; behalve *Seleukus*, zoo maekte deez, hebbende *Lysimachus*, koning van Macedonie, en *Antigonus*, en zijnen zoon *Demetrius*, in een gevecht overwonnen, zich eindelijk meester van gansch Asie, en deed zich koning van Syrie en Asie noemen.

Seleukus wort koning van Syrie. Door het bevechten van zoo grote overwinningen, en door het overblijven alleen van alle *Alexanders* krijgsöversten, wiert hy zeer opgeblazen, en roemde daer over als een goddelijke gave, en nam den by-naem van *Nikator*, dat 's *overwinnaer*, aen.

Deez *Seleukus* was d'eerste koning van Syrie, die men onder de wereltlijke schrijvers gedaght vind.

Hy was, naest *Alexander*, de machtighste koning, en allermeest met een

koninglijke inborst begaeft, en heerschte na hem over het grootste gedeelte des aerdbodems.

Hy had zestien steden doen stichten, met den naem van *Antiochie*, na 's vaders naeme: vijf *Laodiceen*, alzoo na zijne moeder *Laodice* genoemt: negen *Seleucien*, na zijnen eigen naem: drie *Apamien* en een *Stratonice*, alzoo na zijne drie vrouwen, met name *Apamie*, en na de vierde *Stratonice* geheten.

Wort gedoot. Eindelijk wiert hy door *Ptolemeus Ceraunus*, zoon van *Ptolemeus Lagus*, zijn gunst, reis en tafel-genoot, in de stad *Lysimachia* van achteren door-stoten en gedoot, in zijnen ouderdom van *drie of † acht en tzeventigh jaren, des jaers na de scheppingh drie duizent zeven hondert vier en twintigh, en twee hondert en tachentigh jaren voor *Krists* geboorte, en op het drie en veertighste jaer na *Alexanders* doot.

* Apian. † Justin.

Phileterus, lantvoogt of koning van *Pergamum*, deed het lijk verbranden, voor veel gouts, dat *Ceraunus* hem gegeven had, en zond de assche aen zijnen zoon *Antiochus*, die de zelve in de stad *Seleucie* ter aerde bestede, en daer neffens een kapel stichte, de welke *Nikatorium* wiert genoemt.

Deez *Seleukus*, zoo *Justinus* en *Ausonius* getuight, en zijne zoonen en neven, hadden een anker, als een natuurlijke kenteken des geslaghts, op de dye.

Antiochus Soter. Na *Seleukus Nikanor* volghde in de heerschappye van Syrie en Asie, zijn zoon *Antiochus*, en namaels in 't Griekfsch *Soter*, dat 's, *behouder* of *verlosser* gebynaemt: welken by-naem hy, door het verdrijven der Gallen of Françoizen, die uit Europa in Asie waeren gevallen, verkreegh.

Antiochus Soter, was boven mate door liefde op zijne stiefmoeder *Stratonice* verslingert: de welke hy, by 's vaders leven, met zijne bewilliging ten wijve had genomen.

Na eene regering van negentien of twintigh jaren, overleed hy dezer werelt, op het twee hondert en twee en zestighste jaer voor des Heilants geboorte: nalatende twee zoonen tot erfgenamen zijns rijks: hoewel d'een vroegh quam te sneuvelen.

Antiochus Theos. D'ander, *Antiochus*, en in 't Grieksch namaels *Theos*, dat 's *God*, gebynaemt, wiert in 's vaders plaetse tot koning gekoren. Den by-naem van *Theos* gaven hem allereerst de Milesiers, uit oorzake hy *Tymarchus*, hunne geweldige heerscher, had van kant geholpen.

Antiochus valt in Egypten: Deez *Antiochus*, opgeruit door zekeren *Cyreneër Magus*, of wijze, brak zijn verbont met *Ptolemeus Filadelf*, koning van Egypten, en bestont in Egypten te vallen: maer wiert door *Filadelf* belet, die gezwint wederom een krijgsheir in Syrie zond, en het gansche lant van onderen tot bovenen in rep en roer stelde.

en Filadelf in Syrie.

Vrede. Na eindelijk beide deze koningen een lange wijle geoorloght hadden, wiert een vrede-verbont getroffen, en met den bant des huwelijks verknocht en bevestight: te weten, *Filadelf* zou zijne dochter *Berenice*, met een rijke bruitschat, aen *Antiochus* ten wijve geven: mits dat hy *Laodice* (de welke d'eerste vrouw was, en hem twee zoonen, *Seleukus Kallinikus*, en *Antiochus Hierax*, of *Havik*, geteelt had) of verlaten, of, in plaetse van eene byzit, zou houden: en *Berenice* daer en tegen de waerdigheit van een wettige vrouw en koninginne bezitten.

Maer na de doot van koning *Filadelf* nam hy d'eerste vrouw, *Laodice*, in den voorigen staet en gunst weêr aen: doch *Laodice*, uit vreze hy van zinnen moght veranderen, en weêr genegentheit tot *Berenice* krijgen, braght hem heimelijk door vergif om 't leven, na eene regering van vijftien jaren.

Laodice bemachtight Syrie: Wanneer *Laodice* het rijk van Syrie bemachtight had, deed zy *Berenice* en haeren zoon, onlangs by *Antiochus* geteelt, met vele Egyptische vorsten, die zich na *Epidaphne*, de voorstad van *Antiochie*, als tot een vrye plaetse, begeven hadden, om 't leven brengen, en gaf het rijk aen haeren zoon *Seleukus* over, en hem den naem van *Kallinikus*: quansuis als of hy op zijne vyanden een treffelijke zegen bevochten had; daer hy te voore, na zijne grote baert, *Pogon* wiert genoemt: want *Pogon* bediet in 't Grieksch eene baert.

maer geeft het aen haeren zoon Seleukus over.

Hy sterf, na eene regering van twintigh jaren; twee hondert en vijf en

en twintigh jaren voor des Heilants geboorte, of des jaers na de schepping drie duizent zeven hondert en acht.

Seleukus Ceraunus. Na hem volghde zijn zoon, *Seleukus*, *Ceraunus* gebynaemt, dat 's, *blixemer* gezeit: welken by-naem hy quansuis, om zijne vyanden te vervaeren, had aengenomen.

Hy wiert op zijnen velttoght tegen *Attalus*, koning van P*ergamum*, in *Frygie*, door zijne vrienden, *Nikanor* en *Apaturius*, met vergif om 't leven gebragt, na eene regering van drie jaren.

Antiochus de Grote. Na S*eleukus* wiert zijn broeder *Antiochus*, en namaels, om zijne grote daden, de *Grote* gebynaemt, door het krijgsheir van Syrie uit Babylon geroepen, en tot koning verklaert: hoewel hy noch onmondigh en een kint was: waer over *Hermias* K*ar*, onder den naem van vooght en onder-koning, 's rijks zaken ten hove ga sloeg: gelijk andere buiten 's lants.

Hy troude aen *Laodice*, dochter van *Mithridates*, d'eerste koning van P*ontus*. Hy wiert namaels d'allermachtighste koning van Syrie: had drie duizent gewapende krijgsknechten, vele oorlogs-wagens met zeinzen en Indische olifanten. Hy deed den Romeinen, geduurende den tijt van drie jaren, vervarelijke oorlogen aen: maer wiert eindelijk door burgermeester S*cipio*, broeder van S*cipio d'*A*frikaner*, by *Magnesia*, een stad van klein Asie, in het lantschap van K*arie*, overwonnen, met verlies van veel volks, en elf duizent gevangenen: door welke zege S*cipio* den by-naem van *Asiaen* verkreegh. (Justin. lib. 3. en 32.)

Eindelijk wiert tusschen hem en de Romeinen eene vrede getroffen: hoewel tot zijn groot nadeel: naerdien zoo wel hy, als zijne nazaten, in den tijt van twalef jaren, twalef duizent *Eubeesche* talenten, ieder van tachentig Roomsche ponden, beneffens vijf hondert en veertigh mudden tarruwe, mosten opbrengen, en twintigh gijzelaers, om de drie jaren te veranderen, tot verzekering geven: en daer en boven een gedeelte des rijks afstaen: want A*ntiochus* behield alleenlijk *Komagene*, *Syrie* en *Judea*: en over den *Eufrates*, *Babylonie*, *Assyrie*, *Susiane* en *Cilicie*: maer moest van gansch *Klein Asie*, en andere gewesten, afstant doen, en zich binnen den bergh *Taurus* houden: dies niet tegenstaende zeide *Antiochus*, dat de Romeinen genadelijk en gunstelijk met hem gehandelt hadden; dewijl hy daer door van al te groote bezorging of bekommernisse ontslagen was, nu hy middelmatige lantpalen des rijks bezat.

Zijn oudste zoon, *Antiochus*, die namaels koning van Syrie, en *Epiphanes*, of *deurluchtige*, gebynaemt was, wiert onder andere voor gijzelaer na *Rome* gezonden.

Wanneer *Antiochus* na *Susa*, een stad van Persie, en de verre gelegenste zijns rijks, getrokken was, bestont hy, 't zy door gierigheit, of door mangel van gelt, ter oorzake van de grote schattingen, dewelke hy den Romeinen most geven, des nachts met eenige krijgstroepen den tempel van *Belus Jupijn*, in de stad *Elemais*, die zeer rijk van gout en zilver was, te beroven en plonderen: maer wiert door den groten toeloop des volks, met alle zijn krijgsvolk gedoot: na eene regering van zes en dertigh jaren, des jaers hondert en acht en tachentigh voor des Heilants geboorte: dan, zoo *Hieronymus* getuight, quam hy in een gevecht tegen d'Elamiten met zijn gansch krijgsheir te sneuvelen.

Na den vader wiert de zoon, *Seleukus Filopator*, of *Soter*, dat 's *verlosser*, gebynaemt, koning van Syrie. Hy was niet zeer machtig, daer en boven verzaegt, en zeer ontaert van gemoedt, van wegen het gestadigh overdenken van zijn vaders neêrlaegh, en de schattingen, de welke hem door de Romeinen waren opgeleit. In den aenvang zijns rijks wiert hem een zoon gebooren, met name *Demetrius*. (Seleukus Filopator.)

Naerdien uit kracht der voorwaerden van vrede, de welke koning *Antiochus de Grote* verworven had, de gijzelaers, na goetdunken der Romeinen, bywijle om de drie jaren mosten verwisselt worden, zoo wiert voor *Antiochus Epiphanes*, zoon van den voorigen *Antiochus*, die toen te *Rome* voor gijzelaer was, *Demetrius*, zoon van den tegenwoordigen koning *Seleukus*, oud tien jaren, in de plaetse gegeven. (1 Mach. 1:2.)

Wanneer *Antiochus*, zoon van *Antiochus de Grote*, op zijne wederkomste uit Rome, na zijn vaderlant Syrie, t'Athe-

Digitized by Google

t'Athenen was gekomen, wiert zijn broeder, koning *Seleukus*, door list van *Heliodoor*, gedoot, na eene regering van twalef jaren, hondert en zes en zeventighjaren voor *Krists* geboorte.

Maer *Eumenes* en *Attalus* verdreven *Heliodoor*, die na het koningrijk van Syrie stont, en stelden, des jaers hondert en zeven en dertig, na den stijl der Grieken, *Antiochus*, *Seleukus* broeder, in des zelfs bezit, om door desen weldaet hem tot hunne vrientschap te verplichten: hoewel *Demetrius*, *Seleukus* zoon, het koningrijk van rechts wege toequam. De Syriers gaven den nieuwen koning *Antiochus* den by-naem in 't Grieksch van *Epiphanes*, dat 's *deurluchtige*: dewijl hy, midlerwijle vreemdelingen het koningrijk aenvloegen, de zijnen deurluchtigh had gemaekt: hoewel hy, volgens *Polybius*, van wegen zijne buiten-sporige zeden, veel meer den by-naem van *Epimanes*, dat's *uitzinnige*, verdiende.

Antiochus Epiphanes.

Wanneer koning *Antiochus* na Persie was getrokken, overleed hy met grote smerte en ongeneezelijke pijne der ingewanden, ter zake van het plagen der Joden, en het roven der goude en zilvere vaten uit den tempel te *Jerusalem*, en wegvoeren der inwoonders uit het midden van Judea, volgens zijn eigen bekentenis, ontrent Babylonie, in de stad T*abas*, des jaers hondert en negen en veertig, na den stijl der Grieken, en eene regering van elf of twalef jaren.

164 Jaren voor Krists geboorte. 1 Mach. cap. 6.

Op zijne doot-bedde stelde hy *Filippus*, zijnen vrient en opvoed-genoot, over het gansche rijk, leverde hem de kroone, rok en ring, merken der koninglijke majesteit, over, om zijnen zoon *Antiochus* uit *Antiochie* (alwaer hy hem op zijn vertrek, onder bestier van *Lysias*, zijnen bloet-verwant, ter opvoeding had gelaten,) te halen, en tot de heerschappye op te voeden: want *Antiochus* was te dier tijde niet boven negen jaren out. Voorts voerde *Filippus* het lijk ten lande uit na Syrie: hoewel hy, uit vreze voor *Antiochus*, na Egypten by koning *Ptolemeus Filometer* vlughte, om tegen *Lysias* een krijgsheir op de been te brengen: die, op kundschap van *Antiochus Epiphanes* doot, den zoon, in plaetse van hem, in het koningrijk stelde, gevende hem den by-naem van *Eupator*, dat 's gezeit *brave* of *gelukkige vader*, van wege 's vaders deught en vroomheit.

Antiochus Eupator.

Na het aenvaerden der heerschappye gaf hy *Lysias* het gansch bewint des rijks in handen; en maekte hem inzonderheit voornaemsten lantvoogt van *Celesyrie* en *Fenicie*.

Wanneer *Demetrius*, zoon van *Seleukus Filopator*, vele jaren voor gijzelaer, door 's vaders bevel, in plaetse van zijnen oom, koning *Antiochus Epiphanes*, was gebleven, en reeds den ouderdom van drie en twintigh jaren bereikt had, zoo vervoeghde hy zich, op kuntschap van 's vaders overlijden, en het in bezit nemen des koningrijks van Syrie, door *Antiochus Eupator*, zoon van *Antiochus Epiphanes*, by den raet van Rome, met verzoek, van door het Roomsche volk, in 's vaders rijk, het welk onrechtveirdigh in bezit genomen was, te mogen herstelt worden: maer de Romeinen, die liever Syrie door een kint, als door eenen man, zagen geregeert, sloegen *Demetrius* zijn verzoek af; en zonden drie gezanten, als *Kneus Octavius*, *Spurius Lukretius*, en *Lucius Aurelius*, derwaert: om het zelve koningrijk na welgevallen des Roomschen volks te bestieren.

Wijders, naerdien de Romeinen gehoort hadden, hoe boven mate vele olifanten, en eenige schepen, boven het getal aen *Antiochus* voorgeschreven, in Syrie waren, zoo belasten zy den gezanten, den olyfanten de zenuwen af te snijden, de schepen te verbranden, en des konings rijkdommen en goederen, zoo veel hen doenelijk viel, ten dienste des Roomschen staets, te verminderen: het geen zy ook, op hunne komste in Syrie, in 't werk stelden. Dan zulx kon zeker *Leptines* niet gedogen, die *Kneus Octavius*, het hooft des gezantschap, in de stad *Laodicea*, onder het smeeren in de worstel-plaetse, met eige handen dode, onder voorwendingh van hem met recht, en niet zonder Gods gehengenis, gedoot te hebben. *Lysias*, vooght van koning *Eupator*, de voornaemste belhamel des volks tegen de Romeinen, deed *Octavius* begraven, en zond aenstonts gezanten, uit 's konings name, na *Rome*, om dien misdaet te verschonen, en tonen, dat den koning des onbewust waere.

Te dier tijde bevond zich by de Syriers zeker *Isokrates*, een letterkundige, een blaeskaek en opsnijder, en die by de Grieken hier over zelfs gehaet was. Deez vermadt zich te zeggen, dat *Kneus* niet alleenlijk met recht gedoot was: maer voeghde daer by, dat men ook alle d'andere gezanten des Roomschen volks behoorden te doden, ten einde niet een eenige over wiert gelaten, die de tijding van den manslaght te *Rome* kon brengen: op dat zy eindelijk ophielden met zulk een grootsheit over andere te heerschen, en die onbeschaemde en toomloze heerschappye te gebruiken.

Wanneer de tijding van *Kneus Octavius* doot, en de gezanten van *Antiochus Eupator*, die *Lysias* gezonden had, te *Rome* waeren gekomen, en wijtluftige redenen gevoert hadden, om den onschult en onmeewustigheit van *Kneus* doot te betonen, zoo zond de raet de gezanten te ruch, zonder uitspraek te geven: dewijl deez in generlei wijze zijn gevoelen wilde uiten.

Demetrius, *Seleukus* zoon, door deze tijding verschrikt, ontbood den historischrijver *Polybius*, en beraetslaeghde zich met hem, of hy wederom over zijne zaken met den raet zou spreken: die hem waerschouwde, geen tweemael aen een zelven steen te stoten: maer hy moste iet bestaen, dat een koningrijk verdiende: waer door hy bedektelijk hem het vluchten aenried.

Demetrius evenwel volghde den raet van *Apollonius*, zijn gemeenzame vrient, (die wel van geen quade inborst; maer zeer jongh was,) en trad op het raethuis, met verzoek: dat de raedt hem ten minste van de nootwendigheit, van voor gyzelaer te *Rome* te blijven, zoude ontslaen: naerdien zy reeds *Antiochus Eupator* in het koningrijk bevestight hadde. Des onaengezien bleef de raet by zijn genomen opzet. Waer over *Demetrius* eerst met *Diodoor*, die een snoodaert was, en onlangs uit Syrie gekomen was, en den zelven eertijts opgevoet had, over zijn vluchten raetslaeghde.

Menithyllus, gezant van *Ptolemeus Filometor*, koning van Egypten, die door beleit van *Polybius* (met wien *Demetrius* grote gemeenschap onderhield,) deelachtigh aen dezen raet geworden was, geliet zich zijn hertrek te vervaerdigen, en huurde opentlijk een *Karthager* heiligh schip, welk quansuis na *Tyrus* zou overschepen, en d'eerstelingen der *Karthagers* en de vaderlijke huisgoden overbrengen. Na alles vervaerdigt was, zond *Demetrius* zijnen opvoeder, *Diodoor*, voor af na Syrie, die aldaer alle straetgeruchten zou oprapen, en de gemoederen en herten des volks ondertasten. Hy zelf nam eenige weinigen tot reisgenoten meê, en hield zijn avontmael by eenen van zijne vrienden: d'overigen zond hy na *Anagnia*, een stad in *Latium*, derwaerts hy des anderen daeghs, onder schijn van ter jaght te trekken, zou volgen.

Te dier tijde lagh *Polybius* te bedde, die, uit vreze, de jongeling *Demetrius*, door het te lang gasten en brassen, de gelegentheit van t'ontkomen moght voorby laten gaen, aen hem tegens den avont, op een klein briefje, zekere veirsen zond; waer door hy hem tot het haesten en ylen zijns vertrek aenporde. Neffens de veirsen ging zekere spreuk van *Epicharmes*, die ook van *Polybius* en *Cicero* geprezen wort, en luide: *Zijt nuchteren: gedenke niemant te betrouwen. Deze zijn de zenuwen der kloekzinnigheit.* Wort door Polybius tot vertrekken gepört.

Wanneer hy uit het lezen vernam, waer op deze veirsen en spreuke sloegen, en door wien zy gezonden wierden, geliet hy zich aenstonts walgachtigh te zijn, en trad met zijne vrienden uit het gastmael. Voorts deed hy opening van zijn voornemen aen *Nikanor* en zijnen metgezellen, en ging des nachts na *Ostia*, de mont des *Tibers*. *Menithyllus* trad hen voor, en maekte den bootsgezellen wijs, als dat hy iet nieuws van zijnen koning ontfangen had: weshalve hy zelf noch in de stad moeste vertoeven; maer zou jongelingen van beproefde trouheit tot hem zenden, die hem alles, nopende den broeder *Euergetes*, zouden verwittigen. Op het uitgaen der derde nachtwake, verschijnt *Demetrius* met acht makkers, vijf dienaers, en drie kinderen, die *Menithyllus* den schipper, dien het gantsche werk onbewust was, naerstelijk aenbeval. Waer op zy met het krieken van den dagh in zee gingen. Demetrius trekt uit Rome na Syrie.

Van *Demetrius* vertrek had men te

Rome, voor den vierden dagh, geen kuntſchap: op den welken na hem naerſtelijk gezocht wiert: hoewel zonder hem te voorſchijn te brengen. Op den vijfden dagh wiert daer over de raet vergadert: wanneer *Demetrius* reeds, zijnde de zeſte dagh zedert zijn vertrek uit de ſtad, aen de *Sikuler* ſtraet was gekomen.

D'overheden van *Rome* vonden niet raetzaem *Demetrius* in zijn wegtrekken te vervolgen: naerdien hy, huns bedunkens, reeds te veel weghs had afgeleit en te verre gekomen was.

Midlerwijle verviel *Demetrius* in *Lycie*: van waer hy aen den raet ſchreef: dat hy niet tegen zijnen neve *Antiochus*; maer tegen *Lyſias* was opgetrokken, en om de doot van *Octavius* te wreken. Gekomen in Syrie, kreegh hy aenſtonts de ſtad *Tripolis* op zijne zijde, quanſuis als door den raet gezonden, om het koningrijk van Syrie in te nemen; want niemant had gedaghten van zijn vluchten. Hy bemachtigde ook de ſtad *Apamea*, en trok met verzamelde krijgstroepen na *Antiochie*: alwaer hy het kint *Antiochus Eupator*, en *Lyſias*, die vriendelijk hem te gemoedt getreden waeren, (want zy onthielden zich, uit vreze voor de Romeinen, van wapenen) gevangen nam en dode.

Demetrius komt in Syrie.

Voorts wiert hy met gunſtigh gejuigh van allen ontfangen, en kreegh de Syriers, 't zy uit begeerte, volgens hunnen aert, na nieuwe dingen, of uit haet tegen *Eupator* en zijne beſtierders, met kleine moeite op zijne zijde, en aenveirde, onder gunſte van eenen iegelijk, de heerſchappye des rijks, op het twee hondert en zeſtighſte jaer voor *Kriſts* geboorte.

Wort gunſtig ontfangen.

cap. 8: 1--4. Volgens het geen men in het eerſte boek der Machabeen leeſt, trok *Demetrius*, op het hondert en een en vijftighſte jaer van het rijk der Grieken of *Seleucidijnen*, uit *Rome*, na de zeeſtad *Tripolis*, en begon aldaer te heerſchen. Op zijne intrede ter ſtad *Antiochie*, het hof zijner voorouderen, wierden *Antiochus* en *Lyſias*, door de krijgsknechten gegrepen, en door zijn bevel gedoot.

lib. 12. cap. 10. *Joſephus* en *Euſebius* voegen *Antiochus Eupator* een regering van twee jaren toe: hoewel *Severus Sulpitius* ſlechts van een jaer en zes maenden. *Demetrius* verdreef *Heraklides*, dien *Antiochus Epiphanes* by de Babyloniers over de ſchatkiſt had geſtelt, en dode deſſelven broeder *Timarchus*, als muiteling; hoewel hy daer en boven ook het lantvooghdyſchap van *Babylon* qualijk bedient had.

Hy verkreegh allereerſt by de Babyloniers den bynaem van *Soter*, dat's, *verloſſer*.

Wort Soter genaemt.

Ariarathes, koning van *Kappadocie*, ontfing de gezanten der Romeinen, *Tiberius Gracchus*, *Lucius Lentulus*, en *Servilius Glaucia*, op hunne wederkomſte uit Syrie, koninglijk. Derwaerts zond *Demetrius Soter* eenen *Menocharis*, om met de gezanten der Romainen, nopende het beveſtigen zijns rijks, te handelen. Hy beloofde daer en boven zijne zuſter, weduwe van *Perſeus*, koning der Macedonen, aen koning *Ariarathes* ten huwelijk: het welk deez, uit vreze van de Romainen te beledigen, afſloegh.

Wanneer *Menocharis* weêr by *Demetrius* t'*Antiochie* was gekomen, en de redenen, die met de gezanten van *Rome* gevoert had, hem verhaelde, zoo oordeelde deez koning zijnen ſtaet, boven alle dingen, te dier tijde het nodighſte en oorbaerſte te zullen zijn, de gezanten der Romainen door allerleie wijze op zijne zijde te krijgen en te verzoenen. Dies zond hy eerſt aen hen na *Pamphylie*: en daer na weêr na *Rome*, met belofte van alles ter gunſte van de Romainen te zullen doen, zoo zy wiſten uit te werken, dat hy door de Romainen, als koning, begroet wiert. *Tiberius Gracchus*, die *Demetrius* van herten genegen was, hulp hem zeer veel, om hem zijn ooghwit te doen bereiken, en het recht des koningrijks te beſcharen.

Traght na de vrientſchap der Romainen.

Leptines, die *Kneus Octavius*, gezant der Romainen, in de ſtad *Laodicea* gedoot had, trad tot *Demetrius*, met bede, van door den manſlaght van *Kneus* niet ontſtelt te zijn, noch hierom tegen die van *Laodicea* iet nadeelighs te ondernemen: want hy zelf zou na *Rome* trekken, en den raet bewijzen, hoe, door gehengenis der Goden, zulx door hem bedreven was. Hier over wiert *Leptines*, uit oorzake hy vrywillig en moedigh na *Rome* ging, zonder boejens en bewaerders derwaerts gevoert.

Stoutmoedigheit van Leptines.

Iſo-

Isokrates, daer en tegen, die door zijn geklap hem dien ramp op den hals had gehaelt, wiert, zoo dra hy te *Rome* gebraght was, zinneloos, en raekte buiten zijn verstant. Maer wanneer men hem boeiens aen hals en voeten smeet, begon hy weinigh spijze te nuttigen, en verwaerloosde het havenen zijns lichaems.

Wanneer *Menocharis* en andere gezanten, door *Demetrius Soter* afgezonden, te *Rome* quamen, braghten zy eene goude krone van tien duizent dukaten, (dewelke *Demetrius*, ten teken van dankbaerheit, dewijl hy als gyzelaer ruim gehouden was, gezonden had,) en t'effens *Leptines* en *Isokrates*, de letterkundige, met zich. *Isokrates* vertoonde een gedaente, het geen den luiden wonder vreemt scheen: want zijn gelaet was boven mate vervarelijk en wreet, als van eenen mensch, die in jaer en dagh zijn nagelen niet gekort, noch hair gekemt, noch aengezicht gewassen had. Zijn oogen, en beweging des lichaems, wezen d'inwendige geschapenheit zijns gemoets uit: ja iemant zou voor het ontmoeten van het wreetste gedierte, zoo zeer niet, als voor hem, gegruwt hebben.

Vreemt wedervaren en gelaet van Isokrates.

Polyb. Diod. Sic. Appian.

Leptines, ten tegendele, bleef altijt stantvastigh, was bereit in den raet te komen, bekende by eenen iegelijk den manslaght, met de welken hy van den zelven sprak, gedaen te hebben, en bleef by zijn voorigh zeggen: dat de Romainen hem niet deeren zouden: gelijk hy ook in zijne hope niet bedrogen wiert. Want na de raet lang in twijffel had gestaen, wat gedaen diende te zijn, aenvaerde hy eindelijk de gezanten, en nam de krone aen: maer zond de menschen, die overgebraght waren, te rugh, als of die misdaet allen den Syriers gemein was. Want de raet behield alles voor zich ongekreukt: zulx hy maght zou hebben den misdaet te wreken, zoo dikwils hem wel geviel. Hier over gaf ook de raet aen *Demetrius* dusdanigh antwoort: *Dat de raet hem zijne welgewogentheit zal doen genieten, by aldien hy met volkome reden zal weten te verzekeren, dat hy in dessëlfs maght zal zijn, gelijk hy te vore was.*

Stantvastigheit van Leptines.

Orofernes, by anderen *Holofernes* geheten, die door zijnen jonger broeder *Ariarathes* met onrecht uit het rijk van *Kappadocie* gedreeven was, vervoeghde zich by koning *Demetrius Soter*, en klaeghde hem zijnen noot: dewelke *Orofernes* beleefdelijk ontfingh, en *Ariarathes*, schoon hy *Eumenes*, koning van *Pergamum*, tot bystant had, uit zijn rijk verdreef: want *Demetrius* had een oude hate en wrok op hem, over het afslaen van het huwelijk zijner zuster.

Orofernes verkrijght weêr het rijk van Kappadocie.

Demetrius, die over lang de Partische grootsheit en overdaet had nagevolght, deed, niet verre van *Antiochie*, een kasteel, gesterkt met vier torens, stichten: op het welk hy, verre van het gezight der burgery, en zorge des rijks, zich lui en ledigh verlustighde, zonder iemant toegang tot hem te geven: maer verleende uit het paleis, als uit een heilighdom, door boden, gehoor. Dan door deze trotsheit en eerzught vatten d'Antiochenaers zulken haet tegen hem op, dat zy besloten hem door het een of ander middel van kant te helpen of t'onderdrukken. Dies vielen d'Antiochenaers van hem af, en rechten met *Orofernes* een verbont op: die *Demetrius*, door wien hy herstelt was, bestont uit zijn rijk te verdrijven.

Grootsheit van Demetrius.

Waer door hy afgezet wort.

Demetrius, des verwittight, deed *Orofernes* vatten, en geknevelt in de stad *Seleucie* bewaren: want zijn leven verschoonde hy, ten einde *Ariarathes*, koning van *Kappadocie*, altijt voor des broeders oorlogh te vrezen zou hebben.

D'Antiochenaers derhalve, die hier door niet afgeschrikt wierden, noch het muiten staekten, maekten, met bystant van *Ptolemeus*, koning van *Egypten*, *Attalus*, koning van *Pergamum*, en broeder van *Eumenes*, en *Ariarathes*, (die alle door hem beoorloght waeren,) zekeren jongeling van zeer geringen staet op, die het koningrijk van Syrie, als zijn erfdeel van 's vaders wege, zou hereischen. Hem wiert, om den aenslag des te meer op te hemelen, en luister te geven, de naem van *Alexander* gegeven, en uitgestroit, dat hy een spruit van koning Antiochus *Epiphanes* was.

Alexander Balas tot koning opgeworpen.

Deez *Alexander* was, zoo *Livius* schrijft, een onbekende perzoon, en van een onzekeren stam: en, volgens

Epitom. lib. 51.

Digitized by Google

Athenens, een onechte zoon van koning *Antiochus Epiphanes*, en te *Rhodus* opgevoet. By *Strabo* wort hy *Balas*, en by *Josephus Balles*; maer was, zoo eenige willen, te voore *Prompale* geheten. (lib. 5. c. 10. lib. 16.)

(Alexander Balas en Heraklides te Rome.) *Heraklides*, eertijts schat of rentemeester van *Babylon*, van wege koning *Antiochus Epiphanes*, bragt dezen jongeling, t'effens met *Laodice*, dochter van *Antiochus Epiphanes*, met zich na *Rome*. Geduurende zijn verblijf aldaer, gaf hy geweldigh groots op, dreef alles listelijk, en verlengde al willens den tijt, om den raet tot zijn voorgenomen aenslagh te bewegen.

Ter zelver tijt was ook te *Rome Demetrius*, namaels *Nikator* genoemt, zoon van koning *Demetrius Soter*, die, als een kint, met een tamelijken toestel ontfangen was, en weêr na zijn vaderlant keerde.

(Verzoek aen den raet van Rome, om in zijn rijk te mogen herstelt worden.) *Heraklides*, na een lang verblijf te *Rome*, trad, t'effens met *Laodice* en *Alexander Balas* in den raet: by den welken deez jongeling eerst weinigh voor af sprak, en verzoght: de Romainen zouden willen gedenken aen de vrientschap, en het verbont, het welk zy met hunnen vader *Antiochus Epiphanes* onderhouden hadden. Daer na: dat zy toch, na hunne uitterste vermogen, hem bystant in het herkrijgen des rijks wilden doen. Dan, zoo zy daer toe niet verstaen konden, ten minste zouden zy hem het wederkeren na Syrie toestaen: en de genen niet beletten, die bereit waeren, hem in het verkrijgen van zijn vaders rijk te helpen. Aenstonts verving *Heraklides* zijne reden, haelde de lof en verdiensten van *Antiochus Epiphanes* hoogh op, en schold geweldigh op *Demetrius Soter*. Eindelijk voeghde hy daer by: dat het billijk en recht was, dezen jongeling en *Laodice*, die de wettige stam van koning *Antiochus* was, het wederkeren na hun vaderlant toe te staen. Maer al het geen, door hen gezeidt was, geviel geensins den verstandigen Romeinen, die wel bevroeden konden, hoe alles een verdicht en verçiert werk was, en versoeiden *Heraklides* opentlijk. Maer eenige raetsheeren van weinigh oordeel, die *Heraklides* door zijne konstenarye verleit had, besloten eendrachtiger stemme, dusdanigh raetslot te doen schrijven: *Dat de raet aen Alexander en Laodice, kinderen van Antiochus, die een vrient en bontgenoot des Roomschen volk voorhene was, heeft toegestaen, na 's vaders rijk, als door recht van eigendom op het zelve, te mogen keeren, en, op hun verzoek, besloten bystant te doen.*

(Trekt met toestaen des raets na Syrie.) *Heraklides* nam deze gelegentheit waer, en huurde aenstonts krijgsvolk, en kreegh vele groten op zijne zijde. Daer na trok hy na *Ephesus*, en begon met groten vlijt ten oorlogh toe te rusten.

(Stad Ptolemais door Alexander Balas verovert. 1 Mach. 10. 1. Joseph. lib. 13.) Des jaers hondert en zestigh, na den stijl der Grieken of *Seleuciden*, en op 't hondert en drie en vijftighste voor *Krists* geboorte, nam *Alexander Balas*, die zich voor den zoon van koning *Antiochus Epiphanes* uitgaf, de stad *Ptolemais*, door verraet der krijgsknechten, in bezit: want ook deze, gelijk d'Antiochenaers, haten *Demetrius*, om zijn ongebonden leven.

(Koning Demetrius Soter wapent zich tegen hem.) *Demetrius Soter*, op de tijding van het veroveren der stad *Ptolemais*, en het aenvaerden der heerschappye van *Alexander*, vergaderde meenighte van krijgsknechten, en trok op, om hem slagh te leveren. Maer acht nemende op d'onzekere gevallen des oorlogs, zond hy eerst zijne twee zoonen, *Demetrius Nikator*, en *Antiochus Sedetes*, met vele ponden gouts, na het eilant † *Kreta*, aen zijnen vrient en gastgenoot *Lasthenes*, om hen buiten gevaer des oorloghs te houden, en de wrake, indien het zoo moght komen te gebeuren, over hunnen vader te laten aenbevolen blijven. Hy zond ook aen *Jonathan*, hoge priester der Joden, brieven, en vernieude met hem de vrede.

† Kandia.

(Gevecht tusschen Alexander Balas en Demetrius.) Wanneer *Alexander Balas* een sterk krijghsheir, zoo uit de afgevalle krijghsknechten van *Demetrius*, als uit de hulptroepen van koning *Attalus*, *Ariarathes*, *Jonathan*, en inzonderheit van *Ptolemeus Filometer*, koning van Egypten, had by een verzamelt, trad hy tegen *Demetrius* in een gevecht: maer de linke hoorn of vleugel van *Demetrius* dreef de tegen over geschaerde slachorde van *Alexander* op de vlught, en plonderde, onder het vluchten, de legers: hoewel de rechte vleugel, in den welken *Demetrius* zelf voght, gedwongen wiert te dijzen. Midlerwijle al d'andere schichtigh

Digitized by Google

tigh op de vlucht staken, streed *Demetrius* daer en tegen kloekmoedelijk, dode vele vyanden, en dreef andere op de vlucht: maer raekte eindelijk in een diepe modder-kuil: alwaer zijn peert quam te struikelen, en hy, zonder het te kunnen ontvluchten, door de dikke drommen der vyanden, met schichten doorwont wiert, tot dat hy eindelijk door de meenighte der wonden was afgemat, en doot ter neêr viel.

Demetrius sneuvelt.

1 Macc. 10. 48. 49. 50. Joseph. lib. 13. cap. 5. Justin. lib. 35. cap. 1. Polyb. lib. 3.

En aldus verloor *Demetrius*, wanneer alle d'overige koningen tegen hem een eetgespan hadden opgerecht, zijn leven t'effens met het rijk, na eene regering van twalef jaren, volgens *Polybius*, dien *Porfyrius*, *Eusebius* en *Severus Sulpitius* volgen: hoewel *Josephus* hem slechts een regering van elf jaren toevoeght.

Alexander Balas trout de dochter van Koning Ptolemeus.

Naerdien *Alexander*, in het verslaen van *Demetrius*, den grootsten bystant van *Ptolemeus*, koning van Egypten, had genoten, zoo zond hy aen hem gezanten, met verzoek van zijne dochter ten wijve te nemen. Waer in *Ptolemeus* geirne bewillighde, en trok met zijne dochter *Kleopatra* (een vrouw, geboren tot den ondergang des Syrischen koningrijks) uit Egypten, na de stad *Ptolemais*, op het einde des jaers hondert en twee en zestigh, na den stijl der Grieken, en op het hondert en twee en vijftighste jaer voor *Krists* geboorte: alwaer de bruiloft met groten pracht en toestel gehouden wiert. Op dezen bruiloft verscheen *Jonathan*, genoot door *Alexander*, en gaf beiden koningen en zijnen vrienden gout, zilver, en zeer vele geschenken, en vond genade voor hen. Hier op quamen eenige quaetwilligen uit Israël te zamen, om *Jonathan* by *Alexander* te beschuldigen: hoewel *Alexander*, in stede van na hen te luisteren, *Jonathan* in purper gewaet beval te kleden, en nessen zijne zijde aen te zitten. Zijnen oversten beval hy met hem in het midden der stad te gaen, en uit te roepen: dat niemant hem tegen zou spreken, of eenige moeite ergens om aen doen. Wanneer zijne aenklagers zulks zagen, slopen zy alle deur. Daer en tegen deed koning *Alexander* *Jonathan* grote eere aen, rekende hem onder zijne voornaemste vrienden, en

Jonathan verschijnt op zijne bruiloft.

maekte hem veltöverste der krijgstroepen in Judea, en in zijn hof *Meridaryen*. Waer op *Jonathan* in vrede en vreughde na *Jerusalem* keerde.

Ongebonden leven van Alexander Balas.

Wijders, d'onverwachte rijkdommen, en schielijke staetverheffing maekten *Alexander Balas* in 't kort als zinneloos, en hielden hem, als gek en dol, onder drommen van byzitten lui en achteloos ten hove bezigh: waer over ook d'Antiochenaers begonnen van hem te vervreemden, en de herten van hem af te trekken.

Liv. lib. 50. Joseph. lib. 13. c. 8. Athen. lib. 5. cap. 10.

Midlerwijle sloegh zijn vrient *Ammonius* de bestiering des rijks ga: door wien alle de vrienden des konings, en koningin *Laodice*, dochter van *Antiochus Epiphanes*, en *Antigonus*, *Demetrius* zoon, gedoot wierden.

Demetrius Nikator trekt tegen koning Alexander Balas op.

Op het hondert en vijf en zestighste jaer des koningrijks der Grieken of *Seleuciden*, hondert en acht en veertigh jaren voor *Krists* geboorte, scheepte *Demetrius Nikator*, oudste zoon van koning *Demetrius Soter*, op het gerught van *Alexanders* wulps en ongebonden leven, met vele gehuurde krijgsknechten, die hy van *Lasthenes*, de *Kretenser* koning, ontfangen had, van *Kreta*, heden *Kandia*, na *Silicie* over. Door deze tijding wiert *Alexander* geweldigh verschrikt, trok aenstonts ter yl uit *Fenicie* na *Antiochie*, om de zaken voor *Demetrius* komste in stant te brengen. Maer hy gaf het opper bewint van *Antiochie* aen *Hierax* en *Diodotus*, anders ook *Tryfon* geheten, over.

By *Demetrius* vervoeghde zich *Apollonius*, (by *Josephus Daus* gebynaemt) lantvooght van *Celesyrie*, dien hy veltoverste zijns krijgsheirs maekte, om de Joden, die in trouheit, aen *Alexander* beloofc, volherden, te beoorlogen.

Balas trekt na Silicie.

Midlerwijle trok *Alexander Balas* na *Cilicie*, om de Ciliciers te straffen, die hem af, en *Demetrius Nikator* waeren toegevallen. Wanneer hy aldaer met het orakel van *Apollo* de Sarpedonier raedpleegde, kreegh hy, naer men zeidt, tot antwoort: dat hy die plaetse te schuwen had, de welke een tweestaltig gezigt vertoonde. Het welk hy, naer men hout, in *Abas*, een stad van Arabie (in de welke hy een weinigh daer na gedoot wiert) gezien zou hebben: alwaer zeker *Herais*, de welke uit *Dio-*

fant, een Macedonier, en uit een Arabische moeder was geteelt, van sexe verwisselde, en een man wiert, en den naem van *Diofant* aennam.

Hoe Ptolemeus Syrie door list inkreegh. Hier en tusschen had *Alexander* de bescherming van Syrie zijnen schoonvader, *Ptolemeus Filometer*, koning van Egypten, aen bevolen. Deez, onder schijn van *Alexander Balas*, zijn schoonzoon, bystant te doen, trok met een sterk water en lant-heir uit Egypte na Syrie: hoewel in'er daet zijn

1 Macc. 11: 1. 2. 3. toelegh was, om het koningrijke van Syrie te bemachtigen, en zijnen rijke in te lijven.

Wanneer alle de steden, op *Alexanders* bevel, *Ptolemeus* vredelijk hadden ontfangen, leide hy in ieder stad, quansuis tot bystant, krijgsbezettingen.

Verlaet Alexander. Na *Ptolemeus* alle de zeesteden, tot aen de stad *Seleucie*, bemachtight had, begon hy zeer quaet vermoeden op *Alexander* te krijgen, en lasterlijk van hem te spreken: te weten, hy klaeghde: hoe door *Ammonius*, *Alexanders* rijksbestierder, by de stad *Ptolemais* hem lagen waeren geleit, en *Alexander* den zelven, wanneer hy ter straffe wiert gevordert, niet had willen over geven. Hier over kreegh hy dien haet op *Alexander*, d'aenrechter der lagen, en nam zijne dochter *Kleopatra* van hem af: zond aen *Demetrius Soter* gezanten, om een verbont van vrientschap met hem op te rechten, en gaf hem zijne dochter ten wijve, met belofte van hem in 's vaders rijk te herstellen.

Ammonius gedoot. De Antiochenaers verlieten, om *Ammonius* halve, van wien zy veel onheilen en rampen geleden hadden, koning *Alexander Balas*. Waer op *Ammonius*, in vrouwen gewaet, zich zocht te verschuilen: maer wiert betrapt en gedoot.

Ptolemeus wort tot koning van Syrie gekroont. Voorts trok *Ptolemeus* in *Antiochie*, en wiert door de burgers, als koning, gegroet, en zette twee kronen om zijn hooft: namelijk, een van *Asie*, of *Syrie*, en een van *Egypten*: hoewel hy zeide, zich met de heerschappye

Raet den Antiochenaers Demetrius weêr t'ontfangen. van *Egypten* te zullen vergenoeght houden. Hy ried de Antiochenaers, 't zy uit rechtvaerdigheit, of uit een weêrzin in al te grote macht, *Demetrius* weêr t'ontfangen: met beloften, dat deez meerder aenschouw op den nieuwen weldaet zou nemen, als op den haet, dien zy met zijnen vader *Seleukus* hadden gehad. En aldus gaven zich d'Antiochenaers, die d'oude belediging des vaders, met nieuwe verdiensten zouden verbeteren; aen *Demetrius* over. Desgelijks braghten de krijgsknechten des vaders, door drift van gunste tot dezen jongeling, en uit zught tot den voorigen eedt, en afkeer van de trotsheit des nieuwen konings, de velttekens aen *Demetrius* over.

Wijders, *Alexander Balas*, in weêrwrake van dit ongelijk, braght een sterk krijgsheir met zich uit *Cilicie*, derwaerts hy getrokken was, viel in Syrie, en verwoeste met roven, branden en blaken, al het lant rontom *Antiochie*: maer *Ptolemeus* en zijn nieuwe schoonzoon *Demetrius*, trokken hem tegen, en deden hem wel haest dien oort ruimen, en overwonnen hem in een gevecht, by den vliet *Oenoparas*. Alexander der Balas verwoest Syrie.

Alexander nam met vijf hondert zijner krijgsknechten na *Abas*, een stad van Arabie, de vlucht, en vervoeghde zich by den vorst des lants: dien de schrijver van de historien der *Macchabeen*, *Zabdiel*: *Josephus*, *Zabelus*: en *Diodoor de Sikuler*, *Diokles* noemt. Vlucht na Arabie.

Maer d'oversten, die met *Helias* de zijde van *Alexander* hadden gehouden, rechten met *Demetrius* een verbont op, en trokken, onder schijn van gezanten, na Arabie, by vorst *Zabdiel*, en doden *Alexander* met list. *Zabdiel* zond het afgehouwen hooft van *Alexander* aen *Ptolemeus* over, die het zelve met groot vermaek aenschouwde: hoewel hy ook zelf, na verloop van drie dagen, aen eenen val van zijnen olifant dezer werelt overleed. Wort gedoot.

Josephus geeft aen de regering van *Alexander*, na den neêrlaegh van *Demetrius Soter*, eenen tijt van vijf jaren: hoewel *Usserus* daer ontrent vijf maenden wil afgetrokken hebben. lib. 13. c. 8.

Na de doot van *Alexander* verkreegh alleen *Demetrius*, zoon van *Demetrius Soter*, de heerschappye van Syrie, op 't jaer hondert en zeven en zestigh, na den stijl der Grieken, die, uit oorzake hy eenen, die vreemt van zijnen geslaghte was, overwonnen had, den bynaem van *Nikanor*, of *Nikator*, dat's, *overwinnaer*, aennam: dien ook Demetrius wort koning van Syrie.

Digitized by Google

ook *Selenkus*, d'eerste of d'oprechter des koninghlijken stams, gevoert had.

1 Macc. 11: 18. Deme- trius handelt het krijgs- volk van Ptole- meus qualijk.

Na de doot van *Ptolemeus Filometer* wierden de krijgsknechten, die hy in de kastelen en steden van Syrie tot bezetting had gelaten, door beleit van *Demetrius* gedoot. Desgelijx handelde hy d'overige krijgsknechten van *Ptolemeus* zeer qualijk en schandelijk, zonder aenschou op den bystant en namaeghschap te nemen, dewelke door het huwelijk van *Kleopatra* onlangs ontstaen was. Hier over begaven zich de krijgsknechten, uit haet van zijne ondankbaerheit, na *Alexandrye*, in Egypten; latende alleenlijk d'olifanten in zijn gewelt blijven.

1 Macc. 11: 38. Joseph. lib. 13: c. 8.

Demetrius, ziende zijn lant in rust en vrede, en geenen tegenstant te verwachten, dankte alle d'oude en ingeboore soldaten af, en behield de vreemde, die hy uit *Kreta*, en andere eilanden bekomen had. Hier door haelde hy een groten haet van alle de krijgsknechten zijner voorzaten op den hals: naerdien zy gewoon waeren van d'andere koningen, ook in tijt van vrede, soldye t'ontfangen, om des t'onverzaeghder, in tijt van noot, in het gevaer te treden.

Diodo- tus trekt na Ara- bie.

Wanneer een der veltöversten van *Alexander Balas*, geboren in *Sekoan*, een kasteel der *Apamiers*, en te *Apamie* opgevoet, met name *Diodotus*, (die namaels koning wiert, en den naem van *Tryfon* aennam,) deze vervreemdingh der krijgsknechten van *Demetrius* bemerkte, trok hy na Arabie by *Elmalchuel*, of *Malkoel*, die *Antiochus*, het zoontje van *Alexander Balas*, opvoede, en verwittighde hem het bedrijf van *Demetrius Nikator*, en het afvallen en de vyantschap der krijgsknechten tegen hem. Voorts vermaende hy hem, met ernstelijk verzoek, van aen hem *Antiochus* over te leveren, om hem in het rijk zijns vaders te herstellen. Maer als *Malkoel* zich hier over tegen *Diodotus* weigerigh toonde, bleef hy een lange wijle by hem.

1 Macc. 11: 39.

Deme- trius doet zij- ne te- genpar- thyen doden.

Demetrius Nikator, hier en tusschen, die zich achte buiten alle gevaer te zijn, deed alle de genen, die in den oorlogh zijne parthye niet gehouden hadden, door ongewonelijke straffen doden: want *Lasthenes*, een godvergete en reukeloos mensch, dien het bewint des ganschen koningrijks was toevertrout, hitste den jongeling door pluimstrijkerye tot alle gruweldaden op. *Demetrius* lichte, op verzoek van *Jonathan*, zijne krijgsbezettingen uit het kasteel van *Jerusalem*: voor welke gunste *Jonathan* drie duizent strijtbare mannen na *Antiochie* aen hem zond, die hy, na het afvallen zijner krijghsknechten, verzocht had.

Demetrius, gesterkt met deze vreemde krijgsknechten, dien hy meer als zijne eigen vertroude, beval de wapenen den Antiochenaers t'ontnemen: hoewel zy dezelve niet alleenlijk weigerden over te geven; maer vergaderden, ontrent ten getale van hondert en twintig duizent, in het midden der stad, en stonden na des konings leven. Zy dwongen hem op het hof te vluchten, bezetten de straten der stad, en bestonden hem te bestrijden en bestormen. Zijn bédrijf met die van Antiochie.

Op dit gerucht quamen alle de Joden t'effens tot zijnen bystant te zamen, verstroiden zich door de stad, en hieuwen ten zelven dage over de hondert duizent mannen ter neêr. Voorts staken zy de stad in brant, verlosten koning *Demetrius*, en bequamen veel buits. Hier door smeten de burgers de wapenen nêer, en maekten met den koning vrede. De Joden behaelden door dezen daet by den koning en alle zijne onderzaten grote glorye, en keerden, met rijken buit beladen, weêr na *Jerusalem*.

Wanneer het grootste gedeelte der stad verbrant was, en vele over deze muiterye aen den halze gestraft waeren, met verbeurtmaking hunner goederen, ten voordeele des konings, zoo vluchten meenighte van burgers, door haer tegen *Demetrius*, uit hun vaderlant, en zworven door gansch Syrie allerwege om her, om bequame plaetse en tijt tot hunne wrake waer te nemen. Voorts logende *Demetrius* alles, het geen hy *Jonathan* belooft had, vervreemde van hem, en plaeghde hem boven mate. Hy dreighde hem ook den oorlogh aen te doen, 't en zy hy alle de schattingen gaf, de welke het Joodsche volk gewoon was aen de voorige koningen op te brengen.

Diodo- tus keert uit Ara- bie met Antio- chus.

Diodotus, anders *Tryfon*, keerde eindelijk uit *Arabie*, met het kint *Antiochus*, zoon van *Alexander Balas*, en

Kleo-

Digitized by Google

Kleopatra, *Ptolemeus Filometers* dochter, na Syrie, holp hem aen het rijk, en zette hem de krone op 't hooft.

Voorts voerde hy met alle de troepen, die hem toe quamen vallen, en door *Demetrius* afgedankt waeren, opentlijk tegen *Demetrius* oorlogh, en overwon hem in een gevecht, en deed hem na *Seleucie* vluchten. Hy kreegh ook zijne olifanten, en nam de ſtad *Antiochie* in.

Staet na het Koningrijk van Syrie.

Tryfon, verwittight van *Demetrius* ellendigen ſtaet, begon nu vaſt t'overleggen, op wat wijze hy het koningrijk van Syrie, met het van kant helpen van den jongen koning *Antiochus*, *Theos*, dat 's *god*, gebynaemt, zou bemachtigen. Ten dien einde beſloot hy eerſt *Jonathan*, hoge prieſter der Joden, gevangen te nemen en te doden, als een, die hem zijnen toelegh grotelix zocht te beletten.

Daer na deed hy door liſt *Antiochus Theos* dooden: te weten, hy kocht eenige artſen om, die hem onder het ſnijden van den ſteen doden: want zy hadden valſchelijk onder het volk uitgeſtroit, dat hy eenen ſteen in de blaze had, en de pijne van dien hem deed verteeren.

Doet zich kronen. 1 Macc. 13:31. 32. Livius lib. 55. Strabo lib. 16. Juſtin. lib. 36. cap. 1.

Voorts veroverde hy de ſteden *Apamia*, *Lariſſa*, *Kaſianos*, *Megara*, *Apollonia*, en meer andere daer ontrent: trok van daer, bemachtighde al het overigh Syrie, en deed zich de krone op 't hooft zetten, en maekte een grote verwoeſtinge in 't lant.

Tryfon, aldus van een byzonderen perzoon tot koning geworden, ylde aenſtonts om in zijne heerſchappye, door de ſtemme des Roomſchen volks, beveſtigt te worden. Dies zond hy een goude goddin *Viktorie* of zege van tien duizent dukaten zwaer, door gezanten aen de Romeinen, op betrouwen van door hen koning te zullen genoemt worden: eensdeels van wege de waerdye der gifte; en ten andere, om het gelukkigh voorteken van *Victorie*. Maer hy wiert, door ſchranderheit des raets, in zijne hope bedrogen: want de raet beval op de gifte, in ſtede van *Tryfons* naem, den tijtel des kints, dat door hem gedoot was, te ſnijden.

Hier door wiert evenwel *Tryfon* niet afgeſchrikt; maer deed penningen, met het volgende Griekſch opſchrift, munten: welker eenigen noch te vinden zijn. ΒΑΣΙΛΕΩϹ ΤΡΥΦΩΝΟϹ. en ΤΡΥΦΩΝΟϹ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟϹ ΒΑΣΙΛΕΩϹ. Dat is: *koning Tryfon.* en *Tryfon zelf heerſcher koning.*

Wanneer *Sarpedon*, veltöverſte van *Demetrius*, door *Tryfons* krijgsheir (by het welk zich d'inwoonders van *Ptolemais* vervoeght hadden,) overwonnen was, vluchte hy met zijne krijgsknechten te landewaerts in. Maer wanneer het zeegbaer heir van *Tryfon* langs den zeekant, tuſſchen de ſtad *Ptolemais* en *Tyrus*, trok, zoo rees de zee ſchielijk zeer hoogh op, en ſtreek over 't lant hene: waer door vele menſchen te verdrenken quamen.

Na het afloopen des waters, wierden de lijken der drenkelingen, en viſſchen, by meenighte op het droogh gevonden. De krijgsknechten van *Sarpedon*, des verwittight, keerden ter yl derwaerts, en verheughden zich over den neêrlaegh der vyanden, en vongen vele viſſchen, en offerden voor de poorte van *Ptolemais*, alwaer het gevecht geſchiet was, aen *Neptuin de quaet-afwender*. Strab. lib. 16.

Tegen *Tryfon* verſterkte *Simon*, veltoverſte en hoge prieſter der Joden, *Jonathans* broeder, zijne ſteden en kaſtelen, en gruuwde voor hem, en vervloekte zijne trouloze wreetheit. Hy zond aen koning *Demetrius Nikator* een goude krone, en verworf, op zijn verzoek, het affchaffen der ſchattingen van Judea, en voor hem zelven het hoge prieſterſchap. 1 Macc. 13:34. 37. cap. 14: 33.

Midlerwijle was *Demetrius Nikator*, uit *Kleopatra*, dochter van *Ptolemeus Filometer*, koning van Egypten, een zoon geboren, die *Antiochus* wiert geheten, en *Grypus*, dat's, *vogel-grijp*, van wegen zijne kromme neuze, namaels gebynaemt. Kort daer na wiert *Demetrius*, in den oorlogh tegen de Parthen, gevangen.

Antiochus Grypus geboren.

De krijgsknechten van *Tryfon*, uit een weêrzin in zijn bedrijf en trotsheit, vielen *Kleopatra*, gemalin van *Demetrius Nikator*, toe: de welke toen haer met haere kinderen in *Seleucie* ophield. Maer zy zond aen *Antiochus*, broeder van haeren gevangen man *Demetrius*, en bood hem haer huwelijk en het bewint des rijks aen, ter tijt toe des broeders kinderen volwaſſen waeren: het

Digitized by Google

welk zy deed, eensdeels door aenraden haerer vrienden: en ten andere, uit vreze van de stad door de *Seleucienaers* aen *Tryfon* te zullen overgegeven worden.

Antiochus de Godvruchtige, waerom alzoo genaemt. Prolog. lib. 39.

Deez *Antiochus* was een zoon van *Demetrius Soter*, en wort by *Josephus*, van wege zijne godvrucht, de *godvruchtige* genoemt, en ook anders by den zelven, met zijnen vaders toenaem, *Soter*; maer by *Trogus* en *Eusebius*, *Sidetes* of *Sedetes*, dat 's, *jager:* welken bynaem hy van de jaght bekomen heeft, waer toe hy, volgens schrijven van *Plutarchus*, zeer genegen was: of van de stad *Sidon*, uit de welke hy, om *Tryfon* te belegeren, zoo *Georgius Cincellus* schrijft, getrokken was. Zoo eenige willen, wiert hy hierom by de Joden de *godvruchtige* genoemt, uit oorzake hy hen, wanneer hy de stad *Jerusalem* belegert had, een stilstant van wapenen voor acht dagen, om midlerwijle hun feest te voeren, toestont: en daer en boven offerhanden, stieren met vergulde horens, en vaten met speceryen en reukwerk toe-zond.

Justin. lib. 35. c. 2. en 36.

Hy was eerst in *Asie* heimelijk opgevoet, en daer na met zijnen oudsten broeder, *Demetrius Nikator*, door den vader *Demetrius Soter*, by *Lastenes* de Knidier ter bewaring en opvoeding gezonden.

Antiochus Sedetes komt weêr in Syrie.

Wanneer *Antiochus Sidetes*, op het gerucht van zijnen broeder *Demetrius Nikator*, en uit vreze voor *Tryfon*, gins en weder had gezworven, keerde hy, op 't jaer hondert vier en zeventigh, volgens de stijl der Grieken, na zijn vaderlant, en nam *Kleopatra*, zijn broeders *Demetrius* vrouw, ten wijve: uit oorzake die *Rhodogune*, dochter des konings der *Parthen*, getrout had.

Beoorloght Tryfon. Die na Dora vlucht. 1 Macc. 15: 10. 11.

Na alle de krijgstroepen van *Tryfon* tot Antiochus waeren overgelopen, zonder eenige, dan weinige, by hem te blijven, begaf zich *Tryfon*, ziende zich dus verlaten, met de vlucht na de stad *Dora*, in *Fenicie*: werwaerts Antiochus hem vervolghde, en belegerde de stad met een heir van hondert en twintigh duizent voetknechten, en acht duizent ruiters, en daer en boven met een scheepsvloot zoo nau, dat niemant uit noch in de stad kon komen.

Midlerwijle trad *Tryfon* te scheep, en vluchte na *Orthosia*, een andere stad van *Fenicie*.

Antiochus mackte zekeren *Cendebeus*, lantvooght van den zeekant, en voorzagh hem met voet en ros volk, om den Joden te beoorlogen. Maer hy zelf vervolghde *Tryfon*; die zich eindelijk na *Apamea*, zijne geboorte stad, begaf; stroiende, onder het vluchten, geduurigh gelt op wegh, om de ruiters van *Antiochus*, die hem vervolgden, hier door op te houden. Voorts wiert de stad *Apamea*, door *Antiochus*, met gewelt verovert, en *Tryfon* gedoot, op het derde jaer na het gevangen nemen van *Demetrius*, door de *Parthen*. Volgens *Strabo* had hy zich zelven, zijnde in zeker kasteel gesloten, met eige handen het leven benomen: maer was, zoo *Georgius Syncellus* schrijft, in het vluchten uit *Orthosia*, in 't vuur gesprongen, en alzoo gesneuvelt.

Komt te Apamea.

Zijn doot.

Justin. lib. 36.

Wijders, *Antiochus Sidetes* beoorloghde de steden, de welke in den aenvang zijns broeders rijks afgevallen waeren, en hechte de zelve weêr, na hy haer had t'ondergebraght, aen de palen zijner heerschappye.

Doot van Antiochus Sidetes

Eindelijk quam *Antiochus*, in een gevecht tegen *Fraates Arsaces*, koning der Parthen, te sneuvelen, na eene regeringh van ontrent negen of tien jaren. Zoo *Appianus* verhaelt, had hy zich zelven het leven benomen: of, volgens *Elianus*, zich uit een hoge plaetse van boven neder gesmeten, uit droefenis van zijn ongelukkigh bedrijf. Zoo andere daer en tegen willen, hadden de priesters hem, wanneer hy met het overschot zijns heir na Persie was getrokken, en den tempel van *Nannea* geplondert had, in den zelven doot gesteenight. Eenigen houden dezen *Antiochus* voor den zelven, die in eenen brief der Jerusalemmer Joden, aen de broeders van Egypten, gedaght wort.

2 Macc. 1: 10-17.

Zijn uitvaert wiert door koning *Fraates* † *Arsaces* met koninglijken staet gehouden. Onder het vieren der lijkstaetsie sprak *Fraates*, ten schimp, over zijne dronkenschap deze woorden: *O Antiochus! de wijn en stoutheit heeft u bedrogen: want ghy hoopte met groote kroezen het koningrijk van Arsaces uit te drinken.*

† Arsaces was een algemeene naem der Parthische koningen.

Fraates nam de dochter van *Demetrius*,

trius, door liefde op haer verslingert, de welke *Antiochus* met zich gevoert had, ten wijve.

Demetrius door Fraates in zijn rijk gezonden.

Een weinigh te voore had *Fraates Demetrius Nikator* met een Partisch krijgsheir na Syrie gezonden, om het rijk in te nemen, ten einde door dit middel *Antiochus* uit Parthie te rugh te trekken, tot bescherming van zijn eigen lant.

Justin. lib. 38. c. 10.

Maer dit wegh zenden van *Demetrius* berouwde *Fraates* in 't kort. Waer over hy eenige troepen ruiters ter yl op hem afzond, om hem weerom te halen: hoewel *Demetrius*, die hier voor vreesde, ter yl voorttrok, en reeds in zijn rijk gekomen was: zulx d'afgezonden vergeefs hem na getogen waeren, en weder tot hunnen koning keerden.

Demetrius beoorlogt Egypten, op verzoek van Kleopatra.

Wanneer *Kleopatra*, koningin van Egypte, met oorlogh door haeren broeder *Fyskon* gequelt wiert, verzocht zy van *Demetrius Nikator*, haeren schoonzoon, (want *Demetrius* had *Kleopatra*, dochter van deze *Kleopatra*, en van *Filometer*, koning van *Egypte*, ten wijve) door gezanten bystant; belovende hem, tot loon van zijnen bystant, het koningrijk van Egypte. Dies hy, op hope van het zelve te bemachtigen, Egypte beoorloghde, en de stad *Pelusium*, heden *Damiate*, belegerde.

Syriers muiten tegen Demetrius.

Maer by zijn afwezen sloegen eerst die van *Antiochie* aen 't muiten, uit haet tegen hem opgevat, over zijne trotsheit: dewelke, door het verkeren en omgaen met de wrede Parthen, onverdragelijk geworden was. Na hen volghden die van *Apamie*, en d'inwoonders van alle d'andere steden van Syrie.

Waer over hy uit Egypten weêr na Syrie trekt.

Op het gerucht dezer muiterye wiert *Demetrius* genootzaekt uit Egypten na Syrie te keeren. Waer over ook koningin *Kleopatra*, ziende haer van dezen bystant ontbloot, hare goederen in Egyptische scheepen deed laden, en na Syrie by haeren dochter *Kleopatra*, en haeren schoonzoon *Demetrius*, vluchte.

Joseph. lib. 13. c. 17.

Wanneer nu *Demetrius*, zoo wel by de Syriers als krijgsknechten, ongezien en in de haet gekomen was, zonden zy aen *Ptolemeus Energetes*, anders *Fyskon*, koning van Egypten, gezanten, met verzoek van eenen uit den geslaghte van *Seleukus* voor te dragen, dien zy, in plaetse van *Demetrius*, tot koning over hen stelden. *Ptolemeus*, die door den zelven *Demetrius* de oorlogh was aengedaen, en *Kleopatras* vertrek, met haere goederen, uit Egypten na Syrie, zeer speet, zond aen hen zekeren jongeling, de zoon van eenen koopman *Protarchus*, die het koningrijk van Syrie met de wapenen zou vorderen en eischen. Waer toe hem d'opgereze muiterye wonder wel quam te slagen. Voorts verzierde men, als dat hy door koning *Antiochus* tot eenen zoon aengenomen, en in des konings geslaght ontfangen was. De Syriers toonden zich tot den zelven genegen: ja zouden niemant, hy zy dan wie hy waere, tot koning afgeslagen hebben, indien zy slechts de trotsheit van *Demetrius* niet quamen te lijden. Zoo *Porfyrius* verhaelt, was hy voor eenen zoon van *Alexander* (te weten van *Alexander Balas*, die voor eenen zoon van *Antiochus Epiphanes* gehouden wiert) gezonden, en *Alexander* geheten: maer wiert by de Syriers, uit oorzake men hem voor een gekochten slave van koning *Ptolemeus* hield, *Zabina* of *Zebenna* genoemt: want *Zabonna* of *Sabina* bediet by de Syriers *gekocht* of *verlost*. Ook deed deze koning, ter gedachtenis van dusdanige koping of verlossing, op zijne penningen, dit opschrift in 't Grieksch munten. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΖΕΒΕΝΝΟΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Dat's, *Alexander Zebennous koning*.

Alexander Zebenna tot koning van Syrie opgeworpen.

Wanneer deez nieuwe koning met sterke krijgsheiren uit Egypten in Syrie was gekomen, quam ook aldaer het afgezonden lijk of overblijfsel van den gesneuvelden koning *Antiochus Sedetes*, in een zilvere kasse of dootkiste, ter begravenis: het welk met groten en voorbarigen yver van rouwe, door d'inwoonders der steden, en zelf van *Alexander* (tot gene kleine bevestiging der verziering,) ontfangen wiert. Dit beschaerde hem by de lantzaten een grote gunste: want een iegelijk hield zijne rouwe niet voor verdight; maer voor waerachtigh.

Demetrius Nikator overwonnen.

Des jaers hondert zes en twintigh, voor *Krists* geboorte, wiert *Demetrius Nikator*, in een gevecht by de stad *Damaskus*, overwonnen: dies hy, ziende nergens uitkomste, na de stad *Ptolemais*,

by

by zijne gemalin *Kleopatra* vluchte; maer wiert buiten gesloten. Waer over hy, verlaten van zijne gemalin en zoonen, zelf met eenige weinige dienaers na *Tyrus* trok, om zich in den tempel van *godsdienst* te beschermen. Dan hy wiert, zoo *Porfyrius* getuight, belet derwaerts te trekken, en ter neêr gematst, op zijne intrede te schepe, in het vierde jaer van zijne wederkomste uit *Parthie*: hoewel, volgens *Justinus*, te *Tyrus*, in het opstappen te lande uit het schip. *Josephus* daer en tegen schrijft, dat hy, zijnde door de vyanden gevangen, na het uitstaen van veel ramps, te *Tyrus* sterf. Volgens *Livius* en *Appianus* wiert hy door zijne gemalin *Kleopatra* gedoot. Ook is zeer waerschijnelijk, dat hy te *Tyrus*, en met weten van zijne gemalin, gedoot is geworden. Ja de Tyriers hebben, ter zake van dien daet, van haer of van *Alexander*, de vryheit en eigen rechtsgebiet bekomen, en zedert een nieuwe jaer-rekening of stijl aengevangen: want van dat jaer, te weten, het hondert en zes en twintighste voor *Krists* geboorte, begint by hen een nieuwe stijl of jaerrekening hunner tijden.

Demetrius gedoot.

Joseph. lib. 13. c. 17.

Wanneer *Alexander Sebina* het koningrijk van Syrie bekomen had, rechte hy met *Johannes Hyrkanus*, hoge priester der Joden, een bontgenootschap op.

Goedertierentheit van Alexander Sebina.

Wanneer de deurluchtige veltoversten, *Antipater Klonius*, en *Eropus*, van *Alexander Sebina* waeren afgevallen, en de stad *Laodicea* bemachtight hadden, wierden zy eindelijk door hem overwonnen: maer alle de gevangens, door een zonderlinge grootmoedigheit by hem verschoont: want hy was goedertiere en zaght van aert, en in by een komste en gesprekken wonder heusch: waer over hy by eenen iegelijk boven mate wiert bemint.

Liv. lib. 60.

Seleukus, zoon van *Demetrius Nikator*, die, in weêrwil van zijne moeder *Kleopatra*, de krone had aenvaerd, regeerde een jaer.

Seleukus door Kleopatra gedoot.

Wijders, *Kleopatra* schoot haeren zoon *Seleukus* met een schicht doot; 't zy uit oorzake hy zonder haer bevel de krone had aenvaert: of uit vreze, dat hy de doot van zijnen vader *Demetrius* zou wreken, of liever uit een dolle woede: gelijk zy daer mêe alles bedreef. Daer na wierp zy den anderen zoon, *Antiochus Grypus*, gewonnen by *Demetrius*, dien zy na *Athenen* had gezonden, om opgevoet te worden, tot koning op: hoewel hy slechts den bloten naem van koning zou voeren: maer by haer al het recht der heerschappye blijven.

Zoo *Porfyrius* heeft aengemerkt, volghde de jonger zoon *Antiochus* zijnen vader *Demetrius*, (na, door lage van de moeder, van kant geholpen was,) op het tweede jaer van de hondert en vier en zestighste *Olympias*: en voeght'er by, dat hy niet alleenlijk *Grypus*; maer ook *Filometer* was gebynaemt: welken laetsten bynaem hem ook *Josephus* schijnt toe te voegen.

Alexander Sebina van zijn rijk berooft.

Alexander Sebina, opgeblazen door den voorspoet van zijnen staet, begon reeds ook *Ptolemeus*, koning van Egypten, door wien hy op den throon geworpen was, met een trotse vermetenheit te verachten. Waer over *Ptolemeus*, die zich weder met zijne zuster *Kleopatra* bevredight had, besloot ten uitterste het koningrijk van *Alexander*, (dat hy door zijne beleit en maght, uit haer tegen *Demetrius*, verkregen had,) te verdelgen. Dies zond hy sterke krijgstroepen aen *Grypus*, en beloofde hem zijne dochter *Tryfene* ten huwelijk, om het volk, tot bystant van zijnen neve, niet alleenlijk door bontgenootschap van oorlogh, maer ook door zijne namaeghschap te verkrijgen. Ook vond hy zich in zijnen toelegh niet bedrogen: want wanneer een iegelijk *Grypus* met de wapenen van Egypten zagh gesterkt en voorzien, zoo begonnen zy allengs van *Alexander Sebina* af te vallen.

Grypus wort koning.

Alexander Sebina vlucht.

Alexander, uit klein betrouwen op zijn volk, en om hun onervarentheit in krijgszaken: als ook van wege hunne wispeltuerigheit, en zught tot nieuwe dingen, wilde *Grypus* geenen slagh leveren; maer besloot, na hy de koninglijke schatten en de geroofde kerkgiften had by een verzamelt, des nachts na Griekenlant te vluchten. Doch als hy, met bystant van eenige Barbaren, de kapel van *Jupijn* bestont te slopen, wiert hy daer op betrapt, en had niet veel gescheelt, of zou met zijn gansch heir aenstonts ter neêr gematst zijn geworden. Dan hy ont-

Digitized by Google

ontquam met de vlucht, en trok na de stad *Seleucie*: maer die van *Seleucie*, verwittight van de kerkroverye, sloten, voor zijne komste, de poorten der stad toe. Dies hy van daer na *Posidium* trok, zonder ooit van den zeekant te wijken.

Kerkroverye van Zebina. Eindelijk wiert *Alexander Zebina* in een gevecht, tegen *Antiochus Grypus*, overwonnen: waer op hy na *Antiochie* vluchte: alwaer hy, door mangel van gelt, tot betaling der krijgsknechten, uit den tempel van *Jupijn*, een gout mazijf beelt der Goddin *Victorie*, of Zege, beval te nemen, en rontom den kerkroof een boertige jokreden schrijven: te weten, *dat Victorie, of Zege, hem door Jupijn toegevoeght was.*

Waer over hy gedoot wiert. Na verloop van eenige dagen, beval hy ook het goutbeelt van *Jupijn* zelf, dat een onuitsprekelijke zwaerte woegh, stilzwijgens uit te breken: maer zijnde op den kerkroof betrapt, en door het graeu op de vlucht gedreven, wiert hy door een fel onweêr ter neêr geslagen, en, verlaten van de zijnen, gevangen by *Grypus* gebraght, en gedoot. Zoo *Josephus* schrijft, quam hy in een gevecht tegen *Grypus* te sneuvelen: maer had, volgens *Porfyrius*, op het vierde jaer van de hondert en vier en zestighste *Olympias*, zich zelven door vergif om 't leven gebraght.

Kleopatra zoekt Grypus te vergeven. Wanneer *Kleopatra*, *Grypus* moeder, door de zege van *Grypus*, haer gezagh en waerdigheyt, tot haer groot leetwezen, zagh vermindert, besloot zy hem te vergeven, en bood hem, wanneer hy van de worstel of oeffen plaetse quam, een kroes met vergif aen. Maer *Grypus*, van haeren heimelijken toelegh verwittight, beval haer zelve eerst, quansuis als uit yver van godvrucht tegen haer, te drinken, en hield, op haer schoorvoeten, hert aen.

Het geen haer zelve te beurt valt. Eindelijk overtuighde hy haer, met het tonen van klaerblijkelijke bewijstekenen, en voeghde daer by, dat geen andere ontschuldiging van dien gruweldaet was, als te drinken, het geen zy den zoon aengeboden had. Aldus bevond de koningin haer overwonnen, en genootzaekt het vergif, dat zy voor eenen ander bereit had, zelve te drinken: waer aen zy ook sterf.

Na *Grypus* zijn rijk in veiligheit had gebraght, regeerde hy acht jaren in rust en vrede. Maer na dien tijt stont tegen hem op, en dong meê na 't rijk zijn broeder *Antiochus Cyzicenus*, geteelt uit een zelve moeder; maer by *Antiochus Sedetes*, zijne oom: dien hy door vergif had willen om brengen: en hier door des te vroeger tot het strijden met de wapenen, om 't rijk, ophitste.

Kleopatra trouwt aen Cyzicenus. *Kleopatra*, eertijts gemalin van haeren broeder *Ptolemeus Lathyrus*; maer door haere moeder *Kleopatra*, koningin van Egypten, van haren man gescheiden en weghgezonden, troude daer na in Syrie aen *Antiochus Cyzicenus*, en braght, als tot een bruitschat, het krijgsheir van *Cyprus*, by haeren man. *Cyzicenus*, die hier door met zijnen broeder *Grypus* gelijk in krachten geworden was, leverde hem slagh; maer wiert op de vlucht gedreven, en week na *Antiochie*. Waer op *Grypus Antiochie*, in het welk *Kleopatra*, vrouw van *Cizicenus*, was, begon te belegeren, en in 't kort veroverde.

Wort gevangen, *Tryfene*, gemaelin van *Grypus*, beval voorts haere zuster *Kleopatra* op te zoeken, niet om de gevangene bystant te doen; maer ten einde zy de rampen der gevangkenis en doot niet zou ontgaen. Doch *Grypus* trachte zijne gemaelin van dien voorgenomen gruwel-daet af te trekken: met te zeggen, hoe het tegen krijgsgebruik street, na het bevechten der zege, op de vrouwen te woeden, inzonderheit onder bloetverwanten: zoodanigh *Kleopatra* was: dewelke haere zuster, zijne nichte, en den gemeinen kinderen een moeye was. By deze bloetverwantschappen voeghde hy ook de heiligheit der kerke, derwaerts zy ter schuil gevlught was. Eindelijk besloot

en door Kleopatra, haer zuster, gedoot. hy en zeide: dat hy, met haer te doden, *Cyzicenus* gene kraghten zou ontnemen: noch, met haer in 't leven te laten, behouden. *Tryfene* daer en tegen, dewelke deze woorden meer voor woorden van liefde, als van bermhertigheit, aenzagh, zond krijgsknechten in de kerke, die *Kleopatra*, dewelke het beelt der goddinne omarmde, de handen afhieuwen en doorstieten: ten einde zoo wel de zusters, als de broeders zouden schijnen te vechten en oorlogen.

Het gevecht wiert daer na tusschen de

Digitized by Google

Tryfene gedoot. de gebroeders *Cyzicenus* en *Grypus* hervat: in het welk *Cyzicenus* overwinnaer bleef, en *Tryfene*, gemalin van *Grypus*, de welke een weinigh te voore haere zuster doen doden had, gevangen kreegh, en haer met de doot deed straffen, ter zoene van de ziele zijner overledene gemalin.

Hy dreef zijnen broeder uit het rijk, en aenvaerde de heerschappye over de Syriers, in plaets van hem, op 't jaer, voor des heilants geboorte, hondert en twalef.

Voorts week *Grypus* na *Aspendus*, een stad van *Paphlagonie*: waer van hy den naem van *Aspendier* verkreegh.

Des volgenden jaers keerde hy van *Aspendus*, en bequam Syrie weêr: maer *Cyzicenus*, na het verdeilen der heerschappye, bemachtighde *Celesyrie*.

Ongebondenheit van Antiochus Cyzicenus. Zoo dra *Antiochus Cyzicenus* het rijk verkregen had, sloegh hy aen den dronk, bedreef groten overdaet, en dingen, de welke genen koning betaemden: want hy was boven mate tot alle guigelaers, tooneelspeelders, en quakzalvers genegen, en leerde hunne kunste en greepen met zonderlingen yver en vlijt. Daer en boven was hy ongemeen verslingert op het ontijdelijk ter jaght trekken, en ging by wijle met den eenen of anderen knecht des nachts heimelijk uit, om wilde zwijnen, leeuwen en luiperden te vangen. Veeltijts trad hy ook tegen wilde beesten in 't gevecht, met groot gevaer zijns levens.

Antiochus Grypus gedoot. Des jaers zeven en negentigh, voor *Krists* geboorte, op het vierde jaer van de hondert en zeventigste *Olympias*, wiert *Antiochus Grypus*, door heimelijk beleit van *Herkaleon*, gedoot, in zijnen ouderdom van vijf en veertig, en na eene regering van negen en twintigh jaren, volgens *Josephus*: of liever, volgens *Porfyrius*, zes en twintigh: te weten, hy alleen heerschte elf jaren, en vijftien met *Cyzicenus*, als rijxgenoot.

Zijne vijf zoonen. Hy liet vijf zonen na: als 1. *Seleukus*, die zijnen vader in 't rijk volghde, zoo *Josephus* schrijft: twee tweelingen, geteelt by *Tryfene*, dochter van *Ptolemeus Fyskon*, koning van Egypte: als, 2. *Antiochus* en 3. *Filippus*, 4. *Demetrius Eucerus*: 5. *Antiochus*, gebynaemt *Dionijs*.

Seleukus, d'oudste zoon van *Grypus*, trok met sterke krijgstroepen tegen zijnen oom, koning *Antiochus Cyzicenus*, ten oorlogh op, en versloegh hem, die uit *Antiochie* met een krijgsheir was opgetogen, in een gevecht. *Seleukus, Grypus zoon, verslaet Antiochus Cyzicenus.*

Wanneer hy van zijn peert gelight, en na 's vyants leger gevoert wiert, zoo dode hy zich zelven, na hy achtien jaeren had geregeert, op het vier en negentighste jaer voor *Krists* geboorte.

Seleukus bemachtighde zijn rijk, en kreegh *Antiochie* weêr in. Zoo *Josephus* schrijft, wiert *Cyzicenus* door *Seleukus* in een geveght gevangen en gedoot. Volgens verhael van *Trogus*, quam hy in een geveght, tegen de zonen van *Grypus*, te sneuvelen.

Wanneer *Antiochus Eusebes*, of de *godvruchtige*, zoon van *Antiochus Cyzicenus*, door beleit van zekere by-zit, (de welke op hem, om zijne gedaente, door liefde verslingert was,) de lage van zijnen neve, koning *Seleukus*, ontkomen was, zoo quam hy op het eilant *Aradus*: deed zich aldaer kronen, en *Seleukus* den oorlogh aen; die hy in een gevecht overwon, en uit gansch Syrie verdreef. *Wort weêr door Antiochus Eusebes verslaegen.*

Seleukus begaf zich met de vlucht na *Cilicie*, en wiert door de inwoonders der stad *Mopsuestia* ontfangen, en tot koning verklaert. Dan als hy hen namaels schattingen begon af te vorderen en perssen, stelden de *Mopsuestianers* zich daer tegen, en verbrandden hem en zijne vrienden, en t'effens zijn koninglijk hof. *Vlucht.*

Zoo *Appianus* getuight, was hy, ter zake van zijne geweldenarye, en overgrote tierannye, te *Mopsuestia*, op de hoge schole, en, volgens schrijven van *Eusebius*, door *Antiochus*, zoon van *Cyzicenus*, levendigh verbrant. Dan zoo men *Porfyrius* geloven magh, had hy zich zelven met eige handen het leven benomen, wanneer hy in de stad gevlucht was, en vernam, dat de *Mopsuestianers* hem levendigh wilden verbranden. *Wort verbrant.*

De tweelingen en zonen van *Seleukus*, *Antiochus* en *Filippus*, trokken met een krijgsheir te velde, veroverden de stad *Mopsuestia* met gewelt, en verwoesten de zelve, in weêrwrake van hunne broeders doot. Maer *Antiochus de Godvruchtige*, zoon van *Antiochus*

chus Cyzicenus, overviel en overwon hen in een gevecht. *Antiochus* vluchte met zijn paert uit het gevecht in den stroom *Orontes*, en verdronk.

Wijders, zijn broeder *Filippus*, en *Antiochus de Godvruchtige*, die op het drie en tnegentighste jaer voor *Krists* geboorte begonnen te heerschen, braghten namaels tegen elkanderen ontallijke krijgsheiren op de been, en oorloghden tegen elkandere, over het bemachtigen van het gantsche koningrijk van Syrie.

Demetrius Eucerus wort koning van Damaskus.

Ptolemeus Lathyrus, koning van Egypten, ontbood uit *Knidus Demetrius Eucerus*, de vierde zoon van *Antiochus Grypus*, en maekte hem koning van *Damaskus*: dien, gesterkt met de krijgstroepen van zijnen broeder *Filippus*, *Antiochus de Godvruchtige* mannelijk weêrstant bood: maer wiert overwonnen, en gedwongen na de *Parthen* te vluchten.

Joseph. lib. 13. c. 21.

Des jaers een en negentigh quam *Antiochus de Godvruchtige*, zoon van *Antiochus Cyzicenus*, in een gevecht tegen de *Parthen* te sneuvelen: tegen de welken hy, als hulpgenoot der koningin van 't lant *Galada*, in Arabie gelegen, ten oorlogh was opgetrokken. Aldus bleef het koningrijk van Syrie, volgens *Josephus*, by de twee gebroeders, *Filips* en *Demetrius Eucerus*, zonen van *Antiochus Grypus*. Daer nochtans *Eusebius*, in zijn kronijk, de heerschappye der *Seleucidijnen* met twee jaren doet eindigen: welken tweejarigen tijt hy *Filippus*, zoon van *Grypus*, toevoeght. Dan aengezien, na dien tijt, ook *Antiochus de Godvruchtige* door *Tigranes*, koning van Armenie, uit zijn rijk verdreven is, zoo *Appianus* getuigt, en *Filippus* tegen zijne twee broederen, *Demetrius Eucerus*, en *Antiochus Dionijs*, koningen van *Damaskus*, oorlogh gevoert, en het koningrijk van Syrie bemachtight heeft, volgens schrijven van *Josephus*, zoo is waerschijnelijk, dat *Antiochus de Godvruchtige* van de Parthen (by de welke hy niet als by vyanden; maer als na een toevlucht en beschermplaetse zich begeven had, volgens verhael van *Porphyrus* en *Eusebius*) weder gekeert zy, en zijn gedeelte van Syrie, het welk *Filippus* twee jaeren bezeten had, weder gekregen hebbe: als ook, dat *Filippus*, tot vergoeding dier schade, om het koningrijk van *Damaskus* aen zijn gebiet te voegen, tegen zijne gebroeders, *Demetrius* en *Antiochus*, geoorloght, en al het overigh Syrie, dat door *Antiochus de Godvruchtige*, zoon van *Cyzicenus*, niet bezeten was, zich onderworpen hebbe.

Syrie komt onder koning Tigranes.

De Syriers eindelijk, uit een verdriet en weêrzin in deze oorlogen, die door *Filippus*, eensdeels tegen *Antiochus de Godvruchtige*, en eensdeels tegen zijne gebroeders, den tijt van acht jaren gevoert waeren, verlieten de *Seleucidijnen*, en begaven zich onder de heerschappye van *Tigranes*, koning van Armenie.

Eenen tijt van de eerste veertien jaren gebood *Magadates*, als lantvoogt, uit den naem van koning *Tigranes*, over het krijgsheir van Syrie, ter tijt toe hy genootzaekt was het zelve zijnen koning tot bystant toe te voeren, en het koningrijk van Syrie, door *Lukullus*, veltheer der Romeinen, (na deez *Tigranes* uit Syrie en Fenicie verdreven had,) aen *Antiochus de Asiaen*, zoon van *Antiochus de Godvruchtige*, en van *Kleopatra*, gebynaemt *Selene*, gegeven wiert.

Hier en tusschen hield zich de vader *Antiochus de Godvruchtige*, die door *Tigranes*, koning van Armenie, van Syrie, van den Eufrates af tot aen de Middellantsche zee, en van een gedeelte van Cilicie was berooft, in een hoek van Cilicie met zijne zonen schuil, dewelke *Tigranes*, of de Romeinen, tot noch toe niet ingenomen hadden: hoewel zijn gemalin *Selene*, met haere twee zonen, in *Fenicie*, en in zeker ander gedeelte van neder Syrie, heerschte, gelijk uit *Josephus* en *Cicero* te bespeuren is.

Des jaers twee en zeventigh, voor *Krists* geboorte, trokken *Antiochus d'Asiaen* en zijn broeder, zoonen van *Antiochus de Godvruchtige*, na *Rome*, om het koningrijk van Egypten, als hen en hun moeders eigendom, t'eischen: dan keerden, na verloop van ontrent twee jaren, met koninglijk gevolgh en toestel, vruchteloos te rugh.

Kleopatra gedoot.

Niet lang daer na kreegh *Tigranes Kleopatra* gevangen, en dode haer, wanneer zy een wijle in *Seleucie*, een kasteel van Mesopotamie, gevangen had

had gezeten. En aldus raekte *Antiochus d'Asiaen*, die met recht zijn moeders rijk hoopte weêr te bekomen, ook dat gedeelte van Syrie quijt, het welk hy bezeten had. Daer na keerde *Tigranes* weêr na *Antiochie*.

Midlerwijle overwon *Lukullus* koning *Tigranes*, en dreef hem uit gansch Syrie.

Onder andere koningen van gansch Ooste, zond *Antiochus*, koning van *Kommagene*, gezanten aen *Lukullus*, met verzoek van vrede, en onder zijne bescherming te mogen aengenomen worden, gelijk hy hem zulks toestont.

Kleopatra, anders *Selene*, (de welke na de doot van haeren gemael, *Antiochus de Godvruchtige*, t'effens met haere zonen, in een gedeelte van Syrie heerschte, dat *Tigranes*, koning van Armenie, noch niet ingenomen had,) verzoght aen de Syriers, om *Tigranes* uit Syrie te verdrijven, en ontrok, zijner gehoorzaemheit, eenige steden van Fenicie. Om dit afvallen der steden te beletten, trok *Tigranes*, met een machtigh heir van vijf hondert duizent man, in Syrie, belegerde en veroverde de stad *Ptolemais*. Want al hoewel T*igranes*, volgens schrijven van *Appianus*, alle de volken der Syriers binnen den *Eufrates* en *Palestijn*, zoo *Lukullus* by *Plutarchus* getuight, overwonnen had, zoo was hy evenwel, na de zijde van Egypten toe, buiten Fenicie niet gekomen, als uit *Strabo* en *Eutropius* te bespeuren is: ja had, zoo deez laetste schrijft, slechts een gedeelte van Fenicie in bezit genomen.

Antiochus d'Asiaen wort koning van Syrie.

Door het vertrek van *Magadates* met zijn heir uit Syrie na Armenie, by koning *Tigranes*, op 't jaer negen en zestig voor *Krists* geboorte, kreegh A*ntiochus d'Asiaen*, (alzo genoemt van wege zijne opvoeding in Asie,) en zoon van *Antiochus de* G*odvruchtige*, gelegentheit van zich het koningrijk van Syrie t'onderwerpen; het welk hem des te lichter gelukte: naerdien de Syriers liever door eenen vorst, uit den stam van *Seleukus* gesproten, wilden beheert worden, als door koning T*igranes*, een Armenier. Ook misgunde *Lukullus*, die, volgens *Strabo*, onlangs T*igranes* uit Syrie en Fenicie had verdreven, dezen A*ntiochus* het aenvaerden zijner voorouderen heerschappye niet; maer stont zulx met ooghluiking toe. Zoo ook *Justinus* getuight, deed *Lukullus*, na hy *Tigranes* overwonnen had, *Antiochus d'Asiaen* tot koning van *Syrie* uitroepen: ter tijt toe *Pompejus* hem namaels weêr afnam, het geen *Lukullus* hem gegeven had.

Wijders, sedert het aenvaerden tot aen het ontnemen des rijks, schoot een tijt van vier jaren tusschen beide.

Hoye noemt dezen *Antiochus d'Asiaen*, *Antiochus de Kommagener*, en wil dat hy veertien jaren alleenlijk het gewest van K*ommagene* had bezeten.

Te dier tijde bestierde *Metelles Nepos*, van wege de Romeinen, *Fenicie*.

Op 't jaer vijf en zestigh, voor K*rists* geboorte, wiert K*neus Pompejus*, gebynaemt de *Grote*, burgermeester van *Rome*, na het dempen des Pyratischen oorlogs, of zeeroveryen, in den tijt van drie maenden, het bewint des oorloghs tegen *Mitridates*, koning van *Pontus*, en tegen T*igranes*, koning van Armenie, t'effens met dat van de legioenen en lantschappen, dewelke *Lukullus* in 't Ooste bezat, opgedragen, en ook by hem aenvaert. Dies *Lukullus*, op de komste van *Pompejus* by hem te *Galatia*, weêr na *Rome* trok.

Pompejus de Grote aenvaert het bewint van Syrie.

Des jaers zes en zestigh, voor K*rists* geboorte, trok *Pompejus* na Armenie, onder gelei van T*igranes*, zoon van *Tigranes*, koning van Armenie, die zijnen vader af, en *Pompejus* toegevallen was. Hy veroverde Armenie, en bragt koning *Tigranes* onder gehoorzaemheit: hoewel hy den zelven in zijnen staet herstelde, en zijn lant en voornaemste gedeelte van *Mesopotamie* wederom gaf. Dan hy dwong hem daer en tegen niet alleenlijk van vele delen van K*appadocie* en *Cilicie*; maer ook van het recht van gansch Syrie en Fenicie, van den Eufrates af tot aen de middellantsche zee, afstant te doen: want T*igranes* had deze landen, benefsens een gedeelte van Cilicie, koning A*ntiochus de* G*odvruchtige* afhandigh gemaekt: maer was door *Lukullus* daer weêr van beroost: die dezelve aen *Antiochus d'Asiaen*, by ooghluiking, had toegestaen.

Pompejus verovert Armenie.

Tigranes staet van Syrie af. Strab. lib. 11. Liv. lib. 101. Vell. Pater. lib. 2. c. 37.

Na het veroveren van Armenie, en het trekken over den berg T*aurus*, deed *Pompejus* A*ntiochus* de K*ommagener*, koning van K*ommagene*, den oorlogh aen, ter

Antiochus de Kommagener door Pompejus t'ondergebraght.

ter tijt toe ook deez zich onder zijne vrientschap had begeven: wien *Pompejus* toen *Seleucie*, een kasteel van *Mesopotamie*, en al het geen hy op zijnen inval in *Mesopotamie* had ingenomen, ter bescherming toevertroude.

Pompejus tracht Syrie te veroveren.

Pompejus, na lang vergeefs en vruchteloos tegen *Mithridates*, koning van *Pontus*, geoorloght te hebben, en na zijne wederkomste uit Armenie, kreegh lust en begeerte van Syrie volkomen te bemachtigen: dies ging hy *Celesyrie* en *Fenicie* beoorlogen, en braght eerstelijk d'Itureesche Arabieren t'onder, die de bergh-rijke lantstreke aen den Liban bewonen, en de gebuurvolken met roven en stropen geweldigh plaeghden: want zy hadden zeer vaste schuilplaetsen boven op den bergh *Liban*, als *Sinna* en *Borrhama*, en andere diergelijke vestingen: beneden aen zijne voet, *Botrys* en *Gigartum*, en spelonken aen den zeekant, en een kasteel op de kaep of uithoek *Theoprosia*. Alle de welke *Pompejus* uitroeide en verdelghde; lopende al het lant, tot aen de stad *Byblis*, het hof van koning *Cynara*, af.

Pompejus maekt Syrie tot een lantschap.

Na d'Arabieren, die aen den bergh *Aman* woonden, door *Afranius* waeren t'ondergebraght, trok *Pompejus* na Syrie af, het welk hy, als zonder wettigen koning, innam, en het zelve, benessens *Celesyrie* en *Fenicie*, in vorm van een eenigh lantschap, tot een eigendom des Roomschen volks maekte, om na de Roomsche wijze en wetten bestiert te worden. Hy nam van d'Antiochenaers, onaengezien *Antiochus*, gelt, en stont de stad *Antiochie* toe, haer eigen recht en wetten te gebruiken. Hy vergunde daer en boven den Antiochenaers vele dingen, en deed de vervalle plaetsen der openbare vergaderingen hermaken: te weten, hunne oorsprong uit d'Atheners wiert hen door *Pompejus* tot eere gerekent.

Vergunt den Antiochenaers veel vryheit.

Hy gaf hen, tot veiligheit, gijzelaers, en dien van de voorstad *Epidaphne* een streke lant, om het wout in de zelve groter te maken: want de lustigheit en waterrijkheit van dien oort strekte hem tot groot vermaek. Volgens schrijven van *Sextus Ruffus*, had *Pompejus* het wout van *Epidaphne* met een bosch vergroot en ingewijd, en, zoo *Hieronymus* in zijne uitlegging over *Ezechiël* schrijft, aen *Apollo* gewijd, en het zelve door zijne krijgsknechten doen planten. Het geen misschien van het nieu aengevoecht bosch te verstaen is. Hy beschonk de stad *Seleucie* van *Pierie*, met de vryheit, uit oorzake zy koning *Tigranes* niet ontfangen had.

Wel bestont *Antiochus* de godvruchtige, zoon van *Antiochus Cyzicenus*, volgens *Justinus* en *Porphyrius*, of liever, zoo *Appianus* gevoelt, *Antiochus d'Asiaen*, zoon van *Antiochus de Godvruchtige*, en van *Kleopatra Selene*, de gewesten van Syrie, die door *Pompejus* reeds bemachtigt waeren, als zijn vaders rijk van hem te hereischen: dan kon niet verwerven: schoon hy noit den Romeinen ondienst had gedaen.

Deez *Antiochus*, die voor vier jaren, 't zy door gunste of toelating van *Lukullus*, het koningrijk van Syrie (het welk door koning *Tigranes* verlaten was) verkregen had, behield het zelve, midlerwijle *Pompejus* met andere zaken bezigh was, noch een jaer, na *Tigranes* van zijn recht op Syrie aen de Romeinen had afstant gedaen.

Maer op 't jaer vijf en zestigh, voor *Krists* geboorte, beroofde *Pompejus Antiochus* van zijn rijk: want hy kon lichtelijk met zulk een sterk heir, als hy by zich had, een weerlozen koning onderdrukken: hoewel men een andere oorzake voorwende: te weten, dat het onbehoorelijk zou zijn, na d'oude koningen eenmael door de wapenen uit Syrie verdreven waeren, nu het zelve aen d'overwonnen Seleucidijnen weêr over te geven. Dies weigerde *Pompejus* het koningrijk van Syrie aen *Antiochus*, het geen hy niet zou weten te beschermen, te herstellen, om het zelve niet weêr ten roof aen de Joden en Arabieren te geven.

En aldus wiert *Antiochus d'Asiaen* door *Pompejus* van zijn koninglijken staet en tijtel beroofr, en het koningrijk van Syrie tot een lantschap gemaekt, en sedert van wegen den Roomschen staet door lantvooghden of stadhouders vele eeuwen bestiert: na het zelve onder de Seleucidijnen een reex van twee hondert en acht en twintigh, of, volgens uitzijfering van *Patavius*, twee hondert en zeven en veertigh jaren, gebloeit had.

Te

Digitized by Google

Te diet tijde quam *Scaurus* in de ftad *Damaskus*, en vond de zelve onlangs door *Metellus* en *Lollius* ingenomen te zijn, die hy van daer deed vertrekken, en toogh na Judea, om deffelfs toeftant te vernemen : maer keerde in 't kort weêr te rugh na *Damaskus*.

Markus Antonius komt in Syrie.

Ontrent op het een en veertighfte jaer, voor des Heilants geboorte, trok *Markus Antonius* door *Kappadocie* en *Cilicie*, na *Celefyrie*, *Paleftijn*, *Iturea* en andere lantfchappen van Syrie, en braght hen alle andere zware fchattingen, en verjoegh de tierannen, of heerfchers van Syrie, van ftad tot ftad: welker meeften na de Parthen vluchten, die hen tot het innemen van Syrie ophitften. *Cefar* zond uit *Rome Koccejus* en *Cecuma* aen *Antonius* in gezantfchap na *Fenicie*. Daer na trok *Antonius* na koningin *Kleopatra* in Egypte, alleenlijk uit minneliefde, om haer te bezoeken, en de feeftdagen in den wintertijt te helpen vieren.

Des jaers zeven en dertig, voor *Krifts* geboorte, wiert niet gedenkwaerdighs door de Romeinen in Syrie bedreven. Want *Markus Antonius* verfleet, met na Italie te gaen, en van daer na Syrie te keeren, een ganfch ront jaer. Maer *Sofius*, uit vreze voor *Antonius* wangunft en gramfchap, braght dien tijt in ledigheit door, om in de gunfte van *Antonius* te geraken, en hem niet met het uitvoeren van brave daden te beledigen. Dies niet tegenftaende zette hy, na zijne wederkomfte uit Italie, *Sofius* van het lantvooghdyfchap van Syrie, en *Plankus* in zijne plaetfe, die te voore zijne fchrijver was.

Wanneer *Cefar Octaviaen Augufl* alle zaken na behoren in Egypten befleght had, trok hy met zijn voetvolk na Syrie: derwaerts hem *Herodes* tot aen *Antiochie* geleide. *Cefar*, op zijn fcheiden uit Syrie, liet aldaer *Meffala Korvinus* blijven: door wien de kamvechters van *Cizicum* (dien *Quintus Didius* een woonplaetfe in *Epidaphne*, de voorftad van *Antiochie*, had vergunt) bedrogen en verfchalkt wierden : te weten, zy wierden eenige hier en andere daer verzonden, quanfuis om onder de legioenen in gefchreven te worden; maer by voorval ter neêr gemaekt en gedoot.

Wanneer *Cefar Augufl* te *Rome* was gekomen, ontbood hy tot zich *Antiochus Kommagenus*, uit oorzake hy den gezant van zijnen broeder, die na *Rome* gezonden was, en tegen wien hy krakeel had, doode. Waer over *Antiochus* by den raet door *Cefar* ter doot verwezen wiert.

Na zekeren *Varro* gebood over Syrie, als lantvooght, *Titius*. Hy gaf aen *Mithridates* het lantfchap van *Kommagene*: uit oorzake de koning van *Kommagene* den vader van dezen *Mithridates*, die toen noch een kint was, gedoot had.

Op het zeftiende jaer voor *Krifts* geboorte, wiert *Agrippa* door *Cefar Augufl* weêr na Syrie gezonden: maer keerde, na verloop van twee jaren, te rugh, en fterf in *Kampania*.

Op het tiende jaer voor *Krifts* geboorte was *Titus* lantvooght van Syrie.

Ten tijde van *Krifts* geboorte, en der befchrijving van de geheele Romeinfche werelt, onder keizer *Augufl*, was, volgens den evangelift *Lukas*, lantvooght of overfte van Syrie, zeker *Cyrenius*; of, gelijk de Grieken fpellen, *Kyrenios* of *Kyrinios* : maer wiert anders by de Romeinen *Publius Sulpitius Quirinus* genoemt, die te voore het ampt van burgermeefter zeven jaren te *Rome* had bekleet, en namaels vele brave oorloghsdaden, ten dienfte der Romeinen, in *Cilicie* heeft uitgevoert : alwaer hy ook het ampt van onder-burgermeefter bekleede.

Midlerwijle deze toen het ampt van onder-burgermeefter van *Cilicie* bekleede, wiert hy van daer, gelijk mogelijk kon gefchieden, na het na-by gelegen Syrie gezonden: of, als fchatmeefter, met buiten ordentelijke maght, of, als rijks-bezorger van keizer *Augufl*, met ordentelijke maght: als wanneer hy zelf daer en boven het onder-burgermeefterfchap van *Cilicie*, en *Sentius Saturninus*, dat van Syrie bediende: want ook *Volumnius* en *Saturninus* worden by *Jofephus* desgelijks *Hegemonas*, dat 's, overften of lantvooghden van Syrie, meenighmael genoemt: daer nochtans *Volumnius*, volgens den zelven *Jofephus*, flechts een *Epitropos*, (gelijk de Grieken fpreken) dat 's, voorzorger of bezorger, was. En gelijk een weinigh daer na, in de waerdigheit van lantvooght, *Quintilius Varus* tot navolger van *Quirinus*

Digitized by Google

gegeven wiert: op een zelve wijze kan gezeit worden, dat *Quirinus*, in het ampt van 's keizers zaken te bezorgen, na *Volumnius* of gevolght, of daer by gekomen is: gelijk koning *Herodes*, zo *Josephus* aenmerkt, tot voorzorger van gansch Syrie, door keizer *August* gestelt was: dewijl hy den voorzorgers van Syrie zoodanigh was by-gevoeght, dat na zijn goetdunken alles most gedaen worden.

Derhalve kan alle beide waer zijn, en te recht geduit worden: zoo wel het geen *Tertullianus* schrijft, die zeit, dat de schattingen, onder *August* in *Judea*, door *Sentius Saturninus* geheven wierden: als het schrijven van den evangelist *Lukas*, volgens den welken de zelve beschrijving der schattingen geschiede, *wanneer Cyrenius*, of *Quirinius, lantvooght van Syrie was.*

Na *Saturninus* wiert uit *Rome Quintilius Varus* voor lantvooght na Syrie gezonden: en was *Sabinus* desselfs bezorger. Te dier tijde lagen in gansch Syrie drie legioenen.

Zoo *Orosius* schrijft, wiert een jaer voor *Krists* geboorte *Kajus Cesar*, door *Cesar August*, uit *Rome* gezonden, om de lantschappen van Syrie en Egypten in stant te brengen: hoewel hy aldaer niet gedenkwaerdighs, volgens verhael van *Zonaras*, uit *Dio*, uitrechte. Zoo *Velleius Paterkulus* getuight, droegh hy zich aldaer wonder veranderlijk, wispeltuerigh en verscheidentlijk, zulx tot zijne lof geene groote, noch tot zijne oneere geene middelmatige stoffe ontbrak: hoewel hy door de majesteit des Romeinschen naems lichtelijk alles in stilte braght.

Des jaers zeventien, na des Heilants geboorte, overleed *Antiochus*, koning van *Komagene*, waer door onder de gemeente en edelen grote twist ontstont: naerdien d'edelen het rijk, in vorm van een lantschap, wilden gemaekt hebben: de gemeente daer en tegen begeerde door eenen koning, als voorhene, bestiert te worden.

Dies besloot men *Germanikus*, tot beslechting dezer krakelen en geschillen, te zenden. Dan, naerdien *Kretikus Silanus*, lantvooght van Syrie, hem in maeghschap bestont, zoo wiert *Kneus Piso* in zijne plaetse gestelt, die wreet van inborst was, en niet aen de hant wilde gaen. Ook was hem niet onbewust, dat hy tot dit ampt wiert gekoren, om den staetzught van *Germanikus* slechts in toom te houden.

Germanikus, op zijne wederkomste uit Egypten, derwaerts hy getrokken was, bevond al het geen, dat hy bevolen had by de legioenen of steden in 't werk te stellen, verniettight, of verkeert en averrechts gedaen. Hier over wiert *Piso* door hem met schampere wederwaerdigheden bejegent, die daer na besloot uit Syrie te trekken: maer wiert door de ziekte van *Germanikus* opgehouden.

Wanneer na zijne opkomste de geloften, voor 's lijfs behoudenis, volbraght wierden, zoo deed *Piso* d'aengebraghte offerhanden, priesterlijken toestel, en de vierende gemeente van *Antiochie*, (alwaer *Germanikus* toen was) door de dienaers van den gerechte storen.

Des jaers zeven en dertigh, na *Krists* geboorte, herstelde keizer *Kaligula* aen *Antiochus*, *Antiochus* zoon, *Kommagene*, des vaders rijk, benessens d'aen zee gelege lantstreke van *Cilicie*.

Op het jaer vier en veertig, na den Kristen stijl, was *Marsus* lantvooght van Syrie.

Na *Marsus*, dien keizer *Klaudius*, op verzoek van koning *Agrippa*, afzette, wiert *Kassius Longinus* lantvoogt van Syrie: hoewel *Marsus*, zoo *Tacitus* getuight, noch drie jaren daer na in bediening was.

Na *Kassius Longinus* was *Titius Numidius Quadratus* lantvooght of bestierder van Syrie: en ontrent des jaers vier en zestigh *Cestius Gallus*.

Op het vierde jaer des keizerrijks van *Vespasiaen*, en zeventighste na den Kristen stijl, was *Cesennius Petus* lantvooght van Syrie, die *Antiochus*, koning van *Kommagene*, uit zijn rijk verdreef. De *Kommagener* koning zelf vluchte na *Cilicie*; maer de zoon na de Parthen.

Wanneer zy beide namaels met *Vespasiaen* verzoent waeren, wiert de vader weêr in zijn rijk herstelt.

By erfenis viel, na de doot van keizer *Konstantijn de Grote*, zijnen tweeden zoon *Konstantius*, het gewest van Syrie, benessens dat van Egypten en Armenie, ten deele: en na hem zijnen

nen zoon keizer *Juliaen*, gebynaemt onder de Kristenen, in 't Grieksch, *Apostata*, dat 's, *afvaller*, van wegen het verlogenen des Kristen godsdienst: die op het jaer, na des Heilants geboorte, drie hondert en drie en zestigh, begon te regeren.

Namaels hebben de Kristenen, onder gebiet en bestier der Grieksche keizeren, Syrie een lange wijle bezeten.

Abulfar. Op het veertiende jaer der regering van *Justijn* of *Justiniaen de Jonge*, Grieksche keizer, viel de koning van Persie, *Kosroës*, zoon van *Kobad*, in Syrie. Anderen, als *Elmacin*, maken *Kobad* eenen zoon van *Kosroës*, en *Kosroës*, eenen zoon van *Hormisda*. Hy veroverde de stad *Antiochie*, en vervoerde d'inwoonders gevangkelijk na Babel: alwaer hy voor hen een stad deed bouwen, en *Antiochie* noemen: de welke heden nieu *Almahusa* wort geheten. Hy bemachtighde ook de stad *Apamia*, *Aleppo*, en andere van dien oort.

Op het acht en twintigste jaer van keizer *Justiniaen*, wiert tusschen de Grieken en Persen, na een tweejarige oorlogh, een vrede getroffen.

Kosroës trout de dochter van keizer Mauritz. *Kosroës* nam *Maria*, de dochter van keizer *Mauritz*, ten wijve; hoewel op bespreк van het Kristen geloof aen te nemen. Waer over zijne bontgenoten en Raetsheeren *Kosroës* berispten, en hem zeiden: dat zulx zoo wel hen, als hem, tot schande en oneere strekte: naerdien geen Persische koning voor hem oit dat had bestaen te doen. Des onaengezien staekte *Kosroës* zijn opzet en voornemen niet: inzonderheit ter oorzake van de weldaden, die hy van keizer *Mauritz* had genoten: den welken hy voor zijnen verheffer ten rijxstoele erkende, en hem weder, uit plicht van vrientschap, de stad *Aleppo* herstelde. Maer wanneer daer na *Mauritz*, door beleit van *Fokas*, quam te sneuvelen, en de Grieken den zelven, die niet uit keizerlijken geslaghte gesproten was, tot keizer hadden opgeworpen, wiert *Kosroës* door zijne rijxraden, tot het beoorlogen der Grieken, en het veroveren van Syrie, en andere gewesten van dien oort, in weêrwrake van de doot zijns schoonvaders, opgehitst.

Kosroës dan brak zijn verbont met de Grieken, en zond eenen van zijne veltoversten, met name *Charuzias*, anders *Chairuza* genoemt, na de stad *Jerusalem*, om de zelve, en gansch Palestijn, te verwoesten.

Eenen ander zond hy na Egypten en Alexandrye, om de Grieken op te zoeken, en hen slagh te leveren. Maer hy zelf trok na de stad *Konstantinopolen*, en hield de zelve veertien jaren belegert.

Wijders, de veltheer *Charuzias* trok na Syrie, verwoeste het zelve, en plonderde en beroofde de luiden. Toen toogh hy na *Jerusalem*. By hem vervoeghden zich de Joden van *Tiberias*, en uit het geberghte van *Galilea*, *Nazareth*, en andere daer ontrent, en quamen te *Jerusalem*, om den *Persianen* bystant te doen, in het verwoesten der tempelen en doden der Kristenen. Charuzias, veltöverste van Kosroës, verwoest Syrie.

Kosroës leide den luiden grote schattingen op, en beval alle de tempelen van Syrie: desgelijx van Mesopotamie te slopen: daer en boven al het gout en zilver, en andere goederen, zelf tot marmer toe, na zijn lant te sleepen.

Midlerwijle *Kosroës* *Konstantinopolen* had belegert, wiert gansch Syrie van het Grieksch krijgsvolk ontledight.

Voorts veroverde en ontweldighde hy keizer *Fokas* de stad *Aleppo*, en vele andere, als *Kinnesrina*: desgelijx in Mesopotame, *Roha* en *Arraka*. *Heraklius*, keizer na *Fokas*, zond op het eerste jaer van zijne regering aen den koning van Persie, *Kosroës*, zoon van *Kobad*, met verzoek van vrede: die daer in niet bewillighde; maer besprong ten tegendele de steden *Antiochie*, *Hama*, *Hims* en *Cesarea* in *Palestijn*, en veroverde dezelve: desgelijx drie jaren daer na *Jerusalem*, als ook Egypten, Armenie, en andere plaetsen van dien oort.

Daer en tegen besloot, ontrent des jaers zes hondert zes en twintigh, keizer *Heraklius*, den koning van Persie, *Kosroës*, zoon van *Hormisda*, of van *Kobad*, te beoorlogen, en met een heirleger in Persie te vallen: inzonderheit aengemoedight door *Sjahriar*, en andere voorname groten van Persie, die *Kosroës* waeren af, en *Heraklius* toegevallen. Daer en boven zond *Chakan*, koning der *Harariten*, *Heraklius*, op zijn verzoek, een bystant van veertigh duizent ruiters toe; Keizer Heraklius beoorloght den Pers. Elmacin.

Digitized by Google

toe: op belofte van hem zijne dochter ten wijve te geven.

Verovert vele steden.

Hier op trok *Heraklius* na Syrie, veroverde vele steden, dewelke de koning van Persien bezadt, en stelde in de zelve overheden. Waer over *Kosroës* niet weinigh verslagen stont. *Heraklius* kreegh een groot gedeelte der Persische krijgsknechten, die door Syrie en Mesopotamie verstroit lagen, gevangen, en verdelghdeze vervolgens.

Marzuban, veltoverste van *Kosroës*, trok, op zijn bevel, *Heraklius* in *Mausil* tegen, om hem slagh te leveren.

Hier en tusschen was *Heraklius* bezigh met Syrie, desgelijx met Egypten en Armenie, t'onder te brengen. Hy versloegh alle de Persische krijgstroepen, die in deze gewesten waeren; maer de genen, die overbleven, volghden zijne zijde.

Neêrlaegh der Persen tegen keizer Heraklius.

Na het t'onder brengen van *Armenie*, trok *Heraklius* na de stad *Ninive*, en sloegh zijn leger aen de grootste poorte neêr. Maer wanneer *Zurabbar* daer by gekomen was, leverden beide de heiren elkanderen slagh: hoewel de Persianen op de vlucht staken, met sneuvelen van over de vijf hondert duizent mannen aen hunne zijde: waer onder *Zurabbar* zelf. *Kosroës*, des verwittight, verliet de steden *Machura* en *Medajin*, in *Assyrie* of *Iraka* gelegen, de welke *Heraklius* daer na veroverde. Hy kreegh ook alle de koninglijke schatten in handen, vervoerde d'inwoonders gevangkelijk, en verwoeste alles met branden en blaken.

Kosroës afgezet. Elmac.

Hier over, en om zijne tierannye, zetten d'onderzaten *Kosroës* af, en verhieven zijnen zoon *Kobad* (anders ook *Siroës* genoemt,) tot koning in 's vaders plaetse: die gezanten aen *Heraklius* zond, met verzoek van vrede: de welke hy verworf, met beding van al het geen te herstellen, dat zijn vader *Kosroës* den Grieken had ontnomen. Voorts had *Heraklius* besloten na Syrie te reizen; maer dien last aenveirde voor hem zijn broeder *Theodoor*, dien hy beval alle de Persianen uit Syrie en Mesopotamie na hun lant te vervoeren. Derhalve trok *Theodoor* derwaerts, bezocht alle de steden, en stelde in ieder eenen overste: en keerde eindelijk na *Konstantinopolen*.

Toelegh der Joden, om de Kristenen t'overrompelen,

Te dier tijde waeren in de stad *Tyrus* veertigh duizent Joden, die aen de Joden van *Jerusalem*, *Cyprus*, *Damaskus*, *Tiberias*, en van de bergen van *Galilea*, schreven, dat zy op Paesch avont, of nacht der Kristenen, alle by een zouden komen, om de Kristenen, die te *Tyrus* waeren, te doden: en dan na *Jerusalem* op te trekken, en het zelve, na de Kristenen aldaer gedoot te hebben, in te nemen.

Het gerught hier van quam aen den patriarch der Grieken, die zich toen te *Tyrus* ophield, en aen de burgers der stad, die de Joden van *Tyrus* gevangen namen, en hen met yzere boeiens in de kerker smeten. Zy sloten ook de poorten, en planten voor de zelve muurbrekers en stormgevaerten.

Wanneer derhalve de tijt van Paesch-avont gekomen was, schoten de Joden van allerwege na *Tyrus* te hoop; gelijk aen hen door de Joden van *Tyrus* geschreven en versproken was. Maer in de stad *Tyrus* waeren twintigh duizent Kristenen, die onder de Joden, uit het kasteel, een grooten neêrlaegh baerden. De Joden daer en tegen verwoesten alle de kerken buiten de stad of buiten het kasteel:

Mislukt.

maer de *Tyriers* stelden t'elkens, op het afbranden eener kerke, hondert geknevelde Joden op het kasteel, die zy onthalsden, en smeeten de hoofden na buiten. Aldus wierden twee duizent Joden onthalst. Daer na staken d'andere Joden van buiten op de vlugt; waer op de *Tyriers* de poorten der stad openden, en in het vervolgen een yzelijk bloetbad onder de vluchtelingen aenrechten.

Syrie en Egypten onder Chaliven.

Sedert d'opkomste van *Mahometh*, ontrent des jaers zes hondert twee en twintigh, hebben d'Arabieren over Syrie, desgelijx t'effens over Egypten, en over vele andere gewesten van dien oort, na zy de zelve verovert hadden, een langen tijt geheerscht, en verscheide hunner *Chaliven* in de stad *Damaskus* den zetel hunner heerschappye geplant gehad, tot aen den tijt van *Chalif Abugjafar*: die des jaers zeven hondert en twee en zestigh van daer den rijxstoel na de nieuwe gestichte stad *Bagdad* overbraght. Dan behalve de *Chaliven* hebben by wijle ook andere Arabieren, als Mamlukken, met den tijtel van *Melik* of *Soudan*, anders

anders *Sultan*, dat's, *koning*, de heerschappye over Syrie, en te gelijk over Egypten gevoert: hoewel de laetsten meerendeels hun hof te *Kairo*, hooftstad van Egypten, hielden, en Syrie door eenen lantvooght bestierden: want ten tijde der Arabieren heeft Syrie en Egypten by na altijts onder een zelven heer gestaen: gelijk noch heden beide gewesten onder den Turkschen keizer, sedert het jaer vijftien hondert en zestien, zich gebogen hebben.

De naem Chalif, wat die bediet. *Chalif*, een Arabisch woort, bediet eenen opper-vorst, of eigentlijk, by d'Arabieren, een stedehouder of navolger van *Mahometh*. Zy worden ook anders by d'Arabieren, in 't Arabisch, met een eertijtel, *Emir Almumenin*, of *Amiro'lmumenin*, genoemt, dat's, *overste of keizer der gelovigen*: versta Mahometanen; naerdien die alle andere volken van een anderen godsdienst voor ongelovigen houden.

Omar, zoon van *Chalif*, en derde *Chalif* na *Mohammed*, was d'eerste die dezen tijtel van *Amiro'lmumenin* aennam: te voore wiert hy *Chalif des Chalifs van Gods gezant* genoemt. Dan als den Mahometanen deez tijtel te lang viel, gaven zy hen den naem van *Amiro'lmumenin*.

Maght der Chaliven. De Chaliven bemoeiden zich in den aenvang des Mahometsdom niet alleenlijk met wereltlijke; maer ook met geestelijke zaken, en sloegen het bestier van beide ga, en deden ook opentlijk preke voor den volke, in de *Metsziden* of kerken: gelijk zulx uit *Elmacin*, *Abulfaraj*, en andere Arabische schrijvers duidelijk te bespeuren is.

Onder de Mamlukker *Sultans*, of koningen van Egypten en Syrie, had men ook eenigen, die met den tijtel van *Chalif* verçiert; hoewel van allen gezagh ontbloot waeren, en ten believe der *Sultans* stonden.

Desgelijks, wanneer namaels de heerschappye of rijk der Arabieren op de Turken was komen te vervallen, hadden zy byzondere priesters of pausen, die richters van alle geschillen waeren, de welke ontrent de leere ontstonden: want dewijl zy met 's rijks zaken belet waeren, konden zy of mosten de kerkelijke zaken niet ga slaen.

Zoodanigh een opperhooft der leere wort in d'Arabische tale *Mufti* genoemt, die d'opperste priester der Turken, en zoo veel by hen, als de paus onder de Roomsgezinden is.

Mahometh eerste Chalif. D'eerste *Chalif*, of keizer der Arabieren, was de beruchte profeet *Mahometh* of *Muhammed Abulkasim*, zoon van *Abdalla* en *Emina*: hoewel deez Syrie niet bezeten heeft. Hy sterf op 't jaer, na *Krists* geboorte, zes hondert twee en dertigh, in zijnen ouderdom van drie en zestigh jaren, of, volgens andere, van vijf en zestigh, in *Medina*, een stad van Arabie.

Na hem Abubekr. Na *Muhammed* wiert *Abubekr Abdalla*, gebynaemt *de rechtveirdige*, zoon van *Otsman Abukahaf*, tot *Chalif*, of keizer der Arabieren, gekoren.

Des jaers zes hondert vier en dertigh, na *Krists* geboorte, zond *Chalif Abubekr* eenige krijgstroepen uit Arabie in het gewest van Syrie: desgelijx *Jezid*, zoon van *Abusofian*, *Abuobeida*, *Algjarahs* of *Oljerahs* zoon, *Sergjil*, *Hazans* zoon, na *Balkaa* en opper Syrie: en *Amr*, zoon van *Abulas*, in Palestijn.

Gevecht tusschen d'Arabieren en Grieken. In het zelfste jaer geschiede een gevecht in Syrie, tusschen *Chalid*, zoon van *Saïd*, en tusschen *Mahan*, griekſche veltheer van wege keizer *Heraklius*, dien *Chalid* tot voor de poorte van *Damaskus* joegh. Maer als *Chalid* in *Maragh Sapphirin*, dat 's, *Safieren beemt*, gekomen was, onderschepten de Grieken hem den wegh, en bevochten zijne hinderhoede: waer door hy, beneffens meenighte zijner krijgsknechten, te sneuvelen quam: hoewel eenigen na *Dulwarwa* vluchten.

Chalif Abubekr, des verwittight, zond *Muavias*, zoon van *Abusofian*, met eenige Mahometaensche krijgsknechten, tot bystant.

Des zelven jaers schreef *Chalif Abubekr* aen *Chalid*, zoon van *Walid*, die in † *Iraka* was, en het zelve verovert had, en stelde hem tot overste der krijgsknechten van Syrie. Op zijn bevel trok hy met een gedeelte der krijgsknechten, die by hem in *Iraka* waeren, ten getale van negen duizent, derwaerts.

† by ouds Assyrie.

Volgens schrijven van *Georg Abulfaraj*, zond *Chalif Abubekr Abuobeida*, *Oljezrahs* zoon, met een heir van ontrent twintigh duizent Arabieren in

Syrie. Keizer *Heraklius*, des verstendight, zond hen, onder beleit van zijnen veltheer *Sergius*, een heir van vijftien duizent man tegen, om *Abuobeida* weêrstant te bieden. Daer en boven beval *Chalif Abubekr*, by brieve, *Chalid*, zoon van *Walid*, met een heir uit *Iraka* na Syrie, tot bystant van *Abuobeida*, te trekken. Wanneer de Arabieren en Grieken hantgemeen waeren geworden, staken de Grieken op de vlucht, en quam de veltheer *Sergius* te sneuvelen: het welk zich aldus toedreegh. Wanneer hy onder het vluchten van den peerde was gevallen, en door zijne dienaers daer weer opgeholpen was, viel hy voor de tweede; desgelijx voor de derde male weder af. Waer over hy zeide: *reddet ghy lieden u, en laet ik alleen gedoot worden.*

Sergius sneuvelt.

Doot van Chalif Abubekr.

Des jaers zes hondert vier en dertigh sterf *Chalif Abubekr*, na eene regering van twee jaren, drie maenden en eenige dagen.

Ten zelven dage, van *Abubekrs* overlijden, wiert *Omar*, zoon van *Chatab*, of anders *Alchittab*, tot *Chalif* gekoren.

In den aenvang van *Omars* Chalifschap was *Chalid*, zoon van *Walid*, stedehouder of lantvooght van Syrie, gelijk hy ook met dien tijtel over het heir, voor het belegh der stad *Damaskus*, gebood. Maer namaels beroofde *Chalif Omar* hem van zijn lantvooghdyschap; en stelde *Abuobeida*, zoon van *Algjarah*, in zijne plaetse; hoewel deez aen *Chalid* zulx niet liet blijken, als eerst na het veroveren der stad *Damaskus*.

Zoo *Abulfaraj* schrijft, was *Muavias*, zoon van *Abusofian*, die namaels *Chalif* wiert, ten tijde van *Chalif Omar*, en *Otsman*, stedehouder of lantvooght van Syrie.

Syrie door d'Arabieren verovert.

Des jaers zes hondert zeven en dertigh keerde *Omar* uit *Syrie* na *Medina*. Des volgenden jaers trok hy weêr na *Syrie*, en quam tot aen *Damaskus*, en onderworp zich *Syrie* en desselfs inwoonders, en veroverde ook gansch Palestijn.

Zoo *Abulfaraj* getuight, rechte hy met d'inwoonders van *Misan*, *Tiberias*, *Cesarea* en *Balbek*, een verbont op. Hy trok des volgenden jaers weêr na Syrie, veroverde door zijn veltoverste *Abuobeida*, *Sawahal*, of aen zee gelege lantstreke van Syrie, en de stad *Damaskus*, onder beleit van *Chalid*, zoon van *Walid*, en bemachtighde gansch Syrie, en vervolgens Egypten, en andere plaetsen van dien oort.

Over *Damaskus* wiert door *Omar* tot overste of stedehouder gestelt zeker *Yazid*, zoon van *Abusafyan*.

Na de stad *Damaskus* verovert was, trok *Mansor*, die van wege den Griekschen keizer *Heraklius* daer over geboden had, na *Antiochie*, by *Heraklius*. Deez, op de tijding van het overgaen der stad, toogh na *Konstantinopolen*: en zeide op zijn vertrek. *Vaer wel Syrie.*

Des zelven jaers ontstont in Syrie een groote peste, dewelke over de vijf en twintigh duizent Mahometanen uit het leven wegh rukte.

Op 't jaer zes hondert drie en veertigh wiert *Chalif Omar* door zekeren knecht, een Persiaen, met name *Abululua*, onder het gebet, in de kerke met een pook doorstoken en gedoot, uit oorzake hy hem te zware schatting had opgeleit. Hy had geregeert tien jaren en zeventigh dagen, en, geduurende zijne regering, vele landen en steden verovert: ja by na gansch Ooste onder het gebiet der Mahometaensche heerschappye gebraght.

Chalif Omar gedoot.

Na *Omar* wiert *Otsman*, zoon van *Affan*, en *Abuomar*, of, volgens andere, *Abuabdalla* gebynaemt, tot *Chalif* gekoren: maer na eene regering van ontrent twaelf jaren, in zijnen ouderdom van over de tachentigh jaren, door de onderzaten, ter zake van eenige onbehoorelijke daden vermoort, die zy hem te last leiden.

Otsman wort Chalif.

Wort vermoort.

Meest alle d'Arabische Chaliven hebben zekere zinspreuken in hunne zegels, daer meê zy de brieven en andere bescheiden bezegelden, gevoert.

De zinspreuk van *Otsmans* zegel was: *Ik geloof in God, de Schepper en Bestierder.*

Ten zelven dage van *Otsmans* doot, wiert *Alis*, zoon van *Abutalib*, tot *Chalif* gehult: hoewel eenige, als *Zubeir*, *Awams* zoon, en *Talha*, *Abdallas* zoon, na *Mekka* trokken, en zijne huldinge traghten om te stoten, in weêrwrake van *Otsmans* doot. Desgelijx weigerde *Muavias*, lantvooght of stedehouder

Alis Chalif.

Digitized by Google

dehouder van Syrie, op *Alis* verzoek, hem den eet van gehoorzaemheit te doen. Hier over wilde *Alis Muavias* van zijn lantvooghdyschap afgezet hebben: hoewel zeker *Mogiras*, *Schaabas* zoon, *Chalif Alis* ried, *Muavias* in zijn ampt te bevestigen, om door dit middel hem te verzoenen en bevredigen.

Oorlog tusschen Alis en Muavias. Hier uit ontstonden zeer zware oorlogen en bloedige veltslagen, tusschen *Muavias* en *Alis*, met sneuvelen aen beide zijden van zeventigh duizent zielen, op eenen nacht, op zekeren oort, *Saffeina* geheten, tusschen *Assyrie* (heden *Iraka*) en Syrie gelegen.

Na lang onderling vechten, wiert d'uitspraek, en beslechting des geschils, in dezer wijze gemaekt: te weten, de Syriers koren *Amir*: en die van *Iraka*, *Abumusa*, een perzoon van klein verstant. *Amr* deed listelijk voorslagh van hen beide van de heerschappye af te zetten, en het Chalifschap aen *Abdalla*, zoon van *Omar*, op te dragen. Waer toe ook *Abumusa* gezint was. Weshalve *Abumusa*, in de vergadering des volks, zeide: *Sta op Amr, en zet uwen heer af.* Maer *Amr* wilde hem niet voorgaen, quansuis als uit eerbiedigheit tegen hem. Waer over *Abumusa* opstont, en *Alis* afzette. Aenstonts rees ook *Amr* op, en willighde *Abumusa* het afzetten van *Alis* in, latende het Chalifschap aen *Muavias* overblijven. Waer op *Amr*, en de krijgsknechten van *Muavias*, na *Muavias* keerden, en hem voor *Chalif* groeten. Voorts veroverde *Muavias* Egypten.

Vrede. Eindelijk wiert een vrede tusschen *Muavias* en *Alis* getroffen: waer by *Alis Iraka*, en *Muavias* Syrie zou bezitten, zonder d'een den ander met krijgsvolk in zijn lant zou mogen vallen.

Alis gedoot. Des jaers zes hondert acht en vijftigh wiert *Alis*, in het gaen na het uchtent gebet, door *Abdurrahman*, zoon van *Melgjem*, met een vergiftigh zwaert gedoot, na eene regering van vijf jaren min drie maenden, in zijnen ouderdom van drie en zestigh jaren.

De zinspreuke zijns zegels was: *Den sterken God alleen zy de heerschappye.*

Zeker *Bark* had ook, volgens afsprek met *Abdurrahman*, op het leven van *Muavias* gegaen, en sneed hem, onder het gaen na de kerke, een aeder af: waer door hy, zoo *Elmacin* schrijft, onbequaem wiert, om kinderen te teelen. Maer *Bark* wiert gegrepen, en handen en voeten afgehouwen, en toen los gelaten.

Na de doot van *Alis* wiert zijn zoon *Hussein* te *Kufa*, hooftstad van *Iraka*, en *Muavias* in Syrie, in den tempel van *Ilia*, tot *Chalif* gehult. Muavias Chalif van Syrie.

Namaels, des jaers zes hondert en zestig, wiert de gansche heerschappye en het rijk, door *Hussein*, aen *Muavias* overgedragen, na hy het ampt van stedehouder of lantvooght, onder *Chalif Omar* en *Otsman*, twintigh jaren bekleet had. Hy stelde over ieder zijner onderhorige landen eenen vooght, en keerde zelf na *Damaskus*, stellende daer over tot opperhooft *Abdalla*, zoon van *Hazem*. Voorts deden de Syriers aen hem den eet van getrouheit.

Des jaers zes hondert negen en zeventigh overleed *Chalif Muavias* in de stad *Damaskus*, in zijnen ouderdom van tachentigh jaren: alwaer hy ook begraven wiert. Sterft.

Volgens schrijven van *Elmacin* was hy lantvooght en *Chalif* een reex van veertigh jaeren geweest: te weten, vijf jaren lantvoogt onder het Chalifschap van *Omar*, en twalef onder het Chalifschap van *Otsman*. Hy had vijf jaren met *Alis* oorlogh gevoert, en negentien jaeren het Chalifschap bekleet.

De zinspreuk zijns zegels was: *Alle werken krijgen hunne beloning.* Of: *Daer is geen sterkte, dan in God.*

Na de doot van *Muavias* wiert ten zelven dage zijn zoon *Jazid* tot *Chalif* gekoren: aen wien d'inwoonders van *Damaskus* den eet van getrouheit deden. Jazid Chalif.

Des jaers zes hondert en tachentigh wiert de voorige *Chalif Hussein*, *Alis* zoon, door zekeren *Senan*, in het rijden doorsteken, en van den peerde gesmeten: dien *Chaula*, zoon van *Jezid*, of *Nasr*, zoon van *Harasna*, het hooft afhieuw: het welk *Chalif Jezid* eenige dagen op de poorte van *Damaskus* deed zetten. Hussein gedoot.

Chalif Jezid overleed des jaers zes hondert drie en tachentigh te *Haurajina*, in het gebiet van *Hims*: van waer het Jezid sterft.

Digitized by Google

het lijk na *Damaskus* wiert gebraght, en in het graf van de kleine poorte begraven. Hy had het ampt van *Chalif* drie jaren en twee hondert en negen en veertigh dagen bekleet.

De zin-spreuk zijns zegels was: *God is onze Heer.*

Muavias Chalif. Na *Jezid* wiert ten zelven dage zijns overlijden, de zoon, *Muavias*, tot *Chalif* gekoren; maer sterf, na eene regering van vijf en veertigh dagen, in zijnen ouderdom van vijf en twintigh jaren. Sterft.

De zinspreuk zijns zegels was: *De werelt is bedrogh.*

Abdalla Chalif. Na *Muavias* wiert *Abdalla*, zoon van *Subeir*, te *Mekka* tot *Chalif* gehult: aen wien de volken van *Assyrie*, of *Iraka*, en d'Egyptenaers, als ook eenige Syriers, den eet van getrouheit deden.

Ten zelven tijde schreef *Chalif Abdalla*, zoon van *Subeir*, aen zijn overste of stedehouder der stad *Medina*, met bevel van de zoonen van *Ommia*, die aldaer waeren, te doden. Het geen hy volbraght.

Wijders, onder hen bevond zich zeker *Merwan*, zoon van *Hakem*, met zijnen zoon *Abdulmelik*.

Wanneer deze tot *Damaskus* gekomen waeren, verzocht *Merwan* op de burgery, om zich tot *Chalif* te hulden. Maer op de komste van *Merwan* te *Damaskus*, was aldaer *Dahak*, zoon van *Kais Amreer*, die de gemeente tot het hulden van *Abdalla*, zoon van *Subeir*, verzocht. Waer over het een gedeelte des volks *Merwan*, en het ander *Dahak* volghde. Eindelijk ontstont een gevecht tusschen beide, in de lantstreke † *Marjorath*, of *Margjirath*, een plaetse des dals *Algauta*: in het welk *Dahak*, met velen van de zijnen te sneuvelen quam: en d'andere schandelijk op de vlucht staken.

† Ziet pag. 16.

Merwan Chalif. Dies wiert *Merwan* in de heerschappye van Syrie bevestight. *Abdalla*, zoon van *Subeir*, had geheerscht hondert en acht en twintigh dagen. *Merwan* wiert gebynaemt *Abulhaken*, of *Abuabdulmelik*, en gehult te *Gjajina*, in Herfstmaent, des jaers zes hondert drie en tachentigh.

Na het sneuvelen van *Dahak*, en het vluchten zijner krijgsknechten, keerde *Merwan* weêr na de stad *Damaskus*, braght de zelve t'onder, en de burgers onder zijne gehoorzaemheit. In Wijnmaent, des zelven jaers, wiert hem d'eet van getrouheit vernieuwt: dies hy met den aenvang des jaers zes hondert vier en tachentigh het Chalifschap, of heerschappye van Syrie verkreegh: maer *Abdalla*, zoon van *Zubeir*, dat van Egypte, *Hizjaza* of *Arabie*, en *Iraka* of *Assyrie*.

Des zelven jaers trok *Merwan* na Egypten, en deed d'inwoonders aen hen den eet van getrouheit doen, stellende tot stedehouder over het zelve zijnen zoon *Abdulaziz*. Daer na keerde hy weêr na *Damaskus*, en zond een krijgsheir om *Abdalla*, zoon van *Zubeir*, te beoorlogen: wiens heir op de vlught gedreven wiert, met verlies van een zeer grote meenighte zijner krijgsknechten.

Op het zelfste jaer, in Herfstmaent, sterf *Chalif Merwan* aen de peste, in de stad *Damaskus*, in zijn ouderdom van drie en zestigh, of een en zeventigh jaren, zoo andere willen, na eene regering van zeven maenden en eenige dagen, volgens *Abulfaraj*. Maer volgens *Elmacin* had hy het Chalifschap, sedert hem de hulding vernieuwt was, tien maenden bezeten. Sterft.

Hy wiert doorgaens genoemt *de zoon des verdreven*, uit oorzake de profeet *Mahometh* zijnen vader *Hakem* na *Wagja* verdreven had: naerdien hy des zelfs geheim geopenbaert had.

Hy was d'eerste, die het Chalifschap met den zwaerde verworf.

Na *Merwan* wiert ten zelven dage van 's vaders overlijden, de zoon *Abdulmelik*, gebynaemt *Abuwalid*, of anders *Abumerwan*, tot *Chalif* gekoren. Hy trok des zelven jaers na *Jerusalem*, vergrote den uittersten tempel, en beval zijne onderdanen na *Jerusalem* ter beevaert te trekken: en verbood de beevaert na *Mekka*, om *Abdallas* halve. Abdulmelik Chalif.

Des jaers zes hondert negen en tachentigh trok *Justiniaen*, keizer der Grieken, tegen de Mahometanen, die Syrie ingenomen hadden, op: maer *Chalif Abdulmelik* maekte met hem vrede, met beding van aen hem alle Vrydaghs, of, zoo andere willen, alle dagen, duizent dukaten te betalen: benessens een knecht en peert.

Des

Elmac. Des jaers zes hondert acht en tachentigh trok *Chalif Abdulmelik* uit *Damaskus* op, om *Abdalla*, zoon van *Subeir*, te beoorlogen. In zijne plaetse had hy tot stedehouder gestelt *Omar*, zoon van *Saad*, anders doorgaens *Abdak* geheten. Maer deez sloegh aenstonts aen 't muiten, en versterkte zich in *Damaskus*. Waer over *Chalif Abdulmelik Damaskus* belegerde: maer stond *Omar*, op zijn verzoek, lijfsgena toe, trad in *Damaskus*, riep hem tot zich; doch doode hem, als hy by hem gekomen was.

Met *Abdulmelik* waeren vele van zijne krijgsknechten gekomen; maer die wierden belet met hem in de stad te treden. Wanneer *Abdulmelik Omar* gedoot had, wierp hy hen het lijk toe. Waer op zy luitruchtigh riepen: dan begaven zich tot stilte, wanneer onder hen gelt uitgedeilt wiert.

Des jaers zes hondert en tnegentigh quam *Masab*, zoon van *Zubeir*, in een gevecht tegen *Abdulmelik* te sneuvelen: waer op zijne krijghs-knechten de vlucht namen: maer *Abdulmelik* riep hen tot zich: dien zy den eet van getrouheit deden.

Daer na trok hy na de stad *Kufa*, en trad in dezelve. Voorts wiert hem de heerschappye over *Assyrie* of *Iraka*, *Syrie* en *Egypten*, bevestight: zulx niets buiten zijn rijk overschoot, als *Higjaza* of gelukkigh Arabie: het welk *Abdalla*, zoon van *Zubeir* bezat: hoewel hy dat ook, en de stad Mekka kort daer na veroverde. Hy gebood ook over *Aderbigjana*, *Giezira* of *Mesopotamie* en *Armenie*.

Chalif Abulmelik sterft. † Wijnmaent. Des jaers zeven hondert en vijf, in het midden der maent † *Sjewal*, overleed *Chalif Abdulmelik*, in zijnen ouderdom van zestigh jaren, na eene regering van een en twintigh jaren, en vijftien dagen: te weten, hy regeerde vijf jaren, zeven maenden en zeventien dagen, voor de doot van *Abdalla*, zoon van *Zubeir*: en d'overige jaren, na zijne doot.

Het lijk wiert te *Damaskus* buiten de kleine poorte begraven. Hy was middelmatigh van stal, blank, groot en wijd van mont, en zeer gierigh; maer spitsvondigh, en van kloek beleit. Men zeid, dat hem docht in zijnen slaep, vier mans-perzonen, op de voornaemste plaetse des tempels, te hebben zien pissen. Waer over hy bedroeft was geworden, en na *Saïd*, zoon van *Musabbib*, gegaen, die hem gezeid had: dat vier van zijne zonen zouden heerschen. Gelijk ook vier van zijne zonen de heerschappye aenvaert hebben: te weten, *Walid*, *Suleiman*, *Jezid*, en *Hisjam*. Hy had vele kinderen. De zinspreuk zijns zegels was: *Ik geloof in God, onze verlosser*. Hy had het ampt van *Chaliffschap* een en twintigh jaren en vijftien dagen bekleet. Elmac.

Walid, zijn zoon, wort Chalif. Ten zelven dage van 's vaders overlijden, wiert zijn zoon *Walid* tot *Chalif* gekoren, die, geduurende zijne regering, grote overwinningen bevocht. Zijn broeder veroverde, onder andere plaetsen, de stad *Pagras*. Deez *Walid* deed een Metszid te *Damaskus* stichten, en den tempel van S. *Johannes* slopen. Ziet pag. 201

Sterft. *Chalif Walid* sterf des jaers zeven hondert en veertien, in het midden der laetste maent † *Gjumada*, in zijnen ouderdom van acht en veertigh jaren, na eene regering van negen jaren, en acht maenden, en wiert begraven te *Damaskus*, in het graf, buiten de kleine poorte. † Zomermaent.

Hy was zeer lang, schoon van leest, hoewel plat van neus, en strijtbaer: maer zeer toornigh, en kon zich naulix van toorn bedwingen. Hy was een grote liefhebber van vele vrouwen te trouwen, en weer van haer te scheiden. Men zeid hy over de zestigh vrouwen getrout had: en grote onkosten aen haer bestede.

Deez *Walid* heeft, behalve den Metszid of tempel te *Damaskus*, een tempel te *Medina* gestight, ter eere van den profeet *Mahometh*: desgelijks den tempel te *Jerusalem*, *Alaksa* geheten.

Hy zelf verzorgde de *Lazerisen*, den welken hy verbood aelmoessen te bidden. Ieder kreupel voeghde hy eenen knecht toe, en ieder blinden een leitsman.

Hy was d'eerste, die zieken en gasthuizen voor kranken en behoeftigen deed stichten: want in het ordineren van gebouwen, water-bakken, of vijvers en akkers, was hy boven mate ervaren.

Hy was onervaren in de tale, en der letterkunst geheel en al onkundigh. Waer over hy door zijnen vader *Abdulmelik* berispt wiert: die zeide: niemant zou over d'Arabieren heerschen, 't en zy die hunne tale verstont. Derhalve deed men hem door letterkundigen onderwijzen, en zes maenden in huis opsluiten. Maer hy ging plomper uit, als hy ingekomen was. Waer op de vader zeide: *Hy is verschoonens waerdigh.*

De zinspreuk zijns zegels was: *O Walid! ghy zult sterven, en rekenschap geven.*

Hy verbood den Kristen schrijvers de reken-boeken niet meer in 't Griekseh; maer in 't Arabisch te schrijven.

Soleiman wort Chalif. Na de doot van *Walid* wiert zijn broeder *Soleiman*, of *Suleiman*, gebynaemt *Abiob*, ten zelven dage tot *Chalif* gekoren. Hy veroverde, door *Jezid*, zoon van *Muhleb*, *Tabristan* en *Gjorgiana*; maer belegerde vergeefs *Konstantinopolen*. Des jaers zeven hondert en zestien begon *Suleiman* de stad *Rama*, in *Palestijn*, op te bouwen; maer overleed, oud vijf en veertigh jaren, des volgenden jaers, op den een en twintighsten der maent † *Safar*, in het lantschap van *Kinnesrina*, na eene regeering van twee jaren, acht maenden min vijf dagen. Hy stelde tot rijks-genoot zijnen zoon *Job*, en beval den eet van getrouheit aen hem te doen: maer dewijl die voor hem quam te sterven, stelde hy, in desselfs plaetse, *Omar Abuhafas*, zoon van *Abdulaziz*, zijn neve, of vaders broeders zoon.

† Sprokkel-maent.

Omar Abuhafaf Chalif.

De zinspreuk zijns zegels was: *Ik geloof in God, onze Verlosser.*

Dees aenveirde ten zelven dage het *Chaliffchap*, als *Suleiman* quam te sterven. Hy stelde tot stedehouder over *Egypten* eenen *Job*, zoon van *Serlabilis*: en sterf, oud zeven en dertigh jaren, of drie en dertig, volgens *Abulfaraj*, na een regering van twee jaren, vijf maenden en veertien dagen, in het klooster *Simeons*, by *Antiochie*.

Hy was zeer aendachtigh, rechtveirdigh, godsdienstigh, en stelde den godsdienst boven de wereltsche zaken.

De zinspreuk zijns zegels was: *Omar, zoon van Abdulaziz, gelooft in God.*

Jezid wort Chalif. Na *Omar* volgde, volgens de wille van *Soleiman*, zijn neve *Jezid*, zoon van *Abdulmelik*, die gebynaemt was *Abuchalid*, of *Abuchaled*, en ten zelven dage van *Omars* overlijden *Chalif* gekoren wiert. Hy sterf des jaers zeven hondert en drie, na eene regering van vier jaren en eene maent, in zijnen ouderdom van negen en twintigh jaren, of drie en dertigh, zoo andere willen: en volgens *Abulfaraj* van veertigh. Hy had twee jonge meiskens of juffers, dewelke hy boven mate beminde: d'eene genaemt *Hababa*, en d'andere *Selama*. Wanneer *Hababa* quam te sterven, bedreef hy over haer groote rou, en bewaerdeze na haere doot drie dagen, ter tijt toe het lijk stonk. Waer over hy door zijnen broeder berispt wiert: zulks hy eindelijk haer begraven liet: maer deedze, naer men zeid, weer opgraven, om haer noch een mael te zien. Ja had haer geroken en met tranen in d'oogen gezoent. Zoo geweldigh had de minnevlam hem getroffen, en de droefenis als zinneloos gemaekt. Vijftien dagen na haer quam hy ookzelf te sterven, en wiert neffens haer begraven. Zijn liefde op Hababa. Sterft.

Abulf. Men zeid *Jezid*, wanneer hy ten tijde van zijnen broeder ter beevaert was getrokken, deze *Hababa* voor vier duizent kronen had gekocht: hoewel hy dezelve, door bevel en dwang van zijnen broeder, most verlaten: de welke daer na zeker Egyptenaer kocht. Wanneer hy nu tot de heerschappye gekomen was, vroegh zijn gemalin *Saada* hem: of'er ook iet in de werelt was, dat hy begeerde: waer op hy had geantwoort, *ja, Habbaba.* Op welk zeggen *Saada Habbaba* gekocht, en haer fraei opgepronkt by *Jezid* gebraght, en achter een behangsel gestelt had: zeggende: *O keizer! is'er ook iet in de werelt, dat ghy begeert?* Wanneer hy haer antwoorde: hoe hy te voore zulx had gezeit, trok zy het behangsel wegh, en zeide: *Hier is Hababa.* Voorts stont zy op, en liet haer by hem blijven. Waer over *Saada* by haeren gemael in grote gunste geraekte, en zeer geëert wiert.

Wanneer hy op zekeren tijt, door het zingen van *Hababa*, bewogen was, zeide hy: *Laet my vliegen:* en rekte zich uit, als of hy wilde vliegen.

Waer

Digitized by Google

Waer op *Hababa* zeide: *Op keizer, wy hebben u van node. Wien zult ghy het volk en rijk aen-bevelen?* Waer op hy zeide: *U*: en kuste haer de handen.

Als hy met deze *Habbaba* na het gewest van *Ordonna*, vermaekshalve, was getrokken, smeet hy haer eene druif toe: dewelke zy in den mont ontfing; maer schoot haer in de kele, en by-na tot verstikkens toe: waer door zy eene ziekte kreegh, en aen dezelve overleed.

Hisjam Abuwalid tot Chalif verheven. Na *Jezid* volghde zijn broeder *Hisjam*, *Abuwalid* gebynaemt, die ten zelven dage zijns overlijden tot *Chalif* gekoren wiert, in zijnen ouderdom van vier en dertigh jaren.

De ring en scepter wierden hem, door eenen renbode, te *Rusafa* gebragt: van waer hy te peert na *Damaskus* reed.

Sterft. Hy sterf, aen een zere kele, te *Rusafa*, na eene regering van negentien jaren, zeven maenden, en elf dagen: of, volgens *Abulfaraj*, twintigh jaren, in zijnen ouderdom van drie of vijf en vijftigh jaren.

Hy bestierde het rijk wonder wel, en sloegh zijne zaken neerstigh ga; maer was gierigh, wangunstigh en behoeftigh na de goederen zijner onderdanen, de welke hy onnuttelijk verquiste.

Hy had vele behangselen, klederen, en zeven hondert kleerkassen, de welke geen *Chalif* voor hem gehad had. Men zeid hy zes hondert kemels met klederen kon laden: en duizent broekwinselen, en tien duizent hemden naliet. Maer na zijn doot had *Walid*, zoon van *Iezid* niets, daer hy het lijk kon inwinden: want *Hisjam* had alle kamers, kisten en kassen verzegelt, en wilde niemant in dezelve laten komen. Eindelijk kreegh zeker dienaer een kleet, en bewont het lijk in het zelve.

De zinspreuk zijns zegels was: *Een wijs oordeel, is een vet vee.*

Walid wort Chalif. Na *Hisjam* volghde zijn neve *Walid*, zoon van *Jezid*, die *Abulabbas* was gebynaemt, en in zijnen ouderdom van veertigh jaren, des jaers zeven hondert twee en veertigh, op den zesten † April. dag der laetste maent † *Rabia*, tot *Chalif* gekoren wiert; volgens beding van zijnen vader *Jezid*, met den broeder, de voorige *Chalif Hisjam*. Dan van wege zijne schelmeryen, oogschijnelijke ontrouheit en godloosheit, besloten de volken en onderzaten van Syrie, eendrachtiger stemme, hem af te zetten, en in zijne plaetse *Jezid*, de zoon van zijnen oom *Walid*, *Abdulmeliks* zoon, tot *Chalif* te hulden.

Deez, ter heerschappye gekomen, bood een grote zomme gelts tot loon aen den gene uit, die het hooft van *Walid* zou brengen. Te dier tijde bevond *Walid* zich te *Bahara* in *Telrabita*, by *Damaskus*: alwaer de krijgsknechten van *Jezid* hem belegert, en die van *Walid* op de vlucht gedreven hadden. Eindelijk vielen zy, zijnde sterker in getale geworden, op *Walid* aen, doorstieten hem met de degens, hieuwen hem de handen en 't hooft af: het welk te *Damaskus* wiert omgedragen, en op de poorte gezet. En gedoot.

Men zeid zeker *Wegjholfanin*, overste dier krijgsknechten, hem ter neêr matste: of, zoo andere willen, *Abdalla*, zoon van *Abdulmelik*: of, volgens andere, *Walmal*, zoon van *Walid*: maer volgens *Abulfaraj*, *Iezid*, de zoon van zijnen vaders broeder *Walid*. Zoo *Gregoor Abulfaraj* en *Elmacin* getuigen, traden tien mannen van de muur, en hieuwen hem het hooft af, en zonden het aen *Iezid*, die het zelve op een spietse rontom *Damaskus* deed dragen.

D'oorzake van zijne doot leit *Abulfaraj* op zijne ydel en onbeschaemtheit. Want na hy tot het Chaliffchap verheven was, begaf hy zich boven mate tot spelen, jaght, wijn, en gezelschap van ongebonde jongelingen over.

Euvel namen dit zijne krijgsknechten en onderzaten op, en kregen een gruwel voor hem. Wanneer zy hem op zijn slot belegert hadden, trad hy aen de poorte, en sprak: *Heb ik u niet met geschenken begiftight, van lasten verlicht, en den armen gegeven?* Waer op zy zeiden: *Wy nemen niet van u om onzent halve wrake: maer uit oorzake ghy dingen bedreven hebt, de welke God verbiet, en tot den wijn genegen zijt: daer en boven met de byzitten van uwen vader te doen hebt gehad.*

Zijne twee zonen, *Hakem* of *Hacem*, en *Otsman*, wierden door bevel van *Iezid* in de kerker gesmeten, en namaels gedoot, wanneer *Merwan Himar* de heer-

schappye verkreegh. Hy quam te sneuvelen des jaers zeven hondert drie en veertigh, na eene regering van een jaer, twee maenden en twee en twintigh, of † twee en veertigh dagen. Hy was middelmatigh van stal, blank, schoon van gedaente: doch gulzigh in 't eeten, een quaede raetgever, ontuchtigh, en leide zijne gedaghten slechts op geilheit en spel te werk: maer verstond zich treffelijk op de dichtkunst.

† Abulfar.

Men zeid, hy een meisken met dronken hoofde had verkracht: en een bak of poel met wijn en water doen opvullen, en daer by eenen zanger *Maabad* laten opzingen. Na het zingen was hy met klederen met al, tot drie mael toe, in de bak gesprongen, en had gedronken tot merkelijke vermindering der vocht.

Hy had geteelt dertien kinderen, zoo zonen als dochteren.

De zinspreuk zijns zegels was: *O Walid! vreze de doot.*

Jezid tot Chalif gekoren.

Na *Walid*, dan, wiert zijn neve *Jezid*, zoon van *Walid*, *Abdulmeliks* zoon, tot *Chalif* gekoren, die *Abuchalid* en ook *Nakis* was gebynaemt. *Nakis* is gezeit verminderaer, uit oorzake hy de zoldye der krijgsknechten, door *Chalif Walid* verhooght, vermindert had.

Zijn moeder was een by-zit, met name *Sjahferenda*, een dochter van *Firuz*, die een zoon van *Jezdegjird* was, koning van *Persie*.

Ten zelven jare maekten de burgers van *Hims* oproer, sloten de poorten, en klaeghden over de doot van *Walid*. Waer op *Jezid* aen hen een krijgsheir zond: het welk zy op de vlucht dreven, met sneuvelen van drie hondert mannen.

Des zelven jaers baerde *Suleiman*, zoon van *Hisjam*, die in de kerker geworpen was, gewelt op *Naamana*, en trok, na het zelve verwoest te hebben, na *Damaskus*.

Merwan Himar slaet aen het muiten.

In den zelven jare sloegh *Merwan Himar*, zoon van *Muhammed*, tegen *Chalif Jezid* aen 't muiten, onder schijn van wrake over de doot van *Walid* te willen nemen.

Deez *Merwan* was in *Armenie*, en besloot met een sterk by een verzamelt heir na *Jezid* te trekken: maer *Jezid* liet hem de heerschappye van *Mesopotamie*, *Armenie*, *Mausila* en *Aderbigjana* over, met beding van den eet van getrouheit aen hem te doen.

Jezid sterft.

Desselven jaers, op Woensdagh, quam *Iezid*, zoon van *Walid*, te *Damaskus* aen de pest te sterven, na eene regering van vijf maenden, en eenige dagen, in zijnen ouderdom van veertigh, of, volgens *Abulfaray*, van zes en veertigh jaren.

Hy stelde zijnen broeder *Ibrahim* tot navolger, en liet aen hem den eet van getrouheit doen. *Jezid* was bruin van verruwe, rang van lichaem, middelmatigh van stal, en yl van knevels: hooghmoedigh, hoovaerdigh en welsprekend: hoewel, volgens *Abulfaraj*, losselijk van omgang en vroom van leven.

De zinspreuk zijns zegels was: *O Jezid! behertige de billikheit.*

Men zeid, *Merwan Himar*, wanneer hy de heerschappye verkregen had, dezen *Jezid* deed opgraven, en aen eenen kruize hechten.

Ibrahim tot Chalif gekoren.

Na *Jezids* doot wiert ten zelven dage, des jaers zeven hondert drie en veertigh, zijn broeder *Ibrahim* of *Abraham*, zoon van *Walid*, tot *Chalif* verkoren: hoewel hy na de heerschappye niet stont, noch voorspoet in zijn regering had.

Merwan trekt uit Mesopotamie.

Des volgenden jaers trok *Merwan*, zoon van *Muhamed*, uit *Mesopotamie* na *Kinnesrin*, op toelegh van *Damaskus* in te nemen, en zich der heerschappye in te dringen, en *Ibrahim* te beoorlogen. Te *Kinnesrin* bevonden zich *Basjer* en *Masrour*, *Ibrahims* broeders. *Basjer* trok tegen *Merwan* met zijne krijgsknechten op, om hem slagh te leveren; maer het volk viel *Merwan* toe: waer over *Basjer* en *Masrour* gevangen, en in de kerker geworpen wierden.

Daer na trok hy met een heir van tachentigh duizent mannen na de stad *Hims*: welker inwoonders hem den eet van getrouheit deden. Het krijgsheir van *Chalif Ibrahim* trok tegen hem op, ten getale van hondert en twintigh duizent, onder den veltoverste *Suleiman*, zoon van *Hisjam*. *Merwan* verzocht op hen, om wrake over de doot van *Walid* te nemen, en desselfs twee zonen, *Hakem* en *Otsman*, te verlossen,

Digitized by Google

lossen, die te *Damaskus* gevangen zaten. Maer zy sloegen hem zijn verzoek af. Voorts wiert *Suleiman* met zijn krijgsvolk in een gevecht op de vlught geslagen, met sneuvelen en gevangen nemen van vele zijner krijgsknechten. *Abulfaraj* begroot het getal der gesneuvelden op zes duizent.

Verslaet Suleiman.

Suleiman keerde weder na *Damaskus*, die, beneffens *Chalif Ibrahim*, geraetzaem vond, *VValids* twee zonen te doen sterven. Dies zonden zy eenen om hen te doden. *Suleiman* liet ook al het geen halen, dat in de schatkist was. *Merwan*, komende in *Damaskus*, liet *VValids* twee dode zonen te voorschijn brengen en begraven. Hy haelde ook *Abumuhammed Sjeibaneer* uit de gevangenis, die met hen in de zelve, geboeit aen de voeten, gezeten had. Deez groete *Merwan* als *Chalif*: hoewel *Jezid*, zoon van *Suleiman*, hem als keizer had gegroet. Dan *Merwan* verzocht hen te zwijgen. Waer op *Abumuhammed* antwoorde: *VVaerelijk die twee hebben u het Chaliffschap toegeleit.* En uitte daer op een veirs, het welk *Hakem* in de gevangkenis had gezeit: *By aldien ik met mijnen rijxgenoot gedoot werde, dan zy Merwan keizer der gelovigen.* Daer na heeft ook *Ibrahim* hem voor *Chalif* erkent, die afgezet was: desgelijx het volk van Syrie.

Wort als Chalif gegroet.

Wijders, *Ibrahim* bleef in 't leven tot aen het jaer zeven hondert negen en veertigh, als wanneer hy door zekeren *Nuwun* gedoot wiert: of verdronk, gelijk eenige willen. Zoo andere willen, wiert hy door den zoon van *Merwan* ter neer gematst en gekruist.

Ibrahim gedoot.

Ibrahim was dom en plomp. Zijne onderzaten groeten hem zomtijts met den tijtel of naem van *Chalif*: en zomtijts met dien van keizer of veltheer of overste: en zomtijts met geenen van beide: want hy bezat het rijk niet in zijn geheel.

De zinspreuk zijns zegels was: *Ik betrou in den levendigen bestaender.*

De tijt zijns rijks was negen en tzestigh dagen, of tzeventigh, volgens *Abulfaraj*.

Aenstonts, na *Ibrahims* afzetting, wiert *Merwan* tot *Chalif* gekoren, en aen hem d'eet van getrouheit gedaen. Hy was gebynaemt *Abu-Abdulmelik*, en ook in 't Arabisch *Himar-Ulgiezira*, dat 's, *ezel van Mesopotamie*: uit oorzake hy in den oorlogh stant hield: want een oorlogs-ezel weet van geen vluchten, volgens een Arabisch spreekwoort.

Merwan tot Chalif gekoren.

Des jaers zeven hondert zes en veertigh sloegen d'inwoonders van de stad *Hims* aen 't muiten. Waer over *Merwan* derwaerts trok, de stad veroverde, en de wallen slechte, en ontrent zes hondert burgers deed kruizigen.

Zie pag. 159.

Daer na zetten ook die van *Damaskus* den stedehouder van *Merwan* van zijn ampt af. Maer *Merwan* trok derwaerts, en quam in de stad.

Namaels vervoegden zich tien duizent *Basraniten* by *Suleiman*, zoon van *Chalif Hisjam*, die hem, na zy *Merwan* hadden afgezet, tot *Chalif* verkoren.

Suleiman tot Chalif opgeworpen.

Voorts trok *Suleiman* met zijn krijgs-heir na *Kinnesrin*, werwaerts van aller weege de Syriers na toe-vielen. Maer *Merwan* taste hem met zijn krijgsvolk aen, leverde hem slagh, en hieuw over de dertigh duizent krijgsknechten van *Suleiman* ter neer. Daer na toogh *Suleiman* na *Hims*: het welk hy door de meenighte des volks, dat hem toequam vallen, sterk maekte.

Wijders, de krijgsknechten van *Suleiman*, ten getale ontrent van negen hondert, deden aen hem den eet van getrouheit, ter doot toe. Zy togen met hem tegen *VVerwan* uit, en beloerden hem op den berg *Zaitun*, op den weg, in een vlek *Telmair*, gelegen in het gebiet van *Maarannamana*. Wanneer de heiren slaegs raekten, quamen velen te sneuvelen. *Suleiman* vluchte na *Hims*, en van daer na *Tadmur*, en stelde zijnen broeder *Said* tot stedehouder over *Hims*. Maer *Merwan* trok na *Hims*, en hield de stad tien maenden belegert: en had over de tachentigh stormgevaerten voor dezelve geplant.

Eindelijk maekte hy met de stedelingen vrede, en beloofde hen allen lijfs-behoudenis; mits dat zy hem *Said* zouden overleveren: gelijk zy deden. En aldus bemachtigde hy *Hims*.

Geduurende het *Chaliffschap* van *Merwan*, die de laetste *Chalif* der *Ommiadijnen*, of uit den geslaghte van *Ommia* was, wiert zeker *Muhammed*, een *Imam* of hoge-priester, zoon van *Alis*, zoon van *Abdalla*, zoon van *Abbas*,

Muhammed tot Chalif opgeworpen.

Digitized by Google

bas, in het lantschap van *Chorasan* tot *Chalif* opgeworpen en beroepen: alwaer zijne gunstenaers hem, met brief op brief, tot het aenvaerden der heerschappye porden. Onder andere waeren, die hem beriepen, *Saleiman*, zoon van *Ketir*: *Melik*, zoon van *Hatim*, en *Cahtabas*, die met geschenken en gelt, ter zomme van vier hondert duizent †*staters*, by hem te *Homaima* verschenen: maer kregen tot antwoort: *Ik zal gewisselijken dit jaer sterven: en mijn zoon Ibrahim zal uw heer zijn, ter tijt toe hy gedoot wort. Maer wanneer God hem uit het leven zal wegh gerukt hebben, dan zal mijn zoon Abdalla Saffah uw heer zijn: die bestandigh in dit rijk zal zijn: door wiens hant de zonen van Ommia uit de werelt zullen wegh gerukt worden.* Daer na braght hy *Ibrahim* tot hen, die zijne handen en voeten kusten.

† Zeker Arabische munte: en de zwaerte van een loot.

Muhammed sterft.

Daer na sterf *Muhammed*, des jaers zeven hondert drie en veertigh, in zijnen ouderdom van drie en tzestigh jaren, of, volgens andere van zeven en tzestigh; nalatende twalef zoonen. Na hem wiert de beroeping op prins *Ibrahim*, zijn zoon, overgedragen: hoewel die namaels, des jaers zeven hondert acht en veertigh, door *Chalif Merwan* gevangen en gedoot wiert.

Te voore had hy zijnen broeder *Saffah Abulabbas* geboden zich na *Kufa* te begeven, en den genen, die zijne zijde volghden, geschreven en bekent gemaekt, dat hy des volgenden jaers na hem *Chalif* zou zijn. Derhalve trokken *Saffah Abulabbas*, en *Abugjafar Almansôr*, met hun oomen en huisgezinnen, uit *Homaima*, na *Kufa*: den welken *Abumuslimas*, zoon van *Halael*, *Saffahs* raetsheer, in zekere huizen een verblijf-plaetse toevoeghde, en hield het werk listelijken veertigh dagen heimelijk en verborgen, met voornemen van de heerschappye aen d'*Abutalibitijnen* over te dragen.

Maer wanneer *Abumuslimas* het werk der zonen van *Abbas* een wijle verborgen had gehouden, weez hy eenen van dien aenhang de plaetse aen, daer zy waeren: die hier op tot hen inging en zeide: *Wie onder u lieden is Saffah?* Waer op geantwoort wiert: *Deez.* En aenstonts groete hy hem als *Chalif*.

Daer na wiert hy te voorschijn gebraght, en door het volk de eet van getrouheit aen hem gedaen. *Abumuslimas* geliet zich toen ook behagen in het werk te nemen, en zijn stemme daer toe te geven. Dies trad hy tot *Saffah*, en groete hem als *Chalif*.

Saffah wort Chalif.

Derhalve wiert *Saffah Chalif* gemaekt, des vrydags, op den tienden dagh der eerste maent † *Rabia*, des jaers zeven hondert negen en veertig. Na zijne hulding trad hy, volgens gewoonte, op den predikstoel, en deed voor den volke eene preke. Daer na trok hy uit, en sloegh zijn leger te *Hamamajun* neer, in gezelschap van zijnen raetsheer *Abumuslimas*, en bleef aldaer eene maent. Toen scheide hy van daer, en plante zijnen zetel in de stad *Anbâr*, gelegen in *Iraka* of *Babylonie*, op beide oevers van den *Eufrates*, tien mijlen van *Bagdad*.

† Maert

Gevecht tusschen Abdalla, en Merwan.

Daer na zond hy zijnen oom *Abdalla*, zoon van *Alis*, om *Chalif Merwan Himar*, zoon van *Muhammed*, te beoorlogen. Beide de heiren raekten met elkanderen te *Tubar*, by *Mausil*, slaeghs: maer *Merwan* wiert op de vlucht gedreven, met verlies van ontallijke krijghsknechten, die eensdeels ter nêer gematst wierden, en eensdeels in den stroom verdronken. Onder deze was ook *Ibrahim*, zoon van *VValid*, die van zijn Chaliffschap was afgezet.

Merwan vlucht.

Voorts bequam *Abdalla* al het geen, dat in het leger van *Merwan* was. *Merwan* vluchte na *Kinnesrina*: hoewel door *Abdalla* vervolgt, en trok van daer na *Hims*, wiens inwoonders gehoorzaemheit aen hem betoonden: dies hy drie dagen by hen verbleef: dan ziende daer na het klein getal zijns volks, vielen zy van hem af: waer over hy wegh vluchte. Maer de stedelingen vervolghden en ransden hem aen; doch wierden afgeslagen, en op de vlught gedreven. Hier op week hy na *Damaskus*, en van daer na *Palestijn* en *Jardana*. *Abdalla* vervolghde hem, en sloegh zijn leger in *Jardana* neer, en dode vele zonen van *Ommia*. Men zeid hy hen te zamen riep, onder schijn van hen den eet van getrouheit af te dwingen: maer als zy, ten getale van over de tachentigh, t'zamen waeren gekomen, zoo beval hy eenen iegelijk zijner krijgsknechten, met

met een knotse in de hant, nessens eenen iegelijk hunner te zitten. Waer na elk, op *Abdallas* hantgeklap, zijnen man met de knotse van achteren sloegh en dode. Daer na beval hy hen voort te slepen, en op een ry te stellen. Als toen begaf zich *Abdalla* met de zijnen op een uitgespreit tapijt ter zeet, en deed spijze opdisschen; dewelke zy aten onder het gekerm en zieltogen der verslagenen.

Daer na wiert door *Salih*, oom van *Chalif Saffah*, *Damaskus* ingenomen: Ziet pag. 27. over het welk, van wege *Merwan*, *Walid*, zoon van *Muavias*, gebood. Maer *Merwan* vluchte na *Egypten*, die, op bevel van *Abdalla*, door zijnen broeder *Salih* achtervolght, en in zeker dorp, *Saïda* genoemt, gekregen wiert: alwaer hy hem doode en het hooft afhieuw, op Zondagh, den zeven en twintigste maent † *Gjumada*. Desgelijks zond *Salih* het hooft aen *Chalif Saffah*, die, wanneer hy het zelve zagh, neêr viel, en God bad, en tien duizent dukaten aen d'armen gaf. Desgelijx zeide *Abdalla*: *Gode zy lof, die ons Himar-Ulgiezira* (dat 's, ezel van Mesopotamie) *heeft overgelevert.*

Merwan gedoodt. † Grasmaent.

Merwan heeft geheerscht, tot aen de huldinge van *Saffah*, vijf jaren en eene maent. Hy was oud zes en vijftigh jaren, of, volgens anderen, negen en vijftig, en de laetste *Chalif* uit de zonen van *Ommia*. Hy was grootmoedigh, strijtbaer, kloek van beleit, en ervaren in het bestier der lantszaken: hoewel ongelukkigh.

Hy had twee zonen, *Abdalla* en *Abdulaziz*; die, na zijne doot, wegh vlughten. Maer *Abdalla* wiert door *Habasja*, in een gevecht gevangen, en in de kerker gesmeten: alwaer hy bleef, ter tijt toe *Chalif Rasjid* de heerschappye verkreegh: want toen wiert hy uit de gevangkenis verlost. Daer na quam hy te sterven, en is te *Bagdad* begraven, zonder kinderen na te laten.

Saffah maekt Abdalla stedehouder van Syrie.

Wanneer nu *Chalif Saffah* zijn rijk bevestigt had, stelde hy tot stedehouder over *Syrie* zijnen oom, *Abdalla*: desgelijks eenen over ieder van d'andere gewesten, die onder zijn gebiet stonden: want te dier tijde hadden d'Arabieren of Mahometanen het grootste gedeelte des aertbodems in bezit: te weten, *Aderbigjana*, *Armenie*, *Mesopotamie*, *Mausila*, *Higjaza*, *Higzja*, een gedeelte van *Arabie*, *Jemen*, of *gelukkigh Arabie*, *Kufa*, *Basra*, *Persie*, *Indie*, *Sindie*, *Chorasan*, *Egypten*, en *Syrie*.

Abdalla doet Chalif Hisjam opgraven.

Wijders, *Abdalla* keerde weder te rugh, en quam in *Damaskus*: alwaer hy de zoonen van *Ommia* deed opgraven, en 't gebeente door 't vuur verbranden. Daer na toogh hy na de stad *Rusafa*, deed *Chalif Hisjam*, zoon van *Abdulmelik*, opgraven, en met hondert en twintig slagen slaen, tot dat dessels vleesch van het gebeente viel: het welk hy verzamelde en verbrande: zeggende: *Mijn vader heeft my verhaelt, dat hy van hem met zestigh slagen, zonder zijne schult, geslagen was.*

Saffah sterft. † een gedeelte der stad Kufa.

Des jaers zeven hondert drie en vijftigh quam *Saffah* in † *Hasjemie* te overlijden, in zijnen ouderdom van twee en dertigh jaren en een half, of drie en dertigh, volgens *Abulfaraj*, na eene regering van vier jaren, negen maenden, en zes en twintigh dagen. Hy liet eenen zoon na, met name *Muhammed*, en eene dochter, *Rabta*.

Hy was d'eerste onder de *Chaliven*, die eenen raetsheer gebruikt had: want de zonen van *Ommia* hadden gene raetsheeren: maer slechts schrijvers.

De zinspreuk zijns zegels was: *God is het betrouwen van* Abdalla, *en in dien gelooft hy.*

Abugjafar Almansor wort Chalif.

Na *Saffah* wiert zijn broeder *Abugjafar* Almansor des volgenden jaers tot *Chalif* gekoren, en aen hem te *Hisjemie*, derwaerts hy van de beevaert-reize na *Mekka* was gekomen, de eet van getrouheit gedaen.

Desselven jaers trachte *Abdalla*, des *Chalif Saffahs* oom, zich in *Syrie* ter heerschappye in te dringen. Waer over *Chalif Almansor* met een sterk krijgsheir *Abumuslim* zond, om *Abdalla* te beoorlogen. Beide de heiren quamen by *Nisibin* (een stad van *Mesopotamie*, op den oever van den *Eufrates*) te zamen: alwaer een fel gevecht ontstont. Eindelijk brak *Abumuslim* met zijn volk, als een eenigh man, op den vyant in, en dreef *Abdalla* schandelijk op de vlucht: maer verschoonde dessels volk, en bequam slechts den omslagh des legers.

Verslaet Abdalla.

Deez *Almansor* deed de stad *Bagdad* stichten, en aldaer den zetel der *Chaliven*,

Digitized by Google

liven, die te voore in *Damaskus* en *Kufa* was geweest, over-brengen.

Sterft. Des jaers zeven hondert en vier en tzeventigh quam *Almansor*, ontrent *Mekka*, op zijne beevaert-reize derwaerts, te sterven, na eene regeringh van twee en twintigh jaren, min zeven dagen, in zijnen ouderdom van drie en vijftigh jaren, of acht en zestigh, volgens andere.

Zijn zoon Muhammed Mahadis wort Chalif. Na hem wiert zijn zoon *Muhammed Mahadis* tot *Chalif* gekoren, die na *Jerusalem* trok, de stad bezichtighde, en, na de zaken van *Syrie* in stant gebraght en daer over eenen stedehouder gestelt te hebben, weer na *Iraka* vertrok. Hy sterf na eene regering van tien jaren en vijf en veertigh dagen.

Musa Alhadis Chalif. Na hem wiert zijn zoon *Musa Alhadis* tot *Chalif* gekoren, die des volgenden jaers te *Bagdad* overleed, na eene regeringh van een jaer, twee maenden, en twee en twintigh dagen: in zijnen ouderdom van vier of vijf en twintigh jaren.

Haron Rasjid Chalif. Ten zelven dage van zijn overlijden wiert de broeder, *Abugjafar Haron Rasjid*, tot *Chalif* gekoren, die des jaers acht hondert en twee het rijk onder zijne drie zonen verdeilde: te weten, aen *Abdalla Alamin*, dien hy tot zijnen navolger stelde, gaf hy *Syrie* en *Iraka*: aen *Abul Abulabas Almamon*, die na *Alamin* zou volgen, al het geen, dat van *Hamadan* tot aen het uitterste ooste strekte: en aen *Kasim Mutaman*, anders *Muhammed Mutasim*, die na *Abdalla Almamon* te volgen had, *Tsugoura*, *Awasima* en *Mesopotamie*.

Ver-deilt zijn rijk.

Sterft. Des jaers acht hondert en zeven quam *Rasjid* te sterven, na eene regering van drie en twintigh jaren, eene maent en negentien dagen, in zijnen ouderdom van zeven en veertigh jaren en eene maent, of acht en veertigh jaren, volgens andere.

Abdalla Alamin Chalif. Na hem wiert ten zelven dage van zijn overlijden, of, volgens *Abulfaraj*, op den twalefden dagh, zijnen zoon *Abdalla Alamin* de heerschappye of het Chalifschap opgedragen.

Zijn broeder, *Abulabbas Almamon*, aenveirde de heerschappye over *Syrie*, *Egypte*, *Higjaza*, en *Aljamana*. En wiert aldus het rijk des Chalifschaps verdeilt.

Na eene regering van vier jaren, acht maenden en achtien dagen, overleed *Chalif Abdalla Alamin*, in zijnen ouderdom van negen en twintigh jaren, drie maenden en eenige dagen. Sterft.

Na hem wiert *Chalif* zijn broeder, *Abulabbas Almamon*, en anders, by *Albufaraj*, *Almotasem* en *Abu Isaak Mohammed*, genoemt. Abulabbas Almamon Chalif.

Desselven jaers stelde deez *Chalif* tot stedehouder en lantvooght over *Syrie* en *Tsugoura*, desgelijx over *Chorazan*, *Mesopotamie* en *Egypten*, zekeren *Taher*, zoon van *Husein*, zijn getrouwe hopman, die te voore het stedehouderschap van *Irak* had bekleet: maer deez quam des jaers acht hondert twee en twintigh in *Marwa* t'overlijden; na wien zijn zoon *Abdalla* in de heerschappye volgde.

Des jaers acht hondert zeven en twintigh stelde *Almamon* tot stedehouder over *Syrie*, *Egypte* en *Chorazan*, zijnen broeder *Mutasim*; in plaetse van *Abdalla*, zoon van *Taher*: en zijnen zoon *Abbas* over *Tsugoura*, *Awasima*, en *Mesopotamie*. Hy beval aen eenen iegelijk: te weten, aen *Abbas*, *Mutasim* en *Abdalla*, zoon van *Taher*, vijf hondert duizent dukaten uit te deilen.

Des jaers acht hondert drie en dertigh quam *Almamon* te sterven: na eene regering van twintigh jaren, vijf maenden, en dertien dagen, in zijnen ouderdom van negen en veertigh jaren, en eenige maenden en dagen. Sterft.

Na de doot van *Almamon* wiert zijn broeder, *Muhammed Mutasim Billa Abuishak*, ten zelven dage tot *Chalif* gekoren, en overleed des jaers acht hondert een en veertigh te *Samarra*. Na wien ten zelven dage en plaetse zijn zoon *Haron Wacik Billa Abugjafar*, anders *Watek Billa Haron*, tot *Chalif* gekoren, en te *Bagdad* gehult wiert: maer sterf na eene regeering van vijf jaren, negen maenden en eenen dagh. Mutasim Chalif. Sterft.

Na hem wiert op den zelven dagh de broeder, *Gjafar Abulfadl Mutewakkel Alalla*, tot *Chalif* gekoren. Deez verdeilde des jaers acht hondert negen en veertigh het rijk onder zijne drie zoonen: als *Mustansir*, *Mutazz* en *Muaijad Billa*: en gaf eenen iegelijk twee vanen: een zwarte, de welke de vane des verbonts was: en een witte; de vane der heerschappye. Hy deed de onderzaten aen hen den eet van getrou- Gjafar Abulfadl Chalif.

Digitized by Google

trouheit, nopende het recht der wettige navolging, doen.

Door deze verdeiling viel zijnen oudſten zoon *Muſtanſir Billa*, dien hy tot zijnen navolger had verkoren, *Syrie*, A*waſima*, *Kinnesrina:* beneffens meenighte van andere gewesten, in A*ſie* en A*frika*, ten deele.

Zijnen zoon *Muaijad*, of Mo*waiad Billa*, voeghde hy de geweſten van *Damaskus*, *Hims*, *Jardanes*, en *Paleſtijn* toe. Den zoon Mu*tazz Billa*, ſtelde hy over het lantſchap van *Chorazan*, met den aenkleven van dien: als ook over *Tabriſtan*, *Raija*, het geweſt van *Perſie*, *Armenie*, en A*derbigjan*.

Des jaers acht hondert vijf en veertigh verwoeſte *Theophilus*, Griekſche keizer, zoon van Mi*chaël* B*albas*, met roven en ſtropen, een groot gedeelte van *Syrie*.

Op 't jaer acht hondert zeven en vijftigh trok *Chalif* Mu*tewakkel* na *Damaskus*, en beſloot des volgenden jaers zich aldaer neêr te zetten, en de ſchatkiſten derwaerts over te brengen: ook deed hy aldaer eenige gebouwen ſtichten. Namaels kreegh hy een weêrzin in *Damaskus*, en trok na *Samarra*, een ſtad, gelegen op den ooſter oever van den *Tigris*, in *Iraka* of A*ſſyrie*.

Des jaers acht hondert en zeſtigh veroverde *Fadl*, zoon van *Faran*, het kaſteel van A*ntiochie*.

Wort gedoot. Des zelven jaers wiert *Chalif* Mu*tewakl*, door zijne ſlaven, en beleit van zijnen zoon Mu*ſtanſir*, in dronkenſchap gedoot, na eene regering van veertien jaren, tien maenden en drie dagen, in zijnen ouderdom van veertigh jaren.

Muſtanſir Billa. Na hem volghde zijn zoon, Mu*ſtanſir Billa*, en anders Mu*hammed* A*bugjafar* gebynaemt: dien de genen, die zijnen vader gedoot hadden, den eet van getrouheit deden: maer hy ſterf na een regering van zes maenden, in zijnen ouderdom van vijf en twintig jaren.

Ahmed Abulabas. Na hem wiert zeker A*hmed* A*bulabas* Mu*ſtaïn Billa*, zoon van Mu*hammed*, Mu*taſims* zoon, des volgende daegs, door zekere vrye gemaekte ſlaven, d'eet van getrouheit gedaen, en tot *Chalif* opgeworpen: maer na verloop van twee jaren ſtont deez het Chaliſſchap af, en wiert in zijne plaetſe Mu*hammed* A*buabdalla* Billa Mu*tazz*, of A*lmotazzo*, zoon van Mu*tawakkel*, met eendrachtiger ſtemme des volks, des jaers acht hondert acht en zeſtigh, tot *Chalif* gekoren: die dezen Mu*ſtaïn* namaels in de gevangkenis te *Kadiſia*, een ſtad van A*ſſyrie*, het hooft deed afhouwen. Hy ſterf na eene regering van drie jaren, zes maenden en twintigh dagen.

Na hem wiert Mu*hammed* A*bu*-A*bdalla* Mu*htadis Billa*, zoon van *Watik*, Mu*taſims* zoon, tot *Chalif* gekoren: maer des jaers acht hondert negen en zeſtigh, na eenen regering van elf maenden en eenige dagen, gedoot: en na hem ten zelven dage, te *Samarra*, zijn ooms zoon, A*hmed* A*bulabbas* Mutamid A*lalla*, zoon van M*otawakkel*, tot *Chalif* gekoren.

Des jaers acht hondert acht en zeſtigh wiert A*hmed*, zoon van *Tulun*, door de Turken, over alle de ſteden van *Syrie:* desgelijx over *Egypte*, na de doot van Mu*hamed*, zoon van *Chakan*, geſtelt. Deez *Tulun* was een Turk van geboorte, en had C*halif* A*lmamun* voor knecht gedient, en dezen A*hmed* te *Bagdad*, des jaers acht hondert vijf en dertigh, gewonnen. Ahmed heer van Syrie.

A*hmed* was kloekmoedigh van aert, verſmade de vernuften en zeden der Turken: dan wiert evenwel in grote zaken by hen vertrout, en ſloegh de deught en vroomheit ga: waer door hy de herten der menſchen meer en meer won.

Maer des jaers acht hondert en acht en tzeventigh ontſtont tweedraght tuſſchen C*halif* Mu*tamid* en A*hmed:* waer over A*hmed* tegen *Sima*, ſtedehouder van A*leppo* en andere lantſchappen, dewelke A*lawaſem* genoemt worden, optrok, en hem in de ſtad A*ntiochie*, daer hy hem vond, belegerde, en na het veroveren der ſtad gevangen kreegh en dode. Komende daer na aen de ſtad A*leppo*, veroverde hy de zelve: desgelijks *Damaskus*, *Hims*, *Hamatha*, *Kinnesrina*, en *Rakka*, een ſtad in M*eſopotamie*. Hier over beval *Chalif* Mu*tamid* dezen A*hmed* op de preekſtoel te vervloeken: gelijk zulks te B*agdad*, en in ganſch A*ſſyrie*, of *Iraka*, geſchiede. Van gelijken deed ook A*hmed*, zoon van *Tulun*, C*halif* Mu*tamid* door alle zijne landen en ſteden van *Syrie* en *Egypten*, op de preekſtoel vervloeken. Tweedraght tuſſchen Chalif Mutamid en Ahmed. Ziet p.175.

A*hmed*, heer van *Syrie* en *Egypten*, had

had zijnen zetel in de ſtad van *Damaskus* geplant, en quam des jaers acht hondert drie en tachentigh t'overlijden; nalatende zeventien zonen: of, volgens *Elmacin*, drie en dertigh zonen, en zeventien dochteren, beneffens grote rijkdommen: te weten, tien miljoenen goederen: zeven duizent ſlaven en peerden, en drie hondert oorloghs-peerden: acht duizent ezels en kemels. Den armen was hy zeer toegedaen; reikende dagelijx drie hondert kronen aen hen uit.

Hy was daer en tegen wreet en bloetdorſtigh: en wort het getal der genen, die door hem gedoot, en in de gevangkenis geſtorven zijn, op achtien duizent begroot.

Hamarujas. Na de doot van *Ahmed* verkreegh, des jaers acht hondert drie en tachentigh, een zijner zoonen, met name *Hamarujas*, of *Chamarawaih*, volgens *Abulferay*, al het geen, dat zijn vader in *Syrie* en *Egypten* bezeten had, en beſtierde het rijk zeer wel en loffelijk.

Des jaers acht hondert vijf en tnegentigh trok *Hamarujas* uyt *Egypten* na *Syrie*, en zette zich te *Damaskus* neêr, en bouwde aldaer een hof. beneden het klooſter van *Mesran*, neffens den vliet *Luza*.

Wort gedoot. Des zelven jaers wiert hy door eenen van zijne huisgenoten, op zijn bed, in de ſtad *Damaskus*: of, volgens *Elmacin*, in zijn hof voornoemt, door zes van zijne dienaers, als *Taher*, *Sabur*, *Lulf*, *Natif*, *Sjaſurais*, en *Aldawadis*, gedoot: welker hoofden, wanneer zy met de doot geſtraft waeren, na *Egypten* wierden gezonden, en de rompen te *Damaskus* op raderen of kruizen geleit. *Hamarujas* wiert na *Egypten* gevoert, en op den bergh *Mukattam* begraven.

Gjeis. Na hem ſtelden de krijgsknechten, in 's vaders plaetſe, den zoon *Gjeis*: hoewel andere zich daer tegen kanten, en zijnen oom wilden gekoren hebben. Waer over *Gjeis* zijnen oom dode, en het hooft voor hen neder ſmeet.

Wort gedoot. Des volgenden jaers vielen de krijgsknechten op *Gjeis*, en doden hem: desgelijks zijne moeder, en verwoeſten en ſloopten zijn huis.

Haron. Na hem wiert zijn broeder *Haron*, of *Harun*, overſte of ſtedehouder, en heer van *Syrie* en *Egypten* gemaekt: die aen Chalif Mutadid beloofde jaerlix uit *Egypten* eene ſchatting van vijftien hondert duizent dukaten op te brengen.

Des jaers acht hondert negen en tnegentigh verzocht Haron, by brieve, aen *Chalif Mutadid*, de vooghdyſchap of ſtedehouderſchap van *Kinnesrina* en *Awaſima*: met belofte van jaerlix vier hondert en vijftigh duizent dukaten op te brengen. Desgelijks verzocht hy vernieuwing van het ſtedehouderſchap van *Syrie* en *Egypte*. Dit ſtont *Mutadid* hem toe, en zond aen hem het verdragh en eer-gewaet. En aldus verworf en aenveirde *Haron* de lantvooghdyſchap van *Kinnesrina* en *Awaſima*, uit den naem van *Chalif Mutadid*.

Des jaers negen hondert en een gebood over *Syrie*, uit den naem en van wege *Haron*, zeker *Taagj*, zoon van *Hanaf*: of, volgens *Abulfaraj*, *Tafeh*, zoon van *Kaf*. Taagj ſtedehouder van Syrie.

Des zelven jaers ſtont zeker *Karamyter*, of *Karamijt*, op, met name *Jahja*, zoon van *Sakrunas*, die een groten aenhang van Arabieren kreegh. Tegen hem trok *Sjekr*, een *Dailamcër*, en ſtedehouder van *Chalif Muktafis*, op, in de lantſtreke van *Ruſafa*, een ſtad van *Iraka*; maer *Jahja* verſloegh hem, en leide de kerke te *Ruſafa* in kolen. Van daer trok hy met zijne krijgsknechten in *Syrie*, tegen wien *Taagj*, zoon van *Hanaf*, eenige krijgsknechten zond: die hy, na lang vechten, op de vlucht dreef. Daer na belegerde hy *Damaskus*: maer *Haron* zond, door *Beder* d'oude, knecht van zijnen zoon *Tulun*, krijgsvolk, tot byſtant van *Taag*: die *Jahja*, de *Karamyter*, by *Damaskus* ſlagh leverden: in den welken *Jahja* te ſneuvelen quam. Opſtanding van Jahja de Karamijt.

Namaels verhieven de *Karamyters*, tot hunnen overſte, zijnen broeder *Huſein*. Deez trok na de ſtad *Hims*, belegerde en veroverde de zelve. Van daer toogh hy na *Damaskus*: welker inwoonders voor een zekere zomme gelts de vrede van hem kochten: die toen weder na *Hims* keerde. Daer na trok hy na *Hamata* en *Maarra*, en dode ontallijke inwoonders: desgelijks de meeſten der ſtad *Balbek*. Voorts deed hy de ſtad *Selmia* aen: welker inwoonders hem eerſt den oorlogh hadden aengedaen en weerſtant geboden: Huſein overſte der Karamyten.

Digitized by Google

den: maer zy maekten namaels met hem vrede, en kregen eenen brief van veilige hoede. Waer op zy hem de poorten der ſtad openden: doch komende in de ſtad, dode hy alle de genen, die in dezelve waeren; tot kinderen en beeſten toe. Van daer doortoogh hy de dorpen, dode, en voerde vele menſchen gevangkelijk wegh: ja verbrande en verwoeſte ganſch *Syrie*.

Des jaers negen hondert en twee zond *Chalif Muktafis Billa* zekeren *Alas*, om de *Karamijten* te beoorlogen.

Wanneer *Alas* met zijne krijgsknechten na *Sirdunum* afgetogen was, trokken zy hunne klederen uit, en achterhaelden, met tien duizent mannen, *Mutawik*, veld-overſte des krijgsheirs der *Karamyten*: dan quamen meeſt alle in een gevecht te ſneuvelen. *Alas*, met eenige weinige krijgsknechten, begaf zich op de vlucht na *Aleppo*: die door *Mutawik* gevolght wiert. Maer *Alas*, beneffens d'overige krijgsknechten, die in de ſtad waren, en de ſtedelingen, booden hem mannelijk weerſtant, en keerden hem af. *Chalif Muktafis*, des verwittight, trok na *Raka*, en zond krijgsheir op krijgsheir tegen de *Karamyten*.

Oorſprong der Karamyten. Elmacin lib. 2.

De *Karamyten* zijn alzoo genoemt na zekeren Karmat, en hebben hunnen oorſprong ontrent des jaers acht hondert en een en tnegentigh, in dezer wijze genomen.

Zeker man, in het geweſt van *Sawada*, geliet zich te vaſten, en een ſtreng leven te voeren: met voorgeven: dat God hem dagelix vijftigh gebeden had opgeleit. Daer na nam hy zijn verblijf in zeker dorp, en bedroogh des zelfs inwoonders, en nam van elk een dukaet, onder voorwending van die voor den prins des lants, *Haidam*, t'ontfangen. Toen trok hy na alle dorpen, en koos twaelf mannen uit, die op zijn bevel de luiden tot zijnen godsdienſt troonden.

Wanneer nu het grootſte gedeelte der inwoonders van *Sawada*, door het geduurigh bidden, het geen hy hen had opgeleit, hun werk verzuimde, begon Haidam, dien de landeryen van dien oort toequamen, te bemerken, dat zijne lantluiden in den akkerbou vertraegden, en tot dezen Karmat genegen waeren. Waer over hy den zelven deed vatten, en in zeker huis opſluiten: leggende de ſleutel onder zijn hooft, wanneer hy te bedde ging.

Wijders, de dochter van H*aidam*, wanneer zy haeren vader by eede had horen zweren, dezen Karmat te zullen doen doden, zoo ontfermde zy zijner, en nam de ſleutel onder het hooft van H*aidam* wegh, opende de deure, en braght Karmat uit den huize. Daer na ſloot zy weêr de deure toe, als te voore, en leide de ſleutel weêr op zijne plaetſe. Wanneer H*aidam* des uchtens op-ſtont, en de ſleutel nam en de deure opſloot, vond hy Karmat niet: dies het volk, als zulx ruchtbaer wiert, zekerlijk geloofde dat hy opgenomen was. Maer wanneer hy een wijle daer na op eene andere plaetſe verſcheen, en de luiden hem vroegen, hoe zulx geſchiet was, gaf hy ten antwoort: dat onmogelijk iemant hem kon doden. En aldus quam hy by hen hier door in groter aenzien. Voorts trok hy, uit vreze, na *Syrie*, zonder men weet wat hem wedervaren zy. Daer na verſpreiden zich de K*aramyten* in de dorpen van K*ufa*, en vermeerderden geweldigh.

Des jaers negen hondert en drie leverden de krijgsknechten van *Chalif Muktafis* den K*aramyten* ſlagh, en dreven hen op de vlucht. Velen hunner wierden gevangen, en na *Bagdad* vervoert, en handen, voeten en hooft afgehouwen.

Des zelven jaers wierp zich zeker *Zakrunas* op, zoon van M*uhruna*, een K*aramyt*, en vader van *Diſſiaja*, en toog met een grote meenighte van Arabieren na de ſtad *Basra* en *Adriata*, dode d'inwoonders, en roofde hunne goederen. Daer na trok hy na *Damaskus*: over het welk, uit den naem van *Chalif* M*uktafis*, K*eilag* gebood: maer deez was uit de ſtad, en oorloghde in *Egypten* tegen H*alib*, die *Egypten* had ingenomen.

K*eilag* had tot ſtedehouder in *Damaskus* geſtelt *Salib*, zoon van *Fadl*, dien de K*aramyten* doden: maer wierden door de krijgsknechten, die in de ſtad waeren, op de vlucht gedreven: zulks zy de ſtad, van weege de meenighte des volks, niet konden veroveren. Waer over *Zakrunas* met zijn krijgsvolk na de ſtad *Tiberias* trok: alwaer

waer hem *Iosef*, zoon van *Abraham*, (dien *Chalif Muktafis* een regement uit *Iraka*, en een ander uit *Syrie*, had toegezonden,) ontmoete, die hem op de vlucht dreef, en in de woestijne, na een plaetse, *Sawan* geheten, dwang te wijken: alwaer de krijgsknechten van *Muktafis* in een gevecht schandelijk op de vlucht staken: met sneuvelen van veel volks, en achter-laten van allen den omslagh des legers, dien de *Karamyten* tot buit bequamen.

Des jaers negen hondert en vier braght *Chalif Muhammed Muktafis*, zoon en nazaet van *Chalif Mutadid*, een heir, te water en te lande, tegen *Haron* by een, dat hem te *Kairo*, in Egypten, belegerde. Na een fel gevecht, en vele veltslagen, trof eindelijk zeker krijgsknecht van *Muktafis*, met een korte spietse, *Haron* ter doot: waer op d'Egyptenaers de vlught namen.

Deez *Haron* was de laetste heerscher van *Syrie*, uit den geslaghte van *Tulun*: zulx de heerschappye der *Tuluns* in dat jaer een einde nam.

Des jaers negen hondert en zes versloegh *Zakrunas* een *Karavane*, of troep der beevaertreizers, en voerde de vrouwen gevangkelijk wegh, en roofde al wat zy hadden.

Zakrunas gevangen. Op bevel van *Chalif Muktafis Billa* trokken eenige krijgsoversten met een heir tegen de *Karamyten* op, en kregen *Zakrunas*, en velen van zijne aenhangelingen, in een gevecht gevangen, en bequamen al het geen, dat in het leger was. Na verloop van vijf dagen quam *Zakrunas* te sterven: want die hem gevangen nam, had zijne herssenpan met een slagh gequetst: aen welke wonde hy t'overlijden quam. Het lijk, zonder de darmen, wiert na *Bagdad* gevoert, en in de stad, met pluymen op zijn hooft, gebraght. Voor hem ging zijne vrouw: en achter volgden de gevangenen, die daer na gedoot wierden.

Des jaers negen hondert acht en twintigh besprong zeker *Karamijt* de stad *Rahaba*, en woede tegen de stedelingen met den zweerde. Maer de burgers der stad *Karkisie* verworven, op hun verzoek, veiligheit van hem. Daer na trok hy na zijne stad *Hagjara*, en bouwde in het zelve een huis, dat hy *Hagjarata* noemde.

Des jaers negen hondert drie en dertigh gebood over *Syrie*, desgelijx over *Egypten*, van wege *Chalif Abulmansor Kahir*, *Abubekr Muhammed*, gebynaemt *Achsjid*, zoon van *Taag*, of *Togog*, na de doot van *Jakin Harareër*. *Chalif Arradis Billa* gaf hem den bynaem van *Achsjid*, uit oorzake hy van de stad *Fargan* geboortigh was: want de koningen van *Fargan* wierden met den naem van *Achsjid* gebynaemt. Achsjid gebiet over Syrie.

Des jaers negen hondert negen en dertigh trok *Muhammed Abubekr*, zoon van *Rayk*, opperste veltheer van wege *Chalif Arradis*, na de stad *Hims*, en veroverde de zelve: daer na *Damaskus*, *Rama*, en eindelijk *Arisja* in *Egypten*: alwaer *Achjid*, zoon van *Taag*, hem tegen trok: doch wiert in een gevecht op de vlught gedreven. Maer wanneer de krijgsknechten van *Abubekr*, zoon van *Rayk*, met plonderen bezigh waeren, trad zeker krijgsknecht van *Achsjid* uit eene hinderlage, besprong hen onverziens, en dreef hen, met groten neêrlaegh, op de vlucht. Wijders, *Abubekr* berghde zijn lijf, met zeventigh mannen, en begaf zich na *Damaskus*.

Daer na ontstont een gevecht in de lantstreke van *Lagjuna*, tusschen *Abubekr* en *Abunasr*, broeder van *Achsjid*: in het welk *Abunasr* op de vlucht gedreven wiert, met sneuvelen van zijne meeste krijgsknechten.

Namaels wiert een vrede tusschen *Achsjid* en *Abubekr* getroffen: waer by *Abubekr*, zoon van *Rayk*, aen *Achsjid* de stad *Rama* zou overgeven: maer hy daer en tegen het overigh *Syrie* bezitten.

Des jaers negen hondert vier en veertigh trok de opperste veltheer *Bulhasan Alis*, *Saifuddaulas* gebynaemt, zoon van *Hamadan*, en broeder van *Naseroddaulas*, uit *Rakka*, een stad in *Mesopotamie*, na de stad *Aleppo*, en veroverde de zelve in Lente-maent.

Eer *Saifuddaulas Aleppo* ingenomen had, bezat hy *Miaferekin*, een stad in *Mesopotamie*, of *Diarbekra*: de welke hem zijn broeder *Nasiruddaulas* des jaers negen hondert vier en dertigh te schenk had gegeven.

Daer na toog *Saifuddaulas* na de stad *Damaskus*, de welke in handen der oversten of stedehouders van *Achsjid* waeren,

Digitized by Google

waeren, nam dezelve in en braghtze onder zijn gebiet.

Als hy op zekeren dagh na het dal *Algauta* wiert gevoert, in gezelschap van zekeren edelen *Afiseër*, zeide hy tot den zelven: *Dit Algauta past alleenlijk een eenigen man.* Wanneer deez daer op antwoorde: *Dat evenwel vele volken het zelve bewoonden*: diende *Saifuddaulas* hem weêr daer op: *By aldien de bestierders het innamen, of d'oversten het t'onderbraghten, desselfs inwoonders zouden het verlaten.* Welke woorden deze edelman by zich behield, en den burgers van *Damaskus* bekent maekte: die ter yl aen *Achsjid* schreven, om tot hen over te komen. Derhalve trok *Achsjid* met een sterk krijgsheir uit *Egypten*, onder beleit van *Kafur*: dien, wanneer hy onder *Damaskus* gekomen was, *Saifuddaulas* tegen trok: en sloegen beide de heiren zich tegen over elkanderen neer: op Vrydagh, de Zabbath der Mahometanen. De krijgsknechten zeiden tot *Saifuddaulas*, dat het niet geoorloft was op dien dagh te vechten. Derhalve zy zich langs de velden wijd en zijd verstroiden, om voeder voor hun vee te zoeken. Waer over de legers van *Saifuddaulas* van het grootste getal der krijgsknechten ontbloot wierden. *Kafur*, des verwittight, trok op, om *Saifuddaulas* t'overvallen: die zulx niet eer vernam, voor al eer d'eerste krijgsknechten van het Egyptisch heir met zijn krijgsheir hantgemein waeren geraekt. Dies hy te peerde steegh, met een klein getal van krijgsknechten, en nam schandelijken de vlucht: zulx *Kafur* allen den omslagh des legers in handen kreegh. Komende *Saifuddaulas* by *Hims*, belegerde hy de stad: maer *Kafur* vervolgde hem met zijne troepen: waer over hy van daer na het stedeken *Rusten* toogh, en door *Hamata* trok: doch *Kafur* vervolghde hem ook tot aen *Rusten.* Waer op *Saifuddaulas* na *Kafur* te rugh toogh, om hem slagh te leveren. Beide heiren quamen aen de voet des berghs van *Rusten* by een: en wiert dat van *Kafur* door *Saifuddaulas* op de vlught gedreven. In het trekken over de brugh van *Rusten*, die over den vliet *Assi* is geslagen, viel een groot getal van *Kafurs* volk, door den drang, in den stroom en verdronk. *Saifuddaulas* kreegh ontrent vier duizent gevangen, en bequam allen den omslagh van *Kafurs* leger: die, al vluchtende, zijnen wegh na *Hims* nam, en van daer na *Damaskus* trok.

Wijders, *Saifuddaulas* liet alle de gevangenen los en vry, en keerde na *Aleppo.*

Koning Achsjid trekt uit Egypten Saifuddaulas tegen.

Wanneer *Achsjid* had vernomen, hoe *Saifuddaulas Kafurs* heir verstroit en op de vlught gedreven had, trok hy met zijne troepen uit *Egypten* na Syrie, en quam te *Maarra.* Waer op *Saifuddaulas* zijne rijkdommen, goederen en huisgenoten, na *Mesopotamie* zond, en *Achsjid* by *Kinnesrina* tegen trok.

Zijn slachorde,

Achsjid stelde in het spits of voorhooft zijns heirs, trommel-slagers en hooren of klaroen-blazers, en koos ontrent tien duizent mannen uit zijn heir, die hy de *eike* of *sterkte* noemde: en stont zelf onder hen in de hinder-hoede of achter-spitse. Toen besprong *Saifuddaulas* de voor-spitse van *Achsjid*, dreef dezelve op de vlucht, en versloeghze, en bequam een groot gedeelte zijner rijkdommen. Hier op trad *Achsjid* in d'*eike*, de welke by hem was, en herstelde het verloop zijner zaken.

en neerlaegh.

De heiren van Achsjid en Saifuddaulas scheiden.

Voorts scheiden aldus beide de heiren van elkanderen. *Saifuddaulas* trok na *Aleppo*: van daer na *Menbigz*, en brak de brugh, dewelke aldaer op den *Eufrates* was geslagen, af, en toogh na *Mesopotamie.* Maer wanneer *Achsjid* na de stad *Raka* was getrokken, toogh ook *Saifuddaulas* derwaert, en sloegh zijn leger tegen hem over neer, slechs met den vliet *Eufrates* tusschen beide.

Komen weêr by elkanderen.

Vrede tusschen Achsjid en Saifuddaulas.

Eindelijk wiert, door schrijven van over en weder aen elkanderen, het krakeel en oorlogh in dezer voege by-geleit: *Saifuddaulas* zou de steden, *Aleppo* en *Hims*, en al het geen tusschen beide is gelegen bezitten: *Achsjid* daer en tegen al het geen, dat tusschen de grenspalen van *Hims*, en die van *Arabie* is gelegen. Tusschen *Gjausjana* en *Labna* deden zy beide eene gracht graven, dewelken tot scheitpael van beide rijken wiert gestelt. Voorts nam *Saifuddaulas* de dochter van *Achsjid* ten wijve. Daer na trok *Achsjid* na *Egypten*, en *Saifuddaulas* keerde na *Aleppo.*

Volgens *Abulfaraj*, trok *Saifuddaulas*, wanneer hy *Aleppo* had verovert,

na de stad *Hims*: alwaer hem het heir van *Achsjid*, met zijnen vrygemaekten knecht *Kafur*, een zwarte gelubde, ontmoete, en in een gevecht met *Kafur* op de vlucht gedreven wiert: zulx *Saifuddaulas* de stad Hims in-nam, en van daer na *Damaskus* trok: maer week te rugh, wanneer de stedelingen hem de poorte niet wilden openen.

Achsjid sterft. Des jaers negen hondert vier en veertigh quam *Achsjid* te *Damaskus* t'overlijden.

Achsjid was een kloekmoedige, strijtbaere en dappere koning, en hanthaefde zijne krijgszaken wonder wel. Men zeid hy een getal van vier duizent krijgsknechten onderhield: en acht duizent *Mamelukken* had: die elk hun bescheiden werk hadden, en dat alle daeghs ga sloegen. Hy sliep des nachts niet altijt op een zelve plaetse: en noit in zijne eige, (wanneer hy in het veltleger was) maer in een vreemde tente: ten einde niemant zijner dienstgenoten zoude weten, waer hy was. Het geen hy alleenlijk deed uit vreze voor zijn leven.

Abujaur of Abuhur heer van Syrie. Na *Achsjid* volghde zijn zoon *Abujaur*, (by andere *Mohammed Abuhur* geheten,) in de heerschappye van *Syrie* en *Egypten*: maer het bestier en bewint der rijks-zaken had *Kafur*, de *Hasaneër*, zijn vaders knecht, in handen. *Achsjid* had dezen *Kafur* voor achtien kronen gekocht: die eindelijk tot koning van *Egypten* en *Damaskus*, en hare lantstreke, wiert verheven.

Wanneer *Kafur* na *Egypten* was getrokken, toogh *Saifuddaulas* na de stad *Damaskus*, en nam haer in: maer de *Damasceners*, na *Kafurs* wederkomste uit *Egypten*, verdreven *Saifuddaulas*.

Na hem Alis. Des jaers negen hondert en zestigh overleed *Abuhur*, zoon van *Achsjid*, koning van *Syrie* en *Egypten*: na wien zijn broeder *Alis* volghde: hoewel *Kafur* het gansch bewint der bestiering behield.

Over de stad *Damaskus* gebood te diertijde, van wegen koning *Alis*, zeker *Dalim Akaleër*.

Kafur koning van Syrie. Des jaers negen hondert vijf en zestigh quam *Alis* te sterven: na wien *Kafur* tot koning van *Syrie* en *Egypten* verheven wiert: die na eene regering van drie jaren overleed: hoewel hy in der daet, zedert de doot van *Achsjid*, geheerscht, en de gansche heerschappye in handen had gehad: want de zonen van zijnen heere *Achsjid* behielden niet, als den bloten tijtel.

Hy was van een koninglijken inborst, en ontbood tot zich in zijn hof alle geleerde en uitstekende mannen en poëten: en onder anderen zekeren *Menabbis*: die t'zijner lof een gedight had gemaekt, dat op zijn *Divan* of raethuis stont.

Na zijne doot verviel de heerschappye aen *Alis*, zoon van *Muhammed*, zoon van *Achsjid*, die te dier tijde elf jaren oud was, en tot stedehouder kooz *Husein*, zoon van *Abdalla*, zoon van *Taag*: maer tot raetsheer, *Gjafares Abulfadl*, zoon van *Madjun*.

Ontrent des jaers negen hondert en zeventigh bemachtighde *Maabad Abutamim Muaz Ledinilla*, (die heer van *Kairawan*, *Afrika*, *Sicilie*, en der Westersche landen was,) Egypten, en een groot gedeelte van *Syrie*, en beroofde d'*Achsjidynen*, of nakomelingen van *Achsjid*, van alle waerdigheden. Hy was d'eerste *Chalif* van *Egypten*, of d'eerste der *Fatimidyner* en *Aliadyner Chaliven*, en een zoon van *Ismaël Abutaher Almansor Billa*, en overleed des jaers negen hondert vijf en zeventigh. Elm. lib. 2. Muaz bemachtight Egypten en Syrie.

Na hem Aziz. Na hem volghde zijn zoon *Barar Abulmansor Aziz Billa*, die des jaers negen hondert en zes en negentigh sterf, en tot navolger had zijnen zoon *Hakem*, of *Hacem Beamrilla*, de welke na eene regering van vijf en twintigh jaren vermoort wiert.

Hy versloegh *Aftekin*, heer van *Damaskus*: en veroverde de stad; maer belegerde te vergeefs, door zijnen veltheert *Manghubekin*, de stad *Aleppo*. Zie pag. 29. p. 175.

Alis Abul'lhasan Chalif. Na zijne doot verhief men tot *Chalif*, en heer van *Syrie* en *Egypten*, zijnen zoon, *Alis Abul'lhasan*, die toen noch een kint was, en *Dhaher-Leezaz-Dinilla* wiert gebynaemt. Hy wiert aenstonts na 's vaders doot in koninglijk gewaet gekleet, en door de voornaemsten des koningrijks, genaemt *Seffumuluquen*, gekroont. 's Rijks zaken sloegh *Soffo'l Molci*, zuster van koning *Hacem*, na haer welgevallen ga: de welke, na verloop van vier jaren, dezer werelt overleed.

Hy maekte zich meester van *Aleppo*, en gaf de heerschappye der stad aen *Safiuddau-*

Digitized by Google

ſiuddaulas, zoon van *Gjafar*, en die van het kaſteel aen *Jamanuddaulas* over.

Ziet p. 177. Des jaers duizent en drie en twintig beroofde *Alis Abulhaſan Saſiuddaulas* van de heerſchappye van *Aleppo*, en gaf de zelve aen *Sanaduddaulas*, zoon van *Muhammed*, over.

Des jaers duizent en vijf en dertigh ſterf *Chalif Alis* of *Dhaber Leezaz Dinilla.*

Na hem volghde zijn zoon, *Abu Tamim*, en anders *Maabad Abutamin*, die *Moſtanſir Billa* wiert gebynaemt.

Deez wort in de hiſtorie van *Malta Bomenſor* genoemt, en was de geen, die aen keizer *Konſtantijn*, d'eenvechter, toeſtont de kerke van het heilige graf, te *Jeruſalem*, op zijne onkoſte, des jaers duizent acht en veertig te herbouwen.

Grieken vallen in Syrie. Des jaers duizent en negen en tzeſtigh vielen de Grieken in Syrie, en belegerden de ſtad *Menbigz* zeventien dagen. Wanneer de Mahometanen tegen hen uitgetrokken waeren, dreeven de Grieken hen op de vlught: welker zommigen gedoot en zommigen gevangen wierden. Dan als daer na den Grieken de lijftoght begon t'ontbreken, quam een groot gedeelte hunner door honger te ſterven: maer d'overigen keerden weêr na *Konſtantinopolen*.

Akſis verovert Syrie. Des jaers duizent vier en zeventigh trok *Akſis*, geboortigh van het lantſchap van *Chowarezmie*, en een der veltheeren van *Sultan Melik Sjach*, koning van *Perſie*, na *Damaskus*, en braght het grootſte gedeelte van *Syrie* onder zijn gebiet. Hy belegerde ook de ſtad *Damaskus*: waer uit een grote hongersnoot ontſtont. Eindelijk gaven de ſtedelingen hem de ſtad, met beding van veiligheit, over.

Moſtanſir Billa ſterft. Op 't jaer duizent vier en negentigh ſterf *Moſtanſir Billa*, heer van *Syrie* en *Egypten*, in zijnen ouderdom van tzeventigh jaren, na hy het ampt van *Chalif* zeſtigh jaren had bekleet.

Na hem volghde zijn zoon, *Abu'lkaſem Ahmed*, die *Moſtaa Ali Billa*, of *Muſtali Billa* wiert gebynaemt: en, na eene regering van zeven jaren en twee maenden, op den tienden dagh van Sprokkel-maent overleed. Onder zijne regering veroverden de Kriſtenen *Jeruſalem* en *Antiochie*.

Des jaers elf hondert en tien veroverden de Kriſtenen de ſtad *Sidon* en *Rardija*: en nam hunne heerſchappye in *Syrie* een gelukkelijken voortgang: want de ganſche *Sawahal*, of aen zee lantſtreke, was in hun maght. Waer over koning *Mohammed Gaijatuddin*, zekeren man, met name *Mudud*, om hen te beoorlogen, ophitſte: dien des volgenden jaers, wanneer hy ontrent *Damaskus* was gekomen, zeker *Batyna* overweldighde en dode.

Des jaers elf hondert en vijftien trok *Ababak Tagtakin*, heer van *Damaskus*, na *Bagdad*, om aen *Chalif Muſtadir Billa*, en aen koning *Muhammed Gaijattundin*, zijnen dienſt te bieden. Wanneer zy hem met eere en weirdigheit hadden beſchonken, keerde hy des volgenden jaers weêr na *Damaskus*.

Ten zelven dage van 's vaders overlijden wiert de zoon, *Abu Ali Manſur*, (en anders, by *Elmacin*, *Alis Abulmanſor*, of volgens *Scaliger*, *Amir Baba Cham Illahi*, en by *Jacuth Elamir*, en, volgens *Abulpharaj*, *Amir Babachamillahi* gebynaemt,) in zijnen ouderdom van vijf jaren, tot *Chalif* gekoren: die van wegen zijne minderjarigheit alleen niet te peerde kon rijden. Midlerwijle wiert het bewint der heerſchappye, beleit des oorloghs, goederen en beſtiering des rijks, den veltheer of *Vizier Afdal*, zoon van *Amiro'ljoyush*, aenbevolen.

Des jaers elf hondert en dertien quamen de *Mahometanen* t'zamen, (waer onder een was, met name *Emir Maudud*, zoon van *Altun*, heer van *Mauſel*,) en vielen in de geweſten der Franken. Wanneer zy beide ontrent de ſtad *Tiberias* hantgemeen waeren geraekt, ontſtont een fel gevecht: en hielden beide de krijgsheiren mannelijk ſtant; hoewel eindelijk de Franken op de vlucht ſtaken. *Emir Maudud* ſtont den krijgsheiren toe te ruch te trekken, om zich uit te ruſten, en in de vroegen Lente-tijt weêr t'zamen te komen. Hy zelf trok na *Damaskus*, om aldaer by *Tagtacin* of *Tagtakin*, heer der ſtad, t'overwinteren, tot aen de Lente. Wanneer hy ter bede in de kerke getreden was, trad een uit de zekte der *Bateniërs* tot hem, onder ſchijn van een aelmoes te verzoeken, en dreef hem met een meſch vier wonden toe: waer aen hy dien zelven dagh overleed. De *Bateniër* wiert ook gedoot, en zijn hooft afgehouwen, en het

Mahometanen vallen in de geweſten der Franken.

Digitized by Google

het lijk, naerdien niemant hem kende, in 't vuur verbrant.

Des jaers elf hondert negen en twintigh, op den tweeden dagh der maent † *Du'lkaad*, wiert Amir-*Babachamillahi* gedoot, op zijne weder-komste uit zijn lusthuis.

† Wijnmaent.

Naerdien hy zonder zoon en mannelijken oir quam t'overlijden, volghde hem zijn broeders zoon, *Abul'l Maimun Abdo'l Majid*, zoon van *Abukasem*, in de heerschappye, en wiert *Alhaphedb Bedinilla* gebynaemt. By anderen wort hem een zoon toe-gevoeght, en tot navolger gestelt, met name, *El-Chapit Ledin Alla*, of *Illaphit Ladin Illahi*. Volgens *Abulpharaj* wiert dezen *Bedinilla* geen eedt als *Chalif* gedaen: maer hy zou slechts als stedehouder 's rijks zaken ga slaen, ter tijt toe aen den dagh quam, of de vrucht, van de welk des overleden *Chalifs* vrouw zwanger ging, tot de heerschappye bequaem was. Als dan zou dezelve *Chalif*, en hy zijn stedehouder zijn.

Zachut in Juch.

Atabeg heer van Syrie.

Atabeg Omado'ddin Zengi, zoon van *Osenkar*, gebood te dier tijde over *Bagdad* en *Mausil*, en voor een gedeelte over *Syrie*, van wege *Sultan Mahmud*, koning van *Persie*, in de plaetse van zijnen broeder *Ezzo'sdin Mas'ud*. Hy nam des jaers elf hondert acht en twintigh de stad en het kasteel van *Aleppo*, en des volgende jaers de stad *Hama* in bezit.

Trout aen Zamorrod Chatun.

Des jaers elf hondert zeven en dertigh quam *Atabeg* te *Hama*, en zond aen *Shehabo'ddin*, heer van *Damaskus*, met verzoek van zijne moeder ten wijve te hebben: de welke genoemt was *Zamorrod Chatun*, dochter van *Jaweli*: die een *Collegihuis* buiten *Damaskus*, nessens den vliet *Barada*, doen stichten had.

Na *Atebeg* haer getrout had, kreegh hy *Hims* en des zelfs kasteel in bezit.

D'oorzake, de welke hem tot haer te trouwen dreef, was de voorspoet van den staet van *Damaskus*, en de hope van door middel van dit huwelijk het lant te bemachtigen. Maer als hy, na haer getrout te hebben, zich in zijne hope bedrogen vond, en zoodanigh niets bequam, scheide hy van haer af. Des volgenden jaers veroverde hy de stad *Baalbek*, en des navolgenden de stad *Shahrazur* en dessels gebiet.

Des jaers elf hondert vijf en veertigh wiert *Atabeg*, wanneer hy het kasteel *Jabaar*, aen den *Eufrates* gelegen, belegert had, door eenige knechten des nachts heimelijk gedoot: die, na zulks volbraght te hebben, op het kasteel vluchten. Waer op de genen, die op het kasteel waeren, het krijgsheir blygeestigh toe-riepen, en hen dessels doot verwittighden. Zijne dienaers schoten aenstonts na hem toe, en vonden hem aen het zieltogen en de laetste adem geven. Hy sterf in zijnen ouderdom van zestigh jaren: droegh zich tegen zijn krijgsheir en onderdanen met grote streng en bedaertheit, en was zeer ervaren in de bestiering.

Wort gedoot.

Na de doot van *Atabeg* trok zijn zoon *Nuroddin Mahmud*, die toen by hem was, de ring van zijn vaders vinger af, toogh na *Aleppo*, en nam de stad in bezit. Zijn broeder, *Saifo'ddin Gazi*, die in de stad *Shahrazur* was, (welk gedeelte hem toegevoeght was,) trok op verzoek van *Zino'ddin Ali Cusuk*, stedehouder van *Mausil*, wegen den vader *Atabeg*, na *Mausil*: alwaer hem het rijk over die gewesten bevestight wiert. Maer *Nuroddin* bleef t'*Aleppo*, en behield de stad. Na eene regering van drie jaren quam *Saifodin Gazi*, heer van *Mausil*, t'overlijden.

Na hem gebood zijn broeder *Kotboddin Maudud* over *Mausil* en *Mesopotamie*. Maer zijn oudste broeder *Nuroddin Mahmud*, die in *Syrie* was, behield *Aleppo* en *Hama*, reisde na de stad *Senjara*, en nam dezelve in bezit. Namaels wiert tusschen de twee gebroeders *Nuroddin Mahmud*, en *Kotboddin Maudud*, een vrede getroffen: waer by *Nuroddin* aen *Kotboddin Sinjara* weêr herstelde: en kreegh daer en tegen de steden *Hims* en *Rahaba*, en hield zich in *Syrie*: maer zijn broeder *Kotboddin* bezat de gewesten van *Mesopotamie*.

Des jaers elf hondert negen en veertigh viel *Nuroddin Mahmud* in de landen der Franken, na de zijde van *Antiochie*.

Des zelven jaers overleed *Chalif Bedinilla*, heer van *Syrie*: na wien zijn zoon *Dhafer-Beamrilla Alumansur Ismaël*, anders *Ettafar* geheten, in het *Chalifschap* volgde.

Chalif Bedinilla sterft.

Des jaers elf hondert een en vijftigh viel

viel *Nuroddin* met zijn krijgsheir in de landen van zekeren *Joselin*, een Frank, de welke benoorde *Aleppo* lagen.

Nuroddin door Joselin verslagen. Deez *Joselin* was een onoverwinnelijke ridder onder de Franken: en t'effens strijtbaer en kloek van beleit. Hy trok *Nuroddin* tegen, leverde hem slagh, en dreef de Mahometanen op de vlucht: hoewel niet zonder velen ter neêr te vellen, en vele gevangen te nemen. Onder de gevangenen was ook de schiltknaep van *Nuroddin*, dien *Joselin*, t'effens met de wapenen van *Nuroddin*, geknevelt aen *Masud Ebn Keli Arslan*, heer van *Ikonium* en *Arsera*, zond, en hem zeggen liet: *Deez is de schiltknaep van uwen schoonzoon. Na hem zal iet groters tot u komen.*

Wanneer des *Nuroddin* verwittight wiert, nam hy zulks euvel op, en leide *Joselin* heimelijk, in weêrwrake, lagen. Derhalve ontbood hy eenigen der voornaemste Turkomannen, en bood hen grote beloningen aen, by aldien zy hem *Joselin* gevangen wisten te leveren. De Turkomannen dan ooghden op gelegentheit, en kregen *Joselin*, wanneer hy ter jaght was getrokken, en braghten hem gevangen by *Nuroddin*: die aenstonts daer op de kastelen van *Joselin*, als *Aintaab*, *Azaz*, *Kures*, *Rawadan*, *Borjolresas*, *Doluk*, *Mavash*, *Nabrlojaur*, en andere plaetsen zijns gebiet, in bezit nam.

Des jaers elf hondert drie en vijftigh bemachtighden de Franken in *Syrie* de stad *Askalan*: de welke onder het gebiet des *Chalifs* van *Egypten* lagh.

Chalif Dhafer gedoot. Na een tweejarige regering wiert *Dhafer* door zijnen *Soudan*, of *Vizier*, *Habeis*, (in de maent *Moharram* of Wijnmaent) vermoort: die zijnen zoon *Nosceradin* tot *Chalif* van *Egypten* zocht op te werpen.

Alphayez Benasrilla wort Chalif. Ten tweden dage, na 's vaders overlijden, wiert de zoon *Alphayez*, of *Elphais Benasrilla*, in zijnen ouderdom van vijf jaren, tot *Chalif* van *Egypten* gekoren, en door den *Vizier Abas* op den koninglijken throon gestelt.

Op het zelfste jaer, in de maent *Safar*, nam *Nuroddin Mahmud*, heer van *Aleppo* en *Hama*, de stad *Damaskus* in: waer over, als heer, *Maj-Iroddin Ateko*, of *Akeko*, gebood.

Des jaers elf hondert zeven en vijftigh ontstonden in *Syrie* grote aertbevingen: waer door vele plaetsen en steden verdelght wierden: als *Hims*, *Hama*, *Shibur*, *Kafartab*, *Moarra*, *Apamia*, *Hosno'l Akrad*, (een kasteel der *Kurden*) *Arka*, *Laodicea*, *Tripolis*, en *Antiochie*. Desgelijks quamen ook vele menschen te sneuvelen.

Na eene regering van zes jaren, quam *Chalif Alphayez* te sterven: die door *Abdalla* gevolght, en *Aladel Ledinilla* gebynaemt wiert: maer wort by andere *Etzar Ledin Illahi* geheten. *Willem de Tyrier* noemt hem *Ellatech*. Hy was een zoon van *Jozef*, en zoons zoon van *Haphedh*: en de laetste Egyptische *Chalif* uit den geslaghte van *Alis*: en ook de laetste uit den stam van *Fatima*, dochter van *Mahometh*. *Scaliger* maekt dezen *Abdalla* eenen zoon van *Chalif Alphayez*: hoewel zonder eenige waerschijnelijkheit: naerdien deez ten tijde van 's vaders overlijden niet ouder als vijf jaren was: dies hy op zijn elfste jaer, zoo men de zes jaren zijner regering daer by voeght, eenen zoon zou gewonnen hebben. Sterft.

Drie jaren daer na wiert des *Chalifs Adeds Vizier*, of *Soudan*, met name *Shawer*, en anders *Sanar* geheten, een strijtbaer en kloekmoedigh man, door list en loos beleit van zekeren *Dargam* of *Dargan*, uit zijn ampt gezet, en hy in zijne plaetse gestelt. Geweldigh verdroot dit *Sanar*: die hier over in *Syrie* by d'Arabieren, zijne bontgenoten, vertrok, en van hen, tot bystant, krijgs-troepen verzocht, om in zijn ampt herstelt te mogen worden: den welken hy eindelijk van *Nuroddin*, heer van *Aleppo* en *Damaskus*, verworf: op belofte van een derde gedeelte der inkomsten des lants. Dies beval *Nuroddin* krijgstroepen en een heir te verzamelen, onder beleit van *Asadoddin Shirakuh*, anders *Syrakon* geheten: die met het zelve, in gezelschap van *Sanar*, optrok. *Dargan* verwittigt van dezen optoght, zond ook om bystant aen *Almarik* of *Almaury*, kristen koning van *Jerusalem*, op belofte van de schattingen, die aen zijnen broeder *Baudowijn* belooft waeren, te zullen betalen.

Wanneer *Syrakon*, met het krijgsheir in *Egypten*, by de stad *Balbais* (by ouds *Pelusium*) was gekomen, trok de

Digitized by Google

broeder van *Dargan*, met Egyptische krijgsbenden, tegen hem op: maer wiert op de vlucht gedreven. *Dargan* trok ook uit de stad *Kairo* op, en zijnen broeder te hulpe: maer quamen beide in een gevecht te sneuvelen.

Sanar wiert, ten teken van eere, met een eergewaet beschonken, en in zijn ampt van *Vizier* herstelt.

Midlerwijle handelde *Sanar Syrakon*, die buiten *Kairo* bleef, trouloos, en hield niet, het geen hy *Nuroddin* beloofd had; maer zond aen de Franken om bystant tegen *Syrakon*: dien zy hem deden, en met wel toegeruste krijgstroepen derwaerts togen. Op de komste der Franken in Egypten, deisde *Syrakon*, en begaf zich na de stad *Balbais*, als een hertret en veilige verblijf-plaetse: in de welke hy door d'Egyptenaers en Franken drie maenden belegert wiert, zonder iets op hem te winnen: ter oorzake van de geduurige uitvallen des uchtens en des avonts op hen.

Daer na zonden de Franken aen hem, om vrede te maken; met beding dat hy na Syrie zou keeren: waer in hy bewillighde, en trok derwaerts.

Syrakon sterft. Des jaers elf hondert acht en zestigh bemachtighde *Syrakon* Egypten voor *Nuroddin*, dode den *Visier Saran*, en wiert zelf *Vizier*: maer quam na eene regering van twee maenden te sterven.

Deez *Syrakon* en zijn broeder *Nojmo'ddin Job* waeren zonen van eenen *Sad*, geboortigh uit het lantschap van *Dawin*. Van daer trokken zy na *Erak* of *Assyrie*, en begaven zich in dienst van *Mojahedoddin Bahruz*, overste van *Bagdad*, die den oudsten, *Nojmo'ddin Iob*, wanneer hy zijn verstant en kloekzinnigheit bespeurde, opperhooft des kasteels *Takrit* maekte: derwaerts hy, neffens zijnen broeder *Syrakon*, na toe trok. Wanneer namaels *Syrakon* zekeren schrijver, een kristen, by voorval van krakeel, gedoot had, stiet *Bahruz* hen beide ten kastele uit. Waer op zy zich by *Zengi*, heer van *Mausil*, begaven, die de stad *Baalbek*, na hy dezelve verovert had, aen *Iob* te bewaren gaf.

Als, na de doot van *Zengi*, het krijgsheir of bezetting van *Damaskus* de stad *Balbek* veroverde, wiert *Job* een der voornaemste prinsen van *Damaskus*. Maer zijn broeder *Syrakon* vervoeghde zich by *Nuroddin*, die hem met de steden *Hims* en *Rahaba* beschonk, en zijnen veltheer maekte.

Wanneer nu *Nuroddin* een krijgsheir na Egypten zou zenden, vond hy, behalve *Syrakon*, geen anderen, die tot zulk een hooghwichtige zake en last bequaem was. Dies wiert hy derwaert gezonden, en bemachtighde Egypten.

Na de doot van *Syrakon*, stonden vele prinsen van *Nuroddin* na het ampt van *Vizier*, by *Aded*, *Chalif* van Egypten: maer *Aded* ontbood *Salahoddin*, anders *Saladin*, zoon van *Nojmo'ddin Jyub* of *Iob*, beschonk hem met eer-gewaet, en ampt van Vizierschap, na zijnen oom *Syrakon*, en gaf hem den bynaem van *Melik Naser*: anders was hy te vore *Iosef* genoemt. Hier toe wiert *Aded* door zijne dienstgenoten bewogen, die hem zeiden: dat in hunne gantsche vergadering niemant minder in krachten, en jonger van jaren was, als *Salahoddin*. Derhalve zou deez, zoo hy *Vizier* gemaekt wiert, zijn hooft niet boven hen verheffen, als d'andere. Salahoddin wort Visier.

Dies wiert *Saladin* in het Vizierschap bevestight: mits dat hy *Nuroddins* gedeputeerde zou zijn: die hem, in zijne brieven aen hem, *Emir Esfahselar*, dat 's, *veltheer*, noemde.

Wijders, *Saladin* trok de herten der menschen tot zich, met rijkelijk aen hen goederen uit te reiken: waer door zy zich genegen tot hem toonden en beminden: en het gezagh van *Aded* niet weinigh wiert vermindert. Daer na zond *Saladin* aen *Nuroddin*, met verzoek van zijne broederen en huisgezin over te zenden: het geen hy deed: op bespreek van hem te gehoorzamen.

Des jaers elf hondert een en zeventigh quam *Chalif Aded* t'overlijden.

Des jaers elf hondert en tnegentigh sterf *Nurodin Mahmud*, heer van *Syrie*, *Mesopotamie* en *Egypten*, die alle koningen in een loffelijk leven en rechtveirdige daden overtrof. Nuroddin sterft.

Na hem volghde zijn zoon, *Melik Saleh Ismaël*, in zijnen ouderdom van elf jaren: aen wien de luiden in Syrie, en *Saladin* in Egypten, gehoorzaemheit bewezen: alwaer ook voor hem op de preekstoelen gebeden, en gelt op zijnen naem gemunt wiert. Zijn zoon Saleh volgt.

Wanneer des jaers elf hondert drie en zeventigh *Saifoddin Gazi* de landen van

van Mesopotamie bezat, en de prinsen, die te *Damaskus* en *Aleppo* waeren, voor zijn overkomen vreesden, zonden zy *Melik Saleh* met een heir na *Aleppo*, om *Saifoddin* den velttogt in Syrie te beletten. Wijders, *Saladin* trok na de stad *Damaskus* op, de welke zonder *Sultan* en krijgs-bezetting was, en veroverde dezelve: desgelijx de steden *Hims*, *Hama*, *Balbek*, en toog voorts na *Aleppo*. *Melik Saleh* derhalve, oud twalef jaren, steegh te peerde, riep d'inwoonders van *Aleppo* te zamen, en sprak hen aldus aen: *U lieden is bewust de genegentheit en liefde van mijnen vader t'uwaerts: en hoe hy zich tegen u gedragen heeft. Ik ben een vaderloos kint. Maer nu heeft die onrechtveirdige de weldaden mijns vaders tegen hem in de wint geslagen, en my mijne landen ontnomen, zonder God noch mensch te vrezen.* Meer diergelijke woorden sprak hy, met de tranen in d'oogen: waer op ook de stedelingen weenden, en besloten, eendrachtiger stemme, hem met de wapenen te verdedigen. Dies togen zy uit, en leverden *Saladin* by den bergh *Iaushan* slagh: die, uit oorzake hy de stad niet kon genaken, van de zelve afweek.

Des jaers elf hondert vijf en zeventigh veroverde Saladin *Azaz*, een kasteel in het gebiet van *Aleppo*, en trok van daer na *Aleppo*, alwaer zich *Melik Saleh* bevond. Wanneer de gemeente gezamender hant de stad bestont te verdedigen, zoo quamen gezanten tusschen beide, over voorwaerden van vrede: den welken ter wederzijde gehoor wiert gegeven: en een vrede gemaekt. Hier op gaf Saladin aen Melik Saleh het kasteel *Azaz* over, en brak met 't heir van voor Aleppo op.

Saleh Ismaël sterft.

In den jaere elf hondert negen en tachentig sterf Melik *Saleh Ismaël*, zoon van *Nuroddin* Mahmud, oud ontrent negentien jaren, in de stad *Aleppo*: die, ziende gene hope van leven meer overigh, de prinsen van den lande t'zamen riep, en hen beval de stad aen zijnen neve *Ezzoddin* Masud, zoon van *Madud*, over te leveren: dewelke deez weêr aen zijnen broeder *Omadoddin*, in verruiling van *Sanjar*, over-gaf.

Des jaers elf hondert twee en tachentigh zond *Saladin* zijnen broeder, *Saifo'lislam Togtecin*, na het gewest van *Ieman*, of gelukkigh Arabie: het welk hy innam, en onder zijn gewelt braght.

Verdragh van vrede tusschen Omadoddin en Saladin.

Op 't jaer elf hondert drie en tachentigh trok *Saladin* na *Aleppo*, sloegh zijn leger op den bergh *Iaushan* neêr, onder schijn van voor zich, en voor zijne strijtgenoten en krijghsheiren, aldaer woonplaetsen op te rechten. Maer *Omadoddin*, heer van *Aleppo*, maekte met hem vrede, op bespreк: dat hy *Aleppo* aen *Saladin* zou overgeven, en daer voor *Senjara*, *Nisibis*, *Chabur*, *Rakka* en *Sarus*, (alle plaetsen over den *Eufrates*, in *Mesopotamie* gelegen,) bezitten: welk verdragh by eenen iegelijk overal voor schandelijk gehouden wiert: want hy gaf een stad, met een kasteel gesterkt, tegen zeer slechte dorpen en gehuchten over.

Des jaers elf hondert zeven en tachentigh ontweldighde *Saladin* den Kristenen de stad *Tiberias* en het kasteel: daer na de steden *Akka*, *Cesarea*, *Kaifas*, *Seforie*, *Shakit*, *Kula*, *Ioppe*, *Tabnin*, *Sidon*, *Berytus*, *Iobail*, *Askelon*: en op Vrydagh, in Lentemaent, *Ierusalem*: maer belegerde te vergeefs de stad *Tyrus*.

Des jaers elf hondert acht en tachentigh veroverde *Saladin* de steden, *Iabal*, *Laodicea*, *Sahyun*, *Shogro-Bakas*, *Dorbesak*, *Pagrâs*, *Karak* en *Saphed*. Hy maekte ook met prins Boamund, heer van Antiochie en *Tripolis*, een stilstant van wapenen.

Wanneer de Franken, of Kristenen, des jaers elf hondert een en tnegentigh, de stad *Ptolemais*, of *Akka*, belegert hadden, kregen zy bystant van over zee, uit Europe.

De stad Ptolemais door de Franken belegert en verovert.

Zie pag. 87.

D'eerste van allen was *Filips*, koning van *Vrankrijk*: door wiens komste de beleggers een nieuwen moedt schepten: zulx zy de belegerden, de Mahometanen, door geduurigh vechten en bestormen afmatten. *Saladin*, daer en tegen, die te *Safar Ammi* was, besprong met zijne ruiterye de Franken zonder ophouden, om hen het bestormen der stad *Akka* te doen staken. In *Akka* gebood zeker *Emir*, of vorst *Saifoddin Mahstub*, als opperhooft: die, ziende dat *Saladin* tot zijn voordeel niet kon uitwerken, en den Franken geen nadeel doen, ter stad uit trad, en den Franken de stad beloofde over te geven: met beding van vryen

uittoght voor de genen, die in de ſtad waeren, met alle hunne goederen; waer voor hy twee duizent dukaten aen de Franken zou uitreiken, en vijf hondert der voornaemſte gevangenen en het kruis des Heilants overleveren: en daer en boven aen den markgraef van *Tyrus* veertien duizent dukaten geven. Hier op wiert een verdragh getroffen, en by eede ter weder zijde beveſtight, en twee maenden tijts tot het overleveren van gevangen en penningen benaemt. Als toen traden de Franken vredelijk in de ſtad, en ſmeten de Mahometanen, die in de zelve waeren, in de gevangkenis, om hen aldaer te houden, ter tijt toe de belofte des verdrags voldaen zou zijn. Voorts zonden de Mahometanen aen *Saladin*, om de penningen, gevangenen, en het kruis over te zenden, ten einde de Franken hen gevangenen los lieten. Deswegen begon men de penningen by een te ſchrapen en op te zamelen; naerdien *Saladin* daer van niet voorzien was. Wanneer hy nu hondert duizent dukaten bekomen had, rieden zijne overſten hem, dezelve niet te zenden, voor al eer hy de Franken eerſt by eede weêr verplight had, tot het zenden en los laten van zijne krijgsknechten. Waer op de overſten der Franken antwoorden: *Wy zullen niet zweeren; maer zoo ghy tot ons hondert duizent dukaten, die by u gereet zijn, en het kruis over zend, zoo zullen wy uit uwe krijgsknechten vry laten, die ons goet dunkt vry te laten, en behouden, die ons goet dunkt te behouden: tot dat het overſchot der penningen overgezonden wort: als wanneer wy d'overige zullen los laten.*

Wanneer *Saladin* dit affloegh, togen de Franken, op Dingsdagh in Grasmaent, uit de ſtad, met ruitery en voetvolk: tegen wien ook de Mahometanen optrokken en indrongen: maer wierden gedwongen te dijzen. Hier op wierden de meeſte Mahometanen, die by de Franken in de ſtad *Akka* waeren, en gene goederen hadden, ter neêr gemaſt, en alleen de voornaemſte en rijken verſchoont.

Saladin, des verwittight, trok op de ſtad *Askalon* aen, en verwoeſte de zelve in weêrwrake: de welke de Franken des volgenden jaers weêr begonnen te herbouwen.

Ten zelven jaere wiert tuſſchen *Saladin* en den koning van Engelant een ſtilſtant van wapenen gemaekt voor den tijt van drie jaren en acht maenden: te beginnen met den eerſten dagh van Wintermaent. Abulfar.

Des volgenden jaers ſterf *Saladin* te *Damaskus*, in zijnen ouderdom van zeven en vijftigh jaren. Saladin ſterft.

Hy was zachtmoedigh, weldadigh, zoetzedigh, nederigh, lijtzaem in het geen, dat hem onaengenaem was te verdragen, en wiſte boven mate de misſlagen zijner dienſtgenoten door de vingeren te zien. Men zeid, wanneer hy op zekeren dagh in een groot gezelſchap van menſchen zat, een zeker knecht een anderen met de ſchoen ſmeet, maer de ſchoen miſte, en *Saladin* raekte, en dicht by hem neder viel, dat hy zich na d'andere zijde omkeerde, en den gene, die neffens hem zat, quanſuis aenſprak, om zulks ongemerkt voor-by te laten gaen. Zijn aert. Abulfar.

In mildadigheit munte hy boven mate uit: waer over men na zijne doot niet meer in zijne ſchatkiſt vond, als een eenige goude dukaet, en veertigh zilvere *Naſerins*.

Na de doot van *Saladin*, nam zijn oudſte zoon, *Afdal Nuroddin*, *Damaskus*, *Sawaahal*, of aen zee gelege lantſtreke van Syrie, *Jeruſalem*, *Baalbek*, *Sarchod*, *Bosra*, *Banjas*, *Hunin* en *Tabnin*, tot aen *Darum*, in bezit. Verdeiling des rijks.

De zoon *Melik Aziz* kreegh de heerſchappye over Egypten.

De zoon, *Melik Dhaher Gazi*, die t'*Aleppo* was, behield deze ſtad en haere onderhorige plaetſen, als *Harem*, *Tel-basher*, *Azaz*, *Dorbeſak* en *Manbaj* of *Menbigz*.

In *Hama* was *Mohammed*, zoon van *Takioddin Omar*, die zich onder gehoorzaemheit van *Melik Dhaher* begaf.

Te *Hims* heerſchte *Shirakuh*, zoon van *Mohammed*, die *Melik Afdal* gehoorzaemde.

Melik Adel, broeder van *Saladin*, bezat het kaſteel *Karak*. Wanneer *Afdal Shirakuh*, die na *Damaskus* was getrokken, met een krijgsheir had voorzien, trokken zy beide na de lantſchappen van *Meſopotamie* op, de welke hem onderworpen waeren, om de zelve tegen *Ezzodin*, heer van *Mauſil*, te beſchermen.

Des

Aziz bemachtight het kasteel van Damaskus. Des jaers elf hondert vijf en negentigh trok *Melik Aziz* uit *Egypten* na *Damaskus*, en belegerde de ſtad. Hy zond aen zijnen broeder *Alfdal*, met verzoek van uit het kaſteel te trekken, de ſtad over te geven, en van het ganſch gebiet van *Damaskus* afſtant te doen: mits dan aen hem het kaſteel *Sarchod* zou overgelevert worden: waer in *Afdal* bewillighde. Dies kreegh *Aziz* het kaſteel in bezit, en bleef'er eenige dagen op: maer leverde het daer na zijnen oom *Melik Adel* over, en trok weêr na *Egypten*: en *Afdal* na *Sarchod*.

Des volgenden jaers ontweldighde *Adel* den Franken de ſtad* *Joppe*: en wiert den Mahometanen door de Franken *Berytus* ontnomen.

Sterft. Des jaers elf hondert acht en negentigh overleed *Melik Aziz*, koning van Egypten. Waer op de groten en rijxraden aen zijnen broeder *Afdal* zonden, met verzoek van hem tot koning over hen te ſtellen: het geen hy aenveirde, en trok na Egypten. Maer als des volgenden jaers *Melik Adel*, zijn oom, hem in de ſtad *Kairo* belegert had, wiert een vrede getroffen: mits dat *Afdal* de lantſchappen van Egypten, en Damaskus of Syrie, aen *Adel* zou overleveren, tegen eenige plaetſen in Meſopotamie. Hier op trok *Afdal* uit *Egypten* na *Sarchod*: en wiert *Adel* in zijne ſtede tot koning over *Egypten* geſtelt.

Op het zelfſte jaer belegerde *Melik Dhaher*, en zijn broeder *Melik Afdal*, zoonen van *Saladin*, de ſtad *Damaskus*: dewelke onder het gebiet van hunnen oom, *Melik Adel*, ſtont. Dan het verbont van vrede wiert weder onder hen vernieuwt: te weten, *Dhaher* zou *Menbigz*, *Apamia*, *Kafar*, *Tab* en *Moarra* bezitten: *Afdal*, *Samoiſat*, het kaſteel *Nojim*, *Saruj*, *Raſain*, en *Jamlin* of *Hamlin*. Hier op trok *Dhaher* na *Aleppo*: *Afdal* na *Samoiſat*, en *Adel* na *Damaskus*.

Dhaher ſterft. Des jaers twalef hondert en zeſtien, op den twintighſten dagh van Zomermaent ſterf *Melik Dhaher Gazi*, heer van *Aleppo*, en liet eenige zoonen na: en onder anderen eenen, met name *Melik Aziz Mohammed*, geteelt by de dochter van zijnen oom *Melik Adel*: oud te dier tijde twee jaren en eenige maenden: dien hy aen de zorge van zijnen knecht, een gelubde, *Shahaboddin*, beval, en den zelven als vooght over hem ſtelde.

Melik Adel ſterft. Des jaers twalef hondert en achtien, op den zevenden dagh van Zomermaent, ſterf *Melik Adel Abubekr*, zoon van *Jyub*, en broeder van *Saladin*, na eene regering van achtien jaren, in zijnen ouderdom van drie en tzeventigh jaren: nalatende verſcheide zoonen. Behalve *Syrie* en *Egypten*, heerſchte hy over verſcheide andere plaetſen van dien oort. Zijn zoon *Moaddham Iſa* verkreegh de heerſchappye over *Damaskus* of *Syrie*, *Sawahal* &c. en *Kamel* over die van *Egypten*.

Op 't jaer twalef hondert en twintigh vergaderden *Melik Moaddham*, *Melik Ashraf*, t'effens met de krijgsbenden des prins van *Maredin*, en het krijgsheir van *Aleppo*: desgelijks *Melik Naſer*, heer van *Hama*, en *Melik Mojahed*, heer van *Hims*, en quamen alle by *Melik Kamel*, heer van *Egypten*, t'zamen, met voornemen van de Franken de ſtad *Damiaten* weêr afhandigh te maken.

Des jaers twalef hondert zes en twintigh overleed *Melik Moaddham Iſa*, zoon van *Melik Adel Abubekr*, op het einde van Wijnmaent, in zijnen ouderdom van acht en veertigh jaren. Zijn heerſchappye over *Damaskus*, *Ieruſalem*, *Zawahal*, of aen zee gelege lantſtreke van *Syrie*, viel zijnen zoon, *Melik Naſer Salahoddin Dawud*, ten dele. Wanneer hem het rijk beveſtight was, droegen zijne oomen, *Melik Aziz*, en *Melik Saleh*, het zadel-kleet voor hem. Melik Moaddham ſterft.

Des jaers twalef hondert vier en twintigh ſterf *Melik Afdal Ali*, zoon van *Saladin*, die afſtant van de koningrijken van *Egypten* en *Damaskus* had gedaen, en zich met *Samoiſat* vernoeght hield: hoewel tegen zijn dank. Afdal Ali ſterft.

Hy was een man, begaeft met wetenſchap en verſtant; maer klein van oordeel, onſtantvaſtigh, en zeer onachtzaem in het ſtuk van de beſtiering der heerſchappyen en koningrijken.

Wanneer hem zijne landen wierden afgenomen, ſchreef hy daer over aen *Naſir Ledinilla*, Arabiſche *Chalif* van *Bagdad*, (by ouds *Babylon*,) eenen brief: in den welken hy over zijnen oom *Adel*, en zijnen broeder *Aziz* geweldigh

Digitized by Google

klaeghde: als dat zy, met het ontnemen der landen, d'uitterste wille zijns vaders, by de welke hy hem dezelve gemaekt had, gebroken en te niet gemaekt hadden.

Wijders, de vader had dezen *Afdal* in zijne jeught een weinigh in de letteren doen onderwijzen: waer in hy zoo verre was gekomen, dat hy iets Arabisch kon lezen, en de poësye verstaen, en veirsen maken.

Tarter valt in Syrie. Des jaers twalef hondert vier en veertigh vielen de Tartaren, onder beleit van eenen *Nasawer Nowain*, in Syrie, en quamen aen eene plaetse, genaemt *Hailan*, by de poorte van *Aleppo*: maer weeken van daer, door mangel der hoef-yzers, dat hunnen peerden over-quam.

Hongers-noot. Na het vertrek der Tartaren ontstont een grote hongers-noot en pest in die gewesten: waer door vele menschen quamen te sneuvelen: ja d'ouders verkochten hunne kinderen voor een stukje broots.

Ontrent des jaers twalef hondert negen en veertigh had *Saleh Nojmoddin*, zoon van *Kamel*, koning van Egypten, de stad *Hims* belegert; maer brak ter yl, op het gerucht van het belegh der stad *Damiate*, door de kristenen, van 't belegh op, en quam op wegh aen het kour vuur, in de dye, te sterven.

Syrie en Egypten onder de Mamelukken. Na zijne doot quam de heerschappye en het rijk van Egypten onder het gebiet der *Mamelukken* te vervallen: desgelijks ook allengs dat van Syrie, na het uitdrijven der Tartaren of Mogollers: hoewel zy doorgaens in *Alkairo*, hooftstad van Egypten, hunne verblijf en rijksstoel hadden geplant, en Syrie door stedehouders of lantvooghden deden bestieren.

Mamluk, en in 't meerfout getal *Mamalik*, bediet eigentlijk eenen slaeve of gekochten knecht.

Dit slagh van menschen of luiden heeft allereerst, onder *Melik Saleh Nojmoddin*, in Egypten begonnen vermaert te worden. Waer over deez, zoo d'Arabische schrijver *Ianab* getuight, *een meester of heer der Turken* wiert genoemt, die hen in zijne onderhorige landen had gebraght: want hy kocht duizent Turksche kinderen van de koopluiden, (aen wien de Tartaren hen, hunne gevangenen, verkocht hadden,) en steldeze op zeker kasteel: het welk hy voor hen op eene plaetse, *Raudah*, gebouwt had. Hy noemde hen *Bahriten*: welker velen hy tot grote waerdigheit verheven heeft: het geen hy deed, om zich op hen in tijt en wijle, wanneer hy van andere verlaten was, te mogen betrouwen. Ook hebben zy, na zijne doot, door het uitvoeren van brave daden tegen de Franken, by den volke grote gunste en beroemtheit verkregen. Daer na gaven de *Mamlukken* aen de heerin, en gemalin of by-zit van koning *Saleh Nojmoddin*, met name *Shajaroldor*, het bewint des rijks over.

Na de doot van *Saleh* schijnt zijn zoon *Melik Moadhem*, en anders *Turanshah* genaemt, ook met zijne moeder *Shajaroldor* geheerscht te hebben. Hy overwon en kreegh den koning der Franken gevangen: doch maekte namaels, op aenraden der *Mamlukken*, met hem een verdragh van vrede: hoewel hy eenige punten voor hen een wijle verborgen hield. Waer over zy op hem, wanneer zy zulx te weten kregen, vertoornt wierden, en hem bestonden te doden. Maer hy nam de vlught na een houten toorn, die in Egypte was, en klom op den zelven: dan moste zich te water in den Nijl begeven, wanneer zy den brant in den zelven gesteken hadden: in het welk zy met pijlen na hem schoten: waer door hy gequetst wiert en verdronk.

Niet lang daer na droegen de *Mamelukken* aen eenen van de hunnen, met name *Moezz Essoddin Ibegh*, *Turkoman* gebynaemt, een der voornaemste Turksche *Mamlukken*, (die *Shajaroldor* namaels ten wijve nam,) de heerschappye met den tijtel van *Melik*, of *Soudan*, dat's, *koning*, volkomen op. Moezz Essodin heer van Syrie en Egypten.

Nessens hem was voor eene wijle deelgenoot des rijks *Ashraf Musa*, de laetste der *Jobidijnen*, een kint van zes jaren. Maer na deez van kant geholpen was, bezat *Essodin* alleen de bestiering des rijks. Derhalve was deez *Ezzodin Turkoman*, de eerste der Turksche *Mamlukken*, een *Soltan* of *Melik*, dat's koning, van Egypte: desgelijks van Syrie, of altoos van een gedeelte van Syrie.

Volgens *Abulfaraj* stont het gansch bewint

bewint der rijx-zaken aen *Shajroldor*, de welke *Essodin* niet toe-liet te doen, dan het geen haer wel geviel. Wanneer hy zulx euvel opnam, en niet kon dulden, besloot hy haer van kant te helpen. Zy, des verwittight, quam hem te voore, en volbraght aen hem, het geen hy op haer gemunt had: inzonderheit door middel der jonge Mamlukken, die op *Essodin* gebeten waeren, en hem op zekeren dagh in de badstove, wanneer zy hem water op zijn hooft goten om te wasschen, met messchen wonden en doden. Zoo andere zeggen, hadden zy hem met het hooft in de bak der badstove gesteken, en doen smoren. Hy wiert door bevel van *Shajroldor* begraven.

Essodin gedoot.

Ook Shajroldor.

Wanneer dit ter ooren van de groten en hoofden des lants quam, namen zy dien daet zeer qualijk op, en braghten haer hier over om 't leven, en smetenze verachtelijk in de gracht, tot een aes der honden.

Deez *Essodin Turkman* begon des jaers twalef hondert en vijftigh te heerschen, op Vrydagh, den laetsten dag der tweede maent **Rabie*, en overleed, na eene regering van zeven jaren, op Dingsdagh, den drie en twintighsten der eerste maent †*Rabie*.

* Grasmaent.

†Lentemaent.

Vruchtelooze aenslagh van Melik Nufir op Damaskus.

Wanneer de Mamelukken het gewest van Egypten, na de doot van *Melik Saleh*, heer van Egypten, bemachtight hadden, onder beleit van *Emir*, of vorst *Ezzodin*, een Turkoman, en voornaemste der Turksche Mamelukken, trok *Melik Naser*, heer van *Aleppo*, met ruitery alleenlijk na *Damaskus*, en nam de stad, by overgift, in, en rechte aldaer voor een wijle den stoel zijns rijks op. Daer na zonden eenige Mamelukken van Egypten aen hem, met verzoek van tot hen te komen, om hem Egypten in handen over te leveren. Waer op *Naser* met een sterk krijgsheir na Egypte trok, om het zelve, gelijk *Damaskus*, te bemachtigen. Maer de Turksche *Emirs*, of vorsten, des verwittight, trokken hem ter yl met hunne benden tegen, en ontmoeten hem aen de zijde der stad *Gaza*, en sloegen hem in de vlught: zulks *Melik Naser* in zijne hope bedrogen wiert, en met groot verlies weêr te rugh keerde.

Mansor Nuroddin Ali, heer van Egypten en Syrie.

Na *Ezzodin Turkoman*, volghde zijn zoon, *Mansor Nuroddin Ali*, oudt vijftien jaren, en wiert, na eene regering van twee jaren en twee maenden, afgezet, des jaers twalef hondert en acht en vijftigh.

Volgens *Abulfaraj* verhieven de Mamelukken, na de doot van *Essodin*, eenen uit de hunnen, met name *Kutuz*, of *Kubuz*, en gebynaemt *Modhaffer*: of anders †*Modhaffer*, *Saifoddin Kotuz Moezzi*, tot koning over hen, en zwoeren dien hulde en manschap. Dees *Kotuz* was geen knecht of slaef van oorsprong; maer een zoon van *Maudud Shah*, koning van *Chowaresmie*, uit een zuster van zijnen neve, met name *Mahmud*: doch wiert door de Tartaren gevangen, en aen de koopluiden verkocht, en door hen in Egypten gevoert.

†Pokok Suplem.

Des jaers twalef hondert en negen en vijftigh viel *Hulacu*, (by andere *Haalon*, en *Ulahkukan Ilchan*,) keizer der Tartaren of Mogollers, met een heir van vier hondert duizent man, door *Mesopotamie*, in *Syrie*. Hy beval, na de steden *Harran*, *Rohan*, in *Mesopotamie*, verovert te hebben, eene brugh over den *Eufrates*, by de stad *Malatie*, te slaen, en een andere by *Kal'atol Rim*, of *kasteel der Grieken*, en een derde nessens *Karkesium*, een stad van *Mesopotamie*. Wanneer alle de krijgsheiren over de zelve getogen waeren, baerden zy onder de Syriers, nessens de stad *Menbigz*, een grooten neêrlaegh.

Hulaku de Tarter valt in Syrie.

Daer na wierden de krijgsheiren verdeilt, om de kastelen en steden te bespringen en t'overweldigen. Eenige weinige krijgsknechten togen na *Aleppo*: tegen de welken *Melik Moaddham*, d'oudste zoon van *Saladin*, optrok; maer wiert door de Mogollers op de vlught gedreven: dies hy weêr na *Aleppo* keerde.

Wijders, eenige der *Mogollers* trokken na de stad *Maarra*, en verwoesten de zelve: maer kregen *Hama* by overgift in: desgelijks *Hims*. Op het gerught van het veroveren der steden, stak *Melik Naser*, heer van *Aleppo*, met zijn vrouw en kinderen, en het beste dat hy had, op de vlucht, en begaf zich in de wildernissen van *Karak* en *Shaubak*.

Melik Nasir vlucht voor den Tarter.

Des voorigen jaers had *Hulaku*, door eenen gezant, eenen brief van volgenden inhout aen *Naser* afgezonden.

Kent

Digitized by Google

Brief van Hulaku aen Melik Naser.

† Na de tijtrekening of Heszira der Arabieren, en na onze ftijl 1256.

Kont zy Melik Naser. *Na wy ons leger des jaers* † *zes hondert vijf en vijftigh voor de ſtad Bagdad hadden neêrgeſlagen, en de zelve door het zweert des hooghſten Gods verovert, zoo hebben wy twee dingen van deſſelfs heer verzocht.* Maer *als deez in ons verzoek niet bewillighde, zoo heeft hy hier over van ons de rechtveirdige ſtraffe geleden. Gelijk de hooghſte God in uw Alkoran zeid. God verandert den ſtaet des volks niet: 't en zy de herten der menſchen verandert zijn.*

Wy hebben door Gods maght gevonden, het geen wy begeerden, en zullen, door hulpe des hooghſten Gods, noch groter worden. Men *heeft niet te twijffelen, of wy zijn Gods heir op zijn aertrijk, die ons geſchapen en maght over de genen gegeven heeft, op de welken zijn gramſchap valt. Het geen geſchiet is, zy u tot een ſpiegel, en het geen, dat wy gezeit en geſproken hebben, tot eene vermaning.*

De kaſtelen beletten ons niet: en de krijgs-troepen, tegen ons gezonden, doen ons geen voordeel noch nadeel.

Derhalve gevet ghy lieden, die door het exempel van anderen vermaent zijt, uwe goederen in onze handen over, eer de ſtraffe der zonde, na het openen des dekſels, op u nederdale. Want wy zullen ons over klagen niet ontfermen, noch door kermen bewogen worden.

Wy hebben reeds het landt verwoeſt: de luiden verdelght: vader en moederloze kinderen gemaekt, en het lant woeſt gelaten. U ſtaet te vluchten. Ons te vervolgen.

Door geen middel kont ghy lieden onzen zweerden veiligh ontkomen, noch voor onze pijlen beſchut blijven. Onze peerden munten uit in ren: onze houwers blixemen: onze veſtingen zijn, als bergen: en ons getal, als het zant. Hy is behouden, die van ons verzoekt op trou beſchermt te worden. Maer *die oorlogh wil, krijght berou van zijn doen.*

Zoo ghy ons zult gehoorzaem zijn, en onze aenbiedingen omhelſt, het zal voor u zijn, wat voor ons: en tegen u, wat tegen ons is.

Maer by aldien ghy lieden ongehoorzaem tegen ons zijt, en in uwe dwaling volhert, zoo wijte de ſchult niet ons; maer u zelven. Want ghy hebt gegeten, het geen ongeoorloft is, trouloos gehandelt, nieuwe ketteryen ingevoert, en voor eerlijk geacht met kinderen ſchandelijke dingen te begaen.

O onrechtveirdigen! God is tegen u. Derhalve bereit voor d'ellenden een rok, en voor d'onheilen makkers. Maer *die vermaent heeft te ſchuuwen, heeft bevolen: en die gewaerſchouwt heeft, heeft wel gedaen.*

Dies verkundight u zelven geringheit en verachting. Heden zult ghy vinden, het geen ghy gedaen hebt. Haeſt zullen zy weten, die ſchandelijk gedaen hebben, wat verandering hen over zal komen. Het ſtaet vaſt by u, dat wy trouloos zijn: maer wy hebben bevonden, dat ghy lieden goddeloos zijt. Aen ons heeft die geen de heerſchappye over u gegeven, by wien de zaken bepaelt, en oordeelen beſloten zijn.

D'aller uitſtekenſte onder u, is by ons gering: en die by u rijk, is by ons arm. Wy bezitten den aertbodem van 't ooſte tot het weſte; maken alle goederen en luiden tot roof en buit, en nemen alle ſchepen met gewelt.

Derhalve overweeget in uwe gedaghten, aen wat zijde het ſtaet, dat recht is: en gevet ons haeſtelijk antwoort, eer d'ontrou zijn vuur ontſteeke, en op u zijne vonken werpe: en niemant onder u overblijve, en d'aerde voor u woeſt gelaten wort. By aldien wy u, met brieven aen u te ſchrijven, hebben opgewekt, zoo haeſtet ons antwoort te geven, eer de ſtraffe u onverziens overkome. Ghy lieden weet, wat u te doen ſtaet.

Maer wanneer *Melik* Naser zich hier over met zijne lantvooghden had beraetſlaeght, ſtonden zy hem niet toe, na *Hulaku* te reizen. Hy ſtont verſlagen, bevreeſt en beangſt: en wiſt niet wat hy doen zou. Ten laetſte, na lang beraetſlagen, zond hy zijnen zoon, *Melik Aziz*, t'effens met veel gelts, geſchenken en koſtelijkheden aen *Hulaku*: die van den aenvang des winters, tot aen den lente-tijt, by *Hulaku* bleef, en eindelijk met dit beſcheit weêr tot zijnen vader keerde.

Aldus zeid de koning des aertrijks: Wy begeren Melik Naser, *en niet zijnen zoon. Derhalve, by aldien hy tegen ons met een oprecht herte is ingenomen, zoo kome hy by ons: zoo niet, dan zullen wy by hem komen.*

Melik Naser, dit hoorende, wiert radeloos, en wiſt niet wat hy zou aenvangen: naerdien de lantvooghden hem niet wilden laten trekken, en hy zelf met ſchrik en vreze bevangen was, en niet derfde ſtant houden.

Wanneer de Mogollers by de ſtad *Damas-*

Digitized by Google

Damaskus gekomen waeren, traden de voornaemste der stad tot hen uit, en gaven dezelve aen hen over: zonder de stedelingen eenigh quaet wedervoer.

Zie p. 180.

Hulaku Ilchan zelf sloegh zijn leger voor de stad *Aleppo* neêr, en plante op een dijk, tegen de stad opgeworpen, storm-gevaerten, en veroverde de zelve stormender hant. Daer na trok *Hulaku* ter belegering van het kasteel *Harem*, in het gebiet van *Aleppo* gelegen: het welk hy opeischte, op belofte van lijfsgena. Maer de belegerden betrouden zich op zijn woort niet, en verzochten eenen geestelijken Mahometaen van hem, die hen by eede zou zweeren, dat hen geen leet noch nadeel zou geschieden.

Als *Hulaku* hen vroegh, wien zy begeerden, die voor hen zweren zou, eischten zy *Faktodin*, opperhooft des kasteels van *Aleppo*: want deez was een waerachtigh, trou en vroom man. Wanneer deez derhalve, door bevel van *Hulaku*, tot hen over quam, en het nakomen van hun verzoek met eede bevestight had, openden zy eindelijk de poorte: waer op de Mogollers met een grote meenighte van menschen in trokken, en het kasteel bemachtighden. Maer toen beval *Hulaku*, dat men *Fakroddin* eerst zou doden, en daer na alle de genen, die in het kasteel waeren, zoo kleinen als groten, mannen en vrouwen, tot kleine kinderen in de wiege toe. Daer na keerde *Hulaku* weêr na d'oostersche gewesten, en stelde tot stedehouder en lantvooght over Syrie, zekeren veltöverste, *Ketbuga* geheten, met een heir van tien duizent ruiters.

Melik Naser gevangen.

Voorts deed *Kedbuga*, met groten yver, *Melik Naser*, die in de wildernis gevlucht was, opvorsschen, en kreeg eindelijk de plaetse te weten, na de welke hy zich begeven had. Derwaerts zond hy eenige krijgsknechten, die hem gevangen na *Hulaku* braghten, die te dier tijde zijn leger op den bergh *Altak*, of *Alatlak*, had neêr geslagen. Wanneer *Naser* voor hem stont, wiert *Hulaku*, over het zien van hem, blijde, en beloofde hem alles goedts, en in zijn rijk te zullen herstellen.

Midlerwijle zich dit toedroegh, quam tijding, hoe *Kotuz*, de *Turkoman*, die over *Egypten* gebood en heerschte, een groot krijgsheir (wanneer hy hoorde dat *Hulaku* na 't ooste gekeert, en *Ketbuga* met tien duizent ruiters in Syrie gebleven was) te zamen gebraght, *Ketbuga* in een gevecht verslagen, en zijne kinderen gevangen genomen had.

Hulaku hier over vertoornt, beval *Melik Naser*, in weêrwrake, te doden: desgelijks zijnen broeder *Melik Dhaber*, en alle de genen, die by hem waeren, zonder eenen te sparen: behalve zekeren *Mohajoddin*, die *Melik Nasers* sterrekijker was, en tot de Mogollers, tzijner verschoning, zeide: *Ik ben een man, ervaren in de wetenschap en loop des hemels, en voorzegging uit gesternte: en heb iet den koning des aertrijks te zeggen.* Waer op zy hem vatten, en voor *Hulaku* braghten, die bevel gaf, hem aen zekeren *Choja Nasiroddin* over te leveren. Volgens verhael van dezen *Mahajoddin*, aen den Arabischen historischrijver *Abulfaraj*, die ontrent dien tijt bloeide, had zich het geen, dat *Melik Naser* weder-voer, aldus toegedragen. Wanneer hy op den vier en twintigsten dagh der maent † *Schawal*, voor *Melik Naser* doende was, en door hem na zijne geboort-planeet gevraegt wiert, quam zeker Mogoller *Emir* of vorst, met ontrent vijftigh ruiters, dien *Melik Naser* uit zijne tente te gemoet trad, en hem verzocht, om van zijn peert te stijgen: het welk deez *Emir* weigerde, met te zeggen: *Hulaku heeft my gezonden, zeggende: Deze dagh is by ons tot vrolijkheit aengeleit: op den welken wy een gastmael hebben aengerecht: waer op alle de oversten zullen verschijnen. Komt ghy ook met uwen broeder en zonen, om onzer zaken halve, tusschen ons en u.* Deswegen verzamelde *Melik Naser* uit zijn volk een troep van ontrent twintigh menschen, en reed met hen te peerde na *Hulaku*. Een kleine wijle daer na quamen twintigh andere ruiters, die zeiden: dat al *Nasers* volk zou komen, en niemant in de tenten blijven, als de kamerlingen, slaven, kleine kinderen, kokken en knechten: maer alle d'andere ruiters en schrijvers hadden zich op 't gastmael te laten vinden. Wanneer de ruiters *Naser* en zijn volk in zekere diepe dalen, tusschen hoge steenrotsen, gebraght hadden, deden zy hen van den peerde stijgen, en knevel-

† Herstmaent.

den ieder in 't byzonder. Mohaioddin dit ziende, riep luits keels: *Ik ben een sterrekijker, die den loop der sterren weet; en heb, ten dienste des konings, de heer des aertrijks, iet te zeggen.* Waer op zy Mohajoddin vatten, en achter tusschen den troep des gevolghs stelden: maer begonnen alle d'andere ter neêr te matsen, zonder iemant ontquam, behalve twee zonen van Melik Naser, die zy boeiden. Daer na stegen zy te peerde, en keerden na de huizen van Melik Naser, de welke zy sloopten, en doden alle de genen, die aldaer gebleven waeren.

Wanneer Kotuz *Turkoman Syrie* bemachtight, en oversten en stedehouders over *Aleppo*, *Damaskus* en andere lantschappen gestelt had, toogh hy weder na Egypten, om aldaer nieuwe heirkrachten aen te winnen, ten einde den Mogollers weêrstant te bieden. Maer komende na by de stad *Gaza*, wiert hy, op Vrydagh, desselven jaers, den zeventienden van Wijnmaent, door *Bibars Bundokdar*, de *kleine* of *jonge* gebynaemt, besprongen en gedoot. Deez Kotuz was d'eerste, die de Tartaren, die noit te vooren overwonnen waeren, verslagen en op de vlucht gedreven had.

Bibars Bundokdar koning. Voort wiert Bibars tot Melik of koning, door de Mamlukken, ten throne verheven, en nam den naem van *Ruknoddin Melik Dhaher*: of, volgens andere, van *Melik Dhaher Ruknoddin Abulfatah Bibars Alaï Bundokdar* aen: naerdien hy eerst was een knecht van den groten *Bundokdar*, en daer na van *Melik Saleh* geweest. Op de munte deed hy zich *Bibars Saleh* tijtelen. Andere, als *Rauda*, noemen hem *heere der overwinningen*: want hy was strijtbaer, en berught door vele overwinningen: en had den Franken alle de steden en kastelen, die zy aen den zeekant van Syrie bezaten, ontweldight en onder zijn gewelt gebraght.

Hy regeerde zeventien jaren, en ontrent twee maenden en een halve: of, volgens Abulfeda, tien dagen: te weten, hy begon te heerschen des jaers twalef hondert negen en vijftigh, op den zeventienden van Wijnmaent, en sterf des jaers twalef hondert zeven en zeventigh, op den zeven en twintighsten dagh van Loumaent.

Des jaers twalef hondert een en zestigh vielen de Mogollers weêr in Syrie, onder gelei van zekeren veltheer, *Emir* of vorst *Gugalci* gebynaemt, en trokken by na tot aen de stad *Hims*: maer keerden, na veel buits en gevangenen bekomen, en vele gedoot te hebben, weêr na *Aleppo*. Mogollers vallen in Syrie.

Wanneer alle d'inwoonders der dorpen en steden na *Aleppo* gevlught waeren, beval *Gugalci* hen buiten de stad te komen, en d'inwoonders van ieder dorp en stad, elk byzonder van d'andere af te staen; ten einde quansuis zy hen zouden monsteren, en elk weêr na zijne plaetse en vaderlant zenden.

Wijders, de Mogollers grepen hen, onder schijn van hen na hun lant te geleiden: maer als zy een stuk weeghs met hen voort getrokken waeren, zeiden zy: *By aldien ghy tegen ons oprechthertigh waert geweest, ghy zoud voor ons niet gevlught zijn.* Waer op zy hen alle, tot eenen toe, ter neêr matsten, zonder andere t'ontkomen, als d'inwoonders van Aleppo: uit oorzake die uit Aleppo niet gevlught waeren.

Eindelijk verlieten de Mogollers het gewest van Syrie weêr. Na welker vertrek d'Egyptenaers, onder beleit van *Melik Bundokdar*, heer van Egypten, Syrie weêr innamen.

Des jaers twalef hondert negen en zestigh maekte *Bundokdar Bibars* de stad *Antiochie* den Kristenen afhandigh.

Des jaers twalef hondert zes en zeventigh quam *Bundokdar*, heer van Syrie en Egypte, op zijnen velttoght in het gewest der Grieken, te sterven. Zoo eenige verhalen, was hy in een gevecht, tegen de Mogollers, met een pijl in zijne dye getroffen: welker punt of spitse, als hy dezelve niet kon uittrekken, aldaer vele dagen bleef in zitten: maer wanneer een heelmeester de punt zou uittrekken, gaf *Bundokdar*, t'effens, met het uithalen van dezelve, den geest. Volgens zeggen van andere, had een zijner dienaeren hem vergif in peerde-melk te drinken gegeven. Wanneer *Bibars* in het drinken zulks bemerkte, dwong hy den geene, die hem te drinken had gegeven, daer van ook te drinken: en quamen aldus beide te sneuvelen.

De zoon *Melik Said Naseroddin Abulmaali Mohammed Barkah Chan*, beklede 's va- Melik Said.

's vaders plaetse; maer wiert, na eene regering van twee jaren en drie maenden, van de heerschappye afgezet, des jaers twalef hondert negen en zeventigh, in Lentemaent.

Adel Badroddin Salamesch. Zijn broeder, *Melik Adel Badroddin Salamesch*, oud zeven jaren en eenige maenden, wiert des zelven jaers en maent in de heerschappye gestelt: maer op het zelfste jaer, den twee en twintighsten dagh van Grasmaent, na eene regering van vijf maenden en eenige dagen, of, volgens *Makriz* en *Raudah*, van hondert dagen, of, volgens *Maured*, van vier maenden, weêr van de heerschappye berooft.

Kelaün. Des jaers twalef hondert en tachentigh aenveirde, na *Bibars*, *Alfi*, anders *Kalawou* of *Kelaün*, en gebynaemt *Melik Mansor*, de heerschappye over Syrie en Egypten: hoewel in weêrwil van *Sankar Ashkar*, een vrient van *Bundokdar*, voorheene koning van Egypten en Syrie.

Abulfar. p.360. Maer wanneer *Alfi* machtigh geworden, en in zijn rijk bevestigt was, vluchte hy van *Sankar Ashkan*, en quam te *Rahaba*, en rechte met prins *Boudawijn*, onder den naem van *Isa Ebn Mohan*, een verbont op. Daer na zonden zy beide eendrachtiger stemme eenen gezant aen *Abaka Ilchan*, keizer der Tartaren of Mogollers, met verzoek van in Syrie te komen, om aen hem de landschappen van Syrie en Egypten over te leveren.

Mogollers in Syrie. Wanneer nu het krijgsheir der Mogollers op deze belofte in aentoght na Syrie was, begon *Sankar Ashkar* voor hen te vrezen, en trok hen niet tegen; maer vluchte na zeker kasteel *Sahyum*, daer hy zich op versterkte. Komende de Mogollers t'*Aleppo*, onder beleit van *Kungortaï*, jonger broeder van *Abaka Ilchan*, verwoesten zy alle plaetsen, de welke hen tegen quamen: waer na zy weêr te rugh togen.

Des jaers twalef hondert twee en tachentigh togen de Mogollers weêr in Syrie, met een heir van vijftigh duizent man, onder gelei van *Munga Timur*, jongste broeder van *Abaka Ilchan*, in gezelschap van den koning van Armenie, met zijne krijgstroepen.

Het krijgsheir van Syrie wiert verzamelt onder beleit van *Alfi* en *Sankar Ashkar*; dewijl die beide zich toen hadden verdragen, om de Mogollers met de wapenen tegen te staen. De krijgsheiren van beide zijden quamen elkanderen, tusschen *Hims* en *Hama*, tegen, des Donderdaghs, op het uitgaen van Sprokkelmaent, des zelven jaers. De Mogollers overtroffen de Syriers. Maer als zy het bevechten der zege by na in de vuist hadden, en hen op de vlucht stonden te drijven, zoo besprongen d'Arabieren van den stam *Bani Taglab*, aen de linker vleugel, uit een hinderlage de Mogollers. Dies de Mogollers meenden, dat zy met vele troepen, van vore en van achteren, omringt waeren: waer door hun linke en middel vleugel haer op vlugten begaven. Maer die aen de rechte vleugel waeren, onder den welken zich de koning van Armenie met vijftien duizent *Gorjanen* of *Georgiers* bevond, dreven d'Egyptenaers, die tegen hen over stonden, zonder de hinderlage te bemerken, op de vlucht, en vervolghden hen tot aen de poorte van *Hims*, en matsten vele ter neêr: het welk duurde, tot dat zy kuntschap van het vluchten hunner strijtgenoten ontfingen. In het wederkeren vervielen zy in eenige troepen van het Egyptisch heir, dewelke hunne vluchtende strijtgenoten vervolgden. Aldaer ontstont weder een gevecht onder beide parthyen; met sneuvelen van velen ter weder-zijde. Gevecht tusschen de Mogollers en Syriers.

Daer na trokken de Mogollers weder uit Syrie, en sleepten een grote meenighte van goederen, peerden, en geroofde vrachtbeesten met zich.

Deez *Alfi* ontweldighde den Kristenen vele steden en kastelen, en onder andere de stad *Tripolis*, des jaers twalef hondert negen en tachentigh, in Bloeimaent: na de Kristenen de zelve van het jaer elf hondert en acht, of, volgens andere, slechts van het jaer twalef hondert vijf en vijftigh bezeten hadden. Van wegen haere vastigheit en sterkte had *Saladin*, noch geen der andere koningen van Egypten, derven bestaen dezelve aen te tasten. Zie p.130.

Hy quam, na eene regering van elf jaren, twee maenden en eene halve, t'overlijden.

Melik Ashraf. Na hem volghde zijn zoon, *Melik Ashraf*, of *Asseraf*, *Salahoddin Chalil*, en anders *Melik Seraf* (dat's, *brandende*, of *blinkende koning*,) geheten.

Ziet pag. 87. Hy veroverde des jaers twalef hondert een en negentigh, in Bloeimaent, de ſtad *Ptolemais*, en dreef door dit middel de Kriſtenen uit ganſch Syrie: het welk ſedert aen het koningrijk van Egypten wiert gehecht. Deez was de eerſte, die goude dukaten in Egypten deed ſlaen, dewelke noch heden, na hem, *Serafs* genoemt worden.

Na eene regering van drie jaeren, twee maenden, en vier of vijf dagen, wiert hy door eenen van zijne Mamlukken, met name *Baidara*, of *Semri*, (gelijk andere hem noemen,) in een boſch vermoort.

Na zijn overlijden beſtont *Baidara* de heerſchappye t'aenveirden, en wiert door zijne gunſtelingen, *Melik Kaher* genoemt, en hierom door zekeren Arabiſchen ſchrijver, *Maured*, onder de koning van Egypten en Syrie gerekent. Maer wanneer hy ſlechts eenen dagh geregeert had, wiert hy door de Mamlukken, of knechten van *Ashraf*, gedoot.

Melik Naſer Mohammed. Na *Ashraf* volghde de broeder, *Melik Naſer Mohammed*, zoon van *Kelaün*, en by anderen ook *Bedeizimi*, en by *Mandeville Gintelboga* gebynaemt, oud negentien jaren: maer wiert, na eene regering van minder dan een jaer, om zijne minderjarigheit en onvermogen, uit de heerſchappye gezet, des jaers twalef hondert vier en negentigh, in Loumaent.

Hem wiert, om zijne jongheit van jaren, een vooght en ſtedehouder des rijks toegevoeght, *Cetboga*, of *Guiboga* geheten, een Tarter, die een ſlaef van zijnen vader *Kelaün Manſur* was geweeſt.

Zoo eenige ſchrijven deed *Cetboga Melik Naſer* in de gevangkenis zetten, en wierp zich tot heerſcher op, en nam den naem van *Melik Adel Zinoddin Cetboga* aen; maer vluchte, wanneer hy twee jaeren geregeert had, na Syrie, uit vreze van *Lajin*, (anders *Lachin*, en by *Mandeville Lichin* genoemt,) en deed afſtant van de heerſchappye: niet tegenſtaende hy een talrijk krijgsheir by een verzamelt had, tot beſcherming van Syrie tegen de Tartaren.

Manſur Hoſamoddin Lajin. Na hem verhieven de Mamlukken tot *Melik*, of koning, *Manſur Hoſamoddin Lajin*, die, na eene regering van twee jaren, en zeven en veertigh dagen, op den elfden dagh van Grasmaent, des jaers twalef hondert acht en negentigh, overleed. *Rauda* en *Abulfeda* voegen hem eene regering van twee jaren en drie maenden toe: als wanneer hy op den vijftienden dagh van Grasmaent, door eenige jonge Mamlukken, die hy tot zich genomen had, gedoot wiert. Zoo andere ſchrijven, begaf hy zich, uit vreze van zijn volk, na het kaſteel van *Kairo:* alwaer hy door eenen van zijn eige Mamlukken, onder het ſchaekſpel gedoot wiert: hoewel den zelven aenſtonts het zelfſte te beurt viel.

Melik Naſer Mohammed, zoon van *Kelaün*, wiert voor de tweede male, na een ſtilſtaend rijk van een en veertig dagen, door de Mamlukken in zijne voorige waerdigheit geſtelt: maer, na eene regering van tien jaren en eenige maenden, (of, volgens *Rauda*, van zes jaren, en volgens *Makriz* van negen jaren, zes maenden en dertien dagen,) uit de heerſchappye gezet, des jaers veertien hondert en acht.

In de verdeiling des rijks, door *Munkaka Chan* of *Kaan*, viel zijnen broeder, *Argun Aga*, Syrie ten dele. Abulfar.

Des jaers twalef hondert zeven en negentigh viel *Kazan* of *Aſſan*, en anders *Gazan Chan*, zoon van *Argun Chan*, keizer der Mogollers of Tartaren, in Syrie, en dreef *Melik Naſer Mohammed*, zoon van *Kelaün*, koning van Syrie en Egypten, die hem tegen was getrokken, op de vlucht. Hy bemachtighde de ſtad *Damaskus*, op Woensdagh, den zes en twintighſten van Grasmaent, en nam de burgers, onder belofte van getrouheit, in veilige hoede. Van daer keerde hy weder zeeghbaer na d'ooſterſche geweſten, en beval het bewint van Syrie aen eenen overſte, met name *Kapjak*. De Tarter Kazan Chan valt in Syrie.

Wanneer *Kapjak* namaels den Egyptenaers toeviel, (die, op het gerucht van *Kazans* vertrek, weder na Syrie gekeert waeren,) verlieten de Tartaren Syrie, die in het zelve gebleven waeren, en keerden na 't Ooſte: waer door *Damaskus* weêr in het gewelt der Egyptenaren verviel.

Des jaers dertien hondert viel *Aſſan*, of *Kazan*, weêr in Syrie: maer trok, na een verblijf van ontrent drie maenden,

Digitized by Google

den, in het gebiet van *Aleppo*, zonder iet uit te rechten, weêr te rugh.

Twee jaeren daer na zond hy weder een krijgsheir, onder beleit van zijnen veltheer, *Kotlushah*: waer van eerst tien duizent ruiters door eenige veltheeren der Egyptische krijgstroepen verslagen, en daer na ook hun gansch heir gekneust, verjaeght, en schendigh gehavent en geteistert wiert.

Des jaers dertien hondert vier en dertigh trok *Giyatho'ddin Chodabendah Mohammed*, zoon van *Argun*, en broeder van *Kazan*, keizer der Mogollers, en gebynaemt de *grote keizer*, na Syrie op, en belegerde de stad *Rahaba*: maer week, na eenige verzoening, door d'inwoonders, met geschenken, weêr te rugh, en keerde na zijn vaderlant: uit oorzake zijn krijgsheir gebrek van lijftoght had.

Modhaffer Bibars. Na *Melik Naser* volghde *Modhaffer Bibars Jashenkir Mansur*: maer wiert, na verloop van negen maenden, of, volgens *Makriz*, van tien maenden en vier en twintigh dagen, (wanneer de krijgsknechten van aller wege *Naser* toevielen) van de regeringh afgezet, en door *Naser* gewurght, des jaers dertien hondert en negen. Als wanneer *Naser Mohammed*, zoon van *Kelaün*, voor de derde male tot *Melik*, of koning wiert verheven: in de welke hy twee en dertigh jaren, twee maenden en negentien dagen, heeft geregeert: en in alles vijf en veertigh jaren en anderhalve maent; volgens *Ahmed Ebn Yusef*, en *Ebn Dakmak*: hoewel *Jannab* hem een regering van drie en veertigh jaren en zeven maenden, en *Raudah* van vier en veertigh jaren en vijftien dagen toeschrijft.

Hy sterf in zijnen ouderdom van zeven en vijftigh jaren, des jaers dertien hondert en veertigh. Na hem hebben acht zijner zoonen vervolgens de heerschappye over Syrie en Egypten gevoert. D'eerste zoon na hem was *Melik Mansur Saifoddin Abubekr*, die, na eene regering van twee maenden en eenige dagen, uit den rijke wiert gezet.

Hem vervolghde zijn broeder *Melik Ashraf Alladin Kojuk*, oud [a] vijf, of [b] zes, of [c] zeven, of [d] acht jaren, volgens getuigenis van verscheide schrijvers: maer wiert, na verloop van vijf maenden, of vijf maenden en tien dagen, of zes maenden, van het rijk berooft.

[a] Jannab, [b] Kandagh, [c] Jauhar, Jannab, Ahmed, Ebn Yusef. [d] Makriz.

De broeder, *Melik Nasir Shahaboddin Ahmed*, verkreeg de heerschappye: maer wiert, na eene regering van drie maenden, of [e] twee maenden en twalef dagen, [f] of drie maenden en dertien dagen, afgezet, en, na verloop van twee jaren, door bevel van zijnen broeder, die hem volghde, gedoot. Dees was geheten *Melik Saleh Omaddin Ismaël*, en anders *Abulfeda Ismaël*, die, na eene regering van drie jaren, twee maenden en eenige dagen, op den vierden dagh van Grasmaent, des jaers dertien hondert vijf en veertigh, in zijnen ouderdom van ontrent twintigh jaren overleed. Wanneer hy het hooft van zijnen broeder *Melik Nasir* te zien kreeg, was hy verschrikt geworden, en had ook sedert, tot aen zijne doot, niet eene gezonde uur gehad.

[e] Jannab en Ebn Yusef. [f] Makriz.

Abulfeda Ismaël. Zie p. 163.

Deez schijnt te dier tijt zijn hof in de stad *Hamah* gehouden te hebben: naerdien hy, in tijtel van een zijner boeken, de machtige koning, en prins van *Hamah*, wort genoemt.

Het zelfste getuight zeker Arabische schrijver, in zijn boek, *Alsacerdan* getijtelt, met de volgende woorden, in de welke hy ook den aenvang en einde der regering, en tijt des overlijden van dezen *Abulfeda Ismaël*, duidelijk ten tone stelt: *De rechtveirdige koning, zuil des godsdienſts, Sultan Abulfeda Ismaël, zoon van Almelik Naser, zit op den throon des rijks, in Hamah: na het afzetten van zijnen broeder Almelik Alnaser Ahmed, op den twee en twintighsten dagh der maent* * *Moharram, des jaers van Hesjira, zeven hondert drie en veertigh, en heeft geregeert, ter tijt toe hy sterf, op den zesten dagh der maent* † *Rabie, des jaers van Hesjira zeven hondert vijf en veertigh.* Dat is, na onze rijtrekening, des jaers dertien hondert vijf en veertigh.

* Loumaent. † Grasmaent.

Deez *Abulfeda* was een geleert vorst, inzonderheit in het stuk van de lantbeschrijving en hemels-loop: gelijk zijne nagelate boeken, geschreven in d'Arabische tale, en door *Johannes Gravius* ten dele in 't Latijn vertaelt, genoechzaem getuigen.

Melik Saleh Omaddin. Na *Melik Saleh Omaddin Ismaël*, heer van Syrie en Egypten, volgde de broeder,

der, Melik Kamel Saifoddin, of Zinoddin Schaaban; maer wiert, na verloop van een jaer en eenige dagen, des jaers dertien hondert zeven en veertigh, in Bloeimaent afgezet, en in de kerker gesmeten, en een kleine wijle daer na gedoot. Zoo andere willen, aenvaerde hy de heerschappye in Grasmaent, en bezat dezelve een jaer, eene maent en zeventien dagen: hoewel *Makriz* hem een regering van een jaer en acht en vijftigh dagen toeschrijft.

Melik Modhaffer. Na hem volghde de broeder, Melik *Modhaffer Zinoddin Haji Gadanfer*, die, na eene regering van een jaer en drie maenden, door de Mamlukken, den twalefden dagh van *Ramadan* of Herfstmaent, des jaers dertien hondert zeven veertigh, gedoot wiert.

Melik Nasir Naseroddin Hasan. Na hem trad de broeder, Melik *Nasir Naseroddin Hasan*, op den throon: maer wiert, na eene regering van drie jaren, en ontrent tien maenden, afgezet, des jaers dertien hondert twee en vijftigh. Volgens † andere wiert hy, na een regering van drie jaren, negen maenden, en tien dagen, uit de heerschappye en in de kerker gezet: als wanneer zijn broeder, Melik *Al Saleh Saleh Salahoddin*, d'achtste der zonen van *Naser* Mohammed, zoon van *Kelaün*, ten rijxstoel verheven wiert: maer na eene regering van drie jaren, drie maenden en veertien dagen weêr afgesloten, des jaers dertien hondert vier en vijftigh.

† Alrauda.

Toen wiert weder Melik, of koning *Nasir Hasan*, en regeerde voor de tweede reize zes jaren, zeven maenden en eenige dagen: maer wiert door eenige Mamlukken, op den negenden dagh der eerste maent *Jomada*, of Bloeimaent, des jaers dertien hondert en zestigh gedoot.

Melik Mansur Mohammed. Na hem volghde ten zelven dage in de heerschappye, *Melik* Mansur Mohammed, zoon van Modhaffer *Haji*, oud veertien jaren, en wiert, na eene regering van twee jaren, drie maenden en vijf of zes dagen, uit de zelve gezet. Hy leefde een lange wijle daer na, als een vergeten burger, tot aen den jaere dertien hondert en acht en negentigh, en sterf in zijnen ouderdom van over de vijftigh jaren.

Aschraf Schaaban. Des zelven jaers, in het midden van Oogstmaent, verhieven de Mamlukken tot Melik, of koning, *Aschraf Schaaban*, zoon van *Hosain*, *Mohammeds* zoon, en neve van *Kelaün*, in zijnen ouderdom van twee jaren; maer wiert, na eene regering van veertien jaren, twee maenden en een halve, geworght.

Onder zijne regering was in Syrie en Egypten een grote hongersnoot: zulx de luiden doode krengen, ja de ouders hunne kinderen aten. Op eenige plaetsen duurde de honger drie jaren.

Melik Mansur Ali. Na hem volghde zijn zoon, Melik *Mansur Ali*, oud zeven jaren: hoewel hy meer den tijtel van koning, als het gezagh voerde. Hy overleed, na eene regering van vijf jaren en vier maenden, des jaers dertien hondert een en tachentigh.

Melik Saleh Haji. Zijn broeder, Melik *Saleh Haji*, zoon van *Aschraf Schaaban*, volghde hem in het rijk: hoewel niet boven een jaer en vier maenden oud; doch by andere wort hem een ouderdom van zes jaren toegeschreven. Na verloop van anderhalf jaer en een halve maent, wiert hy van het rijk berooft, ter oorzake van zijne onbequaemheit ter heerschappye, door zijne minderjarigheit.

Met hem nam de heerschappye en rijk der Bahritaensche Mamlukken, die Turken, en uit Turken gesproten waeren, een einde: dewelke een reex van hondert twee en dertigh jaren, zeven maenden, en negen dagen, had geduurt: te weten, van het jaer twalef hondert en vijftigh, tot aen den jare dertien hondert twee en tachentigh.

Dhaher Abu Said Barkuk, koning van Syrie en Egypten. De Mamlukken, die na hen in de heerschappye van Egypten en Syrie volghden, worden *Cirkassieren*, (hoewel zy niet alle van oorsprong *Cirkassieren* waeren,) en met een gemeinen naem *Borjiten* genoemt. D'eerste dezer ('t en zy men *Bibars Jashenkir* onder de *Cirkassieren* rekent) was *Melik Dhaher Abu Said* Barkuk (en gebroken, by anderen, Borruk) *Cirkassier*, zoon van *Ansi Yilbogaw Othman*, die in *Cirkassie* door zekeren *Othman* gevangen, en in het gewest der *Krimse Tarters* gekocht, en na Egypten vervoert wiert: alwaer hy in handen van zekeren *Yilboga* quam, en door den zelven met de vryheit beschonken, en onder het getal der Mamluk-

lukken aengenomen wiert. De Mamlukken verhieven hem ten zelven jare en dage, als *Saleh* afgezet was, ter heerschappye: dan, na eene regering van zes jaren, zeven maenden, en vijftien dagen, most hy zich voor het gewelt zijner vyanden schuil houden; maer wiert namaels gekregen en in de de gevangkenis gesmeten. In wiens plaetse *Haji*, zoon van *Aschraf*, die te vooren *Melik Saleh*; maer nu *Almansur* was gebynaemt, weder ter heerschappye gevordert wiert.

Maer wanneer *Barkuk* weêr uit de gevangkenis was gekomen, wiert *Haji* door den zelven, na eene regering van zeven of acht maenden, en negen of zestien dagen, gevangen, en van zijn heerschappye berooft: en *Barkud*, des jaers dertien hondert negen en tachentigh, op den veertienden van Wintermaent in de zelve herstelt: de welke hy daer na negen jaren en acht maenden behield: zulks hy ontrent zestien jaren en een halve, zoo voor als na, geregeert heeft, volgens *Jannab*: of, volgens *Ebn Dakmak*, zestien jaren, vier maenden en zeventien dagen.

Hy sterf des jaers dertien hondert en acht en negentigh, in zijnen ouderdom van over de zestigh jaren.

Kort voor zijne doot, of ontrent des jaers dertien hondert en zeven en negentigh veroverde de beruchten *Tamerlaen* Syrie. Hy wort alzoo gebroken by de Kristenen van Europa gemenelijk geheten; maer by d'Arabieren en Turken te recht *Timurlang*, of *Teymurlang*, dat 's, *Timur de manke*, en enkelijk ook *Timur*, en met den bynaem van *Chan*, (dat's, *vorst* of *keizer*,) *Timur Chan*.

Syrie door Tamerlaen ingenomen.

Deez, zoo eenige willen, van gering opgekomen, en een huismans zoon: of, volgens andere, geboren uit een voornamen hopman, wiert, door zijne dapperheit, veltöverste van een groot krijgsheir: met het welk hy zich meester van de *Parthen*, *Scythen* of *Tartaren*: desgelijks van de landen van *Iberie*, *Georgie*, *Albanie*, *Persie*, *Medie*, *Armenie*, en *Mesopotamie* maekte. Daer na trok hy over den *Eufrates*, sterk vier hondert duizent ruiters, en zes hondert duizent voetknechten, en versloegh en kreegh *Bayezid* of *Bajazid Jilderim*, anders *Abu Jazid*, en doorgaens *Bajazed* genoemt, keizer der Turken, gevangen: dien hy in een yzere korf deed opsluiten, en ten toone om hervoeren.

Deez *Bajazed* overleed aen eene benauwde borst, des jaers veertien hondert en twee, in zijnen ouderdom van acht en vijftigh jaren, na eene regering van veertien jaren en vijf maenden.

Daer na toogh *Teimurlang*, (by den welken de meeste lantvooghden van Syrie zich hadden vervoeght,) na Syrie, en verdreef den *Sultan* van Egypten, *Dhaher Abu Said Barkuk*, een *Cirkassier*, uit Syrie, en dwong hem over den Nijl na Egypten te wijken.

D'eerste woede dezer velttocht wiert tegen de stad *Aleppo* gepleeght: de welke *Tamerlang* veroverde: desgelijks *Antiochie*, na een belegh van negen dagen: daer na *Emissa* of *Hims*, op den vijftienden dagh des beleghs: en *Damaskus*, na een belegh van drie maenden, by overgift.

Naser Zurod-din, heeft van Syrie en Egypten.

Na *Barkuk* wiert ten zelven dage van 's vaders overlijden, aen den zoon *Melik Naser Zinoddin*, *Abulsaadat Faraj*, het rijk opgedragen: die zich, na eene regering van zes jaren, vijf maenden, en elf dagen, wanneer onder de Mamlukken onlust was ontstaen, (uit vreze, of uit een weêrzin in de heerschappye) heimelijk verschool. Dies de Mamlukken zijnen broeder, *Melik Almansur Ezzodin Abdolziz*, ten throon verhieven: die [a] negen en zestigh of [b] zeven en veertigh, volgens andere; of [c] twee maenden en negen dagen, regeerde: en daer na, wanneer zijn broeder weêr te voorschijn quam, afgezet wiert. Hy sterf des volgenden jaers t'*Alexandrye* in Egypten.

[a] Jannab. [b] Raudagh. [c] Ebn Jusef.

Naser Zinoddin regeerde voor de tweede male zes jaren en tien maenden: zulks hy in 't geheel dertien jaren, drie maenden en elf dagen, het rijk bezat. Hy wiert des jaers veertien hondert en twalef, in Loumaent, afgezet, en in Sprokkelmaent, in de stad *Damaskus* gedoot, en verachtelijk gehandelt: want men smeet hem op een mesch-hoop: alwaer hy een wijle naekt en onbegraven bleef leggen.

Wanneer, na de doot van *Naser*, de hoofden en vorsten der Mamlukken niemant hadden, dien alle d'anderen boven zich stelden, zoo vereerden zy, eendrachtiger stemme, *Chalif Abulfadl*

Abbas

Digitized by Google

Abbas Mostain Billahi, ook met de waerdigheit en tijtel van koning, in Loumaent, en noemden en groeten hem *Melik Adel*, dat 's, *rechtveirdige koning*: dien zy namaels evenwel, wanneer een der Mamlukker vorsten, met name *Scheich*, den wegh tot zijne staetzught had gebaent, dwongen weder der heerschappye afstant te doen, na een regering van zes maenden en eenige dagen: want de *Cirkassieren* wilden het rijk niet geheel en al van zich afgenomen hebben.

Melik Muaiyed. Daer na volghde *Melik Muaiyed Abulnasr Scheich*, een der knechten van *Dhaber Barkuk*, dien hy van zekeren *Mahmud* had gekocht, en met de vryheit beschonken, en tot de koninglijke waerdigheit verhief. Hy begon te heerschen des jaers veertien hondert en twaelf, op den eersten dag van Oogstmaent, en sterf, na eene regering van acht jaren, vijf maenden en zes of acht dagen, in Loumaent.

Melik Modhaffer. Hy wiert vervolght door zijnen zoon, *Melik Modhaffer Schehaboddin Abul Saadât Ahmed*, oud ontrent acht maenden, en ten zelven dage van 's vaders overlijden op den throon gestelt: maer na verloop van zeven maenden en ontrent twintigh dagen van 't rijk berooft, en na Alexandrye gezonden, en in de gevangkenis gesloten: alwaer hy des jaers veertien hondert en negen en twintigh overleed.

Melik Dhaher. *Melik Dhaber Saifoddin Abulfatagh Tatar* verkreegh des zelven jaers, als *Modhaffer* was afgezet, de heerschappye: maer bezat dezelve niet lang: want hy sterf in 't zelfste jaer, na eene regering van vijf en negentigh dagen, of drie maenden en twee dagen, volgens *Makriz*. Hy was een der geloste slaven of Mamlukken van *Barkuk*.

Melik Saleh. Na hem volghde zijn zoon *Melik Saleh Naseroddin Mohammed*, oud negen of tien jaren; maer wiert, na vier maenden en eenige dagen, uit de heerschappye gezet.

Melik Ashraf. Ten zelven dage aenveirde *Melik Ashraf Saifoddin Abul'nasr Barsebai* de heerschappye, en sterf, na eene regering van zestien jaren, acht maenden, en vijf of zes dagen, des jaers veertien hondert en veertigh, op den dertienden dagh van Wijnmaent. Hy was door *Dakmak*, een der Mamlukker vorsten, gekocht, en aen *Melik Dhaber Barkuk* te schenk gegeven. Deez verbood den luiden voor hem d'aerde te kussen: maer beval hen, in plaets van die, de hant des konings te kussen.

Melik Aziz. Zijn zoon, *Melik Aziz Abul Mahasen Jamaloddin Jusef*, wiert na hem ten throone verheven; maer na eene regering van drie maenden en eenige dagen: of * na vijf of † vier en negentigh dagen, van het rijk berooft, op den negentienden van Lentemaent, des jaers veertien hondert acht en dertigh.

* Jannab. † Ahmed.

Melik Dhaher. *Melik Dhaber Saifoddin Abu Said Jakmak* wiert na hem door de Mamlukken gekoren: dien zeker koopman uit *Cirkassie* had gebraght, en aen *Olaï Ali* verkocht: gelijk deez daer na aen *Dhaber Barkuk*. Hy regeerde veertien jaren, tien maenden en twee dagen, en deed, wanneer hy op zijne doodbedde lagh, afstant van zijn rijk, ten einde zijn zoon in het zelve moghte volgen: gelijk hem ook, die *Melik Mansor Abulsaadât Fachroddin Othman* geheten, en achtien jaren oud was, by 's vaders leven de heerschappye overgedragen wiert: hoewel, na verloop van eene maent min twee dagen, weer van dezelve berooft. Deez had een boven mate grote gezagh: hoewel zijne regering kort was.

Melik Aschraf. Na hem volghde des zelven jaers, op den achtsten dagh van Lentemaent, *Melik Aschraf Abulnasr Inal*, die door zekeren *Olaoddin* in Egypten gebraght was, en door *Dhaber Barkuk* gekocht, en daer na door *Naser Faraj* met de vryheit beschonken wiert.

Hy was zeer onkundigh in de letteren, en kon naulix zijn merk aen de koninglijke brieven zetten.

Hy sterf na eene regering van acht jaren, twee maenden en zes dagen, in zijnen ouderdom van over de tachentigh jaren: na hy des voorigen jaers afstant van zijn rijk gedaen, en het aen zijnen zoon over gedragen had, die *Melik Muaiyed Schehaboddin Abulfatah Ahmed* was geheten, en by 's vaders leven wiert gehult: maer, na eene regering van vier maenden en dagen, met gemeen goet vinden der Mamlukken, hoewel zonder oorzaek, afgezet: want hy was een vroom koning: maer Melik Muaiyed.

maer de bedorventheit dier eeuwe, en snootheit der Mamlukken, braghten zulx te wege.

Na hem volghde *Melik Dhaber Saifoddin Abu Said Choskadam Al Rumi.* Deez was geen Kirkassier; maer een Griek van geboorte. Hy sterf na eene regering van zes jaren, zes maenden, min acht dagen.

Ten zelven dage van *Choskadams* overlijden wiert *Melik Dhaber AbuSaid Belbaï*, of, gelijk anderen hem noemen, *Yilbaï*, in zijne plaetse gekoren: maer na verloop van zes of zeven en vijftigh dagen, met eendrachtiger stemmen van allen, afgezet, en na *Alexandrye* gezonden, en in de kerker gesmeeten. Hy was de snootste en ondeugenste der Turksche koningen, zoo in werken, als in regering. Jannab.

Melik Dhaber Abu Saïd Tamar Boga Dhaberi aenveirde ten zelven dage de heerschappye: maer wiert na verloop van acht of negen en vijftig dagen daer van beroofte; hoewel eerlijk gehandelt, en na Damiate gezonden: alwaer hy alleen opzich zelf leefde. Hy was ook een Griek van afkomst, en een der Mamlukken van *Dhaber Jakmak.* De drie voorige *Meliks*, of *Sultans*, voerden een en den zelven by-naem: het geen, volgens aenmerkingh van *Iannab*, iet zeltzaems is.

Na hem volghde *Melik Aschraf Kayetbai*, of *Kathubek*, des jaers veertien hondert zeven en zestigh, en sterf, na eene regering van negen en twintigh jaren, vier maenden en twintigh dagen.

† Jannab. Vijf dagen, of † eenen dagh voor zijn overlijden, wiert zijn zoon, *Naser Abul Saadat Mohammed*, tot *Melik* of koning gekoren: die, na verloop van ontrent twee jaren, drie maenden, en negentien dagen, door *Kansson* de *Cirkassier*, gedoot wiert. Midlerwijle was hy voor eenen tijt van het rijk beroofte geweest, en in zijne stede een ander gestelt geworden, met name *Kansu Chammah*, die ook *Ashraf* wiert gebynaemt: hoewel hy het zelve in 't kort weêr verkreegh. Waer over *Iannab*, den tijt van zijne regering, voor d'eerste-mael, op zes maenden en twee dagen: en voor de twede-male op zes maenden en een halve brenght.

Zijn oom, *Melik Dhaber Abu Said*, en by anderen *Abulnasr Kansu*, die stedehouder van *Damaskus* was, aenveirde na hem, tegen wil en dank, de heerschappye, des jaers veertien hondert en acht en negentigh, op Vrydagh den zestienden dagh der eerste maent *Rabie*; maer wiert, na eene regering van een jaer, acht maenden, en eenige dagen, of, volgens *Iannab*, van ontrent twintigh maenden, uit den rijke verdreven.

Na hem wiert ten zelven tijde *Ashraf Abulnasr Ianbalat*, of *Zamballat*, (voorhene stedehouder of lantvooght van Damaskus en Syrie) ter heerschappye verheven; maer, na eene regering van zes maenden en zeventien dagen, des volgenden jaers uit de zelve gezet. Volgens andere wiert hy om zijne gierigh en wreetheit in de gevangkenis, op het kasteel van *Alexandrye*, door *Tumambai*, anders *Tomumbei*, gezet, en daer na, door zijn bevel, met bystant van zijne muitgenoten, des jaers vijf hondert en vier, na eene regering van twee maenden, gewurght.

Adel Saifoddin Tumanbai wiert des zelven jaers, op den zesten dagh der maent *Rajeb*, of, volgens *Almed Ebn Iusef* en *Iannab*, in d'eerste maent *Jomada*, eerst in de stad *Damask*, en daer na op den acht of negentienden der laetste maent *Jamada*, in Egypten plechtelijken gehult. Wanneer hy drie maenden en een halve, of drie maenden en dertien dagen, of, volgens *Makriz*, ontrent hondert dagen, geregeert had, week hy, op het uitgaen der maent *Ramedan*, voor het gewelt der krijgsknechten, en hield zich verborgen: maer wiert, na verloop van drie en veertigh dagen, gegrepen, en in de maent *Dulkaada* gedoot. Hy was een *Cirkassier* van oorsprong, dien *Kansu*, stedehouder van *Damaskus*, gekocht, en in Egypten gebraght, en neffens d'andere slaven of knechten, aen *Aschraf Kayetbai* te schenk gegeven had. Eenigen schijnen hem *Zakarabech* te noemen.

Na hem volgde *Aschraf Abulnasr Saifoddin Kansu Gauri*, en by andere *Kampson Gauri*, en gebroken *Abymezar Kanson Elgairi* genoemt. Hy was een *Cirkassier*, en een der Mamlukken van *Aschraf Kayetbai*, die eerstelijk des jaers 1469 in Egypten gebraght was. Hy, dus van gering opgekomen, wiert langs verscheide trappen van eere, tot

den throon verheven; hoewel tegen zijn dank, uit inzichte van de onheilen, die in korten tijt zoo velen *Sultans* waeren overgekomen. Dies hy niet, als door drijgementen der Mamlukken, daer toe te krijgen was, en onder het hulden en aenbieden der merken des koningrijks bitterlijk schreide. Hy wiert dan met gemeine toestemming van allen, des jaers vijftien hondert, in den aenvang der maent *Schawal*, in de heerschappye gestelt. Hy had, door zijn kloek beleit en ervarentheit, in het voeren des oorloghs tegen de vyanden des rijks, by d'onderzaten grote lof behaelt: en was de balans-maker van de twee machtige Monarchen, *Ismaël Sofi*, koning van Persie, en van *Selim*, Turksche keizer. Dan deez laetste, dien het speet zijne staetzught door dezen strijtbaren vorst *Kansu* bepaelt te zien, besloot met een machtigh heir over den bergh *Aman* te trekken, en in Syrie te vallen: hebbende ondertusschen een stilstant van wapenen met den Pers gemaekt.

Trouloosheit van Kayerbey. *Kayerbey*, Bassa of stedehouder van Aleppo en Komagene, van wege *Kansu*, was trouloos zijnen heer afgevallen, en had zijnen dienst keizer *Selim* aengeboden, en sedert een wijle heimelijk verstant met hem gehouden, om den zelven Syrie in handen over te leveren. Derhalve ried *Kayerbey Kansu Gauri*, zijne heirkrachten, de welke hy tegen den Pers op de been gebraght had, aen het verhinderen des invals, dien *Selim* in Syrie deed, te besteden: door welken vont en konstenarye hy zijnen meester in staet braght, van zijn rijk en leven aen de waeghschael, en twijfelachtige uitkomste van eenen slagh te hangen. *Selim* dan deed zijne troepen in Syrie trekken, dien *Kansu* tegen trok, en by den vliet Siroga ontmoete, in het lant van Komagene, of, zoo andere willen, by de stad Aleppo, op eene plaetse *Marj Dabek* geheten.

Die Selim toevalt. Wanneer beide heiren hadden begonnen op elkanderen los te gaen, wende *Kayerbey* zijnen ruch, en vervoeghde zich by de voorhoede van *Selim*, over de welke hy het gebiedt kreegh. Toen bezweek den Mamelukken, de strijtbaerste des Egyptischen heirs, de moedt: die alle, of ter neêr gematst, of op de vlucht gedreven wierden. *Kansu*, die zwaerlijvigh en gebroken was, viel in het vluchten, en verlaten van de zijnen, uit machteloosheit, van den peerde, en quam, door het overrijden van de peerden, te sneuvelen, des jaers vijftien hondert en zestien, den vierden van Oogstmaent.

Selim verovert Syrie. Deze zege opende de poorten voor *Selim* tot het veroveren van alle de gewesten en plaetsen van Syrie, Egypten, en andere lantschappen van het rijk der Sultans. Behalve vele grote heeren en hopmannen, wierden in dit gevecht de *Soudans* van Damaskus en Tripolis, die onder dien van Egypten stonden, verslagen. Waer door het rijk der Mamlukken der mate wiert gekneust, dat het, sedert dien val, noit weder heeft kunnen herstelt worden, noch adem scheppen.

Zijne mildadigheit. Wanneer *Selim*, na de zege op *Kansu* bevochten, t'Aleppo, op Vrydagh, de Zabbath der Mahometanen, onder het gebed, in de kerke was getreden, en den preker voor hem aldus hoorde bidden: *O God! helpe onzen heer, Selim Chan, een dienaer der twee heilige en deurluchtige plaetsen, Mekka en Medina:* zoo gevielen hem die woorden zoo wel, dat hy, gekomen uit de kerke, zijne klederen, de welke hy aen had, en over de duizent dukaten waerdigh waeren, uit-trok, en aen den preker tot een geschenk zond.

Na verloop van ontrent drie maenden en een halve, sedert den neêrlaegh van *Kansu*, trok *Selim* uit Syrie na Egypten, om het zelve gewest ook t'onder te brengen.

De Mamlukken, verwittight van het geen *Kansu* wedervaren was, verhieven zijnen neve, van broeders wege, *Ashraf* of *Abumnassar Tumanbaï*, of *Tomumbey*, de tweede van dien name, tot heerscher des rijks, die, na eene regering van drie maenden en een halve, door *Selim* op de vlucht gedreven wiert: hoewel hy, na verloop van tien dagen, door zekeren vorst der Arabieren, in handen van *Selim* overgelevert, en door hem, te *Kairo*, by de poorte *Zawilagh*, opgehangen of gewurght wiert. Dit droegh zich toe des jaers vijftien hondert en zeventien.

Na

Digitized by Google

Nadien tijt verviel Syrie, desgelijx Egypten, onder het Ottomanschen huis, of groten Turk, en is sedert ook, tot op heden, onder des zelfs gebiet gebleven. Deez *Tomumbey* was de laetste der *Sultans* en *Meliks*, of koningen van Syrie en Egypten, uit den geslaghte der Mamlukken: welker knechtelijk rijk, door hunne dapper en strijtbaerheit, een reex van ontrent twee hondert en vijf en zeventigh jaren in Egypten en Syrie had gestaen en gebloeit.

Volgens schrijven van *Jannab*, was de gantsche tijt, en 't beloop der heerschappye, zoo lang de Mamlukken de zelve bezeten hebben, en inzonderheit op het einde, met oorlogen, gevechten, rampen, roveryen en onrechtveerdigheden vervult. Het welk nootwendigh most geschieden: alwaer door voorbidden geheerscht wiert: en de genen, aen de welken het opper-bewint der zaken moste staen, geheel en al aen het oordeel van anderen hongen: die, uit staetzucht, den heerschers wetten, en tijt van te heerschen, voorschreven. Uit het boven-verhaelde blijkt klaerelijk, hoe de gene dwalen, die willen, dat de Mamlukken alleenlijk zoonen der Kristenen waeren.

Wijders, *Gazelle*, Soudan van Apamia en Hama, de deurluchtighste onder de Mamlukken, van wege zijne strijtbaer en trouheit aen de Sultans van Egypten bewezen, spande alle zijne krachten te zamen, om de maght der Turken te kneuzen en te verzwakken: hoewel doorgaens tot zijnen eigen groten neêrlaegh. Dies hy eindelijk zich zelven ter gehoorzaemheit en genade van *Selim* onderwierp: die hem beleefdelijk ontfing, en tot stedehouder, of heerscher, en lantvooght van gansch Syrie stelde: welk ampt hy met grote lof van wijsheit en getrouheit bekleden. Maer naulix was *Selim* des jaers vijftien hondert en negentien overleden, of *Gazelle*, die zich dunken liet toen van zijnen eedt ontslagen te zijn, braght een heir op de been, en trachte, hoewel te vergeefs, *Kayerbey* op zijne zijde te krijgen. Want deez deed door een grote trouloosheit, de welke zijner natuur eigen was, de afgezondenen, om hem t'ondertasten, ter neêr matsen. Dies onaengezien vervolghde *Gazelle* zijn voornemen en ooghwit, en quam met vele troepen te velde, die hem een grote zege baerden: hoewel hy eindelijk in een gevecht te sneuvelen quam. Sedert heeft men van de Mamlukken niet meer horen spreken.

Syrie wort door velerleie volken bewoont, die in wezen, zeden, tale en godsdienst verschillen. Als daer zijn ingeboorne Syriers, Mahometanen, en ingeboorne Moren, Joden, en Franken, of Kristenen van Europe, en verscheide Oostersche Kristenen: als Grieken, of Melchiten, Maroniten, Drusen, Jakobiten, Nestorianen, of Chaldeen, Armeniers, Koptisten, Abyssiniers; hoewel de drie eerste zich aldaer in een ongelijk groter getal bevinden, als de laetste; en daer onder de Mahometanen het grootste gedeelte der inwoonders dezes lants uitmaken. Syrie wort door verleie volken bewoont.

In Syrie (te weten, Syrie in zijn volle brete genomen) zijn vierderlei volken, die de wet van *Mahomet* onderhouden: als Turken, Arabieren, Raphdis en Moren.

Alle de genen, die belijdenis van *Mahomets* wet doen, geven zich den tijtel van *Mslem*, of *Musulmans*, dat is, *gelovigen*, en worden gemeenelijk doorgaens alle Turken genoemt, (uit oorzake de Groten-heer, die het hooft en beschermer van *Mahomets* wet is, een Turk van afkomst is) en anders gemeenelijk by de Kristenen, na *Mahometh*, Mahometanen of Mahometisten.

De Turken hebben hunnen naem van het *Turkestan*, dat is *Turk-lant*, bekomen, 't welk een gewest is, tusschen de Zwarte zee en Tartarye gelegen.

De Turken, schoon zy zich weinigh daer te lande in getale bevinden, bestieren des niet te min het gansch gewest van Syrie, die, desgelijx hunne bevelhebbers en dienaers, meerendeels uitheemschen en vreemdelingen zijn.

Daer en boven zijn'er *Emirs*, of Arabische vorsten, die het een of ander lantschap van Syrie eeuwigh en erffelijk bestieren: als de *Bassa* van *Gaza*, d'*Emirs* van *Naplous* en *Kayfa*: doch zijn evenwel leenmannen en schattelingen van den Groten-heer.

De bestiering des gantschen ge-

wests bestaet inzonderheit aen twee *Bassas*: te weten, d'een is *Bassa* van *Damaskus*, en d'ander van *Ierusalem*: die beide van den Groten-heer gezonden worden. Deze twee *Bassas*, zoo wel die van *Damaskus*, als *Ierusalem*, bekleden ten hooghste niet meer als drie jaren hun ampt: want na dien tijt worden zy ontslagen of afgezet, of liever *Mensouls* gemaekt.

Maer wat belangt de *Kadys*, die bekleden noit hun ampt langer als een jaer, in het een of ander lantschap, en worden daer na *Mensouls* gemaekt.

Een ander wort *Sif* genoemt, die zich ook gewonelijken koning der Arabieren laet tijtelen, en ontrent over twalef of vijftien duizent Arabieren gebiedt.

Behalve deze, die de machtighsten zijn, heeft men daer andere prinsen en opperhoofden, die over de hondert duizent mannen uitmaken. De meesten dezer prinsen zijn vyanden, d'een tegen d'ander.

Wijders, uit oorzake eenige Arabieren geduurighlijk en altijt in het Heilige Lant, of Syrie, te velde gelegert zijn, zoo kan men des wegen niet vryelijk uit het een in het ander lantschap, noch van d'eene na d'andere naest gelegen stad trekken, zonder vry-gelei of veilige hoede van het opperhooft der Arabieren. Des onaengezien loopt men dikwils noch gevaer van het leven te verliezen, of rantzoen te betalen: want zoo men eene veilige hoede heeft, de welke een witte vane voert, en eene van de roode vane ontmoet, dan moet'er gevochten zijn. Deze verdeiling schijnt, als door een zonderlinge gehengenis Gods, tot behoudenis van Asie te zijn: want d'Arabieren, indien zy hunne krachten en wapenen t'zamen spanden, zouden ongetwijfelt alles verwoesten en ten gronde kunnen verdelgen en uitroien: want zy zijn in'er daet onvermoeitzame menschen, doen geduurige stroperyen in verscheide lantschappen van Asien, en door geheel Egypten, Woest en Stenigh Arabie, Syrie, Assyrie, Mesopotamie, Chaldeen, en Armenien.

Gelijk'er verscheide hoofden zijn, alzoo verdeilen zy zich in verscheide gewesten: alwaer zy ongeloofelijke stroperyen bedrijven, verwoesten de dorpen, die gene schattingen willen betalen, voeren het vee wegh, vernielen de *Karavanen*, zoo wel die van Turken, als van Kristenen en Joden, zonder aenschouw van personen. En naulix is men den eenen troep ontkomen, of men ontmoet eenen anderen: het welk den reizer in geduurige vreze en alarm hout. En alhoewel de Turksche *Bassas*, *Mousalems* en *Soubassas*, alle hunne wapenen en krachten te werk leggen, om d'Arabieren in toom te houden, en hen het roven en stropen te beletten, zoo kunnen zy evenwel niet uitrechten.

Zy bewonen steden noch dorpen, komen zeer zelden in huizen, en slapen'er noit in: naerdien zy den gene, die daer in sliep, voor oneerlijk zouden houden. Indien zulk een prins was, hy zou noit meer na den koninglijken staet mogen staen. Maer is hy van een anderen staet, die wort voor altijt van alle waerdigheit en eere berooft. Hier over houden zy ook metselaers, timmerluiden en bootsluiden, voor oneerlijke menschen, en geloven, dat zoodanige luiden gene ziele hebben: dewijl zy hun leven in dingen wagen, de welke by hen niet geacht zijn. Zy zetten noit een voet in een schip of boot; maer woonen altijt op velden, in dalen, en plaetsen langs vlieten en bronnen: alwaer voeraedje en weide is. Aldaer onthouden zy zich vijftien of twintigh dagen, meer en min, ter tijt toe hun vee het gras en groente der omleggende plaetsen, daer zy zich hebben neêr gelegert, afgegeten heeft. Wijze van leven.

Zy hebben noit Zomer noch Winter: want geduurende de grote hitte, vertrekken zy zich na Armenie, Mesopotamie, Chaldea, langs den Eufrates en Tigris, die koude gewesten ten aenzien van Egypten en Arabien zijn, alwaer zy zich des Winters houden. In de Lente en Herfst zijn zy in Syrie, het Heilige Lant, en Woest Arabie, die getemperde landen zijn, ten aenzien van de gemelde andere. Dies zy by-na de twee hondert mijlen lants hebben, om zich te vermeien en verlustigen.

Door dit middel hebben zy eene geduurige Lente; naerdien zy altijt de

Digitized by Google

REBA KONING der ARABIEREN

die Gewoonelyck inde Lente en Herfst tyt over de Rivier de Iordaen te velde geleegert leyt en Twintigh Duysendt ARABIEREN onder zyn gebiet heeft.

Digitized by Google

Digitized by Google

de koude, hitte, en grote regens mijden. Eenigen trekken op deze zijde des Jordaens, en andere op d'andere zijde, en nemen hun vee, als koeien, geiten, schapen, en meenighte van kemels, met zich: waer op zy hun reistuigh leggen: bestaende in tenten en paveljoenen, hantmeulens, tapijten van geiten-hair, waer op zy slapen, in zakken van een zelfde stoffe, en van geite-vellen: daer in zy hun voorraet van olye, honigh, rozijnen, melk-spijze, kruiden met zuure melk ingeleit, meel, rijs, en andere plukgranen, bewaren. Boven op hun reistuigh hangen zy het gevogelt. Wanneer zy op wegh slaen, dan scharen zy zich in twee troepen, en doen hun vee in 't midden gaen.

Wat belangt de prinsen of opperhoofden, of oversten, die hebben grote tenten van vilten van kemelshair, en slapen op Turksche matrassen en tapijten, en op kussens van gebloemt fluweel. Zy houden zich altijt prachtigh en aenzienelijk: waer door zy by alle hunne onderdanen met grote eerbiedigheit bejegent worden, die hunne genegentheit, door middel van grote en kostelijke geschenken, traghten te winnen.

Men heeft andere Arabieren in Syrie en het Heilige Lant, die 't noit verlaten: maer nemen des niet te min altijt in tenten hun verblijf: de welke, met het vee, door d'oude mannen, vrouwen en kinderen, bewaert worden: midlerwijle d'andere in de landen der *Emirs* van *Naplous*, *Kayfas*, en van den *Bassa* van *Gaza*, gaen roven en stropen: den welken zy een dodelijken haet toedragen: uit oorzake deze *Emirs* Arabieren van afkomst, en van hunne eerste en oude wijze van leven verbastert zijn, met zich tot ampten en diensten te begeven hebben, en in steden en dorpen te wonen, en kastelen en vestingen te bezitten: waer over zy schattelingen van den Groten-heer zijn.

Wat belangt de genen, die gewonelijken op d'andere zijde des Jordaens zich onthouden, die bebouwen aldaer een weinigh lants, vergaderen Joden-lijm van de Dode zee, verzamelen gommen, als Tragakantsche en Arabische gom, galnoten, fenne-bladen, pistachien, en maken asch van *Kali*, kaes en boter: welke waeren zy op hun vee te Damaskus, Tripolis, Jerusalem, en andere plaetsen gaen verkopen, en kopen weêr voor het gelt klederen en andere lijfsbehoeften.

De Arabische oversten, vorsten, prinsen en hoofden, en die den rang van adeldom houden, zijn tamelijk wel gekleet. Zy dragen fraeie hemden van fijn zijden doek van allerhande kleure, met grote en brede mouwen, die tot op d'aerde neêr-hangen, als in de voorige afbeelding van koning *Reba* te zien is. Daer boven over hene dragen zy een rok van *Satijn*, de welke tot op de knien komt, met een wijde rok, of tabbert, *Jamerlonk* genoemt, daer boven: de welke met een breden gordel, verrijkt met goude en zilvere platen, toegegord is: daer in zy voor den borst een hakmesch hebben steken. Draght en kleding der Arabieren.

Zy dienen zich ook van onderkoussen of kamesolen, half van zijde, en half van katoen gemaekt, die zy onder de hemden aentrekken, en hen tot op de schoenen komt: de welke van root of geel, of ander hoogh gekleurt *Korduaen* leer gemaekt zijn. Zy hebben deze lesse met alle de Mahometanen gemein: te weten, *hoe een mensch ouder is, hoe hy prachtiger in gewaet en kleding behoort te zijn, en zich met verscheide en hoge kleuren kleden.*

Zy dragen een witten tulbant: maer van een byzonder fatsoen, en leggen onder den tulbant, boven op 't hooft, een groote zwarte zijde doek, die zy met vele slagen om den hals slaen, tot aen de schouderen toe.

Wat belangt het gewaet van de vrouwen dezer Arabieren, dat bestaet voornamelijk in twee hemden: welker bovenste met gekleurde zijde op een katoenen gront doorwrocht is. Daer boven dragen zy een mantel of rok met mouwen, in maniere van een tabbert, van grove stoffe, met wit en zwart door-weven. Het hooft is bedekt met een zilvere mijter, in vorm van een zuiker-broot gemaekt, die met een zwarte zijden doek rontom bewonden, en met peerlen en edele gesteenten geboort is. Zy hebben de ooren met kostelijke oorhangselen verçiert, en de neus doorboort, daer

zy een grote peerle of agaet aen vast hechten. Eenigen hebben'er twee of drie in steken, en zoo groot als amandelen: en van verscheide kleuren. Zy hebben ook zeer vele knopen van peerlen aen het hair gehecht: en dragen, in plaetse van braçeletten, zilvere banden aen handen en voeten: waer aen meenighte van kleine zilvere ringen gehecht zijn, die klinken als eene schel, wanneer zy gaen of haer bewegen.

Edele en rijke burgers vrouwen der Turken dragen een lange broek van scharlaken root of violet-blaeuw, die haer tot op de voeten komt: daer onder aen dunne schoenen van geel of root *Korduaen* leer vast zijn. Boven deze broek dragen zy een hemde. Wanneer zy binnen 's huis zijn, zoo pronken zy met alle haere juwelen en çieraedjen, en hebben de mouwen van haere hemden achter op den rugh vast gebonden, en altijts een vierkante waier, gemaekt van biezen, en met verscheide verruwen geschakeert, in de hant. Zy doen geen ander werk, als neusdoeken, hemden, en kussen, te naien en borduuren. Zy verruwen ook, gelijk d'Arabische vrouwen, het wit der oogen zwart.

Meiskens, na haer zeven of acht jaren, doen haer, om çieraet en welstaens-halve, op het aengezicht, armen en borsten, loofwerk, bloemen en merken drukken, en laten allen jaers, tot dat zy getrout of kinderen hebben, eenige nieuwe merken zetten, tot een teken, dat zy liefde dragen. Deze merken gaen noit uit: uit oorzake zy met ink, bestaende uit ossen-gal, myrrhe en zap van witte bilsen, en het zwart van de lamp, gemaekt zijn: in de welke men twee naelden met de punten doopt: waer meê in de huit gestoken wort: zulx dit mengsel intrekt, na gelang het bloet uitloopt. Zy verruwen ook de voeten en handen, met het poeder *Alkanna*, root: de welke, door het veel wasschen, noch sterker root worden.

Mannen, vrouwen, dochters en kleine kinderen verruwen den rant of kring des oogh-appels, en het wit der oogen, met een diergelijke stoffe, *Kouhel* genoemt, om die zwart te maken.

Wanneer de Turksche vrouwen in de stad op straet gaen, dan hebben zy een rok aen, de welke voor met dikke knopen toegeknoopt is. Boven op haer kapsel, dat mijters-wijze gemaekt is, hangt een kleet van fijn linnen, dat het gansch hooft en aengezight rontom bedekt. D'oogen zijn met een stramijn of teemst van zwart peerden-hair bedekt: welke masket zy *Chaarié* noemen, daer zy van over dwers door zien, om den wegh te vinden: zonder zy dit haer van het masker derven ontbloten, om tegen iemant te spreken, wie hy ook magh zijn.

Gewonelijken hebben zy het geheel lichaem, boven de rok, met een groot kleet van fijn wit linnen bedekt: dies men haer niet kan zien, zelfs de handen niet: welker eene zy voor het hert, en d'andere neêrhangende houden. Zy dragen ook buiten 's huis, 't zy dat zy te voet gaen, of te peert zitten, rode, blaeuwe, of gele leersen van *Korduaen* leer, met dunne schoenen van verscheide kleure daer boven. Zy zitten te peerde met de benen schrijlings, gelijk de mannen hier te lande, en niet over dwers.

Gemeine Arabische krijgsknechten, of huisluiden, hebben alleenlijk eene hemde aen, en een broek van katoen, de welke hen tot op de voeten komt, met eene mutse op 't hooft, omwonden met een linnen wintsel, in maniere van een tulbant. Zy dragen ook eene kleine ope rok, *Aba* op Arabisch genoemt, de welke voor met wit, zwart, en andere kleuren geschakeert is.

Zommigen gaen byna geheel naekt, en dragen alleenlijk een *Barakan*, of lang wollen dek-kleet, als van grof kamelot: waer meê zy het lichaem, in maniere van eene sluier, bewinden, om de borste en schaemte te bedekken.

De wapenen der Arabische voetknechten bestaen in eenen boge en pijl-koker, gestoffeert met ontrent twintigh pijlen van riet, ieder met een yzer of spits van een halve voet lang voor beslagen. **Wapenen der Arabieren.**

Die te peert rijden hebben een hakmesch aen den zadel hangen, en voeren een zabel, met eene piek; de welke zy zeer vaerdigh weten te hanteren. Beide, zoo wel het ros, als voetvolk, zijn ook met een rondas gewapent.

De

Digitized by Google

TURCKSCHE VROUW – ARABISCHE VROUW

Digitized by Google

Digitized by Google

De vrouwen dezer Arabieren dragen niet als een blaeu katoen hemde, de welke tot op d'aerde hangt, en brede en lange mouwen heeft, die zy achter op den rugh t'zamen binden: blijvende d'armen en by-na de gehele zijden bloot: of zy leggen de mouwen, wanneer het regent, of de zonne heet schijnt, boven op 't hooft.

Op 't hooft dragen zy een kaphuifsel, gestoffeert met goude en zilvere muntstukken, in vorm van visch-schubben: dat zy met een zwarte sluier of kleet bedekken, de welke met een zijde bant vast gestrikt is. Voor het aengezight hangt een doek, die tegen d'oogen over gaten heeft, om door te zien. Zy hebben ook de neus doorboort, waer in zy een groene Jaspis, Agaet, of Lazuursteen dragen, die van fatsoen en grote, als een olijf gesneden is, en haer tot voor den mont hangt. Zy dragen ook, tot çieraet, ter weder-zijde des hoofts, ketenen van porceleine kralen, in vorm van knevels, tot op den boesem, en doen haer op het aengezight en armen zekere merken zetten.

De meeste kinderen gaen van hun achtste tot hun tiende jaer gansch moeder naekt, en dragen in het midden des voorhoofts een zekere geschilderde gestalte of vorm van een sterre, en graeu van kleure. Dit wort eensdeels tot çieraet gedaen, en eensdeels tot bevrijding van een quaet oogh; daer tegen deze gestalte by hen wonder dienstigh gehouden wort.

Die naekt gaen, wrijven het lichaem met olie, om zich tegen het steken van kleine zwarte muggen, *Bargaches* genoemt, te bevrijden, de welke dit ongedierte, zoo dra het d'olie aenraekt, doet sterven.

Men heeft'er een ander slagh van Arabieren, *Druegemans* genoemt, die zich ook voor Ismaëliten, als d'eerste, houden: maer zijn gene struikrovers, gelijk zy luiden. Zy roemen zich op een zelve wijze te leven, als hunne vader *Ismaël*, *Abrahams* zoon, leefde. Zy hebben een grote meenighte van vee, te weten, peerden: waer van zy een geslagtboom houden. Zy waerderen en achten de peerden zeer hoog, ter zake van hunne gezwintheit en vlugheit, in 't opklaveren tegen de bergen en rotsen, waer op zy hen afrechten. Zy doen ook rijken handel met kemels, schapen, geiten, wol, boter, kaes, Arabische Druegemans.

vellen

vellen van tygers, beeren, leeuwen, en andere beesten, die zy op den jaght doden. Zy zijn vyanden van d'andere Arabieren, en maken, om zich te doen kennen, hunne paveljoenen van een ander slagh, als de rovende Arabieren. En alhoewel zy altijts om her zwerven, gelijk zy luiden, zoo gaen zy evenwel noit buiten de grenspalen van Syrie en het Heilige Lant. Zy onthouden zich gewonelijken op de vlakke velden van *Gaza*, *Akra*, *Jericho*, in het lantschap van *Decapolis*, of *Tienstad*, en langs den stroom des Jordaens. Een gedeelte hout zich des Zomers op de hoge bergen des Libans, na-by de cederen, en betaelt daer voor tot schatting aen de *Maroniten* dertigh *Eskus* of kronen.

Deze *Druguemans* zijn zeer trou, en liefhebbers der waerheit. By aldien een vreemdeling hen komt bezoeken, daer zy gelegert zijn, zoo krijgelen zy onder malkanderen, wie den zelven in zijne tente zal ontfangen, om hem t'onthalen en festeeren. Als dan treden aenstonts de vrouwen en dochteren, en die van zijne gebuuren, naer buiten, en maken een groot geluit en geschater van kelen, ten teken van vreughde over de welkomste van hunnen nieuwen gast: inzonderheit, wanneer hy een vreemdeling is. Midlerwijle herhalen zy dikwils deze woorden: *Heden is het een dagh van zegening. God zy geprezen over uwe komste.* Ingevolge van dien bewijzen zy den zelven alle liefkozeryen, en alle goede bedenkelijke onthalingen.

Wijders, deze Arabieren onderhouden in alles en altijt de zelve plechtelijke gewoonten, als d'andere Arabieren, en gaen op een zelve wijze, als zy, gekleet.

Raphdis. Het derde slagh van volk, dat *Mahomets* wet in Syrie en in het Heilige Lant onderhout, wort *Raphdis* genoemt. En alhoewel deze luiden eenige byzondere gevoelens en waengeloven drijven, zoo gaen zy evenwel met de Moren in de *Metsziden*, en onderhouden alle hunne kerkelijke pleghtelijkheden en gebaren.

Zy hebben inzonderheit hun verblijf in Opper-Galilea en Fenicie, en belopen ontrent in alles ten getale van duizent menschen.

Deze Mahometanen hebben zulk een schrik en gruwel voor de Kristenen, dat zy eenen Kristen, wanneer zy hem op wegh ontmoeten, door het een of ander teken doen wijken, en beneden de wint gaen. En by aldien de Kristen het weigerde te doen, hy zou niet ongeslagen van hen komen: want zy geloven, dat by aldien zy de lucht ontfingen, die een Kristen had aengeraekt, daer door onrein en besmet zouden worden.

Indien het gebeurt, dat zy eenen Kristen uit liefde t'eeten of te drinken geven, zoo nemen zy het vat of de pot, daer in zy het hem gegeven hebben, niet weder aen: want zy willen niet alleenlijk eenen Kristen niet aenraken; maer zelf ook al het geen niet, dat hem ten dienste geweest is.

Wanneer zy eenen Kristen ontmoeten, zoo heffen zy d'oogen hemelwaert, en roepen luit-keels: *O God! ik dank u, dat gy my geenen Kristen hebt laten geboren worden*; *gelijk dit verken.* Het wort by hen voor vast gelooft, dat een iegelijk, die *Mahomeths* wet onderhout, en eenen Kristen, uit yver van *Mahomets* wet, komt te doden, niet in de helle zal komen.

Het vierde slagh van volken, die *Mahomets* wet in Syrie en het Heilige Lant onderhouden, zijn Moren. Eenigen houden deze Moren voor een volk, die de Schrift Jebusiten noemt, en uit Syrie en het Heilige Lant door *Josua* verdreven en gedwongen wierden na het wester gedeelte van Lybien, in Afrika, te trekken: daer nochtans de Jebusiten lang na *Josuas* doot, met de kinderen *Israëls* in *Jerusalem*, eene streke van acht hondert jaren, gewoont hebben, en eerst ten tijde van *David* uit *Jerusalem* gejaeght wierden. Moren. Roger. Ziet Palestijn pag. 18.

Maer eigentlijk, naer het schijnt, zijn de Moren nazaten der oude inwoonders van zeker gewest van Afrika, t *Mauritania* by d'oude Grieken en Latijnen genoemt: welk woort, *Mauritania*, van het Grieksch woort *Mauros*, dat is, *donker*, of *zwart*, by eenigen afgeleit wort: uit oorzake misschien d'inwoonders van dien oort by ouds zwart en bruin van verruwe waeren: dies al de *Mauros* gebroken namaels Moren zouden genoemt zijn. Doch Heden Fez en Marokko.

veel

Digitized by Google

veel meer is *Mauritania* alzoo genoemt na *Abaur*, dat *achterste* en ook *wester* bediet: uit oorzake *Mauritania*, dat heden het koningrijk van *Fez* en *Marokko* begrijpt, in 't wester en achterste gedeelte van Afrika gelegen was. Hierom zijn ook d'inwoonders eigentlijk by ouds *Mauharin*, dat is, *laetste*, of *westerlingen*; maer wel klanks halve, met het uitlaten van eenige letteren, by Grieken en Latijnen *Mauri*, en namaels by de later volken gebroken *Moren* genoemt.

Dan het dient aengemerkt, dat hedensdaeghs gewonelijken alle volken van Asien en Afrika, die *Mahomets* leere volgen, Moren genoemt worden.

Onder d'inwoonders van Syrie, en het Heilige Lant, maken de Moren een groter getal uit, als d'andere volken t'zamen: want die op 't lant wonen, en vlekken, dorpen en gehuchten bezitten, zijn by-na alle Moren. De meeste leggen zich op hantwerken, daer in zy uitstekende bazen zijn, en winnen met hun handen de kost: want zy zijn vernuftige, arbeitzame en nuchtere menschen, en kiezen den arbeit voor ledigheit. Velen evenwel doen ook koophandel, of slaen den lantbouw ga, of bedienen de Metsziden. Anderen dienen voor krijgsknechten onder den Grotenheer, of erneren zich met slaefsche werken, of leven op den bedel-zak. Maer alle, tot eenen toe, zijn zy onstrijtbaer, kleinhertigh, als vrouwen, tenger, vreesachtigh, en niet staetzughtigh. Zy gebruiken gene andere wapenen, als pijl en boge, en dragen een kromme pook op zy, dien zy *Kugnara* noemen. Maer op dat zy strijtbaerder en stouter zouden schijnen te zijn, zoo gaen zy, wanneer zy op wegh reizen, met de borst en rechter arm bloot, en hebben de hemden en kleeren achter op den rugh overgeslagen: in welken draght des lichaems zy wonder hun vermaek nemen, en achten zich mannen, en treffelijke vechters en strijders te zijn.

In het stuk van godsdienst, en onderhouden van *Mahomets* wet, zijn zy veel groter yveraers, als de Turken, Arabieren en Raphdis.

En alhoewel zy gene andere, als geringe ampten bedienen, zoo ontleenen nochtans alle andere Mahometaensche volken van hen hunne zeden, en ontfangen wetten, en alle plechtelijkheden en gewoonten, de welke zy in de geboorte, trouwen, hooghtijden, lijkstaetsien, en in alle andere zaken en voorvallen onderhouden. Voor de rest zijn zy onkundigh der zeden, waengelovigh, jaloers, gierigh, en zeer behendige dieven.

Onder de Mahometanen zijn verscheide geestelijken, by-na in maniere als onder de Roomsgezinden. Men ziet'er in Syrie en in het Helige Lant allerlei slagh dier geestelijken. Zommigen leven en gaen gekleet op die, en andere op deze wijze. Zy worden alle in 't algemein van de Roomsgezinde Oosterlingen, in dien oort, in gebroken Latijn, *Santons*, dat is, *heiligen*, genoemt: maer d'Arabieren noemen hen *Deirviches*, of *Derwijsen*, dat eigentlijk zeggen wil, kloosterlingen, of klooster-luiden: want een klooster wort op Arabisch *Deir* of *Dair*, en *Dauron* genoemt: en een overste, of vooght des kloosters, *Raiz-Deir*, en anders *Dairánijon*. Zelfs al de kluizenaers, en andere, die geduurigh om-her zwerven, nemen ook dezen naem aen. *Verscheide geestelijken zijn onder de Mahometanen.*

Onder alle de geestelijken, die na de strengheit van *Mahomets* wet leven, worden de genen, die in kloosters eigentlijk leven, uitstekenheits halve, *Derwijsen* genoemt. Zy hebben in de braefste en fraeiste steden, als *Jerusalem*, *Tripolis*, *Damaskus* en *Gaza*, fraeie kloosters, daer in zy, ieder ten getale van tien of twalef, gezamentlijk, in grote minzaemheit en eendraght, onder gehoorzaemheit en gebiedt van eenen *Raiz-Deir*, of klooster-vooght, leven. Zy zijn niet getrout, en moeten in een geduurige kuisheit leven. *Derwijsen.*

Nessens de kloosters zijn fraie tuinen, met kruiden en geurige bloemen: waer van zy kransen en ruikers maken, die zy luiden van aenzien, op hope van eenigh genot en vereering, aenbieden. Zy trekken ook uit de zelve bloemen, door kracht des vuurs, welriekend water, dat zy by wijle, in het gaen door de stad, op hooghtijden, 't zy van Mahometanen of Kristenen, uit een glaze flesch, den eenen en ander, en zelf Kristenen,

Digitized by Google

daer zy eenigh genot van te verwachten hebben, toe-sprengen.

Het ampt van deze *Derwijsen* bestaet in het zingen van psalmen en liederen, die tot lof van *Mahometh* gemaekt zijn, en in het danzen en speelen, op speeltuigen, als fluiten, schalmeyen, &c. en zeker klein speeltuigh met twee snaren: op welker maet-geluit zy des Maendaghs en Woensdaghs, wanneer zy des middaghs in hun *Moske* vergadert zijn, dansen: alwaer de klooster-vooght, na zy het gebedt, gelijkerwijs d'andere Mahometanen, gedaen hebben, eenige stukken uit den *Alkoran* hen voorleest. Na het gebedt geëindight is, rechten zy zich over eind, en scharen zich in 't ronde een weinigh van elkanderen, met d'armen half opgeheven. Zommigen hebben d'oogen hemel-waert: en andere na d'aerde toe-geslagen. De klooster-vooght staet in 't midden, en heft aen met een dof geluit, en prevelen binnen 's monts te zingen: waer na de genen, die op speel-tuigen spelen, de maet slaen. Ter zelver tijt beginnen anderen, die in 't ronde gerangt staen, zich rontom te draeien, nu op d'eene, en dan op d'andere voet. Zy doen gewonelijken dit omdraien een uure achter een, zonder ophouden; hoewel byna noit te vallen, of eenighzins duizeligh te worden. En niet tegenstaende zy den ganschen tijt, van het omdraeien, aller hunner zinnen bijster geworden zijn, zoo laten zy evenwel midlerwijle zoo sterk hun gedaghten op 't een of ander voorwerp, het welk zy onder 't lezen gevat hebben, speulen, dat zy geloven by wijle God te zien, dien zy met wonderlijke en vreemde gebaren vertonen. Anderen geloven in de lustige velden des paradijs overgevoert te zijn. Eenigen beelden zich in, dat zy in gesprek met hunnen profeet *Mahometh* zijn: het welk hen zoo vast in hunne gedaghten ingeprent blijft: dat het onmogelijk is hen het tegendeel wijs te maken. Onder het omdraien maken zy by wijle yzelijk gekrijs en gehuil, die den stoutsten, en inzonderheit den onervaren, schrik en vervaerheit zouden kunnen aenjagen.

Wanneer de klooster-vooght, die wat zachter, als d'andere, zich omdrait, komt op te houden, zoo houden alle d'anderen op, die op een zelven tijt beginnen op Arabisch luitkeels te zingen en roepen: *La Illah, Allah.* Dat is: *Daer is geen God, dan God.*

Deze woorden worden door hen ontrent eene vierendeel uure lang herhaelt, met een kleine beweging des lichaems, onder het zingen.

De Mahometanen houden deze *Derwijzen* in zulken grote eerbiedigheit en achting, dat velen, na hun doot, hen aelmoessen maken, tot onderhout van hen en hun klooster.

Deze *Derwijzen* gaen gekleet gelijk d'andere Turken: uitgezeit dat hun gewaet korter, en alle van eenerleie kleure is, groen of root. Te weten, zy gaen bloots voets, hebben een rok aen, zonder hemde, en dragen daer over een ruim kleet, mantels-wijs; van vele stukken en lappen gemaekt, en t'zamen-gezet: naer uitwijzing van de nevensgaende afbeelding. In plaetse van eenen tulbant dragen zy op 't hooft een kleine vilte, bonet of mutse, van ontrent een duim dik, en eene voet hoogh. Zy drinken noit wijn, en zijn zeer zober en spaerzaem van leven.

Voorname heeren, *Bassas* en *Sanjaks*, hebben gewonelijken eenen van deze *Derwijzen* by hen, en huisvesten dien, wanneer zy te velde trekken, onder hunne tenten en paveljoenen: alwaer luiden van staet eenmael des daeghs, na den middagh, by een vergaderen, en zich in 't ronde op tapijten zetten: midlerwijle brengt de *Derwijs* een *Pater-noster* of rozenkrans van drie ellen lang te voorschijn, de welke hy in het midden van hen neêr-leit: zy vatten de zelve aen, en doen de kralen van d'eene tot d'andere rollen, en uiten en spreken op ieder krale, in 't Arabisch, deze woorden. D'een zeidt, *Alla Kedrim*, dat is, *eeuwige God.* D'ander, *oneindelijk God.* Een ander, *almachtige God.* Deez, *miltdadige God.* Die *bermhertige God.* Een ander, *God zy gelooft.* Eindelijk geeft ieder iet, zoo veel hem goet dunkt, tot een vereering, tot dat de rozenkrans geëindight is. Deze woorden worden met een wonderlijk gemompel, en prevelen binnen monts, geuit.

Daer

Digitized by Google

DERWYS

Digitized by Google

Digitized by Google

QUOVELI

Digitized by Google

Digitized by Google

Quove-li. Daer is een ander slagh van geestelijken, *Quoveli* genoemt, die afzonderlijk leven, en hunne woonplaetsen buiten de poorten der steden en dorpen, in een kamer hebben: neffens de welke een klein gebeden-huis staet; doch wort voor geen *Moske* gerekent. In deze kamer ziet men geheel en al geen huisraet, als eene matte op d'aerde, van dadel-bomen bladen gevloghten, en eenige schapen-vachten, waer op zy slapen. Deze menschen leven in d'uitterste armoede: waer over zy zich beroemen. Zy bedelen, en leven als kluizenaers, en staen onder genen overste of opperhooft. Elk doet, wat hy wil, en gaet, waer hy wil, en kleet zich na zijn welgevallen. Zommigen hebben het hooft kael geschoren, en dragen mantels van duizenderlei slagh van lappen van allerleie kleuren; hoewel zeer net t'zamen genait. Zy dragen ook zeer hoge mutsen. Anderen gaen met het hooft bloot, en dragen lang hair: doch gaen alle met de voeten en beenen bloot.

De meesten hunner gelaten zich zot te zijn, om voor heiligen gehouden te worden; hoewel zy afgrijzelijke en onbedenkelijke zonden bedrijven. Ook wijst hun gelaet en uiterlijk wezen uit, met welken geest zy bezeten zijn. Zy hebben gewonelijken een yzere haek van derde-halve voet lang in de hant, daer meê zy de genen slaen, die zy willen. Eenigen hunner onderhouden ook eene geduurige stilzwijgentheit: ja bidden niet, uit vreze van die te breken. Wanneer zy langs straet gaen, zoo nemen zy uit de winkels al wat hen aenstaet, zonder een woort te zeggen, of dat iemant hen derft tegen-spreken of beletten.

Wanneer zy weten, dat op d'eene of andere plaetse eene maeltijt zal gehouden worden, zoo gaen zy derwaerts, en vervoegen zich neffens de anderen vryelijk aen tafel: en vertrekken weêr, wanneer zy zadt zijn, zonder ook een woort te spreken. Ja zy antwoorden hen niet, wanneer hen gevraeght wort.

En alhoewel zy meer als gemeene en in den hoogsten trap veinserts zijn, zoo wort nochtans den zommigen na hunne doot een treffelijk graf-gedenkteken opgerecht, met eene geduurigh brandende lampe: die dan als heiligen aengeroepen worden. Waer over de Latijnen, of Kristenen van Europe, in gebroken Latijn, hen *Santons* noemen.

Men vind eenigen dezer, die eene mutse van allerlei slagh van vogel-vederen op 't hooft hebben; maer zy zijn slecht gekleet, en vervaerelijk van gelaet, en houden een stok in de linkehant, die boven aen het eind met vogel-vederen gestoffeert is: want zy houden de vederen in zoodanige hooge achting, dat de deuren, vensters en çellen van hunne kluizen vol oude stinkende veeren hangen, die zy van de mesthopen en straten oprapen.

Anderen hebben tot huisraet, in hunne çellen, hoornen van bokken, koeien en buffels, en hoofden, en geraemten van krengen en dode beesten: waer op zy, tot boete, slapen.

Zommigen gaen by-na geheel naekt, en hebben slechts een hoet van een yzelijk en vreemt fatsoen op 't hooft, en een klein tonnetje van getouwt leer voor de schaemte, en een beer of leeuwen-huit op de schouderen, die hen tot een bedde dient, ter plaetse daer zy komen: want zy zwerven geduurighlijk door het rijk van den Groten-heer om-her, en trekken voor den eenen of anderen ter beêvaert na *Mahomets* graf. Zy voeren gewonelijk een dik Indiaensch riet, in maniere van een halve piek, met een halve mane aen het boveneind. Velen hebben d'armen en rugh vol lik-tekenen van wonden, die zy zich zelven met een scheermesch geven, wanneer zy het een of ander eerlijk gezelschap zien: door welke lijtzaemheit zy hun wilvaerdigheit tot het sterven voor *Mahomets* leere willen te kennen geven. Wanneer zy door de steden trekken, daer gene *Moske* is; dan planten zy hunne halve piek op een verheve plaetse in d'aerde: rontom de welke het volk vergadert, om hen te horen gebeden doen; gelijk zy in de *Moske* doen.

De navolgers van *Mahomets* wet houden alle zotten, plompaerts, on-

Digitized by Google

geletterden en blint-geboornen, en die uit eigen vrye wille ellendigh leven, en den ganschen tijt huns levens, tot verachting der werelt, moeder naekt gaen, voor heiligen.

Kalenders en Balhoauas. Men ziet'er ook zekere geestelijke menschen, die by de Turken *Kalenders*, en by d'Arabieren *Balhoauas* genoemt worden, en ook moeder naekt gaen. Zommigen hebben een yzere ring van de grote, als een kleine pink, dwers over de huit van het mannelijk teel-lit gestoken: het welk zy doen, om hunne kuisheit van leven te doen blijken.

Men heeft onder deze *Kalenders*, of *Balhoauas*, ook eenigen, die zich met kerven en snijden grote pijne aen doen, op hope van daer door, tot vergelding, het paradijs van *Mahometh* te bekomen.

Roger heeft'er eenen gezien, die by eenen ieder voor een heiligen martelaer gehouden wiert, en midden door den drang des volks trad, met een zabel door het week van zijne zijde gesteken, en met drie yzere pennen, als dikke lardeer-priemen, dwers door de spieren van d'armen: daer en boven stak een veder door het midden des voorhoofts: als in de nevensgaende afbeelding duidelijk te zien. Deez persoon toonde zich zeer stemmig van gelaet, en geliet zich in 't minste niet pijnelijk te zijn. *Roger* voornoemt zagh hem in dien toestel een glas met brandewijn uitdrinken.

Kadys. Tot voorstant, handhaving, en bescherming des Mahometaenschen godsdiensts, die door de *Sultans* van Egypten, en door de Sarrazijnen of Arabieren, in Syrie en het Heilige Lant geplant is, zijn door den Groten-heer hoofden gestelt en gevestigt, die de Turken *Kadijs* noemen: te weten, een te *Jerusalem*, een te *Gaza*, een te *Ramatha*, een te *Saphet*, en een te *Seyde*. Deze *Kadys* zijn onder de Mahometanen, als bisschoppen onder de Roomsgezinden. Zy hebben in hunne huizen een rechtbank, voor den welken zy alle zaken, die hunne wet aengaen, beslegten. Zy bedienen noch slaen burgerlijke zaken ga, en blijven zelden meer, als een jaer, in dienst. Zy zijn gewonelijken geboorne Turken, en worden door den grooten *Moufty* derwaerts gezonden. De *Moufty* is zoo veel als de hoge of opperste priester der Turken, en heeft zijne verblijf-

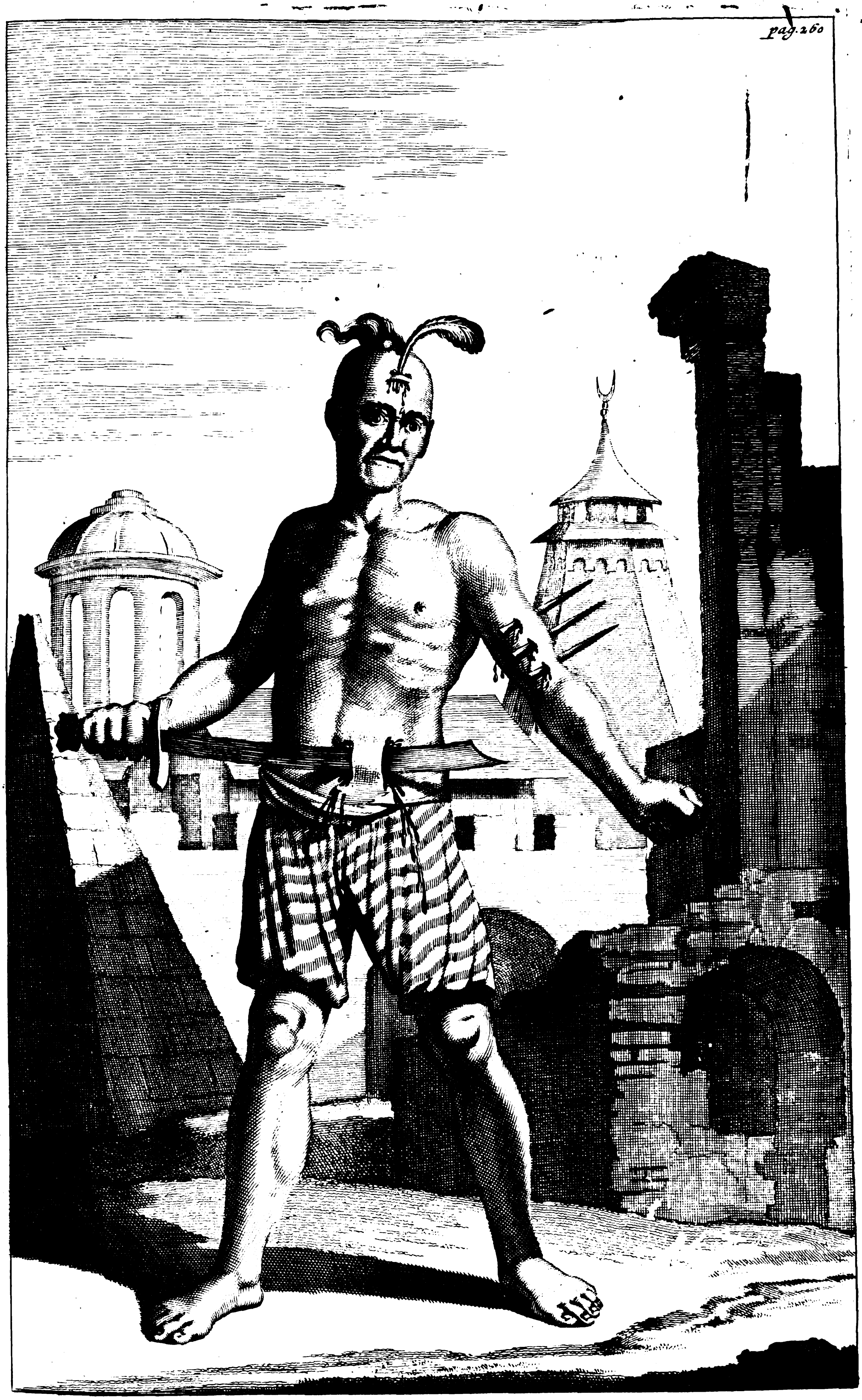

BALHAOVA

Digitized by Google

Digitized by Google

verblijf-plaetse te *Konstantinopolen*: hoewel'er onder de Turken anderen zijn, ook *Moufti* genoemt: maer staen nochtans onder hem. Een dezer heeft zijn verblijf-plaetse te *Mekka*, een andere in de stad *Aleppo*, een derde te *Kairo*. De *Moufiys* en *Kadys* gaen beide op een zelve wijze gekleet: te weten, in stadigh gewaet, met lange rokken aen, en een tulbant op 't hooft: gelijk uit de nevens-gaende afbeelding te beoogen is.

Heerschappye der Arabieren in Syrie.

Wanneer Syrie en het Heilige Lant onder de maght en het gebiet der Sultans van Egypten stont, had men'er eenige Arabische *Emirs*, dat zijn vorsten of prinsen, die zich aldaer met der woon ter neêr gezet, en çijnsbaer onder d'Egyptenaers gemaekt hadden.

Na de Turksche keizer *Selim* dit gewest verovert, en deze Arabische vorsten, van vader tot zoon, in het bezit van eenige steden en lantschappen bevond, zoo liet hy hen daer in blijven, met beding van de zelve schattingen te betalen, die zy aen de *Sultans* van Egypten betaelt hadden: de welke tot noch heden opgehaelt en betaelt zijn. Voorts wiert dit verovert gewest onder die Arabische *Emirs*, of vorsten, en onder den *Bassa* van *Damask* verdeilt. D'eerste dezer *Emirs* is de geen, die *Samarie*, met een gedeelte van *Judea*, bezit. De twede is de *Bassa* van *Gaza*, die onder zijn gebiedt heeft *Palestijn* en *Judea*, begrijpende de stammen van *Dan* en *Simeon*, en een gedeelte van *Juda* en *Benjamin*. De derde is ook een *Emir*, die over de gehele kuste der Middellantsche zee gebiet, van de stad *Kaifas* af, tot na-by de stad *Cesarea*. Hy bezit ook een weinigh van *Palestijn* en *Samarie*, in den stam van *Manasse* en *Isachar*, met een gedeelte van die van *Efraim*: als ook de bergen van *Karmel* en *Gelboë*.

Wat belangt de *Bassa* van *Jerusalem*, die bezit niet, als de stad *Jerusalem*, *Bethlehem*, *Hebron*, en d'omleggende plaetsen.

De gansche rest van Syrie en het Heilige Lant, het welk onder *Fenicie*, en in Hoogh en Neêr-Galilea gelegen was, en de stammen van *Aser*, *Neptalim* en *Zabulon* begreep, en al het geen over den vliet de Jordaen bewoont wort, stont van over-ouds onder den *Bassa* van *Damask*: dan voor ontrent hondert en vijftigh jaren herwaerts hadden de prinsen, of vorsten der *Dru-*

sen, dien oort in bezit genomen, en çijnsbaer gemaekt: maer na het t'onderbrengen van den laetsten *Emir* of vorst der *Drusen*, is die weder onder het gebiet van den *Bassa* van *Damask* gekomen.

Joden. Een grote meenighte van Joden heeft men ook in gansch Syrie en in het Heilige Lant, als inzonderheit te *Ptolemais*, *Sidon*, *Damaskus*, *Jerusalem*, *Hebron*, *Gaza* en andere plaetsen.

Alle de *Douanen*, tollen en pachten van gansch Syrie en het Heilige Lant: desgelijx van gansch Egypten, worden door de Joden gehuurt en in-gepaght: zulx niet met allen kan verricht, noch handel noch wandel gedaen worden, of de Joden hebben'er volkome kennis van. Ook kan de minste koophandel niet gedreven worden, zonder die door de handen der Joden gaet.

Wanneer zy door Syrien of het Heilige Lant reizen, zoo betalen zy, neffens de Kristenen, de zelve tollen en schattingen.

Zy gaen slecht in kleding, met lange rokken aen, en langwerpige mutsen op 't hooft.

De vrouwen zijn gekleet, als de Turksche vrouwen, zonder eenigh onderscheit, met een doek of masker voor het aengezight: uitgezeit, wanneer zy ten platten lande gaen: want dan nemen zy haer masker af: hoewel niet door bevel der Turken; maer van wegen het geen, dat zich tusschen *Juda* en *Thamar* heeft toe-gedragen. Genes. 38.

Vele Maroniten woonen ook door gansch Syrie verspreit, en hebben in de steden en vlekken byzondere wijken, die met poorten van d'andere afgesloten zijn. Maroniten. Ziet p. 54.

De mannen gaen na de Moorsche wijze by-na gekleet, met zeker slagh van mutsen, als tulbanden, op 't hooft.

De vrouwen, inzonderheit die van eenigh vermogen zijn, zijn tamelijk çierelijk opgetoit, in lang en ruim gewaet, en gaen gemeenelijk met eene zwarte doek over 't hooft geslagen.

EINDE.

BLAD-

BLAD-WYZER

DER

Lantſchappen, ſteden, bergen, vlieten, &c.

A.

ABana, of *Amana*, een vliet. 26
Abila, een ſtad. 142
Abilene, een lantſchap. 14
Abilon, een dorp. 161
Abil, of *Habil*, plaetſe van *Abrahams* offerhande. 38
Adana. 5
Adams-vijgen, vruchten. 33
Adele, een vliet. 33
Afaka, een plaetſe in *Fenicie*. 124
Adnoum, of *Adelou*, een ſpelonke. 109
Adon, een vliet. 122
Adora, een ſtad in *Fenicie*. 71
Adrach, *Adra*, of *Adratum*, een ſtad van *Fenicie*. 14. 38
Ajås, of *Iſſum*, een ſtad. 142
Ainete, een vlek. 41
Alaam, een vlakte by de ſtad *Antiochie*. 150
Aleppo, een ſtad. 168. tot 180
Algauta, of *Algaur*, een dal. 14. 15
Akra, een ſtad van *Fenicie*. 81. tot 90
Alexandrye, anders *Alexandretta*, of *Schanderona*, een ſtad. 138
Alexandron, een kaſteel. 92
Alyte, een kaſteel. 71
Almoradeſia, een kaſteel. 123
Amana, of *Abana*, een vliet. 26
Amanus, een bergh. 152
Amegara, eene ſtad. 185
Amuca, of *Amyca*, een lantſchap. 14
Anakour, of *Nakoure*, een wegh. 92
Anthakia, of *Antaciyagh*, een ſtad. 143
Anfalhagiar, een kaep of uithoek. 132
Antaradus, heden *Tortoſa*, een ſtad. 133
Anti-Liban, een bergh van *Fenicie*. 40. 48
Antiochie, een ſtad. 143
Antiochene, anders *Seleukis*, een lantſchap. 143
Apamia, een lantſchap. 162
Apamia, een ſtad. 137
Aram Dammeſek, of *Celeſyrie*, een lantſchap. 4. 14
Aram, of *Damaskus*, hooftſtad van *Syrie*. 17. 32
Aram Betbrehob, een lantſchap. 2
Aram, of *Aramea*, anders *Syrie*. 1
Aram Macha, een lantſchap. 3. 4
Aram, of *Syrie*, wort in een brede betekenis genomen. 3
Aram Nabarajim, een lantſchap. 3
Aram Soba, een lantſchap. 3
Arceuthis, een vliet. 15
Arethuſa, eene ſtad. 161
Argies, een vlek. 42
Arkas, of *Arka*, en *Archas*, een ſtad. 137
Arkqua, eene ſtad. 133
Aſi, een vliet; ziet *Orontes*. 151
Aſſyſiniers, volken van zeker lantſchap. 137
Atſatſalam, een vlek. 123
Atrabolos, of *Tripolis*, een ſtad. 125
Averia, een ſtad. 186
Aylon, of *Aulon*, een dal. 14
Aziba, een ſtad. 92

B.

BAgras, een ſtad. 138
Bahar Alsjam, of zee van *Syrie*. 1
Bahar Anthakia, een meir. 156
Baith-Alebna, een dorp. 16
Bajås, of *Pajås*, een ſtad. 141
Bakar, een lantſchap. 68
Balania, een vliet. 110
Balbek, een ſtad. 38. 69
Balis, een ſtad. 182
Banina, een kaſteel. 133
Banas, of *Abana*, een vliet. 26
Baras, een gewas op den bergh *Liban*. 46
Baruth, een ſtad van *Fenicie*. 116
Barze, een heuvel. 37
Bedar, een veſting by de ſtad *Ptolemais*. 91
Bedene, anders *Betegene*, een vlek aen den bergh *Liban*. 42
Beelzebubs tempel. 90
Beevaerts-kaſteel. 71
Bellarbei, een bergh. 165
Beinelnabaraim, een vliet. 15
Belus, anders *Pagida*, een vliet. 91
Berythus, een ſtad van *Fenicie*. 119
Berothai, een ſtad. 4
Berrhéa, anders *Aleppo*. 166
Bethab, een ſtad. 4
Bizarra, een vlek op den bergh *Liban*. 48
Byblis, een ſtad van *Fenicie*. 123
Blaide Druſe, een lantſchap. 57
Boberſe, een dorp. 69
Borama, een veſting op den bergh *Liban*. 42
Boteron, of *Botrys*, een ſtad van *Fenicie*. 125

C.

CAbo Bianko, een uithoek by de ſtad *Ptolemais*. 92
Caſtrum Peregrinorum, of Beêvaerts-kaſteel. 71
Ceder-bomen. 42. 43. 54
Celeſyrie, een lantſchap. 14
Chalcis, of *Chalcidene*, een lantſchap en ſtad. 142
Chalybon, ziet *Aleppo*.
Chiefertab, een vlek. 183
Choba, of *Soba*, een heuvel. 37
Chemſi, of *Semſin*, eene ſtad. 161
Chin, eene ſtad. 4
Chun, eene ſtad. 5
Chouf, een bergh. 118
Chorſeus, of *Cherſeus*, een vliet. 83
Ciſon, een vliet. 83
Cilicie, een lantſchap. 5
Chryſorrhoas, een vliet. 26. 27.
Cyrus, eene ſtad, heden *Quars*. 166
Cyreſtika, een lantſchap. 166

D.

DAmaskus, hooftſtad van Syrien. 17. tot 32
Damor, een vliet. 185
Dana, of *Dama*, een dorp. 181
Daphne, een ſtad ontrent *Antiochie*. 150
Daria, een vlek. 36
Dauxar, een kaſteel. 182
Dedan, een lantſchap. 185
Dgeſer Ruſtan, een brugh. 165
Dobaye, een vlek.
Dora, of *Dor*, een ſtad van *Fenicie*. 72
Doume, een dorp. 38

Digitized by Google

Drus, een lantschap. 57
Drusen, een volk, hun zeden, godsdienst, &c. 57

E.

EKdippa, eene stad. 92
Eleuther, een vliet. 110
Elkader, eene spelonke van Elias, op den bergh Karmel. 77
Elros, ziet Rhosos.
Emessa, of Emissa, heden Hims, eene stad. 156
Enydra, een stad. 134
Enoch, of Enosa, een stad. 56
Epiceros, een stad. 4
Eubydra, een stad van Fenicie. 117

F.

FArron, een vlek. 182
Farfar, een vliet. 26
Feccbredin, vorst der Drusen. 58
Filips Cesarea, een stad. 69
Fenicie, een lantschap. 9. Benaming. Bepaling. Wort voor het lant van Kanaan genomen. 12

G.

GAbala, anders Gibel, eene stad. 136
Gaza, een stad. 1
Gephyra, eene stad. 184
Germanicie, een stad. 156
Giblin, of Biblis, een stad van Fenicie. 123
Gie, een vlek. 122
Gindaros, een vesting. 138. een vlek. 154
Giobar, anders Jobar, een vlek. 37
Gigartum, een stad. 125
Giskala, een stad. 96
Giund Kinnesrina, een lantschap. 167
Gozan, een vliet. 112

H.

HAbil, of Abil, plaetse van Abrahams offerhande. 38
Hadra, een stad. 38
Hailan, eene plaetse by de stad Aleppo. 181
Halap, ziet Aleppo.
Hama, of Ama, een stad. 163
Harsenna, een dorp. 16
Hauraina, een dorp. 161
Heirin, of Seirin, een stedeken. 182
Heyta, een dorp. 30
Heilige vliet. 121
Heliopolis, een stad. 69
Hemma, een vlek. 118
Herigem, een stad. 161
Hesn-Alhaman, een kasteel. 133
Hesn-Alkurd, een kasteel. 137
Hierapolis, een stad, ziet Aleppo.
Hims, een stad, by ouds Emissa. 156
Hofbron van Salomon. 93

I.

INdi, een kasteel.
Issum, een stad, heden Ajassa. 142
Jordaen, een lantschap. 4 5
Jobar, anders Giobar, een vlek. 37
Jalas, een dorp. 10
Joau, een vlek. 182

K.

KAifas, eene stad. 73
Kara Aman, een bergh. 152
Kara Kapu, een bergh. 73
Karie, een stad van Fenicie. 134
Karmel, een bergh. 74. tot 81
Karan, een dorp. 38
Kasemich, een vliet. 110
Kaserfames, een verwoeste stad aen den bergh Karmel. 81
Kasius, een bergh, heden Lison, of Lizza. 185
Kassiotis, een lantschap. 154
Kasseitel, een kasteel. 161
Kaymot, een kasteel des berghs Karmel. 82
Kaukaka, een dorp. 10
Kilisa, een vlek. 182
Kinnesrina, of Kinnesrin, eene stad. 167
Kinsarina, een lantschap. 4.5
Klimax, bergen. 123
Komagene, een lantschap. 154
Korasius, een bergh. 185
Korus, of Kouris, een stad. 166
Koryphe, een bergh. 185
Kossair, een vlek. 36
Kowaik, een vliet. 155
Kuteisa, een vlek. 36
Kykan, een vliet. 155

L.

LA Bocha, een plaetse, anders La Loquea. 135
Labotas, een vliet. 151
Lamberts kasteel. 92
Lauta, een vliet. 111
Laodicea, een stad. 136
Leonorus, een kasteel. 133
Leon, een vliet. 185
Leuce Acte, een stad. 136
Liban, of Libanus, een bergh. 39 &c.
Lissa, of Liche, een stad. 136
Lisa, of Liza, anders Kasius, een bergh. 185
Luban, een dorp. 71
Luiperts-bergh. 133
Lysias, een stad. 161

M.

MAara, een spelonke. 117
Maara, of Marram, een stad. 183
Machar Gebail, een kasteel. 123
Malbek, ziet Balbek.
Manotberon, een kasteel in het lantschap Bakar. 68
Mar Elias, een vlek op den bergh Karmel. 80
Marathos, eene stad. 135
Marj-Dabek, eene plaetse by Aleppo. 181
Margad, een kasteel. 135
Marjorath, een dorp. 16
Maroniten, inwoonders des berghs Libans, hun oorsprong, benaming, zeden en godsdienst. 49. tot 56
Marsalita, een klooster op den bergh Liban.
Marsyas, een dal. 14. 15. 16
Masgara, of Megesafara, een vlek. 36
Maskarat, een dorp. 119
Mauz, een vrucht. 33. 121
Menbigz, een stad. 183
Meraun, of Meren, een vlek. 184
Merom, of Masserefoth, wateren. 118
Meza, een dorp. 16
Mokata, een vliet. 83
Plaetse op den bergh Karmel. 80
Monte Negro, ziet Aman.

N.

NAama, een kasteel. 114
Nahar Jezid, een vliet. 27
Nabame, een vliet. 151
Nahar Ifrim, een vliet. 151
Nahar Jagra, een vliet. 151
Nahar Adon, een vliet. 122

Nahar

Digitized by Google

Nahar Elkelb, een vliet. 122
Nahar Kadiscio, een vliet. 131
Nahar Zawad, een vliet. 151
Najary, een vlek. 109
Narriabrahim, een vliet. 123
Nefim, een kasteel. 133
Niha, eene vesting. 157
Nelefin, een kasteel. 133
Novaquir, anders *Anakour*, een wegh. 92

O.

ORontes, een vliet. 151

P.

PAddam Aram, een lantschap. 3
Pagida, anders *Belus*, een vliet. 91
Pagra, een stad. 138
Pajâs, of *Bajâs*, een stad. 141
Palebyblos, een stad van *Fenicie*. 124
Palestyn, een lantschap &c. 4
Paletyrus, een stad van *Fenicie*. 97
Palmirene, een lantschap. 185
Paltos, heden *Boldo*, eene stad. 134
Palmira, eene stad. 185
Paradisus, eene stad van *Fenicie*. 135
Parphar, een vliet, anders *Farfar*. 26
Petra Incisa, een kasteel. 71
Peng-Ali, eene plaetse ontrent *Aleppo*. 181
Porfyrie, of *Porphyrium*, eene stad. 73
Porsena, eene stad. 73
Ptherigius, een bergh. 185
Ptolemais, een stad van *Fenicie*. 184
Put der Levendige wateren. 93

Q.

QUars, by ouds *Cyrrus*, een stad. 166

R.

RAbaba, een stad. 161
Raiz-Albeitba, eene uithoek by de stad *Ptolemais*. 92
Rama, eene stad. 4
Ras-Albesm, een kasteel. 133
Raseline, een bron. 93
Een vlek. 37
Rebla, een stad. 134. 163
Resta, een dorp. 38
Rhosus, of *Rhossos*, een stad.
Ribla, ziet *Rebla*.
Rusmia, een vlek op den bergh *Karmel*. 80
Rustan, of *Rustem*, eene stad. 165

S.

SAbation, een vliet. 111
Safouri, een dorp. 91
Sait, of *Saida*, eene stad van *Fenicie*. 112
Salahaya, een vlek. 36
Salemnia, een stad. 165
Samosatum, eene stad. 155
Sandalium, of *Scandalion*, een kasteel. 42
Sardanella, een dorp. 38
Sardinaye, een vlek. 41
Sarepta, eene stad van *Fenicie*. 108
Saria, een dorp. 59
Saron, een bergh. 92
Sarfath, of *Sarepta*, eene stad van *Fenicie*. 108
Sarfant, een vlek. 109
Sauls Rebohoth, eene stad. 4
Saxa, een *Chan*. 38
Sawaahal, een lantschap. 4
Scanderona, of *Alexandretta*, eene stad. 131
Schefam, een stad. 163
Schif el Rueban, plaetse op den bergh *Karmel*. 80
Seide Mriam Men Hoka, klooster op den bergh *Liban*. 47
Seleucis, of *Antiochene*, een lantschap. 143
Seleucie, een lantschap en stad. 138
Semaan, een bergh. 167
Seleuche-Jelker, eene stad. 138
Serach, een vlek. 184
Sermin, of *Sarmin*, eene stad. 184
Sicaminon, eene stad. 73. 74.
Sidon, eene stad van *Fenicie*. 112
Siffin, een velt. 183
Sjam Trapolos, eene stad. 125
Sjam, of *Damaskus*, hoofstad van *Syrie*. 17. tot 26.
Singa, een vliet. 154
Sinnam, een vesting op den bergh *Liban*. 42
Sin, of *Sim*, eene stad. 135
Siphamoth. 163
Siphmot. 163
Soldino, een vliet, ziet *Orontes*.
Soba. 167
Soba, of *Choba*, een heuvel. 37
Sofene is *Aram Sobe* niet. 4
Soldi, eene stad. 138
Sosambre, een dorp. 91
Suweida, een stad. 138
Sjam, of *Syrien*. 1
Syrie, een gewest en lantschap van *Asie*. 1. Zijne benaming. 1
Syrie was by ouds wijd-strekkend. 2. Verdeiling &c. 2
Syria Salutaris. 185
Syrofenicie. 16

T.

TAchia, een dorp. 38
Tamuri, een dorp. 161
Tamyras, een vliet. 112
Tanchye, een *Chan* buiten de stad *Damaskus*. 34
Taraboulouk, ziet *Tripolis*.
Taxymira, eene stad. 134
Tefi, een dorp. 182
Thamar, eene stad. 185
Tharsus. 5
Theou-Prosopon, een kaep of uithoek. 132
Tibehad, eene stad. 4
Tortosa, by ouds *Antaradus*, eene stad. 133
Tourtoura, een kasteel. 71
Trapezon, een bergh. 154
Tribe, een vlek. 36
Tripolis, eene stad van *Fenicie*. 125
Tura, een vliet. 27
Tyrus, een stad van *Fenicie*. 96

V.

VAlania, anders *Balania*, eene stad. Een vliet. 110. 135
Vliet de Liefde. 122
Utz, of *Hutz*, Jobs-lant. 15. 162

Z.

ZEnera, eene stad in *Fenicie*. 135
Zeugma, eene stad. 155
Zibellet, by ouds *Byblis*, eene stad van *Fenicie*. 123
Zjisra, of *Mengbigz*, eene stad. 155
Zype, een vlek. 92

Druk-

Druk-Fouten en Mis-ſlagen te verbeteren.

P. *Bediet de Pagie van het Bladt:* K. *de Kolom:* *en* R. *de Regel.*

PAg. 3. K. 1. R. 5. Dat *Fenicie* met *Syrie* wort omringt. P. 4. K. 2. R. 52. *Jordaen*, of *Al-Jor-*
daen, dat is, lantſtreke ter wederzijde des Jordaens gelegen. P. 7. K. 2. R. 37. *Bethuël.* P. 8.
K. 2. R. 20. Arameërs van andere baerblijkelijk afgeſcheiden worden. P. 14. K. 2. R. 1. *Scampis.*
P. 17. K. 2. R. 17. *Korah* of *Kore.* P. 21. K. 1. R. 45. Porfyr-ſteen. P. 21. K. 2. R. 35. Porfyr-
ſteen. P. 26. K. 2. R. 24. *Damaskus* zich vertoonen. P. 27. K. 1. R. 4. Hy. P. 27. K. 1. R. 26.
Nahar. P. 27. K. 1 R. 27. oorzake zijn kil &c. gegraven is. P. 27. K. 1. R. 34. genoemt) P. 29.
K. 1. R. 35. vliet, P. 27. K. 1. R. 39. bevochtight. P. 27. K. 2. R. 35. *Kir*, of *Cyrene.* P. 29.
K. 2. R. 22. *Luza.* P. 32. K. 1. R. 24. *Al-Naſir.* P. 39. K. 2. R. 18. is deez bergh *Liban* ge-
noemt. P. 40. K. 1. R. 23. *Panias.* P. 41. K. 2. R. 14. Beevaertreizers. P. 52. K. 1. R. 45. Tet
bede gebroeders, dan komt. P. 52. K. 2. R. 43. 12 gulden. Jongens. P. 63. K. 2. R. 42. *Kaptan*,
of *Kaplan.* P. 73. K. 1. R. 23. Duitſche. P. 73. K. 1. R. 37. *Porſina* geheten. P. 80. K. 2. R. 46.
ſpelonke, de welke geheelijken eenen heuvel door-boort. P. 81. K. 1. R. 38. beginnen. P. 87.
K. 1. R. 31. zich met de vrouwen. P. 87. K. 2. R. 16. verovering der wijze. P. 91. K. 2. R. 48.
zoo eenigen zeggen. P. 103. K. 1. R. 36. *Canis*, of *Nahar Kelb*, dat is, *Honts-vliet.* P. 106. K. 1.
R. 15. bewaert. Namaels hebben zeker *Strato* en de *Stratoniden*, en des zelfs nazaten, over *Tyrus* ge-
heerſcht, die. P. 107. K. 2. R. 30. alwaer, zoo men zeid, P. 109. K. 2. R. 25. geſtalte. P. 118.
K. 1. R. 22. zouden dan de. P. 119. K. 2. R. 36. *Antoninus.* P. 121. K. 2. R. 46. ſchiet een witte.
P. 122. K. 2. R. 40. *Canis.* P. 124. K. 1. R. 5. *Pompejus.* P. 130. K. 1. R. 3. hondert en acht, als.
P. 130. K. 1. R. 15. *Henabuddaulas.* P. 130. K. 1. R. 32. jaers twalef hondert negen en tachentigh.
Tripolis. P. 135. K. 1. R. 1. *Joſephus* &c. begraven zijn, behoort tot pag. 90. kol. 2. reg. 51. P. 136.
K. 1. R. 48. beide de zeen. P. 138. K. 2. R. 34 *Pompejus* haer, na zy *Tigranes.* P. 144. K. 1. R. 22.
als uit *Euagrius*, *Volaterranus.* P. 149. K. 2. R. 46. hondert negen en zeſtigh. P. 154. K. 1. R. 29.
Marathus. P. 159. K. 1. R. 36. &c. *Merwan.* P. 159. K. 1. R. 42. maer gehoorzamen u. P. 164.
K. 2. R. 13. Billijke. P. 165. K. 2. R. 52. en ſcharlaken greyn-bomen. P. 166. K. 1. R. 30. Cy-
reſtikiſche. P. 167. K. 1. R. 46. zy op 't jaer zes. P. 169. K. 1. R. 31. *Babolitim.* P. 171. K. 1.
R. 43. tot afwering. P. 175. K. 2. R. 3. hondert twee en zeſtigh. P. 176. K. 1. R. 17. daer van.
P. 188 K. 1. R. 25. naem der koningen van *Syrie*, P. 189. K. 1. R. 51. of *Nikanor.* P. 192. K. 2.
R. 49. gehengenis. P. 194. K. 1. R. 16. Raet van *Rome.* P. 197. K. 2. R. 2. *Meridarches*, of rijx-
genoot. P. 201. K. 1. R. 24 vieren. P. 201. K. 2. R. 34. *Appianus.* P. 206. K. 1. R. 24. negentig voor
des Zalighmakers geboorte. P. 208. K. 1. R. 25. *Theoproſopon.* P. 209. K. 1. R. 13. alle onder
zware. P. 231. K. 1. R. 33. *Aſſys.* P. 233. K. 2. R. 30. *Aladels* Viſier. P. 234. K. 2. R. 36.
Aladel. P. 245. K. 2. R. 26. in den tijtel. P. 256. K. 2. R. 56. Dies alzoo de.

Digitized by Google

AENWYZING
Voor den
BOEKBINDER,
Om de
KAERTEN en AFBEELDINGEN
Te plaetsen.

Lantkaerte van *Syrie*: *sive Soriæ*, *& accurata Descriptio*, te plaetsen op Pag. 1

Damaskus in *Syrie*. Pag. 17

De bergh *Karmel*. Pag. 74

Tripolis in *Syrie*. Pag. 126

Aleppo. Pag. 168

Reba, koning der Arabieren. Pag. 253

Arabische vrouw. Pag. 254

Derwijs, of geestelijke. Pag. 258

Quoveli, of Hermijt. Pag. 259

Balhaoua. Pag. 260

Digitized by Google

Digitized by Google

Naukeurige
BESCHRYVING
Van gansch
PALESTYN,
OF
HEILIGE LANT;
Behelſende

De Geweſten van *Perea*, of *Over-Jordaen*, *Galilea*, *Byzonder Paleſtijn*, *Judea*, en *Idumea*.

VERTOONT

In een bondigh ontwerp van 's Lants benamingen, bepalingen, verdeilingen, ſteden, vlieten, bergen, gewaſſen, dieren, zeden en aert der inwoonders, beſtiering, godsdienſt, en geſchiedeniſſen.

VERRYKT

Met lantkaerten, en afbeeldingen der voornaemſte ſteden, en gedenkwaerdighſte gebouwen: inzonderheit der oude en nieuwe ſtad Jeruſalem, en oude en hedendaeghſche tempel Salomons, &c.

Na 't leven getekent, en in koper geſneden.

Getrokken

Uit verſcheide oude en nieuwe ſchrijvers, en berecht van oogtuige onderzoekers.

Door Dr. O. DAPPER.

t'AMSTERDAM,
By JACOB van MEURS, Boekverkoper, 1677.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Naukeurige BESCHRYVINGE *van* PALESTYN, *of* HEILIGE LANT.

Verscheide benamingen des Heiligen Lants.

HEt grootste gewest, en edelste gedeelte van *Syrie*, wort in de Schrift, en by verscheide geestelijke en wereltlijke schrijvers, met velerleie namen getijtelt: welker voornaemste zijn: 1. *Kanaan*, *Kanaanéa*, of *Chanaanéa*. 2. † *Lant der Hebreen*. 3. *Palestina*, of *Palestijn*. 4. *Lant Israël*. 5. *Judea*. 6. *Heilige Lant*. en 7. *Beloofde Lant*. of *Lant van Belofte*. Daer en boven drukt de Schrift dit gewest met verscheide andere eertijtelen, toenamen en omschrijvingen van eigenschappen, onder verscheide inzichten, uit, zonder den eenen of anderen eigen naem te melden: de welke alle vervolgens een weinigh breder t'ontvouwen zijn.

† Gen. 40:15.

Naem Kanaan en oorsprong.

Kanaan, of *Kanaanéa*, was d'eerste en alleroudste naem dezes lants, en alzoo genaemt na *Kanaan*, *Chams* zoon, en *Noachs* neve: want als na den algemeinen water-vloet de gehele bekende aertbodem, onder *Noachs* neven uitgedeilt was, zoo ontleenden namaels d'uitgedeilde landen den oorsprong hunner benaming van de bezitters of eigenaers. Dien-volgens wiert deze oort, die *Kanaan*, *Chams* zoon, te beurt viel, na hem *Kanaan* of lant van *Kanaan* genoemt.

Genes. 11:1.

Maer wanneer namaels *Kanaans* elf zoonen (als *Sidon*, *Heth*, *Jebust*, *Emori*, *Girgast*, *Hiwi*, *Arki*, *Sini*, *Arvadi*, *Zemari* en *Hamathi*,) dit gewest, na 's vaders overlijden, onder elkanderen quamen te verdeilen, zoo gaf ieder hunner aen het gedeelte, dat hy in bezitting nam, een eigen en byzonderen naem: gelijk, na den vader van allen, het gansch bestek dezes lants, *Kanaan* wiert geheten.

Zoo *Adrichom* en andere daer en tegen willen, was *Kanaan* eigentlijk en eerstelijk dat gedeelte, welk van het geen, dat de *Feresiten*, *Iebusiten*, en andere volken bezaten, onderscheiden wiert; maer namaels is die naem het gansch gewest komen te bedieden.

Dan niet alleenlijk, het geen aen te merken staet, schijnt *Kanaan* na *Kanaan*, *Chams* zoon, genoemt te zijn; maer ook na den koophandel, dien d'inwoonders, *Kanaans* nakomelingen, in dit gewest en dessels steden eertijts gepleeght hebben: want *Kanaan*, gelijk de taelkundigen uitleggen, is eigentlijk een Hebreeusch of Fenicisch woort, en betekent, volgens zijnen oorsprong, eenen *koopman* of *handelaer*. Dies kan de naem *Kanaan* tweederlei geduit worden: eerstelijk, als een eigen: en ten tweede, als een gemeene naem. Naerdien hy deze beide betekenissen in 't Hebreeusch heeft. Te weten, in d'eerste bediet hy *Kanaan*, *Chams* zoon, en ook het lant *Kanaan*, en wort meerendeels in de Schrift, en wereltlijke boeken, in dien zin gebruikt: maer in de laetste, eenen koopman of handelaer.

De naem Kanaan heeft tweederleie bediedenis.

Digitized by Google

Desgelijx heeft ook *Merkuur*, die voor een en den zelven met *Kanaan*, en beide voor zoonen van *Cham*, of Griekschen *Iupijn* gehouden wordt, zijnen naem van het Latijnsch woort *Mercari*, dat 's, *koophandel drijven*, bekomen.

Men vind dit gewest met den naem *Kanaan*; gelijk ook desselfs steden met de namen van *Kanaans* zonen, op zeer vele plaetsen in de Schrift gedaght; en inzonderheit in de boeken van *Moses* en *Iosua*.

By de zeventigh Grieksche overzetters des Bybels wort *Kanaan* doorgaens *Fenicie* vertaelt: want velen houden het *Lant Kanaan* en *Fenicie* voor een en het zelve, gelijk reeds te vooZiet Syrie pag. 14. re in 't eerste deel wijtlopigh is verhaelt.

Pale-stijn. Het gansch gewest wort ook *Palestina*, of *Palestijn*, na den Hebreeuschen naem *Filistim*, geheten: inzonderheit by *Ptolemeus*, en, na zijnen voorgang, by meer andere: hoewel de Schrift den naem *Filistim* in dien zin zoo breet niet gebruikt; maer slechts voor het aen zee gelege gedeelte, het welk strekte van *Fenicie* tot aen Egypten, langs de middellantsche zee, en gemeenlijk in de zelve het lant der *Filistims* of *Filistijnen* wort genoemt. Desgelijx schijnen *Herodotus*, *Pomponius Mela*, *Dio Kassius*, en andere, den naem *Palestijn* voor dit aen zee gelege gedeelte alleenlijk te gebruiken: gelijk hier na breder zal gezeit worden.

Israël. Het is het *Lant Israël*, desgelijx de inwoonders *Israël* en *Israëliten* genaemt, ook zelf na de verdeiling des koningrijks onder *Roboam* en *Ieroboam*. Men vind dezen naem zeer duidelijk in het oud en nieuw verbont uitgedrukt: hoewel meermalen in het oud: en inzonderheit by den profeet *Ezechiël* op de volgende plaetsen: cap. 11: 17. 12:19,22. 13:9. 18: 2. 20: 1, 38, 42. 21: 7. 18. 25:3.6. 33: 24. 38:12. 38:19. 40:2. als ook in het boek der Rechteren, cap. 19:30. *Noit is zulx in Israël geschiet.* Dat is, in het *Lant Israël*, of *Heilige Lant*: en by den Ps.75: 2. *Psalmist*: *in Israël is zijn naem groot.*

Weshalve, schoon de naem *Israël*, na de verdeiling des rijks, veelmaelen voor de tien stammen wort genomen, zoo bediet hy evenwel ook veeltijts het gansche volk en lant der Hebreen. Dit kan ook uit het nieu verbont, door het schrijven van den evangelist *Mattheus*, bevestight worden, daer de engel tot *Iosef* zeid: *Sta op, neme het kint, en zijn moeder, en trek na het Lant Israël.* cap. 2: 20. Alwaer d'engel door het *Lant Israël* eigentlijk niet dat gedeelte heeft verstaen, welk, na de verdeiling der stammen, en scheiding der tien stammen van den rijke *Davids*, het rijk *Israël* is genoemt; maer het gansche *Heilige Lant* in zijne volle brete en bestek. Want *Iosef* zou na *Ierusalem* getrokken zijn, de welke nochtans gene stad des koningrijks van *Israël*; maer van *Iudea* was, 't en zy hy *Archelaus*, lantvooght van *Iudea*, had gevreest. *Israël* is gezeid, *de sterke des Heeren*, of, volgens *Hieronymus*, *overwinnaer Gods*.

Wijders, dit lant is *Israël* geheten, na d'Israëliten, desselfs bezitters, zonen en nakomelingen van *Israël*, (anders, voor de worsteling met den Heere, *Iakob* geheten,) wanneer zy in het zelve door bevel des Heeren getreden waeren: gelijk de Schrift in de boeken der *Rechteren*, *Koningen* en andere plaetsen, duidelijken doet blijken. Genes. 32: 28. 35: 10.

En in dezer wijze is de naem *Kanaan*, die behouden wiert, tot zoo lang de *Filistijnen* voor een groot gedeelte dit lant bezeten hebben, namaels een weinigh verduistert; hoewel noch veel meer na de komste der kinderen *Israëls* in het zelve, zedert zy dat t'onderbraghten en *Israël* noemden.

Ja de *Kanaaniten* schaemden zich namaels hunnes naems, en hielden op aldus genoemt te worden, van wege den vloek, die, door *Noach*, op hunnen vader *Kanaan* viel. Ziet Syrie, pag. 12.

Dies blijkt hier uit klaerelijken, hoe de naem *Israël* later zy, dan de namen van *Kanaan* en *Palestina*, of *Lant der Filistijnen*. De naem *Kanaan* verdient geen tegen-spreken altoos: desgelijx ook d'ander niet: naerdien die by *Moses* gedagt wort, wanneer *Jakob* noch ongehuuwt, en van name niet verandert was, veel min d'Israëliten tot desselfs bezitting gekomen waeren.

Het gansch *Heilige Lant*, of gewest der twaelf stammen, is ook het lant Judea. van

Digitized by Google

van *Juda* of *Judea* genoemt geworden, als blijkt uit de woorden van den
Ps. 75: 2. Psalmist: *God is in Judea*: want zekerlijk is, dat *David* aldaer niet van een gedeelte; maer van het gansch *Heilige Lant* spreekt: naerdien niet alleenlijk in een gedeelte, dat is, in het lantschap van *Iudea*; maer ook in dat van *Samaria* en *Galilea*, d'inwoonders Joden en uit Gods volke waeren.

Desgelijx blijkt zulx uit verscheide plaetsen des nieuwen verbonts: als uit Actor. 2:9. 10:37. 11:1. 15:1. 21:10. 26:20. 28:21. Rom. 15:31. 2. Cor. 1:16. Gal. 1:22. 1 Thessal. 12:14. op de welke, door den naem *Iudea*, het gansch begrip of bestek des *Heiligen Lants* verstaen wort; gelijk ook by wijle, tot meerder verklaring, het woort *gansch* of *geheel* daer by gevoeght wort.

Des onaengezien wort ook door den naem van *Iudea* meenigmael slechts het koningrijk der twee stammen van *Iuda* en *Benjamin* verstaen, of voor een der vier delen, in de welke het gansche *Heilige Lant* verdeilt is, genomen: gelijk aenstonts breder zal gezeit worden.

Voor het gansch bestek of gewest schijnt ook *Plinius Iudea* genomen te hebben, wanneer hy *Iudea* binnen en over *Iudea* noemt, dat door den stroom de Jordaen als afgescheiden is. Desgelijx hebben *Ptolemeus*, *Strabo*, *Tacitus*, *Dio Kassius*, die gansche lantstreke, de welke alle de stammen der kinderen *Israëls* bewoonden, *Iudea* genoemt, en in een brede betekenis genomen.

Dio Kassius, een Romeinsche historischrijver, die onder keizer *Alexander* heeft geleeft, bekent ront uit d'oorzake of oorsprong des naems *Iudea* niet te weten: want na gezeid te hebben, dat het volk *Palestijnen* wort genoemt, voeght hy daer by: *Zy hebben daer en boven een anderen aengenomen of bastert-naem: want het lantschap zelf wort Iudea, en het volk Ioden genoemt. Van waer die toenaem zijnen oorsprong genomen heeft, weet ik niet. Ja ook andere menschen, die na hun inzettingen leven, voeren dien naem; onaengezien zy van een ander geslaghte zijn.*

Volgens schrijven van zekeren *Klaudius Iolaus*, by *Stephanus* in zijn stedeboek, zou *Iudea* alzoo genoemt zijn, na zekeren *Iudeus*, of Jood, *Sparton*, die uit *Thebe* met *Bacchus* ten oorlogh was getrokken. Beuzelen.

De naem *Iuda* wort *loving* of *belijding* uitgeleit Waerom de Joden *belijders* genoemt worden: gelijk de Joden waerelijk in *Iudea* den Heere loofden en beleden: want onder hen bloeide eertijts het priesterdom, offerhande, tempel, goddelijke wet, en godsdienst. Quaresm.

Wijders, op welken tijt d'*Israëliten* zijn begonnen Joden, en het lant Israël, of Palestijn, *Iudea* genoemt te worden, daer over is twederlei gevoelen. Volgens het een zijn d'Israëliten begonnen Joden, en dienvolgens het lant Judea genoemt te worden, na de scheiding der tien stammen van de twee, ten tijde van *Roboam*, *Salomons* zoon. Aldus gevoelt *Hieronymus*: want zoo deez berecht, bestaet het onderscheit van *Israël* en *Iuda* hier in: te weten, al het gansch volk wiert eerst *Israël* genoemt: maer daer na, wanneer *David* over den stam *Iuda*: en *Roboam*, *Salomons* zoon, over de twee stammen, *Iuda* en *Benjamin*, heerschte, wierden de genen, die in *Samaria* waeren, namelijk de tien stammen, *Israël* genoemt: maer de genen, over de welke de koningen uit den geslaghte *Davids* regeerden, *Iuda*. Het zelfste gevoelt ook zeker schrijver *Galatinus*. Judea en Joden, wanneer, en waerom alzoo genoemt. In cap. 5. Isai. Lib. 9. Arcanor. c. 7.

Dan, volgens het ander en waerschijnelijkste gevoelen, zijn de Hebreen en Israëliten begonnen Joden genoemt te worden, op welken dagh zy uit de gevangkenis begonnen te treden. Wel wierden zy alle, geduurende de zeventigh-jarige Babylonische gevangkenis, in de welke ook de stam Juda, met het koninglijke zaet was, Hebreen en Israëliten, volgens *Iosephus*, genoemt; maer na zy door *Cyrus*, koning van Persie, met de vryheit van te vertrekken begiftight waeren, begonnen sedert de genen, die te vore Hebreen en Israëliten geheten wierden, Joden, en Palestijn, of lant Israël, Judea genoemt te worden. De reden dezer benaming is deze: dewijl *Zorobabel* d'Israëliten uit *Babylonie* na het *Beloofde Lant* gevoert heeft, als blijkt uit de boeken van *Esdra*: en hy zelf uit den stam van *Iuda*, en den stam *Davids* gesproten was. Insgelijx staet het met d'andere ge- Lib. 11. c. 5. 1 Esd. 11:2. 3 Esd. 5:8.

schapen, die d'Israëliten tot aen *Herodes* d'oude, geboortigh van *Idumea*, beheert hebben. En aldus blijkt, hoe de naem *Iuda* aen dit gewest, volgens dit laetste gevoelen, gegeven zy, en d'inwoonders *Iudeen* of *Ioden* genoemt zijn: te weten, na den koninglijken stam Juda, de voornaemste van alle d'andere: wiens vorst en overste, onder andere des Joodschen volks, de strijtbare *Iudas* was, de vierde zoon van den aertsvader *Iakob*; uit wien zeer vele deurluchtige mannen, en deze *Zorobabel* en andere gesproten zijn, die in het *Heilige* of *Beloofde Lant* het roer der regering in handen gehad hebben, na de wederkomste der kinderen Israëls uit de Babylonische gevangkenis, onder gelei van den zelven *Zorobabel*.

Eindelijk is dit gewest, sedert vele eeuwen, en ook noch heden, gemenelijken by de Kristenen van *Europe*, het *Heilige Lant* geheten.

Waerom Heilige Lant geheten. Wel worden deze naemen in de Schrift zeer zelden gedaght; maer evenwel duidelijken in het boek der *Wijsheit:* daer de wijze-man zeidt: *D'oude inwoonders van uw Heiligh Lant.* cap. 12: 3. Het welk, volgens *Lyranus*, na den letterlijken zin, op dit gewest te duiden is: als klaerelijken uit het vervolgh blijkt. Desgelijx vind men by cap. 2: 12. den profeet *Zaccharias* den zelven naem, of liever, volgens het Hebreeusch, *Lant der Heiligheit*, gespelt: als ook in het tweede boek der *Maccabeen:* hoewel eenigen by den profeet *Zaccharias*, door den naem *Heilige Lant*, de *kerke* verstaen. Van gelijken duiden zommige de woorden *Heilige* cap. 24: 15. *plaetse*, by den evangelist *Mattheus*, op dit gewest.

De naem *Heilige Lant*, schoon die later in oorsprong, dan alle d'andere, schijnt te zijn, overtreft hen des niet te min, onder verscheide inzichten, in uitstekenheit en waerdigheit: want dit gewest is het *Heilige Lant* niet genoemt, 't en zy na de dienst Gods in het zelve gebloeit heeft, en het door *Krist* met zijne tegenwoordigheit en bloet wiert ingewijd en geheilight.

Zoo de godsgeleerden verklaren, is dit gewest het *Heilige Lant* genoemt; dewijl in het zelve, ten tijde der oude wet, de dienst Godes bloeide, en aen den onsterffelijken God aengename offerhanden geschieden: daer in andere oorden aen d'afgoden slachtoffers, en werken van menschen handen geeert wierden. Daer en boven, dewijl het uitstekende heilige mannen, aertsvaders, profeten, apostelen, evangelisten, en andere zeer vele heilige en geleerde mannen heeft voortgebraght, die het zelve met hunne leere en mirakelen verheerlijkt en vervult, en de meesten daer in gewoont, en den ganschen beloop des levens volbraght hebben: dewijl ook de Heilant en Zalighmaker zelf in dit gewest ontfangen, geboren en opgevoet, en het gansche werk der verlossing door hem volbraght is, zoo magh het met recht het *Heilige Lant* genoemt worden.

Het wort ook doorgaens by de Kristenen het *Lant van Belofte*, of *Beloofde Lant*, en in den brief van den apostel *Paulus* aen de Hebreen, enkelijk de *belofte* genoemt; ten aenzien van de meenighvuldige en dikwils herhaelde beloften, door Gode aen *Abraham*, *Isaak* en *Jakob*, en hunnen zade en nakomelingen gedaen. In welken zin *Abraham*, *Isaak* en *Jakob* gezeid worden gestorven te zijn, zonder de *beloften*, namelijk, het lant *Kanaan*, verkregen te hebben. Beloofde Lant. cap. 11: 13.

In den zelven zin wort dit gewest het lant genoemt, dat God by eede den voorvaderen der Israëliten belooft en gegeven had. Num. 14: 16. 32: 11. Jud. 2: 7. 1 Reg 8: 34, 40, 48. 14: 15. 2 Reg. 21: 8. 2 Chron. 6: 25, 31, 38. Jer. 3: 18. te weten, aen *Abraham* *Isaak* en *Jakob*. Genes. 50: 24. Exod. 33: 1. Deut. 1: 8. 6: 10, 23. 7: 12, 13. 8: 1. 10: 11. 11: 9, 21. 19: 8. 26: 3. 28: 11. 30: 20. 31: 7, 20, 21, 23. 34: 4. Jos. 1: 6. 5: 6. als ook het lant, dat God den Israëliten gegeven heeft. Exod. 20: 12. Deut. 4: 1. 5: 16. Jos. 1: 2. 11: 15. of het lant, dat God zijnen volke tot eene bezitting gegeven heeft. 1 Reg. 8: 36. 9: 5. 2 Chron. 6: 27. 7: 20. of het lant, in het welk d'Israëliten getreden waeren, om het zelve by erfrecht te bezitten. Esd. 9: 11.

Derhalve had God dit lant *Abraham* en zijnen zade belooft. [Genes. 12: 7. 13: 12, 15, 17. 5: 7, 18. 24: 7. 28: 4. Nehem. 9: 8. Ezech. 33: 24. Hebr. 11: 9.] welke belofte hy aen *Isaak* vernieuwt

nieuwt heeft. Genef. 26: 3, 4. aen *Jakob*. 28: 13. 35: 12. 48: 4. 1 Kron. 16: 18. Psal. 105: 11. aen *Isaak* en *Jakob*. Hebr. 11: 9. aen *Moses* en d'Israëliten, die ten tijde van *Moses* leefden. Exod. 3: 8, 17. Levit. 20: 24. Ezech. 47: 14. En aldus had God beloofc het lant Kanaan aen *Abraham*, *Isaak* en *Iakob* te zullen geven. Genef. 50: 24 Exod. 6: 3. 13: 5, 11. 32: 13. 33: 1. Deuter. 9: 5. volgens welke belofte God gezeit wort, Kanaan aen Jakob gegeven te hebben. Ezech. 28, 25. 37: 25. en aen d'Israëliten, na hy de Kananiten verdelgt had. Ps. 135: 12. 136: 21, 22. Habac. 3: 6. &c. Wijders, de Heer heeft den Israëliten dit lant op twederleie wijze gegeven: eerstelijk, voor niet met allen, tot een teken van eene zonderlinge gunste tegen hen. Exod. 3: 8. Deut. 9: 4, 5, 6. Jos. 24: 12. Ps. 44: 3, 4, 5. en 105: 11, 12, 13. en 111: 6. het zelfste is te bespeuren uit Deut. 26: 3, 9, 10. Waer over *Moses* wenschte in het zelve te treden. Deut. 3: 25. maer den muitelingen, of oproerigen wiert aengezeit, dat zy niet in het zelve zouden komen. Ps. 95: 11. Hebr. 3: 11, 18, 19. uit Num. 14: 22, 23, 29, 30.

Ten tweede, gaf hy hen dit lant tot een eeuwige woonplaetse of bezitting. Deut. 11: 21. 2 Chron. 20: 7. 33: 8. Genef. 13: 12. 17: 8. 2 Sam. 7: 10. Amos 9: 15. hoewel zulx met voorwaerden te verstaen zy: te weten, indien d'Israëliten Gods bevelen onderhielden. 2 Reg. 21: 8. 2 Chron. 33: 8. Esdr. 9: 12. Hier over wort den overtreders aengezeit, dat God hen uit het beste lant verdelgen zal, dat hy hen gegeven had. Levit. 18: 28. Deuter. 28: 63. 29: 28. Jos. 23: 13, 15, 16. 1 Reg. 9: 7. 2 Chron. 7: 20. het welk aen hen ook volbraght is: want God heeft de Israëliten uit Kanaan, om hunne zonden, verdreven: welke een zeer zware straffe tegen hen was, als te bespeuren is uit 1 Chron. 28: 8. Jer. 24: 10 Ezech. 33: 25, 26. Os. 9: 3. Mich. 2: 10. Dan deze stoffe breder te verhandelen, laet ik den Godsgeleerden aenbevolen zijn.

Doch zoo *Adrichom* en andere willen, zouden de naemen, *Heilige Lant* en *Lant van Belofte*, veel meer op een zekere wijze geheimenissen schijnen te bedieden, en d'eigenschap van profesye te hebben, als van namen: behalve noch, dat zy juist in de Schrift zoo duidelijken niet gedaght worden. Doch hier op dient tot antwoort, dat *Quæresm.* schoon deze naemen juist zoo uitdrukkelijk en dikwils in de Schrift niet gevonden worden, en ingestelt zijn, om geheimenissen te betekenen, zoo hebben zy des niet te min d'eigenschap van ware namen, en zijn ingevoert, om dit gewest te betekenen. Ook heeft de Schrift deze namen niet vergeten of overgeslagen. Wel wort de naem van beloofde lant in de zelve eigentlijk en uitdrukkelijk niet gevonden; maer nochtans bedektelijk: te weten, zoo meenighmael van desselfs belofte, gedaen aen *Abraham* en andere, gesproken wort: want het wort op gene andere wijze het *Lant van Belofte* genoemt, 't en zy om dat het den oudtvaderen beloofc was.

Wat belangt de naem *Heilige Lant*, dien vind men, gelijk gebleken is, op de boven-gemelde plaetsen in de Schrift uitdrukkelijk gedaght.

Dit gewest wort ook enkelijk, en met het byvoegen van het woort *gansch* of *geheel*, *aerde* of *lant* genoemt: als by den profeet [a] *Malachias*: desgelijx by den evangelist [b] *Mattheus*, [c] *Markus*, [d] *Lukas*, by [e] *Jeremias*, [f] *Isaias*, [g] *Ezechiel*, en den *Psalmist*. Op alle welke plaetsen de meeste uitleggers, door den naem *aerde* of *lant*, *gansch Kanaan*, en niet den ganschen aertbodem verstaen.

Het wort ook het *lant* of *aerde Gods* genoemt: dewijl God gezeidt wort [h] in het zelve te heerschen. Deuter. 31: 43. 2 Sam. 7: 23. 1 Reg. 8: 3. 2 Chron. 6: 27. 7: 20. Psal. 10: 16. 85: 2. Esa. 8: 8. 14: 2. 25. Jerem. 2: 7. 16: 18. 50: 11. Ezech. 36: 5, 20. 38: 16. Ose. 9: 3. Joël 1: 6. 2: 18. 3: 2. Zach. 9: 16. Ook het *lant der levenden*: dewijl Ezech. 26: 20. in het zelve de waere en levende God, die het leven en onsterffelijkheit geeft, gedient wiert.

[a] cap. 4: 6.
[b] c. 27: 45.
[c] c. 15: 33.
[d] c. 23: 44.
[e] c. 1: 14.
[f] c. 34.
[g] c. 7: 2.
[h] Psal. 73: 12.

Ten aenzien van d'oude Heidensche inwoonders, wort het genoemt het [a] *Lant der Kanaaniten, Hetthiten, Amorrhiten, Heviten, Feresiten, Jebusiten*: ook het [b] *Lant der Kananiten, Hetthiten, Amorrhiten, Feresiten, Jebusiten* en *Girgaziten*: en het [c] *Lant der Kanaaniten*

[a] Exod. 3: 8, 17. 13: 5. 23: 23.
[b] Neh. 9: 8.
[c] Levit. 25: 38.

d Amos en d *lant der Amorrhiten*: want by den
2:10. profeet *Amos* wort het lant der *Amor-*
rhiten voor gansch *Kanaan* genomen,
die anders slechts een gedeelte beza-
Act. 7: ten. Het heet ook lant, in het welk
4. de Joden woonden.
Esa. 14: Het wort ook bediet door den
25. Ezech. bergh Gods: of door den bergh der
38:21. heiligheit: en aldus door den bergh
der erfenis of bezitting Gods: want
Kanaan was aen zommige oorden
berghrijk: desgelijx door den bergh,
dien Gods rechte hant voor d'Israëli-
ten had verkregen.
Psalm Het wort geheten het *erfdom der*
101:6. *heidenen*, dewijl de heidenen dat aller-
Lam. 5: eerst bezaten: het *erfdom der Joden:*
2. naerdien de Joden dat bezeten heb-
ben, na het uitdrijven der Heidenen:
Exod. het erfdeel Gods, dat van God den
15:17. Israëliten of zijn volk gegeven was: de
Hebr. plaetse, dewelke *Abraham* tot een erf-
11:8.9. Exod. deel zou ontfangen: de plaetse, de wel-
23:20. ke God voor d'Israëliten had bereit.
Het wort by wijle genaemt de
plaetse der ruste: alwaer de Heere
Psalm door zijnen profeet spreekt: *Indien zy*
94:11. *in mijne ruste zullen treden:* dat is, in het
Heilige Lant; gelijk de godsgeleerden
doorgaens verklaren: aengezien het
een voorbeelt der eeuwige ruste was,
en tot de welke, als van den arbeit,
d'Israëliten uit Egypte quamen. Des-
Deuter. gelijx wort het de *plaetse der ruste* ge-
12:9. noemt, de welke God den Israëliten
Mich. zou geven. Het wort ook bediet door
2:20. de ruste, de welke God den Israëliten
had gegeven, op dat zy in de zelve
veiligh zouden blijven.
Genes. Het wort ook, ten aenzien van *A-*
48:21. *braham*, *Isaak* en *Jakob*, het *lant der*
vaderen van Israël genoemt, die het zel-
ve eertijts met hunne geslaghten be-
woont hebben.
a cap. By [a] *Ieremias* wort het genoemt *de*
50.7. *stal der rechtveirdigheit*, [b] en *het lieve*
b cap. 3: *lant*, en *schoone erve*: by den [c] *Psalmist*
9. c Psal. 6: *begeerelijk lant:* en by [d] *Malachias*, *een*
24. *weert lant.*
d c. 3. Het wort ook bediet door de woon-
stede Gods: door de woonstede des
allersterksten: door de heerlijke woon-
stede der heiligheit Gods. Of het
Exod. wort genoemt de plaetse, welke God
15:13. tot een woonstede gewroght had: des-
gelijx worden, door de woonsteden
Gods, de steden des Heiligen Lants,

of het gansche lant verstaen: want Ps. 83:
God had dit gewest verkoren, om al- 13.
daer te wonen. Waer over God ge- Ps. 46: 5.
zeit wort in *Kanaan* te zijn. Ps. 68:
Het wort ook genoemt de throon 17.
der glorie Gods, en grenspael of pael- Ezech.
steen der heiligheit Gods. 35:10.
Het wort genoemt het lant der çie-
raet, dewijl het in vruchtbaerheit en Dan.
dienst Godes uitmunte: desgelijx de 16:41.
çierelijke bezitting of eigendom der Jerem.
krijgsheiren van de Heidenen: en by 3:19.
den *Psalmist* de bezitting Gods: ook Ps. 134:
het lant *Emanuel.* 4. Jes. 8:8.
By *Ezra* daer en tegen een onrein
lant, ten aenziene van d'onreinheit 1 Ezr.
der oude inwoonders. 9:2.
Zoo eenige willen wort het Heilige
Lant by den profeet *Habakuk* en *Zacha-*
rias door den bergh *Liban* bediet, ge- cap. 2:
lijk hy ook by den zelven *Zacharias* 17.
daer voor kan aengenomen worden: cap. 10: 10.
want den bergh Liban betrekken eeni-
ge onder het Heilige Lant. Deut. 1:7.
3:25. Jos. 9:1. &c. en was des zelfs
grenspael, Deuter. 11:24. Jos. 1:4.
Ten aenzien van des zelfs vrucht-
baer en lustigheit wort het genoemt,
een lant, dat van melk en honigh vloeit:
dat is gezeit, dat overvloet en vol-
heit van melk en honigh heeft.
Exod. 3:8, 17. 13:5. 33:3. Levit.
20:24. Num. 13:28. 11:4. 8. 16:14.
Deuter. 6:3. 11:9. 26:9, 15. 27:3.
31:20. Jos. 6:6. Jerem. 2:5. 32:22.
Ezech. 20:6, 15.
Door het lant van *Karmel* wort ook
het Heilige Lant verstaen: te weten,
een zeer vruchtbaer lant; zoodanigh
dit gewest eertijts was.
By den profeet *Zacharias* wort, vol-
gens eenigen, door den bergh *Gelbad*,
Gilbad of *Gilead*, het gansch Heilige
Lant, of het lant van Gods volk, ver-
staen: of, by *Ieremias*, het gansch rijk cap. 22:
der tien stammen. 6.
By d'Arabische schrijvers wort dit
gewest gemenelijk *Filestijn* geheten:
hoewel zy door dien naem slechts een
gedeelte schijnen te verstaen. d'Ar-
meniers noemen het op Armenisch,
Hreastan, dat 's eigentlijk gezeit *Io-*
den lant: want *Hrea* bediet in d'Ar-
menische tale eenen *Iode;* en *stan*, het
welk een Persich woort is, *lant.*
In het bepalen of stellen der grens- Grens-
palen dezes gewests verschillen de palen.
schrij-

schrijvers, en zelf de Schrift, grotelijx.

Vierderleie betekenis des Heiligen Lants.

Wijders, dit gewest, gemeenelijk het *Heilige Lant* geheten, kan op vierderleie wijze in de Schrift onderscheiden, genomen en verstaen worden. Eerstelijk, voor het bestek des lants, dat de *Kanaaniten* bezaten, en eigentlijk *Kanaan* wiert genoemt. Ten tweede, voor dat gedeelte alleen, 't welk d'Israëliten den Kanaaniten, door Gods gehengenis en wapenen, onder den veeltheer *Josua*, hadden afgenomen en in bezit gekregen. Ten derde, voor het gansch bestek des lants, dat God den aertsvaders en hunnen zade had belooft. Ten vierde, voor het vergroot of vermeerdert rijk Israëls, en voor het geen, door kloek beleit en gezagh van *Saul*, en voornamelijk van *David*, volbraght, en door *Salomon*, *Davids* zoon, behouden, beschermt en verdedigt is.

Kanaan is tweederlei. Drus. Ziet pag. 1.

Het *Lant Kanaan*, eigentlijk alzoo genoemt, kan weêr op twederleie wijze genomen, of tweezints geduit worden: te weten, in een enge en brede betekenis: of voor groot en klein *Kanaan*.

Groot Kanaan begrijpt het lant der elf volken: als *Sidoniers*, *Hetthiten*, *Iebusiten*, *Amorrhiten*, *Gergesiten*, *Heviten*, &c. dat zy voor d'intrede der kinderen Israëls bezaten.

Door *Klein Kanaan* is te verstaen slechts het aen zee gelege gedeelte, dat by de Grieken *Fenicie* wiert genoemt.

Bochart lib. 4. c. 36.

Groot Kanaan begreep al het lant, dat strekte van *Idumea*, ten zuide gelegen, tot aen den vliet *Orontes*, die ten noorde in de middellantsche zee stort.

Moses bepaelt het gewest der Kanaaniten enger, en in de volgende woorden: *De Lantpalen der Kanaaniten waeren van Sidon aen, door Gerara, tot Gaza toe: en van Gaza tot aen Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim, en eindelijk tot Lesa* of *Lasa*.

Genes. 10: 19.

Door den naem *Sidon* is niet alleenlijk te verstaen de stad; maer ook de lantstreke der *Sidoniers*, die van de stad oostwaerts tot na by de grenspalen des Jordaens strekte. Deez was de noorder grenspael des lants, dat de Joden aenstonts in bezit hadden te nemen.

Al het overigh behoort tot de zuider grenspael. *Gerara* en *Gaza* zijn gebuur-steden der Filistynen: en *Sodoma*, *Gomorrha*, *Adama* en *Seboim*, waeren steden, ter plaetse gelegen, daer nu het dode meir of zoute zee is.

Jonathan en *Hieronymus* houden *Laza* voor eene stad, by de Grieken *Kallirhoe* genoemt: daer nochtans *Iosephus* en *Ptolemeus* *Kallirhoe* beooste de zoutzee stellen. Ook heeft men met reden te twijfelen of *Lasa* al *Kallirhoe* zy. *Lasa* was in de zuider grenspael des lants *Kanaan*: *Kallirhoe* niet desgelijx: naerdien de Joden bezuiden *Kallirrhoe* niet weinigh lants hebben bezeten. Derhalve zoo iemant de grenspalen van *Kanaan* of *Judea* na 't zuiden wijder wil uitgezet hebben, die heeft t'overwegen of *Lasa* of *Lesa* niet wel een Arabische stad *Lysa* zy, welke *Iosephus* *Lussa* noemt, en by *Ptolomeus* ontrent in 't midden tusschen de dode en rode zee wort gestelt.

Dit was d'oude woonstede der Kananiten, welker middellantsche gewesten zy gedwongen wierden den Joden in te ruimen, wanneer de veltheer *Josua* hen in het lant *Kanaan* braght, en de *Kanaaniten* na d'enge zeelantstreke deed wijken: de welke schiet met een lange streke, tonge, of stroke van *Kassiotis* af, in Syrie, tot aen het lant der Filistynen, of klein *Palestijn*, eigentlijk alzoo genoemt.

Aen den zelven zeekant hebben zy de steden *Paltos*, *Balanea*, *Aradus*, *Simyra*, *Orthosia*, *Tripolis*, *Botrys*, *Sarepta*, *Tyrus*, *Sycaminos*, *Stratons toren*, *Marathus*, *Antaradus*, *Arka*, *Gabala* en *Kafarzaba*, (by *Strabo* de *Krokodille-stad* genoemt) van nieuws gesticht: daer en boven de reeds gebouwde steden, als *Gebal* of *Byblis*, *Berytus*, *Sidon*, *Akzib* of *Ekdippa*, *Akko* of *Ptolemais*, *Dora*, *Joppe*, *Jabneel* of *Iamnia*, veel vergroot en vermeerdert. Van daer hebben zy zich namaels op zee begeven, en nieuwe en uitheemsche woonplaetsen door de wapenen verkregen, en talrijke kolonyen of volkplantingen by na door de gehele werelt verzonden.

Sedert deden de verdreve Kananiten zich *Feniciers* noemen, en d'aen zee gelege lantstreke voornoemt, *Fenicie*. Ziet Syrie, pag. 12.

Lant, dat de Joden of Israëliten bezaten.

Wanneer het lant van Judea of Israël dat geen alleenlijk betekent, welk de Joden besloegen en bezaten, worden aen het zelve in de Schrift tot lant-

lantpalen toegevoeght, ten noorde *Dan*, en ten zuide *Bersabe:* als Jud. 20: 1. 1 Sam. 3: 20. 2 Sam. 3: 10. 17: 11. 24: 2, 15. 1 Reg. 4: 27. 2 Paral. 30: 5.

Door *Dan* (overgeslagen verscheide andere plaetsen van dien name) is hier een stad te verstaen: de welke namaels *Paneas*, en eindelijk door den zoon van *Herodes*, d'oude, ter eere van *Cesar*, of keizer *Tiberius*, *Filips Cesarea* wiert genoemt: welken naem zy ten tijde van *Krist*, en noch heden voert. Deze stad is gelegen in 't noorde van het *Heilige Lant*, op de noorder brete van drie en dertigh graden, en op de lengte van zeven en zestigh graden en veertigh minuiten.

Door *Bersabee* is een stad te verstaen, de welke, ten tijde van *Iosua*, den stam *Simeons* ten erfdeel viel, en op de noorder brete van een en dertigh graden en vijftien minuiten, en op de lengte van vier en zestigh graden en dertigh minuiten gelegen is. Wijders, deze stad lagh eertijts op de zuider grensscheiding des *Heiligen Lants*, vijf duitsche mijlen van *Hebron*, volgens *Hieronymus*.

Dies dit gewest, binnen de gemelde grens-palen, van 't ooste tot weste, in de brete drie graden en vier en dertigh minuinen, een streke van ruim drie en vijftigh duitsche mijlen: en in de lengte, van 't noorde na 't zuide, twee graden en vijftien minuiten, een streke van ruim drie en dertigh mijlen, zal beslaen.

Hieronymus brengt de palen der lengte, tusschen *Dan* en *Bersabee*, op een bestek van hondert en zestigh Italiaensche mijlen: (dier vier op een gemeene Duitsche mijle worden gerekent:) en de brete tusschen *Ioppe*, ten weste aen de Middellantsche zee gelegen, en tusschen *Bethlehem*, ten ooste, op zes en veertig, of op acht en vijftigh mijlen: indien aen die zijde de dode zee tot grenspael wort gestelt: dewelke twaelf Italiaensche of drie Duitsche mijlen van *Bethlehem* gelegen is.

Amos 6: 14. 1 Reg. 9: 26. 2 Paral. 9: 26. 1 Paral. 7: 8.

Dit bestek des *Heiligen Lants*, dat zeer klein was, bezaten de Joden: dan ten aenzien van de veroverde volken, en die den Joden çijnsbaer waeren: of ten aenzien van het bestek des lants, dat den Hebreen door den Heere wiert belooft, waren desselfs grenspalen veel verder uitgezet. Hierom wort dit gewest in de Schrift by wijse van de vliet of beke van Egypte, tot aen *Hamath* uitgebreit: of van *Hamath* tot aen de beke der wildernisse: en van de * grote zee tot aen de dode of zoute zee: of van de grote † riviere, of groot water, tot aen het lant der Filistynen, en tot aen de grenzen van Egypten.

* Middellantsche zee. † Eufrates.

Door *Hamath* is hier te verstaen klein *Hamath*, tot onderscheidt van groot *Hamath*, welk eerste namaels *Epiphania*, en by de Arabieren heden *Hama* wort genoemt. Ziet Syrie, pag. 163.

De vliet van Egypte wort by *Hieronymus* voor een scheure of tak des *Nijls* gehouden, die uit de Woestijne, of door het meir *Serbonis*, tusschen de stad *Rhinocolura* en Egypte, of tusschen *Rhinocolura* en den bergh *Kasius*, in de Middellantsche zee stort.

Tot dit gevoelen gedragen zich meest alle de schrijvers, als *Adrichom*, *Andreas Masius*, *François Ribera*, en *Benedictus Pererius:* desgelijx stelt *Strabo* boven den groten mont des *Nijls* een anderen kleinen mont, by den bergh *Kasius*, en drie hondert stadien van den Pelusischen mont des *Nijls*.

Zoo daer en boven verscheide ooghtuigen berechten, vloeit, vijf dagh-reizens van *Gaza*, na de zijde van Egypten, een kleine tak of arm des *Nijls*, die aldaer ontfangen, en *Karab* wort genoemt. Van daer tot aen de stad *Pelusium*, heden *Damiata*, is de wegh twintigh uuren, of anderhalve daghreizens te voet.

Deze vliet wort by *Moses de vliet van Egypte* genoemt: en te rechte: want hy is in 'er daet een vliet, en besluit en bewatert Egypten. Genes. 15: 18.

In de boeken der Koningen wort hy een scheut van Egypten genoemt: dewijl hy uit den *Nijl*, een stroom van Egypten, is afgeleit. 1 Kon. 8: 65. 2 Kon. 24: 7.

By *Josua* en *Esaias* heet hy de *beke van Egypten*, en by *Amos* de beke der woestijne: dewijl zy niet door bebouwt lant, gelijk de andere takken des *Nijls*; maer door een woeste lantstreke van Egypte, na de middellantsche zee vloeit, in maniere eener beke. Josua 15: 47. Esa. 27: 12. Amos 6: 15.

By *Josua* wort hy de *Sihor*, of drabbige vliet genoemt: van wegen zijn drab- c. 13: 3.

drabbig water: gelijk dat van den *Nijl*. Dies scheit deze vliet, gelijk gebleken is, Judea van Egypten: en is des zelfs zuider en wester grenspael.

Door de *Grote Zee*, is in de Schrift de Middellantsche of Syrische zee te verstaen. Zy wort de *Grote Zee* genoemt, ten aenzien van de poelen en meiren, die ook in de Schrift zeen genoemt worden: of in vergelijking der andere zeen, de welke neffens Judea leggen. Zy wort ook in de Schrift d'*achter* of *Wester zee* genoemt; dewijl zy in het wester en achterste gedeelte is, ten aenzien van het Heilige Lant.

Wijders, in de Schrift worden eenige delen der Middellantsche zee gemelt: de welke of verre van het Heilige Lant, of na by het zelve leggen. De verre afgelege zijn d'Adriatische
Act.27: zee, die by *Lukas* door *Adria* wort ver-
27. staen: de zee van *Tharsis* of *Cilicie*, de welke ook voor eene zee in 't algemein gestelt wort: dewijl de Joden de zelve bevoeren: en de boven-gemelde Syrische zee.

Esdr. 3: Andere delen, de welke na by het
7. Heilige lant leggen, zijn de zee van
Exod. Joppe, en de zee der Filistynen, een
23:31. grenspael van Kanaan. De gemelde wijde lantpalen van Palestijn, van Hamath tot aen de beke der wildernisse, of vliet van Egypte, en van de Middellantsche zee tot aen de dode of zoute zee, of tot aen den *Eufrates*, worden in de Schrift in volgende wijze beschreven.

Num. De zuider grenspalen worden aldus
34:3. gestelt: het uiterste der zout of do-
Jos.15: de zee tegen 't zuide, of de woestijne
1. *Sin*, de welke d'ooster grenspalen van Idumea raekt. Van daer strekken zy na 't zuide, tot aen den opgang van *Akrabbim* of des scorpioens: en na eene plaetse, *Sena* of *Sina* geheten. Van daer weêr na Kadesbarne, en dalen na Hezron, en gaen op na *Adar*, rontom Karkaa: doorsnijden *Asmon*, en komen tot aen den vliet van Egypten in de Middellantsche zee.

De geheele wester lantstreke wort bepaelt met de wester zijde der grote of Middellantsche zee, die van den gemelden vliet des *Nijls* tot aen den bergh *Liban* strekt.

Ten noorde wort tot grenspael gestelt een lijn, getrokken van de kuste der Middellantsche zee tot aen den bergh Liban: van daer na Hamath of *Emath*: daer na tot aen de lantpalen van *Sedada*, en eindelijk tot aen *Sefrona*, en de haeve *Eman*.

Eindelijk strekken d'ooster grenspalen van de haeve *Eman* na *Sefama*: en van daer neêrwaerts na *Rebla*, vervolgens na de zee *Cenereth*: of van *Galilea* aen de ooster hoek, langs het strant der zelver zee tot aen den Jordaen: daer na langs den Jordaen, tot aen de zout-zee, en eindelijk tot aen d'uiterste zuider hoek der zelve zee.

Iemant zou hier mogen tegen in brengen, dat de Jordaen geen ooster grenspael des Heiligen Lants zy; dewijl de kinderen Israëls, met verlof van *Moses*, over den zelven gewoont hebben: te weten, de stamme *Gad*, *Ruben*, en de halve stam *Manasse*. Dan hier op dient tot antwoort: dat de Jordaen de waere ooster grenspael des lants, dat de Joden door God beloofd was, zy geweest. Wel hebben zy hunne bezitting verder gehad: maer zulx geschiede by geval: naerdien d'inwoonders dezes lants hen geenen doortocht vredelijk wilden vergunnen; maer deden hen oorlogh aen: doch wierden door d'Israëliten overwonnen, die hun lant, uit kracht van recht des oorloghs, in bezit namen.

(Quaesm. — Nicol. de Lyra in cap. 47. Ezech.)

Den *Eufrates*, of ooster grenspael, (tot zoo verre *David* en *Salomon* de palen van hun rijk hadden uitgezet) vind men op verscheide plaetsen in de Schrift gedaght. Eerstelijk trok *David*, 2 Sam.
naer luid der Schrift, *henen, om zijn te-* 8:3.
ken of zegebanieren aen den stroom Eufra- 1 Paral.
tes op te rechten. Dan duidelijker geven 19:4.
de volgende woorden dezen grens-
pael te kennen: *En Salomon had onder* 1 Reg.
zijn gebiet alle koningrijken, van de † *rivie-* 4:21.
re, tot aen het lant der Filistynen en lant- † Versta Eufrates.
palen van Egypten: want, gelijk daer
na volght, *by heerschte in den ganschen* Vers.
lande, aen deze zijde des waters, van Tipf- 24.
sach aen tot **Gaza toe*. *Tipssach* is een stad, by de Grieken en Romeinen namaels gebroken *Tapsakus* genoemt: alwaer men zeit d'overvaert en † brug van den *Eufrates* geweest te zijn: gelijk *Strabo* op verscheide plaetsen getuight. Door het woort *riviere*, of *water*, is d'*Eufrates* te verstaen.

* Gaza is een stad aen de Middellantsche zee gelegen.
† Zeugma.

Boven *Tapsakus* was na by de stad 2 Sam.
Helam, by *Ptolomeus Alamata* geheten. 10:16, 17.

Digitized by Google

Van gelijken breit de kronijk-
2 Kron. 9:26. schrijver *Salomons* rijk wijd uit. *Hy was heere over alle koningen, van 't water af, tot der Filistynen lant, en tot aen de lantpalen van Egypten.*

De Heere, in zijne beloften aen de kinderen Israëls, door den engel, stelt ook een brede bepaling dezes lants, in
Exod. 23:31. de volgende woorden: *Ik wil uwe lantpalen zetten van de zee Suph (de rode of schelfzee,) tot aen der Filistynen zee, en van de woestijne, tot aen den vliet:* versta den *Eufrates*.

Deut. 11:24. Desgelijks stelt *Moses* wijde grenspalen in de volgende woorden: *Alle plaetsen, daer uwe voetsole op treed, zal uwe zijn: van de woestijne en den Liban, en van het grote water Frath, tot aen d'uitterste zee, zal uwe lantpale zijn.* Door d'uitterste zee is de Middellantsche zee te verstaen: de welke doorgaens in de Schrift de *grote zee* wort genoemt.

Een weinigh anders; hoewel by na een en de zelve wijdstrekkende grens-
Psalm 72:8. palen, stelt de *Psalmist* in de profesye van des Heilants rijk: *Hy zal heerschen van d'eene zee tot d'andere: en van den vliet, (of water,) tot aen het einde der aerde.* Van gelijken de profeet *Zacharias.*
cap. 9:10. *Zijne heerschappye* (versta des Heilants) *zal zijn van d'eene zee tot aen d'andere; en van het water tot aen der werelt einde.* De zin van deze woorden wil dit zeggen. Hy zal van de rode of schelf-zee tot aen de middellantsche zee heerschen: en van den vliet *Eufrates* tot aen de woestijne: want aldaer schijnt het einde der aerde te zijn. Altoos het bewoonde lant, ten opzichte van het Heilige Lant, neemt aldaer een einde.

Drusius, met den zin van de drie laetste bepalingen te volgen, geeft aen het Heilige Lant vier grenspalen. D'eerste is de zee *Suph*, of schelf-zee, ten ooste: want tot dus verre had *David*, na het t'onderbrengen der *Idomiten*, de palen zijns rijks uitgezet: de tweede is der Filistijnen of middellantsche zee, ten weste: naerdien deze zee ten weste van het Heilige Lant leit: de derde is de vliet d'*Eufrates*, (by *Esaias* en *Jeremias*, de zee van Babylon genoemt) ten noorde: de vierde de woestijne *Pharan* of *Zin*, ten zuide: alwaer ook het einde des Heiligen Lants is.

Desgelijks stelt de profeet *Micha*
cap. 7:12. tot grenspalen aen d'eene zijde *Mazor*, en aen d'andere den vliet: te weten, d'*Eufrates*: gelijk *Mazor*, een gebroken naem van *Mizraim*, volgens *Kimchi*, *Egypten* betekent: hoewel anders eigentlijk een vaste stad: gelijk het ook in dien zin in 't Neêrduitsch vertaelt is.

Niet tegenstaende deze grenspalen des Joodschen rijks zeer wijd en zijd strekten, zoo waeren zy evenwel noch veel wijder uitgebreit, indien men de *Rabbinen* of Joden magh geloven: want zy *Sarphath*, by den profeet *Abdia*, of *Obadja*, voor Vrankrijk; en Vers.
Sepharad voor Spanje willen gehouden 20.
hebben: vertalende dit volgende veirs aldus: *En de verdreven dezes heirs van de kinderen Israëls zullen erven het geen den* Kananiten *toequam, tot aen Sarphath toe. En de verdrevene Jerusalemmers zullen erven het geen in Sepharad is: te weten, de steden tegen 't zuide.*

Wijders, *Sepharad* willen zy dat Bochart
Spanje is, om dat het in de Chaldeeusche vertaling *Aspamja* wort overgezet: en *Sarphath*, Vrankrijk: dewijl uit de Hebreeusche woorden, aldus vertaelt, schijnt te volgen, dat *Sepharad* ten zuide van het lant *Sarphath* is: zoodanigh Spanje ten zuide van Vrankrijk leit. Dan met recht is dit beuzelzinnigh en ongerijmt: naerdien in het voorste deel des veirs *Sarphath*, *Sarepta* is, een stad tusschen *Tyrus* en *Sidon*: en het achterste is aldus uit te leggen: *En de verdrevene Jerusalemmers, die in Sepharad zijn, zullen de steden tegen 't zuiden* a Gen. 29:1.
erven. Versta tegen 't zuiden van Ju- b 2 Reg.
dea. *Sepharad* is een gedeelte van Ba- 13:17.
bylonie: of eene stad of lant in Assy- c Ef. 9:12.
rie, daer in de Joden gevangen waeren: als uit de text zelve blijkt. d Gen. 2:8.

Johannes Pineda breit *Davids* rijk e Job 1:3.
noch wijder uit, en maekt *Salomon* f Jerem.
koning van Indie, Arabie, Egypten, 49:28.
Tyrus, Sidon, Fenicie, Ethiopie en g Jud. 11:18.
Spanje. h Deut.

De gebuur of aenpalende grens-ge- 3:16, 17.
westen en volken, ten opzichte van i Par. 5:
het Heilige Lant, waeren, volgens de 10.
Schrift, ten ooste, [a] *Mesopotamie*, de k Jud. 6:3.
[b] *Syriers*, [c] *Persen*, den hof [d] *Eden*, [e] *Ausitis* of *Utz* of *Jobs-lant*, [f] Keder, [g] *Moab*, l Gen. 25:6.
[h] *Ammon*, de [i] *Agarenen*, [k] *Madian*, en m Ez. 38:6.
[l] alle de zonen *Abrahams*, die hy by n 39:2.
Ketura gewan: ten noorde, [m] *Gomer* en o Jerem.
Torgama, [n] *Magog*, *Rhos*, *Tubal*, en *Mesech*, 50:3,9.
[o] Media, [p] *Assyrie* en *Ninive*: ten p Seph. 2:13.
zuide,

Digitized by Google

q Num. 34:3. r Dan. 11:5. ſ Matt. 12:42. t Eſ. 11: 14. zuide, [q] *Idumea* of geberghte *Eſaus*, [r] *Egypten* en de [ſ] *Sabeen*: ten weſte, de [t] *Filiſtijnen*, of lant der *Filiſtynen*.

Wijders, eenige geweſten worden in de Schrift, ten aenziene van het Heilige Lant, verſcheidentlijken geplaetſt en bepaelt. Aldus wort het v Num. 13:30. x cap. 6: 3. lantſchap van *Amalekitis* by [v] *Moſes* ten zuide geſtelt: en in het [x] boek der Rechteren ten ooſte: dewijl het midden tuſſchen beide is. Desgelijks wort Syrie, dat midden tuſſchen 't ooſte en noorde is gelegen, y cap. 9: 11. z cap. 11:6. by [y] *Eſaias* in 't ooſte geſtelt, en by [z] *Daniel* tegen 't noorde. Het zelfſte kan men van *Meſopotamie* zeggen, het a cap. 46:2,6, 10. welk by [a] *Jeremias* voor een noortſch, b Gen. 29:1. Num. 23:6. en by [b] *Moſes* voor een ooſterſch geweſt wort gehouden. Alzoo is het ook met *Babylon* gelegen, dat *Ieremias* zoo dikwils met den naem van *Noorde* c cap. 25:4, 10. uitdrukt: daer nochtans by [c] *Ezechiel* de Babyloniers te recht *kinderen van 't Ooſte* worden genoemt: naerdien zy veel meer na 't Ooſte waeren gelegen.

Grenspalen der wereltlijke ſchrijvers. Andere grenspalen worden by de wereltlijke ſchrijvers geſtelt, en in dezer wijze. Te weten: het Heilige Lant is omringt aller wege met Syrie, Arabie, Egypten, en met dat gedeelte der middellantſche zee, het welk Syrie en Egypten beſpoelt.

Lib. 16. Volgens *Strabo* wort het binnenlantſch geweſt van Syrie, dat gelegen is tuſſchen Fenicie, ten *Weſte*, en Arabie, ten *Ooſte*; en tuſſchen Gaza, ten *Zuide*, en den bergh Antiliban, ten *Noorde*, *Iudea* genoemt.

Tacitus ſtelt zeer duidelijk de bepaling des Heiligen Lants, by hem *Iudea* genoemt, in de volgende woorden ten toon. *Het lant en de grenspalen van Iudea worden ten ooſte met Arabie bepaelt: ten zuide daer tegen aen leit Egyptus: ten* † Middellantſche *weſte Fenicie en de* †*zee: ten noorde leggen de Syrien ter zijde verre uitgeſtrekt.* Of het leit tuſſchen Syrie, ten noorde, en tuſſchen Egypten, ten zuide, beſloten: paelt ten ooſte aen Petreeſch Arabie, en ten weſte aen de Syriſche zee.

Philip. Cluver. Andere ſtellen tot grenspalen, ten noorde, Fenicie: ten ooſte, Celeſyrie: ten zuide, Petreeſch Arabie: ten weſte, een gedeelte van het zelfſte Arabie, en de Syriſche of Middellantſche zee. Of het Heilige Lant heeft, volgens *Adrichom*, dien vele en de meeſte hedendaeghſche ſchrijvers volgen, ten ooſte Syrie en Arabie: ten zuide de woeſtijne van Faran en Egypten, (of de bergen van Seir, Idumea en de woeſtijne van Berſabe:) ten weſte de Middellantſche zee, en ten noorde den bergh Liban.

Dan t'onrecht ſtelt *Adrichom* tot uitterſte grenspalen des Heiligen Lants, ten noorde, binnen den Jordaen, den bergh Liban, voor zoo veel als hy van den Antiliban of voor-Liban wort onderſcheiden: voegende aldus by na op de zelve grenspalen den Antiliban aen den zelven, dien hy nader aen de Middellantſche zee plaetſt: want alhoewel deze bergh, die den Liban wort genoemt, in een ruimer betekenis zoo wel den Liban, als Antiliban of voor-Liban kan begrijpen, en in de Schrift doorgaens de Liban wort genoemt, die het Beloofde Lant ten noorde naeſt aen beſluit, zoo is nochtans, volgens *Ptolemeus*, en andere lantbeſchrijvers, (die den Liban en voor-Liban van elkandere onderſcheiden,) ontwijfelijk deze bergh, die het Heilige Lant ten noorde beſluit, de gehele voor-Liban: want de Liban, voor zoo veel als hy van den voor-Liban wort onderſcheiden, raekt het Heilige Lant niet, noch leit op des zelfs grenspalen. Waer over de zeventigh overzetters, wanneer de grenspalen des Heiligen Lants gedaght worden, voor het geen in 't Hebreeuſch ſtaet *Libanon*, en in de Latijnſche en Neêrduitſche vertaling *Libanus*, *Antilibanus* of *voor-Liban* overzetten. Bonfrer.

Zoo zeker Arabiſche ſchrijver *Aledris* melt, beginnen d'uitterſte einden van Paleſtijn aen het Damaſceniſch gebiet: en deſſelfs grenspalen ſtrekken, ten weſte, in de lengte een ſtreke van vier dagh-reizens: te weten, van *Romh* tot aen *Allagium*: maer de brete is twee dagreizens, van *Jaffa* of *Joppe*, tot aen de ſtad *Jericho*.

Eenige *Rabbinen* ſtellen tot grenspalen, ten ooſte, *Rekam*, *Rekem* of *Rekim*, anders *Petra*, een ſtad van Arabie: ten zuide, *Askalon*, en ten noorde *Akko*, anders *Ptolemais*, beide aen de middellantſche zee gelegen.

Het Heilige Lant, volgens meeſt alle de lantbeſchrijvers en lantkaerten, is gelegen tuſſchen de twee en vier en Gelegentheit.

Digitized by Google

dertigh graden, noorder brete: te weten, het begint, ten zuide, op twee en dertig, en eindigt, ten noorde, op vier en dertigh graden, noorder brete, een streke van dertig Duitsche mijlen, vijftien mijlen gerekent op een graet. Hier meê komt wonder wel de noorder grenspael *Hamath* over een, de welke by *Moses* wort gestelt: naerdien d'Arabische schrijvers (als *Nasir Eddin*, *Vlug Beig*, en andere) de stad *Hama* of *Hamah*, de welke ongetwijfelt een en dezelve met Hamath is, op de noorder brete van vier en dertigh graden en veertigh minuiten plaetsen.

De lengte, ten opzichte der *Meridiaen* of middagh-lijn, wort by de schrijvers verscheidentlijk gestelt: hoewel by de meeste en voornaemste van d'achte tot de negen en zestigste graet; het begin der lengte genomen van de Kanarische eilanden. Andere nemen de *Meridiaen* of middaglijn tien graden oostelijker, en stellen de zelve tusschen d'acht en negen en zeventighste graet.

Petr. à Ker. Descrip. Af. & Afric.

Lengte en brete des Heiligen Lants.

Elias Levita en andere *Rabbinen* brengen ongerijmt de lengte en brete des Heiligen Lants op vier hondert *Parsots*, ieder *Parsot* gerekent op vier of vijf Italiaensche mijlen, of eene Duitsche mijle: daer het naulix het twee of drie hondertste gedeelte van zulk een yzelijke grote heeft gehad.

Joseph. lib. 1.

Zeker filosoof, *Hekateus Abderita*, tijtgenoot van *Alexander de Grote*, die een gansch boek van de Joden heeft geschreven, brengt de brete van *Judea* op 3000000 of tienmael drie hondert duizent bunderen lants. Een bunder is een stuk lants, zoo veel een jok of paer ossen op een dagh kan beploegen, en beslaet, volgens *Plinius*, *Columella*, *Varro* en andere, twee hondert en veertigh voeten in de lengte, en hondert en twintigh in de brete.

1 Reg. 14: 14.

Volgens *Eugenius Roger* strekt het Heilige Lant, in de lengte, zuide en noorde: te weten, van de bronnen van *Jor* en *Dan* af, (aen de voet des bergs Libans gelegen,) tot aen de bergen van *Seir* en de woestijnen van *Bersabe*, een streke van acht en veertigh Duitsche * mijlen: en, in de brete, oost en west: namelijk, van de bergen van Arabie, en het lant der Amorriten, tot aen de Middellantsche zee, een streke van twalef Duitsche † mijlen.

* of 80 Fransche

† of 20 Fransche

Borchard brengt de lengte op vier of zes en zestigh mijlen: ieder van een uure gaens: maer de brete, van de Middellantsche zee tot aen den Jordaen, op zommige plaetsen op zestien, en op andere op achtien mijlen. *Adrichom* stelt de lengte, van *Dan* tot *Bersabe*, op zeven en zestigh mijlen van een uure gaens, of op † hondert en zestig Italiaensche mijlen: maer komt met *Borchard* in de brete overeen: hoewel naulix zekere mate der brete kan gegeven worden. *Arias Montanus*, *Genebrad*, en *Abulensis* breiden de lengte veel verder uit, en tot acht, negen of tien dagh-reizens. Zoo men nu de brete verder wil uitbreiden, over den Jordaen, tot aen den bergh *Galaad*, daer dit gewest op zijn breetste is, zoo zal de zelve ten hoogste op vier en twintigh mijlen van een uure gaens uitkomen; of ontrent zestigh Italiaensche mijlen. Wijders, hondert en zestigh Italiaensche mijlen der lengte, vermeenightvuldight met zestigh der brete, maeken negen duizent zes hondert Italiaensche mijlen in 't vierkant uit. Maer vier hondert *Parsots* der lengte, genomen slechts een voor vier Italiaensche mijlen, brengen zestien hondert Italiaensche mijlen uit. Deze, vermeenighvuldight met zoo vele mijlen der brete, maeken twee hondert duizent mael duizent vijf hondert en zestigh duizent vierkante Italiaensche mijlen uit: welke grote de vorige grote twee hondert zes en zestig mael, en een weinig meer, zal overtreffen: 't welk beuzelzinnig is.

† Hieron.

Bonfrer in Pentat.

Hier uit blijkt, hoe het gansche Heilige Lant de helft niet, ja naulix een derde gedeelte van ons Neêrlant zal beslaen: want Neêrlant strekt, genomen op zijn grootste lengte, tot ontrent negentigh mijlen van een uure gaens: en in de brete op zommige plaetsen op zestigh, vijftigh en veertigh mijlen.

Dies niet tegenstaende wort het Heilige Lant een † *ruim lant* genoemt: dan dit is te verstaen, ten aenzien van het *lant Gosen*; het welk veel kleinder was, en door de kinderen Israëls in Egypten wiert bewoont.

† Exod. 13: 8.

Dus verre van de bepaling of grenspalen des Heiligen Lants, vervolgens zal ik des zelfs verdeiling ten tone stellen: en met die en de beschrijvinge van het *aeloud Kanaan* beginnen.

Aeloud

Aeloud Kanaan.

HEt lant of gewest van *aeloud Kanaan* was by ouds, ten tijde van *Abraham*, (ontrent des jaers, na de schepping der werelt, twee duizent en een hondert: en voor de geboorte des Heilants, negentien hondert.) in verscheide koningrijken verdeilt, en ieder voorname stad by na een hooft en hof-stad eenes koningrijks: als blijkt
Gen.14. uit het schrijven van *Moses*, die in het dal *Siddim* alleen, namaels de zoutzee genoemt, vijf koningen gedenkt. Op een zelve wijze als eertijts, vol-
Lib.16. gens schrijven van *Strabo*, ieder stad van *Fenicie*, te vore *Kanaan* genoemt, door een byzonderen koning wiert bestiert. De namen dezer vijf koningen, behalve eenen, en steden, waren de volgende:

Bera,	koning van	*Sodom.*
Birsa,		*Gomorra.*
Sinab,		*Adama.*
Semeber,		*Seboim.*
		Zoar of *Bela.*

Desgelijx was *Salem*, namaels *Jeru-* Genes.
salem genoemt, de hooftstad van een 14: 18.
byzonder koningrijk, en gebood daer Hebr.7:
over, als koning, *Melchisedek*, die t'ef- 1,2,3.
fens priester des Allerhooghsten was.

Ten tijde van de komste en intoght der kinderen Israëls, onder gelei van den veltheer *Josua*, was alleen het gedeelte des lants Kanaan binnen den Jordaen, dat de Heere den Israëliten in bezitting gaf, en door de Kanaaniten bewoont wiert, in een en dertigh koningrijken verdeilt, die alle door de kinderen Israëls wierden t'ondergebraght, en hunner koningen met de scherpte des zweerts verslagen en gebannen. (Ontrent des jaers 2560 na de schepping, en voor de geboorte des Heilants 1441.)

De namen dezer koningrijken, die hunne benamingen van de hooftsteden ontleenden, vind men by *Josua* in cap. 12.
volgende orde gerangt: waer by wy hier de stammen Israëls voegen, onder de welke ieder verviel.

Koningrijk van	verviel aen den stam
1 *Jericho*	1 *Benjamin.*
2 *Ai*	2 *Benjamin.*
3 *Ierusalem*	3 *Benjamin.*
4 *Hebron*	4 *Iuda.*
5 *Iarmuth*	5 *Iuda.*
6 *Lachis*	6 *Iuda.*
7 *Eglon*	7 *Iuda.*
8 *Geser*	8 *Efraim.*
9 *Debir*	9 *Iuda.*
10 *Geder*	10 *Iuda* en *Simeon.*
11 *Homa*	11 *Simeon.*
12 *Harad*	12 *Iuda.*
13 *Libna*	13 *Iuda.*
14 *Adullam*	14 *Iuda.*
15 *Makkeda*	15 *Benjamin.*
16 *Bethel*	16 *Benjamin.*
17 *Tappuah*	17 *Manasse* binnen den Jordaen.
18 *Hefer*	18 *Manasse* binnen den Jordaen.
19 *Aphek*	19 *Aser.*
20 *Lassaron*	20 *Zebulon.*
21 *Madon*	21 *Nephthali.*
22 *Hazor*	22 *Nephthali.*
23 *Simron Meron*	23 *Zebulon.*
24 *Achsap*	24 *Aser.*
25 *Taänach*	25 *Manasse* binnen den Jordaen.
26 *Megiddo*	26 *Manasse* binnen den Jordaen.
27 *Kedes*	27 *Nephthali.*
28 *Jokneam*, aen den *Karmel*	28 *Zebulon.*
29 *Dor*, tot *Naphath Dor*	29 *Manasse.* *Issachar.*

Digitized by Google

Koningrijk van	30 *Gojim*, of der denen, te *Gilgal* / 31 *Tirza*	verviel aen den ſtam	30 *Benjamin.* / 31 *Efraim.*

In den rang dezer koningen worden *Sihon*, koning der *Amorrhiten*, noch *Og*, koning van *Baſan*, gerekent: die ten ooſte over den Jordaen heerſchten.

Met name worden gene dezer koningen by *Ioſua* gedaght: als alleen

A*donibezek*,	koning van	*Ieruſalem.*
Hoxam,		Hebron.
Piream,		*Iarmuth.*
Iaphia,		*Lachis.*
Debir,		*Eglon.*
H*oram*,		*Geſer.*

Wie d'eerſte inwoonders en bezitters des Lants van Kanaan waren.

Een groot geſchil, hoewel noch heden onbeſlecht, is van overlang onder de godsgeleerden, over d'eerſte inwoonders of bezitters des lants Kanaan, ontſtaen: te weten, of *Cham*, *Noachs* zoon, en by gevolgh K*anaan*, *Chams* zoon, en zijnen nakomelingen: dan of zijnen broeder *Sem* het lant van Kanaan, in d'eerſte werelt-verdeiling, door lot, te beurt viel.

Naer het gemein en waerſchijnelijkſte gevoelen, viel in d'eerſte werelt-verdeiling dit geweſt en een groot gedeelte van Syrie: als ook Egypten, Afrika, en het meeſte lant van Arabie, *Cham*, *Noachs* zoon, ten dele; maer namaels kreegh *Mitsraim*, by erfenis of uitdeiling, Egypten: K*us*, Arabie, en K*anaan*, het lant van Kanaan (die alle drie *Chams* zoonen waeren) in bezit.

In Gen. 12:6.

Dit gevoelen drijven onder de nieuwe ſchrijvers, *Benedictus Pererius*, *Quareſmius*, *Bochart* en andere, en beweren het zelve met de volgende bewijsredenen.

Quareſm. lib. 1. c. 10.

Eerſtelijk: dewijl *Moſes*, in het eerſte boek, op het tiende hoofdſtuk, van het vijftiende tot aen het twintigſte veirs ſchijnt genoechzaem duidelijk te kennen te geven, dat het lant, welk namaels *Judea* of *Heilige Lant* is genoemt, noit door *Sem* of des zelfs zoonen is bezeten geworden; maer *Kanaan*, *Chams* zoon, te beurt was gevallen, en door hen, na des vaders naem, het *Lant van Kanaan* of *Kananea* genoemt wiert, gelijk reeds te vore is verhaelt.

Daer en boven blijkt klaerelijken uit het ſchrijven van *Moſes*, dat dit geweſt (het Heilige Lant) *Chams* en niet *Sems* nakomelingen te beurt viel. Tot beveſting dient: dewijl in het zelfſte hoofdſtuk, op het dertighſte veirs, van den aertbodem gehandelt wort, die onder de nakomelingen van *Sem* en *Iafet* gegeven is. Dienvolgens moſt die ook aen de nakomelingen van *Cham* gegeven worden: naerdien de aertbodem, naer luit der Schrift, aen de drie zoonen van *Noach* en hunnen nakomelingen verdeilt is geworden. Geneſ. 10:18.

By aldien nu de genen, die het tegendeel gevoelen, een ander gedeelte, buiten het Heilige Lant, als het geen de Schrift den nakomelingen van *Cham* toevoeght, weten of kunnen toevoegen, dat dienen zy te doen.

Ten twede: het Heilige Lant wiert den Hebreen door Gode toegevoeght, als een gifte voor niet met allen, en als een geſchenk van loutere Goddelijke miltdadigheit: gelijk uit verſcheide ſchriftuur-plaetſen blijkt: waerom het ook *Lant van Belofte* wiert genoemt: dewijl het, uit loutere miltdadigheit Gods, A*brahams* nakomelingen belooft was.

Maer by aldien het den nakomelingen van *Sem* had toebehoort, wanneer het hen overgelevert was, zoo had het zoodanigh niet moeten genoemt worden: maer veel meer eene herſtelling eener zake, de welke den wettigen Heeren toequam.

Ten derde: indien K*anaans* zoonen onrechtvaerdelijk, en met gewelt het lant Kanaan, dat *Sems* zoonen gegeven was, hadden ingenomen, zoo zou, om deze oorzake alleen, de Heere hen uit het zelve verdreven hebben: doch de Heere brengt deze oorzake hunner uitdrijving niet by; maer een andere: te weten, de zonde: als blijkt uit Geneſ. 15:16. en Deut. 9:4. alwaer de Heere, de reden by brengende, waerom de bezitting dezes lants voor vier hondert jaren den zade A*brahams* niet gegeven was, aldus zeid:

Digitized by Google

zeid: *D'ongerechtigheit der Amorrhiten is tot noch toe niet volkomen (of vervult.)*

Maer by aldien de Kanaaniten met gewelt dit lant ingenomen hadden, zoo was d'ongerechtigheit vervult geweest: waer door de Kanaaniten verdienden eerder daer uit gedreven te werden, en het lant aen de wettige heeren weder over te leveren.

Eindelijk: zoo het lant Kanaan met recht den Hebreen, of *Sems* nakomelingen, toebehoorde, hoe heeft God dan tot *Abraham* kunnen zeggen?
Genes. 12:1. *Gaet uit uw lant, en uit uw maeghschap, en uit uw vaders huis, na het lant, dat ik u wijzen zal.* Hoe kon hy, komende na dit lant, uit zijn lant gaen, enz. indien dit lant den zoonen en nakomelingen van *Sem* was gegeven? uit welker getal *Abraham* zelf was. Dies moet men zeggen, dat Mesopotamie *Abrahams* natuurlijk vaderlant, en Kanaan hem een vreemt lant was; maer een natuurlijke erfenis der nakomelingen van *Kanaan*, *Chams* zoon. Derhalve hebben *Chams* nakomelingen, naer allen schijn van waerheit, na den algemeinen watervloet, dit lant allereerst in bezit genomen.

Zoo anderen daer en tegen willen, wiert dit lant allereerst aen *Sem*, *Noachs* eerstgeboorne zoon, gegeven. Dienvolgens waeren hy zelf en zijne zonen des zelfs wettige bezitters en heeren: dewijl *Noach*, naer hun zeggen, door bestier van Gods geest, den aertbodem, voor zoo veel die toen bekent was, onder zijne drie zonen, *Sem*, *Cham* en *Japheth*, verdeilt had: en was zijnen eerstgebooren zoon *Sem*, onder andere landen, het Heilige Lant ten dele gevallen: want *Sem* (zoo *Epiphanius*, een Hebreen van afkomst, deze verdeilingh uitleit) viel het gewest, van *Persie* en *Bactre* af, na 't ooste, tot aen Indiën: en van 't weste, tot aen het lant der *Rhinoculuriers*, welk midden tusschen Egypten en Palestijn leit, ten dele. Daer na spreekt hy noch klaerder, en rekent de Palestijnen en Hebreen onder het lot van *Sem*; met by voegen, dat Palestijn, en des zelfs gebuur-lant, *Sem* ten dele was gevallen: maer *Kanaan*, *Chams* zoon, uit gierigheit en staetzucht, of van wege d'overgrote hitte van zijn eigen lant, het geen hem door zijnen vader *Cham* tot erfdeel was toegevoeght, namaels verlaten, en dit gewest besprongen en geweldiger hant ingenomen had.

Tot dit laetste gevoelen gedragen zich de Joden, *Augustinus*, *Kassianus*, *Lyranus*, *Villapand*, *Torniellus* en meer andere oude en nieuwe Roomsgezinde schrijvers, en inzonderheit *Epiphanius* voornoemt.

Eerstelijk dient, tot bevestiging dezes gevoelen, een oude overlevering der Syriers: volgens de welke *Noach* het geraemte van *Adam*, t'effens met de gewesten der werelt, aen zijne zoonen zou uitgedeilt, en aen *Sem* het bekkeneel, met dit gewest, het Heilige Lant, of Kanaan, overgelevert hebben. Doch dit wort, als beuzelzinnigh, by de tegenpartyen verworpen.

Ten tweede, trachten de navolgers dit hun gevoelen uit het eerste boek van *Moses*, en uit den brief aen de Hebreen, wijder te bewijzen: alwaer *Melchisedek*, koning van *Salem*, wort gedaght: dewijl zy, en alle de Joden, *Melchisedek* voor een en den zelven met *Sem* houden, en *Salem* voor de stad, de welke namaels *Jerusalem* is genoemt: hoewel de tegenpartyen, als *Pererius*, *Bochart* en andere, dit bewijs krachteloos maken, met door verscheide bewijsredenen te toonen, dat *Sem* *Melchisedek* niet zy: gelijk t'zijner plaetse breder zal gezeit worden. Genes. 14:18. Heb. 7: 1.

Ten derde, zoo schijnt *Moses* daer na het zelfste te kennen te geven: want na gesproken te hebben van de komste *Abrahams*, in de plaetse *Sichem*, en het eiken bosch *More*, voeght hy daer by: *de Kanaaniten waeren te dier tijde in den lande.* Als of hy daer meê wilde te kennen geven, dat het lant Kanaan onrechtveirdighlijk door de Kanaaniten ingenomen was: naerdien het *Abraham* toebehoorde; dewijl hy uit *Sem* afkomstigh was. Genes. 12:6.

Dan deze woorden van *Moses* nemen de tegenpartyen tot hun voordeel op; want twederleie redenen, volgens *Pererius* en *Abulensis*, kunnen gestelt worden: waerom *Moses*, na hy van *Abrahams* komste, in de plaetse *Sichem*, en eike bosch *More*, gesproken had, die woorden daer by voeghde. D'eene was, ten einde hy toonde, welke

ke volken in die plaetſen woonden: in de welke het boſch was, tot aen het welk *Abraham* was doorgeboort; wanneer hy uit Meſopotamie allereerſt in het lant van Kanaan gekomen was. D'andere reden is, dewijl *Moſes* door deze woorden wilde te kennen geven, dat *Abraham* by zijn leven niets van dat lant, ſchoon God hem de bezitting beloofde, bezeten; maer als een vreemdeling en aenkomeling in het zelve gezworven had: als blijkt uit Geneſ. 11:12, 20. en cap. 21. Heb. 11:8. Act. 7:4.

Villapand. Ten vierde: by aldien men *Sem* met zijne nakomelingen niet den eerſten bezitter dezes lants maekt, zoo is niet wel te verſtaen, hoe de woorden vervult zijn, de welke tot twee mael toe, door *Noach* in de zegening van *Sem*, en ten derde maele in de vervloeking van *Kanaan*, herhaelt worden. *Hy zy zijnen broederen een knecht der knechten*: en weder: *gezegent zy de* Heere, *de God Sems: en* Kanaan *zy hem een knecht*. Verſta door het woort *hem*, *Sem*: naerdien de herophaling des zelven een bekrachtiging en beveſtiging der profeſye, en een uitdrukking van een beledight en toornigh gemoedt is. (Geneſ. 9:25. verſ. 26.)

Hoe, of wanneer, zeggen zy, zal dit waer zijn: indien aenſtonts na den watervloet *Sem* met zijne zonen na verre gelege geweſten van Indiën week? gelijk de tegenpartyen willen. Wanneer is deze dienſtbaerheit aen *Sem* bewezen? want als de kinderen Iſraëls, op hunne wederkering uit Egypten, vergunt was in het lant der Kanaaniten te vallen, zoo had reeds de dienſtbaerheit gene plaetſe meer: uit oorzake de kinderen Iſraëls door den Heere belaſt waeren, alle d'inwoonders van Kanaan uit te roeien, en alles te verdelgen. Weshalve men zeggen moet, dat de Kanaaniten hen gedient hebben; wanneer *Melchiſedek* in het zelve lant heerſchte: dienvolgens waeren ook *Sem* en zijne nakomelingen, en niet *Kanaan*, d'eerſte bezitters en inwoonders dezes lants. (1 Reg. 15:13. Deut. 7: 16, 22.)

Onder verſcheide andere antwoorden geven de tegenpartyen hier op het volgende ten antwoort.

Toen is vervult geworden, het geen *Noach* in de zegening van *Sem*, en in de vervloeking van *Kanaan* zeide, en de Kanaaniten hebben toen den Hebreen, die uit *Sem*, door *Abraham*, afgedaelt waeren, gedient, wanneer zy uit Egypten in het beloofde lant van Kanaan gekomen waeren. Ook kan zonder eenige ongevoeghelijkheit en ongerijmtheit toegeſtaen worden, dat eenige van *Sems* nazaten na Ooſtindiën getrokken zijn: hoewel niet alle: niet *Abraham* noch zijne nazaten: en dien hebben de Kanaaniten gedient.

Noch men behoeft, om het volbrengen der zegening van *Sem*, of vloek van *Kanaan* vaſt te ſtellen, te zeggen, dat aenſtonts *Sem* of zijnen naeſten nakomelingen door *Kanaan*, of des zelfs naeſten nazaten, dienſtbaerheit bewezen is: maer 't is genoegh, dat zy in tijt en wijle, ſchoon lang daer na, door de nakomelingen is betoont: gelijk ook de beloften *Abrahams*, nopende het geven van het lant Kanaan aen hem, gezeit worden in zijne kinderen vervult te zijn, wanneer hen, na verloop van vier hondert en veertigh jaeren, het lant overgelevert wiert.

Dat nu de Kanaaniten den Hebreen, na zy in het Lant van Beloſte getreden waeren, gedient hebben, is hier uit te beſpeuren: dewijl altijt eenigen hunner zijn overgebleven, (want niet alle wierden zy door de kinderen Iſraëls uitgeroeit, hoewel de meeſte; maer d'overgebleven tot ſlaven gemaekt:) die hen op velerleie wijze hebben kunnen ten dienſte ſtaen: gelijk zy in'er daet hen gedient hebben, inzonderheit ten tijde van *David* en *Salomon*. (Joſ. 17: 13.)

Hier uit blijkt, 't zy men het een of ander gevoelen volght, hoe de genen zonder eenigh bewijs en grontregelen ſpreken, die d'eerſte inwoonders dezes lants Egyptenaren of Arabieren maken, die zich derwaerts, tot ontlaſting van hun vaderlant, begaven: of *Kreters*, die met *Saturnus*, uit vreze voor *Jupijns* wapenen, hun vaderlant verlieten, en nieuwe landen opzochten: of eenigh ander onedel volk, dat met lazerye of aengeboorne ſchurfte beſmet was, en derwaerts te verreizen gedwongen wiert, ten einde d'ingewortelde quale onder de gezonden niet zou voortkruipen.

Zoo eenige *Rabbinen*, in zeker boek *Bereſith Rabba*, beuzelen, is het lant

van

van Kanaan allereerst onder alle gewesten des aertbodems, en aenstonts na de schepping der werelt begonnen bewoont te worden: en had zich *Adam*, balling des paradijs, derwaerts begeven: wiens grafstede ook in *Hebron* zou zijn; welk *Kirjath-Arba* wiert genoemt: dat 's, *stad van vieren:* uit oorzake aldaer vier uitstekende mannen, als *Adam*, *Abraham*, *Isaak* en *Jakob*, beneffens zoo vele vrouwen, (*Eva*, *Sara*, *Rebekka* en *Lea*) begraven laegen. Desgelijx plaetsen *de la Peyre*, en andere het aertsch paradijs, of hof van Eden, in het lant van Kanaan.

Tot dit gevoelen schijnt ook *Hieronymus* ten dele te nijgen: hoewel het gansch verdichtsel op deze averrechts verklaerde woorden van *Josua* steunen.
cap. 14: 15. *De naem van Hebron was eertijts Kirjath-Arba, die een groot mensche onder de Enakims was.* Welke woorden de Joden in dier wijze verdraeien, als of *Hebron* een stad van vier uitstekende mannen genoemt zy geweest: welker een *Adam* was, die aldaer onder de *Enakims* begraven lagh. Wel bediet *Arba* in 't Hebreeusch *vier*; maer hier wort *Arba* voor een eigen naem genomen: en wil *Kirjath-Arba* niet anders zeggen, als stad van *Arba*.

Even beuzelzinnigh is het geen, dat
Lib. 1. de Paradis. *Moses Barcefa* uit *Jakobus Orrohaita*, leermeester van den groten *Efrem*, heeft getrokken: te weten, dat *Noach* in het lant van Kanaan zijn zetel zou gevestight, en in het lant der Sodomiten cederen-bomen geplant hebben: waer van hy d'arke te *Jaffa*, heden *Joppe*, had doen bouwen.

Dan overgeslagen vele andere wederleggingen van dit ongerijmt gevoelen, zoo dient alleenlijk aengemerkt, hoe niet waerschijnelijk is, dat de cederbomen, die veeltijts op verheve plaetsen groeien, ontrent *Sodoma* zouden gewassen zijn: dat een dal en lage oort was. Zoo andere, zonder eenig bewijs van waerschijnelijkheit, verdichten, zouden de steden van Kanaan door de drie zoonen van *Noach* gesticht zijn: te weten, *Salem* door *Sem*, (dien eenigen voor een en den zelven met koning *Melchisedek* houden) *Hebron* door *Cham*, en *Jaffa*, of *Joppe*, door *Jafet*.

Aeloude inwoonders van Kanaan. D'aeloude inwoonders des lants van *Kanaan* bestonden in velerleie volken, als blijkt uit verscheide schriftuur-plaetsen, die uit *Kanaan*, *Chams* zoon, en uit *Kanaans* elf zonen, als *Zidon*, *Heth*, *Jebust*, *Emori*, *Girgast*, *Hivvi*, Genes. 10.
Arki, *Sini*, *Arvadi*, *Zemari* en *Hemathi*, hunnen oorsprong hadden, en meest alle na hen genoemt waeren.

Dan grote verscheidenheit bespeurt men in de Schrift, in het stellen van het getal dezer volken: want nu worden slechts twee t'zamen gestelt: als Kanaaniten en Feresiten: Genes. 13: 7. dan drie, Heviten, Kanaaniten en Jebusiten, Exod. 23: 28. Num. 30: 13. Vijf, Kanaaniten, Hethiten, Amorriten, Heviten en Jebusiten, Exod. 13: 5. of Hethiten, Amorriten, Feresiten, Heviten en Jebusiten, 1 Paral. 8: 7. Zes, Kanaaniten, Hethiten, Amorriten, Feresiten, Heviten en Jebusiten, Exod. 3: 8, 17. Jos. 12: 8. Deuter. 20: 17. Exod. 23: 23. 33: 2. 34: 11. Zeven, Kanaaniten, Hethiten, Heviten, Feresiten, Girgasiten, Amorriten en Jebusiten, Jos. 3: 10. en Deuter. 7: 1. Tien, als Keniten, Keniziten, Kadmoniten, Hethiten, Feresiten, Refaims, Amorriten, Kanaaniten, Girgasiten en Jebusiten: hoewel by de zeventigh Grieksche overzetters ter zelver plaetse elf worden gestelt: met het by-voegen der Heviten: maer in de gemeene Latijnsche, Neêrduitsche, en zelf in de Hebreeusche text, vind men slechts tien gerekent. Genes. 15: 19, 20, 21.

Des niet te min kan deze verscheide oprekening der volken, waer meê de Schrift haer zelve zou schijnen tegen te spreken, ten beste geduit worden: met te zeggen, uit den mont der godsgeleerden, dat door verandering, of verscheidenheit des tijts, ook de volken hebben kunnen veranderen: en het geen op d'eene plaetse der Schrift overgeslagen; op d'andere vervult is.

Mogelijk waeren ook ten tijde van *Abraham* tien in het lant Kanaan; gelijk zy by *Moses* opgerekent worden: hoewel zy namaels weiniger in getale geworden zijn. 't Zy eenige sedert verdelght, of onder het gebiet en heerschappye van d'andere gebraght zijn. Of zy worden ten getale van zes of zeven gerekent: dewijl die machtiger en talrijker, als d'andere, waeren: en aen welker overwinninge d'Israëliten meer arbeits te besteden hadden.

Actor. 13:19. Waerom *Lukas* schrijft: *En hebbende zeven volken uitgeroeit in het lant Kanaan.* Dewijl deze zeven de voornaemste waeren. Of zy worden zeven genoemt: dewijl dit getal, als het volmaekste, een geheelheit of ganschheit bediet, en daer onder ook d'andere begrijpt. Of dewijl deze zeven door een verborge; hoewel rechtveirdig oordeel Gods, ten verdelge en doot, sedert *Noachs* vloek op hunnen vader *Cham*, door den Heere gedoemt waeren: daer d'andere nakomelingen van *Kanaan*, als Sidoniers, Arkiten, Siniten, Aradiers, Samareen en Hamathiten, van dien vloek bevrijt waeren.

Op vele plaetsen in de Schrift worden alle *Kanaans* nakomelingen, of d'oude inwoonders des lants *Kanaan*, met een algemenen naem Kanaaniten genoemt: als Exod. 13: 11. Deuter. 11: 36. Jos. 17: 13. 16: 18. hoewel ook by den profeet *Amos*, cap. 2: 10. door den naem van Amorriten, alle d'inwoonders des lants Kanaan verstaen worden. Anders worden door den naem van Kanaaniten een der tien volken verstaen, die in 't byzonder Kanaaniten waeren genoemt: als blijkt uit Num. 13: 29. Jos. 11: 3. Exod. 3: 8, 17. en 13: 5. en 23: 23. en 33: 2. en 34: 11. Deuter. 1: 7. en 7: 1. en 20: 17. Jos. 3: 10. en 9: 1. en 11: 3. en 2: 8. en 24: 11. Jud. 3: 5. 2 Sam. 24: 7. Esdr. 9: 1. Nehem. 9: 8.

By deze tien volken kunnen ook andere gevoeght worden, die meê uit *Kanaans* zoonen gesproten waeren, en, neffens d'andere, in of ontrent het lant van Kanaan woonden: als de Siniten, Arvaditen, Sydoniers, Arkiten, Samareen en Hamathiten.

Hitthiten. De Hitthiten of Hethiten, *Heths* kinderen, hebben ontrent de steden Num. 13: 30. *Hebron* en *Bersabee*, op 't geberght, met de Jebusiten en Amorriten gewoont, aen de zuitzijde des lants Kanaan.

Zoo vervarelijk waren deze by hunne gebuur-volken, dat het Hebreeusch woort *Hittha*, welk daer van gesmeet is, sedert angst en schielijke vervaernis 2 Reg. 7: 6. heeft betekent. Zoodanig den Syriers voor het belegh van Samarie bevong: wanneer zy de genen vermoeden Hethiten te zijn, die by den koning van Num. Israël tegen hen gehuurt waeren. Te 13: 34. weten, *Arba* was een Hethiter, wiens zoon *Anak*, en neven *Achiman*, *Sesai* en *Thalmai*, en d'andere nakomelingen *Anakim* of *Enakim*, (alzoo na den voorvader genoemt,) zoo geweldig grof en groot van lichaem waren, dat d'Israëliten, ten aenzien van hen, in hunne oogen dwergen en springhanen geleken.

By de Hethiten zworf *Abraham* als Genes. vreemdeling, en verkreeg van *Hebron* 23: 4. de Hethiter een erf-grafstede voor zijne vrouw *Sara*: want de Hethiten bejegenden *Abraham* met een zonderlinge beleeftheit. Uit de Hethiten troude *Esau* vrouwen: hoewel tegen de zin van zijne ouders, *Isaak* en *Rebekka*. Genes. 26: 34, 35. en 27: 46.

Salomon heeft hen, neffens d'andere 1 Reg. volken, onder schatting gebraght. Ten 9: 20. tijde van *Salomon* schijnen de Hethiten noch byzondere koningen gehad te hebben, als blijkt uit 1 Reg. 10: 29. 2 Chron. 1: 17. desgelijx ten tijde van koning *Joram*, 2 Reg. 7: 6. *Salomon* hield ook, onder zijne by-zitten, Hethitische vrouwen. Waer uit blijkt de Hethiten niet ganschelijk zijn verdelght.

De Jebusiten, of Jebuseen, die in Jebusiten. strijtbaerheit voor de Hethiten niet Jos. 15: 63. beswecken, hebben de stad *Salem*, of *Jerusalem*, en het kasteel of slot *Sion*, Jud. 1: 21. en 19: 10. in weêrwil der Joden, tot aen de tijden van *David*, een reex van acht honderd vier en twintigh jaren bezeten: want de kinderen van *Juda* konden hen niet verdrijven: waer over zy by elkanderen tot dus lang bleven wonen.

Wanneer *David* het slot *Sion* quam belegeren, stelden de Jebusiten, op steun der plaetse, en tot smaet des konings, geene andere, dan kreupelen en blinden, tot beschermers aen de wallen: drijvende hen by wijle schimps-wijze deze woorden toe: *dat zy tot hen niet zouden genaken, of blinden en kreupelen zouden hen afkeren. David*, hier door ge- 2 Sam. 5: 8. en tergh, borst in deze woorden uit. 1 Chron. 11: 6. *Wie eerst de Iebusiten ter neêr geslagen heeft, zal overste en veltheer zijn.* En weder: *Die d'eerste de Iebusiten zal verslagen hebben, werpe in de gracht, na-by de muuren, zoo wel blinden als kreupelen, die by David zeer gehaet zijn.*

Na de Jebusiten is ook de stad *Ierusalem*, een lange wijle te voore, *Iebus* en *Iebusalem* genoemt.

Men wil de naem der Jebusiten aen *Ebusus*, heden *Ebissa*, een eilant by Spanje,

Digitized by Google

Spanje, zou gebleven zijn: derwaerts de Feniciers met kolonyen of volkplantingen waeren overgescheept.

Heviten. De Heviten, Hiviten of Chiviten, gesproten uit *Hevi*, de zeste zoon van *Kanaan*, en alzoo na hem genoemt, woonden in den lande *Mizpa*, ontrent, of aen de voet van den bergh
Jos. 11: 3. Jud. 3: 3. *Hermon* of *Liban*: want de *Hermon* is een gedeelte des *Libans*: waer over zy, naerdien deze bergh allermeest beöoste het lant van Kanaan strekt, na de verklaring van den Chaldeeuschen vertaelder, uit den Psalm 89: 13. te recht by *Moses*, *Kadmonim*, of *Kadmoniten*, dat zijn Oosterlingen, worden genoemt.

2 Sam. 24: 7. Naer het schijnt hadden zy ontrent *Sidon*, aen de Middellantsche zee, en by de Kanaaniten, (alzoo in 't byzonder genoemt) hunne woonplaetsen, en vele steden.

Jos. 10: 2. Jos. 11: 19. De hoofstad der Heviten was *Gabaon*. De Heviten alleen, inwoonders der stad *Gabaon*, maekten vrede met de kinderen Israëls.

Uit de *Kadmonim* en *Hermon* is ongetwijfelt de naem van *Kadmus*, en *Hermonie*, of *Hermione*, desselfs vrouw, herkomstigh, die Heviten waeren: als ook hier uit kan blijken, dewijl zy beide, zoo de fabelen verçieren, in slangen verandert wierden: want de naem *Heviten* betekent by de Syriers *slangen*. Zoo de Hebreen willen, zouden zy alzoo genoemt zijn, uit oorzake zy Troglodyten waeren, en, gelijk slangen, in holen, onder d'aerde kropen: op een zelve wijze als d'aeloude volken, de Troglodyten, woonden. Derhalve waeren de Kadmoniten en Heviten een en de zelve volken.

De Jerusalemmer vertaelder stelt de woonplaetse der Heviten by *Tripolis*: want in plaetse van Heviten heeft hy Tripolitaners.

Met de Heviten worden doorgaens by velen de † *Aviten* of *Hauviten* vermengt; ook by de Hebreen zelfs: hoewel met gene waerschijnelijkheit: naerdien de naem niet overeen komt; noch de woonplaetse een en de zelfde was: want de Heviten, gelijk gezeit is, bewoonden den bergh *Hermon*: maer de † Hauviten Palestijn, te *Hazerim*: van waer zy door de *Kaftorims* verdreven wierden; en over den *Eufrates*, zoo men gelooft, trokken, en van daer door d'Assyriers na *Samarie* vervoert wierden. 2 Reg. 17: 31.

† Deut. 2: 23.

† Jos. 13: 3. Deuter. 2: 23.

Dies schijnen d'Aviten niet uit den geslachte der Kanaaniten geweest te zijn.

De Gabaoniten en Sichemiten waeren kolonieren of volkplantelingen der Heviten: welker eerste te *Jerusalem*, en de laetste na-by en in de stad *Samarie*, meer na 't weste woonden. Jos. 11: 19. Genes. 34: 2.

De Heviten worden in de Schrift op de volgende plaetsen gedaght. Exod. 3: 8, 17. en 23: 23, 28. en 33: 2. en 34: 11. Deuter. 7: 1. en 20: 17. Jos. 3: 10. en 9: 1, 7. en 11: 3, 19. en 12: 8. en 24: 11. Jud. 3: 3. 2 Sam. 2: 4, 7.

De Siniten bewoonden, zoo *Hieronymus* getuight, een stad *Sin*, niet verre van *Arka* gelegen: dewelke namaels door den oorlogh gansch verwoest is, en niet als den naem heeft behouden. **Siniten.**

D'Arabische overzetting, tot *Parijs* gedrukt, zet Siniten Tripolitaners over. Andere houden de Siniten voor gebuur-volken van den bergh *Sina*: *Ionathan* en *Onkelos* leggen de Siniten Amathusiers uit: de *Ierusalemmer* Cypriers: quansuis als of de Siniten na *Cyprus* waeren over-gesteken, en de stad *Amathus* gesticht hadden.

Bochart wil de Siniten voor de Pelusioten gehouden hebben: welker stad by de Siriers *Sin*, en by de Grieken, *Pelusium*, en heden *Damiate* wort genoemt: gelegen in Egypten. Van deze Siniten spreekt de profeet *Esaias*. cap. 49: 12.

D'Arvaditen, of Aradiers, nakomelingen van *Arvadi*, *Kanaans* negende zoon, hebben het eilant *Aradus*, gelegen op de kuste van *Fenicie*, aen den mont van den stroom *Eleuther*, en een gedeelte van het na-by gelegen vast lant, als de steden *Antaradus*, *Marathus*, *Laodicea* en andere, bezeten. **Arvaditen.**

Van wege de na-by gelegentheit aen zee, waren d'Arvaditen zeer ervaren in de schipvaert: waerom zy zich ook, neffens die van *Sidon*, voor roejers, ten dienste van *Tyrus*, lieten gebruiken: als ook ten oorlogh. Ezech. 27: 8.

De Gergesiten, of Girgasiten, anders Gergeseen, die van *Girgo*, *Kanaans* vijfde zoon, afgedaelt zijn, zouden zich noch voor een gedeelte, zoo eenige willen, ontrent de stad *Gadara*, of *Gerasa*, over of beooste den Jordaen, **Gergesiten.**

na-by de zee van *Tiberias*, tot aen de tijden des Heilants onthouden hebben: als eenighzins te bespeuren is uit het schrijven der evangelisten, inzonderheit van *Mattheus*, die een lantschap der Gergesenen gedenkt: het zelfste, welk *Markus* en *Lukas* met den naem van Gadarenen noemen: neffens het welk de duivel, op bevel van *Krist*, uit de bezetenen in de kudde der zwijnen voer, en met haer in gemelde zee storte.

Matth. 8:28. Marc. 5:1. Luc. 8: 26.

Talmud Hierosol. Zoo de Joden daer en tegen willen, waeren de Girgasiten, op de komste van *Josua*, na *Afrika* geweken.

Misschien zijn de Gergesiten alzoo genoemt, na den klayachtigen gront: want *Garges* bediet in 't Hebreeusch *klay-aerde*.

Bochart twijfelt of de Gergesiten niet wel de stad *Circesium*, aen de by-eenkomste van den *Eufrates* en *Aborrhas* gelegen, zouden gesticht hebben.

Exod. 3:8. De Gergesiten worden by *Moses*, in het optellen der zeven volken, uitgelaten en over-geslagen: uit oorzake zy misschien de kleinste van allen waeren.

Amorrhiten. Genes. 10:16. 1 Kron. 1:14. D'Amoriten, of Amorrhiten, alzoo genoemt na Amori, of *Emori*, *Kanaans* vierden zoon, (uit wien zy hun herkomen hadden) bezaten en bewoonden het geberghte van *Iudea* of *Kanaan*, en onder andere den bergh Hermon: maer de meesten hunner trokken namaels over den Jordaen, en beoorloghden, onder hunnen koning *Sihon*, de Moabiten en Ammoniten, ontweldighden hen *Basan* en Hesbon, en al het lant tusschen de stromen *Jabok* en *Arnon* gelegen. Ter gedachtenis van deze zege ontworp zeker Kananitische poëet een lofgedicht: het welk *Moses* gewaerdight heeft onder zijne schriften te vlechten.

Num. 13:30. Deuter. 1:7. 20:41. Num. 21:27.

D'Amoriten stonden by ouds onder de bestiering van koningen: als blijkt uit eenen, met name *Sehon* of *Sihon*, die, ten tijde van de komste der kinderen Israëls in Kanaan, koning der Amoriten was, en zijn hof in de stad *Hesbon* had. Ook worden by *Iosua* vijf koningen der Amoriten gedacht, die tegen de Gabaoniten een eetgespan hadden opgerecht, cap. 10:5.

Num. 21:21. Deuter. 2:26. Jud. 11:19. Jos. 12:2. 1 Reg. 4:19.

Joseph. antiq. lib. 4. c. 4. Het lant of koningrijk van koning *Sihon* was vruchtbaer en groot, en strekte van *Arnon* tot aen de beke *Iabok*, en van de woestijne tot aen den Jordaen.

Num. 21:24, 25. Jos. 12:2.

Wanneer *Sihon* den Israëliten tocht door zijn lant weigerde, en hen ten strijde te gemoet trok, wiert hy overwonnen en gedoot: en desselfs lant den kinderen van *Gad* ten erfdele gegeven: te weten, alle de steden van *Galaad*: het halve gedeelte des lants der kinderen van *Ammon*, en het overigh gedeelte des koningrijks van *Sihon*.

Num. 21:22, 24.

D'Amoriten waeren inzonderheit met afgoderye, en andere gruwel-daden, besmet: als te bespeuren is uit het eerste boek *Moses*. Waerom zy by den profeet † *Ezechiël*, als zeer onreine luiden, en voor een volk buiten Gods verbont, ten tone worden gestelt.

cap. 15:16. 1 Reg. 21:26. † c. 16: 3, 45.

Zy wierden ten tijde van *Abraham* door d'Oosterlingen geslagen: en versloegen weêr d'Israëliten, die, tegen Gods bevel, op hen aengevallen waeren.

Genes. 14:7. Deuter. 1:14.

Zy beoorloghden den Gabaoniten, of inwoonders der stad *Gabaon*, uit oorzake die vrede met d'Israëliten hadden gemaekt; maer wierden door *Iosua* overwonnen.

Josua 10:1.

Zy dreven de kinderen *Dans* op 't geberghte, en lieten hen niet toe in de leeghte te komen.

Jud. 1: 34.

De Heere beval t'eenemael hen te verdelgen: volgens het geen in 't eerste boek by *Moses* wort gezeit: hoewel zy niet geheellijken door d'Israëliten wierden verdelght; maer zijn eenige hunner overgebleven, die onder den huize *Iosefs*, en daer na onder koning *Salomon* çijnsbaer wierden.

Deuter. 20:17. Genes. 15:16. Jud. 1: 34:35. 1 Reg. 9:21.

D'Amoriten was een zeer machtigh volk: en wort hunne hooghte by die van de çederen, en macht by d'eiken vergeleken. Waer over zy, uitstekenheits halve, voor alle de volken des lants Kanaan, of voor alle de Kanaaniten by wijle in de Schrift worden genomen: ja voor alle de volken, die rontom d'Israëliten woonden. Desgelijx wort by den profeet *Amos*, door het lant der Amoriten, het gansche lant van Kanaan verstaen.

Amos 2:9. 1 Sam. 1:14. cap. 2. 10.

Kiniten en Kiniziten. De Kiniten, en Kiniziten, worden nergens anders in de gansche Schrift gedaght, als op de gemelde plaetse, Gen. 15:19. want de Keniten, herkomstigh van *Ietro*, *Mozes* zwager, was een

Jud. 1: 16.

Digitized by Google

een ander verscheiden volk van deze Kiniten. Alleenlijk worden zy in zeker gedight van *Eustathius*, bisschop van *Antiochie*, gemelt: alwaer hy zeidt: *dat de Kiniten ontrent den bergh Liban en Aman woonden.*

De namen dezer twee volken, en de volken zelfs, schijnen, 't zy door krijgh of sterfte, in den tusschen-reex des tijts van *Abraham* en *Moses*, verniettight en uitgeroeit te zijn. Dit is altoos zekerlijk, dat zy ten tijde van *Iosua* in duister verborgen lagen: die hen, noch in de verdeiling des lants, noch in d'optelling der volken, de welke door hem overwonnen wierden, nergens gedenkt.

Zoo *Augustijn* voor waerschijnelijk hout, waeren de Kiniten en Kiniziten van die volken, die buiten de grenspalen der Kanaaniten woonden, en namaels çijnsbaer onder d'Israëliten wierden.

Rafaims. Refaims of Rafaims, anders Rafaiten, waeren reuzen, die alzoo, in het Hebreeusch, van het woort *Rafa* genoemt worden, het welk *behouden* of *genezen* bediet: dewijl zy *behouders des vaderlants*, dat zy gewoonelijken van de vyanden verlosten, wilden genoemt worden: of zy wierden Rafaims geheten, na de reuze *Rafa*, [1 Paralip. 20: vers 6. 2 Sam. 21: 16, 22] hunne vader, die zeer lang was, en aen ieder hant zes vingeren, en aen ieder voet zes tenen had. Dan eenigen houden ter gemelder plaetsen den naem *Rafa* voor een gemeinen, en niet voor een eigen naem, als blijkt uit het voor-gehecht Hebreeusch woort-ledeken ה *ha*.

Het is zeer gemeen en gebruikelijk in de Schrift, den naem Rafaims voor reuzen te stellen. Desgelijks vertalen de zeventigh overzetters by-na doorgaens het woort *Rafaim*, *reuzen*: waerom by *Moses*, Deut. 2: 20. en 3: 13. het lant der Rafaims, *het lant der reuzen* wort genoemt: want ter zelver plaetsen staet in 't Hebreeusch *Rafaim*. Ook zet *Hieronymus*, by Prov. 9: 16. Esai. 14: 9. en 16: 14, 19. *Rafaim*, *reuzen* over: hoewel het woort *Rafaim* op de gemelde plaetse, in de Neërduitsche vertaling, *dode* is vertaelt: gelijk ook *Rafaim* die betekenis heeft.

De volken Rafaims worden nergens meer in de Schrift, als by *Moses*, Genes. 15: 20. onder de Kanaaniten, die door d'Israëliten waeren te verdelgen, gedaght: behalve by *Iosua*, die hen neffens de Feresiten stelt. Jos. 17: 15.

Zy hadden hunne woonsteden in het lantschap van *Basan* of *Batanea*, over den Jordaen: als genoechzaem klaerlijk te bespeuren is uit Jos. 12: 4. en 13: 12 want ook *Og*, koning van *Basan*, wort een overblijffel der Rafaims, of reuzen, genoemt.

Men wil, dat de Rafaims in holen der bergen hunne woonplaetsen hadden: zoodanigh de Cyklopen, volgens verçiering van *Homeer*, woonden: naerdien *Esaias* dit woort voor menschen, die onder d'aerde leven, of, gelijk eenige uitleggen, voor onderaertsche geesten of schimmen schijnt genomen te hebben. cap. 26.

Eenigen houden de reuzen Rafaims ook voor een afkomst der reuzen Enakims.

Men had in het lant van Kanaan verscheiden slagh van Rafaims of reuzen, die de Schrift met name gedenkt: als *Zamzummins*, *Zuzims*, *Emins*, *Enakims*, en *Nefilims*.

Zamzammins. De reuzen, *Zamzammins*, of *Zomzommins*, waeren alzoo door d'Ammoniten, *Loths* nakomelingen, genoemt, en door hen verdelght. Eenigen houden hen voor een en dezelve met de *Zuzims*, die *Moses* gedenkt. Deut. 2: 20, 21. Genes. 14: 5.

Zamzummin wil eigentlijk zoo veel zeggen, als *quaetdoenders* of *struikrovers*; dewijl zy in roven en stropen boven andere volken uitstaken.

Emins. *Emins*, of Emiten, was een groot, verschrikkelijk en vervarelijk volk, en uit den geslaghte der Refaims of reuzen gesproten: gelijk zulx ook de naem *Emin*, dat *schrik* of *verschrikkelijk* bediet, te kennen geeft. Of zy wierden, volgens de *Rabbinen*, alzoo genoemt, om dat schrik en angst op hen quam vallen, die hen aenzagen. *Het was*, zeid *Moses*, *een groot*, *sterk en lang volk*, *als d'Enakims. Deze wierden ook voor reuzen gehouden*, *als d'Enakims*: *en de Moabiten noemden hen Emins.* Deuter. 2: 10, 11.

Ten tijde van *Abraham* woonden de Emins in de stad *Asteroth Karnaim*, en wierden door d'Oostersche koningen, als *Kedor Laomer*, en zijne bontgenoten, in den velde van *Kariathaim* verslagen. Genes. 14: 5.

Deuter. 2:9,10. gen. Zy wierden ook namaels door de *Moabiten* verflagen, en uit hun lant verdreven.

Enakims. Jof. 21: 11. De *Enakims* of *Enachims*, of, gelijk andere fpelden, *Hanachims*, *Anaceen* en *Anakeen*, was ook een volk en geflagt der reuzen, als d'*Emins*, en alzoo na *Enak* (anders, by *Jofua*, *Hanok*) genoemt, die een zoon van *Arba* of *Arbah* was, een Hethiter, en de grontlegger des ftams der kinderen Enakims: want deez *Anak* was de beroemfte in die eeuwe, en, van wege zijne lengte, doorgaens vermaert.

De vader *Arba*, zoo *Iakob Kapel* uit den naem *Arba* befluit, was vier ellen lang: want *Arba* bediet by de Hebreen *vier*: waer onder veel maelen de naem van ellen verftaen wort. Jof. 14: 15. Dan naerdien men leeft, dat *Arba* een groot menfch, dat is, de grootfte onder d'Enakims was, zoo zou de geftalte van vier ellen, kleinder of minder zijn, als daer hy voor vermaert Deut. 3: 11. was: ja minder dan die van *Goliath*, of Jof. 15: 13, 14. van *Oz*, koning van *Bafan*: wiens yzere betftede, lang negen ellen, in de ftad Bochart lib. 1. c. 1. *Rabbatha* wiert bewaert. Derhalve fchijnt liever *Arba* voor *Abiarba* gezeit te zijn, dat is, *vader van vieren*: op een zelve wijze, als men leeft *Iezer*, of *Hiëzer*, Num. 26: 30. voor *Abihezer*, Jof. 17: 2. Te weten, onder de nakomelingen van *Arba* noemt de Schrift vier, die in ftrijtbaerheit en fterkte boven alle d'andere uitmunten, als *Anak*, zoon van *Arba*, en de drie neven *Achiman*, *Sefai*, en *Telmai*. *Anak* heeft den naem aen den geflachte gegeven. *Achiman* bediet van woort tot woort: *Wie is mijn broeder.* Betekende aldus met den naem zelven, dat hem niemant zijns gelijk was.

De *Talmudiften* leggen *Achiman* uit: *hoger met de rechte hant, als de broeders.*

Sefai wil miffchien zoo veel zeggen, als *Sextius* of zefte, na de ftal van zes ellebogen: zoodanigh *Goliath* was: gelijk ook *Thalmai* na de voorn eener koren-akker alzoo genoemt was: dewijl hy met zijne hooghte des lichaems die lengte fcheen te bereiken.

Zoo eenige willen wierden de drie zoonen van *Enak Nefilims* genoemt: het welk zy befluiten uit de volgende woorden van *Mofes*: *Alwaer wy Nefilims zagen, de zoonen van Enak onder de reuzen. Nefilim* wort ook gemenelijk reuzen overgezet.

De voornaemfte fteden, de welke de *Enakims* in het lant van Kanaan bezaten, waeren *Hebron* en *Debir*. *Hebron*, anders gebynaemt *Kirjath-Arba*, was het kafteel des oorloghs: gelijk *Debir* de fetel der letteren: dewelke hierom ook *Kirjath-Sepher*, dat's, ftad der boeken, en *Kirjath-Sanna*, dat's, ftad der leere wiert genoemt.

Anak, *Achiman*, *Sefai*, en *Telmai*, waeren de hoofden en voornaemften des volks: welker gedaente alleen de verfpieders des lants Kanaans der mate vervaerde, dat zy, na de wederkomfte by de hunnen, op d'Enakims alleen geduurigh lagen te malen, en hen altijt in den mont hadden, zonder d'overige Kanaaniten naulix eens te gedenken. Ja d'Ifraëliten geleken by hen als fpringhanen.

Het is, zeiden de verfpieders, *een fterk volk: en wy hebben daer ook Enaks kinderen gezien.* En op een andere plaetfe: Num. 13: 28, 33. *Wy hebben ook Nefilims* [*of reuzen*] *gezien: de kinderen Enaks*, (gefproten) *uit de Nefilims* (of reuzen.) *En wy waeren als fpringhaenen in onze oogen: alzoo waeren wy ook in hunne oogen.* En weder: *De* Deuter. 9: 2. *kinderen Enaks zijn een groot en lang volk.* Hier over was een grote verflagenis, beving en morren, onder de Joden, die riepen: *Wie zal tegen de kinderen Enaks beftaen.*

Dies niet tegen ftaende wierden zy Jof. 11: 21. door *Iofua* overwonnen en verdreven: ja gedwongen uit het lant van Kanaan te trekken, en na de Filiftynen te wijken: alwaer hunne overblijffelen zich tot aen *Davids* tijden opgehouden 1 Chro. 20: 4. hebben: want ook *Goliath*, die door 2 Sam. 21: 16, 22. *David* met een flinger ter doot getroffen wiert, en de gebroeders *Lachmi*, *Sippai*, *Isbibenob*, en de reuze met zes vingeren, die door *Ionathan* gedoot wiert, waeren *Enakims*: het welk de Hebreeufche leeraers hier uit befluiten: naerdien zy alle, naer luit der Schrift, van de ftad *Gath* geboortigh waeren: de welke eene dier fteden was, werwaert d'Enakims, zijnde door *Iofua* verbannen en verdreven, zich met de vlucht begaven.

Hier tegen ftrijt niet, dat zy gezeit worden, tot vader gehad hebben *Rafa*:

eeven

Digitized by Google

even als of zy uit de nakomelingen der Refaims, en niet uit die van d'Enakims waeren. Want ter bovengemelder plaetse is *Rafa* een gemeine, en geen eigen naem van eenen man: als blijkt uit het voorgestelt woortledeken. Derhalve bediet *Rafa* eenen iegelijk reuze.

Daer en boven, zoo veele gevoelen, zijn ook de reuzen Refaims een afkomst der Enakims.

Behalve in de stad *Gath*, hebben d'overblijfselen der Enakims ook in de steden *Asdod* en *Gaza* gewoont: hoewel nergens anders, als klarelijk uit de Jos. 11: 2. volgende woorden blijkt: *Daer bleef niemant van d'Enakims overigh in het lant der kinderen Israëls: alleenlijk bleven zy overigh te Gaza, te Gath* en *Asdod.*

Lib. 5: cap. 2. Volgens schrijven van *Josephus* wierden noch by zijnen tijt de geraemten der Enakims in de stad *Hebron* getoont, de welke groter waeren, als iemant zou willen geloven, die dezelve niet gezien heeft.

Van gelijken verhaelt de Jood *Benjamin*, eene rib van zekeren Enakim, lang negen palmen en twee breet, te *Damaskus* in het paleis gezien te hebben.

Deez wiert gezeit uit d'oudste koningen Enaks gesproten te zijn, en was geheten *Abchamas*, of *Abkamazi*, (misschien *Achimas*,) als men kon bespeuren uit het opschrift van zijn grafsteen: waer op geschreven stont, als dat hy over de gehele werelt zou geheerscht hebben.

Hier op slaet ook het geen *Pausanias* schrijft: hoe op het eilant *Asteria*, by *Malta*, een doot lichaem of geraemte, lang tien ellen, van zekeren helt *Asterius* gevonden zy, die een zoon van *Anax*, vader der aerde, was. Hier van schijnt ook gekomen te zijn, dat by de oudste poëten de naem *Anax* in eere, even als heiligh en gewijd, en den koningen en helden eigen zy.

Weshalve blijkt hier uit, dat de reuzen Enakims zeer beroemt waren: en de Kanaaniten met geen groter en waerdiger losrijtel konnen beschonken worden, als hen voor kinderen der Enakims uit te krijten.

Grot. in Vet. Test. By de Grieken worden Enaks kinderen *Inachiden* genoemt: want zekerlijk is, dat d'Enakims in aeloude tijden uit 't ooste na Griekenlant zijn overgekomen.

Uit het koppel-woort, *Phene-Anak*, of liever *Bene-Anak*, dat 's, *zonen van Anak*, schijnt de naem van *Fenicie* gesmeet te zijn, gelijk reeds te voore is verhaelt. Ziet Syrie p. 10.

By *Moses* worden ook reuzen, in 't Hebreeusch met den naem van *Nefilim*, gedaght: die voor den watervloet op den aertbodem waeren: hoewel deze, gelijk eenigen willen, niet uit *Rafa* en *Enak* voortgekomen zijn: want deze laetste waeren ouders der reuzen, die na den watervloet geweest zijn, en hierom na hen *Rafaim* en *Enakims* genoemt wierden. Genes. 6: 4. Bonfrer. in Pentateuch. p. 145.

Nefilim is herkomstigh van het Hebreeusch *Nafal*, dat *vallen* bediet: uit oorzake hunne schrik en gewelt op eenen iegelijk viel.

De Ferefiten woonden op berghrijke plaetsen: waer uit te besluiten is, dat de Ferefiten een wilt en woest slagh van menschen is geweest, die niet t'onrecht, naerdien zy verre van de steden in eenzame dorpen woonden, alzoo geheten waeren: want de Hebreen noemen de dorpen *Ferazoth*, en de dorpelingen of inwoonders der dorpen, *Ferazim*. De *Ferisiten* worden by eenigen voor de Sidoniers gehouden. Feresiten.

De Kanaaniten, alzoo in 't byzonder genoemt, en een der tien volken, bezaten een gewest van d'andere volken afgezondert, en woonden ten dele aen de Middellantsche zee, en ten dele aen den oever des Jordaens, als blijkt uit Num. 13: 11, 29. Jos. 11: 3. En met d'Amalekiten in een dal, Num. 14: 25.

Misschien zijn deze byzondere Kanaaniten alzo na de daet of zake zelve, te weten, na hunne hantering genoemt: want *Kanaan* bediet in 't Hebreeusch *koopluiden*: zoodanige de genen waeren, gelijk men billijk geloven magh, die aen de Middellantsche zee, en aen den oever des Jordaens, met der woon laege landen bezaeten, die wel ten koophandel lagen: 't en zy men wil, dat hen de naem der Kanaaniten zy gegeven, uit een byzonder voorrecht: uit oorzake zy onder *Kanaans* nakomelingen d'opperste of voornaemste plaetse bekleden. Ziet pag. 14

Deze Feresiten en Kanaaniten, alzoo

Digitized by Google

zoo in 't byzonder geheten, die *Moses* doorgaens onder *Kanaans* nakomelingen, door d'Israëliten te verdelgen, oprekent, moeten ook onder *Kanaans* nakomelingen betrokken worden. Maer onder welk geslagt dezer tien zy behoorden, is bezwaerlijk te zeggen: naerdien de Schrift daer geen gewagh altoos van maekt, en alleenlijk hunne woonplaetsen aenwijst.

Deuter. 20:7. Jud. 1:4, 5. God beval den Israëliten de Feresiten, nessens d'andere, ganschelijk te verdelgen: gelijk zy ook door de gebroeders, *Juda* en *Simeon*, overwonnen en verslagen wierden: hoewel zy door d'Israëliten niet ten gronde uitgeroeit zijn: als te bespeuren is uit Jud. 3:5. en hunne overblijfselen waeren, nessens d'andere Kanaaniten, 1 Reg. 9:20, 21. 2 Chro. 8:7. çijnsbaer onder koning *Salomon*; en ook noch in Kanaan overigh na d'ontslaning der Babylonische gevangkenis.

Sidoniers. De Sidoniers, gesproten uit *Sidon*, *Kanaans* eerstgeboorne zoon, waeren by ouds ook inwoonders van Kanaan: en inzonderheyt van de stad *Sidon* en d'omleggende lantstreke. Zy hebben een langen tijt veilighlijk in rust en vrede geleeft: als uit Jud. 18:7. te bespeuren is: alwaer de Sidoniers, tot een exempel der hooghste veiligheit, ten tone gestelt worden.

d'Arkiten. Ziet Syrie, pag. 137. d'Arkiten zijn gesproten uit *Arki*, *Kanaans* zevende zoon, die de stad *Arce* of *Arka*, gelegen op of aen de voet van den bergh *Liban*, tusschen *Tripolis* en *Antaradus*, bezeten hebben.

Zamareen. De Zamareen hadden hunnen oorsprong uit *Zemari*, *Kanaans* negende zoon. By *Hieronymus* worden de Zamareen voor inwoonders der stad *Edessa* gehouden: maer veel liever had hy *Emesa*, of *Emisa*, (heden *Hims*,) mogen schrijven: naerdien *Edessa*, volgens *Strabo*, *Ptolemeus*, *Eusebius* en andere, over den stroom *Eufrates*, in *Mesopotamie* is gelegen: behalve de overzetting des Bybels van *Jonathan* en de *Jerusalemmer*, in plaetse van Samareen, Emesinen heeft. Misschien heeft de stad *Samarajim*, in den stam van *Benjamin*, en de stad *Simyra*, op den zee-oever van *Fenicie*, by *Orthosia* gelegen, deze Samareen tot haere stichters gehad. Eenigen vermengen, hoewel t'onrecht, deze Samareen met de Samariten, of Samaritanen van den bergh *Semron*: want de Hebreeusche naem *Samareen* (overgeslagen vele andere wederleggingen) wort heel anders geschreven, als de naem *Samaritaen*.

Hamathiten. Ziet Syrie, pag. 163. De Amathithen, of Hamathiten, gesproten uit *Hamathi*, *Kanaans* elfde en laetste zoon, worden gehouden voor inwoonders der stad *Amath* of *Hamath*, welk namaels *Ephania* is genoemt, en heden *Hama* by d'Arabieren heet.

Alle deze gemelde volken waeren *Kanaans* nakomelingen, die meest alle hunne benamingen van des zelfs zoonen ontleent, en het gewest, dat zich strekt van *Iduméa* en *Palestijn*, tot aen den vliet *Orontes*, ontrent een reex van zeven hondert jaren bezeten hebben.

Wel brengt *Moses* het lant van Kanaan onder enger grenspalen, en niet verder ten noorde als tot aen *Sidon*. Dan zijn voornemen was slechts een gedeelte van het voornoemt gewest te beschrijven, het welk God den Israëliten in bezitting gaf.

Onder deze gemelde volken, d'inwoonders des lants Kanaan, worden de Filistynen, of inwoonders van het lant *Filistim*, of *Filistea*, niet gerekent: wiens vijf vorstendommen het zuid-wester gedeelte van Kanaan besloegen: uit oorzake zy niet uit *Kanaan*; maer uit *Mitzraim*, *Kanaans* oudste broeder, gesproten waeren.

Wezen der Kanaaniten. De Kanaaniten waeren menschen groot en grof van lichaem, en mannen van grote lengte. Numer. 13:32, 33. Daer en boven bevonden zich onder hen verscheide *Rafaims* of reuzen: als blijkt uit het boven verhaelde.

Hun tale. Naer het schijnt was de tale van alle de volken van Kanaan slechts eenerhande: waerom zy by *Esaias* in cap. 19:28. dier wijze de *tale Kanaans* wort genoemt, niet anders, als of onder alle de Kanaaniten een eenige tale was.

Deze tale was een en de zelve met de Hebreeusche, of verschilde niet veel van dezelve: want *Isaias*, zoo meest alle de Joden en uitleggers gevoelen, verstaet door *Kanaans tale* de Hebreeusche.

Ook geven dit zelfste de namen van steden, plaetsen en mannen, die de Schrift gedenkt, en door de Kanaaniten gegeven zijn, genoechzaem te kennen: want *Jericho*, *Salem*, *Kirjath-Arba*,

Digitized by Google

Arba, *Kariath-Sepher*, *Kariath-Baal*, *Bethagon*, en meer andere woorden van steden en plaetsen: als ook *Melchisedek*, *Adoni-Besek*, *Abimelek*, en diergelijke andere namen van Kanaanitische mannen, hebben uit de Hebreeusche tale hunnen oorsprong. Daer en boven, hoe zouden anders d'aertsvaders met de Kanaaniten hebben kunnen spreken, en hunne verbonden maken? hoe zou de hoere *Rahab* met de verspieders hebben kunnen handelen? hoe de Gabaoniten met *Iosua?* indien de Hebreeusche en Kanaans tale verscheiden waren geweest.

Zeden der Kanaaniten.

De Kanaaniten leiden een goddeloos leven, munten in alle verfoeielijke gruweldaden uit, bedreven onnatuurlijke byslapingen, en bloetschandige huwelijken: als te bespeuren is uit Lev. 18. van veirs 8. tot 18. geleken by veirs 3. en 24.

Zy offerden hunne kinderen den afgoden; met hen door het vuur voor den *Moloch* te doen gaen: als te besluiten is uit Levit. 18: 2, 21, en 24. En verbranden hunne zonen en dochteren met vuur, den afgoden ter eere. Deuter. 12: 31. en 18: 9, 10.

Zy waeren guigelaers, gingen met waerzeggeryen en guigelaryen om: gaven acht op vogel-geschrey, en andere waengelovige konstenaryen: als blijkt uit Deut. 18. van veirs 9. tot 15.

Zy waeren zeer genegen tot afgoderye, als te bespeuren is uit 1 Reg. 21: 26. Ezech. 16: 29. en dienden *Baal*, *Baalim*, en *Astharoth*, Jud. 2: 11, 12, 13. ende bosschen, Jud. 3: 7. 10: 6, 8. en 27: 33. en eerden gegoten beelden, Num. 23: 12.

Hier uit blijkt, hoe de Kanaaniten een zeer onrein volk, (Ezech. 16: 7.) dat buiten het verbont Gods was, is geweest: als ter zelver plaetse wort te kennen gegeven: alwaer gezeit wort, dat d'afkomste der godlozen uit het lant der Kanaaniten zy. Weshalve, wanneer de Schrift goddeloze en boosaerdige menschen wil noemen, zoo stelt zy gewonelijken de Kanaaniten tot een exempel ten tone.

Het lant van Kanaan, ter oorzake van de vuil en onreinheit dezer volken, en van wege de gruweldaden, daer meê zy het zelve van het een tot het ander einde vervult hadden, wort by *Esdra* een *vuil lant* genoemt: desgelijx, door de volken dezer grouwelen, de Kanaaniten verstaen. cap. 11 2, 9.

Op het gerught van de komste en intogt der kinderen Israëls over de Jordaen, wierden de Kanaaniten met grote schrik en vreze bevangen: zulx hun herte smolt, en geen moedt meer onder hen was, om voor het aengezight der kinderen Israëls te bestaen: desgelijx bezweek hunne herte, wanneer zy de grote en wonderlijke werken hoorden, die God uit genade den Israëliten bewezen had, Exod. 15: 15, 16. Jos. 2: 9, 10, 11. eerstelijk met hen door het Roo meir te geleiden: en daer na voor hen den Jordaen op te drogen.

Waerom de Kanaaniten verdelgt wierden.

God heeft de zeven volken der Kanaaniten verdelght, Actor. 13: 19. om hunner zonden wille, Genes. 15: 16. Deuter. 9: 4. en 20: 17. want de Heere, by *Moses* d'oorzake by-brengende, waerom hy niet aenstonts, na de belofte, aen *Abraham* gedaen, het lant overleverde, spreekt aldus: *Want d'ongerechtigheit der Amorrhiten is tot noch toe niet volkomen, of vervult.* Door d'Amorrhiten zijn hier alle de Kanaaniten te verstaen. En Deuter. 20: 17. zeidt *Moses*: *Om de godloosheit dezer volken, verdrijft de Heere hen voor uw aengezichte uit de bezittinge.*

Zoo *Epiphanius* en andere willen, wiert den Kanaaniten, behalve om hunner zonde wille, met recht het lant van Kanaan ontnomen, en de zoonen van *Sem*, of Israëliten gegeven: naerdien zy het onrechtveirdiglijk ingenomen hadden: want volgens den zelven *Epiphanius*, behoorde den Hebreen, die uit *Sem* waeren afgedaelt, uit kracht van recht, het lant van Kanaan. Daer en boven was den Joden een gedeelte des Heiligen Lants, uit recht des oorloghs, te beurt gevallen, wanneer *Jakob* tegen d'Amorrhiten street, als blijkt uit *Jakobs* woorden aen zijnen zoon *Josef*: Genes. 48: 22. *En ik heb u een stuk lants gegeven boven uwe broederen: het welk ik met mijnen zweerde, en met mijnen booge, uit der Amorrhiten hant genomen heb.*

Ziet p. 14.

De Heere belooft, door middel van horselen, de Kanaaniten van voor het aengezighte der Israëliten uit te sluiten. Deut. 7: 20. Jos. 24: 12. 2 Sam. 7: 23. Psalm 44: 3. en 78: 55. en 8: 2.

Amos 2: 9, 10. hoewel hy hen niet op een jaer heeft uitgesloten; maer allengs, ten einde het lant niet zou woest, en het wilt gedierten boven d'Israëliten vermeenighvuldight worden, Exod. 23:29, 30. Deut. 7:22. en om den Israëliten te verzoeken.

D'Israëliten hebben de Kanaaniten niet geheellijk verdreven.

Dies dreven d'Israëliten de Kanaaniten niet geheellijk uit hun lant, als blijkt en te bespeuren is uit Jos. 13: 1. tot 7. en veirs 13. cap. 15:63. en 16: 10. en 17: 12, 13. Jud. 1: 19, 21, 27, tot veirs 36. cap. 18: 1. 1 Sam. 2: 14. 1 Reg. 9:16 1 Chron. 11:4. 2 Chron. 8: 7, 8. Esai. 23: 11. Desgelijx bevonden zich ten tijde des Heilants noch Kanaaniten in het Heilige Lant: als te bespeuren is uit het schrijven van den evangelist Mattheus, cap. 15: 22. die eener Kanaanitische vrouwe gedenkt: want de Israëliten waeren slap en traegh in het uitdrijven der Kanaaniten. Ook heeft de Heere, om de zonde des volks, de Kanaaniten niet geheellijk verdreven: Jos. 23: 13. Jud. 2: 3, 21, 22, 23.

Wel had hy bevolen alle d'inwoonders des lants uit de bezittingen te verdrijven en verdelgen. Num. 23: 52. Deut. 7: 2. en 20: 16, &c. Jos. 9: 24 en 10:40. of anders zouden de genen, die overbleven, tot doornen in d'oogen der Israëliten zijn, en hen benauwen in het lant, daer zy in woonden. Num. 23:55. Jos. 23:13. Jud. 2: 3.

Maer d'Israëliten, ten tegendele, rechten een verbont met de Kanaaniten op, Jud. 2:2. en 3: 6. Psalm 106: 34, 35. het geen God hen uitdrukkelijk verboden had, Exod. 23: 32. en 34: 12, &c. Deuter. 7: 2, 3, 4. Jos. 9: 6, 7. en 23: 7, 12. En hoewel d'Israëliten de Kanaaniten niet ganschelijk verdreven, zoo maekten zy hen evenwel çijnsbaer. Jos. 16: 10. en 17: 13. De Kanaaniten, die de Israëliten niet konden verdrijven, worden by Jud. 3: veirs 1, &c. gedaght.

Namaels wierden de Kanaaniten ook onder *Salomon* çijnsbaer gemaekt, en op slaeffchen uitschot gebraght. 1 Reg. 9: 21. 2 Chron. 8: 8.

Kentekenen en overblijfselen der Kanaaniten in Afrika.

Ten tijde van *Prokopius*, die onder keizer *Justinianus* heeft geschreven, des jaers, na den Kristen stijl, vijf honderd en veertigh, stonden noch in het *Tingitanisch Afrika* twee kolommen, de welke door de Kanaaniten waeren opgerecht, die van voor het aengezight van *Josua* gevlught waeren, naer uytwijzing van het opschrift. Zoo ook *Eusebius* getuight, hebben de Kanaaniten, die door d'Israëliten uit hun lant op de vlught gedreven wierden, kolonyen of bou-troepen na de stad *Tripolis*, in *Afrika*, gevoert, en de zelve bewoont: naerdien *Afrika* in *Chams* erfdeel was.

Daer en boven schijnt, dat de naem der Kanaaniten aldaer langer en bestendiger behouden is geworden, als in Kanaan of Fenicie zelf: want als iemant, ten tijde van den outvader *Augustijn*, (geboortig van de stad *Karthago*, of *Hippo*, in *Afrika*, dat is, ontrent negen hondert jaren na d'eerste schipvaert der Feniciers of Kanaaniten, in *Lybie* of *Afrika*,) onder de gemeene lantluiden, om en by *Karthago*, of *Hippo*, gevraeght wiert, wie hy, of wat lantsman hy was, zoo antwoorde hy op *Punisch*, een *Chanani*, dat is, een Kanaaniter: volgens schrijven van *Augustijn* zelf, in zijne uitlegging van den brief aen de Romeinen.

Aeloude schipvaert der Feniciers of Kanaaniten.

Wijders, de schipvaert der Feniciers of Kanaaniten vind men by de ouden zeer duidelijk en klaer gedaght. Niets is gemeender noch deurluchtiger in de historien der ouden. Wie weet niet van *Didoos* schipvaert uit de stad *Tyrus* na *Lybie* of *Afrika*, en van het stichten der stad *Byrza*, door *Dido*, te spreken? Hierom, en te dezer oorzake, voldeden die van *Karthago*, gedachtigh aen hunnen oorsprong, jaerlix aen den *Tyrier Herkules* de tiende. Wanneer zy die een wijle hadden verwaerlooft, en daer na door *Agathokles* op velerleie wijze geplaeght wierden, zoo docht hen, dat zy zulx tot straffe van den verwaerloosden godsdienst leden. Dies zy de beledighde godheit door grote giften traghten te verzoenen: ook wiert dit namaels niet gestaekt, zoo lang *Karthago* stont. Derhalve, wanneer de stad *Tyrus* door *Alexander*, koning van Syrie, belegert was, zoo steunden en betrouden de *Tyriers* op die van *Karthago*, hunne neven, en besloten kinderen, vrouwen, en stok-oude luiden, na *Karthago* over te voeren.

Diodoor lib. 20.

Diod. lib. 17.

Ver-

Verdeiling des *Lants Kanaan* onder de twalef ſtammen Iſraëls.

NA het t'onderbrengen en veroveren des Lants Kanaan, voor een groot gedeelte, en verdrijven der meeſte inwoonders, onder beleit van den veltheer *Joſua*, wiert het zelve geweſt, zoo buiten, als binnen den Jordaen, door Gods bevel in twalef erfdelen, na de twalef ſtammen Iſraëls, verdeilt, en eenen ieder ſtam een gedeelte by loting toegevoeght, en na zijnen ſtam genoemt: dan noit is deze verdeiling te deegh in 't werk noch ter uitvoering geſtelt: naerdien de ſtammen noit de voorgeſchreve erfdelen volkomentlijk bezeten hebben: maer wel is, ten tijde *Salomons*, het ganſch geweſt onder de Joden, door de wapenen, çijnsbaer geworden. Ook kan deze verdeiling zoo eigentlijk niet op het lant, als wel op het volk zelf, gepaſt worden; dat reeds, voor hunne komſte in het lant van Kanaan, in ſtammen was verdeilt.

Wijders, het gedeelte, over den Jordaen, wiert den twee ſtammen, *Ruben* en *Gad*, en den halven ſtam *Manaſſe*, door *Moſes* zelf by zijn leven toegevoeght, eer zy over den Jordaen trokken. Num. 32: 10. 19: 22, 33. Joſ. 1: 13. doch op beſprek en bedinge van met d'andere ſtammen (Joſ. 1: 15.) te zullen optrekken, om het ander gedeelte binnen den Jordaen, dat onder d'overige ſtammen moſte verdeilt worden, te bemachtigen en t'onder te brengen.

D'overige negen ſtammen, als *Juda*, *Simeon*, *Benjamin*, *Efraim*, *Iſſachar*, *Zabulon*, *Neftalin*, *Aſer*, en de halve ſtam van *Manaſſe*, namen het gedeelte des lants Kanaan, binnen den Jordaen, in bezit.

In het gedeelte, over den Jordaen, lagh het koningrijk van *Baſan*, het lantſchap van *Trachonitis*, het koningrijk der Amorrhiten, en de lantſtreke, in 't Griekſch *Perea*, dat 's *over* gezeit: verſta daer onder den Jordaen.

In het gedeelte, binnen den Jordaen, was gelegen *Galilea*, *Samaria* en *Judea*, en daer en boven het lant der *Paleſtijnen* en van *Idumea*. Het eerſte gedeelte lagh na 't ooſte en zuide, en had tot grenspalen de bergen en woeſtijne van Arabie: het laetſte, ten opzichte van 't eerſte, na 't noorde en weſte.

Het gedeelte binnen den Jordaen, zijnde het voornaemſte, wort by wijle, ja dikwils, door den naem van *Paleſtijn*, of *Judea* en het Heilige Landt verſtaen: gelijk wanneer men zeidt, *Paleſtijn*, of Heilige Landt, wort in *Judea*, *Samaria*, *Galilea*, en *Idumea* verdeilt.

De verdeiling des Heiligen Lants, onder de twalef ſtammen, is niet alleenlijk een eenige male, noch op een en de zelve plaetſe, wijze en tijt, maer drie onderſcheidelijke malen gedaen. *Waer en hoe meenigmael het Heilige Lant onder de ſtammen wiert verdeelt.*

D'eerſte verdeiling geſchiede in de velden van *Moab*: te weten, wanneer dat gedeelte, het welk over den Jordaen leit, door *Moſes* zelven, ten einde zijns levens, op het veertigſte jaer, na het trekken uit Egypten, zonder loting, den twee ſtammen van *Ruben* en *Gad*, en den halven ſtam van *Manaſſe*, op hun bede wiert toegewezen en verdeilt. Welke toewijzing en verdeiling namaels door *Joſua* is beveſtight, en in'erdaet ter uitvoering geſtelt, voor het trekken over den Jordaen. *Joſ. 1; 12.*

De twede verdeiling is gedaen door *Joſua*, op het zelfſte jaer, na het trekken over den Jordaen met het ganſche volk Iſraëls: want als *Joſua* de koningen der Kanaaniten binnen den Jordaen had verſlagen, en hunne koningrijken zich onderworpen, begon hy, door bevel des Heeren, hun lant onder de ſtammen te verdeilen. Hy vond dan raetzaem eerſt op een zekere wijze, in 't ruigh en rou, de bezitting den ſtammen van *Juda*, en den kinderen van *Joſef*, namelijk den ſtam *Efraim*, en den halven ſtam *Manaſſe*, toe te wijzen: want deze ſcheen in waerdigheit, krachten, en meenighte van menſchen, alle d'andere ſtammen t'overtreffen, als te beſluiten is uit Num. 26: 28. alwaer elk opgetelt wort: hoewel het gedeelte, dat hen toegewezen was, niet aenſtonts door de zelve bezeten wiert; maer eindelijk een wijle daer na, na het t'onderbren- *Joſ. 14: 4. en 4: 15, 16, 17.*

 gen

gen hunner vyanden. Deze verdeiling geschiede door loting, gelijk in het boek *Iosua* vervolgens wort verhaelt.

Eindelijk is een derde verdeiling onder de zeven overige stammen, door *Iosua*, by loting, te *Silo* gedaen, en niet in *Gagal*, gelijk eenige willen. Maer wanneer deze verdeiling zou geschiet zijn, daer over is onder de schrijvers een groot verschil en verscheiden gevoelen; hoewel zy ontrent een jaer na d'eerste verdeilinge (zoo *Torniell*, tegen het gevoelen van meest alle andere, drijft,) wiert in 't werk gestelt.

Jos. 18.

Annal. Anno mundi 2590.

Wijders, deze verdeiling geschiede in dezer wijze. Wanneer *Iosua* het leger Israëls had overgebraght van *Galgal* na *Silo*, dat is na zijnen stam: (want *Silo* was in den stam van *Efraim*, en aldaer is allereerst de hutte des stichts opgerecht, en nergens leest men dat de zelve in *Galgal* op eenige andere plaetse des lants Kanaan te voore opgerecht of geplant zy,) zo trachte hy met groot verlangen, na de hutte des stichts opgerecht, en eeniger wijze de dienst Godes weer begonnen was, voor zijne doot, het werk, hem van Gode aenbevolen, te volbrengen: te weten, de verdeiling des gehelen lants Kanaans.

Deuter. cap. 12.

Hy deed dan het volk vergaderen, en bestrafte de zeven stammen over hunne lui en traegheit, die tot noch d'eige erffenissen of erfdelen niet bekomen, noch zich beschaert hadden. Daer na beval hy een en twintigh mannen, drie uit ieder stam, die kundigh in de lantbeschrijving, en het meten van akkers waeren, het lant te door-reizen, *Palestijn*, en alle de gewesten der Kanaaniten, die binnen den Jordaen, van den bergh *Liban* tot aen de grenspalen van Egypten gelegen, en noch niet verdeilt waeren, te bezichtigen.

Deze, derhalve, beschreven het gansch gewest met hunne steden, vlekken, bergen, dalen, en andere vlakke plaetsen, in een boek, brief, of tafereel: het geen zy, na het getal der zeven stammen, in zeven taferelen of stukken verdeelden; hoewel overgeslagen de stam van *Juda*, in 't zuider; en de kinderen *Josefs*, in 't noorder gedeelte.

Na verloop van zeven maenden, keerden zy weder te ruch, en bragten de taferelen, of het boek der lantbeschrijving, by *Josua*: die, na het zelve bezichtigt te hebben, het gansche lant onder de zeven stammen by loting uitdeilde. Wanneer deze beschrijvers, in het uitvoeren van hun ampt, veilicht bemerkten, dat het lant te klein en eng was, om daer van zoo vele delen, als de zeven stammen van doen zouden hebben, aen de zelven toe te voegen, en het geen, dat den stam van *Iuda* was toegevoeght, groter was, als voor een eenigen stam noodigh was, zoo vonden zy dienstigh, ook een zeker zuider gedeelte van het zelve te beschrijven, het welk genoegh voor een anderen stam zou zijn: gelijk dit daer na den stam van *Simeon* ten deele viel: daer en boven ook andere steden van *Iuda* te beschrijven, de welke een ander kleinder gedeelte zouden kunnen toegevoeght worden; en daer na den stam van *Dan* te beurt vielen, als te bespeuren is uit *Iosua* cap. 19.

Jos. 18. en 19.

Men vind een grote zwarigheit onder de schrijvers aengeroert: te weten, of de verdeiling des Heiligen Lants by loting onder de zeven stammen, door gelijke of ongelijke grote delen, is gedaen geworden.

Of het Heilige Lant onder de stammen Israëls in gelijke grote delen wiert verdeilt.

Volgens antwoort van *Lyranus*, uit het gevoelen van anderen, zouden deze delen niet gelijke groot zijn geweest; maer zommige groter en andere kleinder: gelijk ook de stammen ongelijk in grote waeren: want eenige begrepen een groot getal van geslaghten en hoofden, en andere een klein. Dit bewijst hy uit het geen by *Iosua* in het zelfste hooftstuk wort gezeid: dat zy beschrijven het lant, na het getal van ieder meenighte: en uit het geen men by *Moses* leest: *Velen zult ghy een groter gedeelte geven.* Maer aenstonts werpt hy zich zelven hier tegen op, het geen *Iosua* tot den lantbeschrijvers zeide, die reisveirdigh stonden: *Gaet hene, doorwandelt het lant, en beschrijft het, en komt weder tot my, op dat ik hier voor 't aengezight des Heeren u lieden het lot te Silo werpe.* Namelijk, om te weten, wat gedeelte ieder stam moste hebben.

In cap. 18. Jos.

Jos. 18: 4.

Numer. 26: 54.

cap. 18: 8.

Maer zoo nu de verdeiling geschiet was, door groter en kleinder deelen, na groter en kleinder meenighte van ieder stam, men zou hier door gewe-

ten

Digitized by Google

ten hebben, wat gedeelte aen ieder ſtam zou hebben moeten te beurt gevallen zijn: en zou dienvolgens de lotwerping, door *Iosua*, niet alleen vruchteloos; maer ook ſchadelijk geweeſt zijn, zoo een groot gedeelte, by loting, eenen ſtam, die een klein getal van menſchen had, te beurt was gevallen: en een klein gedeelte eenen ſtam, die een groot getal van menſchen had.

Hier op geeft *Lyranus*, met zijn gevoelen te verdedigen, tot antwoort: dat door Gods beſtier het lot van ieder ſtam, op het gedeelte des lants, dat met den zelven gelijkmatigh was, na de veel en weinigheit der huisgeſinnen en geſlaghten, in het zelve begrepen, was gevallen: gelijk *Salomon* zeid:
Prov. 16:33. *Het lot wort in de ſchoot geworpen: maer door den Heere geſchikt.*

In dier wijze zou 't lotwerpen niet vruchteloos noch ſchadelijk zijn geweeſt; maer zeer nut: dewijl aldus d'oproeren konden gedempt worden, de welke anders ſtonden op te rijzen, zoo door menſchelijke beſchikking de verdeiling was geſchiet. Hier op
Numer. 33:51. ſchijnen ook de woorden, van den Heere tot *Moſes*, te ſlaen.

Quareſmius en andere verwerpen dit gevoelen: als het welk zonder noot tot een mirakel zijn toevlught neemt. Daer en boven zou dien ſtammen, in de welke een grooter getal van geſlaghten was, zoodanige lotwerping niet aengenaem zijn geweeſt: uit oorzake zy altijts zouden hebben kunnen bevreeſt zijn voor het te beurt vallen van een kleinder gedeelte, als hen, om te wonen, van noden was: waer over zy ook zouden hebben kunnen oproerigh worden: dewijl zoodanige verdeiling en lootwerping niet billijk ſcheen te zijn: want na gelang der geſlaghten moſten de woonplaetſen en erffeniſſen gegeven werden.

Zoo andere willen waeren de delen gelijke groot, en was ieder gedeelte onder de geſlaghten van ieder ſtam uitgedeilt: hoewel het een geſlagt groter deel ontfing, als het ander: na het meer hoofden begreep: (en na de-
Numer. 26:54. zen zin wort verſtaen het geen te voore uit *Moſes* is bygebraght: *Gy zult velen een grooter gedeelte geven, en weinigen een kleinder*) en niet ten aenzien van d'ongelijke grootheit der loten of delen, de welke aen ieder ſtamme wierden toegewezen.

Om in 't kort na deze uitlegging en verklaring te ſpreken: zoo waeren die delen ongelijk in grote, zoo deze verdeiling wort aengemerkt, na de delen van een zelve hoe-grootheit: naerdien het behoorelijk en rechtmatigh was, dat den ſtammen, die meer huisgezinnen en geſlaghten dan d'andere begrepen, groter delen wierden gegeven: want zy groter moeite, in het lant te bemachtigen, hadden aengewent.

Maer zoo men wil ſpreken, nopende de verdeiling, gedaen na de proportionale of evenmatige delen, zoo waeren zy even groot: want na de proportie of evenmatigheit der geſlaghten, ontfingen zy bezittingen.

Hier op zou iemant mogen vragen: waerom dan de lotingen wierden geworpen? Waer op tot antwoort dient: dat de lotingen niet gedaen wierden, om de grootheit des lants; maer veel meer om de hoedanigheit; waer op meer te zien was: naerdien een tamelijk groot gedeelte vruchtbaer lants overvloediger vruchten brengt, als veel onvruchtbaer lants: want d'oorzake, waerom de twee andere ſtammen, *Gad* en *Ruben*, en de halve ſtam van *Manaſſe*, voor zich hunne bezitting over den Jordaen verkoren, was de vruchtbaerheit des lants.

Dewijl derhalve onder de ſtammen, aen de welken het lant uit te deilen was, eenigh krakeel kon ontſtaen, en eenige het zuider, andere het noorder, ooſter of weſter deel zouden hebben willen begeren, zoo wiert, tot voorkoming van 't zelve, het lot geworpen.

Dit is te beſluiten uit de woorden van *Moſes*: daer in God beveelt het lant by loting uit te deilen: want aldaer ſpreekt hy van de verdeiling na de hoedanigheit te doen: gemerkt hy van d'andere, te doen na de grootheit, daer na komt te ſpreken. *Velen zult* Numer.
ghy breder lant geven: en weinigen enger. 33:54.

Het zelfſte is door exempel te bewijzen: want de ſtam van *Benjamin*, die het engſte lantſchap verkreegh, had evenwel zoodanigh een gedeelte, dat in luſtigheit, vruchtbaerheit des gronts, en edelheit van ſteden, den anderen gelijk was. Derhalve, ſchoon

 die

die delen in grootheit ongelijk, zoo waeren zy evenwel in waerdye, en vruchtbaerheit van vruchten en inkomsten even gelijk.

Erfdeel van Ruben. Het erfdeel of lantschap des stams *Ruben* lagh over den Jordaen, en besloegh een gedeelte des koningrijks van *Moab*, of van koning *Sehon*, d'Amorrither, tusschen de bergen van Arabie en de dode zee, een streke van twalef mijlen in de lengte, en drie in de brete: of het lagh tusschen den vliet *Arnon*, ten ooste, die in de dode zee stort, en tusschen den Jordaen, ten weste: door den welken het van *Benjamin* en *Manasse* binnen den Jordaen gescheiden wort. Andere bepalen het ten ooste met de bergen van Arabie, en ten noorde met het erfdeel des stams *Gad*.

Heden bewoonen d'Arabieren deze lantstreke: en kan onmogelijk eenigh ander volk dien oort aendoen, of wort berooft en uitgeschut, boven het rantsoen of losgelt, dat d'Arabieren hen doen betalen.

Dit gewest had eertijts onder andere vijf en dertigh steden: waer onder drie koninglijke steden waeren: de welke onder oppermachtige Heeren stonden, die den tijtel van koningen voerden.

Alle de steden van dezen stam zijn geheellijk verwoest en van name verandert. D'aeloude namen waren de volgende:

Jos. 13. *Abelsathaim*, of *Belsathim*.
Abila.
Aphek.
Asedothphasga.
Baalmeon, *Baelmon*, of *Beelmeon*.
Bamoth-Baal.
Beerelim.
Bethabara, of *Bethania*.
Bethiesimoth, of *Bethsimoth*.
Bethphogor.
Bosor, of *Besor*.
Cademoth, of *Cedimoth*.
Cariathiaim.
Carioth.
Damnaba.
Deblathaim.
Dibon Gad.
Edoria.
Eleale.
Emath.
Esbon, of *Esebon*, koninglijke stad.
Galim, of *Gallin*.
Helon.
Iasa, of *Iessa*, en *Iazha*.
Ieabarim.
Iethon, of *Iethson*.
Lasa.
Livias, of *Libias*.
Luith.
Madian, koninglijke stad.
Macherus.
Mathana.
Medeba, of *Madaba*.
Mephaath.
Massepha.
Misor.
Moab.
Nab, of *Nebo*.
Nemrin, of *Nemerin*.
Oronain.
Petra, koninglijke stad.
Remmon.
Sabama, of *Sibma*.
Saor.
Sarathasar.
Saue.

Onder deze waeren vier vry-steden: als,
Bezer.
Jaza.
Cedemoth.
Mephaath.

In dezen stam was ook gelegen de bergh *Phogor*, *Phasga*, het dal *Tofet*, en het dal *Baras*.

Erfdeel van Gad. Jos. 13. Het erfdeel van den stam *Gad* bezat het lant der Amorrhiten, over den Jordaen, paelde ten zuide aen dat van *Ruben*; ten noorde aen *Manasse*: ten weste aen den Jordaen, en aen het einde der zee *Genesareth*: en ten ooste aen de bergen van Arabie. Het strekte van de zee *Tiberias* tot aen de dode zee, en besloegh een gedeelte des lants *Galad*, tot aen het lant *Basan*. Het was een lustigh en vruchtbaer gewest.

De grens en uitterste steden van dezen stam waeren achtien in getale: (waer onder een koninglijke stad *Rabba*,) namelijk:
Abel.
Alimis.
Arnon.
Aroer, en Ar.
Barasa.
Bascama.

Digitized by Google

Digitized by Google

TRIBUS RUBEN, et GAD et partes orientales tribuum BENIA

Digitized by Google

...tribuum BENIAMIN, EPHRAIM, et DIMIDIÆ MANASSE intra Jordanem

Digitized by Google

Digitized by Google

NASSE ultra Jordanem TRIBUS NEPT

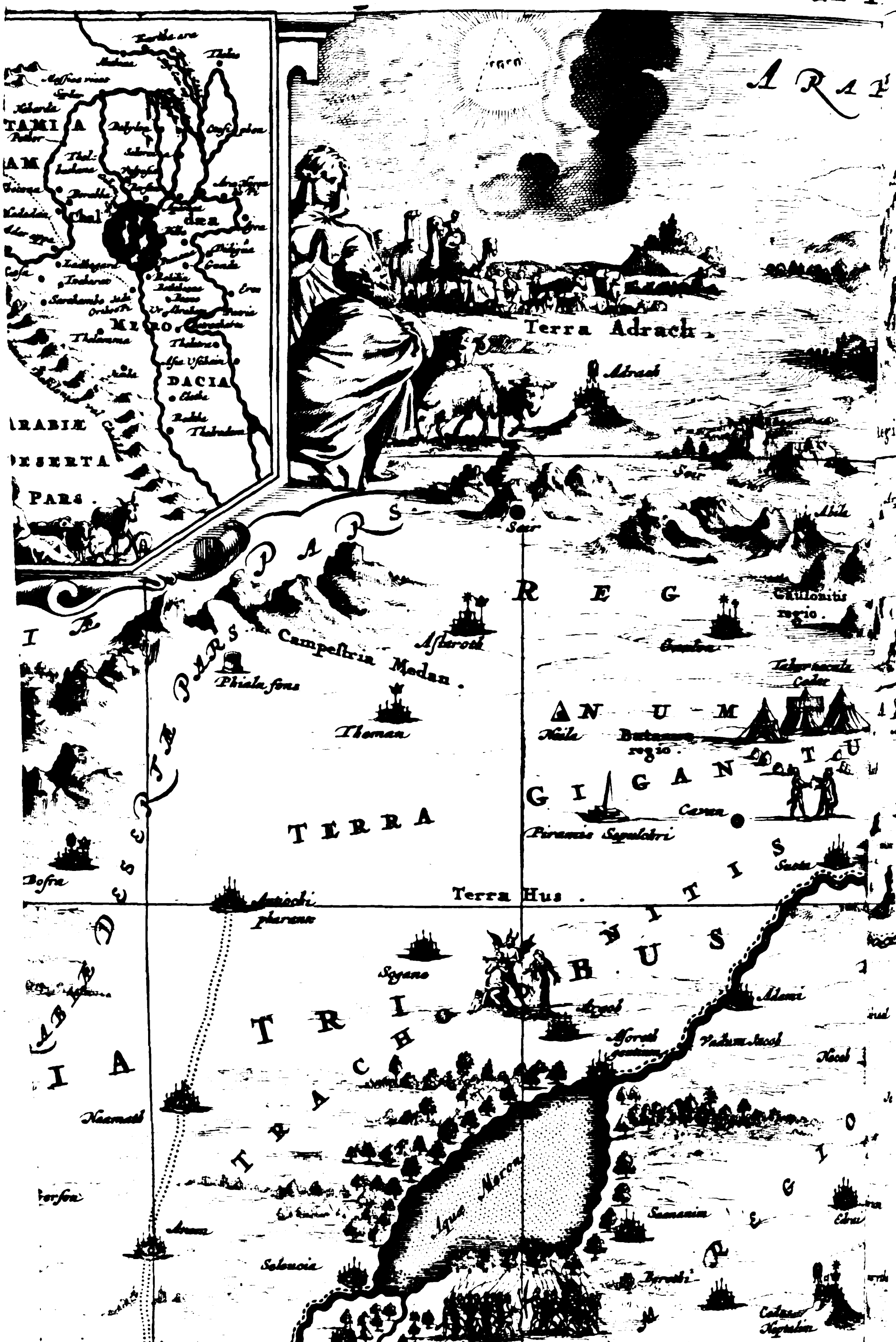

Digitized by Google

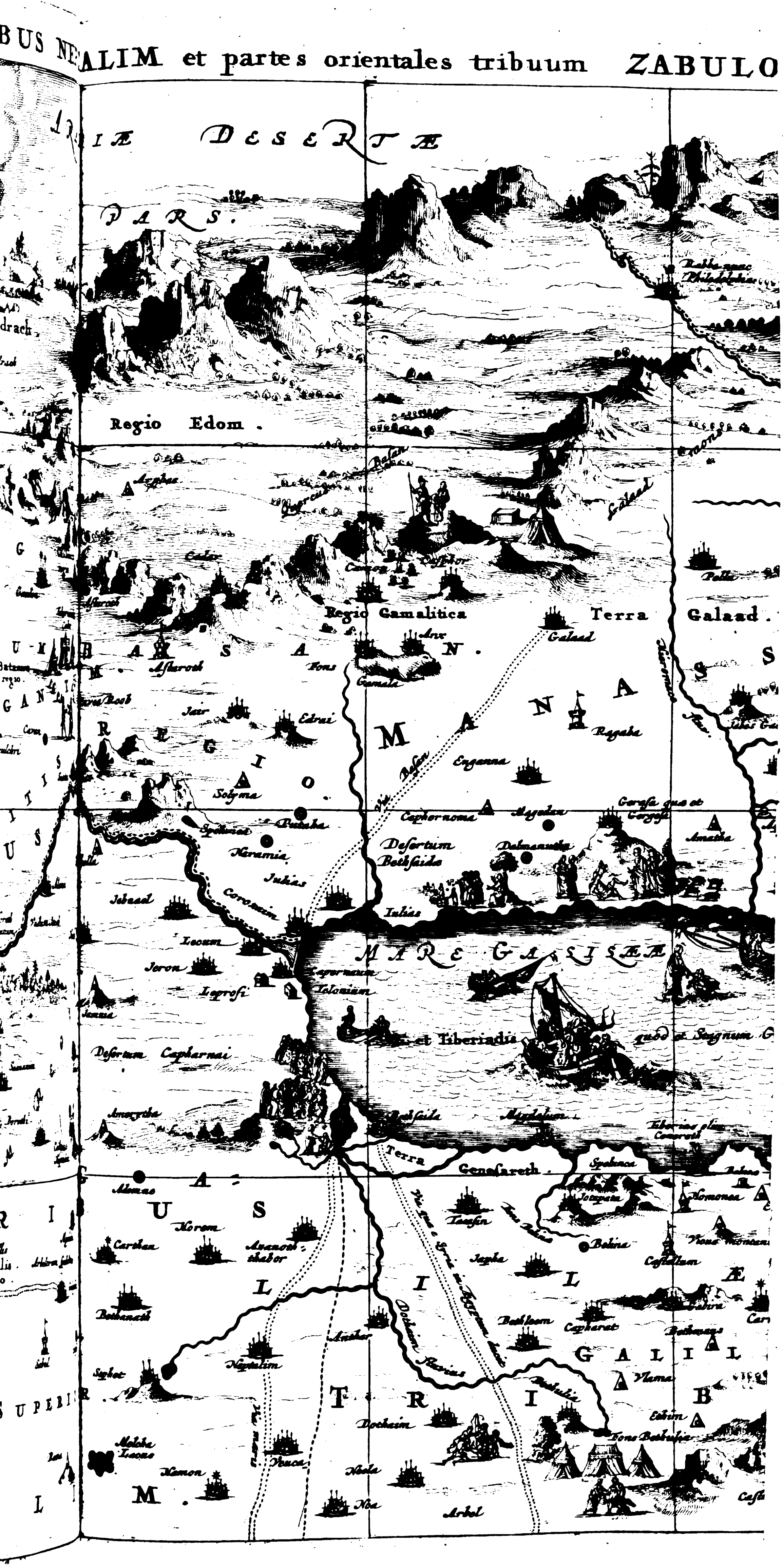
BUS NEPHTALIM et partes orientales tribuum ZABULO
DESERTÆ
PARS.
Regio Edom.
Regio Gamalitica
Terra Galaad.
Galaad
MANASSE
REGIO
Solyma
Edrai
Jair
Astaroth
Rapaha
Enganna
Caphernoma
Magedan
Gerasa quæ et Gergesa
Amatha
Desertum Bethsaida
Dalmanutha
Julias
Corozain
Jebaal
Leoum
Joron
Leprosi
Capernaum
Telonium
MARE GALILÆÆ
et Tiberiadis
quod et Stagnum G
Desertum Capharnai
Amaryrha
Bethsaida
Magdalum
Terra Genesareth.
Tiberias
Spelunca
Jotapata
Bolina
Castellum
Adamas
Carthan
Morem
Bethanath
Naptalim
Anthar
Betheleem
Capharat
GALILÆ
Dochaim
Neela
Noa
Arbel
Nemon
Lacon
Mesoba
TRIBUS
Vlama
Fons Bethulia

Bethara.
Bethnemena, of *Bethnemira.*
Bethorim.
Casbon.
Dabir, of *Debir.*
Datheman.
Dibon, of *Dimon.*
Gaddi.
Jazer, of *Jezer.*
Jecbaa, of *Jeghaa*, en *Jogbeha.*
Mageth.
Maſpha, of *Maſphat.*
Menuith.
Nabatha.
Nobe.
Rabba, koninglijke ſtad.
Ramoth in Galaad, een vry-ſtad.
Rogelim.
Roth, of *Aſtharoth.*
Safon.
Saron.
Sephan.
Thesba.

Erfdeel van Manaſſe buiten den Jordaen. Joſ. 15.

Het erfdeel van den halven ſtam *Manaſſe* paelde ten zuide aen den ſtam *Gad*, en beſloegh, neffens *Gad* en *Ruben*, het lant over den Jordaen: te weten, voor zich alleen het halve gedeelte van het lant *Galaad*, en het ganſch gebiet des koningrijks van *Baſan*, of reuzenlant: het welk in de lengte van de ſtad *Manaim*, neffens de beke *Iabok* gelegen, tot aen *Aram Dammeſek*, of *Damaſceniſch Syrie*: maer in de brete, van de bergh *Galaad Seir*, en *Hermon*, tot aen de zee van *Galilea* en den Jordaen ſtrekte.

Dit geweſt was zeer vruchtbaer, en overtrof, in gras-rijkheit, alle andere landen over den Jordaen. Het had vele treffelijke en vaſte ſteden: en het koningrijk van *Baſan* alleen zeſtigh: de welke *Iair*, zoon van *Manaſſe*, veroverde, en na zijnen naem, *Aroth Iair*, dat 's, *ſteden van Iair*, deed noemen.

De namen eeniger ſteden, die men in de Schrift, en by de ſchrijvers gedaght vind, zijn de volgende:

Abela.
Abila.
Adrach.
Amatha, en *Amathus.*
Aram, of *Aran.*
Argob.
Aroër, of *Haroër.*
Aſtaroth.
Auran.
Boſra, of *Boſora.*
Camon.
Canath, of *Canatha* en *Cana.*
Carnaim.
Caſphor.
Cedar.
Corozain.
Damaskus.
Edrai.
Efron, of *Hephron*, en *Effron.*
Enganna.
Gadara.
Galaad, anders *Sebei*, en *Seber.*
Gamala.
Gaulon.
Geraſa, of *Ieraſa*, en *Gergeſa.*
Gerſon.
Geſſur.
Hippos.
Iabes-Galaad, of *Iabis-Galaad.*
Iair.
Iulias, of *Iuliada.*
Maamath.
Machati, of *Maacha.*
Machet.
Manaim.
Naamath.
Pella, anders *Butis*, en *Berenice.*
Raphon.
Selcha, of *Salecha* en *Selcha.*
Seleucia.
Soba.
Sogane.
Theman.

Onder deze waeren zeven koninglijke ſteden: als,

Aſtharoth.
Geſſur.
Edrai.
Damaskus.
Machati.
Soba.
Theman.

In dezen ſtam wort ook geplaetſt het lantſchap van *Trachonitis*, en 't lant *Hus* of *Iobs-lant*; hoewel dit laetſt t'onrecht.

Erfdeel van Manaſſe binnen den Jordaen. Joſ. 15.

De halve ſtam *Manaſſe*, binnen den Jordaen, lagh tuſſchen den ſtam *Efraim* en *Iſſachar*, en ſtrekte in de lengte van den vliet Jordaen, tot aen de ſtad *Dora*, en de Middellantſche zee: en reikte over dwers in de brete van de ſtad *Machmata* tot aen de ſtad *Betſan*, heden *Scythopolis* geheten. Te weten,

Digitized by Google

ten, *Manasse* had ten zuide *Efraim:* ten noorde, *Zabulon* en *Asser:* ten ooste *Issachar*: en ten weste de middellantsche zee: en lagh besloten in *Samarie*.

Eugen. Rog. Dit gewest beslaet ruim zes mijlen in de lengte en brete, van *Dora* af, welk leit tusschen *Cesarea* en het *Beevaerts-kasteel*, tot aen *Antipatris*. Het was vruchtbaer en wel gelegen, en begreep twee en dertigh steden: daer onder zes koninglijke waeren.

Abelmehula, of *Abelmaula*.
Akrabata.
A*dadrememon*.
A*ner*.
A*ntipatrs*.
A*ser*.
B*alaam*, of *Gethremmon*.
B*ethsan*, namaels *Scythopolis*.
Bezek.
B*ethbera*.
B*ethseca*.
B*ethoanea*.
Cane.
Cesarea van *Palestijn*.
Capharnaum van *Palestijn*.
Corea.
Dor, of *Dora*, koninglijke stad.
Endor.
Ennon.
Ephra.
Gabe.
Gaber.
Galgal, koninglijke stad.
G*ethremmon*, of B*alaam*.
Ieblaan.
Iesraël, koninglijke stad.
M*achmata*, of M*achmeth*.
M*agedo*, of M*ageddo*, koninglijke stad.
Narbata.
Nopheth, of *Napheth*.
Sartan.
Tanak, of *Tanach*, koninglijke stad.
Thebes.
Tersa, koninglijke stad.

Erfdeel van Issachar. Adrich. Eugen. Rog. *Issachar*, of de stam of het erfdeel *Issachar*, besloeg het beste en vruchtbaerste gedeelte van G*alilea* en *Fenicie:* te weten, van de stad *Kaifa* af tot zes mijlen voor-by *Dora* en 't B*eevaerts-kasteel*, langs de Middellantsche zee: en strekte van de Middellantsche zee oostwaerts, tot aen den Jordaen, een streke van ontrent vier mijlen.

Zoo andere willen, paelde *Issachar* ten ooste aen het meir *Genezareth* en aen den Jordaen; daer hy uit het meir *Tiberias* duikt, ten zuide en weste aen *Efraim* en M*anasse:* ten noorde aen *Zabulon*. Dit gewest raekte niet tot aen de Middellantsche zee toe; maer grensde aen die zijde aen het lantschap en den bergh *Thabor*, Jos. 19:22. en aen den bergh *Karmel:* ten noorde vloeide de vliet *Chison*, of *Cision* voor-by, die uit het meir G*enesareth* in de Middellantsche zee valt. Bonfr. in Jos.

In dit klein bestek had men ontrent acht en twintigh of dertigh steden, en daer onder een koninglijke.

A*bes*. Jos. 15.
A*schaseluth*.
A*naarath*, *Naaroth*, of A*narith*.
A*nan*, of A*nem*.
A*phec*, koninglijke stad.
A*phraim*.
A*rbela*.
Bethpheses.
Bethsemes.
Casaloth, of *Casoloboth*.
Cedes, of C*esion*.
Dabereth.
Dabereth, of *Babrath*.
Enadda, of *Enhadda*.
Endor.
Enganim.
Iesrael.
Iaramoth, of *Iermoth*.
Isachar.
Legio.
Naim.
Rabboth.
Rameth.
Ramoth.
Rethan.
Seesima.
Seon.
Sinna, of *Sunam*.
Thabor.
Tiberias.

In dezen stam, volgens d'eerste bepaling, leit, aen de Middellantsche zee, de bergh K*armel*, *Beevaerts-kasteel*, bergh *Gelboe* en *Hermon*, de bron *Jesrael*, en andere plaetsen meer.

Erfdeel van Juda. Het erfdeel of lant des stams *Iuda*, die de volkrijkste en voornaemste stam van allen was, en uit wien *David*, *Salomon*, en andere koningen van *Iuda*, ja zelf de Zalighmaker, gesproten zijn,

Digitized by Google

Pars maxima TRIBUS JUD

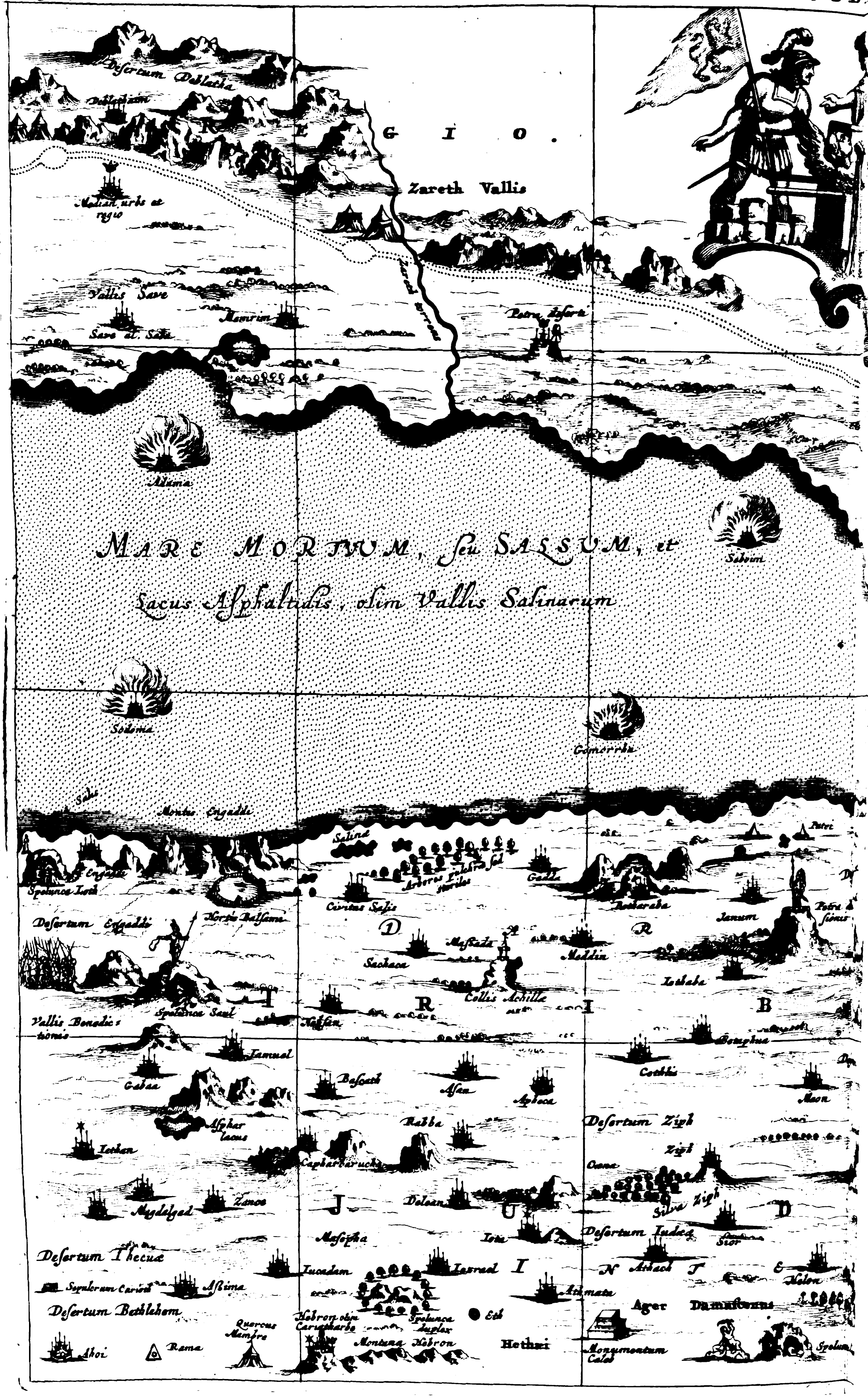

BUS JUA Versa Orientem
ITINERA ET MANSIONES DESERTI
MARE MEDITERRA:
MARE ÆGYPTIUM NEI PARS
ARABIÆ DESERTÆ PARS
MARE RUBRUM
GOSEN REG.
Milliaria Italica
Petra
Iuda
Arad
Ascensus Scorpionum
Horræi
Sin
Cina
Cinæi
Dimona
Adada
Codes
Carmelus mons
Charmel
Maon
Terra Gosen
Gosen
Ziph
ARABIÆ PETREÆ PARS
EDOM ET EDUMÆA

Digitized by Google

zijn, lagh wijd en zijd het allerbreetste uitgestrekt: te weten, het reikte ten zuide tot aen *Kadeshbarnea*, en de woestijne *Pharan:* ten weste, aen *Simeon* en *Dan*, en, met een stroke tusschen beide, aen de Middellantsche zee: ten noorde, aen B*enjamin*, van de Middellantsche zee tot aen den mont des Jordaens: ten ooste, tot aen, en langs de dode zee, van den mont des Jordaens af, die in de zelve stort.

Dit gewest begreep eertijts by-na ontallijke steden, zoo op de grensscheidingh, en te landewaers in, als aen de Middellantsche zee, en op vlakten en bergen gelegen. Men had'er ook priesterlijke steden: onder andere, *Hebron:* dewelke ook eene vrystad was.

Jos. 15. Het zuider gedeelte van *Ierusalem* lagh ook in dezen stam. Dies begreep het erfdeel van *Iuda*, in zijn bestek, gansch zuid *Palestijn:* van waer ook het derde gedeelte van gansch *Palestijn* zijnen naem bekomen heeft.

De steden worden ontrent ten getale van hondert en veertien gestelt: waer onder acht koninglijke.

Jo. 15. *Accain.*
Achzib, of *Nezib.*
Adada, of A*darsa.*
Adar, of *Daran.*
Adaza, of *Hadasa.*
A*dithaim.*
A*duram.*
A*hoi.*
A*lul*, anders *Halbul.*
A*man*, of A*mam.*
A*nab*, of A*nob.*
A*nim*, of *Enim*, anders *Evim.*
A*pheca*, of A*feca.*
A*rab.*
Arad, koninglijke stad, of *Hered en Hadar.*
A*rebba*, of A*remba*, en *Rabba.*
A*semona*, of *Hessmon.*
A*sena.*
A*skalon.*
A*sor.*
A*sornoba*, of A*sorneba.*
A*thach.*
A*sernai*, of *Esron* en *Hesron.*
A*thmata*, of A*mmatha.*
A*zecha*, of A*zeca.*
B*aloth*, of B*alaath.*
B*ascath*, of B*esecath*, en B*asechad.*
B*ethacara*, of B*ethacarem.*
Bethanoth, of *Bethaloth.*
B*etharaba*, of *Bethabara*: of in *Benjamin.*
B*ethdagon.*
B*ethsames.*
B*ethlehem.*
B*ethsur*, of B*ethsora.*
B*ethsimoth.*
B*etaphua.*
B*ezek*, koninglijke stad.
B*izjotheia*, en gebroken *Ebezinthia.*
Cabsecl, of *Capseel* en G*abseel.*
Cariatha.
Cariathsenna, of *Cariathsepher*, en *Dabir.*
Carioth.
Cedes, of *Cades.*
Ceila.
Cesil, of *Chisil.*
Cethlis, of *Cethlie*, en *Chaphtis.*
Chaslon, *Cheslon*, of *Cheselon.*
Charmel.
Chebbon, of *Chabbon.*
Chebron, of *Hebron.*
C*ina*, of *Tina.*
Danna.
Debera.
Dibon.
Dedan, of *Delean.*
Dommim, of *Aphesdommim.*
Dimona.
Eder.
Eglon, koninglijke stad.
Eleutheropolis.
Emaus.
Enaim.
Engaddi, of *Gadda.*
Engannim.
Esaan.
Ereb, of A*rab.*
E*saan*, of *Tesan.*
Esau.
Esna, of *Asna*, en *Asernai.*
E*sron*, of *Hesron*, of A*sernai.*
E*stamo*, of A*stemek.*
E*tha*, of E*ther*, en *Athar*: of in Simeon.
E*tna.*
G*abaa.*
G*adda*, anders E*ngaddi.*
G*ader*, of G*edra.*
G*aza.*
G*addera.*
G*ederothaim*, of G*iderothaim.*
G*ideroth*, of G*aderoth.*
G*ilo*, of G*ilon.*
G*ison*, of G*osen.*
G*omorrha.*
Hadasa, of A*dasa*, en A*darsa.*
Halbul, of *Alul.*

Hebron, of *Chebron*, koninglijke ſtad.
Holon, of *Helon*, en *Olon*.
Iagur.
Iamuel, anders *Iebneel*, of *Iabneel*, en *Iamnia*.
Ianum.
Iektel.
Iepta.
Ierimoth, *Iarimoth*, of *Iarmuth*, en anders *Iermus*.
Ieſue.
Ietaël, of *Iektel*, en *Iokteël*.
Iethan, of *Ieta*, en *Iota*, anders *Iettan*, en *Aſan*.
Iether, of *Iekter*.
Iethnam.
Iezraël.
Iim: of in Simeon.
Iukadam, of *Iokdeam*.
Laboth, anders, in den ſtad *Simeon* *Bethlebaoth* genoemt.
Lebna, of *Lobna*, en *Labana*, koninglijke ſtad.
Lahem, anders *Lebeman*.
Leemas.
Maceda, koninglijke ſtad.
Magdalgad, of *Magdala*.
Maon.
Mareſa, of *Mareſia*.
Mareth.
Maſepha, of *Maſpha*.
Medemena, of *Madmanna*.
Middin, of *Meddin*, *Maddin* en *Maddi*.
Moraſthi.
Naas.
Naama.
Nebſan.
Nezib.
Netupha.
Odolla, of *Odollam*, en *Adullam*, k. ſt.
Ruma, of *Duma*.
Sachaka, anders *Sacha*, of *Schatha*.
Sama, anders *Samaa*, *Same*, en *Sema*.
Samir.
Sanan, of *Zenan*.
Segor, anders *Bala*, of *Baalſaliſſa*.
Selei, of *Selim*, en *Silhim*.
Sin, of *Zin*, of *Sina* en *Senna*.
Sior.
Socho, en *Sochot* van *Iuda*.
Sodoma.
Thaphua, koninglijke ſtad.
Talem, of *Telem*.
Thecua, of *Tecue*.
Zanoe, of *Zonoa*, en *Zanoach*.
Zanohura.
Zif.

Men heeft in den ſtam *Iuda* ook de woeſtijnen van *Zif*, *Maon*, *Thekua*, *Terpentijn-boom-dal*, het meir *Aſphar*, den berg *Efron*, en *Adams* ſpelonke, &c.

Het lant, of erfdeel *Simeons*, verkreegh het uitterſte van den ſtam *Iuda*, en van het ganſche Heilige Lant, en ſtrekte zuidwaerts aen de woeſtijne van *Berſabee*, en aen de bergen van *Idumea* en *Arabie*, en paelde ten ooſte en noorde aen den ſtam *Iuda*: ten weſte, aen, of by de Middellantſche zee: of liever, volgens *Bonſierius*, tot aen de lantſtreke der ſtad *Askalon* en *Gaza*: want de ſteden, *Askalon* en *Gaza*, beide aen de Middellantſche zee gelegen, vervielen aen den ſtam *Iuda:* hoewel de zelve, na zy door den ſtam *Iuda* ingenomen waeren, niet lang daer onder bleven: want de Filiſtijnen namen de plaetſen weer in. Jud. 1. Erfdeel Simeons.

Nergens in de Schrift worden de grenspalen des ſtams *Simeons* rontom beſchreven, gelijk die van d'andere: dewijl reeds te voore de lantpalen van den ganſchen ſtam *Juda*, waer van *Simeon* een gedeelte ten erfdeel kreegh, beſchreven waeren: te weten, *het erfdeel der kinderen Simeons, was onder het ſnoer der kinderen Juda: want het erfdeel der kinderen Juda was te groot voor hen: daerom erfden de kinderen Simeons in het midden huns erfdeels.* Joſ. 9: 9.

Alle de ſteden *Simeons* wierden den ſtam *Juda* afgenomen, en den *Simoniten* gegeven. Dies alle de ſteden, de welke den ſtam *Simeons* toegevoeght wierden, te voore in het erfdeel des ſtams *Juda* waeren.

Wijders, de ſteden *Berſabee, Molada*, *Haſerval*, *Eſem* of *Aſem*, *Elthobad*, *Harma*, *Siceleg*, *Bethlebaoth*, *Saroben*, of *Saraim*, *Ain*, *Remmon*, *Athar*, *Aſan*, in het vijftiende hoofſtuk van *Joſua*, onder den ſtam *Juda*, worden hier in het negentiende hoofſtuk in den ſtam *Simeons* gerekent. D'overige, de welke cap. 10: 19, in den ſtam *Simeons* genoemt zijn, worden aldaer cap. 15. of overgeſlagen; (het welk desgelijx met d'andere is gedaen) of aldaer met andere namen uitgedrukt.

In het erfdeel *Simeons* worden de volgende ſteden geſtelt: waer onder twee koninglijke ſteden, *Dabir* en *Gerara*. Joſ. 19.

Aſan.
Ain, of *An*, *Ahim* en *Aijim*.

Azam,

Digitized by Google

Digitized by Google

TRIBUS SIMEON et pars meridionalis TRIBU[S DAN]

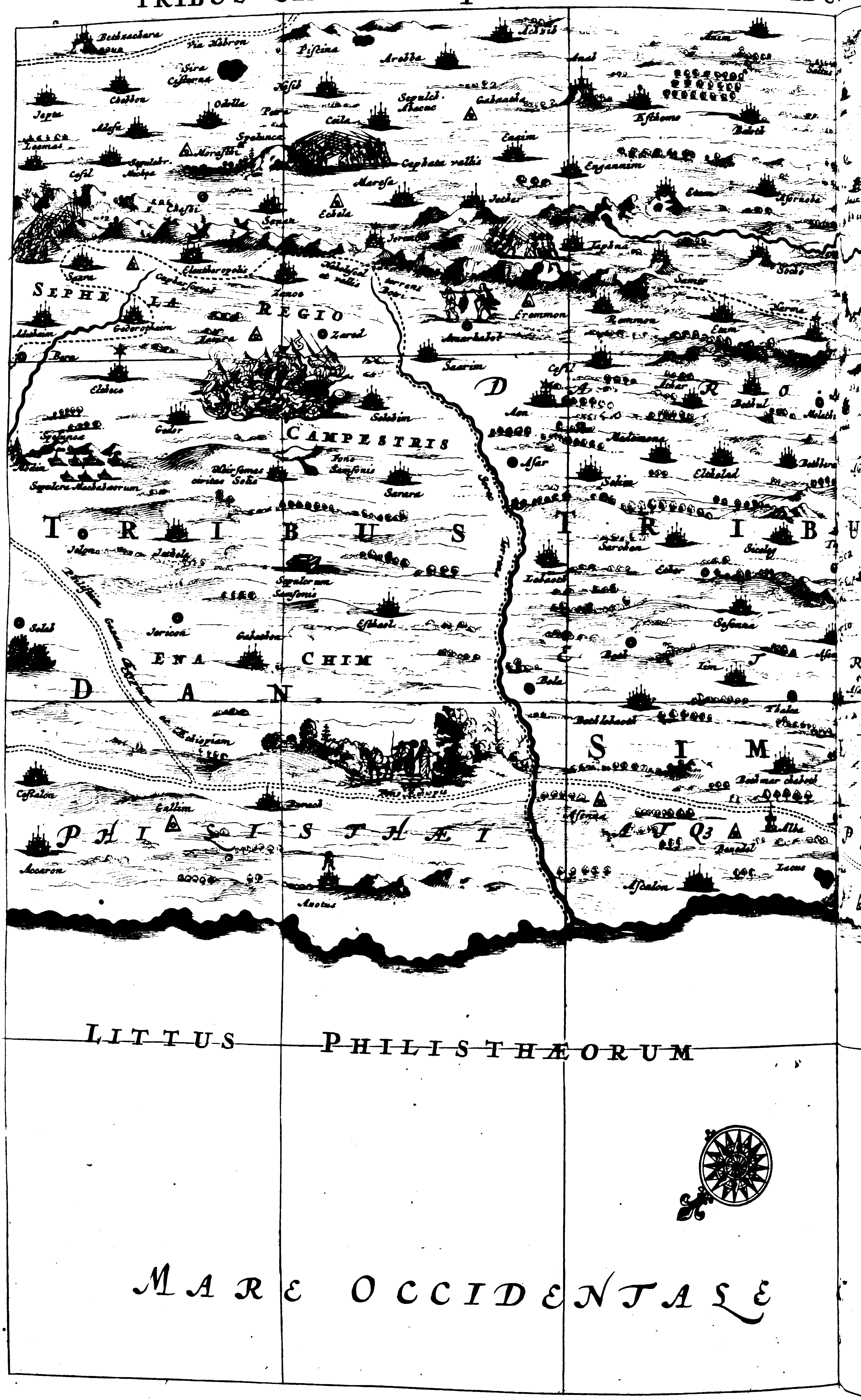

S DAN. et orientalis TRIBUS JUDA.

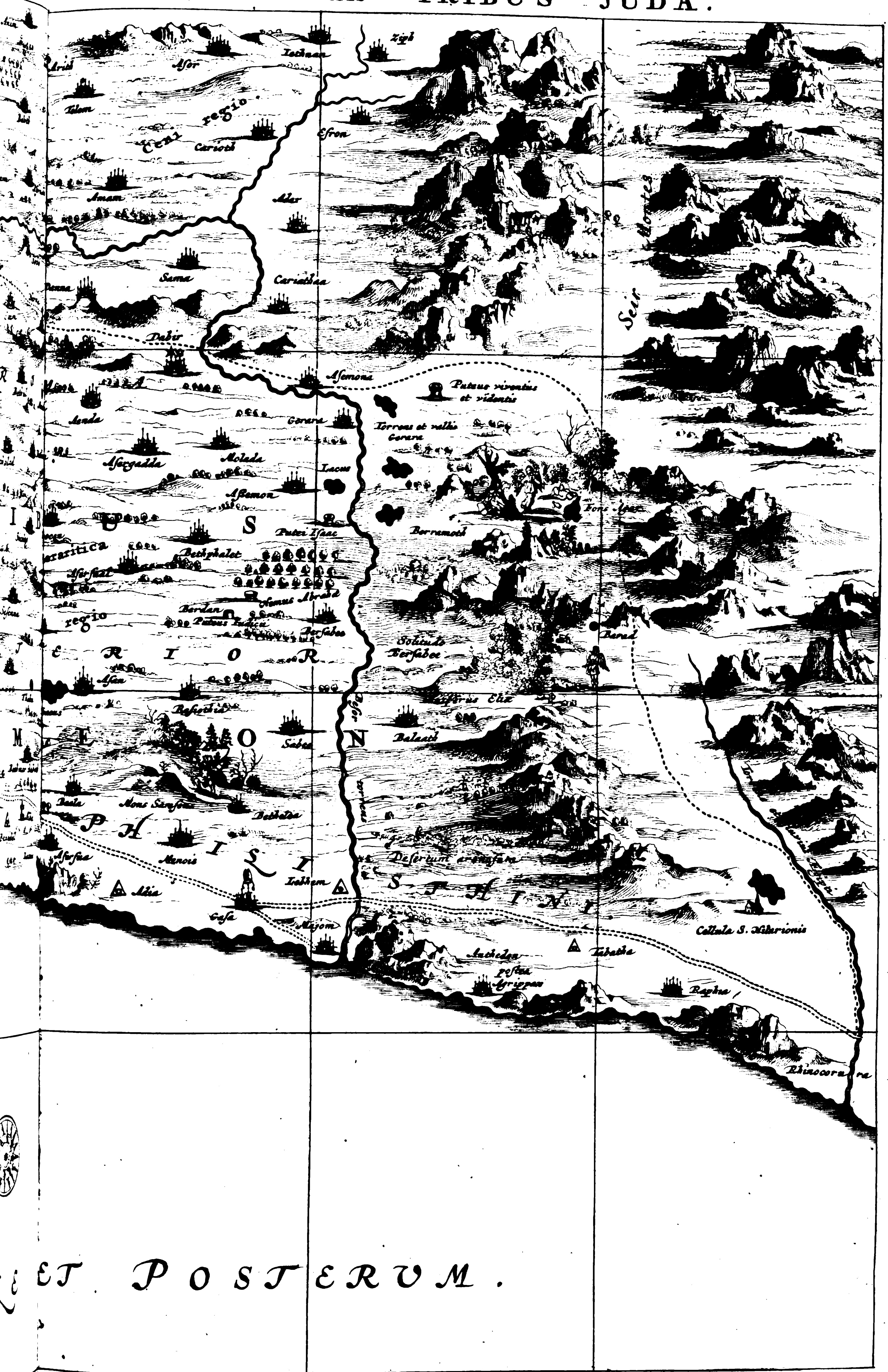

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Tribuum EPHRAIM, BENIAMIN. et DIMIDIÆ. MANASSE in

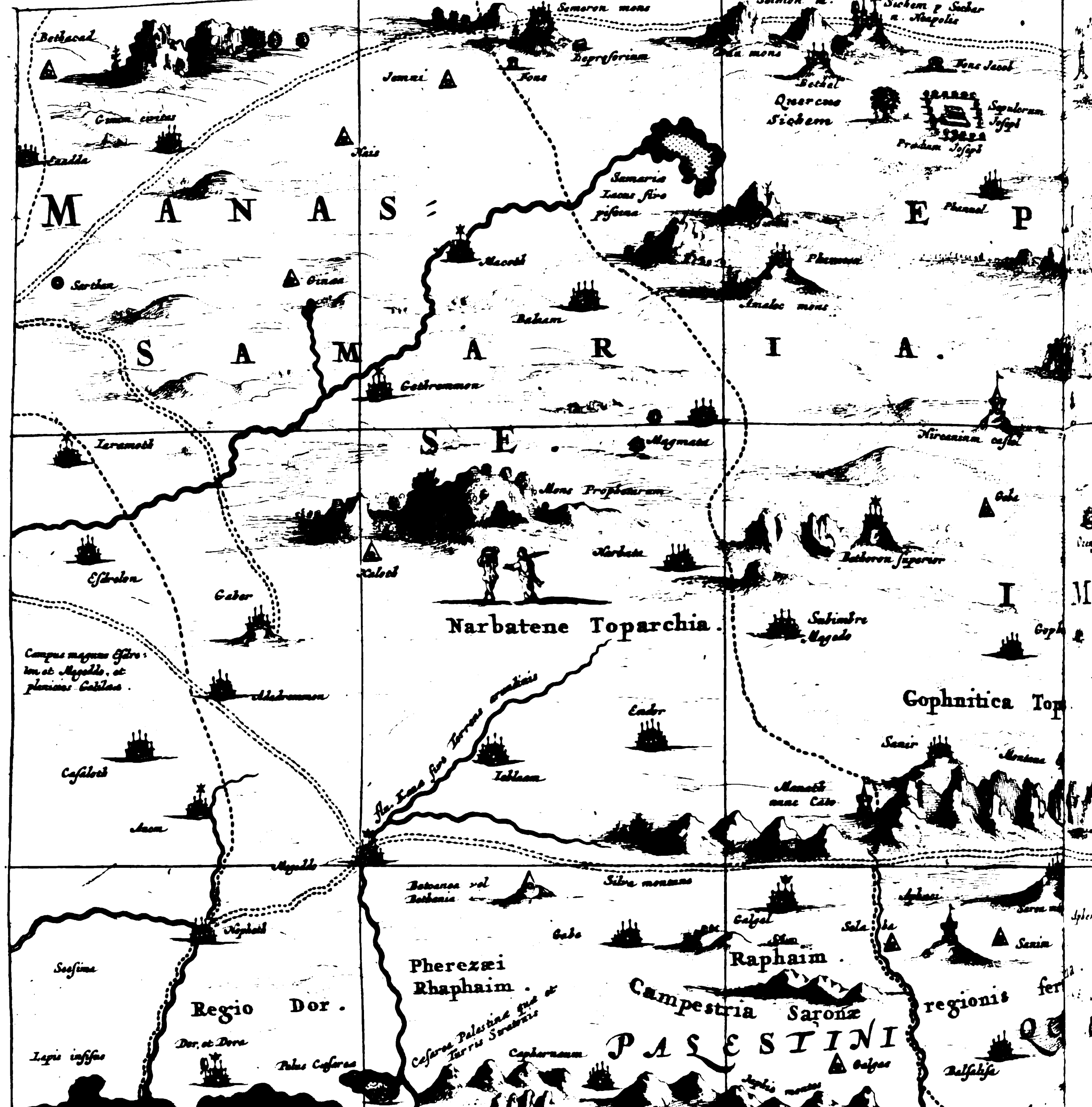

Digitized by Google

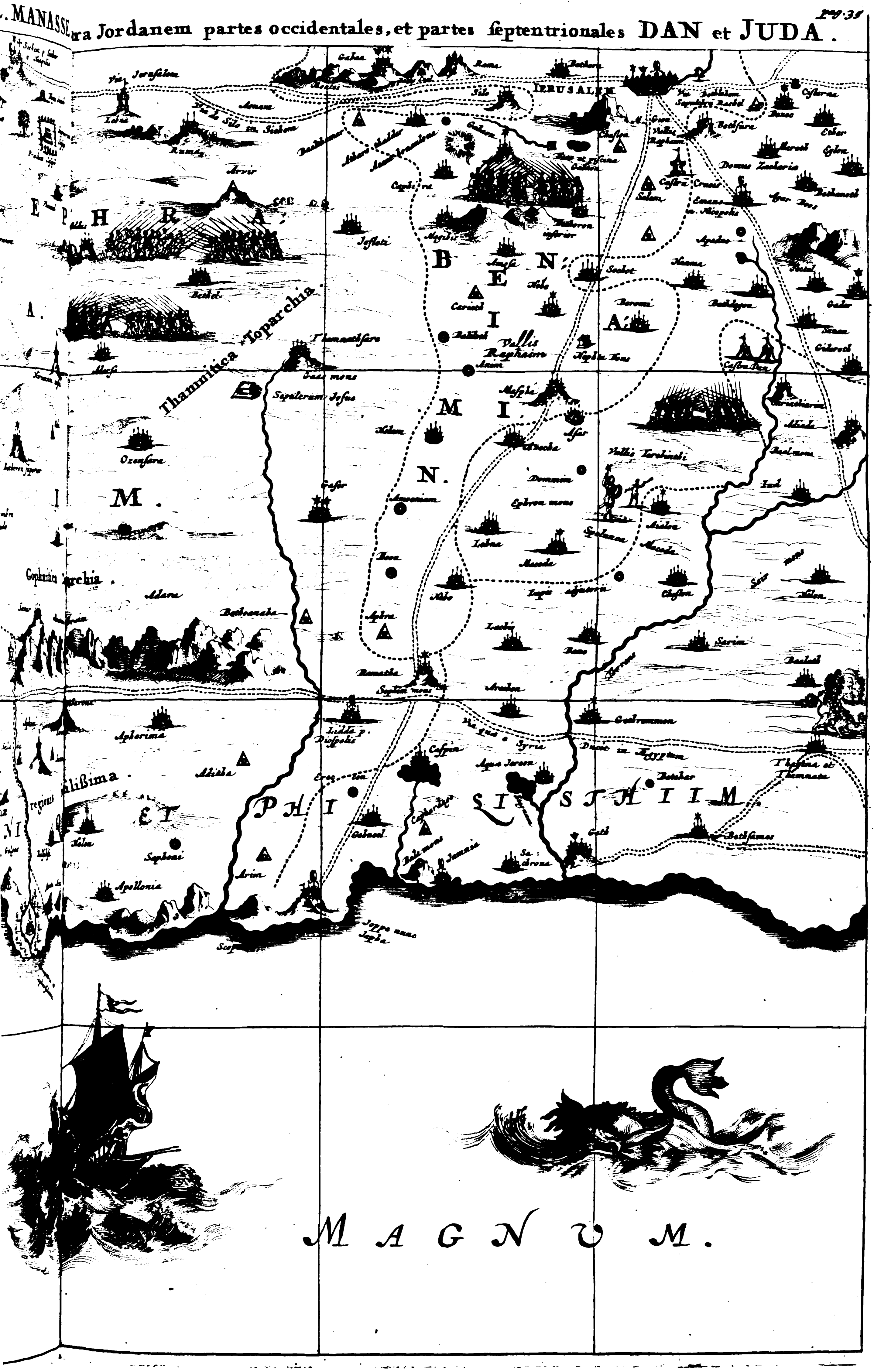
..MANASSE ..ra Jordanem partes occidentales, et partes septentrionales DAN et JUDA.
IERUSALEM
B E N I A M I N.
Thamnitica Toparchia
Gophnitica ..archia
P H I L I S T H I I M.
Vallis Raphaim
M A G N U M.

Digitized by Google

Azam, of *Asan*, en *Esem.*
Asan, of *Jeta.*
Atach, of *Athar*, en *Ether.*
Asergadda.
Asersua, of *Asarsusim*, en *Asarsusa.*
Aserval, anders *Asarsual.*
Assemon, of *Assemoth.*
Baala, of *Bala.*
Balaath, of *Balath-Beer-Ramath.*
Baziothia, of *Ebezinthia.*
Berramoth, anders *Berkameth.*
Bersabee.
Bethberai.
Bethlebaoth, anders *Lebaoth.*
Bethmarchaboth.
Bethphaleth.
Bethul.
Cesil.
Dabir, koninglijke stad.
Eltholath.
Etan.
Gerara, koninglijke stad.
Harma.
Iim.
Medemena, of in *Iuda.*
Molathi.
Mochona.
Molada.
Ramath.
Remmon.
Sabee.
Saarim, of *Saroben.*
Selim.
Sensenna.
Sifeleg.
Tochen, of *Thocen.*
Thalca.

Erfdeel van Benjamin. Het erfdeel *Benjamins* was by-na in het midden des lants gelegen, en de kleinste van allen, zoo in de lengte als brete: hoewel vruchtbaer van gront. Het paelde ten zuide aen *Juda*; ten noorde, aen *Efraim*, en aen eene hoek van *Manasse*; strekte, ten ooste, langs den Jordaen, tot aen de Dode zee: en reikte ten weste met een hoek aen de Middellantsche zee: of door tusschen komen des lants *Suph*, volgens *Bonfreer.*

Het begreep ontrent een getal van zestigh steden: waer onder vier koninglijke: als,

Abenboen.
Almath, of *Almon.*
Amsa, of *Amosa.*
Aphara, of *Affara*, en *Cephri.*
Amonai.
Anania.
Anathot.
Asor.
Avim.
Azmaveth, of *Azmoth.*
Baal-Pharasim.
Bama.
Bethania.
Bahurim.
Bethagla, eertijts *Areaatad.*
Bethaim.
Bethel, koninglijke stad.
Beroth, *Beeroth*, of *Borroth.*
Betherron.
Bethabara, anders *Betharaba.*
Caphira.
Debera.
Eleph.
Emek Keziz, of *Kassis.*
Ensemes.
Ephrem.
Emaus, of *Nicopolis.*
Gabaa, koninglijke stad.
Gabaon.
Gabim.
Gallim.
Gethaim.
Galiloth, of *Baliloth.*
Galgala.
Hadid.
Hai, of *Chai*, en *Ai.*
Hemona.
Jarephel.
Jericho, koninglijke stad.
Ierusalem.
Lod.
Lodadid, of *Lodhabid.*
Maspha, of *Masphat.*
Megbis.
Neballat.
Nobe, of *Nob* en *Gob.*
Ono.
Ophni, of *Gnopha.*
Ophora, of *Offora.*
Rama.
Recem.
Remmon.
Sabarim.
Samaraim, of *Semarajim.*
Sela, of *Sella.*
Seboim.
Tharela.

Erfdeel van Dan. Het erfdeel van *Dan* lagh westwaerts, na de zijde van het lant der *Palestijnen*, of *Filistea*, en grensde aller wege aen *Iuda*, inzonderheit ten ooste en zuide: (waer over *Bethsames*,

 of

of *Bethsama* van *Juda*, in de kaerten *Dan* wort toegevoeght) desgelijx aen Benjamin en *Efraim* ten noorde, aen Simeon by na ten zuide: hoewel met een zeker gedeelte van *Juda* tusschen beide.

Eug. Rog. Eenigen plaetsen *Dan* tusschen *Iuda* en de Middellantsche zee: te weten, van de stad *Iaffa* af, heden *Ioppe*, tot aen *Askalon*, beide aen de Middellantsche zee gelegen.

De stam *Dan* zette de lantpalen na 't noorde uit, tot aen de grenzen van *Sidon*, in de erfdelen van *Asser* en *Nephtalim*, door het innemen der stad *Laïs* of *Lesem*, aen de voet des Libans gelegen: de welke daer na *Dan* wiert genoemt: als blijkt uit de volgende woorden van *Iosua*. (cap. 19: 47.) *Doch de lantpale der kinderen Dan was hen te kleine uitgekomen. Daerom toogen de kinderen Dan op, en krijgden tegen Lesem, en namenze in, en sloegenze met de scherpte des zweerts, en erfdenze en woonden daer in. En zy noemden Lesem, Dan, na den name hares vaders Dan.*

Het lant, dat den stam *Dan*, aen de Middellantsche zee, te beurt viel, was te voore den stam *Iuda* toegevoeght: dies geen wonder, zoo men by wijle in het erfdeel van *Dan*, en ook in dat van Simeon, steden vind, de welke te voore *Iuda* waeren toegevoeght.

Dans steden waeren de volgende:

Accaron, of *Accharon*, koningl. stad.
Adiada.
Ajalon, of *Elon.*
Azotus.
Arekon.
Balaath.
Bane.
Barach.
Bethchar, of *Bethcur.*
Bethanan.
Bethsames, of *Hairsemes.*
Elthece.
Estahol.
Geth, of *Gethremmom.*
Gamzo.
Gebbethon.
Hairsemes, of *Bethsames.*
Ioppe: of in *Efraim.*
Iud.
Iethela.
Modin.
Salebim, of *Salim.*
Sen.
Thamna, of *Thamnata.*

Efraim, of de stam of erfdeel van *Efraim*, besloegh een gedeelte van *Samarie*, van den Jordaen af, tusschen de zee *Tiberias* en de Dode zee, tot aen de Middellantsche zee, een streke van ontrent acht mijlen: en strekte in de brete langs de Middellantsche zee, van *Iaffa* tot aen *Antipatris*, een streke van drie mijlen en een halve. Hy paelde ten zuide aen *Benjamin*, en strekte aldaer van den Jordaen, tot aen de Middellantsche zee: hoewel allengs met een smalder streke. Ten ooste lagh de Jordaen, en op dessels grensen de lantstreke van *Iericho*: ten noorde, de halve stam van *Manasse* binnen den Jordaen. (Erfdeel van Efraim. Eugen. Rog. — Bonfr. in Jos.)

Efraim, en het erfdeel des halven stam van *Manasse*, lagen nessens elkanderen: waer door de zuider lantpale van deze t'zamen-gevoeghde stammen by *Josua* t'essens beschreven wort: hoewel in'er daet die zelve lantpale geene ander was, als de zuider grenspael des stams *Efraim*: die ten zuide *Benjamin*; maer ten noorde *Manasse* had. (Bonfr. in Jos.)

De zuider grens-pael van *Efraim* strekt van den Jordaen tegen over of na-by *Iericho*, en van het water aen *Iericho* oostwaerts: van daer gaet zy op door de woestijne *Bethaven*, en klimt op na den bergh *Bethel*: komt van *Bethel* uit na de stad *Luza*, en gaet door de lantpale van † *Archi Astaroth*, westwaerts na de zee, nessens de lantpale *Iephleti*, tot aen de lantpale van *Neer-Bethoron*, of daelt neêrwaerts na *Astaroth Addar*, aen den bergh, die by *Neer-Bethoron* is: en van daer na *Gazer*, niet verre van de Middellantsche zee: aen de welke dessels lantpalen eindigen. (Jos. 16. — † of Astaroth Addar.)

De verdere grenspael, of snoer, voor-by *Neer-Bethoron*, tot aen de zee, is met *Benjamin* niet gemein: want de lantpale van *Benjamin* begint van *Neer-Bethoron* om te draien, en wort dessels wester grenspael beschreven, by *Iosua* cap 18: vers 14.

De noorder grens-pael strekt van *Opper-Bethoron* nessens *Machmethath*: daer na voor-by *Taphua*, of *Tappuah*: komt vervolgens aen het *Riet-dal*, (of beke of dal *Kana*) en raekt eindelijk aen de Middellantsche zee.

De noorder grenspael strekt van *Opper-Bethoron*, verre van den Jordaen gelegen,

legen, na 't oosten en den Jordaen toe, met eenen bocht, en niet lijn-recht: zulx dit snoer niet met den Jordaen kon besloten leggen: want de noorder grenspael raekte aldaer niet aen den Jordaen.

Waer uit men besluiten magh, dat de kinderen van *Manasse* een streke langs den Jordaen bezeten hebben: dewijl zy zich eeniger mate tusschen *Efraim* en den Jordaen, na 't ooste, inwikkelden: zulx zy d'oever des Jordaens, die tegen over *Efraim* lagh, en andere tusschen-gelege landen bezaten. Te weten, de ooster grenspael van *Efraim* strekte door de steden *Thaneat-Silo*, *Ianoë*, *Astaroth*, *Naaratha*: quam daer na aen of neffens *Iericho*, en raekte eindelijk aen den Jordaen, en eindighde ter zelver plaetse: alwaer het begin der zuider grenspael aenvang nam.

Efraim was ten weste, na de Middellantsche zee toe, op zijn breetste: te weten, van *Astaroth-Addar*, op de zuider grenspael gelegen, tot aen *Opper-Bethoron*, op de noorder grenspael daer tegen over gelegen.

Dit gewest overtrof in vele delen verscheide andere gewesten. De gront was wonder vruchtbaer; hoewel doorgaens bergh-rijk.

Het lant *Efraim* bezat ontrent veertigh steden: waer onder vier koninglijke. De hooftstad was *Samaria*.

Abaraton.
Antipatris.
Ajat.
Archiatharoth, of *Atharothadar*, en *Atharoth.*
Aza, of *Asa.*
Adasa, of *Adarsa*, en anders *Adazer.*
Bethel.
Bethoron, *Opper* en *Onder.*
Bethaven.
Baalhasor.
Gabaath Phinees.
Galgal.
Gazer, koninglijke stad.
Gethremmon.
Gophena, of *Gophna*, en *Gufna*: of in *Benjamin.*
Hei.
Ianoe.
Iekmaan, of *Kibzaim.*
Iephlethi.
Iesona.
Ioppe: of in *Dan.*
Lebona, of *Lebna.*
Lydda, of *Lyda*, anders *Diospolis.*
Machmas, of *Magmas.*
Mello.
Naara, of *Naaratha.*
Noran, of *Noaran.*
Ozensara.
Phanuel.
Pharathon.
Phaselu, of *Phaselum.*
Rama, of *Ramatha.*
Ruma, of *Aruma.*
Sabarim.
Samaria, of *Sebaste*, koninglijke stad.
Samir: of in *Iuda.*
Saron, koninglijke stad.
Seirath.
Sareda.
Sichem, of *Neapolis.*
Silo.
Thamnatsara.
Thanatselo.
Thersa.
Thaphua, koninglijke stad.

In het midden des erfdeels der kinderen *Efraims* lagen ook steden, de welke voor hen *afgezondert* waeren: hoewel men niet eigentlijk weet, welke de steden zijn geweest, die *afgezonderde* genoemt wierden. Te weten, eenige steden, de welke onder de landen en erfdelen der kinderen van *Manasse* waeren, wierden evenwel aen die van *Efraim* toegevoeght: niet tegenstaende d'akkers en het lant aen die van *Manasse* verbleef.

Wijders, deze steden waeren afgezondert, uit oorzake d'Eframiten in hunne steden, van wege d'engte huns erfdeels, of klein getal der steden, te eng woonden: onaengezien zy een volkomen erfdeel, ten opzichte van de goetheit des lants, (dat met het getal der hoofden van dien stam genoechzaem over-een quam) ontfangen hadden.

Welke nu deze afgezonderde steden waeren, dier is men, gelijk gezeit is, onbewust: naerdien zoo wel deze, als d'andere van *Efraim*, (behalve de gemelde, op de lantpalen gelegen) in de Schrift niet gedaght worden.

Het erfdeel van *Zabulon* lagh binnen den Jordaen, in het vruchtbaer gewest van *Galilea*, en strekte in de lengte

Erfdeel van Zabulon.

Digitized by Google

lengte van het meir *Genezareth*, tot aen den oever der Middellantsche zee, neffens den bergh *Karmel*: maer besloegh in de brete, van den bergh *Tabor*, na 't noorde, een streke van vijf uuren gaens. Of *Zabulon* had, volgens de verklaring van *Bonfrerius*, ten zuide tot grenspalen den halven stam van *Manasse* en *Issachar* (of beke *Cison*:) ten noorde *Nephtali*: ten ooste, de zee *Tiberias*: en ten weste, de stam *Asser*, die tusschen *Zabulon* en de Middellantsche zee was. Ten weste lagh in dit gewest de bergh *Karmel*, en midden in 't lant de bergh *Thabor* en *Hermonium*.

Dit gewest bezat ontrent een en veertigh steden, en daer onder twee koninglijke: als,

Ajalon, of *Elon*, en *Athalim*.
Amthar, of *Amathar*.
Anna.
Bethdagon.
Bethlehem.
Bethsaida.
Belma, of *Abelina*.
Bethulia.
Cana.
Cartha, of *Carta*.
Catheh, of *Catheteh*.
Cetron, of *Cethron*, en *Tethron*.
Chelmon.
Cheselethtabor, of *Chislothtabor*.
Debbaseth, of *Dabbaseth*.
Damna.
Dothaim, of *Dotan*.
Esdrelon.
Gathefer, of *Gethefer*, en *Getacopher*.
Hanathon, of *Anathon*.
Japhie, of *Jafie*.
Ieconam, of *Iekanam*.
Iedala, of *Iedaba*, en *Idala*.
Marala, of *Medalaa*.
Naalool, anders *Naalon*, en *Naaloth*.
Nahalal, of *Neela*.
Nazareth.
Naim.
Nepheth.
Noa, of *Nea*.
Remmon, of *Remmono*.
Sarid, of *Sarith*.
Semeron, of *Sameron*, en *Simron*.
Sephoris, of *Dioscesarea*.
Tharasim.
Tacasim, of *Eth-Casim*.
Tiberias.
Thabor.
Zabulon.

Het erfdeel van *Nephtali*, of *Neptalim*, besloegh al het lant beooste *Asser*, en begreep by-na gansch *Opper-Galilea*, *Ior* en *Dan*, de bronnen des Jordaens, en een gedeelte des berghs *Libans*, tot aen *Damaskus*, of de lantstreke *Damascene*, en *Iturea*, en den berg *Hamanah* ten noorde: of het begon van de steden *Bethsaida* en *Kapernaum*, beide aen de zee van *Galilea* gelegen, en eindigde aen de bronnen des Jordaens. Het strekte in de lengte van den zelven *Liban*, na 't zuide, tot aen de zee van *Galilea*, en raekte ten zuide aen *Zabulon*. Maer desselfs brete reikte van de koninglijke stad *Asor* tot aen den Jordaen, en den stam *Iuda*, ten ooste. Erfdeel van Nephtali.

Dit gewest lagh in het allernoordelijkste gedeelte des Heiligen Lants, na 't ooste: gelijk *Simeon* in het zuiderlijkste.

In dit bestek waeren vijftigh steden: en daer onder drie koninglijke.

Adami, of *Neceb* en *Ademne*.
Akrabatena.
Amothodor, of *Ammonothdor*.
Assedim, of *Asseddim*.
Ahion, of *Ajon*.
Arama, of *Amath*.
Asanoththabor, of *Azanoth*.
Asor, koninglijke stad.
Abel-Bethmacha, of *Abelmaim*.
Bethanath, of *Bethana*.
Bethemer.
Bethsames.
Capharnaum.
Cariathaim, anders *Carthan*.
Cedes, koninglijke stad.
Cenereth, of *Ceneroth*, en *Cenneroth*.
Charthan, of *Cariathaim*.
Dan, of *Lesem*.
Edema.
Edrai.
Elon, of *Helon*.
Emath, of *Hamath*, koninglijke stad.
Enan, of *Henan*.
Enhasor, of *Enasor*.
Galgala Gojim, of der Heidenen.
Hamon, of *Hamothdor*, of *Amon*.
Haroseth, of *Aroseth*, en *Asiroth*.
Heleph, of *Heleb*, en *Beleb*.
Horem, of *Horez*, en *Oram*.
Hukuka, of *Ukuka*.
Ianoe.
Iebnael, of *Iebnahel*.
Lecum, of *Lecun*.
Magdadel, of *Magdiel*.

Magda-

Digitized by Google

Digitized by Google

ASER et partes occidentales tribuum ZA

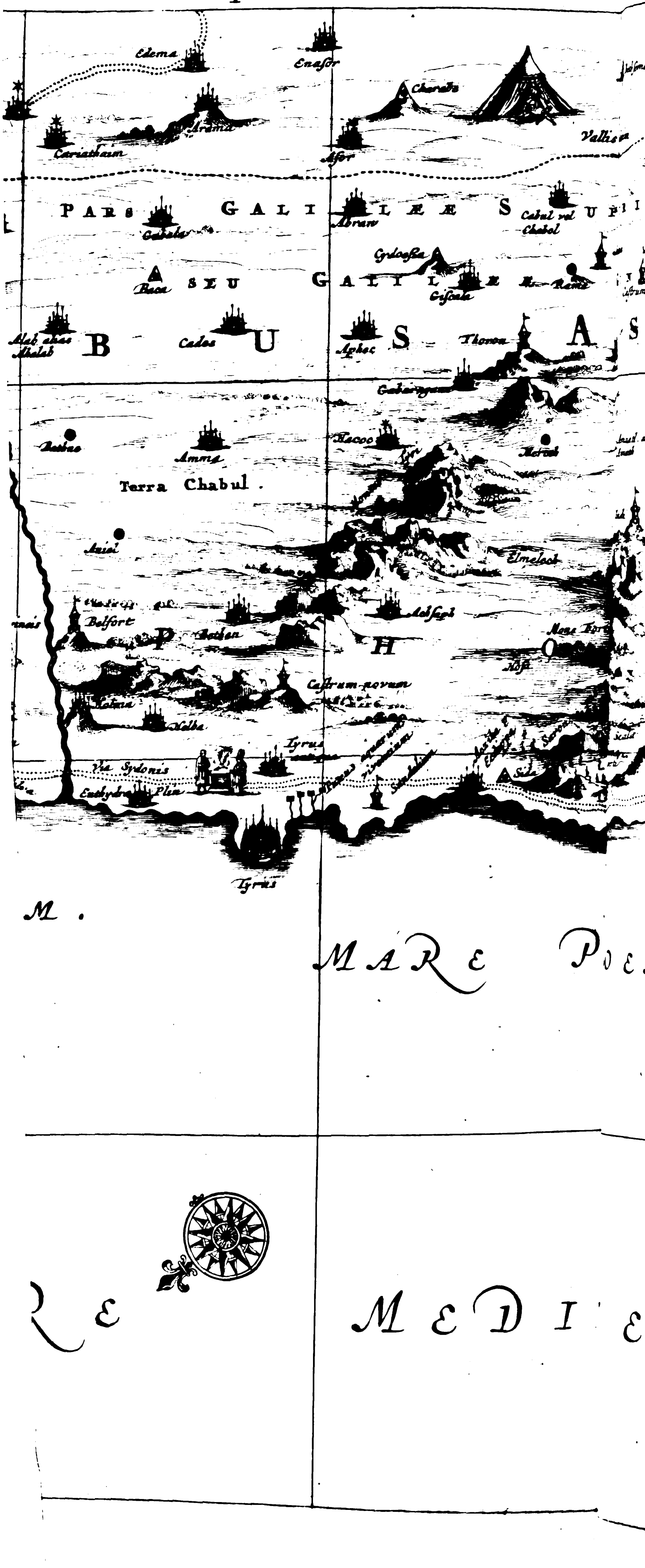

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Naason, of *Naasson*.
Nephtali, of *Nephtalin:*
Rama, of *Arama*.
Rebla, of *Reblatha*.
Rekath, of *Rechad*.
Sephama, of *Saphama*.
Sedada, of *Sadada*.
Sepheth, of *Cepbet*, en *Saphet*.
Ser.

Erfdeel van Asser. Adrich. Den stam van *Asser* viel het lant by loting ten dele, dat in de lengte, van groot *Sidon*, tot aen de zee van *Karmel* strekt, een streke van twintigh uuren reizens: en in de brete van de Grote of Middellantsche zee, tot aen *Asor* en *Naason:* een streke van acht uuren reizens. Eug. Rog. Of *Asser* bezat het gedeelte van *Fenicie*, van den vliet *Adonis* af, langs de Middellantsche zee, tot aen de beke Bonfr. *Jeptael*. Het strekte na 't Weste tot aen de grenspalen van *Tyrus* en *Sidon*, en de Middellantsche zee: paelde ten ooste aen den stam *Nephtalin:* ten zuide aen *Zabulon* en den bergh *Karmel:* was ten noorde met de stad en het lantschap van *Dan*, en den *Anti-Liban* belent.

Het lant van dezen stam heeft, door zijne gelegentheit aen zee, verscheide havenen, en is zeer vet en vruchtbaer in het voortbrengen van wijn, olye, en inzonderheit van tarruwe: dies in dezelve de profesye der zegening *Jakobs* vervult is: Genes. 49. *Zijn broot zal vet zijn: en hy zal koninglijke lekkernyen leveren.*

Dit bestek des lants begreep zeven en dertigh steden: waer onder drie koninglijke.

Abdon.
Ahalab, of *Chalab*.
Abram.
Axaph, of *Achsaph*, koninglijke stad.
Aphec, of *Afeg*.
Achziba, of *Achzib*, en *Ecdippa*.
Alcath, of *Elehath*.
Almelech, of *Elmelech*.
Amath, of *Amaad*.
Amma.
Bethen, of *Bathne*.
Baalgad.
Bethdagon.
Chalab, of *Ahalab*.
Cana, groot.
Cabul, of *Chabol*.
Chali, of *Ooli*.
Hakok, of *Hukok*, en *Elehath*.
Hamon, of *Amon*.
Helba, of *Elba*.
Heleph: in *Neptali*.
Hosa, of *Osa*.
Horma, of *Rama*.
Labanath.
Messal.
Nehiel, of *Aniel*, en *Neiel*.
Omelech.
Ptolemais, of *Akko*.
Paletyrus, of *Tyrus*.
Rohob, of *Bethrechob*.
Roob.
Sarepta.
Sidon.
Tyrus, of *Paletyrus*.

De stam van *Levi*, of de *Leviten*, welker geestelijken het priester-ampt en altaer bedienden, verkregen geen erfdeel in de loting van *Josua*, neffens d'andere stammen, Num. 18: 20, 23, 24 en 26: 62. Deut. 10: 9, en 12. en 14: 27, 29. en 18: 1, 2. Jos. 13: 14, 33. en 14, 3, 4. en 18: 7. Maer zy hadden tot hun erfdeel God. Numer. 18: 20. Deuter. 10: 8, 9. en 18: 2. Jos. 13: 33. Ezech. 44: 28. of *den dienst Gods*, en *'t priesterdom*. Jos. 18: 7. Ezech. 44: 28. Erfdeel van Levi.

Dewijl dan de *Leviten* geen erfdeel verkregen, zoo wierden hen (behalve het genot der eerstelingen en offerhanden) door alle de stammen Israëls, of in het midden van ieder stam, acht en veertigh der voornaemste en braefste steden toegevoeght, t'effens met voorsteden: te weten, 't lant onder de wallen der steden, tot duizent schreden in 't ronde, om hun vee te weiden. Dies de stam *Levi* door alle de stammen verspreit lagh. *Den Leviten*, zeid *Josua*, *gaven zy geen deel in den lande, maer steden om te bewonen, en der zelver voorsteden voor hun vee en voor hunne bezittinge.*

Maer behalve deze acht en veertigh steden schijnen den *Leviten* naderhant, wanneer zy sterker in getale wierden, ook andere steden toegevallen te zijn, de welke *Adrichom* op zeventigh begroot. Want in het eerste boek der Kronijken, cap. 6. worden den *Leviten* verscheide andere steden, boven de gene van *Josua*, toegevoeght: 't en zy men de meeste voor een en dezelve steden wil houden onder andere en verscheide namen: het geen wel het

waer-

Digitized by Google

waerschijnelijkste is, als in 't vervolgh zal blijken.

De namen der gemelde acht en veertigh steden waeren de volgende:

Jos. 21. In den stam Ruben, *Bosor, Iedhson, Jaser*, (of *Kademoth* en *Iasa*, 1 Par. 6: 8.) en *Mephaat*.

In den stam Gad, *Ramoth* in *Galaad*, *Manaim*, H*esebon*, *Iaser*.

In Manasse over den Jordaen, *Gaulon* in *Basan*, *Bosra* of *Astaroth*.

In den stam Manasse binnen den Jordaen, *Gethremmon* en *Thanach*, (of 1 Paral. 6: 70. *Aner* en B*alaam*.

In den stam Neptalim, H*ammothdor*, (of 1 Paral. 6: 36. H*amon*.) *Karthan* (1 Paral. 6: 62. *Kariathaim*) *Cedes* in *Galilea*.

In den stam Zabulon, *Iekna*, *Kartha*, *Damna* en N*aabol*. Doch 1 Par. 6: 77. worden slechts twee vry-steden gestelt; en met andere namen, als by *Iosua*: namelijk, *Remmono* en *Thabor*.

In den stam Juda, *Estremon*, H*ebron*, H*olon*, *Ain*, *Ieta*, (1 Paral. 6: 59. A*san*, of in Simeon) *Iether*. *Dabir* (of deez was in den stam Simeon) *Bethsames*, L*obnam*, of L*ebna*.

In den stam Issachar, *Cesion*, (1 Paral. 6: 62. *Cedes*) *Dabereth*, I*aremoth* (1 Par. 6: 73. *Rameth*) *Engannim* (1 Paral. 6: 62. A*nem*.)

In den stam Efraim, *Sichem*, *Gazer*, *Kibsaim*, (1 Paral. 6: 68. I*eknaam*) *Bethoron*.

In den stam Dan, *Eltheco*, *Gabathon*, A*jalon*, (1 Paral. 6: 69. H*elon*) *Gethremmon*.

In den stam Benjamin, *Gabaon*, *Gabae*, A*nathot*, A*lmon*.

In den stam Aser, *Masal*, A*bdon*, A*lkath*, of H*elkath*, (1 Paral. 6: 62. H*ukok*, of H*akak*) *Rohob*.

Priester-steden. Onder deze acht en veertigh steden der *Leviten* waeren dertien priester-steden: maer dezelve lagen in gene andere stammen, als in die van *Benjamin* en I*uda*, Jos. 21: 4. 1 Paral. 6: 60. dewelke alle by I*osua* met name worden genoemt: hoewel 1 Paral. 6. slechts elf: dies men uit J*osua* twee daer by moet voegen, als A*in* en *Gabaon*.

De namen dezer dertien priester-steden waeren de volgende: H*ebron*, L*ibna*, I*athir*, *Esthemoa*, A*in*, I*eta*, of A*san*, B*ethsames*, *Gabaon*, *Gaba*, A*nathoth*, A*limon*, of A*llemet*. Dit getal is namaels met N*obe* en andere vermeerdert.

Het dient aengemerkt, dat de steden, die op de grensscheidingen van twee stammen lagen, dikwils in de Schrift beiden stammen worden toegevoeght.

Behalve de boven-gemelde steden, brengen H*ieronymus*, E*usebius*, en inzonderheit A*drichom*, en andere beschrijvers des Heiligen Lants, verscheide andere steden, vlekken en lantstreken, onder ieder stam: hoewel meer by gissing, als op vast bewijs en bevestiging der Schrift. Ziet de kaerten.

Ook waeren in 'er daet, ten tijde der Kanaaniten, en des intochts der kinderen Israëls, vele meer andere steden in het lant *Kanaan*: als by *Iosua* in de verdeiling des lants gedaght worden: naerdien hy doorgaens by-na die steden alleenlijk schijnt te beschrijven, de welke grens en scheid-palen der stammen waeren: zonder alle de middel-steden, welker getal groter was, te noemen.

Dit blijkt onder andere uit de stad *Bethlehem* van *Efrata*, in den stam J*uda* gelegen: de welke by J*osua* niet gedaght wort: daer dezelve nochtans lang te voore, te weten, al ten tijde van den aerts-vader *Iakob* gestaen heeft: als klaerelijk blijkt uit Genes. 35: 19. en 48: 6. Ook was zy een weinigh na de tijden van *Iosua* noch in wezen: als de geschiedenis, Jud. 19, uitwijst.

Ja is heden geen gewest of lantschap op den ganschen aertbodem, dat in zulk een klein begrip en bestek zoo vele treffelijke en grote steden begrijpt, als het lant *Kanaan* te dier tijde.

Het koningrijk van *Basan* alleen, dat over den Jordaen was gelegen, begreep zestigh steden.

Daer en boven zijn namaels door d'Israëliten verscheide andere steden op 't nieu gestight. Vry-steden.

Uit alle deze steden waeren zes tot toevlught of vrysteden, door Gods bevel, gekoren en geschikt: derwaerts allen de genen moghten vluchten, die buiten vyandschap, en niet alwillens; maer tegen wil en dank, eenen manslaght

Digitized by Google

slaght begaen hadden, ten einde zy door den bloetverwant, of mage van den gedode, in weêrwrake van het gestorte bloet, niet zouden gedoot worden.

Fag. De vry-steden worden anders, na den letterlijken zin, in de Chaldeeusche vertaling, steden van *ontkoming* of *behoudenis* genoemt, uit oorzake de gevluchte man-slaghter, met na de zelve zich te begeven, het ontquam, en aldus behouden wiert. Anders waeren zy in 't Hebreeusch *Are-Miklat* geheten: dat 's, *vergader* of *verzamel-steden*: dewijl aldaer de vluchtelingen zich vergaderden en verzamelden.

Drie dezer zes vry-steden waeren over den Jordaen gelegen, en door *Moses* zelf, voor de komste der kinderen Israëls in het lant Kanaan, ingestelt: als *Bosor*, in den stam *Ruben*: *Gaulon*, in den halven stam van *Manasse*: en *Ramoth Galaad*, in den stam *Gad*. D'andere drie waeren binnen den Jordaen gelegen, en door *Josua*, in de laetste verdeiling des lants, te *Silo* ingestelt en verordent: als *Cedes Neptalim*, in den stam *Neptalim*: *Hebron*, in den stam *Juda*: en *Sichem*, in den stam *Efraim*.

Deze steden lagen ontrent even verre van elkandere. De wegen, de welke na dezelve liepen, waeren geeffent, ten einde de dootslager, in het vlughten, gene hindernis zou mogen hebben. Deuter. 19: 3. Op de twee of drie-sprongen, en kruiswegen, was een pael opgerecht, daer op geschreven stont, *Miklati*: tot berecht voor den vluchteling. Deze steden mosten van behoorelijke grote en niet te klein zijn, om geenen mangel van lijfs-behoeften te hebben.

Wijders, deze toevoeging en verdeiling des Heiligen Lants, onder de stammen Israëls, is niet altijt even eens, en een en dezelve, gelijkze door *Josua* gedaen wiert, gebleven: maer by verloop van tijt een weinigh verandert: want de *Daniten*, gelijk kennelijk is, stonden aenstonts na andere woonsteden, buiten of behalve de genen, de welke hen toegepast waeren: als by Josua 19: 47. wort aengeroert, maer in 't brede Jud. cap. 18. beschreven.

D'erfdelen der stammen Israëls zijn by wijle verandert. Ziet pag. 36.

Ook verhuisden de *Simeoniten*, of *Simeons* nakomelingen, die ten tijde van *David*, of liever van *Salomon*, door de Joden, of door die van den stam *Juda*, verdreven waeren, na eenen anderen oort: of trokken onder de regering van koning *Ezechia*, als met kolonyen, na vetter weiden voor hunne schapen, als te bespeuren is uit 1 Paral. 4: 39.

De stad *Jerusalem*, de welke in het erfdeel *Benjamins* begrepen was, is daer na in het erfdeel van *Juda* overgegaen: dewijle *David*, uit den stam *Juda*, de Jebusiten, of inwoonders van *Jerusalem*, die de Joden, Jos. 15: 63. noch de Benjamiten, Jud. 1: 21. konden veroveren, eindelijk van daer verdreven had.

Zilkag, of *Siceleg*, dat den erfdele *Simeons* was toegevallen, wiert desgelijx aenstonts onder het erfdeel van *Juda* gebraght. Jos. 15: 31.

Het gansch gewest of lant, dat eenen iegelijk stam was toegevoegt, wiert ook niet aenstonts door den zelven bekomen en bezeten: maer verscheiden volken, als Jebusiten en andere, d'aeloude inwoonders des lants Kanaan, die de stammen niet konden verdrijven noch verdelgen, woonden t'effens onderling met hen: als klaerelijken uit de boeken van Josua en der Rechteren blijkt.

Verdeiling des Heiligen Lants in het koningrijk van *Juda* en *Israel*.

NAmaels vervielen de stammen onder eenen koning: te weten, eerst onder *Saul*, en daer na onder *Salomon*: waer door het gansche lant tot een eenigh koningrijk wiert opgerecht: hoewel ieder stam zijn erfdeel schijnt behouden te hebben.

Na de doot van *Salomon* wiert het een eenigh koningrijk, in twee koningrijken verdeilt: te weten, in het koningrijk van *Juda* en *Israël*: welke verdeiling uit twee-spalt, opstending der gemeente, en afvallen der tien stammen, door *Rehabeams* hooghmoet en trotsheit, en dreigementen van eene wreder heerschappye, ontstont.

Digitized by Google

1 Reg. 12: 14, 16, 18. want *Israël* scheurde zich van den huize *Davids* af. 2 Reg. 17:21.

Het koningrijk van *Iuda* begreep dat gedeelte des Heiligen Lants, het welk de stam *Iuda*, en een gedeelte des stams *Benjamins* en *Simeons* bezaten: of het bestont alleenlijk uit den stam *Iuda* en *Benjamin*: waerom ook dit gedeelte het koningrijk der twee stammen wort genoemt: hoewel gemeenelijken het koningrijk van *Iuda*, na den machtighsten en voornaemsten stam, en zelden het koningrijk van *Benjamin*. Desgelijks wierden des zelfs koningen, na den zelven voornaemsten stam *Iuda*, de koningen van *Iuda*, en ook na *Ierusalem*, de hoofstad des koningrijks, de koningen van *Ierusalem* genoemt. Dan by wijle wort ook het koningrijk van *Iuda* met den algemeinen naem van *Israël* geheten. 2 Chron. 15: 17. waer over des zelfs koning, de koning van *Israël*, 2 Chron. 21:2. en des zelfs vorsten, de vorsten *Israëls*, vers 4, en cap. 28: vers 27. genoemt worden.

Het koningrijk van *Israël* besloeg die gansche lantstreke, de welke de tien overige stammen, als *Efraim*, *Manasse*, *Ruben*, *Gad*, *Issachar*, *Asser*, *Sabulon*, *Nephtali*, *Dan*, en een gedeelte des stams *Benjamins* by loting in bezit verkregen hadden, en door twee-spalt van den huize *Davids* afgevallen waeren, met *Rehabeam*, *Salomons* zoon, te verlaten, en *Ieroboam*, *Salomons* knecht, tot koning op te werpen.

Amos 5:6,15. Het zelfste koningrijk *Israël* wort ook by wijle het huis *Josefs* genoemt, naerdien *Ieroboam*, die allereerst, na de verdeiling des rijks, over Israël geheerscht heeft, uit *Efraim*, *Josefs* zoon, gesproten was. Waer op de woorden van den psalmist slaen: *Doch hy verwierp de tente Iosefs, en den stam Efraims verkoos hy niet*: het geen, volgens de woorden van *Hieronymus* over *Ezechiel*, van het koningrijk *Jeroboams* is te verstaen. Voegh hier by, dat de stam *Efraims*, *Josefs* zoon, de voornaemste dezes koningrijks was. Psalm 77:67.

Waer over doorgaens *Efraim* voor het rijk der tien stammen wort gestelt, Jesa. 7: 2, 5, 9, 17. en 9: 9. Hos. 4: 17. en 5: 3, &c. Het wort daer en boven ook 't huis Israël genoemt, 1 Reg. 12: 21. en, na zijne hooftstad *Samaria*, het koningrijk van *Samaria*: desgelijx het koningrijk van *Iezraël*, *Bethel* en *Bethaven*, na des zelfs voornaemste plaetsen.

Wijders, de stam *Levi* komt hier niet in betrachting: dewijle hy gene eige erfenis des lants had; maer was verspreit door d'andere stammen. Ook stont hy niet op; maer hing den wettigen koning *Rehabeam* aen, en vielin die verdeiling den koningrijke van Juda toe.

En aldus wierden, door *Rehabeams* trotsheit en tweespalt der stammen, uit een eenigh, twee koningrijken, Juda en Israël, die ieder afzonderlijk, door byzondere koningen, (sedert Israëls afval van den huize *Davids*, of *Ieroboams* aenvang des rijks tot aen den laetsten koning *Zedekia*) een reex van drie hondert en negentigh jaren, zijn bestiert geworden.

Dan deze oprechting der stammen tot een eenig koningrijk, en de volgende scheuring, of verdeiling der stammen in twee koningrijken, schijnt veel meer op de verdeiling der bestiering, als eigentlijk op de verdeiling des lants te slaen en passen.

Verdeiling des Heiligen Lants, onder den tweeden tempel.

HEt Heilige Lant, na de wederkomste der twee stammen uit de Babylonische gevangkenis, ter tijt toe het door de Romeinen in bezit genomen wiert, was verdeilt in vier lantschappen, als in *Iudea*, *Samaria*, *Galilea*, en *Idumea*: hoewel de Joden, in de verdeiling des lants, *Samaria* uitlaten, uit haet tegen de Samaritanen, van wegen hunne verscheide zeden, en verbasterden ontaerden godsdienst. Hier by kan een vijfde gedeelte gevoegt worden, in 't Grieksch *Peréa* genoemt, dat 's, *over*: versta daer door het lant over den Jordaen.

Galilea en *Samaria* bestaen in het rijk van Israël of der tien stammen: en

en Judea in dat van Juda en *Idumea*: want na de wederkomste des koningrijks van Juda, uit de Babylonische gevangkenis, (wanneer het lant onder de Chaldeen stont, 2 Reg. 25: 24, Jerem. 39: 9. en 52: 15.) wiert het weêr in twee koningrijken verdeilt, gelijk te voore: te weten, in dat van Juda en Israël: en het eerste weêr in Judea en Idumea: en laetste in Samaria en Galilea: de welke alle verscheiden van zeden en godsdienst waeren.

Deze gemelde lantschappen zijn ieder byzonder, en leggen van elkanderen afgescheiden, volgens getuigenis der Schrift zelf: dewelk ook deze verdeiling van Syrie schijnt te kennen te geven, en t'erkennen.

Het onderscheidt tusschen Galilea en Judea is uit den evangelist *Lukas* te bespeuren, die, sprekende van *Iosefs* opgang uit Nazareth na Bethlehem,
c.2: 4. aldus zeidt: *En Iosef ging op van Galilea, uit de stad Nazareth na Iudea.* Desgelijx
c.2: 4. uit *Lukas*, die, onder het melden van *Maryaes* wederkeren uit Egypten na Nazareth, Judea en Galilea afzonderlijk gedenkt. Ook gedenkt *Lukas* in de Handelingen der Apostelen drie delen zeer duidelijk en klaer, daer hy zeidt, dat de kerke door gansch Judea, Galilea en Samaria, vrede had.
c.4: 3. D'evangelist *Iohannes* stelt ook het onderscheidt tusschen Judea, Samaria en Galilea, daer hy van *Krists* reize, uit Judea na Galilea spreekt, bescheidelijk ten toone. Dies blijkt hier uit klaerelijk het onderscheit der drie lantschappen van Palestijn of Heilige Lant.

Daer en boven verklaert d'evangelist *Markus* de gelegentheit en stant van het vierde gedeelte, of Idumea, als afgescheiden en afgelegen van de drie andere, in de volgende woorden: *En* c.3: 8. *een grote meenighte van Galilea, en van Iudea, en van Ierusalem, en van Idumea, en van over den Iordaen volghde hem na.*

Mattheus. c. 4: 25. en *Lukas*, c. 6: 17. verhalen den voorval der geschiedenis, by na met de zelve woorden; hoewel zonder den naem van Idumea te melden.

Peréa, of over Jordaen, schijnt *Mar-* c.3: 8. *kus* duidelijk in 't Grieksch met den naem van *Peran tou Iordanou*: dat 's, *over den Iordaen*, te kennen te geven.

Onder deze lantschappen zijn vele andere kleine lantstreken begrepen, de welke de Schrift zonder of met den naem van lant gedenkt: als *Dekapolis*, dat 's, *tien-stad*: het lant [a] *Hepher*: lant [b] *Dor*: lant [c] *Suf*: lant [d] *Sahalim* †: en in 't nieu verbont het lant [e] *Gennesareth*, en meer andere: gelijk t'zijner plaetse breder zal gezeit worden.

Onder de heerschappyen der Romeinen was het Heilige Lant in verscheide *Tetrarchien*, of vier-vooghdyen of vier-vorstendommen verdeilt: te weten, in zeventien, zoo *Plinius* getuight: hoewel deze verdeiling eigentlijk meer op de regering, als op de verdeiling des lants ziet.

a 1 Reg. 4: 10. b 1 Reg. 4: 11. c 1 Sam. 9: 5. d 1 Sam. 13: 17. † of Sual. e Matth. 14: 34. Mark. 6: 53.

Verdeiling des Heiligen Lants onder de Kristen keizeren.

Lib. 18. c. 6. PAlestijn, zoo *Iosephus* schrijft, was een byvoeghsel of aenhangsel van Syrie, en het laetste der Syrien, volgens *Ammianus*, en stont, beneffens het overigh Syrie, onder een zelven lantvooght. Daer na wiert gansch Palestijn van Syrie afgescheurt, en had zijnen eigen bestierder onder keizer *Iuliaen*: en wiert, zoo *Zosimus* schrijft, *Hiliarius*, door keizer *Theodosius de Grote*, tot bestierder van gansch Palestijn gekoren.

Namaels is gansch Palestijn in drie Palestijnen, en in zoo vele delen of lantschappen, zoo kerkelijke als wereltlijke, verdeilt: te weten, in Palestijn, alzoo in 't byzonder genoemt, of in eerste, tweede en derde Palestijn: welke laetste anders in 't Latijn *Salutaris*, of *heilzaem Palestijn* wort geheten, van wegen den overvloet der heilzame wateren: op een zelve wijze, als *Syria salutaris*, of *heilzaem Syrie*. Deze verdeiling van gansch Palestijn, in drie delen, is ongetwijfelt geschied op het einde der regering van keizer *Theodosius de Grote*, of in den aenvang van keizer *Arkadius*, ontrent des jaers vier hondert, na den Kristen stijl.

Notit. Imper. Notit. Præf. Orient. Procop. de Ædific. Lex. 30. Theod. Jun. de Prostasia.

Digitized by Google

Lex. Ult. de Judæis. Zoo eenigen willen, hoewel t'onregt, was gansch Palestijn onder keizer *Gratianus* alleenlijk in twee delen, of in twee Palestijnen verdeilt: naerdien keizer *Theodosius de Jonge* de Palestijnen slechts met den naem van beide Palestijnen gedenkt: met byvoegen, dat in beide Palestijnen *Synedrien*, of rechtbanken der Joden waeren, zonder de rechtbanken van een derde Palestijn te noemen: als of te dier tijde geen derde zou geweest zijn. Waer op tot antwoort dient, dat misschien te dier tijde in het derde Palestijn gene *Synedrien* der Joden waeren.

De hoofdstad van 't eerste Palestijn was *Cesarea* van Palestijn: die van het tweede, *Scythopolis*, en die van het derde, *Petra*: welke laetste te voore de hoofdstad van Arabie was: gelijk *Rabba-Moab* van dit derde Palestijn.

Carol. à Sanct. Paul. Notit. Antiq. Græc. Deze drie kerkelijke Palestijnen, en hare hoofdsteden, stonden onder het gebiet des aerts-bisschop van Jerusalem; hoewel zy niet een en de zelve grenspalen in het kerkelijk, (of geestelijk) en wereltlijk hadden: want het gedeelte van Petreesch Arabie, dat in 't wereltlijk onder een eigen lantvooght stont, behoorde in het kerkelijk tot het derde Palestijn.

Wijders, de grenspalen en bestekken van ieder kerkelijk Palestijn zijn te bespeuren uit d'onderhorige steden, de welke ieder Palestijn begreep. Het eerste Palestijn lagh in 't weste: het tweede in 't noorde, en derde in 't zuide.

Het eerste kerkelijk Palestijn begreep de volgende onderhorige steden: de welke meest alle bisdommen waeren: als *Cesarea*, de hoofdstad van Palestijn, *Dora, Antipatris, Diospolis* of *Lydda*, *Jamnia, Nikopolis*, doorgaens *Emaus*, *Sozuza*, *Majuma, Joppe*, gemeenlijk *Jaffa, Askalon, Gaza, Rhaphia*, anders *Rhama: Anthedon*, gemenelijk *Larissa*, *Eleutheropolis*, *Neapolis*, by de Hebreen *Sichem*, *Elia, Sabaste*, anders *Samaria, Petra, Hiericho, Libias, Azotus*, anders *Asdot, Zabulon, Araklia*, of *Heraklia*, *Baschat, Archelais*.

Het tweede kerkelijk Palestijn begreep de steden, *Scythopolis*, of *Bethsan*, *Nysa*, *Pella*, *Kaparnaum*, of *Kaparcotia*, *Gadora*, of *Gadara*, *Kapitolias*, anders gemenelijk *Sunete*, *Maximianopolis*, by ouds *Adremmon*, Zach. 12. *Tiberias, Mennith*, Jud. 11. *Hippus, Amathus*.

Het derde kerkelijk Palestijn begreep *Petra*, anders gemeenelijk *Krach* en *Arach, Augustopolis, Arindela, Arad, Ariopolis, Eluza, Zoara*, of *Zegor*, *Sodoma, Phenon, Pharan, Aila*.

Het lantschap van het derde wereltlijk Palestijn bezat de volgende steden: *Petra*, de hoofdstad, *Augustopolis, Arindola, Charachmucha, Areopolis, Mapsis, Elusa, Zoora, Birosabon, Elas, Pentacomia, Salton, Mamopsora*, *Mitrocomia*, *Hieratikon*. Notit. Antiq.

De steden van het eerste en tweede wereltlijk Palestijn vind men by de schrijvers niet gedaght.

Borchard, anders *Brokard*, verdeilt Palestijn in drie delen. Het eerste gedeelte heeft tot hoofdstad *Jerusalem*, en begrijpt des zelfs heuvelen en bergen, en strekt tot aen de Dode zee en woestijne *Kadesbarne*.

Het tweede gedeelte heeft tot hoofdstad *Cesarea*, aen de Middellantsche zee gelegen.

Dit gedeelte begrijpt *Filistea*, of gansch lant der Filistijnen: het begint van het Beevaerts-kasteel, en strekt zuidwaerts tot aen *Gaza*, een stad der Filistijnen.

Het derde gedeelte heeft tot hoofdstad *Bethsan*, op den bergh *Gelboë* gelegen, nessens den Jordaen. Dit gedeelte wort eigentlijk *Galilea*, of het groote velt *Esdrelon*, en anders ook *Mageddo* genoemt.

D'Arabieren, *Jakut* en *Abulfeda*, en zeker Syrische schrijver, gedenken in hunne vijf-deelige verdeiling van Syrie eenige deelen, de welke onder het Heilige Lant schijnen begrepen te worden: als de twee eerste deelen der verdeiling van den Syrischen schrijver: welker eerste deel Gaza, Rama, Palestijn en Jerusalem: en het tweede Jordanes, Tiberias en Algauta begrijpt. Ziet Syrie, pag. 4.

In de verdeiling van *Iakut* en *Abulfeda* vind men twee deelen, Palestijn en Jordanes, door de welke zy het gansch Heilige Lant schijnen te verstaen.

Onder alle deze verdeilingen schijnt de gene de gevoeghelijkste, en onder de voornaemste schrijvers de gebruikelijkste te zijn: waer door het Heilige Lant in Peréa, Idumea, Judea, Sama-

Digitized by Google

Samaria en Galilea, wort verdeilt: naerdien deze delen uitdrukkelijk, en byzonder in 't nieu verbont gedaght worden: gelijk de verdeiling in die van de twaelef ſtammen in 't oud verbont.

Zommigen willen Idumea niet onder het Heilige Lant begrepen hebben: maer plaetſen het zelve daer buiten: dienvolgens ſtellen zy ſlechts drie delen, Judea, Samaria, en Galilea: met uitſluiten daer en boven van Peréa: en verſtaen door het Heilige ſlechts het geweſt binnen den Iordaen.

Dan zoo men de bepaling des Heiligen Lants, van de beke of wilderniſſe van Egypten, tot aen Hamath wil volgen, (gelijk de zelve in de Schrift op verſcheide plaetſen gedaght wort) zoo dient ook het aen-zee-gelege lantſchap van Paleſtijn, of Filiſtea, alzoo in 't byzonder genoemt, daer onder betrokken te worden.

Dies dit ganſch geweſt dan zes deelen zal begrijpen: als *Perea*, *Idumea*, *Galilea*, *Judea*, *Samaria* en *Paleſtijn*. *Eugenius Roger*, en andere, verdeilen het Heilige Lant in *Galilea*, *Fenicie*, *Samaria* en *Paleſtijn*: genomen *Paleſtijn* voor een en het zelve met *Judea*.

Het Lant van Over-Jordaen.

HEt geweſt en gedeelte des Heiligen Lants, beooſten over den Jordaen gelegen, kan des wegen gevoeghelijk het Lant van Over-Jordaen, en op Griekſch *Peréa*, uit kracht en eigentlijke bediedenis des woorts, genoemt worden: want *Peréa* betekent *over*: verſta daer onder het lant over den Jordaen: hoewel *Peréa* eigentlijk ſlechts deſſelfs zuider gedeelte begrijpt. Desgelijx wort dit zelfſte geweſt by den evangeliſt *Markus*, cap. 3: vers 8. in 't Griekſch *Peran tou Jordanou*, dat's, *Over-Jordaen*, en by de ſchrijvers in 't Latijn in dien zelven zin *Tranſamnana*, of *Tranſamnana regio*, en by *Hermolaus*, *Trans-Jordanis regio* geheten: welk eerſte lantſchap *Over-ſtroom*, en laetſte lantſchap *Over-Jordaen* betekent: op een zelve wijze, als het lant over den Yſel hier te lande *Over-Yſel*, en dat over de Maes gelegen is, *Over-Maes* genoemt wort. Van gelijken noemt *Plinius* het zelve geweſt *Judea Ulterior*, dat 's, *over* of *buiten Judea*: ten opzichte van zijne gelegentheit over den Jordaen, dat door den zelven van *Judea Citerior*, of binnen Judea geſcheiden wort.

Het wort in de Schrift veeltijts *het lant der kinderen over den Jordaen* genoemt: want het begreep de landen of erfdelen der drie ſtammen: als, ten noorde, dat van den halven ſtam van *Manaſſe*: en, ten zuide, dat van *Gad* en *Ruben*: te weten, het ſtrekte ten ooſte aen den vliet *Arnon*; ten zuide, aen de ſtad *Macherus*, aen de Zout-zee gelegen; ten weſte aen den Iordaen, en ten noorde aen den bergh *Hermon*.

De Schrift drukt het ook by wijle onder den naem van *Galaad* uit: daer nochtans *Galaad* gemeenelijk voor deſſelfs gedeelte genomen wort.

By *Lichtfoort*, na den voorgang van *Plinius*, wort ook de lantſtreke van *Decapolis*, of *Tien-ſtad*, voor het ganſche lant van Over-Iordaen gehouden: hoewel t'onrecht, gelijk daer na breder zal gezeit worden.

Het lant van Over-Iordaen begreep by ouds verſcheide geweſten en lantſchappen: als, ten noorde, *Batanea*, en 't koningrijk van *Baſan*, *Trachonitis*, *Guſſur* of *Iturea*: ten zuide *Peréa*, alzoo in 't byzonder genoemt: in het welk by ouds lagh *Ammonitis* en *Moabitis*, of het lant der *Ammoniten* en *Moabiten*, en namaels het lant der *Amorriten*, na d'innemers, genoemt: daer en boven meer andere lantſtreken, als uit het vervolgh zal blijken.

Peréa.

PEréa, alzoo in 't byzonder genomen, begrijpt het zuider gedeelte van Over-Iordaen, en het lant der twee ſtammen, *Ruben* en *Gad*. Het paelt ten zuide, volgens *Joſephus*, aen de ſtad *Macherus*: (aen de Dode zee gelegen) ten noorde aen de ſtad *Pella*: ten ooſte aen *Philadelphia*, *Arabie*, en *Silbonitis*: en leit ten weſte met den Iordaen beſloten. *Plinius* ſtelt *Peréa* na by

Digitized by Google

by Arabie en Egypten, en scheit het door den Iordaen van het overigh Iudea: waer uit te besluiten is, dat *Plinius*, door den naem *Peréa*, ook het zuider gedeelte van gansch Over-Iordaen verstaen heeft: naerdien Egypten en Arabie ten zuide leggen. *Josephus* maekt *Peréa* veel groter als *Galilea*.

Joseph. *Peréa* is meerendeels woest en rou, en onbequaem tot het voortbrengen van tamme vruchten: hoewel het overigh gedeelte molliger en vruchtbaerder is, en landouwen bezit, die met velerhande bomen bewassen zijn: inzonderheit was het by ouds rijk van wijn en olijf-bergen, en beplant met dadel-bomen. Het wort overvloedelijk met beken uit het geberghte, en geduurigh lopende bronnen, bevochtight: wanneer in de hitte der hontsdagen het aertrijk van drooghte wil splijten.

Na de doot van *Herodes* de oude, Joseph. koning der Ioden, verkreegh een zijner zoonen, *Herodes Antipas*, by uiterste wille des vaders, en door toestaen en bevestiging van keizer *August*, de heerschappye van *Peréa*, en t'effens die van *Galilea*, met den tijtel van *Tetrach* of vier-vorst.

Het koningrijk en lantschap van *Basan*, of *Basanitis*, anders Reuzen-lant.

BAsan, of, volgens de spelling der zeventigh overzetters, *Basanitis*, is een lantschap van Over-Iordaen. Het strekt in de lengte van de stad *Manaim*, neffens den vliet *Iabok* gelegen, tot aen de grenspalen van *Selcha*, (Ios. 13: 11.) *Gessuri* en *Machati*: maer reikt in de brete van de bergen *Galaad*, *Seir* en *Hermon*, tot aen de zee van Galilea en aen den Iordaen.

De naem *Basan* wort by wijle in 't groot of ruim genomen, en begrijpt dan het lantschap van *Argob*, *Basan* (alzoo in 't byzonder genoemt) en een gedeelte van *Galaad*, over den vliet *Jabok*.

Eenige, als *Bochart*, *Lichtfoot*, en andere, na den voorgang van *Eusebius*, verwerren, om de gelijkheit en overeen-koming van name, *Basanitis*, of *Basan*, met het lantschap van *Batanéa*; hoewel t'onrecht en verkeert: naerdien het vruchtbaer *Basan* zeer veel van het onvruchtbaer en berghrijk *Batanéa* verschilt: dat na woest Arabie toe, en meer na 't ooste lagh: als uit *Josephus* is te bespeuren.

Basan, na d'uitlegging van *Hieronymus*, is *vet* of *weelderigh* gezeit: want dit gewest heeft van den aert des lants zijnen naem bekomen: naerdien het (inzonderheit het geberghte) mollige, zeer weelderige, vruchtbare en grasrijke weiden had, en alle de landen over den Iordaen in vruchtbaerheit overtrof, als te bespeuren is uit Esa. 33: 9. Ierem. 50: 19. Mich. 7: 14. Nah. 1: 4. Hier over waeren aldaer zeer vette beesten. Deuter. 28: 14. Ezech. 39: 18. want de stieren van *Basan* waeren zeer sterk en vet: waerom zy door de machtigen, vyanden der godvruchtigen, uitgebeelt worden. Ps. 22: 13.

De lammeren, rammen en bokken, die in *Basan* ter weide gingen, waeren zeer vet: dies de Schrift de beesten, die in *Basan* weiden, meenighmael, van wege hunne vetheit, prijst.

Het geberghte was ook zeer rijk van bosschen: inzonderheit van dikke en hoge eiken: als blijkt uit Esa. 2: 13. Ezech. 27: 6. Zach. 11: 2. Ezech. 27: 6. Waer over de eiken van *Basan* doorgaens by de profeten voor de beste en uitstekenste geroemt worden. Uit d'eiken van *Basan* wierden riemen gemaekt, Ezech. 27: 6.

Het lant van *Basan* wiert by ouds door zeer sterke reuzen bewoont, en hierom ook het lant *Rafaims* of Reuzen-lant genoemt, die door koning *Chodorlahomor*, en zijne strijtgenoten, in *Asteroth-Karnaim* verslagen wierden. Genes. 1: 4, 5.

Na verloop van vier hondert en vijftigh jaren, heerschte een uit het overblijfsel dier reuzen, met name *Og*, als koning over het gansche lant van *Basan*, en gebood over (behalve ontallijke onbemuurde steden) zestigh grote steden, de welke met zeer hoge muuren, poorten, kopere grendelen, en yzere sloten sterk gevestight waeren. Deut. 3: 14. Ios. 13: 30. 1 Reg. 4: vers 13.

Digitized by Google

vers 13. 1 Par. 12: 23. Des onaengezien worden de zelve in de Schrift, en by *Hieronymus* by wijle vlekken of dorpen genoemt: waer uit te verstaen is, dat met den naem van vlekken grote steden in de Schrift uitgebeelt worden.

Naer het schijnt, uit Deut. 3: 13, 14, 15. bestont het gebiet van koning *Og* in drie delen, of in drie koningrijken: als in het lantschap van *Argob*, *Basan*, (alzoo in 't byzonder genoemt,) en in een gedeelte of helft van *Galaad*, over den vliet *Jabok*: des niet te min worden dikwils met den naem van *Basan*, of *Galaad*, en *Argob*, alle d'overige of rest verstaen. Koning *Og* was boven mate lang van stal: wiens yzere bedstede, lang negen en breet vier ellebogen, te *Rabba*, der kinderen *Ammons*, stont. Deut. 3: 11.

Wanneer koning *Og* zich met zijn krijgsheir tegen d'Israëliten, op hunnen reistoght na het Heilige Lant, stelde, wiert hy door hen overwonnen, en neffens zijne zoonen en krijgsheir by de stad *Edrai* verslagen. Num. 21: 33, 35. Deut. 14. en 3: 1, &c. en 29: 7, 8. en 31: 4. Jos. 2: 10. en 9: 10. en 13: 11, 30, 31. en 24: 10. 1 Reg. 4: 19. Neh. 9: 22. Psalm 135: 11. en 136: 70.

Daer na veroverde de strijtbare veltheer der Israëliten, *Iair*, een aengenome zoon van *Manasse*, de boven-gemelde zestigh steden, en noemde de zelve na zijnen naem *Avioth-Iair*, of *Havoth-Iair*: met welken naem zy meenighmael in de Schrift gedaght worden: als Iud. 10: 4. en 1 Reg. 4: 13. Num. 32: 41. Deuter. 3: 14. *Havot-Iair*, of *Avoth-Iair*, is gezeit, *steden van Iair*: welke verklaringh de Schrift zelf daer by voeght: als Num. 32: 41. Deut. 3: 14. Jud. 14.

D'inwoonders des koningrijks van *Basan* overtroffen alle d'Amorrhiten in rijkdom en vruchtbaerheit des lants, zoo *Iosephus* getuight.

Zoo *Hieronymus* schrijft, wiert ook het lant van *Basan Avioth-Iair* genoemt: het geen tegen de Schrift strijt: want niet het lant; maer de steden, in het zelve gelegen, zijn *Avoth-Iair* geheten, naer luit der Schrift.

Wijders, of de gemelde steden van *Iair* het gansche lant van *Basan* besloegen: dan of *Basan* ook tot aen de Gaditen lagh uitgestrekt, zulx kan met gene zekerheit gezeit worden: hoewel uit 1 Paral. 5: 11. geleken by veirs 5 en 16, blijkt, dat *Basan* ook den stam van *Gad* begreep.

Alle de zestigh steden van *Iair*, of het gansche lant van *Basan*, wiert den halven stam van *Manasse* door *Moses* ten erfdeel in bezit gegeven.

Koning *Salomon* gaf, boven *Argob*, ook het gansche lant van *Basan*, en de zestigh steden, aen den zoon van *Geber* te bestieren. 1 Reg. 4: 13.

Iesaias spelt den lande van *Basan* verwoesting en verdelging te voore. cap. 26. en 36.

De twee koninglijke en voornaemste steden van *Basan*, of koning *Og*, waeren *Astaroth* en *Edrai*: de welke in de Schrift doorgaens te zamen worden gestelt: als Deuter. 1: 4. Iof. 13: 4. en 14: 12.

Edrai.

EDrai, in 't Hebreeusch *Edrehi*, of *Edrei*, en by *Hieronymus Esdrai*, was een sterke en vermaerde stad des koningrijks van *Basan*. Numer. 21: 33. Deut. 1: 4. en 3: 1. Iof. 12: 4. en 13: 12, 31. en op eenen bergh gelegen, volgens de vertaling des naems. Zoo *Hieronymus* schrijft, was de zelve by zijnen tijt *Adara* geheten, en een uitstekende stad van Arabie, zes mijlen van *Osdra* gelegen: waer over eenige de zelve onder Arabie, en andere onder *Celesyrie* brengen. Dan duister is het, wat stad *Osdra* zy, dewelke *Hieronymus* gedenkt: dies men veilight in plaetse van *Osdra*, by *Hieronymus Bostra* of *Bosra*, eenen stad van Arabie, moet lezen.

Edrai was gelegen aen de zuider grenspael des koningrijks van *Og*, en des halven stam van *Manasse*: als de schriftuur-plaetsen van Numer. 21: 33. en Deuter. 3: 1. schijnen te vereischen. Daer en boven wort *Edrai* op een zelven grenspael met *Selcha* gestelt: welk op den zelven zuider grenspael was gelegen: als blijkt uit 1 Paral. 5: 11, 12, 16.

Adrichom stelt *Bosra* zes duizent schreden van *Astaroth*.

Astaroth.

Astaroth.

Astaroth, anders *Hastaroth*, en *Aseroth*, 1 Paral. 6:71. en, met het byvoegen van *Karnaim*, *Astaroth-Karnaim*, of *Karnaim-Astaroth*, Genes. 14: 5. wort ook enkelijk by wijle *Karnaim* geheten: als 1 Mach. 5: 26, 43, 44. alwaer uit d'omstandigheden genoechzaem te bespeuren is, (naerdien het gansch bedrijf over den Jordaen, en in het lantschap van *Galaaditis* zich toedraeght,) dat *Karnaim* met *Astaroth*, of *Astaroth-Karnaim*, een en de zelve stad is. Zy wort met het zelfste woort; hoewel een weinigh gebroken, *Karnaion*, of *Karnion*, geheten. 2 Mach. 12: 21, 26. want aldaer wort een en de zelve zege van *Juda*, de Machabeer, verhaelt: de welke by 1 Mach. 5. alwaer *Karnaion*, *Karnaim* is genoemt.

Astaroth wort ook anders *Beesthera* en *Bosra* genoemt, Jos. 21: 27. want *Astharoth*, *Bosra* en *Beesthera* zijn een en de zelve steden: naerdien de Hebreeusche spelling of schrijving van beide woorden over-een komen.

Astharoth was een aeloude en grote stad, gelegen over den Jordaen, en wiert eertijts door *Rafaims*, of reuzen, bewoont: waerom ook die oort het lant der reuzen wiert genoemt: die koning *Chodorlahomor*, met bystant zijner bontgenoten, versloeg. Gen. 14. Een lange wijle daer na was deze stad de koninglijke zetel van koning *Og*; maer wiert, na zijn sneuvelen, nessens het gansche lant, den halven stam van *Manasse* ten erfdeel gegeven, en namaels den Leviten, met haere voorsteden, toegevoeght, 1 Paral. 6:71.

Uit deze stad was *Ozias*, anders *Azarias*, een van *Davids* strijtbare helden, geboortigh. 1 Paral. 11.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Astharoth* slechts een groot vlek, op de hoek van *Batanéa* gelegen, en wiert genoemt *Karnea*: in het welk, volgens overlevering, het huis van *Job* was geweest, of, zoo *Eusebius* schrijft, getoont wiert.

Hieronymus en *Eusebius* schijnen *Astharoth* en *Astharoth-Karnaim* van elkandere te onderscheiden: want door *Astharoth* verstaen zy de stad van koning *Og*: en door *Astharoth-Karnaim*, het lant der reuzen. Dan op een andere plaetse noemen zy *Karnaim-Astharoth* een vlek.

Ten tijde van *Hieronymus* en *Eusebius* waeren noch twee vlekken of kastelen, *Astharoth* geheten, twee grote mijlen van elkandere gelegen, tusschen *Edrai* (of *Adara*) en *Abila*.

De stad *Karnaim* wiert door *Judas de Machabeër* ingenomen, en hare kerken, t'essens met de geenen, die in de zelve gevlucht waeren, verbrant. 1 Mach. 5.

Hieronymus gedenkt eene stad *Gerson*, anders *Gergasi*, de welke in *Basanitis* was gelegen, en daer de kinderen Israëls de *Gessuriten* niet konden uitdrijven. Benoorde *Astharoth* lagh eene stad *Abila*. Men had'er verscheide andere steden: als uit het vervolgh zal blijken.

Het lant of koningrijk van *Moab*, of *Moabitis*.

Het lant van *Moab* is alzoo genoemt na de Moabiten, of liever na *Moab*, de grontlegger des stams der Moabiten, die uit *Loth*, by zijne eige eerstgeboorne dochter in bloetschande geteelt was. Genes. 19: 37. Dies de Moabiten *Loths* nakomelingen en kinderen waeren. Deut. 2: 19.

Het lant van *Moab*, anders *Moabitis*, of koningrijk en gebiet der Moabiten geheten, lagh van het lant of koningrijk der Amorriten, voor de komste der kinderen Israëls in het Beloofde Lant, door den vliet *Arnon* gescheiden: *want Arnon was de lantpale van Moab, tusschen Moab en d'Amorriten.* Num. 21: 13. &c. 22: 36. Iud. 11: 18. Esa. 15: 12: 4. en 16: 7, 8. Ierem. 48: 1, 2, 3, &c. Ezech. 25: 9. Amos. 2: 2. Namaels wiert het zelfste lant van *Moab*, door den zelven vliet *Arnon*, van het lant, dat d'Israëliten, als de stam *Ruben*, *Gad*, en de halve stam *Manasse* over den Iordaen bezaten, gescheiden: te weten, na zy het lant der Amorriten, onder den veltheer *Iosua*, zich hadden onderworpen. Waer over d'Israëliten doorgaens in de Schrift gezeit worden het gansche lant van Over-Iordaen, van den vliet *Arnon* tot aen den.

Digitized by Google

den bergh *Hermon*, bezeten te hebben.

Van d'Amorriten ziet pag. 20.

De Moabiten en Ammoniten hadden in aeloude tijden een groot gedeelte desselven lants binnen den vliet *Arnon* bezeten en bewoont: maer waeren door *Sihon*, koning der Amorriten, ten tijde van hunnen koning *Vaheb*, daer uit gedreven: gelijk de Moabiten de *Enakims*, een reuzen-volk, en d'eerste oude inwoonders uit het zelve gewest eertijts verjaeght hadden. Deut. 2:1, 9, 10, 11.

Maer eindelijk schijnen de Moabiten het zelfste gewest, na het vervoeren der tien stammen Israëls, in Assyrie, weêr in bezit genomen en herwonnen te hebben: als uit *Ieremias* en *Esaias* te bespeuren is: daer den Moabiten, als eigenaers, verscheide steden binnen den vliet *Arnon* worden toegeschreven.

Het lant van *Moab* was rijk van vee, als blijkt uit 2 Reg. 3:4. desgelijx uit Mich. 2:12.

Het lant van *Moab* begreep oulings vele steden: welker eenige met name gedaght, als Numer. 21: 15, 28, 30. Ezech. 25:9. Deut. 2:9, 18. Esa. 15:1, 23. en 16: 7, 8. Jerem. 48: 1, 2, &c. Ezech. 25: 9. Amos 22. en in 't vervolg, neffens andere steden, zullen beschreven worden.

De Moabiten voerden zeer grote vyantschap tegen Gods volk: en waeren dien volgens bittere vyanden der Joden en Israëliten: als te besluiten is uit Psal. 60:10. en 83:7. en 108:10. Ezech. 25:8. Soph. 2:8, 10. Zy oorloghden, in het leger van *Nebukadnezer*, tegen de Joden, 2 Reg. 24:2. desgelijx onder *Antiochus*. Waer over voorzeidt wort, dat hun lant door hem niet zou verwoest worden. Dan 11:41. By *Moses*, Exod. 15:15. wort den Moabiten voorzeit, dat de machtigen der Moabiten, met grote schrik en bevinge, over Gods werken, aen d'Israëliten, na hunnen toght uit Egypten, bewezen, zouden bevangen worden: welke voorzeggingh vervult wiert, Numer. 22: 1, 2, &c. alwaer verhaelt wort, dat *Balak*, koning der Moabiten, *Balaam*, of *Bileam*, ontbood, om den Israëliten te vloeken: voor wien zy vreesden, Jos. 24:9. Mich. 6: 5. Apoc. 2:24. Des onaengezien wierden d'Israëliten, wanneer zy uit Egypten optogen, verboden, vyantlijk met de Moabiten te handelen, en iet van hun lant (versta het geen zy toen noch bezaten) in bezit te nemen. Deut. 2:8, 9. Jud. 11:15. uit oorzake misschien zy magen en zoonen der belofte *Loths* waeren.

Den Israëliten was ongeoorloft na vrede met de Moabiten, en na hunne goederen, te staen, of dingen: dat is te zeggen, met hen een verbont op te rechten, Deut. 23:6. hoewel d'Israëliten, wanneer zy in de woestijne waren, met de dochteren der Moabiten boeleerden, en zich voor hunne Goden buighden. Num. 25:1, 2.

De zoonen *Nahoms* trouden aen de Moabitinnen, wanneer zy in hun lant reisden, Ruth 1: 2, 3, 4. Het zelfste deed zeker Benjamijt, als te bespeuren is uit 1 Paral. 8:8. die in het lant van Moab eenige kinderen wan.

Salomon beminde Moabitische vrouwen, 1 Reg. 11:1. en diende haerer afgod. vers 7.

De Joden, na hunne wederkomste uit de Babylonische gevangkenis, namen ook Moabitinnen ten wijve. Esd. 9:1. Neh. 13:23.

Volgens de voorspelling van *Balaam* of *Bileam*, mosten de Moabiten den Israëliten onderworpen, en de lantpalen der Moabiten door hen verslagen worden, Num. 14:17.

Saul heeft tegen hen geoorloght, 1 Sam. 14: 47. en *David* hen verslagen en t'eenemael t'ondergebraght: dien zy çijnsbaer wierden, 2 Sam. 8: 2, 12. 1 Chron. 18:2, 11. vergelijk hier by Psalm 60:10. en 108:10.

Daer na zijn zy ook, onder hunnen koning *Messa*, den koning van Israël çijnsbaer geworden: dan vielen, na de doot van *Achab*, den zelven af. 1 Reg. 1: 3, 5. Waer over *Ioram*, zoon van *Achab*, hen den oorlogh aen-deed.

Eenigen uit de nakomelingen van *Selah*, zoon van *Iuda*, voerden eertijts de heerschappye over de Moabiten, 1 Paral. 4:22.

De Moabiten was een hovaerdigh en trots volk, Esa. 16:6. Jer. 48: 29. naerdien zy van overouds her grote voorspoet genoten hadden, vers 14. Zy beroemden zich machtige en strijtbare mannen in den oorlogh te zijn.

Digitized by Google

Zy eerden valsche goden, Numer. 25 : 2. Jud. 10 : 6. en inzonderheit den afgod *Chamos*, 1 Reg. 11 : 7, 33. 2 Reg. 23 : 13. Jerem. 48 : 7, 13. waerom de Moabiten het volk *Chamos* worden genoemt. Numer. 21 : 29. Jerem. 48 : 46. Zy waeren ook genegen tot wichelatye en toverkunde. Jerem. 27 : 3, 9.

Van wegen het goddeloos leven, en bedrijf van vele gruweldaden, hebben de profeten vele vloeken op dezen landaert uitgebraekt : gelijk zy ook hun deel aen de rampen, in het verwoesten van Israël, door d'Assyriers, geleden hebben. De toekomende onheilen worden hen by *Jeremias* voorzeit, cap. 25 : 21. als ook hunnen koning, cap. 27 : 3, &c. en dienvolgens den ondergang, Esai. 15 : 16. en 25 : 10. Jer. 9 : 26. en 48 : 2, 4, &c. Ezech. 25 : 9. Amos 2 : 1, 2, 3. Soph. 2 : 8, 9.

De Moabiten leefden onder eene koninglijke heerschappye, en wiert by hen den eerstgeboornen zoon des konings het koningrijk en de kroone opgedragen, als te bespeuren is uit 2 Reg. 3 : 27.

Het rijk der Moabiten was zeer maghtigh, aenzienelijk, en uitstekend : waerom het ook by *Jeremias*, cap. 48 : vers 17. *De sterke staf*, of *staf der sterkte*, en *stok der çierelijkheit*, genoemt wort. Hier over hebben ook de Moabiten doorgaens groot gezag gevoert : ja zijn by wijle zoo machtigh geworden, dat zy over Israël geheerscht hebben.

Eenige koningen der Moabiten worden met name in de Schrift gedaght : als *Vaheb*, die door *Sihon*, koning der Amorriten, overwonnen wiert. Num. 21 : 14, 16. *Balak*, *Zippors* zoon, ten tijde van *Moses*, Numer. 22 : 24. en 29 : 18. Jos. 24 : 9. Jud. 11 : 25. Mich. 6 : vers 5. Apoc. 2 : 14. *Messa*, of *Messcha*, ten tijde van *Achab* en *Joram*, die een vee-handelaer was, en aen *Ioram*, koning van Israël, hondert duizent lammeren, en hondert duizent rammen met wolle opbraght, 2 Reg. 3 : 4.

Ar-Moab rijxstad. De voornaemste rijxstad van *Moab*, of der Moabiten, was geheten *Moab*, en anders te voore *Ar*, en, met het byvoegen van *Moab*, *Ar-Moab*, Deut. 2 : vers 29. Es. 16 : 1. en ook in 't Hebreeusch *Rabbath*, Jos. 13 : 25. of eigentlijk *Rabbath Moab*, dat 's, grote, of hoofstad van *Moab* : op een zelve wijze, als de hoofstad der Ammoniten *Rabba*, of *Rabbath Ammon*, dat 's, hoofstad van *Ammon*, of der Ammoniten, wiert genoemt.

De overgebleve kentekenen des naems *Moab* bespeurt men noch by *Ptolemeus*, in de namen van twee steden in Petreesch Arabie : hoewel zeer gebroken. D'eerste wort in de Griekshe text *Xaracoma* ; maer beter in de kaerten *Characmoba* geschreven. Desgelijx gedenkt ook *Stephanus*, uit *Ptolemeus*, eene stad *Characmoba* van het derde Palestijn : als ook *Theodoretus* over *Esaias*. Zy wort ook, met het omzetten der woorden, *Mobocharax* gespelt. D'andere stad wort in 't Grieksch *Rhabathmoma* geschreven : desgelijx by *Stephanus* : maer op beide plaetsen moet men lezen *Rhabathmoba*, en, na 't Hebreeusch, *Rabbath Moab* : dat 's, grote stad van *Moab*, gelijk reeds gezeit is.

Ar wiert namaels, met het byvoegen en aenhechten van het Grieksch woort *Polis*, dat 's *stad*, by de Grieken *Areopolis*, of *Ariopolis*, dat 's, *Ar-stad*, genoemt ; en geplaetst in het derde Palestijn. Steph.

Een andere stad was *Aroer*, de welke by wijle ook onder de Moabiten stont : hoewel *Adrichom* *Ar* en *Aroer* voor een en de zelve stad hout : dan t'onrecht : naerdien d'Israëliten (gelijk genoechzaem kennelijk is,) *Aroer* bezeten en bewoont hebben, en in den stam van *Gad* gelegen was : daer nochtans *Ar* altijt onder de Moabiten gebleven is : ja den Israëliten was geheellijk en volkomen verboden, Deut. 2 : 36. een eenigh gedeelte des lants van *Moab* (te weten, het geen zy toen noch bezaten) in te nemen. Stad Aroer.

Aroer was gelegen aen den oever van den vliet *Arnon*, op de grensscheiding der Moabiten, Ammoniten en Amorriten, in het midden van een dal : Jos. 13 : 9, 16. Desgelijx wort 2 Reg. 24 : 3. *Aroer* gezeit in het dal van *Gad* gelegen te zijn. Dies uit het schrijven van *Hieronymus* onwaerschijnelijk blijkt : daer hy zeidt, dat by zijnen tijt deze stad op den kruin des berghs getoont wiert.

Aroer wiert in oude tijden, zoo *Hieronymus* getuight, by zeker aeloud volk, *Omnijin*, bewoont : het welk een gebro-

broken naem van *Enakim*, een reuzenvolk, is. Deut. 2: 10, 11.

Ontrent *Aroer* street *Jefte* tegen d'Ammoniten, Jud. 11: 33. *Hieronymus* noemt de plaetse, daer ontrent *Jefte* street, gebroken *Aruir*, en stelt de zelve t'onrecht voor een hoeve: gelijk de zelve by zijnen tijt, volgens zijn schrijven, was, vijf mijlen ten noorde van *Jerusalem*, op eenen berg: want noch in 't Hebreeusch, noch by de zeventigh Grieksche overzetters, wort *Aruir*, in plaetse van *Aroer*, geschreven. Daer en boven lag deze plaetse niet ten noorde: maer ten ooste van *Jerusalem*: naerdien de Dode zee, en vliet *Arnon*, die zich in de Dode zee ontlooft, en neffens den welken *Aroer* gelegen was, beooste *Jerusalem* lagen.

Nemrim. *Nemrim*, en by *Eusebius Necerim*, is een stedeken des lants van *Moab*, aen de Zout-zee gelegen: het welk, en dessels wateren, *Esaias* cap. 15: vers 6. en *Jeremias*, cap. 48: vers 34. gedenken: misschien van wege zijne waterige gelegentheit, door de na-byheit der Zout-zee. Ten tijde van *Hieronymus* was het een vlek, *Benamerium*, of *Benamarem*, volgens *Eusebius*, geheten, en gelegen benoorde de lantstreke van *Zoara*.

Nophe. *Nophe* was een stad of stedeken van *Moab*, de welke nergens, als Numer. 21: 30. wort gedaght. By aldien de zelve na de komste der Israëliten in het Beloofde Lant gestaen heeft; (hoewel men des niet bewust is: naerdien zy nergens onder de steden der Rubeniten of Israëliten gedaght wort,) zoo moet zy onder de grenspalen des stams van *Ruben* gebraght worden: gelijk de overige steden vereischen: de welke Num. 21. opgehaelt worden, en by na alle onder den stam van *Ruben* waeren.

Horonaim, of *Oronaim*, by *Hieronymus*, *Arnonim*, en *Aronniim*, schijnt de naem van een stedeken van *Moab* te zijn, zoo veel men uit *Jeremias* kan bespeuren, cap. 48. hoewel men met recht magh twijfelen, of het niet de naem van eenen wegh zy: gelijk uit *Esaias* te besluiten is, die schrijft: *Op den wegh Oronaim*, cap. 15: 65. Doch daer door kan verstaen worden, den wegh, langs den welken men na de stad *Oronaim* gaet. *Hieronymus* plaetst *Oronaim*, of *Arnonim*, tegen over *Moab*; en *Eusebius*, op den bergh, tegen over het lant van *Moabitis*. Het was by zijnen tijt een vlek, *Eglim* geheten, twee mijlen bezuiden *Areopolis* gelegen: dies deez laetste het buiten het lant van *Moab* schijnt te plaetsen. Horonaim.

Volgens *Adrichom*, uit *Hieronymus* en *Eusebius*, gedenkt *Esaias* in zijn gezicht, tegen *Moab*, eener plaetse *Remmon*. Dan de zelve wort by de zeventigh overzetters, noch in de Neêrlantsche vertaling, noch ook in 't Hebreeusch, in de bediedenis van een gemeinen naem, nergens by *Esaias* gedaght.

Sabama, of *Sabam*, en *Saba*, was een stad van *Moab*, in het lantschap van *Galaad*. Zy stont eerst onder de Moabiten: daer na onder d'Amorriten, en verviel eindelijk den Rubeniten ten erfdeel: als te bespeuren is uit Num. 32: 38. Jos. 13: 19. en was dienvolgens binnen den vliet *Arnon* gelegen. Eindelijk wiert zy weêr den lande van *Moab* ingelijft: als blijkt uit Esai. 16. en Ierem. 48. Sabama.

Het lant of koningrijk der *Ammoniten*, en anders *Ammonitis* en *Ammanitis*.

HEt lant der *Ammoniten*, of lant van *Ammonitis*, (alzoo na de stad *Ammon* genoemt) was voor een groot gedeelte een en het zelve met dat van *Basan*; het welk de reuzen *Emims*, onder hunnen koning *Og*, bezeten, en d'Ammoniten den *Emims* namaels met de wapenen ontweldight hadden.

D'Ammoniten hadden hun oorsprong uit *Ben-Ammi*, geteelt uit *Loth*, in bloetschande, by zijne jongste dochter, Genes. 19: 38. *Ben-ammi* bediet *zoon mijns volks*: welken naem hem de moeder gegeven had, tot een bewijs, dat hy niet uit het vervloekt volk, dat God met het vuur des hemels verdelght had, voortgekomen was.

Digitized by Google

Dies zijn d'Ammoniten alzoo na den zoon van *Loth* genoemt, de gront-legger huns geslaghts: waerom zy ook de kinderen en nakomelingen van *Loth* doorgaens in de Schrift geheten worden.

D'Ammoniten stonden onder koningen: welker eenigen in de Schrift met name gedaght worden: als

Heglon, ten tijde van *Iehu*, Iud. 3: 12, &c.

Naas, ten tijde van *Saul*, 1 Sam. 11: 1.

Hannon, zoon van *Naas*, ten tijde van *David*, 2 Sam. 10: 12. 1 Paral. 19: 2, 3, &c.

Bahalis, ten tijde van *Nebukadnezar*, Ierem. 40: 14.

De koningen der Ammoniten pronkten met een kostelijke goude krone, rijk van edele gesteenten: want de gene, de welke koning *Hannon* droegh, had de zwaerte van een talent gouts, en was bezaeit met edele gesteenten. 2 Sam. 12: 30.

D'Ammoniten en Israëliten voerden tegen elkanderen grote vyantschap: waer over zy zich over de rampen en ellenden der Israëliten verblijden, Ezech. 25: 3. Soph. 2: 8, 10. en waeren grimmigh over hun voorspoet. Neh. 4: 7. het welk, nopende *Tobia* de Ammonijt, eenen knecht of leenman, by name gedaght wort. cap. 10: 19.

D'Israëliten moghten na de vrede, noch goederen der Ammoniten, niet staen: dat is, geen verbont met hen oprechten. Deut. 23: 6. hoewel *Salomon*, tegen dit verbont, Ammonitische vrouwen tot byzitten had. 1 Reg. 11: 1. om welker wille hy hunne afgod diende, cap. 5: 7. ook gewan hy by *Naama*, de Ammonitin, eenen zoon *Roboam*, cap. 14: 21, 31. 2 Paral. 12: vers 13. Desgelijx huuwden de Joden, na hunne wederkomste uit de Babylonische gevangkenis, met Ammonitische wijven, Esd. 9: 1. Nehem. 13: 23.

Gene Ammoniter moght in de gemeinte Gods, Nehem. 13: 1. of in de vergadering des Heeren komen, Deut. 23: 3. Anders schijnt zeker Ammoniter, die onder *Davids* strijtbare helden wort gerekent, godvruchtigh geweest te zijn, 2 Sam. 27: 37.

Den Israeliten was niet geoorloft d'Ammoniten te beoorlogen: te weten, hun lant in te nemen: het welk God hen, wanneer zy uit Egypten quamen, verboden had. Deuter. 2: 19. 2 Paral. 20: 10. Des onaengezien beoorloghden d'Ammoniten d'Israëliten, over hun boos bedrijf, onder beleit van hunnen koning *Heglon*, die die d'Israëliten zich onderwierp, den tijt van achtien jaren: doch wierden eindelijk, door kloek beleit van *Ehud*, uit de tierannye van *Heglon* verlost. Jud. 3.

Na de doot van *Jair*, rechter van Israël, quelden en plaegden zy d'Israëliten met oorlogh, Jud. 10. maer wierden door *Jefte* overwonnen. Jud. 11. Zy belegerden, onder koning *Naas*, die van *Jabes-Gilead*; maer wierden door *Saul* geslagen. 1 Sam. 11. en 14: 47. Zy hoonden *Davids* gezanten zeer schendigh: waer over zy door *David* zeer zwarelijk gestraft wierden. 2 Sam. 10. en cap 12. 1 Paralip. 19. 2 Sam. 8: 12. 1 Paral. 18: 11.

D'Ammoniten rechten een eet-gespan tegen Gods volk op, ten tijde van *Iosaphat*. Psalm 83: 8. beoorlogden het zelve; maer *Iosaphat* bevocht op hen de zege. 2 Paral. 20. Zy woedden gruwelijk tegen de zwangere vrouwen van *Galaad*, en sneden haer, om hunne lantpalen te verwijderen, de buiken op. Amos 1: 13. maer wierden door *Uzzia*, anders *Ozia*, koning der Joden, ter zelver tijt verwonnen, dien zy, met het geven van geschenken, bevredighden, 2 Paral. 26: 8. geleken by Amos 1: 1. alwaer *Amos* gezeit wort ten tijde van *Uzia* geprofeteert te hebben.

Namaels wierden zy door *Jonathan* overwonnen. 2 Paral. 27: 5. Zy oorloghden, onder *Nebukadnezar*, tegen de Joden, 2 Reg. 24: 2.

Dat d'Ammoniten den Joden, na de wederkomste uit de Babylonische gevanghkenis, zouden gehoorzaem zijn, wort by *Esaias* voorzeit, cap. 11: vers 14. hoewel zulx niet na den letterlijken zin, zoo de godgeleerden uitleggen; maer op een geheime wijze te verstaen is: want de zin dezer woorden wil dit zeggen: *Onder het rijk des Heilants zullen de Ammoniten, door de preke des Evangeliums, der kerke onderworpen worden.*

D'Ammoniten dienden vele afgoden,

den, als blijkt uit Jud. 10:6. en, neffens de Moabiten, den afgod *Chamos*, Jud. 11:24. maer inzonderheit den afgod *Malkom*, Jerem. 49:1, 3. anders *Milkom*, en *Molech* of *Moloch*, Amos 5: vers 26. geheten: voor den welken zy de kinderen door het vuur deden gaen, of in het vuur verbranden. Levit. 18:21. en 20:3, 4, 5. 1 Reg. 11:7. en 23:10. Jerem. 32:35. Actor. 7: vers 43. 1 Reg. 11:5, 33. 2 Reg. 23: vers 13.

Deez afgod der Ammoniten wort doorgaens in de Schrift een gruwel en verfoeisel der Ammoniten genoemt. Eenigen houden dezen *Moloch*, naerdien d'afgoden-dienaers, hem ter eere, hunne kinderen verbranden, voor *Saturnus*, dien de Heidenen ook offerhanden van menschen gewonelijken deden: anderen voor den Egyptischen *Mars*, of *Tyfon*: gelijk breder t'zijner plaetse zal gezeit worden.

Namaels zijn ook de Joden, en zelfs eenigen hunner koningen, als *Achaz* en *Manasse*, in het dal *Hinnon*, onder de wallen van *Ierusalem*, tot het plegen dezer afgoderye voortgeslagen, als blijkt uit 2 Paral. 28:3. en 33:6. Jerem. 7:32. en 32:35.

D'Ammoniten en Moabiten worden veeltijts in de Schrift neffens elkanderen gestelt: 't zy uit oorzake van den algemeinen haet, en vyantschap in het stuk van oorlogh tegen de Israëliten: of uit gemeinschap van een en de zelve zeden en godsdienst: en inzonderheit van gebuurschap der landen.

D'eerstelingen, of beginselen der kinderen *Ammons* zijn door koning *Antiochus* niet verdelght geworden; maer zijne hant ontkomen, Dan. 11: 41. Des niet te min wort hen op een andere plaetse voorzeit, dat God yzelijke en vervaerlijke oordelen tegen hen in 't werk zal stellen, Jer. 9:26. en 25:21. en 49:1, 2. Ezech. 21: 33, &c. en 25:2, 3, &c. Amos 1:13, 14. Soph. 2:9. Desgelijx ook tegen hunnen koning, Jer. 27:3. Amos 1:15.

D'Ammoniten waeren waerzeggers, guichelaers, droom-bedieders, wichelaers en tooveraers, en gaven acht op vogel-geschrei, Jerem. 27:8. geleken by vers 3.

Rabba, en anders *Rabbatha*.

RAbba, en anders *Rabbatha*, dat's *groot* gezeit, Jos. 13:25. 2 Sam. 11:1. 1 Chron. 20:1. Ezech. 25:5. Amos 1:14. wort ook by wijle, met het by-voegen der oude bezitters des lants, *Rabba* der kinderen Ammons genoemt: als Deut. 3:11. 2 Sam. 2: 26. Jerem. 49:2. tot onderscheit van *Rabba* der Moabiten.

Het was een koninglijke of rijxstad, en hof der koningen van Ammon, en gelegen in *Celesyrie*, op de noorder grenspael des lants, neffens den vliet *Iabok*.

By *Hieronymus* en *Eusebius* wort zy *Amman*, en by *Stephanus*, *Ammana*; (ongetwijfelt een gebroken naem van den eersten grontlegger des volks Ammon) maer wiert namaels, volgens den zelven *Stephanus*, *Astarte*, en eindelijk, na den overwinnaer des lants en stad, door *Ptolemeus Philadelphus*, koning van Egypten, *Philadelphia* genoemt. Ptolemeus. Strabo.

Deze stad wiert by ouds door de reuzen, *Zamzommims*, bewoont, en door den koning van *Basan* verovert: in de welke zijne yzere betstede, van negen ellen lang, en vier breet, getoont wiert.

Daer na heeft *Ioab Rabba* belegert, en quam *Urias* in dessels belegh, door snoot beleit van *David*, te sneuvelen. Eindelijk heeft *David* de zelve stad verovert, verwoest, en alle d'overige steden der Ammoniten en het gantsche lant verdelght.

Na deze stad, de welke in den stam van *Iuda* lag, Jos. 15:60. stelt *Hieronymus* dikwils den afstant der andere steden.

Kariathaim.

KAriathaim betekent twee steden, of een dobbele stad: dewijl zy veilight uit een oude en nieuwe, of uit een lager en hoger stad bestont. Zy lagh in den stam van *Ruben*, Num. 32: 37, 38. Jos. 13:19. en was een stad

Digitized by Google

van *Moab*, en ſtont te voore onder de reuzen *Emims*, en wiert door de Rubeniten herbouwt en hermaekt.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Kariathaim* een vlek, gelegen drie mijlen ten weſte van *Medeba*, een ſtad van Arabie, by eene plaetſe *Bare*, en wiert genoemt *Koraiatha;* en bloeide van allerleie Kriſtenen.

Jeremias en *Ezechiel* hebben over *Kariathaim* profeſye gemaekt.

Helon, en anders, by *Hieronymus*, *Chelon*, en *Elon*, was een ſtad van *Moab*, Jerem. 48 : 21.

Jaſa, of *Jaſſa*.

JAſa, *Iaſſa*, of *Jahza*, en *Jeſſa*, anders *Geſſa* en *Iahaſah*, was een aeloude ſtad van *Moab*, in den ſtam *Ruben* gelegen, Joſ. 13 : 18. en wiert den Leviten gegeven, Joſ. 21 : 36. 1 Paral. 6 : vers 78.

Zy was buiten het Heilige Lant gelegen, en is noit, na men leeſt, door de kinderen Iſraëls bezeten geworden: dewijl zy over den vliet *Arnon*, aen de Dode zee lagh: alwaer te dier tijde het koningrijk der Moabiten eindigden.

Eſaias, cap 15. en *Ieremias*, cap. 48. gedenken deze ſtad in de profeſye, of gezight tegen *Moab*. Noch ten tijde van *Hieronymus* wiert *Iaſa* tuſſchen *Medaba* en *Deblatai* getoont.

Ontrent *Iaſſa* lagh een woeſtijne, Num. 21 : 23.

Jazer.

JAzier, *Iazer*, of *Iezer*, en *Iahzer*, en anders, ook by *Hieronymus*, *Azer*, was eertijts een ſtad der Ammoniten, en viel namaels den ſtam van *Gad* ten erfdeel, Num. 32 : 35. Joſ. 13 : 25. en wiert den Leviten toegevoeght. Joſ. 21 : 37. 1 Paral. 6 : 81.

Zy was gelegen neffens de bronnen van den vliet *Arnon*, en den bergh *Galaad*: en deswegen op de ooſter grenspalen des ſtams van *Gad*, en niet op de zuider, gelijk *Maſius* wil. *Hieronymus* en *Euſebius* plaetſen de zelve twee mijlen en een halve beweſten *Philadelphia*.

D'omleggende lantſtreke had grasrijke weiden.

Over *Iazer* hebben *Eſaias*, cap. 16. en *Ieremias*, cap. 48. geprofeteert.

Jegbaa.

JEcbaa, anders *Iegbaa*, was een vaſte ſtad, en in den ſtam van *Gad* gelegen, en door den zelven herbouwt. Num. 32 : 34. boven de welke *Gedeon* het overblijffel des heirs van *Sebee* en *Salma* ter neêr velde, Jud. 8.

Lodebar.

LOdebar, of *Lodabar*, en *Ladabar*, (hoewel *Hieronymus Lodabar* ſchijnt van *Ladabar* t'onderſcheiden: want uit *Lodabar* was *Machir* geboortigh: en te *Ladabar*, *Miphiboſeth* opgevoet) wort 2 Sam. 9 : 4, 5. en 17 : 27. gedaght. *Joſephus* noemt *Lodebar*, *Labatham*.

Waer eigentlijk deze ſtad gelegen was, is onzeker. Dan zekerlijk ſchijnt hy over den Jordaen gelegen te zijn, niet verre van *Machanaim*: in welke ſtad, over den Jordaen, *Isboſeth* zijn hof geplant had: en na de welke zich namaels ook *David*, in het vluchten voor *Abſalon*, begaf. Dit vereiſchen alle omſtandigheden: te weten, het vlughten van *Mephiboſeth*: en *Isboſeths* hof in de zelve lantſtreke: als ook de dienſten, die *David*, gaende na 't leger, door *Ammiel*, van *Lodabar* bewezen wierden.

Adrichom plaetſt *Lodebar* met eenige waerſchijnelijkheit in den ſtam van *Gad*. *Bonfrerius* ſchijnt meer tot den halven ſtam van Manaſſe te nijgen.

Dibon.

Digitized by Google

Dibon.

Dibon, en anders *Debon*, was een grote en vaste stad, en gelegen aen den vliet *Arnon*, en wort dikwils in de Schrift gedaght: als Num. 21: vers 30. en Jos. 13. alwaer aengewezen wort, hoe veel lants de Amorriten den Moabiten hadden ontnomen: te weten, van *Hesebon* tot aen *Dibon*. *Hesebon* lagh na 't noorde: *Dibon* na 't zuide.

Dibon was eerst een stad van *Moab*: en wiert daer na door *Sihon*, koning der Amorriten, ingenomen: maer eindelijk door de kinderen *Israëls* verovert. Zy wort by Jos. 13. den stam van *Ruben* toegevoeght: maer Num. 32: 34. den stam van *Gad*: uit oorzake misschien zy op de grensscheiding van beide stammen gelegen, en beiden stammen gemein was: het geen men in verscheide andere steden vind geschiet te zijn.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Dibon* een groot vlek, nessens den vliet *Arnon*. Daer waeren geduurigh lopende bronnen, stille wellen, en waterrijke lantdouwen.

Naer het schijnt, is *Dibon* namaels weêr onder de Moabiten geraekt, by voorval van het verhuizen der tien stammen, als te bespeuren is uit Esai. 15: 2. 48: 18, 22. en Jerem. 8: 48. die beide over de zelve geprofeteert hebben. Waer op de profesye van *Esaias* schijnt te slaen: te weten, dat in de verwoesting van *Moab*, nessens *Dibon*, de vlieten zelfs van het bloet der gesneuvelden menschen zouden overvloeien.

Een ander *Dibon*, of *Dimona*, was in den stam *Juda*, Neh. 11: 25.

Mephaat.

Mephaat, of Mephet, en anders Miphaat, Jos. 21: 37. Jerem. 48: vers 21. wort by *Hieronymus* Mophat, en by *Iosephus*, Melle en Mella genoemt, en was een stad in den stam van *Ruben*, Jos. 13: 18. en den Leviten toegevoegt, 1 Par. 6: 79. Wanneer de zelve t'eener tijde verovert was, deed *Judas de Machabeer* al het manvolk doden, en alle de huizen in kolen leggen. Joseph.

Maspha.

Maspha, en, by *Hieronymus*, *Massepha*, was een stad in het lant van Moab: tot de welke *David*, voor de hinderlage van *Saul*, vluchte. 1 Sam. 22: vers 3.

Nabo.

Nabo, of *Nebo*, was een stad in het lantschap van Moab, of in het lantschap van *Galaad*, en alzoo na den bygelegen bergh *Nebo* genoemt. Zy lagh in den stam *Ruben*, en wiert door de Rubeniten herbouwt, Num. 32: 38.

By *Esaias*, cap. 46: 1. en by *Jeremias*, wort, in het gezight van Moab, *Nabo* gedaght.

Ten tijde van *Hieronymus* wiert noch eene woeste plaetse, *Nabo*, twee mijlen van Hesebon, getoont. In *Nabo*, zoo *Hieronymus* gevoelt, wiert d'afgod *Chamos*, anders *Beel-Phegor* geheten, geëert.

Luit.

Luit, en *Luith*, en anders *Luhith*, en *Luchith*, en by de zeventigh overzetters in 't Grieksch *Aloeth*, *Alooth*, of *Alaoth*, was een stad van Moab, op eenen bergh gelegen, Jesai. 15: 5. Jer. 48: 5.

Voor het Hebreeusch *Luith*, of *Luhith*, heeft Hieronymus, by *Jeremias*, gelezen *Aabaoth*: hoewel die een gebroken naem van *Alaoth* schijnt te zijn: want in gene boeken der zeventigh overzetters wort *Aabaoth* gelezen. Hieronymus en *Beda* leggen *Luith* een kakebeen uit.

Mattana.

Mattana.

MAttana was een stad, Numer. 21: 18: 19. gelegen, volgens Hieronymus, in *Arnon*, twee grote mijlen beooste Medaba.

Eusebius noemt de zelve stad Maththanem, en wiert by zijnen tijt Maschana, en, ten tijde van Hieronymus, Mathana geheten. Na-by Mattana was eene woestijne, de welke de kinderen Israëls doortrokken.

Bozra.

BOzra, of *Bosra*, en anders *Botsra*, is een stad van Moab, Jerem. 48: 24. en wort by Micha, cap. 2: 12. voor het gantsche lant van Moab genomen.

Medaba.

MEdaba, en anders Madaba, of Medeba, was eertijts een stad van Moab of der Moabiten; maer raekte daer na onder d'Amorriten, die de zelve met eene muur omringden, en eindelijk onder den stam van *Ruben*, Jos. 13: 16. beneffens de gansche vlakte en velden rontom de zelve, die hierom ook het pleyn en vlakte van Medaba, of velden van Medaba, worden genoemt, Jos. 13: 9, 16. Wanneer de burgers van Medaba *Iohannes de Machabeër* gedoot hadden, wierden vele hunner, in weêrwrake, door hem gedoot. 1 Mach. 9.

Namaels heeft Hirkanus de zelve stad, in de zeste maent; hoewel niet zonder grote moeite, verovert.

Zy heeft, tot aen den tijt van Hieronymus, den ouden naem behouden.

Het lantschap van *Galaad.*

HEt lantschap van *Galaad*, of *Gilhaad*, en *Gileaad*, en anders het lant van *Gilead*, en *Galaaditis*, of *Galaaditim*, en by *Iosephus*, *Galaadina*, en *Galadena* genoemt, heeft zijnen naem van den bergh *Galaad* bekomen: neffens den welken het gelegen is. De naem *Galaad* kan driederlei genomen worden. Door den naem van *Galaad* wort inzonderheit verstaen het erfdeel, welk de halve stam van Manasse over den Jordaen bezat, Jos. 17: 1, 5. naerdien de naem *Galaad* aen dat gedeelte des berghs voornamelijk is gebleven: in het welk, door den aertsvader *Iakob*, het verbont met *Laban* wiert opgereght. Ten tweede, wort gemeenlijk, door den naem *Galaad*, het lant verstaen, dat de halve stam van Manasse, en de stam *Gad*, aen den bergh *Galaad*, van Moses ten erfdeel kregen. Ten derde, begrijpt de naem *Galaad* by wijle al het lant, dat de drie stammen, als *Gad*, *Ruben*, en de halve stam van Manasse over den Jordaen bezaten: te weten, het gansche lant over den Jordaen, dat anders ook *Basan*, en lant der kinderen Israëls over den Jordaen, en in 't Griecksch *Peréa* wort genoemt. Maer men vind den naem *Galaad* zeer zelden in zulk een ruime en brede betekenis gebruikt: hoewel by Jos. 22: 9, 13.

Het paelde tot aen Hesbon, des konings van *Sihon*, Jos. 12: 5.

De Galaaditen waeren sterke en strijtbare mannen, en munten in kloekmoedigheit uit, als te bespeuren is uit 2 Reg. 15: 25. Zy voerden oorlogh, onder gelei van *Iefte*, tegen d'Ammoniten, Jud. 10: 8. en 11: 1, &c. en streden tegen d'Efraimiten, en sloegen hen twee en veertigh duizent man af, die tegen hen ten strijde waeren uitgetogen, Jud. 12.

Maer wanneer zy namaels tot afgoderye, moorden, en andere booshеden en gruweldaden vervielen, Os. 6: 8. wierden zy zelfs overwonnen, en by die van *Damaskus* wredelijken gehandelt, en met yzere dorschwagens gedorscht, Amos 1: 3. want Hazaël, koning van Syrie, versloegh het gansche lant, 2 Reg. 10: 35. Ook wiert het lant

van

van *Galaad* door *Tiglath-Pileser*, koning van Assyrie, verovert, 2 Reg. 15: vers 19.

Galaad had vele steden, als blijkt uit Num. 32: 26. Deut. 3: 12. Jos. 13: vers 15. Jud. 21: 7. Jerem. 22: 6. hierom wort het als een der voornaemste en edelste lantschappen des rijks Israëls en der tien stammen geroemt, 2 Sam. 2: 29. Ps. 60: 9. en 108: 9. Jer. 22: vers 6. Abd. 19.

Hieronymus, *Eusebius*, *Adrichom*, en andere, stellen in het lantschap van *Galaad*, en op den bergh, eene stad van een zelven name; als eenighzins zou te bespeuren zijn uit Jud. 12: 7. en Hos. 6: 8. de welke *Galaad*, zoon van *Machir*, en neve van *Manasse*, den Amorriten, volgens schrijven van *Hieronymus*, ontweldight had. Dan of'er oit eene stad *Galaad* geweest, en op den bergh *Galaad* gestight zy, zulx kan met recht in twijfel getrokken worden: naerdien de zelve nergens uit de Schrift kan bewezen worden. Wel schijnt de plaetse Jud. 12: 7. eenige aenwijzinge te doen: alwaer gezeit wort, dat *Jefte* in zijne stad *Galaad* begraven zy. Maer hier op dient tot antwoort; dat de naem *Galaad* aldaer voor een lantschap, en niet voor eene stad genomen wort, en onder den naem *van zijne stad*, *Maspha* te verstaen zy: hoewel eigentlijk in 't Hebreeusch staet, *in de steden Galaads*, of *Galaadis*: maer dat is te zeggen, in een der steden des lantschaps van *Galaad*.

Het geen *Hieronymus*, nopende *Galaad*, neve van *Manasse*, daer by voegt, die was reeds over lang, voor de komste der Israëliten in Kanaan, in Egypten overleden.

De plaetse, by den profeet *Hosea*, cap. 6: 8. *Galaad is eene stad*, worden by eenigen uitgeleit: *elke stad van Galaad is eene stad.*

Esebon.

Esebon, *Hesebon*, of *Hesbon*, was een beroemde uitstekende stad, gelegen in het lantschap van *Galaad*, op eenen bergh, en op de grensscheiding van den stam *Ruben* en *Gad*: hierom wort zy by Jos. 21: 37. in den stam *Ruben*, en 1 Paral. 6. in den stam van *Gad* geplaetst.

Zy was zeer vast, en omringt met muuren van gebakke steenen. Zy stont te vore onder de Moabiten; maer wiert door d'Amorriten ingenomen, en tot een koninglijke hooftstad gemaekt: want in de zelve had *Sihon*, koning der Amorriten, zijn rijks-stoel opgerecht. Wanneer deez koning door de kinderen Israëls was verslagen en gedoot, wiert deze stad den Leviten toegevoeght, Jos. 21: 37. 1 Paral. 6: 81.

Ten tijde van *Hieronymus*, die de zelve *Esbus* noemt, was het een uitstekende stad, op de bergen van Arabie gelegen, vijf mijlen van den Jordaen, tegen over *Jericho*.

Jeremias, cap. 48 en 49. en *Esaias*, cap. 15 en 16. hebben over de zelve, in het gezight van Moab, geprofeteert.

In de poorten der stad, of neffens de zelve, schijnen twee vijvers of waterbakken geweest te zijn, Cant. 7: 4. het welk, zoo veel men ramen kan, een beziens-waerdigh en uitstekend werkstuk was: dewijl de bruidegom beide d'oogen van de bruit daer by gelijkt. Eenigen vertalen, ter gemelder plaetse, vijvers van *Hesbon*, vijvers met *gedaghte* of *bedenkinge*.

Gallim.

Gallim, anders, in 't Hebreeusch, *Eglaim*, was een stad van Moab, (en een ander van *Gallim*, binnen den Jordaen, 1 Sam. 25: 44.) de welke *Esaias*, in zijn gezicht tegen Moab, gedenkt, cap. 15: 8. Zy was een vertoefplaetse der kinderen Israëls, Num. 21: vers 15. Eenigen leggen, Num. 21: 15. *Eglaim*, *afloop der beke* uit.

Lantschap van *Gaulonitis*, en stad *Gaulon*, of *Golan*.

Na de stad *Gaulon* wiert de gansche omleggende lantstreke *Gaulonitis*, of *Gaulanitis* genoemt: de welke by *Josephus* dikwils gedaght wort, en in *Basan* gelegen was, en aen zeker vlek *Solyma* eindighde.

Gaulon, alzoo by *Hieronymus* en *Eusebius*, en anders in de Schrift *Golan*, *Cholan*, *Golam*, *Galon*, en by *Josephus*, *Gaulanc*, *Gaulademan*, en *Gaulalim* genoemt, was by ouds een treffelijke stad van *Basan*, en wiert met haere voorsteden den Leviten toegevoeght, als blijkt uit Jos. 21:27. 1 Par. 6:71. en daer na onder de vrysteden gerekent, Deut. 4:43. Jos. 20:8.

Hieronymus en *Eusebius* maken *Gaulon* tot een priester-stad: hoewel t'onrecht: naerdien de priestersteden alleen in den stam van *Juda* en *Benjamin* waeren.

Ook noch heden, zoo *Hieronymus* schrijft, wort een zeer groote hoeve, in *Bethania*, (of liever in *Batanéa*) *Gaulon* genoemt: van waer d'omleggende lantstreke haeren naem bekomen heeft.

Deze stad wiert door *Alexander*, koning der Joden, t'ondergebraght. De lantstreke, t'effens met de lantschappen van *Trachonitis*, *Batanéa* en *Panéas*, viel, na de doot van *Herodes* d'oude, *Filip*, des zelfs zoon, ten dele. Joseph.

Sogane.

Sogane, anders *Soganne*, is een stad der lantstreke van *Gaulonitis*, en in het bovenste gedeelte, op een zeer vasten oort, gelegen: de welke ook door *Josephus*, tegen de Romeinen, met muuren omringt wiert: hoewel koning *Agrippa* de burgery, en t'effens die van *Seleucie*, in het begin van het afvallen, zich tot bontgenoten maekte, en door verbont op zijne zijde kreegh.

Julias.

Julias, of *Julia*, en *Juliada*, en anders ook *Bethanarea* geheten, was een treffelijke stad, over den Jordaen, in de lantstreke *Gaulonitis* gelegen, en op de zuider grenspael van *Trachonitis*, aen den Jordaen, op den ooster-oever van het meir *Genezareth*, tegen over *Bethsaida*.

Eertijts was deze stad, onder het gebiet van de stad *Bethsaida*, slechts een over-zee-dorp. Maer *Filip*, zoon van koning *Herodes* d'oude, en viervorst van *Iturea* en *Trachonitis*, heeft dezelve, ten tijde van *Krist*, met een muur doen omringen.

Kasphor.

Kasphor was een grote en sterke stad des lantschaps van *Galaad*, gelegen op eenen bergh, volgens de verklaring des Hebreeuschen naems: want *Kasphor* bediet in 't Hebreeusch een zilveren of begeerlijken bergh. 2 Mach. 5:26.

Kamon.

Kamon is eene stad, in de welke *Jaïr* de *Galaaditer*, en rechter des volks van Israël, was begraven, Jud. 10: vers 5. Dies was *Kamon*, naer het schijnt, een stad des lants van *Galaad*, in den halven stam van *Manasse* gelegen.

Kamon wort qualijk in den bybel der zeventigh overzetters *Rhamnon* genoemt, als blijkt uit den Hebreeuschen text, en *Josephus*, ja ook uit andere boeken der zeventig overzetters.

Hieronymus gedenkt ook een *Kamon*; maer stelt het binnen den Jordaen, in het groote velt van *Galilea*, tusschen *Legio* en *Ptolemais*: dan veilight

Digitized by Google

light is dit een ander *Kamon*: want ongetwijfelt is *Iair* over den Jordaen begraven, die zijn leven, en tijt zijner heerschappye, in het lant van Over-Jordaen had doorgebraght: 't en zy men wil zeggen, dat hy by geval in een anderen stam gestorven en begraven zy.

Alimis.

ALimis, of *Alimi*, was eene stad van Galaad, 1 Mach. 5: 36.

Kasbon.

KAsbon was een stad van Galaad, 1 Machab. 5: vers 36.

Datheman.

DAtheman was een kasteel, vesting, of stedeken, op den bergh, of in het lantschap van Galaad, tusschen *Bosor* en *Maspha*: alwaer *Iudas de Machabeër* de belegerde Joden verloste, en zeeghbaer acht duizent Ammoniten versloegh, 1 Mach. 5.

Mageth.

MAgeth, een vaste en grote stad van Galaad, 1 Mach. 5: 26. en 36.

Manaim.

MAnaim, in 't Hebreeusch Mahanaim, is een verkort woort van Machanaim, of Machanaum, dat *legers*, of liever *twee legers*, bediet: hier over wort in eenige vertalingen deze plaetse, of stad, in de Schrift *heir-legers* geheten: als 2 Sam. 2: 9, 12, 29. en 17: 24, 27. en 19: 32. 1 Reg. 2: 8. en wiert alzoo genoemt na de twee heir-legers der engelen, die ter zelver plaetse d'aerts-vader *Iakob* zagh. Gen. 32: 1, 2. Deze plaetse was na-by, en benoorde de beke *Iabok* gelegen, en op de grensscheiding van den stam Gad, Jos. 13: 26, 30. en wiert den Leviten toegevoeght, Jos. 21: 37. 1 Paral. 6: 80.

Namaels wiert ter zelver plaetse eene stad van een zelven naem gesticht, en was een der treffelijkste steden van Over-Jordaen: naerdien *Isboseth*, *Sauls* zoon, in de zelve zijn rijk had opgerecht, en *David*, in het vluchten voor *Absalon*, een wijle zich aldaer ophield. By 2 Sam. 17. wort ook een woestijne van Manaim gedaght; in de welke *Davids* krijgsheir zich gelegert had.

Hieronymus plaetst ook Manaim in den stam van Gad, en in het lantschap van Galaad.

Maspha, of *Mizpa*.

NAer het schijnt waeren in het lantschap van Galaad twee steden, Maspha, en in 't Hebreeusch, Mitspa of Mizpe geheten. Het een viel den halven stam van Manasse ten erfdeel, of was altoos daer ontrent gelegen: en wort by Jos. 13: 26. gedagt: en na het zelve d'omgelege lantstreke, (het lant aen de voet des bergs *Hermon* gelegen) het lant van Maspha genoemt: welk lant Adrichom te verre van den bergh *Hermon* plaetst: naerdien hy het na-by *Sidon* stelt. Nu woonden de Manassaniten, en niet de Gaditen, aen den voet des bergh *Hermon*: dies Maspha, dat *Iosua* ter gemelder plaetse gedenkt, niet den Gaditen kan toegeschreven worden.

Een ander Maspha was in de stam van Gad gelegen, Jos. 13: 26. want dit Maspha kan met het voorigh Maspha der Manassaniten niet voor een en het zelfste gehouden worden: naerdien de Schrift het Maspha van den stam

stam Manasse te verre van den stam Gad brengt: te weten, aen den voet des berghs *Hermon*: en dienvolgens op d'uitterste noorder grenspalen des halven stams van Manasse: daer de stam Gad aen den zuider oort des zelven stams lagh.

Een derde *Maspha* was in 't lant van Moab, 1 Reg. 22: 3. en een vierde, of noch een vijfde, binnen den Jordaen: te weten, een in den stam Benjamin, en een ander in dien van Juda.

In een van beide *Maspha*, over den Jordaen gelegen, woonde *Iefte* de Galaaditer, Jud. 11. en wiert de zelve door d'Ammoniten tot overste opgeworpen. Hy heeft in de zelve stad zes jaren over Israël geheerscht. De gene, die *Iefte* een Gaditer maken, stellen zijne woonsteê in *Maspha* van den stam Gad: maer die hem voor eenen Manassaniter houden, in *Maspha* van Manasse: welk laetste de meeste waerschijnelijkheit heeft: naerdien hy zijnen oorsprong uit den stam Manasse had.

Maspha bediet in 't Hebreeusch eenen *wacht-toren*: waerom ook de zeventigh overzetters, Jud. 10: 17, 18. *Maspha* een wacht-toren vertalen: hoewel zy, op andere plaetsen des zelven hoofstuks, den eigen naem *Maspha* behouden hebben. Desgelijx vertaelt *Iosephus* *Maspha*, *klaerschijnelijk*: waer uit te bespeuren is dat *Maspha* op een verheven plaetse moet gelegen hebben: 't zy dan waer het zelve lagh.

Maspha in Gad maekt *Hieronymus* een stad der Leviten: hoewel zonder bewijs der Schrift.

Ramoth, of Ramoth-Galaad.

RAmmoth, of *Ramoth*, en *Ramath*, 2 Reg. 8: 29. wort doorgaens, tot onderscheit der andere steden van een zelven name, *Ramoth-Galaad*, of *Ramoth* in *Galaad*, Ios. 20: 8. 21, 38. van wegen zijne gelegentheit in het lant van Galaad, en anders ook *Ramath Mizpe*, of *Maspha* genoemt: Jos. 13: 26. dewijl ook de lantstreke zelf *Maspha* was geheten: en deze veilight een en de zelve is, in de welke *Jefte* woonde: wiens huis, Jud. 11: 34. te *Maspha* in *Galaad*, of *Mizpa* in *Gilead*, wort gedacht.

Ramoth-Galaad was in den stam van Gad gelegen, 1 Par. 6: 80. Num. 4: 43. en een Levitische en vry-stad voor doodslagers, en wort onder de steden der Leviten gerekent, Jos. 21: 37. 1 Paral. 6: 80. maer onder de vry-steden, Deut. 4: 43. en Jos. 20: 8. 21: 38. Dies dolen *Hieronymus* en *Eusebius*, die *Ramoth-Galaad* een priester-stad maken: naerdien de priester-steden alleenlijk in de stammen van *Juda* en *Benjamin* waeren.

Josephus noemt *Ramoth Arimanus*, of *Arimna*.

Deze stad wiert door de koningen van Syrie, met recht des oorlogs, den Israëliten afgenomen. Wanneer *Achab*, koning van Israël, met bystant van *Iosaphat*, koning van Juda, de zelve traghte te belegeren en heroveren, wiert hy in een gevecht, op den veltocht derwaerts, met een dodelijke wonde gequetst; de welke hem uit het leven weghrukte; volgens de profesye van *Micha*, 1 Reg. 2: 1. 2 Paral. 18: 22. In deze stad wiert *Iehu* tot koning over Israël gezalft, 1 Reg. 19: 16. Ten tijde van *Hieronymus* was het slechts een vlek, vier mijlen oostwaerts van *Filadelphia* gelegen.

Thesba.

DE stad *Thesba*, alzoo by *Hieronymus* en *Eusebius* genoemt, was gelegen in het lantschap van *Galaad*: als blijkt uit de Schrift: dewelke *Elia* de profeet, de Thesbiter, of geboortigh van *Thesba*, eenen der inwoonders van *Galaad* maakt, 1 Reg. 17: 1. desgelijx schrijft het zelfste *Iosephus*. Maer of *Thesba* in den stam van Gad, of in den stam van Manasse, over den Jordaen, gelegen was, kan niet wel vast gestelt worden. Wy hebben de zelve, na den voorgang van *Adrichom*, in den stam van Gad gestelt: hoewel Ziet pag. 3.

Bon-

Bonfrerius haer in den halven ſtam van Manaſſe wil geplaetſt hebben: naerdien deze halve ſtam Manaſſe, in een eige en engſte betekenis, inzonderheit *Galaad* is genoemt.

Het lant *Toubin* en *Tob*.

HEt lant *Toubin*, of *Tubin*, over den Jordaen, in het lant van *Galaad* gelegen, 1 Mach. 5:13. wort by *Bonfrerius* en *Serrarius* voor een en het zelfſte met het lant van *Tob* gehouden. Desgelijx zijn de Toubianer Joden, 2 Mach. 12: 17. van het zelve lant *Tob*, na alle waerſchijnelijkheit, genoemt: want 't is klaerblijkelijk, dat deze plaetſen en volken in het lant van Over-Jordaen, na de zijde der Ammoniten, lagen. Derhalve ſchijnt *Adrichom* te ſtruikelen, die de *Tubianen* in woeſt Arabie plaetſt, en voor een en de zelve met de Nabathener Arabieren hout, en *Iſmaëls* nakomelingen maekt: inzonderheit dewijl de Schrift zoo duidelijk getuight, dat de *Tubianen* Joden waeren.

Na het lant *Tob*, by de Rabbinen *Suſitha* genoemt, vluchte *Iefte*, Jud. 11.

Livias.

LIbias, of *Livias*, is een ſtad over den Jordaen gelegen: de welke *Hieronymus* dikwils gedenkt, en door *Herodes*, ter eere van *Livia*, moeder van keizer *Tiberius*, gebouwt of herbouwt, en, na haer, *Livias* genoemt wiert. Zy wort dikwils by *Hieronymus* gedaght, en voor een en de zelve gehouden, de welke by de zeventigh overzetters *Betharam*, Joſ. 13: 27. en Num. 32: 36. *Betharan* wort genoemt; het welk alle beide met het Hebreeuſch over-een-komt: want by Joſ. 13. wort zy met een מ *mem*, en Numer. 32. met een נ *nun* op het einde geſchreven. *Betharan* bediet *huis der ontfangkenis*: en *Betharam*, *huis der ontfangkenis dier genen*.

Bethnemra.

BEthnemra, of *Bethnimra*, in de Schrift, Joſ. 13: 27. en by de zeventigh overzetters *Bethnamra*, en *Bethanamra*, Num. 32. wort gebroken by *Hieronymus Bethamnaram*, en by *Euſebius*, *Bethnaram* genoemt.

Deze ſtad was gelegen over den Jordaen, in den ſtam *Gad*, Num. 32: 6. Ioſ. 13: 27. door wien zy geſticht wiert.

Ten tijde van *Hieronymus* was het een hoeve, *Bethamnaris* geheten, en gelegen vijf vierendeel mijls van *Livias*.

Bonfrerius wil dit *Bethnemra* voor het geen gehouden hebben, dat *Hieronymus Narama* noemt, en in het lantſchap van *Batanea* ſtelt: want ook *Batanea*, ſtrekte zich tot aen den ſtam van Gad uit.

Bethonim.

BEthonim, en anders *Bethanim*, was een ſtad in den ſtam van Gad, en over den Iordaen, Ioſ. 13: 26.

Abel.

ABel, by *Hieronymus Abela*, wort in 't Hebreeuſch, Iud. 11: 37. *Abel Keramim*, dat 's, *Abel der wijnbergen*: desgelijx by de zeventigh Griekſche overzetters, op Griekſch, *Abel Ampelonoon*, of *der wijnbergen*, genoemt: ongetwijfelt na de meenighte der naby-gelege wijnbergen. Eenigen leggen *Abel*, *pleyn*, andere *betreuring* uit. Men heeft meer andere ſteden in de Schrift, *Abel* of *Abela* genoemt; maer worden alle van dit *Abel der wijnbergen*, en met by-voegen van het een of ander woort, tot onderſcheit, van elkanderen onderſcheiden.

Abel Keramim, of der wijnbergen,

was by ouds een ſtad der Ammoniten, (alwaer *Jefte* in het lant der Ammoniten ſtreet,) en noch ten tijde van *Hieronymus* een hoeve, twee kleine mijlen van *Philadelphia* gelegen.

Abie.

Hieronymus ſtelt tegen over *Moab*, of *Areopolis*, eene plaetſe *Abie*, of *Aie*, en anders *Achalgai* geheten: het welk *Symmachus* en *Aquila*, *in heuvelen*, Numer. 21: 11. vertalen. Doch deze beide namen zijn boven mate bedorven en gebroken. In 't Hebreeuſch, Num. 21: 11. wort gelezen, *Hije Habarim*: het welk bediet, *eenzaemheden*, of *woeſtheden der doorgangen*: 't zy van wegen de meenighvuldige ſtrooperyen, de welke ter zelver plaetſe gepleeght wierden, alzoo genoemt: of na de by-gelege groote woeſtijne: waer in de door-reizers niemant vonden: of eindelijk betekent het *woeſtheden van Abarim*: van de welke deze woeſtijne zijnen aenvang nam.

Eenige vertalingen voegen die twee namen, als tot een eigen naem behorende, in een. De zeventigh overzetters hebben in eenige boeken *Ajebarim*, met het afbreken van het woort *Aie* of *Abie*. In de Neêrlantſche vertaling leeſt men, *in de heuvelen van Abiram*.

Wat belangt den naem *Achalgai*, of *Achelgai*, die heeft geene gemeenſchap met het Hebreeuſch.

Nobe.

Twee ſteden, *Nobe* genoemt, waeren over den Jordaen gelegen: een in den ſtam van Gad, en een in den halven ſtam van Manaſſe.

Nopende *Nobe*, by *Hieronymus Nobbe*, in den ſtam van Manaſſe, blijkt klaerelijk uit Num. 32: 42. Jud. 8: 11. en noch klaerder uit 1 Paral. 2: 23. alwaer *Kanath*, welk een en de zelve met *Nobe* is, den ſtam van *Manaſſe* wort toegeſchreven: 't en zy iemant wil, dat het een en het zelve zy geweeſt, en niet in den ſtam van Manaſſe, maer op de grensſcheiding van Gad gelegen was: alwaer ook de ſtad *Jegbaa* lagh.

Een ander *Nobe*, en prieſter-ſtad, was in den ſtam van Benjamin of Juda gelegen: gelijk zy ook beide in de Hebreeuſche ſpelling van elkanderen verſchillen: want dit *Nobe*, over den Jordaen, wort eigentlijk in 't Hebreeuſch *Nobach*; en dat in den ſtam Benjamin, *Nobe* of *Nob* genoemt.

Fanuël.

Fanuël, of *Pnuël*, en *Penuël*, was by ouds eene plaetſe, ten zuide, neffens den vliet of overvaert *Iabok* gelegen: de welke by *Jakob*, na hy een gantſchen nacht met den engel geworſtelt had, alzoo genoemt wiert: uit oorzake hy God van aengezicht tot aengezicht had gezien: want *Fanuël* bediet *Gods-gezight*. Gen. 32.

Namaels wiert ter zelver plaetſe eene ſtad geſtight: de welke den naem van *Fanuël* behield, Jud. 8: 8, 17. en was gelegen in den ſtam Gad.

Wijders, de burgers der ſtad *Fanuël* hebben naderhant, zoo veel men uit het vervolgh van Jud. 8. kan beſpeuren, een braven en ſterken toren, tot beſcherming der ſtad, gebouwt, om zich daer op in tijt van noot te begeven: die door *Gideon*, uit oorzake de burgery zijnen krijgsheir broot weigerde, geſloopt wiert; beneffens het neêrmatſen der ſtedelingen.

Namaels wiert de ſtad *Fanuël* door *Ieroboam* herbouwt, 1 Reg. 12: 25.

Adrichom ſchijnt een ander *Fanuël* in den ſtam Efraim te ſtellen, dat door *Ieroboam* herbouwt wiert: hoewel het een en het zelfſte is, met dit in Gad over den Jordaen: want ook het lant van Over-Jordaen behoorde onder het gebiet van *Ieroboam*.

Digitized by Google

Rogelim.

Rogelim was een ſtad van Over-Jordaen, in *Gilaad:* van de welke *Berzelai*, de Gilaaditer geboortigh was, die *David*, in het vluchten voor *Abſolons* aengezicht, met ſpijze had onderhouden. 2 Sam. 17:27. en 19:31, 32.

Ataroth.

A*Taroth*, Numer. 32: 35. en anders A*throth* en *Roth*, ſchijnt, met het by-voegen van *Sophan*, *Atharoth-Sophan*, by H*ieronymus*, en in de Neêrlantſche vertaling, Numer. 32:35. genoemt te zijn. Daer nochtans *Sophan* de naem van eene byzondere ſtad in den zelven ſtam van Gad was.

Of de ſtad *Saphon*, dewelke H*ieronymus* op den Jordaen ſtelt, een en de zelve met *Sophan* zy, kan met recht in twijfel getrokken worden: naerdien *Saphon* by *Ioſua* cap. 13: vers 27. met een צ; en *Sophan*, Num. 32: vers 35. met een ש, in 't Hebreeuſch geſchreven wort.

Betezobra.

B*Etezobra*, anders *Bethezob*, dat is vertaelt, *huis des Yſſops*, is een vlek over den Jordaen: van waer M*arya*, de Jodin, geboortigh was: de welke in de ſtad *Jeruſalem*, door hongersnoot, haeren eigen zoon dode, kookte, en at.

Joſeph. lib. 7. cap. 8. Euſeb. lib. 3. Hiſtor. Eccl. 6.

Lantſchap en ſtad *Argob.*

HEt lantſchap van *Argob*, des koningrijks van *Baſan*, dat *Moſes* den halven ſtam van Manaſſe ten erfdeel gaf, was gelegen, volgens H*ieronymus*, op den Jordaen: doch het ſtrekte zich verder uit, als tot op den Jordaen; ja wijd en zijd tot over den Jordaen, en aen dat ganſch geweſt, welk deez halve ſtam tot aen den berg *Galaad* bezat: tot zoo verre ooſtwaerts *Argob* ongetwijfelt uitgebreit lagh: het welk met vele ſchriftuur-plaetſen kan bewezen worden, dewelke het ganſche erfdeel des halven ſtams Manaſſe met zeſtigh grote en bemuurde ſteden bepalen: maer de zelve zeſtigh ſteden worden den lande van A*rgob* toegevoeght. Deut. 3:4. 1 Reg. 4:13.

De zoon van *Geber* gebood, ten tijde *Salomons*, als lantvooght over *Argob*, 1 Reg. 4:13.

A*rgob* bediet, volgens *Euſebius*, uit *Symmachus*, een omtrek: 't geen weinigh waerſchijnelijkheits heeft. Dan veel liever is het lant van A*rgob* alzoo genoemt na zekeren koning der Amorrhiten, die in dien oort heerſchte: en is miſſchien de gene met dien name genoemt, die allereerſt dit lant innam: want de Amorrhiten en Kanaaniten bezaten niet van begin af, gelijk genoechzaem kennelijk is, het lant van Over-Jordaen; maer hebben het met recht des oorloghs in bezit genomen.

Adom.

A*Dom*, of *Edom*, was een ſlecht ſtedeken, gelegen op den ooſter oever des Jordaens, ter zijde *Zarthan:* waer uit d'opgereze baren des opgedrooghden Jordaens, ten tijde van *Ioſua*, door de kinderen Iſraëls gezien wierden. Ioſ. 3:16.

Eleale.

E*Leale*, of *Elealeh*, was een zeer vaſte ſtad der Amorrhiten, in het lantſchap van *Galaad*, en in een wijnrijk lant, de welke den ſtam van *Ruben* ten erfdeel viel. Numer. 32:3. door den welken zy gebouwt, of veel meer hermaekt

Digitized by Google

maekt wiert. vers 37. *Esaias* gedenkt de zelve in het gezight tegen *Moab*, cap. 15:4. en 16:9. desgelijx *Ieremias* in de profesye tegen de Moabiten, cap. 68: 34. Waer uit men genoechzaem kan bespeuren, dat *Eleale* namaels weêr onder het gebiet der Moabiten is gebraght geworden.

Noch ten tijde van *Hieronymus* en *Eusebius* wiert een grote hoeve van dien name getoont, een vierendeel mijls van *Hesbus*, of *Hesbon* gelegen.

Zeredatha, of *Zaradatha*, en *Zarthan*.

ZAradatha, of *Zeredatha*, en anders *Zardacha*, 2 Paral. 4: vers 17. schijnt een plaetse of stad geweest te zijn over den Jordaen, in den stam van Gad: dewijl ook *Sochot*, het welk ter zelver plaetse gedaght wort, (tusschen welke beide *Salomon* de kopere vaten des tempels deed gieten) in den zelven stam van Gad gelegen was.

Zaradatha schijnt volkomentlijk een en dezelve stad te zijn, de welke anders op verscheide plaetsen in de Schrift *Zarthan* of *Sarthan* wort genoemt: naerdien het zelfste van *Zartan* wort gezeit, 1 Reg. 7:46. het geen van *Zaradatha*: te weten, dat tusschen *Sochoth* en *Zarthan* de zelve vaten gegoten zijn.

Zarthan was neffens de zee van *Galilea*, aen haere zuider grenspael, en na-by den ooster oever des Jordaens gelegen: gelijk de voornoemde Schrifttuur-plaetse, 1 Reg. 7: 46. schijnt te vereischen: want by aldien *Sochot* over den Jordaen was, gelijk zekerlijk is, zoo moet ook dit *Zarthan* over den Jordaen zijn geweest. Anders had de Schrift veel liever mogen zeggen, tusschen *Sochoth* en den Jordaen, als tusschen *Sochoth* en *Zarthan*: by aldien *Zarthan* op den over-wester-oever des Jordaens was geweest.

Daer en boven verscheenen de wateren bergswijze op een hoop verheven, niet verre van de stad *Adom*, neffens en ter zijde de stad *Zarthan*, den Israëliten, wanneer zy noch over den Jordaen niet getrokken waeren; maer noch op den ooster oever des Jordaens stonden: derhalve lagen ook *Adom* en *Zarthan* op een zelven ooster oever: want anders hadden zy van d'Israëliten niet kunnen gezien worden, indien zy op den wester oever waeren geweest: dewijl de verheventheit des waters den Israëliten al het gezicht over den oever des Jordaens, tegen 't noorde, benam.

Ontrent *Zarthan*, en tegen over *Iericho*, trok het volk Israëls over den Jordaen, Jos. 3:16.

Adrichom stelt drie *Zarthans*: te weten, een in den stam Manasse, verre van den Jordaen; hoewel binnen den zelven, en aen de voet of beneden *Ierzaël*, neffens de stad *Betsan*, of *Scythopolis*, gelegen. 1 Reg. 4: 12. Een tweede in den stam *Gad*, neffens het meir *Genezareth*: en een derde in den stam *Ruben*, neffens *Betharan*, en den oort van den overtoght der kinderen Israëls: welke laetste een en het zelve is, dat te voore hier beschreven, en by Jos. 3:16. gedaght wort.

Dan een eenigh *Zarthan* schijnt, tot voldoening der verscheide schriftuurplaetsen, genoech te zijn: gelijk *Bonfrerius*, tegen het gevoelen van *Adrichom*, wijtlopigh aenwijst.

Hippos.

HIppos, of *Hippus*, en anders *Hippene*, en by de Talmudisten *Chusita*, was eertijts een vermaerde stad der Joden, gelegen over den Jordaen, op den ooster oever der zee van *Galilea*: ter wederzijde, dertigh stadien oostwaerts van *Tiberias*, en westwaerts van *Gadara*, en in *Celesyrie*: en † ten zuide na-by *Magedan*.

† Eug. Rog. Josephus.

Pompejus, veltheer der Romeinen, herstelde deze stad, wanneer zy door de woede des oorloghs verwoest was, en door Heidenen en uitheemschen bewoont wiert, aen haere inwoonders. Namaels hechte keizer *Augustus* de zelve aen de heerschappye van *Herodes d'Askaloniter*: maer scheide haer, na de doot van *Herodes*, uit oorzake de stedelingen, beneffens die van *Gadara* en *Gaza*, zich aen de Grieksche zeden en

Digitized by Google

en wetten hadden overgegeven, van den rijke der Joden, en lijfdeze den rijke van Syrie in.

Na verloop ontrent van zestigh jaren, verbranden de Joden, onder andere steden, ook *Hippos*: waer over d'inwoonders van *Hippos* de Ioden, die nevens hen in de stad woonden, niet lang daer na, in d'algemeine neêrmatsing der Ioden, aller-wegen zeer qualijk handelden.

Joseph.

Verscheide schrijvers, als *Plinius*, *Ptolemeus*, *Hieronymus*, *Tyrius*, *Marius Niger*, en andere, gedenken deze stad.

Roger.

Noch heden worden de puinhopen der stad H*ippos* gezien: alwaer zich tien of twaelf huisgezinnen der Arabieren onthouden, die een weinigh lants bebouwen, en by wijle zich op andere plaetsen ter neêrslaen, en ginz en weêr in Syrie, en ook op deze zijde des Iordaens, om her zwerven. Buiten de stad H*ippos* dreef de Zalighmaker de duivelen uit den bezeten, en dwong hen in de verkens-kudde te varen; de welke in de zee van *Tiberias* storten: want te dier tijde had men in dit gewest vele Grieken, die verkens voeden en aten.

Licht-foot.

Chusitha, of *Susitha*, wort anders ook by de Talmudisten het *lant van Tobh* genoemt, en beide by hen voor een en het zelfste gehouden, na het welk *Jefte* voor zijne broeders vluchte. Jud. 11.

Ziet pag. 61.

Susitha was, ontrent ten tijde des Heilants, eene stad des Heidendoms, of haer grootste gedeelte bestont uit Heidenen: doch ook uit niet weinige Joden: als blijkt uit de Schriften der Rabbinen: hoewel *Pompejus* haer weder aen de Ioden of oude inwoonders herstelde.

In deze lantstreke onthout zich heden een koning der Arabieren, genoemt *Rebba*, die over de twee duizent gewapende Arabieren onder zich heeft, alle met vrouwen en kinderen. Zy nemen noit, als in het velt, onder paveljoenen van geiten-hair, hun verblijf, en zwerven in de na-bygelege lantschappen om her. Zoo ouden, als jongen, en vrouwen, branden asch van zeker gewas *Kali*, dewelke zy na *Damaskus*, *Sidon*, en *Barut*, te koop brengen: daer een glasmakerye is.

Ten tijde van den Arabischen vorst *Emir Fecchreddin*, deden zy gene velttochten, noch stroperyen, op zijne landen: uit oorzake koning *Rebba* zich met den gemelden E*mir* had vereenight, om den B*assa* van *Damaskus*, die een doot vyant van alle beide was, weerstant te bieden.

Jabes-Galaad.

J*Abes-Galaad*, of *Jabes in Gilead*, en, by H*ieronymus*, *Jabis*, en *Iabis-Galaad*, en by *Iosephus Iabisus*, en *Iabissa*, was de voornaemste stad des lantschaps G*alaaditis*, en over den Iordaen, in den halven stam van Manasse, op eenen bergh, anderhalve mijle van de stad *Pella*, aen den wegh na G*erasa*, gelegen.

Deze stad, wanneer d'elf stammen Israëls, over het verkrachten van een Levitische vrouwe, den stam Benjamin by-na ganschelijk verdelght hadden, wiert door de stammelingen der andere stammen verovert: uit oorzake zy alleen, in het gevecht tegen de Benjamiten, geweigert had bystant te doen.

Na het veroveren der stad wierden alle inwoonders, zoo mannen, vrouwen als kinderen, ter neêr gemarst: behalve veertigh maeghden, de welke aen zoo veel mannen des stams Benjamins, die alleen met twee hondert andere door list ontkomen waeren, in den echt verknocht wierden. Iud. 21. *Ioseph. lib. 5. c. 6.*

Na verloop van ruim drie hondert jaren wiert *Iabes-Galaad* door *Naas*, koning der Ammoniten, met een sterk en groot krijgsheir belegert, die weigerde de stad by overgift, schoon op vrywillige aenbieding der stedelingen, in te nemen: 't en zy elk zich zijn rechter oogh liet uithalen: ten einde zy hier door (naerdien het schilt het linke oogh het zien benam) geheel onbequaem ten oorlogh zouden worden, en gansch Israël ten spot en schimp zijn. Wanneer koning *Saul* des, door gezanten der *Iabes-Galaaditen*, verwittight was, vergaderde hy aenstonts uit gansch Israël krijgstroepen, en monsterde hen in *Bezek*, ten getale

i van

van drie hondert en dertigh duizent mannen. Met dit heir trok hy over den Jordaen, verstroide en dreef alle d'Ammoniten op de vlught, en dode onder andere koning *Naas*, en verloste de stad en burgery van het belegh en gevaer.

De *Iabes-Galaaditen* waeren namaels gedaghtigh aen dezen weldaet, en bewezen koning *Saul* en zijnen zoonen gunste, met hunne lijken van de muuren der stad *Bethschan*, of *Scythopolis*, af te nemen, en met brant-reukwerken te berooken, en onder het geboomte, of eiken-bosch van *Iabes* te begraven: betreurende daer en boven de doden met het vasten van zeven dagen. 1 Sam. 10:31. en 21:12. 1 Par. 10. *Ioseph. lib. 6. c.* 14. Hier over wierden zy by koning *David* geprezen; met belofte van vergelding dier gunste. 2 Sam. 2:5,6.

Deze stad heeft strijtbare mannen voortgebraght: als te bespeuren is uit 1 Sam. 31:12. en blijkt uit het schrijven van *Iosephus*, in zijn zeste boek, op het laetste hooftstuk.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Iabes-Galaad* slechts een vlek.

Bosch van Iabes-Galaad. Het bosch, of geboomte, ontrent *Iabes-Galaad*, was, naer het schijnt, een eiken-bosch: naerdien het lant van *Basan* met meenighte van eiken bewassen was. 1 Sam. 31.

Joseph. 3. Bell. 17. en 19. In het zelve bosch deed keizer *Vespasiaen* hout kappen, tot het bouwen van schepen, om in den oorlogh op de zee van *Genezareth* tegen de Ioden te gebruiken. *Nig. Geogr. Az. comm.* 4.

Saor. Hieron. *Saor* was een stad over den Iordaen, in den stam van Ruben.

Sarathasar. *Sarathasar*, Jos. 13:19. schijnt by *Hieronymus Saorth*, en by *Eusebius Saor* genoemt te worden: want ook by *Iosua* wort ter gemelder plaetse, in de zuiverste boeken der zeventigh overzetters, *Sarth* gelezen. Maer het dient aengemerkt, dat zy het koppel-woort *Sara-Thasar*, met het tusschen-voegen van het woordeken *en*, in twee verdeilt, en uit een eenige stad twee steden schijnen gemaekt te hebben: het welk ook in de Neêrduitsche vertaling is nagevolght: alwaer men leest, *Zereth*, *Hassahar*, in stede van Sara-T*hasar*.

Saron. *Saron*, en een ander van *Saron* by den bergh Thabor, binnen den Iordaen, is een vlakke lantstreke in het lantschap van Galaad: de welke 1 Par. 5:16, 27. wort gedaght: alwaer door de voorsteden van Saron de vlekken en hoeven, buiten de stad gelegen, te verstaen zijn. *Adrichom* en andere verstaen door *Saron*, ter zelver plaetse, eene stad: hoewel t'onrecht: naerdien *Saron* eigentlijk een vruchtbare en vette lantstreke bediet. Ziet p. 188.

Betaramphtha. *Betaramphtha*, Betharantha, of *Bethanarea*, en anders B*etharan*, is een stedeken, dat namaels door *Herodes* de viervorst, die het met eene muur deed omringen, na de gemalin van keizer T*iberius*, *Iulias* wiert hernoemt. Het lagh in het lant van Over-Iordaen, ter plaetse, daer de Iordaen in het meir van G*ennesareth* treet: als duidelijk blijkt uit *Iosephus* schrijven, daer hy zeid: *De Iordaen, na een loop van hondert stadien, uit het meir Samachonitis, doorsnijt, nessens de stad Iulias, het meir Gennesar.*

Een ander *Iulias* lagh in het lantschap van G*aulanitis*, en over den Iordaen: het welk voorhene, zoo *Lichtfoot* uit *Iosephus* wil besluiten, *Bethsaida* wiert genoemt: hoewel de meeste lantbeschrijvers Bethsaida in Galilea, en binnen den Iordaen, stellen. Ziet pag. 58.

Kademoth. *Kademoth*, of *Kedimoth*, Jos. 13:8. was een stad der Leviten, in den stam van Ruben, en binnen den vliet *Arnon* gelegen. 1 Paral. 6:79. en was anders ook *Iethson* geheten, Jos. 21:36. volgens eenige vertalingen.

Een ander *Kademoth*, en woestijne van *Kadimoth*, wort by *Moses*, Deut. 2:26. gedaght: uit de welke *Moses* gezanten tot *Sihon*, koning der Amoriten, zond, met verzoek van veiligen doortoght, dien hy afsloegh.

Kademoth bediet, in het meerfout getal, *oostersche* gewesten.

Dit laetste *Kadimoth* verschilt van 't eerste: gelijk ook *Hieronymus* de zelve te recht schijnt t'onderscheiden. Te weten, het laetste lagh in de woestijne, en, zoo veel men uit Deut. 2:26. kan bespeuren, over den vliet *Arnon*: daer het eerst in bewoont lant, binnen den vliet *Arnon*, lagh: hoewel zy beide niet verre van elkanderen schijnen gelegen te hebben.

Digitized by Google

De bergh *Hermon*.

De bergh *Hermon*, of, na 't Hebreeusch, *Chermon*, Deuter. 3: 8. Jos. 11: 3, 17. en 12: 1, 5. en 13: 5, 11. Psalm 42: vers 7. en 133: 3. Cant. 4: 8. wort by *Hieronymus Ærmon* en *Ermon*; by d'Amorriten *Sanir* en *Senir*, Cant. 4: 8. en by de Sydoniers *Sirion* of *Sarion*: of, na 't Hebreeusch, *Schirjon* en *Schirion*, Deut. 3: 9. 1 Chron. 5: 23. Ezech. 27: 5. Psalm 29: 6. en, by verkorting, *Sion* of *Seon*, Deut. 4: 48. Psalm 133: 3. genoemt: hoewel by den Psalmist, door de bergen van *Sion*, alle de bergen van Ierusalem, en dien-volgens alle de berghrijke plaetsen van Iudea schijnen verstaen te worden. By *Strabo* schijnt hy *Trachon*, en by andere *Trachonus*; maer by *Ptolemeus Alsadamus*, of *Hippos*, genoemt te worden. De zelve bergh, of des zelfs gedeelte, heet ook *Baal-Hermon*, Iud. 3: 3. en by *Hieronymus* en *Eusebius Baal-Ermon*: dat zoo veel gezeit is, als *Hermon* van *Baal*, of bergh van dien afgod: want op zijnen kruin was, ter eere van den afgod *Baal*, een prachtige tempel gestight. Andere daer en tegen verstaen door *Baal-Hermon* een dal, aen den voet des berghs *Hermon*: want *Baal* bediet ook by de Hebreen een dal. Men vind'er, die ook door *Baal-Hermon*, de lantstreke, onder dezen bergh gelegen, de welke anders *Baal-Gad* is geheten, verstaen.

De *Hermon* wort anders by de Talmudisten de *sneeu-bergh* genoemt, van wegen zijne sneeu-rijkheit.

Hy leit over den Iordaen, in een gedeelte van Woest-Arabie, oostwaerts tegen over den bergh Liban, en besluit het gansche lant van Over-Iordaen ten noorde. Volgens *Adrichom*, uit *Hieronymus*, *Breidenbach*, en *Brokard*, leit hy ten ooste, tegen over de stad Panéas, raekt ten zuide aen den bergh Seïr, en vereenight zich ten noorde, daer hy het lantschap van Trachonitis omringt, by de stad Damaskus, met den Liban. Van wegen de gelegentheit dezes berghs vind men veel malen in de Schrift, dat het lant der kinderen Israëls over den Iordaen, zich na 't ooste van de beke *Arnon* tot aen den bergh Hermon uitstrekte.

Deez bergh is van eene uitstekende hooghte: want alhoewel de bergh Galaad den zelven met zijne verhevenheit der toppen overtreft, zoo is evenwel de *Hermon* veel hoger en groter, als een andere bergh Hermon, binnen den Iordaen, neffens den bergh Thabor, en ook als de bergh Hermon, in het noorder gedeelte des stams Aser gelegen. Hierom leit hy ook, op zijne kruinen, geduurigh met sneeu bedekt: de welke, ten tijde van *Hieronymus*, na de stad Tyrus, om den drank, tot wellust der kele, des Zomers te temperen, gevoert wiert.

Op den zelven groeien overvloedelijk zeer hoge en treffelijke dennebomen, die tot verscheide werken, en inzonderheit tot den scheeps-bouw, zeer bequaem zijn: waer over men ook by den profeet *Ezechiel*, cap. 27. leest, dat de verdekken of denningen der schepen van Tyrus uit dennebomen, van *Senir*, gebouwt waeren.

Zoo eenigen uit de volgende woorden van *Salomons* Hoge-liet besluiten, hielden op den Hermon leeuwen en luipaerden. *Komt, ô bruyt! by my, van den Liban af. Ziet van den top van Amana, van den top Senirs en Hermons: van de wooningen der leeuwinnen: van de bergen der luypaerden.*

Deez bergh, naer het schijnt, had ook zeer grote spelonken of holen: welker een, zoo *Marius Niger* schrijft, vier duizent menschen kon bergen.

By ouds bezaten de Heviten en Amoriten den bergh Hermon: want de Heviten woonden in 't geberghte van Liban, van den bergh Baal-Hermon af, tot aen Hamath, Iud. 3: 3. Namaels nam *Og*, koning van *Basan*, den zelven in bezit. Ios. 12: 1, 5. Wanneer d'Israëliten dien gedoot had, viel de Hermon den kinderen des halven stams van Manasse in hun erfdeel te beurt.

Digitized by Google

Kasteel *Macherus*.

M*Acherus* was een zeer vast, fraei en groot kasteel, gelegen op de uitterste grenspael van *Perea* na 't zuide, of lant van *Moabitis*: of op de grensscheiding des koningrijks van *Aretas*, d'Arabier, en van *Herodes*, na de grensen der Arabieren toe, en benoorde, en niet bezuide de Dode zee, gelijk de woorden van *Plinius* schijnen meê te brengen. Of *Macherus*, als *Josephus* eigentlijk schrijft, was de grensscheiding zelf van die beide rijken.

Macherus, de zuider grenspael van *Peréa*, of lant van Over-Jordaen, was gebouwt op eene hoge en ronde steile rotse, of stenigen heuvel, die van alle zijden met dalen omringt lagh: welker diepte voor het gezight onbereikelijk was: dies men niet lichtelijk daer door kon gaen, noch onmogelijk op eenigerlei wijze de dalen, met het inwerpen of aen-hogen van eenige stoffe, vullen. Het dal, dat ten weste lagh, strekte tot zestigh stadien, en had de Dode zee tot grenspael. Ten noorde en zuide wiert het met dalen van een zelve grote omringt, die desgelijx het voor belegering bevrijden. Het dal, ten ooste, schoot tot de diepte van ruim hondert ellen neêrwaerts, en eindighde aen eenen bergh, die tegen over *Macherus* lagh: dies deze plaetse onaenkomelijk en by-na onoverwinnelijk was.

Alexander, koning der Joden, de natuur en welgelegentheit van deze plaetse en oort bemerkende, was de eerste, die dit kasteel deed stichten: het welk namaels door *Gabinius*, veltheer der Romeinen, in den oorlogh tegen *Aristobulus*, gesloopt wiert.

Namaels wiert deze plaetse, door koning *Herodes de Grote*, boven alle andere waerdigh gekeurt om gesterkt te worden, inzonderheit van wegen de na-byheit der Arabieren, als in 't gezight van hunne grensen gelegen. Dies deed hy deze plaetse met een grote muur omringen, en met torens versterken, en aldaer beneden voor d'inwoonders eene stad bouwen: van waer men na het kasteel opwaerts ging. Daer en boven deed hy rontom den kruin, of steenigen heuvel zelf, daer op het kasteel stont, eene muur ophalen, en op de hoeken torens, van zestig ellebogen hoogh, oprechten. In het midden des omtreks bouwde hy een paleis, met zeer grote en fraeie vertrekken, en maekte op bequame plaetsen vele waterbakken. Hy leide een grote meenigte van pijlen en oorloghs-gereetschap in het kasteel, en voorzagh het met allerlei vonden van krijgs-gereetschap, ten einde d'inwoonders een lang belegh zouden kunnen verduuren.

In het paleis zelf was een wijnruit van eene wonderlijke grote: want geen vijgeboom moght tegen haer in hooghte noch grote op. Zy had'er gestaen, naer men zeid, van *Herodes* tijden af, en zou gewisselijk langer zijn gebleven, indien zy niet door de Joden, die de plaetse ingenomen hadden, was uitgeroit geworden.

Onder de regering van keizer *Otho* hadden de rovers en muitelingen het kasteel *Macherus*, benessens dat van *Herodium* en *Massada*, in bezit genomen.

Na het verwoesten van Jerusalem, door keizer *Vespasiaen*, ter zake van het afvallen en muiten der Joden, waeren noch drie kastelen onverovert overgebleven, als *Herodion*, *Macherus*, en *Masada*. Om die dan meê ter gehoorzaemheit van de Romeinen te brengen, trok *Lucilius Bassus*, veltoverste der Romeinen, met het overgenomen krijgsheir van *Cerealis Detilianus*, ter belegering van het kasteel *Herodion*, het welk hy, benessens de krijgsbezetting, met verdragh veroverde. Macherus door de Romeinen verovert.

Daer na verzamelde hy zijn gansche krijgsmaght en tiende legioen by een, en besloot het kasteel *Macherus* te beöorlogen en bestormen: want het docht hem hoogh nodigh dit kasteel uit te roien, op dat het, door zijne vastigheit, geen meerder luiden tot afvallen zou lokken: naerdien de natuur der plaetse den inwoonders een vaste hope van behoudenis gaf, de welke den beleggers daer en tegen deed vrezen en twijfelen, om tot een goede uitkomste te komen.

Dies besloot *Lucilius Bassus*, na dat hy

hy van alle zijde de plaetſe wel bezichtight had, met het aenvullen van het ooſter dal, eenen toegang tot de ſtad te maken: gelijk hy ook gezwint eenen ſchanze, of dijk, deed opwerpen, om, door middel van den zelven, de beſtorming des te lichter voort te zetten.

De Joden, die zich daer binnen bevonden, ſcheiden zich van de vreemdelingen, en hielden die voor een onnut graeuw: waer over zy hen dwongen de beneden-ſtad te bewaren, en d'eerſte de rampen uit te ſtaen: maer het boven-kaſteel hielden zy zelfs bezet, eensdeels om de ſterkte der plaetſe: en ten andere, tot hun eige behoudenis: naerdien zy zich lieten voorſtaen wel vergiffenis van de Romeinen te zullen verwerven, indien zy de plaetſe aen hen overgaven. Maer voor-al wilden zy beproeven, of ook eenige hope was, om den vyant van het belegh te doen opbreken. Ten welken einde zy alle daeghs kloekmoedelijk uitvallen deden: waer door velen, onder het vechten, zoo van de Joden, als Romeinen, te ſneuvelen quamen. Wie van beide zijnen ſlagh het beſte wiſt waer te nemen, die bevocht de meeſte zege. Te weten, de Joden, indien zy de Romeinen onverhoeds beſprongen: maer de Romeinen, die op de ſchanze lagen, wanneer zy den onvetmoeden uitval der Joden, met de wapenen in de hant, ſtuitten. Doch hier mede nam het belegh geen einde: maer zeker voorval dwong den Joden het kaſteel onverhoeds over te geven.

Onder de belegerden was zeker ſtoute en ſtrijtbare jongeling, met name *Eleazar*, die met zijn geduurige uitvallen grote beroemtheit bekomen, en den Romeinen het aenvullen des dals, en opwerpen der ſchanze grotelix verhindert, en zware neêrlagen in 't vechten altijt aengebraght had.

Door zijne ſtoutheit gaf hy zijnen ſtrijtgenoten hert en moeds in 't lijf, en braght hen bequamelijk aen den vyant, en zonder gevaer weêr daer af: ſchoon zelf in 't laetſte achter aen.

Wanneer nu op zekeren dagh het vechten was geſtaekt, en beide parthyen afgeweken waeren, bleef hy, zonder vreze voor den vyant, buiten de poorte, en ſprak tot de genen, die op de wallen ſtonden. Zeker Egyptenaer, met name *Rufus*, uit het leger der Romeinen, nam dezen kans waer, en valt op *Eleazar* toe, en ſleept hem, met de wapenen aen 't lijf, in het leger der Romeinen: het welk onder de genen, die op de wallen ſtonden, grote verſlagenis baerde.

Na de veltöverſte *Baſſus* bevolen had *Eleazar* naekt uit te trekken, en opentlijk ten tone te ſtellen, en in het gezicht der ſtedelingen te doen ſlaen en geeſſelen, wierden alle de Joden over het ongeval des jongelings geweldigh ontſtelt, en deden niet als kermen en klagen. *Baſſus*, dit beſpeurende, nam zulx tot zijn voordeel, en diende zich daer van tot een begin van zijne raetplegingen tegen den vyant: en beſtont noch groter meedogen en ontferming in hen t'ontſteken: ten einde zy het kaſteel voor de behoudenis des jongelings zouden overgeven: want hy deed eene kruis of galge oprechten, quanſuis als of hy aenſtonts *Eleazar* won ophangen. Wanneer die van het kaſteel dit zagen, wierden zy noch met groter droefenis bevangen, weenden en klaeghden, en riepen, dat die ellende hen niet te verdragen was. Ook bad *Eleazar* hen, dat zy toch hem niet wilden verwaerlozen, en zoo ellendigh laten ſterven: en daer en boven op hun eigen behoudenis denken: naerdien reeds alle volken door de maght der Romeinen waeren t'ondergebraght. De Joden, door zijn reden bewogen, en uit oorzake vele van binnen voor hem baden, (want hy was van een groot en machtigh geſlaght) wierden, tegen hunnen aert, door deernis overwonnen. Waer over eenige gezonden wierden, die met *Baſſus* in geſprek traden, en aenboden en verzochten 't kaſteel over te leveren: doch met beding van *Eleazar* onverhindert t'ontſlaen. Wanneer *Baſſus* hier in bewilligt had, beſloot het graeu van de beneden-ſtad, op kuntſchap des verdraghs, met de Joden afzonderlijk gemaekt, des nachts heimelijk te vertrekken. Maer wanneer zy de poorte geopent hadden, vervoeghde zich een der genen, die het overleveren des kaſteels belooft

hadden, by *Bassus*, 't zy uit wangunst van hunne behoudenis, of uit vreze, om niet by de Romeinen te schijnen hen gelegentheit en oorzake tot vluchten gegeven te hebben. Dan de strijtbaerste der vluchtelingen, die voorgegaen waeren, ontquamen het: doch d'overige, ten getale van zeventien hondert mannen, wierden gedoot, en de vrouwen en kinderen gevangen genomen en in slavernye gebraght. Voorts hield *Bassus* den genen, die hem het kasteel hadden overgelevert, zijne beloften, en liet hen vry trekken, en gaf hen *Eleazar* weêr over.

Macherus was eertijts het tweede kasteel des Heiligen Lants, naest Jerusalem.

Ziet p. 176. Na het kasteel *Macherus* wiert *Johannes de Doper*, door bevel van *Herodes*, geknevelt ter gevangkenis gebraght, en op het zelve onthooft.

Joseph. Door deze plaetse vloeien warme water-bronnen van zeer verscheide smake: want eenige zijn bitter, andere zoet. Men heeft'er ook koude water-wellen.

Dicht daer by ziet men een ondiepe spelonke, die met eenen steen bedekt is: boven den welken twee verheventheden, als twee vrouwen borsten, een weinigh van elkanderen, uitsteken: welker een een zeer warmen, en d'ander een zeer kouden bron uit-levert. Beide deze wateren, onder malkanderen vermengt, maken een zeer aengenaem wasch-bad, dat zeer heilzaem voor vele ziekten en qualen, en inzonderheit voor krimping der zenuwen dienstigh is: want niet alleen zijn deze wateren aengenaem van smake; maer ook heilzaem van kracht. Deze wateren vloeien van daer in de Dode zee. Hieron.

Koning *Herodes d'Oude* deed zich, door raet der artzen, op zijn sterven derwaerts brengen, om in deze warme wateren te baden en gewassen te worden: hoewel te vergeefs: naerdien hy niet lang daer na in de stad Jericho quam t'overlijden. Joseph.

Plinius stelt ook bezuide de Dode zee een warmen bron met heilzaem water, die op Grieksch hierom *Calirrhoë* of *Callirhoë* wort genoemt: dat is, *fraeie* of *schone vliet*.

Solinus stelt *Callirhoë* na-by Jerusalem; hoewel t'onrecht.

By deze warme wateren schijnt *Josephus* ook eene stad, met name *Callirhoë*, (alzoo na den bron geheten) te stellen: gelijk ook *Ptolemeus* eene stad van dien zelven name gedenkt; maer steltze aen d'ooster streke des Jordaens. Antiq. lib. 17. 8.

Desgelijx gedenkt ook *Hieronymus* eene stad *Callirrhoë*, en hout haer voor een en de zelve stad met *Lasa*, of *Lasha*, anders *Lesa*, de welke, by *Moses*, Gen. 10: 9. beneffens *Sodoma*, tot ooster grenspael des Lants Kanaan gestelt wort. *Lasa* wort anders, by de Grieken, *Dasan* genoemt. Van gelijken vertalen meest alle de Rabbinen, by *Moses*, *Laza*, *Callirrhoë*. Quæst. Hebr.

Zoo *Lichtfoot* wil wort de bron *Callirrhoë* anders ook met een half Hebreeusch woort, *Chammath van Pella* genoemt: dat is, *baden van Pella*, tot onderscheit van *Chammath*, of baden van *Gadara*.

Kasteel *Amathus*.

Hieronymus stelt eene hoeve, met name *Amathus*, over den Jordaen, en vijf grote mijlen van de stad *Pella*. *Josephus*, daer en tegen, noemt *Amathus* 't sterkste en grootste van alle de kastelen, die over den Jordaen gelegen zijn.

Joseph. In dit kasteel had *Theodoor*, *Zenons* zoon, zijne dierbaerste schatten en goederen te bewaren geleit: het welk *Alexander de Janniter*, koning der Joden, besloot te veroveren; doch ging eerst de steden *Gaza*, *Anthedon*, en de Galaaditen en Moabiten overwinnen. Na dit verricht te hebben begaf hy zich weêr na het kasteel *Amathus*. Maer *Theodoor* quam gezwint op 't mad, berghde zijne eige goederen, vluchte uit het kasteel, en nam des konings omslagh meê, en dode ontrent tien duizent Joden: want hy was over den gelukkigen voortgang van *Alexanders* wapenen verslagen en bevreest geworden, en derfde hem geenen slagh leveren. Dies kreegh *Alexander* het kasteel ledigh en zonder krijgsbezetting in, het welk hy deed slopen.

Ama-

Digitized by Google

Amathus was een der vijf rechtbanken, of pleithoven, die door *Gabinius* in Judea opgerecht wierden. *Joseph. Antiq.* 14. *c.* 11.

Seleucie.

SEleucie was eene stad over den Jordaen, in het † lantschap van *Gaulanitis*, by het meir *Merom*, of *Samechonitis*, en op een lustigen en bronrijken oort gelegen. Zy wiert, naer men zeid, alzoo genoemt na haeren stichter *Seleucus*, koning van Syrie.

† Joseph. de Bello lib. 2. c. 25. lib. 4. c. 1.

Appianus gedenkt ook eene stad *Seleucis*, de welke door *Pompejus* in Palestijn gesticht wiert.

De stad *Seleucie* wiert door *Alexander Janniter*, koning der Joden, verovert, en den Syriers ontnomen, en, beneffens vele andere, den rijke der Joden ingelijft.

Joseph. Antiq. lib. 13. c. 23.

Josephus, de histori-schrijver, heeft de stad *Seleucie*, de welke door haere gelegentheit van natuur sterk was, door de kunst noch veel sterker doen maken, en met weerbare vestingen, tegen de Romeinen, omringen.

Die van de stad *Seleucie*, beneffens die van *Sogane*, *Gamala* en andere plaetsen, sloegen tegen de Romeinen aen 't muiten: hoewel zy zich daer na by hen vervoeghden: want *Agrippa* had hen, in den aenvang des afvals, door verbont, zich tot bontgenoten gemaekt. Joseph.

Pharanx, of dal van *Antiochus*, was eene stad, naer het schijnt, beneffens *Seleucie* gelegen, de welke door *Alexander de Janniter* ter zelver tijt verovert wiert.

Joseph. Antiq. lib. 13. cap. 21. de Bello lib. 1. c. 4.

Ephron.

EPhron, en anders *Hephron*, *Effron*, en *Enfron*, was eene grote en vaste stad, gelegen, naer het schijnt, in het lantschap van *Galaaditis*, dicht aen den Jordaen, en by-na tegen over de stad *Betschan*, of *Scythopolis*, en aen den ingang des lants van Judea, de welke door *Judas de Machabeër*, met bystant der Joden des lantschaps van *Galaaditis*, verovert wiert: wanneer hy hen met vrouw en kinderen, en huisraet, uit het lant van *Galaaditis* na Judea overbraght. Want als d'Israëliten, onder gelei van *Judas*, uit *Galaaditis* voor de stad *Ephron* gekomen waeren, konden zy de zelve ter rechte noch ter linke zijde niet voor-by trekken: maer moesten midden door de zelve trekken, 't en waere zy hadden willen wederom keeren: misschien uit oorzake de stad ter weder-zijde met bergen bestuuwt lagh: of veilight, dewijl daer ontrent geen andere overtoght over den Jordaen was, als door de stad *Ephron*.

Dan die van de stad sloten d'Israëliten buiten, en stopten de poorten met steenen toe. Hier op zond *Judas* tot hen, en liet hen met vreedzame woorden zeggen: *Ik zal slechts door uw lant trekken, om in ons lant te komen: en niemant zal uw luiden eenigh quaet doen. Wy zullen alleenlijk te voet daer door trekken.* Maer de stedelingen wilden hem genen doorgang vergunnen, noch de poorte voor hem openen. Dies beval hy, dat men de stad rontom zou belegeren en bestormen: de welke, na eenen dagh en nacht bestrijdens, met gewelt ingenomen, verdelght en uitgeplondert wiert: niet tegenstaende de dappere jongelingen, staende voor de muuren, kloekmoedelijk weêrstant hadden geboden, en de stad met krijgstuigh en pijlen wel voorzien was. Al wat mannelijk was quam door de scherpte des zweerts te sneuvelen, ten getale van vijf en twintigh duizent zielen: zulx d'overwinnaer, in het gaen door de assche der stad, over de lijken hene trat. 1 Mach. 5. 2 Mach. 12. Joseph. Ant. lib. 12. c. 12.

Te dier tijde wiert de stad *Ephron* met velerleie volken bewoont.

Een ander *Ephron* lagh in den stam Ephraim, en een derde in dien van Juda.

Digitized by Google

Bathanea.

Bathanea, anders *Batania*, *Bethania*, en *Betaldis*, is een lantstreke, palende aen *Trachonitis*, en gelegen over den Jordaen: het welk eenigen der voornaemste schrijvers, als *Bonfrerius*, *Lichtfoot*, *Samuel Bochart*, en andere, met het koningrijk van *Basan*, of *Basanitis*, om eenige na-byheit en overeen-koming van name, t'onrecht verwerren, en voor een en het zelfste houden: daer zy nochtans, by *Josephus*, als verscheide gewesten, beschreven worden: want dit *Batanea* was een onvruchtbaer gewest, naer het schijnt, van woest Arabie: daer *Basan* den overvloet van allerlei vee en vruchten had.

Gool, uit de schriften van den Arabischen lantbeschrijver *Jakut*, stelt een lantstreeke of vlek *Bathania*, in het lantschap van *Trachonitis*: alwaer, volgens overlevering der Arabieren, *Job* zou geboren zijn: gelijk ook eenige der voornaemste schrijvers *Utz*, of *Jobs* lant, aen dien oort, in *Trachonitis* stellen: desgelijx *Theman* en *Sueta*, steden van *Iobs* vrienden: hoewel t'onrecht, en zonder eenigh vast bewijs: naerdien *Utz*, of *Iobs* vaderlant, met meerder schijn van waerheit, in woest Arabie kan geplaetst worden.

Hieronymns stelt in *Batanea* twee kastelen, met name *Atharoth*.

Neila is een vlek in *Batanea*: desgelijx stelt *Hieronymus* eene plaetse *Narama* in *Batanea*.

Magedan.

† Hieronymus.

Magedan, † anders *Magedon*, of, gelijk eigentlijk d'evangelist *Mattheus* in 't Grieksch heeft, cap. 15: 39. *Magdala*, wort by *Markus*, cap. 8: 10. *Dalmanutha* geheten. Het is eene plaetse over den Jordaen, en aen d'oostzijde der zee van Galilea, ontrent de stad Gerasa gelegen: welker lantstreke by *Hieronymus*, in zijnen tijt, *Magedena* wiert genoemt.

Jansen. in Concord. Evang. c. 63.

Hier uit blijkt, hoe *Brokard* t'onrecht schrijft, die *Magedan* en *Dalmanutha* voor een en de zelve plaetse hout, de welke d'Arabieren *Medan* noemen; dat is, *water van Dan*: versta daer door den hooft-bron, uit den welken de Jordaen allereerst zijnen oorsprong neemt, anders by *Iosephus Phiala* genoemt: want deze bron leit zeer verre van de zee van Galilea af: daer deze plaetse *Magdala* na-by de zelve zee lagh, als blijkt uit het verhael van des Heilants reize, by d'evangelisten, *Mattheus* en *Markus*, ter gemelder plaetse.

Desgelijx begaen de genen een groven misslagh, die deze plaetsen, *Magedan* en *Dalmanutha*, binnen of op deze zijde der zee van Galilea stellen, tusschen de zelve zee en den bergh Thabor: gelijk men in eenige oude kaerten ziet afgebeelt: daer nochtans de zelve, gelijk *Hieronymus* duidelijk getuight, ontrent *Gerasa* was gelegen, en dien-volgens over de zee van Galilea: waerom *Magdala*, by de Talmudisten, by wijle *Magdala van Gadara* wort genoemt, en een Zabbath-dagh-reize van *Chammath* gestelt.

Wanneer de Zalighmaker vier duizent menschen met zeven gerste broden en weinigh vischs had verzadight, klam hy met zijne jongeren te scheep, en quam in de delen of lantpalen van *Dalmanutha*: alwaer de Fariseen en Sadduceen een teken uit den hemel van hem begeerde: dien hy het teken van den profeet *Ionas*, een voorbeelt van zijne doot en verrijzenis, voorleide. Matth. 15. en Mark. 8.

De Talmudisten leggen *Dalmanutha huis der weduwenarye mijner dochter* uit. Dan zoo *Lichtfoot* wil, is de naem *Dalmanutha*, of *Dalmon*, van *Zalmon* gesmeet, met de צ *tsad* in ד *daleth* te veranderen: het welk onder de Syriers en Arabieren gebruikelijk is: welk *Zalmon* geen naem van den bergh *Zalmon*, ontrent *Sichem*, is; maer van eene plaetse of oort na-by de stad *Tiberias*: alwaer een hoge schole der Joden was.

Het

Het lantschap van *Hauran*, of *Auran*, en *Auranitis*.

HEt lantschap van *Auran*, of *Hauran*, wort alzoo by de Syriers en Arabieren: maer by den profeet *Ezechiel*, cap. 47: 18. *Chauran*, en by *Iosephus*, *Ptolemeus* en andere, na de stad of na den bergh *Hauran*, *Auranitis*, en heden, volgens *Ferrarius*, *Cavan* genoemt: hoewel *Adrichom Cavan* van *Hauranitis* onderscheidt, en ontrent de vlakte des Jordaens plaetst.

Hauran, of *Auranitis*, is een lantschap van Over-Jordaen, niet verre van *Damaskus* gelegen: of een gebuur en grens-gewest van de lantschappen *Damascene* en *Trachonitis*. Ook schijnt *Iosephus Auranitis* over den Jordaen te plaetsen: naerdien hy het zelve over-al by de lantschappen van *Trachonitis* en *Batanea*, over den Jordaen, voeght.

Ptolemeus plaetst *Auranitis* (het welk eenigen averechts, by den zelven, *Auchanites* vertalen) aen den *Eufrates*, in het gewest van Babylonie. Andere houden *Auranitis*, hoewel zonder eenigh bewijs, voor eene kleine lantstreke van Palestijn, en stellen haer by het meir of de zee van *Tiberias*, en in de zelve de stad *Tiberias*. Zommige, als *Ravanel* en *Spanheim*, maken *Auranitis* een lantschap van woest Arabie. Tyr. Gool in Alferg.

Ezechiel stelt *Chauran* tot lantpale des Heiligen Lants, ten noorde. cap. 47: vers 16, 18.

Auranitis, zoo men *Bochart* magh geloven, die *Ptolemeus* schijnt te volgen, was gelegen ter zelver plaetse, daer het *Ura* van *Plinius* lagh: te weten, op de verdeiling van den *Eufrates*, tegen 't ooste.

Eenigen houden dit *Ura* van *Plinius*, en by *Eupolemus Uria*, en anders *Camarina* geheten, voor het gewest, dat in de Schrift *Ur*, en lant der Chaldeen, of Chaldeen-lant, wort genoemt, en *Abrahams* geboorte-plaetse was. Genes. 11: 28, 31. en 15: 7. Nehem. 9: 7. hoewel andere, met meer waerschijnelijkheit, *Ur* voor een gedeelte van Mesopotamie, na-by Assyrie, houden, en met *Ammianus*, tusschen den vliet *Tigris* en de stad *Nisibis* plaetsen.

Keizer *August* ontnam het lantschap van *Auranitis Zenodoor*, die het te voore bezat, en voeghde het, beneffens de lantschappen van *Trachonitis* en *Batanea*, door een milde gifte, aen de heerschappye van *Herodes d'Oude*, koning der Joden. Na de doot van *Herodes* gaf keizer *August* de zelve lantschappen aen *Filip*, zoon van *Herodes d'Oude*: en eindelijk, keizer *Klaudius* aen *Agrippa*, zijne neve. Joseph.

In *Hauran*, of *Auranitis*, was een stad gelegen, mee *Auran*, of *Hauran*, en by *Ptolemeus Aurana* geheten.

De naem van den vliet *Orontes* schijnt uit dien van *Hauran* gesmeet te zijn.

Hauran wort onder de bergen getelt: uit welker kruin, door d'opgeheve of uitgeslage vlammen, het teken des nieuwen jaers by de Joden geschiede. Dies blijkt, hoe *Auran* ook de naem van een bergh zy geweest: waer na *Auranitis* is genoemt geworden. Mogelijk was een gedeelte van den Voor-Liban *Hauran* genoemt: 't zy na een Syrisch woort, *Havar*, dat *wit* bediet: van wegen des zelfs sneeurijkheit: of na 't Hebreeusch *Hor*, dat 's een *spelonke*, van wegen d'onderaertsche holen. Talmud. Lichtf.

De steden *Gadara* en *Gerasa*.

DE stad *Gadara*, alzoo by *Polybius*, *Josephus*, *Eusebius*, *Hieronymus*, *Ptolemeus*, *Stephanus*; en by *Plinius Gaddara* genoemt, wort nergens in de Schrift gedaght: maer wel d'inwoonders der omleggende lantstreke, by Luk. 5: 1. en by Mark. 4: 16. met den naem van *Gadarenen*; of, na 't Grieksch, *Gadarenoon*.

Zoo eenigen willen, zou ook *Strabo* deze stad *Gadara*, en haere lantstreke *Gadaris* noemen: hoewel t'onrecht: naerdien *Strabo* de stad, de welke hy *Gadara* noemt, aen de Middellantsche zee, tusschen den bergh *Kasius*, en de stad *Pelusium*, (heden *Damiate*) plaetst: zonder ergens dit *Gadara*, over den Jordaen, by hem gedaght wort: daer en

tegen wort het *Gadara* van *Strabo*, by *Iosephus*, *Gazara*, en by Jos. 16 : 3. *Gezer* genoemt.

Ziet p. 128. *Gadara* wort by eenigen onder de lantstreke van *Decapolis*, of *Tien-stad*, †Steph. gerekent, en in †*Celesyrie* gestelt.

Het *Gadara* van *Ptolemeus*, en andere gemelde schrijvers, was gelegen over den Jordaen, ten ooste tegen over de stad *Tiberias*, en *Scythopolis*, in den halven stam van Manasse, een stuk weeghs van de zee van Galilea, en een weinigh westelijker, als de stad *Gerasa*: welke gelegentheit en stant, door het schrijven van *Iosephus*, kan bevestight worden, die *Gadara* zestigh stadien van de stad *Tiberias* af stelt; daer de zee van Galilea slechts veertigh stadien in de brete heeft, volgens getuigen van *Iosephus* en *Hegesippus*: maer *Tiberias* lagh aen den oever der gemelde zee, binnen den Jordaen.

Plinius stelt Gadara op eenen bergh, dien de vliet Hieromiace, anders Hieronis en Hippodion, voor-by vloeit.

Ioseph. *Gadara* was de hoofdstad van *Perea*, en daer en boven, door de natuur des oorts, zeer sterk, en had vele rijke inwoonders.

Alexander de Ianniter, koning der Joden, heeft deze stad, na een belegh van tien maenden, om zekere oorzake, verovert en doen verwoesten: de welke *Pompejus de Grote*, die te dier tijde in Syrie, over het krijgsheir der Romeinen, gebood, ter gunste en gevalle van zijnen vrygemaekten knecht *Demetrius*, geboortigh van *Gadara*, deed her-opbouwen.

Door Gabinius, veltheer der Romeinen, wiert *Gadara* tot een der vijf pleit of raethoven van Palestijn opgerecht.

Ioseph. Namaels hebben die van *Gadara* de Griekſche zeden en gewoonten aengenomen: waer over ook de stad, naer het schijnt, door de Joden is verwoest geworden. Daer en tegen hebben de Gadarenen de stoutsten der Joden, die neffens hen in de stad woonden, ter neêr gematst; maer de vervaerelijkste zorgvuldelijk bewaert.

Niet lang daer na heeft ook *Vespasiaen*, veltheer der Romeinen, de stad *Gadara* besprongen, en in den eersten aenval, naerdien zy van krijgsvolk ontbloot was, verovert, en, beneffens alle d'omleggende dorpen, en eenige kleine steden, in kolen doen leggen.

Kort daer na wiert hy by de groten, en burgery van *Gadara*, met toejuiging, in de stad ontfangen, op belofte van hem getrou te zijn. Voorts verzagh hy de stad met krijgs-bezetting van ros en voetvolk.

Gadara was, ten tijde van *Kristus*, een stad des heidendoms: gelijk zulx, behalve het schrijven van *Iosephus*, uit het groot getal der verkens, die aldaer gevoet wierden, te besluiten is: welker opvoeding den Joden, by d'inzettingen der Talmudisten, zoo wel verboden was, als 't eeten, door *Moses* wet.

De stad *Gerasa*, of *Geraza*, en *Ierasa*, en eertijts *Gergesa*, en, by *Plinius*, *Galasa*, wort by *Iosephus Gerasis*, en by Hieronymus *Gargasi* genoemt: want *Gerasa*, en *Gargasi*, schijnt een en de zelve stad te zijn: en alleenlijk in de klink-letteren te verschillen. Gerasa. Ziet Pag.

Adrichom plaetst *Gerasa*, na den voorgang van *Hieronymus* en *Eusebius*, op eenen bergh, en op of neffens den ooster oever der zee van Galilea, na-by Gadara, tegen over de stad Tiberias, en een weinigh noortwaerts van de zelve. Dan hier in schijnt hy de waerheit niet getroffen te hebben: dewijl *Gerasa* niet neffens de zee van Galilea was gelegen; maer ook oostelijker, als *Gadara*: want *Iosephus* stelt duidelijken *Gerasa* op d'uiterste grenzen van Over-Jordaen, na 't ooste, en neffens *Philadelphia*: naerdien hy het lant *Peréa*, ten ooste, met de steden van *Philadelphia* en *Gerasa* besluit. *Ptolemeus* gevoelt het zelfste, zoo in zijne lantkaerten: alwaer hy *Gerasa* oostelijker en verder van de zee van Galilea stelt, als in zijn boek der lantbeschrijving: in het welk hy *Gadara* op de lengte van acht en zestig graden; maer *Gerasa* op acht en zestigh, en vijftien minuiten, plaetst. Lib. 5. c. 15. Na de steden *Gerasa* en *Gadara* wort, by d'Evangelisten, een en het zelve omgelegen lant, de * lantstreke der *Gergesenen* en † *Gadarenen* genoemt. * Matt. 8. † Marc. 5. Luc. 8.

Uit de stad *Gerasa* waeren verscheide beroemde mannen, zoo filosofen, als redenrijkers, geboortigh, die *Stephanus* gedenkt: en, onder andere, *Simon*, zoon van *Giora*, die beruchte straetrover, en belhamel der muitelingen, tegen de Romeinen, in het belegh van *Jerusalem*. Ioseph.

By

Digitized by Google

Genes. 10: 15. Joseph. By ouds hebben de Girgasiten, naer het schijnt, de stad *Gerasa*, of *Gargasi*, bewoont, die van *Girgasi*, *Kanaans* vijfde zoon, afkomstigh waeren: maer als naderhant de kinderen Israëls de Girgasiten verdelght hadden, viel de stad *Gerasa* den halven stam van Manasse te beurt.

Joseph. Wanneer *Theodoor*, heerscher van *Philadelphia*, zijne schatten in deze stad ter bewaring had doen brengen, wiert de zelve door *Alexander*, koning der Joden, uit begeerte na deze schatten, met een drie-dobbelen omtrek omringt, en eindelijk verovert.

Een weinigh voor den ondergang van Jerusalem, ten tijde van *Nero*, wiert *Gerasa* door de Joden verwoest: zonder d'inwoonders daer na den Joden daer over, in hunne vervolging, eenigh leet aen-deden.

Niet lang daer na veroverde *L. Annius*, veltoverste van *Vespasiaen*, in den eersten aenval en storm, de stad *Gerasa*; en gaf, na het ter neêr-matsen van duizent jongelingen, de goederen den krijgsknechten tot roof en buit, en deed de huizen in kolen leggen.

Zoo *Hieronymus* getuight, was *Gerasa*, by zijnen tijt, slechts een vlekje, en lagh lang, uit vreeze voor vyant, woest. Maer eindelijk wiert des jaers elf hondert en twintigh, op haeren sterksten oort, door *Boldequijn*, koning van *Damaskus*, met grote onkosten, een vesting van vierkante stenen opgehaelt: de welke hy van lijftoght en krijgstuigh voorzagh, en aen eenige ervare en trouwe krijgsknechten ter bewaring gaf: maer zy wiert, des zelven jaers, na haren stichting, door *Balduwijn van Burgh*, kristen koning van Jerusalem, na het uitstaen van felle stormen, verovert: en aenstonts (naerdien de zelve niet, als met grote onkosten, veel krijgsvolk, en groot gevaer, te houden was) ten gronde gesloopt.

Het lantschap van *Ituréa* en *Trachonitis*.

HEt lantschap van *Ituréa* is alzoo genoemt, zoo eenigen willen, na *Ietur*, of *Ithur*, zoon van *Ismaël*, Genes. 25: 15. Anderen vertalen *Ituréa*, in 't Chaldeeusch, *berghachtigh*, na den aert des lants.

Waer *Ituréa* en *Trachonitis* eigentlijk gelegen was, en of zy twee verscheide lantschappen waeren, en buiten de lantpalen der Israëliten lagen, vind men in de Schrift, noch by de wereltlijke schrijvers, niet zeer duidelijk aengewezen.

Ortelius, desgelijx *Eusebius* en andere, onderscheiden deze lantschappen niet van elkanderen: naerdien *Ortelius Trachonitis* en *Ituréa* voor een en het zelve met *Peréa* hout: hoewel de genen veel waerschijnelijker gevoelen, die deze lantschappen van elkanderen, en ook van *Peréa* onderscheiden. Inzonderheit schijnt *Iosephus Ituréa* en *Trachonitis* van *Peréa* t'onderscheiden, die gansch *Peréa*, van de stad *Pella* af, tot aen het lant van *Moab* uitbreit: welk het gansche lant der Israëliten was, die over den Jordaen woonden: maer by geenen schrijver vind men *Ituréa* en *Trachonitis* tot aen het lant der Moabiten uitgestrekt.

Daer en boven was, zoo *Bonfrerius* gevoelt, naer het schijnt, gansch *Ituréa* en *Trachonitis* buiten de lantpalen der Israëliten gelegen. Wijders, dat de Trachoniten buiten den geslachte der Israëliten waeren, getuigt *Iosephus*, die schrijft, dat d'inwoonders van *Trachonitis* uit *Hus*, of *Uts*, *Arams* zoon, voortgesproten waeren. Het zelfste bespeurt men ook genoechzaem uit het geen de zelve *Iosephus* van den aert der Trachoniten schrijft: te weten, dat zy volken waeren, die gene steden noch akkers bezaten; maer zich erneerden, en in spelonken leefden, als wilde beesten: het welk niemant lichtelijken van d'Israëliten zal zeggen.

Dat ook *Iturea* buiten de lantpalen der Israëliten was gelegen, blijkt klarelijk uit het volgende. Eerstelijk, deden d'Itureen, of volken van *Iturea*, (die ook zelfs Ismaëliten, en onder het getal der Agarenen waeren) den Agarenen, tegen d'Israeliten, als Rubeniten, Gaditen, Manasseniten, die over den Jordaen woonden, bystant. 1 Paral. 5: 19.

Ten tweede, blijkt dit zelfste uit het verhael van *Iosephus*, nopende *Aristobulus*,

ftobulus, koning der Joden, die het lantschap van *Ituréa* den oorlogh aendeed, en des zelfs inwoonders dwong de besnijdenis, en andere Joodsche zeden, t'aenvaerden: uit al het welk genoechzaem te bespeuren is, dat die van *Ituréa* vreemt van het Joodsche volk waeren: en dienvolgens buiten de lantpalen der Joden woonden.

Wijders, het onderscheit tusschen *Ituréa* en *Trachonitis*, als twee verscheide lantschappen, schijnt d'evangelist *Lukas* niet duisterlijk aen te wijzen, met *Filip*, broeder van *Herodes Antipas*, en zoon van *Herodes d'Oude*, viervorst van *Ituréa* en *Trachonitis* te noemen, Luk. 3: 1. welke wijze van spreken genoechzaem het onderscheit tusschen beide te kennen geeft.

Eindelijk, schijnt ook *Strabo Trachonitis* en *Ituréa*, of beide d'inwoonders, t'onderscheiden.

Ituréa was, buiten eenigh tegenspreken, en naer uitwijzing van alle omstandigheden, over den Jordaen gelegen. Dies *Adrichom*, niet tegenstaende hy *Ituréa* en *Trachonitis* onderscheit, in het plaetsen van *Ituréa*, een groten misslagh schijnt te begaen: naerdien hy het zelve binnen den Jordaen stelt: want het strekt, volgens zijn schrijven, in de lengte, aen den voet des berghs Libans: en neemt van den vliet de Jordaen zijn begin, en strekt westwaerts tot aen de bergen van *Tyrus* en *Sidon*. Zoo eenigen willen, voeght hy daer by: *Strekt Ituréa ook aen de noortzijde des berghs Libans, en wort in de Schrift dikwils het wout des Libans genoemt.*

Zommigen houden *Ituréa* voor een gedeelte des lantschaps van *Trachonitis*, en voor een en het zelve, met het geen, dat by ouds *Gessur*, of lant der *Gessuriten*, wiert genoemt.

Lantschap van Trachonitis. *Trachonitis*, of *Traconitis*, anders ook *Tracon*, en *Trachon*, is een Grieksch woort, en eigentlijk zoo veel, als *rouheit*, gezeit: van wegen de steenrijkheit en meenighte der rouwe bergen, en onderaertsche holen, in dit gewest: want *Trachon* betekent by de Grieken een steenigen oort, en *Trachones* worden by hen onderaertsche holen en gaten genoemt.

Men bespeurt onder de schrijvers een groot verschil, in het plaetsen van dit gewest. *Trachonitis*, zoo *Plinius* getuight, is niet klein; maer een lantschap, als een koningrijk, en gelegen over den Jordaen, tusschen Palestijn en Celesyrie. Het heeft ten noorde Damaskus, en paelt ten ooste aen de woestijne van Arabie, de welke dicht aen *Bosra*, de hooftstad van woest Arabie, grenst: want *Trachonitis*, als *Josephus* schrijft, begint van den bergh Liban, en van de hooftbronnen des Jordaens, en breit zich uit, in de brete, tot aen het meir Genezareth, of Tiberias; maer strekt, in de lengte, van het dorp *Archias* tot aen de stad *Julias*. Andere plaetsen *Trachonitis* tusschen den Jordaen en den bergh Galaad, of Hermon. *Heidmannus* stelt des zelfs begin aen den bergh Liban, en einde aen den vliet Hieromace. Dan deze twee laetste bepalingen schijnen weinigh van de gene, de welke *Josephus* stelt, te verschillen: want de Hermon is een en de zelve bergh met den Liban, of een gedeelte des zelfs: en de vliet Hieromace vloeit voor-by den bergh, op den welken de stad Gadara, tegen over Tiberias, gelegen is.

Volgens *Ferrarius*, is *Trachonitis* gelegen in Celesyrie, tusschen de wateren Meron, (waer door de Jordaen loopt, voor zijnen val in het meir Genezareth) en tusschen den bergh Hermon, en het lant Hus, en het koningrijk van Basan, dat ten noorde leit.

Andere plaetsen het benoorde en beooste Judea, of Heilige Lant, en zuid en westwaerts van Damaskus, tusschen Damascenisch Syrie en de Bataneërs, volken van woest Arabie: in dier voegen, dat *Ptolemeus* de Trachoniten in Arabie zelf, boven of achter de bergen, stelt: desgelijx ook *Arias Montaen*, in zijn afbeelding van Oud-Kanaan. Spanh. Histor. Job.

Vatablus, *Heidmannus*, *Spanheim* en andere, houden *Trachonitis* voor een en het zelve gewest, dat by *Moses*, en vervolgens in de Schrift, *het lant van Gilead* of *Basan*, of *der Amorriten*, of *Argob*, of *Ammon*, &c. en *reuzen-lant*, wort genoemt; 't geen niet zonder waerschijnelijkheit gesproken is: hoewel *Adrichom* en andere van ieder een byzonder lantschap maken.

Andere willen, dat *Trachonitis* heden *Bakar* wort genoemt. Ziet Syrie, pag. 68. Tyr.

Dit

Dit gewest is gansch bron en beekeloos: waerom d'inwoonders het regen-water, door middel van onderaertsche kuilen, of pijpen, in bakken en putten, zoo uit de natuur, als door de kunst gemaekt, naerstelijk vergaderen.

Tyr. Niger. Joseph. De meeste inwoonders hebben hun verblijf in holen en spelonken, en schuilen, als beesten, onder d'aerde. Zy leven op den roof, en doen gewonelijken velttochten op d'akkers en dorpen ontrent Damaskus, roven en stropen wijd en zijd, plagen de huisluiden, en drijven het vee ten roof in hunne holen. Wijders, zy hebben altijt in hunne spelonken voorraet van spijze, en overvloet van water, om, wanneer zy door buiten-gewelt wierden aengetast, een wijle den oorlogh in hunne holen te kunnen uitherden: want deze spelonken hebben smalle gaten: en geven niet meer, als aen eenen mensche te gelijk, toegang: maer zijn van binnen zeer ruim, en boven met vlakke aerde bedekt.

Wanneer, ten tijde van keizer *Octaviaen August*, *Zenodoor*, vorst of overste der Trachoniten, aen deze struikroveryen, om het toevallen des genots, de hant bood, zoo ontnam de zelve keizer hem *Trachonitis*, en het aengrensende *Batanea* en *Auranitis*, en voeghde het aen de heerschappye van *Herodes d'Oude*: hoewel met beding van de struikrovers het roven en stropen te beletten.

Deez, met bystant van oversten en krijgsknechten, doortrok gansch *Trachonitis*, veroverde de schuilhoeken der struikrovers, en beval hen dat werk te staken, en op den lantbou te leggen: het welk tot groote veiligh en gerustheit der gebuuren gedeegh.

Maer als deze wijze van leven den Trachoniten, die gewoon waeren op de roof te leven, niet geviel, stonden zy t'elkens tegen *Herodes* op, en vielen hem af, en begaven zich weêr tot roven en stropen: maer wierden weêr, door vlijt van *Herodes*, getemt, en gedwongen te gehoorzamen.

Wijders, wanneer, op het zevende jaer des Heilants, *Herodes* op zijn sterven lagh, droegh hy, by erfenis, het lantschap van *Trachonitis*, als ook dat van *Gaulonitis*, *Batanea*, en *Paneas*, aen zijnen zoon *Filip*, broeder van *Herodes*, viervorst van Galilea, over: waerom hy by den evangelist *Lukas*, als viervorst van *Trachonitis* en *Ituréa*, gedacht wort: waer over hy, zoo *Josephus* getuight, zeven en dertigh jaren gebood.

Daer na bezat koning *Agrippa*, neve van den gemelden *Herodes*, door gifte van keizer *Klaudius*, de zelve lantschappen.

Na deze lantstreke worden de naby-gelege bergen, die in de Schrift *Seir* en *Hermon* zijn geheten, by *Strabo* *Trachones*, en by † *Ptolemeus* *Hippos* genoemt, en ontrent *Damaskus* geplaetst. Adrich. †Ferrar.

Zoo *Adrichom* uit Hieronymus verhaelt, zou Hus, zoon van *Aram*, en neve van *Noach*, de stichter der stad Damaskus, deze lantstreke allereerst bewoont, en d'inwoonders onderwezen hebben: hoewel, zoo *Hieronymus* daer en tegen op een andere plaetse schrijft, *Korah*, *Ezaus* zoon, deze plaetse allereerst bewoont en bebouwt heeft. Ziet Syrie, pag. 17.

De bergh *Galaad*.

ONder verscheide bergen, over den Jordaen gelegen, is de geen de hooghste, die gemeenelijk *Galaad*, in 't Hebreeusch *Galhed*, *Ghilhad*, en *Gilead*, en by *Iosephus Galades*; maer by Adrich. *Ptolemeus* Hippos wort genoemt.

Hy is d'uitterste grenspael des Heiligen Lants, ten ooste, strekt tot de lengte van ontrent vijftigh mijlen van eene uure gaens: te weten, hy begint van 't zuide, neffens de stad *Jaër*, en de rotse *Arnon*, en strekt na 't noorde door den stam van Ruben, en door den halven stam van Manasse, door het koningrijk der Amorriten, en door dat van Basan; maer reikt oostwaerts door woeste plaetsen, met verscheide takken en toppen, tot aen den bergh Liban, en neemt op verscheide plaetsen verscheide namen aen: want van de rotse van Arnon, tot aen de stad Cedar, wort hy *Galaad* genoemt: alwaer hy vruchtbaerder en hoger, dan alle d'andere is: dies hy hier, van wegen

Digitized by Google

zijne verheventheit, als het hooft der overige delen, schijnt te zijn. Van daer tot aen de stad Bosra, of tot aen den bron Phiala, wort hy *Seir* genoemt. Schiettende van daer rontom het lantschap van Trachonitis, voert hy den naem van H*ermon*. Wanneer hy uit de lantstreke der stad Filips Cesarea, tot aen de stad Damaskus gekomen is, vereenight hy zich, tusschen beide deze steden, met den bergh Liban: waerom de profeet *Jeremias* den zelven tot een begin van den berg Liban stelt, daer hy zeidt: G*ilead ghy zijt my het hooft des Libans*. cap. 22: 6. Dies zijn alle deze bergen slechts een doorgaende en geduurige ry van een eenigen bergh, die op verscheide toppen, met verscheide namen wort genoemt.

Volgens schrijven van H*ieronymus*, leit de bergh Galaad achter Fenicie en Arabie, en aen de heuvelen des Libans gehecht, en viel den kinderen van Ruben, Gad en Manasse, ten erfdeel.

De Galaad is de vruchtbaerste van alle de bergen over den Jordaen, en boven mate rijk van bomen, speceryen en gras: en inzonderheit van hers-rijke pijnbomen: waer over op den zelven de beste en overvloedelijk veel hers gezamelt wort. Hier op schijnen de woorden van *Jeremias* te slaen. *Is'er dan geene hers* (hoewel eenige *zalve*, andere *theriakel*, vertalen) *in Gilead? of is'er geen arts? waerom is dan de dochter mijns volks niet genezen?* cap. 8: 22. en 46: 11. *Gaet hene op na Gilead, en haelt hers, ghy jongvrouwe dochter uit Egypten.*

Van wegen de grasrijkheit was deez bergh zeer bequaem tot de vee-hoedery: gelijk ook vele geiten op den zelven ter weide gingen: als blijkt uit Cant. 4: 1.

Genes. 31. Op dezen bergh heeft d'aertsvader *Jakob* met *Laban*, op zijne wederkomste uit *Haran*, of *Charris*, een stad van Mesopotamie, een verbont van vrientschap opgerecht, en met eede bekrachtight: met beding van elkanderen niet te beledigen. Tot bevesting des eedts wiert een hoop steenen altaers-wijze opgerecht, en op den zelven brantoffer aen Gode gedaen. (Hieron.) Na dezen opgerechten steenhoop heeft de bergh den naem van G*alaad* bekomen: want *Laban* noemde den zelven, op Syrisch, *Igar Saadutha*, of *Iegar Sahaduta*: maer *Iakob*, op Hebreeusch, G*alhed*, of G*ilead*: welke beide namen, zoo in 't Hebreeusch, als Syrisch, een *hoop des getuigenis* betekenen. Eenigen leggen G*alaad getuigh-huizen* uit.

Na den zelven bergh is ook de lantstreke, nessens of aen dezen bergh gelegen: desgelijx de stad, zoo *Eusebius* en andere willen, op den zelven gestight, G*alaad* of G*ilead* genoemt.

Dan of'er oit eene stad G*alaad* geweest, en op dien bergh gestight zy, zou men met recht mogen in twijffel trekken: naerdien de zelve nergens uit de Schrift kan bewezen worden. (Bonfr.) Wel schijnt de Schriftuur-plaetse, Jud. 12: 7. eenige aenwijzing daer toe te geven: alwaer gezeit wort, *dat Iefte in zijnen stad Galaad begraven zy.* Dan de naem G*alaad* moet aldaer voor een lantschap en niet voor eene stad genomen: en onder den naem, *zijne stad*, de stad *Maspha* verstaen worden: hoewel eigentlijk in 't Hebreeusch staet, *in de steden* G*alaads*: doch dat is te zeggen, in eene der steden des lantschaps Galaads.

Seir, anders *Seyr*, op Hebreeusch *Sehir*, en by *Iosephus Seira*, en ook by wijle met een anderen naem *Sanir* geheten, is een hoge bergh, over den Jordaen, in ooster Iduméa, aen † d'oostzijde des lants van *Hus* gelegen, en raekt ten noorde aen den bergh Galaad: of de *Seir* is eigentlijk een tak of gedeelte des berghs Galaads. (Bergh Seir.) († Adrich.)

De naem *Seir* is herkomstigh van *Esau*, d'inwoonder des lants of des berghs *Seir*, die, van wege zijne hair en rouheit, *Seir* was gebynaemt, Genes. 32: 37. en te dier tijde in dit gewest woonde, als zijn broeder *Iakob*, met zijn gezin en vee, uit Mesopotanie keerde.

De bergh *Seir* viel den stam van Manasse, over den Jordaen, te beurt, en is vele eeuwen door hen bezeten geworden. Jos. 12. 1 Paral. 5.

Het gewest, in het welk dezen bergh lagh, was ook *Seir*, en anders *Ooster-Idumea*, of *Edom*, genoemt: uit welk *Ooster-Idumea* de nakomelingen van *Esau* na het *Zuider-Idumea* verhuisden. Genes. 32. en 33: 14.

Digitized by Google

Een andere bergh *Seir* was in Zuider-Iduméa gelegen.

In dit *Seir*, of *Idumea*, wort ook een stad van een zelven name gestelt: de welke *Jeremias* in zijne klaghliederen schijnt te gedenken: *Weest vrolijk, en verblijdt u ghy dochter Edoms, die in het lant Hus woont.* c. 4: 21.

Pella.

DE stad *Pella*, of *Pelle*, en *Pellentis*, en anders namaels † *Butis* en *Berenice* geheten, wiert door *Seleukus*, koning van Syrie, gestight, en alzoo, naer men zeid, na *Pella*, hoofdstad van Macedonie, genoemt: naerdien ook dit *Pella* over den Jordaen, voor een groot gedeelte, en byna meest door Macedonien (die in Asie, onder *Alexander de Grote*, geöorloght hadden) is bewoont geworden: want d'inwoonders, als blijkt uit *Josephus* schrijven, waren uitheemschen en Heidenen, die de Joodsche wijze van leven niet wilden aennemen.

† Ptol.

Pella was eene stad van Celesyrie, en gelegen over den Jordaen, anderhalve mijle van *Jabes-Galaad*, na de zijde van Gerasa toe.

Adrichom plaetst *Pella* eensdeels op de grensscheiding van *Decapolis*, en eensdeels op die van *Perea*: want het was ten zuide de grenspael van *Decapolis*, en ten noorde die van *Perea*.

Hieronymus neemt na *Pella* veeltijts den afstant van andere steden.

Onder de Romeinen was *Pella* een der elf lantvooghdyen van Judea, en de zevende in orde.

Uit oorzake d'inwoonders van *Pella* de Joodsche zeden niet wilden aennemen, heeft *Alexander*, koning der Joden, de stad *Pella*, de welke hy, beneffens vele andere steden, van Syrie, Fenicie, en Idumea, te voore had verovert, doen verwoesten.

Pompejus, gebynaemt *de Grote*, veltheer der Romeinen, ontnam de stad *Pella*, beneffens vele andere, den Joden, en herstelde ze aen haere eigen inwoonders, en voeghde ze aen het lantschap van Syrie.

Namaels wiert *Pella*, met vele andere steden en vlekken van Syrie, door de Joden verwoest.

Na *Pella* begaven zich alle de Kristenen uit de stad Jerusalem, wanneer de zelve door *Vespasiaen* en *Titus* zou belegert en verwoest worden.

Heden is *Pella* slechts een groot vlek: hoewel het noch den ouden naem behouden heeft. Niger.

Hieronymus stelt een vlek *Arkel*, of *Arkella*, op de grensen der stad *Pella*: hoewel het in de Schrift nergens gedaght wort. Arkel.

Dium, alzoo by *Ptolemeus*, en by *Iosephus Dion*, en anders, by den zelven *Iosephus*, volgens *Adrichom*, *Diospolis*, dat 's *Jupijns-stad*, genoemt, was eertijts een stedeken van Syrie, neffens *Pella* gelegen: welk *Dion* door *Alexander de Ianniter*, koning der Joden, met gewelt ingenomen, en onder de heerschappye der Joden gebraght; maer namaels door *Pompejus de Grote* aen d'eige inwoonders herstelt wiert. Dium.

Het lantschap van Gessuri.

HEt lantschap van *Gessuri*, of *Iessuri*, of *Gesuri*, en, na 't Hebreeusch, *Ghesuri*, en by *Iosephus Gesura* en *Gessiri*, (na den naem van des zelfs hoofdstad *Gessur*, of *Iessur*, of *Gesur*) wort by *Hieronymus* en *Eusebius* dikwils, met het by-voegen van het woort *Syrie*, *Gessuri in Syrie* genoemt. Zoo wel het lantschap, als de stad, dat den halven stam van Manasse over den Jordaen te beurt viel, was een grenspael des Lants der kinderen Israëls over den Jordaen, ten noorde, en gelegen op d'uitterste grenzen van Over-Jordaen, neffens den bergh Hermon. Waerom dit erfdeel des halven stams over den Jordaen, tot aen de lantpalen van *Gessuri* en *Machati* uitgebreit wort. Deuter. 3: vers 14. Jos. 12: vers 4, 5. Hierom wort ook by Jos. 13: vers 11. de lantpael van *Gessuri* en *Machati* aen den bergh Hermon gevoeght.

De Manasseniten van Over-Jordaen, schoon hen dit gewest en de stad ten erfdeel viel, als klarelijk uit Jos. 13: 11. blijkt, zoo hebben zy evenwel noit de Gessuriten, d'oude inwoonders, daer uit kunnen noch willen drijven: en

dien

dien volgens noit de stad, noch 't lant, bezeten, Iof. 13 : 13.

Gessur was een koninglijke stad: want ten tijde van *David* was een der Heidenen koning van *Gessur*, met name *Tholmai*, of *Tholenai*, *Ammuds* zoon, wiens dochter, *Maacha*, *David* ten wijve nam, 2 Reg. 3 : 3. waer uit *Absalom* geboren wiert. 2 Sam. 33. en 13 : 37. Hier over vluchte *Absalom*, wanneer hy zijnen eerst-geboornen broeder *Amnon*, over het verkrachten en schenden zijner zuster *Thamar*, gedoot had, na dezen koning *Tholenai*, zijne grootvader van moeders zijde: by wien hy drie volle jaren verbleef: ter tijt toe hy, met verlof van *David*, door *Joab* na Ierusalem wiert gebraght.

Naer luit der Schrift, 1 Paral. 2 : 23. zou *Jair*, de Galaaditer, *Gessur* ingenomen hebben: het welk strijt tegen het geen men by *Josua* leest: dewijl, naer luit van *Josuas* woorden, gansch *Gessur* noch onverovert was, cap. 13 : 2. want die zege-daet van *Jair* was reeds voorgegaen, als blijkt uit Num. 32 : 41. Deut. 3 : 14. Dies schijnt men, om de schriftuur-plaetse van 1 Paral. 2 : 23. te moeten zeggen, dat deez *Jair* iet van het lantschap van *Gessur* ingenomen heeft, en misschien de stad *Gessur* zelf; maer evenwel de Kanaaniten, die in het lant van *Gessur* woonden, weder ingenomen hadden, dat hen afgenomen was: naerdien by *Josua* gezeit wort, dat gansch *Gessur* moste ingenomen worden.

Het lantschap van *Iturea*, alzoo by de Grieken genoemt, en een gedeelte des lantschaps van *Trachonitis*, wort by velen voor een en het zelfste met dat van *Gessur*, of *Gessuri*, gehouden.

Een ander *Gessuri* leit nessens d'Amalekiten, over de beke *Besor*: uit het welk *David*, wanneer hy in *Siceleg* was, roofde. 1 Reg. 27 : 8. Want dit *Gessur* is van het ander t'onderscheiden: als blijkt uit de verscheide gelegentheit der plaetsen.

Maachati, of *Maacha*, was eene stad der Amorriten, gelegen op den Iordaen, nessens den bergh Hermon, en lantstreke *Gessuri*. *Maachati*, of haere omleggende lantstreke, ook *Maachati* genoemt, wort tot uitterste grenspael des koningrijks van Basan, en lants van Over-Iordaen, ten noorde, gestelt. Men hout dit *Maachati*, en niet zonder eenige waerschijnelijkheit, voor een en het zelve met *Aram Maacha*, of *Syrie Maacha*, 2 Reg. 10 : 6, 8. 1 Par. 19 : 6. gelijk ook *Aram Maacha* veel meer een stad der Kanaaniten, als Syriers, was: als blijkt uit 2 Sam. 10 : 6. 1 Paral. 19. welker koning door *David*, nessens die van *Soba*, *Rechob* en *Tob*, die tegen hem den Ammoniten tot bystant quamen, verslagen wiert. D'inwoonders wierden *Maachatiten* genoemt, Deut. 3 : 14. Iof. 12 : 5. en 13 : 11.

Maachati.

Ziet Syrie, pag. 4.

De stad *Maachati* viel den halven stam van Manasse over den Iordaen ten erfdeel: hoewel hy des zelfs inwoonders, de Maachatiten, niet kon verdrijven.

De kinderen Israëls verdreven de Gesuriten noch de Maachatiten niet: maer Gesur en Maachath woonden in 't midden van Israël tot op dezen dagh. Iof. 13 : 13.

Maachati, of *Maacha*, wort op vele plaetsen in de Schrift, als grenspael, gedaght.

Eenige maken Gessur, benessens Istobh, en het lant Tob, een onderhoorigh gedeelte van Maacha.

Hieronymus en *Eusebius* maken Maacha een lantschap des konings van *Gessur*: het welk niet aenneemelijk schijnt te zijn: want schoon Gessur van Syrie na-by Syrie Maacha was, zoo is het nochtans niet een en het zelve: want ook doorgaens worden de grenspalen van Gessuri en Maachati onderscheiden.

Ga-

Digitized by Google

Galilea.

GAlilea, (alzoo by de Joden, desgelijx op Griekſch, in 't nieu verbont, en by de wereltlijke ſchrijvers genoemt,) ſmeden eenige Hebreeuſche taelkundigen van het Hebreeuſch woort *Galal*, het welk *her-om-wentelen*, of *her-om-rollen* betekent: zulx *Galilea her-om-wenteling*, of *her-om-rolling*, zou bedieden. Zoo andere willen, wort dit geweſt, in 't Hebreeuſch, by Eſai. 9:1. Ezech. 47:8. 2 Reg. 15:29. *Galil*, of *Gelil*, en by Joſ. 13:2. *Geliloth* geheten. *Galil* wort een lantſtreke of geweſt: en *Geliloth*, lantpalen of grensſcheidingen, (uit oorzake *Galilea* dicht aen het lant der Heidenen paelde) uitgeleit.

Joſeph. *Galilea* is een zeer groot geweſt van Paleſtijn, ſtrekt wijd en zijd, en beſlaet des zelfs noorder gedeelte, tuſſchen den bergh Liban en het lantſchap van Samaritis, en wort met Syrie en Fenicie omringt: te weten, het paelt ten noorde aen Tyrus, en aen de lantſtreke of lantpale der Tyriers: ten zuide, aen het lantſchap van Samaritis, en aen de ſtad Bethſan, namaels Scythopolis en Nyſa genoemt: ten weſte, aen het gebiet der ſtad Ptolemais: ten ooſte, aen de zee of meir Geneſareth, en aen een gedeelte des lants van Over-Jordaen. Of het ſpringt, volgens *Adrichom*, ten ooſte wijd en zijd over den vliet de Jordaen, en bevangt aldaer de lantſchappen Gaulanitis, Hippene en Gadaris.

By eenigen wort het gedeelte van *Galilea*, neffens of aen de zee Genezareth gelegen, voor het lantſchap van Decapolis, of Tien-ſtad, binnen den Jordaen, gehouden.

Door het woort *Galgal*, of *Gilgal*, (tegen over het welk, by *Moſes* Deut. 11:30. gezeit worden de bergen Garizim en Ebal te zijn;) en dat *Joſua*, cap. 12:23. Gilgal Gojim, of Gilgal der Heidenen noemt, verſtaen *Maſius* en anderen het geweſt van *Galilea*, of het *Galilea* der Heidenen: en willen, dat de koning van *Gilgal* over het *Galilea* der Heidenen zou geheerſcht hebben: want dat dit *Galgal* een ander van het geen is, dat *Joſua*, cap. 5: vers 9. met dien zelven naem beſchonken heeft, en in het welk d'Iſraëliten, na het trekken over den Jordaen, zich legerden, is klaerblijkelijk: naerdien te dier tijde, als *Moſes* die reden voerde, en voor de komſte der Iſraëliten op die plaetſe, by Iericho, noch gene ſtad gebouwt was. Daer en boven ontfing eerſt namaels de zelve oort van het beſnijden der Iſraëliten, ter zelver plaetſe gedaen, den naem van *Gilgal*. Ook kan op het *Gilgal* by Iericho, wanneer het dien naem ontfangen had, niet gepaſt worden, het geen by *Ioſua*, cap. 12:23. nopende de Heidenen van *Gilgal*, verhaelt wort. Dies men op beide plaetſen door *Gilgal*, *Galilea* verſtaen moet: als uit d'over-een-koming der woorden blijkt: want *Gilgal* en *Galil* zijn herkomſtigh uit een zelfſte gront-woort en bediedenis, als uit den zin zelf der Schriftuur-plaetſen te verſtaen is: want daer by *Ioſua* zommige koningen van eenige byzondere ſteden in *Galilea* opgetelt worden, als *Kedeſch*, *Iokneam*, *Dor*, &c. zoo wort daer by-gevoeght, *de koning der Heidenen van Gilgal*, of *Galilea:* namelijk, die over meer ſteden en lantſchappen in *Galilea* heerſchte.

Dit gevoelen, of liever ramen, wort beveſtight door de vertaling der zeventigh overzetters, die het Hebreeuſch *Gilgal*, *Galilea* vertalen: desgelijx door het vergelijken van *Ioſephus* ſchrijven, met het boek der *Machabeen*, in de hiſtorie van *Demetrius*, koning van Syrie. *Hy legerde zich*, zeidt *Ioſephus*, *in Arkela, een ſtad van Galilea:* daer in het eerſte boek der *Machabeen*, cap. 9:2. gelezen wort: *En zy trokken den wegh na Galgala toe, en legerden zich te Maſaloth, in Arkela.* Waer uit blijkt, hoe by de *Machabeen* een en het zelfſte *Arkela* in *Galgal*, of in *Gilgal*, en by *Joſephus* in *Galilea* geſtelt wort: tot geen klein bewijs van dat *Gilgal* een en het zelfſte met *Galilea* zy.

Dan dit gevoelen wraekt en wederleit *Bonfrerius*, en brengt, onder andere bewijsredenen, daer tegen in, dat

Galilea niet Gilgal, of Galgal, in 't Hebreeusch; maer Galil gewonelijken wort genoemt.

Zoo eenigen willen, was by ouds *Peréa*, of lant van Over-Jordaen, ook Galilea genoemt: of het een gedeelte van Galilea, te weten, het Opper-Galilea, anders Galilea der Heidenen, strekte tot over den Jordaen. Tot dit gevoelen gedragen zich *Kalixtus*, *Galarza*, *Iansenius*, *Abulensis*, *Baradus*, *Adrichom*, *Quaresmius* en andere. *Iosephus* schijnt ook het zelfste in de volgende woorden te kennen te geven: *De Neftaliten namen de delen na 't ooste, tot aen de stad Damaskus, in Opper*-Galilea *gelegen, en tot aen den berg Liban, en de bronnen des Iordaens, in bezit.* Maer Damaskus, de bergh Liban, en bronnen des Jordaens, waeren over den Jordaen gelegen. Daer en boven bepaelt *Iosephus Galilea* ten ooste met *Hippos* of *Hippene*, *Gadara*, en met het lantschap van *Gaulanitis*. Dan deze plaetsen waeren alle over den Jordaen, en in den halven stam van Manasse gelegen. Desgelijx rekent d'Evangelist *Iohannes* het gansch viervorstendom onder den naem van *Galilea*; daer nochtans des zelfs grootste gedeelte *Peréa* of Over-Jordaen was. Het zelfste schijnt ook uit de woorden van den evangelist *Mattheus*, na den voorgang van *Esaias*, cap. 9: 1. bevestight te worden, daer hy zeid: *De*
cap. 4: vers 15. *wegh der zee, over den Iordaen, het* Galilea *der Heidenen.* Als of hy zeggen wilde: *Galilea der Heidenen: het welk over den Jordaen leit.* Tot meerder bewijs: *Judas*, de belhamel der oproerigen, tegen de beschrijving der Romeinen, wort een Galileër genaemt Act. 5: 37. die evenwel by *Josephus* een Gauloniter wort geheten, en *een man uit de stad, met name* Gamala: daer nochtans *Gamala*, gelijk kennelijk is, over den Jordaen gelegen was.

Hier tegen zou iemant kunnen opwerpen, en zeggen: *Galilea* is dat gedeelte des Heiligen Lants, het welk den stam van Neftalim, Issachar, Zabulon en Asser, en een gedeelte van Dan, wiert toegevoeght. Maer dit gedeelte des Heiligen Lants was binnen den Jordaen: want het geen over den Jordaen is, wiert den stam van Ruben, Gad, en den halven stam van Manasse, door *Moses*, voor zijne doot, en daer na door *Iosua*, die hem volghde, den zelven stammen toegestaen, en onder hen verdeilt: gelijk het ander gedeelte des Heiligen Lants den anderen stammen gegeven wiert.

Ten tweden kan hier tegen opgeworpen worden, het geen *Lukas*, nopende des Heilants jongeren, zeidt: cap. 8:
En zy voeren voort na het lant der Gadarenen: welk is tegen over Galilea. Nu 26.
lagh het lant der Gadarenen over den Jordaen, binnen de lantpalen, gestelt in de bepaling van *Galilea*, en na-by den Jordaen. Derhalve was het in *Galilea*. Maer zoo het in het zelve was, hoe kan het dan gezeit worden tegen over *Galilea* te zijn? want een en de zelve zaek kan niet tegen over zich zelf zijn.

Dan op de eerste tegenwerpingen kan met *Quaresmius* geantwoort worden, dat de verdeiling des Heiligen Lants, in *Iudea*, *Samaria*, en *Galilea*, niet de verdeiling des ganschen Heiligen Lants, dat binnen den Jordaen is: (gelijk in de tegen-opwerping schijnt genoemt te worden;) maer ook een gedeelte van het ander, welk over den Jordaen leit, begrijpt. Want deze verdeiling is geschiet, na de Joden en Israëliten ter gevangkenis na Babylon gevoert, en weêrom gebraght waeren: gelijk te voore is gezeit. Nu sloegen de genen, die deze verdeiling invoerden, en Heidenen waeren, geen acht op de delen, die door *Iosua* den stammen toegevoeght waeren: naerdien zy alle hen onderworpen waeren. Derhalve het ook geen wonder is, zoo *Iosephus* gezeit heeft, dat de stam *Efraim* het gedeelte over den Jordaen, tot aen Damaskus, heeft gehad: want hy spreekt misschien van die weinigen, die gebleven of uit de gevangkenis weder-gekeert zijn: dien dat gedeelte te beurt viel, en niet gelijk het hen allereerst overgelevert was.

Op de tweede tegenwerping kan gezeit worden, dat *Lukas*, door den naem van *Galilea* dat gedeelte heeft verstaen; welk binnen den Jordaen is: aen het welk, naerdien het des zelfs voornaemste gedeelte was, hy te recht den naem van het geheel heeft toegeschreven. Zulx de woorden van den evangelist, *tegen over Galilea*, moeten uitgeleit worden, tegen over het

het voornaemste gedeelte van *Galilea*, welk is binnen den Jordaen. Gansch *Galilea* begreep het lant of d'erfdelen van vier stammen: als dat van Issachar, Zabulon, Asser, en Neftalim, en ook voor een gedeelte dat van Dan.

Galilea is twederlei. By *Iosephus*, en in de Schrift, worden twee *Galileas* gedaght: een Opper- en een Neder-Galilea: hoewel de Griekſche en Romeinſche ſchrijvers ſlechts van een eenigh, en met den enkelen naem van *Galilea* weten te ſpreken.

Schevıith c. 9. Hal. 2. Desgelijx wort, by de Talmudiſten en Rabbinen, Galilea in Opper- en Neêr-Galilea, en in het dal verdeilt.

Door *Galilea*, enkelijk by d'evangeliſten en by de wereltlijke ſchrijvers alzoo genoemt, ſchijnt voornamelijk het Neder-Galilea verſtaen te worden. Andere daer en tegen, als *Lichtfoot*, willen, dat Opper-Galilea, uitſtekenheits halve, alzoo by wijle genoemt wiert. Chorogr. ad Joh. p. 9.

Opper-Galilea, alzoo van wege zijne hoge gelegentheit en bergh-rijkheit genoemt, wort anders in de Schrift, op Hebreeuſch, by *Eſaias*, cap. 9: 1. *Gelil* of *Galil Gojim*, en by *Mattheus*, cap. 4: 17. in 't Griekſch, *Galilea Ethnoon*, dat 's, *Galilea der Heidenen*, genoemt: 't zy uit oorzake dit gedeelte van Galilea het uitterſte van Paleſtijn was, en met de Heidenen, als Syriers, Feniciers, Egyptenaers, Arabieren en andere, doormengt was; of, en inzonderheit, van wege en ter zake van de gebuurſchap en nabyheit der Tyriers en Sidoniers, die ook dit gedeelte van Galilea bewoonden: gelijk Neêr-Galilea door d'Iſraëliten bewoont wiert.

Zoo andere willen wiert het Galilea der Heidenen genoemt: dewijl *Salomon* aen *Hiram*, Heidenſche koning van Tyrus, twintigh ſteden in het zelve had vereert: het welk weinigh waerſchijnelijkheits heeft; aengezien *Hiram* die ſteden, naerdien zy hem niet aen-ſtonden, niet wilde aenvaerden, als blijkt uit 1 Reg. 9: 12. 2 Paral. 8: 2.

Eenigen leggen het woort *Gojim* en *Ethnos*, *volken* uit, en willen het *Galilea der volken*, van wegen des zelfs volkrijkheit, genoemt hebben: want zoo wel *Gojim* als *Ethnos* bediet beide *Heidenen* en *volken*: ook had, volgens *Ioſephus*, eertijts het minſte vlek van Galilea vijftien duizent inwoonders.

Zoo eenigen willen, wort ook het gansch Galilea, zoo wel het Opper, als Neêr, by *Eſaias*, cap. 9: 1. door *Gelil Gojim*, of *Galilea der Heidenen*, verſtaen: naerdien de profeet van gansch Galilea, en niet alleenlijk van het Opper ſprak.

Opper-Galilea grensde, met zijn gedeelte binnen den Jordaen, aen de ſteden, *Filippyner Ceſarea*, *Kapharnaum*, *Tyrus* en *Ptolemais*, en was gelegen in de ſtam van Neftalim en Aſer, of beſloegh het lant van Neftalim, en een gedeelte van Aſer. Het ſtrekte in de lengte van het vlek *Baka*, dat het lant of gebiet der Tyriers ſcheit, tot aen de ſtad *Berſabe*: maer in de brete, van het vlek *Thella*, neffens den Jordaen gelegen, tot aen *Meroth*: een ſtreke van anderhalve dagh-reizens, zoo in de lengte, als brete. Opper-Galilea wort by de wereltlijke ſchrijvers voor een gedeelte van Fenicie gehouden: in het welk de bergh *Karmel* was gelegen. Hieron.

Dit Opper-Galilea, of Galilea der Heidenen, zoo *Druſius*, na den voorgang van *Maſius*, waerſchijnelijk dunkt te zijn, was het geweſt, dat *Thadeal*, of *Thideal*, koning der *Gojim*, of Heidenen of volken, bezat en beheerde, Geneſ. 14: 1. *Symmachus* daer en tegen houdt *Thideal* voor eenen koning van *Scythie*: andere voor eenen koning van *Pamphylie*, in Griekenlant: het welk veilight even zoo veel waerſchijnelijkheits heeft, als het ſchrijven van *Maſius* of *Druſius*: want zoo *Thideal*, een koning van *Galilea*, of dien oort was geweeſt, waerom zou *Abraham* die koningen van 't ooſte, beladen met rijken buit, tot aen *Dan* en *Hoba*, vervolght en verſlagen hebben? Geneſ. 14: 14, 15. Waer van gene andere reden kan gegeven worden, als dat *Thideal*, en d'andere vier koningen, zijne ſtrijtgenoten, uitheemſchen en vreemdelingen der Kanaaniten waeren.

Neer-Galilea, dat vlakker en lager landouwen heeft, ſtrekt in de lengte van de ſtad of zee van *Tiberias*, tot aen de lantſtreke van *Chabul*, anders *Chabulon*, (en niet *Zabulon*, gelijk eenigen by *Joſephus* qualijk le-

Digitized by Google

Scalig. Adrich. zen) na-by de ſtad *Ptolemais*, aen den oever der Middellantſche zee gelegen, een ſtreke van veertien uuren gaens; maer in de brete van het vlek *Xaleth*, in een groot velt gelegen, tot aen *Berſabee:* het begin der breete van Opper-Galilea; zijnde een ſtreke van twintigh uuren gaens.

Adrichom plaetſt Neêr-Galilea in het erfdeel van Zabulon en *Iſſachar:* of Neêr-Galilea begreep het erfdeel of lant van *Iſſachar* en Zabulon, en dat gedeelte van *Nephtalim*, het welk aen het meir van *Genezareth* gelegen is.

Sche. vyth cap. 9. Hal. 2. By de Talmudiſten en Rabbinen wort Opper- en Neêr-Galilea door *Caphar Hananiah*, of *Hanan*, (en anders, by *Juchaſis*, *Caphar Cana*,) geſcheiden: want te *Caphar Hananiah* was, zoo *Juchaſis* ſchrijft, het begin van Neêr-Galilea: waer uit blijkt, (voeght *Lichtfoot* daer by) dat het begin van Neêr-Galilea niet is, als men treet uit *Samaritis* in *Galilea*; maer uit Opper- in Neêr-Galilea.

Cap. 9. Hal. 2. Al het lant, volgens *Schevith*, van *Caphar Hananiah*, en daer boven, dat gene *Sycomoren*, of wilde vyge-bomen, voortbrengt, is Opper-Galilea: maer het lant van *Caphar Hananiah*, en daer onder, dat wilde vyge-bomen voortbrenght, is Neêr-Galilea: want *Sycomoren*, of wilde vyge-bomen, groeien in de leegte, 1 Reg. 10:27.

Steden. Men had'er by ouds, ten tijde des Heilants, zeer vele ſteden en dorpen, en ten getale van vier hondert en vier, door malkanderen: welker eenigen in 't oud en nieu verbont gedaght worden: te weten, in 't oud verbont *Kedes*, de welke eene ſtad van *Galilea* wort genoemt, Joſ. 10:7. en in 't nieu verbont, onder andere, *Bethſaida*, *Kana*, *Kapernaum*, *Chorazin*, *Naim*, en *Nazareth.* Eenigen houden *Tiberias*, *Seforis* en *Gabara*, voor de drie grootſte ſteden van *Galilea*.

Kluver. De hooftſtad van *Galilea* was *Stratoos* tooren, of *Ceſarea* van *Paleſtijn*, aen den oever der Middellantſche zee: te landewaerts in, *Kapernaum*, *Julias*, *Bethſaida*, *Tiberias*, en haere lantſtreke, *Tarichea*, *Nazareth*, *Kana* van *Galilea*, of *Klein-Cana*.

Eugen. Rog. De voornaemſte ſteden van Opper-Galilea waeren *Kmach*, *Kades*, *Nephtalim*, *Filippyner Ceſarea*, *Saphet*, *Kapernaum*. *Kluverius* ſtelt in het zelve den bergh *Karmel*, en een ſtedeken van een zelven name, en voorhene *Ekatana* geheten. In het zelve lagh ook *Groot-Cana:* gelijk *Klein-Cana* in Neer-Galilea. In Opper-Galilea waeren, volgens *Joſephus*, *Acharabon*, *Petra*, *Seph*, *Jamnith*, *Mero*, *Ptolemais*, en meer andere.

De voornaemſte ſteden van Neêr-Galilea waeren *Nazareth*, *Naim*, *Salem*, *Bethulie*, *Tiberias*, *Cana*, *Seforis*, *Bethſaida*; en onder de bergen, de bergh *Gelboë*, *Hermon*, en *Thabor*.

In Neêr-Galilea lagh, onder andere ſteden, de welke door *Joſephus* geſterkt waeren, *Jotopata*, *Berſabee*, *Salamis*, *Pareccho*, *Japha*, *Sigo*, *Tarichea*, *Tiberias*, en de bergh *Itaburion*. Joſeph. lib. 2. cap. 42.

Om in 't kort te zeggen: alle de ſteden, dewelke by ouds onder de ſtammen *Iſſachar*, Zabulon, *Aſſer*, en *Nephtalim*, behoorden, lagen ook in *Galilea:* (naerdien het geweſt van *Galilea* het lant dezer vier ſtammen begreep,) de welke alle vervolgens zullen beſchreven worden: te beginnen aenſtonts met *Nazareth*.

Heden 's daeghs heeft men in *Galilea* by-na niet dan vlekken en gehuchten, die meerendeels by Arabieren, Turken en Moren, bewoont worden, en door hen geſtight zijn: te weten, onder andere, *Mahhrequech*, alzoo in 't Arabiſch by hen genoemt, twee kleine mijlen van den mont des vliets *Kaſmich*, die qualijk d'*Eleuther* by velen geheten is. Een kleine mijle van daer leit *Beithlouth*, en verder, op een gelijken afſtant, *Scahou*, en meer na 't zuide *Teryebnan:* vervolgens *Tebnin*, en hoger na 't ooſte, *Koumin* en *Ajaleh*: alwaer een zeker kaſteel of veſting leit. D.S.A.

In *Galilea* lagh ook aen den zeekant de lantſtreke van *Chabul*, of *Chabulon*, in de welke de twintigh ſteden waeren, die koning *Salomon Hiram*, koning van *Tyrus*, vereerde. Eenige houden dit *Chabul* voor een en het zelfſte met Opper-Galilea, of Galilea der Heidenen.

Hoogh- en Neêr-Galilea was by ouds een zeer vet en vruchtbaer geweſt, en rijk van ſpringende fonteynen en beken. Het leverde allerwege koren, wijnen, en allerleie vruchten, inzonderheit olyven en olye, overvloedelijken uit: waer over het ganſch geweſt door d'inwoonders bebouwt, Aert des lants.

en

Digitized by Google

en met allerhande slagh van bomen beplant was: zonder eenigh gedeelte ledigh of braek te leggen.

D.S.A. Noch heden zijn de landouwen meerendeels goet en vet; doch leggen meest onbebouwt, en by-na woest, door lui en nalatigheit der inwoonders.

Eugen. Roger. In het noorder-gedeelte van Hoog-Galilea groeien heden de lange rozijnen van *Damask*, als ook overvloedelijk veel vijgen, amandelen, *sebesten*, *jujuben*, katoen, en zeer schone terruwe in groten overvloet. Daer groeien ook vele moerbeziën-bomen, tot voetsel der zy-wurmen: want de zyteelt is de hooft-nering der inwoonders.

Desgelijx geeft Neêr-Galilea noch heden de volheit van olye, tarruwe en katoen.

Galilea was by ouds, door des zelfs vruchtbaerheit en rijkdom, zeer volkrijk: want het minste dorp kon, zoo *Josephus* getuight, vijftien duizent man uitleveren. Daer en boven waeren de Galileërs van jongs af strijtbaer en sterk.

Bestiering. Ten tijde des Heilants was *Herodes*, van wegen de Romeinen, viervorst of lantvooght van *Galilea*, Luc. 3: 1. en 23: 6, 7. die op den dagh zijner geboorte een maeltijt voor zijne groten en oversten over duizent, en voor de voornaemsten van *Galilea*, aenrechte: op den welken de dochter van *Herodias* in het midden danste. Mark. 6: 21. Matth. 14: 6.

Hierof. Chetub. Door welke volken *Galilea*, na de wederkomste der Joden uit Babylonie, is bewoont geworden, magh met recht gevraeght en in twijfel getrokken worden: naerdien die in de boeken van *Ezdra* en *Nehemia* naulix gedaght worden: maer alleenlijk die genen, die *Judea* en *Benjamitis* bewoont hebben.

Dan, naer het schijnt, bestonden d'inwoonders van *Galilea* meerendeels uit d'overblijfselen der tien stammen: en daer en boven uit Heidenen.

Verschil der zeden van Galileërs en Joden. Pesachin. De Galileërs verschilden zeer veel van de Joden in eenige zeden, en niet weinigh in tale: gelijk zy ook door het lantschap van *Samaritis* van elkanderen afgescheiden waeren, en het zelve tusschen beide hadden leggen: het geen ongetwijfelt niet weinigh het onderlingh verschil veroorzaekt heeft.

In de vorm en maniere van een bruitschat te schrijven, verschilden eenighzins de Galileërs byzonder van d'inwoonders van Judea. De Galileërs, volgens schrijven der Gamaristen, kreunden of bekommerden zich des geruchts, en niet des gelts. D'inwoonders van Judea, ten tegendele, des gelts, en niet des geruchts. In Judea wiert onderzoek, nopende den bruidegom en bruit, drie dagen voor den bruiloft gedaen: in Galilea niet desgelijx. In Judea wiert den bruidegom met de bruit een heimelijke by-een-komste, een uur voor den bruiloft, toegestaen: in Galilea niet. In Judea waren twee vrienden der nieu-gehouwden: een uit den geslaghte des bruidegoms, en d'ander uit den geslaghte der bruit. In Judea sliepen deze vrienden ter zelver plaetse, daer de bruit en bruidegom geslapen hadden: in Galilea niet alzoo. In Judea wiert op Paesch-avont tot aen den middagh gearbeit: in Galilea geheellijk niet.

Niet tegenstaende de Galileërs, en neffens hen alle de Joden, ten tijde des Heilants, in het Heilige Lant, Syrisch spraken, zoo verschilde evenwel de tale der Galileërs in spelling, of uitsprake, van die van de Joden: als onder andere duidelijk blijkt uit het schrijven van den evangelist *Mattheus*, cap. 26: 75. daer tot *Petrus* wiert gezeit: *Waerelijk, ghy zijt ook van die: want uwe sprake maekt u openbaer.* Of, gelijk d'Evangelist *Markus* schrijft, *Waerelijk, ghy zijt een van die: want ghy zijt ook een Galileër, en uwe sprake gelijkt:* cap. 14: vers 70. verstae daer onder, *na hunne sprake:* te weten, de tale der Galileërs was, zoo in uitsprake, of spelling, als door uitheemsche woorden, rouw en onbeschaeft. Deswegen schrijven de Talmudisten: *dat den volken van Judea, dewijl zy naukeurigh in hunne tale waeren, de wet in hunne handen bevestight is: maer den volken van Galilea, dewijl zy niet naukeurigh in hunne tale waeren, is de wet in hunne handen niet bevestight.* Tot bewijs kan zijn, dat de Galileërs, zoo de zelve Talmudisten verklaren, *Immar*, een *lam*: *Amor*, *wol*: *Hamor*, een *ezel*: *Hamar*, *wijn*: in het uit-

(Margin: Tale. — Babyl. Erubbin. — Buxtorf. lex Thalmud. Lichtfoot Chorophr.)

uitspreken niet onderscheiden: want zoo onbescheidelijk en onduidelijk spraken zy de letteren uit, dat de toehoorders niet konden weten, of zy *Hamor*, een *ezel*, of *Hamar*, *wijn*, of *Amar*, *wol*, of *Immar*, een *lam*, wilden zeggen.

De Zalighmaker heeft Galilea met zijne tegenwoordigheit, preken, en wonderdaden, gewaerdight te verheerlijken: als blijkt uit Matth. 3: 13. en cap. 4: 12, 18, 23, 25. en 15: 29. en 17: 22. en 19: 1. Mark. 1: 9, 14, 16, 28, 39. en 3: 7. en 9: 30. Luc. 4: 14, 31, 44. en 5: 17. en 17: 11. en 23: 5. en 24: 6. Johan. 1: 43. en 2: 1, 11. en 4: 3, 43, 45, 46, 47, 54. en 6: 1. en 7: 1, 9. Actor. 10: 37. Want in Galilea is de Heilant ontfangen en opgevoet. In Galilea heeft hy meerendeels gewoont en verkeert. In Galilea heeft hy t'allereerste het zaet der evangelische preke begonnen te zaien, en is, tot voortzetting van het verkundigen des evangeliums, t'effens met de Apostelen, tweemael gansch Galilea omgereist, en heeft alle de steden en vlekken doorwandelt, met over-al in de synagogen te leeren, duivelen uit te drijven, en ziekten te genezen. Met hem trokken d'apostelen uit Galilea na Jerusalem op. Actor. 13: 31. *Josef*, des Heilants genaemde vader, week met hem na de delen van Galilea. Matth. 2: 22. Luc. 1: 26. en 2: 4, 39. Hier over, en ter zake van des Heilants opvoeding en verkering in Galilea, wiert hy de Galileër genoemt, Luc. 23: 6. Matth. 21: 11. en de Galileër gebynaemt, Matth. 26: 69. gelijk ook keizer *Juliaen*, *d'Afvaller*, den Zalighmaker, hoewel schimps wijze, gewonelijken de Galileër, en na hem, en na de Galileesche apostelen, alle de Kristenen, Galileërs gebynaemt heeft: als *Socrates*, *lib.* 3. *c.* 10. *Theodoretus*, *hist. eccl. lib.* 3. *c.* 18. en 25. *Eusebius*, 10. *hist. eccl. Nicephorus*, *hist. eccl. c.* 4. en 20. en andere verhalen.

Uit Galilea volghden eenige godvruchtige vrouwen *Krist*, t'zijnen dienste, na. Matth. 27: 55. Marc. 15: 41. Luc. 23: 49, 55. Hy beloofde zijnen jongeren, in Galilea, na zijne opstending, voor te gaen. Matth. 26: 32. en 28: 7, 10, 16. Marc. 14: 28. en 16: 7.

In Galilea wierden de kristelijke gemeynten, of kerken, door de preke der apostelen gestight. Act. 9: 31.

De Galileërs waeren jongeren of leerlingen des Heilants, Matth. 4: 18. Actor. 1: 11. en 2: 7. en met name *Petrus*, Matth. 26: 69, 73. Marc. 14: vers 70. Luc. 22: 59. *Nikodemus* was een Galileër, Johan. 7: 52. desgelijx *Iudas*, de belhamel des oproers tegen de Romeinen, ten dage der beschrijving. Actor. 5: 37. De Galileërs ontfingen den Zalighmaker, na zy alle de dingen gezien hadden, de welke hy te *Ierusalem* op het feest gedaen had. Joh. 4: 45. De Galileërs wierden door *Pilatus* gedoot, en hun bloet met d'offerhanden gemengt, Luc. 13: 1.

Zoo eenigen voor waerschijnelijk houden, waeren deze Galileërs gene Joden van afkomst: naerdien het den Joden ongeoorloft was, op een andere plaetse, als in den tempel van *Ierusalem*, offerhande te doen. Dies zy de genen voor Samaritanen houden, die ter gemelder plaetse by *Iohannes* Galileërs worden genoemt: dewijl hun lantschap aen dat van Galilea grensde. Galilea wiert door *Tiglat-Pileser*, koning van Assyrie, verovert, 2 Reg. 15: vers 29.

Nazareth.

NAzareth wort alzoo in 't nieuw verbont by d'evangelisten doorgaens genoemt; maer nergens in 't oud met dien naem gedagt: 't zy uit oorzake van de slechtigheit en onvermaertheit dier plaetse in vorige tijden; of dewijl het toen een anderen naem voerde.

Onaengezien *Nazareth* by ouds, en voor de komste en ten tijde des Heilants, slechts een vlek was, zoo wort het evenwel by den evangelist *Mattheus*, c. 2: 23. en by *Markus*, c. 1: 29. en 2: 4, 29. eene stad genoemt. Dan hier tegen dient aengemerkt, dat de Schrift by wijle de naemen van steden, dorpen en vlekken, zonder onderscheit, den een voor den ander gebruikt.

De naem *Nazareth* is tot heden ongeschonden onder d'oostersche Kristenen,

Digitized by Google

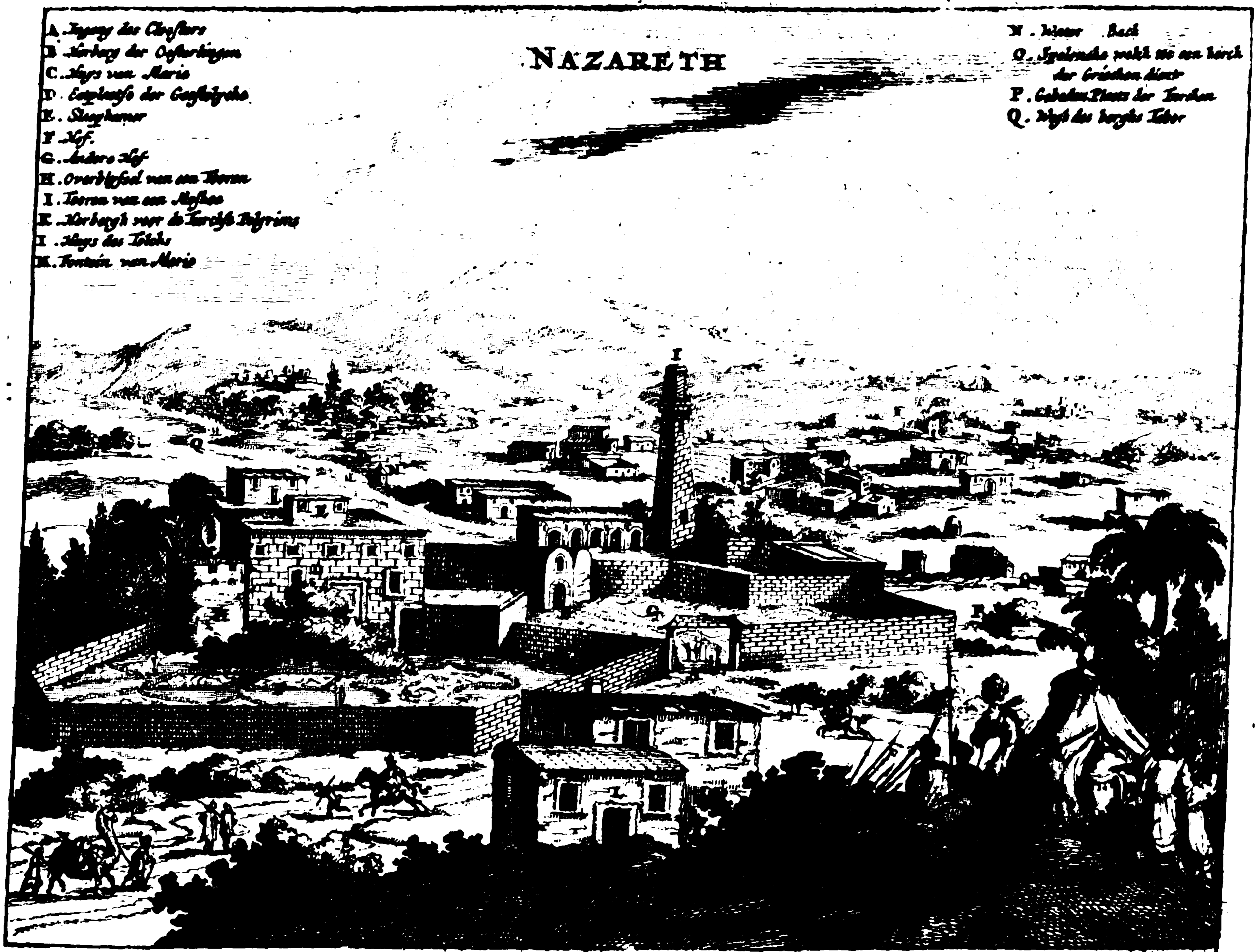

nen, en zelfs onder de Joden en Arabieren gebleven: hoewel d'Arabieren heden ook, gebroken, *Nazara*, en by ouds *Nazareth*, in 't Arabisch, *Medina Abiat*, dat's *witte stad*, noemden. Eenigen leggen *Nazareth*, *bloem*, *rijsken*, *scheute*, of *heester*, uit: gelijk ook *Nezer*, of *Nazer*, (waer uit *Nazareth* schijnt gesmeet te zijn) die bediedenis in 't Hebreeusch heeft. Hier op duiden zommigen de volgende woorden van den profeet *Esaias*, cap. 11: 1. *Daer zal een rijsken uit d'afgehouwen tronk Isai voortkomen, en eene* † *scheute uit zijne wortelen zal vrucht voort-brengen.* Of, gelijk andere deze laetste woorden vertalen, *een bloem zal uit zijn wortel op-komen.*

† in 't Hebreeus Naser.

Nazareth is gelegen in Galilea, volgens schrijven der evangelisten zelfs: als blijkt uit Matth. 21: 11. en Luc. 1: vers 26. en 2: 39. of eigentlijk in Neêr-Galilea, op de grensscheiding des stams *Issachar* en *Zabulon*, ten weste, in het hangen, en aen de zijde, of op den ruch, of aen de voet van eenen bergh, of † op eene kleine verheventheit, en aen het einde van een lustige en grote vlakte, *Esdrelon* geheten. Hier meê komt wonder wel het schrijven van *Lukas* over-een, die *Nazareth* op eenen bergh, met een top of steylte, plaetst, cap. 4: 29. het welk gevoeghelijk in het hangen, of op de ruch des berghs, ten aenzien van des zelfs top, kan uitgeleit worden. *Nazareth* leit drie dagh-reizens, of ontrent vijftien mijlen noortwaerts van *Ierusalem*; zeven mijlen oostwaerts van de stad *Ptolemais* of de Middellantsche zee, twee uren gaens van den bergh *Thabor*, en vier mijlen van de stad *Kapernaum*. Het is van alle zijden en rontom met bergen omringt, tot grote belemmering van des zelfs uitzicht, die zeer lustigh met groene heesters, bomen, en allerleie slagh van *aromatijke*, en geurige kruiden bewassen leggen: dies niet t'onrecht de naem *Nazareth* heefter, scheute of bloem wort uitgeleit.

† Thevenot.

Nazareth is heden een arm vlek, en by-na gansch verwoest; bestaende slechts uit dertigh huisgezinnen: waer onder vier Maronitische en zes Griekische: d'overige bestaen uit Moren, Arabieren en Turken.

Hieronymus, desgelijx *Beda*, stelt in *Nazareth* twee kerken: d'eene is in het midden der stad: alwaer voorhene een huis stont, daer in de Zalighmaker

in

Digitized by Google

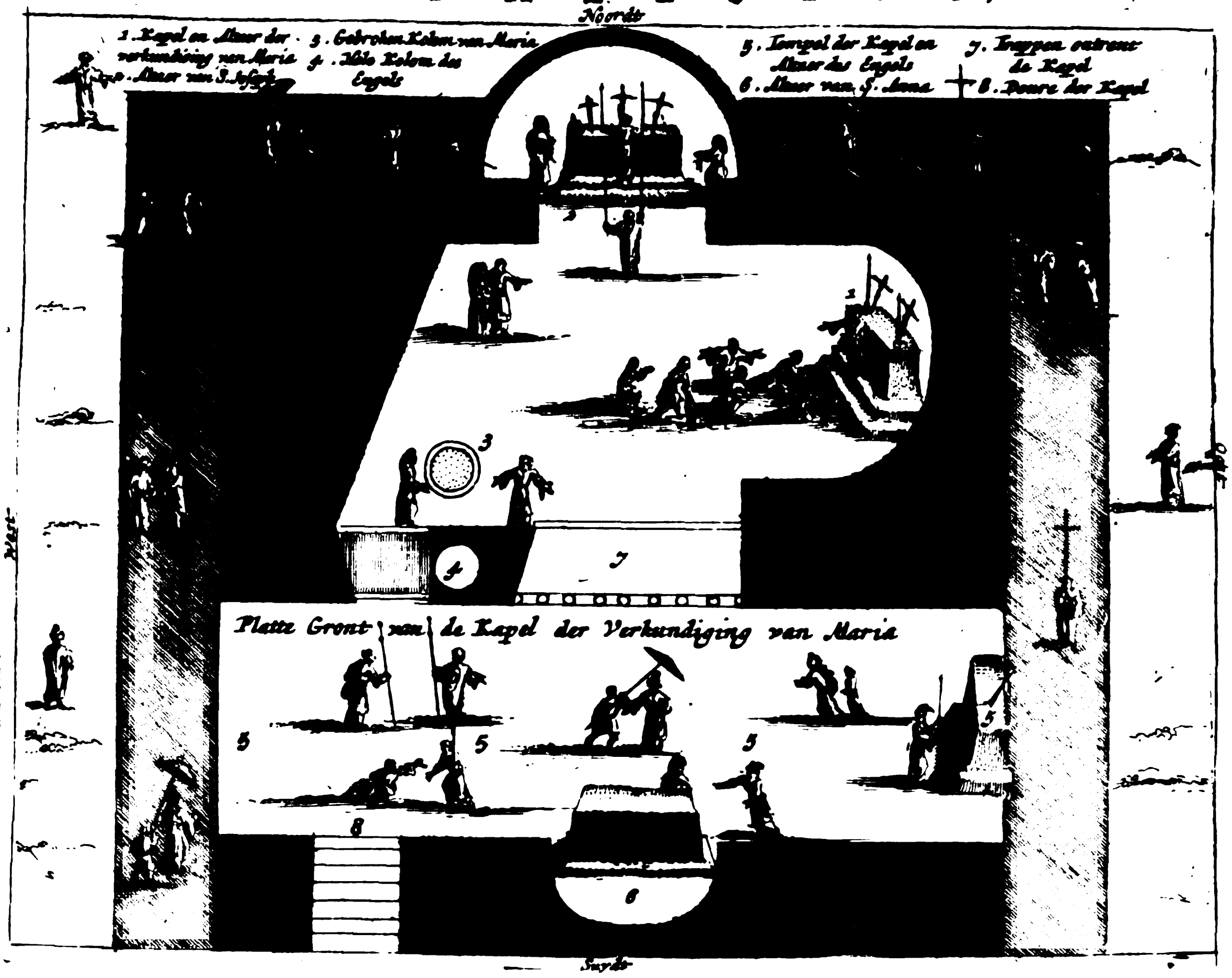

in zijne kintsheit wiert opgevoet. De andere is ter plaetse gestight, daer eertijts een huis stont, in het welk de engel *Gabriël* by *Marye* quam, en haer d'ontfangkenis en geboorte des Heilants verkundighde. Luc. I. Joh. I.

Het gedenkwaerdighste, onder *Nazareths* aeloutheden, is een spelonke of hol, uitgeholt en gehouwen in de rotse, in het hangen des berghs, en in † het midden der stad gelegen; hoewel in het laegste gedeelte, na 't ooste. Dit is heden eene kapel, en maekte eertijts een gedeelte des huis van *Marye* uit: alwaer d'aerts-engel *Gabriël* haer de geboorte en mensch-wording des Zalighmakers quam verkundigen: volgens verhael der evangelisten.

† Rog.

Te weten, eenige inwoonders hadden te dier tijde op de rugh, of in het hangen des berghs, op den welken *Nazareth* gebouwt was, in de rotse zelve kleine spelonken, of holen, uitgeholt, in vorm van kabinetten, en bouwden daer voor een kleine huizing, bestaende slechts in eene lage zale of kamer: naerdien de gemeene huizen gewonelijken niet meer als van eene verdieping waren: gelijk men daer noch eenige van dien slagh heeft. Deze twee plaetsen, of vertrekken, waeren alleenlijk door eene muur en deure afgescheiden: en maekten niet meer als een eenigh huis uit: waer uit men van het een in het ander, gelijks d'aerde, trad: als uit eene kamer in een kabinet. Aldus, en in dezer wijze, bestont het huis van *Marye* uit een spelonke, in de rotse gehouwen, als uit een kabinet, en uit een lage zale, kamer, of voorhuis, tegen de straet aen gestight.

Het hol, of de spelonke, begrijpt binnen 's muurs zestien of † veertien voeten in de lengte, of diepte, en vijf en een halve voet in de brete aen de oost-zijde, en tien voet aen het ander eind, ten weste: uit oorzake de muuren, die ontrent negen of tien voet hoogh zijn, schuins lopen.

† Rog.

De zale, kamer, of voorhuis, voor de spelonke, heeft zes en twintigh voet in de lengte, dertigh in de brete, en hooghte na gelang. Op het oosteinde is een kleine schoorsteen, en ter zijde, in de dikte der muur, een klein kasje, en in de wester muur een klein venster, om licht te scheppen. D'ingang of deure is tegen 't zuide.

Zoo men d'oude overlevering geloven

Digitized by Google

loven magh, hadden *Joachim* en *Anna*, ouders van *Marye*, in dit huis, als hun eigen goet en erfdeel, ten tijde van d'ontfangkenis des Heilants, hun verblijf: het welk zy na hunne doot by erfenis haer na-lieten. In dit zelfste huis zou *Marye* met haren man *Iozef* gewoont hebben. In 't kort, in dit huis zou de Heilant ontfangen, en, na zijne geboorte te *Bethlehem*, opgevoet en groot gemaekt zijn; en met *Iozef* het hantwerk van timmeren gepleeght hebben: ja men toonde noch ten tijde van *Cyrillus*, de *Ierusalemmer*, eene knoop, die men hield, (ô groote lichtgeloovigheit!) door de hant van dezen kunstenaer, aldaer gemaekt te zijn.

Ten aenzien van zulke grote wonderen en merken van heiligheit, hebben d'apostelen, na de verrijzenis des Zalighmakers, het huis tot eene kapel ingewijd, en aldaer kerken-dienst gedaen.

Des niet tegenstaende zou men mogen zeggen, dat de zale of kamer, en de spelonke, twee verscheide kapellen zijn; ieder voorzien met haere altaren: hoewel zy neffens aen elkandere raken: en dat de Zalighmaker in d'eene ontfangen, en in d'andere groot gemaekt en opgevoet was.

Deze plaetsen, de zale (of kamer) en de spelonke, bleven in dien staet, tot aen de tijden van keizerin *Helena*, de welke de zelve, ter eere en gedachtenis, met eene der fraeiste, prachtighste, en grootste kerken van gansch ooste deed omringen: hoewel zy mogelik het huis in haere eerste geboorte en eenvoudigheit heeft gelaten: het welk niet anders is als een dik en grof messelwerk van herde stenen, in vorm van tichel-stenen.

Dit zelfste huis, of liever het eerste en voorste gedeelte des huis alleen, wiert namaels, (zoo de Roomsgezinden voorgeven) ter zake van d'ongeloovigheit, verlaten des Kristen godsdiensts, overgrote heerschzucht, ongebonde dertelheit, baeldaet en schelmeryen der Kristenen, die te dier tijde het Heilige Lant bezaten; of uit oorzake *Seraf*, *Sultan* of *Melik* van Egypten, gansch Syrie en het Heilige Lant had verovert, de steden verwoest, de kerken gesloopt, en de Kristenen, onder andere ook die van *Nazareth*, verdelgt, op bevel van *Marye* en den Heilant, door d'engelen, over zee, door de lucht, wonderlijker wijze na de gewesten der Kristenen overgevoert, met nalaten en overblijven alleen van de grontvesten in *Nazareth*. Te weten, het wiert eerst uit *Nazareth*, op den bodem van *Dalmatia*, (heden by d'Italianen *Schiavonia*, en by de Duitschen *Slavonie* geheten,) by een stedeken *Flumen*; door arbeit en handen der engelen, overgebraght. Maer wanneer d'inwoonders het zelve huis niet achten, en ongeëert lieten, wiert het hen, als onwaerdige bezitters, ontnomen, en, op den tienden van Winter-maent, des jaers twaelf hondert vier of een en negentigh, in een bosch van zekere edele vrouwe, met name *Laureta*, geplaetst. Dit bosch is gelegen in *Picenum*, heden by d'Italianen *la Marca d'Ancona* genoemt, een lantschap van Italie, en in het gebiet van *Rekanati*, een stad des lantschaps *Picenum*. Hier over wiert dit zelfste huis, na *Laureta*, de heerin des boschs, *Marye van Laureta* genoemt.

Derwaerts begaven zich uit alle oorden van *Europe* een ongeloofelijk getal van menschen, ter eere van dit huis: hoewel meenighten door de struikrovers, die zich in het bosch ten dien einde verscholen, uitgeplondert en gedoot wierden. Hier over wiert de maeght *Marye* vertoornt, en beval haer huis te verplaetsen. Dies wiert het op een bergh van twee gebroeders overgebraght, en door een groten toeloop van menschen bezoght, en met dierbare geschenken en giften verrijkt, tot groot gewin der gemelde broeders: doch ook niet zonder onderlingen tweespalt, die uit het gewin ontstont. Des wegen wiert dit huis, voor de vierde male, op den gemenen lantwegh van *Rekanati* verplaetst: alwaer het een vaste rustplaetse bequam.

Hoe wonderlijke, en hoe vele weldaden de menschen aldaer bekomen, wijzen de plaetse zelf en kerke uit: met het welk zy het huis, dat slechts uit vier muuren zonder grontvest bestaet, omringt hebben. Behalve een ontallijk getal van wasch-keerssen, en andere giften, ziet men in de zelve kerke nu noch d'afbeelding van *Marye* Adrich.

in haer geheel, door den evangelist *Lukas* geschildert.

Zoo eenigen willen, zou het huis voornoemt, na *Lorette*, by ouds *Lauretum* genoemt, eene stad in Italie, in gemelder wijze zijn overgebraght: alwaer het heden by eenen iegelijk, ten getale dikwils van tien duizent, bezocht en geëert wort.

Doubd.

In dezer wijze verhalen de voornaemste Roomsgezinde schrijvers het geen, dat zich ontrent 't huis van *Marye* zou toegedragen hebben: als *Kanisius*, *Baptista van Mantua*, *Hieronymus Angelita*, eertijts sekritaris der stad *Rekanati*, in zijn boek, getijtelt, *de maegbt Laureta*: *Baronius*, *Rutilius*, *Benzonius*, *Adrichom*, *Quaresmius* en andere: tot welker gevoelen de lezer zich met bescheidenheit kan gedragen.

Kapel.

Dan eenige jaren daer na hebben de Kristenen, tot bewaering der gedachtenis, ter zelver plaetse van *Nazareth* een kapel, van gestalte by-na als die van *Lorette*, en van een zelve lengte van zes en twintigh voet; maer niet van een zelve brete, doen bouwen: naerdien zy niet boven acht voet breet is: uit oorzake de muuren, die drie voet en een halve dik zijn, in het bestek van d'eerste, de welke dertien voeten breet was, begrepen zijn: dien volgens most de zelve veel breder zijn.

D. S. A. begroot de lengte dezer kapel op een en twintigh voet, en de brete op zes voet en een halve: de muur na buiten toe, op de dikte van drie voet, min drie duim: en de muur, na de zijde der spelonke, op twee voet: aldus zal de brete der kapel, zoo binnen als buiten 's werks, op twalef voet min drie duimen uitkomen.

De deure is tegen 't zuide, en drie voet breet; en slechts vier voet hoogh.

De kapel is gansch slecht, hebbende gene andere çieraedje, als twee altaren. Het eerste staet aen d'oost-zijde, ter plaetse van de schoorsteen der kamer, en is gewijd aen *Joachim*. Het ander staet aen de zuidt-zijde, in eene boge van de muur, en is gewijd aen *Anna*: boven het welk een klein venster is, daer het licht door schijnt.

Alles is zeer fraei van gehouwen steen gebouwt, en met een gewelf overslagen.

Heden klimt men in deze kapel by vier stene trappen: uit oorzake het voor-hof, of de voor-plaetse, door de puinhopen der gebouwen, is opgehooght.

Uit deze kapel treet men, by eene trap van eene trede, in de spelonke; doch niet door eene deûre, de welke by-na toe is; maer door eene opening van eenen boge van zes voeten en een halve breet, recht tegen over d'anderen, in den welken het altaer van *Anna* is. Door dezen boogh, en daer na door een venster, boven het altaer, ontfangt zy het dagh-licht. Spelonke.

De spelonke is in haer geheel uit de natuur, en de rotse naekt, en by-na gansch ontbloot: uitgezeit de wester en zuider muur, de welke van gehouwen steen gemaekt is, om het boven-werk t'ondersteunen.

Het gewelf is ook bloot, en uit de natuur, en bestaet uit zeker slagh van zachten steen.

Naderhant hebben de Kristenen, die deze plaetsen deden hermaken, gelijk zy heden zijn, aen de oost en zuid-zijde twee altaeren: en aen het ander eind, een weinigh meer na 't zuide, twee dikke graeuwe marmere kolommen doen oprechten. Deze kolommen hebben den luister of gedaente en herdigheit van marmer: hoewel men niet weet van wat slagh van steen zy zijn. Eenigen houden de zelve voor gegote stenen: (gelijk men by ouds had de kunst van steen te gieten) andere voor een slagh van porfyr-steen.

Een dezer kolommen staet ter plaetse, daer *Marye*, zoo d'overlevering hout, zou gestaen hebben, wanneer d'engel haer, over het ontfangen des Heilants, begroete: en d'andere ter plaetse, daer d'engel was, wanneer hy tot haer sprak: te weten, tot merktekenen dezer plaetsen, en om by de nakomelingen de zelve in eere te doen houden. Waer over d'eerste, de kolom van *Marye*: en d'andere, d'Engelenkolom wort genoemt. Ieder kolom heeft vijf voet en een halve in den omtrek, en negen in de hooghte: of, volgens *Roger*, dertien voet in de hooghte, en zeven in de dikte.

De kolom van *Marye* staet in de zelve spelonke, daer zy haere gebeden

Digitized by Google

den ſtorte; maer die van den engel in het midden der deure, de welke den doorgang belet. Zy ſtaen twee voet van elkandere, en zijn in dezer wijze geſtelt: dat *Marye* het aengezight tegen 't zuide, na den tempel van *Jeruſalem*, zou gekeert hebben gehad.

De kolom van *Marye* is in de lengte twee voet onder afgebroken, en zit met haer boven-eind, of hooftſtuk, aen het gewelf vaſt: dies zy, als in de lucht, zonder ſteunſel, ſchijnt te hangen: het welk de Roomsgezinden als voor een boven-mate groot mirakel houden: ten aenzien van de grote zwaerte der kolom, en zwakheit des gewelfs.

Men zeid deze kolom, door d'Arabieren of Moren, in dezer wijze zou gebroken zijn: uit vermoeden van hol te zijn, en gout of zilver, dat de Geeſtelijken in de zelve zouden verborgen hebben, daer in te zullen vinden.

Zoo eenigen willen, zou zeker *Baſſa*, ten zelven einde van *Damask* getrokken, met name *Ebn Elferekh*, op aenraden van zekeren *Megrebin*, (dat 's een Arabier van 't weſte of *Barbarye*,) de zelve kolom doen breken hebben. Maer als de *Baſſa* zich in zijne hope bedrogen vond, deed hy al het marmer, daer deze ſpelonk meê gevloert en bekleet was, weghnemen. Dees *Megrebin* zou ook niet lang ongeſtraft gebleven zijn; maer was, in het gaen uit deze plaetſe, doot ter neêr gevallen.

Ter zake van het wonderlijk hangen dezer kolom in de lucht, wort zy by d'inwoonders, zoo Kriſtenen, Moren, als Arabieren, zeer hoogh geacht, die de zelve, op hunne intrede ter kerke, kuſſen, met hunne gordels meten en omwinden. De zelve gordels, met deze kolom aengeraekt, zouden kracht hebben, om de vrouwen vruchtbaer te maken, en haer zonder pijne te doen verloſſen. Ook begeven zy zich, op het ontſtaen van pijne in de ſchouderen of nieren, derwaerts, op hope van, door de zelve ſlechts aen te raken, genezen te worden: gelijk zy ook (zoo de Roomsgezinde ſchrijver *Quareſmius* verhaelt,) genezen worden: *want het zou*, voegt hy daer by, *een ſchandael of ergernis zijn, aen zoodanigen te vragen, of zy gezontheit bekomen hadden? als of 'er aen te twijfelen was, of de genen, die in dezer wijze de kolom aenraken, genezen waeren.*

De Roomsgezinde beêvaertreizers houden de zelve kolom ook in grote eerwaerdigheit, en bewaren d'afgeſchraepte ſtukjes en brokjes, als heilige reliquien of overblijfſelen. Zoo ook *Eugenius Roger* ſchrijft, brengen de Moren en Arabieren, zoo wel als de Kriſtenen des lants, hunne kranken, om deze kolom aen te raken, met een grote eerbiedigheit daer by: te weten, zy laten hunne ſchoenen, voor hunne intrede ter kerke, ſtaen, kuſſen de kolom met zonderlingen aendaght, en ſlaken duizenderleie lofredenen op de maegt *Marye*, zoo verre hunne wet toe-laet: als, *Ya Mariam eladra! Ya btoul elbtoulate! Ya amelmſie, ſala la gelna, atini claphie*: dat is, *O maeght der magen! ô maeght Marye! ô moeder van Meſſias! bid voor ons, en geve ons gezontheit*: het welk zy al wenende en zuchtende zeggen. De genen, die derwaerts niet kunnen gaen, of gedragen worden, zenden daer hene hunne tulbanden of hemden, gordels en neusdoeken, de welke zy aen de kolom laten ſtrijken: door welk middel zy vele genade met gezontheit bekomen: zonder evenwel hun ongeloof te ſtaken.

Aen de noort-zijde heeft men een ander klein hol, met een zeer duiſtere trap: by de welke de geeſtelijken des klooſters in de zelve neêr-klimmen.

Uit deze ſpelonke komt men in een andere, de welke een *Sacriſtie* verſtrekt.

Na *Selim* en zijn nazaet *Soliman*, beide Turkſche keizeren, zich van het ganſche Heilige Lant hadden meeſter gemaekt, wiert *Nazareth* door de Kriſtenen verlaten, uit oorzake van de grote woede en tierannye der Turken, die deze plaetſe beſtonden te verwoeſten, de gebouwen te ſlopen, en de puinhopen daer en boven onder vulnis en meſthopen ſtelpten, om den naem dier plaetſe den Kriſtenen uit de geheugenis en gedaghten te brengen.

Het huis der verkundiging of bootſchapping van *Marye* behoorde van overouds den Françiskaner monniken toe, die in het zelve hunne woonplaetſe hadden: gelijk het ook, des jaers zeſtien hondert en twintigh, hen

door *Emir*, of vorst. *Fecchreddin*, die een vrient der Kristenen was, en over dien ganschen oort, *Galilea* en *Fenicie*, te dier tijde voor een korten tijt heerschte, weêr overgelevert wiert: en allereerst aen zekeren *Thomas van Novaria*, Françiskaner monnik. Deez trok, met brieven van voorschrijving van *Emir Fecchreddin*, aen *Sapheth*, (die *Kadi* of lantrechter van *Galilea*, van wege *Fecchreddin*, was,) en van daer, in gezelschap van eenen *Chiaus* van *Sapheth*, en verscheide krijgsknechten, na *Nazareth*, en nam de plaetse, in het by-zijn van verscheide Roomsgezinde overheden des Heiligen Lants, als getuigen, in bezit: het welk met brieven, op bevel van *Emir Fecchreddin*, bevestight wiert. Voorts wiert de kerke door hen gereinight en gezuivert, het altaer, door de Kristenen eertijts opgerecht, ingewijt, en de plaetse met lampen verçiert. Tot bewaerder des huis was, door *Thomas van Novaria*, zeker ander monnik, met name *Jakob van Vendosme*, gestelt, die met zonderlingen yver en arbeit alles trachte te herstellen en hermaken.

Na het uitbrengen van alle vuiligheden en onreinigheden, vond hy onder de puinhopen der grote kerke, in het noorder gedeelte, zekere muuren en gesloopte woningen, de welke hy, na zijn beste vermogen, deed hermaken, en tot woon of schuilplaetsen bequaem maken, en voorts een klooster en kapel op den ouden gront bouwen. Na veel afslovens, en verloop van zes maenden, verviel hy in eene ziekte: maer na hem sloegh zijne knecht het werk ga, en maekte de plaetse in korten tijt der mate bequaem, dat de monnikken en beêvaertreizers aldaer ter herbergh konden ontfangen worden. Dezen *Jakob* bleef, tot aen den jare zestien hondert drie en twintigh, de bewaernis dier plaetse, zoo met misse, als kerken-dienst te doen, aenbevolen: als wanneer hy, tot verrichting der zaken des Heiligen Lants, na *Europe* wiert verzonden.

Niet tegenstaende de Mahometanen *Nazareth*, en de gemelde kolom van *Marye*, grote eerbiedigheit toedragen, zoo hebben zy evenwel meenigmael fel daer tegen gewoet, zoo met branden en blaken, als ter neêr vellen en slopen van gebouwen, verwoesten der kerken en kloosters, en plagen en verdrijven der geestelijken uit den geslaghte van *Ierusalem*.

Dit heeft men inzonderheit voor eenige jaren, en ontrent des jaers zestien hondert en vijftig, zien gebeuren: als wanneer *Ali-Aga*, een gezwore vyant der Kristenen, die van *Nazareth* boven mate en geweldigh plaeghde: waer door zy gedwongen wierden voor zijne tierannye te vluchten, en dezen oort te ruimen. Hier op wierden aenstonts alle de plaetsen of gebouwen der kerken en kloosters ter aerde gevelt, en by-na tot stoffe, door de Mahometanen, verbreiselt, die alle de deuren en vensters, desgelijx al het hout en yzer der af braken, weghsleepten en meê namen: latende de plaetse niet alleenlijk onbewoont; maer ook onbewoonelijk en in een deerlijken staet: hoewel de spelonke en kapel niet aengeraekt noch beschadight wierden.

Niet lang daer na togen de geestelijken weder derwaerts, die de plaetse met grote moeiten zuiverden en reinighden, en vijf of zes kleine çellen, daer niet als de gebroke muuren van overgebleven waeren, met loot, takken van bomen, en aerde bedekten.

Door d'overgrote strengheit van dezen *Bassa* waeren ook d'inwoonders van *Nazareth* gedwongen hunne huizen te verlaten, die alle gesloopt wierden: desgelijx hunne landeryen, die over de drie jaren braek bleven leggen, zonder bebouwt te worden.

Naderhant quamen die van *Nazareth* onder het gebiet van den *Emir*, of vorst *Melehem*, een Arabier: die in 't eerst eenige genegentheit tot de Kristenen scheen te hebben: maer heeft daer na de Roomsgezinde geestelijken van *Nazareth*, door zijn wreet bedrijf en quade heerschappye, gedwongen deze plaetse weêr te verlaten. Dies de beêvaert-reizers, die sedert na het Heilige Lant getogen waeren, deze plaetsen van *Nazareth* niet hebben kunnen aendoen noch bezichtigen.

Een steenwerp, of hondert en dertigh treden, of drie hondert schreden, volgens *Doubdan*, noortwaerts van het huis der verkundiging van *Marye*, en dicht aen de noort-zijde des kloosters, vint Josefs-Winkel.

vint men eene plaetse, de welke van over ouds, tot op heden, het huis en de winkel van *Josef*, en in 't Arabisch *Ducan*, of *Hana*, en gebroken *Chania*, wort genoemt: het welk in 't Neêrduitsch ook eene winkel bediet.

Ter zelver plaetse staet heden een boeren-huis van gehouwen steen: als een van d'anderen: maer eertijts, volgens verhael der Moren en oude Kristenen des Lants, stont 'er een fraeie kerke of kapel gesticht, naer uitwijzing der brokken van muuren, en overblijfselen van fraeie pylers. Zoo *Doubdan* getuight, is de zelve heden half verwoest. Zy was aen *Josef* gewijd, en groter dan de kleine, en kleinder dan de grote kerke der verkundiging: te weten, hondert en twintigh voet lang, en ontrent vijftigh breet.

Men wil, zoo d'inwoonders uit een oude overlevering voorgeven, dat *Josef* met zijnen zoon, de Zalighmaker, in het zelve huis, na zijne wederkomste uit *Egypten* in *Nazareth*, zijn timmermans-winkel op had, en het timmermans ambaght zou gedaen hebben. Dan een groot geschil is onder de godsgeleerden: of *Josef* een timmerman, smit of metselaer was: naerdien het Grieksch woort by Matt. 13: 55. *Tectos*, en het Latijnsch woort *Faber*, een algemeine naem van by-na alle kunstenaers, of hantwerkers, is, die uit eenige stoffe iet maken: hoewel de meeste schrijvers hem het ambacht van timmeren toevoegen.

Alle d'inwoonders des lants komen deze plaetse ten dien einde met aendaght bezoeken en bezichtigen.

Wel hebben de geestelijken van *Nazareth* meer als de waerde voor deze plaetse den genen, dien de zelve toe-komt, willen geven: maer die wilde haer niet afstaen.

Deze plaetse diende eertijts tot een *Metzid* of *Moske*: maer verstrekt nu zekeren Moor, d'eigenaer, eene woonstede, die geenen Kristen daer in wil laten komen.

Synagoge. Ontrent hondert schreden van het klooster, en by-na in het midden van *Nazareth*, en een weinigh na de westzijde, ziet men een oud gebouw van gehouwen steen: of, volgens *S. A. D.* een zale of kamer, gewelfs-wijze gemaekt: waer van het zuider gedeelte verwoest en vervallen is. Het wort voor een overblijfsel der *Synagoge*, of kerke, gehouden, in de welke de Heilant den profeet *Esaias* las, en alle de toehoorders, door zijne aengename woorden, tot stommens toe, deed verwonderen: als *Lukas*, cap. 4. in 't brede verhaelt. Dan wanneer hy den Nazareenen een streke van hun zondig en boos leven over-dwers begon te geven; wierden zy daer over op hem vertoornt, leiden hem ter stad uit, en brachten hem op eenen top of steylte des berghs: waer op *Nazareth* gebouwt was. *Maer hy ging*, gelijk d'evangelist zeid, *door het midden van hen hene, en vertrok zich.*

Deze plaetse, steylte of top des berghs, in 't Arabisch by d'inwoonders, in dien zelven zin, *Caphie* geheten, leit een kleine mijle zuid-oostwaerts van *Nazareth*, en by-na op het uitterste einde des berghs, die van deze stad van 't noord-weste na 't zuid-ooste strekt. Zy is een der vervaerelijkste steylten, de welke met oogen mogen aenschouwt worden, en boven-mate hoogh. De zijde des bergs, waer langs die van *Nazareth* den Heilant dachten af te stoten, schiet geheel steyl neêr, en eindight aen een engh dal, dat met zware stenen bestuuwt leit, die door het sterk stromen der beken, by winter-tijt, glat schuuren.

Aen den oort, daer de Nazareenen den Heilant braghten, om af te stoten, ziet men een boven-mate grote steen opgeheven, en, als met voordaght, op het hoogh der rotse, na de zijde van de steylte, of top toe, opgerecht. Deze steen, naer men zeid, zou zich van zelf opgerecht hebben, op het wegh-slippen des Zaligmakers, onder de handen der Nazareen, als tot een merkteken dier plaetse, en tot een gedachtenis van hunnen gruweldaet en voorgenomen gods-moort.

Kajetaen wil dezen bergh voor den bergh *Thabor*, tegen alle waerschijnelijkheit, en het gevoelen van meest alle de schrijvers, gehouden hebben: naerdien de bergh *Thabor* over d'anderhalve mijle van *Nazareth* gelegen is: daer *Nazareth*, volgens schrijven van *Lukas* zelf, op den bergh van dien top of steylte leit.

Digitized by Google

Zoo *D. S. A.* als oog-tuigh ſchrijft, is deze bergh, daer op het klooſter en de ſteylte leit, van den bergh, op den welken *Nazareth* geſtight is, door een klein en zeer eng dal geſcheiden. Waer over men heeft te twijfelen, of deze de ſteylte is ter plaetſe, daer zy nu getoont wort: naerdien zy, gelijk *Lukas* duidelijk ſchrijft, cap. 4:29. *op den bergh was, daer op Nazareth gebouwt lagh.* Om dit te beantwoorden, vind men gene kleine zwarigheit.

De Arabiſche *Truchemans* zeggen hier op: dat die van *Nazareth* het niet waeren; maer d'inwoonders van een na-by gelegen vlek of dorp: het welk op dezen bergh was: en welker voetſtappen, die den Heilant ter afſtorting ſleepten, noch gezien worden: daer nochtans d'evangeliſt zeer duidelijk ſchijnt uit te drukken, dat zy Nazareenen waeren.

Men zou ook kunnen zeggen, dat een gedeelte van *Nazareth* op dezen bergh geſtight was; maer te dier tijde zulk een kleine ſtad niet was, als zy haer nu vertoont.

Onder of beneden den top des bergs was ten tijde des Heilants eene rotſe, met een hol, ſpelonke, of vak: daer in zich *Kriſt*, in het ontkomen uit handen der Nazareenen, en neêrzakken langs de ſteyle rotſe, zou vertrokken hebben: en de welke haer ten zelven oogenblik, na hem ontfangen te hebben, had toegeſloten. Het zy daer meê hoe 't wil, noch heden wort beneden dezen top, of ſteylte, eene ſpelonke, of hol, van ontrent vier of vijf voet breet; hoewel ondiep, getoont.

Doch zoo men *Doubdan*, *Adrichom*, en anderen Roomsgezinden ſchrijveren, geloven magh, zou deze rotſe, wanneer de Heilant, in het wijken voor de woede der Nazareenen, van de hoek der ſteylte, langs de zelve rotſe, zachtelijk neêrgleedt, door het aenraken met zijn lichaem, of ſlechts met des zelfs kleet, zoo week als waſch geworden zijn, en hem in dit vak, dat even zoo groot als zijn lichaem was, en ten zelven oogenblik, door zijne almogentheit, ô wonder! ontſlont, even als een klomp eener weke ſtoffe haeren vorm, ontfangen hebben.

Men zach'er eertijts, naer men zeid, de ſtappen der voeten, en kentekenen van alle de ſtrepen, fronſelen, vouwen en ployen van des Heilants kleet, zoo als de zelve tegen de rotſe aenquamen, even als met de beitel, door kunſt gehouwen: gelijk men ook noch heden, volgens *Doubdan*, een ſtap of ſpeur van des Heilants eene voet beſpeurt: zijnde de reſt uitgeſleten. Zoo *Quareſmius* en *D. S. A.* daer en tegen willen, ziet men daer heden gene tekenen van des Heilants voeten, merken van gewaet, of iet diergelijk.

In dit vak is heden een kleine ruſtbank van de zelve rotſe, de welke tot een altaer dient: op het welk voor de beêvaertreizers Miſſe wort gedaen. Het zelfſte vak verſtrekte eertijts eene kerke voor het klooſter, dat aldaer was.

Namaels wiert, door bevel van keizerin *Helena*, in de zelve rotſe een gewelf en kapel, boven ſpits toe, uitgehouwen, en met kalk beſtreken, en beeltwerk verçiert, naer uitwijzing der overblijfſelen.

Men ziet'er noch eenige afbeeldingen of ſchilderyen; hoewel dermate uitgewiſt en vergaen, dat zy niet te kennen noch t'onderſcheiden zijn.

Na-by deze ſpelonke, in het keeren na *Nazareth*, krijght men twee waterbakken te zien: d'eene heeft ontrent twaelf voet in den omtrek, en ook water: d'andere is eens zoo groot; hoewel ledigh. Zy ſtrekten alle beide tot gebruiken des klooſters.

Na den boven-gemelden top, of ſteylte, loopen twee wegen: te weten, een langs ſteyle bergen en heuvelen: hoewel eerſt over eene vlakte.

Ten halven wege, en ontrent een vierendeel mijls van het *huis der bootſchapping*, worden, op eenen heuvel of bergh, eenige overgebleve puinhopen van eene kerke en klooſter der geeſtelijken, gezien. Men zeidt de zelve, tot een gedachtenis, ter plaetſe zou geſticht zijn, alwaer *Marye*, wanneer zy het vervoeren van haeren zoon, de Zalighmaker, door die van *Nazareth*, na de gemelde ſteylte, om van boven neêr geſtort te worden, met ſchrik en vreze vernam, plotſeling ter aerde neêr ſtorte: waer over deze kerke, gelijk ook noch heden by d'inwoonders, *de kerke van Marye der vreze:* Kerke van Marye der vreze.

ze: of *heilige Marye der vreze*, genoemt wiert.

D.S.A. Aen dien zelven oort, en eenige treden van deze kerke, heeft men eenen ſteen, dien de Kriſtenen des lants boven mate hoogh achten, ter oorzake van zekere geſtalte, als van diep ingedrukte knyen, de welke voor indrukſelen der knyen van *Marye* gehouden worden, die op het geruchte van het ontkomen haerer zoon, uit handen der Nazareenen, Gode, met het vallen op haere knyen, zou gedankt hebben: waer door in dezen ſteen, even als in zacht waſch, de geſtalten der ingedrukte knyen blijven ſtaen waeren.

Voor eenige jaren wilden de Rooms-gezinde geeſtelijken dezen ſteen van daer by hen in *Nazareth* vervoeren: maer ſtaekten het aengevangen werk, quanſuis uit vreze van Gods verbolgentheit op den halze te halen. Dies zy den zelven ter plaetſe lieten blijven, daer zy hem reeds te voore gebraght hadden.

D.S.A. Recht tegen over den hogen bergh der gemelde ſteylte, ziet men eenen noch veel hoger bergh, en die niet minder rou of ſteyl is. Zy leggen met de toppen niet boven een grote musketſcheut van elkandere: maer raeken onder, of met de voeten, in het dal by-na elkanderen. Eene beke, de welke in grote regen-tijden tuſſchen beiden ſchiet, maekt alleenlijk eene ſcheiding. Een mijle van deze bergen vloeit de beke *Ciſſon*.

Bron der Apoſtelen. Ontrent vier hondert ſchreden van 't klooſter, na 't weſte, is, in het hangen van een heuvel, na de zijde der ſtad *Nazareth*, en een weinigh boven de laetſte huizen, een kleine bron of fonteyn, die by de lantzaten de *fon-*

Doubd. *teyn der Apoſtelen* wort genoemt, op ſteun van zekere aeloude overlevering: de welke gedraeght, dat d'apoſtelen aldaer zouden geruſt, en van des zelfs water gedronken hebben.

Tafel van Meſſias. † Rog. Aen d'andere zijde des weghs, of ontrent † twee hondert ſchreden boven de ſtad *Nazareth*, en een kleine halve mijle van de gemelde ſteylte, ziet men op eenen bergh, aen de weſtzijde, een groten, dikken, rontachtigen en rouwen ſteen, als een meulenſteen, of in vorm van een ronde tafel, van drie voet hoogh, en zeven en veertigh ſpannen in den omtrek: waer aen twaelf of vijftien perſonen kunnen zitten. Volgens bericht der overlevering, zou de Zalighmaker met zijne apoſtelen daer op gegeten en gedronken hebben, ook zelf na zijne opſtending: waer om deze ſteen, by d'inwoonders van *Nazareth*, de *tafel van Meſſias* wort genoemt.

Naer het ſchrijven van zekeren Jeſuït, *Biſſon*, zou hy op dien ſteen den oort beſpeurt hebben, alwaer de Heilant zich ter neêr zette: en dicht daer by de plaetſe van den apoſtel *Peter*: de welke even als een kleinen throon haer vertoont, en den rang aenwijſt, dien hy boven de anderen hield. Voorts zou men de plaetſen van alle d'apoſtelen kunnen onderſcheiden: met by-voegen, dat men door een onbekent wonder, tot op heden, by hellen zonne-ſchijn, aen den zelven oort, op den welken den Heilant met zijn hooft ruſte, het beeltenis van zijn aengezigt, op de rotſe ingedrukt, of liever verhevens-gewijze, met zulke ſchone, luſtige, aertige en prachtige trekken uitgehouwen ziet, dat hy daer over ganſch als verſtomt en verſlagen ſtont. Desgelijx heeft *D. S. A.*, des jaers zeſtien hondert en zeventigh, op d'eene zijde des ſteens, als ployen of vouwen van eene rok vernomen. Dan heden ziet men de zelve niet meer, uit oorzake de ſteen aen het ander eind met aerde bedekt leit. Derhalve *Doubdan*, die alle deze plaetſen voor eenige weinige jaren naukeurigh bezichtight heeft, wel te recht magh ſchrijven, het geluk niet gehad te hebben van zulx te kunnen zien.

Deze ſteen wort by de Roomsgezinden in zonderlinge eerwaerdigheit gehouden, en op den zelven dikwils miſſe gedaen.

Eenige ſchreden van daer is een bron of fonteyn, die de Kriſtenen den *bron van S. Peter* noemen: dewijl, wanneer de Zalighmaker *Peter* derwaerts om water te halen zond, (onaengezien hy wel wiſte, dat geen water daer was) deze bron zou begonnen hebben te ontſpringen en lopen. Hierom wort hy ook in 't Arabiſch *Aâen* of *Aain Gedîde* genoemt: dat 's, *nieuwe fonteyn*. Dan ſedert vijftien of twintigh jaren is deze Bron van S. Peter.

fon-

fonteyn niet verschenen. Van gelijken is ook de gemelde grote steen zeer diep in het hangen des berghs gezonken, door het ontstaen van eene aertbeving en donder: waer door alles t'onderste boven wiert gesmeeten, en de fonteyn opgedrooght.

Wanneer het Heilige Lant onder het gebiet der Kristenen stont, was *Nazareth* met den tijtel van aertsbisdom verheerlijkt, en de derde *Metropolitaen* of hooftstad van het patriarchschap van *Jerusalem*. D'aerts-bisschop was verplicht te geven en onderhouden, in het leger van den Kristen koning van *Jerusalem*, vijf hondert soldaten.

Men ziet'er noch het huis of woonstede des aerts-bisschops, en de huizen der kannonniken, ontrent de puinhopen der grote kerke: hoewel by-na alle verwoest, en onder stof, aerde en vuilnis begraven, ten dienste en gerijf slechts van eenige arme Moren, die zich aldaer met hun vee vertrekken. Men ziet'er noch grote gewelven, pylers, en kolommen van gehouwen steen: tuigh-tekenen van d'aeloudén pracht en heerlijkheit dezer plaetse.

De overgebleven huizen van *Nazareth* zijn ten dele in het hangen des berghs, en ten dele op een vlakte gebouwt, de welke beneden wort gemaekt, met na het dal te naderen.

Zoo *Roger* getuight, had men in *Nazareth*, des jaers zestien hondert en twintigh, ontrent twee hondert haertsteden, zoo van Moren, als Grieken.

Men had'er voorhene altijts tien of twalef Françiskaner monniken van d'orde der *Recollecten*, die aldaer een huis, tot hunne woonstede en verblijf, hebben: het welk eertijts een prachtigh klooster was.

Bron van Jesus en Marye. Ontrent twee hondert schreden van de *Dukân*, of Josefs-winkel, aen de zelve zijde, en aen de voet des berghs, wort een fraeie fonteyn of springbron getoont, die gemenelijk de *bron van Jesus en Marye*, en ook enkelijk de *bron van Marye*, en by d'Arabieren des lants, in dien zelven zin, *Aain Meriam* wort genoemt: naerdien *Jesus* in zijne jongheit uit dien bron voor zijne moeder *Marye*, en ook *Marye* zelve, uit den zelven water zou gehaelt hebben. Zoo de Roomsgezinde schrijvers, en onder andere *Sanutus*, na hunne gewoonte, wonderlijker wijze verhalen, zou *Jesus* t'eener tijde, wanneer zijne aerden kruike door ongeval in stukken brak, in zijne kleet of voorschoot, uit dien bron, aen zijne moeder water gebraght hebben. Hier over wort het water van dezen bron voor zeer heilzaem en smakelijk gehouden.

Deze bron verschaft noch heden den inwoonders van *Nazareth* water, die ook geen ander voor hen, noch voor hun vee hebben. De Grieken hebben dicht daer by, onder d'aerde, een kerke: door de welke van binnen een scheut des brons loopt.

Het water vloeit uit dezen bron door twee gangen, of door een bedekten wegh, in een grote bak, de welke dicht daer by staet, en zeven of acht voet onder d'aerde gemetselt, en met çement, op den bodem en rontom, bestreken is. Zy is vijftien schreden lang, en zeven of acht breet, en heeft op d'eene hoek een trap, langs de welke men in de zelve afklimt.

Des jaers zestien hondert en vijftigh was deze bak droogh; niet tegenstaende de bron altijt waterrijk loopt: maer het water zinkt in de vuiligheden en aerde wegh.

Op den rant der bak zijn twee of drie zeer grote stene kommen, om het vee te drenken, en linnen-goet te wasschen, die zeer fraei gehouwen, en, na de Moorsche wijze, met verheven beelt en loofwerk verçiert zijn. Deze water-bak en kommen zouden door bevel van keizerin *Helena* gemaekt zijn.

Een weinigh boven den bron van *Marye*, en wat verder na de rechte zijde, klimt men by eenige trappen neêr in zeker onder-aertsche kapelletje, aen den aerts-engel *Gabriël* gewijd. Het is vier en twintigh spannen lang, veertien breet, en ontrent vijftien hoogh. In deszelfs midden, aen d'oostzijde, is een altaer, om de misse te doen. In het zelve zijn vele schilderyen: maer door d'onderaerdigheit, vochtigheit der plaetse, en outheit, by-na uitgegaen. Kapelletje van Gabriël.

Aen het einde der kapelle is de mont des brons: waer uit gezeit worden

Digitized by Google

den des zelfs wateren te springen. Aldaer was ook eertijts een trap en deure: waer by men na het klooster der geestelijken op-klom: het welk in aeloude tijden, zoo d'overlevering hout, daer boven stont. Heden ziet men gene kentekenen des kloosters meer: noch de kapel kan zonder leitsman niet gevonden worden: naerdien zy haer van bovenen niet vertoont: want het gewelf leit met d'aerde gelijk. De Grieken doen bywijle in de zelve kerke dienst.

Zy wort by eenigen de kerke van den aerts-engel *Gabriël* genoemt: dewijl hy aldaer by wijle aen *Marye* zou verscheenen zijn, en de hemelsche geheimenissen haer geopenbaert hebben: of dewijl zy door de Kristenen hem toegewijd wiert.

Bonifacius stelt de kerke, aen den aerts-engel *Gabriël* gewijd, op het einde der stad *Nazareth*: 't zy misschien in aeloude tijden eenige huizen der stad tot zoo verre uit gebouwt waeren: of dewijl de kerke niet verre van de stad was.

Gene lantstreke is ontrent dien oort, welke by die van *Nazareth*, in lustigheit, kan vergeleken worden: in zonderheit van wegen het groot getal van fraeie en aengename bloemen, en aromatijke gewassen: welke daer in alle saisoenen des jaers groeien: want van Wintermaent af, tot aen Grasmaent, zijn alle de heuvelen, velden, en boorden der wegen, geschakeert met *Anemones*, *Calcedonie*, *Ranunculisen*, *Narcissen*, *Cyklamen*, *Irisen*, of lis van allerleye kleure, *Moly*, *Lavendel*, *Stechas*, *Ambrosie*, en meer andere: beneffens groene heesters en bomen: zulx men door het gezicht van d'eene, en reuk van d'andere, schijnt in een aertsch paradijs te zijn. De lucht is'er zoo wel getempert, dat men daer weinigh zieken ziet.

Op het hoogh des berghs van *Nazareth* staet een kleine *Metszid*, door de Moren gestight. Als aldaer *Mahometh*, naer men zeid, eertijts gekomen was, zoo wilde hy de heilige plaetsen van *Nazareth* niet betreden: ter oorzake, en van wege zijne goede genegentheit tot de Kristenen: ten einde zijne navolgers hen de plaetsen van *Nazareth* niet zouden ontnemen, en daer van *Metsziden* maken.

Tiberias.

De stad *Tiberias* is alzoo door den stichter, *Herodes Antipas*, zoon van koning *Herodes*, d'oude, ter eere van keizer *Tiberius*, genoemt: want
† Abulphar. *Herodes* deed de zelve stad, op het † zevende jaer van des zelfs keizerrijk, bouwen, en met prachtige werken ver-
lib. 18. cap. 3. çieren: gelijk *Josephus* duidelijk aenwijst: en niet herbouwen, zoo eenige willen: als of voorhene, ter zelver plaetse, eene stad gelegen was, *Cenereth* geheten: op welker puinhoop *Tiberias* herbouwt zou zijn.

Te weten, *Adrichom*, *Masius*, *Arias Montanus*, *Quaresmius*, en anderen, houden *Tiberias*, na den voorgang van *Hieronymus*, voor een en de zelve stad, de welke by *Josua*, cap. 19: 35. te voore *Cenereth* genoemt was; hoewel zonder eenigh vast bewijs der Schrift: naerdien, volgens de Schrift, *Cenereth* in den stam van *Neftalim* geplaetst wort, Jos. 19: 35. daer *Tiberias* niet binnen de grenspalen van *Neftalim*; maer veel meer binnen die van *Zabulon*, gelegen was. Daer en boven lagh *Cenereth* aen de zee van *Galilea*, ter plaetse, daer de kleine Jordaen in de zee van *Galilea* valt; maer *Tiberias* meer na 't zuide. Zelf *Hieronymus* zeit niet uitdrukkelijk, dat *Tiberias* eertijts *Cenereth* genoemt was: maer voegt'er by: *Men zeidt, dat* Tiberias *eerst Cenereth wiert genoemt.* Ook is *Tiberias* door *Herodes Antipas* gestight, onder de regering van keizer *Tiberius*, lang na d'opbouwing van *Cenereth*: gelijk gezeit is. *Tiberias* wort heden, by d'Arabieren van Syrie, *Taberia*, of *Tabariyah*: of, volgens *Niger*, *Tabarie*, en, by *Quaresmius*, *Tabaria* genoemt: en onder de lantstreke *Giund Al-Jordaen* gerekent. By de Talmudisten en Joden wort de stad Tiberias voor een en de zelve gehouden, de welke by Jos. 19: 35. *Rekkath*, en anders *Rakath* wort genoemt.

Tiberias is gelegen beooste aen de zee van *Galilea*, (de welke ook, na deze stad, de zee van *Tiberias* wort ge-

noemt,) ten weste met bergen omringt, en ooftwaerts, dertigh mijlen, van een uure gaens, van *Tyrus* of de Middellantsche zee, en zeven Fransche, of ontrent vijf Duitsche mijlen oostwaerts van *Nazareth*, op de noorder brete van twee en dertigh graden, en veertigh minuiten zuidelijker als *Tyrus*.

Tiberias (onder de Romeinen een stad van het twede *Palestijn*) was by ouds een treffelijke stad, en hoofdstad en grenspael der lantstreke van *Decapolis* en *Neêr-Galilea*; en eene der twee uitstekenste steden van *Galilea*, naer uitwijzing haerer puinhopen, en groot getal van neêrgestorte huizen, eene kerke, en gebroke kolommen, die wijd en zijd gezien worden, en, na 't zuide, tot een halve mijle, en aen de warme baden, haer uitstrekken.

Tot luister, aenwas, pracht en heerlijkheit van *Tiberias*, strekte niet weinigh het verplaetsen en overbrengen der Hoge Schole, uit de stad *Zipporis*, derwaerts, door zekeren *Rabbi*, *Juda* geheten, de welke vele eeuwen sedert aldaer gebleven is, en veel groter wiert, als zy oit te *Zipporis* geweest was. Zy was verheerlijkt met dertien *Synagogen*: waer onder een oude, de *Serongianische Synagoge* genoemt. In *Tiberias* was ook de *Sanhedrin* of wereltlijke rechtbank der Joden.

Men hout dat in *Tiberias*, door *Rabbi Juda*, de Joodsche Talmudische *Misna*, verzamelt, en de Jerusalemmer *Talmud*, op 't jaer twee hondert en dertigh, na den Kristen stijl, geschreven zou zijn: daer nochtans keizer *Diokletiaen*, of, na de spelling der Talmudisten, *Dikletin*, of *Dokletian*, in het zelve gedaght wort, die eerst namaels, op het jaer twee hondert en acht en tachentigh, begon te heerschen.

Zoo eenige Joden willen, zou ook de Hebreeusche bybel, door de geleerden, of Rabbinen van *Tiberias*, gepunteert of gestipt zijn geworden: het welk *Lichtfoot* voor ongerijmt en beuzelzinnigh hout: met by-voegen, dat de stipping der bybelen een werk des Heiligen Geests was, en niet van verblinde, uitzinnige en verdwaelde menschen: zoodanige de grootste geleerden van *Tiberias* waeren; die niet als beuzelen, deunen, en belaggelijke dingen, in den *Talmud*, voor den dagh brengen.

Dan zoo men uit den omtrek haerer muuren wil oordelen, die noch in goeden staet, zeer hoogh, en by-na in wezen zijn, schijnt *Tiberias* een zeer kleine stad geweest te zijn.

Het hedendaegsch *Tiberias* is niet zeer oud, en veel jonger, als het oud *Tiberias*. Het is by-na vierkant, en vertoont zich van buiten als een klooster: gelijk het ook niet ruimer als een klooster is. *Roger* begroot de lengte der aeloude stad, naer uitwijzing der overgebleve merken van haere aeloutheidt, van 't noorde tot het zuide, op duizent, en de brete ontrent op twee hondert schreden: de welke namaels tot een bestek van vijf of zes hondert treden in den omtrek gebraght is.

Daer zijn twee poorten: d'eene en grootste is in het midden der stad, aen de westzijde, en zeer kunstigh van wit en zwart marmer gewroght; maer staet toegemetselt. D'andere, de welke veel kleinder, en aen de zuidzijde is, staet open, en verleent uit en ingang.

In dit bestek ziet men de puinhopen van een kasteel, welk met een gracht omringt is, daer het water uit de zee van *Galilea* inloopt.

Men heeft 'er ontrent vijf en twintigh geslaghten van Arabieren, die in de puinhopen en hutten hun verblijf hebben: daer en boven tien of twaelef huisgezinnen van Portugeesche Joden, die zich na deze plaetse begeven hebben, om in d'onderhouding der Joodsche wet te leven en sterven.

Zy hebben, tot een Synagoge, een magazijn of pakhuis, op den oever der zee van *Galilea*: alwaer een *Rabbi* van *Safet* zich gewonelijken op Zabbath-dagh bevind, om hen te leren, en de gewonelijke kerkelijke plechtigheden te doen.

Op zekeren tijt, des jaers zestien hondert en negen en zestigh, bevond zich niet een eenigh mensch in deze stad: want de weinige inwoonders waeren, uit vreze voor d'Arabieren, wegh gevlucht, en hadden al laten staen, dat zy niet konden meê krijgen.

Zoo *Bonifacius* daer en tegen schrijft, zou de stad *Tiberias* gansch onbewoonbaer zijn, van wegen de meenighte

nighte der slangen: het welk *Roger* bevestight; maer *Quaresmius*, als ooghtuigh, voor onwaerheit verklaert.

Tiberias gaf zich aen *Vespasiaen* over, wanneer hy ter verovering van *Judea*, met het krijgsheir der Romeinen, derwaerts was getogen, en zijn leger in *Emmaus*, een vlek van *Galilea*, had neêrgeslagen.

De Mahometanen hebben de stad Tiberias, niet lang na het veroveren der stad *Damaskus*, des jaers 636, op de zelve voorwaerden ingenomen.

Na verloop van vijf eeuwen wiert zy door de Kristen Franken den Mahometanen ontweldight.

Des jaers elf hondert twee en negentigh wiert deze stad, en haer kasteel, weder door *Saladin* verovert.

Wanneer daer na tusschen *David*, koning van *Damaskus*, en tusschen *Ajob*, koning van Syrie, beide na-neven uit den broeder van *Saladin*, vyantschap was ontstaen, rechte *David*, des jaers twalef hondert drie en veertigh, met de Franken een verbont en bontgenootschap op: herstelde hen de stad Tiberias, en andere van dien oort, weer in handen, die de zelve met een vast kasteel deden versterken. Maer des volgenden jaers beroofde *Ajob* den Franken van het kasteel, en de stad en het gansche lant, die tegen hen de *Chorasmier Scythen* tot bystant had ingeroepen. Door welke, en meer andere volgende oorloghs-rampen, de stad Tiberias geweldigh gekrenkt, en allengs verwoest is geworden.

Wanneer Tiberias in handen en bezit der Kristenen stont, was het met den bisschoplijken zetel verheerlijkt. *Tyrius* gedenkt zekeren bisschop, *Herbert*. Ook heeft een bisschop *Johannes*, den kerkenraet van *Jerusalem*, onder *Petrus*, ondertekent.

Over deze stad gebood te dier tijde Tankred: daer na *Hugo* van *S. Audemar*: eindelijk wiert de zelve aen *Joscelijn* gegeven: de welke haer troulijk bestierde, en de grenspalen verwijderde: want *Balduwijn*, koning van *Jerusalem*, stelde grote hope op het kloek beleit van dien man.

Warme baden van Tiberias.

Een groot vierendeel mijls, of eenige hondert treden zuidwaerts van Tiberias, en vijftigh schreden van de zee van *Galilea*, zijn bronnen of baden van warme en minerale wateren, dienstigh tot baden, de welke ook den gehelen zomer door een groot getal van gichtige, verminkte, en verleemde luiden, gezontheits halve, bezoght worden.

Iosephus stelt deze wateren in *Emmaus*, of *Ammaus*, een vlek van *Galilea*, niet verre van Tiberias gelegen, en by de *Thalmudisten* in 't Hebreeus *Chammath*, van wegen de warme baden, genoemt.

De baden dezer lantstreke zijn zeer vermaert, en munten door d'overblijfselen van aeloud en prachtigh werk uit. Onder de wonderlijkste worden inzonderheit de genen geroemt, die beooste het vlek *Alhasebei*, dicht by een oude kapel, uit twalef bronnen ontspringen: naerdien ieder gehouden wort tot een byzondere ziekte dienstigh te zijn: hoewel dit misschien hier door by komt: dewijl zy veel meer tot d'eene, als andere ziekte, waengeloovelijk gebruikt worden.

Zoo *Quaresmius*, als ooghtuigh, bevestight, vloeien deze wateren uit den na-by gelegen wester bergh, die uit des zelfs kleure, en zwaerte der stenen, minerael bespeurt wort. Zy vloeien door onderaertsche gangen, en loopen in de badstove, en storten van daer in de na-by gelege zee van *Galilea*.

Volgens schrijven van *D. S. A.*, uit verhael der inwoonders, is het water van deze bronnen, zwavel, yzer en vitriool-achtigh, ziltigh, en ziedend heet: als of het in een pot over het vuur te koken had gestaen: zulx men de hant daer niet kan in houden.

Dan by, of nessens deze hete bronnen, is een bron van frisch of koel water, dat zich met het heet in een zelve scheute vereenight: waer uit zy beide in een badstove vloeien, daer men zich in wascht. Wanneer Tiberias met inwoonders is bevolkt, komen die zich aldaer wasschen en baden. De badstove is een hut of klein huis van twee verdiepingen.

Hier uit blijkt, hoe *Bonifacius* deze heilzame wateren en baden t'onrecht in de stad Tiberias zelve plaetst: met by-voegen, dat de Romeinen de kraght dezer wateren, met letteren, op eenen steen gegraveert, hebben nagelaten: de welke door den tijt uit-

gesleten en vergaen waeren: dies hy daer uit gene volkomen kennis en bereght kon vernemen. Dan deze letteren, zoo *Quaresmius* schrijft, worden heden daer niet meer gezien.

Wijtlopigh schrijven de Talmudisten van de baden van *Tiberias*. Zeker Rabbi, *Josua Ben Levi*, wiesch zich by wijle in de baden van *Tiberias*, leunende op de schouderen van *Rabbi Chaja Barba*. Volgens schrijven der Rabbinen, zijn drie baden na den watervloet overgebleven, onder de welke die van *Tiberias* eene is.

De baden van *Tiberias* worden ook by *Josephus*, die de zelve *Tiberiër wateren* heet, gedaght: desgelijx by *Plinius*, die *Tiberias*, *heilzaem*, van wegen de warme wateren, noemt.

Zoo *Anselmus* schrijft, zou in *Tiberias* de tafel van dat avontmael noch gezien worden: het welk de twee jongeren van *Emaus* aen *Krist*, ten dage zijner opstanding, gaven: hoewel *Quaresmius* getuight de zelve tafel of eenigh merk of gedenkteken daer van in *Tiberias* niet te hebben kunnen vernemen noch zien.

Naer het schrijven van *Nicephorus*, zou keizerin *Helena* in *Tiberias*, wanneer zy daer quam, ter plaetse, daer *Krist* de vijf duizent menschen, met twee visschen en twaelef broden spijsde, een tempel der twaelef thronen, tot een gedachtenis van dien wonderdaet, gestight hebben.

Dan of *Helena* in *Tiberias* eenen tempel, ter gedachtenis van dien wonderdaet, zou gestight hebben, zulx magh met recht in twijfel getrokken worden: naerdien men nergens leest, dat *Krist* in de stad *Tiberias* zich oit zou bevonden hebben; maer wel in haere lantstreke geweest zy.

Ten andere, zoo was hy te dier tijde op eenen berg, en in eene woeste plaetse, volgens schrijven van *Lukas*, c. 9: 12.

Na-by de muuren der stad *Tiberias*, ten noorde, staet, op den oever der zee van *Galilea*, een fraei gebouwde kerke van dertigh schreden in de lengte, en twalef in de brete. Zy is den apostel *Petrus* toegewijdt, en wort gezeidt ter zelver plaetse gestight te zijn, op de welke de Heilant, na zijne verreizenis, *Petrus* tot hoeder zijner schapen maekte: na hy hem, en *Thomas*, *Nathaël*, en zijnen anderen jongeren, een rijken vischvangst beschaert, en gebraden visch en broot met hen gegeten had. Luc. 5. Johan. 21. Namaels is deze kerke door de Turken in een *Metszid* verandert: maer verstrekt heden een stal voor kemels en geiten.

In, om, en by de stad *Tiberias*, groeien overvloedelijk wijngaerden, dadel en vijgebomen. Zoo *Breidenbach* schrijft, zou haere lantstreke vruchtbaer zijn. *Roger* daer en tegen hout de zelve voor onvruchtbaer en onaengenaem, en de lucht voor quaetaerdigh.

Capher-Kan, *Sepher-Kana*, en *Kana in Galilea*.

IN de Schrift, en by de geestelijke schrijvers, wort een twederlei *Kana*, of twee *Kanaas*, gedaght: een by *Josua*, cap. 19: 28. in den stam van *Aser*, ontrent *Sidon* en *Tyrus*, aen de Middellantsche zee gelegen, en gemeenelijk *Groot-Kana* geheten, en een ander by den evangelist *Johannes*, en, tot onderscheit van het voornoemt, na zijne gelegentheit, *Kana in Galilea*, by den zelven, cap. 2: 1, 11. en 4: 46. en 21: 2. en by *Hieronymus*, *Klein-Kana* genoemt.

Daer en boven wort by de *Nazareenen*, en andere gebuur-volken van dien oort, en by de Rabbinen en Talmudisten, een driefout *Kana van Galilea* (behalve het gemelt *Groot*) gedaght: te weten, een enkelijk *Kana van Galilea*, en een ander, *Sepher-Kana*, en een derde, *Capher-Kana*, of *Capher-Kan*, geheten.

Of deze drie ieder verscheide, en byzondere *Kanaas* zijn, of slechts een eenigh en het zelfste *Kana*, onder verscheide namen, magh met recht in twijffel getrokken worden. *Quaresmius* en andere maken van *Kana van Galilea*, en van *Sepher-Kana*, twee verscheide plaetsen: te weten, *Sepher Kana* is gelegen, volgens *Quaresmius*, vier Italiaensche of eene Duitsche mijle van *Nazareth*, aen des zelfs noordooster hoek, op eenen bergh. Het heeft rontom eene ruime boomrijke vlakte, en begrijpt vele huizen en eenige kerken.

Capher-

Digitized by Google

Juchas. *Capher-Kana*, by d'inwoonders, en anders *Capher-Kan*; en by de Talmudisten *Capher-Kana*, en anders *Caphar Hananiah* genoemt, is gelegen, volgens *Roger*, eene kleine en een gemeene Fransche mijle van *Nazareth*, in het hangen van eenen bergh, die tegen 't noorde ziet.

De Talmudisten plaetsen *Caphar-Hananiah*, of *Caphar-Kana*, op de grensscheiding van *Opper-* en *Neêr-Galilea*, als een scheitpael: want by *Caphar-Kana* was het begin van *Neêr-Galilea*.

Roger. Zoo de Joden willen was *Capher-Cana*, *Capharath*, een aeloude stad in *Galilea*, niet verre van *Jotapata* gelegen: welk *Capharath Iosephus* tegen de Romeinen heeft gesterkt.

Na allen schijn was *Capher-Kana* by ouds een lustigh vertrek: want het heeft een lustigh gezicht, en een zeer goede landou. Alle de velden zijn met olijf, vijge en moerbeziën-bomen, tot voetsel der zy-wurmen, bedekt. Dan het is heden niet meer dan een klein vlek; hoewel verçiert met een zeer fraeie *Moske*. Aen haeren ingang is een grafstede van wit marmer: waer op verhevens-gewijze een walvisch gehouwen is, de welke *Ionas* uitbraekt: het welk de Kristenen ter eere van dien profeet hebben doen maken: die gezeit wort op deze plaetse begraven te zijn.

En onaengezien de Mahometanen een schrik en grouwel voor beelden hebben, zoo houden zy evenwel deze in hunne *Moske*.

S. A. D. stelt de grafstede van *Ionas* op eenen der bergen, anderhalve Fransche mijle beweste *Kana van Galilea* gelegen: waer boven de Mahometanen een kapel doen bouwen hebben.

Quaresmius gedenkt eene plaetse, Michieth. *Michieth*, een mijle noortwaerts van *Nazareth*, aen de linke zijde, op eenen bergh gelegen: dewelke voor het vaderlant van *Ionas* gehouden wort: alwaer ook zijne grafstede zou zijn: want aldaer wort een fraeie Turksche *Moske* getoont: waer in het lijk van *Ionas* gezeidt wort begraven te zijn. De Turken laten, ter eere van den profeet, eene lampe door een gat neêrwaerts, en zien aen de zijde door een ander gat in de grafstede. De Kristenen is geoorloft in deze *Moske* te komen; hoewel zonder schoenen, en de grafstede te bezichtigen.

Zoo de Nestorianen of Chaldeeri verklaren, zou het lijk van *Ionas* in *Chaldea*, in de stad *Nieu Ninive*, en in 't Arabisch *Medineth el Musol*, of *Moussol* geheten, begraven leggen: welk twee grote mijlen van het *Oud Ninive* afgelegen is. De plaetse, daer gezeit wort het lijk van den profeet te zijn, is ontrent een vierendeel mijls over den stroom der stad, en in 't Chaldeeusch, *Nebi Ionam*, en in 't Arabisch *Nebi Iunes* geheten: dat is, *profeet Ionas*.

Hieronymus stelt de grafstede en geboorte van *Ionas* in zeker vlek *Geth*, in het lant van *Epher*, of *Hepher*, gelegen: gelijk ook in het tweede boek der Koningen, cap. 14:25. uitdrukkelijk de geboorte-plaetse van *Ionas* in *Geth-Hepher* gestelt wort.

Andere, volgens schrijven van den zelven *Hieronymus*, stellen de geboorte-plaetse en grafstede van *Ionas* nessens de stad *Lidda*, anders *Diospolis*. Dan t'onrecht, zeid *Hieronymus*: naerdien zy niet verstaen, dat het geen daer by gevoeght wort: namelijk *Hepher*, tot het onderscheidt van d'andere steden *Geth* behoort: de welke, nessens *Eleutheropolis*, of *Diospolis*, noch by zijnen tijt getoont wierden.

Geth-Hepher, of *Gath-Hepher*, is zoo veel gezeidt, als *Geth in het lant van Epher*. *Geth-Hepher* was ten tijde van *Hieronymus* een klein vlek, een halve mijle van *Sephoris*, anders *Diocesarea*, op den wegh na *Tiberias* gelegen. Geth-Hepher.

Het lant van *Hepher* wort gedaght, 1 Reg. 4: 10. en was gelegen in den stam van *Zabulon*, aen de zee van *Galilea*, en stont onder *Hesed*, een van *Salomons* twaelf bestelmeesters. Onder de koningen, door *Iosua* gedoot, wort een koning van *Hepher* gedaght, Jos. 12:17.

Dicht by een kleinen heuvel, tusschen *Kana van Galilea* en *Nazareth*, is eene plaetse op het midden des weghs, die niet als een rotse is, nessens d'aerde: op de welke drie of vier voetstappen meer, als vier vingeren diep, ingedrukt staen: hoewel zeer verre van elkanderen. Men hout de zelve voor voetstappen van den profeet *Ionas*.

Digitized by Google

Klein Kana.

Klein-Kana, of Kana in Galilea, is gelegen in den stam van *Zabulon*, (en niet in dien van *Asser*, gelijk Hieronymus t'onrecht schrijft: naerdien Groot-Kana, het welk by *Iosua* wort gedaght, cap. 19: 28. in *Asser* lagh) anderhalve Fransche mijle, of twee uuren gaens noortwaerts van Nazareth, en drie of een Fransche mijle zuid-oostwaerts van *Seforis*: hoewel *Aranda* en *Quaresmius* het tien Italiaensche, of twee en een halve Duitsche mijlen noortwestwaerts van Nazareth plaetsen.

Klein-Kana, of Kana *in* Galilea, (en niet *Capher*-Kana, gelijk *Bonaventura* en *Quaresmius* t'onrecht willen,) wort voor het geen gehouden, in het welk de Heilant het beginsel zijner tekenen en eerste mirakel deed, met water in wijn te veranderen, op de bruiloft van den evangelist *Iohannes*, volgens gemeen gevoelen: of, zoo Nicephorus wil, op die van *Simon de* Kananiter, Joh. 2: 1, 11. Desgelijx genas hy ter zelver plaetse den zone des hovelings van koning Herodes, die te Kapernaum aen het zieltogen lagh, slechts met een woort te spreken, van de koortse, Joh. 4: 46.

Van Kana *in* Galilea was Nathanaël geboortigh, Joh. 21: 2. als ook *Simon* d'apostel, die hierom de Kananiter wort genoemt, om hem van *Simon Petrus* t'onderscheiden, Matth. 10: 4 Marc. 3: 18. *Rupert* en *Salmeron* willen dezen Nathanaël voor *Bartholomeus* gehouden hebben: wiens huis tot eene kerke wiert ingewijd; maer namaels is de zelve in een Metzid verandert.

Kana schijnt eertijts eene zeer grote stad geweest te zijn, naer uitwijzing der overgebleve puinhopen, en was ten tijde van Hieronymus noch een klein stedeken.

Het hedendaegs Kana is gelegen ten noorden, in het hangen, of aen de voet van een hogen en ronden bergh, of heuvel, die allengs opwaerts gaet, en het daelt tot aen den bodem van een dal, hebbende ten zuide en weste hoge bergen, en ten noorde een lustige vlakte. Het is heden niet meer als een gehucht, of klein en slecht dorp, en een rechte moortkuil. Het wort bewoont by Moren, die doot-vyanden der Kristenen zijn, en hen met stenen goien, wanneer zy in het dorp komen.

Ter zelver plaetse van het bruilofts-huis, of op het erf van het bruilofts-huis, dat Krist met zijn eerste mirakel verheerlijkte, heeft keizerin Helena namaels ter gedachtenis eene kerke doen bouwen: hoewel de zelve heden by-na gansch verwoest, en naulix kenbaer is. Zoo *Brokard* schrijft, was al by zijnen tijdt deze kerke vervallen: zulx de plaetse, door het aenhogen der aerde, zoodanigh ondergebleven was, dat men by een trap daer in most klimmen. Roger.

By zijnen tijt wiert ook noch de eetzale en plaetse getoont, op de welke de zes water-kruiken gestaen hadden.

Zoo *Doubdan* daer en tegen schrijft, zou deze kerke noch ten dele in wezen zijn: te weten, het is een zeer aeloud gebouw, gansch van gehouwen steen, bestaende in twee grote vertrekken. Het een, op de rechte-hant, is eene kerke: welke is een gewelf van ontrent veertigh treden langh, en twintigh breet, en rust in 't midden op eene ry kolommen, en heeft verscheide vensters, om 't licht daer door te scheppen.

Zy is gansch woest: hoewel noch geheel in wezen, en dient den Turken tot een Moske, die de zelve Gamea *Elashar* noemen, dat 's, *Bloem-kerke*. D.S.A.

Onder deze kerke is een kapel, de welke men zeid ter zelver plaetse gesticht te zijn, daer de Heilant het wonderwerk deed.

Het ander gedeelte is een groote vertrek, of huizing, de welke voorhene een verblijf-plaetse der Roomsgezinde geestelijken was: maer heden zijn daer de Santons, of Moorsche heilige priesters in gehuisvest. Tusschen deze twee gebouwen is een zeer ruim hof: boven des zelfs poorte of ingang ziet men een groten steen, die tot een boven-drempel dient: in den welken drie potten, of kruiken uitgehouwen zijn, met eenigh oud geschrift, tot berecht en kenteken der plaetse des gemelden mirakels: hoewel half uitgesleten. Deze drie kruiken zijn by-na van gestalte als bloempotten, dan zoo ront van buik niet, maer vierkanter: en hebben desgelijx

Digitized by Google

gelijx ooren, en een voet. De middenste kruike is groter, dan de twee andere: gelijk ook de steen, waer op zy staen, zeer klein is. *Scaliger* getuight eenige dezer kruiken gezien te hebben. Ja de schatkamer van *Sant Denijs*, in *Vrankrijk*, stoft eene van deze kruiken te bewaren: desgelijx zou de kerke van *Sant Savier* van *Onese*, in *Spanje*, een tweede bezitten. Men dient zich noch heden in die gewesten van grote aerde kruiken of vaten, om daer water en wijn in te bewaren: welker eenigen by-na vijf hondert ponden, of twee hondert mengelen nats konnen houden. Het gebruik van tonnen daer te lande is alleenlijk onder de koopluiden van *Europe*.

Voor aen in het dorp, of een musketscheut van de kerke, is een zeer lustige en waterrijke bron: waer uit een scheut of beke ontstaet, de welke langs het dorp hene vloeit, en dient, om het vee te drenken, en de tuinen te bevochtigen. De bron is geheel in d'aerde, en rontom met gehouwen steen opgehaelt. Aen de twee zijden zijn twee trappen, tot afgang na het water, het welk zeer versch en treffelijk is. Men zeit het water, dat de Heilant in wijn veranderde, uit dezen bron geput wiert.

Dicht daer by is eene zeer grote en fraei gebouwde *Moske* of kapel, met een fraei bevloert voorhof: de welke de Mahometanen tot een *Moske* hebben gemaekt. Door het bestek dezer *Moske* schiet de beke, en vloeit van daer in het dorp. De landou rontom is goet en vruchtbaer.

Alle deze velden, tusschen *Nazareth* en Kana, en daer ontrent, krielen des Zomers van spier-witte oyevaers, en schijnen, wanneer zy haer opheffen en vliegen, witte wolken in de lucht te vertonen en verbeelden. Des nachts rusten zy op de bomen. D'inwoonders doen hen geen quaet: uit oorzake zy alle vergiftigh gedierte, als slangen en padden, eeten, en het lant daer van zuiveren.

Een kleine mijle van *Capher-Cana*, na de zijde van *Nazareth*, leit eene plaetse *Menseq* geheten: waer van men noch de muuren eener kerke ziet: dies zy veiligh by ouds niet een van de minste steden des stams van *Zabulon* was: hoewel men haeren naem niet weet. Dicht daer by is een lustige bron. D'inwoonders zijn alle Moren. Menseq.

Dicht daer by, en een halve mijle noortwaerts van *Nazareth*, is een klein vlek, *Arena* genoemt. Arena.

Na-by *Capher-Can*, ten ooste, en een grote halve mijle van Kana in *Galilea*, en ontrent twee uuren reizens, over grote vlakke velden, van den *bergh der zaligheden*, leit een lustigh groot velt, of kamp, gemeenelijk het *koren-airen-velt* genoemt: uit oorzake des Heilants jongeren ter zelver plaetse, op een *Zabbath*, uit hongers-noot, de koren-airen zouden afgeplukt hebben: waer over de Farifeen hem bestraften, als dat zijne jongeren de *Zabbath* gebroken hadden. Men toont nu noch een ouden terpentijnboom ter plaetse, daer *Krist* de verdediging zijner jongeren tegen de Farifeen zou opgenomen hebben. Koren-airen-velt.

Noch heden is dit velt gansch bebouwt: want men heeft'er rontom vele dorpen: welker meeste eertijts steden des stams van *Zabulon* waeren.

Sephoris, of *Seforis*, en anders *Diocesarea*.

S*ephoris*, of *Seforis*, by ouds *Sephorine*, volgens *Josephus*, wort by *Egesippus* en *Hieronymus*, *Diocesarea*, en by *Brokard* en *Breidenbach*, *Sephoron*, *Sephorum*, en *Sephorus*: by *Benjamin*, *Sifuria* en *Tsipori*, en by de Rabbinen *Sipporis* genoemt; maer nergens in de Schrift met dien naem gedaght: 't en zy men *Sephoris*, met de Talmudisten, voor d'aeloude stad Kitron, anders *Cetron*, en Tethron, wil gehouden hebben. Jud. 1.

Sephoris was eertijts de rijkste en grootste stad van gansch *Galilea*, op een zeer vasten oort, volgens *Josephus*, gestight, en in het hertje of midden des lants gelegen; en gesterkt met een kasteel, poorten, vestingen en muuren: hoewel zonder torens, en slechts voorzien met borstweringen of bolwerken.

De stad is *Sipporis* genoemt, zoo de Rabbinen uitleggen, van wegen haere gelegentheit op eenen bergh.

Benja-

Digitized by Google

Benjamin, de Jood, ſtelt T*ſipori* vijf *paraſangen*, of twintigh duizent ſchreden van T*iberias*.

Heden wort *Sephoris* by d'Arabieren gebroken *Saphouri*, of *Saffouri*, en anders *Sephoria*, geheten.

Door *Gabinius*, veltheer der Romeinen, wiert *Sephoris* tot een der vijf parlementen, of pleithoven van *Judea*, opgerecht.

De ſtad *Sephoris* heeft grote oorloghs-rampen, en verſcheide toevallen, geduurende de beroerten, uitgeſtaen. Na *Antigonus* zich meeſter van *Sephoris* gemaekt had, wiert hy door *Herodes* daer uitgedreven, die de zelve vol krijgstuigh en leeftoght vond, tot grote ververſching zijner krijgsknechten, in het winter-ſaizoen.

Joſeph. Na verloop van eenige jaren maekte zich zeker *Judas*, een belhamel en roervink van ſtruikrovers, met een groot getal van overgeve luiden, die aller wege roofden en ſtroopten, meeſter van de ſtad, bemachtighde het koninglijke paleis, nam al het zilver, dat daer in was, en al het krijgs en wapentuigh, dat hy in de magazijnen vond, wegh, op toelegh van zich tot koning op te werpen. Maer niet lang daer na nam *Varus* de ſtad weêr in, en leide de zelve in kolen, en maekte alle de ſtedelingen tot ſlaven.

Wanneer *Herodes* daer na zagh, dat deze plaetſe van belang was, tot beveiling van zijn Vier-vorſtendom, zoo deed hy de zelve niet alleenlijk weêr herbouwen, en met brave muuren verſterken; maer maekte haer ook, als tot hooft en voornaemſte veſting van ganſch *Galilea*.

Als daer na *Ceſtius*, lantvooght van *Syrie*, van wege de Romeinen, de muiterye der Joden wilde ſtraffen, zond hy *Ceſennius* met een heir in *Galilea*. Aen wien, zoo dra hy gekomen was, d'inwoonders van *Sephoris* zich aenſtonts vrywilligh overgaven: desgelijks, na hunnen voorgang, vele andere ſteden: de welke door dit middel de gedreighde onheilen, indien zy weêrſtant boden, afwenden.

Dies niettegenſtaende deden zich een groot getal der oproerigen, die zich op den hoogen en holrijken bergh *Aſamon*, of *Aſachron*, na-by of tegen over *Sephoris* gelegen, vertrokken hadden, hem een wijle tegenſtant; maer wierden eindelijk, na het ſneuvelen van twee hondert Romeinen, ten getale van twee duizent gevangen, en op de plaetſe ter neêr gehouwen.

Midlerwijle de binnenlantſche oorlogen dit gantſche lant ſchonden en verwoeſten, deed *Joſephus*, die tot opper of algemeinen geweldige van *Galilea* gekoren was, een grote zomme gelts vergaderen, om alle de ſteden te verſterken, en haer in ſtaet te brengen van de Romeinen en muitelingen te kunnen wederſtaen: maer de ſtad *Sephoris* liet hy met haer zelve geworden, en aen de vryheit der inwoonders over, om haer zelf te verſterken en veſtigen: uit oorzake zy rijk, ook uit de natuur edelmoedigh, ſtrijtbaer en machtigh waeren, om zich te beſchermen.

Dan wel haeſt misbruikten zy deze vryheit: want uit vermoeden van dat *Joſephus* zich zelven, door liſt en loosheit, aen den vyant zou overgeven, ſloegen zy tegen hem aen het muiten, en ſloten de poorten voor hem toe. Maer gelijk hy wel ter tale was, zoo misleide hy de meeſten, en raekte door hen in de ſtad, de welke hy aenſtonts deed plonderen, en den buit onder het gemeine volk uitdeilen: dat hem hier over namaels grotelix genegen was: wanneer het zagh, dat hy zulx niet gedaen had, om zich zelven te verrijken.

Uit vreze veilight van namaels niet weêr tot die rampen en onheilen te vervallen, vonden die van *Sephoris* raetzaem zich aen keizer *Veſpaſiaen* over te geven, die hen, op hun verzoek, onder beſcherming nam, en behoorlijke krijgsbezetting toeſtont: te weten, tien duizent voetknechten, tot bewaring der ſtad, en duizent ruiters, om 't velt aller wege t'ontdekken: die over-al grote moetwil en overdaet pleeghden.

Zipporis is by de Talmudiſten, door haere Hoge ſchole, en oefening der letteren, zeer beroemt en vermaert geworden: de welke *Rabbi Juda*, de Heilige gebynaemt, aldaer heeft opgerecht. Hy ſterf ook in *Zipporis*, na zeventien jaren lerens, zoo in *Tiberias*,

Zipporis,

Zipporis, als *Beth-Schaarim*: maer wiert in *Beth-Schaarim* begraven.

In *Zipporis* waeren vele Synagogen, de welke, ten getale van achtien, in de historie van de doot van *Rabbi Iuda*, gedaght worden: desgelijx worden in den Talmud verscheide namen van geleerde Rabbinen gemelt, die van *Zipporis* geboortigh waeren: als, onder andere, *R. Honna Rabba*, *R. Abudma*, *R. Bar Kafra*, *R. Chaninah*.

De Hoge schole van *Zipporis* was zeer beroemt: hoewel die van *Tiberias* haer in grote overtrof.

† Rog. Het hedendaeghs *Saphoury* is gelegen een † kleine uure, of twee Fransche mijlen reizens van *Nazareth*, en drie Fransche mijlen oostwaerts van de stad *Zabulon*, op een kleinen ronden bergh of verheven plaetse, die by-na ontoegangelijk is: uitgezeidt aen de zuitzijde.

Het aeloud *Seforis* is gansch verwoest, en leit onder haer puinhopen begraven.

Het tegenwoordigh *Saphoury* is slechts een groot vlek, bestaende uit eenige boeren-huizen en puinhopen.

Op den top des berghs ziet men noch d'overblijfselen van een aeloud kasteel.

Ontrent des jaers zestien hondert een en twintigh kreegh *Eugenius Roger* verlof van *Emir*, of vorst *Feccbreddin*, om een kapel in *Saphoury*, ten dienste der beêvaertreizers, te mogen stichten: dan, ter oorzake van het ontstaen der oorlogen, te dier tijde, kon zulx niet in 't werk gestelt worden.

Men heeft in dezen oort gene putten. Daer en boven leggen alle de regenbakken, tot groot ongerijf der plaetse, tot bovenen toegestopt. Dies het water uit eenen bron, *Ras-el-ain* in 't Arabisch geheten, en een vierendeel mijls van *Saphoury* gelegen, moet gehaelt worden.

Saphoury is eene der beste lantstreken van *Galilea*: maer de Moren, des zelfs inwóonders, zijn onmenschelijk, als verwoede beesten. Daer woont niet een eenigh Kristen.

Tusschen *Nazareth* en *Saphoury* leggen heuvelen en bergen.

Na-by *Zipporis* lagh eene stad *Iesbanah*. Desgelijx was *Ketsarah* de naem van een stedeken, buiten *Zipporis*, en onder des zelfs gebiet gelegen. Talmud.

Asochis, anders *Asochitos*, was een stedeken op een groot velt gelegen, niet verre van *Seforis*: het welk *Ptolemeus Lathyrus*, koning van Egypten, onverziens besprong, en op een Zondagh stormender hant innam. Hy marste vele inwoonders neêr, en sleepte ontrent tien duizent gevangenen meê, behalve groten buit van andere dingen. Asochis.

Twintigh stadien van *Seforis* leit een plaetse, *Garisima*, of *Garisimes* geheten: alwaer *Iosephus* t'eener tijde zijn leger had neêrgeslagen. Garisima.

Derde-halve mijle oostwaerts van *Seforis*, of *Diocesarea*, leit een hoeve, *Vlama* genoemt. Ulama.

Araba was een hoeve, op eene vlakte gelegen, op de grensen van *Seforis*: welk *Araba* met *Aruboth*, of *Araboth*, 1 Reg. 4:10. een en het zelfste schijnt te zijn: over het welk, als bestelmeester, de zoon van *Hesed*, van wegen *Salomon* gebood. Araba. Hieron. Jos. 15.

Azanot-Thabor, of *Aznoth-Thabor*, en anders enkelijk *Azanoth*, was ten tijde van *Hieronymus* een vlek, op een vlak velt gelegen, in het gebiet van *Seforis*, of *Diocesarea*. Azanoth-Thabor.

Gabatha was een hoeve op de grensen van *Diocesarea*, neffens een groot velt van de stad van *Legio* gelegen. Gabatha.

Saffa, of *Deir*.

a Quar. b Adr. c Eugen. Rog. EEn kleine *a* vierendeel mijls, of *b* drie uuren gaens, zuidwestwaerts, of *c* een Fransche mijle zuidwaerts van *Nazareth*, over 't geberghte, leit, op eenen bergh, zeker klein vlekje, of stad, volgens *Adrichom*, *Saffa*, of *Saffra*, en in 't Arabisch nu *Deir*, dat's *klooster*, geheten. Daer zijn eenige weinigh boeren-huizen. In het opklimmen, na des zelfs uiterste eind, vind men eenige onder-aertsche holen: welker monden of openingen met grote en zware stenen toegestopt leggen. In de zelve holen, zoo de Moren geloven, zouden grote schatten verborgen zijn.

Aldaer is een treffelijk gezight. Aen de linke zijde ziet men het groot

Digitized by Google

velt van *Esdrelon:* ten zuide, de bergen van *Gelboë:* en daer over den berg *Hermon:* een weinigh na 't ooste, aen zijnen voet, de stad *Naim:* op de rechte-hant, tegen 't zuid-weste, den bergh *Karmel.*

Saffa wort voor de geboorte-plaetse van *Zebedeus* gehouden, vader van d'apostelen, *Iohannes* en *Iakobus.*

Op zijne geboorte-plaetse, of van des zelfs huis, wiert namaels eene kerke gemaekt: waer van niet meer, als een onderaertsche kapel, is overgebleven: derwaerts de Minrebroeders van *Nazareth* de beêvaert-reizers geleiden, om aldaer gezamentlijk hun aendaght te plegen. *Quaresmius* heeft'er des jaers zestien hondert twee en twintigh gene kerke vernomen: 't zy de zelve misschien reeds te voore gesloopt was.

Saffa is heden slechts een vlek van ontrent zestigh huizen: hoewel het by ouds een der aengenaemste steden des stams van *Zabulon* was. De lantstreke is vruchtbaer, en wort door lopende bronnen bevochtight.

Tarichea.

TArichea, of, in 't meer-voutgetal, *Taricheen*: en by *Suetonius*, *Tarracbia* genoemt, was een aeloude stad; maer is heden gansch verniettight. Zy lagh aen den oever der zee van *Galilea:* dertigh stadien, of, zoo veel men uit *Iosephus* kan bespeuren, een nacht reizens van de stad *Tiberias*. *Roger* stelt d'assche en puinhopen der stad *Tarichea* in het hangen van eenen bergh, drie of vier hondert schreden van den oever der zee van *Galilea.*

Iosephus, wanneer hy lantvooght van *Opper-* en *Neêr-Galilea* was, heeft deze stad met eene sterke muur doen omringen, die binnen haeren omtrek een getal van veertigh duizent burgers besloot.

Kassius heeft allereerst deze stad voor de Romeinen verovert, en drie, of, gelijk andere willen, dertigh duizent Joodsche inwoonders gevangkelijk wegh-gevoert.

Namaels is *Tarichea*, door *Vespasiaen* en de Romeinen, met grote moeite verovert: naerdien de stedelingen zich in een schipstrijt, op de zee van *Galilea*, den Romeinen slagh leverden: dan quamen deerlijk te sneuvelen. Wanneer *Vespasiaen* een groot getal van vreemdelingen in de stad gevonden had, dode hy d'oude en onweerbare luiden, en zond het jongmanschap ten dele aen *Nero*, na *Istmon*, en verkocht het ten dele tot slaven.

In d'aeloude stad *Tarichea* was eene renstrijt-perk.

Van deze stad, tot aen het uitterste der zee van *Galilea*, na 't zuide, is ontrent een streke van eene grote mijle: alwaer eene aerde vesting is, omringt met het zeewater, tot grote versterking der plaetse. Boven de stad *Tarichea*, ter plaetse, daer de vliet *Cison* in de zee van *Galilea* valt, lagh eertijts een schoon en sterk kasteel, en hierom ook *Bellifort* genoemt. Het was door de Kristenen gebouwt, en behoorde den broeders, of monniken van *S. Jans* ordre toe.

Strabo gedenkt ook de stad *Taricheen*, en neffens de zelve eenen poel, die treffelijke zoute visch, en aen zijnen oever vruchtbomen, als, appelbomen, &c. voortbrengt. *Tarichea* wort heden *Jefferkin* geheten.

Het lant *Gennesar*, of *Gennesareth.*

HEt lant, by d'evangelisten Matth. 14: 34. en Mark. 6: 53. *Gennesareth*, of *Gennesaret*, en by *Josephus*, *Gennesar*, en anders *Gennesaritis* geheten, is gelegen neffens het meir van een zelven name, en anders de zee van *Galilea* genoemt. Het strekt in de lengte tot dertigh, en in de brete tot twintigh stadien, en lagh onder het erfdeel van *Nephtalin:* hoewel anderen het t'onrecht in dat van *Zabulon* plaetsen.

Het lant wort *Gennesar*, volgens verklaren der Rabbinen, van wegen de tuinen of lusthoven der vorsten genoemt: (want de Groten hadden eertijts ter zelver plaetse lusthoven) of na de stad *Gennosar*, en anders *Chineroth*, *Cineroth*, *Cenneroth*, 1 Reg. 27: vers 20. Jos. 19: 35.

Te

Digitized by Google

Te weten, het lant *Gennezar*, of *Gennezareth*, schijnt een en het zelfste met het lant *Cinnereth*, (anders *Cineroth*, of *Ceneroth*, en *Chennereth*,) te zijn, of een klein gedeelte daer van, dat alzoo na een stad van een zelven name geheten wiert: de welke in *Galilea*, of neffens den kleinen Jordaen, ter plaetse, daer hy in de zee van *Galilea* vloeit, gelegen was, en zijnen naem, gelijk *Tiberias*, aen de zelve zee meêgedeelt heeft: want de Rabbinen noemen *Gennesar* ook *Cinnereth*, en plaetsen het na-by *Tiberias*.

Bonfr. Wijders, de stad *Cinnereth* was een en het zelfste met *Kapernaum*, of op een zelve plaetse, dicht daer by gelegen: hoewel een andere en verscheide de stad van *Tiberias*: gelijk reeds te voore is gezeidt.

De stad *Cinnereth* was in den stam van *Nephthalim* gelegen. Jos. 19: 35.

Adrichom stelt *Cinnereth* tweemael op verscheide plaetsen: eerstelijk, in den stam van *Nephthalim*: en ten tweede, in den stam van *Zabulon*, daer hy *Cinnereth* voor een en het zelfste met *Tiberias* hout.

Het lant en de stad *Cinnereth* wiert door *Benadad*, koning van Syrie, verovert, 1 Reg. 15: 20.

Het lant van *Gennesar*, zoo *Josephus* schrijft, is wonderlijk, uit de natuur, met vruchtbaer en lustigheit gezegent, en brenght dien volgens allerhande gewassen en plantsoenen voort. De lucht is 'er, door haer temper, bequaem tot het voortbrengen van verscheide vruchten. Aldaer komen gewassen overvloedelijk voort: zoo wel die koelte, als hitte vereischen. Op den eenen oort groeien en bloeien note-bomen, die meerder winter-vruchten zijn: en op den anderen dadel-bomen, die door hitte tieren: en neffens hen vijgen en olyven: die een zachter lucht vereischen.

Desgelijx prijzen ook de Talmudisten en Rabbinen het lant *Gennesar*, van wegen des zelfs vruchtbaerheit, en tuinen der groten, (d'oorsprong der benaming,) als een aertsch paradijs, en roemen des zelfs vruchten doorgaens boven mate hoogh.

Kapernaum, heden *Telhboum*.

D.S.A. CApharnaum, of na 't Grieksch *Kapernaum*, wort heden by d'Arabieren *Telhboum*, of, volgens *Quaresmius*, *Menich* geheten.

Kapernaum was by ouds, ten tijde des Heilants, eene treffelijke en vermaerde stad, en een der tien voornaemste steden van *Decapolis*, en de bloeienste hoofstad van *Galilea*: want zy overtrof in çieraet, rijkdom, pracht en overdaet, alle d'overige steden van *Galilea*: dies d'evangelisten, *Mattheus* en *Lukas*, *Kapernaum*, in de voorspelling van haeren val, wel te recht, *tot aen den hemel toe verhooght*, hebben mogen noemen, Matth. 11: 23. Luk. 10: 15.

Hieronymus. *Kapernaum* was gelegen in *Opper-Galilea*, in het lant van *Gennesareth*, als te besluiten is uit Matth. 14: vers 34. en Mark. 6: 53. vergeleken tegen Johan. 6: 22, 24. op de grensscheidingen van *Zabulon* en *Nephtalim*, en op den † wester oever der zee van *Galilea*, Matth. 4: 13. (want d'evangelist noemt *Kapernaum* het aen zee gelegen *Kapernaum*: het welk ten opzichte van de zee van *Galilea* te verstaen is,) vier dagh-reizens van *Ierusalem*, anderhalve, of eene grote mijle westwaerts van de plaetse, daer de Jordaen de zee van Galilea begint te maken, of in de zelve vloeit. Dies eenige schrijvers, en meest alle de Kaerten, Kapernaum t'onrecht ter plaetse stellen, daer de Jordaen in de zee van *Galilea* valt: die des zelfs wallen ten ooste, volgens *Adrichom*, zou bespoelen: gelijk de zee van *Galilea* ten zuide.

†Lichtfoot.

Het leit op een vruchtbaren oort: waer over eenigen den naem *Kapernaum* niet t'onrecht *hoeve*, of *velt*, of *landou der geneughte* of *lustigheit* en *çieraet* uitleggen: want *Kapernaum*, een Hebreeusch woort, heeft die bediedenis: indien de laetste lettergreep met een ע *hain* geschreven wort: of anders, zoo met een ח *heth*, betekent het een *hoeve der vertroosting*: welk laetste niet ongerijmt op d'evangelische beloften en mirakelen, die de Heilant aldaer gedaen en uitgewerkt heeft, kan

 gepast

Digitized by Google

gepast worden. Zoo andere daer en tegen willen, zou de stad alzoo na zekeren na-by-gelegen bron, *Kapernaum* zijn genoemt: of, ten tegendeel, deze bron na den naem der stad.

Wanneer de Heilant *Nazareth*, zijne geboorte-plaetse, had verlaten, quam hy in de stad *Kapernaum* zijne woonstede nemen. Mark. 9: 33. Luc. 4: 31. Joh. 2: 12. en 6: 17, 24. en had daer, met zijne twalef jongeren, drie jaren, geduurende de preke der Evangelische leere, zijn verblijf. Ter oorzake van het lang verkeren en verblijf aldaer, wort *Kapernaum*, by Matth. 9: 1. *zijne stad* genoemt.

Des Heilants wonderwerken in Kapernaum.

In *Kapernaum* heeft de Zalighmaker meer, als in eenige andere steden, verkeert, allereerst opentlijk het evangelium begonnen te preken, Matth. 4: 17. Marc. 1: 21. en 2: 1. en in des zelfs Synagoge geleert. Luc. 4: 31. Joh. 6: 59. daer en boven vele wonderdaden uitgewerkt, en krachten gedaen. Matth. 11: 23. Luc. 4: 23. en 10: 13. Te weten, hy genas met een woort een geraekten knecht des hooftmans over hondert, Matth. 8: 5. Luc. 7: 1. desgelijks eenen anderen geraekten: als ook twee blinden, en eene vrouw van hare twalef-jarige maentstonden, door het aenraken van zijn kleet, Matth. 9. Hy wekte ook de dochter van *Jaïr*, overste der Synagoge, door zijne stemme, van den dode op, Luc. 8. en genas den zoon des hovelings, van koning *Herodes*, van de koortse, Joh. 4: vers 46. Hy dreef uit eenen mensch den geest eens onreinen duivels, Luc. 4: 35. De gemelde hooftman over hondert was een grote vrient der Joden, en voorstaender des Joodschen godsdiensts, en had zelf, op zijne eige onkosten, in de stad een Synagoge doen bouwen: waer in de Heilant leerde. Luc. 7: 5.

De verwoesting van Kapernaum door hem voorzeit.

Wijders, wanneer die van *Kapernaum*, door hunne rijkdommen, tot hovaerdye, pracht, en andere gruweldaden waeren voortgeslagen, en, door de preke des Heilants, noch uitwerking zijner mirakelen, tot boete en aflaten hunner zonden bewogen wierden, heeft hy den val en verwoesting der stad in de volgende woorden voorzeit, Matth. 11: 23. Luc. 10: 15. *Ghy* Kaper*naum, die tot den hemel toe zijt verhooght, zult tot de helle toe nedergesloten worden. Want zoo in Sodoma de krachten waren geschiet, die in u geschiet zijn, zy zoude tot op den huidigen dagh gebleven zijn.*

Deze voorspelling heeft men ook zien vervult worden: want alhoewel *Kapernaum*, ten tijde van *Hieronymus*, volgens zijn schrijven, een stedeken was, zoo is het nochtans daer na der mate verwoest geworden, en is heden noch zoo woest, dat men de plaetse of oort dezer rampzalige stad bezwarelijk en naulijks vinden of bekennen kan: dewijl hare puinhopen met zant overstelpt leggen. Dan tot een teken stelt *Bonifacius* twee dadelbomen, die in het midden der verwoeste stad zouden staen. In 't kort, het is niet als een slecht en laegh vlek, en begrijpt niet boven zeven visschers hutten, zôo *Adrichom* uit *Brokard* en *Breidenbach* getuight. Of het heeft heden, volgens *Roger*, slechts twintigh huisgezinnen van Moren, die in de puinhopen, de welke meer hutten als huizen gelijken, hun verblijf hebben: zonder men daer iet waerachtighs van haere aeloutheden bespeurt. Te weten, behalve vele andere rampen en verwoestingen, de welke der stad *Kapernaum* zijn overgekomen, heeft eindelijk de Turksche keizer *Soliman* haer tot een asch en puinhoop gemaekt.

Alles is'er ter aerde neêr-gevelt, en tot den gront toe geslegt. Men ziet'er vele puinhopen, en brokken van ter neêr gevelde kolommen, frisen, en kunstigh door-wrochte kapitelen of kroon-stukken. De gront eener kerke, de welke daer eertijts was, is noch zeer zichtbaer. Het bestek is genoechzaem kennelijk: desgelijx de grontvest of voetstal der kolommen, de welke de buik of gewelf der kerke maekte. Wat de rest belangt: men ziet'er niet als steenen: behalve een gewelf, en zeker vierkant gebouw, die noch tamelijk in hun geheel, en ongeschonden zijn. Daer is een slechte *Chan*, of gemene lants herbergh, tot een verblijf en pleister-plaetse der reizers. D.S.A.

By *Kapernaum* was een woestijne of woeste plaetse, in de welk *Krist* zich dikwils vertrok en bad. Marc. 1: 35. Luc. 4: 5. en 5: 16. Deze plaetse kan niet, als met groot gevaer, moeite en onkoste,

onkoste, by de Kristenen aengedaen en bezocht worden, ter oorzake van d'Arabieren, die de zelve bewonen, en eenen ieder Kristen, daer komende, acht gulden doen betalen.

Een halve mijle van *Kapernaum*, na de zijde van *Bethsaida* en *Tiberias*, staet aen den oever der zee een *Chan*, of 's lants herbergh, *Elmenieh* in 't Arabisch geheten. Dicht daer by is een grote plas waters: de welke met de zee van *Galilea* gemeenschap heeft. Deze plaetse, naer het schijnt, was eertijts eene kleine haeven, en heeft misschien die naem aen deze *Chan*, en aen de stad of vlek, dat eertijts daer was, gegeven: wiens overblijfselen noch gezien worden: want *Mina* (van waer *Elmenieh* of *Menieh* schijnt gesmeet te zijn) betekent in 't Arabisch eene haven of ree.

Bonfrerius twijfelt, of *Kapernaum* niet de stad zy, de welke by Jos. 19: 35. *Cenereth* wort genoemt.

Bron van Kapernaum. Het lant van *Genezareth* wiert bevochtight met het water van den bron *Kapernaum*. Deze bron was zeer waterrijk, en met een muur omringt, die, zoo *Josephus* getuight, alzoo met dien naem by de gebuurvolken en lantzaten wiert genoemt: maer by andere, *de levendige bron*.

Hy ontspringt uit den voet van *Krists* bergh, en verdeilt zich in drie scheuten of vlieten: welker eerste midden tusschen dezen bron en de stad *Kapernaum* vloeit, en in de zee van *Galilea* stort: de tweede loopt met zijnen kil voor-by de stad *Bethsaida*: Joseph. maer de derde bevochtight het lant van *Genesar*, of de lantstreke *Genezaris*, die het allerdrinkbaerste water heeft, en stort eindelijk ook zijn water in de zee van *Galilea*.

Vijf en twintigh schreden oostwaerts van de beke des brons *Kafarnaum*, en een mijle westwaerts van de stad *Kapernaum*, wort ook de plaetse op strant der zee van *Galilea* getoont, daer de Heilant, na zijne verreizenis, zich aen zijne jongeren, *Petrus*, *Thomas*, *Nathanaël*, *Jacobus*, *Joannes*, en andere, vertoonde, en hen een rijke visch-vangst beschaerde. Joh. 21. Broc. Breidenb.

Men zeit op deze plaetse drie voetstappen, door *Krist* in eenen steen, als in wasch gedrukt, vele eeuwen gezien zijn: die, zoo *Saligniacus* schrijft, in het begin der voorige eeuwen, door de Mahometanen, wiert wegh-genomen.

Tien schreden van daer zou de plaetse zijn, daer de overige zes jongeren de gebrade visch op kolen vuur, en daer neffens broot vonden leggen. Joan. 21.

Bethsaida.

Bethsaida, of *Bethzaida*, was eertijts een beroemde stad van *Galilea*, Joh. 12: 21. en wort onder de tien voornaemste steden der lantstreke van *Decapolis* gerekent: hoewel nergens in 't oud; maer wel in 't nieu verbont gedaght: als Johan. 1: 45. en 12: 21. Matth. 11: 21. Luc. 10: 13. Marc. 6: 45. en 8: 22. Luc. 9: 10. Dies zy op haere outheit zoo zeer niet schijnt te kunnen roemen.

Bethsaida is gezeidt, *huis* of *plaetse der jaght*, of eigentlijk, *huis der visch-vangst* of *visschiing:* want *Beth* betekent een huis, bewoonde oort of plaetse: en *Sidon*, volgens schrijven van *Trogus*, wiert by de Feniciers eene *visch* genoemt: van waer *Saida* by de Syriers gesmeet is, en vischvangst bediet: en ook is niet t'onrecht *Bethsaida* alzoo genoemt: naerdien het aen een visch-rijke zee van *Galilea* gelegen was.

Bethsaida, of de puinhoop en plaetse der stad *Bethsaida*, is gelegen benoorde boven *Kapernaum*, en eene mijle benoorde de stad *Tiberias*, † aen de voet van eenen tamelijken hogen bergh, op den oever der zee van *Galilea*, en eene mijle van den oever des Jordaens, aen een kleinen vliet, die zijn water in de zee van *Galilea* loost; en heeft ten weste vele kleine bebouwde heuvelen leggen. † D. A. S.

Adrichom, *Roger*, en andere, stellen *Bethsaida* in den stam van *Sabulon*: *Jansenius* in dien van *Issachar*.

By Markus 8: 23. wort *Bethsaida* een vlek, en by Johan. 1: 45. eene stad genoemt: te weten, (zoo *Jansenius*, *Maldonatus*, en *Quaresmius*, tot verklaring van beide deze benamingen, daer

Digitized by Google

by voegen) *Bethsaida* wort stad genoemt: dewijl het in 'er daet eene stad was: maer het wort een vlek geheten: dewijl het eene kleine stad was: of dewijl, gelijk reeds te voore is gezeit, de Schrift de naemen van steden en vlekken by wijle, zonder onderscheit, door malkanderen gebruikt.

Bethsaida was de geboorte-plaetse van den apostel *Petrus*, *Filippus* en *Andreas*, Joh. 1:45. en 12:21. en wiert, door de tegenwoordigheit en mirakelen van den Heilant en zijne apostelen, grotelix verheerlijkt. In *Bethsaida* gaf de Heilant eenen doven zijn gehoor weêr: en herstelde buiten *Bethsaida* eenen blinden zijn gezicht. Marc. 7:33. Ja zoo meenighvuldigh waeren de mirakelen, de welke *Krist*, voor de bekeering van die van *Bethsaida* en *Corozain* had aengewent en uitgewerkt, dat hy hier over, ziende hunne halssterrigheit en onboetveirdigheit, tegen hen met deze woorden uitvoer: *Wee u Corozain: wee u Bethsaida: want zoo in Tyrus en Sidon de krachten geschiet waeren, die in u geschiet zijn, zy zouden eertijts, in zakken en assche zittende, boete gedaen hebben.* Matth. 11:21. Luc. 10:13.

Roger. Niets is van deze stad overgebleven, als eenige onaenmerkwaerdige puinhopen, in de welke zich, ontrent des jaers zestien hondert zes en dertigh, tien of twaelf huisgezinnen van Moren hadden vertrokken, die een weinigh lants beploeghden, en in het meir van *Galilea* vischten, en hunnen vangst aen de Joden van *Safet* te koop braghten.

D.S.A. Men ziet'er noch de kentekenen of merken eener kerke, de welke eertijts daer was.

Tusschen *Bethsaida* en *Tiberias* leit een tamelijk hoge bergh: in wiens hangen een wegh loopt: van waer men de lengte en brete der zee van *Galilea* gemakkelijk kan beoogen.

Een kleine mijle van de *Chan Elmenieh*, na de zijde der stad *Bethsaida*, vloeit een kleine vliet: en een weinigh verder een of twee andere vlieten, of liever kleine scheuten: naerdien de honden die kunnen over-lobberen.

Kasteel Magdalum. Rog. Tusschen de stad *Bethsaida* en *Tiberias*, en vier duizent schreden zuidwaerts van de stad *Bethsaida*, ziet men op het strant der zee van *Galilea*, bezuide en beooste eene grote vlakte, op een kleinen heuvel, d'overblijfselen der muuren van een kasteel, by ouds *Magdalum*, of *kasteel van Marye Magdalene*, en by d'Arabieren noch heden in 't Arabisch, *Kalla Meria el Megedame*, en anders *Magdalia* gebroken genoemt. Het wiert *Magdalum* genoemt, van wegen de torens en vestingen, met de welke het prachtigh gesterkt was: want *Mage*, een Hebreeusch woort, bediet eenen toren. Waerom, zoo *Hieronymus* schrijft, *Marye*, zuster van *Martha* en *Lazarus*, wel te recht *Magdalena* is genoemt geworden, dat is, *getoornde*, om haere zonderlinge stantvastigheit van trou en liefde. Adrich.

Men zeid *Marye Magdalena* van *Magdalum* geboortigh was, en door *Krist* aldaer zou gezont gemaekt zijn, met het uitdrijven van zeven duivelen uit haer. Marc. 16:9. Luc. 8:2.

Ook zou noch ter zelver plaetse haer huis getoont worden, 't welk haer by erfenis van haeren vader en moeder was nagelaten. Breidenb.

Josephus gedenkt dit kasteel, derwaerts koning *Agrippa* krijgs-troepen zond, om het te veroveren: maer die hadden het niet derven bestaen te belegeren.

Een kleine vierendeel mijls van *Bethsaida* ziet men aen den oever der zee van *Galilea*, onder eenen berg, een overblijffsel en de puinhopen van eenen toren, by d'inwoonders *Eladscheq* genoemt: dien *D. S. A.* voor het kasteel *Magdalum* hout. Dit kasteel was op geen zeer voordelige plaetse gelegen: want het dal, daer men bemerkt dat het geplaetst was, is zeer eng, en heeft de zee zeer dicht by haer. Ook is het niet zeer lustigh, 't en zy voor de genen, die vermaek hebben in een grote plas waters te zien, met bergen omringt.

Adrichom en andere stellen in de kaerten, by *Magdalum*, een kleinen vliet, en des zelven bron aen den voet des berghs, daer op zy de stad *Bethulie* plaetsen: hoewel niet zonder groten misslagh; want men van *Bethsaida* af, tot aen de baden van *Tiberias*, en noch verder, geenen vliet heeft.

Ontrent een kleine vierendeel mijls van *Bethsaida*, na den oever der

Digitized by Google

zee toe, en beneden eenen bergh, heeft *D. S. A.* een overblijffel van een toren, en eenige puinhopen, vernomen: het welk hem docht het aeloud *Magdalum* te zijn.

Een halve mijle ooftwaerts, tegen over *Bethfaida*, wort, op ftrant der zee van Galilea, een vlekje gezien, met name T*aboga*: het welk eenigen, volgens *Kootwijk*, voor *Magdalum* houden. Het beftaet uit zes of acht hutten van Moren, en is met dadelbomen beplant.

Daer ontrent, en na-by *Tiberias*, leit eene plaetfe, *Burge Elaâfcheq* in 't Arabifch genoemt, dat 's, *liefde tooren*.

Een kleine mijle van Bethfaida, na 't wefte, leit een rots-bergh, de welke van den top, tot aen de voet, fteyl als een muur afgehouwen is: alwaer op tien of twalef vadem, van den voet af, een ingang van eene fpelonke van tien voet in 't kruis is: in de welke vijf hondert mannen kunnen in bezetting leggen. Deze fpelonke wort by *Jofephus*, de fpelonke van *Genezareth* genoemt; maer by de Arabieren des lants heden *Megara Ebn Men*, dat 's, *fpelonke des zoons Men.* Lib. 1.

Fecchreddin, *Emir* of vorft der *Drufen*, heeft daer een onoverwinnelijke vefting doen van maken, en in de zelve, behalve de water-bakken, de welke te vooren daer waeren, andere met de beitel doen houwen, tot bewaernis van olye, rijs, befchuit en andere lijftocht en krijgsbehoefte. Hy onderhielt'er een bende krijgsknechten, die het krijgsheir van den Groten-heer, onder gelei van den *Baffa* van *Damask*, meer als een jaer, des jaers zeftien hondert drie en dertigh, weerftant boden.

Zabulon.

Roger. De ftad *Zabulon* is gelegen ontrent twee kleine mijlen van *Ptolemais*, na 't oofte, aen een luftigen en rijken landouw, van vier of vijf mijlen in de lengte, en anderhalve in de brete: de zelve is overal bebouwt, en geeft treffelijke terruwe en katoen. Men heeft'er gehele boffchen met olijf-bomen.

In deze lantftreke viel *Foulques*, koning van *Jerufalem*, met zijn peert, in het jagen na eene haes, en brak den hals.

De ftad is gelegen op eenen heuvel van twee hondert treden hoogh, die eenen top van acht of negen hondert treden in de middellijn heeft.

Eertijts was zy fterk, door haere gelegentheit: maer wiert verwoeft, met het veroveren van *Ptolemais*: zulx het heden niet meer dan een dorp is: daer men niet merkwaerdighs ziet: hoewel het by ouds een bisdom was.

Jofeph. Wanneer *Ceftius*, veltheer der Romeinen, aen deze ftad was gekomen, en de burgery op de naefte bergen zagh gevlught, ftak hy de ftad, die rijk van allerleie goederen, en den krijgsknechten tot buit gegeven was, in brant: niet tegenftaende hy zich over de fchoonheit en çieraet der gebouwen ongemeen verwonderde: als niet minder in pracht met die van *Tyrus*, *Zidon*, en *Berytus*.

Uit deze ftad was de rechter *Elon* gefproten; maer is in de ftad *Ajalon* geftorven en begraven. Jud. 12: 12.

Een mijle van *Zabulon*, na 't zuide, is een dorp, welk d'Arabieren *Sofembre*, of *Sefambre*, noemen. Het was by ouds een ftad van den ftam van *Zabulon*, gelegen op eenen bergh, tuffchen twee andere bergen.

Van deze plaetfe, volgens bevefting van alle de Joden en Grieken des lants, waeren de zeven broederen der Machabeen geboortigh, die alle met hunne moeder, wanneer *Antiochus Epiphanes* den tempel van *Jerufalem* plonderde, gemartelt wierden, uit oorzake zy weigerden fpijze, door de wet verboden, t'eeten.

De Roomfche kerke viert hun feeft den eerften dagh van Oogftmaent.

De plaetfe van hun huis is aen de weftzijde: daer keizerin *Helena* een kerke deed bouwen, die de Moren na zich genomen, en in een *Moskee* verandert hebben: hoewel zy in die plaetfe zeer weinigh zijn: want de meeften der inwoonders zijn Grieken: die daer ook eene kerke hebben gebouwt.

De twee bergen, ter wederzijde van *Sofembre*, zijn bewaffen met wijnftokken en olijf-bomen, en beplant met fchone tuinen, tot een zeer luftvertrek. Daer en boven zijn de naeft-

by-

Digitized by Google

by-gelege bosschen vol groene bomen en heesters. Daer valt een boven-mate rijke jaght, op wilde zwijnen, reebokken en hazen.

Asse-dim. *Assedim*, by *Hieronymus Asseddim*, en by *Eusebius*, *Asedim*, was eene vaste stad des stams van *Neftalim*. Jos. 19:35.

Beerim. *Beerim* is eene lantstreke, 2 Sam. 20: vers 14.

Berothi. Josepph. *Berothi*, anders *Berotha*, is eene stad van *Opper-Galilea*, in den stam van *Neftalim*, gelegen tusschen *Cedes Neftalim* en de wateren van *Meron*: neffens de welke de koningen der Kanaaniten gelegert waeren.

Betha-nath. *Bethanath*, by *Hieronymus Bethana*, en by *Eusebius Bethanata*, was eene vaste en volkrijke stad in den stam van *Neftalim*. Jos. 19:38. Waer over *Neftalim* de inwoonders van *Bethanath* niet kon verdrijven: doch die wierden eindelijk, neffens die van de stad *Bethsames*, hem çijnsbaer, Jud. 1:33.

Bethsa-mes. De stad *Bethsames*, of *Bethschemesch*, was in den stam van *Neftalim*, en ook een ander in *Issachar*, Jos. 19:22. gelegen. *Bethsames* is gezeidt, *huis*, of *stad der zonne*: misschien alzoo genoemt na een kapel der zonne, de welke in de zelve was. Jos. 15:38. Jud. 1:33.

Caria-thaim. *Cariathaim* is eene Levitische stad des stams van *Neftalim*. 1 Paral. 6:62.

Chara-be. *Charabe* is een vlek van *Opper-Galilea*, op een steilte gelegen: het welk ook *Josephus*, wanneer hy lantvooght van *Galilea* was, tegen de Romeinen gesterkt heeft.

Edema. *Edema* is een vaste stad des stams van *Neftalim*, Jos. 19:36.

Elcese. *Elcese*, of *Helchesеir*, is, volgens *Hieronymus*, een vlekje van *Galilea*, en de geboorte-plaetse van den profeet *Nahum*, die hier van d'*Elcesiter* wort genoemt. Nah. 1:1. Dan waer deze plaetse gelegen was, (naerdien zy nergens anders gedaght wort) is een weinigh duister. Het was, zoo *Hieronymus* schrijft, by zijnen tijt, klein, en toonde naulix in haere puinhopen de kentekenen der oude gebouwen: evenwel was het den Joden bekent, en wiert *Hieronymus* door zijnen wegh-wijzer getoont.

Enan. *Enan*, *Henan*, of *Enon*, en, na 't Hebreeusch, (met het by-voegen van *Hazar*, of *Chatsar*,) *Hazar-Enan*, of *Chatsar-Enan*, dat's, *vlek*, of *voor-hof van Enan*, wort by *Ezechiel*, cap. 47:17. en 48:1. tot noorder grenspael van *Damaskus* gestelt: of tot aen het welk de grenspalen van *Syrie van Damascene* strekten: welke grenspael ook, ten noorde, de grenspael des Heiligen Lants was: als blijkt uit Numer. 34: 9, 10. *Hieronymus* noemt *Enan* gebroken *Eman*.

Karmelon, of *Karmeleon*, is een zeer fraei, vruchtbaer en lustigh dal, alzoo na den na-by gelegen bergh *Karmel* genoemt. Het leit ten zuide met eenen bergh, die van het vlek *Rama* na *Nazareth* strekt, besloten, en strekt noortwaerts tot aen *Kana van Galilea*, en oostwaerts tot aen *Seforis*. Karme-lon.

Cartha, anders *Carta* en *Charta*, was een stad der Leviten Jos. 21:34. Cartha.

Cathetb, anders *Cathetbeth*, was eene stad op de grenzen van *Zabulon*. Jos. 19: vers 15. Ca-theth.

Bersabe, anders *Bersabee*, en *Bersobe*, (en een ander van *Bersabe* in den stam *Simeons*,) was by ouds eene stad, en de grenspael van *Opper-Galilea*, en begin van *Neer-Galilea*: de welke *Josephus*, om haeren voordeligen oort tegen de Romeinen, met een vaste muur sterkte, en met koren en krijgstuigh voorzagh. Bersa-be.

Hieronymus stelt eene plaetse *Bethagon*, op de grensscheiding van den stam *Zabulon* en *Issachar*: dan t'onrecht: naerdien de zelve by Jos. 19. nergens in de beschrijving van die stammen gelezen wort: maer wel wort eene plaetse, *Bethdagon*, gedaght: hoewel niet op de grensscheiding van *Zabulon* en *Issachar*; maer op de grensscheiding van *Zabulon* en *Asser*, neffens den bergh *Karmel*, Jos. 19:27.

Bethlehem, Jos. 19:15. was een stad van *Neer-Galilea*, (en een ander van *Bethlehem van Juda*) de welke voor het vaderlant en geboorte-plaetse van *Abessan*, of *Lotsan*, rechter van Israël, wort gehouden: hoewel *Iosephus* zijne geboorte-plaetse in *Bethlehem van Iuda* stelt. Bethle-hem. Jud. 12. vers 10.

Ajalon, na de Hebreeusche spelling, en anders na 't Chaldeeusch, met de zelfste letteren, en andere punten, *Elon*, wort by de zeventigh overzetters gebroken, *Elim*, *Ælim* en *Ælan*, en by *Hieronymus* noch meer gebroken *Athalim*, en by *Eusebius Ajalin* genoemt. Het was eene stad in het lant van *Zabulon*, Ajalon.

Digitized by Google

bulon, en de geboorte en begraef-plaetse van den rechter Israëls, *Elon*, Jud. 11: vers 11.

Belma. *Belma*, en anders *Helma*, en *Belthem*, was eene plaetse neffens *Bethulie*, *Dothain*, en *Esdrelon* gelegen. Jud. 7: 3. de welke, by *Brokard* en *Adrichom*, *Abelina* genoemt, en op een hoge en vaste plaetse, ontrent een mijle van *Bethulie*, gestelt wort, en voorhene een grote hoeve was.

Door *Belma* trok *Holofernes* met zijn krijgsheir tegen *Bethulie* op. Jud. 7: 3. Zoo *Brokard*, na zijne gewoonte, schrijft, zouden daer noch vele marmere kolommen en grote puinhopen gezien worden: tuightekenen van haere aeloude glorye.

Rekkath. *Rekkath*, anders *Rakkath*, *Rakath*, en *Rechat*, was eene stad in den stam *Neftalim*.

Zephrona. Hieron. *Zephrona*, of *Sephrona*, anders *Ebrona*, was een stad of vlek, en een noorder grenspael des Heiligen Lants, Num. 34: 9. en dien-volgens neffens den *Liban* of *Anti-Liban* gelegen.

Sedada. *Sedada*, by *Hieronymus Sadada*, is een stad of vlek, en de noorder grenspael des Heiligen Lants, binnen den Jordaen, neffens den bergh *Liban*, Num. 34: 8. Ezech. 47: 15.

Tichon. *Tichon*, anders *Thicon*, en *Ethicon*, was eene stad of vlek, gelegen neffens de grenspael des lantschaps van *Auranitis*. Ezech. 47.

Thella. Joseph. *Thella*, anders *Thalla*, is een vlek, aen den Jordaen gelegen, en de ooster grenspael van *Opper-Galilea*.

Ukuka. *Ukuka*, anders *Ukoka*, *Hukuka*, *Hukoka*, en *Hakkok*, was op d'uitterste einden des stams van *Neftalim*, of op de grensscheiding des stams van *Neftalim* en *Zabulon*, en niet verre van *Asser* gelegen. Jos. 19: 34.

Saananim. *Saananim*, anders *Sannanim*, *Sahannim*, *Sahananim*, en *Zaanannim*, Jos. 19: vers 33. wort gebroken, by *Hieronymus*, *Sienaim*, en Jud. 4: 11. *Sennim* genoemt: want beide plaetsen, *Saananim* en *Sennim*, lagen in den stam *Neftalim*, en worden beide, op 't Hebreeusch, by-na op een zelve wijze geschreven: waer over ook *Pagninus* en andere, by Jud. 4: vers 11. voor *Sennim*, *Saananim* vertalen.

Eenigen leggen het Hebreeusch woort *Elon*, dat voor *Saananim* staet, een lantstreke of dal uit: andere, een *eiken-bosch*, of *eike*: als de zeventigh overzetters, *Pagninus* en *Kajetanus*: want ongetwijfelt wort door *Elon* eene plaetse bediet met deze bomen bezet: naerdien de *Ciniters* gemenelijk in de woestijnen en bosschen woonden: hoewel niet verre van eene stad. Waer over ook ter gemelder plaetse by-gevoeght wort, *by Kedes*. Waer uit blijkt, dat dit dal, of eike-bosch *Saananim*, in de lantstreke van *Kedes Nephthali*, en dienvolgens in den stam van *Nephtalim*, niet verre van de steden *Asor* en *Haroseth* lagh. *Heber* de *Keniter* had zijne tente in dit dal opgeslagen, in de welke *Sisara* gedoot wiert. Jud. 4. *Bonfrerius* hout *Sanaanim* voor een zeker volk, of lantstreke aen de voet des berghs *Libans*.

Sabul, anders *Cabul* en *Chabul*, en by de Mahometanen *Zabul* genoemt, was eertijts een sterk en vast kasteel, twee mijlen van eene uure gaens, oostwaerts van het dal *Sennim* gelegen, en even zoo verre noortwaerts van de stad *Sephet*. Na het zelve kasteel wort ook de omleggende lantstreke, het lant *Sabul*, of *Zabul* genoemt. Sabul. Brokard. Breid.

Gagala, een stad des stams van *Nephtalin*, 1 Macch. 9. Gagala.

Hamon, of *Amon*, anders *Ammon* en *Hammon*, was een Levitische vry-stad, en in den stam van *Nephtalim* gelegen, 1 Paral. 6: 76. en wort by *Josua*, cap. 21: 32. *Hamothdor*, anders *Ammothdor* en *Hammothdor*; maer by *Hieronymus*, *Emathdor* genoemt. Hamon.

Helon, of *Elon*, en *Heleb*, anders *Helef* en *Beleb*, waeren steden des stams van *Nephtalim*, en by *Saananim* gelegen, Jos. 19: 33. en op des zelfs uitterste noorder grenspalen, na by den bergh *Liban*, en niet verre van den stam *Asser* en de grensen van *Sidon*; hoewel *Adrichom*, *Masius*, en *Serrarius*, de zelve, zonder eenigh vast bewijs, op d'ooster grenspalen des zelven stams stellen. Helon.

Iotapa, anders *Ionitera*, en *Iacopata*, en by zommige *Ionapa* en *Iosapata* geheten, was een stad der lantstreke van *Decapolis*, en de vaste van alle de steden van *Galilea*: want zy was by-na niet anders als eene steile rotse, en aen de eene zijde met onmetelijke diepe dalen omringt: zulx het gezight scheemerde in het neêrzien na den gront. Men kon van d'oostzijde alleenlijk de stad Jotapa. Joseph. Eges.

genaken: alwaer zy op de zijde des neêrgaenden berghs over-dwers gestigt was: de welke *Iosephus*, de histori-schrijver, wanneer hy, op raetslot van die van *Ierusalem*, voor veltöverste na *Galilea* gezonden, en lantvooght van beide *Galileen* gemaekt was, binnen de muur der stad deed begrijpen: ten einde de bovenste kruinen des berghs voor den vyant ontoegangkelijk zouden zijn.

De zelve stad lagh met andere bergen omringt: zulx zy, voor al eer men in de zelve quam, van niemant kon gezien worden.

Na een lang en zwaer belegh, en een groten neêrlaegh, zoo van belegerden, als beleggers, wiert zy eindelijk met list door *Vespasiaen* verovert.

In het verwoesten der stad quamen veertigh duizent inwoonders van *Iotapata* te sneuvelen: en wierden twee hondert duizent, en zelf *Iosephus* gevangen.

Gabara. *Gabara* was eertijts eene voorname stad, op een vlak velt gelegen, veertigh stadien van *Iotapa*.

Japha. *Iapha* was een stedeken van *Galilea*, na-by *Iotapata*, en zeer sterk, om een

Joseph. beleg en storm uit te staen: want het was uit de natuur, door zijne gelegentheit, zeer vast, en daer en boven met een dobbele muur omringt: dies onaengezien wiert het door *Titus* verovert, met het ter neêr matsen van vijftien duizent stedelingen in den eersten aenval, en bekomen van een en twintigh hondert en dertigh gevangenen.

Semeron. *Semeron*, en anders *Semron*, *Simron*, *Sameron*, en *Samaron*, en by Jos. 12: 20. *Simron Meroon*, en by de zeventigh overzetters *Simoon*, was by ouds een machtige stad, in den stam van *Zabulon* gelegen, als blijkt uit Jos. 19: 15. welker koning door *Iosua* gedoot wiert.

Deze stad *Semeron* is een andere en verscheiden stad van *Semeron*, of *Samaria*, en namaels *Sebaste* genoemt: naerdien *Samaria* in den stam van *Efraim* was gelegen, en ruim vijf hondert jaren daer na door *Amri*, koning van Israël, gebouwt wiert. *Semeron* is heden slechts een vlek.

Damna. *Damna*, een stad der Leviten, in den stam van *Zabulon*, Jos. 21: 35.

Debbaseth. *Debbaseth*, anders *Dabbasath*, by *Hieronymus Dasbath*, by *Eusebius Damase*, en by de zeventigh overzetters *Dabasthe* geheten, was een stad op de grensscheidingh van *Zabulon* en *Aser* gelegen, Jos. 19: 11.

Ethim is een vlek en bequame waterplaetse, daer *Saladin*, koning van Syrie, des jaers elf hondert negen en tachentigh, het krijgsheir der Kristenen afmatte.

Frobeleth is een vlek van *Galilea*, welk *Willem de Tyrier* gedenkt.

Gaba, een der voornaemste steden van Galilea, niet verre van *Ptolemais*, en twintigh stadien van het stedeken *Besara*, en aen den bergh *Karmel* gelegen. Derwaerts wierden door *Herodes* de ruiters, voor kolonieren of volkplantelingen, gebraght: waerom *Gaba* ook de *ruiter-stad* wiert genoemt: maer de stedelingen, by *Iosephus*, nu *Gabeers*, dan *Gabarenen* en *Gabariten*. Gaba.

Marala, anders *Merala*, was een plaetse, of stad, op de grensscheiding van *Zabulon* en *Aser* gelegen, Jos. 19: vers 11.

Naalol, anders *Naalon*, en *Nahalal*, by Jos. 19: 15. en by *Hieronymus*, *Naaloth*, en *Neela*, wiert uit den stam *Zabulon*, in den welken het gelegen was, onder de steden der Leviten gerekent, Jos. 21: 35. hoewel de Zabuloniten d'oude inwoonders, de Kanaaniten, daer niet konden uitdrijven, Jud. 1: 30. Naalol.

Tacasin, of *Thacasin*, was eene stad in den stam van *Zabulon*, Jos. 19: 13. en op den ooster grenspael des zelven stams gelegen: en dienvolgens neffens de zee van Galilea. Tacasin.

Rama is een hoeve of vlekje aen een bergh, (die van Nazareth strekt, en het dal *Karmeleon* besluit) en op eenen heuvel gelegen, neffens den wegh, die van *Seforis* na *Tiberias* loopt. Rama.

Rooba, een vlek der Leviten: welk ten tijde van *Hieronymus* noch in wezen was, en eene mijle van *Scythopolis* lagh. Rooba.

Salumnias, een vlek, twee mijlen van *Scythopolis* gelegen, op een velt. Salumnias.

Seesima, anders *Sehesima*, of *Seseima* en *Sesenna*, en by *Hieronymus Sasima*, was een stad op de grensen van Issachar, ten weste, gelegen. Jos. 19: 22. Seesima.

Seon, of *Sion*, en anders *Senon*, was een stad des stams Issachar, Jos. 19: 9. en wiert, noch ten tijde van *Hieronymus*, een hoeve van dien name, neffens den bergh *Thabor* getoont. Seon.

Cedes, een stad der Leviten, in den stam

ſtam van Iſſachar, 1 Paral. 6: 72. de welke by Joſua 21:28. *Ceſion*, anders *Ceſien*, *Ciſion*, en *Kisjon*, wort genoemt.

Dabereth. *Dabereth*, anders, by Hieronymus, *Dabrath*, en by *Ioſephus Dabarita* en *Dasbath*, was eene vry en Levitiſche ſtad, in den ſtam Iſſachar, Joſ. 21: 28. 1 Paralip. 6: 72. hoewel op de grens-ſcheiding van den ſtam Zabulon gelegen, als blijkt uit Joſ. 19: 12. De vliet *Ciſſon* had door deze ſtad zijnen loop.

Enadda. *Enadda*, anders *Enhadda*, is eene ſtad des ſtams Iſſachar, Joſ. 19: 21. *Enadda* bediet een *ſcherp oogh*.

Jaramoth. *Jaramoth* is een ſtad der Leviten, in den ſtam van Iſſachar, Joſ. 21: 29. en wort op eene andere plaetſe *Rameth*, Joſ. 19: 21. en 1 Paral. 6: 73. *Ramoth*, maer by Hieronymus *Jermoth*, en by Euſebius *Iermon* genoemt: dan t'onrecht door hen tot een prieſter-ſtad gemaekt: naerdien de prieſter-ſteden alleenlijk in den ſtam van Benjamin en *Iuda* lagen.

Adrichom, na den voorgang van Hieronymus, ſtelt eene ſtad Rethon in den ſtam van Iſſachar: hoewel nergens een ſtad van dien name, in den ſtam Iſſachar, by *Ioſua*, cap. 11. gedaght wort.

Sunem. *Sunem*, of *Sunam*, *Suna* en *Sula*, en by Hieronymus *Sonam* en *Sulem*, was eene ſtad in den ſtam van Iſſachar, Joſ. 19: 18. en gelegen aen de zuitzijde des berghs *Hermons*, en elf uuren reizens van *Bethſan*.

Ter zelver plaetſe legerden zich de Filiſtijnen tegen *Saul*, wanneer hy op den bergh *Gelboe* quam.

Sunem was de geboorte-plaetſe van *Abiſagh*, de Sunamitin, *Davids* boelin en koeſteraerſter, in zijnen ouderdom van zeventigh jaren, 1 Reg. 3. Door deze ſtad trok dikwils de profeet *Eliſe*, op zijne reize van den bergh *Karmel*, na den Jordaen, Galgala of Jericho: alwaer hy by zekere weduwe, een Sunamitin, voor gaſt-genoot lagh: welker zoon hy van den dode opwekte, 2 Reg. 4.

Noch ten tijde van Hieronymus wiert een vlek, met name *Sulem* of *Sanim*, op de grenſen van *Sebaſte*, in de lantſtreke *Akrabatene*, getoont.

Abes. *Abes*, of *Ebetz*, Joſ. 19: 20. was een ſtad in den ſtam Iſſachar, en wort by Hieronymus *Æmes*, en by Euſebius *Alin*, en in eenige boeken der zeventigh overzetters, *Aame* genoemt: dies waerſchijnelijk is, dat zy in 't Hebreeuſch, voor *Abets*, *Aame* hebben gelezen.

Anaarath, of *Naaroth*, Joſ. 19. is eene ſtad des ſtams Iſſachar, de welke anders by Hieronymus en Euſebius *Anerith* wort genoemt.

Anem, 1 Par. 6: 73. is een ſtad der Leviten, in den ſtam Iſſachar gelegen, en wort by Joſ. 19: 22. *Engannim* genoemt. Te weten, *Anem* is uit *Engannim* geſmeet: als klarelijk in het ontleden blijkt. Het welk noch klaerder zal blijken, indien iemant beide plaetſen, op de welke van de Levitiſche ſteden in ieder ſtam geſproken wert, overweeght: als, by Joſ. cap. 21: 29. en 1 Paral. 6. want een en de zelve plaetſe, welk 1 Paral. 6. *Anem* wort genoemt, wort by Joſ. 21. klaerlijk *Engannim* geſpelt. Anem.

Engannim wort heden *Ienine* genoemt, en is ſlechts een hoeve of vlekje: maer zeer luſtigh, door zijne tuinen, waranden en wateren.

Op den ganſchen wegh van *Damaskus*, tot *Ieruſalem* toe, heeft *Biddulf* geenen vruchtbaerder gront of oort gezien, als t'*Engannim*: en aldaer zoo veel t'zamen en t'effens, als tuſſchen den bergh *Thabor* en *Engannim*, eene ſtreke van twee en twintigh Engelſche of vijf grote Duitſche mijlen.

Naim, in 't Griekſch *Nain*, Luc. 7. was by ouds een fraeie en ſchone ſtad: als blijkt uit de bediedenis des naems: want *Naim*, een Hebreeuſch woort, is *ſchoon* of *luſtigheit* gezeit. Naim.

Hieronymus ſtelt *Naim* neffens den vliet *Ciſon*, een halve mijle zuidwaerts van den bergh *Thabor*, op de noordzijde van den bergh *Hermon*, niet verre van *Endor*: het welk noch by zijnen tijt getoont wiert.

In den aenvang dezer eeuwe wiert een zeer klein en onvermaert vlek, en bewoont by eenige Moren, met den naem van *Naim*, op de noortzijde van den bergh *Hermon*, getoont.

Roger plaetſt het hedendaeghs *Naim* ten noorde, aen de voet van den bergh *Hermon*.

Men ziet'er heden geen beſlek of omtrek, noch eenige aeloutheden, noch poorten der ſtad; maer wel puinhopen,

hopen, in de welke zich ontrent hondert huisgezinnen van Moren onthouden, die zoo wilt als tigers zijn. Waer over de Kristenen zich zelden derwaerts begeven.

Voor de poorte van Naim wekte de Zalighmaker den eenigen zoon eener weduwe van den dode op. Luc. 7. Ieder Kristen, die door deze plaetse trekt, moet twee gulden voor tol, of *Kafar*, betalen: hoewel die door den prins des lants niet opgestelt is.

Volgens *Bonifacius*, bestont deze plaetse, daer *Krist* dezen wonderdaet deê, uit acht of tien kleine huisjes.

Naim wort by de Talmudisten in den stam van Issachar geplaetst, en was, zoo veel men uit *Josephus* kan bespeuren, op d'uitterste grensen des zelven stams gelegen.

Lichtfoot wil *Naim* en *Engannim* voor een en de zelve stad gehouden hebben: het welk eenige waerschijnelijkheit heeft: te weten, *Engannim*, volgens getuigen der Schrift, en *Naim*, zoo de Rabbinen getuigen, waeren beide in den stam van Issachar gelegen.

Naim bediet *schoon* of *lustigheit*, en heeft bronnen en tuinen: desgelijx heeft *Engannim* bronnen en tuinen.

Engannim, gelijk gezeit is, was een en het zelfste met *Anem*: en Anem is een en het zelfste met *Naim*, of *Naem*: want zoo men de letteren van Anem omkeert en verzet, zal daer uit komen Naem. Voegh hier by, dat *Engannim*, zoo men den weghwijzers, die den beêvaert-reizers de plaetsen tonen, geloven magh, recht op den wegh gelegen was, die van *Galilea* na *Jerusalem* loopt, gelijk ook het Naim, of Naem voornoemt lagh.

Dan hier tegen zou eenighzins het schrijven van *Biddulf* schijnen te strijden, die *Engannim* twee en twintigh Engelsche, of vijf en een halve Duitsche mijle van den bergh *Thabor* plaetst: daer Naim, volgens schrijven van *Hieronymus*, slechts eene halve mijle zuidwaerts van den bergh *Thabor* lagh: 't en zy men zeggen wil, dat aen *Biddulf* eene verkeerde plaetse zou getoont zijn.

Neceb. Neceb, of Nekeb, en by Hieronymus Nezeb, en anders *Adami*, of, met een koppel-woort, *Adami*-Nek genoemt, was een stad des stams van Neptalim.

Neptalim, Nephtalim, of Naphtali, en Nephthali, was eertijts eene uitstekende stad van *Opper-Galilea*, en drie mijlen, van eene uure gaens, oostwaerts boven Naason gelegen: een mijle zuidwaerts van de stad *Sephet*, en drie noortwaerts van de stad *Dothaim*, en even verre westwaerts van de stad *Bethsaida*. Neptalim. Adrich. uit Brokard.

Door de gelegentheit, oort en natuur der plaetse, was de stad Neptalim sterk en vast: want ten weste lagh zy met een zeer hogen bergh gesterkt, die nergens, als aen d'oostzijde, door een smallen wegh, opgangh verleende.

Ten tijde van *Salomon* gebood over Nepthali, *Achimaas*, anders *Ahimaaz*, die *Salomons* dochter, *Basmath*, ten wijve had: tot geen klein bewijs van haere aeloude heerlijkheit. 1 Reg. 4.

Men wil, dat Nepthali, onder de Kristenen, een bisdom was.

Een kleine mijle zuidwaerts, beneden *Saphet*, wort de plaetse der aeloude stad Nepthali getoont: alwaer tien of twalef huizen staen, zonder eenige kentekenen der stad, of puinhopen. Roger.

Zoo eenige willen, hoewel t'onreght, wiert Nepthali, ten tijde der verwoesting van *Jerusalem*, *Jonapam*, of *Josapatam*, genoemt.

Heden heet Nepthali, of de plaetse, daer eertijts de stad lagh, de welke al overlang verwoest is, by d'Arabieren, *Suziz*, *Siziz*, of *Syrin*.

Asor, anders *Azor*, *Assor*, Hasor, Hazor, *Eser*, en Hezer, en by *Josephus* Asora, *Asorum*, en *Asara*, was een zeer sterke en vaste stad, (als uit de Latijnsche overzetting, Jos. 11: 13. is te bespeuren) en by ouds de zetel des rijx, en hoofdstad des gehelen lants *Kanaan*, en voerde de heerschappye over alle de koningrijken der Kanaaniten. Asor.

Zy was gelegen, volgens *Josephus*, op den oever van het meir *Samachonitis*, en dien volgens dicht by den Jordaen, na den bergh *Liban* toe, niet verre van *Filips Cesarea*. Dies stelt *Adrichom* Asor t'onrecht verre van den Jordaen, en van het meir *Samachonitis*, en tien uuren reizens van de Middellantsche zee.

Azor wiert den stam van Nepthali toegevoeght, als blijkt uit Jos. 19: 36. hoewel de Kanaaniten de zelve een

lange

Digitized by Google

lange wijle, na haere heropbouwing, bezeten hebben: als uit Jud. 4:2. te beſpeuren is.

In *Azor* woonde de machtige koning *Jabin*, die, met byſtant van vier en twintigh koningen, en een ontallijke meenighte van menſchen, als zant der zee, tegen *Ioſua* ten ſtrijde trok, en hem by het meir *Samachonitis* ſlagh leverde. Dan *Ioſua* dreef hen op de vlucht, en baerde onder hen een groten neêrlaegh, dode vele koningen, en vervolghde d'overigen tot aen *Sidon*. Op zijn wederkomſte verovérde hy de ſtad *Aſor*, en leide de zelve, na den koning en inwoonders met de ſcherpte des zweerts ter neêr gematſt te hebben, in kolen. Jud. 4. 1 Sam. 12. Joſ. 11:12, 19.

Namaels wiert *Aſor*, naer het ſchijnt, door de Kanaaniten herbouwt, en door een anderen koning, ook *Iabin* genoemt, geregeert, Jud. 4:2. te weten, op het drie hondert en zeven en dertighſte jaer na den neêrlaegh van den eerſten koning *Iabin*.

Joſeph. lib. 8. c. 6. Na de Kanaaniten uit de ſtad *Azor* gedreven waeren, deed koning *Salomon* de zelve herbouwen, 1 Reg. 9:15. maer wiert, na verloop van twee hondert en zeſtigh jaren, door *Tiglatphalaſſer*, koning van Aſſyrie, verovert.

Ten tijde des Heilants was deze ſtad eene der voornaemſte ſteden van de lantſtreke *Decapolis*: maer wiert namaels een vlek, en *Antiopia* genoemt. Zoo *Brokard* getuight, wierden noch by zijnen tijt de puinhopen van deze aeloude en prachtige ſtad gezien.

Een ander *Azor* is in den ſtam van *Benjamin*, en een ander in dien van *Juda*. *Azor* bediet een voorhof of woonſtede.

Sephama. *Sephama*, en anders *Sepham*, en *Schepham*, Num. 34:10, 1. of *Siphmot*, en *Siphamot*, 1 Sam. 30:28. is een ſtad, vlek, of plaetſe, aen den kleinen Jordaen, tuſſchen de hoeve *Enan*, en de ſtad *Reblata*: of, volgens *Bonfrerius*, tuſſchen de bronnen des Jordaens, en het meir *Samachonitis* gelegen, en verſtrekte, ten ooſte, een grenspael des Heiligen Lants, binnen den Jordaen. *Salmeron* plaeſt *Sephama* beweſte den Jordaen.

Ziet Syrie pag. 163.

Hieronymus.

In den Chaldeeuſchen bybel wort *Sephama*, *Apamia* overgezet. Waer op ook *Hieronymus* ſchijnt gezien te hebben, met te ſchrijven, dat de Hebreen *Sephama*, *Apamia* noemen.

Dan t'onrecht wort *Sephama* voor *Apamia* gehouden: naerdien de grenspalen des Heiligen Lants, die *Moſes*, Num. 34:11. beſchrijft, noit zoo verre na 't noorde zich hebben uitgeſtrekt.

Kades, of *Cedes*, wort gemeenelijk *Neptalim* gebynaemt, tot onderſcheid van twee andere ſteden van een zelven naem, welker een in den ſtam *Juda*, en d'ander in Iſſachar gelegen was: gelijk deez in *Neptalim*. Anders wort zy in de Schrift, na het lantſchap van *Galilea*, *Kades in Galil*, in 't Hebreeuſch, of *Galilea*, Joſ. 20:5. 21:23. en by *Joſephus Cædeſia*, *Cedeſis*, *Cydida*, *Seſecha*, *Cades* en *Tarſa*, en ten tijde van *Hieronymus Cidiſſus* geheten. Kades Neptalim.

Kades Neptalim was eertijts de beroemſte ſtad van *Galilea*, en gelegen eigentlijk in *Opper-Galilea*, op den bergh *Neptalim*, vier mijlen noortwaerts van de ſtad *Saphet*, en even zoo verre noortweſtwaerts van *Kapernaum*, en vijf, volgens *Hieronymus*, van † *Tyrus*, neffens *Paneas*. † Een ander Tyrus van Tyrus in Fenicie.

Zoo *Roger* daer en tegen ſchrijft, is de plaetſe, daer eertijts *Nepthalim* lagh, een kleine halve mijle zuidwaerts van *Saphet*: alwaer tien of twalef huizen, of veel meer hutten ſtaen.

Kades Neptalim wiert door den veltheer *Joſua* verovert, en tot eene vry en Levitiſche ſtad gemaekt, Joſ. 20. en 21. 1 Paralip. 8. maer was gene prieſterſtad, gelijk *Hieronymus* t'onrecht ſchrijft: naerdien zy niet in den ſtam van Juda of Benjamin lagh.

Uit deze ſtad was de veltheer *Barak* geboortigh, die *Siſara*, veltöverſte des heirs van koning *Iabin*, by den bergh *Thabor*, overwon.

Wanneer *Tiglatphalaſar*, koning van Aſſyrie, in het Heilige Lant gevallen was, wiert ook deze ſtad door hem verovert: maer namaels door de Romeinen, t'effens met de negen andere, onder de voornaemſte ſteden van *Decapolis* gerekent.

Ten tijde der Kriſtenen was zy met den biſſchoplijken zetel verheerlijkt.

Iechonam, *Iekonam*, *Iokneam*, of *Ieknam*, Joſ. 19:11, 21, 34. wort anders *Ieknal*, *Iahanan*, of *Iokneam aen den* Jekonam.

Karmel, Jos. 12: 22. van wege haere nabyheit en gelegentheit aen dien bergh, en by *Hieronymus Iethonam* genoemt. Zy was by ouds een koninglijke stad: welker koning door *Iosua* gedoot wiert. Jos. 12: 22.

Iokneam was een stad der Leviten, als blijkt uit Jos. 21: 34. maer is heden slechts een vlek.

Legio. Hieron. *Legio* was eertijts eene stad beooste den bergh *Thabor*, in den stam van Zabulon, of op de grensscheiding der drie stammen, Nepthalin, Zabulon en Issachar, gelegen, en ten tijde van *Hieronymus* zeer beroemt: want van de zelve, als de bekentste, neemt hy veeltijts de mate of afstant van andere plaetsen.

Legio is heden niet als een vlek, zonder men daer eenen Kristen heeft, of iet schrijfwaerdighs ziet.

Janua. Een kleine vierendeel mijle zuidwaerts van *Legio* stelt *Hieronymus* een hoeve *Ianua*.

Nazara was ten tijde van *Hieronymus* een vlekje in *Galilea*, drie grote mijlen oostwaerts van *Legio*, en beooste den bergh *Thabor* gelegen. Nazara.

Cimana was ten tijde van *Hieronymus* een vlek, op een groot velt gelegen, anderhalve mijle benoorde de stad *Legio*. Cimana.

Op een zelven afstant van *Legio*, ten noorde, stelt *Hieronymus* een hoeve, *Affara* by zijnen tijt geheten.

Twee mijlen en een vierendeel van *Legio*, stelt *Hieronymus*, op een zeer groot velt, een vlek, *Arkel*: het welk 1 Macch. 9: 2. *Arkella*, en ook by *Iosephus* Arkela schijnt genoemt te worden, die het voor een stedeken van *Galilea* hout. Arkel.

Gabatha is een hoeve op de grensen van *Diocesarea*, neffens het groot velt van *Legio*. Gabatha.

Simonias is een vlek op de grensen van *Galilea*, zestigh stadien van het groot velt gelegen. Simonias.

Aroset.

AROSETH, of *Haroseth*, en by *Hieronymus Asiroth*, en eigentlijk in 't Hebreeusch, Jud. 4: 2, 13, 14. *Charoscheth Gojim*, dat's, *Charoscheth der* Heidenen of *volken*, was eene stad van *Iabin*, koning van *Asor*, en eene woonplaetse van zijnen veltöverste *Sisara*. Dan eenige twijfelen of *Haroseth* ter gemelder plaetse een eigen naem van eene stad of een gemeine naem zy: want *Cajetanus*, *Vatablus*, en andere vertalen niet *Haroseth der* Heidenen; maer *in het bosch der* Heidenen: desgelijx zetten de koninglijke en Baselsche boeken der zeventigh overzetters, vers 13. in plaetse van: *tot Haroseth der* Heidenen, *tot aen het bosch der* Heidenen, over.

Hieronymus daer en tegen, en de zeventigh overzetters, en meest alle de godsgeleerden, houden ter gemelder plaetse, en vers 13. *Haroseth* voor een eigen naem.

Daer en boven wort *Charoscheth* nergens in de bediedenis van een *bosch* gevonden: maer wel een ander woort, afkomstigh van het zelfste grontwoort: te weten, *Chorescha*, of in 't Syrisch *Churescha*.

Beda leit *Charoscheth*, *quaet zaet*, *onbeoorlijke stelling*, *wakende scheute*, en *opwekking der verrijzenis* uit.

Volgens *Adrichom* en anderen, bediet *Charoscheth*, in 't Syrisch een bosch: en willen dat de stad alzoo na een by-gelegen bosch zou genoemt zijn: want het meir *Samachonitis*, was zeer lustigh en rontom zeer boomrijk.

Bonfrerius leit *Charoscheth* een *hantwerk*, *kunst*, of *kunstwerk* uit: naerdien het zelve woort in dien zelven zin, Exod. 31: 5. gebruikt wort. Te weten, dewijl in deze stad 's lants magazijn of wapenhuis was, en alle de yzere çijns-wagens, ten getale van negen hondert, door timmerluiden en smitten, gemaekt wierden: zoo is daer uit met grote waerschijnelijkheit te besluiten, dat deze stad, na dit hantwerk, *Charoscheth* genoemt zy. Adrich. Bonfrer. in Jud. 4.

Deze stad lagh op het einde van het meir *Samachonitis*, aen des zelfs zuider gedeelte, na de zijde van de zee van *Galilea*; en niet verre van het zelve meir: gelijk ook de stad *Asor* niet verre van het zelfste meir gelegen was.

Bethu-

Digitized by Google

Bethulie.

Adrich. Bonfr. BEthulie was eertijts eene vermaerde stad van *Galilea*, gelegen op eene vlakte van *Galilea*, of op het groot velt van *Esdrelon*, tusschen de steden *Esdrelon* en *Dotham*, als te bespeuren is uit Jud. 7: 13. en in den stam van Zabulon.

Adrichom stelt *Bethulie*, na den voorgang van *Brokard, Fretellus*, en *Saligniac*, een uure gaens zuidwaerts van *Dothaim*, en een weinigh meerder oostwaerts van *Abelina*: twee zuid-oostwaerts van de stad *Tiberias*, en drie westwaerts van het kasteel *Magdalum*, tusschen het geberghte, en op een hogen, schonen, vasten en bronrijken bergh, die by-na door gansch *Galilea* kan gezien worden.

Roger plaetst het hedendaeghs *Bethulie* een mijle van *Iozefs* put, en in het hangen van eenen bergh: welker overgebleve puinhopen en afbraken ter zelver plaetse noch zouden gezien worden, tot tuightekenen van haere aeloude fraeiheit en lustigh vertrek.

Holofernes, veltoverste des konings van *Assyrie*, had de stad *Bethulie* met een heir van hondert en twintigh duizent voetknechten, en twee en twintigh duizent ruiters, belegert: dien, in zijne dronkenschap, *Iudith*, een weduwe, het hooft afhieuw: het welk aenstonts aen de muuren van *Bethulie* wiert opgehangen: als wanneer alle d'Assyriers door de Bethuliers op de vlucht gedreven wierden, Jud. cap. 7: vers 13, 14.

Zoo *Brokard* schrijft, zou men noch by zijnen tijt, op den bergh, zeker kasteel, vele fraeie gebouwen en puinhopen der stad, gezien hebben: als ook op het velt, na de zijde van *Dothaim* toe, noch eenige kentekenen of voetstappen des legers van *Holofernes*.

Ruma was een vlek van *Galilea*, en vaderlant der twee strijtbare veltoversten, *Netira* en *Filip*. Ruma. Joseph.

Saab was het vaderlant van *Eleazar*, zoon van *Sameus*, een prijswaerdigh en gedenkwaerdigh man. Saab.

Sarid, anders *Sarith*, was een stad en grenspael des stams Zabulons, Jos. 19: 10, 12. Sarid.

Remmon was een stad in Zabulon, Jos. 19: 13. en een ander van *Remmon*, in den stam van Simon of Juda. Remmon.

Anathon, of *Hanaton*, anders *Nathon*, was eene stad op d'ooster grenspael des stams van Zabulon. Anathon.

Anua wort by *Hieronymus* voor een stad of vlek van den stam Zabulon gehouden. Anua.

Amthar, of *Amphar*, anders *Methoar*, en Hammethoor, Jos. 19: 13. wort by Hieronymus *Amathar* genoemt, en voor eene stad van den stam Zabulon gehouden. Andere houden dit woort voor een gemeinen naem; doch met weinigh waerschijnelijkheits. Amthar.

De lantstreke en stad *Arbela*, of *Arbelen*.

ARbela, of *Arbelen*, alzoo by *Hieronymus*, *Josephus*, en 1 Mach. 9: 2. genoemt, was een stad, of stedeken, na het schrijven van *Josephus*, van *Galilea*, of eigentlijk van *Opper-Galilea*, tusschen † *Zipporis* en *Tiberias*, en, volgens Hieronymus, op een groot velt, twee mijlen van de stad *Legio* gelegen. Na *Arbela* wiert ook d'omleggende lantstreke, Arbellen of Arbelen, genoemt.

† Juchaj.

In Arbelen lagh een stad of plaetse, *Masaloth* geheten, 1 Mach. 9: 2. alwaer *Bacchides*, veltoverste van *Demetrius*, koning van Syrie, ten tijde der Machabeen, zich legerde, en de zelve innam, en d'inwoonders ter nêer-hieuw.

By den profeet *Oseas* schijnt *Arbel*, het welk by zijnen tijt een vlek was, *Beth-Arbel* genoemt te worden: hoewel andere die plaetse verscheidentlijk uitleggen. cap. 10 vers 14.

By de Talmudisten wort een dal van Arbelis gedaght: het welk *Josephus* mogelik eene spelonke noemt: de welke door *Bacchides*, in het trekken met zijn heir door Arbelis, verovert wiert. Derwaerts was een groot getal van Joden gevlught.

Iosephus heeft de zelve spelonke, tegen de Romeinen, sterk gemaekt.

Een ander Arbela stelt Hieronymus over

over den Jordaen, op de grensen der stad *Pella;* en maekt een derde tot ooster-grenspael des stams *Iuda*: dan dit laatste wort nergens in de Schrift gedaght. *Adrichom* stelt drie *Arbelen:* te weten, een in den stam Nephtalim: een tweede in dien van Zabulon: en een derde in Issachar: daer nochtans een eenigh genoech is, 't zy de zelve in den stam Zabulon, Issachar, of Nephtalim, was gelegen: want zulx kan met gene zekerheit vast gestelt worden.

Enhasor. *Enhasor*, by Hieronymus *Enasor*, en by *Eusebius*, Henasor, en anders *Hasor* en *Nasor*, was eene stad in den stam van Nephtalim, Jos. 19: 37. boven *Asor* gelegen, volgens Hieronymus. *Enhasor* bediet, *oogh* of *bron* van *Asor:* hoewel d'eerste bediedenis veel meer op haer past, en is veilight alzoo genoemt, uit oorzake *Asor*, eene koninglijke stad, aldaer, haeren wachttoren, als een wakend oogh op haer, had leggen.

Orem, of Horem, en by Hieronymus *Oram*, was eene vaste en sterke stad des stams Nephtalim, Jos. 19: 38. Orem.

Iamnia, en *Chorabe*, zijn twee vlekken van *Opper-Galilea*, op eene steilte gelegen, de welke *Iosephus*, wanneer hy lantvooght van *Galilea* was, tegen de Romeinen versterkt heeft. Jamnia.

Ieron, anders *Giron*, en in 't Hebreeusch *Iron*, is een stad des stams Neptalim, Jos. 19: 38. Jeron.

Lekum, anders *Lecum*, in 't Hebreeusch *Lakum*, of *Lakkum*, en by Hieronymus, *Lachum*, was eene stad des stams Neptalim, aen den Jordaen. Lekum.

Magdalel, anders *Magdiel*, en *Migdal-el*, en by Hieronymus, *Magdihel*, was eene vaste en getoorende stad des stams Neptalim. Jos. 19: 38.

Dothaim.

Dothaim, anders *Dothain*, *Dotaim*, *Dothan*, en *Dotha*, is een aeloude stad des stams van Zabulon, gelegen tusschen twee lage bergen, een kleine mijle westwaerts van *Magdalon*, en een vierendeel mijls van den bergh van *Bethulie*, en anderhalve Fransche mijle van *Saphet*, op een vlak velt.

Hieronymus en *Eusebius* stellen *Dothaim* drie mijlen noortwaerts van *Samarie*, of *Sebaste:* daer nochtans de tusschen-wijte groter schijnt geweest te zijn, naerdien de stammen, Manasse en Issachar, en een gedeelte des stams Zabulons, tusschen beiden lagen.

Het is heden slechts een vlek, en wort bewoont by Moren, die zeer rijk zijn, ter oorzake van de vruchtbaerheit der lantstreke.

Brokard. Men heeft in de stad noch fraeie springbronnen, die de tuinen bevochtigen: de welke vijgen, limoenen, en olijven, overvloedelijken voortbrengen.

Wanneer de profeet *Elise* in deze stad *Dothan*, door de Syriers, belegert was, wierden zy alle door den Heere, op bede van *Elise*, met blintheit geslagen, die hen toen na *Samaria* geleide, 2 Reg. 6.

D'omgelege lantstreke had by ouds een en den zelven name met de stad, en was bron en grasrijk: alwaer *Iosef* zijne broederen het vee te hoeden vond, Genes. 37.

Van zekere *Chan*, staende by *Josefs* put, en van noch hoger, strekt eene vlakte, tot aende zee van *Galilea*, ten zuide, en schiet in de brete, van 't weste na 't ooste, zeer verre: want in het reizen van deze *Chan*, of Jozefs put, na de zee van *Galilea*, doen zich ter weder-zijde grote velden op. Deze velden, of vlakte, wordt by d'inwoonders des lants voor het velt van *Dothaim* gehouden: het welk een lustige en vette oort is.

Merrus, anders *Marrus*, is een klein vlek neffens de stad *Dothaim*: en twee mijlen en een halve van de stad *Sebaste*, of *Samaria* gelegen. Merrus.

Dan, by ouds *Lesem*, en namaels *Filips Cesarea.*

De stad *Dan* (by *Josephus Dana*) wort alzoo doorgaens enkelijk in 't oud verbont genoemt: hoewel zy eerst, by de Kanaaniten, *Lays*, en

Laisa,

Digitized by Google

Laisa, en anders *Laysa*, *Lesen*, of *Lesem* geheten was, Jud. 18: 29. Maer als eenigen der kinderen van *Dan* de zelve stad *Lesem* den Kanaaniten hadden afhandigh gemaekt, en met den vuure verbrant, bouwden zy ter zelver plaetse weêr een nieuwe stad, en noemden haer na *Dan*, den grontlegger en oprechter des ganschen stams, *Dan*, of, met een koppel-woort van den ouden en nieuwen naem, zoo eenige willen, *Lesen-Dan*, als by Jos. 19. te lezen is. By 2 Sam. 24: 6. schijnt zy *Dan-Jaan* genoemt te worden.

Wanneer namaels *Filip*, zoon van *Herodes d'oude*, en viervorst van *Iturea* en *Trachonitis*, de vervalle stad had doen vergroten, en met wonderlijke gebouwen her-opmaken, verkoos hy haer tot zetel van zijn vier-vorstendom, en noemde ze, ter eere van *Cesar*, of keizer *Tiberius*, en tot geheugenis van zijnen eigen naem, en tot onderscheit van *Cesarea* in *Palestijn*, *Filips*, of *Filippijner Cesarea*: dat zoo veel zeggen wil, als *keizerlijke Filipsstad:* met welken naem van *Filips Cesarea*, of *Cesarea Philippi*, zy ook in het nieu verbont gedaght wort: als Matth. 16: 13. Marc. 8: 27.

By de Griekſche en Latijnsche schrijvers van d'eeuwe der Romeinen, wort zy *Paneas* geheten: misschien door een kleine verwisseling of verandering, van den naem *Dan* in dien van *Pan*: of na *Paneas*, de bron des Jordaens.

Ptolemeus noemt haer, met een koppel-woort van beide namen, *Cesarea van Panea*, of *Paneas*. Desgelijx schrijft *Plinius*, dat *Cesarea*, *Paneas*, na den bron *Paneas*, was gebynaemt.

Wanneer namaels koning *Agrippa* de stad *Filips Cesarea* had doen vergroten, veranderde hy haer van naeme, en noemde ze, ter eere van keizer *Nero*, *Neronia*, of *Nerodias*: doch zy behield niet lang dien naem: naerdien zy, volgens schrijven van *Hieronymus*, by zijnen tijt met den ouden naem *Paneas* wiert genoemt.

Brocard. Breidenb. Ten laetste wiert *Dan* by de Mahometanen *Belina*, *Bellena*, *Bellina*, en *Belenas* geheten.

De stad *Dan*, of *Filips Cesarea*, was gelegen verre van *Sidon*, Jud. 17: 7. of *a* een dagh-reizens oostwaerts van *Sidon*, of, volgens andere, drie kleine mijlen van *Sidon*, of *b* zeven mijlen en een halve van de Middellantsche zee, en oostwaerts van *Tyrus*, en twee van den bergh Liban: of *c* by-na aen de voet van den Liban, en tusschen *Jor* en *Dan*, de hooft-bronnen des Jordaens: hoewel *Hieronymus* die bronnen eene mijle van *Paneas* stelt.

a Joseph. *b* Baurr. *c* Adrich. Bonfr.

Ptolemeus maekt *Cesarea van Paneas* een der middellantsche steden van *Fenicie*: hoewel zy eigentlijk ook in *Galilea* lagh, en eene stad der lantstreke van *Decapolis* was.

Dan was gelegen by-na op d'uiterste noorder grenspalen des Heiligen Lants: van waer by-na in de Schrift de gansche lengte des Heiligen Lants, van 't noorde na 't zuide, gewonelijk en genomen wort.

Wijders, gelijk *Dan* op den uitterften grenspael des Heiligen Lants, ten noorden, alzoo lagh *Bersabe*, op den uittersten grenspael, ten zuide. Dies de Schrift, wanneer zy de beide grenspalen der lengte wil afpalen, de twee uitterste steden des lants, *Dan* en *Bersabe*, ten tone stelt. Hier van heeft men in de Schrift het berucht spreekwoort: *Van Dan tot* Bersabe. 1 Sam. 3: 17, 24. &c.

Die van *Dan* waeren met d'afgoderye besmet: want in *Dan* wiert een van *Jeroboams* kalveren aengebeden, 1 Reg. 12: 29, 30. Jerem. 4: 15.

Zoo *Nicephorus* en *Eusebius* getuigen, was de vrouw, de welke te *Kapernaum*, met het aenraken van des Heilants kleet, van haeren verouden vloet der maenstonden genezen wiert, van deze stad geboortigh. In de welke ook vele eeuwen haer huis zeer prachtigh gebouwt: beneffens zeker wonderlijk gedenk en tuigteken van des Heilants weldaet en gunste tegen haer, gezien wiert. Te weten, zy had voor de deuren van haer huis, by zekeren bron, onder den bloten hemel, op eene verheve plaetse, en op eene voetstal, twee treffelijke koopere beelden doen oprechten. Het een vertoonde de vrouwe zelve, in vrouwen gestalte, op geboge knyen, en met een dadel of palmbomen tak in de hant, smeekender wijze. Het andere beelt, daer tegen over gestelt, verbeelde een staende mans-perzoon, met een lange rok aen, dat de neêrgeboge vrouw quansuis de

Histor. Eccl. lib. 7. Matt. 9. Marc. 5 Luc. 8.

hant scheen toe te reiken. Aen de voeten van dit beelt groeide uit de voetstal zeker kruit, dat nieu en van een byzonder slagh, en genen artzen bekent was. Wanneer het zelve tot aen de zoom van de rok opgeschoten was, en die met zijn top bereikt had, zoo ontfing het daer van onfeilbare krachten, tegen allerleie ziekten, krankheden en flaeuwten: met slechts een weinigh nats, daer dit heilzaem kruit in gelegen had, in te nemen. Dan het kruit was krachteloos, zoo het afgeplukt wiert, eer het de zoom des kleets had aengeraekt. Zoo de gewisse en zekere overlevering der ouden gedragen, zou dit beelt na de gelijkenis, wezen, en gestalte des Heilants, gemaekt zijn, en hem levendigh verbeelt hebben.

Dit tuigh-teken was in wezen gebleven tot aen de tijden van *Eusebius*, bisschop van *Cesarea van Palestijn*, die ten tijde van keizer *Konstantijn de Grote* derwaerts was gereist, en het met oogen aenschouwt had.

Des jaers 363. Dan keizer *Juliaen Apostata*, of *afvaller*, deed het zelve beeltenis ter neêr vellen, en het zijn in des zelfs plaetse stellen: waer op aenstonts vuur uit den hemel was gevallen, en had het hooft en hals van den romp afgescheurt, en ter aerde gesmeten. Tot gedenkenis van dien daet was in het geknotte beelt een vuile of roetige plek des blixems, als ofze op een kolom gegraveert was, een lange wijle vast blijven zitten.

Daer na hadden de Heidenen het beelt des Heilants, met een tou aen de voeten gebonden, midden langs de straten gesleept, en met allerleie wederwaerdigheden bejegent, en het hooft van het lijf afgesmeten. Dan de Kristenen namen het hooft, met d'andere afgebroken delen des lichaems, heimelijken wegh, om te bewaren, en stelden het op een der aenzienelijkste plaetse in de kerke, om met behoorelijke eere gedient en bejegent te worden.

Wijders, zoo *Sozomenus* in zijne kerkelijke historien (de welke hy ontrent het jaer vier hondert en dertigh aen keizer *Theodosius de Jonge* heeft opgedragen) getuight, zou het voornoemt beelt des Heilants, en t'effens het geknot beelt des keizers, noch by zijnen tijt op den gemelden plaetse gestaen hebben.

Dan wiert door *Benadad*, koning van Syrie, verovert. 1 Reg. 25 :20.

Na het verkundigen der Kristen leere, wiert *Cesarea* met den bisschoplijken zetel verheerlijkt.

Eindelijk is *Cesarea*, neffens d'andere steden, door de Mahometanen ingenomen, en een lange wijle bezeten geworden; maer wiert daer na wêer door de wester Kristenen herwonnen: doch ten leste weêr verloren, en staet heden onder het gebiet der Turken.

Cesarea is heden niet als een vlek, bewoont by Moren, zonder eenen Kristen of kerke: gelijk ook de Moren zelfs daer gene *Moske* hebben. Men ziet'er niet merkwaerdighs: als alleen, dat de vliet de Jordaen in deze plaetse zijnen naem aenneemt: uit oorzake de wateren van de bronnen, *Jor* en *Dan*, in haere lantstreke zich vereenigen. Roger.

Roger schijnt de stad *Dan* van *Filips Cesarea* t'onderscheiden: desgelijx *Hieronymus Dan* van *Paneas*: die *Dan* een vlekje noemt, en eene mijle van *Paneas* plaetst: doch t'onrecht: naerdien *Dan*, *Paneas*, en *Filips Cesarea*, een en de zelve plaetse of stad zy: gelijk ook Hieronymus het zelfste in zijne uitlegging over *Ezechiel*, *Amos*, en *Mattheus*, getuight.

Een mijle van *Dan* stelt *Roger* een vlek, *Jor* geheten, zuidwaerts aen de voet van den bergh Liban: alwaer de voornaemste bron des Jordaens ontspringt.

De steden van *Jor* en *Dan* zijn heden, volgens *Roger*, niet als vlekken, bewoont by Arabieren, *Druguemens* geheten, die zeer veel geiten en schapen houden, en moer-bezyen-bomen queken, tot voetsel der zyde-wormen.

D'omleggende lantstreke wort ook, na de stad *Paneas*, *Paneas*, of *Panias*, volgens *Plinius*, genoemt: de welke, t'effens met de lantstreke van *Trachonitis*, *Batanea*, en *Gaulonitis*, *Filip*, zoon van Herodes *d'Oude*, met den tijtel van Viervorst, van keizer *Tiberius* verworf.

Nigraguarda is een kasteel, op eenen bergh gebouwt: van waer men de stad *Paneas* kan zien. Nigraguarda.

Endor.

Digitized by Google

Endor.

Endor was eene stad des stams van *Manasse* binnen den Jordaen, als duidelijk blijkt uit Jos. 19: 11. Dies onaengezien plaetst *Adrichom* de zelve in den stam van *Issachar*, of in beiden: hoewel zy mogelik namaels aen den stam van Issachar gegeven is.

Endor is gezeidt, *bron* of *oogh* van *Dor*.

Hieronymus plaetst *Endor* een mijle bezuide den bergh *Thabor*, en nessens het stedeken *Naim*: dat by zijnen tijt een groot vlek was, en een klooster van geestelijke dochters had.

D.S.A. Het hedendaegsch *Endor* leit aen de voet van den bergh *Hermonium*, of op de zijde of rugh des berghs *Hermon*.

Doubd. Het is heden by-na gansch verwoest, en niet als een puinhoop vol holen en hutten.

Te *Endor* wiert het heir van *Sisara* verslagen: waer op de woorden van den Psalmist slaen: *Die verdelght te Endor, en tot drek der aerden geworden zijn*, Psal. 83: 11.

In *Endor* woonde zekere beruchte waerzeghster of toveres; de welke koning *Saul*, op zijn verzoek, den geest van *Samuel* deed verschijnen, 1 Sam. 28.

Na-by den top des berghs *Hermon* hebben de Moren eene fraeie *Moske* doen stichten.

Doubd. Men vind ook eenen bron of beke, *Endor* gedagt, die by zommigen anders *Cison*, en wateren van *Mageddo*, Jud. 5: 19. wort genoemt. Te weten, de beke *Kison*, of *Cison*, komende uit den bergh *Thabor*, verdeilt zich in twee scheuten: welker een westwaerts na en in de Middellantsche zee haeren loop neemt. D'andere vloeit oostwaerts, nessens de voet van den bergh *Hermon*, en de stad *Endor*, stortende haer water in de zee van *Galilea*. Deze wort anders eigentlijk, volgens *Serrarius*, *Doubdan*, en andere, *Kadumum*, of *Kadumin*, en in 't Hebreeusch *Cedumim*, Jud. 5: 21. en by *Hieronymus Kadomi* genoemt. Ziet Syrie, p. 83.

Andere houden den gehelen vliet *Kison* voor een en den zelven met den *Kadumim*. Het welk ook de Chaldeeusche vertaling in d'aengeroerde text uitdrukt: naerdien de zelve leest: *Hy zelf* (versta *Kadumim*) *is de beke Cison*. Dit blijkt inzonderheit ook uit den trant van spreken: *de beke Kadumim: de beke Kison*. By *Hieronymus*, en verscheide godsgeleerden, wort *Kadumim* voor een eigen naem gehouden; maer by andere, en ook by de zeventigh overzetters, daer en tegen, voor een gemeinen naem, die *Kadumim aeloutheden*, of *der ouden*, vertalen; en lezen, *beke der aeloutheden*: in plaetse van *beke Kadumim*.

Nessens den vliet *Kison* hebben *Barak* en *Debora* tegen *Sisara* oorlogh gevoert, en op hem de zege bevochten: Jud. 4. Psalm 83: 10.

Jezraël.

Jezraël, of *Jezreël*, een koninglijke stad, en, volgens *Hieronymus*, hoofdstad der tien stammen, was een wijle, in de volgende eeuwen, de zetel, of altoos de tweede, der koningen van Israël: naerdien zy een koninglijk paleis en lusthof had, als uit 1 Reg. 21: 1. is te bespeuren: niet tegenstaende de toen ook het koninglijk hof in *Samaria* bleef, naer uitwijzing der gantsche historie van *Achab* en de volgende koningen.

Over *Jezraël*, en andere plaetsen, wiert ook *Isboseth* tot koning gestelt. 2 Sam. 9: 11.

Dies was in *Jezraël* een paleis, met tuin, wijnbergen, en andere lust-plaetsen, tot vermaek en wellust der koningen.

Adrichom, na den voorgang van *Hieronymus* en *Eusebius*, stelt *Jezraël* in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen: daer nochtans de Schrift dezelve stad den stam van Issachar duidelijk schijnt toe te schrijven, Jos. 19: 18. en nergens, zoo veel men des bewust is, den Manassaniten: 't en zy men haer den beiden stammen wil toevoegen: naerdien zy op de grensscheiding van beide lagh. Bonfr.

Ook dient niet tot verschoning voor den stam Manasse, het geen uit

Jos. 17: 16. zou konnen by-gebraght worden: want aldaer wort *Jezrael* den Manassaniten niet toegeschreven: maer de Manassaniten zelfs geven slechts te kennen, dat zy voor de Jezraëliten, hunne gebuuren, te vrezen hadden, indien zy iet nieuws moghten in 't werk stellen.

D'aeloude stad *Jezraël* was gelegen aen den ingang van een gelijknamigh dal, en aen de wester voet van den bergh *Gelboe*. *Roger* plaetst *Iezraël* twee Fransche mijlen oostwaerts van de stad *Antipatris*, aen de voet van eenen bergh.

Lib. 22. cap. 26. Zoo *Willem de Tyrier* getuight, wiert *Iezraël* by zijnen tijt *Klein Gerondin* genoemt: en ten tijde van *Brokard*, *Zaracin*, of *Zanachim*, en anders *Charaty*, en had te dier tijde naulix dertigh huizen.

Iezraël was ten tijde van *Hieronymus* een zeer groot vlek, tusschen de stad *Scythopolis* en *Legio*, op een groot velt gelegen, en een grenspael van Issachar, nessens de stad *Maximianopolis*.

Roger. Daer zijn heden ontrent hondert en vijftigh huizen, zoo van Moren als Joden, die niet min als d'Arabieren op den roof leven: dies het derwaerts gevaerelijk reizen is. Men bespeurt'er gene tekenen of merken van haere aeloutheden.

Een ander *Iezraël* was in den stam van Juda.

By *Iezraël* wort een fontein gedaght, de welke namaels *Tubania* wiert genoemt: daer by *Saul* zijn leger had neêr-geslagen, om tegen de Filistijnen te vechten, 1 Sam. 29: 31.

Deze stad wort meenighmael in de boeken der Koningen en Kronijken gedaght.

In de stad *Iezraël* deed *Iezabel*, gemaelin van koning *Achab*, onnozel, en zonder schult, *Naboth*, de *Iezraëliter*, steenigen: uit oorzake hy *Achab* geweigert had zijnen wijnbergh, als zijn vaders erfdeel, te verkopen. 1 Reg. 21: vers 13. Waer over *Iezabel* zelve, door bevel van *Iehu*, koning van Israël, uit het venster, of uit de poorte der stad gestoten, en door de honden verslonden wiert. 1 Reg. 21: 23. 2 Reg. 9: 10, 36. Nessens deze stad wiert ook koning *Ioram*, zoon van *Achaz*, verslagen.

Noch ten tijde van *Brokard* wiert d'akker, of wijnbergh, het lant van *Naboth*, voor de stad getoont.

Nessens en bezuide de stad *Iezraël*, tusschen de bergen *Hermon* en *Gelboe*, en bezuide de zee van *Galilea*, was een dal, het welk wijd en zijd van 't ooste na 't weste strekte: en in de lengte (by *Hieronymus*, over *Oseas*) tot meer als tien duizent schreden, of twee Duitsche mijlen: en in de brete, door *Adrichom*, tot twee mijlen, van een uure gaens, uitgebreit wort. Dal van Jezraël.

Dit gansch of by-na het gansche dal was in den stam van Issachar gelegen.

Brokard maekt dit dal het begin van het dal *Aulon*, of *deurluchtigh dal*. Of het paelt met het een eind aen den Jordaen, en met het ander aen het dal *Schaue*.

Iosua, cap. 11: 2. schijnt dit dal of vlakte, in de volgende woorden te kennen te geven: daer hy zeidt: *en op de vlakte, tegen 't zuide, van Cinnereth*. *Cinnereth* is een en het zelfste met de zee van *Galilea*.

In plaetse van vlakte behouden de zeventigh overzetters den Hebreeuschen naem *Araba*, welk by wijle ook voor 't weste wort gestelt.

In dit dal zijn nu en dan vele veltslagen voorgevallen: als tusschen *Gideon* en de Midianiten, Jud. 6. tusschen *Saul* en de Filistijnen, 1 Reg. 31. desgelijx tusschen *Achab* en de Filistijnen, 1 Reg. 20. Namaels hebben de Tartaren den Sarracenen in het zelve dal slagh gelevert. Brokard.

Cheselethabor.

CHeselethabor, of *Ceselethabor*, of, na 't Hebreeusch, *Chislothabor*, Jos. 19: 12. wort by *Hieronymus Chasselatabor* geheten, die het in den stam van *Zabulon* stelt: hoewel het veel meer eene stad des stams Issachar was, of op de zuider grenspael, of grensscheiding, des stams Zabulons, nessens den bergh *Thabor*, lagh. Bonfr.

Cheselethabor schijnt met *Chasaloth*, anders *Chesulloth*, van den stam Issachar, Jos. 19: 18. een en de zelve stad te zijn: want het wort in 't Hebreeusch met een en de zelve letteren geschreven,

ven, als *Cesêleth-thabor*: behalve de punten of stippen een weinigh verschillen. *Hieronymus* noemt het zelfste *Chasaloth*, (van wegen zijne gelegentheit aen den bergh *Thabor*,) *Chaselath* nessens den *Thabor*, en maekt het tot grenspael van den stam *Zabulon*. Anders noemt *Hieronymus*, op eene andere plaetse, *Chasaloth* ook *Acchaseluth*: hoewel hy dat in den stam Issachar plaetst: gelijk ook by de zeventigh overzetters de naem *Chasaloth* op verscheiderleie wijze gelezen wort, als *Chasetloth*, en *Achaseloth*: welk laetste met het *Achaseluth* van *Hieronymus* over-een komt.

Ten tijde van *Hieronymus* was ook een vlek, volgens zijn schrijven, *Chasaluz*, of *Chasalus* geheten, en nessens den bergh *Thabor*, op een vlak velt, twee mijlen beooste *Diocesarea*, gelegen.

Thabor. *Thabor* is (by Jos. 19:22.) de naem van eene stad in den stam Issachar: want anders zou het getal der zestien steden niet volkomen zijn: het welk een weinigh daer na in het zelfste veirs gestelt wort: hoewel zy van den na-by gelegen bergh, of de bergh van deze stad, den naem bekomen heeft.

Wijders, *Thabor* is ook de naem van eene stad, 1 Paral. 6:77. dan de zelve wort aldaer den stam van Zabulon toegevoeght: hoewel zy een en de zelve stad schijnt te zijn: maer uit oorzake zy op de grensscheiding van beide stammen lagh, zoo wort zy nu den eenen en dan den anderen stam toegeschreven.

De stad *Thabor*, naer het schijnt, was aen de voet van den bergh *Thabor* gelegen, en zou veilight, en met eenigh schijn van bewijs, voor de stad *Cheselethabor*, anders *Chasaloth*, kunnen gehouden worden: 't en waere de steden *Chasaloth* en *Thabor*, in het optellen der steden des stams Issachar, by Josua 19. onderscheiden wierden. Dies *Chasaloth* en *Cheselethtabor*, met meerder waerschijnelijkheit, een en de zelve stad schijnt te zijn: maer T*habor* van beide een verscheiden stad.

Vlek Dabouri. Beneden den bergh T*habor* leit een zeer groot vlek, heden, by d'Arabieren, *Dabouri* geheten: het welk *D. S. A.* voor d'aeloude stad T*habor* hout: hoewel zonder eenigh bewijs. Zoo andere willen, en veilight met noch minder waerschijnelijkheit, zou dit *Dabouri* alzoo genoemt zijn na *Debora*, de profetersse, de welke *Barak*, in den strijt tegen *Sisara*, vergezelschapte.

Beneden *Dabouri* is, op den bodem van eene spelonke, ontrent twintigh schreden onder d'aerde, een bron. Men gaet in den zelven, met geduurigh neêr te klimmen, in grote duisternis: naerdien het licht alleenlijk door den ingang komt, die, behalven zijnen verren afstant, niet recht tegen den wegh over leit.

Eenige treden van daer is eene kerke, *de kerke der negen apostelen* genoemt, ter gedachtenis van het verblijf der negen apostelen ter zelver plaetse, wanneer de Zalighmaker, met *Johannes*, *Jakobus* en *Petrus*, op een hogen bergh geklommen was, om zich voor hem in zijne glorye, en gedaente-verwisseling te vertonen. Zy is noch tamelijk gaef en in wezen: hoewel zy slechts uit eene buik of lichaem bestaet: gelijk de kapellen der Roomsgezinden in *Europe*: doch nergens na zoo schoon en net van bouwkunst. Matth. 17:1.

Voor eenige jaren deed zeker Turk van aenzien, ter zelver plaetse d'aerde opdelven, op hope van eenige schatten, die de Kristenen daer eertijts zouden verborgen hebben, te vinden. Dan vond zich wel te deegh in zijne hope bedrogen.

Te weten, de Turken en Moren, van dien oort, beelden zich voor vast in, dat de Kristenen van Europe, op verscheide plaetsen des Heiligen Lants, eertijts grote schatten en rijkdommen zouden verborgen hebben.

Hieronymus gedenkt een klein vlek, of hoeve, met name *Dabira*, en plaetst het op den bergh *Thabor*, in de lantstreke, onder het gebiet van *Diocesarea*.

Kasteel Aain Togar. Ontrent zeven uuren reizens van *Tiberias*, zes of zeven duizent schreden van *Nazareth*, en een halve mijle beooste den bergh T*habor*, staet, aen den groten wegh van *Damaskus*, een vesting of kasteel, by de Moren en Arabieren *a Aain* T*ogar*, of *b Aain Estudgiar*, of *c Aain Estogiar* geheten, dat is, *bron der koopluiden*: te weten, na eenen by-gelegen bron en koopmerkt, de welke ter zelver plaetse des Dingsdaeghs gehouden wort. Men vint'er grote meenighte van beesten, de welke zekere Arabieren, *Druguemens* genoemt, aldaer te koop

a Rog. b Thev. c Valle. Roger.

brengen. Daer zijn ontrent dertigh of veertigh hutten: in de welke eenige Joden hun verblijf nemen, ter oorzake van den groten koophandel, die ter zelver plaetse niet alleenlijk met kemels, peerden, buffels, geiten en schapen; maer ook met velerhande slagh van koopwaren gedreven wort.

Wijders, naerdien deze plaetse voorhene, van wegen d'Arabieren, die zich daer ontrent gewonelijken onthouden, gevaerelijk was, zoo deed *Emir Fecchreddin*, vorst der *Drusen*, aldaer eene kasteel of vesting bouwen, en hield'er eenen *Soubachi*, met eene bezetting of rot van hondert Mahometaensche krijgsknechten, om het verstoren des koophandels den Arabieren en rovers te beletten, en den wegh vry en veiligh te houden. Hier voor betalen, zoo wel Kristenen, Turken, als Joden, die deze plaetse aendoen, ieder een *Teston*: van gelijken de kemels en andere vrachtbeesten; want langs dezen wegh, aen den welken de vesting gelegen is, reizen alle de karavanen der koopluiden, die van Egypten en Jerusalem, na *Damaskus*, gaen en komen.

Tot gerijf der koopluiden deed *Emir Fecchreddin*, ontrent twee hondert schreden van de vesting, een *Chan*, van hondert schreden in 't vierkant, stichten, en met hoge muuren van fraeien gehouwen steen omringen, om reizers en reistuigh te herbergen, ten einde d'Arabieren, menschen, beesten, en reistuigh, niet zouden wegnemen.

Nessens het kasteel leit een vlek, *Sabbato* geheten.

Kasteel Eunegiar. Een halve uure reizens van *Sabbato* leit een ander vierkant kasteel, *Eunegiar* geheten, en is gesterkt met eenen tooren op ieder hoek. Dicht daer by is eene fraeie vierkante *Chan*.

Jozefs put. Thevenot. By dit kasteel, naer men zeid, zou *Jozef*, door zijne broederen, aen eenen Ismaëliter koopman zijn verkocht geworden. Men toont'er, tot bewijs, noch de put, kuyl, of waterbak, daer zy hem te voore hadden ingesteken, Genes. 37.

Eugenius Roger stelt *Jozefs* put, of kuyl, eene Fransche mijle van de stad *Dothaim*, op het uitterste einde des stams van Zabulon, vijftien schreden van den wegh, die van *Damask* na *Gaza* loopt: die in de plaetse met *Thevenot* by-na schijnt over een te komen. *Kootwijk* en *D. S. A.* stellen de zelve na-by de stad *Dothaim*. *Quaresmius* plaetst *Jozefs* put in eene wijtstrekkende en berghrijke woestijne van twee of derde-halve mijle groot: in de welke men komt, in het trekken uit *Kapernaum*, noortwaerts, na Syrie en Damaskus: latende de zee van *Galilea* op de rechte-hant leggen.

Theven. Zy leit op de hoek van eene fraeie vierkante *Chan*, (by d'inwoonders, na deze put, *Iozefs Chan* genoemt) en is overdekt met een koepel of dom van marmer-steen, de welke op drie kleine marmere kolommen rust: want de vierde kolom is uitgevallen, of weggenomen. Zy is gansch met vuilnis en drek opgevult: waer in het water, dat 'er in komt, aenstonts weg-zinkt. Dies zy den meesten tijt geen water heeft: daer zy nochtans, tot op den bodem, vijf vadem diep is. Nessens de *Chan* staet eene kleine *Moske*: boven welker poorte of deure eenigh Arabisch opschrift gelezen wort.

Naer het schijnt waeren in dezen oort vele putten of kuilen: naerdien men by *Moses*, Genes. 37: 10. leest: *in eene dezer putten*, of kuilen. Zoo *Rabbi Salomon* schrijft, krielde de gene, in de welke *Iozef* wiert gesteken, van slangen en scorpioenen.

Het lant *Kabul*.

HEt lant Kabul, of *Chabul*, en by *Iosephus Chabelon*, of *Chabulon*, was eene lantstreke, of lantschap, in het lant van *Galilea*, 1 Reg. 9: 11. of *Galilea der Heidenen*, niet verre van de grenspalen van *Tyrus* en *Sidon* gelegen, en ten noorde aen den stam van *Asser*, als blijkt uit Jos. 19: 27. doch de meesten nemen Kabul, of *Chabul*, by *Iosua*, ter gemelder plaetse, voor den naem van eene stad, en niet van een lantschap: hoewel op beide plaetsen geen onderscheit van letteren in den naem is.

Kabul was ten tijde van *Hiram*, koning van Tyrus en *Fenicie*, en ten tijde *Salomons*,

Digitized by Google

Salomons, bebouwt met twintigh ſteden, 1 Reg. 9: 11. de welke koning *Salomon*, tot eene gifte, aen *Hiram* vereerde, in vergelding van veel gouts en zilvers, en een grote meenighte van hout en ſteen, van den bergh Liban: het welk *Hiram*, tot opbouwing van den tempel en hof van *Jeruſalem*, verſchaft had. Sedert wiert het zelve Lant, door *Hiram*, *Kabul* of *Chabul* genoemt.

Eenige Rabbinen begroten het getal der ſteden op twee en twintigh: dan tegen het gevoelen van den Hebreeuſchen gront-text en alle overzettingen.

Maer waerom, en uit wat reden, *Hiram* het lant, of die lantſtreke van *Galilea*, met de welke *Salomon Hiram* beſchonk, *Kabul* noemde, is onzeker. Zoo *Joſephus* verklaert, wiert hierom het lant *Kabul* of *Chabulon* genoemt: dewijl de gifte *Hiram* mishaeghde, en *Salomon* liet weten, dat hy dier ſteden niet van noden had: want by aldien men *Chabulon*, na de Feniciſche ſprake, vertaelt, zoo bediet *Chabulon* (gelijk *Ioſephus* ſchrijft) het geen, dat *mishaeght* of *onaengenaem* is.

De zeventigh Griekſche overzetters vertalen het woort *Kabul*, in 't Griekſch, *Horion*, dat 's, *grenspael*, als of *Kebul*, het welk in 't Hebreeuſch een grenspael bediet, een en het zelfſte met *Kabul* was. Het welk grote waerſchijnelijkheit heeft: want te recht wort die lantſtreke een grenspael genoemt: met de welke *Galilea* na de zijde van *Ptolemais* toe, wiert bepaelt: gelijk ook *Ioſephus* de lengte

Ziet pag. 83. van *Neer-Galilea*, aen d'eene zijde naby *Ptolemais*, met *Chabulon*: en aen d'andere met *Tiberias* bepaelt.

Eenigen der Talmudiſten leggen het woort *Chabul* een *onvruchtbaer lant* uit: andere, een *ziltigh* en *ſplijtigh lant*, of een *ſlijkigh*, *zandigh*, en *moeraſſigh lant*: in het welk de voeten tot aen de knyen zakten.

Gelijk *Salomon*, met twintigh ſteden, koning *Hiram* beſchonk: alzoo beſchonk *Hiram* daer en tegen *Salomon* weêr met eenige ſteden, de welke hy deed bouwen, of liever herbouwen of hermaken, en den Iſraëliten te bewonen gaf: als blijkt uit 1 Paral. 8: 2.

Men vind'er, die twijfelen, of *Hiram* die ſteden van zijn eigen gaf, of de gene wederom gaf, die *Salomon* hem gegeven had, en hem niet gevielen.

Eenige overzettingen vertalen het Hebreeuſch woort niet, *hy heeft gegeven*; maer *hy heeft wederom gegeven*. In welken zin *Salomon* de ſteden, de welke *Hiram* aen *Salomon* wederom had gegeven, geſtight heeft. Als of *Hiram* die twintigh ſteden in het lant *Chabul*, uit oorzake zy hem niet gevielen, niet had willen behouden; maer met eenige onbenoegen aen *Salomon* wederom gaf.

Dan, volgens ſchrijven van zekeren *Rabbi Kimchi*, over deze plaetſe, gaf *Hiram* aen *Salomon* de ſteden in zijn lant, die daer in d'Iſraeliten, tot zijne verſterking, plante. Desgelijx gaf *Salomon* ſteden in *Galilea* aen *Hiram*, tot beveſting van een onderling verbont. Te weten, in de boeken der Koningen wort verhaelt wat *Salomon* aen *Hiram* gaf: en in de boeken der Kronijken, wat *Hiram* aen *Salomon* gaf. Welk ſchrijven van *Rabbi Kimchi* grote waerſchijnelijkheit heeft: want dat *Hiram* eenige ſteden in zijn gebiet aen *Salomon* heeft gegeven, blijkt hier uit zonder tegen-ſpreken: dewijl *Salomon* Ziet Syrie, pag. 186.
gezeit wort de ſtad *Tadmor* in de woeſtijne geſticht te hebben. 1 Reg. 9: 18. Nu was *Tadmor Palmira*, een ſtad van *Fenicie*, onder koning *Hiram*. Dies moet men geenzins meinen, dat *Hiram* de ſteden, de welke *Salomon* hem gegeven had, heeft verworpen, ſchoon zy hem niet behaeghden; maer voor de zijne behouden: het welk ook *Salomon* met zijne ſteden deed, de welke *Hiram* hem gegeven had.

Het lantſchap van *Decapolis*, of *Tien-ſtad*.

D*Ecapolis* is een Griekſch woort, en betekent eigentlijk *Tien-ſtad*, of lantſchap van tien ſteden: want na het getal der tien voornaemſte ſteden, met de welke het (behalve vele andere) allermeeſt uitmunte, heeft het dien naem bekomen.

Decapolis wort in 't nieu verbont, by d'evangeliſten, Matth. 4: 25. Marc. 5: 20. en 7: 31. desgelijx by *Ioſephus*, *Plinius*,

Digitized by Google

Plinius, en andere oude wereltlijke schrijvers, gedaght.

Wijders, waer, en binnen welke grenspalen *Decapolis* besloten lagh, en hoe de tien steden genoemt, of welke dezelve waeren, daer over is onder de schrijvers een groot verschil en geschil, en noch heden onbeslecht: naerdien niet alle schrijvers (gelijk ook *Plinius* al by zijnen tijt heeft aengemerkt) een en het zelfste gevoelen van het lantschap *Decapolis* hebben: of een en de zelve steden stellen.

De meesten stellen *Decapolis* in *Galilea*, en binnen den Jordaen. *Brokard* en *Adrichom* ten dele binnen en ten dele buiten. Te weten, *Decapolis*, volgens *Adrichom*, strekt in de lengte tot dertigh mijlen van eene uure gaens: en in de brete een weinigh minder. Het heeft ten noorde, tot grenspalen, den bergh *Liban* en *Damaskus*: ten weste, de stad *Sidon*: ten zuide, de stad *Betschan*, of *Scythopolis*: maer reikte ten ooste over den Jordaen, en de zee van *Galilea*, tot voor-by de steden *Gadara*, *Hippos* en *Pella*. Voorts stelt hy, zonder eenigh bewijs van oude schrijvers, met *Brokard*, de volgende steden in *Decapolis*: als *Filips Cesarea*, *Asor*, *Cedes Neptalim*, *Sephet*, Korozaim, *Kapernaum*, *Bethsaida*, *Iotapata*, Tiberias, *Bethsan* of *Scythopolis*.

Wijders, *Adrichom* breit *Decapolis* zoodanigh, tot aen *Damaskus* en *Sidon*, uit: dat hy nochtans de zelve steden daer buiten schijnt te besluiten: want wat reden zou anders zijn, waerom zy, indien die onder *Decapolis* begrepen wierden, naerdien de zelve zeer edele steden waeren, onder 't getal der tien steden niet gerekent wierden.

Tot het plaetsen van *Decapolis* in en binnen *Galilea* en den Jordaen, zijn de meeste schrijvers, door het averrechts verstaen der volgende woorden van den evangelist *Markus*, bewogen geworden: *En weder uit de lantpalen (of grensen) van* Tyrus *en* Sidon *gegaen zijnde, quam hy (Krist) aen de zee van Galilea, door het midden der lantpalen van Decapolis.* Matth. 7: 3.

Dies naulix, zoo men door de woorden, *de lantpalen van* Tyrus *en Sidon*, eene plaetse na-by de poorte van *Sidon* verstaen moet, met gedachten kan begrepen worden, hoe de Heilant door het midden van *Decapolis*, na de zee van *Galilea*, getrokken zy: 't en zy men ook vast stelt, dat *Decapolis* binnen den Jordaen en binnen *Galilea* gelegen was.

Plinius daer en tegen voeght de lantstreke van *Decapolis* aen de zijde van Syrie; en stelt haer, behalve *Scythopolis*, buiten *Galilea* en over den Jordaen: als blijkt uit het noemen der tien steden, die de meesten by zijnen tijt in deze lantstreke stelden: namentlijk, *Damaskus*, *Opotos*, *Chrysorrhoa*, *Philadelphia*, *Raphana*, *Scythopolis*, *Gadara*, *Hippos*, *Pella*, *Galasa* (of *Gerasa*) en *Canatha*.

Uit welker getal de vier eerste buiten het Heilige Lant, naer het schijnt, gelegen waeren, als *Damaskus*, en *Opotos*, in *Syrie Damascene*: *Philadelphia*, in het lantschap van *Ammonitis*, *Rhaphanea* in *Chalcis*, of, gelijk *Ptolemeus* wil, in *Cassiotis*. Alle d'overige zijn steden van *Iudea*: maer by-na alle over den Jordaen gelegen: uitgezeit *Scythopolis*.

Hieronymus stelt desgelijx *Decapolis* over den Jordaen, ontrent de steden *Hippos*, *Pellon* en *Gadara*.

Iosephus schijnt ook in het optellen van eenige steden in *Decapolis*, met *Plinius* en zijne navolgers, of voor een gedeelte altoos, over een te komen, en de zelve in *Syrie* en niet in *Galilea* te stellen: want het geen hy op d'eene plaetse verhaelt, dat de veltoverste *Iustus de* Tiberier tegen die van *Hippos* en *Gadara*, met branden en blaken, vyantlijk had gepleeght, dat zeidt hy daer na in de lantstreke van *Decapolis* geschiet te zijn: dies blijkt hier uit, hoe hy *Hippos* en *Gadara* in *Decapolis* plaetst, en met *Plinius*, de steden van *Decapolis* in *Syrie* en niet in *Galilea* stelt: en dienvolgens *Decapolis* buiten *Galilea* over den Jordaen: naerdien *Hippos* en *Gadara* over den Jordaen lagen.

Wat belangt het gevoelen der genen, die, op steun van d'aengeroerde woorden van den evangelist *Markus*, *Decapolis* in *Galilea* stellen, daer op geeft *Lichtfoot*, tot wederlegging, ten antwoort, dat het Griekſch woort *Horia*, of *Horion*, dat 's eigentlijk, *grens* of *lantpale* in 't Neêrduitsch gezeit, niet moet genomen worden voor eene

eene grens of lantpale van *Tyrus* en *Sidon*, na-by de poorte van *Sidon;* maer door *Horion*, een lantstreke, op d'uitterste noorder oorden van *Galilea* gelegen, te verstaen zy: de welke in *Chabul* lagh, of een en de zelve met *Chabul* was: gelijk ook de zeventigh overzetters het Hebreeusch woort *Chabul* in't Grieksch *Horion* vertaelt hebben. Te weten, die plegen de plaetsen gemenelijken niet met dien name te noemen, met den welken zy in de Hebreeusche text genoemt worden; maer met den welken zy in de volgende tijden, onder den tweeden tempel, bekent waeren.

Dies kan men zeggen, en niet zonder reden, dat *Krist*, wanneer hy de bezete dochter genas, in de gemelde lantstreke, *Horion* of *Chabul*, zy geweest, en niet verre van de stad *Filips Cesarea*, en van de bronnen of vliet des Jordaens. Als wanneer hy, zijnde den zelven overgetrokken, niet aen de zee van *Galilea* kon komen, 't en zy door de lantstreke van *Decapolis:* want dat de *Horia*, of lantpalen van *Tyrus* en *Sidon*, niet na-by *Sidon* of *Tyrus* lagh; maer eene lantstreke was, hooger na 't ooste, ontrent het lant *Gennesareth* en de zee van *Galilea* gelegen, schijnt ook eenighzins te kunnen bespeurt worden uit het vergelijken van vers 53: cap. 6. tegen vers 24. van cap. 7: naerdien op d'eerste plaetse de Heilant gezeit wort, na het schepen over de zee van *Galilea*, uit *Bethsaida*, in het lant van *Gennesareth*, en daer na, na het trekken door vele dorpen en vlekken, in *Horia*, of grenspalen van *Sidon* en *Tyrus*, gekomen te zijn, zonder evenwel eenige voorname steden, in eene streke van over de twintigh mijlen, tusschen het lant van *Gennesareth*, en dat van *Sidon* en *Tyrus* gelegen, te noemen: daer nochtans zoo vele voorname steden tusschen beiden lagen.

Mark.

Daer en boven is niet geloofselijk, dat *Krist* oit buiten de lantpalen des Heiligen Lants, of Lants Israëls, getogen zy: want naerdien hy van zich zelven spreekt, *ik ben gezonden alleenlijk, om de verloren schapen Israels:* en tot zijne jongeren zeit, *gaet niet op den wegh der* Heidenen: en, *zoo deze wonder-werken in* Tyrus *en Sidon geschiet waeren*, &c. zoo is hier uit te besluiten, dat hy noit tot aen de poorte van *Sidon*, te dier tijde eene Heidensche stad, getrokken zy.

Dien volgens blijkt hier ook uit, hoe t'onrecht, beuzelzinnigh en ongerijmt, in eenige kaerten, de vrouwe, geboortigh van *Syrofenicie*, aen de poorte van *Sidon*, voor den Heilant op haere knien, quansuis als biddende hem voor het gezont maken van haere bezeten dochter, afgemaelt wort: beneffens een geschrift: *Hier bad de Kanaanitische vrouw voor haere dochter.*

Desgelijx stelt *Adrichom*, uit *Brokard* en *Breidenbach*, d'afbeelding dezer vrouwe voor d'ooster poorte van Sidon: met by-voegen, dat de Kristenen namaels ter zelver plaetse een kapel gesticht hebben.

Roger stelt de zelve plaetse eene kleine mijle van de stad *Sidon:* alwaer noch heden een klein gebeden-huisken der Mahometanen is, dat zy den Kristenen, door hen tot een gedachtenis aldaer gesticht, afgenomen hebben.

Dies bespeurt men een groot geschil der gevoelens, nopende de eigentlijken oort der lantstreke van *Decapolis:* ja kan met gene gewis en zekerheit (gelijk *Bonfrerius* wel te recht heeft aengemerkt) iet vast gestelt worden: als alleenlijk, dat onder den naem van *Decapolis* schijnt inzonderheit en allermeest die lantstreke begrepen te zijn, de welke neffens de zee van *Galilea* en den kleinen Jordaen, 't zy buiten of binnen den zelven, gelegen was.

Het stellen van *Scythopolis* binnen den Jordaen, gelijk *Plinius*, *Brokard* en zijne navolgers doen, keurt ook *Lichtfoot* voor goet: maer in d'andere komt hy naulix in eene eenige met *Brokard* over een: hoewel ook in alle niet met *Plinius:* want hy hout voor ongerijmt, dat *Brokard*, en zijn gevolgh, d'edelste steden van *Galilea*, voor steden der lantstreke van *Decapolis* stellen: naerdien, zoo wel by geestelijke als wereltlijke schrijvers, geheellijk *Galilea* van *Decapolis* onderscheiden wort. Desgelijx voeght *Plinius* ongevoeghelijk de steden *Damaskus* en *Philadelphia*, hooftsteden van *Syrie* en *Ammonitis*, met de stedekens *Gadara* en *Hippos*, te zamen. Bonfr.

Eindelijk uidt *Lichtfoot* zijn gevoe-

r len,

len, en hout, met *Plinius* en *Iosephus*, dat ten minste een groot gedeelte van *Decapolis*, over den Jordaen, lagh: en by aldien eenig gedeelte in *Galilea* lag, zoo was het in desselfs noorder gedeelte gelegen: uitgezeit *Scythopolis* of *Betschan*.

Safet.

SAfet, of *Saphet*, en anders *Sefet*, *Sephet* en *Zephat*, is, naer het schijnt, de naem van eene stad, de welke by Tobias 1:1. in de gemeene Latijnsche vertaling, en by *Hieronymus* gemelt, en op de linke zijde van Neptali geplaetst wort. Dies men hier uit kan bespeuren, dat *Saphet* ook in den stam van Neptali was gelegen. Maer gene stad van dien name wort in de Hebreeusche text, noch in de Griekische, Syrische, of Neêrduitsche overzetting ter gemelder plaetse gedaght.

Adrichom plaetst *Safet* eene kleine mijle benoorden *Neptalim*, drie mijlen zuidwaerts van het kasteel *Zabul*, en even verre westwaerts van *Krists* bergh: vier mijlen zuid-west-waerts van *Kades Neptalim*, en tien mijlen oostwaerts van de Middellantsche zee.

Roger. Het hedendaeghs *Safet* leit een grote Fransche mijle van *Bethulie*, en anderhalve van *Dothaim*, op den top van eenen zeer hogen bergh, of † op eenen der hooghste bergen des lants. Deze bergh is aen de zijde, daer hy van 't weste na 't zuide strekt, met huizen, die de stad uit maken, bedekt. De huizen schijnen als op elkanderen gebouwt te zijn: want de rugh, en neêrgang, of 't hangen des berghs, is zoo steyl, dat de grontvesten van d'eene schijnen te beginnen, daer de daken van d'andere eindigen. Maer hy begint naer om boogh een weinigh vlak te worden: en die oort is heden het meeste bevolkt: ook zijn daer de fraeiste straten en huizen: hoewel in 'er daet weinige den naem van huizen verdienen. Naer het schijnt alleenlijk waeren'er eertijts eenige aenzienelijke gebouwen. Men ziet'er ook noch eenige kerken; hoewel nu in *Metsziden* verandert, de welke haer zeer fraei in 't oogh vertonen.

† D. S. A.

Op eene aeloude muur ziet men een lam, op eenen steen, in 't verheven of half ront uitgehouwen, voerende eene baniere of vane; zoodanige men in de beelden van *Johannes de Doper* afgeschildert ziet. De Mahometanen hebben het by-na gansch geschonden: hoewel men het noch zeer bescheidelijken kan bekennen.

Het is niet zeer lang geleden, of deze stad was den Joden als een tweede *Jerusalem*, die aldaer in groten getale hun verblijf hadden. Daer was, t'hunnen dienste, een ruime *Chan*, en gansch met loot overdekt, de welke haer als eene vierkante vesting vertoonde: beneffens eene fraeie *Synagoge*.

De Joden hadden ook in deze stad *Akademien*, of Hoge-scholen, om de jeught in hunne sekte t'onderwijzen, en haer hunne wetenschappen in te scherpen: de welke by-na alleenlijk in het verstaen der Hebreeusche tale, en kennis van de Talmud, bestaet.

Zy hadden daer achtien *Synagogen*, de welke door verscheide volken, of lantdaerden, als Portugesen, Arragonners, Italianen, en diergelijken, onderscheiden waeren. In 't kort gezeit: zy bloeiden aldaer.

Zoo *Roger* schrijft, zijn'er *in Safet* ontrent twee hondert huisgezinnen van Joden, die zich uit alle oorden van 't ooste, op vermaen van hunne Rabbinen, derwaerts begeven hebben: want deze doen hen geloven, dat heden d'eeuwe zy, in de welke de *Messias*, dien zy verwachten, in de stad *Saphet* moet geboren worden: gelijk zy zich ook des jaers zestien hondert drie en dertigh, ten dien inzichte, in groten getale, uit alle gewesten van 't ooste, aldaer bevonden.

Maer de Turk, door het sterk afperssen van veel gelts en schattingen, heeft alle hunne glorye doen verdwijnen en dempen, en hen gedwongen zich meerendeels van daer te vertrekken.

De genen, die overgebleven zijn, en noch zeven *Synagogen* bezitten, leven daer in een zeer ellendigen staet. De grootste *Synagoge* is zeer slecht, en heeft niet byzonders als de plaetse, daer in de vijf boeken Moses bewaert worden. Dit is een zekere kevi of

kasse:

Digitized by Google

kasse: de welke een weinig meer, als het overigh, opgepronkt is. Alle deze boeken zijn geschreven met grote letteren, op een blat van een groot opgerolt papier, dat uit vele andere t'zamen-gehechte bladeren bestaet, en rontom een stok in eene kas opgerolt leit: het welk zy af of uitrollen, na mate en gelang van het geen, dat zy lezen willen.

De Joden beminnen *Safet* boven mate, en houden het in grote waerde: eensdeels, uit oorzake het eene stad van het Heilige Lant is: en ten andere, dewijl aldaer de grafsteden van eenige hunner profeten zijn, die zy voor grote Heiligen, en voor d'eerste vinders van den *Talmud* houden: als onder andere, *Semaoun Ebn*, *Hhaoui*, en *Lazar*, zijn zoon.

Eenige dezer boeken worden meer als drie en vier hondert jaren oudt gehouden.

In een andere kas zijn veel meer andere opgesloten: hoewel die vol schrijf-fouten zijn.

Safet was by ouds een der treffelijkste steden der lantstreke van *Decapolis*, en, ten tijde der Kristenen, met een vast kasteel, op den top des berghs, gesterkt, dat hen tot eene veilige, onoverwinnelijke, en sterkste vryburgh van gansch *Galilea* strekte. Na den val des Kristendoms, in het Heilige Lant, quam dit kasteel, en t'effens de stad, by overgift, in handen van *Sultan* of koning *Saladin*, die, door middel dezes kasteels, als een der veilighste schuil-plaetse, gansch *Galilea*, en het lant tot aen *Ptolemais*, *Tyrus* en *Sidon*, zich t'zijner gehoorzaemheit onderworp.

Safet is meenighmael, zoo door de Kristenen, als Mahometanen, verovert en verwoest: waer over het een lange wijle verlaten, en als tot een doen-niet heeft gelegen.

Na *Emir Fecchreddin*, vorst der *Drusen*, zich, ontrent des jaers zestien hondert acht en twintigh, meester van *Galilea* had gemaekt, deed hy dit kasteel, tot verblijf van zijnen oudsten zoon, *Emir Ali*, herbouwen: die het versterkte, en deze stad weêr op de been braght. Maer des jaers zestien hondert en drie en dertigh wiert *Fecchreddin*, door een heir van den Groten-heer, onder gelei van den *Bassa* van *Damask*, verslagen. Ziet Syrie, pag. 65.

Sedert dier tijt is het kasteel en stad onder het gebiet van den Groten-heer gekomen, die aldaer eenen *Mousalem*, als overste des kasteels, hout; beneffens twee rotten Janitzaren.

Het kasteel is groot, en by-na ovaels-wijze van gestalte, en een der fraeiste en sterkste, die men onder d'oude ziet. De sterkten, of vestingen, zijn wel niet na de hedendaeghsche wijze, noch zeer geregelt: maer zouden evenwel goet en vast zijn, indienze noch alle in wezen waeren. Daer zijn noch prachtige en zeer gaeve overblijfselen. Men klimt na het kasteel, langs brede overwelfde wegen, die, aen verscheide oorden, op magazijnen, kamers, zalen, en diergelijke vertrekken uit-komen. Daer is noch een grote achtkantige zale, de welke haer licht alleenlijk door een dom of koepel ontfangt: die een ront is, gansch open en zonder eenigh ander dak. Mogelik was deze zale eertijts de kerke of kapel des kasteels.

Aen het ander eind des kasteels, tegen 't noorde, had men ook schone hoge gebouwen: hoewel die heden verwoest en vervallen zijn. Zy waeren, na 't noorde, met eenen hogen en vierkanten toren bedekt: waer van niet, als een der vier muuren, overgebleven is: de welke van haeren grontvest, tot boven toe, noch recht en vast staet. Beneden aen de voet des berghs, aen d'oost en west zijde, of na-by de muuren, zijn water-bronnen: en in de stad vele water-bakken.

Aen de zijde des kasteels, tegen over *Safet*, is een groot dorp, dat by-na tot aen de voet des kasteels komt, en zoo na daer by leit, dat het eertijts een gedeelte der stad schijnt uitgemaekt te hebben: en het kasteel daer van het hert of hooft was.

Safet is heden slechts een vlek, en bestaet des zelfs grootste gedeelte by-na in puinhopen. D'inwoonders zijn Moren, ten getale ontrent van hondert huisgezinnen: beneffens twee hondert Joden.

Aen d'oostzijde, eene kleine vierendeel mijls van de stad, leit een bergh, die met eenige omzwaien opgaet. De kruin, of top, heeft eene

Digitized by Google

vlakte, die, met eenen langzamen of vlakken neêrgang, tot aen den bergh van *Dothaim* reikt. Eer men op den top komt, vint men eenige wegen tusschen bergen.

Tusschen de stad *Safet* en dezen bergh leit een dal.

Aain Elzaitoum. D.S.A. By-na aen de voet van den bergh, na 't weste, leit een groot dorp, *Aain Elzaitoum* in 't Arabisch geheten, dat is, bronnen der olijf-bomen: uit oorzake aldaer eene bron, beneffens zeer vele olijf-bomen, is. Het geberghte van *Safet* is aen die zijde zeer steyl en hoogh. Aen de zelve zijde leit eene vlakte van eene kleine mijle.

Yaroun. Wat verder, na 't weste, leit een ander dorp, *Yaroun* geheten. Men ziet'er na-by d'oude puinhopen van een zeer fraei klooster, gebouwt op een verheve plaetse. De kerke is gansch ter neêr gesmeten: daer van alleenlijk d'omtrek en voetstallen der kolommen bemerkt worden, de welke den buik met twee vleugelen ondersteunden. Daer was eene galderye, de welke op vier kolommen ruste: en voor deze galderye een grote water-bak. Aen de noort-zijde der kerke was een andere galderye.

Aen zekeren oort des dorps ziet men overblijfselen van kolommen: en, op eene, zeker opschrift, met Griekfche letteren: hoewel in eene onbekende tale: naerdien niet een eenigh woort oprecht Grieksch is.

Daer zijn ook eenige huizen, die by Griekfche Kristenen bewoont worden: en eene kerke: hoewel zonder priester: of altoos heeft de geen, die de zelve bedient, daer zijn woonplaetse niet: maer komt'er by wijle des Zondaeghs van eene andere plaetse.

Neffens *Jezraël* leit, op of neffens het vlak velt van *Mageddo*, en in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen, een aeloude stad *Adadremmon*, en anders, by Zachar. 12: 11. *Hadadrimmon*, of H*adadrimmen*, en namaels, volgens H*ieronymus*, *Maximianopolis* genoemt. Adadremmon.

In *Mageddo*, by *Adadremmon*, wiert koning *Josias*, door *Farao Nechao*, koning van Egypten, gedoot. 2 Reg. 23: vers 29. Hier over wort by *Zaccharias*, ter gemelder plaetse, het geschrei of de rouklage van H*adadrimmon* gedaght: te weten, van wegen den neêrlaegh van *Josias*.

De Chaldeeusche vertaling daer en tegen hout H*adadrimmon* voor den naem des konings van Syrie, door den welken *Achab* overwonnen en geslagen wiert. 1 Reg. 22: 33. Te weten, die alzoo zou genoemt zijn van H*adad*, of H*adar*, dat 's *glorye*: en van *Rimmon*, eene afgod der Syriers. Dies het geschrei van H*adadrimmon* gezeit wort te zijn, een geschrei gemaekt over den neêrlaegh, dien deze koning aen *Achab* en d'Israëliten deed. Doch d'eerste verklaring is bewijzelijker.

Eenigen leggen *Adadremmon*, *stemme* of *weêrklank des granaet-appels* uit.

Men vint'er, die de rouklachte van H*adadrimmon*, als eene voorspelling van *Zaccharias*, op die van den Heilant, aen den kruize, in zijn overlijden, duiden.

Baccades.

Tyr. lib. 21. BAccades, anders gemenelijk *Buccahel* geheten, is een zeer lustige en vermakelijke oort, op de grensen van Zabulon gelegen, en op de toppen van bergen: des niet te min zeer waterrijk, en beplant met eene grote meenighte van vruchtbare bomen.

D'inwoonders dezer plaetse waeren voorhene zeer talrijk: en hier door zeer stout en opgeblazen, en veirdigh met de wapenen in de hant: ja verachten alle andere volken, en braghten hen onder gehoorzaemheit, en 't gansche platte lant en de gebuurgewesten onder schatting: want allerhande quaetdoenders, booswichten, dieven, straetschenders, en struikrovers, namen derwaerts hunne toevlucht. Ter oorzake van deze hunne vermetel, trots en volkrijkheit, waeren zy allen hunnen gebuuren, zoo Kristenen, als Mahometanen, tot eene schrik: waer over men meenighmael getracht en bestaen had, hen ten gronde uit te roeien: hoewel altijt met een ongelukkigen uitgang: het welk hen hoe langer hoe stouter en opgeblazender maekte. Eindelijk heeft *Bau-*

duwijn,

Digitized by Google

duwijn, de vierde Kristen koning van *Jeruſalem*, die niet langer hun onverdraeghelijke trotsheit kon dulden, des jaers elf hondert en acht en zeventigh, op zekeren dagh, hen onverziens overvallen, en de gemelde plaetſe met gewelt ingenomen: alwaer hy alle de genen, die gekregen wierden, met eene wrede dood deed ſterven. Maer d'andere, zoo dra zy *Bauduwijns* komſte vernamen, ſtaken op de vlucht, en begaven zich met vrouw en kinderen na de grenſen van *Damaskus*: zonder aldaer ook hun roven en ſtropen te laten: hoewel bedektelijk.

Buria.

B*Uria* is eene ſtad, neffens den bergh *Thabor* en de ſtad *Naim*, op een vruchtbaren oort gelegen.

Wanneer des jaers elf hondert negen en zeventigh *Saladin*, koning van Syrie, den ſtilſtant van wapenen, die tuſſchen hem en *Baudewijn*, de vierde Kriſten koning van *Jeruſalem*, gemaekt was, had gebroken, toogh *Saladin* met een ſterk heir te velde: gelijk ook *Baudewijn*, met de ganſche maght des rijks, hem tegen trok: hoewel tot groot nadeel der Kriſtenen: want de Mahometaenſche prinſen en heeren van *Saladin*, die rontom de ſteden van *Damaskus*, *Boſtra*, B*ohabel*, en *Emiſen* waeren, ziende de krachten des Kriſtenrijks weggenomen, en het gantſche lant van krijghs-bezetting ontbloot, deden alle de lantzaten, die wapenen konden voeren, by een vergaderen. Toen togen zy alle te gelijk over den Jordaen, na-by de zee van *Galilea*, en vielen op de grenspalen en in de landen der Kriſtenen, liepen een groot gedeelte van *Galilea* af, en quamen tot aen de ſtad B*uria*.

De ſtedelingen van B*uria*, die zich op den ſtilſtant van wapenen betrouwden, en geen vermoeden op het breken des beſtants hadden, (naerdien de tijt noch niet verlopen was) leefden hier door des te veiliger en onbeſchroomder, en zonder op hunne hoede te zijn.

De Mahometanen, dan, quamen des nachts onverziens voor de ſtad, en berenden en omringden de zelve van alle zijde met hunne ruiterye: dies den belegerden onmogelijk viel, om van daer t'ontkomen, en zich te bergen en vertrekken op het na-by-gelegen geberghte: het welke zy tot hun hertret, in diergelijke voorvallen, namen. Wanneer die van B*uria* des uchtens een ontallijke meenighte van vyanden rontom hen zagen, begaven zy zich met alle man na eenen toren, die dicht daer by ſtont, en tot beſcherm dezer plaetſe was: maer deez wiert door de vyanden belegert, ondergraven, en in den tijt van vier uuren ten gronde toe ter neêr gevelt: hoewel de belegerde Kriſtenen, wanneer zy den val te gemoet zagen, zich aen den vyant hadden overgegeven. Voorts ſleepte de vyant, beneffens een grooten buit, zoo uit deze als andere omleggende plaetſen, ontrent vijf hondert gevangenen, van vrouwen en mannen, met zich. Daer en boven waeren vele in 't beſtormen geſneuvelt. Want naerdien deze plaetſe zeer vruchtbaer en van groot belang, en toen d'oogſt-tijt was, zoo hadden zich een groot getal der rontom gelege volken, om t'ooghſten, derwaerts begeven, die alle, neffens de ſtedelingen van B*uria*, zonder eenigh belet of hindernis, wegh-gevoert wierden.

Achſaph, anders *Axab*, of A*xaph*, en by *Hieronymus*, A*ciſap*, was by ouds een koninglijke en machtige ſtad, Joſ. 11:1. en in den ſtam Aſſer gelegen, Joſ. 9:25. welker koning door *Joſua* verſlagen wiert. Joſ. 12:20. Achſaph.

A*lab*, anders A*chlab*, en A*halab*, en, by *Hieronymus*, *Chalab*, was eene ſtad des ſtams Aſers: uit de welke de Aſeriten de Kanaaniten, d'oude inwoonders, in d'eerſte jaren niet konden verdrijven. Jud. 1:31. Alab.

A*maad*, of A*mad*, en, by *Hieronymus*, A*math*, was eene ſtad des ſtams Aſers, en ontrent de Middellantſche zee gelegen. Joſ. 19:25. Amaad.

A*mma*, en, by *Hieronymus*, A*mna*, was eene ſtad des ſtams Aſer. Joſ. 19: vers 30. Amma.

A*mon*, of *Hamon*, was een ſtad des ſtams Aſer, Joſ. 19: 28. en een ander van *Hamon* in den ſtam Neptalim. Amon.

Nehiel. *Nehiel*, of *Neiel*, anders, by *Hieronymus*, *Aniel*, en by de zeventigh overzetters, in verscheide boeken, *Nael*, *Inael*, en *Aniel* geheten, was eene stad des stams Asers, Jos. 19: 27.

Baca. *Baca* was een vlek, van waer Opper-Galilea begint, en het lant der Tyriers scheit.

Beten. *Beten*, Jos. 19: 25. wort by *Hieronymus Bathne* genoemt, en was gelegen in den stam van Aser.

Ten tijde van *Hieronymus* was'er een vlek *Bethebem*, twee mijlen oostwaerts van *Ptolemais* gelegen. Bethebem.

Bethemek, en anders *Bethemeth*, en by *Hieronymus Bethemech*, was eene stad des stams Asers, en in eene dal gelegen: van waer zy den naem bekomen heeft: want *Bethemek* is gezeit, plaetse des dals. Bethemek.

Hali, of *Chali*, wort by de zeventigh overzetters *Hooli*, by *Hieronymus Ooli*, en by *Eusebius Oli* geheten, en was een stad des stams Asers, Jos. 19: 25. Hali.

Bethschan, of *Scythopolis*.

Bethschan, anders *Bethsean*, en *Bethschean*, wort alzoo doorgaens in 't oud verbont, op Hebreeusch, genoemt, 1 Reg. 4: 12. Jos. 17: 11, 16. Jud. 1: 27. 1 Sam. 3: 1, 10. 2 Sam. 21: 12. 1 Reg. 4: 12. maer by *Josephus Bethsana*, en namaels by de Grieksche en Latijnsche schrijvers, *Scythopolis*, dat is, *Scythen-stad*: gelijk de zeventigh overzetters, (want in plaetse van *Bethsean* hebben zy *Scythopolis*, Jud. 1: 27.) en *Josephus* doen blijken: desgelijx de schrijver des tweeden boeks der Machabeen, cap. 12: 29. hoewel die eigentlijk *Scythoonpolis*, dat is gezeit, *stad der Scythen*, heeft. *Bethsan* is gezeit, *huis des vyants*.

Scythopolis, zoo *Plinius* schrijft, was te voore, van *Bacchus*, *Nysa* geheten, na zijne voedster *Nysa*, de welke hy aldaer begraven had.

Hy voeght'er by, dat derwaerts de Scythen (zekere aeloude Noordsche volken) met der woon gebraght waeren, zonder den gene te noemen, door wien zy daer hene gebraght waeren.

Zoo *Solinus* daer en tegen beuzelt, die den zin der woorden van *Plinius* ten dele schijnt averrechts opgevat te hebben, zou *Bacchus* de stad gestight, en *Nysa* genoemt, en t'effens de Scythen derwaerts met der woon gebraght hebben: met byvoegen, dat die zijn reisgenoten waeren, en hy hen toestont de stad, na hunnen naem, tot belooning, te mogen noemen.

Wanneer de Scythen die stad in het midden van *Palestijn* bezeten hebben, weet men eigentlijk niet te zeggen. Maer wel is zeker, dat de Scythen, zoo *Augustijn* uit de historien der Heidenen berecht, by-na gansch *Asie* hebben ingenomen gehad. *Herodoot* schrijft het zelfste in zijn eerste boek, en voeght'er daer en boven by, dat de Scythen de Meden, die de heerschappye in *Asie* bezaten, verovert hadden, en daer na, onder hunnen koning *Madyes*, in *Syrisch Palestijn* gekomen waeren: het welk hy schrijft onder *Cyaxares*, koning van Medie, geschiet te zijn, die voor koning *Cyrus*, en dienvolgens voor de komste der Joden, uit Babylonie, in het Heilige Lant, geregeert heeft.

Desgelijx schrijft *Eusebius*, dat de Scythen *Asie* afgelopen, en *Baisan*, dat is *Betschan*, ingenomen, en de zelve stad na hunnen naem *Scythopolis* doen noemen hebben.

Bethschan, of *Scythopolis*, was in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen gelegen, Jos. 17: 11, 12. Jud. 1: vers 27. niet verre, of † eene halve mijle van den Jordaen, neffens de stad *Zarthan*, 1 Reg. 4: 12. en ten zuide, op den oever der zee van *Galilea*, ter plaetse, daer de Jordaen uit de zelve treet, naby *Tiberias* en *Bethsaida*, of hondert en twintigh stadien zuid-oostwaerts, volgens *Josephus*, van *Tiberias*, en zes hondert stadien van *Jerusalem*, 2 Mach. 12: vers 29. op een groot velt of vlakte, tusschen de bergen *Gelboë* en den Jordaen: of † tusschen de steden *Gadara* en *Neapolis*, op eenen afstant ter wederzijden van zestien duizent treden, en zeven en veertigh duizent van *Jerusalem*, en, volgens *Strabo*, na-by of ontrent *Galilea*.

† Brokard.

† Anton. Itiner.

Strabo en *Hieronymus* schrijven *Scythopolis Palestijn* toe: *Plinius* de lantstreke van *Decapolis* binnen den Jordaen: *Ptolemeus*, en ook, op eenige plaetsen, *Josephus*, *Celesyrie*. Waer over *Stephanus*, stellende beide gevoelens,

Scy-

Digitized by Google

Scythopolis een ſtad van *Paleſtijn* of *Celeſyrie* maekt.

Indien derhalve *Scythopolis* in den halven ſtam van Manaſſe binnen den Jordaen lagh, zoo was het binnen de grenspalen van *Samarie* gelegen: hoewel het in'er daet eene van de voornaemſte ſteden der lantſtreke van *Decapolis* was.

Betſchan, of *Scythopolis*, was by ouds eene edele, vermaerde, en treffelijke ſtad, en had onder de Manaſſaniten geen klein gebiet en rechtsdwang: en ſchijnt met haer gebiet over den Jordaen geſtrekt te hebben: want volgens ſchrijven van zekeren ouden lantbeſchrijver *Æthicus*, wiert *Scythopolis* midden met den Jordaen deur-ſneden: daer het nochtans een ſtuk weeghs van den Jordaen afgelegen was. Dies heeft de Jordaen niet de ſtad; maer haer gebiet door-ſneden. Ja *Scythopolis* ſtrekte met haer gebiet tot in *Peréa*, of lant van Over-Jordaen.

De Talmudiſten ſtellen *Bethſchan*, of *Scythopolis*, meenighmalen, als een byzonder exempel ten toone, en houden het doorgaens voor eene ſtad, de welke, in aert en eigenſchap, van d'andere ſteden des lants Iſraëls verſchilt; ter oorzake van de verſcheide zeden der Heidenſche inwoonders.

Bethſchan wort ook by hen voor eene ſtad gehouden, de welke buiten het lant Iſraëls lagh: niet tegenſtaende zy geheellijk binnen het zelve gelegen was. Dit geſchiede, uit oorzake zy den Iſraëliten of Joden, ten tijde van *Joſua*, noch in d'eerſte, noch in de tweede verovering of t'onderbrenging des Lants, wanneer zy, ten tijde van *Cyrus*, uit Babylon derwaerts optrokken, te beurt viel; maer altijt in het bezit der Heidenen bleef, en door hen bewoont wiert.

Men is onbewuſt, wie d'inwoonders van *Betſchan* waeren, wanneer de Joden, ten tijde van *Cyrus*, uit Babylon optrokken, en die door de Joden niet wilden of konden t'onder-gebraght worden. Dan ten aenzien van de bediedenis des woorts *Scythopolis*, en uit het ſchrijven van *Plinius*, zou men hen voor *Scythen* mogen houden: hoewel uit het ſchrijven van *Herodoot* blijkt, daer hy van de heerſchappye der Scythen in *Aſie*, en inzonderheit van *Paleſtijn*, ſpreekt, dat die heerſchappye reeds verdelght was, als noch naulix de grootvader van *Cyrus* geboren was. In de later tijden wierden d'inwoonders van *Scythopolis*, by de Joden, voor vreemdelingen gehouden, als blijkt uit 2 Mach. 12: 30. en uit het ſchrijven van *Joſephus* en *Hegeſippus*, en waeren ten tijde des Heilants Syriſche Grieken.

Aen de muuren van *Bethſchan* hingen, of hechten, de Filiſtijnen de lijken van *Saul* en zijne zoonen, die op den bergh *Gelboë* geſneuvelt waeren. 1 Sam. 31: 10, 12.

Uit de ſtad *Betſchan* konden de Manaſſaniten d'oude inwoonders niet verdrijven. Joſ. 17: 11, 12. Jud. 1: 27.

Joſephus gedenkt ook eenen byzonderen en wreden daet der inwoonders van *Scythopolis*, die de Joden, gedwongen tegen hunne ſtam-genoten de wapenen op te vatten, aenſtonts wredelijken ter neêr matſten; daer zy nochtans door hen gewonnen hadden.

Saladin, koning van Syrie en Egypten, heeft deze ſtad, ontrent des jaers elf hondert en negentigh, uitgeplondert, en van lijftoght en krijgstuigh berooft: want d'inwoonders, op het gerucht van zijne komſte met een ſterk heir, verlieten de ſtad, en in de zelve al hun goederen en omſlagh, en trokken na *Tiberias*: naerdien zy de ſtad en het kaſteel, van wegen haere onſterk en weêrloosheit, niet zagen te houden.

Scythopolis was by ouds een treffelijke ſtad, als men uit de puinhopen der oude gebouwen, en meenighte van marmere ſtenen, voorhene kon beſpeuren, de welke des jaers twaelf hondert, ten tijde van *Tyrius*, noch aldaer gezien wierden. Maer ſedert, en tot heden, is de ſtad tot niet gebraght, en wert weinigh of niet bewoont: ja was toen al ſlechts een klein ſtedeken of vlek.

Scythopolis was, ten tijde der Kriſtenen, de *Metropolis* of hoofdſtad van het tweede kerkelijk *Paleſtijn*, en bezat den tweeden aerts-biſſchoplijken ſtoel, onder het patriarchſchap van *Ieruſalem*, en had onder zich negen bisdommen: als *Capitoliades*, *Miru*, of *Mirum*, *Gadarum*, *Pelon*, of *Pelle*, *Philippus*, *Terracomias*, of *Terratomias*, *Klima*, of *Klimagaulanis*, *Comanas* en *Tiberias*. Maer van over lang, en al ten tijde van *Vitry* en *Tyrius*, ontrent des Notit. Græc.

jaers

jaers dertien hondert, was de stoel van daer na *Nazareth* verplaetst, ter zake van d'eerbiedigheit der plaetse, en geboorte des Heeren.

Wat belangt d'overige steden in *Decapolis* over den Jordaen, de zelve zijn reeds ten dele te voore beschreven.

Orbo. Op d'uitterste grensen van *Betschan* stellen de Rabbinen eene stad, *Orbo* geheten.

Schezor. Na-by *Zephat*, of *Safet*, is, in Opper-Galilea, een stedeken, met name *Schezor*.

Gabala. Joseph. *Gabala* is eene middellantsche stad van *Galilea:* de welke *Herodes*, d'Askaloniter, heeft doen herbouwen.

Helba. *Helba*, en, by *Hieronymus*, *Elba*, is eene stad des stams van Aser: uit de welke d'Aseriten d'oude inwoonders niet konden verdrijven, Jud. 1:31.

Hethalon. *Hethalon* is eene plaetse op de grenspalen des lants Israëls, ten noorde, gelegen. Ezech. 47:15. en 48:1.

Gabaragana. *Gabaragana* en *Gadara* zijn twee stedekens, neffens *Giskala* gelegen: welker inwoonders de stad *Giskala* aen kolen leiden.

Van de stad Giskala ziet Syrie, pag. 96.

Horma. *Horma*, anders, by de zeventigh overzetters, *Rama*, en in 't Hebreeusch *Harama*, was eene grenspael des stams Aser, Jos. 19:29. de welke *Adrichom*, na den voorgang van *Breidenbach*, neffens den vliet *Eleuther*, op eenen heuvel stelt: hoewel niet zonder groten misslagh: zoo by aldien hy, door den vliet *Eleuther*, den *Eleuther* van *Strabo* verstaet: naerdien die verre ten noorde, buiten het Heilige Lant, en boven *Tripolis*, zijnen loop had.

Bonfrerius twijfelt of deze stad niet de gene zy, de welke by *Strabo*, en andere oude schrijvers, *Ornithon* wort genoemt, en tusschen *Sidon* en *Tyrus* gelegen was: want *Rama* bediet *hooghte:* desgelijx *Ornithon*, dat is, eene *vogel*, veilight alzoo na de vogelen genoemt: dewijl de stad verheven, als een vogelsnest, haer vertoonde.

Hosa. *Hosa*, by *Hieronymus Osa*, is eene stad des stams Asers. Jos. 19:29.

Meroth. Joseph. *Meroth* is eene grenspael van Opper-Galilea.

Misal. *Misal*, anders *Messal*, of *Masal*, en *Masaal*, wort gebroken, by *Hieronymus*, *Masam*, en by *Eusebius Masan* genoemt. Het was eene stad op d'uitterste grensen des stams Asers, Josua 19:26. maer wort by Jos. 21:30. en 1 Paralip. 6: vers 74. onder de Levitische steden genoemt.

Sihor. Hieron. *Sihor*, anders *Sior* en *Syor*, is eene plaetse des stams Asers, neffens den bergh *Karmel* en de Middellantsche zee gelegen. Jos. 19:26. *Sihor* bediet *zwart* of *zwartheit*.

Labanath. *Labanath*, of, na 't Hebreeusch, *Libnath*, was eene stad des zelven stams. *Libnath* bediet *witheit*.

Zoo eenige willen, worden door deze twee woorden niet twee plaetsen betekent: maer een en de zelve plaetse *Sihor Labanath* genoemt: dies *Sihor Labanath* zoo veel als een koppel-woort is: want in 't Hebreeusch wort het koppel-woort-ledeken *en* niet gevonden. Des onaengezien deilen de zeventigh overzetters deze woorden en plaetsen niet ongevoeghelijk, en stellen ook het koppel-woort-ledeken tusschen beide.

Die de twee woorden, *Sihor* en *Labanath*, tot een eenigh woort, *Sihor-Labanath*, smeden, verschillen van elkanderen, wat plaetse alzoo genoemt wiert. Eenigen willen dat daer door de stad *Ptolemais*, anders *Acco* of *Ace* geheten, verstaen wort.

Zoo *Masius* by gissing gevoelt, wort door *Sihor-Labanath* zekere vliet gemeint, *Belus* geheten, die glas-zant geeft. Te weten, hy wort *Sihor* genoemt, om zijne zwart en drabbigheit: maer *Labanath*, of *Libnath*: dewijl hy kristallen geeft: *want de Hebreen*, zeit hy, *noemen eene kristal Libnath*. Welk gevoelen *Bonfrerius* door verscheide bewijsredenen wederleit. Ziet Syrie, pag. 91. Andere verstaen, door den naem *Sihor*, een diergelijke drabbige vliet, als een kleine *Nijl*, die desgelijx na de zwarte slik, die hy voert, *Sihor* in de Schrift genoemt wort: maer door *Labanath* verstaen zy de *witte kaep*, in 't Arabisch *Raiz Albeitha* genoemt. Ziet Syrie, pag. 91. Ook is 'er weinigh aen gelegen: of men de woorden t'zamen koppelt of deilt: want zoo men de zelve t'zamen koppelt, zal men zeggen, *Sihor-Labanath:* dat is, *zwarte vliet van de witte kaep:* maer zoo men de zelve deilt, zullen het twee verscheide plaetsen zijn. Dan dit gevoelen heeft ook weinigh zekerheits: naerdien dusdanige zwarte en drabbige vliet nergens te vinden is, noch by geenen schrijver,

schrijver, ontrent dien oort, gedaght wort. Anders zou men met Bonfrerius mogen zeggen, dat *Sihor* en *Labanath* twee kapen of uithoeken des berghs *Karmel* zijn: welker een de *zwarte* en d'ander de *witte* genoemt is.

Alamelech, of *Allammelech*, na de Hebreeusche spelling, wort by de zeventigh overzetters, in verscheide boeken, *Alimelech*, *Elimelech*, en *Elmelech*, en by *Hieronymus Alimelech* genoemt. *Alammelech* bediet *onvruchtbaren* of *onnutten koning*.

Kabul, en *Chabul*, na de Hebreeusche spelling, wort by *Hieronymus Chabol* genoemt: en was eene stad des stams Asers, op d'uitterste grensen gelegen. Wel is tusschen den naem der stad *Chabul*, en dien van het lant *Chabul*, geen onderscheit: maer hebben nochtans beide een verscheide bediedenis.

Bethdagon is eene stad des stams van Aser, en een andere van Bethdagon in dien van Juda. Jos. 19: 27. Bethdagon is gezeit, *kapel* of *huis van Dagon*. *Dagon* was een afgod der Syriers en Palestijnen.

Emath, anders namaels *Epiphania*.

IN de Schrift worden twee steden met den naem van *Emath* gedaght: maer het een by den profeet *Amos*, cap. 6: 1. met den bynaem van *Rabba*, *Emath Rabba*, of *Groot Emath* geheten, tot onderscheit van een kleinder, als een ander, en namaels *Epiphania* genoemt. *Hieronymus* en andere houden dit *Emath Rabba*, of *Groot Emath*, voor de stad Antiochie der Grieken, de welke aen den vliet *Orontes*, ten noorde, buiten het Heilige Lant gelegen was.

Ziet Syrie, p. 144.

Het ander, of *Klein Emath*, wort enkelijk, en zonder by-voegen, *Emath*, en anders *Hemath*, *Amath*, Hamath, *Ammath*, *Ammad*, Hammath, en in 't Hebreeusch eigentlijk *Chamath*, en *Chammath*, en by *Josephus Amathe*, *Amathi*, *Amatheos*, en *Emathin* genoemt, en doorgaens in 't oud verbont en by de profeten gedaght.

Emath, of *Chammath*, wiert alzoo of na *Amathi*, *Kanaans* elfde zoon, Genes. 10: 17. en stichter der stad, genoemt: of, zoo andere willen, na de warme baden of bronnen, de welke in deze stad waeren, en in 't Hebreeusch *Chamma*, of *Chammath*, en in 't Arabisch Hamma worden genoemt: gelijk ook de Grieken, zoo *Egesippus* getuight, de zelve stad namaels, in dien zelven zin, op Grieksch, *Thermas*, dat's, *warme baden*, van wegen een warmen bron, ter zelver plaetse, hebben genoemt: want *Amathus*, voeght *Egesippus* daer by, wort gezeit, in 't Syrisch, een *warme waterdamp* te bedieden: hoewel *Amathi*, in 't Hebreeusch en Syrisch, veel meer alleenlijk warmte, als damp of walmte van water, betekent. Bonfr.

Emath was binnen de grenspalen des Heiligen Lants gelegen, als blijkt uit Num. 34:8. Jos. 19: 35. Jud. 3: 3. 2 Reg. 14: 28. en in den stam Neptalim, Jos. 1: 19. en in des zelfs noorder gedeelte, nessens den bergh *Liban*: waer van ook de gansche lengte des zelven lants meenighmael in de Schrift beschreven en genomen wort: te weten, *van den ingang van Emath, tot aen den vliet van Egypten*: als Num. 13: vers 21. en 34: 8. Jos. 13: 5. Jud. 3: 3. 1 Reg. 8: 65. 2 Reg. 14: 25. 1 Chron. 18: 3. Ezech. 47: 16, 17, 20. en 48: 1. Amos 6: 14.

Zoo veel men uit 1 Paral. 18: 3. en 2 Paral. 8: 3. kan bespeuren, schijnt *Emath* in *Syrie Soba* gelegen te zijn: want aldaer wort *Emath* met den bynaem van Soba genoemt.

Zoo Hieronymus door opspeuring heeft bevonden, wiert *Emath* eene stad van *Celesyrie* genoemt. Over welk schrijven men zich met recht heeft te verwonderen: naerdien gansch *Celesyrie* buiten de grenspalen des Heiligen Lants, welk binnen den Jordaen is, schijnt gelegen te zijn: te weten, het is tusschen den bergh *Liban* en Anti-*Liban*, en tusschen de na-by-gelege bergen begrepen.

By de Talmudisten wort ook eene plaetse *Chammath* gedaght, en een vierendeel mijls van *Tiberias* geplaetst, en, met den by-naem van *Gadara*, *Chammath Gadara* genoemt, eensdeels tot onderscheit van *Chammath Pella*, dat is, *Callirhoe*: maer inzonderheit uit Licht-foot.

oorzake ook des zelfs een gedeelte op den kant der lantstreke van *Gadara*, over den Jordaen, gebouwt was: gelijk het ander deel in de lantstreke van *Tiberias*, in *Galilea*, en binnen den Jordaen: te weten, op beide oevers des Jordaens: welke beide delen door eene brugh, over den Jordaen geslagen, aen elkanderen gehecht waeren.

Chammath wiert, volgens de Talmudisten, alzoo genoemt van wegen de warme baden van *Tiberias*: welk *Chammath* *Josephus* *Emmaus*, of *Ammaus*, een vlek, schijnt te noemen, die in het zelve ook heilzame warme wateren stelt.

Hieronymus gedenkt ook een hoeve na-by *Gadara*, met name *Amatha*: alwaer warme wateren ontspringen: desgelijx eene stad *Æmath*, in den stam van Ruben, over den Jordaen: hoewel geen van beide in de Schrift gedaght wort.

Van wegen de gelijkenis en overeen-koming van name, zou men dit *Chammath* der Talmudisten, en het geen in de Schrift gedaght wort, met eenige waerschijnelijkheit, voor een en de zelve stad mogen nemen: want by Josua 19: 39. wort *Chammath*, of *Emath*, neffens *Rakkath* gestelt, als twee gebuur-plaetsen: welk *Rakkath* de Talmudisten en Rabbinen voor een en het zelfste met *Tiberias* houden.

Daer en boven wort doorgaens in de Schrift *Emath* of *Chammath*, als een vermaerde ingang, of intrede en aenkomste, tot het Heilige Lant, ten tone gestelt: gelijk dit *Chammath* der Talmudisten, na-by *Tiberias* gelegen, ook niet t'onrecht, door middel van zijne brugh, over den Jordaen geslagen, een ingang en intrede tot het Heilige Lant was: inzonderheit, ten aenzien der genen, die derwaerts uit het Lant van Over-Jordaen quamen getogen: als *Moses* en Gods volk, die van 't zuide uit de woestijne van *Kadesh*, of *Tsin*, en 't lant van Over-Jordaen, hunnen wegh na 't Heilige Lant namen.

Niet tegenstaende de stad *Emath*, in de verdeiling des Heiligen Lants, den Neftaliten wiert toegevoeght, zoo konden zy de zelve evenwel niet veroveren; maer wiert namaels noch een langen tijt door de Kanaaniten bezeten: als blijkt uit Jud. 3: 5. Ja ook ten tijde van *David* bezat zeker Kanaanitische koning, *Thoi* of *Thou* genoemt, de zelve stad, 2 Reg. 8. en 1 Paral. 18. die *David* met de zege, op zijne vyanden bevochten, door zijnen zoon, *Joram* of *Hadoram*, geluk deed wenschen, en een verbont van vrede, op zijn verzoek, met hem oprechte. 2 Sam. 8: 9. 1 Paral. 18.

Eindelijk heeft koning *Salomon* deze stad verovert, en d'inwoonders, de Kanaaniten, verdreven, en deze, en andere krijgsteden, in de lantstreke van *Emath* doen her-opbouwen. 2 Paralip. 8. *Joseph. lib. 8.*

Jeroboam, koning van Israël, heeft de stad *Emath*, na zy door de Syriers ingenomen was, weder den rijke van Israël ingelijft. 2 Reg. 14: 28.

Namaels hebben d'Assyriers de zelve stad zich onderworpen: als te bespeuren is uit 2 Reg. 18: 34. Esai. 10: vers 9. en 36: 19. en haeren koning gedoot. 2 Reg. 19: 13. Esai. 37: 13.

De val van *Emath* wort by *Jeremias* voorzeit, cap. 49: 23. Zach. 9: 2. welker inwoonders, by den zelven, zich op hunne wijsheit beroemen.

Emath wiert namaels door *Antiochus Epiphanes*, of *deurluchtige*, koning van Macedonie en Syrie, herbouwt, en na den zelven, (zoo *Hieronymus* meenighmael, na den voorgang van *Josephus*, getuight,) by de Macedonen, in 't Grieksch *Epiphania*, dat 's, *deurluchtigheit*, genoemt: het welk *Hieronymus* neffens *Emesa*, heden *Hims*, stelt. Des onaengezien wiert zy, ten tijde van *Josephus* en *Hieronymus*, als wanneer zy noch bloeide, zoo wel van de Syriers, als Hebreen, nu *Amathe*, en dan in 't Syrisch *Amath*, of *Emath* genoemt: hoewel ook doorgaens *Epiphania*. *Emath Epiphania genoemt.*

Dan by aldien men de gelegentheit van beide, namelijk, *Emath* en *Epiphania*, wel te deegh tegen elkanderen inziet en overweeght, men zou met recht mogen twijfelen, of *Emath* de stad *Epiphania* al zy. Te weten, *Epiphania* wort by de voornaemste lantbeschrijvers aen den vliet *Orontes* gestelt, ten zuide van Antiochie, en ten noorde van *Damaskus*, hondert vier en vijftigh duizent schreden van de laetste, zestien duizent schreden van *Arethua*, *Ortel. Anton. Itiner.*

rethna, en tusschen *Emisa*, of Hims, en *Chalcis*, twee en dertigh van d'eerste, en negen en vijftigh duizent van de laetste, na-by de stad *Larissa* en *Seleucie*, aen den *Belus*.

Dies blijkt hier uit, hoe *Epiphania* te hoogh na 't noorde in Syrie, en buiten het Heilige Lant geplaetst wort: daer nochtans *Emath* in het Heilige Lant lagh, en des zelfs noorder grenspael was.

Derhalve blijkt hier uit, hoe *Epiphania*, zoo het ter gemelder plaetse gelegen was, *Emath* niet kan zijn: of by aldien men, met *Josephus* en *Hieronymus*, *Epiphania* voor *Emath* wil houden, zoo zou men een ander *Epiphania*, meer na 't zuide, en ontrent den *Liban*, moeten stellen.

Ziet Syrie, p. 163. Met meerder waerschijnelijkheit zou men de stad, by d'Arabieren *Hama* genoemt, met *Bochart*, voor *Hamath* mogen houden: inzonderheit van wegen d'overeenkoming van name: 't en zy iemant desgelijx daer tegen wilde inbrengen: dat *Hama* te verre na 't noorde op vier en dertigh graden en veertigh minuten gelegen zy: daer d'uitterste noorder grenspael des Heiligen Lants niet hoger als op vier en dertigh graden gestelt wort.

Abulensis en anderen, na zijnen voorgang, houden dit klein *Emath* voor de stad *Antiochie* der Grieken: hoewel zeer ongerijmt, en ook tegen het gevoelen van *Hieronymus*: want dit *Emath* was binnen de grenspalen des Heiligen Lants gelegen, als blijkt uit Num. 34:8. en uit Jos. 19:35. en Jud. 3:3. maer *Antiochie* van Syrie, welk de hoofdstad van Syrie was, wort by geen kundigen lantbeschrijver binnen de grenspalen des Beloofden Lants gestelt: naerdien dit *Antiochie* niet verre van de Middellantsche zee, en aen den vliet *Orontes*, noortwaerts verre over den *Liban*, en niet aen den *Liban* gelegen was.

Na de stad *Hamath* wiert ook de gansche onderhorige lantstreke, het lant van *Emath*, en *Amathitis*, en by *Josephus* *Amathetis*, genoemt: de welke tot over den Jordaen, en voor-by de lantpalen van *Damaskus* strekte.

Rebla, of *Reblatha*.

REbla, anders *Reblatha*, en in 't Hebreeusch *Ribla*, was eene vermaerde stad, in het lant, of op de grensen van *Emath*, of *Emathitis*, 2 Reg. 23:33. en 25:21. Jerem. 39:5. en 52:27. en in den stam van Neptalim, en neffens het meir *Samachonitis* gelegen.

By *Josephus* wort *Reblatha* eene stad van Syrie genoemt, zonder meer daer van te melden: desgelijx by *Hieronymus*, over *Ezechiel*. Op eene andere plaetse noemt *Josephus* de zelve stad *Rebla*, *Samathan*; maer veel liever zou men *Samachan*, of *Samachona*, mogen schrijven: naerdien veilight het na-by gelegen meir *Samachonitis* na deze stad genoemt was.

Zoo *Hieronymus* schrijft, wiert *Rebla* by zijnen tijt *Antiochia* genoemt: dan t'onrecht en ongerijmt: en zonder eenigh bewijs der Schrift, en gevolgh van voorname schrijvers: aengezien, *Rebla* alzoo weinigh *Antiochia* kan zijn, als *Emath*, anders *Epiphania*, *Antiochia* was: want *Moses* Num. 34:11. stelt *Rebla* neffens den Jordaen, en op de grenspalen des Heiligen Lants: ja het wort noch meer inwaerts geplaetst, als *Emath*.

Nu te willen zeggen, dat *Antiochia* op de grensen des Heiligen Lants, of neffens de zee van *Galilea*, was gelegen, gelijk *Rebla* lagh: zulx is gansch ongehoort. Wel wort doorgaens in de Schrift *Reblatha* gezeit in het lant van *Emath* te zijn, en by *Josephus* en *Hieronymus* eene stad van Syrie genoemt. Dan ter gemelder plaetsen is *Reblath* een ander *Reblatha* van dit *Reblatha*: of liever heeft men, door *Emath*, dat *Emath* te verstaen, welk neffens den bergh *Liban*, en binnen de palen des Heiligen Lants besloten wiert: en niet *Emath-Rabba*, of *Groot Emath*: met welken laetsten naem, volgens schrijven van *Hieronymus*, *Antiochia* in de Schrift uitgedrukt wort. Wijders, het zelfste *Reblath* is, by *Josephus* en *Hieronymus*, eene stad van Syrie genoemt, en niet van Judea of het lant Israëls,

dewijl de Heidensche Kanaaniten zoo wel *Emath*, als d'overige plaetsen aen het meir *Samachonitis*, bezeten hebben: ook na d'Israeliten het Heilige Lant bewoonden, die aldaer met den naem van Syriers gedaght worden. Daer en boven wort *Epiphania*, en dat gedeelte des Jordaens, welk aen de zee van *Galilea* leit, by *Ptolemeus*, Syrie toegeschreven.

Bron Dafnis. Tegen over of na-by *Rebla*, en neffens het meir *Samachonitis* wort by *Moses*, Num. 34: 11. eene plaetse of bron gedaght, en by den zelven in eenige overzettingen, en inzonderheit in de gemeene Latijnsche, een eigen naem *Dafnis*, of *Dafne*, gevoegt: hoewel die naem in 't Hebreeusch, Chaldeeusch, en in 't Grieksch, by de zeventigh overzetters, ontbreekt: ook volgens getuigenis van *Hieronymus* zelven, die evenwel ter zelver plaetse, door den naem van *bron*, *Dafnis* wil verstaen hebben.

Lyranus verstaet door den naem van bron, het begin en den bron-ader des Jordaens: desgelijx *Oleaster* de twee hooft-bronnen des Jordaens, *Jor* en *Dan*, uit welker by-een-komste de Jordaen gezeit wort t'ontstaen.

Dan tegen deze stelling, van *Lyranus* en *Oleaster*, strijt de naem van bron *Dafnis*, dien men in eenige overzettingen vind, als in die van *Sixtus* en andere: desgelijx blijkt genoechzaem aen d'uitlegging van *Hieronymus* over *Ezechiel*, dat hy den naem *Dafne*, of *Dafnis*, tot meerder verklaring, daer by gevoeght heeft.

Hieronymus wil uitdrukkelijk hier door den naem van *bron*, het lustigh, bronrijk, en laurier-wout *Dafnis*, of *Dafne* van *Groot Antiochie*, verstaen hebben: hoewel zonder eenigh bewijs en waerschijnelijkheit: naerdien de zelve te verre na 't noorde, en buiten het Heilige Lant gelegen was.

Maer zoo men den naem *Dafne* by den bron wil behouden; gelijk *Bonfrerius* en andere, tot meerder verklaring, dien willen behouden hebben, zoo moet door den naem *Dafne* een ander *Dafne* verstaen worden, de welke *Josephus* aen het meir *Samachonitis* gedenkt, en, even als de *Dafne* van *Antiochie*, zeer lustigh, water en laurierrijk was: en by *Adrichom* en *Bonfrerius* voor den bron, tegen over *Rebla*, gehouden wort.

Sabarim was eene stad of vlekje, en wort tot lantpael van *Damaskus*, en grensscheiding des lants van *Emath*, gestelt. Ezech. 47: 16. Sabarim.

Sinnabris, alzoo by de Talmudisten geheten, wort by *Josephus Sennabris* genoemt, en was dertigh stadien van *Tiberias* gelegen: want *Vespasiaen*, volgens zijn verhael, sloegh zijn leger dertigh stadien van *Tiberias* neer, neffens een lustige rust-plaetse, de welke by de nieuwelingen *Sennabris* wert genoemt. Sinnabris.

Sinnabris, desgelijx een andere plaetse *Bethjerath*, houden de Talmudisten voor een kasteel van *Cinnereth*.

Hy gedenkt ook een stedeken, of vlek, *Ginnabris* geheten, aen het einde of begin van een groot velt gelegen. Ginnabris.

Isachar wort ook voor eene stad des stams Isachar gehouden. 1 Reg. 4: 17.

Iaphie †, of *Iaphie*, en anders *Iasie*, wort by *Hieronymus Iaphic*, en by *Eusebius Iaphet* genoemt, en by *Adrichom*, na den voorgang van *Hieronymus*, in den stam van Zabulon geplaetst: gelijk zy ook met grote waerschijnelijkheit in den zelven schijnt gelegen te zijn: niet tegenstaende zy neffens de stad *Dabereth* gestelt wort: de welke in den stam Issachar lagh: want *Iasie* wort nergens onder de steden van Issachar opgetelt. Japhie. † Jos. 19: 12.

Ongetwijfelt was *Iasie* een en de zelve stad, de welke *Iosephus Iafa* noemt, en na-by *Iotapa* plaetst.

Na-by den bron *Kapernaum* leit een vlek of gehucht, in 't Arabisch *Hatin* genoemt, en by d'inwoonders *Beleth-scide Sciech*, dat is, *gehucht des heiligen Heers*, en by de Hebreen en Kristenen, met een half Syrischen naem, *Mar Cephas*: dat is, *heilige Cephas*: want *Mar*, een Syrisch woort, bediet eenen *heiligh*. Hatin. Quaresmi.

In dit gehucht is een *Metszid*, en in de zelve een grafstede: waer in, zoo de Mahometanen voorgeven, een hunner voornaemste en uitstekenste heilige mannen begraven leit. Desgelijx houden de Joden den zelven voor eenen heiligh van hun volk. De Kristenen des lants willen van gelijken, dat aldaer een van des Heilants twee en zeventigh jongeren, met name *Cephas*,

begraven

Digitized by Google

Digitized by Google

1. De bergh tabor
2. de drij Tabernakels gesticht op de plaets alwaer Christus sich verwandelde van gedaente
7. de Style bergh
8. de bergh van hermon
BERGH THABOR

Digitized by Google

begraven zy: gelijk het ook waerschijnelijk is, dat deze grafstede van dien haeren naem bekomen hebbe: want de Turken, die zich zeer geirne met de zaken der Joden en Kristenen zien verheerlijkt, eigenen gewonelijken het geen zich zelven toe, dat den Kristenen toe-komt.

Dus verre van d'aeloude steden van *Galilea*: welker eenige ook te voore in Syrie en Fenicie beschreven zijn: want *Galilea*, beneffens *Samaria*, wort, volgens *Hieronymus*, by de historieschrijvers, onder *Fenicie* gebraght.

Het gewest van *Galilea* is zeer bergrijk, en heeft verscheide vermaerde bergen, als den *Thabor*, *Hermon*, *Gelboë*, *Krists bergh*, en *Krists tafel*, en andere.

De bergh *Thabor*.

DE bergh *Thabor* wort alzoo doorgaens in de Schrift genoemt; maer by de zeventigh overzetters, en by *Hieronymus*, *Symmachus*, *Aquila*, en *Iosephus*, gebroken *Itabyrium*, en by *Polybius Atabyrion*, en anders ook by den zelven *Mastocis*, of *Mastois*: en heden by d'inwoonders *Tor*, of in 't Arabisch *Gebel Tour*, dat is, *bergh Tour*.

Boch. Wijders, wat *Thabor* of *Itabyrium* bediet, des is men niet volkomen bewust. *Hesychius* leit *Thabor* eenen bergh uit, alwaer wilde dieren vergaderen. Het welk hy veilight niet qualijk heeft verzonnen: aengezien *Thabor* na *Bara* zwijmt: en de Syriers aldus een ongehavende plaetse of oort noemden, de welke tot opvoeding van wilde dieren geschikt was.

Hieronymus en *Beda* leggen *Thabor*, *komende licht*, of *aenkomste des lichts*, uit: en zou veilight alzoo genoemt zijn, ten aenzien van des Heilants hervorming of gedaent-verwisseling op dezen bergh: andere, als *Serrarius*, *verkiezing*, *zuiverheit*, en smeden *Thabor* van het Hebreeusch woort *Barar*: het welk verkiezen of zuiveren bediet. Dien volgens zou *Thabor* zoo veel gezeit zijn, als *verkoren*, *zuivere*, *schone*, of *lustige bergh*: gelijk hy in'er daet by alle schrijvers voor een lustigen bergh uitgekreten wort: als aenstonts zal blijken.

Bonfr. in Jud. cap. 4. Men vind'er, die *Thabor* van het Chaldeeusch of Hebreeusch woort *Thobar* smeden: het welk te *verpletteren*, *vermorselen*, en *verniettigen* bediet, en duiden het op de zege van *Barak*, de welke hy op *Sisara*, neffens dezen bergh, bevocht. Op vele plaetsen wort hy, na zijnen aert en eigenschap, de zeer lustige en hoge bergh genoemt.

De *Thabor* is gelegen in *Galilea*, en in den stam van *Zabulon*: hoewel ook op de grensscheiding van Issachar en Manasse, en niet op de grensscheiding van Issachar en Neptalim, gelijk *Hieronymus* wil. Hy leit by-na in het midden van het groot velt van *Galilea*, *Esdrelon* geheten: (het welk te verstaen is, ten aenzien van de lengte, en niet van de brete: uit oorzake hy veel nader aen de bergen van *Nazareth*, als aen den tegen over gelegen bergh *Hermon* leit) twee en een halve Duitsche mijle oostwaerts van *Diocesarea* of *Seforis*, en twee grote mijlen oost of zuidoostwaerts van *Nazareth*.

De *Thabor* is * dertigh stadien, of † drie vierendeel uurs, of eene halve uure, volgens *Thevenot*, opklimmens hoogh, en een weinigh langer, als breet, en heeft de gestalte van een ay of zuiker-broot: want hy is onder breet, en loopt allengs boven spits toe. Hy verheft zich boven d'andere bergen, doet zich, op eenen afstant van tien of twalef mijlen, van verre op, en is van alle de bergen of heuvelen een weinig afgezondert: hoewel daer mee ten weste en noorde, op het einde der vlakte, omringt. Dies blijkt hier uit, hoe *Biddulf* t'onrecht schrijft, dat de *Thabor* wel een weinigh steyl; maer niet zeer hoogh en breet is. Desgelijx twijfelt *Lichtfoot*, op steun van *Biddulfs* schrijven, te vergeefs, of de hedendaeghsche bergh, die voor den *Thabor* gehouden wort, de rechte *Thabor* al zy: naerdien *Iosephus*, zeid hy, de hooghte des *Thabors* op dertigh stadien brenght, daer *Biddulf* den zelven niet zeer hoogh maekt.

* Joseph. † D. S. A.

Wanneer men dicht by den zelven gekomen is, en wel te deeg van de zuit-zijde bezichtight, zoo ziet men opwaerts, als drie onderscheidelijke delen. Het middenste, dat het D.S.A.

f 3 hooghste

Digitized by Google

hooghste en verhevenste is, wijkt een weinigh naer buitenen, en heeft ter weder-zijde, als twee kleine bergen, die op het zelve rusten: doch zijn evenwel daer niet van afgescheiden.

De hoge uitstekentheit des *Thabors* schijnt ook by *Jeremias* † in de volgende woorden, daer hy koning *Nebukadnezars* komste in Egypten voorzeit, uitgebeelt te worden: *Ik leve, spreekt de Heere: wiens naem is Heere der Heirscharen. Hy zal voorzeker, als Thabor onder de bergen, en als Karmel by de zee, aenkomen.* De zin van deze woorden wil dit zeggen: koning *Nebukadnezar* zal komen, en d'afgoderye der volken van Egypten straffen, en met zulk eene maght en onwederstaenelijkheit boven den koning van Egypten verschijnen, als de *Thabor* boven d'andere bergen verheven is: en de *Karmel* over de zee gebiet, en haer gewelt der baren wederstaet.

† c. 46: vers 18.

D.S.A. D'omtrek aen zijne voet is drie uuren gaens: hoewel *Roger* dien slechts op eene Fransche mijle begroot.

Joseph. De noort-zijde des berghs *Thabors* heeft eenen moeielijken of zwaren, ja † onaenkomelijken opgang: doch niet de zuit-zijde. * Men kan den zelven niet, als met grote moeite en arbeit, beklimmen: ter oorzake men daer geen wegh of voet-pat heeft, en den zelven niet met omgangen, al zwaiende en wendel-traps-gewijs, maer recht, als een ladder, moet opklimmen. *Thevenot* daer en tegen hout den *Thabor* gemakkelijk van opgang: naerdien men den zelven te peerde kan opstijgen. Van wege de rouheit stijght men den zelven te peert op, uitgezeit aen eenige bekommerlijke oorden: alwaer men te voet moet gaen.

† Rog. *Doub. D.S.A.

De top of kruin bestaet uit eene fraeie, vruchtbare en puinhoop-rijke vlakte van zes en twintigh stadien in 't ronde, en vijf hondert treden in 't kruis: hoewel op eenige plaetsen holen en kleine verheventheden of heuvelen zijn: inzonderheit ten zuide en weste. Op eenige plaetsen groeien heester-gewassen en kreupel-bosschen. Van deze vlakte kan men het grootste gedeelte des Heiligen Lants overzien en beoogen: doch zeer weinigh van de zee van *Galilea*: uit oorzake de bergh *Saron* tusschen den bergh *Thabor* en de zee van *Galilea* leit.

Zoo eenigen willen, wort de kruin, of vlakte des *Thabors*, met de woorden van, *op de hooghte des velts* bediet: Jud. 5: vers 18.
gelijk de zeventigh, en meest alle andere overzetters vertalen. Ten tegendele heeft *Hieronymus* de zelve woorden, *in de lantstreke van Merome*, overgezet: als of *Merome* een eigen, en gene gemeene naem was.

De *Thabor* is de lustighste en schoonste bergh, onder alle bergen, van *Galilea*. Hy is met een grote meenighte van dikke bomen bezet: waer door hy, in het zien van boven nederwaerts, niet anders als een dik bosch schijnt te zijn. Hy heeft zijne zuid en west-zijde, na de zijde van *Nazareth* toe, gansch met heester en kreupel-bosch bedekt, en leit in de schaduwe van *kastanie, terebinth, storax, olijf, lentiskus, kuisch, laurter, hagedoorn*, en andere altijt groene bomen, en heeft op den top vygebomen. *Brokard* stelt op den zelven ook wijnbergen, olyf, en verscheide vruchtbomen. Hy is daer en boven gestoffeert met bloemen, en allerhande welriekende kruiden. In 't kort gezeit: deez bergh strekt, door zijn aengenamen, groenen en lustigen stant, tot vermaek der oogen, en verquikking der geesten.

Ter oorzake van deze groente en boschrijkheit, hout op den zelven berg velerlei slagh van wilt en ook gevaerelijk gedierte, als bokken, beeren, en inzonderheit meenighte van wilde zwijnen, de welke overvloedelijk aldaer voorttelen: naerdien de Joden, door de wet, het eeten van verkenvleesch verboden is. Onder andere, Doubd.
hout op den *Thabor* zeker zeer wilt gedierte, dat de gedaente van eenen egel en yzer-verken heeft: want het heeft een kleine en scherpe kop, geschakeert met wit en zwart. De ooren zijn klein, de voorste benen laegh en kort; maer d'achterste zeer hoogh, met lange en scherpe nagelen. Het hair is graeu, borstelig, als dat van een egel, rou en zeer lang.

Men heeft'er ook velerlei gevogelt. Daer houden tortel en wilde duiven in zulk eene meenighte, dat *Roger* met eene musket-scheut elf heeft zien schieten. De profeet *Oseas* schijnt ook

de

Digitized by Google

de wiltrijkheit des *Thabors*, met de woorden van *uitgespannen op den Thabor*, cap. 5:1. te kennen te geven. De lucht, op den top, is koel en frisch, zelf in de grootste hitte, ter oorzake van de geduurige koele winden, en inzonderheit van de regenbakken.

Gedenkbedrijf op den Thabor.

Vele gedenkwaerdige dingen, de welke in de Schrift en by de kerkelijke schrijvers gedaght worden, hebben zich op dezen bergh toegedragen. Inzonderheit wort deze bergh voor den gene gehouden, op den welken de Zalighmaker voor *Petrus*, *Jakobus*, en *Johannes*, in zijne hervorming of gedaente en gestalt-verwisseling, met blinkenden aengezichte, als de zonne, en witte klederen, als het licht, in zijne heerlijkheit verscheen: gelijk d'Evangelisten, Matth. 17:1. Mark. 9: vers. 2. en Luk. 9:28. verhalen. Waer
2Pet. 1: vers 18. over d'apostel *Petrus* den zelven berg, op den welken deze hervorming geschiede, den *heiligen bergh* noemt.

Wel noemen de evangelisten den bergh, daer op deze heerlijke vertooningh geschiede, niet by name: maer zeggen alleenlijk, *dat het was een hogen bergh, van d'anderen afgezondert*: welke woorden evenwel niet ongevoeghelijk op den *Thabor* kunnen geduit worden: die ook alleen, gelijk gezeit is, van d'andere bergen leit afgezondert.

Daer en boven wort dit gevoelen door eene oude overlevering der Kristenen, en door alle de kerkelijke Roomsgezinde schrijvers bevestight. Ook zijn, tot gedachtenis van dien wonderdaet, door keizerin *Helena*, een kerke en klooster op den zelven bergh gesticht, die ook met andere gebouwen door de Kristenen verheerlijkt is.

Op den bergh *Thabor* was *Barak*, *Abinoams* zoon, en veltheer der Israëliten, verzelschapt met de profeterße *Debora*, en tien duizent krijgsknechten uit den stam Zabulon en Nephtali, getogen: van den welken hy, met tien duizent man, afklom, en *Sisera*, krijgsoverste van *Jabin*, koning van *Hasoreth der Heidenen*, en zijn gansch krijgsheir, versloegh, Jud. 12:1. Te weten, *Barak* lagh op den zelven bergh, van wege d'ontoegangkelijkheit, in zijn voordeel. Deez bergh, en zijne vlakte, was wonder bequaem, zoo om *Sisara* uit den na-by-gelegen oort te dagen; (want *Asor* en *Haroseth*, steden des konings *Jabin*, waeren niet verre van daer in het erfdeel van Nepthali gelegen) als ook om zijn krijgstroepen te monsteren, en in slagh-orden te stellen: naerdien hy midden in het velt van *Galilea* lagh.

Op den zelven bergh sloegen *Zebagh* en *Tsalmuna*, vorsten der Madianiten, eenige Israëliten doot, die zich aldaer verborgen hadden. Jud. 8:18.

Naer het schijnt, was ten tijde des Heilants eene vesting op zijnen kruin: want de Joden, zoo *Josephus* verhaelt, hadden dertigh jaren te voore eene vesting op den zelven doen bouwen: derwaerts zy zich, geduurende den oorlogh, begaven: van gelijken deden zy op den bergh *Karmel*. Ook heeft *Josephus*, volgens zijn eigen schrijven, deze plaetse, of omtrek der vlakte des tops, met een sterke muur, van twintigh stadien, of twee duizent treden, en met grachten, in de rotse gehouwen, in den tijt van veertigh dagen doen omringen. Derwaerts zond keizer *Vespasiaen*, *Placidus*, een van zijne velt-oversten, met zes hondert ruiters, die door schone woorden en belofte de krijgs-bezettingen aen den voet des berghs uitlokte: alwaer hy vele hunner ter neêr hieuw, en dwong de meesten na *Jerusalem* te wijken, en de genen, die in de vesting gebleven waeren, de plaetse by verdragh aen hem over te geven.

Zoo de schrijvers der oorlogen des Heiligen Lants verhalen, hadden de Kristenen, ten tijde van *Godefroy van Bouillon*, Kristen koning van *Ierusalem*, de kerken en twee kloosters van dezen bergh doen herbouwen, en derwaerts eenen bisschop, *Suffragaen* van den patriarch van *Ierusalem*, en abten gezonden, tot bestierders en oversten der kloosters. Het eene klooster wiert door de zwarte monniken, anders gemenelijk de Benediktijnen genoemt, en het ander door de Grieken, van d'orde van *S. Basilius*, bedient. De gemelde abten waeren verplicht, ten dienste des Heiligen Lants, hondert krijgsknechten t'onderhouden. *Tankrede*, aen wien *Godefroy van Bouillon* het prinsdom van *Galilea* had gegeven, verrijkte deze kerken en kloosters,

sters, beneffens die van *Nazareth* en *Tiberias*, grotelix, en begiftighde haer met grote landeryen, en zeer kostelijke cieraedjen. Maer na verloop van eenige jaren, versloegen de Mahometanen, leggende aldaer in een hinderlage, het krijgsheir van *Baudowijn*, d'eerste Kristen koning van *Ierusalem*, doden vijftien hondert van zijne krijgsknechten, en dertigh ruiters. Voorts beroofden en plonderden zy de kloosters, en hieuwen alle de geestelijken, die zy vonden, ter neêr. Des onaengezien herstelden zy zich, na eene wijle, aldaer weder op nieu, en bleven'er in vrede, tot aen de regering van *Saladin*, koning van Syrie en Egypten: onder wiens gelei de Mahometanen voor de twede male derwaerts togen, en het klooster der Grieken, of van *Elias*, wederom bemachtighden. Na het zelve uitgeplondert te hebben, bestonden zy ook het ander, dat sterk en groter was, te veroveren: maer wierden door de Kristenen van den omgelegen oort, die zich derwaerts begeven hadden, kloekmoedelijk afgeslagen. Wanneer *Saladin* zich namaels meester van den ganschen bergh gemaekt had, deed hy alle de kerken verwoesten, en de Kristenen van daer verjagen. Als daer na de Mahometanen, ontrent des jaers twalef hondert en veertien, zagen, hoe *Iohan van Brienne*, gekoren of opgeworpen koning van *Ierusalem*, niet machtigh was, om hen te wederstaen, versterkten zy den zelven oort met een kasteel, om dien te behouden, en de belegering van de stad *Ptolemais* des te gemakkelijker voort te zetten. Maer des jaers twalef hondert en vijf en vijftigh namen de Kristenen deze plaetse wederom in: de welke paus *Alexander de Vierde* aen de Tempeliers gaf. Dan eindelijk is ook deze en alle andere plaetsen des Heiligen Lants, door de Kristenen verloren. Dies deze bergh nu veel meer een schuilplaetse van wilde dieren en vogelen, als van menschen is.

Op den top, onder de puinhopen, is noch eene fraeie en grote kerke, de welke keizerin *Helena*, volgens *Nice-* Lib. 8. Hist. cap. 30. *foor*, ter plaetse deed bouwen, alwaer de Heilant zich hervormde. Desgelijx deed zy drie kleine tabernakelen, hutten, kapellen, of kerken stichten, ter eere van d'apostelen, en ter gedachtenis van *Petrus* voorslagh, en zeggen tot den Heilant: *Laet ons drie hutten maken: voor u eene, voor Moses eene, en voor Elias eene.* (Marc. 9:5.) Men ziet de zelve noch heden; hoewel zy onder de aerde, puinhopen en afbraken der kerke, begraven leggen. Daer en boven is d'ingang vol vuilnis en zant: dies men niet, als met grote moeite, en niet zonder licht, daer in kan komen. Men treet'er in door eene kleine kamer, onder een gewelf van twalef treden lang, vier breet, en acht of tien hoogh: waer uit men, ter linker hant om, in de drie tabernakelen treet: de welke drie kleine, en even grote vierkante overwelfde kapellen zijn, in 't kruis gebouwt: ieder van vijf voet breet, vier diep en zeven hoogh. *Roger* begroot de lengte van twee op negen, en de brete op drie of vier voet. In eene is een altaer: waer op de geestelijken van *Nazareth* de misse doen. De middenste hutte, of kapel, wijst de plaetse aen: op de welke de Heilant in zijne gedaent-verwisseling zou gestaen hebben: de twee andere, op de rechte en linke zijde, zijn op de stant-plaetsen van *Moses* en *Elias* opgerecht.

Een dezer hutten, of kapellen, wiert, door *Helena*, aen den Heilant gewijdt: de twee anderen waeren na *Moses* en *Elias* genoemt.

Zoo *Quaresmius* schrijft, wiert door keizerin *Helena* eene fraeie en treffelijke kerke gestight, ter eere van de drie apostelen, voor de welke des Heilants hervorming geschiede: daer beneffens met eene grote zomme gelts, tot onderhout, begiftight.

Namaels wierden neffens deze kerke twee kloosters gesticht, de welke aldus, volgens begeerte van *Petrus*, drie tabernakelen verbeelden: welker een den Grieken toebehoorde, en aen *Elias* gewijd was: gelijk het ander aen *Moses*.

De koningen van Hongarye hebben op dezen bergh ook een groot (Bonif.) klooster doen stichten, en het zelve met eene rijke inkomste, tot onderhout der monniken van d'orde van *S. Paulus*, die zy derwaerts braghten, beschonken.

Sedert

Sedert zijn'er meer andere kloosters op den zelven bergh gestight: onder andere was'er ook een, dat den monniken van *Korouna*, eene stad in Spanje, toebehoorde.

Men vint'er noch een groot gedeelte der zware muuren, van gehouwen steen, eens kloosters: en deze grote vlakte vol puinhopen van ter neêr gestorte muuren: onder de welke men noch de straten en kruiswegen, en zeer fraeie waterrijke bakken bespeurt.

Doubd. Op den *Thabor* zijn vele waterbakken, met de beitel in de herde rotse gehouwen: de welke alle zeer frisch en treffelijk water hebben. Op den kant van eene groeien vele vygebomen. † By het klooster zijn twee water-bakken.

† Rog.

Roger. Op dezen bergh wiert, na des Heilants hervorming, een fraeie stad kruiswijze gesticht: naer uitwijzing van d'overblijffelen: maer had niet meer als twee ryen of rangen van huizen, en in 't midden eene ronde plaetse van over de twee hondert treden, in 't kruis. De stad lagh omringt met eene gracht: waer van het grootste gedeelte in de levendige rotse, tot de breete van tien of twalef treden, gehouwen was: maer haere diepte kan men niet bespeuren: uit oorzake van d'ingestorte puinhopen.

Zoo *D. S. A.* daer en tegen schrijft, zouden de grachten en overblijffelen der vestingen, de welke in het gaen na het klooster der *drie tabernakelen* gezien worden, niet van eene stad; maer van het klooster zijn, het welk de Kristenen, tot weêrstant der Moren en Arabieren, gesterkt hadden. Wel waeren eertijts op dezen bergh eenige vlekken, die onder de kloosters stonden, en het lant bebouwden, tot onderhout der klooster-luiden.

D.S.A. Op zekeren oort, ten noorde, ziet men de puinhopen eener kerke, de welke den Grieken toebehoorde. Dicht daer by is een oud bad: waer van noch alle de kamers genoechzaem t'onderscheiden zijn. Men ziet'er eenige merken van schilderyen: dan door de langheit des tijts uitgegaen. De steenen dezer gebouwen zijn van eene ongemeene grote: dies zy niet, als met grote moeite en onkoste, opwaerts hebben kunnen gebraght worden. Op de vlakte des tops gaen gewonelijken eenige herders met hun vee ter weide. Men vind op vele plaetsen ook koren gezaeit: niet tegenstaende beneden aen den bergh *Thabor* schone vlakten, en vele landen onbebouwt leggen.

Ten tijde der Kristenen wiert de bergh *Thabor* zeer volkrijk bewoont. Tyr.

De gansche bergh en vlakte, of kruin, is heden niet bewoont, dan by eenige arme en ellendige Arabieren, die, na in den oorlogh gerooft te hebben, derwaerts hun vertrek nemen, en in de puinhopen der oude gebouwen, en in hutten, ten getale van vijf of zes, hun verblijf hebben. Roger.

De vrouwen gaen'er by-na moeder naekt, en hebben naulix een kleet aen 't lijf. De kleine kinderen, van vier of vijf jaren, lopen tusschen de bomen, heggen en struiken, even als kleine katten. Della Valle.

Het is geenen Kristen geoorloft op den bergh *Thabor* te komen, 't en zy in gezelschap van eenen geestelijken van *Nazareth*. Ook mogen gene andere, als de geestelijken van d'orde der *Rekollecten*, uit den geslaghte van *Jerusalem* of *Nazareth*, de misse op den zelven doen: het welk zy zoo meenighmaels doen, als zy de beêvaertreizers vergezelschappen.

Daer en boven gaen alle geestelijken van *Nazareth*, beneffens hunne tolken, en Kristenen des Lants, twee mael des jaers, te weten, op den tweden Zondagh na Kerstijt, (op welken dagh, in de Roomsche kerke, het evangeli der gedaent-verandering des Heilants gelezen wort) en op den zestienden van Ooghstmaent, de dagh des Feests, op den bergh *Thabor*, zingen des avonts de *Vesper*, of avont-gety: en doen den ganschen nacht over op den top des berghs omgang, onder het zingen van psalmen en lofzangen, en alle de priesters des uchtens de misse. Na een ieder zijn aendaght gepleeght heeft, keert men te ruch langs den zelven wegh, dien de Zalighmaker zou neêr-geklommen zijn. Wanneer d'omgang aen de voet des berghs, ten weste, gekomen is, by eene plaetse, genaemt de *kapel*, (alwaer, naer men zeidt, de Heilant, *Pe-*

trus, *Jakobus*, en *Johannes*, verbood het gezicht t'openbaren,) wort het evangeli met grote plechtigheit gezongen. Ten teken van deze plaetse hebben de Kristenen namaels aldaer een kapel gebouwt: waer van noch een brok van eene muur, en een hoop steen, gezien wort.

Vlek Tour. Roger. Een klein vlek, by d'Arabieren *Tour* genoemt, leit ten weste aen de voet van den bergh *Thabor*, en wort by Mahometanen bewoont: aen wien de Kristenen, voor de vryheit van op den bergh *Thabor* te klimmen, ieder de waerdye van vijf en twintigh stuivers betalen. Gene *Moske* is in dit vlek: maer de Mahometanen storten hun gebedt dicht by eenen lustigen bron, die aen de voet van den bergh *Thabor* leit.

Zoo *Doubdan* schrijft, wort dit vlek *de toren van Debora* genoemt, die de zelve voor haer geboorte-plaetse, en voor een aeloud overblijfsel der stad *Thabor* hout. Desgelijx houden ook de Moren deze plaetse voor de gene, de welke *Thabor* wiert genoemt.

Naer men zeid, zou de Heilant op deze plaetse zijne acht Apostelen, wanneer hy op den *Thabor* klom, gelaten hebben.

De bergh *Hermon*, en *Hermoniim*.

BY *Adrichom*, en andere, worden twee bergen met den naem van *Hermon* gedaght: en een binnen, en d'ander buiten den Jordaen gestelt: hoewel de bergh *Hermon*, binnen den Jordaen, naulix uit de Schrift kan bewezen worden: 't en zy de zelve misschien de Psalmist, Psalm 89: 13. gedenkt: daer gezeit wort, *Thabor en Hermon juigen in uwen name.*

De *Hermon*, binnen den Jordaen, wort gemenelijk de kleine, en die buiten den Jordaen, de grote *Hermon*, tot onderscheit, genoemt.

De bergh *Hermon*, binnen den Jordaen, is gelegen op het noorder gedeelte van het velt *Esdrelon*, † twee grote Fransche mijlen zuidwaerts, of zuid-oostwaerts van den bergh *Thabor*, na den Jordaen toe, en twee mijlen van den tegen-over-gelegen bergh *Gelboë*.

† Rog.

De *Hermon* is veel wijdstrekkender, als de *Thabor*, en reikt tot ontrent vier mijlen verre, tegen over de zee van *Galilea*, daer de Jordaen in de zelve treet: dan hy is nergens na zoo hoogh, en boomloos: uitgezeit op zijnen top. Aen zijne voet leggen eenige kleine bergen.

Tusschen den bergh *Hermon* en *Gelboë* leit een klein vlak velt: het welk voor de plaetse en oort wort gehouden; daer *Melchisedek*, koning van *Salem*, wijn en broot offerde. Men ziet'er heden niet een eenigh kenteken van gebouwen. De steen, op den welken hy d'offerhande deed, wort boven op den bergh van *Calvarie*, in de kapel der Assyriers, bewaert.

Gen. 14. Roger.

De *Hermon* wort by de Talmudisten de *Sneeu-bergh* genoemt; maer heden 's daeghs, by d'Arabieren, *Dâaï*; dat is gezeit, *verwoester* of *verdelger*, van wegen zekere grafstede van eenen Moor, op zijnen kruin, die gezeit wort grote verwoestingen in dit lant gepleeght te hebben: wanneer de Mahometanen zich daer van meester maekten. D.S.A.

Hieronymus stelt een klooster van geestelijke vrouwen op den *Hermon*. Wel eer lagh een kasteel aen de voet van den *Hermon*, *Mesra* geheten.

David voeght den *Thabor* en *Hermon* nessens elkanderen: daer hy zeid: *Thabor en Hermon juigen in uwen name.* Psal. 89: 13. D'oorzake van dit juigen wort by de godsgeleerden op velerleie wijze uitgeleit, en in verscheiden zin getrokken: maer de meesten leggen d'oorzake van het juigen des *Thabors* op de heerlijke gedaente-verwisseling des Heilants op den den *Thabor*: en die van het juigen des *Hermons*, op het opwekken eens jongelings van den dode, by de poorte der stad *Naim*, de welke aen de zijde des berghs *Hermon* was gelegen. Luc. 7: vers 11. Ziet p. 116.

Hermoniim, of *Hermonium*, is eene lage rugh of bult van den bergh *Hermon*, die van den *Hermon* na den *Thabor* schiet. Hier over wort de *Hermonium*, Psalm 42: 7. een *middelmatige bergh*, of, gelijk andere vertalen, *Hermoniim uit het klein geberghte*, genoemt. Hermoniim.

De

De bergh *Gelboë*.

DE bergen of bergh van *Gelboë*, of *Gelboa*, en anders, by Hieronymus, *Gelbuë* genoemt, leggen in de lengte, van 't weste na het ooste, uitgestrekt, op de grensscheiding van den halven stam van Manasse en Issachar, † twee * of eene Fransche mijle zuidwaerts van den bergh Hermon, met het dal *Jezraël* alleen tusschen beide: te weten, zy nemen beooste de stad *Jezraël* hunnen aenvang, en springen by-na tot aen den Jordaen, eene streke van elf mijlen.

† Doub. * Rog.

Deze bergen zijn op vele plaetsen steenachtigh, dor en onvruchtbaer. Uit de voet van den bergh *Gelboë* neemt de bron T*ubania* zijnen oorsprong.

H*ieronymus* stelt op den bergh *Gelboë* een groot vlek, met name *Gelbus*. Eenige plaetsen by den bergh *Gelboë* eene stad van een zelven name: hoewel de zelve niet meer in wezen is.

Op den bergh *Gelboë* quamen *Saul*, en zijn zoon *Ionathas*, beneffens het gansch krijgsheir der Israëliten, tegen de Filistijnen te sneuvelen. 1 Sam. 31. 1 Paral. 10. Over welken neêrlaegh van beide, *David* den zelven bergh regen noch dau te mogen ontfangen toewenschte: gelijk hy ook sedert, zoo eenige willen, regen noch dau zou ontfangen hebben. Daer nochtans *Roger* het tegendeel bevonden heeft, en getuight regen en dau met zijne oogen op den bergh *Gelboë* gezien te hebben: gelijk op andere van dien oort.

Krists bergh.

TWee grote mijlen van het *Koren-airen velt*, en ontrent een halve uure gaens van den bergh, de *Tafel des Heeren*, † en drie mijlen, van eene uure gaens, oostwaerts van *Sefet*, en westwaert van *Kapernaum*, vijf vierendeel mijls van de zee van *Galilea*, en vier Fransche mijlen van *Jakobs brug*, leit zekere berg, op den welken de Zaligmaker gewonelijken bad, en zijne twaelf apostelen leerde, en hen de volmaektheit der Evangelische leere, bestaende in twalef zaligheden, in-scherpte: als *Mattheus*, cap. 5: 1. en *Lukas*, cap. 6: vers 12, 17. in 't brede verhalen. Hier over wiert deez bergh, by de Kristenen, *Krists bergh*, en ook de *bergh der Zaligheden* en *Apostelen* genoemt.

Hy is langwerpigh van gestalte: want hy strekt tot twee boogh-scheut in de lengte, en slechts tot eene in de breete: maer rijst tot zulk een hooghte, dat men van den zelven niet alleenlijk de zee van *Galilea* van verre kan overzien; maer ook den bergh *Liban* en *Hermon*, en verscheide verre gelege gewesten beöogen.

Zoo andere, als ooghtuigen, daer en tegen schrijven, is deez bergh niet een van de hooghste of laeghste bergen: maer leit (het welk den zelven zeer hoogh schijnt te maken) van d'andere bergen afgescheiden, en verheft zich als in het midden van eene wijdstrekkende vlakte: of in het midden van vele kleine heuvelen: en vertoont aen alle zijde een zeer lustigh gezicht. D.S.A.

Van wegen zijne meerder lengte, als brete, schijnt hy van verre ovaelswijze, of ay-ront van gestalte te zijn. Hy maekt gelijkzaem, als twee spitsen: en heeft eene daling na 't midden toe.

Op dezen bergh wort noch een ter neêr-gestorte kapel gezien, dewelke gezeit wort ter plaetse gestight te zijn, daer de Heilant zijne leere den apostelen verkundight had. Wel eer was op dezen bergh, naer men zeidt, een klooster: hoewel heden geen kenteken daer van bespeurt wert.

Krists Tafel, of *Tafel der vermeenigvuldiging*.

OP de rechte zijde des *berghs der Zaligheden*, en een vierendeel mijls van den wegh af, leit een bergh, *Krists Tafel*, of *Tafel der vermeenigvuldiging*, by de Kristenen geheten: alzoo gelooft wort, dat de Heilant de

broden en visschen op dezen bergh zou gezegent hebben, met de welke hy, beneden in een dal, aen zijnen voet, een grote schare van hongerige menschen spijsde. Te weten, eene uure gaens van de stad *Tiberias*, na de zijde van het *kooren-airen velt*, leit, tusschen twee bergen, een zeer lustige oort, of een dal: hoewel het niet zeer laegh is. De brete is middelmatigh; maer de lengte strekt, van 't zuide na 't noord-weste, zeer verre. Het eind, dat na de zee van *Galilea* toe strekt, is tusschen *Bethsaida* en *Tiberias*: doch veel nader aen de laetste stad. De gront is grasrijk en vet. Op dezen oort, naer men zeit, zou het uitwerken van spijzen der hongerigen geschiet zijn.

Dan het dient aengemerkt, dat de Zalighmaker op twee verscheide malen het wonderwerk, van een grote schare van hongerigen te spijzen, heeft uitgewerkt. Eerstelijk heeft hy met vijf gerste broden, en twee visschen, vijf duizent menschen verzadight: ten tweede, vier duizent menschen met zeven gerste broden en weinigh visch. Het eerste wonderwerk gedenken alle d'Evangelisten: als *Mattheus*, cap. 14: 17. *Markus*, cap. 6: 36. *Lukas*, cap. 9: 13. en *Johannes*, cap. 6: 1. Het tweede en laetste alleen *Mattheus*, cap. 15: 32. en *Markus*, cap. 8: 1.

Wijders, een groot geschil en zwarigheit is onder de godsgeleerden over de plaetse, daer *Krist* de gemelde beide wonderwerken gedaen heeft, ontstaen: want men twist en twijfelt, of die binnen de zee van *Galilea*, dat is, op de linke en wester zijde: of over de zee van *Galilea*, aen haere rechte en ooster oever, geschiet zijn.

Ten tweede, of op een zelve plaetse, en by een zelven bergh, door hem vier en vijf duizent menschen: of vijf duizent op den eene, en vier duizent op een andere plaetse gespijst en verzadight zijn.

Zoo *Hieronymus* zich schijnt t'uiten, zijn beide wonder-werken binnen en na-by de zee van *Galilea* uitgewerkt. Desgelijx bevestigen d'inwoonders van dien oort eendrachtiger stemme, dat het mirakel, van vijf duizent menschen met vijf gerste broden te spijzen, binnen de zee van *Galilea* geschiet zy, zonder het ander te gedenken. Ja zy erkennen de plaetse binnen de zee van *Galilea*, gelijk de zelve by d'Evangelisten beschreven wort. Waer over zy de zelve *Krists tafel* noemen.

Ter zelver plaetse wort ook een steen getoont, die ter gedenkenis gestelt is. Op den welken de beêvaertreizers en eenige Armeniers, in het voor-by gaen, broot leggen, en de zege met dankzegging ontfangen.

Quaresmius en *Adrichom*, daer en tegen, stellen het spijzen van vijf duizent man over de zee van *Galilea*, en aen haren ooster oever: en het spijzen van vier duizent man binnen de zee van *Galilea*: en op of neffens den *bergh der Zaligheden*.

Te weten ook d'ooster Kristenen houden den *bergh der Zaligheden*, en den genen, in wiens hangen, aen de zuit-zijde, de Heilant vijf duizent menschen met vijf gerste broden, en twee visschen, spijsde, voor een en den zelven: hoewel andere die te recht onderscheiden.

Zoo men het schrijven van *Bonifacius* geloven magh, zijn op den bergh, *Krists tafel*, twaelf steenen, die de *zetels der Apostelen* genoemt worden. Ook is'er eene stene hooft-kerk, aen den Heilant gewijdt, en door keizerin *Helena*, ten teken des wonder-werks, en der overgegeve leere, gestight.

Wanneer de Roomsche kerke aldaer de gedachtenis van deze geheimenissen viert, zoo gaen de Françiskaner monniken, van d'orde der *Recollekten* van *Nazareth*, op dezen bergh, zingen lofzangen, en lezen het Evangeli, dat deze orakelen gedenkt. Dan zy derven op den zelven de misse niet doen: uit vreze van door d'Arabieren gegrepen te worden. Hier over wort deez bergh door de Kristenen niet bezocht: 't en zy in sterken gezelschap der geestelijken van *Nazareth*.

De gansche rugh des berghs is met olijfbomen begroeit. De top of kruin, die ontrent zes hondert schreden in de middellijn heeft, is effe en vlak: desgelijx d'ooster en wester-zijde: alwaer niet groeit als wilde haver, en schrael kruit of gras.

Op den top worden noch de grontvesten van een klooster gezien, dat ter plaetse gesticht wiert, daer de Heilant zich

Digitized by Google

zich gewonelijken vertrok, wanneer hy in *Galilea* leerde en preekte.

Aen de voet des berghs genas de Heilant, door het aenraken, eenen melaetschen, Matth. 8:2. Mark. 1:40. Luc. 5: 12.

Uit de voet van *Krists bergh* ontspringt de bron *Kapernaum*. Of hy vloeit, volgens de hedendaeghsche bevinding van *Quaresmius*, aen de voet van *Krists bergh*, en ontspringt uit drie van elkandere afgelegen en konstigh geschikte plaetsen, en stort zijn water in marmere vaten, tot lavenis en verquikking van menschen en beesten.

Zoo *Josephus* schrijft, hebben eenigen den bron *Kapernaum* voor een aeder des Nijls gehouden: uit oorzake hy zekere visschen voede, als d'Alexandryner zwart-visschen des Nijls.

Quaresmius plaetst den bron *Kapernaum* eene mijle van de zee van *Galilea*, en twee van *Kapernaum*: als uit de water-gangen t'oordeelen is.

Het gewest van *Galilea* wort door verscheide vlieten, beken, bronnen en meiren, bevochtight: en inzonderheit, aen zijne oost-zijde, door den beruchten vliet de Jordaen, en de zee van *Galilea*, en meir *Samachonitis*: behalve eenige andere, die te voore reeds beschreven zijn.

De vliet de *Jordaen*.

DE vliet de *Jordaen*, na de Neêrduitsche spelling, en by de Françoizen *Jourdain*, in 't Hebreeusch, *Jorden* of *Jordan*, en in 't Grieksch en Latijn, *Jordanes*, wort heden by d'Arabieren * *Nahar el Chiria*, dat is, *vliet van Chiria*, en anders † *el Schertaa* geheten: hoewel anders ook gemenelijken by d'Arabische schrijvers, met den ouden Hebreeuschen naem, *Jordan*, en *Al Iordan*.

* Rog.

† D. S. A.

Eenigen smeden den naem *Jordan* van de Hebreeusche woorden, *Jored Middan*: het welk zoo veel zeggen wil, als *neêrdalend uit Dan*: te weten, uit eenen van zijne hooft-bronnen, *Dan* genoemt.

Anderen houden *Iordan*, of *Iordaen*, voor een koppel-woort van *Ior* en *Dan*, die twee bronnen zijn, uit de welken hy, naer het gemein gevoelen, zijnen oorsprong neemt.

De Jordaen is de grootste en lustighste vliet van gansch Palestijn, en wort in de Schrift, zoo in het oud als nieu verbont, zeer veelmalen gedaght.

In het stellen van den oorsprong, begin en bron-aeder des Jordaens, is een groot verschil onder de schrijvers. Zoo *Tacitus* schrijft, zou de bergh Liban den Jordaen uitleveren, en den zelven water verschaffen. Naer het gevoelen van *Hieronymus*, neemt de Jordaen, uit de voet des Libans, eene vierendeel mijls van *Paneas*, of *Filips Cesarea*, uit twee bronnen, niet verre van elkandere gelegen, en *Ior* en *Dan* geheten, zijnen oorsprong. Welker eerste in den vliet *Ior*, en d'ander in den vliet *Dan*, aenstonts onder den bergh *Gelboë* afgeleit wort. Deze twee vloeien voor de poorte van *Filips Cesarea* in een, en voegen niet alleenlijk hun water; maer ook hunne namen t'zamen, en maken den naem en vliet Jordaen.

Desgelijx brengen *Plinius*, *Solinus*, *Philostorgius*, en andere, den oorsprong des Jordaens op den bron *Paneas*, die anders *Dan* en *Paneus*, en by *Iosephus* en *Hegesippus Panium* wort genoemt. *Stephanus* noemt *Panium* eene spelonke, uit de welke de Jordaen schiet. Te weten, *Panium*, gelijk ook *Iosephus* schrijft, is eene zeer lustige spelonke, in of onder eenen zeer groten bergh: onder den welken een onmeetelijke diepe afgront der aerde, vol stilstaende wateren, neêr-schiet. Onder deze spelonke springen de bronnen des Jordaens uit.

De natuurlijke schoonheit dezer spelonke wiert door de koninglijke rijkdommen en goederen van *Agrippa* prachtigh opgetoit. Niet weinigh strekte ook tot haere çieraet zeker marmere tempel, den welken koning *Herodes de Grote* na-by deze plaetse, ter eere van keizer *August*, deed oprechten. Joseph.

Volgens *Zieglerus*, is onder den bergh Liban, aen de zijde, een schaduwrijk en donker hol van een yzelijke diepte: waer uit een zwaere damp waessemt.

Buiten aen de voet des berghs, en aen de kaken des hols, ontspringen de

Digitized by Google

bronnen des Jordaens: waer uit hy gemaekt wort.

Maer t'onrecht houden *Plinius*, *Solinus*, *Stephanus*, *Egesippus*, *Hieronymus* en andere, en zelf *Iosephus*, op de gemelde plaetse, den bron *Paneas*, of *Panium*, of spelonk *Panium*, voor den eersten oorsprong en begin des Jordaens: ja zelf *Iosephus* verwerpt op een andere plaetse dit gevoelen, met te zeggen, dat de bron-aeder des Jordaens de *Panium* wel schijnt te zijn: maer evenwel in'er daet niet is, en zijn water ontfangt door onderaertsche gangen, uit eene plaetse, meir, of bron, in vorm van een rat, *Phiola* in 't Grieksch en Latijn genoemt: dat is, een *Fiool*, zeker slagh van een ront glas.

Joseph. De bron *Phiola*, of *Fiool*, is gelegen in het lantschap van *Trachonitis*, hondert en twintigh stadien, of vijftien duizent schreden van de stad *Filips Cesarea*, op de rechte hant, en niet verre van den wegh, die van deze stad na *Trachonitis* loopt.

Deze bron is van een onnaspeurelijke diepte, en behout altijt binnen zijnen boort of rant het water: dies hy geduurigh vol waters is, en loopt noit ledigh, noch vloeit noit over. Maer zoo veel waters uit zijnen wel daer in valt, zoo veel waters smijt hy weêr door onder-aertsche gangen in den *Dan* of *Paneas*, de twede hooftbron des Jordaens. Men wist een lange wijle niet, dat dit het begin des Jordaens was: maer eindelijk wiert het door *Filip*, viervorst van *Trachonitis*, ten tijde van keizer *Augus*, in dezer wijze uitgevorscht en bevonden: want deez wierp in den bron *Fiool* kaf of gekapt stroo: het welk hy by de spelonke *Panium* bevond weder opgekomen te zijn: waer uit te voore gelooft wiert de Jordaen t'ontstaen. De Mahometanen, of Moren, geven het zelfste met den naem des brons te kennen: want zy noemen den zelven bron *Fiool*, in 't Arabisch, *Medan*, of *Madan*, dat is, *water van Dan*: naerdien *Ma*, of *Maa*, in 't Arabisch, *water* bediet. Na welken naem ook de na-by-gelege lantstreke, de velden en vlakte van *Medan* wort genoemt.

Solin. cap. 38. De Jordaen vloeit door lustige lantstreken en gewesten, en scheit, na een langen loop met bochten en kromten, het lantschap *Trachonitis* van *Iturea* en Opper-Galilea: daer na schuurt hy ter linke zijde voor-by de stad *Seleucie*, en valt in een dal, tusschen de stad *Filips Cesarea* en de zee van Galilea: waer uit een meir ontstaet: het meir *Samachonitis* genoemt. Daer na, uit dit meir getreden, kromt hy zijnen koers na 't ooste om, wort op wegh met het water van eenige bronnen vergroot, en valt, na een loop van hondert en twintigh stadien, van het meir *Samachonitis* af, tusschen de steden *Kapernaum* en *Korozain*, in de zee van Galilea, of meir Genezareth: de welke hy midden door-kruist. Gekomen uit dit meir, door-snijt hy het gebiet der stad *Scythopolis*, loopt van verre, ten ooste, voor-by den gouden tempel van *Iupijn*, en wort ten weste met het water van den vliet *Cison*, en ten ooste, met dat van *Iabok*, zeer waterrijk. Daer na scheit hy *Perea* van *Samaria*, en het lant *Moabitis* van *Iudea*, en snijt het dal *Aulon*, of *deurluchtigh dal*, midden door. Hy bespreoit verscheide vervalle steden en vlekken, en ten ooste, de velden van *Moab*, en ten weste, de dadelrijke lantstreken van *Iericho*: en ontfangt, behalve vele kleine bronnen, het water van de bronnen, *Dibon*, *Iezraël*, *Taphua*, *Karith*, en *Elisé*, en dat van de beken *Iazer* en *Arnon*. Eindelijk, aldus waterrijk geworden, valt hy, na een langen, krommen, en bochtigen loop, in het Dode meir, of Dode zee. Joseph.

Tyrius begroot den loop des Jordaens, van de zee van Galilea, tot aen de Dode zee, recht-streeks op hondert Italiaensche of vijf en twintigh Duitsche mijlen.

De gehele Jordaen wort gemeenelijk in een groten en kleinen Jordaen verdeilt: te weten, de Jordaen, vloeiende van den bron *Ior* en *Dan*, tot aen de zee van Galilea, wort de *kleine* genoemt: maer daer hy vloeit van de zee van Galilea, tot aen de Dode zee, de grote Jordaen.

De Jordaen, zich vermengende met het vergiftig water van het Dode meir, komt zijnen naem, en t'effens zijn † losselijk, zoet, en heilzaem water te verliezen. Ja de visschen, dier de Jordaen veel voet, zoo dra zy dit water proe- † Plin. Hieron. in Ezech. cap. 47.

proeven, komen aenſtonts,met de rugh om hoogh,boven drijven, of te ſterven.

Zoo *Doubdan*, als oogh-tuigh, daer en tegen ſchrijft, worſtelt de Jordaen, zoo te zeggen, met dit ſtinkend en beſmettelijk water, een mijle verre, en maekt, midden door het zelve, voor zich plaetſe: daer men het water des Jordaens zoo klaer ziet door-ſtromen, als het water van eene rotſe aflopen, zonder zich met het ander van het Dode meir te vermengen of te bederven. Het zelfſte ziet men in het meir van *Geneve* geſchieden: het welk de vliet de *Rone* in zijne ganſche lengte doorkruiſt, zonder zijn water met dat van het meir te vermengen.

Men vind'er, die drijven dat de Jordaen zijn loffelijck water niet met het ſtinkend water van de Dode zee vermenge; maer te voore, als uit vreze voor zulk een afgrijzelijke zamenvoeging en vereeniging, onder d'aerde duike, en zich verberge: hoewel zulx tegen het gevoelen van alle oude ſchrijvers, als *Plinius*, *Solinus*, *Tacitus* en andere, en tegen alle hedendaeghſche ooghtuigen ſtrijt, die den val des Jordaens in de Dode zeé gedenken: desgelijx tegen de Schrift zelve: als blijkt uit Joſ. 3: 15, 16.

Men is tot noch toe niet zekerlijk bewuſt, of het water des Jordaens binnen d'oevers en boorden der Dode zee zich beſloten hout, gelijk *Strabo* en *Tacitus* ſchrijven: dan of het zuidwaerts uit de zelve treet, en zijnen loop verder voort zet. Zoo men *Adrichom* geloven magh, zou het water des Jordaens, kort na zijnen gang uit de Dode zee, in zekere yzelijke diepe kolk en afgront der aerde opgeſlorpt worden.

Quareſmius en andere houden voor waerſchijnelijker, dat het water des Jordaens, zijnde t'effens met dat van de Dode zee vermengt, of door een onderaertſchen gang in het Rode meir, of in de Middellantſche zee, of opentlijk door eene beke, of kil, in deze zee vloeit: want naerdien de Dode zee, door het invloeien van het water des Jordaens, niet vermeerdert of overvloeit: zoo zou men met grote waerſchijnelijkheit mogen zeggen, dat zy zoo veel waters in de zee brengt, als zy uit den Jordaen ontfangt.

Tot bewijs van het invloeien des waters van den Jordaen en Dode zee, in de Middellantſche zee, door heimelijke gangen onder d'aerde, dient het geen *Quareſmius* verhaelt: te weten, zekeren beêvaertreizer was aen den Jordaen, derwaerts hy getogen was, een kunſtigh gedraeide houte kruik, waer in hy eenige goude penningen heimelijk had verborgen, uit de handen in den zelven ontvallen. Deez, kerende na Italie over zee, quam in de ſtad *Meſſana:* alwaer hy by geval zijne kruike zagh, de welke in den Jordaen verloren was, en zeker perzoon, gelijk hem berecht wiert, uit den vliet *Far*, of *Orontes*, die in de Middellantſche zee vloeit, gekregen had. Hy kocht deze kruike, en vond, zonder het geheim t'openbaren, zijn gelt in de zelve, en maekte toen den voorval en daet bekent.

Dies men zeggen moet, zoo deze voorval waer is, (hoewel men daer grotelix aen te twijfelen heeft) dat het water des Jordaens in de Dode zee vloeit, en uit de zelve in de Middellantſche zee, door onderaertſche gangen, neêrwaerts loopt.

Zoo *Strabo* ſchrijft, bevaren d'Aradiers inzonderheit, of inwoonders van het eilant *Arados*, (dat onder de kuſt van Syrie, in de Middellantſche zee, by *Tripolis* gelegen is) den vliet de *Lykos* en den Jordaen, met vracht-ſchepen opwaerts. Dies men hier uit eenighzins zou kunnen beſluiten, als of de Jordaen zijn uitwaetering in de Middellantſche zee door den *Lykos* had: want tegen den loop, en het ontfangen des Jordaens in de zee, ſtrijden duidelijk de volgende woorden van *Strabo*, daer hy zeidt: *De Jordanes wort in de zee niet ontfangen; maer vloeit onverandert door het een en twede meir, en wort in het derde behouden.* Te weten, door de twee eerſte verſtaet hy het meir *Samachonitis* en *Genneſareth*, of de zee van *Galilea*, maer door de derde en laetſte de Dode zee.

Zoo nochtans de Talmudiſten ſchrijven, valt de Jordaen in de Grote zee. Te weten, de Jordaen vloeit uit de ſpelonke *Paneas*, loopt door de † *Sibbichceſche* zee, door de zee van *Tiberias*, door de zee van *Sodoma*, en valt in de Grote of Middellantſche zee.

† Samachonitis.

De

De Talmudisten twistredenen, of de Jordaen als een grenspael des Heiligen Lants, of als het lant zelf te houden zy.

Volgens gevoelen van zekeren *Rabbi Johanan*, is'er geene Jordaen, dan van Jericho af en daer beneden: of de Jordaen is geene Jordaen boven Jericho: want die gelofte doet, zeidt zeker ander *Rabbi*, niet uit den Jordaen te zullen drinken, kan boven de stad Jericho drinken. Beuzelen: het tegendeel blijkt uit Jos. 18:20.

De gansche lengte des Jordaens, van zijnen oorsprong, ontrent den bergh *Liban*, tot aen het zuid-eind der Dode zee, of tot aen de woestijne *Faran*, begroot *Adrichom* op hondert mijlen van een uure gaens: *Doubdan*, in rechte lijn, op ontrent veertigh Fransche, of vier en twintigh Duitsche mijlen: De kardinael van *Vitry* de streke alleenlijk, van de zee van *Galilea* tot aen de Dode zee, op hondert Italiaensche of vijf en twintigh Duitsche mijlen: te verstaen met de kromten en bochten, die hy in zijnen loop maekt.

De brete, ontrent de vlakte van Jericho, is een steenwerp: en vijf hondert treden noortwaerts van de plaetse, daer hy uit de zee van *Galilea* treet, tusschen de dertigh en veertigh treden. Roger.

De Gemaristen en Talmudisten maken de brete des Jordaens niet groter, als tot het overslaen des brants, van d'eene tot d'andere zijde, vereischt wort. Ook kan iemant, volgens hun schrijven, staende op den eenen oever, het water op den anderen sproeien.

Belloon begroot de brete op eenen kleine steenwerp, of op zes of zeven roeden, en de diepte onbevaerbaer voor schepen.

Kootw. By *Jakobs brugh*, of *veir*, is hy ontrent twintigh schreden breet.

Ter zelver plaetse, en veilight op meer andere, vind men in den zelven zwarte en zeer herde steentjes.

In Grasmaent bevond *Doubdan* den Jordaen zeer diep, en boven mate snel te lopen: en des zelfs water geel en drabbigh, als dat van den *Seyne* in *Vrankrijk* des Winters. *Roger* heeft den Jordaen des Zomers, acht hondert schreden bezuide de zee van *Galilea*, niet boven zes of zeven voet diep bevonden.

Men zeid de Iordaen zeer vischrijk is: het geen wel te geloven is: naerdien zeer zelden iemant in den zelven vischt: uit oorzake het gansche lant aen dien oort woest is.

Niet tegenstaende zijn water in het scheppen drabbigh is, zoo wort het evenwel, in het stil staen, zoo klaer, als kristal. Het wort ook gehouden onbederfelijk gemaekt te zijn, door het aenraken des Heilants, wanneer hy door *Iohannes* in den zelven gedoopt wiert: het welk *Doubdan*, als door eige ervarentheit, bevestight: dewijl het water, dat hy uit den Iordaen geschept, en met zich in *Vrankrijk* gebraght had, eenige jaren zoo klaer en zuiver bleef, als water kon gezien worden: en daer en boven zonder stank of quade reuke.

De Iordaen heeft des winters het Doub. laeghste water: maer begint tegen Grasmaent waterrijker te worden, vloeit des Zomers over, en rijst ten bedde uit, strijkende over d'omleggende akkers en landouwen hene, tot grote vruchtbaerheit des lants: op een zelve wijze, als de Nijl, des Zomers, in Egypten, de Ganges in Indiën, de Tigris en d'Eufrates in Mesopotamie.

D'oorzake dezer overvloeing wort te recht geleit op de meenighte der sneeu des Libans, de welke in het winter-saizoen overvloedelijk valt, en door de Lente en Zomer-hitte der zonne begint te smelten, en in de bronnen en kil des Iordaens komt aflopen.

De Schrift gedenkt ook d'overvloeing des Iordaens, de welke, volgens de zelve, geschiede ten tijde des ooghsts, in d'eerste maent, *Nisan* geheten, die met onze Lente en Grasmaent over een komt: als blijkt uit de volgende woorden van *Iosua*: *De Iordaen nu was vol, allen den dagen des ooghsts, aen alle zijne oevers.* Cap. 1. vers 15. Desgelijx uit 1 Paral. 12:15. alwaer gesproken wort van *Davids* helden des stams *Gads*, die in d'eerste maent over den Iordaen gingen, (of liever zwommen) wanneer hy aen alle zijne oevers vol was. Hier over, en in den zelven zin, en ten zelfsten inzichte, gedenkt *Ieremias* de *verheffing* of *hooghte* des Iordaens, wanneer hy oprijst, cap. 49: vers 19. en 50:44. By welke hooghte,

Digitized by Google

te, of verheffing, de hooghmoet, vermetelheit, overdaet en woede der godlozen van *Jerusalem*, door *Jeremias*, cap. 12: 15. geleken wort.

Volgens schrijven van *Saligniak*, zou de Iordaen krokodillen voeden: naerdien zeker Fransche arts, by zijnen tijt, door eenen krokodil in den zelven opgeslokt en verslonden wiert.

Naer luit der Schrift, zoo van het oud, als nieu verbont, zijn in den Jordaen vele wonderdaden uitgewerkt.

Hy wiert, op d'aenkomste en intrede der Leviten, in 't Heilige Lant, van elkandere gedeilt, Jos. 3: 15, 16. zulx d'Israëliten droogh voet door zijnen kil traden, vers 17. Hier over wort Psalm 114. gezeidt, dat de Jordaen achterwaerts keerde. Dies kloofde en drooghde de Heere, ter gunste van zijn volk, den Jordaen uit. Jos. 4: 23. en 5: 1. Habac. 3: 8, 9. Waer op de Psalmist, Psalm 74: 15. schijnt te speulen: *Ghy hebt sterke vlieten uitgedrooght.*

Des zelfs wateren wierden ook verdeilt, door het slaen met den rok of mantel van den profeet *Elias*: waer op hy, en zijn leerling en navolger *Elise*, over het droogh door den zelven trokken. 2 Reg. 2: 8, 14.

Naman, de Syrier, wiert door het zevenmael wasschen in den Jordaen, op bevel van *Elise*, van zijne lazerye genezen. 2 Reg. 5: 10, 14.

In den Jordaen heeft *Johannes* het volk gedoopt, Matth. 3: 6. Marc, 1: 5. Joh. 1: 28. en 10: 40. en ook den Heilant zelven, Matth. 3: 16. Mark. 1: 9. Luc. 3: 21. en 4: 1. Johan. 1: 32. en 3: 26. Hier over wilde keizer *Konstantijn* in den Iordaen 't liefste gedoopt worden.

Aeloude gewoonte van zich in den Jordaen te baden en wasschen.

Door deze en andere wonderdaden, en inzonderheit door het aenraken des Heilants, is het water des Iordaens, zoo de Roomsgezinde outvaders schrijven, gewijdt en geheilight.

Hier uit is van over ouds een gewoonte en gebruik, onder de Roomsgezinden, die na het Heilige Lant ter beëvaert reizen, ontstaen, van zich te wasschen en baden, zoo gezonden, als kranken, en inzonderheit schurfden, in dezen vliet: op hope van daer door genade en gezontheit te bekomen. Dit geschiet voornamelijk om en by de plaetse, daer men hout de Heilant gedoopt te zijn: de welke een oort is, volgens *Della Valle*, zonder geboomte. Op welke plaetse, tot een kenteken, voor vele eeuwen, een klooster, door den abt *Zozimus*, naer men zeit, gebouwt wiert: waer van noch de puinhopen gezien worden. Het stont niet recht op den oever des Iordaens, ter oorzake van de gewonelijke overvloeingen; maer eenige hondert treden te lande-waerts in, op eenen kleinen heuvel, die noch gezien wort.

Dit wasschen en baden, in den Iordaen, gedenken verscheide oude schrijvers. Zoo *Raimund d'Agiles*, in zijn Oostersche historien, als ooghtuigh, verhaelt, trokken de Franken, wanneer zy des jaers duizent en vijf en negentigh *Jerusalem* vergeefs hadden belegert, door den Iordaen, met voornemen van zich in den zelven te baden, en palmtakken te plukken. Desgelijx gedenken de zelve gewoonte en gebruik, *Albert Aquensis*, *Willem de Tyrier*, de kardinael *van Vitry*, *Mariaen Sanut*, met by-voegen, door dezen laetsten, dat aldaer een geestelijke is, onder bestier van eenen *Prioor*, of overste.

Wijders, deze gewoonte, van zich in dezen vliet te wasschen en baden, is door de langheit des tijts niet vernietight; maer wort noch alle jaers, door de beëvaertreizers, en andere Kristenen van dien oort, gepleeght, die derwaerts op Paesch-feest, dikwils ten getale van drie of vier duizent, trekken: zonder een van allen ongebaedt blijft, of ten minste handen, aengezight en voeten niet wascht, en het water drinkt.

Die uit *Jerusalem* derwaerts trekken, begeven zich onder gelei van eenen *Sanjak* van *Jerusalem*, die met een groot getal zijner lijfwachten verzelt is, om tegen d'Arabieren beschut, en van 't gevaer bevrijt te worden: waer voor ieder, hooft voor hooft, een zware schatting moet betalen.

Zoo *Doubdan*, als ooghtuigh, verhaelt, is het een onuitsprekelijk vermaek en lust, zulk een groote meenighte van menschen, van allen landaert, zoo mannen, vrouwen, als kinderen, alle romp slomp door malkanderen, hol over bol, zich, met lijfs gevaer, in 't water te zien plom-

Digitized by Google

pen. Eenigen wasschen en dompelen zich ganſch naekt, en anderen in 't hemt: gieten daer en boven, na zich wel gewasschen te hebben, grote bakken met water op 't hooft, en wrijven daer meê, met grooten aendaght en yver van gods-vrucht, het gansche lichaem. Men vind'er ook, die al hun reistuigh in dit water wasschen.

Kleine kinderen, onaengezien hun krijten en ſpartelen, worden naekt uit-gekleet, en meenighmael tot over het hooft onder 't water gedompelt. Het welk gene kleine verwondering verdient.

De vrouwen, dat noch groter verwondering verdient, de welke daer te lande niet, als met gedekten aengezichte, op ſtraet gaen, ontkleden haer naekt uit, en baden voor een ieders oogen, en te gelijk onder de mannen, zonder eenige ſchaemte.

Dit wasschen, baden, en met water op het blote lijf te gieten, wort niet nagelaten, noch geſtaekt, hoe groot ook de koude te dier tijde is: zulx deze yveraers, die meeſt Barbaren zijn; maer evenwel den naem van Kriſtenen dragen, door 't kille water, beven en klapper-tanden.

Daer is groot gerijf: want ieder wijkt, langs den oever, ter zijde af, om een goeden oort aen te treffen. Onder andere vind men daer vele hoeken of ſtukken lants, in maniere als kleine eilanden, de welke met kreupel en heeſter-boſch dicht begroeit, en met kleine ſcheuten doorſneden zijn: alwaer het lopend water op eenige plaetſen zoo laegh is, dat men het zant op den gront ziet leggen. Op deze plaetſen heeft men ook het meeſte volk: uit oorzake van het grootſte gemak en minſte gevaer.

Daer en boven wort noch een andere aendaght gepleeght: want midlerwijle eenigen zich baden en wasschen, kappen andere hout, om mee te nemen: inzonderheit hage-doorne ſtokken, om te wandelen: en andere hout, om roze-kranzen en kruizen daer van te maken.

Eenigen ſnijden boſſchen, zoo veel een man kan dragen, en leggen die op de peerden.

Gewonelijken bevind zich ook, onder dezen hoop, een Roomsgezinde prieſter, die op een altaer, aen den oever, gemeenelijk de miſſe doet.

Eenigen nemen ook de ſlib of ſlijk des

Digitized by Google

des Jordaens, en maken daer kronen en lammen Gods van.

De meeste scheppen water uit den Jordaen, in kruiken, kannen en vaetjes, en nemen het meê t'huiswaerts, om, als heilige en dierbare overblijffselen, te bewaren. Men zeidt het noit stinkend wort, en een zeer lange wijle kan goet blijven.

De oevers des Jordaens zijn op vele plaetsen, tot een halve, ja hele mijle te landewaert in, met dichte bosschen van velerhande riet, heester, kreupelbosch en geboomten, bewassen, die, door de vruchtbaerheit des gronts, boven mate hoogh opschieten: hoewel alle wilt en doornachtigh.

D'Arabieren dienen zich van het riet, tot velerhande gebruik: want van het een slagh maken zy werp-pijlen, javelijnen, en lichte lançien: van het ander schichten, ter waerde van vijf aspers, die gene andere, als de groten, gebruiken: een ander slagh gebruiken zy tot schrijf-pennen: want meest alle d'Oosterlingen schrijven met gene vogel-schachten; maer met dit riet, dat *Elegia* by hen wort genoemt.

Het is niet te twijfelen, of men voer by ouds schier over-al, van den eenen oever tot den ander, met vaertuigen over den Jordaen.

Daer en boven waeren op verscheide plaetsen verscheide bruggen, tot overgangen, over den Jordaen geslagen.

Jakobs brugh. Tusschen het meir *Samachonitis*, en *Genezareth*, leit noch heden eene lange stene brugh, met drie grote bogen, over den Jordaen geslagen: de welke, zoo wel by de Mahometanen, als Kristenen, in 't Arabisch, * *Dgeser Jacoub*, dat is, *brugh van Jakob*: of † *Ghiecid Beaat Jacoub*, dat is, *brugh der dochteren van Jakob* genoemt wort.

* Thev.

† D. S.

Roger stelt deze brug duizent schreden zuidwaerts van het meir *Samachonitis*: *Thevenot*, twee uuren reizens van *Iozefs put*: *Quaresmius*, derde-halve mijle, (te reizen door wijdstrekkende woestijnen) en *Adrichom*, tien mijlen van eene uure gaens, van *Filips Cesarea*, en na-by het meir *Samachonitis*, ten zuide: *Thevenot*, drie uuren reizens, en *D. S. A.* op 't minste een halve Fransche mijle van den mont des Jordaens, daer hy in de zee van *Galilea* valt.

Zy wort de *brugh*, en anders ook het *veir of overvaert Iakobs* genoemt: uit oorzake, zoo d'overlevering der ouden hout, deze de plaetse is, alwaer d'aertsvader *Iakob*, in het vluchten voor zijns broeders *Esaus* aengezight, na *Mesopotamie*, over den Jordaen trok: zonder iet, als eene staf, by zich te hebben. Van waer hy vee-rijk, en met twee heiren, bestaende in zijn gezin en vee, weêr te rugh keerde. Gen. 32. Gelijk hy by *Moses* zeidt: *Ik ben met mijnen staf over dezen Iordaen gegaen; en nu ben ik tot twee heiren geworden.*

Kootwijk bevond den Jordaen, in Slacht-maent, ontrent deze brugh, overwaedbaer.

Op eenen heuvel, of klift, dicht by deze brugh, en neffens den wester oever des Jordaens, worden vele puinhopen gezien, de welke men voor overblijfselen van zeker vierkant kasteel hout, dat *Bauduwijn*, de vierde Kristen koning van *Ierusalem*, des jaers elf hondert acht en zeventigh, om d'invallen der Mahometanen, uit de lantstreke van *Damaskus*, in het Heilige Lant, te beletten, in den tijt van zes maenden, met zware en vaste muuren, en gansche maght des rijks, deed bouwen: maer wiert namaels door *Saladin* ten gronde verdelght. Kasteel. Tyr. lib. 18. cap. 13. lib. 22. cap. 22.

Zoo *Tyrius* schrijft, was dit kasteel op den Jordaen gebouwt, op eene plaetse, het *veir van Iabok* genoemt.

Quaresmius, tegen het gevoelen en schrijven van *Tyrius*, *Adrichom* en andere, stelt dit kasteel tegen over *Iakobs brugh*, over den Jordaen: en voeght'er by, dat het heden een *Chan* of 's lants herbergh zy.

Bonifacius stelt na-by deze brugh, over den Jordaen, een huisje van *Iakob*, en de plaetse, alwaer *Esau* hem, op zijn wederkomste uit *Mesopotamie*, ontmoet was.

Quaresmius, desgelijx *Tyrius*, schijnen *Iakobs brugh*, met het *veir Iabok*, voor een en het zelve te houden: daer nochtans de meeste schrijvers de zelve te recht onderscheiden: naerdien de *beke Iabok* over den Jordaen lagh, en in den zelven zijn water storte.

De Jordaen was ook, door middel

Digitized by Google

Ziet p. 138. van eene brugh, aen *Chammatha* gehecht, na-by *Tiberias*, aen d'uitvloeing des Jordaens uit de zee van *Genezareth*: desgelijx stelt *Tyrius* neffens *Tiberias*, daer de Jordaen uit de zee van *Galilea* treet, eene brugh.

Lib. 17. cap. 8. lib. 18. cap. 21.

Een vermaerde en zeer gemeene overtocht was ook tegen over *Iericho*, die dikwils in de Schrift gedaght wort: hoewel aldaer veel meer de overtoght schijnt geschiet te zijn, door middel van vaertuigen, of schipbruggen en ponten, als van bruggen: gelijk te bespeuren is uit 2 Sam. 19: 18. en 2 Reg. 11: 18.

Noch was een zeer treffelijke overtoght tusschen *Chammatha* en *Iericho*; doch zeer verre van beide gelegen; maer na-by *Scythopolis* of *Betschan*, en ontrent het groot velt *Esdrelon*: als te bespeuren is uit 1 Macchab. 5: 52. want naerdien *Iudas* aldaer gezeit wort, met zijn heir over den Jordaen getogen, en in het groot velt voornoemt gekomen te zijn, (dat, naer het schijnt, niet zeer verre van *Scythopolis* was,) zoo blijkt hier uit klarelijk, dat ter zelver plaetse een gemeine overgang of overtoght des Jordaens geweest zy; die niet alleenlijk aen die van *Scythopolis*, uit de lantstreke van Binnen-Jordaen, tot die van Over-Jordaen; maer ook uit *Samaria* na *Peréa*: desgelijks uit Neêr-Galilea na *Peréa*, overgang verleende.

Lichtfoot wil aen dezen oort en overtocht, en niet ter boven-gemelde plaetse, de *brugh Iakobs* gestelt hebben: over de welke hy over den Iordaen, op zijne reize na *Mesopotamie*, met zijne staf trok, en van daer met zijn gezin te rugh keerde.

De gedachtenis des naems *Sukkoth*, Genes. 33: 17. het welke op den ooster oever des Jordaens, tegen over *Zarthan*, dat niet verre van *Bethschan* stont, gelegen was, schijnt duidelijk en te kennen te geven, dat *Iakob* langs dezen weg altoos weêr te rug gekeert zy.

Quaresm. Over den groten Jordaen, en in des zelfs zuider streke, leit ook nu noch een grote en fraeie stene brugh.

Van de stad *Kapernaum* af, tot aen *Iakobs brugh*, langs den Jordaen, is een lustigh velt, of lantstreke, het welk *Roger* voor het lantschap van *Decapolis* hout; doch zonder eenigh bewijs. Men vind heden daer niet een eenigh huis.

Ontrent dezen oort onthouden zich gewonelijken zekere Arabieren, *Druguemens* geheten, die een grote meenighte van vee op deze plaetse weiden: waer mee zy in Syrie, en andere Oostersche lantschappen, handel drijven. Deze Arabieren, schoon Mahometanen, zijn evenwel gene rovers; maer getrouwe koopluiden, die eerlijk leven, en in de steden hunne kemels, peerden, geiten en schapen, te koop veilen, in verruiling tegen andere lijfs-behoeften.

Maer ter zelver tijt, als zy zich van voorraet voorzien hebben, om zich in een andere lantstreke, daer weide voor hun vee is, neêr te slaen, zoo komen andere Arabieren, *Bedoins* of *Beduwijnen* geheten, die rovers zijn, aldaer een wijle hunne woonplaetse nemen: alwaer men by wijle over de vijf hondert tenten of paveljoenen vind opgerecht: de welke zoo dra niet zijn opgebroken, of de plaetse wort door andere weêr beslagen en ingenomen. Hier over is het aen dien oort altijts gevaerelijk reizen: dan men trekt'er niet door, als wel gewapent, en in gezelschap.

Beweste, voor aen, of neffens den Jordaen, lagh de beke en het dal *Carith*, *Chrith*, of *Cerith*, en anders *Crith* geheten, in en door het welk die beke haeren loop had: als blijkt uit 1 Reg. 17: 3. Beke en dal Carith.

De profeet *Elias* wiert aen de beke *Cerith*, (alwaer hy zich, uit vreze voor *Achab*, verborgen had,) door de ravens gespijst, met hem des avonts en uchtens broot en vleesch te brengen: en dronk uit de beke. 1 Reg. 17. Zoo de Rabbinen, en, onder andere, *Rabbi Judah*, willen, spijsden d'inwoonders van *Orbo* (eene stad na-by *Betschan* of *Scythopolis* gelegen,) *Elias* ter zelver plaetse: alwaer keizerin *Helena* namaels eene kerke ter gedachtenis heeft doen bouwen.

In eeuwigheyt zou deze beke in duisternis verborgen zijn gebleven; 't en zy *Elias* zich aen de zelve verborgen had: hoewel haere eigentlijke plaetse ook tot noch toe verborgen is.

Eenige kaerten stellen de zelve over den Jordaen: andere binnen den Jordaen:

Digitized by Google

daen: andere hier, en andere daer; doch onzekerlijk, en wilt en woest. Inzonderheit heeft men zich over *Josephus* te verwonderen, die schrijft, dat *Elias* na de zuider delen trok, om zijn verblijf by eene beke te nemen. Daer nochtans de Heere uitdrukkelijk zeidt: *Trekke van hier na 't Ooste:* want toen was *Elias* in *Samaria*. Waer op God voeght: *En verberge u by de beke Cherith, de welke voor den Jordaen is.* 2 Reg. 17:3.

De beke *Carith* ontstaet uit het regenwater, dat op het geberghte valt, alwaer de stad *Sichem* gelegen is. Te weten, zy begint aen de voet des berghs, na 't ooste, en stort eindelijk haer water in den Jordaen.

Adrichom stelt den oorsprong dezer beke op of in het geberghte *Efraims*, na-by het stedeken *Phaselu*.

Rog. Zy is den gehelen Zomer over zonder water. Op zijnen oever groeit *tamaris*, *kuisch-boom*, *laurier*, *rozelaer*, *cistus*, en zeker kleine boom, dien d'Arabieren *Charoub el queleb* noemen, dat is, *woedende siliquaster*. Men vind'er ook allerwege rontom meenighte van *ridder-spoor*, *mandragoras*, en vele andere aromatijke gewassen.

Na-by deze beke, en eene kleine mijle van *Sichem*, aen de west-zijde, is een gehucht of buurt van Arabieren: de welke eertijts eene stad des stams van *Efraim* was. Van deze plaetse af, tot aen den Jordaen, is niet als woestijne.

Eenigen, als *Adrichom*, *Doubdan*, en anderen, stellen ook de *riet-beke*, of *riet-dal*, aen den Jordaen, en by de beke *Carith*: hoewel niet zonder groten misslag, zoo *Bonfrerius* gevoelt: naerdien het *Riet-dal*, ten weste, aen de Grote of Middellantsche zee lagh, als duidelijk te bespeuren is uit Jos. 16:8. alwaer, door den naem van *zee*, niet de Zout of Dode; maer de Grote of Middellantsche zee te verstaen is. Riet-beke.

Het *Riet-dal*, of *Riet-beke*, wort in 't Hebreeusch *Nachal Cana*, en by de zeventigh overzetters, met het afbreken der voorste letter-greep, *Chelcana*, of *Xelcana*, genoemt. De Neêrduitsche overzetting, en die van andere tongen, behouden den naem *Cana*, als een eigen naem, zonder dien te vertalen.

Nachal heeft in 't Hebreeusch een dubbelzinnige betekenis: want het bediet zoo wel een *dal*, als beke.

De zee van Galilea.

DE *zee van Galilea* wort alzoo, na het neffens en om-gelegen lantschap van *Galilea*, in 't nieu verbont genoemt, Matth. 4: 18. en 15: 19. Marc. 1:16. Joh. 6:1. en ook, by den zelven *Johannes*, na de voornaemste neffens gelege stad *Tiberias*, de *zee van Tiberias*, cap. 6:1. en 21:1. desgelijx by d'Arabieren, in 't Arabisch, noch heden *Bahâr Tabariah*, dat is, *zee van Tiberias:* en by eenigen, volgens *Plinius*, na de neffens gelege stad *Tarichea*, de *zee van* Tarichea. In 't oud verbont wort zy, op Hebreeusch, de *zee Cenereth*, *Ceneroth*, *Chinereth*, en *Chennereth:* Num. 34:4. en in 't Chaldeeusch, de *zee Ginnusar*, en in 't Syrisch, *Cinosar* geheten: 't zy na eene stad van een zelven name, in den stam Neptalim, op haeren oever gelegen, Jos. 19:35. of na eene gelijknamige lantstreke: want de Schrift gedenkt ook eener lantstreke, *Chennereth*, 1 Reg. 15: 20. *Lukas* noemt haer, na het vast na-by-gelege lant, het *water* en *meir Gennesareth*, cap. 5: 1. Van gelijken *Josephus*, *Gennesar:* en *Strabo*, *poel* of *meir Gennesaritis:* en *Plinius*, het *meir Genesara*. De naem *Gennesaret*, of *Gennesar*, is misschien van *Cenereth*, *Ceneroth*, of *Chinnereth*, gesmeet: met den welken deze zee, in 't oud verbont, gedaght wort.

Het zelfste water wort ook, met het uitlaten der namen van *Galilea*, *Tiberias* en *Gennesareth*, veelmalen enkelijk, in de Schrift, de *zee* geheten: 't zy uitstekenheits halve: of dewijl d'eige naem reeds te voore gemelt is: als Matth. 8: 24, 27, 32. en 13: 1. en 14: 24, 25, 26. en 15: 9. en 17: 27. Marc. 1: 16. en 2: 13. en 3: 70. en 4: 1, 39. en 5: 1, 13, 21. en 6: 16, &c. en by *Lukas*, het *meir*, cap. 8: 22, 23. Dit water wort in de Schrift een *zee* genoemt, volgens eene wijze van spreken onder de Hebreen, die alle grote vergaderingen van wateren een *zee* noemen.

Digitized by Google

Josephus begroot de lengte op hondert: *Egesippus*, op hondert en veertigh: en beide, de brete op veertigh ſtadien: *Plinius*, de lengte op zeſtien duizent ſchreden, en de brete op zes duizent: d'Arabieren, de lengte op drie, en brete op anderhalve mijle: die hier in niet veel van hen beide verſchillen: want zeſtien duizent ſchreden lengte maken hondert en † acht en twintigh ſtadien uit: en zes duizent ſchreden brete, veertigh ſtadien. *Bunting* brengt de lengte op twalef mijlen, en de brete op ruim vier mijlen: *Roger*, de lengte op ontrent zes, en brete op twee of drie Franſche mijlen: *Niger*, den omtrek op twintigh duizent ſchreden, of vier Duitſche mijlen: *Munſter*, op zeſtien Duitſche mijlen.

† Of vier mijlen.

De Talmudiſten ſtellen de *zee van Galilea* binnen den ſtam van Neptalim: maer meeſt alle de lantkaerten, en ſchrijvers der Kriſtenen, buiten den zelven, en doorgaens geheel in den ſtam van Zabulon.

Lichtf. De grenspael des lants van Neptalim ſchijnt ontwijfelijk ter wederzijde den Jordaen aen te raken: te weten, van de noort en zuit-zijde, en aldus de *zee van Galilea* binnen zijnen boeſem te beſluiten.

Dit ſchijnt niet ſtrijdig met *Iosephus* te zijn: want de Zabuloniten, volgens zijn ſchrijven, hebben by loting hun erfdeel tot aen de *zee van Galilea* bekomen: welk deel ook tot aen den bergh *Karmel* en Middellantſche zee ſtrekte.

Ten zuide leit de ſtam van Zabulon met dien van Iſſachar bepaelt, en ſtrekt zich in de brete tot aen de *zee van Galilea* uit, en raekt alleenlijk aen deze zee: maer bevanght de zelve zee niet binnen zijn beſtek.

Dies begaen *Adrichom* en andere een groten misſlagh, met de ganſche *zee van Galilea* binnen den ſtam van Zabulon te plaetſen, daer hy ſlechts tot aen de zelve zee reikte.

Roger omringt de zee van *Galilea* met het lant van vijf ſtammen: te weten, ten ooſten, met die van Manaſſe en Gad; ten weſte, met die van Iſſachar, Zabulon, en Neptalim.

Deze *zee*, of *meir*, wort toegeſtelt en gemaekt van de wateren des Jordaens, die benoorden in de zelve treet, en, vloeiende dwers door haer, ten zuide zijnen uitgang heeft. Ook ſtorten vele ſcheuten en beken hun water, zoo van de weſt, als ooſt-zijde, in de zelve, tot haere grote waterrijkheit. Desgelijx ſchrijft *Plinius*, dat de Jordaen, daer hy d'eerſte gelegentheit van dalen vind, zich in een meir verſpreit.

Zoo de Rabbinen voorgeven, zou de zee van *Tiberias* van een brok eener rotſe gemaekt zijn: uit de welke *Moſes*, door het ſlaen met zijne roede, water doen ſpringen had, tot leſſching der dorſtige Iſraëliten, in de woeſtijne. Deze brok der rotſe was door *Marye*, *Moſes* zuſter, bewaert geworden: de welke, na zy de zelve op deze plaetſe had neêr-geſmeten, ten zelven tijde dezen plas waters of zee had doen ontſtaen.

Dit meir, zoo de Rabbinen geloven, of verçieren, zou by Gode, boven alle Meiren des Heiligen Lants, belieft en bemint zijn. *God*, zeggen zy, *heeft zeven meiren geſchapen: uit die alle heeft hy geene verkozen, als de zee Genneſareth.* Het welk zy miſſchien tot lof der Hoge ſchole van *Tiberias* verzonnen hebben. Maer met meerder waerſchijnelijkheit zou zulx op des Heilants veelvoudigen toegang derwaerts kunnen gepaſt worden.

Dit water, volgens over-een-ſtemming van Kriſtenen, Joden, Arabieren, en alle Ooſterlingen, overtreft in deught en goetheit het water van alle poelen en meiren des aertbodems. Het is niet drabbigh en modderigh; maer klaer, zoet, drink en vruchtbaer.

Het is een viſchrijk water, en voet velerhande en verſcheide ſlagh van ſmakelijke viſſchen, de welke geheellijk van die van andere meiren des aertrijks verſchillen, en door de ſtedelingen van *Bethſaida*, en andere aen zee gelege plaetſen, eertijts in volle zee, ten tijde des Heilants, met netten gevangen wierden. Dan heden viſſchen die van *Bethſaida*, en andere aen zee gelege plaetſen, niet als aen den oever dezer zee: hoewel gene zeer grote viſſchen; maer ſlechts van eene palm lang, en ſchier eenerlei ſlag.

De *zee van Galilea* was eertijts, op en ontrent haeren oever, met brave ſteden omringt: als T*iberias*, *Bethſaida*,

Digitized by Google

da, *Iulias*, *Hippos*, *Caparnaum*, *Tarichea*, *Bethſchan*, *Chorozain*, en meer andere, de welke deze lantſtreke boven mate luſtigh maekten. Zy heeft ook aen zommige oorden, ontrent haeren oever, eenige boſſchen, inzonderheit ten ooſte.

Dit meir, of deze zee; is in het nieu verbont, door de ſchipvaert des Heilants, beroep en viſſching der apoſtelen, en andere wonder-daden, zeer beroemt.

De Heilant heeft by wijle dit meir, als vaſt lant, te voet betreden, en *Petrus*, op zijn verzoek, het zelfſte bevolen te doen, en het met een woort, wanneer het op 't holſte en verbolgenſte ging, geſtilt. Matth. 14. Mark. 6. Matth. 8.

Wanneer *Simon Petrus*, *Thomas*, *Nathanaël*, *Zebedeus* en andere jongeren, den ganſchen nacht in deze zee niets gevangen hadden, wierpen zy, op des Heilants zeggen, die na zijne verrijzenis hen op den oever verſcheen, het net uit, en vingen een grote meenighte van viſſchen, meer als zy trekken konden. Joh. 21.

Op deze zee leerde hy, uit het ſcheepken van *Simon*, de ſchare, Matth. 13. Marc. 4. Luc. 8.

De wateren *Meron*, anders het meir *Samachonitis*.

De wateren *Meron*, of *Merom*, en in 't Hebreeuſch, by *Joſua*, cap. 11 : 5. *Me Merom*, dat is, *wateren Merom*, wort by *Hieronymus Merron*, en by *Euſebius*, gebroken, *Merram*; maer by de Talmudiſten de *Sibbecheeſche zee*: en, by *Ioſephus* en anderen, het *meir* of de *poel Samachonitis*, *Semachonitis*, en *Semechonitis* genoemt: hoewel noch heden, volgens *Roger*, *Maron*, *Moron*, en *Mora*; maer, volgens *Maſius*, *Tabario*; miſſchien na de ſtad *Tiberias*.

Dit meir, of water, is gelegen tuſſchen de ſtad *Filips Ceſarea*, ten zuide, op eenen afſtant van twee Franſche mijlen, en tuſſchen de zee van Galilea, by-na in 't midden, en na-by den Jordaen.

Ioſephus begroot dit meir in de brete op dertigh, en in de lengte op zeſtigh ſtadien: *Roger*, de lengte op eene grote Franſche mijle: maer de brete minder, en den omtrek op twee Franſche mijlen. Des zelfs kreken en poelen ſtrekken zich uit tot aen de lantſtreke van *Daphne*.

Het meir *Samechonitis* wort voor een groot gedeelte uit het water des Jordaens, of uit dat van den kleinen Jordaen (die ook dwers door het zelve vloeit, voor zijnen val in het meir van Galilea) gemaekt: inzonderheit, ten tijde van het ſmelten der ſneeu op den bergh *Liban*: waer door het geweldigh groot en waterrijk wort.

Des Zomers, zoo *Brokard*, *Salmeron*, en andere getuigen, drooght zijn water, door de hitte, op, wanneer de beken der geſmolte ſneeu, des berghs *Libans*, ophouden te vloeien. Desgelijx heeft *Quareſmius*, als ooghtuigh, op het einde van Zomermaent, dit meir, of des zelfs plaetſe, zonder water, en zwart van aerde bevonden, en met eenigh heeſter en kreupelboſch bewaſſen.

Zoo *Kootwijk* ſchrijft, is dit meir ront van geſtalte, en beſlaet in Wijnmaent met zijne wateren naulix vijf hondert treden in den omtrek: het welk ſchier alle jaers ontrent dien tijt gebeurt. Maer op het einde van den Winter, of in den aenvang des voorjaers, rijſt het water, door het aflopend geſmolten ſneeu-water des *Libans*, zeer hoogh; doch des Zomers, en in den Herfſt, drooght het by wijle uit.

Ten tijde van het uitdrogen des waters groeien aldaer verſcheide kruiden, heeſters en bomen, boſch-wijs: de welke leeuwen, beeren, luiperden, en ander wilt gedierte, ſchuilplaetſen verleenen, tot een aengename en luſtige jaght der groten. Brok.

In de poelen, kreken en moeraſſchen dezes meirs, groeit zeer veel kalmus-wortel en riet: waer van de Ooſterlingen ſchrijf-pennen, ſchichten en werp-pijlen maken. Rog.

Dit meir, wanneer het waterrijk is,

is, voet verscheiden slagh van visschen: hoewel die van een andere gestalte zijn, als hier te lande.

Roger. Rontom het meir houden leeuwen en tygers, die van het geberghte *Libans* afkomen, wanneer het met sneeu bedekt is.

Daer ontrent houden ook zeer grote slangen, die d'andere kleine slangen eeten. *Roger* heeft'er eenen van over de twaalf schreden lang gezien, die zoo dik, als eene mans dye, en root, als scharlaken was.

Na-by dit meir heeft *Josua*, *Jabin*, koning van *Asor*, en andere, verslagen. Jos. 11.

Om-lantstreke des Jordaens, dal *Aulon*, en *Elon More*.

DE Iordaen leit, in zijne gansche lengte, van den bergh *Liban* af, tot aen de Dode zee, ter weder-zijde, ten weste en ooste, met lustige, kley-achtige, en vruchtbare vlakke velden en landouwen omringt, die van achteren, aen beide zijden, met verscheide ryen van talrijke en zeer hoge bergen omvangen worden.

Dit vlak gewest, en effe streke, ter weder-zijde des Iordaens, en tusschen deze bergen gelegen, wort by *Moses*, Genes. 13: 10. (daer *Abraham Loth*, tot slissing des opgerezen krakeels, keure geeft, om na zijn wel-gevallen, ter rechte of linke hant, eenen oort tot woonplaetse uit te kiezen,) in 't Hebreeusch *Chiccar Jorden*, dat is, *vlakte des Iordaens*, geheten: want *Chiccar* bediet eene vlakte of vlakke lantstreke: en *Iarden*, den Iordaen. Desgelijx geeft d'engel deze vlakte te kennen, Genes. 19: 17. daer hy tot *Loth*, zijnde uit *Sodoma* getrokken, spreekt: *Sta niet op de gansche vlakte; maer behout u op het geberght:* alwaer hy deze lantstreke tegen het geberghte heeft schijnen te willen stellen.

By den Psalmist, Psalm 42: 6. wort de zelve oort en lantstreke, in 't Hebreeusch Aretz *Iorden*, dat is, *lant des Iordaens*: en by Matth. 3: 5. en Luc. 3: vers 3. zeer duidelijk in 't Grieksch, *Perichoros tou Iordanou*; dat is, *Om-lantstreke des Iordaens*, of *lant rontom den Iordaen*, genoemt: desgelijx by d'Arabische schrijvers, met den Arabischen naem des Jordaens, *Iordon*, of *Iordan*, en *Al-Iordan*, die de zelve lantstreke, beneffens *Tiberias*, en het dal *Algauta*, of *Celesyrie*, voor het twede gedeelte der vijf delen van Syrie houden.

Elmac. Abulf. Ziet Syrie, pag. 4.

Iosephus noemt de zelve vlakte, of om-lantstreke des Jordaens, in het Grieksch, uitstekenheits halve, *Mega Pedion*, dat is, *grote vlakte*: en beschrijft haer in de volgende woorden: *Neffens de stad Iericho, de welke op eene vlakte gelegen is, leit zeker onvruchtbaer, en smal; maer langachtigh geberghte: want noortwaerts strekt het tot aen de lantstreke van Scythopolis*, (*aen de zee van Galilea gelegen*) *en na 't zuide, tot aen de lantstreke der Sodomiten, en d'uitterste kuste der Dode zee. Het is steen-zandigh, en, door des zelfs onvruchtbaerheit, onbewoonbaer. Daer tegen over leit, over den Iordaen, ook een geberghte, dat ten noorde van de stad Iulias begint, en zuidwaerts tot aen Gomorra strekt: de welke Petra, eene stad van Arabie, eindight. De lantstreke, de welke tusschen deze bergen leit, wort Mega Pedion, of grote vlakte, genoemt, en strekt van het vlek of stedeken Ginnabris*, (dertigh stadien van *Tiberias* gelegen) *tot aen de Dode zee. Zy beslaet twaelf hondert stadien in de lengte, en hondert en twintigh in de brete, en wort midden met den Iordaen door-sneden.*

Hieronymus schijnt deze grote vlakte, of om-lantstreke des Jordaens, *Aulon* te noemen: te weten, *Aulon*, zoo *Hieronymus* schrijft, is een zeer groot en effe dal, of een grote langwerpige vlakte, volgens *Eusebius*, dat zich tot eene onmetelijke lengte uitstrekt, en ter weder-zijde met bergen, die vervolgens aen een geschakelt leggen, en van den bergh *Liban* en verder beginnen, en tot aen de woestijne *Faran* strekken, omvangen wort. Dal of vlakte Aulon.

In het dal *Aulon* lagen vele edele steden, als *Scythopolis*, *Tiberias*: desgelijx *Iericho*, de Dode zee, de zee van Galilea, en verscheide lantschappen rontom: de welke de Jordaen midden door-snijt. Hieron.

Naer

Digitized by Google

Naer het schijnt, is het dal *Aulon* een en de zelve plaetse of oort, de welke in 't Hebreeusch, by *Moses*, Genes. 12:6. en Deuter. 11:30. *Elon More* wort genoemt: want *Aulon* is van *Elon* gesmeet.

Elon More wort by eenigen vertaelt, *eike* of *eiken-bosch More:* by de zeventigh overzetters *hoge eike:* en in 't Chaldeeusch, *vlakte*, of *effen velt More:* en in de gemeine Latijnsche overzetting, *deurluchtigh dal.* Te weten, *Elon* wort by eenigen, als *Bonfrerius*, voor een zeker slagh van eenen boom, die vruchten draeght, als ekelen of kastanien, genomen: en by de zeventig overzetters, op d'eene plaetse voor een eike, en op d'andere voor een denne of terpentijn-boom: maer by *Hieronymus* voor een dal en effen velt. Zommigen houden *More* voor een eigen naem van zekeren man: de zeventigh overzetters vertalen *More*, *hoogh: Hieronymus*, of de gemeine Latijnsche overzettingh, *deurluchtigh:* gelijk *hoogh* en *deurluchtigh*, in het stuk van uitstekenheit, by-na een zelve bediedenis hebben.

Desgelijx hout *Adrichom Elon* More, of *deurluchtigh dal*, voor een en het zelfste met *Aulon:* dat zich, volgens zijn schrijven, van 't noorde na 't zuide uitbreit: te weten, van de zee van *Galilea* en de stad *Scythopolis* af, tot aen de Dode zee, (een streke van twalef hondert stadien) hoewel *Hieronymus*, gelijk gebleken is, het begin van het dal *Aulon* hoger na 't noorde, aen en boven den bergh *Liban* stelt.

De meesten daer en tegen, hoewel met weinigh waerschijnelijkheits, stellen *Elon More*, of *deurluchtigh dal*, ter plaetse, daer eertijts de lantstreke van *Pentapolis*, of vijf steden, als *Sodoma, Gomorra, Adama, Seboim*, en *Segor*, lagh, en de welke nu de Dode zee wort genoemt. *Arias Montanus* plaetst het tusschen de steden *Bethel* en *Hai. Andreas Masius* hout het voor de stad *Sichem* zelve, of voor eene plaetse na-by *Sichem*.

Hieronymus, in zijnen brief aen *Euagrius*: desgelijx *Adrichom*, na zijnen voorgang, houden ook het dal *Aulon* voor het geen, dat by *Moses*, in 't Hebreeusch, *Emek Schave*, of *Save*, en anders *Emek Melech*, dat is, *dal Schave*, en *dal des konings*, wort genoemt. In plaetse van *Emek Schave*, heeft de Chaldeeusche vertaling, *vlak dal*: want *Schave* leggen eenigen *vlakte*, en *effe plaetse* uit. De zeventigh overzetters, en *Iosephus* hebben, in plaetse van *dal*, *velt*. Genes. 14:17.

Het dal *Schave* wiert des *konings dal* genoemt, na *Melchisedek*, koning van *Ierusalem:* als uit het volgende veirs te bespeuren is: gelijk ook de zeventigh overzetters te recht den naem *Melchisedek* daer by-gevoeght hebben. Of mogelijk wiert het niet, na een byzonderen koning, *des konings dal* genoemt; maer uit oorzake het zeer fraei, lustigh en vruchtbaer was: op een zelve wijze, als d'eene of andere uitstekende zake *koninglijk* wort geheten: of dewijl de koning aldaer zijne lust-plaetse en tuinen had, of zich met spelen en den wapen-handel oeffende: want velen houden des konings dal voor eene plaetse, of perk, daer de koningen speelden en zich oeffenden.

Zoo *Fagius* schrijft, wiert deze plaetse alzoo genoemt, om dat zy met gene bomen en andere hindernissen belemmert; maer zeer vlak en tot des konings oeffeningen bequaem was.

Doch met reden heeft men te twijfelen, of *Aulon* en *Schave* een en het zelfste dal zy: naerdien *Aulon* te verre van de plaetse, namelijk *Jerusalem*, daer *Melchisedek* woonde, schijnt gelegen te zijn: daer nochtans *Schave* dezes *konings dal* genoemt wert: inzonderheit, dewijl *Josephus* het *konings dal* slechts twee stadien zuid-oostwaerts van *Jerusalem* plaetst. En by aldien het dal *Schave* van het dal *Aulon* most verstaen worden, zoo is het evenwel te wijdstrekkend daer toe: en schijnt tot de plaetsen, na-by *Melchisedeks* hof gelegen, te moeten ingetrokken worden.

Het *konings-dal* wort ook 2 Sam. 18: vers 18. gedaght.

Wijders, het gedeelte des dals *Aulons*, of der grote vlakte tusschen de bergen, over en beöoste den Jordaen gelegen, wort by eenigen ook *Schave* genoemt, en door het effen velt, of dal *Schave* van *Kariathaim*, Genes. 14: vers 5. in het welk de reuzen *Enims* woonden, verstaen.

Het gedeelte des dals *Aulons*, over den Jordaen, zou men ook voor de vlakke velden van *Moab* mogen houden: 't en zy hier tegen eenighszins het schrijven van *Josephus* scheen te strijden: want in dit geberghte, binnen het welk het dal of de vlakte voornoemt, over den Jordaen, besloten leit, stelt hy eenen bergh, d'*yzere bergh* geheten, die tot aen het lant van *Moabitis* strekt: dies dit *Aulon*, of vlak velt over den Jordaen, de vlakke velden van *Moab* niet wel kan zijn: aengezien het lant van *Moabitis*, en dien volgens de vlakke velden van *Moab*, door het geberghte voornoemt, en dezen *yzeren-bergh*, als van elkanderen afgescheiden worden. Of men zou het dal *Aulon*, over den Jordaen, de vlakke velden van *Moab*, van wegen de na-by-heit aen het lant *Moab*, kunnen noemen.

Dit velt *Aulon* begrijpt, onder andere, een groot gedeelte van Judea en Arabie, en verscheide kleine andere vlakten, dalen, en woestijnen van Judea: als de vlakte van *Iericho*, en *Iesraël*: en was zelf by ouds in vele lantschappen en koningrijken, die in de Schrift gedaght worden, verdeilt.

Op het zelfste velt, of dal *Aulon*, of eigentlijk op de vlakte van *Iericho*, volgens *Doubdan*, wort ook gestelt *Emek-Achor*, dat is, *dal van Achor*, of *Achar*: alzoo genoemt na *Achar*, of *Achor*, die te vore *Achan* was geheten, en in het zelfste dal, over 't vergrijpen aen het verbannen, door bevel van *Iosua*, beneffens zijne kinderen, gesteenight wiert. Jos. 7: 24, 25. en 22: 2. 1 Paral. cap. 2: vers 7. *Achor*, of *Achar*, is gezeit, *oproer*, of *verstoring*: uit oorzake door den zelven oproer en verstoring in de legers der Israëliten ontstaen was. Waer op de woorden, 1 Paral. 2: 7. schijnen te slaen: *Achor, de verstoorder Israëls*.

Adrichom, na den voorgang van *Hieronymus*, stelt dit dal benoorden de stad *Iericho*, aen de voet des veertighdaeghschen berghs: hoewel de schriftuur-plaetse, Jos. 15: 7. daer tegen schijnt te strijden: alwaer het dal van *Achor* neffens de noorder grenspalen des stams van Juda, of, het geen het zelfste is, neffens de zuider grenspalen des stams Benjamins gestelt wort: dienvolgens het zelve dal niet benoorden; maer veel meer bezuiden *Iericho* lagh.

Achors dal was rijk van vee, als uit Esai. 65: 10. te besluiten is: alwaer het tot een leger-plaetse van het rundervee gemaeckt wort. Daer en boven was het lustigh, vruchtbaer en wijnrijk: als blijkt uit Oseas 2: 4. Het was den Israëliten een begin, en als eene deure der goede hope: want als zy uit de woestijne in het zelve gekomen waeren, schepten zy eene goede hope van het lant Kanaan te zullen bemachtigen: in welks eersten toegang dit dal gelegen was. Waer op de woorden van *Oseas*, ter gemelde plaetse, schijnen te spelen.

In de gansche om-lantstreke des Jordaens quam *Iohannes de Doper*, om te preken en dopen, na tot hem het woort Gods, in de woestijne of bergen van *Iudea*, geschiet was. Luc. 3: vers 2, 3.

Vlakte, of *vlakke velden van Jericho.*

De *vlakte*, of *vlakke velden van Iericho*, worden alzoo, na d'ingelege stad, by *Iosua*, cap. 4: 13. en 5: vers 10. 2 Reg. 25: 5. Jerem. 39: 5. en by *Moses* Deuter. 34. het *effe velt des dals van Iericho* genoemt, en by 2 Sam. 15: 23, 28. en 16: 2. en 17: 16. door den naem van *woestijne*, en door de *vlakke velden der woestijne*, verstaen.

Strabo, desgelijx *Iustinus*, noemt deze vlakte *Hierikos*, zonder ergens uitdrukkelijk eene stad van dien name te gedenken. Zoo andere willen, wort de vlakte van *Iericho*, in de Schrift, ook *Galgal*, of *Gilgal*, genoemt.

In het stellen van het bestek, en de grenspalen dezer vlakte, verschillen de schrijvers van elkanderen grotelix: want eenigen begrijpen haer, als een gedeelte, onder het dal van *Aulon*, of grote vlakte van *Iosephus*, of omlantstreke des Jordaens. Andere schijnen haer by-na zoo wijd, als het dal *Aulon* zelf, uit te breiden.

Naer het schrijven van *Solinus*, leit de vlakte van *Iericho* met eene gedurige

rige

Digitized by Google

rige ry van bergen, als met eene muur, na de gelijkenis van kastelen, omringt, tot een streke van twee hondert bunderen, (drie bunderen op eene stadie gerekent) en wort de *boge* genoemt. Desgelijx schrijft *Strabo*, dat de vlakte *Hierikos* met zeker geberghte omringt is, dat tooneels-wijze tot haer helt, of neêrwaerts schiet: uit welk schrijven men zou mogen besluiten, dat de vlakte van *Jericho*, met het dal *Aulon*, of grote vlakte van *Iosephus*, een en het zelfste schijnt te zijn: dewijl dat ook, als uit het schrijven van *Hieronymus* en *Iosephus* is gebleken, rontom met geberghte leit omringt: 't en zy men het geberghte rontom de vlakte van Jericho, voor een ander, of voor een gedeelte van 't geen wil houden, dat het dal *Aulon* bevangt: of dat als binnen het geberghte des dals *Aulon* begrepen is. Behalve dat ook de vlakte van *Iericho* niet beide de zijden des Jordaens, gelijk *Aulon*; maer alleenlijk d'eene en wester-zijde besloegh.

Daer en boven schijnt ook *Iosephus* de vlakte van Jericho, of de vlakte, op de welke de stad Jericho gelegen is, van *Aulon*, of de vlakte, ter wederzijde des Jordaens gelegen, t'onderscheiden: naerdien hy deze laetste de *grote vlakte*, en d'andere slechts enkelijk, de *vlakte* noemt.

Woestijne van Jericho. De woestijne van Jericho strekte haer ook van de stad Jericho westwaerts tot aen Jerusalem, en besloegh by-na die geheele tusschen-streke: de welke, volgens schrijven van *Iosephus*, woest en steenigh, of klippig was: gelijk ook d'oort, na den Jordaen en de Dode zee toe, alzoo woest en onvruchtbaer was: hoewel vlakker. Van gelijken schrijft *Saligniak*, dat de wegh van Jericho na Ierusalem zeer moeielijk, steenigh en rou is: en gedenkt hem niet ooit diergelijke gezien te hebben. Waer over ook de wegen, van Iericho na Ierusalem, veeltijts met rovers en straetschenders bezet waeren.

Doubdan getuight het zelfste. Te weten, na eenige mijlen reizens, van Ierusalem na Iericho, treet men in een woest lant, dat doorgaens met keistenen beleit, en door de hitte der zonne dor en verbrant is, en lover noch gras geeft. Daer na komt men, te reizen geduurigh tusschen bergen, heuvelen en dalen, aen een zeer hogen oort en doorgang, die eertijts zeer gevarelijk was, van wegen de straetschenders en rovers, die zich aldaer onthielden, en van verre, door de hooghte, het velt, tot hun groot voordeel, konden ontdekken. Daer en boven is hy op zommige plaetsen zoo eng en nau, dat naulix twee personen elkanderen kunnen voor-by gaen.

Na dezen engen doorgang staet op de kant des weghs een groot en schoon klooster, dat noch volkomen in wezen is. De galderyen, gewelven en çellen, zijn van fraeien gehouwen steen gesticht. In het midden is een groot vierkant hof. De poorte, of deure, staet gewonelijken geheel open.

Men zeit de Kristenen dit klooster, tot een verblijf-plaetse der geestelijken, doen stichten, en met vestingen versterkt hebben, om daer in krijgsbezettingen, tot beveiling der wegen, te houden. Maer heden is het gansch woest en onbewoont, ter oorzake van d'Arabische rovers, die niet doen, als roven en stropen op alle deze plaetsen.

Eenige houden dezen oort, of engen doorgang, voor de plaetse, op de welke zeker mensch, die van Ierusalem na Iericho afging, onder de rovers verviel: gelijk de Zaligmaker, door eene gelijkenis, by Luk. 10:30. verhaelt.

Hieronymus hout de plaetse van dezen voorval, voor de gene, de welke by Ios. 15:7. en 18:17. in 't Hebreeusch, *Maale Adummim* wort genoemt: dat is, *opgang der roden* of *bloedigen*; zoo van wegen het bloet der reizers, dat aldaer door de rovers veeltijts gestort wiert, als om haeren hogen stant. *Adrichom* en *Ziglerus* houden de zelve plaetse voor den bergh en gedeelte des berghs *Engaddi*. Maale Adummim, of Addomim.

Hieronymus voeght'er by, dat *Addomim* eertijts een hoeve; maer by zijnen tijt niet als een puinhoop was, en *Maledomim* wiert genoemt.

Hy gedenckt daer by oock eene vesting, of kasteel, met krijgsbezetting, tot beveiling der reizers en wegen.

Noch heden wort een weinigh verder van daer, op den top van een kleinen heuvel, een kleine half verwoeste

X 2 vesting

Digitized by Google

vesting gezien: de welke haer van verre wijd opdoet, en veilight het kasteel is, dat *Hieronymus* melt.

Hieronymus stelt deze plaetse *Addomim* op den wegh van *Jerusalem* na *Jericho*, en in den stam van Juda, of op de grensscheiding van Juda en Benjamin: *Adrichom* in den stam Benjamin, en, na den voorgang van *Brokard*, vier Fransche mijlen van Jericho. Men ziet'er een diep hol, op het welk eertijts een gebouw wiert opgerecht. De plaetse is yzelijk in 't oogh, en zeer vervarelijk, en derft niemant de zelve zonder gelei door-trekken.

Salign.

Doub.

De wegen, tusschen *Addomim* en de gemelde half verwoeste vesting, zijn boven mate moeielijk, en niet als rotsen, tusschen moerasschen en holen. Een stuk weeghs loopt de vliet of beke *Cedron* daer neffens hene.

By de hedendaeghse schrijvers wort de vlakte van Jericho gemeenelijk tusschen de stad van Jericho en den Jordaen gestelt: welk bestek *Iosephus* op zestigh stadien, of twee mijlen, begroot.

Onder andere stelt *Quaresmius* de vlakte van Jericho tusschen de stad Jericho en den Jordaen: en brengt haere lengte op vijf; maer de brete op ontrent twee mijlen en eene halve, en besluitze binnen bergen en wateren: daer hy nochtans, ten aenzien van het stellen der grenspalen, uit *Bonifacius*, haer veel wijder uitbreit: inzonderheit, in de lengte, van 't noorde na 't zuide: want ten ooste stelt hy tot grenspalen, de bergen van Arabie, en ten weste, die van Judea: ten zuide, de Dode zee, en ten noorde, de zee van Galilea: welke streke, van 't noorde na 't zuide, of van de zee van Galilea tot aen de Dode zee, *Iosephus* op twalef hondert stadien begroot.

Doubdan stelt de lengte der vlakte van Jericho, van 't zuide na 't noorde, langs den Jordaen, op ontrent zes, en de brete, te landewaerts in, van 't ooste na 't weste, op drie Fransche mijlen.

Bellon strekt dezelve vlakte van Jericho, zuidwaerts, tot aen de Dode zee uit: en stelt rontom haer gebergte. Ten ooste ziet men de bergen van *Petreesch Arabie*, die niet verre van daer leggen, en met hunne voeten by-na tot aen deze vlakte reiken: en ten weste, de bergen van Jerusalem.

Doub.

Ontrent een uure reizens zuidwaerts van de vlakte van Jericho, na de zijde van de Dode zee, leit eene grote zandige vlakte, de welke gansch droogh en dor is, en niets voortbrengt, als zekere gewassen of kruiden, die aldaer groeien, en hoogh en dicht opschieten, gelijk heester-bosschen: zulx menschen noch beesten, 't en zy met grote moeite, op eenige plaetsen daer door kunnen komen. De zelve gewassen zijn zeer droogh, en branden, zoo op het velt aengesteken worden, als zwavel-stokken, tot den gront toe af. *Doubdan* hout deze plaetse voor de gene, de welke in de Schrift de woestijne van Jericho wort genoemt: alwaer koning *Sedekias* door de krijgsknechten van *Nabuchodonosor* gevangen wiert, wanneer hy met de meeste Heeren zijns hofs gevlucht was, na het veroveren der stad Ierusalem. Jerem. 39. en cap. 52. 2 Reg. 25.

Ontrent een halve mijle van daer, na de zijde des Iordaens toe, staet een kleine bosschaedje op een moeraschachtigen gront, die door de wateren des Iordaens, in zijn overvloeien, bevochtight wort. Op de linke zijde ziet men, in een ander moerasch, een overblijffel van eene waterleiding, of goot, zeer fraei van gehouwen steen gemaekt: waer van noch eenige bogen overgebleven zijn.

Een weinigh verder, reist men by na dwers over de kille, of bed, van eenen vliet, die doorgaens droogh is: uitgezeit ten tijde van d'overvloeing des Iordaens. Eenigen houden deze kil voor d'oude kil des Iordaens, die, sedert des Heilants tijden, zijnen loop zou verandert, en zich eene kleine mijle na de bergen van Arabie en 't ooste vertrokken hebben, en te ruch geweken zijn.

Deze gehele wegh, tot aen den Iordaen, is zeer onreisbaer, ter oorzake van de meenighte der grachten, moerasschen, doorne hagen, en heesterbosschen, die zeer dicht, in en door malkanderen, staen gegroeit, zonder eenige spoor van wegh. Des onaengezien is d'oort boven mate lustigh: naerdien hy niet is, als een geduurigh groen bosch van Cypres, Popelier,

Willi-

Digitized by Google

Willige, Kastanien, Tamaris, en velerhande andere wilde en doornige bomen, zoo kleine als grote. Waer over de beêvaertreizers, die van Jerusalem derwaerts reizen, om zich in den Iordaen te wasschen en baden, eerst de ruighte en 't bosch, tot doorgang, moeten afkappen.

Doubdan stelt in de vlakte van Jericho het dal van *Achor*.

Lib. 16. *Strabo* stelt in den ingang van Jericho twee roofnesten, *Tiax* en *Taurus*, die door *Pompejus* uitgeroit wierden.

Aert en hoedanigheit der vlakte van Jericho. De vlakte, of velden van Iericho, is eene lustige en fraeie groene oort, en bewassen op zommige plaetsen met klein geboomte en kreupel-bosch. Zoo nochtans *Josephus* schrijft, brant zy des Zomers, door de grote hitte, de welke de lucht ongezont maekt: want zy is geheel waterloos: uitgezeit de Iordaen: op wiens oevers bloeiender en vruchtrijker dadelbomen groeien, als die verre van daer wassen.

Joseph. Doch nessens Iericho is een waterrijke bron, en zeer bequaem om het lant te besproeien, die by d'oude stad ontspringt, en de bron van *Elise* wort genoemt: want wanneer het water van dezen bron te voore bitter en ongezont was, en onvruchtbaerheit en doot veroorzaekte, en d'aert en boomvruchten, ja de kinderen in 's moeders lijf deed quijnen, maekte de profeet *Elise*, op klachten der inwoonders van Iericho, over deze quaetheit des waters, het zelve, met het inwerpen van eene nieuwe schale vol zouts, gezont en heilzaem. 2 Reg. 2. Zulx de wateren, de welke voorhene d'oorzake van d'onvruchtbaerheit en hongers-noot waeren geweest, namaels vruchtbaerheit en overvloet beschaerden, en allerwege eene vroege rijpheit, door haere krachten, in het bevochtigen, aenbraghten.

Te weten, deze wateren besproeien, naer het schrijven van *Josephus*, met verscheide takken en scheuten, de vlakte van Iericho, tot zeventigh stadien in de lengte, en tot twintigh in de brete, en bevochtigen aldaer zeer schone tuinen, en dichte dadel-bomen van verscheiden slagh.

Bron van Elise. De bron, vliet, of liever beke, die heden 's daeghs niet alleenlijk by 's lants inwoonders; maer ook by d'uitheemschen voor den bron van *Elise* wort gehouden, neemt zijnen oorspronk uit de *a* voet van den veertig-daegschen bergh, of *b* twee boogh-scheut beneden dien, of *c* tusschen Iericho en den zelven bergh: en vloeit onder bomen door, die aen de voet des berghs staen. *a* Brok. Adrich. *b* Sanut. lib. 3. cap. 3. *c* Rog. Zoo *Quaresmius* schrijft, nemen zekere wateren uit de voet des veertighdaeghschen bergs hunnen oorsprong, en, vloeiende voor-by den wortel des gemelden berghs, vergaderen ten dele op eene plaetse, en maken en stellen dezen bron toe.

Hy loopt zuidwaerts, nessens de plaetse van *Galgala:* alwaer hy, zijnde waterrijk geworden, vele grote koren-meulens eertijts deed omgaen: hoewel 'er heden niet een eenige is.

Eindelijk verdeilt hy zich in vele kleine scheuten, bevochtight tuinen en boomgaerden, en stort zijn water in den Jordaen.

Niet verre van dezen bron ziet men waterleidingen, en oude gesloopte en vervalle gebouwen: en nessens den zelven groeien verscheide gewassen en bomen: doch niet de rozen van Jericho: gelijk *Adrichom* t'onrecht schrijft. Quaresf. Rog. Doub.

Na dezen bron van *Elise* begeven de beêvaertreizers zich gewonelijken, tot verquikking, wanneer zy den bergh der veertigh dagen bezocht hebben.

De bron van *Elise* schijnt by Josua 16. door de wateren van Jericho uitgedrukt te worden, en wort by *Plinius*, zoo *Bellon* schrijft, *Callirrhoe*, dat 's, *schone vliet*, en by den aelouden Griekschen arts *Aëtius*, *zonne-bron* genoemt.

De plaetse ontrent Jericho, zoo *Josephus* schrijft, voed ook byen, en geeft *Opobalsem* en *Myrobalanen :* dies men de zelve niet qualijk een goddelijke lantstreke zou mogen noemen. Desgelijx schrijft *Strabo :* dat op de vlakte van Jericho een dadelbosch is: waer onder ook andere tuin-kruiden t'zamen groeien. De oort, voeght hy daer by, is vruchtbaer en dadel-rijk, en wort een gehele streke van hondert stadien bevochtight, en leit vol woonsteden. Ook is 'er een koninglijk hof, en het *paradijs des balsems*. Lib. 16.

Van gelijken schrijft *Plinius*, dat de

vlakte van Jericho met dadel-bosschen beplant is, en met bronnen bevochtight wort. Waer over Jericho te recht in de Schrift de *dadel-stad* wort genoemt. Doch, zoo men *Bellon* en *Doubdan*, als ooghtuigen, geloven mag, groeien nu op deze vlakte zulke treffelijke dadelen niet, als wel eenige geschreven hebben: naerdien de dadelbomen, die aldaer groeien, de dadelen niet tot volkome rijpheit brengen: dienvolgens hebben zy ook nooit treffelijk kunnen zijn: 't en zy men zeggen wil, dat de klimaet der lantstreke verandert zy: het welk niet kan zijn.

Insgelijx groeien heden 's daeghs op de vlakte van Iericho, noch in gansch Iudea, gene balsem-bomen meer: gelijk ook de balsem-boom geen inlantsch gewas van Iudea was; maer wiert uit Arabie derwaerts overgebraght.

Zoo daer en tegen *Kootwijk* schrijft, brengen de dadel-bomen, op de vlakte van Jericho, zeer vele rijpe dadelen voort: het welk hy als voor een groot wonder hout: naerdien zy buiten Ierusalem, niet meer als een dagh-reizens van daer gelegen, gene vruchten voortbrengen. D'oorzake wort by den zelven op het verschil der beide plaetsen geleit: want Ierusalem leit op zeer hoge bergen, en wort zoo zeer door de hitte niet gezenght. Iericho daer en tegen leit in een dal, en wort rontom met bergen omringt: dies het, door het weder om-botsen der zonne-stralen, boven-mate grote hitte onderworpen is. Te dezer oorzake zijn ook de vruchten en zai-gewassen, in het dal van Iericho, twee weken vroeger rijp, als ontrent Ierusalem.

Gewas Zaçon. Roger. Op de vlakte van Iericho, en een stuk weeghs westwaerts van den oever der Dode zee, groeit zeker gewas, by d'Arabieren *Zaçon*, of *Zaccon*, en † Quar. † *Zocum*, genoemt: het welk een vrucht draeght, als die van de citroengele *Mirobalanen*, met eene droge schel bedekt, en eene noote van binnen. De noote heeft eene kern als een amandel: waer uit by d'inwoonders een onriekende olye geperst wort: dewelke gene minder krachten heeft, als d'oprechte balsem. Volgens *Doubdan*, draeght het gewas *Zaçon* zekere kleine pruimen: waer uit eene kostelijke olye of balsem getrokken wort, de welke wonderlijke werkingen, in het genezen van allerhande wonden, baert. *Bellon* en *Josephus* schijnen deze vruchten voor d'oprechte citroengele *Mirobalanen* te houden. De stadvooght van Jerusalem zend van de zelve olye, als iet dierbaers, na Konstantinopolen, aen den Groten-heer.

Zoo andere schrijven, is *Zaccon* Castor Durant. een boom, als een oranje-boom, doornachtigh, met weinige bladen, die van den olijf-boom gelijk; hoewel smalder, scherper, en groen, als die van den oranje-boom. De bloeisem is wit: de vrucht van de groote als een pruim, en ront: eerst groen; maer in 't rijpen geelachtigh: met een steen, als die van de pruimen. Uit de vruchten wort eene olye getrokken, zeer dienstigh tegen koude qualen.

Onder andere wilde en doornige bomen, zijn'er ook meenighte, die vruchten dragen, als kleine gout-gele en ronde appelen, met eene noot of steen van binnen, in plaetse van eene kern, die zoo ront als een erret is. De zelve zijn, tot rijpheit gekomen, zeer goet en aengenaem van smaek.

Men heeft'er andere gewassen, die groeien, als hage-doornen, en zekere andere kleine appelen, van kleure vermiljoen-root en gout-geel, dragen: het welk zich boven mate schoon in 't oogh vertoont; maer in het afplukken vind men daer niet in, als een zeker stinkend water of vocht. Wanneer zy droogh geworden zijn, blijft'er niet als een kern, zaet, of graen in: de welke niet qualijk na het bloem-koolzaet gelijkt. Zy hebben gene reuk. *Doubdan* wil deze vruchten voor d'appelen van *Sodoma* en *Gomorrha* gehouden hebben.

Daer groeit ook zeker heester, by Bellon. de Grieken *Lycium* geheten: en overvloedelijk veel, de twede *Acacia*, die een vrucht geeft, als wilde pruimen of steen: en aen den oever van den vliet wassen vyge-bomen.

Deze vlakte en lantstreke ontrent Rozen van Jericho. Iericho is ook van overouds vermaert, door het voortbrengen van zekere rozen, gemenelijk de *rozen van Jericho* en *Jerusalem*, en *S. Marye*, en in 't Arabisch,

rabisch, by d'Arabieren, *Kaffuon* genoemt: de welke te Jerusalem te koop gebraght, en by de Kristenen, als een grote heiligheit, opgekocht worden.

Na *Rogers* verhael, groeien de rozen van Jericho door de gansche vlakte van Jericho, op ongehavende en onbebouwde plaetsen: zonder zy vernomen worden ergens anders te groeien.

Het is een gewas, volgens zijn schrijven, dat in de Lente uit d'aerde schiet, in vorm van vlier of vlier-bloeisem, en in 't begin root is: dies te dier tijde het gansche velt als met een root laken schijnt overspreit te zijn. Daer na wort het witachtigh.

De rozen, de welke men zeidt ontrent Jericho te groeien, worden niet van de bomen geplukt; maer uit d'aerde zelve onmiddelijk getrokken. De steeltjes zijn haere wortelen.

Dan zoo men *Bellon*, *Doubdan*, *Quaresmius* en anderen, geloven magh, groeien gene zulke rozen, als te Jerusalem gewonelijken te koop gebraght, en gemeenelijk rozen van Jericho genoemt worden, op de vlakte ontrent Jericho: maer wel en alleenlijk in de woestijnen van Petreesch Arabie, op het strant der Rode zee, of in de woestijnen van Egypten: van waer zy eerst na Jerusalem gebraght worden.

Des onaengezien erkennen de geestelijken en tolken, ja alle d'Oostersche Kristenen van dien oort, gene andere, als deze rozen, voor de rozen van Jericho.

Zoo *Adrichom* uit *Saligniak* verhaelt, groeien by den bron van *Elise* bomen, als pruim-bomen: aen de welken bloemen groeien, die gemenelijken rozen van Jericho worden genoemt. Welk schrijven *Doubdan*, als ooghtuigh, tegen spreekt, met te zeggen: dat men daer wel vele wilde en doornige bomen heeft; maer gene, die deze rozen van Jericho dragen: behalve dat deze rozen aen gene bomen groeien, als uit het schrijven van *Roger* en *Quaresmius* gebleken is.

Het voornoemt gewas, dat voor de roze van Jericho gehouden wort, wil ook uit versch zaet in Europe opkomen en groeien: gelijk het op verscheide plaetsen in de kruithoven opgequeekt en gezien is.

Het heeft een tamelijk dikken, houtigen en enkelen wortel, en van smake als radijs: uit den welken dikke en

Digitized by Google

en asch-verwige scheuten van een palm lang, en een weinigh langer, schieten; die zich in meenighte van kleine takjes, ruits of tralijs-gewijze, verspreien, en alle boven, in 't ronde, in en tot elkandere toeschieten. Aen de takjes groeien hier en daer asverwige en rouwe bladen, gemenelijk anderhalve duim lang, en een halve duim breet. De bloemtjes zijn wit, en zitten van binnen, neffens de takjes, overal tros-wijze by een. Na ieder bloem volght een zaethuisje, dat in twee laetjes, door een vlies afgescheiden, bestaet, en twee platte ronde, rosverwige en scherpe zaetjes bevangt.

Eenigen stellen twee soorten der rozen van Jericho: te weten, een gansch houtigh, onsmakelijk en zonder reuk, en een ander specery-achtigh. Desgelijx stelt zekere arts, *Cordus*, tweederhande rozen van Jericho: een onsmakelijke en niet riekende: de welke hy voor het *Amomis* der ouden hout: en een andere aromatijk van smaek en wel-riekende: de welke hy oordeelt het *Amomum* van *Dioscorides* te zijn.

Maer t'onrecht hout *Cordus*, desgelijx *Scaliger* en andere, het *Amomum* voor de roze van Jericho: naerdien gene roze van Jericho, 't zy groen, versch of gedrooght, welriekend, of met bladen, als de wilde wijngert tot noch toe gevonden is: zoodanigh het *Amomum* by *Dioscorides* beschreven wort: ook is de roze van Jericho niet als eene druif, of tros van druiven: zoodanigh *Plinius* het *Amomum* beschrijft.

Rauwolf heeft ook op de daken en puinhopen van Syrie een wilt slagh van rozen van Jericho gevonden.

Wonderlijke krachten worden deze rozen, inzonderheit by de Roomsgezinden, toegeschreven. Te weten, dat zy haer, schoon dor en droogh, op den nacht van des Heilants geboorte, of op Kers-nacht openen en ontluiken, en de takjes of bladen, ten teken van *Maryas* baring, zich uitspreien: en daer na weêr toesluiten, als te voore: of niet voor Paeschen, zoo andere willen. Insgelijx zouden zy op alle feestdagen van de maeght *Marye*, en inzonderheit ten dage haerer ontfangkenis, ontluiken: waerom de zelve roze, de *roze van de H. Maeght*, wort genoemt, en niet, gelijk andere willen, om dat zy in de Schrift by het gewas der roze van Jericho geleken wort.

Daer en boven worden dezelve rozen zeer dienstigh voor vrouwen in barens-noot gehouden: want zoo eene in een glas met wy-water geleit wort, de vrouw, naer men zeid, zal, op het openen of ontluiken der roze, aenstonts zonder gevaer komen te baren: gelijk de roze haer ook niet eer zou ontluiken, voor de vrouw begint te baren.

Ook worden zy gezeit donder en blixem te wederstaen, en de huizen dier genen, die de zelve bewaren, te kunnen beschermen. Dan alles is een verdichtsel, ydel uitstroisel, en konstenarye der lichtgelovige Roomsgezinde schrijvers: hoewel ook eenigen, als *Roger*, *Doubdan*, *Quaresmius* en andere, het tegendeel door ervarentheit getuigen.

Te weten, deze rozen, of dit gewas, openen of ontluiken haer noit, 't en zy de zelve in water geleit worden: en als dan openen zy haer niet alleenlijk op de gemelde feestdagen; maer alle daeghs, en op alle uuren van den dagh, en in alle zaisoenen des jaers: waer in alle haere kracht en eigenschap bestaet. Zoo dra zy uit het water genomen worden, sluiten zy haer weder toe, zonder de kleure te verliezen: de welke zy in het afplukken hadden.

Galgal, of *Galgala.*

GALGAL, of *Galgala*, en anders *Gilgal*, en *Galgalis*, en by *Hieronymus Golgol*, was een aeloude en vermaerde stad. Zy was gelegen, volgens *Josephus*, vijftigh stadien ten weste van den Jordaen, en tien oostwaerts van Jericho, of een † kleine vierendeel mijls, op een vlak velt, of lantstreke, en neffens of by het *Elon*, of eiken-bosch *More*, anders het velt of dal *Aulon*: of, gelijk *Hieronymus* heeft vertaelt, het *wijd-strekkend* en *verre inlopend dal* genoemt. Deuter. 11:30. Dies lagh *Galgal*, naer het schijnt, door de na-by-heit

† Hieron.

heit van gelegentheit, met *Jericho* in een zelven stam. *Brokard* stelt *Gilgal* een halve Fransche mijle van den bergh der veertigh dagen.

Galgala, of *Gilgal*, bedjet, zoo de taelkundigen berechten, *wegneming* of *afwenteling:* want *Galal*,een Hebreeusch woort, is gezeidt, *af* of *wegnemen*, of *afwentelen:* te weten, na het wegnemen of afwentelen der voorhuiden van d'Israëliten, door de besnijdenis: de welke *Josua*, na het trekken over den Jordaen, op deze plaetse in 't werk stelde. *Heden heb ik*, zeid de Heere door
Cap. 5: vers 9. den mont van *Josua*, *den smaet van Egypten van u lieden afgewentelt.* Waer op de schrijver der geschiedenis by-voegt: *Waer over de naem dier plaetse, tot op desen dagh, Gilgal wert genoemt.* Ook schijnt klaerlijk in 't Hebreeusch op dat woort gespeult te worden. Andere, als *Josephus*, leggen *Gilgal*, *vryheit* uit: dewijl de Israëliten, wanneer zy over den Jordaen getogen, en tot aen deze plaetse gekomen waren, zich van d'Egyptenaren, en ellenden, de welke zy in de woestijne uitgestaen hadden, bevrijt vonden: en deswege de zelve plaetse alzoo noemden.

Lyranus vertaelt *Galgala* eene *rat* of *omdraing:* en voeght'er de naem-reden by: te weten, naerdien het velleken of voorhuit, de welke door de besnijdenis afgenomen wort, ront, als een rat, van gestalte is. Gelijk ook de zelve plaetse anders na de voorhuiden, in 't Hebreeusch, vers 3. *Gibath Habaraloth* wort genoemt, dat is, *heuvel der voorhuiden:* uit reden de voor-huiden der besnedenen op eenen heuvel, dicht daer by, geworpen en begraven wierden: maer niet, dewijl (gelijk eenige Rabbinen verzieren,) een heuvel van de grote meenighte der voorhuiden opgeworpen wiert.

Doch hier op zou iemant mogen zeggen, dat deze plaetse reeds te voore *Gilgal* genoemt was, als blijkt uit Jos. 4: 19. Dan men heeft te weten, dat *Josua*, of de schrijver dier geschiedenis, door eene maniere van voortijdigh spreken, deze plaetse aldus genoemt heeft.

Men twijfelt en twist onder de godsgeleerden, of *Gilgal*, ten tijde van *Josua*, de naem van eene stad, of slechts van eene vlakke lantstreke was.

De meesten, als *Hieronymus Pradus*, *Adrichom*, *Bonfrerius*, *Mariana*, en andere, houden *Gilgal* voor den naem van eene stad; en nemen tot bewijs de woorden van *Iosua*, cap. 5: 9. Desgelijx schrijft de Jesuït, *François de Mendoza*, dat *Gilgal* eene voorname stad des Heiligen Lants zy geweest.

Andere, daer en tegen, houden, met meerder waerschijnelijkheit, *Gilgal* slechts voor eene vlakke lantstreke of velt: naerdien, voor de komste der kinderen Israëls in het Beloofde Lant, tusschen den Jordaen en Jericho, gene stad was, *Gilgal* genoemt. Dit kan inzonderheit hier uit bewezen worden: naerdien de stad, de welke de kinderen Israëls, na het trekken over den Jordaen, allereerst veroverden, Jericho was: als blijkt uit het boek van *Iosua*. En evenwel is men uit den zelven *Iosua* zekerlijk bewust, dat zy zich, na het stappen te lande uit den Jordaen, aenstonts, zonder slagh of stoot, in *Gilgal* neêr legerden, en zonder hindernisse verrichten, het geen zy te verrichten hadden. Daer nochtans d'Israëliten, by aldien *Gilgal* toen een vermaerde stad des Lants Kanaans was, niet in de zelve, zonder met de inwoonders te vechten, zouden gekomen zijn: naerdien de Kanaaniten altijts den Israëliten weêrstant boden, en d'Israëliten niet, als met gewelt, en maght van wapenen, de steden der Kanaaniten veroverden: en voornamelijk, in den begin van hunnen ingang. Derhalve, by aldien toen d'Israëliten in eene stad niet gekomen zijn, zoo was'er gene stad, de welke *Gilgal* wiert genoemt, of namaels genoemt is: gelijk ook de zelve plaetse eerst *Gilgal* genoemt wiert, na d'Israëliten aen of op de zelve gekomen waeren, als te voore uit *Iosua* gebleken is.

Daer en boven, indien *Gilgal* eene stad, en, dat meer is, eene voorname stad des Lants Kanaans was geweest, ten minste zou zy by wijle met dien naem in de Schrift genoemt zijn geworden: inzonderheit, dewijl de naem *Gilgal* dikwils gedaght wort: daer men nochtans nergens in de Schrift *Gilgal* met de naem van een stad gedagt vind: en niet anders, als dat *Gilgal* eene plaetse tusschen den Jordaen en Jericho zy geweest. Voegh hier by, dat *Hieronymus*,

Digitized by Google

Eusebius, en *Lyranus*, noit *Gilgal* eene stad; maer slechts eene plaetse noemen.

Dies zou men met grote waerschijnelijkheit mogen zeggen, dat deze plaetse, namaels *Gilgal* genoemt, wanneer de kinderen Israëls aen de zelve quamen, eene zekere grote vlakte zy geweest, in de welke die talrijke scharen der Israëliten zich konden uitrusten, en hunne zaken verrichten. Dit kan uit de maniere van spreken der Schrift bewezen worden: aengezien zy veel malen zeid: dat de kinderen Israëls in *Gilgal* zich gelegert, of hun leger neder-geslagen hadden. Uit welke wijze van spreken blijkt, dat *Gilgal*, of die plaetse, gene stad; maer eene vlakte was: naerdien het leger neêrslaen in gene stad; maer gewonelijk op het velt geschiet.

Daer beneffens wort van het volk Israëls gezeidt, dat het in *Gilgal* gelegert en aldaer besneden was, en het Pascha geviert had: daer nochtans een eenige stad zulk een grote meenighte van menschen niet heeft kunnen bevangen: inzonderheit, dewijl de burgers niet verjaeght waren: die, indien zy daer gebleven waren, weêrstant zouden geboden hebben: maer in gevallen zy door d'Israëliten verovert waeren geweest, de Schrift zou zulx niet gezwegen hebben. Weshalve blijkt hier met grote waerschijnelijkheit uit, dat, ten tijde van *Josua*, *Gilgal* gene stad; maer eene vlakte zy geweest. Doch met gene minder waerschijnelijkheit zou men ook mogen zeggen, dat d'Israëliten namaels op de gemelde vermaerde vlakte, eene stad, met name *Gilgal*, gesticht hebben: eensdeels, uit oorzake die plaetse, van wegen de gedenkwaerdige voorvallen, den Joden als heiligh was, en volkrijk bezoght wiert: en ten andere, om het verdelgen der stad Jericho: de welke door bevel des Heeren niet most herbouwt worden. Waer over het geen, dat de schrijvers voornoemt van *Gilgal* schrijven, van het *Gilgal*, namaels door d'Israëliten gestight, moet verstaen worden.

Naer het schrijven van *Roger*, leit een vlek drie vierendeel Fransche mijls oostwaerts van Jericho, dat d'Arabieren *Galgal* noemen, en voor een overblijffel, of voor de plaetse van het aeloud *Gilgal* wort gehouden: hoewel zonder eenigh bewijs der Schrift, en slechts op een losse steun van overlevering.

In *Gilgal* hebben zich, ten tijde der Israëliten, vele gedenkwaerdige dingen toegedragen.

Gilgal was d'eerste rust, leger en vertoef-plaetse der Israëliten, na het trekken over den Jordaen: alwaer zy, tot een gedachtenis van dien wonderbaren overtocht, twalef steenen uit den Jordaen oprechten. Jos. 4.

Zoo *Roger* schrijft, ziet men, ontrent een halve mijle van *Gilgal*, noch eenige stenen, als keistenen, die by eenigen voor de zelve stenen van dien tijt gehouden worden.

Eenigen duiden de woorden van *Johannes* op deze stenen, daer hy zeid: *God kan van deze stenen kinderen Abrahams verwekken.* Matth. 3: 9.

In *Gilgal* besneed *Josua* d'Israëliten, die in de woestijnen geboren waren, voor de tweede male, en vierde het Paesch-feest, Jos. 5: 2, 7, 10.

In *Gilgal* begon het man, daer meê d'Israëliten in de woestijnen veertigh jaren gespijst waren, op te houden.

In *Gilgal* bleef d'arke den tijt van zeven jaren, geduurende het onderbrengen der Kanaaniten, door d'Israëliten: als breder blijkt uit Jos. cap. 4. en 5.

In *Gilgal* wiert *Saul* tot koning gezalft. 1 Sam. 11: 15.

In *Gilgal* hebben *Samuel*, d'Israëliten, en *Saul* geoffert. 1 Sam. 10: 8. en 11: 15. en 15: 12, 21.

Na *Gilgal* trok *Elia* en *Elisa*. 2 Reg. 2: 1. en 4: 38.

In *Gilgal* onthielden zich de kinderen der profeten, 2 Reg. 4: 38.

In *Gilgal* hebben d'Israëliten der tien stammen afgoderye bedreven. Jos. 9: 15. en 12: 12. waer over de Joden verboden wierden na *Gilgal* te gaen. Hos. 4: 15. het zelfste wort den Israëliten, by Amos 5: 5. verboden.

De

De ſtad *Jericho*.

JEricho wort alzoo in 't oud verbont, op Hebreeuſch, en *Hiericho* in 't nieu, op Griekſch, by d'evangeliſten Matth. 20:29. en Mark. 10:46. Luk. 10:30. en 18:35. en 19:1. maer by *Ptolemeus*, *Hiericus*, en by den Arabiſchen lantbeſchrijver *Aledris*, gebroken, *Eriha*, en by *Joſephus*, zoo eenigen willen, *Oza* genoemt.

De naem *Jericho*, zoo de taelkundigen verklaren, bediet de *mane*, of *maent*, en haere *ſchoonheit*: als ook
Arias Montan. *goede reuke*, of *welriekentheit*, van wegen de welriekende balſem, die eertijts daer ontrent viel. *Lyranus* leit *Iericho ſtad der ſchult* uit.

Van wege d'omleggende dadel, of palm-boom-rijke lantſtreke, wort *Iericho* ook, in 't oud verbont, met den by-naem van *palm* of *dadel-ſtad* beſchonken, 2 Paral. 28:15. hoewel zy enkelijk ook, en zonder den naem van *Iericho*, *dadel-ſtad* genoemt wort, Jud. 1:16. en 3:13. desgelijx in het Chaldeeuſch, in den zelven zin, *Cartha Dediclaia*.

De aeloude ſtad *Iericho* was gelegen op een luſtige en vruchtbare vlakte, of
†Hier. dal, van een zelven name, of † in het dal *Aulon*, en op den wegh van Jeruſalem na den Jordaen, of van den Jordaen
*Joſeph. na Jeruſalem, * tien ſtadien weſtwaerts van *Gilgal*, en zeſtigh van den Iordaen, en hondert en vijftigh ſtadien ooſtwaerts van Ieruſalem, in den ſtam
Adrich. van Benjamin, of aen zijne ooſter grenſpalen, als blijkt uit Ioſ. 16:7. en 18:12. of op de grensſcheiding van Efraim en Benjamin.

De Talmudiſten begroten de wijte, tuſſchen *Iericho* en *Ieruſalem*, op tien parſen: ieder pars gerekent op eene mijle. Des onaengezien wiert, volgens hunne gewonelijke hooghdravende wijze van ſpreken, de ſtemme des hoogen-prieſters, die den naem van *Iehova*, ten dage der verzoening uitte, uit *Ieruſalem* te *Iericho* gehoort.

Abulf. *Iericho* wiert, ten tijde van koning *Melchiſedek*, door zeven koningen geſticht, die ieder eene muur aen de zelve ſtad deden bouwen.

De ſtad *Iericho* ſtont by ouds, ten tijde van *Ioſua*, onder beſtier van eenen koning, Ioſ. 6:2. en 12:9. maer zy wiert, d'eerſte van alle de ſteden des Lants Kanaans, door *Ioſua*, ten zevenden dage des beleghs, na het neêrſtorten der muuren, op het geluit der bazuinen, en onder het omgaen met d'arke, verovert, en ten vuure verdelght, en den koning zelf, en alle d'inwoonders, behalve *Rachab* en haeres vaders huisgezin, met den zweerde verbannen: daer en boven het her-opbouwen der ſtad, op pene van vervloeking, eenen iegelijk verboden. Ioſ. 6. Zoo de Talmudiſten, tot verklaring, daer by voegen, moſte gene andere ſtad, met den naem van *Iericho*, geſtight, noch *Iericho* zelf herſticht worden, 't en zy onder een anderen name. Evenwel wiert de ſtad *Iericho*, na verloop van eenige jaren, herbouwt: gelijk zy ook naderhant gebloeit heeft, en de tweede, in waerdigheit, naeſt *Ieruſalem* geworden is. De her-opbouwer was *Hiël*, de *Betheliter*, 1 Reg. 16:34. dien de Talmudiſten voor eenen zoon van koning *Iehoſchaphat* houden: te weten, een en dezelve met *Iehiël*, 2 Paral. 21:2. Dies *Euſebius* en *Hieronymus* den her-opbouwer t'onrecht *Ozam*, of *Ozan*, noemen. *Abulfaraj* ſtelt insgelijx tot her-opbouwer, eenen zoon van *Iehoſchaphat*; maer noemt hem *Achab*, die *Iezebel*, dochter des konings van *Tyrus*, ten wijve nam.

De ſtad *Iericho* wiert aenſtonts, na haere her-opbouwing, met de ſcholen der profeten verheerlikt: en hebben daer in de zonen der profeten zich, ten tijde van *Elie* en *Eliſe*, onthouden. 2 Reg. 2:5, 15, 18.

Zy heeft gebloeit, beneffens d'overige ſteden des Heiligen Lants, tot aen d'uitroeing des Ioodſchen volks, door de Babyloniers.

Onder den tweeden tempel bloeide *Iericho* noch meer: en zoodanigh, dat zy voor gene ſtad in Paleſtijn behoefde te wijken: behalve *Jeruſalem*: en wiert, ten tijde der Romeinen, tot een der elf-plaets-vooghdyen of raethoven van Judea, hoewel de laetſte in orde, opgerecht.

Digitized by Google

By de Talmudisten en Rabbinen wort *Jericho*, in waerdigheit, naest *Jerusalem* gehouden.

Strab. Ten tijde van keizer *August* was'er een koninglijk hof, in het welk *Herodes* overleed: en een ren-perk, daer in door den zelven de voornaemste Ioden opgesloten wierden, om, op zijn overlijden, gedoot te worden. Het pronkte ook met een schouburgh; op den welken opentlijk *Herodes* testament geopent en gelezen wiert. Joseph. lib. 17. cap. 10.

Men had'er ook by wijle vergadederingen van den *Sanhedrin* der Joden.

Zoo *Tyrius*, na den voorgang van *Solinus*, schrijft, wiert *Iericho*, na de verwoesting van *Ierusalem*, tot hooftstad van Iudea gemaekt: dan bleef niet in dien staet, na zy door den oorlogh van *Artaxerxes*, tegen de Ioden, t'ondergebraght was.

Salmas. in Solin. Doch *Solinus* schijnt in dit stuk ten dele de waerheit niet getroffen te hebben: naerdien men nergens leest, dat oit *Iericho*, na of voor de verwoesting van Ierusalem, de hooftstad van Iudea zy geweest. Te weten, *Solinus* vergrijpt zich in den naem van *Iericho* doorgaens, na zijne gewoonte, voor *Macherus* te stellen, en neemt de woorden van *Plinius* in een verkeerden zin op: want *Plinius* schrijft, dat *Macherus* eertijts het tweede kasteel van Iudea, naest Jerusalem, was: welke woorden *Solinus* aldus verstaen heeft, als of *Macherus*, in de plaetse van Jerusalem, tot hooftstad gevolght was, en, na haere verwoesting door *Artaxerxes*, niet meer hooftstad gebleven was.

Eufeb. Ten tijde des beleghs van Ierusalem, door keizer *Vespasiaen*, wiert *Iericho*, ter zake van de trouloosheit der inwoonders, op zijn bevel verwoest: doch namaels, door keizer *Elius Adriaen*, ontrent des jaers hondert en negentien, herbouwt: welk het derde Iericho was, en noch ten tijde van *Hieronymus* en *Eusebius* getoont wiert: gelijk men ook, by hunnen tijdt, de kentekenen der twee voorige, of eerste Ierichos, noch zagh.

Wanneer de Kristenen, onder de heerschappye der Françoizen, het Heilige Lant bezaten, was dit derde Jericho noch een brave en vermaerde stad, en wiert aen de kerke des Heiligen grafs vereert, die jaerlix daer vijf duizent kronen van trok. Maer de patriarch, die ten tijde van *Bauduwijn*, d'eerste Kristen koning van Jerusalem, leefde, met name *Arnulf*, of *Arnault*, en gebynaemt *de quade krone*, beroofde zijne kerke daer van, om haer, met den aenkleve van dien, aen eene van zijne nichten tot eene bruitschat te besteden: de welke hy aen zekeren *Eustachius Garnier*, een der deurluchtighste en edelste heeren des hofs, verlooft had. Daer na kreegh de koningin *Melisende* de stad Iericho, met haer toebehoren, in bezit: de welke haer, nefsens meer andere goederen, aen de geestelijke dochters, of nonnen, van *Bethanie* vereerde. Tyr.

Ten tijde der Kristenen was Iericho ook verheerlijkt met een bisdom: hoewel *Suffragaen* van het aerts-bisdom van *Palestijns Cesarea*.

Namaels is Iericho door de Mahometanen ten gronde verwoest.

Het hedendaeghsch Iericho, of de plaetse, dewelke heden voor Iericho gehouden wort, leit op het eind des dals van Iericho, en onder aen bergen. Het is slechts een verwoest vlek of dorp, dat ontrent dertigh of veertigh slechte huizen of hutten, en naulix vijftien of twintigh ongeschonde of hele begrijpt: de welke met dorre heiningen of heggen afgeschut zijn, tot verblijf van eenige arme Moren en Arabieren, ten getale ontrent van hondert huisgezinnen van Moren, die als beesten leven. Della Valle. Doub.

Men bespeurt'er niet anders van haere aeloutheden, als de puinhopen van eene hooft-kerke: de welke, naer men zeid, op de plaetse van *Zacheus* huis gesticht wiert, die, om den Zalighmaker te zien, op een wilden vygenboom, of vijg-moerbeziën-boom, klam, en den zelven, op zijn eigen verzoek, te Iericho, in zijn huis ontfing. Luc. 19.

Noch ten tijde van *Hieronymus* plagh deze boom ter zelver plaetse getoont te worden: hoewel heden slechts de † plaetse, daer hy eertijts stont. *Doubdan* vond het huis van *Zaccheus*, of des zelfs plaetse, in het ingaen van het dorp, aen de zuid-zijde: waer op de Kriste- Hieron. †Doub.

Digitized by Google

Kristenen, volgens zijn schrijven, namaels een fraeie kapel gebouwt hebben: de welke noch gansch in wezen is: doch onbewoont: beslaende twalef of vijftien schreden in 't vierkant. Een geestelijke Roomsgezinde zingt'er gewonelijken ook het evangeli van deze geschiedenis.

Della Valle stelt by dit dorp een klooster, dat gehouden wort op de grontvesten des profeten *Elises* huis gebouwt te zijn.

Saligniak vond'er by zijnen tijt eenen toren: desgelijx *Bellon* en *Kootwijk* eenen vierkanten toren: hoewel van gene sterkte: en slechts, als een duiven-huis.

Na-by Jericho genas de Zalighmaker eenen blinden, Luc. 18. en daer en boven twee andere blinden, Matth. 20: 29. Marc. 10:46.

Die van Jericho quamen weder uit de Babylonische gevangkenis, Esd. 2: 34. Neh. 7: 36. en worden onder de her-opbouwers van Jerusalem gerekent. Neh. 2: 3.

De verspieders, door *Josua* uitgezonden, traden in de stad Jericho: die de hoere *Rachab* heimelijk verberghde. Jos. 2.

Het velt van *Esdrelon*, of *Mageddo*.

HEt velt, of dal van *Esdrelon*, is alzoo genoemt na des zelfs voornaemste ingelege stad *Esdrelon*: hoewel ook, na een andere voorname stad *Mageddo*, het velt *Mageddo* of *Megiddo*. 2 Reg. 23: 29. 2 Paral. 35: 22. Zach. 12: 11. en anders het groot velt en vlakte, of pleyn van Galilea, en by *Hieronymus* het aller-wijtstrekkenste velt van Galilea: naerdien het een groot gedeelte van Galilea beslaet Zoo eenigen willen, wort het zelfste velt, by *Herodoot*, *Magdalum* geheten: daer nochtans *Magdalum*, of *Migdol*, volgens de Schrift, op de grensen van Egypten lagh, en op den wegh, die na Palestijn loopt: want *Ieremias* stelt klaerlijken *Migdol* in Egypten, cap. 44. en 46: vers. 14. Desgelijx maekt *Stephanus* *Magdalos* eene stad van Egypten.

Ferrar. Petr. Laikst. Het velt van *Esdrelon*, of *Mageddo*, wiert namaels, en noch heden, by d'Italianen, *Campo di Fabo*, na zeker kasteel *Faba*, of *Saba*, geheten: en anders, na zeker by gelegen vlek van een zelven name, *Genin*, of *Ginin*, (by ouds *Jamin*) genoemt.

Doubd. Het leit benoorden den bergh *Thabor*, en strekt, in de lengte, tot aen de bergen van Samarie, en in de brete, tot drie, twee, en vier Fransche mijlen, op eenige oorden.

Brokard. *Adrichom* begroot des zelfs lengte op tien mijlen van eene uure gaens, en breit de brete oostwaerts tot aen de zee van Galilea, en den Jordaen uit. *Ferrarius* brengt de lengte op dertigh duizent, en de brete op achtien duizent schreden, en stelt ten zuide, tot grenspalen, *Samaria*, met de bergen van *Efraim*: ten ooste, de zee van Galilea: ten weste, den bergh *Karmel*, en ten noorde, den bergh *Liban*: insgelijx plaetst *Bonfrerius* het beweste de zee van Galilea, en breit het wijd en zijd, na 't weste, tot aen de stad *Mageddo*, en den vliet *Kison*, uit; maer oostwaerts tot aen *Esdrelon*, eene stad na-by de zee van Galilea gelegen. In Jos.

Zoo *Brokard* schrijft, is het noorder gedeelte van *Esdrelon* boven-mate vruchtbaer van koren, wijn-stokken, olijf-bomen, en allerhande levens-behoeften: ja hy getuigt, noit vruchtbaerder oort gezien te hebben.

Dan wel heeft dit velt een vetten gront, en de vruchtbaerste en gezegenste landouwen des ganschen Heiligen Lants, tot het voortbrengen van granen in groten overvloet: maer het wort gansch niet bebouwt: of slechts aen eenige oorden: zijnde het overigh weilant. Doubd.

Het gras groeit'er tot zulken hooghte, dat een man te peerde daer door kan rijden, zonder gezien te worden.

De vliet of beke *Kison* vloeit, eene streke van ruim zes mijlen, tusschen heuvelen en dalen, door deze vlakte, tot haere grote vruchtbaerheit, en valt eindelijk in de Middellantsche zee. Ziet Syrie, pag. 83.

In dit velt hebben gewonelijken duizenden van Arabieren hunne legersteden, tot weelderige weide voor hun vee, als kemels, peerden, schapen,

en geiten, neêrgeslagen: en hutten, tenten, en paveljoenen van allerhande kleure, opgerecht.

Zoo *Roger* verhaelt, droegh zich ontrent des jaers zestien hondert en twintigh, onder d'Arabieren, in dit velt, het volgende toe.

Een zwerm en wolk van kleine zwarte muggen, geheten *Bargaches*, verschenen op dit velt, en vielen den Arabieren, die aldaer ontrent zes hondert tenten hadden opgeslagen, zoo lastigh, dat zy met hun vee dachten te stikken: want als zy hun adem wilden halen, quamen meenighten van deze ondieren, door den mont en neus-gaten, ter kele in-vliegen, en beletten hen het aedem halen: dies zy zich genootzaekt vonden, tot bevrijding van dit dodelijk ongemak, den brant in het gras te steken, om de muggen te doen stikken of verdrijven. Dan de brant nam midlerwijle zoo geweldigh d'overhant, geduurende den tijt van drie dagen, dat daer door de na-by-staende bosschen, en vele koren-schervén op 't velt verbranden: en hazen, en ander wilt, door de hitte, de bosschen en het velt mosten ruimen.

In het velt *Mageddo* wiert *Josia*, koning van *Juda*, door de schutters van *Pharao Nechao*, of *Neko*, koning van Egypten, met eene schichte, ter doot gewont. 2 Reg. 23:29. 2 Paral. 35. 22.

Zacharias gedenkt ook den neêrlaegh van *Iosia*, in *Mageddo*, en noemt de plaetse des gevechts *Hadadrimon*, of anders *Hadadrimmon*, cap. 12:11.

Desgelijx zouden ook de volgende woorden van *Herodoot* op dezen neêrlaeg van *Iosia*, en op de zege van koning *Neko* kunnen geduit worden: daer hy zeidt: *Neko leverde den Syriers met een* Lib. 3. *lantheir in Magdalum slagh, en overwon hen*: 't en zy de Schrift de plaetse *Mageddo*, en niet *Magdalum*, noemde: want door de *Syriers* zou men gevoeghelijk *Ioden* mogen verstaen, die aldus te dier tijde by de nabuurige Feniciers genoemt wierden.

De stad *Mageddo*, of *Megiddo*.

Mageddo, of *Megiddo*, was by ouds eene koninglijke stad, en gelegen op het velt van een zelven name, na-by den bergh *Thabor*, op de grens-scheiding des stams Zabulons, en aen de wateren van *Mageddo*, of aen den vliet *Kison*, als uit Jud. 5. in het liet van *Debora*, vers 19, te bespeuren is. Naer het schijnt, uit 1 Reg. 9:15, 16. lagh zy ook na-by de steden *Gezer* en *Hazor*, en niet verre van *Dothaim*. Jud. 4:7.

De koning van *Mageddo* wiert door *Iosua* gedoot. Jos. 12:21. en de stad den halven stam van Manasse binnen den Jordaen toegevoeght, als blijkt uit Jos. 17:11. en 1 Paral. 7:29. hoewel de Manassaniten d'oude inwoonders, de Kanaaniten, niet konden verdrijven. Jos. 17:12. Jud. 1:27.

Namaels deed koning *Salomon* de stad *Mageddo* herbouwen, 1 Reg. 9: vers 15.

In *Mageddo* sterf *Ahazia*, koning van Juda. 2 Reg. 9:27.

Brok. *Mageddo* wort heden *Susimbre*, of, anders, *Suberge*, of *Subibe*, genoemt:
Lib. Notit. en, by *Ortelius*, voor d'oude stad *Maximianopolis* gehouden: hoewel die in Egypten was gelegen.

In d'Openbaring van *Iohannes*, c. 16: vers 16. wort het velt van *Mageddo*, *Harmagedon*, of *Harmageddon* genoemt: dat is, *bergh van Mageddo*: naerdien in *Mageddo* diergelijk eeniger-mate, tusschen *Iosia* en *Nechao*, geschiet was, als by *Iohannes* voorzeidt wort.

Te weten, zoo eenigen, en onder andere wijdlopigh *Malvenda*, verklaren, zouden, naer luit van *Iohannes* woorden, aldaer de talrijke krijgsheiren des *Satans*, of *Antikrists*, van *Gog* en *Magog*, en van andere volken te vergaderen zijn: want dewijl *Mageddo* een wijdstrekkend en breet velt is, zoo houden zy voor zeer bewijsselijk, dat het zelve door den *Satan* zal gekoren worden, om ter zelver plaetse zijn ontallijke krijgsheiren te verzamelen en in slagh-orde te stellen, tot vernieling der Kristenen.

Anderen leggen *Harmageddon*, *leger der vervloeking*, of *verwoesting*, of *bedrogh der uitroeing* uit. Waer op zy de woorden van *Iohannes* duiden: naerdien de legers des *Antikrists* uit alle volken by een zullen worden gebraght: doch tot hun eigen bederf en verwoesting.

Of

Of veilight is *Harmageddo*, of bergh *Mageddo*, een en de zelve met den bergh *Thabor*: na-by den welken *Mageddo* lagh: als uit Jud 5: 19. te bespeuren is.

Men heeft'er eenen bron, en rontom vele gehuchten; hoewel meerendeels vernielt en verwoest.

Gur, of Gai. Na-by *Mageddo*, en by *Jeblaan*, of *Jibleam*, lagh eene stad, in 't Hebreeusch *Gur*, 2 Reg. 9: 27. en by de zeventigh overzetters *Gai*, en in de gemeene Latijnsche overzettingh *Gauer*, en gebroken, by *Hieronymus*, *Gers* en *Gier* genoemt.

Aen den opgang dezer stad wiert *Abazia*, koning van Juda, gewont.

Jeblaan. *Ieblaan*, of *Iibleam*, was ook na-by *Mageddo* gelegen, als blijkt uit 2 Reg. 9: 27. en den halven stam van Manasse binnen den Jordaen toegevoeght. Jos. 17: 11. hoewel de Manassaniten d'oude inwoonders daer niet konden uitdrijven, Jud. 1: 17.

Iosephus stelt op het velt van *Iericho*, en boven de stad *Iericho*, een kasteel of vestingh, *Dagon*, dat 1 Macch. 16: 15. *Dook*, of *Doch* wort genoemt. Dagon of Dook.

Op het zelve ontfing *Ptolemeus*, koning van Egypten, listelijk *Simon de Macchabeër*, en dode hem.

Uit dit kasteel kon men zeer verre na alle oorden zien: te weten, men zagh van daer het gansche lant van *Galaad*, het lant *Esebon*, het geberghte *Moab*, den bergh *Abarim*, *Phasga* en *Neba*. Brok.

Dus verre van Galilea: welk gewest heden, by d'Arabieren, in 't Arabisch *Elbeschara* wort genoemt: dat is, *lant der verkunding*, of *Evangelie*: uit oorzake misschien de Heilant en zijne apostelen aldaer allereerst de leere van het evangelie gepreekt hebben.

Lantschap van *Samaria*, anders *Samaritis*.

De naem *Samaria*, of *Samarie*, na den trant der Neërduitsche spelling, en in 't Hebreeusch *Schomeron*, of *Semron*, heeft meenigerlei betekenis.

Samarie was in 't eerst, voor het opbouwen der stad, de naem van eenen bergh, in den stam van *Efraim*, die alzoo na den eigenaer *Samer* genoemt wiert: op den welken namaels de stad *Samarie* door koning *Emri* gebouwt wiert, als in 't vervolgh breder zal gezeit worden. Dien volgens was *Samarie*, onder den eersten tempel, de naem van eene stad.

Onder den tweeden tempel betekende de naem *Samarie* een lantschap zelf des Heiligen Lants, dat van d'andere lantschappen des zelven gewests afgescheiden leit: in welken zin en betekenis *Samarie* het gansch gewest bediet, dat eertijts door den stam Efraim, en door den halven stam van Manasse, binnen den Jordaen, bewoont wiert.

By wijle wort de naem *Samarie* in een breder betekenis, en voor het rijk der Israëliten, of voor de tien stammen genomen: en inzonderheit by de profeten: misschien uit oorzake de stad *Samarie*, het hof der koningen Israëls, en hoofstad des koningrijks van Israël was. Dit is te bespeuren uit 1 Reg. 13: 32. (alwaer *Samarie*, door een maniere van voortijdigh spreken, genoemt wort: want het was toen noch niet gebouwt,) Jer. 23: vers 13. Ezech. 16: 46, 53. Oseas 8: 5, 6. Mich. 11. desgelijx uit Ezech. 23: 4, 5, 36, 44. alwaer, by *Ezechiel*, door *Ahola*, zoo eenige uitleggen, *Samarie*, en door *Samarie*, het rijk Israëls wort verstaen. *Ahola* bediet, *mijne tente*: en *Aholibah*, *in het welk mijne tente is*: naerdien het rijk Israëls zijne tente afzonderlijk bewoonde, sedert de tien stammen van den huize *Davids*, en tempel des Heeren, waeren afgeweken. Dien volgens worden door de *Samaritanen* de tien stammen verstaen. 2 Reg. 17: 29.

Desgelijx wort by den profeet *Abadja*, door het velt van *Samarie*, de gansche of voornaemste lantstreke der tien stammen bediet, en d'andere steden van *Samarie* de gezusters des rijks Israëls genoemt, Ezech. 16: 46, 55.

Zommigen leggen *Samarie wachte*, of *bewaernis des Heeren*, uit. Andere *beschermt* of *behoet*: uit oorzake het door de drie andere lantschappen, *Galilea*, *Judea* en *Idumea*, als in 't midden gelegen, behoet of beschermt wiert.

Zoo eenigen beuzelzinnigh willen,

Digitized by Google

len, was Samarie alzoo na *Mars* grafstede, in 't Grieksch *Sema Areôs*, genoemt, dewelke hy zijnen zoon *Ascalaphus*, naer luit van twee zekere aeloude Grieksche veirsen, in *Samarie* doen oprechten had.

Samarie, genomen in de tweede betekenis van een lantschap des Heiligen Lants, wort anders 1 Mach. 10: 30, 38. desgelijx by *Iosephus*, *Samaritis* genoemt, en is het derde gedeelte des rijks Israëls, en een der lantschappen, in de welke het Heilige Lant verdeilt wort.

Het leit midden tusschen Judea, ten zuide, en tusschen Galilea, ten noorde: te weten, Judea beslaet het zuider, en Galilea het noorder gedeelte des Heiligen Lants: want die uit Judea na Galilea wilden, mosten door Samarie reizen. De gelegentheit van Samarie, tusschen beide, is inzonderheit uit het schrijven van den evangelist *Iohannes*, cap. 4: 4. te bespeuren: daer hy van des Heilants wijken, uit Judea na Galilea, aldus spreekt: *Maer hy moste door Samarie reizen.* Waer uit blijkt, dat Samarien tusschen Judea en Galilea gelegen was.

Het begint van het vlek *Ginea*, op het groot velt *Aulon* gelegen, en eindigt aen de plaets-voogdye van *Akrabatene*, of *Akrabata*. Welk *Akrabata* een daghreizens noordwaerts van Jerusalem lagh. *Samarie* is smalder, als *Galilea* of *Judea*.

Door de na-by-heit van Samarien aen Galilea, worden by *Lukas*, cap. 13: 45. onder den naem van Galileërs, de Samaritanen verstaen. Ziet pag. 86.

Het lantschap van Samarie begreep den stam van Efraim, en Manasse binnen den Jordaen, en bezat by ouds verscheide steden: en onder andere de hoofdstad *Samaria*, *Sichem*, *Lydda*, en alle de genen, de welke in beide stammen gelegen waeren.

De stad *Samaria*.

DE stad *Samaria*, in 't Hebreeusch *Schemeron*, wiert anders ook, volgens *Iosephus*, *Samaritis*, *Mareone*, *Ectenias*, en *Marion*, geheten; maer namaels, door koning *Herodes*, zoon van *Herodes Antipas*, (die haer, na haere verwoesting, deed herbouwen,) in 't Grieksch *Sebaste*, dat is, in 't Latijn, *Augusta*, ter eere van keizer *August*, met het afschaffen van den ouden naem, hernoemt: gelijk d'Arabieren haer ook noch heden, gebroken, *Sebastia* noemen.

De stad *Samaria* was gelegen op eenen bergh, als blijkt uit Micha 1: 6. en uit de verklaring van *Hieronymus* over deze plaetse. Te weten, zy wiert door *Amri*, koning van Israël, op den bergh, of op den kruin des berghs *Samaria*, of *Schemeron*, gesticht, en ook na den zelven alzoo genoemt: gelijk de bergh zelf dien naem van den heer, of eigenaer des berghs, met name *Semer*, of *Somer*, bekomen had: van den welken *Amri* den zelven voor twintigh talenten zilvers kocht, 1 Reg. 16: 24.

Zy was by ouds de hooft en hof-stad des koningrijks Israëls, of der tien stammen: want zy wiert, sedert haere eerste stichting, tot zetel en hof der koningen van Israël gekoren: hoewel te voore, tot dus lang, *Thirza*, of *Thersa*, het hof des koningrijks Israëls was geweest: als blijkt uit 1 Reg. 4: 17. en 15: 21, 33. en 16: 6, &c. Maer toen verliet *Omri Thirza*, en nam zijn verblijf in *Samaria*, 1 Reg. 16: 28. Zijne navolgers worden ook gezeit aldaer geregeert en gewoont te hebben, en begraven te leggen: als blijkt uit vers 29. en uit cap. 21: 1, 18. en 22: 37, 51. desgelijx uit 2 Reg. 1: 2. en 3: 1. en 6: 9, 20. (vergeleken met veirs 21.) en 13: 1, 9, 13. en 14: 16, 23. en 15. en 17. en 23. en uit 2 Chron. 26: 8, 9. Des niet tegenstaende hebben ook *Achab*, en *Ioram*, zijn zoon, in de stad *Iezraël* gewoont: gelijk gemeenelijke de koningen vele hoven hebben, 1 Reg. 18: vers 45, 46. en cap. 21: vers 1, 2, 3, 23. 2 Reg. 8: vers 29. en 9: 15, 25, 30. en 10: 1, 6. *Roger* plaetst het hedendaeghsch *Samaria* op den bergh *Garizim*, leggende ontrent twalef Fransche mijlen westwaerts van Jerusalem, en vier van de stad *Iamni*: *Quaresmius* veertigh Italiaensche, of tien Duitsche mijlen: † of veertigh duizent schreden; en *Weisenbagh*, een dagh-reizens noortwaerts van Jerusalem: en *Benjamin*, twee parasangen, of acht duizent schreden van *Neapolis* of *Sichem*. †Ferrar.

Argob, 2 Reg 15: 25. was de naem van

van eene plaetse in de aeloude stad *Samaria*, volgens de vertaling van *Bonfrerius*: de welke haeren naem van de Galaaditen, die uit het lant *Argob* gekomen waeren, schijnt bekomen te hebben: als uit de volgende woorden des zelven veirs te bespeuren is. Andere houden *Argob* voor eenen eigen naem van eenen man.

Desgelijx was *Arie*, of *Arje*, de naem van eene plaetse in de stad *Samarie*, volgens de vertaling van *Bonfrerius*: hoewel andere dien ook voor den eigen naem van eenen man houden. *Arie* bediet in 't Hebreeusch eenen *leeuw*: uit oorzake misschien deze plaetse des konings leeuwen-perk was: of dewijl in de zelve des konings leeuwen opgevoet wierden.

Zoo *Adrichom*, uit *Brokard* en *Breidenbach*, verhaelt, geven noch d'uitstekende puinhopen der prachtige gebouwen, den aelouden glans en heerlijkheit der stad niet duisterlijk te kennen: ja niet een eenige stad in gansch *Palestijn* vertoont zulke gedenkwaerdige puinhopen, als *Samaria*. Op den bergh ziet men noch de marmere kolommen, daer op de koninglijke gebouwen, paleizen en galderyen, eertijts rusten. Daer en boven worden langs den gehelen omtrek des berghs diergelijke opgerechte pylaren gezien, de welke de gewelven der straten droegen.

In d'aeloude stad waeren bronnen, tuinen, paradijzen, wijnbergen, en olijf-bosschen.

Indien men *Benjamins* schrijven magh geloven, wierden noch by zijnen tijt, des jaers elf hondert en zeventigh, de kentekenen der hoven van koning *Achab* bescheidelijk en gezien.

Roger. Quaresf. Della Valle. De hedendaeghse stad *Samaria* leit heden geheellijk verwoest, en heeft niet, als uitstekende en grote puinhopen en kolommen, tot geen klein bewijs van haeren aelouden staet.

De huizen zijn kleine en slechte hutten van aerde opgeworpen, of puinhopen en holen der oude gebouwen.

D'inwoonders bestaen in eenige Mahometanen, en *Semrys*, of Samaritaensche Joden, en in een klein getal van Kristenen: hoewel de laetste alle Arabieren van afkomst; maer van Griekschen godsdienst zijn. Zy plagten alle voorhene schattingen aen *Emir Ferouk*, zeker Arabische vorst des Heiligen Lants, te betalen.

In de stad *Samaria* wierden by ouds de kinderen des konings opgevoet: gelijk koning *Achab*, ten getale van tzeventigh, aldaer onder-voesterheeren had. 2 Reg. 10: 1.

Samaria was inzonderheit eene boze en bedorven stad, Ezech. 16: 47. Hos. 7: 1. en zeer genegen tot afgoderye en godloze diensten, Ezech. 23: 4, 5. Jos. 13: 16. Mich. 1: 5. want aldaer wierden afgoden gedient, vers 7. die by Amos 8: 14. door de *schult* van *Samaria* verstaen worden. Hier over wort haere val en verwoesting voorzeidt, Esai. 7: 9. en 8: 4. en 9: 7, 8. Ezech. 23. Osea 10: 5. en 13: 16. Amos 3: 11, 12. Mich. 1: 1, 6. ja der mate, dat zy nooit weêr tot haeren voorigen staet zou komen. Ezech. 16: 53, 55.

Samaria wiert, ten tijde van *Achab*, door *Benhadad*, koning van Syrie, belegert en bestormt: hoewel te vergeefs: want *Achab* bevocht, op raet van eenen profeet, tweemael op hem de zege. Dies *Benhadad* zich most versteken, en voorts vrede met *Achab* maken. 1 Reg. 10. Samaria door Benhadad belegert.

Ten tijde van koning *Joram* wiert *Samaria* weêr door *Benhadad* belegert: waer uit een grote hongers-noot ontstont: een ezels-kop gold tachtentigh, en een vierendeel van een kab duiven-mest vijf zilverlingen. Twee vrouwen aten der eener kint, 2 Reg. 6. Eindelijk wiert de stad, na voorspelling van den profeet *Elise*, wonderlijker wijze verlost.

De stad *Samaria* wiert door *Salmanassar*, koning van Assyrie, drie jaren belegert. 2 Reg. 17: 5. en 18: 9. die haer, beneffens het gansche Heilige Lant, veroverde. 2 Reg. 18: 10, 34. Esai. 10: 8. en 36: 19. Te weten, op het negende jaer der regering van *Osea*, koning van Israël, en op het zevende jaer der regering van *Hizkia*, koning van Juda en Jerusalem. Voorts wierden d'inwoonders, zoo van deze als andere steden, en uit het gantsche lant, na Assyrie, op bevel van *Salmanasser*, vervoert: in welker plaetse hy de volken van *Babel*, *Kusa*, *Ara*, *Hamath*, Door Salmanassar verovert.

Digitized by Google

en *Sepharraim*, in de steden van *Samaria* deed brengen, en in plaetse der kinderen Israëls woonen. 2 Reg. 17: vers 34. Esdr. 4: 2, 9, 10. Uit welke ingebraghte volken de Samaritanen hunnen oorsprong hebben.

Samaria door Hirkanus verovert en verwoest. Joseph.

Daer na wiert de stad *Samaria*, door *Hirkanus*, hogen-priester der Joden, verovert en verwoest. Te weten, wanneer de twee gebroeders, *Antiochus Grypus*, koning van *Syrie*, en *Antiochus*, gebynaemt de *Cyzicener*, beide zoonen van *Demetrius*, koning van Syrie, elkanderen door het geduurigh oorlogen afmatten, zoo kreegh hier door *Hirkanus* gelegentheit van in vrede te zitten, en d'inkomsten van Judea veilighlijk te genieten; waer door hy een grote meenighte van gelt by een verzamelde, en langer noch op den eenen noch op den ander *Antiochus* paste. Dies trok *Hirkanus* met zijn heir na de zeer vaste stad van *Samaria*, en bestormde de zelve, zonder arbeit te besparen: want hy was op die van de stad zeer gebeten, van wegen het onrecht en gewelt, dat zy den Marissenen aengedaen hadden, die kolonieren en bontgenoten der Joden; maer den koning van Syrie onderworpen waeren.

Wanneer hy derhalve de stad met eene dobbele gracht en muur had doen omringen, gaf hy het bewint des beleghs zijnen zoonen, *Antigonus* en *Aristobulus*, over, die het zelve sterk aenbonden en hert voort-zetten. Door hongers-noot wierden eindelijk de Samaritanen tot die benautheit gebraght, dat zy gedwongen wierden oneetbare spijze te nuttigen. Ten leste verzochten zy bystant aen *Antiochus de Cyzicener*: hoewel die, wanneer hy gekomen was, door de krijgsknechten van *Aristobulus* overwonnen, en door de gebroeders, *Antigonus* en *Aristobulus*, tot aen *Scythopolis* vervolght wiert, en ter nauwer noot ontquam. Maer de gebroeders keerden te ruch na de Samaritanen, en dreven hen weer binnen de muuren, en dwongen hen, om op nieu bystant van *Antiochus* te verzoeken.

Na dat deez *Antiochus* van *Ptolemeus Lathyrus*, koning van Egypten, ontrent zes duizent Egyptische krijgsknechten had bekomen, (die *Lathyrus* in weêr-wil van zijne moeder zond,) trok hy eerstelijk, door het gebiet en lant van *Hirkanus*, te roven en stropen, met d'Egyptenaers: want hy dersde, dewijl hy ongelijk in krachten was, hem genen slagh wagen: maer dacht, door het verwoesten van lant en luiden, *Hircanus* van het belegh van *Samaria* te doen opbreken.

Maer na *Antiochus* vele zijner krijgsknechten, door lage der vyanden, verloren had, trok hy na *Tripolis*, en gaf het bestier des Joodschen oorloghs zijnen veltheeren, *Kallimander* en *Epikrates*, over. *Kallimander* trad met den vyant in een gevecht: hoewel meer met stoutheit, als voorzichtigheit: want hy quam zelf te sneuvelen, en zijn volk wiert op de vlught gedreven.

Epikrates, zijnde door gelt omgekocht, gaf den Joden *Scythopolis* en andere steden met verraet over, en deed den belegerden Samaritanen geen voordeel.

En aldus heeft *Hirkanus* de stad *Samaria*, na een jarigh belegh, verovert, en ten gronde doen slechten. Hy beval derwaerts waterbeken te leiden: door welker overwatering alles der mate geschonden en verwoest wiert, dat geen kenteken noch voetstap dier stad overbleef.

Deze aeloude stad wort by *Josephus* d'allervaste stad genoemt.

Wort herbouwt.

Koning *Herodes*, zoon van *Herodes Antipas*, deed namaels de gesloopte stad van den gront her-opbouwen, en met eene zeer fraeie muur, van twintigh stadien in den omtrek, omringen, en in het midden der stad, ter eere van *Cesar August*, een zeer groten tempel stichten, en rontom den zelven een kapel, van anderhalve stadie, bouwen: gelijk hy ook de stad zelve, na den zelven keizer, in 't Grieksch *Sebaste*, dat 's *Augusta* in 't Latijn, deed noemen.

In Epitaph. Paul. Joseph.

In de stad *Samaria* leggen, volgens schrijven van *Hieronymus*, de profeten *Elise* en *Abdias* begraven: desgelijx *Johannes de Doper*, die, door bevel van *Herodes Antipas*, over 't berispen zijner bloetschande met zijn broeders vrouw *Herodias*, geknevelt na het kasteel of de vesting *Macherus*, (d'uitterste grenspael van *Perea*, ten zuide, na-by de Dode zee gelegen,) ter gevangkenis wiert

gevoert,

gevoert, en in de zelve, ten believe en verzoeke van de dochter van *Herodias*, na zy eerst door haere moeder daer toe was opgeroit, om haeren behagelijken dans, op de geboorte-dagh van *Herodes*, (in de stad *Tiberias*, het hof van *Herodes*,) onthalst wiert. Matth. 14:8.

Zoo *Roger* en andere schrijven, zou *Johannes* in de stad *Samaria* onthalst zijn: wien ter eere, op de plaetse van zijne onthoofding, ten tijde der Kristenen, eene prachtige kerke gesticht wiert: de welke de Mahometanen namaels verwoest, en de Moren van de afbraken op de zelve plaetse der kerke een *Moske* doen stichten hebben. Van gelijken zou het hof, en het gastmael van *Herodes* geboorte-dagh, in de stad van *Samaria* zijn geweest. Dan dit strijt tegen het gevoelen van *Josephus*, en heeft geene waerschijnelijkheit: naerdien het lant noch de stad van *Samaria* onder het gebiet van *Herodes* stont; maer onder dat van *Archelaus*. Dien-volgens kon hy ook zijn hof in *Samaria* niet hebben, nochte d'onthoofding van *Johannes* kon in *Samaria* geschiet zijn.

Naer het schrijven van *Quaresmius*, staet op de ruch, of kruin des berghs, een prachtige kerke, van vierkante en geslepe stenen zeer fraei gestight: hoewel zy heden niet weinigh ontluistert en gesloopt is. Onder de zelve is een donkere kapel: waer in het lijk van *Johannes de Doper*, tusschen *Elise* en *Abdia*, begraven lagh. Wel was deze kerke eertijts onder de hoede der Kristenen; maer behoort heden den Moren toe: die aen de plaetse grote eerbiedigheit betonen, en niet, als met uitgetrokke schoenen, in de zelve neêrklimmen, en niemant, met schoenen aen, toegang tot haer vergunnen.

Deze kapel is aen *Johannes de Doper* toegewijd, en wiert, na den zelven, de *kerke van Sinte Johannes de Doper* genoemt. Ten aenzien van dien, en dewijl aldaer zijn gebeente t'eener tijde een wijle begraven heeft gelegen, zoo begeven zich de beêvaert-reizers derwaerts: want *Samaria* leit buiten, of van den wegh af, en wort daer in niet anders als de grafstede der profeten gevonden. Dus verre *Quaresmius*.

Het graf van *Johannes de Doper* is van marmer gebouwt, na het fatsoen van het graf des Heilants te Jerusalem. Tyr.

De steen, op den welken *Johannes* zou onthooft zijn, wort te *Venetien*, in de kerke van *Sinte Markus*, getoont. Quar.

De leerlingen van *Iohannes* braghten het lijk wegh, en begroeven het zelve, Matth. 14:12. hoewel zonder hooft, en in de stad *Sebaste* of *Samaria*, zoo de meeste Roomsgezinde schrijvers, na den voorgang van *Hieronymus*, gevoelen. Maer het hooft behield *Herodias* by haer, en begroef het in haer paleis, te *Macherus*, uit vreze van dat het aen den romp moght vereenight worden, en haer over den echtbreuk weêr berispen. Desgelijx schrijft *Nicephorus* dat *Herodias*, ten zelven einde, raetzaem vond, het hooft op eene verborge plaetse des hofs te begraven: maer beval den romp op eene andere plaetse wegh te werpen. Lib. 1. Hist. cap. 19.

Een gedeelte des bekkeneels van *Johannes de Doper* wort gezeit, te *Rome*, in de kerke van *Sinte Silvester*, bewaert te worden: gelijk ook in het Roomsch Martelaers-boek, op den negen en twintighsten dagh van Ooghstmaent, staet aengetekent. Quar.

Maer het overigh des hoofts, behalve de kin, wort, naer men zeit, in *Vrankrijk*, in de stad *Amiens*, bewaert: wiens aengezicht de gedaente van een levendigh mensch zou verbeelden. In wiens eene zijde ook, zoo *Quaresmius* uit ooghtuigen is bereght, de steken der naelt gezien worden, met de welke het door *Herodias*, na zijne doot, als *Hieronymus* schrijft, geprikkelt was.

Van dit gedeelte des hoofts, dat t'*Amiens* bewaert wort, schrijft zeker Roomsgezinde schrijver, *Pepinus*, in zijn gesprek van d'onthalsing van *Iohannes*, aldus: *Het begrijpt het bovenste kakebeen met het voorhooft: waer in duidelijk de wonde gezien wort, de welke Herodias, naer men zeid, aen het hooft zou gemaekt hebben, wanneer het haer in eene schotel wiert aengeboden. Men ziet'er ook de huit aen het gebeente hangen, met de geheele neus, en gesloote oogen.*

Men zeidt d'assche, des verbranden lichaems, te *Genua*, in de grote kerke, bewaert wort, en de vinger, met den

Z 2 welken

welken hy *Christus*, het *Lam Gods*, toonde, op het eilant *Malta*.

Op den kruin des berghs is een andere hooft-kerke, de welke eertijts de Griekſche monniken bezaten; maer is hen namaels ook door de Mahometanen afgenomen.

Brok. By *Samaria* is een fonteyn, of ſpringbron, die men zeit viermael in 't jaer van kleure te veranderen: te weten, zy wort groen, bloet-root, drabbigh en klaer.

Een vyver van *Samaria* wort in het eerſte boek der Koningen gedacht: alwaer de bebloede wagen van de gedode koning *Achab* afgewaſſen wiert. cap. 22. vers 38.

Ook wort een poel van *Samarie*, en een tooren des koninglijken huis in *Samarie*, gedacht, tuſſchen *Argob* en *Arie*. 1 Reg. 22.

Sichem, anders *Neapolis*, en heden *Napolous*.

DE ſtad *Sichem*, en eigentlijk *Schechem*, na 't Hebreeuſch, wiert, ten
Hieron. tijde des Salighmakers, gebroken, *Sichar* genoemt, Joh. 4: 5. op een zelve wijze veilight, als de ſtad *Damaskus* in 't Hebreeuſch *Darmeſek*, in plaetſe van *Dammeſek*, 2 Paral. 8.

By *Moſes*, Geneſ. 33: 18. ſchijnt *Sichem*, of ſtad der *Sichemers*, anders ook *Salem* genoemt te worden: desgelijx beveſtight *Hieronymus* duidelijk, dat een en de zelve ſtad, met twee namen, *Sichem* en *Salem*, genoemt zy: want hy noemt over-al, gelijk ook de Schrift, ter gemelder plaetſe, *Salem* eene ſtad der Sichemers.

Daer en boven zou dit inzonderheit met de volgende reden kunnen bewezen worden: dewijl *Jakob* aldaer gezeit wort neffens de ſtad *Salem* gewoont en het ſtuk lants gekocht te hebben: op het welk hy zijne tenten geplant had. Nu wort het zelfſte ſtuk lants, by Joſ. 24: 31. gezeit in *Sichem*, en by Johannes in of neffens *Sichar* (dat is *Sichem*) geweeſt te zijn.

Zoo *Hieronymus*, na den voorgang der Hebreen, ſchrijft, is *Salem* alzoo door *Jakob* genoemt: uit oorzake hy aldaer van zijne mankheit, of hinking der dye, door het worſtelen met den engel ontſtaen, genezen wiert: want *Salem* bediet *ongeſchonden* en *volmaekt*: hoewel ook *vrede*, of *vreedzaem*: dies hy de zelve alzoo mogelik heeft genoemt: uit oorzake de Kanaaniten hem daer vredelijk lieten woonen.

Anderen daer en tegen houden *Salem*, by *Moſes*, niet voor een eigen naem eener ſtad; maer voor een gemeinen toe-naem, en willen den zelven *Jakob* toegevoegt hebben: want zy vertalen het woort *Salem*, *behouden* of *gezont*, en lezen: *Jacob quam behouden tot de ſtad* Sichem: in plaetſe de gemeene Latijnſche vertaling heeft: *Jakob quam in Salem, eene ſtad der Sichimers.*

Sichem wiert anders ook gebroken, in 't Griekſch en Latijn, volgens *Hieronymus* en *Ioſephus*, *Sichima* en *Sicima*; maer namaels, van wegen haere heropbouwing, met een Griekſchen naem, *Neapolis*, dat is, *nieuwe ſtad*, geheten: met den welken zy ook, by Griekſche en Latijnſche ſchrijvers, als *Ptolemeus*, *Ioſephus*, *Plinius* en andere, meeſt bekent is: hoewel zy te voore by d'inwoonders ook den naem van * *Marmortha*, of † *Mabortha*, voerde. * Plin. † Joſep.

Noch heden wort deze plaetſe by de inwoonders en Arabieren, gebroken, [a] *Napoulous*, en anders, by verſcheide ſchrijvers, [b] *Naples*, of [c] *Naplis*, *Naplus*, en *Naploſa*; of [d] *Napuloza*, [e] *Naplos*, en [f] *Napoliza*, en by de Françoizen *Napolouze*, en, tot onderſcheit van *Neapolis*, of *Napels*, in *Italie*, hoofdſtad des koningrijks van *Napels*, by d'Italianen *Napels* in *Paleſtijn*, en *Napels de Soria*, dat is van *Syrie*, genoemt. a Rog. b Tyr. c Della Valle. d Ferr. e Anon. f Arand.

Sichem was een Levitiſche en vryſtad, en gelegen in den ſtam van Efraim, en op het geberghte Efraims, als blijkt uit Joſ. 20: 7. en 21: 21. 1 Reg. 12: 25. 1 Paral. 6: 67. hoewel ook andere bergen, *Gabal* en *Garizim*, neffens haer lagen. Ja zelf ook het woort *Sichem* bediet iet *hooghs verheven*: want *Sichem*, of *Schechem*, leggen eenigen eenen *ſchouder* uit.

Benjamin ſtelt *Sichem* in een dal, tuſſchen de bergen *Garizim*, en *Hebal*, twee parſen, of acht duizent ſchreden, van *Samaria*. *Roger* plaetſt het hedendaegs *Sichem* op een luſtigen en vruchtbaren bergh. *Quareſmius* daer en tegen op eene vlakte, aen de voeten van bergen, of na by de zelve, en inzonderheit *Garizim*

Digitized by Google

rizim en *Gebal*. Waer over zy, van wege de na-by-heit aen de zelve, in de Schrift gezeit wort op eenen bergh gelegen te zijn. *Thevenot* plaetst *Sichem* aen de voet van eenen bergh: ten dele in 't hangen, en ten dele op 't vlak.

Sichem wort gestelt, als het hertje des Heiligen Lants.

Merkwaerdigh is, het geen *Bonfrerius*, nopende het plaetsen of stellen van *Sichem*, in dezer wijze schrijft: *In het plaetsen der stad* Sichem, *in den stam van Efraim, schijnt my* Adrichom *in generleie wijze de zake getroffen te hebben: naerdien die geheellijk oostelijker en nader aen den Iordaen schijnt gelegen geweest te zijn, als* Adrichom *de zelve plaetst: dewijl zy in of neffens het dal* Aulon *moet gestelt worden: gelijk uit Genes.* 12: 5, 6. *volkomen te besluiten is*: Als zy nu in het Lant Kanaan gekomen waeren, is Abraham in dat lant door-getogen, tot aen de plaetse Sichem, tot aen het eiken-bosch More, of dal Aulon. *Het zelfste kan uit Deuter.* 11: 29, 30. *beweert worden: alwaer de bergen, Garizim en Hebal, die na-by de stad* Sichem *waeren, gelijk men des zekerlijk bewust is, gezeit worden over den Iordaen te zijn: te weten, ten aenzien der Israëliten, die toen in de vlakke velden van Moab waeren, achter den wegh, die na 't weste strekt, of na de zee, in het lant der Kanaaniten, tegen over Galgala: welk Galgala, of de wegh, gezeit wort neffens 't dal* Aulon *geweest te zijn. Dies waeren Sichem, Garizim, Hebal, Galgala, en het dal* Aulon, *gebuur-plaetsen, en tegen elkanderen over gelegen. Het zelfste wort Genes.* 33: 17, 18. *te kennen gegeven: alwaer Iakob uit Sochot, over den Iordaen, zoo dra hy den Iordaen was overgetrokken, gezeit wort in* Sichem *gekomen te zijn. Ten leste is het zelfste te besluiten uit de bepaling of omschrijving van den zuider grenspael des halven stams van Manasse, Ios.* 17: 7. *alwaer die zuider grenspael begint tegen 't ooste van Aser in Machmethath: welke plaetse gezeit wort na* Sichem *toe te zien, of tegen over* Sichem *te zijn, en reikt van daer na 't weste. Derhalve was* Sichem *tegen over die plaetse of stad: de welke in die lantpael schier dicht aen den Iordaen reikte.*

Bonfr. Eenigen onderscheiden *Neapolis*, of het hedendaegs *Napoulous*, van het aeloud *Sichem*, en willen dat het niet op de zelve plaetse gelegen zy: in de welke het aeloud *Sichem* was: het welk ook *Hieronymus* schijnt te kennen te geven, met te schrijven, dat *Sichem*, by zijnen tijt, in de voorstad van *Neapolis*, neffens *Iozefs* graf, getoont wiert. Tot welk gevoelen zich ook *Breidenbach* en *Brokard* gedragen: die twee *Sichems* stellen: een oud en een nieu: het oud op de linke zijde van *Iakobs* bron: en het nieu, of *Neapolis*, twee booghscheut van het oud *Sichem*. *Quaresmius* getuight, niet als *Neapolis* gezien te hebben: zonder het oud *Sichem*, of des zelfs overblijfselen hem oit getoont zijn: hoewel hy meenighmael daer door gereist is, en na gezocht heeft. Zoo *Brokard* daer en tegen schrijft, wierden by zijnen tijt noch vele overblijfselen van het aeloud *Sichem* getoont.

Het hedendaeghs *Sichem*, of *Napoulous*, leit [a] twee Fransche mijlen west- a Rog.
waerts van de stad *Samaria*, [b] tien van b Abulf.
Ierusalem, en [c] acht dagh-reizens van c Quar.
Damaskus.

Ten tijde der Kristenen had *Sichem* een bisschop, die slechts een *Suffragaen* was: hoewel *Vitry* het logent, en wil dat *Sichem* onmiddelijk onder den abt des heiligen grafs stont. Zeker *Prokopius* wort, als *Prioor*, of overste, in zekere kerkelijke vergadering van *Nicene* genoemt. Nu is'er gene kerke Roger.
nochte Roomsgezinde.

Het hedendaeghs *Sichem*, of *Napolous*, is slechts een vlek; maer wort tamelijk volkrijk, by Moren, Grieken, en Samaritanen, *Semrys* in 't Arabisch genoemt, bewoont: die in alles ontrent twee hondert huizen bezitten, en voor eenige jaren onder het jok van zekeren Arabischen *Emir*, of vorst, met name *Ferouk*, zwoeghden. Deez had aldaer eenige maenden van 't jaer, onder tenten en paveljoenen, zijn verblijf, en onderhield eenige krijghsknechten, die by troepen uittrokken, om de reizers in d'engten en bosschen te bespringen en beroven. *Benjamin* begroot het getal der Samaritaensche inwoonders van *Sichem* op hondert.

Niet tegenstaende in *Sichem* niet merkwaerdighs wort bespeurt, zoo moet evenwel ieder Frank, of Kristen, voor het doorgaen, de waerdye van zeven gulden aen tol betalen.

Zoo men *Quaresmius* daer en tegen geloven magh, is *Sichem* heden noch

Digitized by Google

een fraeie ſtad, en niet de minſte onder andere van dien oort. Ja hy getuight tuſſchen *Damaskus* en deze ſtad, eene ſtreke van acht dagh-reizens, gene veſting noch ſtad gezien te hebben, de welke *Sichem*, in grote, ſterkte, luſtigheit, en vruchtbaerheit des gronts, overtreft, of haer gelijk is.

De geheele lantſtreke heeft een zwartachtigen en vruchtbaren gront, en den overvloet van allerhande levens-behoeften: waer over aldaer alle weken eene merkt gehouden wort.

Men heeft'er zeer treffelijke vruchten: gelijk ook de meloenen, kommers, pepoenen, (by d'Arabieren *Batik* geheten,) die aldaer vallen, de beſte des ganſchen Heiligen Lants zijn.

By de ſtad *Sichem*, na de zijde van *Jeruſalem*, leit een luſtige en bronrijke vlakte, met bergen omringt, en met tuinen verrijkt.

Sichem heeft wateren, beken en bronnen: hoewel geen rivier-water: en rontom haer bergen en vlakten, en onder andere, olijfbomen.

Zoo *Prokopius* verhaelt, rechten de Samaritanen in deze ſtad, ten tijde van keizer *Zeno*, eene groote beroerte aen, en doden, op Pinxter-dagh, een groote meenighte van Kriſtenen: waer over zy ook namaels by den keizer niet ongeſtraft bleven.

Dina, *Iakobs* dochter, wiert door *Sichem*, *Hemors* zoon, verkracht, die haer voorts ten wijve verzocht: het welk *Iakob* den vader *Hemor* toe-ſtont, met beding, van al wat mannelijk onder de Sichemiten was, zich te laten beſnijden. Maer de twee zonen *Iakobs*, *Simon* en *Levi*, overvielen ten derden dage, na de beſnijdenis, de Sichemiten, wanneer zy noch in hunne ſmerte lagen, en doden, in weêrwrake van haere zuſters onteering, al wat mannelijk was, in *Sichem*, plonderden de ſtad, en namen *Dina* uit *Sichems* huis. Waer over *Iakob* zeer ontſtelt en bevreeſt wiert. Geneſ. 34.

In *Sichem* hielden de kinderen Iſraëls, op bevel en inzetting van *Ioſua*, vergaderingen, Joſ. 24: 25. Ganſch Iſraël, of de tien ſtammen, vergaderden in *Sichem*, om *Ieroboam* tot koning te kiezen. 1 Reg. 12: 16. 2 Par. 10: 16.

Abimelech nam de ſtad *Sichem* in, ſloopte haer, na hy alle d'inwoonders gedoot had, en bezaideze of beſtroideze met zout. Jud. 9: 45.

Namaels wiert zy door *Ieroboam* herbouwt of geſterkt, en tot zijne woonplaetſe verkoren, 1 Reg. 12: 25.

Ontrent des jaers elf hondert en zeventigh wiert *Naples*, wanneer het weerloos was, en wallen, bolwerken noch veſtingen had, door *Bezzenge*, ſtadhouder van *Damaskus*, en des koningrijks van Syrie, van wege koning *Saladin*, onverziens beſprongen, en tegen de ſtedelingen van allerleie ſexe, met grote felheit gewoedt. D'overgebleven eindelijk begaven zich, met vrouw en kinderen, na eene veſting of kaſteel, dat op de merkt der ſtad ſtont: daer zy zich naulix het lijf van het branden, blaken en moorden, konden bergen. Toen ſtreefden de Mahometanen, zonder eenigen weerſtant en belet, door de ſtad: de welke zy uitplonderden, en in kolen leiden.

Uit *Ur* der Chaldeen quam *Abraham* in het lant Kanaan allereerſt by de plaetſe *Sichem*, Geneſ. 12: 6. Desgelijx quam *Iakob*, na zijne wederkomſte uit *Paddam Aram*, in het lant Kanaan, by *Sichem*, en kocht een ſtuk lants of velts, ontrent *Sichem*, uit de hânt der kinderen *Hemors*, *Sichems* vader, en rechte in het zelve een altaer op, met den naem van *El Elohe Iſraël*; dat is, *God Iſraëls is God*.

In het zelve velt hebben d'Iſraëliten de beenderen *Ioſefs*, de welke zy met zich uit Egypten gebraght hadden, begraven, Joſ. 24: 32. Desgelijx zijn ook *Iakob* en zijne andere kinderen in het zelve velt ter aerde beſteet. Actor. 7: 16.

Iakobs kinderen weiden hunne kudde ontrent *Sichem*. Gen. 37: 12, 13.

By *Sichem* ſtont een eike-boom, onder den welken *Iakob* de vreemde goden en oorçierſelen zijns huisgezins verberghde. Geneſ. 35: 4. Onder den zelven eike rechte *Ioſua* een zeer groten ſteen, tot getuigenis des verbonts met God, op. Joſ. 24: 26, 27. Neffens den zelven wiert *Abimelech* tot koning van Iſraël gekroont, Jud. 9: vers 6.

Zoo *Hieronymus* ſchrijft, wiert noch by zijnen tijt, in de voor-ſtad van *Napels*, by *Iozefs* graf, deze eike getoont.

Het

Het welk weinigh waerschijnelijkheits heeft.

Selmon. *Selmon*, of *Salmon*, en anders *Tsalmon*, is eene boomrijke bergh, of een zekere lantstreke op eenen bergh: op den welken *Abimelech* met zijne strijtgenoten klam, en hout en takke-bosschen hieuw, om daer meê de toren of sterkte van *Sichem* te verbranden: waer door alle de luiden des torens
Jud. 9. van *Sichem*, zoo vrouwen als mannen, ten getale van ontrent duizent, storven.

De bergh *Selmon* wort ook Psal. 67: vers 15. gedaght.

Emon. Brok. Vier mijlen van *Sichem*, na den Jordaen toe, lagh eertijts een vast stedeken, *Emon*, of *Ennon*, op een lustigen en vruchtbaren oort.

Lebona. Brok. *Lebona*, anders *Lebna*, of *Lemna*, was eertijts een fraei kasteel, gelegen vier mijlen van *Sichem*, op den wegh, aen de
Jud. 21: 19. rechte hant, die na *Ierusalem* loopt, benoorde *Silo*, en in den stam Efraim.

Roger. Eene Fransche mijle van *Sichem*, naby de beke *Karith*, aen de westzijde, is een gehucht van Arabieren: het welk eertijts eene stad des stams van *Efraim* was.

Van deze plaetse tot aen den vliet de Jordaen, heeft men niet als eene woestijne. Maer wat belangt den oort van *Sichem*, tot aen de Middellantsche zee, daer zijn noch tien of twalef dorpen, die by Moren bewoont worden: hoewel de meesten gene *Moske* hebben: uit oorzake van het verwoesten, door den *Emir*, of vorst *Ferouk*.

Luza. Hieron. Drie vierendeel mijls van *Sichem* lagh by ouds eene stad *Luza*, de welke den kinderen *Iosefs* ten erfdeel viel.

Leben-Eslavy. Een dagh-reizens van *Sichem*, na de zijde van *Damaskus*, leit een vlek *Leben-Eslavy*: en een dagh-reizens verder, aen de zelve zijde, een ander, *Cesemeli* genoemt.

Thamnatselo. *Thamnatselo* was eene stad, of stedeken, op d'ooster grenspalen des stams *Efraims*, Jos. 16: 6. en ongetwijfelt een en de zelve, de welke by *Hieronymus Thenath* wort genoemt: welk *Thenath* noch by zijnen tijde een hoeve of gehucht was, twee mijlen en een vierendeel beooste *Sichem*, of *Napels*, gelegen, op den wegh na den Jordaen.

Jakobs fontein, of put. Een vierendeel mijls buiten de puinhopen der stad *Sichem*, na 't noorde, en dicht aen den groten wegh, of een Quaresm.
boogh-scheut buiten den zelven; of Rog.
twee boogh-scheut buiten de zuider poorte, volgens *Brokard*, en op den wegh die na *Ierusalem* loopt, wort de beruchte put of fonteyne getoont: de welke men, volgens overlevering, voor de gene hout, die d'evangelist *Iohannes*, *Iakobs fonteyn*, cap. 4: 6. en vers 11. enkelijk eene *diepe put* noemt: uit oorzake d'aertsvader *Iakob* de zelve neffens, of in zijn akker, had doen graven: gelijk zy ook noch heden hier over by d'inwoonders in 't Arabisch, *Bir Iakoub*, dat is, *put van Iakob*, wort geheten. Maer by de Kristenen is de zelve put ook, sedert des Heilants tijden, tot op heden, *de put van de Samaritaensche vrouw* genoemt: uit oorzake van haer gesprek met den zelven aen deze put. Johan. 4.

Zoo *Beda* schrijft, was deze put eertijts met eene vierkante kruiskerke omringt, en vijftigh ellen diep. Des jaers zeven hondert en veertigh was deze kerke noch in wezen, en heeft bisschop *Willibald* in de zelve zijne gebeden gestort: als blijkt uit zijne reis-beschrijving. Ook heeft *Hieronymus*, voor *Bedas* tijden, eener kerke ontrent die put gedaght. Wel gedenkt ook *Brokard*, die ontrent des jaers twalef hondert en drie en tachentigh heeft geleeft, deze put; maer maekt geen gewagh van eene kerke ontrent de zelve: uit oorzake zy veilight te dier tijde al verwoest was: gelijk ook *Willem van Baldensel*, die des jaers dertien hondert zes en dertigh deze plaetsen ter beevaert heeft bezocht, de kerke meerendeels vond gesloopt te zijn.

Zoo *Bonifacius* onder de nieuwe schrijvers berecht, was eertijts neffens deze put, door keizerin *Helena*, ook eene grote kerke, als een klooster, gebouwt: 't welk door meer als hondert maeghden wiert bewoont: maer by zijnen tijt was de kerke en het klooster al ter aerde neêr gevelt. Alleenlijk bleef in den mont der put een altaer over: op het welk eenmael des jaers de misse wiert gedaen: † hoewel nu se- † Quaresm.
dert vele jaren gene misse aldaer gedaen is.

Dies men uit het boven-verhaelde kan besluiten, dat niet lang, na des Hei-

Heilants verreizenis, deze put met prachtige gedenktekenen is verçiert geworden: maer de Mahometanen hebben die namaels ten gronde verdelght: want heden worden flechts eenige grontveſten en puinhopen gezien, tot tuightekenen der aeloude heerlijkheit van kerk en klooſter.

Niet verre van de put en den wegh worden noch twee opgerechte grenspalen, of twee ſtukken of brokken van marmere kolommen gezien, en rontom puinhopen: in welker midden de put is, en niet onder deze kolommen: gelijk eenigen t'onrecht geſchreven hebben.

Op deze put wort lichtelijk in het voor-by gaen geen oogh geſlagen: naerdien zy bezwarelijk te kennen of te vinden is: want zy ſteekt niet boven d'aerde uit: maer leit neffens de zelve gelijk, en haer mont met grote ſtenen bedekt: te weten, de veehoeders van dien oort hebben op haeren mont meenighte van ſtenen geſmeten, op dat hunne vee, onder het weiden, niet in de zelve zou vallen en verdrenken. Deze ſtenen worden by wijle door de beëvaertreizers, hoewel niet zonder groten arbeit, weggenomen, om in de put te gaen, en haer des te beter te bezichtigen.

Quareſ. De meeſten, die zulx niet hebben aengemerkt, zeggen volkomen uit, dat de put met aerde en ſtenen toegevult is: het welk onwaer is.

De mont der put is zeer eng, en kan bezwarelijk een rang menſch door den zelven in haer komen. In de put is een klein kapelletje met een altaer, om miſſe op te doen: gelijk de zelve eertijts door de Roomsgezinden van *Europe* is, en nu noch by de Grieken wort gedaen: die ook den mont dezer put toe houden. Op den bodem of gront van dit kapelletje is een andere mont tegen over den bovenſten, en van een zelve maekſel: door den welken men met een vat, aen een zeer lang tou gebonden, het water kan uitſcheppen: waer uit haere diepte is af te meten. Dies de Samaritaenſche vrouw, op des Heilants eiſch om drink-water, met recht moght zeggen: *De put is diep*, Johan. 4: 11.

Desgelijx bevond *Lichtgouw* deze put zoo diep, dat hy naulix, met alle zijn touwen, het water kon bereiken.

Des Zomers, in Bloei en Hooimaent, heeft zy gewonelijken geen water: maer wel in het Lente en Winter-ſaizoen. Zy is van binnen rontom fraei opgehemelt. Het water is boven-mate kout en zoet.

Zoo eenigen beuzelzinnigh ſchrijven, zou deze plaetſe de navel of middel-punt van onzen bewoonden aertbodem zijn: dewijl alle jaers, op zekeren dagh, des Zomers, ten een uure, of zuider zon, de zon met haere ſtralen het water dezer put beſchijnt, zonder ſchaduwe te maken. Waer op zy ook willen dat de woorden van *Moſes*, Deuter. 32: 13. ſlaen: *Hy ſtelde hem op de hooghte der aerde.* Auct. Hiſtor. Scholaſt. in Evang.

Aen de zelve zijde, en dicht by de put, of aen d'andere zijde, niet verre van de put, zoo *Quareſmius* wil, wort een kleine akker, velt, of ſtuk lants, getoont: het welk de aerts-vader *Iakob* voor hondert zoch-lammeren, of ſtukken gelts, zoo andere vertalen, van Hemors kinderen, *Sichems* vader, gekocht had, Joſ. 24: 32. Geneſ. 33: vers 19. waerom het ook *Iakobs akker*, of *lant*, genoemt wort: hoewel ook *Iozefs akker*: dewijl *Iakob*, zijn vader, op zijn ſterven, het *Iozef*, buiten zijnen broederen, ten erfdeel gaf, Geneſ. 48: 22. en ten andere, uit oorzake het in het bezit der kinderen *Iozefs* was. Joſ. 24: 32. Jakobs of Jozefs akker of velt. Roger.

Na-by *Iozefs* ſtuk lants leit een zeer luſtige en vruchtbare akker, die veel koren en tarruwe uitlevert. Al het welk eertijts na *Ieruſalem* plagh gevoert, en aen de monniken van den bergh *Sion* alleen verkocht te worden. Dan heden is dit niet meer in gebruik; maer die monniken zijn gehouden het koren uit handen van den ſtedehouder van *Ieruſalem* voor den prijs in te kopen, dien hy na zijn welgevallen daer op ſtelt. Roger.

Jakobs akker leit tuſſchen twee grote en hoge bergen van ontrent een halve kleine mijle lang, en een weinigh ſmalder beſloten: in welker midden een wegh is, die van *Ieruſalem* na *Sichem* en *Samaria* loopt. Roger.

De bergen en heuvelen rontom doen zich luſtigh op, en maken dezen

Digitized by Google

zen oort zeer vermakelijk en geneugelijk. *Iakobs* velt is vruchtbaer, zoo van wegen den overvloet des waters, dat den zelven in den regen-tijt komt toe-lopen, als door de dau: de welke aldaer, ook in de grootste hitte des Zomers, valt.

De lantluiden bebouwen en bezaien het zelve met zeker gewas *Zesimen:* welk d'Arabieren *Semsem* noemen: uit wiens zaet zeer treffelijke olye wort geslagen. Men zait'er ook grove geirst, in 't Arabisch *Raa* genoemt, en queekt'er veel katoens: met het welke grote koophandel onder d'inwoonders gedreven wort.

Zoo de gemeene overlevering der Roomsgezinden en 's lants inwoonders hout, zijn by *Sichem*, in *Iozefs* akker, de beenderen van *Iozef*, *Iakobs* zoon, (de welke zy door hem belast waeren uit Egypten na het Lant Kanaan te vervoeren) begraven: hoewel by Jos. 24: 32. *Iozefs* beenderen gezeit worden in *Sichem* begraven te zijn. Doch hier over heeft men weinigh zwarigheits te maken: want *Iosua* zeidt hier om *in Sichem:* dewijl *Iozefs* akker na-by *Sichem* was.

Anderen stellen de grafstede van *Iozefs* beenderen op eene plaetse niet verre van *Iakobs* put, tusschen *Iakobs* put en *Sichem*, op de linke zijde: alwaer op eenen heuvel, en aen de voet des berghs, aen een lustigen oort, en na-by oud *Sichem*, zeker gebouw wort gezien, dat 's lants inwoonders *Jozefs graf* noemen: waer over het ook by de Turken en Moren zelfs in eerbiedigheit gehouden wort, die ter zelver plaetse een *Metszid* gebouwt hebben. Dienvolgens zou men ter zelver plaetse *Iakobs* akker mogen plaetsen.

Dan niet alleenlijk zijn *Jozefs* beenderen; maer ook, gelijk eenigen voor waerschijnelijk houden, die van de twaelf aertsvaderen in *Sichem* begraven: als blijkt uit Act. 7: 16. Het zelfste bevestigen *Hieronymus*, *Beda*, en andere school-leeraren: maer hier tegen schijnt het schrijven van *Iosephus* te strijden, die de grafsteden der aertsvaders niet in *Sichem*; maer in *Hebron* stelt: hoewel men, tot beslechting dezes geschils, en om de woorden der Schrift niet te berispen, en t'effens het schrijven van *Iosephus* ten beste te duiden, met *Peresius* zou mogen zeggen, dat die beenderen eerst in *Sichem* waeren begraven, en namaels uit *Sichem* na *Hebron* overgebraght zijn.

Vijf hondert schreden van de stad *Sichem*, en een kleine vierendeel mijls van de put der Samaritaensche vrouw, ontspringt een bron onder een gewelf, die zijnen loop na 't ooste neemt, en zijn water in een marmere bak stort: de welke uit een stuk bestaet, en tien span lang, en vijf breet en hoogh is. Voor aen ziet men eenigh loof-werk, en rozen, in 't marmer, verhevenswijze uitgehouwen. Thev.

De stad *Lydda*.

DE stad *Lydda*, of *Lyda*, alzoo van overouds doorgaens in de Schrift, 1 Machab. 11. en Actor. 9. desgelijx by *Ptolemeus* en *Iosephus* genoemt, wort noch heden, by d'Arabieren, gebroken *Lidde* en *Luddo:* hoewel anders ook, volgens *Lichtgouw*, by de Turken en Moren, *Alferron* geheten.

Hieron. *Lydda* kreegh, na hare heropbouwing, wanneer zy door *Cestius*, veltheer der Romeinen, in den aenvang des Joodschen oorloghs verbrant was, in 't Grieksch, den naem van *Diospolis*, dat 's *Iupijns stad.*

Het aeloud *Lydda* was gelegen naby *Ioppe*, Actor. 9: 38. [a] op de noorder brete van twee en dertigh graden, en op de lengte van zestigh minuiten. [a] Ptolemeus.

Het hedendaeghsch *Lydda* leit [b] drie duizent schreden, of eene [c] Fransche mijle van *Ramla*, [d] ontrent drie Duitsche mijlen van *Ioppe*, duizent schreden van *Cesarea*, of *Stratos* toren, en ontrent acht mijlen van *Ierusalem*, op eene grote vlakte, en in den stam Efraims, niet verre van de Middellantsche zee. [b] Gool in Alf. [c] Roger. [d] Quaresm.

Lydda wort by de Talmudisten drie vierendeel mijls van *Ono* geplaetst, en veeltijts ook *Laodicea* genoemt. *Lichtfoot* en anderen houden *Lydda* voor een en de zelve stad, de welke op Hebreeusch, in 't oud verbont, *Lod* is geheten, en *Elpaal* deed bouwen. 1 Paral. 8: 12. 1 Esdr. 2: 33. en 2 Esdr. 11: 35. naerdien *Lydda* en *Lod* geen

onderscheit altoos hebben, als dat *Lydda* Grieksch, en *Lod* Hebreeusch luit: des onaengezien worden *Lydda* en *Lod*, in de meeste lantkaerten, als twee verscheide en byzondere plaetsen, gestelt: te weten, *Lydda* niet verre van de Middellantsche zee: en *Lod* niet verre van den Jordaen en Jericho, en in den stam Benjamin, als uit Nehem. 11:35. te bespeuren is.

Iosephus noemt *Lydda* slechts een vlek: hoewel het in grote, volgens zijn schrijven, niet minder, als eene stad was. *Plinius* maekt *Lydda* een der elf plaets-vooghdyen, of raethoven, van Judea, en de vijfde in orde.

Lichtf. *Lydda* wort by de Rabbinen onder Judea (Judea genomen voor een gedeelte des Heiligen Lants) betrokken. Niettegenstaende *Lydda* in Judea lagh, zoo moght evenwel in *Lydda*, uit oorzake d'inwoonders halsterrigh en onervaren in de wet waren, † de schrikkeling des jaers, of tijt-invoeging, by de Joden niet gedaen worden: daer nochtans de zelve nergens als in Judea geoorloft was te doen. Derhalve, wanneer zeer vele Joodsche Rabbinen, uit de schole van *Rabbi Juda Haccadosh*, uit Galilea na *Lydda* trokken, om de schrikkeling des jaers te doen, zoo ontmoete hen zeker quaet oogh: en quamen alle t'effens te sterven. Hier over wiert het maken van de schrikkeling des jaers uit Judea na Galilea overgebraght.

† Intercalatio.

Hierosf. Sanhed. De stad *Lydda* wiert, neffens de steden *Apherema* en *Ramatha*, door koning *Demetrius*, den lande van Samarien ontnomen, en aen Judea toegevoeght: en al hun toebehoren ten dienste en gebruik der offeraers van Jerusalem besteet. 1 Macch. 11:33.

Tyr. *Lydda* wiert door *Cestius*, veltheer der Romeinen, verbrant, ten tijde, wanneer die van *Lydda* na *Ierusalem* waeren getrokken, om het feest der tempel-inwying te vieren: behalve vijftigh personen, die aenstonts ter neêr gehouwen wierden.

Het aeloud *Lydda* leit ten gronde gesleght en verdelght: het hedendaeghsch is een slecht en woest boeren-gehucht, bestaende † in ontrent zestien Moorsche wooningen. In het zelve wort evenwel noch alle weeks eene merkt gehouden: inzonderheit van katoen en allerlei slagh van beesten.

†Lichtgouw. Roger.

Kerke van Sint Joris. Eertijts stont in *Lydda* eene deurluchtige en grote kerke, aen S. *Ioris* gewijd, en was ter plaetse gestight, daer hy, zoo de Roomsgezinden voorgeven, onthooft en gemartelseert wiert. Zy wiert namaels door de Turken tot eene *Moske* gemaekt; maer is heden by-na gansch verwoest.

Volgens schrijven van *Prokopius*, zou keizer *Iustiniaen*, die op 't jaer vijf hondert zeven en twintigh begon te heerschen, ter gedenkenis van S. *Ioris*, op deze plaetse eene kerk of kapel doen stichten hebben: op welker grontvesten namaels *Richard*, koning van *Engelant*, zoo eenigen willen, eene kerke deed bouwen, de welke de Mahometanen, een weinigh voor de komste van den hertogh van *Bouillion*, by-na ten gronde toe sleghten: ten einde de Kristenen, in het bestormen der stad *Ierusalem*, zich van de balken der kerke, de welke zeer lang waeren, niet zouden dienen, en de zelve tot storm-gevaerten gebruiken.

Heden dient deze kerke, of het overgebleven bovenste gedeelte, eensdeels den Turken tot een *Moske*: en verstrekt eensdeels, beneffens het nevenstaende klooster, den *Kaloyers*, of Grieksche geestelijken en monniken, tot eene woonplaetse: want men heeft'er altijt tien of twalef *Kaloyers*, die daer kerken-dienst doen. Roger.

In deze kerke, of in het bovenste gedeelte, wort noch, zoo vele Roomsgezinden willen, het lijk van S. *Ioris*, of slechts des zelfs hooft, by de *Kaloyers* bewaert: hoewel zijn hooft, zoo men *Baronius* geloven magh, te *Rome* bewaert wort: het welk paus *Zacharias* in eene kiste, met Grieksch opschrift, zou gevonden, en ter zelver plaetse doen bewaren hebben.

Deez S. *Ioris* wort niet alleenlijk in Judea en Palestijn; maer ook in de meeste gewesten van 't Ooste, by de Kristenen, en zelfs by de Mahometanen, in grote eere gehouden; die ook zeer dikwils deze plaetse bezoeken: want alle de genen, die van de bedevaert-reize van *Mekka*, door Palestijn, na hun lant keren, verzuimen niet deze kerke met groten aendaght te bezoeken. Zy storten aldaer hunne gebeden tot God, reiken milde armgiften uit, en eeren de grafstede van S. *Ioris* boven

Digitized by Google

boven mate. Ja zy houden S. *Joris* in de grootste eerwaerdigheit, en voor den uitstekensten beschermer hunner leere: het welk ook hier uit is te bespeuren: naerdien zy de beelden en schilderyen van *Kristus*, en de heiligen, allerwegen breken, schenden en uitwisschen: zonder nochtans het beelt van den eenigen *Joris* aen te raken.

Zoo andere daer en tegen willen, zou S. *Joris* zijne vermaertheit en gedachtenis by de nakomelingen bekomen hebben, uit oorzake hy een eenige dochter, van zekeren koning, van een vuurigen draek, met hem te doden, verlost had: neffens den welken zy geknevelt stont, om verslonden te worden. Hier meê schijnt eenighzins de fabel van *Perseus* en *Andromeda* over-een te komen, die haer van de woede des zee-monsters, *Cetus*, zoo als zy met ketenen aen de rotse gekluistert stont, verloste: hoewel *Strabo* dien vooral van *Andromeda* te *Joppe* stelt. Anderen nemen de geschiedenis van *Sint Joris* in een geestelijken zin.

In *Lydda* genas de apostel *Petrus* eenen beroerden of geraeckten, die acht jaren bed-ree had gelegen, met name *Eneas*, Actor. 9: 33. waer over de pauzen deze stad eertijts tot een bisdom hebben opgerecht.

Wanneer de *Sanhedrin* der Joden in *Iabneh*, of *Iamnia*, was, bloeiden in *Lydda* de hoge scholen: als onder andere de schole *Beth-Arum*, *Beth-Lebazah*, en *Beth-Nethaza*. Ja *Lydda* had noch scholen en geleerde mannen, wanneer reeds de hoge schole na *Galilea* verplaetst was, en *Jabneh* gene scholen had.

In *Lydda* was zeker *Rabbi Akika* schoolvooght, die, door *Rakkan Gamaliël*, van zijn ampt afgezet wiert: uit oorzake hy meer als acht hondert menschen, die na *Iafne* togen, om den *Sanhedrin* getuigenis, nopende de nieuwe mane, te geven, ophield, en niet liet trekken.

Na de doot van *Gamaliël* was zeker *Rabbi Tarfa* school-vooght te *Lydda*.

De *Talmud* gedenkt vele Rabbinen by name, die te *Lydda* hun verblijf hadden: als onder andere *R. Chama Bar Chanina*, *R. Hoshaia*, *R. Illai*, *R. Eliezer*, *R. Iosua Ben Levi*, *R. Eliezer*, die te *Cesarea* sterf, en in *Lydda* wilde begraven zijn, en door *Rabbi Akibah* bitterlijk beweent wiert.

In de *Talmuth* wort het instellen van eene vasten te *Lydda* gedaght, om regen te bekomen.

Koningin of keizerin *Helena* heeft het feest van d'inwijding des tempels te *Lydda* geviert. Hierof. Succah.

By de Talmudisten vind men ook meenigmael de martelarye der gebroeders, *Papus* en *Lolienus*, gedagt, die in *Laodicea*, of *Lydda*, gedoot wierden: te weten, om de dochter van den Roomschen koning, of keizer *Trajaen*, de welke vermoort gevonden wiert: waer mede de Joden by hunne vyanden betight wierden. Wanneer derhalve een fel raetslot tegen de Joden genomen was, gaven deze twee zich te kennen, en bevrijden alle d'anderen, met te zeggen, dat zy de dochter gedoot hadden. Dies deed de keizer hen beide alleen doden. De keizer sprak tot hen, wanneer zy sterven zouden: *Zoo ghy van den volke Anania, Michaël en Azaria zijt, laet uwe God komen, en u lieden uit onze hant verlossen.* Martelarye der gebroeders Papus en Lolienus.

Na *Lydda* vluchte, voor de Romeinen of Grieken, t'eener tijde, *Koshab Bar Ulla*, by *Rabbi Josua Ben Levi*, die aldaer zijn verblijf had. De Grieken vervolghden hem, en omringden de stad met een belegh, en lieten den Joden weten: By aldien zy hen *Koshab* niet overgaven, de stad te zullen uitroeien. Dies hy door *Rabbi Josua Ben Levi* overreden, en den Romeinen overgegeven wiert.

Een mijle van *Lydda*, na 't zuide, is eene beke of droge gracht, de welke van *Rama* na *Jerusalem* loopt, en eene scheiding tusschen den stam Efraim, en dien van Benjamin, maekt.

Tusschen *Lydda* en *Jamnia* is eene plaetse, *Bekiin* geheten. Bekiin.

Beooste *Lydda* leit een gehucht, *Caphar Tebi* genoemt. Deze plaetse schijnt den naem *Tebi* van de geitjes bekomen te hebben, die in dit vruchtbaer dal ter weide gaen. Caphar Tebi.

Drie vierendeel mijls van *Lydda* stellen de Rabbinen eene plaetse *Ono*: de welke in den stam van Benjamin lagh: als blijkt uit 1 Paralip. 8: 12. en door *Elpaal* gebouwt, of liever herbouwt wiert: want deze stad, zoo de Talmudisten gevoelen, was al van *Josuas* tij- Ono.

aa 2 den

den af niet eene muure omringt: maer wiert, neffens alle d'andere steden, in den *Gibeitischen* oorlogh, door 't vuur verdelght: Jud. 20: 48. doch namaels weêr door *Elpaal* herbouwt. 1 Par. 8: 12.

Licht-foot. In meest alle de lantkaerten worden *Lod* en *Ono* na-by den Jordaen, en niet verre van Jericho, geplaetst: hoewel uit gene andere reden, als dat by *Iosephus* een stedeken *Adida* gevonden wort, dat niet verre van daer gelegen was: en *Hadid* met *Lod* en *Ono* t'zamen getelt, Ezr. 2: 33. en *Lod* en *Hadid*, by de tzeventigh overzetters, tot een eenigh woort, *Lodadi*, Ezr. 11: 33. of *Lodadid*, Nehem. 7: 37. gesmeed wordt. Dan hier tegen dient aengemerkt, dat'er vele steden waeren, *Adida* geheten. Dies deze reden op losse schroeven staet: ingevalle dit de reden was: want een *Adida* was in *Sephala*, of dal, gelegen, 1 Mach. 12: vers 38. een stad *Adida* lagh op eenen bergh: onder den welken de grote vlakte van Judea leit: en een derde was *Adida* in Galilea, voor de grote vlakte: 't en zy men dit voor een en het zelfste met *Adida* in *Sephala* wil houden. 1 Mach. 13: 13. Joseph. lib. 13. cap. 13.

By *Lod* en *Ono* wort ook een *dal der werkmeesters* t'zamen-gevoeght, Neh. 11: 35. welk eenigen der Joden voor een byzondere stad houden, en willen dat zy, al sedert *Iosuas* tijden, met wallen omringt zy geweest. Zoo eenige Rabbinen, en onder andere *Rabbi Chananiah*, daer en tegen schrijven, zijn *Lod* en *Ono* het dal der werkmeesters zelf. Deez *Rabbi Chananiah* was geboortigh van de stad *Ono*, en vermaert onder de Rabbinen, en een der vijf geleerden, die voor de wijzen geoordeelt hebben: als daer waren, *Ben Azzai*, *Ben Zuma*, *Chanan*, *Chananiah*, en *Ben Nanas*. Dal der werk-mee-sters.

Sarona.

Neffens de stad *Lydda* schijnt in 't nieu verbont, Actor. 9: 35. eene stad onder den naem van *Sarona* gestelt te worden: zonder men evenwel zekerlijk bewust is, of *Saron* de naem van eene stad, bergh of lantstreke zy.

Desgelijx wort by Jos. 12: 18. eene stad *Saron*, in de Latijnsche vertaling, gedaght: hoewel in 't Hebreeusch eigentlijk *Lasaron*, of *Lassaron*, staet: het welk de zeventigh overzetters in 't Grieksch, en de Neêrduitsche overzetting, gevolght hebben.

Waer *Saron*, of *Lassaron*, dat *Iosua* melt, gelegen was, is bezwarelijk te zeggen: want alhoewel de Schrift dikwils den naem *Saron* gedenkt, zoo verklaert zy evenwel nergens de gelegentheit der stad, of d'omstandigheden: waer uit men de gelegentheit zou kunnen besluiten. Dan het is gelooffelijk, dat het *Saron*, of *Lasaron* van *Iosua*, en het geen in 't nieu verbont *Sarona*, neffens *Lydda*, gedaght wort, een en de zelve stad zy.

By Esai. 33: 9. en 35: 2. schijnt *Saron* de naem van eene lustige lantstreke, of bergh, te zijn. De zelve was zeer bequaem om vee te weiden: waer over aldaer des konings vee ter weide ging, 1 Paral. 27: 29. gelijk ook *Saron* eigentlijk een vruchtbare, vette en vlakke wei-rijke lantstreke bediet. Of *Scaron*, zoo de Hebreeusche taelkundigen uitleggen, is herkomstigh van het Hebreeusch gront-woort *Scar*, dat's, *beschouwen* of *bezichtigen*: dewijl men in die lantstreke weelderige landouwen, lustige boomgaerden, en allerhande vee ter weide moght bezichten en aenschouwen.

Hierom leest men ook in de gemeene Latijnsche vertaling van Esai. 65: 10. *En de vlakke velden zullen tot vee-koyen zijn*: daer in 't Hebreeusch, in plaetse van *vlakke velden*, *Saron* staet.

Naer het schrijven van *Hieronymus* wort ook de gehele lantstreke, van *Palestijns Cesarea* af, tot aen het stedeken *Ioppe*, *Saron* genoemt: in de welke zeer wijdstrekkende en vruchtbaere landouwen leggen.

Desgelijx hout *Lichtfoot Sarona*, het welk *Lukas*, Actor. 9: 35. gedenkt, voor eene wijdstrekkend dal, tusschen *Lydda* en de Middellantsche zee gelegen: dat in zijn geheel, of voor een gedeelte, in 't oud verbont, Neh. 6: 2. en 11: 35. 1 Paral. 8: 12. veilight de vlakte *Ono* wort genoemt.

In dit lustigh dal lagen verscheide vlek-

vlekken: en onder andere tusschen *Lydda* en de Middellantsche zee, zeker vlek *Caphar Lodim*: het welk alzoo genoemt wiert, uit oorzake aldaer altijts eenige *Lydders* waeren. De Rabbinen stellen, van *Lydda* tot de Middellantsche zee, een dal: en van *Lydda* tot *Emaus* eene vlakte.

Saron bragt treffelijke rozen voort, by wiens rozen hierom *Christus*, de bruidegom der kerke, vergeleken wort, Cant. 2:1.

De lantstreke *Saron* was ook beplant met wijnstokken. De Saronitische wijn was vermaert en beroemt: als blijkt uit het schrijven der Talmudisten: in den welken twee delen waters wierden gemengt.

Gedenkwaerdigh is het geen, nopende de huizen van *Saron*, by de Talmudisten wort gelezen. Die een ticchel-steenen huis in *Saron* bouwde, mocht zich uit den oorlogh niet t'huiswaerts begeven, volgens schrijven van *Rabbi Lazar*. Het welk anderen, naer luit van *Moses* woorden, vergunt was. Deuter. 20:5. want de Joden, of kinderen Israëls, keerden uit den strijt, indien zy een nieu huis gebouwt, en het zelve noch niet ingewijdt hadden. Maer de mannen van *Saron*, zoo de Talmudisten schrijven, keerden niet uit den strijt: dewijl zy hunne huizen alle zeven jaren vernieuden. Ook bad de hoge-priester ten dage der inwying, voor hen: ten einde hunne huizen hunne grafsteden niet zouden worden. Te weten, *Saron* was een gront onbequaem tot gebouwen van ticchel-stenen: hier over mosten alle zeven jaren de huizen herbouwt worden.

Een andere lantstreke *Saron*, of *Saronas*, lagh tusschen den bergh *Thabor* en de Middellantsche zee: en een derde over den Jordaen, in het lantschap van *Galaad*. Ziet Syrie, pag. 92.

Ramah, of *Ramatha Sophim*, anders *Ramla*, en *Rama*.

RAmah, *Rama*, of *Ramatha*, 1 Sam. 2:11. en 7:7. en 15:34. en 16:13. en 19:22, 23. en 20:1. en 25:1. en 28:3. wort anders eenmael, by 1 Sam. 1:1. *Ramathaim Sophim*; maer by d'evangelisten, Matth. 27:57. Luc. 23:50. Joh. 19:38. met eenige verandering, *Aramathea*, of *Aramathia*, genoemt.

Ramah was by ouds eene stad, gelegen in den stam Efraims: hoewel op de grensscheiding van den stam Juda: te weten, aen de zijde, daer de stam Efraims ten weste aen dien van Juda raekt, (als uit 1 Sam. 19:22. te besluiten is,) en op eenen bergh, of bergh *Efraims*, volgens de bediedenis des woorts *Rama*: want *Rama* betekent hooghte: gelijk verscheide andere steden in het Heilige Lant, de welke op hooghte lagen, *Rama* in de Schrift worden genoemt. Waerom by Jer. 31:15. in plaetse van de gewonelijke Latijnsche text, *daer is eene stemme in de hooghte gehoort*, de zeventigh overzetters in 't Griekssch en de Nederduitsche vertaling hebben: *Daer is eene stemme in Rama gehoort.*

Ramathaim, volgens een wijze van spelling, onder de Hebreen gebruikelijk, is eigentlijk gezeit een *twee-vout* of *twee Ramathas*. Dies *Ramathaim* zoo veel zeggen wil, als een der twee *Ramathas*, gebynaemt *Sophim*: want een ander *Ramatha Sophim* was ook in den stam van Benjamin gelegen. Jos. 18:25. Jud. 19:13.

Ramatha, in den stam Efraims, is *Sophim* gebynaemt, na *Suph*, *Samuels* over-grootvader, 1 Sam. 1:1. na wien ook het lant *Suph* alzoo geheten wiert. Eenigen leggen *Sophim uitkijker*, en t'effens met *Rama*, *hoge uitkijker* uit.

Ramatha des stams Efraims was het vaderlant, de geboorte-stad, en grafstede van den profeet *Samuel*: *want hy wiert in zijn huis te Ramatha begraven.* 1 Sam. 25:1. Desgelijx was het de woonstede van zijnen vader *Elkanna*: als blijkt uit de boven-gemelde schriftuur-plaetse, de welke het gansch bedrijf van *Samuel*, in *Ramatha*, behelzen.

Van *Aramathea* was de raetsheer *Jozef* geboortigh, die het lijk des Heilants van *Pilatus* verworf, en het in

Digitized by Google

zijn eigen graf leide. Matth. 27: 57, 58. Marc. 15: 42. Luc. 23. Joh. 19. Ook zou *Nikodemus* uit deze stad zijne geboorte hebben: daer hy nochtans by *Johannes* gezeit wort een *Galileër* te zijn. Zoo eenigen willen, trok deez *Jozef*, in gezelschap van *Nikodemus*, na *Ierusalem*, om het paesch-feest te vieren, wanneer de Zalighmaker gekruist wiert.

Cap. 7: vers 5.

De meeste, zoo Kristenen, als Mahometanen, houden R*amatha*, of *Samuels* geboorte-plaetse en grafstede, voor eene kleine stad, de welke heden slechts een vlek is, en ontrent twee of drie Fransche mijlen noortwaerts van *Ierusalem*, en in den stam van Benjamin leit, en by Jos. 18. R*ama* wort geheten: dat veilight het zelfste is, welk *Hieronymus* R*ama van Saul* noemt, en anderhalve mijle ten noorde van *Ierusalem* plaetst.

Dit R*ama* noemen *Brokard*, *Breidenbach*, en andere, ook *Silo*, en houden het voor een en het zelfste met *Silo*.

Het leit op eenen heuvel, niet verre van het dal A*jalon*: maer is heden gansch verwoest, en heeft slechts vijf en twintigh of dertigh slechte huizen: beneffens eene zeer grote oude *Moske*: de welke de Mahometanen in zeer grote eere, en voor de grafstede van den profeet *Samuel* houden. Ook noemen zy deze plaetse niet meer R*ama*, of *Silo*; maer den *Heiligen Samuel*. Doubd.

Volgens *Thevenot*, wort de stad, en geboorte-plaetse van *Samuel*, heden in 't Arabisch *Dgib* geheten, de welke op eene verheventheit, en in het gezight van *Ierusalem*, leit. In de zelve is eene *Moske*, bedekt met eene koepel: de welke, naer men zeidt, *Samuels* grafstede bevangt, en de Joden met groten aendaght bezoeken.

Silo.

Silo, of, na 't Hebreeusch, S*chilo*, en in 't Griekscn, by de zeventigh overzetters, *Siloo*, bediet *afbreking*. Andere, als *Oleaster*, smeden S*ilo* van het Hebreeusch woort S*cala*, dat *vreedzaem* gezeit is.

Niet tegenstaende de naem S*ilo* in de Schrift dikwils gedaght wort, zoo melt zy nochtans nergens uitdrukkelijk, of het eene stad of bergh, of alle beide, was. A*bulensis*, *Quaresmius*, en andere, houden S*ilo* voor eene der uitstekenste en treffelijkste steden van *Iudea*: als blijkt hier uit inzonderheit: dewijl in de zelve d'arke of tabernakel des Heeren geplaetst wiert: daer en boven beschrijft de Schrift, Jud. 21: haere grenspalen: het welk zy niet gewoon is van andere steden te doen, daer zy van spreekt. A*drichom* en zijne navolgers houden den naem S*ilo* niet alleenlijk voor den naem van eene stad; maer ook voor den naem van eenen bergh.

Hieronymus stelt *Silo* twee en een halve mijle van S*ichem*, en in de Akrabitenische † plaetsvooghdye: *Abulensis* eene mijle van *Ierusalem*, en vijf van S*ichem*: *Brokard* zeven Fransche mijlen van *Ierusalem*: *Bonifacius* en *Quaresmius* vier kleine mijlen van *Machmas*, of *Elbir*, en een vierendeel van *Ierusalem*, en ontrent twee van S*ichem*. R*oger* plaetst het hedendaeghsch S*ilo* op den kruin van eenen hogen bergh, die ontrent anderhalve Fransche mijle van *Ierusalem*, en twee van *Emaus* leit.

† Toparchye.

Deze plaetse (by d'Arabieren nu *Chemonel* geheten) is noch gansch met grachten, in de rotse gehouwen, omringt. In haer bestek bespeurt men vele kentekenen van prachtige gebouwen: in welker midden een vertrek staet, dat *Mahometh*, B*assa* van *Ierusalem*, van nieuws heeft doen hermaken. Roger.

Dicht daer by staet eene fraeie *Moske*: in de welke zich eenige *Cheiken*, of Turksche priesters, onthouden: dien de bewaernis dezer plaetse is aen-bevolen: gelijk zy ook het branden der lampen, boven *Samuels* grafstede, de welke in de *Moske* besloten is, bezorgen en gaê slaen.

De Schrift melt niet uitdrukkelijk, in welken stam S*ilo* gelegen was: want van het vijftiende tot het twintighste hoofstuk van *Iosua*, in de welke men de steden van ieder stam gedaght vind, wort de stad *Silo* niet gemelt.

Eenigen willen S*ilo* in den stam van Benjamin gestelt hebben: naerdien men leest, zoo de Hebreen zeggen, dat in drie of vier plaetsen de tabernakel

nakel

Digitized by Google

nakel of hutte des Heeren gestaen heeft: de welke alle in den stam van *Benjamin* waeren.

Nopende *Silo*, blijkt uit Jos. 18. van *Nobe*, uit 1 Sam. 21. van *Gabaon*, uit 1 Paral. 26. en 2 Paral. 1. van *Ierusalem*, uit 1 Reg. 8. en 2 Paral. 6.

Doch dit gevoelen, van *Silo* in Benjamin te stellen, wort by *Abulensis* door verscheide bewijsredenen wederleit.

Eerstelijk: d'Israëliten rieden den Benjamiten, de maeghden van *Silo* te schaken, en tot hunne vrouwen te nemen: en daer meê in het lant van Benjamin te vluchten. Jud. 20. Dienvolgens was *Silo* buiten Benjamin.

Ten tweede: alle de steden Benjamins waeren door d'Israëliten verbrant. Jud. 20:48. *Silo* nochtans bleef ongeschonden en in wezen: als blijkt uit Jud. 21.

Ten derde: te dier tijde was de tente en arke des verbonts te *Silo*: derwaerts d'Israëliten quamen, na zy alle de steden der Benjamiten verbrant hadden: als te besluiten is uit Jud. 18:31. 20:48. en 21:2.

Ten vierde: d'Israëliten quamen, wanneer zy uitgetogen waeren, om tegen de Benjamiten te strijden, allen nachts in *Silo*, en bleven voor den Heere, en raet-vraeghden hem. Jud. 20. Het welk zy niet hadden kunnen doen, indien *Silo* in den stam Benjamins was geweest: naerdien de Benjamiten hen niet zouden hebben toegelaten in hun lant te blijven: aengezien zy hunne vyanden waeren.

Andere, als *Hieronymus*, *Adrichom*, *Abulensis*, *Bonfrerius*, *Quaresmius*, en de meeste godsgeleerden, stellen, met meerder waerschijnelijkheit, *Silo* in den stam Efraims: gelijk zulx niet duisterlijk uit de Schrift kan besloten worden: hoewel het nergens duidelijken gezeit wort. Want hierom is *Eleazer*, de hoge-priester, *Arons* zoon, een buiten-gewonelijke zetel en woonplaetse, op d'intrede in het Heilige Lant, in den stam Efraims gegeven. Jos. 24:33. dewijl ook de tente, of tabernakel, de welke in de na-by-gelege stad *Silo* was, in den stam Efraims is gestelt geweest: daer nochtans alle d'overige priester-steden, of in den stam Benjamin, of in den stam Juda waeren. Het zelfste blijkt ook eenighzins uit Psalm 78:60. alwaer van de hutte, de welke te *Silo* was, gesproken wort: *Dies verliet hy den tabernakel te Silo: de tabernakel, dien hy tot eene wooninge gestelt had onder de menschen.* Het welk hierom gezeidt wort: dewijl reeds de hutte des verbonts uit *Silo* weggenomen was, en in 't kort te *Ierusalem* in den tempel, en in een vast huis, zou verplaetst worden. Het zelfste werk wort een weinigh daer na, op het zeven en zestighste veirs van het zelfste hooftstuk, met andere woorden, aldus verklaert: *Doch hy verwierp de tente Iozefs, en den stam Efraims verkoos hy niet: maer hy verkoos den stam Iuda: den bergh Sion, dien hy lief had.* Dies was de tente, of hutte des verbonts, in *Silo*, in den stam Jozefs of Efraims, gestelt.

Eindelijk blijkt het ook klarelijk uit de gelegentheit der stad *Silo*: de welke in de Schrift, Jud. 21:9. haer toegevoeght wort, in de volgende woorden: *Daer is een jaerlix feest des Heeren te Silo: welk gelegen is benoorde de stad Bethel, tegen der zonnen opgang, aen de hooghte des wegbs, die van Bethel na Sichem loopt, en tegen het zuiden van Lebona.* Want naerdien *Bethel* in den stam van Efraim was; of op de grensscheiding des stams Efraims en Benjamins: maer de stam Efraim ten noorde van Benjamin lagh; zoo moet noodwendigh ook *Silo*, dat benoorde *Bethel* lagh, in den stam Efraims geweest zijn. Van gelijken, dewijl *Silo* beooste den wegh lagh, die van *Bethel* na *Sichem* liep, en beide, zoo wel *Bethel* als *Sichem*, in den stam Efraims waeren: zoo volght daer uit, dat ook *Silo*, het welk tusschen beide steden, een weinigh ter zijde lagh, in den stam Efraims gelegen was.

Roger plaetst *Silo* in den stam van Juda.

In *Silo* hebben d'Israëliten de tabernakel, of de hut, met d'arke gestelt, Jos. 18:1. naerdien deze plaetse, zoo *Iosephus* schrijft, om haere fraeiheit, hen bequaem scheen te zijn: waer in zy zoo lang zou blijven, ter tijt toe beter gelegentheit, van den tempel te bouwen, voorquam.

Wijders, d'arke wiert uit *Silo*, door de zonde des Joodschen volks weggenomen, en de prachtige stad van God verlaten, en het huis des Heeren vervoert:

Digitized by Google

voert: als blijkt uit *Jeremias*, by wien de Heere d'Israëliten, ter betrachting van deze stad, zond: daer hy zeidt: *Gaet nu hene na mijne plaetse, de welke te Silo was: alwaer ik mijnen naem in 't eerste had doen wonen: en ziet wat ik daer aen gedaen heb, van wegen de boosheit mijns volks Israëls*, Jer. 7: 12.

D'arke bleef in *Silo* tot aen de tijden van *Elkanna*, *Samuels* vader; ja tot aen het laetste jaer van den priester *Heli*: als wanneer zy, zonder de tabernakel, van daer door de Filistijnen genomen en vervoert wiert. 1 Sam. 4: 10. na de zelve eene reex van drie hondert en negen en zestigh jaren, volgens uitzijfering der Hebreen, of drie hondert en een en vijftigh, na het gevoelen van *Quaresmius*: of vier hondert zes en zeventigh, volgens het gevoelen van *Abulensis*, in *Silo* gestaen had.

Hier over wort *Silo het huis des Heeren* genoemt, 1 Sam. 2: 3. en Jud. 21: 2.

In *Silo* wierden jaer-feesten gehouden, Jud. 21: 19. en offerhanden gedaen. 1 Sam. 1: 2, 3.

In *Silo* wiert het lant van Kanaan by loting uitgedeilt. Jos. 18: 8, 9. het zelfste is te besluiten uit cap. 22: 9.

In *Silo* vergaderden d'Israëliten, om tegen de Rubeniten ten oorlogh op te trekken, Jos. 22: 12.

Uit *Silo* wierden door de Benjamiten, onder het vieren des jaer-feests, twee hondert maeghden geschaekt, de welke zy ter vrouwen namen: ten einde hunne stam niet geheellijk zou uitgaen. Jud. 21.

In *Silo* is allereerst het woort des Heeren tot *Samuel* geschiet. cap. 1: vers 3, 4.

Uit *Silo* was de profeet *Abija* geboortigh: die hierom de Siloniter wort genoemt. 1 Reg. 11: 29, &c. 2 Paral. 9: 29.

Ramla of *Remle*.

De meeste reis-beschrijvers des Heiligen Lants houden R*amah*, of R*amatha Sophim*, *Samuels* grafstede, en geboorte-plaetse, en anders *Aramathia*, voor een en de zelve plaetse, de welke heden by hen R*ama* wort geheten: welk R*ama* d'Arabische lantbeschrijvers, en Mahometanen, R*amla*, en de Turken R*emele* en R*emle* noemen.

Desgelijx houd de Jood B*enjamin* R*amla* voor de eerste plaetse van *Samuels* grafstede: de welke de Kristenen, na het veroveren der stad, by de *Synagoge* der Joden vonden: waer uit zy het gebeente namen, en na *Silo* braghten, en aldaer, *Samuel* ter eere, eenen groten tempel bouwden, dien zy den *Heiligen Samuel* van *Silo* noemden: welk *Silo* anderen ook voor R*ama* houden.

Dan by aldien men het schrijven van den Arabischen histori-schrijver, *Elmacin*, voor geloofwaerdigh wil houden, zoo kan het hedendaeghsch R*amla*, by *Lydda* gelegen, het aeloud R*amatha Sophim*, *Samuels* geboorte-plaetse en grafstede, niet zijn: naerdien R*amla* eerst op 't jaer zeven hondert en zestien, na den Kristen stijl, door *Chalif Soliman* gestight wiert: 't en zy men zeggen wil, dat R*amla* op d'oude plaetse van het verwoest R*amatha* herbouwt is geworden: dat nochtans *Elmacin* niet gedenkt.

Daer en boven was R*amatha* op eene hooghte gelegen, volgens de bediedenis des naems: R*amla* daer en tegen leit op eene vlakte.

R*amla*, of R*emle*, leit [a] op de noorder brete van twee en dertigh graden en tien minuiten, en op de lengte van zes en zestigh graden en vijftigh minuiten: een [b] kleine Fransche mijle, of drie duizent schreden van *Lydda*, of *Diospolis*, een dagh-reizens, of tien Fransche mijlen van *Ierusalem* en *Gabaa*, en ontrent een [c] halve dagh-reizens, [d] of twee grote Fransche, [e] of drie Duitsche mijlen van *Jaffa*, of *Ioppe*, of van de Middellantsche zee: te weten, op den groten wegh, die van *Ioppe* na *Ierusalem* loopt, en op het midden van een groot velt, of lustige en vruchtbare vlakte: de welke, volgens R*oger*, ontrent twaelf Duitsche mijlen in de lengte, van 't noorde na 't zuide, en drie in de brete, heeft: hoewel *Doubdan* deze vlakte slechts tot vier grote Fransche mijlen: en *Quaresmius* tot acht of tien Italiaensche mijlen uitbreit.

[a] Nasir Eddin. Ulug Beig.
[b] Rog. Doubd. Gool in Alferk. Kootw.
[c] Thev.
[d] Monk.
[e] Doub.

By

Digitized by Google

A. Kercke vande 40 Martelaren B. Residencie van H. Landt C. t Huys van den Patriarch D. De Kerck van Sion ... E. Fonteyn. F. Wech na Ioffa

Digitized by Google

Wech nae Iaffa   G. Wech nae Ierusalem.

Digitized by Google

Digitized by Google

By *Ramla* is de grote wegh, die van Egypten na Damaskus loopt.

Ramla, of *Remle*, wiert des jaers zeven hondert en zestien door *Kalif Soliman*, zoon van *Abdul-Melik*, gesticht; die aldaer, na hy van zijnen broeder *Kalif Walid*, de lantvooghdye van Palestijn bekomen had, zijn eerste paleis deed bouwen, en de stad met eenen tempel, water-leidingen, en andere gebouwen, verrijkte en vergroote.

Door de volgende *Kaliven* is de stad daer na, met het aenbouwen van vele prachtige werken, zeer aengegroeit, en treffelijk geworden: want zy wiert met muuren omringt, en met een kasteel gesterkt, en twaelf poorten verrijkt.

Elm. Des jaers negen hondert negen en dertigh wiert *Ramla* door *Abubekr*, zoon van *Rayk*, beneffens *Damaskus* en *Hims*, verovert.

Op 't jaer duizent en drie en dertigh storte, door eene aertbeving, het derde deel der stad *Ramla* ter neêr: en vijf en dertigh jaren daer na by-na de gansche overige stad. Namaels wiert zy weêr herbouwt.

Tyr. Des jaers duizent en negen en negentigh, op d'eerste komste der Kristenen in het Heilige Lant, wiert, door de veltheeren en oversten des Kristen heirs, de graef van Vlaenderen, met vijf hondert ruiters gezonden, om de plaetse *Ramla* te ontdekken, en de stad op t'eischen. Maer d'inwoonders, vervaert door het gerucht van zulk een machtigh heir, hadden des voorigen nachts de stad en goederen verlaten, en waeren na de stad *Askalon* gevlucht. Dies de Kristenen, vindende de poorten der stad open, zulx aenstonts aen het gros des heirs, dat te *Lydda* lagh, deden weten: het welk ook ter zelver tijt zich derwaerts vervoeghde. Aldaer rusten zy zich alle te gelijk uit, en verfrischten zich met allerleie levens-behoeften, van broot, wijn, olye, (dat zy daer in overvloet vonden) den tijt van drie dagen.

Aenstonts daer na diende zich *Godefroy van Bouillon*, eerste Kristen koning van Jerusalem, die op de stad *Antipatris* eenen aenslagh had, van *Ramla* tot een hertret: alwaer hy, in eene hinderlage, hondert ruiters, en twee hondert voetknechten, leide, om op den vyant op parthye te loopen, en hun lant te verwoesten.

Niet lang daer na wiert de stad *Ramla* tot eene baronye opgerecht, en haer opgeleit, beneffens *Jaffa*, *Askalon*, *Mirabel*, en *Ybelin*, hondert lichte peerden in des konings leger te verschaffen en onderhouden.

Wanneer de Mahometanen van de stad *Askalon*, ten tijde van *Bauduwijn* d'eerste, Kristen koning van *Ierusalem*, hem na de zijde van *Tiberias* belemmert zagen, quamen zy met zeven duizent peerden de stad *Ramla* belegeren: maer begaven zich, na vijf hondert Kristenen, die zy wapenloos op het velt vonden, gedoot te hebben, weêr te rugh.

Wanneer des jaers elf hondert en twee *Amribilla*, *Kalif* van Egypten, een heir van elf duizent ruiters en twintigh duizent voetknechten, na de stad *Askalon*, om alle de Kristenen geheellijk uit te roeien, had gezonden, begaf zich Bauduwijn de tweede, Kristen koning van *Ierusalem*, slechts met een heir van twee hondert en zestigh ruiters, en negen hondert voetknechten sterk, na *Ramla*, om den vyant slagh te leveren, en weerstant te bieden, en bevocht op hem de zege. Maer kort daer na wiert *Ramla* door d'Arabieren verovert.

Ontrent vijf en zeventigh jaren daer na: te weten, des jaers elf hondert en zeven en zeventigh, en op het vierde jaer des koningrijks van *Bauduwijn* de derde, trad zeker verlogende Kristen, geboortigh van Armenie, met *Tuklin*, veltöverste des heirs van *Saladin*, in de stad *Ramla*, en stak de zelve, vindende haer open en verlaten, aen alle hoeken in brant, en deedze ten gronde afbranden. Des avonts te voore hadden zich alle d'inwoonders uit de stad begeven: zommigen na koning Bauduwijn: andere na *Saffa*, en d'overigen na het kasteel van *Mirabel*.

Sedert is de stad by-na onder haere puinhopen begraeven blijven leggen.

Ramla was eertijts een zeer uitstekende, treffelijke, rijke, en wel bevolkte stad, en gesterkt met torens en muuren, en de voornaemste koopstad

van ganſch Judea: gelijk noch genoechzaem de grote puinhopen der gebouwen, en vervalle huizen, haere aeloude heerlijkheit doen blijken: hoewel zy heden niet als de ſchijn van haeren aelouden pracht heeft.

De ſtad heeft heden gene poorten noch muuren: hoewel zy noch voor ontrent tzeventigh jaren eenigzins met muuren, grachten, torens en poorten, (de welke noch voor een groot gedeelte in wezen waeren) geſterkt was.

Daer zijn elf Turkſche *Moskeen*, of Moorſche *Metziden*: welker twee grootſten by ouds twee Kriſten kerken waeren: d'een was gewijdt aen *Iohannes*, *Kriſtus* jonger: en d'andere aen de veertigh Martelaren, van wegen de overblijfzelen der martelaren, de welke uit *Sebaſte* (een ſtad van groot Armenie) derwaerts gebraght wierden. D'eerſte is, ten ooſte, buiten de ſtad, en was als eene hooftkerke, en aen weder zijde met twee ryen kolommen, ieder ten getale van twaelf, verçiert. De laetſte is buiten de ſtad, na 't weſte, en veel groter dan d'eerſte. De tooren, waer in de klokken hongen, is noch zeer fraei, hoogh, en ganſch in zijn geheel.

Beide deze kerken worden noch by de Roomsgezinden in grote eerbiedigheit gehouden: maer zy mogen in gene van beide komen.

De ſtad is niet fraei noch merkwaerdigh, en ſchijnt veel meer een vlek, als ſtad, te zijn. Alle de huizen zijn overwelft en gebouwt van gehouwen ſteen: maer ſlecht en laegh, en met zeer lage deuren, om d'Arabieren het inkomen met de peerden, en het plonderen te beletten.

Het dak der huizen is enkelijk dat van de gewelven: hoewel zommigen een aerde plat hebben.

De ſtraten leggen vol puinhopen. Het fraeiſte der gebouwen is de *Bazar*, of winkel-ſtraet, en de kerken.

De ſtad R*amla* is heden zeer volkrijk, zoo van Moren en Turken, als van Grieken, Maroniten, en andere Kriſtenen, en ook van Joden: eensdeels, ter oorzake van den koophandel, die aldaer gedreven wort: ten andere, van de karavanen, die uit Egypten, na Syrie, gaen en komen. Tot gerijf des koophandels, en ſtalling van kemels, zijn'er twee grote ſteene

Chans,

Chans, of *Karavanseras*. Daer is een grote *Bazar*, of winkel-straet, gebouwt van vierkante en geslepe stenen, en verdeilt in verscheide galderyen en winkels.

Alle weken wort'er merkt gehouden, met een groten toeloop van volk, zoo uit *Samaria*, als *Iudea*, en d'omleggende dorpen. D'Arabieren slepen derwaerts, op kemels, senne-bladen, Arabische gom, en galnoten: de welke, inzonderheit by de Fransche koopluiden, in mangeling van eet en andere waren, opgekocht worden. Men brenght ook derwaerts, uit alle oorden, meenighte van katoen en kleden: de welke na *Iaffa* gebraght, en dan te scheep na *Europe* over de Middellantsche zee gevoert worden.

De stad Ramla staet onder het gebiet van den *Bassa* van *Iaffa*, of *Gaza*, volgens *Thevenot*, die aldaer eenen *Soubachi* hout, beneffens eene bende van Turken, die *Kaffar* of tollen afvorderen, en de karavanen geleiden, om niet door d'Arabieren aengetast en besprongen te worden.

D'inwoonders zijn zeer heusch en omgangkelijk. En onaengezien *Ramla* onder den *Bassa* van *Iaffa* staet, zoo heeft evenwel *Emir Ferouk* aldaer een zeer fraei en kunstigh bad doen stichten: daer hy schatting van trok: door middel van een verdragh, dat hy met den *Bassa* van *Iaffa* had gemaekt.

Daer is eene *Kadi* en *Subassi*: de *Kadi* is zoo veel als een schout, die onder dien van *Ierusalem* staet. Deez geeft toezicht en orde op alle zaken, de welke den staet en wet betreffen: doch zaken van belang worden by den *Kadi* van *Ierusalem* beslegt.

Grafstede van Simon.

Buiten de stad, ten zuide, is eene *Moske*: en in de zelve eene grafstede: de welke men voor de gene hout, daer *Simon*, de rechtveirdige, die den Heilant besnedt, in begraven wiert.

Huis van Nikodemus.

In het inkomen der stad, aen de west-zijde, is eene *Chan*, of gasthuis der beevaertreizers: het welk eertijts een klooster, en op de plaetse des huis van *Nikodemus*, zoo d'overlevering hout, gestight was. Waerom het ook gemenelijk het *huis van Nikodemus* wort genoemt.

Naer men zeid, had *Filip*, hertogh van *Borgonje*, het huis van *Nikodemus* gekocht, en zou aldaer eene kapel doen bouwen hebben: de welke sedert aen de Françiskaner monniken van den geslaghte of huize van *Ierusalem* gegeven wiert: alwaer zich gewonelijken twee of drie bevinden. Wanneer'er koopluiden van *Europe* zijn, of een onder-konsul van *Vrankrijk*, die nemen in een klein klooster der gemelde geestelijken, (dat namaels tot een *Chan* gemaekt is, en neffens de kapel voornoemt staet,) hunne huisvesting en verblijf. Gewonelijken heeft zeker Fransche koopman, als oppasser, het opzicht over deze *Chan*, de welke de geestelijken, die deze plaetse aendoen, ontfangt en spijze geeft. Maer den beevaert-reizers verleent hy slechts huisvesting en water uit eene bak, zoo veel zy begeren.

Hoedanigheit der omleggende lantstreke.

De lantstreke rontom Rhama is een der beste en vruchtbaerste des gehelen lants. Men ziet'er niet dan bebouwde landen en tuinen, bedekt met moeskruiden, gerst, haver, koren, en katoen: daer en boven beplant met een grote meenighte van vrucht en andere bomen, als ook wijngaerden, tot grote vermakelijkheit der plaetse.

Rontom de stad groeit veel bloemkool en meloenen (*Pateques* geheten) van eene ongemeene grote.

De landen worden bevochtight uit grote putten: waer uit het water met raderen, en zekere werktuigen, (door arbeit van ossen en muilen omgedraeit) in grote bakken gesmeten: en van daer, door meenighte van kleine goten, in alle de tuinen en landen geleit wort.

Buiten de stad houden vele vosschen, die op de hoenders loeren, de welke in onbereekelijken getale door alle d'omleggende dorpen gevonden worden.

Najoth.

Naioth, of *Najoth*, en by *Hieronymus* gebroken *Namoth*, en by *Eusebius Navioth*, was eene plaetse, in of by Rama, als blijkt uit 1 Sam. 19: 18, 19, 22, 23. en 20: 1. *Adrichom* stelt *Najoth* zes mijlen noordwaerts van *Ierusalem*, na de zijde van *Bethel*. Aldaer waeren profeten, en ook *Samuel* en *David*: derwaerts zich ook *Saul* vervoeghde, en met hen profeteerde. Waer uit een spreekwoort en zeggen ontstont: *Is ook Saul onder de profeeten?* 1 Sam. 19.

Digitized by Google

Thersa, of *Thirza*, *Akrabata*, &c.

THersa, anders *Thirza*, of *Tirza*, was by ouds eene koninglijke stad: welker koning door *Josua*, na het veroveren dier stad, gedoot wiert Jos. 12:24.

In het Hoge-lied, cap. 6: 4. wort *Thirza* by eene schoone bruit vergeleken, en nessens *Ierusalem* gestelt, tot geen klein bewijs van haere aeloude heerlijkheit: gelijk ook de naem *Therza*, *aengenaem*, *lustigh*, en *behaeghelijk* bediet.

De stad *Thirza* was de zetel en rijxstad der koningen Israëls, of der tien stammen, tot aen de tijden van het opbouwen der stad *Samaria*, door koning *Omri*. 1 Reg. 16:23,24.

Josephus schijnt *Baasa* den eersten koning te maken, die in *Thirza* gewoont heeft. Doch uit de Schrift blijkt genoechzaem duidelijk, dat *Ieroboam*, reeds by-na van den aenvang af, aldaer heeft begonnen te woonen: want alhoewel hy eerst in *Sichem* zijne woonplaetse en stoel gevestight had. 1 Reg. 12:25. zoo blijkt nochtans uit 1 Reg. 14: 17. dat, noch by zijn leven, zelf het koninglijk hof na *Thersa* verplaetst is.

In welken stam de stad *Thirza* gelegen was, wijst de Schrift nergens aen: niet tegenstaende zy haer dikwils gedenkt. Noch men vind by *Iosephus*, *Hieronymus*, of by eenigen anderen geloofwaerdigen schrijvers daer iet van gerept. *Adrichom* stelt *Thirza* in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen: hoewel zonder eenige bewijs-reden.

Brokard schijnt *Thirza* veel meer in den stam van Efraim te stellen: want gaende, in het beschrijven des lants, van 't noorde, na 't zuide, zeid hy: dat *Therza* drie Fransche mijlen van *Samaria*, en op eenen bergh, gelegen zy: dienvolgens is het zuidelijker: en kan derhalve niet schijnen in den stam van Manasse te leggen: maer veel meer in Efraim: het welk ook *Bonfrerius* voor goet keurt. Voegh hier by, dat in den stam Efraim de rijxstoel der koningen Israëls by-na gebleven zy: want hierom worden by de profeten, door den naem *Efraim*, de tien stammen verstaen: en hierom is de stam Efraim over-al boven den stam Manasse verheven.

Eindelijk: *Ieroboam*, die allereerst den rijx-zetel in *Thersa* heeft geplant, was uit den stam Efraims. Dies in generleie wijze waerschijnelijk is, dat hy buiten zijnen stam het koninglijk hof heeft willen verplaetsen.

In Samarien lagh eene stad *Akrabata*, de welke een der elf Toparchien, of plaets-voogdyen van Judea, en de derde in orde was: van waer de plaets-voogdye of het lantschap *Akrabathene*, of plaets-voogdye der *Akrabatheniers*, haeren naem bekomen heeft, die by *Iosephus* op verscheide plaetsen, en by † *Plinius* en *Hieronymus* gemelt wort. Akrabata. †Lib. 5. cap. 14.

De Talmudisten stellen de stad *Akrabata* een dagh-reizens noortwaerts van *Ierusalem*.

Noch ten tijde van *Hieronymus* lagh in *Akrabatene* een groot vlek, *Akrabis* geheten, twee mijlen en een vierendeel oostwaerts van *Sichem*, in het afreizen na Jericho en den Jordaen. De plaets-vooghdye *Akrabatene* wort by *Iosephus* tot grenspael des lantschaps van Samarien gestelt.

Simon, zoon van *Gioras*, heeft de stad *Akrabatha* door een geweldige heerschappye onderdrukt; maer wiert door *Ananus*, de hoge-priester, daer uit verdreven. Joseph.

Een ander *Akrabatene* wort by *Hieronymus*, en in de Schrift gedagt: maer in 't Hebreeusch *Acrabim* genoemt; welk op d'uitterste zuid-ooster bergen van Judea, nessens *Idumea*, lagh.

Hieronymus gedenkt ook eene hoeve *Eduma*, gelegen in *Akrabathene*, en drie mijlen ten ooste van *Napels*.

Janoë, of *Ianoach*, Jos. 16:6,7. was eene plaetse op d'uitterste grensen des stams Efraims, na 't ooste, gelegen, de welke door *Tiglath-Pileser*, koning van Assyrie, verovert wiert. 2 Reg. 15:29. Janoë.

Eenige houden dit veroverde *Ianoë* voor een ander *Ianoë*, dat in den stam Neptalim lagh: naerdien alle d'andere steden, de welke in de laetste schriftuur-plaetse gedacht, en, benessens *Ianoë*, verovert wierden, in den stam Neptalim lagen: hoewel *Hieronymus* en *Eusebius* het tegendeel gevoelen.

Ten

Ten tijde van *Hieronymus* wiert noch een vlek, *Ianon*, of *Iano*, in de plaets-vooghdye van *Akrabathene*, en drie mijlen beooste *Napels*, getoont.

Geth-rem-mon. *Gethremmon*, of *Getremmon*, en anders *Gath*-Rimmon. Jos. 21:25. schijnt een en de zelve stad te zijn, de welke 1 Paral. 6:70. *Baalam*, of *Bileam* wort genoemt: en een der twee steden was, die uit den stam van Manasse voor de Leviten wierden afgezondert: want uit den stam Manasse worden by Jos. 21:25. en 1 Paral. 6:20. twee steden, onder verscheide namen, den Leviten toegevoeght: hoewel zy een en de zelve waeren: te weten, Tanaach, en *Getremmon*: of anders *Aner*, en *Balaam*. Ziet Pag. 40.

Abelmehula.

ABelmehula, en anders, in de Schrift, *Abelmehola*, of *Abelmeholah*, wort by *Hieronymus Abelmaula* genoemt, en was eene aeloude stad, in den halven stam van Manasse, binnen den Jordaen, gelegen: als klarelijken te besluiten is uit 1 Reg. 4: 12. alwaer alle d'andere steden, de welke daer by gevoeght worden, en een en den zelven lantvooght hadden, in dien stam lagen. *Hieronymus* gevoelt het zelfste, die deze stad binnen den Jordaen, in het dal *Aulon*, twee mijlen en een halve van *Scythopolis*, of *Betschan*, plaetst: en dien-volgens niet verre van den Jordaen en het dal *Iezraël*.

Abelmeula was de geboorte-plaetse van den profeet *Elise*. 1 Reg. 19: 16. en wiert door eenen van *Salomons* bestelheeren bestiert, 1 Reg. 4: 12. Tot aen Abelmeula heeft *Iosua* gestreden, Jud. 7: vers 22.

Na het schrijven van *Hieronymus*, was by zijnen tijt, in het dal *Aulon*, een vlek Bethamula, twee en een halve mijle zuidwaerts van *Scythopolis* gelegen. Ook lagh by zijnen tijt een kleine hoeve, met name Abelmea, tusschen *Scythopolis* en *Sichem*: het welk *Eusebius nieu* Abel schijnt te noemen.

Eusebius stelt in het dal *Aulon*, en vier mijlen en een vierendeel van *Scythopolis*, een vlek Bethmaele, dat alzoo by zijnen tijt genoemt wiert.

Adrichom stelt eene stad *Molath* in den stam *Simeons*: van waer *Adriël*, als zijne geboorte-plaetse, de *Molathiter*, of *Meholathiter*, gebynaemt wort. 1 Sam. 18: 19.

Bonfrerius daer en tegen, zoo waerschijnelijke gissing magh plaetse hebben, wil de zelve stad veel meer in den halven stam van Manasse, binnen den Jordaen, gestelt, en voor een en de zelve met *Abelmehola* gehouden hebben. Te weten, *Molathi*, of, gelijk in 't Hebreeusch staet, *Mecholati*, is wel zoo eigentlijk geen naem van eene stad: als een vaderlantsche naem, gesmeet uit dien van eene stad: of is een en het zelfste met *Molathiter*: gelijk *Hieronymus* ter gemelder plaetse het zelfste woort vertaelt heeft. Derhalve is *Mechola* de naem van eene stad: maer 't woort *Abelmehula*, in 't Hebreeusch, is t'zamen gestelt uit *Abel* en *Mechola*. Wanneer men nu 't voorste deel, *Abel*, van 't koppel-woort weg-neemt (gelijk dikwils in deze en diergelijke woorden geschiet) zoo blijft'er *Mechola*. Dien-volgens kan men met grote waerschijnelijkheit zeggen, dat dit *Mechola* en *Abelmechola*, voor een en de zelve stad genomen wort.

Na-by of boven *Abelmeholah* lagh eene stad Tabath. Jud. 7: 22. Tabath.

Kasteel of huis van den goeden quaetdoender of moordenaer.

Kootw. Quaresm. Doubd. Thev. Roger. DRie uuren reizens, of derde-halve mijle oostwaerts van *Rama*, en drie Fransche mijlen westwaerts van *Anathoth*, en zes van *Ierusalem*, en hondert schreden ten zuide van den wegh, die na *Iaffa* loopt, leit een olijf en vijgh-boom-rijke heuvel: op den welken een oud vervallen en onbewoont kasteel, of puinhoop van een kasteel, staet, by d'Oosterlingen, en inwoonders des lants, na den voorgang der Italianen, doorgaens *Ladron*

genoemt: het welk herkomſtigh is van het Latijnſche woort, *Latro*, dat is, *ſtraetſchender*, of *ſtruikrover:* gelijk het gemeenelijk het *huis* of *kaſteel van den goeden ſtruikrover*, *moordenaer*, of *quaetdoender*, genoemt wort: te weten, na dengene, die neſſens *Chriſtus* gekruiſt wiert, en ter zelver plaetſe, zoo *Bonifacius* en andere Roomsgezinde ſchrijvers uit d'overlevering berechten, geboren was: hoewel andere zijne geboorte-plaetſe in Egypten ſtellen. In het oud martelaers-boek wort deez ſtruikrover *Disma*; maer by *Baronius*, en andere, *Dima*, gemeenelijk genoemt.

Naer het ſchijnt was dit eertijts een ſchoon en groot gebouw, (gelijk het zich noch zeer hoogh vertoont,) en zeer fraei van gehouwen ſteen geſtight, als een kaſteel of veſting: waer van noch brave en grote gewelven, pylaren en bogen, die door outheit ter neer ſtorten, overgebleven zijn: Doch bezwaerelijk is na waerheit te zeggen, hoedanigh het in zijne eerſte ſtichting was, of waerom, ten welken einde, en door wien, het geſtight wiert. Dan veilight hebben de Kriſtenen dit kaſteel, tot beveiling der wegen, doen bouwen: wanneer die eene grote meenighte van beevaert-reizers des Heiligen Lants, op deze plaetſe, (die den rovers, door haere voordeelige gelegentheit, en hogen ſtant, tot eene hertret en wacht-toren diende) zagen om-komen en ſneuvelen.

Eertijts was ter zelver plaetſe ook een treffelijke kerke geſtigt. Zy wiert, ter gedaghtenis, aen dezen goeden ſtruikrover (die mogelijk aldaer ook zijne roveryen heeft gepleeght,) toegewijd, en ook na den zelven alzoo genoemt: ten einde de reizers hem, ten tijde des gevaers, in de gedachtenis zouden hebben, om hem aen te roepen. Een weinigh daer na, en by verloop van tijt, hebben vele huisgezinnen zich aldaer by een ter neer gezet, en een klein vlek gebouwt:
het welk heden in 't Arabiſch *Bethlaky* Bethlaky.
wort genoemt.

Heden leit deze kerke by-na verwoeſt en verdelght: hoewel daer noch zeer vele kenteken en grote puinhopen van gezien worden. Zoo *Roger* ſchrijft, ziet men noch het ganſch beſtek eener kerke: waer van noch een weinigh van het gewelf in de buik is overgebleven: onder het welk de Moren,

Moren, die aen den *Bassa* van *Gaza* çijnsbaer zijn, hun verblijf hebben, en eenen ieder, 't zy Jood of Kristen, een *Kaffar*, of tol van twee gulden, doen betalen.

Een groote mijle van dit kasteel leit eene bebouwde vlakte, de welke met vele water-wellen, in vorm van putten, bevochtight wort.

Daer na volght een dal, en een zeer enge en rouwe wegh, beleit met dik steen-zant en kei-stenen. Aldaer beginnen de quade wegen, die by-na tot aen *Ierusalem* duuren. Te weten, van het strant der Middellantsche zee, tot aen deze plaetse, heeft men een zeer lustige en vruchtbare vlakte, met eenige zeer lustige en vruchtbare heuvelen tusschen beide. Van daer, tot aen *Jerusalem*, zijn de bergen steenigh, en de dalen zeer rouw, en weinigh vruchtbaer.

[a] Quar. [b] Kootwijk. [c] Bonif.

[a] Twee hondert schreden, of [b] een steen-werp, [c] of boogh-scheut, van het kasteel des goeden straetschenders, en op de linke zijde des weghs, staet een Turksche *Metszid* of *Moske:* de welke eertijts eene kerke der Kristenen was, en ter eere van de zeven Macchabeër gebroeders, de martelaers, naer men zeid, gestight wiert: dewijl die (zoo *Bonifacius* en andere schrijven) ter zelver plaetse geboren, en na hunne martelarye begraven wierden.

Iosephus, in zijn boek van de Machabeen, stelt de geboorte-plaetse der Machabener gebroeders, op zeker kasteel van Judea, *Susandrum* geheten: *Adrichom* daer en tegen, na den voorgang van *Brokard*, stelt de geboorte-plaetse, en grafstede der strijtbare Machabener vorsten, in de stad *Modin*. Dan by *Adrichom* zijn door de Machabeen niet de zeven Machabeër martelaers; maer andere strijtbare Machabeen te verstaen, die hen in strijtbaerheit en kloekmoedigheit gevolght zijn, en tot voorstant van den waeren godsdienst geöorloght hebben: waer over zy ook Machabeen genoemt wierden.

Zoo de gemelde *Josephus*, *Augustinus* en anderen, en zelf het Roomsch martelaers-boek, gevoelen, quamen de zeven Machabeër gebroeders in *Antiochie*, door martelarye, onder koning *Antiochus*, te sneuvelen: gelijk hen ook ter eere in die stad een paleis, of tempel, door de Kristenen gesticht, en de geheugenis hunner martelarye in *Antiochie* geviert wiert.

Indien derhalve de zeven Machabeërs, de martelaers, of hun gebeente, ter gemelde plaetse begraven leggen; zoo zijn zy, of hunne overblijffelen, veilight uit *Antiochie* derwaerts overgevoert: hoewel des by genen schrijver, zoo *Quaresmius* getuight, gedaght vind. Wel melt het Roomsch martelaers-boek, dat d'overblijffelen der Machabeen na *Rome* vervoert, en in de kerke van *Sinte Peter aen de boeiens* begraven zijn. Zoo andere Roomsgezinden daer en tegen schrijven, wierden d'overblijffelen eerst van *Antiochie* na *Konstantinopolen*; daer na door *Eustorgius*, bisschop van *Milanen*, na *Milanen*; en eindelijk, door *Reginald*, bisschop van *Keulen*, na *Keulen* vervoert: alwaer zy noch heden in de kerke der Machabeen, (alzoo na hen genoemt) op het groot altaer, in een goude kasse bewaert worden.

Ontrent vijf hondert schreden van het kasteel des goeden struikrovers, is, nevens den wegh, op de linke zijde, eene groote put: de welke gemeenelijk *Iobs put* wort genoemt: naerdien *Iob*, zoo d'inwoonders verhalen, de zelve had doen graven. Op de linke zijde wort ook zijn huis getoont.

By deze plaetse is een fonteyntje, of put, met zeer treffelijk lopend water. Daer groeien zeer vele olijf en vijge-bomen: waer over de beevaertreizers, in het reizen na *Ierusalem*, zich veeltijts ter zelver plaetse, nevens de put, uitrusten.

Thebes.

Thebes, of *Thebez*, was eertijts eene treffelijke stad, en gesterkt met eenen toren: de welke koning *Abimelech* belegerde en veroverde. Maer hy wiert, in het bestormen des torens, derwaerts de stedelingen gevlucht waren, door eene vrouwe, met het werpen van een stuk van een molen-steen, op

Digitized by Google

op zijne herssen-panne, ter doot getroffen, Jud. 9:50, 53. 2 Sam. 11:21.

Dan hier tegen zou eenighzins schijnen te strijden, het geen men Jud. 9:20. leest: daer gezeit wort: *Vuur ga uit van de burgeren van Sichem, en van den huize Mello, en verteere Abimelech.* Dies de Sichemiters, en de burgers van *Mello*, zouden schijnen *Abimelech* gedoot te hebben.

Waer op tot antwoort dient, dat, niet zonder grote waerschijnelijkheit, die van *Thebes*, desgelijx die van *Mello*, kolonieren of volk-plantelingen der Sichemiters waeren: waer over zy beide, zoo in het ontfangen van *Abimelech*, als tegen hem op te staen, de Sichemiters volghden. Daer en boven was *Thebez* na-by *Sichem* gelegen.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh noch een vlek, *Thebes*, op de grensen van *Neapolis*, en drie mijlen en een vierendeel van daer: te weten, na de zijde van *Scythopolis*.

Zoo *Brokard* schrijft, lagen noch by zijnen tijt, op de linke zijde van *Iakobs* bron, en eene stadie van *Neapolis*, puinhopen van eene grote stad: alwaer marmere stenen, en gehele kolommen, en andere kentekenen van grote en vervalle paleizen gezien wierden. *Brokard* houdt deze stad voor de stad *Thebes*: hoewel hy ook eene andere stad van dien zelven name, neffens den bergh *Garizim*, schijnt te stellen. D'oort en gront dezer plaetse is boven-mate vruchtbaer.

Ephraim.

De stad *Ephraim*, of *Efraim*, en anders, in 't Latijn, *Ephrem*, of *Efrem*, en *Effrem*, wort by den evangelist *Iohannes* gedaght, en in eene lantstreke neffens eene woestijne geplaetst. Na welke lantstreke zich *Iesus*, uit vreze voor de Joden, met zijne jongeren, eenige dagen voor Paeschen, vertrok, Joh. 11:54.

Dan dewijl niet verklaert wort, wat lantstreke of woestijne het zy, noch nergens meer de stad dier lantstreke wort gedaght, zoo blijft nootwendigh in 't duister waer deze stad was gelegen: behalve dat zy niet verre van *Ierusalem* schijnt afgelegen te zijn: want niet verre van *Ierusalem* waeren vele woestijnen.

Hieronymus en *Eusebius* houden *Ephraim* voor een en de zelve stad met *Ephron*: welk *Ephron* hy in den stam van *Iuda* plaetst: hoewel men nergens eene stad *Ephron* in den stam van *Iuda* vind gedaght: maer wel in den zelven stam, neffens de stad *Hebron*, *Ephrons akker*: Genes. 23:25, 49. Doch aldaer is *Ephron* niet de naem van eene plaetse: maer van eenen man: van wien *Abraham* dien akker gekocht had.

Men leest ook den naem van den bergh *Ephron*, die op de grensscheiding der stammen Benjamin en Juda lagh, Jos. 15:9. hoewel ook aldaer misschien *Ephron* de naem van eenen man is, van wien de naem aen den bergh gebleven is.

Behalve deze plaetsen, vind men twee steden, met den name van *Ephron*, gedaght: eene in den stam *Ephraims*, 2 Paral. 13:19. en d'andere in het lantschap van *Galaaditis*, over den Jordaen, 1 Mach. 5:46. 2 Mach. 12: vers 27.

Adrichom schijnt het gevoelen van *Hieronymus* te verwerpen, en wil *Ephraim* en *Ephron* voor twee byzondere steden, om verwerring te mijden, gehouden, en alle beide in den stam Efraims gestelt hebben.

Iosephus noemt *Ephraim* een stedeken, dat, beneffens *Bethel* en andere, by zijnen tijt, door keizer *Vespasiaen*, verovert wiert.

De stad *Ephron*, of *Ephraim*, wiert den rijke Israëls, door *Abia*, koning van Juda, ontnomen. 2 Paral. 13:19.

Hieronymus gedenkt ook eene grote hoeve, met name *Ephréa*, vijf mijlen noortwaerts van *Ierusalem* gelegen: de welke *Adrichom* voor een en het zelve met *Ephron* houdt: daer nochtans *Hieronymus* het niet uitdrukkelijk schrijft.

Bonfrerius houdt de gemelde woestijne, de welke *Iohannes* melt, voor de woestijne van *Iericho*, en stelt in de zelve streke de stad *Ephraim*, of *Ephrem*: want deze woestijne was na-by *Ierusalem* en *Bethania*, en in den zelven stam van Benjamin met *Ierusa-*

Digitized by Google

lem en *Bethania*. *Lichtfoot* verstaet door den naem van *woestijne*, de woestijne van *Judea*.

Adara. Ten tijde van *Hieronymus* lagh op de grenzen van *Diospolis*, neffens de *Thamnitische* lantstreke, een hoeve of gehucht, met name *Adara*: hoewel het nergens in de Schrift gedaght wort.

Aditha. *Aditha* was een hoeve neffens *Diospolis*.

Arim. *Arim* is een hoeve neffens *Diospolis*: de welke ten tijde van *Hieronymus Betariph*, of liever *Betharim*, wiert genoemt. *Betharim* is gezeit, *huis der steden*.

Baalsalisa. *Baalsalisa*, of *Bethsalisa*, was eene stad, op eene vlakte, vier mijlen van *Diospolis*, en op haere grenzen, in de *Thamnitische* lantstreke gelegen: van waer een zeker man met geschenken by den profeet *Elise* quam. 2 Reg. 4: 42.

Bethoannaba. *Bethoannaba*, of *Bethannaba*, en anders *Bethoanabel*, lagh een, of, gelijk andere willen, twee mijlen van *Diospolis*.

Abelmea. *Abelmea* is een kleine hoeve, tusschen *Neapolis* en *Scythopolis* gelegen.

Bezek. *Hieronymus* stelt twee hoeven of gehuchten, met den naem van *Bezech*, twee kleine mijlen van *Neapolis*, in het afgaen na *Scythopolis*: de welke ongetwijfelt in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen lagen. Een dezer wort by 1 Sam. 11: 8. gedaght: die nootwendigh niet verre van den Jordaen was gelegen: alwaer *Saul* de kinderen Israëls, sterk drie hondert duizent, monsterde: desgelijx de mannen van Juda, ten getale van dertigh duizent, tot bystant der stad van *Jabes* in *Gilead*. *Bezek* bediet *blixem*.

Een ander *Bezek*, en verscheide van deze twee, lagh in den stam van Juda, de rijx-stad van koning *Adoni-Bezek*, Jud. 1.

Corea. Joseph. *Corea*, of *Coreas*, was eene stad en grenspael van Judea, de welke *Adrichom* in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen stelt.

Ephra. *Ephra*, alzoo genoemt in de gemeene Latijnsche vertaling; maer in de Neêrduitsche en andere, *Ophra* en *Hophrah*, was eene stad in den halven stam van Manasse gelegen, *Gideons* vaderlant, woon en grafstede: als doorgaens blijkt uit Jud. 6: 8, 9. Tot aen deze stad togen de Filistijnen te roven en stropen. 1 Sam. 13: 17. Dit *Ephra* is een ander *Ephra*, als in den stam Juda, dat ook *Ephrata*, en anders gemeenelijk *Bethlehem* wort genoemt.

In *Ephra* dode *Abimelech*, op eenen steen, zijne broederen, ten getale van tzeventigh, behalve den jonghsten. Jud. 9: 5.

In *Ephra* was een eike, de welke *Ioas* den *Abi-Ezriter* toe-quam. Onder deze eike verscheen d'engel des Heeren *Gideon*: die hem de zege door tekenen voorspelde.

Gideon bouwde den Heere in *Ephra* een altaer, en brak *Baals* altaer af. Jud. 6.

Na-by *Ephra*, naer het schijnt, en in den halve stam van Manasse, was het lant *Sual* gelegen. 1 Sam. 13: 17.

Iekmaam, of *Iokmeam*, 1 Paral. 6: 68. en by *Hieronymus Iekmaan*, schijnt anders, by Jos. 21: 22. *Cibsaim*, of *Kibsaim*, genoemt te worden. Wijders, *Iekmaan* was gelegen in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen: als te bespeuren is uit 1 Reg. 4: 12. Iekmaam.

Machmata, anders *Machmeth*, en *Michmethath*, was een stad tegen over *Sichem*, en in den stam van Manasse, of op de grensscheiding des stams Efraims en Manasse, na-by den Jordaen gelegen: als blijkt uit Jos. 16: 6. en 17: 7. *Bonfrerius* hout *Machmeth* voor een en de zelve plaetse of stad, de welke by *Hieronymus Machoth* wort genoemt: *Adrichom*, daer en tegen, ieder voor eene byzondere stad. Machmatha.

Aser was eene stad in den halven stam van *Manasse* binnen den Jordaen: als blijkt uit Jos. 17: 7. alwaer de lantpale van dien stam, van *Aser* af na *Michmethath*, geleit wort. Maer door den naem *Aser* kan aldaer de stam Aser niet verstaen worden: naerdien *Machmethat* op de gemeine grensscheiding van Manasse en Efraim lagh. Aser.

Ten tijde van *Hieronymus* wiert een hoeve *Aser* getoont, in het neêrgaen van *Neapolis* na *Scythopolis*, op een afstant van drie mijlen en drie vierendeels, neffens den gemeinen wegh.

Aser wort ook neffens *Aloth*, 1 Reg. 4: 16. gedaght: over welke beide *Banaa*, zoon van *Husai*, ten tijde *Salomons*, bestelmeester was.

De stad *Addus*, 1 Mach. 13. wort by *Iosephus Addida* genoemt, en op Addus.

eenen bergh geplaetst: aen wiens voeten de velden van Judea gelegen waeren. *Adrichom* plaetst *Addus* in den stam van *Efraim*; hoewel zonder eenige bewijsreden. In *Addus* had *Simon de Macchabeer* zich tegen *Trifon* gelegert. 1 Mach. 13.

Stad Archi-Atharod. *Archi-Atharod*, Jos. 16: 2. wort anders, vers 5. en 18: vers 13. *Atharoth-Addar* genoemt, en was een en de zelve stad: hoewel *Adrichom* van *Archi-Atharod*, en *Atharoth-Addar*, twee byzondere steden maekt, en een derde, *Atharoth-Addar*, in den stam van Benjamin plaetst.

Archi-Atharoth is zoo veel gezeit, als *lang Atharoth*: en *Atharoth-Addar* bediet *deurluchtigh Atharoth*: de welke beide alzoo schijnen genoemt te zijn, tot onderscheit van eene andere stad, dewelke enkelijk *Atharoth*, by Jos. 16: vers 7. geheten, en, by *Hieronymus*, in den stam Efraims geplaetst wort.

In de gemeene Latijnsche vertaling wort *Archi-Atharoth*, Jos. 16: 2. in twee namen, als van twee verscheide steden, verdeilt, en in de gemeene Neêrduitsche de naem *Archi*, *Architer* vertaelt: als of *Archi* de naem van eenen man was: het welk *Bonfrerius* tegen-spreekt, die *Archi-Atharoth* voor een eenigen naem hout. Desgelijx wort t'onrecht de naem *Atharoth-Addar*, by de zeventigh overzetters, in twee namen verdeilt: als of *Atharoth* en *Addar* twee verscheide plaetsen waeren.

Wijders, dat *Archi-Atharoth*, en *Atharoth-Addar*, een en de zelve stad zy, dient, tot bewijs, het volgende.

Want naerdien de zuider grenspael der Efraimiten, by Jos. 16: 2. wort gezeit van *Bethel Luza* na *Atharoth* te strekken: maer de noorder grenspael der Benjamiten, Jos. 18. dien zy gemein met d'Efraimiten hadden, wort gezeit neffens *Luza* te gaen, en van daer neêrwaerts na *Atharoth-Addar* te zakken: zoo kan men hier uit duidelijken verstaen, dat zoo wel op d'eene, als op d'andere plaetse, een en de zelve stad te kennen gegeven wort.

Atharoth-Addar, of *Archi-Atharoth*, was op de grensscheiding van den stam Benjamin en Efraim gelegen: hoewel *Bonfrerius* de zelve veel meer Efraim als Benjamin toe-schrijft.

Hieronymus stelt ook eene stad *Atharoth* in den stam Efraim: en wiert noch by zijnen tijt een vlek, eene mijle benoorde *Sebaste* gelegen, *Atharus* genoemt. *Bonfrerius* houdt dit *Atharoth* van *Hieronymus* voor het *Atharoth*, dat by Jos. 16: 7. gedaght, en in den stam Efraim geplaetst wort.

Een ander en verscheiden *Atharoth* wort by *Hieronymus* in den zelven stam Efraims; maer neffens *Rama* gestelt.

Desgelijx stelt *Hieronymus* een *Atharoth* in den stam Benjamins: met byvoegen, dat niet verre van *Ierusalem* twee *Atharoths* leggen: hoewel in de Schrift gene stad van dien name wort gedaght, de welke men in den stam *Benjamins* zou kunnen stellen: 't en zy men, door *Atharoth*, *Atharoth-Addar*, of *Archi-Atharoth*, wil verstaen: de welke op de gemeine grensscheiding van Benjamin en Efraim lagh.

Een andere stad *Atharoth*, en *Atharoth Sophan*, lagh over den Jordaen. Ziet pag. 63.

Gufna. *Gufna*, of *Gofna*, en anders *Guphna*, en *Guphne*, was eertijts eene stad, en namaels eene deurluchtige † plaetsvooghdye van Judea: de welke *Hieronymus* twee-mael, en *Iosephus* dikwils gedenkt: die (de laetste) *Gufna* onder de elf plaets-voogdyen, na *Ierusalem*, (de welke d'eerste was) de naeste stelt: en, by *Plinius*, *Zophanitica Toparchia*, dat is, *Zophanitische plaetsvooghdye*, wort genoemt. Dies hier uit alleen genoechzaem blijkt, dat *Gufna*, ten tijde van *Iosephus*, eene deurluchtige stad van Judea zy geweest.

† Toparchie.

Het woort *Gofna* wort in 't Hebreeusch van *wijnbergen* gesmeet.

Over de gelegentheit van *Gufna* wort getwijffelt: te weten, of men het Judea of Samaria moet toevoegen. *Iosephus* schijnt het *Iudea* toe te voegen: naerdien *Titus*, volgens zijn schrijven, door Samaria na *Gofna* met zijn heir trok. Desgelijx schijnen de Jerusalemmer Talmudisten *Gofna* niet in Samaria te stellen: want tachentigh paren priesters, gebroeders, trouwden aen tachentigh paren gezusters, die priesterinnen waeren, in *Gofna*, op eenen nacht. Zoo vele priesters men naulix in Samaria zou hebben konnen vinden.

In *Zipporis* was eene Synagoge der Gofniers, die men niet wel voor Samaritanen zou kunnen houden.

De Gofnitische plaetsvooghdye, beneffens

nessens die van *Akrabatene*, wiert door keizer *Vespasiaen* verovert.

Zoo *Hieronymus* uit *Iosua* schijnt te willen bevestigen, viel *Gufna* den stam Efraims ten erfdeele: daer men nochtans den naem Gufna by *Josua*, daer van den stam Efraims gesproken wort, in gene overzettingen gedacht vind.

Bonfrerius wil Gufna veel meer in den stam Benjamins gestelt hebben: hoewel op de grensscheiding van Efraim: want hy houdt Gufna, of *Gophna*, voor een en de zelve stad, de welke by Jos. 18: 24. *Ophni* wort genoemt, en in den stam Benjamins lagh.

Adasa. Nessens Gufna gedenken *Eusebius* en Hieronymus een vlek Adasa: welk d'eerste in den stam van Juda; maer de laetste te recht in Efraim stelt. Dit Adasa schijnt een en het zelfste met het *Adasa* te zijn, dat 1 Mach. 7:40,45. wort gedaght: en anders, in eenige Latijnsche overzettingen, op d'eerste plaetse *Adarsa*, en op de laetste, *Adazer* wort genoemt: hoewel in 't Grieks, op beide plaetsen, een en het zelfste woort *Adasa* staet. Ontrent *Adasa* overwon *Iudas de* Machabeër *Nikanor*. 1 Mach. 7.

Naer het schijnt, lagh Adasa in den stam Efraims; want ook Bethoron en Gazara, twee steden, de welke aldaer gedaght worden, lagen in den zelven stam: maer op den zuider grenspael.

Een ander *Adasa*, of *Hadasa*, lagh in den stam Juda. Jos. 15: 37.

Tanach. *Tanach*, of *Thenach*, en by *Hieronymus Thaanach*, was by ouds een machtige en koninglijke stad, welker koning door *Josua* gedoot wiert, Jos. 12: vers 21. hoewel de Manassaniten in 't eerst niet hebben kunnen of willen d'oude inwoonders, de Kanaaniten, uit deze stad drijven. Jos. 17: 12. Jud. 1. vers 12. Zy wiert by Jos. 17: 11. den halven stam van Manasse binnen den Jordaen toegevoegt: als ook blijkt uit 1 Par. 7: 29. maer wort onder de Levitische steden gerekent, Jos. 21: 25.

Zy was gelegen op de noorder grenspalen des zelven stams, nessens de beke *Cison*, of wateren van Mageddo, en by den bergh *Thabor*: en dien-volgens op de grensscheiding van Zabulon: en hier om ook ten weste van den bergh *Thabor*: als niet duisterlijk te bespeuren is uit het liet van *Debora*. Jud. 5: vers 19. want het gevecht tusschen *Barak* en *Sisara*, nessens den bergh *Thabor* en de beke *Cison*, wort ter zelver plaetse aengewezen, nessens *Thanach* voorgevallen te zijn.

Wijders, *Tanach* was, naer het schijnt, na-by de stad Mageddo gelegen, als blijkt uit verscheide Schriftuur-plaetsen: alwaer deze twee steden by-na altijts t'zamen gevoeght worden: als Jud. 1: 27. en 5: 19. Jos. 12: 20. en 17: 11. 1 Reg. 4: 12. 1 Par. 7: 29. Over *Tanaach* was, onder andere, *Baana*, *Abiluds* zoon, tot bestel-meester door *Salomon* gestelt. 1 Reg. 4: 12.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Tanaach* een groot vlek, drie vierendeel mijls van de stad *Legio* gelegen.

In *Tanach*, of tusschen *Tanach* en de stad Magedda vergaderde het talrijk heir van *Sisara*, om *Debora* slagh te leveren. Jud. 1.

De stad *Thamnathsaraa*, of anders, zachter, Thamnathsare, volgens de gemeene Latijnsche overzetting, of, na 't Hebreeusch, Thimnathserah, Jos. 19: 50. en 24: 30. en ook Thimnath-Heres, of Thimnath-Cheres, Jud. 2: 9. wort by *Iosephus* Thamna, en Thamnatha, en, ten tijde der Roomsche heerschappye, de Thamnatische Toparchye, of plaetsvooghdye genoemt. Thamnatsaraa.

Deze stad was in den stam Efraims, en op den bergh Efraims, en benoorde den bergh *Gaas* gelegen: als blijkt uit de gemelde schriftuur-plaetsen: hoewel de woorden der Schrift in dien zin zouden kunnen uitgeleit worden, als of *Gaas* deze bergh zelf was, en op zijne noorder gedeelte de stad had leggen: gelijk ook *Hieronymus* het zelfste schijnt te gevoelen.

Eenigen leggen Thimnathserah *beelt des overvloets*: andere *beelt des stanks* uit. *Gaas* bediet *beweeging*, of *onweer*.

De stad Thimnathserah wiert, door de Israëliten, *Josua* ten erfdeel gegeven. Jos. 19: 5. die in de zelve woonde en begraven wiert. Jud. 2: 9. of, volgens *Hieronymus*, op de noord-zijde des berghs *Gaas*: gelijk ook noch by zijnen tijt, naer zijn schrijven, een uitstekende grafstede van *Josua*, nessens Thamna, wiert getoont, en by eenen iegelijk geëert.

Op de zelve grafstede was het beelt der zonne afgemaelt: of, zoo de Rab-

binen beuzelen, aen zijne grafstede gehecht, ter gedachtenis van het stilstaen der zonne. By-na van gelijken inhoudt is het geen, dat de Grieksche overzetters, by de text van Jos. 24: vers 30. in dezen zin hebben gevoegt: *Zy* (d'Israëliten) ***hebben neffens hem*** (Josua) ***in het graf, in het welk zy hem begroeven, steene messchen geleit: met de welke hy de kinderen Israëls in Galgala heeft besneden.*** Men is onbewust, of deze woorden eertijts in de Hebreeusche text waeren; en daer uit geraekt zijn: hoewel zy veel meer na eene Samaritaensche uitlegging, of na eene Joodsche overlevering zwemen.

Desgelijx wort noch heden, op den bergh *Efraim*, drie Fransche mijlen ten noorde van den bergh *Garizim* gelegen, eene grafstede in een *Moske* getoont, de welke voor die van *Iosua* wort gehouden.

Deze plaetse is arm en slecht: des niet te min zijn'er zeven of acht huisgezinnen van Joden, en ontrent zestigh van Moren. D'Arabieren van den *Emir*, of vorst *Ferouk*, plaghten gewonelijk zich daer ontrent neêr te slaen. Roger.

Een stad T*hamnath* was ook in de stam Juda, en een ander van *Samson*: volgens schrijven der Rabbinen.

Baalhasor, en in 't Hebreesch *Baalchatsor*, en by *Hieronymus Baalasor*, was eene plaetse neffens *Efraim*: alwaer *Absoloms* schapen geschoren wierden. 2 Sam. 13:23. Baalhasor.

Niet verre van de plaetse, daer de Zalighmaker den twee jongeren, gaende na *Emaus*, ontmoete, en na de zijde van *Emaus*, leit een gehucht; maer verwoest, en met weinigh inwoonders bevolkt: het welk, zoo 's lants inwoonders, by overlevering, getuigen, voor *Baalhasor* gehouden wort, en de Roomsgezinde beevaert-reizers hierom met groten aendaght bezoeken. Roger.

Michmas, heden *Elbir*.

Michmas, of *Machmas*, wort alzoo by *Hieronymus*, en in de Schrift, 1 Sam. 13. 1 Mach. 9. en anders *Magmas* en *Megma* genoemt. Het was by ouds eene stad, naer het schijnt, in den stam Efraims: hoewel op de zuider grenspalen gelegen: want *Rama*, welk zuidelijker was, lagh op de noorder grenspael des stams Benjamins.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Machmas* noch een groot vlek, op de grenzen, of twee mijlen en een vierendeel van *Ierusalem* gelegen. Dit vlek wort heden, by d'Arabieren, zoo eenigen willen, *Elbir* of *Byra* genoemt.

Elbir leit op eenen heuvel, is zeer verwoest, en heeft eene *Chan*, of 's lants herbergh; maer is met weinige inwoonders bevolkt.

In het zelve vlek is eene put, bron, of fonteyn, na de welke dit vlek veilight *Elbir* wort genoemt: want Elbir, een Arabisch woort, bediet eene *put, bron*, of *fonteyn*.

In de stad *Machmas* woonde *Ionathas de Machabeër*, 1 Mach. 9.

Deze plaetse is onder de Roomsgezinden byzonder vermaert: dewijl zy, zoo de gemeene overlevering gedraeght, voor de gene wort gehouden, op de welke de maeght *Marye* het achter-blijven van haeren zoon, de Zalighmaker, vernam, wanneer zy uit *Ierusalem*, na het vieren van het paesch-feest, met *Iozef* weêr na Nazareth keerde: dien zy na drie dagen zoekens te Jerusalem, in den tempel, onder de leeraers vonden: gelijk *Lukas* in 't brede verhaelt, cap. 2.

Ter eeuwiger gedachtenis heeft keizerin *Helena* namaels eene fraeie kerke, ter zelver plaetse, daer *Marye* het achter-blijven van haeren zoon vernam, doen stichten: als ook een klooster: hoewel het klooster heden niet meer in wezen is. Quaresm. Bonif.

De kerke is groot en ruim, en zeer fraei van vierkante geslepe stenen gesticht. In het bovenste gedeelte zijn noch drie ongeschonde kapellen. Het gewelf, en het voorste gedeelte, is verwoest: het overigh gesloopt, en van d'aeloude çieraedje ontbloot. Op het erf, of de gront, worden nu moeskruiden gezaeit.

De karavanen, de welke uit Galilea en Samaria na Jerusalem reizen, en van daer derwaerts te ruch, pleisteren gewonelijk in *Machmas*, of Elbir.

De lantstreke rontom is onvrucht-

baer

Digitized by Google

baer en steenigh, inzonderheit na de zijde van Jerusalem, en by-na van alle levens-middelen ontbloot: gelijk *Quaresmius*, als ooghtuigh, naukeurigh heeft aengemerkt. Dies eenigen t'onrecht de zelve lantstreke vet en vruchtbaer maken.

De wegh van *Michmas*, of *Elbir*, tot aen *Sichem*, een streke van ontrent twee mijlen, is by-na gansch berghachtigh, uitgezeit eene kleine mijle, dicht by *Sichem*. Op dit geberghte waren eertijts vele woonsteden, als noch de kentekenen duidelijk aenwijzen. Op de linke zijde des weghs is eene tamelijke grote kerke, de welke noch volkomen in wezen is: hoewel niemant daer in woont, noch gene huizen ontrent de zelve zijn. Aen d'andere zijde zijn vele wijnstokken op de bergen geplant: daer nessens worden grote grontvesten van gebouwen gezien. Zoo *Quaresmius* voor waerschijnelijk hout, zou ook deze kerke ter gedachtenis van des Heilants achterblijven gesticht zijn. *Thevenot* vond deze kerke half verwoest. D'overgebleve muuren zijn van grote vuur-stenen gemaekt.

Alhoewel men tusschen *Elbir* en *Sichem* niet als bergen en dalen heeft, zoo zijn die evenwel vruchtbaer, en aen verscheide oorden met eene grote meenighte van olijf-bomen beplant.

Het lant *Tappuah*.

HEt lant *Tappuah*, of *Taphua*, Jos. 17: 8. of *Tafua*, (alzoo na eene stad van een zelven name genoemt) behoorde den stam van Manasse toe, en heeft (zoo *Brokard* en *Breidenbach* schrijven; hoewel zonder gront en bwijs der Schrift) zeer hoge bergen, en inzonderheit eenen, die tot aen de velden des Jordaens strekt. Jos. 16: 8.

In het lant *Taphua*, en in de lantpale van Manasse, of op de grensscheiding van Manasse en Efraim, lagh ook eene stad T*aphua*, en by *Hieronymus* T*aphut* geheten: hoewel zy onder de kinderen Efraims stont: den welken zy te bewoonen was gegeven. Te weten, voor de kinderen Efraims waeren, in het midden der erfenis van de kinderen Manasse, steden en vlekken afgezondert: als blijkt uit Jos. 16:8.

Zoo men de gemeene Latijnsche overzetting wil volgen, zou de stad *Taphua* niet in of binnen Manasse; maer aen of nessens Manasse leggen.

By Jos. 17: vers 7. wort ook een bron, of beke, van *Taphua* gedaght: hoewel eenige overzettingen, ter gemelder plaetse, het Hebreeusch woort *En*, dat is *bron*, aen T*appuah* voegen, en tot een koppel-woort maken, en het voor den naem eener stad houden. T*aphua* bediet eenen *appel*.

Een ander T*aphua*, of T*appuah*, en by *Hieronymus* T*affu*, lagh in den stam Juda. Jos. 15:34.

De koning van T*appuah* wiert door *Josua* gedoot, Jos. 12. het welk *Hieronymus* op dien van T*appuah* in Juda duit: daer nochtans uit Jos. 12: 17. niet blijkt, of deez gesneuvelde koning van T*appuah* in Juda of Manasse was: want T*appuah* wort op beide plaetsen, in 't Hebreeusch, op een zelve wijze geschreven.

Mello.

DE naem *Millo*, en anders M*ello*, wort in de gemeene Latijnsche vertaling, Jud. 9: 6, 18, 20. voor eene stad genomen: gelijk ook het woort stad daer by gevoeght is: hoewel men in 't Hebreeusch het woort *stad* niet gedaght vind: maer leest aldus: *en het gansch huis* M*ello*: desgelijx wort het by de zeventigh Grieksche overzetters niet gedaght; behalve zy, in plaetse van M*ello*, M*aalo* hebben.

Wat M*ello* eigentlijk zy kan met gene zekerheit gezeit worden. *Vatablus* houdt M*ello* voor een *raethuis* van *Sichem*, en wil dat, met den naem van *huis*, de raetsheeren bediet worden.

Andere daer en tegen, en de meesten, houden M*ello* voor eene verscheide, doch onderhorige stad van *Sichem*: welk gevoelen eenighzins uit d'aengeroerde text van vers 6, en 20, kan beweert worden.

Digitized by Google

Serrarius en *Bonfrerius* houden Mello voor een en de zelve stad, de welke vers 46, en 47, de toren der Sichemers wort genoemt: gelijk ook deze gissing niet zonder reden is: want het wort een *tooren*, *kasteel*, of *vesting*, genoemt: dewijl het niet groot was: maer een tooren der Sichemers: uit oorzake het een kolonye of onderhorige plaetse der Sichemers was.

De naem Mello wort ook op verscheide andere plaetsen in de Schrift gedaght: dan ter gemelde plaetsen is door Mello eene plaetse in *Jerusalem* te verstaen.

Naharatha. *Naharatha*, of *Naarath*, en by *Hieronymus Naaratha*, was eene stad, en grenspael des stams Efraims, Ios. 16: 7. Noch ten tijde van *Hieronymus* was een hoeve der Joden, met name *Naorath*, en gelegen vijf vierendeel mijls van Jericho.

Noran. *Noran*, of *Naaran*, was een stad des stams Efraims, benoorden *Bethel*, 1 Paral. 7: vers 28.

Ozen-Sara. *Ozen-Sara*, en anders *Uzen-Seëra*, was eene stad in den stam Efraims: als blijkt uit haere stichtster *Sara*, of *Seëra*, Efraims dochter: na de welke zy ook schijnt genoemt te zijn: want *Ozen-Sara* bediet *gehoor van Sara*. (1 Paral. 17: 24.)

Pharaton. *Pharaton*, of anders *Pirbathon*, en by *Hieronymus Fraaton*, en anders ook *Phara*, was eene stad in den stam Efraims, op den bergh *Amelek*, of des Amelekiters.

Van *Pirbathon* was *Abdon*, Hillels zoon, rechter van Israël, geboortigh: waerom hy ook de *Pirbatoniter* wort gebynaemt: gelijk hy ook te *Pirbathon* begraven wiert. Jud. 12: 15. Desgelijx wort *Benaja* de *Pirbathoniter* gebynaemt. 2 Sam. 23: 30. 1 Paral. 11: 31.

Bethhekед. *Bethheked*, of *Betheked*, na 't Hebreeusch, 2 Reg. 10: 12, 14. wort by *Symmachus* en *Aquila*, en de zeventigh overzetters, in verscheide boeken, op verscheiderleie wijze gelezen, als *Bethakad*, *Bethakal*, *Bethachath*, en by Hieronymus *Bethachad*.

Bethheked was een vlek van *Samaria*: als blijkt uit de boven-gemelde schriftuur-plaetse, en uit *Hieronymus*, die het op een zeer groot velt plaetst, ontrent vier mijlen van de stad *Legio*.

Betheked wort by de Hebreen doorgaens vertaelt, *huis der scheerwinkel*: te weten, alwaer de schapen geschoren wierden. De Chaldeeusche vertaling zet het *huis der vergadering* over: *Hieronymus*, *een kamer*: anderen leggen *Beth-heked huis van de binding der herderen* uit. Maer by allen wort de naem van *herderen* gevoeght. Dies het *huis der scheerwinkel* van *herderen*, of *kamer der herderen*, eene plaetse was, op de welke de herders gewonelijk t'zamen quamen, 't zy om de schapen te scheeren, of om andere zaken. *Aquila* vertaelt *Bethakal huis der bukkenden*: *Symmachus*, *Betachad*, *huis van eenen*: dewijl, zoo *Hieronymus* daer by voeght, d'ingang smal en laegh was, en slechts eenen voor een, en niet staende; maer bukkende, kon in laten komen. Bonfr.

Manath. *Manath*, *Manaath*, *Manathat*, of *Manahath*, 1 Paral. 8: 6. houdt *Adrichom* voor den naem van eene lantstreke, niet verre van de Middellantsche zee gelegen, en stelt in de zelve, na den voorgang van *Brokard* en *Breidenbach*, aen de voet van den bergh *Efraim*, en niet verre van den bergh *Saron*, een zeer sterk kasteel: in het welk de Mahometanen, by hunnen tijt, krijgsbezetting, tegen het *Beevaerts-kasteel*, hadden leggen.

Nais. *Nais*, of *Ginais*, is een vlek van Samaria, op den wegh van Jerusalem, en op een groot velt gelegen: in het welk de Samaritanen vele Galileërs, die na Jerusalem op 't feest trokken, ter neêr hieuwen: waer uit een grote oproer tusschen de Joden en Samaritanen ontstont. (Joseph.)

Archelais. *Archelais* is een vlek, en wiert alzoo na den stichter *Archelaus* genoemt, die een zoon van koning *Herodes*, en lantvooght van Judea en Idumea was.

Het was beplant met zeer vele dadel-bosschen: die zeer treffelijke dadel-vruchten gaven.

Phaselu. *Phaselu*, of *Phaselum*, en anders *Pasellum*, is een stedeken, gelegen ontrent het dal van *Jericho*, ten noorde, op een vlakte. Het wiert gestight door koning *Herodes d'Oude*, en alzoo, ter gedachtenis van zijnen broeder, *Phaselus*, die by de Parthen gesneuvelt was, genoemt. Hier door wiert d'omleggende lantstreke, de welke te voore gansch woest was, door d'inwoonders te naerstiger bebouwt, en daer na de *Phaselitische* lantstreke geheten. (Joseph.)

Het

Digitized by Google

Het wort by *Breidenbach Sephet* genoemt: en by *Adrichom* in het neêrgaen des berghs Efraims gestelt, ter plaetse, daer de beke Karith uit het geberghte schiet.

Aert des lants van Samaria. Wat de geschapenheit, aert, en eigenschap des lants betreft: weinigh verschilt Samaria van Judea: want zy zijn beide berghachtigh en vlak, en bequaem tot den lantbouw: daer en boven beide rijk, zoo van wilde, als tamme bomen. Daer is ongemeen zoet water, en overvloet van smakelijk gras, en melk-rijk vee. Daer beneffens zijn beide deze gewesten zeer man-rijk. Aldus wort Samaria, by d'oude schrijvers, als *Josephus*, in aeloude tijden beschreven. Antiq. lib. 3. c. 2.

Bergen van Samaria. Het gewest van Samaria heeft, naer luidt der Schrift, verscheide zandige bergen, als de bergen *Garizim* en *Hebal*, *Semeron*, *Gaas*, *Selmon*, *Saron*, geberghte *Efraims*, en meer andere. De gansche stam Efraims, die, met Manasse, het lantschap van Samaria besloegh, was boven-mate berghrijk, en doorgaens met zeer vele en verscheide bergen bestuuwt. Dit blijkt uit vele bewijstekenen en verscheide schriftuurplaetsen: want als gansch Efraim zou verwittight worden, Jud. 17: 24. om de wateren des Jordaens den Madianiten te benemen, zoo wort gezeidt, dat *Gideon* boden na het gansch geberghte Efraims zond. En aenstonts daer na, in het zelfde veirs, wiert *alle man van Efraim by een geroepen*, die den Madianiten de wateren des Jordaens benamen. Met derhalve de genen, die op de bergen waeren, den optocht te verwittigen, wiert gansch Efraim verwittight.

Ook worden doorgaens de meeste steden, de welke in den stam Efraims waeren, gezeit op den bergh Efraim gelegen te zijn: dat is te zeggen, op eenen der bergen Efraims: als daer waren de steden Thamnatsare, Jos. 19: 50, &c. Sichem, Jos. 20: 7. en 21: 21. Samir, Jud. 10: 1. Ramathaim Sophim, 1 Sam. 1: 1. Samaria, 1 Reg. 16: 24. Ja naulix vind men eene stad in den stam Efraims gedaght, of zy lagh op eenen bergh: welker vele gemenelijk ook een byzonderen naem hadden.

Daer en boven wort by-na over-al in de Schrift de bergh Efraims voor het gansche lant der Efraimiten gestelt: of het gansche lant Efraims door den bergh Efraims bediet: als inzonderheit Ios. 17: 15, 16, 18. en 19: 50. en 20: 7. en 24: 30, 33. Iud. 2: 9. en 3: 27. en 10: 1. en 17: 1, 8. en 18: 2. en 19: 1, 16, 18. 1 Sam. 1: 1. en 9: 4. en 14: 22. 2 Sam. 20: 1. 1 Reg. 4: 8. en 12: 25. 2 Reg. 22. 1 Chron. 6: 67. Ier. 4: 15. en 31: 6. en 50: 19.

Noch heden, volgens *Roger*, is Samaria berghachtigh: hoewel het fraeie tuinen heeft, die met allerleie schone vruchtbomen beplant zijn.

Daer groeit overvloedelijk veel katoen, en zeker gewas, *Sesimen* genoemt, welk een zaet geeft als geirst. Uit het zelve wort een olye geslagen, dewelke door gansch Ooste, in plaetse van boter, wort gebruikt, en verstrekt ook een treffelijk genees-middel. Men brant de zelve ook in de *Metziden*, (anders *Moskeen*) of kerken, in de lampen: uit oorzake zy een aengename reuk en geen smook geeft. Roger.

De bergen *Garizim* en *Hebal*.

Hieronymus en *Eusebius* stellen de twee na-by en tegen over gelege bergen, *Garizim* en *Hebal*, neffens Iericho. Hy voeght'er by, dat de Samaritanen, die deze twee bergen neffens Neapolis (anders Sichem) stellen, zich geweldigh bedrogen vinden: naerdien zy zeer verre van elkanderen leggen: noch de stemmen der zegenaers, of vloekers, elkanderen niet konden horen: gelijk de Schrift melt.

Desgelijx stelt *Epiphanius*, na den vorgang van *Eusebius*, de twee bergen, *Garizim* en *Hebal*, neffens Iericho, ja over den Iordaen, en beooste Iericho.

De lant-beschrijver, *Gerard Merkator*, en *Andreas Masius*, in zijne uitlegging over het achtste boek van *Iosua*, drijven het zelfste gevoelen.

Dan *Eusebius* en zijne navolgers vinden zich hier in wel lelijk misleit en bedrogen: ter oorzake van het averrechts verstaen van 't Hebreeusch woort *Mul*, by *Moses*, Deuter. 11: 30. het welk zy *neffens* uitleggen: en vertalen, *neffens* Gilgal: in plaetse andere Bonfr. in Pentat.

re overzetten, *verre van*, of *tegen over Gilgal.* Zoo *Lichtfoot* daer en tegen wil, steekt de zwarigheit niet zoo zeer in de betekenis van het woort *Mul*, als in de dubbelzinnigheit van den naem *Galil.* Te weten, *Eusebius* en zijne navolgers nemen den naem *Gilgal* verkeert op: als of *Gilgal* de plaetse was, de welke by Jos. 4: 13. gedaght wort, en tegen over Jericho gelegen was, en d'Israëliten op den eersten nacht, na het trekken over den Iordaen, ontfing: daer nochtans *Gilgal* hier by *Moses Galilea* bediet. Dies de gemelde woorden van *Moses* gevoeghelijk in dezen zin kunnen vertaelt worden: *Zijn niet de bergen* Gerizim *en* Hebal *over den Jordaen, tegen over* Gilgal *of* Galilea?

Van gelijken dolen de Ioden, door het averrechts verstaen van den naem *Gilgal*, by *Moses*, Deuter. 11: 30. en houden het voor het Gilgal, dat d'Israëliten des eersten nachts, na het trekken over den Iordaen, ontfing: en, volgens schrijven van *Josephus*, slechts vijftigh stadien van den Iordaen lagh: hoewel de Gemaristen het over de vijftien Duitsche mijlen van den Iordaen plaetsen. De reize van dien dagh (zoo *Kimchi* over Ios. 4. schrijft) was meer als zestigh mijlen, (versta Italiaensche.) Te weten, van den Iordaen tot aen Gilgal. Dan dit stroien zy uit, om Gilgal na-by Gerizim en Hebal te stellen: want zy willen (uit kracht van *Moses* volgende woorden, Deut. 27: 2. *Als gy over den Jordaen zult gegaen zijn, zoo zult ghy u grote stenen oprechten, en met kalk bestrijken.*) dat het volk Israëls op den eersten nacht, na d'intrede in het Lant Kanaan, aldaer gelegert was.

Wijders, deze stenen, naer hun zeggen, zijn op de bergen Gerizim en Hebal opgereght.

Doch dit gevoelen van *Eusebius* en zijne navolgers, en der Ioden, in het stellen der bergen Garizim en Hebal, by Gilgal, wort by meest alle de voornaemste schrijvers met grote waerschijnelijkheit verworpen, die daer en tegen de bergen Garizim en Hebal na-by Sichem, of Neapolis, plaetsen, en in den stam Efraims. Zelfs de Samaritanen, als uit *Eusebius* gebleken is, stellen deze beide bergen aen dien oort. Daer en boven wort het zelfste met het gezagh der Schrift zelve bekrachtight, Iud. 9: 7. de welke klaerelijk aenwijst, dat de bergh Garizim neffens Sichem zy gelegen: naerdien iemant van den kruin des berghs sprekende, van de burgers der stad Sichem kon gehoort worden: want *Jotham*, staende op den kruin des berghs Garizim, verhief zijne stemme, en sprak tot de burgers van Sichem. Waer uit de na-by-heit des berghs aen de stad blijkt.

Daer en boven stont de tempel der Samaritanen op den bergh Garizim, gelijk men des zekerlijk uit *Josephus* is bewust, en klaerelijk 2 Machab. 6: 2. wort aengewezen.

Voorts, in het gesprek des Heilants met de Samaritanin, neffens de stad Sichem, Ioh. 4. vers 20. zeid de zelve vrouw, sprekende van haeren tempel: *Onze vaders hebben op dezen bergh aengebeden:* en vers 21. zeidt de Zalighmaker: *De uure komt, wanneer ghy lieden noch op dezen bergh,* &c. Door welke wijze van spreken, en gebruik van toon-voornamen, genoechzaem te kennen wort gegeven, dat die bergh en tempel in het gezight lagen: en dien-volgens by de stad Sichem.

Ook wijst *Josephus* aen dat beide bergen na-by Sichem lagen: te weten, Garizim op de rechte, en Hebal op de linke zijde. 4. *Antiq. c.* 1. en 5. *c.* 1. desgelijx geeft hy op eene andere plaetse, *lib.* 5. *c.* 9. te kennen, dat de bergh Garizim neffens Sichem lagh: alwaer hy zeid, dat deez bergh over Sichem hong: en weer *lib.* 11. *c.* 8. schrijft hy, dat Sichem aen den bergh Garizim lagh.

Te weten, *Garizim*, of *Gerisim*, anders *Grizim* en *Gerazim*, is, volgens schrijven van *Iosephus*, de hooghste van alle de bergen van Samarien; en schiet, zoo *Adrichom* uit *Brokard* verhaelt, op de rechte zijde van Iakobs fonteyne, met twee hoofden of kruinen tegen elkanderen over, opwaerts: welker een *Garizim*, of *Gerizim*, en d'andere *Hebal*, of *Ebal* wort genoemt. Dies de *Garizim* en *Hebal* slechts een eenige bergh schijnt te zijn: of liever twee ruggen of kruinen van een zelven bergh. De *Hebal* is vol holen en gaten, en vele aertvevingen onderwarig.

De

Digitized by Google

De *Gerizim* wiert by de Samaritanen voor een zeer heiligen bergh gehouden: gelijk hy ook, en t'effens de *Ebal*, t'allen tijde, van wege de veelvoudige voorvallen en daden, die gezeit worden op den zelven geschiet te zijn, boven mate berucht en vermaert geweest is.

Op den *Gerizim*, zoo *Abulensis* voor waerschijnelijk hout, zou *Abraham* gestaen hebben, wanneer de Heere tot hem zeide: *Al het lant, dat ghy ziet, wil ik u geven.* Genes. 13: 14.

Op den zelven bergh zou (naer luit der overlevering, ten tijde van *Chrysostomus*) *Abraham* slaghveirdigh gestaen hebben, om zijnen zoon *Isaak* den Heere op t'offeren: hoewel *Quaresmius* dien voorstel verwerpt, en, na den voorgang van meest alle d'outvaders, en uit kracht van een oude overlevering, den bergh van *Kalvarien* voor de plaetse van dien voorval van *Abraham* en *Isaak* hout.

Op *Garizim* rechte *Iosua*, door bevel des Heeren, en van *Moses*, een steene altaer op, en deed op het zelve brantoffer. Hy schreef er op stenen de wet des Heeren, en verkundigde, voor d'arke, door de priesters, de wet en geboden, en t'effens zegeningen voor de genen, die de zelve zouden onderhouden: gelijk op den *Ebal* den overtreders dier wet en geboden vervloekingen door hen aengezeidt wierden. Op ieder vloek en zegeninge riep het gansche volk *Amen*: gelijk in 't brede Deuter. 27. en 28. en Jos. 8. desgelijx by *Iosephus lib.* 4. *Antiq.* en *lib.* 5. *c.* 1. en by *Cyrillus*, *lib.* 2. *c.* 8. die zake verhandelt wort. *Iosua* heeft namaels dit bevel van *Moses* volkomen gehoorzaemt, Jos. 8: 30.

Naer het schijnt, wiert de bergh *Garizim* by ouds ook met volk bewoont: want *Ptolemeus Lagus*, koning van Egypten, deed van den zelven, en uit Samarien, d'inwoonders gevangelijk na Egypten vervoeren.

Op den bergh *Garizim* heeft *Ioathan* den Sichimiters gevloekt, Jud. 9: vers 7.

Hier over is deez bergh sedert door de nakomelingen met zonderlinge eerbiedigheit, om op dien t'offeren en bidden, by de Samaritanen bezoght geworden: inzonderheit, dewijl op den zelven de zes voornaemste stammen gestaen hadden: gelijk op den *Ebal* de zes anderen.

Ter zelfster oorzake misschien heeft namaels, ten tijde van *Alexander de Grote*, *Sanaballeth*, † *de Kutheer*, lantvooght van Samarien, van wege *Darius*, koning van Persie, met verlof van *Alexander de Grote*, ter gunste van zijnen schoon-zoon, dezen bergh verkoren, en op den zelven eenen tempel van een zelven maeksel en fatsoen, als die van Jerusalem, doen bouwen: van den welken hy zijnen schoon-zoon *Manasse*, broeder van den Joodschen priester *Iaddus*, hogen-priester maekte.

† Of Samaritaen: want de Samaritanen wierden ook Kutheers genoemt. Joseph.

Deez tempel bleef, na de doot van *Alexander*, een lange wijle in wezen en ongeschonden, en wiert by de Samaritanen, boven den tempel van Jerusalem, in waerdigheit gestelt.

Eindelijk heeft *Hyrkanus*, hoge-priester en veltheer der Joden, na de doot van *Antiochus de Godvruchtige*, koning van Syrie, dezen tempel, op het twee hondertste jaer na zijne opbouwing, ten gronde verdelght, en t'effens de stad *Sichem* ingenomen, en de *Kutheërs* of *Samaritanen* uitgeroit. Dies deez tempel, ten tijde van des Heilants gesprek met de Samaritaensche vrouw, niet meer stont: hoewel hy noch, zoo *Breidenbagh* schrijft, tot aen den aenvang des Romeinschen en Ioodschen oorlogs, zou gestaen hebben.

Antiochus Epiphanes, koning van Syrie, stelde op den berg *Garizim* zekeren *Andronikus*, als overste, beneffens eenen, met name *Menelaus*: die veel erger als d'ander was, en zich tegen de burgers verhief. 2 Mach. 5: 23. Hy beval niet lang daer na den tempel op *Garizim*, *den tempel van den gastvryen Jupijn*: (gelijk d'inwoonders dier plaetse waeren) desgelijx den tempel te Ierusalem, *den tempel van den Olympischen Jupijn* te noemen. 2 Machab. 6: 2. Of hy deed, zoo andere schrijven, in den tempel op *Garizim* een beeltenis van den gastvryen *Jupijn*: gelijk in dien van Ierusalem, het beeltenis van den Olympischen Iupijn, oprechten. Ten tijde van *Breidenbagh* wiert een zeer aeloude gastvrye kapel van den Olympischen Iupijn op *Garizim* getoont.

Het lantschap van byzonder *Judea*.

DE naem *Iudea*, of *Iudeen*, na de Neêrduitsche wijze van spelling, bediet by wijle het gansche gewest des Heiligen Lants, in zijne volle brete, zoo buiten, als binnen den Iordaen: bestaende uit verscheide delen: te weten, uit Judea, Samaria, Galilea, Idumea, en Perea, of lant van Over-Jordaen. Anders wort, onder den naem van Judea, het byzonder gewest Judea, en t'effens ook Galilea, verstaen: inzonderheit by d'evangelisten. Ziet pag. 3.

De naem *Judea* wort noch in een veel enger betekenis genomen, en alleenlijk voor het voornaemste en grootste gedeelte des Heiligen Lants, dat in 't byzonder *Judea* is genoemt, en van *Samaria* en *Galilea* onderscheiden wort.

Dit byzonder Judea grenst ten zuide aen Idumea, of aen de bergen Seir: leit ten noorde met den stam Efraims, of Samarie: ten ooste met den Jordaen en de Dode zee, en ten weste met de Grote of Middellantsche zee besloten.

Gansch byzonder Judea wort by de Talmudisten zeer veel-malen voor 't zuide genomen, en de zuider lantstreke genoemt: te weten, ten aenzien van zijne gelegentheit, na 't zuide, en van die van Galilea, ten noorde. Ten zelven inzichte worden eenige Rabbinen van Judea, in den *Thalmuth*, *zuiderlingen* genoemt.

Roger breit byzonder Iudea (het welk hy voor een en het zelfste met het byzonder Palestijn, of lant der Filistijnen, hout) van de bergen Efraims tot aen Bersabee uit, eene streke van vijftien Duitsche mijlen: en in de brete van den Iordaen tot aen de Middellantsche zee.

Het byzonder *Iudea* begrijpt dat gewest, het welk de koningen van Juda, die van d'Israëliten afgezondert waeren, bezaten: te weten, de erfdelen der twee machtighste stammen: als die van Juda en Benjamin. En in dien zin wort de naem *Iudea* by-na doorgaens in de boeken der Machabeen, en by de evangelisten, ja schier in de gansche Schrift, en by *Iosephus*, genomen: gelijk gemeenelijk in de twee eerste betekenissen, by de lantbeschrijvers, en by *Hieronymus* over *Esaias*.

Behalve den stam Juda en Benjamin, brengen *Adrichom*, *Roger* en andere, ook Simon en Dan, of een gedeelte van Dan, onder byzonder Judea: naerdien onder den stam Juda ook de stammen Simeon en Dan begrepen waeren: te weten, uit kracht van d'eigenschap der verdeiling des Heiligen Lants, en gevolgh der historie, de welke berecht, dat Simon en Dan hun erfdelen uit Juda ontfangen hebben. Joseph.

Doch zoo men byzonder Judea slechts voor het lant der twee stammen, Juda en Benjamin, wil nemen, zoo zal het ten weste aen het lant der twee stammen, Dan en Simeon, palen: die ten weste langs de Middellantsche zee lagen, en het lant van byzonder Palestijn meerendeels besloegen.

ByzonderJudea kan men te recht en gevoeghelijk in vieren verdeilen: te weten, 1. in een aen zee gelegen lantschap, dat eertijts onder de Filistijnen stont, en *Palestina* was genoemt, en het wester gedeelte van Judea besloeg: 2. in een geberghte, of berghachtigh gedeelte van Iudea, beooste dit lantschap gelegen: (het welk ook de *konings-bergh* by de Talmudisten wort genoemt, en wiens gedeelte de woestijne van Iudea is:) 3. in eene vlakte, beooste en benoorde dit geberghte gelegen: het welk een lantschap is, dat lager en vlakker, als de bergen, is: hoewel het ook elders haere bergen had: en 4. in een dal, ten ooste, na deze vlakte gelegen: het welk lager als de vlakte is: te weten, de kust der Dode zee, en eindelijk die van den Iordaen. Op deze vlakte lagh de stad Iericho: gelijk in het derde gedeelte *Ierusalem*, *Rama*, *Bethlehem*, *Bethphage*, *Bethania*, *Emaus*, *Bethoron*, *Bethel*, en meer andere plaetsen. Lichtf.

De Talmudisten verdeilen Iudea in volgender wijze: te weten, in een geberghte, vlakte en dal. Het geberghte van Iudea is de *koninglijke bergh*. De vlakte van dien is de vlakte van 't zuide. Het dal van Iudea strekt van de stad Engedi tot aen Ierusalem. De vlakte van Lydda is, als de vlakte van

Digitized by Google

van 't zuide, of Iudea. Het geberghte van Lydda is als de koninglijke bergh. Van Bethoron tot aen de zee is eene lantstreke: hoewel zy geberghte, vlakte en dal heeft. Van Bethoron tot aen Emaus is geberghte: van Emaus tot Lydda leit vlakte: van Lydda tot de zee is dal.

By de Talmudisten wort een Opper en Neer-zuider lantstreke, of Iudea, gedaght. D'Opper-Zuider lantstreke, of Opper-Iudea, was 't geberghte: de Neêr-Zuider lantstreke, of Neêr-Judea, vlakte en dal: welk gewest, niet tegenstaende het, na schrijven der Rabbinen, onvruchtbaer boven alle andere delen des aertrijks was, evenwel talrijke inwoonders had, gelijk andere delen des aertbodems.

Judea munte, in zeer vele voorrechten, boven d'andere delen des Heiligen Lants uit: want behalve het Ierusalem, de hoofdstad des ganschen volks, en den tempel en *Sanhedrin* begreep, zoo had het ook dit byzonder voorrecht, dat de † schrikkeling des jaers niet buiten; maer alleen in Judea moght gemaekt worden: uit oorzake, zoo *Maimonides* getuight, de goddelijke glorye aldaer woonde. † Intercalatio.

Desgelijx moght geen bundel, of gerf havers, tot eersteling, als uit Judea, en van na-by Jerusalem, gebraght worden.

Palestina, of *Palestijn*, en anders *Filistea*, of *lant der Filistiims* of *Filistijnen*.

Palestina, of, na de Neêrduitsche spelling, *Palestijn*, wort alzoo gebroken by *Herodoot*, *Ptolemeus*, *Plinius*, *Dion Kassius*, *Stephanus*, en andere oude schrijvers, genoemt; doch anders, te recht, *Philistea*, of *Filistea*, en *Philistina*, en by *Moses*, en op andere plaetsen in 't oud verbont, *het lant der Philistiims*, of *Filistiims*: maer by d'Arabieren *Karitha*; en by de Syriers *Kreth*.

Ziet pag. 2. De naem *Palestina* betekent by wijle, by *Ptolemeus* en andere schrijvers, het gansch gewest des Heiligen Lants: doch in die brete zal hy hier niet genomen worden; maer slechts voor 't aenzee-gelege gedeelte, dat de Filistijnen by ouds bezaten: in welken zin de Schrift gemenelijk den naem van *Filistiim*, en *Plinius*, *Herodoot*, *Dion Kassius*, en *Stephanus*, dien van *Palestina* gebruiken.

Palestina, in 't byzonder genomen, en voor een gedeelte des Heiligen Lants, is gelegen, volgens schrijven van *Stephanus*, voor Egypten.

By *Herodoot* wort de zee-lantstreke van Syrie, en het geen, dat tot aen Egypten strekt, *Palestina* genoemt: de welke by zijnen tijt de Feniciers bewoonden, die, volgens berecht der Feniciers aen *Herodoot*, van het Roo meir gekomen waeren, neffens het welk zy woonden.

Anders wort ook dit gewest, by den zelven *Herodoot*, van wegen des zelfs gelegentheit in Syrie, *Syria Palestina*, of, om beter te zeggen, *Syrisch Palestina*, genoemt: het welk hy naest Fenicie, na Egypten toe, schijnt te stellen.

Van gelijken schrijft *Dion Kassius*, dat by ouds al het volk (misschien heeft hy lant willen zeggen) *Palestina* wiert genoemt, dat zich van Fenicie tot aen Egypten, langs de Middellantsche zee, strekte.

Volgens schrijven van *Pomponius Mela*, raekt Palestina aen Arabie en Fenicie. *Plinius* begint Palestina, aen de zuitzijde, na *Idumea*: te weten, van het begin of ontstaen des poels *Serbonis* af, of van de grensscheiding van Arabie, en breit het tot aen Fenicie, of tot aen de lantpalen van *Tyrus* en *Sidon* uit; eene streke van 189 duizent schreden.

Na de stelling der later schrijvers, besloegh byzonder Palestina het wester aen-zee-gelege gedeelte van het byzonder Iudea, en strekte van Fenicie, of van den vliet *Cherseus*, anders *Kisson*, tot aen de stad *Pelusium*, of Egypten.

Brokard, *Adrichom*, en andere, breiden Palestijn van de stad *Dora*, of *Stratons toren*, langs de Middellantsche zee, tot aen Gaza, of tot aen de beke van Egypten uit: *Bonfrerius* daer en tegen van Gaza tot aen Egypten.

De histori-schrijvers, zoo *Hieronymus* getuight, betrekken Iudea onder Palestijn: gelijk Galilea en Samaria onder Fenicie.

Palestijn lagh onder Fenicie begre-

pen, indien men Fenicie, met *Strabo* en andere oude schrijvers, van de stad *Orthosia*, of van den vliet *Eleuther* af, tot aen de stad *Pelusium* uitbreit: maer buiten Fenicie, indien men d'uitterste noorder-grenspalen aen den vliet *Cherseus* stelt. Hoe verre dit gewest Palestina in de brete te landewaerts uitstrekte, kan met gene zekerheit, of bewijs der Schrift, of geloofwaerdige schrijvers, gezeidt worden.

Adrichom brenght onder byzonder Palestijn de landen der drie stammen, Benjamin, Simeon en Dan. *Roger* hout het voor een en het zelfste met byzonder Judea, en betrekt dien-volgens daer onder de vier stammen, Juda, Benjamin, Simeon en Dan: hoewel dit Palestijn eigentlijk, naer uitwijzing der bovengemelde bepalingen, slechts de landen, die den stam van Dan en Simeon, uit den stam van Juda en Benjamin, waeren toegevallen, begreep.

Dit aen-zee-gelege gewest, of lantstreke, was de vaste woonstede en aeloude bezitting der Filistijnen: maer ten aenzien van de landen en steden, die de Filistijnen, wanneer zy in maght en mogentheit toenamen, door de wapenen nu en dan veroverden, en op de zelve hunne strooperyen pleegden, strekten zy, met hunne grenspalen, by wijle veel verder. Aldus roofden en stroopten zy, ten tijde van *Saul*, tot aen *Dor* en *Bethschan*, anders *Scythopolis*, en hadden krijgsbezettingen in de meeste steden van Israël leggen.

De voornaemste steden des lants der Filistijnen waeren vijf hooftsteden van zoo vele vorstendommen, als *Gaza*, *Asdod*, *Askalon*, *Gath*, en *Ekron*.

De steden, dorpen, bergen en vlieten, die in Judea en Palestijn, en dien-volgens in de vier gemelde stammen lagen, zullen wy aenstonts vervolgens ten tone stellen, en met d'aen-zee-gelege landen van Simeon en Dan beginnen.

Palestijn heeft heden drie zee-havenen langs de Middellantsche zee, als *Jaffa*, *Gaza*, en *Askalon*: want die van *Cesarea* is verwoest.

Herodoot schijnt de zeekuste van Palestijn, van Fenicie tot aen Egypten, in 't kort in dezer wijze te beschrijven: Van Fenicie tot aen de lantpalen van Kadytis, de welke eene stad der Syrier Palestijnen is; en weder, van de stad Kadytis (de welke, zijns gevoelens, niet kleinder dan Sardis is) tot aen de stad *Jenysus*, staen de koophavens, of zee-steigers, aen de zee, onder d'Arabieren. Van de stad *Jenysus*, tot aen den poel *Serbonis*, nessens den welken de bergh *Kasius* tot aen zee reikt, behooren zy weder onder de Syriers. Na den poel *Serbonis* volght Egypten. De lantstreke tusschen den bergh *Kasius*, en den poel *Serbonis*, is niet klein; maer ontrent drie daghreizens, en zeer waterloos.

Hier uit blijkt hoe *Lichtfoot*, en zijne navolgers, een groten misslagh begaen, met de stad *Kadytis* voor de stad *Jerusalem* te houden: naerdien *Herodoot Kadytis* zoo duidelijk in het aen-zee-gelegen lant van Palestijn, en aen den oever der Middellantsche zee stelt: daer *Jerusalem* te landewaerts in gelegen was.

D'inwoonders des lants *Filistea*, of *Palestijn*, worden in de Schrift *Filistijnen*, of eigentlijk, op Hebreeusch, *Filistiims*; maer gebroken, by de Grieksche en Romeinsche schrijvers, *Palestijnen*, of *Syrier Palestijnen*, en by de zeventigh overzetters doorgaens, in 't Grieksch, *Allophylli*; dat is, in 't Neêrduitsch vertaelt, *vreemdelingen*, of eigentlijk, *andere stammelingen*, geheten: want alzoo noemden zy de volken, die van den godsdienst en zeden der Joden afkeerigh waeren. Filistijnen.

Zoo veel men uit de woorden van *Moses*, Genes. 10: 14. besluiten kan, zouden de Filistijnen uit *Mesraims* zonen, als *Ludim*, *Anamim*, *Lehabim*, *Naphtuhim*, *Pathrusim*, *Kasluhim*, en *Kaphtorim*, voortgekomen of gesproten zijn: want *Mesraim* heeft Egypten allereerst bewoont. Of eigentlijk, zoo *Hieronymus*, en de meeste godsgeleerden, na zijnen voorgang, gevoelen, waeren zy uit den laetsten *Kasluchim* gesproten: ja *Hieronymus* wil, dat de *Kasluchims* een en de zelve volken waeren: want op Kasluchim schijnt *Moses* uitdrukkelijk den oorsprong der Filistijnen te brengen. Dien-volgens waren zy van Egyptischen bloede en afkomst, en niet een van de zeven volken der Kanaaniten: hoewel zy het aen-zee-gelege lant der Kanaaniten, na het uitdrijven der oude inwoonders, ingenomen hadden.

Bonfrerius en andere leggen de gemelde woorden van *Moses* uit, niet als of de Filistijnen uit *Mitsraims* zoonen, of uit *Kasluchim* gesproten waeren; maer dat een grote meenighte van *Mitsraims* zoonen met malkanderen t'zamen-gespannen, en uit hunne lantpalen getogen waeren, om andere landen, alzoo hun eigen lant voor hen te klein was, op te zoeken en in te nemen, en een anderen naem aengenomen hadden. Want dit schijnt de reden geweest te zijn, waerom Palestina, of de vijf vorstendommen der Filistijnen, ook door *Iosua* onder de kinderen Israëls wierden uitgedeilt: als blijkt uit Jos. 15:45. alwaer de drie vorstendommen der Filistijnen, als *Akkaron*, *Azotus* en *Gaza*, den stam van Juda worden toegevoeght: uit oorzake de Filistijnen, schoon zy uit *Kanaan* niet gesproten waeren, evenwel het aen-zee-gelege lant der Kanaaniten ingenomen hadden, na het uitdrijven der oude inwoonders. Het zelfste kan men van de *Kapthorims* zeggen, die by *Moses*, Deuter. 2:23. gezeit worden de Aviten, die een van de volken der Kanaaniten waeren, uit hunne woonplaetsen, *Gaza* en *Hazerim*, gedreven te hebben. Wat *Hazerim* zy, kan met gene zekerheit gezeit worden. Eenigen houden *Hazerim* voor een gemeinen naem, en leggen dien *hoeven* uit.

Ieremias daer en tegen schijnt den oorsprong der Filistijnen op de volken Kapthorims te brengen: of de Filistijnen inwoonders des lantschaps van Kapthor te maken, en voor een en de zelve volken te houden: want hy noemt de Filistijnen een overblijfsel des lantschaps van Kapthor, cap. 47:4. Desgelijks maekt de profeet *Amos* de Filistijnen inwoonders des lants Kapthor: daer hy zeit: *heb ik niet d'Israëliten uit Egyptenlant, en de Filistijnen uit Kapthor gevoert?* cap. 9:7.

Ook blijkt uit het schrijven van *Moses*, Deut. 2:23. dat de Kaphtorims en Filistijnen een en de zelve volken waeren, of in een en de zelve steden onder malkanderen woonden: dewijl zy gezeidt worden *tot aen Gaza*, ja ook in de stad *Gaza* zelf, volgens de verklaring van *Hieronymus*, *gewoont te hebben.* Maer dat de Filistijnen in *Gaza* gewoont hebben, blijkt met grote zekerheit uit verscheide schriftuurplaetsen, als inzonderheit uit Jud. 16. en 1 Sam. 6.

Bochart hout de *Kasluchims* voor een en de zelve volken met de *Kolchiers*, of die van het lant *Kolchos:* welk gewest heden *Mengrelie* wort genoemt: en zeer verre van Palestijn en Egypten lagh: het geen hy door verscheide bewijsredenen tracht te bevestigen.

Eerstelijk waeren de Kolchiers, zoo d'oude schrijvers, zoo poëten, als historischrijvers, getuigen, van Egyptischen oorsprong, derwaerts (te weten na *Æa*, eene aeloude stad van Kolchis) d'Egyptenaers door *Sesostris*, anders *Sesonchosides*, koning van Egypten, voor Abrahams tijden gevoert wierden: dies de Kolchiers kolonieren der Egyptenaers waeren.

Daer en boven waeren de Kolchiers, gelijk d'Egyptenaers, zwart van verruwe, en krul van hair: waer over de Kolchiers, by de kerkelijke schrijvers, *Ethiopiers*, of *Moren*, wierden genoemt.

Beide deze volken, zoo Kolchiers als Egyptenaers, wierden besneden: en bearbeiden en wrochten beide het linnen of vlasch op een zelve wijze: desgelijx was hun wijze van leven, en tale van beide, een en de zelve, of gelijk. Zelf de naem *Kolchos*, of *Kolchiers*, schijnt uit het Hebreeusch en Egyptisch, *Kasluchim*, gesmeet te zijn, met het weg-werpen van de letter *s*, die voor de *l* hert klinkt.

Geen minder geschil is onder de Godsgeleerden over de *Kapthorims* en *Kapthor* ontstaen: te weten, wie deze volken waeren, of wat gewest zy bewoonden. Wie de Kapthorims waeren.

Eenigen, als *Bochart*, houden de Kapthorims voor gebuur-volken der Kasluchims: dewijl de Filistijnen, by *Moses*, Gen. 10:14. gezeidt worden uit de Kasluchims hunnen oorsprong te hebben, en by *Ieremias* een overblijfsel des lants van Kapthor, en by Amos 9:7. inwoonders van Kapthor te zijn. Dies was de woonplaetse der Kapthorims of in Kolchis zelf, of in de gebuur-gewesten.

Meest alle d'oude schrijvers, als *Eusebius*, *Hieronymus*, *Cyrillus*, *Procopius*, de Griekse overzetters: desgelijx de Chaldeeusche vertaelders, houden Kapthor voor Kappadocie, en de

Kapthorims voor Kappadociers. Derhalve woonden de Kapthorims in Kappadocie: te weten, in dat gedeelte, dat na-by Kolchis lagh, ontrent de stad Trapezus. Tot bewijs, en bevesting dezes gevoelens, dient zich *Bochart* van het woort *Kapthor:* te weten, de Hebreen noemen eenen granaet-appel op Hebreeusch *Kapthor:* en de Grieken, op Griecksch, *Side.* Wijders, in dien oort was eene stad, met name *Side*, gelegen: waer na het lantschap *Sidene* genoemt wiert, dat *Strabo* na *Themiscyre* en by *Trapezus* stelt. Dies zou men met eenige waerschijnelijkheit mogen zeggen, dat *Side* en *Kapthor* een en de zelve stad was, onder twee verscheide namen.

Met recht zou men mogen vragen, uit wat oorzake de *Kasluchims* en *Kapthorims*, uit hun vaderlant, Egypten, na zoo verre gewesten, als *Kolchos* was, getrokken zijn?

Onder vele andere oorzaken van zulken verren tocht, was de voornaemste de zught en begeerte na het gout en zilver: daer het gewest van *Kolchos* voor boven mate rijk beucht was. Ja het zelfste dreef *Frix*, *Jason*, *Sesostris*, de Persen en Meden, en eindelijk d'Arabieren, uit het binnenste van Arabie na *Kolchis* te trekken.

Wanneer derhalve d'oude Egyptenaers iet van het goutrijk lant, na 't noorde gelegen, hadden hooren mompelen, zoo is zeer waerschijnelijk, dat de *Kasluchims*, onder andere, uit begeerte na het gout, besloten derwaerts te trekken, en kolonyen te zenden.

Maer na het uitstaen van vele moeielijkheden, op zulk een verdrietige reize, of dat de zake anders uitviel, als men zich ingebeelt had, of dat de luiden, die in Egypten geboren waeren, de koude dier plaetsen niet konden verdragen, of dat de *Scythen*, *Tibareniers*, die de gebuur-gewesten bezaten, hen in rust en vrede niet wilden laten wonen, zoo kregen vele hunner begeerte en trek van na hun oud vaderlant te keeren. Dies zy weêr uit *Kolchis* togen, en in Palestijn quamen: alwaer zy zich met der woon neêrsloegen, en de Auwiten uit hunne woonplaetsen verdreven. Deut. 2: vers 23. want weêr in Egypten by hunne lantgenoten te komen, dersden zy, misschien uit schaemte van hunnen vruchtelozen tocht, niet bestaen.

Van dezen tocht schijnen de Griecksche poëten eenighzins iet geroken te hebben: het welk zy, na hunne wijze, met fabelen hebben bewimpelt: te weten, zy verzieren dat *Typhon*, (een Egyptische reus, broeder van *Osiris*) wanneer hy de hemel-luiden zou beoorlogen, en tot aen den bergh *Kaukasus* doorgeboort, en door *Jupijn*, na vele en felle gevechten, met den blixem ter neêr geslagen was, na Palestijn met de vlucht zich begeven, en by het meir *Serbonis*, zoo *Herodoot* en *Plutarchus* schrijven, den geest gegeven had: alwaer hy noch heden zou leggen.

Deez *Typhon* (wie hy ook magh zijn) schijnt de geleider van den tocht der Egyptenaren geweest te zijn, die eerst uit Egypten na *Kolchis*, en daer na uit *Kolchis* na Palestijn aengevangen wiert.

Torniellus wil dat de *Kapthorims* uit *Tyrus*, welk te dier tijde een eilant was, gekomen zijn: maer *Kristophorus à Castro*, in zijne uitlegging over Jer. 47. van het eilant *Cyprus*, tegen over Egypten gelegen: want *Capthor* heeft eenige over-een-kominge van name met *Cyprus*, indien men slechts de letter *t* uitlaet. Dan dit strijt tegen het schrijven van *Josephus*, die wil, dat het eilant *Cyprus* door *Jafets* nakomelingen is bevolkt geworden: daer de *Kapthorims* uit *Mesraim*, volgens de Schrift, hunnen oorsprong hebben: hoewel, zoo men de plaetse van *Jeremias*, van oprechte en waere eilanden der zee, wil verstaen, geen eilant is, daer op die plaetse beter kan passen, als op het eilant *Cyprus*. cap. 47. vers 4.

Zoo *Bonfrerius* daer en tegen wil, zouden de *Kapthorims* uit het eilant *Meroë*, *Syene*, en andere eilanden des Nijls, die in Egypten lagen, gekomen zijn. De Jood *Benjamin*, d'Arabische vertaelder des Bybels, en *Iuchasis*, houden *Kapthor* voor *Damiata*: hoewel tegen het eenparigh gevoelen van alle d'oude schrijvers, die het lant *Kapthor* in *Kappadocie* stellen.

Daer en boven, zoo de woonplaetse der *Kasluchims* en *Kapthorims* Egypten

was

was geweest, en dienvolgens in het gedeelte, dat aen Egypten raekt, zoo blijkt niet genoechzaem: waerom God aldus by *Amos* spreekt, cap. 9: 7. *Heb ik d'Israëliten niet uit het lant van Egypten gevoert, en de Filistijnen uit* Kapthor, *en de Syriers uit Kir?*

De Filistijnen worden anders na *Kreth*, (de Syrische naem des lants) by de Hebreen, *Krethi*, of *Krethims*, genoemt: welk woort dikwils in de Schrift te voore komt, en in de gemeene Latijnsche overzetting *Cerethi*, of *Cerethеërs*, en in de gemeene Neêrduitsche *Cerethims*, of *Cheretiten*, en by de zeventigh overzetters, *Kreters*, of *Krenensers* wort vertaelt: als blijkt uit Ezech. 25: 16. en uit Sephanja 2: 5. Door de Kretensers zijn te verstaen d'inwoonders van het eilant *Kreta*, heden *Kandia*. Maer dat op beide plaetsen van de Filistijnen gehandelt wort, kan men genoechzaem uit den zin der volgende woorden bespeuren: want de plaetse van Ezechiel luit aldus: *Ik strek mijne hant uit tegen de Filistijnen, en zal de* Krethims (of *Cerethims*) *uitroien, en d'overblijffselen der zee-havenen verdelgen.* Te weten, dewijl het lantschap van Palestijn aen de zee gansch open lagh. De plaetse van Sephanja leest aldus: *Wee den inwoonders der zee-lantstreke, den volke der* Krethims. (of *Cherethims*) *Het woort des Heeren zal tegen u lieden zijn. Ghy* Kanaan, *der Filistijnen lant,* (dat is, het lant, ten verdelgh en ondergangh beschooren: gelijk het lant Kanaan) *ik zal u verdoen, dat'er geen inwoonder zal zijn.*

Dies blijkt hier klaerelijk uit, dat op beide plaetsen de Krethims en Filistijnen voor een en de zelve volken genomen worden. Waer over by *Samuel*, *lib.* 1. *c.* 30: 14. het zuider Krethi, of der Krethims, op vers 16, door het lant der Filistijnen verklaert wort.

Noch men behoeft niet te meinen, dat de zeventigh overzetters in zulken klare zake zoo blindelings gedoolt, en de gemelde schriftuur-plaetsen op de Kretensers van het eilant *Kreta* willen duiden hebben: daer de zelve klaerblijkelijken op de Filistijnen slaen. Mogelijk hebben zy alleenlijk den klank van het Hebreeusch woort met een gelijk Grieksch willen uitbeelden.

Dit is evenwel zeker, dat in *Gaza*, de hooftstad der Filistijnen, d'afgod *Marnas*, dat's, *heer der menschen*, voor den Kretenser *Iupijn* is gehouden geworden: als of de Filistijnen iet gemeen met de Kretensers hadden.

Ook noemen de zeventigh overzetters, by *Sephanja*, de Filistijnen, in plaetse van *het volk der Krethims*, *lantgenoten der Kretensers*: als of zy gemeint zouden hebben, dat die uit Kreta na Palestijn verhuist waeren: welke dwalingen uit dezen eenigen oorsprong schijnen voortgekomen te zijn: naerdien *Kreth*, een naem van Palestijn, en *Krethim*, een naem der Filistijnen, op Kreta en de Kretensers eenigzins speelt.

Maer by aldien men den eenen naem van den anderen wil smeden, zoo is veel waerschijnelijker, naerdien de Filistijnen ouder, als de Kretensers zijn, dat de Kretensers van de Filistijnen, als dat de Filistijnen van de Kretensers dien naem ontleent hebben.

Bedrijf der Filistijnen met d'Israëliten.

De Filistijnen of Filisteën, worden in 't oud verbont op vele plaetsen gedaght: en hebben met de Joden van over ouds her in grote vyantschap geleeft: want zy een oude haet op hen hadden. Ezech. 25: 15. gelijk ook *Iosephus* getuight, *Antiq. lib.* 2. *c.* 6. Waer over Exod. 15: 14. door *Moses* wort voorzeit, dat de Filistijnen zouden beven en beangst worden, wanneer zy Gods werken hoorden, die ter gunste van d'Israëliten waeren uitgerecht.

Zy hebben over Israël geheerscht, en hen over de hondert en vijftigh jaren onder schatting gehad.

De kinderen van Juda ontnamen den Filistijnen de steden *Gaza*, *Askalon*, en *Akkaron*, Jud. 1: 18. hoewel zy die niet lang behielden, als blijkt uit c. 3: vers 3. Zes hondert Filistijnen wierden met een ossen-stok, door *Samgar*, *Anaths* zoon, verslagen. vers 31. De Filistijnen verdrukten d'Israëliten, c. 10: vers 11. die God uit hunne handen verloste: maer gaf hen daer na weder, om het bedrijf der zonden, in de handen der Filistijnen over, cap. 13. dan verloste hen door de hant van *Sampson*, die een fellen vyant der Filistijnen was, cap. 14: 15, 16. God heeft veel male de Israëliten, om hunner zonde halve, in de hant der Filistijnen overgegeven. Ezech. 16: 27.

De

Digitized by Google

De Filistijnen floegen d'Israëliten, 1 Sam.4. Zy wierden zwarelijk van God gestraft, om d'arke des verbonts. c. 5: 6, en vervolgens. Waer over zy gedwongen wierden de zelve na hunne plaetse te zenden. c. 6. Zy wierden geslagen door d'Israëliten, onder de regering van *Samuel*, c. 7: 11. en van *Saul*, c. 14: 14. die tegen hen oorloghde. v. 47. Zy wierden, met het sneuvelen van den reuze *Goliath*, door *David* verslagen, c. 18: 25. en kregen een groten neêrlaegh. c. 19: 8. en 23: 1. Daer na overwonnen zy *Saul* en d'Israëliten, cap. 31. 2 Sam. 21: 12. 1 Kron. 10. maer wierden weder door koning *David* geslagen. 2 Samuel 5: 8. en 21. 1 Chron. 14. en 18. en 20.

Zy namen *Gibbethon*, in den stamme Dan, in: maekten een eetgespan met andere volken, tegen de Joden, onder *Iosafat* of *Ozias*. Psalm 83: 8. verwoesten het lant van Juda, onder *Ioram*, 2 Kron. 21: 17. en onder *Achaz*, c. 28: vers 18. Zy wierden door *Ozias* overwonnen, c. 26: 6, 7. en door *Ezechias*. 2 Reg. 18: 8. Zy verdelgden, met hulpe der Syriers, d'Israëliten, te dien tijde, als het rijk Israëls uitgeroit was. Ezech. 16: 57. Zy handelden d'onderdrukte Joden schimpelijk en wreet: waer over de Heer hen met zware straffe, door de profeten, drijght. Joël 3: vers 3, 4. en vervolgens Amos 1: 8. Hun neêrlaegh wort door *Esaias*, c. 11: vers 14. voorzeit: en uitroing, c. 14: 29. desgelijx door *Ezechiel*, c. 25: 15. door *Amos*, c. 6: 2. *Sephanja*, c. 2: 4, 5, 6, 7. *Zacharias*, c. 9: 5, 6. en in 't byzonder spelt *Ieremias* de verwoesting en verstoring den Filistijnen te voore.

De Filistijnen was een zeer opgeblazen en prachtigh volk, als de profeet *Zacharias* getuight, c. 9: 6. zeer genegen tot wichelarye en andere schandelijke kunsten. Esai. 2: 6. Zy waeren afgoden-dienaers, als blijkt uit het boek der rechteren. c. 16: 23, 24. 1 Sam. 5: 12. en 31: 9. en aenbaden vele Goden, Jud. 10: 6. 1 Sam. 6: 5. en 31: 9. maer inzonderheit *Astharoth*, *Dagon*, en *Baalzebub*. Evenwel wort door den psalmist *David*, Ps. 87: 4. en door *Zacharias*, c. 9: 7. hunne bekering tot God voorzeid. *Ik wil*, zeide de laetste, *hunne bloet van hunnen mont wegh-doen; en hunne grouwelen van hunne tanden: op dat zy ook onzen Gode overblijven, en worden, als vorsten in Iuda, en Ekron, als de Iebusiter.*

De voornaemste wapenen der Filistijnen waeren pijl en boge. In den strijt op 't geberghte *Gilboa*, in den welken *Saul* met zijne zoonen quam te sneuvelen, maekten de Filistijnen zich door deze wapenen boven mate by hunne vyanden vervarelijk: als blijkt uit 1 Sam. 3: 3. alwaer men leest, dat *David* zeer voor de boogh-schutters der Filistijnen vreesde. Zoo eenigen willen, wiert de plaetse, daer *Saul* quam te sneuvelen, op Hebreeusch *Gabaath Hammore*, of *Gabaath Harod*, dat is, *dal* of *fonteyn des boogh-schietters*, genoemt.

Waer over de kinderen van *Iuda*, ten einde de Joden in diergelijk onheil niet weêr zouden vervallen, door bevel van *David*, op de boge afgerecht wierden. 2 Sam. 1: 18.

Wanneer *David* daer na met de Filistijnen vrede had gemaekt, nam hy eenigen van hunne boogh-schietters tot zijn lijf-schutten aen. Wijders, deze boogh-schietters wierden eigentlijk *Cerethеërs*, of *Krethi*, na den Syrischen lant-naem, *Kreth*, genoemt, die de Schrift in de historien van *David* meenigh-malen gedenkt, als 2 Sam. 8: 18. en 15: 18. en 20: 7. en 1 Reg. 1: 38, 44. en 1 Paral. 18: 17. Op welke plaetsen de Chaldeeusche vertaelder des Bybels, in plaetse van het Hebreeusch *Krethi*, altijt boogh-schietters heeft. Desgelijx wiert by de Feniciers een boogh-schietter, uit Palestijn, *Krethi* of *Kreti* genoemt.

Men had onder de Filistijnen ook reuzen, en, ten tijde van *David*, eenen met name *Goliath*, dien *David* met de slinger ter doot trof. 1 Sam. 17. Behalve dezen worden'er vier andere gedaght: d'eerste was genoemt, *Isbinebob*, anders *Iesbi*, en *Isbibenob*, die een spiesse van drie hondert gewichten kopers voerde. 2 Sam. 21: 16, 17. De tweede was *Saf*, vers 18. De derde was *Goliaths* broeder. De vierde was een ander, die zes vingeren aen ieder hant, en zes teenen aen ieder voet had. vers 19, 20, 21. Deze vier waren alle uit *Rafa* te *Gad* geboren, en vielen door de hant *Davids* en zijner knechten. Zy schijnen hunnen oorsprong uit de reuzen *Enakims* gehad te hebben,

Digitized by Google

hebben, die te *Gath*, *Gaza* en *Azotus* overgebleven waeren; want alle d'andere wierden door d'Israeliten verdelght.

Tale. De tale der Filistijnen was midden tusschen d'Egyptische en Hebreeusche: want de Filistijnen, gelijk gezeit is, waeren uit Egypten gekomen, en hadden een gedeelte des lants van Kanaan ingenomen. In de Schrift wort deze tale, by den profeet *Nehemia*, cap. 13: 24. *Azotisch* genoemt: daer hy zeit: *En hunne kinderen spraken de helft Azotisch*, (of *Asdodisch*) *en konden geen Joodsch spreken.* Dies was *Azotisch* de tale der Filistijnen: want d'Azotiers waeren een gedeelte der Filistijnen.

D'afgod der Azotiers had eenen Hebreeuschen naem, gesmeet van *Dagan*, dat 's *koren*: want hy wort, zoo *Filo* uit *Sanchoniaton* verhaelt, voor den vinder van 't koren gehouden. Desgelijx was de naem des afgods *Baalzebub*, dien de stedelingen van *Akkaron* aen-baden, louter Hebreeusch, en betekent *heere des vlieghs*.

Van gelijken is *Abimelech*, die een algemeine naem der oude Filistijner koningen is, herkomstigh uit het Hebreeusch, en betekent *koninglijke vader*. *Astarte*, of *Astaroth*, d'afgod der inwoonders van *Askalon*, is een Hebreeusche naem, en betekent *hoede der veekudde*. Maer ook zijn de meeste namen der steden van Palestijn uit het Hebreeusch gesmeet. Waer uit blijkt dat d'Azotische tale, of de Filistijner tale, (want deze beide waeren een en de zelfde) grote over-een-koming en gemeinschap met de Hebreeusche en ook met Arabische tale heeft gehad.

Bestiering. De Filistijnen wierden by ouds door eenen koning bestiert, die met een algemeinen naem *Abimelech* wierdt genoemt.

Ten tijde van *Abraham* en *Isaak* was *Gerar* het hof der koningen van Palestijn, of Filistina: en wiert de koning van *Gerar*, die te dier tijde heerschte, *Abimelech*, dat 's *koninglijke vader*, genoemt. Deez beroofde *Abraham* van zijnen vrouw; maer gafze hem ongeschonde weder. Voorts rechte hy een verbont met hem en *Isaak* op: en had tot veltöverste eenen *Pikol*. Zoo eenigen willen, zou deez *Abimelech*, die een verbont met *Isaak* oprechte, een ander zijn geweest, als die ten tijde van *Abraham* leefde. Want de naem *Abimelech* was slechts een algemeine naem der Filistijner koningen: op een zelve wijze als de naem *Cesar* der Roomsche keizeren: en *Pharao* der Egyptische koningen. Dit blijkt uit Gen. 20: 21, 26. als ook uit Psalm 34: 1. alwaer de koning der Filistijnen, ten tijde van *David*, *Abimelech* wort geheten, te weten, met een algemeinen naem der Filistijner koning: want met een eigen wort hy by den profeet *Samuel Akis* genoemt. 1 Sam. 21: 10.

Namaels was Palestijn in vijf vorstendommen of heerschappyen verdeilt: als blijkt uit Jud. 3: 3. 1 Sam. 6: 4, 16, 18. alwaer men in 't algemein leest: *de vijf vorsten der Filistijnen*: maer by Jos. 13: 3. worden zy uitdrukkelijker gedaght: te weten, met den naem der onderzaten, of stedelingen, daer ieder over gebood; namelijk de vorst, de *Gazatiter*, *Asdoditer*, *Askaloniter*, *Hethiter*, en *Ekroniter*. De vijf hooftsteden dezer vijf vorstendommen waren, *Gaza*, *Asdod*, *Askalon*, *Gath* en *Ekron*: als blijkt uit 1 Sam. 6: 17. De vier, als *Gaza*, *Asdod*, *Askalon* en *Akron*, worden ook by name gedaght, by Jerem. 25: 20. by Amos 1: 7, 8. by Sophon. 2: 4. en by Zach. 9: 5, 6. maer de vijfde, *Gath*, wort onder de vier verstaen.

Over ieder vorstendom was een byzonder vorst: maer in gevaerelijke tijden wiert aen eenen van de vijf vorsten het opper-gezagh opgedragen, dien zy met den tijtel van *koning* verheerlijkten. Hierom vint men in de Schrift gedaght de koning van *Gath*: als by 1 Sam. 21: 10. en 27: 2. by Zach. 9: 5. en de koning van *Askalon*, by Amos 1: 8. En dienvolgens noemden zy hem *Abimelech*: want *Abimelech*, gelijk gezeit is, was een algemeinen naem der Filistijner koningen. Dies niet tegenstaende worden by wijle alle de vorsten der Filistijnen koningen genoemt; als by Jerem. 23: 20. en anders vorsten of prinsen, of heeren, als by 1 Sam. 1: 28. en 2: 3. en 4: 7.

In het lant der Filistijnen heeft *Abraham*, als vreemdeling, gezworven: Gen. 21. desgelijx *Isaak*, cap. 26. en de *Sunamitin*, 2 Reg. 8: 2.

Digitized by Google

De ſtad *Gaza*.

GAza, of, met het verdubbelen der letter z, *Gazza*, na de wijze der Hebreen en Arabieren, wort anders ook, op Hebreeuſch, *Hazzagh*, of *Azzagh*, en *Azza*, of *Aza* genoemt: te weten, by de Hebreen is *Aza* en *Gaza* een en het zelfſte gezeit: want eenige ſpreken d'eerſte letter *y ajin* als een *g* uit: gelijk in de woorden *Aziongabar*, of *Gaſiongabar*, *Amorra*, en *Gomorrha*, te zien is. Anders was *Gaza* ook na *Minos*, koning van *Kreta*, *Minoa* geheten. Steph.

De ſtad *Gaza*, of eigentlijk *Aza*, is alzoo, na haere *vaſtigheit*, of *ſterkte*, genoemt: want *Aza* bediet op Hebreeuſch *vaſt*, of *geſterkt*: gelijk deze ſtad by ouds was: ook noemt *Mela Gaza* eene zeer *vaſte ſtad*. Of veilight is *Gaza* alzoo genoemt na de ſchatten van *Kambyſes*, die hy, op zijnen velttoght na Egypten, in deze ſtad ter bewaring leide: want *Gaza* bediet in de Perſiſche tale *eene ſchat*: van waer ook het woort magazijn, dat is een ſchatkamer of pakhuis, geſmeet is. Weshalve beuzelt *Stephanus*, met te ſchrijven, dat *Aza* alzoo na *Azon*, *Herkules* zoon, zou genoemt zijn.

Het aeloud *Gaza* was by ouds eene grote, machtige en vermaerde ſtad, en eene der vijf voornaemſte ſteden of vorſtendommen der Filiſtijnen, en d'uitterſte plaetſe van Paleſtijn, na 't zuide, en dicht by Egypten gelegen.

Aeloud *Gaza* wiert door de kinderen van Juda verovert, Jud. 1: 18. want deze ſtad was den ſtam van Juda toegevoeght, Joſ. 15:47. hoewel zy niet lang by die van Juda bezeten wiert: naerdien de Filiſtijnen de zelve in 't kort ſchijnen her-ingenomen te hebben: als te beſpeuren is uit Jud. 3:3.

Sampſon braght de deuren van *Gaza* met beide de poſten, op den bergh *Hebron*, Jud. 16.

In *Gaza* quam *Sampſon*, onder het neêrſtorten des paleis, of gebouws, (dat eenigen voor den tempel van *Dagon* houden) t'effens met drie duizent Filiſtijnen, te ſneuvelen.

Tot aen *Gaza* ſloegh *Ezechias* de Filiſtijnen, 2 Reg. 18:8.

Koning *Farao* heeft *Gaza* geſlagen. Jer. 47:1. Waer op ook de volgende woorden ſlaen: *Kaelheit is op Gaza gekomen*: vers 5.

De ſtad *Gaza* heeft verſcheide verwoeſtingen en oorloghs-rampen uitgeſtaen: dies haere verwoeſting by Amos 1:6. Sophon. 2:4. en d'ondergang des konings van *Gaza*, by Zach. 9:5. niet te vergeefs voorzeit wort.

Alexander de Grote, die tegen *Darius*, koning der Perſen, oorloghde, heeft, na het veroveren der ſtad *Tyrus*, den Perſiſchen ſtadhouder *Babameſis*, en anders, by *Arrianus*, *Batis* of *Betis* geheten, in de ſtad *Gaza* twee maenden belegert gehouden: want *Batis* betrouwde zich op de ſterkte der plaetſe: naerdien zy noit met gewelt ſcheen te kunnen verovert worden. Eindelijk wiert de zelve ſtad door *Alexander* verovert, en, zoo *Strabo* ſchrijft, verwoeſt: en bleef, een lange wijle daer na, woeſt leggen. Lib. 2.

Te dier tijde was *Gaza*, volgens ſchrijven van *Strabo*, zeer deurluchtigh: en, zoo *Mela* melt, een zeer grote en vaſte ſtad van Paleſtijn.

Zoo eenigen uit het ſchrijven van *Diodoor* beſluiten, zou *Alexander* de geſtalte of maekſel der ſtad niet doen ſlopen, noch met vuur verdelgt hebben: naerdien zy aenſtonts na zijne doot, by *Diodoor*, gezeit wort, muuren, poorten, en veſtingen te hebben. Maer de ſtad zou ſlechts, door *Alexander*, van haere oude glorye en luiſter ontbloot zijn geworden: in dier wijze, dat zy eindelijk in eene nieuwe ſtad van een zelven name quam te verſmelten, en nader aen zee, niet verre van d'oude geſloopte ſtad, geſtight is geworden: te weten, ter plaetſe, daer eertijts de haven der Gaziten was: de welke *Strabo* zeven ſtadien beneden *Gaza* ſtelt. Eenigen ſtellen, tot ſtichter dezer nieuwe ſtad, den Griekſchen keizer *Konſtantijn*, die de zelve ook, na den naem van zijne dochter, *Konſtantia* deed noemen. Andere, daer en tegen, maken van *Gaza* en *Konſtantia* twee byzondere ſteden: als aenſtonts breder zal gezeit worden.

Het aeloud *Gaza*, door *Alexander* verwoeſt,

Digitized by Google

verwoest, en by *Strabo Woest Gaza* genoemt, kan met recht op *Gaza* geduit worden, welk *Lukas*, Actor. 8: 26. *Woest Gaza* noemt: dies *Beza* en andere het woort *Woest* t'onrecht op den wegh; by den zelven *Lukas*, duiden. Desgelijx wort het zelfste verwoest *Gaza*, by *Diodoor*, *Oud Gaza* genoemt.

De kentekenen der grontvesten tonen naulix de plaetse van d'aeloude stad: want de gene, de welke nu op eene andere plaetse gezien wort, is in stede van de verdelghde en vervalle stad, en niet verre van daer, gebouwt.

Het nieu-gebouwde *Gaza* bloeide voornamelijk ten tijde van de Machabeen, *Iosephus* en *Hieronymus*: ja men kon uit de krijgsbenden der burgers een heir, op een sprong, te velde brengen.

1 Mach. 7: 15, 16, &c. Wanneer *Alexander de Jannniter* een rontjaer *Gaza* belegert had gehouden, wiert de vyant door *Lisymachus*, broeder van den gesneuvelden strijtbaren veltoverste *Apollodoor*, die de stad by zijn leven troulijk beschermde, uit wangunst, in de stad gelaten. Wel trad *Alexander* in 't eerst vreedzaem in de stad: maer gaf aenstonts den krijgsknechten verlof van tegen de stedelingen te woeden. Dies wierden de *Gaziten* ter neêr gevelt: hoewel in genen groten getale: naerdien zy ook meer Joden, als zy zelfs waeren, doden. Daer en boven staken zy den brant in de verlate huizen, om den vyant den roof niet te gunnen. Eenige mannen doden ook met hunne eige handen hunne vrouwen en kinderen. En aldus trok *Alexander*, na het ter neêr matsen van alle d'inwoonders, en verwoesten der stad, weer na Jerusalem. Eindelijk wiert *Gaza* namaels herbouwt, en, neffens andere steden, door keizer *Augúst*, na de doot van *Herodes d'Oude*, uit oorzake d'inwoonders de Griekſche wijze van leven onderhielden, van de grenspalen des Joodschen rijks afgescheurt, en onder Syrie gebraght.

Joseph. Antiq. 19.

Joseph. Antiq. 17.

Gool in Alferg. Het hedendaeghsch *Gaza* leit door eenige zantduinen van de Middellantsche zee afgescheiden. *Thevenot* stelt *Gaza* een halve Duitsche mijle: andere, als *Ferrarius* en *Sandys*, dertigh stadien of eene mijle: *Roger* een grote Fransche mijle van de Middellantsche zee, en een dagh-reizens zuidwaerts van *Jaffa*, en drie mijlen zuidwaerts van *Askalon*.

Des jaers zes hondert vier en dertigh, ten tijde van *Chalif Abubekr*; wiert de stad *Gaza*; (de welke toen onder den Griekschen keizer *Heraklius* stont) door de Mahometanen, onder beleit van den veltoverste *Amr*, belegert. Het opperhooft, dat van wege keizer *Heraklius* over *Gaza* gebood, zond aen de Mahometanen, met verzoek van eenen man, om met den zelven te spreken. Waer op *Amr* zelf in *Gaza* trad, en zich by den stadhouder van *Gaza* vervoeghde, en hem eerde en groete. Waer op deez zeide: *Wat heeft u tot onze stad gevoert? en wat begeert ghy?* *Amr* antwoorde: *Onze Heer, Chalif Abubekr, heeft ons bevolen u te bestrijden; 't en zy ghy zijnen godsdienst omhelst, en aldus onze bontgenoten en broeders wert.* Elmac. Histor. Sarac. lib. 1.

Eindelijk vielen de Grieken op de Mahometanen uit: maer wierden door hen op de vlucht gedreven, en vele hunner gedoot: en de vluchtelingen tot aen *Jerusalem* en *Cesarea* vervolght: alwaer zy zich versterkten.

Des jaers elf hondert twee en vijftigh ontweldighden d'Egyptische *Saracenen* den Franken weêr de stad *Gaza*, te voore door hen ingenomen: welker muuren koning *Saladin* beval te slopen: op een zelve wijze, als die van *Askalon*. Wanneer de Franken de muuren hadden doen herbouwen, deden zy de zelve niet lang daer na, volgens het verdragh van den stilstant der wapenen met den vyant, afbreken.

Door de rampen en toevallen van dien oorlogh heeft de stad zelf een groten krak gekregen; en is allengs komen te vervallen.

Gaza is t'allen tijden, niet alleenlijk van wege haere rijkdommen, beroemt geweest; maer ook ter oorzake van het groot getal der karavanen, de welke herwaerts en derwaerts na Egypten en Syrie reizen, en gewonelijk in deze stad pleisteren en uitrusten.

Ten tijde van *Brokard* en *Breidenbach*, ontrent des jaers dertien hondert, was *Gaza* zeer groot, en eens zoo groot als *Jerusalem*, en had torens en waterbakken.

Desgelijx, zoo *Roger* schrijft, was

Digitized by Google

Gaza noch ontrent des jaers zestien hondert en twintigh de grootste en volkrijkste stad des ganschen Heiligen Lants: hoewel niet met muuren; maer slechts met een aerde wal omringt, om den Arabieren het overrompelen, uitplonderen, en in kolen leggen dier stad te beletten: want d'Arabieren zijn gezwore vyanden van deze plaetse: eensdeels uit oorzake de krijgsknechten, die aldaer leggen, hen het roven ten platten lande beletten: ten andere, uit haet, de welke zy den *Bassa*, of *Emir* van *Gaza*, met name *Muhamed Bassa*, toe-droegen, die çijnsbaer onder den Groten-heer geworden was: van wien hy deze stad en de gehele lantstreke, by erfrecht, met believen van den Groten-heer, bezit: te weten, van het Terpentijn-dal af, tot aen *Jaffa*: en zuidwaerts langs de Middellantsche zee, tot aen de woestijnen.

Zoo *Della Valle* en *Thevenot* daer en tegen schrijven, is het hedendaegsch Gaza zeer klein. Daer is een *Chan*, op Turksch *Bezestein*, of *Besestan*, en op Italiaensch *Fondaco* geheten, zeer fraei na de bouwkunst gesticht.

Ook is in 't voornaemste der stad eene tamelijke grote kerke der Grieken: welker boge in 't midden op twee dikke marmere pylers, met çieraedje na de Korintische orde, rust. Men zeit *Marya*, met den Zaligmaker, in het vluchten voor *Herodes* na Egypten, in de zelve kerke drie dagen haer verblijf had genomen. Van gelijken is'er eene kerke der Armeniers. De Mahometanen hebben'er zeven *Metziden* of tempels.

Gaza is zeer volkrijk: want daer bevinden zich Mahometanen, Grieken, Joden, Syriers, en Samaritanen: naerdien ieder te Gaza vryelijk d'oefening van zijnen godsdienst magh pleegen. Daer was ook eertijts een klooster van d'orde der *Rekollekten*, onder gehoorzaemheit van den *Gardiaen* van Jerusalem: het welk heden verwoest is: uitgezeidt een vertrek, in het welk de geestelijken van die orde, en de Roomsgezinden, in het voor-by reizen, huisvesting nemen, wanneer zy van Jerusalem door de woestijne *Farau*, na *Kairo*, of van daer herwaerts komen reizen: want men moet zich in Gaza nootwendigh van voorraet voorzien: naerdien men van Gaza tot aen *Groot-Kairo* (eene streke van zestigh mijlen) slechts vier dorpen, die by half wilde Moren bewoont worden, aentreft.

De huizen van Gaza zijn laegh en slecht, zoo ten aenzien van stoffe, als maeksel, en opgehaelt van rouwen steen, met een gewelf van binnen, en boven plat in 't vierkant, na d'Oostersche wijze. De muuren, boven de daken uitstekende, zijn met potscherven doorwrocht, om de koele winden te vangen. Andere huizen zijn slechts met biezen en horden overtrokken. Huizen.

Men ziet'er treffelijke puinhopen, tot gene kleine tuightekenen van de deurluchtigheit der oude stad: want het leit'er overal vol marmere kolommen. Daer zijn kerkhoven, welker grafsteden alle gansch van marmer zijn gemaekt. Onder andere is'er een omtrek van eene muur, die zeker byzonder geslaght van Turken toebehoort, en vol grafsteden is, de welke van zeer grote stukken van zeer treffelijke marmer gemaekt zijn.

Verscheide slechte daken der huizen steunen op uitstekende kolommen van Persiaenschen marmer-steen: dier zommige effen, en zommige kunstigh uitgehouwen zijn. Eenige stukken en brokken dienen tot drempels en posten van deuren.

Aen de noortzijde, een weinigh van den heuvel af, zijn de puinhopen van grote gewelven diep in d'aerde gezonken: neffens andere grontvesten van prachtige gebouwen.

Zoo de Joden beuzelen, stont op deze plaetse het paleis, dat *Sampson* op zijn eigen en het hooft der Filistijnen ter neêr rukte. Andere houden het voor een paleis, door den eenen of anderen her-opbouwer der stad gestight: of voor eenen Kristen tempel, door keizer *Konstantijn* opgerecht: of voor een kasteel, het welk *Balduwijn*, de derde Kristen koning van Jerusalem, des jaers elf hondert en acht en veertigh, deed stichten.

Na-by de stad is een ronde kleine burgh, of kasteel, met vier torens, op ieder hoek een. Het is bouwkunstigh, op den top van eenen bergh, gesticht; hoewel klein van omtrek, heeft twee poorten, en leit met de huizen der stad omringt. Thev.

omringt. Het is de woonstede en verblijfplaetse van den *Bassa*, of *Emir* van Gaza. Recht tegen over het kasteel is het *Serrail*, of vrouwen-timmer van den *Bassa*: en boven, neffens het *Serrail*, een stuk, of brok van eene puinhoop, of oude muur: welk van zulk een vaste stoffe is, dat zy met gene hamer kan gebroken worden. Het wort voor een overblijffel van een kasteel der Romeinen gehouden.

Thev. Na-by het kasteel, achter het kerkhof, wort de plaetse getoont, waer op het paleis der Filistijnen, dat *Sampson* om verre rukte, zou gestaen hebben: de welke niet anders is, als een aerde heuvel, zonder eenige overblijffelen van aeloude gebouwen.

Buiten de stad staen zeer vele *Metsziden*, de welke alle van buiten zeer fraei met marmer bekleet zijn. Alle deze plaetsen, naer het schijnt, waeren van d'oude stad.

Sandys. In een dal, aen d'oostzijde der stad, staen vele verstrooide gebouwen. Voor-by de zelve, en tegen over den bergh, daer het kasteel op staet, is een bergh, die boven d'anderen uit-kijkt, en voor den zelven gehouden wort, na den welken *Sampson*, op zijne schouders, de poorten der stad Gaza droegh.

Op den top staet eene kerke, de welke met grafsteden der Mahometanen omringt is.

Tusschen beide deze bergen leit eene aengename vlakte, de welke met tuinen bezet is.

Op eene vlakte, tusschen de stad en dit dal, staen twee hoge marmere pylaren; hoewel zeer oud en vervallen.

Zuidwaerts van Gaza, en op den wegh na Egypten, is een grote fonteyn.

Haven van Gaza. *Ferrar. †Adrichom. Aen de Middellantsche zee, * dertigh of † twintigh stadien van Gaza, bezuide Askalon en Anthedon, leit de haven en zee-steiger van Gaza: hoewel *Strabo* de haven der Gaziten slechts zeven stadien beneden de verwoeste stad Gaza stelt. Zy was eertijts *Maioma*, of *Maiuma*, en anders *Maionia* genoemt: de welke door keizer *Konstantijn* (wanneer zy de Kristen leere aengenomen, en meenighte van Kristen inwoonders had) met stads waerdigheit beschonken, en tot eene bisschoplijke en vrye stad gemaekt, en, na den naem van zijne zuster, *Konstantia* genoemt wiert.

Hieron. Eufeb. Zozemenus.

Wanneer daer na de Gaziten, onder de regering van keizer *Juliaen d'Afvaller*, met die van *Konstantia* in krakeel vervallen waeren, wiert *Konstantia* weder, op zijn goetvinden, den Gaziten onderworpen, en, met het afleggen van den ouden naem, *aenzee-gelege Gaza* genoemt.

By d'Italianen wort de zelve haven heden *Porto Betto* genoemt: hoewel zy heden van klein belang is, en weinigh den inwoonders van Gaza te sta komt: naerdien zy onveiligh en vervallen is. Molet.

De lantstreke van Gaza gaf in aeloude tijden zeer treffelijken wijn: gelijk ook noch heden aldaer wijn valt, die by de Grieken van Gaza in 't heimelijk in hunne huizen geperst wort.

De granen begraven de Grieken onder d'aerde, en bewaren het geen, dat zy tot gebruik van noden hebben, in lange aerde potten, om voor de wurmen te bevryden.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh neffens Gaza een stedeken, *Menois*, of *Minois*, veilight alzoo na *Minos*, koning van *Kreta*, genoemt: het welk *Hieronymus* voor d'aeloude stad schijnt te houden: de welke by Jos. 15: 31. en Esai. 9: 10. *Medemena*, of anders *Madmanna*, genoemt, en onder den stam van Juda gerekent wort. Menois.

Drie mijlen ten ooste van Gaza leit een vlek, bewoont by eenige Moren, dat *Roger* voor een overblijffel der aeloude stad *Siceleg* (en anders *Tziklag*, of *Ziklag*) hout: hoewel zonder eenigh bewijs. Siceleg.

De stad *Ziklag*, gelegen op de grensscheiding der Filistijnen, wiert eerst den stam van Juda toegevoeght, Jos. 15: vers 31. daer na den zelven afgenomen, en dien van Simeon gegeven, Jos. 19: 5.

Namaels hebben de Filistijnen, naer het schijnt, de stad *Siceleg* ingenomen: naerdien *Achis*, koning der Filistijnen, de zelve aen koning *David*, (wanneer hy voor *Saul* na de Filistijnen gevlught was) op zijn verzoek, vereerde: die daer in gansch vier maenden met der woon bleef. Hier over wiert *Ziklag* namaels voor een by- 1 Sam. 27: 6.

zonder eigendom der koningen van Juda gerekent. 1 Sam. 27:56. Nehem. 11:28.

Daer na hebben d'Amalekiten de stad *Ziklag*, by *Davids* afwezen, ingenomen, uitgeplondert en verbrant: doch *David* achterhaelde, en ontweldighde hen den buit, 1 Sam. 30. 2 Sam. 1:4, 10. 1 Paral. 4:12.

Deze gehele lantstreke is heden zeer woest: en alle de woningen zijn slechts arme hutten, gelegen op boschrijke bergen: alwaer de lantzaten, die Arabieren zijn, senne bladen verzamelen: de welke zy na Egypten, *Rama*, en andere plaetsen, te koop brengen.

Threvenot. Drie uuren reizens van Gaza, na de zijde van Rama, komt men aen eene brugh van een eenige boge; hoewel die zeer hoogh en breet is. Voor aen de brugh is een *Sibil*: het welk eene plaetse is, daer ieder om Gods wil kan water bekomen. Een weinigh verder van deze brugh leit een andere *Sibil*.

Vier uuren en een halve reizens van Gaza komt men aen een andere *Sibil*, of water-plaetse. Een uure van daer lopen twee grote wegen: waer van

Migdel. die op de linke zijde, hondert schreden van daer, door zeker dorp, *Migdel*, loopt.

Aen het begin des weghs, op de rechte hant, is een *Sibil*: en een uur reizens van daer een andere. Daer en boven heeft men meenighte van *Birken*, of water-putten, op wegh.

Drie uuren reizens van daer komt men aen een sleght vlek, *Hhansedoud* geheten, gelegen in een zeer lustige vlakte: de welke met koren-gewassen, meenighte van bomen, en ontallijke welriekende bloemen, als tulpen en *Anemones*, bewassen is. Hhansedoud.

In dit vlek is een *Chan*, tot gerijf der karavanen, gestight van kleine gehouwen stenen, en met deuren of poorten, die met yzer beslagen zijn.

Een uure reizens van *Hhansedoud* leit een dorp, *Yebna* geheten: aen wiens eind men over een zeer brede brugh reist. Drie uuren reizens verder is een waterput: en recht daer tegen over een *Sibil*: en een weinigh verder een ander, ontrent een half uur reizens van *Rama*. Yebna.

Tabatha is een vlek, vijf duizent schreden, of vijf vierendeel mijls van *Gaza* gelegen, de geboorte-plaetse van den abt *Hilarion*. † Anders wort *Thabata*, *Thebasa* genoemt; hoewel *Thebasa* slechts vijftien stadien van Gaza lagh. Hieron. Zozom. † Kalist.

Neffens Gaza stelt *Hieronymus* eene hoeve *Adia*.

Bethelca was een vlek der Gaziten, en zeer volkrijk. Het had aeloude tempelen, en zeer fraeie gebouwen, en inzonderheit een *Pantheon*, of ronden tempel, op het kasteel der stad, die boven het gehele vlek uitmunte. Histor. Tripol. lib. 6. c. 28.

Askalon.

Benjamin. Elmac. Abulphar. ASkalon, of *Ascalon*, anders *Askalona*, en op 't Hebreeusch *Askelon*, of *Aschkelon*, en op Arabisch *Askelana*, of *Askalan*, was een der voornaemste vijf steden en heerschappyen der Filistijnen, 1 Sam. 6:17. gelegen aen den oever der Middellantsche zee.

Lib. 3. de Bell. c. 1. *Josephus* stelt deze aeloude stad *Askalon* vijf hondert en twintigh stadien, of vijf en zestigh duizent schreden van Jerusalem: *Diodoor de Sikuler*, tien duizent schreden van Gaza: *Benjamin*, twee mijlen, of acht duizent schreden van Asot, en vier van het nieu Askalon: *Adrichom*, twee hondert stadien, of vijf en twintigh duizent schreden van Asdot: *Strabo*, twee hondert stadien van *Jamnia*: en *Gool* vier en een halve mijle zuidwaerts van *Ramla*.

Gerar, het welk *Moses* gedenkt, Gen. 20:1. wort in de Samaritaensche vertaling des Bybels *Askalon* overgezet.

Askalon, met hare lantpale, wiert door *Juda* ingenomen. Jud. 1: vers 18. *Sampson* versloegh dertigh Askaloniters, of inwoonders der stad Askalon, en gaf hunne klederen aen d'oplossers zijns raetsels, Iud. 14:19.

By *Zaccharias* wort d'uitroeing en volkloosheit van Askalon voorzeit, cap. 9:5. en de val by Ierem. 47:5, 6, 7. Amos 1:8. Sophon. 2:4. ook wort Askalon voorzeit, dat het onder de maght der Ioden zal komen. Sophon. 2:7.

Digitized by Google

Na het verbranden van Azotus, en andere omleggende steden, trok *Jonathan* na Askalon op, en legerde zich tegen Askalon: waer op die van de stad hem met grote heerlijkheit te gemoet traden, 1 Mach. 10:86. zonder evenwel aldaer gedaght wort, of Askalon verovert of verwoest wiert.

Van Askalon was *Herodes*, gebynaemt *de Grote*, en zijn zoon *Antipater*, geboortigh. Waer over *Herodes* veeltijts d'*Askaloniter* wort genoemt. Na wiens doot de keizer het paleis in die stad aen *Salome*, zuster van *Herodes*, gaf: want *Herodes* had in Askalon een huis en koninglijk hof doen bouwen.

Askalon was ook het vaderlant van zekeren filosoof, *Antiochus*, leermeester van *Varro* en *Cicero*, in die wetenschap, die by *Cicero* op vele plaetsen met grote eerbiedigheit wort gedaght. *Semiramis*, koning van Babylonie, en vermaert door zoo vele brave daden, had ook Askalon tot haere geboorteplaetse.

Joseph. Antiq. lib. 12. Die van Askalon wierden door *Josephus*, zoon van *Tobias*, over het weigeren der schattingen, zwarelijk geplaeght: want hy deed ontrent twintigh der voornaemste burgers straffen, en daer en boven hen duizent talenten afpersen: welke penningen hy aen koning *Ptolemeus* over-zond.

Strabo, die onder keizer *Augus*t heeft geleeft, noemt Askalon een klein stedeken. Dies *Mela* t'onrecht Askalon niet kleinder, als Gaza maekt. Haer voorige waerdigheit, maght en mogentheit, schijnt te dier tijde zeer vermindert te zijn. *Plinius* noemt Askalon het *vrye Askalon*.

Zoo *Benjamin* schrijft, was het aeloud Askalon al voor de tijden van den priester *Ezra* verwoest: want deez *Ezra* deed een nieu Askalon neffens de zee, en vier *Parasangen*, of mijlen, van het oud bouwen: de welke in 't begin *Beniberam* wiert genoemt.

Deze nieuwe stad was, volgens verhael van den zelven *Benjamin*, zeer groot en fraei. Derwaerts begaven zich van allerwegen de luiden ten koophandel: uit oorzake zy op het uitterste der grenspalen van Egypten gelegen was.

In het midden der stad was eene put, de welke *de put van den volmaekten Abraham* geheten wiert: naerdien hy de zelve ten tijde der *Peslischtheërs* had doen graven.

Ontrent des jaers elf hondert zestigh en zeventigh bevond *Benjamin* in Askalon ongeveir twee hondert Joodsche Rabbaneërs, waernemers of bezorgers der overleveringen: welker hoofden *Tsemach*, *Aaron*, en *Salomon* waeren: daer en boven waeren'er ontrent drie hondert Samaritanen.

Ulug Beig stelt dit Nieu-Askalon op de noorder brete van twee en dertigh graden en vijftien minuiten, en op de lengte van zes en zestigh graden, en dertigh minuiten: *Nasir Eddin*, daer en tegen, op de noorder brete van een en dertigh graden en twintigh minuiten, en op de lengte van zeven en zestigh graden. Het leit aen de Middellantsche zee, vier van *Ramla*, en zeven Fransche mijlen noortwaerts van *Gaza*.

De stad Askalon was eertijts onder de Mahometanen een der sterkste krijgsvestingen van Syrie, en bloeide, door den voorspoet der inwoonders, en koophandel der vreemdelingen, der mate, dat zy in 't Arabisch, by d'Arabieren, *Alsjam Arousch*, dat is, *de bruit van Syrie*, wiert genoemt. Maer door den oorlogh der Franken heeft Askalon al haeren glans en luister verloren.

Ten tijde van *Borchard*, ontrent des jaers twalef hondert en tachentigh, was Askalon half ront van gestalte, en zeer vast: waer aen te dier tijde de gansche maght der Arabieren hong.

Des jaers zes hondert en vier en dertigh, in de maent *Ramadan*, namen de Mahometanen, onder beleit van *Moavias*, de stad Askalon in.

Des jaers elf hondert vier en vijftigh, op den achtsten van Oogstmaent, bemachtighden de Franken de stad Askalon, de welke te dier tijde onder d'Egyptische *Aliadijnen* stont.

Op 't jaer elf hondert zeven en tachentigh veroverde *Jozef Saladin*, koning van Syrie, de stad Askalon, en meer andere van dien oort.

Maer wanneer de Franken, na verloop van vier jaren, de stad *Ptolemais* bemachtight hadden, trokken zy, gesterkt met nieuwe krijgstroepen, na de stad *Askalon*, om haer te veroveren. *Saladin*, des verwittight, begaf zich na

de

de gewesten van Askalon: en beval, naerdien hy de stad niet kon verdedigen, de muuren, beneffens alle d'andere vestingen, te slopen.

Des volgenden jaers begaven zich de Franken na Askalon, en begonnen de stad te herbouwen. Naer men zeid, deed *Rickard*, koning van Engelant, de gesloopte muuren hermaken. Sedert wiert de stad door de Mahometanen weêr ingenomen.

Des jaers twalef hondert drie en veertigh gaf een der na-neven van *Saladin* den Kristenen de stad *Askalon* wederom. Maer een andere na-neve, met name *Ajob*, ontnam hen de zelve weder, na verloop van vier jaren.

Het tegenwoordigh Askalon leit heden gansch verwoest, en is een arm stedeken of vlek, bestaende uit ontrent zestigh huisgezinnen van Moren. Daer is een toren, en dicht daer by eene *Moske*: alwaer een *Soubach*, met een rot krijgsknechten, zijn verblijf heeft, om d'Arabieren in toom te houden, en den Kristenen het water halen, en in de haven ten anker te komen, te beletten. Men ziet'er noch puinhopen, en eenige overblijfselen van gewelven, tuightekenen van d'aeloude fraeiheit der stad.

Strabo. Steph. De lantstreke van Askalon was by ouds vruchtbaer, in het voortbrengen van uyens: gelijk die ook aldaer allereerst geweest zijn, en na deze stad, by de schrijvers, *Askaloniers*, of *Askalonitiden*, en heden, by de Franschen, *Chalotten* genoemt worden. Lobel.

In Askalon, zoo *Herodoot* schrijft, stont een tempel van *Venus Uranie*, die (zoo veel hy door navorschen kon bespeuren) d'oudste van alle de tempelen dezer goddin was. Eenigen der Scythen, wanneer zy in Syrie Palestijn gevallen waeren, beroofden op hunnen her-uittoght dezen tempel. Waer over deze Scythen, wanneer zy weder in *Scythien* quamen, met eene zekere ziekte aengetast wierden, die zy zelfs *Enareas*, dat is, *vervloekten*, noemden.

Ten tijde der Kristenen had Askalon eenen bisschop, en eenen graef. Tyr.

Den Venetianen, voor de diensten in het belegh van Tyrus, des jaers elf hondert drie en twintigh, door hen bewezen, wiert by de koningen van Jerusalem het bezit der twee derde-delen van Askalon en Tyrus, en een derde gedeelte der onderhorige landeryen, erffelijk toegestaen.

Niet verre van Askalon was een vischrijke poel of meir: en daer neffens een uitstekende tempel eener goddin, *Derceta* geheten: de welke een menschen aengezicht had: maer het overigh lijf was een visch. Diodoor.

Azotus, anders *Asdod*.

AZotus, alzoo by de zeventigh overzetters, in 't Grieksch, en Actor. 8:40. en by *Stephanus*, *Diodoor*, *Herodoot*, *Josephus* en andere, geheten, wort anders, op Hebreeusch, in 't oud verbont, en by *Hieronymus*, *Asdod*, of *Aschdod* genoemt. Het was een uitstekende en zeer machtige stad, en meê een van de voornaemste vijf steden of vorstendommen der Filistijnen.

Azotus was gelegen [a] ontrent twee hondert stadien van Jamnia, en tusschen Gadaris en Askalon: [b] twee hondert en zeventigh stadien, of vier en dertigh duizent schreden, of [c] tien mijlen van Gaza: [d] twee mijlen van het nieu en zes van het oud Askalon.

a Strab. b Diodoor Sicul. lib. 19. c Quar. d Benjamin.

Hieron. De stad *Azotus*, of *Asdod*, wort by *Hieronymus* in den stam van Juda gestelt: gelijk die stad in der daet dien stam was toegevoeght, Jos. 15:46, 47. Maer zoo *Josephus* schrijft, zou Azotus, beneffens Akkaron en Gath, den stam van Juda afgenomen, en aen de Daniten gegeven zijn: naerdien Askalon en Gaza slechts aen den stam van Juda gebleven waeren: want anders blijkt niet, hoe de stam van Dan genoechzame ruimte van lant, om zich na zee toe uit te strekken, zou kunnen gehad hebben. Hoewel Juda noch Dan de zelve stad oit vast bezeten hebben.

Herodoot noemt Azotus een grote stad van Syrie: doch door Syrie is Syrie Palestijn te verstaen.

Volgens schrijven van *Stephanus* was Azotus een stad van Palestijn, en gesticht door eenen der ballingen, (versta Feniciers) die van de Rode zee gekomen waeren: de welke door hem, na den naem van zijne vrouw *Aza*, *Aza*, dat is eene *geite*, genoemt wiert: Lib. 2. cap. 12.

Digitized by Google

het welk zy daer na in *Azotus* verandert hebben. Doch *Bochart* hout dit schrijven van *Stephanus* voor beuzelzinnigh: want Azotus was gene stad der Feniciers; maer der Filistijnen. Wel kan zijn, dat eene geit by de Feniciers *Aza* is genoemt geworden: gelijk *Ez* by de Hebreen, en *Anz* by d'Arabieren, en *Izzo*, of *Izza*, by de Syriers en Chaldeen. Maer in 't Hebreeusch geschrift hebben *Ez*, een *geit*, en *Asdod*, niet met allen gelijk. *Asdod* bediet eigentlijk sterkte: welk een woort is, dat by d'Arabieren veel-malen voorkomt.

In Azotus alleen bleven de reuzen *Enakims* overigh. Jos. 11. 22.

In Asdod was *Beth-Dagon*, of tempel van den afgod *Dagon*, 1 Sam. 5.

De verwoesting van *Asdod* wort by Amos 1: 8. en by Sophonia 2: 14. voorzeid: desgelijx by Zach. 9: vers 6. dat een bastaert die stad bezitten zal.

Asdod wiert door *Thartan*, veltoverste van *Sargon*, koning van Assyrie, verovert. Esai. 20: 1.

Herod. lib. 1. Azotus wiert door *Psammitichus*, koning van Egypten, die op 't jaer, na de schepping, drie duizent twee hondert en tzeventigh heerschte, na een belegh van negen en twintigh jaren, verovert: want Azotus stont het langhste belegh onder alle de steden uit.

Neffens Azotus wiert *Judas de Machabeër*, door *Bacchides* en *Alcimus*, veltoversten van koning *Demetrius*, verslagen.

Jonathan de Machabeër, en *Judas*, de broeder, heeft de zelve stad, neffens vele andere, verovert en doen verbranden: in welke woede ook *Beth-Dagon*, of tempel van *Dagon*, en alle de genen, die in de zelve gevlucht waeren, t'effens verbranden. 1 Mach. 9. 10. 11.

Dit geviel *Alexander*, koning van Syrie, wonder wel: waer over hy *Jonathan* met de stad Akkaron, en omleggende lantstreke, beschonk.

In Azotus heeft *Philippus* geleert, derwaerts hy door den geest wegh-gevoert wiert, na dat hy den kamerling der koningin *Kandace* gedoopt had. Act. 8: vers 40. *Roger* stelt de plaetse, daer de kamerling gedoopt wiert, drie Fransche mijlen van Azotus.

D'inwoonders van Asdod, of Azotus, (in de Schrift *Asdoditers* geheten) was een zeer onrein volk, als te bespeuren is uit Amos 3: 9. Zy ontstaken met gramschap over de verbetering of herbouwing der muuren van Jerusalem: Nehem. 4: 7. Des onaengezien namen de Joden by zich met der woon Asdodische of Azotische vrouwen. Nehem. 13: 23. welker kinderen ten dele Asdodisch spraken: want zy wisten geen Joodsch te spreken. vers 24.

Ten tijde van *Hieronymus* was Azotus noch een uitstekend stedeken van Palestijn.

Tusschen Gaza en Rama, by-na op een gelijken afstant, leit een dorp, *Esdud* geheten: dat misschien oud Asdod is. Della Valle.

Roger plaetst het hedendaeghsch Azotus op een groot en zeer vruchtbaer velt, twee Fransche mijlen zuidwaerts van Askalon.

Azotus was ten tijde der Kristenen een bisdom. Men ziet'er noch d'afbraken of puinhopen eener kerke, en bisschops huis: het welk op de zelve plaetse gezeit wort gebouwt geweest te zijn, daer *Philippus* zich, na het dopen, bevond.

Een bergh van Azotus wort gedaght. 1 Mach. 5: 10: en eene beke neffens Azotus, *Josephus*, c. 13. *Antiq.* 6: desgelijx torens in de lantstreke van Azotus, 1 Machab. 11.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh tusschen Azotus en Askalon een kleine hoeve, *Asto* geheten. *Hieronymus* schijnt dit *Asto* voor een en het zelve met de stad *Esthaul*, anders *Astaol*, of *Estaol*, en *Esthaol*, te houden: de welke eerst den stam van Juda toegevoeght wiert, Jos. 15: 33. maer is evenwel daer na den zelven ontnomen, en aen de Daniten gegeven, Jos. 19: 41. Doch *Asto* kan *Esthaol* niet zijn: naerdien *Hieronymus* eene andere gelegentheit, op eene andere plaetse, aen *Esthaol* toevoeght: te weten, hy stelt *Esthaol* twee mijlen en een vierendeel benoorde *Eleutheropolis*, na de zijde van *Nicopolis*, of liever *Diospolis*. Asto.

Tusschen *Esthaol* en *Saraa*, anders *Zora*, wiert *Sampson* in zijn vaders graf begraven. Jud. 16: 31. die te Gaza, met de Filistijnen, onder het neêrstorten des gebouws, te sneuvelen quam. Jud. 16. Des doolt *Hieronymus*, die *Sampsons* overlijden in de stad *Esthaul* stelt.

Zoo veel men uit 1 Paral. 2: 53. kan bespeuren, was *Esthaul* in den stam

ff van

van Juda gelegen: alwaer de stedelingen met den naem van *Esthauliten* gedaght worden.

Saraa. *Saraa*, of *Sarea*, en anders *Sara*, en *Sarga*, was eene stad, de welke eerst den stam van Juda, Jos. 15:33. maer daer na den Daniten toegeschreven wiert. Jos. 19:41.

Hieronymus gedenkt een vlek *Saraa*, op de grensen van *Eleutheropolis*, ten noorde, na de zijde van *Nicopolis* (liever *Diospolis*.) In *Saraa* was *Sampson* geboren, opgevoet, en daer neffens begraven. Jud. 11: 13, 16, 8. *Saraa* wort in de Schrift neffens *Esthaol* gestelt.

Na-by Azotus lagh, ten tijde van *Hieronymus*, een klein vlekje, *Bareca*, of *Barecca*, het welk hy voor d'aeloude stad *Barath*, of *Berak*, schijnt te houden. In de Neêrduitsche vertaling wort *Berak*, met het by-voegen van *Bane*, tot een koppel-woort gemaekt: hoewel andere van *Bane* en *Berak* twee byzondere steden maken. Bareka.

Gath, of Geth.

GAth, of *Geth*, was een van de vijf voornaemste steden en vorstendommen der Filistijnen, en de vierde (naer het schijnt) in orde, te beginnen van Gaza zuidwaerts.

Dit Gath wort by *Polybius*, *Josephus*, en *Stephanus*, *Gitta*, en by *Plinius Gette* genoemt. *Geth* bediet op Syrisch *vee*. Andere leggen *Gath wijnperse* uit.

Hieron. Ten tijde van *Hieronymus* wiert een vlek, met name *Geth*, vijf vierendeel mijls van *Eleutheropolis*, na de zijde van *Lydda*, of *Diospolis*, getoont.

Justin. Apol. 2. Epiph. Hær. 21. Zonar. tom. 2. Een vlek, *Gath*, was ook in Samaria. *Brokard* stelt *Gath* vier mijlen zuidwaerts van *Joppe*, niet verre van de zee: maer het was al by zijnen tijt verwoest, en in een klein gehucht verandert, *Ibdin* geheten, en op eenen heuvel gelegen. Volgens *Postel*, wort *Gath* heden *Ybelis*, of † *Hybelin*, of *Ybilyn*, genoemt.

† Will. Tyr.

Roger plaetst *Gath* zes Fransche mijlen en een halve van *Ioppe*, en vier zuidwaerts van eene plaetse *Jason*, en een halve mijle van de Middellantsche zee.

Roger. *Gath* is heden niet meer dan een vlek, bewoont by Moren.

Dicht daer by is eene kluis van eenen Turk: waer in een *Derwijs*, of Moorsche heiligh, begraven leit. De Mahometanen en Turken trekken derwaerts ter beêvaert: want zy bidden hem aen, en houden den zelven voor hunnen weldoender.

D'inwoonders van *Gath* doden de kinderen Efraims, die neêr-gestegen waeren, om hun vee te roven, 1 Paral. 7:21.

Uit *Gath* waeren de reuzen *Enakims* geboortigh, Jos. 11: 22. desgelijx was de beruchte reuze *Goliath*, 1 Sam. 17: 4, 23. en andere reuzen, 2 Sam. 21: 22. te *Gath* geboren.

De Filistijnen vatten *David* te *Gath*, Psalm 56: 1. wanneer hy zich by koning *Achis*, uit vreze van *Saul*, begeven had. 1 Sam. 21: 11. By *Gath* voerde *David* oorlogh tegen de Filistijnen. 2 Sam. 21: 20.

David heeft *Gath*, en d'onderhorige plaetsen ingenomen, 1 Paral. 18: 1. en hield in de zelve stad lijfschutten, of krijgsbezettingen, als uit 2 Sam. 8: 1. en 15: 18, 19. te bespeuren is: want alle de Gethiten, zes hondert man, die van *Gath* te voete gekomen waeren, gingen voor *David*.

Roboam, of *Rehabeam*, deed Gath herbouwen, 2 Paral. 11: 8.

Eenigen uit de nakomelingen der Benjamiten verdreven d'inwoonders van Gath. 1 Paral. 8: 13. Gath wiert door *Hazaël*, koning van Syrie, verovert. 2 Reg. 12: 17. maer de zelve daer na door *Ioas*, zoon van *Ioahaz*, weêr ingenomen, 2 Reg. 13: 25.

Uzzia, koning van Juda, deed de muuren van Gath afbreken. 2 Par. 26: 6.

Gath is anders namaels, zoo *Volaterranus* wil, *Anthedon* genoemt: hoewel t'onrecht: want *Plinius* maekt van *Anthedon* en *Gette*, of *Gath*, twee byzondere steden.

Geth wiert ook niet, ten tijde van *Hieronymus*, *Diocesarea* genoemt: gelijk *Adrichom* t'onrecht uit *Hieronymus* schrijft, die den zin der woorden van *Hieronymus* qualijk verstaen heeft.

Behalve dit Geth zijn meer andere van een zelven name: maer by-na met het byvoegen van den eenen of anderen toenaem, tot onderscheit: als Geth in Opher, neffens Sephoris, &c.

Ak-

Digitized by Google

Akkaron.

ACcaron, of *Akkaron*, en anders *Acharon*, en *Achron*, en *Akron*, en *Hekron*, of *Ekron*, was de laetste heerschappye, en voornaemste stad of vorstendom der Filistijnen, ten noorde, als blijkt uit Jos. 13:3. alwaer duidelijk *Akkaron* tot noordet grenspael des lants der Filistijnen gestelt wort: desgelijx uit de volgende ry en orde der vorstendommen, in het zelfste veirs: alwaer men in het optellen der vijf Filistijner volken of heerschappyen, van 't zuide na 't noorde, de Akkaroniten of Ekroniters de laetste gestelt ziet. Dies *Adrichom* t'onrecht Gath d'uitterste en laetste heerschappye der Filistijnen, ten noorde, maekt. *Akkaron* bediet *onvruchtbaerheit* of *uitroeing*.

De stad *Akkaron* wiert eerst den stam van Juda toegevoeght, Jos. 15:46. die haer ook veroverde. Jud. 1:18. maer zy wiert daer na den zelven stam afgenomen, en dien van *Dan* toegevoeght: waer over zy veel meer voor eene stad van den stam van *Dan* moet gerekent worden, Jos. 19:43. hoewel *Hieronymus* haer in dien van *Juda* wil geplaetst hebben: daer nochtans de Daniten, noch die van den stam Juda, de stad *Akkaron* noit bezeten hebben: want zy is namaels weêr onder het gebiet der Filistijnen geraekt: als blijkt uit 1 Sam. 5:10. en 7:14. en 17:52.

Zoo *Hieronymus* schrijft, wiert noch by zijnen tijt een groot vlek der Joden, gelegen tusschen *Azotus* en *Jamnia*, tegen 't ooste, *Akkaron* genoemt. Hy voeght'er by, dat eenigen *Akkaron* voor *Stratos* toren (namaels *Cesarea* genoemt) houden. Eenigen houden *Jamnia* voor *Akkaron*. *Plinius* noemt *Akkaron Apollonia*.

Ten tijde van *Breidenbach* was *Akkaron* een tamelijk gehucht of vlek: hoewel het noch den ouden naem voerde.

Roger plaetst het hedendaeghsch *Akkaron* op den oever der Middellantsche zee, drie Fransche mijlen van *Gath*, en vier of vijf zuidwaerts van *Jaffa*.

Vitry stelt *Akkaron* na-by de Middellantsche zee, en niet verre van *Azotus*.

De lantstreke is zeer schrael, en bewassen met *Tamarind* en dadel-bomen.

In *Akkaron* wiert de afgod *Beelzebub* gedient. 2 Reg. 1:2, 3, 6, 16.

De verwoesting van *Akkaron* wort voorzeit by Amos 1:8. Soph. 2:4. Zachar. 9:5, &c. Jerem. 25:20. en Zachar. 9:7. haere beroeping tot de kerke.

Hieronymus gedenkt een vlek van *Akkaron*, met name *Gallim*.

De stad Gerar.

GErar, of *Geraris*, wort anders *Gurbahaal*, of *Gurbaal*, en *Urbaal*, 1 Paral. 24:1. en 26:7. op Hebreeusch, genoemt. Het was eene koninglijke stad, Genes. 20:2. en 26:1. en † hoofstad des lants van Palestijn, en haere lantstreke d'uitterste zuider grenspael des lants der Kanaaniten.

† Hieronym.

Zoo *Eusebius* en *Hieronymus* uit de Schrift, Genes. 20:1. berechten, was *Gerar* midden tusschen *Kades*, of *Kades-Barne*, en *Sur*, twee woestijnen, gelegen: welker eene, *Sur*, aen Egypten paelde, daer het volk Israëls, na het trekken over het Roo meir, aenquam: maer d'andere, *Kades*, strekte tot aen de woestijne der Saraçenen, of Arabieren: dies was de stad *Gerar* in eene woestijne gelegen.

In *Gerara* hebben *Abraham* en *Isaak*, op verscheide tijden, als vreemdelingen, gereist en verkeert. Gen. 20. en 26.

Na de stad *Gerara* wiert, ten tijde van *Hieronymus*, het omleggende lant *Geraritis*, of de *Geraritische lantstreke*, genoemt: de welke boven *Daroma*, zes mijlen en een vierendeel zuidwaerts van *Eleutheropolis* lagh. *Boven Daroma* is zoo veel gezeit, als *boven de zuider lantstreke*, tot aen de welke het lant der Israëliten strekte.

De Filistijnen bezaten, ten tijde der oude aertsvaders, *Abraham* en *Isaak*, de stad *Gerara*, in de welke zy ook een koninkje hadden: hoewel, in de naervolgende of later tijden, *Gerara* onder de vorstendommen der Israëliten gerekent wort. Waer over de Filistij-

Digitized by Google

listijnen die stad en lantstreke schijnen verloren te hebben: maer ook d'Israëliten schijnen die stad noit bezeten te hebben: naerdien men nergens leest, dat *Gerara* oit onder de grenspalen des Beloofden Lants begrepen is geworden.

Noch d'Israëliten schijnen de stad *Gerar*, wanneer zy de zelve, neffens andere omleggende steden, onder koning *Asa*, veroverden en sloegen, voor zich behouden te hebben. 2 Paral. 14: 13, 14.

Wijders, te dier tijde stont *Gerar*, naer het schijnt, onder het gebiet van *Zara*, of *Zerad*, de *Kuschi*, of *Chuschi*, gelijk in 't Hebreeusch staet: welk woort de meesten eenen *Moor*; hoewel andere te recht eenen *Arabier* vertalen: want door den naem van *Chus* wort in de Schrift Arabie, en niet Morenlant, bediet. Ook grensde Arabie aen het Lant van Palestijn.

Desgelijx worden d'Arabieren by de Rabbinen gezeit in *Gurbabal*, dat is, in *Gerar*, te wonen.

Gerar wort, in de Samaritaensche vertaling des Bybels, *Askalon* overgezet, Genes. 20. misschien van wege d'onderlinge nabyheit der beide steden. *Gerar* wort ook, by de Talmudisten, *Gerariku* genoemt: welk zy voor eene quade woonplaetse, tot aen den vliet van Egypten, houden: gelijk *Gaza* voor eene goede woonstede.

Gerar is t'eenemael vergaen, zonder kentekenen van eenige overgebleve puinhopen.

Eene beke en dal van *Gerar* wort by *Moses*, Gen. 26. gedaght, en by *Josephus*.

In de zelve lantstreke, ontrent *Gerar*, woonde *Isaak*, en deed verscheide waterputten graven: over welker twee, tusschen de herders van *Gerar*, en die van *Isaak*, twist ontstont. Dies hy d'eene put *Esek*, en d'andere *Sitna* deed noemen. Genes. 26.

Een andere water-put, in 't Hebreeusch *Lacharoi* genoemt, was ook tusschen *Kades* en *Bered*, in de woestijne, ontrent *Gerar*. *Lachairoi* wort by eenigen *des levenden en zienden*, of *die my ziet*, uitgeleit: welken naem *Hagar* haer gaf. Genes. 16:4. 24:62. Zoo *Hieronymus* schrijft, wierden noch by zijnen tijt deze en meer andere putten, in de lantstreke van *Gerar*, en ontrent *Askalon*, getoont: als ook een *put des oordeels* in de *Gararitische* lantstreke. Hy voeght'er by, dat eene hoeve *Berdan* wort genoemt: dat in 't Latijn *put des oordeels* bediet.

Gadaris, en *Gadara*, of *Gazara*, en anders *Gazer*.

TUsschen de stad *Azotus* en *Joppe* stelt *Strabo*, aen den oever der Middellantsche zee, eene lantstreke *Gadaris*: desgelijx in de zelve eene stad *Gadara*.

Strab. lib. 16. In de lantstreke *Gadaris* was een zeer vuil poel-water, dat den beesten, als zy het proefden, hair, klaeuwen en hoornen deed uitvallen.

Gadaris wiert, beneffens *Joppe*, door de Joden ingenomen.

Casaubon. Comm. in Strab. lib. 16. Deze stad *Gadara* van *Strabo* was, buiten eenigh tegen-spreken, een en de zelve, de welke 1 Mach. 14. en 15. en by *Josephus*, *Gazara* wort genoemt: want het geen *Strabo* schrijft van het innemen van *Gadara*, door de Joden, ten zelven tijde, als zy *Ioppe* innamen, dat zelfste quam *Gazara*, benefsens *Ioppe* en *Iamnia*, door de Joden over: als blijkt uit 1 Mach. 15. en uit *Iosephus*. Daer en boven strekt tot bevestiging van dit gevoelen, dat *Strabo* aenstonts op *Gadara* de stad *Azotus* voeght: naerdien in de boeken der Machabeen van gelijken *Gazara* op de grensen van *Azotus* geplaerst wort. Dies is klaerblijkelijk, dat *Gadaris*, en *Gadara* van *Strabo*, een en de zelve stad zy, de welke in de boeken der Machabeen, en by *Iosephus*, *Gazara* wort genoemt. Ook is daer aen niet te twijfelen, by aldien men de gemelde schrijvers slechts naerstelijk doorleest: by wien zoo meenighmael *Ioppe*, *Gazara*, *Azotus* en *Iamnia*, neffens elkandere, als gebuurplaetsen, gedaght worden.

Hier uit blijkt, hoe eenigen t'onrecht dit *Gadara* van *Strabo* voor de stad *Gadara* houden, de welke over den Jordaen lagh, en by *Plinius*, *Ptolemeus*, Ziet pag. 73.

Digitized by Google

lemeus, *Stephanus*, *Polybius*, en andere; maer nergens by *Strabo* gedaght wort: gelijk ook *Strabo* op die plaetse, daer hy de steden, aen den oever der Middellantsche zee gelegen, beschrijft, zonder de grootste ongerijmtheit en wanorde niet kon gedenken. Lib. 16.

Wijders, dit *Gazara* en *Gadara* was, naer het schijnt, een en het zelfste, dat in 't oud verbont, by Jos. 16: 3. en 1 Paral. 6: 67. Gazer of Gezer, en *Gazera*, wort genoemt.

Gazer lagh in den stam Efraims; maer op de zuider grenspael, niet verre van de Middellantsche zee, Jos. 16: 3. De koning van *Gazer* wiert door *Iosua* gedoodt, Jos. 10: 33. en 12: 12. *Gazer* wort onder de Levitische steden des stams Efraims gerekent, Jos. 21: 21. en 1 Paral. 6: 67.

Des onaengezien hebben d'Israëliten de stad *Gazer* niet lang bezeten: naerdien de Kanaaniten, d'oude inwoonders, in de zelve bleven wonen, Jos. 16: 10. Jud. 1: 29.

Eindelijk heeft *Farao*, koning van Egypten, en *Salomons* schoonvader, ten tijde van *Salomon*, de stad *Gazer* ingenomen, met het ter neêr matsen van alle d'inwoonders, de Kanaaniten: de welke hy, tot een bruitschat met zijne dochter, aen *Salomon* ten huwelijk gaf, 1 Reg. 9: 16. en door *Salomon* herbouwt wiert. vers 17. uit oorzake de zelve uit de natuur sterk, en tot den krijgh wel-gelegen was. Josephus Antiq. lib. 8. c. 3.

David sloegh het heir der Filistijnen van *Gibeon* tot aen *Gazer* toe. 2 Sam. 5: 25. 1 Paral. 14: 16.

Te *Gazer* ontstont krijgh met de Filistijnen op. 1 Paral. 20: 4. Hieron.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh een hoeve, *Gazara* genoemt, eene mijle van *Nicopolis* of *Emaus*, tegen 't noorde.

Japho, of Joppe.

De stad *Iapho* wort alzoo op Hebreeusch, in 't oud verbont, Jos. 19: 46. 2 Chron. 2: 16. Ezra 3: 7. en noch heden by d'Arabieren gebroken, *Iapha*, of *Iaffa*, en anders gemeenelijk *Zaffo*, en † *Giaffo*, geheten; maer op Grieksch en Latijn, in 't nieu verbont, en in de boeken der Machabeen: desgelijx by verscheide oude Grieksche en Latijnsche schrijvers, *Ioppe*: hoewel ook by de meesten, als *Stephanus*, *Mela* en andere, *Iope*: te weten, na den naem van *Iope*, dochter van *Eolus*, *Cepheus* vrouw, zoo de Grieken verzieren: gelijk daer en tegen de naem *Iapho* van *Iaphet*, *Noachs* zoon, en stichter der stad, gezeit wort herkomstigh te zijn. *Iapho* bediet *schoonheit* of *çieraet*.

† Della Valle.

De aeloude stad *Iapho*, of *Ioppe*, was gelegen aen zee, Ezra 3: 7. niet verre van *Lydda*, Actor. 9: 38. te weten, zy leit op den oever der Middellantsche zee: zuidwaerts zeven en drie vierendeel mijls, of † dertigh duizent schreden van de stad *Cesarea*, [a] vier mijlen van de stad *Antipatris*, of *Arzur*, [b] drie mijlen van *Iamnia*, of [c] na-by het vlek *Iamnia*: [d] westwaerts drie mijlen van eene uure gaens, of [e] twee grote Fransche, en [f] tien Engelsche mijlen van *Rama*, en veertigh duizent schreden van Jerusalem, op de noorder brete van twee en dertigh graden en zes minuiten, en op de lengte (te rekenen van de Kanarische eilanden) van vijf en veertigh graden, en veertigh minuiten. Ptolem.

† Ferrar. a Doub. b Benjamin. c Strab. Steph. d Breid. e Monk. f Sand.

Stephanus noemt *Ioppe* eene stad van Fenicie.

Ioppe wort voor d'alleroudste stad des aertbodems gehouden, naerdien zy, zoo *Plinius*, *Solinus* en *Mela*, uit horen zeggen, schrijven, voor den water-vloet zou gesticht zijn.

Ioppe is, volgens schrijven van *Strabo*, eene zeer verheven oort: zulx men van daer, zoo gezeit wiert, Jerusalem kan zien: het welk onmogelijk schijnt te zijn, ter oorzake van den verren afstant, en belet des gezichts, van wegen de tusschen-gelegen bergen. Ook schijnt *Strabo* daer aen geen geloof te geven: naerdien hy het zelfste niet voor waerheit verhaelt: maer voeght'er by: dat zulx gezeit wort. Lib. 16.

Van gelijken schrijft *Plinius*, dat *Ioppe* op eenen heuvel gelegen, en eene stad der Feniciers was.

Ioppe was by ouds een vermaerde stad, en een haven der Joden, of van Jerusalem en gansch Judea: hoewel zy eertijts, na het verhael van *Iosephus*, eene onveilige of havenloze ree voor de schepen had. Strab. De Bel. lib. 13.

Digitized by Google

Na *Ioppe* wierden stenen en çeder-balken van den Liban, door koning *Hiram*, gezonden, en met vlotten over zee gevoert; en van daer te lande op-waerts na *Ierusalem*, tot opbouw des tempels, gesleept. 1 Reg. 5: 9.

Joseph. *Ioppe* wiert, ten tijde der Romeinen, nessens *Iamnia*, onder de lant-vooghdyen van *Iudea* gerekent, en gebood over de gebuur-plaetsen.

In *Ioppe* trad *Ionas* te scheep, wanneer hy, om in *Ninive* niet te preken, voor het aengezicht des Heeren na *Tharsis* vluchte: Jon. 3.

In deze stad heeft d'apostel *Petrus Tabitha* van den dode opgewekt. Act. 9.

Niet verre van de puinhopen van *Ioppe*, te gaen na Jerusalem, worden de grontvesten en het overblijfsel des huis van *Tabitha* getoont.

Na het verrichten van dien wonder-daet, bleef *Petrus* vele dagen in *Ioppe* by *Simon*, de leertouwer, cap. 9: vers 43. wiens huis, zoo *Adrichom* schrijft, onder eene rotse, nessens de zee stont: op welke plaetse namaels een kapel, ter eere van *Petrus*, gestight wiert. In het bovenste gedeelte des huis ontfing hy, na het schrijven van *Quaresmius*, de mannen van *Cesarea*, die door *Kornelius*, de hooftman, afgezonden waeren: en zag'er zeker vat, als een groot linnen. Act. 10.

Quaresf. Doch zoo men heden 's daeghs de Grieken, die op deze plaetse hun verblijf hebben, na de kapel of kerke van den apostel *Petrus*, of na het huis van *Simon* de leertouwer, of dat van *Tabitha*, komt te vragen, zy weten daer van geen ander berecht te geven, als in 't algemeen te zeggen, dat deze plaetsen, op den eenen of anderen oort, onder de puinhopen waeren.

Zoo *Monkonijs* getuight, leit op den wegh na *Rama*, een musket-scheut van *Iaffa*, een puinhoop van eene oude kerke, en ter zelver plaetse, zoo gezeidt wort, daer *Petrus Tabitha* van den doden opwekte. Dicht daer by is een *Chan*, of 's lants herbergh.

Oorloghs-rampen en verwoestingen van Joppe. *Ioppe* heeft vele oorloghs-rampen uitgestaen. *Iudas de Machabeër* leide de stad *Ioppe* by-na gansch in kolen, inzonderheit de haven en schepen, ter oorzake d'inwoonders twee hondert Joden in zee hadden doen verdrenken, die, voor de woede van koning *Antiochus*, in hunne stad gevlucht waeren. 2 Mach. 12.

Joseph.

Wanneer niet lang daer na *Apollonius*, veltheer van koning *Demetrius*, *Ioppe* had bemachtigt, en daer in krijgs-bezetting geleit, veroverden *Ionathas* en *Simon*, met een heir van tien duizent man, de zelve stad, en dreven *Apollonius* daer uit. Ziende *Simon* daer na den toelegh der inwoonders, om zich aen koning *Demetrius* weêr over te geven, trok hy derwaerts, nam de stad weêr in, en leide daer eene sterke krijgs-bezetting in. Hy zond daer op *Ionathas*, zoon van *Absalon*, met een nieu krijgsheir, die het kasteel veroverde, en de krijgs-bezettingen, die verdacht waeren, daer uit deed trekken, en andere in de plaetse leide. Daer na deed hy de stad, zoo aen de lant als zee-zijde, versterken, en eene ruimer haven maken.

Wanneer konning *Antiochus Sedetes* dit vernam, deed hy door eenen van zijne oversten, met name *Arthenobius*, de stad opeischen, om aen hem over te geven. Maer *Simon* gaf hem ten antwoort: dat de stad *Ioppe* hem zoo wel met goet recht, als die van *Gazara* en andere, toequam, de welke hy deed versterken. 1 Mach. 10: 11, 12, 13, 14, en 15.

Namaels quam deze stad een grote ramp, door de Romeinen, onder beleit van den veltheer *Cestius*, over: die haer, na een belegh, te water en te lande, innam en verbrande, met het doden van acht duizent en vier hondert inwoonders. Joseph.

Des onaengezien herbouwden kort daer na een groot getal van muitelingen en vluchtelingen, van verscheide verwoeste steden, de stad van nieuws, om daer in hunne schuilplaetse en hertret te nemen, en begonnen met meenigte van schepen langs de kusten van Syrie, Fenicie en Egypten, op alle zeilen te roven en kapen.

Keizer *Vespasiaen*, des verwittight, zond ruiters en voetknechten na *Ioppe*, om zich van de stad te verzekeren, en den zeerovers het inkomen, met hunne schepen, ter haven te beletten. Zy overvielen des nachts de stad, en veroverden de zelve, naerdien zy onbewaert was, en verdelgdenze ten gronde. Wanneer d'inwoonders het inbreken der Romeinen ter stad vernamen, Joseph. de Bell. lib. 3. c. 15.

namen, boden zy hen geen tegenweer, maer vluchten, uit schrik en vreze, na de schepen, en vernachten eene boogh-scheut verre van lant, in zee: want *Joppe* was te dier tijde havenloos, of zonder haven. Midlerwijle die van *Joppe* in zee dreven, wierden zy in den dageraet met een felle wint (die de zeeluiden aldaer te dier tijde, in 't Grieksch, *Melamboreas*, dat is, *zwarte noorde-wint*, noemen) besprongen: die zommige schepen tegen elkandere: en zommige tegen de rotsen aen-joegh; wanneer zy met groot gewelt tegen stroom trachten in zee te steken: want de gevluchten uit *Joppe* vreesden niet alleenlijk het klippigh strant; maer ook de vyanden: naerdien de krijgsknechten der Romeinen op strant stonden, en de genen, die aen strant quamen drijven, ter neêr matsten. Zommige gekomen op de diepte, gingen door eenen draei-stroom te gronde. Nergens was eene veilige plaetse om te vluchten, noch hope van behoudenis voor de genen, die bleven: dewijl zy uit zee, door kracht der winden, en uit de stad, door gewelt der Romeinen, gedreven wierden.

Zommige der *Joppenaers* smoorden en verdronken in zee: andere raekten tusschen de schip-wrakken in, en quamen aldus te sneuvelen. Eenigen, uit een weêrzin van in zee te sterven, doden zich zelfs met de punt van een degen, of mesch. Zeer velen wierden, door de baren, tegen de rotsen aen geslagen: waer door de zee bloet-root, en de gehele zee-kuste met lijken vervult wiert: naerdien ook de genen, die tegen strant quamen aendrijven, door de Romeinen, die op strant stonden, ter neêr gematst wierden. D'opgeworpe lijken waren ten getale van vier duizent en vier hondert. Aldus verdelgden de Romeinen de stad, de welke zonder gevecht verovert was, ten gronde. In dezer wijze is *Ioppe* door de Romeinen twee-mael verwoest.

Joseph. Ant. lib. 14. c. 8. de Bell. lib. 1. c. 5.

Pompejus maekte de stad *Ioppe*, nefsens vele andere steden, vry, en herstelde ze aen d'ingeboorne burgers, en hechte ze aen het lantschap van Syrie.

Wanneer de Mahometanen zich meester van het gansche Heilige Lant hadden gemaekt, deden zy alle de zee-havenen verwoesten, om d'aenkomsten voor de Kristenen te sluiten: die ook, op hunne komste, deze stad woest, (zijnde d'inwoonders weghgevlucht) en gansch verwoest vonden: zelf ook het kasteel: waer van niet als een toren was blijven staen.

Jacob de Vitry l. 1. c. 22. Mar. Sanut. lib. 3. par. 6. c. 3.

Maer *Godefroy*, ziende deze plaetse voordeeligh tot onderstant van Jerusalem, en dat haer haven de gewonelijkste en eenighste aenkomste voor de schepen uit Europe was, deed de stad herbouwen, met muuren besluiten, en met een sterke krijgs-bezetting versterken.

Sedert is de stad meenighmael door de Mahometanen belegert geworden; hoewel t'elkens by-na met een vruchtelozen uitslagh.

Voor d'eerste-mael wiert *Ioppe*, des jaers elf hondert en een, op het eerste jaer der regering van koning *Baudowijn* d'eerste, door twintigh duizent *Sarraçenen*, onder beleit van *Meravis*, *Sultan* van Egypten, belegert: die de Kristenen, ten getale van veertigh ruiters, en twee hondert voetknechten, mannelijk afsloegen, en van het belegh deden opbreken.

Twee jaren daer na wiert de stad weêr belegert, en zoo geweldigh, den tijt van drie of vier dagen, door een ontallijke meenighte van Mahometanen besprongen en gebeukt, dat de belegerden, ziende niet langer weêrstant te kunnen doen, besloten zich over te geven: als wanneer *Baudowijn* aen den zeekant, door het midden van twintigh vyants galeien, en dertigh schepen, die de stad aen die zijde belegert hadden, in de stad quam. Hier door kregen de belegerden hert en moet in 't lijf: de beleggers daer en tegen wierden met schrik en vreze bevangen, en braken van het belegh op: doch wierden, in het vluchten na Askalon, door de Kristenen, ten getale van drie duizent, ter neêr gemaekt.

Wanneer des zelven jaers *Baudowijn* in eene krankte was gevallen, quamen weêr de Mahometanen, des verwittigt, onder beleit van den zelven *Sultan Meravis*, de stad *Ioppe*, ter zee, met eene sterke vloot schepen van Egypten, en te lande met een machtigh krijgsheir van Askaloniters, belegeren,

ren, en besprongen de zelve van alle kanten, zonder ophouden: doch braken, op het geruchte der komste van koning *Baudowijn*, met bystant, schielijk van 't belegh op.

Des jaers elf hondert en vijf hadden de Mahometanen de stad te lande, met een heir van veertigh duizent man, en ter zee met eene sterke vloot belegert: maer braken, op de komste van *Bauduwijn*, met zes duizent man, van 't belegh op: hoewel met verlies van zeven duizent man, die, in een gevecht tegen *Baudowijn*, op de plaetse doot bleven: waer onder d'Admirael van Askalon.

Eenige maenden daer na quamen die van Askalon, in weerwrake van des Admiraels doot, de stad te lande weêr belegeren; maer d'inwoonders vielen op hen uit, en sloegen hen kloekmoedelijk op.

Des jaers elf hondert en vijftien belegerden die van Askalon weder de stad, ter zee, met zeventigh schepen, en te lande met een ontallijke meenighte van voetknechten, die de poorten der stad verbranden, en de muuren met ladders trachten te beklimmen: maer wierden mannelijk door de belegerden afgekeert, en gedwongen hunnen aenslagh te staken. Des onaengezien bevond de vyant zich weêr aldaer, na weinigh dagen, met zes sloepen vol ladders: doch keerde vruchteloos te ruch.

Op 't jaer elf hondert en twee en twintigh, geduurende de gevangkenis van *Baudowijn*, de tweede, Kristen koning van Jerusalem, had de *Kalif* van Egypten, de stad ter zee, met zeventigh galeien, en te lande met zestien duizent; of, zoo andere willen, zes en zestigh duizent voetknechten belegert: die met beuken, uit stormgevaerten, groot gewelt op de wallen baerden: maer braken, op de komste van zeven duizent Kristenen, van 't belegh op, met achterlaten van zeven duizent man, die op de plaetse doot bleven.

Des jaers elf hondert en drie en twintigh quamen d'Askaloniters en Egyptenaers met een vloot van vier en twintigh oorloghs-schepen voor de stad *Joppe*, rechten vele stormgevaerten op; daer uit zy met grote en zwaere stenen, den tijt van vijf dagen, geduurigh op de muuren beukten, en vele bressen maekten. Eindelijk brak de vyant, door tweespalt onder hen ontstaen, van 't belegh op.

D'inwoonders van *Joppe*, na zoo vele vruchteloze aenslagen, door den vyant op hunne stad gedaen, bleven in rust tot aen den jare elf hondert en zeven of acht en tachentigh, als wanneer deze stad, neffens vele andere steden van dien oort, door *Saladin* verovert en ontmantelt wiert: hoewel *Richard*, koning van Engelant, de zelve herinnam, en deed herbouwen.

Wanneer des jaers elf hondert en zes en negentigh eenige Hooghduitschen de stad herstelt, en met eene kleine vesting gesterkt hadden, wierden zy door de Mahometanen, onder beleit van *Melik Adel*, broeder van *Saladin*, aenstonts daer uit gedreven.

Sedert dier tijt is de stad geduurigh begonnen hoe langer hoe slimmer te worden, tot aen de komste van *Louys*, koning van Vrankrijk, gebynaemt de *Heilige*, die des jaers twaelf hondert en twee en vijftigh de zelve deed herbouwen, en met eene muur en torens versterken. Zijn gemalin gelagh in de zelve stad van eene dochter.

Des jaers twaelf hondert en acht en zestigh wiert *Iaffa* door *Bundokdar*, koning van Syrie en Egypten ingenomen.

Namaels zijn de Turken, ten tijde van *Selim*, meester der stad geworden, die de zelve verwoest, en in eenen staet gebraght hebben, daer zy haer heden in bevind.

Wanneer de stad *Zaffa*, ten tijde van *Saladin*, onder de Mahometanen stont, was zy met prachtige gebouwen, zoo *Metsziden*, als burger-huizen, verçiert, naer uitwijzing van de nevens-gaende grote afbeelding.

Te landewaerts in lagen sterke en weerbare vestingen, in 't vierkant gebouwt, de welke met dikke muuren en zware poorten voorzien waeren. Men had'er ook prachtige lusthuizen, waranden, en andere heerlijke getimmerten, op 't geberghte leggen.

Wat nader aen zee liep, langs den oever, een brede muur, die doorgaens met ronde wachttorens versterkt was.

In het binnenste der haven stont, op eene hooghte, een vierkant kasteel, dat gemeenelijk met eene sterke krijgsbezetting bewaert wiert.

By

Digitized by Google

Haven. Lib. 3. de Bel. Io c. 15. By ouds, naer het ſchrijven van *Ioſephus*, was *Joppe* havenloos, of zonder haven: want het eindighde in een rou en hoogh ſtrant, en kromde een weinigh met d'uitterſte hoornen, of klippen, ter weder-zijde inwaerts. Namaels wiert *Ioppe* met eene haven verrijkt.

De noorde-wint, daer de haven vlak op leit, ſlaet tegen de ſtranden, en jaeght de zee-baren tegen de rotſen aen, en maekt de rede onveiliger, als een woeſte zee. Te weten, de haven leit tegen 't zuide en weſte met uitſtekende klippen bevrijt: maer voor de woede der noorde-wint open: de welke de baren tegen de ſteenrotſen aenjaeght.

Kootwijk. Zoo eenige willen, zou deze haven door arbeit van menſchen handen gemaekt, en tuſſchen de klippen uitgeholt zijn: naerdien die gehele ſtreke, die de haven omringt, en inzonderheit van 't zuide naer 't weſte, de binne-zijde van het gewelt der zeebaren en golven beſchermt, en eene veilige rede voor de ſchepen maekt, niet uit ſtenen, door de kunſt t'zamen geſtelt, gemaekt is; (gelijk velen, door misſlagh, hebben gemeent;) maer uit eene geduurige rotſe beſtaet: welke rotſe, aen de weſt-zijde, uit oorzake zy aldaer, door de geduurige beweging der zee, en gewelt der golven, op vele plaetſen gebeukt is, afgemorſelt en vol gaten gezien wort. Maer aen de zuit-zijde, naerdien zy aldaer breder en wijder, en zulk een fel beuken der zeebaren niet onderwarigh is, is zy gaver en onbeſchadighder gebleven.

Naer het ſchijnt, ſtonden op deze zuider klippen, die meerendeels effen en vlak zijn, by ouds pakhuizen of ſpijkers: naerdien die klippen eene ruime en effe plaetſe uitmaken, bequaem om koopwaeren te bergen en te bewaeren.

Tot meerder bewijs, ziet men daer noch eenige kolommen, in de rotſen gehouwen: waer aen de kabeltouwen gewonelijken gebonden wierden.

Ten zuide der ſtad ziet men, gelijks het water, de grontveſten van grote en zware muuren: de welke met aerde opgehooght waeren, en de haven aen die zijde boorden en omringden.

Ontrent twee hondert ſchreden in zee is noch een keten of ry van de zelve muuren en rotſen overgebleven, die tot eene *Moellie*, of *Bhaer*, dienden, om de haven te ſluiten, en het gewelt der zee-baren te breken.

Iaffa heeft heden eene kleine en ondiepe haven, die daer en boven zeer gevaerelijk is, ter oorzake van de grote meenighte der drooghten en klippen, de welke haer omringen, en het inkomen onveiligh maken: zelfs voor de kleinſte vaertuigen. Roger.

Des onaengezien komen dagelijx uit Egypten ſchepen en vaertuygen, geladen met rijs, zuiker: en ſlepen van daer zeep, olie, hers, en rozijnen.

De ſchepen van *Vrankrijk*, en andere geweſten van *Europe*, laden aldaer katoen, ſennebladen, Arabiſche gom, en andere waeren. Waer over de Françoiſen in *Jaffa* eenen Onder-Konſul hebben, die onder den Konſul van Vrankrijk ſtaet, die in de ſtad Damaskus zich onthoudt.

De zee is in deze haven altijt onſtuimigh, hoe weinigh het ook wait.

Zoo *Quareſmius* ſchrijft, worden, door het ongerijf der haven, de welke heden, door het gewelt des zeewaters, verzant, en met de puinhopen der ſtad vervult is, niet vele koopwaeren derwaerts gevoert. Ook wort zy heden, door meenighte van beëvaertreizers, niet aengedaen: naerdien de beëvaertreizen naer het Heilige Lant voor een groot gedeelte opgehouden zijn. Ja de haven is ganſch verwoeſt. Thevenot.

In de haven van *Iaffa* houdt eene ongeloſelijke meenighte van viſſchen, van gedaente by-na als de herderviſch. Roger.

Die uit Europe over de Middellantſche zee ſchepen, om na het Heilige Lant te trekken, doen gemenelijk allereerſt de haven van Joppe aen.

Naer het ſchrijven van *Lorinus*, wort, niet verre van de haven van Joppe, een grote ſteen getoont, op den welken *Petrus*, onder het waſſchen zijner viſchnetten, door *Chriſtus*, tot het apoſtel-ampt geroepen wiert: hoewel *Quareſmius* getuight dien ſteen aldaer niet gezien, noch daer van in dien oort eenigh gewagh gehoort te hebben. Daer en tegen geſchiede het beroep van *Petrus*, tot het apoſtel-ampt, in Galilea, by de zee van Genezareth, zeer verre van de ſtad Joppe: als blijkt uit Johan. 21. In c. 10. Actor. Ziet p. 159.

Digitized by Google

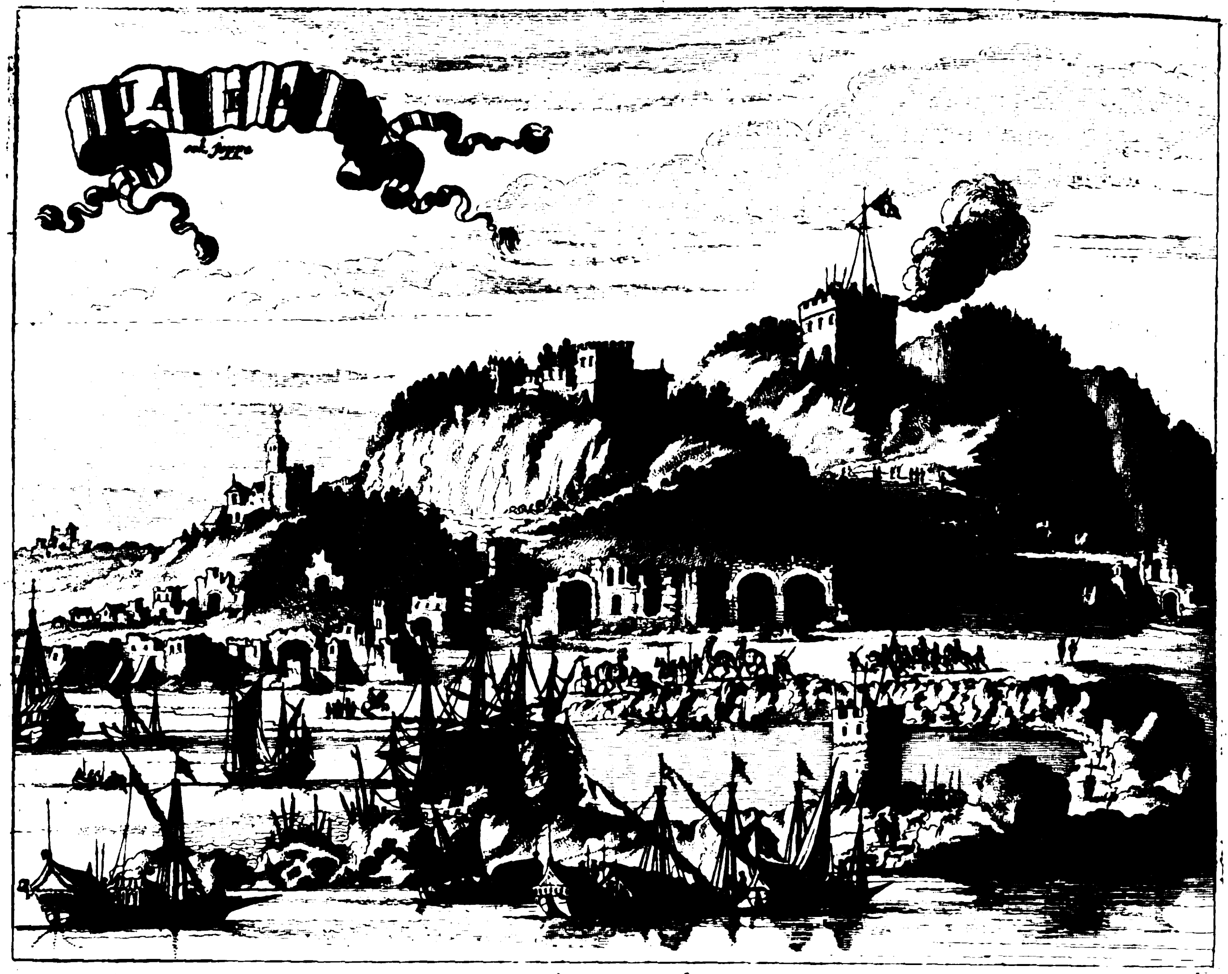

Ontrent *Joppe*, en niet boven drie schreden van de Middellantsche zee, zijn vele schone bronnen of waterputten. Neffens de zee is eene put met zoet water.

Allerwege rontom de stad, aen de lantzijde, en aen den ingang der haven, ten noorde, ziet men ongemeene grote brokken van dikke en zware ter neêr-gestorte muuren, tot tuigtekenen van de heerlijkheit der aeloude stad.

Doubd. De bolwerken zijn alle volkomen in wezen, geheel van fraeie en grote stenen gemaekt; maer leggen op zijde: andere half in 't zant begraven en met ruighte overdekt.

Jaffa leit heden t'eenemael verwoest, zonder kenteken of gelijkenis by-na van eene stad: ja magh veel meer een puinhoop, als stad, genoemt worden.

Het had, ontrent des jaers zestien hondert en vijftigh, dertigh of veertigh arme en slechte hutzen: welker meeste op het zant, langs den oever der zee, en eenige weinigen op een heuvel, rontom of ontrent het kasteel, stonden. De huizen zijn slechts hutten van matten, die tegen de rotsen aenstaen: in de welke men eenige holen heeft uitgehouwen, tot schuilplaetsen van Moren, Joden, en arme Grieken.

Op den kruin der puinhopen staen twee vierkante torens, ontrent twintigh schreden van elkanderen, die niet lang voor den aenvang dezer eeuwe gesticht wierden, en met geschut en krijgsbezetting, tot beveiling der haven, voorzien waeren.

Dicht daer by is een bak met zeer treffelijk en kout water, tot groot gerijf voor de genen, die deze haven aendoen.

Volgens *Doubdan*, staet het kasteel op eenen heuvel: het welk heden niet anders is als een kleine vesting, bestaende uit twee torens: d'eene vierkant, en d'andere ront: die door eene fraeie muur aen elkandere vast zijn, en zich verre in zee vertonen. Het geheel werk is van gehouwen steen gemaekt, en gesticht door de Turken; of, zoo andere willen, door *Louys*, gebynaemt *de Heilige*, koning van Vrankrijk. Kasteel.

Monkonys stelt het kasteel op het hoogh van eene kleine rotse, de welke tot aen zee strekt, en op de puinhopen van een ander oud kasteel: waer van

A. Vervallen Casteel. B. Verblyf plaets vant H. landt. C. Verblyf plaets der Griecken. D. Fonteyn. E. Vervallen

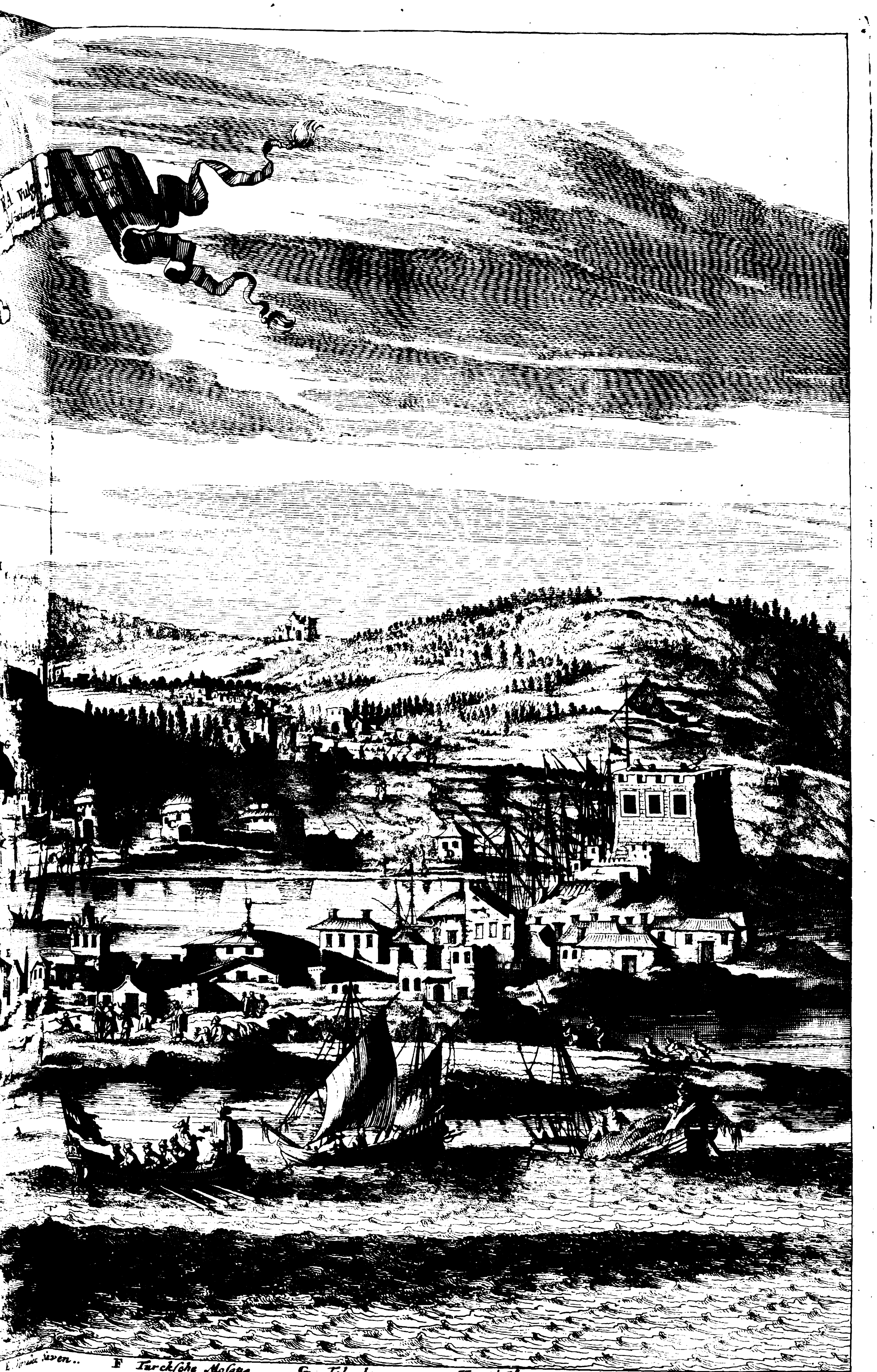

seven.. F Turckſche Moſque G. Tol-huys. H. t' Huys van Ruben. I. t' Huys van Talita.

Digitized by Google

Digitized by Google

van de overgebleve hoeken der bolwerken noch d'aeloude sterkte tonen. Desgelijx stelt *Roger* het kasteel op eene hoge rotse, daer tegen over de stad gebouwt is, en maekt het vierkant van gestalte: te weten, ieder zijde van hondert schreden, en gansch van zeer herden gehouwen steen.

Roger. Het is gestoffeert met zes veltstukken en falkonetten, en dient, om de ridders van *Malta*, die op de Turken in de Middellantsche zee kapen, het landen te beletten.

Het kasteel wort bewaert door eenige arme Turken en Arabieren, onder 't gebiet van eenen *Aga*, van wegen den *Bassa* van *Gaza*, daer het onder staet. Desgelijx staet de stad *Joppe* onder den zelven *Bassa*, die aldaer eenen *Emin*, of tollenaer, hout.

Ten ooste, na de zijde van *Rama*, ziet men noch de grachten der stad, die geheel en al vervult en toegestopt leggen.

Ten weste, aen de voet van eenen heuvel, en op het strant zelf, had men eertijts vier of vijf; of, † ontrent des
† Kootwijk. jaers zestien hondert, drie zeer grote en diepe bogen, of gewelven der aeloude gebouwen, als pakhuizen; hoewel half verwoest: die den ingang aen den oever der zee hadden, en tot vertrekplaetsen van beëvaertreizers en koopluiden, die deze plaetse aendeden, dienden. † Twee van deze bogen
† Rog. dienden daer na den Moren tot veestallen en woon-plaetsen: want in de zelve quamen zy des daeghs by een, en sliepen des nachts. De derde bleef, tot gebruik van den tollenaer, of *Emin*, toe-
Doubd. gesloten. Maer heden zijn deze bogen, door de woede der zee-baren, die by onweer daer tegen aen slaen, der mate verwoest, dat daer niet, als de grontvesten, van overgebleven zijn: hoewel zy noch, zoo *Quaresmius* schrijft, ontrent des jaers zestien hondert en twintigh, in wezen waren.

De nevensgaende kleine afbeelding wijst den hedendaeghschen toestant der stad aen.

Het gebiet van den *Bassa* van *Gaza* begint van deze plaetse, die eenen ieder Kristen, die aldaer te scheep gaet of aenkomt, of doorreist, tien *Sekinen* doet betalen.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, was de stad *Iaffa* een bisdom, en had een lange wijle eenen bisschop, *Suffragaen* van den patriarch van Jerusalem. In 't wereltlijke pronkte zy met den tijtel van *graefschap*: welken tijtel noch heden zeker edel perzoon van Venetien, uit den huize van *Kontareno*, voert; en gemeenelijk *Conte del Zaffo*, in 't Italiaensch, wort genoemt.

D'oort ontrent *Ioppe* was ten tijde Strab.
des Heilants zeer volkrijk: want uit lib. 16.
het na-by gelegen vlek *Jamnia*, en uit de rontom leggende gebuur-plaetsen, konden veertigh duizent man in de wapenen gebraght worden.

Het lant van *Fenicie* wiert eertijts Salmas.
ook, na de stad *Ioppe*, *Iopia* geheten: in Solin
welk *Iopia*, zoo de Grieken beuzelen, uit Co-
het koningrijk van *Cepheus* was. *Ste-* non.
phanus gedenkt ook *Iopia*: en *Plinius* de Jopische lantvooghdye.

Andere maken *Cepheus* koning van *Ethiopien*: en brengen het tooneel des bedrijfs en geschiedenis van *Andromeda* in *Ethiopien* over: alwaer *Cepheus*, vader van *Andromeda*, zou geheerscht hebben.

Zoo d'oude schrijvers en poëten beuzelen, wiert *Andromeda*, dochter van *Cepheus* en *Kassiope*, door de nymfen, op de klippen der haven van *Ioppe*, of op het strant, na-by de haven, aen eenen steen, met ketens of boeiens, gekluistert, en voor het zee-gedroght *Cetus*, of walvisch, ten doele gestelt, om verslonden te worden, tot straffe van de hovaerdye haerer moeder, de welke roemde de *Nereiden* in schoonheit t'overtreffen. Maer *Perseus*, in het wederkeeren na zijn vaderlant, verloste haer namaels, door het doden van het zeegedroght *Cetus*, en nam haer ten wijve.

Naer het schrijven van *Mela*, toonde men noch by zijnen tijt d'yzelijk grote beenderen dezes zee-gedrochts, en klare kentekenen van *Andromeda*, door *Perseus* verlost. Ook verhaelt *Iosephus*, dat op het strant, by *Ioppe*, noch by zijnen tijt de kentekenen der ketenen van *Andromeda* zich bevonden: tot bewijs des geloofs der aeloude fabel. Doch hier in schijnen zy de Grieken gevolght te hebben, die het zelfste geschreven hadden, eer die gebeenten door *Markus Scaurus* na Romen gevoert wierden.

Digitized by Google

Desgelijx schrijft *Plinius*, dat de kentekenen der boeiens van *Andromeda* op eenen steen, gelegen voor den heuvel, waer op de stad *Ioppe* gebouwt was, getoont worden: hoewel hy op eene andere plaetse schrijft, dat in de Fenicische zee, voor *Ioppe*, een eilant *Paria* leit, dat geheel een stedeken is: waerop, zoo gezeit wort, *Andromeda* voor het zeegedroght gestelt wiert.

Conon. Zoo andere daer en tegen willen, was *Andromeda* geschaekt, en met een schip vervoert, daer een *Cetus*, of walvisch, aen stont: waer uit de verziering, van het zeegedroght en *Andromeda*, haeren oorsprong genomen had.

Zoo eenige willen, zou *Noach* ontrent *Ioppe* d'arke gestight hebben.

Erekkon. Nessens *Ioppe* stelt *Hieronymus* eene plaetse *Erekkon*, en anders, by Jos. 19: vers 46. *Arekon*, of, na de Neêrduitsche overzetting, *Rakka* genoemt: de welke by ouds eene stad en grenspael des stams van Dan was.

Doubd. Van *Iaffa* tot aen *Ramla* leit eene grote vlakte, of velt, van vier Fransche mijlen breet, strekkende van de zee tot aen de bergen. In het begin der vlakte, na-by *Iaffa*, is een bewegend of gul zant. Daer na volght een groene en effe wegh, die meer als derde-halve uure lang is, en tot aen *Rama* duurt.

Jasor, of Jason. a Koot. b Doub. c Roger. Drie [a] vierendeel, of [b] anderhalve Duitsche, of [c] derde-halve Fransche mijle van *Iaffa*, leit, na 't ooste, in den stam van Dan, en op de linke zijde des weghs, die van *Iaffa* na *Ierusalem* loopt, een verwoest vlek, *Iasor*, of *Asor*, en by *Roger Iason* genoemt. Ter zelver plaetse stont eertijts een kasteel: waer van heden niet als de grontvesten gezien worden. Ontrent des jaers zestien hondert en twintigh onthielden zich aldaer vijf en twintigh huisgezinnen van Moren, die zich met den hof-bouw erneerden.

Voor aen, op den kant van den wegh, is een aertige kluis van eenen *Derwijs*, of Moorsche heiligh: benessens eene tuin en *Moske*.

Een weinigh verder neêr te gaen, staet op de rechte zijde, in 't zant, een kleine *Moske*, bedekt met negen kleine domen, of koepels, of ronde gewelven: de welke voor de grafstede van *Gad* gehouden wort, die d'eerste zoon van *Iakob* en *Zelfa*, en de zeste in orde der kinderen Israëls was. Deze *Moske* wort door eenen *Derwijs* bewaert. Moske of Grafstede van Gad. Doubd.

Tegen over deze *Moske* is een put, met zeer treffelijk water, dat door zeker gevaerte van raderen, het welk ossen omdraeien, in bakken uitgeput wort, tot groot gerijf van menschen en beesten: desgelijx tot voordeel der omleggende landeryen en tuinen, die daer meê bevochtight worden.

D'omleggende landouwen zijn zeer vet en bequaem tot den lantbouw, en leggen ook tamelijk bebouwt: inzonderheit met katoen-bomen, *Angurien* en zuiker-riet.

Trekkende van daer na *Rama*, komt men op eene brede en ruime vlakte, bewassen met meenighte van bomen, hage en heester-bosschen, die den wegh zeer schaduwrijk en lustigh maken: hoewel die ook gevaerelijk is, ter oorzake van d'Arabieren, die gemeenelijk aldaer in lagen leggen, en op den reizer loeren.

Jamnia, of *Jabnia*, en anders *Jabneh*.

De stad *Jamnia* wort alzoo, op Grieksch, in de boeken der Machabeen, en by *Josephus*, *Strabo*, *Ptolemeus*, *Antoninus*, *Plinius* en *Stephanus*, genoemt: maer by ouds in de Schrift, op Hebreeusch, *Jabneh*, 2 Paral. 26: vers 6. en by *Benjamin Jafne*, en namaels, ten tijde van den zelven *Benjamin*, *Ebalin*, of *Ivelijn*, en anders gemenelijk † *Zania*.

† Masius in Jos.

Eenigen houden *Iamnia* voor een en het zelfste met *Akkaron*: waer toe ook *Ortelius* schijnt te nijgen. Maer dewijl men bewust is, dat *Akkaron* een vorstendom der Filistijnen, en onder hen eene deurluchtige stad was: *Stephanus* daer en tegen *Iamnia* een stedeken, en *Strabo* een vlek noemt, zoo kan men *Iamnia* qualijk voor een en het zelfste met *Akkaron* houden: 't en zy men wil, dat in de volgende tijden de stad *Akkaron* zeer verniettight geworden is, en met haere grote en beroemtheit ook haeren naem verloren heeft: het geen wel te geloven is: naerdien by genen ouden schrijver, 't zy

Digitized by Google

't zy *Ptolemeus*, *Stephanus* of *Strabo*, *Akkaron* gedaght wort.

Maer met meerder waerschijnelijkheit wil *Bonfrerius Iamnia* voor een en het zelfste met *Iabneel*, of *Gebneel*, dat aen zee lagh, gehouden hebben. Jos. 15 : 11. Van welke zee *Akkaron*, in het zelfste veirs, een weinigh verder afgestelt wort.

De Schrift, desgelijx *Iosephus*, stelt *Iamnia*, of *Iabneh*, duidelijk in het gewest van *Azotus*, en in de lantstreke der Filistijnen: te weten, tusschen *Gad* en *Azotus*: als uit de bovengemelde schriftuur-plaetsen te bespeuren is.

Plinius stelt *Iamnia* tusschen *Azotus* en *Ioppe*: desgelijx plaetst *Benjamin Iamnia*, of *Iafne*, tusschen *Azotus* en *Ioppe*, drie mijlen zuidwaerts van het Ferrar. laest, en twee van het eerst. Andere stellen het tien duizent schreden van *Ioppe*.

Strab. *Iamnia* was ook in Fenicie gelegen, en had eene zeehaven: de welke *Ptolemeus* de haven der *Iamniters* noemt, en beneffens de scheeps-vlote, door *Iudas de Machabeer* des nachts verbrant wiert: waer van men het licht der vlamme te Jerusalem, een streke van twee hondert en zestigh stadien verre afgelegen, zagh opgaen, 2 Mach. 12 : vers 19.

Stephanus noemt *Iamnia* een stedeken: *Strabo* slechts een vlek, dat naby *Ioppe*, en ontrent twee hondert stadien noortwaerts van Askalon en Azotus gelegen was.

Plinius stelt twee *Iamnien*: doch door het een is de haven van *Iamnia* te verstaen: en door het ander de stad; de welke by ouds een weinigh te landewaerts in gelegen was: als blijkt uit *Ptolemeus*.

Uzzia, koning van Juda, nam de stad *Iamnia*, of *Iabneh*, in, en deed de muuren slopen. 2 Paral. 26 : 6.

Iosephus stelt de stad *Jamnia* onder Lib. 5. of na d'elf lantvooghdyen van *Iudea*: de Bell. want *Iamnia* gebood, nevens *Ioppe*, over de gebuur-landen.

Eenige delen van *Zenons* huis, ontrent *Iamnia*, wierden *Filip*, zoon van Joseph. *Herodes*, door koning *Tiberius*, toegevoeght.

Salome, dochter van *Antipatris*, zoon van koning *Herodes*, wiert na des grootvaders doot, door keizer *Tiberius*, vrouw of heerin van *Iamnia*, *Azotus* en *Phaselus*, gemaekt.

Ten tijde der Romeinen was *Herennius Kapito* bezorger of vooght van *Iamnia*.

Iamnia behoorde den Daniten toe. Joseph.

Voor en na de verwoesting van Jerusalem was Jamnia eene vermaerde hoge-schole der Joden, en de voornaemste van Judea, na die van Tiberias. Ook was'er de *Sanhedrin* der Joden geplaetst.

Onder de Kristenen was *Jamnia* een bisdom, dat onder de hooftstad van *Cesarea* stont. Twee bisschoppen worden met name gedaght: een *Menobius*, geboortigh van *Jamnia*: en een ander, *Stephanus*.

Kaspin.

K*Aspin*, of *Kasbin*, en anders *Kasphin*, was eene stad, met eene brugh gesterkt, en met vaste muuren omringt, en met allerlei Heidensch volk, onder een vermengt, bewoont.

Deze stad wiert door *Iudas de Machabeër* belegert: hoewel d'inwoonders, op steun van de vastigheit der muuren, en voorraet van lijftocht, zich des weinig kreunden: maer scholden op de genen, die met Juda waeren, en spraken onbehoorlijke dingen. Dan de krijgsknechten van *Juda* vielen met grote woede op de muuren aen, en namen de stad in: en doden zulk een onuitsprekelijke meenighte van inwoonders, dat het na-by-gelegen meir, breet twee stadien, van het bloet der gesneuvelden scheen vervult te worden en over te vloeien. 2 Mach. cap. 12.

Na het schijnt, was de stad *Kasbin* Adrich. ontrent negen stadien beooste *Jamnia* gelegen: hoewel de Schrift van haere rechte gelegentheit geen zeker bericht geeft. Des onaengezien moet Bonfr. de zelve op d'aen-zee-gelege lantstreke van *Palestijn* gestelt worden: naerdien te dier tijde by-na niet, als Heidenen, langs de zelve zee-lantstreke woonden: gelijk de Joden het binnen-lant bezaten.

Digitized by Google

De stad *Antipatris*, heden *Arsur*.

Joseph. Antiq. lib. 16. c. 9. en l. 13. c. 23. De Bello lib. 1. cap. 6.

De stad *Antipatris* wiert alzoo door den stichter, koning *Herodes d'Askaloniter*, ter gedachtenis van zijnen vader *Antipater* genoemt, die de zelve op de schoonste vlakte des koningrijks, *Kapharsaba* geheten, na het stichten der stad *Cesarea*, deed bouwen. *Josephus* noemt *Antipatris boom* en *vlietrijk*. Of de stad *Antipatris*, zoo *Josephus* op eene andere plaetse schrijft, wiert met eenen vliet omlopen, en lagh met schone bomen omringt.

Antiq. lib. 16. 9.

Naerdien *Kapharsaba* eenige overeen-koming van name met het vlek *Kapharsalama* heeft, dat by *Iosephus*, *Antiq. lib.* 12. *c.* 17. en 1 Mach. 7: 31 wort gedaght, zoo willen *Zieglerus*, *Adrichom* en andere, daer uit besluiten, dat *Antipatris* te vore *Kapharsalama* was genoemt: hoewel t'onrecht, en zonder eenigh bewijs van waerschijnelijkheit: aengezien *Kapharsalama* een vlek was, en na-by *Ierusalem* lagh, als te bespeuren is uit de bovengemelde plaetsen van *Josephus* en der *Machabeen*: het welk op *Antipatris* niet kan gepast worden, dat verder van *Ierusalem* lagh, en eene stad was.

Daer en boven deed *Herodes*, volgens schrijven van *Josephus*, de stad *Antipatris* van nieuws uit den gront, op de vlakte *Kapharsaba*, bouwen.

Antiq. lib. 13. c. 23.

Josephus plaetst *Antipatris* hondert en vijftigh stadien, of achtien duizent schreden van *Joppe*, eene streke van vier mijlen en eene halve.

Joseph.

Van *Kapharsaba*, of *Antipatris*, tot aen de zee by *Joppe*, deed *Alexander*, bevreest voor d'intrede of aenkomste van *Antiochus Dionijs*, eene diepe gracht graven.

Arsur.

Willem de Tyrier hout zeker stedeken, by zijnen tijt doorgaens *Arsur* genoemt, en op den oever der Middellantsche zee, na-by *Ioppe*, gelegen, voor d'aeloude stad *Antipatris*. Van gelijken houden *Brokard* en *Breidenbach* dit *Arsur*, by hen gebroken *Assur* genoemt, voor het aeloud *Antipatris*: 't welk by hunnen tijt slechts een gehucht was.

Lib. 2. Alferg. Elmac.

Arsur, naer het schijnt, wort anders by *Sanut Arzuffum*, en by d'Arabieren *Orsuf*, of *Arsuf*, en *Arzufa*, geheten: welk *Arsuf* tusschen *Ioppe* en *Cesarea* leit, vier mijlen en een halve van het eerst: en anderhalve mijle van het laetst. Gool in Alferg.

Doubdan stelt de puinhopen van *Antipatris*, heden *Arsur*, vier mijlen van *Joppe*.

Ptolemeus daer en tegen schijnt de stad *Antipatris* verder van de Middellantsche zee, en van *Ioppe*, en meer na 't ooste, te plaetsen: naerdien hy haer op een zelve *Meridiaen*, of middaghlijn, als Jerusalem, stelt: te weten, op de lengte van zes en zestigh graden en twintigh minuiten.

D'apostel *Paulus* wiert ter derder uure des nachts, door de krijgsknechten, uit de leger-plaetse, onder de stad Jerusalem, tot Antipatris gebraght: en van daer des anderen daeghs door de ruiters na *Cesarea* gevoert. Act. 23.

Waer uit men ook eenighzins zou kunnen besluiten, dat Antipatris nader by Jerusalem, en verder van de Middellantsche zee gelegen was, als het in de gemeene lantkaerten gestelt wort: naerdien d'oever der Middellantsche zee, aen den welken Antipatris lagh, veertigh duizent schreden, of eene streke van tien mijlen, van Jerusalem lagh: welke wegh, of afstant, naulix op eenen nacht kon afgeleit worden: gelijk de krijgsknechten met *Paulus* in noch minder tijt dien afleiden: want zy begonnen de reize ter derde uure des nachts, (te rekenen van den ondergang der zonne) en voerden *Paulus*, wanneer zy hem des nachts in Antipatris gebraght hadden, des anderen daeghs na Cesarea.

En by aldien Antipatris, neffens Cesarea, aen zee gelegen was, zoo zou men langs korter wegh uit Jerusalem regel-recht op Cesarea kunnen reizen hebben: als eerst op Antipatris, en dan langs de Middellantsche zee op Cesarea. Doch dit naukeuriger t'onderzoeken en ziften, laet ik anderen over.

Eenigen, en zelf *Adrichom*, schijnen d'aeloude stad Dora, of Dor, voor een en de zelve met Antipatris te houden: hoewel zonder eenigh bewijs van waerschijnelijkheit: want behalve Joost van Gestel. Ziet Syrie, pag. 72.

halve de stad van nieuws, door *Herodes*, gesticht wiert, zoo onderscheit *Ptolemeus* duidelijk Antipatris en Dora van elkanderen: naerdien hy Dora onder Fenicie, en Antipatris onder Judea brengt. Ook plaetst hy Dora, zoo in zijne lantkaerten, als lantbeschrijving, *lib.* 5. *c.* 15, 16. noordelijker, als Antipatris.

Daer en boven stelt ook *Ptolemeus* Antipatris en Dora een weinigh verder van zee af: het welk niet schijnt, nopende Dora, te kunnen toegelaten worden: naerdien de Schrift Dora klaerelijk neffens de zee stelt.

Joseph. Na-by Antipatris, of na-by de plaetse, boven Antipatris, leggen bergen.

Arsuf heeft lustige bosschen en weiden, en was eertijts met een vast kasteel gesterkt.

Arsur, dat meest alle de schrijvers des Heiligen Lantschen oorloghs, na den voorgang van *Willem de Tyrier*, *Brokard* en *Breidenbach*, voor het aeloud Antipatris houden, heeft verscheide zware oorloghs-rampen en verwoestingen uitgestaen.

Oorloghs-rampen en verwoestingen van Arsur.

Albert. Aquensf. lib. 6. cap. 51. en 52. Tyr. lib. 10. cap. 13.

Raymond van Sant Gilles, graef van *Thoulon*, (die, op het overgaen van Jerusalem, den toren van *David* most verlaten) wierp zich met zijn leger, omtrent des jaers elf hondert, voor de stad van Arsur, met voornemen van zich daer meester van te maken. Dan ziende, dat *Godefroy van Bouillon*, koning van Jerusalem, ook ten zelfsten einde, derwaerts by hem quam getogen, verwittighde hy, uit spijt van zijnen misllukten aenslagh, des d'inwoonders, en riet hen zich niet aen *Godefroy* over te geven: als die in weinigh dagen tijts zich alleen zou bevinden, en ontbloot van den bystant van alle prinsen en vorsten, die zijne zijde hielden, en weêr na het Kristenrijk stonden te keeren. Dit wist hy hen zoo wel in te boezemen, dat *Godefroy*, na hy zijn leger had neêrgeslagen, en niet met allen, by mangel van schepen, om Arsur ter zee te belegeren, kon uitrechten, alleenlijk eenen dagh bleef leggen, en het belegh, tot op een anderen tijt, uitschoof.

Hier en tusschen waeren d'inwoonders gedwongen vrede te verzoeken, en koning *Godefroy* voor hunne stad eene jaerlikse schatting aen te bieden; met beding van in vryheit te leven, en hunnen gewonelijken koophandel te drijven. Tot onderhout des verdraghs wierden ter wederzijde gyzelaers gegeven. Die van Arsur gaven twee mannen: een, met name *Girard*: en d'ander *Lambert*. Maer wanneer de Mahometanen namaels het klein getal der Kristenen, die in 't Ooste overgebleven waeren, zagen, (gelijk *Raymond* hen verwittight had) besloten zy het verdrag te breken. Voorts vluchten hunne gyzelaers wegh: daer en tegen wierden die van de Kristenen by hen behouden. *Godefroy*, in weêrwrake van deze trouloosheit, belegerde de stad, en beukte op de zelve geweldigh, den tijt van zeven weken, uit stormkatten: hoewel de belegerden ook mannelijk weêrstant boden. Doch ziende zich niet lang te kunnen verdedigen, besloten zy, door eene ongehoorde wreetheit, den gemelden *Girard* aen eene kruize met koorden te binden, en op de bolwerken, tot aen de top van eene grote scheeps-mast op te hijzen, in 't gezicht der Kristenen, om hen eeniger wijze tot meêdogen te bewegen, en door dit middel van het belegh der stad te doen opbreken.

Girard, aldus opgehaelt, riep en schreeuwde jammerlijk, en bad koning *Godefroy*, om zich over hem in zijn ongeval t'ontfermen. Maer *Godefroy* liet hem aenzeggen, dat hy zich tot sterven most bereiden: naerdien het krijgsheir besloten had de stad in te nemen en verwoesten: want het zou hem wel beter zijn alleen te sterven, als eene plaetse van zulk een belang in handen der Mahometanen te laten blijven.

Aenstonts hier op begonnen de Kristenen van alle kanten op de stad te beuken: behalve aen de zee-zijde, door mangel van schepen. Zy rechten storm-gevaerten, of katten tegen de muuren op, en wierpen van wederzijde zulk een meenighte van schichten, dat *Girard*, in minder als eene uure, met tien doornagelt wiert: dies hy als doot aen den top van de mast bleef hangen.

Midlerwijle verbranden de Mahometanen,

Digitized by Google

metanen, met het werpen van vuurwerken over de muuren, een der stormgevaerten, dat met zijnen val vijftigh krijgsknechten verpletterde, die by-na alle verbrant wierden.

Hier door wierden de beleggers der mate verschrikt, dat zy ter zelver stonde van het belegh zouden opgebroken zijn, 't en zy *Godefroy* hen op nieu een moedt in 't lijf had gesproken, die hen aenmoedigde, om een tweeden storm te doen, en een ander stormgevaerte, als het eerst, te maken: dan naulix was dit opgerecht, of de vyanden staken het, als het eerst, in den brant, dat op de Kristenen neêr-storte, die daer door gekneust en verplettert wierden. Waer over zy alle den moedt verloren gaven, en van 't belegh opbraken, en zich na Jerusalem begaven.

D'inwoonders van *Arsur*, van het belegh ontslagen, begonnen het lant rontom de stad te bebouwen en beplanten. Maer *Godefroy*, des verwittight, zond derwaerts veertigh ruiters, die vijf hondert inwoonders op de plaetse ter neêr velden, en eenige vrouwen en kinderen na Jerusalem gevangen braghten.

Deez neêrlaegh dwong hen, om bystant aen den *Sultan* van Egypten te verzoeken; die hen een bende van welgewapende Arabieren toezond, en twee hondert andere krijgsknechten, genoemt *Azoparts*: hoewel die ook in verscheide voorvallen verslagen wierden. Toen gaven d'inwoonders de stad en gyzelaers, als *Lambert* en *Girard*, over, die reeds by de Kristenen voor doot gerekent waeren.

Tyr. lib. 10. c. 14. Elmac. lib. 3. Wanneer een wijle daer na die van *Arsur* weêr aen het muiten, als te voore, waeren geslagen, belegerde *Bauduwijn* d'eerste, Kristen koning van Jerusalem, met bystant der Genuesen en Pisaners, hen te water en te lande, en veroverde de stad by verdragh, des jaers elf hondert en een.

Aenstonts wiert de stad tot een bisdom opgerecht, en haer opgeleit vijf hondert krijgsknechten in des konings leger t'onderhouden.

Maer des jaers twalef hondert en vijf en zestigh wiert Arsur, nevens andere plaetsen, door de Mahometanen ingenomen, met het doden van negentigh hospitalieren, en gevangen nemen van ontrent hondert andere Kristenen, die na Egypten gevangkelijk wegh-gevoert wierden.

Heden is'er by-na niet, als puinhopen, van d'aeloude stad Arsur overgebleven. Het overigh, sedert van nieuws gebouwt, is een groot en rijk vlek, bewoont by Moren, Joden en Kristenen, ter oorzake van den handel in plukgranen, koren en katoen, die aldaer gedreven wort. Doubd. Roger.

Aen de zuitzijde is, in zee, een kleine zantbank, achter de welke de kleine vaertuigen, en *Karmoussairen* der Grieken, ten anker komen, en aldaer veiligh leggen, zoo voor het onweer, als voor de schepen der *Maltesers*, die deze plaetse niet kunnen aendoen.

Twee mijlen van Arsur, na 't zuide, eindight het lant en de heerschappye van *Emir Therabee*, een Arabische vorst. Roger.

Daer tegen over wiert *Ionas*, zoo *Roger* en andere Roomsgezinden willen, in zee gesmeten, en door eene walvisch ingeslokt. Desgelijx zou ter zelver plaetse keizerin *Helena* een van des Heilants nagelen, tot stilling des onweêrs, in zee gesmeten hebben: het welk aen dezen oort veel sterker en gevaerelijker is, als in volle zee.

Cesarea.

De stad *Cesarea*, of, na 't Neêrduitsch, *Cesareën*, dat is *keizerlijk*, is alzoo door den stichter, of her-opbouwer, *Herodes*, ter eere van *Cesar*, of keizer *Octavius*, genoemt. Van wege haere gelegentheit aen zee wort *Cesarea* ook gemeenelijk *aen-zee-gelege Cesarea*, en, tot onderscheit van *Filips Cesarea*, in *Galilea*, *Cesarea van Palestijn*, en op Hebreeusch, by de Joden, *Schizeria* geheten. Van gelijken noemen de Moren en Arabieren dit *Cesarea* noch heden, in 't Arabisch, gebroken *Kaisariyah*, of *Kaisserie*, en ook, met het byvoegen van *Alsjam*, *Kaisariyah Alsjam*; dat is, *Cesarea van Syrie*, tot onderscheit van de stad *Cesarea* in *Cilicie*. Ulug Beig. Nasir Eddin.

Zoo d'Arabische vertaelder des Bybels gevoelt, was d'eerste aeloude naem dezer

dezer stad *Hazor*, Jos. 11 : 1. of liever *Ekron*, zoo de Rabbinen beuzelen: want *Ekron* houden zy voor een en de zelve stad met *Cesarea*: hoewel ongerijmt. *Ekron*, zeidt zeker *Rabbi Abbu*, geboortigh van *Cesarea*, *zal uitgeroit worden*: *dat is*, *Cesarea*, *de dochter van Edom*.

Dan, zoo men *Iosephus* geloven magh, wiert *Cesarea* te voore, in het Grieksch, *Pyrgos Stratonis*, dat is, *tooren van Straton*, genoemt, na zekeren *Straton*, een Sidonier, en gunsteling van *Neokles*, koning van *Cyprus*: welke stad, door ouderdom vervallen, hy deed herbouwen, en ter eere van *Cesar*, of keizer *Octavius* August, *Cesarea*, dat is, *keizerlijk*, hernoemen. Men vint'er die willen, dat *Cesarea* by *Plinius* Apollonia genoemt wort: daer nochtans *Ptolemeus* Apollonia tusschen *Pyrgos Stratonis*, of *toren van Straton*, en tusschen *Ioppe*, stelt. Desgelijx onderscheit *Iosephus* duidelijk *Stratons toren* van Apollonia, met ieder byzonder te noemen, en Apollonia tusschen *Ioppe* en *Stratons toren* te stellen. *Benjamin* hout de stad *Cesarea* voor de stad *Gath*.

Eindelijk wiert *Cesarea*, door keizer *Vespasiaen*, naer men zeid, *Flavia Colonia*, dat is, *Flavische kolonie*, genoemt: en den inwoonders het beschreven recht der Romeinen door een byzonder voorrecht vergunt.

Ioseph. lib. 17. de Bell. lib. 1. c. 20. *Herodes* deed deze stad, na het stichten der stad *Sebaste*, of *Samarie*, bouwen, en haer, uit vreze van opstending der Joden, den ganschen volke, als een kasteel, op den halse leggen.

Na hy de plaetse en oort, die tot het stichten eener stad zeer bequaem was, had afgezien, deed hy eene prachtige schets ontwerpen, en de gansche stad met gebouwen, zoo koninglijke paleizen, als byzondere burgerhuizen, van witten steen treffelijk verçieren.

Haven. Ioseph. Onder andere deed hy een groter haven, als de *Pyreus*, of haven van Athene, tot beveiling der schepen tegen 't onweer, met een ongelofelijke moeite en onkoste, en wonderlijke kunst, bouwen: en des te meer, naerdien alle de stoffen van andere plaetsen derwaerts most gevoert worden: want de gansche zee kuste, tusschen *Ioppe* en *Dora*, was een onherbergelijke ree: waer over alle de genen, die uit Fenicie na Egypten zeilden, gedwongen wierden in zee te steken, uit vreze voor de weste wint: naerdien ook eene matige koelte dezer wint zulk eene gewelt der zee-baren tegen de rotsen aenjaeght, dat, door de kracht des te ruch lopenden waters, de onstuimigheit der zee een stuk weeghs toeneemt. En niet tegenstaende de gansche plaetse haer tegen hem weêrbarstigh toonde, zoo worstelde hy evenwel zoodanigh tegen de zwaerigheit aen: dat de vastigheit des bouwerks geenzins voor de zee bezweek. In het binnenste deed hy andere zeer diepe reên voor de schepen maken. Hy deed rontom de haven eene kring afsteken, zoo veel hem wijd genoech docht te zijn, om een grote vloot schepen te bergen, en, op de diepte van twintigh ellen, zeer grote stenen zinken: welker eenigen vijftigh voeten lang, achtien breet, en negen diep waeren: en eenige ook groter, en andere kleinder. Dit gevaerte, in zee geworpen, maekte eene streke of arm van twee hondert voeten lang boven water: die te voore door het water bedekt lagh. D'eene helft dezer streke lagh tegen over de zee-baren, en brak haer gewelt: waerom het in 't Grieksch *Procymation*, dat is, *voor-zee-baer*, wiert genoemt.

Het overigh, of d'andere helft, droegh eene muur, met torens onderscheiden: welker grootste en schoonste *Drusius*, of *Drusium*, na des keizers stiefzoon, genoemt was. In deze muur waeren vele gewelven of bogen, tot verblijf-plaetsen en herbergen der zeeluiden, en tot pakhuizen der koopmanschappen, die ter haven ingescheept wierden.

De mont der haven lagh tegen 't noorde: gelijk de noorde-wint aen dien oort de zachste is.

Voor en rontom, of langs henen de bogen, was eene schoeing en brede wandel-wegh, de welke de genen ontfing, die uit de schepen te lande traden.

Aen den mont der haven stonden drie *Kolossen*, of beelden, van een ongemeene grote, ter weder-zijde met kolommen ondersteunt, tot vaster weêrstant der zee-baren.

Het beelt, op de linke zijde, wanneer men de haven in-quam, ruste op een vasten toren. Op de rechte zijde

stonden twee hoge stenen, of stene kolommen, neffens elkanderen, die in grote en hooghte den tegen-overstaenden toren overtroffen.

Rontom de haven waeren huizen van witten steen, of geslepen marmer, op eene ry gebouwt.

Tegen over den mont der haven was op eenen heuvel, in 't midden, een zeer grote en fraeie tempel, dien men van verre uit zee kon zien, gesticht. In den zelven tempel stont des *Cesars* of keizers beelt; van wien de stad haeren naem had. Het was niet kleinder, als dat van *Iupijn*, by *Olympia*; na wiens schets het gemaekt wiert. Desgelijx pronkte deez tempel met het beeltenis van Rome.

Hy deed ook aen de zuitzijde der haven een renbaen, of rentooneel, bouwen: van waer men wijd en zijd in zee kon zien.

In de stad waeren ook wonderlijke onderaertsche rioelen gemaekt, die, op een gelijken afstant van elkanderen, in zee uitquamen. Tusschen beide, en van d'eene tot d'andere, liep een dwers rioel. Door deze rioelen liep het regen-water, en vuilnis der stad, met het afloopend water in zee. Daer en tegen stroomde het oplopend zeewater door de zelve na stad toe, en doorspoelde de gansche stad.

Hy deed ook een schouw-tooneel, en meer andere prijswaerdige gebouwen, van steen stichten.

Al het welk, in den tijt van tien of twalef jaren, zonder arbeit of onkoste te sparen, voltoit wiert: te weten, op het acht en twintighste jaer zijns rijks, en op de hondert en twee en negentighste *Olympias*.

Na het voltoien der stad wiert, in haere inwying, eene grote plechtigheit en staet gebruikt, en een prachtige en kostelijke toestel in 't werk gestelt.

Hy voerde een vijf-jarigh strijtspel in, om alle vijf jaren te vernieuwen, en wijde het ook aen keizer *August* toe. Op dit strijtspel wierden alle muzijkmeesters, en worstelaers der naekte strijtspelen, ontboden. Daer en boven wiert'er een groot getal van schermers en wilde beesten, en al wat van dien slagh, zoo te Romen, als by andere volken, uitstekends en in waerde was, beschaert.

Herodes had al dezen toestel op zijne eigen onkoste, met groten staetzught, uit alle oorden doen by een slepen: hoewel niet zonder groten bystant van *Iulia*, des keizers gemalin, de welke vele dierbare dingen uit Italien overzond: zulx alle d'onkosten, t'zamen gerekent, op vijf hondert talenten beliepen.

Na dat derhalve een grote meenighte van menschen vergadert waeren, om de schouspelen te zien, ontfing *Herodes* alle de gezanten, die door verscheide volken, van wegen d'ontfange weldaden, gezonden wierden, ter maeltijt en herbergh, en onthaelde hen geduurigh met allerleie vonden van vrolijkheden: midlerwijle de gemeente haer den ganschen dagh over met schouspelen verlustighde.

Men zeid, dat de keizer zelf, en *Agrippa*, dikwils zou gezeit hebben, dat de grootmoedigheit van *Herodes* groter was, als zijne tegenwoordige staet meê braght: ja dat hy der heerschappye van gansch Syrie en Egypten scheen waerdigh te zijn.

De stad *Cesarea* wort in 't nieu verbont op vele plaetsen gedaght.

In *Cesarea* zagh *Kornelius*, de hooftman, een gezicht, en wiert door *Petrus* gedoopt, die ten dien einde, door Gods bevel, uit *Ioppe* derwaerts quam. Actor. 10. Ten tijde van *Hieronymus* zagh men daer noch het huis van *Kornelius*: het welk, door de Kristenen, tot eene kerke was opgerecht. Hieron. Epist. 27. ad Eust. Men zagh'er ook te dier tijde het huis van *Filippus*, een der zevenen: en de kamers zijner vier dochteren, de welke maeghden en profeterssen waeren. Act. 21.

In *Cesarea* knevelde zich de profeet *Agabus* handen en voeten, met den gordel van *Paulus*, tot eene voorspelling van *Paulus* kneveling te Rome. Act. 10.

Te *Cesarea* bleef *Paulus*, in het richthuis van *Herodes*, twee jaren gevangen. Act. 12: 23, 24, 25, 26.

In *Cesarea* wiert koning *Herodes Agrippa*, onder het vieren van het vijfjarigh strijtspel, ter eere van keizer *August*, door den engel, tot straffe van zijne grootsheit, dodelijk ter neêr geslagen: wanneer de pluimstrijkers, verblint door den glans van zijn koninglijk gewaet, zijne stemme voor eene

Digitized by Google

eene Gods stemme uitkreten. Act. 19: vers 8.

Cesarea wort een bisdom. Na het Kristen geloof in deze stad op en voortgang had genomen, wiert zy tot een bisdom opgerecht, de welke vele bisschoppen heeft gehad, die † by *Hieronymus*, en in de kerkelijke historien, gedaght worden: als onder andere *Flavianus*, onder keizer *Diokletiaen*: *Theophilus*, onder *Kommodus*: *Teoktistus*, ten tijde van *Origenes*: *Domnus* en *Theoteknus*, onder keizer *Galienus Marinus*: *Anatolius*, te voore bisschop van *Laodicea*: *Eusebius*, en zijn navolger *Akacius*, en *Gelasius*, onder keizer *Theodosius*. *Agricolaus* en andere Roomsgezinden maken *Kornelius*, de hooftman, die door *Paulus* gedoopt wiert, Actor. 10. den eersten bisschop van *Cesarea*: quansuis tot meerder gezagh van hunnen bisschoplijken staet.

† De Viris Illustr.

By verloop van tijt wiert het bisdom van *Cesarea* tot de waerdigheit van een aerts-bisdom verheven, en, beneffens negentien of twintigh onderhorige bisschoplijke steden of bisdommen, onder het patriarchschap van Antiochien gestelt. Maer wanneer namaels, ten tijde van keizer *Justiniaen*, ontrent des jaers vijf hondert en dertigh, op zijn verzoek, en door tusschen-spreken der prelaten, die te Konstantinopolen vergadert waeren, de kerke van Jerusalem, de welke slechts een enkel bisdom was, tot een patriarchdom gemaekt was, zoo wiert toen ook de kerke, of het aerts-bisdom van *Cesarea*, van het patriarchdom van Antiochien afgescheurt, en met haere negentien onderhorige bisdommen aen het patriarchdom van Jerusalem gehecht. Sedert bleef *Cesarea* een langen tijt de eerste zetel des patriarchdoms van Jerusalem.

Hieron. Epist. 61. ad Pammach. Na het verwoesten der stad Jerusalem, door *Titus*, welk voorhene de hooftstad van gansch Judea was, wiert *Cesarea* de kerkelijke hooftstad van het eerste Palestijn gemaekt: waer door de Jerusalemmer kerke een lange wijle de kerke van *Cesarea*, als hooftstad, onderworpen gebleven is.

Theod. Histor. Eccl. lib. 2. cap. 7. Een langen tijt was het gezagh des bisschops van *Cesarea* groter, als dat van den Jerusalemmer bisschop: want als krakeel tusschen *Acacius*, bisschop van *Cesarea*, en tusschen *Cyrillus*, bisschop van Jerusalem, over het † primaetschap was ontstaen, zoo zette *Acacius Cyrillus* af, en dreef hem uit Jerusalem, tot geen klein bewijs van groter gezagh des bisschops van *Cesarea* boven dien van Jerusalem.

† Eerstheit, of opperhoofdigheit.

Cesarea was onder de Romeinen, ten tijde van *Herodes*, en een wijle na hem, de sterkste, grootste, rijkste, bloeienste, vermaertste, en hooftstad van Judea: gelijk Antiochien de hooftstad van Syrie. Joseph.

Te dier tijde bestont het grootste getal der inwoonders uit Grieken of Heidenen: d'andere waeren Joden en Samaritanen. Hier over wierden by de Joden eenige plaetsen in *Cesarea* voor onheiligh en onrein gehouden.

Wanneer *R. Ezekiah*, *R. Kohen*, en *R. Iakob Bar Acha*, in het paleis van *Cesarea* wandelden, en tot aen de booge of galderye gekomen waeren, week *R. Kohen* van hen: maer hy voeghde zich weêr by hen, wanneer zy aen eene reine plaetse gekomen waeren. Zeker perzoon braght eenen scheitbrief uit de haven van *Cesarea*: wanneer hy daer over voor *R. Abhu* quam, zoo zeide deez: *Het is onnodigh te zeggen. Het is in mijne tegenwoordigheit geschreven en bezegelt: want de haven van Cesarea is niet, als Cesarea.*

Verscheide krakelen en oproeren, tusschen de Grieken van *Cesarea*, en tusschen de Joden, waer in de Joden altijt den neêrlaegh kregen, beschrijft *Iosephus* wijtlopigh.

Een ander geschil ontstont onder hen over het opper-gezagh en meesterschap: het welk voor keizer *Nero* wiert beslecht, met zegenpraling der Grieken. Dies verkregen de Heidenen, ten tijde van keizer *Vespasiaen*, na 't ter neêr matsen der Joden, het opper-gezagh.

Te dier tijde bleef *Cesarea* de hooftstad van gansch Palestijn, de welke, om de brave daden, door de burgers, tegen de Joden uitgevoert, door *Vespasiaen*, eene kolonye of volkplanting der Romeinen gemaekt, en vry of onbelast van schatting van hooftgelt en verponding der landen verklaert wiert: gelijk de rechtsgeleerde *Paulus*, op Latijn, in de volgende woorden getuight. L. Ult. ff. de Censibus.

Divus Vespasianus Cæsarienses colonos fecit, non adjecto ut juris Italici essent; sed

sed tributum his remittit: sed Divus Titus solum etiam immune interpretatus est. Dat is: *De goddelijke Vespasiaen heeft die van Cesarea kolonieren gemaekt: hoewel zonder byvoegen van het genot des Italiaenschen rechts: doch schelt hen het hooftgelt quijt. Maer de goddelijke Titus heeft ook den gront schat-vry verklaert.*

Joseph. de Bell. lib. 2. c. 23. In deze stad nam de bloedige oorlogh zijnen oorsprong, uit het bouwen der gevangkenissen, door eenen Griek van *Cesarea*, neffens de *Synagoge* der Joden.

Cap. 32. In *Cesarea* wierden namaels, op eenen *Sabbath*, vijf en twintigh duizent menschen ter neêr gevelt.

Meer oproeren en bloetstortingen te Cesarea, voor d'uitroeing des Joodschen volks, voorgevallen, worden by *Josephus* gedaght.

Lang na die uitroeing hebben aldaer de scholen en leeraers der Joden gebloeit: zulx de *Cesarier Rabbinen* over-al in den *Talmud* geroemt worden: als, *R. Hoshaia Rabba*, † *R. Abbu*, (die zijnen zoon van *Cesarea* na *Tiberias*, ter hoge schole, zond.) *R. Achavah. R. Zeira. R. Mena. R. Zerikan. R. Prigori. R. Ulla. R. Ada*: welke drie laetste van *Cesarea* geboortigh waeren. Ook wort eene *Synagoge* van *Cesarea*, met name *Mardatha*, (of *Maradatha*) in den *Talmuth* gedaght.

† Juchas. fol. 74.

Verooveringen en verwoestingen van Cesarea. Abulf. Wanneer des jaers zes hondert en tien Cesarea, en gansch Syrie, onder den koning van Persie stont, wiert Cesarea, beneffens vele andere steden, door den Griekschen keizer, *Heraklius*, op het eerste jaer zijner regering, verovert.

In den jaere zes hondert vier en dertigh rechte *Obuobeida*, veltheer van *Kalif Omar*, met die van Cesarea, en andere steden van dien oort, een verbont op.

Albert. Aquen. Tyr. lib. 10. Des jaers elf hondert en twee quam *Bauduwijn* d'eerste, Kristen koning van Jerusalem, de stad Cesarea belegeren, met bystant der Pisaners en Genuesen, en deed den belegerden, die Mahometanen of Arabieren waeren, de bolwerken verlaten, en na een schonen en prachtigen tempel wijken, dien *Herodes*, ter eere van keizer *August*, had doen bouwen. Na een weinigh tegenweers geboden te hebben, wierden zy eindelijk gedwongen voor het gewelt te wijken. De meesten wierden ter neêr gevelt: d'andere in boeiens gesmeten. Onder den bekomen buit kregen de Genuesen, naer men zeid, voor hun deel, een groot bekken of schotel, die uit een eenige smaragd van een onwaerdeerlijken prijs gemaekt was: waer by eenigen voegen, dat dit het bekken was, daer de Zalighmaker zich op het laetste avontmael van gedient had: gelijk het ook onder dien tijtel, met grote gods-vrucht, in de schatkamer van *Genua* bewaert wort. Jacob. Vitr. Thesaur. Chron. Anno 1102.

De Françoisen, en andere volken, hebbende vernomen, dat de Mahometanen al hun gout ingeslokt hadden, deden by-na alle de gesneuvelde lichamen verbranden, om in d'assche te vinden, het geen zy in de kassen niet vonden.

Na het ophemelen en zuiveren der stad, wiert zeker *Bauduwijn* tot aertsbisschop gekoren, met beding van vijftigh krijgsknechten in des konings leger t'onderhouden.

Ontrent des jaers elf hondert en zeventigh was de stad zeer fraei en çierelijk, en had, onder andere, ontrent tien Joden, en twee hondert Samaritaensche Joden. Benjamin.

Op 't jaer elf hondert drie en tachentigh veroverde Saladin, koning van Syrie en Egypten, Cesarea, en vele andere steden van dien oort: doch verliet de stad weêr, na haer verwoest te hebben.

Na hem deed keizer *Konradus* de vierde 't kasteel ten gronde verdelgen.

Maer eene wijle daer na hebben de Roomsgezinde beêvaertreizers het kasteel doen herbouwen. Daer na deed *Louys*, koning van *Vrankrijk*, gebynaemt de *Heilige*, de puinhopen en afbraken der stad weêr oprechten: en braght haer in staet van zich te kunnen beschermen.

Maer des jaers twaelf hondert vier en zestigh maekte *Bendokdar Beibars*, koning van Syrie en Egypten, den Franken of Kristenen de stad Cesarea, na zy de zelve driemael bezeten hadden, afhandigh: en deed by-na de gansche overgebleven stad verwoesten. Tyr.

Namaels verviel Cesarea onder 't gebiet der Turken, en is sedert in zodanigen staet gebleven, gelijk zy heden gezien wort: te weten, gansch verwoest.

Van

Digitized by Google

Roger. Van zoo vele fraeie kerken, en andere prachtige gebouwen, bespeurt men daer niet anders, als eenige kentekenen van de hooft-kerke der Kristenen. Het overigh is niet, als een verwerde klomp van puinhopen. Onder de puinhopen leggen meenighten van graeuwe marmere kolommen, tot tuigteken van den aelouden pracht der gebouwen. Men bespeurt'er niet anders van haeren aelouden luister. Noch daer is nu kerke noch Kristen. Daer onthouden zich alleenlijk hondert huisgezinnen van Moren, en zes of zeven van Joden, die in slechte hutten, op het ooster gedeelte van de plaetse der aeloude stad, gehuisvest zijn: want zy derven hun verblijf niet dicht aen zee nemen, uit vreze van door de ridders van *Malta* weggehaelt, en tot slaven gemaekt, of van hunne koopmanschappen beroofd te worden: de welke d'inwoonders van 't geberghte hen toebrengen: als katoen, olye van *Sesimen*, en koren: en door de Grieken, te scheep, na Konstantinopolen vervoert worden.

Poel Moyè el Temsa. Roger. Een Fransche mijle van de stad Cesarea, ten noorde, is een meir, of poel, van zoet water. Hy is vischrijk, groot ontrent een mijle in 't ronde, en wort gemaekt van de waterwellen, die uit den zelven poel ontstaen.

D'Arabieren noemen dezen poel *Moyè el Temsa*, dat 's gezeit, *water der krokodillen*: die zich daer in onthouden: gelijk des jaers zestien hondert acht en twintigh een krokodil van binnen uit het riet van dezen poel te voorschijn quam, die in zijne bek een gehelen ezel, met een steen, greep, en wegh-sleepte: aen den welken de lantman dien had gebonden, midlerwijle hy zijne gerst na-by den poel afsneed. Men heeft in het gansche Heilige Lant gene krokodillen, dan op deze plaetse.

Breidenbach en van *Vitry* stellen aen d'oostzijde der stad een diepen en vischrijken poel, met zoet water, in den welken meenighte van krokodillen houden. Aldaer groeit ook groot riet, (misschien *Bamboes* riet) daer d'Arabieren pieken van maken. Ook groeit'er een ander slagh, veel kleinder, waer van d'Oosterlingen zich dienen om te schrijven, in plaetse van pennen. Roger.

Rontom dit meir plukt men overvloet van *Ciperus*, aromatijksche *Kalmus*, *Scordium*, en veel andere aromatijke gewassen.

Eene Fransche mijle van de stad loopt eene vliet, die uit de rontom leggende moerasschen ontstaet. Tyr. lib. 7. c. 22.

Anderhalve mijle van Cesarea is een gehucht, welk men noch heden *Kapernaum in Palestijn* noemt: en is een ander van *Kapernaum*, in *Galilea*, dat by d'evangelisten gedaght wort. *Benjamin* stelt dit *Kapernaum* vier mijlen van de beke *Kison*, en zes van Cesarea. Kapernaum. Roger. Ziet p. 107.

Betoanea, of *Bethania*, is eene plaetse, vier kleine mijlen van Cesarea, op eenen bergh, en in den stam van Aser gelegen: in de welke gezeit worden heilzame baden te zijn. Bethania. Hieron.

Narbata is een stad, gelegen zestigh stadien, of twee mijlen, van Cesarea. De lantstreke voert een zelven name. In de zelve quamen de Joden van Cesarie, gedwongen door gewelt der Grieken van Cesarea, met hunne wetboeken gevlucht. Narbata. Joseph.

Namaels zond *Cestius*, veltheer der Romeinen, ruiterye derwaerts, die een grote meenighte van inwoonders doden, en de vlekken van de *Narbatenische* lantvooghdye in kolen leiden.

Betharo, by *Stephanus Betharrus*, of *Betharum* genoemt, was by ouds eene stad, en nu een vlek, achtien duizent schreden bezuide Cesarea, en twee en twintigh duizent benoorde Diospolis, of Lydda, gelegen. Betharo.

Kedron, of *Kedro.*

De stad *Kedron*, of *Kedro*, de welke in de boeken der Machabeen wort gedaght, was niet verre van *Jamnia*, en de vorstendommen der Filistijnen, en van de Middellantsche zee, na de zijde van *Azotus* toe, gelegen, en dien volgens in den stam van Simeon: als te bespeuren is uit 1 Machab. 15: 39, 40. Zy wiert door *Cendebeus*, overste van den zeekant, van wegen *Antiochus*, koning van Syrie, gestight: als blijkt uit 1 Mach. 16: 9. die in het voorige

Digitized by Google

hooftstuk, op het negen en dertighste veirs, *Cendebeus* de stad *Kedron* beval te bouwen, en de poorten te versterken.

Ten tijde der Machabeen wiert *Kedron* door de Heidenen bezeten.

De stad *Kedron* houden *Adrichom*, *Bonfrerius*, en andere, met grote waerschijnelijkheit, voor d'aeloude stad *Gador*, anders *Gedor*, of *Gedera*: de welke in den stam van Juda wort gestelt. Jos. 15:58. hoewel *Adrichom* de zelve, zonder eenigh bewijs, in den stam van Dan plaetst.

Ten tijde van koning *Ezechias* hebben de Simeoniten de stad *Gador* ingenomen: de welke, en het lant daer ontrent, toen noch eenige Kanaaniten, uit den geslaghte van *Cham*, in bezit hadden. 1 Paral. 4:40.

De lantstreke, ontrent *Gedor*, had vette en weirijke landouwen.

Metheg-Amma was eene stad der Filistijnen, de welke *David* hen af-nam. 2 Sam. 8:1.

Dus verre van d'aen-zee-gelege plaetsen, de welke eigentlijk in het lant der Filistijnen gelegen waeren. D'andere plaetsen, die hoger na 't noorde, op de zelve aen-zee-gelege lantstreke, en in Fenicie, lagen, zijn te voore, in het beschrijven van dat gewest, ten tone gestelt. Vervolgens zullen wy nu de plaetsen, onder byzonder Judea te landewaerts in gelegen, beschrijven. Ziet Syrie, pag. 71.

By den Arabischen lantbeschrijver, *Aledris*, vind men de volgende plaetsen van Palestijn, aen de Middellantsche zee, gedaght. Geogr.

Vijf en twintigh duizent schreden van *Askalon* leit het eerste kasteel *Machur*: en te landewaerts in, daer tegen over, *Kaum*, en *Bait Gebrail*, dat is, *huis van Gabriel*. Vijf en twintigh duizent schreden van het eerste kasteel *Machur*, leit het tweede kasteel *Machur*. Daer na komt de stad *Jasa* te leggen, twee pleister-plaetsen van Jerusalem.

Hebron.

De stad *Hebron* wort alzoo doorgaens in 't oud verbont, op Hebreeusch; maer in het eerste boek der Machabeen, cap. 5:63. en by *Hieronymus Chebron* genoemt: te weten, na *Hebron*, een der zoonen van *Kaleb*, als *Hieronymus* gevoelt, die 1 Paral. 2:42. gedaght wort: want ook *Kaleb* heeft deze stad verovert. Jos. 15. Jud. 1. Maer zoo wel dit gevoelen van *Hieronymus*, als de rede, daer de zelve op steunt, is onzeker: want die *Hebron* is geen zoon van dien *Kaleb*, die *Hebron* veroverde; maer van een anderen, die lang te voore in Egypten gestorven was.

Bonfr. in Pentateuch. Genes. 23:2. Daer en boven, hoe heeft *Moses*, die de zelve stad zoo meenighmael *Hebron* noemt, kunnen weten, dat die stad namaels met dien naem, na dezen *Hebron*, na den ingang tot het Beloofde Lant, heeft moeten genoemt worden? 't en zy men zeggen wil, dat zulx, na *Moses* doot, door den eenen of anderen schrijver, by zijne schriften gevoeght zy: of *Moses* het door eenen profeteerenden geest geweten hebbe.

Cap. 14. in Jos. Quæst. 5. Zoo *Serrarius*, *Bonfrerius*, en andere voor waerschijnelijk en bewijzelijk houden, is deze stad *Hebron* genoemt, na het verbont of bontgenootschap, dat *Abraham* met de vier voornaemste mannen van die plaetse oprechte: want *Cheber* bediet een bontgenootschap. Andere brengen den oorsprong van den naem *Hebron* op *Heber*, de stamvader der Hebreen: hoewel ongerijmt: naerdien de spelling van die beide namen in 't Hebreeusch verschilt. Ook strijt daer tegen de bediedenis des woorts.

Hebron wiert te voore anders, met een Hebreeusch koppel-woort, *Kariath-Arba*, of *Kiriath-Arba*, of *Kirjath-Arba*, genoemt: als blijkt uit Genes. 35:27. Jos. 14:15. en 15:13. en 21:11. Jud. 1:10. *Kariath-Arba* is gezeit stad van *Arba*: want *Kariath* bediet eene stad, en *Arba* was de eige naem van eenen groten reuze, die de stam-vader der reuzen *Enakims* was, en in deze stad geheerscht heeft, en na wien de zelve stad alzoo genoemt was. Dit blijkt onder andere duidelijken uit Jos. 21:11. alwaer men leest *Kariath-Arba*, vader der *Enakims*: als of *Josua* zeggen wilde: *De stad Arba des vaders der Enakims, of die een vader der Enakims was.* Ziet pag. 17.

Digitized by Google

was. Hieronymus daer en tegen schijnt den naem K*ariath-Arba* niet voor een eigen naem der stad te nemen; nochte *Arba* tot een eigen naem van eenen man; maer tot een gemeinen naem te maken. Wijders, hy wil, dat H*ebron* d'eigen naem der stad zy geweest: maer dat K*ariath-Arba* niet zoo zeer d'eige naem van eene stad zy geweest, als haere bediedenis, van het een of ander merkwaerdigh kenteken genomen. Want *Arba*, zeidt hy, betekent, op Hebreeusch, *vier*. Hy voeght'er by, dat deze stad K*ariath-Arba*, dat is, *stad van vieren*, is genoemt, uit oorzake in dezelve vier patriarchen, als *Adam*, *Abraham*, *Isaak*, en *Jakob*, begraven waeren.

Behalve dit gevoelen tegen de Schrift strijt, zoo dient daer en boven aengemerkt, dat zekerlijk is, dat ten tijde van *Abraham* deze stad noch niet heeft K*ariath-Arba* kunnen genoemt worden: by aldien zy om die reden, de welke H*ieronymus* geeft, alzoo genoemt is: naerdien drie van die patriarchen toen noch niet begraven waeren: welk tegendeel nochtans de Schrift, ja dat deze stad ouder dan A*braham* zy, op verscheide plaetsen klaerblijkelijk schijnt te kennen te geven. Doch zoo andere met meer waerschijnelijkheit gevoelen, wiert deze stad K*ariath-Arba* genoemt, uit oorzake de vier reuzen, A*chiman*, *Sisai*, *Tholmai*, en hunne vader A*rba*, aldaer begraven lagen.

Wijders, dat H*ebron* by H*ieronymus*, en, na zijnen voorgang, by vele andere schrijvers, voor de grafstede van A*dam* gehouden wort, zulx geschiet op steun der woorden van *Josua*, c. 13: vers 15. de welke, na zijne Latijnsche vertaling, aldus luiden: *De naem Hebron wiert te voore* K*ariath-*A*rba genoemt:* A*dam*, *de grootste onder de* E*nakims*, *is aldaer begraven.*

Andere, daer en tegen, vertalen eigentlijker, na den zin van 't Hebreeusch, en gevolgh der historie, de zelve plaetse aldus: *De naem nu van* H*ebron was eertijts* K*ariath-*A*rba, die een groot mensch onder d'*E*nakims geweest is.*

Te weten, het woort A*dam* heeft een dubbelzinnige betekenis, en kan, of als een eigen naem van den eersten vader, en stam des menschelijken geslachts: of, als eene gemeine naem, en in de bediedenis van eenen mensch genomen worden: in welken laetsten zin hy in de Schrift op verscheide plaetsen gebruikt wort: als Genes. 5: vers 2. en 2 Sam. 7: 19. Osea 11: 4.

Maer H*ieronymus* heeft ter gemelder plaetse van *Josua* den naem A*dam*, als een eigen naem genomen, en voor den eersten vader gebruikt.

Daer en boven heeft hy de woorden, *hy is aldaer begraven*, uit eigen hoofde bygevoeght: naerdien de zelve in 't Hebreeusch niet gevonden worden. Waer uit blijkt, met welke zekerheit en gront A*dams* grafstede in H*ebron* gestelt wort.

Hebron wiert ook anders *Mambre* genoemt, na zeker by-gelegen dal van een zelven name: als blijkt uit Gen. 23: 19.

H*ebron* was een aeloude, en d'eerste stad, zoo *Johannes* A*nnius* wil, van alle steden, en gesticht door A*dam*: hoewel dit zonder gront gesproken is: gelijk *Pererius* te recht heeft aengemerkt. Van gelijken brengt *R. Salomon*, zonder eenige zekerheit, de stichting der stad op *Cham*, *Noachs* zoon. Comm. In Xenephon. In cap. 13. Genes.

Naer luit der Schrift wiert H*ebron* zeven jaren voor *Tanis*, of Z*oan*, eene stad in Egypten, gestight. Num. 13: vers 23. Desgelijx maekt *Josephus* H*ebron* zeven jaren ouder, als *Tanis*. Antiq. lib. 1. c. 8.

Dan dewijl de Schrift, noch *Josephus*, den jaertijt van het stichten der stad *Tanis* niet melt; noch men dien by genen schrijver gedaght vind, zoo kan men daer uit ook genen bepaelden tijt van de stichting der stad H*ebron* besluiten: en is men dien volgens des onbewust.

Naer het verhael van *Josephus*, uit bericht der inwoonders, overtrof H*ebron* niet alleenlijk de steden van dat gewest; maer ook *Memfis*, in outheit. Hy voeght'er by, dat, sedert haere stichting, tot aen zijnen tijt, twee duizent drie hondert jaren verlopen waeren. Waeruit *Pererius* besluit, dat H*ebron* negentigh jaren voor den watervloet gesticht zy: of, volgens uitzijfering van *Bonfrerius*, hondert en zeventigh jaren. Lib. 5. c. 7. de Bello. In Genes. 13. Quæst. 5.

De stad H*ebron* was op het geberghte van Juda gelegen. Jos. 21: 11. en by-na in het hertje des ganschen stams

van

van Juda. Zoo veel men uit de schriften der Rabbinen kan bespeuren, was *Hebron* ten ooste, of zuid ooste, en in het gezicht van Jerusalem gelegen; hoewel andere *Hebron* ten zuide van Jerusalem stellen. Desgelijx plaetst *Josephus* Hebron op het geberghte, en niet verre van *Jerusalem*, *lib.* 5. *c.* 8. *de Bello*. *Hieronymus* daer en tegen vijf mijlen en een halve van Jerusalem. *Benjamin* stelt Hebron zes mijlen van *Bethlehem*.

Hieron. *Hebron* was de hoofdstad der Filistijnen, en woonstede der reuzen Enakims: en by ouds eene koninglijke stad, en stont onder eenen koning: als blijkt uit Jos. 10: 3, 5. Zy wiert door *Josua* verovert, cap. 10: 37. en haere koning gedoot. cap. 12: 10.

Zy was eene der vry-steden, Jos. 20: 7. en 21: 13. 1 Chron. 6: 57. en wiert aen *Kaleb* tot zijne bezitting gegeven. Jos. 14: 13. 14 te weten, het velt der stad, en zijne dorpen. cap. 21: 12. 1 Chron. 6: 56. want de stad zelve, en de voorsteden rontom haer, wierden de priesters toegevoeght. Jos. 21: 11, 13. 1 Chron. 6: 55. Waer uit eenigen hebben gewilt, dat Hebron die stad zy, in de welke de priester *Zacharias* woonde. Luc. 1: 39.

Joseph. Antiq. lib. 7. c. 1. *Hebron* wiert namaels de hoofdstad van koning *David*, na de welke hy zich van *Ziccelegh*, of *Ziklagh*, op bevel des Heeren, met hof en huisgezin, begaf. 2 Sam. 2: 1. en 5: 5. 1 Chron. 11. en 12: 23. en heerschte in de zelve zeven jaren en zes maenden, ter tijt toe hy Jerusalem den Jebusiten afnam. 2 Sam. 5: 5. 1 Chron. 29: 27. gelijk hy te Jerusalem drie en dertigh jaren regeerde.

Na Hebron trok *Absolon*, onder voorgeving van zijne gelofte aen den Heere te betalen: hoewel het op 's vaders rijk was toegeleit. 2 Sam. 13.

Joseph. Antiq. lib. 8. cap. 4. *Hebron* wiert door *Roboam*, *Salomons* zoon, herbouwt.

Te *Hebron*, by den vijver, wierden d'afgehouwe handen en voeten der genen, die *Isboseth*, *Sauls* zoon, gedoot hadden, opgehangen. 2 Sam. 4. In *Hebron* heeft *Abraham*, Gen. 13: 18. *Isaak*, c. 35: 27. en *Jakob*, cap. 37: 4 gewoont.

Lib. 5. c. 8. de Bello. Ten tijde van keizer *Vespasiaen* viel *Cerealis*, veltöverste der Romeinen, in de stad *Hebron*, en doode alle d'inwoonders, tot kinderen toe, en leide eindelijk de zelve stad in kolen.

Wanneer de Latijnsche Kristenen de stad *Hebron* bezaten, was zy met den bisschoplijken zetel verçiert: want ten tijde der Griekschen Kristenen was het slechts een prioorschap: welk voorrecht het, ten aenzien der knechten Gods, *Abraham*, *Isaak*, en *Jakob*, bekomen had. Zy had ook reeds te voore een zeer prachtige kerke gehad: de welke keizerin *Helena*, door aenrading van haeren zoon *Konstantijn*, deed stichten. Will. Tyr. lib. 20. cap. 3.

Men ziet'er noch tamelijke overgebleve puinhopen van het aeloud *Hebron*. Quar.

Het hedendaegsch nieu *Hebron*, by d'Arabieren *Kalil*, dat is *Abraham*, genoemt, leit zuid-zuid-oostwaerts, ontrent drie booghscheut van het oud *Hebron*, t'effens op eene vlakte en op eenen heuvel: te weten, op de plaetse van *Machpela*, of de *Dubbele Spelonke*.

Ter zelver plaetse staet nu een kasteel en grote kerke, de welke beide in den omtrek van een zelve muur besloten leggen.

De stad *Hebron* leit onbemuurt, en heeft genen koophandel. Des onaengezien hebben de Turken daer een prachtigen tempel, neffens de *Dubbele Spelonke*, na de schetse van den tempel van Jerusalem, doen stichten. Roger.

Hebron wort nu by Turken, Moren en Joden, bewoont, en staet onder het gebiet van den *Bassa* van Jerusalem, die aldaer eenen *Soubachi* hout, die zich geduurigh te velde met een troep ruiters hout, om d'Arabieren in toom te houden.

Tusschen oud en nieu *Hebron* is een vierkante waterrijke vijver, ieder zijde van zes en zestigh treden lang. Men klimt aen ieder hoek langs veertigh trappen in de zelve neêrwaerts.

Hebron was in een zeer steenigen oort gelegen: hoewel boven mate vruchtbaer: want gene plaetse, zoo de Talmudisten verhalen, was steeniger, als *Hebron*: waer over aldaer een kerkhof of grafstede der doden was.

Hebron wort, van wege zijne vruchtbaerheit, boven mate hoogh by de Rabbinen en Gemaristen geroemt: en inzonderheit om zijne lammeren: gelijk het lant van *Moab*, om zijne rammen. Want schoon *Gomorrha* en *Sodoma*, als een hof des Heeren, en als

Digitized by Google

Egypten was, en gene plaetse in Egypten treffelijker als *Zoan*, zoo was nochtans *Hebron*, schoon steenigh, zevenmael edeler als *Zoan*, volgens eene wijze van spreken onder de Rabbinen: want het aertrijk was vet, en gaf zeer lustigh gras voor de schapen.

Noch heden, zoo *Roger* getuight, is de geheele lantstreke lustigh en zeer vruchtbaer, en heeft den overvloet van al het geen, dat men zou mogen wenschen. Inzonderheit geven de wijngaerden zeer aengename druiven: waer van de Mahometanen rozijnen, zoo geel als gout, maken: de welke voor de beste des ganschen Heiligen Lants gehouden worden. Alle de vruchten zijn'er boven mate treffelijk. Men vind in dezen oort ook verscheide heilzame gewassen, en eene zekere hage-doorn, waer van des Heilants krone, naer men zeid, gemaekt wiert.

Rontom *Hebron* ziet men vele steden des stams van Juda: hoewel heden tot slechte dorpen gebraght, die alle by Moren bewoont worden.

Zeven vierendeel mijls van *Hebron* stelt *François Anselmus* de grafstede van *Loth*.

Het dal *Mambre*, of *Hebron*.

VOor den ingang der stad Hebron, de linke hant neêr te slaen, wort het beruchte dal *Mambre* gevonden. Het is vruchtbaer, schoon en zeer lustigh, en met wijngaerden bewassen: waer uit zeer treffelijke wijn, en overvloet van rozijnen, gemaekt wort. Het is over een vierendeel mijls breet: doch veel langer.

Nicephorus stelt het dal, of eike, *Mambre*, vijftien stadien zuidwaerts van *Hebron*, en ontrent twee hondert en vijftigh van Jerusalem.

Het dal *Mambre* wort anders ook enkelijk *Mambre*, en by wijle, na de by-gelege stad Hebron, het dal *Hebron* genoemt: gelijk daer en tegen de stad Hebron na dit dal *Mambre* wiert geheten.

Mambre was de naem van den eigenaer, of bezitter dezes dals, d'*Amorrhiter*, Genes. 14: 13. die met *Abraham* tegen d'Oostersche koningen ten oorlogh trok. vers 24.

In plaetse van het woort *dal*, staet in het Hebreeusch *Elon*, dat eenigen een *dal*, andere eene *vlakte*, of *effen velt*, en zommigen een *eike*, of *steen-eikeboom*, of *eikenbosch*, of *terpentijn* of *denneboom* vertalen: gelijk ook het woort *Elon* eigentlijk eenen boom betekent, die ekelen, of diergelijke vruchten draeght.

De gemeene Latijnsche en Samaritaensche overzetting vertaelt, by *Moses*, het Hebreeusch woort *Elon*, een *dal*: de Chaldeeusche, *vlakke velden*: de Syrische en Grieksche, *eike*, of *eikenbosch*: d'Arabische, *beemt*, of *weide*: de gemeene Neêrduitsche, een *eikenbosch*: de Hooghduitsche en Neêrduitsche van *Luther*, eene *hage*.

Het dal *Mambre* was eene vlakte, voor de stad Hebron, met bomen bezet. Drus.

Het dal *Mambre* was, naer het schijnt, een vermaert dal: waer over het by *Moses* veel malen wort gedaght: als Genes. 13: 18. en 18: 1. en 50: 13.

Na-by het dal *Mambre*, of op des zelfs einde wort eene plaetse getoont, de welke by ouds met een zeer deurluchtigh gebouw verçiert was: gelijk het overblijfsel niet duisterlijk te kennen geeft.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, was ter zelver plaetse, zoo d'overlevering gedraeght, eene uitstekende kerke gebouwt: waer van men heden niet meer, als het buitenste gedeelte der muuren, ziet, die eene plaetse, in maniere van eene vijver, maken, en uit grote vierkante geslepe marmere stenen bestaen. Van binnen, en voor aen, is een grote water-put.

In het dal *Mambre* heeft *Abraham* met zijn huisgezin gewoont, Genes. 14: 13. en den Heere een altaer gebouwt. Genes. 13: 18. In het zelfste dal verscheen God hem: en hy zagh'er drie mannen tegen hem over staen. Gen. 18: waer meê, zoo eenige willen, de Drievuldigheit wiert afgebeelt.

Wanneer namaels de Heidenen dezen oort, met valsche kerkelijke gebaren, waengeloovige zeden, en het oprechten van afgoden-beelden en altaren op den zelven, eerden, en grote

Digitized by Google

eerbiedigheit betoonden, beval keizer *Konstantijn de Grote*, die op 't jaer drie hondert en tien, na den Kristen stijl, begon te heerschen, uit een weêrzin in dien gruweldaet, d'afgodenbeelden en altaren te slopen en verbranden, en in dier plaetse, ter eere van den waeren God, en, ter gedenkenis der deurluchtige goddelijke daden, eenen zeer fraeien tempel op te rechten. Hy deed ook deze zijne meening en wil, by brieven, den bisschoppen van Palestijn verwittigen, om aenstonts zijn gebod en bevel in 't werk en ter uitvoering te stellen.

De *spelonke van Machpela*, anders de *Dobbele spelonke*.

EEn der voornaemste en gedenkwaerdighste plaetsen, de welke in Hebron gezien worden, is de *spelonke van* Machpela, of M*akpelagh*, en anders gemeenelijk de *Dubbele spelonke*, of eigentlijk, na de Hebreeusche wijze van spreken, *spelonke der Dubbelheit* genoemt: de welke op het einde des akkers van *Efron*, de Hethiter, tegen over M*ambre*, of *Hebron*, lagh. Gen. 23: 9. en 25: 9. en 49: 29. Te weten, het woort M*achpela* wort in meest alle overzettingen des Bybels voor een gemeinen naem genomen, en *dubbel*, of *dubbelheit*, vertaelt. *Drusius* en andere daer en tegen willen het veel meer voor een eigen naem van eene plaetse gehouden hebben, in de welke *Efrons* akker en deze spelonke was: de welke hierom Genes. 23: 9. de *spelonke van* M*achpela* genoemt wort. Het zelfste blijkt uit vers 17. alwaer men in de gemeene Neêrduitsche overzetting leest: *D'akker, die in* M*achpela was*, dat is, in eene plaetse, alzoo eigentlijk genoemt. Van gelijken geeft het negentiende veirs daer van eenigh blijk: daer M*oses* zeit: A*braham begroef zijne vrouw in de spelonke des akkers van* M*achpela*.

A*braham* kocht deze spelonke, en t'effens den akker, van dezen *Efron*, voor vier hondert zikkelen zilvers, tot eene erf-begravenisse: want in aeloude tijden plaghten de Joden de lijken in spelonken te begraven: als onder anderen ook blijkt uit de grafstede des Zalighmakers, de welke *Jozef van Aramathea* voor zich zelven had doen vervaerdigen.

De genen, die het Hebreeusch woort, M*achpela*, voor eenen gemeinen naem houden, en *dubbel* of *dubbelheit* vertalen, zeggen, dat deze grafstede de *Dubbele spelonke* genoemt wiert: dewijl zy uit twee verdiepingen bestont: een onder, en een boven: of dewijl twee spelonken nessens elkanderen lagen: en in d'eene 't man, en in d'andere 't vrouw-volk begraven wiert: of dewijl d'eene spelonke in d'andere was: te weten, de kleine in de grote.

In deze spelonke wiert allereerst *Sara*, door haeren man A*braham*, begraven. Genes. 23: 19. daer na A*braham* zelf, door zijne zonen *Isaak* en *Ismaël*, Genes. 25: 9. Desgelijx wierden in de zelve *Isaak* en *Rebekka* begraven, Genes. 49: 31. *Lea*, en haer man *Jakob*, Genes. 50: 13. en veilight ook, zoo *Josephus* schrijft, de gebeenten der twaelef patriarchen: hoewel andere dier grafstede in *Sichem* stellen. Ziet p. 182.

Desgelijx willen vele, en zelfs de meeste Rabbinen, dat ook A*dam* en *Eva* in deze spelonke begraven zy: hoewel andere daer en tegen de begraefplaetse van A*dams* hooft in Jerusalem, en op den bergh van Kalvarien stellen.

Zoo de Rabbinen, en onder andere *Zakut*, beuzels-wijze schrijven, zou A*dam*, nopende zijne begravenis, aldus gesproken hebben: *Na mijne doot zullen zy misschien komen, en mijn gebeente oprapen, en het aenbidden.* M*aer ik zal mijne kiste diep in d'aerde verbergen, in eene spelonke, binnen eene andere spelonke.* Dies zou hierom de spelonke M*akpelah*, dat is, *verdubbeld*, genoemt zijn. In Juchas.

Noch ten tijde van *Iosephus* en H*ieronymus* wiert een grafstede getoont, zeer prachtigh van marmer gesticht.

Namaels wiert op de plaetse dezer spelonke, door H*elena*, moeder van keizer K*onstantijn*, ter eere dezer deurluchtige mannen en vrouwen, eene

eene fraeie en grote kerke gesticht: jonessens de welke ook een klooster was, zoo *Bonifacius* getuight. Het gansch gebouw was van een wonderlijk maeksel, en bestont uit zeer grote en vierkante geslepe marmere stenen. Op de rechte zijde van den ingang der kerke zijn drie kapellen, onder de welke, naer men voorgeeft, de grafsteden van *Abraham*, *Sara*, *Isaak*, *Rebekka*, *Jakob* en *Lea* zijn.

Den Kristenen is d'ingang tot deze kerke gemeinelijk verboden: en tot de grafsteden, ook zelfs den Moren: want die bestaen in de grafsteden te treden, vallen aenstonts doot ter neêr, zoo men den Turken geloven magh.

Ter gedachtenis en eere der begrave aertsvaderen wort deze kerke by de Mahometanen in grote eerbiedigheit gehouden: die zich te dezer oorzake uit verscheide oorden derwaerts begeven.

Ook is *Hebron*, om deze kerke, een van de voornaemste heilige en gedenkwaerdighste plaetsen der Turken, na de welke zy uit godsvrucht ter beêvaert reizen, en brengen derwaerts veeltijts hun kinderen, om te besnijden.

Op deze zelve plaetse staet het kasteel der stad, dat, en t'effens de kerke, met eene zelve muur omringt is.

Tempel van den Heiligen Samuel. Zoo *Benjamin* de Jood schrijft, was by zijnen tijt, ontrent des jaers elf hondert en zeventigh, in zeker dal des akkers van *Hebron*; te weten, op den *akker der Verdubbeling*, of *Dubbele spelonke*, een stedeken en grote tempel, die de *Heilige Samuel* genoemt wiert. Maer eertijts, ten tijde der *Ismaëliten*, was'er een *Synagoge* der Joden. De Kristenen (voeght hy daer by) hebben daer zes grafsteden gemaekt, en de zelve na *Abraham*, *Sara*, *Isaak*, *Rebekka*, *Iakob* en *Lea*, doen noemen: de welke, zoo zy aen de pelgrims voorgeven, de grafsteden der aertsvaderen zouden zijn. Waer over voor het zien gelt wort gegeven.

Maer wanneer een Jood komt, die gelt aen de deurwaerder der spelonke geeft, zoo wort d'yzere deure geopent, de welke al sedert de tijden der zalige aertsvaderen gemaekt is geweest. Die derwaerts neêr klimt, hout eene brandende fakkel in zijne hant; doch vind niet in d'eerste spelonke, noch in de tweede; maer in de derde zijn zes grafsteden: als die van *Abraham*, *Isaak*, *Iakob*, *Sara*, *Rebekka* en *Lea*, de welke tegen elkanderen over staen. Op ieder grafstede zijn letteren gegraveert. Op de grafstede van *Abraham* leest men deze letteren: *Deze is de grafstede van onzen zaligen vader Abraham*: desgelijx op de grafstede van *Isaak*, en vervolgens op d'andere. In de spelonke brant dagh en nacht, by de grafsteden, een lamp. Men ziet'er vaten, vol beenderen der Israëliten: te weten, de beenderen van eenen ieder hunner vaderen, de welke zy hier tot op dezen dagh in leggen.

Op het einde van den *akker der Verdubbeling* staet het huis van onzen zaligen vader *Abraham*: en voor het huis is een bron. Om d'eerbiedigheit, tegen *Abraham*, gedooght men ook niet aldaer een ander huis, behalve dit, te laten bouwen. Dus verre *Benjamin*.

De *Damaskker akker*.

NA-by en ontrent *Hebron*, of buiten de tuinen van *Hebron*, leggen vele velden en akkers, met wijngaerden beplant. Onder deze is een de gedenkwaerdighste, die by de lantzaten, en de schrijvers des Heiligen Lants, de *Damaskker akker* wort genoemt. Hy is niet zeer groot, en een grote booghscheut zuidwaerts van *Hebron*, of, volgens *Brokard*, een booghscheut westwaerts van de *Dubbele spelonke* gelegen.

D'aerde van dezen akker is rootachtigh; gelijk by-na alle d'andere aerde der wijnbergen van *Hebron*. *Brokard* maekt d'aerde root, tai, en handelbaer als wasch. Naer het schrijven van *Roger* is in dit velt een brede gracht, in vorm van eene straet of steen-mijn, met root-achtige aerde, en een weinigh vet, als smeer. De Mahometanen, en alle d'Oosterlingen, vervoeren deze aerde na Egypten, Ethiopien en Indiën, als iet kostelijks, en verkopenze dier. Hy voeght'er by, desgelijx *François Anselmus*,

Digitized by Google

selmus, dat de kuilen, die op dezen akker eerst van d'uitgenome aerde overblijven, na verloop van een jaer, als door eene bestiering Gods, weêr vol worden gevonden: hoe diep en breet die ook mogen uitgegraven zijn. Ook zou deze aerde zulk een kracht by haer hebben, dat de genen, die de zelve by hen dragen, door gene ongemakken van vergif, of vergiftige dieren, beschadight worden. Waer over eenigen die aerde tot verscheide dingen, met groten waengeloof, misbruiken: ja by zommigen wort de zelve aerde gegeten. De Roomsgezinde pelgrims nemen ook stukjes meê na hun vaderlant, en de Monniken na Jerusalem: waer van zy kronen en lammen Gods maken.

Zoo *Brokard*, *Bonifacius*, *Quaresmius* en andere hebben aengemerkt, geloven alle d'Oosterlingen van dien oort, volgens een oude overlevering, dat *Adam* op dien akker, uit de rode aerde, geschapen zy: waer over zy de zelve in grote waerde houden: want de naem *Adam* wort gezeit *root* te betekenen. Van gelijken zou hy met *Eva* uit dien akker na het aertsch paradijs overgevoert zijn: en van daer, na zijnen val, derwaerts weêr gekomen zijn, om boete te doen: gelijk ook niet verre van de *Damascener akker* de boet-plaetse van *Adam* getoont wort.

Hier over hebben eenigen gewilt, dat deze akker het aertsch paradijs zy geweest: ter oorzake van de lustigheit van dezen akker en omgelegen oort, en dewijl geloost wort, dat *Adam* niet verre buiten het paradijs geschapen zy. Andere daer en tegen brengen de plaetse, daer *Adam* zou geschapen zijn, op de stad Damaskus van Syrie.

Ook geloven zy, door overlevering, dat *Adam*, met zijne vrouw *Eva*, na den val, uit het paradijs, door hulpe der Engelen, na *Hebron*, daer *Adam* geschapen was, ten zelven dage overgevoert zy.

Een halve Fransche mijle van dezen akker, na 't zuide, wort eene zeer ruime spelonke getoont, in de welke *Adam* en *Eva*, na zy uit het paradijs gedreven waeren, zich met der woon begaven.

Ontrent twee boogh-scheut van dezen akker is eene zekere spelonke onder eene rotse, lang ontrent dertigh voeten, onder de welke, naer men zeid, *Adam* en *Eva* hunnen gesneuvelden zoon *Abel* den tijt van hondert jaren zouden beweent hebben. Daer worden noch stene bedsteden getoont: desgelijx een bron, die ter zelver plaetse ontspringt: waer uit, zoo geloost wort, zy zouden gedronken hebben. Deze bron, of water, wort het *Meir der Tranen* genoemt. *Anselmus* stelt deze spelonke eene boogh-scheut voor-by dezen akker, en op eenen bergh. Meir der Tranen.

Tegen over *Hebron* is, op den top des berghs, eene kleine kerke; hoewel de zelve eertijts, naer uitwijzing der neffens gelege kentekenen, groter was. Zy is nu in eene Turksche *Metszid* verandert, en wort niet alleen by de Kristenen; maer ook by de Turken zelfs in grote eere gehouden, die hen ook het ingaen verbieden, en alleenlijk door eene venster in de zelve gedogen te zien.

By de Turken, en andere Oosterlingen, wort deze kerke het *graf van Isai*, genoemt: uit oorzake *Isai*, anders by de Grieken *Iesse* genoemt, vader van koning *David*, ter zelver plaetse, zoo de Turken en lantluiden van dien oort geloven, begraven wiert: hoewel de Schrift des niet gedenkt. Graf van Isai,

By de Kristenen wort de zelve kerke de *kerke der veertigh martelaren* genoemt: of uit oorzake de veertigh martelaren ter zelver plaetse gerecht, of aldaer begraven, of eenige overblijffelen der veertigh martelaren derwaerts ter begravenis overgebraght zijn. Op welke plaetse namaels eene kerke tot gedachtenis gestight wiert. Of kerke der veertig martelaren.

Een steenwerp van de *kerke der veertigh martelaren*, na *Hebron* toe, op den top des berghs, op den welken oud *Hebron* gebouwt was, en aen de rechte zijde der kerke, wort een zeer fraeie terpentijn-boom getoont, die, door de grote, zijne outheit te kennen geeft, en by de lantzaten zeer hoogh geacht wort, ter zake van de byzondere voorvallen, die onder den zelven zouden geschiedt zijn. Hy staet in het midden van een groot vierkant perk geplant, dat rontom met een stenen muur omringt is. Naer Aeloude terpentijnboom.

het

het schrijven van *Roger*, schieten uit den stam drie bomen, die wonderlijk dik zijn.

Zoo eenigen willen, zou deze boom de gene zijn, onder den welken *Abraham*, wanneer hy in de deure zijner tente zat, de drie engelen, en den Heere zelven te rusten nodighde, Gen. 16 : 1. D'outheit des booms strekt tot gene kleine bevesting dezes gevoelen. Desgelijx schrijft *Josephus*, dat zes stadien van *Hebron* een grote terpentijnboom stont, die gezeidt wiert sedert de schepping der werelt tot noch aen zijnen tijt gestaen te hebben.

Op dezen boom schijnt ook *Hieronymus* te speulen, daer hy zeid : *De eike* (of liever het dal) *Mambre is neffens Hebron, in het welk tot aen den tijt van mijne kintsheits, en de heerschappye van keizer Konstantius* (de Jonge) *een aeloude terpentijn-boom getoont wiert, onder welken Abraham gewoont heeft: want hy is by de Heidenen in wonderlijke eerbiedigheit gehouden, en als met een zekere uitstekende godheit ingewijd.*

Adamnanus gedenkt ook uit de schriften van *Arculphus*, (die, op 't jaer zes hondert en tnegentigh, twee eeuwen na *Hieronymus*, de plaetsen des Heiligen Lants bezocht heeft) den zelven boom in de volgende woorden: *Op de rechte zijde der kerke staet, tusschen twee grote muuren der zelver kerke, d'eike Mambre in d'aerde gewortelt, die ook d'eike van Abraham wort genoemt. Men ziet'er noch een onechte stam, of tronk, in d'aerde gewortelt, onder het dak der kerke, van twee mans lengte. Uit eerbiedigheit, en tot een gedachtenis, worden van dezen eike, die over-al met de bijl is afgehouwen, stukjes en spaenderen na verscheide oorden der werelt gebraght.*

Quar. Op d'andere zijde des berghs staet ook een aeloude eikenboom, met een driedubbelen stam, die ook eenigen voor den zelven boom houden, onder den welken d'engelen, op *Abrahams* verzoek, zich ter ruste begaven.

Zoo andere willen, geschiede dit onder een anderen boom, die na-by de stad *Hebron* staet, en by d'Arabieren, in 't Arabisch, *Giumetz*, en by d'evangelisten, in 't Grieksch, *Sycomorus*, dat is, *vijge-moerbezien-boom*, genoemt wort: van wege zijne gelijkenis met beide.

Doch dat deez boom, 't zy een eike, terpentijn, of vijge-moerbezienboom, een reex van zoo vele eeuwen, sedert *Abrahams* tot op dezen tijt, zou verduurt hebben, en in wezen gebleven zijn, is niet als een louter verdichtsel, uitstroisel, en konstenarye der waengelovige Joden: naerdien het de natuur, aert en eigenschap der bomen te boven gaet: 't en zy men onnodigh tot een mirakel, door Gods zonderlinge bestiering, zijn toevlucht wil nemen.

Daer en boven was de boom, onder den welken *Abraham* d'engelen nodighde, in het dal *Mambre*, dat vijftien stadien van *Hebron* lagh : gelijk *Josephus* dien boom zes stadien van *Hebron* stelt. Daer nochtans deez terpentijn-boom, die heden 's daeghs daer voor gehouden wort, op den top des berghs, neffens de plaetse staet, daer het oud *Hebron* op gebouwt was.

Voegh hier by, dat deez boom ongetwijfelt, door de bisschoppen des Heiligen Lants, op bevel van keizer *Konstantijn*, tot afwering des ingewortelden afgoden-diensts der Heidenen, t'effens met d'andere overblijffelen der dwalingen, is uitgeroit en verbrant geworden.

Na het schrijven van *Brokard* wiert noch by zijnen tijt, neffens den wegh, die na *Hebron* loopt, en een Fransche mijle van oud *Hebron*, en voor de deure der tente van *Abraham*, een steen-eikeboom getoont: die uit den wortel van den ouden uitgedrooghden steen-eike (onder den welken *Abraham* d'engelen ter ruste had genoodight) hersproten was. De bladen waeren een weinigh groter, als die van de *Lentiskus-boom*; maer de vrucht even als die van een eiken-boom, of als een ekel.

Niet verre van de plaetse des terpentijn-booms, na de zijde van *Hebron*, is, in zeker hol, een bron: wiens water de lantzaten met groten aendaght drinken : naerdien zy geloven door des zelfs drinken gezontheit te kunnen bekomen.

Tusschen het dal *Mambre* en de stad *Hebron*, by na ten halven wege, wort, boven op d'aerde, een zeker eng hol getoont, dat naulix twee mannen, langs d'aerde uitgestrekt, kan bevangen.

Digitized by Google

Naer het verhael der Joden van *Hebron*, (die door vele eenvoudige Kristenen van dien oort daer in nagevolght worden) had *Abraham* zijnen zoon *Isaak* in het zelfste hol besneden.

Op de rechte zijde is een kapel, of veel meer eene Turksche *Metszid*, de welke, desgelijx het hol, in grote eerwaerdigheit gehouden, en niet alleenlijk by de gemelde Joden en Kristenen; maer ook by de Turken en Moren zelfs aendachtelijk bezocht wort.

Doch dit, beneffens vele andere, is een ydel verdichtsel en verçiersel der Joden: naerdien *Abraham* zijnen zoon niet in het dal *Mambre*, of in *Hebron*, of in haere lantstreke; maer in *Bersabe*, in het lant der Filistijnen, besneden heeft: gelijk uit het twintighste en een en twintighste hooftstuk van Genesis klaerblijkelijk kan bespeurt worden. Daer en boven luit het ook belacchelijk en ongerijmt, dat *Abraham* in zulk een eng hol de besnijdenis zou gedaen hebben.

Met geen meerder zekerheit stelt *Bonifacius* de plaetse, in de welke *Abraham* zijnen zoon *Isaak* besneed, voor-by de spelonke *Odollam*. Hy voeght'er by, dat ter zelver plaetse, door keizerin *Helena*, eene kerke gesticht wiert, de welke by zijnen tijt tot een puinhoop lagh.

Bethlehem.

Bethlehem wort anders ook *Ephrata*, *Lehem*, of *Lahem*, *Bethlehem van Juda*, *Stad Davids*, en *Kasteel Davids*, genoemt.

Bethlehem wiert te voore, of ook t'effens met een anderen naem, *Ephrata*, of *Ephrat*, genoemt, als blijkt uit Gen.35:19.en 48:7.Ruth 1:12. Mich.5: vers 1. te weten, zoo eenigen willen, na *Ephrata*, vrouw van *Kaleb*, 1 Paral.2: 19, 24. hoewel ongerijmt, en zonder eenige eigenschap: naerdien men dezen naem al ten tijde van *Jakob*, lang voor *Kalebs* geboorte, by *Moses*, ter gemelder plaetsen vind gedaght. Van gelijken dienen deze schriftuur-plaetsen tot wederlegging der genen, die den naem *Bethlehem* jonger houden te zijn, als die van *Ephrata*, en zijnen oorsprong op *Bethlehem*, zoon van den man van *Ephrata*, brengen, die 1 Par.4:4. gedaght wort: 't en zy men met *Pererius* wil zeggen, dat de naem *Bethlehem*, door den eenen of anderen schrijver, na *Moses* doot, tot meerder verklaring daer by gevoeght zy.

Beide deze namen hebben by-na een zelve bediedenis, en hunnen oorsprong misschien van de vruchtbaerheit der lantstreke bekomen.

Bethlehem bediet *huis des broots*: gelijk *Ephrata*, *vruchtbaerheit*. Naer het gevoelen van zommigen kreegh *Ephrata* den naem van *Bethlehem*, van wegen des zelfs grote vruchtbaerheit, de welke God haer verleende, ten tijde van *Booz* en *Ruth*, die ontrent des jaers, na de schepping, twee duizent vier hondert en drie en tnegentigh leefden. Doch deze stelling en gevoelen schijnt ook tegen de Schrift te strijden: naerdien deze plaetse voor die vruchtbaerheit, ja voor de geboorte van *Booz* en *Ruth*, *Bethlehem*, en *Bethlehem van Juda*, wiert genoemt: als blijkt uit Jud. 19:18. Ruth 1:1, 19.

D'Arabieren noemen *Bethlehem* heden *Bith-le-han*, of liever *Baith-Laben*, dat is, *huis des vleeschs*. Andere Oostersche taelkundigen leggen *Bethlehem* *huis der verquikking* uit: dewijl men eertijts daer zeer vele bequame herbergen had, tot pleister-plaetsen en verquikking der genen, die op Jerusalem en Hebron heen en weder reisden. Anders wort *Bethlehem* enkelijk ook *Lahem*, of *Lehem*, dat is *broot*, genoemt: welk *Lahem* op Arabisch ook *vleesch* bediet. Roger.

Wijders, de naem *Bethlehem*, of *huis des broots*, schijnt aen deze stad, van haere eerste stichting af, door eene zonderlinge bestiering en voorzienigheit Gods, gegeven te zijn, tot onderrichting van het geen, dat namaels daer in zou uitgewerkt worden: te weten, dat deze plaetse t'zijner tijt het waere broot des hemels, den eenigen zoon Gods, zou voortbrengen.

In een zelven geheimen zin wort ook by eenigen het Arabisch woort *Lahem*, dat is, *vleesch*, genomen: want daer meê willen zy, dat uitgeduit wort, dat *Bethlehem* het huis van diens

vleesch

Digitized by Google

vleesch is, die gezeit heeft, *Mijn bloet is waerachtelijk vleesch.*

Bethlehem wort ook *de stad Davids* gebynaemt, Luk. 2:4, 11. uit oorzake *David* van de zelve geboortigh was, en aldaer woonde. Joh. 7:42. 1 Sam. 17:15. en 20:6.

Bethlehem is t'allen tijde klein geweest, en, volgens berecht der Schrift zelf, onder het getal der kleinste steden gestelt: naer luit der woorden van den profeet *Micha*, cap. 5:1. *En gby Bethlehem Ephratha zijt klein, om te wezen onder de duizenden van Juda.*

D'evangelist *Johannes* noemt *Bethlehem* een *vlek*, c. 7:42. en *Hieronymus* slechts een *vlekje:* maer op een andere plaetse *d'allerheerlijkste plaetse des aertbodems. Mattheus* verheft desgelijx *Bethlehem* geweldigh, met te zeggen: *En gby Bethlehem, ghy lant Iuda, zijt geenzins de minste onder de vorsten Iuda:* hoewel deze woorden veel meer op haere verheerlijking, door de geboorte des Heilants, als op haere grote, omtrek, en pracht van gebouwen, schijnen te slaen.

Bethlehem wort ook *Bethlehem van Juda* gebynaemt, Jud. 17:7, 8. en 19:1, 2. Ruth 1:1. Matth. 2:5. te weten, tot onderscheit van *Bethlehem*, in den stam van Zabulon en in Galilea gelegen. Ziet p. 112.

Bethlehem leit anderhalve, of [a] vijf vierendeel mijls, of [b] zes duizent schreden, of [c] twee Fransche mijlen zuidwaerts van Jerusalem, en nessens den wegh[†], die na Hebron loopt, en † duizent schreden van den tooren *Ader*, en in den stam van Juda, op eenen bergh, of op den ruch des berghs, die tamelijk hoogh; maer smal is, en zich in de lengte, van 't ooste na 't weste strekt, en van alle zijde met olijf, vijgh en wijngaertrijke heuvelen en dalen omringt wort.

[a] Hieron. Sulpit. Sever. [b] Alexandris. [c] Doubdan. † Hieronymus.

Heden is *Bethlehem* niet anders, als een arm en slecht vlek van ontrent hondert en vijftigh vervalle en half verwoeste huizen: hoewel *Roger*, ontrent des jaers zestien hondert en twintigh, het getal op drie hondert bevond.

De meeste inwoonders zijn Moren, Arabieren, Grieken en Maroniten, en eenige Kristenen, ten getale van twintigh huisgezinnen, die door vlijt der Roomsgezinde Jesuiten aen de Roomsche kerke vereenight zjn. Eenigen erneren zich met den lantbouw: andere met het maken van kruizen, rozekransen, en andere kleine snuizeryen, van olijf, of terpentijn-bomen hout, die zy aen de pelgrims verkopen. *Bethlehem* wiert door *Jeroboam* herbouwt. 2 Chron. 11:6.

Kerke, of spelonke der geboorte des Heilants.

OF *Christus*, de Zalighmaker, in of buiten *Bethlehem:* en of hy in een huis, of in eene spelonke, of stal, geboren zy, wort onder de godsgeleerden, en inzonderheit onder verscheide Roomsgezinde schrijvers, wijtlopigh, en met groten yver betwist en bekibbelt.

Tot het stellen van des Heilants geboorte-plaetse in *Bethlehem*, schijnen de woorden van den profeet *Micha*, cap. 5:2. desgelijx die van den evangelist *Mattheus*, cap. 2. te dienen, daer gezeidt wort: *dat uit Bethlehem van Juda, de leitsman (of heerscher) des volks Israëls zal voortkomen.* Van gelijken zeid d'engel by Luk. 2:11. tot de herders: *dat Christus in de stad Davids* (dat is, *in Bethlehem*) *geboren zy.*

Zoo *Nicephorus*, *Cyprianus*, en, na hunnen voorgang, eenige weinige andere schrijvers gevoelen, was des Heilants geboorte-plaetse gene spelonke; maer een arm boeren-huis. Desgelijx wort by Matth. 2:11. de geboorte-plaetse des Zalighmakers, in de welke de herders hem vonden, een *huis* genoemt, zonder ergens by hem, of by d'andere evangelisten, de geboorte-plaetse des Heilants, met den naem van spelonke, of hol, gedaght wort: want naerdien voor *Iosef* en *Marye in de herberge geen plaetse was*, volgens schrijven van *Lukas*, cap. 2:7. zoo zouden zy zich by een armen man, die in de voorstad woonde, vervoegt hebben, met verzoek van hen te huisvesten: die hen in zijn huis ontfing: alwaer *Marye* van den Heilant gelagh: 't en zy men zeggen wil, dat *Mattheus*, door het woort *huis*, slechts eene plaetse verstaen heeft, daer zy waeren, en hun

verblijf

verblijf hadden: want naerdien het woort *huis* allerlei slagh van verblijfplaetsen betekent: ja zelf grafsteden en vogelnesten: alzoo zou Mattheus misschien ook 't woort *huis* wel voor eene spelonke kunnen genomen hebben.

Van gelijken willen eenigen, dat zeker arme man *Iozef* en Marye ontfangen, en uit meêlijden geherberght; maer hen, by gebrek van andere plaetse, in zijn beesten-stal geleit had: alwaer Marye baerde: waer op *Lukas* schijnt gezien te hebben, daer hy zeid: *Zy baerde haeren eerstgebooren zoon, en wand hem in windselen, en leide hem neder in de kribbe.* Te weten, het Grieksch woort *Phatne*, dat *Lukas* gebruikt, bediet eigentlijk eene *kribbe*, daer in men de beesten voeder geeft: gelijk nu de plaetse, de welke der beesten eigen is, stallen zijn: dienvolgens heeft men ook gewilt, dat de zoon Gods in eene stal geboren zy. Dit is gelijkvormigh, en komt met den zin en het gevoelen van verscheide gezangen over een, de welke op de geboorte-dagh des Heilants in eenige kerken gezongen worden. Desgelijks komt dit met het gevoelen van Augustijn over-een: daer hy zeid: *In præsepio jacebat, & Magos ab Oriente ducebat: abscondebatur in stabulo, & agnoscebatur in cælo.* Dat is, *Hy was in de kribbe, en geleide de Magen van't Ooste: hy wiert in de stal verborgen, en in den hemel bekent.* Het welk ons schijnt te doen geloven, dat de Zalighmaker in eene stal geboren zy.

Zoo andere, en de meeste, daer en tegen gevoelen, was de geboorteplaetse des Heilants, ten ooste, buiten de muuren der stad Bethlehem, en geen arm boeren-huis; maer eene spelonke, in eene steenrotse, de welke eene kribbe had, in den steen uitgehouwen: derwaerts de genen zich vertrokken, die in de stad niet konden komen, of gene huisvesting krijgen.

Tot dit gevoelen, dat des Heilants geboorte-plaetse buiten Bethlehem, en in eene spelonke stelt, gedragen zich *Origenes*, *Eusebius*, Athanasius, *Chrysologus*, en *Hieronymus*, die een langen tijt te Bethlehem, by des Heilants kribbe, geleert en geleeft heeft: desgelijx meest alle de nieuwe schrijvers.

Tot bevesting en verklaring dezes gevoelen, dient de voorspelling van *Esaias*, c. 33:16. alwaer hy, van *Christus* sprekende, zeid: *Die zal in de hooghte woonen: de sterkten der steenrotse zullen zijn hoogh vertrek zijn.* Welke plaetse by de zeventigh overzetters aldus vertaelt is: *Deez zal wonen in de hoge spelonke der sterke rotse.*

Of deze spelonke een en de zelve, of eene verscheide plaetse van de gene was, de welke *Lukas*, cap. 2:7. eene herbergh noemt: en of de kribbe binnen of buiten de zelve herbergh gestelt was, heeft men ook van over-langh, onder verscheide schrijvers, zien betwisten; hoewel het geschil noch tot heden onbeslecht gebleven is.

Na het gevoelen van Beda, *Carthusanus*, en Barradius, was de spelonke de herberge zelve, in de welke de kribbe was, daer *Christus* in geleit wiert: want de woorden van den evangelist *Lukas*, cap. 2:7. *En zy leide hem in de kribbe, om dat voor hen gene plaetse in de herbergh was*, worden op dezen zin by hen uitgeleit: *Marye leide haeren zoon in de kribbe: dewijl gene gevoeghelijker noch bequamer plaetse in de spelonke was; de welke eene herberge is genoemt, om dat* Marye, *wanneer zy baren zou, in de zelve haer vertrok of herberghde.*

En aldus maken deze schrijvers deze spelonke tot gene gemeine; maer tot eene byzondere herberge: dewijl zy willen, dat zy den naem van herberge bekomen hebbe, uit oorzake Marye haer in de zelve herberghde.

Zoo *Lyranus* desgelijx gevoelt, was de kribbe binnen de herbergh, en had *Iozef* de zelve voor zijne osse en ezel, die hy met zich gebragt had, gemaekt: in de welke *Marye* haer kint leide: naerdien zy gene bequamer plaetse in de herbergh kon bekomen: want aldus luiden de woorden van *Lukas*: *Om dat voor hen gene plaetse in de herberg was.*

Quaresmius, *Doubdan*, en andere daer en tegen, houden voor waerschijnelijker, dat de herberge, de welke *Lukas* gedenkt, een verscheide plaetse van de spelonke of kribbe zy geweest: noch die in de zelve, als een gemeine plaetse, besloten wiert; maer geheel en al buiten de zelve was: dewijl de herberge in de stad *Bethlehem*, en de kribbe daer buiten was.

Doch

Doubd. Doch het dient aengemerkt, dat door den naem van *herbergh*, geene herbergh te verstaen zy, als gemenelijken hier te lande gehouden worden: alwaer men van alles, zoo van bedde en bulster, als van spijze en drank, voor gelt, vol op vind; maer eene gemeine 's lants herberge, de welke by de Turken *Karavanseras*, by d'Arabieren *Chan*, en by de Françoizen een *Camp*, en anders gemeenelijk *Fondouka* genoemt wort: gelijk die reeds te voore, in het beschrijven van *Syrie*, op verscheide plaetsen, gedaght zijn. Zulk een herbergh is gewonelijk een zeer groot en ruim huis, of vertrek, met een groot hof in 't midden; en beneden omringt met vele vertrekken of magazijnen, en stallen, en boven met galderyen en kamers. Maer voor de rest is'er geen gerijf altoos, als het bestek der vier muuren en dak: want men vind'er geen tafel, stoel noch bank, noch bedde, noch broot, noch wijn; maer ieder neemt het geen, dat hy van node heeft, met zich op wegh. In deze *Chans*, of 's lants herbergen nemen de *Karavanen* en scharen der reizers en vreemdelingen, die dikwils in groten getale zijn, met kemels, peerden, en ezels, hun verblijf: te weten, luiden van allen staet, zoo arme als rijke, beide mannen als vrouwen, van allen landaert, alle, zonder onderscheit, door malkanderen, d'eene in deze, en d'andere in een andere hoek: zulx die eerst komen, de beste plaetse mogen innemen en uitkiezen: 't zy onder den blaeuwen hemel, of onder dak: zonder een duit, wanneer men wegh-trekt, aen iemant voor de huisvesting te betalen.

Dusdanige herbergen heeft men niet alleenlijk in alle steden door gansch Ooste; maer ook buiten op 't lant, op de volkrijkste wegen, en aenkomsten, die, ten dienste der reizers, door den eenen of anderen groten heere, tot zoene der zielen hunner vaderen, gelijk de Mahometanen voorgeven, gesticht worden.

Na zoodanigh een herbergh had zich *Iozef* met *Marye*, ten tijde der beschrijving, begeven, om daer in verblijf te nemen: maer dewijl de herbergh vol gasten of herbergierlingen was, zoo waeren zy genootzaekt van daer te wijken, en na eene andere plaetse zich te begeven: te weten, na eene spelonke of hol, de welke eene kribbe wiert genoemt, buiten de stad.

Wijders, dat de kribbe buiten de herbergh was, schijnen de woorden van *Lukas* te kennen te geven, daer hy zeid: *En zy leide hem* (het kint) *in de kribbe, dewijl voor hen gene plaetse in de herbergh was*: maer plaetse zou in de herbergh geweest zijn, indien in de zelve de kribbe was geweest: alwaer *Christus* in lagh.

Daer en boven, zoo *Quaresmius* daer by voeght, was de kribbe een byzonder hol, en voor velen gemein, dat de kribbe wiert genoemt.

Desgelijx gevoelt *Kajetanus*, dat de kribbe, in de welke de Heilant geleit wiert, een bekende en een eenige algemeine kribbe, neffens de muuren der stad was, de welke, uitstekenheits halve, by *Lukas*, eene *kribbe* wort genoemt: want anders zou d'engel, wanneer hy tot de herders zeide, dat zy het kindeken, in doeken gewonden, in de kribbe zouden vinden, een byzonder voorwaerde of teken moeten by-gevoeght, en tot de herders gezeidt hebben, *in de kribbe van zoodanigh huis*: dewijl ongetwijfelt vele kribben in de stad *Bethlehem* waeren.

Des niet te min hout *Quaresmius* ook voor zeer bewijzelijk, dat door den naem van *kribbe*, niet alleenlijk, dat gemein hol; maer ook de kribbe der beesten, daer *Christus* in geleit wiert, kan verstaen worden: gelijk alle afbeeldingen dat schijnen aen te wijzen.

Doch hoe langer en naukeuriger men deze zake onderzoekt, hoe men in meerder onoplosselijke zwarigheden vervalt. Dies de genen zich van vele onnodige zwarigheden vinden ontslagen, die de woorden van *Lukas*, *en zy leide hem in de kribbe; want daer was voor hen gene plaetse in de herberge*, aldus enkelijk verklaren: *want daer was voor hen gene andere plaetse in de herberge.* Te weten, *Marye* bleef met *Iozef* in de herberge, en gelagh in de zelve. Maer waer dan met de spelonke, buiten *Bethlehem*, de welke sedert zoo vele eeuwen, by meest alle schrijvers, voor des Heilants geboorte-plaetse uitgekreten is, gebleven.

Hier op zou iemant kunnen antwoorden: dat d'evangeliſten zelfs gene ſpelonke van des Heilants geboorte gedaght hebben: dies de zelve veilight, door den een of ander, op ſteun van *Eſaias* woorden, verzonnen is. Of men zou met *Beda*, *Carthuſianus*, *Barradius*, en andere, door het woort van *herberge*, eene *ſpelonke* mogen verſtaen.

Wijders, de ſpelonke, of het hol, de welke ſedert vele eeuwen, tot op heden, voor de plaetſe, daer in de Verloſſer des menſchelijken geſlaghts uit de maeght *Marye* geboren wiert, gehouden is, leit op d'uitterſte ooſter-hoek, en ontrent twee hondert treden, of een musketſcheut van *Bethlehem*, en onder het koor der kerke van *Sinte Marye*.

Deze ſpelonke is, volgens een oude en algemeine overlevering der Kriſtenen van dien oort, niet alleenlijk by de Kriſtenen en kerkelijke outvaders; maer ook by d'Onkriſtenen of ongelovigen, zoo *Origenes* getuight, voor de geboorte-plaetſe des Heilants altijt gehouden. Ook wort gene andere plaetſe zijner geboorte, dan deze, buiten of binnen *Bethlehem* getoont.

Naer het gevoelen van *Doubdan*, was deze ſpelonke ſlechts eene zekere plaetſe in d'aerde uitgeholt, als eene gracht, van ontrent tien voet diep, vijftien voet lang, van 't ooſte na 't weſte, en vier breet: na de welke *Marye* en *Iozef* uit de herberge haer begaf.

Hier uit, voeght *Doubdan* daer by, hebben miſſchien vele der kerkenleeraers gelegentheit genomen, om deze plaetſe een hol of ſpelonke te noemen: gelijk *Hieronymus* de zelve dikwils met den naem van ſpelonke gedenkt.

Doch gelijk *Auguſtijn* (het geen aen te merken ſtaet) de geboorte-plaetſe des Heilants een ſtal noemt, ter oorzake van de kribbe, de welke daer was: en *Cyprianus* een klein huis, van wegen het verblijf van *Iozef* en *Marye* met den Zalighmaker, voor eene wijle: en *Hieronymus*, om de zelve oorzake, haer eene herberge der Maeght; en, om zijne kleinheit, de kleinſte plaetſe van den ganſchen al, en een gat in d'aerde noemt: alzoo zou men ook mogen zeggen, dat zy het een hol noemen, uit oorzake de plaetſe in d'aerde uitgeholt is, gelijk men met dien naem uitgeholde grachten, in de puinhopen, noemt: en uit oorzake ook een gedeelte daer van, als een ſpelonke, bedekt was: maer niet uit oorzake het een oprecht hol was, door de natuur gemaekt en uitgeholt: alzoo weinigh, als het een ſtal was, geſticht alleenlijk om beeſten te ſtallen, of een huis, om menſchen te huisveſten. Maer het was, zoo *Doubdan* gevoelt, veel meer een mijn of kuil, waer uit men zant, of eenige ſtenen tot bouw-ſtoffe haelde.

Daer en boven was deze kuil boven open: of ten minſte voor een groot gedeelte: hoewel men daer met gene zekerheit kan van ſpreken. Niet tegenſtaende twee omſtandigheden, de welke men daer vind, het ſchijnen uit te wijzen. Doubdan.

D'eerſte is, dat deze plaetſe weinigh diepte in d'aerde had, gaende tot noch op heden, na de plaetſen verhooght zijn, niet meer als met vijftien of zeſtien trappen neêrwaerts: zulx men de zelve veel meer voor eene zant-kuil, als ſteen-mijne, magh houden: en naerdien zy zoo ondiep was, en al te weinigh aerde boven had, om tot een gewelf te dienen, zoo was het by-na onmogelijk, dat zy geheel en al, als een natuurlijk hol, kon bedekt zijn.

De tweede omſtandigheit is, dat d'aerde, of zelf de ſteen van deze kuil, uit de natuur zoo brokkeligh en zaght is, dat men de zelve lichtelijk zonder werktuigh met de hant kan uitnemen. Waer over zeker ſchrijver dit hol het *morſel- of tuf-ſtenen hol* noemt: waer uit blijkt dat zy niet ſterkte genoech had, om door zich zelfs gewelfs-wijze te beſtaen, en in wezen te blijven, en de gehele plaetſe te bedekken. Dien volgens ſchijnt de zelve plaetſe ook onbedekt geweeſt te zijn.

In het opperſte en ooſter-gedeelte dezer ſpelonke, aen de voet, en recht in 't midden der twee trappen, wort d'eigentlijke plaetſe getoont, op de welke, zoo d'overlevering hout, *Marye* den Verloſſer, *Chriſtus*, gebaert heeft. Deze plaetſe is bedekt met wit marmer, in wiens midden een jaſpis, of porfyr, of zerpentijn-ſteen, van een ſpan in de middellijn, tot twee duimen diep, zit: rontom den welken een zilvere kring is, met ſtralen, in vorm van eene zon of ſterre. Waer op, in 't ronde, tot een

berecht

Digitized by Google

berecht van des Heilants geboorte, met grote letteren, deze woorden in 't Latijn gegraveert ſtaen: HIC DE VIRGINE MARIA IESVS CHRISTVS NATVS EST. Dat is, *Hier is uit de maeght Marye Ieſus Chriſtus geboren.*

Quar. Het wit marmer, dat de plaetſe der geboorte bedekt, is een weinigh gebroken: het welk de Roomsgezinde monniken zelfs, en al willens, hebben gedaen: ten einde de Turken het niet zouden weghnemen: naerdien zy oordeelden beter te zijn, het gebroken te behouden, als van het geheel beroofte worden.

Boven het autaer voornoemt is een vierkant zeer oud tafereel, van acht ſpan in 't vierkant: waer op zeer kunſtigh de geboorte des Zalighmakers met de pençeel is afgemaelt: te weten, het vertoont Marye met gevouwen handen en gebogen knyen voor het eerſt-geboren kindeken *Ieſus*, leggende in de kribbe op hooi: daer beneffens beeſten, als een oſſe en ezel, die het kindeken met hunne walmte des aeſſems ſchijnen als te koeſteren. Men ziet'er ook den nacht afgebeelt, die zijnen glans van het kint ontfangt: en aen d'andere zijde, verre van daer, een luſtigen oort of landou: alwaer een engel wort vertoont, die aen de vee-herders, die op het velt de kudde weiden, verſchijnt. Op d'andere zijde is eene rei of ſchare van engelen, die, *eere zy Gode in de hooghſte hemelen*, zingen, Luk. 2: 14. Eertijts was dit zelfſte werk der geboorte met *Moſaiſch* werk afgebeelt.

Quar. Deze kapel is met zijde tapeetſeryen en kleden geſtoffeert. Tot eerbewijs, en meerder luiſter van zulke deurluchtige plaetſe, branden geduurigh, op onkoſte der Roomsgezinde monniken, drie zilvere lampen boven het autaer: waer onder eene recht boven de plaetſe van des Heilants geboorte hangt, en, naer men zeid, door Roger. Doubd. *Louys de Rechtveerdige*, koning van Vrankrijk, vereërt wiert.

Quar. Deze plaetſe wort met groten aendaght zeer veelmalen gekuſt, en met gebeden vereërt, niet alleen by de Roomsgezinde inwoonders en pelgrims; maer ook by de Grieken, Maronyten, en andere Ooſterſche Kriſtenen. Zelfs de Turken, die des Heilants onbevlekte geboorte, uit eene maeght, belijden, bezoeken en bezichtigen deze plaetſe met grote eerbiedigheit, en ſtaen, tot ſtommens toe, daer over verwondert.

Zoo eenigen, na den voorgang van *Beda*, verhalen, zou, ten tijde des Heilants geboorte, uit den ſteen, of rotſe der ſpelonke, water gevloeit zijn, met het welk allereerſt zijn lichaem afgewaſſen wiert: welk water ook ten tijde van *Beda*, ter gedenkenis van des Heilants geboorte, vloeide, volgens verhael van *Beda* uit de ſchriften van *Adamnanus:* of liever *Arkulf*, die het water, ontrent des jaers vier hondert, zagh vloeien.

Doch dit vloeien des waters uit de rotſe wort by *Quareſmius*, als ooghtuigh dier plaetſe, gelogent, die, na lang en naerſtigh onderzoek, of in de gemelde muur zoodanige ſteenrotſe was, de welke water, of een teken van eenen bron gaf, getuight geen teken noch tekens gelijke daer in vernomen te hebben. Wijders heeft hy by oude luiden van *Bethlehem* daer na gevraeght, die kundigh in de zaken en overlevering van dien oort waeren, of zy den gemelden bron gezien, of van hunne vooröuders verſtaen hadden, dat'er oit die geweeſt was: de welke tot antwoort gaven, dat zy noit van zoodanige dingen gehoort of gezien hadden. Wel is, volgens hun berecht, boven de ſpelonke, of hol der geboorte des Heilants, benoorde de grote kerke, eene waterbak, de welke de *waterbak der Magen*, of *Wijzen*, wort genoemt: naerdien zy na-by de plaetſe en het autaer is, daer deze wijzen hun giften voor den Heilant aenbraghten.

Noch heden wort deze water-bak gezien: hoewel zy droogh is: uit oorzake van de verſtoptheit haerer watergang. Eertijts was een grote toeloop tot dezen waterbak, als uit haeren afgeſleten mont, door het touwerk, te beſpeuren is.

In deze kerke, aen de noort-zijde, is een ſtene zit-ſtoel. Wat meer na 't weſte is een ſtene bank van vier ſpan hoogh, vijf lang, en drie breet: op den welken de Roomsgezinde prieſters hun miskledederen leggen.

Langs hene, ter weder-zijde, ten zuide en noorde, zijn kniel-banken van tuf-steen.

By de toegemetselde deure is, in de hoek, ten zuide, een kleerkasse, van zeven span hoogh, en drie span en drie duim in 't vierkant, en staet twee span hoogh van de vloer. In deze kasse worden alle nootwendige behoeften, om de misse te doen, bewaert.

Naer het verhael van zommige eenvoudige Oostersche Kristenen van dien oort, zou de sterre, de welke de wijzen na *Christus* geleit had, in een klein gat, dat nu noch in de hoek van de spelonke der geboorte, aen de zijde van de toegemetselde deure getoont wort, neêrgevallen zijn, wanneer zy haer ampt verricht had. Doch zoo zeker ander schrijver *Aymon* melt, zou deze sterre, na het verrichten van haer ampt, in eene put, nessens Bethlehem gevallen zijn: alwaer te dier tijde alle de genen, die maeghden waeren, de zelve sterre in de put konden zien. Hy voeght'er by, dat t'eener tijde drie mans-perzonen, een maeght, en twee gene maeghden, derwaerts gegaen waeren: die maeght was, had de sterre gezien: maer d'andere hadden de zelve niet gezien.

Serm. de Epiphan.

By-na van een zelven inhout is het geen, dat *Gregorius*, in zijn boek van de *glorye der martelaren*, in de volgende woorden verhaelt: *In Bethlehem is eene grote put, uit de welke Marye, naer men zeid, water gedronken heeft: alwaer dikwils godvruchtige luiden komen, en over den mont van de put leggen, hebbende het hooft met eene dock bedekt. Dan ziet de gene, wiens verdienste het is, een sterre van d'eene zijde der put, over het water, na d'andere zijde verschieten: op een zelve wijze, als de sterren gewonelijken aen de kreyts der hemelen verschieten. En alhoewel vele toezien, zoo wort zy alleenlijk van die gene gezien, die gezont van herssenen is. Ik heb eenigen gezien, die zeiden de sterre gezien te hebben. Onlangs heeft onze Diaken verhaelt, dat hy met vijf andere daer na had gezien: maer de zelve ster was aen twee alleenlijk verschenen.* Dus verre *Gregorius*.

Lib. 1. cap. 1.

Quaresm. Zoo andere in die gewesten verhalen, was in het gemelde gat een palmboom geweest, aen den welken *Marye*, wanneer zy daer op leunde, dadelen gaf. Eenige verstandige Turken bevestigen zulx in hunne boeken gelezen te hebben.

Men vint'er die grover beuzelen, en zeggen, dat het water, met het welk *Christus*, na de geboorte, afgewassen wiert: desgelijx de na-geboorte van *Marye*, in het gat voornoemt gesmeten wiert.

Op de rechte zijde van de kerke, of ontrent de spelonke der geboorte, een weinigh ter zijde, na 't zuide, en vijf of zes treden van de geboorteplaetse des Heilants, is een andere kleine spelonke, of slechts een hoek van de boven-gemelde geboortespelonke, de welke gemeinelijk de *heilige kapel*, en de *kribbe* of *stal* genoemt wort: uit oorzake, zoo de gemeine overlevering onder de Roomsgezinden hout, Marye haeren zoon, de Zalighmaker, in doeken gewonden, aldaer op een weinigh hooi en stroo, in eene beesten-krib ter neêr geleit had.

Deze kapel is tien span lang, en zes span en drie duim breet: of, volgens *Doubdan*, ontrent zes of zeven voet in 't vierkant, en vier of vijf voet hoogh: want men kan gemakkelijk met de hant boven aen de verdieping, of gewelf, raken.

Zy leit een grote voet lager, als de geboorte-spelonke, en gaet met drie marmer-stene trappen, ieder van tien duim breet en hoogh, in. Zy wort van de zelve geboorte-spelonke door drie fijne kolommen van bonten marmer of porfyr-steen, de welke d'overhangende steenrotse schijnen t'onderstutten, als afgescheiden. *Berhardino* stelt slechts eene kolom, de welke beide deze spelonken ondersteunt, en met zijn voetstuk en kapiteel tien span hoogh is.

De vloer van deze spelonke is geheel met marmere stenen beleit. Het gewelf, en al het binnewerk bestaet uit de blote en rouwe rotse, zonder eenige çieraet van bedeksel.

Naer het gevoelen van *Doubdan*, zouden d'arme luiden, die aldaer in d'aerde, om steen uit te halen, werkten, dit klein hol, of hoek der geboorte-spelonke, overdekt hebben gelaten, om daer in des Winters tegen de regen, en des Zomers tegen de hitte, te schuilen. En dewijl zy ter zelver plaetse

Digitized by Google

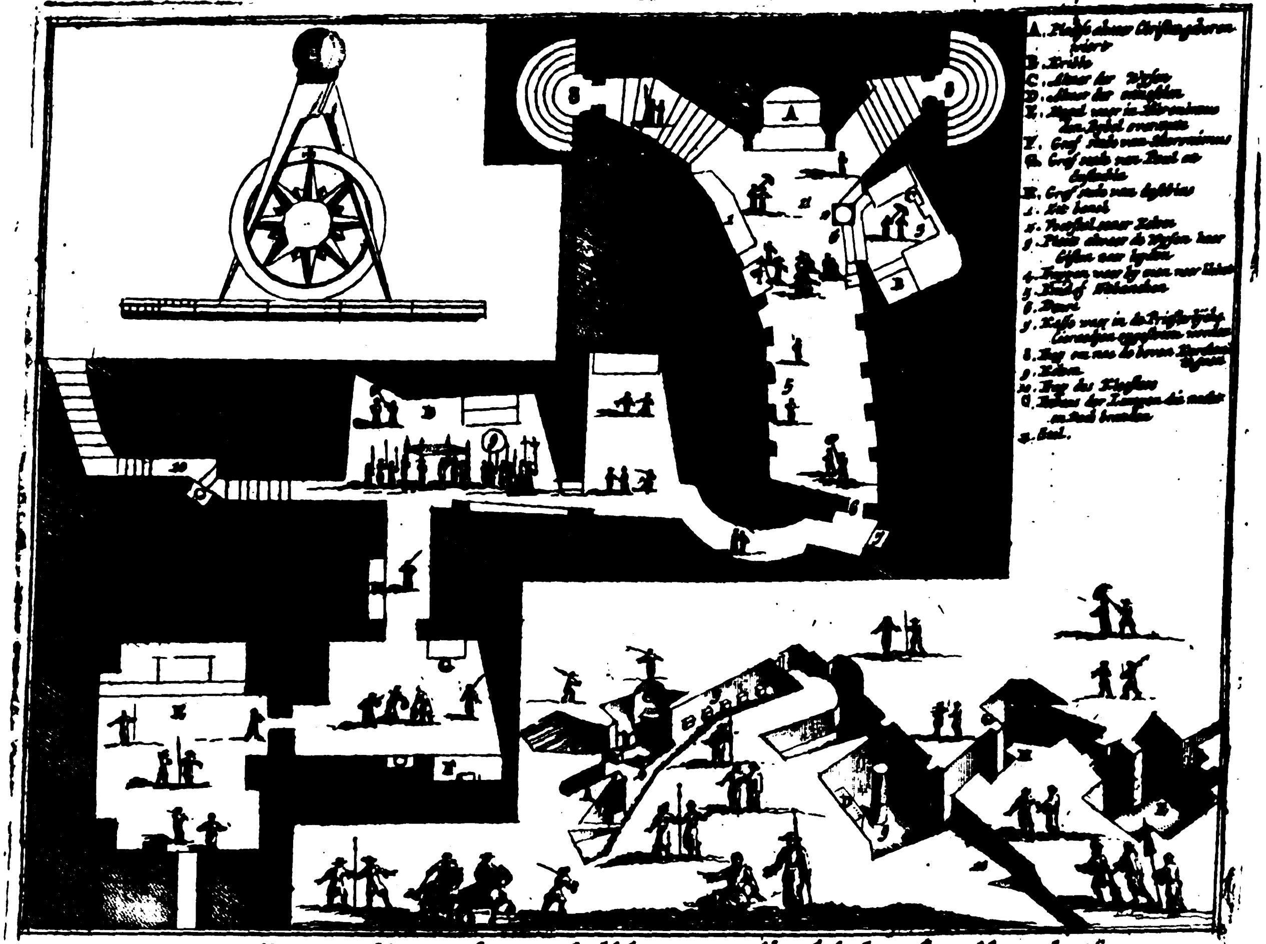

Platte Gront van alle d'onderaertsche plaetsen van Bethlehem met d'opstal der Gemelde plaetsen.

plaetse ook hunne ezelen zetten, zoo hadden zy eene kleine kribbe, aen de westzijde dezer spelonke, uitgeholt, om hen daer in voeder van hooi en stroo voor te leggen. Om deze redenen misschien alleen is deze gehele plaetse een *spelonke* en *stal* genoemt geworden: want men noemt de zelve een *spelonke*, uit oorzake zy uitgehouwen en uitgeholt, en met steen, als een spelonke, bedekt was: maer niet uit oorzake het een spelonk uit de natuur was: desgelijx noemt men de zelve plaetse een *stal*; dewijl zy eenen kribbe had, en d'arbeits-luiden aldaer hunne ezels zetten, en niet om dat deze plaetse eene gewonelijke stal was: dewijl zy, desgelijx de kribbe, te klein daer toe was. Dus verre uit *Doubdan*.

In de boven-gemelde kribbe van deze spelonke had Marye, naer men zeid, en de gemeine overlevering gedraeght, haeren zoon, de Zalighmaker, gewonden in doeken, op een weinigh hooi en stroo neêr-geleit.

Zoo *Brokard* en zijne navolgers gevoelen, was deze kribbe, in de welke de Zalighmaker geleit wiert, in de steen of rotse der spelonke uitgehouwen. Andere, en inzonderheit *Chrysostomus*, willen, dat de zelve van kleyaerde gemaekt was: de welke hy, en andere met hem, weggenomen, en een zilvere in de plaetse gestelt hadden.

Maer by aldien men aen het schrijven van *Lyranus*, *Karthusianus*, en anderen, geloof wil geven, zoo was deze kribbe van hout, in d'uitgehouwe rotse gemaekt: de welke *Jozef* met eige handen voor het kint *Jesus*, en niet voor de beesten, zou toegestelt hebben.

Deze houte kribbe, zoo de Roomsgezinden voorgeven, wort heden te *Rome*, met grote eerbiedigheit, in de kerke van *Sinte Marye de Grote*, in 't midden van een kapel, bewaert: de welke door paus *Sixtus de Vijfde*, ter eere van deze kribbe gesticht is: alwaer altijt des nachts vier fakkels of waskeerssen branden.

In stede van de weggenomen houte kribbe heeft keizerin *Helena* namaels, in de zelve plaetse, een andere van kostelijken witten marmer en porfyrsteen, in vorm van een vierkante kiste, doen maken: de welke noch heden daer gezien wort. Zy staet een grote voet van de vloer of aerde verheven, Quaresm.

Digitized by Google

heven, is twee voet en een halve lang, en by-na twee breet, en een halve diep. De twee zijden, en het achterste, zijn een weinigh hoger, als het voorste.

Uit de boven-gemelde beschrijving, stelling, en stant dezer kribbe, blijkt klaerelijk, by aldien men de zelve voor waer wil houden, hoe de kribbe des Heilants qualijk en oneigen, in de schilderyen en prent, gewonelijk wort afgebeelt en vertoont: te weten, in het midden van eene stal, en omringt aen alle zijden met de maeght *Marye*, herders, osse en ezel.

Berhardin. Op een van de bladen of wanden dezer kribbe, en aen de rechte zijde, of na 't noorde, is een klein konterfeytsel, of afbeeltsel, bestaende uit zekere zwarte strepen, of aderen, op een witten gront, uit de natuur en by geval gevonden, de welke de gedaente van een stok-ouden man, of aendachtigen monnik, leggende in de lengte uitgestrekt, en met een langen baert en rok, vertoont.

Vele Roomsgezinden houden dit voor het konterfeytsel of d'afbeelding van *S. Hieronymus*, die een langen tijt op deze plaetse zijn verblijf heeft gehad, en het hof van *Rome* verliet, om in stilte, en buiten gewoel, in de Schrift te blokken.

De Roomsgezinden houden deze afbeelding voor een wonder: en de welke, tot vergelding van *Hieronymus* meenighvuldige en minnelijke kussen, door Gods zonderlinge bestiering, met de hant der natuure zelve, in dezen steen zou getroffen zijn: ten einde zy eeuwighlijk door de gelovigen, met aendaght en verwondering, zou kunnen bezichtight worden.

Naer het schrijven van *Sandys*, is op den bodem der kribbe, en essen in 't midden, een serpentijn-steen gestelt, tot aenwijzing der plaetse, daer de Heilant lagh.

F. Bernardino. Zoo eenigen willen; hoewel zonder eenigh bewijs der Schrift, zou *Jesse*, anders *Abisai*, *Davids* vader, in deze spelonke, daer in de Heilant geboren wiert, met zijn vee zijn verblijf gehad hebben: en in de zelve besneden, en door *Samuel* tot koning gezalft zijn.

Tegen over deze kribbe, na 't ooste, en ontrent twee schreden van daer, is de plaetse, op de welke, naer men zeid, *Marye* met den Heilant haer bevond, wanneer de Magen, of Wijzen van 't Ooste, of eigentlijk van Persie, hem in deze spelonke giften van gout, wierook, en myrrhe, braghten, en quamen om aen te bidden.

Ter gedachtenis van dien voorval is, aen de voet van een klein autaer, een steen opgerecht, die den oort aenwijst, daer Marye op haere knyen, met den Zalighmaker in d'armen, zat, wanneer zy de Wijzen in de spelonke zagh aenkomen. Aen de voet van het autaer, op de linke zijde, is een kleine steene bank: waer op de Wijzen, naer men zeid, hunne giften leiden. Dit autaer is vijf span en zes duim hoogh: boven het welk een fraei vierkant stuk van eene schilderye hangt, door *Jakob Palma*, een Italiaen, ontworpen, het welk de gemelde historie vertoont.

Op deze autaren, in deze spelonke, doen alleen de geestelijken van d'orde der *Rekollekten*, en de Roomsgezinde priesters, met hunne toelating, de misse: want d'eerste bezitten deze spelonke, en doen'er alle daeghs dienst, en onderhouden'er twee en dertigh zilvere lampen, de welke de Kristen vorsten derwaerts gezonden hebben: want de gehele spelonke heeft geen ander licht, als dat van de lampen. Roger.

Volgens *Berhardino* branden in de spelonke der geboorte negen lampen, en zes in de kribbe: de welke alle op onkosten der Françiskaner monniken onderhouden worden. Twee andere hangen in het midden des gewelfs: de welke door d'Armeniers worden bezorght: het welk hen door de Françiskanen, door een byzondere gunste, wiert toegestaen.

Deze gemelde drie plaetsen leggen, als in een drie-hoek: in d'eerste hoek, en hooft der spelonke, is de plaetse, daer *Christus* geboren wiert: aen de zuid-zijde is de plaetse, daer hy door de Wijzen aengebeden wiert: tegen over deze, ten weste, is de plaetse, daer hy door *Marye* in de kribbe wiert geleit. Deze drie plaetsen zijn zoodanigh gestelt, dat zy van de genen, die in de bovenste grote kerke staen, door de tralien van de gemelde deuren kunnen Quar.

Digitized by Google

kunnen gezien worden: te weten, door de zuider, de geboorte-plaetse; en door de noorder, de kribbe en altaer der Wijzen, of Magen.

In dit hol, of spelonke, of kribbe, waeren, ten dienste des Heilants, ten tijde zijner geboorte, twee beesten, als een os en ezel, volgens gevoelen van by-na alle de kerken-leeraers, die, tot bewijs, de volgende woorden van *Esaias*, c. 1:3. by-brengen: *Een osse kent zijne bezitter: en een ezel de kribbe zijns heeren.* Waer op ook de volgende woorden van den profeet *Habakuk*, c. 3:2. schijnen te slaen, na de Griekische vertaling: *In het midden der twee dieren zult ghy bekent worden:* welke leezing en vertaling by de Roomsche kerke, in de geboorte en besnijdenis des Heeren, aengenomen wort: hoewel deze woorden eigentlijk na 't Hebreeusch, in de gemeine Latijnsche vertaling, *in 't midden der jaren*, worden overgezet.

Desgelijx stellen *Hieronymus*, *Gregorius Nazianzenus*, *Gregorius Nyssenus*, en meer andere oude en nieuwe schrijvers, beesten neffens de kribbe.

Het zelfste wort bevestight met alle d'oude en nieuwe afbeeldingen en schilderyen van des Heilants geboorte, de welke beesten, een osse en ezel, ontrent de zelve stellen.

En misschien is, van wegen deze dieren, dit hol of spelonke, een *stal* en *kribbe* genoemt.

Maer iemant zou mogen vragen, van waer deze beesten op deze plaetse quamen? Zoo *Bonaventura* en *Vincentius* gevoelen, had *Jozef* een osse en ezel met zich na *Bethlehem* gevoert. Waer by *Lyranus* voeght, dat *Marye* op eenen ezel gevoert was; maer d'osse, om te verkopen, meê genomen wiert. *Chrysostomus* en andere willen, dat *Jozef* en *Marye* uit *Nazareth*, zonder meit of knecht, of beesten, gekomen waeren. Dies die beesten, de welke by de geboorte waeren, anderen toequamen. *Quaresmius* daer en tegen wil, dat d'ezel *Jozef* toequam; maer d'osse eenen ander toebehoorde. Vonden van ledige herssenen.

Berhardino. Deze kerke, of spelonke der geboorte, is van de toegemetselde deure, ten weste, tot aen de voetbank der geboorte, ten ooste, lang acht en veertigh span: en van de voetbank tot aen de muur, in de nis, negen span: maer van d'eene hoek tot d'andere, by den ingang der onderaertsche deure, de welke heden toegemetselt is, breet vijftien span: en van d'eene trap tot d'andere, te rekenen van d'eerste trede, zes en twintigh span.

De vloer dezer kerke is geheel met marmere stenen beleit; ieder steen van vijf span in 't vierkant.

Alle de muuren zijn met fraeie bladen, of tafelen, van fijn marmer, ieder van vier span breet, en tien span en een duim hoogh, bekleet, tot aen de trappen, die daer na, t'effens met haere wanden, uit de natuurlijke en eige rotse bestaen. Maer boven de marmere tafelen, met de welke de muur bekleet wort, is een marmerstenen richel, of lijste, van twee duim dik: boven de welke het gewelf, van achtien span hoog, rijst: dat gansch met *Mosaisch* werk gestoffeert en doorwroght is: alwaer verscheide historien gezien worden; hoewel men de zelve qualijk kan bekennen: uit oorzake het gewelf geheel met de rook der lampen bezwalkt en berookt is.

Eertijts was de geheele spelonke met *Mosaisch* werk bedekt, en met gout doorwrocht; maer dat is heden door d'outheit vervallen: hoewel daer over andere çieraedjen, tot luister en çieraet, na tijts gelegentheit, gemaekt zijn.

Men gaet heden in deze spelonke, uit het koor der grote kerke, door twee ingangen, langs twee half ronde rode marmer-stene trappen van vijf treden; die ter weder-zijde van het koor, ten zuide, en noorde, recht tegen over het groot autaer, zijn, op ieder zijde een. Ieder trap of trede is zestien duim breet, en elf hoogh. Deze ingangen worden met fraei doorwrochte twee halve kopere deuren toegesloten.

Het derde gedeelte van ieder deure is met traelien gemaekt, eensdeels tot çieraet, en om licht te scheppen: (want de spelonke der kribbe heeft geen ander dagh-licht) en ten andere, om de kribbe uit de kerke van boven te kunnen zien. Deze deuren zijn met vier kolommen, van zeer kostelijke marmer, verçiert.

Voor-

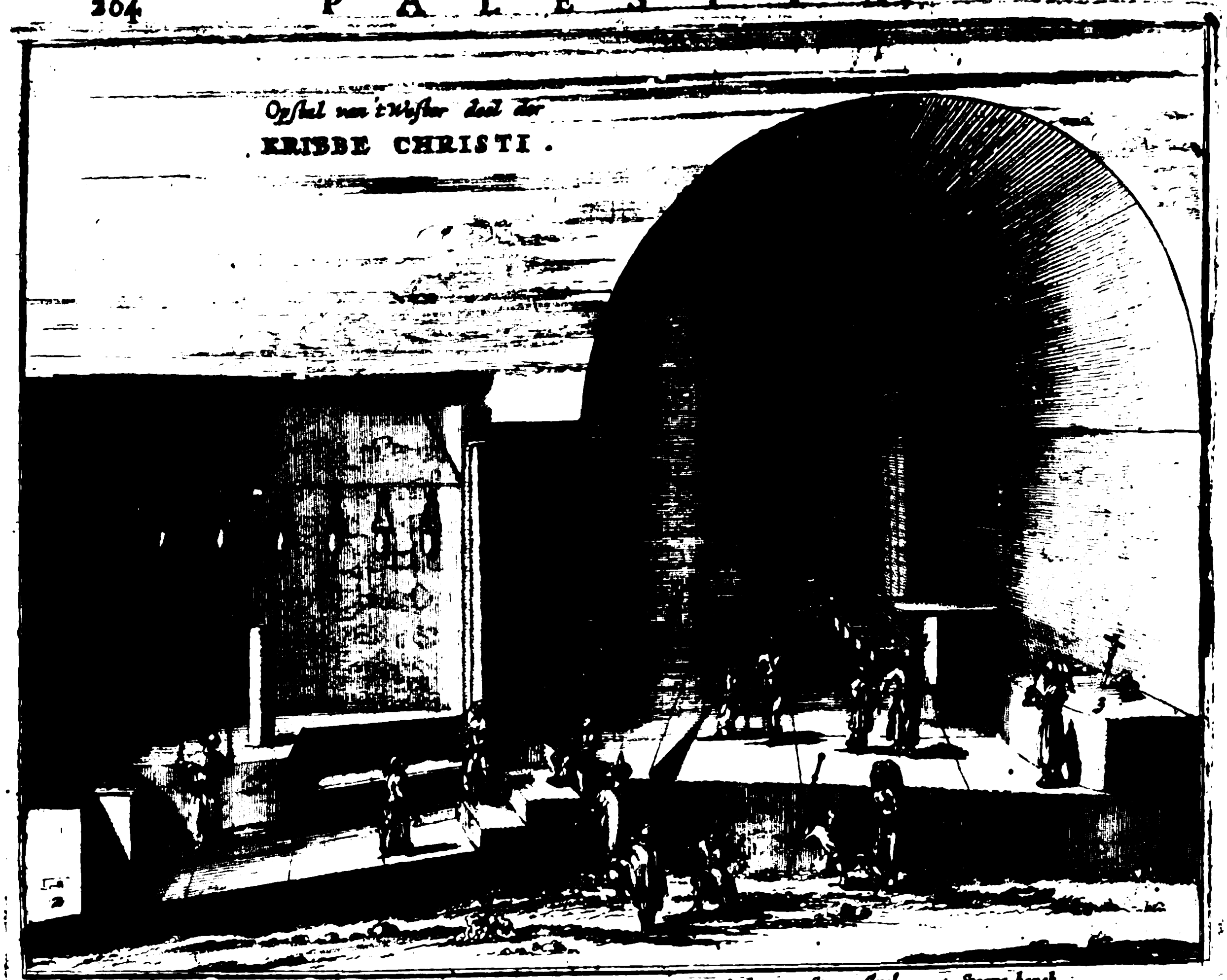

1. De Kribbe. 2. Plaetse alwaer de wyse hunne geschenken neerleyden 3. Verheven Steen stuck 4. Steene banck. 5. Kniel banken. 6. Deure

Voorhene ging men gemenelijk niet door deze deuren in de ſpelonke; maer door een andere deure, van drie ſpan en drie duim breet, en zes ſpan hoogh: de welke ten weſte, in het begin der ſpelonke, en tegen over de plaetſe van des Heilants geboorte is. Zoo *Roger* heeft aengemerkt, traden de Roomsgezinde monniken uit hun klooſter, door deze deure, in de ſpelonke; gaende geduurigh onder d'aerde: maer de zelve deure was al by zijnen tijt, des jaers zeſtien hondert en twintigh, door de Grieken toegemetſelt: gelijk zy ook, tot op heden, toegemetſelt gebleven is.

Boven deze toegemetſelde deure ziet men noch een zeer fraeie beeltenis van *Marye*, van *Moſaiſch* werk.

Voor het bouwen der grote kerke van *Marye*, boven deze ſpelonke, en ten tijde wanneer *Marye* met den Heilant haer in de zelve bevond, had deze ſpelonke ſlechts een eenigen ingang, tegen 't noorde.

Aen de noortzijde van de kerke, of ſpelonke der geboorte, zijn drie of vier andere ſpelonken of holen, die door de Roomsgezinden van over lang tot kapellen gemaekt zijn: als de *kapel der Onnozelen*; de *kapel van S. Jozef*, en die van *S. Hieronymus*.

Op de rechte zijde der kerke van *S. Kathrijn*, na de zijde van de kerke van *S. Marye*, is een kleine donkere trap, by de welke men in deze onderaertſche ſpelonken neêr klimt. Eertijts trad men uit de ſpelonke der geboorte, door de weſter deure, die namaels door de Grieken toegemetſelt is, in de zelve ſpelonken.

D'eerſte plaetſe, de welke men in het neêrklimmen langs de gemelde trap ontmoet, is eene ſpelonke in de rotſe gehouwen, van ontrent acht of negen ſchreden lang, en vijf of zes breet. In 't midden is een rouwe en plompe kolom van twaelf ſpan hoogh: de welke het gewelf onderſteunt. Deze ſpelonke wort de *kapel* en *grafſtede*, of *ſpelonke der Onnozelen* genoemt: uit oorzake, zoo d'overlevering hout, eenige lijken der kinderen, die *Herodes*, door zijn bevel, ten tijde des Heilants, deed doden, in dezelve geſmeten wierden: of uit oorzake vele kleine onnozele kinderen, die te dier tijde met hunne moeders in deze ſpelonke gevlucht en verborgen waeren, door de krijgsknechten van *Herodes* aldaer gevonden Kapel der Onnozelen.

vonden

vonden en gedoot, en daer na in de zelve begraven wierden.

Boven het *graf der Onnozelen* is een autaer opgerecht, ook het *autaer der Onnozelen* genoemt. De voetbank des autaers is vijftien duim van de vloer hoogh: en van d'eene hoek tot d'andere, acht span lang en drie breet: desgelijks het autaer; maer zes span van de vloer hoogh.

Kapel van S. Jozef. Uit deze kapel treet men, na 't zuide, in een andere spelonke, de *kapel van S. Jozef* genoemt: de welke twee span dieper leit, en schuins neêr gaet, en door eene muur van de *kapel der Onnozelen* slechts afgescheiden wort.

Deze kapel is smalder als de voorige, en van 't weste na 't ooste drie en twintigh span lang: en van 't noorde na 't zuide, elf span en twee duim en een halve breet, en twalef span hoogh. In deze kapel is een autaer, dat zeker *Thomas à Novaria*, des jaers zestien hondert een en twintigh, oprechte, en *Jozef* toewijde.

Uit deze spelonke treet men in eene kleine en zeer smalle galderye, die met eenen bocht een weinigh krom loopt: door de welke eertijts de geestelijken van *S. François*, of Françiskaner monniken, door eene kleine deure, de welke op het eind van deze galderye is, in de kerke of kapel der geboorte gingen. Maer de zelve deure is door de Grieken, die deze plaetsen in bezit genomen hebben, toegemetselt. Waer over de Françiskanen niet meer, als een klein autaer, van ontrent drie voet en een halve lang, op het einde van deze galderye hebben: daer op zy de misse mogen doen; maer niet meer in de spelonke van de geboorte: tot grote droefenis en schade der Roomsgezinde geestelijken en anderen, die niet langer, gelijk voorhene, de vryheit hebben, om in de gemelde spelonke der geboorte te gaen, zonder toelating der Grieken, die de zelve bezitten, en by wijle niet, dan met smeken en bidden, willen open doen, 't en zy op gewonelijke uuren, als des uchtens en des avonts.

Wanneer men weêr te ruch treet, na de *kapel der Onnozelen*, zoo vint men, tegen over de kolom, een kleine deure op de linke zijde: boven de welke een klein tafereel is: waer op deze veirzen geschreven staen:

Aspicis Augustum precisa rupe sepulchrum.
Hospitium Paulæ est cælestia regna tenentis.
Fratrem, cognatos, Romam, patriamque relinquens
Divitias, Sobolem, Bethleemiti conditur antro.

Dat is:

Ghy ziet het deurluchtigh graf in een uitgehouwe rotse. Het is de woonstede van Paula, de welke de hemelsche koningrijken bezit. Zy, verlatende broeder, magen, Rome, vaderlant, rijkdommen en afkomst, leit in eene spelonke van Bethlehem.

Van daer treet men in eene zeet kleine en enge galderye, na 't weste. In het midden is, op de rechte hant, een autaer in de rotse uitgeholt, als een nis: het welk voor het graf van *Eusebius* wort gehouden: die een leerling van *Hieronymus*, en abt van een der kloosteren van *Bethlehem* was. Het autaer, of graf, is vijf span hoogh, en van d'eene hoek tot d'andere acht lang en drie breet.

Boven het autaer hangt een tafereel of schildery: het welk hem in zwart gewaet, als de *Benediktijner* monniken gekleet gaen, vertoont.

Gaende een weinigh verder, zoo treet men in een spelonke of kapel, ontrent zoo groot, als de *kapel der Onnozelen*: te weten, elf span hoogh, zestien breet, en drie en twintigh lang. In deze kapel zijn twee autaren. Het een op de linke hant, in 't ingaen, is boven het graf van *Paula*, een zeer rijke en voorname me-vrouw van *Rome*: en boven dat van haere dochter *Eustochium*, of *Eustochia*, die beide uit Rome na *Bethlehem* zich begaven, en aldaer, met vasten en bidden, in de spelonke der geboorte haer leven eindighden en begraven wierden.

Het graf of autaer is vijf span hoogh, en van d'eene hoek tot d'andere zes lang en drie breet.

Ter zijde des autaers zijn deze veirsen, door *Hieronymus* gemaekt, op marmer gegraveert.

Scipio quam genuit, Pauli fudere parentes, Gracchorum Soboles, Agamemnonis Inclyta proles, hoc jacet in tumulo. Paulam dixere priores: Eustochii genitrix: Romani

Digitized by Google

prima Senatus Pauperiem Christi & Bethlemitica rura sequuta est.

Dat is:

In dit graf leit, de welke door Scipio, geteelt is: een telgh der Gracchen, en deurluchtig kroost van Agamemnon: moeder van Eustochium: d'eerste des Roomschen raets: de welke d'armoede van Christus, en de Bethlehemsche velden, nagevolght heeft.

Waer uit men kan bespeuren, dat zy uit d'edelste geslaghten der Roomsche raetsheren gesproten was.

Op de zes en twintighsten van Sprokkelmaent is de feestdagh van *Paula* onder de Roomsgezinden: gelijk in 't Roomsch martelaers-boek staet aengetekent: waer in zy met gelijke lof-tijtelen beschonken wort.

Zoo *Quaresmius* schrijft, worden de gemelde grafschriften van *Paula* nu niet meer ter gemelde plaetsen gezien: maer wel by *Hieronymus* in zijne schriften gelezen.

Graf en autaer van Hieronymus.

Recht daer tegen over, op de linkehant, en in de zelve kapel, en aen de west-zijde, is een ander autaer in de rotse, onder een kleinen boge, en boven het graf van *Hieronymus*. Of het graf van *Hieronymus* rijst van de vloer autaers-wijs, en is met een marmer blat bedekt, dat een autaer verstrekt.

Dit graf, of autaer, is vijf span van d'aerde hoogh, en van d'eene tot d'andere hoek tien lang, en drie span en zes duim breet.

In het zelve graf zou *Hieronymus*, volgens een oude overlevering, begraven zijn, die des jaers vier hondert en tnegentigh, in zijnen ouderdom van een en tnegentigh jaren, te *Bethlehem* overleed: maer daer na na *Rome* vervoert, en in de kerke van *S. Marye de Grote*, by de kribbe des Heilants, begraven wiert: gelijk men in het Roomsch martelaers-boek leest, op den dertighsten van Herfstmaent, en op den negenden van Bloeimaent: als wanneer de Roomsche kerke de gedachtenis van zijne overvoering viert. Naer men zeid, wort boven het autaer, na de muur toe, ten weste, noch een overblijfsel van *Hieronymus* bewaert.

Ander autaer van Hieronymus.

Uit deze kapel treet men, na 't noorde, in een andere en weinigh groter kapel van zes en twintigh span en zes duim lang, en een en twintigh span breet: in de welke, aen d'oost-zijde, een autaer van zes span lang, drie breet, en vijf hoogh opgerecht, en aen *Hieronymus* toegewijdt is: uit oorzake deze plaetse voor zijne gewonelijke kamer en gebeden-huisken gehouden wort: in de welke hy het oud Verbont uit het Grieksch der zeventigh overzetters, en daer 'na weêr uit het Hebreeusch in 't Latijn, heeft overgezet en vertaelt. Van gelijken zou hy, ter zelver plaetse, de Latijnsche vertaling des nieuwen Verbonts, voor een groot gedeelte, verbetert en met uitleggingen verrijkt hebben: als in het verhael van zijn leven te lezen is.

Daer zijn ook stene banken, die hem, naer men zeid, tot een bedstede gedient hebben.

Alle deze plaetsen zijn geheel donker: naerdien zy met geen licht beschenen worden, als dat men daer in brenght, en dat van drie lampen, die de geestelijken onderhouden.

In deze kapellen doen de Roomsgezinden geestelijken alle daeghs misse, en des avonts, na de mette, omgang: in het by-zijn van alle de Roomsgezinde Kristenen van *Bethlehem*, ieder met eene wasch-keerse in de hant, onder het zingen van lofzangen en geestelijke liederen.

Daer na klimt men weêr, langs den zelven wegh, in de kerke van *S. Kathrijn*: alwaer gewonelijken negen of tien geestelijken hun verblijf hebben.

Niet een van deze graven heeft een lijk of geraemte: maer zijn alle ledigh.

De fraeiste plaetse, onder *Bethlehems* overgebleve aeloutheden, door de Kristenen gesticht, is de grote kerke van *S. Marye*, door keizerin *Helena* gebouwt. Zy is noch gansch en volkomen in wezen; behalve een gedeelte der çieraedjen, die weghgenomen zijn.

Grote kerke van S. Marye.

Zy staet aen d'oostzijde van *Bethlehem*, en op de rechte hant, wanneer men van *Jerusalem* komt. Aen de zelve oostzijde van *Bethlehem* leit, ten weste, voor de kerke, een grote straet, plein of voorhof, het welk geheel met vierkante marmere vloerstenen beleit is,

is, en zijnen ingang door eene kleine deure heeft: de welke van dikken gehouwen steen gemaekt is. Men treet van alle zijden op het voor-hof; behalve van de zuid en oostzijde.

Op dit voor-hof, en neffens de schole van *Hieronymus*, zijn drie monden van waterrijke bakken, als die van putten. De reizers, pelgrims, en inwoonders van Bethlehem, scheppen uit de zelve water. Ten tijde van *Quaresmius*, ontrent des jaers zestien hondert zes en twintigh, waeren slechts twee, niet verre van de kerk-deure, open: maer de derde, na-by de deure der strate, op de rechte zijde in 't inkomen, was toegemaekt. *Quaresmius* wil een dezer waterbakken voor de gene gehouden hebben, uit de welke
1 Paral. 11. *David* water eischte, wanneer hy, uit vreze voor de Filistijnen, in de spelonke *Odollam* was gevlucht.

Op de rechte-hant, en ten zuide, treet men neêrwaerts in eene fraeie en overwelfde zale of vertrek, van ontrent veertigh treden lang, en vijftien of zestien breet: of 115 span lang, 44 breet, en 30 hoogh. Zy rust in 't midden op vijf of zes marmere kolommen, en kan door vele vensters licht scheppen: hoewel die heden by-na alle toegesloten zijn.

Naer men zeid, en de gemene overlevering houdt, was deze plaetse de schole van *Hieronymus*, die aldaer vele geestelijken in de Schrift zou onderwezen, en zijne boekerye gehad hebben.

Deze plaetse wort nu door de Mahometanen tot een beesten-stal gebruikt: want wanneer die door Bethlehem trekken, en by de geestelijken van dit klooster, na gewoonte, gaen t'huis leggen, zoo stallen zy hun vee, 't zy kemels, peerden, of ossen, daer in. Des onaengezien bezoeken de Roomsgezinde Kristenen de zelve plaetse, ter gedenkenis van *Hieronymus*, met groten aendacht.

Quar. Aen de zuidtzijde was eertijts een groot portael: het welk op zeer schone blinkend-rode marmere kolommen gestight was: naer uitwijzing van d'overblijffelen der voetstallen. Men ziet'er ook puinhopen van treffelijke gebouwen.

Op het eind van dit voorhof, ten ooste, staet, tegen over de grote kerkdeure, eene kleine poorte: de welke by-na gansch toegemetselt is, en gene groter opening heeft, als daer een man, met zich wel laegh te krommen en te bukken, door kan. Volgens B*erhardino*, is deze poorte zeer prachtigh; maer by-na geheel toegemetselt. In het midden is slechts eene kleine deure van drie span breet, en vijf hoogh: ten einde de peerden in de kerke niet zouden lopen: of de Turken en Arabieren te peerde daer in rijden. De poorte is van dik hout gemaekt, met een boom daer voor, om in tijts gelegentheit te kunnen sluiten, en den Arabieren het ingaen te beletten.

Door deze poorte treet men in een gewelfs-wijs overdekt portael, van twaelf treden lang en zes breet: of, volgens *Quaresmius*, van vier en twintigh schreden lang, en tien breet.

Aen de zuidzijde des portaels is eene kleine deure: de welke toegang na de woonplaetsen der Armeniers verleent. D'Armeniers hebben aldaer een groot vertrek doen bouwen: waer in vier geestelijken hun verblijf hebben. In des zelfs bestek is een kerkhof: waer op alle Kristenen, zoo geestelijke, als wereltlijke, begraven worden.

Aen de noort-zijde, daer tegen over, is een andere deure: waer door men eertijts, na het verhael der oude inwoonders, na de kapel van *S. Niklaes* ging: maer de zelve is nu toegesloten.

Uit dit portael treet men oostwaerts, door eene grote deure, in de kerke: welke deure met kruizen, en andere çieraedjen, uitgehouwen, en met Arabische en Armenische letteren gegraveert is.

Op de rechte en zuidtzijde der deure (alwaer, in de misse, het evangeli gelezen wort) leest men zeker Arabisch schrift: het welk, in 't Neêrduitsch, aldus luit:

Deze deure is, door Gods hulpe, voltoit in de dagen van onzen almachtigen en grootdadigen heer koning, op den twintighsten dagh van d'eerste maent, des jaers 624.

Op de linke en noortzijde (alwaer, in de misse, d'epistel gelezen wort) leest men Armenisch schrift: het welk in 't Neêrduitsch luit:

Des jaers 676 is gemaekt de deure van Sinte Marye, door arbeit van

vader Abraham, en vader Arachel, onder het rijk van Ermani, zoon van † *Etum Konstantyn. Christus God helpe hunne zielen. Amen.*

† Koning van Armenie.

Deze kerke is geheel van vierkanten gehouwen steen, in vorm van een kruis, of kruis-wijze, tegen 't ooste, gesticht: gelijk d'oude kerken, by de Kristenen, in dien oort gemenelijk gebouwt wierden. Het opperste gedeelte, en hooft, ziet na 't ooste: maer d'arm, of vleugel, die aen de rechte zijde is, na 't noorde, en die op de linke zijde, na 't zuide: en het uitterste gedeelte, daer d'ingang is, na 't weste.

Doubd. Zy gelijkt wonder wel de kerke van *S. Paul* te *Rome*: want gelijk die kerke, alzoo heeft ook deze van *Bethlehem* een buik, of gewelf, in 't midden: en op ieder zijde twee andere gewelven, of armen of vleugelen, die door vier ryen kolommen onderscheiden en ondersteunt worden. Ieder ry bestaet uit tien kolommen, die t'zamen veertigh uitmaken. *Doubdan* begroot het getal der kolommen op vijftigh, en *Roger* op acht en veertigh.

De buik, of het middenste hol of gewelf der kerke, is groter, dan d'andere ter zijde: die onder elkandere even groot zijn.

De zijd-gewelven zijn plat, en steken niet veel boven de hooghte der kolommen uit. Maer het middenste gewelf springt meer, dan eens zoo hoogh, als d'andere: want de muur rijst boven de kolommen en balken: en boven de muur zijn zeer grote vensters, op ieder zijde elf: waer door de kerke zoo veel lichts schept, als of zy rontom en boven open was.

De kolommen zijn van witachtigh roden blinkenden marmer-steen, als een aert van porfyr-steen, en alle van een zelve kleure en hooghte, en ook uit een stuk gehouwen. Ieder kolom, met voetstal en kapiteel, is drie vadem of achtien voet hoogh, en zeven voet en een halve, of † acht voet in de ronte, of omtrek, dik. De kolommen en voetstallen zijn bouwkunstigh, na de Jonische orde, gemaekt: maer de kapiteelen, of kroon-stukken, die uit witten marmer bestaen, na de Korintische orde gewrocht: en waeren, naer uitwijzing der overgebleve çieraedjen, eertijts vergult.

† Rog.

Ieder kolom staet, met zijne voetstal, negen span van elkandere.

Uit den buik, of ruim der kerke, treet men, oostwaerts, in het koor, dat recht boven de geboorte-plaetse des Heilants leit, en geheel met een muur besloten is: in het welk het groot autaer staet, dat, ter weder-zijde, als twee grote kapellen heeft, die, gelijk ook het koor, boven ront, of kloots-wijze, toelopen, en een kruis maken. In deze kapellen zijn vele autaren: en dicht daer by een water-bak, de welke ten dienste der kerke gemaekt was.

Wat belangt de grote dezer kerke: zy heeft, van haere poorte of deure af, ten weste, tot aen de muur van de nisse van het groot autaer, ten ooste, in de lengte, twee hondert en twee en zeventigh span en een halve: en in de brete, van d'eene nis tot de andere, in 't kruis, hondert en vier en zeventigh span, van 't zuide na 't noorde. Het middenste gewelf, of hol, of de buik, is vier en veertigh span breet: en die ter zijde ieder zestien span. Grote. Berhardino.

Of het gansch lichaem der kerke, begrijpende den buik en 't koor, heeft ontrent zeventigh schreden in de lengte, van 't ooste na 't weste. In den buik is de brete dertigh, en in 't kruis vier of vijf en veertigh schreden, van 't noorde na 't zuide. Doubd.

De kerke begrijpt, in het boven en ooster gedeelte, drie voorname autaren. In 't midden is het grootste en wijdste, en met aschverwigh witte marmer bedekt: en gaet, van den vloer der kerke, met zes treden op. Autaren. Quar.

In het voorhooft, neffens de muur, is eene marmere zetel des patriarchs: alwaer het koor moste zijn. Deze plaetse is met een nieuwe muur van buiten omringt: in de welke de Grieken by wijle dienst doen: staende de priester boven de plaetse van de geboorte des Heilants.

Ter weder-zijden, in de vleugelen of armen der kerke, zijn andere autaren: een, aen de noortzijde, wort genoemt het *autaer der koningen*: dewijl men wil, dat aldaer d'Oostersche koningen, of wijzen, hun vee en kemels lieten staen, en zich vervaerdighden, om na de plaetse van de geboorte des Heilants te treden. Dicht daer by

is

Digitized by Google

is een bak; hoewel zonder water: de welke ter zelfster oorzake de *waterbak der koningen* wort genoemt. Het autaer, in de zuider vleugel, wort het *autaer der besnijdenis* genoemt. Van binnen is een gewelf: en op het vlak een marmer bladt, op het welk een kruis gehouwen is: naerdien eenige willen, dat *Christus* op deze plaetse zou besneden zijn.

Quar. Deze plaetse leit binnen de grote kerke van *S. Marye* besloten, en is aen d'opheffing des autaers gewijd. In de zelve plaetse is een hol of gewelf: en op de vloer, op aschverwigh marmer, een kruis gehouwen, tot een teken en gedachtenis van des Heilants besnijdenis. Ten dien inzichte noemen d'Armeniers, en eenige andere Oosterſche Kristenen, deze plaetse het *autaer der besnijdenis des Heeren.*

Hilarius stelt de plaetse van des Heilants besnijdenis in den tempel van *Jerusalem*: andere in de *Synagoge* van *Bethlehem*.

Zoo eenige inwoonders van dien oort gevoelen, wiert *Christus* buiten de spelonke, of hol der geboorte, aen haere zuidzijde, besneden.

Lib. 1. Histor. c. 12. Pandect. lib. 1. Tit. 1. Naer het gevoelen van *Nicephorus*, wiert *Christus* in het huis van *Jozef* besneden: maer zoo *Epiphanius*, en vele andere met hem gevoelen, en voor het waerschijnelijkste houden, binnen in de spelonke of hol der geboorte.

Binnen de kerke, niet verre van de deure, is, op de linke zijde, en ten zuide, een kleine houte deure, door de welke men in het klooster treet. Zy is geheel, na de zijde van de kerke, met yzer beslagen, en voorzien met een sterke klink, en dikke boom, tot bescherming der plaetse voor d'Arabieren.

Doopvonte. Ten noorde, in het ander gedeelte, na-by de muur, en vijftien treden van de kerk-deure, en achter de derde en vierde kolom, staet een doop-vonte van drie voet in 't kruis: in de welke de Grieken, en andere Oosterſche Kristenen, eertijts met het water des doops afgewassen wierden. Het is een fraei achtkantigh vat, en van een zelve stoffe, als de kolommen.

Op de zelve staet dit Griekſch opschrift:

ΥΠЄΡ ΜΝΗΜΗϹ ΚΑΙΑ.
ΝΑΠΑΥΓΕΩΓ ΚΑΙ ΑΦЄ ϹΕΩΓ
ΑΜΑΡΤΙΩΝ Ω. Ν. Ι.
ΚΓ ΓΗΝΟΓΚΙΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ.

Dat is:

Voor de gedachtenis, ruste, en vergeving der zonden. O. N. I. De Heere kent de namen.

D'onderste drie letteren *O. N. I.* schijnen d'eige namen te bedieden.

By de doopvonte is een kolom, welke een weinigh aen den voet afgebroken is, wanneer men de vloer opnam. Men zeit uit de zelve een slangh kroop, die op de genen toeschoot, die deze plaetse sloopten: want zeker *Sultan* wouw de kolommen vervoeren, en het loot van het dak afnemen. Maer na dat de slang met zijne steken drie van deze kerkrovers gequetst had, bleven die aenstonts op de plaetse doot: en de gene, die het loot begon wegh te breken, wiert met schrik bevangen, en gedwongen af te klimmen: en bleef hem zijn gansche leven lang een beving over zijn geheele lijf by. Roger.

De *Sultan*, des verwittight, beval aenstonts het afbreken te staken, en deed, in plaetse van d'opgebroke marmere vloer, een andere zeer schone, van kalk of çement, en gestote stenen, maken: welke men noch heden daer ziet.

D'overlevering van alle d'inwoonders hout dit voor waerachtigh: en hebben de Roomsgezinde geestelijken, die te dier tijde daer waeren, het beschreven, en in de klooster-boeken aengetekent. Salign.

Zoo andere willen, zou, met het afbreken der marmere bladen van de wanden, een slang van een yzelijke grote, uit de herde muur, ô wonder! voor den dagh gekomen zijn, en op het eerste blat gebeten hebben, welk terstont scheurde: en scheurden in dezer wijze alle de bladen, ten getale van veertig, zoo dra zy door den slang gebeten wierden. De *Sultan*, dit ziende, deed verbod van met breken voort te varen, en liep verbaest, en met schrik en vreze bevangen, ter kerke uit: waer op aenstonts de slang verdween. Men zeit, dat noch heden de kentekenen der slangen, en de scheuren in de bladen, gezien worden. Adrich.

En alhoewel de Turken grote baldaet tegen het klooster der Roomsgezinden plegen, zoo wachten zy zich nochtans wel van iet aen de kerke te schenden en breken.

Deze kerke is met geen gewelf overslagen; maer heeft, in plaetse van een gewelf, een dak, of bedeksel van loot: welk op zeer çierelijk en kunstigh doorwrocht schrijnwerk van çederen, of çypressen-hout, leit; en des jaers vijftien hondert twee en tnegentigh, met bystant der koningen van Spanje en Vrankrijk, gemaekt wiert. Het dak is boven niet plat, gelijk dat van d'andere kerken, na de wijze der Oosterlingen; maer het loopt boven spits toe: gelijk het dak der kerken hier te lande.

Het is tot noch toe in wezen gebleven: uit oorzake de Roomsgezinde geestelijken gestadigh de hant daer aen houden, met nieu loot daer in te lasschen; na gelang het oud versleten is, of de Moren en Janitsaren het afbreken, om koegels van te gieten: gelijk zy meenighmael doen, tot groote onlust en leetwezen der Roomsgezinde geestelijken, die, voor het beletten, dikwils lustigh met stokslagen worden afgerost.

De balken, daer op de planken van het dak leggen, zijn anderhalve span in't vierkant dik.

De muuren der kerke zijn met vierkante stenen opgehaelt. De zijd-muuren, daer gene schilderyen waeren, wierden eertijts van binnen met witte aschverwige, of graeuwe gevlamde marmere bladen bekleet: gelijk noch eenigen doen blijken, die in het bovenste gedeelte overgebleven zijn: desgelijx getuigen de spijkers en houvasten, die met loot in de muuren vast gegoten zijn, en daer meê de weggenome bladen vast geklonken waeren, beneffens d'oude overlevering, het zelfste.

De Turken hebben deze bladen weghgenomen, en meerendeels na Jerusalem gesleept, om daer meê hunne *Metsziden* te stofferen en verçieren.

De gehele kerke was eertijts met marmerstene zerken gevloert: gelijk noch heden de vloer van de grote kapel, en het koor, met diergelijke stenen beleit is. Maer heden is zy met een zekere hoogh-rode stoffe gevloert, de welke van gestote stenen en kalk gemaekt is.

Deze kerke was eertijts met zeer fraeie schilderyen, afbeeldingen, beeltwerken en opschriften, verçiert: de welke voor een groot gedeelte door de langheit des tijts vergaen, en door de woede der Barbaren vernielt zijn: hoewel men noch eenige overblijffselen aen de muuren ziet.

Wanneer men ter kerke ingetreden is, ziet men, boven de deur, eenen boom afgebeelt. In des zelven takken staen de profeten, met hunne profesyen op *Christus*. En inzonderheit ziet men daer de gedaente van eenen profeet, die zijne handen op papieren heeft geleit: waer op deze woorden in half gebroken Latijn geschreven staen:

IN ILLA DYE Joël 3:
STILLABU 18.
MONTES
DVLCEDI
NE M. COL Amos
ES. FLVEN 8:9.
IAC [illegible]EL
IN DIEBVS
OCCIDET
SOL ME
RIDIE ET
TENERE
ERVN IN
DIE LU
MINIS

Dat is:

Te dien dage zullen de bergen van zoeten wijn druipen: en de heuvelen van melk vlieten. In die dagen zal de zon op den middagh ondergaen: en de duisternissen zullen op den dagh des lichts zijn.

Daer na ziet men de gedaente van een anderen profeet, die een briefken met dit opschrift hout.

ECCE SUPER MONTES
PEDES EVANGELIZANTIS
ET ANNVNCIANTIS PACEM.

Dat is:

Ziet op de bergen de voeten des genen, die de blijde bootschap doet, en vrede verkundight.

Aen het begin van deze spreuk ziet men boven het hooft; maer onder de voet van zekeren profeet.

Boven aen het hooft leest men dezen naem:

EZECHIEL.

Ezechiel.

On-

Digitized by Google

Onder aen de voet dezen naem:

IHEASPPꝧA.

Daer na volght deze ſpreuke:

ORIETVR STЄLLA.
ЄX IACOB ET
GET. ꝧ DI.

Dat is:

Num. 74:17. *Daer zal een ſterre voortgaen uit Iakob: en een ſcepter uit Iſraël.*

Deze ſpreuke ſtaet neffens het beeltenis van *Balaam*.

Op een ander briefken leeſt men deze ſpreuke:

ЄX TERV
BTLEEP
FRAAEC
DIETON
TORIS
ET ЄC. SS.
ЄI9 AB INI
TIO ETER
NITATIS
ЄCЄL₀ REX
ADVENIET
P·.·. SECLA.
·.·.- RVS

Het welk by-na deſen zin ſchijnt te hebben:

Mich. 5:2. *En ghy Bethlehem Ephrata, uit u zal my, ten dage des ſcheerders, van den begin der eeuwigheit, uit den hemel een koning voortkomen, die eeuwen zal heerſchen.*

Effen boven de kolommen, ontrent de balken, zijn langs hene, van voore tot achteren, de beelteniſſen der koningen des Joodſchen volks, en van beroemde mannen, (uit de welke de Heilant, na den vleeſche, afgedaelt is) die by de Evangeliſten, *Mattheus* en *Lukas*, gedaght worden, met het halve lijf, van den hoofde tot den borſt, uitgebeelt, en noch tamelijk volkomen in wezen.

Behalve de kronen pronken de koningen ook met koninglijke hooft-çieraedjen. De namen dezer perſonaedjen zijn'er neffens by te lezen.

Aen de noortzijde, boven deze beelteniſſen, tot aen de venſters, zijn bogen, in vierkante vakken, afgebeelt.

Onder ieder dezer bogen is een leſſenaer, met een boek daer op, afgebeelt: en op d'eene zijde van de leſſenaer een wierook-vat, en op d'andere een kandelaer en kruis.

Boven deze bogen zijn Griekſche opſchriften, die d'inhouden van eenige kerkenraden, met het getal der biſſchoppen, die de zelve bygewoont hebben, uitdrukken.

In het voorhooft der kerke is, aen het gewelf der grote kapel, op de rechte zijde, d'engel *Gabriel* afgemaelt: groetende de maeght *Marye*, de welke op de linke hant is.

Aen den zelven boogh zijn de beelteniſſen van *David* en *Abraham*, met de volgende opſchriften in 't Latijn: hoewel alles by-na uitgegaen.

SCS. GABRI
HLIS.
AVE MARIA GRATIA PLENA
·.·. ECrЄ ANCILLA
SCDM
VER.·.·.
AT BRAꝧAM.

Dat is:

De heilige Gabriel.

Zijt gegroet Marye vol genade &c.

Op de rechte zijde van de zelve kapel worden d'apoſtelen zittende gezien: en eertijts, zoo *Quareſmius* vermoet, de zichtbare komſte des heiligen Geeſts over *Marye*, en d'apoſtelen op Pinxterdagh. Hier by vind men geen geſchrift.

Op de linke zijde, en daer tegen over, ziet men eerſt d'apoſtelen, die *Marye* op een baer ter begraving dragen.

Daer na volght d'aenbieding des Heeren: te weten, de maeght *Marye*, haeren zoon aenbiedende, na haere zuivering, volgens de wet.

Onder wort dit Griekſch ſchrift gelezen:

ΕΤΕΛΗΩΘΗ ΤΟΝ ΠΑΡΟΝ ΕΡΓΟΝ ΔΙΑΧΣΡΟC
ΕΦΡΑΙΜΑ. ΗCΤΟΡΙΟΓΡ ΑΦΟΥ3. ΜΟCIATOROS
ΕΠΙ ΤΗC ΒΑCΙΛΕΙΑC ΜΑΝΟΗΑ ΜΕΓΑΛΟ
BACILES ΠΟΡΦΥΡΟC-ΓΕΝΝΗ ΤΟ ΤΟ ΚΟΜΝΗΝΟΥ
ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΑC ΗΜΕΡΑC ΤΟ ΜΕΓΑΛΟΥ RΗΓΟCΙΕ ΡΟ
CΟΛVΜΩΝ ΚΥΡΟ ΑΜΜΟΡΙ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΗC ΑΓΙΑC ΒΗΘΛΕΕΜ ΑΓΙΩ ΤΑ ΤΟ
ΕΠΙCΚΟΠΟ ΚΥΡΟ RΑΟΛΝΕΤΕ Α. ΧΟΖ
ΙΝΔΙΚΤΗΟΝ Β.

Het welk in 't Neêrduitſch aldus luit:

Dit werk is voltoit door Ephres de ſchilder, en kunſtmeeſter des Moſaikſch werk, onder de heerſchappye van Emmanuël de Grote, keizer Porphyrogeneta Commenus, en in de dagen van den groten koning der Jeru-

Digitized by Google

Jerusalemmers, de Heer Ammorius, en van den allerheilighsten Heer Raulinetr, S. Bisschop van Bethlehem, in 't jaer 677, de twede indictie.

In de rechte en noorder hoorn, of arm der kerke, ziet men een groot paleis, of throon, op eenige kolommen, afgebeelt. Aldaer is een poorte, alwaer *Christus* en zijne jongeren, met *Thomas*, zich vertonen, tot wien hy, tonende de wonde zijner zijde, het volgende zeidt:

Johan. 20:26.

IANVIS CLAUSIS.
IN GI
FER DI TV
VM
HVC

Dat is:

Als de deuren gesloten waeren.

Breng de vinger herwaerts.

Daer na volght de hemelvaert, of opklimming des Heeren, in het gezight van *Marye* en zijne jongeren, en dit opschrift:

Act. 1: 11.

ASCENIO.
VIRI GALILEI QVID STATIS
ASPICIENTE IN CELVM
HIC IHS QVI ASVMT SIC VE
NIEX QEADMODVM VIDISTIS EVS.

Dat is:

OPVAERT.

Ghy Galileesche mannen, wat staet ghy, opziende na den hemel? Deez Jesus, die opgenomen is, zal alzoo komen, gelijk ghy hem hebt zien opvaeren.

In de linker en zuider arm der kerke ziet men noch eenige gedenkwaerdige stukken. En eerst, in 't gewelf, na 't zuide, wort d'aenbidding der magen, of wijzen, vertoont: beneffens eenen engel, die hen langs eenen anderen wegh in hun lant leidt: als ook een vrouw een watervat op het hooft van een kint, (misschien *Christus*) dat in een ander vat staet, omstortende.

Op een tafereel staet het volgend Latijnsch opschrift:

Esai. 7: 14.

ECCE VIRGO
CONCIPIET
ET PARIET FI
LIUM ET VOCA
CITUR NOMEN
EIVS EMO
ANVEL.

Dat is:

Ziet een maeght zal ontfangen, en eenen zoon baren, en zijn naem zal genoemt worden Emanuel.

In den zelven hoorn, of hoek, aen d'oostzijde, wort eerst de Samaritaensche vrouw vertoont, de welke een watervat in de put neêr laet, en tegen *Christus* spreekt: met dit volgend opschrift.

LOQVITVR CV SAMARITANA
IOA
CHI
M

Boven is een beeltenis; hoewel byna vervallen, dat eenen mans-persoon, zittende aen eenen lessenaer, met een boek daer op, vertoont.

By het beeltenis is geschreven:

S. IOH. EVVANGELISTA.

Dat is:

S. Iohannes d'Evangelist.

In het boek:

IN PR
INCI
PIO.

Dat is:

In het begin.

In de schoot des zittenden man ziet men ook, als ingeweven, het volgende:

IN PP. CIP
IO ER VE

Onder is de † gestalt-verwisseling van *Christus*, voor *Moses*, *Elias*, *Petrus*, *Iakobus* en *Iohannes*, afgemaelt: beneffens den plechtelijken ingang des Heeren in Jerusalem met palmtakken, en de volgende letteren: †Transfiguratio.

TRANSFIGVRATIO DNI
HE
LIAS IHS CHS
MOI
SE
RAMIS PALMARUM
IHS XPS.

Dat is:

De gestaltverwisseling des Heeren.

Elias, Iesus Christus, Moises.

Met palmtakken.

Iesus Christus.

In het tegen over wester-deel is het gevan-

Digitized by Google

fol. 273.

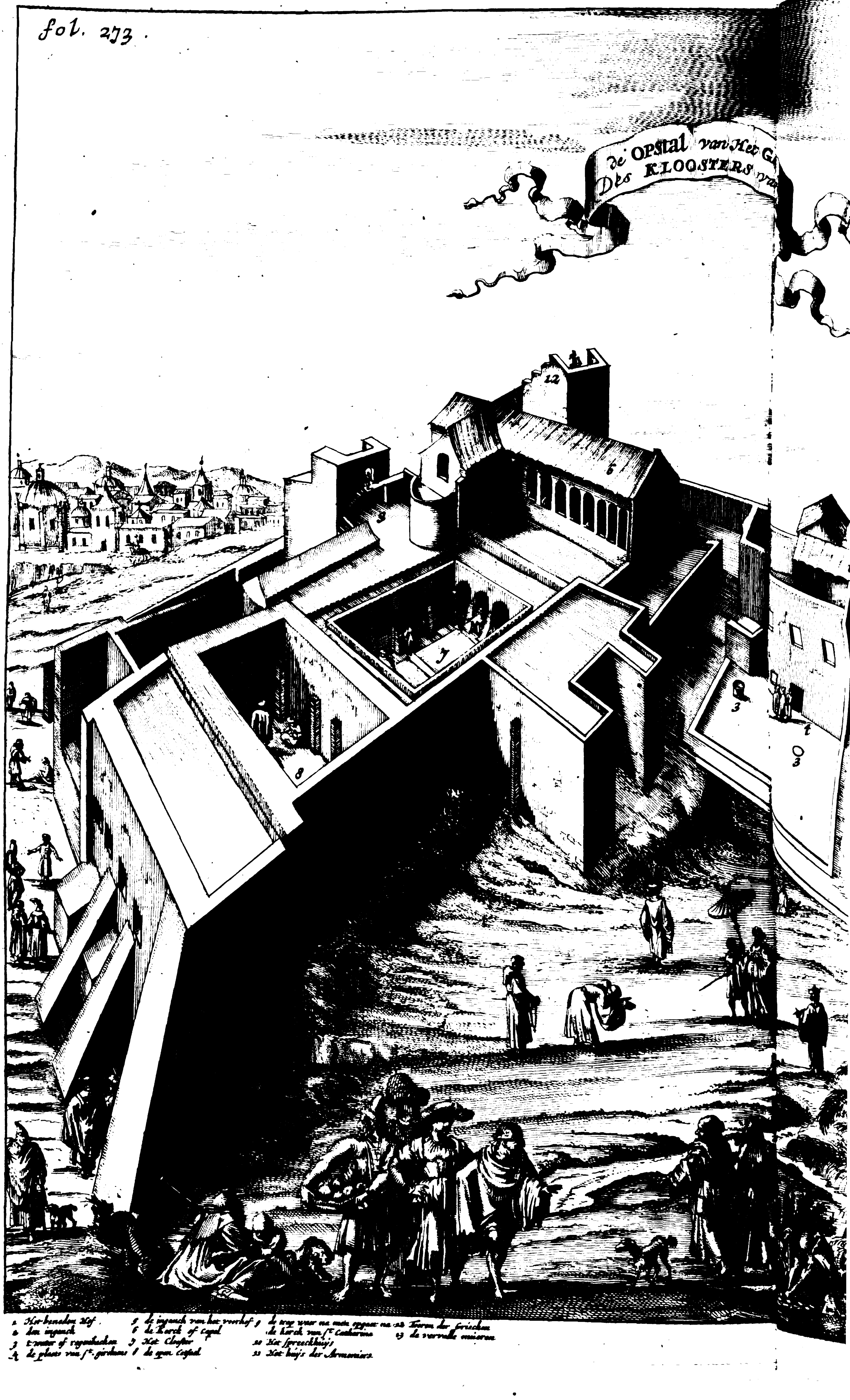

1 Het beneden Hof.
2 den inganck
3 t'water of regenbacken
4 de plaets van St. girdhams
5 de inganck van het voorhof
6 de Kerck of Capel
7 Het Clooster
8 de gem. Coffad
9 de trap waer na men opgaet na de kerck van St. Catharina
10 Het spreeckhuys
11 Het huys der Armeniers
12 Toren der Griecken
13 de vervalle muieren

Digitized by Google

Digitized by Google

gevangen nemen des Heilants in den hof van *Gethsemani* : waer by slechts deze twee woorden gelezen worden:

PETRVS ET
IVDEORVM.
Dat is:
Petrus en der Ioden.

Daer boven staen twee andere evangelisten afgebeelt.

In de hoek van dit deel wort het volgende Grieksch opschrift gelezen: het welk misschien den schilder of bouwer des werks te kennen geeft.

† M * KE ΤΩΝ ΔΟΥ-ΛΩΝ. * Schijnen eige namen te zijn.

ΙΝΗ CΘΗΤΙ
*ΚΘΤΟΝ: ΔΟ
ΛΟΝ ΙCΟΥ
L Ζ ΑΝ ΙΙΙ.

Dat is:
Gedenke, Heere, uwer knechten.
An. III.

Alle d'afbeeldingen en opschriften, tot noch toe gedaght, en tusschen de vensters der kerke, zijn van *Mosaïsch* werk gewrocht.

Ter wederzijde van het groot hol, of buik der kerke, zijn boven de muur, de welke met de bovengemelde afbeeldingen verçiert is, en tusschen de vensters, dat is, op de muur, de welke de vensters scheit, engelen in 't groot; hoewel zeer rou, geschildert. Van gelijken zijn op de kolommen, die in vier ryen gerangt staen, eenige beelden der heiligen met opschriften geschildert: doch zeer onvolmaekt.

Met dusdanige çieraedjen was deze kerke noch des jaers zestien hondert en zes en twintigh gestoffeert, volgens schrijven van *Quaresmius*.

Klooster. Aen de zuidt-zijde, neffens de grote kerke van *S. Marye*, staet, op een ongemeinen lustigen oort, een klooster of konvent, dat de Françiskaner monniken, of minrebroeders van *S. François*, van over ouds, tot op dezen dagh, bewoont en bezeten hebben.

Het heeft zijnen ingang, ten noorde, in de kerke van *S. Marye*, door eene zeer kleine deure, de welke op de linke zijde, wanneer men de kerke inkomt, en achter d'eerste kleine kolommen staet. Het klooster eigentlijk, in 't midden, is acht en tachentigh span lang, drie en tachentigh breet: en de muur, waer op de kolommen rusten, vier span hoogh.

Het is noch gansch volkomen in wezen, en heeft vier overdekte platte galderyen of kruisgangen, en eene grote plaetse en vele kamers en vertrekken, zoo voor de geestelijken zelfs, als voor de pelgrims. In 't midden is een tuin. Het heeft vier deuren: door welker twee men in de kerke van *S. Kathrijn* treet: en door een der andere twee, de welke gesloten wort gehouden, in het portael, en door d'andere vierde in eene open plaetse. Doubd. Berhardino.

Aen de noortzijde is ook eene grote ope of onoverdekte plaetse, en omringt met hoge muuren, de welke de *Refektoor*, of *eetplaetse van Hieronymus*, by ouds, en noch heden gemeinelijk wort genoemt: naerdien men clooft, dat hy zich daer van voor de gemeente zijner geestelijken diende. Maer nu is zy gansch open, en by-na tot een puinhoop vervallen. Deze eetzale is hondert en vijf span lang, en een en veertigh span en drie duim breet. Eetplaetse van Hieronymus.

Zoo eenige willen, was dit klooster een gasthuis der pelgrims: of een van de vier kloosters, de welke de geestelijke *Paula* van Romen, te Bethlehem doen stichten heeft: te weten, dat geen, het welk zy voor de mannen had doen bouwen: in het welk *Hieronymus* met de monniken woonde: gelijk noch de gemelde eetzale daer neffens na den zelven *Hieronymus* genoemt wort.

Dit klooster, met de kerken, wiert den minrebroeders van *S. Françiskus* gegeven: naerdien zy gene geestelijken van die orde waeren, den welken allereerst de zorge van dit klooster ga te slaen, en te bewaren, was toevertrout.

Deze gehele plaetse leit met zulke hoge en sterke muuren omringt, dat onmogelijk daer in te komen is, 't en zy met het slopen der muuren, door middel van geschut: en gelijkt veel meer eene vesting, als klooster.

Sedert aller gehengenis her zijn de Françiskaner monniken van dit klooster, verplicht geweest alle de Moren, Turken en Arabieren, die door Bethlehem reizen, t'onthalen, en onder-

hout van spijze en drank te geven: waer toe d'aelmoessen, de welke de Roomsgezinde Kristenen uit *Europe* derwaerts overzenden, besteet worden. By wijle slapen de Mahometanen in de kerke, zonder eenige eerbiedigheit aen deze plaetse toe te dragen, en dienen zich van de zelve, als van een *Chan*, of 's lants gemeine herberge, met grote vryheit, zonder de monniken daer tegen mogen spreken, of derven over klagen.

Aen d'oostzijde van de çellen der monniken, en op het uitterste eind dezes gebouws, is een tuin: en op de noordoost-hoek een lusthuis: waer in de monniken zich des avonts gewonelijken verlustigen: naerdien het een lustigh en verre uitzight heeft. Beooste de tuin is een waterbak.

Op de zelve oostzijde, achter de grote kerke, zijn verscheide boogaerden. Aen de zuidtzijde is een vierkant perk, dicht beplant met oranjeboomen. Wat verder na 't zuide is een ander vak, ook dicht met verscheide bomen beplant: hoewel meerendeels met granaetbomen. Langs hene de boogaerden loopt, ten ooste, een watergang of sloot.

Aen de noordtzijde van de kerke van *S. Kathrijn*, en tusschen het klooster, en d'eetzale van *Hieronymus*, ten weste, en tusschen de tuin, ten ooste, zijn verscheide vertrekken, kamers of çellen.

D'eerste, na 't noorde, is de *Sakrestie*, lang negentien, en breet zeventien span. Neffens de zelve, na 't noorde, is een gebeden of voorbereit-huisken der monniken, wanneer zy de misse zullen doen. Het is in zijn bestek twee en twintigh span lang en zeventien breet.

Meer na 't noorde zijn de çellen der monniken: welker een, staende neffens de bovengemelde, de woonstede van den *Sakrestien* is, en de brete van veertien, en lengte van zeventien span heeft.

Deze drie vertrekken scheppen hun licht uit de tuin: het ander, daer neffens, uit d'ope plaetse, ten zuide.

Wat belangt d'andere çellen, ten noorde en zuide: d'eerste na 't ooste, heeft twee lichten: het een is ten ooste, by den ingang der deure, op de rechte hant: het ander ten noorde: desgelijx heeft de twede çel twee lichten: maer de derde schept zijn licht uit d'ope plaetse.

Tusschen de gemelde çellen en het klooster, en d'eetplaetse van *Hieronymus*, is een ope plaetse van acht en dertigh span breet, en vier en veertigh lang. Dicht daer by is een portael van zeven en zestigh span lang, en negentien breet. Voor-by d'ope plaetse, na 't noorde, is een kleine trap van dit portael, waer by men op het vlak of plat der çellen klimt. Onder deze trap is de deure van de tuin, die met drie treden neêr gaet. Onder de boge van het plat voornoemt is een stene zitbank, met een vierkant steen-stuk: waer op de monniken t'zamen met de pelgrims, op hunne wederkomste van het bezichtigen der plaetsen, om en by Bethlehem gelegen, gewonelijken eeten.

Op het einde, aen de zuid-oost-zijde, is een overdekt huisken, dat met vijf treden opgaet. Desselfs vloer leit met de vensters van de gemelde çellen gelijk. Onder het vlak der trappen is een schoorsteen: alwaer des winters gevuurt en water warm gemaekt wort, tot het wasschen der voeten van de pelgrims.

Meer na 't weste, en aen de noordzijde van *Hieronymus* eet-plaetse, zijn de vertrekken of verblijfplaetsen der pelgrims. De grootste is vijftigh span lang, en zes en twintigh breet: d'andere twee zijn twintigh en een en twintigh en een halve span.

Het laetste vertrek, na 't weste, wort genoemt de *woonstede van S. Hieronymus*, de welke altijt door eenen monnik, uit eerbiedigheit tot *Hieronymus*, is bewoont geworden. Het is zestien span in 't vierkant. Alle deze vertrekken scheppen hun licht ten zuide. Achter deze vertrekken zijn de sekreten; en ten weste is een uitzicht.

Benoorde de kerke van *S. Marye*, en aen d'oostzijde des kloosters, is de kerke van *S. Kathrijn*: de welke, zoo *Bonifacius* en andere Roomsgezinden willen, alzoo genoemt wiert na zekere *Kathrijn*, geboortigh van *Alexandrye*, of van *Salamina*, een stad op het eilant *Cyprus*: uit oorzake zy ter zelver Kerke van S. Kathrijn.

plaetse

plaetse aen *Christus* zichtbaerlijk zou verlooft zijn geworden, met het geven van eene ring op trou: wanneer zy, na zy gedoopt en Kristen geworden was, de plaetsen van het Heilige Lant bezocht.

Quaresmius daer en tegen wil dat deze kerke slechts door den stichter, 't zy *Helena* of *Paula*, van wegen een zonderlingen aendaght tot de maeght *Kathrijn*, en martelaresse, alzoo genoemt zy: naerdien *S. Kathrijn* voor een gemeine voorspraekster der magen en heilige vrouwen by de Roomsgezinden, en inzonderheit d'Alexandryner maeght en martelaresse, in die gewesten gehouden wort.

Hier over wort in deze plaetse de zelve aflaet gegeven: de welke op den bergh *Sinai*; en de zelve dient den pelgrims, die, door gebrek van gelt, of door eenige andere ongelegentheit, na den bergh *Sinai* niet kunnen gaen.

Deze kerke is binnen 's muur hondert en negen en dertigh span lang, en zes en twintigh en een halve breet. *Quaresmius* begroot de lengte op veertigh, en de brete op twalef treden: *Doubdan* de lengte slechts op vijf en twintigh, en brete op tien of twalef treden.

De muuren zijn drie: welker een, na 't zuide, ook tot eene muur van de grote kerke van *S. Marye* dient. De eerste muur is elf span: de twede tien span: en de derde zestien span en drie duim dik.

De gehele kerke is een effe kamer, met stenen beleit: gelijk het gansch gebouw van steen is, en met kalk bestreken: zonder eenige afbeeldingen of schilderyen. Het gewelf dezer kerke is ront.

Aen den ingang, voor in de kerke, is een waterbak; en daer tegen over, ten ooste, het groot autaer, aen *S. Kathrijn* toegewijd: gelijk ook de waterbak na de zelve genoemt is.

In het midden der kerke is het koor, na d'oude wijze: in het welke, of op het autaer, de geestelijken nacht en dagh dienst doen. In het midden is de deure: en buiten de zelve, ter wederzijde, een autaer. In de zelve kerke branden een en twintigh lampen.

Voor aen de kerke, aen de zuidtzijde, en op de linke zijde der grote kerke, en tegen over de waterbak, is een deure, door de welke men, by eene kleine donkere trap, na d'onderaertsche plaetsen, neêrklimt: te weten; na de kapel der *Onnozelen*, *Jozef*, en andere. Nessens deze trap, na 't ooste, is een andere trap, by de welke men na eene plaetse of kelder klimt, daer in de olie der lampen bewaert wort. Deze is een kleine; maer fraeie kelder, en ontfangt haer licht ten ooste. Ten weste is een klein gat, dat tegen over de grote kerke aenkomt: alwaer men de deure van de spelonke der kribbe ziet. Deze kelder wort ook de woonstede van *S. Hieronymus* genoemt: in de welke hy zes maenden, naer men zeid, heeft gewoont, wanneer hy *Gardiaen* van dit klooster was.

Op de zuid-ooster hoek is een hoge toren, die eertijts een kloktoren der kerke, en zeer sterk was, en het gansch gebouw beschermde: maer is nu boven een weinigh ontmantelt of afgebroken. Hy is binnen 's muur negen en veertigh span lang, en negen en dertigh breet. De muuren zijn een en twintigh span en drie duim dik. Kloktoren.

Boven het dak of gewelf, daer op men by een trap of ladder klimt, is een zeer fraeie woonstede of vertrek: en boven dit vertrek een ope plat of vlakte, dat een verre en lustige uitzight heeft.

Beweste de kloktoren is een kapel, en vele woonsteden, kamers en vertrekken der Grieken: desgelijx waterbakken, tot hun gebruik. In de zelve kapel heeft een Griekſche bisschop van d'orde van *S. Basilius*, met zes geestelijken, zijn verblijf. Men treet in de zelve by een trap, die dicht by het groot autaer van de grote kerke staet. Aen de zelve zijde hebben ook d'Armeniers hunne woonsteden, en een groot vertrek doen bouwen.

De gansche omtrek dezes gebouws is twee duizent acht hondert en vijftigh span. Wat belangt de hooghte, die is op verscheide plaetsen verscheiden. De verblijfplaetse der pelgrims is van buiten 79½, en d'eetplaetse van *Hieronymus* 39 span.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, en eenen bisschop te Jerusalem gestelt hadden, heeft *Bauduwijn de Eerste*, broeder van *Godefroy*, eenen Bethlehem tot een bisdom opgerecht.

eenen bisschop te *Bethlehem*, met toestaen van den paus, doen stellen, en braght de kerke, de welke te *Askalon* was, met het recht van parochie, onder deze kerke: daer en boven verleende hy den bisschop dezer plaetse vele andere vlekken, gehuchten en hoeven, vast te behouden, en voor altijt te bezitten. Wijders, de bisschop dezer plaetse was geen enkel bisschop; maer een aertsbisschop: gelijk men des ook uit *Willem de Tyrier* bewust is.

Lib. 19. cap. 25.

D'aertsbisschoplijke zetel was de grote kerke, door *Helena* gesticht.

Hoedanigheit der lantstreke ontrent Bethlehem.

De lantstreke rontom *Bethlehem* heeft heuvelen en dalen. De gront is zeer vruchtbaer, en wit van kleur, als krijt, en bebouwt met wijnbergen, tuinen en olijfbosschen; maer heeft groot gebrek van water: want men heeft'er beke noch bron; en slechts een of twee waterbakken of putten. In het gansch gewest valt geen beter wijn, als te *Bethlehem*, die rootachtigh wit van kleure is.

Het lant tusschen *Bethlehem* en *Jerusalem* is boven-mate schoon, en bestaet in zeer vruchtbare heuvelen en dalen: hoewel woest en verlaten: uit oorzake d'inwoonders der dorpen, om het stroopen en gewelt der Arabieren, die t'elkens van de bergen afkomen, dit gansch gewest verlaten hebben. Men ziet'er vele dorpen, hier en daer verspreit, en onder de puinhopen, zonder inwoonders, begraven leggen, die eertijts zeer volkrijk waeren.

Plaetsen rontom *Bethlehem*.

Zogh-spelonke van S. Marye.

Roger. Doubd. Quar. Della Valle.

ONtrent twee hondert schreden oostwaerts buiten *Bethlehem*, of van de grote kerke van *S. Marye*, is een hol of spelonke, onder d'aerde, de welke gemenelijk de grot, of spelonke van *S. Marye*, en de kerke van *S. Niklaes* genoemt wort.

Zy is vierkant van gestalte, en begrijpt ontrent vier en twintigh voeten in 't vierkant. De steen des hols is wit of witachtigh, en week, als tufsteen, en niet herder als krijt: want men kan dien lichtelijk met een mesch afschrapen.

Deze spelonke heeft eenen zeer laegen ingang, en gaet met zes of zeven trappen neêr. Het gewelf, dat van de zelve stoffe of aerde is, rust op drie kolommen, de welke het neêrstorten beletten: want niet alleen de Kristenen; maer ook de Turken en Moren, halen geduurighlijk aerde uit deze spelonke.

Volgens schrijven van *F. Berbardino*, leit, een grote booghscheut van de toren der kerke van *S. Marye*, een levendige steenrotse: waer onder men langs eenen wegh of voetpat, met de beitel gehouwen, gaet: die derdehalve span breet, zes hoogh, en ontrent dertigh lang is. Op het einde is de gemelde spelonke of grot van *Marye*, de welke eeniger mate ront van gestalte is, en ontrent twaelf span in de middellijn heeft.

Naer men zeid, en d'overlevering gedraeght, zou de maeght *Marye* haer met haeren zoon, de Zalighmaker, door bevel van *Iozef*, wanneer hy door den engel vermaent was, om na Egypten te vluchten, op zekeren dagh in deze spelonke vertrokken en verborgen hebben. Maer midlerwijle zy haeren zoon zooghde, waeren eenige droppelen van 't zogh, door den groten overvloet, uit haere borsten op de aerde gevallen. Sedert zou die aerde, of steen, dezer spelonke, een zonderlinge kracht en eigenschap van koortsen te genezen, en het vergaene melk, of zogh, zoo van vrouws-perzonen, als beesten, weêr te doen komen en vermeerderen, verkregen hebben. Hier over heeft dit hol, of spelonke, den tijtel van *Zogh-spelonke*, en *spelonke* of *hol van S. Marye* bekomen: desgelijx wort de aerde, uit dit hol genomen, de *melk* of *zogh der heilige maeght Marye* genoemt: in zonderheit, dewijl de zelve, als zy bereit is, de gedaente van zeer witte gestremde melk vertoont.

Wijders, deze aerde wort in dezer wijze toegemaekt en bereit.

D'aerde, uit dit hol genomen, wort met een stamper tot poeder, of fijn stof, gestoten, en in een vat met water afgewassen en gezuivert: de welke, na zy daer uitgenomen, en in de zon te drogen geleit is, witter als de sneeu

zelf,

Digitized by Google

zelf, en der melk zeer gelijk wort. De zelve aerde daer na tot stof gestoten, en onder den drank ingenomen, verricht de bovengemelde werkingen uit: trouwens altijt, zoo de Roomsgezinden daer by voegen, door de verdiensten van de heilige maeght *Marye*. Ja zoo groot is de kracht van deze aerde door ervarentheit bevonden, dat ook ongelovige Turksche of Arabische vrouwen, de welke zonder zogh zijn, door het innemen van deze aerde, zogh bekomen: hoewel die de zelve aerde innemen, zoo als zy uit het hol genomen wort.

Deze gemengde steen-stoffe, of melk van *Marye*, wort in *Europe*, onder de Roomsgezinden, by de heilige en gewijde overblijffelen bewaert.

Om de kracht en deughtzaemheit dezer aerde, wort dagelijx een grote meenighte van aerde uitgehaelt: waer over het hol nu driemael zoo groot geworden is, als het eertijts was, en loopt vol water, als het regent: ja moet het gewelf met pylaren ondersteunt worden.

Zoo *Gratianus*, in het leven van *Iozef*, en *Kastro*, in het leven van *Marye*, uit eene oude historie der Armeniers verhalen, waren de droppelen van het zogh van *Marye*, wanneer zy ontrent twee steenwerp van *Bethlehem* in een spelonke verborgen was, en den Zaligmaker zoogde, op een herden steen der spelonke gevallen: waer door die zoo week en wit geworden was, dat zy, als witte aerde, in zeer fijn stof veranderde: uit welke afgewasse aerde kleine brootjes gemaekt worden; die by eenen iegelijk, tegen verscheide ziekten, en inzonderheit om het verlopen zogh weder te doen komen, gebruikt worden. Ja ook de stenen, tot stof gestoten, worden, met water, het vee te drinken gegeven, om de melk te vermeerderen. Men maekt ook van dezen gestoten steen, en met zekere welriekende wateren gemengt, verscheide baggen of pronkstukken, daer beelden op gedrukt zijn. (Della Valle.)

By-na in het midden dezer spelonke is een marmer autaer: waer op de Roomsgezinden geestelijken by wijle misse doen. De Mahometaensche vrouwen doen ook op dit autaer aen de maeght *Marye* offerhande met wierook, in potscherven, om haere gunste te bekomen, wanneer zy d'aerde uit dit hol nemen.

Boven dit hol hebben eertijts de Kristenen, uit eerbiedigheit van deze plaetse, en ter eere van *Marye*, eene klooster, met eene kerke of kapel, gesticht: gelijk noch de grontvesten en gebeenten der doden, die aldaer en ontrent gevonden worden, doen blijken.

De kerke wiert de *kerke van S. Niklaas* genoemt, en aen den zelven gewijdt: hier over wort deze plaetse nu het *hol van de maeght Marye*, en dan de *kerke van S. Niklaas* geheten: want zy worden beide voor een en de zelve gehouden. Van deze kerke zijn niet als de puinhopen overgebleven. Deze gansche plaetse is heden niet, als een woeste puinhoop.

Ontrent een vierendeel mijls van de spelonke der geboorte komt men aen eene kleine verwoeste kapel, dewelke van over-ouds, en nu noch, by de Kristenen des lants, het *huis van S. Jozef* wort genoemt: uit oorzake deze de plaetse van een klein huis gezeidt wort te zijn, het welk *Iozef* toebehoorde, en namaels door de Kristenen in eene kapel verandert is geworden: het zy hy dat by erfenis van zijne ouders gehad heeft: gelijk eenigen willen: (hoewel *Doubdan* zulx voor ongeloofbaer hout: naerdien *Jozef* genootzaekt was in eene spelonke zijn verblijf te nemen:) of liever, (en het welk *Doubdan* voor zeer bewijzelijk hout) dewijl hy dat huis had gehuurt, om daer in zijn hantwerk te doen, geduurende den tijt van veertigh dagen, den welken hy in *Bethlehem*, met *Marye* en den Zalighmaker, verbleef. Ja eenigen willen dat zy niet boven vier of vijf dagen in de spelonke bleven, na welken tijt zy in dit huis hun verblijf gingen nemen. Waer over *Mattheus*, sprekende van de magen of wijzen, die quamen om den Heilant aen te bidden, niet zeid, dat zy in een hol, spelonke of stal gingen; maer dat zy quamen, en in een huis traden. (Huis van Jozef.) (Cap. 2: vers 11.)

Zoo eenige gevoelen, zou *Iozef* in dit huis door den engel vermaent zijn geworden, om met den Zalighmaker, en *Marye*, na Egypten te vluchten.

Deze kapel was zeven en veertigh span lang, en zes en twintigh breet.

Bastour of toren der herderen. Ontrent twee hondert schreden of een kleine Fransche mijle, of een vierendeel mijls oostwaerts van *Bethlehem*, leit, op eene hooghte, en in een lustigh velt, een arm en slecht gehucht van ontrent twintigh of vijf en twintigh hutten: het welk by de lantzaten *Bastour*, en by d'Arabieren *Dea el Natour*, dat is, *toren der herderen*, genoemt wort: te weten, van wegen de woonplaetse of verblijf der herders, die van de geboorte en komste des Heilants, door den engel, op 't velt, verwittight wierden, Luc. 2: 8. en, naer men zeid, in dit gehucht hunne woonplaetse en verblijf hadden: gelijk noch heden dit gehucht by eenige arme veehouders, of Moren, des Winters bewoont wort: die des Zomers het verlaten, en op het velt, onder tenten, hun verblijf nemen, als de Arabieren. Of het wiert, zoo andere willen, de *toren der herders* genoemt, dewijl dit gehucht na-by het velt lagh, op het welk de herders des nachts die bootschap uit den engel vernamen.

Men bespeurt'er niet merkwaerdighs.

Water-put der Maeght Marye. In dit gehucht, of by-na in 't ingaen, is een waterbak, of put, bedekt met eene groten steen gelijks d'aerde, die met vele kleine holligheden, of bekkens, uitgehouwen en uitgeholt is, om het vee te drenken. In het midden is een gat, om daer door het water uit te putten.

Zy wort gemenelijk, zoo by de Kristenen des lants, als by de Moren en Arabieren, daer ontrent, de *waterbak*, of *put van de maeght* Marye genoemt: uit oorzake, naer men zeid, d'inwoonders dier plaetse de maeght Marye, wanneer zy ten zekeren dage dorstigh was, en ging om water te putten, met grote boersch en onbeleeftheit, niet alleenlijk daer van daen trachten te stoten; maer daer en boven begekt en uitgejouwt hadden. Doch zoo dra was Marye niet aen de put gekomen, of het water was, door eene zonderlinge gehengenis Gods, tot aen den mont van de bak opgesprongen: maer weder, zoo dra het den dorst van Marye gelescht had, op zijn gewonelijken peil gekomen.

Men voeght'er by, dat namaels d'inwoonders dezer plaetse, ter zake van deze bespotting, noit zouden welvaren gehad hebben; maer altijt armer en armer geworden zijn, zoo *Quaresmius* en *Doubdan*, uit den mont der oude inwoonders van *Bethlehem* getuigen: gelijk ook noch heden deze luiden d'armste en ellendighste menschen des ganschen lants zijn. Ja *Doubdan* heeft'er eenige gezien, die oprechte wilde en woeste menschen schenen te zijn. Zy gaen alle by-na geheel naekt, zijn door de zonne gezengt, en zoo zwart als een kool, en blinken van smeer en olie, daer mee zy zich smeeren, als een keerssemakers kat: gelijk men gemeenelijk tot een spreekwoort zeidt. Zy hebben daer en boven een vervaerelijk gelaet, en heesche stem, de welke de genen doet verschrikken, die hen niet gewoon zijn te zien. Hunne wapenen zijn boogh en pijle, en een spies.

Niet verre van dit gehucht, en een kleine vierendeel mijls van *Bethlehem*, leit, op den bodem van een dal, een fraeie en lustige vlakte, gemenelijk het *herders velt*, en *plaetse der herders* genoemt: uit oorzake de herders, zoo d'overlevering en het gevoelen der inwoonders hout, op den zelven oort de geboorte des Heilants door d'engelen verkundight wiert. **Herders velt.**

Dit dal heeft grasrijke weiden, en is doorgaens beplant met groene en vruchtbare olijfbomen. Zoo *Quaresmius* getuight, is geen oort ontrent Bethlehem, of *Ierusalem*, die dezen in vruchtbaerheit en lustigheit gelijk is.

Op deze plaetse weiden tot noch toe de herders hun vee, en houden de Moren en Arabieren de zelve plaetse in zulke eerbiedigheit, dat zy de heesters en olijf-bomen, die aldaer groeien, niet derven afhouwen. Desgelijx eeren zy de kerke der mate, dat zy by wijle daer lampen ontsteken, en wierook branden.

De plaetse, eigentlijk genoemt het *herders velt*, is bebouwt lant van twee of drie roeden, of, volgens *Roger*, van drie hondert schreden in 't vierkant, en beslooten met een muure van drie voet hoogh: de welke, met stenen, in de zon gebakken, opgehaelt; maer nu by-na geheel vervallen is.

Roger

Digitized by Google

Roger ſtelt deze plaetſe, of velt, twee hondert ſchreden ooſtwaerts van het vlek *Dea el Natour*.

Op deze plaetſe, of in het midden van den omtrek dezer muur, deed namaels keizerin *Helena*, ter gedachtenis, en tot een kenteken van de kuntſchap der geboorte des Heilants, en ter eere der herderen, die *Beda* ten getale van drie ſtelt, eene kerke ſtichten: waer van noch de puinhopen gezien worden. Te weten, het overblijfſel dezer kerke is een klein gebouw, dat twee kapellen, op ieder zijde eene, met autaren, na 't ooſte, begrijpt. In de grootſte kapel, by de plaetſe des autaers, is een grote niſſe, geheel geſchildert: gelijk de reſt van de muur.

Heden leggen deze kapellen by-na onder de puinhopen van een klooſter, dat eertijts daer was, begraven, en met zant en ſteengruis overſtelpt. *Roger* gedenkt ſlechts een eenige kapel, met eenige kentekenen van ſchilderyen.

Zoo de zelve *Roger* ſchrijft, wiert by zijnen tijt, ontrent des jaers zeſtien hondert en twintigh, in 't midden van den nacht, boven deze kapel, eene klaer of helderheit vernomen. Maer wanneer zeker perzoon, van het dorp *Baſtour*, eene lamp in deze kapel zette, zoo verſcheen ſedert de klaerheit niet meer, de welke men zagh.

Lib. 2. cap. 5. Naer *Adamnan* uit *Arkulf* verhaelt, waeren in deze kerke de grafſteden der drie herders, die by eenen groten ſteen begraven lagen. Doch heden 's daeghs ziet men geen kentekenen van deze grafſteden, noch men hoort in dien oort daer van eenigh gewagh maken.

Deze kerke, zoo *Quareſmius* verhaelt, leit nu geheel onder d'aerde verborgen, en kan niet gezien worden, 't en zy men in de zelve neêrklimt. Zy is zeer vervallen en geſchonden: eensdeels door d'outheit, en ten andere, uit oorzake de Kriſtenen, die de zelve uit godsvrucht komen bezoeken, kleine ſtukjes, tot een gedachtenis, daer van afbreken.

Des niet te min kan men noch bekennen, hoedanigh zy geweeſt is: want zy is noch geheel in wezen, en zes en veertigh palmen lang, en zeven en twintigh breet, en hoogh na gelang.

Zoo *Quareſmius*, *Roger*, *Doubdan*, en meer andere Roomsgezinde ſchrijvers gevoelen, wort dit herders velt, of eigentlijk deze toren der herders, by *Moſes*, Geneſ. 35:21, in 't Hebreeuſch, *Migdal Eder*, of *Ader*, genoemt: dat eenige *vee-* of *kudde-toren*, en andere *ſchaeps-toren*, vertalen. Migdal Eder.

By de zeventigh overzetters wort *Migdal Eder*, op Griekſch, *Pyrgos Gader*, dat is, *toren Gader*, vertaelt: hoewel zy dat veirs verplaetſt, en op veirs 17 gebraght hebben.

Van gelijken ſtelt *Hieronymus* het *Migdal Ader* van *Moſes*, ontrent duizent ſchreden van *Bethlehem*, en niet verre van de kribbe des Heeren: en wil dat deze de plaetſe zy, op de welke d'engel den herders, op 't velt, des Zalighmakers geboorte verkundighde: en dat *Jakob*, die aldaer zijn vee weide, lang te voore, om dit geheim te bedieden, aen deze plaetſe dien naem gaf.

Iakob, op zijne wederkomſte uit *Meſopotamie*, *ſpande*, naer luit van *Moſes* woorden, *op gene zijde van* Migdal *Eder zijne tente*.

De Hebreen, volgens ſchrijven van *Hieronymus*, houden den toren *Ader*, of *Eder*, voor den bergh *Moria* te *Jeruſalem*, op den welken namaels de tempel *Salomons* gebouwt wiert: uit oorzake die de geſtalte van een zeer uitſtekenden toren vertoonde. Van gelijken willen zy, dat de *toren Ader* de *toren der kudde* bediet: dat is, de *toren der vergadering* en *gemeinte*. Of hy wiert de *toren der kudde* genoemt, dewijl het eene plaetſe was, na de welke het ganſche volk *Iſraëls*, als eene kudde, toeſchoot. Hier op duiden zy ook de woorden van den profeet *Micha*, daer hy zeidt: *En ghy* † *kudde-toren, ghy Ophel der dochter Zions.* Doch andere, daer en tegen, nemen deze woorden van *Micha* in een geeſtelijken en geheimen zin, en verſtaen, door den *toren Eder*, of *kudde-toren*, de Kriſtelijke kerke. c. 4: 8. † in 't Hebr. Migdal Eder.

Maer dit gevoelen der Hebreen wort by *Hieronymus* zelf, en zijne navolgers, verworpen, en het ander voor veel bewijſſelijker gehouden.

Babtiſta Villapand nijght tot het gevoelen der Hebreen, en wederleit het gevoe-

Digitized by Google

gevoelen van *Hieronymus*, voor zoo veel hy stelt, dat *Jakob* zijn vee op die zelve *plaetse der herders* geweidt hebbe. Want zijnde *Iakob*, na het overlijden van zijn huisvrouw *Rachaël*, en het oprechten, t'haerer eere, van een gedenkteken te *Bethlehem*, uit die lantstreke getrokken, zoo rechte hy voor-by *Migdal Eder*, of *toren der kudde*, zijne tente op: die in de lantstreke van *Ierusalem*, aen den voet van den bergh *Moria* gelegen was. Hy voegt'er by, dat van een zelfste gevoelen ook *Arias Montanus* schijnt te zijn: daer hy zeid: *Na Iakob een stuk weeghs voortgegaen was, rechte hy op den akker der Jebusiten, voor-by de toren der kudde, zijne tente op.* Nu blijkt uit de Schrift duidelijk, dat de bergh *Moria*, na-by den welken de *kudde* of *vee-poorte* van *Ierusalem* stont, het erf van *Ornan de Iebusiter* was.

Des niet te min hout ook *Villapand* voor waerschijnelijk, dat *Iakob* het dal *Iosaphat*, of *Hennon*, naerdien het weirijk was, tot zijne woonplaetse, en tot weide voor zijn vee, gekoren hebbe. Waerom ook de toren, op den eenen heuvel van dit dal gesticht, de *vee* of *kudde-poorte* wiert genoemt. D'inwoonders van *Ierusalem*, om de gedachtenis van dien daet te behouden, hebben die poorte, de welke eertijts door *David* gebouwt was, als blijkt uit *Iosephus*, de *vee-poorte* genoemt.

Lichtf. Dan deze twee strijdige gevoelens zouden kunnen vereffent en beslecht worden, met het stellen van twee *Migdal Eders*: te weten, een by *Bethlehem*, en een by *Ierusalem*: want ten zuide, na-by *Ierusalem*, wort by de Talmudisten een *Migdal Eder* gestelt: welk een ander is, als dat by *Moses*, Genes. 35:21. wort gedaght. Desgelijx waeren misschien meer torens van dien name by ouds in het Heilige Lant: want gelijk het woort *Migdal Eder* zelf eenen *toren van vee* of *kudde* bediet, alzoo schijnen die torens, tot bewaernis van vee of kudde, geweest te zijn: ten einde aldaer de herders (ook des nachts) by der hant zouden zijn, en pijlen en schichten gereet hebben, om daer meê het vee niet alleenlijk van het wilt gedierte; maer ook van de rovers, te beschermen. En in dezen zin wil *Lichtfoot* de volgende wijze van spreken genomen en verstaen hebben: *Van den wacht-toren af, tot aen de vaste steden.* 2 Sam. 17:9. en 18:8.

Hier over breidt de *Targumist Ionathan*, om *Migdal Eder*, te *Bethlehem*, van alle d'andere t'onderscheiden, de woorden van *Moses* in dezer wijze uit: *En Israël trok voort, en rechte zijne tente voor-by Migdal Eder op: welke de plaetse is, van waer de Messias, op het einde der dagen, moet verkundight worden.* Het welk zeer wel op het geen slaet, dat *Lukas* verhaelt, cap. 2.

Zoo eenige willen, zou *Iakob* zelf dezen toren gestight hebben, om van dien het bedrijf zijner knechten te bespieden.

Een halve mijle van *Bethlehem*, op de rechte hant, na de zijde van *Hebron*, staet, op den bodem van een dal, een zeer oude kapel, of kerke, de welke *S. Joris* is toegewijdt. Kerke van S. Joris.

Daer neffens is een klooster, dat by *Kaloyers*, of Griekſche geestelijken, bewoont wort.

Men zeid, dat in deze kerke de keten bewaert wort, met de welke deez *Joris*, om *Christus* halve, gekluistert wiert: de welke hierom de *keten van S. Ioris* wort genoemt.

Deze kerke wort niet alleen by de Kristenen des lants, en inzonderheit by de Grieken; maer ook by de Moren, in grote eerbiedigheit gehouden, die beide, met groten toeloop, zich derwaerts begeven, op betrouwen van met het aenraken dezer keten, door de verdiensten van dezen martelaer, gezontheit te bekomen: gelijk zy die ook, zoo men *Quaresmius* schrijven magh geloven, dikwils bekomen: inzonderheit die zwak van herssenen, en zinneloos zijn, en de vallende ziekte hebben.

De kerke, beneffens het klooster, staet onder de hoede en bewaernis der Grieken.

Rachaëls graf.

ONtrent zeven hondert schreden zuidwaerts van *Jakobs toren*, en vijf en veertigh westwaerts van den wegh af, die na *Hebron* loopt, en vijf hondert

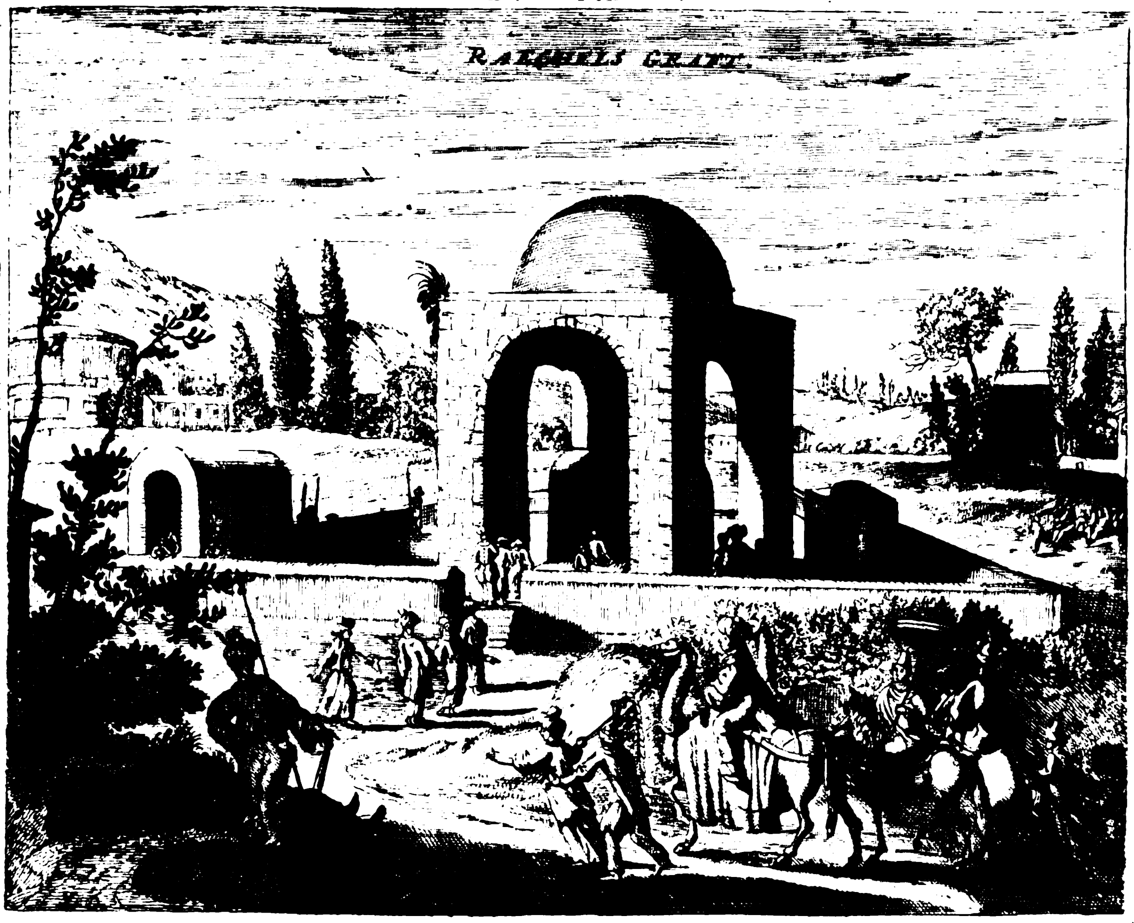

hondert noortwaerts van *Davids* waterbak, en zeven hondert schreden, of een kleine vierendeel mijls van *Bethlehem*, na de zijde van *Ierusalem*, wort een graf, of grafstede, getoont: het welk van over-ouds, tot op heden, *Rachaëls* of *Rachels graf* is genoemt: naerdien men wil, volgens eene oude overlevering, dat in het zelve *Rachel*, des aertvaders *Iakobs* vrouw, begraven zy. Genes. 35: 16, 48. 1 Sam. 1: 10.

Het onderste werk dezer grafstede is rontom open, en vierkant van gestalte: ieder zijde van vijf vadem: te weten, het bestaet uit vier dikke en vierkante pijlers, op ieder hoek een: de welke zoo vele opebogen maken. Op deze pijlers, of bogen, rust een ronde koepel, of dom, van drie vadem en een halve hoogh.

Het gansch gebouw is zonder eenig çieraet gemaekt, en bestaet uit gehouwen steen of eene rotse. Volgens *Doubdan* is de koepel van slecht metselwerk, bestaende uit stenen en çement.

Onder de koepel is eene kiste of graf, in vorm van een koffer, met een ronde roef of dekfel, van zeven of acht voet lang, vijf of zes hoogh, en drie en een halve breet. Zy is rontom met kalk bestreken, en van een zelve stoffe, als het buitenwerk. Men zeid deze kiste van zulk een harde stoffe zy, dat geen yzer daer vat op heeft.

Het gansche werk, of de gehele grafstede, leit met een kleine muur van drie of vier voet hoogh, in 't vierkant, omringt; de welke slechts een eenigen ingang heeft, die met vier trappen opgaet.

In dit bestek der muur zijn twee andere kleinder graffteden van een zelve gestalte, als de grote; hoewel zonder kisten: en van twee voorname Turken van *Ierusalem*, die, uit aendaght, op deze plaetse hun graf besproken hadden.

Deze plaetse, de welke eertijts een kapel of kerke der Kristenen was, is nu door de Mahometanen in een *Metszid*, of *Moske*, verandert: die, wanneer zy *Ierusalem* en *Hebron* gaen bezoeken, ook deze grafstede aen-doen; naerdien zy de zelve in grote eerbiedigheit houden, en gedogen by wijle niet, dat een Kristen zijne voet daer in zette: hoewel ook de Kristenen en Joden deze plaetse in eere houden.

In het voorhooft der grafstede, nesfens den wegh, zijn eenige letteren,

nn in

in eene vreemde tale, op eenen steen gehouwen.

En schoon deze grafstede by wijle komt te vervallen, zoo wort zy evenwel aenstonts door de Mahometanen, ter gedachtenis en uit eerbiedigheit tegen *Rachel*, herbouwt: gelijk *Mahometh*, *Bassa* van *Ierusalem*, voor ontrent zestigh jaren, de zelve, zoo als zy heden gezien wort, deed hermaken.

Thevenoth bevond des jaers zestien hondert en vijftigh het gansche werk zoo geheel en gaef, als op het eerst gemaekt was.

Aen d'eene zijde is een bron, vat, of waterbak, daer in de Mahometanen zich afwasschen. Rontom deze plaetse groeit een grote meenighte van *Mandragoras*.

Hoe verre eigentlijk *Rachels* sterfplaetse en grafstede van *Bethlehem* gelegen was, kan uit de Schrift met gene zekerheit bewezen worden. Wel schijnt *Moses*, daer hy *Rachels* graf gedenkt, als door zeker Hebreeusch woort *Chibrath*, of *Chabrath*, de tusschen-wijte, of onderlingen afstant, te willen uitdrukken. Doch uit onkundigheit van d'eigentlijke bediedenis dezes woorts: en ter oorzake van de verscheide betekenis, in de welke het by d'overzetters en uitleggers genomen wort, zoo blijft men des even onbewust.

Het woort *Chibrat* wort in de Schrift driemaal gevonden; hoewel altijt met het by-voegen van het Hebreeusch woort *Erets*, of *aerde*: als Genes. 35:16. en 48:7. en 2 Reg. 5: vers 19.

In de gemeene Latijnsche overzetting van *Hieronymus*, wort *Chibrath*, de *Lente-tijt* vertaelt. Alle de Hebreen daer en tegen, en de Hebreeusche taelkundigen, verstaen door het woort *Chibrath* een tusschen-wijte, of afstant eener aengeweze plaetse of oort: versta, zoo groot, als deze plaetse van *Rachels* doot en begraefplaetse van *Bethlehem* afgelegen was. Doch ook deze verschillen hier in van elkanderen: want *Oleaster* en andere nemen *Chabrath*, of *Chibrath*, in de betekenis van een grote en verre tusschenwijte of afstant: te weten, die tot aen de stad was: zoo dat by *Moses* by na als reden gegeven wort, waerom *Jakob* *Rachel* niet in de stad begraven heeft: te weten, dewijl noch te veel weghs, of tusschen-stants, af te leggen was, om haer derwaerts te brengen. Maer meest alle d'andere schrijvers stellen *Rachels* grafstede geheel na-by *Bethlehem*: het welk ook genoechzaem duidelijk by *Moses* ter gemelder plaetse, en by 1 Sam. 1: 10. aengewezen, en by *Mattheus*, cap. 2: 18. te kennen gegeven wort.

Wijders, meest alle de Rabbinen, *Kimchi*, *Moses*, en de nieuwe schrijvers, na hunnen voorgang, willen, dat *Chebrath*, of *Chibrath*, eene mate van lant of wegh betekent: hoewel eenigen hunner daer door een onbepaelde; maer andere een zekere bepaelde mate verstaen.

Pagninus, desgelijx de Samaritaensche overzetting, en de gemeine Neêrduitsche, vertalen het woort *Chibrath*, by *Moses*, Genes. 35:16. onbepaelijk eene *streke lants*: hoewel *Pagninus*, 2 Reg. 5: 19. eene *bepaelde mate*: namelijk, eene mijle, (versta een Italiaensche.) Van gelijken leggen de meesten, als *Arias Montanus*, *P. Mariana*, *Vatablus*, en andere, *Chibrath*, eene (Italiaensche) mijle uit: gelijk ook, in den Arabischen Bybel, het woort *Chibratha*, eene mijle is overgezet. Deze afstant komt wonder wel met dien van de grafsteden der Joden, buiten de steden, over-een: die gemenelijk op een afstant van acht stadien, of een Italiaensche mijle, buiten de steden lagen.

De Syrische en Hooghduitsche vertaling van *Martijn Luither* hebben, in plaetse van *Chibratha*, *eene stadie*, of *veltweeghs*: andere *een bunder lants*.

De zeventigh Griekse overzetters brengen den tusschen-stant van *Rachels* grafstede, tot aen *Bethlehem*, op de lengte van den renbaen of rentoneel van *Alexandrye*: welke lengte *Bonfrerius* op duizent ellen uitrekent.

Zoo de Schrift berecht, deed *Iakob*, ter gedenkenis, en eere zijner vrouw, op dit graf een teken of tijtel rechten. Wat dit teken of deze tijtel zy geweest, verklaeren d'uitleggers en vertaelders niet eenstemmelijk. Eenigen nemen het voor een beeltenis van koper, of marmer: welk *Rachel* na 't leven

ven

ven vertoonde: 't zy over eind staende of leggende. Andere houden het voor eene fraeie pyramide van jaspis of porfyr-steen: gelijk als die eertijts op de graffteden der Machabeen waeren opgerecht. *lib.* 1. *c.* 13: 27.

Maer dit graf, naer men zeid, was veel fraeier, en aen de voet met twalef grote stenen verçiert: waer op de namen der twalef kinderen Israëls gegraveert stonden, of met twalef fraeie beeltenissen gestoffeert, de welke hen na 't leven vertoonden.

Zoo andere gevoelen, was het niet, als een geheel eenvoudigh, kort en duidelijk grafschrift, of zeker tafereel, aen het graf gehecht, dat, met grote letteren, *Rachels* voornaemste deughden en doot behelsde. Eenigen willen, dat op dit tafereel dit volgende gegraveert was: *Hier leit de schoonheit en liefde.* Doch waerschijnelijker is, dat haer grafstede slecht en recht was, en niet als dit opschrift had, naer luidt der Schrift: *Hier is het graf-gedenkteken van Rachel.* Het welk met de meesten der ouden overëen komt, die by-na noit andere tijtelen op de grafsteden stelden, als de namen der overledenen: gelijk die van *Absalon*, de welke enkelijk genoemt en getijtelt wort, *De hant Absalons.*

Noortwaerts van *Rachels* graf, en eenige duizent treden van *Habakuks* huis, en recht tegen over *Iakobs* huis: maer op d'andere zijde des weghs, leit een stuk lants van ontrent twee morgen groot, genoemt het *Erwitten* of *çiçer-velt*: uit oorzake men daer zekere kleine stenen vind, die in gedaente, kleur en dikte, oprechte erwitten, of çiçers, gelijken. Dit velt is zeer onvruchtbaer, zandigh, en gansch steenachtigh. Erwitten-velt.

Naer men zeid, zouden deze stene erwitten op zekeren dage, door een mirakel van *Christus*, of van *Marye*, zoo andere willen, voortgekomen zijn: te weten, als *Christus*, of *Marye*, door deze plaetse ging, en zekeren lantman vroegh, die erwitten zaide, wat granen hy in d'aerde smeet? zoo zou deez geantwoort hebben: steenen. Waer op *Christus*, of *Marye*, had gezeid: *God geve, dat uw spotten magh waer worden, en d'aerde niet, als kleine keistenen, voortbrengt.*

Van een zelven inhout is het versteenen der meloenen op den bergh *Karmel.* Ziet Syrie, pag. 78.

D'inwoonders van Bethlehem verçieren de rozekranzen, de welke zy voor de pelgrims maken, met deze steentjes, tot een gedachtenis.

Iakobs toren en *huis.*

Recht tegen over dit lant, of *Erwitten-velt*, staet aen d'andere of rechte zijde des weghs, na de zijde van Bethlehem, of eene kleine vierendeel mijls zuidwaerts van *Habakuks* huis, en ontrent duizent schreden van *Bethlehem*, op een weinigh verheve plaetse, of kleine verheventheit, een oud gebouw, of een overblijfsel van een oud gebouw: te weten, een overblijfsel, of gedeelte van een zeer ouden en by-na vervallen toren: want daer is † niet, als een eenigh gedeelte der muur, van over-eind blijven staen. † Quar.

Wat lager, en daer ontrent, worden eenige grontvesten of kentekenen der grontvesten van oude gebouwen gezien.

's Lants inwoonders houden, volgens een oude overlevering van hant tot hant, het overblijfsel van dezen tooren voor een gedeelte van den toren of huis van den aertsvader *Iakob*: waerom het by hen ook de *toren* of het *huis van Iakob* genoemt wort. Want men zeid, dat *Iakob* dezen toren heeft doen bouwen, om het oogh op zijn vee te houden, dat daer ontrent ter wijde ging: desgelijx dat deze de plaetse is, daer *Rachel*, wanneer zy van *Benjamin* gelegen was, sterf: en dat haer lijk in eene grafstede gebraght wiert, de welke een weinigh verder is. Maer de puinhopen en grontvesten der gebouwen willen zy voor overblijfselen der aeloude stad *Rama*, of *Ramatha*, gehouden hebben.

Quaresmius daer en tegen wil, dat dit huis, en de toren, van dien *Iakob* zy, die de vader van *Iozef*, *Maryas* man, was, en by Matth. 1: vers 1. wort gedaght: dewijl de aertsvader *Iakob* noit, gelijk hy met het by-brengen van verscheide schriftuur-plaetsen

tracht te bewijzen, op die plaetse zou gewoont hebben: maer wel t'*Ader*, en op het *herders velt*, een halve mijle verder boven Bethlehem gelegen: daer deze toren op deze zijde van *Bethlehem* lagh.

Namaels heeft *Helena*, om des aertvaders *Iakobs* heiligheit, rontom dit huis een grote kerke en klooster, met stene gewelven, doen stichten: welker grote noch uit de puinhopen blijkt.

Boticelle. Een halve of gehele Fransche mijle westwaerts van *Bethlehem*, (te gaen langs wegen, die met ongemakkelijke en rouwe rotsen bestuuwt zijn; hoewel ter wederzijde met wijnstokken geboort) leit op eenen kleinen heuvel, of in 't hangen van eenen bergh, een vlek, dat by de inwoonders, en Oosterlingen, *Bethiala*, en anders *Boticella*, *Bouticelle*, of *Boulicolla* genoemt wort. *Roger* en *Furer* noemt het een groot en rijk vlek: *Doubdan* daer en tegen een klein vlek.

Bezek. Eenigen houden dit vlek voor d'aeloude stad *Bezek*: in de welke koning *Adonibezek*, by *Iosephus Balam* genoemt, heerschte: dien de kinderen van Juda, na het veroveren der stad, handen en voeten afhieuwen. Jud. 1.

De stad *Bezek* schijnt nootwendigh in den stam van Juda te moeten geplaetst worden: want hier om heeft ook de stam van Juda, na het hervatten des oorloghs tegen de Kanaaniten, de zelve stad ingenomen en ververt.

Ten tijde van *Hieronymus* lagen twee hoeven, met name *Bezech*, na-by elkanderen, en zeven vierendeel mijls van *Neapolis* of *Sichem*, op den wegh na *Scythopolis*. Dan deze twee *Bezechs* zijn ongetwijfelt verscheiden van het *Bezek* voornoemt, en schijnen in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen, te moeten gestelt worden: als uit het geen, *Hieronymus* daer van schrijft, te bespeuren is.

De Schrift gedenkt een dezer twee, 1 Sam. 11:8. het welk nootzakelijk niet verre van den Jordaen afgelegen was: en alwaer *Saul* zijn heir monsterde, om de stad *Iabes-Gilead* bystant te doen. Andere stellen tot deze monster-plaetse een vlak velt, tusschen *Bezek* en *Filips* bron. Roger.

Adrichom schijnt dit *Bezek* in den stam van Juda, Jud. 1. en dat in den halve stam van Manasse binnen den Jordaen gelegen, 1 Sam. 11:8. voor een en het zelfste te willen houden: hoewel zonder eenigh bewijs.

De plaetse *Beticelle* is heden eene der lustighste en beste lantstreken des stams van Juda. Daer valt overvloedelijk veel wijn: die de beste van gansch Palestijn is. Roger. Brokard.

De hedendaeghse inwoonders zijn alle Grieken, die, ter zake van de vruchtbaerheit des lants, een rijkdom opleggen.

Beticelle, zoo alle d'inwoonders des lants verhalen, kan niet als by Kristenen bewoont worden: want zoo meenighmael de Mahometanen getracht hebben op deze plaetse, om haere vruchtbaerheit, te wonen, vallen zy aenstonts in eene krankte, en komen t'overlijden. Dies houden zy deze plaetse voor dodelijk, zonder zy daer andere reden weten van te geven, als d'ervarentheit. Doubd.

Tot ontrent vijf hondert schreden buiten het dorp zijn d'akkers met wijngaerden en bomen beplant. Daer na komt men op onbebouwde en onvruchtbare plaetsen. Kootw.

Op den lant-wegh, die met grote stenen is geplaveit, vind men doorgaens eenige stukken en brokken, die voor een werk der koningen van Juda gehouden worden.

Laura, of *Klooster van S. Sabbas.*

Onntrent twee mijlen ten ooste van *Bethlehem*, en drie van *Ierusalem*, en twee Fransche mijlen van de spelonke *Odolla*, of bergh *Achilles*, en drie en een halve ten weste van de Dode zee, staet, op een ongemeen woesten en onvruchtbaren oort, een voornaem en vermaert klooster der Griekſche monniken, die d'orde en regel van *S. Basilius* onderhouden: en nessens het klooster eene fraeie kerke, aen zekeren abt *S. Sabbas*, of *Sabas*, (of aen

Marye,

Digitized by Google

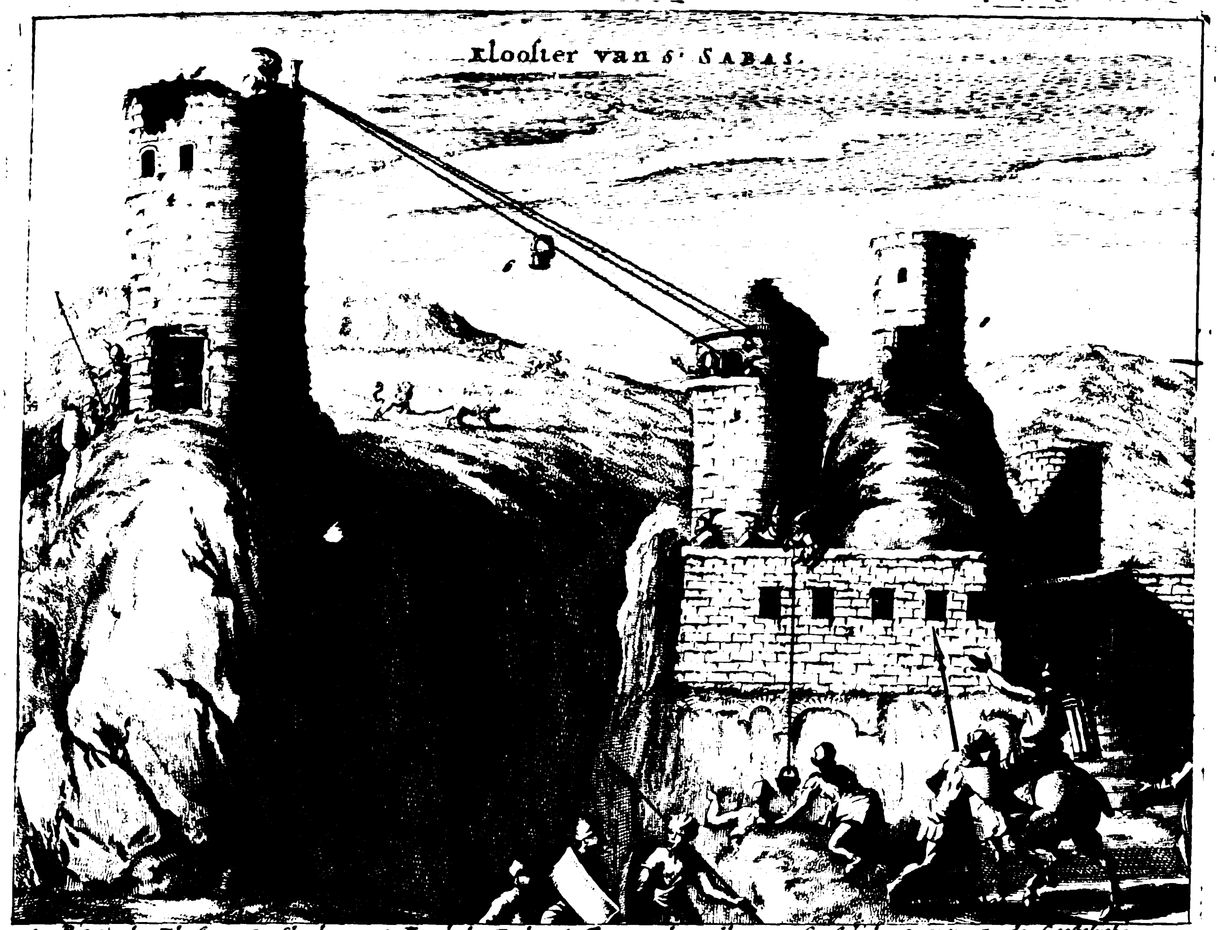

1. Poort des Kloosters. 2. Slaepkamer. 3 Kapel der Kerke. 4. Tooren op den welken een Geestelycke woont. 5. de Geestelycke 6. Korf waar in hem zyn Eeten wegh gesonden worde. 7. stellen om des bekent te macken. 8 Een andre tooren. 9. Steylte.

Marye, volgens Cyrillus) toegewijdt: van wien, als de stichter, dit klooster en de kerke den naem van *S. Sabbas* bekomen heeft: hoewel het klooster anders ook gemenelijk by de kerkelijke schrijvers, en in 't Roomsch marte-laers-boek, *Laura* wort genoemt: te weten, by de hedendaeghsche Grieken worden alleenlijk uitstekende kloosters, en die meer als duizent monniken hebben, *Laura* genoemt: zoodanigh eertijts het klooster van *S. Sabbas* was.

Naer het schrijven van den monnik *Cyrillus*, tijtgenoot van den abt *Sabbas*, en die twee jaren in dit klooster geleeft heeft, en op 't jaer vier hondert twee en tzeventigh sterf, wiert de kerke en toren, door vlijt en beleit van keizer *Iustiniaen*, uit een zonderlinge genegentheit tot den abt *Sabbas*, gesticht, en eene vesting by *Laura* gebouwt: ten einde de monniken een veilige schuilplaetse tegen hunne vyanden zouden hebben.

Het gebouwsel, zoo van het klooster, als kerke, is boven mate, en in alle manieren wonderlijk, en met groten arbeit en onkoste gesticht.

Het gansch gebouw leit op een hoge en steile rotse: aens wiens voet, op den bodem, een dal is, door het welk de beke *Kedron* vloeit, de welke aen de voet van den Olijfbergh haer begin neemt, en dit dal doorsnijt, en eindelijk haer water in de Dode zee, twee Fransche mijlen van dit klooster, stort. Die van *Ierusalem* derwaerts trekken, reizen altijt neffens deze beke tot aen het klooster.

Het klooster is groot, en begrijpt vele woonsteden en vertrekken van verscheiden slagh: hoewel het by ouds veel groter was, als blijkt uit zijne grote puinhopen en menighte der monniken, ten getale van vijf duizent, die eertijts in het zelve woonden.

In het klooster zijn twee kerken: een grote en een kleine. De grote is tamelijk fraei en met verscheide schilderyen der kluizenaers of monniken, die op deze plaetse geleeft hebben, gestoffeert. Zy is lang vijf en veertigh, en breet ontrent veertien treden, en hoogh na gelang. De kleine wort de *S. Niklaes kerke* genoemt, de welke de abt *S. Sabbas* met zijne monniken bewoont heeft.

Volgens verhael der monniken aen *Quaresmius*, leggen in een kamer of

kapel dezer kleine kerke, die gansch toegesloten en bemuurt is, zes hondert geraemten, of lijken der monniken, die om het Kristen geloof, door de Mahometanen, gedoot zijn. Deze plaetse wiert door bevel van hunnen patriarch toegesloten, ten einde deze lijken niet van daer zouden vervoert worden.

Niet verre van de kleine kerke is een ronde kapel, en in de zelve een grafstede autaers-wijze: waer in het lijk van den abt *Sabbas* begraven was: hoewel men 't namaels, naer men zeit, na *Venetien* heeft doen vervoeren: alwaer het met groten aendaght, door de Roomsgezinden, geëert wort.

Men toont'er noch heden de çellen van *Johannes Damascener*, *Euthynius*, *Cyrillus de Monnik*, en van vele andere mannen, die, in dit klooster *Laura*, in geleertheit en heiligheit van leven, gelijk de Roomsgezinden breet uitmeten, gebloeit hebben.

Na-by het klooster worden eenige puinhopen getoont, tuightekenen van een uitstekend gebouw. Men zeid, dat het in aeloude tijden eene proef-plaetse der jeught was: gelijk het noch heden de *proef-plaetse der monniken* genoemt wort.

De deure des kloosters is geheel met krokodils-huiden bedekt: ten einde d'Arabieren de zelve niet zouden in brant steken, of met het goien van stenen slopen.

In het klooster is een grote en hoge toren, gesticht, volgens bericht der monniken van dit klooster, door de moeder van den abt *Sabbas*: op den welken, tegen de stroperyen der Arabieren, waght gehouden wort.

Tegen over den toren des kloosters, en ontrent drie hondert treden van de kerke, met eene diepe steilte der rotse tusschen beide, hebben de monniken in den aenvang dezer eeuwe, met groten arbeit en onkoste, een anderen toren doen bouwen, om des te bequamer d'aenkomste der Arabieren, wanneer zy optrekken, om te roven en stropen, van verre te vernemen: want dit klooster lijd door d'Arabieren groten overlast: waer over de monniken dikwils genootzaekt worden dit klooster te verlaten: gelijk ook d'Arabieren het menighmael gesloopt en verwoest hebben. Deze toren heeft twalef vadem in 't vierkant, en tien in de hooghte. Drie vadem van d'aerde is een klein venster, tot doorgang voor eenen mensch. Zoo *Roger* schrijft, had zich by zijnen tijt, ontrent des jaers zestien hondert en twintigh, zeker monnik van d'orde van *S. Basilius*, met name *Lay*, al den tijt van twee en twintigh jaren, op het bovenste van dezen toren opgesloten gehouden, en quam niet af, dan driemael des jaers: te weten, op Kerstijt, Paeschen, en op *S. Sabbas* dagh, om het Sakrament t'ontfangen. Daer na klom hy aenstonts weêr op. Die van het klooster verschaften hem spijze en andere behoeften in een korve: dewelke hy over eene koorde, zijnde met het een eind boven aen dezen toren, en met het ander eind aen de koepel van de kerke des kloosters vast gemaekt, by eene andere koorde, aen de korve gebonden, na hem toe-haelde. Daer was ook een andere koorde, aen de welke, in de toren des kloosters, twee schellen hongen, by de welke hy trok, wanneer hy Arabieren, of leeuwen, of andere wilde dieren, het klooster zagh naderen. Want wanneer d'Arabieren, die door deze woestijnen trekken, honger hebben, zoo komen zy spijze aen dit klooster eischen: gelijk de monniken gehouden zijn hen een weinigh broot en salade te geven: het welk men door een stuk geschut, dat achter het klooster is, neêr laet zakken.

Aen de eene zijde des kloosters, wanneer men by de rotse neêrklimt, is een zekere holle plaetse, in de welke een bron met zeer zoet water is, die in tijt van noot, op het gebedt van *Sabbas*, naer men zeid, ontsprong, en hierom by de Roomsgezinden, en monniken des kloosters, hoogh geacht, en de bron van *S. Sabbas* genoemt wort.

In de rotse des dals, welk van het klooster tot aen de Dode zee strekt, eene streke van drie mijlen en een halve, waeren eertijts vele holen en çellen: (waer van eenige noch heden gezien worden) in de welke tien duizent monniken in eenzaemheit, en strasse strengheit, leefden: gelijk in het klooster vier duizent hun verblijf hadden, die

die alle onder den abt *Sabbas*, als patriarch, stonden. Men ziet noch in de zelve rotse de monden der waterbakken, in de welke het regenwater vergadert wiert.

Heden 's daeghs woont niet een eenigh monnik buiten het klooster; maer wonen alle binnen het klooster, ten getale van vijftien of twintigh, zomtijts dertigh en veertigh, en minder of meerder.

De abt dezer monniken onthout zich met eenige monniken in de stad Jerusalem, in hun klooster van *S. Michiel*: van waer spijze en drank, en andere behoeften, tot onderhout der monniken, die in het klooster *Laura* wonen, door de Grieksche monniken overgezonden wort.

De monniken van dit klooster (gelijk zeker monnik van dien, *Antiochus* genoemt, aen *Eustachius*, overste des kloosters *Datalena*, in *Ancyra*, een stad van *Galatie*, by brieven heeft geschreven) waren in'er daet goddelijke menschen, zoo men hen menschen magh noemen, en niet liever engelen: naerdien zy in eene geestelijke oeffening, eenzaem leven, en in arbeit van godsvrucht, sedert hunne eerste jeught, tot aen hunnen hogen ouderdom, hunne jaren versleten hebben. Zy waren eerbaer van gelaet, kloek en verstandigh, nederigh, zedigh, waerheitsprekers, onberispelijk, rechtveirdigh, godvruchtigh, van alle vuilheit en ondeughden vervreemt, met goddelijke goederen verçiert, en goddelijke liefde ingenomen. Zommigen bereikten den ouderdom van hondert jaren, en quamen noit uit het klooster. Eenigen verschenen noit in de kerke, noch zagen gene stad meer, sedert zy eenmael het eenzaem leven omhelst hadden. Zy munten ook in verscheide deughden uit: te weten, zy waeren engelen en hemelsche menschen: waer over zy het volgend bequamen, en de beloning der zegen verkregen. Want wanneer Syrie en de stad Jerusalem door *Chosroë*, koning van Persie, ontrent des jaers zes hondert en tachentigh, na den Kristen stijl, ingenomen was, zoo togen d'Arabieren op *Laura*, of klooster van *Sabbas*, aen: uit het welk de meeste monniken aenstonts de vlucht namen: maer de kloekmoedighste wilden in generlei wijze de plaetse verlaten. Eindelijk wierden zy door de Barbaren met allerleie vonden van wreetheit ter doot gepijnight, om hen gelt af te perssen: doch als zy hun ooghwit niet zagen te bereiken, hieuwen zy alle de monniken, ten getale van veertigh, met grote woede ter neêr, die sedert voor martelaren by de Roomsgezinden zijn uitgekreten: gelijk zy ook, in het martelaers-boek, op den zestienden van Bloeimaent gedaght worden.

D'oort en lantstreke rontom dit klooster is zeer onvruchtbaer en eenzaem: want allerwegen leggen onvruchtbaere bergen, zonder bomen, lover of gras: waer over den monniken alle nootwendige behoeften van Jerusalem, en andere plaetsen moeten toegebraght worden. Alleenlijk is tegen over het klooster een weinigh aerde: waer op een weinigh moeskruit gezaeit wort. Binnen op de rotsen zijn moesbedden van aerde gemaekt, de welke uit andere plaetsen derwaerts gebraght is.

Van deze plaetse tot aen de Dode zee vind men heden niet een eenige woning: 't en zy eenige tenten of hutten van Arabieren, op het vlak velt, die by melk van hunne beesten, en by wilde kruiden en wortelen leven.

Na-by *Bethlehem* stelt *Hieronymus* eene kleine hoeve *Chamoan*: het welk by Jerem. 41:17. *Chamaam*, en anders *Kimham*, en *Chimham*, en ook *Geruth Chimham* wort genoemt. Te weten, eenigen maken het Hebreeusch woort *Cheruth*, dat by *Jeremias* voor *Chimham* staet, tot een eigen naem. Andere daer en tegen houden *Cheruth* voor een gemeinen naem, en leggen dien *lantstreke* of *herbergh* uit. Men vind'er die *Cheruth Chimham lantstreke des vreemdelinghschaps* vertalen. Chamoan, of Chimham.

De plaetse *Kimham*, of *Chimham*, was alzoo na zekeren *Kimham* genoemt, die eertijts ter zelver plaetse woonde, 1 Sam. 38:4.

Johanan legerde zich, met het overschot des heirs van *Gibeon*, te *Chimham*, wanneer hy voorgenomen had na Egypten te trekken. Jerem. 41:17.

Digitized by Google

Adullam, of *Odolla.*

ADullam, of, na 't Hebreeusch, *Hadullam*, en by *Hieronymus* A*dollam*, en in 't Grieksch 2 Mach. 12:38. *Odolla*, of *Odollam*, was een aeloude grote en koninglijke stad, de welke, na het doden van haeren koning, door *Josua*, cap. 12. den stam van Juda wiert toegevoeght, Jos. 15:35. Nehem. 11:30. A*dullam* wort ook by *Micha* gedaght, cap. 1:1, 5.

De stad *Adullam* wiert door *Rehoboam*, *Salomons* zoon, herbouwt. 2 Par. 11:7.

In *Odolla* hield *Judas de Machabeër* den *Zabbath*, 2 Mach. 12:38.

Odollam wiert ook anders, volgens *Hieronymus*, *Eglon* genoemt: hoewel tegen uitdrukkelijk gevoelen der Schrift: naerdien de zelve *Odollam* en *Eglon* duidelijken onderscheit: als blijkt uit Jos. 15:35:39.

Eglon was by ouds ook een koninglijke stad, en haere koning, ten tijde van *Josua*, *Dabir* genoemt, Jos. 10:3, 5. Zy wiert door *Josua* belegert en verovert, vers 34, 35. en haer koning verslagen, cap. 12:12. De stad *Eglon* behoorde aen den stam van *Juda*. Ten tijde van *Hieronymus* was *Eglon*, desgelijx A*dollam*, een grote hoeve, drie mijlen ten ooste van *Eleutheropolis* gelegen.

Neffens de stad A*dullam* was, in een rotssteen, een beruchte spelonke: in de welke, als een veiligh vertrek en schuilplaetse, *David* voor het aengezicht van *Saul* vluchte. 1 Sam. 22:1. 2 Sam. 23:13. 1 Paral. 11:15.

Noch ten tijde der Kristenen diende deze spelonke tot een zelfste gebruik: want wanneer de Mahometanen aen dien oort, ontrent *Thecua*, te roven en stropen gekomen waeren; zoo verlieten d'inwoonders van *Thecua* hunne stad, en begaven zich met vrouw en kinderen, en vee, in de spelonke van *Odollam*. Tyr. lib. 15. c. 6.

Naer het schrijven van *Roger* is aen de zijde van de stad *Engaddi*, tegen 't noorde, een hogen bergh, by-na half ront van gestalte, zonder eenigh geboomte. Eenige schrijvers noemen dezen bergh *Odolla*: andere den bergh A*chilles*.

Na-by zijnen kruin is een ruim en groot ront hol, of spelonke, van een mans lengte hoogh, de welke een zeer engen mont na 't zuide heeft. In de zelve spelonke verberghde zich *Saul* voor *David*. Deze spelonke dient heden tot een schuil-plaetse voor beesten, ten tijde van grote hitte.

Dicht by deze spelonke, na 't ooste, worden de puinhopen van het kasteel *Massada* gezien.

Dal, of *beke Sorek.*

SOrek, of *Sorec*, en *Sorech*, en anders *Soreg*, bediet eene *beke* of *vliet*, en ook een *dal*: want een en het zelfste woort heeft in 't Hebreeusch twederlei bediedenis. Zoo eenige Hebreen willen, bediet *Sorek* een slagh van de beste wijngaert, die overvloedelijk en geduurigh druiven geeft. Andere leggen *Sorek* de beste vrucht uit.

Het dal *Sorek* wort by Jud. 16:4. gedaght: in het welk *Dalila*, of *Dalele*, gelijk men by *Iosephus* leest, *Sampsons* boelin, woonde.

Hieronymus stelt de beke *Sorek* benoorde de stad *Eleutheropolis*: alwaer, beneffens de hoeve *Saraa*, *Sampsons* geboorte-plaetse, noch by zijnen tijt een vlek lagh, *Kapharsorek* geheten: dat is gezeit, *stedeken*, *vlek*, of *hoeve Sorek*: 't welk alzoo na de beke *Sorek* genoemt was. Hier uit blijkt met grote waerschijnelijkheit, dat deze beke, of dal, in den stam van *Dan* geweest zy: naerdien ook *Saraa* in den stam van Dan was. Waerom ook *Iosephus* *Dalila* geboortigh van Palestijn maekt: hoewel men ook vast moet stellen, dat deze beke, door het lant der Filistijnen, haeren loop in de Middellantsche zee gehad hebbe.

A*drichom* stelt benoorde *Eleutheropolis* wel eene beke; doch maekt die evenwel tot de beke *Sorek* niet; maer een andere, in den stam van Dan, meer zuidelijker: die een en de zelve met de beke *Nebelescol* is: welke beide stellingen *Bonfrerius* verwerpt. Wat belangt de beke *Sorek*, daer in strijt *Hieronymus* tegen

tegen *Adrichom*. Maer *Nehelescbol*, of *dal van wijndruif-tros*, wort by meest alle andere schrijvers in den stam van Juda gestelt.

Roger stelt het dal *Sorek* een halve Fransche mijle noortwaerts van *Filips* bron of fonteyn: en deze fonteyn andere-halve Fransche mijle westwaerts van de stad *Bezek*, en *Bezek* een Fransche mijle westwaerts van *Ierusalem*.

In dit dal *Sorek* leggen, volgens schrijven van den zelven *Roger*, vier schone en rijke dorpen, die eertijts steden des stams van Juda waeren. Het is, van 't ooste na 't weste, een Fransche mijle lang, en leit by-na gansch met wijnstokken bedekt. Aen den voet des dals vloeit eene beke of vliet voor-by, dien *Roger* voor de beke *Eschol* hout.

Dit dal wort door de Moren en Kristenen bebouwt. De Armenische geestelijken van *Bethlehem* hebben zekere hoek en groot deel dezes dals gekocht, de welke door hen zelfs wort bebouwt.

Roger bevond des jaers zestien hondert drie en dertigh aen een dezer wijnstokken, een tros van witte wijndruiven, ter zwaerte van vier en twintigh Fransche ponden. Men vind'er gemenelijk trossen van zes, acht, en tien pont, die rootachtigen witten wijn geven: en die een smaek heeft als muskadel: en ook zeer aengenaem om te drinken is, zonder eenige hindernis.

Dit gansche dal leit omringt met de bergen van Judea.

Doubdan stelt dit dal ontrent twee mijlen zuid-westwaerts van *Bethlehem*, en een vierendeel van een Fransche mijle noortwaerts van *Filips fonteyn*. Het is een zeer lustigh dal, en gansch beplant met zeer treffelijke en schone wijnstokken: desgelijx met velerlei slagh van welriekende kruiden, als thijm, rosmarijn, lavendel, majoraen, en rozen van menigerleie kleuren. Daer groeien ook vijgen en granaetbomen. Zoo *Doubdan*, *Roger*, en andere gevoelen, en d'overlevering gedraeght, zouden de verspieders, door *Moses* uitgezonden, van deze wijnstokken een wijnrank met een tros wijndruiven gesneden, en van de granaetbomen granaet-appelen geplukt hebben. Hier over wort de wijnstok zelf, daer deze druiftros van geplukt wiert, de *wijnstok van Sorek* genoemt: dat is gezeidt, *uitgeleze* of *welgeplante wijnstok*, en die d'uitstekenste druiven voortbrengt, en den geurighsten wijn geeft, die in het gansche lant valt.

Naer het gevoelen van *Doubdan* zou de profeet *Esaias* op dezen wijngaert van *Sorek* speulen, daer hy, cap. 5: 1. zeid: *Dat de beminde een wijngaert op eenen vetten heuvel* (of hoorn) *eenes zoons der olie heeft*. Want deze oort is rijk van olijf en vijgebomen, en de wijngaert staet op een kleinen heuvel, op de rechte zijde des weghs.

Dal of *beke Nebelescol.*

NEbelescol, of *Nebel-Eskol*, bediet eigentlijk *beke* of *dal des wijndruif-tros*: want *Eschol* betekent een *tros wijndruiven*, en *Nebel* een *beke* of *dal*. Te weten, dit dal, of beke, wiert alzoo by de kinderen Israëls genoemt, na de tros wijndruiven, die de verspieders des Heiligen Lants, door *Moses* afgezonden, ter zelver of na-by deze plaetsen met haeren wijnrank affneden, en daer na, t'zamen met vijgen en granaet-appelen, door twee mannen (*Iosua* en *Kaleb*, zoo eenige willen) aen een draeg-boom, tot teken van de vruchtbaerheit des Heiligen Lants, by *Moses* en *Aaron* in het leger gebraght wiert. Num. 13:25. en 32: 9. Deut. 1:24.

Dit dal lagh ongetwijfelt in den stam van Juda: hoewel *Adrichom* het zonder bewijs in den stam van Dan plaetst.

Hieronymus, en, na zijnen voorgang, *Borchard*, stelt deze plaetse op den wegh van *Ierusalem*, na *Hebron*, tusschen *Bethsur* en *Hebron*: en dienvolgens in den stam van Juda.

Evenwel schijnt hier in gene kleine zwarigheit te zijn: want wie zal willen geloven, dat de verspieders of dragers zoo vele mijlen van by-na midden uit 't lant, met een tros wijndruiven aen eene stok hangende, zouden afgeleit hebben, en met de zelve na *Hebron* gekomen zijn? of voor d'oogen

Digitized by Google

der Kanaaniten hebben kunnen verborgen blijven? Dies is waerschijnelijker, dat dit geschiedt zy een weinigh te voore, eer zy in de woestijne, de welke bezuide *Hebron* is, traden.

Daer en boven schijnt de Schrift zelve dit niet duisterlijk te kennen te geven, Numer. 13. alwaer van de verspieders, die van 't noorde na 't zuide te rugh keerden, aldus gezeit wort: *Zy trokken op tegen 't zuide, en quamen tot Hebron toe: daer na quamen zy tot het dal* (of *Nebel-*) *Eskol.* vers 22, 23. Welke woorden genoechzaem te kennen geven, dat degenen, die van 't noorde na 't zuide trokken, eerder *Hebron*, als *Nebel-Eskol*, ontmoet hebben.

Filips fonteyn, of *bron*.

Zes of zeven vierendeel mijls van *Bethlehem*, en een kleine vierendeel mijls van het dal *Sorek*, een weinigh na 't zuide om te slaen, komt men aen den groten wegh, die van *Ierusalem* na *Gaza* loopt Deez wegh is zeer quaet, bekommerlijk, berghachtigh, en moeielijk: naerdien hy niet als kleine, hoge en lage voetpaden heeft, die eng, rou, en alle met dikke keistenen bestuuwt leggen: dies peerden noch menschen niet, als met grote moeite, dien betreden kunnen. Des niet te min is deze wegh lustigh, en by-na doorgaens, van *Bethlehem* af, tot *Jerusalem* toe, met wijnstokken beplant.

Men ziet'er puinhopen van vele gebouwen: waer van niet overgebleven is, dan een groote gewelf, als van een kerke, dat op de rechte zijde van een fonteyn staet, en half met aerde en vuilnis overstelpt leit.

Men zeidt, dat het eertijts een klooster of kerke was, het welk de Kristenen, tot een gedachtenis, naby eene bron of fonteyn hadden doen bouwen, die op den kant van den wegh staet, en gemeenelijk *Filips bron* of *fonteyn* wort genoemt: uit
Actor. 8. oorzake *Filip*, een jonger der apostelen, en niet van *Christus*, zoo eenigen t'onrecht willen, met water van deze fonteyn, den kamerling van *Kandace*, koningin van *Ethiopien*, zou gedoopt hebben, volgens de gemeine overlevering.

Deze fonteyn is van gehouwe steenen gesticht, die met eenige kleine çieraedjen van bouwkunst gestoffeert zijn, als een portael of *Frontespies*, dat met eenen boge van ontrent twee voet diep, acht lang, en twaelf hoogh, bedekt is. Uit het midden der muur ontspringt een water-strael, of wel, zoo klaer als kristal, dat in een stene kom valt, en zich van daer op den bodem van de beke *Nebeleschol*, of *druiventros-beke*, verspreit, en de landen dezes dals bevochtight.

De fonteyn neemt haeren oorsprong uit een kleinen heuvel: aen wiens voet zy gesticht is: alwaer men de plaetse van d'aeloude stad *Bethsur* bespeurt. Doubd.

Zoo veel *Quaresmius* heeft konnen opspeuren, komt het water van deze fontein uit een onderaertsche kanael, en neemt zijnen oorsprong uit een weinigh verheve boven-plaetse, de welke na 't zuide ziet, en ontspringt op den wegh: alwaer een kunstigh doorwrochte marmere muur is, uit welker kleine kanael het water eerst in een marmer vat, dat daer onder staet, stort, en daer na in de beke *Sorek* vloeit.

Naer het schrijven van *Eusebius*, *Hieronymus* en andere, ontspringt de zelve fontein, in de welke *Filip* gedoopt wiert, neffens het vlek *Bethsoron*, by ouds *Bethsur*, dat vijf mijlen van *Ierusalem*, op den wegh na *Hebron*, leit, aen de voet van eenen bergh: en wort in de zelve aerde, waer uit zy voortkomt, ingeslorpt. Welk inslorpen aldus, veilight ten tijde van *Hieronymus*, geschiede: maer heden niet meer. Of liever zou men met *Quaresmius* het inslorpen in d'aerde mogen noemen, dewijl het water uit het twede vat in een kleine na-by-gelege vyver, kom of bak, de welke op haere linke zijde staet, neerstort, en, vloeiende van daer in d'aerde, de velden, wijngaerden en bogaerden bevochtight, en tot in de beke *Sorek* valt, en aldus ingeslorpt wort.

Adrichom.

Digitized by Google

Adrichom, in het beschrijven der plaetsen des stams van Juda, stelt desgelijx deze fonteyne neffens *Bethsur*. Doch hy vergist zich geweldigh, wanneer hy *Bethsur*, door het verwerren van Bethsur met Bethsora, slechts een uure gaens van *Ierusalem*, op den wegh na *Gaza* stelt: en dienvolgens *Filips fonteyne* zoo na-by *Ierusalem*: daer nochtans Bethsur vijf mijlen van *Ierusalem* lagh; maer Bethsora slechts vijf stadien, 2 Mach. 11: 5. want by aldien Bethsur zoo na-by *Ierusalem* lagh, en aldaer *Filips fonteyne* was, zoo zou de fonteyne, die nu *Filips fonteyne* genoemt wort, de gene niet kunnen zijn, in de welke de kamerling gedoopt wiert: naerdien die veel verder van *Ierusalem* leit. Ook wort zoodanige fonteyn op den wegh van *Gaza*, na-by *Ierusalem*, niet vernomen, noch eenigh gewagh daer van gemaekt.

Op eene andere plaetse stelt *Adrichom* het dopen van den kamerling, door *Filip*, in de beke *Sorek*: het welk met meerder waerschijnelijkheit gesproken is: want ook *Quaresmius* en andere stellen *Filips bron* aen dien oort: dat is, na-by de beke *Sorek*.

Wijders, in deze beke wort gezeit de kamerling gedoopt te zijn: dewijl de wijnstokken en de beke *Sorek* niet verre van deze fonteyn waeren: ja deze fonteyn, wanneer zy waterrijk geworden is, vloeit in de beke *Sorek*.

Uit het boven-verhaelde blijkt een grote misslagh van *Beza*, die den vliet *Eleuther* tot doopplaetse des kamerlings maekt: gelijk reeds te vore, in 't beschrijven van Syrie, verhaelt is. P. 111.

Kasteel *Massada*, of *Masada*.

[a] Josephus. [b] Plin. Solin. [c] Strab. [d] Ptol.

[a] MAssada, of [b] Masada, en anders [c] Moasada, en [d] Mesada, was, ten tijde der Romeinen, een kasteel of vesting des Heiligen Lants: gelijk ook het woort zelf, dat Hebreeusch is, eene vesting bediet: en ook niet t'onrecht: naerdien dit kasteel, by-na tot een wonder, gesterkt was: desgelijx noemt *Josephus* het op verscheide plaetsen, *het allersterkste kasteel*. De naem *Massada*, met den welken de hoge-priester *Jonathas* dit kasteel beschonk, is genomen, naer het schijnt, uit 1 Sam. 23: 14. en 26: 12. alwaer men leest: *David*

vid nu bleef in de woestijne in Masada, (of, na de Neêrduitsche vertaling, *in de vesting*) *en hy bleef op den bergh, in de woestijne.* Te weten, wanneer hy voor *Sauls* aengezight gevlucht was.

In plaetse van *Masada* heeft de Griekſche overzetting op d'eerste plaetse *in d'engte*: en op de laetste, *in Maserem, in d'engte,* (anders *Masereth*:) de Syrische en Arabische *Masroth*. Van gelijken, en op een zelven zin, schrijft *Iosephus*, daer hy zeidt: *David klom met de genen, die by hem waeren, na de engte van* Masteron (of *Masther*) *op.*

Antiq. lib. 6. cap. 14.

Doch niet alleenlijk schijnt de naem *Masada* uit de bovengemelde plaetse van *Samuel* genomen te zijn; maer de meeste schrijvers stellen ook het kasteel *Masada*, door *Ionathas* en *Herodes* gebouwt, ter zelver plaetse, daer *Masada*, of de vesting, by *Samuel*, wort geplaetst: te weten, in en op de rechte zijde der woestijne *Siph*: hoewel op eene losse steun: naerdien men d'eigentlijke plaetse van *Siph* niet weet aen te wijzen.

Lib. 5. Histor. Antiq. cap. 17.

Plinius stelt het kasteel *Masada* op eene rotse, niet verre van de Dode zee: *Stephanus* niet verre van de stad *Engaddi*. Ook schijnt *Strabo* het ontrent de Dode zee te plaetsen: van gelijken † *Iosephus*: hoewel deez laetste het zelve kasteel, op een andere plaetse, niet verre van *Ierusalem* stelt: doch die wijze van spreken, van *niet verre*, wort by d'oude schrijvers dikwils in een breden zin genomen. *Ptolemeus* daer en tegen rekent *Masada* onder Petreesch Arabie. Dan het dient aengemerkt, dat de meeste oude schrijvers vele steden en plaetsen, na-by Judea gelegen, van wegen de t'zamen-grenzing, Petreesch Arabie toevoegen: en ten tegendele. *Solinus*, door het averrechts verstaen van den zin der woorden van *Plinius*, maekt het kasteel *Masada* tot grenspael van Judea. Meest alle de lantkaerten, en schrijvers, plaetsen *Masada* niet verre van den noorder oever der Dode zee: *Lichtfoot* daer en tegen, ten zuide, na-by de Dode zee. *Roger* stelt na-by den bergh *Odollam*, (anders by hem *Achilles* genoemt) ten ooste, de puinhopen des kasteels *Masada*.

† De Bello lib. 7. cap. 28.

De Bello lib. 4. c. 24.

Adrich. De steen of rotse, (by eenigen de heuvel van *Achilla* genoemt) op de welke het kasteel gebouwt stont, was zeer groot van omtrek, en hoogh. Zy wiert allerwege met steile en diepe dalen omringt, en had beneden op den bodem, die uit het gezight lagh, klippen.

Joseph. de Bello lib. 7. c. 28.

Deze dalen waeren zoo wel voor menschen, als beesten, ongangbaer. Behalve dat deze rotse langs twee wegen of plaetsen opgang verleende: hoewel met grote moeite.

D'eene wegh was, aen de zijde van de Dode zee, ten ooste; maer by-na ontoegangkelijk: en d'andere, de gemakkelijkste, ten weste.

D'een wort een slang genoemt, na de gelijkenis van eenen slang, die smal is, en in vele kronkelen leit.

Die dezen wegh wil beklimmen, moet voet voor voetje gaen: want die zijn eene voet verzet, moet vast op d'andere blijven staen. Die komt te vallen, of met zijn voet uit te glippen, is een doot man.

Wanneer men langs dezen wegh twintigh stadien opgeklommen is, zoo komt men op den top of kruin, die niet spits is; maer eene vlakte heeft.

De hoge-priester *Ionathas* was d'eerste, die een kasteel op deze vlakte deed bouwen, en *Massada* noemen. Daer na heeft koning *Herodes de Grote* deze plaetse met zonderlingen vlijt doen bouwen en versterken: want hy deed de ganschen omtrek dezer vlakte met eene vaste witte stenen muur van zeven stadien in 't ronde, tien ellen hoogh, en acht breet, omringen: en daer en boven de zelve muur met zeven en twintigh torens, ieder van vijftigh ellen hoogh, versterken. Waer uit men in de huizen trad, die rontom de gansche muur van binnen gebouwt waeren.

De kruin of vlakte, die vruchtbare en mollige aerde had, wiert door *Herodes* tot den lantbouw geschikt, om daer op, by mangel van lijftocht, in een langdurigh belegh, te kunnen zaien en planten.

Hy deed ook een koninglijk hof, of paleis, aen den opgang, ten weste, en binnen de muuren des kasteels stichten, dat zijn uitzicht na 't noorde had. De muur des hofs was groot, en had, op ieder hoek, vier zeer sterke torens van zestig ellen hoogh. Het had ver-

verscheide en prachtigh gebouwde vertrekken, galderyen en kamers, die op kolommen, uit een stuk gehouwen, rusten. De muuren bestonden uit vast aen een gehechte stenen, die met velerleie kleuren geschakeert waeren.

By ieder vertrek, en op den kruin, en by het koninglijk hof, en voor den toren, waeren vele en grote putten in de rotse gehouwen, om zoo groten overvloet van water te hebben, als of er bronnen waeren: want aen dien oort is by-na gene springbron.

Uit het hof trad men door heimelijke gangen of grachten, de welke voor het oogh verborgen waeren, na het kasteel: hoewel ook d'openbare wegen den vyant niet konden te sta komen: want de wegh aen d'oostzijde was uit de natuur, gelijk gezeidt is, ontoegangkelijk: en de wester, die op eene engte lagh, wiert met een toren gesloten, die ruim hondert ellen van het kasteel stont, en niet lichtelijk kon aengedaen noch verovert worden.

Joseph. Antiq. lib. 14. cap. 20. Onder andere kastelen, wiert het kasteel *Masada* door *Malchus*, broeder van *Malichus*, koning der Arabieren, verovert: hoewel niet lang daer na door koning *Herodes* weêr ingenomen.

Op het kasteel *Masada*, als een veilige schuilplaetse, stelde koning *Herodes*, wanneer hy voor de Parthen vluchte, zijne naeste magen en bloetverwanten: als zijne moeder, *Cyros*, en broeder *Iosephus*: beneffens ontrent acht hondert andere vrouwen, ter bewaring.

Midlerwijle *Herodes* na Rome getrokken was, om tot koning over Judea, door de Romeinen, verklaert te worden, wiert zijn gezin, en andere, door *Antigonus*, zoon van *Aristobulus*, op het kasteel *Masada* belegert: hoewel de belegerden kloekmoedelijk op de beleggers geduurighlijk uitvielen, en groten neêrlaegh onder hen baerden. Eindelijk kregen de belegerden groot gebrek van water. Waer over *Iosephus*, broeder van *Herodes*, besloot, met twee hondert van zijne bekenste vrienden, na *Malchus*, koning der Arabieren, te vluchten: maer hy veranderde van voornemen, door het vallen van een schielijke regen des nachts. Wanneer *Herodes* weêr uit Rome in Judea gekomen was, voerde hy zijne magen en vrienden uit het kasteel *Masada*, en braght hen na Galilea over.

Masada door de Romeinen ingenomen. Ontrent ten tijde van het veroveren en verwoesten der stad Jerusalem door *Vespasiaen*, namen de muitelingen, gebynaemt de rovers of moordenaers, het kasteel *Masada*, onder beleit van hunnen veltöverste *Eleazar*, door list in: waer op zy zich met vrouw en kinderen begaven. Zy hadden een sterk heir op de been gebraght, en over-al het gansche lant ontrent dit kasteel, en alle andere oorden van Judea, doorrooft en doorstroopt, en d'omleggende dorpen verwoest. Voorts sleepten zy op het kasteel alle de geroofde goederen en rijpe vruchten. Joseph. De Bello lib. 7. 28.

Door de Romeinen herwonnen. Na het veroveren des kasteels van *Herodium* en *Macherus*, door *Lucilius Bassus*, veltheer der Romeinen, trok *Flavius Silva*, veltöverste der Romeinen, na de doot van *Bassus*, met zijn krijgsheir tegen *Eleazar*, en tegen de rovers, die het kasteel *Masada* in bezit hadden, op. Aenstonts nam hy alle de grensgewesten in, en leide op alle de bequaemste plaetsen krijgsbezettingen, en deed het kasteel met een muur van buiten omringen: ten einde niemant der belegerden het zou kunnen ontvluchten, noch de beleggers zouden weghlopen. Hy zelf besloegh met zijn leger eene plaetse, de welke tot het belegh bequaem en door hem uitgekozen was: te weten, aen de zijde, daer de rotsen des kasteels aen den na-by-gelegen bergh raakten. Ontrent dien oort was grote schaersheit van lijfs-behoefte: want niet alleen wiert de lijftocht van spijze, van verre, en met den allergrootsten arbeit der Joden, die daer toe geschikt waeren, derwaerts gesleept: maer ook de drank van andere plaetsen in 't leger gebraght: naerdien op dien oort geen bron na-by was. Dies ving *Silva* het belegh aen, en vond alleenlijk een eenige plaetse, daer een schans kon opgesmeten worden: want achter den toren, die ten weste den wegh (die na het paleis, en na den kruin des berghs liep) quam te sluiten, was een breder en langer rotse, als de gene, daer op het kasteel stont; maer drie hondert ellen lager, als die van *Masada*: de

welke met een Griekschen naem, *Leuce*, dat is, *wit*, wiert genoemt.

Na derhalve de veltheer *Silva* deze rotse beklommen en bemachtight had, beval hy den krijgsknechten een schans op te smijten, die met grote kloekmoedigheit, en meenighte van menschen de hant aen 't werk sloegen, en eene vaste aerde heuvel, tot twee hondert ellen hoogh, opwierpen.

Doch deze schans scheen niet vast genoech te zijn, om de stormgevaerten te dragen: maer op de zelve wiert een baterye van grote stenen, tot de hooghte en brete van vijf ellen, gemaekt. Daer en boven wiert een toren van zestigh ellebogen opgerecht, en geheel met yzer omringt: waer van de Romeinen met meenighte van schichten, die zy uit blijden, en andere stormgevaerten schoten, wel haest de genen te ruch dreven, die van de muuren des kasteels streden, en beletten hen het hooft uit te steken. T'effens wiert ook een grote rammeye, of storm-ram opgerecht, met den welken *Silva* op de muuren geduurigh beval te beuken: hoewel naulix eenigh gedeelte kon ter neêr gesmeten worden. Ook waeren de rovers hem hier in te gaeuw, met het opwerpen van een andere muur van binnen.

Wanneer dit *Silva* bemerkte, en zagh, dat de muur beter door vuur zou kunnen verovert worden, zoo beval hy den krijgsknechten vele brandende fakkels naer binnen te werpen: waer door de muur, de welke meerendeels uit hout bestont, aenstonts vuur vatte, en afbrande. Waer op de Romeinen vrolijk na hunne legersteden keerden, met voornemen van des uchtens ter storm op de wallen te lopen: hoewel zy des nachts naeuwe wacht hielden, ten einde niemant der belegerden heimelijk zou wegh-vluchten. Maer zelf *Eleazar* had geen vluchten in den zin: nochte niemant onder de rovers was geöorloft te vluchten.

Stoute daet der Joden. Wanneer eindelijk *Eleazar* de muur verbrant, en geen middel van behoudenis overigh zagh, en wel wiste, dat voor zijne vrouwen en kinderen geen lijfs-gena by de Romeinen te verwachten was, zoo moedighde hy hen alle met eene wijtlopige reden aen, om zich zelfs, en vrouw en kinderen, met eige hant het leven te benemen. Waer in zy alle aenstonts bewillighden, en met grote onverzaeghtheit en kloekmoedigheit dien daet in 't werk stelden.

Te weten, zy koren uit den ganschen hoop tien, by loting, die alle d'overige, benessens vrouw en kinderen, zouden ter neêr maken: gelijk zy ook deden. Toen braght ook een der tien, by loting op een zelve wijze uitgekoren, d'overige negen om 't leven. Eindelijk stak de laetste der tien het paleis in brant, en benam zich zelven toen ook het leven.

Een oude, en een andere bovenmate geleerde en verstandige vrouw, en namaegh van *Eleazar*, en vijf kinderen, hadden zich in d'onderaertsche watergangen en gemakken verborgen; midlerwijle d'andere over het raetplegen, van zich zelfs om 't leven te brengen, bezigh waeren. De gesneuvelden, zoo vrouwen, mannen, als kinderen, beliepen ten getale van negen hondert en zestigh. Deze moort-daet geschiede op den vijftienden van Grasmaent.

Wijders, de Romeinen, die noch verwachten te vechten, besprongen des uchtens, met meenighte van ladders, op aen een gehechte bruggen van de schanze, de muuren. Doch als zy genen vyant vernamen; maer allerwege een rampsalige woestheit, en van binnen de vlam en stilte, konden zy niet bedenken wat'er geschied was. Dies staken zy eindelijk een geschrei op, quansuis als of zy den slagh van den storm-ram wilden aen-brengen, om misschien door dit middel iemant uit te dagen.

De versteke vrouwen vernaemen het geroep, en quamen uit de gemakken te voorschijn, en maekten den Romeinen het geen, dat'er gezeit en geschiet was, bekent. Evenwel konden de Romeinen zoo lichtelijk geen geloof aen haere woorden geven: naerdien zy het stout bestaen van zulken grooten daet niet voor waerschijnelijk hielden. Voorts trachten zy het vuur uit te blusschen, en quamen, lopende op het vuur aen, aenstonts in het paleis. Wanneer zy de meenighte der doden zagen, stonden zy niet verheught, als over den neêrlaegh van

vyan-

Digitized by Google

vyanden, maer verwonderden zich over de edelmoedigheit van zulk een besluit en stout bestaen, en over d'onkreukbare verachting des doots, onder zulk een groot getal van menschen.

Na het volbrengen van dezen neêrlaegh, leide de veltheer *Silva* krijgsbezetting in het kasteel *Masada*.

In aeloude tijden, onder de regering van *Herodes*, koning van Judea, was dit kasteel door hem met een grote meenighte van lijf en krijgsbehoeften opgepropt, om een langduurigh belegh, in tijt van noot, te kunnen uitstaen: want daer was veel korens ingebraght, dat een langen tijt kon strekken: desgelijx veel wijn en olie: daer en boven plukgranen en dadelen.

Eleazar vond'er dit alles, na hy met de rovers, door list, het kasteel bemachtight had: al het welk noch zoo gaef en goet was, als of het eerst daer ingebraght was: hoewel by-na een reex van hondert jaren, sedert het daer ingeleit was, tot aen de verwoesting, door de Romeinen gedaen, verlopen was.

Daer en boven vonden de Romeinen d'overblijffelen der vruchten onbedorven. Zoo iemant d'oorzake dezer langduurigheit en onbedorvenheit op de lucht zal willen leggen, hy zal, volgens *Iosephus*, niet misgetast hebben: uit oorzake die, door de hooghte des kasteels, van alle aertsche en drabbige stoffe bevrijt is.

Men vond'er ook een grote meenighte van allerleie wapenen, zoo veel als tien duizent mannen, tot uitrustinge, zouden vereischen: desgelijx ongeschonden yzer, koper en loot. Dies men zou mogen geloven, dat deze toerusting, op toelegh van grote aenslagen, en om gewichtige oorzaken, zou geschiedt zijn. Want *Herodes*, naer men zeide, had dit kasteel tot een veilige hertret en toevlucht doen bouwen: uit vermoeden van twee onheilen: te weten, een van het Joodsche volk: ten einde, na zijn afzetten, de genen, die te voore koningen waeren geweest, niet tot de heerschappye zouden gevordert worden. Doch het ander onheil was groter en wreder, en had hy dat van *Kleopatra*, koningin van Egypten, te verwachten: naerdien deze niet verborgen hield het geen zy in het herte besloten had; maer trad dikwils met *Antonius*, haer boel, of gemael, in gesprek, met verzoek van *Herodes* te doden, en aen haer het koningrijk van Judea te geven.

Uit dusdanige en diergelijke vreze was het kasteel *Masada* door *Herodes* gesticht, dat hy den Romeinen, tot het uitterste werk des oorloghs, tegen de Joden, heeft nagelaten: want na de drie kasteelen, *Herodium*, *Macherus*, en *Masada*, door de Romeinen verovert waeren, was het gansche lant van Judea door hen verovert.

Zoo *Iosephus* op eene andere plaetse getuight, was het kasteel *Masada* door d'aeloude koningen van Judea, tot een schatkamer en magazijn van allerlei krijgsbehoefte, en tot bescherming des lijfs, gesticht.

Naer *Iosephus* deze plaetse, of rotssteen, op de welke het kasteel *Masada* gebouwt was, beschrijft, zou men haer, met de *rotsstenen der steenbokken*, voor een en de zelve mogen houden, op de welke *Saul* na *David* zoght, 1 Sam. 24:3.

Engaddi, anders *Asasonthamar*.

D'Aeloude stad *Engedi*, 1 Sam. 24: vers 1. of *Engada*, en anders *Engadda*, of *Engaddi*, wiert te vore, op Hebreeusch, *Asasontbamar*, of *Hazazontamar*, Genes. 47:7. of eigentlijk, *Chatsasonthamar* genoemt: want *Engedi* en *Hazazontamar* is een en de zelve plaetse, als blijkt uit 2 Paral. 20: vers 2.

Asasonthamar is een Hebreeusch woort, en bediet *stad des palm* of *dadelbooms*. Andere leggen *Asasonthamar verdeiling des dadelbooms* uit: *Bonfrerius pijl-schietting des dadelbooms*, van wegen de bladen der dadelbomen, die, pijls-wijze, voor spits toelopen.

Engaddi daer en tegen bediet *oogh der geite*, of des *voorspoets*, of *oogh* of *bron* der *insnijding*. *Hieronymus* stelt *Engaddi* in eene woestijne, de welke in *Aulon*, of op de vlakte van *Iericho* gelegen was: gelijk noch by zijnen tijt

tijt een groot vlek der Joden, met name *Engaddi*, nessens de Dode zee lagh. *Stephanus* plaetst *Engaddi* niet verre van het kasteel M*asada*: *Plinius* onder de volken *Essеenen*, die aen de westzijde der Dode zee wonen: met by-voegen, dat zy de twede stad, naest Jerusalem, van Judea: maer by zijnen tijt al een twede afgebrande puinhoop was. Van gelijken schrijft *Solinus*, een naäper van *Plinius*, dat onder d'Esseenen, die het binnenste van Judea, ten weste, bezaten, eene stad E*ngadda* was: maer die by zijnen tijt al verwoest lag: hoewel haere aeloude çieraet noch in de heerlijke wouden, en in d'uitstekenste dadelbosschen, verduurde: den welken door d'outheit, noch oorlogh, niet met allen ontnomen was. *Iosephus* stelt E*ngadda* na-by de Dode zee, en drie hondert stadien van Jerusalem.

Joseph. de Bell. lib. 3. cap. 2. Ten tijde der Romeinen was E*ngadda* een der elf voornaemste steden of lantvooghdyen van Judea, en de negende in orde.

Zoo *Roger* schrijft, worden noch de puinhopen van E*ngaddi*, in een dal, twee mijlen van den besloten hof, gezien.

De rovers en muitelingen bespron-gen, ten tijde van *Vespasiaen*, E*ngadda* des nachts onverziens, en dreven de Joden ter stad uit, eer zy de wapenen konden opvatten. De genen, die in het vluchten bezweken, en achterbleven, wierden door hen ter neêr gematst: te weten, ten getale van zeven hondert, zoo vrouwen, als kinderen.

Daer na plonderden zy de huizen uit, en braghten de geroofde rijpe vruchten op het kasteel M*assada*.

In aeloude tijden braght *Engadda*, of de lantstreke van *Engadda*, zeer treffelijke dadel en balsem-bomen voort: hoewel'er heden niet eenigh balsem-gewas, of boom groeit: naerdien d'Arabieren van de witte vane gewonelijken aldaer met hun vee zich neêr slaen, en een gedeelte van deze lantstreke bebouwen. Het geen niet bebouwt wort, brengt overvloedelijk aromatijke kruiden voort, en zeker distel-gewas, *Tragacanth* geheten, dat een gom van een zelven name geeft. Joseph. Antiq. lib 9. cap. 1. Roger.

De wijngaerden van *Engadda* worden by *Salomon*, in zijn hoge-liedt, geroemt, cap. 1: 14. doch eenigen verstaen, door *wijngaerden*, de *vruchten* des *balsem-booms*.

By E*zechiel* worden de visschers gedaght, die van E*ngaddi* tot aen E*neglam* zullen staen. Dienvolgens waeren ontrent E*ngaddi* vischrijke wateren, cap. 47: 10.

By 1 Sam. 24: 1, 2. wort een woestijne van E*ngaddi* gemelt: in de welke *David* zich voor *Sauls* aengezight verberghde. Joseph. Antiq. lib 9. cap. 1.

Zis, of *Sis*, was een heuvel of klift, tusschen E*ngadda* en *Jerusalem*, en in de woestijne van *Thekua* gelegen: als te bespeuren is uit 2 Paral. 20: 16. en uit *Ioseph. Antiq. lib. 9. c. 1.* Wanneer d'Ammoniten en Moabiten, met bystant der Arabieren, dezen heuvel beklommen hadden, wierden zy door *Josaphat*, koning van Juda, verslagen. Heuvel Zis. Zis bediet by de Hebreen verheventheit.

Thekua; of *Thekoa*.

THekua, of, na 't Hebreeusch, *Thekoah*, en *Tekoa*, en, op Grieksch, † *Thekoë*, was by ouds eene stad, in den stam van Juda gelegen: de welke door *Roboam*, *Salomons* zoon, gesterkt of herbouwt wiert. 2 Paral. 11: 6. †1 Mac. 9: 33.

Ten tijde van † *Iosephus* was *Tekoa* slechts een vlek: desgelijx wiert noch, ten tijde van Hieronymus, nessens de woestijne der stad *Jerusalem*, een vlek *Thekua*, op eenen bergh, anderhalve mijle van Bethlehem, en drie van *Jerusalem*, aen de zuitzijde, getoont: dienvolgens was *Thekua*, of *Thekoa*, ten halve wege, tusschen B*ethlehem* en *Jerusalem* gelegen. †Lib 5. de Bell. c. 7. Hieron.

Uit *Thekoa* was de vrouw geboortigh, de welke, door *Joab*, na *David* wiert gezonden, om A*bsolon* weêr in genade by *David* te brengen. 2 Sam. 14. Van T*hekoa* was ook *Ira*, een van *Davids* strijtbare helden, geboortig, c. 23: 26. van gelijken de profeet A*mos*, die gezeit wort een der herderen van T*hekoa* te zijn. Amos 1: 1. hoewel hy in het rijk Israëls woonde: als blijkt uit cap 7: 12, 13.

T*hekua* wort ook, by eenigen, voor de

Digitized by Google

de woonstede van den profeet *Habakuk* gehouden.

Heden 's daeghs kan men niet veiligh na T*hekoa* gaen, ter oorzake van d'Arabieren, die aldaer, en onderweeghs wonen, en heen en weêr zwerven. Het is heden een slecht gehucht als *Bethlehem*.

Het wiert eertijts door Grieksche Kristenen bewoont: en had by ouds eene fraeie kerke, de welke nu gesloopt leit, en de heilige *Kotonus* wiert genoemt: welken naem ook het lant zelf voert.

Men bespeurt'er ook puinhopen van een kasteel, tot tuighteken van d'aeloude sterkte dezer plaetse.

Daer zijn noch eenige Moren, die zich derwaerts begeven, en het lant bebouwen: het welk zeer goet en lustigh is.

Rontom leggen zeer veel slechte dorpen: in de welke zich zekere Arabieren begeven, die çijnsbaer onder de B*assa* van *Ierusalem* geworden zijn, en zich met den lantbouw erneren. Des niet te min lopen zy op parthy, en roven en stropen aller wegen. Maer d'Arabieren van de velden zijn hunne vyanden: uit oorzake zy zich çijnsbaer onder de Turken hebben gemaekt.

Ieremias gedenkt ook T*ekoa*, cap. 6: vers 1.

Een woestijne T*ekoa* wort ook 2 Par. 20: 20. 1 Mach. 9: 33. gedagt: in de welke *Ionathan* en zijn broeder, met hun gevolgh, vloden, en zich by het water des meirs *Asphar* legerden. Van de stad T*ekoa* was de profeet *Amos* geboortigh. Hy sterf aen eene wonde te T*ekoa*, de welke hy te B*ethel*, wanneer hy tegen Israël profeteerde, door een hantboom, in de slaep zijns hoofts ontfing: en wiert te T*ekoa* begraven. Zijne grafstede wiert aldaer noch ten tijde van *Hieronymus* getoont, en op haere plaetse namaels eene kerke gebouwt: waer van de gewelven door de Turken ingeslagen zijn: hoewel noch een groot gedeelte des besteks is overgebleven: in het welk een kleine *Moske* is, daer in de Mahometanen hunne kerkelijke plechtigheden verrichten.

De *Verzegelde fonteyne*, of *bron*.

ANderhalve Fransche mijle, of zes of zeven duizent schreden zuidwaerts van B*ethlehem*, op den wegh na *Hebron*, of een weinigh buiten den wegh, aen de rechte zijde, volgens *Quaresmius*, en een uure gaens van S. *Ioris* kapel, is, in een dal, een fonteyne, bornput, of bron, gemeenelijk de *Verzegelde*, of B*ezegelde fonteyn*, of *bron* genoemt: uit oorzake 's lants inwoonders de zelve voor de gene houden, die in het hoge-liet, cap. 4: 12. met den naem van *Verzegelde fonteyne* gedaght, en door koning *Salomon* ter zelver plaetse gemaekt wiert, om het water van daer door een kanael of goot in den tempel van *Ierusalem* te leiden, tot opvulling der vaten, die tot gebruik der kerkdienaers en offerhanden geschikt waeren.

Men klimt in de zelve, na haeren wel, of bronäder, door een zeer eng en gansch recht gat, als een put van twaelf voeten, of twee vadem diep, met het voorste der voeten tusschen de stenen in te zetten, en de handen wel vast daer aen te houden: hoewel niet zonder gevaer van op de keistenen, die op den bodem leggen, te vallen.

Beneden op den bodem vint men een zeker onderaertsche overwulfde kelder, spelonke of hol, van twaelf schreden lang, over d'acht breet, en acht of negen voet hoogh. Op de rechte hant treet men, door eene kleine deure of poorte, in een andere kleine kelder van gelijke gestalte: doch niet zoo groot. Beide deze kelders zijn van fraeien gehouwen steen gemaekt.

In de kleine kelder is een dikke en zware rotssteen, geheel door-regen met kleine aderen, de welke water, zoo klaer als kristal uitleveren.

Aen de voet der rotse zijn twee fraeie levendige springbronnen, of waterwellen, die in groten overvloet, door de zelve deure, in d'eerste kelder vloeien, en zich met een derden, dicht daer by, vereënigen. Alle deze drie springbronnen storten t'zamen hun water in een bak of kom: daer na in een grote kanael, of watergang, van over de zes voet hoogh, en drie breet,

Digitized by Google

die geheel gewelfs-wijs van gehouwen steen gemaekt is.

Zeer duister is deze plaetse : dies men niet als met een ontsteke keersse in de zelve gaet. Van wegen de koelte en vochtigheit kan men niet lang in de zelve verblijven, zonder daer door eenigh ongemak te krijgen. Het is'er ook zoo vol steenen en vuilnis, uit oorzake deze plaetse noit schoon gemaekt noch gezuivert wort, dat het water bezwarelijk kan door-vloeien.

Naer het schrijven van *Bonifacius*, had *Salomon* deze kelder, of spelonke, met dierbare stenen van *Mosaischk* werk doen verçieren en stofferen, en in de zelve een steenen zetel doen maken.

Men wil dat zy de *Verzegelde fonteyne* genoemt is, uit oorzake *Salomon* zijn bronäder en water in zulken grote waerde hield, dat hy het slot der deure met zijn koninglijke zegelrink deed verzegelen : ja niemant zonder zijn verlof daer in moght gaen.

Ontrent hondert schreden van daer, na 't ooste, staet een fraei gebouwt huis, en besloten binnen weerbare muuren van hondert en twintigh treden in 't vierkant, met een vierkanten toren op ieder hoek. De deure is tegen over de fonteyne.

Men zeid dit huis door *Mahometh*, *Bassa* van *Ierusalem*, gemaekt is, eensdeels om zijn byzonder vermaek, en ten andere, om van daer jaght op d'Arabische rovers te maken, die in deze gewesten omher zwerven. Dies schrijft *Roger* ongerijmt, dat *Salomon* in dit huis een gedeelte van zijne by-wijven zou gehouden hebben. De plaetse is alleenlijk, door zijne gelegentheit, zeer lustigh: uit oorzake de heuvelen, die de zelve omringen, met aromatijke kruiden, bloemen, en altijt groene bomen, bedekt zijn.

Aen de voet van de muuren des huis is een water-verlaet, of bak, van deze fonteyn : waer na toe men by vijf of zes trappen neêr-klimt, om water te scheppen: dat derwaerts in groten overvloet, door den gemelde onderaertsche kanael of watergang, vloeit, en ontrent twee hondert treden van daer, wanneer zy tot overvloeiens vol is, in de drie vijvers van *Salomon* valt.

Deze drie vijvers zijn grote water-verlaten, of bakken, meer als vijf of zes vadem diep in d'aerde uitgeholt. Zy zijn alle vierkant, en gehouwen, met groten arbeit en onkoste, in de levendige rotssteen, en bestreken met çement, zoo wel de zijden, (de welke eensdeels uit de rotse, en eensdeels uit metselwerk, bestaen) als de vloer of bodem, die geheel van de zelve rotse is. Salomons vyvers.

Zy leggen op den bodem van een eng dal, tusschen twee heuvelen, by-na gelijk grachten van eene vesting of kasteel, en alle drie vervolgens na elkandere, d'een achter d'ander; hoewel d'een hoger, als d'ander: te weten, de twede leit lager, als d'eerste, en de derde, als de twede: in dier wijze, dat, wanneer d'eerste vol water is, de zelve haer, door een enge pijpe, in de twede ontlooft: de welke, desgelijx vol zijnde, zijn water ook in de derde stort: uit de welke eindelijk het water in den *Besloten hof* (die dicht daer by is, en een weinigh lager leit) loopt: en van daer in de Dode zee stort.

Zy zijn alle drie by-na van een zelve brete: hebbende ieder, van den eenen boort tot den ander, tachentigh of tnegentigh schreden : maer verschillen in lengte : want d'eerste, die de kleinste is, heeft niet boven hondert en zestigh schreden in de lengte: de twede, twee hondert, en de derde, twee hondert en twintigh schreden.

Tusschen de twee is een bak, water-kolk, of verlaet, van gehouwen steen, met kommen, om het vee uit te drenken: en by ieder kom een of twee trappen, om daer by neêr te klimmen, wanneer des noot is.

Langs hene deze vyvers loopt een stenen kanael, of goot, van een halve of anderhalve voet in 't vierkant: 't welk vol van het zelfste water is, dat uit het bovengemelde verlaet komt, en geduurigh loopt, en het water van de *Verzegelde fonteyne* tot in *Ierusalem* brengt, drie grote Fransche mijlen van daer gelegen: hoewel dit kanael meer als tien Fransche mijlen weeghs strekt: naerdien zy geduurigh de zijden en kromte der bergen volght.

Het grootste gedeelte van dit water valt in een kom of bak, die op het voorhof van *Salomons* tempel is: maer het overigh vloeit na het hospitael der Turken,

Digitized by Google

Turken, het welk dicht by de kerke van *Marye* staet. Het zelfste water maekt ook een springbron buiten de muuren der stad, boven het waschbad van *Bersabee*.

Deze vyvers worden voor de genen gehouden, de welke *Salomon* gezeit wort te hebben doen maken, om zijn tuinen en bogaerden te bevochtigen: *Ik maekte my*, zeid hy, *water-vyvers, om daer meê het wout te bewateren, dat men bomen groende.* Eccl. 2:6,

Na-by den *Verzegelden bron*, op de linke of noortzijde, is een hoeve of gehucht, by-na gansch verwoest: het welk slechts eenige kleine huiskens begrijpt: hoewel'er ook grote puinhopen en grontvesten van gebouwen gezien worden. Deze hoeve wort gemenelijk, onder de Kristenen des lants, *Salomons* hoeve genoemt: naerdien *Salomon* de zelve, naer men zeidt, tot zijn wellust en vermaek doen bouwen heeft.

Ter zelver plaetse is een bron met overvloet van zoet en heilzaem water: waer over niet alleenlijk de luiden van na-by; maer ook van verre derwaerts nae toe komen, om zelfs het te drinken, en hun vee te drenken.

In Zomermaent, wanneer de *Verzegelde bron* geen water uitgeeft, levert deze bron overvloedelijk water uit. Hier door is het na-by, of beneden-gelegen dal altijt vochtigh, en dienvolgens lustigh en groen.

Besloten hof.

EEn vierendeel uur gaens van de derde en laetste vijver, of een halve Fransche mijle oostwaerts van de *Verzegelde fonteyne*, leit een diep en zeer eng dal, dat zich van 't ooste na 't weste strekt, tot de lengte van vijf hondert, en tot de brete van twee hondert schreden: hoewel niet recht uit; maer met een kleinen boght.

Deze plaetse, of dit dal wort gemenelijk de *Besloten hof* genoemt, en voor den besloten of toegesloten hof van *Salomon* gehouden, dien hy in zijn hoge-liet, cap. 4: 12. gedenkt: hoewel zonder eenigh bewijs.

Men noemt dit dal den *Besloten hof*, niet om dat hy binnen muuren of hagen besloten is, gelijk andere hoven: maer uit oorzake hy uit de natuur tusschen twee hoge, zeer steile en trapswijze spitse bergen besloten leit, die den zelven, als tot muuren, ten noorde en zuide, dienen, en alle met fijne kruiden en aromatijke gewassen bedekt leggen: de welke men noch voor het overschot der genen hout, die *Salomon* in dezen hof had doen planten: gelijk hy op de gemelde plaetse verklaert, daer hy, sprekende van dezen hof, zeidt: dat zijn scheuten zijn een paradijs van granaet-appelen, met edele vruchten, *Cyprus*, met *Nardus* en *Saffraen*, *Kalmus* (of zuiker) en *Kaneel*: dat hy aldaer had doen planten allerleie bomen van den bergh *Liban*, die *Myrrhe*, *Aloë*, en de kostelijkste en welriekenste gommen uitgeven. Maer aengezien deez hof heden tot een doen-niet leit, en verlaten is, zoo heeft men daer nu niet als *Thijm*, *Rosmarijn*, *Majoraen*, en andere zeer gemeine kruiden: beneffens eenige kleine granaetbomen en rozelaers, die dezen oort noch zeer lustigh maken. Zoo *Roger* schrijft, heeft deez hof niet, als moestuinen, die de Moren van zeker dorp, ten weste, dicht daer by gelegen, bebouwen.

Eertijts wiert deez hof ook met het water van de *Bezegelde fonteyne* bevochtight, dat in den zelven viel, wanneer het uit *Salamons* vyvers quam. Maer aengezien het heden niet meer derwaerts loopt, zoo houden de Turken zich vergenoeght, met dat water na *Ierusalem* te doen leiden.

Op den bodem van dit dal leit een klein vlek; hoewel gansch verwoest: alwaer *Salomon*, naer men zeid, een prachtigen throon had doen maken: desgelijx een lustigen bron, in den welken altijt overvloet van water was.

Adrichom stelt den *Besloten hof*, die in het hoge-liet gedaght wort, en anders, zijns gevoelens, ook 's konings hof, 2 Reg. 25: 4. Jer. 39: 4. en 52: 7. genoemt wort, in de voorstad van *Ierusalem*, aen d'oostzijde, en in den omtrek van eene muur. Doch het dient aengemerkt, dat *Salomon* ongetwijfelt niet slechts eenen; maer zeer vele lusthoven gehad heeft, zoo wel

Digitized by Google

buiten, als binnen *Ierusalem*: en dat deez, buiten B*ethlehem*, een van de genen zy, die buiten *Jerusalem* lagen: gelijk die ook met dien naem noch heden genoemt wort. Daer en tegen is onder *Ierusalem* heden geen zoodanigh hof met muuren omringt, noch die met den naem van B*esloten hof* genoemt wort. Wel was in *Ierusalem*, of in de voorstad van *Ierusalem*, 's konings hof, als blijkt uit de gemelde Schriftuurplaetse. Maer uit de Schrift kan niet bewezen worden, of die een en de zelve met den besloten hof was: als *Adrichom* gevoelt: gelijk men ook uit de Schrift met gene zekerheit kan zeggen, waer eigentlijk de *Besloten hof*, die in het hoge-liet gedaght wort, gelegen was.

Het geberghte van *Juda*, of *Judea*.

Alhoewel het Heilige Lant hier en daer met bergen meerendeels verheven lagh, zoo munte nochtans des zelfs voornaemste verheventheit in een zeer breden ruch van bergen uit, die van de uitterste zuider grensstreke tot aen *Hebron*, en tot by-na aen *Ierusalem* strekte: welk geberghte in de Schrift, by Jos. 21: 11. *de bergh van Iuda*, of *Iudea*, en by Luk. 1: 39. op Grieksch, *Oreine Iuda*, dat 's, *geberghte van Iuda*, genoemt wort.

Te weten, van *Kades-Barnea*, de zuider grenspael des lants Israëls, neemt d'Amorrhiter bergh zijn begin, en springt met een ry van bergen tot in Judea, alwaer hy van name verwisselt, en dien van Judea aenneemt.

A*drichom* en andere stellen, of liever verçieren, een zeer langen rugh van bergen, by-na van de Rode zee af, tot by-na aen het lant van Kanaan, dien zy den Amorrhiter bergh noemen.

Hierof. Schevüth. Het geberghte van Judea wort by de Talmudisten de *koninglijke bergh* genoemt: te weten, uit oorzake hy, als de koning, onder alle andere bergen van Judea was: of dewijl de koninglijke waerdigheit des huis van *David* uit den zelven, te weten, uit *Hebron*, herkomstigh was.

Hierof. Schevüth. Het koninglijke geberghte is, als het geberghte van *Lydda*.

Dit geberghte wort, Psalm 75: 6. het *woest geberghte*, of *woestijne der bergen*, genoemt.

Ten dage van *R. Hosbata* verzochten eenige Joden d'onbelastheit des koninglijken berghs van eenige tienden.

Op dit geberghte lagen vele steden.

† Hier. Taanith. † Tien duizent steden waeren op den koninglijken bergh: waer van R. *Eliezer* Ben *Harsum* duizent bezat: dies is dit geberghte niet het *woest geberghte* genoemt, om dat het ledigh van steden en vlekken; maer uit oorzake de lantstreke ongehavender en rouwer was.

Naer het schrijven van R*abbi Asai* waeren zes hondert duizent steden op den koninglijken bergh, de welke koning *Ianneus* toequamen. In ieder stad was een getal der inwoonders, zoo groot als het getal der genen, die uit Egypten trokken: uitgezeit drie steden, in de welke het getal dubbeld was. Deze drie steden waeren deze: als *Kapher* B*isch*, dat is, een *quade stad*, alzoo genoemt, om dat zy geen gastvry-huis verschafte. De twede was *Kapher* of stad *Schebleuem*, alzoo na zeker kruit genoemt: 't welk d'inwoonders nuttighden. De derde was *Kapher Dabra*, dat is, *stad der mannekens*: alzoo genoemt, zoo R*abbi Iochanan* zeidt, dewijl hunne vrouwen eerst knechtkens baerden: en daer na meiskens: en alzoo ophielden. Meer andere beuzelen worden by de Talmudisten, nopende dezen bergh, uitgestroit.

De koninglijke bergh wort by de Joodsche schrijvers, en Talmudisten, veelmalen gedaght, en was, volgens hun schrijven, eertijts met wijnstokken beplant.

Quaresmius wil het geberghte van Judea voor dat gedeelte des Heiligen Lants gehouden hebben, dat by *Moses*, Genes. 22: 2. *lant Moriah*; of, gelijk de meeste overzettingen hebben, *lant des gezights* wort genoemt: te weten, (zoo *Lippoman* gevoelt) het lant des gezichts wiert dat gedeelte des Heiligen Lants genoemt, het welk allermeest berghachtigh is: gelijk ook gewisselijk dit lant zoodanigh is. In Caten. in Genes.

De Grieksche overzettingh heeft, in plaetse van *lant des gezichts*, *hoogh lant*:

Digitized by Google

lant: gelijk in'er daet dit gewest zonderling hoogh is.

Quaresmius hout het geberghte van Judea, of *Moriah*, voor dat berghachtigh gedeelte des Heiligen Lants, het welk aen en na de zuidwester zijde van Jerusalem strekt.

Lib. 5. cap. 14. *Plinius* stelt het geberghte van Judea onder de elf lantvooghdyen van Judea, en noemt het, met een Griekschen naem, *Orine*, dat is, *geberghte*: in het welk hy ook zeidt dat Jerusalem gelegen zy.

Volgens *Adrichom* begint het geberghte van Judea neffens *Emaus* op te schieten, en strekt een dagh-reizens verre tot aen *Hebron*. In welke bepaling hy ook het geberghte van *Hebron* schijnt te besluiten: hoewel dat, zoo *Quaresmius* wil, van het geberghte van Judea afgescheiden leit.

Roger stelt rontom het dal *Sorek* de bergen van Judea, die, volgens zijn schrijven, in den stam van Juda, ten noorde, beginnen, en tot dicht by *Hebron* strekken: namelijk, een dagh-reizens in de lengte, en vier of vijf mijlen in de brete. Zy zijn by-na even hoogh, en leggen, door dalen, landouwen, en beken, van elkandere afgescheiden.

De helft dezer bergen zijn woest, en met bomen bewassen, inzonderheit de genen, die na 't zuide leggen: maer die na-by *Ierusalem*, *Modin* en *Hebron*, zijn zeer vrucht en bewoonbaer.

Iosephus gedenkt ook het geberghte van *Iudea*, het welk *Antiochus Eupator*, koning van *Syrie*, na de doot van zijnen vader, *Antiochus Epiphanes*, met vijftigh duizent voetknechten, ontrent vijf duizent ruiters, en tachentigh olifanten, op verscheide oorden besprong. De Bel. lo lib. 1. cap. 1.

Na de stad *Bethsura* verovert te hebben, trok hy weêr na Jerusalem.

De gansche wegh des geberghte van Judea is zeer quaet. By een plaetse *Beth-Zacharias*, of *Beth-Zacharia*, is de doorgang dezes geberghte smalder. Beth-Zacharia.

Doch zoo veel men uit het schrijven van *Iosephus* kan bespeuren, was *Beth-Zacharia* eigentlijk niet, als een engte of enge kake des geberghte van Judea, zeventigh stadien van *Bethsura* gelegen: ontrent de welke *Iudas*, verwittight van de komste des konings *Antiochus Eupator*, zijn leger had neêr geslagen. *Beth-Zacharias* wort ook 1 Mach. 6:33. gedaght. Antiq. lib. 12. c. 14.

Digitized by Google

Beth-Zacharia bediet *huis der gedenkenis*. Andere leggen *Beth-Zacharia huis van Zacharias* uit: gelijk ook *Beth* eigentlijk een *huis* by de Hebreen betekent.

Woestijne van Judea, of van *S. Johannes de Doper*.

IN het geberghte, of in de berghrijke lantstreke van Judea, lagh een woestijne, de welke Matth. 3: vers 3. Mark. 1: 3. Luk. 1: 80. en 3: 2. Nehem. 1: 23. en by Esai. 41: 3. en Ps. 75: 6. met den naem van *woestijne van Iuda* of *Iudea* gedaght: en anders gemenelijk de *woestijne van S. Johannes de Doper* genoemt wort: uit oorzake de zelve, door een oude overlevering, voor de gene wort gehouden, in de welke *Iohannes de Doper*, geduurende zijne minderjarigheit, met eene geringe spijze van springhanen en wilde honigh, zich onthouden, en het woort des Heeren ontfangen heeft: want het woort des Heeren, volgens verhael der evangelisten, ter gemelder plaetsen, geschiede tot *Johannes* in de woestijne: hoewel zy eigentlijk niet uitdrukken, hoe de zelve woestijne genoemt, of waer zy gelegen was.

Naer het schrijven van *Kootwijk*, reist men van *Bethlehem* noortwaerts, latende *Filips fonteyne* op de linke-hant leggen, door berghrijke, dorre en vuile plaetsen, langs een moeielijken en hogen wegh, en komt eindelijk aen eene plaetse, de *woestijne van Iohannes de Doper* genoemt. Of men komt, zoo *Thevenot* schrijft, in de *woestijne van Iohannes de Doper*, wanneer men *Filips fonteyn* op de linke-hant laet leggen, en door het dal *Sorek*, en daer na door het vlek *Batir* reist: tusschen het welk, en de woestijne, zeer quade wegen leggen.

Quaresmius stelt de woestijne van Judea, of van *Iohannes de Doper*, een mijle van *Filips fonteyn*, te reizen over hoge en steile bergen: desgelijx *Bonifacius*, een mijle gaens in 't geberghte van Judea.

Wanneer men van het geberghte van Judea neêrwaerts klimt, komt men, volgens schrijven van *Doubdan*, na vier of vijf hondert schreden gaens, in een weirijk dal: en na dit, een weinigh de linke hant om te slaen, in een ander veel dieper, langer, breder, en lustiger dal. Te weten, het leit van alle zijden met bergen omringt, die alle met kleine dalen doorsneden, en met meenighte van dichte en groene heester-gewassen bedekt zijn. Deze oort wort eigentlijk de *woestijne van S. Iohannes de Doper* genoemt.

De spelonke of woonstede van *Iohannes de Doper* is door de natuur, in het midden van een dikke en zware rotse uitgeholt, de welke in het hangen des geberghte van Judea, op de linke hant is, wanneer men van *Filips fonteyn* dit geberghte over, en in de woestijne van *Iohannes* komt gaen. Spelonke van Johannes de Doper. Doubd.

Wanneer men uit de woestijne na deze spelonke wil gaen, klimt men den wegh neêrwaerts: alwaer een oud gebouw is, als een kamer of kapel van zeven of acht schreden in 't vierkant. Voor de deure is een kleine fonteyne, de welke geduurighlijk loopt. Gaende dwers door deze plaetse, klimt men noch ontrent een derde deel des berghs neêrwaerts, langs ongemakkelijke wegen. Daer na klimt men weêr op, na eene kleine vlakke plaetse: alwaer een zeer fraei ovaels-wijs vat van drie voet lang, twee breet, en diep in de zelve rotse uitgehouwen is, dat het water van deze fonteyn van om hoogh door een kleine goot (ook in de zelve rotse gehouwen) ontfangt; het welk van daer dwers door de heester-gewassen, rotsen en kreupel-bosschen, op den bodem des dals vloeit. Van deze kleine vlakke plaetse klimt men de rotse zeven of acht voeten op, en komt aen de grotte of spelonke van *Iohannes de Doper*.

Roger stelt de zelve spelonke in het midden des geberghte van Judea, eene Fransche mijle van *Filips bron*, en drie grote van *Ierusalem*, en een grote mijle van *Zacharias* huis.

De toegang na deze spelonke is zeer moeielijk: want door de steile hooghte kan men naulix een voet op de rotse vast zetten: dies men op handen en voeten daer by moet opkruipen. Maer gekomen boven op den top,

Digitized by Google

top, heeft men een zeer luftigh en verre uitzicht over d'omleggende heuvelen en dalen.

De deure, of ingang der fpelonke, ftaet na 't oofte, en is zeer fmal, en zoo laegh, dat men niet, als bukkende, daer door kan gaen.

De fpelonke zelf is van witachtige rotsfteen; hoewel zeer hert, acht voet breet, en zeftien lang: of, volgens *Doubdan*, van 't noorde na 't zuide, tien fchreden lang, en, van 't oofte na 't wefte, vijf of zes breet, en zeven of acht voet, tot aen het gewelf van de zelve rotfe, hoogh. *Roger* begroot de lengte op acht, en brete op drie fchreden en een halve.

Recht tegen over den ingang, na 't wefte, is op den bodem, of vloer, een bedftede of bank van de zelve rotfe, in vorm van een zetel, van zes of zeven voet lang, ontrent twee breet, en drie hoogh: op de welke, naer men zeid, *Johannes* zich gewonelijken te flapen leide. Heden dienen de Roomsgezinde geeftelijken zich van deze banke tot een autaer, en doen op de zelve de miffe.

Na de zijde van het diepfte dal is een gat van een palm in 't vierkant; waer door de fpelonke een weinigh licht ontfangt, de welke anders geheel donker zou zijn.

Boven deze fpelonke wiert namaels door de Kriftenen een groot klooster gebouwt: waer van noch grote puinhopen gezien worden: als kamers, en eenige gewelven: hoewel alle vervallen en ter neêr geftort. *Quaresmius* ftelt boven de rotfe en fpelonke eene kerke, de welke aen *S. Johannes* toegewijdt was.

Zoo eenigen willen, zouden de Magen of Wijzen van 't Oosten, wanneer die, na het bezichtigen des Heilants, langs een anderen wegh door den engel belaft wierden na hun lant te keren, in deze fpelonke eenen nacht hun verblijf gehad hebben.

Op de dagen, wanneer de Roomfche kerke de feeftdagen van *S. Johannes* viert, gaen alle de Roomsgezinde geeftelijken, van d'orde van *S. Franciskus*, uit *Jerufalem* en *Bethlehem*, in deze woeftijne waken, en doen in deze fpelonke van *S. Iohannes* de miffe. Het zelfde doen zy, wanneer zy de pelgrims gelei doen.

Men zingt'er ook verfcheide Latijnfche gezangen, die op de geboorte,

boorte, leven en bedrijf van *Iohannes* slaen.

Op het geberghte van Judea lagh ook eene stad, in de welke het huis van den priester *Zacharias*, vader van *Johannes de Doper* stont: als blijkt uit het schrijven van den evangelist *Lukas*, cap. 1: 39 daer hy zeid: *En Marye, opstaende in die zelve dagen, reisde met haeste in het geberghte, in eene stad Iuda,* (of liever van *Iuda*) *en quam in het huis van Zacharias, en groete Elizabeth.*

Zoo *Euthymius* en *Lyranus* willen, was d'eige naem dezer stad of plaetse, in de welke het huis van *Zacharias* stont, *Montana*: welk een Latijnsch woort is, en eigentlijk geberghte betekent: te weten, het wiert, zoo *Lyranus* schrijft, *Montana* of geberghte genoemt, uit oorzake de plaetse, in de welke *Zacharias* zijn verblijf had, hoger als *Galilea* was: waer uit *Marye* was getrokken. Doch dit gevoelen strijt uitdrukkelijk tegen den zin van andere woorden van den zelven evangelist, die op vers 65 des zelven hooftstuk aldus luiden: *En op het gebeel geberghte van Judea wierden alle deze woorden verspreit.* Waer meê hy ongetwijfelt op dat geberghte schijnt te spelen, waer van hy te voore vers 39. gezeidt had. Ook zou *Lukas* deze wijze van spreken niet gebruikt hebben, indien *Montana* eenen eigen naem der stad was geweest.

Andere, als *Bonaventura*, *Beda*, *Hugo*, houden *Ierusalem* voor de stad, in de welke *Zacharias* woonde: de welke *Lukas* uitstekenheits-halve eene stad noemt: dewijl *Ierusalem* de voornaemste hooftstad, niet alleenlijk van Judea; maer ook van gansch Palestijn was.

Dan hier tegen zou men kunnen zeggen, dat *Ierusalem* noch in de Schrift, noch by de wereltlijke schrijvers, en inzonderheit by d'evangelisten niet, als met het by-voegen van den eigen naem, genoemt wort.

Eenige houden *Bethlehem* voor de stad, in de welke *Zacharias* woonde: dewijl, zoo eenigen getuigen, in zeker Grieksch testament, by *Lukas*, cap. 1: 35. gelezen wort, in plaetse van *in de stad Iuda*, *in de stad Davids*: met welken naem *Bethlehem* by *Iohannes*, cap. 7. genoemt wort.

Doch op dien voet en steun zou ook *Ierusalem* de stad van *Zacharias* woonstede kunnen zijn: naerdien *Ierusalem*, en inzonderheit het bovenste gedeelte, en *Sion*, *Davids* stad genoemt wort. Behalve dat alle Grieksche en Latijnsche testamenten de *stad van Iuda*, en niet de *stad van David* hebben.

Baronius, en, na zijnen voorgang, *Pererius*, *Lichtfoot*, en andere, houden *Hebron* voor de stad van Juda, in de welke de woonstede van *Zacharias* was. Tot bewijs geeft hy deze reden: dewijl de stad, in de welke de priester *Zacharias* gehouden wort zijn verblijf gehad te hebben, een priesterstad was: en door een priester-stad wort, uitstekenheits-halve, *Hebron*, de voornaemste onder de priester-steden, verstaen. Dan hier tegen zou men met *Quaresmius* kunnen zeggen, dat *Lukas* zelf schijnt te kennen te geven, dat niet *Hebron* die stad zy, in de welke *Zacharias* woonde; maer een andere, op het geberghte van Judea gelegen: want *Hebron* leit op het geberghte van *Hebron*. Maer deze stad lagh op het geberghte van Judea, zoo d'evangelist schrijft. Nu is het geberghte van Judea, en dat van Hebron, verscheiden.

Daer en boven waeren andere priester-steden, behalve Hebron, in Judea, in welker een *Zacharias* ook zou hebben kunnen wonen: naerdien niet alle de priesters in Hebron woonden.

Quaresmius wil, dat de stad, in de welke *Zacharias* woonde, op het geberghte van Judea gebouwt was, en niet verre van Jerusalem lagh: maer hoe die stad genoemt wiert, men niet zekerlijk en ontwijfelijk kan weten: naerdien d'evangelist dien niet melt: doch, na zijne gissing, was de zelve *Iether* of *Iekter* genoemt: de welke Jos. 15: 41. en 22: 14. 2 Paral. 6: 58. gedaght wort.

Wijders, dat de stad van Juda, de woonstede van *Zacharias*, in dien oort, en niet verre van Jerusalem gelegen was, kan door een oude, en tot noch toe aengenome overlevering, de welke d'inwoonders van die gewesten voor vast geloven, bevestight worden. Daer en boven worden in die, en in gene andere plaetsen, de plaetse der geboorte van *Iohannes de Doper*, en

en daer *Marye Elizabeth* bezocht, getoont: alwaer, en nergens anders, ter gedachtenis van die voorvallen, de Kristenen, die nader aen de tijden van *Christus* en d'apostelen geleeft hebben, kerken deden stichten: inzonderheit de beruchte keizerin *Helena*.

Gewisselijk deze kerken zijn zeer oud, en door d'outheit by-na vervallen en gesloopt. Des onaengezien worden die, zoo wel nu, als voorhene, ter gedachtenis van de bezoeking van *Marye*, en van de geboorte van *Iohannes de Doper*, niet alleenlijk by d'ingeboornen en lantzaten; maer ook by uitheemschen en pelgrims, die uit alle oorden der werelt zich derwaerts begeven, bezocht.

Een Fransche of een halve Duitsche mijle oostwaerts van de woestijne van *S. Iohannes*, en twee grote van Jerusalem, stelt *Roger* en *Kootwijk*, in de bergen van Judea, de plaetse der stad, in de welke *Zacharias* met *Elizabeth*, ouders van *Iohannes de Doper*, hunne woonstede en verblijf hadden.

Aain Charin, of fonteyn van Marye.

De zelve is heden slechts een vlek, gelegen aen de voet van eenen bergh, die na 't noorde ziet. D'Arabieren noemen dit vlek *Aain Charin*, van wege eene lustigen bron of fonteyn, die dicht by de stad, aen de westzijde, op de kant van den wegh staet, en by de lantzaten de *fonteyn van de maeght Marye*, of van *Iohannes de Doper*, genoemt wort: want zoo d'overlevering hout, zou de maeght *Marye* zich van de zelve fonteyn gedient hebben, geduurende haer drie-maendige verblijf by haere nicht *Elizabeth*.

Eenigen houden dezen bron voor den bron *Nephtoa*, anders by de zeventigh overzetters *Napto* genoemt: die nergens, als by Jos. 15:9. en 19:15. gedaght wort. Deze bron vloeide aen de westzijde der stad Jerusalem, voorby het dal *Raphaims*, op de grensscheiding der twee stammen, Juda en Benjamin. *Nepthoa* bediet *opening*.

De bron *Ain Charin* geeft overvloedelijk veel waters, en dient voornamelijk, om de beesten van d'omleggende plaetsen te drenken: en daer en boven, om het lant te bevochtigen: want hy vloeit tot op den bodem eens dals: het welk daer meê gansch bevochtight wort, tot des zelfs grote vruchtbaerheit, in het voortbrengen van allerleie gewassen. Deze bron of fonteyn is by-na als *Filips bron* gemaekt, gansch van gehouwen steen, en met kommen.

De pelgrims drinken gewonelijken uit dezen bron: hoewel meer uit aendaght, als tot lessching des dorsts. Eenigen nemen ook water uit dezen bron, even als uit den Jordaen, in vaetjes, meê, na hun vaderlant.

In het midden der stad, wort gezeit, het huis van *Zacharias* en *Elizabeth* geweest te zijn: op welke plaetse namaels, door de Kristenen, eene kerke gesticht, en aen *Iohannes de Doper* toegewijdt wiert.

Deze kerke is noch volkomen in wezen, van middelmatige grote, en by-na kruis-wijze zeer fraei, met een koepel, gewelf en kolommen, gebouwt, de welke alle noch geheel en gaef zijn.

Na-by het autaer, op de rechte zijde, is een kleine en zeer donkere kapel, of vertrek, van vier schreden en een halve in 't vierkant: de welke de plaetse aenwijst, alwaer *Elizabeth* door *Marye* bezocht wiert, en van *Iohannes* gelagh, en *Zacharias* vol des Heiligen Geests wiert, en zeide: *Geloofd zy de Heere, de God Israëls*. Luk. 1: vers 67, 68.

Op de linke zijde des autaers is een andere kleine bemuurde plaetse: alwaer, naer men zeid, eene spelonke onder d'aerde, in de rotse zelve gehouwen was: in de welke *Elizabeth* haeren zoon een wijle verborgen had gehouden: uit vreze van in handen van *Herodes* krijgsknechten, die de kinderen doden, te vervallen. Deze spelonke wort by eenigen ook voor de geboorte-plaetse van *Zacharias* gehouden.

Alle deze plaetsen worden heden by Moren bewoont, en tot kemels en beesten-stallen gebruikt, en leggen, tot de knien toe, vol vuilnis en drek. Des niet te min doen by wijle de Roomsgezinde geestelijken, van Jerusalem en Bethlehem, in de zelve de misse: waer voor, aen het opperhooft of eigenaer van deze plaetse, de waerde van eene kroon gegeven wort. Men zingt'er ook verscheide lofzangen, die op het werk van *Zacharias* en *Iohannes* slaen.

Digitized by Google

Kootwijk stelt de geboorte-plaetse van *Johannes de Doper* in het dal *Raphaim*: *Adrichom*, een uure gaens van *Emaus*.

Huis van Elizabeth. Hondert en tachentigh of twee hondert treden van de stad, of voorige kerke, na 't weste, stont het huis van *Elizabeth*, vrouw van *Zacharias*: op welke plaetse de Kristenen namaels een klooster en kerke gebouwt hebben: hoewel het heden gansch verwoest is. Naer men zeidt, was dit huis een lant of lust-huis, na-by de stad: waer in *Zacharias* en *Elizabeth* zich des zomers onthielden.

Het overblijffel is een kleine kapel, zeer fraei van gehouwen steen gesticht, de welke noch geheel in wezen is: uitgezeidt het gewelf, dat een weinigh boven het autaer gebroken is.

Zoo d'overlevering hout, zou *Marye* op de plaetse van deze kapel haere nicht *Elizabeth* bezocht hebben, en al het bedrijf geschiet zijn, het welke *Lukas*, nopende *Elizabeth*, verhaelt, cap. I.

Op de rechte zijde, in 't ingaen, is een kleine stene trap, by de welke men op het gewelf of dak der kapel klimt: alwaer noch een grote muur gezien wort, met eenige schilderyen; doch meerendeels uitgegaen. Men zeid dit de plaetse der kamers zy: te weten, d'een, op de welke *Elizabeth* des zomers gewonelijk haer verblijf had, gelijk gezeit is: en d'andere, op de welke de maeght *Marye* drie maenden by haer woonde. Luc. I.

Boven het geberghte, na 't ooste, vint men de puinhopen en assche van eene andere stad van Juda: rontom de welke zeer schone bogaerden zijn, en een groot velt: alwaer niet groeit, als rode rozen-bomen, door de Moren geplant: die de rozen na *Ierusalem* te koop brengen.

Een halve mijle van *Elizabeths* huis, na de zijde van *Bethlehem*, is, op het midden van den wegh, een rotssteen in d'aerde gewortelt, en ontrent een voet hoogh: op de welke *Iohannes* zich by wijle ter ruste zou gezet hebben.

Klooster van S. Kruis. Ontrent anderhalve Fransche mijle, of drie vierendeel Duitsche mijls van de geboorte-plaetse van *Iohannes de Doper*, en van *Ierusalem*: of slechts een halve mijle, volgens *Doubdan*, van *Ierusalem*, staet een klooster van *Sinte Kruis*, door *Helena*, ter eere des kruis, gesticht: het welke by de *Kaloyers*, of Griecksche geestelijken, bewoont wort.

Het staet op een lustigen oort, die met meenighte van olijfbomen beplant is, en graen-gewassen bezait wort. Naer men zeid, begint aldaer het reuzen-dal. Het leit met zeer vaste en hoge weêrbare muuren besloten, als een kasteel.

De deure is klein, en gansch met yzer beslagen, om den Arabischen rovers het inkomen te beletten, die geduurigh niet doen, als daer ontrent heen en weder zwerven, op toelegh van daer in te komen; maer de deure blijft geduurigh gesloten.

Binnen 't bestek des kloosters is eene zeer lichte kerke, door keizerin *Helena* gesticht, van middelmatige grote, en bedekt met een koepel. De muuren zijn rontom met ouwetse schilderyen van *Mosaischk* werk, de welke eenige Heiligen vertonen, verrijkt. De vloer is van marmer-steen, van verscheide kleure, of *Mosaisch* werk, gemaekt: die zeer fraei onderhouden wort.

Men ziet onder het groot autaer de plaetse, alwaer d'olijfboom afgehouwen is, van den welken, zoo d'overlevering hout, een gedeelte van des Heilants kruis gemaekt was: het welk (zoo d'Ooster Kristenen voor vast geloven; hoewel zonder getuigenis der ouden) van palm, çypres, çederen, en olijfbomen-hout gemaekt was. Ter zelver plaetse leit, tot een gedachtenis, op den bodem van een nis, onder het groot autaer, een marmersteen. Aldaer brant altijt een lampe. Volgens *Thevenot* ziet men ter zelver plaetse slechts een groot gat.

Op de bergen van Judea, (niet tegenstaende zy hoogh en gevaerlijk steil zijn) en ontrent en neffens de spelonke van *S. Iohannes de Doper*, groeien bomen en heester-gewassen, en, onder andere, zekere bomen, die by d'Arabieren *Kernab*, of anders *Karob* en *Karnub* genoemt worden. *Kernab* is gezeit, *vader der hoornen*: uit oorzake de vrucht dezer bomen eenigermate beeste-hoornen verbeelt. Op Boom Kernab.

een

S'IANS BROOT BOOM

een zelve wijze wort deez boom by *Theophrastus*, en, na zijnen voorgang, by andere kruit-beschrijvers, op Grieksch, *Ceronia*, en, by *Plinius*, *Ceraunia*, en anders gebroken *Ceratonia* genoemt: want *Ceras* bediet op Grieksch een *hoorn*.

De vrucht van dezen boom wort by de Hoogh en Neêrduitschen *S. Ians-broot* genoemt: uit oorzake hy de zelve, beneffens sprinkhanen en wilde honigh, in de woestijne, tot zijne voetsel en spijze zou gebruikt hebben: gelijk ook d'ouden van geringen staet die vruchten voor spijze gebruikten: en dezelve noch heden, t'effens menschen en beesten, tot spijze zijn.

De boom *Karob* is altijt groen, als een laurier: heeft bladen, als een peerenboom: hoewel by wijle een weinigh ingekerft. De bloemen, of bloeisel, groeien tros-wijze aen een root-achtigen stengel, en zijn sneeu-wit van kleur.

De vruchten van deze bomen zijn root, als bloet: van gestalte by-na als een kleine boeren-boon-peul, en zoet van smaek: hoeweleen weinig t'zamen trekkend. D'oude vruchten zijn donker-root of bruin. Uit de versche vruchten wort by d'Arabieren, in het Heilige Lant en in Egypten, een zoete honigh getrokken: waer meê zy, in plaetse van zuiker, genber, mirobalanen, tamarind en andere vruchten, inleggen.

De honigh dezer vruchten wort eigentlijk *Karob* by d'Arabieren genoemt. Te weten, d'eerste lettergreep, *Ka*, is by hen een gemein woort-ledeken: waer meê zy eene gelijkenis van dikte uitdrukken: maer *Rob* betekent by d'Arabieren een zap, door de hitte des vuurs dik gemaekt. Hier van komt de naem *Rob el Ribes*: dat is, *zap van aelbesiën*, dat met zuiker op het vuur dik gekookt is. Doch by den gemenen man wort ook de boom zelf, gehele vrucht, en deze honigachtige zap, *Karob* in 't Arabisch genoemt.

Deze honigh, wanneer zy genuttight wort, maekt loslijvigheit, en wort ook veeltijts, by d'Arabieren, in klysteren, in plaetse van honigh gebruikt. Zy is zeer dienstigh tegen ontstekenheit der nieren: en tegen de hoest en kugh.

Deze boom groeit ook in Egypten, en in Italië: gelijk ook hier te lande, by eenige liefhebbers, in de kruithoven,

ven, en komt lichtelijk uit het zaet der vruchten voort.

Veilight was deze honigh, uit de vruchten van dezen boom getrokken, de wilde honigh, de welke, benefens sprinkhanen, by *Mattheus*, cap. 3: vers 4. het voetsel van *Johannes* genoemt wort.

Emek Raphaim, of *Reuzen-dal*.

EMek *Raphaim*, of *Rephaim*, wort alzoo doorgaens op Hebreeusch genoemt, en is eigentlijk in't Neêrduitsch gezeit, *dal der reuzen*, of *reuzen-dal*: want *Emek* bediet een dal, en *Raphaims* waren reuzen: gelijk het zelve in dien zin by *Hieronymus* en *Eusebius*: desgelijx by *Josephus*, in 't Grieksch, *Celas Titanoon*; dat is, *dal der Titans*, of *reuzen*, geheten wort: desgelijx by de zeventigh overzetters, *dal der reuzen*:
† 2 Sam. 5: 18, 22. *dal der Gyganten*, en † *dal der Tytans*. Een-mael hebben zy ook het voorste Hebreeusch woort *Emek* behouden, en het *Emek Raphaim* genoemt: als Jos. 18: vers 16. Een-mael hebben zy ook, by Esai. 17: 5. beide Hebreeusche namen tot gemeine namen gemaekt, en *hert dal* vertaelt.

Wijders, deez naem is van de *Raphaims*, of *reuzen*, aen dit dal gegeven: maer waerom, en door wat voorval, is duister, en tot noch toe niet gebleken. Het schijnt klaerblijkelijk uit *Josua*, dat het dien naem al, voor d'intrede der Israëliten in het Heilige Lant, gehad hebbe.

Hieronymus stelt het dal *Raphaim* aen de noort-zijde der stad Jerusalem: *Adrichom* aen de west-zijde, en breit het, van 't noorde na 't zuide, in de lengte en breete verre uit. *Villapand* plaerst het aen de westzijde des berghs *Sion*, en breit het verder na 't zuide uit: in dier wijze, dat des zelfs einde en grenspael op de voet des berghs *Moria* valt: het welk niet qualijk met de schriftuur-plaetse van Jos. 15: 8. en 18: 16. schijnt over-een te komen.

Bonfr. Dit dal raekte met zijn een gedeelte dicht aen de stad Jerusalem, ten weste. Des zelfs begin was op de grensscheiding des stams van Juda en Benjamin, aen de west-zijde van den bergh *Moria*: als uit Jos. 15: 8. en 18: 16 te bespeuren is. Van daer
Joseph. lib. 7. Antiq. cap. 10. strekte dit dal in de lengte na 't zuide, en reikte tot aen Bethlehem, eene streke van twintigh, of liever dertigh stadien: want die wijte was tusschen Jerusalem en Bethlehem. Dienvolgens lagh het gansch *Reuzen-dal* in den stam van Juda, en niet in dien van Benjamin, of benoorde de stad Jerusalem: gelijk *Hieronymus* en *Eusebius* t'onrecht het stellen. Ook schijnt *Adrichom* de zake niet gevat te hebben: die dit dal wel aen de west-zijde der stad Jerusalem stelt; maer breit het ook van de noord-zijde der beneden-stad, na 't zuide uit: en stelt het, by gevolgh, voor des zelfs grootste gedeelte, in den stam van Benjamin. *Doubdan* brengt de lengte dezes dals op vijf, en brete op drie Italiaensche mijlen.

Het is op eenige plaetsen zeer vruchtbaer, en wort noch heden met granen bezait: hoewel het eertijts veel vruchtbaerder, en met olijf-bomen en wijngaerden beplant was.

In het dal *Raphaim* hadden zich de Filistijnen tegen *David* gelegert en verspreit: door welker leger drie mannen, op *Davids* verzoek, braken, en water uit Bethlehems bornput haelden: hoewel *David* dat niet wouw drinken, 2 Sam. 5: 18. en 23: 13. 1 Chron. 11: 15. en 14: 9. 13.

Gaende midden door dit dal, na de westzijde neêr te slaen, zoo komt men voor-by zeker vlek, *Bethsafasa* genoemt: en aenstonts daer na, voor-by dit dal, aen een stedeken *Alkalba*, dat op den top van eenen heuvel leit: het welk beide door Moren bewoont wort, en onder de puinhopen vervallen leit. Bethsafasa. Alkalba.

Daer na volgen heuvelen en dalen: welker zommigen met wijngaerden en olijfbomen beplant, en andere woest en onvruchtbaer zijn. Na deze landouwen, gedurigh na 't weste te reizen, komt men aen een hogen bergh: aen wiens voet een slecht en klein dorp leit, *Jora* geheten: het welk door Moren bewoont wort. Ter Dorp Jora. zelver plaetse, en ontrent duizent schreden noortwaerts van *Filips* fonteyn, is een zeer diepe bron, die zeer treffelijk water uitlevert.

Eleu-

Eleutheropolis.

ELeutheropolis is een Grieksch woort, en bediet eigentlijk *vrye stad.* Zy wort in de Schrift niet gedaght, dewijl zy in de later eeuwe, na de verwoesting van Jerusalem, gesticht is, en bloeide, naer het schijnt, ten tijde van *Hieronymus*, die de zelve dikwils gedenkt, en na haer, als eene vermaerde stad, den afstant van vele plaetsen neemt: hoewel hy de gelegentheit of stant dezer stad heeft overgeslagen en uitgelaten: het welk hem by vele schrijvers, die lang na haere gelegentheit gezocht hebben, tot eene grote misslagh en onachtzaemheit geduit wort.

Doch men vind de gelegentheit der stad *Eleutheropolis* by *Antoninus*, in zijn reisbeschrijving, aengetekent: die haer vijf mijlen, of twintigh duizent schreden, van Jerusalem, na de zijde van Gaza, of Askalon: vier en twintigh duizent schreden, of zes mijlen, van Askalon, tusschen beide: en achtien duizent schreden zuidwaerts van Lydda, of Diospolis, plaetst.

Eenigen stellen *Eleutheropolis* twee mijlen westwaerts van Hebron. Andere daer en tegen, als *Ortelius* en *Cedrenus*, houden *Eleutheropolis* en *Hebron* voor een en de zelve stad: welk *Eleutheropolis*, by *Suidas*, volgens schrijven van *Ortelius*, d'eerste stad van Palestijn was. Doch dit vint men nergens in *Suidas*, als die *Eleutheropolis* niet eens schijnt gedaght te hebben.

Doch dat *Eleutheropolis* eene verscheide stad van *Hebron* zy, blijkt duidelijk uit het schrijven van *Hieronymus*; daer hy zeid: *Ceila is in den stam van Juda, daer eertijts David zat: en nu is Ceila eene hoeve, aen d'ooster lantstreke van Eleutheropolis, als men na Hebron gaet.* Dies is *Eleutheropolis* verscheiden van *Hebron*: dewijl men van *Eleutheropolis* na *Hebron* gaet: en deze hoeve tusschen *Eleutheropolis* en *Hebron* leit.

Eleutheropolis, naer het schijnt, lagh in den stam van Juda: als blijkt uit het schrijven van *Hieronymus*.

Daer en boven waeren by-na alle de steden, welker gelegentheit *Hieronymus*, in vergelijking by *Eleutheropolis*, beschrijft, in den stam van Juda gelegen: als *Azecha*, *Adollam*, *Anab*, *Ceila*, *Eglon*, *Gedur*, *Jermus*, *Jether*, *Jethan*, *Lachis*, *Lebna*, *Maceda*, *Maspha*, *Maresa*, *Sibor*, *Samur*, *Zanoa*, *Ziph*: behalve eenige weinige, die hy onder geene zekeren stam brengt: en twee, welker een hy in den stam Benjamin stelt: namelijk, *Gabaath*: en een andere in den stam Simeon, met name *Thalca*.

Daer na stelt *Hieronymus* eenige steden in het lantschap, of op de grenspalen van *Eleutheropolis*, en de zelve in den stam van Juda: als daer zijn, *Chazbi*, *Lebna*, *Maspha*, *Zanoa*, *Ziph*: waer uit ook dit schijnt te volgen, dat *Eleutheropolis* in den stam van Juda zy geweest. Desgelijx stelt *Hieronymus* *Bethsur* in den stam van Juda; hoewel duizent schreden van *Eleutheropolis* gelegen.

Sephela.

DE gansche vlakte en effe lantstreke neffens *Eleutheropolis*, de welke na 't noorde en weste, en van *Emaus* tot aen *Rhinocorura* en de Middellantsche zee strekt, wiert, ten tijde van *Hieronymus*, volgens zijn schrijven, *Sephela* genoemt. *Aquila* vertaelt den Hebreeuschen naem *Sephela*, *een vlakte*: *Symmachus een dal*: maer de zeventigh overzetters gebruiken dien dikwils als een eigen naem: als 2 Par. 26:10. Jerem. 32:44. 33:13. Abd vers 19. Waer voor de gemeene Latijnsche vertaling *vlakte*, en de Neêrduitsche *leeghte* heeft.

Maer de naem *Sephala* wort ook eenmael 1 Mach. 12:38. als een eigen naem gebruikt: het welk een en het zelfste schijnt te zijn met het geen, dat *Hieronymus Sephela* noemt, en neffens *Eleutheropolis* beschrijft.

Simon de Machabeër deed eene stad *Adiada* in de lantstreke *Sephala* stichten. 1 Mach. 12:38.

Echela was, ten tijde van *Hieronymus*, een hoeve, zeven vierendeel Echela.

Digitized by Google

mijls van *Eleutheropolis*. In *Echela* was *David*, volgens schrijven van *Hieronymus*, voor *Saul* verborgen. Neffens *Echela* wort ook het graf van *Rachel* getoont.

In de Schrift wort de plaetse, in de welke *David* zich voor *Saul* verberghde, in 't Hebreeusch *Gabaa Hachila*; dat is, *heuvel* Hachila, genoemt, die in den stam van Juda, en in de woestijne *Maon* lagh. 1 Sam. 23. en 26. Dies is, naer het schijnt, *Echela*, het welk Hieronymus zeven vierendeel mijls van *Eleutheropolis* stelt, de heuvel Hachila niet: naerdien de woestijne *Maon* verder van *Eleutheropolis*, en meer na 't ooste en de Dode zee lagh.

Jethan. *Iethan*, of *Ieta*, en anders *Iota*, *Iutta*, en *Iutah*, Jos. 21: 15. 15:55. was een priester-stad, en in den stam van Juda gelegen. Ten tijde van Hieronymus was het een groot vlek, vier mijlen en een halve bezuide *Eleutheropolis*, in *Daroma*, of zuider gedeelte van Judea, gelegen. *Jethan* bediet op Hebreeusch *uitstrekkend*.

Jeta schijnt een en de zelve stad te zijn, de welke 1 Paral. 6: 59. *Asan* wort geheten: want overal, daer *Ieta* wort genoemt, als Jos. 15 : 55. wort *Asan* niet genoemt, en daer *Asan* wort genoemt, wort *Jeta* niet genoemt: als Jos. 19:7.

Eremmon. Hieron. *Eremmon* is een groot vlek der Joden, vier mijlen van *Eleutheropolis*, tegen 't zuide, in *Daroma* gelegen: het welk *Bonfrerius* voor een en de zelve stad houd, de welke by Jos. 15: 32. *Remmon* wort genoemt.

Enadda. Ten tijde van Hieronymus lagh tusschen *Eleutheropolis* en *Ierusalem*, op een afstant van derde-halve mijle, een hoeve *Enadda*: het welk hy voor een en de zelve stad schijnt te houden, de welke by *Iosua* ook *Enadda* genoemt, en in den stam van Issachar geplaetst wort. Doch zoo eene hoeve tusschen *Eleutheropolis* en *Ierusalem* lagh, zoo moet zy nootwendigh verscheiden van de stad *Enadda*, in Issachar, zijn geweest: naerdien de hoeve *Enadda* in den stam van Juda lagh.

Ziet p.115.

Gibaatha. Hieron. in Loc. Hebr. *Gabaatha* was eene hoeve, drie mijlen van *Eleutheropolis* gelegen: alwaer noch ten tijde van Hieronymus het graf van *Habakuk* getoont wiert.

Esthemo. *Esthemo*, of *Estemo*, en anders *Esthamo*, en *Esthemoa*, *Istemo*, of *Istimon*, was eene priester-stad in den stam van Juda, Jos. 15:50. 21:14. en 1 Paral. 6:57.

Hieron. in Loc. Heb. Ten tijde van Hieronymus wiert noch een groot vlek der Joden, van een zelven name in *Daroma* getoont: welke plaetse onder de lantstreke van *Eleutheropolis* behoort.

Jermus. *Iermus* was eene stad in den stam van Juda. Noch ten tijde van Hieronymus was een hoeve van dien name, twee mijlen en een halve van *Eleutheropolis* gelegen, wanneer men na *Ierusalem* gaet.

Jerimoth. *Ierimoth*, of, na 't Hebreeusch *Iarmuth*, en by Hieronymus *Iarimoth*, of *Ierimuth*, was eene stad, de welke den stad van Juda wiert toegevoeght, Jos. 15: 25. en eene mijle, volgens Hieronymus, van *Eleutheropolis* gelegen.

Onder de vijf koningen, die tegen *Iosua* streden, was een hunner koning van *Ierimoth*, dien *Iosua* gevangen nam, en zijne stad verdelghde, Jos. 10: 23. 12: 11. *Iarmuth* wort ook Nehem. 11: vers 29. gedaght.

Bonfrerius hout *Iermus*, en *Iarimoth* van Hieronymus, voor een en de zelve plaetse: hoewel d'afstant, ten opzichte van *Eleutheropolis*, niet over-eenkomt.

Lebna. *Lebna*, en anders *Lobna*, *Libna*, en *Labana*, was by ouds eene koninglijke stad, gelegen tusschen *Maceda* en *Lachis*: als blijkt uit Jos. 10: 29, 30, 31. en in de wester streke des stams van Juda.

De stad *Lebna*, na zy door *Iosua* verovert, Jos. 10:29. en haere koning gedoot was, Jos. 12: 15. wiert den stam van Juda toegevoeght, Jos. 15: vers 42. en onder de priester-steden gerekent, Jos. 21:13. 1 Paral. 6:57.

Zy viel van koning *Ioram*, om zijne goddeloosheit, af. 2 Reg. 8: 22. 2 Paral. 21: 10. Eindelijk wiert zy door *Senacherib*, koning van Assyrie, belegert: in wiens leger, op eenen nacht, hondert en vijf en tachentigh duizent mannen door den engel geslagen wierden. 2 Reg. 19: 31. Esai. 37: 8.

Van *Lobna* was *Ieremias*, vader van de gemalin van koning *Iosia*, geboortig. 2 Reg. 23:31. 24: 18. Jerem. 52: 1.

Ten

Ten tijde van *Hieronymus* was *Lobna* eene hoeve, in de lantstreke van *Eleutheropolis* gelegen.

Maceda. Na-by *Lobna* lagh d'aeloude koninglijke stad *Maceda*, of *Makkeda*, dewelke door *Iosua* verovert, en t'effens haere koning gedoot wiert. Jos. 10:29. en 12:16. Men vind haer onder de steden des stams van Iuda gerekent. Ios. 15:41.

Maceda lagh, ten tijde van *Hieronymus*, twee mijlen beooste *Eleutheropolis*.

Onder de stad, of in de voorstad, was eene spelonke, in de welke zich de vijf koningen der Amorrhiten verberghden, na hun heir door *Iosua* verslagen was. Ios. 10.

Mechanum. *Mechanum* was ten tijde van *Hieronymus* een hoeve, gelegen twee mijlen van *Eleutheropolis*, op den wegh na *Ierusalem*.

Mechanum heeft eenige gelijkenis van name met *Mochono*, een stad der kinderen van Iuda. 2 Esdr. 11:28.

Morasathi. *Morasathi* was ten tijde van *Hieronymus* een klein vlek, ten ooste, neffens *Eleutheropolis*, gelegen: van waer de profeet *Micha* geboortigh was: die hierom by Ierem. 26:18. de *Morasthiter*, of *Moraschtiter*, wort gebynaemt. Desgelijx noemt *Micha*, in den aenvang zijner profesye, zich zelven eenen *Morasthiter*.

Rebbo. *Rebbo* was een hoeve op de grenspalen van *Eleutheropolis*, ten ooste, gelegen.

Nesib. *Nesib* was eene stad des stams van Iuda, Ios. 15:43. en wiert ten tijde van *Hieronymus Nasib* genoemt, en lagh zeven vierendeel mijls van *Eleutheropolis*, op den wegh na *Hebron*.

Thella. *Thella* was ten tijde van *Hieronymus* een groot vlek der Ioden, ontrent vier mijlen oostwaerts van *Eleutheropolis* gelegen.

Zanoah. *Zanoah* wort anders *Zanoa*, en *Zanoë*, en by *Hieronymus Zannohva* genoemt, en by *Iosua* twee steden van dien zelven name in den stam van Iuda gedaght. cap. 15:34, 56. By *Nehemia* wort *Zanoah* ook in den stam van Iuda gestelt, cap. 11:30.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh noch op de grensen van *Eleutheropolis*, als men na *Ierusalem* gaet, een hoeve *Zanua* genoemt.

D'inwoonders van *Zanoah* bouwden, beneffens *Zanum*, de Dal-poorte van *Ierusalem*. Nehem. 3:13.

Zanoah was ook de naem van eene man. 1 Paral. 4:18.

Getremmon, of, na 't Hebreeusch, *Gathrimmon*, en anders by eenigen gebroken, *Ietremmon*, was eene stad, de welke den Daniten wiert toegevoeght, Ios. 19:45. en onder de Levitische steden gerekent, Ios. 21:24. en 1 Paral. 6:69. want alhoewel *Getremmon* kan schijnen op deze laetste plaetse den stam van Efraim toegeschreven te worden, zoo behoorde zy ongetwijffelt den Daniten toe. Waer over men voor vast moet houden, dat de Levitische steden des stams van Dan (van de welke in dat gansche hooftstuk nergens gesproken wort) aldaer met de Levitische steden des stams Efraims t'zamen gevoeght zijn. Getremmon.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Getremmon* een groot gehucht, drie mijlen van *Diospolis*, of *Lydda*, op den wegh van *Eleutheropolis*, na *Diospolis*, gelegen.

Hieronymus schijnt dit *Getremmon* van de stad *Geth*, of *Gath* der Filistijnen, niet t'onderscheiden, die haer alle beide op den wegh van *Eleutheropolis*, na *Diospolis*, stelt: te weten, vijf duizent schreden, of vijf vierendeel mijls van *Eleutheropolis*; maer drie mijlen van *Diospolis*, of *Lydda*. *Adrichom* daer en tegen onderscheit deze beide steden, en maekt van ieder een byzondere stad: hoewel hy den afstant, dien *Hieronymus* stelt, niet behout, noch beide de steden op den rechten wegh, die van *Eleutheropolis* na *Diospolis* loopt, plaetst.

Maer in'er daet is het werk een weinigh twijfelachtigh en verwert: 't zy om dat zoo wel d'eene, als d'andere, op een zelve streke lagh: of dewijl men niet schijnt te kunnen twijfelen, of de stad *Geth* der Filistijnen is onder het erfdeel van den stam Dan gevallen. Maer by aldien *Geth* met den naem van *Gethremmon* niet betekent wort, wanneer de steden van den stam Dan by Ios. 19:1. opgetelt worden, zoo zal van de zelve geen gewagh gemaekt zijn: dewelke nochtans eene der voornaemste steden, die den stam van Dan toegevoeght wierden, moet geweest

Digitized by Google

weeſt zijn. Een ander *Getremmon* lagh in den ſtam van Manaſſe binnen den Iordaen.

Ajalon. *Ajalon*, of *Aijalon*, en anders *Ahialon*, was eene ſtad in den ſtam van Dan. Geen ander *Ajalon*, behalve dit van Dan, wort ook in de Schrift gevonden: als blijkt uit Joſ. 19:42. en Jud. 1:35. Dit zelfſte *Ajalon* was eene Levitiſche ſtad: gelijk te beſluiten is uit Joſ. 21. De zelve nochtans (of 't en zy een andere van een zelven name) wiert namaels door de ſtammelingen van Benjamin en Juda, op welker grensſcheiding zy gelegen was, bewoont, als uit 1 Paral. 8:13. en 2 Par. 11:10. te beſluiten is. Maer dat het een en de zelve ſtad zy geweeſt, kan uit de bygevoeghde namen der ſteden beſloten worden.

Bonfr. In plaetſe van *Ajalon*, Jud. 1: 35. hebben de zeventigh overzetters: *waer zijn de beeren?* Wel bediet *Aijal* in 't Hebreeuſch het een of ander wilt gediert: maer wort nergens in de Schrift voor eenen beer genomen.

Boven of in het dal van *Ajalon* bleef de mane, op het gebedt van *Ioſua*, ſtil ſtaen: gelijk de zon te *Gibeon*. Joſ. 10: 12. De Ioden, volgens ſchrijven van *Hieronymus*, ſtellen een vlek *Ajalon* neffens *Nicopolis* of *Emaus*.

Ziet p. 112. Een ander *Ajalon* zou ook kunnen ſchijnen in den ſtam van Efraim geweeſt te zijn. 1 Paral. 6:69. hoewel in de gemene Latijnſche vertaling, in plaetſe van *Ajalon*, *Elon* ſtaet: maer in 't Hebreeuſch wort *Ajalon* gelezen. Dan dit *Ajalon* is een en het zelfſte met het boven-gemelt *Ajalon* in den ſtam van Dan: want aldaer zijn de Levitiſche ſteden des ſtams van Dan, met de Levitiſche ſteden des ſtams Efraims by een gevoeght.

Gabathon. *Gabathon*, anders *Gebbethon*, *Gibbethon* en *Jebton*, was eene ſtad in den ſtam van Dan, de welke den Leviten wiert toegevoeght. Joſ. 19: 44. en 21:23. hoewel de Daniten de zelve ſtad noit ſchijnen bezeten te hebben: maer zy bleef ook lang daer na onder de Filiſtijnen: als blijkt uit 1 Reg. 15: 27. en 16: 15. neffens de welke de Iſraëliten zich gelegert hadden.

Mejarkon. Joſ. 19: 46. *Mejarkon*, of, na 't Hebreeuſch, *Mehaiarkon*, en anders *Meiaiarkom*, was eene ſtad in den ſtam van Dan, en veilight neffens het water gelegen: want *Mejarkon* is gezeit *water Jarkon*: hoewel de zeventigh overzetters in 't Griekſch hebben *Me Iarkon*. *Me Iarkon* bediet eigentlijk *water des roeſts*, of *water der moeskruiden*.

By *Hieronymus* wort *Mejarkon Ierakon* genoemt.

Sechrona, en anders *Sichrona*, en by *Hieronymus Sachrona*, was eene ſtad op de noorder grenspalen, en op de grensſcheiding des lants der Filiſtijnen gelegen. Joſ. 15: 11. de welke *Hieronymus* in den ſtam van Iuda: maer *Adrichom* gevoeghelijker in dien van *Dan* plaetſt. Sachrona.

Saarim was eene ſtad in den ſtam van Juda of Simeon, ontrent d'uitterſte grenſen van Judea, 1 Par. 4:3. en miſſchien een en de zelve, de welke Ioſ. 15:36. *Saraim* wort genoemt: alwaer zy ook onder de ſteden van Iuda gerekent wort: want op beide plaetſen ſtaet op Hebreeuſch een en het zelfſte woort. Saarim.

Saraim, Ioſ. 15: 16. was ook een en de zelve ſtad, de welke *Sarohem*, Ioſ. 19:9. wort genoemt: als blijkt uit 1 Paral. 4.

Een ander *Saraim* lagh in den ſtam van Dan, of Iuda, na d'ooſter lantſtreke des ſtams van Iuda toe: de welke 1 Sam. 17:52. gedaght wort: waer door men uit het Terpentijn-dal na *Gath*, of *Akkaron*, reisde.

Neffens *Ajalon* wort in de Schrift geſtelt eene ſtad *Salebim*, of anders *Schahalbim*, Iud. 1: 35. en by Ioſ. 19: 42. *Selebim*, of *Saalabbim*, 1 Reg. 4: 9. en in de Neêrduitſche vertaling *Saalbim* genoemt. Salebim.

Salebim was in den ſtam van Dan gelegen. De zeventigh overzetters houden *Salebim*, of *Schahalbim*, voor een gemeinen naem, en zetten dien *voſſen* over, of plaetſe, op de welke voſſen zijn; en lezen Jud. 1:35. *op den welken* (verſta den bergh des Heeren) *voſſen waeren*: in plaetſe van *te Saalbim*: want voſſen worden op Hebreeuſch *Schuhalim* genoemt. Uit welke plaetſe veilight *Samſon*, die uit den ſtam van Dan was, zijne voſſen bekomen heeft.

Bera was eene ſtad, in de welke *Ioathan* woonde, wanneer hy voor het aengezicht van *Abimelek* gevlucht was. Jud. 9:21. Bera.

Hie-

Digitized by Google

Hierosolyma of *Jerusalem.*

DE stad Jerusalem heeft, sedert hare eerste stichting tot op heden, verscheide namen gehad: maer by ouds en in't eerst inzonderheit drie, doch op verscheide tijden: want eerst wiert zy *Salem*, daer na *Jebus*, en eindelijk *Jerusalem* geheten: of, zoo *Hieronymus* schrijft, eerst *Jebus*, daer na *Salem*, en eindelijk *Jerusalem*: waer over hy haer te recht een *driesoutnamige stad* noemt.

Sup. Gen. ad Dardan.

Dan dat deze stad eerst zou *Jebus*, en daer na *Salem* genoemt zijn, oordeelt *Villapand* uit het schrijven van *Hieronymus* zelven, op eene andere plaetse, valsch te zijn: naerdien hy zeidt, dat de Iebusiten na *Adonibezech* in Ierusalem geregeert hebben. Dewijl nu *Adonibezech* na *Melchizedech* geleeft heeft, gelijk men des zekerlijk bewust is, zoo volght daer nootwendigh uit, dat de Iebusiten veel jonger of later, als *Melchisedech* zijn geweest. Dienvolgens heeft ook de naem *Jebus* niet eerder dan *Salem* kunnen zijn.

Wijders, dat Ierusalem eertijts *Salem* genoemt was, en by Moses door *Salem* Ierusalem te verstaen is, wort by meest alle Schrijvers eenpaerlijk bevestight, en blijkt daer en boven duidelijk uit de volgende woorden van Psal. 76, 23. *En in Salem is zijne hutte, en zijne wooning in Sion:* want aldaer wort de stad met haren ouden naem genoemt: ook voeght de Schrift deze twee woorden Ierusalem en Sion in een zelven zin gewonelijken t'zamen.

Genes. 14, 18.

Daer en boven heeft de Chaldeeusche text, in plaetse van Salem, *Jerusalem*. Zelf *Hieronymus* schijnt ook in zijn boek van de Hebreeusche plaetsen, en in zekeren brief aen *Marcella*, *Salem* voor Jerusalem te houden; hoewel hy in zijnen brief aen *Euagrius* schrijft, dat Salem, 't welk by Moses Genes. 14, 18. gedaght wort, Jerusalem niet zy, maer het Salem of Salim, een stad der Sichimers, niet verre van *Bethschan* of *Scythopolis*, en na by den Jordaen gelegen, de welke by Moses Genes. 33, 18, en ook by Iohannes cap. 3, 23. gemelt wort. Tot bewijsreden van dit zijn laeste gevoelen gebruikt hy het paleis van *Melchisedech*, dat, volgens zijn schrijven, noch by zijnen tijt in dit *Salem* getoont wiert, en door de groote der puinhopen de heerlijkheid van het oud gebouw deed blijken. Doch of deze puinhopen al van *Melchisedechs* paleis waren, magh met recht getwijfelt worden: naerdien men uit *Josephus* niet kan bespeuren, dat'er by zijn tijt iet zoodanighs was.

Wijders, de stad schijnt van *Melchisedech*, hare stichter, en die een koning des vredes was, Hebr. 7, 2. *Salem* genoemt te zijn; dewijl dat woort *vrede* bediet.

Zoo andere gevoelen, zou de stad *Salem* genoemt zijn, uit oorzake d'oude stad Ierusalem op den bergh *Akra*, anders *Salem* geheten, gestight was. Quaresm.

D'aeloude Grieken hebben den naem *Salem*, met de klink-letteren slechts te verwisselen, in *Solyma* verdraeit en verandert, als uit het schrijven van *Josephus*, in zijn eerste boek, op het elfde hooftstuk der Ioodsche aelouthe-den, te bespeuren is: naerdien hy een en denzelven *Melchisedech* koning van *Solyma* noemt, die by Moses Gen. 14, 18, koning van *Salem* geheten wort. Van gelijken schrijft hy in het derde hooftstuk des zevenden boeks, dat Ierusalem ten tijde van Abraham *Solyma* genoemt wiert, tot groot bewijs dat *Salem Solyma* zy. Hy voeght'er op d'eerste plaetse by, dat de nakomelingen of later eeuwe *Solyma Hierosolyma* genoemt hebben. Doch te vore, in zijn zevende boek, op 't elfde hooftstuk, van de Ioodsche oorlogen, schijnt hy strijdigh tegen dit laeste te schrijven: dewijl hy aldaer zeit, dat *Melchisedek* zelf, na het bouwen des tempels, de stad *Hierosolyma* noemde, dewelke te vore *Solyma* genoemt wiert. Waer uit dan blijken zou, dat niet de nakomelingen, maer *Melchisedech* zelf, *Solyma Jerusalem* of *Hierusalem* genoemt hebbe.

Ter oorzake van het veranderen des ouden naems *Salem* in dien van *Solyma*, door d'aeloude Grieken, zijn de later Schrijvers leelijk misleit en schendigh bedrogen geworden, als die gemeent hebben, dat de volken *Solymiers*, of inwoonders van *Solymos*, eene middel-

lantsche stad van Lycie, in Griekenlant, den naem *Solyma* aen de stad Jerusalem, na zy dezelve gestight hadden, allereerst zouden gegeven hebben. Dit blijkt onder andere uit het schrijven van *Tacitus*, daer hy zeidt: *Clara alii Judæorum initia tradunt: Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditæ urbis Jerosolymæ nomen è suo fecisse*; dat is: *Andere leveren heerlijke beginselen der Joden over: als, dat de Solymos, een volk in de veirsen van Homeer met lof gedaght, de gestighte stad na hunnen naem Jerosolyma genoemt hebben.* Degelijx schrijft *Josephus*, *hoe'er eenigen zijn, die bevestigen, dat by Homeer, door den naem Solymos, de zelve stad, die ten tijde van Abraham Solyma genoemt wiert, te verstaen is.* En in zijn eerste boek tegen *Appio* hout hy de bergen, *Solyma* genoemt, die de poëet *Cherilus* gedenkt, voor de bergen, die in zijn landt, dat is, in Iudea, gelegen zijn. Daer nochtans de bergen *Solyma*, ten tijde van *Cherilus*, gene andere waren, als de bergen van *Lycie*, die by *Homeer* gedaght worden.

Lib. 5.

Iliad.

Na den voorgang der oude Grieken, hebben ook de later Schrijvers de stad Ierusalem *Solyma*, en de Joden *Solymos* genoemt: hoewel d'ouden niet schijnen ergens *Solymos*, als in *Lycie* erkent te hebben.

De stad Ierusalem, gelijk gezeidt is, wiert by ouds duidelijk *Iebusi* of *Jebus* genoemt, als blijkt uit Jos. 15, 8. 18, 28. Jud. 19, 10, 11. 2 Chron. 11, 4, 5. Te weten, zy was alzoo na de Iebusiten, Kanaans nakomelingen, ten tijde van Iosua geheten, die d'oude inwoonders der stad, Jos. 15, 63. waren, en dezelve, voor de komste der kinderen Israëls in het Heilige lant, bezeten, en namaels, neffens de kinderen van Juda, vredelijk, tot aen Davids tijden, een reex van vijf hondert en vijftien jaren, volgens schrijven van *Josephus*, bewoont hebben, als blijkt uit de volgende woorden: *Maer de kinderen Iuda konden de Iebusiten, inwoonders van Ierusalem, niet verdrijven; alzoo woonden de Iebusiten by de kinderen Iuda te Ierusalem.* Jos. 15, 63. Desgelijx uit Jud. 1, 21. *Doch de kinderen Benjamins hebben de Iebusiten, die te Ierusalem woonden, niet verdreven; maer de Jebusiten woonden met de kinderen Benjamins te Jerusalem tot op dezen dagh.* Te weten, van Kalebs tijden af, door wien die stad verovert was. Namelijk de Jebusiten, na hen de beneden stad door de kinderen van Iuda, onder beleit van Kaleb, afgenomen en verbrant was, Jud. 1, 8. hadden zich na de boven stad of kasteel Sion begeven: het welk, door zijne sterkte, tot aen Davids tijden, onverovert bleef. 2 Reg. 5. Na dit kasteel door David verovert was, wiert het *de stad Davids* genoemt, die ter zelver plaetse zijn hof deed bouwen.

Joseph. lib. 11. c. 7.

Jerusalem is een Hebreeusch woort, en wort eigentlijk by de Hebreen in 't tweefout getal *Jeruschalajim* uitgesproken, dat zoo veel zeggen wil, als twee Jerusalemmen, dewijl het uit twee deelen bestont, uit een boven, en een beneden deel.

Ierusalem, na het gemeen gevoelen der Hebeeusche taelkundigen, bediet *gezight der vrede*, of, *zy zullen vrede zien*: want *Jeru* is gesmeet van het woort *Raa*, het welk eigentlijk betekent, met d'oogen en gedaghten op eene zekere zake mikken. Dit woort *Jeru*, dan gevoeght aen het eerste woort *Salem*, dat eigentlijk *vrede* bediet, zoo wort daer t'zamen uit gesmeet, *Ierusalem*, dat is, *gezight der vredes*; dewijl Gods volk in die stad een geruste en vaste woonplaetse zoude hebben, als een voorbeelt en afbeelding der hemelsche vrede en geduurige gelukzaligheit.

Villapand.

Hieronymus en anderen willen *Ieru* van het Hebreeusch woort *Iare*, dat is, *vrezen*, gesmeet hebben; en zou dan, na hunne uitlegging, Jerusalem eigentlijck *vrezet Salem* bedieden; uit oorzake het eene zeer vaste stad was, en hierom by de vyanden most gevreest worden: want dewijl deze stad by ouds *Salem*, na de vrede, wiert genoemt, zoo nemen zy, dat dezelve daer na, door de Jebusiten, hare bezitters, of door andere, *Ierusalem* genoemt geworden is; dewijl zy, om hare vastigheit en sterkte, den vyanden schrik most aenjagen.

Andere daer en tegen gevoelen, dat Jeru-

Digitized by Google

Ierusalem zoo veel gezeit is,als *Iebus-salem*, bestaende uit de twee oude namen der stad *Iebus* en *Salem*;maer dat, om beter klank en zoeter geluits halve, de letter R. in S. verandert, en de stad aldus *Ierusalem* genoemt zy.

Dan dit verwerpt en wederspreekt *Villapand*, met te zeggen, dat de verwisseling van die letteren in de Hebreeusche tale niet gebruikelijk is.

By Mattheus wort Jerusalem in de Syrische overzetting *Urislem* genoemt.

Wanneer nu de naem *Ierusalem* aen de stad *Iebus* is begonnen gegeven te worden, kan men met gene zeker of gewisheit zeggen: hoewel, na gissing te spreken, zulx allereerst geschiet is, wanneer de kinderen Israëls allereerst in het Heilige Lant gekomen waren: welke gissing ook hier door alleenlijk bewijsselijk is, dewijl in de historie van Josua d'eerste gedachtenis dezes naems op d'intrede der kinderen Israels in 't lant Kanaan geschiet. Maer de Schrijver desselven boeks gedenkt, zoo te zeggen, door een voortijdigheit, dien naem, als of hy wilde zeggen, *dewelke met een anderen naem aenstonts is begonnen Jerusalem genoemt te worden.*

Maer het zy met den tijt, in den welken de stad *Jebus* den naem van *Jerusalem* bekomen heeft, hoe 't wil, altoos dit schijnt zekerlijk, dat na Josuas tijden beide de steden met een algemeenen naem van *Jerusalem* zijn genoemt. Zedert dier tijt heeft het woort *Ierusalem* eenen uitgang van het tweefout getal bekomen, en is genoemt *Ieruschalajim*, het welke nu in de Hebreeusche gront-text gelezen wort.

Hegesippus en *Eusebius*, of *Eupolemus* by *Eusebius*, houden Jerusalem, dewijl het op Grieksch *Hierosolyma* overgezet wort, voor een koppelwoort,dat uit Grieksch en Hebreeusch bestaet. Te weten, *Eusebius*, of *Eupolemus* by *Eusebius*, wil, dat *Jerusalem* of *Hierosolyma* zoo veel gezeidt is, als *Hieron Solomons*, dat is, *tempel Salomons: want naerdien*,zeid hy,*de tempel,door Salomon te Jerusalem gesticht, te vore Hieron Solomons op Grieksch genoemt wiert, zoo is eindelijk ook de stad zelve na den tempel Jerusalem,gebroken, genoemt.*

Isodorus schijnt dit zelfste te gevoelen; dewijl hy schrijft, dat die stad door Salomon *Hierosolyma* genoemt zy, dat zoo veel als *Jerosolomonia* gezeidt is. Lib. 15. Orig. c. 1

Doch deze bediedenis, oorsprong en uitlegging des woorts *Jerusalem*, van *Eusebius* en *Isodorus*, verdienen weinigh geloofs, en zijn ongerijmt en beuzelzinnigh: naerdien *Jerusalem* een louter en zuiver Hebreeusch woort is: daer en boven blijkt uit de boeken van Josua en der Rechteren, dat deze stad vele eeuwen voor Salomons tijden *Ierusalem* genoemt zy, of (gelijk de Grieken vertalen) *Jerosolyma.*

Zoo *Hegesippus* gevoelt, zou *Ierusalem* zoo veel gezeidt zijn, als *Hieron Solymon*, dat is, *tempel der Solymiers*, dat is, *Ierusalemmers*: want door de Solymiers verstaet hy Jerusalemmers.

Maer ook dit gevoelen van *Hegesippus* heeft weinigh waerschijnelijkheit, en magh met recht verworpen worden. Want *Hegesippus* is hier door bedrogen geworden, dewijl hy gemeent heeft, dat deze stad Jerusalem, dewelke by d'oude Grieken na den naem *Salem* gebroken *Solyma* genoemt geworden is, daerna, met het byvoegen van den Griekschen naem *Hieron*, dat is, *tempel*, *Jerusalem* of *Hierosolyma* zou genoemt zijn geworden.

Josephus schijnt ook met *Hegesippus* in een zelfde gevoelen te zijn, en het woort *Ierusalem* of *Hierosolyma* een zelven oorsprong toe te schrijven: naerdien hy in het zevende boek van zijne oorlogen schrijft: *dat Melchisedek, na het bouwen des tempels, de stad Hierosolyma noemde, dewelke te vore Solyma geheten wiert.* Doch in zijn eerste boek van de Joodsche aloutheden schrijft hy, dat de nakomelingen *Solyma Hierosolyma* genoemt hebben,zonder aldaer *Melchisedek* te noemen, of acht op den tempel te nemen, of dien eens gedenken.

Uit dit schrijven van *Iosephus* willen eenige besluiten, als of hy *Hierosolyma* voor een half Grieksch koppelwoort zou gehouden hebben, en dat het zelve zou t'zamen gestelt zijn uit het Grieksch woort *Hieron*, dat is, een *tempel*, en uit *Solyma*, d'oude naem

Digitized by Google

der stad Ierusalem: naerdien hy zeidt, dat *Melchisedeck*, na het bouwen van *Hieron*, dat is, *den tempel*, de stad *Hierosolyma* genoemt had, de welke te voren *Solyma* geheten was. Quansuis als of de Kananiten, of Hebreen, aen hunne steden Griekische namen zouden gegeven hebben.

Doch *Iosephus* zelf schijnt op eene andere plaetse, in zijn eerste boek tegen *Appio*, dezen oorsprong en uitlegging des woorts *Hierosolyma* te verwerpen: dewijl hy uitdrukkelijk schrijft, dat *Hierosolyma* een Hebreeusch woort, en geen Grieksch, of uit Hebreeusch en Grieksch t'zamen gestelt is, en iet anders in de Hebreeusche, als in de Griecksche tale betekent.

apud Ioseph. l. 1. contr. Appio.

Zeer beuzelzinnigh en onkundigh leit zeker Griecksche Histori-schrijver *Lisymachus d'Alexandriner* den oorsprong des naems Jerusalem uit, hoewel ongetwijfelt uit een byzondere haet en vyandschap tegen de Joden: Te weten, *de Ioden*, zoo deez Schrijver verhaelt, *die uit Egypten waren verdreven, en gedwongen in de woestijnen te wijken, hadden zich, door raet van Moses, t'zamen op wegh begeven, en waren getrokken, tot dat zy aen onbebouwde plaetsen quamen, en eindelijk in het lant, Iudea genoemt: alwaer zy zich neer sloegen, en een stad stighten, en dezelve, van wege het verwoesten van landen, plonderen en roven der kerken op wegh, Hierosyla noemden, het welk eigentlijk kerkroof is gezeidt. Hoewel namaels de nakomelingen dien naem, om de schande te schuuwen, hebben verandert, en de stad Hierosolyma, en zich zelfs Hierosolymos genoemt.* Welck gevoelen *Iosephus* te recht wederleit: met te zeggen, hoe deez Schrijver, uit een onmatige zucht van schelden, niet heeft verstaen, dat het woort *Hierosolyma* niet het zelfste in de Joodsche, als in de Griecksche tale betekent.

Ziet pag. 356.

Na keizer *Elius Adrianus* de stad, over het muiten der Joden, had doen verwoesten en slechten, en een andere stichten, wiert de nieuw gestichte stad, na zijnen voornaem, *Elia*, en ook *Elia Capitolia* genoemt: met welken naem *Elia* zy ook by *Cicero* en verscheide Latijnsche Schrijvers, als ook by *Elmacin* en andere Arabische Schrijvers, gedaght wort.

Anders wort Ierusalem ook by d'Arabieren en Arabische Schrijvers gemenelijk geheten *Baith Almakdes*, (dat is eigentlijk gezeidt, *huis der heilige plaetse*, of *des geheilighden*, of *heilighdoms*) en dikwils ook *Baith Alkods*, dat is, *huis der heiligheit*, en enkelijk *Alkods*. *Al-Kods* of *Koudech*, gelijk andere spellen, betekent eigentlijk *heiligheit* of *zuiverheit*. De Turken noemen Ierusalem heden [a] *Koudscherif*, en anders, doch misschien gebroken, [b] *Kuzumobarech* of [c] *Kodsbarich* of *Elkods Imbarich* of *Kusim-barich*, dat is, *heilige stad*.

[a] Thevenot. [b] Adrich. [c] Kootw.

De Schrift vereert en verheerlijkt de stad Jerusalem met verscheide lofredenen, eertijtelen, toenamen en eigenschappen. *In* het Hoge Liet 6,4. wort zy genoemt *liefelijk* en *cierelijk*, en by den bruidegom geleken: en hierom by den Psalmist *cieraet der landstreke* of *schoon van gelegentheit*, en *vreughde des gantschen aerdbodems*, Psal. 48, 3. *stad van volmaekte schoonheit, een vorstin onder de landschappen* geheten. Ierem. 1,1. Thren, 2, 15.

Want zy was [a] *wel gebouwt*, [b] *zeer oud*, en *zeer* [c] *sterk*. Hierom wort zy genoemt [d] *de rotse der vlakte*: uit oorzake, voor de rotse een effen velt gelegen was, volgens uitlegging van eenigen.

[a] Psal. 122, 3. [b] 2 Reg. 19, 25. Esai. 37, 27. [c] 2 Chr. 32, 10. Thren. 2, 2, 5.

Waer over Jerusalem by Ezechiel en Jeremias door den naem *vestinge* wort uitgedrukt. Ezech. 22, 25. Jerem. 10, 17. Dan. 11, 31. Zach. 9, 12. Zy wort by Jeremias genoemt *de grote stad*, c. 22, 8. want zy was *zeer ruim en vol volks*, zoo van burgers, poorters en vreemdelingen, als kooplieden: en wort hierom by Ezechiel *de poorte der volken* geheten. cap. 26, 2.

Ezech. 21, 25. [d] Jer. 21, 13. Thren. 1, 1.

Jerusalem was by ouds het hof der koningen van Juda, en hooftstad van geheel Judea: als blijkt uit verscheide Schriftuur-plaetsen.

Desgelijx ook ten tijde der Romeinen, als blijkt uit Matth. 2, 1, 23.

In Ierusalem was de rijx-stoel of throon des rijx geplant: want aldaer had David zijnen zetel gestelt. Esai. 29, 11. 2 Sam. 5, 5. 1 Reg. 2, 11. Hierom wort zy door de *stad Davids* bediet.

Ps. 122, 5.

Hierom wort zy voortreffelijk of uitstekentheits halve enkelijk een *stad* genoemt, of een *stad van Juda*, 2 Chron.

25,

Digitized by Google

25,28. en voor het rijk der Joden, of voor de Ioden zelfs genomen. 2 Reg.24, 14. Zach. 9, 10. Mich. 1, 1. Matth. 2, 5.

Ierusalem was een stad, in welke de by eenkomsten en vergaderingen geschieden. Amos 6, 1: te weten, om burgerlijke en kerkelijke zaken: als blijkt uit 1 Reg. 8. 1 Chr. 28. 2 Chron. 5. &c.

Maer inzonderheit geschiede te Ierusalem vergaderingen, om God te dienen en bidden. Psal. 84, 8. en 122, 4. Esai. 33, 20. Jerem. 17, 26. en 26, 2. en 31, 6. Thren. 1, 4. waer op Esaias schijnt te zien, cap. 2, 2, 3. en Micha 4, 1, 2. Waerom Jerusalem door den *toren der kudde*, dat is, vergader-plaetse, wort bediet: dewijl het volk, om Gode te dienen, aldaer t'zamen quam. Want te Jerusalem quamen de Joden om te bidden. Joh. 12, 20. Actor. 8, 27. en 24, 11. Waer op Zacharias ziet cap. 8, 21, 22. en 14, 16, 17: als ook om offerhande te doen, 1 Reg. 12, 27. 2 Chron. 11, 16. Ezech. 36, 38. Zach. 14, 21. Het zelfste is te besluiten uit Deuter. 33, 19. alwaer door *den bergh*, Jerusalem of Zion wort verstaen.

Desgelijx quamen de Joden of Israëliten, na het bouwen des tempels, te Jerusalem te zamen, om het vieren der plechtelijke feesten. 1 Reg. 12, 27. 2 Chron. 30. en 35. Thren. 1, 4. en 2, 6. Ezech. 36, 38. Actor. 18, 21. en 20, 16: waer op Zacharias schijnt t'oogen, 14, 16, 17, 18, 19: als, by voorbeelt: des Heilants ouderen. Luc. 2, 41, 42. en zelf Herodes (die zich geliet een Jode te zijn) als te bespeuren is uit Luc. 23. 7. Kristus. Joh. 2, 13, 23. en 5, 1. en 7, 10: de Galileers. 4, 45: Kristus broederen. 7, 10: vele onder de Joden. 11, 55. en 12, 12: de Joden, die verspreit onder de Grieken woonden. ℣. 20. de Ioden uit alle volken. Act. 2, 1, 5. Hierom wort Ierusalem *de stad der plechtelijke feesten*, hooghtijden of byeenkomsten genoemt. Esai. 33, 20, en by Ezechiel 36, 38. *de Hooghtijt van Jerusalem* gedaght.

Ook wiert te Ierusalem d'algemeene vasten gehouden. 2 Chron. 20, 4, 5. Neh. 9, 1. Ierem. 36, 6, 9: want Ierusalem was de plaetse, daer men aenbidden moste. 2 Reg. 18, 22. Ps. 68, 50. Esai. 27, 13. en 36, 7. Het geen de Ioden tegen de Samaritanen inbraghten. Ioh. 4, 20: te weten, dat aldaer moste aengebeden worden, tot aen de komste van den Messia. ℣. 21. Ten welken inzicht *Tertullianus* Ierusalem de moeder des godsdiensts noemde: want God had de stad Ierusalem uit alle de stammen Israëls gekooren, om in dezelve zijnen naem te planten. 1 Reg. 8, 16. &c. Lib. 4. ad Mar.

Ten welken einde hy den tempel in Ierusalem beval te bouwen. 2 Chron. 3, 1. en 36. 23. Esdr. 1, 2. 3, 8. 5, 15, 17. 6, 5, 12. 7, 16, 17. Psalm 76, 3.

Hierom wort gezeit God deze stad gemaekt te hebben. 2 Reg. 19, 25. Esai. 22, 11. 37, 27, en God in Jerusalem te woonen. 1 Chron. 23, 25. Esdr. 1, 3, 4, 5. 2, 68. 4, 24. 5, 2, 16. 7, 15. Psal. 9, 12. 135, 21. Zach. 2, 10, 11. 8, 3: of in den tempel, die te Ierusalem was.

Hierover wiert God, *God Jerusalems* genoemt. 2 Chron. 32, 19. Esdr. 7, 19.

Hierom wort Ierusalem bediet door *Alholiba* of *Oholiba*, Ezec. 23, 4. 11, 36, 44 dat is gezeit, *mijn hutte is in dezelve*: naerdien de tempel, Godsdienst en het rijk, door Gode ingestelt, na het afvallen der tien stammen, in Ierusalem gebleven waren. En aldus wort door dezen naem het rijk der Ioden verstaen: wiens hooftstad Ierusalem was. Jerusalem wort ook betekent door het *huis des heilighdoms der Joden*. 2 Chron. 36, 17: dewijl aldaer de tempel gesticht was.

Van gelijken wort Ierusalem bediet door *Ariel*, van wegen den altaer des tempels, dewelke ook *Ariel* wort genoemt. Ezech. 43, 15, 16: uit oorzake het als een leeuw de brantoffers verteerde: want *Ariel* is Gods Leeuw gezeit: of door *Ariel*, zoo andere willen, wort Jerusalem bediet, van wege hare sterkte. Esai. 43, 15, 16. Ziet pag.

Ten aenzien van God te Ierusalem aen te bidden, wort Ierusalem door de *stad Gods* bediet. Ps. 46, 5. 48, 2, 9. 87, 3. Esai. 45, 13. 60, 14. Dan. 9, 16. Of door de *stad des grooten Konings* (versta Gods) Psal. 48, 3. Matt. 5, 35: en aldus door de stad, *in dewelke Gods naem aengeroepen wiert*. Ierem. 25, 29. Dan. 9, 18, 19.

Door het *huis of plaetse van Gods Heilighdom*. Ps. 48, 2. Dan. 9, 16, 20. en 11. Abd. 16. Of door *den bergh Gods*: of door het *krijgsheir des Heeren*.

Digitized by Google

ren. Zach. 3, 5: door *Gods voetbank.* Thren. 2, 1: te weten, dewijl God gezeid wiert op d'Arke des verbonts te zitten, en in den tempel of Heilighdom, en in de stad Ierusalem te woonen.

Door *Sion des Heiligen Israëls.* Esa. 60, 14: door den *bergh van Sion.* 2 Reg. 19, 31. Esa. 37, 32, en door de *dochter van Sion*: uit oorzake het op den bergh Sion was gelegen. Mich. 1, 13. 4, 8, 13. Zach. 2, 11. en 9, 9. Matth. 21, 5. Ioh. 12, 15: of door de *maeght* of *dochter van Sion.* 2 Reg. 19, 21. Esai. 37, 22. Van gelijke worden de vrouwen van Ierusalem *dochters van Sion* genoemt. Cant. 3, 11. Esa. 3, 16, 17: gelijk ook de burgers van Ierusalem, *zoonen van Zion.* Thren. 4, 2.

Op verscheide andere plaetsen wort Sion voor de stad Ierusalem zelf genomen: hoewel dikwils tot verklaring de naem Ierusalem by Sion wort gevoeght, als Ps. 48.

Ten aenzien van den dienst Godes wort Jerusalem bediet door de *Heilige stad.* Neh. 11, 18. Esai, 43, 2. 52, 1. Dan. 9, 24. Matth. 4, 5. 27, 53. Tot onderscheit, zoo *Hieronymus* zeid, van alle de steden, dewelke toen den afgoden dienden: want in deze alleen was de tempel en de dienst van den eenigen God en waren Godsdienst. Ook dunke het niemant vreemt, voeght hy daer by, dat, na des Heilants overlijden, Jerusalem by d'Evangelisten ook *Heiligh* genoemt is geworden.

Derhalve wiert Ierusalem de *Heilige stad* genoemt: waer op Iohannes in zijne Openbaring cap. 21, 2, 10. en 22, 19. schijnt te zien.

En aldus wort Ierusalem door den *bergh der Heiligheit* bediet, Ierem. 31, 23. Zach. 8, 3: als ook door de *stad der waerheit*, dat is, *de welke God geheilight had.* Zach. 33. En dienvolgens door de woonplaetse der gerechtigheit: naerdien in dezelve de ware en rechtmatige dienst Gods gestelt was.

Als ook door het *dal des gezichts*, Esai. 22, 1, 5: uit oorzake God aldaer door zijne profeten, die ook Zienders genoemt wierden, en in Ierusalem in grote menighte waren, zijne gezichten en orakelen plagh t'openbaren.

Ten aenzien van den dienst Godes te Ierusalem, wort gezeit, dat in 't toekomend de naem van Ierusalem, de welke na de Babylonische gevangkenis weer op moste gebouwt worden, Ezech. 48, 35, *Jehovah Schammagh*, dat is, *de Heere is aldaer*, zoude geheten worden. Ten zelven einde wort gezeid, Ezech. 5, 4, dat God Ierusalem in 't midden der heidenen gestelt hebbe, op dat zy hen in godsvrucht zou voorlichten: en hierom was Ierusalem zoo vermaert en geëert. Psal. 87, 3.

Ten aenzien van den dienst Godes droegh of vertoonde Ierusalem het voorbeelt der kerke: en wort dienvolgens door het zelve de strijdende kerke bediet. Esai. 24, 23. 62, 1. 66, 10, 13. Ierem. 3, 17. Ioël 2, 32. 3, 16, 17. Zach. 12, 2, 3. en wijders: te weten, zoo wel de Ioodsche. Psal. 128, 5. 137, 5, 6. en 147, 2, 12. Ier. 51, 50. Ioël 3, 2, als de Kristelijke kerke. Zach. 8, 22. de welke genoemt wort *Jerusalem, dat boven is.* Galat. 4, 26: als ook *het Hemelsch Jerusalem*, Heb. 12, 22.

Desgelijks wort door het zelve bediet de triomferende kerke: dewelke genaemt wort *het nieu Jerusalem.* Apoc. 3, 12. 21, 2. en *Heiligh Jerusalem*, *nederdalende uit den Hemel van God.* 21, 2, 10. 22, 19.

Van Jerusalem most het prediken des Evangeliums begonnen worden. Esai. 2, 3. Mich. 4, 3. Luc. 24, 47. Act. 1, 8: naerdien den Ioden voornamelijk de Messias was belooft.

Om de godloosheit en bedorventheit der inwoonders, wort Ierusalem *Sodoma en Gomorrha* genoemt, Esa. 1, 9, en de *bloetstad*, Ezech. 24, 9, om hare afgoderije, eene *hoere*, Esa. 1, 21, en om hare guygelarye, eene *guygelaresse.* 5, 3. *Tacitus* noemt Jerusalem eene *befaemde stad*: en *Josephus eene deurluchtige stad, dewelke by alle menschen berught is.*

Stant

Digitized by Google

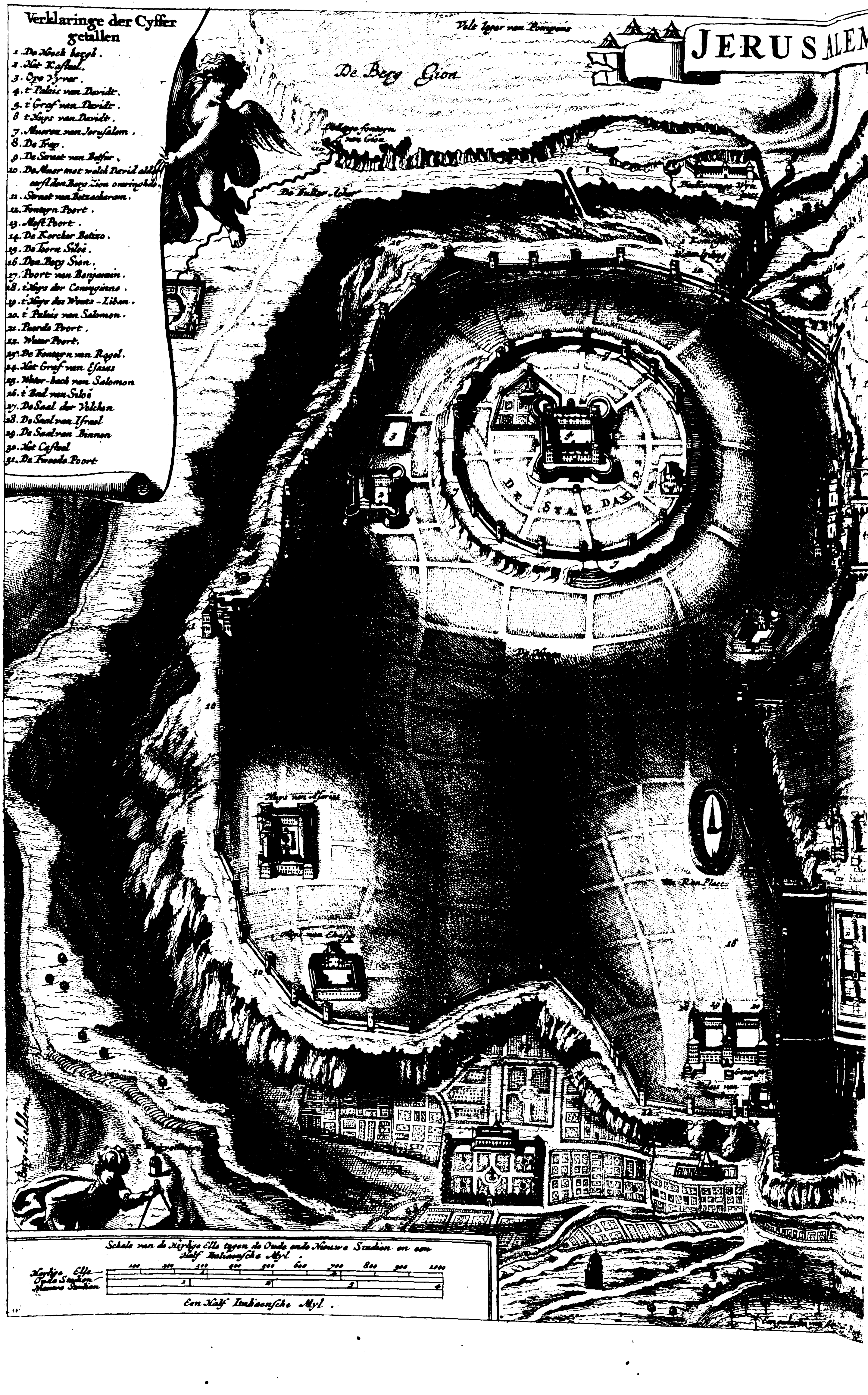

Digitized by Google

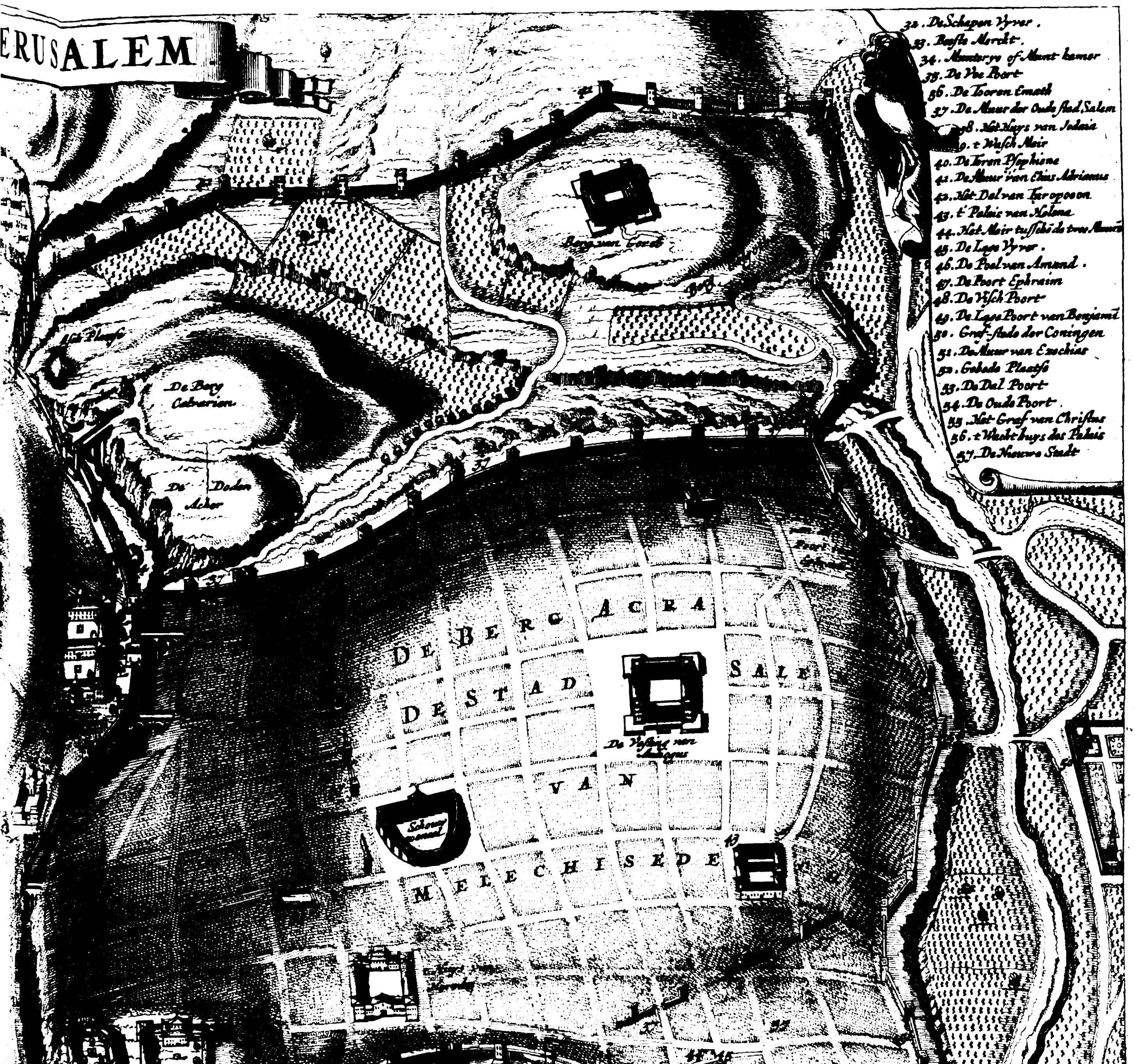
ERUSALEM
32. De Schapen Vyver.
33. Beeste Merckt.
34. Munterye of Munt-kamer
35. De Vee Poort
36. De Tooren Emath
37. De Muur der Oude stad Salem
38. Het Huys van Jodenia
39. t Wasch Meir
40. De Toren Psephiene
41. De Muur van Elius Adrianus
42. Het Dal van Tyropoeon
43. t' Paleis van Helena
44. Het Meir tusschē de twee Muure
45. De Lage Vyver.
46. De Poel van Amand.
47. De Poort Ephraim
48. De Visch Poort
49. De Lage Poort van Benjamī
50. Graf-stede der Coningen
51. De Muur van Ezechias
52. Gebede Plaatse
53. De Dal Poort
54. De Oude Poort.
55. Het Graf van Christus
56. t Wacht huys des Paleis
57. De Nieuwe Stadt
De Berg Calvarien
De Doden Acker
DE BERG ACRA
DE STAD SALE
VAN
MELECHISEDE
De Vesting van Antonius
Tempel Salomons
De Vee Merckt
BEZETA
De Visch Merckt

Digitized by Google

Digitized by Google

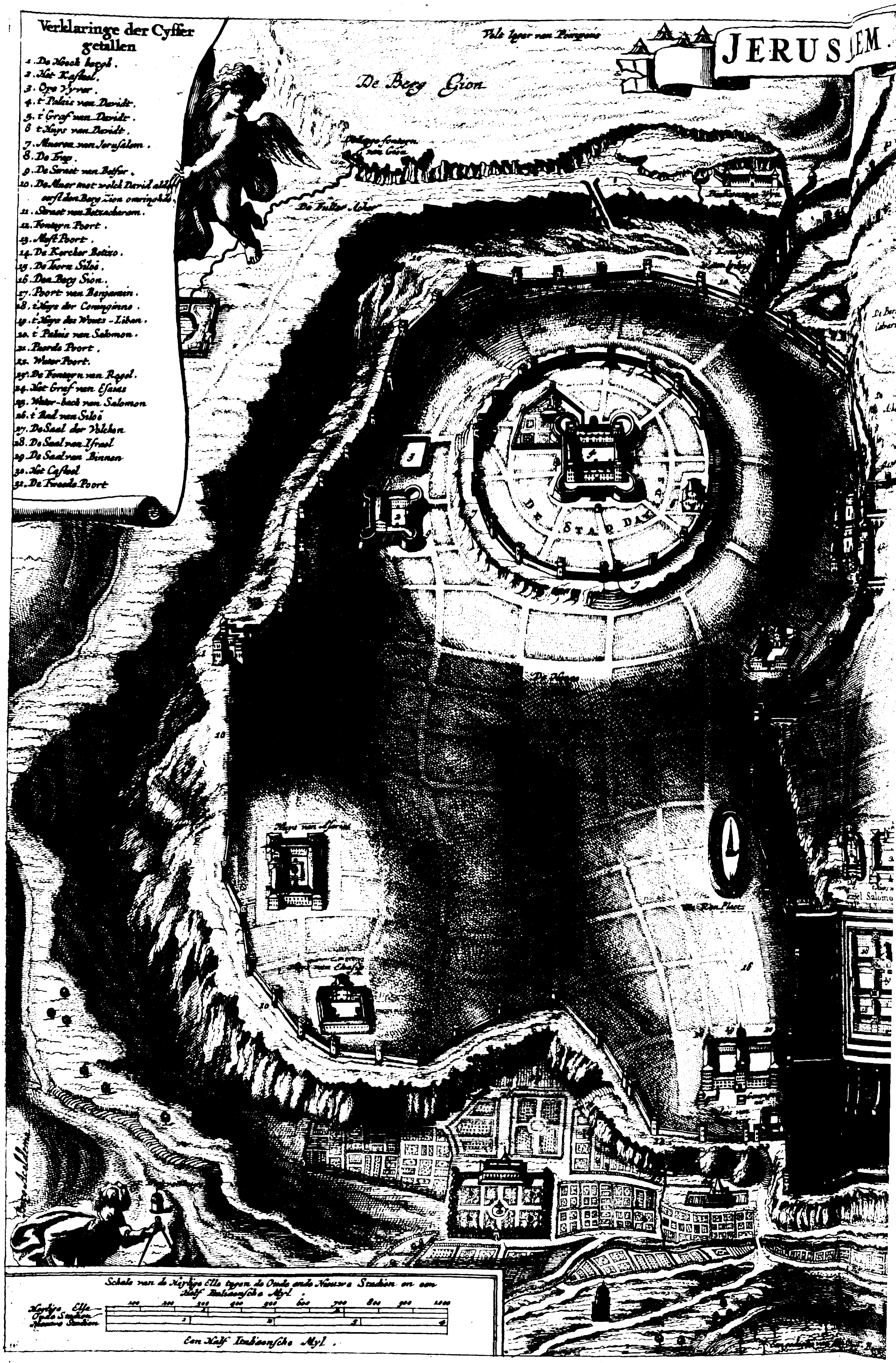

Digitized by Google

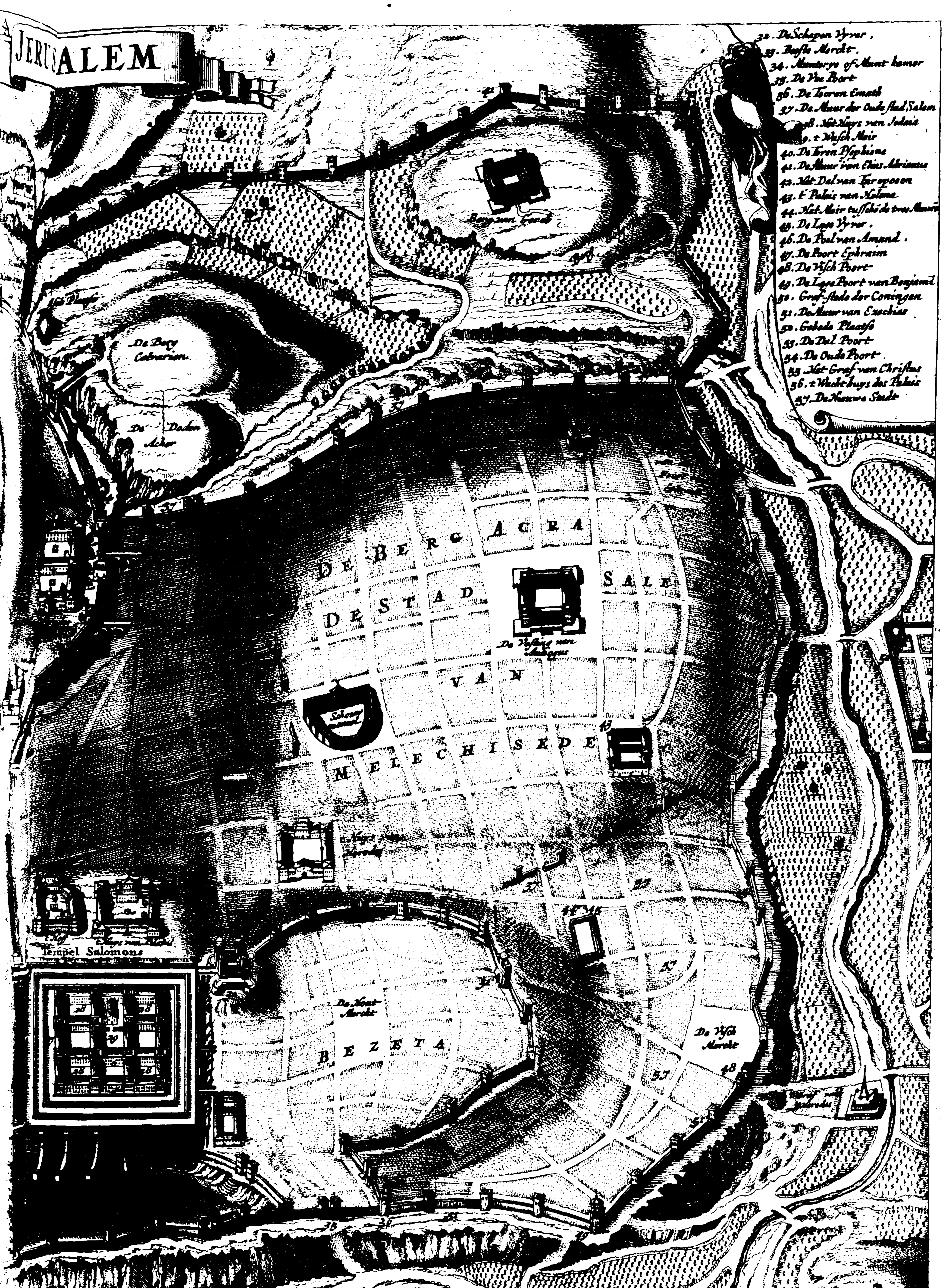

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Stant en gelegentheit van Jerusalem.

D'Aeloude stad Jerusalem was op bergen gelegen, die de Rabbinen en Talmudisten ten getale van zeven stellen; hoewel zonder eenigh bewijs: maer eigentlijk was de stad met den tempel op drie bergen en op eenen heuvel gesticht, als, de bergh *Sion*, *Akra* en *Moria*: de vierde was de heuvel *Bezetha*, en een andere vijfde *Millo*, hoewel die slechts een gedeelte van *Sion* was. Volgens schrijven van *Josephus*, was de stad Ierusalem met d'aengezichten tegen elkandre over op twee heuvelen of bergen gebouwt, die door een tusschen gelegen dal afgescheiden lagen.

D'eene heuvel van deze twee, *Sion* namelijk, die de boven stad begreep, was veel hoger, en verder in de lengte uitgestrekt, en wiert door David, uit oorzake hy zeer sterk gemaekt was, het kasteel genoemt; maer by de Ioden namaels (ten tijde des Zalighmakers) de boven stad. Maer d'andere heuvel, die *Akra* genoemt wiert, begreep de beneden stad, die ter weder-zyde schuins neer liep. Tegen over dezen heuvel was een derde heuvel, *Moriah* genoemt, die lager als *Akra*, en door een wijd dal van den zelven afgescheiden was. Doch wanneer d'Asmoneërs of Machabeen regeerden, hebben zy het dal met aerde aengehooght, naerdien zy den tempel, die op den bergh *Moriah* gebouwt was, aen de stad wilden doen raken, en maekten den kruin van *Akra* lager; op dat de tempel boven dien zou uitsteken. Dus verre *Josephus*.

Of de bergh Sion aen de Noort- of Zuit-zyde van Jerusalem gelegen was, is een oud geschil, en noch heden onbeslecht.

Lichtfoot en eenige anderen stellen den bergh Sion aen de Noort-zyde der stad Ierusalem, inzonderheit op steun der woorden Psal. 48, 2. *Een vreughde der gantscher aerde is de bergh Sion, aen de zijde van 't Noorde.* Waer op *Aben Ezra* en *Lyranus* voegen: *de bergh Sion is aen de Noort-zyde, of in het Noorder gedeelte van Ierusalem gelegen.*

Van gelijken schijnt Esaias den bergh Sion aen de Noort-zyde te stellen, daer hy zeid: *Ik zal my zetten op den bergh der t'zamenkomste, aen de zijde van 't Noorde.* Wanneer de profeet Ezechiel het nieu Jerusalem in een gezicht beschouwt, zoo zeidt hy gestaen te hebben op eenen zeer hogen bergh, neffens den welken, als een gebouw der stad tegen 't Zuide was. Ezech. 40, 2. Over welke plaetse *Kimchi* zeid: *Deze bergh was de bergh des tempels: want de tempel most op eenen bergh gesticht worden, als te vore: en de stad Ierusalem was na by den zelven ten Zuiden.* Desgelijx schrijft *Lyranus* tot verklaring over dit veirs, uit bericht der Ioden, dat de profeet Ezechiel eene stad en tempel gezien heeft: en dat de tempel aen de Noort-zyde, en de stad aen de Zuit-zyde was.

De gelegentheit des berghs Sion aen de Noortzyde is ook op verscheide plaetsen uit Iosephus niet duisterlijk te bespeuren. Te weten, des konings hof, het huis der Asmoneërs of Machabeen, de *Xystus*, de torens *Psephinus* en *Hippicus*, en andere plaetsen waren, volgens schrijven van Iosephus, in de boven-stad, (de welke een en dezelve met het kasteel Davids en Sion is) aen de Noortzyde der stad gelegen. Dienvolgens was ook de bergh Sion aen de Noortzyde der stad Ierusalem. Lichtfoot.

Onder andere opwerpingen zou men hier tegen kunnen inbrengen, dat heden een heuvel en puinhopen, onder den naem van Sion en Davids toren, den reizers aen de Zuitzyde der stad Ierusalem, vijftigh of zestigh treden buiten dezelve, getoont worden. Waer op *Lichtfoot* tot antwoort geeft, dat men niet alles voor orakelen moet houden, het geen van de genen, die heden die plaetsen te Ierusalem toonen, gezeit wort: naerdien het genoeghzaem blijkelijk is, dat zy in vele andere dingen dolen, en in dit stuk zich meer op gewin, als op waerheit leggen.

Dan meest alle andere Schrijvers stellen met grote waerschijnelijkheit

den

den bergh Sion aen de Zuid-zyde der ſtad.

De naem Sion is, na het wederkeeren der Ioden uit de Babyloniſche gevangkenis, uit de gewoonte geraekt: en wiert zedert doorgaens de bovenſtad genoemt: als blijkt uit het ſchrijven van *Ioſephus*.

Villap. De geheele bergh Zion ſtrekte in de breete, van 't Zuide na 't Noorde, tot twee duizent ellen; en lagh in de lengte, van 't Weſte na 't Ooſte, tot vier duizent ellen uit geſtreckt. De geheele ſtad, in tegendeel, ſtrekte in de lengte, van 't Zuide na 't Noorde, en in de brete van 't Weſte na 't Ooſte.

Dewijl nu by ouds het een gedeelte der ſtad op den bergh Sion geſtight lagh, zoo blijkt daer uit, dat hy niet buiten, maer binnen de muuren der ſtad gelegen was. Maer heden leit het een gedeelte des berghs Sions binnen, en het ander buiten de ſtad: alhoewel het buitenſte gedeelte tegenwoordigh ſlechts gemenelijk de bergh Sion genoemt werdt: te weten, de Zuider voorſtad der ſtad Ieruſalem, alwaer heden de graffteden der Kriſtenen en andere gebouwen zijn, wort heden door den naem van Sion verſtaen.

Op den top of kruin van dezen bergh Sion hebben de Iebuſiten allereerſt een ſterk kaſteel, burgh of veſting doen bouwen, en met hoge en ſterke muuren, poorten en torens omringen: het welk hierom de *burgh Sion* 2 Sam. 5, 1 Chron. 11, 5. by hen genoemt wiert.

Maer wanneer David dezen burgh verovert, en de Iebuſiten daer uit verdreven had, zoo deed hy de muuren van dezen burgh, rontom, en poorten en toorens veel ſterker maken, en de vlakte des berghs in ſtraten en wijken afſteken, en maekte aldaer den gantſchen tijt zijner regeering zijne woon-plaetſe. *Ioſeph Antiq. lib.* 7, 3. Voorts wiert dezelve burgh, door David, de *ſtad Davids*, 1 Sam. 5, 9. 1 Reg 8, 1. 1 Chr. 11, 5. 2 Chron. 5, 2. en, zoo dezelve *Ioſephus* ſchrijft, om zijne ſterkte, ook het *kaſteel Davids* genoemt. Ioſeph. Antiq. lib. 7. c. 3. maer namaels by de Ioden de bovenſtad, of eigentlijk de boven-merkt geheten.

In dezelve ſtad Davids, naer men zeidt, deed David een paleis, en huis van çederen-hout, en een koninglijken throon ſtichten: waer toe koning *Hieram* hem 't çederen-hout, metſelaers en timmerluiden verſchafte. 2 Sam. 5, 11. 1 Chron. 14, 1. Ioſeph. lib. 7. Antiq. 3. Hoewel de Schrift noch Ioſephus niet uitdrukkelijk de eigentlijke plaetſe noemt; maer Joſephus ſchrijft alleenlijk, *dat David een koninglijk huis te Ieruſalem deed bouwen*. David deed ook het bovenſte gedeelte der ſtad, en den burgh, die in dezelve geſtight was, in een eenigh lichaem trekken, en beval Ioab dat met muuren t'omringen. Ioſeph. Antiq. lib. 7. c. 3. In dit kaſteel hebben namaels David en andere koningen van Iuda gewoont, en dat tot de rijxzetel gebruikt. Hier over wiert het altijt met een ſterke krijgs-bezetting bewaert.

Mello of *Millo* was eigentlijk een Millo. gedeelte of kleine en lage heuvel, aen de Weſt-zyde des berghs Sion gelegen, als inzonderheit uit 2 Sam. 5, 9. te beſluiten is: alwaer *Millo* by de ſtad Davids of Sion geſtelt wort: want aldaer leeſt men, dat David in den burg woonde, en dien Davids ſtad noemde, en rontom van *Millo* af bouwde, en binnenwaerts. Van gelijken leeſt men 2 Chron. 32, 5, dat koning Hizkia *Millo* in de ſtad Davids verſterkte. Wanneer derhalve gezeit wort, dat David *Millo* en binnenwaerts gebouwt hebbe, zoo is het even zoo veel, als of hy gezeidt had, hy heeft van de buitenſte zyde Sions af gebouwt, dewelke *Millo* wort genoemt, binnenwaerts na het kaſteel toe. Het overige der ſtad heeft Ioab doen herbouwen. 1 Chron. 11, 8.

De m[illegible] houden *Millo* voor het Ziet pag. 105. dal, dat tuſſchen *Sion* en *Akra* lagh, en by Joſephus op Griekſch *Pharanx Tyropeon*, dat is, *dal der kaeskopers*, wort genoemt. *Kimchi* en andere verſtaen by 2 Sam. 5. door *Millo* een plaetſe, tot lantdagen en by een komſten geſchikt.

Bergh Akra. De bergh *Akra* begreep het Noorder gedeelte, en lagh na 't Ooſte en Weſte uitgeſtrekt, en zagh recht tegen over Sion; maer was lager dan dien. Tuſſchen beide lagh een diep dal,

Digitized by Google

dal, dat hen van malkandren scheide, en dicht met huizen bebouwt was.

Wijders, deez bergh *Akra* was weder in een beneden gedeelte onderscheiden, alwaer de nieuwe stad, *Cænopolis* in 't Grieksch genoemt, was, en in een boven gedeelte, dat meer na't Noorde en Weste lagh: alwaer d'oude stad van *Salem* of *Melchisedek* was.

Bezetha. Joseph. lib. 6, 16. Ook was'er een vierde heuvel, *Bezetha* genoemt, ten Noorde tegen over den toren *Antonia* gelegen, en van den zelven door zeer diepe grachten afgescheiden. Deez heuvel was de hooghste van allen.

Bezetha, of eigentlijk *Beza Chadta*, wort eigentlijk alzoo in de Syrische of lant-tale genoemt, en is zoo veel gezeidt, als *nieuwe stad*, en was in dien zelven zin op Grieksch *Cænopolis* genoemt.

l. 2. c. 39. Bell. Elders schijnt Iosephus *Bezetha* en de nieuwe stad van elkandre t'onderscheiden: want sprekende van *Cestius*, zeidt hy, *Cestius quam en verbrande Bezetha, alzoo genoemt, en de nieuwe stad.*

Bezetha wort by eenigen voor het bovenste gedeelte van *Akra* gehouden; hoewel het veel meer het onderste gedeelte was, dat van na by den bergh *Moria* ten Noorden omringde.

Bergh Moria. De bergh *Moria* lagh tusschen *Akra* en *Sion*, na 't Ooste, en was met beide by na bestuuwt en omringt, en lager als alle d'anderen: te weten, de geheele stad omringde tooneelswijs den tempel, en dienvolgens den bergh *Moria*, op wiens gevlakten vierkanten kruin de tempel gesticht was: aen d'eene zijde lagh de bergh *Sion*, aen d'andere *Akra*, en van achteren *Bezetha*: uitgezeit aen die zijde des tempels, de welke ten Oosten na het dal en beke *Kedron* en Olijfbergh zagh. Ziet pag. 436. Joseph. Antiq. l. 15, c. 14.

De bergh *Moria* lagh door zeer diepe dalen, inzonderheit ten Zuide en Ooste, van die bergen afgescheiden. Waer om van den tempel af, na beide steden, daer het dal na Sion toe dieper was, een brugh geslagen, of trappen, tot op en afgang, langs den rugh der bergen gemaekt waren.

Na den stant en gelegentheit der bergen, op de welke d'aeloude stad Ierusalem gestight was, ten toone gestelt te hebben, zullen wy de benaming der zelve, en wat des meer zy, hier laten volgen.

Sion, of gelijck andere spelden, *Tsion*, wort by eenigen van het Hebreeusch woort *Tsija* gesmeet, dat *drooghte* of *dorheyt* bediet, en dienvolgens in een anderen zin genomen, en eene *hoge* of *verheve plaetse* uitgeleit: na de welke gene waterscheuten kunnen opgeleit worden; maer die regen uit de lucht verwachten moet: gelijk de bergh Sion een der hooghste bergen was, die om en by hem gelegen waren. Anderen leggen Sion niet ongerijmt eenen *wachttoren* uit: naerdien het Hebreeusch woort *Tsijunim*, dat grote over een koming met *Sion* heeft, by Ieremias 31, 2. door *Hieronymus* een *wacht-toren* vertaelt wort. Bergh Sion. Villapand. Fuller.

De bergh Sion wort in de Schrift met verscheide lofredenen en eertijtelen beschonken, en in verscheide betekenissen genomen. Sion wort genoemt de *bergh des Heeren* Esa. 2, 2. Mich. 4, 2. en *de Heilige bergh Gods*, of *bergh der Heiligheyt Gods*, Psal. 2, 6. 43, 3. 48, 2. 99, 9. Ioël. 2, 3, 13. Ezech. 17, 23. 20, 40. Want het is in de Schrift zeer gemein, en eene gewonelijke wijze van spreken onder de Hebreen, wanneer zy iet, dat in den hooghsten trap uitstekend is, 't zy goet of quaet, willen uitdrukken, den naem *God* of *Heer* daer by te voegen: als *de bergen Gods*, Psal. 35, 7, en *de çederen Gods*, Psal. 97, 1: waer mee zoo veel wil gezeidt worden, als hoge, lofrijke, uitstekende en lustige çederen.

In dien zin en op eene zelve wijze leestmen 2 Sam. 18, 9. *De booze Geest Gods wiert over Saul veirdigh*, dat is te zeggen, d'allerbooste, en die d'allerbequaemste was, om Saul te plagen.

Weshalve, wanneer Sion de bergh Gods genoemt wort, zoo wil de Schrift, door die wijze van spreken, den alleruitstekensten en heerlijksten bergh te kennen geven.

Hy wort ook *de bergh der hooghte Israëls*, of *hooge bergh* genoemt. Ezec. 17, 23. 20, 40: naerdien hy de hooghste van allen was, daer op Jerusalem gestight lagh.

De bergh Sion, uit oorzake op den zelven d'arke door David gestelt was, 2 Sam. 5, 17. 1 Chron. 15, 1, 3, 12. 16, 1, 2. 2 Chron. 8, 11. wort gezeidt van

God bemint en uitverkoren te zijn: Psal. 28, 68. vergeleken by 87. te weten, tot eene *woonplaetse*. 68, 17. En hierom wort God gezeit *te zitten en woonen in Sion*, Psal. 9, 12, of *op den bergh Sion*. 74, 1. Esai. 8, 18. Ioël 3, 17, 21. En aldus wort de woonstede of woonplaetse Gods gezeit op Sion te zijn. Ps. 76, 3. 132, 13. Eindelijk wordt Sion voor de woonplaetse Gods gestelt. Psal. 14, 7. 20, 3. 53, 7.

Sion wort op verscheide plaetsen in de Schrift voor de stad Jerusalem zelve genomen: als Ps. 48, 13. 87, 2. 102, 14, 17. 22. 110, 2. 132, 13. 133, 3. 137, 1. (vergeleken met 5.) Esai. 2, 3. 4, 3. 10, 12, 24, 32. 30, 19. 33, 10. 35, 10. 40, 9. 51, 11. 64. 10. Jerem. 4, 6. 9, 19. 14, 19. 26, 18. 30, 17. 31, 6. 51, 24. Thren. 1, 4. 2, 6, 8, 15, 18. 4, 2, 11. 5, 11. Ioël 2, 1, 15. Amos 6, 1. Mich. 3, 10, 12. 4, 7, 10. Sophon. 3, 6. Zach. 1, 14, 17. 8, 2, 3. En aldus wort Ierusalem bediet door *Sion des Heiligen Israels*. Esai. 60, 14. Door *den bergh Sions*. 2 Reg. 19, 31. Esai. 37, 32. Door *de dochter Sions*, (dewijl zy den bergh Sions onderworpen was.) Mich. 1, 13. 4, 8, 13. Zach. 2, 10. 9, 9. Matth. 21, 5. Ioh. 12, 15: of door *de maeght der dochter Sions*, 2 Reg. 19, 21. Esai. 37, 22. Desgelijx worden de Ierusalemmer vrouwen *dochteren Sions* genoemt. Cant. 3, 11. Esai. 3, 16, 17: gelijk ook de Ierusalemmer burgers *zonen Sions*. Thren. 4, 2.

Villap. Doch op vele plaetsen worden Sion en Ierusalem t'effens of neffens malkanderen gedacht, als of zy schijnen eenigh onderscheid tusschen beide te willen aenwijzen: hoewel het slechts een herhaling van een zelve zake is, tot meerder nadruk en verklaring: want op die plaetse wort door beide een en het zelve Ierusalem verstaen: het welk anders Sion, na desselfs voornaemste gedeelte, genoemt wort: of, het geen bewijslijker is, dewijl alle de heuvelen van Ierusalem met dien naem in de Schrift dikwils genoemt worden.

Quares lib. 4. c. 1. Maer wanneer eenige verklaring by het woort Sion gestelt, of onderscheit tegen Jerusalem te kennen gegeven wort, dan betekent Sion dat gedeelte van Ierusalem, welk het bovenste gedeelte of bovenste stad genoemt wort: alwaer het sterkste kasteel en huis der koningen van Iuda was; gelijk met den naem van Ierusalem het overige der beneden of onder-stad verstaen wort: als by Micha 3, 10. *Bouwende Sion met bloet, en Jerusalem met onrecht*: en ỷ 12. *Om uwent wille zal Sion als een akker geploeght worden, en Jerusalem zal tot steenhopen worden, en de bergh des tempels tot de hooghte eenes huis*: en Zachar. 1, 14. *Ik yver over Jerusalem en Sion met een groten yver.* Op deze plaetsen wort Ierusalem voor de beneden-stad, en Sion voor de boven-stad by d'uitleggers genomen.

Sion wort by wijle voor den tempel van Ierusalem zelf genomen, die door Sion bediet wort, als Psal. 137, 3. Ierem. 51, 10, of door den bergh Sions. Esai. 18, 7. Thren. 5, 18.

Akra, zoo men het voor een Griekſch woort, en voor eenen gemeenen naem wil houden, bediet een burgh of kasteel, kruin of top des berghs, en kaep of uithoek, en het opperste en hooghste van eenigh ding. Naemrede des woorts Akra.

Andere houden *Akra* voor een eigen naem, en voor een Hebreeusch woort, en leggen het *te gemoet doen komen* uit, gelijk het woort *Hakra* in dien zin, Genes. 24, 12. genomen wort: te weten, deez burgh zou alzoo genoemt zijn, naerdien *Melchisedek*, koning van *Salem*, Abraham, na het verslaen der Oostersche koningen, op den zelven ontmoet was. Genes. 14, 28. Villap.

Maer eigentlijk is *Akra* een Syrisch woort, en van *Hakra* gesmeet, het welk een kasteel of vesting bediet. Hier over leestmen in *Jonathan*, *steden Hakra*, dat is; der *sterking* of *gesterkte*. Deut. 3, 5: en in de Chaldeeusche uitbreiding 2 Sam. 2, 7. *Hakra van Sion*, dat is, kasteel van Sion, en cap. 7, 9. David woonde in *Hakra*, dat is in 't kasteel. Bochart.

De Grieken schijnen zich dezen naem als eigen gemaekt te hebben: hoewel zy *Akra*, met het uitlaten van de voorste letter H, gezeit hebben, als blijkt uit 1 Mach. 1, 35. *En zy bouwden de stad Davids met een grooten en vasten muur en sterke torens: en dezelve wiert hen tot een Akra, dat is, kasteel.* Des onaengezien onderscheit *Josephus Akra* in dier wijze en zoodanigh, dat, volgens zijn schrijven, d'opper-stad in de stad Davids, en de beneden-stad op *Akra* gelegen was.

De bergh, op den welken de tempel des Naemrede des

des Heeren door Salomon gebouwt wiert, was eertijts eigentlijk de berg *Moria* of *Morijah* genoemt: als blijkt uit 2 Par. 3, 1, daer gezeidt wort: *En Salomon begon het huis des Heeren in Jerusalem op den bergh Moria te bouwen, die zijnen vader David getoont was.*

woorts Moria.

Fuller. lib. 2. c. 14. Michel.

Van dien bergh heeft namaels de geheele berghachtige rontom gelegen lantstreke, waer op Jerusalem gebouwt is, haren naem bekomen: zulx zy ook het lant van *Morijah* genoemt wiert.

† Etymologia.

De Godsgeleerden, inzonderheit de Hebreen, verschillen wonderlijk in het opspeuren van den † oorsprong-reden des naems *Morijah*. Eenigen smeden den naem *Morijah* uit het Hebreeusch woort *Mar*, dat Myrrhe bediet: als of de lantstreke van Jerusalem in aeloude tijden rijkelijk Myrrhe zou voorgebragt hebben: inzonderheit op steun der woorden Cant. 4, 6: hoewel die woorden slechts by gelijkenis gesproken zijn: gelijk het gantsche Hoge-liedt in dien zin geschreven is.

In de Chaldeeusche vertaling is het woort *Morijah*, Genes. 22, 2, *Godsdienst* overgezet.

Hieronymus en de tzeventigh overzetters vertalen het woort *Morijah hoogh*: *Aquila*, volgens schrijven van den zelven Hieronymus, *helder* of *klaer*, *Symmachus*, *des gezichts*. Desgelijx leit *Beda Morijah gezicht* of *des gezichts*, of *verlichtend* of *klaerschijnend* en *verhelderend* uit.

Andere smeden het woort *Morijah* van het Hebreeusch woort *Trah*, dat *vreze* of eigentlijk *Godsvrucht*, of *vreze des Heeren* of *Godsdienst* betekent, en zijnen oorsprong van het woort *Jare*, dat is, *vreze*, heeft: gelijk ook de Chaldeeusche vertaelder het woort *Morijah* in dien zelven zin heeft overgezet. Weshalve indien het woort *Moriah* van het woort *Trah* af te leiden is, zoo zal het eene plaetse bedieden, dewelke tot den goddelijken dienst geschikt is: eensdeels om de Goddelijke weldaden, die aldaer door God aen Abraham, over de vrywillige aenbieding van het slachten zijns zoons, en over het opofferen des rams, bewezen zijn; en ten anderen, om den tempel, die aldaer door Salomon gebouwt was: als ook van wegen den Godsdienst, de welke aldaer door de Ioden aen Gode bewezen wiert: maer het geen 't voornaemste is, om de komste des Heilants in dien zelven tempel, tot vergroting van d'allergrootste glorye van dien.

Doch men zou de plaetse des berghs ook de *vreze des Heeren* of *Godsvrucht* mogen noemen, van wegen het antwoort des Heeren tot Abraham: die zeide: *Nu weet ik, dat ghy de Heere vreest.* Gen. 22 ℣. 12. Dies de plaetse, op de welke allermeest, volgens Gods getuigenis zelf, vreze, dienst en eerbiedigheit Gods in Abraham uitmunte, met recht alzoo genoemt wiert.

De meesten leiden niet ongerijmt het woort *Moria* of *Morijah* van het Hebreeusch woort *Raah* af, dat gezeidt is, *hy heeft gezien.* Welke vertaling, uitlegging en oorsprong-rede des woorts *Morijah* wonder wel op Isaaks vrage slaet, waer het offer was, en op Abrahams antwoort tot hem, *de Heere zal het verzien, Iehovah Ierah.* Gelijk ook de Heer Abraham van eenen ram tot een slaght-offer in Isaaks plaetse verzagh. Dewijl dan de Heer in der daet had vervult, 't geen Abraham onbewust had gezeit, *de Heer zal het verzien*, en de Heer zoo wonderlijk zulke verschillende dingen had verzien en vereffent: te weten, dat Abraham offerde: de zoon zich ten offer bood, en de Heer hen beide aengenaemlijk ontfing: en nochtans hierom de vader van zijnen zoon, noch de Heer van den slaght-offer, of het slaght-offer van 't leven beroofT wiert, zoo heeft Abraham wel en vryelijk mogen zeggen: *Deez bergh zy dan tot een tijtel, en in alle eeuwen tot een gedenkteken, en dat hy werde genaemt Morijah*, of *Jehovah Jerah*, dat is, *de Heere zal het verzien:* gelijk hy ook te recht *Morijah*, dat is, *vreze* of *Godsvrucht* kan genoemt worden.

Men vindt'er, die den oorsprong des woorts *Moria*, op 't Hebreeusch woort *Jore* of *More* brengen: het welk *leeraer* of *leere* en *onderwijzing* betekent.

De Hebreen daer en tegen houden *Morijah* voor een koppel-woort, en stellen het uit *More* en *Jah* te zamen, en vertalen het *leere des Heeren:* te weten *More*, gelijk gezeit is, bediet *leere*, en *Jah* is een der eigentlijkste en goddelijke namen, die by verkorting uit *Jehovah* gesmeet is, en een en het zelfde bedeit.

Zoo men de Rabbinen geloven magh, wiert deez bergh de *lere des Heeren* genoemt, uit oorzake op den zelven door Salomon den tempel gesticht was: in den welk het *Debir* of aenspraek-plaetse of vraegh-back was; waer in Gods orakelen, onderwijzing en leere gehoort wierden: of liever, zoo *Villapand* gevoelt, dewijl de voortreflijke leere Gods op dien bergh geschiet was: naerdien Abraham op dien bergh het einde der wet of leere der profeten, en alle d'orakelen, namelijk Jesus Christus, en het geheimenis zijns kruis gezien heeft.

Rab. Tanith. In 't kort: de bergh *Moria*, volgens schrijven van eenige Rabbinen, wiert alzoo genoemt: dewijl van daer onderwijzing aen Israël quam: of dewijl van daer vreze aen den volken der werelt quam.

Maym. in Beth. Habbech. Juchas. Midras Til. Naer luidt van eene oude en ingewortelde overlevering onder de Rabbinen, was de plaetse, alwaer David een altaer op het erf van *Aravna*, of bergh *Morija* stighte, de zelve, alwaer Abraham zijnen altaer stighte, op den welken hy zijnen zoon Isaak bond: alwaer Noach zijn altaer stighte, wanneer hy uit d'arke trad: desgelijx was aldaer d'altaer opgerecht, op den welken Kain en Abel offerhande deden. Ook zou Adam aldaer offerhande hebben gedaen, wanneer hy geschapen wiert. Van gelijken volght *Josephus* ook d'overlevering, de welke hout, dat Abraham op den zelven bergh zou bestaen hebben zijnen zoon Gode op t'offeren, op den welken namaels Salomons tempel gebouwt wiert: deez bergh nu is *Moriah* genoemt geworden, als blijkt uit 2 Chr. 3, 1.

Des onaengezien zijn'er verscheiden outvaders, en kerkelijke Schrijvers, die Abrahams offerhande op den Bekkeneel-bergh stellen, gelijk aenstonts breeder zal gezeidt worden.

Bekkeneel-bergh. Naer het beschrijven der bergen *Akra*, *Sion* en *Moria*, dient ook nootwendigh den stant, gelegentheit en benaming des *bekkeneel-berghs* of *Kalvarien* verklaert te worden: naerdien deez heden als midden tusschen de bergen *Sion*, *Akra* en *Moria* leit, en nu by na het midden der hedendaeghse stad beslaet.

Ten tijde van *Hieronymus* wiert deze bergh, volgens zijn schrijven, aen de Noort-zyde des berghs Sion getoont. Te weten, hy lagh by ouds aen de West zyde der benede-stad, na haer uitterste Noorder-eind toe: en aldus ook aen de Noort-zyde des berghs Sions. Toen was hy buiten de stad; maer leit nu binnen de muuren der stad besloten: want keizer *Elius Adrianus* deed den zelven bergh op 't jaer hondert zeven en dertigh, wanneer hy de stad, door *Titus* verwoest, beval te herbouwen, binnen de stad trekken. Pocul. Æmil. l. 4. Ziet pag. 356.

Hy bestaet geheel uit witten steen: gelijk by na alle de bergen ontrent Jerusalem zoodanigh zijn.

Deez bergh of plaetse, waer op de Zalighmaker gekruist wiert, was, volgens schrijven van Johannes, na by de stad Jerusalem gelegen. 19, 20. Andere brengen den afstant des berghs buiten de recht-poorte der stad op twee, en zommige op vier hondert treden.

D'Evangelisten, Mattheus 27, 33. Mark. 15, 22. Joh. 12, 7. noemen dezen bergh eigentlijk, op Grieksch, *Kraniou Topos*, dat is, *bekkeneels* (*doots-hoofts*, *hooft-schedels* of *hooft-pans*) *plaetse*: en Lukas de *plaetse*, *het bekkeneel* geheeten: en alle op Latijn in een zelven zin *Calvariae*. Anders wort ook deze plaetse by hen allen, behalve by Lukas, *Golgotha* genoemt, dat een Hebreeusch woort is, volgens uitdrukkelijk schrijven van Johannes. Te weten, *bekkeneel*, (of anders in 't Neerduitsch *hooftpan*, *herssenpan*, *doots hooft*, *hooftschedel* genoemt) heeft een en dezelve betekenis in 't Neerduitsch, dewelke *Golgotha* in 't Hebreeusch, gelijk Mattheus en Markus ter gemelder plaetse duidelijk schrijven, dat *Golgotha* gezeit of vertaelt is, *Kranion*, dat is, *bekkeneel*: zonder evenwel die beiden melden, of *Golgotha* een woort der Hebreeusche of van eene andere tale is.

Het woort *Golgotha* is uit het Hebreeusch grontwoort *Galal* gesmeet, dat *in 't ronde rollen* of *omwentelen* bediet. Aldus wort 's menschen hooft, van wegen desselfs rolbare rondigheit, met het verdubbelen van d'eerste lettergreep, op Hebreeusch *Gulgolth* genoemt, en eigentlijk met dien naem een *bekkeneel* of *doots hooft* betekent, als blijkt uit 2 Reg. 9, 35. Villap. Quares. Jansen.

Dan aengezien het woort *Golgotha* eenigh-

eenighzins van het gront-woort *Gulgoleth* verschilt, zoo willen eenigen het woort *Golgotha* voor een zuiver Hebreeusch (hoewel tegen uitdrukkelijk schrijven van den Evangelist Johannes) maer veel meer voor een Chaldeeusch of Syrisch woort gehouden hebben, en leiden het van het Syrisch of Chaldeeusch woort *Golgoltha* af: welk een bekkeneel bediet, met het uitlaten van de laeste letter *l*: zoodanige uitlating van letteren in vele woorden der Syrische of Chaldeeusche tale niet vreemt noch ongemeen is.

Hieron. in Matth.

Lichtf. in Matth.

Derhalve berispen *Beza*, *Iansenius* en andere het woort *Golgotha* t'onrecht en vergeefs, als of het qualijk by d'Evangelisten geschreven was, en, in plaetse van dien, *Golgoltha* most geschreven worden. Des niet tegenstaende getuight *Munsterus* in alle oude Latijnsche boeken des nieuwen Verbonts *Golgotha* gelezen te hebben.

Maer dewijl de genen, die het woort *Golgotha* uit het Syrisch of Chaldeeusch smeden, zich daer door geweldigh met het schrijven van Johannes benart vinden, naerdien deez *Golgotha* uitdrukkelijk tot een Hebreeusch woort maekt, zoo nemen deez hun uitvlucht tot het verzinnen van een tweederleie Hebreeusche tale: te weten, een aeloude en zuivere: en een andere, de welke met de Chaldeeusche tale vermengt, en door het verkeeren met de Babyloniers, ten tijde van de tzeventigh jarige gevangkenis, onder de Joden ingevoert was: in welken tijt de gemeene man de Syrisch-Chaldeeusche of Hebreeusch-Chaldeeusche tale gebruikte. Des onaengezien wiert hy gezeit de Hebreeusche tale te spreken, dewijl die tale te dier tijde de tale der Hebreen was, en niet veel van het zuiver Hebreeusch verschilde. De geleerden en geestelijken daer en tegen behielden hunne aeloude zuivere en ongeschonde tale. Weshalve, wanneer d'Evangelisten den naem der plaetse uitdrukken, die doorgaens en in de wandeling geuit wiert, zoo hebben zy *Golgotha* geschreven, en gezeidt, inzonderheit Johannes, dat het een Hebreeusch woort zy; dewijl de Hebreen dat als de gemene en gewonelijke sprake gebruikten.

Lyran. Villap.

Golgotha wort anders by den profeet Jeremias, 31, 39, met den naem van *Goatha* gedaght: want in het beschrijven van de grenspalen der muuren van nieu Ierusalem, voeght hy daer by: *En het meet-snoer zal Goatha omringen, en het gantsch lijk en asch-dal, en het velt (of lantstreke) des doots*. Dies blijkt hier uit, indien men de namen der omleggende plaetsen wel overweeght, dat *Goatha* een en de zelve bergh met *Golgotha* is: want geen ander lijk-dal wort te Ierusalem gevonden, als het geen tusschen den bergh Sion, en den bekkeneel-bergh gelegen is: desgelijx kan geen ander velt des doots in Ierusalem genoemt worden, als het geen tot het rechten der dootschuldigen op den kruin des bekkeneel-berghs een bequame plaetse verleende.

De bediedenis zelf des Hebreeuschen naems schijnt ook voornamelijk dit gevoelen te bevestigen: want het woort *Goatha* wort by den Chaldeeuschen ‡ uitbreider een *ronde kiste* vertaelt; maer by de zeventigh overzetters, *Hy zal in 't ronde omgeven worden*.

‡ Paraphrastes.

Eenigen smeden het zelve woort van het gront-woort *Ghagal*, en willen, dat het een en het zelve bediet, 't geen *Galal*, dat *omrollen* betekent: als of men zeide omgerolt, of ront: want dit woort, zoo *Villapand* gevoelt, is na de Chaldeeusche wijze gevormeert: in welke tale de Hebreeusche letteren lichtelijken verwisselt worden. Waer om men zou mogen zeggen, dat de bekkeneel-bergh niet t'onrecht alzoo, van wege de ronde gestalte, genoemt is: naerdien hy allerwege uit d'omleggende dalen zijnen kruin opwaerts stak.

Zoo *Epiphanius* daer en tegen schrijft, vertoont de gestalte der plaetse gene gelijkenis van een bekkeneel: want de bergh is niet op eene zekere hooghte gelegen, om dien een bekkeneel te mogen noemen: gelijk in het lichaem de plaetse des hoofts genoemt wort: want hy is niet hoger, dan d'andere overige plaetsen: naerdien d'Olijf-bergh daer tegen over hoger is: maer ook de hooghte, dewelke eertijts de bergh Sion had, maer nu ter neer geworpen leit, is ook hoger dan die plaetse geweest. Dan op dit schrijven van *Epiphanius* zou men met *Villapand* mogen zeggen, dat schoon deez bergh niet hoger, als d'andere bergen van Ierusalem is, zoo is hy evenwel hoogh genoegh, en vertoont

de gestalte des hoofts: te weten, eene ronde gestalte.

Hoe hoogh en breet deez bergh by ouds was, kan men niet zekerlijk weten: naerdien hy namaels door keizerin *Helena* schijnt afgebroken en gesleght te zijn, wanneer zy op zijnen top, kruin of vlakte de kerke des heiligen grafs deed bouwen.

Doubd. Zoo eenigen willen, was de bekkeneel-bergh by ouds slechts een kleine bult of heuveltje van den bergh *Gihon*, twee hondert en vijftigh schreden buiten de recht-poorte, aen de West-zyde der stad, gelegen.

Desgelijx is heden de bekkeneel-bergh geen groote en hoge bergh, gelijk velen meinen: maer alleenlijk een kleine bult of verhevenheit, van twee vadem ten hooghsten hoogh, aen of in het hangen van den bergh *Gihon*, aen de West-zijde der stad, en ontrent hondert en vijftigh treden van hare oude muuren gelegen.

Ook wort deze plaetse nergens by d'Evangelisten een *bergh* genoemt: maer alleenlijk de *bekkeneels* of *hooft-schedels-plaetse*. Dan men heeft aen deze plaetse den naem van *bergh* alleenlijk hier om gegeven, dewijl men in het gaen derwaerts moet op klimmen; hoewel onbemerkelijk: en veilight ook uit oorzake hy een gedeelte van eenen anderen bergh maekt.

Zijn kruin of vlakte is zoodanigh met gebouwen bezet en verrijkt, dat hy naulix kan gezien of bekent worden.

De Hebreeusche naem *Golgotha*, (of Griekſche *Kraniou*, of Latijnsche *Kalvaria*, of Neerduitsche *bekkeneel* of *hooft* of *herssen-pan* of *hooftschedel*,) is aen deze plaetse of bergh al van over ouds gegeven: te weten, van wegen het bekkeneel of hooft-pan van Adam, d'eerste mensch en vader en stam des menschelijken geslachts, dat eertijts aldaer zou begraven, en namaels gevonden zijn.

Dit, als iet ouds, gevoelen d'out-vaders *Augustinus*, *Athanasius*, *Ambrosius*, *Origenes*, *Theophylactus*, *Chrysostomus*, *Epiphanius*, *Basilius* en andere eendrachtiger stemme, en wort by de Joden door overlevering bevestight.

Lib. 7. Desgelijx schrijft *Anastasius*, eertijts patriarch van Antiochie, dat op den Bekkeneel bergh een hof was, alwaer Adam gestorven en doot lagh, met zijn hooft onder dezen bergh.

Onder de nieuwe of later Schrijvers, drijven *Baronius*, *Bellarminus*, *Masius*, *Tolettus*, *Lorinus*, *Salmeron*, *Pererius*, *Villapand*, *Torniellus*, *Quaresmius*, en *Bonfrerius* het zelfste gevoelen: ook luidt aldus de gemeene overlevering aen dien oort. Zelf *Hieronymus*, schoon hy dit gevoelen niet volght, schijnt het evenwel niet te verwerpen; maer eenighzins daer toe te neigen, als blijkt uit de volgende woorden, daer hy zeidt: *In deze stad (Jerusalem) wort gezeidt gewoont te hebben en gestorven te zijn Adam, van waer ook de plaetse, op de welk onze Heer gekruist is, het bekkeneel genoemt wort: te weten, dewijl aldaer het bekkeneel des eersten mensch begraven is: op dat het bloet van den tweeden Adam, dat is, van Christus, uit den kruize druipende, de zonden van den eersten Adam en begraven leggende eersten mensch, zou uitwisschen, en hier door de woorden des Apostels vervult worden: Ontwaekt, ghy die slaept, en sta op uit den dooden, en Christus zal over u lichten.* Ephes. 5, 14. In com. cap 5. ad Ephes. & in Epist. ad Marc.

Des onaengezien schijnt dezelve *Hieronymus* op eene andere plaetse het gevoelen, dat Adams begraef-plaetse op den Bekkeneel-bergh stelt, en dat dezelve alzoo zou genoemt zijn, dewijl aldaer het hooft van den eersten mensch begraven is, als een verdichtsel en onwaerachtigh, te verwerpen. In c. 27. Matth.

Zoo *Hieronymus* daer en tegen wil, zou deez bergh of plaetse zijnen naem van de bekkenelen der onthalsden, die zich aldaer vertoonden of begraven waren, bekomen hebben: want buiten de stad en voor de poorte waren, volgens zijn schrijven, plaetsen, op de welken de hoofden der gedoemden ter doot, afgehouwen wierden, en den naem van *bekkeneel*, dat is, *der onthalsden*, bekomen hebben. Maer hierom, voeght hy daer by, is de Heer op deze plaetse gekruist, ten einde de vanen der martelarye aldaer zoude opgerecht worden, alwaer het velt der gedoemden ter doot was. Maer zoo iemant, vervolght *Hieronymus*, zou willen drijven, dat hier om aldaer de Heer gekruist is, ten einde zijn bloet op het graf van Adam

zou

Digitized by Google

zou druipen, zoo zou men dien weer mogen vragen, waerom andere straetschenders op de zelve plaetse gekruist zijn. Waer uit blijkt, dat het woort *bekkeneel* niet het graf van den eersten mensch, maer de plaetse der onthalsden betekent.

Baronius wederleit dat gevoelen van *Hieronymus*; naerdien men nergens leest, dat zoodanige straffe, onder de Joden, door de wet ingevoert, noch door de gewoonte voor goet gekeurt is: want by de Romeinen was dezelve in gebruik, die niet lang voor die tijden, gelijk men des zekerlijk bewust is, over de Ioden hebben beginnen te heerschen.

L. To. Annal. Anno Chr. 34.

Hieronymus daer en tegen stelt Adams begraef-stede neffens of in de stad Hebron: te weten, op steun der woorden van Iosua 14, 15: hoewel uit kracht van zijne eige Latijnsche vertaling, gelijk reeds te vore is verhaelt.

in cap. 27. Matth.

Ziet pag. 247.

c. 11. Stau. Yiquir.

Naer het schrijven van zekeren *Jakob*, geboortigh van de stad *Edessa*, een der treffelijkste Syrische Schrijvers, en eertijts leermeester van den grooten *Ephraim*, zou Noach, die in Judea gewoont, en in de landstreke van Sodoma çeder-bomen geplant had, tot opbouw van d'Arke, ten tijde des watervloets, Adams geraemte met zich uit de stad Hebron in d'arke genomen, en, na het treden uit d'arke, onder zijnen zonen verdeilt hebben: te weten, hy had Sem, zijnen eerstgeboornen zoon, het bekkeneel van Adam gegeven, en het lant van Judea toegevoeght. En aldus hadden Sems nakomelingen, wanneer zy in Iudea, als hun erfdeel, gekomen waren, het bekkeneel van Adam, het welk hen uit het gebeente van Adam, in 's vaders verdeiling toegevallen was, op de plaetse of bergh des bekkeneels begraven. Dit verhael is, volgens bevesting van den gemelden *Jakob*, door d'oude Syriers, als van hant tot hant aen de nakomelingen overgelevert, en in de kerken van Syrien aengenomen: welke overlevering Rab. *Simeon de Hefraiter* toestemt.

Dies kunnen beide gevoelen, dat van d'Outvaders en *Hieronymus*, nopende Adams begraef-plaetse, goet gevonden, en ten besten geduit worden, indien men aen deze overlevering der Syriers geloof wil slaen.

Quaresm.

Een andere, en zeer verscheide en vreemde, verklaring des naems *bekkeneel* geeft zeker *Antonis Honkola*: te weten, dat *Golgotha* of *plaetse des bekkeneels* veel meer na Sauls, als na Adams bekkeneel, alzoo zou genoemt zijn: het welk in den tempel van *Dagon* gehecht, gelijk de romp aen de muuren der stad *Bethschan* opgehangen wiert, als 1 Sam. 3, en 1 Chron. 10, 10. te lezen is. Doch het is zonder eenige waerschijnelijkheit en gevolgh gesproken, te zeggen: Sauls hooft is in den tempel van Dagon gehecht: dienvolgens wort van Sauls en niet van Adams hooft, *Golgotha* of de *plaetse des bekkeneels* alzoo genoemt. Of *Honkola* most bewijzen, dat de tempel van *Dagon* de *bergh des bekkeneels* zy, en na by de wallen der stad Ierusalem leit: het geen hem onmoghelijk is: naerdien de tempel van *Dagon* onder de steden der Filistijnen gelegen was; maer de bergh des bekkeneels in het lant van Iudea.

c. 11. Stau.

Zoo andere willen, wiert deez plaetse of bergh *bekkeneel* genoemt, naerdien zy als een bekkeneel van gedaente en wezen was: te weten, zonder lover of gras, geheel steenigh en onvruchtbaer, als een dootshooft of bekkeneel: en hierom tot de straffe der ter doot gedoemden geschikt.

Alhoewel de genen, die het woort *Moria gezicht* uitleggen, daer uit willen besluiten, dat Abrahams offerhande op den bergh *Moria* zou geschiet zijn, zoo gevoelen nochtans *Hieronymus*, *Augustinus* en meer andere kerken-leeraers, dat Abrahams offerhande op den bekkeneel-bergh zou gebeurt zijn: gelijk ook dit gevoelen door een oude overlevering onder d'oostersche Kristenen van dien oort voor zeker en onfeilbaer gehouden wort.

Daer en boven toontmen, tot geen klein bewijs van Abrahams offerhande, op den bekkeneel-bergh, eene kapel, door Kezerin *Helena* ter zelver plaetse gestight, alwaer d'offerhande zou geschiet zijn. Op den vloer ziet men Abrabam slaghveirdigh met een opgeheven zwaert boven Isaak, in marmer uitgehouwen: beneffens een Engel, die den slagh belet.

Ziet Pag. 382.

Zoo

Zoo daer en boven de Godsgeleerden hebben aengemerkt, is onder alle verbeeldingen, dewelke des Heilants doot en lijden voorgegaen zijn, niet een, die dezelve zoo volkomentlijk en naektelijk vertoont, als Abrahams offerhande. Abraham verbeelt God den Vader, Isaak Christus den Zoon, dien God de Vader voor de behoudenis des menschelijken geslaghts aen den kruize opgeoffert heeft. Het hout, dat Isaak tot een brant-offer op zijne schouderen droegh, verbeelt het kruis, daer Christus, ter doot gaende, zijne schouderen onder leide. De plaetse van beide offerhande was een bergh. Isaak liet zich binden, en op den hout-stapel smijten. Desgelijx liet de Heilant zich aen den kruize hechten. Isaak, uit doots kaken geredt, en als na d'offerhande herlevend geworden, verbeelt de schielijke opstanding des Heilants: waer door de zoon Gods weer tot den Vader keerde, gelijk Isaak met zijnen vader weer t'huis waerts keerde.

Isaak heeft niet alleenlijk Christus verbeelt; maer ook de ram, die voor Isaak ten offer quam.

De hoornen des rams, in de heggen of struiken verwert, verbeelden de hoornen of armen des kruis, of liever des Heilants armen, met nagelen aen den kruize gehecht: gelijk de struiken de doorne kroon.

Quar. Naer luidt van de gemeene overlevering, onder d'inwoonders van dien oort, zou *Melchisedech*, koning van Salem of Ierusalem, en priester des Allerhooghsten, op den bergh *Moria*, en *bekkeneel-bergh*, Abraham, (na hy de vier Oostersche koningen verslagen had) ontmoet, en hem gezegent, en offerhande gebraght hebben. Genes. 14. Heb. 8, 1, 2: want Abraham, gelijk zeker oude Schrijver, *Eupolemus* by *Eusebius* verhaelt, was, na zijne wederkomste uit den neerlaeg der vyanden, door *Melchisedek*, (dien eenigen voor Sem, Noachs zoon, houden) lustigh in de stad *Agariza* onthaelt: welk woort in 't Neerduitsch *bergh des Allerhooghsten* bediet: en wort zonder twijffel daer door de stad Ierusalem betekent: de welke op den allerhooghsten bergh, die inzonderheit Gode toegewijdt was, gesticht lagh. En des te bewijsslijker kan dit gehouden worden, indien men, volgens het gemeenste en bewijselijkste gevoelen zeid, dat *Melchisedek* koning van Ierusalem geweest zy.

Lib. 9. de præp. Evang.

En aengezien dit by d'oude Kristenen geloof gevonden heeft, zoo hebben zy, ter gedachtenis van dien daet en voorval, een kapel ter zelver plaetse gesticht, de welke noch heden 's daeghs by de Kristenen ten dien inzichte bezocht en geëert wort.

Josephus daer en tegen stelt de plaetse, daer Abraham Melchisedek ontmoete, in 's *Konings Dal*, of *Dal Schave*. Desgelijx *Hieronymus*, na den voorgang en gevoelen der Ioden. Ziet pag. 161. In Epist. ad Evag.

Doch om dit schrijven van *Josephus* met de gemelde oude overlevering, als strijdigh tegen elkanderen, te vereenigen, en tot een zelve gevoelen te brengen, zou men mogen zeggen, dat het *Konings Dal* het dal *Hennon* zy, het welk aen d'Oost-zijde neffens Jerusalem leit: gelijk *Villapand* uit *Josephus* en uit de Schrift bewijst, en ook met bewijselijke redenen toont, dat Abraham aldaer Melchisedek tegen quam. Dies het schrijven van *Josephus* tegens de gemelde oude overlevering niet strijt: dewijl dit Dal *Hennon* van den bergh des bekkeneels niet verre afleit. Dus verre *Quaresm.*

Naer het schrijven van *Adrichom* uit *Nicephorus*, *Brokard* en *Breidenbach*, volgens een algemeine overlevering van dien oort, en de welke by een iegelijk geloofft wort, zou d'ontmoeting van Melchisedek en Abraham aen de voet van den bergh Thabor (op den welken des Heilants gestalt-verwisseling geschiede) zich toegedragen hebben: gelijk noch aldaer de tafel van Melchisedek, aen de welke hy Abraham ter gast ontfangen had, getoont wort. Hist. Eccl. 3. Ziet pag. 141.

Wel kan dit een gemein gevoelen en overlevering ten tijde van *Brokard* in dien oort zijn geweest; maer niet voor zijnen tijt, noch heden ten dage. Noch *Quaresmius* heeft in dien oort zoodanigh oit gehoort, noch hem is in het doortrekken zoodanige plaetse getoont: hoewel hy naukeurigh vele dingen onderzocht heeft.

Maer zoo *Quaresmius* gevoelt, is deze

deze tafel moghelijk de gene, de welke getoont wort, alwaer Christus de vier duizent menschen verzadighde: te weten, op den wegh, wanneer men van de zee van Galilea na den bergh Thabor gaet.

Jerusalem is op bergen gelegen.

Uit het boven verhaelde, en inzonderheit uit het schrijven van *Josephus*, blijkt duidelijk, dat de stad Jerusalem op bergen gebouwt, en dienvolgens op een hoogen en verheven oort gelegen was. Desgelijx schrijft *Tacitus*, *dat Jerusalem op twee heuvelen gesticht was.*

Jerusalems stant en gelegentheit op bergen blijkt ook duidelijk uit de Schrift: want by Josua wort Ierusalem gezeit op het geberghte gelegen te zijn. Daer en boven zeidt de Psalmist, 87, 1, *dat zijn grontslagh op de bergen der Heiligheit is:* alwaer hy, volgens gemeen gevoelen der Godsgeleerden, van het aertsch Ierusalem spreekt. En Psal. 125, 2. wort Ierusalem gezeidt met bergen omringt te zijn, die de bergen Sions, dat is, de bergen van Ierusalem, genoemt worden. Psal. 133, 3.

Hier over wort Ierusalem, als ook de tempel, op vele plaetsen in de Schrift *de bergh Gods*, en *de bergh der Heiligheit Gods* genoemt: gelijk reeds te vore gezeidt is.

Ten aenzien van d'omleggende bergen, wort by Esaias 22, 1, 5. Jerusalem door het *Dal des gerechts* betekent, en by Jeremias 21, 13. door *inwoonersse des Dals* uitgebeelt: want daer bergen zijn, heeft men nootwendigh ook dalen: als daer waren het Dal *Josafat*, *Siloe*, *Gehennon*, *Tofet* en andere.

Ten aenzien van Jerusalems hogen stant en gelegenheit op bergen, worden de genen, die van buiten na en in Jerusalem quamen, in't nieu Verbont gezeit op te gaen of op te klimmen. Als onder andere de Zalighmaker en zijne jongeren: *Ziet, wy gaen op na Jerusalem.* Luc. 18, 31. *Hy* (Christus) *ging op na Jerusalem*: en voorts op de volgende plaetsen, Luc. 19, 28. Joh. 12, 3. 5, 1. 11, 55. Act. 11, 2. 31, 31. 15, 1. 18, 22. 21, 4. 12, 15. 14, 11. 25, 1, 9. Gal. 2, 1, 2.

Van gelijken wierden de genen, die na den tempel traden, gezeit *op te gaen* of *op te klimmen*. Luc. 18, 10. Joh. 7, 14. Act. 3, 1. en doorgaens in't oud Verbont.

Het hedendaeghsch Jerusalem, gemeenelijk *nieu Jerusalem*, ten aenzien van het oude verwoeste, genoemt, leit ook nu noch op bergen, volgens verhael van alle reis-beschrijvers en bezichtigers: als onder andere *Belon*, *Monkonys* en *Thevenot* getuigen: want Jerusalem, zoo *Belon* schrijft, is op eenen hoogen oort gelegen, na het welk men van alle kanten moet opklimmen. Van gelijken getuight *Monkonys*, dat Jerusalem op het hoogh van bergen op bergen gelegen, en daer mee van alle zijden omringt is: het welk haer gelegentheit en verblijf zeer onaengenaem maekt: want de gantsche stad rijst met bergen op en neer. Desgelijx schrijft *Thevenot*, dat Ierusalem op een berghachtige en droge plaetse gelegen is, de welke niet met allen voortbrengt: zulx drie of vier Fransche mijlen rontom de stad d'aerde zeer onvruchtbaer, maer verder goet is.

De stad Ierusalem wort gezeidt in het midden des aertbodems gelegen en gestight te zijn: waer op ook eenigen de volgende woorden van den Psalmist duiden: *God onze Heere is van ouds af, die verlossinge werkt in het midden der aerde.* Psalm. 74, 12. Te weten, hy schijnt aldaer van 's menschen verlossing te spreken, de welke Christus ter plaetse van Ierusalem, in het midden van Iudea, volbraght heeft, en niet alleenlijk van Iudea, maer ook van de gehele werelt, zoo eenige lantbeschrijvers willen.

In het midden des aertbodems.

Lichtelijk zal men de gelegentheit van Jerusalem in het midden des aertbodems kunnen begrijpen, indien men op het schrijven van *Ptolomeus* let, die, na den voorgang der ouden, de gantsche plek des aerdbodems, de welke toen alleen voor bewoonbaer wiert gehouden, in zeven klimaten heeft verdeilt: in welker midden Jerusalem gelegen is: dat niet t'onrecht op een zelve wijze by de zonne kan geleken worden: want gelijkerwijs de zon onder de planeten, alzoo is Ierusalem onder de landschappen de middenste, en bezit de voornaemste plaetse. Dan by aldien men op de ronte des aertkloots achting geeft, dan kan Jerusalem niet gezeit worden, in het midden des aerdtbodems gelegen te zijn: naerdien in den zelven nergens eenigh begin, einde of midden te nemen is. Villap.

Niet alleenlijk is Ierusalem in het midden des aertbodems; maer ook in het midden des lants van Iudea of Palestijn, (genomen Judea voor het gewest, dat binnen den Jordaen besloten is) gelegen, als *Aristeas* getuight, daer hy zeid: *Wy aenschouwen de stad op den bergh, dewelke het midden van gantsch Judea is, en een verheven gezicht heeft.* Het zelfste getuight ook *Josephus* in het beschrijven van Judea, met de volgende woorden: *Maer desselfs midden is Jerusalem. Waer over eenigen niet zonder reden, die stad den navel desselven lants hebben genoemt.*

Lib. de 70. interp.

Desgelijx maekt *Hieronymus*, in het overwegen van Ezechiels volgende woorden, *Dit is Jerusalem, welk ik in het midden der heidenen hebbe gestelt, en zijn lant rontom haer henen*, Ierusalem tot een navel des gantschen aertbodems: Te weten, gelijker wijze de navel in het midden des lichaems, alzoo is Jerusalem in het midden des aertrijks gelegen.

Lib. 2. in Ezech. 5, 5.

Van wege de gelijkheit des navels in het midden des lichaems, noemen de Latijnsche Schrijvers gemenelijk eene stad of plaetse, welke in het midden van eenigh lantschap gelegen is, den navel desselven lantschaps. Aldus noemt *Cicero* de stad *Enna*, in het midden van Sicilie gelegen, den navel desselven eilants. Ook zeid *Plinius*, dat de navel van Italie ontrent het Reatinisch meir zy, dewijl aldaer het midden van Italie is.

Villap.

Wijders, by aldien men de brete en lengte des aertbodems, die den ouden bekent was, wil in acht nemen, men zal lichtelijk kunnen bevinden, dat Jerusalem de navel des gehelen aertbodems zy: het welk men ook door ervarentheit sal kunnen te weten krijgen, by aldien men een aertkloot neemt, en den eenen voet des passers op Jerusalem, en d'andere op d'uitterste grenzen van *Afrika* stelt: want aldus zal hy eene kring maken, die alle de lantpalen des ouden bekenden werelts begrijpt.

De stad Jerusalem was, ten tijde der Romeinen, d'eerste der elf plaetsvoogdyen van Judea, en als het koninglijk hof, en munte boven d'andere uit, als het hooft in 't lichaem.

Jerusalem behoort onder den stam van Juda en Benjamin.

De stad Ierusalem was in 't eerst, ten tijde van de komste der kinderen Israëls in het Heilige Lant, in twee deelen verdeilt: het een deel behoorde onder den stam van Iuda, en het ander onder den stam van Benjamin: welke beide stammen door een snoer van elkanderen gescheiden waren: gaende het scheit-snoer door het voorhof des tempels zelf.

De bergh des tempels en de voorhoven, volgens schrijven der Talmudisten, waren in den stam of erfdeel van Iuda: maer het portael of voorhuis, de tempel en Heilige der Heiligen, in het erfdeel van Benjamin gelegen. Een snoer schoot uit het erfdeel van Iuda, en liep tot in het erfdeel van Benjamin, en in dat gedeelte was d'altaer gestigt. Waer op de Talmudisten, tot verklaring, by voegen: dat de gantsche breete des buiten voorhofs, wat aengaet het ooster gedeelte, het gantsche voorhof der vrouwen, het gantsche voorhof Israëls, en elf ellen des voorhofs der priesteren, binnen het erfdeel van Iuda waren: van daer is het altaer, en van daer, na 't Weste, is men binnen het erfdeel van Benjamin.

Glossa in Baba.

Deze gedeelten wierden met zulk een naukeurige onderscheiding in acht genomen en ga geslagen, dat de hoek des altaers tegen 't Zuid-ooste gene grontvest had; dewijl dat gedeelte in het erfdeel van Iuda was: daer nochtans de gantsche altaer binnen het erfdeel van Benjamin moste zijn.

Glossa in Baba.

Ziet pag. 481.

De Schrift geeft geen duidelijk bericht, of de stad Ierusalem onder den stam van Benjamin, of onder dien van Iuda behoorde: want op het drie en zestighste veirs des vijftienden hooftstuk van Josua schijnt zy de stam van Iuda toegevoeght te worden: naer luit van Iosuas volgende woorden: *Maer de kinderen Iuda konden de Iebusiten, d'inwoonders van Ierusalem, niet verdrijven. Alzoo woonden de Iebusiten by de kinderen Iuda te Ierusalem, tot dezen dagh toe.* Waer om ook de kinderen van Iuda de zelve stad bestormden en veroverden. Daer en tegen wort de stad in het achtiende boek van Iosua op het laeste veirs den Benjamiten toegeschreven. Desgelijx op veirs 23, van het eerste hooftstuk des boeks

Bonfr. in Jos.

Jud. 1.

Digitized by Google

boeks der Rechteren, naer luidt der volgende woorden: *Doch de kinderen Benjamins hebben de Jebusiten, te Ierusalem woonende, niet verdreven: maer de Iebusiten woonden met de kinderen Benjamins te Ierusalem tot op dezen dagh.*

Van gelijken worden by Jeremias 6. de kinderen Benjamins burgers en inwoonders der stad Ierusalem gestelt. Daer en boven schrijft ook *Iosephus* de stad Ierusalem den Benjamiten toe.

Doch dit geschil kan gevoeghelijk, door het stellen van Jerusalem in twee stammen met de Talmudisten, beslеght worden. Van gelijken beslеght ook *Bonfrerius* dit geschil by na op een zelve wijze, in de volgende woorden. Te weten, de stad Jerusalem was in beide stammen gelegen, namelijk, het Zuider gedeelte der stad, of bergh Sion, en misschien ook een tamelijk gedeelte der beneden-stad was in den stam Juda gelegen: lopende het pael-snoer, tusschen beide stammen, door den kruin des berghs Moria: maer het overigh gedeelte der beneden stad, na 't Noorde, ja by na de geheele beneden stad, was in de stam van Benjamin gelegen.

Hier over wort Nehem. 2, 11, gezeidt, *dat zommige van de kinderen Iuda en van de kinderen Benjamins te Ierusalem woonden.*

Zoo iemant nu moght vragen, aen welken stam van beide het machtighste of grootste gedeelte der stad toegevallen was. Daer op geeft *Bonfrerius* ten antwoort, dat het machtighste gedeelte der stad den Benjamiten schijnt te beurt gevallen te zijn: want die hebben het grootste, ja ook het waerdighste gedeelte in bezit gehad; dewijl de tempel in den stam van Benjamin stont.

Daer en tegen zou het machtighste gedeelte kunnen schijnen geweest te zijn, dat de stam van Iuda in zijn erfdeel had: naerdien dat gedeelte eensdeels door zijne voordeligen en sterken oort, en ten anderen, van wege het koninglijk huis en zetel des rijks, die op den bergh Sion waren, de benede stad in waerdigheit verre overtrof.

Hier uit blijkt, hoe *Adrichom*, en andere dolen, die de stad Ierusalem in het erfdeel of stam van Benjamin alleen plaetsen, en met geen gedeelte in dien van Iuda.

Uit het boven verhaelde, en uit het geen men in de boeken der Koningen, Kronijken en by Esdra leest, blijkt, dat ook de stam van Levi deel in Ierusalem hebbe gehad: naerdien uit den zelven de tempel-dienaers gekoren wierden: het welk inzonderheit na de wederkomste der Ioden uit de Babylonische gevangkenis en heropbouwing der stad geschiede: gelijk *Nehemia* cap. 11. duidelijk ontfouwt.

Derhalve waren gene andere, zoo *Beda* hier uit besluit, volgens bericht der Schrift, die gezeit worden, in Ierusalem gewoont te hebben, als uit den stam van Juda, Benjamin en Levi. Want de stam van Benjamin bleef van over ouds in Jerusalem, naerdien hem deze stad by loting toegevallen was: maer de stam van Juda trad in de zelve, na Davids tijden, wanneer hy dezelve tot hooftstad des gantschen Israëlitischen volks en koningrijks had gemaekt: by de welken de stam Levi gevoeght wiert: sedert aldaer d'Arke des verbonts ingebraght en de tempel gestight was.

Maer onder de genen, die van de tien stammen wederkeerden, woonden ieder in zijne stad: waer in ook de priesters en Leviten, die by hen liever wilden blijven, een gedeelte, hen by wet toegevoeght, des niettemin bezaten.

Dan daer na hebben vele uit andere stammen, gelijk zeer gelooflijk is, in Ierusalem gewoont. Het welk ook te bewijzen is uit den aenvang des briefs van den Apostel Iacobus, 1, 1. naer luit der volgende woorden. *Jacobus, een dienstknecht Gods en des Heeren Jesus Christus, de twaelf stammen, die in de verstrojing zijn, Welvaren.* Hy verstaet hier niet die genen, die gezeidt worden noch heden over den Eufrates te zijn, gelijk eenige die woorden qualijk hebben geduit: maer de genen, die uit ieder stam, na de Babylonische gevangkenis, in Iudea gekeert waren, en ten tijden van Kristus in Ierusalem woonden: die over het aennemen des Kristelijken geloofs, gelijk *Beda* verklaert, door hunne stam-genoten uit Ierusalem verdreven, Quaresm.

Digitized by Google

ven, en door de lantschappen van Iudea en Samaria, in d'eerste vervolgingen der gelovigen, dewelke in de Handelingen der Apostelen gedaght wert. Aldus blijkt, dat eenigen uit alle de stammen in Ierusalem gewoont hebben.

Muuren der stad oude en nieuwe Jerusalem.

Koning Salomon, naer het bouwen van tempel en huis, deed d'oude stad Ierusalem met muuren rontom omringen. 1 Reg. 3, 1. 9, 15. Maer namaels sloopte Ioas, koning van Israël den muur van Ierusalem, van de poorte Efraims af tot aen de hoek poorte, eene streke van vier hondert ellen. 2 Reg. 14, 13. 2 Chron. 25, 23. Daerna heeft Ezechias den gehelen muur, door Ioas gesloopt, uit vreze voor belegh, doen hermaken. cap. 31, dien hy optrok tot aen de toren, met een anderen muur daer buiten. 2 Chr. 32, 5.

Koning Manasse deed ook den buiten muur aen de stad Davids, aen de West-zyde van *Gihon*, in het dal, en tot den ingang der Visch-poorte bouwen. 2 Chron. 33, 14.

Namaels hebben de Babyloniers den muur der stad Jerusalem, wanneer zy dezelve verovert hadden, verwoest en gesloopt. 2 Reg. 25, 10. 2 Chron. 36, 19. Jerem. 39, 8. 52, 14. Sedert bleef de muur der stad eene reex van tzeventigh jaren gebroken en gesloopt leggen. Neh. 1, 3.

Wanneer namaels de Ioden, door bevel van koning *Cyrus*, uit Babilonien en Persie, onder gelei van Nehemia, des konings *Artaxerxes* wijnschenker, weer na hun lant getogen waren, begonnen zy, ten van tijde koning *Artaxerxes*, de gesloopte muuren op te bouwen, als blijkt uit Ezra 4, 12, 13, 16. 5, 3, 9: doch wierden t'elkens in het bouwen tot aen het tweede jaer van koning Darius door hunne vyanden belet: dan voeren des niettemin, ten spijt der vyanden, met het bouwen der muuren voort, Neh. 2. Na eindelijk de muur in den tijt van 52. dagen voltoit was, 6, 15, wiert die door de Leviten uit alle plaetsen, met vreughde en dankzegging, en onder het gezang en geluit van cymbalen, luiten en harpen, ingewijdt, gelijk breder in het twaelfde hooftstuk van Nehemia te lezen is.

Uit het boven verhaelde blijkt, hoe de stad Ierusalem al van over ouds met eenen muur was omringt.

Zoo *Quaresmius* verhaelt, hoewel met weinigh waerschijnlijkheits, zouden gene kleine overblijffelen der muuren, ten tijde van Nehemia gebouwt, zich noch heden vertonen.

De stad Ierusalem was ten tijde des Zalighmakers, en voor hare verwoesting door *Titus*, met drie muuren, of met een driedobbelden muur omgeven: behalve ter plaetse, daer zy met ongebaende of onbegangbare dalen omringt was: want aldaer was alleenlijk een omtrek van eenen muur. Ioseph. de bell. lib. 6. c. 6

Dan het dient aengemerkt, dat deze drie muuren de stad in dier wijze niet omringden; als of de tweede den eersten, in 't midden gelegen, en de derde den tweeden omringde: want het tegendeel blijkt ook uit het schrijven van *Iosephus* zelf: welk luit, dat de stad aen de zyde, daer zy met onbegangbare dalen omringt was, alleenlijk met eenen omtrek besloten lagh. Maer deze drie muuren of driedobbelde muur omringde de stad in volgender wijze. Te weten, de bergh Sion was met den eersten muur in dier wijze omringt, dat de stad, by aldien zy met dien muur alleen rontom besloten was geweest, geen anderen muur zou schijnen van node gehad te hebben: naerdien die, volgens schrijven van *Iosephus*, d'oudste der drie muuren was, en van wege de nessens gelege dalen en uitstekende heuvelen, op de welke de muur gestight was, niet lichtelijk kon verovert worden. Daer en boven was hy zeer hecht gebouwt.

Wanneer d'oude stad, over den bergh *Sion*, tot aen de bergen *Akra*, *Moria* en *Bezetha*, benoorde den bergh Sion gelegen, had toegenomen, zoo bleef evenwel de bergh

Digitized by Google

Sion, aen de Zuid-ooft en West-zyde flechts met den omtrek van een eenigen muur omringt, die allerwege van buiten met steile dalen gesterkt was. Dan een andere dobbele muur omringde den bergh Sion aen de Noort-zyde: niet als of de bergh Sion aen die zyde onveiliger was; maer op dat de beneden stad, gebouwt op de bergen *Akra* en *Bezetha*, ook met hare muuren en wallen zou omringt zijn. Waer over ook die muur, dewelke den bergh Sion allerwege omringde, by *Josephus* d'eerste en derde muur genoemt wort.

Maer de tweede muur wort de korte muur genoemt, de welke den bergh *Bezetha* ten Noorden alleenlijk omringde.

Eindelijk wort de derde muur die genoemt, die ook dezen muur der stad *Bezetha* en de gehele bergh *Akra* en d'opperstad *Salem* eens streeks omringde.

lib.6.c.6. Volgens schrijven van *Iosephus*, kon d'eerste of oudste der drie muuren, van wegen de dalen en overhangenden heuvel, op den welken hy gebouwt was, niet lichtelijk verovert worden: want behalve deez toren op een voordeligen oort stont, zoo was hy ook zeer sterk gebouwt: naerdien David, Salomon en andere koningen na hen zeer groote onkosten aen den opbouw van dien besteet hadden.

Hy begon aen d'eene zijde van den tooren *Hippikos* genoemt, en strekte tot aen *Xystus* alzoo genoemt. Van daer reikte hy tot aen het raethuis, en eindighde aen de Wester galderye des tempels.

Aen d'andere zijde begon hy ten Weste van den zelven tooren, en strekte neerwaerts door *Bethso*, of *Bethiso*, tot aen de poorte der *Essenen*, anders de vuilnis poorte geheten. Daer na kromde hy zich na 't Zuide boven den bron *Siloam*, en keerde van daer weer na 't Ooste, tot aen Salomons Vyver, en strekte tot aen eene plaetse, *Ophlas* genoemt, en raekte ten Ooste tot aen de galderye des tempels.

In deze beschrijving van den omtrek des muurs begint Josephus van 't Noorde, en gaet na Weste, Zuiden en Ooste.

De tweede muur, anders de middenmuur van wegen hare gelegentheit geheten, volgens den zelven *Josephus*, neemt van de poorte *Genath* genaemt, zijn begin, en omringt alleenlijk de Noort-zyde, en klimt tot aen de toren *Antonia* op.

De derde muur nam van den toren *Hippikos* zijn aenvang, strekte van daer na den toren *Psephinos*, tegen over het graf van *Helena*, koningin van *Adjaberen*, en langs hene de koninglijke graven, tot aen zekeren tooren, die op een hoek stont. Van waer de muur met eenen boght tot aen het volders graf voort liep, en eindighde, zijnde gehecht aen den omtrek des ouden muurs, in het dal *Kedron*.

Koning *Agrippa* had dat gedeelte der stad, het welk door hem zelven daer by gevoeght was, met dezen muur begonnen t'omringen: daer te vore dat gedeelte open en onbemuurt lagh. Want het volk, door de grote menighte, had zich allengs buiten de muur der stad met der woon begeven.

Dit gedeelte, dat aen de stad gehecht wiert, is op Griekſch *Kenopolis*, en in de lant-tale op Syrisch *Bezetha* genoemt, dat beide op een zelven zin uitkomt, en *nieuwe stad* betekent.

Namaels begon koning *Agrippa*, op verzoek der inwoonders, dat gedeelte met eenen muur, op 's stads onkosten, t'omringen. Hoewel *Josephus* in het twaelfde boek der Ioodsche aeloutheden, op het zevende hoofdstuk schrijft, dat *Agrippa* de muuren der nieuwe stad alleenlijk breder en hoger deed maken, als zy te voren waren. Waer uit men zou men besluiten, dat deze nieuwe stad reeds te voore met muuren omringt was.

Agrippa zou deze muuren dezer nieuwe stad, volgen schrijven van den zelven *Josephus*, onoverwinbaer hebben gemaekt, 't en zy *Marsus*, lantvooght van Syrien, des by brieven keizer *Klaudius* verwittighthad. Waer op den keizer, uit een duchten en vermoeden, dat de Ioden iet nieuws zouden willen in 't werk stellen, *Agrippa* wel ernstelijk by brieve het versterken der stad beval te staken. Gelijk ook *Agrippa* des keizers bevelen aenstonts gehoorzaemde, en het werk, na de grontvesten alleenlijk geleit waren, staekte. Want de stad was onoverwinbaer geweest, indien *Agrippa* de muuren, gelijk die begonnen waren, Joseph. Antiq. lib. 19. c. 7.

voltoit had. Want de steenen van twee ellen lang, en tien breet, wierden t'zamen gehecht, die niet lichtelijk door yzer konden ondergraven, noch door stormgevaerten uit hunne plaetsen bewogen worden. Met dusdanige stenen was de muur opgehaelt.

En gewisselijk, deez muur zou ook meerder hooghte gehad hebben, by aldien de grootmoedigheit van dien gene, die den muur begonnen had te stichten, niet belet geworden was.

Namaels wiert d'eigenste muur door vlijt en arbeit der Joden opgebouwt, en tot de hooghte van twintigh ellen opgehaelt. Hy had tinnen van twee, en borstweeringen van drie ellen hoogh.

De muur aen d'Oost-zyde, en na de beke *Kedron* toe, wiert *Kapheteta*, en op Griekſch *Kaphenata* genoemt, en door Ionathan herbouwt.

Jonathan, en d'outsten des Ioodschen volks, beraetslaeghden, om de muuren van Ierusalem hooger op te trekken. 1 Macch. 12, 37. Desgelijx om eene groote hooghte midden tusschen den burgh en stad te maken, om dezelve van de stad te scheiden, ten einde zy alleen en op haer zelven zou zijn, en de bezettelingen niets zouden kunnen kopen noch verkopen.

Torens der muuren. Op de muuren waren ook toorens, op eene onderlinge afstant van twee hondert ellen van malkanderen, van twintigh ellen breet, en twintigh ellen hoogh, met vierkante hoeken gemaekt, die, gelijk de muur zelf, dicht en vast waren.

Boven op de vaste hooghte der toorens van twintigh ellen hoogh waren kamers, vertrekken en water-bakken gemaekt: waer in men by brede wendeltrappen opklom.

De derde muur had tnegentigh dusdanige torens, de tweede of middenste veertien, en d'oude zestigh: in alles waren'er hondert en vieren zestigh torens.

Onder deze torens waren vier d'uitstekenste, als, de toren *Psephinos*, *Hippikos*, *Phaselus*, en *Mariamne*.

Wel was de gehele derde muur wonderlijk: maer de toren *Psephinos* noch veel wonderlijker, die op den hoek tusschen den Noorder en Wester muur, of aen de Noord-west-zyde stont, en tot tzeventigh ellen hoogh achtkantigh gebouwt was. Waerom men van den zelven by helder weer Arabien, de dode Zee, en d'uitterste palen van Judea of het Joodsche lant kon zien leggen en beoogen.

Zoo *Brokard* na zijne gewoonte schrijft, wierden noch by zijn tijt puinhopen van dezen toren gezien.

Neffens dezen toren had *Titus*, ten tijde des beleghs, zijn leger neer geslagen. Joseph.

Daer tegen over, aen de Zuit-zijde der stad, was een vierkante toren, *Hippikos* genoemt, lang en breet vijf en twintigh, en hoogh dertigh ellen, nergens hol; maer doorgaens dicht en vast. Boven op dit vast steen gebouw of gevaerte stont een put of water-bak van twintigh ellen hoogh, om het regen-water t'ontfangen. Daer boven op was een gebouw van twee verdiepingen van vijf en twintigh ellen hoogh, en in verscheide vertrekken verdeilt.

Dit gebouw was met tinnen van twee, en met borstweeringen van drie ellen rontom bezet: zulx de geheele hooghte van dezen toren tot vijf en tachentigh ellen oprees.

Neffens den toren *Hippikos* stonden in den ouden muur twee andere torens, d'een *Phaselus*, en d'andere *Mariamne* genoemt.

De toren *Phaselus* was veertigh ellen lang, en veertigh breet, en rees tot tachentigh ellen in de hooghte, en was in maniere van een vierkante pilaster gekant. Toren Phaselus.

Boven dit gevaerte des torens was een galderye van tien ellen hoogh gemaekt, dewelke op bogen ruste, en met bolwerken verzien was.

Maer in het midden der galderye stak een andere toren uit, die in prachtige vertrekken en badstoven verdeilt was, ten einde aen dezelve geen koninglijk gemak zou schijnen t'ontbreken.

Boven aen was deze toren met tinnen en borstweringen verçiert: dies de gantsche hooghte des torens by na tot tnegentigh ellen reikte.

Hy scheen in gestalte en fatsoen den toren *Pharos* gelijk te zijn, die den zeeluiden in het zeilen na Alexandrye (eene stad in Egypten) tot een vuur-baek diende; hoewel hy breeder uitgezet was.

De derde toren, *Mariamne*, was alzoo door koning Herodes, ter gedachtenis Toren Mariamne.

Digitized by Google

tenis van zijne gemalin, *Mariamne*, genoemt, dewelke door hem gedoot was. Hy bestont, tot twintigh ellen in de hooghte, lengte en breete, uit dicht en vast gesloten steen-werck, en begreep prachtiger en çierlijker vertrekken, dan d'andere torens. Want koning Herodes oordeelde het eigen en voor hem betamelijk te zijn, dat de toren, met een vrouwen naem genoemt, meerder çieraet behoorde te hebben, als die met namen van mannen genoemt waren: gelijk daer en tegen de torens *Phaselus* en *Hippikos* sterker waren, als deze, den welken hy den naem van zijne gemalin gegeven had: wiens gehele hoogte tot vijf en vijftigh ellen reikte.

En alhoewel deze drie torens van zulk een grote waren: zoo schenen zy nochtans door de plaetse, daer op zy gestight waren, veel groter te zijn. Want ook d'oude muur zelf, op den welken zy stonden, was op eene hoge plaetse gebouwt: en een zeker andere kruin van den zelven heuvel rees by na tot twintigh ellen hoogh op. Hier door hadden de torens, die op den zelven gebouwt waren, in de hooghte veel toegenomen.

De grote der stenen was ook boven mate wonderlijk: naerdien deze torens niet bestonden uit gemene steenen, of die door menschen konden gedragen worden: maer zy waren met wit gehouwe marmer-stenen, ieder van twintigh ellen lang, tien breet, en vijf ellen hoogh, opgehaelt: die zoodanigh in malkanderen gevoeght waren, dat ieder toren niet meer als een eenige en enkele steen scheen te zijn: want de steenen waren in dier wyze door de hant der kunstenaers gefatsoeneert, en met de kanten aen elkandren gevoeght, dat nergens haer eenige voegen vertoonden.

Deze torens overtroffen in grote, fraeiheit en vastheit alle torens, die op den gehelen aertbodem waren.

Van binnen, neffens deze torens, stont het koninglijk hof of paleis van Herodes.

Koning Herodes had deze drie torens op den ouden muur der stad doen bouwen, en ter gedachtenis na de namen van drie zijner liefste perzonen noemen: te weten, de toren *Hippikos* na zijnen vrient *Hippikos*, die in den oorlogh vechtender hant gesneuvelt was: de toren *Phaselus* na zijnen broeder *Phaselus*, die by de Parthen overleden was: en de toren *Mariamne* na zijne gemalin *Mariamne*.

Wanneer *Titus* de veroverde stad Ierusalem ten gronde doen verwoesten had, zoo liet hy deze drie torens, *Hippikos*, *Mariamne* en *Phaselus*, om hunner uitstekentheits halve tot een gedenkteken ongeschonden over blijven, om de nakomelingen te doen blijken, welke eene vaste en treffelijke stad door de strijtbaerheit der Romeinen verovert was: maer namaels heeft keizer *Adrianus* die torens doen verwoesten.

Tacitus beschrijt de muuren der stad Ierusalem in de volgende woorden in 't kort aldus.

Werken en gevaerten hadden de stad Jerusalem, de welke hoogh van stant was, sterk gemaekt: waer door ook vlakke plaetsen genoeghzaem zouden gesterkt en gevestight worden: want de muuren besloten twee heuvelen of rotsen van eene onmetelijke hooghte, die door kunst krom (of inwaerts bochtigh) gemaekt waren, op dat de zijden der bestormers voor scheuten zouden bloot staen. De toppen der rotsen schoten steil neer, en de torens, die de bergh te baet quamen, reikten tot de hooghte van zestigh voeten: maer tusschen de laeghten tot hondert en twintigh voeten. Zy waren wonderlijk van gestalte, en schenen van verre in 't aenzien van gelijke groote.

Behalve deze torens, die *Iosephus* gedenkt, worden in het oude Verbont, en inzonderheit by Nehemia, verscheide andere torens der oude stad Jerusalem gedaght, als de toren *Ananeel* of *Hananeel*, de hoek toren en andere, zonder namen.

Koning *Uzia* of *Ozias* bouwde torens te Ierusalem aen de hoek-poorte, en aen de dal-poorte. 2 Chr. 26, 9.

Van gelijken schrijft *Josephus*, dat koning *Ozias* de muuren, die door ouderdom of onachtzaemheit der koningen vervallen waren, deed herbouwen, en met eenige torens van hondert en vijftigh ellen hoogh, opmaken, en eenige kastelen op onbevolkte plaetsen tot bescherming der stad leggen. Lib. 10. Ant.

By

By Nehemia 3, 25, 26, 27. wort ook een uitſtekende toren des muurs, en 11, 12, 39. een bak-ovens toren gedacht.

Bak-ovens toren. De bak-ovens toren was aen de weſt-zyde der ſtad, en aen de Noort-zyde van de Dal-poorte, als uit de gemelde Schriftuur-plaetſen te beſpeuren is.

Waerom deze toren alzoo genoemt wiert, des is men niet zekerlijk bewuſt. Bonfr. Op Hebreeuſch wort zy *Migdal Thannurim* genoemt, dat is eigentlijk gezeidt, *toren des bak-ovens.* Miſſchien uit oorzake deze oort voor die genen geſchikt was; dewelke broot voor de burgers bakten. Zoo anderen willen, zou deez toren *de bak-oven* genoemt zijn, dewijl op den zelven, als in een oven, geduurighlijk vuur gehouden wiert, op dat die, als een vuur-baek, des nachts den reizers lichte, om niet van den wegh te dolen.

Toren Hananeel. De toren *Hananeel* wort by Nehem. 3, 1. 12, 9. by Jeremias 31, 38. en by Zach. 14, 10. gedaght, en was niet verre van de Schaeps-poorte, of tuſſchen die en d'aſch-poorte, aen de Noort-zyde der ſtad gelegen, als uit Nehem. 3, 1 te beſpeuren is.

Eenigen willen dezen toren voor een en den zelven met den toren *Hippikos* gehouden hebben.

Toren Emath. Na by den toren *Hananeel* was de toren *Emath*, en anders op Hebreeuſch *Migdal Mea* genoemt: Nehem. 3, 1. het welk eigentlijk *toren der hondert* bediet: gelijk de Latijnſche vertaling van Hieronymus tot meerder verklaring het woort *ellen* daer by gevoeght heeft: de welke luidt *toren van hondert ellen.*

Deze toren ſtont aen d'Ooſt-zyde der ſtad, neffens de vee-poorte, als uit Nehem. 3, 1. en 12, 28. te beſluiten is.

Eenigen verſtaen dezen toren by Micha 4, 8. met den naem van Schaeps-toren, die alzoo, van wege zijne nabyheit aen de Schaeps-poorte, genoemt wiert.

Muur der hedendaeghſe ſtad Jeruſalem. De muuren der hedendaeghſe ſtad Ieruſalem zijn fraei en ſterk, en vertoonen zich alle nieu. Zy beſtaen uit grote gehouwe vierkante en geſlepe ſteenen, die met vierkante torens, op een zekeren afſtant van elkanderen gelegen, en met ſchiet-gaten op verſcheide plaetſen doorgaens verzien zijn.

Zy zijn vijf of zes vadem hoogh, en hebben ontrent de dikte van drie voeten; hoewel *Roger* de dikte op zes of zeven voeten brengt: doch zijn van binnen met geen aerde wal of ſchans geſterkt noch aengevult; noch van buiten met grachten omringt: behalve aen de zijde der dalen, ten Ooſte en Zuide. *Roger* ſtelt daer en boven een droge gracht van de poorte van Damaskus, tot aen het kaſteel, dewelke de Noord-weſter zyde beſlaet.

Boven, aen de binnen-zyde, is een uitſtekende galderye of wandelrye, waer langs men rontom de ſtad bequamelijk kan gaen.

Thevenot vergelijkt de muuren van Ieruſalem by die van *Avignon*, eene ſtad in Vrankrijk.

De ſtenen, tot den opbouw der muuren, poorten en kaſteel, wierden ten dele uit de bergen gehouwen; maer voor een groot gedeelte uit de na by gelege geſloopte ſteden en kerken der Kriſtenen gehaelt.

Te dier tijde quam de bergh Sion, door het intrekken der muuren aen die zyde, buiten de ſtad te leggen: daer hy te vore, en van over ouds, binnen dezelve gelegen was. Hy raekt nu met zijn Noort-zyde aen de ſtad, en leit aldaer met dezelve gelijk en even hoogh.

Deez bergh is dier wijze geſchonden en verwoeſt, dat men naulix kan bemerken, of oit eene ſtad op den zelven geweeſt is. Want men ziet'er, behalve eenen toren, Kaifas huis, eet-zale des Zalighmakers, en eenige huizen van Turkſche Heiligen, niet als groote puin en ſteen-hoopen.

Alle deze hedendaeghſe muuren, desgelijx de poorten en kaſteel der ſtad Jeruſalem, zijn des jaers vijftien hondert negen en vijftigh, door bevel van den Turkſchen keizer *Solyman*, gemaekt, of, zoo eenige willen, ſlechts vermaekt: na dat zijn vader *Selim* ontrent des jaers vijftien hondert en zeventien de ſtad Jeruſalem, en dit gantſch geweſt verovert, en den Sultans van Egypten ontweldight en afhandigh gemaekt had.

Poor-

Digitized by Google

Poorten.

IN het ſtellen en getal der poorten van de oude ſtad *Ieruſalem*, vint men onder de ſchrijvers een grote verſcheidenheit en geſchil.

By *Nehemia*, c. 3. en 12. worden negen poorten gedaght, als blijkt uit het beſchrijven van hare her-opbouwing onder den tweeden tempel, na zy, beneſſens de muuren en ſtad, door de Babyloniers verbrant waren: de welke aldus vervolgens genoemt worden, te beginnen van de zuitzijde. Lichtf.

Aen de zuidt-zijde.

De Vee-poorte.
Viſch-poorte.
Oude-poorte.

Aen de weſt-zijde.

De Dal-poorte.
Miſt-poorte.
Fonteyn-poorte.

Aen de ooſt-zijde.

De Water-poorte.
Peerde-poorte.
Ooſter-poorte.
Recht-poorte: anders gemenelijk in 't Hebreeuſch, by Nehem. 3 : 31. *Scaghar* M*iphkad* geheten. *Miphkad* wort by eenigen uitgeleit, *opzicht*, *monſteringh*, of *bevel*.

By den zelven *Nehemia*, cap. 8 : 16. en 12 : 39. wort ook een poorte *Efraims* gedaght : hoewel niet ter boven-gemelder plaetſe, in de beſchrijving van de her-opbouwing der poorten. Dies by *Nehemia*, op d'eerſte plaetſe, de poorte *Efraims* of overgeſlagen is, of by hem, op de laetſte plaetſe, d'oort verſtaen wort, alwaer eertijts de poorte van dien naem geweeſt was, de welke reeds onder den tweeden tempel verdweenen was.

Men vind ook eenigen dezer poorten, voor haere verwoeſting, in de Schrift gedaght: als de *poorte Efraims*, 2 Reg. 14 : 3. 2 Chron. 25 : 23. *Viſch-poorte*, 2 Chron. 33 : 14. *Dal-poorte*, 2 Chron. 26 : vers 9. *Peerde-poorte*, 2 Reg. 11 : 16. 2 Chron. 23 : 15.

Ook wort een *Hoek-poorte*, of *poorte des hoeks*, gedaght. 2 Reg. 14 : vers 13. 2 Chron. 25 : 23. en 26 : 9. Jerem. 31 : vers 38. de welke *Zacharias poorte der hoeken* noemt, cap. 14 : 10.

By Jerem. 37 : 13. en 38 : 8. en by Zachar. 14 : 10. wort ook een *poorte Benjamins* gedaght: en by den zelven Jerem. 19 : 2. een *Pottebakkers* of *Zonne-poorte*.

Dies alle de poorten der oude ſtad *Ieruſalem*, zoo voor haere eerſte verwoeſting, onder den eerſten tempel, als na haere her-opbouwing, onder den tweeden tempel, door *Zerobabel*, de welke in den buitenſten omtrek der muur open ſtonden, en den inwoonders en vreemdelingen in en uitgang verleenden, met *Villapand* gevoeghelijk ten getale van twaelf kunnen geſtelt worden: want alle de poorten, de welke boven de twaelf geſtelt worden, zijn of in het getal van twaelf begrepen, of mogen onder de zelve betrokken worden. Alle d'overige poorten, de welke tot het twaelf getal niet kunnen betrokken worden, zijn eensdeels verdichte poorten, of behooren ten deele niet tot den buitenſten omtrek der ſtad: maer zijn in de binnen-muuren begrepen, of worden averrechts en t'onrecht uit *Elia*, of de nieuwe na d'oude ſtad overgebraght.

Andere daer en tegen worden als poorten der ſtad gedaght, daer de zelve nochtans poorten des tempels, of des koninglijken hofs, of prieſterlijken huis, waeren. Wijders, deze twaelf poorten worden by *Villapand* vervolgens aldus geſtelt.

Aen d'ooſt-zijde.

De Pottebakkers-poorte.
Water-poorte.
Peerden-poorte.
Vee-poorte.

Aen de noort-zijde.

De Beneden-poorte Benjamins.
Viſch-poorte.
Oude-poorte.
Poorte Efraims.

Aen de weſt-zijde.

De Hoek-poorte.

Digitized by Google

Dal-poorte.
Mist-poorte.
Fonteyn-poorte.

Bonfrerius stelt een getal van tien of elf poorten, in de volgende rang en orde.

Ten noorde.

De Visch-poorte.
Oude-poorte.
Poorte Efraims.

Ten noord-westen.

De Hoek-poorte.

Ten weste.

De Fonteyn-poorte.
Mist-poorte.
Dal-poorte.

Ten ooste.

De Peerden-poorte.
Water-poorte, of *Pottebakkers-poorte.*
Vee-poorte.

Adrichom stelt een getal van dertien poorten.

Pottebakkers of Zonne-poorte.

De *Pottebakkers-poorte*, op 't Hebreeusch *Scaghar Charsioth*, wiert alzoo, van wegen haeren na-by-gelegen stant aen de beruchte *Pottebakkers-akker*, (anders in 't Hebreeusch *Akeldama*) genoemt: want tusschen beide was slechts het dal *Topheth* gelegen.

Zoo *Lyranus* wil, wiert zy de *Pottebakkers-poorte* genoemt, van wegen de nevenstaende pottebakkeryen, of van wegen de potscherven, de welke buiten deze poorte in grote meenighte lagen, en uit de pottebakkeryen aldaer gebraght wierden. Hier op slaet wonder wel het geen, dat den profeet *Ieremias*, cap. 19: 2. door den Heere geboden wort: te weten, eene aerde kruike te nemen, en na de Pottebakkers-poorte te gaen: naerdien neffens de zelve poorte zoodanige kruiken gemaekt wierden.

In de Neêrduitsche vertaling is, by Jer. 15: 5. het Hebreeusch woort *Charsioth*, *zonne* overgezet, en deze poorte de *Zonne-poorte* genoemt: want *Charsioth*, het welk eigentlijk *zonnelijk*, of *oosterlijk* gezeit is, schijnt gesmeet te zijn van het Hebreeusch grontwoort *Cheres*, welk een *zonne* bediet: gelijk dit woort op verscheide plaetsen des Bybels in dien zin genomen wort: als Jud. 8: 13. Esa. 19: 18. Job 9: 7.

De zeventigh Grieksche overzetters hebben, by *Ieremias*, het woort *Charsioth* onvertaelt gelaten, en als een eigen naem behouden.

Ieremias alleen gedenkt de Pottebakkers-poorte, en slechts eenmaels, cap. 19: 1. de welke, volgens zijn schrijven, na-by het dal des zoons *Hinnons*, en by het wout en bron *Siloë*, in de buitenste muur der stad stont: naerdien men door de zelve in het dal des zoons *Hinnons* gong.

By *Nehemias* wort deze poorte niet gedaght: uit oorzake zy misschien door de Babyloniers niet gesloopt of verbrant was: naerdien hy alleenlijk van die poorten gewagh maekt, de welke mosten herbouwt worden: dies hy deze overgeslagen heeft: of uit oorzake zy een en de zelve met de water-poorte was; gelijk *Bonfrerius* en *Adrichom* haer beide voor een en de zelve poorte houden: naerdien men met gene reden deze twee poorten kan onderscheiden.

Villapand stelt deze poorte in de ooster muur des berghs *Sions*: daer nochtans nergens eene poorte, de welke in de muur des berghs *Sions* gebouwt was, in de Schrift gedaght wort: want van alle zijden schoot dezen bergh met een steilte neêrwaerts: dies *Villapand* in dit stuk niet wel kan gevolght worden. Bonfr.

De *Water-poorte*, in 't Hebreeusch *Scaghar Maijin*, wort zonder eenigh twijfel, aen de oostzijde der stad, tegen over *Ophel* gestelt: en te recht; naerdien *Nehemia*, c. 3: 26. 12, 37. dien stant haer duidelijk toevoegt. *Adrichom* hout de *Water*, *Fonteyn*, *Peerde* en *Pottebakkers-poorte*, voor een en de zelve. Van gelijken wil *Brokard*, dat de *Water-poorte* ook de *Fonteyn-poorte* genoemt wordt, van wegen de fonteyn *Siloë*: daer hy nochtans een weinigh te voore had vast gestelt, dat de *Vee-poorte*, de welke hy wilde dat ook de *Dal-poorte* geheten was, de *poorte der Draken-fonteyn* moste genoemt worden. Water-poorte.

Doch dat deze poorten gene een en de zelve waeren, inzonderheit de *Fonteyn-* en *Water-poorte*, blijkt, onder andere, uit eene reden alleen: te weten, uit de verscheide stichters dier

poor-

Digitized by Google

poorten: want de *Fonteyn-poorte* was door *Sellum*; maer de *Water-poorte* door de *Nathinims* gestigt: gelijk de priesters van de *Peerde-poorte* af begonnen te bouwen; dienvolgens waeren zy ook verscheide poorten. Daer en boven was de *Fonteyn-poorte* aen de west; maer de *Water-poorte* aen d'oost-zijde gelegen: als blijkt uit de bovengemelde schriftuur-plaetse van *Nehemia*.

Arias Montanus. Bonfr. Wijders, deze poorte wiert de *Water-poorte* genoemt, of dewijl men daer door na het water ging: te weten, na de beke *Kedron*, fonteyn *Rogel*, en de vyver *Siloë*: of dewijl de wateren, die uit den bergh *Sion*, en andere bergen, na 't noorde gelegen, in het dal *Tyropéon* neêrwaerts storten, door deze poorte in de beke *Kedron* vloeiden. *Villapand* daer en tegen wil, dat deze poorte niet van het water of van de beke des dals *Tyropéon*; maer van zeker ander naemloos en diep dal, 't welk den bergh *Sion* midden doorsneed, zou ontfangen hebben. Of liever, zoo *Lichtfoot* wil, wiert zy de *Water-poorte* genoemt; dewijl door de zelve het water uit den tempel (dat uit de fonteyn *Etam*, anders misschien *Neptoah*, Jos. 15: vers 9. in den tempel gevloeit was) of uit de *Vee* of *Salomons vyver* vloeide: want naerdien het water geduurigh uit de fonteyn *Etam* in, en het overtolligh uit den tempel vloeide, en in het dal, gelegen tusschen den tempel en *Jerusalem*, neêrstorte, en zich door deze poorte loosde, zoo is hierom deze poorte de *Water-poorte* genoemt. Desgelijx is het waerschijnelijk, dat de *Vee-vyver*, de welke ook geduurigh, door eene waterleiding, uit de fonteyn *Siloam* opvulling van water ontfing, ook geduurighlijk door een scheute, langs het hangen van den bergh *Akra*, in de zelve poorte, en alzoo in de beke *Kedron* zich weêr ontloosde.

Villap. Na-by deze poort, en tusschen deze poorte en *Salomons* hof, lagh eene zekere voorname straet, de welke hierom de *straet der Water-poorte* genoemt wiert, Nehem. cap. 8: vers 1. hoewel anders ook de *Ooster-straet*: want zy lagh aen de oost-zijde van des konings hof: als blijkt uit 1 Paralipom. 29: vers 3, 4. In deze straet wiert het *Feest der Hutten*, op de zevende maendt, plechtelijk geviert, Nehem. 8: vers 16. tot geen klein bewijs van hare ruimte en vermaertheit.

De *Peerde-poorte*, in 't Hebreeusch *Scaghar Mejun*, was alzoo van wegen des konings peerden genoemt, die door de zelve in de beke *Kedron* te drenken wierden gebraght. Peerde-poorte.

By *Iosephus* wort zy de *poorte der muil-ezelen des konings* genoemt: uit oorzake misschien des konings peerden-stal dicht daer by stont: waerom *Villapand* die stal in het vlek *Ophel*, tusschen des konings paleis en de *Peerden-poorte*, plaetst. Lib. Antiq. cap. 7.

De *Peerden-poorte* stont aen d'oost-zijde der stad, als genoechzaem uit de gelegentheit des oorts, en duidelijk uit het schrijven van *Ieremias* blijkt, cap. 31: 40. en op de hoek van het vlek *Ophel*, of bezuiden *Ophel*: en dien volgens ook, ten zuide van den tempel, en ter zijde.

Misschien was de *Peerden-poorte* een en de zelve met de *Water-poorte*: de welke ook schijnt op een zelve streke te moeten gestelt worden. De *Peerden-poorte* wort ook 2 Reg. 11: vers 16. gedaght: *En zy leiden de handen aen haer*: (*Athalia*) *en zy ging wegh van den ingang der peerden na het huis des konings: en zy wiert gedoot.* By-na met de zelve woorden; maer duidelijker 2 Paral. 23: vers 15. *En zy leiden de handen aen haer, en zy ging na den ingang van de Peerde-poorte, na het huis des konings, en zy doden haer.* Bonfr.

Behalve deze ooster *Peerde-poorte* stelt *Lyranus* een andere aen de west-zijde, de welke alzoo genoemt was, om dat de luiden tot aen die plaetse niet moghten te peerde rijden: maer lieten de peerden staen, en traden van daer te voet na den tempel: ook begonnen van die plaetse de woonsteden der priesteren.

Desgelijks willen ook eenigen, dat d'ooster *Peerden-poorte* ter zelfster oorzake alzoo zou genoemt zijn: waer in zy *Lyranus* meinen te volgen; doch met onkunde.

De *Vee-* of *Kudde-poorte*, in 't Hebreeusch *Scaghar Hattson*, of *tson*: (want *tson* bediet *vee* of *kudde*) stont na-by Vee-poorte.

Digitized by Google

den tempel en *Schapen* of *vee-vyver*: in de welke het vee, voor het opofferen in den tempel, gewassen wiert. Waer over zy de heerlijkste poorte van alle de poorten was: eensdeels, dewijl men door de zelve langs den kortsten en gemakkelijksten wegh na den tempel trad: en ten anderen, uit oorzake men de slacht-offers (die by-na uit alle reine dieren geduurigh in den tempel uit het vee-rijk dal *Iosaphat* gebraght wierden) door deze poorte allereerst in de stad gedreven wierden. Hier over heeft deze poorte den naem van *Vee-poorte* bekomen: en niet alleen heeft deze poorte; maer ook de merkt en vyver; ja de geheele nieuwe stad, eertijts *Bethesda* genoemt, de welke na-by den tempel was, en tot gebruik inzonderheit van het offer-vee diende, den naem van het vee ontleent. Of zy wiert, zoo andere willen, de *Vee-poorte* genoemt, om haere na-by-heit aen de merkt van 't offer-vee.

De *Vee-poorte*, zoo meest alle de schrijvers eenpariglijk gevoelen, stont aen d'oostzijde der stad, een weinigh noortwaerts. *Lichtfoot* daer en tegen stelt de zelve aen de zuid-oost-zijde.

De *vee-poorte* verleende uitgang na het dal *Hennon* of *Iosaphat*.

Vee-poorte wort poorte Genath genoemt. De *vee-poorte* wort by *Iosephus* de poorte *Genath* genoemt: want deze twee poorten waeren een en de zelve: als blijkt uit een en de zelve gelegentheit en stant der *Vee-poorte* met de poorte *Genath*. Te weten, de poorte *Genath* was van d'eerste muur, en stont aen het begin van de tweede muur, (want de tweede muur der stad *Bezetha* begon van deze poorte) na-by de stad *Bezetha*, en den tempel, en in de oostzijde der muur, als uit het schrijven van *Iosephus* kan bewezen worden. Al het welk op de *vee-poorte* ook slaet. Lib. 6. cap. 10. de Bell.

Genath (een Hebreeusch woort) bediet een hof of tuin, of eigentlijk een afgeschote of besloten hof, en is herkomstigh van het grontwoort *Ganan*, dat met een *staketsel* of *heining omringen* betekent.

Wijders, deze poorte was hierom *Genath*, dat is, *tuin* of *hof* genoemt: dewijl men door de zelve na des konings hof, en na vele andere hoven, in het dal *Hennon* of *Iosaphath* gelegen, trad. Ook lagh buiten de zelve de beruchte hof *Gethsemani*.

Na het gevoelen van *Lyranus*, wiert de *vee-poorte* ook de *poorte der handelaers* genoemt: gelijk ook, zoo eene poorte met dien name te *Ierusalem* geweest is, ongetwijffelt deze *vee-poorte* de zelve was: naerdien de kunstenaers en handelaers, of goutsmeden, by *Nehemia*, cap. 3: 12. gezeit worden, nevens de *vee-poorte* gebouwt te hebben. Het welk ook door de na-by-heit van de vee-merkt lichtelijk kan bewezen worden.

Adrichom hout de poorte *Genath*, of des hofs, voor eene byzondere poorte; en wil dat zy na den hof van *Herodes* alzoo zou genoemt zijn, en door de zelve water na den tooren *Hippikus* gebraght wiert.

Zoo eenige willen wort de *vee-poorte* ook in het Hooge-liet, *cap.* 7: 4. gedaght, en door de volkrijke poorte, of door de poorte, daer vele menschen in en uit traden, bediet: het welk eigentlijk het Hebreeusch woort *Beth-Rabbim* betekent. Zommigen daer en tegen willen, dat te *Ierusalem* eene poorte was, *Bath-Rabbim* geheten, neffens de welke ook schoone vijvers waeren.

Naer het gevoelen van *Brokard*, *Adrichom* en andere, wiert de *vee-poorte* ook de *Dal-poorte* genoemt: want zy houden beide deze poorten voor een en de zelve: hoewel dit tegen het schrijven van *Nehemia* strijt, die tot deze beide poorten, op verscheide plaetsen, verscheide stichters stelt: want de *vee-poorte*, volgens zijn verhael, wiert door *Eliasib*, en de *Dal-poorte* door Hanun gesticht, tot groot bewijs van de verscheidenheit dezer twee poorten. Cap. 3.

Want alhoewel de *vee-poorte* neffens het dal Hennon open stont, en hierom de *Dal-poorte* zou kunnen genoemt worden, zoo was'er nochtans een ander dal, namelijk het *Lijk-dal*, waer na die andere *Wester-poorte* de *Dal-poorte* wiert genoemt.

De poorte *Benjamins* wort by *Villapand* en *Lyranus* tweederlei gestelt: hoewel meer by gissing, als op vast bewijs: te weten, eene beneden-poorte *Benjamins* was in de buitenste en de noortzijde der stad, en in den toren *Hananeël*: Poorte Benjamins.

neël: (de welke alzoo genoemt wiert, om dat men door de zelve na den stam *Benjamins* gingh:) en een andere boven-poorte *Benjamins*, door de welke men uit de boven na de beneden-stad gong, wort uitdrukkelijk by *Zacharias*, cap. 20: vers 2. gedaght; dewijl zy aldaer gezeit wort in of neffens het huis des Heeren geweest te zijn: als blijkt uit de volgende woorden: *Phassur sloegh den profeet Jeremias, en deed hem in de gevangkenis brengen: de welke in de bovenste poorte* Benjamins *was, in* (of neffens) *den huize des Heeren.*

Lyran. Wijders, deze boven-poorte *Benjamins* wort gezeit in het huis des Heeren gestaen te hebben, dewijl die poorte binnen het perk was, dat tot den tempel behoorde.

Maer een gansch andere poorte *Benjamins*, zoo *Villapand* gevoelt, was de gene, in de welke *Jeremias*, in 't uitgaen na het lant *Benjamins*, door den poortier *Ierias* gevat wiert, uit vermoeden van des zelfs vluchten na de Chaldeen: welk verhael dezes bedrijfs in generleie wijze op de boven-poorte *Benjamins* kan gepast worden: naerdien *Ieremias* gezeit wort uit *Ierusalem* na de poorte *Benjamins* getreden te zijn: maer de gemelde boven-poorte *Benjamins* lagh, als gebleken is, in het midden der stad, en verleende aen alle zijden uitgang, 't zy na de boven of beneden-stad. Daer en boven schijnt het zelfste door getuigenis van *Josephus* bevestight te worden, volgens wiens schrijven, *Ieremias* op den wegh gevat wiert. Dies hy, zoo gissing magh plaetse hebben, niet in het midden der stad gevat is; maer in de beneden-poorte, de welke in den buitensten omtrek der muur was. Cap. 37.

Bonfrerius daer en tegen verwerpt het gevoelen van *Villapand*, in het stellen van een tweederleie poorte *Benjamins*, en wil slechts een eenige poorte *Benjamins* gestelt hebben: te weten, een boven-poorte *Benjamins*: want d'andere beneden-poorte *Benjamins*, de welke *Villapand* in den omtrek der muur stelt, hout hy voor een verdichte en onnodige poorte. Ook strijt hier tegen niet het geen men by *Zacharias* leest: *in de boven-poorte* Benjamins*:* als of men hier uit eene beneden-poorte zou kunnen besluiten: dewijl die woorden niet anders betekenen, als dat die gevangkenis, van de welke daer gesproken wort, schijnt in de poorte geweest te zijn, de welke op eene hoger plaetse gestelt was: te weten, waer door men uit den bergh *Sion* na de beneden-stad gong.

Brokard houdt de poorte *Benjamins* voor een en de zelve met de poorte *Efraims*. *Adrichom* verwert haer met de *Hoek-poorte*.

De *Visch-poorte*, volgens schrijven van *Hieronymus*, lagh met de gene, de welke by Sophon. 1: 10. van wegen haeren stant in de tweede muur, de *tweede poorte*, en by Jerem. 1: 14. de *middenste poorte*, of *poorte des middens*, wort genoemt, op een zelve streke: te weten, tegen over haer. Visch-poorte.

De *visch-poorte*, zoo *Villapand*, en meest alle andere schrijvers met grote waerschijnelijkheit gevoelen, wiert alzoo genoemt: dewijl de visch uit de zee van *Galilea*, de welke daer tegen over lagh, door de zelve poorte ingebraght wiert: of liever, zoo *Vatablus* en *Lichtfoot* willen, dewijl zy na by de visch-merkt stont.

De *visch-poorte* stont aen de noortzijde, in de derde en uitterste muur der beneden-stad, de welke ook geheel aen de noortzijde lagh: want naerdien klaerblijkelijk de *visch-poorte* stont tusschen de poorte *Efraims*, (de welke, zonder eenigh tegen-spreken, aen de noortzijde lagh) en tusschen den toren *Hananeël*, (die ook zelf een grenspael van de noorder muur was, of op de hoek van 't noorde en ooste stont) zoo moet dienvolgens ook nootwendigh de *visch-poorte* ten noorde gestelt worden: als uit Nehem. 3: 3. en 12: 39. te besluiten is.

Hieronymus daer en tegen schijnt de *visch-poorte* aen de west-zijde der stad te stellen: naerdien hy schrijft, dat de *visch-poorte* genoemt wort, de welke na *Diospolis*, of *Lydda*, en *Joppe* leit, en nader aen de zee was, onder alle wegen van *Ierusalem:* te weten, aen de Middellantsche zee, en dienvolgens ten weste.

Na den voorgang van *Hieronymus* stellen ook *Brokard* en *Adrichom* de *visch-poorte* aen de westzijde, tusschen den bergh *Sion* en de beneden-stad, in het dal *Mello:* alwaer twee diepe kolken

ken van elkandere gescheiden lagen. Ter zelver plaetse was een gewelf over den kolk, tot overgang, tegen over de Visch-poorte gemaekt.

Tot het stellen van de Visch-poorte aen de westzijde der stad, schijnen eenighzins de volgende woorden van 2 Paral. 33 : 14. te dienen, en tegen het ander, dat de Visch-poorte aen de oostzijde stelt, te strijden: de welke aldus luiden: *Daer na bouwde hy de muur aen de stad Davids, aen de westzijde van Gihon, in het dal, van den ingang der Visch-poorte af, tot aen Ophel.* Als of men hierom de Visch-poorte ten weste zou moeten stellen; dewijl deze muur, ten weste gebouwt, van de Visch-poorte haer begin genomen heeft: doch deze schriftuurplaetse, indien men de zelve wel inziet, strekt meer tot wederlegging van het laetste gevoelen: gelijk *Villapand* grondig bewijst. De Visch-poorte, zoo *Brokard* getuight, wiert ook de poorte *Davids* genoemt, uit oorzake zy neffens den toren *Davids* stont: of dewijl men door de zelve in de stad *Davids* trad. Doch de Schrift gedenkt nergens eene poorte *Davids*. Zy wiert ook, volgens den zelven *Brokard*, de *poorte der handelaers*, of *handelaers poorte* genoemt, dewijl de handelaers van verscheiden landaert uit Bethlehem, *Hebron*, *Gaza*, en andere gewesten, door de zelve poorte hunne waren inbraghten. Maer zoo *Villapand* bewijst, was de *Handelaers-poorte* aen d'oostzijde der stad, en een en de zelve met de Vee-poorte, of een verdichte poorte.

D'Oude-poorte.

D'*Oude-poorte* wort op Hebreeusch, in een zelven zin, *Scaghar Jesanah* genoemt: welk laetste woort de zeventigh overzetters by *Nehemia* onverandert hebben gelaten, en als een eigen naem der poorte ten tone gestelt. Zy wort *d'Oude-poorte*, naer het waerschijnelijkste gevoelen, genoemt; dewijl zy, sedert het verwoesten der stad door de Babyloniers, ongeschonden en in wezen was blijven staen: of liever, dewijl haere kentekenen, sedert de tijden van de Jebusiten, en koning *Melchisedek*, tot aen *Nehemias* tijden, zich noch vertoonden.

Carthus.

Deze poorte, naerdien zy tusschen de poorte *Ephraims* en de Visch-poorte stont, Nehem. 12 : 39. moet in de noorder muur der stad gestelt worden: dies is zy in de stad *Salem* open geweest, de welke d'oudste van alle was, gelijk reeds te voore gezeit is. Waer over niet alleenlijk de kentekenen; maer ook de geheele poorte, en haer gebouw en muuren, sedert *Melchisedeks* tijden, in stant gebleven zijn: als uit gene losse en volgende gissing kan bewezen worden: want naerdien alleenlijk dat gedeelte van de oude muuren der stad *Melchisedek*, het welk den bergh *Akra* ten noorde en weste in het buitenste gedeelte der stad omringde, in wezen gebleven was, zoo hebben de poorten van die muur alleenlijk tot gebruik der stad kunnen dienen: dewijl d'overige poorten, staende binnen de stad, of verwoest waren, of alleenlijk aen die genen, die door d'andere poorten waeren ingetreden, doorgang verleenden.

Wanneer men derhalve ten tijde van *Salomon*, en andere koningen vervolgens na hem, de geheele muur des berghs *Sions*, en haere poorten, door koning *David* een weinigh te voore gebouwt; en d'overblijfselen der oude stad door *Salomon* hermaekt zagh, en deze poorte alleenlijk van haere oudste en eerste stichting af in wezen gebleven was, zoo heeft men de zelve *d'Oude-poorte* beginnen te noemen: de welke *Zacharias*, cap. 14 : 10. met recht in 't Hebreeusch *Scaghar Rison*, dat is, *eerder* of *vroeger poorte*, noemt.

Tot bewaernis en duurzaemheit dezer poorte, sedert zoo vele eeuwen, strekte niet weinigh haere stant op een hogen oort van den bergh *Akra*: waer door zy van 's vyants aenvallen bevrijt en in wezen kon blijven.

Zoo *Adrichom* wil, was deze poorte ook *Jebus*, na de Jebusiten, genoemt: het welk by *Villapand* als valsch gewraekt wort: naerdien de Jebusiten noit de stad *Salem* bewoont hebben; maer alleenlijk het kasteel of slot: het welk zy tot aen de zalving van koning *David* bezaten: daer nochtans vele eeuwen te voore de kinderen van Juda en Benjamin, en ook koning *Saul*, de stad *Salem* bezeten hadden.

D'*Oude-poorte*, volgens den zelven *Adrichom*, wiert ook de *Recht-poorte* genoemt: dewijl d'oudsten in oude tijden

tijden aldaer ter rechte zaten: want in de poorten wierden te dier tijde de vonnissen gevelt. Ook wiert buiten deze poorte het recht uitgevoert. Waer over ook de Heilant door die poorte na den Bekkeneel-bergh gebraght, en buiten de zelve gekruist is.

Doch ook deze stelling van *Adrichom* wort by *Villapand*, als valsch, verworpen: naerdien de Bekkeneel-bergh, buiten den welken het straffen der doot-schuldigen geschieden, aen de west-zijde der stad lagh: daer d'Oude-poorte ten noorde lagh. Daer en tegen lagh de Recht-poorte aen de oostzijde.

Wijders, deze poorte, gelijk gezeit is, lagh aen de noortzijde der stad, tusschen de poorte *Efraims* en Visch-poorte: als te besluiten is uit Neh. 3:6. en 12: 39. alwaer deze poorte tusschen beide gestelt wort. Dies stelt *Adrichom* de zelve t'onrecht ten weste, benoorde de Visch-poorte: want anders zou ook de poorte *Efraims* aen de west-zijde moeten gestelt worden: het welk hy niet doet, noch niet kan gedaen noch gezeit worden.

Poorte Efraims. Villapand. Brok. De poorte *Efraims* had, aen de noortzijde der stad staende, haeren uitgang na den bergh *Efraims*, en na den ganschen stam *Efraims*: waerom zy ook alzoo, volgens eenparigh gevoelen van alle schrijvers, genoemt wiert.

Zoo *Borchard* en andere gevoelen, wort de poorte *Efraims* heden de poorte van *S. Steven* by de Kristenen genoemt: uit oorzake hy buiten de zelve zou gesteenight zijn. Dan aengezien de beëvaertreizers; ja ook alle de Roomsgezinde Kristenen, de plaetse van *S. Stevens* doot in het dal *Josafat* vieren, en niet eene der noorder poorten van *Ierusalem* tegen over het dal *Iosafat* lagh, zoo kan in generleie wijze de poorte *Efraims* dien naem verdienen.

Zy lagh neffens of vier hondert ellen van de Hoek-poorte: als blijkt uit 2 Reg. 14: 13.

Zy wort in de Schrift op de volgende plaetsen gedaght. 2 Reg. 14: 13. 2 Kron. 25: 23. Nehem. 8: 17. en 12:39.

Hoek-poorte. De Hoek-poorte, of eigentlijk, na de Hebreeusche wijze van spreken, de *poorte des hoeks*, en by Zachar. 14: 10. *poorte der hoeken* genoemt, wort by *Brokard*, *Benedictus*, *Arias Montaen*, *Adrichom*, *Spanheim*, en andere, aen de noord-oost-zijde, op den hoek des berghs *Akra*, en neffens of boven de beke *Kedron*, en ter plaetse, daer *Villapand* den toren *Hananeël* stelt, geplaetst: doch zonder eenige reden of bewijs, zoo *Villapand* getuight: die de zelve Hoek-poorte in de wester of noordwester hoek der stad plaetst: want naerdien d'Oude-poorte, de Visch-poorte, de tooren *Hananeël* en *Emath*, tusschen de Hoek en Vee-poorte nootwendigh te plaetsen zijn: dienvolgens zou men, by aldien in de zelve ooster-zijde der stad, in de welke de Vee-poorte is, ook de Hoek-poorte gestelt wort, nootwendigh de middenste dezer poorten na 't ooste stellen. Dies zullen d'Oude en Visch-poorte na 't ooste staen: het welk ongehoort is: derhalve ook het stellen der Hoek-poorte aen de noort-ooster-hoek.

Tot meerder bevestiging dienen de volgende woorden uit het tweede boek der Kronijken, cap. 25: 23. alwaer *Ozias* gezeit wort, de toorens in *Jerusalem*, boven de Hoek-poorte, en boven de Dal-poorte, en boven alle d'andere poorten aen de zelve zijde der muur gesticht te hebben.

Weshalven blijkt hier uit klarelijk, dat de hoek en Dal-poorte aen een zelve zijde der muur gestaen hebben: maer de Dal-poorte stont aen de west-zijde der stad: by gevolgh ook de Hoek-poorte.

Adrichom hout de Hoek-poorte voor een en de zelve met de poorte *Benjamins*: waer van noch verre buiten de stad, zoo hy uit *Brokard* getuight, de puinhopen gezien worden. Het welk weinigh geloofs verdient.

Deze poorte wiert de Hoek-poorte genoemt, van wegen haeren stant op den noord-wester-hoek der stad: of dewijl zy hoeks-wijze, of met vele hoeken opgebouwt was.

Zy lagh vier hondert ellen van de poorte *Efraims*. 2 Paral. 14: 13.

De Dal-poorte, in 't Hebreeusch *Ge Scaghar* geheten, stont aen de west-zijde der stad, duizent ellen van de Mist-poorte, en was de noordelijkste van alle de poorten: als uit Nehem. 2: 13, 14. te besluiten is. Zy wiert alzoo Dal-poorte.

na

na het Lijk-dal genoemt, dat aen de zelve zijde der stad, na-by den Bekkeneelbergh gelegen is. Waer uit blijkt, hoe Adrichom t'onrecht de zelve poorte aen d'oostzijde, niet verre van de Vee-merkt en Schapen-vyver, stelt, en haeren naem van het dal *Iosaphat*, in het welk de beke *Kedron* vloeit, ontleent.

Hy hout ook deze Dal-poorte voor een en de zelve met de Vee-poorte; hoewel niet zonder groten misslagh: desgelijx voor de gene, de welke heden, na den martelaer *Stephanus*, of *Steven*, die buiten de zelve gesteenight wiert, de poorte van *S.Steven* genoemt wort: hoewel ook de poorte *Efraims*, volgens den zelven Adrichom, by eenigen *S. Stevens* poorte genoemt wort.

Villapand hout deze Dal-poorte voor de gene, welker kentekenen, naer het schrijven van Brokard en Adrichom, te *Ierusalem* noch gezien worden, en die de Kristenen in grote eerbiedigheit houden: naerdien men wil, dat door de zelve de Heilant na den bergh des bekkeneels ter doot trad: als blijkt uit den stant en gelegentheit der oude muur des Bekkeneel-bergs, en uit een oude overlevering. *Paulus* gedenkt deze poorte in de volgende woorden, cap. 13: vers 12. *Daerom heeft ook Jesus, op dat hy door zijn eigen bloedt het volk zou heiligen, buiten de poorte geleden.*

De zeventigh overzetters schijnen het zelfste gevoelt te hebben: want in plaetse men, na 't Hebreeusch, by Neh. 2:13. leest, *En ik trok uit by nachte door de Dal-poorte*; zoo hebben zy overgezet: *En ik trok uit in de poorte Golila.* Welk woort, dewijl het uit 't Hebreeusch *Galila* gesmeet is, men *bekkeneel* of *herssenpan* kan vertalen. Met welke woorden de zeventig overzetters hebben willen te kennen geven, dat de zelve poorte de Dal-poorte genoemt wiert, dewijl zy haeren uitgang na het Lijk-dal had: of dewijl zy in het dal, dat de Bekkeneel-bergh van de stad scheide, gelegen was: en desgelijx de zelve poorte de *poorte Golila*, of *Bekkeneel*, genoemt wiert: dewijl zy na den Bekkeneelbergh, tegen den welken zy over lagh, doorgang gaf.

Fonteyn-poorte. De Fonteyn-poorte, in 't Hebreeusch *Seaghar Haghaijn*, wort anders ook, na d'eigentlijke bediedenis des woorts *Ghaijin*, *Oogh-poorte* genoemt: want een en 't zelve Hebreeusch woort *Ghaijn* betekent eigentlijk een *ooge*; maer ook, om de gelijkenis van werking, een *fonteyn*: dewijl het water uit de zelve vloeit, als de tranen uit d'oogen. Zy was de Fonteyn-poorte geheten na de vermaerde fonteyne *Siloë* of *Gihon*, door de welke men na de zelve uitging: waer over zy by andere de *poorte Siloë* geheten wort. Zoo *Lichtfoot* nochtans wil, wiert zy niet na de fonteyne *Siloë*; maer na een andere alzoo genoemt.

Deze poorte was gelegen aen de west-zijde der stad, nessens de trappen, by de welke men na den bergh *Sion* opklom: als duidelijk uit de Schrift, Nehem. 2:14. en 3:15. en 12:35. te bespeuren is. Dies stellen Brokard en Adrichom t'onrecht de Fonteyn-poorte aen d'oostzijde der stad, en houden haer voor een en de zelve met de Water en Pottebakkers-poorte: daer nochtans ieder der gemelde poorten voor een byzondere poorte te houden is, als uit het volgend kan blijken, en inzonderheit uit Neh. 12:37. alwaer van de Water en Fonteyn-poorte, en van de Priesters en Leviten, die de muuren inwijden, gesproken wort. *Voorts na de Fonteyn-poorte, en tegen hen over, gingen op by de trappen van Davids stad, door den opgang des muurs, boven Davids huis, en tot aen de Water-poorte, in 't ooste.* Hier ziet men de Fonteyn-poorte en Water-poorte als twee verscheide poorten gestelt, en de laetste na 't ooste: en de trappen *Davids*, en *Davids* huis, tusschen de Water en Fonteyn-poorte gelegen te zijn. Dewijl nu de Water-poorte gezeit wort na 't ooste gelegen te zijn, en de stad *Davids*, met 't huis, dat *David* in de zelve gebouwt had, na 't weste lagh, volgens bewijs van *Villapand* uit de Schrift, zoo moet nootwendigh de Fonteyn-poorte na 't weste, en niet na 't ooste, gestelt worden. Daer en boven hebben beide deze poorten geen gemeinschap van name altoos: want d'een wort in 't Hebreeusch *Ghaijn*, dat is, *fonteyn*, of *ooge*, en d'andere *Maijim*, dat 's *water*, genoemt. Ook waren de her-opbouwers verscheiden: want de Fonteyn-poorte wiert door *Sellum*, en de

Digitized by Google

DE Stadt IERU ALEM
1. de gallerye van pilatus.
2. Bethlem.
4. de plaets daer Cirineüs: aengespackt wert.
5. Het huys vande rycke vreck.
6. Het huys van veronica.
7. Het huys vanden Evangelist marcus.
8. Het griecken Huys.
9. Het heyligh velt of den heylige acker.
10. de plaets alwaer maria ontfangen heeft door den H. Geest.
11. de plaets alwaer maria met haer moeder anna Christus ontmoette.
12. de plaets daer petrus gevangen wiert.
13. de plaets daer Iacobus de Ionge onthalst is.
14. de plaets daer maria gestorven is.
15. de plaets waer uyt de joode het lichaem van maria steelen wilden.
16. de plaets daer petrus geweent heeft
17. het vrouwen huys van Salomon.
18. de plaets daer de Ioden het heyligh vier verborghden.
19. de Scheyd-plaets der Apostelen.
21. den bergh Sion.

pag. 327
Bevonden wordt
28 de woonplaets van den Pr Simeon.
29 de woonplaets der Iodenen.
30 het Kerckhof van de Christenen.
31 de geboorte plaets van St Thomas.
32 de Bruyn van de maeght maria.
33 het gebergtte van Iuda.
34 het Heyligh Graft.
36 de hedendaeghsche kerck.
37 de woonplaets der minnebr.
38 het Castel van Pisa.
39 de Kerck der swarten.
39 het groote plyn van de kerck.
40 het pallays der Patriarchen.
42 de badstove van salve.
62 het paleys van pilatus.
43 het paleys van herodes.
44 het paleys van Annas.
45 het paleys van Caiphas.
46 de poort van den bergh sion.
47 de poort van St Steven.
48 het graft van rachel.
49 de schuijl plaets der 3 Koningen.
50 de kerck van onse L. vrouw.
51 het gevangen huijs der Turcken.
52 het graft van onse L. vrouw daer St Iacob mich berghde.
53 het graft van Absolon.
54 het siecken huijs.
55 de schoone Poort.
56 vervallen muijren.
57 de vermaerde vijver.
58 de landt Poort.
59 de ijsere Poort.
61 de bosch van antonius.
62 het Castel Emaüs.
63 de ster Poort.
63 Bazars.
64 Bathomini.

Digitized by Google

de Water-poorte door de *Nathinims* herbouwt, tot groot bewijs van de verscheidentheit dezer twee poorten. Desgelijx lagh de Pottebakkers-poorte na 't ooste : gelijk reeds te voore gezeit is.

Mist-poorte. De Mist, Vuilnis of Drek-poorte, in 't Hebreeusch *Scaghar Asfot*, wiert alzoo genoemt, dewijl zy na-by de vuilnis-vaten of misthopen stont, daer in de burgers de mist, vuilnis en drek, braghten : want het woort *Asfot* bediet eigentlijk eene misthoop, of afgeslote plaetse, op de welke, tot gebruik der akkers, de mist en vuilnis bewaert wert. Of zy wiert, zoo *Bonfrerius* gevoelt, de Mist en Vuilnis-poorte genoemt: uit oorzake de vuiligheden, en al wat by-na met onreinigheit, na de wet, besmet en buiten te brengen was, door deze poorte, uit het grootste gedeelte der stad, na eene onreine plaetse gebraght wiert : namelijk na *Bethtiso*, of het Lijk-dal, beneden den bergh des Bekkeneels gelegen.

Brokard, Adrichom, en andere, stellen de Mist-poorte aen de Zuid-oostzijde der stad: hoewel zonder eenige vaste bewijs-reden. *Villapand* en *Lichtfoot* daer en tegen, op steun van verscheide schriftuur-plaetsen en gevolgen, aen de westzijde, tusschen de Dal en Fonteyn-poorte, duizent ellen van de Dal-poorte. Onder andere strekt tot een krachtigh bewijsreden van *Villapands* gevoelen, de volgende plaetse van Nehem. 2: 13, 14. *Ik trad des nachts uit de Dal-poorte, en trok voorby de Mist en Fonteyn-poorte.* Desgelijx die van Nehem. 3: 13, 14, 15. Waer uit klaerelijk blijkt, dat de Mist-poorte tusschen de Dal en Fonteyn-poorte gelegen was : en by gevolgh aen de westzijde der stad: naerdien beide de Dal en Fonteyn-poorte aen de westzijde gelegen waeren, als uit de gemelde laetste plaetsen van *Nehemia* te bespeuren is.

De Mist-poorte wort by eenigen voor de gene gehouden, de welke *Josephus* de *poorte der Essenen* noemt: uit oorzake d'Essenen, die, volgens zijn schrijven, met den lantbouw zich erneerden, neffens deze poorte hunne misthopen, dienstigh tot den lantbouw, en woonsteden hadden.

De zuitzijde der oude stad, zoo *Villapand* verklaert, lagh met een doorgaende muur besloten, en had by ouds aen die zijde gene ope poorte: gelijk hy zulx tracht uit het schrijven van *Iosephus* te bewijzen, daer deez zeid: *Dat de stad met een drie dobbele muur omgeven was; 't en zy ter plaetse, daer zy met ongangbaere dalen omringt wiert: want aen die zijde had zy den omtrek slechts van eene muur.* De zuitzijde van Jerusalem had gene poorten.

Wijders, deze zijde, de welke slechts met eene muur omringt lagh, was de zuitzijde, zoo *Villapand* voor bewijsselijk houd. Weshalve aen die zijde geene poorte van noden was, noch gebruik had: want zoo daer eene geweest was, de dalen zouden niet *ongangbaer* by *Josephus* genoemt zijn geworden: na de welke van de poorten eenige wegen liepen.

Daer en boven wort by *Nebemia* noit eene poorte tusschen de wester Fonteyn, en ooster Water-poorte gedaght: naerdien de Chaldeen, by aldien aen die zijde, gelijk aen d'andere, poorten gestaen hadden, ongetwijfelt d'eene of d'andere zouden verwoest en gesloopt hebben: want zoo eene gesloopt was, zoo most zy weder gebouwt zijn geworden: en zou dienvolgens by *Nebemia* gedaght zijn: door wien niet eene van de herbouwde poorten overgeslagen is. Dies lagh gene van alle de poorten aen de zuitzijde der stad: maer alle de poorten waeren aen de oost, noord en westzijde.

Zoo *Lichtfoot* daer en tegen wil, was de stad aen de noortzijde poorteloos.

Door deze twalef poorten ging men het naeste na alle oorden en gewesten des Heiligen Lants: te weten, door de Pottebakkers-poorte na het dal *Gehennon*, akker *Acheldema*, en na alle zuider lantschappen, tot aen den bergh *Sinai*: door de Water-poorte na des konings tuinen, en andere in het dal *Josaphat* gelegen: van waer een effe en gelijke wegh na *Bethania* liep. Door de Peerden-poorte wierden des konings peerden na de by-gelegen beke *Kedron* te drenken gebraght. Door de Vee-poorte trad men na het dal *Iosaphat*, den *Olijfbergh*, *Bethania*, *Iericho*, woestijne, en na de gansche ooster lant-

lantstreke tot aen de Jordaen. Door de poorte *Benjamins* na de woestijne *Anathot*, en andere steden des zelven stams: desgelijks liep van deze poorte een wegh na *Galilea*, *Filips Cesarea*, en *Damaskus*. De Visch-poorte had haren uitgangen na de zee van *Galilea*, Jordaen, en de gehele ooster en noorder lantstreke. D'oude poorte na alle d'ooster lantstreken. De poorte *Efraims* na den bergh van dien zelven name, en na *Sichem*, *Samarie*, en *Galilea*. De Hoek-poorte na Arabie. De Dal-poorte na den bergh van *Kalvarien*: als ook na *Silo*, *Bethoron*, en *Gabaon*. De Mist-poorte na *Joppe*, de Middellantsche zee, en na alle de wester delen des Lants. Van de Fonteyn-poorte liep een wegh na de Vulders-akker, *Bethlehem*, *Hebron*, *Gaza*, en Egypten. Den wegh, die van deze poorte na 't zuide liep, gedenkt d'Evangelist *Lukas*, Actor. 8: 26. in de volgende woorden: *En d'Engel des Heeren sprak tot Filippus, zeggende: Staet op, en gaet henen tegen het zuide, na den wegh, die van Jerusalem na Gaza afdaelt.*

D'afgang der wegen na de gemelde oorden en gewesten, en d'opgang der zelve na de stad, was niet moeielijk noch bekommerlijk: naerdien de wegen door kunst, en met grote onkoste, tot gerijf der reizers, door koning *Salomon* waeren bequaem gemaekt, en met zwarte keisteenen geplaveit.

Behalve deze boven-gemelde twaelef poorten, de welke in den buitensten omtrek der derde muur open stonden, vind men by *Adrichom*, en andere schrijvers, veel meer andere poorten gedaght: als by *Iosephus*, de poorte der Vrouwen-torens, de poorte tegen over het graf-gedenkteken van *Helena*, de poorte *Jebus*, de poorte van het paleis des hogen-priesters, de Richt-poorte, de Yzere-poorte, en poorte des Draken-fonteyns.

De poorte der Vrouwen-torens, en de poorte tegen over het graf-gedenkteken van *Helena*, waeren een en de zelve met de poorte *Efraims* en Hoek-poorte, volgens grondigh bewijs van *Villapand*.

By gene geloofwaerdige of rechtmatige schrijvers, als by *Adrichom*, vind men eene poorte *Jebus* gedaght.

De poorte van het paleis des hogen-priesters wort by *Adrichom* in de zuider muur gestelt, of liever verçiert, op een losse gissing, en zonder eenigen gront: want het geen, dat hy uit Nehem. 3: 20. schijnt voor te brengen, (*Na hem herbouwde zeer vierighlijk Baruch, de zoon Zabbai, een andere mate* (der muur:) *van den hoek tot aen de poorte des huis Eliasib, tot aen het einde van Eliasibs huis.*) strekt veel meer tot weghneming van zoodanige poorte, als tot vaststelling: want een poorte des huis kan in de stad niet open zijn geweest.

De Recht-poorte, in 't Hebreeusch *Scaghar Miphkad*, hout *Villapand* veel meer voor eene poorte van de gevangkenis van *Ophel*, als van de stad.

D'Yzere-poorte, de welke na de stad leide, en haer van zelve, volgens schrijven van *Lukas*, Actor. 12: 10. voor den onslaekten *Petrus*, door een zonderlinge bestieringe Gods, opende, was, zoo *Villapand* gevoelt, eene poorte van den boven-stad, en in den toren *Hippikos* open: welke poorte, nessens dezen toren, by *Iosephus* gedaght wort.

Maer ten aenzien van den stant of gelegentheit, en van de grote van deze poorte, zoo is lichtelijk te bemerken en zien, dat deze Yzere-poorte niet een van de twaelef poorten der stad was: uit oorzake de zelve by-na in het midden der stad staet, en niet boven vier voeten breet is. Waer over men met meerder waerschijnelijkheit zou mogen geloven, dat zy in eene van de muuren was, die eene scheiding tusschen de straten en wijken der stad maekten.

Deze poorte schijnt zeer oud te zijn. Ook zeidt men dat zy sedert de tijden van *Alexander de Grote*, die de stad veroverde, zou gestaen hebben. Des niet te min is zy noch zeer fraei van gehouwen steen gebouwt, en heeft een gewelf, dat laegh; maer over de zes of zeven voet lang is.

Het nieu of hedendaegsch *Ierusalem* heeft zes poorten: waer onder vier voorname, of hoofdpoorten, en twee andere kleine poorten zijn: als:

De poorte van Sinte Steven,
Poorte van Ioppe, of *Bethlehem*,

Poorte

Digitized by Google

Poorte van Damaskus,
Poorte des berghs Sions,
Mist-poorte,
Poorte van Herodes.

De poorte van S. *Steven* staet aen d'oostzijde der stad, tegen over een dal, en heeft haeren ingang in de stad ten zuide. Zy is alzoo by de oude Kristenen genoemt; dewijl S. *Steven*, of *Stephanus*, volgens een oude overlevering, buiten de zelve gebragt, en na-by deze poorte gesteenight wiert.

Volgens berecht van zekeren geestelijken van *Ierusalem* aen *Doubdan*, waeren de deuren van deze poorte eertijts de deuren van de kerke des Heiligen grafs.

Buitenwaerts, ter weder-zijde van deze poorte, staen twee zware steene leeuwen beelden, in 't rou gehouwen, met de bekken tegen elkanderen, en eene roze tusschen beide. Waer over velen zich verwondert hebben: naerdien den Mahometanen, uit kracht van *Mahomets* wet, schilderyen en beelden van menschen of beesten verboden zijn. Zoo eenigen gevoelen, zou zeker afvaller of verlogenaer des Kristendoms, wanneer de muuren en poorten der stad herbouwt wierden, over de stad geheerscht hebben: door wiens toelating die leeuwen beelden opgerecht waeren: hoewel dit weinigh geloofs verdient: naerdien, als aenstonts zal blijken, de Turksche keizer *Soliman* de stichter der muren was.

De poorte van *Ioppe*, of *Bethlehem*, of *Rama*, en anders de poorte des kasteels genoemt, uit oorzake zy aen den wegh na *Ioppe*, *Rama* en *Bethlehem*, en dicht by het kasteel der stad leit, is aen de westzijde der stad.

De poorte van *Damaskus* staet aen de noortzijde, en wort alzoo genoemt, dewijl men door de zelve na de stad *Damaskus* gaet.

De poorte des berghs *Sions* staet aen de zuidzijde, en heeft haeren naem van den bergh *Sion* bekomen, na den welken zy uitgang verleent: anders wort zy ook de *poorte Davids* genoemt.

De Mist-poorte is een der twee kleine of onvoorname poorten, de welke aen de oostzijde staet. Zy wort alzoo genoemt: uit oorzake door de zelve mist, vuilnis en drek gebraght worden.

De poorte van *Herodes* staet aen de noortzijde, en wort alzoo misschien na het paleis van *Herodes* genoemt, dat dicht by de de zelve staet. Anderen noemen haer de poorte van *S. Jeremias*, van wegen haere nabyheit aen de spelonke van *Ieremias*: en andere ook de poorte *Efraims*.

Beide deze laetste poorten zijn zoo groot niet, als de poorten van *Sion*, *Bethlehem*, *Damaskus*, en *S. Steven*; maer by-na van een zelve grote, en ontrent vier of vijf voet breet. Daer en tegen zijn de vier voorname poorten breet en hoogh.

De Mist en *Sions* poorte waeren in den aenvang dezer eeuwe eerst nieuw gebouwt.

Alle deze poorten zijn open en der stad eigen; en, na d'Oostersche wijze, met dikke yzere platen, tot meerder sterkte, en om den Arabieren het afbranden te beletten, beslagen.

Zy zijn gemaekt, gelijk grote overdekte kerk-poortalen hier te lande, door de welke men niet van voore ingaet; maer van d'eene of andere zijde: zulks men van buiten, staende voor de poorten, in de stad niet kan zien.

Naer het schrijven van *Benjamin* de Jood, had *Ierusalem* ontrent het jaer elf hondert slechts vier poorten: namelijk, die van *Abraham*, *David*, *Sion* en *Iosafat*.

D'Arabische lantbeschrijver *Aledris* gedenkt ook slechts vijf poorten, die by hem, in 't Arabisch, aldus worden genoemt en geplaetst: te weten, aen de westzijde, B*ab Almehrab*: dat 's gezeit, *poorte des tempels*: aen de oostzijde, B*ab Arrahme*: dat 's, *poorte van bermhertigheit*: de welke gesloten blijft, en niet, als op Palm-feestdagen, geopent wort: aen de zuidzijde, B*ab Sehiun*; dat 's *poorte van Sion*: aen de noortzijde, B*ab Amuda*-A*lghorab*, dat 's *poorte van de duive en rave*. Niet verre van B*ab* A*rrahme*, en de Zuider-poorte, is een andere, B*ab* A*lasbat* genoemt, dat 's *poorte der stammen*: de welke open staet. B*ab*, of B*aba*, betekent eigentlijk in 't Arabisch *eene poorte*.

Digitized by Google

Aen de gemelde hedendaeghſche poorten leeſt men eenige opſchriften met Arabiſche letteren, in marmer gehouwen, die den her-opbouwer, en tijt, na de jaer-rekening der Mahometanen, of *Hesjira*, dat 's *Mahomets* vlucht uit *Mekka* (de welke was des jaers, na des Heilants geboorte, zes hondert en twee en twintigh) te kennen geven, en uit 't Arabiſch vertaelt aldus luiden. Te weten:

Boven de poorte van *Damaskus* ſtaet:

[a] 944. *Poorte der diepte.*

a Na den Kriſten ſtijl 1533.

Boven de poorte van *Sion:*

In d'eerſte Lente des jaers 947 *De poorte* Sion.

Aen de Miſt-poorte:

Poorte des veltſlaghs.

In de tiende maent der beletting (dat is Herfſtmaent) *des jaers* 947.

Boven de poorte van *Rama*, op beide zijden:

D'allergrootſte koning, grootachtbare vorſt, betemder der volken, Grieken, Arabieren en Perſianen, koning Soliman, *zoon van koning* Selim, *(God beſcherme en verdedige zijn rijk en vorſtendom) heeft belaſt, op den eerſten van Loumaent, des jaers van Hesjira, negen hondert vier en veertigh, deze gezegende veſten te bouwen. Vrede zy des zelfs ſtighters.*

Aen de poorte van S. *Steven:*

920 *Poorte der na-yvering.*

Aldus zijn heden, en al over lang, by de Kriſtenen en Mahometanen, de poorten van het hedendaegſch of nieu *Jeruſalem* genoemt: waer uit blijkt, hoe eenigen dezer poorten, inzonderheit de Mis-poorte, noch by de Kriſtenen de namen der oude poorten behouden hebben: ja men vind'er, die willen, dat de zelve d'oude gelegentheit of ſtant behouden hebben, of op de zelve plaetſen ſtaen, daer d'oude poorten ſtonden. Maer dit ſchijnt weinigh geloofs te verdienen, en zonder eenige waerſchijnelijkheit vaſtgeſtelt te worden: aengezien de ſtad al voor vele eeuwen zoo meenighmael, en inzonderheit eerſt door *Titus*, en daer na door keizer *Elius Adrianus*, en eindelijk door de Mahometanen, ten gronde, met het uitroien van muren en torens, verdelght is: en de her-opbouwers, die On-Kriſtenen en Mahometanen waeren, in het her-opbouwen, op den zelven ſtant, in het ſtuk der oude poorten, weinigh of niet gelet; maer veel meer, ten ſpijt der Kriſtenen, de ſtad anders doen vermaken, en de muuren en poorten, ieder na zijn zin en welgevallen, verleggen hebben. Gelijk ook het verſcheiden, en ongelijk of minder getal der hedendaeghſche en oude poorten, tot geen klein bewijs van den verſcheiden ſtant en gelegentheit der oude en nieuwe poorten ſtrekt.

Daer en boven maken de Mahometanen, gelijk reeds gebleken is, geen gewagh altoos van eenige oude namen der oude poorten, met de welke zy in de Schrift genoemt worden: maer hebben die, na 's lants wijze, in hunne tale, met byzondere en andere namen genoemt.

Wijders, hoe of met welke namen by ouds deze hedendaeghſe poorten genoemt wierden, kan met gene zekerheit, en niet, als by giſſing, gezeit worden.

De poorte van *S. Steven* houden eenigen voor de Vee-poorte: andere voor de Dal-poorte: hoewel zommigen (die willen dat de Vee en Dalpoorte een en de zelve zy) de poorte van S. *Steven* zoo wel voor de Vee, als Dal-poorte houden. Eenigen houden ook de poorte *Efraims* voor de poorte van S. *Steven:* maer zonder eenige waerſchijnelijkheit: naerdien de poorte *Efraims* ten noorde ſtont: en die van S. *Steven* ten ooſte ſtaet. Waer over andere willen, dat de poorte van *Damask*, de poorte *Efraims* genoemt wiert: en te recht, ten aenzien van den zelven ſtant en gelegentheit ten noorde: doch om die reden zou ook de Viſch of Oude-poorte de poorte van *Damask* kunnen genoemt worden.

De poorte van *Joppe* kan of voor de Hoek of Dal, of Mis of Fonteyn-poorte genomen worden.

Wat belangt de Mispoorte, de welke heden aen de zuitzijde ſtaet, die ſchijnt

Digitized by Google

ſchijnt niet op den zelven ſtant door *Brokard* geſtelt te worden: noch veel min door *Villapand*, die haer aen de weſtzijde ſtelt: hoewel ook de reden des naems, dien hy haer geeft, ook deze Mispoorte toekomt.

Behalve deze poorten wort by de ſchrijvers noch eene Vergulde-poorte gedaght: als de vermaertſte van alle.

Vergulde-poorte. De Vergulde-poorte, de welke alzoo om haere verrgulding, of glans van vergult beeltwerk, genoemt is, ſtaet aen d'ooſtzijde der ſtad, ontrent hondert en vijftigh treden van S. *Stevens* poorte, tuſſchen de Dal en Fonteyn-poorte. Zy is alleen, onder alle de poorten des tempels, aen d'ooſtzijde, en in de muuren der ſtad: waer over zy ook d'Ooſter-poorte genoemt wort. En dewijl men door de zelve langs den kortſten wegh uit den tempel na den Olijfbergh ging, zoo was zy veel meer eene poorte des tempels, als der ſtad. Roger. Adrichom.

De Vergulde-poorte is toegemaekt of toegemetſelt: en is aen d'ooſtzijde geen ingang ter ſtad: 't en zy door de poorte van *S. Steven.*

Deze poorte is door de Turken toegemaekt, eensdeels uit oorzake, gelijk zy voorgeven, de koning, (of, zoo andere willen, de Kriſtenen) door de zelve zal ingaen, die *Ierusalem*, volgens een oude voorſpelling, veroveren, en Heer der gehele werelt zijn zal: en ten andere, dewijl alle de Mahometanen, die eertijts door de zelve gingen, doot ter aerde neêr vielen: als ook, om te beletten dat andere, die gene Mahometanen zijn, den tempel, met het gaen door deze poorte in den zelven, niet zouden beſmetten.

Zoo *Bonifacius* ſchrijft, blijft deze poorte door eene verborgen oordeel Godes toegeſloten, ſedert de ſtad door de Mahometanen verovert is.

Zy wiert met twalef deuren, en met ſandel en cypreſſen-houten toegeſloten: en blijft tot heden aldus toegeſloten.

Wanneer *Bonifacius* eenige Schriftgeleerde Mahometanen vroegh, waerom deze poorte niet geopent wiert, gelijk d'andere poorten? zoo gaven zy ten antwoort: dat zy voor zekeren koning bewaert wiert: zonder te willen zeggen voor wien.

Toen de poorte van S. *Steven*, door bevel van den Turkſchen keizer *Soliman*, groter, en na de mate van deze Vergulde-poorte gemaekt wiert, zoo wierden eenige van deze twalef deuren na deze nieuwe poorte gebraght, en in de zelve gehangen.

Naer het gevoelen van meeſt alle de Roomsgezinde ſchrijvers des Heiligen Lants, en volgens eene oude overlevering van dien oort, was de Heilant door deze Vergulde-poorte, op Palm-zondagh, in de ſtad *Ierusalem*, op eenen ezel gereden. Ook zou hy, zoo *Salmeron* getuight, uit den hof *Gethsemani* door de zelve poorte gevangkelijk ter ſtad ingebraght zijn.

Anna en *Ioachim*, die met vrolijkheit over d'aenſtaende geboorte des kints ingenomen waeren, zouden elkanderen ook in de zelve poorte ontmoet zijn. Adrich.

Eenigen houden, dat de Heilant door de Vee-poorte *Ierusalem* zou ingereden zijn; hoewel t'onrecht, naer het oordeel van *Quaresmius*: doch het verſchil dezer twee gevoelens kan beſlecht worden, indien men met *Salmeron* en andere, de Vergulde en Veepoorte voor een en de zelve houdt.

Wanneer *Iosephus* den derden muur der ſtad *Ierusalem* meet, zoo verdeilt hy den zelven in tnegentig torens, en in zo veel tuſſchen-wijten of perken: door welke derde muur hy niet ſlechts dat gedeelte der muur verſtaet, welk door *Ezechias* opgebouwt wiert; maer den buiten en grootſten omtrek der gehele ſtad: als hier uit inzonderheit kan bewezen worden, dewijl de mate van deze derde muur, en die van de gehele ſtad, even groot, en een en de zelve is: gelijk uit het volgende blijkt. Grote, of omtrek, en cingel van Jerusalem.

Vermeenighvuldigh de tnegentigh tuſſchen-wijten dezer muur door twee hondert en twintigh ellen, (want ieder tuſſchen-wijte, t'effens met ieder poorte, begrijpt zoo vele ellen) men zal bevinden dat de gehele derde muur by *Iosephus*, door negentien duizent en acht hondert ellen, gemeten zy.

Om nu te weten, welk een getal van ſtadien het voornoemt getal van ellen uitmaekt, zoo dient uit *Josephus'* aengemerkt, dat vier hondert heilige ellen,

len (zoodanige hy in het meten der muren gebruikt) gewonelijk eene oude stadie uitmaken. Weshalve, zoo men twintigh duizent (want by het getal 19800 moet men, voor ieder der tien dubbele torens, aen de tien poorten 200 voegen) door vier hondert verdeilt, men zal bevinden, dat d'omtrek des muurs, den welken *Iosephus* in tnegentigh torens verdeilt heeft, in grote met vijftigh stadien over-een komt.

Wijders, dewijl *Iosephus* ieder oude stadie, met vier hondert heilige ellen, even groot maekt: maer een heilige elle even groot is, (volgens bewijs van *Villapand*) als een schrede van twee Roomsche voeten en een halve: en daer en boven twee heilige ellen even groot zijn, als een lantmeters schrede van vijf voet: zoo volght hier uit, dat twee duizent heilige ellen, die vijf-mael vierhondert inhouden, met vijf stadien van *Iosephus*, in grote gelijk zijn. Uit de zelve reden zijn ook de zelve twee duizent ellen, en vijf duizent Roomsche voeten, even groot: zoo vele voeten in een Italiaensche of vierendeel Duitsche mijle zijn: want een Italiaensche of vierendeel Duitsche mijle, begrijpt duizent schreden, ieder van vijf voet. Dies zijn twee duizent heilige ellen, vijf oude stadien, en een Italiaensche of vierendeel Duitsche mijls even groot. Anders begrijpt een Italiaensche mijle, of vierendeel Duitsche mijls, acht gemeine stadien: en eene gemeine stadie hondert en vijf en twintigh schreden: of zes hondert en vijf en twintigh voeten, en vier hondert en zestien ellen, en twee derde delen.

Uit de boven-gemelde vergelijking van mate is lichtelijk te besluiten, dat de stad *Ierusalem* in haeren omtrek vijftigh oude stadien, (zoodanige *Iosephus* gebruikt) of tachentigh gemeine, eene streke van twee en een halve mijle, begrepen hebbe. Desgelijks brengt zeker Griecksche schrijver, *Hekateus*, die ten tijde van *Alexander de Grote* geleeft heeft, den omtrek der stad op vijftigh: zeker ander, *Timarches*, op veertigh, en een ander, *Aristea*, slechts op zeven en twintigh stadien.

Doch na het eigentlijk en uitdrukkelijk schrijven van *Iosephus*, was 't gansch bestek, cingel of omtrek der stad, in 't ronde, in drie en dertig stadien begrepen. *Borchard* brengt ook den omtrek der stad, uitgenomen den bergh *Sion*, of opper-stad, op drie en dertigh stadien: want hy wil, dat de beneden-stad, volgens getuigenis van *Josephus*, in haeren omtrek, uitgenomen den bergh *Sion*, drie en dertigh stadien begrijpt: maer dat de gehele omtrek der stad, de bergh *Sion* of boven-stad daer onder begrepen, veertigh stadien bevangt.

Zoo *Villapand* daer en tegen gevoelt, verstaet *Josephus*, door de mate en getal van vijf en dertigh stadien, alleenlijk den bergh *Sion* of de boven-stad, en oudste muur, met de welke deze boven-stad omringt was: want hy meent, dat *Iosephus*, onder deze mate en bestek, de beneden-stad, de welke hy op een andere plaetse de voorstad noemt, niet begrepen hebbe.

Dit tracht *Villapand*, onder andere redenen, met het getal, mate, en onderlingen afstant der torens, die op den tweeden muur stonden, te bewijzen. Want zoo men twee hondert ellen neemt, zoo wijd ieder toren van elkandere stont, en daer by twintigh ellen, de brete van eenen toren, doet, en deze twee hondert en twintigh ellen zestigh mael (want in zoo vele torens was d'eerste muur verdeilt) vermeenighvuldight, d'omtrek van den gehelen muur zal op dertien duizent en twee ellen uitkomen. Zoo men nu dit getal tot vier hondert ellen van eene stadie, en derhalve tot stadien brengt: (want vier hondert ellen doen eene stadie) zoo zal de muur op drie en dertigh stadien uitkomen: gelijk *Iosephus* schrijft. Waer uit blijkt, dat *Iosephus* op deze plaetse alleenlijk d'oude muur der boven-stad gemeten, en die binnen-stadien begrepen hebbe. Grote omtrek van Jerusalem.

Quaresmius en andere verstaen by *Iosephus*, door de woorden van het gansch bestek der stad in 't ronde, of den omtrek van drie en dertigh stadien, de gehele derde buiten-muur, begrijpende de boven en beneden-stad: zonder van dien omtrek, den bergh *Sion*, of opper-stad, gelijk *Brokard* wil, of de beneden-stad, als die *Iosephus* onder den naem van voorstad gebruikt, gelijk *Villapand* gevoelt, uit te zonderen.

Noch men moet, zoo *Torniellus* niet, onge-

ongerijmt gevoelt, uit die deelmaten der muuren, de welke by *Iosephus* gedaght worden, anders besluiten: aengezien die maten van ellen en stadien, dewijl zy niet altijt by alle volken en schrijvers, en ook in alle eeuwen eenerlei geweest zijn, zoodanigh schijnen te moeten aengenomen en verstaen worden, dat zy na-by mogen komen, om de som, in het besluit gestelt, uit te maken: het welk gewisselijk zal geschieden, indien men zeggen wil, dat by *Iosephus* vijf hondert en een en veertigh ellen voor de mate van eene stadie genomen wort. Want twee hondert ellen, of de wijte tusschen twee torens, negentigh mael vermeenighvuldight, maken achtien duizent ellen uit: en vijf hondert en een en veertigh ellen, (de groote van eene stadie) drie en dertigh mael vermeenighvuldight, maken by-na de zelve som van ellen uit: te weten, zeventien duizent negen hondert en vijf en tachentigh.

Grote en omtrek van nieu Jerusalem.

Meest alle de hedendaeghsche schrijvers, als *Roger*, *Doubdan*, *Kootwijk*, *Monkonijs*, en andere, maken nieu *Ierusalem* veel kleinder, als het oud was, en onder andere *Roger*, die het wel een derden-deel kleinder hout te zijn, als het was ten tijde van *Christus*: want hy brengt den omtrek slechts op vier duizent en vijf hondert treden, en maekt het een weinigh langer, als breet, en breit het in de lengte, van 't ooste na 't weste, uit.

Quaresmius en *Kootwijk* brengen den omtrek van nieu *Ierusalem* ontrent op drie Italiaensche mijlen: welker vier een gemeene Duitsche mijle uitmaken. Daer en tegen wil d'eerste, dat oud *Ierusalem* het nieu in grote niet overtroffen hebbe: naerdien het niet blijkt, voeght hy daer by, van waer die grote te nemen is, of kan uitgebreit worden: 't en zy men daer onder de dalen, bergen en grafsteden, buiten de stad, wil rekenen.

De kardinael, *Iakob van Vitry*, maekt nieu *Ierusalem*, van d'eene muur tot d'andere, vier boogh-scheut lang, eene streke van ontrent twaelf hondert treden: een boogh-scheut gerekent op drie hondert treden: in welke mate van lengte hy met *Doubdan* over-een komt: die de brete op dertien hondert treden stelt.

Het hedendaeghs *Ierusalem* is gelegen, volgens *Nasir Eddin*, op de noorder brete van een en dertigh graden en drie minuiten: en op de lengte van acht en zestigh graden: hoewel *Ulug Beig*, de noorder brete met zeven en veertigh minuiten verhooght, en de lengte met anderhalve graet verminderd.

By de meeste lantbeschrijvers van *Europe* wort de noorder brete gestelt op twee en dertigh graden en vier en veertigh minuiten: en de lengte op negen en zestigh graden.

Of nieu Jerusalem met het oud op een zelve plaetse leit.

Uit oorzake heden de Bekkeneel-bergh binnen de stad is, en de bergh *Sion* en *Bezeta* buiten, en niet als puinhopen zijn, zoo willen eenige schrijvers, dat *Ierusalem* geheel en al van plaetse of stant en gelegentheit zou verandert zijn, en niet meer op de zelve plaetse leggen, daer zy in oude of *Christus* tijden lagh. Doch hier op zou men met *Doubdan* kunnen antwoorden: hoe wel waer is, dat, na de gehele stad verwoest geworden is, het noorder gedeelte van *Bezeta*, desgelijx de bergh *Sion*, niet herbouwt geworden is. Maer wat belangt het hertje of midden der stad, de zelve is herbouwt, gelijk men die heden ziet, en op de zelve plaetse, daer zy eertijts was. En niet tegenstaende de bekkeneel-bergh, die buiten was, heden binnen het bestek der muuren is, zoo volght evenwel daer niet uit, dat de gehele stad van plaetse verandert zy: maer men moet alleenlijk zeggen, dat het een gedeelte herbouwt, het ander onder zijne puinhopen begraven blijven leggen, en niet als een klein gedeelte, dat buiten was, in de stad getrokken is.

Vero-veringen, verwoestingen, en rampen der stad Jerusalem.

De stad *Ierusalem* is meenighmael belegert, verovert, uitgeplondert en verwoest.

Jerusalem door de Jebusiten verovert.

Wanneer koning *Melchisedek* de stad *Ierusalem* ontrent vijftigh jaren bezeten had, wiert zy door de Jebusiten, gesproten uit *Iebus*, *Kanaans* zoon, in bezit ('t zy door erfenis of met gewelt) genomen, en na den zelven *Iebus* hernoemt: die een kasteel, ook *Iebus* genoemt, op den bergh *Sion* doen stichten, en de stad acht hondert en vier en twintigh jaren, tot aen den tijde van *David*, bezeten hebben.

Namaels heeft de veltheer *Iosua*, op het

het eerste jaer van zijne intrede in 't Heilige Lant, de stad verovert: en *Adonibesech*, koning der stad, na het afhouwen der duimen van handen en voeten, aen eenen boom doen opknopen; beneffens vier andere, als de koning van *Ebron*, *Jerimot*, *Lachis*, en *Eglon*, die met hem een verbont hadden opgerecht, om den voortgang van *Iosuas* wapenen te stuiten. Jos. 10. Jud. 1: vers 7.

Wijders, de kinderen van Juda, die de stad hadden helpen innemen, leiden de zelve in kolen, en sloegen
Jud. 1: 8. d'inwoonders met de scherpte des zweerts. Dies niet tegenstaende vertrokken zich de meesten der inwoonders op het kasteel *Sion*, en bezaten het zelve noch over de vijf hondert en vijftigh jaren, tegen over de kinderen der stammen van Juda en Benjamin: alhoewel die over de hondert en twintigh duizent weerbare mannen sterk waren. Zulks d'Israëliten dien ganschen tijt over de lage stad bezaten: en de Jebusiten de hoge, of het kasteel. Hier-
Jud. 1: 21. om zeid de Schrift, Jos. 15: 63. *Dat de kinderen* * *Benjamins de Iebusiten, die te Ierusalem woonden, niet konden verdrijven; maer de Iebusiten by de kinderen* †*Benjamins te Jerusalem woonden tot op dezen dagh toe.* Welk laetste te verstaen is: tot aen den tijt, in den welken het boek van *Iosua* geschreven wiert: want namaels zijn de Jebusiten door koning *David* verdreven. Te weten, *David*, uit ongedult van deze Heidenen langer in het bezit des kasteels te zien, quam het zelve met een sterk heir belegeren: hoewel de Jebusiten zich des weinigh kreunden: en stelden, uit kleinachtigheit, slechts blinden, kreupelen en lammen, aen de wallen, tot bescherming: latende zich verluiden, dat die bestant genoech zouden zijn, om de plaetse te verdedigen. Eindelijk, na lang tegenweer bieden, wiert het kasteel door *David* ingenomen, die het zelve sedert met prachtige gebouwen, vesting, en muuren verçierde, en *Davids stad* noemde, en tot hoofstad van gansch Judea maekte, en tot zijnen rijks-zetel verkoor.

* of Juda.

† of Juda.

2 Sam. cap. 5. 1 Paral. cap. 11. Joseph. lib. 7. Antiq. cap. 3.

Vijf jaren na koning *Salomons* overlijden quam *Sizak*, koning van Egypten, met een heir van twalef hondert oorlogs-wagenen, zestig duizent peerden, en ontallijk veel voetvolks, de stad *Ierusalem* (over de welke *Ieroboam*, *Salomons* zoon, gebood) belegeren en veroveren: die den tempel en 't paleis uitplonderde, en alle de schatten en rijkdommen uit beide wegh-sleepte, tot straffe van *Jeroboams* afgoderye. 1 Reg. 14: 25. &c. 2 Kron. 12.

Na verloop van hondert en vijftigh jaren, quam *Ioas*, koning van Israël, na *Amasias*, koning van Juda, te *Bethsemes* gegrepen te hebben, te *Ierusalem*, en sloopte een vak der stads muuren van vier hondert ellen of vademen, van de poorte *Efraims* af, tot aen de Hoek-poorte. Voorts nam hy al het gout en zilver, en alle de vaten uit den tempel, en schatkamers van des konings huis; beneffens gyzelaers: en keerde weder na *Samarien*. 2 Reg. 14: vers 13, &c.

Retzin, of *Rezin*, koning van Syrie, en *Pekah*, koning van Israël, togen, ten tijde van *Achaz*, koning van Juda, ten oorloge tegen de stad *Ierusalem*; hoewel zy de zelve niet veroverden; maer trokken, na een vergeefzen aenslagh, vruchteloos weer te rugh Esai. 7: 1. Ziet Syrie, p. 187.

Door *Sanherib*, koning van Assyrie, en door *Rabsak*, een vorst of lantvooght van *Sanherib*, wiert *Ierusalem*, ten tijde van koning *Hizkia*, opgeëischt. 2 Reg. 18: 17. &c. en 19: 9. &c. 2 Kron. 32: 10. &c. Esai. 36: 4. &c. en 37: 10. &c.

Eenige jaren daer na wiert de stad weer door d'Assyriers verovert, en *Manasse*, koning van Juda, om zijn goddeloos bedrijf, gevangkelijk na Babel gebraght: maer eindelijk weer van Babel na Jerusalem, als een tweede *Habakuk*, overgevoert: alwaer hy het overschot zijns levens in de vreze des Heeren overbraght. 2 Reg. 21: 14. 2 Kron. 33: 11, 12.

Of de stad te dier tijde wiert uitgeplondert en verwoest, melt de Schrift niet: hoewel zulx uit de dreigementen, die de goddelijke orakelen tegen de zelve hebben gespelt, te bespeuren is. Maer aenstonts, na de wederkomste van *Manasse* te *Ierusalem*, wiert de stad door den zelven herbouwt en gesterkt. vers 14.

Onder koning *Jehoahas*, zoon van *Josia*, wiert *Ierusalem* door *Neko*, koning

ning van Egypten, ingenomen, na het sneuvelen van *Iosia*. 2 Kron. 36: vers 3.

Jerusalem door Nebukadnezar verovert. Na de doot van *Ioakim*, anders *Eliakim*, koning van Juda, en zoon van *Iosia*, maekte zich *Nebukadnezar*, koning van Babel, meester der stad: want zijne krijgsknechten togen met d'aenkomste des Zomers na *Ierusalem*, en belegerden en veroverden de stad. 2 Kon. 24. Voorts stelde hy aldaer tot koning *Ioachin*, anders *Iekonias* genoemt, en zoon van *Ioakim*: hoewel hy dien, om zijn grouwelen en goddeloos bedrijf, slechts drie maenden en tien dagen liet regeren, en sleepte hem, als ook zijne gemalin, moeder, by-wijven, en alle de prinsen en hovelingen; beneffens zeventien duizent weerbare mannen, geketent na Babel over: hy deed daer en boven alle de goude vaten in stukken breken, en na zijn lant vervoeren. 2 Reg. cap. 24.

Verwoest op het jaer na de schepping, 3360. Na hem maekte *Nebukadnezar Sedekias*, oom van *Iechonias*, koning van Juda, die zijnen voorzaet in godloosheit niet toegaf, en *Nebukadnezar* afviel. Waer over *Nekukadnezar*, op het negende jaer der regering van *Sedekias*, met een machtigh heir, de stad *Ierusalem* quam belegeren, en zoo nau deed besluiten, dat'er niets in noch uit kon komen. Hier door ontstont een grote hongers-noot: ja d'ouders wierden gedwongen hunne kinderen t'eeten.
Jerem. cap. 32. 39. 52. 2 Reg. 25. Na verloop van achtien maenden braken de beleggers ter stad in, en bedreven alle bedenkelijke daden van vyantschap op d'overwonnelingen: want zy matsten hen alle ter neêr, zonder sexe of ouderdom te verschoonen: of sleepten hen gevangen en geketent meê. Dit droegh zich op den achtienden van Oogstmaent, of den zeven en twintighsten van Lentemaent; toe.

Acht en twintig dagen daer na quam *Nabuzaradan*, veltheer van *Nebukadnezar*, te *Ierusalem*, verwoeste en verbrande de gansche stad, sloopte de muuren, en beroofde het koninglijk paleis van alle zijne schatten en rijkdommen, en stak'er de brant in. Ook wierden de burgers gevangkelijk na Babylon vervoert. 2 Chron. 36: 19. Esdra 4: 13. Psalm 137: 7. Jerem. 39: 8.

De Schrift spelt deze verwoesting op verscheide plaetsen te voore: als 2 Reg. 20: 17. en 21: 12, 13, 14. en 22: 16, 17, 20. en 23: 17. 2 Kron. 34. desgelijx de profeet *Esaias*, c. 22: 1. en 29: 1. en 64: 10. *Ezechiel*, cap. 15: 6, 8. *Micha*, cap. 5: 1. en inzonderheit *Jeremias*, cap. 6: 1. en 9: 11. en 19: 3, 8, 12, 13, 15. en 21: 6. en 13: 39. en 26: 6, 9, 12, 18, 20. en 32: 29. en 34: 2, 22. en 35: 17. en 37: 7. en 38: 3. die ter zelver tijt zijne klachten en treur-reden over *Ierusalem* uitstort, die men op het einde van zijne profesye leest: alwaer hy de schade en verwoesting der stad beweent.

Sedert bleef *Ierusalem* tzeventigh jaren woest leggen: zulks *Sion* was als een beploeghde akker, en *Ierusalem* tot een steenhoop, en de bergh des tempels, als tot een hoogh wout wiert, volgens voorspelling van den profeet *Micha*, cap. 3: 12.

Zoo de Hebreen gevoelen, zou, Hieron. geduurende den tijt van twee en vijftigh jaren, na de verwoesting des tempels, geen beest door de stad gegaen, noch vogel over de zelve gevlogen zijn.

Op het tzeventighste jaer van de Tempel en Jerusalem herbouwt. gevangkenis der Joden, te Babylon, gaf *Cyrus*, koning van Persie, (verwittight, door het lezen van den profeet *Esaias*, dat hy de her-opbouwer des tempels van *Ierusalem* moste zijn) verlof aen de Joden, om weêr na Judea te trekken, de stad en tempel te herbouwen, onder gelei van *Zorobabel*: maer in dit werk wierden zy belet, eensdeels door *Kambyses*, koning van Egypten, die de plaetse van zijnen vader beklede; en ten andere, door de Samaritanen, hunne gezwore vyanden. Dies niet tegenstaende gaf *Darius*, die namaels ter krone quam, den Joden de zelve vryheit. Hier op dan trokken de Joden uit Babel. Zoo *Iosephus* verhaelt, beliepen die van de twee stammen, Juda en Benjamin, viermael hondert duizent zes hondert en acht en twintigh duizent mansperzonen boven de twaelf jaren. Men telde over de veertigh duizent vrouwen en kinderen, en over de zeven duizent knechten, behalve een groot getal van vreemdelingen, die hen volghden: beneffens vier hondert en vijf en dertigh

tigh kemels, en vijf hondert en vijf en twintigh andere vrachtbeesten, om de lasten te dragen.

Zoo dra zy in *Ierusalem* waeren, begaven zy zich met grote neerstigheit aen den arbeidt, en bouwden den tempel in zeven jaren tijts weer op; hoewel de stad toen met gene muuren, grachten, torens, of poorten, wiert omringt.

Een wijle daer na verkreegh *Esdras*, groot-offeraer der Joden in Babel, de zelve vryheit: en na verloop van dertien jaren keerde ook *Nehemias*, *Darius* proever, derwaerts, die het werk voltoide, en in den tijt van dertigh dagen de stad met sterke torens, wallen en muuren omringde.

Deze heropbouwing van *Ierusalem* was door den profeet *Esaias*, cap. 44: 26, 28. *Ieremias*, cap. 30:18. 31:38. *Daniel*, cap 9:25. en *Zacharias*, c. 1: 16. 2:2. voorzeid.

Alexander de Grote trekt na Jerusalem.

Ontrent tzestigh jaren daer na trok *Alexander de Grote*, koning van Macedonie, na *Ierusalem*, met voornemen van de stad door zijn krijgsheir te plonderen; maer in het naderen der poorten wiert hy door d'inwoonders te voorenate gemoet gegaen, die alle in wit gewaet gekleet waeren, onder gelei der priesters, en hogen-priester *Iaddus*, met zijn azuurblauwen *Efod*, of borstlap, aen, die stijf van gout was, en een mijter op 't hooft, daer op Gods naem gegraveert stont. Wanneer *Alexander* dezen hogen-priester alleen na hem zagh toe-treden, groete hy hem met grote eerbiedenis, en aenbad dien heiligen Naem, trad in den tempel, en deed aldaer offerhande, tot grote verwondering van al zijn volk.

Na de doot van *Alexander* trad *Ptolomeus*, zoon van *Lagus*, koning van Egypten, op eenen *Zabbath* in *Ierusalem*, onder schijn van godsdienst; maer maekte zich meester der stad, en handelde de Joden, als vyanden, zeer onmenschelijk.

Doch *Ptolemeus Filadelphos*, zijn nazaet, offerde grote geschenken aen den tempel van *Ierusalem*, en onder andere een wonderlijke tafel: gelijk *Iosephus* in 't brede verhaelt.

Op 't jaer, na de schepping, drie duizent zeven hondert twee en tachentigh, quam koning *Antiochus Epifanes*, of *Deurluchtige*, in *Ierusalem*, matste over de tachentigh duizent Joden ter neêr, en plonderde de stad en tempel: waer uit hy alle de gewijde vaten roofde: als de goude kandelaers, tafelen, altaer en reukvaten, en deed ter zelver plaetse het beeltenis van den Olympischen Jupijn oprechten. Zijn wreetheit en woeden bleek inzonderheit in het stuk van godsdienst: want hy verbood den Joden alle plechtelijkheden der wet t'oeffenen, en dwongze, door allerlei vonden van pijningen, na de wijze der Heidenen te leven, en aen d'afgoden t'offeren. In 't kort, hy beroofde den Joden van de vaderlijke plechtelijkheden en zeden, voerde den godsdienst en waengeloof der Grieken ten tempel Godes in. En van hier namen d'oorlogen en wreetheden, die in de boeken der Machabeën geschreven zijn, haer begin.

Jerusalem door Antiochus Epifanes belegert.

Zoo *Abulfarai* schrijft, bezoetelde en ontreinighde *Antiochus de Ionge*, *Epiphanes*, of *de Deurluchtige* gebynaemt, wanneer hy te *Jerusalem* quam, den tempel, met het beeltenis van *Iupijn* (by d'Arabieren *Almoshtari* genoemt) aldaer te stellen. Hy deed den hogenpriester *Eleazer*, over het weigeren van aen het zelve beelt, door zijn bevel, offerhande te doen, met grote pijne doden.

Daer na wiert een vrouw, met name *Shamunia*, anders *Salomona*, t'effens met zeven zonen, by hem over het schelden der afgoden betight. Hy beval den eersten zoon de tonge, en uitterste ledematen, af te snijden, en in een pan te braden; en den tweden de huit des hoofts af te trekken: desgelijks allen den anderen: en deed daer na de moeder met grote pijne sterven.

Na de komste des Heilants hebben de Kristenen de geraemten der lijken, die te *Jerusalem* begraven wierden, na de stad *Antiochie* overgebraght, en boven de zelve eene kerke doen stichten.

Antiochus Eupator, koning van Syrie, belegerde *Ierusalem*, en *Iudas de Machabeër* op het kasteel, in 't jaer hondert en negen en veertigh, na den Griekschen stijl, of op 't jaer, na de schepping, drie duizent zeven hondert zeven en tachentigh.

Na verloop van eenige jaren stelde

Digitized by Google

Antiochus Eusebes; dat is *de Godvruchtige* gebynaemt, eenigh gewelt in 't werk om de stad te veroveren, met de zelve te belegeren: maer hield hier en tusschen niet op, aen den belegerden stieren met vergulde hoornen toe te zenden: als ook goude en zilvere vaten, opgevult met allerleie reukwerken, ten offer aen den tempel. Waer over de Joden, ten inzichte van zulke ongemene godsvrucht, hem de stad op billijke voorwaerden overleverden, en den naem van *Godvruchtige* gaven.

Jerusalem door Pompejus verovert. Des jaers na de schepping der werelt, drie duizent acht hondert vijf en tnegentigh, of, volgens *Scaliger*, zeven en tachentigh, veroverde *Pompejus*, opgehitst tegen de Joden, door de dreigementen van *Aristobulus*, de stad en tempel, juist ten tijde des offeren: alwaer zijne krijgsknechten een yzelijk bloetbat maekten, met sneuvelen van twaelef duizent Joden. Uit eerbiedenis evenwel tegen deze plaetse, wilde hy de tempel-schatten niet aentasten; maer belette het plonderen en roven.

Op 't jaer drie duizent negen hondert en tien plonderde *Krassus*, Roomsche burgermeester, in zijnen velttocht tegen de Parthen, en intrekken door Judea, den tempel van *Ierusalem*, en sleepte uit den zelven twintigh duizent talenten zilvers, en drie duizent ponden gouts.

Door Herodes. Des jaers, na de schepping, drie duizent negen hondert en dertien, en zes en twintigh jaren na het veroveren van *Ierusalem* door *Pompejus*, (en niet zeven en twintigh, gelijk *Iosephus* t'onrecht schrijft) deed *Herodes d'Askaloniter*, die door den Raet van Rome tot koning over *Ierusalem* was verklaert, *Antigonus*, met bystant der Romeinen, onder beleit van *C. Sosius*, den oorlogh aen, veroverde de stad *Ierusalem* en den tempel, en deed een groot getal van Joden in den zelven ter neêr houwen: hoewel zonder te plonderen of roven.

Sedert dier tijt, om de gunste der stedelingen te winnen, deed hy de stad vergroten, en met prachtige gebouwen, ter gedachtenis van zijne vrienden, verçieren: en onder andere zeer fraeie en sterke torens oprechten: als de toren *Hippikos*, *Psefina*, *Faselus*, en *Mariamne*. Hy liet ook een treffelijk paleis bouwen: benevens vele andere heerelijke werken, ter gedachtenis van *Cesar* en *Agrippa*: als mede eenen nieuwen tempel, ter zelver plaetse, daer die van *Salomon* gestaen had, ten gevalle der Joden stichten.

Jerusalem door Titus, Vespasiaens zoon, verovert. Een grote ramp en onheil quam *Ierusalem*, des jaers een en tzeventigh na des Heilants geboorte, over: als wanneer de Joden, na vele muiteryen en oproeren, onder het vieren van het Paesch-feest, door *Titus*, keizer *F. Vespasiaens* zoon, belegert, en in de stad, als in eene kerker, besloten, en t'effens met stad en tempel verovert wierden: waer door deze stad, de welke door de gehele werelt tot een wonder was, een moortspelonk en kerkhof van doden wiert: want door honger, pest en zweert, quamen over d'elfhondert duizent Joden in de zelve te sneuvelen. Het getal der gevangens was zeven en tnegentigh duizent. Voorts beval *Titus* de gansche stad ten gronde te verwoesten: die in dier voege wiert, als of zy noit by menschen was bewoont geweest. Maer de drie torens, door *Herodes* gestight, als *Hippikos*, *Mariamne*, *Faselus*, en het gedeelte der stads-muuren aen de weſtzijde, liet hy ongeschonden en in wezen blijven: eensdeels om den Romeinschen krijgsknechten, die aldaer tot bewaernis bleven, tot een vesting of kasteel te zijn: en ten anderen, om den nakomelingen te doen blijken, hoedanige of welk een sterke stad de strijtbare Romeinen verovert hadden. Wijtlopiger verhandelt *Iosephus*, in zijn zevende boek der Joodsche geschiedenissen, en *Tacitus*, deze verovering.

Door Elias Adrianus. Vijftigh jaren na de verwoesting door *Titus*, en op het jaer, na des Heilants geboorte, hondert en dertigh, trok de Roomsche keizer, *Elius Adrianus*, na Syrie, om de Joden, die onder beleit van eenen wreden rover, met name *Barcochebas*, of anders *Barcozba*, weer aen 't muiten waeren geslagen, en den tempel trachten te herbouwen, te dempen: gelijk hy hen geheellijken, met het sneuvelen, op eenen dagh, van vijf hondert en tachentigh dui-

Digitized by Google

zent zielen, t'onderbraght. Daer en boven deed hy de drie gemelde torens, en het overgebleven gedeelte der muuren slopen, en beval de stad met zout te bestroien: waer door het zeggen, en de voorspelling des Heilants, met de daet en waerheit is bekrachtight, daer hy by den evangelist *Lukas*, cap. 19:44. in het naderen der stad *Ierusalem*, haere verwoesting, en verdelging ten gronde, te voore spelt: en dat d'eene steen op den anderen niet zou gelaten worden: desgelijx by Matth. 23:38. daer hy, in het spreken tegen d'oversten der stad, eindelijk besluit: *Ziet uw huis wort u woest gelaten*: want door den naem *huis* is het gansch gebouw der stad te verstaen.

Deze verwoesting geeft ook *Nicephorus* duidelijk in de volgende woorden te kennen. *Hadrianus heeft al het geen, wat noch van d'oude gebouwen was overgebleven, geheel en al verwoest, en tengronde geslegt: zulx niet een steen op den anderen is gebleven.*

Jerusalem door keizer Adrianus herbouwt.

Voorts deed *Adrianus*, zoo de zelve *Nicephorus* getuight, de stad weer van nieuws opbouwen: hoewel binnen veel enger bestek en begrip, en byna op een anderen oort, en haer, na zijnen voornaem *Elia*, noemen: gelijkze ook met den naem *Elia*, by d'Arabieren en *Ptolemeus*, genoemt wort. Te weten, de gansche bergh *Sion*, t'effens met het paleis van *Salomon*, der koningin, en het huis des wouts *Libans*: als ook de Hoek-poorte, het kasteel der Assyriers, en de gehele noorder hoek, tot aen de Mist en *Efraims* poorte, wierden, op zijn bevel, buiten den omtrek der stad besloten: daer en tegen de Bekkeneel-bergh, en des Heilants graf, de welke te voore buiten de stad lagen, binnen de noorder muur der stad gebraght en getrokken.

Boven de poorte, waer door men na *Bethlehem* gaet, deed de keizer een zwijn, van marmer gehouwen, oprechten, met Joden onder het zelve, tot een teken en bewijs van hun buigen onder de Roomsche heerschappye: of, zoo andere willen, om door d'afbeelding van zulk een geil of vuil gedierte te willen aenwijzen, dat dit volk volkomen van God ontheilight en vervloekt was. Ook deed hy den Joden verbieden, oit een voet in de stad te zetten, of de zelve te naderen. Alleenlijk gaf hy hen verlof van eenmael des jaers zich voor de muuren te vertonen, (gelijk zy gewoon waeren op den zelven dagh te doen, op den welken keizer *Titus* de stad verwoest had) om haere verwoesting te beweenen: mits betalende een zekere opgeleide schatting. Zoo *Eusebius* daer en boven zeid, verbood *Adrianus* volkomen den Joden, uit een zonderlingen haet tegen hen, geheel en al de stad niet te mogen aenzien: ja ook niet van verre, noch van eenige verheve of hoge plaetse. Hy deed ook op den Bekkeneel-bergh, om den Kristenen den zelven tot een gruwel en afkeer te maken, een tempel van *Venus*, en, ter plaetse van *Salomons* tempel, een beeltenis van den Olympischen *Jupijn*, beneffens het zijn te peert, oprechten.

Wort door Konstantijn tot het Kristendom gebraght.

De stad *Ierusalem* bleef in dezen staet ten halve bevolkt, tot op het jaer drie hondert zes en twintigh; als wanneer de Grieksche keizer *Konstantijn de Grote*, en zijn moeder *Helena*, aldaer weer 't Kristendom deden bloeien, de afgoden tempels en beelden verwoesten, en kerken en vele huizen op den Bekkeneel-bergh stichten: die, gelijk reeds gezeit is, binnen het bestek der stad besloten wiert: welk toen nieu *Jerusalem* genoemt, en aenstonts met Kristenen bevolkt en vervult wiert.

Keizer Juliaen tracht vruchteloos den tempel te herbouwen.

Juliaen, zoon van keizer *Konstantijn*, (die het Kristendom verlogende, en hierom gemeenelijken in 't Grieksch *Apostata*, dat 's *Afvaller*, wiert genoemt) leide alle zijn krachten te werk, om de stad beter te herbouwen, en deed boven-mate grote onkosten aen den her-opbouw van *Salomons* tempel, door *Titus* verwoest: hoewel niet uit begeerte van door de grote zijner werken zich eenen eeuwigen naem te maken, of uit genegentheit tot de Joden: maer alleenlijk uit een vervloekten drift van den Heilant met valsheit te betichten, en zijne voorspelling ydel en logenachtigh te maken: de welke luide, dat deez tempel der mate zou verwoest worden, dat d'een steen op den anderen niet zou blijven: als d'evangelist *Mattheus* getuight cap. 24:2. De Joden, doot-vyanden der Kristenen,

Digitized by Google

nen, toonden zich over dit nieu aengevangen werk zeer verblijt, en deden allerlei nootwendigh timmer-gereetschap, ja eenig van zilver, in grooten getale, vervaerdigen. Maer wanneer zy het werk sterk aendreven, en, na het opdelven des grontslaghs, den eersten steen leiden, zagen zy aenstonts, niet zonder grote schrik en verbaestheit, vuurballen, of gloeiende kogels, uit de grontvesten opspringen, die vele arbeiders verbranden. Andere wierden door felle dwerrelwinden opgenomen, of door sterke aertbevingen weggerukt: en zommige door de vlamme gezengt en geroost. De brant sloeg in de huizen, daer al het gereetschap voornoemt in bewaert wiert, en verslond het alles. Voorts wierden alle de bouwstoffen door 't onweer verstroit en vernielt. Het teken des kruis verscheen volkomen straels-wijs aen den hemel: ja de klederen van alle deze rampzalige arbeiders wierden met vele zwart-kleurige kruizen gemerkt: waer over zy, uit schrik en vervaernis, het werk staekten en verlieten. Hier door wierden meenighten hunner tot het Kristen geloof bekeert.

Wanneer *Juliaen* zagh den tempel niet te kunnen stichten, gaf hy bevel van een schouwtoneel te bouwen, om aldaer de Kristenen, ter woede van de wilde beesten, op te offeren, en een yzelijk bloetbat te maken.

Aldus verhaelt dit bedrijf *Hendrik Spondanus*, op 't jaer drie hondert drie en tzestigh, en trekt ten dien einde, tot getuigen, verscheide schrijvers aen, als *Ambrosius*, *Chrysostomus*, *Gregorius*, *Sozomenus*, en meer andere.

Jerusalem door Kosroë verovert. Wanneer des jaers zes hondert, *Kosroë*, koning van Persie, gansch Syrie met een machtigh heir had afgelopen, trad hy binnen de stad *Jerusalem*, en liet de zelve geheel en al uitplonderen en verwoesten, de kerken verbranden, en ter zelver plaetse tachentigh duizent menschen doden; behalve een groot getal van Kristenen, die hy aen de Joden verkocht. Hy voerde ook eenige gevangen na Persie: waer onder de bisschop van *Jerusalem* was, en sleepte alle de rijkdommen der kerken, en inzonderheit het kruis des Heilants, het welk keizerin *Helena* aldaer gelaten had, met zich. Men zeid hy het zelve met grote eerbiedigheit en eere handelde, en boven zijnen koninglijken throon stelde, die van fijn gout, en met dierbare gesteenten bezet was.

Ontrent veertien jaren daer na maekte *Siroës*, de zoon van *Kosroë*, die zijnen vader om 't leven braght, vrede met keizer *Heraklius*: met beding van alle de slaven over te geven: als ook het kruis, dat de keizer zelf op zijne schouderen, door de Verguldе-poorte, binnen *Jerusalem* braght.

Des jaers zes hondert zeven en dertigh zond *Omar*, de derde Mahometaensche *Kalif*, na den beruchten *Mahometh*, zekeren *Amr*, zoon van *Alas*, en *Sergjil*, met een sterk heir na *Ierusalem* ter belegering. Wanneer de stedelingen zich tot d'uitterste benautheit zagen gebraght, verzochten zy vrede, met beding van veiligen uittoght: het welk zy door toestaen van *Omar* verworven. Hier op schreef *Omar* hen eenen brief van veilige hoede: wiens inhout aldus luide: Door Omar.

IN DEN NAME DES ALLERBARMHERTIGEN GODS,

Door Omar, Alchittabs zoon, wort het volk der stad Elia veiligheit toegestaen: zoo wel voor hunne perzonen, kinderen, vrouwen, en goederen, als voor alle de tempelen, dat die niet zullen gesloopt worden of ledigh blijven staen.

Voorts bezaten de Sarracenen, of Mahometanen, de stad een reex van vier hondert en drie en tzestigh jaren. De Kristenen betaelden midlerwijle aen hen grote schattingen voor de vrye oeffening van Godsdienst, en hadden een bisschop. Deez *Omar* was de geen die een *Metszid*, of tempel, op den berg *Moria* deed bouwen, ter plaetze van *Salomons* tempel, die aldaer noch heden wort gezien. Hy verschafte zeer veel gelts, tot onderhout van een groot getal lampen: en maekte daer de voornaemste der *Metziden* van.

Eenige jaren daer na maekte zeker *Hequen*, een gezwore vyant der Kristenen, zich meester van de zelve stad, en deed alle de kerken slopen en verwoesten: inzonderheit die van het Heilige graf: en de Kristenen, die aldaer Door Hequen.

daer waeren, door onbedenkelijke wreetheden pijnigen.

Wanneer des jaers duizent zes en tzeventigh *Isar*, gebynaemt *Assys*, heer of koning van *Damaskus*, na het veroveren der steden *Emissa* en *Damaskus*, uit Egypten, na een vruchtelozen toght, weer te rugh gekomen was, begaf hy zich na *Ierusalem*: alwaer hy drie duizent menschen deed sneuvelen, en den *Kadys*, of schout, en schrijvers, wanneer zy voor hem verschenen waeren, beval te doden. Van *Ierusalem* trok hy weêr na *Damaskus*.

Abulf. Des jaers 1098 hadden de Mahometanen, die over Egypten heerschten, wanneer zy de Turken in onmagt bespeurden, de stad *Ierusalem* belegert, en kregen de zelve, na het oprechten van veertigh stormgevaerten tegen de zelve, by verdragh en overgift in. Te dier tijde geboden over *Ierusalem*, *Sokman* en *Ilgazi*, zonen van *Ortok*, *Turkoman*, die met hun gevolgh uit de stad trokken. Van wegen d'Egyptenaers, wiert zeker *Eftekaroddaulas* tot opperhooft over *Ierusalem* gestelt.

Jerusalem door de Kristenen verovert. Na de Franken, of Kristenen, op 't jaer duizent zeven en tnegentigh, met een sterk heir in de gewesten van Syrie, en andere van dien oort, gevallen waeren, (de welke toen onder de Mahometanen stonden) en des volgenden jaers *Antiochie* en *Ramla* verovert hadden, maekten zy zich op het derde jaer van hunnen toght, onder beleit van *Godefroy van Bouillon*, graef van *Bolongje*, den Mahometanen van Egypten de stad *Ierusalem* afhandigh: te weten, op het jaer duizent en negen en negentigh, den vijftienden van Hoimaent, op Vrydagh, na een belegh van negen en dertigh dagen. De Kristenen baerden, na het veroveren der stad, onder de inwoonders een groten neêrlaegh, en verbranden de Joden, die in den tempel

Elmac. vergadert waeren. Zy matsten over de tzeventigh duizent Mahometanen ter neêr, en roofden uit † *Kobbaton Sachraton*, of de kapel des steens, staende in den tempel *Salomons*, over de vier hondert zilvere lampen, ieder ter zwaerte van drie duizent en zes hondert *drachmen*: daer en boven een zilvere oven van veertigh ponden, en meer als twintigh goude lampen: behalve een onuitsprekelijken anderen buit.

† Anders Aksa.

Sedert bleef de stad *Ierusalem* den Kristenen eene reex van zes en tachentig jaren onderworpen: te weten, tot aen het jaer elf hondert zeven en tachentigh, en wiert tot een koningrijk opgerecht, en het hof, zetel, en rijksstoel, der Kristen koningen van *Ierusalem* gemaekt.

Des jaers elf hondert zeven en tachentigh, zoo *Abulfarai* verhaelt, trok *Nasir Saladin*, koning van Syrie, (na het veroveren der steden *Cesarea*, *Kaifa*, *Seforia*, *Shakifum*, *Kulam*, *Joppa*, *Talninum*, *Sidon*, *Berytus*, *Jobail*, *Askalon*) na *Ierusalem* op, en sloegh zich met zijn leger voor de stad neêr. Maer wanneer de Mahometanen een zeer grote meenighte van menschen op de wallen zagen, wierden zy met schrik bevangen. Wijders, *Saladin* bestede vijf dagen met de stad rontom te trekken, om af te zien, aen wat zijde hy de zelve zou aentasten: naerdien zy zeer vast en sterk was. Maer hy vond gene andere plaetse, als aen de noortzijde, neffens de poorte *Amuda* en den tempel van *Sion*. Derhalve begaf hy zich na die zijde, den twintigsten van Lentemaent, alwaer hy zich neêrsloegh, en rechte des zelven nachts de stormgevaerten op: desgelijx rechten ook de Franken op de wallen der stad stormgevaerten op. Voorts wiert ter wederzijde zeer fel gestreden: dewijl ieder tot voorstant van zijnen Godsdienst yverde. Ook was hen genen koning van noden, om hen aen te moedigen. Door Saladin verovert.

Wanneer de Franken zagen hoe fel de Mahometanen streden, en hoe vast hunne stormgevaerten, om wis te schieten, geplant waeren, en hoe verre de loopgraefmakers, met hunne loopgraven te maken, gevordert waeren, zonden zy *Balian*, zoon van *Birwan*, aen *Saladin*, met verzoek van veiligen uittoght: het geen hy hen afsloegh, met te zeggen: *Ik zal u niet anders handelen, als ghy de Mahometanen hebt gehandelt; wanneer ghy de stad des* † *jaers vier hondert een en tachentigh innam: te weten, met ter neêr te matsen en gevangen te nemen.*

† Na den stijl van Hesjira, en na den Kristen-stijl 1099.

Waer op *Balian* ten antwoort gaf:

Wete

Digitized by Google

Wete Soltan, dat wy in deze stad een grote meenighte van menschen hebben: en nu, op hope van veiligen uittoght t'erlangen, het vechten staken. Maer wanneer wy de gewisse doot voor oogen zullen zien, zullen wy onze kinderen en vrouwen doden, en goederen in kolen leggen, en geen gelt, gout of zilver, tot buit, noch vrouw noch man, om gevangen te worden, overlaten. Wanneer dit gedaen is, zullen wy den steen, die by u voor heiligh wort gehouden, en den tempel Alaksa, slopen, en alle de Mahometanen, die onze gevangenen zijn, ten getale van vijf duizent, doden, zonder vracht-beesten of dieren in 't leven te laten. Daer na zullen wy op u uitvallen: en zal niemant onder ons sneuvelen, of hy zal eerst velen zijns gelijken doen sneuvelen hebben. Derhalve zullen wy met glorye sterven, of met eere leven.

Saladin eindelijk, na lang onderling raetplegen met zijne krijgs-oversten, (die eendrachtiger stemme, tot veiligen uittoght voor de Franken verstonden; dewijl men niet zou kunnen weten, indien zy quamen uit te vallen, hoe het zou mogen aflopen) bewillighde in den veiligen uittoght: mits ieder mansperzoon, zonder verschoning van arm of rijk, tien; en een vrouwperzoon vijf dukaten, en een kint, 't zy jongen of meisken, twee dukaten zou betalen: te weten, binnen veertigh dagen: of anders gevangen blijven. Maer voor d'armen overquam *Balian* met *Saladin* in alles voor dertigh duizent dukaten.

Voorts wiert de stad op Vrydagh, den twintighsten van Zomermaent overgelevert. Dus verre *Abulfarai*.

Het overgaen der stad ontstont voornamelijk door tweespalt en oneenigheit der Kristenen.

Volgens verhael van *Adrichom*, uit de kronijken van *Mattheus Palmerius*, *Masseus* en *Onufrius*, wiert *Ierusalem* des jaers elf hondert zeven en tachentigh, den tweden van Wijnmaent, door *Saladin*, by overgift, ingenomen, en den Kristenen afhandigh gemaekt: met beding van zoo veel uit te slepen, als ieder op zijne schouderen zou kunnen meê dragen.

Saladin, zoo *Doubdan* verhaelt, na schier gansch Syrie t'ondergebraght, en *Sint Jan van Akre* verovert te hebben, begaf zich, des jaers elf hondert acht en tachentigh, ter belegering, voor de stad *Askalon*, en deed de zelve opeischen; maer kreegh van d'inwoonders tot antwoort: dat zy besloten hadden zich na die van *Jerusalem* te schikken: 't zy over te geven, of weerstant te bieden. *Saladin*, des verwittight, quam desgelijx *Ierusalem* beleggen, en deed tien dagen vervolgens groot gewelt, met op de stad te beuken: maer den veertienden gaven de stedelingen zich by verdragh over. De stad wiert geheel en al ontwijt en geschonden, en de kerken verwoest: uitgezeit die van het Heilige graf: het welke de Syriers voor een grote somme gelts afkochten: als ook de tempel *Salomons*, dien de Mahometanen behielden, en zich daer van tot een *Moske* dienden. Dies niet tegenstaende wilde *Saladin* noit in den zelven komen, 't en zy eerst alle de muuren en vloer met rozen-water waeren afgespoelt en afgewassen: ten welken einde hy een grote meenighte rozenwaters, zoo veel vijf hondert kemels konden voeren, had derwaerts doen komen.

Zoo *Doubdan* hier byvoeght, hadden de Mahometaensche krijgsknechten een groot gouden kruis, dat boven op den tempel stont, afgebroken: het welk zy, aen een zeel, of koorde, gebonden, voortsleepten, en verachtelijken langs de straten sloegen, tot spot van den Kristen godsdienst, en op den bergh *Sion* braghten: alwaer zy het in stukken kapten.

Voorts deed *Saladin* de stad, midlerwijle de Griekschc keizer met nieuwe krijgstroepen in Syrie viel, met grachten, wallen en torens versterken: de welke *Isa*, zijns broeders *Sefodins* zoon, en heer van het koningrijk van *Damaskus*, des jaers twalef hondert acht en dertigh deed slopen: uit oorzake hy vreesde, dat de Franken, die *Damiate* bezaten, of ook zijn broeder *Muhammed*, hem zulk een sterke en weerbare vesting, (de welke hy twijfelde en misvertrouwde, te kunnen beschermen) tot zijn groter verderf en ondergangh, moghten afhandigh maken, en in 't bezit nemen.

Deez *Muhammed*, om *David*, zijns broeders zoon, die zijnen vader *Isa*,

na

na zijn overlijden in 't rijk was gevolght, des te lichter te verjagen, maekte met de Franken des jaers twalef hondert acht en twintigh een stilstant van wapenen, en gaf hem *Ierusalem* in handen over. Dies zouden zy de stad laten, als zy was, zonder vestingen: en de Mahometanen den tempel behouden.

Des jaers twalef hondert negen en dertigh nam *David*, die uit zijn rijk verdreven was, *Ierusalem* in, en flechte het kasteel, dat de Franken midlerwijle gestigt hadden, ten gronde toe. Namaels vereenighde hy zich met zijnen neve, *Ajob*, *Muhammeds* zoon, en behield deez, uit kracht van een onderling verbont, Egypten, en hy *Damaskus*. Maer na het ontstaen van nieuwe haet en tweespalt, gaf *David*, op 't jaer 1243, den Franken, die hy tegen *Ajob* tot bontgenoten had verzocht, *Ierusalem* weder over. Dan des volgenden jaers ontweldighde *Ajob* hen de zelve stad, beneffens andere steden, weêr, en braghtze onder zijne gehoorzaemheit.

Volgens *Abulfarai*, kregen de Franken, des jaers twalef hondert zeven en twintigh, door een vrede, tusschen hen en *Alkamel*, heer van *Damaskus*, getroffen, *Ierusalem*, en andere aen zee gelege plaetsen, weder in 't bezit.

Des jaers vijftien hondert en zeventien wiert *Jerusalem*, beneffens het gansche Heilige Lant, door *Selim*, Turksche keizer, verovert, die, of liever zijn zoon en nazaat *Soliman*, de zelve stad met brave muuren deed omringen: gelijk zy noch heden wort gezien: en is ook sedert in het bezit zijner nazaten gebleven.

Uit het boven-verhael der verscheide verwoestingen en rampen, de welke de stad *Jerusalem* zijn te beurt gevallen, blijkt genoechzaem klaerelijk, hoe weinigh geloofs de genen verdienen, die willen, dat tot noch heden eenige overblijfselen der stad, ten tijde van *David* en *Salomon* gebouwt, zouden gezien worden.

Desgelijx beschrijft de Jood *Benjamin* (die ontrent des jaers elf hondert en vijftigh geleeft, en eene reisbeschrijving van die en andere gewesten, in 't Hebreeusch, nagelaten heeft) de stad *Ierusalem*, als of de zelve noch by zijnen tijt met drie muuren, gelijk zy by ouds was, omringht lagh: en als of d'oude grontvesten van *Davids* toren, tot tien ellen hoogh, en *Salomons* paleis, en de wester muur des tempels, noch in wezen waeren, en gezien wierden.

In gelijke dwaling ziet men vele Kristen schrijvers, inzonderheit Roomsgezinde, vervallen: die van de stad en van verscheide gebouwen schrijven, niet anders als of zy sedert des Zalighmakers tijden, ja van noch langer voor hem, noch overgebleven waeren: daer nochtans de gansche stad, en alle de gebouwen, door de Mahometanen voor weinige eeuwen gesticht, en veel jonger zijn, als op de tijden, in de welke de Joodsche staet bloeide, te kunnen gebraght worden.

Lichtelijk was ook het uitroien en verdelgen der stads muuren, torens en andere gebouwen der stad *Ierusalem*, zonder overblijfselen van grontvesten, te doen: naerdien de zelve, ter oorzake van den steenigen en herden gront, op den welken zy gebouwt was, niet diep in d'aerde; maer slechts boven op de vlakte geleit waeren: daer andere steden, die op een weken gront en oort leggen, en met diepe grontvesten moeten opgehaelt worden, zoo lichtelijk niet ten gronde te verdelgen en uit te roien zijn.

Na het beschrijven der benaming, muren, omtrek, en verwoestingen der stad *Ierusalem*, het geen haer eigentlijk in 't algemein betreft, zullen wy vervolgen de gebouwen, zoo oude als nieuwe, en al wat in de zelve eertijts gedenk en merkwaerdigh was, en noch heden gezien wort, ten tone stellen: en t'effens, zoo veel des mogelijk is, het oud by het nieu voegen, en tegen elkandere vergelijken.

Antonis, of *Antonia toren.*

DE *Antonis*, of *Antonia toren*, of burght, of kasteel, wort by *Iosephus*, in het beschrijven van de twede stad, en haer twede muur, in en binnen de welke hy stont, dikwils gedagt: gelijk zich ook op en ontrent den zelven verscheide voorvallen hebben toegedragen. Het was een sterk en vast kasteel, of

Digitized by Google

of burght, staende, volgens schrijven van *Iosephus*, op of na-by de hoek van de twee poortalen van het voorhof der Heidenen des eersten tempels, de welke haer uitzicht na 't weste en noorde hadden: dienvolgens stont deez toren aen de noortwester hoek des tempels. Ook kon men van den hooghsten toren dezes gebouws al het binnenste des tempels beschouwen. Waer uit blijkt, dat deez toren niet binnen het bestek des tempels gebouwt was: gelijk zulx ook met het schrijven van *Iosephus* zou strijden, welk luidt, dat de Joden, wanneer de Romeinen den toren *Antonia* bekomen hadden, den tempel en het buiten-poortael beschermden, de welke de Romeinen daer na, door middel van stormgevaerten, inkregen.

Joseph. Deez toren wiert door de *Assamoneërs* (anders de *Machabeen*, die t'effens het priesterdom en heerschappye des volks bezaten) of eigentlijk door *Hirkanus*, den hogen-priester, d'eerste van dien name, en die uit den stam der *Machabeen* gesproten was, op een rontom steile rotse van vijftigh ellen hoogh, na-by den tempel, gebouwt, en *Bari*, of *Baris*; maer namaels, door den her-opbouwer, koning *Herodes d'Oude*, ter gunste van zijnen vrient *Markus Antonius*, drie-man te *Rome*, *Antonia* genoemt.

Baris, of *Bari*, is een Hebreeusch woort, herkomstigh van *Berith*: het welk by de Grieken een *toren* of *kasteel* vertaelt wort: hoewel *Scaliger Berith* veel meer voor een Chaldeeusch of Persisch, als voor een Hebreeusch woort, wil gehouden hebben. Anders wiert by d'ouden ook een zeer groot en hoogh opgebouwt schip *Baris* genoemt.

Naer het schrijven van *Hieronymus* was B*aris* een eigen naem in Palestijn, met den welken gewonelijken rontom beslote en torens-wijze gebouwde huizen, tot aen zijnen tijt, betekent wierden. Anders wiert de toren A*ntonia* ook *Stratos toren* genoemt: welken zelven naem ook de stad *Cesarea*, aen de Middellantsche zee, in Palestijn gelegen, voerde. Of *Stratos toren* was een onderaertsche en donkere gang, tusschen den toren A*ntonia* en den tempel, in den welken A*ntigonus* heimelijk, door de hellebaerdieren, van zijnen broeder *Aristobulus*, gedoot wiert.

Josephus gedenkt ook eene onderaertsche overwelfde spelonke, dewelke van den tempel tot aen den toren *Antonia* strekte, en *Herodes* had doen maken, en daer boven een toren oprechten; ten einde hy door de zelve heimelijk in den tempel zou kunnen treden: indien de gemeente by oproer iet nieuws zou willen in 't werk stellen. Zoo *Breidenbach* schrijft, zou men daer noch een wonderlijke en brede spelonke zien: waer in over de zes hondert peerden kunnen staen.

Herodes, na hy het rijk van de Romeinen bekomen had, deed dezen toren, die op een voordeeligen oort gelegen was, met grote onkosten, heropbouwen, verçieren en versterken: waer in hy allermeest de grootdadigheit zijns vernufts deed blijken: want eerstelijk wiert de rotse zelve, van onderen tot boven, met gladde zerken overdekt: waer door hy het werk grote çieraet by zette, en belette het opklimmen der vyanden, die den toren *Antonia* zouden trachten door een verrassingh te overrompelen en veroveren. Joseph.

Voor of rontom het gebouw des torens was een muur van drie ellen hoogh opgehaelt, die den rant der rotse van alle zijden, tot bescherming, omringde, ten einde niemant op den gront, in de diepe dalen, zou neêr storten.

Binnen deze muur stont het gantsch gevaerte van A*ntonia*, op den kruin der rotse, in 't vierkant, tot de hooghte van veertigh ellen, torens-wijze gebouwt, en was met allerleie slagh van prachtige kamers, zalen en vertrekken, verrijkt: waer van eenige wandel-plaetsen verstrekten, andere tot slaep-plaetsen der wachten geschikt waeren: en zommige tot badstoven dienden. Dies deez toren, in stuk van nootwendigh gebruik, eene stad; maer in pracht een paleis scheen te zijn: want het bezweek niet, zoo *Egesippus* schrijft, voor een der opper-paleizen.

De gemelde rotse was voor den bergh *Bezetha*, of nieuwe stad, en naby den noord-wester hoek des tempels gelegen; hoewel van de zelve door zeer diepe dalen afgescheiden.

Op ieder der vier hoeken van dezen toren stont een andere toren: welker

 drie

drie vijftig ellen hoogh waeren: maer de vierde, die op de zuid-wester hoek, of tusschen het zuiden en noorden stont, steigerde tot de hooghte van tzeventigh ellen: van wiens top, en van gene anderen oort, men den gehelen tempel van binnen kon bezichtigen.

Na de zijde van de portalen des tempels was d'afgang, of trap, na die beide portalen. Of een stene boge of gewelf was over het dal, tot overgang, geslagen, die den tempel en dezen toren aen malkanderen voeghde.

Op dezen toren, of burght, lagen, ten tijde der Romeinen, krijgsknechten, die met de wapenen in de hant de wacht hielden, om ga te slaen, ten einde het volk op feestdagen niet nieuws zou aenvangen en brouwen. En aldus hield het kasteel de stad, en de tempel het kasteel, en de toren *Antonia* den tempel, in toom.

Naer het schrijven van *Aristeas*, was deez toren, of kasteel, die op eenen zeer hogen oort, neffens den tempel, gesticht stont, met vele torens van grote stenen gesterkt, en verstrekte den tempel even als eenen voorburght of bolwerk: ten einde niemant, by ontstaen van oproer, of gewelt der vyanden, eenen wegh, om tot het binnenste des tempels door te boren, zou kunnen vinden: want eensdeels door de nevenstaende wachthuizen en torens des kasteels; en ten andere, door de stormgevaerten allerwege gestelt; als ook door d'ongemakkelijkheit van den steilen oort, alwaer de muuren waeren opgehaelt, wiert d'ingang of inkomen ten tempel belet. Het kasteel zelf wiert door gezette wachten van vijf hondert zeer trouwe en strijtbare jongelingen bewaert, die het lant, door hunne diensten, grotelijks verplicht hadden.

Niemant hunner moght een voet uit het kasteel zetten: behalve op feestdagen: hoewel ook dan niet, als by delen en beurten. Niemant was geoorloft iemant op het kasteel te laten komen: want het opperhooft des kasteels onderzocht alles met grote naerstigheit en nau bescheit, 't zy iemant of wederom quam, of een nieu perzoon ingelaten wiert. De wachten waeren by eede verplicht niet meer als vijf perzonen t'effens, of op eenen zelven tijt, in te laten komen: naerdien de gansche bewaernis en heil des tempels in het kasteel bestont: want dat zijnde verovert, zoo was geen bolwerk, of vesting des tempels, meer overigh.

Hirkanus, de Hoge-priester, en eerste van dien name, leefde den meesten tijt in den toren *Antonia*. Waer over ook de priesterlijke tabbert, of † borstlap, kap, en al het priesterlijk gewaet, welk hy in zijne bewaernis had, te dien tijde in zekere byzondere kamer van dezen toren bewaert wiert. Te dezer oorzake wiert deez toren ook de bewaerplaetse des priesterlijken tabberts genoemt. Joseph. † Ephod.

Koning *Herodes*, na hy het rijk door de Romeinen bekomen had, heeft ook dezen tabbert en 't priesterlijk gewaet op de zelve plaetse doen bewaren, gelijk hy die aldaer gevonden had, op betrouwen van daer door het volk des te meer te verplichten.

Archelaus, zijn zoon en navolger, heeft het zelfste gedaen. Maer na des zelfs koningrijk in een lantvooghdye verandert was, hebben de Romeinen ook het bezit des priesterlijken tabberts bekomen, en na zich genomen, en die tot aen de tijden van keizer *Tiberius* bezeten.

Zoo lang dit priesterlijk gewaet in dezen toren was, wiert het onder het zegel des hogen-priesters bewaert, die des daeghs voor het plechtelijk feest (of ten zevenden dage, zoo *Josephus* op een andere plaetse schrijft) by den overste des kasteels, en Romeinsche krijgsbezetting zich vervoeghden, en den tabbert, na zy het zegel eerst bekent hadden, ontfingen. Zoo dra het feest voleindt was, braghten zy het des anderen-daeghs weder, en leiden het verzegelt, in het by-zijn van den overste, in de zelve kamer ter bewaring. Dit geschiede alle jaers drie-mael, ten tijde van de Vaste: ook wiert dit gewaet op geen anderen tijt uitgehaelt, als wanneer de Hoge-priester kerken-dienst zou doen.

Wanneer *Vitellius*, lantvooght van Syrie, onder de heerschappye van keizer *Tiberius*, door de Joden van *Ierusalem* heerlijk ter gast onthaelt was, zoo verworf hy, om hen weer gunste

Digitized by Google

te bewijzen, by keizer *Tiberius*, dat zy zelfs, volgens hun verzoek, de bewaernis des heiligen tabberts, en allen priesterlijken gewaets, zouden mogen hebben, en in den tempel bewaren, gelijk zy by ouds dat recht gehad hadden. Ook bleven de Joden daer voortaen, tot aen de doot van koning *Agrippa*, bewaerders van. Na wiens doot *Kassius Longinus*, lantvooght van Syrie, en *Krispius Fadus*, voorzorger van Judea, de priesters en voornaemsten der Jerusalemmers ontboden, en belasten hen, op bevel van keizer *Claudius*, den tabbert en heilige kap in het kasteel *Antonia* weder te brengen, ten einde die in de maght en handen der Romeinen zou zijn, gelijk die te voore geweest was. De Joden, die niet daer tegen derfden spreken, baden eindelijk *Fadus* en *Longinus* (want *Longinus* was ook zelf met zijne krijgstroepen te *Ierusalem* gekomen, uit vreze, dat de Joden, op den eisch van *Fadus*, iet nieuws moghten aenvangen) om verlof van gezanten aen den keizer te zenden, die van hem het recht van den priesterlijken tabbert te bewaren zouden verzoeken: en daer na over dien eisch zijn weêr-om schrijven te verwachten. Het zenden van gezanten wierdt den Joden toegestaen, op bespreк van gyzelaers te geven: gelijk zy vrywillighlijk hunne kinderen tot gyzelaers gaven: waer op de gezanten vertrokken.

Na de komste der gezanten te *Rome*, zoo bad Agrippa de *Jonge* den keizer, die zich toen by geval by hem bevond, den Joden, die de bewaernis van den tabbert verzochten, hen hun verzoek te willen toestaen, en over die zake aen *Fadus* te schrijven.

Hier op deed de keizer de gezanten tot zich roepen, met aenzeggen van hen hun verzoek toe te staen: en beval dat zy Agrippa bedanken zouden: naerdien door zijn voorbidden de zake uitgewerkt was.

Het antwoort wiert by eenen brief, dien *Claudius* aen de overheit, raet, en het gansch volk der Joden schreef, bevestight. Ten zelven einde schreef hy daer over aen *Krispius Fadus*, voorzorger van Judea.

Noch heden wort, tegen over een groot gewelf van de deuren van het voor-portael des tempels, de voet of onderste gedeelte van een groten en vierkanten toren van drie of vier voet hoogh getoont, en voor een overblijfsel van den toren Antonia gehouden. Het bestaet uit zeer oude gehouwe stenen; hoewel die alle door outheit uitgemorselt zijn, op het welke de Turken een klein nieu ander torentje, gelijk als een van hunne *Moskeen*, opgerecht hebben. Doubd.

Synagogen.

NAer het schrijven der Rabbinen, waeren te *Ierusalem* vier hondert en zestig, of liever tachentig, volgens gemein schrijven, Synagogen: welker ieder een huis des boeks, en huis der leere had. Het huis des boeks was voor de Schrift: dat is, alwaer de Schrift gelezen wiert: en het huis der leere, in 't Hebreeusch *Beth Midrasch* genoemt, was voor d'overleveringen, alwaer d'overleveringen geleert wierden. Het getal van 480 wort door *Gematria*, gelijk de Rabbinen spreken, bevestight uit het Hebreeusch woort *Melaitaf*, dat is, *vol*, by Esai. 1:21.

By de Talmudisten wort ook eene Synagoge der Alexandryners gedagt: die de Joden, geboortigh van Alexandrye, een stad in Egypten, en te *Ierusalem* woonachtigh, op hunne onkoste in *Ierusalem* gebouwt hadden. Anders wiert zy ook de *Synagoge der koperslagers* genoemt, misschien uit oorzake van dezen voorval. Een kopere schel, volgens verhael der Rabbinen, was in den tempel gescheurt, om die weêr te vermaken, hadden de wijzen kunstenaers van *Alexandrye* ontboden. Ook was een kopere mortier in den tempel, in de welke speceryen gestoten wierden, gescheurt: om die te vermaken, waeren desgelijx kunstenaers uit *Alexandrye* door de Wijzen ontboden. Een *Synagoge* der *Alexandryners*, en *Cyreneërs*, en *Libertinen*, wort ook Actor. 6:9. gedaght.

De Synagoge der Cyreneërs was alzoo genoemt na de Joodsche inwooners van *Cyrene*, eene stad des lantschaps van *Lybien*, in *Afrika*.

Digitized by Google

Het woort van Libertijnen hout *Beza* voor een Latijnsch woort, en schijnt herkomstigh te zijn van *Libertus*, dat eigentlijk een vry-gemaekten slave of knecht bediet. Weshalve deze Synagoge alzoo zou genoemt zijn, na zekere Joden, die ten tijde van *Pompejus* gevangkelijk na *Rome* gevoert, en namaels alle, op bevel van keizer *Tiberius*, door hunne heeren in vryheit gestelt wierden: den welken een gedeelte van *Rome*, over den *Tiber*, te bewonen, en plaetse, om Synagogen te timmeren, vergunt wiert. Dies is waerschijnelijk dat die Libertijnen, of hunne nakomelingen, namaels eene Synagoge te *Ierusalem* doen bouwen hebben, de welke aldus na hen genoemt wiert.

Synagoge is een Grieksch woort, en betekent eigentlijk eene vergadering, of by-een-komste, of t'zamen-komste: maer ook gemeinelijk een huis of plaetse, de welke by de Joden tot het lezen der wet en profeten geschikt en toegewijdt was: dat is te zeggen, waer in de Joden vergaderden, om Godes woort uit te leggen en horen, en ook om te bidden. Maer gene offerhande moght in de Synagoge geschieden: naerdien de zelve in den tempel van *Ierusalem* alleen geoorloft was te doen. Matth. 4: vers 23. en 9: 35. en 12: 9. en 13: 54. Marc. 1: 21, 23, 29, 39. en 3: 1. Luc. 4: 15, 16, 20, 28, 33, 38. en 6: 6. en 7: 5. en 13: 10. en 21: 12. Joh, 6: 59. en 18: 20. Actor. 13: 14, 42. en 14: 1. en 15: 21, 42. en 17: 1, 10, 17. en 18: 4, 7, 19, 26. en 19: 8. en 24: 12.

De Synagogen zijn van over ouds her by de Joden geweest: als te zien is uit Psalm 74: 4, 8.

In de grote steden had men vele Synagogen: als te bespeuren is uit Act. 9: 2, 20, en 13: 5. en waeren als Akademien of hoge scholen. Act. 6: 9.

Over ieder Synagoge was een overste of vooght gestelt: als blijkt uit Matth. 9: 18, 23. Mark. 5: 22, 35, 36, 38. Luc. 8: 41, 49. en 13: 4. hoewel ook vele of verscheide oversten of vooghden over eene Synagoge waeren. Act. 13: 15. en 18: 8, 17.

Het woort *Synagoge* wort ook genomen voor de by-een-komste der Joden zelf, op die plaetse, als Actor. 13: vers 47.

By *Johannes*, Apoc. 2: 9. en 3: 9. worden de ontaerde en weêrspannige Joden de *Synagoge des Satans* genoemt.

De naem *Synagoge* wort ook genomen voor de plaetse, in de welke de Kristenen t'zamen quamen, en dienvolgens ook op de vergadering der Kristenen zelve gepast. Jac. 2: 2.

Gasith, of Raethuis, en Sekretarye.

IN de beneden-stad, by-na tegen over den tempel, en op de west-zijde, was het raet-huis, dat in 't Hebreeusch *Gasith*, en in 't Grieksch, by *Josephus*, *Bæleuterion* genoemt wort: op het welk de zeventigh raetsheeren, en gewonelijke rechters, by de Joden *Sanhedrin* geheten, alle burgerlijke geschillen beslechten, en vonnis over lijf-strafbare en hals-zaken wezen.

Josephus gedenkt ook, in het verbranden der beneden-stad, eene plaetse, of huis, in 't Grieksch *Archivum* genoemt: het welk eigentlijk een Sekretarye of Cançelarye was, in de welke alle papieren, schriften, en bescheiden, zoo welk die de stad, als burgers, in 't byzonder betroffen, bewaert wierden.

Paleis der *Machabeen*, en van *Herodes Agrippa*.

HEt paleis, of hof der *Machabeen*, was op eene zeer hoge plaetse, na-by het wester portael des tempels, in de beneden-stad, door de Machabeen gesticht: van waer een lustigh uitzicht over de gehele stad was. Namaels heeft koning *Herodes Agrippa* op die zelve plaetse een zeer groot huis doen bouwen, en tot zijn hof maken: van waer hy uit zijne eetzale, al wat in den tempel omging, kon bezichtigen. Waer over de overheden, of oversten der Joden, een hogen muur boven 't voorportael van 't binnenste des tempels, de welke

Digitized by Google

ke aen de westzijde was, ophaelden, om 't uitzigt des konings te beletten. Zeer qualijk namen *Agrippa* en de lantvoogt *Festus* dit op, die ook den Joden belasten de muur te slopen. Maer die verzochten hier over gezanten na keizer *Nero* te zenden: zeggende, tot hun verschoning, niet te kunnen leven, indien iet van de gebouwen des tempels afgebroken wiert. Dit wiert hen toegestaen. Waer op zy *Ismaël*, de hogepriester, en *Helchias*, de tresorier, beneffens tien der voornaemsten, afzonden. *Nero*, door voorbidden van zijne gemalin, *Poppea*, verleende den Joden vergiffenis van hun gedaen werk, en stont hen toe, de muur te laten blijven, gelijk die was.

Gymnasium, of schole der Heidenen.

DAer was ook eene oeffen-plaets, of schole, in 't Grieksch *Gymnasium* genoemt, die de Joden, onder beleit van den hogen-priester *Iason*, door toelating van koning *Antiochus Epiphanes*, of *Deurluchtige*, dicht by zijn kasteel opgerecht hadden: waer in de jeught, in de Grieksche zeden, wetten en gewoonten, onderwezen wiert. 1 Mach. 1: 15. 2 Mach. 4: 12.

Koninglijk hof van *Helena* en *Monbazus*.

HEt koninglijk hof van *Helena*, stont, volgens schrijven van *Iosephus*, in de beneden-stad, op het midden van den bergh *Akra*.

Deze *Helena* was eene koningin van *Adjabene*, een gewest of lant over den *Eufrates* gelegen, en moeder van koning *Izatus*. Zy had het Heidendom verlaten, en zich tot den Joodschen Godsdienst begeven, en was na *Ierusalem* met der woon getrokken: alwaer zy onder d'armen, in den groten hongers-noot en dieren-tijt, (dien *Agabus*, onder keizer *Klaudius*, over den gehelen aertbodem; maer inzonderheit over gansch *Iudea*, voorzeid had, Actor. 11: 28.) op haere eige onkosten, een groten overvloet van koren, dat uit Egypten gebraght was, uitdeilde.

By *Iosephus* wort ook het hof van *Monbazus*, zoon van koningin *Helena*, gedaght: het welke *Adrichom* aen de oostzijde der beneden-stad, en *Villapand* neffens *Salomons* paleis stelt.

Ren-perk.

REn-perk, in 't Grieksch, by *Iosephus*, *Hippodromus*, dat is, *peerden-ren*, genoemt, was een lang-werpigh-rond en bemuurde perk, aen de zuitzijde des tempels gelegen: in het welk de peerden, om strijt, in den ren liepen. Men liep'er ook te voet om strijt, en reed'er met wagens van twee, drie, en vier span peerden. Ook wiert'er oefening met pieken gedaen, en andere strijtspelen aengerecht.

Ter zelver plaetse heeft koning *Herodes* een vijfjarigh strijt-spel, ter eere van keizer *August*, aengerecht, en den overwinnaers grote prijzen voorgestelt. Hy deed ook, leggende op zijne doot-bedde, uit zijn gansch gebiet, de voornaemste der Joden van ieder vlek ontbieden, op pene van aen den halze gestraft te worden, by mangel van achter-blyven, om alle na zijne doot ter neêr gematst te worden, ten einde ook gansch Judea, en alle huisgezinnen, hoewel tot hun leetwezen, hem zouden bewenen.

Huis der helden, sterken, of *machtigen*.

Neh. 3. NEhemias gedenkt een gebouw, in 't Hebreeusch *Beth Haggibborim* geheten: dat is, *huis der helden*, of *sterken*, of *machtigen*: want 't Hebreeusch woort *Haggibborim* heeft die verscheide bediedenissen: te weten, van *helden*, *reuzen*, of *machtigen*; namelijk zoodanigen, die anderen in deucht, macht, sterkte en gezagh overtreffen. De zeventigh overzetters schijnen het Hebreeusch

breeusch woort te hebben willen behouden: want in eenige boeken leest men *Bethangarim*, en in andere *Agabarim*.

Dit huis, naer het gevoelen van *Villapand*, was gebouwt in de zuidzijde der stad *Davids*.

Het wiert het *huis der helden*, of *sterken* genoemt: uit oorzake *Davids* strijtbare helden in het zelve woonden, die 2 Sam. 23:8. gedaght worden. Of dewijl het een eige woonplaetse van die zestigh helden of sterken was, die in 't Hoge-liedr, cap. 3: vers 7. gedaght worden. *Ziet het bedde, dat Salomon heeft, daer zijn tzestigh helden* (in 't Hebreeusch *Gibborim*) *rontom van de helden Israels*. Zoo andere willen, wiert dit *huis der helden* alzoo genoemt, dewijl het een huis of woonplaetse der uitgediende en afgeleefde krijgsknechten was. Of, dewijl het een schermschool voor de jeught was, als eene oefening, de welke eigentlijk helden en sterken past.

Het was al van ouds door *David*, of *Salomon*, gebouwt, en niet door de Babyloniers verwoest, zoo veel men uit Nehem. 3:16. bespeuren kan: alwaer gezeit wort dat *Nehemias*, zoon van *Azbok*, (hoewel een ander van *Nehemias*, de schrijver des boeks *Nehemias*, en zoon van *Helkias*) tot aen het *huis der helden* bouwde: 't en zy men met *Liranus*, door het *huis*, de plaetse, daer het huis stont, slechts verstaen wil.

Paleis van *Herodes*.

Het hedendaegsch paleis, of hof van *Herodes*, staet [a] hondert vijftien of [b] twintigh treden, of [c] twee steen-werpen, aen de noort-west-zijde van dat van *Pilatus*, en van den tempel *Salomons* en de stad: te weten, op het noord-eind van een kleine straet van ontrent zestigh treden lang.

[a] Doub. [b] Rog. [c] Quar.

Zoo *Adrichom* wil, zou dit paleis alzoo na koning *Herodes d'Oude*, d'*Askaloniter*, genoemt en gesticht zijn, die het zelve paleis in de beneden-stad stelt: daer nochtans het paleis, door *Herodes d'Oude*, *d'Askaloniter*, gesticht, by *Iosephus* in het bovenste gedeelte der stad geplaetst, en hierom het boven-hof, of paleis, genoemt wort.

Dies wil *Quaresmius* dat dit hof van *Herodes* alzoo na *Herodes Antipas*, zoon van *Herodes d'Oude*, die na 's vaders doot, door keizer *Tiberius*, vier-vorst van *Galilea* wiert, alzoo zou genoemt zijn: naerdien hy het zelve te *Ierusalem* doen stichten had, om daer in, wanneer hy derwaerts uit *Galilea* quam, zijn verblijf te nemen.

Dit kan eenighzins met grote waerschijnelijkheit uit Luc. 23:7. bewezen worden: alwaer men leest, dat *Pilatus*, wanneer hy verstaen had, dat *Christus* een Galileër was, en dienvolgens onder het gebiedt van *Herodes*, die over Galilea gebood, behoorde, *hem te rugh na Herodes zond, die ook zelf te dien dage te Ierusalem was*. D'Evangelist zeidt, *die te dien dage te Ierusalem was*: dewijl hy niet geduurigh aldaer was; maer in Galilea woonde; doch nu, by voorval van het Paeschfeest, Galilea verlaten, en na *Ierusalem* zich begeven, en in het voornoemt hof zijn verblijf genomen had.

Het tegenwoordigh hof van *Herodes* wort alzoo noch heden by de Kristenen genoemt: naerdien eenigen het voor een overblijfsel van het oud houden; doch zonder eenigh bewijs.

Het is gesticht op een kleine verheven plaetse, en bestaet van voore uit witte en zwarte vierkante geslepe steenen; hoewel het niet zeer hoogh opgehaelt is. De deure staet tegen het zuide.

De Kristenen mogen in dit hof niet komen, 't en zy voor gelt, en met groot bidden.

In des zelfs bovenste gedeelte wort een kamer getoont, op de welke, naer men zeid, *Christus* voor *Herodes* vertoont wiert. Namaels is de zelve kamer door de Kristenen, ter gedachtenis van des Heilants beschimpen, wanneer hy van *Pilatus* na *Herodes* gezonden was, tot eene kerke gemaekt: gelijk zy noch heden de gelijkenis van eene kerke behout.

In den ingang, of voor-deure des huis, is een klein venster met een stijl in 't midden, in het welk, zoo eenigen willen,

Digitized by Google

willen, *Christus* door *Herodes* gezien en beschimpt wiert.

Heden wort dit huis, of hof, zoo *Surius* getuight, by den *Dephtarda* bewoont: maer was voorhene, volgens schrijven van *Breidenbach*, een schole der Mahometanen. Wat zich, nopende *Christus*, in dit paleis heeft toegedragen, kan by den evangelist *Lukas* gelezen worden.

Naer men zeid, was in dit hof het hooft van *Johannes de Doper* door *Herodias* verborgen.

Niet verre van *Herodes* hof stelt *Sanut* het huis van *Juda* den verrader.

Boven-hof van Herodes. Het aeloud hof, of paleis, van koning *Herodes d'Oude*, was in het bovenste gedeelte der stad, neffens de drie torens, *Hippikos*, *Mariamne*, en *Phaselus*, en op eenen heuvel van den bergh *Sion*, door den zelven *Herodes* gesticht: welk hof *Iosephus* het *kasteel der boven-stad* noemt, en by wijle het *boven-hof*.

Joseph. Dit hof had twee zeer grote en schone kamers, en kon by den tempel, ook door *Herodes* gesticht, niet vergeleken worden: d'een was door den zelven *Herodes Cesarea*, en d'andere *Agrippa*, na de namen van zijne vrienden, genoemt.

Het was rontom met een muur van dertigh ellen hoogh omringt, en met zeer çierelijke torens, op een gelijken afstant, gestoffeert: daer en boven met ontallijke ruime vertrekken en slaepkamers van allerlei slagh verçiert.

De verscheidenheit des marmers, daer het paleis meê opgebouwt wiert, was ontallijk.

De balken staken boven mate in lengte uit, en waeren wonderlijker wijze met treffelijke çieraedjen doorwrocht.

Alle de kamers en vertrekken waeren met huisraet opgepropt, en blonken van goude en zilvere vaten.

Men had'er vele galderyen en poortalen, die in 't ronde in malkanderen liepen, en op meenighte van kolommen rusten: tusschen de welke lustige tuinen en bosschaedjen lagen.

Daer en boven waren'er zeer schone en grote lanen, omringt met waterscheuten, vijvers, waterleidingen, en bakken, die met een groot getal van kopere beelden, die het water van alle kanten uitwierpen, verzien waeren.

In 't kort, dit hof kan na behoren, zoo *Josephus* schrijft, niet uitgeleit worden, hoedanigh het was.

Eindelijk wiert dit hof niet door de Romeinen; maer door de straetschenders, en inwendige oproerigen en muitelingen des rijks, in brant gesteken.

Schouw-toneel.

IN het midden der beneden-stad plaetst *Villapand* het schou-toneel, of dieren-perk, en scherm-school, dat gansch in 't ronde gebouwt was: waer in kampvechten en dieren-strijden vertoont wierden.

Koning *Herodes d'Oude* heeft allereerst dit schouw-toneel zeer prachtig, ten tijde der Romeinen, doen bouwen: in het welk, tot vermaek der toezienders, worstelaers, of kampvechters, of wilde dieren, als leeuwen, stieren, beeren, zwijnen en wolven, tegen malkanderen, of tegen ter doot gedoemde, en in den oorlogh gevangene menschen, vochten.

Klooster van den heiligen Zalighmaker.

IN het wester en hooghste gedeelte der stad, tusschen de poorte des kasteels, en die van *Damaskus*, staet een klooster, gemenelijk in 't Latijn *Conventus S. Salvatoris*, en in 't Fransch *Convent de Saint Sauveur* genoemt, dat's, *klooster van den heiligen Zalighmaker*.

Doubd. Het is een verblijf-plaetse der geestelijken van *S. François* orde, in *Jerusalem*, en gewonelijk gasthuis voor alle beêvaert-reizers, die derwaerts uit 't weste of *Europe* komen, 't zy Roomsgezinden, Kalvinisten, Luiterschen, of van een anderen Godsdienst. Zy worden aldaer zeer wel en minnelijk ontfangen, gespijst en geherberght, geduurende hun verblijf in *Ierusalem*, zonder hen geoorloft zy, zich op eene andere plaetse te vertrekken, op pene van een

grote

Digitized by Google

grote boete. Men gaet in het zelve door een poorte, onder een groot en lang gewelf, dat de strate of gang bedekt. Zijnde daer in getreden, komt men noch onder een ander lang en donker gewelf, daer op het einde het eerste hof is, van tien of twalef schreden in 't vierkant, en bezet rontom met eenige kleine huisjes.

Op de rechte hant is een opgang van tien of twalef trappen: waer by men na eene kleine galderye opklimt, de welke tot een klooster dient, en dit hof omringt, en vijf of zes kleine kamers der geestelijken begrijpt.

Aen d'oostzijde van dit klooster is een ingang, waer door men in de kerke gaet, die zeer fraei is. Het koor is in 't midden van de twee vleugelen of kruizen, lang ontrent achtien, en breet over de veertien schreden. Het is gestoffeert met stoelen en orgelen, en bedekt met een dom: de welke haer voor een gedeelte licht geeft. In het koor doen de geestelijken dagh en nacht, na de Roomsche wijze, dienst.

Het overigh des kloosters is zeer ongeregelt, na d'oude wijze, gebouwt, en van vele hoge en lage brokken te zamen geslagen.

De huisjes zijn klein en bekrompen: de kamers slecht en donker, en vele klein. Daer zijn ook twee kleine tuinen: welker grootste ontrent vijftien of zestien roeden heeft, en aen de bolwerken van de stad raekt. Na de westzijde is een andere tuin of hof, met eenige kleine huizingen voor de beëvaert-reizers. Van het plat der kerke ziet men over de gehele stad, de kerke van het Heilige graf, het voorhof van *Salomons* tempel, en verder, aen de zelve oostzijde, den Olijfbergh: ten zuide, het kasteel der stad, en den wegh van *Bethlehem*: ten noorde, de spelonke van *Jeremias*.

Ontrent des jaers zestien hondert en vijftigh deden de geestelijken eenige andere kleine huizingen maken, om een weinigh meerder ruimte te hebben, zoo wel voor hen zelfs, als voor de beëvaertreizers, die dikwils daer in groten getale aenkomen: want zy te voore genootzaekt waeren zeer qualijk te leggen, op banken en tafelen van d'eetzale, en op andere ongemakkelijke plaetsen.

Alle deze geestelijken onderhouden daer een zeer strenge armoede, en leven alleenlijk van d'aelmoessen, die de Roomsgezinden uit *Europe* hen toezenden, en de beëvaertreizers, ieder na zijn vermogen, hen geven.

Gewoonelijken zijn'er dertigh of vijf en dertigh geestelijken van *Sinte François* orde, die alle drie jaren derwaerts uit *Europe* gezonden worden, om den dienst in de heilige plaetsen, en in andere Kapellanyen te doen, daer hene de overste hen zend: als in de kerke van het Heilige graf, te *Bethleëm*, *Nazareth*, *Seyde*, *Tripolis*, *Aleppo*, *Alexandrye*, *groot Kairo*, en andere steden van Syrie en Egypten. Ook is dit het eerste en voornaemste van alle de kloosters van 't ooste: en voert daer de Gardiaen van *Ierusalem* een bisschoplijk gebiet, dragende den mijter, kruize en zegelring, wanneer hy op heilige en feestdagen dienst doet, met geestelijke maght en gezagh over alle Roomsgezinde Kristenen, die aldaer komen, of hun verblijf hebben.

Op feestdagen gebruikt men daer muzijk en orgelen: alwaer zich dikwils d'achtbaerste Turken der stad, en andere laten vinden, die van verre gelege plaetsen het Heilige Lant komen bezoeken.

Na-by het klooster van *Sint Salvator* is een klooster, daer twalef of vijftien oude geestelijke Griekinnen haer verblijf in hebben, die gelofte van onthoudinge hebben gedaen: en zijn gekloostert om in *Ierusalem* te sterven: hoewel zy het klooster-leven weinigh onderhouden. Zy staen onder 't gebiet van den patriarch der Grieken van *Ierusalem*. Al haer oeffening bestaet in gode te bidden, en de misse by te wonen: want zy doen geenen dienst; noch, dat meer is, zeggen den zelven by haer in 't byzonder op. Zy bleken linnen, en onderhouden eigentlijk alle de kerken der Grieken, zoo wel die van de stad van *Bethlehem*, als die van het klooster van *Sabas*. Roger.

Het

Het huis of paleis van *Anna*.

HEt huis of paleis van den hogen-priester *Anna*, of *Annas*, *Kaifas* schoonvader, is gebouwt op den bergh *Sion*, of in het hangen van den zelven, binnen de stad, daer in de Heilant geleit wiert, wanneer de Joden hem, duizent en zes hondert schreden van daer, (zoo de Roomsgezinden naukeurigh hebben aengetekent) gevangen hadden genomen.

By ouds was dit huis op den bergh *Sion*, buiten de stad: maer is heden binnen het begrip, en dicht by de stads muuren.

Daer is heden een kerke, *de kerke der engelen* genoemt, in dit huis gebouwt: te weten, op de grontvesten van de zale, in de welke de hoge-priester *Kristus* na zijne leere en jongeren vraeghde, en een van de dienaren op zijn antwoort hem een kinnebakslagh toedreef: met te zeggen: *Zult ghy zoo den hogen-priester antwoorden?*

Deze zale, of kerke, is twintigh treden lang van 't ooste na 't weste, en twalef breet. *Bernardino* brengt de brete op negen en twintigh voet, en lengte op zes en dertigh voet en negen duim.

De pilaren zijn drie voet en twee duimen lang, en twee breet, en staen vier en twintigh voeten van malkanderen.

Voor-hene bezaten de Griekſche Kristen monniken de zelve kerke; maer heden d'Armeniers: en hebben dicht daer by een klein klooster, waer in vijf of zes arme en oude geestelijke weduwen wonen, de welke d'arme oude beêvaertreisters, die uit Armenie komen, ontfangen en huisvesten.

Men ziet, zoo *Surius* schrijft, voor den ingang der kerke, na 't noorde, een ouden olijfboom, in vier delen gespleten, rustende op eenen muur van vier voet hoogh, die de Kristenen daer rontom gemaekt hebben. Uit d'oude struiken zijn vele scheuten en jonge bomen gesproten, die schone vruchten voortbrengen. Volgens een oude overlevering der Oostersche Kristenen, wiert de Heilant door soldaten aen dezen boom gebonden, midlerwijle *Annas* zich vervaerdighde, met eenige van den raet haestelijk tot zich te roepen, om *Kristus* over zijn leven en lere t'ondervragen. Maer de boom, uit medelijden tot zijnen Schepper, zou zich in vier delen gescheurt hebben: gelijk de stukken noch tegenwoordigh getuigen. De Roomsgezinden bezoeken dezen boom met grote eerbiedigheit, en deilen ook zijne olijf-stenen voor grote giften door de geheele werelt uit.

Zeven treden van daer, wort de plaetse getoont, daer *Petrus* den Heilant voor d'eerste male verlogende.

Huis van *Kaifas*.

TWee hondert en vijftigh treden van *Annas* huis stont, na-by de eetzale, op den zelven bergh *Sion*, te gaen den bergh *Sion* zuidwaerts op, en zestig treden buiten de stads-poorte van *Sion*, des hogen-priesters *Kaifas* richthuis, of paleis: in het welk de priesters en leeraers der Joden raetpleeghden, op wat wijze zy *Kristus*, gebraght uit *Annas* huis na dit van *Kaifas*, met list zouden verschalken en doden. Matth. 26: 27. Mark. 14: 15. Luc. 22: 23. Johan. 18.

De zale, daer de Heilant gebraght en ondervraeght wiert, of hy de zoon Gods was, begrijpt zeventien of achtien, of twintigh treden in de lengte, en negen in de brete. Op deze plaetse, of zale, heeft keizerin *Helena* namaels een kerke doen bouwen, ter eere van den apostel *Petrus*, welke daer na de kerke van den Zalighmaker wiert genoemt: en is noch geheel in wezen, en wort by d'Armeniers bezeten.

Zy gaet met vier stene trappen op, en heeft in de lengte zestien, en in de brete tien schreden.

Onder der zelver altaer leit een steen, waer meê d'ingang of deure des grafs van den Heilant toegesloten was, die den geestelijken van *Sint*

Digitized by Google

A. Kerke gemaeckt op het Huys van den hogen-priester Anna. B is een Olyf-boom waer aen Cristus soo men seyde gebonden wiert.

François door d'Armeniers ontnomen is, wanneer zy alle voor ontrent hondert jaren gevangen na *Damaskus* gevoert wierden.

Deze steen dient voor een tafel op het hoogh altaer van deze kerke, en wort dagelix op den zelven de misse gedaen. Hy is ruim zes voet lang, vier breet, en twee en een halve dik. Waer over, zoo deez d'eigenste steen is, *Magdalena* met recht moght zeggen: *Wie zal ons den steen van de deure des grafs afwentelen?* De minre-broeders der Roomsgezinden, gemerkt zy van de voornaemste plaetse des berghs *Sion* berooft zijn, komen hier jaerlijks op den tweeden Pinxterdagh de Misse zingen.

Aen de zijde des altaers, tegen 't zuide, is een klein kamertje van vijf voet in 't vierkant, zonder eenigh licht: alwaer de Heilant des nachts zijn verblijf zou gehad hebben, wanneer de hoge-priesters en oudsten des volks hem des uchtens aen den lantvooght *Pontius Pilatus* gebonden overleverden.

In het hof ziet men noch heden een overblijffel der schoorstene, daer *Petrus* den Heilant voor de tweede en derde male verzaekte. Matth. 26. Mark. 14. Luc. 18.

Tegen de gevel der kerke, na buiten, aen de zuidzijde, is een lijst van graeuwen steen, welk een overblijfsel van een kolom is, op de welke de haen zou gezeten hebben, die met zijn gekraei *Petrus* zijn verlogening en verzaking deed gedenken, daer *Kristus* hem van gewaerschouwt had.

Volgens *Surius* ziet men, drie schreden van de kerkdeure, na 't zuide, de voet of pedestael dezer kolomme, die drie voet hoogh in den levenden steen gehouwen is.

De rest dezer kolom, die van purperen porfyr-steen gemaekt is, ziet men binnen *Romen*, in de kerke van *Sint Jan van Lateraen*, hebbende in de hooghte negen voet en een halve, en vier in de dikte.

Acht schreden van deze pedestael, na 't zuide, staet een schone oranjeboom, ter zelver plaetse, naer men zeidt, geplant, daer *Petrus* den Heere driemael verlogende.

Op het erf van *Kaifas* huis hebben d'Armeniers, sedert vele jaren, een klooster gebouwt, dat by-na als een vesting is.

Paleis

Digitized by Google

fol. 371.

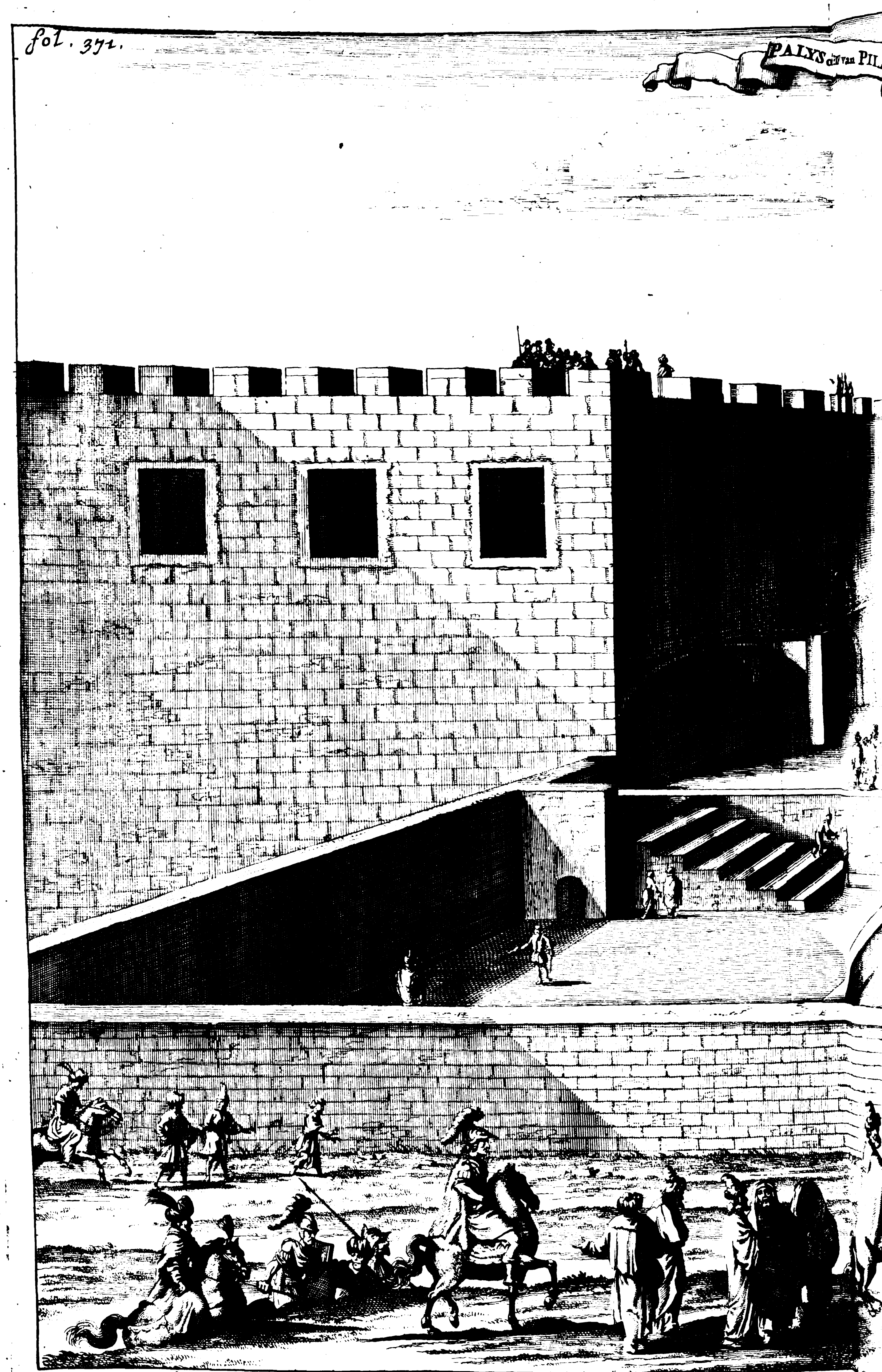

1. Trappen alwaer Cristus dese Trappen drie: mael op en af geklommen heeft.

2. Gesel plaets

3. Plaetse alwaer de Iode: riepen Cruyst hem &c.

4. Plaetse alwaerse naer de: Reght plaetse gingen.

Digitized by Google

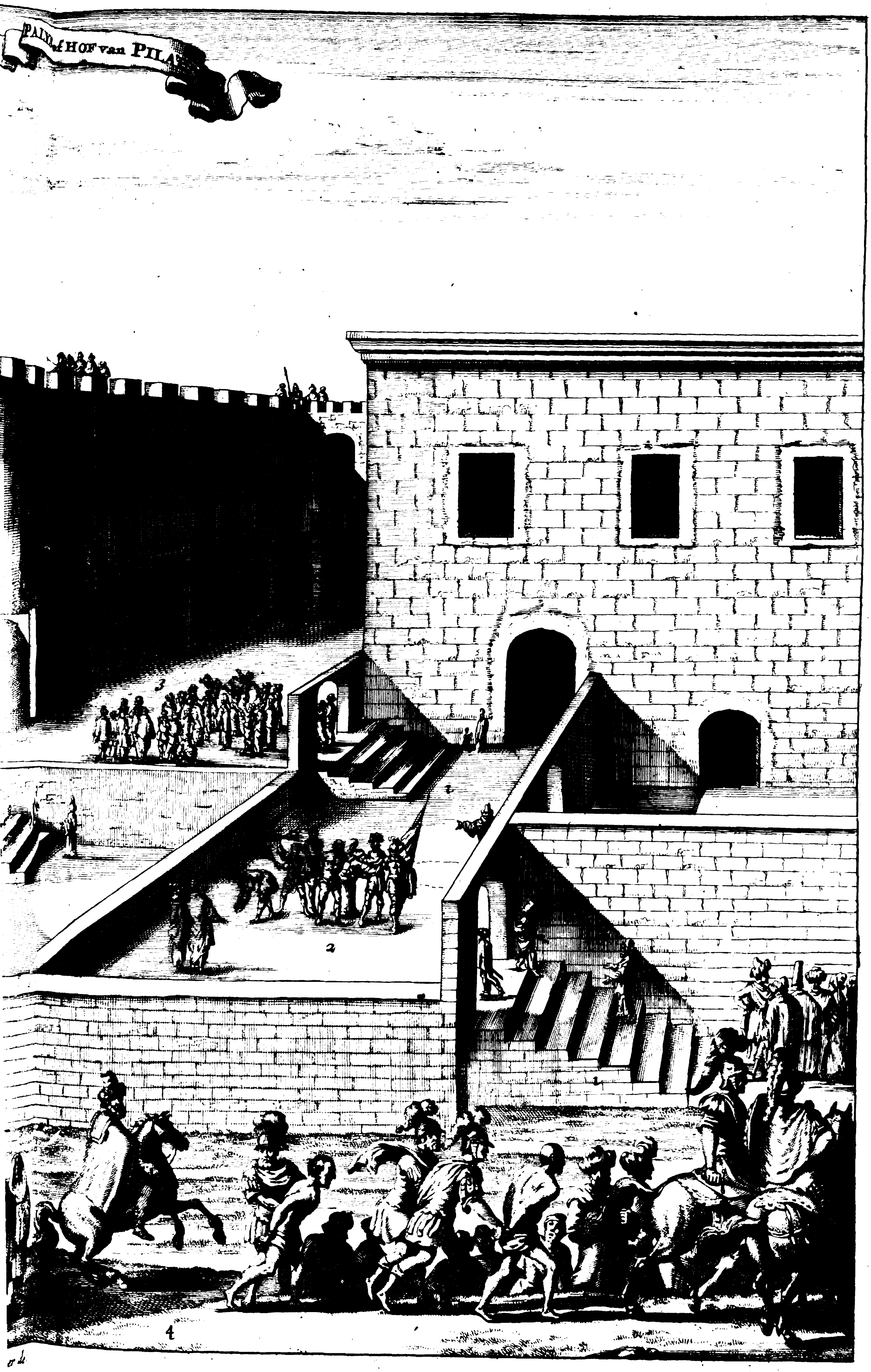

Digitized by Google

Digitized by Google

Paleis of hof van *Pilatus*.

BY-na in het leeghste of benedenste der stad, na 't noord-ooste, en dertien hondert treden van *Kaifas* huis, dat ten zuide is, staet in een grote strate, die de gehele stad in haere grootste brete dwers doorsnijt, een huis of gebouw, het welk doorgaens by de Kristenen het paleis of hof van *Pilatus* wort genoemt: alzoo men gelooft, dat op de zelve plaetse eertijts het hof of paleis van *Pilatus*, en der Romeinsche stadhouders zou gestaen hebben: gelijk dit huis sedert aller geheugenis her, en noch heden onder de Mahometanen, de verblijf-plaetse des stadhouders, of *Bassa*, of *Sanjaks* van *Ierusalem* geweest is. En niet tegenstaende het verscheide male met de stad verwoest geworden is, zoo heeft men het evenwel altijt prachtigh weêr doen opbouwen, en is noch heden een zeer schoon en fraei gebouw. Het strekt van voor van de straet af, alwaer het zijne intrede heeft, tot aen de noorder muur van het voor-portael des tempels *Salomons*.

Zoo men *Adrichom* geloven magh, was dit paleis eertijts het fraeiste, grootste, en hooghste gebouw der stad: doch heden, zoo *Quaresmius* getuight, heeft het die fraeiheit en grote niet; maer wel de zelve hooghte: naerdien men van het zelve den gehelen tempel *Salomons*, met d'omleggende plaetsen en straten kan bezichtigen.

Men klom eertijts van de straet in het hof by eene trap van een en dertigh witte marmere treden, van zeven of acht voet lang, die langs den muur, in den welken zy met het een eind gehecht was, recht op liep, en ruste, met het ander einde, na de zijde van de straet, op een kleine muur van de voor-puy.

Zoo *Quaresmius* en andere Roomsgezinde schrijvers naukeurigh hebben aengemerkt, zou *Christus* deze trap driemael op en af geklommen zijn. Eerstelijk heeft hy de zelve opgeklommen, wanneer hy van *Kaifas* na *Pilatus* gebraght wiert: en d'eerste-mael klom hy de zelve af, wanneer hy van *Pilatus* na *Herodes* gezonden wiert. Ten tweede klom hy de zelve trap op, wanneer hy weer te ruch van *Herodes* na *Pilatus* gezonden wiert: en klom ten tweede de zelve af, wanneer hy na de geessel-plaetse gebraght wiert. Ten derde-male klom hy de zelve trap op, wanneer hy, zijnde gegeesselt, weder voor den richter gestelt wiert, en met doornen gekroont was: en ten derde-male klom hy de zelve trap weder af, wanneer hy, met het kruis op zijne schouderen, ter kruizing na den Bekkeneel-bergh gebraght wiert.

Namaels is deze trap na *Rome* vervoert, en door keizerin *Helena*, of door haeren zoon keizer *Konstantijn de Grote*, voor de deure van de kerke van *S. Johan van Lateraen*, op den bergh *Cælius* gestelt, en heeft den naem van heilige trap bekomen.

De plaetse, de welke op de zelve, volgens zeggen der Roomsgezinden, met des Heilants bloet besmet was, is met yzere tralyen bedekt. En uit oorzake *Christus*, ten tijde zijns lijdens, deze trap driemael zou op en af geklommen zijn, zoo klimmen ook vele Roomsgezinden met geboge knien, en groten aendacht, ter gedachtenis van des Heilants op en afklimmen, te *Rome*, die marmere trappen zoo meenigmael op en af: waer over zy uitgesleten zijn.

In de plaetse van de weghgevoerde trap van een en dertigh treden, is namaels een andere van elf treden van een zelve grote, gestelt: hoewel die trap veel korter is: uit oorzake de straet door de puinhopen der gesloopte en vervalle gebouwen sedert zeer aengehooght is.

Wanneer men boven op dezen trap van elf treden gekomen is, zoo treet men in een hof of ope plaetse van achtien of twintigh treden, dat vol puinhopen en stenen leit. Slaende de linke hant om, ziet men door twee vensters, gemaekt in vorm van een luchtgat, twee lange en grote gewelven, die beide heel en gaef zijn, en op eenige pijlers rusten.

Onder door deze gewelven ging men eertijts uit het richthuis na de galderye, genoemt, ten tijde der Romeinen, *Xistus*, en heden de *Pilatus boge*, of in 't Latijn *Ecce homo*: waer

van wy aenstonts breder zullen spreken.

Komende verder, recht uit, tot onder een kleine overwelfde galderye, zoo treet men, slaende de linke hant om, in een overwelfde zale van twaelf of dertien treden lang, en zeven of acht breet, de welke zeer fraei gebouwt is, en al zijn licht door een groot venster, uit het hof of plaetse, de welke voor *Salomons* tempel is, schept.

In het midden van d'ooster muur der zale, en by-na tegen over de poort of deure, is een kleine nis, als om het een of ander beelt in te zetten. Men zeid, dat deze plaetse de zale van het richthuis was, alwaer *Christus* ondervraeght, en ter doot gedoemt wiert: en deze kleine nis, door de Kristenen tot een merkteken van de plaetse des richterstoels gemaekt zy.

Heden is deze plaetse de keuken van den *Bassa*. In de zelve is een klein gat, om kolen in te leggen: dat *Thevenot* voor het geen hout, in het welk de Heilant gevangen gezet wiert: gelijk hy de keuken voor de plaetse houdt, in de welke *Pilatus* zijne handen afwiesch, tot teken quansuis van zijne onschult over het vonnis van des Heilants doot.

Uit deze zale klimt men by twee trappen op, en treet in een andere kleine zeer duistere plaetse, de welke alleenlijk aen d'eene hoek een klein kruis-venster heeft, om het licht daer door te scheppen. Dit venster heeft zijn uitzicht recht op de grote plaetse of voor-portael van *Salomons* tempel, dien men daer door gemakkelijk kan zien: want het achterste van dit huis, gelijk gezeidt is, staet op de muur van dit voor-portael gebouwt.

Geessel-plaetse des Heilants.

Doubd. Roger. TWintigh, of vijf en twintigh treden van *Pilatus* huis, na 't ooste, en aen d'andere zijde van de straet, stont, ten tijde des Heilants, een huis, dat tot het slaen en geesselen der misdadigen bestemt was. Het welk gewonelijken in 't openbaer in een lage zale gedaen wiert: in welker midden een kleine, dikke, en korte kolom was, met een yzere ring boven aen: waer aen de misdadigen geknevelt wierden, om des te beter te kunnen geslagen worden.

In de zelve zale, en aen de zelve kolom, als d'overlevering, zoo van Roomsgezinden als Moren zelfs, hout, zou ook de Zalighmaker, na het vonnis des doots over hem gestreken was, gegeesselt, en daer na met doornen gekroont zijn.

Heden bestaet deze plaetse in een lage zale van acht of tien treden in 't vierkant: of, volgens *Roger*, van dertien treden lang, en negen breet, die zeer fraei gebouwt is.

De Kristenen hebben namaels deze plaetse tot een kapel gemaekt: waer van noch een klein overblijffel, met eenige kleine kolommen en lijsten van wit marmer, en schilderyen, gezien worden.

Op het uitgaen van het jaer zestien hondert en acht deed *Mustafa Bay*, zoon van *Mahometh*, *Bassa* of stadhouder van *Jerusalem*, deze plaetse vermaken, en tot een peerden-stal maken. Hy deed daer na boven deze peerden-stal een kamer, tot een vertrek en verblijf-plaetse van zijne vrouwen, stichten: maer de zelve was zoo dra niet voltoit, of zy storte des nachts, op den veertienden van Louwmaent, des jaers zestien hondert en negentien, ter neêr. Des niet te min staekte de *Bassa* zijn aengevangen werk niet; hoewel tot zijn groot nadeel, zoo *Quaresmins* verhaelt: want wanneer zijne peerden in deze stal gebraght waeren, zoo wierden zy, ô wonder! des uchtens alle doot gevonden. De zoon van den *Bassa*, des verwittight, en door de Kristenen onderrecht, hoe die plaetse by hen in grote eerbiedigheit gehouden wiert, (uit oorzake zy geloven, dat de zelve door de tegenwoordigheit en bloet des Heilants geheilight en verheerlijkt was) liet zijn aengevangen werk steken, en wilde de plaetse tot gene peerden-stal gebruikt hebben: maer beval die te laten blijven, gelijk zy by ouds was.

Deze plaetse had eertijts van buiten en binnen de gedaente van eene kerke; maer heden alleenlijk van binnen.

Vol-

Digitized by Google

Volgens verhael van zekere oude Turksche vrouw, de welke lange jaren in dat huis gewoont had, zou alle jaers, op Donderdaghs voor Paesschen, op die plaetse gewonelijk vele slagen van geessel-roeden gehoort worden. Doch te recht is dit by de Roomsgezinde minrebroeders, die zich op den gezetten tijt derwaerts begeven hebben, om dat gespuis te horen, bevonden niet als een uitstroisel en beuzel te zijn.

Een gedeelte van deze kolom, aen de welke de Heilant, onder het geesselen, gebonden was, wort noch heden, te *Ierusalem*, in de kapel der verschijning van *Marye*, de welke in de kerke van d'opstanding des Heeren is, bewaert.

Te weten, deze kolom, zoo de Roomsgezinden schrijven, was namaels door de ongelovigen, of Mahometanen, gebroken: maer haere delen wierden door de gelovigen eerbiedelijk verzamelt, en uit godsvrucht na verscheide gewesten der werelt verzonden.

Een gedeelte wiert na *Rome*, aen paus *Paulus* de vierde, gezonden: het ander aen keizer *Ferdinand*: een ander aen den staet van *Venetien*, die ter eere van deze kolom alle jaers, den zestienden van Grasmaent, een feest viert, en een plechtelijken omgang doet, en het opentlijk in de grote kerke van *S. Markus*, waer in 't heilighdom opgesloten leit, ten tone stelt. Het is zeer gelijk dat gedeelte, het welk te *Jerusalem* bewaert wort, en volkomen ront, en ontrent een halve elle lang.

Eenige andere stukjes wierden na *Ragousa*, en aen andere Kristen vorsten, gezonden.

Verscheide oude schrijvers gedenken deze kolom. Zoo *Hieronymus* getuight, toonde men by zijnen tijt eene kolom, de welke de galderye der kerke op den bergh *Sion* draeght, met het bloet des Heilants bemorst, aen de welke hy gebonden geleit, en gegeesselt wiert.

Desgelijx getuight *Beda*, dat in het midden der kerke, op den bergh *Sion*, een marmere kolom getoont wort, aen de welke *Christus* gegeesselt is.

Volgens schrijven van *Adrichom*, wiert by zijnen tijt een gedeelte van deze kolom op den Bekkeneelbergh, en een ander gedeelte, dat na *Konstantinopolen* vervoert was, te *Rome* in de kerke van *S. Pieter* bewaert.

Naer het schrijven van andere, wort te *Rome*, in de kerke van *S. Praxedes*, een kolom bewaert, de welke van grauwen marmer, geheel gaef en ongeschonden, en niet gebroken is. Ook is het geen stuk van de grote kolom, gelijk eenigen geschreven hebben: hoewel het zeer kort is: naerdien het niet boven twee voet en een halve hoogh is: een voet breet, en over de anderhalve voet in de middellijn. In het bovenste gedeelte, zoo *Mallonius* schrijft, is een yzere ring geklonken: waer door een tou steekt, met de welke *Christus*, wanneer hy met roeden gegeesselt wiert, gebonden was. Het staet onder het altaer van de kleine kapel: waer in gene vrouwen mogen komen: maer wel deze kolom, uit een andere kleine kapel, de welke recht daer tegen over is, door een yzere tralie bezichtigen: boven de welke dit opschrift in 't Latijn met grote letteren geschreven staet:

Columna, quæ in hac sancta Capella reconditur, huic depictæ omnino similis, non est ea, quæ templi porticum sustinebat, ad quam Dominus Jesus Christus, in suæ passionis nocte alligatus, illusus & verberatus fuit; sed ea est, quæ in palati prætorio pro fustigationis supplicio aderat, ad quam Dominus noster Jesus Christus jubente Pilato flagellatus est. Integra enim est, nec Major erat, ne posterior flagellandi hominis pars ab altiore columna tegeretur; quam Joannes Cardinalis columna legatus, Apostolicus in partibus Orientalibus, sub Honorio III. circa annum 1223 huc asportavit.

Dat is:

De kolom, de welke in deze heilige kapel bewaert wort, en geheel en al deze geschilderde gelijk is, is niet de gene, die het portael des tempels droegh: aen de welke de Heere Iesus Christus in den nacht zijns lijdens, gebonden, beschimpt en geslagen is: maer zy is die gene, de welke in het richthuis van Pilatus, tot de straffe van geesseling stont: aen de welke onze Heere Iesus Christus, op bevel van Pilatus, gegeesselt is. Want zy is in haer geheel:

heel: noch zy was niet groter: op dat het achterste gedeelte van den mensch, die geslagen most worden, door een hoger kolom niet bedekt wiert. De Kardinael, Johannes Kolumma, Apostolische gezant in d'Oostersche gewesten, heeft onder Honorius de derde, ontrent het jaer 1223. deze kolom derwaerts gevoert.

Schapen-vyver.

DE Schapen of Vee-vyver wort in Griekſch, met een zelfde betekenis, *Probatica Colymbethra* genoemt: uit oorzake de ſchapen, en ander vee, in de zelve gewaſſen wierden, wanneer men die ten offer in den tempel braght. In 't † Hebreeuſch heet hy *Bethesda*, en gebroken *Bethſaïda*: dat *gaſthuis* gezeit is: uit oorzake de kranken aldaer na het offer en bewegen des waters lagen te wachten: of *Bethesda*, zoo andere willen, is gezeit, *huis van uitſtorting*: dewijl het regenwater aldaer te zamen ſtorte: of uit oorzake zy by ouds met 't water was vervult, dat zoo uit den Bezegelden bron, als van het voor-portael des tempels, uit de lucht daer in viel.

† of liever Syriſch. Joh. 5: vers 1.

De hedendaeghſche Schapen-vyver is gelijk een grote grachte aen de voet van de muur van het voorperk des tempels, en ingezakt ten minſte twee pieken diep in d'aerde. Hy is lang, van 't ooſte na 't weſte, hondert en vijftigh treden, en breet, van 't noorde na 't zuide, dertigh of veertigh, en heeft de vier zijden met net gemetſelde gehouwe ſtenen opgehaelt, die noch alle geheel zijn; hoewel op eenige plaetſen, door d'outheit, met ſcheuren en gaten De muur, die haer aen de zuitzijde ſluit, is de zelve, welke den tempel tot een afſchutſel dient.

Men ziet noch op den bodem vijf galderyen, en trappen, waer by men na het water afklimt: te weten, twee ten ooſte, die beide zeer ſchoon overwelft en ruim zijn, en noch open: en drie andere ten noorde, die bemuurt en by-na alle met zant en vuilnis bedekt zijn: gelijk ook de gront van den vyver, welk altijt vol onkruit, groente en ruigte leit, en geheel droogh is.

D'oude Schapen-vyver was de voornaemſte en grootſte vyver van de gehele ſtad, en door koning *Salomon*, met vijf poortalen of voorhuizen, gebouwt, ten dienſt van den tempel: waerom *Joſephus* de zelve *Salomons poel* noemt: want in de zelve wieſſchen de *Nathineen* het offer-vee, dat den prieſters in den tempel, om op t'offeren, overgelevert wiert.

Deze *Natineen* waeren de *Gabaoniten*, die, om *Joſua* bedrogen te hebben, (die laſt had hen uit te bannen) gedoemt wierden den prieſters en Leviten ten dienſte te ſtaen, met water en hout te dragen, het vee te waſſchen, en andere ſlaefſche en verachtelijke bedieningen des tempels te doen.

Zoo d'evangeliſt *Johannes* getuight, voer een engel t'zijnen tijt af in dezen vijver, en beweeghde het water. Wie nu d'eerſte, na der zelve beweging, daer in klom, die wiert gezont, met wat ziekte hy ook bevangen was. Hierom lagen in de portalen meenighte van kranken, lammen, kreupelen, en blinden na de beweging des waters te wachten. Eenen van deze, die dertigh jaren had krank gelegen, genas *Kriſtus* aen den zelven vyver.

Ten tijde van *Hieronymus* wierden twee meiren getoont: welker een des winters gewonelijken door de regen vol raekte. Het ander was wonderlijk root.

Zoo eenige willen, zou deze de plaetſe zijn geweeſt, daer de prieſters by ouds het heilige vuur verberghden: waer voor *Nebemias*, wanneer hy weder was gekeert, en het zocht, een dik water vond. 2 Mach. 1.

Tuſſchen deze vyver, en de ſtads muuren, was een grote plaetſe, of vee-merkt: waer op men het vee, welk moſte geſlaght worden, vergaderde.

Digitized by Google

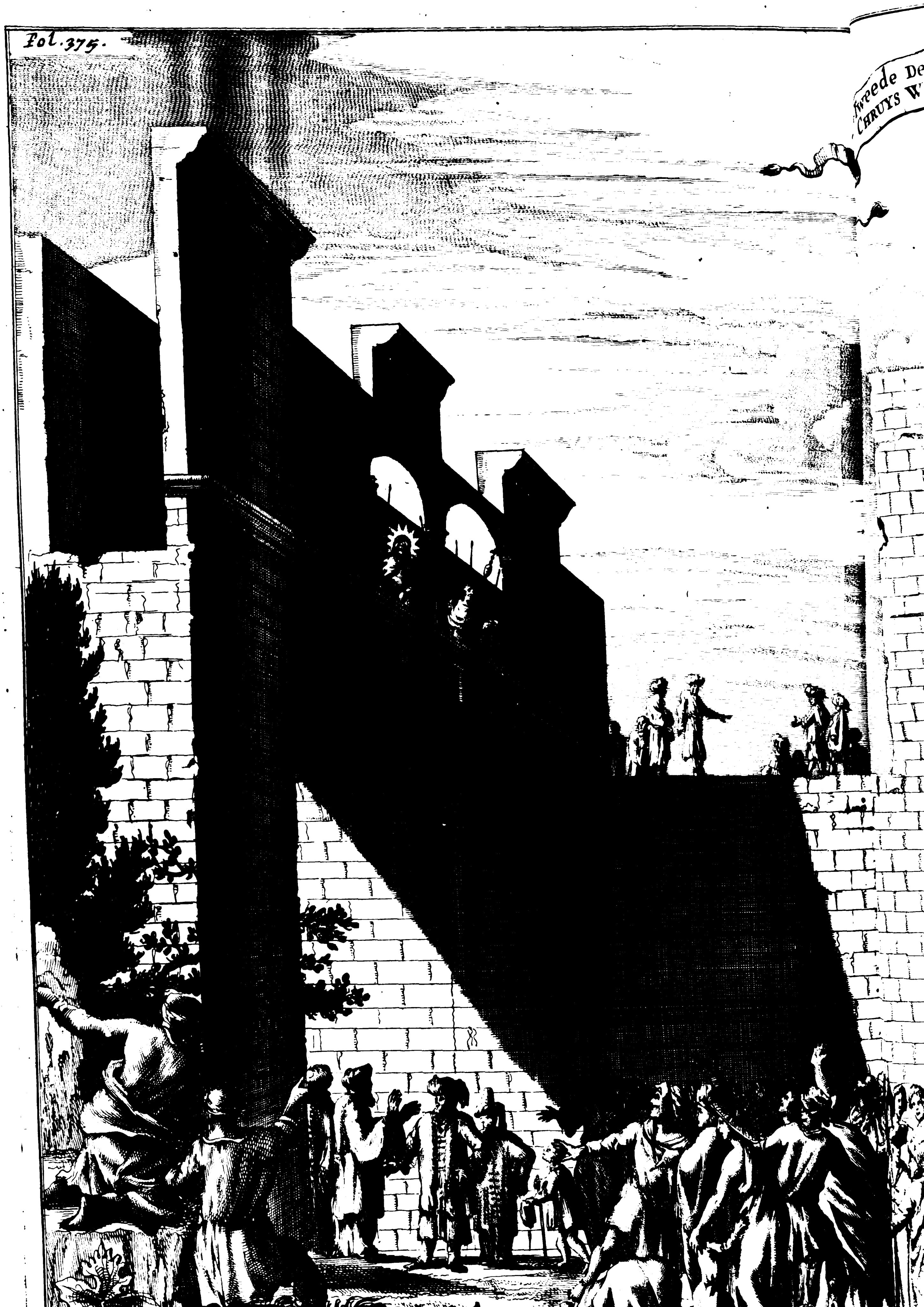

Digitized by Google

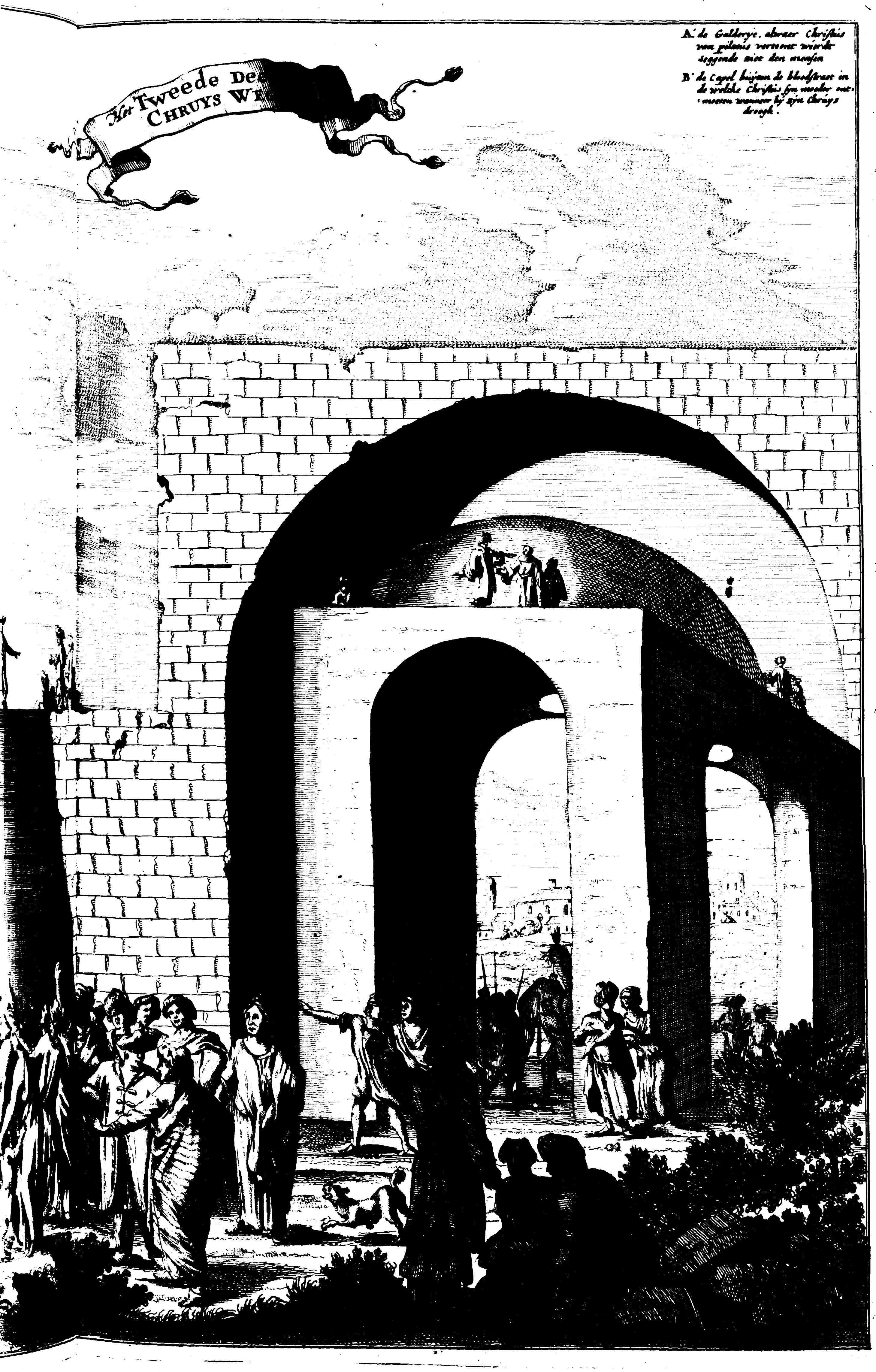

Digitized by Google

Digitized by Google

Huis of kerke van *S. Anna.*

Doubd. HOndert treden noortwaerts van de Schapen-vyver ſtaet de kerke van *S. Anna*, welke eertijts een vrouwen klooſter was; maer is namaels door de Turken tot een *Moske* gemaekt.

Zoo d'overlevering der lantzaten houdt, is zy op de zelve plaetſe van het huis geſticht, daer *Anna* de maeght *Marye* ontfing en baerde, en met *Joachim*, haere man, haer verblijf nam, wanneer zy tot *Jeruſalem* ter hooghtijt quamen. Zy zouden ook beide in de zelve geſtorven, en *Marye*, ten tijde des Heilants, daer in gebleven zijn.

Van de plaetſe ziet men een grote en wijde poorte, en binnen de zelve een welgebouwde kerke van gehouwen ſteen, die overwelft, zeer licht en noch ganſch in wezen is. Uit het ruim klimt men twee of drie treden op, om in het koor te komen, welk met een deurluchtige tralie afgeſchoten is.

Recht in 't kruis, en kerende de linke hant om onder een gewelf, treet men in 't klooſter, welk noch ganſch in zijn geheel is. De galderyen en wandelryen zijn boven plats-wijze overdekt, en ruſten op kleine pylers en kolommen. In 't midden is een velt, beplant met laurier, rosmarijn, en andere welriekende gewaſſen.

Aen d'eerſte wandelrye, de linke hant neer te ſlaen, vint men een kleine poorte, of liever een laegh venſter, neffens d'aerde: waer door men met licht, en by een ſlechte kleine ladder, in een kleine onderaertſche plaetſe neêr-klimt: waer uit men in twee andere komt, in maniere van holen; hoewel fraei overwelft: die gelijk voorhuiſen of ingangen zijn, aen beide zijden: door welke men by ouds in een derde kamer by trappen neêrgong, die aldaer noch zijn. Uit deze treet men in een vierde kamer; welke de rechte plaetſe van de kamer is, zoo d'overlevering hout, daer *Anna*, binnen *Jeruſalem*, *Marye* ontfing, en baerde.

Ten teken van eerbiedigheit tegen deze plaetſe, hebben de Kriſtenen daer kapellen van gemaekt, welke men noch alle, zoo gewelven, als wanden, geſchildert ziet: maer gaen zeer uit: uit oorzake van de vochtigheit der plaetſe: want daer noch lucht noch licht is.

Gekomen weer boven, by de zelfſte ladder op, zoo klimt men by een trap van gehouwen ſteen, welk in een van de hoeken des klooſters is, op de platten, daer de kamers der geeſtelijken zijn: die zich noch ganſch in haer geheel vertonen. Men ziet'er rosmarijn, en andere boomtjes met welriekende bloemen.

Men zou niet voor wis weten te zeggen, of de Turken zich in'er daet van de kerke tot een *Moske* dienen: maer zeker is, dat zy in kleine huizen, dicht daer by, hun vertrekken hebben. Derwaerts men gaen moet, om de deure open te laten doen: welk zy noit weigeren, zoo men hen iet geeft.

Pilatus boge.

ONtrent dertigh treden van de poorte des paleis van *Pilatus*, na 't ooſte, of drie en tachentigh ſchreden van *Pilatus* trap, gaet men onder door een groten ſtenen boge van witten vierkanten ſteen, in vorm van eene brugge gemaekt, ten minſte tot de hooghte van dertigh voet, en geſlagen over de ſtrate, welke weſtwaert na de poorte van *S. Steven* loopt: hoewel hy veel breder als de ſtrate is.

Volgens overleveringe van alle de Kriſtenen dezer geweſten, zou dit de zelve ſtene boge zijn, van den welken *Pilatus* den Heilant, gegeeſſelt en met een doorne krone gekroont, den Joden vertoonde, met voornemen van hem vry te laten, en deze woorden te zeggen: *Ziet den menſch!* Desgelijx wiert hy aldaer achter *Barrabas* geſtelt, en ſchreeuwde het volk, dat onder ſtont, *Slepe, ſlepe hem wegh. Kruiſt hem.*

Ter gedenkenis van dezen daet hebben eertijts de Roomsgezinde Kriſtenen twee grote witte vierkantige ſtenen na de weſtzijde doen zetten, en in den eenen deze Latijnſche let-

Digitized by Google

letteren houwen, *Ecce homo*; dat 's, *ziet den mensch*: en in den anderen, *Tolle, tolle, & crucifige eum*: dat is, *Slepe, slepe hem wegh*; *kruist hem.*

Heden, volgens *Surius*, ziet men in den eenen steen slechts deze onvolmaekte woorden: *Ece Om.* en in den anderen gene tekenen van letteren altoos: misschien door outheit uitgegaen, of door baldaet der Mahometanen uitgedaen: hoewel deez steen, zoo *Roger* getuight, noch deze halve woorden vertoont: *Tol. Tol.*

Alle Kristenen, die onder deze boge door-gaen, kussen de steenen van den zelven met grote ootmoedigheit, die ook, door het geduurigh kussen, ten dele op zommige plaetsen afgesleten zijn.

De beêvaert-reizers en geestelijken mogen vryelijk op deze plaetse komen, met een *Medin* aen den genen te geven, die hen in laet.

De kerke des Heiligen grafs.

De kerke des Heiligen grafs begrijpt den gehelen Bekkeneelbergh, of ten minste een groot gedeelte van dien, het Heilige graf, en de plaetse daer het kruis des Heilants gevonden wiert.

De kerke des Heiligen grafs, of des Heeren opstandingh, en anders *Bethel*, *Nieu Ierusalem*, en *Martyrion* genoemt, is kruis-wijs van gestalte, en verçiert met twee galderyen, d'eene boven d'andere treffelijken gebouwt. D'onderste rust op veertien ronde marmere kolommen, ieder van elf voet en een halve dik, en twintigh, met de kapitelen hoogh. De *Basementen*, of voetstukken, zijn vijf voet in 't vierkant, en vijf voet hoogh. Deze veertien pylers zijn gesterkt met zes grote gemetste pylasters, ieder van zes voet in 't vierkant.

De bovenste galderye, breet een en twintigh voeten, steunt op acht marmere kolommen, ieder van zes voet dik, en zeventien hoogh: en is daer en boven gesterkt met twalef vierkante pilasters.

D'onderste galderye is veel breder, als de bovenste: want tusschen de pylaren en kerk-muuren hebben d'Armeniers, Koftisten, Syriers, Abyssiniers en andere Oosterlingen, hunne wooningen, kapellen en bede-plaetsen; hoewel heel slecht gebouwt.

Alle de muuren en pilasters zijn heden zeer rouw; maer waeren eertijts doorgaens bekleet en beschoten met witten geslepen marmer en porfyrsteen, (gelijk men noch tegenwoordig op zommige plaetsen ziet) dien de *Sultans* van Egypten en Turken weghgenomen hebben, tot opbouw en verçiering van hunne paleisen en *Moskeen*, en *Salomons* tempel. De muuren, boven d'opperste galderye, waeren zeer kostelijk doorwrocht met velerleie beeltenissen van *Mosäik* werk, bestaende uit *Porfyr* en *Jaspis*, en andere steen: gelijk noch eenige overblijffelen getuigen.

By-na alle of de voornaemste beeltenissen, als die van de profeten, koningen, en priesters, dragen op 't hooft, behalve gekroonde kronen, indien het beelden van koningen zijn, koninglijke hooft-çieraedjen, zoodanige de Roomsgezinden gewonelijken op de hoofden hunner heiligen zetten.

In het wester en noorder gedeelte van deze orde zijn alle de beeltenissen vervallen: alleenlijk ziet men in het zuider gedeelte, na 't weste, de historie van *Jobs* zoon, wanneer hem by den vliet de *Tigris* een visch bejegende. *Job* vertoont zich noch heel en gaef: maer d'uitterste delen slechts van den engel en *Tobias*.

Voorts vertoont zich aldaer, te beginnen van de zuidtzijde, eerst de profeet *Ezechiel*, met de volgende spreuke in 't Latijn: Ezech. 37:5.

HÆC DIC
IT DNS
DEVS AQ
VATVOR
VENTIS VE
NI SPVS. ET
IN SVFFLA SV
PER INTER
FECTOS VT
REVIVISCA
NT

Dat is:

Zoo zeidt de Heere Godt: ghy Geest komt aen van de vier winden, en blaest in deze gedoodden, op dat zy levendig worden.

Ten

Digitized by Google

Digitized by Google

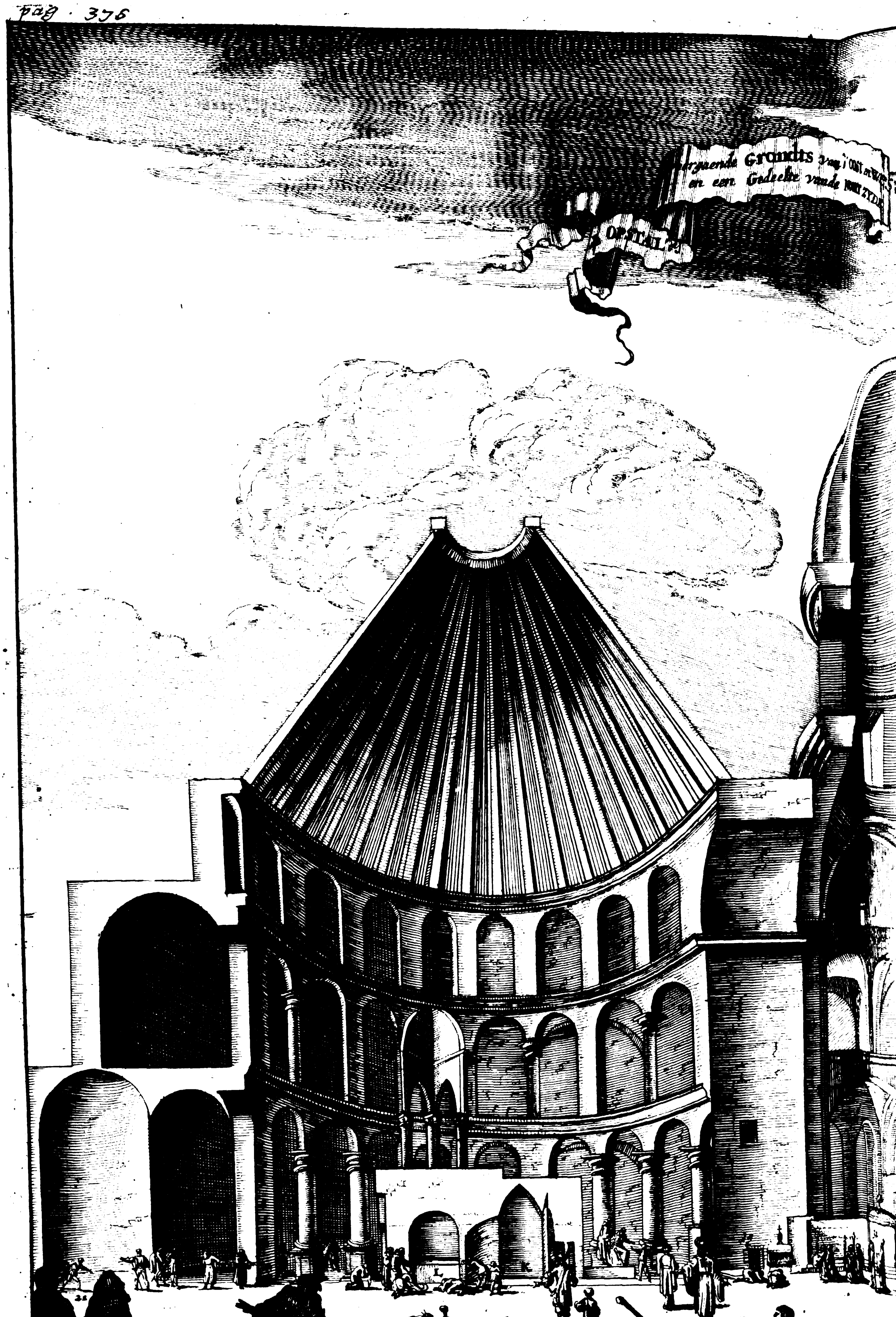

…ergaende Gronts van 't OOST en WE…
en een Gedeelte vande NOORT ZYDE…

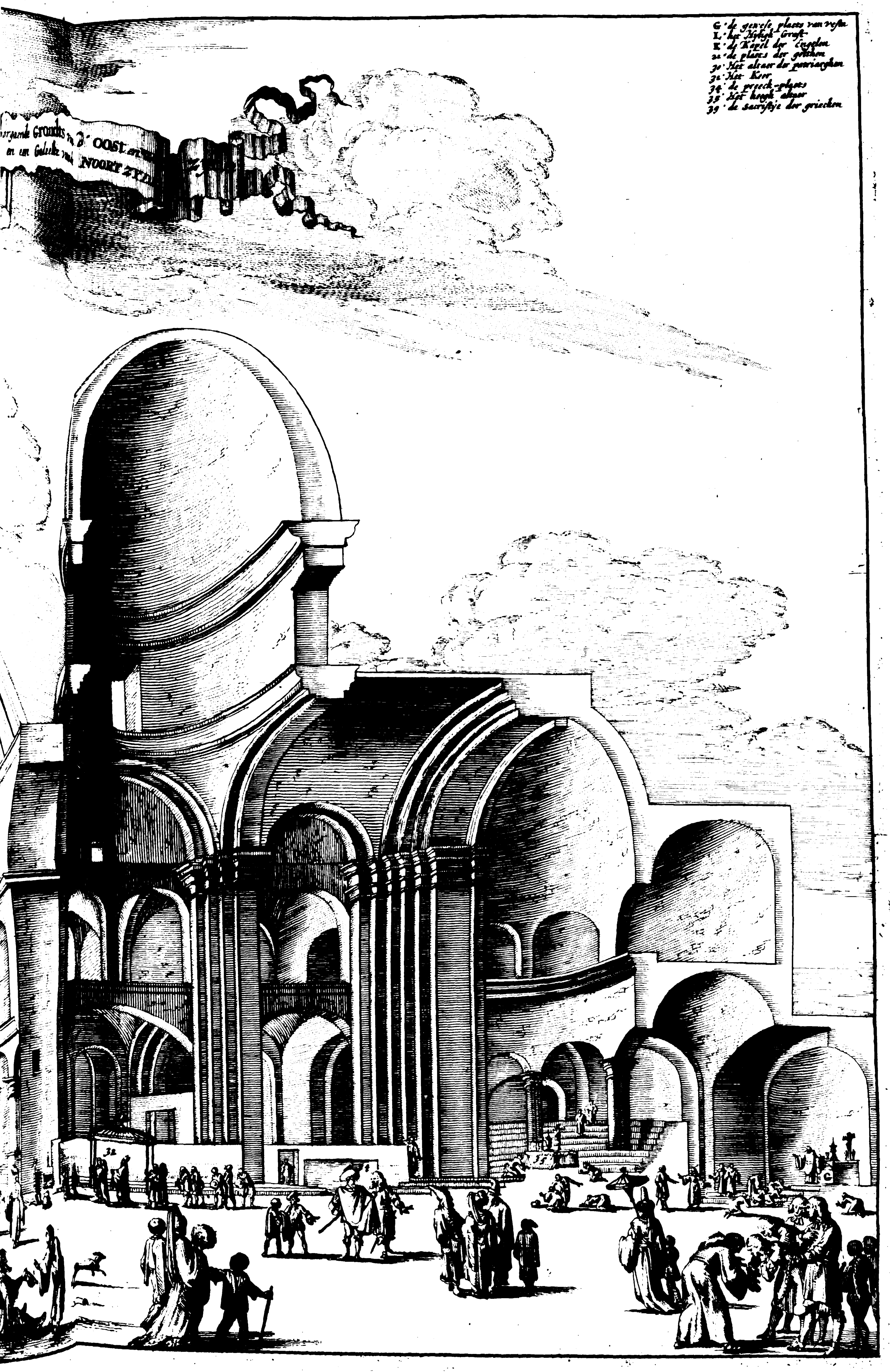

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

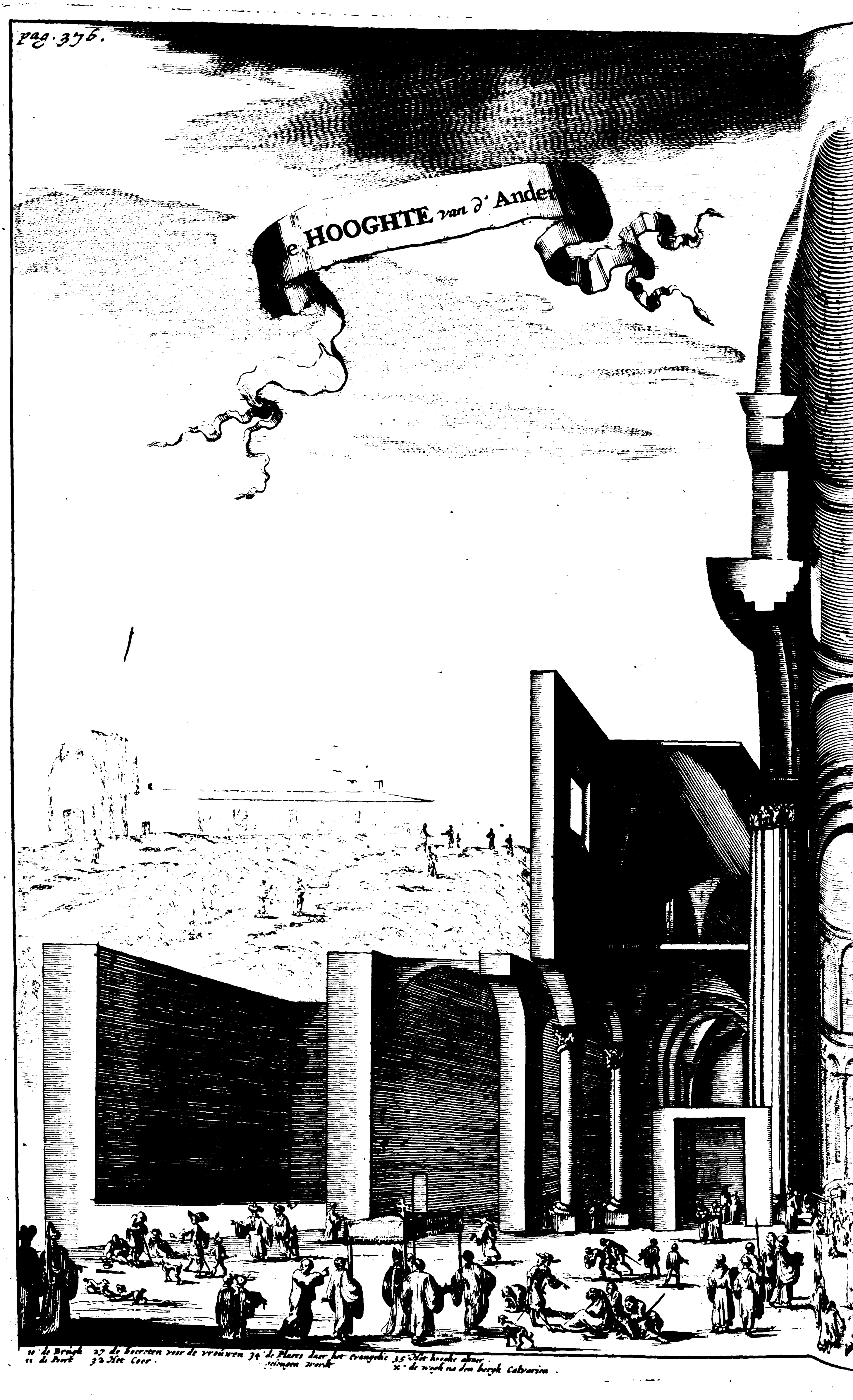

10 de Brugh 27 de Secreten voor de vrouwen 34 de Plaets daer het Evangelie gesongen wordt 35 Het hooghe altaer.
11 de Poort 32 Het Coor. X de wegh na den bergh Calvarien.

Digitized by Google

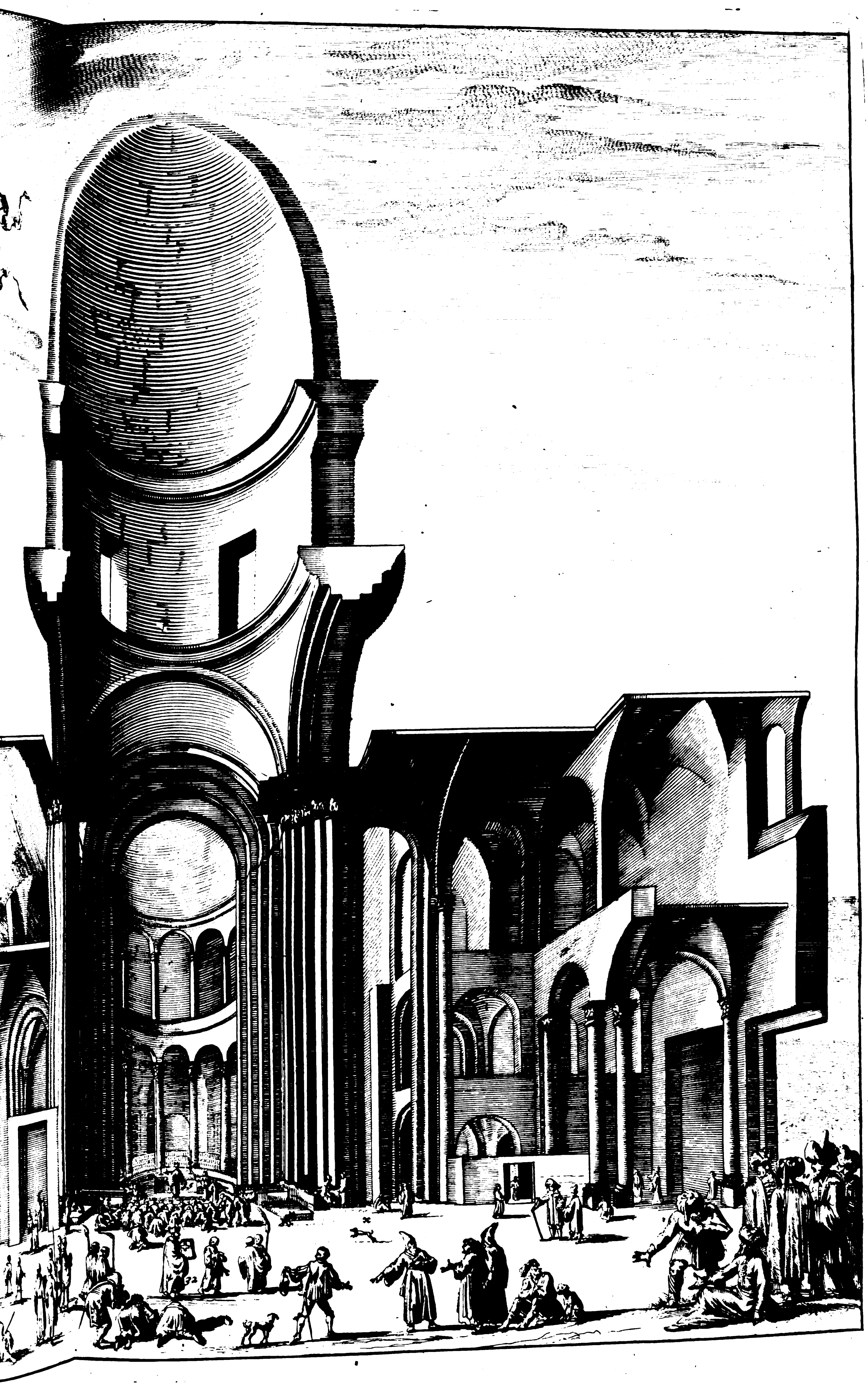

Digitized by Google

Digitized by Google

Ten twede volght *David* met de volgende profesye. Dan. 12 : 2.

MVLTI DE
HIS, QVI DOR
MIVNT IN
PVLVERE
EVIGILABVNT:
ALII IN VI
TAM ETER
NAM ALII IN
OBBROBR
IVM.

Dat is:

En vele van die, die in het stof der aerde slapen, zullen ontwaken: deze ten eeuwigen leven, en gene tot versmaetheden.

Ten derde volght *Oseas* met zijn profesye, cap. 13 : vers 14.

O MORS
ERO MORS
TVA MORS
VS TVVS
ERO IN
FERNE.

Het welk op dezen zin schijnt uit te komen: *O doot ik zal uw doot zijn. Doot ik zal uw verderf in de helle zijn.*

Ten vierde volght het beeltenis van keizer *Konstantijn de Grote*, aen zeker gewelf, in keizerlijk gewaet: houdende in de rechte een kruis, en in de linke een kloot of appel: waer op een enkel kruis gegraveert is, met dit volgend opschrift:

CONS
TATI
NVS IM
PERATOR
CONSTANTINO
G.

Dat is:

Keizer Konstantijn van Konstantijn geboren.

Ten vijfde, *Ioël* met zijne voorspelling, cap. 2 : 27.

EGO DOMINVS DE
VS VESTER ET NO
EST AMPLIVS
ET NON CONF
VNDETVR
POPVLVS
MEVS IN
ETERVM.

Dat is:

Ik ben de Heere uwe God, en niemant meer: en mijn volk zal niet beschaemt worden in eeuwigheit.

Ten zeste *Amos*, met de volgende spreuke, cap. 9 : 11.

IN DIE ILLA
SVSCITA
BO TABER
NACVLV
DD QVOD
CECIDIT ET
REDIFICA
BO APTVR
AS MVRO
RVM EJVS

Dat is:

Te dien dage zal ik de vervallene hutten Davids weder oprichten, en zal de breuke hunner muuren hermaken.

Ten zevende is *Abdias* met zijne profesye, cap. 1 : 17.

IN MONTE
SION ERIT
SALVATIO
ET ERIT
SCS ET ERIT
DOMINO
REGNVM.

Dat is:

Op den bergh Sions zal ontkoming zijn: en hy zal eene Heiligheyt zijn, en den Heere zal het rijk zijn.

Aen de noortzijde zijn noch eenige beeltenissen der apostelen overgebleven, de welke noch niet geheel en al vervallen zijn: beneffens hunne namen. In het midden dezer apostelen, aen het gewelf, tegen over keizer *Konstantijn*, is zijn moeder *Helena*, in keizerlijk gewaet, met het kruis en kloot, en op de kloot een kruis: op een zelve wijze als keizer *Konstantijn* zich vertoonde. Boven het gewelf is een engel. De namen der apostelen zijn:

S. THOMAS.
S. JACOBUS ALPHEI
S. PHILIPPVS.
S. MATTHEVS. EW
S. BARTHOLOMEVS.
S. SIMON CANANEVS.

Tegen over de deure van het Heilige graf leit het groot koor, welk het twede gedeelte der kerke uitmaekt. Dit koor is geheel rontom met een muur besloten: gelijk die van d'abdyen en kloosters. Het heeft drie deuren: welker grootste recht tegen over die van het Heiligh graf is, na 't weste.

De middelste is by de trappen van den Bekkeneel-bergh, tegen 't zuide: de derde is recht voor des Heilants kerker, na de noordzijde.

Het koor is gescheiden, of afgeschoten, in twee ongelijke delen, door een zeer schone en kostelijke houte tralie of hek: welk gantsch vergult is, en met schilder-werk pronkt. Zy staet voor het groot altaer, en scheit het zelve van het koor af. Het heeft eenige geheimenissen der verlossingh: ook drie deuren: een grote in 't midden voor het altaer, en twee middelbare ter zijde.

Van de grote deure des koors, tot aen deze tralie, heeft men de lengte van zes en twintigh schreden, en breete van elf: en van daer tot aen de achterste pylers de lengte van elf schreden, en een even-gelijke brete, uitgezeit de gronden of einden, die in 't ronde eindigen.

In dit tweede kleinste gedeelte is het groot of hoogh altaer in 't midden, en een klein aen de rechte zijde, daer de priester alle nootwendige behoeften tot den dienst toestelt. In het zelve heeft men stene trappen, en drie zetels der patriarchen: te weten, die in 't midden is voor den paus van *Rome*, en gaet met zes of zeven trappen op. Aen de rechte hant, een weinigh lager, is die van den patriarch van *Konstantinopolen*: en recht daer tegen over, aen de linke hant, die van den patriarch van *Alexandrye*, daer men by vier trappen na opklimt.

Wijders, buiten het getraliede afschutsel, op de rechte hant, is de zetel des patriarchs van *Antiochie*: gelijk aen de linke, die van *Ierusalem*: uit oorzake deze kerke, schoon d'eerste in heiligheit, de laetste nochtans tot deze waerdigheit verheven is.

Volgens *Surius* zijn de zijd-muuren des koors van hunne beelden berooft, en alleenlijk met de vier patriarch-stoelen der Grieken gestoffeert: welker twee op de rechte hant staen: te weten, die van de patriarchen van *Konstantinopolen* en *Antiochie*: d'andere twee zijn die van de patriarchen van *Alexandrye* en *Ierusalem*, en staen op de linke hant.

Het koor is lang hondert en veertien, en breet zeven en dertig voeten.

Ontrent in het midden, of, volgens *Roger*, aen den ingang des koors, na de westzijde, of na het Heilige graf, steekt een witte marmere steen van ontrent twee voet in 't vierkant, en vier vingeren dik, uit de vloer, met een ront putje, of uitgeholt by-na in vorm van een navel: welke de Oostersche Kristenen, of Grieken, voor de plaetse houden, welke de profeet *Ezechiel* den *navel des aertbodems* noemt. Cap. 38.
Andere, op steun van deze woorden des koninglijken profeet *Davids*, (*God* Psalm
heeft zaligheit gewerkt in het midden der 73.
aerde) houden deze plaetse voor het midden der aerde, niet tegenstaende d'aerde ront is.

By dien voorval en gelegentheit doen zy daer verscheide waengelovige plechtelijkheden, met boven dezen oort een zeker koper gevaerte, gemaekt in vorm van een keizerlijke krone van ontrent acht vademen in 't ronde, te hangen, om daer in zeventigh lampen te zetten, die zy op hoogh-tijden, ter eere en uit eerbiedigheit van deze plaetse, ontsteken.

Zoo *Surius* schrijft, hangt boven dezen merksteen een grote kopere krone van zes en dertigh kandelaren, en zestien lampen, welke, naer het verhael van zekeren Griek aen *Surius*, de koning van *Polen* daer zou gezonden hebben.

Aen den ingang des koors, na Doubd.
't weste, zeven of acht schreden van de deure, is ook een grote kopere kandelaer, in maniere van eene krone, welke aen ketenen hangt, en vele waskeerssen en lampen kan houden.

Recht daer onder is in de vloer een witte marmere steen van een voet lang, een halve breet, en twee duim hoogh of verheven.

Het gewelf des koors was eertijts rijkelijken met *Mosaik-werk* doorwrocht: waer van noch eenige stukken in hun geheel gezien worden.

In 't midden van 't zelve ziet men noch een schone lanteerne of dom, met veertien vensters, en twee en veertigh marmere pylers verçiert; hoewel heden toegemetselt.

Volgens *Doubdan* is het koor met een schone en grote dom van gehouwen

Digitized by Google

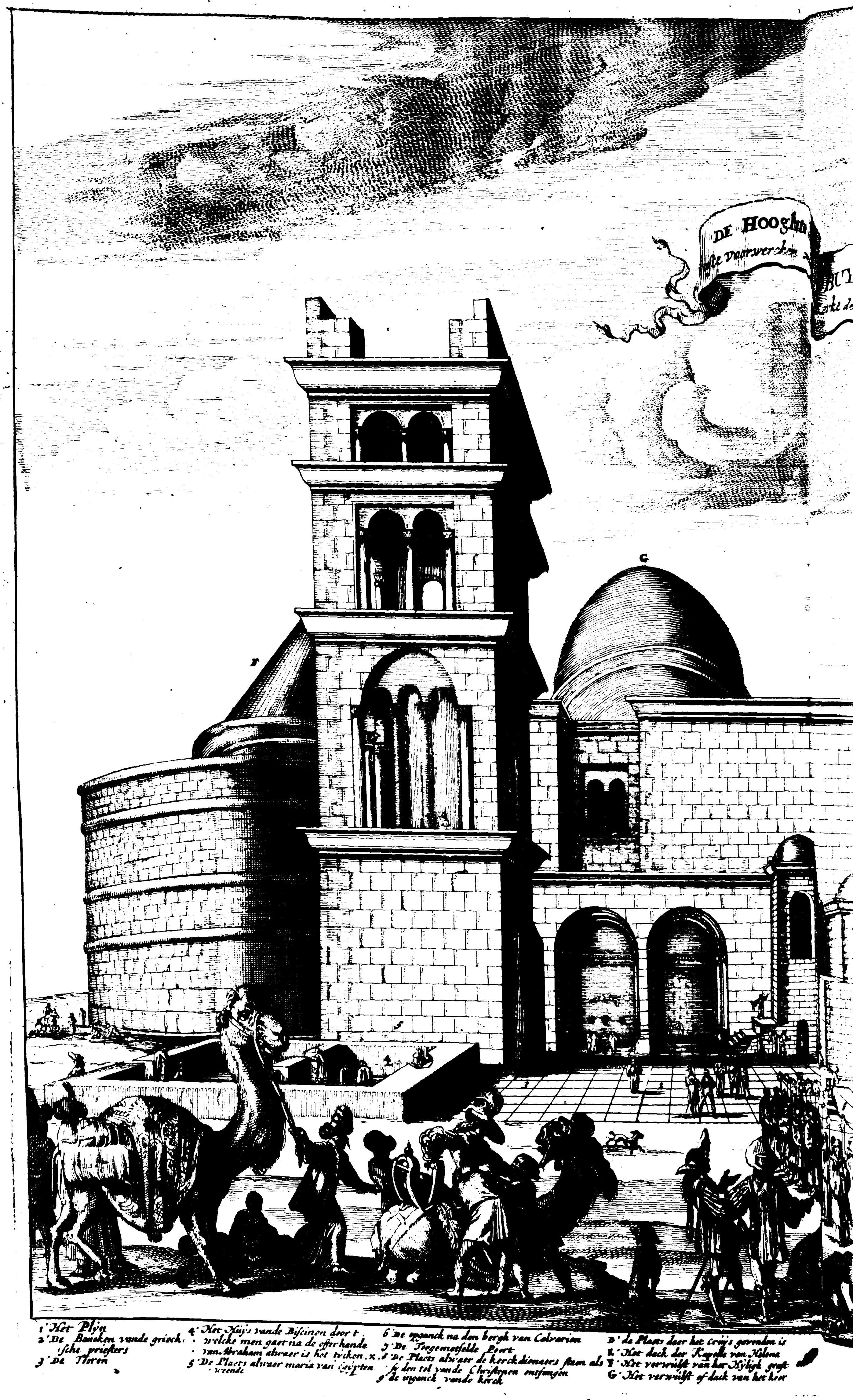

1' Het Plyn
2' De Bancken vande griecksche priesters
3' De Tooren
4' Het Huys vande Bisschoppen door 't welcke men gaet na de offerhande van Abraham alwaer is het teycken. x.
5' De Plaets alwaer maria van Egypten woende
6' De opganck na den bergh van Calvarien
7' De Toegemetselde Poort
8' De Plaets alwaer de kerckdienaers staen als sy den tol vande Christenen ontfangen
9' de inganck vande kerck
D' de Plaets daer het Cruys gevonden is
E' Het dack der Kapelle van Helena
F' Het verwulft van het Hyligh graf
G' Het verwulft of dack van het koor

Digitized by Google

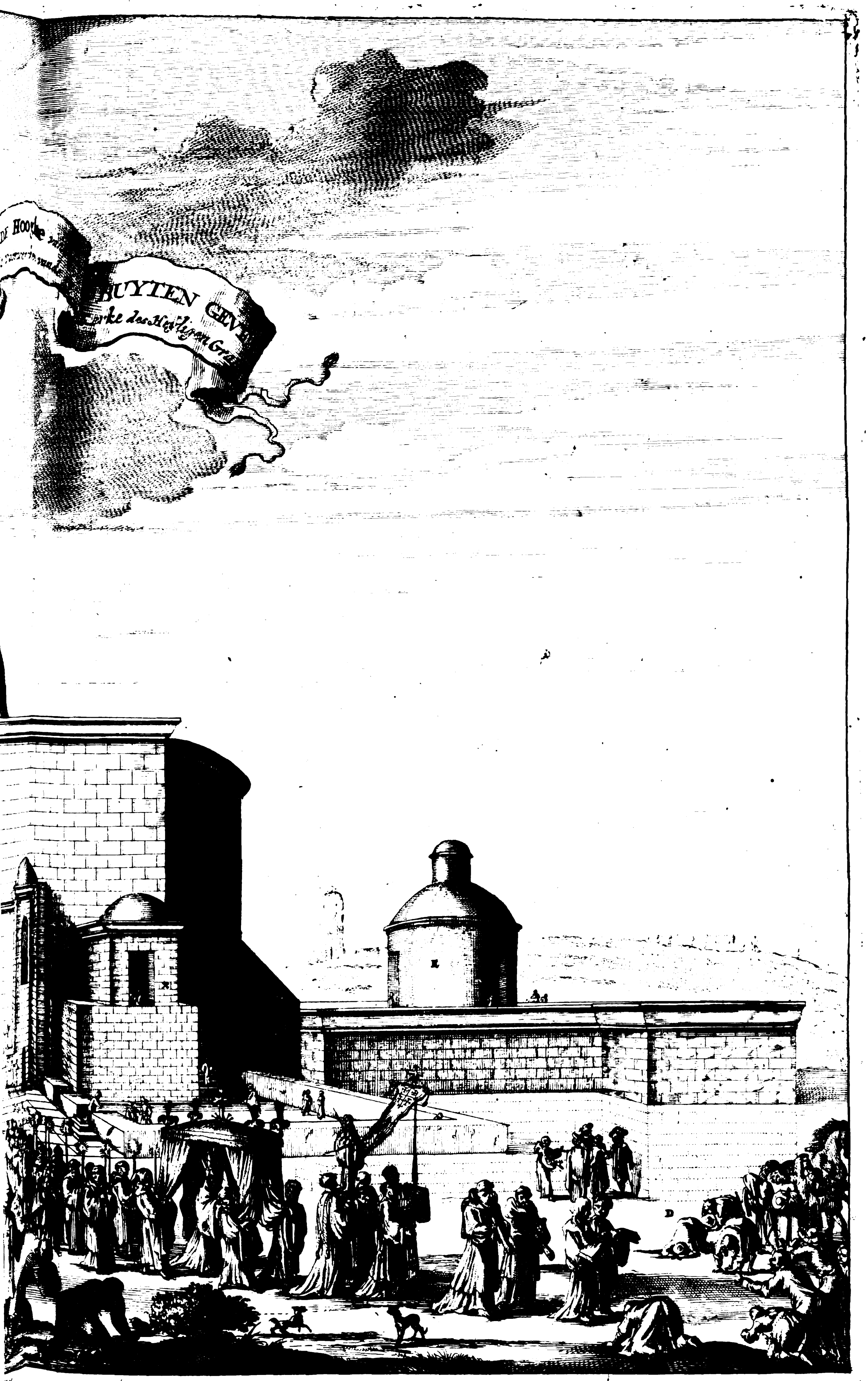

Digitized by Google

Digitized by Google

wen ſteen overdekt. Zy is geheel toegeſloten, en ruſt op vier dikke en marmere pylers, die recht in het kruis der kerke zijn. Tuſſchen de twee eerſte, na de zijde des Heiligen grafs, is een ſtene altaer, recht tegen over de deure des koors: op het welk de patriarch der Grieken, op Hooghtijt, ſtijght, om het hemelſch vuur uit te deilen.

Achtien ſchreden van het Heiligh graf, in het vertrek der Armeniers, is, op de vloer, een ronde marmere ſteen geſtelt, van ontrent vier voeten in de middellijn, en omringt met verſcheide andere bonte ſtenen. Boven den zelven hangen drie lampen te branden, ter eere, en uit eerbiedigheit van deze plaetſe, daer *Marye* met eenige vrouwen zat, wanneer haer zoon in het graf wiert geleit.

D'ingang dezer kerke is aen de zuidzijde. Voor den zelven leit een voorhof of voor-plaetſe van ontrent vijf en twintigh treden in de lengte, van 't ooſte na 't weſte, en twintigh in de brete, van 't zuide na 't noorde, die met witte en grote vierkante marmere ſtenen gevloert is.

Eertijts was deze voor-plaetſe met verſcheide bogen en pylers geſtoffeert, die namaels door de Turken gebroken zijn: gelijk d'overgebleven brokken noch getuigen.

De gevel beſtaet uit witten herden ſteen, en is verçiert met zes grote marmere pylaren: te weten, twee op ieder zijde, en twee in 't midden: waer op een dobbele boge ruſt, die zeer prachtigh en kunſtigh met beeltenisſen, *Friſen*, lijſten, en andere çieraedjen, geſtoffeert is.

Onder den boge ſtaen twee poorten of deuren, ieder van twaelf voet hoogh, en zes breet: welker zijde *Kaſſynen*, of *Architraven*, met eenige marmere kolommen van verſcheide kleure, na de Korintiſche orde, pronken. *Doubdan* ſtelt aen ieder zijde van de twee poorten twee marmere kolommen.

In d'opperſte *Kaſſynen*, of *Architraven*, ziet men eenige hiſtorien van het nieu verbont gehouwen, als de geſtaltverwiſſeling des Heilants, op den bergh *Thabor*: *Lazarus* opwekkingh van den doden: des Zalighmakers inkomſte in de ſtad *Jeruſalem* op Palmzondagh: zijn laetſte avontmael, gevangen nemen, door beleit van *Judas*, verrijzenis, en verſchijning aen *Thomas*.

D'eene der twee voornoemde poorten, na 't ooſte, of Bekkeneel-bergh, is met ſtenen toegemetſelt: welker deure heden in de ſtads-poorte van *S. Steven* hangt.

D'andere poorte, na 't weſte, wort met eene ſterke deure geſloten, de welke met een dik yzer kruis-wijs over-ſlagen is, en in 't midden een groot ront gat of venſter heeft, door het welke ſpijze, drank, en andere behoeften gegeven worden, tot onderhout der genen, die zich in deze kerke opgeſloten onthouden.

Behalve dit venſter zijn in de zelve deure zes kleine gaten, door de welke die van buiten tegen die van binnen kunnen ſpreken. Volgens *Bernardino*, zijn alleenlijk drie gaten in het midden dezer deure. Twee der welke dienen, om door te ſpreken, en de derde, om dagelijkſche behoeften door te reiken.

Tuſſchen de twee kerkdeuren voornoemt is eene verheve plaetſe van opgemetſelde ſtenen, toneels-wijze gemaekt, tot de hooghte van vier, brete van dertien, en lengte van twaelf voeten, de welke by de Turken *Divan* wort genoemt.

Dit voor-hof is van alle zijden met gebouwen omringt, en heeft ten noorde de kerke des Heiligen grafs, ten zuide de gevangkeniſſen der ſtad, ten ooſte de huizingen der Armeniers en Abyſſiniers, en ten weſte die van de Grieken.

Aen de linke zijde ſtaet een vierkante toren, die eertijts tot eenen klok-toren diende. Hy heeft drie ryen venſteren boven malkanderen, en is zeer fraei en hoogh, en met kleine marmere kolommen verçiert: maer boven niet bedekt. D'eene zijde van zijnen top is ingeſtort.

In dezen toren hongen eertijts twintigh klokken, die koning *Saladin*, na het veroveren der ſtad, t'effens met het dak, en een fraeien loden appel, deed afwerpen.

Naer men zeid, zouden deze klokken op zekere plaetſe, de welke de

Roomsgezinden alleen bekent is, verborgen leggen.

Recht tegen over den ouden kloktoren, aen d'andere zijde, ten ooste, van de voor-plaetse of voor-portael, ziet men een kleine kapel, welke met tien of twalef trappen van hertsteen, tegen de grote kerk aen gemaekt, opgaet.

Op deze plaetse, naer men zeid, waeren de maeght *Marye*, *Johannes* en d'andere vrouwen, ten tijde, wanneer de Zalighmaker, vier of vijf treden van daer, aen den kruize gehecht wiert.

Deze plaetse was op den Bekkeneel-bergh, en diende eertijts tot eenen ingang na de kruis-plaetse. Men heeft'er noch een deure; hoewel nu half toegemetselt. De rest is open, en dient tot een venster, dat met yzere tralien bezet is, om licht te geven aen twee kappellen van den Bekkeneel-bergh, die in het begrip der kerke zijn. De vloer is van marmer *Mosaïk-werk* van verscheide kleure: maer op zommige plaetsen een weinigh gebroken. Het gewelf is doms of koepels-gewijze gemaekt, en gansch met het fijnste en kostelijkste *Mosaïk-werk*, dat met oogen t'aenschouwen is, overdekt.

Quaresm. Roger. Doubd. Onder deze kapel, en na de zijde van de toegemetselde deure der kerke, staet een andere kapel, ter plaetse, daer de beruchte *Marye* van Egypten, wanneer zy, ten dage van de verheffing des kruis, nessens andere beêvaertreizers, in de kerke des Heiligen grafs wilde gaen, en drie-mael door Gods kracht (uit oorzake van de meenighvuldigheit haerer zonden) te ruch gestoten wiert, zich voor het beelt van *Marye*, dat boven de deure gestelt was, nederwierp, met belofte van haer leven te beteren: of, zoo andere willen, om door dit middel genade en bermhertigheit te verwerven. Hier op wiert zy verhoort, en hoorde eene stemme, die zeide: *Trekt over den Jordaen, ghy zult daer ruste vinden.* Na het gebed dan trok zy in eene wildernisse over den Jordaen, en braght aldaer zeven en veertigh jaeren in grote boetvaerdigheit, zonder oit mensch te zien, over.

Op deze zelfde voor-plaetse ziet men, in een van de vloer-stenen, de plaetse, daer zeker geestelijke van *S. François Kosomo* om 't geloof verbrant wiert. Naer men zeid, waeren zijne voetstappen in den steen ingedrukt gebleven: gelijk zy noch heden zijn. Doubd.

Op deze voor-plaetse, buiten by den ingang der kerke, ziet men noch een merkwaerdige zake; hoewel de meeste geen achting daer op geven: te weten, een grote meenighte van dikke spijkers, tot het hooft in de vloerstenen geklonken: waer over men nootwendigh moet gaen. De zelve zijn aldaer door den patriarch der Grieken met de hamer ingeslagen, die alle jaers, op Goe-Vrydagh, gekleet in priesterlijk gewaet, alle Katholijke *Romians*, of *Latijnen*, gelijk zy die noemen, uitbant en vervloekt. En ten teken van den vloek, dien hy slaekt, klopt hy deze spijker in, met strenge verbod van de zelve wegh te nemen, en op straffe van vijf hondert stok-slagen, en een grote zomme zilvers aen den *Bassa* en *Kady* der stad te betalen.

Zalf-steen.

Doubd. Wanneer men door de grote deure, ten zuide, in deze kerke, en recht na 't koor treet, zoo komt men, na tien of twalef treden, aen den steen der Zalving, of Zalf-steen: de welke gezeit wort de plaetse te zijn, alwaer *Iozef van Arimathea*, *Nikodemus*, en eenige andere jongeren, het lijk des Zalighmakers leiden, om te balzemen of zalven, na de Joodsche wijze en gewoonte: waer na ook sedert deze steen by alle d'inwoonders van dien oort de Zalf-steen genoemt is.

Deze steen, of rotse, was in het hangen, of aen de voet van den Bekkeneel-bergh, ten weste, ontrent twintigh treden van de plaetse, daer het kruis opgerecht stont: hoewel *Roger* de plaetse, daer de Zalighmaker gebalzemt wiert, zeventien treden van de voet des Bekkeneel-berghs stelt.

Zoo eenigen, en onder andere *Nicetas*, willen, was deze steen van de gront, of vloer, en van d'andere rotse afgescheiden en los: want deze *Nicetas*,

Lib. 7. *tas*, ſprekende van keizer *Emanuel*, ſchrijft van den zelven ſteen aldus: *Niet verre van daer leit, op den voetſtal, een purpere ſteen van eene mans lengte, die te voore te Ephefen was. Deze ſteen wort gezeidt de gene te zijn, op den welken Chriſtus, na zijne doot, gebalzemt wiert. Keizer Emanuël heeft den zelven ſteen van daer op zijne ſchouderen overgebraght.* Te weten, van de haven van *Bukoleon*, tot aen het huis, dat op den toren des paleis is: gelijk *Jakob Gretſer*, in zijn boek van het kruis des Heilants, breder verhaelt.

Maer zoo de hedendaeghſe ſchrijvers getuigen, en alle d'inwoonders van dien oort geloven, wiert *Chriſtus* op de vaſte vloer, of rotſe zelf, gezalft of gebalſemt.

Dees ſteen wiert, wanneer koning *Godefrid* des jaers elf hondert min een, de ſtad *Jeruſalem* had verovert, door de Kriſtenen rontom met eene muur beſloten.

Deze ſteen is groenachtigh, en niet root, gelijk eenigen t'onrecht geſchreven hebben.

Voor ontrent hondert jaren was deze ſteen met zeer çierlijk en fraei *Moſaik* werk bedekt.

Namaels wiert hy (gelijk men dien noch heden ziet) met een witten of aſchverwigen gevlamden marmeren blat of ſteen, door de Roomsgezinde minrebroeder monniken, (en niet, zoo *Roger* ſchrijft, door keizerin *Helena*, wanneer zy deze kerke deed bouwen) op 't jaer vijftien hondert en vijftigh, bedekt: ten einde de Kriſtenen gene ſtukken daer meer uit zouden breken: gelijk vele reeds uit nieuwsgierigheit gedaen hadden.

Deez marmere ſteen leit ontrent vier vingeren, of een halve voet, boven het vlak van de vloer. Hy is zeven voet lang, en twee breet, en rontom met een yzere tralye van een halve voet hoogh omringt, om het overgaen te beletten. Op ieder einde des ſteens ſtaet een kandelaer. Boven den zelven hangen acht zilvere lampen, die nacht en dagh branden, en door de Kriſten prinſen gegeven zijn: welker grootſte en koſtelijkſte door den koning van *Vrankrijk* vereert is.

Een ſtuk weegs rontom dezen ſteen leggen witte geſlepe ſtenen, die veel fraei'er, als d'andere zijn, daer mee de gehele kerke gevloert is.

De Zalf-ſteen is, ſedert aller geheugenis her, by de Kriſtenen, en inzonderheit by de Roomsgezinden, in grote waerde en eerbiedigheit, van wegen des Heilants balſemen op den zelven, gehouden.

Robert, koning van *Sicilie*, heeft dezen ſteen, voor groot gelt, eertijts van den *Sultan* van *Egypten* gekocht, en namaels, met toeſtaen van paus *Klemens* de vijfde, den minrebroeder monniken gegeven.

De *Georgiers*, of eenige inwoonders des lantſchaps van *Georgie*, hebben daer na dezen ſteen, beneffens vele andere plaetſen, van den Groten heer bekomen: hoewel de minrebroeders dien ſteen voor groot gelt weêr in 't bezit kregen: doch met beding, dat de *Georgiers* twee brandende lampen boven den zelven zouden mogen houden: gelijk heden de Grieken, die in hunne plaetſe gevolght zijn, daer boven houden: maer des niet te min blijft die ſteen onder het beſtier en maght der minrebroeders.

Wanneer de minrebroeders dezen ſteen met een marmer blat bekleet hadden, zoo waeren de Grieken daer over zeer nijdigh, en betichten hen by den *Kadi*, of ſchout der ſtad, met dieſſtal: te weten, dat zy het marmer uit *Salomons* tempel (de voornaemſte *Metszid* der Turken) genomen hadden. Dit deden zy te dien einde, om de minrebroeders eene grote gelt-boete te doen betalen, en deze plaetſe in haeren ouden ſtaet te herſtellen: hoewel zy in hun voornemen bedrogen wierden: want de *Kadi* beroofde hen van den ſteen niet; maer deed dien met het keizerlijk zegel verzegelen, met verbodt dat niemant der Kriſtenen, 't zy onder wat ſchijn, op die plaetſe, op zware pene, zou komen. Maer naulix was dit gebodt verkundight, of de *Kadi*, zoo *Quareſmius* ſchrijft, viel in een grote krankte, met inbeelding, dat hy deze ziekte, door het verbodt tegen de Kriſtenen gedaen, gekregen had. Dies hy dat aenſtonts her-riep, nam het zegel af, en ſtont den Kriſtenen toe, deze plaetſe, als voorhene, te bezoeken en

 eeren.

Digitized by Google

eeren. Waer op hy weêr gezont wiert.

Des jaers vijftien hondert en acht en tachentigh zond *Ferdinand de Medices*, hertogh van *Florençe*, de twede van dien name, na *Jerusalem*, een kunstigh en fraei gegote kopere arke of kiste, boven open, en met zijn stam-wapenen op de vier hoeken. Rontom, en aen de zijden, ziet men des Heilants opheffing aen den kruize, en des zelfs oprechting, zijne afneming van den kruize, zalving en begravenis. Zy is acht voet en zes duim lang, drie voet breet, en twee voet en drie duim hoogh. Aen de bovenste zijde, en in 't midden, zijn ter weder-zijde de volgende letteren in 't Latijn gegraveert, die den vereerder uitbeelden: gelijk andere, in het onderste gedeelte, den kunstenaer of gieter.

FERD. MEDICES MAG. DVX
ÆTRVRIÆ PIETATIS SIGNVM
D.D. M.D.LXXXVIII.
FRATER DOMINICVS FORTI-
SIANVS CONVENTVS SANCTI
MARCI DE FLORENTIA ORD.
PRÆD. ROM. PROV. PROFES-
SVS FECIT ANNO DOMINI
NOSTRI M. D. LXXXVIII.

Dies zond, onder andere geschenken, de hertogh deze arke, tot zijner eeuwiger gedachtenis, en tot meerder eere van den Zalf-steen, na *Ierusalem*. Zoo andere willen, zou hy de zelve ter vereering aen het Heilige graf gezonden hebben, om nessens den zelven te stellen.

Wanneer de minrebroeders het begeren des hertoghs trachten te volvoeren, stelden de Grieken zich daer tegen: die eerst by den *Kadi* der stad gingen, en hem verzochten, dat hy toch gene nieuwigheit ontrent den Zalf-steen zou willen maken: met byvoegen, dat het stellen dier arke nessens dien steen, aen de stad en stadhouder groot nadeel zou geven: naerdien de bevruchte vrouwen, de welke uit godvruchtigheit in 't Heilige graf treden, een miskraem zouden krijgen, met haer over deze arke te buigen, wanneer zy na ouder gewoonte den Zalfsteen zouden willen kussen. De *Kadi*, d'oude loosheit en natuurlijke haet der Grieken tegen de Franken, en d'onnodige klachten bespeurende, gaf hen deswegen geen gehoor. Evenwel hielden zy hierom niet op; maer namen hun toevlucht tot den *Bassa*, of stadhouder, die hen hun verzoek toestont. De minrebroeders, dit horende, bragten d'arke op den Bekkeneel-bergh, en stelden die onder de noorder boge van de Kruis-kapel, makende de zelve tot een altaer bequaem: waer op sedert misse gedaen is.

Op Sakraments-dagh rechten de gemelde geestelijken een altaer boven dezen steen op, daer op de *Gardiaen* van den bergh *Sion*, te *Jerusalem*, de misse doet, in het byzijn van alle scheurmakende Roomsgezinden: desgelijx van zeer vele Turken. Roger.

S. Johannes, Zalf en *Adams* kapel.

OP de rechte hant van den steen der Zalvinge, recht onder de kruis-plaetse, of recht onder de kapel van den Bekkeneel-bergh, is eene kapel, gewijd aen *S. Johannes* d'evangelist; maer wort ook genoemt de kapel der zalvinge: uit oorzake van de nabyheit aen den Zalf-steen: want zy niet boven vier of vijf schreden van daer staet.

Meer inwaerts, achter 't altaer van de zelve kapel, ziet men eene groote scheure of klove des Bekkeneel-bergs, van ontrent acht duim breet: en in de zelve een vierkanten gladden en geslepen steen of kiste, die men zeit het graf van vader *Adam*, of ten minste van zijn hooft, te zijn. Waerom deze plaetse ook *Adams* kapel wort genoemt. Men kan het zelve niet gansch volkomen, noch de klove diep inwaerts zien: uit oorzake zy een weinigh krom loopt, en de plaetse duister is.

Deze kapel is lang twee en dertigh, en breet drie en twintigh voet. Zy wort bedient by de Grieken, en is voorzien met dertien brandende lampen.

In den ingang, na de zuidzijde, staet een schone marmere grafstede van *Godefrid van Boüillon*, hertogh van *Lorraine*, en eerste Latijnsche koning van *Ierusalem*: die des jaers duizent negen en negentig, met hulpe der Kristen vorsten, het Heilige Lant veroverde: en daer na koning van *Ierusalem* wiert gekroont.

Digitized by Google

kroont. Het ſteunt op vier pilaren van anderhalve voet hoogh, en is, volgens *Surius* en *Roger*, vier voet en vier vingeren hoog, en acht lang, en gemaekt drie-hoeks-wijze, in vorm van een roef van eene dootbare.

Men ziet op de zijde, dicht aen de muur, dit opſchrift, met oude Gotſche letteren, in 't Latijn:

HIC JACET INCLITVS DVX GODEFRIDVS, QVI TOTAM ISTAM TERRAM ACQVISIVIT CVLTVI CHRISTIANO, CVJVS ANIMA REGNET CVM CHRISTO. AMEN.

Dat is:

Hier leit begraven de beruchte Godefrid van Bouillon, die al dit lant voor den Kriſten Godsdienſt heeft gewonnen: wiens ziele moet met Kriſtus regeren. Amen.

Tegen over, na de noortzijde, ſtaet het graf van zijnen broeder *Balduwijn*, de twede van dien name, en derde koning van *Ieruſalem:* by-na van een zelve fatſoen, als het ander. Op het zelve leeſt men d'onderſtaende vaerſen, in 't Latijn, met de zelve letteren geſchreven: hoewel die zwaerelijk te lezen zijn.

Rex Balduinus Judas alter Machabeus:
Spes Patriæ, vigor Eccleſiæ, virtus utriuſque:
Quem formidabant, cui dona tributa ferebant,
Cedar & Ægyptus: Dan ac Homicida Damaſcus,
Proh dolor! in modico clauditur hoc Tumulo.

Dat is:

Koning Balduwijn, een twede Judas Machabeër, hoop des vaderlants, de bloem der kerke, de deught van beide: dien Cedar en Egypten, Dan en de moortkuil Damaskus vreesden, en geſchenken braghten, leit, helaes! in dit graf beſloten.

Beide deze graven zijn zeer ſlecht, en zonder eenige çieraet.

Zes grote voeten verder, na het altaer, ziet men noch een ander marmer graf, zonder opſchrift.

Allen daeghs na de *Completen*, wanneer de minrebroeders den omgang doen, en de *Sanctuarien*, of overblijfſelen, begrepen in het begrip der gemelde grote kerke, bezichtigen, brant een *Akolit* wierook ten offer voor het hooft van *Adam:* desgelijx voor de graven van de koningen *Godefroy* en *Baudowijn*.

Buiten *Adams* kapel, en recht tegen over den ſteen der Zalvinge, en vier ſchreden van daer, dicht by het begrip des koors, of neffens de buiten-muur van het groot koor, waeren eertijts vier ſchone en wel-gemaekte grafſteden: welker een noch in zijn geheel is: de Grieken hebben d'andere allengs geſchonden en bedorven, om alzoo de geheugenis van de Latijnen wegh te nemen; doch niet zonder grote boete aen den *Baſſa* te geven.

Volgens *Roger* zijn deze graven van de navolgers, vrouwen en kinderen, van *Godefroy* en *Baudewijn*, koningen van *Ieruſalem*, en ten getale van vijf of zes; hoewel eenige gebroken.

Zoo *Quareſmius* ſchrijft, vertonen zich, op de rechte hant, aen de muur van 't koor, vier koninglijke grafſteden; hoewel die ten dele gebroken, geſchonden en vermorſelt, en d'opſchriften door d'outheit en langduurigheit des tijts uitgeſleten en vergaen zijn.

Een, onder andere, ſchijnt het volgend Latijnſch opſchrift te begrijpen; hoewel met half gebroken woorden, en eenige vreémde letteren.

SEPTIMVS IN TVMVLO PVER REX ISTO TVMVLATVS EST BALDVINVS, REGVM DE SANGVINE NATVS: QVEM TVLIT E MVNDO SORS PRIMÆ CONDITIONIS VT PARADYSIACÆ LOCA POSSIDEAT REGIONIS.

Dat is:

In dit graf leit het kint, de zevende koning Balduwijn, geſproten uit koninglijken bloede, begraven, dien het lot des eerſten ſtaet uit de werelt gerukt heeft, op dat hy de plaetſen des Paradijs-lants zou bezitten.

D'eige naem van dezen koning, aldaer begraven, wort in het grafſchrift niet uitgedrukt. Men twijfelt, of deez Baldawijn de vierde van dien name, en zevende koning van *Ieruſalem* zy geweeſt. Hy wort een kint genoemt,

Digitized by Google

dewijl hy in zijnen ouderdom van achtien jaren quam te sterven: want op zijn dertiende jaer wiert hy tot koning gekroont, en regeerde slechts vijf jaren. Of liever was deez *Balduwijn* de vijfde van dien name, en zevende koning van *Ierusalem:* die in'er daet een kint sterf: gelijk *D. Antoninus* heeft aengemerkt.

Of heden de lichamen der koningen, eertijts in deze graffsteden begraven, in de zelve noch leggen; dan of zy naderhant, door de nakomelingen, na hun vaderlant zijn overgebraght, wanneer de Kristenen uit het Heilige lant gedreven wierden, kan men niet zekerlijk zeggen: hoewel het eerste 't waerschijnelijkste is: naerdien zy alle het zeer hoogh geaght hebben, in het Heilige Lant begraven te worden: doch andere gevoelen, dat de lijken na de Kristen landen overgevoert zijn.

Kapel van de verdeiling der klederen.

Tien of twaelef treden van de kapel des Verwijts, of elf, volgens *Quaresmius*, van *Longins* of Kruis-kapel, komt men in een twede dergelijke kapel, de welke recht achter het midden des koors, en ontrent twintigh schreden van de voet van den Bekkeneelbergh, en twintigh van den kerker des Heilants staet. Zy heeft zestien voeten in 't vierkant, of, volgens *Roger*, vijf schreden in de lengte, en drie in de brete, en is met een houte tralie of hek afgeschoten, en met vijf brandende lampen, en een altaer, welk d'Armeniers bedienen, gestoffeert.

Deze kapel wort de kapel van de verdeiling der klederen des Heilants genoemt: uit oorzake zy namaels gesticht is, naer men zeid, ter zelver plaetse, daer de krijgsknechten zijne klederen onder zich verdeilden, en het lot om zijne rok, (de welke noch te *Trier* zou bewaert worden) wierpen.

Te *Rome*, in de kerke van *S. Jan van Lateraen*, wort een porfyr-stene blat of tafel van vijf span breet, en zes lang, dat aen de muur geheght is, getoont, op den welken men het lot om des Zalighmakers klederen had geworpen.

Ook wort een andere witte tafel in de kerke van *S. Sebastiaen*, te *Katakumbas*, getoont: op de welke het zelfste zou geschiet zijn.

Kapel van *Helena*.

D'Ingang der kapel van *Helena* is onder den Bekkeneel-bergh, tusschen de kapel van de verdeiling der klederen, en de Schimp-kapel, en negen schreden zuidwaerts van de laetste.

Men klimt in de zelve by een witte marmere trap van dertigh of negen en twintigh treden, en zoo breet, dat vier perzonen neffens elkandere kunnen op en af gaen.

Zy wort gezeidt gestight te zijn ter zelver plaetse, daer keizerin *Helena* nacht en dagh in gebeden volherde, midlerwijle zy na het kruis deed zoeken: waerom die kapel aen *Helena* gewijd, en *Helenaes kapel*, en de *heilige Helena* genoemt wiert: of uit oorzake zy door keizerin *Helena*, ter eere des gevonden kruis, gestight wiert: de welke door haer de kerke des *heiligen Kruis* wiert genoemt.

Zy is vier en tzestigh voet lang, en drie en dertigh breet: of, volgens *Doubdan*, vier of vijf en twintigh schreden lang, en vijftien of zestien breet, en gestoffeert met twee altaren, door een tralie afgeschoten: het een is gewijd aen het kruis, en het ander aen den vromen quaetdoender *Dimas*. Zoo andere willen, zouden zy beide, ter eere van keizerin *Helena*, door Kristen vorsten zijn opgereght.

Vijf voet van het voornaemste altaer, na 't zuide, aen de linke hant, wort noch in zijn geheel een witte marmer-stene zitstoel, of een steen, in vorm van een zit-stoel gehouwen, gezien. Hy staet wat hoger als de trappen, die haeren neêrgang tot de plaetse hebben, daer het kruis gevonden wiert.

Zoo eenige willen, zou keizerin *Helena*, in haeren ouderdom van tachentigh jaren, op den zelven gezeten

Digitized by Google

zeten hebben, onder het zoeken na 't kruis des Heilants, of haer zoon *Konstantijn*: het welk beuzelzinnigh is: dewijl de keizer te dier tijde te *Ierusalem* niet was.

Daer en boven, zoo *Quaresmius* getuight, is deez zetel door zekeren Armenier bisschop van *Ierusalem*, dien hy zelf gekent heeft, aldaer opgerecht: die hem klaeghde, hoe de beêvaertreizers, onder een valschen schijn, den zelven vernielden en schonden. Deze kapel hoort den Armeniers toe.

Kapel van de vinding des kruis. Elf trappen lager is de kapel van de *vinding des kruis*, in de rotse des Bekkeneel-berghs gehouwen: en wiert alzoo genoemt, dewijl aldaer het kruis, met de nagelen, en doorne kroon des Heilants, gevonden wiert. Zy heeft twee altaren: waer van die van 't kruis, die op de linke zijde is, en ter zelver plaetse staet, daer het kruis zou gevonden zijn, den Latijnen toebehoort. Voor den zelven altaer branden twalef lampen. D'andere altaer, op de rechte zijde, behoort den Grieken toe, en heeft dertien lampen.

Deze plaetse was eertijts een gracht aen de voet des Bekkeneel-berghs, de welke by *Jeremia het dal der lijken* wort genoemt. (cap. 31.) Op deze plaetse ziet men gemakkelijk de scheure der rotse, de welke ten tijde van des Heilants overlijden ontstont.

Kapel van Kristus kerker. Wanneer men by de zelve weêr opklimt, en in het zelfste begrip der kerke des Heiligen grafs gekomen is, zoo treet men, aen de zijde des koors, na 't noorde, en aen de voet des Bekkeneelbergs, in een kapel; hoewel die eertijts slechts een spelonke was; maer wiert namaels in een kapel verandert, en *Kristus* kerker genoemt: uit oorzake de Joden hem in de zelve, volgens een oude overlevering, (want in de Schrift wort zulx nergens gedaght) smeten: midlerwijle het geen, dat de kruizing vereischte, bereit wiert.

Zoo eenige gevoelen, zouden zy hem aldaer, zittende, op eenen kouden steen, edik met galle, of wijn met myrrhe gemengt, te drinken hebben gegeven: hoewel, zoo andere willen, zulx op den Bekkeneel-berg is geschiet.

Deze plaetse is als een spelonke uitgehouwen, en gaet met drie treden neêr. Zy heeft in de lengte zestien, en in de brete negentien voeten, en rust op twee dikke pilasters. Zy is vochtigh, duister, en donker, en heeft geen ander licht, als dat van de lampen, die op d'altaren branden. Te weten, daer zijn drie altaren, ieder met een brandende lampe gestoffeert: die aen de muur staen. De pilaren zijn, door de vochtigheit der plaetse, altijt nat, en schijnen als tranen uit te laten, quansuis tot droefenis over des Heilants doot, zoo eenige Roomsgezinden belachelijk uitstroien. Deze kapel heeft drie deuren: maer die op de linke zijde is toe: dewijl zy buitenwaert is.

Neffens de zelve is, na 't zuide, een marmer blat, dat op vier kleine marmere kolommen rust, en tot een altaer dient: onder het welk, tot een voetbank, een steen van een zelve grote leit, met twee ronde gaten, ieder ontrent een grote voet wijt, een halve voet diep, en twee van elkanderen. Zoo de Grieken zeggen, wierden in de zelve des Heilants voeten: desgelijx die van andere ter doot gedoemden, even als in voet-boeiens, of in eene stok, gesloten.

Naer het schrijven van *Anselmus* en andere, zouden deze gaten ontstaen zijn door het vallen van den Heilant, uit vermoeitheit, met zijn knien op dezen steen, die in den zelven, als in week wasch, gezakt waeren, en deze merktekenen ter gedachtenis nagelaten hadden. Dan de zelve, zoo andere voor geloofflelijker houden, zijn door de beêvaert-reizers met voordaght gemaekt, die met yzere werktuigen diergelijke tekenen uitbreken, en dagelix groter maken. Eertijts bedienden de *Georgiers* deze kapel: maer heden slaen de Grieken de zelve ga, die zeer dikwils daer misse komen doen.

Na-by deze kerker is een spelonke: waer in zeker perzoon een lange wijle, zoo *Roger* schrijft, met grote boetvaerdigheit geleeft heeft.

Volgens schrijven van *Doubdan*, is, tien of twalef schreden verder van *Longinus* kapelle, aen de zijde des koors, na 't noorde, een vierkante plaetse, overdekt met een gewelf: waer in een klein altaer staet, rustende op twee kleine stene kolommen, die dicht by de muur staen.

Alle Oostersche Kristenen zijn ge-

woon zich lang uitgeſtrekt te leggen, en tuſſchen de muur en de pylers door te gaen: ja geſchiet dit by wijle met zulk een moeite, kracht en gewelt, dat zommigen met al hun maght by d'armen moeten doorgetrokken worden: waer over vele, beide mannen en vrouwen, de klederen uittrekken, om des te lichter door te gaen. Wanneer nu een daer in blijft ſteken, en niet kan door-komen, zoo beginnen d'andere te ſchateren, en luitruchtigh te roepen, en houden het voor een teken van oneere, en den perzoon voor onwettigh. Wijders, tot mijding van deze ſchantvlek, en achterdocht, willen zy liever berſten, om zoo te ſpreken, als daer in blijven ſteken.

Aen de voet van dit altaer is ook, in de vloer, een ſteen uitgeholt, met een gat van een voet in 't kruis, en een voet diep: waer in alle deze Kriſtenen, zoo mannen, als vrouwen, de benen, den tijt van een *Vader Ons* en *Ave Maria*, zetten.

Door deze twee werken geloven zy veel te verdienen: want zy deze twee plaetſen voor de genen houden 'die den Zalighmaker tot pijninge en helle gedient hebben; midlerwijle hy onder de handen van zijne vyanden was.

Na de zijde des altaers is een deure Doubd.
van een andere kleine en zeer duiſtere kapel, van zeven of acht ſchreden in de lengte, en zes in de brete: welke met drie trappen neer gaet, en op drie kleine pylers ruſt, met een altaer in 't midden.

Zoo d'overlevering der Ooſterlingen hout, was dit eertijts een kleine ſpelonk, in de rotſe gehouwen, daer de krijgsknechten den Heilant ſmeten en pijnighden; midlerwijle andere het gat hieuwen, om het kruis daer in te planten, en alles toeſtelden, wat tot de kruizinge van node was. Hier om wort deze plaetſe in grote eerwaerdigheit gehouden: niet alleen by de ſcheurmakende Roomsgezinde Kriſtenen; maer ook by de Latijnen, of Katholijken, die aldaer, in gewonelijke omgangen, ſtilſtant houden, en eenige lampen onderhouden te branden.

Kapel van *S. Longinus*, anders kapel van den tijtel des Heiligen kruis.

TUſſchen de kerker des Zalighmakers, en de kapel van de deiling zijner klederen, en twalef of vijftien treden ooſtwaerts van de zelve kerker, en tien of twalef treden van de kapel der deiling, is een kapel, (of eene ſpelonke tot een kapel gemaekt) de kapel van *Longinus* genoemt: de welke vijftien voet in 't vierkant heeft, en met een altaer, voor het welk drie brandende lampen hangen, geſtoffeert is.

Volgens verhael der Ooſterſche Kriſtenen te *Jeruſalem*, en een oude overlevering, was deez *Longinus* een der krijgsknechten van *Pilatus*, die met een ſpeere des Heilants zijde doorgriefde en opende; waer uit water en bloet vloeide: hoewel d'evangeliſt *Johannes*, die des onder d'evangeliſten alleen gedenkt, zijnen naem niet melt: maer wel wort hy met dien naem by oude ſchrijvers, als onder andere by *Auguſtinus*, en in het oud Roomſch martelaers-boek, gedaght.

Naer men zeid, had deez *Longinus* ſlechts een oogh, of was, zoo andere ſchrijven, duiſter van gezicht: maer had zijn gezicht, zoo dra hy het bloet des Zalighmakers uit de zijde zagh vloeien, weêr gekregen; gelijk *Gregorius de Nazianzener* in zijn Treurtoneel van den lijdenden *Chriſtus* verhaelt.

Deez *Longinus*, zoo de Kriſtenen, Quaref.
die te *Jeruſalem* woonen, uit een oude overlevering verſtaen hebben, had zich, in des Heilants overlijden, tot hem bekeert, en aenſtonts daer na zich uit droefheit, over zijn misdrijf, van hem gewont te hebben, in deze ſpelonke, onder den Bekkeneel-bergh, begeven: de welke namaels in een kapel verandert is. Waer over de zelve kapel aen hem gewijdt, en na hem de kapel van *S. Longinus* genoemt wiert.

Kort na des Heilants doot, zoo de Roomsgezinden ſchrijven, was *Longinus*, die over het omhelzen der Kriſten lere, by de Joden in groten haet raek-

Digitized by Google

raekte, met twee andere krijgsknechten uit *Ierusalem* na *Kappadocien* getrokken: maer keizer *Tiberius* deed hen vervolgen en achterhalen, en te *Cesarea*, een ſtad in *Kappadocie*, alle drie, op den vijftienden van Lentemaent, onthalzen. Het hooft van *Longinus* wiert tot *Pilatus* gebraght, die het, ter gunſte van de Joden, buiten de poorte deed ſmijten. De romp wiert uit *Kappadocien* na *Romen* overgebraght; alwaer het nu noch (zoo men het geloven magh) in de kerke van *S. Auguſtijn* bewaert wort. Zoo andere willen, zou de romp in *Vrankrijk* begraven zijn.

Deze kapel wort ook genoemt de kapel van den tijtel des Heiligen kruis: dewijl in de zelve 't tafereel of bertje, met den tijtel of opſchrift, dat *Pilatus* boven des Heilants hooft aen den kruize deed hechten, en ſchult en oorzake des doots te kennen gaf, een langen tijt blijven leggen was.

Wijders, deez tijtel was met Hebreeuſche, Grickſche en Latijnſche letteren geſchreven, volgens verhael der evangeliſten, Matth. 27: 37. Marc. 15: 26. Luc. 23: 38. Joan. 19: vers 19.

Een gedeelte van dezen tijtel wort nu noch te *Rome*, in de kerke des Heiligen kruis, bewaert: of ſlechts een derde gedeelte: want het overigh is na andere oorden des Kriſtendoms gezonden.

Men hout, dat in deze kapel ook het kruis des Zalighmakers een langen tijt, na zijne opſtending, eer het door keizerin *Helena* gevonden was, bewaert geworden is.

Ter rechte zijde des ingangs, na 't weſte, is een ſmal venſter, met ſtijlen ter weder-zijde, ruim zeſtien voet hoogh, en van buiten geſloten, in vorm van een kapel, in het welk, of in des ſelfs plaetſe, het kruis, naer men zeid, gelegen was.

Men ziet'er twee andere venſters: een tegen over dit, en het ander in 't midden: hoewel die zoo hoogh niet zijn, en zonder çieraet, en van binnen en buiten toegeſloten.

Kapel der *Verſchijning*.

WAnneer men van de boven-gemelde kapel van *Longinus*, recht na 't weſte, langs het koor gaet, tot veertigh treden verre, en daer na de rechte hant om ſlaet, zoo komt men aen de kapel der *Verſchijning*, de welke met drie trappen of treden opgaet. Zy wort de kapel der *Verſchijning* genoemt: uit oorzake, zoo d'overlevering der Oosterlingen hout, de Zalighmaker aldaer aen zijne moeder *Marye* na zijne opſtanding verſcheen.

Deze kapel is gelegen, volgens *Roger*, drie en twintigh treden noortwaerts van het Heilige graf, heeft de lengte van zeſtien, en brete van acht voeten, en ſchept haer licht door een groot kruis-venſter.

Zy is fraei overwelft en beſchoten, en met groot *Moſaik-werk* van marmer, jaſpis, porfyr, en andere dierbare ſtenen gevloert, en rontom met ſtoelen der geeſtelijken geſtoffeert.

Men ziet'er zeer koſtelijke en kunſtigh gewrochte çieraedjen, die door de Kriſten koningen en prinſen aldaer vereert zijn: en boven al twee kapellen der koningen van *Vrankrijk* en *Spanje*: die, van wegen het boorduurſel, ongemeen fraei en raer zijn.

De wanden pronken met veertien grote ſchilderyen, vervolgens in orde, de welke des Heilants lijden en verrijzenis na 't leven vertonen.

Aen d'ooſtzijde ſtaen drie altaren: welker middenſte, die de voornaemſte, en met een hek of tralie afgeſchoten is, de verſchijning des Zalighmakers aen *Marye* vertoont, en het Sakrament bevangt.

D'altaer op de rechte hant wort by de Roomsgezinden de altaer des Heiligen kruis genoemt: uit oorzake de zelve gezeit wort op de plaetſe te zijn, daer het kruis des Zalighmakers, of een ſtuk, een langen tijt bewaert geworden is: het welk *Helena*, beneffens de twee kruizen der quaetdoenders, na die gevonden te hebben, derwaerts had gebraght.

Maer als *Soliman*, Turkſche keizer, na verloop van eenige jaren, alle de minrebroeders van den berg *Sion* gevangen genomen had, en den tijt van vier jaren gevangen hield, zoo voerden d'Armeniers, die zich, by hun afwezen,

in het bezit van deze kapel ſtelden, heimelijk dit kruis na hun lant: alwaer het noch heden te *Sebaſte*, hooftſtad van *Armenien*, zou zijn.

D'andere altaer, aen de linke zijde, wort genoemt d'altaer der geeſſeling, of Heilige kolom: uit oorzake in een kleine kas, nis of venſter, gemaekt in het dik van de muur, en beſloten met een yzere tralie van twee voet en een halve hoogh, en twee breet, een ſtuk van de kolom bewaert wort, daer de Zalighmaker, wanneer hy gegeeſſelt wiert, aen gebonden was.

Dit ſtuk is ontrent twee voet hoogh: en een weinigh dikker. Andere brengen de hooghte op vier, en de dikte op drie voet.

Men ziet'er, zoo zommige ſchrijven, noch eenige rootachtige merken aen, die voor overblijfſelen van des Heilants bloet gehouden worden. Het welk wat hert te geloven valt. Wel is de kolom bruin van verruwe, en geſchakeert met twee of driederleie kleuren, die een weinigh door de rook der geduurigh brandende lampen zwart geworden zijn.

In het zelfſte venſter, of nis, aen de rechte zijde van de kolom der geeſſelinge, is een tamelijk groot gedeelte van een andere kolom, de welke eenige voor een gedeelte van de hoon of ſchimp-kolom houden: hoewel niet zonder groten misſlagh, zoo *Quareſmius* wil: naerdien zy in verruwe, dikte, en aert van marmer, zeer veel van die verſchilt.

Andere hebben het voor een gedeelte van de kolom gehouden, de welke ter plaetſe geſtelt was, alwaer, door kracht des gevonden kruis, een dode levendigh wiert.

Op de linke zijde van de zelve kolom der geeſſelinge, leit een zeker vierkant ſteen-ſtuk van *Kriſtus* graf: wiens zijden acht duim dik zijn: waer uit men de dikte van het buitenſte gedeelte der dootkiſte des Heilants, waer van dit deel genomen is, kan afmeten. *Roger* maekt dezen ſteen ruim een palm in 't vierkant groot.

Ter eere dezer aeloutheden wort geduurighlijk, tuſſchen of binnen de nis of kaſſe, een brandende lamp onderhouden.

Op de kap, of in het bovenſte en opperſte gedeelte van de nis voornoemt, ziet men, op een aſchverwigh marmer-blat, met het welk de muur bedekt is, het volgend opſchrift met grote letteren gegraveert; hoewel ten dele onvolmaekt.

+D. IESV SEPVL. A. FVNDAM. INSTĀ
FVIT. AN°. S. INCAR. M. L. V. PER. F
BONIFACIV DE RAGVSIO. G. S. SION
SVPTIBꝰ.
ET EREXIT. AL. ISTVD I HON. X.
AD HAC Q. A. HIC VERA CERNIM,
COLLIG. ET FLAGELATI. IN PRE
TORIO PILATI.
D. O. M. L.

De zin van deze woorden ſchijnt dit te willen zeggen:

Het graf des Heeren Jeſu is van den grontveſt herbouwt, op het jaer van de heilige Vleeſchwording, vijftien hondert vijf en vijftigh, door broeder Bonifacius, van Ragouſa, Gardiaen van den heiligen bergh Sion,

Op onkoſte . . . .

En heeft het zelve opgerecht ter eere X.

Aen deze kolom, de welke wy hier waerelijk zien, is de Heer, d'allerbeſte en d'allergrootſte, in het richthuis van Pilatus gebonden en gegeeſſelt.

Iemant zou hier tegen mogen inbrengen, dat binnen *Rome*, in de kerke van *S. Praxedis*, een kolom gezien wort, door den kardinael *Kolomma* uit Ooſte gebraght, en door de pauſelijke brieven voor de kolom verklaert, daer aen de Zalighmaker, in *Pilatus* huis, gebonden en gegeeſſelt was: welk ſtrijdigh is met het geen, dat reeds te voore gezeit is: aengezien deze noch in haer geheel, en d'andere in ſtukken gebroken is. Dan de Heilant, antwoort hier op *Surius*, is tweemael aen twee verſcheide kolommen gegeeſſelt: eens zonder vonnis, in *Kaifas* huis, aen de kolom, die nu gedeilt is: en voor de twede reize, by vonnis, in *Pilatus* huis, aen de kolom van *S. Praxedis*, die binnen *Romen* is.

In de kapel voornoemt hangen zes brandende lampen.

Tuſ-

Digitized by Google

Tusschen den middelsten altaer, en de grote lessenaer, leit een ronde graeuwe steen van vier voeten in het vierkant, tot gedenkenis van de plaetse, daer *Helena* het kruis des Heilants, beneffens die van de twee quaetdoenders, na zy die gevonden had, deed brengen, om te weten, welke van drie het oprechte en waere kruis was. Ten dien einde deed men aldaer een dootkranke vrouwe brengen, welke door het aenraken van des Heilants kruis ter zelver stede gezont wiert: welk niet geschiede door het aenraken van de twee andere kruizen.

Uit deze kapel treet men door gewelven, en zeer duistere plaetsen, in de huizingen en vertrekken der Roomsgezinde geestelijken. Op de rechte hant zijn de kamers: en op de linke d'eetzale, waterbak en trap: waer by men na de galderyen der kerke opklimt.

Wanneer men uit de kapel van *Marias Verschijning* afklimt, zoo komt men aen de plaetse, daer de Heilant, na zijne verrijzenis, in de gedaente van eenen hovenier, aen *Marye Magdalena* verscheen, de welke met grote ongedult na hem zocht, en dertien voeten, volgens *Roger*, of drie, zoo *Surius* en *Doubdan* willen, van daer stont.

Ieder plaetse is, tot een merkteken, met een ronden steen van wit marmer bedekt, of in de vloer gezet, en zijn alle beide, of die van den Heilant alleen, volgens *Doubdan*, met jaspis, marmer, en porfyrsteen, van verscheide verruwe omringt, en in vorme van vlammende stralen gehouwen.

De steen, gestelt op de plaetse des
† Sur. Heilants, is in zijn begrip † zes; maer volgens *Roger* en *Doubdan*, vier of vijf voet groot. Hy wort by d'Oosterlingen, in 't Latijn, *Noli me tangere* genoemt: dat's, *Wilt my niet aenraken:* dewijl de Heilant, als *Magdalena* zijne voeten wilde vast houden, tot haer zeide: dat zy hem niet aen zou raken.

Over dezen steen, die zeer geëert wort, hangen twee zilvere brandende lampen.

Op *S. Magdalenas* avont wort op deze plaetse een altaer opgerecht, daer de minrebroeders de misse plechtelijk zingen.

Op het wester einde van de zelve grote kerke, twee en twintig treden, of tachentigh voeten, achter het Heiligh graf, is, onder de galderye, ter zijde van de zelve kapel, een kleine spelonke, in 't midden der rotse met de beitel ovenswijze gehouwen: daer beneden, of onder, ziet men het graf van *Jozef van Arimathea*, die den Heilant in zijn eigen graf had doen leggen, en, na des zelven verrijzenis, een ander graf in de zelve rotse beval te houwen.

D'ingang is een weinigh hoger, als het gat, of den mont van een oven: en het graf zelve heeft zeven voet in de lengte, en ontrent drie in de hooghte.

Men wil evenwel dat deez *Jozef* Quaref.
in dit graf niet zou begraven zijn: niet tegenstaende het zijnen naem van dien behouden heeft, en grotelix by de Kristenen van die gewesten geëert wort. Want als op 't jaer, na des Heilants lijden, vijf en dertigh, een grote vervolging der Joden tegen de Kristenen ontstaen was, zoo hadden de Joden dezen *Iozef van Arimathea*, beneffens *Lazarus*, *Martha*, *Magdalena* en andere, die de Kristen lere volgden, niet alleenlijk uit *Ierusalem* gebannen; maer daer en boven te *Iaffa*, in een schip, zonder roer, mast, en ander vaertuigh, gezet, en alzoo in zee laten drijven. Na veel zukkelens was dit schip te *Marseilien* gelant: van waer deez *Iozef* na *Engelant* te scheep overstak, en was aldaer gestorven.

Ontrent anderhalve voet van dit graf is, in de zelve rotse, dat van *Nikodemus* gehouwen: het welke van een zelve gestalte en grote is.

De gemelde kapel wort de kapel der *Syriers* genoemt: uit oorzake de *Syriers*, of *Nestorianen*, in de zelve, na hunne gewoonte, altaer-dienst doen, en geduurighlijk eenige lampen onderhouden te branden. Gewoonelijk bevint zich niet meer, als een geestelijke *Nestoriaen*, van Opper-Syrie, in deze kerke, die aldaer de brandende lampen ga slaet.

Digitized by Google

Kapel van *Helena*.

WAnneer men uit de plaetse van de kruisvinding elf trappen, in de rotse des bergs gehouwen, opklimt, komt men aen de kerke, of kapel, en spelonke van *Helena*, en, slaende de rechte hant om, aen het altaer, dat met twee trappen opgaet.

Deze kapel heeft drie buiken, en is boven en in het midden met een koepel of lanteerne verçiert: de welke op vier grote graeuwe marmere pylaren rust, en licht aen de kerke geeft.

De pylaren staen in 't vierkant opgereght: en ieder twintigh voet van elkandere. De plaetse, van de pylaren, tot aen de muuren of buiken, is zestien voet. De gansche kapel is vijftigh voet lang, en acht en veertigh breet, en leit met houte tralien afgeschoten, en wort haer bovenste gedeelte toebesloten.

Zy bevangt twee altaren. Die in het midden is de grootste, en gansch ongeschonden, en bestaet uit een eenigh stuk marmer. Hy is lang negen, en breet vijf voet, en gewijd aen keizerin *Helena*. De ander staet op de rechte zijde, en is gewijd aen den vromen quaetdoender, of aen des zelfs kruis. Aen de linke zijde staet des bisschops zetel: waer op keizerin *Helena*, in het zoeken na des Heilants kruis, zou gezeten zijn.

Deze kapel is met zeventien brandende lampen gestoffeert, en bevloert met graeuwe stenen.

Zoo eenige Roomsgezinden beklaggelijk uitstroien, zouden de gemelde pylaren tranen uitlaten, quansuis als tot droeffenis over des Heilants doot. Wel is waer, dat zy eertijts, wanneer het dak of de zoldering dezer kapel niet volkomen dicht gemaekt was, altijt van wegen het neêrvloeiend water, op de zelve, schenen nat te zijn, en als tranen uit te laten: maer heden, sedert het dak boven te deegh hermaekt is, wort zulx niet meer gezien.

Willem van Baldensel schijnt de oorzake van het afdruipen des waters, d'eigenschap en aert des steens der pylaren toe te schrijven. *Want daer is*, zeid hy, *een zeker slagh van marmersteen, die Enidios wort genoemt, en, volgens schrijven der mineracl-kundigen, zoodanigh wort gezeit te zijn, dat hy door zijne zeer koude natuurlijke aert, d'omzwevende lucht, met de zelve te verdikken, in water verandert: waer door geschiet, dat de lucht, zijnde rontom den steen tot water geworden, nootwendigh by den zelven natuurlijkwijze neer-druipt.*

Dan zoo *Quaresmius* hier op voeght, schijnt de voornaemste oorzake dezer neêrvloejing de vochtigheit der plaetse te zijn: waer door, d'andere pylaren der grote kerke als droesem van zweet schijnen uit te geven.

Schimp of Hoon-kapel.

KLimmende uit *Helenas* kapel, by de gemelde trappen weder op, zoo komt men weêr in de galderye, de welke het koor omringt, en drie kleine duistere kapellen begrijpt, die geen ander licht hebben, als het geen, dat zich door de gansche kerke verspreit, en dat van de lampen.

D'eerste is aen de linke hant, tusschen den ingang van *Helenas* kapel, en den opgang of voet des Bekkeneelberghs, of in den bergh zelf, van veertien voeten in 't vierkant, gesticht. Deze wort in 't Latijn *Capella Improperiorum*; dat 's, *kapel der beschimpingen* of *bespottingen* genoemt: uit oorzake in de zelve, volgens overlevering, zekere kolom, of een stuk van een gebroken kolom, uit *Pilatus* of een ander na-by-gelegen huis, wort bewaert: aen of op de welke den Heilant, ten tijde van zijn lijden, door de krijgsknechten van *Pilatus* geslagen, gestoten, gelastert, bespot, en, door een spijtigh verwijt der Joden, met een doorne kroon gekroont, en met een purpere mantel aengetrokken, en, in plaetse van een scepter, een riet in zijne hant gege-

Digitized by Google

gegeven wiert: met te roepen: *Weest gegroet Koning der Joden.*

Zoo *Roger* en andere willen, was de Heilant, by den hogen-priester *Kaifas*, op deze kolom gezeten, wanneer zy hem begekten, en in 't aengezight sloegen, en hem vraeghden en spraken, *Profeteert, wie is 't, die u sloeg?*

Ter eeuwiger gedachtenis heeft men deze kolom op een altaer in deze kapel gestelt, en met een yzere tralie, om niet geschonden te worden, afgeschoten: door de welke de beêvaertreizers de zelve zien en aenraken: of zy wort, volgens *Roger*, in een kasje, met een yzere tralie daer voor, onder de tafel van 't altaer bewaert.

De kolom is graeu van kleure, met witte stippelen doormengt: of een weinigh uit den zwarten: maer wit, volgens *Kootwijk*, met eenige zwarte en zeer glinsterende plekken gespikkelt.

Men kan niet wel oordelen, of het oprechte marmer, of andere gemeene steen is: uit oorzake de kolom op zommige plaetsen zeer afgesleten is, en niet dan by een ontsteke lampe of waskeersse kan gezien worden. Zy is drie voet en een vierendeel hoogh, en zes voet en een halve dik: of, volgens *Doubdan*, drie voet hoogh, en een voet in 't kruis breet. *Kootwijk* geeft haer slecht de hoogte van twee voet. Zoo *Kootwijk* getuigt, bezitten d'Abyssiniers deze kapel: maer *Roger* voegt die den Armeniers toe. Roger.

De twede dezer drie kapellen is die van de *verdeiling der klederen*: en de derde, die van *Longinus*.

Kapel der Kruishechting des Heeren.

WAnneer men uit *Adams* kapel treet, en de linke hant om slaet, zoo komt men aen eene trap van negentien stene treden, die in de rotse zelve van den Bekkeneelbergh, tot de hooghte van negen duimen, gehouwen zijn: by de welke men na den kruin of vlakte van dezen bergh opklimt, die met zijne voet, ontrent negen en twintigh schreden oostwaerts van de kerkdeure afleit.

Quaresf. Roger. De gehele vlakte, of top des Bekkeneel-berghs, is in twee delen verdeilt, en tot twee kapellen gemaekt: te weten, d'een staet ter plaetse, alwaer de Heilant aen den kruize gehecht; en d'andere ter plaetse, alwaer hy met den kruize opgerecht wiert: waerom d'eene de kapel der *Kruishechting*, en d'andere der *Kruis-oprechting* genoemt is. Beide deze kapellen begrijpen t'zamen een weinigh

Doubd. meer, als vijf vademen in 't vierkant. Of eigentlijk bestaen beide deze kapellen slechts in eene kapel van vier vademen in 't vierkant: maer in 't midden staet een dikke en vierkante pyler, die het gewelf draeght, en door zijne scheiding deze eene als tot twee kapellen maekt.

D'eerste kapel behoort den Grieken, en de laetste den Roomsgezinden minrebroeders toe: die aldaer gewonelijken zestigh brandende lampen, de meeste van zilver, onderhouden.

De gansche vloer van beide kapellen bestaet uit *Mosaik-werk*, van jaspis, porfyr, en andere kostelijke stenen, die in perken, van velerleie kleurige kleine stukken, zeer net t'zamen gevoegt zijn.

De wanden dezer kapellen zijn, tot eene mans hooghte, met marmere bladen bekleet: en al het overigh, dat boven de muuren, gewelven en bogen is, van klein en zeer fijn *Mosaik-werk*, op een gouden gront gemaekt: alwaer de beeltenissen der profeten, ieder met een boek in de hant, na 't leven vertoont worden: beneffens de welke men de profesyen, die *Christus*, tot verlossing des menschelijken geslachts, op dezen bergh vervult heeft, met Grieksche en Latijnsche letteren in *Mosaik* vertoont ziet.

Alle deze afbeeldingen zijn door d'outheit, en rook der lampen, zeer veel uitgegaen en zwart geworden: en dien-volgens naulix kenbaer.

In 't hooft en ooster gedeelte der kapel van de kruishechting des Heeren staen, rontom het gewelf, de volgende woorden in 't Latijn:

..... ICARIS A CARO CARΩO-
FII AGRIMM. LEVATVR
A CRVCE PRO MISERIS REX
PIVS.

Uit d'eerste woorden kan men geen volkomen zin bespeuren: maer de laetste luiden in 't Duitsch:

Van het kruis wort de rechtveerdige koning voor d'ellendigen verlicht.

Onder

Digitized by Google

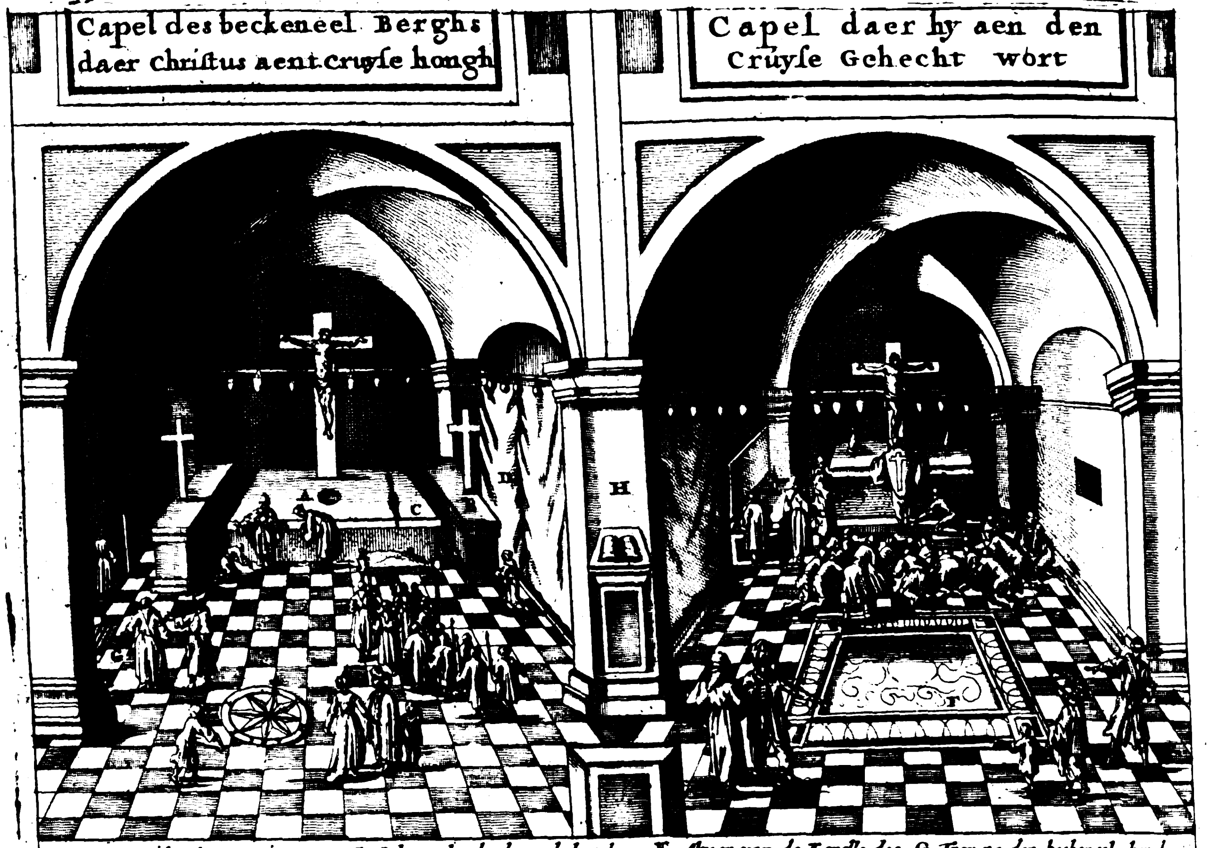

A. Kugl des Kruys
B. Plaetse van t Kruysen der quaedoenders
C. Schure des beckeneel bergh
D. Zyde gordynen tusschen de twee Kapellen
E. Altaer van de Kapelle des Kruysshecking des heeren
F. Plaetse der Kruysshecting des Zalighmakers
G. Trap na den beckeneel bergh
H. Kalom tusschen de 2 Kapellen

Onder den boge, aen de rechte en noortzijde, is de historie van *Abraham*, die zijnen eenigen geboren zoon *Isaak* wil opofferen. Aen de westzijde worden kinderen gezien, die *Abraham* aen de voet des berghs gelaten had.

Aen d'oostzijde ziet men *Isaak* op een houtstapel, en eenen engel, die den slagh van het opgeheve zwaert van *Abraham* boven zijnen zoon belet: en daer achter een ram in de doornen.

Tegen over deze boge, en aen de zuidzijde van deze kapel, worden eenige oude en gansch vervalle afbeeldingen gezien: zonder men kan oordelen, wat daer geweest zy. Alleenlijk worden onder de boge des gewelfs de volgende woorden in 't Latijn gelezen.

.... O MATE XPS TOLLIT SED SVPEROS. MERITI MODERAMINE I9ST9 GAVDET HOMO MANES TREPIDANT GEMIT OIS ABISS9 EST EXCESSVS A DE XPO ENIENTE REMISS9

Onder het gewelf is de historie van d'opvaert des Heeren: namelijk, *Christus* ten hemel varende, met zijn aengezicht na 't weste, in gezelschap van vier engelen.

Beneden, aen d'oostzijde, staen d'Apostelen, als verbaest, den Zalighmaker ten hemel zien opvaren, met het volgend opschrift, welk in eene lijn of regel begrepen is, en het gewelf van het noorder tot aen het zuider gedeelte doorsnijd. Actor. 1:11.

VIRI GALLILEI QVID ASPICITIS IN CELV HIC IHS QVI ASSVMPTVS EST A VOBIS IN CELV. SIC VENIET QVEADMODV VIDISTIS EV EVE IN CELVM.

Dat is:

Gby Galileër mannen, wat ziet gby na den hemel. Deez Jesus, die van u opgenomen is ten hemel, zal alzoo komen, gelijkerwijs gby hem ten hemel hebt zien henen varen.

In de wester boge van deze kapel, aen de noortzijde, ziet men den profeet *Elias* ten hemel varen: en daer onder zijn jonger *Elise*, die zijn mantel vat, met het volgend opschrift:

HELIAS RAPT9 IN CELV HELISEVS RECEPIT PALLIV

Dat

Digitized by Google

Dat is:

Helias is ten hemel opgerukt, Elise heeft zijnen rok gevat.

Onder den zelven boge, en tegen over de voorgaende afbeelding, is *Elias*, dien de rave broot brengt, met het volgend opschrift:

CORVI DEFEREBANT EI CARNES ET PANE MANE ET VESPI OAYHOS HELIAS.

Dat is:

De ravens braghten Eliat, des uchtens en des avonts, vleesch en broot, &c.

Onder de noorder en rechter boge van dit gedeelte, dat aen het ander gedeelte gemein is, alwaer het kruis geplant wiert, ziet men de volgende afbeeldingen der profeten, met hunne namen en spreuken.

D'afbeelding in 't ooster gedeelte is die van *Daniel*, met de spreuke, genomen ten dele uit Dan. 9: 24.

ET POST EBD
OMADES SEX
AGINTA DVAS
OCCIDETVR
XPS CVVENE
RITIS C SSCO
RV CESSAVIT
VNCCIO

Dat is:

En na twee en zestigh weken zal Christus gedoot worden. Wanneer gby met den allerheiligsten zult gekomen zijn, zal de zalving ophouden.

In het wester gedeelte van den zelven boge, tegen over *Daniel*, is de profeet *Oseas*, met de volgende spreuke, uit cap. 13: 14.

O MORS ER
O MORS
TVA OOO
RSVS
TVVS ER
O INFERNI.

Dat zeggen wil:

O doot, waer is uwe pestilentie? helle, waer is uw verderf?

Onder den zelven boge, ten weste, is een marmere zetel, misschien van eenen bisschop of patriarch.

Tegen over dezen boge, en aen de zuitzijde, is aen den muur, het laetste avontmael des Heeren met zijne jongeren vertoont: die, na ouder gewoonte, aen de tafel leggen en niet zitten. *Christus* leit in het hoger einde, en niet in het midden.

De wester boge van deze plaetse, die vier voeten en vier duim breet is, ziet men met d'afbeeldingen der profeten, en de volgende spreuken verçiert.

D'afbeelding, aen de noortzijde, is *Abdias* met de volgende spreuke:

POTABV
NT OMNES
GENTES
VINVM
ET
ERVNT
QVASI N̄
ESSENT
IN MONTE
VO SYON
ERVNT I
N SALVTE
M

Dat is:

Alle volken zullen wijn drinken: en zullen zijn, als of z'er niet geweest waeren. Op den bergh Sion zullen zy in behoudenis zijn.

D'afbeelding in het zuider gedeelte is van *Sophonias*, met de volgende profesye uit cap. 1.

TIMEAT A FACIE
DN̄I QVIA
PPE Ē DIES
DN̄I: QM̄PA
RAVIT DN̄S
VICTIMAM SV̄
VOCAVIT OP
TIMATES SV
OS

Dat is:

Vreest van het aengezicht des Heeren: want de dagh des Heeren is na-by: want de Heere heeft een slaght-offer bereit: hy heeft zijn voornaemsten geroepen.

Zes of zeven schreden van de plaetse, daer de Zalighmaker aen den kruize gehecht wiert, is eene plaetse van een elle hoogh, en tien voet lang, en zeven breet: de welke eigentlijk geheel met grote bladen van wit marmer bekleet is.

Ontrent in het midden is een ront gat van anderhalve voet diep, en een halve voet in de middellijn uitgeholt: gelijk men het noch heden ziet: waer

Digitized by Google

Doubd. in het kruis, met den Zalighmaker aen het zelve gehecht, geplant wiert, hebbende zijn hooft na 't weste, en ruch na 't ooste gekeert; ten teken, zoo d'oude kerken-leeraers zeggen, dat hy den tempel en *Synagoge* verlaten had, en den zetel der kerke in de stad *Rome* wilde vestigen.

Namaels wiert deze plaetse, rontom dit gat, met grote bladen van witten marmer-steen bedekt, tot anderhalve voet hoogh, in vorm van een altaer, tien lang, en zeven breet: in welker midden ontrent dit gat is.

Heden is dit gat, zoo binnen als buiten, of boven op het marmer, met een zilvere plate gestoffeert: op de welke eenige afbeeldingen gegraveert zijn: als *Christus* hangende aen den kruize, met *Marye* ter rechte en *Iohannes* ter linke hant: zijn afneming van den kruize: de verschijning des engels op den steen zijns grafs: en zijn verrijzenis of opvaert ten hemel.

Op twee plaetsen, boven het kruis des Zalighmakers, en boven zijn hooft, daer hy ten hemel vaert, staet:

I C. X C.

Dat is:

Iesus Christus.

Op het graf, daer d'engel op zit, staet in 't Grieksch:

ταφος.

Dat is:

Graf.

Boven het hooft van *Marye* leest men:

μR ΘΥ Ƀ.

Dat is:

Moeder Godts.

En boven *Iohannes:*

I Ω O'

Dat is:

Iohannes Evangelist.

Op d'eene plaetse staet op den rant:

† ΜΝΗΣΘΗΤΙ ΚΕ
ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ
ΘΥ ΠΑΠΑ CΙΛΛΕΡΟ
ΜΟΝΑΧΟΥ ΙΒΕΡΟ

Dat is:

Gedenke, o Heer, uwen knecht Gods, de heilige monnik d'Iber.

Boven aen den tytel des kruis staet:

I. N. R. I.

Dat is:

Jesus, de Nazarener, koning der Ioden.

Naer het schrijven van *Salmeron*, staet, tusschen d'eerste kerke, noch eene rotse, zestien trappen van den vloer des overigen gronts verheven: in welke rotse het kruis des Heilants was geplant, en daer boven in 't Grieksch geschreven:

Ο ΘΕΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ Η ΜΩΝ ΠΡΟΣ ΑΙΩΝΑΣ ΕΡΓΑΣΕΤΟ ΕΝ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΓΗΣ.

Dat is:

God, onze koning, heeft, na eeuwen, in het midden der aerde gewerkt.

Doch heden, zoo *Quaresmius*, als oogh-tuigh schrijft, wort dit geschrift daer niet meer gevonden.

Deze plaetse, of gat van des Heilants kruis, na het schrijven van *Hieronymus*, was verborgen gebleven, sedert keizer *Adriaens* tijden tot aen die van *Konstantijn de Grote*, eene streke van hondert en tachentigh jaren. Dit geschiede door boosaerdigheit der Heidenen, die dit gat met aerde bedekten, en daer boven een altaer en beelt van *Venus* stelden, ten einde de Kristenen van dien oort af te keeren, en dien uit de geheugenis te brengen. Maer na keizerin *Helena* dier plaetse was bewust geworden, zoo deed zy de zelve reinigen, opschoien, en binnen het bestek der grote kerke sluiten: als ook het Heilige graf: op het welk het beeltenis van *Iupiter* stont.

De plaetsen van de twee andere kruizen, waer aen de twee quaetdoen-

Digitized by Google

Digitized by Google

fol. 394.

Afbeelding
vande ZILVERE Plate
waer meede het
gat des KRUIS
bedeckt is
+ ΜΝΗϹΘΗΤΙ ΚЄ

Digitized by Google

doenders, of ſtraetſchenders, ter rechte en linke zijde van den Zalighmaker gehecht wierden, zijn niet anders gemerkt, als door twee kleine kolommen, die ieder een kruis dragen. Te weten, de plaetſe, of gat, van den vromen ſtraetſchender, is ontrent vier, of vier voeten en een half, ten noorde, en een weinigh lager; maer het gat van den quaden ſtraetſchender ontrent zes voeten van het gat des Heilants kruis. Deze drie kruis-gaten leggen niet lijn-recht neffens elkanderen; maer by-na in een drie-hoek.

In het voor-hooft, of hoger-eind van deze kapel waeren eertijts afbeeldingen met opſchriften, die de werken, aldaer uitgerecht, vertoonden; doch zijn heden by-na uitgegaen.

Desgelijx zijn in den boge van deze kapel by-na alle de ſchilderyen uitgegaen: hoewel noch eenige engelen en ſtukken gezien worden.

Heden is de boge des altaers, en de muur, met zijde tapeetſeryen bekleet: waer in *Chriſtus* aen den kruize, met *Marye* ter rechte en *Iohannes* ter linke hant, vertoont wort.

Daer zijn ook twee kleine altaren, een ter rechte, en een ter linke zijde van des Heilants kruis-gat. Waer op de Griekſche prieſters dienſt doen: hoewel noit op eene andere plaetſe.

Aen de noortzijde is een boge, en in den zelven een deure: waer door men na de woonſteden der Grieken gaet, die deze plaetſe in bezit hebben. Op het einde van dien boge is een andere deur, en een trap, om by den zelven na den Bekkeneel-bergh op en af te klimmen.

Onder de boge zijn twee beeltenisſen, met ſpreuken; maer heden ſlechts een, uit den profeet *Amos*, c. 2. vers 6. met Griekſche woorden, die in 't Neêrduitſch luiden: *Zy hebben den rechtveerdigen voor gelt verkocht.*

Aen d'andere boge, die tegen over den boge is, daer aen *Abrahams* offerhande vertoont wort, ziet men eenigh Latijnſch opſchrift; hoewel op eenige plaetſen uitgeſleten: dies men geen volkomen zin daer uit beſpeuren kan.

De boge, in 't midden der kapel, vertoont twee afgemaelde koningen, met hunne namen en ſpreuken. Die op de rechte en noortzijde is *Salomon*, met de volgende ſpreuke uit Prov. 9.

SALOMON.
SAPIENCIA
EDIFICAVIT
SIBI DOMV
EXCIDIT COLV
NAS SEPTEM
. . . .
MISCI.

Dat is:

Salomon.

D'opperſte wijsheit heeft haer een huis gebouwt. Zy heeft zeven pilaren uitgehouwen. . . . . en gemengt.

De koning, op de rechte en zuitzijde, is *David*, met de ſpreuke uit Pſalm 40.

DAVID QV
I EDEBAT
PANES ME
OS MAGN
IFICAVIT
SVPER ME
SVB PLAN
TACIONE

Dat is:

David. Die mijn broot at, &c.

Boven dezen boge, die een weinigh aen de weſtzijde verheven is, zijn vijf afbeeldingen der heiligen, met het halve boven-lijf afgemaelt. Die in 't midden vertoont den Zalighmaker: die naeſt deze, op de rechte hant, *Marye*, en die op de linke *Iohannes*, de voorloper. D'andere afbeeldingen zijn ſchier uitgegaen, en dien volgens onkenbaer.

Op den vloer dezer kapel, en aen de rechte zijde des kruis, is een groene tak gewrocht: en aen d'andere zijde een duivel of ſlang, die iemant verſtikt.

Onder de noorder boge van deze kapel zijn twee profeten, met hunne namen en opſchriften, afgemaelt. Die aen d'ooſtzijde is *Eſaias*, met de volgende ſpreuke, in 't Latijn. De meeſte woorden zijn by-na uitgegaen, en met groote tijtel-letteren geſchreven: doch komen op dezen volkomen zin uit:

VERE LANGVO
RES NOSTROS IS Eſai.
TE TVLIT ET DOLORES NOSTROS 53 4.
ISTE PORT
AVIT ISTE AVTEM

VULNERATUS
PROPTER INIQUITATES NOSTRAS
ET LIVORE EJUS SANATI SUMUS

Dat is:

Waerlijk, hy heeft onze krankheden op zich genomen, en onze smerten die heeft hy gedragen. Hy is om onze ongerechtigheden gewont, en door zijne stremen zijn wy gezont geworden.

Die aen de westzijde is *Habakuk*, met de volgende profesye, in gelijke duistere woorden. Habac. 3 : 4.

SPLENDORE EI,
UT LUX ERIT
CORNUA IN
MANIB, EIU,
IBI ABSCOND
ITÆ FORTIT
UDO EI, ANTE
FACIE EI, IB
AT MORS.

Dat is:

Daer was een glans, als licht. Hoornen waeren aen zijne hant. Aldaer was zijne sterkte verborgen. Voor zijne aengezicht ging de doot.

Onder het laetste en wester gedeelte van deze plaetse ziet men aen de rechte en zuidzijde keizerin *Helena* in koninglijk gewaet, en met keizerlijke hooft-çieraedje. In haer rechter hant hout zy een lang kruis, en in de linke een kloot: in wiens midden een root kruis met dit opschrift is:

HELENA REGINA.

Dat is:
Koningin Helena.

Daer tegen over, en aen de noortzijde van den zelven boge, is keizer *Heraklius* in keizerlijk gewaet, houdende in de handen een kruis en kloot, als *Helena*, met het volgend opschrift:

ERACLIUS IMPERATOR.

Dat is:
Keizer Eraclius.

Te weten, keizerin *Helena* had, naer men zeid, het kruis, waer aen de Zalighmaker gehecht was, gevonden, en uit d'assche en vuilnis voor den dagh gebraght. Daer en boven heeft zy een feest van de verheffing des kruis ingevoert, volgens schrijven van *Nicephorus*, *lib.* 28. *cap.* 28.

Keizer *Heraklius* heeft het kruis, wanneer het door *Chosroë*, koning van Persie, genomen was, weêr bekomen, en zelf, na het veroveren der stad *Jerusalem*, op den Bekkeneel-berg gebragt: gelijk verscheide schrijvers getuigen.

Aen de linke zijde des kruis-gat, en op de rechte zijde van het kruisgat des quaden straetschenders, en ontrent een grote voet van daer, ziet men een scheure of klove des Bekkeneelberghs, de welke, naer men zeidt, ten tijde van des Heilants overlijden zou ontstaen zijn, wanneer het voorhangsel des tempels in tween, van bovenen tot beneden, scheurde, en de aerde beefde, en de steenrotsen spleeten &c. Matth. 25. Scheure of klove des Bekkeneelberghs.

Deze scheure schijnt ontrent zes palmen lang te zijn: maer de brete is doorgaens niet gelijkvormigh: hoewel die niet tot over een palm komt. *Doubdan* maekt de zelve ontrent eene voet breet. In de diepte strekt de zelve tot ontrent twee palmen neêrwaerts, en eindight aldaer. Des niet te min reikt zy neêrwaerts tot aen de plaetse, daer gezeit wort *Adams* hooft in eene stene kiste begraven te leggen; maer niet tot aen een andere plaetse der kruisvinding: gelijk eenigen gewilt hebben.

Zoo vele Roomsgezinde schrijvers melden, zou deze scheure van eene onmetelijke diepte zijn, en haer gront met genen dieploot, hoe lang die ook zy, kunnen gepeilt worden, en tot aen het middelpunt des aertbodems; ja tot aen de helle neêrwaerts strekken. Men voegt'er by, dat door de zelve scheure de quaetsprekende straetschender tot aen de helle neêrwaerts gevaren was, en alle zijns gelijken hem zouden volgen: gelijk de vrome straetschender ten hemel gevaren was. Maer *Quaresmius* heeft het tegendeel bevonden: want wanneer deez de diepte der scheure bestont te peilen, zoo vond hy ook aenstonts het einde. Naer het schrijven van *Doubdan* is deze scheure gewoonelijken met een kleine tralie van yzerdraet bedekt, de welke het peilen des gronts belet: en is men dien volgens haere diepte onbewust. Men ziet deze klove ook in *Adams* kapel: gelijk reeds te voore gezeidt is.

De

De Kristenen, inzonderheit Roomsgezinden, toonen ook een groten aendagt tegen deze plaetse: want zy leggen zich langs op den vloer neêr, om deze plaetse te kussen, en hooft en armen tot den elleboogh toe daer in te steken.

Dus verre van de kapellen der *Kruisbechting* en *Kruisplanting*.

Doch dat de Zalighmaker op d'eene plaetse zou aen den kruize gehecht, en op een andere plaetse het kruis, met den zelven daer aen gehecht, en tot zes of zeven schreden verre voortgesleept, aldaer opgerecht of geplant zijn, (gelijk de meeste Roomsgezinde schrijvers, op steun van eene losse en blote overlevering, en van eene oude vervalle kapel, en een kostelijk vloerstuk, ontrent dien oort, gevoelen) wort by gene evangelisten ergens gedaght: desgelijx niet de verscheide stantplaetsen van *Marye* en andere vrouwen, (de welke *Jesus* uit *Galilea* nagevolght waeren) ten aenzien der verscheide plaetsen, nopende het hechten des Zalighmakers aen den kruize, en oprechten of planten des kruis; de welke de Roomsgezinden haer toe-voegen. Te weten, d'evangelisten *Mattheus*, c.27: vers 55. *Markus*, cap. 15: 40. en *Lukas*, cap. 23: 49. schrijven uitdrukkelijken, dat *Marye*, *Jesus* moeder, en *Marye Magdalena*, en alle bekende en andere vrouwen, die hem uit *Galilea* nagevolght waeren, van verre het kruizen en overlijden des Zalighmakers aenschouwden. Daer en tegen schrijft de evangelist *Johannes* alleen, dat die zelve perzonen, ten tijde van des Heilants kruizen en lijden, by (of nessens) het kruis stonden, Jos. 19: 25.

Aen de zuitzijde der kerke, by den ronden marmer-steen, alwaer, naer men zeid, *Marye* zou gestaen hebben, wanneer *Christus* gebalzemt wiert, is eene stene trap van zeven en dertigh treden, by de welke men na d'eerste zoldering, en na de kerke, kapellen en woonsteden der Armeniers opklimt, die door een muur van het overigh gedeelte der zoldering (de welke tot een doen-niet en morzigh en vuil leit) afgescheiden zijn.

Het Heilige graf.

De kapel of kerke eigentlijk des Heiligen grafs, en die als de buik en 't voornaemste gedeelte der grote kerke des Heiligen grafs uitmaekt, is ront van gestalte, en na de Jonische orde gebouwt. Zy is verçiert met twee galderyen, d'een boven d'andere, die beide op ronde en vierkante kolommen, of pylasters, komen te rusten: te weten, onder zijn twaelf ronde kolommen, en acht vierkante pylasters, in dier orde gerangt, dat nu twee kolommen en zoo veel pylasters: en dan weer drie kolommen, en slechts twee pilasters t'zamen komen.

De binnenste omtrek der kerke heeft in de middellijn ontrent twee en zeventigh treden: en dienvolgens in de ronte twee hondert en zestien voet. *Sanut* brengt de middellijn op vier en zeventigh voeten: hoewel zy, volgens *Doubdan*, niet meer, als tessens drie en zestigh voeten heeft: waer van het Heilige graf vijftien beslaet.

Het gewelf, dom of koepel dezer kerke, loopt boven ront of kloots-wijze toe, en bestaet uit ront gehouwen grote çederen-houte ribben, die met loot overdekt zijn.

De koepel heeft boven, in 't midden van den top, een groot ront gat of opening: waer door het licht in de kerke valt, de welke geen ander licht, als door dit gat, schept. Het gat is met een tralye van yzer-draet bezet, om het vliegen en nestelen der vogelen in de kerke te beletten.

Volgens schrijven van *Doubdan*, is de buik dezer kerke, of dit rond gevaerte, met zes dikke vierkante pylers van gehouwen steen, en tien ronde marmere kolommen omringt, die zeventien bogen maken: waer op een fraeie galderye, van acht schreden breet, rust. Op deze galderye komen zoo vele andere bogen en kleine marmere kolommen, met hunne houvasten of pylasters te rusten, die het overigh des muurs dragen: in welken muur een gelijk getal van grote nissen is: waer in, met fijn *Mosaik-werk*, d'afbeeldingen der twaelf apostelen, keizerin *Helena*, en keizer *Konstantijn de Grote*, en eenige andere

Digitized by Google

perzonaedjen, afgemaelt zijn: hoewel alle by-na uitgegaen.

Doubd. De voetſtallen der kolommen, en vierkante pylaſters, die zeer maſſijf, groot en dik zijn, waeren eertijts met koſtelijke bladen van marmer, jaſpis, en porfyr-ſteen beſchoten; maer de Mahometanen hebben de zelve namaels daer van berooft, en tot opbouw en verçiering des huidigen tempels *Salomons* vervoert: dies men heden daer niet, als den blooten ſteen, ziet, met vele yzere krammen, tot tuightekenen der aeloude çieraedjen.

In het midden van den vloer dezes ronts gebouws, en recht onder het gat van het dak of koepel, is een kapel, de welke het graf, of de rotſe van het graf des Zaligmakers begrijpt, dat *Joſef van Arimathea*, een rijke raetsheer, en een goet en rechtveerdigh man, en ook zelf een leerling van *Jeſus*, naer luit der Schrift, voor zich zelven eerſt nieu in eene rotſe doen houwen had: en waer in noit iemant geleit was: Matth. 27. Marc. 15: 46. Luc. 23: 53. Volgens ſchrijven van *Iohannes*, cap. 19: 41. was dit graf in eenen hof, die in de plaetſe lagh, daer de Zaligmaker gekruiſt was. Dan tot grondiger en nader berecht, dient in 't kort aengeroert, op wat wijze de Joden in aeloude tijden hunne grafſteden deden maken.

Deze, inzonderheit de rijkſten en machtigſten, hadden voor een gewoonte eene plaetſe buiten de ſtad te verkiezen, die gewonelijken een kleine ſpelonke of hol was, de welke zy in een rotſe van zes of zeven voet in 't vierkant, met de beitel, deden houwen. Aen d'eene zijde van de zelve rotſe wiert een dootkiſte, tot de lengte van zes of zeven, en tot de brete van twee voeten gehouwen, en ontrent zeven of acht duim uitgeholt, met eene kleine bank of verheventheit van de zelve rotſe aen het een eind, om het hooft een weinigh hoger te leggen. Hier in wiert het lijk, bewonden met zweetdoeken, geleit: het welk zommigen met een ſtenen blat bedekten: gelijk men dier noch eenigen in de grafſteden der koningen heeft. Zommigen deden ſlechts de deure der ſpelonke met een groten ſteen toeſluiten, die door de voet van een anderen kleinder ſteen geveſtight, en met çement vaſt gemetſelt wiert. Ja eenigen, naer men zeid, ſloegen'er, tot meerder vaſtigheit, krampen aen. Anderen deden, in plaetſe van eene dootkiſte,

Op wat wijze de Joden hunne grafſteden maekten.

kiste, in de spelonke een bank van de zelve rotse, in vorm van een tafel, en tot een duim diep uitgeholt, maken: waer op zy het lijk leiden, zonder met een anderen steen te bedekken. Andere schatrijke luiden deden twee kleine kamers, of holen, by-na van een zelve gestalte, d'eene neffens d'andere, uithouwen: in dier wijze, dat men door eene kleine deure van d'eerste in ging, die als tot een portael en voorplaetse aen de tweede diende, in de welke de dootkiste was: gelijk veilight het dobbel graf was, dat *Abraham* te *Hebron* gekocht had, om zich daer van voor hem en zijne vrouw, tot eene grafstede te dienen.

Ziet p. 250.

In dezer wijze wierden de meeste byzondere graften by ouds onder de Joden in het Heilige Lant gemaekt. Waer om men zich niet over het schrijven van d'evangelisten, *Mattheus* en *Markus*, heeft te verwonderen: te weten, dat menschen, met den duivel bezeten, hun verblijf in de graften hadden: desgelijx dat *Athanasius* vier maenden in het graf van zijnen vader zijn verblijf zou gehad hebben: naerdien men zich zeer gemakkelijk in deze holen of spelonken kon vertrekken: maer niet in de dootkisten.

In dezer wijze was ook het graf des Heilants in de herde en levendige rotse, door bevel van *Jozef van Arimathea*, met de beitel gehouwen: te weten, in een kleinen hof of tuin, die hem toebehoorde, en in het hangen des bergs *Gion*, en na-by de plaetse des Bekkeneels: of hondert en twee en dertigh schreden beneden des Heilants Kruis-plaetse, en hondert en zeven voeten, of zeven en dertigh schreden, westwaerts van den Zalfsteen.

Doubd.

Wijders, deze grafstede begreep twee delen, of twee spelonken, aen elkandere vast.

D'eerste dezer, en die als tot een portael aen d'andere diende, heeft binnen 's muurs negen voeten en een halve in de lengte, en negen voet in de brete, en ontrent zoo veel in de hooghte, van den vloer tot aen het gewelf.

De deure of ingang is aen d'oostzijde, recht voor het koor der grote kerke, en zes of zeven voet hoogh.

Voor de deure, of ingang, is eene plaetse, of lange stoep, een halve voet hoger, als de vloer der kerke. Ter weder-zijde is een bank van witten marmer-steen, van ontrent twee voeten en een halve hoogh: alwaer de Roomsgezinde geestelijken zich ter zeet stellen, wanneer de misse in het Heiligh graf gedaen wort.

Dit eerste gedeelte wort de kapel des Engels genoemt: uit oorzake die op deze plaetse, of op den steen van de deure des grafs is, alwaer d'Engel aen *Maria Magdalena*, en aen d'andere vrouwen verscheen, die quamen, om het lijk des Heeren te zalven, als *Mattheus* verhaelt, cap. 28.

Dan het dient aengemerkt, dat niet meer als de helft daer van aen het Heilige graf, dat uit de rotse bestaet, vast is: want het overigh, na de deure toe, is daer namaels aen gebouwt.

Uit deze voor-kapel treet men bukkende in die van het Heiligh graf, door een deure van drie voet, twee duimen en een halve hoogh, een voet en tien duimen breet, en een voet en zeven duimen dik, de welke ook, gelijk d'andere, na 't ooste staet.

Deze twede spelonke, of kapel, is veel kleinder, als d'andere: want zy heeft binnen 's muurs niet meer als zes voeten in de lengte, van 't ooste na 't weste, en zes in de brete, op den bodem na 't weste: en ten ooste, na de deure toe, slechts vijf voet en een halve, en in de hooghte, van den vloer tot aen het gewelf, acht voet. *Surius* maekt deze kapel zeven voet in 't vierkant groot, en tien voet min twee vingeren hoogh: *Roger* zes voet in 't vierkant, en ontrent acht voet hoogh.

Het gebouw, maeksel, of werk, van d'eene en andere kapel, te weten, die van het Heilige graf, en den Engel, begrijpt ontrent veertien vademen in den omtrek, die vijf zijden uitmaken, en heeft een weinigh meer als twee vademen in de hooghte.

Op de rechte hant, in 't ingaen, en aen de noortzijde, is de dootkiste, op het welk, naer men zeid, het lijk des Zalighmakers gelei wiert. Zy is zes voet lang, gelijk ook de kapel, drie voet breet, en twee voet en vijf duim hoogh. *Surius* brengt de lengte op zeven, brete op drie, en hooghte op drie voet en twee duimen. Zy is gehouwen in vorm van een vierkante platte kiste, boven open, en zonder eenigh bedeksel. Doubd.

Op

Digitized by Google

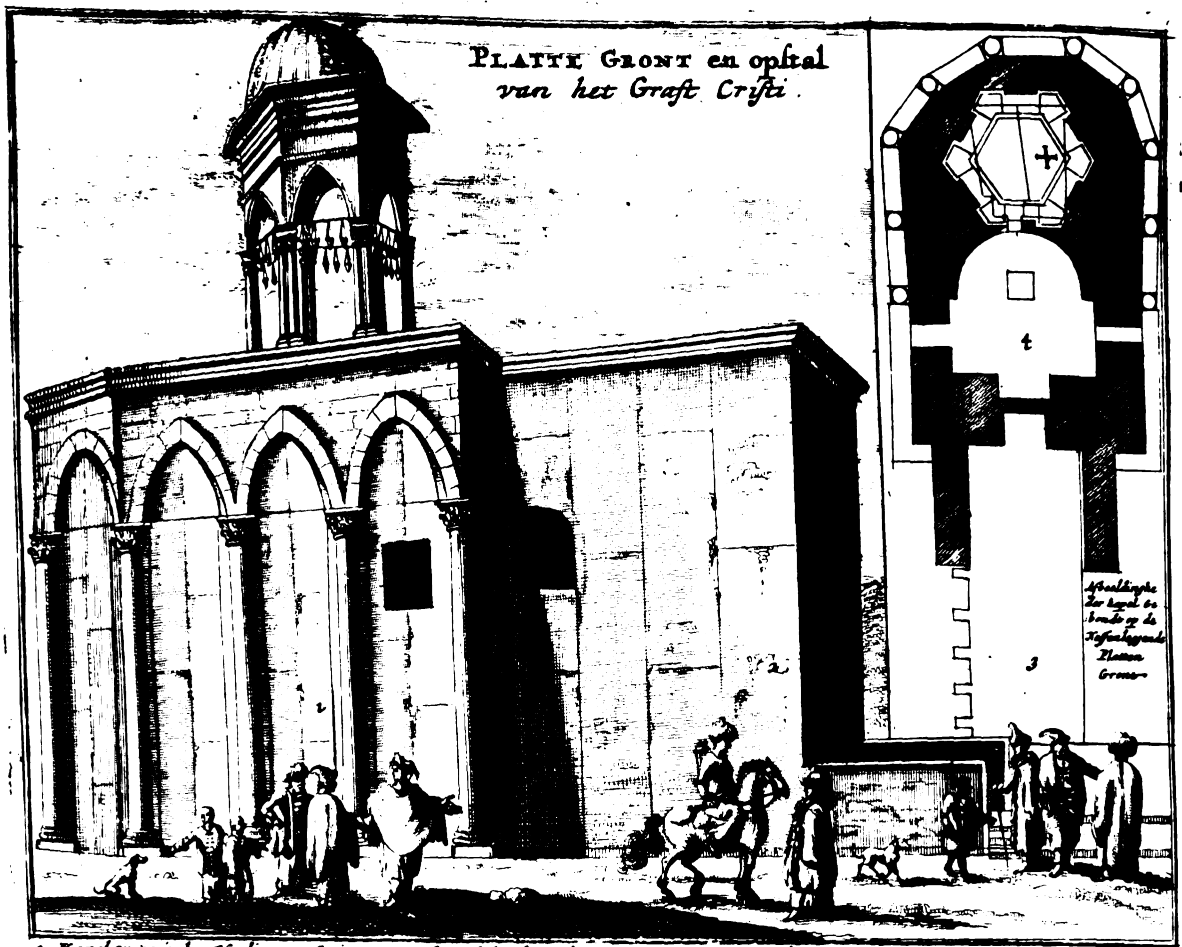

1. Kapel waer in het Heylige graft is. 2 Kapel gesight daer d'Engel was. 3 Duere of ingangh. 4 Platte gront van het Graft Cristus

Op deze kiste waeren, naer men zeid, de twee engelen gezeten, een aen het hoofden, en een aen het voeten eind, wanneer zy *Maria Magdalena* vroegen: *Vrouwe, waerom weent ghy?* Joh. 20:12.

Deze ope dootkiste is namaels, boven en onder, met een wit marmer blat, of twee, volgens *Roger*, overdekt, welk heden tot een altaer dient.

Desgelijx is al het binnen-werk van beide kapellen, door de Kristenen naderhant met bladen van graeuwen marmer-steen bekleet: en de vloer van een zelve stoffe gemaekt: hoewel alles door de rook en damp van twee en zestigh geduurigh brandende lampen, pek zwart geworden is. Te weten, vier en veertigh branden in het Heilige graf, en achtien in d'Engelen kapel De minrebroeders, of Latijnen, of monniken van *S. François* orde, onderhouden dertigh: en d'Oostersche Roomsgezinde Kristenen d'overige lampen. Naer het schrijven van *Surius* onderhouden de Latijnen en Grieken ieder vijf lampen in de voor-kapel: d'Armeniers drie: d'Abyssiniers twee: de Kostisten en de Syriers twee.

Volken van allen landtaert en godsdienst, en de Roomsgezinde scheurmakende Kristenen, genieten ook de vryheit van in deze kapel hunne aendaght te plegen, en byzondere gebeden te storten, en brandende lampen t'onderhouden; maer mogen in de zelve gene misse doen: naerdien dat alleen aen de Katholijken Roomsgezinden priesters, van d'orde der minrebroeders, geoorloft is: en, met toelating van den Gardiaen des berghs *Sions*, aen eenige Latijnsche Katholijken.

In d'eerste, of Engelen kapel, en een schrede van de deure des Heiligen grafs, of in het midden van den vloer, of zes voet en een halve binnenwaerts, leit een steen van een of twee voet in 't vierkant, en een voet hoogh, die noch met zijn voet aen de zelve rotse, daer hy afgehouwen wiert, vast is, en aldaer alleenlijk was gelaten, volgens overlevering, om tot een houvast en rughsteunsel aen den groten steen te dienen, die den ingang of deure des grafs sloot, en by d'evangelisten gedaght, en noch heden, naer men zeid, in het huis van *Kaifas* bewaert wort. Hou-vast-steen.

Zoo d'evangelist *Mattheus*, cap. 27: vers 61. en *Markus*, cap. 16:4. heeft aengemerkt, was deze steen zeer groot, en had, naer het schrijven van *Quaresmius*

mius, zeven voeten en een halve in de lengte, vier in de brete, en een in de dikte.

De rotse van deze twee kapellen heeft vier voeten en tien duimen in de dikte, en is rontom van buiten met grote bladen van witten marmer-steen bekleet. Daer nessens staen tien kleine kolommen van een zelve stoffe, de welke negen kleine bogen dragen: waer op de lijste van het plat dak of gewelf rust, dat het gansch werk bedekt, en uit een zelve rotse, met de kapel, gehouwen is. Op dit plat dak staen twaelf kolommen in 't ronde, ieder van negen voet hoogh, en anderhalve voet dik, opgerecht, twee en twee nessens elkanderen, die negen bogen uit maken.

Zeven dezer kolommen zijn van porfyr; en d'andere vijf van marmersteen, en alle na de Korintische orde gewrocht. Tusschen ieder twee paer kolommen hangen drie zilvere lampen, t'zamen achtien: en in het midden een kopere krone met twaelf kandelaers.

Recht boven het midden van dit vlak dak of gewelf, en recht onder de koepel van den buik der grote kerke, is een kleine dom of lanteerne, of koepel, van over de zes voeten hoogh, de welke op de gemelde twaelf kolommen rust, en met loot overdekt is.

Wanneer het regent, valt het water door d'opening van de grote koepel der kerke, die recht daer boven is, op deze kleine koepel, en loopt van daer, door een goot, in een gat.

Geen venster of lucht-gat is in het Heiligh graf, om licht daer door te scheppen, als alleenlijk in het gewelf drie middelmatige gaten, tot uitgang van de roke der lampen: waer over het aldaer, door de geduurigh brandende lampen en wasch-keersen, tot stikkens toe heet is.

Zeer veel is deze kapel des Heiligen grafs van haeren luister en schoonheit berooft, door een kleine kapel, die dicht daer aen, en achter de zelve staet: uit oorzake het een zeer plomp gebouw en zonder eenige çieraet is. Zy behoort den *Koptisten* toe, die de zelve voor meer als hondert jaren deden bouwen, geduurende den oorlogh der Kristenen tegen de Turken: want ziende de *Koptisten* alle de geestelijken van *Jerusalem* by de Turken in boeyens gesmeten, zoo dienden zy zich midlerwijle van hun ongeval, en deden deze kapel bouwen.

In deze kapel is eene besloten plaetse, boven de welke een byzonder gewelf is, met een ronden steen getekent: naerdien men gelooft, dat ter zelver plaetse de vrouwen zouden gezeten hebben, die aenschouwden, waer het lijk des gekruisten Zalighmakers geleit wiert. Matth. 27:61. Mark. 15: vers 47.

In het begrip der grote kerke des Heiligen grafs zijn gewonelijken over de acht hondert lampen, en meerendeels van zilver, welker getal noch dagelix zou vermeerderen, 't en zy het, op pene van vijf hondert *Eskus*, of kronen, door den *Bassa* verboden was, meer lampen in de zelve te stellen. De twee kostelijkste, of dierbaerste, zijn die van *Louys de Rechtveerdige*, koning van *Vrankrijk*: welker een boven het midden van des Heilants graf, en d'andere boven den Zalfsteen hangt.

Voor de deure des Heiligen grafs, op een gelijken afstant van deze deure en die van het koor, hangt een zilvere lampe van twee hondert en twintigh marken zwaer, en zulken grote, dat twee mannen naulix de zelve kunnen omvademen.

Op acht plaetsen van de zelve ziet men de wapenen van *Spanje* gegraveert: en onder rontom deze woorden geschreven: PHILIPPUS III. REX HISPANIARUM ME DONAVIT.

De Turken hebben reeds veel malen getraght deze lampe wegh te nemen, om die na *Mekka* te verzenden.

Zoo *Roger* schrijft, stellen de geestelijken van *S. François* orde, op plechtelijke feesttijden, deze lampe voor de deure des Heiligen grafs.

De kerke des Heiligen grafs wort niet geopent, als op grote feest-avonden, op Kers-dagen, en Paesch-avont, of op d'aenkomste der pellegrims: of wanneer de monniken van *S. François* orde moeten verwisselen: die zich gewonelijken aldaer, ten getale van acht of tien, bevinden, en geduurighlijken kerkendienst, omgangen en andere oeffeningen, dagh en nacht doen, zonder oit daer uit te komen: want de geestelijken des kloosters van den Heiligen Zaligh-

Wanneer en hoe de deure van de kerke des Heiligen grafs geopent wort.

lighmaker voorzien hen van lijftoght en andere behoeften, die zy hen door het gat van de kerk-deure toe reiken. Het zelfste doet men ook aen andere geestelijken, als Grieken, Armeniers, Abyssiniers, Syriers en Koptisten. En naerdien niet meer als eene deure, ten zuide, aen de kerke is, en daer van de voornaemste Turken of Bassa de sleutel bewaren, zoo kan men zonder hunne toelating niet in de zelve komen: het welk alleenlijk, door voorbidden der gemelde minrebroeders, verworven wort.

Wanneer nu de pellegrims, of geestelijken, in deze kerke willen gaen, zoo verwittight d'overste van hunnen landaert des de Turken, die de sleutel bewaren, en ten drie uuren des namiddaghs de deure, de welke anders altijdt toegesloten blijft, komen open doen. Als dan komen de Kristenen, zoo van *Jerusalem*, als andere omleggende plaetsen, en nemen de gelegentheit waer van daer in te gaen, om t'overnachten.

Alle de Franken, en vreemde pellegrims, die in deze kerke willen gaen, moeten ieder voor d'eerste male vier en twintigh *Piasters* betalen; maer de geestelijken slechts twaelf, of veertien. Daer nae mogen zy t'elkens, als de deure geopent wort, in de kerke gaen, voor een *Maidin* slechs aen de Turken, die op de deure passen, te geven. En al wiert de deure hondert mael op een jaer geopent, zy zouden zoo meenighmael ook daer in gaen, of ten minsten een van ieder geslaght of landaert, om den nacht daer in met waken en bidden over te brengen.

Na dat men in de kerke getreden is, zoo houden de Turken de deure, van drie uuren, des namiddaghs, tot vijf uuren, open, en sluitenze dan toe; maer komen die des uchtens weêr, van acht tot negen uuren, open zetten: midlerwijle wort hen, door de Kristenen, aen de kerk-deure, een ontbijt gegeven.

Na dit gedaen is, doen zy de genen, die zoo wel des avonts te voore, als des uchtens op nieu ingetreden zijn, uitgaen: 't welk met zulk een yling, en hol over bol geschiet, dat de Turken by wijle eenige stok-slagen daer onder geven.

Wanneer de geestelijken, die zich in de kerke onthouden, uitgaen, met het openen der deure, zoo worden weêr andere in hunne plaetse gestelt: het welk met toestaen van den gardiaen geschiet, die zich in het klooster van *S. Salvador*, of den Heiligen Zaligmaker onthout: want d'overheden van ieder landaert hebben de vryheit van de geestelijken, die een ieder onder zijn gebiet heeft, te veranderen, en andere in hunne plaetse te stellen: ten einde elk magh tijt hebben, om zijn aendaght te plegen, den tijt van ontrent drie maenden, dien zy in deze kerke opgesloten blijven.

De kerke des Heiligen grafs wiert ontrent op 't jaer drie hondert en dertigh door keizer *Konstantijn* gestight: te weten, keizerin *Helena*, zijn moeder, was in haren hogen ouderdom, uit godvruchtigen yver en aendaght, na het Heilige Lant getrokken, en had, na het kruis des Heilants, en die van de twee quaetdoenders, ontrent den Bekkeneel-bergh gevonden te hebben, ook de rotse of grafstede des Zalighmakers, door een zonderlingen voorval, opgespeurt: het welk de Heidenen en Joden, onder de vuilnis en puinhopen begraven, en daer boven het beeltenis van *Jupijn* doen stellen hadden, om de Kristenen daer van te vervreemden. Stichting der kerke des Heiligen grafs.

Keizer *Konstantijn*, des verwittight, besloot, op ernstigh verzoek, en aendrijven van zijne moeder, rontom en boven deze spelonke, of rotse, of graf des Zalighmakers, en op den Bekkeneel-bergh, ter ghedaghtenis en eere van des Heilants lijden, eene kerke, met grooten pracht en onkoste, zonder weêrga te stichten. Hy gaf daer van al het bewint en last aen den bisschop van *Macairus* over, dien hy by brieve beval, d'ervarenste bouwmeesters, en schranderste kunstenaers en werkbazen zijns rijks te vergaderen, om daer aen t'arbeiden, en de kolommen van marmer en porfyr-steen, op een behoorlijke mate, te houwen.

Tot meerder verheerlijking dezer kerke, stelde hy ook in de zelve, na zy voltoit was, het kruis des Zalighmakers, dat zijne moeder *Helena* gevonden had.

Op het negende jaer, na de stichting dezer kerke, deed de keizer de zelve door een groot getal van bisschoppen, die ten dien einde uit alle

gewesten

gewesten van 't ooste derwaerts gezonden waeren, op den veertienden van Herfst-maent, des jaers drie hondert en vijf en dertigh, na den Kristen stijl, en op het dertigste jaer zijns rijks, met grote plechtigheit, den tijt van acht dagen, inwijden. Geduurende dien tijt, wierden de kerkelijde çieraedjen en vaten, die tot den dienst Gods geschikt waeren, opentlijk ten toone gestelt: over welker grote meenighte, kostelijkheit, pracht, waerde, en rijkdom, een ieder, in het bezichtigen, tot stommens toe verwondert stont: want de keizer had al het zelzaemste en kostelijkste, zoo goude en zilvere vaten, als een oneindelijk getal van edele gesteenten, uit zijn schatkamer, derwaerts gezonden.

Ook getuight *Eusebius*, in het leven van *Konstantijn*, dat deez die kerke met de schoonste en uitstekenste giften en offerhanden verrijkt had: en daer en boven met een onberekelijk getal van dierbare gesteenten: welker grote, zwaerte, verscheidenheit en uitstekenheit des werks, onmogelijk met de pen te beschrijven is: naerdien het alle waerdering, die men daer zou kunnen van maken, te boven ging.

By ouds was deze kerke de hooftkerke en zetel des bisschops: maer wiert naderhant die van den patriarch, de welke aldaer met de geestelijkheit zijn verblijf had.

In oude tijden wiert de dienst Gods in deze kerke, door een groot getal van geestelijken, als zangers en *Kooristen*, of koor-kinderen, gedaen: gelijk uit schrijven van *Cyrillus* te bespeuren is, die bisschop van deze kerke was.

Lib. 14. c. 15. Desgelijx verhaelt *Nicephorus* van *Eudoxia*, gemalin van keizer *Theodosius de tweede*, die zeven en twintigh jaren na keizer *Konstantijn* leefde, dat de zelve een eeuwige rente, van tachentigh gulden jaerlijks, aen de *Koristen*, die in deze kerke zongen, maekte, en, tot onderhout van een groot getal lampen, tien duizent maten olye.

Godefroy van Bouillon, eerste Kristen koning van *Jerusalem*, heeft het zelfste daer na in 't werk gestelt: want naulix was deez ter krone verheven, of hy voerde in de zelve kerke des Heiligen grafs een rye of koor van twintigh kanonniken in: gelijk hy ook in den tempel *Salomons* deed: beneffens vele andere kapelanen en zangers. Tot welker onderhout, en om hen te verplichten van met meerder majesteit en aendaght den godsdienst te plegen, hy rijke inkomsten aen deze kerke maekte, en deed hen treffelijke en bequame huizingen, rontom de zelve stichten.

De patriarch van deze kerke genoot ook het vierde gedeelte der inkomsten van de stad *Jerusalem*, en die van *Jaffa*, en meenighte van andere erfgoederen, de welke de Kristenprinsen haer van nieuws toevoeghden: gelijk dat een lange tijt te voore onder de Grieken in gebruik geweest was, die deze kerke bestierden, aen de welke zy ook grote goederen gaven: als de steden van *Bethanie* en *Jericho*: welke eerste, door koningin *Melisende*, tegen die van *Thekua* verruilt, en de twede, door den patriarch *Arnoul*, van deze kerke vervreemt wiert. Ziet p. 172.

Deze kerke is ook namaels by d'oude Kristenen in byzondere grote waerde en hoge achting gehouden: want de meeste Kristen koningen van *Jerusalem* hebben zich in de zelve doen kronen, en daer in ook hunne grafsteden verkoren: gelijk noch die van koning *Godefroy*, en van zijnen broeder *Baudewijn*, en andere, getuigen.

In dezen staet bevond haer deze kerke, wanneer zy bloeide en in luister was. Maer heeft vele rampen geleden: want wanneer *Kosroë* de tweede, koning van Persie, ontrent op 't jaer zes hondert, gansch *Judea* afgelopen, en inzonderheit de stad *Jerusalem* verovert had, deed hy alle de kerken ten gronde verwoesten: en dienvolgens ook deze kerke des Heiligen grafs. Hy deed ook het kruis, waer aen de Zalighmaker, naer men zeid, gekruist was, met zekeren bisschop *Zacharias*, beneffens een groot getal van Kristenen, na Persie vervoeren.

Doch na verloop van veertien jaren, maekte keizer *Heraklius* dezen *Kosroë* al het lant, dat hy den Kristenen afgenomen had, weêr afhandigh, en bequam het kruis, dat hy op zijne schouderen, in grote staetsie, te *Jerusalem* herombraght, en op de zelve plaetse des Bekkeneel-bergs herstelde. Voorts

gaf hy bevel aen den bisschop *Modestus*, die na *Zacharias* volghde, deze en andere kerken te herbouwen.

Ziet p. 358. Des jaers duizent en zeven, of negen, zoo andere schrijven, wiert deze kerke, op bevel van *Almansor Hakim* (anders *Hequen*) *Billa*, *Kalif* en heer van Egypten, door eenen van zijne veltheeren verwoest en gesloopt: onder schijn van de valsheit des neêr-dalenden hemelschen vuur, op Paesch-avont, in het graf des Zalighmakers, te straffen: waer door het volk, gelijk hem ter oore gekomen was, bedrogen en misleit wiert.

Niet lang daer na verworf de Roomsche keizer, *Heliopolitaen de derde*, en ook *Argysopylus* gebynaemt, van *Kalif Dabir Munstansir Billa*, neve van den gemelden *Hakim*, het heropbouwen van deze en andere kerken voor de Kristenen, op belofte en besprek van vijf duizent gevangenen in vryheit te stellen.

Zijn navolger *Konstantijn*, de elfde van dien name, en in 't Grieksch gebynaemt *Monomachus*, dat is, *een-vechter* of *schermer*, quam den Kristenen met veel gelts te hulp. Door middel van dien deden de Kristenen een gedeelte van de zelve kerke, dat het Heilige graf eigentlijk begrijpt, her-opbouwen: te weten, des jaers duizent en acht en veertigh, een en vijftigh jaren voor het veroveren der stad *Jerusalem*, door de Kristenen, onder beleit van *Godefroy Boüillon*.

Lib. 1. en lib. 2. Doch te dier tijde waren, zoo *Tyrius* schrijft, de Kristenen in dien oort in zulken deerlijken staet en armoede vervallen, dat zy de kerke des Heiligen grafs niet konden volroien noch opmaken, om daer in het overigh der heilige plaetsen te betrekken: als de *Golgotha* of Bekkeneel-bergh, Zalfsteen, plaetse der Kruisvinding, *Kristus* kerker, en andere: maer die waren toen slechts met kleine gebeden-huisjes, en kapellen, staende verscheiden van elkandere, bedekt en verçiert, de welke tot aen de komste der Kristen prinsen aldus in wezen bleven staen. Maer wanneer die zich meester van het Heilige Lant hadden gemaekt, deden zy deze gebedenhuisjes en kapellen afbreken en slopen, en in dier plaetse een fraeie en grote kerke bouwen: te weten, nevens d'andere, waer van zy niet meer, als eene kerke maekten, en van zulken grote en ruimte, dat zy alle de bovengemelde heilige plaetsen begreep: gelijk men die noch heden ziet: namelijk, des jaers twaelf hondert: ontrent welken tijt deez *Willem de Tyrier* leefde.

Wijders, uit het boven verhaelde kan met grote waerschijnelijkheit besloten worden, dat d'oude kerke des Heiligen grafs, de welke door keizerin *Helena*, en door haeren zoon *Konstantijn* gebouwt wiert, niet de zelve kerke is, de welke men daer heden ziet.

Vreemt bedrijf over het neêrdalend hemelsch vuur in de kerke des Heiligen grafs.

Zoo d'Oosterlingen, of Oostersche Kristenen, als Abyssiniers, Grieken, Armeniers, Syriers en Koptisten, (die van den Roomsche of Pausgezinde Katholijken door eenige scheuringen afwijken) beuzelzinnigh uitstroien, schiet of daelt op Paesch-avont, wanneer zy, na gewoonte, kerken-dienst doen, een hemelsch of heiligh vuur, vlam of licht, uit den hemel, op het Heilige graf des Heeren neêr: waer door de uitgebluschte lampen, de welke anders geduurighlijk voor het graf des Heeren, en in de kerke branden, als door een zonderlinge bestiering Gods, ontsteken worden.

Alle de gemelde Oostersche volken rechten des Zaterdaghs voor Paeschen, of op Paesch-avond, tegen dit gewaend en beuzelachtigh neêr-schietend hemelsch vuur, feesten, yzelijk geroep, getier, juigen, en verscheide kluchtige, drollige, en vreemde gebaren aen, en lopen, als dolle en uitzinnige menschen, rontom het Heilige graf, onder het geluit van trommelen, pijpen, schalmaien, en andere speeltuigen.

Te weten, ten dien dage, des namiddaghs, treden volken van allen landaert, en by wijle ten getale van vier of vijf duizent, in de kerke des Heiligen grafs. Eenigen vervoegen zich op de galderyen, de welke rontom de kerke zijn: andere zetten zich op stellaedjen, die ten dien einde opgerecht worden, om het gansch bedrijf, en alle plechtelijkheden, met gemak t'aenschouwen.

Eerstelijk worden alle de lampen, die geduurighlijk in de kapel en kerke des Heiligen grafs branden, uitgebluscht,

blufcht, en de deure des zelven grafs, door bevel van den *Bassa* en *Kady* van *Jerusalem*, toegefloten, en door vijf of zes Janitsaren, die daer toe gehuurt zijn, bewaert, om het ingaen te beletten. Vele andere Turken gaen daer en boven gins en weder door de kerke, om toe te zien, dat niemant aldaer licht hout.

Kort na den middagh beginnen de Grieken, Armeniers, Syriers, en andere Oosterlingen, zoo mannen, als jongens, met de handen vol onopgesteke wasch-keersen, en d'armen door malkanderen geslagen, by troepen van twee en drie t'effens, zeer zacht rontom het Heilige graf te lopen, en luitruchtigh t'elkens, in 't Grieksch, *Eleyson*, *Eleyson*; dat is, *ontferm u mijner*, te schreeuwen.

Na het volk allengs aenkomt, begint ook het getal der lopers en schreeuwers aen te groeien: en hoe meer het volk aenkomt, hoe zy ook sterker lopen en schreeuwen, zoo veel zy uit hun maght kunnen: zwenkende d'armen en wasch-keersen geduurigh in de lucht: niet anders als of zy die wouden wegh werpen.

Wanneer zy voor de deure des Heiligen grafs gekomen zijn, zoo blijven zy kort stil staen, en maken een kleinen sprong, en roepen gelijker stemme *Eleyson*. Daer na lopen zy, als te voore, met groter snelheit. De vrouwen, van haere zijde, steken ook luitruchtigh een keel op, en maken een groot geschal, met veel zuchten en stenen: heffen d'oogen opwaerts, met zulke natuurlijke gebaren, als of het scheen, dat zy reeds den hemel zagen geopent, en dit vuur op haere hoofden neêrschieten. Zommige maken ook gebaren met de handen; gelijkerwijs, als om het vuur tot haer te tronen en lokken: en andere, als of zy het trachten te grijpen, of reeds het in haere schoot en boesem hadden. Zijnde het getal der lopers groter geworden, zoo drijven de Grieken, en zelfs de Turken, die voor de poorte des Heiligen grafs staen, hen, in het voorby gaen, felle slagen, met rieten en touwen, toe, om hen des te sterker te doen lopen en krijten. Waer over men hen dan ziet over elkanderen tuimelen en rollen, met zulk een vervaerelijke verwerring, dat de gansche kerke schijnt te dreunen en schudden.

Na zy twee grote uuren aldus gelopen en gekreten hebben, en uit onmaght niet meer kunnen, zoo beginnen zy de toekijkers te tokkelen en aen te ransen, en hen, na hunnen voorgang, tot lopen en krijten te dwingen, zoo met trekken, als met stoten van handen en voeten: en perssen aldus een iegelijk, zelfs stok-oude luiden, met gewelt deze zotternyen, neffens hen, aen te rechten.

Men ziet'er luiden, die, om het bedrijf des te belaggelijker te maken, andere op de schouderen dragen. Zommigen, na zy in dezer wijze en gestalte fel gelopen hebben, gaen recht over eind op de schouderen van anderen staen. Wanneer een of twee dezen apen-dans hebben begonnen te doen, aenstonts ziet men over de dertigh het zelfste doen, die op de schouderen van anderen zijn geklommen, en zich alle, hant aen hant, en d'armen door malkanderen geslagen, vast houden, en rontom het Heilige graf, met laggen, vervaerelijk krijten en huilen, dansen. Dikwils komen zy alle, op het struikelen van den eersten, te struikelen, die dan alle van boven, op den vloer, of op de toezienders neêrstorten, niet zonder gevaer van arm en been te breken.

Geduurende dit bedrijf rechten zy aertige gebaren en vreemde potsen aen, en doen een iegelijk laggen tot schaterens toe, en zelfs de Mahometanen, die daer de spot meê drijven, en al dit gedoen te recht voor sotternye en beuzelrye houden.

Wanneer dit spel ontrent drie uuren geduurt heeft, en zy zien, dat God hun gebedt niet verhoort, en het hemelsch vuur niet komt, zoo gelaten zy zich eerst vergramt en vertoornt, en aenstonts weêr treurigh en verslagen te zijn. Eenvoudige en onnozele luiden huilen en zuchten, in het eischen dezes vuurs van God.

Als dan vertonen zich eenigen dezer lopers, die als meesters dezer plechtigheden zijn, en met dansen en roepen anderen voorgaen. Zo dra hebben deze niet beginnen te krijten, *Eleyson*, of alle d'andere roepen desgelijx luider kele, en lopen zoo hevigh, dat

zy alle buiten aedem geraken. Des niet tegenstaende laten zy zich, als of zy noch te langzaem liepen, door andere met rietten en touwen voortdrijven en afslaen, om hen aen te moedigen, en des te vlugger te maken, ten einde, gelijk zy voorgeven, den hemel te tergen, en, door hun gekrijs en geroep, dit hemelsch vuur te bekomen.

Met recht verwonderens-waerdigh is het volgend: te weten, vijf of zes duiven nestelen in het gewelf der kerke, de welke, zijnde door zulk een gekrijt en geraes wilt en vervaert geworden, rontom, gins en weder zweeven. Eenigen zijn zoo onnozel en flecht, dat zy die duiven voor voorlopers des Heiligen Geests houden, en tot een teken, dat die aenstonts dit heiligh vuur zal brengen. Waer over zy hun zuchten, kermen, en gebeden verdubbelen, roepen de duiven, en strekken de handen met zeer eenvoudige en belacchelijke gebaren tot haer uit.

Zommigen streven na den Bekkeneel-bergh, en keeren wederom, als dolle en uitzinnige menschen, en loopen rontom het Heilige graf. En alhoewel de Turken, die aldaer de wacht hebben, hen stok-slagen geven, om te stillen, zoo houden zy evenwel niet op.

Na dit loop en krijt-feest, of liever guigel-spel, over vier grote uuren geduurt heeft, ter tijt toe de kerke vol, en d'avont op handen is, zoo doen, ontrent ten vijf uuren, de Grieken hunnen omgang. De genen, die voor aen treden, zijn twalef of dertien geestelijken, ieder met een kleine baniere in de hant, die van vijftien of zestien anderen gevolght worden, en ieder eene wasch-keersse van zeven voet hoogh in de hant dragen, en alle in lange rokken, tot op de voeten, gekleet zijn. Na deze volgen vijf en twintigh of dertigh, zoo priesters, als bisschoppen en aertsbisschoppen, die alle kostelijke kaproenen of kappen, na de Grieksche wijze, op 't hooft hebben: te weten, alle voor toe, de welke zy op de schouderen toe-binden, met een bonet van een zelve stoffe, als die van de kappen. Ieder heeft een klein kruis in d'eene hant, en in d'andere een bondel wasch-keerssen, t'zamen gebonden met zijde linten van allerleie kleure.

Onder hen gaen vele pellegrims, ook met wasch-keerssen beladen; benessens vele andere daer tusschen, die ruim baen maken, en d'omstaenders doen wijken.

Deze worden gevolght door vier diakonen, na de Dalmatische wijze gekleet, die achter gaen, en geduurighlijk den patriarch bewierooken. Daer na volgen twee anderen, die het *Gremium* of groot behangsel voor hem dragen: dan de patriarch zelf, die in een rok van felp, op een gouden gront, gekleet, en met een kap van zilver laken, bedekt met een tulbant by-na gansch van gout, op 't hooft uitgestreken is. In zijne linkehant heeft hy zijnen herder-staf, op het eind met een klein kruis, en in de rechte een klein kruis: waer meê hy het volk zegent. Hy is gewonelijken met drie of vier bisschoppen verzelt, die ook in kostelijk gewaet gekleet zijn. Achter hem gaen vier andere diakonen, houdende ieder een zon van zilver vergult, rontom met stralen, aen het eind van een stok van zes voet lang: benessens vele schellen, de welke zy *Serafins* noemen. Zy houden de zelve een weinigh scheef over het hooft van den patriarch, en bewegenze onder het gaen, om te doen klinken.

In deze orde en staetsie, en onder het geduurigh zingen, doen zy driemael den omgang rontom het Heilige graf. Hier en tusschen zijn'er eenige onheusche Grieken en Turken, die hun vermaek nemen, in het geduurighlijk slaen met stokken op de bystaenders, om hen te doen wijken, en plaetse voor de geestelijkheit te maken: het welke zy met yzelijk gekrijt, roepen, razen, en lacchen doen.

Wanneer zy ten derde-male wedergekeert zijn, zoo doen de Turken, met een overgrote ongebondenheit, en zoo haest hen doenelijk is, alle de bisschoppen en priesters, met stoten en duuwen, weggaen, en slaen alle de banier en wasch-keers-dragers met touwen, en drijven hen na den Zalfsteen: niet met zedigheit en beleeftheit; maer met de grootste verwerring en rommeling van de werelt.

Midlerwijle nadert de patriarch, in

Digitized by Google

in gezelschap van vijf of zes bisschoppen, de deure des Heiligen grafs: alwaer hem de kap wort afgenomen, om in te treden. Als dan wort het krijten en roepen weêr verdubbelt, en met zulk een vervaetelijk geluit, gewelt en geraes, als of men het grommelen van felle donderbuien hoorde: want meer als over de twee duizent perzonen roepen en krijten t'effens, en uit al hunne maght, zonder by-na anders schier t'uiten, als het woort: *Eleyson, Eleyson.*

Eenigen, het geen het vermakelijkste te zien is, heffen d'armen, waschkeerssen en oogen, opwaerts, om het vuur te zien neêrdalen, en quansuis in de vlucht te vatten.

De vrouwen, op de stellaedje, tonen haer niet minder yverigh: want zy verdubbelen ook het roepen, kermen, en steken de handen hemelwaerts, als om dien te bezweren van dit vuur te zenden, dat zy met zulk een yver verzoeken en eischen.

Geduurende dit geraes en gekrijt, treedt de patriarch in het Heilige graf, in het by-zijn der Turken, die naerstelijk de deure bewaren: uit vreze van door iemant gezien te worden, dat aldaer geschiet. Deez ontsteekt dan, door middel van een vuurslagh, een der lampen, en twee einden van zeer grote wasch-keerssen, die hy in zijne handen hout: zonder nochtans het slaen des staels tegen den vuursteen buiten kan gehoort worden, ter oorzake van het groot geraes der speeltuigen, en geroep en gekrijt der menschen.

Zoo dra hy nu met dit begeerigh vuur uitkomt, om na het koor te gaen, begint ieder een op nieuw weêr, tot teken van dankbaerheit, een vreughtgeschrey, en toeroeping van vrolijkheit en geneuchte aen te rechten, en zoo groot, als met gene penne noch tonge uit te drukken is. Aldaer bevint deez patriarch zich in een oogenblik, met alle deze volken omringt en bestuuwt, die met gewelt hem trachten by te komen, en hunne wasch-keerssen aen de zijne t'ontsteken: ten einde aen dit eerste licht des hemels op 't naeste en onmiddelijk deelachtigh te worden. En hoewel men niet meer als tien of twaelf treden van hem is, men heeft evenwel een vierendeel van een uur te doen, om by hem te komen: want hy wort der wijze van alle kanten gedrongen, gestoten en gesmeten, dat hem onmogelijk is te gaen: ja by wijle is hy zoodanigh in den drang verwert, en zoodanigh met d'armen en wasch-keerssen bedekt, dat men hem dikwils, schoon dicht daer by staende, uit het gezicht verliest. Zelfs eenigen, die op vijftien of twintigh treden afstaen, steken evenwel d'armen boven d'anderen uit, om hunne wasch-keerssen aen de zijne t'ontsteken: andere trachten de zelve te grijpen, en uit zijne handen te rukken, en die aen stukken te breken: gelijk by wijle ook gebeurt. Waer over de Turken, om deze wanorde te weren, niet weinigh de stokslagen doen zwenken, die by wijle zoo wel den schuldigen, als onschuldigen te beurt vallen. Zelf is de patriarch niet bevrijt, die dikwils onverziens eenige stokslagen op zijne handen ontfangt, de welke hy met de wasch-keerssen geduurighlijk om hoogh hout.

Midlerwijle neemt het gekrijs, geroep en geraes, geduurigh noch al meer en meer aen, zonder een oogenblik op te houden.

Komende eindelijk deez patriarch aen den ingang des koors, zoo stijght hy op een steenen altaer, die aldaer altijt staet, met twee van zijne hulpgenoten. Aldaer geeft men hem twee andere einden van aengesteke wasch-keerssen: waer by een ieder met gewelt tracht te komen, en doen, gelijkerwijs d'eerste gedaen hebben: en in dier wijze gebruikt hy twee of drie einden, die men aen hem, d'een na d'andere, verwisselt.

De genen, die het eerst van dit hemelsch wonderlijk vuur kunnen hebben, achten zich de gelukkigsten, en worden van vreughde als opgenomen, om dat aen anderen te kunnen meê-delen, inzonderheit aen de vrouwen, die daer niet kunnen by komen.

Anderen, 't zy door een zonderlinge gunste, of op genade van eenige stokslagen, of door het geven van eenige *Piasters* aen de Janitsaren, gaen zelfs in het Heilige graf, en ontsteken aldaer hunne wasch-keerssen aen de lampen, de welke het eerste licht ontfangen hebben, en treden met grote vreughde daer weder uit.

Wijders, in een vierendeel uur tijts wort

wort de gansche kerke met licht vervult, en alle de lampen, ten getale ontrent van acht hondert, daer meê ontsteken.

Het geen beneden in de kerke, by de Grieken, in het uitdeilen des vuurs geschiet, het zelfste geschiet ook boven in de kapel der Armeniers, Koptisten, Syriers, en Abyssiniers; zulx de gehele kerke in vuur en in lichte vlam schijnt te staen.

Het is ook vermakelijk te zien, hoe zommige de keerssen op-heffen, en opwaerts smijten, met gebaren en woorden, die den hemel schijnen toe te spreken. Andere vrijven met de vlammen der keerssen de benen, handen en armen: en inzonderheit de vrouwen, die de zelve tot in haeren boesem smijten. En beide, zoo mannen, als vrouwen, besteden by-na een uur met het vrijven van een ongeloofelijke meenighte van lijnwaet, hemden, neusdoeken, dasjes en andere stoffen, (de welke zy te voore aen den Zalf-steen hadden doen raken) aen deze brandende wasch-keerssen, de welke zy, door het veelmael aenraken en vrijven tegen de zelve, by-na zengen en verbranden: waer door het meerendeel zoo zwart en vuil als een schoorsteen wort.

Zommigen zweeren by den duivel, dit vuur des hemels te hebben zien neêrdalen, en dat het op zulke een wijze geschiet was. Andere branden zich daer mee: zommigen de handen: andere den hals, zonder hitte, gelijk zy ront uit zeggen, te gevoelen: niet tegenstaende hunne gehele baert gezengt is, en de handen vol blaren zijn.

Onbevruchte vrouwen, en de genen, welke eenige moeielijkheit of ongemak hebben van te telen, of geduurende haere zwangerheit en barensnoot, verbranden haer, als gedreven door een dollen aendaght, in tegenwoordigheit van ieder een, de schamelheit met dit vuur.

Eindelijk kussen en omhelzen alle de menschen elkanderen met grote genegentheit, tot een teken van vrede en vrientschap, en wenschen zich onderling een goede en gelukzalige Paesch.

Na deze woede en razernye geëindight is, zoo bereit zich elk landaert om omgang te doen, met d'ontsteke keerssen in de handen.

De Grieken gaen d'eerste, d'Armeniers de twede: daer na de Syriers of Nestoriers: eindelijk de Koptisten en Abyssiniers: zingende ten zelven tijde, ieder in zijne tale, Gods lof, tot dankbaerheit van dit vuur. In plaetse van klokken, slaen de Grieken met twee hamers op eene plank, de welke in de kerke des Heiligen grafs hangt. D'Armeniers hebben in hunne handen kopere çimbalen, gemaekt in vorm van schellen, die zy, op den toon van hunnen gezang, tegen elkanderen aenslaen. Van gelijken doen de Syriers. De Koptisten hebben stale platen, waer op zy met kleine yzere hamers slaen. Het gewaet der priesters is verscheiden, na de verscheidenheit van ieder landaert.

Na drie-malen rontom het Heilige graf gegaen te zijn, zoo bluschen zy de keerssen uit, die zy als dierbare overblijfselen bewaren, en door gansch Griekenlant, Armenie, Egypten, Abyssinie en andere gewesten vervoert worden. Naer hun zeggen, streeft de geen, die met een van deze keerssen in de hant sterft, regel-recht na het paradijs toe.

Aldus laet zich niet alleen het onnozel en gemeen volk; maer zelfs de grootsten van alle deze landaerden verleiden en bedriegen, die een van deze keerssen by wijle voor duizent *Sekins* van hunne geestelijken kopen. De pelgrims, om d'onkoste van hunne reize goet te maken, brengen een groot getal dier keerssen met zich, die zy voor gelt, aen die van hunnen landaert, in de steden en dorpen, daer zy doortrekken, uitdeilen.

Sedert de gewoonte, van dit vuur te maken, ingevoert is, hebben de Turken van *Jerusalem* daer zoo veel genots by gevonden, dat schoon d'Oostersche Kristenen hunne verblintheit bekenden, en daer van afstant wilden doen, de *Bassa* en *Kady* hen evenwel zouden dwingen het in 't werk te stellen: naerdien dit vuur oorzake is, dat duizenden van Oostersche pelgrims zich op Paesch te *Jerusalem* laten vinden, die aldaer niet zouden komen, indien zy wisten, dat dit vuur niet ontstont: het welk jaerlix d'inkom-

Digitized by Google

komsten van den *Bassa* en *Kady* meer als tien duizent *Sekins* zou verminderen: desgelijx die van de Turksche bevelhebbers, die de sleutel der deure des Heiligen grafs bewaren: uit oorzake ieder pellegrim veertien *Sekins* voor het ingaen betaelt. Ook brengt dit vuur jaerlix den patriarch der Grieken van *Jerusalem* over de 12000 *Sekins* op. Des avonts geven de Turken by wijlen aen eenen iegelijk verlof van in het graf te gaen, mits betalende twee of drie *Maidins*: hoewel men gewonelijk niet met allen betaelt. Aldus wort de nacht van Paesch-avont doorgebraght: leggende ieder door de gansche kerke op den vloer neêr.

Het Paesch-feest wort ook by alle Oostersche volken des volgenden daeghs, met grote plechtigheit, in deze kerke geviert en gehouden.

Waer uit de dwaling en bedrogh van dit valsch en gewaend hemelsch vuur der Oosterlingen zijnen oorsprong genomen heeft, kan met gene zekerheit gezeidt worden: 't en zy men geloof aen het verhael van verscheide Roomsgezinde schrijvers wil geven: de welke melden, hoe, onder andere wonderdaden, die eertijts zich in de kerke des Heiligen grafs toedroegen, een der gedenkwaerdighste was, die alle jaers, op Paesch-avont, ten tijde als de Kristenen het Heilige Lant ingenomen hadden, geschiede: op welken dagh, midlerwijle zy in gebeden en aendaght waeren, een vlam van hemelsch vuur waerelijk en zichtbaerlijk op het Heiligh graf neêrschoot, en alle de lampen, zoo van het Heilige graf, als van de gansche kerke, tot verwondering van alle de bystaenders, ontstak, die dit vuur van alle kanten, van lamp tot lamp, zagen lopen en verschieten, en alle de lampen, d'een na d'andere, ontsteken: de welke men enkelijk en met voordaght, ten dien einde, had doen uitblusschen en uitgebluscht gelaten. Dit mirakel geschiede, naer men zeid, om daer door de heiligheit en waerde van deze plaetse, namelijk des Zalighmakers graf, bekent te maken.

Zoo *Bonifacius* en andere schrijven, daelde, tot opbouwing der Kristenen, reeds voor 700 jaren herwaerts, en al van den begin der aengroeiende kerke, des uchtens ontrent zes uuren, een vlam uit den hemel, en ontstak een of meer lampen in het Heilige graf: het welk geschiede, wanneer de geestelijkheit en de gemeente in de kerke vergadert was: want dan wierden de lichten des altaers aen de vlam uit den hemel, na deze heilige plaetse neêrwaerts gezonden, ontsteken. Waer op de patriarch met de geestelijkheit, koning en gemeente, alle te gelijk, met lichten, in omgang, na 't Heilige graf traden. Na 't zelve drie mael aendachtelijk gekust te hebben, en drie-mael rontom gegaen te zijn, traden zy met vrolijkheit en blijschap na de grote misse, en dankten en loofden Gode. De orde, die by hem onderhouden wiert, van het licht uit den hemel te verwachten, en dat over te leveren, was deze:

By de kerke der opstending vergaderden de patriarch, koning, geestelijkheit en gemeente, van des uchtens vroegh, tot gewonelijken te zes uuren: als wanneer de Heer zich gewaerdigde de vlam na de Heilige plaetse te zenden. Na een lang gebedt, wiert een der prelaten des berghs *Sions*, of des Olijf-berghs, of van *Bethlehem*, *Hebron*, of van *Nazareth*, of van een andere plaetse, gezonden: want den gene, die de heiligste onder hen gehouden wiert, zond men eerst, om het licht t'ontfangen. En ingevalle deez de lampen noch niet ontsteken gevonden had, zoo keerde hy weder na den patriarch, koning, geestelijkheit en gemeente, en riep luits keels: *Tot noch toe heeft de Heer, uit den hemel, ons met licht niet bezocht.* Maer na 't vergroten der gebeden met tranen, wiert een ander gezonden; het welk aldus vervolgens zo lang geschiede, tot dat de Heer uit den hemel 't licht of gifte der vlamme gezonden had.

Dit Heilige licht wiert allereerst aen den patriarch en diaken, en onder-diaken, overgelevert, die het daer na eerst aen den koning, en daer na aen alle de genen, die in het koor waeren, overleverden. Deze was de plaetse van het neêrdalen en overleveren des vuurs: en die wijze wiert onderhouden, die nu noch d'Oosterlingen onderhouden. Dus verre *Bonifacius*.

Meer andere schrijvers gedenken het licht en vuur, dat in aeloude tijden, waerelijken, zoo de meeste

Roomsgezinde schrijvers voor vast geloven, op Paesch-avont, uit den hemel, op den tempel des Heiligen grafs neer-schoot.

Desgelijx getuight *Jakob Gretser*, in zijn boek van het kruis des Zalighmakers, dat op het jaer elf hondert en een het oud mirakel des lichts aen Gods volk op Paesch-avont verscheen: het welk zich, volgens wijtlopigh verhael van zekeren priester *Heriman*, in dier wijze, als gezeidt is, had toegedragen.

Het neêrdalen dezes vuurs, by ouds, uit den hemel, wort ook by de Roomsgezinde schrijvers, door het gezagh van paus *Urbanus de tweede* bevestight, daer hy in zeker gesprek, gehouden in de kerken-raet van *Klaremont*, tot voortzetting van den veltocht na het Heilige Lant, zeid: *Dat God niet ophout in de kerke des Heiligen grafs alle jaers een mirakel te doen: want op de dagen zijns lijdens, na alle lichten, in het graf en in de kerke, rontom uitgebluscht zijn, worden d'uitgebluschte lampen, door een glans van goddelijk licht, weder ontsteken.*

Desgelijx verhaelt zeker schrijver, *Albert*, kanonnik der kerke van *Aix*, dat ten tijde van *Baudowijn*, d'eerste van dien name, koning van *Jerusalem*, alle de Kristen prinsen, die toen in 't ooste waeren, zich op Palm-zondagh te *Jerusalem* bevonden, om op Paesch-avont het nederdalen des Heiligen vuurs by te wonen. Hy voegt'er by, op eene andere plaetse: hoe ten tijde van koning *Baudowijn*, de tweede, over de zeven hondert pellegrims, het wonder des hemelschen vuurs, dat de lampe des Heiligen grafs wonderlijker wijze ontstak, gezien hadden, en van daer vol vreughde en blijdschap, over het zien van zoo groot een wonderwerk, weêrom getrokken waeren.

Wijtlopigh en naukeurigh verhaelt *Fulcher de Chartres* het geen zich omtrent het neêrdalen dezes vuurs, wanneer het haperde neêr te schieten, ten tijde van *Baudowijn* d'eerste toedroegh, in volgende wijze.

Het was eertijts de gewoonte by de genen, die in den heiligen tempel vergadert waeren, op Paesch-avont, zich tot bidden te begeven, onder het verwachten des hemelschen vuurs, dat alle jaers in het Heilige graf des Heeren neêrschoot, en de lampen, de welke men daer te dier tijde uitgebluscht hield, ontstak. Het gebeurde dezes jaers, wanneer de gemeente in de kerke met groten aendaght vergadert was, en de patriarch den goddelijken dienst, die plechtelijken door de Kanonniken gezongen wiert, gedaen had, de lessen by beurten, in 't Latijn, door een Latijnschen klerk, en daer na in 't Grieksch, door een Griekschen klerk, gezongen wierden. Vervolgens te negen uur uitte een der Grieksche Kooristen, naer ouder gewoonte, luits keels, het *Kyrie Eleyson*: waer op alle de bystanders het zelfste beantwoorden.

Ik en andere meinden, dat het vuur reeds neêrgeschoten was, gelijk het gewoon was te doen, en eene lampe ontsteken had; maer wanneer wy van alle zijden omzagen, en geen licht vernamen, stonden wy daer over zeer verwondert.

Wanneer de zelve Koorist voor de twede en derde-mael het *Kyrie Eleyson* geüit had, en de ry, als te voore, het zelfste beantwoorde, en de gansche gemeente midlerwijle met grote verlangen en aendaght, dit heilig vuur verwachte, dat gewonelijken te negen uuren neêrschoot, zoo opende de patriarch, ziende het Heiligh vuur niet neêrschieten, de deure des Heiligen grafs, en bad, na hy in het zelve getreden was, en met zijn aengezicht tegen de vloer zich neêr gespreit, en die met tranen genat had, de goddelijke Majesteit, om het gebedt des volks te verhoren, en het met dien gifte des hemels te troosten: gelijk zy altijt te voore gedaen had.

De bystaenders, die met grote smerte en verlangen dit wonderwerk verwachten te zien, zongen met groter yver, als te voore, Gods lof, en herhaelden t'elkens het *Kyrie Eleyson*, ten einde de rechtveirdigheit Gods te buigen, de welke, door den eenen of anderen geheimen hinderpael van hen deze gunste te doen, scheen belet te zijn.

Midlerwijle de patriarch vast in gebeden, met de tranen in d'oogen, volherde, trad hy uit het graf, en deed ook de gansche gemeente uit de kerke treden: als bevreest, dat de zonden van eenige

Digitized by Google

byzondere perzonen, waer onder een grote haet en wanorde was, het uitwerken van hun verzoek moghten beletten.

De nacht wiert met grote droefheit en bekommernis overgebraght. Des Paesch-daghs uchtens keerde de gansche gemeente na de kerke, om Gode te bidden, gelijk te voore.

Wanneer de patriarch, de koning, en de prinsen, dit vuur niet zagen neêrschieten, en niet een eenigh licht in de gansche kerke was, zoo besloten zy alle t'effens, bloots voets, met grote nederigheit en verslagenis des herten, in omgang, na den tempel *Salomons* te gaen, op hope van dat God, gelijk hy eertijts aen dezen groten koning belooft had, zijne gebeden, en die van zijn volk, wanneer zy hem op deze heilige plaetse aenbaden, te verhooren, ook hen die gunste verlenen zou.

Hier en tusschen deden de Kristenen, Grieken en Syriers, die in gebeden in de kerke des Heiligen grafs gebleven waeren, geduurighlijken rontom het graf omgang, met zuchten en wenen, en het aengezicht te krabben, en 't hair uit 't hooft te trekken, tot tuighteken van het groot gevoelen der droefheden, de welke zy, door het misschen van des hemels vuur, leden. Men hoorde van alle kanten niet, als kermen en stenen. Elk was in hope en vreze. Eenige geloofden, dat het vuur niet meêr zou komen, gelijk het gewoon was te doen. Andere daer en tegen hoopten geduurighlijk de goddelijke goedertierentheit, door kracht van gebeden, te buigen, en ieder die gunste des hemels weêr t'ontfangen. En in'er daet, ten zelfsten oogenblik, als d'omgang te rugh quam, en na-by de kerke des Heiligen grafs was, quamen de genen, die binnen waeren, en door een klein venster het licht in het graf gezien hadden, dien te gemoet lopen, en de tijding brengen, dat hunne gebeden den hemel vermurruwt, en dit heiligh vuur, dat door hen, met zoo veel zuchten en tranen, verzocht was, verworven hadden.

De patriarch, hebbende de deure des Heiligen grafs, de welke hy met een sleutel toegesloten had, geopent, vond de lampe des Heiligen grafs door dit wonderlijk vuur ontsteken te zijn. Waer over de gansche geestelijkheit en gemeente met zonderlinge vreughde en blijdschap vervult wierden.

Na dat de patriarch een wasch-keers aen de zelve lampe ontsteken en in de kerke gebraght had, zoo zagh men in een oogenblik, tot grote verwondering, een grote meenighte van brandende wasch-keerssen, die een iegelijk aen dit zelfste vuur deed ontsteken.

Wijders, tot vergroting der algemeine vreught, en tot meerder vertroosting dezer arme gemeente, wiert den koning, zoo als hy over tafel zat, verkundigt, dat het zelfste hemelsch vuur noch twee andere lampen in de zelve kerke van zelf ontsteken had.

Wijders verhaelt deez *Fulcher de Chartres*, als ooghtuige, gezien te hebben eenige andere lampen van haer zelf en van dit zelfste hemelsch vuur ontsteken te worden: waer op hy, en d'andere omstaenders, tot elkanderen zeiden. *Ziet deze lampe, zy wort zoo aenstonts ontsteken. Ziet een andere, die begint te rooken*: en aenstonts wiert zy brandende, gelijk d'andere, gevonden: het welk de Kristenen met zulk een vreughde, blijschap en vertroosting, vervulde, dat zy daer over lofzangen ter eere Gods, die hen noch deze male die gunste verleent had, aenhieven te zingen.

Het verhael dezer geschiedenis wort by de Roomsgezinden voor geloofwaerdigh en ontwijfelbaer gehouden, als geschreven door eenen ooghtuige, en die kapelaen van koning *Baudowijn* d'eerste was, en met grote naukeurigheit al het geen, dat zich by zijnen tijt in het Heilige Lant toedroegh, beschreven heeft.

Dan indien men de zake wel ter degen inziet, en naukeurigh overweegt, men zal bevinden, dat dit licht zoo wel by ouds, als ook nu noch, niet als een natuurlijk, en door kunst ontsteken licht zy geweest: het welk de geestelijken slechts om gewin, en het volk te verblinden, en in aendaght te houden, ingevoert hebben.

Onder schijn van deze dwaling uit te roien, en de luiden uit den droom te helpen, deed *Almansor Hakim Billa*,

Kalif en heer van Egypten, op 't jaer duizent en zeven, deze kerke door eenen van zijne veltheeren slopen.

Eertijts wiert dit vuur, uit een byzonder voorrecht, gewonelijken door eenen van d'Abyssinier priesters ontsteken, die alleenlijk, ten dien einde, door den keizer van Abyssinie, tegen Paesch, na het Heilige Lant afgezonden wiert: het welk, volgens verhael van *Roger*, in dezer wijze geschiede.

Na het volk van allen landaert, ontrent vier of vijf uuren, rontom het Heilige graf gelopen hadden, vervaerdighde zich midlerwijle de patriarch der Grieken, met de bisschoppen, priesters en geestelijken der andere Oostersche Kristenen, en kleden zich in pauselijk gewaet, om de plechtelijkheit te doen, en dit vuur in volgender wijze t'ontfangen.

De patriarch, bisschoppen, priesters en geestelijken, aldus gekleet, vergaderden, en traden na het Heilige graf, met den Abyssinier priester gemeenelijken voor hen. Deez priester, met een lange rok aen, hield in zijne hant een groene lampe vol olye, met een onaengesteken pit. Gekomen aen het graf, deden de Turken de deure open, om hem alleen in te geleiden, de welke, wanneer hy daer in getreden was, achter hem toegesloten wiert: blijvende de patriarch der Grieken, en andere geestelijken, met al het volk buiten staen, met de keerssen in de handen. Midlerwijle ontstak deez priester zijne lampe, door middel van een vuur-slagh. Zijnde de lamp ontsteken, zoo klopte hy aen de deure des grafs, ten einde de Turken, die aldaer de wacht hadden, den patriarch der Grieken en eenige bisschoppen in-geleiden, die hunne keerssen aen deze lampen ontstaken, en ten zelven tijde met een woede buiten het graf traden: lopende ieder in deze kerke na zijnen landaert: waer op al het volk hol over bol, met grote verwerring en drift, naer hen toe-schoot, om d'eerste hunne keerssen aen die van de geestelijken t'ontsteken.

Zoo *Quaresmius* schrijft, traden ook by zijnen tijt (ontrent des jaers zestien hondert en twintigh) twee Abyssinier priesters in de kerke des Heiligen grafs, en ontstaken het vuur of de lampen by kolen, die in een koper vat, met tochtgaten, besloten waeren: of sloegen het met stael uit een vuursteen. Maer heden, volgens de naukeurige aenmerking van *Doubdan*, treet niemant, als de Grieksche patriarch, de derde in deze kerke, en ontsteekt, door middel van een vuurslagh, een lampe.

Naer men zeght, zouden d'Abyssiniers daer door in hunne gewisse en gemoedt geraekt zijn, het volk aldus te bedriegen, en het volkomen afgeslagen hebben, om voortaen het meer te doen.

Met recht zou men dit feest, na het feest van Lichtmisse der Roomsgezinden, Lichtmisse mogen noemen, van wegen de meenighte der lichten, de welke als dan branden.

En niet tegenstaende dit wonderwerk, het neêrschieten des waerelijken hemelschen vuurs, gelijk de Roomsgezinden spreken, sedert zoo vele eeuwen opgehouden is, zoo laten evenwel d'Oostersche Kristenen niet na, alle jaers, op den zelven dagh, de zelve plechtelijkheit, als boven verhaelt is, te doen, en heimelijk het vuur zelfs t'ontsteken: door welk bedrogh en konstenarye zy uit alle oorden der werelt een oneindelijk getal van menschen tegen dien tijt derwaerts lokken: want zy maken de luiden wijs, dat het zelfste vuur, dat by ouds uit den hemel neêrschoot, ook nu noch neêr-schiet.

Dit hemelsch vuur, vlam of licht, wiert eertijts, en ook nu noch, in 't Arabisch, *Nuur*, dat is *licht*, genoemt: gelijk de Paesch-avont, na dit licht, *Sabbath Alnuur*, dat is, *Zabbath des lichts*.

Wanneer het wonderwerk dezes neêrschiettenden vuurs, dat waerelijken eertijts, zoo de Roomsgezinden geloven, uit den hemel neêr-schoot, geëindight zy, des vind men by genen schrijver gedaght, en dienvolgens kan met gene zekerheit daer van geschreven worden: gelijk ook van des zelfs aenvang niet: want *Cyrillus*, de Jerusalemmer, of bisschop van *Jerusalem*, en *Hieronymus*, die in de derde en vierde eeuwe geleeft hebben, melden daer

niet

Digitized by Google

niet van altoos. Maer wel blijkt uit het boven-verhael van den priester *Herman*, dat dit wonderwerk al ten tijde der Mahometanen, voor het veroveren der stad *Jerusalem* door *Godefroy*, in zwang geweest is. Ja zeker schrijver, *Wilhelm*, verhaelt, in de schriften van zekeren monnik, met name *Bernhard*, gelezen te hebben: hoe die op 't jaer acht hondert en zeventigh het zelfste vuur te *Jerusalem* gezien had. Desgelijx heeft men meenighte van andere schrijvers, die na hen daer van geschreven hebben Het is waerschijnelijk, dat het aenstonts opgehouden is, na de Kristenen begonnen hadden het Heilige Lant in bezit te nemen: naerdien *Wilhelm de Tyrier*, die veertigh jaren, na hun komste, in het zelve was, niet een woort van het zelve vuur rept: daer hy nochtans op vele plaetsen het vieren des Paesch-feests gedenkt.

Kasteel van *Pisa*, anders *Davids toren.*

OP de verhevenste of hooghste plaetse der stad *Jerusalem*, dicht aen de Wester-poorte, na de zijde van *Rama* en *Joppe* toe, of op d'uiterste Wester-zijde des berghs *Sions*, in d'opper-stad, staet een sterk en fraei kasteel van gehouwen steen, in 't vierkant, en met vierkante torens gebouwt. Het heeft een ophael-brugh, en leit rontom met een droge gracht omringt, de welke met eene wal van een zelven steen opgehaelt is. Volgens *Quaresmius*, bestaet het onderste gedeelte uit zeer grote, vierkante, en rouwe; maer het bovenste uit gehouwe en glat geslepe stenen.

Het is gestoffeert met dertigh of veertigh stukken geschuts, zoo grof kanon, als falkonetten; maer wort gewonelijken niet meer, als met eene bezetting van dertigh krijgsknechten bewaert, die getrout zijn, en op 't kasteel, met vrouw en kinderen, wonen.

Dit kasteel, naer men zeidt, is door d'inwoonders der stad *Pisa*, in *Italie*, ten tijde, wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, gesticht: waer over het by vele schrijvers het kasteel van *Pisa* wort genoemt. Doch zoo *Quaresmius* gevoelt, was dit kasteel veel meer alzoo genoemt, dewijl het voorhenen, door beleit der *Pisaners*, ingenomen of herbouwt is: of eindelijk hen, om het te bewaren en beschermen, overgelevert wiert. Want voor de verovering der stad *Jerusalem*, door de Kristenen, was al in de zelve een kasteel, als blijkt uit het schrijven van *Willem de Tyrier* en andere: dat geen ander van het voornoemd kasteel van *Pisa* kan zijn; maer is een en het zelfste: naerdien men de naem van een ander kasteel niet gedaght vind.

Het heeft vele, verscheide, en gerijfelijke vertrekken, en eenige regen-water-bakken.

Boven de poorte, de welke tegen 't noorde staet, en aen het bovenste van den wester muur, leest men eenige Arabische opschriften, die den tijt van de laetste heropbouwing des kasteels te kennen geven.

Een kastellaen heeft, van wegen den Groten-heer, op dit kasteel zijn verblijf, zonder wiens verlof niemant, zelf de stadvooght niet, in het kasteel magh komen.

Na dit kasteel wort de poorte nessens het zelve, *de poorte des kasteels* genoemt: aen de welke de pelgrims, die van *Joppe* na *Jerusalem* komen, bezocht, en hunne namen opgetekent worden.

Het kasteel van *Pisa* kan gevoegelijk de † *toren Davids* genoemt worden: naerdien het veilight ter zelver plaetse, of op de grontvesten en onderste gedeelte van dien gebouwt is. Tot bevestiging dezes gevoelen, dient eerstelijk een oude overlevering van dien oort, de welke luidt, dat het voorste gedeelte dezes kasteels op het overblijffel van *Davids toren* gebouwt is: gelijk ook het onderste van 't bovenste gedeelte in outheit van bouwerk verschilt. Daer en boven wort dit kasteel by verscheide oude schrijvers, als *Willem de Tyrier*, de kardinael van *Vitry*, voor het veroveren der stad *Jerusalem*, door de Kristenen, onder den naem van *toren Davids* gedaght: want naer het schrijven van den eersten, stond de vesting, of kasteel der stad, te weten, *Davids toren*, in het verhevenste gedeelte

† Cant. 4: 4.

Digitized by Google

deelte der stad, na 't weste, en was van grote en zware stenen gebouwt: van waer men de gehele beneden-stad kon aenschouwen. Zoo de laetste schrijft, heeft de stad *Jerusalem*, ten weste, eene vesting van vierkante stenen opgehaelt, die met çement en gesmolten loot onsloopbaer by-na t'zamen geklonken zijn. Deze vestinge verstrekt met haere eene zijde aen de stad voor een muur, en wort *Davids toren* genoemt.

Adrichom, daer en tegen, hout het kasteel van *Pisa*, en den toren *Davids*, voor twee byzondere gebouwen: want hy stelt die beide verre van elkanderen.

De hals van de bruit wort Cant. 4: vers 4. door den bruidegom, by *Davids toren* vergeleken.

Doubd. Ontrent drie hondert schreden zuidwaerts buiten de poorte van *Iaffa*, te gaen neffens de muuren van het kasteel der *Pisaners* en de stad, worden, op het uitterste des berghs *Sions*, zeer oude puinhopen gezien, de welke eenige voor oprechte overblijffselen van *Davids toren* houden: hoewel daer niet als de voet en plaetse van overgebleven is.

Recht daer tegen over, op de rechte zijde, is een grote en diepe waterbak, rontom met een muur opgehaelt, en gevloert met de rotse zelve, de welke eenige voor de vyver van *Bath-seba* houden. Doch zoo men de Schrift tot getuigen roept, zoo bade *Bath-seba* haer in gene vyver, wanneer *David* haer vernam; maer zy was op het plat van haer huis: gelijk de koning op dat van zijn paleis, dat hoger was. 2 Sam. 11: 2. Doubd.

Na-by de poorte van *Iaffa*, of *Bethlehem*, is in zeker bebouwt lant, op de rechte zijde, en na-by de muuren der stad, een droge bak of vyver. De genen, die het kasteel der *Pisaners*, dat op de linke zijde van dit bebouwt lant staet, voor *Davids toren* houden, willen, dat deze vyver de gene zy, in de welke *Bath-seba* haer bade, wanneer koning *David* haer vernam: dewijl hy haer van daer gemakkelijk kon beoogen.

Kerker van *S. Peter*.

TUsschen de kerke des Heiligen grafs, en tusschen het paleis der ridders van *S. Jan* van *Jerusalem*: of op de noort-zijde des berghs *Sions*, en twee boog-scheut van de kerke des Heiligen grafs, en aen de zuit-zijde van den Bekkeneel-bergh, wort een kerker getoont, die by d'inwoonders van *Jerusalem* de kerke van den *H. Apostel Peter* genoemt wort: uit oorzake men die voor den gene houdt, in de welke koning *Herodes Agrippa*, ten gevalle en believe der Joden, hem deed zetten: en waer uit hy door eenen engel wonderlijker wijze verlost wiert. Act. 12.

Het is een dikke en zware vierkante toren; maer schijnt veel hoger geweest te zijn. Hy is zeer oud, gesticht van grote gehouwe stenen; hoewel die alle door outheit by-na vergaen en afgesleten zijn. De muuren zijn over de drie of vier voeten dik. De toren heeft binnen 's werks negen of tien schreden in 't vierkant: is zwart, donker, en vervaerelijk, zonder eenig daglicht. De deure, na de wallen der stad, tegen 't noorde, is zoo klein, dat nauwlix een mensch daer door kan gaen.

Deze tooren dient by wijl noch tot een kerker, en wort met zware bomen en sloten toegesloten. Hy maekt een gedeelte des muurs van eene kerke: de welke ter zelver plaetse, ter eere van *S. Peter*, gesticht was: waer van noch een groot gedeelte des koors overgebleven is: beneffens een grote poorte of deure, de welke met veel verheven beeltwerk van steen schijnt verrijkt geweest te zijn: maer alles is heden geschonden en gebroken, zonder eenigh beduitsel daer meer van kan gezien worden.

Naer men zeid, behoorde deze kerke den ridders van *S. Ian* van *Ierusalem* toe: dewijl hun hof en herbergh recht daer tegen over is, die noch gaef en volkomen in wezen zijn; maer onbewoont. Doch heden, zoo *Thevenot* getuight, vertonen zich niet, als de puinhopen van 't gebouw, daer in deze ridders eertijts hun verblijf hadden.

Volgens het schrijven van *Quaresmius*, hebben de Kristenen, of liever

keizerin

Digitized by Google

keizerin *Helena*, aen de rechte zijde, tegen 't ooste, eene kerke doen bouwen, de welke tot aen deze kerker strekte. Daer zijn noch de grontvesten van overgebleven. Ook is het bovenste gedeelte meerendeels blijven staen: hoewel tot puinhopen vervallen. Zy begrijpt drie kapellen. De middelste is de grootste: maer alle van een zelve gestalte.

Boven de poorte zijn, in eenen steen, afbeeldingen van engelen, en diergelijke, uitgehouwen.

Van binnen is een uitstekende rotse: alwaer noch een ring is, met ketenen daer aen geklonken: waer aen de misdadigen gekluistert wierden.

Voor dezen toren leit een groot voor-hof.

Zoo *Quaresmius*, na den voorgang van *Adrichom*, niet onwaerschijnelijk gevoelt, was de kerker of gevangkenis van *Petrus*, niet de gemeine stads gevangkenis; maer een byzondere en koninglijke gevangkenis des hofs van koning *Herodes Agrippa*.

Kerke van *S. Johannes* d'Evangelist, en huis van *Zebedeus*.

WAnneer men uit *S. Peters* kerker na 't ooste gaet, zoo komt men, aen de linke zijde des weghs, by een huis, dat den Grieken toebehoort: in het welk een zeer fraeie kerke is, kruis-wijze gebouwt, de welke by de Kristenen van dien oort, volgens een oude overlevering, het huis van *Zebedeus*, vader der apostelen, *Iacobus* en *Iohannes*, en huis en kerke van *S. Iohannes* d'evangelist genoemt wort: dewijl ter zelver plaetse, volgens een oude overlevering, het huis van *Zebedeus* geweest is, en in het zelve zijn zoon *Iohannes* zou ontfangen en geboren zijn.

Namaels wiert dit huis door de Kristenen, of veilight door keizerin *Helena*, tot eene kerke gemaekt, en ook *Iohannes* toegewijdt: gelijk het ook sedert, na hem, het huis en kerke van *S. Iohannes* d'evangelist genoemt is: en wort ook, ten dien einde, by d'inwoonders en beëvaertreizers bezoght.

Ziet p. 106. Andere stellen het huis van *Zebedeus* in *Saffa*, heden *Deir*, een aeloude stad van *Galilea*.

Desgelijx schijnt ook tegen het stellen van het huis en geboorte-plaetse van den evangelist *Iohannes* in *Ierusalem*, de naem *Galileër* te strijden, die hem en den anderen apostelen toegevoeght wort. Act. 1. en 2. Ook woonde *Iohannes* in *Galilea*: van waer hy, neffens de zee van *Galilea*, met zijnen broeder tot het apostel-ampt geroepen wiert. Matth. 4. Dienvolgens zou *Iohannes* niet schijnen in *Iudea* of in *Ierusalem* gewoont te hebben, en aldaer geboren te zijn. Dan hier op kan geantwoort worden: dat de Schrift, volgens een gebruik van spreken, na eene stad of lantschap, niet die genen alleenlijk noemt, die in de zelve geboren zijn; maer ook de genen, die in de zelve eenen tijt lang gewoont hebben. Op een zelve wijze, als *Kristus*, geboortigh van *Bethlehem*, een stad van *Galilea*, zoo wel een *Nazareër*, als *Galileër*, wort genoemt: te weten, van wege zijne opvoeding en verkeering in *Nazareth*. Van gelijken kan *Iohannes* te *Ierusalem*, en in het lant van *Iudea*, gezeidt worden geboren te zijn: maer is een *Galileër* genoemt, van wege zijne langduurige verkeering in *Galilea*.

Men zou ook kunnen zeggen, dat die kerke de kerke van *Iohannes* d'evangelist genoemt wiert, dewijl zy t'zijner eere opgerecht en gebouwt is.

Huis van *Marye*, moeder van *Johannes Markus*.

IN de stad *Ierusalem*, niet verre van het huis van *Iohannes* d'evangelist, wort een zeer fraeie kerke gezien: hoewel die eertijts veel fraeier en groter was, de welke gemenelijk het huis van *Marye*, moeder van *Iohannes Markus*, een der twee en tzeventig jongeren van *Kristus*, genoemt wort: dewijl gezeit wort, aldaer haer huis geweest te zijn: maer het is daer na door de

Kriste-

Digitized by Google

Kristenen in eene kerke verandert, en de kerke van *S. Markus* genoemt.

Eenigen, hoewel t'onrecht, stellen deze kerke op den bergh *Sion*, buiten de stad: maer *Adrichom*, *Quaresmius* en andere, te recht buiten den bergh *Sion*, in de stad.

D'ingang dezer kerke is zeer donker, en strekt tot aen eene grote houte rechte trap van ontrent twintigh treden. Van daer komt men in een klein hoogh hof: van waer men in de kerke treedt: de welke duister en middelmatigh groot, en slechts met eenige taferelen, en ou-wetse schilderyen gestoffeert is. D'altaer is, na d'Oostersche wijze, met een hek afgeschoten.

Deze kerke behoorde eerst den Griekschen Kristenen toe; maer heden den *Syriers*. Zoo d'overlevering hout, is deze de plaetse, alwaer d'apostelen vergadert waeren: en d'apostel *Petrus* by hen quam, wanneer hy wonderlijker wijze door den engel, met het openen der yzere poorte van zelf, uit de gevankenis geraekt was. Act. 12.

Huis van den rijken Slemper of Brasser.

OP de linke zijde van den pijnelijken of kruis-wegh, en by-na recht tegen over een grote strate, dewelke na den Bekkeneel-bergh loopt, staet een huis, het *huis van den rijken man*, en anders, het *huis van den rijken Slemper* of *Brasser* gemeenelijk genoemt: naerdien het voor het huis, of plaetse, van dien rijken man, of brasser, gehouden wort, die allen daeghs vrolijk en prachtigh, naer het verhael van den evangelist *Lukas*, cap. 16: 19. leefde, en in purper en fijn lijnwaet gekleet ging.

Dit huis vertoont zich noch zeer fraei, is gebouwt van gehouwen steen, en komt eenen der voornaemsten van *Ierusalem* toe.

Zoo *Quaresmius* getuight, wiert dit huis ontrent des jaers zestien hondert en zestien niet bewoont, noch kon, naer men zeid, niet bewoont worden, en stont altijt open: leggende den ingang met vuilnis-hopen toe-gestopt: maer niet lang daer na deed d'overste der stad het huis reinigen en zuiveren, en in het zelve eenige winkels maken. Des onaengezien blijft het tot noch heden den naem van het *huis van den rijken Slemper* behouden.

De meeste Roomsgezinde schrijvers, die dit huis voor het eigenste en zelfste huis van den rijken man, uit kracht van een oude en onfeilbare overlevering, houden, dienen by gevolgh zich daer van tot een bewijs-reden, om het verhael van *Kristus*, nopende den rijken man en *Lazarus*, tot een waere historie, en niet tot eene gelijkenis te maken. Daer en tegen houden meest alle de uitleggers, over deze plaetse van *Lukas*, dit verhael voor eene gelijkenis: gelijk ook de zake zelf het uitwijst. Want dat dit tegenwoordigh huis het zelfste aeloud huis van den rijken man zy, kan met gene waerschijnelijkheit gezeit noch geloofd worden: naerdien de stad *Ierusalem* zoo meenighmael sedert verwoest en verdelght is: en by gevolgh ook het huis des rijken mans, zoo'er dat oit geweest is. Daer en boven schijnt het gebouw die outheit niet te hebben, noch reex van zoo vele jaren te tonen. Te weten, het voornaemste ooghmerk dezer gelijkenis schijnt te zijn, om het verderf der ongelovige Joden aen te wijzen, die *Moses* en de profeten hadden gehad, en evenwel niet geloofden: ja niet zouden geloofd hebben, schoon iemant (*Kristus*) van den dode opstont: want het besluit der gelijkenis, vers 31. wijst genoechzaem aen, waer die op ooght.

Andere spreken een weinigh omzichtiger, en zeggen, dat dit tegenwoordigh huis wel niet het aeloud huis van den rijken man zy; maer het op de zelve plaetse staet, daer eertijts dat van den rijken man stont: als blijkt inzonderheit uit de woorden der monniken, die den beëvaert-reizers de plaetsen en oude gedenktekenen van *Ierusalem* tonen, en met de vinger, volgens een oud gebruik, wijzen, de welke luiden: *Op deze plaetse was het huis van den rijken brasser.*

Aen d'andere zijde van de straet, by-na recht daer tegen over, wort een andere kleine plaetse getoont: alwaer *Lazarus*, naer men zeid, te bedelen lagh, en de honden zijne beenen likten.

Huis

Digitized by Google

Digitized by Google

fol. 417

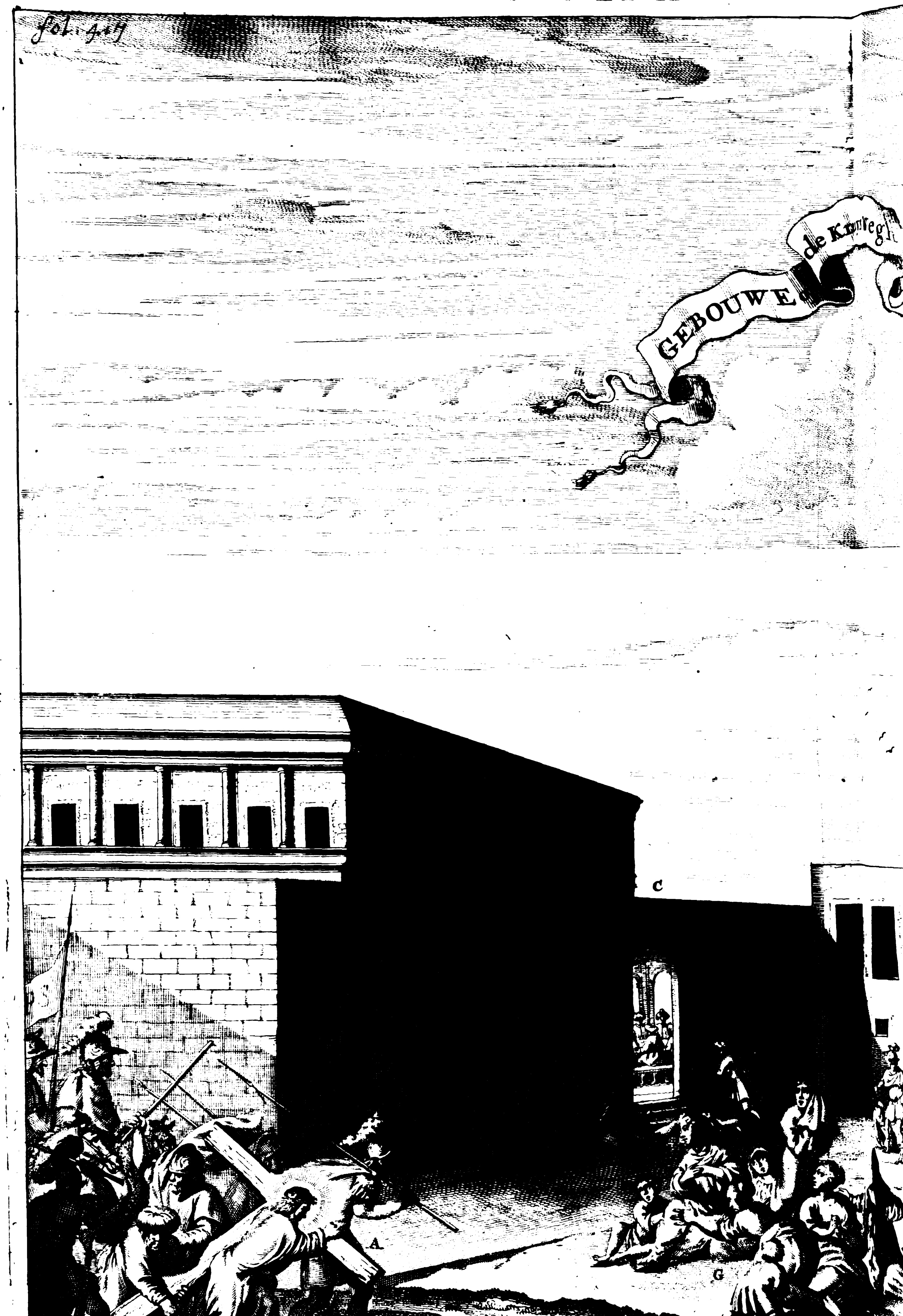

A. de Zalighmacker tredende na den Bergh: Golgotha met het Kruys op zyn Schoudre

B. Plaetse alwaer Zimon van zyere gedwonghe: viert het Kruys des Zalighmakers te draghe

C. t huys van de

D. thuys van . . . nica

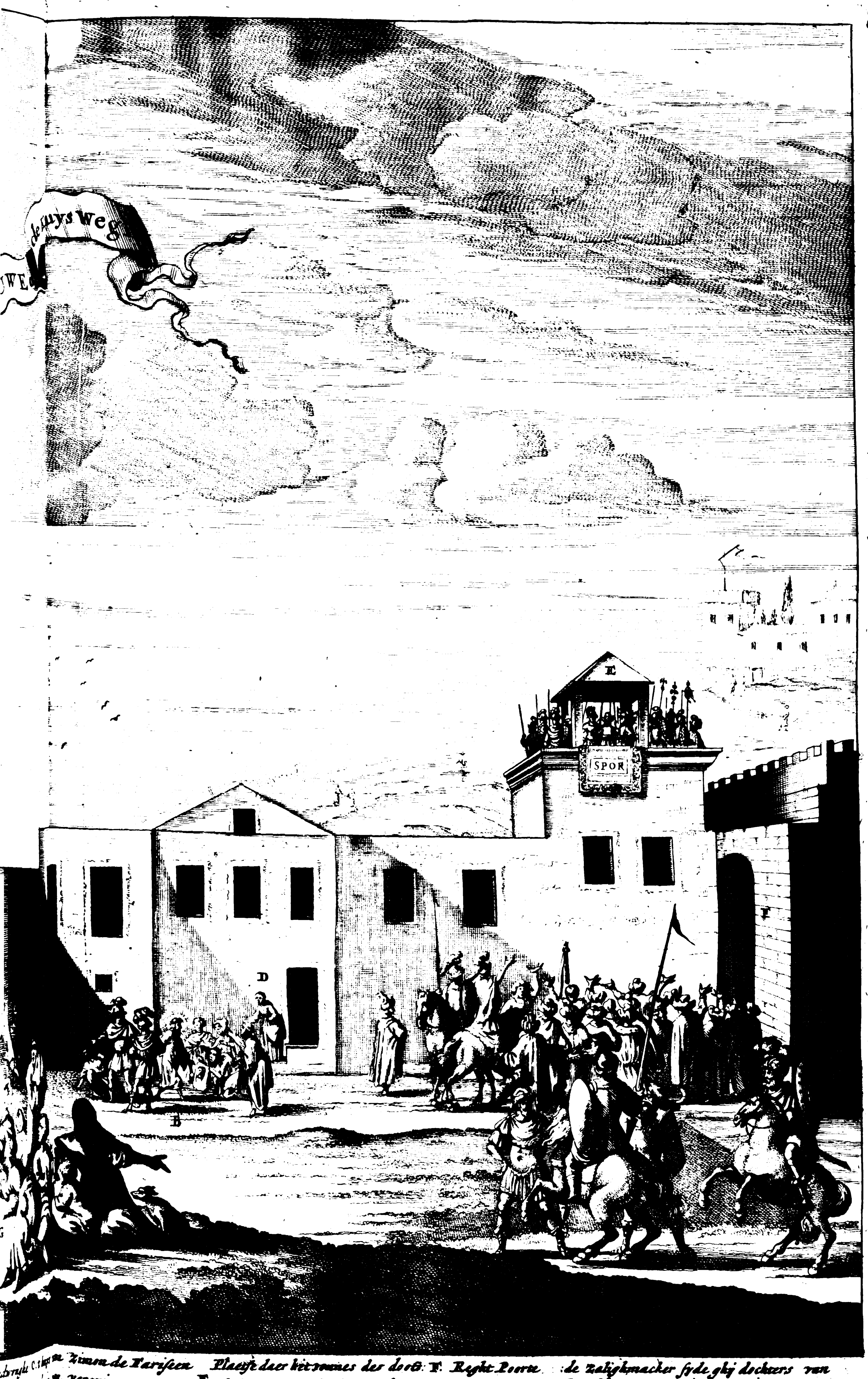

...ctvrugte C. t kap. Zimon de Fariseen
...dragle D. t kap. Veronica

Plaetse daer het vonnes des doots
E. Christus voor geleesen wordt

F. Reght Poorte
G. Plaetse alwaer:

de Zalighmacker syde ghy dochters van Ierusalem weent niet over mijn maer weent over u Zelfs. en over uwe Kinderen

Huis van *Veronika*.

ONtrent zes en twintigh treden van het huis des rijken Brassers, en op de linke zijde der straete, de welke na den Bekkeneel-bergh loopt, staet een huis, het *huis van Veronika* genoemt. *Adrichom* plaetst dit huis van *Veronika* op den hoek van eene strate:. daer het nochtans, volgens *Quaresmius*, in het midden der strate staet, en met andere huizen ter weder-zijde belent is.

Het is een klein en slecht gebouw, en gaet met twee of drie trappen of treden van gehouwen steen op. De deure is zeer laegh en eng, en op de linke zijde, in 't opklimmen.

Veronika wort voor den naem van eene vrouw gehouden, de welke, zoo men d'overlevering van dien oort geloven magh, in haer deure stont, wanneer de Zalighmaker, bezweet en met bloet in 't aenzight bemorst, voor-by haer huis ter kruizing gebraght wiert. Waer over zy, uit meêdogen, hem haer hooftdoek van linnen (of van bombazijn, zoo andere voor geloofelijker houden) had toegereikt, om zijn aengezicht af te veegen. In het afveegen had de Zalighmaker d'aftrek, en gedaente zijns aengezichts, ô wonder! in deze hooftdoek duidelijken gedrukt: en die toen, tot teken van zijne liefde, en vergelding van haeren weldaet, haer wederom gegeven. Deze hooftdoek wort nu noch, naer men zeid, te *Rome*, in de kerke van *S. Peter* (gesticht door keizer *Konstantijn de Grote*, op den *Vatikaner* bergh) eerbiedighlijk bewaert, en op zekere dagen den volke vertoont. Zy leit in eene zeer kostelijke tente, de welke onder een koepel staet, met een groot marmer beelt, dat *Veronika* vertoont, houdende in de hant de doek met het ingedrukt aengezicht des Zalighmakers, en een tafereel: waer op haer naem *Veronika* met grote letteren geschreven staet.

By de Roomsgezinde schrijvers wort deze vrouwe by wijle *Berenice*, en by wijle *Veronika* genoemt.

Naer het schrijven van *Fevillant*, in zijn *Tijt-tresoor*, nemen de genen, die deze vrouwe *Veronika*, in plaetse van *Berenice*, noemen, de perzoon voor het beelt: naerdien *Veronika* niet anders bediet, als *Vera Icon*, dat is, *waere beelt*.

Kerke der voorstelling van de Maeght *Marye*.

AEn de zuidzijde der stad, niet verre van den bergh *Sion*; doch meer binnen de stad, en in het uitterste gedeelte der boven-stad, staet een treffelijke en fraeie kerke, de *kerke der voorstelling van de maeght* Marye genoemt, ter gedaghtenis van de voorstelling der maeght *Marye* in den tempel, wanneer haere ouders, *Joachim* en *Anna*, haer in haere kintsheit, volgens gebruik der Joodsche wetten, in den tempel voorstelden: de welke op de plaetse, alwaer namaels deze kerke gebouwt wiert, tot aen den tijt van haeren huwelijken staet, woonde: of deze kerke, zoo andere willen, wiert de *kerke der voorstelling van Marye* genoemt, ter gedachtenis van de voorstelling der maeght *Marye* in den tempel, wanneer zy, na het verloop van veertigh dagen haerer reiniginge, sedert de geboorte des Zalighmakers, volgens de wet, hem in de kerke den Heere voorstelde Luc. 2: 22. Welke plechtigheit by de Roomsgezinden nu gemeenelijk *het feest der reiniging*, en ook het *feest der voorstelling* genoemt wort. Zoo *Bonifacius* schrijft, wiert deze kerke ter gedachtenis van beide deze voorvallen gesticht, en met den tijtel der *voorstelling en reiniging van Marye* genoemt.

Deze kerke wiert gesticht door keizerin *Helena*, of liever door keizer *Justiniaen*, door aenraden en vlijt van den abt *Saba*, ontrent op 't jaer, na den Kristen stijl, 530, volgens schrijven van *Cyrillus*, daer hy zeit: *Keizer Justiniaen heeft te Ierusalem, ter eere van de moeder Gods, eene kerke doen bouwen: by de welke gene andere kerke in generlei wijze kan vergeleken worden.* D'inwooners noemen die kerke, de *nieuwe*

Digitized by Google

kerke: de welke men by *Baronius*, uit *Cyrillus*, beschreven vind.

De Mahometanen hebben namaels deze kerke zich toe-geëigent en in eene *Metszid* verandert: waer over geen Kristen heden in de zelve eene voet derft zetten.

Daer neffens staet een groot en ruim klooster: waer in eertijts, zoo ieder aen dien oort getuight, verscheide nonnen en ongehuwde dochters haere woonplaetsen gekoren hadden, om in eenzaemheit, en buiten het gewoel der werelt, te leven.

Deze kerke wiert, in den aenvang van haere stichting, niet de *kerke van de voorstelling der maeght Marye*; maer de *kerke der moeder Gods*, en de *nieuwe kerke* genoemt, als uit *Cyrillus* gebleken is: want dit feest der *voorstelling* is eerst, na verloop van ontrent negen hondert en zeven en dertigh jaren, sedert de doot van keizer *Iustiniaen*, in de Roomsche kerke ingevoert: te weten, onder paus *Paulus* de twede, die in 't jaer veertien hondert vier en zestigh op den pauselijken stoel trad. Maer *Iustiniaen* wiert keizer, des jaers vijf hondert zeven en twintigh, na den Kristen stijl, volgens schrijven van *Genebrard*.

Roger plaetst deze kerke van *Marye*, de welke by d'Arabieren *Iamas Eladra* wort genoemt, hondert en twintigh treden van den tempel *Salomons*, ten zuide. Zy is, naest den tempel *Salomons*, het fraeiste gebouw des ganschen Heiligen Lants, en strekt in de lengte van 't zuide na 't noorde. Daer zijn drie gewelven met loot overdekt, die op twee ryen kolommen van graeuwen gegoten steen rusten. Roger.

De poorte, of deure, staet tegen 't noorde, en is in het voorhof van *Salomons* tempel begrepen. Zy heeft een portael van drie bogen, die op twaelf marmere kolommen rusten.

Deze plaetse wort by de Turken in grote eerbiedigheit gehouden; alwaer hunne vrouwen gewonelijken haere aendaght komen plegen.

Kerke van den apostel *Jakobus d'Oude*.

DRie hondert schreden van de poorte *Sions*, komt men, uit eene grote strate, in een groot vierkant voor-hof, recht na 't ooste, en treet van daer in een kerke, de kerke van *S. Jakobus de Oude* genoemt: dewijl zy gehouden wort op de zelve plaetse gesticht te zijn, op de welke d'apostel *Jakobus*, zoon van *Zebedeus*, en broeder van *Johannes* d'evangelist, door bevel van *Herodes Agrippa*, onthalst wiert. Act. 12: 2.

Zy is een der fraeiste en grootste kerken van *Jerusalem*, naest die van het Heilige graf, en heeft in 't midden een grote koepel, de welke op vier vierkante pylasters rust, (staende ieder pylaster twintigh voeten van elkandere) en boven opening heeft, gelijk die van het Heilige graf, om licht daer door te scheppen. Zy is geheel met verscheide afbeeldingen van heiligen beschildert: hoewel het zeer grof werk is.

Het bestek der kerke is binnen 's muurs, ten ooste, vier en veertigh, en ten weste acht en veertigh voeten breet, en heeft in de lengte, van d'eene tot d'andere hoek, vier en t'zeventigh voeten.

Daer zijn drie altaren, in drie koren, neffens elkandere, tegen 't ooste. De grootste is in 't midden.

Op de linke zijde van den buik der kerke, en achter een van de pylasters, de welke de koepel dragen, is een zeer kleine kapel van vijf voet en een halve lang, en vier en een halve breet: maer zeer fraei gebouwt. Onder den altaer, die vijf voet breet en negen lang is, steekt een steen twee duim diep in den vloer, die boven-mate hoogh by de Roomsgezinden geëert wort: naerdien zy geloven, dat op den zelven het bloet van dezen *Jakobus*, die gezeit wort op den zelven oort onthalst te zijn, uitgutste. Ter zijde is de *Sacristie*.

Deze plaetse behoort den Armeniers toe.

Van het dak der kerke kan men de gehele stad overzien: want het steekt in hoogte boven alle andere gebouwen, en zelf boven het kasteel, verre uit.

Neffens de kerke staet een zeer hoogh klooster, met verscheide vertrekken: in het welk altijt twaelf of vijftien geestelijke Armeniers, met den bisschop, hun verblijf hebben, en hunnen gewonelijken dienst doen. Ook nemen d'Armenische beëvaertreizers in

het

Digitized by Google

het zelve hun verblijf. Daer neffens is een tuin.

Zoo *Bonifacius* schrijft, hebben de *Spanjerts*, of, koningen van *Spanje*, deze kerke en klooster doen bouwen: in het welk de Spaensche pelgrims, die het Heilige Lant eertijts quamen bezoeken, gehuisvest wierden: want de Spanjerts dragen den apostel *Iakobus* een groten aendaght en eerbiedigheit toe. Te weten, deez *Iakobus*, zoo de Spanjerts voorgeven, was uit *Ierusalem* na *Spanje* getrokken, en had aldaer het evangelie verbreit, en eene kerke gesticht: van waer hy weêr na *Ierusalem* keerde, en aldaer onthalst wiert. Van daer zoude ook het lijk van *Iakobus* na *Kompostella*, in *Spanje*, overgevoert zijn: alwaer het door een groten toeloop van menschen, uit alle oorden, bezocht en bezichtight wort.

Het feest, of dagh van des zelfs overvoering, wort te *Ierusalem*, den derden van Loumaent, geviert, zoo *Baronius* in zijne aenmerking op het Roomsch martelaers-boek heeft aengetekent.

De *Maryen*.

IN de grote strate, by-na tegen over 't kasteel van *Pisa*, staet op de rechtehant een hoek van een huis, of een huis, dat met zijn hoek een weinigh uitsteekt, 't welk by ieder van dien oort de *Maryen*, of *plaetse der Maryen* wort genoemt: uit oorzake, de Zalighmaker ten zelven dage van zijne opstending, op die plaetse voor de vrouwen zou verscheenen zijn, de welke *Maryen* genoemt wierden, wanneer zy te rugh van zijn graf gekeert waeren, daer zy hem niet in gevonden hadden; maer eenen engel by het graf zagen, die haer des Heilants opstending verkundighde, en beval des zijnen jongeren te verwittigen: gelijk *Mattheus* in 't brede verhaelt. cap. 28.

Adrichom stelt dit huis of plaetse, daer de Heilant aen de *Maryen* verscheen, buiten de stad *Ierusalem* aen de westzijde. Zoo andere schrijven, was ter zelver plaetse eene kerke, met drie kapellen opgerecht, ter gedachtenis van des Heilants verschijning, en der drie vrouwen, de welke aen haer geschiede.

Te voore was de Zalighmaker, in de gedaente van eenen hovenier, voor *Marye Magdalene* alleen in den hof verscheenen.

Dit huis blijft toegesloten, en wort by eenen Turk bezeten, en leit van binnen voor een groot gedeelte vervallen. Ter gedachtents van des Heilants verschijning, dragen de Kristenen dit huis, en deze plaetse, een grote eerbiedigheit toe.

Huis van den apostel *S. Thomas*.

NIet verre van de kerke van *S. Iakobus* staet, in een kleine en smalle strate, een ledigh huis, dat voor het huis en de verblijf-plaetse van den apostel *Thomas*, volgens 's lants overlevering, gehouden, en ook na hem genoemt wort: waer over d'inwoonders van dien oort, en pelgrims, het in grote eerbiedigheit houden, en aendachtelijk bezoeken. Namaels is dit huis, door de oude Kristenen, tot een kerke gemaekt, en aen den zelven *Thomas* toegewijdt.

Geen Jood, noch Mahometaen, kan, naer men zeidt, in het zelve huis gaen, dan met verlies van zijn leven: naerdien hy aenstonts, als door een zonderlinge bestiering Gods, doot ter neêr zou vallen. Waer over het altijt toegesloten blijft, ten einde geen Mahometaen, met onverziens daer in te treden, zijn leven in gevaer stelt. En by aldien iet van den eenen of anderen Mahometaen in dit huis viel, of gesmeten wiert, het wort'er door eenen Kristen, en niet door eenen Mahometaen, weêr uitgehaelt.

Digitized by Google

Kerke van *Marye der flaeute* of *kramp*.

HOndert treden westwaerts van *Pilatus* boge, anders *Ecce homo* genoemt, staet, op de linke zijde, ten zuide van den *Kruis-wegh*, een kleine vervalle kerke of kapel: waer van niet als de vier muuren overgebleven zijn. Zoo de meeste Roomsgezinde schrijvers, door een oude overlevering, eendrachtiger stemme gevoelen, staet deze kapel ter plaetse, alwaer de Zalighmaker, met zijn kruis op de schouderen, en doornen kroon op zijn bebloet hooft, zijne moeder *Marye*, en *Iohannes*, en andere vrouwen, ontmoete, in het treden na den Bekkeneel-bergh. *Marye*, haeren zoon in dezen staet ziende, zou, wanneer zy hem wilde omhelzen, uit droefheit en hertzeet, aenstonts in flaeute gevallen zijn, of, zoo andere willen, de krampe gekregen hebben.

Ter gedachtenis van dezen voorval hebben de Kristenen namaels op de zelve plaetse, in 't midden van de straet, recht daer tegen over, deze kapel gesticht, en *Marye van de kramp*, of *flaeute*, genoemt.

Keizerin *Helena* deed den steen, op den welken zy neêr-zeegh, voor het groot altaer van de zelve kapel stellen.

Naer het verwoesten dezer kapel, door de Turken, om daer van eene peerde-stal te maken, kocht zeker monnik, *Bonaventura Kurset*, *Gardiaen* van den bergh *Sion*, dezen steen van den *Sanjak*, of stadvooght van *Jerusalem*, en zette dien boven de grote poorte van zijne kerke. Maer waer die heden is, des is men onbewust.

Onder deze kerke, de welke om hoogh stont, is nu, op de linke zijde der straete, de peerde-stal van den *Sanjak* van *Jerusalem*: waer in, zoo *Quaresmius* getuight, de peerden veeltijts sterven.

[a] Doub. [b] Quar. Ontrent [a] vijftigh of [b] dertigh schreden verder, komt men op het einde van de straet, aen eenen kleinen kruiswegh, die door eene andere kleine straete doorsneden wort, de welke van de poorte van *Damask*, ten noorde, begint, en, stadwaerts in, na 't zuide strekt.

Op deze plaetse, zoo de overlevering hout, dwongen de Joden eenen man, geboortigh van *Cyrene*, met name *Simon*, die van zijn lant quam, des Zalighmakers kruis te dragen, wanneer zy uit het richthuis van *Pilatus* gegaen waeren.

D'evangelisten spreken niet duidelijk, of deez *Simon* alleen, dan of hy met den Zaligmaker het kruis droeg: want [a] *Mattheus* en [b] *Markus* zeggen slechts, *dat zy dezen man dwongen het kruis van Jesus op te nemen.* Maer [c] *Lukas*, *dat zy hem het kruis opleiden en dwongen na* (of achter) *Iesus te dragen.* [a] c. 27: 32. [b] c. 15: 16. [c] c. 23: 26.

Door deze verscheidenheit van schrijven, hebben eenigen gelegentheit genomen, om te zeggen, dat de krijgsknechten het kruis den Zalighmaker afnamen, en daer meê dezen *Simon* beladen, om het alleen tot aen de Recht-plaetse of Bekkeneel-bergh te dragen: midlerwijle de Joden den Zalighmaker een weinigh voor uit, met de twee straetschenders, leiden.

Andere daer en tegen gevoelen, dat zy alle beide t'zamen het kruis droegen, en de Zalighmaker voorging, beladen met het kruis op zijne schouderen, en *Simon* achter aen volgende, dragende het onderste eind onder of tusschen zijne armen.

Ter zelver plaetse, en dicht daer by, zou de Zalighmaker tot de vrouwen, die met weenen en borst-slagen hem beklaeghden, en, beneffens veel ander volks, achter na volghden, gezeidt hebben: *Ghy dochters van Ierusalem! weent niet over my; maer weent over u zelfs, en over uwe kinderen.* Luk. 23: vers 28.

De *Pijnelijke* of *Kruis-wegh*.

DOor den *Pijnelijken* of *Kruis-wegh* wort, by de Roomsgezinden schrijvers, die wegh verstaen, den welken de Zalighmaker, in het gaen, ten tijde zijns lijdens, na den Bekkeneel-bergh, betrad, dien zy, na hunne gewoonte, met meer als gemeene en onnodige naukeurigheit, ga slaen

en

Digitized by Google

en afmeten. Op dezen wegh worden, binnen de ſtad, by hen acht plaetſen geſtelt: als het paleis van den lantvooght *Pilatus*, geeſſel-plaetſe des Heilants, paleis van *Herodes*, boge van *Pilatus*, kerke van *Marye der ſlaeute*; driehoek of driesprong, daer *Simon van Cyrene* het kruis opnam: huis van *Veronika*, en *Recht-poorte*.

Adrichom deilt dezen wegh in volgende wijze af. Te weten, hy begint van het paleis van *Pilatus*, en ſtrekt tot vijf en zeſtigh voeten: alwaer den Zalighmaker het kruis opgeleit wiert. Van daer trad hy, met het kruis beladen, tot twee hondert voeten verre, ter plaetſe, daer hy allereerſt met het kruis neêr-zeegh. Van daer ging hy hondert en drie en vijftigh voeten verder, tot de plaetſe, daer *Marye* met haeren zoon *Iohannes* hem ontmoete. Van daer quam hy tot aen een driehoek getreden, daer *Simon van Cyrene* gedwongen wiert het kruis te dragen, een ſtreke van hondert en negen en tzeventigh voeten. Van daer, tot aen het huis van *Veronika*, leide hy eenen wegh van vier hondert en acht en tzeventigh voeten af. Van 't huis van *Veronika*, tot aen de *Recht-poorte*, betrad hy eenen wegh van acht hondert en twee en veertigh voeten. Van daer trad hy langs een ſteenen, hoogen, en ſchuins opgaenden wegh, na 't noorde, tot acht hondert en twee en tzeventigh voeten, by een tweeſprong: alwaer hy de weenende vrouwen aenſprak. Van daer ging hy vier hondert en vier voeten, tot aen de voet des Bekkeneel-berghs. Vijf en veertigh ſchreden van daer togen de Joden hem zijne klederen uit, en gaven hem wijn, met myrrhe en gal gemengt, te drinken. Dertigh treden van daer wiert hy aen den kruize genagelt, en vijf en dertigh voeten van daer met het kruis opgerecht. Dies ſtrekt de ganſche *Kruis-wegh* van het paleis van *Pilatus* tot aen den Bekkeneel-bergh, of plaetſe der oprechting des kruis, een ſtreke van drie duizent en een en twintigh voeten verre.

By ouds wiert deze gehele wegh geduurighlijk by de Kriſtenen bewandelt; maer heden ſlechts des zelfs een gedeelte. Waer over *Quareſmius* den *Kruis-wegh* in twee delen verdeilt: in een deel, dat binnen de ſtad is, van *Pilatus* paleis, tot aen de Rechtpoorte, en in eene dat buiten de ſtad is, van de Rechtpoorte tot aen den Bekkeneel-bergh. Het eerſte gedeelte ſtrekt tot de lengte van vijf hondert en tzeventigh treden: het ander, tot ontrent twee hondert en vijftigh: t'zamen acht hondert en twintigh treden.

Deze wegh is altijt by de Kriſtenen, die te *Jeruſalem* wonen, met groten aendaght bloots voets bewandelt, inzonderheit op Vrydagh, en ten dage van des Zalighmakers lijden, om, na zijnen voorgang, zijne voetſtappen te volgen. In het bewandelen wort tegen alle de bovengemelde plaetſen grote eerbiedigheit betoont.

Davids Graf.

IN *Ieruſalem* was het graf van koning *David*; doch niet alleen diende dat tot eene grafſtede voor hem zelven; maer ook voor zijnen zoon en navolgers, *Salomon*, *Roboam*, *Abia*, *Aſa*, *Joſaphat*, *Joram*, *Ioas*, *Amaſias*, *Ozias*, *Ioathan*, *Achaz*, *Ezechias*, en *Ioſias*, die alle koningen van *Iuda* waeren: want alle de koningen van *Iuda* wierden in de ſtad *Davids*, dat is, in de ſtad *Sion*, in de grafſteden der koningen, neffens of by hunne vaderen begraeven. 1 Reg. 2: 10. en 11: 43. en 14: 13. en 15: 8, 24. 22: 51. 2 Reg. 8: 24. en 9: 28. en 12: 21. en 14: 20. en 15: 7, 38. en 16: 20. 2 Chron. 9: 31. en 12: 16. en 14: 1. en 21: 1. 32: 33. en 35: 24. Act. 2: 29. en 13: 36.

Manaſſes evenwel wiert in zijn huis begraven. 2 Chron. 33: 20. of in den hof zijns huis. 2 Reg. 21: 18: desgelijx *Amon*, zijn zoon. vers 26. Wel wiert *Aſa* in de ſtad *Davids* begraven; maer in zijn eigen graf, dat hy voor zich zelven aldaer doen graven had. 2 Chron. 16: 14. Doch *Ioram*, om zijne gruweldaden: *Ioas*, ter zake zijner wreetheit, en *Achas*, van wege zijne godloosheit en afgoderye, wierden wel in de ſtad *Davids* begraven; maer niet in de graven der koningen. 2 Chron. 21: 1. en 24: 25. en 28: 27.

Digitized by Google

Desgelijx wiert *Ozias*, anders *Uzzia*, om zijne melaetsheit in het graf-velt der koningen begraven: maer afzonderlijk van de lijken der andere koningen. 2 Chron. 26: 23.

Daer en tegen wiert de priester *Ioiada*, om zijne verdiensten en weldaden, aen den ganschen rijke bewezen, by de koningen in hunne grafsteden begraven. 2 Chron. 24: 16.

Waer uit blijkt, dat deze plaetse, de welke de gewonelijke grafstede der koningen van *Ierusalem* was, met prachtigh bouwerk moet verrijkt en verçiert geweest zijn. Anders wierden gemenelijk de lijken der gemene Joden buiten de steden begraven, als inzonderheit te bespeuren is uit 2 Reg. 13: 21. Luc. 7: 12. Matth. 8: 18. Joh. 11: 30, 31.

Salomon, zoo *Iosephus* getuight, deed in dit graf zijns vaders zeer grote rijkdommen leggen. Na verloop van dertien hondert jaren, deed *Hirkanus*, de hoge-priester en veltheer der Joden, de kiste van *Davids* graf openen, en daer uit drie duizent talenten lichten; waer van hy een gedeelte, of drie hondert talenten, aen *Antiochus de Godvruchtige*, koning van Syrie, telde, om hem met zijn heir van het belegh der stad *Ierusalem* te doen op-breken.

Namaels heeft ook *Herodes d'Askaloniter*, koning der Joden, by gebrek van gelt, des nachts heimelijk 't graf doen openen, en trad in het zelve, met twee van zijne getrouste vrienden: doch vond geen neêrgeleidt gelt daer in, gelijk *Hirkanus* gevonden had; maer wel een grote meenighte van dierbare kostelijkheden en goude çieraedjen, die hy wegh nam. Hy, hier door aengelokt, trad meer inwaerts, om naerstiger te doorsnuffelen, en quam tot aen de lijksteden der koningen *Salomon* en *David*: alwaer hy twee hellebaerdiers verloor: want een vlam, naer men zeid, sloegh van binnen tegen hen aen, die te reukeloos voortgetreden waeren. Door welken toeval *Herodes* verbaest ten grave uitsprong, en rechte, tot verzoening, in den ingang des grafs, een gedenkteken van witten marmer-steen, met grote onkosten, op, dat een langen tijt aldaer blijven staen was.

Davids graf was noch, ten tijde van den apostel *Petrus*, te *Jerusalem*, in wezen: als zijne volgende woorden getuigen: *Gby mannen broeders, het is my geoorloft vry uit tot u te spreken, van den patriarch David: dat hy beide gestorven en begraven zy: en zijn graf is onder ons tot op dezen dagh.* Act. 2: 29.

Zoo de Jood *Benjamin* (die ontrent des jaers elf hondert en tzeventigh heeft geleeft) getuight, stonden noch by zijnen tijt op den bergh *Sion* de grafsteden des geslachts van *David*, en der koningen, die na hem geregeert hebben: hoewel de plaetse onbekent was: want als te dier tijde zeker muur der kapel des berghs *Sions* ter neêr gestort was, zoo beval de patriarch den priester dien te hermaken, en daer toe de stenen van de oude muuren van *Sion* te gebruiken. In het uitbreken der stenen, vonden twee arbeiders, met het openen van eenen steen, den mont eener spelonke: waer op de een tot den anderen zeide: *Laet ons ingaen, en zien of'er gelt verborgen is.* Hier op traden zy door den mont der spelonke, en quamen tot in een paleis, dat op marmere kolommen stont, en met gout en zilver overdekt was. Voor aen lagh op een tafel een goude scepter en kroon. Dit was het graf van koning *David:* en aen de linke zijde was dat van *Salomon*: desgelijx de grafsteden van alle de koningen, die aldaer uit den Joodschen stam begraven waeren. Aldaer waeren geslotene kisten, zonder iemant wist, wat 'er in was.

Wanneer die twee mannen in het paleis wilden treden, zoo ontstont uit den mont des hols een dwerrel-wint: waer door zy tegen d'aerde voor doot ter neêr geslagen wierden, en aldus tot aen den avont bleven leggen. Aenstonts ontstont een andere wint, die, als met een menschen stem, riep: *Staet op: wijk van hier.* Dies traden zy, verslagen en verbaest, uit de spelonke, en begaven zich by den patriarch, dien zy alles verhaelden. Deez patriarch ontbood, by brieve, zekeren patriarch, met name *Abraham*, een Phariseer, (een der genen, die den ondergang van *Ierusalem* beweenden) uit *Konstantinopolen*, by zich, die den patriarch, op zijn verhael, wat zich toegedragen had, tot antwoort gaf: *Dit zijn de grafsteden van Davids geslaght, tot gebruik*

Digitized by Google

bruik dier koningen, die uit Iuda hunne afkomst hebben.

Des anderen daeghs wierden deze twee arbeiders op het bedt doot krank gevonden, die met verbaestheit zeiden: *Wy zullen daer niet weder komen: dewijl God niet wil die plaetse aen iemant getoont hebben.* Waer over de patriarch beval deze plaetse toe te maken, om voor de menschen verborgen te blijven. Dit alles had *Benjamin* uit den mont van dezen *Abraham* gehoort.

Het graf *Davids* bleef noch geheel en volkomen in wezen, tot aen den laetsten en dodelijken ramp, die den Joden, door keizer *Elius Adriaen*, overquam: want te dier tijde, voor dien neêrlaegh, te weten, des jaers honderd en vijf en dertigh, na den Kristen stijl, scheurde het graf van *Salomon*, en storte ter neêr, als een voorteken van dien aenstaenden laetsten ondergang der Joden, als *Dion Cassius*, in het leven van keizer *Adriaen*, getuight. Doch zoo *Baronius* en *Villapand* den zin der woorden van *Dion* willen uitgeleit hebben, storte slechts een gedeelte van *Davids* graf te dier tijde ter neêr: naerdien het noch ten tijde van *Hieronymus* in wezen was, die in het zelve, volgens zijn schrijven, gebeden storte.

Adrichom stelt *Davids* graf aen de westzijde van het paleis van *Kaifas*, na-by de muuren der stad, en ten weste buiten d'eetzale.

Verscheide gedenkwaerdige plaetsen in *Oud Jerusalem.*

EEn strate liep van de Water-poorte na den tempel, de welke de *strate des tempels*, of *Gods huis*, schijnt genoemt te worden. Ezr. 10:9. Door deze strate ging men van den tempel na den Olijfbergh. Daer was ook een brede strate, anders de *strate der poorte Efraims* genoemt, Nehem. 38:17. en een water-poort-strate. Nehem. 8:17.

Licht-foot. By de Rabbinen wort ook een boven of opper-strate gedaght. Al het speeksel, dat in de stad gevonden wiert, was rein, behalve dat in d'opper-strate. Waer op de Rabbinen, tot verklaring, byvoegen: *Het speeksel van ieder onreinen is onrein en besmet.* Wijders, alle vreemdelingen waeren by hen onrein, en woonden in d'opper-strate.

By de Rabbinen wort ook een hal of vee-strate; als ook een wol-verkopers strate, gedaght.

Rosh Hashanah cap. 2. hal. 2. De Rabbinen gedenken ook een groot voorhof te *Ierusalem*, *Beth-Iaaz* genoemt: waer op de stedelingen, om van de nieuwe naem te getuigen, en kuntschap te doen, vergaderden: gelijk ook aldaer de *Sanhedrin* d'onderzoeking van hen opnam. Aldaer waeren voor hen lekkere maeltijden aengerecht: waer om zy zich des te yveriger derwaerts begaven.

Parah cap. 3. hal. 2. In *Ierusalem* waeren ook eenige voorhoven op de rotse gebouwt: hoewel van onderen uitgeholt, ten einde aldaer geen grafstede zou gemaekt worden. Derwaerts wierden de zwangere vrouwen gebraght, om aldaer te baren, en hunne kinderen op te voeden. Dit deed men uit een byzondere en naukeurige zindelijkheit, te weten, op dat de kinderen, die aldaer opgevoet waeren, alwaer zy van het aenraken en besmetten der graffteden bevrijt waeren, zonder twijfel rein en bequaem zouden worden, om de genen, die door den stank der lijken besmet waeren, met zuiverend wey-water te besproeien.

In deze voorhoven waeren de kinderen opgesloten tot aen hun zevende en achtste jaer. Wanneer de besproeing van het een of ander ding most gedaen worden, zoo wierden zy met grote zorghvuldigheit en waengeloof, na de plaetse, daer het werk moste verricht worden, geleit: zittende op ossen, op dat zy hunne buiken, die dik en zwaerlijvigh waeren, des te veiliger van de besmetting der graven, op den wegh zouden beschermen. R. Sol. en Tosaptoth.

In de stad *Ierusalem* waeren verscheide spelonken of holen in de rotse uitgeholt: gelijk ook de plaetse, waer op den tempel gebouwt stont, onder uitgeholt was. In een dezer spelonken begaf zich *Simon* de tyran met zijn volk, wanneer hy reeds hoope-

loos

Digitized by Google

loos geworden was. Waer van by *Iosephus* een gedenkwaerdige historie te lezen is. *lib.* 7. *c.* 7. *de Bell.*

Gast of Zieken-huis. Lib. 6. Bell. 6. By ouds was in *Ierusalem*, zoo *Iosephus* getuight, een algemein gast of zieken-huis, 't welk *Hirkanus* de hoge-priester voor het gelt deed stichten, dat hy uit *Davids* graf genomen had: waer in d'arme vreemdelingen en kranken ontfangen en gespijst wierden.

Lib. 6. 8. *Iosephus* gedenkt ook een kasteel der Assyriers, nessens het welk, en een boogh-scheut van den tweeden muur, *Titus*, na het veroveren van den eersten muur der stad, zijne legers neêrsloegh, om het te bestormen en te veroveren.

Verscheide vermaerde en voornaeme huizen waeren by ouds te *Ierusalem*, die in de Schrift, en by *Iosephus*, gedaght worden: als het huis der *Asmoneërs*, dat boven de *Xystus*, in het over-gedeelte der stad, stont. Het huis der profeteße *Hulda*, *Sallums* huisvrouw, stont in het twede deel der stad, die koning *Iosia* de verwoesting van *Ierusalem* te vooren spelde. 2 Reg. 22. 2 Chron. 34. *Ioseph. l.* 10. *Antiq.* 5.

Lib. 5. cap. 5. *Iosephus* gedenkt ook een paleis of koninglijk hof van *Grapte*, namaegh van *Izata*, koning van *Adjabena*: waer in namaels *Iohannes*, belhamel der muitelingen, zijn verblijf had, en zijn gelt en geroofde buit ter bewaring braght.

Taanith cap. 3. Hal. 8. De Rabbinen maeken ook gewagh van eenen steen der verlore dingen: waer op al het geen, dat verloren was, afgekundight wiert.

Verscheide koopmerkten waeren by ouds in *Ierusalem*, die inzonderheit by *Iosephus* gedaght worden.

Lib. 2. c. 14, 15, 16. *Iosephus* stelt in de boven-stad, en *Adrichom* in het bovenste gedeelte der beneden-stad, een koop-merkt, die door de Romeinsche krijgsknechten, op bevel van den lantvooght *Cestius*, verwoest en uitgeplondert wiert.

Zoo *Adrichom*, na den voorgang van *Breidenbagh*, daer by voeght, zou d'apostel *Iakobus* op deze merkt, door bevel van koning *Herodes Agrippa*, onthalst zijn: hoewel zulx met gene zekerheit kan gezeit worden. Daer was ook een wol-, koper en kleeren merkt: en ook een hout-merkt, de welke *Iosephus*, met *Bezetha* en *Kenopolis*, of de nieuwe stad, t'zamen voeght. *Cestius*, veltheer der Romeinen, deed deze drie plaetsen, volgens schrijven der Romeinen, door het vuur verwoesten.

By ouds waerenb innen de stad *Ierusalem* gene hoven of tuinen: naerdien d'overheden der Joden, zoo d'overleveringen der Rabbinen getuigen, die in *Jerusalem* niet wilden gedogen, ter oorzake van den stank: want zeker *Rabbi Bavan Kama* schrijft aldus: *Men maekt in Ierusalem gene tuinen of paradijzen, van wegen den stank.* Waer op de *Glossa* of uitlegging voeght: *Ter zake van den stank der quade kruiden, die weghgeworpen worden: want de boven worden gemest: waer uit stank ontstaet.* Avoth. R. Nathan. Daer en tegen waeren buiten de stad zeer vele hoven.

In *Ierusalem* waeren gene bomen geplant, uitgezeidt rozen-bomen, die aldaer, sedert de tijden der eerste profeten, geweest waeren.

Tusschen den bergh *Sion* en *Akra* Lib. 2. c. 24. was ook een dal, in 't Grieksch, by *Iosephus*, *Tyropolon Pharanx* genoemt, dat is gezeit, het *dal der kaeskopers.*

Ophel wort alzoo in de Schrift, Ophel. 2 Chron. 27: 3. 33: 14. Esa. 32: 14. Bonfr. en by *Iosephus* op verscheide plaetsen *Ophlas* genoemt.

Wat plaetse *Ophel* te *Ierusalem* was, daer in komen de schrijvers niet genoechzaem over een.

Zoo de Hebreen, volgens schrijven van *Hieronymus* over Esai. 32: 14. willen, worden by *Esaias*, door de Hebreeusche woorden, *Ophel* en *Bachal*, (waer voor in de Latijnsche vertalinge staet *duisternis* en *klopping*, en in de Neêrduitsche *Ophel* en *wachttorens*, of *torens* en *wachten*) twee zeer hoge torens betekent: welker hooghte het oogh niet kon bereiken: waer van zy die namen zouden bekomen hebben. Desgelijks gevoelt *Adrichom* en anderen, dat *Ophel* een toren van een yzelijke hooghte, en een vast en bemuurt kasteel was, en na-by den tempel stont; hoewel buiten den muur des tempels.

Daer en tegen willen *Villapand*, en, na zijnen voorgang, *Bonfrerius*, dat *Ophel* een zeer lage en nederige plaetse was: het welk ook *Iosephus*, *lib.* 2. *c.* 18. en *lib.* 6. *c.* 6. schijnt te kennen te geven,

geven: want nergens wijst de Schrift noch *Josephus* aen, dat *Ophel* een toren zy: hoewel niet kan geloochent worden, dat in of neffens *Ophel* wel een toren kan geweest zijn: want dat wort Neh. 3, 26. gezeit, maer het is geheel iet anders, te zeggen, dat *Ophel* een toren zy, en iet anders, dat in of neffens *Ophel* een toren was. *Ophel* was eigentlijk eene nedrige plaetse, aen d'oostzijde des tempels en bergh *Moria*, en neffens de muuren der stad gelegen, en eene woonplaetse der Mathiner of Gabaoniten. Neh. 3, 26. *Ophel* bediet een kasteel of hoge plaetse.

Huis, hof of Paleis van koning Salomon, en huis des wouts Libans of Libanons.

HEt paleis of hof van koning Salomon, dat hy na het voltoien des tempels deed bouwen, wort gemenelijk in 't oud Verbont *het huis des konings*, en anders ook *zijn huis* genoemt. 1 Reg. 9, 1. 2 Chron. 7, 11.

Het stont aen de Zuit-zyde des tempels, en was zeer prachtigh, fraei, heerlijk, en kunstigh in orde gebouwt, en, volgens schrijven van *Josephus*, lang hondert, breet vijftigh, en hoogh dertigh ellen: welke zelve mate van lengte, brete en hooghte, in de Schrift 1 Reg. 7, 2, aen het huis des wouts Libans gegeven wort.

Rab. Sal. Jarch. R. Dav. Kimch. Ezech. 43, 8. 1 Reg. 7. Joseph. lib. 8. Ant. c. 2. Rabb. Jehud.

Het rufte op zestien vierkante pylasters: welker kapiteelen uit Korintisch werk bestonden. De posten en uitgehouwe deuren waren, zoo tot çieraet, als sterkte des gebouws, van een zelve stoffe gemaekt.

In het midden des paleis of huis des konings stont, naer het schrijven der Rabbinen, het huis des wouts Libans of Libanons genoemt, dat op verscheide plaetsen in 't oud Verbondt met dien naem gedaght wort: als 1 Reg. 7, 2. 10, 17. 21. 2 Chr. 9, 16, 20: hoewel het enkelijk by Esais 22, 8, het huis des wouts schijnt genoemt te worden. *Josephus* noemt dit huis eigentlijk het hof, gebynaemt het wout des Libans: doch wijst nergens d'eigentlijke plaetse aen, waer het stont.

Uit het schrijven van *Josephus* is te bespeuren, dat het een ongemeen en boven mate heerlijk gebouw was, naerdien de koningin van *Scheba*, de welke Salomons huis en paleis, en alle zijne heerlijkheden bezagh, haer hier over het meeste verwonderde.

Het huis des wouts Libans was lang hondert, breet vijftigh, en hoogh dertigh ellen. 1 Reg. 7, 2, en begreep drie ryen van kamers of vertrekken, boven malkanderen. Het gantsch werk, zoo van wanden en zoldering, als dak en vloer, bestont uit çeder-balken, die met leliwerk na de Korintische orde uitgehouwen waren.

D'onderste kamers des huis waren dertigh ellen hoogh, en in twee deelen verdeilt: welker een neffens het ander lag.

De zoldering, dak of gewelf ruste op vier ryen van vierkante çeder-houte kolommen: men had'er ook drie ryen vensters boven malkanderen. De deuren met de posten waren ook vierkant: waer door het volk van alle zijden uit en inging.

Het eerste deel voor dit huis was een ruim en groot voorhuis of zael, lang 70, breet 50, en hoogh 30 ellen.

Door de poorten, aen desselfs drie zijden gelegen, trad het volk na het gericht: alwaer de raet des gerichts de geschillen overwoegh, en de strijdende partyen bevredighde.

Langs de breete van het gebouw des huis waren zestien çeder-houte kolommen, in vier ryen, op een gelijken afstant van elkanderen gestelt, op de welke het dak of zoldering des huis rufte.

Op de toppen, einden of kruinen dezer pilaren lagen, van d'eene tot d'andere pylaer, sterke çeder-balken, die, beneffens de tusschen gelege ribben, het dak droegen, en het gantsche werk vast en stevigh maekten.

Het tweede vertrek of deel in het onderste deel dezes huis was vijftigh ellen lang, na de brete des huis, dertigh breet, na de lengte des huis, en ook dertigh ellen hoogh. Het had op alle zijden deuren en vensteren. Door de deuren tradt men na het paleis des konings.

Het dal of zoldering van dit vertrek rufte op vier ryen van vierkante çede-

ren pylaren, die langs de brete des huis ſtonden, op een zelve wijze, als de pylaren in den ingang of voorhuis voornoemt.

Dit vertrek was op beide zijden des huis gebouwt, en beſloegh deſſelfs geheele breete: want de lengte dezes vertreks van vijftigh ellen beſloegh de gehele breete des huis.

Binnen dit vertrek zad koning Salomon op zijnen throon, ter rechte, om de redenen der raedsheeren aen te horen, die met de geſchillen des volks voor hem verſchenen, de welke de koning dan beſleghte.

Hier om wiert dit vertrek of deze kamer ook het portael des gereghts genoemt, en anders ook het portael der pylaren, van wegen de pylaren, daer het op ruſte.

Deze twee kamers of het voorhuis en het portael des gerichts waren door eenen muur van malkanderen geſcheiden, in den welken eene deure ſtont, om van d'eene in d'andere te gaen.

In het portael des gerichts ſtont een groote en prachtige throon, uit elpenbeen of ivoir, in vorm van een richterſtoel, gehouwen, die met zes trappen opging. Op beide einden van ieder der twalef trappen ſtont een leeuwen beelt van gout: daer en boven ſtonden diergelijke twee leeuwen ter weder zijde van des konings zit-plaetſe.

Ioſeph. lib. 8. Antiq. c. 2. De zit-plaetſe, die aen het opperſte des throons was, had de geſtalte en fatſoen van handen, de welke den koning als opnamen en ontfingen, wanneer hy zich daer op ter neer zette.

Het hooft des throons was van achteren ront 1 Reg. 7, 2. 2 Chr. 9. Of de leuning des ſtoels, daer de koning tegen aen ruſte, was gemaekt van fatſoen als een halve oſſe. Of het was gemaekt, zoo andere willen, als een kalfs hooft, dat de nek na den koning toe gekeert had.

De geheele throon was met louter gout overtogen: want desgelijx was in geen koningrijk oit gezien. 1 Reg. 7. 2 Chron. 9, 17. Voor den throon was een voetbank van gout aen den zelven vaſt. 2 Chr. 9.

Het huis des wouts Libans had verſcheide kamers: waer in alle des konings wapenen bewaert wierden: want koning Salomon had twee hondert rondaſſen van geſlagen gout doen maken, ieder ter zwaerte van zes hondert ſiklen: en daer en boven drie hondert ſchilden van geſlagen gout: ieder ſchilt van drie Manim of drie hondert ſiklen; (een Manim gerekent op hondert gemeene ſikelen) die hy in het huis des wouts Libans leide. 1 Reg. 10, 17. 2 Chr. 9, 16.

Aen het huis Salomons, daer in hy woonde, was een ander voorhof meer inwaerts, dan het voorhuis voornoemt, het welk het zelve in werk gelijk was. 1 Reg. 7, 8.

Het voorhof van des konings huis was eene zeer luſtige plaetſe van een wijd beſtek, en met marmere ſtenen van verſcheide kleuren gevloert. Het was daer en boven aen alle zijden met zeer lange koninglijke galderyen tot çieraet omringt. Aldaer waren kelders onder d'aerde, en huisjes, en fraeie eet-zalen: dewelke alle, door middel van hare deuren, ingang tot het portael des gerichts hadden. Rab. Iehud.

Aen het huis Salomons en neffens het portael des gerichts waren byzondere kamers: waer in d'edelen en voornaemſte bevelhebbers zich begaven, om den geeſt, na het verrichten hunner zaken, te verluſtigen. Ioſeph. lib. 8, 5.

Langs henen binnen de gemelde galderyen waren treffelijke ruime vertrekken, met tafelen en kaſſen vol gouts opgehoopt: naerdien zy met de goude vaten en allerlei huisraet, dat tot des konings gaſtmalen vereiſcht wiert, geſtoffeert waren.

Het is bezwarelijk de grote en verſcheidentheit der kamers, zoo van de groote, als middelmatige, en zoo van de genen, de welke onder d'aerde verborgen waren, als die om hoogh in de lucht fraei opgebouwt waren, op te tellen. Ioſeph.

Alle de kamers en vertrekken waren met çeder-balken gevloert, en ten dele met vierkante ſtenen van tien voet opgehaelt, en ten deele, gelijk koninglijke hoven en tempels gewonelijken gemaekt waren, en met dierbaren marmer bekleet.

De wanden van eenige dezer kamers waren van binnen met drie ryen Babyloniſche tapyten boven malkanderen behangen. Daer boven vertoonde haer een vierde ry van wonder-kunſtigh beeltwerk: in de welke veelerleie gedaenten van bomen en aertgewaſſen uitgehouwen waren: welker takken en bla-

Digitized by Google

bladen met zulken schranderheit en kunst uitgebeelt waren, dat zy eenighzins scheenen beweeght te worden.

Het overige daer boven, tot aen den zolder, was met witsel overstreken, en met velerlei kleurige schilderyen afgemaelt.

De wanden en zolders waren langs hene met gesteenten, in gout gevat, verçiert: gelijk ook in de verçiering des tempels gedaen was.

In 't kort, het gantsch gebouw bestont uit marmer, çederen-hout, en gout en zilver.

Zoo de Schrift 1 Reg. 7, 9, 10, 11. getuight, bestont de grontvest van dit gebouw uit kostelijke grote stenen van tien en acht ellen: desgelijx was het gebouw boven den gront vast opgehaelt met kostelijke steenen, na de mate gehouwen, van binnen en van buiten met de zage gezaeght, van den grontslagh tot aen de neutstenen (of dak) en van buiten tot aen het groot voorhof. Het overigh bestont uit çederen hout.

Huis der koningin-ne. Neffens dit gebouw of paleis des konings, was een huis tot gebruik der koninginne, koning Faraos dochter, door koning Salomon gebouwt, dat den voorhuize des Throons gelijk was. 1 Reg. 7. *Want de dochter Faraos toogh van de stad Davids op tot haer huis: het welk Salomon voor haer gebouwt had.* 1 Reg. 9, 24: *Salomon nu dede de dochter Faraos opkomen uit de stad Davids, tot het huis, dat hy voor haer gebouwt had: want hy zeide:*

1 Reg. 3, 1. *Mijne vrouwe zal in het huis Davids, des konings Israëls, niet woonen, om dat de plaetsen heiligh zijn, tot dewelke d'Arke des Heeren gekomen is.* 2 Chr. 8, 11.

Het groot voorhof, dat alle de gebouwen des hofs begreep, bestont rontom uit drie ryen van gehouwe stenen, en uit een ry van çeder-balken, op een zelve wijze, als het binnenste voorhof des tempels gebouwt was. 1 Reg. 9, 12. 2 Chron. 8.

Een groot geschil bespeurt men onder de Schrijvers over de plaetse en oort

Ziet Syr. des huis Libans. Eenigen stellen het huis des wouts Libans op den bergh Liban, en houden het aeloude kasteel *Balbek* voor het huis des wouts Libans: eensdeels van wegen den naem *Liban*, en ten andere, dewijl 1 Reg. 9, 19. 2 Chr. 8, 6. gezeit wort, dat Salomon in Jerusalem en op den Liban bouwde. Quansuis als of Salomon dit huis in het wout en in het gewest des Libans, tot zijn vermaek en wellust, en tot eene uitspanning van 's rijks zaken, zou gesticht hebben: te weten, als op eene plaetse, de welke een gedeelte van Kanaän of Heilige Lant was.

Maer naer het gemein gevoelen der voornaemste Schrijvers, was het huis des wouts Libans of binnen de stad Jerusalem, of niet verre van dezelve gelegen: want by aldien het huis des konings, het huis des wouts Libans, en het huis der koninginne, gene huizen waren, die in plaetse en wijze van bouwwerk verschilden; maer alleenlijk een eenigh hof, dat vele deelen begreep: welker een het huis des konings, het ander, het huis des wouts Libans, en derde het huis der koninginne genoemt wiert, gelijk *Pineda* en andere gevoelen, zoo blijkt klarelijk, dat het binnen de stad geweest zy: naerdien uit de Schrift 1 Reg. 7, 9. te zien is, dat het hof des konings neffens den tempel gestaen hebbe: want aldaer wort gezeidt, dat het gebouw van des konings huis tot aen het groot voorhof uitstrekte, dat is, het buitenste voorhof des tempels: en hierover was des konings hof aen den tempel gevoeght, en aldus binnen de stad, en dienvolgens ook het huis des wouts Libans. de rebus Salom. lib. 5. c. 6.

En genomen men stelde de bovengemelde huizen, als het konings huis, het huis des wouts Libans en huis der koninginne, verscheide van stant, en maeksel van gebouw, gelijk *Lyranus*, *Komestor*, *Abulensis*, *Kajetanus*, *Hugo*, *Genebrard*, *Vatablus*, *Adrichom* en andere willen, zoo kan evenwel het huis des wouts Libans noch op den bergh Liban, noch op de voornoemde plaetse van *Balbek* geplaetst worden; maer moet of binnen de stad Jerusalem, of ten minste niet verre van dezelve gestelt worden. *Genebrard* noemt het huis des wouts een zomerhuis, en stelt het buiten Jerusalem, *Vatablus* en niet verre van Ierusalem, die beide den Chaldeeuschen text gevolght hebben: de welke, in plaetse, *Hy bouwde ook een huis des wouts Libans*, aldus heeft: *Hy bouwde ook een huis van verfrissching der koningen.* Zoo *Abulensis* gevoelt, was

tusschen het huis des wouts Libans, en tusschen des konings huis, een lusthof: als of dit huis gantsch tot wellust en vermaek gebouwt was.

Uit het schrijven van Josephus schijnt ook eenighzins te kunnen bespeurt worden, dat het huis des wouts Libans in de stad Jerusalem, en by of in des konings hof stont: want sprekende van de koninginne van *Scheba*, dewelke by koning Salomon den gantschen toestant des hofs bezagh, en haer over desselfs pracht en çierelijkheit verwonderde, zoo voeght hy daer aenstonts op: dat zy haer noch meer over het huis des wouts Libans verwonderde: waer uit men zou mogen besluiten, dat het huis des wouts Libans in des konings hof stont; dewijl zy, onder het bezichtigen van alle die dingen, geduurigh haer ten hove by den koning bevond, en Josephus gene andere dingen verhaelt, daer de koningin haer over verwonderde, als die ten hove voorquamen. Daer en boven vereischte het gebruik, daer toe dit huis geschikt was, desselfs nabyheit aen en by de stad: naerdien het eigentlijk een huis of schatkamer van goude wapenen schijnt geweest te zijn.

Joseph. lib 8. Antiq. c. 2. 1 Reg. 10, 1. 2 Chr. 9, 1

Maer met recht zou men mogen vragen, indien dit huis op den bergh Liban niet gebouwt was, waerom het dan het huis des wouts Libans genoemt wiert: Waer op eenigen antwoorden, dat het alzoo genoemt wiert; dewijl het een huis was, dat lustige bogerden, en vermakelijke bosschaedjen had, na de gelijkenis van den boschrijken en altijt groenen bergh Liban. Of het wiert, zoo *Theodoretus* en *Prokopius* willen, het huis des wouts Libans genoemt, dewijl het met vele opgerechte pylaren, als de çederen des Libans, opgebouwt was: of eindelijk, het wiert het huis des wouts Libans genoemt, zoo van wege zijne çedere pylaren, als van wegen de çedere balken en planken, en andere voornaemste bouw-stoffe, dewelke van den bergh Liban gebragt was. Waer toe, tot meerder bewijs, ook dient, dat Jerusalem zelf, of de tempel bywijle de *Liban* genoemt wort, van wege de menighte des çederen houts van den bergh Liban, waer mee hy verçiert was: gelijk Hieronymus deze woorden van Zach. 11, 1. verklaert: *Doet uwe deuren open ô Liban!* en 1 Reg. 9, 19. 2 Chron. 8, 6. *En wat de begeerte Salomons begeerde te bouwen in Jerusalem en in den Libanon.* Alwaer Hieronymus door het woort *Liban* den tempel Salomons wil verstaen hebben. Op een zelve wijze leit *Eusebius* ook deze woorden uit, lib. 8. demonstr. Evang. c. 4.

Quæst. 24. in 1 Reg.

Hugo. Victorin. Abulens. Vatab.

in Tradit. ad 2 Chr.

Tot het bouwen van tempel en hof had *Hyram*, of *Irom*, koning van Tyrus, Salomon een grote menighte gouts en noch groter menighte zilvers verschaft: en daer en boven stoffe van çederen, Algumim en pijn-bomen hout. Daer en tegen had Salomon dezen *Hieram* met zeer grote giften weer beschonken: want hy zond hem allen jaers koren, wijn en olie: dier dingen hy allermeest van node had; alzoo hy op een eilant woonde. Hy vereerde hem ook twintigh steden, die niet verre van Tyrus lagen, 2 Chron. 2: hoewel *Hyram* die weigerde aen te nemen.

Ziet pag. 116.

Deez *Hyram* was ook een vrient van koning David, 1 Reg. 5, 1. en had den zelven ook çederen hout, timmerluiden en metselaers tot het opbouwen van zijn huis gezonden. 2 Sam. 5, 11. 1 Chron. 14, 1.

Het gebouw van Salomons huis of hof wiert door hem naulix in den tijt van dertien jaren voltoit, na hy aen den opbouw van het huis des Heeren of tempel zeven jaren doen arbeiden had. Dies in den tijt van twintigh jaren die beide huizen door hem opgebouwt en volmaekt wierden. 1 Reg. 7, 1. 9, 10. 2 Chron. 8, 1. Joseph. Antiq. lib. 8. c. 2. Want Salomon wende aen den opbouw zijns huis, zoo Iosephus schrijft, zulke grote naerstigheit niet, als aen den opbouw des tempels. En onaengezien de tempel groot, en ongelooflijk prachtigh en heerlijk was, zoo wiert hy evenwel, naerdien God de behulpzame hand aen het werk bood, binnen den gemelden tijt volmaekt. Maer alhoewel des konings hof by den tempel in pracht veel te kort schoot, dewijl desselfs bouwstoffe zoo lang te vore niet vervaerdight was geweest, en voor den koning, en niet voor Gode een woonhuis gebouwt wiert, zoo was het hierom des te langzamer ten einde gebraght. Des niet tegenstaende was dit huis na de waerdigheit des konings en volks middelen gebouwt. Dus verre *Josephus*.

Een

Digitized by Google

Opgang tusschen des konings huis of tempel. Een vermaerde opgang of opgaende hoge wegh of trap was uit des konings hof over een groot en wijd dal, tot aen het huis des Heeren of tempel, door koning Salomon gemaekt: waer langs hy gewonelijken uit zijn hof na den tempel oping, en door de Wester-poorte, *Schallecheth* genoemt, in den zelven trad. 1 Reg. 10, 5, 12. 2 Chron. 9, 4, 11. 26, 16.

Deze opgang of hoge wegh was ter wederzijde, zoo *Lichtfoot* uit de Schriften der Rabbinen te recht heeft aengemerkt, met linden en eiken bomen beplant, die eensdeels tot versterking des weghs dienden, en eensdeels den koning, in het op en afgaen, een schaduwrijken en vermakelijken wandel-gang verleenden. Hier over wiert de Wester-poorte des tempels, dewelke neffens of op het Wester-eind van dezen opgaenden wegh stont, *Schallecheth* genoemt, dat gezeidt is, *opwerping*, *opsmijting* of *opheffing*: want *Schaleth* bediet *opsmijten* of *opwerpen*. (Rab. Sal. in Esr.) (Ziet pag.)

Daer en boven waren voor het huis des konings en voor het huis des Heeren steunselen, schragen of pylaren van Algumim hout gemaekt, 1 Reg. 10, 12. 2 Chr. 9, 11: te weten, deze hoge opgang was ter wederzijde met pylaren of steunselen van Algumim hout onderstut of onderschraeght.

Een en het zelve ding, dat van Algumim hout gemaekt was, wort op twee verscheide plaetsen in 't Hebreeusch verscheidentlijk geschreven: want 1 Reg. 10, 12. wort op Hebreeusch gelezen *Misad*, en 2 Chron. 9, 11. *Mesilloth*. Het eerste Hebreeusch woort wort meest in alle overzettingen in de betekenis van steunselen genomen: gelijk ook *Avenarius* dat woort een schraegh of ondersteunsel, dat de trappen ter weder zijde onderstut, uitleit.

Maer het Hebreeusch woort *Mesilloth*, op de laeste plaetse, wort gemenelijk *Hoge gangen*, of, na 't Grieksch, *opgang*, en by eenigen *trappen* overgezet. In de betekenis van *opgang* wort het woort *Mesilloth* in de Schrift op verscheide plaetsen genomen: inzonderheit by Esaias 33, 8. 49, 11.

Naer het schijnt was deze opgang boven mate heerlijk en wonder kunstig gebouwt; naerdien de koningin van *Scheba*, onder het bezichtigen van Salomons heerlijkheden ten hove, over den zelven tot stommens toe verslagen en als opgetogen stont. 2 Chron. 9, 4.

Josephus schijnt dezen opgaenden wegh of opgang van Salomons huis tot den tempel te verstaen, daer hy zeidt: *Eene poorte leide van des konings huis na den tempel, zijnde het dal tusschen tusschen beide tot doorgang opgevult.* Het welk een boven mate groot werk was; ter oorzake van de wijte en diepte des dals.

Wat Algumim hout is. Wat slagh van hout eigentlijk het Algumim hout was, daer deze opgang van gemaekt was, en dat uit Ophir, met *Hyrams* schepen gebraght wiert, kan met gene zekerheit, ja naulix by gissing gezeit worden: naerdien niet alleenlijk dit hout den Joden ten tijde Salomons geheel onbekent was: *want diergelijk hout was te vore in het lant van Judea niet gezien*. 2 Chron. 9, 11. *noch ook daer na*. 1 Reg. 10, 12: maer is ook nu noch den Rabbinen en Natuurkundigen onbekent. Waer over verscheide Schrijvers verscheidentlijk daer van geschreven hebben.

In 't Hebreeusch heeft dit hout een tweevoudigen of dobbelden naem: want 1 Reg. 10, 11. wort het *Almuggim* of *Almugim*: en 2 Chr. 9, 10, 11. *Algumim* of *Algum* genoemt: te weten, met het verzetten der letter-grepen *Gim* en *Mim*.

Eenigen houden *Algumim* voor geen eigen naem van hout; maer voor een gemeinen naem, en leggen dien *onvergangkelijk* of *onverrottelijk* uit. Te weten, zy willen dat *Algumim* een koppel-woort zy, en uit *Al*, dat zoo veel als *on* in 't Neerduitsch gezeit is, en uit *Mug*, dat is, *vergangkelijk*, t'zamen gestelt zy: en dienvolgens *Almug* *onvergangkelijk* betekent. Maer deze stelling wort te recht by *Lipenius* wederleit. (Joh. Arend.)

Dewijl nu dit *Algumim* hout, dat uit *Ophir* gebraght wierdt, voor zulk een raer en dierbaer hout in de boeken der Koningen en Chronijken genoemt wort, dat desgelijx voor noch na te Jerusalem gezien was, zoo moet dit zelve hout nootwendigh een ander, en verscheiden van het *Algumim* hout geweest zijn, dat op den bergh Liban gehouwen wiert: naerdien dit met kleine moeite van den bergh Liban over zee

na Joppe, en van daer te lande na Jerusalem kon gebraght worden. Door *Algumim* hout des berghs Libans verstaen eenigen het uitstekenste en beste çederen hout des berghs Liban. Maer misschien was tusschen beide dit hout eenige gelijkenis en overeenkoming in vastigheit, kleure en duurzaemheit.

Desgelijks gevoelt *Pineda*, dat die beide houten zoodanigh verschillen, dat d'eene naem *Algumim* eigentlijk betekent dat hout van een zeker slagh, het welk op den Liban groeide: maer d'andere naem *Almugim* weer op nieu, door het verzetten der zelver letteren, gemaekt zy, op dat aldus zoo wel in letteren, als in geluit en uitspraek, de laeste naem den eersten zeer gelijk zou zijn: ten einde het gevoeghelijk dat hout zou betekenen, welk van verre uit Ophir gebraght wiert: en alhoewel het uitheemsch en een eigen slagh was, nochtans zoo was het dat hout gelijk, dat op den bergh Liban gevonden wiert: maer niet geheel en al van een zelven slagh.

Lipen. Ongetwijffelt was *Algumim* gene Joodsche, maer een Indiaensche naem, die aen het zelve hout door de bootsluiden, die het uit Ophir braghten, van wegen de gelijkenis met het *Algumim* hout des Libans gegeven wiert. Dieshalven had dit hout in Indiën een anderen naem, die uit de vermaerste en beroemste bomen van Indiën moet genomen worden.

Pagninus, *Arias*, *Montanus*, *Thomas Bozius*, en verscheide Rabbinen, verstaen, door *Algumim* hout, koraelbomen hout, dat in kleure en herdigheit het korael zeer gelijk is, en om die gelijkenis alzoo genoemt wiert.

Desgelijks schrijft Rabbi *Salomo*,
Gent. pag. 351. uit verhael van zekere priesters, dat de balken en d'aenspraek-plaetsen van Salomons tempel van koralen gemaekt waren, welke koralen volkome bomen waren, die in de Middellandtsche Zee tegen den bergh Liban over groeiden, en door een byzonderen vont, dien Salomon bedaght had, aldus opgehaelt wierden. Men braght een schip vol zant geladen ter zelver plaetse, daer deze boomen groeiden. Iemant, die veirdigh zwemmen en duiken kon, begaf zich te water, en bond een dik en sterk tou, dat met het een eind aen de mast vast gemaekt was, onder aen den wortel des korael-booms. Wanneer nu het schip van zijn zant ontladen wiert, zoo rees het, en lichte zich op, en haelde alzoo den korael-boom met den wortel uit den gront op. Wanneer deez Rabbi *Salomo* den priesters vroegh, waerom heden ook zulke grote boomen niet gevonden wierden, zoo gaven zy ten antwoort: dat die zee al te verre van het vast lant gelegen, door de bywoonders niet bezoght wiert. Dies van daer niet gebraght wierden, als eenige stukjes van takken, die door de zee opgeworpen wierden. Dan dit verhael des priesters schijnt een enkele fabel te zijn, en magh met recht by d'andere verdichtselen der Rabbinen gestelt worden: ja is te beuzelzinnigh om wederleit te worden.

De gemeene Latijnsche vertaelder des Bybels, en *Hieronymus*, *Tostatus*, *Sanctius*, en byna de geheele stoet van alle de Roomsgezinde vertaelders, als ook *Tremellius* en *Junius*, zetten het Hebreeusch woort *Algumim* in 't Latijn *Thina* of *Thyina ligna* over, dat is, Thinen of Thynen hout.

Op het eilant Ophir, zoo *Abulensis* schrijft, *hadmen Thinen hout, dat zeer dierbaer en wit was, en, wanneer het geschaeft of gepolyst was, de beeltenissen der voorwerpselen, even als in een spiegel, vertoonde. Hier over wiert dit hout voor het dierbaerste en kostelijkste van alle houten gehouden.*

Wel was het Thynen hout een onvergangkelijk hout, en zeer dienstigh tot het bouwen van tempels en huizen, als blijkt uit het schrijven van *Theophrastus*: daer en boven was het kostelijk, als uit d'Openbaring van Iohannes 18, 12. te bespeuren is, daer het in de Hervormde Nederduitsche en Fransche vertaling *welriekend hout* overgezet, en onder de kostelijke waren van Babylon gerekent wort.

Maer de boom dezes houts, *Thyon* of *Thya* by d'Ouden genoemt, groeide, zoo *Theophrastus* getuight, in het lantschap van Cyrene, een gewest in Afrika, aen de West-zijde van Egypten: hoewel ook in Grieken-landt, als uit het schrijven van *Theo-*

van *Theophrastus* op een andere plaetse blijkt: daer hy *Thya*, en de denneboom, onder de bomen van Grieken-lant rekent, die op de toppen der bergen en op koude plaetsen groeiden. Daer en tegen wiert het *Algumim* hout uit *Ophir* gebraght, dat, naer het gevoelen van meest alle de Schrijvers en uitleggers, in Oost-Indien gelegen was.

Dies blijkt hier uit, dat het *Algumim* hout niet voor het Thynen hout kan genomen noch gehouden worden: 't en zy men *Ophir* met zommigen in Afrika of Grieken-lant stelt.

De boom *Thya* is van gedaente eenen Cypres-boom gelijk, zoo in takken, bladen, als stam en vruchten: of is veel meer een wilde Cypressen-boom. *Theophr.* lib. 5. histor. c. 1.

Zommigen houden den boom *Thya* (die alzoo by *Theophrastus*, d'oude Grieken, en by *Plinius* genoemt wort) voor eenen boom, die heden den boom des levens, van wegen zijne sterke reuke, of geduurige groente, genoemt wort, en voor vele jaren uit *Kanada*, een lantschap in West-Indien, gebraght is, en onder dien naem *François d'eerste*, koning van Vrankrijk, aengeboden wiert.

Deze Boom des Levens groeit heden hier te lande weelderigh in verscheide hoven. De stam is recht, en root van hout. De bladen en takjes, zoo groene als gedrooghde, zijn sterk van reuk. In 't kort, deez boom is byna van gedaente, als een Cypressen-boom.

Josephus en, na zijnen voorgang, *Lyranus*, *Dionysius*, en *Johannes Pineda* willen door *Algumim* hout çederenhout verstaen hebben: het welk ook alle d'eigenschappen heeft, dewelke het Thynen hout toegeschreven wordt: want het is ook hert, en geenzins de verrotting onderwarigh, en hierom tot de gebouwen zeer dienstigh, volgens schrijven van *Plinius* lib. 16, 40. Maer de çeder-bomen groeien weeldrigh en
Ziet Syr. pag. uitstekend in Syrie, op het eilant *Creta* (heden *Candia*) en in Afrika. *Plin. lib.* 16. c. 39.

Dat daer en boven *Algumim* een ander hout dan çederen hout zy, kan duidelijk uit 2 Chr. 2, 8. besloten en bespeurt worden: alwaer Salomon beval, voor hem dennen, çederen, en daer en boven ook *Algumim* hout op den bergh Liban te houwen. Dies moet een ander slagh *Algumim* hout, en een ander çederen hout geweest zijn.

Andere, als *Petrus Comestor*, houden dit *Algumim* hout voor het dierbaerste en uitstekenste slagh van çederen hout, het welk by Esaias 41, 19. *Sittah*, en by Moses, Exod. 25, 5. 10, 23, 28. 26, 15, 26, 35. 27, 1, 6. 30, 1, 5. 35, 7, 24. 36, 20. 37, 10. 38, 16. Deut. 10, 3. *Sittim* genoemt, en tot het bouwen des tabernakels gebruikt wiert.

Abulensis voeght'er by, dat *Sethim* een doornachtigh, hoogh en zeer hert, en byna onverrottelijk hout zy.

Men vindt'er, die den boom *Sethim* niet voor een çeder: maer voor een Lorken-boom willen gehouden hebben. Maer de Lorken noch Sittim-boom waren den Syriers en Joden zoodanigh onbekent, gelijk het hout Algumim gezeidt wort geweest te zijn, als uit Plinius lib. 16, c. 39. en uit Deut. 10, 3. te zien is. Ja het zou, volgens schrijven van *Abenezra* en R. *Chaskuni*, ontrent den den gergh Sinai groeien. Lamb. Danæus in Phys. Christian Mart. Mil.

Bozius houdt het hout Algumim voor het root en welriekend zandelhout: doch zonder eenigh bewijs en waerschijnelijke reden: naerdien het zandel-hout meer gebruik in reukwerken en artzenyen, als in de gebouwen heeft. lib. 20. de sig. Eccl. c. 3.

[a] *Ribera*, [b] *Malvenda* en [c] *Sanctius*, na dit alles naukeurigh overwogen te hebben, gevoelen, dat men door het Algumim hout geen zeker slagh van hout, maer door dien naem allerlei welriekend en dierbaer hout verstaen moet. [a] In Apoc. [b] l. 3. de Antichr. c. 22. [c] in 1 Reg. c. 10.

Eindelijk willen andere, dat door het woort Algumim een zeker slagh van een Indiaenschen boom betekent wort: wiens hout ebben-hout genoemt wort: naerdien dit hout alle eigenschappen schijnt te hebben, dewelke in het Algumim of Thynen-hout vereischt worden. Het valt daer en boven in dat gewest van Oost-Indien, in het welk Ophir gelegen was, en inzonderheit op het eilant Mauritius, en op het eilant *Palmobotere*, dat zeer zwart en zwaer is.

Daer en boven deed Salomon uit Algumim hout harpen en luiten voor de zangers maken. 1 Reg. 10, 12. 2 Chr. 9, 11.

Naer het schijnt was het ebben-hout onder d'oude Grieken en Romeinen in

grote waerde, die het *Ebenus* noemden, gelijk het noch heden gebroken op Neerduitsch, met verandering alleenlijk van de laeste lettergreep, en het verdubbelen der letter *b*, *Ebben*, en, met het byvoegen van *hout*, *Ebbenhout* geheten wort.

Zoo *Plutarchus* in het leven van *Markus Antonius* verhaelt, had *Kleopatra*, koningin van Egypten, in de stad Alexandrye by den tempel van *Isis* en in d'uitstekenste graven, ebben-hout, beneffens gout, zilver, edele gesteenten, en al wat dierbaer en kostelijk was, doen verbergen, ter oorzake van den oorlog, dien *Octavius Cæsar* tegen haer en haren gemael *Markus Antonius* voerde.

Desgelijx schrijft *Solinus*, dat d'Indiaensche koningen scepters van *Hebenus* of ebben-hout droegen.

In de Schattingen, dewelke d'Ethiopiers aen de koningen van Persie betaelden, hield *Hebenus* of ebben-hout de derde plaetse in waerdigheit, volgens schrijven van *Plinius*. Hy voeght'er by, dat *Pompejus de Grote*, *Ebenus* in de zeegepralen van *Mithridatus* te Romen vertoonde.

Desgelijx schrijft *Herodoot*, in zijn eerste boek, *Thalia* genoemt, dat d'Ethiopiers, na koning *Kambyses* hen t'ondergebraght had, tot noch aen zijnen tijt den koningen van Persie, met *Ebenus*, onder andere, hunne schatting betaelden.

Naerdien de meeste Schrijvers het gewest, uit het welk het *Algumim* hout gebraght wiert, in Asia stellen, doch in het aenwijzen van den byzonderen oort grootelijx verschillen: zoo zal het niet ongevoeglijk zijn, de gelentheit en 't verschil der verscheide oorden aen te wijzē.

Eenigen, als *Eupolemus*, houden *Ophir* voor zeker Asiatisch eilant, in de Rode Zee of Roo Meir gelegen, welk *Urphe* genoemt wiert. Waer by *Samuël Bochartus* voeght, dat voor *Urphe* moet *Uphre* op Arabisch gelezen worden: het welk zoo veel gezeidt is, als *een zeer rijk lant*. Derwaerts had David, Salomons vader, al by zijnen tijt schepen gezonden, om gout te halen. Uit dezen naem *Urphe* zou *Ophir*, zoo *Eupolemus* gevoelt, gesmeet zijn.

(Lib. 2. Phaleg. c. 27.)

(Eusеb. lib. 9. de præp. Evang. cap. 4.)

Doch dat *Urphe Ophir* niet zy, kan alleenlijk hier uit bewezen worden: dewijl dan de schipvaert gene drie jaren kon geduurt hebben, indien men niet verder, als na het een of ander eilant, in de rode Zee gelegen, overgesteken was. Daer en boven geeft *Urphe* weinigh of niet van diergelijke koopmanschappen, de welke uit *Ophir* gebracht wierden.

Anderen, als *Bozius*, stellen *Ophir* in het koningkrijk van *Ormus*, op d'uiterste grenzen van Persien gelegen; dewijl dat by eenigen te dier tijde voor goutrijk wiert gehouden. Maer ook dit *Ormus* was te naby gelegen, voor eene driejarige schipvaert.

Hugo de Groot wil, dat *Aghar Ophir* zy geweest, als blijkt uit de volgende woorden, in zijne aenmerkingen over *Sulpitius Severus*: *Laet ons bezeffen, of misschien de Finicische en Joodsche schepen niet tot in Indiën doorgeboort zijn; maer slechts tot aen eene stad, aen d'Arabische zeeboesem gelegen, daer hy na het Weste ziet: de welke Arrianus, Aghar, Plinius, Saphar, Ptolomeus Sapphar en Stephanus Sapphirina noemt. Want gelijk d'Indianen derwaerts hunne waren braghten, alzoo haelden de genen, die verre van Indien gelegen waren, dezelve van daer.* Dan naerdien *Ophir* een gantsch lantschap of gewest begrijpt, zoo kan dienvolgens *Aphar*, dat de naem van eene stad is, *Ophir* niet zijn. Ja zoo het gantsch koningrijk van *Ormus Ophir* niet was, zoo kan ook deze Persische koopstad *Aghar Ophir* niet zijn.

(Obs. ad Sulp. Ser. lib. hist. 5.)

Samuel Bochartus, desgelijx *Linschoten*, wil *Ophir* voor het eilant *Taprobana*, heden *Zeilan* genoemt, gehouden hebben: alwaer de haven *Hipporus* is, die de Feniciers en Grieken *Ophir* hebben genoemt.

Petrus Maffeus hout *Ophir* voor Indiën buiten den *Ganges*, ontrent eene stad, de welke by *Ptolomeus Triglypton*, en heden *Pegu* genoemt wort: gelijk ook het gantsch koningrijk denzelven naem voert: want aldaer wort een boven mate overvloet van gout, zilver, olifanten, en allerlei slagh van kostelijk en welriekend hout gevonden. Tot meerder bewijs dient, dat de Peguanen of inwoonders van *Pegu*, volgens schrijven van zekeren priester *Bomferri*, uit de gebanne Joden hunnen oorsprong zouden hebben, die door Salomon tot de gout-mijnen gedoemt waren, en deze plaetse allereerst bezeten hebben.

Digitized by Google

Tempel van *Jerusalem.*

DE tempel van Jerusalem wort enkelijk de *Tempel* doorgaens in't out verbont genoemt: desgelijx in 't nieu op de volgende plaetsen. Matth. 4, 5. 12, 5,6.21,23.23,16.&c. 24,1. 26,55. 27,5,4,51.&c. en overal by Marc. Luc. Joh. en Act.

Of hy wort, met eenige byvoeging, de *Tempel Gods*, of *des Heeren* geheten: als 2 Reg. 18,16. 23,4. 24, 13. 2 Chron. 26,16. 27,2. 29,16. Esdr. 3, 6,10.4,15. Jer. 7,4. Agg. 2, 15, 18. Matth. 21, 12. 26,61. Luc. 1,9. Of *de Tempel der Heiligheit Gods*. Ps. 79, 1. 138, 2. Jon. 2, 5,8. (hoewel eenigen aldaer door den *tempel der Heiligheit Gods* den *Hemel* willen verstaen hebben) of de *tempel van Messias*. Malach. 3,1.

De tempel van Jerusalem wort ook doorgaens in het oud en nieu verbont door het *Huis Gods* bediet: dewijl hem aldaer dienst gedaen wiert: of dewijl God zich in den zelven tegenwoordigh vertoonde, of in den zelven woonde, of gezeit wiert te woonen.

In dien zin wiert d'overste en voorganger van den *huize des Heeren* of *Gods* de Hoge Priester genoemt. 2 Chron. 31,13. Jerem. 2,1.

En aldus wort de tempel van Jerusalem enkelijk en alleenlijk door het *Huis* betekent. 2 Chron. 34,8. 35,20. Luc. 11, 51: en door het *huis Gods des Hemels*. Esdr. 7, 23. door het *huis des Vaders Christi*. Joh. 2, 16. door het *huis der woonstede Gods*. 2 Chr. 6,2.

Door het *huis des Heren*, dat God te Jerusalem geheilight had. 2 Chr. 36,14.

Door het *Heilige Huis* of *Huis des Heilighdoms*. 1 Chr. 29,3.

Door het *Huis*, gebouwt den *Name der Heiligheit Gods*. 1 Chr. 29, 16. ziet 1 Reg. 5,3,5.8,17,18,19,26,44. 2 Chr. 2,1,4.6,7,8.9,10,34,38.

Door het *Huis*, *alwaer de naem des Heren was*. 1 Reg. 8,16. 2 Chr. 6, 5: of door het *Huis*: waer van Godt gezeidt had: *Daer zijn naem zal zijn*. 2 Reg. 23,27. Of door het *Huis*: *waer in hy zijnen naem zou zetten*. 2 Reg. 21,7. 2 Chr. 33,4,7: en dienvolgens door het *huis*, *dat na Gods naem genoemt is*. Jer. 7,10,11.14,30. 32,34. 34,15.

Door het *huis der heerlijkheit* of *cieraet Gods*. Esa. 60,7.

Door het *huis der offerhanden*. 2 Chr. 7,12. want in den tempel te Jerusalem alleen, en nergens anders, mosten offerhanden gedaen worden.

Door *het huis des gebets*. 2 Chr. 6, 21. Esai. 56,7. Matth. 21, 13. Marc. 11,17. Luc. 19,46.

Door het *huis der tente*: dewijl de tente in den tempel gestelt was. 1 Chr. 9,23.

Door een *verheven* of *hoogh huis*. 1 Reg. 9, 8. of door een *groot* en *wonderlijk huis*. 2 Chr. 2,5,9.

Door het *heiligh* en *heerlijk huis van Gods volk*: dewijl het volk door de tegenwoordigheit Gods, die in den tempel woonde, en door den dienst, aen Gode gedaen, geheilight wiert. Esai. 64,11.

En by gevolgh wort in een zelven zin de tempel van Jerusalem, door het *huis der Joden* bediet. Matth. 23, 38. Luc. 13,35. uit oorzake de Joden Gode in den tempel dienst deden: hoewel op deze plaetse de tempel om een andere reden schijnt het *huis der Joden* genoemt te worden: namelijk, dewijl God dien reeds voor zijn huis niet erkende: want de Joden hadden den tempel ontreinight en bevlekt, en tot een moortkuil gemaekt. Matth. 21,13.

Byzonderlijk, en uitstekenheits halve, wort ook de allerheilighste plaetse des tempels, dat is, het derde gedeelte des tempels, of Heiligh der Heiligen, *het huis des Heeren* genoemt. 1 Reg. 8, 64. 2 Chr. 7,7. (te weten, dewijl aldaer d'Ark was, het geheimteken der tegenwoordigheit Gods) en aldus wort die plaetse of dat gedeelte des tempels door het *Heiligh huis* ter bovengemelde plaetse 1 Chr. 29, 3. bediet.

Eindelijk wort de plaetse, alwaer de tempel van Jerusalem gestaen had, na die door de Chaldeen verwoest was, het *huis des Heeren* genoemt. Jer. 41, 5.

De tempel van Jerusalem wort ook betekent door de *Legeren des Heeren*. 2 Chr. 31,2. dewijl het volk des Heren aldaer t'zamen quam, en de dienaers des Heren legerwijze aldaer gestelt waren.

Digitized by Google

Uit oorzake van de gelegentheit des tempels, op den bergh Zion of Moria, wort hy de *bergh Gods* genoemt. Esai. 3, 29. Jer. 17, 3. Zach. 8, 3. en de *bergh der Heiligheit Gods.* Esai. 56, 7. 65, 11. 66, 20. Joël 2, 1. 32. 3, 17. Soph. 3, 11. Zach. 8, 3.

En in 't byzonder wort de tempel door Zion, Psal. 137, 3. Jerem. 51, 10. en door den bergh Zion, Esai. 18, 7. Thr. 5, 18. verstaen.

De tempel wort ook bediet door de *plaetse* of door de *plaetsen Gods:* te weten hy wort genoemt *de plaetse der ruste Gods.* Esa. 66, 1: *de plaetse der ruste onses Gods voor d' Ark des verbonts Gods, en voor den voetbank zijner voeten,* 1 Chr. 28, 2. (want in den tempel was d' Ark gestelt, de welke een geheimteken der tegenwoordigheit Gods was) als ook *de plaetse des Throons Gods,* en de *plaetse der voetsolen Gods.* Ezech. 43, 7: of de *plaetse der voeten Gods.* Esai. 60, 13. of de plaetse, waer van Godt gezeid had: *mijn naem zal aldaer zijn.* 1 Reg. 8, 29. 2 Chr. 6, 20. als ook de *Heilige plaetse.* Act. 6, 13. 14. 21, 28.

De tempel Salomons was gesticht te Jerusalem, als blijkt uit 2 Chr. 36, 14, 23. Thr. 1, 10. Esdr. 1, 2, 5. 14. 15, 17. 6, 3, 5. 8, 31. op een verheven of hoge plaetse: waer om hy het hoogh huis genoemt, en door den bergh Zions bediet wort. Hier over vind men doorgaens in de Schrift die gewonelijke wijze van spreken, *na den tempel op gaen.* Luc. 18, 10. Ioël 7, 14. Act. 3, 1.

Te weten, hy was gesticht op eenen heuvel of bergh. Jer. 26, 16. Mich. 3, 12. Waer op de profeet Esaias 2, 2. en Michas 4, 1. schijnen te speulen.

Deez bergh was de bergh *Zion* of de bergh *Moria*; en d' eigentlijke plaetse of oort des tempels, op dien bergh, het erf van *Arania* of *Aravna* of *Arevna* of *Ornan*, de Jebusiter: want hy wort 2 Sam. 24, 28. op Hebreeusch *Arania*; maar in de volgende versen zeven mael *Aravna* genoemt: en die zelve *Aravna* daerna 1 Chr. 21, 18, 20, 23, 25, 28. en 2 Chr. 3, 1. *Ornan* geheten: volgens het gebruik der Schrift, de welke aen een en dezelve perzonen dikwils twee of meer namen toevoeght.

Deez *Aravna* was gesproten uit de Jebusiten. 2 Sam. 24, 16: waer om hy by Zacharias 9, 7. door den Iebusiter bediet wort: alwaer van Hebron, een stad der Filistijnen, de welke tot het geloof bekeert was, gezeit wort, dat zy zijn zou, als de Iebusiter, dat is, in groote waerdigheit by Gods volk, gelijk *Arevna* was geweest, die by 2 Sam. 24, 22. een *Koning* genoemt wort, en dien David, in het veroveren van Ierusalen, van wegen zijne gewonelijke goedaerdigheit tegen de Hebreen, verschoonde. Joseph. Antiq. l. 7. c. 6. 7.

Deze plaetse des tempels was door David, Salomons vader, in dezer wijze aengewezen. Wanneer David, met het tellen en monsteren des volks, Gods hevige gramschap tegen zich verwekt had, zulx in den tijt van drie dagen zeventigh duizent zielen door de pest quamen te sneuvelen, zoo wiert hy, door vermaan van den profeet Gad, belast op het erf van *Aravna* de Iebusiter 2 Sam. 24. een altaer op te rechten en offerhande te doen: welke offerhande de Heer niet alleenlijk met aengenaemheit ontfing; maer getuigde ook opentlijk, met het vallen van vuur uit den hemel, zijn welgevallen en goedertiere wille, en nam 2 Chr. 21. t' effens de straffe des volks wegh. Waer uit David bespeurde, dat deze de plaetse was, de welke de Heer tot het bouwen zijns huis verkoren had: Als blijkt uit Davids volgende woorden: *Hier zal het huis Godes des Heren, en hier de altaer des brantoffers voor Israël zijn.* 1 Chr. 22, 1.

Wijders, deze plaetse en dit erf van *Aravna* de Iebusiter was op den bergh *Moria.* 2 Chr. 3, 1.

David kocht dit erf en d' ossen tot een 2 Sam. 24. brantoffer voor vijftigh Sikelen van *Ornan* de Iebusiter: hoewel de Kronijkschrijver den prijs dezer plaetse op zes hondert goudene sikelen gewichts begroot. 1 Chr. 22, 22. doch het verschil kan in volgender wijze gevoeglijk beslecht worden. By Samuël wort d' of- Haffenreff 13. ferhande beschreven, die David, ten tijde der woedende pest, aen den Here deed.

Naerdien nu *Aravna* dezen brantoffer, te weten zijne ossen, hout des ploeghs, en plaetse, voor niet met allen David aenbood; maer David die voor niet met allen weigerde t' aanvaerden: (*want ik zal,* zeidt hy, *den Heere niet offeren voor niet*) zoo kocht hy voor den prijs van 50 sikelen d' ossen, hout en plaetse.

Maer

Digitized by Google

Maer na het vuur uit den hemel gevallen, en de woede der peſt geſtilt was, en David beſpeurt had, dat deze dezelve plaetſe was, dewelke de Heer tot het bouwen zijns huis verkoren had, zoo wilde hy zich met dat klein erf, dat tot den altaer geſchikt was, niet vergenoecht houden; maer kocht den gehelen bergh Moria van *Ornan* de Iebuſiter, voor zeshondert ſikelen, die 1 Chr. 21, 25. gedaght worden.

Andere trachten dit verſchil, met het ſtellen der ſikelen van verſcheide waerde, te beſlechten.

En alhoewel David eene plaetſe tot het bouwen des tempels beraemt en geſchikt had, en van mening was den Heere eenen tempel te bouwen, zoo kon hy dien nochtans niet bouwen van wegen d'oorlogen, waer meê de vyanden hem omcingelt hadden. 1 Reg. 5, 3. Ja God zelf, onaengezien hem Davids voornemen aengenaem was, wilde evenwel niet door David; maer door Salomon, Davids zoon, een tempel voor hem gebouwt hebben. 2 Sam. 7. 1 Reg. 5, 5, 6. 8, 17, 18, 19. 1 Chr. 17. 2 Chr. 6. 7. &c. Act. 7, 46, 47: want Salomon was een vreedzaem koning, en had ruſte van alle zijne vyanden: daerentegen was David een man des oorloghs, die veel bloets in d'oorlogen, door hem gevoert, op d'aerde vergoten had. 1 Chr. 12, 7, 8, 9, 10. 22, 8. 28, 2, 3, 6, 7.

Te dezer oorzake wilde Godt ook niet door de genen, die voor David vorſten des volks Iſraëls geweeſt waren, voor hem een tempel gebouwt hebben: want ook die hadden veel bloets in d'oorlogen, die zy gevoert hadden, vergoten, gelijk Hieronymus over deze woorden heeft aengemerkt. *Quæſt. Heb.*

Des onaengezien deed David, verwittight van den wille des Heeren, ſchoon hem het bouwen des tempels verboden was, tot den aenſtaenden tempel-bouw, voorraet van grote ſchatten en onkoſten, uit alle zijn krachten bereiden: die hy by een verzamelde: eensdeels uit zijne ſchatkiſten en erfgoederen, en ten deel uit een vrywillige gifte en bylage der gemeente. De gantſche zom der onkoſten bedroegh hondert duizent Kikars of talenten gouts, en duizent mael duizent talenten zilvers. Een talent wort doorgaens in de Schrift op Hebreeuſch Kikar genoemt. 1 Chr. 22, 14. 29, 4, 7.

Een gemene Kikar wort by Haffenreff gerekent op feſtigh ponden:

De menighte des yzers en kopers was zonder gewighte. Desgelijx was de menighte des cederen-houts, dat door de Tyriers en Sidoniers van den bergh Libanon na Ieruſalem geſleept wiert, onbereekelijk: behalve de ſtenen, en allerlei andere dierbare en koſtelijke ſtoffen.

en een heilige op hondert en twintigh ponden. By andere wort een talent of Kikar gerekent op hondert en vijf en dertigh ponden.

Na dit alles by een verzamelt was, verklaerde hy zijnen zoon Salomon in een plechtelijke rijxvergadering tot koning, en beval hem een Huis des Heren te bouwen: voorts gebood hy allen vorſten Iſraels, zijn zoon in het bouwen des tempels te helpen en de hant te bieden. 1 Chr. cap. 22, 28, 29.

Hy deed ook de vreemdelingen, die in het lant Iſraels waren, vergaderen, en beſtelde ſteenhouwers, om ſteen uit te houwen, en andere kunſtenaers en arbeitsluiden. 2 Chr. 2.

Uit de voorbereide ſtoffe begon koning Salomon, na de doot van zijnen vader David, den tempel te bouwen, en leide den grontveſt van dien op het vierde jaer zijns koningrijks, en op het vier hondert en tachentighſte jaer na den tocht der kinderen Iſraels uit Egypten, op den tweden dagh der maent *Ziu* geheten, 1 Reg. 6, 37. of twede maent *Ziu.* 2 Chr. 3, 2. Te weten, op het twee duizent negen hondert en [a] drie en tnegentighſte of [b] twee en dertighſte jaer, na de ſchepping der werelt, en duizent en twalef jaren voor des zalighmakers geboorte: waer by zoo men voeght het getal van zeſtien hondert en zeven en zeventigh jaren, de verlopen tijt ſedert des zalighmakers geboorte tot aen dit loopende jaer, de gantſche reex der verloope jaren, ſedert de grontlegging des tempels tot op dezen tijt, zal op twee duizent zeshondert en tachentigh jaren uitkomen, en den een en twintighſten van Bloeimaent, op maendagh, dezes loopenden jaers zeſtien hondert zeven en zeventigh eindigen. Joſephus verſchilt eenighzins van de Schrift, in het ſtellen der jaren, ſedert den uittocht der kinderen Iſraels en de ſchepping der werelt, tot aen de grontlegging des tempels: want Salomon, volgens zijn ſchrijven, begon den tempelbouw op het vierde jaer zijns koningrijks, in de twede maent, dewelke de Macedoniers Artemiſium, en de Hebreen Jar noemen, op het vijf hondert en twee en twintigſte jaer na den tocht der Iſraeliten uit Egypten,

Op maendagh den een en twintighſte van Bloeimaent, of volgens Scaliger, op Vrydagh den twalefden van Bloeimaent.
a Uſſer.
b Scalig.

ten, twee duizent jaren, na de verhuizing Abrahams uit *Mesopotamie* na het lant van *Kanaan*, duizent en vier en dertigh jaren na den watervloet, en drie duizent en twee hondert jaren, na de schepping der wereld of Adams geboorte.

Usser. Ontrent elf of twaalf jaren was het werk des tempels onderhanden, eer die voltoit wiert: te weten, vier jaren wierden met het houwen van stenen en fatsoeneren des houtwerks, en zeven jaren en een half met het oprechten des gebouws doorgebraght: want David had in het laeste jaer zijns koningrijks alle de vreemdelingen in den lande, ten getale van 153000. by een vergadert, en hen te werk gezet, die aldus, met de bouwstoffe te bereiden en te verveerdigen, tot aen het vierde jaer des koningrijks Salomons bezigh bleven, als wanneer in de tweede maent desselven jaers de grontvest door Salomon geleit wiert: en op het elfde jaer zijns koningrijks, in de 8ste maent Bul, was het werk met al zijn toebehoren en stukken voltoit. 1 Reg. 6, 38. En aldus wiert met het oprechten des gebouws zeven jaren en een half doorgebraght: hoewel de text, om gelijkheit des getals uit te maken, slechts zeven rekent.

Usser. Wijders, de inwijding des tempels geschiede op het volgende achtste of twaalfde jaer, in de zevende maent, genaemt *Ethanim*: 1 Reg. 8, 2, te weten, op het drie duizent en eerste jaer na de schepping der werelt, op het welk het negende Jubel-jaer quam: want om de heerlijkheit des Jubel-jaers wiert de inwijding een jaer opgeschort.

Op de inwijding wierd de arke uit Sion in 't Heilig der Heiligen of d'Aenspraek-plaetse, en de tente der t'zamenkomste en heilige vaten uit *Gibeon* in de schatkamer gebraght, gelijk 1 Reg. 8, 4, en 2 Chron. 5, 6, 7. breder te lezen is.

Naerdien de Schrift in het beschrijven des eersten tempels Salomons zeer kort, bekrompen, duister, en gebrekkelijk valt: *Josephus* daer en tegen, en inzonderheit de Rabbinen en Talmudisten den tweden tempel, (die als een schets en maeksel van den eersten was,) wijtloopigh en naukeurigh beschrijven, zoo zal het noodigh en ook gevoeghelijk zijn, eerst voor af te laten volgen, het geen men by *Josephus* zoo van den eersten, als tweden tempel geschreven vind, (hoewel hy bywijle zeer verwardelijk den eenen onder den anderen beschrijft) en voorts al het geen, dat in de Schriften der Rabbinen en andere Schrijvers, nopende den tweden tempel gevonden wort, vervolgens daer by te voegen, om t'effens den eenen door den anderen te verklaren, en door beide licht aen de tempelbeschrijving der Schrift te geven.

De tempel Salomons was op den kruin of top van een zeer vasten heuvel (of op den bergh *Moria*) gebouwt: rontom den welken de stad Jerusalem toneelswijze lagh, en was van den zelven door diepe dalen, op drie zijden, afgescheiden: te weten, hier lagh de bergh *Sion*, daer *Akra*, en een weinigh van achteren *Bezetha*. Joseph. Antiq. l. 14, c. 15. Joseph. l. 6. c. 6. &c.

In den begin was naulix op den top des heuvels genoeghzame gront en vlakte voor den tempel en voor de voorhoven des tempels; dewijl de heuvel rontom steil, hoogh, stenigh en schuins was. Maer koning Salomon, die d'eerste den gantschen tempel deed bouwen, heeft dat gedeelte, het welk aen d'oostzijde op den hooghsten kruin des heuvels was, met een zeer sterken muur van 400. ellen hoog, van zeer witte vierkante stenen, ieder van 20. ellen lang, en 6. hoogh, doen vestigen en sterken, en op de tusschen ingeworpe aerde of op dien muur eene dobbelde galderye bouwen; welke galderye in het buiten voorhof was, of, om beter te zeggen, het buitenste des tempels omringde, en tegen over de poorte des tempels, in 't midden gelegen, stont. De koningen voor Herodes had den die galderye verciert.

Wanneer het volk, na het gebouw des tweden tempels voltoit was, d'arbeitsluiden, in getale ontrent van achtien duizent, ledigh zagh gaen, (die tot dus lang van hun loon, dat zy voor den arbeit des tempels trokken, plaghten te leven,) zoo ried het koning *Agrippa* het heropbouwen van d'oostergalderye aen. Maer de koning, dien door keizer *Klaudius* de zorge van den tempel-bouw was aenbevolen, overdenkende, hoe het licht is een werk af te breken: maer zwaerlijk te herbouwen, inzonderheit zoodanige galderye, dewelke veel tijts en veel gelts vereischte, sloegh den volke hun verzoek af.

Daer en boven deed Salomon den heuvel, op de drie andre zijden, van on-

dren

dren tot aen sijnen opperften kruin, met een zeer fterken en hogen muur omringen, wiens fteenen van 30. ellen lang binnenwaerts met yzer en loot t'zamen geklonken en aen malkanderen gehecht waren, om van eeuw tot eeuwigheit alle rampen des tijts te kunnen verduré.

Na dit werk neffens den kruin gelijk gemaekt was, wiert de holte, tusfchen den opgerechten muur en heuvel, met het inwerpen van aerde, tot vier hondert ellen hoogh, opgevult, en alles met den kruin gelijk gemaekt: en in dier wijze wiert de gront des buiten hofs met den gront van het binnen hof des tempels gelijk, en een vierkant erf of gront gemaekt, die vier ftadien in den omtrek befloegh: hebbende ieder zijde van de eene hoek tot de andere in de lengte eene ftadie.

Maer aen de zuid- en weft-zijde was de heuvel of tempel met een diep dal omringt: neffens het welk die muur aen die zijde tot 3000. ellen hoog opgehaelt was: wiens hooghte daer en boven met de hooghte der galderye, dewelke op de muur gefticht was, vergroot wiert. Waer over de oogen, indien iemant van den hooghften top des hoeks dezer galderye neerwaerts zagh, en beide de hooghten t'zamen aenfchouwde, fcheemerden, en 't hooft omzwindelde: want door d'overgrote diepte bezweek het gezichte eer het om laegh reikte; dewijl het dal aldaer onmetelijken wijd gaepte. Ja op zommige plaetfen was noch groter diepte der grontveften; hoewel die niet gezien wierden: ter oorzake van de ingeworpe aerde tot het vullen der dalen, ten einde de wegen en ftraten der ftad, die te eng waren, geeffent en verwijdert wierden.

Aen de Noortzyde was zulk een diepte der dalen niet: daer en boven ftont aen die zijde neffens den tempel het kafteel *Antonia*, dat namaels door Herodes gebouwt wiert, en in 't vierhant twee ftadien befloegh: dies de gantfche omtrek van tempel en kafteel op den bergh *Moria* zes ftadien in 't vierkant befloegh.

Op de bovengemelde vierkante muur van 4. ftadien in den omtrek waren door Herodes 4. zeer prachtige galderyen gebouwt: werken, die in waerdigheit en pracht voor't bou-werk van zulke grontveften en ondergebouwen niet bezweken; maer die gelijk waren.

Een dezer galderyen, op de zuitzyde, was des konings Galderye genoemt, en driedobbeld, en ftrekte tot de lengte van eene ftadie, van d'oofter-hoek af tot aen de wefter: want zy kon niet verder uitgezet worden, van wegen het voornoemt diep dal.

In die galderye ftonden op gelijken afftant, in de lengte, 4 ryen kolommen: welker vierde ry aen de binnenfte muur der galderye vaft was. Het gantfch getal der kolommen was hondert twee en zeftigh: waer van de kapitelen na de Korintifche orde wonder fraei uitgehouwen waren.

Ieder kolom was drie vademen of twalef ellen in den omtrek dik, (zoo dik ook de kolommen in het voorhuis van Salomons tempel waren) en zeven en dertigh voeten of vijf en twintigh ellen hoogh, en onder met dubbelde voetftukken verrijkt.

Deze kolommen, die op vier ryen in de lengte ftonden, maekten in de galderye zelf, een driedobbelde galderye, of drie perken of ruimten uit, dewelke tot wandelplaetfen afgefcheiden waren.

Twee dezer perken waren ter weder zijde van de galderye even groot, te weten, dertigh voeten breet, en vijftigh hoogh: maer het middelfte perk was de helft breder of vijf en veertigh voeten breet, en eens zoo hoogh: want zoo veel overtrof dit perk beide de andere perken in hooghte. De zoldering van deze galderye beftont uit çederen hout, dat met verfcheiden, en velerlei beeltwerk uitgehouwen was.

De drie andere galderyen waren dobbelde galderyen van dertigh ellen breet, met kolommen van vijf en twintigh ellen hoogh, ieder uit eenen fteen van zeer witten marmer gehouwen.

De zolderingen en balken waren van çederen hout gemaekt, hoewel van buiten met geen beelt noch fchilderwerk verciert: maer de natuurlijke koftelijkheit des houts, en netheit des werks zette hen voor 't oogh grote cieraet by.

De oofter en zuider galderyen hadden ieder in't midden eene poorte, de welke van beide hoeken even verre afftonden: waerdoor de toegang, aen d'eene zijde, na *Akra*, en aen d'andere na d'overige ftad open was.

De wefter galderye had vier poorten: door welker een men na het hof van

Herodes ging langs een dal, in 't midden tusschen beide gelegen. Twee andere poorten verleenden doorgang na de voorstad. Door de vierde trad men na de overige stad. Vele trappen strekten van deze poorten tot beneden aen het dal: en van daer weer andere opwaerts: waer by men op en af klom.

En in dezer wijze had zich de eerste of buitenste omtrek of ring-perk of voorhof des tempels: het welk den Ioden met de heidenen gemein was: want tot dit voorhof stont ook voor de heidenen zelfs d'ingang open.

Binnen dit buitenste voorhof of omtrek was een ander binnen voorhof, dat niet verre van het eerste lagh, en ook vierkant, en met een bezonderen steenen muur, waer mee de bovenste top des heuvels omringt was, afgeschut wiert.

Dit twede omschut of voorhof wiert het Heilige, en de tweede tempel genoemt.

Tot dit tweede voorhof was alleen den Ioden, zoo mannen als vrouwen, en die na de wet rein waren, toegang vergunt. Waer over op de plaetse onder den bloten hemel, waer langs men uit het eerste na het tweede voorhof trad, een zeer fraie steene borstweering van drie ellen hoogh was opgehaelt, waer op, op gelijken afstant, kolommen, met Grieksche en Romeinsche letteren beschreven, waren opgerecht, die bedieden dat gene vremdeling, of onjood, op straffe van den hals, na het Heiligh of na den tweden tempel geoorloft was door te gaen. Hier over baden de Heidenen in het eerste voorhof en in desselfs galdery, met het aenzight na den tempel toe.

De gehele ope plaetse onder den bloten hemel, tusschen het eerste en tweede voorhof, was met allerlei slagh van glat geslepe stenen op verscheiderleye wijze gevloert.

Deze ope plaetse had haren opgang by veertien trappen na het twede voorhof.

Na deze trappen tot aen de muur des voorhofs was aen de Noord en Zuid-zyde een vlakke ruimte van tien ellen, van waer weêr vijf andere trappen na de poorten des voorhofs opgingen.

Aen d'oostzyde ontbraken die vijf trappen: want men ging aldaer slechts by veertien trappen op: zulx het voorhof aen die zijde, waer by men opging, die vijf treden lager was.

De muur dezes voorhofs was ook vierkant, en rees buitenwaerts tot veertigh ellen hoogh op: maer binnenwaerts slechts tot vijf en twintigh ellen: want naerdien dit voorhof, dat met 19. trappen van onderen opging, op den bovensten kruin des heuvels gesticht was, zoo wiert het gedeelte desselven muurs, onder aen, van binnen door den heuvel, en van buiten door die trappen bedekt: waer door de gantsche hooghte des muurs van binnen niet kon zichtbaer zijn.

In dit twede voorhof waren ten Noorden en Zuiden acht poorten, te weten, op ieder zijde vier.

Twee poorten waren of stonden nootwendigh ten oosten: dewijl aen die zijde de plaetse was, dewelke voor de vrouwen tot het bidden geschikt was. Deswegen was aldaer een andere poorte van noode, en stont die tegen over de eerste.

Aen de andere zijden was een poorte ten Noorden, en ook een ten Zuiden, waer door de ingang in het voorhof der vrouwen was: want door d'andre poorten was het de vrouwen niet geoorloft in te gaen: maer zy moghten ook niet door hare poorten buiten het voorhof, dat haer eigen toegevoeght was, komen. Ten Westen was gene poorte: maer aen die zijde was een geduurige en doorgaende muur opgehaelt.

Tusschen die poorten waren galderyen, inwaerts strekkende neffens de schatkamers. Deze rusten op grote en fraeie kolommen, en waren enkel, en verschilden nergens in, dan in de wijdstrekkende grote, van d'onderste galderyen des voorhofs. Maer de galderye, dewelke aen d'oostzyde was, en recht tegen over de poorte des tempels stont, was dobbeld, en door andere koningen, voor Herodes, met grote onkosten gebouwt en verciert.

Wijders, de acht poorten, die aen de Noord en Zuidzijde stonden, waren ieder dertigh ellen hoogh en breet; maer wierden, na den ingang, inwaerts breder en wijder, en hadden torens wijze gebouwde kamers van dertigh ellen lang en breet, en van veertigh hoogh.

In

Digitized by Google

Digitized by Google

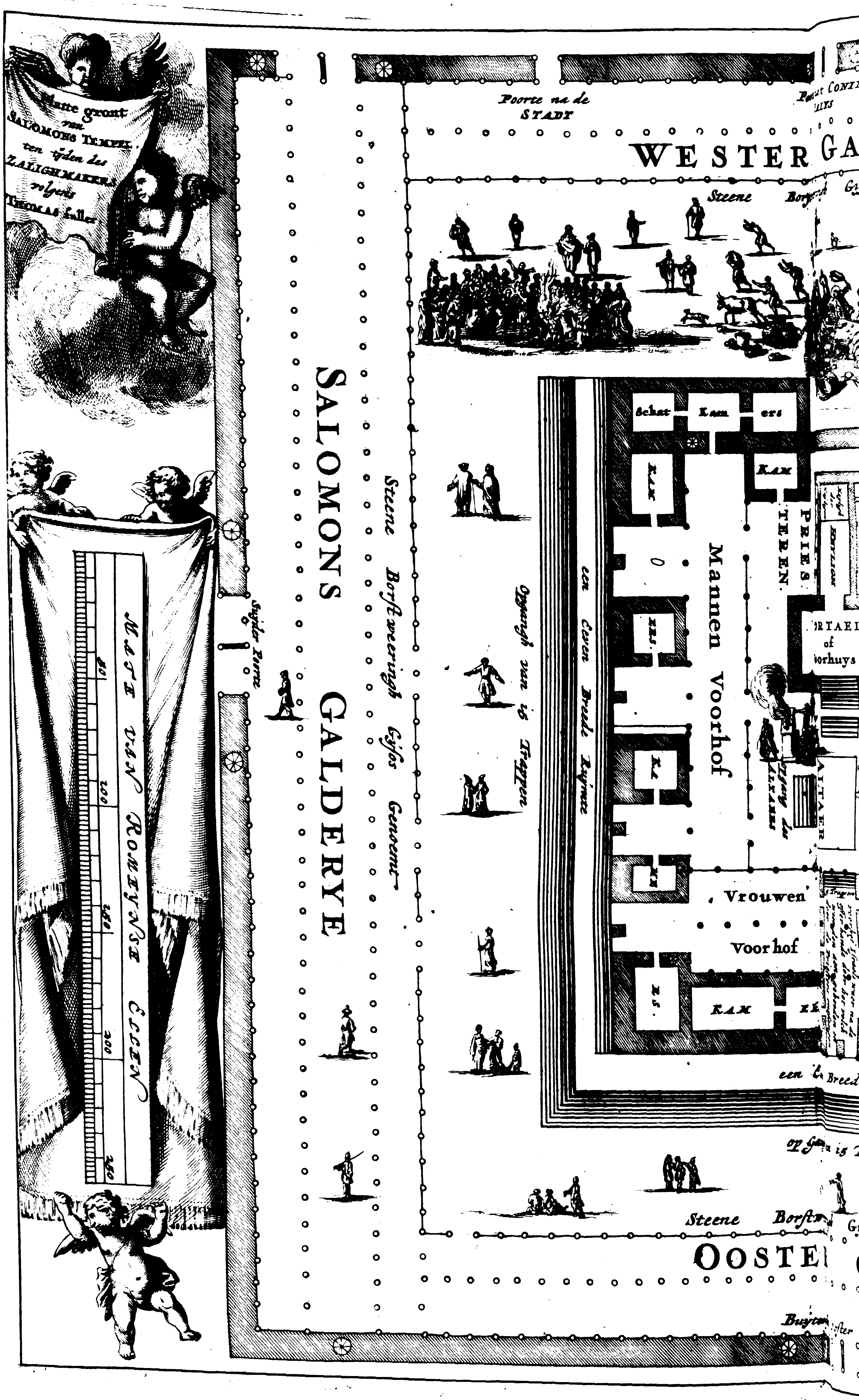

Digitized by Google

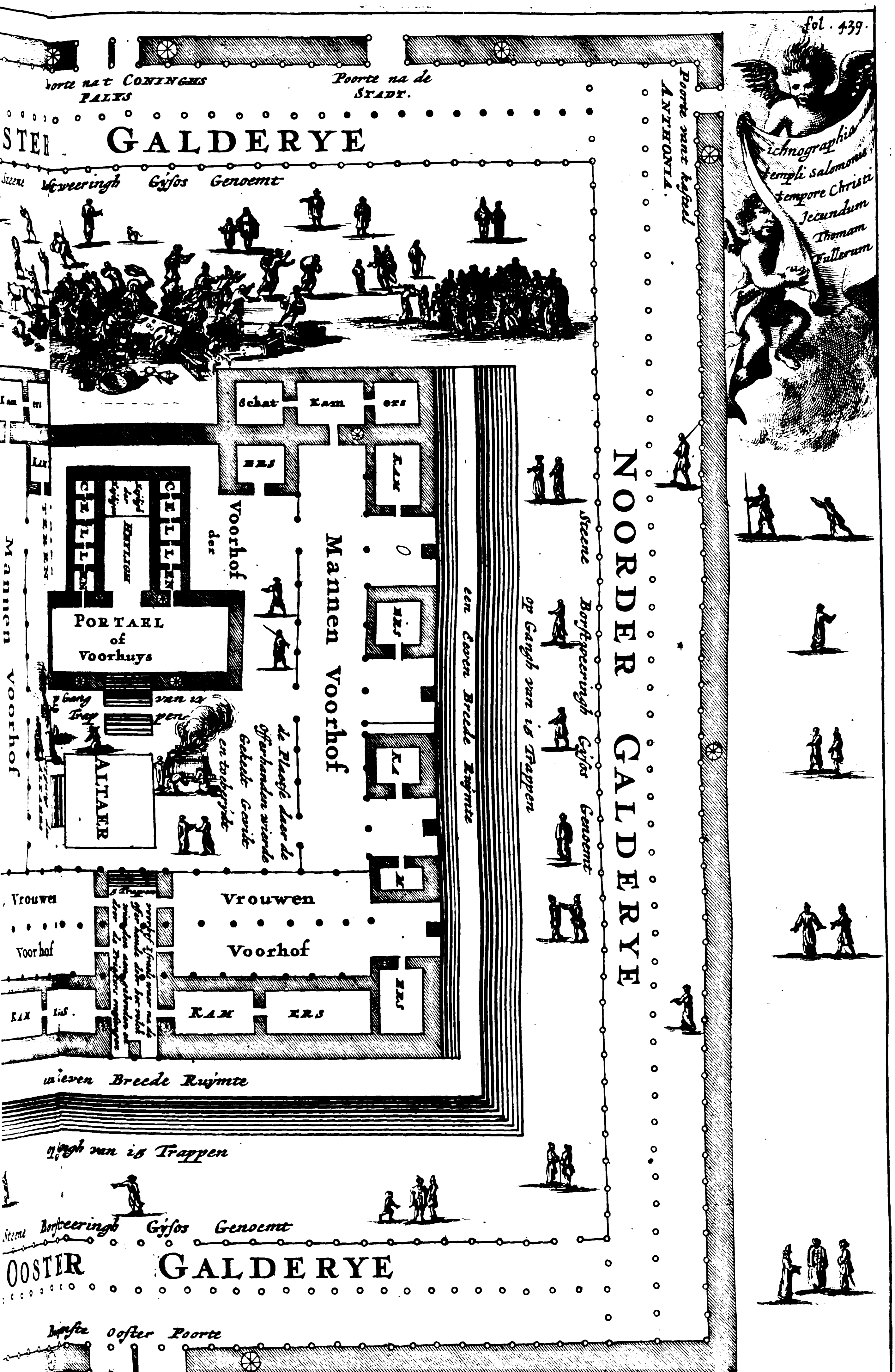
fol. 439.
Ichnographia Templi Salomonis, tempore Christi, secundum Thomam Fullerum
Poorte nat Coninghs Palys
Poorte na de Stadt.
Poorte vant Kasteel Anthonia.
GALDERYE
Steene ...weeringh Gysos Genoemt
Schat Kamers
Kamers
Cellen
Portael of Voorhuys
Voorhof der
Mannen Voorhof
Mannen voorhof
Altaer
Vrouwen Voorhof
Vrouwen Voorhof
NOORDER GALDERYE
Steene Borstweeringh Gysos Genoemt
op Gangh van 15 Trappen
een Even Breede Ruymte
Even Breede Ruymte
Gangh van 15 Trappen
Steene Borstweeringh Gysos Genoemt
OOSTER GALDERYE
Ooster Poorte

Digitized by Google

In ieder kamer waren twee deuren van dertigh voeten hoogh, en vijftien breet, doorgaens met goude en zilvere platen bedeckt; desgelijks de posten en boven-drempels. Ieder deure ruste ter weder zijde aen eene kolom van twalef ellen dik.

Deze poorte, de welke ten oosten, recht aen de zijde van het voorhof der vrouwen, en tegen over de poorte des tempels zagh, was veel groter dan alle d'andere: want zy was vijftigh ellen hoogh, en veertigh breet, met deuren van een gelijke grote: de welke met prachtiger cieraedje gestoffeert waren: dewijl zy met dikker platen van gout en zilver beslagen waren. *Alexander*, vader van *Tiberius*, stadhouder van *Alexandrye*, had al dit gout en zilver op deze negen poorten doen gieten.

Maar tegen over deze poorte stont in den buitensten omtrek des tempels, en in desselfs ooster galderye een andere grote poorte: welker deuren met Korintisch koper (dat veel dierbaerder als gout of zilver was) overdekt waren: waer door men na de tegen over gelege stad *Akra* ging.

Binnen dit twede voorhof was een derde, daer in den priesters alleen geoorloft was te komen. Het was met een lange en fraie stene borstwering van een elle hoogh van het voorigh voorhof afgescheiden, en had in 't midden een altaer en tempel, waer in men by twalef trappen opklom.

Van voore was desselfs breette en hooghte even gelijk: te weten hondert ellen: maer achter was het veertigh ellen smalder: want van voore staken gelijckzaam als twee schouderen van twintigh ellen ter weder-zijde uit.

D'eerste poorte van dit voorhof was vijf en twintigh ellen hoogh, en twintigh breet, zonder eenige deuren: want zy bediede den hemel, die overal zichtbaer, en altijt open is.

Haer voorste delen waren gantsch vergult.

Door deze poorte kon men het gantsch huis, hoe groot het oock was, van binnen zien: en al het geen ontrent de binnenste poorte des tempels van gout blonck, stont voor d'oogen der aenschouwers open.

Dit eerste huis was twintigh ellen breet, en vijftigh lang, (of liever veertigh, volgens de vertaling van *Ruffinus*, te weten, ter weder zijde van het midden der poorte tot aen het einde des voorhuis, waren veertigh ellen) maer tnegentigh ellen hoogh, namelijk, tot aen de zoldering: want boven de zoldering was noch de hooghte van tien ellen: zulx het geheel op 100. ellen uitquam, zonder zoldering of verdieping tusschen beide: want het rees met eene doorgaende geduurige hooghte tot aen d'opperste zoldering. Maer het binnenste huis, dat het Heiligh genoemt wiert, naerdien dat ook hondert ellen hoogh was, wiert door eene tusschen gelege zoldering, als in twee verdiepingen of delen gescheiden. Welker bovenste veertigh, en onderste zestigh ellen hoogh, veertigh lang, en twintigh breet was.

De poorte was vijf en vijftigh ellen hoogh en zestien breet.

De deuren, posten en muur ter weder zijde waren vergult.

Boven de poorte hong een goude wijnstok, met goude trossen van een mans lengte.

Voor de deuren hing een behangsel van een gelijke grote, dat Babylonisch werk, en wonderlijk gewerkt was.

Het bestont gantsch uit fijn linnen, en was met purpur, scharlaken-root en hemel-blau geschakeert, en met veelerlei beeltwerk doorweven: onder andere met het wezen des hemels, uitgezeidt d'afbeeldingen der tekenen des dieren-riems.

Daer na volgde het binnenste vertrek, (het Heiligh der Heiligen genoemt) lang en breet twintigh, en hoogh zestig ellen, te weten van gelijke hooghte met het Heiligh: waer van het door een ander diergelijk behangsel afgescheiden was.

In het selve stont niet met allen. Het was ook voor en iegelijk onzichtbaer en ontoegangkelijk, behalve voor den hogen Priester alleen, die slechts eenmael in 't jaer daer in trad op het plechtelijk Feest, op het welk de vasten opentlijk by al het volk geviert wiert.

Wijders, rontom de zijden van dit onder-

Digitized by Google

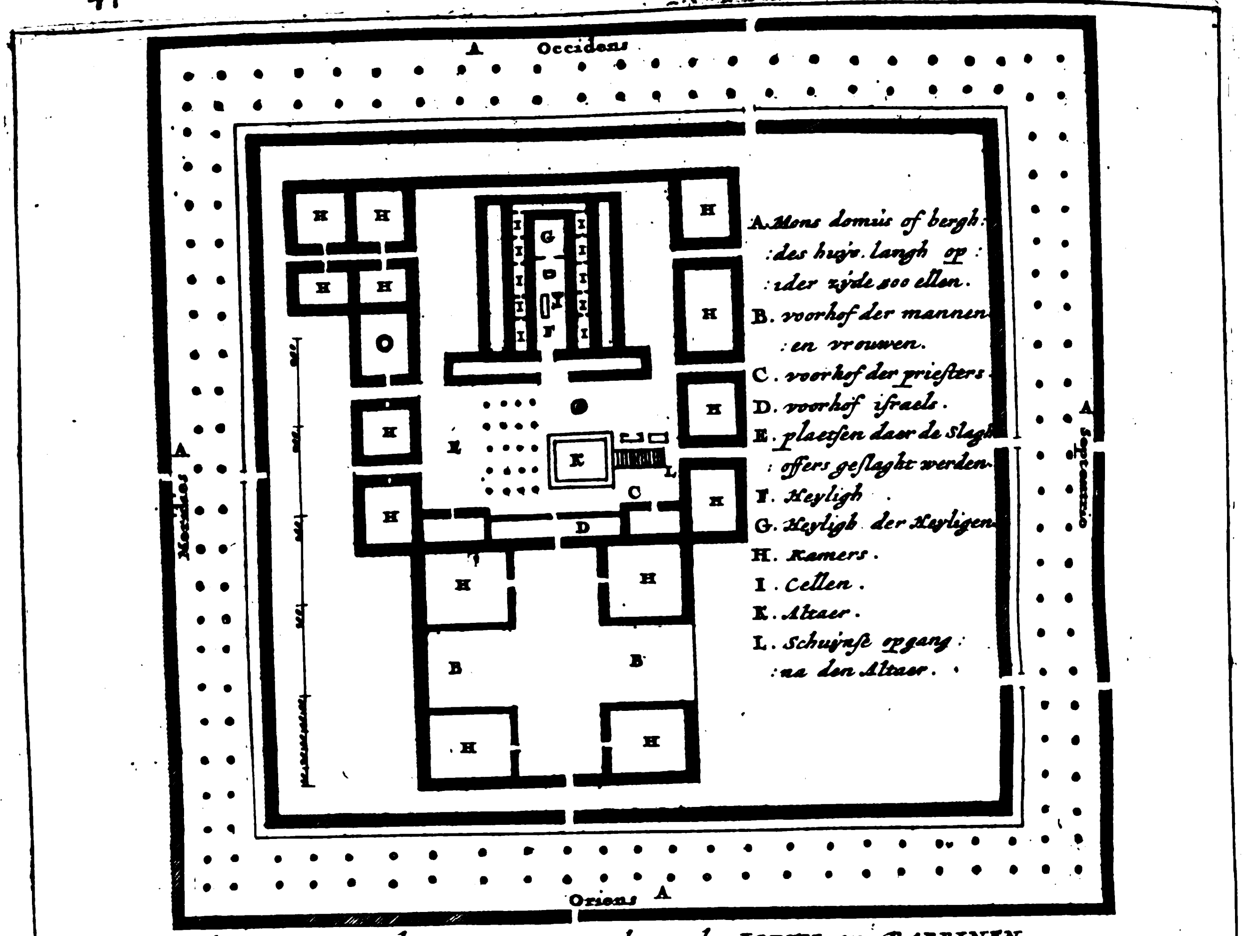

platte gront des TEMPELS, volgens de IODEN en RABBINEN.

onderste gedeelte des tempels waren vele kamers van drie verdiepingen, met uit en ingangen tot elkandre, en verguldevensters. De ingang tot dezelve van d'een in d'andere was ter wederzijde, neffens de binnenste poorte des tempels.

Maer de tweede of bovenste zoldering des tempels had gene dusdanige neffens leggende en omstaende kamers. Hier over was zy zoo veel smalder, als de onderste: maer veertigh ellen, (gelijk gezeidt is) hoogh.

En aldus wiert de gantsche hooghte des tempels tot 100. ellen uitgerekent. Te weten, met byvoegen van deze veertigh ellen der bovenste verdieping, tot de zestigh ellen des ondersten deels.

Het gantsch gebouw had de gedaente en gestalte van des konings galderye. Het was aen beide zijden lager; maer in 't midden hoogh, en vertoonde zich op een afstant van vele stadien, inzonderheit voor de genen, die daer tegen over woonden, of quamen gaen.

De tempel was van buiten in alle zijne delen voor 't oogh en in de gedaghten met recht verwonderens waerdigh: want hy was overal met zeer zware goude platen bedekt: zulx hy tegen den eersten schijnsel der opgaende zonne zoodanigen glans van zich gaf, dat de oogen der toezienders, als met zonne stralen, verblint wierden: maer van verre vertoonde hy zich als een sneeubergh: want daer hy met gout niet beleit of vergult was, bestont hy uit spier-witten marmer.

Boven op den top stonden zeer scherpe goude spitsen, om door het opzitten der vogelen niet besmet te worden.

Wyders, de stenen, daer mee hy opgebouwt was, waren zommige vijf en veertigh ellen lang, zes breet, en vijf dik.

Dus verre uit *Josephus* van den tweeden tempel, door Herodes gesticht.

De tempel eigentlijk, door Salomon gebouwt, wort by Josephus in de volgende woorden beschreven. De grontvesten des eersten tempels Salomons wierden door Salomon van zeer grote vaste steenen (of zeer grote en kostelijke gehouwe steenen, 1 Reg. 5, 17.) zeer diep in d'aerde geleit, die alle rampen des tijts konden verduuren en wederstaen: zulx zy, zijnde met de neffens leggende aerde t'zamen gegroeit en gemetst, een vasten en stevigen gront, tot het opzetten van het boven bouwerk, verschaften, en, ter oorzake van d'on-

Joseph. Ant. l. 8. c. 2.

Digitized by Google

de onbezwijkelijke vastigheit, het gevaerte des gebouws, t'effens met den kostelijken toestel der cieraedje, lichtelijk dragen konden. Waer over de grontvesten gene minder verwondering verdienden, als het gene boven, tot grote fraeiheit en pracht des werks, door de kunstenaers uitgewerkt was.

Schering in Joma. [Naer het schrijven van zekeren Rabbi, had Salomon op den eersten steen van den grontvest des tempels den naem van Jehova met Hebreeusche letteren doen houwen.]

De tempel was tot aen de zoldering of verdieping van witten steen gebouwt.

De hooghte en lengte dezes gebouws was zestigh, en breete twintigh ellen.

Maer boven dit gebouw was een ander gebouw opgerecht, van gelijke mate: zulx de gantsche hooghte des tempels uit hondert en twintigh ellen bestont.

Het portael voor den ingang was twintigh ellen lang, gelijk met de mate van de breete des tempels, tien ellen breet, en reikte tot de hooghte van hondert en twintigh ellen.

Joseph. Antiq. lib. 8. 217. Ziet ook Joseph. Bell. 301. De tempel was in 't ronde door Salomon met dertigh kleine huizen ombouwt, die aen elkandre geheght waren, en tot vastigheit van de muuren des tempels dienden. Ieder dezer huizen of kamers was vijf en twintigh ellen lang, vijf en twintigh breet, en twintigh hoogh. Boven deze waren andere huizen gebouwt, en boven die weer andere, die in mate en getale elkandren gelijk waren; zulx de gantsche hooghte dezer kamers, t'zamen genomen, by na met het benedenste gebouw gelijk was: want het bovenste gedeelte des gebouws was niet in 't ronde met huizen of kamers ombouwt.

Alles was met çederen hout bedekt. Ieder der bovenste kamers had zijn dak bezonder, dat niet aen het naeste vast was.

Het overige was van zeer lange balken t'zamen gehecht, die ter weder zijde reikten: zulx de muuren zelfs in dezer wijze t'zamen geklonken, hier door des te vaster wierden.

Op deze balken rusten de çederhoute zolderingen, de welke zeer glat geschaeft, en met beeltwerk en vergultsel verciert waren: want alles glinsterde en blonk van gout, en de glans verblinde van allerwege d'oogen in 't ingaen.

Het gantsch gebouw bestont uit glat geslepe steenen, die zoo net op een hair in elkandre pasten, dat geen kenteken van hamer of eenigh ander werktuigh ergens kon gezien worden: maer alles scheen veel meer uit de natuur t'zamen gegroeit, als door kunst t'zamen gestelt.

Wijders, d'opgang na het bovenste gedeelte of huis des tempels had Salomon aldus verzonnen: te weten, die was in de dikte des muurs gemaekt: want het bovenste huis had ten oosten gene deure, als het benedenste: maer d'ingangen ter zijden waren door kleine deuren.

Niet weinigh strekten ook de çedere balken, met dikke bouten aen elkandre geklonken, tot vastigheit des werks.

De tempel was in twee delen verdeilt. Het binnenste vertrek of Koor was twintigh ellen, waer in niemant moght komen: de overige ruimte of voorste deel was veertigh ellen lang, en tot het gebruik der priesters ingewijdt.

In de muur, tusschen het binnenste vertrek en overigh gedeelte, waren doorgaens deuren van çederen hout, die ook uitgehouwen en vergult waren. Voor deze deuren hing een behangsel van zeer fijn en blinkend lijwaet, dat met violet blaeu, purpur en karmozijn root geschakeert en geverruwt was.

Daer na omringde Salomon den tempel en binnen voorhof rontom in 't vierkant met een omtrek-muur of omschot van drie ellen hoogh, die in 't Hebreeusch *Gison* wiert genoemt, en de gemeente buiten sloot, en den priesters alleen toegang verleende.

Buiten dezen omtrek muur bouwde hy een buiten voorhof van een vierkant bestek en gestalte, en rechte grote en brede galderyen op, die met hoge poorten ingingen: welker ieder tegen een der vier hooftwinden over stont, en met goude of vergulde deuren toegesloten wiert.

Tot dit voorhof was eenen iegelijk, die zuiver en rein was,en de geboden der wet onderhield, toegang vergunt.

Salomon omringde dit buitenste voorhof, dat onuitsprekelijk wonderlijk, en diergelijk noit gezien was, met een gebouw van dobbele galderyen, en maekte de pilaeren of kolommen, daer zy op rusten, in de natuurlijke rotse vast.

De deuren van dit buiten hof waren alle van zilver gemaekt. De vloer des tempels was met goude platen bedekt. En, om in 't kort te zeggen, niets was van binnen noch buiten, het geen Salomon niet vergult had.

Voor deze deure hing ook een behangsel van een zelfste fatsoen, als het geen, dat voor de binnen deure hing; maer het poortael of voorhuis had niet diergelijk. Dus verre Josephus.

Tempel Salomons verwoest. De tempel Salomons wiert op het vier hondert en veertighste jaer, na zijne opbouwing of grontlegging, door de Chaldeen of Babyloniers, onder de regering van *Nabuchodonosor*, koning van Babylonien, verwoest en vernielt. Esdr. 5, 12. die den tempel verbranden. 2 Reg. 25, 9. 2 Chr. 36, 19. Jerem. 52, 13. door eene rechtveerdige straffe Gods, om de zonde des volks: (want de voorvaderen hadden den Godt des hemels vertoornt. 2 Chron. 36, 16, 17. &c.) Esd. 5, 12. Ierem. 2, 1, 6. 4, 1. 5, 18. gelijk voorzeidt was, 2 Reg. 23. 27. Ier. 7, 14, 20. 12, 7. 22, 5. 26, 9, 12, 18. Ezech. 7, 21, 22. 8, 6. 24, 21. 25, 3. Amos 9, 1. Mich. 3, 12.

Wel had God belooft, den tempel tot in eeuwigheit (dat is, tot aen de tijden des Evangeliums) te zullen behouden en bewaren, 1 Reg. 9, 2. 2 Chr. 7, 16. te weten, zoo de Israeliten zijne geboden hielden: want anders dreighde hy dien te zullen verdelgen. 1 Reg. 9, 7, 9. 2 Chron. 7, 19, 20, 21, 22.

Sedert zijne verwoesting bleef de plaetse zeventigh jaren woest leggen.

Tempel door Zorobabel gebouwt. Na verloop van zeventigh jaren, op de wederkomste der kinderen Israels uit de Babylonische gevangkenis, wiert de tempel, onder het beleit van *Zorobabel*, veltheer der Ioden, door bevel van *Cyrus*, koning van Persie, op den zelven bergh, van vierkante geslepe stenen en onvergangkelijk hout, herbouwt. 2 Chron. 36, 22, 23. Esdr. 1, 2, 3, 4. 3, 6, 7, 8. &c. 4, 3. 5, 13, 16, 17. 6, 3, 4, 14. Maer het opbouwen wiert belet, c. 4. doch weer aengevangen en vervolght onder *Darius*, cap. 6. van ℣. 6. tot 15. en onder *Artaxerxes*, ℣. 14. De Profeten *Haggai* en *Zacharias* vermaenden en dreven *Josua* en *Zorobabel* en het Joosche volk tot het bouwen des tempels aen. Hag. 1, 15. 2, 18. Zach. 4, 9. 8, 9.

Eindelijk wiert deze tempel, op den derden dagh der maent *Ader*, en op het zeste jaer des koningrijcks van *Darius* voltoit. Ezra 6, 15. Na aen den zelven tempel, naer het verhael der Ioden, zes en veertigh jaren gebouwt was. Ioh. 2, 20. Ravan. Bibliothec.

Lichtfoot duit dezen tijt op het bouwen des tempels van Herodes. Dees tempel had in de hooghte en breete zestigh ellen, en was met drie ryen van groote steenen, en met eene rye van nieuw hout gebouwt, volgens de mate, door koning *Cyrus* voorgeschreven. Esr. 6, 3, 4.

Dies hy veel grooter en ruimer was, als d'eerste tempel, door Salomon gesticht en door de Babyloniers verwoest: naerdien die slechts twintigh ellen breet, en dertigh hoogh, en tzeventigh lang, en desselfs voorhuis of portael, hondert en twintigh ellen hoogh was, als blijkt uit de boeken der Koningen en Kronijken.

Maer in cieraet, glans, pracht en heerlijkheit van bouwerk en toestel, was deez tempel van Zorobabel veel minder, als die van Salomon.

Wanneer derhalve vele Priesteren, Leviten en hoofden der vaderen, die oudt waren, en het eerste huis gezien hadden, in het aenschouwen dezes tweeden huis, met luider stemme weenden, Ezr. 3, 12, zoo geschiede dit geween niet, als of deez tweede tempel kleinder van mate als d'eerste was; maer ter oorzake die in pracht en heerlijkheit voor den eersten tempel Salomons bezweek. Dan aengezien verscheide Rabbinen den gantschen tempel Salomons doorgaens, en niet alleen het portael, hondert en twintigh ellen hoogh maken, zoo kan ook d'oorzake des geweens op het kleinder bestek van Zorobabels tempel geleit worden: als die de helft lager was. Van gelijken maekt ook Josephus den gantschen tempel Salomons hondert en twintigh ellen hoogh: en zeit op eene andere plaetse uitdrukkelijk, dat aen den tempel, die de vaders na hunne wederkomste uit Kimchi

Baby-

Babylonie gesticht wiert, zestigh ellen in de hooghte ontbrak: want zoo verre overtrof de tempel Salomons dien tempel. Doch de meeste duiden deze hooghte van hondert en twintigh ellen, die Josephus den gantschen tempel toevoeght, alleenlijk op het voorhuis of portael des tempels.

Daer en boven ontbraken, volgens verhael der Rabbinen, in dezen tweeden tempel vijf dingen, de welke den eersten tempel tot glorye en heerlijkheit strekten; als, 1. d'*Ark des verbonts met het verzoendekzel, en twee Cherubims, die de zelve overschaduwden.* 2. Het *Hemelsch vuur*. 3. De *Goddelijke Majesteit*. 4. De *Heilige Geest*, of *Geest der profesye*, en 5. *Urim en Tummim*.

Rab. Sol. in Hag. 118.

En alhoewel kan bewezen worden, dat in den tweeden tempel de geest van profesye niet ontbroken heeft; (naerdien onder den zelven de profeten Haggai, Zacharias, en Malachias geleeft hebben,) zoo wort die evenwel door de Rabbinen onder d'ontbrekende dingen gestelt: uit oorzake, zoo zeker Rabbi *Bechai* daer op tot antwoort geeft, de profeetische geest niet altijt zoo geduurighlijk in den tweeden, als in den eersten tempel, gewoont heeft.

Dies de profeet Haggai met recht, zoo ten aenzien der vorige grote, als pracht en heerlijkheit, heeft mogen schrijven: *Wie is onder u lieden over gebleven, die dit huis in zijne eerste heerlijkheit gezien heeft? en hoedanigh ziet ghy het zelve nu? is dit niet als niet in uwe oogen?* c. 2, 4. Des niet te min spelt Haggai, cap. 2, 4. te voore, dat *de heerlijkheit dezes laesten huis groter zal worden, dan des eersten*, het welk te verstaen is, van wegen de tegenwoordigheit des Zalighmakers, die in dezen laesten tempel geleert heeft. Malach. 3, 1. waer by vergelijkt Marc. 11, 11, 15.

In het bouwen dezes tempels wiert in verscheide stukken door Zorobabel de schets van Ezechiels gezicht-tempel gevolght, volgens eenparigh schrijven der Rabbinen. En alhoewel hy dien niet volkomentlijk en ten vollen kon navolgen, inzonderheit in de ruimte en grote der mate en heerlijkheit van Ezechiels gebouw, zoo hield hy evenwel de schets van dien voor oogen, en volgde in vele stukken dat fatsoen, vorm, maeksel en platten gront dier gebouwen en voorhoven na.

De tempel, door Zorobabel gesticht, was boven mate sterk, als blijkt uit het schrijven van Josephus lib. 14. Antiq. 8. want aen de noortzijde, de welke de bestorming allermeest onderwarigh lagh, waren hoge torens en eene gegrave gracht van eene onmetelijke diepte: beneffens een diep dal, dat den tempel omringde.

Wanneer *Pompejus* de stad zou belegeren, en de bequaemste gelegentheit afzagh, om die te veroveren, zoo vond hy den tempel met zulk eene veilige vesting omringt, dat de tempel, of schoon de stad al ingenomen was, tot een herttret zoude konnen hebben.

Des onaengezien veroverde *Pompejus* den tempel, elf jaren voor des Zalighmakers geboorte, met gewelt en sneuvelen van duizent Joden, onder het inbreken ten tempel. Hy zelf trad, neffens zijne voornaemste bevelhebbers, tot in het Heiligh der Heiligen, bezagh de goude tafel, kandelaer en andere kerkvaten, en twee duizent talenten gouts in de schatkiste: maer raekte, uit een zonderlinge godvrucht, niet met allen aen. Hy beval den volgenden dagh, na den neerlaegh, den tempel-dienaers den tempel te reinigen, en behoorlijke en plechtelijke offerhanden te doen.

Deez tempel, door Zorobabel gesticht, wiert in grote waerde en achting gehouden, en door de geheele werelt geëert, en met het zenden van treffelijke giften en gaven, zelfs door Heidensche, Grieksche en Romeinsche koningen, verheerlijkt. *Seleukus*, koning van Asie, bestelde, uit zijne eige inkomsten, alle d'onkosten, die aen den dienst der offerhanden besteet wierden. 2 Mach. 13. Joseph. lib. 2. c. 17. de Bel.

Wanneer koning *Eupator* door Judas geslagen was, onderwierp hy zich den Ioden, deed offerhande in dezen tempel, en vereerde dien met giften. 2 Mach. 13.

Koning *Antiochus* daer en tegen zand eenen ouden man uit Athenen, en beval door dien den Ioden dezen tempel te Ierusalem den Tempel van den Olympischen Jupijn te noemen. 1 Mach. c. 6, 2.

Op het driehondert en vier en vijftighste

tighste jaer, na den opbouw, wiert deez tempel door *Antiochus Epiphanes*, koning van Syrien, van alle zijne schatten beroofť, gelijk 1 Macch. 1. te lesen is.

Namaels vonden de Ioden, onder Iudas, het Heilighdom verwoest, den altaer ontheilight, de poorten verbrant, en de voorhoven met struiken bewassen, als in een kreupel-bosch, of als op eenen van de bergen, en de çellen of kamers der priesters gesloopt, tot hun groot leetwezen en droefheit.

Drie jaren daer na wiert alles door Judas herstelt en vernieuwt, en de tempel gereinight en ingewijdt, en het voorste deel des tempels met goude kronen en schilden verciert.

De burght, op den bergh Sion, wiert met hoge muuren en sterke torens opgebouwt, om de heidenen voortaen uit te keren. 1 Macch. 4. hoewel de muur namaels, op bevel van koning *Antiochus Epiphanes*, rontom weer afgebroken wiert. 1 Mach. 6, 62.

Nikanor, veltheer van koning *Demetrius*, dreighde den tempel te verbranden, indien hem Iudas en zijn leger niet in handen gelevert wier. 1 Mach. 7, 53. doch hy liet zich, door bede der priesteren, gezeggen, en trok uit Ierusalem.

Tempel door Herodes gebouwt.

Namaels wiert deze tempel, dien Zorobabel gesticht had, door koning Herodes de Grote afgebroken, en in diens plaetse een andere veel prachtiger gebouwt. Of de tempel van Zorobabel, zoo andere voor waerschijnlijker houden, wiert door Herodes slechts cierlijker en fraeier gemaekt.

Koning Herodes de Grote (zoo Iosephus verhaelt) na vele verwonderens waerdige bouwerken in Judea gesticht te hebben, nam een ander treffelijker werk voor: te weten, den tempel Gods, in een groter bestek, en ook hoger na gelang, van nieuws te herbouwen: want hy oordeelde dat het beroemste van allen, en tot een eeuwige gedachtenis der nakomelingen te zullen zijn.

Dan naerdien hy vreesde, dat het volk, door de zwarigheit des werks, zou afgeschrikt worden, en dienvolgens hier toe zich ongenegen toonen, zoo sprak hy hen in volle vergadering, na het ophalen van zijne uitgevoerde daden en werken, ten voorstant des Ioodschen staets, aldus aen.

Aen dezen tempel, dien onze voorvaders, na hunne wederkomste uit de Babylonische gevankenis, gebouwt hebben, ontbreken zestigh ellen: want zoo veel was dat oud gebouw van Salomon hoger. Ook quam dit niet by schult van onze voorouders toe, aen wien het niet stont: maer Cyrus en Darius, Hystaspes zoon, hebben deze mate voorgeschreven: onder welker heerschappye, dewijl die toen daer onder leefden, gelijk daer na onder die van de Macedoniers, zy die eerste schets des tempels niet hebben kunnen volgen. Maer dewijl ik, door Gods gehengenis, de bestiering des rijks bekomen, en tijt en gelegentheit, en gelt en grote inkomsten heb, en, het geen 't voornaemste van allen is, in de vrientschap der Romeinen, de heerschers des gantschen aerdbodems, sta, zoo zal ik trachten te volvoeren, het geen onze voorouders, die onder het gebiet van anderen leefden, niet genoechzaem na behoren hebben volvoert: en zal, gedachtigh aen d'ontfangene weldaden, dankbarelijk en godvruchtelijk volbrengen al het geen, dat aen d'eere Gods ontbreekt.

Door deze onverwachte reden stonden zy alle in hunne gedachten verslagen, dewijl hy scheen te beloven, het geen buiten hope was. Daer en boven wierden zy met grote bekommernis bevangen, dat hy, na het slopen van het oud gebouw, misschien het nieu niet zou kunnen voltoien. Dies dacht hen die raet gevaerlijk, en het bestaen bestaen bezwaerelijk te zijn.

Koning Herodes dit bespeurende, beval hen goeds moets te zijn: want dien anderen tempel zou hy in zijn geheel laten blijven, nochte niet slopen, vooral eer hy alle de stoffe, dewelke tot het nieu gebouw van noden was, vervaerdight had. Ook misleide hy hen niet: want hy maekte duizent wagens gereet, om steen te voeren, en koos, uit eene groote menighte van kunstenaers, tien duizent van d'ervarenste bouwmeesters, en daer en boven duizent priesters, gekleet in priesterlijk gewaet, op zijn eigen onkoste: welker zommige in het metselwerk, en zommige in het schrijnwerken ervaren waren. Alle deze wierden door hem tot het werk gebruikt, na hy de bouwstoffe reeds te vore had doen toevoeren.

Daer

Digitized by Google

Daer na deed hy de grontveſten des ouden tempels opbreken, en nieuwe in de plaetſe leggen, en daer op den tempel, gelijk die te vore uit Ioſephus beſchreven is, bouwen.

Herodes derfde in het binnenſte des tempels, waer buiten de wereltlijken of ongeeſtelijken, uit kracht der wet, moſten blijven, niet treden: maer deed het bouwen der binnenſte galderyen door de prieſters verzorgen. Hy begon den tempel-bouw in het achtiende jaer zijns koningrijks, en had dien in den tijt van 9. jaren en een half, ontrent 9. jaren voor des Zalighmakers geboorte, voltoit.

Na alles voltoit was, ontſtont een grote en ongemene blijtſchap onder het volk, dat Gode voor het zoo haeſtigh voltoien des werks dankte, en den Koning Herodes voor zijnen yver, in het ſchielijk volvoeren des gebouws, heyl en voorſpoet toewenſchte.

Voorts wiert de heropbouwing des tempels met grote vrolijkheit en gejuigh geviert en ingewijdt. Herodes ſlachte driehondert oſſen Gode ter eere: en andre, ieder na zijn maght, ontallijke ſlachtoffers.

De geboorte dagh van Herodes, dien hy jaerlix met grote pracht en vrolijkheit plaght te vieren, geviel juiſt op het vieren des feeſts van den herbouw des tempels.

Men zeidt, in den gantſchen tijt, geduurende het bouwen des tempels, het noit des daeghs, maer alleenlijk des nachts regende, ten einde het werk niet zou verhindert worden. Dus liep het gerucht, zoo Joſephus ſchrijft, dat den Ioden uit den mont hunner voorouderen van hant tot hant overgelevert was.

Herodes deed dezen tempel door aenrading van *Baba*, zoon van *Butha*, bouwen, tot verzoening des manſlaghts van den *Sanhedrin* of Rabbinen.

Want als Herodes dezen *Baba*, dien hy, neffens *Hillel*, en *Schammai*, by 't leven gelaten had, t'eener tijde vroegh, op wat wijze hy zulken gruwel-daet zou kunnen uitwiſſchen? Zoo kreegh hy tot antwoort: *Hy heeft het licht* (verſta de Rabbinen) *des werelts uitgedooft: hy zal gaen en arbeiden in het licht des werelts:* dat is, in den tempel.

Maer den Romeinen was dit werk niet even aengenaem: want het herbouwen des tempels ſtiet keizer Auguſt wel grotelix tegen de borſt. Dies de keizer, wanneer hy daer over door Herodes aengezocht en geraetvraeght wiert, hem in dezen zin te rugh ſchreef.

By aldien ghy den tempel niet geſloopt hebt, ghy zult dien niet ſlopen. Zoo ghy hem geſloopt hebt, ghy zult dien niet bouwen. Zoo ghy hem geſloopt en gebouwt hebt, ghy zijt een quade knecht. Zoo ghy u op uwe wapenen betrouwt. Hier is geſchreven, ghy zijt geen koning, noch konings zoon. Herodes is een knecht. Talmud. in Bavâ Bathra.

De tempel, door Herodes gebouwt, wort by de Rabbinen en Talmudiſten, volgens hunne hooghdravende wijze van ſpreken, boven mate hoogh, van wegen zijne heerlijkheit, pracht en uitſtekentheit geroemt: want *hy heeft*, (zoo de Talmud ſchrijft,) *geen fraei gebouw gezien, die den tempel van Herodes niet gezien heeft.*

Desgelijx ſchrijft Joſephus, dat de tempel, door Herodes geſticht, het allerwonderlijkſte was, dat hy oit gezien of gehoort had. Joſeph. Bell. 7. c. 1.

Hy was, volgens ſchrijven van zekeren Rabbi *Hasda*, van fraeien ſteen en marmer gebouwt: of, gelijk zommige ſchrijven, van geſchilderde of gevlamde marmer.

De tempel, door Herodes geſtight, was boven mate ſterk, en met een vaſten muur omringt, en als een kaſteel: want zoo Ioſephus ſchrijft, was de tempel aen de ſtad tot een kaſteel: gelijk de toorn of kaſteel *Antonia* den tempel tot een kaſteel was.

Desgelijx ſchrijft *Tacitus*, dat de tempel van Ieruſalem kaſteelswijze gebouwt was, en drie muuren van ongemeen vaſt en ſterk werk had.

Zelfs de galderyen, waer mee den tempel omringt was, verſtrekten een treffelijk bolwerk, die ook eene wijle den tempel verdedight hebben, volgens ſchrijven van Ioſephus, in het veroveren des tempels door *Titus*. Ook verdedighden zich de Ioden en gantſche prieſterlijke ſtoet eene lange wijle in den tempel, ten tijde des beleghs door *Titus:* want noit, zoo Ioſephus ſchrijft, wiert het vechten ontrent den tempel geſtaekt: maer geduurighlijk door d'uitvallen gepleeght en gehanthaeft.

Na dus verre uit Ioſephus van den eerſten en tweeden tempel geſproken

te hebben, zullen wy vervolgens het geen de Rabbinen van den tweeden tempel, door Herodes gesticht, geschreven hebben, laten volgen.

TEMPEL van HERODES.

Tempel-gront en omtrek-muur des *Tempel-gronts.*

DE Talmudisten maken den gantschen heiligen gront, of erf des tempels op den bergh Moria, vierkant, en ieder zijde des vierkants lang vijf hondert elleboogen of ellen, een elle gerekent op anderhalve voet: dies de gantsche omtrek der vier zijden twee duizent elleboogen besloegh: wel was de bergh veel grooter: maer zoo veel was alleenlijk tot den Heiligen gront genomen.

Pisk. ad. Midd.

Dit gantsch vierkant bestek wort by hen op Hebreeusch *Har Baith*, dat is, *Bergh des Huis* genoemt: want de bergh des huis is de plaetse, waer op de gebouwen des tempels waren. Anders wort ook de buiten muur, die dit vierkant bestek omringde, de *Bergh des huis* gemenelijk genoemt. Bywijle wort ook, door den *bergh des huis*, alleenlijk het buitenste bestek of voorhof des tempels verstaen.

Ziet 1 Mach. 4:46.

Josephus desgelijx maekt het gantsch bestek, erf of gront des tempels vierkant, hoewel ieder zijde slechts eene stadie lang: en dienvolgens den gantschen omtrek vier stadien groot. Deze mate van Josephus schijnt regelrecht tegen het boven gemelde schrijven der Talmudisten te strijden, die ieder zijde vijf hondert ellebogen lang maken: naerdien een iegelijk stadie by alle volken slechts een bestek van vier hondert ellebogen, of zes hondert voeten, of ten hooghste vier hondert en twaelf ellebogen en een halve, of zes hondert vijf en twintigh voeten lang is; dewijl acht stadien vijf duizent voeten uitmaken.

Luc. Capel. Histor. Apost.

Maer dit geschil kan lichtelijk geeffent en beslecht worden, met te zeggen, dat *Josephus* Hebreeusche stadien gemeint heeft: maer de Talmudisten gene Hebreeusche; maer Romeinsche of Attische ellen verstaen hebben: want een Hebreeusche voet was effe een vierde gedeelte van een Romeinsche voet groter, als een Romeinsche, en by na ook als een Attische voet.

Aldus is een Hebreeusche stadie, bestaende uit vier hondert Hebreeusche en uit vijf hondert Romeinsche ellen, volkomen een en dezelve mate van gelijke lengte. Derhalve kan nu dit voor vast gestelt worden, dat ieder zijde van den buitensten omtrek des Heiligen gronts vijf hondert ellen zy geweest, hoewel gene Hebreeusche; maer Attische of Romeinsche ellen, en dat alle d'ellen, die zoo *Josephus* als de Ioden, in de meeting des tempels gebruiken, Attische of Romeinsche ellen zijn.

Of men zou dit verschil der mate van vier en vijf hondert ellen, in volgender wijze kunnen vereffenen en beslechten. Lee.

Josephus brengt den buitensten omtrek des heiligen gronts, t'effens met den tooren *Antonia*, op zes stadien: waer van de tempel-gront vier stadien in den omtrek besloegh: want hy schrijft uitdrukkelijk en duidelijk, dat ieder zyde eene stadie was, en de platte gront van den toren *Antonia* in den omtrek twee stadien begreep, en vierkant was, en aen het Noort-west eind van de portalen des tempels lagh.

Dies was ieder zijde des torens een halve stadie lang: zulx de Noort en West-zijde slechts een halve stadie van de hele stadie besloegen. Door welke reekening *Josephus* met de Rabbinen net genoegh zal over een komen.

Deze toren, die eerstelijk een verbergh-plaetse des priesterlijken gewaets was, en op eene ledige oort van den bergh des huis stont, wort by hen onder den Heiligen gront gerekent.

Indien men nu den omtrek van tempel en tooren *Antonia* onderscheidelijk en ieder byzonder neemt, men zal bevinden, dat de tempel in den omtrek vier, en de tooren *Antonia* twee stadien besloegh: de welke t'zamen zes stadien uitmaken. Maer by aldien men den omtrek van beide t'zamen voeght, en alleenlijk de twee buitenste zijden

van

Digitized by Google

Digitized by Google

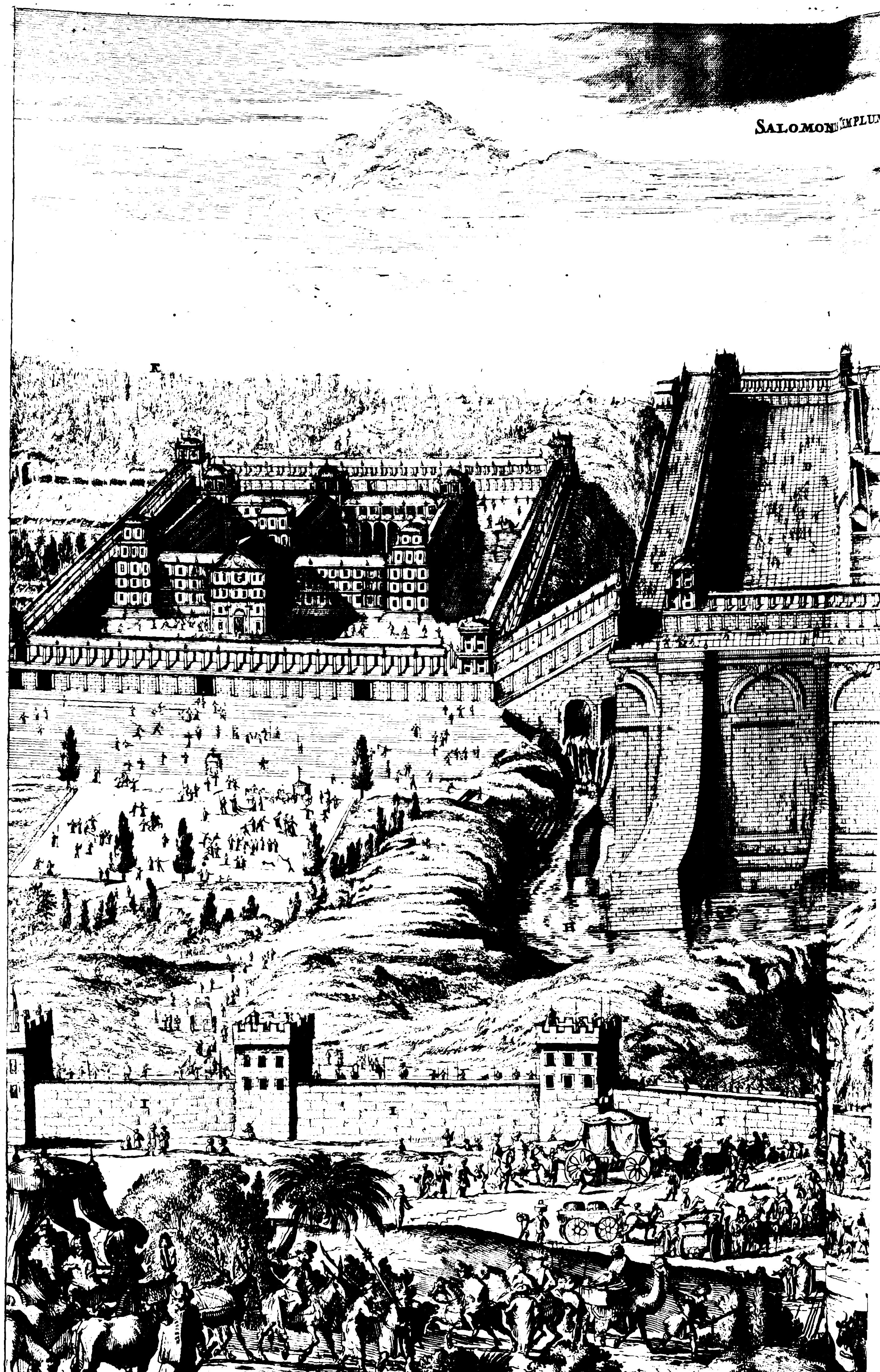

A De Tempel B voorhof der priesteren C voorhof der Israelieten D voorhof der Heydenen E Buyten Galderyen F Tooren Antonia G

Digitized by Google

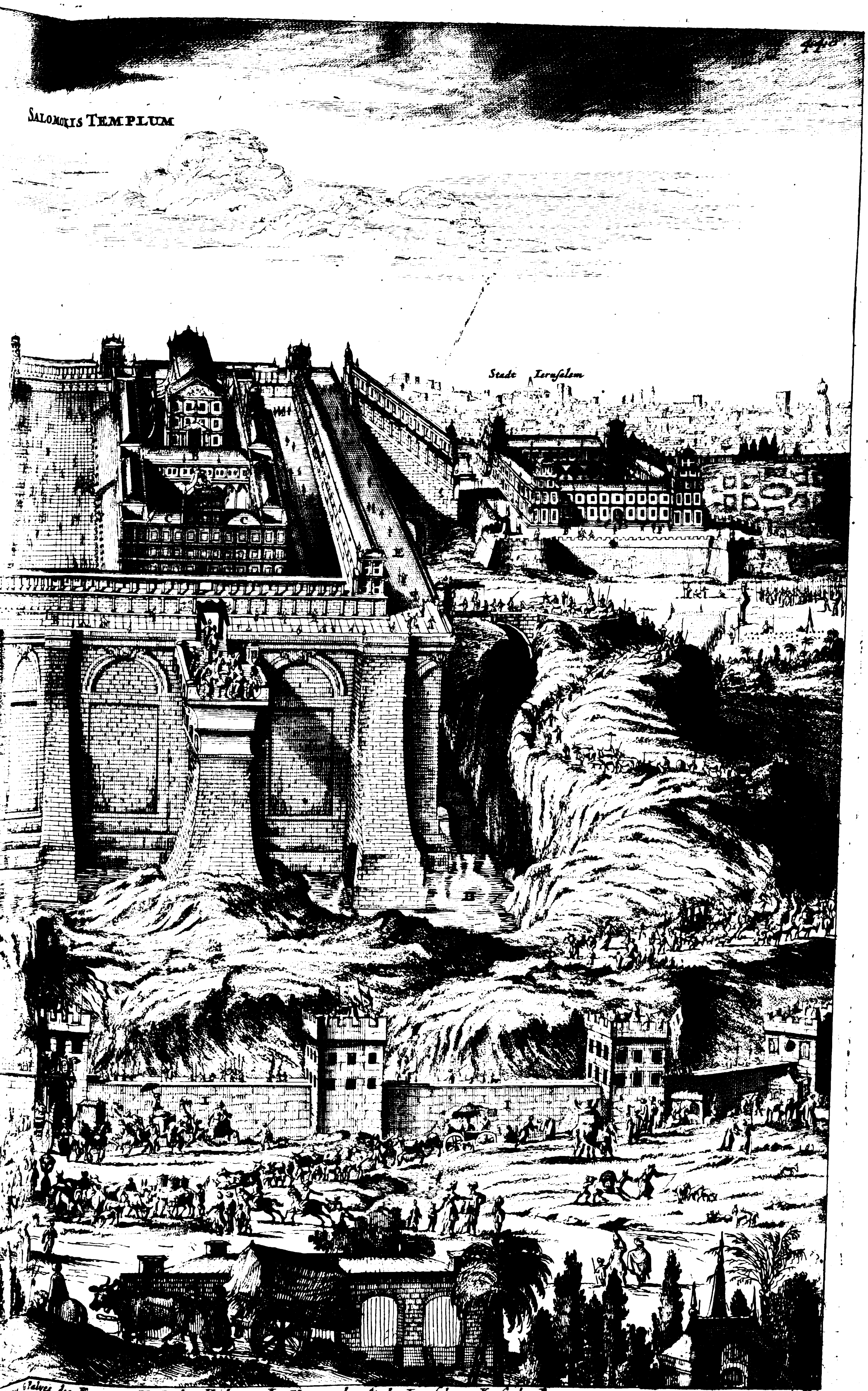

...Palyes des Konings H Beeke Kidron I Mueren der Stadt Ierusalem K Ceder Boomen

Digitized by Google

Digitized by Google

van *Antonia* rekent, die het verste van den tempel leggen, daer zullen slechts vijf stadien voor den omtrek des Heiligen gronts uitkomen.

In Epist. ad Philocratem. Hier mee komt wonder wel het schrijven van zekeren Griekschen schrijver *Aristeas* over een, die ook den omtrek rontom den tempel op vijf stadien brengt. Het zelve wort by *Eusebius* uit dezen *Aristeas* verhaelt.

Dewijl nu een Grieksche stadie van *Josephus* zes hondert voeten uitmaekt, indien die door vijven, dat zijn vijf stadien, vermenighvuldight worden, daer zullen drie duizent voeten voor den ronden omtrek des Heiligen gronts uitkomen.

Wijders, vier palmen of hantbreten, (als de bekenste deelen van eene voet) vermenighvuldight door drie duizent, zullen twalef duizent hantbreten of palmen bedragen, d'omtrek van den Heiligen bemuurden gront.

De bergh nu des Huis, volgens schrijven der Rabbinen, had aen ieder vierkante zijde vijf hondert ellen. Deze vier zijden t'zamen gevoeght, zal d'omtrek op twee duizent ellen uitkomen: dewelke, zijnde door zes palmen, de mate van eene elle of anderhalve voet, vermenighvuldight, zullen twaelf duizent palmen uitmaken: die met de mate van *Josephus* over een komen. Dies hier uit blijkt, dat *Josephus* en de Talmidisten in de mate van den buitensten omtrek des tempels of Heiligen gronts niet verschillen.

Wonder wel komt deze mate van vijf hondert ellen van ieder zijde des vierkants, met het getal der ellen over een, de welke by Ezechiel aen ieder zijde van den buitensten ring-muur of omtrek des tempels of Heiligen gront gegeven wort, Ezech. 42, 20. 45, 2: want door rieten moeten by den zelven ellen verstaen worden.

Midd. Naer luidt des Talmuds lagh het grootste ruimte of gedeelte van den bergh des Huis ten Zuiden: het tweede, naest daer aen, ten Oosten: het derde ten Noorden: en zijn kleinste gedeelte ten Westen. Door de woorden van *het grootste gedeelte van den Bergh des Huis*, wort hier dat gedeelte des berghs verstaen, dat door het voorhof des tempels niet beslagen wiert: of het welk tusschen den buitensten muur, met den welken den bergh Moria (of tempel) rontom omringt was, en tusschen den muur van het voorhof des tempels lagh. Dit is het zelfste gedeelte van den bergh des Huis, dat *Josephus* het buitenste omschot of voorhof noemt: maer het voorhof des tempels is het geen, dat hy het binnenste voorhof noemt.

Of de gemelde woorden des Talmuds (zoo *Maimonides* die te recht schijnt te verklaren) zijn aldus te verstaen. Het voorhof des tempels was, (naer het gevoelen der Talmudisten; hoewel *Josephus* het tegendeel schrijft) niet recht in 't midden des berghs Moria gelegen: zulx een evengroote ruimte, tusschen de vier zijden des voorhofs, en tusschen de vier zijden van den bergh des huis lagh: maer het was zoodanigh geplaetst, dat de Zuidzyde des voorhofs het verste van de Zuidzyde van den bergh des huis, leggende daer tegen over, afstont: maer d'Oostzyde des voorhofs, van d'Oostzyde des berghs des huis minder afweek: en de Noorder zyde des voorhofs van de Noorder zyde des berghs des huis noch minder afweek, en eindelijk de west-zijde des voorhofs het minste van allen van de wester muur des berghs des huis aflagh, als hier na breder zal gezeidt worden.

De bergh Moria raekte, in de verdeiling des lants, met zijn een gedeelte in den eenen stam, en met zijn ander gedeelte in een anderen stam: want het grootste gedeelte der voorhoven, volgens schrijven der Rabbinen lagh in het gedeelte van Juda: maer de altaer, portael, en tempel, en Heiligh der Heiligen waren in het erfdeel van Benjamin.

Het gedeelte, dat in Juda lagh, en de voorhoven begreep, was onder hol gemaekt, en op gewelven gebouwt: of het was, zoo andere uitleggen, met een galderye en dobbelde rye kolommen omringt.

Dit was gedaen, ten einde geen graf binnen het bestek des Heiligen gronts zou kunnen gemaekt worden: waer door het Heilighdom, of volk, staende daer boven, zou mogen besmet-

Digitized by Google

smetting krijgen, of op dat geen lijk, zoo voor het bouwen des tempels aldaer een lijk moght geleit zijn, den tempel en alle de bovenstaenders zou besmetten. Want de Joden geloven, uit kracht van eene oude overlevering, dat zy door een onderleggend lijk, wanneer zy daer boven staen, besmet worden: maer niet besmet worden, zoo een gewelf daer boven op gebouwt is.

Salm. Gent. pag. 859.

Dit vierkant bestek des heiligen gronts was met een muur of wal van zeer fraeie steenen, tot de hooghte van vijf en twintigh ellen, omringt: te weten, wanneer men binnen den omtrek van dien muur op den heiligen gront stont: want buitenwaerts hing of stont hy over een steilen afgront van een zeer diep dal: en aldus was'er een ongemeene hooghte van den bodem der gracht beneden, tot aen den top des muurs: maer van binnen was hy niet hoger dan vijf en twintigh ellen, en strekte met die hooghte rontom het gantsch vierkant bestek.

Joseph. Antiq. 5, 14.

By Ezechiel wort ook een muur van vijf hondert ellen aen den huize, rontom henen gestelt, cap. 40, 5. 42, 20. om onderscheit te maken tusschen het Heilige en onheilige.

D'Ooster ring-muur, volgens eenparigh schrijven der Talmudisten, was *niet hoger als zes ellen*: doch dit is niet van den gantschen Ooster ring-muur te verstaen: want die was zoo wel vijf en twintigh ellen hoog als d'overige: maer dat is alleenlijk van den muur of borstwering te verstaen, die recht tegen over d'Ooster-poorte was: want den priester, wanneer hy het bloet van de roode varre of koe op den Olijf-bergh zou plengen, most recht uit door d'Ooster-poorte op de poorte des tempels zien. Naerdien nu de vloer van het portael of voorhuis des tempels twee en twintigh ellen hoger, als de vloer van deze Ooster-poorte was, zoo kon de priester, ziende van den Olijf-bergh door deze poorte, niet meer als boven d'achtste trap zien. Dies most nootwendigh de muur, die recht over d'Ooster-poorte was, laegh zijn om daer over te zien, het geen hy niet door de poorte kon zien.

Mid. per. Sect. 1.

R. Schem. in Midd. Pisk.

Poorten in den ringmuur of omtrek des Heiligen Gronts.

Acht poorten waren in dezen uittersten ringmuur, rant of boort des Heiligen gronts, of eigentlijk, zoo men met *Josephus* wil spreken, in de galderyen: hoewel Rabbi *Salomon* slechts vijf poorten stelt, waer door men na den bergh des tempels ging.

Midd. part. 2.

Aen d'Oost-zyde, tegen den Olijf-bergh over, was slechts eene poorte van twintigh ellen hoogh: gelijk ook alle d'andere poorten, zoo in deze muur, als in d'andere, die de voorhoven omringden, de hooghte van twintigh ellen hadden, volgens eenpaerigh gevoelen der Rabbinen.

In het stellen van deze mate verschillen de Talmudisten van *Josephus* niet, (alhoewel zijne vaste mate, de welke hy aen alle de poorten geeft, dertigh ellen hoogh en vijftien breet is) maer verklaren in deze verscheidenheit het werk des te beter.

De hooghte van het gantsche poortwerk van ieder poorte, of van het bouwerk, daer de poorte stont, was dertigh ellen: en aldus rees het vijf ellen boven de muur: maer de rechte ingang of poorthol van de poorte of deur was slechts twintigh ellen hoogh.

En aldus was ook de rechte breete des ingangs der deuren of poorthol van ieder poorte slechts tien ellen: maer de posten van de poorte aen ieder zyde was twee ellen en een half: en dienvolgens de breete van het gantsch bouwerk der poorte vijftien ellen in alles.

Lichtfoot.

De hooghte van deze Ooster-poorte was alleenlijk vier ellen minder, als die van alle d'andere poorten: want zy rees slechts vier ellen boven den ingang of opening, daer men door gong: daer alle de andere tien ellen hoogh oprezen: alzoo rees deze Ooster-poorte niet meer als een elle boven de hooghte des buitensten muurs: (d'andere poorten daer en tegen vijf ellen): op dat de priester, wanneer hy, gelijk aenstonts gezeidt is, op den Olijf-bergh, tegen over de poorte des tempels, de varre zou verbranden, den hogen-priester, die het bloet

Lev. 16, 27.

in

in het Heilighdom braght, zou kunnen beschouwen: desgelijx in het verbranden van de rode koe of veerse, Num. 19, 2, 4. het Heilighdom of tente der t'zamenkomste in 't gezichte hebben: want zy willen, dat de priester, uit kracht des gebodts, daer toe verplicht was, wanneer hy het bloedt der veerse sprengde. *Hy* (de priester Eleazar) *zal van haer* (de veerse) *bloet met zyne vinger nemen, en van haer bloet recht tegen over de tente der t'zamenkomste zevenmael sprengen.* Num. 19, 4. Hier staet aen te merken, dat Kristus en zijne jongeren, na zy door deze poorte uit den tempel getreden waren, zich op den Olijf-bergh voor deze poorte ter neder zetten, (want door deze poorte klom men na den Olijf-bergh) en te rugh op de prachtige gebouwen des tempels d'oogen sloegen. Matth. 24. 1, 2, 3, 4. Marc. 3. 1, 2, 3, 4.

Deze poorte stont juist niet recht in 't midden van dezen Ooster muur, te weten, niet ter weder zyde tusschen twee hondert en vijftigh ellen, maer meer na 't Noorde: uit oorzake zy recht in den voorgevel, of tegen over het voorhuis of portael des tempels most staen.

Op deze Ooster-poorte was d'afbeelding der stad *Susan* of *Schushan*, (volgens spelling der Rabbinen) eertijts de rijxstad en de zetel der koningen van Persie, geschildert of gehouwen: en de poorte zelve, of ten minsten een gedeelte daer van, wiert met dien name genoemt. In den Talmud wort *Schushan* een paleis genoemt: waer op d'uitlegging tot verklaring byvoeght, *Schushan, het paleis, was een vertrek in d'ooster-poorte: waer op Schushan afgebeelt was.*

De reden dezer afbeelding wort by zommige gezeidt te zijn, ten einde de Joden zouden gedenken aen den weldaet, dien zy in *Schushan* ontfangen hadden: want wanneer de Joden, volgens schrijven van *Maimonides*, uit de Babylonische gevangkenis weer na Judea keerden, zoo waren zy belast op de poorte van hunnen tempel het beelt der stad *Susan*, hoofdstad van Persie, te maken, ten teken van de heerschappye der Persianen over de Joden, en ten einde zy den ontfangen weldaet hunner ontslagene gevangkenis zouden indachtigh zijn: of, zoo andere willen, het overdenken dezes koningrijks hen gestadigh tot vreze zou bewegen. De Joden gehoorzaemden dien beveele, en deden op d'Ooster-poorte d'afbeelding dier stad snijden of schilderen: van waer ook de naem aen die poorte gegeven wiert.

Maer hier tegen zou men te recht met *Abraham Zaccuth* kunnen opwerpen: hoe deze afbeelding den gantschen tijt van den tweeden tempel aldaer heeft kunnen blijven: daer het koningrijk van Persie en de stad *Schushan* of *Susan* slechts eene kleine wijle na den tweeden tempel bleef staen. Dies andere die opwerping wederleggen met te zeggen, dat de kinderen der gevangkenis deze afbeelding maekten, om te mogen gedenken aen het wonder van *Purim*, dat in *Susan* gedaen was: als Esth. 9, 26. te zien: welke oplossing *Zaccuth* voor niet ongerijmt oordeelt. Juchasin. fol. 65.

Deze poorte was in den eersten tempel de konings poorte genoemt, 1 Chr. 9, 18. naerdien die aldaer gezeit wort Oostwaerts te zijn: doch zy wert des Konings poorte niet genoemt van wegen den byzonderlijken en gewoonlijken ingang des konings door de zelve: (want diens gemeene ingang was aen de oort daer tegen over, namelijk aen de Westzyde) maer zy wiert alzoo genoemt, uit oorzake koning Salomon die poorte en den overigen muur aen dien oort prachtiger en buiten gewoonlijke wijze met ongelooflijke onkosten en arbeit had doen bouwen; ophalende den muur met hooge steenen, uit den bodem van een diep ondergelegen dal.

Na den Olijf-bergh liep Oostwaerts uit den bergh des huis een byzondere steene wegh of opgang, en kromde zich allengs na 't Noorde. Hy was met een dubbel gewelf overslagen, op een zelve wijze, als 't gewelf onder de voorhoven des tempels: dat ten zelven einde gemaekt was: namelijk tot voorkoming der grafsteden: waer door de priester, die derwaerts trad om den gemelden dienst te verrichten, zou anders hebben kunnen besmet, en aldus het werk gestaekt worden. Maym. par. 3. & Schekalim.

Het Zuider gedeelte van den buiten omtrek of ring-muur, die tegen over of neffens de stad Jerusalem lagh, had twee poorten, genaemt de poorten van *Huldagh*, die op een gelijken afstant van de hoe- Poorten Huldagh. Talmud. in Mid.

hoeken des muurs stonden, Oost en West, en op een gelijken afstant d'eene van d'andere. En aldus zijn de volgende woorden van *Josephus* te verstaen. *Het vierde gedeelte van den muur, na 't Zuide, had ook poorten in 't midden.* Dat is, de poorten waren alzoo geplaetst, dat'er een even verre afstant tusschen poorte en poorte, en tusschen de beide poorten en hoeken des muurs was.

Waer van deze poorten *Huldagh* genoemt zijn, kan met gene zekerheit gezeit worden: 't en zy men wil na zeker profetesse *Hulda*, de welke 2 Reg. 22, 14. 2 Chron. 34, 22. gedaght wort, die te Jerusalem in het tweede gedeelte woonde, of in het huis of Collegie der Leere, volgens uitlegging der Talmudisten.

Salom. Jarch. Dit Collegie schijnt in het een of ander gedeelte des tempels geweest te zijn: en is misschien daer van aen die poorten des tempels de naem gegeven; dewijl zy na by het huis van de profetesse *Hulda* waren.

In de Talmud wort slechts eene Wester poorte in den buiten omringmuur gedacht; maer by *Josephus* in den zelven muur vier gestelt; het geen met de Schrift over een komt. Want hy zeid: In het Wester gedeelte des ringmuurs waren vier poorten. D'eerste leide tot des konings paleis: zijnde het dal tusschen beide opgevult, tot doorgang. De twee andere hadden haere uitgangen na de voorsteden: en d'andere na d'andere of overige stad. Dus verre *Josephus*.

Wijders, de poorte, de welke na het paleis uitgang verleende, was de Noordelijkste, in de West-zijde, van alle de vier, en stont regelrecht tegen over de poorte *Susan* ten Ooste.

Poorte Koponius. Midd. Maym. in Beth. Onder den eersten tempel was deze poorte *Schallecheth* genoemt. 1 Chron. 26, 16. de welke nessens of by den opgaenden hogen Wegh of doorgang stont: maer wiert ten tijde van Herodes tempel de poorte van *Koponius*, of, naer de spelling der Rabbinen, *Kiponus* of *Kiponos* geheten. Wat *Kiponos* wil zeggen, des is men onbewust. Eenigen houden *Kiponos* voor een Grieksch woort, en leggen het Hof-bouw uit: want *Kepos* bediet in 't Grieksch een hof of tuin: misschien van wegen de hoven en boogerden, die aen die zijde nessens de poorte sedert de tijden der eerste profeten waren. *Lichtfoot* wil den naem *Koponos* van *Koponius* gesmeet hebben, die een voorname Romeinsche veltheer of bevelhebber van Judea was, volgens schrijven van *Josephus*: het welk niet ongerijmt gesproken is: want naerdien deez *Koponius* ontrent den tijd van het eindigen des tempelbouws van Herodes leefde, zo is daer uit lichtelijk te vermoeden, dat Herodes deze poorte, om d'eene of andere oorzake, ter eere van dezen groten bevelhebber *Koponius*, alzoo genoemt hebbe: gelijk hy den toren na by den tempel, ter eere en gedachtenis van zijnen vrient *Antonius*, *Antonia* noemde. l. 18. c. 1.

De naem *Schallecheth*, dien deze poorte, ten tijde Salomons, eerst voerde, betekent: *opwerping*, *opdrijving*, of *opjaging*: en wert die alzoo genoemt, uit oorzake zy nessens den hogen opgaenden Wegh stont.

In de zelve Westzijde, naest aen de poorte *Schallecheth* of *Koponius*, en nessens den hogen wegh, stont, na 't Zuide, ten tijde Salomons, eene poorte *Parbar* of *Palbar* genoemt, als klarelijk blijkt uit 1 Chron. 26, 18. *Parbar* heeft een dobbelzinnige bediedenis: want *Palbar*, wort volgens gemein gevoelen der Joden, voor een Chaldeeusch woort gehouden, en bediet of *een uitterste deel*, of *een deel, dat uitwaerts komt*: of het komt met de bediedenis des woorts *Parbar* over een, dat voorsteden betekent, zoo wel in de Hebreeusche als Chaldeeusche text, 2 Reg. 23, 1. als *Lichtfoot* uit *Kimchi* bewijst. Poorte Parbar.

Wy zullen hier weder de woorden van *Josephus*, die een weinigh te vore gedacht zijn, ten tone stellen, uit alle welke t'zamen men den stant en gelegentheit der gemelde poorte zal kunnen bespeuren. Deez dan schrijft, dat *een der vier poorten van de Wester hoek na het konings paleis uitgang verleende*, (de weten de poorte *Schallecheth*) *en de twee naeste in de voorsteden.*

Deze voorsteden, de welke *Josephus* noemt, waren in der daet dat gedeelte der stad, welke in de Schrift *Millo* wort genoemt, dat een dal Lichtf.

was

was aen het West-eind van den bergh Moria: in het welk Jerusalem en Sion t'zamen quamen en aen elkandre raekten, en dat David en Salomon in hun tijden met gebouwen vervult hadden. 2 Sam. 5, 9. 1 Reg. 11, 27.

Dies zijn ten dien einde de gemelde woorden van *Josephus* aenmerkens waerdigh, daer hy zeidt: *dat de twee van deze Westerpoorten in de voorstadt waren, en d'andere in d'andere stad:* dat is te zeggen, in Jerusalem: de welke hy een stad maekt, als een andere van de voor-stad, daer hy van spreekt. Men neeme dan het woort *Parbar* in eene van beide de gemelde bediedenissen, 't zy voor een uitterste plaetse of deel, of voor de voorsteden, deze voornoemde poorte kan in der daet eigentlijk met dien naem genoemt worden, uit oorzaek zy een doorgang van den tempel na *Millo* was, welk een uitterste plaetse was, en de voorstad van Sion, door eenen muur, van Sion afscheide; hoewel het een gedeelte daer van was, en daer aen behoorde.

En alhoewel d'andere poorte, dewelke neffens de gemelde ten zuide stont, ook uitgang na de voorstad verleende, als uit het schrijven van *Josephus* blijkt, zoo wiert zy nochtans niet met den zelven naem van *Parbar* genoemt: uit oorzake die veilight een anderen bezonderen en eigen naem had, na d'eene of andere plaetse, daer zy by stont; en niet na de plaetse, daer na toe zy doorgang verleende.

Aen het Zuider eind van deze Wester-ringmuur waren twee andere kleine poorten, *Asuppim* genaemt: te weten, by het schathuis *Asuppim*, dat tusschen deze beide poorten stont, als te bespeuren is uit 1 Chron. 26, 15, 17.

Aen de Noortzyde was slechts eene poorte, (op een zelve wijze, als aen d'Oostzyde) de welke recht in 't midden van den ringmuur tusschen 't Ooste en Weste van dien stont.

Over de spelling van den naem dezer poorte is onder de Rabbinen eenigh geschil en verschil: want by zommige wort zy [a] *Teri*, maer by anderen van over ouds [b] *Tedi*, of, gelijk andere willen, [c] *Tadde* genoemt. *Teri* bediet vochtigheit of etter, of [d] schaemte en neerslaghtigheit; uit oorzake de priester, dien des nachts in zijnen slaep van zelf het zaet afging, door deze poorte met schaemte en neerslachtigheit na het bad ging, om zich van zijne onzuiverheit af te wasschen.

[a] Misnasoth in Midd. c. Imperevr.
[b] Talm. in Aruch.
[c] Buxt. Talmud. lex.
[d] Pisk. Tosaph. in Midd.

De Talmud stelt twee onderscheidelijke merktekenen van dezelve poort, waer door zy van alle d'andere bovengemelde poorten afgezondert wiert. Eerstelijk was dezelve van zulk een fraei noch hoogh bouwerk niet, noch had gene bovenkamers, als alle d'andere: maer alleenlijk lagen platte steenen daer over, en de borstweering des muurs, en niet anders, liep op dezelve. Ten tweede: deze poorte was gene gemeene en gewonelijke in en uitgang, als d'andere poorten waren: maer verstrekte alleenlijk eenen doorgang by voorval. Talm. in Midd. par. 2.

Ten Ooste en Weste gingmen by eenen groten en hogen opgang met verscheide trappen na dezen ringmuur en na deze poorten: doch aen de Zuitzyde was de opgang veel lager.

D'opgang, ten Noorde, was veel meer tot gemak der bezettelingen des kasteels *Antonia*, (dat aen die zyde stont) als tot ingang in den tempel: naerdien de Noorder poorte *Tedi* van weinigh gebruik was. Een galderye, naer het schijnt uit het schrijven van *Josephus*, strekte van den tempel tot aen den tooren *Antonia*, tot op en afgang der krijgsbezettelingen, ten tijde der Romeinen. Ziet Pag. 263. Joseph. Antiq. l. 7. c. 5.

De tempel van Herodes was ook door eene brugh aen de bovenstad en aen de *Xystus* gehecht. Joseph. l. de Bell. c. 13. l. 14. c. 8. Antiq.

In vijf van deze poorten: te weten, in d'Ooster-poorte *Susan*, in de twee Zuider-poorten *Huldagh*, in de Noorder-poorte *Tedi*, en in de Wester *Schallecheth*, stont een wacht van Leviten des nachts, tot bevrijdingh en achtbaerheit des tempels. En aldus stont op ieder hoek van dit groot vierkant bestek van binnen wacht.

Alle de poorten voornoemt waren met fraeie gebouwen ter wederzyde gestoffeert en bezet: maer d'Ooster-poorte was d'uitstekenste, uit oorzake zy de grootste en gemeinste ingang ten tempel was.

In de Schrift worden op verscheide plaetsen huizingen of vertrekken gedaght: waer in geestelijke vrouwen, in zonderheit weduwen, om met vasten en bidden haer leven in godsvrucht

Digitized by Google

door te brengen, haer verblijf hadden: als 2 Chron. 22, 11, 12. wort verhaelt, dat *Josabath*, dochter van koning *Joram, Joaz*, zoon van koning *Ahazia*, en zijne voedster, zes jaren by haer in den tempel bewaerde, om door *Athalia*, gemalin van den gedoden koning *Ahazia*, niet gedoot te worden. Desgelijx wort by Luc. 2, 37. de profetesse Anna gezeidt, niet uit den tempel geweken te zijn; maer met vasten en bidden Gode nacht en dach gedient te hebben.

Wijders, deze hare huizingen of verblijfplaetsen waren in kamers en in eenige poorten van dezen uitterften ringmuur: want al het geen dat binnen dit bestek was, wiert in de Schrift de tempel genoemt.

Vertrek Hhanoth. In de Talmud, en by de Talmudische schrijvers, wort menighmael eene plaetse of vertrek in den bergh des huis gedaght, *Hhanoth* of *Hhanijoth* genoemt, dat zijn winkels of kramen, waer in wijn, olie, zout, meel, en diergelijke dingen te koop waren, die geduurighlijk tot d'offerhanden des tempels gebruikt wierden. Over de maten en gewichten waren opzienders gestelt, die ook eenen prijs op de waren zetten. Rabbi Natha.

Boven mate vermaert is dit vertrek *Hhanoth* by de Joden, door het zitten van den groten *Sanhedrin* in het zelve, die uit het vertrek *Gazith*, hunne gemeine zitplaetse, zich derwaerts begeven had.

Dit vertrek *Hhanoth* stont, als uit Jeremias 35, 4. te bespeuren is, neffens d'Ooster-poorte van den bergh des huis. Te weten, *Hhanoth* waren als winkels in d'onderste vertrekken van de gebouwen, die op ieder zijde van de poorte *Susan* stonden; maer de vertrekken daer boven waren tot andere gebruiken geschikt: en een, onder andere, tot de zitplaetse van den groten *Sanhedrin*, (wanneer die uit *Gazith* verplaetst was:) en van een *Sanhedrin* van drie en twintigh rechters, wanneer de groote *Sanhedrin* in *Gazith* zad, volgens eenparigh schrijven der Joden. *Maymonides* gedenkt ook op den bergh des huis een *goddelijke Schoole*: waer in de *Sanhedrin* op heilige dagen zad: welke Schole *Lichtfoot* ook ontrent d'Ooster-poorte by het gebouw *Hhanoth* stelt.

Langs henen den vierkante ring of omtrek-muur des berghs Moria van vier stadien, in de welke de poorten stonden, waren overdekte galderyen van poorte tot poorte gemaekt: die aen de West- Noort- en Oost-zyde waren dobbelde galderyen, maer die aen de Zuitzyde was een driedobbelde galderye, en de Koninglijke galderye genoemt, gelijk d'Ooster Salomons galderye. Joseph.

In de Talmud wort ook een dobbelde galderye van dien muur gedaght: waer by *Maymonides* tot meerder verklaring voeght, dat alles overdekt en overzoldert, en d'eene galderye voor d'andere was. Schabbath.

De zoldering, of dak der drie eerste galderyen, lagh by na zoo hoogh als de top of kruin van den ringmuur, (behalve de borstwering van den ringmuur) en ruste op een drie dobbelde rye van marmere kolommen, gelijk de zuider op vier. Deze galderyen waren voor het volk gemaekt, om daer onder, by regen of heet weder, te staen, wandelen of zitten. En aldus wort gezeit, dat de Zalighmaker in den tempel in de galderye Salomons wandelde. Joh. 10, 23. Desgelijks stonden d'Apostelen Johannes en Petrus, en het volk rontom hem in Salomons galderye. Act. 3, 11.

Wanneer de Babyloniers den eersten tempel verwoest, en al het gebouw gesloopt hadden, zoo wiert evenwel het groot en wonderlijk grontgebouw dezer galderye (dat Salomon tot zulk eene hooghte had doen ophalen, om den vloer of bodem des berghs gelijk te maken,) niet verwoest noch gesloopt: maer bleef in wezen staen: namaels wiert de galderye van die Oost-zyde weer op dien zelven grontbouw van Salomon gesticht, en behielt daer van geduurighlijk den naem van Salomons galderye. Desgelijx wiert d'Ooster-poorte aldaer, om dezelve oorzake, de Konings poorte genoemt. Lichtf. 32.

Langs hene den ringmuur, rontom, stonden in de galderyen banken, om op te zitten. Op deze banken wierden de takken geleit, die het volk na den bergh des tempels, des avonts op het feest der loverhutten, op den eersten heiligen en Sabbath braght. Kimchi.

Leng-

Lengte, breete en hooghte des tempels, eigentlijk alzoo genoemt.

DE tempel, eigentlijk alzoo genoemt, was, volgens schrijven der Talmudisten, en ook van *Josephus*, hondert ellen hoog, lang en breet: hoewel hy in de brete achter dertigh ellen minder was. Het welk zy uit Ezech. 41, 13, 14 schijnen genomen te hebben: die ook een zelve mate stelt. Midd. p. 4. Maym.

De lengte des tempels wort van 't ooste na 't weste genomen: te weten, van den ingang der poorte des voorhuis, tot aen den uitterften muur, met den welken het Heiligh der Heiligen of Aenspraek-plaetsse besloten, en van het voorhof der priesteren afgescheiden wiert.

Desgelijx was de brete des tempels van 't Noorde na 't Zuide, hondert ellen: hoewel in zommige deelen van dien; maer niet in alle. Want het gedeelte, dat die brete had, was alleen het portael of voorhuis. Te weten, het portael stont voor den tempel als een kruisgebouw, en reikte vijftien ellen Zuid, en vijftien ellen Noortwaerts verder uit, dan de brete des tempels; welke ruimten op ieder zyde aldus genomen wierden. De dikte van den muur des portaels, op ieder zyde, was vijf ellen: en van dien muur tot den muur des tempels, was op ieder zyde tien ellen. Dies liep de tempel achter tot brete van zeventigh ellen smal toe: waer in het eenen leeuw verbeelde, zoo de Talmud en *Maymonides* schrijven: *Wee de stad Ariël: waer in David gelegert is. Hoedanigh is een leeuw? Smal van achteren; maer breet van voren:* Alzoo was ook de tempel van achteren smal, en van voore breet. Maym. in Beth. Habbechir.

Aldus was de voorgevel of voorhooft aen den ingang, te weten, hondert ellen breet, en hondert en twintigh ellen hoogh: want in dien zin is *Josephus* te verstaen, daer hy van den tempel, door Herodes gebouwt, spreekt: *Dat hy hondert ellen lang, en twintigh boven hondert hoogh was.* Niet dat het gantsch huis doorgaens zoo hoogh was: want dat logent de Talmud, die zulk een nette rekening van hondert ellen geeft: maer het voorhuis had die hooghte, rijzende twintigh ellen boven de hooghte van de rest des huis.

Recht in 't midden van deze voorgevel was de poorte des poortaels, veertigh ellen hoogh, en twintigh breet. Midd.

Het had gene deuren altoos, maer was eene ope poorte. Dies de gene, die in het voorhof stont, in het portael van binnen kon zien, en de ruimte desselfs bezichtigen. Maym.

Zoo *Josephus* schrijft, was die gantsche voorgevel of voorhooft vergult, en kon daer door het gantsche eerste huis, (dat is, het portael van binnen) gezien worden, dat ook van gout glinsterde. Hy maekt die poorte des portaels 70. ellen hoogh, en vijf en twintigh breet: dies hy hier in van de Talmud grotelix verschilt: hoewel dit verschil lichtelijk te beslechten is: want de Talmud spreekt alleenlijk van den hollen ingang of poorthol: maer *Josephus* begrijpt onder die mate ook de posten en voorgevel of voorhooft van het gantsch poortgebouw, gelijk reeds te vore is aengemerkt.

Dwers over deze poorte lagen vijf grote balken van uitstekend of eikenhout, *Maltraos* by de Hebreen genoemt, 't welk een gebroken Griekisch woort is, herkomstigh van *Melathron*, dat *Hesychius* een dwers-balk uitleit. Tusschen ieder paer balken lagh een ry steenen van vijf palmen. Midd. 7. Rambam. R. Dav. Kimch. in 1 Reg. VII. 9.

De laeghste balk, die aen het hooft der poorte lagh, stak op ieder zijde een elle over de breete van de poorte uit. Op deze balk lagh een ry van stenen, en op die ry van stenen een andere balk, die op ieder zijde een ellen langer was, dan d'andere onderste. Op deze lagh weer een ry van stenen. Daer na quam weder een andere balk te leggen, en zoo vervolgens: zijnde ieder boven balk een elle langer op ieder eind, als die onder lagh.

Deze balken waren aldus over deze poorte geleit, om de zwaerte van het boven werk te dragen. Zy rezen t'zamen tot eene groote hooghte, verstrekten voor een boven dorpel boven deze poorte, waren booghwijze gemaekt, en kunstigh met lelie- en bloemwerk uitgehouwen en vergult.

Digitized by Google

Dit was het voorhooft of voorgevel der poorte, dat *Josephus* gedenkt.

Achter ten Weste, recht midden tegen het portael of tegen den ingang aen, stont het lichaem des tempels: wiens brete van den eenen muur tot den anderen effe gelijk met de brete dezes ingangs was: maer met de muuren en kamers, ter weder zijde gebouwt, besloegh de tempel de breete van tzeventigh ellen.

En aldus verbeelde *Ariël* of Gods Leeuw, om met de Joden te spreken, de gestalte van eenen Leeu. 't Was breet van voore, en had in het breet voorhooft het portael, welk hondert ellen breet was: en was smal achter, en had in het gebouw des huis de brete van 70. ellen.

Deze brete wort by de Talmudisten in hare verscheide delen aldus uitgerekent.

1. De muur van de galderye was vijf ellen dik.

2. De galderye drie ellen breet.

3. De muur der kamers vijf ellen dik.

4. De kamers zelfs zes ellen breet.

5. De muur des tempels zes ellen dik.

6. De brete des tempels van binnen, van den eenen muur tot den anderen, twintigh ellen dik.

7. D'eene muur van dien zes ellen dik.

8. De brete der kamers zes ellen.

9. De muur der kamers vijf ellen dik.

10. De plaetse van den neergang des waters, drie ellen breet.

11. D'uitterste muur vijf ellen breet.

Beloopende zeventigh ellen in alles.

Wat nu belangt de hooghte des tempels, dezelve was aldus.

Midd. 1. De *grontvest was zes ellen hoogh*: doch niet in den gront: (hoewel'er ook een grontvest diep genoegh lagh): maer van den gront zes ellen opwaerts. Gelijk men gemeenelijk in steene gebouwen van een groot gevaerte ziet: dat dicht aen den gront het gebouw dikker is, dan de muur boven, om de geheele zwaerte des te beter te dragen: even zoo was het hier voor de hooghte van zes ellen.

2. De *hooghte des muurs was veertigh ellen*. Dat is, van dezen grontvest rees de muur veertigh ellen effe en gelijk opwaerts, zonder eenige uitsteeksels, lijsten of kantelen.

3. Een *gehouwen en net gewrochte lijste van een elle breet*.

4. Boven deze lijste was een gote van twee ellen, daer in het regen-water van het dak liep, om de muuren voor het inwateren te bevrijden.

5. Het houtwerk of plaetse, om het dak op te leggen, was een elle.

6. Het pleisterdak zelf een elle dik. Dit pleisterdak bestont uit kalk, steen en ander pleisterwerk, die door malkanderen gewerkt en geslagen, en zoo hart als steen wierden.

En tot deze hooghte strekten de lage zijd-daken ter weder zijde. Laet ons hier weder eene plaetse van Josephus bybrengen, daer hy zeidt: *De tempel was naer het fatsoen der koninglijke galderye gemaekt: het laeghste op beyde zijden, en't hooghste in't midden: zulx hy, op een afstant van vele stadien, van verre kon gezien worden.* Nu was de koninglijke galderye in dier wijze gebouwt, (gelijk te voore verhaelt is) dat zy drie overdekte panden of wandel-ryen langs henen neffens elkandre begreep: het dak van de middelste wandelrye was hoger, als dat van de twee andere ter zijde. En alzoo moet dienvolgens Josephus van den tempel verstaen worden.

De tempel was in der daet hondert ellen hoogh: hoewel hy niet, van den gront tot den top, in een gelijk vierkant zoo hoogh oprees: maer rees in 't vierkant tot vijftigh ellen op, gelijk reeds uitgerekent is. Te weten, de grontvest was zes ellen hoogh. De effen muur rontom den tempel veertigh ellen, en de gehouwe lijste een elle. De plaetse, om 't regen water af te doen lopen, een elle dik. Het houtwerk des daks, en pleisterdak ieder een elle dik. Maer dan wiert d'opstal des gebouws de helft smalder: want van daer rees het na het midden toe in dier wijze op, dat de lage zijd-daken ter weder zijde, ieder van vijf en twintigh ellen breet, aen de Noord en Zuid-zijden, langs henen van 't Oosten tot het Westen strekten.

De volkomen hooghte van dit gantsch midden gebouw van vijftigh ellen breet wort by delen aldus uitgerekent.

1. De hooghte der boven ruimte, vertrek of opstal, boven de zijd-daken, rechts muurs, was veertigh ellen. Deze ruimte wiert 't oppervertrek, of opper-zale genoemt, uit oorzake die recht boven

Digitized by Google

boven het Heilige en Heilige der Heiligen was.

2. Daer na quam een gehouwen of gesneden lijst, breet een elle, als voorhene, te leggen.

3. Een gote van twee ellen, om het regen water des daks t'ontfangen, gelijk te voore.

4. De zolderinge of dak een elle.

5. Het pleister-dek een elle.

6. De lene of leuning, baelje of borstweering, met de welk het dak, tot bevrijding voor af vallen, omringt was, reikte tot de hooghte van drie ellen.

Als iemant onder de Joden by ouds een nieu huis zou bouwen, zoo most hy eene klene leuning (van eene of twee hant breete ten minste hoogh) rontom het dak maken, om geen bloetbloetschult op zijn huis te leggen, door afvallen van iemant van den dake. Deuter. 22, 8. Want de daken der huizen waren by ouds in die gewesten (gelijk ook nu noch in gantsch Ooste) plat, om daer op 's avonts en 's morgens een koele lucht te scheppen, en by wijle des nachts, by grote hitte des zomers, te slapen, en andere dingen te verrichten: als blijkt uit 2 Sam. 11, 2: alwaer David gezeit wort op het dak van des konings huis te wandelen. Het zelfste is te besluiten uit Jos. 2, 6, 8. Jud. 2, 51. 16, 27. 2 Sam. 16, 22. 1 Sam. 7, 25, 26. Neh. 8, 16. Esai. 15, 1. 22, 1. Jer. 48, 38. Marc. 2, 4. Act. 10, 9. en ook te bespeuren uit Matt. 10, 27. Luc. 12, 3: op welke twee laeste plaetsen de Zalighmaker den Apostelen gebiedt, het Evangelium op de huizen te verkondigen, dat is te verstaen, op de daken der huizen.

En alhoewel de Joden zoo gewoonlijken op het dak des tempels niet wandelden, als op het dak van hunne huizen, (ook was het dak des tempels doorgaens zoo vlak niet, als de daken der huizen) zoo waren des niettemin aen het zelve leeningen gemaekt, eensdeels, om in cieraet voor d'andere gebouwen niet te bezwijken: en eensdeels uit oorzake by wijle gelegentheit van op het dak des tempels te wandelen, kon voorvallen.

Kole-Oref. De *Kole-Oref*, alzoo in't Hebreeusch genoemt, dat is, Rave of vogel-scherm, was een elle hoogh. Wat *Kole-Oref* eigentlijk was, daer in verschillen de Rabbinen tweezins. Rabbi *Nathan* geeft daer van het volgende bericht: *Uit oorzake van de heiligheit des eersten tempels, en de goddelijke glorye, de welcke daer in woonde, zoo vlogen geheel en al gene vogelen op den zelven: maer wat belangt den tweeden tempel, naerdien zy vreesden, dat de heiligheit van dien niet zou zijn, als de heiligheit van den eersten: en op dat gene vogelen daer over zouden vliegen, en eenige vuiligheit daer op laten vallen, zoo zetten zy daer een beeltenis* (een Molok) *op, om het gevogelte van het dak des tempels te keeren, en noemden dat Kole-Oref, dat is, Rave-scherm; dewijl dat het vliegen der Raven* (of vogelen) *op het dak des tempels belette.*

Maer by *Maymonides* wort *Kole Oref* gezeit te zijn, een yzere piek, punt of spits, als een degen, van een elle hoogh, rontom boven op de leeningen gezet, om het gevogelte af te keren. Beth Habbechir.

Naer het schrijven van *Josephus*, stonden op den top des tempels (misschien van Salomons tempel) goude spitsen, om het gevogelte af te keren. Andere daer en tegen stellen noch het een noch het ander: te weten, *Molok* noch spitsen, op het dak des tempels van Herodes. Rab. Juda hin Midd.

De tinne des tempels, in't Griekscb *Pterygion Hierou*, Matt. 4, 5. Luc. 4, 9. dat is eigenlijk vleugel of vlerke des tempels gezeit, op de welke Christus door den Duivel gestelt wiert, wort by eenigen op dese spitsen geduit. Andere duiden de leening rontom het dak op de tinnen des tempels. *Lichtfoot* verstaet door de tinnen des tempels het portael, dat kruiswijs als vogel-vlerken voor den tempel, tot twintigh ellen hoogh, op gebouwt was.

De opperzalen des eersten tempels waren met gout overtogen, 2 Chron. 3, 9. Het dak van d'opperzale bestont uit sterke çeder balken, die op andere balken van een elle in't vierkant dik lagen, en alle met gout bedekt waren. De zoldering der zale was vijf ellen dik. Midd. Midd. R. Abraham David in Ram-bam S. 4. Midd.

Op het dak des tempels, na 't Zuide, was een gat, of mont der buizen, waer door het water na de buizen neerwaerts liep, die onder dit gat waren.

Portael of voorhuis des tempels.

IN de byzondere mate van de lengte des gebouws, van 't Ooste tot 't Weste, te nemen (de welke hondert ellen was) zullen wy met het voorhuis, portael of voorgevel des tempels, op Hebreeusch *Ulam* genoemt, beginnen, en ieder plaetse en bouwstuk in 't bezonder bezichtigen, tot dat wy aen het Westeind zullen gekomen zijn.

De strekking of bestek des portaels, (dat een kruisgebouw aen den tempel was) in de lengte, was hondert ellen, en in de hooghte hondert en twintigh ellen, twintigh ellen hooger, als de hooghte des tempels.

Ontrent dit voorhuis zijn verscheide merkwaerdige dingen te betrachten.

Uit het voorhof der priesteren klom men na den ingang of poorte des voorhuis, by een trap van twalef treden op; ieder trede van een elle breet, en een half ellen hoogh: dies de gantsche hooghte der trap zes ellen was: en zoo veel was de vloer des portaels hoger, als de vloer des voorhofs der priesteren.

Midd. 8,7. Rambam 8,1,6.

Desgelijx schrijft *Josephus*, dat d'opgang, uit het voorhof der priesteren na het voorhuis des tempels, van twalef treden was: maer hy geeft de mate dier treden niet te kennen.

De voornaemste en merkwaerdighste cieraedjen, die in het portael van Salomons tempel aen de posten des ingangs stonden, waren de twee beruchte kopere pylaers, *Jachin* en *Boaz* genoemt.

Doch het stellen van zulke pylaers aen den ingang van Herodes tempel, (dien wy hier inzonderheit beschrijven) wort nergens onder de Joodsche aeloutheden gedacht: hoewel Ezechiel van zulke pylaren aen de deuren of posten des tempels schijnt te spreken. c. 40,49.

In het portael, op ieder zyde van de deure des tempels, stont een tafel. Die op de rechte zyde was een tafel van marmer, daer op het toonbroodt gezet wierdt, om kout te laten worden, eer het op de goude tafels in den tempel gezet wierdt. De tafel aen de linke hant was van gout: waer op het koudt toonbroodt voor eene wijle gezet wiert, wanneer men het uit den tempel braght.

Menach. XI. 7. Schekalim VI. 4. Rambam VIII. 1,3. Maym. in Beth. Habbech par. 3.

De reden nu, waer om men aen de marmere tafel begon, en aen de goude eindighde, was: uit oorzake de Joden in goddelijke zaken van lager tot hoger, en niet van hoger tot lager traden.

In dit voorhuis, boven de deure des tempels, hing een goude wijngert of wijnstok van een mans lengte: die geduurigh door gifte van byzondere perzoonen grooter en grooter geworden was, tot dat hy eindelijk van tijt tot tijt by trappen die groote bekomen had.

Joseph. l. 6. c. 6.

Wanneer iemant aen den tempel goud beloofde, die deed daer van een blat, kern, druif of tros maken, en aen dien wijnstok hangen.

De grootsprekende Rabbinen begrooten het gewicht dezes wijngerts op duizent talenten, een talent gerekent op hondert vijf en dertigh pont, uitmakende hondert en vijf en dertigh duizent ponden, volgens uitrekening van R. Jacob Juda. Hy en R. Salomo voegt'er by, dat ieder wijndruif uit een karbonkel, saffier, diamant, en alleilei edel gesteente bestont: en de wijnstok op vergulde çeder balken leunde, die van den muur des portaels tot aen den muur des tempels strekten, tot onderschraging des muurs, en op zilvere of vergulde pylaren, staende ter weder zijde van de poorte, rusten. Zoo de Talmud schrijft, ruste deze wijngert op de stene houvasten: waer mee de muur des tempels en portaels, om niet uit te wijken, aen elkandre gehecht waren.

Abarbe-nel in 1 Reg. 8, 10. Ben Gorgon V. 24.

Boven de poorte des tempels hing ook een goude kandelaer, die door *Helena*, koningin van *Adjabene*, vereert was. De Talmud gedenkt ook die kandelaer in de volgende woorden: *Koning Munbaz (dat is Monobazes) maekte alle de hantvatselen der vaten, die tot den dienst ten dage der Verzoening gebruickt wierden, van gout. Helena, zijn moeder, deed ook den gouden kandelaer boven de deure des tempels maken.*

Joma.

Op dezen kandelaer brande een kaerse, de welke, zoo dra de zon des morgens op ging, met een vuurigen en ongemeenen glans glinsterde, en als een brandende fakkel flikkerde.

Jom. II. 10. Rambam in Joma.

Dit

Dit licht diende, om de dienaren des tempels, wanneer de zon te Jerusalem boven de kimmen gestegen was, te verwittigen, ten einde de priesters in dien tijt d'offerhande op de gezette uure zouden konden verrichten. Want voor dien tijt was het niet geoorloft te doen.

In het gebouw dezes portaels waren zekere kleine kamers, waer in de messchen en andere gereetschappen lagen, die de priesters in het keelen en slachten der beesten gebruikten. Te weten het portael, gelijk men in *Middoth* leest, was vijftien ellen ten Noorde, en vijftien ellen ten Zuide breeder, als de tempel. Al het geen, dat buiten den tempel uitstak, wiert genoemt *Beth Hachillapoth*: waer in de messchen geleidt wierden: gelijk ook het woort *Beth Hachillapoth* die betekenis heeft, en eigentlijk Huis der messchen bediet.

Derhalve was aen ieder eind van het bestek des portaels, op de ruimte, of plaetse, die verder als het gebouw des tempels uitstont, een kamer: te weten, een aen het Noord en een aen het Zuideind. Ieder kamer was, van't Ooste na 't Weste, tien ellen breet. In deze twee groote kamers waren vier en twintigh kleine kassen: waer in de messchen voor de vier en twintigh orden der priesters geleit wierden. Rabbi *Jakob Juda* en andere, stellen in ieder kamer vier en twintigh kassen: in welker vier en twintigh aen de Noortzyde de onbeschadighde of ongebroke slachtmessen bewaert wierden: en in d'andere vier en twintigh, aen de Zuidzyde, die gene, die uit haer hecht gevallen of gebroken waren. Deze en diergelijke kassen wierden by de Joden op Hebreeusch *Chilbeth*, dat zijn *vensters*, genoemt: uit oorzake zy kassen of laeden dicht aen den muur by de vensters waren.

Behalve deze gemelde slachtmeschkassen, rekent *Maymonides* noch zes en tnegentigh kassen. *In den tempel*, zeidt hy, *waren zes en tnegentigh kassen, waer in kleeren geleidt wierden. Vier kassen waren voor ieder orde der priesters. De naem van ieder orde was op hunne kassen geschreven, die alle gesloten waren. Wanneer iemant van d'orde quam tot den dienst op den Sabbath, dan openden zy hare kassen, en namen het gereetschap uit de selve. Wanneer zy nu uit den dienst quamen, dan leiden zy hunne kleederen weer in de kassen, en sloten die op. Iemant zou nu mogen vragen: Waer om maekten zy vier kassen voor ieder orde? te weten, op dat de gereetschappen niet onder malkanderen zouden raken en verwarren. Maer alle de broeken waren in een kas: en daer op was* Broeken *geschreven: de gordels in een andere kas: en daer op was geschreven* Gordels, *en de bonnetten, in een andere kas: en alle de rokken in een andere kas.*

Doch *Maymonides* melt nergens waer deze tnegentigh kassen waren: noch hy spreekt ook van deze gemelde mesch-kassen niet. Maer misschien heeft hy hier om van die mesch-kassen niet gesproken, dewijl hy ter boven gemelde plaetse alleenlijk van d'orde, instelling, en inwijing der priesteren spreekt.

Doch het is niet waerschijnelijk, dat deze zes en tnegentigh kassen in het overigh gedeelte des gebouws van dit portael waren, uit oorzake de priesters gewonelijken reeds gekleet binnen het voorhof quamen, en byzonderlijk zoo hoogh, als het portael, en quamen aldaer niet, om hunne klederen aen te trekken. In de andere gebouwen, rontom de voorhoven, was ruimte genoegh voor alle deze kassen te plaetsen: doch waer zy waren, kan met gene zekerheit gezeit worden.

Maer waer toe, moght iemant vragen, waren d'andere ruimten of plaetsen des portaels, nessens den ingang en deze kamers, die op ieder eind des gebouws stonden: want tusschen den ingang en tusschen deze kamers aen ieder zijde op den gront, was de ruimte van vijf en twintigh ellen. Ook waren verscheide kamers en verdiepingen boven; naerdien het gebouw zoo lang en hoogh was. Doch hoe deze verscheide delen geschikt waren, daer van vindmen in de Schrift noch by de Rabbinen geen uitdrukkelijk bericht.

By de Joden wort een vermaert gedenkteken gedaght, te weten, twee kronen, de welke in deze kassen tot een gedachtenis opgesloten waren: gelijk by den profeet Zacharias (want zy nemen de woorden in een letterlijken zin) cap. 6, 14. gezeidt wort: *En de kronen zullen zijn voor Cheldai en voor Tobia, en voor Jedaja, en voor Chem, de zoon* Midd. Kimch. Jarch in Zach.

van Zephania, tot een gedachtenisse in den tempel.

Zy voegen'er by, dat aen de zoldering, van den ingang des voorhuis, trapswijze goude ketenen vast geklonken waren, waer by de nieuwelingen des priesterdoms, of jonge priesters opklommen, om deze goude kronen in de kassen te beschouwen.

Rab. Juda. Zoo andere Rabbinen schrijven, hingen deze goude kronen in de vensters des tempels, (want het Hebreeusch woort heeft ook die dubbelzinnige betekenis van vensters en kassen) naer de priester die op het hooft van den hogen priester *Jehoschuah Ben Hosfzedhek* gezet had, of d'eene op het hooft van *Jehoschuah Ben Jehosfzedhek*, en d'andere op het hooft van *Zorobabel.* Zy hingen deze kronen in de vensters ter gedachtenisse der mannen, die in de Schrift uitdrukkelijk genoemt worden, en mildelijk het gout en zilver tot het maken van deze kronen gegeven hadden.

D'ingang uit het portael in den tempel was door twee poorten: de welke ieder twee slagh- of schotdeuren hadden.

De Talmud en Josephus schijnen ten eersten aenzien grotelix ontrent de mate van deze poorte te verschillen De Talmud maekt die slechts twintigh ellen hoogh en tien breet: Josephus vijf en vijftigh hoogh en zestien breet. In welke verscheidenheit, indien men d'eige mening van ieder wel bezeft, het verschil tusschen beide zoo wijt niet zijn zal, als het wel ten eersten aenzien schijnt te gapen.

Het is de gewonelijke wijze des Talmuds, in de meeting der poorten, alleenlijk te spreken van d'ope plaetsen, door de welke de doorgang is, dat is, van het hol der poorte of poorthol: maer Josephus, gelijk te vore is aengemerkt, meet de posten, bovenwerk en poorthol, t'zamen en t'effens. En na deze hunne gewonelijke wijze meten zy beide deze poorte des portaels of tempels.

De rechte ope ruimte, doorgang of poorthol was niet meer als twintigh ellen hoogh en tien breet: en van die mate waren de twee schotdeuren: maer het voorhof der poorte (dat vergult was) was drie ellen op ieder zijde breet, en vijf en dertigh ellen boven het poorthol tot aen het dak of eerste zoldering van den ingang des portaels hoogh.

Wyders, de muur des tempels was zes ellen dik, gelijk te vore gezeidt is, waer over de twee schot- of slaghdeuren der poorte, de welke ieder vijf elle breet waren, en weinigh of een halve elle van het portael binnen de dikte des muurs hingen, in het opslaen, de gehele dikte des muurs op de rechte en linke zijde bedekten: waer over men niets van den muur, in het doorgaen, kon zien.

Op het ander uitterste eind van de dikte des muurs, na het Heilige toe, hingen diergelijke slaghdeuren, de welke, wanneer die geopent waren, achter tegen den muur aensloegen, en binnen den tempel de plaetse bedekten, de welke niet vergult was. Want alle de muuren waren vergult: behalve de plaetsen, daer de schotdeuren achter tegen aen sloegen.

En aldus had men twee verscheide deuren, ieder van twee slagen of schotten, tusschen het portael en den tempel om door te gaen: welker eerste een elle binnen het portael stont: en de andere op de hoek des muurs binnen. Wanneer beide deze slaghdeuren gesloten waren, zoo was een ruimte of bestek van vijf ellen tusschen beide: zoo veel ruimte ook door de dikte van den muur des tempels beslagen wiert. De buitenste deur wort gemenelijk onder de Joden de grootste deure, en hare poorte de grootste poorte des tempels genoemt, niet om haer meerder grote boven de binnen deure; maer uit oorzake van haer groot voorhooft, dat d'andere niet had. Desgelijks wort deze poorte by Josephus de grootste poorte des tempels geheten.

Boven de deure van deze grootste poorte des tempels deed Herodes, d'Oude, een gouden Arent van eene groote zwaerte zetten, die eindelijk door de Joden, dewijl deze voor beelden in den tempel grouwden, afgesmeten, en met bijlen in stukken gehouwen wiert: waer uit een groote oproer en neerlaegh ontstont. Joseph. 17. Antiq. 8. en 12. 1 Bell. 21. 2 Bel. 1.

Drie merkwaerdige dingen worden van deze buiten-deure onder de Joden gedaght. Eerstelijk wiert het morgen-offer noit gekeelt, voor deze deure geopent was. Aldus wort in de Talmud gezeit, nopende de dagelikse offerhande:

Digitized by Google

Tract. Tamid. de: *Dat de gene, die het offer zou slaghten, het niet keelde, voor al eer hy het geluit van het openen der groote deure hoorde.* Waer by aldaer verhaelt wort, dat het geluit van deze deure te Jericho kon gehoort worden, volgens het oud grootspreken der Rabbinen, tot glorye des tempels.

Deze deure was ook beroemt en vermaert, onder de Joden, door twee kleine deuren of klinketten: waer van in ieder schot een was: te weten een in het noorder, en een in het zuider schot.

Door het klinket, dat in het zuider schot was, moght niemant ingaen: maer dat was het geen, daer Ezechiel c.44,2. van schrijft: *Deze poorte zal toegesloten zijn, en niet geopent worden, noch niemant door de zelve ingaen.*

Wat belangt het openen dezer deuren allen uchtens, dat geschiede in dezer wijze: Iemant nam de sleutel en opende het klinket in het Noorder schot van de deure, en trad in binnen het bestek van vijf ellen, tusschen de twee deuren. Aldaer ging hy door eene deure in den muur zelf, alwaer een holle doorgang tot in de Heilige plaetse was: en quam voorts in de plaetse: alwaer een van de schotten der binnen deure tegen den muur aensloegh. Wanneer hy dan binnen gekomen was, zoo opende hy die binnen deure, en quam dan en opende de buiten deure. Op het geluit van het openen dezer deure begaf de slachter van het morgen offer zich tot dat werk.

In dit bestek van vijf ellen, tusschen de twee deuren, recht achter het schot der deure op de rechte zijde, lag een blat van marmersteen, van een elle in 't vierkant, los op de vloer neer, met een ring daer aen vast geklonken, om dien, by vereisch van tijt, op te lichten. Te weten wanneer de priesters d'eene of andere vrouw, de welke met overspel betight was, zouden ondertasten of beproeven, zoo quamen zy hier ter plaetse, en lichten dezen steen op, en namen 't stof onder dien van daen, en deden het in 't water, om haer het te doen drinken, als Num.5,17. in de volgende woorden geboden is: *De Priester zal heiligh water in een aerden vat nemen, en van het stof, het welk op de vloer des tabernakels is, zal de Priester nemen, en in het water doen.*

In dit bestek van vijf ellen, tusschen deze twee deuren, hing ook een behangsel, deksel of gordijn van een zelve fatsoen, als aen de deure der tente was. Exod. 26,36. 36,37. welk was van hemelsblaeu, purper, en scharlaken en fijn getwernt linnen, en geborduurwerkt.

Desgelijx getuight Josephus het zelfste, als hy van twee behangselen spreekt, van een aen den ingang in de Heilige plaetse, en van een ander, om tusschen het Heiligh en Heiligh der Heiligen tot onderscheit te dienen. Hy schrijft, dat het behangsel dezelve mate had, van de welke hy te voore gesproken had: te weten, van vijf en vijftigh ellen hoogh en zestien breet: hoewel de poorte, daer het voorhong, niet meer als tien ellen breet was.

Van gelijken maken ook andere Joden van zulk een behangsel gewagh, dat voor den ingang tot de Heilige plaetse hing: als in de Talmud met de volgende woorden, daer van het ingaen des priesters in de Heilige plaetse, om dienst te doen, gesproken wort: *Drie perzonen hielden den hogen priester: een by de rechte, en een andere by de linker hant, en een derde by d'edele gesteenten, op zijn borstlap. Wanneer nu d'eerste het geluit van des hogen priesters voeten in het uitkomen hoorde, zoo lichte hy het voorhangsel voor hem op. En dan ging hy zelf in en deed dienst: en na hem traden zijne broederen, de priesters, in en deden dienst.* Tract. Tamid.

Dertien behangselen waren in alles aen den tempel: te weten, zeven voor de zeven poorten des voorhofs: een aen de poorte des portaels: een aen de poorte des tempels: een tusschen het Heiligh en Heiligh der Heiligen of Aenspraekplaetse, en twee recht boven dit, in de boven zale.

Over de behangselen was een opziender gestelt, die dezelve ga sloegh, 't zy met nieuwe te maken, of d'oude t'onderhouden. Schekalim.

Wanneer het een of ander door een gemeene onzuiverheit was vuil geworden, zoo wiert het afgenomen, gewassen en in de Chel te drogen opgehangen. Maym. in Kele.

De nieuw gemackte behangselen wierden in de galderye in het voorhof der vrouwen opgehangen, om door de gemeente te mogen beschouwt worden, of zy recht en deuchtzaem waren.

Digitized by Google

Het *Heilige*.

HEt gebouw of plaetse, tusschen het voorhuis en het Heilige der Heiligen of Aenspraek-plaetse, wort veeltijts in 't algemeen in de Schrift *Huis* of *Tempel* genoemt, en op Hebreeusch *Baith* en *Hechal*, dat is, *Huis* en *Tempel*, en uitdrukkelijk *Baith Hechal*, dat is, *Huis des Tempels*, . 1 Reg. 6, 17. en anders ook de voor en buiten Tempel. By Moses wort dit gedeelte in de tabernakel met den naem van het *Heilige*, of *Heiligheit*, en *Heilighdom* uitgedrukt, Lev. 10: en ook doorgaens alzoo genoemt: hoewel gemeenlijk ook de *Heilige plaetse*.

Het Huis, of Heilige was lang veertigh, breet twintigh, en in Salomons tempel hoogh dertigh ellen, zonder zoldering, 1 Reg. 6, 2, 17: maer in Herodes tempel hoogh zestigh ellen: want als de Joden der Babylonische gevangkenis hunnen tempel zestigh ellen hoogh bouwden, zoo schoten zy dien met gene zoldering of verdieping af: maer lieten dien tot aen het dak in de Heilige plaetse ope blijven, als Salomons tempel was geweest. En op deselve hooghte was de zoldering geleidt, wanneer de tempel ten tijde des Zalighmakers overzoldert wiert.

Twee dingen zijn hier aen te merken. Eerstelijk: waren de lager zy-daken des gebouws, die boven de zy-kamers waren, niet meer als vijftigh ellen hoogh, gelijk te voore gezeidt is. Van deze lage zy-daken was een doorgang na de boven-kamers boven het *Heilige*, by een trap van tien ellen hoogh; eensdeels buiten den muur, en eensdeels binnen de dikte van den muur zelf. Ten tweeden: Daer was een oneffen of ongelijkheit der hooghte van de zolderingen of verdiepingen in de drie deelen des huis, als het *portael*, het *Heilige* en *Heiligh der Heiligen* of Aenspraek-plaetse.

D'eerste zoldering des portaels was tnegentigh ellen hoogh: het *Heilige* zestigh, en d'Aenspraekplaetse slechts twintigh. Gelijk dan de zoldering boven d'Aenspraekplaetse gelijk en effe met de zoldering boven het Heilige was, te weten op de hooghte van zestigh ellen, zoo was die zoldering niet d'eerste boven d'Aenspraekplaetse; maer daer was een andere zoldering veertigh ellen beneden die.

De schoonheit, çieraet en rijkdom van deze plaetse, ten tijde Salomons, was boven mate groot. De vloer bestont uit vergulde denne planken, op marmere stenen, die in d'aerde lagen. Zoo andere schrijven, was deze denne vloer met platen of bladen van louter gout bedekt. *De vloer van Salomons huis was met denne planken beleit.* 1 Reg. 6, 15, *die vergult of met gout overtrokken waren.* ℣. 30. Rab. Jud.

De muuren of wanden waren ook met vergult çederen hout beschoten. Dit vergultsel strekte van den vloer tot effe aen de boven zoldering, gantsche zestigh ellen hoogh langs de wanden op. In dezen zin zijn de woorden 1 Reg. 6, 15. te verstaen, daer gezeit wort: *Hy bouwde de wanden des Huis van binnen met çederen planken van den vloer des huis tot aen de wanden des daks.* Dat is, opwaerts tot de wanden der zoldering: gelijk de Rabbinen niet ongerijmt die plaetse aldus hebben uitgeleit.

Alle de wanden dezes huis, zoo van buiten als binnen, waren rontom met uitgesnedene graveringen van Cherubims, Palmbomen en opene bloemen verciert. 1 Reg. 6, 29.

Tot de hooghte van vijftigh ellen der wanden was graveersel van palmtakken en opene bloemen, &c. De tien ellen daer boven was de plaetse voor de vensters: want de zijd-kamers buiten het huis, drie hoogh boven malkandre, besloegen de hooghte van vijftigh ellen: zoo dat op die hooghte gene vensters konden gemaekt worden: maer de plaetse of ruimte van tien ellen daer boven was tot de vensters geschikt.

De vensters aen het huis en aen den tempel Salomons waren van geslotene of nauwe uitzichten. 1 Reg. 1, 6. Te weten, de vensters rontom den tempel hadden enge uitzichten, of waren van buiten enger en schuins ingaende gemaekt, ten einde niemant in den tempel zou kunnen zien. Joseph. B. J. 7. 10. Abarben in 1 Reg. 6, 4.

In dien zin duiden velen de Hebreeusche namen *Secuphim* en *Athumim*, (die de vensters ter gemelde plaetse worden

Digitized by Google

worden toegevoeght) op de gestalte der vensters.

Andere verstaen door die woorden vensters, die uit glas of uit andere klare doorschijnende stoffe bestonden, en geduurigh gesloten bleven.

Desgelijx leestmen by Ezechiel, dat de vensters van zijn gezicht-tempel geslotene vensters waren. c. 40, 16. 41, 16, 26.

Hoe veel de vensters in getale, of van wat stoffe zy waren, drukt de Schrift niet uit.

Zeker Rabbi *Jehuda*, een oud Schrijver, wiens oordeel *Tremellius* boven alle andere stelt, maekt de vensters van glas: want stoffe, om glas van te maken, was in dien oort genoeghzaem te bekomen: naerdien de vliet *Belus*, in Fenicie, waer uit de meeste bouwstoffe gehaelt wiert, glas-zant kon verschaffen. Doch of de kunst van glas te maken te dien tijt al bekent was, des is onzeker. Wel wort een Spiegel by Moses Exod. 38, 8. gedaght; maer die was van gepolijst of geslepen koper gemaekt. Zoo *Procopius* de Gaziter wil, doch zonder eenige waerschijnelijkheit, waren de vensters met doorgeboorde stenen bedekt. Naer het schrijven van *Hieronymus*, waren de vensters met geschaefde houte ruitwijze tralien bezet. In welken zin de zeventigh Overzetters de gemelde Hebreeusche woorden netwijze vensters hebben vertaelt. Tot dit gevoelen neight ook *Jakob Jehuda*, die dezelve tralien vergult maekt.

Ziet Syr. pag. 91.

De lengte der vensters kan ook uit de Schrift niet geweten, maer wel met zekerheit gezeit worden, dat het laeghste gedeelte of eind ten minste vijftien voet van den vloer af stont, uit oorzake de bovenste verdieping der kamers aen de buiten zyde der kamer-muuren tot zoo hoogh, en misschien hooger reikten: dienvolgens waren de vensters boven die vijftien ellen gemaekt.

Drie merkwaerdige en beroemde stukken waren in het bestek of ruimte der *Heilige plaetse, als* de Kandelaer, Tafel der Toon-brooden, en de reukaltaer: d'eerste van gout, en d'andere vergult: zulx in dit bestek niet anders als gout gezien wiert.

Het *Heilige der Heiligen*, of *Aenspraek-plaetse.*

HEt binnenste gedeelte des tempels wort gemeenelijk d'*Alderheilighste Plaetse*, of het *Heilige der Heiligen*, of eigentlijk, na 't Hebreeusch, *Heiligheit der Heiligheit*, van wegen des Heeren tegenwoordigheit, en anders *Orakel* of *Aenspraek-plaetse* en *Koor*, en op Hebreeusch *Dabir* genoemt: welk *Dabir* van een by na gelijk luidend Hebreeusch woort herkomstigh is, dat *uitten* of *aenspreken* bediet: dewijl God aldaer zijne wil uitte en aenspraeke, en antwoort verleende.

Het Heilige der Heiligen, in den tabernakel van Moses, was een volkomen uitgeholde teirling of vierkant, van tien ellen lang, hoogh en breet. Van gelijken had het Heilige der Heiligen van Salomons tempel een vorm van een uitgeholde teirling van twintigh ellen aen alle zyden. 2 Chron. 3, 8. Want alhoewel de tempel zelf dertigh ellen hoogh was, zo deed Salomon evenwel het *Heilige der Heiligen* op de hooghte van twintigh ellen overzolderen. En in dien zin is het veirs 1 Reg. 6, 16. te verstaen: *Hy* (Salomon) ***bouwde twintigh ellen met çederen planken aen de zyden van 't huis, van de vloer af tot de wanden. Dit bouwde hy hem van binnen tot eene Aenspraek-plaetse tot het Heilige der Heiligen.***

Eenige Joden duiden deze mate van twintigh ellen op breete, en niet op hooghte, en willen dat Salomon neffens de zijden des huis, dat veertigh ellen lang was, ter rechte en linke zijde ook een diergelijk werk, op ieder eind des vertreks gebouwt had, welk twintigh ellen breet was. Doch de text schijnt dit meer in 't bezonder van het Heilige der Heiligen te verstaen, en toont welke de hooghte daer van was: welk van het ander buiten vertrek, of Heilige verscheiden was.

Men bespeurt evenwel niet, dat de Joden in het bouwen des tempels, na de Babylonische gevangkenis, zoo naukeurigh zijn geweest, om het bestek of omtrek van het Heilige der Heiligen tot een vierkante gestalte of teirlings vorm te brengen: maer de hooghte van dien

overtrof de breete: want het was twintigh ellen lang, en twintigh ellen breet, gelijk dat van Salomon; maer de hooghte was veel meer: hoewel men ook het tegendeel by de Rabbinen geschreven vind: want Rabbi *Jakob Juda* brengt de hooghte op veertigh ellen, en maekt de hooghte van d'Aenspraek-plaetse met die van de Heilige plaetse of Heilige der Heiligen gelijk.

Een scheidtsel, scheidtmuur of middelwant van een elle dik wort tusschen het Heilige en Heilige der Heilige van twintigh ellen hoogh, en de brete, na de mate der hooghte en brete van d'Aenspraek-plaetse, by meest alle de Rabbinen in Salomons tempel gestelt: desgelijx kan die eenighzins uit 1 Reg. 6, 21. besloten worden, inzonderheit zoo men de Latijnsche vertaling van *Junius* en *Tremellius* wil volgen, de welke luidt: *Fecit interjectum parietem*, dat is, *En hy maekte een tusschen-muur*. Op de kantteekening van *Pagninus* leest men: *Clausit pessulis aureis parietem, qui erat ante oraculum.* Dat is, *Hy sloot den muur, die voor d'Aenspraek-plaetse was, met goude grendelen toe.*

Andere leggen dien text op den volgenden zin uit: *En hy toogh voor d'Aenspraek-plaetse eenen voorhang heenen door met goude ketenen.*

Daer en boven wort 1 Reg. 6, 31. gelezen, *dat aen den ingang der Aenspraek-plaetse deuren van olyachtigh hout waren: en de boven dorpel en de posten het vijfde deel des wants was.* Maer die deuren hadden niet behoeven te zijn: ja waren onnoodigh, by aldien tusschen beide geen middelwant of scheitsel geweest was. Waer uit blijkt, dat'er een tusschen-muur was behalve het voorhangsel, dat Salomon met goude ketenen voor d'Aenspraek-plaetse gemaekt had.

Wijders, de gemelde woorden schijnen dien zin te hebben, dat de posten, of stijlen der deure op de vijfde elle stonden: te weten, van ieder muur des huis sprongen de posten vijf ellen inwaerts, en waren aldaer neffens den middel-want opgerecht. Dewijl nu het huis of Aenspraekplaetse twintigh ellen breet was, zoo was diensvolgens de deure tien ellen breet.

En aldus wort ook ÿ. 33. gezeidt, *dat Salomon aen de deure des tempels posten van olyachtige* (of olyf-)*bomen maekte, uit het vierde deel* (des wants)*:* dat is, vier ellen van ieder zijde des muurs zette hy een olyf-balk van een elle dik, tot een post aen ieder zyde der deure op: en alzoo wiert de deure tien ellen breet.

De Nederduitsche en Latijnsche vertaling van *Tremellius* willen, dat de posten en deuren een vijfde deel des wants besloegen, dat is, vier ellen: blijvende voor den muur acht ellen lang op ieder zijde over.

Maer het Heilige en Heilige der Heiligen of Aenspraek-plaetse in den tweeden tempel was door eene drievoudige scheiding van elkandre gedeilt: te weten door eene ruimte van een elle, en door twee behangselen.

De scheit-plaetse van eene elle breet wort by de Joden *Taraxin* genoemt: welk Rabbi *Nathan* voor een Griekſch woort hout, dat *binnen* of *buiten* betekent: als of hy wilde zeggen, dat het voor hem twijfelbaer was, of het binnen of buiten was. En aldus wort het in de Jerusalemmer Talmud uitgeleit. *Maymonides* verklaert en bevestight het gevoelen der Rabbinen nader in de volgende woorden.

In Salomons tempel was een muur van een elle dik, die het Heilige *en* Heilige der Heiligen *scheide. Maer wanneer de Joden, die uit de Babylonische gevangkenis gekeert waren, den tweeden Tempel bouwden, zoo twijfelden zy, of de dikte van dezen muur tot de mate van het Heilige, of tot de mate van het Heiligh der Heiligen behoorde. Hier over maekten zy het Heilige der Heiligen twintigh volle ellen, en het Heilige veertigh ellen lang. Voorts lieten zy eene ruimte of plaetse van twee ellen breet tusschen het Heilige en tusschen het Heilige der Heiligen blijven. In den tweeden tempel was gene muur: maer twee behangselen gemaekt: een op het eind van het Heilige der Heilige* (oostwaerts) *en het ander op het einde van het Heilige*(westwaerts)*; blijvende tusschen beide de breete van eene elle, na de dikte des muurs, die in den eersten tempel was. Maer in den eersten tempel was slechts een eenigh behangsel.*

Ta-

l'Emper. in Midd. *Taraxis* is een Grieksch woort, en betekent eene ziekte of ontsteking met pijne in d'oogen, de welke het gezicht belet.

Van gelijken waren d'oogen des verstants van de bouwers des tweeden tempels, over den stant ontrent deze plaetse, belette zien, of die tot het Heilige of tot het Heilige der Heiligen zou behooren: en hier over hebben zy de plaetse zelve misschien *Taraxin* genoemt.

R. Jacob Jehuda Leo. Zoo andere Rabbinen schrijven, hingen deze twee behangsels over twee sterke latten of ribben, tot een scheitsel, tusschen het Heilige en Heilige der Heiligen.

Het een behangsel was gelegen na de zyde van het Heiligh der Heiligen, op het begin van het bestek der elle, het welk die muur in de brete besloegh, en was ten Noorden met een goude hake vast gemaekt.

Het ander behangsel hing na het Heilige toe, op het uitterste des voornoemden bestecks: en was desgelijks aen een goude haek vast gemaekt. Door dit dobbel behangsel quam de hoge priester, ten dage der reiniging, in het Heiligh der Heiligen getreden.

Wijders, deze behangsels waren met tachentigh scheergarens door maeghden, dewelke noch geene maentstonden gehadt hadden, geweven.

Alle jaers wierden twee nieuwe behangsels gemaekt, om tusschen het Heilige en tusschen het Heiligh der Heiligen te stellen. Met d'oude beklede men de muuren des voorhofs rontom, op feest-tijden en op plechtelijkheden, en op 't feest *Schimchas Bes Haschschoafa*, of gejuich over het plengen des waters.

Volgens schrijven der Rabbinen, was de scheitmuur in Salomons tempel van çederbalken gemaekt, de welke met nagelen van louter gegoten gout door en weer aen malkanderen vast geklonken, en ter weder zyde met graveersel van Cherubims, palmbomen en bloemwerk verciert, en van binnen met het louterste gout overtrokken waren. Rambam VIII. 1. 4. Abarben. in 1 Reg. VI. 1.

Het bovenste gedeelte dezer scheitmuur, op de hooghte van tien ellen, tot aen de zolder, bestont uit netwerk van goutdraet gevlochten, of netwijze met gout overtrokken, ten einde de reuk des brantoffers (van het Heiligh der Heiligen) tot aen d'arke zou doordringen. Ieder gat dezer netten was met een saffyr, diamant, pyroop, of andere kostelijke gesteente gestoffeert. Waer over dit bestek van tien ellen een werk van een onwaerdeerlijke waerde was. Het'zelfste getuight ook Josephus Antiq. lib. 8. c. 2. Salom. Histor. Judaic. Gent.

Kamers rontom den Tempel.

Midd. Rontom den tempel waren kamers gebouwt, ten getale van acht en dertigh: te weten, vijftien ten Noorden, en vijftien ten Zuiden, en acht op het West-eind achter d'Aenspraekplaetse.

Deze kamers lagen ten Noorden en ten Zuiden in drie ryen hoogh boven malkanderen: vijf in de laeghste, vijf in de middelste, en vijf in de bovenste ry. Maer aen het West-eind waren drie kamers op den gront: en drie daer boven, en twee boven deze laeste drie.

Ieder kamer was zes ellen breet, en tweemael zoo lang. De twee hooghste kamers alleen op het West-eind waren van groter lengte, als by Ezech. 40, 21. te zien is.

Een ruimte of plaetse was tusschen de kamers op een zelve zoldering of verdieping, in maniere van een portael of voorhuis, van ontrent zeven ellen en een halve breet: waer langs men, tusschen twee kamers, of tusschen d'eene en d'andere kamer, na ieder kamer-deure, dewelke aen de zyde was, kon ingaen.

Voor by deze kamers hene strekte, van het Oost-eind des gebouws tot 't West-eind, eene galderye van drie ellen breet: (maer aen het West-eind was zulk een galderye niet) waer langs men na een van deze portalen, tusschen de kamers, wiert gebraght, en aldus na d'eene of d'andere kamer-deure.

In den buitensten muur des gebouws, ten Noorde en Zuiden, waren op ieder zyde vier deuren, tot doorgang na de vier portalen: want zoo vele portalen waren tusschen de vijf kamers.

Maer zoo dra als men binnen de deuren

Digitized by Google

ren trad, zoo liep eene galderye langs hene ter rechte en linke hant: over de welke men in het portael daer voor ſtapte.

Aldus was het met de laeghſte kamers en hare galderyen gelegen.

Diergelijke galderyen en portalen waren ook in de middelſte en hooghſte ry of verdieping.

Na de kamers en galderyen van de tweede en derde verdieping, en na het opperdak en de zy-daken, gingmen by een breede wendeltrap op, die in een klein torentje aen de Noort-ooſt hoek van de Noort-zyde gemaekt was, 1 Reg. 6, 8. Ezech. 41, 7.

Dan behalve deze wendeltrap-toren, was op het uitterſte eind van ieder portael voornoemt een ander: waer by men na d'eerſte en tweede verdieping, of na d'opper-kamers opklom; maer zy reikten zoo hoogh niet, als om daer langs tot aen het dak te kunnen klimmen. Dies wanneer men door eene van de vier deuren na de gront of onderſte kamers, 't zy aen de Noord of aen de Zuid-zyde des huis, ingegaen, en over de galderye getreden was, zoo quam men in het portael, tuſſchen twee kamers in, eene op de rechte, en eene op de linke hant: welker deuren in het portael open gingen, en aen malkandre raekten. Maer recht voor uit, na den tempel-muur toe, was een ronde wendel-trap: waer in men uit ieder kamer kon treden, en aldus by de trappen na de boven kamers op gaen, en van daer, de trappen weer op, in de kamers boven die.

De kamers op het Weſt-eind hadden gene galderyen voor haer; maer men trad door de deuren, die in den buitenſten muur waren, voort in de portalen.

Op het eind der portalen was zulk een traptoren, als de voorgemelde, waer by men van d'eene verdieping tot d'andere opklom.

Aen de Zuitzyde waren even zulke of diergelijke galderyen in de drie hooghten, als aen de Noortzyde waren; en diergelijke wendeltrappen, neffens den tempel-muur, op het einde van de portalen.

Wijders, deze plaetſe aen de Noort-zyde der galderyen, wiert genoemt *Meſibbach*, en die aen de Zuitzyde: *de plaetſe van den afgang des waters*. Niet uit oorzake daer goten waren, om het water van het gantſche huis daer langs te leiden: maer uit oorzake op die plaetſe buizen of pijpen onder den vloer der galderye geleit wierden, die het water uit den bron *Etam* neerwaerts na de bak of put brachten, die in het bron-vertrek gemaekt was, om het water t'ontfangen.

Deze kamers waren als ſchat en ſpijs-kamers of pak-kamers, waer in alle dierbare ſchatten en tempel-vaten van gout en zilver opgeſloten, en ook koorn, wijn, olye, en alle andere vruchten van tienden en eerſten, tot onderhout der prieſteren, opgeleit wierden.

Aen den top of einde van de wendeltrap van den groten toren, die in de Noort-ooſt hoek, aen de Noort-zyde ſtont, (want aen de Zuid-zyde had men zulk een trap niet,) en waer by men na 't dak dezes gebouws, of na de zy-daken opklom, was eene kleene deure of klinket, waer door men op de zy-daken intrad; langs de welke men boven de kamers rontom het gantſch gebouw kon wandelen. Want gekomen op deze zy-daken, zoo ging men langs de Noort-zyde, tot dat men aen de Weſter hoek quam. Van daer ging men langs de Weſter zyde, met het aengezicht na 't zuide, tot aen de zuider hoek, en van daer met het aengezicht na 't Ooſte, langs de Zuid-zijde hene.

Midd. (margin)
Midd. (margin)

Een ſtuk weeghs van daer was een deure door de muur des tempels tot in de vertrekken, die boven het Heilige en boven het Heilige der Heiligen waren.

In deze boven vertrekken, die vijftigh ellen van den gront af lagen, (gelijk de zy-daken) waren deze volgende merkwaerdige dingen.

Aen den ingang effe binnen de deure lagen twee çeder balken dicht neffens elkandre, die by den muur allengs ſchuins op rezen, langs de welke men by trappen, die daer in gehouwen of op geſpijkert waren, na den top of dak des tempels opging.

Recht boven de verdeiling of ſcheiding, tuſſchen het Heilige en Heiligh der Heiligen, ſtonden eenige kleine pylasters, tot merktekenen der ſcheiding.

Daer en boven hingen op een zelve wijze, als beneden, tuſſchen het Heilige en d'Aenſpraek-plaetſe, ter zelver plaetſe twee behangſelen van zeer treffelijk

felijk en uitsteekend fijn lywaet, een elle van elkandre, om tot een scheiding te dienen, die met Cherubims en palmbomen, van hemelsblaeuw, purper en scharlaken root, en met gout doorwrocht en geborduurt waren.

In den vloer, boven het Heiligh der Heiligen, waren verscheide gaten of openingen, waer door, wanneer de zake des vereischte, arbeitsluiden, by ketenen of zelen, in toe kisten neergelaten wierden, om de muuren, en wat anders aen het Heiligh der Heiligen moght vervallen zijn, te vermaken. Doch by aldien gene kisten by der hant waren, zoo wiert hen toegestaen door de deure in d'Aenspraekplaetse te treden. In deze kisten konden zy niets zien, als hun werk voor hen: het welk te dezer oorzake, volgens verhael der Joden, geschiede, op dat d'arbeiders hunne oogen met het zien der Aenspraek-plaetse niet zouden verlustigen. Deze gaten of openingen wierden, naer het schijnt, met luiken toegeleit.

Eenmael des jaers, tusschen Paesch en Paesch, wierden de muuren des tempels van binnen gewit. Tot deze en diergelijke nootwendige werken ontrent het huis van binnen, wierden Priesters of Leviten gebruikt: maer by aldien zoodanigen, om zulx te doen, niet gevonden wierden, dan wierden andere Israeliten tot het werk gedooght. Maym. in Beth. Habbech.

Voorhoven des Tempels.

NA de maten en platten gront des tempels aldus ten toone gestelt te hebben, zullen wy nu des te beter de vorm, gestalte, stant en gelegentheit der voorhoven, die voor of rontom den tempel waren, kunnen beschrijven.

Eerstelijk dient herdacht te worden, het geen reeds te vore gezeidt is: te weten, dat de tempel en voorhoven, rontom den zelven, niet recht in het midden van den bergh des huis geplaetst waren, als of zy in gelijken afstant van de vier zijden des buitensten ringmuurs lagen: maer zy waren meer na de Noort- en West-zyde geplaetst, in dier wijze, dat zy minder ruimte of plaetse lieten tusschen hen en 't Weste, als tusschen hen en 't Noorde, en minder tusschen hen en 't Noorden, als tusschen hen en 't Ooste: en minder tusschen hen en 't Ooste, als tusschen hen en 't Zuide.

Een voorhof, in 't Hebreeusch *Chatzer* genoemt, is eigentlijk een plaetse boven ope, en ter weder zyde met galderyen bezet.

Drie plaetsen waren'er, de welke voorhoven genoemt wierden, behalve de plaetse op den bergh des huis, buiten hen: die zeer ruim is, en gemenelijken by de Kristen Schrijvers het *voorhof der Heidenen* genoemt wort.

Wijders, deze drie voorhoven waren het *voorhof Israëls* en *voorhof der Priesteren*, het *voorhof der Vrouwen*, en de *Chel* of *Chajil*: hoewel eigentlijk en gewonelijken de twee eersten alleenlijk Voorhoven genoemt worden.

Van deze twee voorhoven wort bywijle in de Schrift in dier wijze gesproken, als of'er drie waren: want *een voorhof der Priesteren*, en een *groot voorhof* wort gedacht 2 Chron. 4, 9. en een *voorhof der Vrouwen*, als aenstonts zal gezeit worden. Des onaengezien waren'er niet meer als twee voorhoven: want alhoewel het voorhof der Priesteren en het voorhof Israëls onderscheiden waren, zoo waren zy evenwel niet van elkanderen verdeilt: maer het voorhof der Vrouwen was van hen beide verdeilr.

De mate des voorhofs Israëls en der Priesteren (welk by wijle uitstekentheits halve het *Voorhof*, en by wijle het *Voorhof Israëls* genoemt wort) was van 't Ooste na 't Weste hondert en zeven en tachentigh ellen lang, en van 't Noorden na 't Zuiden hondert vijf en dertigh ellen breet. Midd.

De tempel stont recht in 't midden van desselfs breete; zoo dat dit voorhof in de breete, op ieder zyde van het portael des tempels, dat hondert ellen breet was, zeventien ellen en een half uitstak: en van het lichaem des tempels zelf, dat t'zeventigh ellen breet was, op ieder zyde drie en dertigh ellen in de brete zich uitstrekte.

Achter het West-eind des tempels strekte het slechts tot elf ellen uit: want zoo men van d'uitterste westzyde dezes voorhofs begint te meten, men zal de

ruimte van elf ellen achter den tempel bevinden, en de lengte des tempels van hondert ellen, en dan strekt het zich Oostwaerts, voor den tempel, tot zes en twintigh ellen lang, uit.

Het voorhof der vrouwen lagh recht voor dit voorhof, en dicht daer aen: en was van gelijke brete met datzelve: te weten, hondert en vijf en dertigh ellen, van 't Noorde na 't Zuide: maer het was zoo lang niet van 't Ooste na 't Weste: want het had op die streke alleenlijk hondert en vijf en dertigh ellen, en was alzoo een volkomen vierkant.

Chel of *Chajil*, of ring-perk der voorhoven.

Rontom deze voorhoven, die aldus gelegen waren, was een andere ingeslotenperk, bestek, plaetse of ruimte, dat hen omringde, en by de Joden *Chel* of *Chajil* genoemt wiert. In welken zin, volgens uitlegging van eenige Joden, dit woort by Jeremia Thr. 2 8. genomen wort, (gelijk wy 't in dien zin hier zullen nemen): alwaer men leest, dat *de Heere beide de Chel en muur treurigh gemaekt had.* Door den muur wort gemeent de muur des voorhofs, en door de *Chel*, het bestek, perk of ruimte, dat het voorhof omringde.

De Schrift gebruikt dikwils het woort *Chel* voor eenen muur, of voormuur, of wal, of voorwal, als 2 Sam. 10,15. 1 Reg. 21,23. Obad. 20. Nah. 3,8: welk woort by de Hebreeusche uitleggers over deze plaetse verscheidentlijk wort vertaelt: maer doorgaens vindmen het gemenclijk in 't Latijn *antemurale*, en in dien zelven zin in 't Nederduitsch *voormuur* of *voorwal* overgezet. Maer wat belangt den zin des woorts, en de natuur dier plaetse, ten opzicht des tempels, zoo wort het by hen eendrachtiger wijze gezeidt te zijn, *eene plaetse, ruimte, bestek of perk van tien ellen breet, omringt met een muur van tien palmen hoogh, tusschen den bergh des huis, en tusschen de voorhoven.* Midd. May.

Dies men *Chel* gevoeghlijk een ringperk der voorhoven zou kunnen vertalen en noemen.

Doch Rabbi *Nathan* schrijft op twee plaetsen dubbelzinnigh, nopende deze plaetse *Chel*: want op d'eene plaetse zeidt hy, *dat Chel eene plaetse was, omringt met een muur of wal, tusschen den bergh des huis, en tusschen het voorhof der vrouwen.* En op eene andere plaetse zeidt hy, *dat Chel een muur was, hoger dan de muur, genaemt Soreg.* Uit welke woorden hy twee gevoelen schijnt te smeden. Want 't een wil, dat de *Chel* niet omringde alle de voorhoven; maer alleenlijk het voorhof der vrouwen: en het ander, dat de *Chel* geen plaetse, ruimte, bestek of perk van gront was, maer een muur.

Doch die dubbelzinnigheden des woorts *Chel* kunnen in volgender wijze aldus verklaert worden. Eerstelijk, dat *Chel* een plaetse of ruimte van gront, en niet een muur was, getuigen niet alleenlijk de Talmud en andere verscheide Joden, die desselfs breete op tien ellen brengen: maer men vind ook het ingaen des volks in de *Chel*, en desselfs staen en zitten, by hen overvloedelijk gedaght: gelijk R. *Nathan* zelf een exempel geeft, wanneer hy van eene goddelijke schole in de *Chel* spreekt. Desgelijx schrijft *Abraham Zaccuth*, dat *Rabban Johanan Ben Zaccai* een *Sanhedrin* in de *Chel* had. Ook verhaelt *Rambam* wijtloopigh, hoe de genen, die de Paesch-lammeren in het voorhof braghten, wanneer zy berecht waren, te rugh keerden, en in de *Chel* stonden. Waer uit klaerlijk blijkt, wat de *Chel* was: namelijk, geen muur of wal; maer een bestek, ruimte of plaetse van gront. Juch. fol. 21.

En alzoo gevoelt ook R. *Nathan*, wanneer hy zeidt: *Chel was een muur, hoger, dan de muur Sorek*: want in dien zin wort het woort *Chel* in 't brede, (wanneer het voor andere plaetsen, als die in den tempel, genomen, en by het woort *Cheramath* gevoeght wort) by de Joden bepaelt: te weten, een muur en een zoon van een muur: of *een binnen en buiten muur*, dat is, een lager muur voor eenen hoger: gelijk Rabbi *Salomon* dien maekt en stelt: niet dicht te zamen gevoeght: maer met eenige ruimte van gront tusschen beide. En aldus verstaet ook R. *Nathan* het woort *Chel*; hoewel hy zeer kort spreekt. R. Sal. in Lam. 2,8.

By

R. Jud. Leo. By aldien het gebeurde, dat paesch avont op een Sabbath quam, zulx de Joden dan hunne offer-lammeren niet konden naer huis brengen, zoo waghte de tweede ry van de drie ryen, waer om het Paesch-lam geslaght wiert, in de *Chel*, tot aen den avont. Maer d'eerste ry bleef op den bergh des tempels waghten: en de derde buiten het voorhof zelf.

Muur Soreg. De muur, die de *Chel* omringde en besloot, wort in den Talmud, en in de tale der Rabbinen *Soreg* genoemt: welk woort R. *Nathan* eenen muur overzet. Andere leggen het eenen muur, of want van traliewerk uit, die kunstigh nets en kruiswijze met houte tralien doorvlochten was. Dies men *Soreg* gevoeghelijk een tralie of staketsel van tralie-werk zou mogen noemen.

R. Semejah in Midd.

Josephus stelt een diergelijken muur tusschen den eersten en tweeden tempel, en maekt dien van steen, en drie voet hoogh, en zeer net gewrocht: waer in, op een gelijken afstant, pylaren stonden, welker zommige met griekſche, en zommige met latijnsche letteren beschreven waren, die de heiligheit der plaetse, en dat geen vreemdeling, op straffe van den hals, in het *Heilige* most treden, te kennen gaven. Want de tweede tempel wort het *Heilige* genoemt, en ging met veertien trappen uit den eersten tempel op. Na de veertien trappen tot aen de muur, was een gantsch vlakke tusschen-ruimte van veertien ellen. Dus verre uit Josephus.

Uit welke woorden van Josephus twee merkwaerdige dingen aen te merken zijn.

Eerstelijk, dat het buitenste bestek, plaetse of ruimte van alles, dat tusschen den groten ring-muur lagh, (die by de Joden onderscheidelijk den *bergh des huis* genoemt wort) ook gemenelijk d'eerste tempel genoemt wiert. En in dien zin wort dikwils in het nieu Verbont het woort tempel, voor deze buitenste of uitterste plaetse gebruikt, als Joh. 2, 14. *En Jesus vond in den tempel, die ossen, schapen en duiven verkochten.* Matt. 21, 14, 15.

Ten tweeden: dat in deze *Chel* gene vreemdelingen moghten komen; maer alleenlijk Joden: waer over de pylaren met Hebreeusche en Griekſche opschriften, tot naricht en waerschouwing, gestelt waren.

Waer om de Ioden zeggen, dat de *Chel*, heiliger dan den *bergh des huis* was: uit oorzake geen vreemdeling, noch die door een lijk besmet was, noch die by eene vrouw, dewelke in hare maentstonden was, geslapen had, daerin moght treden.

Uit oorzake de *Soregh* uit deurluchtigh traliewerk bestont, en niet hoger als drie ellen of tien palmen was, zoo kon men daer zoo wel door, als over heen zien.

Aen den muur Soregh waren verscheide doorgangen tot in de *Chel* gemaekt: te weten, een voor ieder poorte, de welke in een van beide voorhoven inliep. Op ieder zyde des doorgangs was een pylaer met het voornoemt Griekſch en Latijnsch opschrift gestelt.

Wanneer de Ioden, Ierusalem en het gantsch Heilige Lant en Syrie, onder het gebiet der Seleucidynen of Griekse koningen stonden, wiert deze muur *Soregh*, door die koningen, (en ongetwijfelt meest door koning *Antiochus Epiphanes*, die een grote vyant der Ioden was,) op dertien plaetsen gebroken. Maer de Ioden (of Macchabeen) hebben namaels die breuken doen hermaken, en dertien aenbiddingen of gebeden tegen de komste van den eenen of anderen heidenschen koning, aen de breuk-plaetsen ingevoert: want als iemant van hen, volgens de verklaring van *Maymonides*, tot een van deze breuken gekomen was, zoo bad hy God, en dankte dien voor het uitroeien des rijks der Grieken. Midd.

Voorhof der Vrouwen.

DE voorhoven des tempels waren eigentlijk twee: als het voorhof Israëls, en het voorhof der vrouwen. Want alhoewel in der daet een onderscheit tusschen het voorhof Israëls, en tusschen het voorhof der priesteren was, als dat het een het ander niet was, en dat de genen, die in het een quamen, in het ander niet moghten komen, zoo was evenwel het een zoodanigh binnen het ander, en de scheiding tusschen het een en het ander zoo smal, en slechts een eenige scheitspael, die hen beide besloot, dat zy in der daet niet zoo zeer eigentlijk twee voorhoven waren, als wel twee verscheide plaetsen in een voorhof, voor de Priesters en Israëliten, om daer in te staen.

Maer het voorhof Israëls en het voorhof der vrouwen waren warelijk en klarelijk twee verscheide voorhoven, het een voor het ander gelegen, en door een zeer hoogen muur van twee en dertigh en een halve elle hoogh van elkanderen gescheiden en gedeilt.

Kimchi. Het voorhof der vrouwen wort met dien naem uitdrukkelijk in de Schrift niet gedaght; hoewel daer van onder twee of drie andere bynamen gesproken wort.

Eerstelijk wort het genoemt het *Nieu voorhof*. 2 Chron. 20, 5: alwaer gezeidt wort, *dat Josafat stont onder de gemeinte van Juda en Jerusalem in het huis des Heeren, voor het nieu voorhof*.

l'Emper. in Midd. Dit voorhof wiert het nieu voorhof genoemt, niet uit oorzake het nieulinx herbouwt was, of eenige nieuwe wetten, nopende dit voorhof, gemaekt waren: maer veel meer wiert dit voorhof het nieu voorhof genoemt, uit oorzake het niet gemaekt was, wanneer Salomon het ander voorhof deed maken; maer wiert namaels daer by gevoeght.

Men vind een *binnen voorhof*, door Salomon gebouwt, gedaght 1 Reg. 6, 36. Waer uit eenige ook een buiten voorhof willen besluiten. Maer door dat *buiten voorhof* wordt de gantsche *bergh des huis*, of het voorhof van den gantschen *bergh des huis* gemeent, die buiten het voorhof Israëls lagh, gelijk de Hebreeusche Rabbinen wel te recht hebben aengemerkt. Dit is het geen, dat ook het *groot voorhof* genoemt wort, tot onderscheit van het voorhof der priesteren. 2 Chron. 4, 9.

Uit oorzake nu in Salomons gebouw alleenlijk een binnen voorhof gedaght wort, zoo blijkt daer uit, dat hy niet meer als dat voorhof doen bouwen heeft. Dienvolgens stont het vrouwen voorhof, daer wy hier van spreken, niet by zijnen tijt: maer het wiert namaels gebouwt, 't zy door koning *Asa* of *Josafat*, voor dien tijt en voorval, daer de gemelde text in het boek der Kronijken van spreekt.

En alzoo waren'er *twee voorhoven in het huis des Heeren*. 2 Reg. 21, 5.

Het voorhof der vrouwen wort by Ezech. 46, 21. het *buytenste voorhof* genoemt, gelijk de Joodsche schrijvers eenpaerlijk die woorden verstaen, en was alzoo genoemt uit oorzake het aen de buiten zyde des voorhofs Israels, en verder van den tempel af lagh.

By Johannes 8, 20. wort het ook de schatkiste genoemt: alwaer gezeidt wort, dat Jesus in de schatkiste in den tempel was leerende.

Maer by de Joodsche schrijvers wort dit voorhof in 't gemeen en gewonelijken het *voorhof der vrouwen* genoemt. De reden van dien naem was, uit oorzake een vrouw niet hoger noch verder moght komen, dan in dit voorhof. *Deze plaetse*, zoo Josephus schrijft, *was voor de vrouwen eigen om dienst te doen: en de tempel meer inwaerts, dan deze plaetse, was voor haer ontoegangkelijk*. Uitgezeit wanneer de vrouwen offerhande braghten, want dan moghten zy in het voorhof Israëls komen.

Het voorhof der vrouwen lagh aen het Oost-eind des voorhofs Israëls, en was door een hogen muur van het zelve afgescheiden: zoo dat de geen, die quam om aldaer dienst te doen, niet met allen van den dienst in het ander voorhof kon zien, en in der daet zeer weinigh horen: 't en zy hy op de trappen der poorte trad, en binnen zagh. Want de plaetse tot aen 't midden van den ingang der poorte, de welke na het boven voorhof oprees, was van een zelve Heiligheit met het voorhof der vrouwen: maer over het midden was die heiliger.

De

Digitized by Google

Midd. De vloer dezes voorhofs was doorgaens effen en gelijk, en een volkomen vierkant van hondert en vijf en dertigh ellen lang, en hondert en vijf en dertigh ellen breet, en zeer net met marmere steenen gevloert: gelijk al het gantsch bestek of ruimte was, zoo van de voorhoven, als Chel en andere plaetse, dat binnen den ringmuur des heiligen gronts lagh.

D'Ingang tot het voorhof der vrouwen was door drie poorten: welker eene ten Ooste, eene ten Zuide, en eene ten Noorde stont.

De vierde poorte stont ten Weste, dewelke uit dit voorhof in het oppervoorhof of voorhof Israëls opging.

Alle deze poorten, als ook alle d'andere, de welke doorgang na het voorhof Israëls verleenden, waren, zoo Josephus schrijft, doorgaens met gout en zilver bedekt: van gelijken de stijlen en dorpels: behalve slechts eene alleen.

Uit de Chel ging men by vijf trappen op na d'Ooster-poorte, dewelke om hare prachtigh bouwerk de *Schone poorte* wiert genaemt. Act. 3,2. Neffens de welke de kreupel lagh, om aelmoessen te bedelen, en door *Paulus* gaende gemaekt wiert.

Aen deze poorte begon de binnen tempel, gelijk Josephus dien dikwils noemt, onderscheidende tusschen die ruimte, dewelke binnen den scheitsmuur was, die den geheelen heiligen gront omringde, en tusschen die ruimte, dewelke binnen den muur, die de voorhoven omringde, besloten was.

D'eerste van die was genoemt de buiten tempel: en de laeste de binnen tempel: en die beide voerden den naem van tempel. En aldus wiert een ieder in de Schrift, die slechts binnen den omtrek van den Heiligen gront quam, gezeit in den tempel gegaen te zijn.

Josephus noemt deze poorte de Korintische poorte, uit oorzake zy van Korintisch koper gemaekt was; daer alle d'andere met gout vergult waren.

Hier vintmen een geschil en verschil tusschen Josephus en de Talmudisten: want zy alle houden de kopere poorte voor de poorte van *Nikanor*, welke de poorte was, die uit het voorhof der vrouwen in het voorhof Israëls inging. Daer en tegen schrijft Josephus duidelijk, dat de poorte van Korintisch koper die poorte was, dewelke uit de Chel in het voorhof der vrouwen opging: als blijkt uit desselfs volgende woorden, daer hy zeidt, *dat eene poorte buiten den tempel van Korintisch koper, en ten Ooste tegen over de poorte des tempels was.*

Wanneer Petrus en Johannes den kreupel by deze poorte genezen hadden, zoo ging hy met hen in den tempel, dat is, in het voorhof der vrouwen; en keerde van daer weder te rugh met hen door deze poorte in de galderye Salomons, of Ooster-galderye van den bergh des huis, en preekte en bekeerde aldaer vijf duizent mannen.

In de vier hoeken dezes voorhofs der vrouwen waren vier overdekte kamers of vertrekken: ieder van veertigh ellen in de lengte, van 't Ooste na 't Weste, en dertigh in de brete, van 't Noorde na 't Zuide. Hier in schijnt Ezechiel gevolght te worden, wiens woorden luiden: *Toen braght hy my in den buitensten voorhof, en voerde my om in de vier hoeken des voorhofs: en ziet, in ieder hoek des voorhofs was een ander voorhofken. In de vier hoeken des voorhofs waren voorhofkens met schoorstenen* (of rookplaetsen) *van veertigh ellen de lengte, en dertigh de breete.* Ezech. 46,21,22. Midd. Ramb. VIII. II. Schekalim.

Ieder dezer kamers was genoemt na het geen, daer zy toe diende.

De kamer in de Zuid-ooster hoek was voor de Nazareenen, die aldaer hunne zoen-offerhanden kookten, en hun hair afschraepten, en in het vuur onder de kokende potten smeten, volgens de wet. Num. 6,18.

De kamer in de Noord-ooster hoek was de Hout-kamer genoemt: waer in de priesters, die door d'eene of d'andere quale, of gebrek des lichaems, onbequaem tot den altaer-dienst waren, het gewurmte uit het hout zochten, en dat zuiverden: want al het hout, dat wurmstekigh bevonden wiert, was onrein, en moght op den altaer niet gebrant worden.

De kamer in de Noortwester hoek wiert de kamer der melaetschen genoemt: in de welke de melaetschen, om gereinight te worden, zich baden. Daer na gingen zy in de poorte van *Nikanor* staen, om door de priesters besprengt te

te worden. Zy kookten ook in dezelve kamers hun offerhanden.

De kamer in de Zuid-wester hoek was de Oly-kamer genoemt: want in de zelve wiert olye en ook wijn ten dienste des tempels bewaert: naerdien olye en wijn de gebruikelijkste dingen in d'eet en drink-offerhanden waren. Num. 15.

Volgens eenparigh schrijven der Hebreeusche leeraers waren deze kamers of vertrekken niet overdekt; maer boven ope. Doch dan zouden zy tot het gebruik, daer toe zy geschikt waren, eenige onbequaemheit hebben kunnen veroorzaken.

Maer ongetwijfelt was ieder van deze plaetsen met boven overdekte kamers rontom gebouwt, en had een vierkante hof of plaetse in 't midden: te weten, op ieder eind waren misschien kamers van tien ellen breet, met eene ruimte van tien ellen tusschen beide: en aen d'andere zijde waren kamers van zeven of acht ellen breet, met eene ope plaetse van zestien of veertien ellen tusschen beide. Rontom deze ope plaetse waren de haertsteden gerangt, om daer op te koken: welker schoorstenen in de binnen muuren vande kamers, of in de muuren na d'ope plaetse opgingen.

Hier mee komt wonder wel overeen het schrijven van Ezechiel, daer hy zeidt, dat *in de vier hoeken des voorhofs voorhofkens met schoorsteenen waren:* want eene plaetse boven overwelft, en aen d'eene zijde ope, is eigentlijk een voorhof: en de haertsteden en schoorstenen daer boven, waren rontom d'ope plaetse.

Het voorhof der vrouwen was door een hogen muur van het voorhof Israels afgescheiden: te weten, hy was van den vloer des voorhofs der vrouwen twee en dertigh ellen hoogh; maer alleenlijk vijf en twintigh ellen van de vloer des voorhofs Israëls: want zoo veel hoger was de gront in dat voorhof, als in het ander.

Recht in het midden van dezen muur was eene poorte, waer door men uit het een voorhof in 't ander trad. By of voor deze poorte was een opgang van vijftien trappen, of een trap van vijftien treden: ieder trede van een half elle hoogh: dies de gehele opgang zeven ellen en een half was: want zoo hoogh was het voorhof Israëls boven het voorhof der vrouwen.

Deze vijftien trappen of treden sloegen en pasten op de vijftien Psalmen der treden, of trappen, die in het Boek der Psalmen gedaght worden, en met den hondert en twintighsten Psalm beginnen, en met den den hondert en vijf en dertighsten eindigen: uit oorzake op ieder trap een Levijt stondt, en die Psalmen zongen: hoewel niet in den daghelixen dienst of in de gewonelijke zwier der tempel-muzijk; (want dan stonden zy in het voorhof) maer in het plechtelijk gejuigh op het feest der Tabernakelen, genaemt *Schimchas Bes Hasch-schoafa*, namelijk des nachts na den eersten dagh van dat feest. Succah. 5. Midd.

Deze trappen lagen niet in 't vierkant of lijnrecht; maer in een halfronde kring, om des te meer plaetse aen ieder zijde uit te winnen. Want aen ieder zijde der poorte of trap, waren in den muur onderaerdtsche kamers: welker dak of verdieping gelijk met den vloer van het voorhof Israëls lagh: en d'ingang in het voorhof der vrouwen was.

In deze kamer leiden de Leviten hun speeltuigh, wanneer zy hun ampt in den daghelixen dienst verricht hadden.

Deze poorte, tusschen het voorhof der vrouwen en tusschen het voorhof Israëls, had, zoo eenige Joden willen, zeven verscheide namen, behalve den naem van *poorte van Nikanor*, die in Herodes tempel de gemeinste en bekenste naem was. Poorte van Nikanor.

Eerstelijk wiert zy, volgens hun schrijven, *d'Opper-* of *Hooge-poorte* genoemt. 2 Reg. 15, 35. 2 Chron. 27, 3. En alzoo wort zy in den Talmud uitdrukkelijk geheten: *De hooge poorte, dewelke uit het voorhof Israels in 't hof der vrouwen neerwaerts gaet.* Maym. in Kel. Mikdasch.

Desgelijx was d'Ooster poorte, dewelke uit het voorhof der vrouwen in de Chel oping, de *lage poorte* genoemt. By Jeremias 26, 10. 36, 10. wort zy de *nieuwe poorte* genoemt: op welke beide plaetse de Chaldeeusche

Digitized by Google

sche uitbreider deze ***nieuwe poorte*** uitdrukkelijk ***d'Ooster-poorte van het Heilighdom des Heeren*** noemt. Misschien wort zy de ***nieuwe poorte*** genoemt, uit oorzake koning ***Jotham*** dezelve had doen herbouwen, of het een of ander daer aen maken: 2 Reg. 15, 35. 2 Chro. 27, 3. Want het woort ***bouwen***, moet ***herbouwen*** uitgeleit worden: gelijk het in dien zin in de Schrift op veele plaetsen te verstaen is.

Eenige verstaen door de poorte *Harsith*, by Jeremias 19, 2. deze Ooster-poorte des voorhofs Israëls: hoewel de poorte *Harsith* eigentlijk eene poorte der stad was.

Zy wort ook by Ezechiel 40, 15, door de *Poorte des ingangs* verstaen: waer over by den Chaldeeuschen uitbreider de poorte des ingangs de middenste poorte vertaelt wort, als staende tusschen de poorte, de welke in het voorhof der vrouwen uitkomt, en tusschen de poorte van het portael des tempels.

Zy wort ook de grootste poorte 2 Chron. 23, 5. en de poorte *Sur* genoemt, 2 Reg 11, 6, en de poorte der Kinchi in 2Chr.23. afscheiding: uit oorzake de genen, die onrein waren, afgescheiden en ter zijde gestelt wierden, en niet verder moghten komen, ter tijt toe hunne verzoening gemaekt was. Doch deze twee eerste zijn ook veel meer voor poorten der stad te houden.

Maer de bekenste naem van deze poorte, die onder de Joodsche Schrijvers zoo berucht en beroemt is, was onder den tweeden of laetsten tempel *Nikanor*.

De Hoge poorte (zeidt *Maymonides*) is de poorte van *Nikanor*. Waer om wordt zy de Hoge poorte genoemt? uit oorzake zy boven het voorhof der vrouwen is. Dit wort ook door het schrijven van de Jerusalemmer Talmud bevestight.

Op ieder plaetse, daer in de Schrift gezeidt wort, *Voor den Heere*, wort gemeent de poorte van *Nikanor*, als blijkt uit de reiniginge van den melaetschen, en beproeving der verdaghte vrouw, de welke alle beide in deze poorte gestelt wierden. Lev. 14, 11. Num. 5, 18.

Merkwaerdigh is het geen men by den Schrijver van *Juchasin* in de volgende woorden leest.

Nikanor was ten tijde des tweeden tempels. In het voorhof is eene poorte ten Ooste, de poorte van *Nikanor* genoemt, de welke twee klinketten heeft, een aen de rechte, en een aen de linke hant, en tegen over het Heilige der Heiligen stont, dat westwaerts was: waer in de Goddelijke glorye woonde: waerom niemant oneerbiedigheit voor deze poorte van *Nikanor* of Ooster poorte moght plegen. In de poorte van *Nikanor* deedmen de vrouwen, met overspel betight, bitter water drinken, en de kraemvrouwen, na het kinderbed, en de melaetschen reinigen.

De poorte van *Nikanor* was niet heiligh, als het voorhof, uit oorzake de melaetschen daer in stonden, en hunne duimen daer in, en groote teen in het voorhof zetten.

Deez *Nikanor*, die een van de *Chasidims* (of geestelijken) was, deed te Alexandrye, in Egypten, twee kopere deuren zeer kunstigh en net maken, met voornemen van haer in het voorhof des tempels te stellen. Na zy gemaekt waren, braght hy haer zelf te scheep over zee. Maer wanneer een groote storm ontstond, smeeten de bootsluiden, om het schip te lighten, een der deuren over boort, en traghten ook d'andere over boort te smijten. *Nikanor* dit vernemende, bond zich zelven met touwen aen de deure, en zeide hen, zoo zy die in zee wilden smijten, hem zelven daer by zouden smijten. Hier op stilde de woede der zee. Wanneer hy te Ptolomais te lande gestapt, en van 't verlies der andere deure verwittight was, zoo bad hy God daer over: waer op de zee de deure ter zelver plaetse opwierp, daer de heilige man gelant was. Zoo andere zeggen, had een grote visch de deure opgeworpen. Dit was het mirakel, dat aen deze deure geschiet was, de welke aen d'oostzyde des voorhofs opgezet wiert.

Zoo een ander Rabbi *Josef Ben Gorion* schrijft, zou de poorte van *Nikanor* alzoo genoemt zijn, van wegen een wonder, dat by of in dezelve geschiet was: want *Nikanor*, een griek- Ziet 1 Macch. 33, 34. Joseph. Antiq. l.12, c 17.
sche vorst, wiert ten tijde der Machabeen verslagen. Dus verre uit *Juchasin*.

Mogelijk is deze poorte na *Seleukus Nikanor*, eerste koning van Syrie, alzoo genoemt,

Digitized by Google

genoemt, die den Joodschen landaert grote gunste toedroegh, volgens schrijven van Josephus.

Deze poorte was twintigh ellen hoogh en breet.

Deze kopere Ooster-poorte des binnensten tempels, dewelke zeer zwaer, en naulix door twintigh man kon toegesloten worden, zagh men by nacht van zelf, niet tegenstaende zy met grendelen en bomen toegesloten was, open gaen: welk by het eenvoudigh en dom graeuw, tot een goet voorteken, uitgeleit wiert; quansuis als of het hen zou beduiden, dat God voor hen de poorte van alle goede dingen zou openen. Maer die het werk wat dieper in zagen, en van een gezont oordeel waren, spelden daer uit den neerlaegh en val van
l. 6. c. 3. de sterkte des tempels te vore. *Josephus*.

Met dit verhael van Josephus komt het schrijven van de Rabbinen over een, die verhalen, dat veertigh jaren voor de verwoesting der stad de deuren des tempels haer van zelf openden.

In deze poorte van *Nikanor*, of eigentlijk in eene kamer, boven deze poorte, zad een *Sanhedrin* van drie en twintigh rechters: gelijk in de poorte *Susan* een *Sanhedrin* van een gelijk getal. De grote *Sanhedrin* zad in den tempel.

Ten tijde voor de Babylonische gevangkenis zad de groote *Sanhedrin* zelf in deze twee poorten: zomtijts in d'eene, en zomtijds in d'andere, na hun welgevallen. Jerem. 34, 4. 26, 10. 36, 10. Maer namaels, wanneer het vertrek *Gazith* gebouwt was, en de grote *Sanhedrin* van een en tzeventigh man zich daer in begaf, zoo wierden ieder dezer twee poorten met een *Sanhedrin* van drie en twintigh man beslagen.

Deze is de poorte, waer van Ezechiel spreekt, cap. 46, 1, 2. *De poorte des binnensten voorhofs, de welke na't Ooste ziet, zal de zes werk-dagen gesloten blijven: maer op den Zabbath-dagh zal zy geopent worden. Ook zal zy geopent worden op den dagh van de nieuwe mane. En de vorst zal ingaen door den wegh van't voorhuis der zelver poorte van buiten, en zal staen aen de poste van de poorte, &c.*

Van binnen voor deze poorte had Salomon zijn koper gestoelte opgerecht, op het welke hy in d'inwijding des huis knielde, en bad. 2 Chron. 6, 13. 1 Reg. 8, 22. En aldaer stont des konings pylaer, alzoo genoemt 2 Chr. 23, 12: dat is, zijn zetel was binnen deze poorte, by eene van de pylaren, die de galderyen droegen.

Want gelijk deze Ooster-hoek des voorhofs d'eigenste plaetse voor het volk was, om aen te bidden, zoo geschiede het bezonderlijk in die plaetse van dien hoek, welk recht tegen de deure des tempels, en tegen den altaer, daer voor, over zagh: dat recht in den opgang van de poorte was. En aldaer was de koning by eene van de pylaers op zijnen stoel gezeten.

Naer luit van Ezechiels woorden, most een iegelijk, die na deze poorte opging, of door de Noorder of door de Zuider-poorte des vrouwen-voorhofs ingaen: dewijl d'Ooster poorte gesloten bleef. Ezech. 44, 1. En hier op ziet dit volgende gebod: *Maer als het volk des lants voor het aengezicht des Heeren komt, op de gezette hooghtijden, die door den wegh van de Noorder poorte ingaet, om te aenbidden, zal door den wegh van de Zuider-poorte weder uitgaen. Hy zal niet weder keeren door den wegh der poorte, door de welke hy is ingegaen.* cap. 46, 9. En alhoewel in den gemeinen toegang na den tempel, gelijk hy stont, zoo wel voor als na de gevangkenis, d'Ooster-poorte van het voorhof der vrouwen geduurigh open, en de gewonelijkste intrede door die poorte was, en men alzoo door het voorhof der vrouwen tot de poorte van *Nikanor* opquam, ja dikwils tot in het voorhof trad, zoo volgde men evenwel het voorschrift van den profeet Ezechiel onder den tweeden tempel na: te weten, met niet wederom te keeren, en uit te gaen door dezelve poorte, door de welke men in gekomen was.

De Talmudisten spreken by overlevering op dit stuk aldus: *Een iegelijk, die na den tempel gaet, na de gewoonte der plaetse, treet op de rechte hant in, en maekt een kring, en treet uit op de linke hant.* Waer mee zy willen te kennen geven, dat iemant niet door de zelve poorte magh uitgaen, door de welke hy ingekomen is; maer door eene andere: als wanneer hy door d'Ooster-poorte in quam, zoo most hy niet door

Digitized by Google

door d'Ooster-poorte weer uitgaen, maer door de Noorder of Zuider poorte. Alleenlijk zonderen zy twee Perzoonen uit, een rouwdragende, en een, die uit de gemeente gebannen was: want die keerden altijt aen de linke hant om.

Dies was de gemeene en gewonelijke wegh van in den tempel te gaen, om aen te bidden, door d'Ooster-poorte van het voorhof der vrouwen in, en na de poorte van *Nikanor* op te treden, en aldaer aen te bidden, en alzoo wederom door de Noorder- of Zuider poorte van dat voorhof uit te gaen.

Van gelijken de Koning zelf, alhoewel hy aen de West-zyde van den bergh des huis inquam, zoo trad hy nochtans tot hier toe neerwaerts, om in het voorhof der vrouwen te gaen, en alzoo opwaerts door d'Ooster-poorte des voorhofs, na zijnen zetel, die voor deze poorte stont. Den genen, die in plaetse van anderen, het offer aenboden, quamen binnen de poorte in het voorhof Israëls: desgelijx deden andere Israëliten op een grooten Hooghtijt, wanneer'er overvloet van offerhande was, inzonderheit op Paesch. Die een enkele offerhande braght, trad in het voorhof door eene van desselfs Noorder-poorten. Maer iemant, die in den tempel quam om te bidden of dienst te plegen, en geen offerhande braght, bad gewonelijken over de poorte van *Nikanor*.

Geen andere poorte was aen de gantsche Oost-zyde van den muur, als de poorte *Nikanor*.

Op ieder zyde der poorte *Nikanor*, ter rechte en linke hant stont, een gebouw, kamer of vertrek. Dat aen de rechte hant was genoemt, de kamer van *Pinehas* of *Pinchas*, de rokbewaerder. Op de linke was de kamer van den spijsmeester, of van dien geen, die voor het verschaffen der daghelixe spijs-offer der priesters zorge droegh.

De poorten, daer door men in het voorhof Israëls trad, waren zeven in getal.

Aen de Zuit-zyde waren drie poorten, als de Water-poorte: poorte der Eerstelingen en poorte des Brants of Vuuring.

Behalve deze poorten waren aen de Zuit-zyde, drie gebouwen of vertrekken, als vertrek *Gazith*, de *Ratkamer*, en de *Houtkamer*.

Josephus stelt ook een getal van drie poorten aen de Zuidzyde des muurs, en op een gelijken afstant van elkandre.

Wijders, de lengte des voorhofs Israëls of der priesteren was hondert en zeven en tachentig ellen: derhalve stonden de drie poorten op een afstant van zes en veertigh ellen en drie vierde deelen van elkandre: Te weten, van d'ooster-hoek des muurs, 46¾ ellen opwaerts na 't Weste was het rechte midden der water-poorte. Zoo veel voorwaerts was het midden van de poorte der eerstelingen. Op een zelve mate en afstant verder was het midden van de poorte der Vuuring of Brant.

Wat belangt de drie verscheide gebouwen, die ook aen deze zijde tusschen de poorte stonden, daer over staet, nopende haer stant en gelegentheit, het volgende aen te merken.

Eerstelijk: de water-poorte en ratput kamer *schijnen door haer namen tot* elkandre te behoren, en niet van elkandre te moeten gescheiden worden.

Ten tweeden: de daken van deze drie gebouwen, naer het schrijven van den Talmud, lagen gelijk nessens elkanderen: waer uit blijkt, dat zy niet van elkanderen, maer dicht en nessens elkandren stonden, met eene poorte alleenlijk tusschen beide.

Ten derden: de Talmud, *Maymonides* en andere Joodsche schrijvers, wanneer zy van deze drie vertrekken spreken, stellen altijt het vertrek *Gazith* eerst of laest: waer uit zy doen blijken, dat het aen de buitenste zijde, aen d'een of d'andre kant Oost of West, en niet in de midden stont. Indien men het in 't west-eind stelt, zoo zal het in den stam van Benjamin te staen komen: daer nochtans de grote Sanhedrin, die in het zelve zad, by de Joden gehouden wort in dat gedeelte des voorhofs gezeten te hebben, welk in den stam van Juda was. Gen. 49, 10. Weshalve men met grote eigenschap moet besluiten, dat *Gazith* beneden de rat-put stont: de rat-put beneden de water-poorte, of meer na de ooster-hoek des voorhofs: de water-poorte beneden de houtkamer: en alle deze vertrekken nessens elkandren: gelijk in het vervolgh zal blijken.

Vertrek of kamer *Gazith*.

HEt vertrek, gebouw of kamer *Gazith* of *Chanijos*, was alzoo genoemt, uit oorzake het van net gewrochten steen gemaekt was: gelijk het woort in dien zin in de Schrift bywijle gebruikt wort.

Het wiert gebouwt door eenen *Simeon*, zoon van *Setach*, die overste van den Sanhedrin was, wanneer *Juda Ben Tabbai* Nasi was, juist ten tijde van *Hirkanus Janniter*, d'Asmoneër.

De helft van dien was heiligh, en de helft van dien gemein of onheiligh, dat is, het eene halve gedeelte of helft van dien stont binnen het voorhof, en 't ander in de *Chel*. Het had eene deure na beide de plaetsen. In 't halve gedeelte, dat in de *Chel* stont, had de grote raet of Sanhedrin, van een en tzeventigh rechteren of raetsheeren, zijne zitplaetse.

Wijders, de byzondere reden, waerom zy aen die zijde des vertreks zaten, de welke in de *Chel* stont, was uit oorzake het niet wetmatigh was, dat iemant, hy zy dan wie hy was, binnen den ring des voorhofs moght komen. *Niemant*, gelijk de Rabbinen eenparighlijk schrijven, *moght zitten in het voorhof, dan een der koningen uit den huize Davids*.

In het ander gedeelte des gebouws, dat binnen het voorhof stont, trokken de priesters daghelijx het lot, tot verdeiling des tempel-diensts onder hen.

R. Sol. Kimch. in 1 Reg. 12. Aen het West-eind van het vertrek *Gazith* was een huis, op Hebreeusch by de Rabbinen *Laschagad Agulla*, dat is, *Huis* of *vertrek der rat of katrol* genoemt. De reden van dezen naem was, dewijl aldaer een put gegraven was, met een rat of katrol daer boven: waer uit het water, ten dienste en gerijf van alle de kamers, geput wiert.

Een grote overvloet van water wert in den tempel gebruikt en verbezighet; als tot het opvullen der water-vaten, afwasschen en koken der offerhanden, en opvulling der water-bakken, daer in de priesters zich baden: des onaengezien had men noit water gebrek, maer aller wege in groten overvloet.

Wel was de plaetse in haer zelf rotsigh en waterloos; maer het water wiert derwaerts door pijpen, inzonderheit uit de spring en bornput *Etam*, een stuk weegs van daer, geleit en gebraght.

Men zeidt deze put door de Joden, wanneer zy uit de Babylonische gevangkenis wederom gekomen waren, en den tempel bouwden, gegraven wiert. Dit water wiert door middel van een wiel, katrol, of rat, in pijpen of goten opgedreven, die het in verscheide bakken braghten: want op zommige plaetsen waren badstoven boven op de poorten en gebouwen gemaekt.

Over deze put was een fraei gebouw gemaekt, na mate en gelang van de rest des gebouws ontrent het voorhof, en had door eene deure zijnen ingang in het voorhof: dies de priesters uit dit voorhof in dit vertrek konden treden, zonder buiten te gaen, wanneer zy water wilden putten.

Op het west-eind van de katrol-put was eene poorte recht tegen over het altaer, op Hebreeusch *Schagar Hamajim*, dat is, Water-poorte genoemt, uit oorzake misschien het naby het water-huis voornoemt stont: of dewijl men, zoo de Talmudisten schrijven, de water-beker, die in de water-plenging op het feest der tabernakelen gebruikt wiert, door deze poorte braght: of zy was de water-poorte genoemt van wegen het uitlopen des waters, dat van onder den tempel quam.

Een water-poorte wort ook by Nehem. 8, 3. gedaght; doch die was eene poorte der stad.

Boven deze poorte des tempels was een vertrek of kamer, *Beth Abthines* genoemt, dat is, kamer van den huize of geslaghte *Abthines*. D'*Abthines* waren de eerste en voornaemste mannen, onder den tweeden tempel, die den naem aen het ampt gegeven hadden, dat zy bekleden: te weten het maken en bereiden van reukwerken. Alle de genen, die in dit ampt volghden, wierden genoemt *Beth Abthines* of het geslaght van *Abthines*. Kamer Beth Abthines.

In dit vertrek wiert de Hoge priester op een zekeren tijt ten verzoendage gebraght, om hem tegen dien dagh te leren

ren de handen vol wierook te nemen: als geboden is Lev. 16, 12. In dit vertrek en in *Beth-Nitsots*, en *Beth-Mokad*, hielden ook de Hooge-priesters, tot glorye en veiligheit des Heilighdoms, allen nachts de wacht: gelijk d'andere in *Beth-Mokad.*

Op het dak van deze water-poorte en dat van *Abthines* was een wasch-bad, in het welk de Hoge priester d'eerste mael van vijf malen van zijn wasschen, ten verzoendage, zich deed wasschen: gelijk in het vertrek *Happarvah*, de vier andere malen des daghs.

Aen de westzijde der water-poorte, was een kamer of vertrek, de kamer van *Parhedrin* of *Palhedrin*, en anders de Hout-kamer genoemt, uit oorzake het hout, dat door de verleemde priesters in een kamer in het voorhof der vrouwen van het gewurmte gezuivert was, in deze kamer gebraght wiert, om op den altaer verbrant te worden.

De kamer *Parhedrin*, volgens schrijven van de Babylonische en Jerusalemmer Talmud, wiert by ouds de *Kamer der raetsheeren* genoemt: en ook, door een zonderlinge eigenschap, zoo *Maymonides* heeft aengemerkt, de kamer des Hogen-priesters: Maer eigentlijk was de kamer des Hogenpriesters of kamer der raetsheeren boven de houtkamer: dies dit vertrek uit een boven en een onder kamer bestont.

In deze boven-kamer deed de Hogepriester zijne broederen de priesters vergaderen, om over de zaken, die den tempel raekten, te beraetslagen: want behalve den Hogen-priester waren verscheide andere voorname amptenaers in den tempel. Deze waren de raetsheeren des tempels, of tempel-raet, die zorge voor het welvaren en behoudenis des tempels droegen. *Parhedrin* nu was hare kamer, daer zy in zaten: waerom zy de *Kamer der raetsheeren* of *Raetkamer* genoemt wiert.

Parhedrin is een gebroken grieksch woort, en komt van *Paredrion*, dat *byzitting* of *neffenszitting* betekent: gelijk *Sanhedrin* van *Synedrion*, dat *t'zamenzitting* gezeit is. Te weten, vier raden zaten in den tempel: als de Grote Raet van een en tzeventigh mannen, *Sanhedrin* genoemt, in het vertrek *Gazith*: twee kleine *Sanhedrins*, ieder van drie en twintigh mannen: d'een in het vertrek boven de poorte *Nikanor*, en d'andere in het vertrek der poorte *Susan*: de vierde was de raet der priesteren. Ziet Pag. 472.

De kamer der raetsheeren wiert hierom namaels de kamer *Palhedrin* of *Parhedrin* genoemt, uit oorzake die aldaer zaten, om, ten beste en voorstant des tempels, te raetslagen.

Aen de West-zijde van de kamer *Parhedrin* stont een poorte, *Schagar Hakrovah*, dat is, *poorte der offerhande*, en anders gemeenelijk *Schagar Pagoras*, dat is, *poorte der eerstelingen* genoemt: welcke beide namen op een uitkomen: naerdien deze poorte zijnen naem van het opbrengen der eerstelingen door dezelve, om opgeoffert te worden, bekomen had. Want de offerhande der Eerstelingen en andere wierden aen de Zuitzijde dezes voorhofs geslaght, na zy door deze poorte ingebracht waren.

De poorte, in 't Hebreeusch *Schagar Hadlak* dat is, poorte des vuurs of brants, genoemt, stont in de zelve zuidzijde, meer na 't weste. Zy was de poorte des brants of brant-poorte genoemt, naer het gemeen gevoelen, uit oorzake het hout, dat op den altaer geduuriglijk most branden, Lev. 6, 12. door dezelve ingebraght wiert. Of deze poorte, zoo *Lichtfoot* wil, wiert de vuur of brantpoorte genoemt, na het vuur, dat, ten dienste der Leviten, in eene kamer naest daer aen brande. Poorte Hadlak.

In de westzijde des muurs van dit voorhof waren gene poorten: maer de muur liep doorgaens gelijk uit, zonder poorten en openingen. Josephus getuight het zelfste, daer hy zeidt: *Het gedeelte aen de westzijde had gene poorte: maer de muur was aen die zijde doorgaens ongebroken gebouwt.*

Rabbi *Aba Jose* alleen gedenkt twee poorten aen die zijde des muurs, zonder haer te noemen, of haer gebruik aen te wijzen.

In den tweeden tempel waren aen de Noort-zyde des muurs drie poorten, als *Schagar Korban*: de *poorte van Korban*; *Schagar Noschim*, of *poorte der vrouwen*: en *de poorte Nitsots*, of *poorte des gezangs.*

Ieder dezer poorten had een dobbelen of tweevoudigen naem: want de poorte van *Korban* wiert ook genoemt *Beth*

Digitized by Google

Mokad: de poorte der vrouwen, de poorte van Korban: en *de poorte des gezangs*, ook *de poorte Nisots* genoemt.

In den eersten tempel waren aen de Noortzyde des voorhofs der priesteren slechts twee poorten, en genoemt *de poorte des altaers*, en *de poorte van des Heeren Huis*: uit oorzake d'eene over den altaer, en d'andere over het lichaem des tempels stont: als uit Ezechiel c. 8, 3, 5, 14, blijkt.

Op deze zijde des voorhofs waren, behalve de poorten, ook andere gebouwen of vertrekken en kamers: als, de *Zout-kamer*: de kamer *Parvach*: en de *wasch-kamer*, beneffens andere verscheide vertrekken.

Beth-Mokath. Aen de Noort-wester hoek van den muur dezes voorhofs stont het gebouw *Beth Mokath*, een merkwaerdige plaetse, ter zake van verscheide byzonderheden.

Het was een ruim gebouw, en strekte van de Noordwester hoek des muurs, tot beneden de poorte van dien zelven name, en besloegh alzoo een vierde gedeelte der lengte van die zijde des voorhofs. Het begreep vier verscheide kamers of vertrekken in desselfs vier hoeken; staende het vertrek, eigentlijk *Mokadh* genoemt, in het midden.

Twee van deze kamers stonden binnen het voorhof, en twee buiten. Op de snijding of scheiding der gronden waren merktekenen gestelt.

De vier kamers in desselfs vier hoeken waren de volgende. De Zuidwester kamer was genoemt *Laschagar Talim*, dat is, *Lammeren kamer*, dewijl aldaer de lammeren gestalt wierden, die tot de daghelixe offerhande geschikt waren. Deze kamer was noit des daeghs zonder zes lammeren te gelijk: want geen lam wiert geoffert, 't en zy het vier dagen te vore opgehaelt was. By aldien nu twee van de zes lammeren des daeghs tot het morgen en avont-offer uitgenomen wierden, zoo mosten nootwendigh twee anderen voor den nacht ingebraght worden. En aldus was deze kamer noit zonder zes lammeren den gehelen dagh te gelijk.

Lammeren kamer.

De Zuid-wester kamer was voor den genen, die het toon-broot toemaekten, dat God verordent had voor die kamer, op een gouden tafel, allen Zabbaths te zetten.

In den tweeden tempel was den geslaghte van *Garmu* dit werk opgeleit.

Deze twee gemelde kamers stonden gantsch, of voor een gedeelte binnen het voorhof.

De Noorder kamer was de plaetse, daer het huis of geslaghte der Machabeen de steenen des altaers opgeleit hadden, die de Griekſche koningen ontreinight hadden. Want als *Antiochus Epiphanes*, koning van Syrien, te Jerusalem godsdienst, wetten, vryheit en offerhande uitgeroeit, en den altaer met afgrijselijke offerhande besmet had, zo begonnen Judas, de Machabëer en zijne broederen, wanneer zy van hunne vyanden de handen een weinigh ruim gekregen hadden, en hunne rampen eenighzins ontworstelt waren, den tempel te reinigen en herbouwen. Voorts leiden zy, na veel raetplegens, de steenen des altaers, die ontheilight waren, (en waerom Matthias, hun vader, den altaer verbroken had, 1 Mach. 2, 25.) in deze kamer, ter tijt toe een profeet zou komen, die zou zeggen, wat men met de steenen zou doen. 1 Mach. 2, 44. &c.

De Noord-wester kamer was een kamer, waer door de geen, dien des nachts een besmetting door een zaetvloet in zijnen slaep overgekomen was, uit het midden vertrek, eigentlijk *Mokadh* genoemt, na de bad-plaetse trat; dewelke beneden onder den vloer des tempels was.

De kamer of het vertrek *Mokadh*, dat in het midden van deze vier stont, die als eetzalen in de vier hoeken van die waren, wort by *Maymonides* gezeit booghwijze gebouwt te zijn. Wel was het buitenwerk of bovenste gedeelte niet gemaekt als een boogh van steen, zonder eenigh ander dak: maer dat rees op, en was overdekt, gelijk d'andere gebouwen rontom het voorhof. Het was alleenlijk in dit laeghste vertrek of ruim booghwijze gemaekt: uit oorzake een gang daer door uit de *Chel* in het voorhof was. Dit vertrek des doorgangs had twee deuren, een na de *Chel* toe, en een andere na het voorhof toe: de laeste had een klinket, waer door men gemeenlijken in en uitging, naerdien de grote poorte gesloten bleef. Een diergelijk klinket was ook aen de deure na de *Chel* toe.

Dit

Dit vertrek was genoemt *Beth Mokadh*, dat is, huis of plaetse des brandenden vuurs of heertstede: dewijl aldaer geduurighlijk, by nacht en dagh, den gantschen kouden tijt des jaers, voor de priesters vuur gehouden wiert. Te weten, des daeghs, om zich zelfs te warmen, wanneer zy uit den dienst quamen, dien zy barvoets en dun gekleet deden: en des nachts, om hen warm te houden, als zy de waght hadden: want in dit vertrek was een wacht van priesteren, en de hooghste waght van allen.

Beth-Mokadh, zeid de Talmud, *was een groot overwulft vertrek, en rontomringt met steene * banken. Op deze banken sliepen de oudste des tempels van hunne vaders: in welker bewaring de sleutels des voorhofs waren. Maer de jongelingen des priesterdoms sliepen in hun gewaet op den vloer neer. Zy sliepen niet in het heiligh gewaet; maer trokken dat uit, vouwden het op, en gingen in hun eigen draght van kleederen leggen.*

* Of eigentlijk waren deze banken steene trappen *Rosedbim* genoemt: of een plaveisel uit den buitenmuur stekende, met banken, d'een boven den ander, onderscheiden, als in de Romeinsche schouwtoneelen.

Dies dit vertrek beide een doorgang en grote zale of kamer was: waer in geduurighlijk vuur gehouden wiert. Wanneer de deuren op ieder zyde des booghs gesloten waren, zoo was het als een afgesloten vertrek, en als of het geheel en al geen doorgang had.

In dit vertrek was een lade of kiste, waer in de sleutels des voorhofs lagen. De Talmud schrijft daer af in dezen zin: *Daer was een marmere tafel of blat, met een ring daer aen geklonken, en een keten: waer aen de sleutels des voorhofs gehangen wierden. Wanneer het tijt was van de deuren te sluiten, zoo quam de priester, en lichte het blat by den ring op, en nam de sleutels van den ring, en sloot de deuren van binnen toe. Wanneer hy dat gedaen had, zoo leide hy de sleutels weer aen de keten, en het blat weer in zijne plaetse.* Dit marmer blat had aen de boven of buiten zijde een ring, by den welken het opgenomen wiert: en aen de binnen zijde een keten, waer aen de sleutels hingen.

Ziet Pag. 459.

Deze lade, naer het schijnt, lagh in of op den gront: eensdeels dewijl ook een ander marmer blat, met een ring daer aen, op den gront lagh, waer onder stof van daen genomen wiert, om de vrouwen, met overspel betight, te beproeven; en ten anderen, naerdien d'overlevering der Rabbinen luidt: *dat de priester, wanneer hy de sleutels opgeleit, en het blat neergeleit had, zijn oorkussen daer op leide, en daer op sliep.*

Of eigentlijk was in den vloer van deze kamer een onderaertsch vierkant, hol of gat van een elle lang en breet: op wiens mont een marmer blat lagh, met een ring daer aen geklonken, om het daer by op te lichten. Onder in het hol was een goude keten, waer aen de sleutelen des voorhofs, of des tempels, aen eene haek hingen. Rab. Jud.

Aen het Oost-eind van het gebouw *Beth-Mokadh* stont eene poorte van een zelven name, en anders ook de poorte *Korban* geheten. Poorte Korban en poorte der Vrouwen.

Lager stont een andere poorte *Korban*, en anders ook de *poorte der vrouwen*, en op Hebreeusch *Schagar Nosim* genoemt.

Deze laeste wiert de poorte der vrouwen genoemt, uit oorzake de vrouwen aldaer in den eersten tempel den afgod *Tamnuz*, of der yvering, zaten te bewenen: gelijk eenige by Ezechiel 8, 3, 5. die woorden vertalen. Of dewijl de vrouwen, die offerhande braghten, door die poorte in het voorhof traden, om hare offerhande te zien opofferen: want zonder offerhande te brengen, moghten de vrouwen in dit voorhof niet komen. Om dezelve oorzake wiert zy ook de poorte van *Korban*, dat is, *poorte der offerhande* genoemt: namelijk, dewijl de daghelixe offerhanden, (want *Korban* betekent eigentlijk een offerhande) die aen de Noort-zyde des altaers zouden geslaght worden, door dezelve poorte gebraght wierden: op een gelijke wijze, als de poorte aen de Zuitzijde de poorte *Hadlak*, dat is, *eersteling* of *offerhande* genoemt wiert, dewijl d'offerhanden, die aen de Zuitzyde moesten geslaght worden, door die gebraght wierden.

Misschien was deze poorte van *Korban* ook alzoo genoemt, na de schatkiste of kamer des hooft- en armengelts, dewelke byzonderlijk *Korban* genoemt wiert, en aen die zijde des voorhofs stont: want gelijk het woort *Korban* eigentlijk eene offerhande betekent, en in dien zin in het vierde boek Moses doorgaens genomen wort, alzoo bediet het ook in de gemeene Joodsche,

dat is de Syrische tale, een schatkiste of kamer des tempels, als blijkt uit Matth. 27, 6: alwaer men leest, dat de priesters oordeelden niet geoorloft te zijn, de zilvere penningen, die Judas voor het verraden des Zalighmakers genoten had, in de *Korban*, dat is, in de schatkamer of kiste, te smijten. Desgelijx schrijft Josephus, dat de gewijde of heilige schatkiste *Korban* genoemt wiert. Aldus stelt *Middoth*, in het oprekenen der lijfwachten, die in den tempel waren, een aen de kamer van *Korban*, een aen de kamer der behangselen, en een achter de genaden-stoel. Uit deze woorden, en uit het stellen van twee poorten aen de Noortzyde des voorhofs, die *Korban* genoemt wierden, kan met groote waerschijnelijkheit ter zelver plaetse twee schatkamers, *Korbans* genaemt, gestelt worden. Te weten, voorby de poorte van *Beth Mokadh* na't Ooste was eerstelijk een gebouw aen die poorte, welk eene schatkamer was, *Korban* genoemt. Daer na volghde een vertrek, waer in de Leviten de wacht hadden. Dicht daer by was een andere schatkamer, *Korban* geheten: en op het oost-eind van die, eene poorte met den zelven naem *Korban*, maer ook de *poorte der vrouwen* genoemt.

Tusschen de middenste poorte *Korban*, en tusschen de poorte meer na't Ooste, genaemt de *poorte Nitsots*, waren drie vertrekken of kamers, als de *zoutkamer: de kamer Parvah*, en de *wasch-kamer*.

Zout-kamer. De *zout-kamer* was de allerwesterlijkste van de drie, en stont dicht aen de poorte der vrouwen, en was alzoo genoemt, uit oorzake daer op zout, tot gebruik des tempels, bewaert wiert: want alhoewel zout, wijn, olye en diergelijke dingen in de winkels te koop waren tot het gebruik des offers van byzondere perzonen, zoo wierden nochtans alle deze dingen, tot de algemeine offerhande en dienst, in verscheide kamers en vertrekken des tempels, die daer toe geschikt waren, opgeleit.

Het gebruik van zout in den tempel was boven mate groot: want niets wiert ongezouten op den altaer geleit: als alleenlijk hout, bloet en wijn des drank-offers. *Alle offerhande uwes spijs-offers zult ghy met zout zouten, en het zout des verbonts uwes Gods van uw spijs-offer niet laten afblijven. Met alle uwe offerhanden zult ghy zout offeren.* Lev. 2, 13. Desgelijx schrijft Markus 9, 49. dat een ieder offerhande met vuur gezouten en een ieder offerhande met zout gezouten zal worden. Ziet Ezech. 34, 24. Esd. 6, 9. 7, 22. Dit gebruik des zouts geschiede, zoo eenige uitleggers willen, om d'onverderffelijkheit en eeuwighduurentheit des verbonts Gods te betekenen.

Niet alleenlijk wiert zout in het offeren verbezight; maer men leide ook alle de afgevilde huiden en vachten der offerhanden in zout: want de huiden behoorden den priesteren toe, als hun verdient loon. Waer over de rang der priesteren, die in dienst was, de huiden van d'opgeofferde offerhanden in zoute, om niet te bederven, en bewaerde die, tot op het eind der weke. Alsdan wiert op Sabbath-avond, tegen den nacht, ieder zijn gedeelte onder hen uitgedeelt.

De plaetse, daer de huiden gezouten, en tot aen dien tijt opgeleit wierden, was de kamer of vertrek van *Parvah*, welk ten Ooste, dicht aen de zout-kamer stont, en alzoo na zekeren tovenaer of duiveljager, genoemt wiert, die dit vertrek zoo de Talmudisten voorgeven, door toverkunde zou gebouwt hebben. Of zoo andere zeggen, had deez toovenaer *Parvah* een gewelf onder de vloer doen maken, dat door hy kon komen, en zien wat de Hoge priester ten dage der verzoening deed. Wanneer de priesters dit gewelf hadden verspiet, en hem daer in vonden, sloegen zy hem doot. Sedert was dit vertrek na dezen *Parvah* alzoo genoemt. Kamer Parvah.

Op het oost-eind van dit vertrek *Parvah* was een ander gebouw, de *kamer der wasschers* of *waschkamer* genoemt: dewijl in die kamers het ingewant en gewei der geslaghte offerhanden afgewasschen wierden, volgens de wet. Lev. 1, 9. Wasch-kamer.

Naer het gemein en eenparigh gevoelen van meest alle de godsgeleerden en beschrijvers der stad Jerusalem, wierden de beesten, die geoffert

zouden

zouden worden, eerst in den poel of vyver *Bethesda*, dien Johannes 5, 2. gedenkt, afgewasschen. Zoo hier mee het afwasschen der beesten, terwijl zy noch leefden, gemeent wort, men vind tot bewijs daer van in de Schrift noch in de Ioodsche aeloutheden het minste niet gedaght. Maer zoo men meint het afwasschen der ingewanden, na de beesten geslaght zijn, dat wiert in het vertrek voornoemt gedaen, zonder verder te komen. Het afgewasschen ingewant wiert daer na op marmere tafels geleit. Uit deze wasch-kamers liep een wendeltrap na den top of dak van de kamer *Parvah* op, op den welken een waschbad was, daer in de Hoge priester, ten dage der verzoening, zich zelven de vier laeste malen bade; gelijk d'eerste mael in het bad, dat op den top van het vertrek *Abthines* stont.

Poorte des gezangs. D'alleroosterlijkste poorte der drie poorten, aen de Noort-zyde, was genoemt de *poorte Nitsots*, en *poorte des gezangs*.

Het woort *Nitsots* betekent eigentlijk een *vuur*, *gloet*, *flikkering*, of *glinstering* als by Esai. 1, 31. Ezech. 1, 7. en alzoo ook de zonne stralen. By wijle heeft het by de Rabbinen de betekenis van *droppelen*.

Zy wiert de poorte der flikkering of glinstering genoemt, uit oorzake het vuur of de vlam des altaers, die recht daer tegen over stont, geduurigh daerop scheen en glinsterde.

Zy wiert de poorte des gezangs genoemt, dewijl de genen, die door die poorte intraden, in het gezicht der Leviten quamen, als die, staende op hunne gestoelte, op hunne speeltuigen speelden en zongen.

Huis Nitsots. Aen d'Oostzyde van deze poorte was een gebouw, na deze poorte het *huis Nitsots* genoemt, in wiens bovenste vertrek de priesters de wacht hielden, gelijk de Leviten in het benedenste.

Tusschen dit gebouw en de poorte was als een doorgang en als een klooster of pantgang, door het welk een wegh uit de rechte poorte in het vertrek beneden was, alwaer de Leviten de wacht hadden. Aldaer was ook een doorgang uit het pant in de *Chel*. Dit gebouw strekte tot aen de poorte *Nitsots* een groot stuk weeghs, en raekte aen een ander gebouw, dat op de hoek van den ringmuur des voorhofs voor den tempel stont, en *Beth Hoebin*, dat is, *Huis des steens* genoemt wiert: niet uit oorzake het van steen gebouwt was: maer dewijl alle de vaten, die daer in gebruikt wierden, van klei, aerde, of van steen waren. In dit huis wiert de priester uit zijn byzonder huis zeven dagen gestelt, om daer in gereinight te worden, en mochte, voor het verbranden der rode varre op den Olijfbergh, niet weder daer in keeren.

Dus verre van de poorten en gebouwen, die rontom den ring-muur des voorhofs der priesteren van buiten stonden. Nu zullen wy binnen in het voorhof treden, en alles daer in vervolgens bezichtigen.

De gantsche lengte des voorhofs, van 't Ooste tot 't Weste, was hondert en zeven en tachentigh ellen, en de breete, van 't Noorde na 't Zuide, hondert en vijf en dertigh ellen.

Deze lengte was by deelen en stukken van 't Ooste tot het Weste aldus verdeelt.

De breete des voorhofs Israëls was elf ellen.

De breete des voorhofs der priesteren elf ellen.

De breete des altaers twee en dertigh ellen.

De breete, tusschen den altaer en tempel, twee en twintigh ellen.

De lengte des tempels zelf hondert ellen.

De plaetse achter het West-eind des tempels, tot den muur des voorhofs, elf ellen.

De deelen of stukken der brete waren de volgende, te gaen van 't Noorde na 't Zuide.

De plaetse van den muur des voorhofs tot de pylaren, was acht ellen.

Van de pylaren tot de marmere tafels, veertien ellen.

Van deze tafels, tot de ring-plaetse, was veertien ellen.

De ring plaetse zelf was vier en twintigh ellen.

Van de ring plaetse tot den altaer was acht ellen.

d'Al-

Digitized by Google

d'Altaer en opgang tot den zelven, twee en zestigh ellen.

Van den voet des opgangs, tot de Zuider-muur des voorhofs, vijf en twintigh ellen.

Alle deze byzondere stukken zullen wy vervolgens in 't kort ten tone stellen en ontledigen.

Eerstelijk dienen voor al de scheitpalen des voorhofs Israëls en des voorhofs der priesteren te vore verklaert: die beide in een enger of breder zin of betekenis te verstaen zijn. In een enger zin moeten zy genomen worden voor den eersten gront, daer men over treet, als men na den ooster muur des voorhofs opkomt, alwaer de poorte van *Nikanor* was, tot aen het altaer. In dien zin worden zy gezeit ieder elf ellen breet te zijn.

Maer het voorhof Israëls, zoo men het in een brede zin en betekenis neemt, was een bestek en ruimte van gront, op den welke de leeken of 't gemeen volk Israëls, langs heene den ring muur des voorhofs aen de Noorder, Zuider, Wester en Ooster-hoeken des voorhofs, moghten staen.

Het voorhof was langs hene den ringmuur van binnen met galderyen omringt, op een zelve wijze, als de ringmuur van den bergh des huis en voorhof der vrouwen.

Josephus schijnt ook deze galderye te kennen te geven, daer hy zeidt, *dat de galderyen tusschen de poorten van den muur inwaerts strekten:* door welke galderyen hy ongetwijffelt die van beide voorhoven verstaet.

Deze galderye was aen de Noort, Zuid, en West-einde des voorhofs, die op pylaren stondt, en boven overwelft of overdekt was: waer onder het volk tegen regen en wint beschermt kon staen.

Dit nu was het voorhof Israëls, dat rontom het voorhof liep: want in dit voorhof moght het gemeine volk staen: gelijk het deed, wanneer groote menigten van menschen in den tempel waren: als op de drie hooghtijden, wanneer zy voor den Heere mosten verschijnen.

Wijders, al het binnenste of al het geen, dat binnen deze galderye besloten lagh, was in een breede zin en beteekenis het voorhof der priesteren.

Aen deszelfs Oost-zyde of hoek, als men uit de poorte van *Nikanor* opquam, tradt men op dat bestek, het welk in een enger zin het voorhof Israëls genoemt wiert: welk elf ellen hoger was, na den altaer op te gaen. Daer na quam het geen, dat ook in een enger zin het voorhof der priesteren genoemt wiert, en van gelijken elf ellen hoger was.

Deze twee plaetsen of bestekken hadden dobbele galderyen, en waren met een dak overslagen, dat op de dobbele ry van pylaren ruste: welker eene ry na d'opening van het open voorhof uitstont: en d'andere ry stont, daer de twee plaetsen of bestekken, d'eene van d'andere afgescheiden waren.

Deze plaetsen wierden meer in 't byzonder 't voorhof Israëls en voorhof der Priesteren genoemt, om de twee of drie volgende oorzaken.

Eerstelijk, uit oorzake hier de gewonelijkste toegang der Israëliten en priesters in hunnen statelijksten en hooghsten dienst was: zijnde deze plaetse recht in het gezicht van den tempel en altaer.

Ten tweeden, dewijl op deze plaetse of bestek, dat het voorhof Israëls genoemt was, zekere mannen of waghten stonden, die in plaetse van een ander zich vertoonden, wanneer iet zou opgeoffert worden. Want niemant moght offerhanden doen, of most zelven zich vertonen, of door een ander zich vertonen laten.

En in het bestek, dat genoemt was het voorhof der priesteren, stonden die priesteren, die geen bediening of werk in den tegenwoordigen dienst hadden, en op den dienst, bidden en vasten, daer hunne broeders mee doende waren, wachten.

Het een voorhof was van het ander door zekere kunstigh gemaekte tralien of staketsels, afgescheiden, die tusschen pylaer en pylaer stonden, en in die middenste ry van pylaren, de welke het dak der galderye of wandelrye droegh.

In het voorhof der priesteren, 't zy in 't ruim of in 't eng genomen, moghten d'Israëliten of het gemein volk niet komen, 't en zy op byzondere voorvallen: te weten, als wanneer zy hun handen op de beesten, die zouden geoffert worden, quamen te leggen: ten tweeden, om hen te slaghten, en ten derden, om een gedeelte daer van in 't vuur te verleggen.

Dan

Digitized by Google

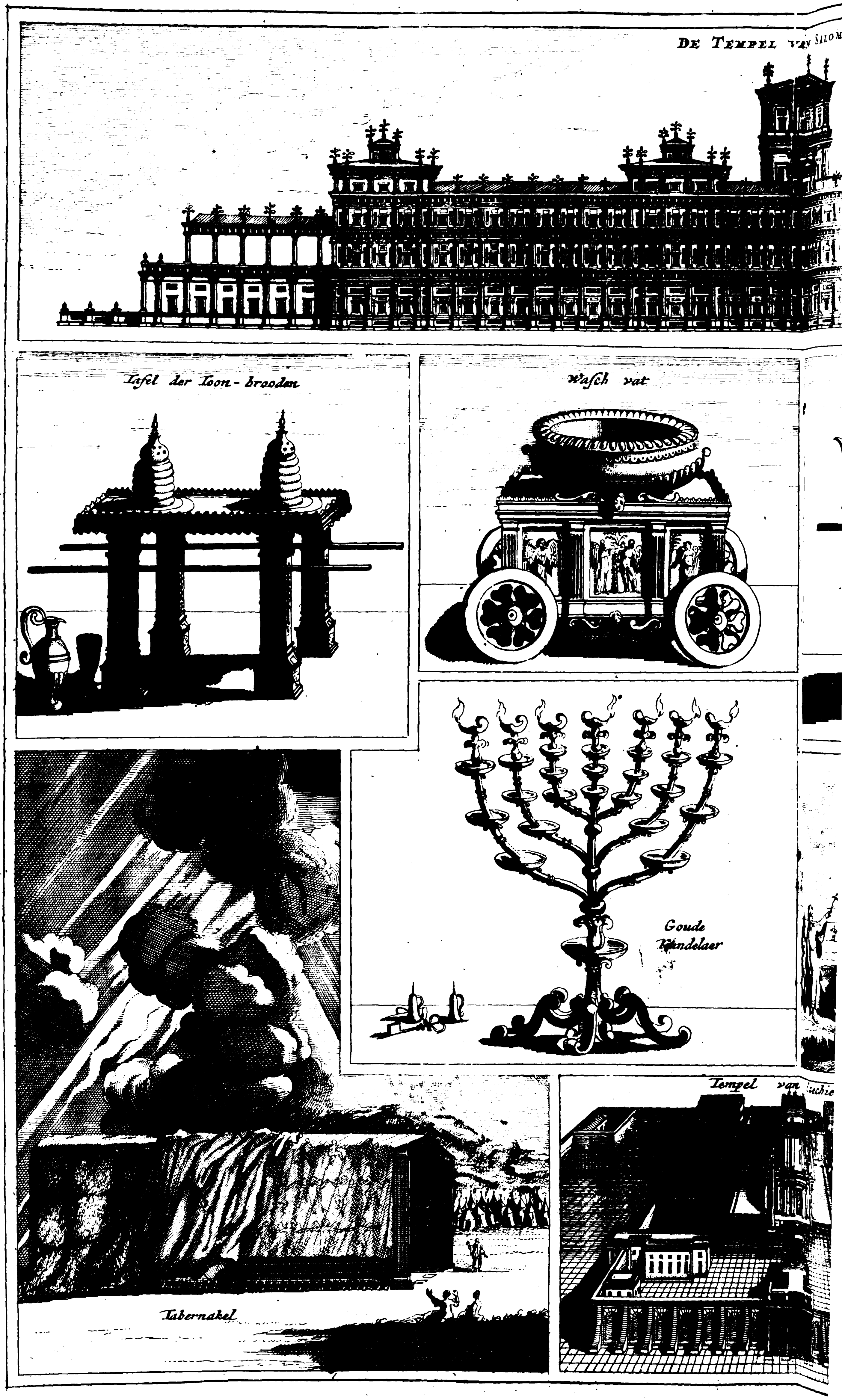

Digitized by Google

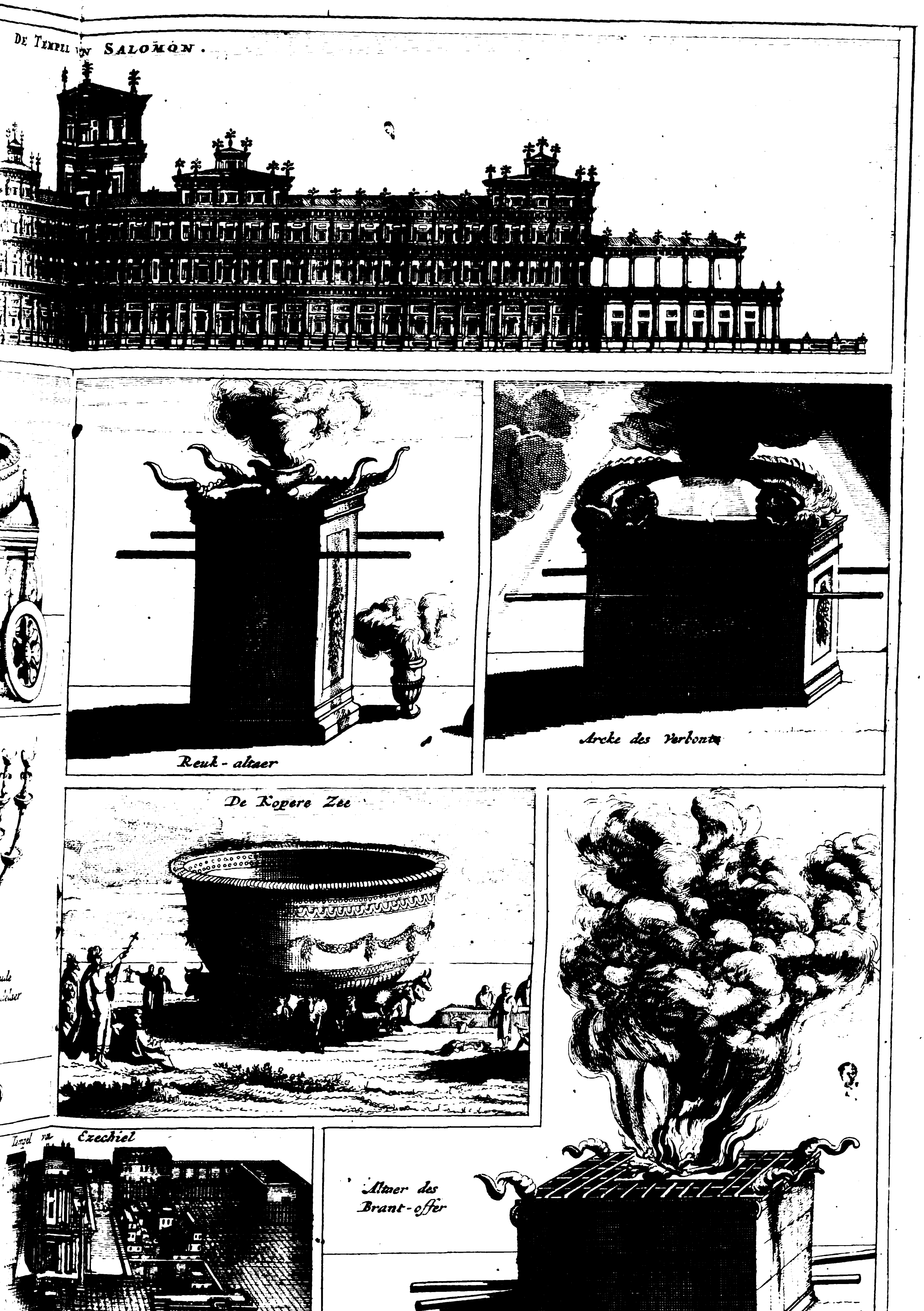

Digitized by Google

Digitized by Google

Dan was d'ingang tot het voorhof, 't zy dat van Israël, of der priesteren, of van beide, gewonelijk aen de Noort of Zuit-zijde des voorhofs, na d'offerhande aen de Noort of Zuit-zijde des altaers geslaght wiert.

Het voorhof des volks was gelijk of water-pas met de vloer van d'Oosterpoorte, of poorte van *Nikanor:* maer de vloer des voorhofs der priesteren twee ellen en een halve hooger, en rees aldus.

Wanneer men tot in de poorte *Nikanor* by verscheide trappen op gegaen, en daer door gekomen was, zoo was op ieder zijde, ter rechte en linke hant, een wegh of doorgang na de wandelrye of galderye des volks: waer langs men gelijks den vloer ging, tot dat men over de breete des voorhofs des volks quam, of tot aen de pylaers, die op het uitterste eind van dat voorhof stonden, en de galderye droegen, en het voorhof des volks, en het voorhof der priesteren van malkanderen scheiden. Dan was aldaer een opgang van een elle hoogh, en daer na drie treden, ieder van een halve elle hoogh. Aldus was dit bestek, wanneer men van de poorte *Nikanor* recht voor uit ging: maer by aldien men ter rechte of linke zijde insloegh, zoo waren aldaer de stantplaetsen of voetbanken der Leviten, daer zy op stonden te zingen en spelen. Zy waren met treden of stappen gemaekt, en alleens, als de voornoemde middenste opgang. Eerst was een opgang van een elle hoogh; die tot die hooghte langs hene voorby de tralien en pylaren liep, die tot schietpalen tusschen het voorhof der priesteren en tusschen het voorhof des volks waren. Daer na volghden drie trappen, ieder van een halve elle hoogh. Op den hooghsten trap stonden de Leviten met hun speeltuigen, hebbende de voeten met den vloer des voorhofs der priesteren gelijk, en een lessenaer voor hen. En aldus waren d'elf ellen des voorhofs der priesteren aen d'Ooster-zyde des voorhofs beslagen en verdeilt: te weten twee ellen en een half wierden door de stantplaetsen der zangers beslagen, (want gelijk de hooghte der trappen was, alzoo was ook de breete) en acht ellen en een halve door de stantplaetse der priesteren.

Het voorhof Israëls was door pylaers en tralien van de stantplaetsen der Leviten: en de stantplaetsen der Leviten door een houten schot of iet anders, van het voorhof der priesteren afgescheiden. Het voorhof der priesteren was open na den altaer toe: alleenlijk stonden pylaren op een ry, die de galderye droegen, voor het zelve.

Altaer des Brant-offers.

IN het voorhof der priesteren Israëls stont de tempel, eigentlijk alzoo genoemt, en voor de poorte van den ingang des tempels d'altaer des brantoffers of offerhanden, namelijck op dat de priesters, die neffens den zelven in het offeren stonden, met het aengesight recht tegen de Heilige plaetse en Aenspraek-plaetse over, en na d'arke toe, zouden gekeert staen.

D'Altaer, dien Moses in de woestyne had gemaekt, was van lichte stoffe opgebouwt, en klein van gestalte: naerdien die van d'eene plaetse na d'andere most vervoert worden: te weten, hy was van sittim-hout, dat is, çederen-hout, en alleenlijk vijf ellen in 't vierkant en drie ellen hoogh, met een kopere rooster, die van binnen daer in hong, om het vuur op te leggen. Weshalve wanneer hy de kopere altaer genoemt wort, 2 Chr. 1, 5, dat is uit oorzake hy met koper overtrokken was, Exod. 38. Maer wanneer Salomon den tempel bouwde, en de tente der t'zamenkomste niet meer behoefde verplaetst te worden, als te vore, zoo maekte hy den altaer veel groter, en zwaerder als die van Moses: te weten, van koper, en twintigh voet in 't vierkant, en tien hoogh. 2 Chron. 4, 1. Dies hy viermael zoo groot in 't vierkant was, als d'altaer van Moses, en driemael zoo hoogh, en een elle meer.

Ezechiels altaer wort gezeid twalef ellen lang en twalef breet, en dienvolgens op de zijde vierkant te zijn. c. 43. 16. het welk de Talmudisten op vier en twintigh ellen aen ieder zijde brengen: want zy willen de mate niet van

Digitized by Google

hoek tot hoek aen ieder zijde genomen hebben; maer uit het middelpunt des altaers, aen ieder zyde toe.

Van zulken vierkant bestek, te weten van vierentwintigh ellen op ieder zijde, was, volgens hun schrijven, d'altaer, na de Babylonische gevangkenis, gelijk R. *Jose* in de volgende woorden verhaelt. *In het eerst was d'altaer slechts acht en twintigh ellen op ieder zijde. Na deze mate wierd hy smalder in zijnen opgang gemaekt, tot dat de vuurplaetse alleenlijk vier en twintigh ellen in't vierkant had. Maer wanneer de kinderen der gevangkenis opquamen, zoo voeghden zy vier ellen ten Noorde, en vier ellen ten Weste daer by, in vorm en fatsoen van de Grieksche letter Gamma γ.*

Gelijck Salomons altaer tien ellen hoogh was, 2 Chron. 4, 1, alzoo was ook de altaer, in den tweeden tempel, volgens schrijven der Rabbinen en Talmud, van een zelve hooghte als Ezechiels altaer, wiens schets de kinderen der gevangkenis zeer stip nagevolght hebben.

Dewijl nu de priesters, ter oorzake van deze grote hooghte, niet konden, staende op de vloer, op den zelven dienst doen, en het opgaen na den altaer by trappen, om hunne schaemte niet t'ontdekken, hen uitdrukkelijk verboden was, Exod 20, 26, zoo wiert by hen een opgang van steen, die allengkens van den gront tot boven aen den altaer reez, verzonnen: waer langs de priesteren na den altaer, om dienst te doen, konden gaen. Deze opgang wiert in Hebreeusch *Kebesch* genoemt: het welk eigentlijck *rijzing des altaers* gezeidt is, en was gemaekt, gelijk de Rabbinen eendrachtelijk schrijven, in maniere van een valreep: waer over men uit 't schip te lande opklimt, of van daer in het schip neerklimt.

Zeven verscheide deelen des altaers worden by de Talmudisten gerekent. Het eerste is de bodem, rant of voetstal des altaers op den gront. Ezech. 43, 13, 14, dat een elle hoogh van den gront, en een elle breet, en op ieder zyde des vierkants twee en dertigh ellen langh was.

Deze voetstal van twee en dertigh ellen lang op ieder zijde begreep niet de volslage mate van een elle breet op ieder zijde van dien: maer hy schoot in desselfs zuid-wester hoek eenighzins te kort.

De Talmud schijnt dit in de volgende woorden uit te drukken. *De voetstal was een volkome wandelrye langs hene na't Noorde, en langs hene na't Zuide: maer ten Zuide schoot hy eene elle te kort, en ten Ooste eene elle.* Deze woorden willen dit zeggen. Wanneer iemant op den voetstal stont, zoo kon hy langs de Noordzyde hene wandelen, en zich wenden na de Noord-wester hoorn, en alzoo na de Wester hoek wandelen. Maer in dier wijze kon hy niet van de Zuidwester zijde na d'Ooster wandelen; want als hy zich na de Zuid-ooster hoek wende, zoo was daer zulken hoek niet, als aen d'andere hoornen was: want het was afgebroken, en schoot een elle aen de Zuid, en een elle aen d'Oost-zijde te kort: welke twee ellen t'zamen of aen malkanderen zouden gekomen zijn, om den hoorn tot een scherpe spits te maken, als d'andere.

De Zuid-ooster hoorn, zeidt de Talmud, had geen voetstal; dewijl het niet in het erfdeel van Benjamin was. D'Altaer besloegh eene elle in het erfdeel van Juda. Het paelsnoer ging uit het erfdeel van Juda, en ging in het erfdeel van Benjamin. In't kort, de Rabbinen en Talmudisten willen met deze woorden dit zeggen. Het pael-snoer, dat de twee erfdeelen der twee stammen van Juda en Benjamin scheide, liep recht boven dit punt des altaers: en een elle des altaers, by aldien deze hoek des voetstals gemaekt was, als d'andere, zou in het erfdeel van Juda gelegen zijn geweest: want d'altaer most in het erfdeel van den rover zijn, dat is, van Benjamin, die als een wolf zou roven: dies zy oordeelden beter te zijn, gene hoek altoos op deze punt van de voetstal te maken, als een te maken, naerdien het in het erfdeel van Juda zou vallen.

D'oorzake van deze ontbreking, mangel of kortschieting, wort by de Talmudisten deze gegeven, dewijl die hoek alleen van den gantschen altaer, niet in den stam van Benjamin,

maer

maer in den ſtam van Juda zou zijn; want zy willen nootwendigh de gehele altaer in het erfdeel van Benjamin geſtelt hebben, uit oorzake van deze woorden van Jakob. *Benjamin zal als een wolf verſcheuren. Des morgens zal hy roof eeten, en des avonts buit uitdeelen.* Hoe zy deze woorden op het Heilighdom en op den altaer duiden, die binnen het erfdeel van Benjamin gebouwt was, kan blijken uit de volgende uitlegging der Rabbinen over deze plaetſe. *Benjamin*, zeggen zy, *is als een verſlindende wolf, dewijl hy een ſterke ſtam was. In zijn gewest moſt de Goddelijke Majeſteit des Heeren van alle de werelt woonen, en in zijn erfdeel moſt het huis des Heilighdoms gebouwt worden.*

Gen. 49. 27.

Na by de hoeken der randen waren twee holen, een aen de West-zijde des voetſtals, en een andere aen de Zuitzijde: waer in het bloet, dat op de voetſtal geſtort was, liep, en van daer in een gote of rioel onder d'aerde, de welke in het dal van Kidron uitſtorting had.

Na de bodem of voetſtal dus een elle van den gront quam te rijzen, en tot eene elle in de breete rontom ſtrekte, (hoewel alleenlijk op de bovengemelde zijden) zoo wiert het vierkant van het lichaem des altaers op ieder zijde boven een elle ſmalder, en was aldus niet meer als dertigh ellen op ieder zijde des vierkants. In dier geſtalte bleef het tot vijf ellen hoogh, en wiert dan een elle ſmalder of enger. Deze ſmalte wiert in 't Hebreeuſch *Azarah*, dat is, *kring* of *randt* des altaers genoemt.

Aldaer was het vierkant des altaers acht en twintigh ellen op ieder zijde.

Hier verſchillen de Talmudiſten en Ezechiel eenighzins van elkanderen in de mate: want Ezechiel rekent van den bodem of voetſtal, op den gront, tot aen het laeghſte afſetſel of altaer-gang twee ellen: daer de Talmud ſlechts eene elle ſtelt. En van de lager altaer-gang tot de hoger, rekent Ezechiel vier ellen: maer de Talmud vijf. Wel is in de byzondere mate verſchil; maer niet in de gantſche zom of mate: naerdien zy beide den kring of rant des altaers zes ellen doen rijzen en hoogh ſtellen.

Op deze randen, of zijden des altaers, gingen de prieſters, ten tijde des dienſts: inzonderheit op den hooghſten, die de kring des altaers genoemt wiert, wanneer zy de hoornen met het bloet der offerhanden beſprengden.

Alle deze drie randen worden by de Rabbinen bywijle *Malken* genoemt, 't zy uit oorzake zy als vloeren waren, waer op de prieſters traden: (want in dien zin wort dit woort dikwils genomen;) of dewijl zy dikwils afgeſchraept wierden, om haer wit te houden; naerdien zoo veel bloets daer op geſprengt wiert. Want de geheele altaer wiert tweemael des jaers overgewit: te weten, eens te Paeſch, en eens op het feeſt der tabernakelen. Zoo andere Rabbinen ſchrijven, wiert d'altaer allen Zabbathavont met een doek afgeveeght.

Een elle hoogh boven deze bovenſte rant, die de kring genoemt wiert, was weder een verſmalling des altaers, tot de breete van eene elle. Aldaer begonnen de hoornen des altaers: en was het vierkant ſlechts zes en twintigh ellen op ieder zyde.

De hoornen waren op ieder hoek eene elle in 't vierkant, en hol, en rezen tot eene elle hoogh: want het is een gemeen zeggen onder de Joden: *De hooghte van ieder hoorn was vijf hant breet*, of een gemeene ellen. Het welk alzoo moet verſtaen worden: als dat de hoornen ſlechts een elle recht van onder van den voetſtal of eerſte begin opwaerts rezen, en allengs van een elle in 't vierkant, die zy op den bodem hadden, verminderden of dunder wierden, en in eene ſcherpe piramide eindighden. Tot de hooghte van eene elle rezen zy recht op, en liepen dan, als het ſcherp van een hoorn, buitenwaerts krom toe.

Het laeghſte gedeelte van de hoorens was zeven ellen van den gront. Derhalve deze woorden Pſal. 118, 27, *Bindt het feeſt-offer met touwen tot aen de hoornen des altaers*, bezwarelijk na een letterlijken zin kunnen genomen worden. Waer over men by den Chaldeeuſchen uitbreider deze woorden aldus leeſt. *Bint het offer-lam met touwen, tot dat ghy komt, om het te offeren, en ſprengkelt zijn bloet op de hoornen des altaers.*

God had, in de ſchets des altaers te geven, ontrent het maken der hoornen op de hoeken, grote zorge gedragen, zoo wel nopende den altaer des brantoffers, als Exod. 27, 2. *Ghy zult zijne hoor-*

Digitized by Google

hoornen op zijne vier hoeken maken: als aengaende den reuk-altaer. *Uit hem zullen zijne hoornen zijn*. Exod. 3, 2.

Een elle boven den eersten opgang der hoornen des altaers, wiert desselfs vierkant weer een ellen smalder. En aldus was'er dan niet meer als vier en twintigh ellen op ieder zijde; en bleef alzoo van het vlak tot aen den top, daer het vuur lagh.

De rant van een elle, dien d'inkorting maekte, als een bank rontom, was de plaetse, waer op de priester rontom den altaer ging en stont, om de stukken des offers op te leggen, of om te smijten, als zy in het vuur lagen.

Van den kring des altaers opwaerts, 't welk vier ellen was, was dat gedeelte, dat eigentlijk *Harel* en *Ariël* genoemt wort, Ezech. 43, 15. *En Harel was vier ellen, en van Ariël voorts opwaerts waren de vier hoornen.* Ezechiel had tot hier toe de trapwijze rijzingen des altaers, in de vorige veirsen in dezer wijze beschreven: als

ỳ. 13. *De bodem zal eene elle zijn, en de breete eene elle.* Deez was de voetstal, daer wy te voore van gesproken hebben, eene elle hoogh, en eene elle breet.

En zijn kim aen den rant rontom was eene spanne.

De rant van deze voetstal of bodem was niet scherp, maer boven met eene kim van eene span omringt.

Aldus kon het bloet, dat op den voetstal uitgestort was, niet op de vloer lopen; maer het wiert daer door opgehouden, en liep neerwaerts na de bovengemelde holen, in het gemeen rioel.

En dus was de rugh (kruin of top) *des altaers.* ỳ. 13.

De top of kruin des altaers was ook door een diergelijk ander kim omringt.

ỳ. 14. *Van den bodem, op den gront, tot het onderste affetsel, was twee ellen.*

Wel was de voetstal, die hier het onderste affetzel genoemt wordt, geen twee ellen dik in de vlakte, zoo als het op de gront lagh: want in het voorgaende veirs wordt de bodem slechts een elle diep gezeidt te zijn. Maer van deze voetstal reez een vlakke opgang of oprijzing tot eene elle hoogh, die wat dikker was, als het lichaem des altaers recht daer boven. En aldus was van den top van deze oprijzing, alwaer het vierkant nauwer wiert, twee ellen: en van de top van deze vlakke rijzing, daer het vierkant smalder wiert, tot de kring, eigentlijk niet meer als vier ellen; maer van de voetstal af vijf ellen.

En alhoewel de Talmudisten en Ezechiel zoo van elkandren in 't spreken verschillen, (wanneer zy zeggen, dat de voetstal of onderste affetsel niet meer als een elle hoogh was: en Ezechiel die twee hoogh maekt: en wanneer de Talmudisten zeggen, dat de hoogte van het onderste affetsel af, tot het bovenste affetsel, of van de voetstael af tot de kring vijf ellen is, en Ezechiel slechts vier stelt,) zoo menen zy nochtans een en het zelve; maer verstaen het als gezeit is: te weten, de Talmudisten nemen de voetstal of onderste affetsel afzonderlijk, zoo als het plat op den gront neerleit: maer Ezechiel neemt die met deze opgang van een elle, rustende of leunende eene elle hoogh aen het lichaem des altaers. Daer na zeidt de profeet, dat, na het lichaem des altaers zes ellen hoogh tot aen het bovenste affetsel, dat de Talmudisten den kring noemen, gerezen was, *van daer Harel vier ellen was, en van Ariel voorts opwaerts de vier hoornen.*

Eenige houden het woort *Harel* en *Ariel* voor een en het zelfste, daer zy nochtans beyde in spelling zoo verre van elkandre verschillen; en dienvolgens ook ieder woort een byzonderen zin en betekenis heeft. *Harel* betekent *bergh des Heeren*, en *Ariel Leeuw des Heeren*, op dien bergh.

Het laeghste gedeelte des altaers aen de hoornen wort eigentlijk *Harel*, en het hooghste eigentlijk *Ariel* genoemt: hoewel by Ezechiel ter gemelder plaetse de naem *Ariel* aen dat gantsch gedeelte gegeven wort, welk onder van de voet der hoornen opwaerts strekt.

Indien men het woort *Harel* voor *bergh des Heeren* wil nemen, dan bediet het, volgens *David Kimchi*, zoo veel als *Huis des Heeren*.

Maer het woort *Ariel* wort voor den altaer genomen, en betekent *leeuw des Heeren*, uit oorzake het *heilige vuur*,

Digitized by Google

vuur, dat uit den hemel nederdaelde, op den zelven als een leeuw lagh.

Lichtf. Het woort *Ariel* betekent ook ongemeene of uitstekende sterkte. 2 Sam. 23, 3. en aldus wort *Harel* by Esai. 33, 7. genomen.

Maer men neme het woort *Ariel* hoe men wil, 't zy voor iet *sterks*, of voor eenen *leeuw des Heeren*, d'altaer was zeer eigentlijk alzoo genoemt, uit oorzake van het verteren en verslinden van zoo veel offerhanden, even als een leeu al het vee verslint, dat hem voorkomt.

D'eigentlijke top of kruin des altaers was vier en twintigh ellen in't vierkant, en *Maarakach* op Hebreeusch, dat is, *heert* of *vuurstede*, geheten.

Drie vuuren branden gewonelijken op den altaer; maer inzonderheit een zeer groot vuur voor d'offerhanden.

Opgang des altaers. In het midden aen de Zuitzyde des altaers was een opgang van twee en dertigh ellen lang, zoo lang d'altaer was, en zestien ellen breet, de helft van de breete des altaers. Dies d'altaer de brete des opgangs acht ellen ter weder zijde overtrof.

Deze opgang was slechts zeven ellen hoogh, (en geen negen, gelijk *Maymonides* t'onrecht schrijft) want naerdien, volgens schrijven der Talmudisten, d'altaer tien ellen hoogh was, te weten, tot aen de hooghste vuurstede des altaers, en de vuurstede de hooghte van drie ellen had, zoo volght daer uit, dat d'opgang, die alleenlijk tot aen d'onderste vuurstede reikte, slechts zeven ellen hoogh was.

Ter oorzake van deze groote lengte en kleine hooghte, liep deze trap zeer vlak na den altaer op, en rees allengs, op alle vier ellen en een halve in de lengte, een elle in de hooghte. Dus vlak most d'opgang tot den altaer zijn: naerdien de priesters na den altaer by trappen niet mochten opgaen, volgens verbot der wet. Men ging gewonelijk by den opgang ten Oosten op, en ten Westen af.

Deze ophang wiert by de Talmudisten *Chebbesch* genoemt, dat zoo veel als *valreep* wil zeggen: gelijk reeds te vore gezeit is.

Aen de West-zijde, nevens den opgang des altaers, stonden twee tafelen; een van zilver, waer op de vaten des diensts gestelt wierden, en d'andere van marmer, de *tafel des vats* genoemt: waer op de stukken der offerhanden, die op den altaer gebraght waren, geleidt wierden: van waer zy door de priesters afgenomen, en op den altaer gesleept wierden. By de marmere tafel stonden de priesters, wanneer zy ten tijde van den godsdienst op hunne trompetten bliezen.

Aen de zelve zijde van dien opgang, of liever in de zijde van dien opgang zelf, was eene plaetse, *Rebubah* genoemt, waer in de vogelen gesmeten wierden, die ten offer aengeboden waren, maer onbequaem daer toe geoordeelt wierden.

Zoo andere uit de Schriften der Talmudisten verhalen, was aen dezelve zijde een venstertje van een elle lang en breet, waer door d'onreine vogelen, die ten offer bereit waren, in een vuilniskuil gesmeten wierden.

Aen d'Oost-zijde des opgangs was de plaetse, daer in het gewei en gedarmte der opgeofferde vogelen gesmeten wiert. Op dezelve plaetse wiert ook d'assche des altaers gebraght.

Een root linnen of lint was rontom den altaer, recht in't midden, tusschen den bodem en top gebonden, tot een bericht voor de priesters, of zy het offer-bloet boven, of beneden zouden sprengen: want by wijle deden zy het op d'eerste, en by wijle op de laetste wijze, na voorval van zaken: want gelijk het een bloet most aen den bodem des altaers: het ander, op de hoornen, en het ander onder uitgestort en gesprengt worden, alzoo wiert dit rood linnen tot een merkpael tusschen beide gestelt.

De gantsche altaer was, volgens schrijven van Josephus en de Talmudisten, van rouwe, ongeschaafde en hele stenen opgebouwt: dienvolgens waren zy ongehouwen, en met geen yzer angeraekt, volgens voorschrift en gebod der wet.

De Talmud en *Maymonides* beschrijven de bouwing des altaers in de volgende woorden.

Wanneer zy den altaer bouwden, zoo bouwden zy dien doorgaens

 vast,

vaſt, als een pylaer, en maekten gene holte in den zelven. Maer iemant braght grote en kleine ſtenen, çement, pek en loot, mengde het onder malkanderen, en goot het alles in den groten voetſtal uit, dien hy na zijne mate geleit had, en alzoo bouwde hy opwaerts. Hy zette in het midden des gebouws een ſtuk van hout of ſteen, aen de Zuid-ooſter hoorn, na de mate van de grondveſt of voetſtal: en in dier wijze zette hy in het midden van ieder dezer hoornen, tot dat hy het gebouw geeindight had. Toen nam hy deze ſtukken, die in het midden des gebouws waren, wegh: en aldus wiert de Zuid-ooſter hoorn zonder voetſtal gelaten. Voorts wierden d'overige hoornen hol gelaten. Dus verre de Talmud.

Deze gemelde ſtenen, waer van d'altaer en d'opgang tot den zelven, gemaekt waren, worden gezeidt in het dal *Betcherem* gegoten te zijn, dat by Nehem. 3, 14. Jerem. 6, 1. gedaght wort.

D'altaer, volgens verhael der Talmudiſten, moght met geen yzeren troffel gepleiſtert worden; op dat hy dien door het aenraken niet zou ontreinigen: want yzer, zeggen zy, was gemaekt, om 's menſchen dagen te verkorten, en d'altaer om 's menſchen leven te verlangen.

D'altaer wiert boven mate heiligh gehouden: waer over al het geen, dat aen den altaer geraekt had, heiligh was. Exod. 29, 37. Waer op de Zalighmaker ziet, daer hy by Mattheus 23. 17, 18. zeidt. *Wie gezworen zal hebben by den altaer, dat is niet: maer wie gezworen zal hebben by de gave, die daer op is, die is ſchuldigh. Ghy dwaze en blinde, want wat is meerder, de gave, of die de gave heilight?*

D'altaer was ook eene plaetſe van toevlucht: waer over de genen, onder de Joden, die voor hunne machtiger vreeſden, en zijne genade verzochten, tot den altaer, als tot een vryburgh, vlughten, en de hoornen des altaers vatten, gelijk Adonia, die Salomon vreeſde, de hoornen des altaers vatte. 1 Reg. 1, 5. Deſgelijx vatte Joab de hoornen des altaers. 1 Reg. 2, 38. Des niettemin had God geboden, dootſlagers van zijnen altaer ter ſtraffe te ſlepen. Exod. 21, 4. 1 Reg. 2, 25, 28.

Onder de heidenen vluchten ook de ſmekelingen, en die voor hun leven vreeſden, tot den altaer; als blijkt uit het tweede boek van Virgilius, daer *Hekuba* en hare dochter gezeidt worden, in het overrompelen der ſtad Troje, door de Grieken, haer na den altaer begeven te hebben, en neffens den zelven te zitten. Van gelijken had Helena zich derwaerts begev en.

Inzonderheit plaghten de knechten of ſlaven gewonelijken derwaerts hun toevlucht te nemen, uit vreze voor ſtraffe. Doch gelijk by de Joden, alzoo moght ook by hen den godlozen en onrechtvaerdigen het vluchten tot den altaer niet baten. *Het betaemt niet,* zeidt Euripides, *dat onrechtvaerdigen by den altaer zitten; maer moeten daer van afgetrokken worden.*

Altaer des reuk-offers.

IN het Heilige of Heilige plaetſe des tempels ſtont tuſſchen den kandelaer en tafel der toon-broden de altaer des Reuk-offers: hoewel niet recht in 't midden; maer een weinigh hoger in het Heilige, na de aenſpraekplaetſe toe.

De reuk-altaer, gemenelijk de goude altaer genoemt, was een elle in 't vierkant, en twee ellen hoogh, en had vier hoornen op de vier hoeken, en eene kroon rontom zijne rant, die de Joden de krone des Prieſterdoms noemen.

Op dezen altaer wierden des uchtens en des avonts allen daeghs reukwerk geoffert. Ziet Exod. 30, 37, 25, 28. Lev. 4, 7. 1 Chron. 6, 49. 28, 10. 2 Chron. 29, 16, 19. Luc. 11. 1 Reg. 6, 20. &c.

Digitized by Google

Plaetsen des voorhofs Israëls, tusschen den altaer en de Noord-zyde, en tusschen den altaer en Zuid-zyde.

DE gewonelijkste en algemeinste slachting der offerhanden was aen de Noortzijde des altaers, gelijk de Talmud in de volgende woorden wijtlopigh verhaelt. *De allerheilighste offerhanden wierden aen de Noortzijde geslaght: alle de slaghtinge der varren en geiten, ten verzoendage, was aen de Noort-zijde, en het ontfangen des bloets in een vat was aen de Noort-zijde. De varren en geiten, die mosten verbrant worden, wierden ten Noorden geslaght, en hun bloet ten Noorden ontfangen. De geiten van den aenvang der maent, en plechtelijke feesten, wierden ten Noorden geslaght, en hun bloet ten Noorden ontfangen. De geheele allerheilighste brant-offer wiert ten Noorden geslaght. De vree-offers en lijk-offers der t'zamenkomsten wierden ten Noorden geslaght.* In 't algemeen wiert het grootste getal der offerhanden aen de Noordzijde des altaers geslaght. Weshalve waren aen die zijde des altaers inzonderheid deze drie dingen. De ring-plaetse, tafelen, en haken in de pylaren.

Ring-plaetse. Acht ellen van den altaer, Noortwaerts, was de ring-plaetse, dewelke na 't Noorde tot vier en twintigh ellen in de brete strekte.

De ringen, zeid de Talmud, staen in zes ryen, vier in eene ry: hoewel zommige vier ryen, en zes ringen in eene ry stellen. Deze ringen waren in de steenen des vloers vast gehecht, en aen ieder ring was een kromme haek geklonken, daer zy den hals van het offer-beest onder braghten, en vast hielden: of zy maekten den hals des offer-beests met touwen aen deze ringen vast, om het aldus des te gemakkelijker te slachten.

Hier was de plaetse, daer zy d'offerhanden vast bonden, ter tijt toe dat zy gekeelt wierden, en daer zy het keelden. Deze plaetse was gemenelijken *plaetse des slachters* of *slachtplaetse* genoemt.

Wel was het een streng en uitdrukkelijk gebodt, zulke en zulke offerhanden aen de Noord-zyde des altaers te slaghten. Lev. 1, 10, 11, &c. dat is eigentlijk recht tusschen den altaer en Noorder-muur des voorhofs: doch als'er een grote menighte van zulke beesten te slaghten waren, dewelke deze ring-plaetse door hare kleinte niet kon bevatten, dan slaghten zy die hooger in het voorhof: te weten, in het bestek tusschen den altaer en het portael; hoewel aen de Noortzijde van dien, en zoo na als het moghelijk was in de plaetse, dewelke lijnrecht met de ring plaetse lagh.

Vier ellen van de Noort-zijde van deze ring-plaetse stonden marmere tafels: waer op zy d'ingewanden der offerhanden afwosschen en in stukken hieuwen. Marmere tafels.

Vier ellen meer noortwaerts stonden pylaren met haken, waer aen zy d'offerhanden hingen, om te villen. Deze pylaren waren niet die genen, dewelke de galderye aen de Noortzijde des voorhofs droegen; maer waren lange pylaren, staende neffens die, ten getale van acht. Op d'einden van die lagen çeder balken over dwers: en in beide waren ijzere haeken vast geklonken, aen welke haeken de geslaghte offer-beesten opgehangen wierden, om die des te beter te kunnen villen.

Ieder pylaer had drie haken, d'eene boven d'andere, om tot kleine en grote beesten te kunnen dienen. Voor deze pylaren, of liever voor de plaetse, tusschen de pylaren, stonden de marmere tafels: waerop, na d'ingewanden der beesten voor d'eerste mael in het waschhuis afgewasschen waren, voor de tweede male afgewasschen en bereit, en bequaem ten altaer gemaekt wierden.

Op dezelve tafels wierden ook d'afgevilde beesten in stukken gehouwen, gelijk die op den altaer mosten gebraght worden.

Van

Digitized by Google

Van deze lage pylaren, tot aen de Noorder muur des voorhofs, was eene ruimte van acht ellen, dewelke de plaetse en het bestek voor d'Israëliten was, die op deze zijde des voorhofs stonden: want alhoewel deze gemelde pylaren de galderye, daer onder het volk stont, niet droegen, zoo stonden zy evenwel zoo na by deze pijlaeren, dat de Joden van deze pijlaeren het bestek van de stantplaetsen der Israëliten, op deze zijde, rekenen en meten. Het welke drie ellen smalder was, als hunne stantplaetsen aen het Oost-eind.

Aldus was de plaetse of ruimte tusschen den altaer en Noort-zijde des voorhofs verdeilt en beslagen.

Wat belangt de ruimte of plaetse op d'andere zijde des altaers, na 't Zuide, dezelve was aldus verdeilt.

Eerstelijk besloegh d'opgang, na den altaer, twee en dertigh ellen.

In 't kort: de gantsche brete des voorhofs van hondert en zeven en dertigh ellen wort by de Talmudisten aldus in de byzondere plaetsen verdeilt.

De plaetse of ruimte van de Noorder muur tot de pijlaren was	8	ellen.
De plaetse van de marmere tafels	4	
Van deze tafels tot de ringplaetse	4	
De ring-plaetse zelve	42	
Van de ringplaetse tot den altaer	8	
D'altaer zelf	32	
D'opgang of valreep	32	
De plaetse van den opgang tot den Zuider-muur,	25	

Deze vijf en twintigh ellen, tusschen den voet des opgangs en tusschen den Zuider muur, was ook eene plaetse met lage pijlaren bezet.

Men had eenige offerhanden, die de Talmud *Heilige der Heiligen* of *d'Allerheilighste Offerhanden* noemt, als Brand-offers, Zond-offers, Lijk-offers en andere, die nootwendigh aen de Noort-zijde des altaers, of ten minsten aen de Noort-zijde des voorhofs mosten gebonden en geslaght worden, als te vore gezeidt is.

Men had ook offerhanden, die *minder Heilige dingen* genoemt, en in *eenigh gedeelte* des voorhofs moghten geslaght worden, en niet gehouden waren aen die zijde geslaght te worden, als danck-offers, offer der eerstelingen, tienden en anderen.

En alhoewel de Talmud van *eenigh gedeelte* des voorhofs spreekt, waer in d'offerhanden moghten geslacht worden, zoo heeft die nochtans byzonderlijk haer opzicht tot de Zuid-zyde des altaers, in tegenstellinge van 't Noorden, en verstaet de Zuit-zyde in die brete, als de Noort-zyde was, wanneer d'offerhanden door d'overgroote menighten daer ingezet mosten worden.

Want als 'er gene meer offerhanden waren, als die binnen het rechte bestek, tusschen de Noort-zyde des altaers, en tusschen de noorder muur des voorhofs, konden geslacht worden, zoo wierden zy aldaer geslaght: maer wanneer een overgrote menighte van offerhanden den priesteren overviel, dan wiert de gantsche Noordzijde des voorhofs, van het Oost tot het West-eind, en zoo verre ten Zuide, als tot het midden des altaers, tot het slaghten der beesten gebruikt: en al die ruimte wiert als Noorden gerekent.

Aldus waren aen de Zuid-zijde des altaers marmere tafels en lange pijlaren, ten zelven gebruike, als die aen de Noord-zijde des altaers: te weten, om daer op d'ingewanden der offerhanden te leggen, en te wasschen: maer wanneer'er een groter menighte van offerhanden was, als de plaetse tusschen den altaer en den Zuider muur kon bevatten, dan moght de gehele Zuid-zijde daer toe gebruikt worden, even zoo verre, als het midden des altaers tusschen 't Noorde en Zuide.

Derhalve was de plaetse van vijf en twintigh ellen, tusschen den Zuider-muur des voorhofs, en tusschen den voet van den opgang des altaers, aldus verdeilt.

1. Acht ellen was van den muur des voorhofs tot de pylaren, als aen de Noortzijde. Dit was de brete der galderye en stant-plaetse der Israëliten op die zijde des voorhofs.

2. De plaetse der tafelen, als aen d'andere zijde, voor de pylaren, besloegh vier ellen.

3. D'overige dertien ellen tusschen deze en de voet van den opgang des altaers, wiert eensdeels met zommige ringen, als aen de Noortzijde, en eensdeels met een effe vloer, neffens den opgang beslagen, tot beter opgang voor de priesters.

Plaet-

Plaetse tusschen den altaer en het portael.

D'Altaer stont voor de poorte of ingang des portaels, waer door men in den tempel trad.

De ruimte, tusschen den voetstal des altaers, en tusschen den voetstal des portaels was twee en twintigh ellen, hoewel'er zoo veel zuivere gront of vlakke vloer en ope doorgang tusschen beide niet was: want naerdien de trappen des portaels twaelf in getale waren, en ieder trap de brete van eene elle had, zoo quamen hier door deze treden een groot stuk weeghs neerwaerts in het voorhof na den altaer toe te leggen, en besloegen een groote ruimte van deze twee en twintigh ellen.

Ieder dezer treden was eene halve elle hoogh: dies de gantsche opgang zes ellen van den gront tot aen d'intrede des portaels oprees: zoo dat de geen, die in de poorte des portaels stont, met zijne voeten, gelijk en water-pas met de kring des altaers stont.

Op deze trappen des portaels stonden de priesters, wanneer zy na het branden des reukwerks uitquamen, en het volk zegenden.

Uit oorzake van de heiligheit dezer plaetse, dewijl die zoo na by den altaer en tempel was, moght niemant op dezelve komen, die eenige besmetting of vlek had. Niemant moght ook op deze plaetse bloots hoofts komen, naerdien de Joden in hunnen grootsten aendaght gewoonelijken het hooft bedekten. Ook mocht niemant op deze plaetse staen, noch binnen dezelve rusten, wanneer de priester reukwerken in de Heilige plaetse brande, of met het bloet des zoen-offers inquam, dat binnen most gesprengt worden: want dan begaf zich een ieder, die op deze plaetse was, van daer.

Om nu den tijt te weten, wanneer een iegelijk op het reuk-werk branden zich van deze plaetse most vertrekken, zoo riep de *Sagan*, of Onder-bewinthebber des diensts, den priester, die binnen de Heilige plaetse was, met luider stemme toe, en zeide: *Offer reukwerk*, op welk geroep het volk zich vertrok.

Op deze plaetse, tusschen den tempel en altaer, wiert Zacharias, de zoon van Barachias, ter neer gevelt, als de Zaligh maker by Mattheus gedenkt. cap. 23, 35. Ziet pag. 513.

Op deze plaetse, tusschen den altaer en tempel, stonden tien kopere wasch-vaten, hoewel niet recht voor den altaer; maer meer na 't Zuide toe: dies het tusschen den opgang des altaers, en tusschen het portael stont. Waer van ziet Exod. 30, 18. 40, 30. 1 Reg. 7.

In den eersten tempel Salomons stont op het Oost-eind, na de Noord-oostzyde van het voorhof der priesteren, een koper vat of bak met water, op twaelf kopere ossen, 2 Chr. 4, 14. van een ongemeene groote en zwaerte; dat om zijne groote, zoo Josephus schrijft, de kopere zee ten tijde Salomons genoemt wiert: gelijk de Joden, volgens een gewonelijke wijze van spreken, alle grote vergaderingen van water een Zee noemen.

Salomon had deze kopere zee op de vlakte des Jordaens doen gieten.

Met het water van deze zee wiesschen de priesters, wanneer zy dienst zouden doen, handen en voeten, en het gantsche lijf. 2 Chron. 4, 6.

Het water van deze zee quam uit den bron Etam, werwaerts het door onderaertsche pijpen na toe geleit wiert.

Deze kopere zee wiert door bevel van Koning Achan van de twaelf ossen afgenomen, en op een stenen vloer gestelt. Namaels hebben de Chaldeen deze kopere zee gebroken, en het koper na Babylon vervoert. Ziet breder 1 Reg. 7. 2 Reg. 16, 15. 2 Chron. 4. Jerem. 27, 22.

Digitized by Google

Tresoryen of schat-kisten, en schat-kamers des tempels.

DE tresoryen of schatplaetsen des tempels waren van tweederlei aert en zin: te weten, schat-kisten en schatkamers: d'eersten wierden op Hebreeusch *Schopheroth*, en de laeste *Lesacoth* genaemt, en hadden alle beide den algemeenen naem van *Korban*.

In of aen den tempel waren dertien schatkisten, dewelke by de Joden gemelijken *Schopheroth* genoemt worden, het welk eigentlijk *trompetten* betekent: uit oorzake de schatkisten trompetswijs gemaekt waren, wijt op den bodem, en nau aen den mont, ten einde het ingeleit gelt niet lichtelijk zou kunnen uitgenomen worden.

Twee dezer kisten waren voor de halve Sikels, die ieder Israëlijt most tot offer of rantsoen voor zijne ziele of lijf betalen: volgens de gegevene wet Exod. 30, 13.

D'eene kist was voor de betaling van het vorige jaer: indien iemant in gebreke gebleven was op den behoorlijken tijt te betalen: en d'andere voor de halve Sikel van het lopende jaer.

Op den eersten dagh der maent *Adar* (welke ten deele met onze Sprokkelmaent over een komt) wiert een algemene kuntschap of bekentmaking door het gantsche lant gedaen, om zorge voor het betalen der halve Sikels te dragen.

Op den vijftienden dagh der zelver maent zaten d'ontfangers in ieder stad, om die t'ontfangen, met twee kisten voor hen (gelijk als in den tempel waren) en vorderden het gelt met goetheit, zonder strengheit of gewelt te gebruiken.

Op den vijf en twintighsten dagh der maent begonnen d'ontfangers in den tempel te zitten, en dwongen dan het volk te betalen. By aldien iemant niet had te betalen, zoo namen zy pant, en by wijle zijne klederen met gewelt af.

Zy hadden eene tafel voor hen, om daer op het gelt te rekenen en wisselen: waerom zy ook wisselaers genoemt wierden, en twee kisten voor hen, om het gelt in te leggen.

Die een Sikel te wisselen braght, en een halve Sikel weerom most hebben, daer trok d'ontfanger of wisselaer eenigh genot uit: welk genot *Kolbon* wiert genoemt. Ziet Joh. 2, 15.

De Talmud en Rabbinen spreken 'er boven mate wijtloopigh, nopende dit *Kolbon*.

Op wat plaetse des tempels deze kiste van het klein gelt stonden, of waer d'ontfangers van dien zaten, wort in de Talmud noch by de Rabbinen aengewezen: hoewel gelooffelijk en waerschijnelijk is, dat zy ontrent d'Oosterpoorte van *Susan* zaten, als de hooghste en gemeinste ingang.

Behalve deze schatkisten, dewelke slechts voor een zekeren tijt van 't jaer in gebruik waren, had men daer en boven noch elf, die altijt en geduurighlijk in gebruik waren, en op hare plaetse het gantsche jaer door stonden.

Op ieder dezer kisten was geschreven, tot wat gebruik zy dienden, en waer toe zy geschikt waren.

D'eerste was voor de genen, die een paer tortel-duiven of jonge duiven mosten offeren: d'eene tot een brantoffer, en d'andere tot een zoen-offer. D'offeraers nu leiden in deze kist den prijze van dien, in gelde.

De tweede kist was voor de genen, die een brant-offer van vogelen mosten offeren.

De derde voor de genen, die offerhout tot den altaer mosten kopen.

In de vierde wiert het offer-gelt gesmeten, om wierook te kopen.

De vijfde was voor de genen, die gout voor den genaden-stoel offerden.

De zeste was tot het overblijfsel des zond-offers geschikt: dat is, wanneer iemant een stuk gelt tot een zond-offer belooft, en een offerhande gekocht had, het overschot des gelts, zoo iet overschoot, wiert in deze kist geleit.

De zevende tot het overschot van een lijk-offer.

D'achtste tot het overschot van een vogel-offer van mannen en vrouwen, die etter-vloeden hadden, desgelijx voor kraem-vrouwen.

De negende tot het overschot des offers der Nazariten.

De

De tiende tot het overschot van het offer eens melaetschen.

D'elfde voor de genen, die vrywilliglijk groot vee opofferden: want het gelt, daer het voor gekocht wert, staken zy in deze kiste.

Deze kisten stonden altijts in den tempel. Op ieder was geschreven, waer toe het gelt, dat'er ingestoken wiert, geschikt was.

Dezelve schatkisten of Tresoryen zijn de genen, welker Josephus gedenkt, *daer de galderyen voorby hene liepen.*

Of nu dezelve kisten in het voorhof Israëls of in het voorhof der vrouwen, of in beide stonden, kan niet zekerlijk gezeit worden: naerdien de Talmud noch de Rabbinen haer eigentlijke plaetse aenwijzen: maer ongetwijfelt, en na alle waerschijnelijkheit stonden zy op verscheide zijden in het voorhof der vrouwen, voor de galderyen. Waer om dit voorhof ook de schatkiste wort genoemt. 1 Joh. 8, 20. daer Johannes zeidt: *Deze dingen sprak Jesus in de schatkiste, als hy in den tempel leerde.* Want tot dit voorhof stont de toegang voor mannen en vrouwen open: gelijk de schatkisten, daer in alle man gelt most smijten, op zoodanige plaetsen behoorden te staen, daer mannen en vrouwen moghten komen: want het *voorhof der vrouwen* wiert niet alzoo genoemt, om dat de vrouwn alleen daer in moghten komen: maer uit oorzake de vrouwen niet geoorloft was, verder te gaen. Op een zelven zin als het *buiten voorhof* het *voorhof der heidenen* genoemt wiert: niet uit oorzake de heidenen alleen in het zelve quamen; maer dewijl hen niet geoorloft was verder te gaen. Dit buiten voorhof was ook gemeenelijk *de bergh des tempels* genoemt: alzoo was ook dit voorhof der vrouwen de *schatkiste* genoemt.

Schatkamers.

Gelijk'er schatkisten waren, alzoo waren'er ook schatkamers: want behalve de kamers, die aen de poorten van den bergh des huis waren, behalve de kamers, dewelke aen het lichaem des tempels stonden, en behalve de kamers, daer in tienden, eerstelingen, vaten en kleederen ingeleit wierden, waren'er drie voorname schatkamers; maer de plaetse, waer zy eigentlijk stonden, kan niet volkomen aengewezen worden.

Een kamer was'er van de halve Sikel kleen gelt: waer in drie kisten altijt vast stonden, in de welke het gelt van de twee eerste kisten der gemelde dertien, wanneer zy vol waren, ontleedight wiert: alsdan wiert deze kamer toegesloten en bezegelt.

De Talmudisten noemden deze kamer, uitstekentheitshalve, *Laschara*h, dat is, *kamer*, gezeit.

Wijders, op drie gezette tijden des jaërs wiert uit deze gelt-kamers of uit deze drie gelt-kisten het gelt weder uitgenomen en gelight, en in drie andere kleine kisten geleit en in dezelve mee genomen. Te weten, vijftien dagen voor Paesch, vijftien dagen voor Pinxteren, en vijftien dagen voor het feest der tabernakelen.

Op een dezer drie kisjes, daer in het gelt uit de drie groote kisten geleit wiert, stont de Hebreeusche letter א *Aleph*: op de tweede de letter ב *Beth*: op de derde ג de *Gimel*. Doch zoo Rabbi *Ishmaël* zeid, was het opschrift in't Grieksch *Alpha*, *Beta*, *Gamma*.

Dit wiert onderscheitshalve gedaen; want d'eene kiste wiert gevult uit den name der Joden des lants Israëls: d'andre uit den name der gener, die in de steden en lantschappen dicht daer by waren: en de derde, uit den name der Joden, die in Babel, Medien, en verder woonden.

Ieder dezer drie kisten hield drie Seas: en ieder der drie grote vast staende kisten negen Seas: een Seas gerekent op drie schepels.

Het uitnemen en inleggen des gelts geschiede met byzondere toeverzicht en opmerking: gelijk de Talmud en *Maymonides* in volgender wijze verhalen.

Die inging met de drie kisjes, om het gelt uit te nemen, ontdekte eerstelijk d'eerste der drie grote kisten, en mede het kisje, daer op geschreven was א *Aleph*, en dekte die dan weer met zijn linnen toe: want ieder vast staende kiste was met een linnen overdekt. Daer na ontdekte hy de tweede groote kiste, en smeet daer uit het gelt in het tweede kleine kisje, daer op ב *Beth* geschreven stont: en dekte die dan weer toe. Daer na ontdekte hy de derde grote kiste, en vulde uit die het derde kleine kisje: waer op geschreven was *Gimel* ג.

Die in de kamer trad, om de kisten

t'ontledigen, moght met geen gevouwen of omgeslagen kleet, noch met schoenen of muilen, noch met bescherm-afgoden ingaen: 't welk geschiede, om allen bedrogh, en gelegentheit van gelt te versteken of te stelen voor te komen.

Wanneer hy inging, stont een waght buiten de deure. Zoo lang hy binnen de kamer was, spraken zy tot hem, en hy weer tot hen, ten einde hy geen gelt in zijnen mont zou kunnen steken.

Hy begon geen gelt uit de kisten te nemen, voor al eer hy aen die van buiten kuntschap gaf, met te zeggen: *Ik ontledige.* Waer op zy hem tot driemael toe antwoorden: *Ontleedige, ontleedige, ontleedige.*

Dus verre zy uit de Schriften der Rabbinen en Talmud van den tempel, inzonderheit door Herodes gesticht, gesproken: hoewel doorgaens, om d'overeenkoming en gelijkheit van stoffe, ook bygevoeght, 't geen den eersten tempel Salomons betreft.

De tempel, door Herodes gesticht, verbrande binnen weinigh uuren tijts, des jaers een en t'zeventigh na des Zalighmakers geboorte, op den tienden van Ooghstmaent, en op den zelven maent en dagh, ('t geen met recht te verwonderen is,) op den welken d'eerste tempel Salomons door Nabuchodonosar, of door zijne krijsknechten, in kolen geleit wiert.

Ziet pag. 355.

Te dier tijt had *Titus*, *Vespasiaens* zoon, de stad Jerusalem belegert, uit oorzake de Joden aen het muiten geslagen, en tegen de Romeinen opgestaen waren, en was reeds, na het veroveren des kasteels *Antonia*, tot aen den tempel doorgebroken. Waer op de Joden, als met eene woede en dolheit ingenomen, de portalen in brant staken. Maer zeker Romeinsche krijgsknecht wierp brandend vuurtuigh, door een vergult venster, in de Noorder kamers des tempels: waer door de gantsche tempel in den brant, en in 't korte in assche raekte: niet tegenstaende de Joden, en *Titus* zelf, den brant traghten uit te blusschen. Aldus verging, door dezen brant, het wonderlijkste van alle werken, die oit gezien of gehoort waren, en het cieraet der geheele werelt. Joseph. lib. VI. Bell. cap. 10. Eindelijk wiert ook de gehele stad verwoest en ten gronde verdelght.

Deze verwoesting des tempels magh met recht op des Zalighmakers voorspelling geduit worden, wanneer hy tot zijne Jongeren, die hem de gebouwen des tempels toonden, zeide: *Voorwaer zegh ik, hier zal d'een steen op den anderen niet gelaten worden, die niet gesloopt zal worden*, gelijk reeds te vore in 't brede verhaelt is.

Ziet pag. 356.

Tempel van Zorobabel en Herodes den tweeden tempel genoemt.

Wijders, alhoewel deez tempel, door Herodes gesticht, de derde tempel van Jerusalem was, of tusschen de wederkomste uit de Babylonische gevangkenis, en tusschen de laeste verwoesting van Jerusalem, eigentlijk schijnen twee tempels geweest te zijn, als die van Zorobabel, en die van Herodes, (want Herodes begon zijnen tempel van den grontvest af op te bouwen) zoo houden nochtans de Talmud en alle Joodsche Schrijvers eenparelijk en algemeinelijk die twee slechts voor eenen tempel. Want schoon de tempel, door Zorobabel gebouwt, tot den gront door Herodes gesloopt en ter neer gesmeten wiert, wanneer hy dien tempel bouwde, die tot aen den laesten ondergang van Jerusalem stont, zoo kon nochtans met gene reden, deze als twee verscheide tempels gerekent worden; maer als een eenige tempel, die eerst gebouwt, en daer na treffelijker en heerlijker herbouwt of hermaekt wiert: eensdeels uit oorzake die sloping niet door eene verwoesting of vernieling, maer tot heropbouwing en verbetering van dien geschiede: en ten anderen, dewijl de tempel van Herodes van een zelve gestalte en fatsoen, als die van Zorobabel was; hoewel groter van bestek: en beide na de schets van Ezechiels gezicht-tempel gemaekt waren.

Van gelijken wort by *Tacitus* de tempel, door *Pompejus* verovert, voor een en den zelven gehouden, die by hem ter zelver plaetse verhaelt wort door *Titus* verwoest te zijn. Lib. 5. Histor.

Heden-

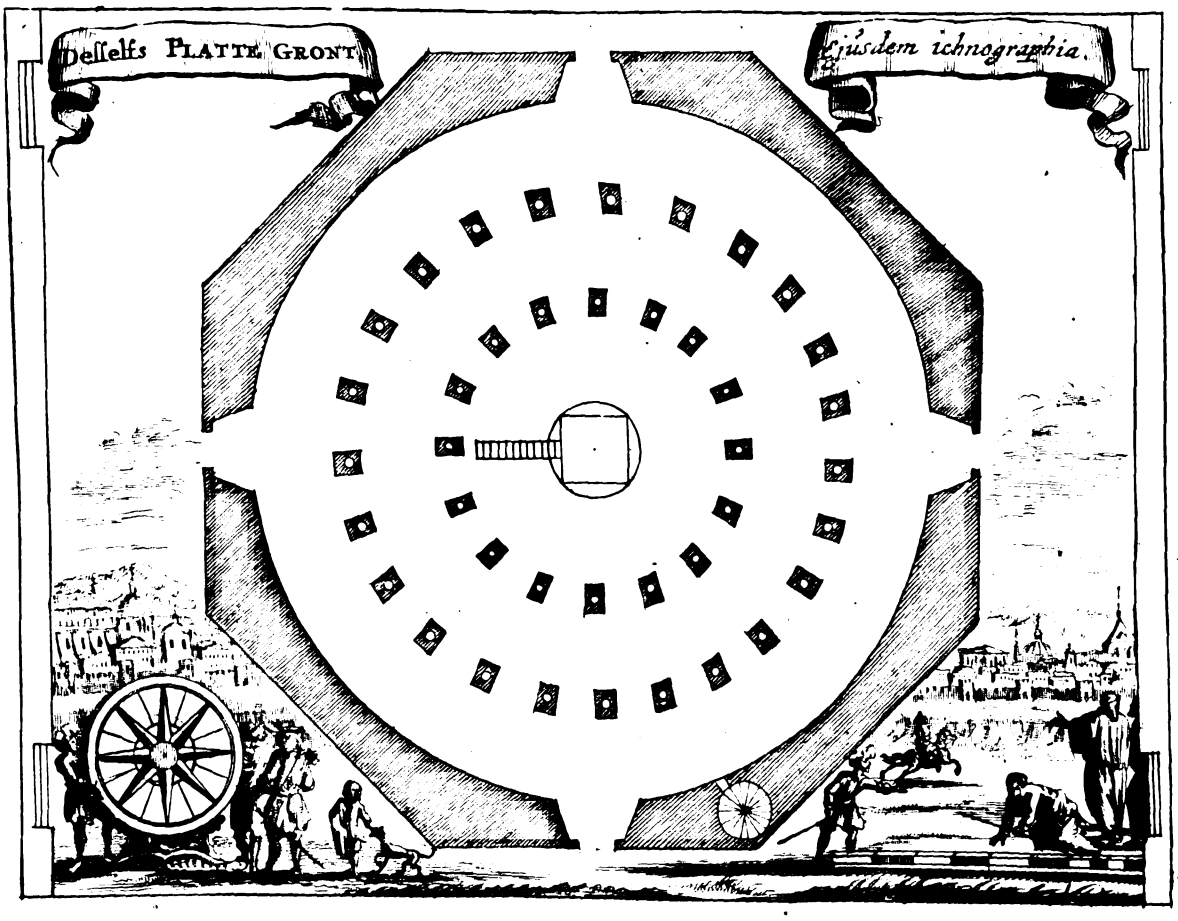

Digitized by Google

Digitized by Google

Hedendaeghse tempel Salomons.

WAnneer op 't jaer zes hondert zeven en dertigh de stad Jerusalem door d'Arabieren of Mahometanen, onder beleit van *Omar*, de derde *Kalif* na *Mahometh*, door *Amr*, zoon van *Alas*, en *Sergjil*, verovert was, zoo verzocht *Kalif Omar*, op zijne intrede ter stad, aen *Sofronius*, Patriarch der Grieken, hem eene plaetse te toonen, om daer op eenen tempel te bouwen. Waer op de Patriarch hem van den steen zeide, by den welken God met Jakob gesproken had.

Ziet pag. 357.

Elmacin.

Wanneer *Omar* by dezen steen quam, vond hy veel vuilnis op den zelven, waer van hy in zijne klederen meê nam. Als de Mahometanen *Omar* vuilnis zagen dragen, begon elk ook vuilnis in zijne klederen mee te nemen. Waer door de steen aenstonts gezuivert wiert. Toen beval *Omar* aldaer een tempel aen zijn uitterste hoek te bouwen.

Aldus verhaelt d'Arabische Histori-schrijver *Elmacin* het bouwen des hedigen tempels Salomons, hoewel kort en duister. Doch wy zullen die uit andere Schrijvers een weinigh duidelijker ten toone stellen.

l. 1. c. 3.

Omar deed dezen nieuwen tempel op den bergh Moriah, op den welken eertijts Salomons tempel stont, voor de Mahometanen bouwen. Hy trok-'er ook in, en hechte daer aen een kapel, dewelke hy op de Zuit-zijde des berghs vol vuilnis had gevonden, en by eenigen wort gehouden voor een overblijfsel des tempels van den Kapitolischen Jupiter, of voor een stuk van een gebouw, dat de Ioden ten tijde van Keizer *Juliaen* aengevangen hadden te stichten.

Ziet pag. 356.

Deze oude kapel, als ook de nieuwe, of liever de gantsche gront des ouden tempels, wort by d'Arabieren op Arabisch *Asmosgiad*, of *Metsjid Alaksa*, dat is, uitterste tempel genoemt: 't zy uit oorzake die van hunnen Mekkaschen tempel verr' af stont, of dewijl hy door zijnen zeer hoogen stant, dien zy ook de stad zelve toeschrijven, verre uitstak.

Ja de naem *Metsjid Alaksa* bediet by wijle de stad zelve: gelijk *Metsjid Alharam* de stad Mekka, die anders een eigen naem des tempels is.

Deze twee tempels, als de voornaemste, worden by d'Arabieren gewonelijk *Al Kiblatain* genoemt, dat eigentlijk zoo veel zeggen wil, als *twee heilige plaetsen*, namelijk, d'een den tempel van Ierusalem, en d'ander van Mekka, waer na toe zy in het bidden het aengezicht gewent hebben.

D'eerste wort genoemt *Kiblaton Moses*, derwaert de Ioden in 't bidden na toezien: en d'ander *Kiblaton Muhamed:* waer hene de Arabieren na toe zien. Hoewel ook *Mahomed*, wanneer hy uit Mekka gevlught was, na dezen eersten tempel in het bidden zijn aengezicht gewent had.

Kalif Abdelmelk Ib Mervan heeft dezen tempel, door *Omar* gestight, prachtigh verheerlijkt, en met vele treffelijke werken vermeerdert, by na zoodanigh, als hy nu gezien wort.

Ziet Syr. pag. Elmacin. lib. c. 12.

Zijn zoon *Walid* had een diergelijk werk in de stad Damaskus gestight. Ziet Syr. pag. 10.

De vader *Abdelmelk* begon het werk des jaers zes hondert vijf en tachentigh te bouwen, en had het in den tijt van negen jaren voltoit: met daer aen de gehele inkomste van Egypten jaerlix te besteden.

Het bouwen dezes tempels was hier op toegeleit, om het volk van de beevaert reize te Mekka, na dezen tempel te lokken, en hier door het des te lichter van *Isaak Iba Zubeir*, die Assyrien en Arabien bezad, af te trekken.

Namaels is deze tempel door de *Kaliven*, zoo *Abbasidynen*, in welker tijt een groot gedeelte des tempels door eene aertbeeving ter neer storte, als door de *Fatimidynen*, (die tegen hen het Kaliffschap in *Afrika* en *Asien* hadden opgerecht) als ook door verscheide koningen van *Syrien*, *Atabegynen*, *Ajobitynen*, *Turkomannen* en *Cirkassieren*, op veelerlei wijze hermaekt geworden: hoewel het bouwerk van Kalif *Mervan* in cieraet en fraeiheit doorgaens uitmunte.

Hy staet in 't midden van een grote plaetse of bestek, als een voorhof, lang

van't Noorde na 't Zuide vijf hondert, en breet van 't Ooste na 't Weste, vier hondert treden.

Deze gantsche Heilige plaetse wort op Arabisch *Almosgiad* of *Metsjid Alaksi* genoemt. Zy is met een muur en overdekte galderyen omringt, waer onder men in de schaduwe kan wandelen.

In den muur rontom dit voorhof, daer door men op het zelve treet, zijn vier poorten. D'eerste staet by de Schapen-vyver, d'andere een weinigh beneden het huis van Pilatus; de derde aen de Westzijde, dewelke, hoewel belachchelijk, voor de *Schone Poorte* gehouden wort. Zy staet tegen over een overdekte en overwulfde strate. Deze drie staen even verre van elkandre.

De vierde poorte, ten Ooste, wort by de Kristenen van dien oort de *vergulde poorte* genoemt, de welke in de stads muuren, en heden toegemetst is. Men zeidt deze poorte hierom zou toegemetst zijn, uit oorzake Jerusalem, zoo de Turken geloven en voorgeven, hen door de Kristenen zal ontnomen worden, die door deze poorte zullen ingaen, gelijk reeds te voore verhaelt is.

Ziet pag. 349.

Alle deze poorten zijn met gewelven overslagen, en vijftien of zestien treden hoogh, en zes of zeven breet.

In ieder poorte onder het gewelf hangen vier of vijf lampen, dewelke de Turken op zekere dagen ontsteken: want deze poorten dienen hen tot gebeden-huiskens, wanneer de tempel gesloten is.

Het voorhof is op eenige plaetsen met grote stenen beleit. Het overige is met gras en groente bewassen en met orange, olijf en palmboomen beplant.

Ontrent in het midden des voorhofs is een byna vierkante plaetse of perk van een mans lengte of zeven voeten van den gront verheven, en ontrent twee hondert schreden lang, en hondert en vijftigh breet, en gansch met marmersteen gevloert: waer op men ten Ooste, Weste, Zuide en Noorde by vier kleene trappen van acht steene treden opklimt: welker ieder met eene galderye voorzien is.

Op dit verheven vierkant perk is een fonteyne, dewelke haer water door stene goten uit den bezegelden bron ontfangt. In deze fonteyne, of met het water van deze fonteyne, wasschen de Turken haer, wanneer zy in den tempel ter beede willen gaen.

Op het midden van dit verheven vierkant perk (het welk men, door eene oude overlevering, voor de plaetse van het Heilige der Heiligen van Salomons tempel hout,) is een achtkantige tempel gebouwt, ieder zijde van twee en dertigh treden: dies de gansche tempel in den omtrek van buyten twee hondert en zes en vijftigh treden heeft: maer in de hooghte reikt hy tot achtien of twintigh vademen.

Deze tempel wort eigentlijk op Arabisch *Kobbaton Sachraton*, en anders ook *Kubi Sahara*, dat is, *overwelfde Kapel des rotssteens* genoemt.

De tempel is gantsch van buiten met marmere bladen bekleet en opgehaelt, die met bloemwerk van veelerlei kleuren fraei gefatsoeneert, en met vergult beeltwerk na de Moorsche wijze afgemaelt zijn: het welk, wanneer de zon zijne stralen daer op schiet, zeer glinstert en schittert.

Het lichaem des tempel-gebouws is gantsch met een plat loden dak bedekt. De vensters bestaen uit ronde stukken van de grote als de bodem van een tafelbort, en zijn zeer net in malkanderen gevoeght.

De tempel heeft zijnen ingang door vier poorten: ten Ooste, Weste, Zuide en Noorde: hoewel *Kootwijk* en anderen slechts eenen ingang aen d'Oost-zyde stellen. Ieder poorte heeft een portael, dat zeer fraei met beelt-werk uitgehouwen is, en op zes pylaren rust, die met voetstallen en kapiteelen of kroonwerk verçiert zijn. Al het welk uit marmer en porfyr-steen bestaet.

Het gantsch binnen werk des tempels bestaet uit wit marmer: en zelf de vloer is van grote bladen of zerken van bonten marmer gemaekt.

Het grootste gedeelte zoo van de marmere bladen en pylaren, als loot, is door de Turken uit de kerke des Heiligen grafs en uit die van Bethlehem en andere genomen.

Binnen den tempel staen twee en dertigh kolommen of zuilen van graeuwen marmer, in twee ryen: waer van zestien het eerste gewelf dragen: en d'andere de koepel of lanteerne of dak-ront daer boven. Ieder is met een voetstal en kroonwerk verçiert.

Ront-

Digitized by Google

Rontom hene deze kolommen ziet men zeer fraeie werken van verguld yzer en koper, gemaekt in vorm van kandelaers, waer op 7. duizent keerssen staen, die van des Donderdaghs avonts tot des Vrydaghs middaghs branden: en alle jaers een geheele maent: te weten, op de grote hooghtijt der Mahometanen, *Ramadan* genoemt.

In het midden des tempels is eene kleine tooren van marmer-steen, die van buiten met achtien treden opgaet. Op dezen toorn zet de Kady der stad zich allen vrydaghs, van des middaghs, tot twee uuren: midlerwijle de priesters het gebedt doen, en eenige stukken des Alkorans uitleggen.

Behalve deze twee en dertigh kolommen, die het gewelf en de kapel dragen, staen dicht by de Westerpoorte twee en dertigh andere zeer kleine kolommen, de welke door de Turken aen de vreemde Beevaertreizers getoont worden: dien zy doen gelooven of wijs maken, dat een iegelijk, die vryelijk tusschen deze kolommen doorgaet, tot het paradijs van Mahometh bestemt is. Zy voegen'er by, zoo een Kristen tusschen deze kolommen quam door te gaen, dezelve haer t'zamen zouden sluiten, en hem te bersten nijpen en perssen.

Drie schreden van deze kolommen leit een steen of rotse in den vloer, die zwart marmer schijnt te zijn. Hy is twee voeten en een halve in't vierkant, en een weinigh boven den vloer verheven.

In dezen steen zijn drie en twintigh gaten: waer in, na het schijnt, eertijts spijkers geklonken waren; gelijk'er in der daet noch twee van overgebleven zijn. Ten welken einde zy dienden, weet men niet te zeggen: zelfs de Mahometanen weten het niet: hoewel zy geloven, dat dit de steen is, waer op de profeten de voeten zetten, wanneer zy van den peerde stegen, om in den tempel te treden. Ook willen zy dat Mahometh op dezen steen zou neergedaelt zijn, wanneer hy uit gelukkigh Arabien, ten tijde zijner reize na het paradijs, om met God te spreken, was gekomen. Alle de Mahometanen zijn gehouden dit te geloven, en daer en boven, dat de werelt vergaen zal, waneer deze twee spijkers, gelijk d'andere, uit hunne plaetse zullen wijken. Waer over zy die spijkers met grote naerstigheit en aendaght bewaren.

Deze rotssteen is met een houten tralie afgeschoten, aen den welken gewonelijken met groot bewijs van aendagt gebeden gestort, en in zaken van groot belang by eede gezworen wert.

De Mahometanen, en zelfs eertijts de Kristenen des lants, en verscheide Roomschgezinde Schrijvers, houden dezen rotssteen voor den gene, op den welken d'Engel zou gezeten zijn, wanneer hy t'zeventigh Israëliten door eene vergiftige ziekte deed sneuvelen, uit oorzake David het volk gemonstert had: en zou daerna die steen door David, wanneer hy berouw van zijn doen gekregen had, tot een altaer voor den Heere opgerecht zijn. Maer d'Oostersche Kristenen, als blijkt uit het verhael van *Elmacin*, houden hem voor dien steen, den welken d'aertsvader Jakob, op zijne reize na Mesopotamien, by de stad Luz tot zijne hooft-peluwe gebruikt, en tot een gedenk-teken opgerecht, en met olie begoten had, en die, volgens zijne gelofte, in het huis Gods genomen was. Genes. 28.

(2 Sam. c. 24.)

De Joden evenwel houden dezen laesten steen voor eenen verscheiden steen van d'eerste rotssteen: naerdien zy willen, dat die tot den altaer des tempels gebruikt geworden is; maer de rotssteene in het binnenste vertrek of Heilige der Heiligen des tempels gelegen hebbe, en door God tot een grondvest der werelt geschapen zy. Waerom zy dien ook *Eben Chaschatit* genoemt hebben.

D'oorzake dezer doling schijnt hier uit ontstaen te zijn, dat naerdien d'Ouden den dienst Gods, *de grontvest der werelt*, dat is, het gront-oogh-merk, genoemt hadden, en de Heilighdommen der verzoening en het plegen des diensts, na het weghnemen der Arke, voor dezen steen geschieden, zoo hebben de Nakomelingen die woorden der Ouden eigentlijk en eenvoudelijk verstaen en genomen. (L'Impet.)

Digitized by Google

Boven den top of spits der koepel, dewelke met loot overdekt is, steekt een groote en zware halve maen van loot uit, die zich viermael des daeghs, zoo de Turken beuzelzinnigh uitstroien en willen doen gelooven, van zelf omdraeit. Deze koepel is met zoo vele vensters deurluchtigh gemaekt, als zy zijden heeft.

Op het tweede loden plat-dak des tempels, en rontom den tempel, zijn vier of vijf fraeie gebeden-huisjes, die op vele kleine marmere pylaren rusten.

Naer het schrijven van *Doubdan*, worden de muuren van het voorhof des tegenwoordigen tempels Salomons, die men ten Zuide ziet, noch voor een gedeelte van den ouden tempel Salomons gehouden: het welk men uit het maeksel kan bekennen, dat zeer oud, en van zeer zware steenen gebouwt is: welker vele van vijf of zes voet in 't vierkant gezien worden. Maer het overige is slechts met gemeene steenen opgehaelt.

Geen Mahometaen magh in het voorhof dezes tempels treden, 't en zy met blote en gewassen voeten.

Ieder Turk of Mahometaen, die in den tempel treet, uit gewonelijken deze vorm van woorden: *Hooghste God, vergeve my mijne zonden, en open de deure van uwe barmhertigheit.*

In het voorhof, of binnen den ringmuur des tempels, staen verscheide water-bakken, waer in het regen-water vergaert wort, dat, wanneer het regent, van het dak af loopt,: behalve het water, dat derwaerts door onderaerdsche pijpen geleit wort.

Geen Kristen of Jood, op pene van levendigh verbrant, of met een pael van onderen door 't lijf geslagen, of Turksch te worden, magh in den tempel of in het voorhof komen, of een voet zetten.

De Talmudisten verhalen ook wonderlijke dingen van hunnen tempel, en houden dien voor boven mate en ongemeen heiligh. Tien mirakelen, zeggen zy, zijn onzen vaderen in het Heilighdom gebeurt. Gene vrouwe heeft oit eene storting gehad, ter oorzake van de reuk des heiligen vleeschs. Noit is het heilige vleesch stinkende of wurmigh geworden. Noit is eene vliegh in het slaghthuis gezien. Noit is den Hogen-priester ten verzoen-daghe een zaet-vloet overgekomen. Noit heeft de regen het vuur des altaers uitgebluscht. Noit is iet onheilighs in de brooden des priesters, of in de toon-brooden gevonden. In het voorhof stonden de Joden door de grote menighte geperst; zulx de voeten naulix aerde raekten: maer hadden in het bidden ruimte genoegh.

Desgelijx wort by de Talmudisten en Rabbinen de stad Jerusalem boven maten heilig gehouden. De stad Jerusalem, volgens hun schrijven, was heiliger, dan eenige andere bemuurde stad: uit oorzake zy d'eerste vruchten, tweede tienden en zoen-offer in Jerusalem, en in gene andere stad moghten eeten.

Geen lijk moght in Jerusalem vernachten, nochte geraemte van een gestorven mensch daer door gebraght worden.

Geen graf wiert in Jerusalem gedooght: behalve de graven des huis Davids, en dat van de profetesse Hulda, die aldaer sedert de tijden der eerste profeten geweest waren.

Dus verre zy gesproken van de verscheiden tempels Salomons, zoo oude, als hedendaeghse. Vervolgens zullen wy in 't kort noch iet laten volgen, 't geen de hedendaeghsen stant der stadt Jerusalem betreft.

By na alle de straten der hedendaeghse stad zijn eng, krom, qualijk geroit, vuil, en de meeste doorgaens met puinhoopen opgevult en aengehooght. Zy rijzen ter wederzijde met eene hooghte op, en zijn in 't midden laegh.

De burger-huizen of gebouwen zijn zeer slecht, zonder eenige çieraet; hoewel alle van gehouwen steen gemaekt, en overwulft, en boven met een plat dak, na d'Oostersche wijze: maer de meeste laegh, en van eene verdieping: behalve eenige weinige van twee: doch zeer weinigh van drie verdiepingen.

De koopmerkt, in 't Arabisch en Turksch *Bazar* genoemt, is een tamelijk fraei overwulft gebouw, gemaekt van vierkanten gehouwen steen, en met veele winkels ter weder zijde bezet.

De hedendaeghsche stant en gelegentheit der poorten en muuren is te voore beschreven. Ziet pag. 347.

Daer zijn twalef zeer fraeie en prachtigh gebouwde Metsziden of Moskeen;

keen; hoewel de meeste Mahometanen hun gebeden en godsdienst in den tempel Salomons komen plegen; die boven alle d'andere uitmunt.

Niet verre van het paleis van Herodes, staet op eene verheve plaetse eene Moske, en daer neffens een gebouw als een klooster: waer in eenige Turksche Monniken of Geestelijken woonen, die belofte hebben gedaen van noit te trouwen.

Inwoonders van Jerusalem. De stad is niet zeer rijk bevolkt: want men vind'er heden niet boven de veertien of vijftien duizent zielen: daer onder begrepen Turken, Moren, Arabieren, Kristenen, (als Latijnen, Grieken, Armeniers, Nestoriers of Syriers, Abyssyniers, Koptisten) en Joden.

Het grootste gedeelte der inwoonders bestaet in het krijghsvolk van de stad-vooght, in bevelhebbers van den Kady, of Rechter.† Santons en Derwise zijn'er in grooten getale. Men heeft'er zeer weinigh kooplieden, maer zeer vele ambachts-luiden, als bakkers, kokken, kramers, wevers, snijders, barbiers, schoenmakers, die alle Joden, Moren of Arabieren zijn. Behalve deze is'er een groot getal van Roomsgezinde Oostersche Kristenen, als Grieken, Armeniers, Syriers en Koptisten. Onder de Roomschgesinden zijn'er geen anderen dan de geestelijken van S. Franciscus orde, ten getale van dertigh of vijf en dertigh, zoo in het klooster van den H. Zalighmaker, als in dat van het Heilige graf.

† Mahometaensche priesters.

Jerusalem was by ouds boven mate volkrijk: gelijk de meenighte des volks of der inwoonders van Jerusalem te bespeuren is uit de meenighte der krijghsknechten, die op een en den zelven tijt onder Josafat, koning van Juda, dienden: want naerdien gemenelijk onder d'inwoonders van ieder stad het minste getal van krijgsknechten is: en by na te Jerusalem een ontallijke menighte van krijghsknechten wort gezeit geweest te zijn, zoo is lichtelijk te gelooven, dat de meenighte der overige burgers, zoo van mannen, vrouwen, als kinderen, tot by na een oneindelijk getal waren opgeklommen. Het getal der krijgsknechten heeft men in de boeken der Chronijken met de volgende woorden. 2 Par. 17.13. *En Josafat had strijtbare en kloeke helden in Jerusalem. Dit is nu hunne tellinge na de huizen hunner vaderen. In Juda waren oversten des heirs: te weten, d'overste Ednas: en met hem waren drie hondert duizent kloeke helden. Naest hem was d'overste Iohanan: en onder hem waren twee hondert en tachentigh duizent. Naest hem was Amasia, de zoon van Zichri, die zich vrywilligh den Heere had overgegeven: en onder hem waren twee hondert duizent kloeke helden. Na dezen volghde uit Benjamin de strijtbare Eliada, en had onder zich twee hondert duizent, gewapent met pijl en boogh. Naest hem was Jozabal, en had onder zich hondert en tachentigh duizent veirdige krijgsknechten.* Derhalve had Iosafat te Ierusalem onder vijf oversten een krijghsheir van duizent en hondert en tzestigh duizent mael duizent krijghsknechten, of 1160000.

Andere daer en tegen loghenen dat oit alle deze krijghsknechten t'effens te Jerusalem zijn geweest; maer alleenlijk d'oversten: daer nochtans de Schrift wel uitdrukkelijk zeid: dat niet alleenlijk d'oversten; maer ook de krijghsknechten of kloeke helden in Ierusalem waren.

Ook wort hier niet gesproken, gelijk eenige zouden mogen meinen, van het gantsch krijgsheir des konings, dat door het gantsch gebiet van zijn rijk verspreit was: maer alleenlijk van de genen, die in dienst des konings te Ierusalem waren: gelijk de volgende woorden duidelijk doen blijken: ℣. 19. *Deze waren in den dienst des konings: behalve den genen, die de koning in de vaste steden door gantsch Juda gezet had.*

Binnen noch buiten de stad heeftmen gene vlieten, beken of scheuten, en daer en boven ook zeer weinigh bronnen, tot groot ongerijf en verlegentheit der inwoonders, inzonderheit by groote drooghte: want de lantstreke om en onder de stad is boven mate dor en waterloos. Doch de stedelingen komen dit ongerijf door middel van bakken te vore; daer in zy des winters in den regen-tijt het water vergaderen, om des zomers te gebruiken. Daer en boven zijn onder de stad verscheide bakken, derwaerts het water door onder aertsche pijpen of goten uit andere plaetsen in geleit wort.

Jerusalem is waterloos.

Men vint omtrent Ierusalem geen

rrr meer-

meerder doornige heesters, als zeker Rhamnus of doorn, daer de heggen om de tuinen van gevlochten worden. Waer uit te besluiten is, dat de doorne kroon, de welke den Heilant wiert opgezet, van deze Rhamnus was gemaekt: naerdien aldaer geen andere doorn of eenige doornige heester wort gevonden: behalve eenige weinige doornige kapper-bomen.

De vruchtdragende bomen, die aldaer groeien, zijn vijge, olijf, granaet, pruime, en zizifen bomen.

Monkon. Op de bergen, om en by Jerusalem, wil niet met allen groeien: want zy zijn met dikke klompen van rotsen, op malkandre, en noch met ontallijke steenen daer boven op, bedekt.

Daer groeien eenige wijnstokken, olijf- en vijge-bomen: want de weinige aerde, dewelke aldaer is, kan met gene granen bezaeit worden.

Van gelijken schrijft *Strabo*, dat de plaetse van Ierusalem een stenige en onvruchtbare oort is: die inwendigh tot 60. stadien verre een steenigen gront heeft.

Gelijk binnen de stad gene tuinen of hoven, volgens schrijven der Rabbinen, by ouds gedooght wierden: zoo waren daer en tegen buiten de stad zeer vele tuinen, die zich van de muuren der stad verre uitstrekten. Dit blijkt onder andere uit het schrijven van Iosephus, daer hy van *Titus*, als hy quam om de stad bespieden, aldus spreekt: *Verder te trekken, was hem onmoghelijk: want* (Lib. 6. c. 2.) *alles was van de muuren af, rontom de bouwlanden, opgegraven, en met dwers tuinen en vele heiningen afgepaelt.*

Onder alle plaetsen des gantschen Heiligen lants, wort de stad Ierusalem daghelijx door een groote meenighte van menschen, by na uit alle gewesten der werelt, en inzonderheit van Roomsgezinden, met grooten aendaght bezoght.

Gemenelijk wort den genen, die de stad Ierusalem en andere gedenkwaerdige plaetsen, dewelke ontrent dezelve, en in het overige Heilige lant gelegen zijn, bezoght en bezightight hebben, een brief in 't Latijn, tot bewijs van hunnen verrichten arbeit, door den Gardiaen of overste des berghs Sions, verleent.

Het zal niet ondienstigh; maer noodigh zijn, een afschrift van eene dezer brieven te laten volgen, uit oorzake in dezelve by na alle de merkwaerdighste plaetsen, de welke men bezoekt en bezightight, gedaght worden. Als blijkt, onder andere, uit den volgenden brief, die aen den manhaften en wel-edelen Heer, *Kornelis Witsen*, op een gelijke wijze, na het bezichtigen dier plaetsen, verleent wiert. Want na verscheide blijken en proeven van kloek en dapperheit op's lants oorloghs-vloote tegen die van d'Engelsche krone, in het uitstaen van felle en bloedige zee-gevechten, met zijn onderhorigh krijghsvolk, getoont te hebben, zoo begaf hy zich, ten einde des oorloghs, des jaers zestien hondert acht en zestigh, na die gewesten op 's lants oorloghs-schepen, en stapte daer af te Tripolis te lande, en toogh voorts na Jerusalem en andere omleggende plaetsen.

FR. *Franciscus Maria à Politio*, Ordinis Minorum Regularis obsæ, provintiæ vallis Mazariæ prior, Lector jubilatus pro sanctissimæ inquisitionis tribunali in toto regno Siciliæ qualificator & consultor, in partibus Orientis commissarius, Adplicus totius terræ Sanctæ custos, & sacri montis Sion guardianus & servus, universis & singulis præsentes nostras inspecturis, lecturis pariter & audituris, Salutem in Domino sempiternam.

Notum facimus, & attestamur, generosum Dominum Cornelium Witsen, *Amstelodamensem, pro Statibus Generalibus, pedestris cohortis ducem, ad hanc Sanctam Jerosolymorum urbem pervenisse, nec non Terræ Sanctæ loca: nempè gloriosissimum resurrectionis Domini nostri Jesu Christi sepulchrum, sacratissimos montes Calvariæ, scilicet ubi Salvator noster propria morte nos redemit in cruce: Oliveti, unde in cœlum mirabiliter conscendit ad patrem: Sion augustissimi Eucharistiæ Sacramenti institutione, Spiritu Sancti missione, compluriumque nostræ salutis mysteriorum celebratione insignem: quarantanæ, quadragenario Christi Domino jejunio sacrificatum: Thabor, natura & gloriosa transfiguratione patrum testimonio venustatum & beatitudinum admirabili earundem Domini sermone decoratum: præterea sanctissimum nativitatis Domini nostri Christi præsepe in Bethlehem Judæ civitate*

Digitized by Google

tate David, sacram item Nazareth domum Angelica annuntiatione Deiparæ & æternum verbi incarnatione celeberrimam: vallemque Josaphat, pluribus Dominicæ passionis mysteriis, ac venerabili assumptionis Dei genitricis Mariæ monumento exornatam: Bethaniam quoque hospitio Domini & Lazari suscitatione honestatam: sed & montana Judeæ sanctissimæ genitricis visitatione ac præcursoris nativitate ejusque deserto nobilitata: Tiberiadis mare, quorundam Apostolorum vocatione Petrique in ecclesiæ caput electione clarum: Jordanis fluenta Christi Domini baptismate consecrata: nec non Emmaus dominica apparitione illustratum: ac demum cætera omnia sancta piaque loca, quæ tam in Judæa quam in Galilæa à fratribus nostris, fidelibusque peregrinis visitare solent, visitasse. In quorum fidem præsentes has manu nostra subscriptas ac majori nostri officii sigillo munitas expediri mandavimus. Datum ex conventu nostro Sancti Salvatoris civitatis sanctæ Jerusalem, hac die 28. mensis Maji, Anno Domini MDCLXVIII.

(*L. S.*) Fr. Franciscus Maria à Politio, sacri Montis Sion Guardianus.

Dat is:

BRoeder *François Maria à Politio* &c. In de gewesten van 't Ooste Apostolische gevolmaghtighde, behoeder des gantschen Heiligen lants, en overste en knecht van den geheelen bergh Sion, wenscht allen en eenen iegelijk, die deze onze brieven zullen zien en horen, eeuwigh welvaren in den Heere.

Wy doen kont en getuygen, dat d'edelmoedige Heer Kornelis Witsen, *Amsterdammer, van wegen d'algemeine Staten overste van een trop voetvolk, tot deze Heilige stad Jerusalem gekomen zy, en daer en boven de plaetsen des Heiligen Lants bezocht hebbe: namelijk het zeer gloryrijke en heerlijke graf der opstanding onzes Heeren Jesus Christus: d'allerheilighste bergen: als de bekkeneel-bergh, te weten, alwaer onze Zalighmaker met zijne eige doot aen den kruize ons verlost heeft: d'olijf-bergh, van waer hy wonderlijk na den vader opgeklommen is: de bergh Sion, door d'instelling van het Heilighdom des avontmaels, door de zending des Heiligen Geests, en het uitwerken van zeer vele andere geheimenissen onzes heils verheerlijkt: de bergh der veertighdagen, door de veertighdaeghse vasten van den Heere Christus geheilight: de bergh Thabor, door de natuur en gloryrijke hervoming, volgens getuigenis der outvaderen, verheerlijkt, en door het wonderlijk gesprek der zalig heden verçiert: daer en boven d'allerheilighste kribbe onzes Heeren Jesus Christus in Bethlehem, de stad Davids: als ook het Heilige huis van Nazareth, vermaert door d'Engelsche verkundiging der Godbaerster en vleeschwording des eeuwigen Woorts: het dal Josafat, door vele geheimwerken van des Heeren lijden, en door het eerwaerdigh graf van Maria, aengenome moeder Gods, verçiert: Bethanien, door de huisvesting des Heeren en Lazarus opwekking vereert: het geberghte van Juda, door het bezoeken van d'allerheilighste moeder, en door de geboorte en woestijne van den voorlooper veredelt: de zee van Tyberias, door het beroep van eenige Apostelen, en door de verkiezinge van Petrus tot Hooft der kerke, beroemt: de rivier de Jordaen, door des Heeren Christus dope geheilight: Emmaus, door de verschijninge des Heeren verheerlijkt: en voorts alle andere heilige en godvruchtige plaetsen, welke zoo in Judea als Galilea door onze broeders en getrouwe beevaert-reizers plaghten bezocht te worden.*

Tot bewijs van dien hebben wy deze tegenwoordigen brief, met onze hant onderschreven, en met het groot zegel van ons ampt bezegelt, doen vervaerdigen. Gegeven in ons klooster van den Heiligen Zalighmaker der Heilige stad Jerusalem, op den acht en twintighsten dagh van bloeimaent des jaers onzes Heeren zestien hondert acht en zestigh.

In 't zegel ziet men onder d'Apostelen de voeten wassen, en boven een geopenden hemel, met Heiligen daerin.

Broeder François Maria à Politio, oppervoogt des Heiligen bergh Sions.

Orde der Ridderschap des Heiligen grafs.

D'Orde der ridders des Heiligen grafs wiert door keizerin *Helena* ingevoert: want na zy de kerke des Heiligen grafs doen bouwen had, beval zy de zorge van die plaetse te bewaren aen eenige edelluiden van haer gevolgh, die d'eerste ridders des Heiligen grafs waren.

Hun ampt en last was niet alleenlijk het Heilige graf te bewaren, maer ook alle andere Heilige plaetsen, en den vyanden des Kristen geloofs te beoorlogen.

Tot een merkteken droegen zy vijf rode kruizen, ter gedachtenis van de vijf wonden, die de Zalighmaker aen den kruize ontfing. D'orde wort door eenige geestelijken van S. François orde midlerwijle aldus verleent.

Te weten, des nachts, wanneer de beevaertreizers met de geestelijken in het Heilige graf opgesloten blijven, zo 'er eenige edelluiden of andere perzonen van verdiensten zijn, die eenige merkelijke diensten aen de Kristen plaetsen des Heiligen lants gedaen hebben, en zich in de ridderschap des Heiligen grafs willen begeven, die doen, na gedane belijdenis, en het avontmael ontfangen te hebben, aen den Gardiaen of Oppervooght des berghs Sion verzoek, om d'orde des ridderschaps te mogen ontfangen: het welk in dezer wijze geschiet.

Wanneer alle de volken, die zich in de kerke, ieder in zijn vertrek, begeven hebben, zoo treet de Gardiaen, met den jongen ridder, en een anderen geestelijken in het Heilige graf: want meer als drie perzonen kan het niet bergen, en dan wort de deure achter hen toegesloten. D'andere geestelijken houden zich in d'Engelen kapel, dewelke dicht aen het Heilige graf is.

De jonge ridder valt op zijne knien in het Heilige graf neer, doet een gebedt, midlerwijle de geestelijke luitruchtigh op Latijn zingen, *Veni Creator*, dat is, *Koom Schepper*.

Alsdan vraeght hem de Gardiaen, van wat staet hy is: edel of onedel, en of hy middelen heeft, om den staet en waerdigheit der ridderschap te hanthaven, zonder koophandel of hantwerk te doen. Waer op de jonge ridder hem na behooren antwoort.

Daer na wort hem gevraeght, of hy bereit is, aen Gode te beloven, en met hert en mont te zweeren, d'inzettingen der orde van die ridderschap zijn leven lang t'onderhouden. Dat hy met een ja beantwoort. Dan worden hem d'inzettingen voorgelezen, dewelke luiden: eerstelijk, dat hy allen daeghs de Misse moet horen. Ten tweeden: dat hy in perzone ten oorlogh, tegen d'ongelovigen, gaen moet, wanneer de Kristen prinsen dien aenvangen, en daer by lijf, leven en middelen opzetten. Of by aldien hy door ziekte of andere wettige reden daer niet kan gaen, zoo moet hy een bequaemen perzoon in zijn plaetse stellen. Meer andere inzettingen worden hem voorgelezen, als de Roomsche kerke tegen de vyanden van die te beschermen: onrechtveerdige oorlogen te schouwen: met al zijne maght eendraght onder de Kristen prinsen te bezorgen: de geboden der kerke stip t'onderhouden, en in alle voorvallen de H. plaetsen en geestelijken, die in dezelve woonen, te begunstigen.

Na het lezen van deze inzettingen, wort de jonge ridder wederom gevraeght, of hy het houden van deze inzettingen beloven wil. By aldien hy ja zeidt, dan leidt hy zijne handen t'zamen gevouwen op het Heilige graf, en spreekt. *Ik belove aen God, onzen Zalighmaker, de Heere Jesus Christus, en aen de zalige maeght Maria, alle deze inzettingen na mijn vermogen t'onderhouden, gelijk een Ridder van Jesus Christus betaemt.*

Daer na neemt de Gardiaen de gewijde degen van *Godefroy van Bouillon*, eerste Kristen koning van Jerusalem, die drie vingeren breet is, en leit zijne handen op het hooft des ridders, en spreekt: *En ghy N. zijt een getrouwe, strijtbare, kloekmoedige ridder van Jesus Kristus en van zijn Heiligh graf, en hy doet u verheugen over*

over de glorye der gelukzaligen. Waer op alle de geestelijken antwoorden, *Amen.*

Daer na geeft de Gardiaen hem de sporen van *Godefroy van Bouillon*, die hy aen zijne voet doet, trekt de degen uit de schee, en geeft hem die in de handen, zeggende: *Aenvaerde nu deze degen in den name des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geests, tot bescherming der Heilige kerke Gods, en des Heiligen lants, tot verstooring der vyanden des kruis van Jesus Kristus en des Kristelijken geloofs, zonder iemant te beledigen, zoo veel 's menschen brosheit toelaet. Het welk hy u vergunne, die met den Vader in alle eeuwen regeert. Amen.*

Daer na wort de degen weer door den Gardiaen in de schee gestoken, en den ridder op zijde gehangen, met te zeggen: *Gorde deze degen dapperlijk op zijde, in den name onzes Heeren Jesus Christus, en zijt gedaghtigh, dat de Heiligen het paradijs niet met de degen, maer door het geloof gewonnen hebben.*

Dan recht de ridder zich over eind, en trekt de degen uit de schede, en geeftze in handen van den Gardiaen over, en valt weer op zijne knien, met het hooft op het Heilige Graf te buigen. Waer op de Gardiaen hem drie slagen met den bloten degen op zijnen hals geeft, en t'elkens te zeggen: *En ik maek en schep u* N. *ridder des allerheilighsten grafs van Jesus Christus, in den name des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geests.*

Daer na hangt de Gardiaen een gouden keten om zijnen hals, waer aen een kruis hangt: bestaende uit een groot kruis in 't midden, met vier kleinen in ieder hoek, dewelke hy altijt aen zijnen hals moet dragen.

Na dit gedaen is, kust de ridder het Heilige graf, desgelijx alle de geestelijken, die daer op aenheffen te zingen, *Te Deum laudamus.*

Wanneer dit gedaen is, doet de Gardiaen deze volgende reden boven het hooft des ridders. *Heere almachtige God, verspreí uwe genade en zege op dezen uwen knecht, die nu zijne goederen en leven, tot beschermingе van uwen name, toegewijdt heeft. Die evenwel zonder uwe hulp niet kan uitrechten. Maek, dan, Heere door uwe rechte hant, dat hy tegen alle bespringingen des oorloghs, en tegen die van uwe vyanden gemoedight en gesterkt zy, ten eynde hy geduurighlijk u magh dank bewijzen, in den name van uwen gekruisten zoon Jesus Christus, die met u en den Heiligen Geest leeft en regeert van eeuw tot eeuwigheit. Amen.*

Deze ridderschap plagh in ouden tijt by de Roomsche pauzen zeer geacht en geëert te zijn: ja zy verleenden aen deze ridderschap vele voorrechten, die by de ridders in verscheide landen genoten wierden: inzonderheit in Italie en Spanje, alwaer zy der Inquisitie niet onderworpen zijn. Men bezoekt'er ook het reistuigh dezer ridders niet, noch zy betalen gene tol of schatting, daer zy door trekken; in dien slechts het geen, dat hen toebehoort, met het kruis voornoemt gemerkt is.

Een ieder, 't zy Kristen of Jood, die eerst in 't Heilige lant komt, en de stad Jerusalem wil bezichtigen, moet grote schattinge geven. Ook is hem niet geoorloft voor d'eerste male in de stad te treden, dan door de poorte van Damask, aen de welke ten dien einde een troep of rot Janitsaren de waght heeft, die ten zelven tijde, als iemant aenkomt, vragen van wat landaert hy is, en doen hem stil staen, en gaen midlerwijle den Gardiaen of overste des berghs Sion daer van verwittigen, die daer op twee geestelijken zend. Daer na gaen zy by den Bassa verlof verzoeken, om hem te mogen doen inkomen. Na zy verlof bekomen hebben, gaen zy hem aen de poorte afhalen, en geleiden hem in het klooster van den Heiligen Zalighmaker, in gezelschap van twee krijghsknechten, die al het reistuigh bezoeken, om te zien, of'er wapenen onder zijn: want het is den Kristenen en Joden op straffe van hun leven verboden, gewapent of met wapenen in Jerusalem te treden. Zoo iemant een musket heeft, die laet het aen de poorte blijven, dat hem, wanneer hy weder uit de stad gaet, trouwlijk behandight wort; mits iet aen de krijghsknechten te geven, die het bewaert hebben. Na de Janitsaren het reistuigh bezight hebben, wort hen ieder

Digitized by Google

de waerde van vijf stuivers, en een maeltijt eeten in 't klooster der Roomsgezinden gegeven.

Dan komen alle de geestelijken des kloosters den aenkomeling, 't zy hy geestelijk of wereltsch, Roomsch of Onroomsch is, met groote beleeft en heusheit ontfangen, en geleiden hem in de kerke, en uit de kerke in het huis der geestelijken: want ieder, hy zy Rooms of Onroomsch, wort in het klooster des Heiligen Zalighmakers gehuisvest, zonder een duit te betalen.

Wasschen der voeten te Jerusalem.

Een iegelijk, 't zy Roomsch of Onroomsch, worden ook door de geestelijken van dit klooster de voeten gewasschen, het welk te Jerusalem met veel grooter statsie geschiet, als op eenige andere plaetse, en in dezer wijze.

Ten zelven dage, als men te Ierusalem gekomen is, vergaderen alle de geestelijken voor de deure der kerke, en gaen op een bank, met een tapijt overspreit, neffens elkandre zitten: alsdan wascht de Gardiaen, met twee Akoliten en een kruisheer of ridder, gekleet in priesterlijk gewaet, hen in warm water, vol rozen en welriekende kruiden, de voeten. De geestelijken midlerwijle zingen verscheide Psalmen en gebeden, die op dit werk passen. Na de voeten gewassen zijn, zoo kust de Gardiaen hem die: desgelijx doen alle de geestelijken, d'eene na d'andere, het zelfste.

Dan geeft de Gardiaen eene ieder een wasch-keerse in de hant: waer na het *Te Deum laudamus* gezongen wort, onder het gaen, in maniere van omgang, rontom het klooster, en van daer na de kerke, op een zelve wijze: alwaer alle d'altaren bezightight worden, onder het zingen van lofzangen, die op ieder altaer passen.

Op wat wijze het Jerusalems kruis op d'armen gemaekt wort.

De meeste beevaert-reizers en andere, die Ierusalem en andere plaetsen des Heiligen Lants bezichtigen, doen zich gewonelijken het Ierusalems kruis op d'armen merken en zetten, het welke gewonelijken de Kristenen van Bethlehem in dezer wijze doen.

Zy hebben vele houte vormen, waer op de merken gegraveert en uitgesneden zijn, die op d'armen gezet worden. Ieder magh een van deze vormen na zijn welgevallen uitkiezen, dewelke dan, met stof van dove kolen in het graveersel, op den arm gezet wort: zulx zy den aftrek van het merk, dat daer op gegraveert is, op den arm overzet. Daer na hout een met de linke hant den arm vast, waer van de huit stijf uitgerekt is, en heeft in de rechte hant een klein riet, met twee naelden, welke naelden hy van tijt tot tijt in ink, met ossen-gal gemengt, doopt, en daermee de streepen of lijnen, die met de houte vorm gemerkt zijn, steekt: het welk pijne, en gewoonelijk een kleine koortse voor een korten tijt veroorzaekt. Ook blijven d'armen twee of drie dagen driemael zoo dik op gezwollen, als zy anders zijn. Na men langs heen alle deze strepen gestoken heeft, zoo wascht men den arm af, en ziet toe, of'er ook eenige misslagh of fout is: alsdan begint men wederom, en bywijle tot driemael toe.

Wanneer het gedaen is, zoo bewint men den arm dicht toe. Op het steeksel of op de gestoke hant groeit een korst, die twee of drie dagen daer na afvalt: maer de merken blijven blaeu staen, en gaen noit uit, uit oorzake het bloet zich met deze verruwe van d'ossen-gal en ink vermengende, tot van binnen onder de huit doordringt en merken maekt.

Joden van Jerusalem.

De Ioden, die te Ierusalem woonen, beloopen ontrent ten getale van vierduizent: hoewel zy daer, volgens besprek, dat zy met den grooten Heer gemaekt hebben, niet meer als vijf hondert sterk mogen zijn. De Bassa en Kady nemen dit groot getal der Ioden tot hun voordeel, en weten door middel van dien hen veel gelts af te perssen: want zy beschuldigen, en doen hen geloven, dat zy zich vermenighvuldigen, om de stad t'overrompelen.

De Moren en Arabieren noemen de Ioden *Houdie*.

Zy gaen gemenelijk slecht gekleet, met een lange zwarte rok aen, en een langwerpige muts op 't hooft. Zy hebben in Ierusalem ook eene Synagoge, dewelke veel fraeier en groter is, als op eenige andere plaetsen in het Heilige lant.

Na

Na het beschrijven der stad Jerusalem zullen wy vervolgens de gedenckwaerdighste plaetsen, dewelke om en by dezelve gelegen zijn, bezichtigen en ten toone stellen: en daer na d'overige van het byzonder Judea, of van den stam Juda en Benjamin.

Huis van *Maria, &c.*

OP den top of op het hooghste des berghs Sion, een weinigh beneden de H. eetzale des Zalighmakers, wort een brok van eenen zeer ouden muur van dikke gehouwe steenen, van ontrent zes of zeven voet hoogh, getoont: de welke, volgens een oude overlevering, by alle Roomsgezinde inwoonders van dien oort, voor een overblijffel des huis gehouden wort, in 't welk Maria, na de doot van den Zalighmaker, met den Apostel Iohannes zou gewoont, en tien jaren na zijne opvaert ten hemel overleden zijn.

Namaels wiert dit huis tot eene kerke gemaekt, dewelke de kerke van *B. Maria* genoemt, en by verscheide Roomsgezinde Schrijvers voor d'eerste Kristen kerke der werelt gehoudē wort.

Adrich. Wanneer deze kerke door de Romeinen verwoest was, hebben d'oude Kristenen op dezelve plaetse een andere kerke doen bouwen.

Dies men met recht dezen ouden brok des muurs veel meer voor een overblijffel van eene kerke, dewelke de Kristenen namaels op de plaetse van Marias huis gebouwt hebben, als voor een overblijffel van Marias huis zelf magh houden.

Bonifacius stelt twee huizen of plaetsen van Maria op den bergh Zion: een, in het welke zy gewoont had: en een ander, in het welk zy na des Zalighmakers doot zou overleden zijn.

lib. 2. c. 3. Ziet. pag. 415. Zoo *Nicephorus* getuight, zou dit huis, waer in Maria overleden was, den Evangelist Iohannes toebehoort hebben, het welk hy na de doot van zijne vader Zebedeus, voor het gelt van zijn vaders erfdeel, in Ierusalem op den bergh Sion, van Kayfas gekocht had.

Kapel van den Evangelist Johannes. Na by deze plaetse of huis of kerke van Maria, worden de puinhoopen gezien, die men zeidt van eene kleine kapel te zijn, de welke, volgens overlevering der Ouden, en verhael van verscheide Roomsgezinde Schrijvers, de kapel van den H. Evangelist Iohannes genoemt wort: uit oorzake zy voor een overblijffel der kapel gehouden wort, in de welke deez Iohannes de Misse voor Maria zou gedaen hebben.

Deez tempel, naer het schrijven van *Bonifacius*, was eerst binnen het bestek van eene kerke besloten. *Marinus Sanut* noemt die kerke, d'eerste van alle kerken. lib. 3. par. 14. c. 8.

De geheele grote plaetse, de welke op den top des berghs Sions is, dient heden den Roomsgezinden Kristenen tot een kerkhof. Men ziet'er menighte van graffsteden boven de graven opgerecht, met Griekſche, Latijnsche, Armenische en Syrische opschriften, van alle volken, die in Ierusalem zich onthouden en hun verblijf hebben.

Doub. Een booghscheut Noortwaerts van daer, of van de vlakte des berghs Sion, na het dal Iosafats toe, of twee hondert schreden Oostwaerts van daer, wort in het afgaen des berghs Sions, op eenen driesprong, een zekere plaetse getoont, waer op eertijts eene kleine kapel stont, ter gedachtenis van een groot wonder, dat aldaer, zoo d'overlevering geloof verdient, zou gebeurt zijn: wanneer d'Apostelen het lijk van Maria in het dal Iosafats of Gethsemany te grave braghten: want zeker Iood, of een der voornaemste priesteren, zoo *Nicephorus*, *Sanut* en andere getuigen, had zich in volle woede op de bare geworpen, om die ter aerde om te smijten: maer aenstonts, ô wonder! wierden beide zijne handen, in het slaen aen de bare, tot straffe van zijn stout bestaen, tot aen d'ellebogen toe afgesneden, en bleven aldus aen de bare afgesneden hangen. Alle d'andere, die by hem waren, en hem te hulpe traghten te komen, wierden door d'Engelen uit den hemel met blintheit geslagen. De priester, zich dus verminkt ziende, had d'Apostel Petrus aengeroepen, en vergiffenis van zijn reukeloos bedrijf verzocht, op belofte van zich te beteren. Waer op Petrus zou gezeidt hebben, dat hy in generleie

wijze

Digitized by Google

wijze bermhertigheit noch vergiffenis kon verwerven, 't en zy hy de bare kuste, en in den Heere Iesus Kristus geloofde, en beleed, dat hy uit die maeght geboren, en zy na de baring maeght gebleven was. Wanneer hy dat gedaen had, waren hem aenstonts zijne beide handen aen den lijve herstelt geworden.

Toen had Petrus eene dadel en palmtak genomen, en den priester gezeidt, dat hy dien zou aenvaerden, en op d'oogen der genen, die blint geworden waren, leggen: waer door de gelovigen weder ziende wierden, maer d'ongeloovigen in eeuwigheit niet.

Na dit gedaen was, hadden d'Apostelen hun reize vervordert, en het lijk van Maria in rust en vrede ter aerde besteet, zonder meer gemoeit te worden,

Van daer noch een weinigh neerwaerts, en neffens de muuren der stad te gaen, ziet men aen de voet van een kleinen heuvel, die voor de mest-poorte leit, en onder den wegh, eene kleine plaetse, in de welke, naer luidt van een oude en aengenome overlevering van dien oort, Petrus zich zou vertrokken hebben, wanneer hy den Zalighmaker in het huis van Kayfas verloghent, en berouw van zijn doen gekregen had.

Eertijts was deze plaetse eene spelonke; maer is namaels gantsch gesloopt: dies men daer nu niet als stenen ziet.

Men ziet'er ook eenige kentekenen van puinhopen van eene kleine kapel, dewelke de Kristenen aldaer, om de gedachtenis van die plaetse te behouden, gesticht hadden.

By *Sanut* en andere wort die plaetse op 't Latijn *Gallicantus*, dat is, *Hanekraey*, genoemt.

Sapha of *Sophim*, anders *Scopos* genoemt.

SApha of *Sophim* wort alzoo by de Rabbinen op Hebreeusch; maer by Josephus op Grieksch *Scopos* genoemt.

Joseph. l. 6. c. 8. *Scopos* is zoo veel gezeidt, als een wacht-toorn of kijk-uit, uit oorzake men van daer de stad Ierusalem en tempel kon bekijken en bezichtigen. Te weten, het was een verheven oort of lantstreke, zeven stadien of een kleine vierendeel mijls noortwaerts van de stad Ierusalem gelegen.

Dit blijkt duidelijk uit het schrijven van Iosephus, in de volgende woorden, daer hy zeidt: *Wanneer de Keizer des nachts zijn legioen van Emmaus had bekomen, zoo brak hy des anderen daeghs met zijn leger op, na een plaetse Scopos genoemt, van waer de stad en heerlijke groote des tempels kon gezien worden. Aen de Noort-zijde der stad raekt een heuvelachtige lantstreke, eigentlijk Scopos genoemt.*

Hierosf. Berac. Hier over leestmen by de Talmudisten de volgende regelen en waerschouwingen: *De geen die pist, keere zijn aengezicht tegen 't Noorde: die kakt, tegen 't Zuide.* Te weten, volgens overlevering, zoo Rabbi *Josi* zeidt, *van Sophim af en daer binnen.* Dat is, zoo zulx van iemant geschiet van *Sophim* binnen, wanneer hy reeds binnen het gezicht der stad is: wanneer hy pist, moet hy het aengezicht tegen 't Noorden keeren, ten einde hy zijne schaemte tegen den tempel niet bloot stelt: wanneer hy kakt, moet hy het aengezight tegen 't Zuide gekeert hebben, op dat hy zijne billen voor den tempel niet ontbloote. Bath. Beracoth.

Op eene andere plaetse leestmen in de Talmud het volgende. *Zoo iemant buiten Jerusalem gekomen is, en indaghtigh wort, dat in zijn hant heiligh vleesch is, zoo hy reeds voorby* Sophim *gekomen is, zoo moet hy het verbranden op de plaetse, daer hy is: want het vleesch wort door het uitdragen buiten de muuren van Jerusalem besmet. Maer zoo hy niet voorby Sophim gekomen is, zoo moet hy wederom komen, en het voor den Tempel verbranden.*

Cestius en *Titus* hadden ook op deze plaetse *Scopos* hun leger neer geslagen, ten tijde des beleghs van Ierusalem. Joseph lib. 2. Bel. 22.

Op deze plaetse *Scopos* quamen de Hoge priester *Jaddus* en de priesters, ieder in zijn gewaet, met de gantsche gemeente in 't wit gekleet, *Alexander* koning van Macedonien te gemoet, wanneer hy met zijn heir gekomen was, om Ierusalem te verwoesten. Ziet pag. 354.

Digitized by Google

Dal *Josafats.*

HEt dal *Iosafats* wort alzoo gemeenelijk genoemt; maer anders het dal *Kedron*, inzonderheit by *Iosephus*, en in de Schrift, ook *dal der bergen*, *dal der versnijding*, en voor een gedeelte, *dal Siloë*, *dal der zegening*, *dal Gehennon*, en *Tofet*.

Het *dal Iosafats* is gelegen tusschen *Ierusalem* en den Olijfbergh, en aen de oostzijde der stad, volgens schrijven van *Hieronymus* en *Iosephus*: want het omringt de gehele stad *Ierusalem* aen d'oostzijde, en ook ten dele aen de zuitzijde: hoewel het, voor zoo veel het aen die zijde na de stad toe-leit, met een anderen naem, het *dal Gehennon* genoemt wort. Of eigentlijk is het dal *Iosafats* gelegen tusschen de bergen van *Moria* en *Sion*, waer op de stad gebouwt is, ten weste: en tusschen den Olijfbergh en bergh der Ergernis, ten ooste.

Het strekt ontrent tot twee duizent schreden in de lengte, van 't noorde, na 't zuide, zoo verre als de stad, aen de welke het een gracht verstrekt. *Roger* brengt de lengte op een halve Fransche mijle: te weten, van het graf van *Marye*, zuidwaerts neêr te gaen, tot onder *Ierusalem*, en de brete op ontrent vier of vijf hondert treden. *Quaresmius* begroot de lengte dezes dals op een halve mijle: want hy stelt desselfs begin, ten noorde, aen het graf van *Marye*, en einde aen de put van *Nehemia*.

Dit dal is, na de zijde der stad, ten minste noch twee hondert en vijftigh treden diep; en vijf of zes hondert treden, aen de zijde des Olijf-berghs, die meer als eens zoo hoogh is.

Wel is het aen zijn hooghste eind, ten noorde, en tegen over de poorte van *S. Steven*, gevult en aengehooght, inzonderheit met het inwerpen van aerde en puinhopen van stad en tempel, door bevel der Roomsche keizeren, *Titus* en *Adrianus*, als te bespeuren is aen de diepte der kerke van het graf van *Marye*; maer niet in het midden, noch lager op het eind, gelijk de voetstappen des Zalighmakers genoechzaem uitwijzen, die, naer men zeid, in de rotse van den bodem der beke, en bron *Siloë*, ingedrukt staen: naerdien die plaetsen haer niet opentlijk, en gelijks d'aerde, zouden kunnen vertonen, gelijk zy haer nu noch vertonen: maer zouden wel meer, als de kerke van *Marye*, onder de puinhopen begraven leggen.

De bodem des dals is aen het boven-eind eng: want het heeft aldaer by-na niet als het bed der beke *Kedrons*: maer hy verwijdert zich allengs, na gelang en mate de bergen ter weder-zijde uitwijken en zich verheffen.

Aen de zuitzijde vertoont dit dal zich veel vlakker, inzonderheit aen de voet des berghs *Sions* en *Ergernis*: alwaer het twee of drie hondert schreden breet, en met graen-gewassen en moeskruiden bezait, en met vele olijf- en vijgen-bomen beplant is.

Ter zelver plaetse begint het dal den naem van *Iosafat* in dien van *Siloë* te verwisselen, ter oorzake van een bron en vlek van een zelven name, die beide by-na op zijn uitterste zuider eind leggen. Daer na leit het den naem van *Siloë* af, en neemt die van *Gehennon* en *Tofet* aen. *Beda* en andere houden het dal *Josafats* en *Gehennon* voor een en het zelfste dal.

Het dal *Josafats* was eertijts een algemein kerkhof der stad, voor het gemein en slecht volk: gelijk noch heden in en ontrent het zelve vele graven, in de rotsen uitgehouwen, gezien worden: hoewel de meesten met aerde overstelpt leggen. Zommige zijn noch overgebleven, die by eenige arme Moren bewoont worden.

Noch heden begraven de Joden in het zelfste dal hunne doden: eensdeels volgens een oude gewoonte van hunne doden buiten de stad te begraven; en ten andere, dewijl zy dit dal voor de plaetse der opstending houden, waer in de menschen ten jongsten dage zullen geoordeelt worden.

Dit dal wort het dal *Iosafats* genoemt, uit oorzake, zoo men geloofr, koning *Iosafat* aldaer zijne grafstede, of graf-gedenkteken, doen maken had: de welke eenigen voor de gene houden, die men noch by de grafstede van *Absalon* ziet: hoewel andere de zelve voor de grafstede van koning *Manasses* houden. Anderen leggen het

Digitized by Google

woort *Iosafat*, *oordeel*, of *gerichte des Heeren*, uit, en willen, dat dit dal alzoo zou genoemt zijn, uit oorzake in het zelve het laetste algemein oordeel, of gericht des Heeren, ten jongsten dage zal geschieden: het welk meest alle de Roomsgezinne schrijvers, en zelfs vele Rabbinen, voor zeer bewijsselijk houden: naerdien meest alle d'outvaders en kerken-leeraers, de volgende woorden der profesye van *Ioël*, op de zitplaetsen van het algemein of laetste oordeel duiden: daer hy zeidt: ***Ik zal alle Heidenen vergaderen, en hen afvoeren in het dal Iosafats, en aldaer met hen rechten.*** cap. 3: 2. en vers 12. ***De Heidenen zullen zich opmaken en opkomen na het dal Josafats: maer aldaer zal ik zitten, om te richten alle de Heidenen rontom.***

Desgelijx wijfelt *Kimchi*, in de bediedenis des woorts *Iehoschaphat*, of *Iosafat*, te verklaeren: want het wort, zeidt hy, het dal *Iosafat* genoemt, dewijl *Iosafat* aldaer het een of ander gebouw gemaekt, of eenigh werk uitgerecht heeft: of het wort het dal *Iosafats*, van wegen het oordeel, genoemt.

Doch het beslechten dezes geschils zullen wy den godsgeleerden laten bevolen blijven.

Dal der bergen. By Zachar. 14: 5. wort dit dal het *dal der bergen* genoemt, van wegen de bergen en heuvelen, daer meê het omringt wort: want na de zijde der stad zijn bergen en heuvelen, waer op de stad gesticht leit: aen d'andere zijde is d'Olijtbergh, en bergh der Ergernis, en andere.

Dal Kedron. Het wort ook het dal van *Kedron* genoemt, inzonderheit by *Iosephus*, na den vliet of beke *Kedron*, die midden door dit dal vloeit, en het des Winters en in regen-tijt bevochtight. Desgelijx wort 2 Reg. 23: 4. door *Sademoth Kedron*, dat is, velt of dal *Kedron*, buiten *Ierusalem*, dit dal *Iosafats* verstaen.

Anderen noemen dit dal het dal der çederbomen, die eertijts in het zelve groeiden.

Dal Siloë. *Iosephus*, maer niet de Schrift, noemt dit dal *Iosafats* ook het dal *Siloë*: te weten, na zeker vlek, of bron, *Siloë*: hoewel het eigentlijk dien naem niet aenneemt, als voor-by het vlek *Siloë*, by-na op het zuider-eind.

Dal Josafats is des Konings dal. Het dal *Iosafats* wort ook het *dal des konings*, of *konings dal*, genoemt, als te besluiten is uit 2 Sam. 18: 18. alwaer gezeidt wort, dat *Absalon*, *by zijn leven, een pylaer, of graf-tijtel, in des konings dal doen oprechten had*: het welk noch heden, by de brugh van de beke *Kedron*, in het zelfste dal *Iosafats*, by 's lants inwoonders, getoont wort. En alhoewel niet geloofelijk is, dat deez pylaer de zelve zy, die *Absalon* deed oprechten; maer namaels een andere op die plaetse, van tijt tot tijt, om de geheugenis dier plaetse t'onderhouden, opgerecht is, zoo schijnt daer nochtans uit te volgen, dat het konings en *Iosafats* dal een en het zelfste dal zy.

Men hout voor geloofelijk, dat dit dal dien naem van des konings hof, den welken koning *Salomon* in het zelfste dal doen maken en planten had, bekomen hebbe. Ook heeft men niet te twijfelen, of deze hof des konings was in dien oort, op den bodem des dals *Iosafats*: naerdien men leest Nehem. 3: 17. dat *Sellum* de fonteynpoorte en de muuren van den vyver *Siloë*, aen of by des konings hof, deed herbouwen. Maer deez fonteyn, en deze vyver waeren in dien zelven oort, gelijk men des zekerlijk bewust is.

Daer en boven wort 2 Reg. 25: 4. en 39: 52. verhaelt, dat koning *Sedekias*, wanneer hy *Ierusalem* door de *Chaldeen* zagh ingenomen, met zijne oversten en vorsten, door den wegh der poorte, die aen des konings hof was, na de woestijne of vlakke velden van *Iericho* vluchte. Nu was deze wegh des hofs de rechte wegh, die na *Iericho* liep.

Adrichom stelt ook in den zelven oort des dals *Iosafats* dezen hof des konings: hoewel hy dien t'onrecht voor een en den zelven met den besloten Hof hout, die by-na twee mijlen buiten *Ierusalem* lagh.

Een ander konings dal lagh ter wederzijde des Jordaens. Ziet p. 161.

Digitized by Google

Dal des zoons *Hinnoms*.

HEt dal des zoons of der zonen *Hinnoms*, of *Ennoms*, of, gelijk de gansche naem op Hebreeusch, in dien zelven zin luit, *Gebenhinnom*, was alzoo na den naem van dien man genoemt, die dat eertijts bezat: als blijkt uit Joh. 15:8. en 18: 16. Neh. 11:30. en meer andere plaetsen: en *Hieronymus* in zijne uitlegging over *Ieremias* vermoet: want *Be* bediet een *dal*; *Ben* eenen zoon; maer *Hinnom* was d'eigen naem des eigenaers.

By wijle wort het woort *Ben*, dat zoon bediet, uitgelaten, en dit dal enkelijk *Gehinnom* genoemt, dat is, dal *Hinnom*.

Het was gelegen in de voor-stad van *Jerusalem*, aen d'oost-zijde, of voor de Zonne-poorte, dat is, Ooster-poorte: gelijk de Rabbinen en andere het Hebreeusch woort *Charsiath* by *Ieremias* vertalen: want van daer begon het dal *Hinnoms*, kromde zich een stuk weeghs na 't weste, en strekte voorders tot aen de zuit-zijde der stad: daer het aen het dal *Iosafat* paelde. Het lagh ook aen de voet des berghs der Ergernis, neffens de Vollers-vyver, tusschen *Ierusalem* en de Pottebakkers-akker, en aen het dal *Siloë*: hoewel het dal *Siloë*, *Gehennom* en *Tophet*, doorgaens een en het zelfste dal schijnt te zijn.

cap. 19: vers 2.

Het grootste gedeelte des dals *Kidrons* wiert ook het dal *Hinnom* genoemt.

By de tzeventigh overzetters wort dit dal in 't Grieksch *Nape Synna* of *Suna*, dat is, *wout Synna*, of *Sunna* geheten: want *Nape*, of *Napos*, bediet een *wout*, of *boschrijk dal*: dewijl deze plaetse zoodanigh was: maer *Synna*, of *Sunna*, is een gebroken naem van *Hinnom*.

Dit dal was een zeer lustige en bosch-rijke plaetse, bebouwt met lusthoven en tuinen, en wiert bevochtight door de bronnen van *Siloë* en de beke *Kedron*.

Ter zake van de gelegentheit en lustigheit des oorts, wierden in het zelve dal vele boosheden, gruweldaden, en afgoderyen eertijts bedreven: want in dit dal was het beelt van den afgod *Moloch* opgerecht: aen wien d'Israëliten hunne kinderen ten vuure op-offerden. Deez afgod was van koper, en van binnen hol gemaekt, met een kalfs-hooft. Het overigh gedeelte verbeelde eenen mensch, met uitgestrekte armen. Ten tijde des offers, wiert deez afgod, met vier in den zelven te smijten, gloeiend gemaekt. In wiens uitgestrekte armen dan d'ouders hunne kinderen wierpen, om levendigh in die helsche pijne te laten verbranden. Ten einde nu d'ouders het yzelijk en vervaerelijk gekerm en geschreeu hunner kinderen niet zouden horen, en daer door tot meêlijden bewogen worden, zoo vervulden de priesters van *Moloch*, met het schor geluit van trompetten, en yzelijk geraes van trommelen, de lucht, en verdoofden daer door eens ieders ooren. Hier van heeft ook deze plaetse den naem van *Topheth* bekomen, en wiert het *Trommelen-dal* genoemt: want *Topheth* bediet eenen *trommel*: hoewel *Topheth* eigentlijk een hoge plaetse in dit dal was, op de welke d'offerhanden aen *Moloch* geschiede. 1 Reg. 11. Act. 7.

Van deze yzelijke straffen, de welke de kinderen in het dal *Hinnom* leden, neemt de Zalighmaker eene gelijkenis, en noemt de helle, waer in de godlozen, ten jongsten dage, met den brant des vuurs zullen gestraft worden, *Gehenna*. Te weten, by Matth. 5:22. en 18:9. wort *Gehenna des vuurs*, of by Mark. 9:43. *Gehenna des onuitblusschelijken vuurs*, en enkelijk *Gehenna*, by Matth. 5:29, 30.23: 15,33. en Luc. 12:5. door den Zalighmaker voor de straffe der godlozen, en voor de plaetse der pijne, den godlozen bereit, en gemenelijk de helle genoemt, genomen.

Desgelijx wort *Topheth*, ter zake van dit vervaerelijk bedrijf, en grouwelijke straffe en pijne, die de kinderen in het dal *Topheth* uitstonden, by Esaias 30: 33. voor d'eeuwige straffe en pijne der godlozen, en voor de plaetse, daer die eeuwighlijk staen gepijnight te worden, door een gelijkenis voor-gestelt.

Met den gruwel-daet dezer afgoderye hebben zich ook *Achaz* en *Ma-* 2 Reg. 16:21.
nasses, koningen van *Juda*, in het op- 2 Chr. 28: 33.

Digitized by Google

2 Reg. 23. offeren van hunne zonen aen *Moloch*, besmet. Dan de godvruchtige koning *Iosias* deed, tot voor-koming en uitroeing dezer vervloekte dolheit, het beelt van *Moloch* verbreizelen, het wout ter neêr houwen, en de lustigheit des oorts, met de vuilheit der lijken, geraemten en andere onreinigheden, bezoetelen, en tot een eeuwige kerker van diergelijke vuilheden en onzuiverheden, verdoemen.

In dit dal verbrak *Ieremias*, voor d'oudsten der Joden, een aerde vat, met het zelve tegen d'aerde aen te smijten, en voorzeide, dat God alzoo het volk en de stad *Ierusalem* zou verbreizelen. Volgens voorspelling ook van dezen profeet, is aldaer zulk een meenighte volks gesneuvelt, uit oorzake zy die plaetse met het bloet der onnozele kinderen vervult hadden, dat die plaetse niet meer het dal *Tophet*, of dal des zoons *Hinnoms;* maer namaels het *Moort-dal* zou genoemt worden. Jerem. 19:6, 11. Hier om wort *Ierusalem* gezeidt te zullen als *Topheth* zijn; te weten, te zullen genoemt worden het *Moort-dal*, van wegen het groot getal der burgers, die in het zelve zouden gedoot worden: vers 12.

Naer het schrijven van *Roger*, strekt het dal *Tophet* van de Volders-akker tot aen de plaetse *Gehennon*, eene streke van ontrent vijftien-hondert schreden in de lengte, van 't ooste na 't weste, en vier of vijf hondert in de brete.

Dit dal diende der stad *Ierusalem*, aen de zuit-zijde, tot een gracht: want het is aen de voet des bergs *Sions*, en maekt eene scheiding tusschen de stam van Benjamin, en die van Juda: hebbende ten zuide den *bergh der ergernis* leggen.

Dit gansch dal is heden bebouwt, en met een groote meenighte van olijf, vijge, aprikoos, amandel, en andere vruchtbomen, beplant. Ontrent in het midden is een brugh, met kleine bogen overslagen: waer onder het water van den bezegelden bron, door een sloot of kanael, na *Ierusalem* loopt. Dicht daer by is een bak, uit de natuur, in de rotse, met een dijkje alleenlijk aen d'oostzijde, om het water op te houden. Men ziet noch onder deze puinhopen eenen boge, met een steenen kom: waer uit twee watergangen schieten.

Zoo *Roger* daer by voeght, wosch *Bersabee* haer aldaer, wanneer *David* haer van zijn paleis afzagh, dat recht daer tegen over na 't noorde stont: waer van niet meer als eenige puinhopen van muuren en portalen zijn overgebleven.

In de holte of laeghte dezes dals, en boven dezen bron, na 't ooste, en recht tegen over *Salomons* paleis, en den bergh der *Ergernis*, stelt *Roger* de plaetse *Gehennon*. Hy voeght'er by, dat men in het hol, of de laeghte dezes dals, na 't ooste, noch heden 's daeghs een grote spelonke ziet: door de welke een vuur van binnen in dit beelt ontsteken wiert, om het gloeiend te maken.

Het dal *Hinnom* was een algemein vuilnis-vat der gansche stad *Ierusalem:* Lichtfoot. waer in alle vuiligheden, drek en onreinigheden, na toe vloeiden, en gebraght wierden. Het was, naer het schijnt, een gemein kerkhof der stad. Aldaer was geduurigh brandend vuur, waer door de geraemten, lijken en andere vuiligheden, om de stad niet te besmetten, en afschuuwelijk te maken, verteert en verbrant wierden.

Eenige Rabbinen voegen hier op de volgende woorden van Esai. 66. *En zy zullen heenen uitgaen, en zullen de dode lichamen der lieden zien, die tegen my opgestaen zijn; want hunne worm zal niet sterven, en hun vuur zal niet uitgeblusscht worden.* Waer op *Kimchi* tot verklaring by-voeght. *Die Heidenen zullen uitgaen, die aenkomen, om te bidden, van tafel tot tafel, en van Sabbath tot Sabbath, buiten Ierusalem, in het dal Iosafats, en zullen de lijken van Gog en Magog zien, &c.* En een weinig daer na: *De rechtveirdigen zullen buiten Ierusalem gaen, in het dal Hinnoms, en zullen de weêrspannigen zien.*

Zoo de Rabbinen, by overlevering, verhalen, waeren in het dal *Benhinnom* twee dadelboomen: tusschen de welke de rook optrok.

In des konings hof, die ontrent Bron dezen oort lagh, was de bron of Rogel. fonteyn *Rogel*, by den steen *Zoheleth*; want deez bron was nessens *Ierusalem*, aen d'oostzijde des berghs *Sions:* te weten, op de grensscheiding der twee stammen, *Iuda* en *Benjamin*, Jos. 15:7. en 18:16. als klaerelijk blijkt uit 2 Sam.

Digitized by Google

2 Sam. 17:17. 1 Reg. 1:9. inzonderheit, indien men het voorgaende by het volgend vergelijkt.

Daer en boven schrijft *Iosephus*, dat *Adonias* in de voorstad, by de fonteyn, die in des konings hof was, een maeltijt doen bereiden, en zich doen kronen had: het welk 1 Reg. 19. gezeit wort, nessens de fonteyn *Rogel* geschiet te zijn: waer uit blijkt, dat de fonteyn in des konings hof, en de fonteyn *Rogel*, een en de zelve fonteyn zy.

Rogel bediet eenen *volder*, welke bron misschien alzoo genoemt wiert: uit oorzake van daer het water na het Volders-velt geleit wiert, tot gerijf der volders: want na-by, aen de zuidtzijde der stad, was de Volders- 2 Reg.
akker: waer op de volders het laken 18:17.
afwiesschen en drooghden. Een vol- Es. 7:3. en 36:
der wort op Hebreeusch *Rogel* ge- vers 2.
noemt, herkomstigh van *Regel*, dat is een *voet*: uit oorzake de volder met zijn voeten het laken treet en wascht.

Quaresmius en anderen willen de fonteyn *Rogel* voor de fonteyn van *Marye* gehouden hebben; hoewel zonder eenigh vast bewijs.

By den bron *Rogel* was een steen *Zoeleth*. 1 Reg. 1:9.

Beke *Kedron* of *Kidron*.

Door het dal van *Iosafat* vloeit de beruchte en vermaerde beke, of vliet, *Kedron*, en anders gemenelijk *Kidron*, en by *Iohannes*, in 't Grieksch, *Xeimarrhos Kedroon*, dat is, *beke Kedrôn* genoemt: maer anderen vertalen die woorden, *beke der çederbomen*: ongetwijfelt, ten aenzien van de çederbomen, die in dit dal, en op den oever dezer beke eertijts groeiden: hoewel'er heden niet een eenige gezien wort. Desgelijx heeft d'Arabische vertaling, *de beke des çeders*. Dies *Kedron*, in dezen laetsten zin genomen, geen eigen; maer een gemeine Grieksche naem van eenen bron zou zijn.

Anderen houden *Kidron* voor een eigen en Hebreeuschen naem, en leggen dien *duisterheit* of *donkerheit* uit. Te weten, deez beke *Kidron* zou alzoo, na de duisterheit des dals *Kedron*, genoemt zijn: maer veel meer is die beke alzoo na de zwartheit van haer drabbigh en slijkigh water geheten: naerdien zy in'erdaet veel meer een rioel der stad, als vliet was: gelijk uit 2 Chron. 29:16. te bespeuren is: alwaer men leest, dat de Leviten alle onreinigheden in de beke *Kidron* braghten.

By Nehem. 2:15. wort, door den naem beke, deze beke *Kidron* verstaen: hoewel andere daer door de beke *Gihon* meenen.

De beke Kedron is heden niet meer, als een kleine gracht van drie schreden breet, op den bodem des dals *Iosafats*, en altijt, of ten minste, over de zes maenden, droogh: behalve wanneer de sneeu en regen-water, dat gewoonelijken des winters valt, uit het naby gelegen geberghte in de zelve afzakt. Maer mogelijk is'er, voor het ophogen des dals *Iosafats*, gelijk het heden is, altijt een weinigh water van eene waterrijke fonteyn of bak, of van eenige andere levende bronnen geweest, die in de kerke van *Marye* zijn: maer nu deze wateren onder d'aerde verloopen zijn, is deze beke geheel droogh.

Deze beke neemt haer begin by, of een weinigh beneden het graf van *Marye*, en vloeit met een zachten loop door het diepste des dals *Iosafats*, ontrent drie hondert schreden van de muuren van *Ierusalem*, na 't ooste, tusschen den Olijfbergh en bergh *Moria*, en eindight of stort haer water in de Dode zee.

Over de beke *Kedron*, schoon zy meerendeels droogh is, leggen evenwel twee stene bruggen, ieder met eenen boge overslagen, daer zy op rusten. D'een leit aen 't neêrgaen van de poorte *S. Steven*: en d'andere ontrent het midden des dals, en een weinigh boven de graven der Joden. D'eene brugge is acht voet hoogh, en tien breet. *Doubdan* maekt den boge van d'eene brug, die niet verre van den hof of hoeve *Gethsemane* is, ontrent negen of tien voet hoogh, en zeven of acht breet.

D'oever der beke *Kedron* was eertijts met vele, dichte en vruchtbare bomen begroeit, tot een lustigh gezicht voor 't oogh, in het voor-by

gaen: hoewel zy heden zulk een lustigheit niet geeft.

Over deze beke ging *David*, met al het volk, in het vluchten na de woestijne voor *Absalon*. 2 Sam. 15 : 23. Desgelijx ging de Zalighmaker met zijne jongeren over de zelve beke, in den hof *Gethsemane*, wanneer hy door de Joden zou gevangen worden. Joh. 18 : 1. gelijk zy hem ook gevangen over de zelve beke te rugh in *Jerusalem* braghten.

Drie schreden van de brugh, by den Olijf-bergh, aen de zuitzijde, ziet men zes of zeven speuren, kentekenen of vormen, en indruksels van handen, ellebogen, knien en voeten, zeer net, en meer als twee duimen diep in de herde rotse van den bodem dezer beke, die door den Zalighmaker, (zoo men d'overlevering en het gemeen verhael der Roomsgezinde schrijvers, geloven magh) daer in, als in week wasch, gedrukt wierden, wanneer de Joden hem gevangen voortsleepten, en van boven de brugh in de beke, uit een dolle woede, neêrwaerts stieten: of hem, gelijk andere willen, door de beke sleepten, zonder met hem over de brugh te gaen.

Deze kentekenen vertoonen haer niet recht en vlak; maer als van eenen mensch, die getrokken, en over dwers gestoten, of van boven de brugh op de rotsen neêr gesmeten is.

Zy worden by de Roomsgezinden, zoo Europische, als Oostersche, in grote eerwaerdigheit en eere gehouden, die voorhene, uit aendachtigen yver, en tot een gedenkteken, stukken daer uit gebroken hebben: waer over de meeste der wijze geschonden, en wanstalligh geworden zijn, dat men die naulix kan onderscheiden of zy van handen, voeten, ellebogen, of van knien zijn. Des wege is, op pene van kerken-ban, het uitbreken van deze rotse, op vijf voeten van daer, by de Roomsgezinden verboden.

Koning *Asa* verbrande, aen de beke *Kidron* het beelt *Maacha*, 1 Reg. 15: 13. 2 Chron. 15: 16. en *Iosia* de vaten *Babals*, 2 Reg. 23 : 4, 6, 11.

De Leviten braghten uit den tempel alle onreinigheden in de beke *Kidron*, 2 Chron. 29: 16. De gemeente van *Jerusalem* wierp, op het feest der ongezuurde broden, de rook-altaren des tempels in de beke *Kidron*. 2 Chr. 30 : 14.

Hoeve of hof *Gethsemane*.

Jansen. in Concord. Evang. c. 137. **G**Ethsemane is gezeidt *vet dal*, of *dal der olye*. Andere leggen *Gethsemane plaetse der oly-perssen* uit: hoewel in die bediedenis veel meer *Gesemani* behoorde gezeidt te worden: want *Ge* bediet een *dal*, en *Semani vetheit* of *olye*.

Beza. Jun. Deze plaetse, *Gethsemane*, wiert alzoo na de vruchtbaerheit des gronts genoemt: of dewijl op die plaetse d'olijven, na zy op den Olijf-bergh geplukt waeren, gebraght wierden, om olye daer uit te perssen.

Volgens d'uitlegging van *Arias Montanus*, bediet *Gethsemane* den achtsten hof of tuin. Te weten, ten tijde des Zalighmakers waeren in de voorsteden van *Ierusalem* vele tuinen, die met het getal van 1, 2, 3, en voorders, afgetekent waeren, en daer na genoemt wierden. Aldus wiert ook deze tuin, na zijn getal, *Gethsemane*, dat is, *d'achtste tuin*, genoemt.

Mattheus, cap. 26 : 36. desgelijx *Markus*, cap. 14: 32. noemt *Gethsemane*, op Grieksch, *Chorion*, dat is, een *lantstreke*, *hoeve*, *gehucht*, *velt*, of *akker*: *Iohannes* daer en tegen, op Grieksch, *Kepos*, dat is, een *hof* of *tuin*, dien hy over den vliet *Kedron* stelt. cap. 18: 1.

Adrichom, *Doubdan*, en andere, onderscheiden de hoeve of gehucht *Gethsemane* van den hof *Gethsemane*, anders gemeenelijk d'*Olijf-hof* genoemt. Want de Zalighmaker, volgens hun schrijven, trad met zijne drie jongeren, *Petrus*, *Johannes*, en *Jakobus*, uit het gehucht *Gethsemane*, in den hof *Gethsemane*, ter bede: latende d'andere acht in het gehucht of de hoeve *Gethsemane* blijven: naerdien *Juda* de twalefde zich by de schriftgeleerden en overheden vervoeght had.

Roger stelt den hof *Gethsemane* achtien hondert schreden van d'Eetzale, een weinigh na 't ooste: te weten, van d'Eetzale tot aen den vliet *Kedron*, zijn zestien hondert treden: en van daer,

tot

Digitized by Google

Doubd. tot aen den ingang van den hof, twee hondert treden. In den Olijf-hof ſtaen noch heden negen dikke en zware groene olijf-bomen, die alle jaers overvloet van vruchten dragen. Zoo d'overlevering des lants hout, zouden deze bomen noch van de zelve zijn, die aldaer ten tijde des Zalighmakers waeren, of ten minſte uit hunne wortels voortgeſproten zijn.

Aen de zuid-zijde was de poorte. Na-by de poorte is, op de rechte zijde, in het ingaen, en ten ooſte van d'olijf-bomen, een rosverwige rotſe, ontrent twee voeten van d'aerde verheven: waer op d'apoſtelen, naer men zeid, zich ter ruſte begaven, wanneer de Zaligmaker, geheel ter doot bedroeft, Luc.22. een ſteenwerp van hen, voortgegaen was, en op zijn aengezicht ter neêr viel, en bad, volgens ſchrijven der Evangeliſten. Deze rotſe heeft boven op drie kleine bulten of verheventheden, de welke den jongeren tot oorkuſſens zouden gedient hebben: ook vertoonen zy den aftrek en geſtalte van hunne lichamen, die op de zelve rotſe, met de ploien en vouwen van hunne klederen, ingedrukt zijn: en niet als van perzonen, leggende lijfs lang, en op hun gemak, uitgeſtrekt: maer met de benen en 't lijf ingetrokken, en als tegen d'aerde aengeworpen, en van vaek overvallen.

Tien of twaelf treden van daer, meer na 't zuide, komt men aen de plaetſe, daer de poorte van den Olijf-hof was.

D'Olijf-hof is heden niet meer in wezen; maer wort door eene kleine ſtrate van zes of zeven ſchreden lang, en een breet, gemerkt. Zy is aen de drie zijden, ten ooſte, weſte en zuide, met een kleinen muur van ſteenen, in de zon gedrooght, beſloten, en heeft niet als een kleinen ingang ten noorde.

Bron of fonteyne van *Marye*.

AEn d'ooſtzijde der ſtad, en aen de weſtzijde des dals *Iosafats*, ziet men, aen de voet des bergh *Sions*, of † Rog. † *Moriah*, een gewelf, als d'ingang van een diepe kelder, tegen 't ooſte, de welke met vijf en twintigh of dertigh trappen van geſlepen marmer neêrgaet. Beneden op den bodem is een bron met treffelijk water, dat beneden uit de rotſe ontſpringt, tot groot gerijf van menſchen en beeſten.

De Kriſtenen des lants, en Mahometanen noemen dezen bron op Arabiſch *Ain Mriam*, dat is, *bron van Marye*, en anders ook den *bron der Maegt:* uit oorzake de maeght *Marye*, geduurende haer verblijf in *Ieruſalem*, haer, beneffens andere vrouwen, van het water van dezen bron, in haer huishouding, zou gedient, en daer in haer luier en kinder-goet gewaſſen hebben. Hier over houden, zoo Kriſtenen als Mahometanen, dezen bron in grote eere, en bezoeken dien als een byzonder heilighdom. Zy drinken ook des zelfs water met groten aendaght, en waſſchen zich daer meê: ja zy gedogen niet, dat een Jood den zelven bron genaekt.

Aen de zijde van de poorte of ingang des brons van *Marye*, is een Turkſche *Metszid* of *Moske* in het dik der muur uitgehouwen.

Bonifacius, *Kootwijk*, *Doubdan*, en andere, houden dezen bron van *Marye* voor den gene, die by *Nehemias* de Draken of Slangen-bron genoemt, en tuſſchen de Dal en Meſch-poorte geſtelt wort. Neh. 2: 13.

Villapand en *Bonfrerius*, daer en tegen, ſtellen den Draken-bron aen de weſt-zijde der ſtad, neffens of by den Bekkeneel-bergh, in het Meſt of Lijk-dal.

Zoo men het ſchrijven van den zelven *Villapand* geloven magh, vind men de gedachtenis van den Draken-bron noch aldaer, als twee putten, met geduurigh lopend en zoet water, (dat de Françiskaner monniken en beêvaert-reizers gebruiken) kunnen getuigen. Hy voeght'er by, dat hy de Drakenbron genoemt wort: dewijl hy grote viſſchen voede, die d'inwoonders van *Ieruſalem*, uitſtekenheit-halve, draken of walviſſchen noemden. Of dewijl hy in een laegh en puinrijk dal vloeide, dat voedzaem van ſlangen was. Zoo andere willen, wiert hy de Slangen-bron genoemt, van wegen zijnen langzamen en ſlangswijzen loop.

Wijders, d'oorzake des verſchils dezer

dezer schrijvers ontstaet uit de verscheide plaetsing der poorten van *Ierusalem*. Wel komen zy alle hier in over een, dat de Draken-bron tusschen de Dal en Mesch-poorte is, naer uitwijzing van d'ængeroerde plaetse van *Nehemia*: maer zy verschillen in het plaetsen van deze poorten. Te weten, *Adrichom* en zijne navolgers stellen de Dal en Mest-poorte aen d'oostzijde der stad: *Villapand* en zijne navolgers aen de westzijde: en dienvolgens ieder, na de stelling der poorten, ook den Draken-bron aen d'eene, of d'andere zijde.

Doch by aldien de Draken-bron niet verstopt; maer daer van noch zijn gedachtenis overgebleven is, gelijk *Villapand* schrijft, zoo moet men veel meer dezen bron van *Marye*, die aen d'oostzijde der stad is, voor den Draken-bron houden; en niet dien van *Villapand*, aen de west-zijde: naerdien aen die zijde geen bron is, noch putten, gelijk die *Villapand* daer stelt, gevonden worden, noch eenige gedachtenis daer van overgebleven is, gelijk *Quaresmius* als ooghtuigh, en uit den mont van oude inwoonders van *Ierusalem* verhaelt.

Anselmus en andere houden den bron van Marye voor den bron *Rogel*, die by Jos. 15:7. en 18:16. 2 Sam. 17: 17. 1 Reg. 1: 9. gedaght wort: het welk *Quaresmius* voor niet onbewijsselijk hout, by aldien die noch niet verstopt; maer noch overigh is: want *Adrichom*, *Villapand*, en andere, beschrijven in die streke den bron *Rogel*, alwaer heden de bron van *Marye* gezien wort. Gewisselijk in die streke en oort wort, behalve den bron *Siloë*, geen andere bron, bovendien, te *Jerusalem* getoont.

Bron en vyver *Siloë*, of *Siloam*.

VEertigh of vijftigh treden van daer, op de zelve zijde, en aen de voet van den bergh *Sion*, is een andere bron, die zijn wel of oorsprong onder een dikke rotse, ontrent veertigh treden van den wegh af, neemt, en door een kleine grip of sloot in het dal *Iosafats* vloeit, en dat boven mate vruchtbaer maekt. *Doubdan* hout dezen bron voor den bron, gemeenelijk *Siloë*, en anders by *Iosephus Siloam* genoemt: den welken ook *Hieronymus*, en na hem *Adrichom*, en andere, op de westzijde des dals *Iosafats*, en zijnen oorsprong in de voet des berghs *Sions* stellen.

Zoo *Iosephus* schrijft, lagh de bron *Siloam* achter den wester of zuid-wester muur der stad: als blijkt uit de volgende woorden, daer hy den omtrek van den muur der stad beschrijft: *De muur kromt zich na 't zuide, boven den bron Siloam, en buight van daer weêr na 't ooste, aen Salomons vyver.*

Hieronymus en meest alle de Talmudisten: desgelijx *Drusius* en *Lichtfoot*, houden den bron *Siloë*, of *Siloam*, voor een en den zelven met den bron *Gibon*, of *Gehon*: dien zy ook aen de westzijde der stad stellen: want zoo *Lichtfoot* schrijft, was d'eige en oude naem des brons *Siloam*, *Gibon*: die 1 Reg. 1: vers 35. schijnt gedaght te worden. *Voere Salomon na Gibon af:* te weten, om by *Gibon* tot koning gezalft te worden. Waer op de Talmudisten tot verklaring by voegen: *Na Siloam.* Desgelijx zeidt *Kimchi* over de gemelde plaetse: *Gibon is Siloam, en wort met een tweevoudigen naem geschreven.* Van gelijken heeft de Chaldeeusche vertaling ter gemelder plaetse, in stede van *Gibon*, *Siloë*. Andere, als *Theodoretus*, *Procopius*, &c. verstaen door *Gibon* het badwater of vyver *Siloë*. Maer zoo *Pineda* schrijft, wort *Siloë Gibon* gezeit te zijn, als zijn oorsprong: waer over de gemelde andere schrijvers gezeit hebben, dat *Salomon* na *Siloë* gevoert zy: doch niet na den vyver; maer na zijnen oorsprong en bron *Gibon*: waer uit het water in den vyver neêrwaerts stroomde: want zoo de Joden en andere uitleggers eenparelijk gevoelen, en desgelijx d'overlevering van dien oort gedraeght, is *Salomon* aen den bron *Gibon*, na-by *Ierusalem*, gevoert.

Adrichom en zijne navolgers willen, dat *Gibon* een bergh was, op den welken *Salomon* tot koning gezalft wiert. Beide partyen trachten hun gevoelen met de Schriftuur-plaetsen, 1 Reg. 1: vers 35. te bevestigen: hoewel aldaer niet gemelt wort, of door den naem *Gibon*, een bron, bergh of dal te verstaen

staen

Digitized by Google

ſtaen zy. Van gelijken gedenkt *Ioſephus* geenen bergh; maer een bron *Gihon*.

Zoo *Doubdan* voor zeer waerſchijnelijk hout, is deze bron *Siloë* een en de zelve met den bron *Rogel*, of Volders-bron, die Joſ. 15:18 gedaght wort: naerdien zeer na-by dezen bron, en ſlechts tien ſchreden van het waterbad *Siloam*, de plaetſe van eenen kaſtanienboom is, die den zelven naem van *Rogel* voerde, en gemeinelijk eike *Rogel* genoemt wiert: onder den welken de profeet *Eſaias*, door bevel van koning *Manaſſe*, midden doorzaeght, en voorts aldaer begraven wiert. Deze plaetſe is een weinigh lager, als de bron, en wort, van wegen dezen profeet, by een iegelijk van dien oort, in grote eerbiedigheit gehouden.

Naer het ſchrijven van Hieronymus, Hebreen en andere: want de Schrift gedenkt des niet.

Tot een merkteken is namaels ter zelver plaetſe, daer deze eike ſtont, een witte moerbezien-boom geplant, die door ouderdom heden by-na half verdort is, en onder rontom aen zijnen ſtam met ſteenen beſtuuwt leit.

Men ziet op deze plaetſe noch eenige overblijfſelen van eene kerke, de welke de Turken geſloopt hebben.

De Turken ſtorten op deze plaetſe hunne gebeden, na zy zich in den bron *Siloë* afgewaſſchen hebben.

Naer het verhael der inwoonders van *Ieruſalem*, zou het water van den bron *Marye* en *Siloë*, door een onderaertſchen gang, in malkanderen vloejen: hoewel aen den voornaemſten oorſprong des waters getwijfelt wort. Volgens ſchrijven van zekeren *Girard Vinhoven*, by brieve aen *Quareſmius*, was zeker monnik *Iulius* (die meer als tien jaren te *Ieruſalem* zijn verblijf gehad had) door een onderaertſchen kanael of gang, van den bron van *Marye* af tot aen den bron *Siloë* gegaen. Dees *Vinhoven* had het zelfſte, om meerder zekerheit te bekomen, getraght te doen. Maer naerdien die van binnen op eenige plaetſen eenighzins ingevallen was, zoo was hy zoo beknelt geworden, dat hy naulix daer kon doorgaen.

Hy ging ontrent ten halven wege: maer wiert aldaer der wijze benepen, dat hy niet alleenlijk op handen en voeten voortkroop; maer ook by-na buikelings. Waer over zijn waſchkeers hem uitging, en die niet kon, door een vuurſlagh aenſlaen, noch zich te deegh keeren of wenden. Wanneer hy zich dan had omgekeert, ging hy den voorigen wegh, dien hy ingekomen was, weêr te rugh: hoewel zeer nat en vuil geworden. Dies hy van die zijde des brons van *Marye* niet byzonders zagh, als dat de watergang van onderen, door aerde en vuiligheit, zeer aengehooght was: de welke van tijt tot tijt, door het ſterk ſtroomend water, derwaerts gedreven en geſleept wort.

Te dier tijde zagh hy, na de zijde van den bron van *Marye*, het water niet uitſpringen noch opborrelen: 't en zy die recht voor de trappen, daer men ingaet, uitſpringen: want aldaer is de bron dieper: en het water wort met waſſchen, en wegh te dragen, verbezight.

Een weinigh meer inwaerts vond hy den gehelen bron droogh, en, gaende daer na een weinigh verder, op den bodem eenigh water. Dit had deez *Vinhoven* van den bron, na de zijde van den bron van *Marye*, bevonden.

Op een anderen dagh ging deez *Vinhoven* aen de zijde van den bron *Siloë*, tot een musket-ſcheut in dezen onderaertſchen gang, tot dat hy, van wegen d'engte, niet verder kon voortkomen. Hy bevond dat de bron *Siloë* doorgaens met een langzamen loop vloeide. Maer uit welke eigentlijke en beſtekte plaetſe die wateren uitvloeiden, kon hy niet zien: doch geloofde, dat zy langs den gehelen watergang, hier en daer, door ſpleten en ſcheuren uitſprongen. Hy zagh evenwel van die zijde het water verder van daen komen: dan kon niet bequamelijk daer in treden.

Wijders, of de bron *Siloë* en de bron van *Marye* een eenige of twee verſcheide bronnen zijn, zulx kon hy zekerlijk niet beveſtigen: dewijl hy van beide zijden water zagh. Maer kon tot het midden niet komen. Zijns oordeels, niet te min, is 'er een voorname plaetſe: alwaer de wateren van alle beide bronnen ontſpringen, en ter zake van de verſcheide werkingen, hebben zy verſcheide namen aengenomen.

Het water van den bron of vyver *Siloam* wiert by de Joden met wijn ge-

Digitized by Google

mengt, en op den altaer, met grote plechtigheit, op het feest der Tabernakelen, uitgestort. Te weten, een priester trad met een goude schale na den bron *Siloam*, en vulde dien met water. Hy quam weêr te rugh in het voorhof, door de water-poorte, en als dan ging hy op na den altaer: alwaer twee bekkens stonden: in welker een wijn was: maer in d'andere zette hy het water. Voorts goot hy of den wijn in 't water, of het water in den wijn: en goot hen dan beide, in maniere van plinging, op den altaer uit.

Het is met recht aenmerkens-waerdigh, dat de Joden hun water tot deze plechtigheit uit den bron *Siloam*, een groot stuk weeghs van daer, haelden: daer nochtans een andere water-put na-by was, de welke water kon verschaffen.

Men verhaelt van den bron *Siloë* iet merkwaerdigh: want zoo *Hieronymus* over Esai. 8. schrijft, zou hy niet altijt; maer alleenlijk met ongeregelde beurten, en op onzekere dagen en uuren vloeien.

Naer het schrijven van *Epiphanius*, ontsprong deez bron ten eerste male, op het gebedt van den profeet *Esaias*, ten dienste der Joden, die ten tijde van koning *Ezechias* belegert waeren: te weten, hy verschafte den Joden water, wanneer zy derwaerts gongen, om het te scheppen; maer liep weêr wegh, wanneer hunne vyanden quamen om het te scheppen.

Ten tegendele verhaelt *Iosephus*, desgelijx *Egesippus*, dat de bron *Siloam*, en alle andere bronnen buiten de stad *Ierusalem*, voor de komste van *Titus*, zoodanigh opdrooghden, dat het water neffens de zelve verkocht wiert: maer na zijne komste, en het belegeren der stad, waren zy, ten dienste der Romeinen, weer zoo waterrijk geworden, dat hy niet alleenlijk voor hen en voor hun vee; maer ook voor de hoven genoechzaem water verschafte.

In dezen bron wassen de Mahometanen zich, en hunne kinderen, met groten aendaght: ook houden de Turken dit water in grote waerde: uit oorzake zy des zelfs gebruik goet voor 't gezicht bevonden hebben.

Keizerin *Helena* heeft by dezen bron wonderlijke werken doen bouwen, en onder andere een treffelijke kerke, met den tijtel van *den gezicht makende Zalighmaker:* waer van noch eenige kentekenen overgebleven zijn.

De bron *Siloam* was zoet en rijk van water, en vloeide met een zachten loop in de beke *Kedron*. Joseph.

Het water des brons *Gihons*, of *Siloam*, wiert door verscheide scheuten, watergangen of kanalen, in twee vyvers of wasch-baden geleit: het welk 2 Par. 32:30. te kennen gegeven wort: alwaer men leest, *dat Iehizkia den opper-uitgang (of bron-ader) des waters stopte, en het recht af beneden na de stad Davids leide*. Waer uit aen te merken staet, dat een watergang uit *Gihon* of *Siloam* voortquam, *d'opper-watergang* genoemt, en die in eenen vyver of wasch-bad vloeide, de welke ook *d'opper-vyver* by Esai. 36:2. en anders, naer het schijnt, by den zelven Esai. 22:2. *d'oude vyver*, en ook *Schiloach*, en by *Iosephus*, *de poel* of *vyver Salomons* genoemt wort. *Salomons vyver*, als blijkt uit *Iosephus* schrijven, was binnen of neffens den ooster muur der stad, op deze zijde van de plaetse, *Ophel* genoemt. Lichtf.

De vyver *Bethesda*, of Schapen-vyver, die by *Iohannes* wort gedaght, had, zoo *Lichtfoot* gevoelt, een en den zelven stant en gelegentheit: waer over hy die beide voor een en den zelven vyver hout.

Adrichom daer en tegen stelt *d'opper-vyver* aen de zuider voet des berghs *Sions*.

Door een andere scheute wiert het water van *Gihon*, of *Siloam*, in een anderen vyver geleit, die by Esai. 22:9. *de beneden* of *onderste vyver*, en by Nehem. 2:14. *des konings vyver* genoemt wort, en neffens den wester muur van *Sion*, en buiten de stad was. De zelve vyver wort ook by Nehem. 3: vers 15. gedaght, en *Schelach* genoemt, met eenigh onderscheit, in spelling, van *Schiloach*, by Esai. 8:6. hoewel het onderscheit in de Hebreeusche bybels, zonder punten, niet kennelijk is, en by de meesten onaengemerkt wort voor-by gegaen.

By meest alle de schrijvers is de vyver *Schelach*, dien *Nehemia*, cap. 3:15. gedenkt, de vyver *Siloam*, zonder

eenige

eenigh twijfel genoemt, en voor een en den zelven gehouden. Zoo *Lichtfoot* daer en tegen vermoedt, was tusschen den vyver *Schelach* en *Schiloach* dit onderscheit: te weten, de benedenste vyver heeft zijnen naem van *Schelach* behouden: maer de opperste zijnen naem van *Schiloach* bekomen: want dat d'opper-vyver de vyver *Schiloach*, of *Siloam* genoemt was, kan, behalve verscheide andere bewijsredenen, uit het schrijven der *Jerusalemmer* Talmudisten, bespeurt worden, die den vyver *Siloam* in het midden der stad *Jerusalem* plaetsen: het welk geenzins op den bron *Siloam* kan gepast worden: naerdien de bron *Siloam* geheellijk buiten de stad was: noch op den beneden-vyver *Schelach*: dewijl die ook buiten of by-na buiten de stad was. Dienvolgens moet deze oppervyver de vyver *Siloam* genoemt worden.

De muur van den vyver *Schelach* wiert door *Schallum*, neffens des konings hof, herbouwt. Neh. 3:15.

Een blint-geboren kreegh, door de slijk met het water des vyvers *Siloams* van d'oogen af te wasschen, (die, gemengt met speeksel, de Zalighmaker daer op gesmeert had) zijn gezicht weder. Joh. 9:7.

Na den vyver *Siloam* wiert de naby leggende oort der stad, te weten, vijf poortalen, en nevens-staende gebouwen, ook *Siloam* genoemt. Onder deze gebouwen was de toren in *Siloam*, die met zijnen val achtien menschen ter doot trof en verpletterde. Luc. 13:4. Misschien stont deze tooren boven het poortael des vyvers.

Naer het schrijven van *Doubdan* zouden noch heden, by den bron *Siloë*, eenige puinhopen van dezen toren gezien worden.

Vyver Gihon. Een vyver wort ook met den naem van *Gihon* gedaght. Zoo *Quaresmius* gevoelt, wort d'opper-vyver ook de vyver *Gihon* by anderen genoemt; hoewel niet in de Schrift: uit oorzake hy op den bergh *Gihon*, en na-by den bron *Gihon* gebouwt was: wiens water hy ontfing.

Het water van dezen vyver wiert, door goten en onderaertsche gangen, in andere vyvers der stad, en in des konings hof geleit.

Adrichom stelt den oppersten vyver aen de zuidzijde der stad: *Quaresmius* daer en tegen den vyver *Gihon* aen de westzijde, alwaer hy gezien wort. Te weten, aen de westzijde der stad is eene grote vlakte, alwaer gebouwen en puinhopen van gebouwen staen, en een vyver, die *Gihon*, gelijk ook de plaetse, op de welke hy is, gemeenelijk by alle d'inwoonders des lants genoemt wort: maer een bergh, die aen de westzijde de stad omringt, wort niet gezien.

De vyver, op deze vlakte, is groot en ruim: heeft de langte van hondert en veertigh, en breete van tnegentigh treden, en diepte van twee en dertigh voeten, en leit zeven hondert treden van het kasteel, of de Visch-poorte. Hy is geheel vlak, en gaet aen de zuidzijde, op beide hoeken, met stene trappen neêr: waer van dertien noch volkomen heel en ongeschonden zijn: d'andere zijn vervallen en gesloopt. Boven zijn twee kanalen of goten, waer door het water, dat uit verscheide oorden derwaerts vloeit, ontfangen wort: d'een is aen de zuid en d'ander aen de noordzijde, en beide veertigh treden van d'ooster-zijde des vyvers. Op den bodem, aen d'oostzijde, is een andere kanael of pijp: waer door het water des vyvers door zijnen watergang in de stad geleit, en in een andere vyver ontfangen wort. Deze watergang komt niet tot aen de poorte der stad, en brengt het water niet onder de zelve door; maer loopt van daer, tot ontrent tzeventigh treden verre: dan keert hy zich een weinigh na 't noorde, en schiet onder de muren der stad, en brengt het water onder de aerde door, in den gemelden vyver.

Deze waterleiding, zoo *Villapand*, uit gevoelen der Joden, verklaert, was van gebakke steenen gemaekt. Doch zoo *Quaresmius*, als ooghtuigh, in het opbreken van het bovenste gedeelte dezer waterleiding, heeft aengemerkt, bestaet de zelve uit gehouwe stenen, met kalk t'zamen gemest en bestreken: het welk ook meerder waerschijnelijkheits heeft: naerdien zoo wel by ouds, als nu noch, te *Jerusalem* overvloet van gehouwen stenen en marmer; maer mangel van gebakke stenen was.

Digitized by Google

Deze boven-gemelde vyver, die het water van den vyver *Gibon* ontfangt, is aen de noord-weſt-zijde des kaſteels der ſtad, hondert ſchreden van daer, en twee hondert van des Heilants graf. Hy is geheel vlak, en gaet met dertien trappen neêr, heeft de lengte van hondert, en brete van zeſtigh treden. Op zijne uitterſte eind, na de zijde des kaſteels, en naeſt de poorte der ſtad, is een opening, mont of gat.

Zoo *Quareſmius* gevoelt, wort by Eſai. 22: 9. deze vyver de *beneden-vyver* genoemt: dewijl hy in 'er daet beneden is, ten aenzien van den anderen opperſten.

Heden zijn, volgens *Doubdan*, twee vyvers of waterbakken na-by den bron *Siloë*: ieder heeft ontrent vijftien ſchreden in 't vierkant, en de diepte van acht voeten. Zy zijn droogh, en met groente en ruighte bewoſſen; maer worden met het water van dezen bron bevochtight, dat door een geopende ſpuye of verlaet, die aen d'eene zijde van den muur is, ingelaten wort: het welk daer na door een ander in het dal uitloopt, tot bevochtiging der moestuinen, beneden in het dal *Joſafats* gelegen: dat ook aen dezen oort ganſch bebouwt is. Het overigh water valt in de beke *Kedron*.

D'eerſte vyver is op den wegh, nefſens de brugh, en groter, als d'andere, en langhwerpigh ront van geſtalte, en loopt allengs na den bron ront toe. D'andere vyver is na-by den bron, en vierkant van geſtalte. *Kootwijk* vond den eenen, des jaers zeſtien hondert, droogh, en den anderen vol water.

Roger gedenkt ſlechts een eenige vyver of waſch-bad van *Siloë*, dat hy ontrent vijf hondert treden zuidwaerts van *Jeruſalem* ſtelt. Het is met gehouwen ſteen opgehaelt, en achtien treden lang, tien breet, en twee vadem diep.

Bergh *Gibon*.

BY de meeſte beſchrijvers, en ook in d'afbeeldingen der ſtad *Jeruſalem*, wort, aen de weſtzijde der ſtad, een bergh *Gibon* geſtelt. Naer het ſchrijven van *Doubdan* was deez bergh eertijts geheel buiten de ſtad, en zoo na-by, dat hy aen haere muuren aen de weſtzijde raekte. Daer en tegen was de Bekkeneel-bergh daer van niet als een kleine heuvel, aen de zelve zijde, twee hondert ſchreden buiten de ſtad van de Recht-poorte gelegen. Maer heden, na het vergroten der ſtad aen die zijde, leit het een gedeelte van den berg *Gibon* binnen, en het ander, dat veel groter is, buiten de ſtad. Het gedeelte, binnen het beſtek der ſtad, is ganſch met huizen bebouwt; en inzonderheit met het klooſter van den heiligen Zalighmaker, die op het hooghſte van dien bergh ſtaet. Het ander gedeelte van dezen bergh, dat buiten de ſtad is, leit ook met puinhopen van huizen, *Metsziden* en grafſteden der Turken bedekt: onder de welke, een vierendeel mijls van den wegh af, de plaetſe van eenen bron getoont wort, die den zelven naem van *Gibon* voert: desgelijx de plaetſe, alwaer *Salomon* tot koning van Gods volk, door den hogenpriester *Sadok*, en profeet *Natan*, op 's vaders bevel gekroont wiert. 1 Reg. 1: 33.

Roger ſtelt deze plaetſe een Franſche vierendeel mijls weſtwaerts van *Jeruſalem*, en voeght 'er by, dat zy zeer luſtigh, en het overblijfſel van een fraei gebouw is.

Zoo *Adrichom* uit *Brokard* en *Saligniak* ſchrijft, is de bergh *Gibon*, daer op *Salomon* tot koning gezalft wiert, ſteenigh, hoogh en langwerpigh, en omringt de ſtad aen de weſtzijde. Hy daelt allengs na de Recht-poorte toe, en wort door een diep dal van de ſtad afgeſcheiden.

Desgelijx ſchrijft *Kootwijk*, dat de bergh *Gibon* zeer ſteenigh, vol puinhopen, en met grafſteden der Turken bezet is. Hy leit tegen over den bergh *Sion*, omringt de ſtad ten weſte, daer hy door een diep dal van afgeſcheiden wort. Maer ten noorde raekt hy aen de ſtad, en begrijpt het klooſter van den heiligen Zalighmaker, en andere gebouwen. Hy leit heden zeer ongehavent, woeſt en onbebouwt.

Des onaengezien wort nergens in de Schrift een bergh met den naem van *Gibon* uitdrukkelijk gedaght. Ook ſchrijft

Digitized by Google

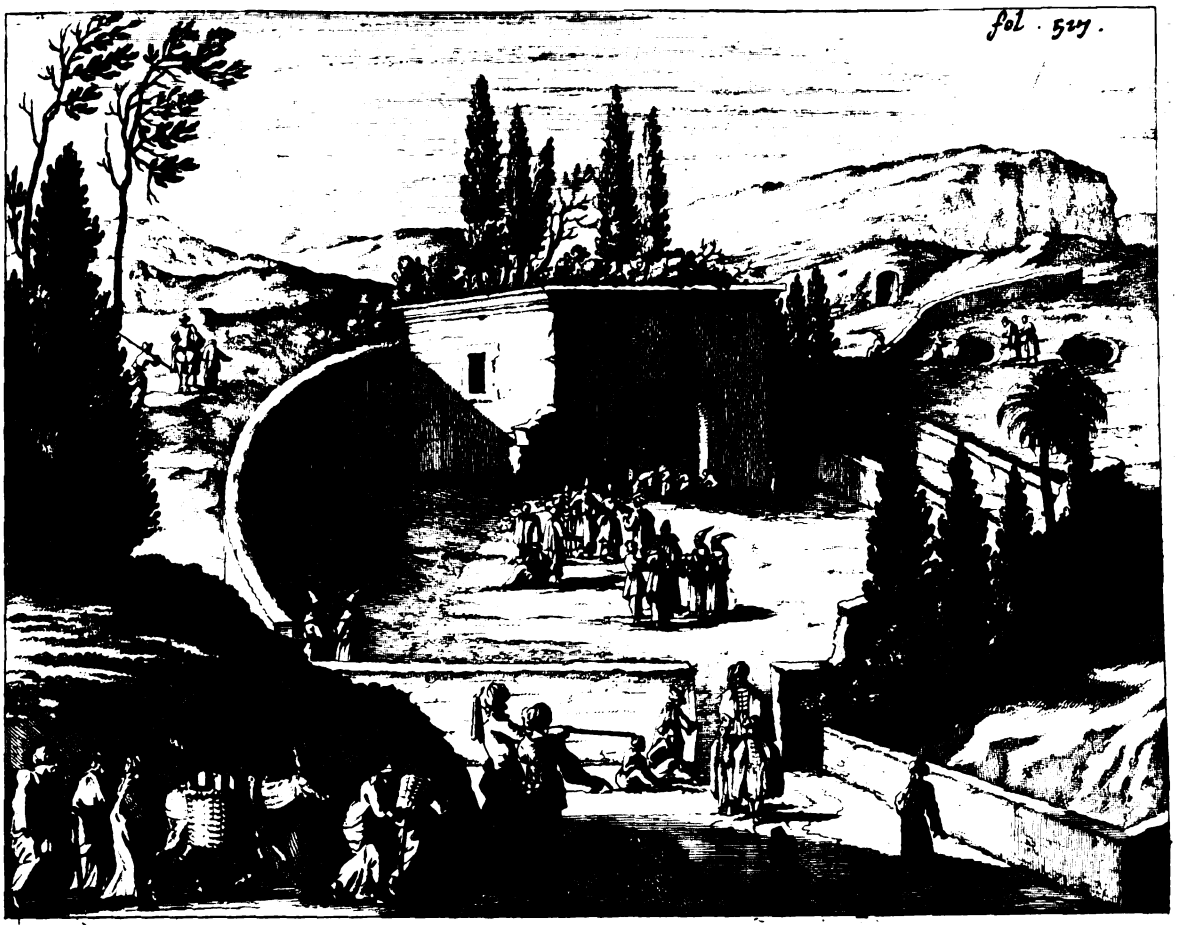

voor Poort al vande KERCKE vant GRAFT van MARIA.

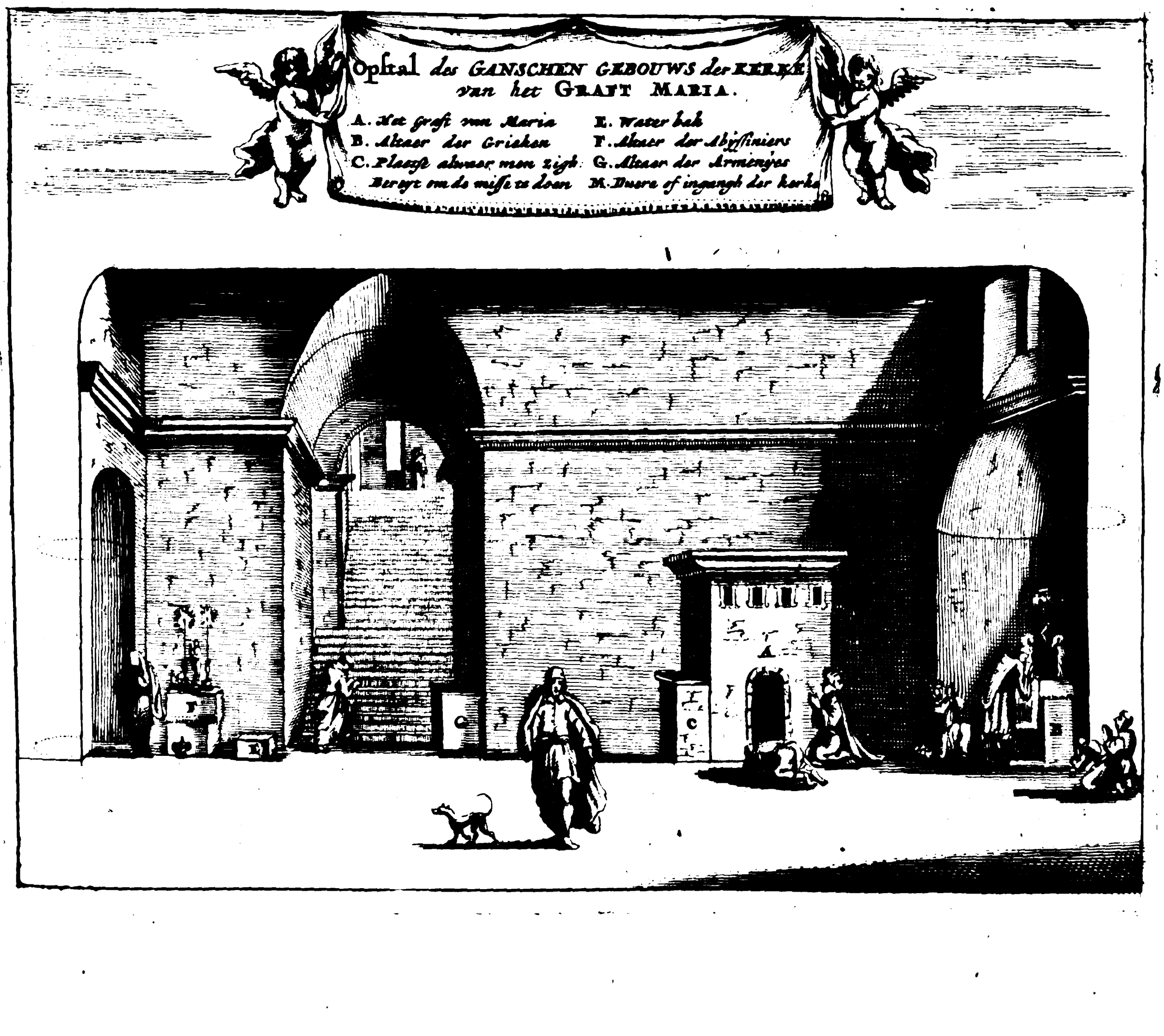

Digitized by Google

Digitized by Google

schrijft *Quaresmius*, als ooghtuigh, dat geen bergh gezien wort, die de stad aen de westzijde omringt. Weshalven zou men mogen zeggen, de *Gihon* is geen bergh. Waer op met *Quaresmius* kan geantwoort worden, dat zulx wel uitdrukkelijk in de Schrift niet gezeit wort, alwaer men de naem *Gihon* gedaght vind; maer bedektelijk: te weten Ps. 12:2. alwaer men leest, *bergen zijn rontom Jerusalem.* By aldien nu bergen rontom *Jerusalem* zijn, en aen deze westzijde niet als *Gihon* is, zoo moet men *Gihon* eenen *bergh* noemen: het welk ook de meeste schrijvers eendrachtiger stemme bekrachtigen. Hier tegen strijt ook niet, dat de *Gihon* een ruime vlakte zy: want *Gihon*, ten aenzien der stad *Jerusalem*, is in'er daet eene vlakte, en geen bergh: dewijl hy de stad in hooghte niet overtreft, gelijk d'Olijf-bergh: maer wel ten aenzien van den over gelegen oort: want wanneer men uit het Terpentijndal, en klooster des heiligen kruis, na *Gihon* treet, zoo klimt men langs velden en dalen derwaerts op: weshalve de *Gihon*, ten aenzien van die gewesten, een bergh kan genoemt worden. Ook rijst *Gihon*, hoewel by-na onkennelijk, ten aenzien van *Jerusalem*, een weinigh op: dewijl het water in'er daet uit den vyver *Gihon* in een lager vyver, die binnen *Ierusalem* is, neêrloopt. En in dezen zin leggen de schrijvers het uit, die *Gihon* tot eenen bergh maken.

Zoo *Quaresmius* schrijft, wort heden 's daeghs in *Gihon*, of daer ontrent, geen bron gezien, met wiens springend water eenige vyvers vervult worden: desgelijx gene tekenen van bronnen of waterleidingen vernomen.

Rotse, waer op S. Steven gesteenigt wiert.

Wanneer men door de poorte van *Sint Steven* gaet, stijgt men in het dal van *Iosafat* neêr, langs een kleine; maer zeer recht, doch moeielijk voetpat. Op hondert of hondert en twintig treden vint men een graeuwe en gepolijste rotse, neffens d'aerde, welke alle de Kristenen van dien oort in grote eerwaerdigheit houden: uit oorzake zy gezeidt wort met het bloet van *S. Steven* geverft te zijn, die, zoo men voorgeeft, aldaer gesteenight is. Zoo de Roomsgezinde geestelijken zeggen, zou, door een ongewonelijk wonder, deze rotse, hoewel zeer hart uit de natuur, *Sint Stevens* lichaem, in het neêrvallen, als een zacht bed, ontfangen hebben: en was de gestalte daer ingedrukt, als in sneeu of in week wasch, welk daer tot noch heden in zou gebleven zijn. Maer uit oorzake de Kristenen de rotse alle daeghs breken, om stukken daer van meê te nemen, en de Joden vermaek nemen in de zelve t'ontheiligen, zoo zijn zy genootzaekt geworden haer met aerde te bedekken. Waerom men heden zich moet vergenoegen met de rotse na-by d'ingedrukte gestalte te zien, en niet de gestalte zelve. *Donbdan* getuigt, in twee of drie kerken van *Vrankrijk* ten minste twalef of vijftien stenen gezien te hebben, die *Steven* ter doot geholpen hadden; inzonderheit in de grote kerke van *Marseillie*, daer men zes of zeven zulke stenen toont, die by-na ront zijn, en een weinigh rou of oneffen.

Ter linker zijde van deze plaetse is een grote gracht, even als een strate, vol stenen en vuiligheit, daer het lijk van *Sint Steven* zou ingeworpen, en gebleven zijn, ter tijt toe d'Apostelen het ter aerde bestеden.

Eertijts was een kapelle op deze plaetse gesticht, waer van heden geen merktekenen meer gezien worden.

Dalende meer neêrwaerts langs het zelve voetpat, zoo komt men over den beek van *Kedron*, over een kleine stene brugh van een eenigen boge, op den bodem van het dal, welk aen dien oort met de puinhopen der stad zeer aengehoogt en vervult is.

Kerke des grafs van *Marye*.

GAende van daer recht uit, vint men een kleine plaetse, met bomen beplant, en met eene muur besloten, de welke de grafstede van eenen Moor is. Aen de zijde van de grafstede is een kleine trap van zes of zeven treden: waer by men na het voorhof of voor-portael der kerke van *Maryas* graf aftreet, welke ontrent vijf of zes en twintigh treden in 't vierkant heeft, en binnen muuren besloten leit.

Van dit voor-portael ziet men

Digitized by Google

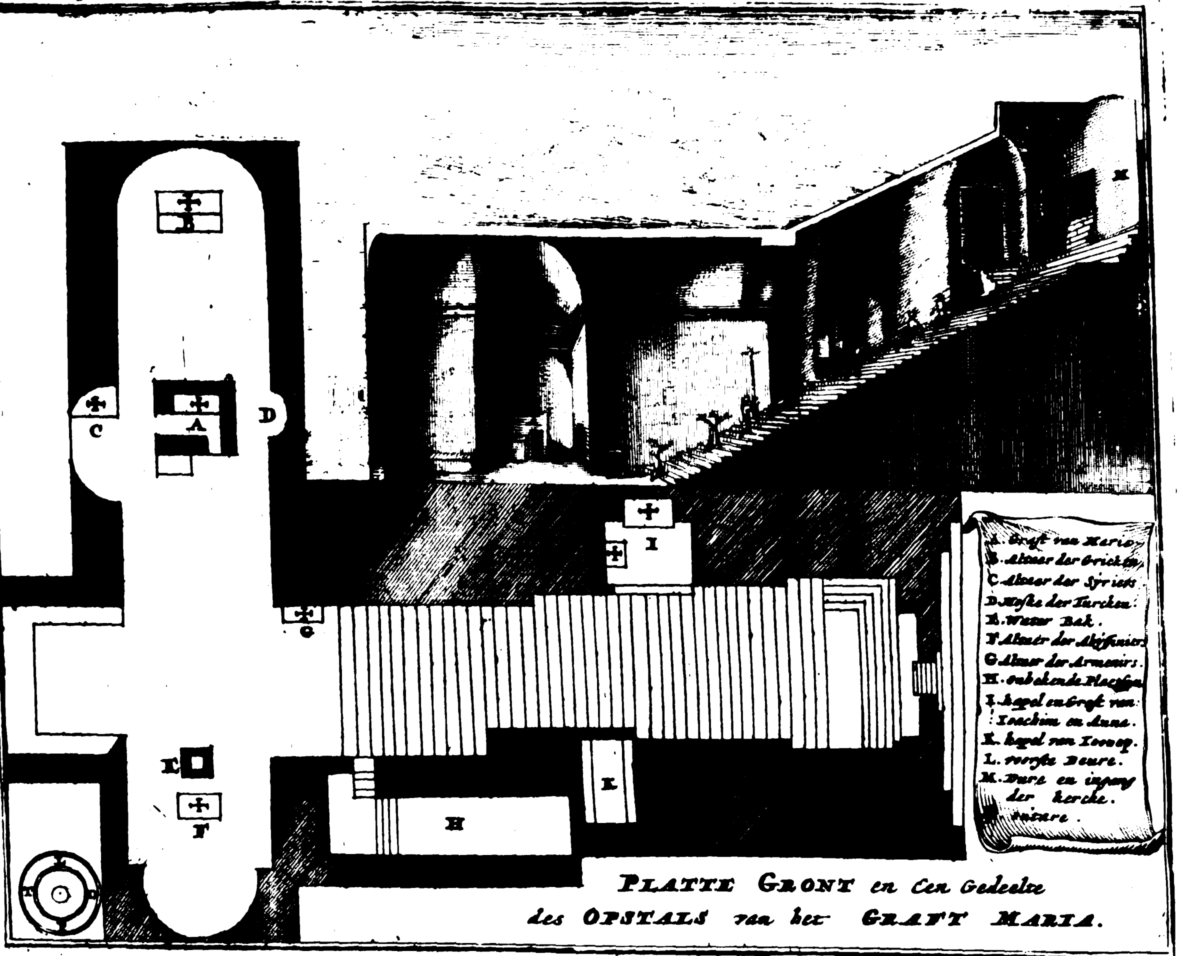

Platte Gront en een Gedeelte des Opstals van het Graft Maria.

noordwaerts den ingang dezer kerke: de welke leit op het einde van *Iosafats* dal, na de noortzijde, by den Olijf-hof, of hof *Gethsemani*, en aen den voet van den Olijf-bergh. Het is een gebouw, als een vierkante toren, gesticht voor dertien hondert jaren, door keizerin *Helena*, rontom *Maryas* graf, van gehouwen steen, en met een plat dak bedekt.

De gevel is treffelijk met eenen boge in 't midden opgemaekt, die op zes witte marmere pylaren steunt: welker kapitelen, lijsten en frisen, zeer kunstelijk met beeltwerk doorwrocht zijn.

In het midden, aen de zuid-zijde, is de deure, verçiert met vele kleine marmere pylaren. Getreden door de deure, klimt men twee trappen af, en komt in een ruime plaetse. Van daer klimt men by eene trap van vijftigh (of negen en veertigh, volgens *Surius*, en acht en veertigh, volgens *Adrichom* en *Breidenbach*) witte geslepe marmere treden neêrwaerts, die elk twee grote voeten breet, en elf duim hoogh, en over de drie vadem of twalef schreden lang zijn: daer zeven of acht personen, of twalef, zoo *Roger* schrijft, nessens elkandere kunnen by op en af klimmen.

Aen de rechte-hant is, op de vijfde of zeste trap, een grote poorte; hoewel heden toegemetselt: welk eertijts d'in en uitgang van een klooster was, dat nu gansch vervallen is.

Ontrent ten halve of in het midden der trap, is op de rechte-hant, aen de oostzijde, een zeer schone kapel, gesticht in het dik van de muur der kerke, en rijkelijk met een schone lanteerne of dom verçiert. Z'is zes schreden lang, en vijf breet, en vijftien voet van de vloer tot aen het gewelf hoogh.

In de zelve zijn, nessens d'aerde, twee grafsteden: d'eene, na 't ooste, is van *Ioachim*: en d'andere, na 't noorde, van *Anna*, ouders van de maeght *Marye*. Op of boven ieder grafstede is een altaer opgerecht: die na 't ooste, is van de *Georgiers*, en vijf voet breet, en acht lang: en die na 't weste, is van de *Koptisten*, en zes voet lang, en vier voet en twee duim breet: en beide elk vijf voet hoogh: gelijk alle d'altaren in deze kerke die hooghte hebben. Zoo *Tyrius* schrijft, zouden in deze kapelle van *Ioachim*, koningin *Melisende*, dochter van *Baudewijn* de twede,

de, koning van *Ierusalem*, gemalin van *Foulque*, en moeder van koning *Baudowijn* de derde, begraven zijn.

Vijf trappen lager, volgens *Surius*, of by-na recht daer tegen over, zoo *Doubdan* en *Bernardino* schrijven, is, aen de westzijde, een andere kleine kapel, of een boge, in vorm van een kapel van twalef voet lang en zeven breet: of, volgens *Bernardino*, elf voet en drie duimen lang, en vijftien voet breet.

In de zelve heeft men, zoo *Doubdan* schrijft, twee grafsteden, een, aen de noortzijde, van *Iosef*, *Maryas* man of bruidegom: en d'andere van *Simeon*, aen de zuitzijde: hoewel *Bernardino*, *Sandys*, en *Roger*, alleenlijk *Iosefs* graf in deze kapelle stellen. Deze vier grafsteden zijn van marmer, gelijks de aerde, en bedekt met deze altaren: daer altijt eenige lampen by branden. Volgens *Surius* en *Roger*, hangt in ieder kapelle, boven het altaer, een brandende lampe, op onkoste der Roomsgezinde vaders. De geestelijke Roomsgezinden doen op het altaer van *Iozef* alle daeghs de misse.

Na negentien of twintigh andere trappen afklimmens, komt men aen de voet van de trap, en aen de deure of ingang der kerke, daer op de rechte zijde een altaer van d'Armeniers is.

De kerke zelve, die noch geheel in wezen is, niet tegenstaende zeer oud, leit met het dak by-na gelijks of nessens d'aerde: want de beke *Kedron* heeft dezelve met zant geheel en al overstelpt, dat zy daer op werpt, wanneer het geweldigh stort-regent: ja zy vloeit by wijle boven over 't gewelf henen. Zy is fraei geplaveit, rontom bemuurt, en boven met de natuurlijke steenrotse overwelft, en gansch van gehouwen steen kruiswijze gebouwt, of oost en west. Zy is vry hoogh van verdieping: lang, van 't ooste na 't weste, veertigh of twee en veertigh schreden: en breet, van 't zuide na 't noorde, twalef of dertien. *Surius* begroot de lengte, van 't ooste tot het weste, op zeventigh; en de brete, van het noorde tot het zuide, op dertien treden.

De grafstede, of grafkamer van *Maria* zelve, staet een weinigh dieper na 't ooste, als het midden der kerke: of eigentlijk in het midden van den buik der kerke, na de rechte zijde. Zy is even gelijk die van *Kristus*: dat is te zeggen, een kleine kapel van zes voet in 't vierkant, gehouwen uit een levendige uitstekende rotse of steen van acht of negen voet hoogh: of, volgens *Surius*, zeven voet in 't vierkant breet en hoogh, en van binnen en buiten met witten marmer-steen bezet en beschoten.

Men gaet in de zelve door twee kleine deuren; staende d'eene na 't zuide, en d'andere na 't noorde: ieder van drie voet hoogh, en twee en een halve breet. *Surius*, benessens *Bernardino*, geeft aen de zelve kapel slechts een eenige deure van twee voet breet, en vier en een halve hoogh. Doub.

Het graf of de kiste zelve, in het welk zy door d'apostelen zou geleit zijn, is aen d'eene zijde, en beslaet, meer als een derde-deel der plaetse. Op het zelve leit een blat of tafel van graeuwen marmersteen, daer eenige zwarte aderen doorlopen, van een zelve lengte, als het gat, en twee voet breet: die tot een altaer dient: op den welken vier en twintigh lampen, van alle de Kristen volken van *Ierusalem*, branden: hoewel, gelijk *Sandys* wil, in deze kapel slechts achtien branden, ten dele op onkoste der Turken, (die ook deze plaetse in hoge eerweerdigheit houden) en ten dele op die van de Kristenen. Geen andere, dan alleen de minrebroeders, of *Recollecten*, en de Roomsgezinde priesters, mogen aldaer de misse doen, dien de *Gardiaen* van *Ierusalem* daer toe verlof geeft.

Achter de kapel des grafs van *Marye*, op het einde der kerke, na 't ooste, is de hoge of grote altaer, die den Grieken toebehoort, met een anderen kleinder, aen de rechte zijde. Aen de voet van dien zijn lopende bronnen, die uit de rotse springen, en de plaetse zeer vochtigh maken.

Tegen over het graf, op de linke zijde, is, in een boge, en dik des muurs, een altaer der *Jakobiten*, of *Syriers*. Op de andere zijde, aen de rechte-hant, is een grote nis in den muur gemaekt, den welken den Mahometanen tot een *Moske* en gebeden-plaetse dient.

Aen

Digitized by Google

Aen het ander eind der kerke, na 't weste, en voor den afgang van de trap, is een water-bak, daer men het water met de hant kan uitscheppen. Dicht daer by is een altaer der *Abyssiniers*.

Keerende van daer na 't zuide, aen de voet van de trap, zoo treet men in eene lange en enge plaetse, als een overdekte en donkere galderye: de welke misschien eertijts een verborgen ingang tot de kerke was: maer is nu niet meer in gebruik.

Deze kerke is noch gansch in haer geheel en wezen, niet tegenstaende zy voor dertien hondert jaren door keizerin *Helena* gesticht is, zoo men *Nicefoor* geloven magh: hoewel eenige schrijvers willen, dat zy langen tijt daer na zou gesticht zijn: dies niet tegenstaende is zy zeer oud. De gehele kerke schept geen ander licht, dan door de deure, en een klein duister venster, dat, als een tochtgat, in het gewelf, boven den altaer der Grieken is.

Eertijts stont dicht by deze kerke een schoon klooster van *S. Benediktus*, daer hondert edele juffrouwen in woonden, en dit graf met allen aendaght en eerbiedigheit bewaerden; maer heden wort daer niet met allen van gezien.

Deze kerke wort onder de Roomsgezinden in grote achting gehouden, en met plechtelijke omgangen, en ontsteken van zeventigh lampen, en andere diensten vereert: inzonderheit op *Marias* hemelvaert-dagh.

De Mahometanen betoonen ook een wonder groten aendaght en eerbiedigheit aen het graf van *Maria*: want zy treden bloots voets in het zelve, na zy zich met het water uit de bovengemelde bak eerst gewassen hebben, en roepen luits keels: dat de reuke, de welke zy in de zelve gevoelen, de reuke des paradijs is. Zy heffen de handen hemelwaerts, en roepen in hun tale den naem *Maria* aen, kussen haer graf, en bestrijken met d'olye der lampen het voorhooft, handen en andere plaetsen, die pijnelijk zijn. Een *Cheik*, *Santon*, of Turksche heiligh, bewaert de sleutel van deze kerk: die van ieder perzoon een *Medin* voor het ingaen krijght.

Treur-spelonke des Zalighmakers.

ONtrent veertigh schreden ooftwaerts van het graf van *Maria*, en op de noortzijde des dals *Josafats*, is, in de wester zijde van den Olijf-bergh, eene onderaertsche spelonke in de rotse gehouwen: gemenelijk *Grotta* met een Italiaenschen naem in 't byzonder genoemt. Deze spelonke wort, volgens een oude overlevering van dien oort, voor de plaetse gehouden, alwaer de Zaligmaker, geheel ter doot bedroeft, zich ter bede begeven had, om het afnemen des drinkbekers te verzoeken. (Matth. 26. Luc. 22. Marc. 14. Joh. 13.)

Ten weste, aen de zijde van het dal *Josafats*, is een gat of opening, door de welke men by zeven, acht of negen zware dikke trappen in de spelonke afklimt: hoewel men eertijts, voor het aenhogen des dals *Josafat* aen dien oort, daer in by trappen opklom.

Deze spelonke is by-na ront, en heeft ontrent vijftien treden in de middellijn, of vier en veertigh treden in 't ronde, en rust op drie dikke rouwe en plompe pylasters van de zelve rotse. Zy ontfangt geen ander daghlicht, als door de deure, en door een ront gat, dat als de mont van een put, en in het midden des gewelfs is: waer door het in de zelve duister is.

Volgens schrijven van *Hieronymus*, *Brokard*, *Beda*, *Adrichom*, en andere, was boven dit gat, ter gedachtenis van dien voorval des Zalighmakers, by ouds een kerke gebouwt. Desgelijx hebben de Kristenen namaels ter zelver oorzake deze plaetse in grote eerbiedigheit gehouden, en aen d'oostzijde, op den bodem, recht tegen over de deure, een klein altaer opgerecht, tot een merkteken van de plaetse, daer de Heilant ter bede lagh, zoo d'overlevering hout: hoewel die meenighmael door baldaet en moetwil der Turken gesloopt en afgebroken wort. Zoo *Beda* daer by voeght, was de steen, waer op de Zalighmaker met geboge knien gebeden had, zoo week als wasch geworden, en had d'indruk en kentekenen van zijne knien ontfangen: die ook namaels, tot een

Digitized by Google

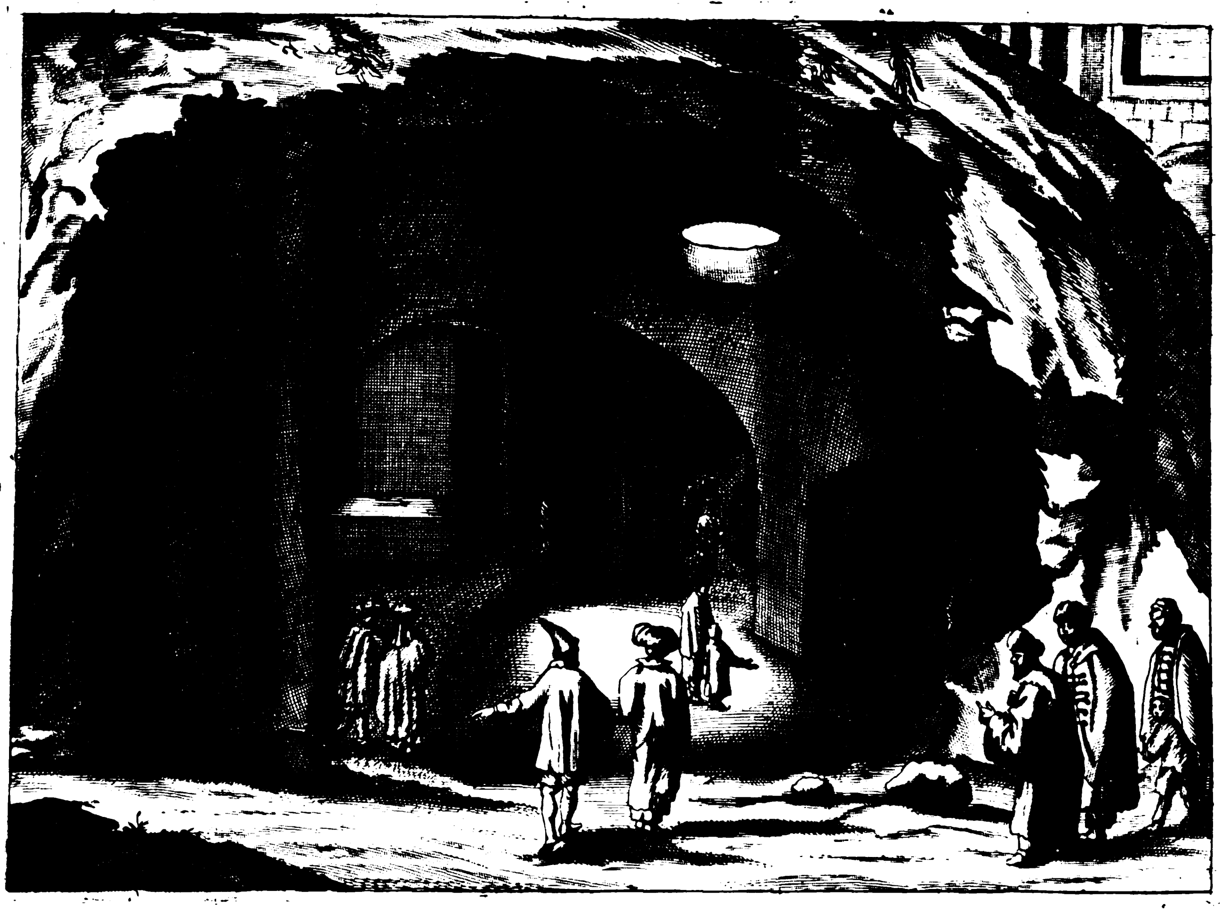

kenteken van zoo groten wonderdaet, in de kerke des grafs van *Marye* overgebraght, en, ten spiegel voor ieder een, aen den muur gehecht wiert.

Indien men het schrijven van *Brokard* geloven magh, had deez steen d'indrukken van knien, armen, handen en vingeren: en kon door geen werktuigh, noch kunst, iet daer af gedaen worden.

Maer heden is niet een eenigh merkteken van dit gebouw te vinden of overgebleven: want de plaetse, boven deze spelonke, is bebouwt lant.

Aen het gewelf der spelonke ziet men eenige geschilderde afbeeldingen: hoewel duister en meerendeels uitgegaen, die op des Heilants voorvallen slaen: desgelijx vertonen haer noch eenige grote sterren.

Aen de rechte of noortzijde waeren eertijts verscheide Latijnsche opschriften te lezen; maer zijn heden meerendeels uitgegaen. Onder d'overgeblevene is een het volgend:

HIC REX CTUS SVDAVIT SANGVINEM
SEPE MORABATUR DVC̄
MI PATER SIVIS TRANSFER
CALICEM ISTV A ME.

Dat is:

Hier heeft de koning Kristus bloet gezweet. Dikwils vertoefde hy hier lang. Mijn vader, zoo ghy wilt, neem dezen kelk van my.

Heden wort deze spelonke by de Moren, tot een stal en schuilplaetse, tegen de regen en hitte der zonne, voor het vee, van ossen, koeien, schapen, en geiten, gebruikt: waer over zy veeltijts met vuilnis en drek leit opgehoopt. Des onaengezien gaen de Roomsgezinden derwaerts, en doen'er op zekere dagen van 't jaer de misse. De geestelijken, of minrebroeders van *S. François* orde, mogen aldaer allen Woensdaghs de misse doen, en in 't openbaer leren.

Naer het schrijven van *Hegesippus*, was uit het bevochtigen des bloets, dat uit des Zaligmakers lichaem in den hof *Gethsemane* storte, een boom voortgekomen: wiens bladen ieder het volgend opschrift had. *O doot, hoe bitter is u gedachtenis.*

Digitized by Google

Put van *Nehemias*, of des heiligen vuurs.

IN het diepste of laeghste, en uitterste zuid-eind des dals *Josafats*, en twee hondert schreden zuidwaerts van de plaetse *Rogel*, wort noch eene plaetse gezien, de welke door haere aeloutheit, en ongewonelijk wonder, dat aldaer zou gebeurt zijn, zeer merkwaerdigh is: te weten, een put, de *put des Heiligen vuurs*, en gemeenelijken de *put van Nehemias*, en anders ook, by alle d'inwoonders van dien oort, de *put van den profeet Jeremias* genoemt. Deze put is op een fraeie en lustige vlakte, de welke met olijf, oranje en andere bomen bewassen is. Zy is met een klein gebouw of kamer overdekt, en van middelmatige diepte, en tamelijk rijk van water.

Naer het schrijven van *Quaresmius*, is de put smal; maer diep: waer in altijt water gevonden wort; hoewel niet altijt op een zelve wijze: want des winters, wanneer het regenwater van de bergen, door onderaertsche gangen, in de put vloeit, zoo wast het water hoogh op, dat dan ten mont uitvloeit, en door een goot of grip in de na-by gelege velden loopt, en die vruchtbaer maekt.

Wanneer het water in zijne natuurlijke peil is, zoo staet het ontrent achtien schreden van den mont der put. Waer uit te besluiten is, dat het water aldaer niet ontspringt; maer door ander water vermeerdert wort.

Op eenige jaren vermeerdert het water van deze put, en wascht in dier wijze, dat het eenige weeken door zijnen mont uitloopt, en een korenmolen, door zijnen vaert en drift, zou kunnen doen omgaen. Dit opwassen des waters wort voor een onfeilbaer teken van een aenstaende vruchtbaer jaer van alle levens-middelen in het Heilige Lant gehouden.

Wanneer derhalve dit water met zulken overvloet uitloopt, zoo gaen alle d'inwoonders van *Jerusalem* alle daeghs derwaerts, en bedrijven ongemene vreughde en vrolijkheit, baden zich in het water, en wasschen hunne tapeetseryen en andere dingen daer in. De Mahometanen bekleden de hooghste plaetse: daer na de Kristenen, en de Joden de laeghste van allen. En alhoewel de Turken en Moren hunne vrouwen zeer zelden laten uitkomen, zoo gaen die evenwel, wanneer het water van deze put dus overgelopen is, met haere kinderen daer henen: het welk zy voor een der grootste vermaken van de werelt houden: want naerdien de aerde ontrent *Jerusalem* dor, droogh en waterloos is, en na regen dorst, zoo geloven d'inwoonders dat die put door God gezonden zy, om het aertrijk, tot heil der menschen, vruchtbaer te maken. De meesten gaen alle daeghs derwaerts, blijven'er den gehelen dagh over, en eeten en doen hunne maeltijt, neffens den watergang, of daer door het water uit de put in na-by gelege velden loopt. De Turken hebben dicht by deze put een kamer of vertrek doen bouwen, welk op vier bogen rust, met een koepel daer boven, die hen tot een *Moske* dient, om daer in hunne gebeden en dagelijksche plechtigheden te doen, volgens *Mahomets* wet.

Deze put is de put van *Nehemias*, en des Heiligen vuurs genoemt: uit oorzake hy voor de gene wort gehouden, in de welke de priesters, door bevel van den profeet *Ieremias*, het vuur des altaers verberghden, wanneer de Joden gevangkelijk na Persie en Babylonie gevoert wierden: in wiens plaetse *Nehemias*, na het wederkeren der Joden uit de Babylonische gevangkenis, een dik en drabbigh water vond. Wanneer het hout op den altaer met dit water besprengt was, zoo wiert daer door een groot vuur ontsteken: gelijk in 't tweede boek der Machabeen, cap. 1. in de volgende woorden wijtloopiger verhaelt wort: *Want toen onze vaderen in Persien waeren gevoert, zoo namen de godvruchtige priesters, die'er toen waeren, heimelijk van het vuur des altaers, en verberghden het in de holte van eenen put, die eenen droogen gront had, en hebben het in de zelve verzekert: zoo dat die plaetse allen onbekent was. En als'er vele jaren verlopen waeren, toen het God goet vond, zoo heeft Nehemias, gezonden van den koning van Persie, de nakomelingen der priesters, die het verborgen hadden, gezon-*

Digitized by Google

gezonden na het vuur: en als zy ons hadden te kennen gegeven, dat zy geen vuur hadden gevonden; maar dik water, zoo gebood hy, dat zy het zouden putten, en brengen: en als het geen, dat tot d'offerhande behoorde, geoffert was, gebood Nehemias den priesteren het hout, en dat daer op lagh, met dat water te besprengen: 't welk gedaen zijnde, als de tijt quam, dat de zonne, te vooren met wolken bedekt zijnde, wederom scheen, zoo wiert daer een groot vuur ontsteken, dat zy zich alle daer over verwonderden.

Nehemias noemde deze plaetse *Nephthar*, dat is, *reiniginge*, de welke noch lang daer na met dien zelven naem genoemt wiert.

Zoo andere gevoelen, zou *Ieremias* het heiligh of eeuwigh brandend vuur, en altaer des brant-offers, in een spelonke, of put des berghs *Abarim*, over den Jordaen gelegen, of in den Schapen-vyver te *Ierusalem*, verborgen hebben. Dan tegen beide strijt de gemeine en oude overlevering des lants: desgelijx de gemelde schriftuur-plaetse, 2 Mach. I.

Volgens schrijven van *Quaresmius*, is aen d'eene zijde, dicht by den put, een oude vervalle kapel, de welke hy wil, dat door bevel van *Artaxerxes*, koning van Persie, tot een eeuwige gedachtenis van het wonder voornoemt, gebouwt zou zijn. Dit schijnt eenighzins met de bovengemelde woorden, uit het tweede boek der Machabeen, c. I : 34. te kunnen bevestight worden, inzonderheit, zoo men het Grieksch der zeventigh overzetters volght, welk luidt: *de koning omringende, maekte eenen tempel:* dat is, hy omringde de plaetse met een muur, en maekte eenen tempel. Desgelijks schrijft *Ambrosius*, dat de koning van Persie, na hem het kenteken van 't veranderen des waters in vuur bekent geworden was, op die plaetse, op de welke het vuur verborgen was, en namaels water gevonden wiert, eenen tempel beval te bouwen: waer in vele giften en geschenken gebraght wierden.

Aen d'andere zijde is een vyver of waterbak in d'aerde uitgeholt: waer in het water der put ontfangen wort: welken vyver de *Bassa* der stad *Jerusalem* voor eenige jaren deed hermaken, en met gebouwen verrijken.

Achter deze put eindight het dal *Iosafats*, *Siloë*, *Tophet*, en *Gehennon*, en de beke *Kedron*, die haeren loop daer door neemt.

Graf van *Zacharias*.

IN het zelfste dal *Iosafats*, acht of tien treden van de beke *Kedron*, na 't ooste, toont men zeker graf, gemeenelijk by d'inwoonders van dien oort het graf van *Zacharias*, zoon van *Barachias*, genoemt, dien de Joden tusschen den tempel en altaer doden, als de Zalighmaker by *Mattheus*, cap. 23: vers 35: en *Lukas*, cap. 11: 51. verhaelt.

Deez *Zacharias*, dien de Zalighmaker by *Mattheus* een zoon van *Barachias*, en by *Lukas* enkelijk *Zacharias* noemt, wort voor een en den zelven *Zacharias* gehouden, die 2 Chron. 24: vers 20. een zoon van den priester *Iojada* (want deez priester had twee namen) geheten, en over het bestraffen der afgoderye, met steenen, op bevel van koning *Ioas*, in het voorhuis van het huis des Heeren, door het volk gedoot wiert: gelijk d'omstandigheden, zoo ten aenzien van den naem des gesneuvelden, als plaetse des manslachts, klaer en duidelijk aenwijzen: alleen is het onderscheit in den naem des vaders, die by den Kronijkbeschrijver *Iojada*, en by *Mattheus Barachias* genoemt wort.

Men vind'er evenwel, die dezen manslaght op den profeet *Zacharias* brengen: wiens schriften in de Bybel gelezen worden: want ook deez had eenen vader, *Barachias* genoemt. Zach. 1: 7. Maer nergens leest men, en is ook niet waerschijnelijk, dat die door de Joden, en veel min tusschen den tempel en altaer, zou gedoot zijn: naerdien by zijnen tijt de tempel noch niet herbouwt was.

Andere verstaen door dezen *Zacharias*, *Zacharias*, vader van *Iohannes de Doper*: hoewel zonder eenige waerschijnelijkheit: want deez had zijn graf in de stad *Hebron*, zijne woonplaetse, doen maken: of hy wiert, zoo andere willen, op het geberghte van *Iudea* begraven.

Digitized by Google

Dit graf is dat van *Absalon* gelijk, en vierkant van gestalte: en ieder zijde ontrent vier vadem lang. Op ieder zijde staen vier kolommen of pylaren, die de lijste, en het kapiteel, of kroonwerk, dragen, dat spits, of in vorm van een pyramide, tot vijf vadem hoogh oprijst. Het is een fraei en beziens-waerdigh werk-stuk. Het gansch gevaerte, of lichaem des grafs, t'essens met pylaeren en kapiteel, bestaet alles uit eenen steen, en is met de beitel in de rotse, in de zijde des Olijsberghs, uitgehouwen.

Zoo *Roger* schrijft, vasten de Joden te *Ierusalem* alle jaers, ten dage van *Zacharias* overlijden, en bezoeken dit graf met groten aendaght: daer by zy wee-klachten, en aendachtelijke plechtigheden na hunne wijze doen.

Kapel van *Jakobus*.

NEssens dit graf van *Zacharias*, en ontrent drie schreden hooger na 't noorde, en een weinigh zuidwaerts van de grafsteden der Joden, en het dal *Iosafats*, is een ander graf, ook in de rotse des Olijsberghs gehouwen, als een kleine vierkante kapel of kamer van acht of tien treden lang, en vier of vijf breet, in vorm van een ope poortael, de welke met zijne opening of voor-gevel ten weste na het dal *Iosafats* uitzicht heeft. Maer die staet zoo hoogh van den wegh af, en de rotse is zoo steil, dat men door deze opening niet kan ingaen: doch heel beneden is een eng gat tegen 't zuide, de welke tot eene poorte en ingang dient, om daer by op en in te klimmen. Van voore is dit graf met drie of vier kolommen, uit de zelve rotse gehouwen, verçiert. Zoo d'overlevering hout, zou deze de plaetse zijn, daer in de apostel *Iakobus de Rechtveirdige* zich vertrokken had, zoo dra hy de Joden den Zalighmaker zagh vangen, die hem ook aldaer zou bezocht hebben: want *Kristus* vertoonde, onder andere, zich ook aen *Iakobus*, 1 Corinth. 15: 7.

Eigentlijk was de plaetse eene spelonke, waer in *Iakobus* zich te dier tijde zou verborgen hebben: maer de Kristenen hebben namaels, tot een gedachtenis, daer van een fraeie kapel in de levendige rotse gehouwen. By de Turken wort deze plaetse heden tot een stal voor geiten en bokken gebruikt: waer over de zelve met vuilnis en drek leit opgehooght.

Absalons graf.

IN het dal *Iosafats*, en aen d'oostzijde der stad *Ierusalem*, zestigh treden van het graf van *Zacharias*, ontrent twintigh van het graf des apostels *Iakobus*, vier of vijf treden neerwaerts van *Iosafats graf*, en tien of twaelf treden van de kleine brugh van *Kedron*, een weinigh ter zijde van den wegh, die na *Bethanie* loopt, en aen de voet des berghs der Ergernis of Olijsbergh, staet zeker gebouw, welk by alle d'inwoonders van dien oort het graf van *Absalon*, *Davids* zoon, genoemt wort: dewijl hy dat voor zijne doot ter zelver plaetse zou doen oprechten hebben: gelijk zy, en meest alle andere Roomsgezinde schrijvers, met de volgende woorden, uit 2 Sam. 18: 18. trachten te bewijzen: alwaer men leest: *Absalon had in zijn leven zich een pylaer* (of tijtel) *opgerecht, die in het konings dal was: want hy zeide, ik heb gene zoone, en dit zal een gedachtenis mijns naems zijn. En hy had dien pylaer na zijnen name genoemt: daerom wort hy tot op dezen dagh Absalons hant genoemt.*

Desgelijx schrijft *Iosephus*: *dat Absalon in het konings dal, twee stadien van Ierusalem, een marmere pylaer, met opschrift, voor zich had doen oprechten, die hy de hant Absalons wilde genoemt hebben: zeggende, alhoewel het gebeurde dat zijne kinderen omquamen, zoo zou nochtans zijn naem op dien pylaer eeuwighlijk blijven.*

Hier uit blijkt *Adrichoms* doling, die *Absalons* graf aen de zuitzijde der stad stelt: daer nochtans het konings dal, en anders *Iosafats* dal genoemt, aen de oostzijde lagh.

Doch uit deze woorden van *Iosephus*, noch uit die van de Schrift, kan geen naem van graf of graf-gedenkteken gespelt of besloten worden: maer

Digitized by Google

wel blijkt daer duidelijk uit, dat *Absalon* een gedenkteken zijns naems op die plaetse had doen oprechten.

Wat het was, dat door *Absalon* opgerecht, en *Absalons* hant genoemt wiert, daer over is onder de Godsgeleerden, en uitleggers dier plaetse *Samuels*, een groot geschil.

In de gemeene Latijnsche vertaling van *Hieronymus* wort het een *tijtel*, by de zeventigh overzetters een *pylaer*, en eigentlijk, na 't Hebreeusch en Chaldeeusch, een *beelt* genoemt. *Josephus* schrijft, dat het een marmere pylaer met opschrift was. *Adrichom* en andere volgen ten dele *Iosephus*, doch willen daer en boven, dat op den pylaer een kunstigh marmer beelt van *Absalon* stont, dat *Absalons* wonderlijke schoonheit des lichaems na 't leven vertoonde: gelijk het ook by hem in dier gestalte, in zijne afbeelding van *Ierusalem*, ten tone gestelt wort.

Andere daer en tegen gevoelen, dat het slechts een hant was, na de gelijkenis van *Salomons* hant gemaekt: of liever, dat de pylaer, of tijtel, na de gestalte eener hant, gemaekt was: dewijl de Schrift zeidt: ***en hy noemde den pylaer*** (of den tijtel) ***na zijnen naem, en hy wiert Absalons hant genoemt.*** Of het wiert *Salomons* hant genoemt, dewijl het een uitstekend werk van *Salomon* was: in wiens hoedanigheit hy zijne kracht en maght getoont had: want in dien zin wort de naem *hant* dikwils in de Schrift genomen. Of de plaetse, of oort, is veilight *Absalons hant* genoemt geworden: gelijk 2 Sam. 15:12. in dien zin de naem *hant* te verstaen is.

Hieronymus schijnt dit gevoelen ook te volgen, daer hy door overlevering der Hebreen aldus schrijft. ***Wanneer Absalon van den eiken genomen was, zoo verzocht hy stilstant, eer hy gedoot wiert, ten einde hy eenen tijtel zijns gedachtenis zou oprechten: uit oorzake hy genen zoon had, die der heerschappye waerdigh was: want hy oordeelde dat zijne zoonen niet alleenlijk des rijks; maer ook, om zijne zonde tegen den vader begaen, des tegenwoordigen levens onwaerdigh waeren. Wijders, op dezen tijtel had hy, zoo gezeidt wort, zijne hant gehecht, en daer in de gestalte zijner hant gedrukt: waerom deze tijtel aldus genoemt wiert.***

Doch tegen dit gevoelen schijnt de Schrift ten dele te strijden, de welke zeit, dat *Absalon* dien tijtel voor zich doen maken had, wanneer hy noch leefde, dat is, volgens de verklaring van *Abulensis*, als hy te *Ierusalem* in voorspoet en weelde leefde: te weten, wanneer hy uit *Gessur* te ruch gevoert was, en des konings aengezicht zagh.

Zoo *Abulensis*, op steun van de Hebreeusche en Chaldeeusche text, gevoelt, was deez tijtel een fraei marmer beelt, na de gelijkenis van *Absalon* gemaekt: waer by een gebouw stont, tot bescherming des beelts, tegen weêr en wint.

Andere verwerpen dit gevoelen van *Abulensis*, met te zeggen, dat het onder de Joden gene gewoonte was beelden op te rechten; naerdien die daer voor gruuwden, als door de wet hen verboden; dewijl het na afgoderye en het Heidendom smaekte: gelijk uit verscheide plaetsen der Schrift kan bewezen worden. Men vint'er, die willen, dat deez tijtel een zeker groot en fraei gebouw was, van glat geslepe steenen gemaekt, en dat aldaer het graf voor *Absalon* geweest zy.

Dit graf wort doorgaens het graf *Absalons* genoemt: uit oorzake hy het zou doen uithouwen hebben, om daer in na zijne doot begraven te worden, en zijne gedachtenis onder de menschen te doen leven.

Maer iemant zou mogen vragen, of het met dien naem verdiende genoemt te worden, dewijl *Absalon* in'er daet daer in begraven geworden is? Waer op kan geantwoort worden, dat het tegendeel veel meer uit de Schrift blijkt. Want *Absalon*, na hy doorsteken, en van den eike afgenomen was, wiert in 't wout, in een grote kuil geworpen, en boven op hem een zeer grote steenhoop gesmeten, 2 Sam. 18:17.

Doch zoo men het schrijven van *Rabbi David Kimchi* geloven magh, wiert het gebeente, of lijk van *Absalon*, uit de gracht genomen, waer in het toen begraven was, en by zijnen tijtel, gedenkteken, of pylaer, in zijn graf geleit. Dit schijnt *Kimchi* uit het vervolgh te willen besluiten: want na de Schrift, vers 17. van de doot en begravenis van *Absalon*, in het wout, gesproken heeft, zoo gedenkt zy vervolgens, vers 18. den tijtel of pylaer,

t'Huys van APSELON

die door *Absalon* opgerecht wiert. Het welk *Abulensis* voor zeer bewijzelijk oordeelt, die ook de wijze der gravenis in de volgende woorden verklaert: *Na David den overleden Absalon betreurt had, zoo voerde hy het lijk, of gebeente, op dat Absalon, zijn zoon, in het wout, onder eenen steenhoop, niet onwaerdelijk zou begraven blijven leggen, na de plaetse, daer zijn beelt was; ten einde dat beelt ter gedachtenis van Absalon zou blijven, en ook aenwijzen, dat hy daer leide. Mogelijk heeft ook Absalon voor zich een graf doen maken, met voornemen van daer in begraven te worden: en aldaer is hy begraven. Of zoo hy zelf geen graf gemaekt heeft, zoo heeft dat David doen maken, op dat zijn gebeente daer eerlijk zou rusten.* Dus verre *Abulensis*.

Het hedendaeghs graf-gebouw van *Absalon* verschilt weinigh van dat van *Zacharias*, en is by-na dat gelijk, en van een zelve grote. Het is, als een kleine vierkante kamer, ieder zijde van ontrent acht treden, buiten 's werks, en met de beitel in een grote en dikke rotse gehouwen, de welke aen alle zijden van 't gebergte afgescheiden leit, en rontom steil neêrschiet: hoewel met eenen wegh van zes of zeven voeten breet: waer by men opklimt, om het gebouw te bezichtigen.

Het lichaem en vierkant, tot aen de lijste, kroonwerk, of kapiteel, bestaet gansch uit een stuk; maer niet het dak, dat, in vorm van eene pyramide, bloem-pots-wijze, zeer hoogh en breet gemaekt is. Het gansch werk heeft ruim de hooghte van vier of vijf vademen, of, volgens *Kootwijk*, dertigh voeten. Het is van buiten rontom met tien of twaelf halve kolommen van de zelve rotse verçiert. Van binnen is het een gansch effe kamer of vertrek: waer in men niet dan meenighte van steenen ziet. Desgelijx leggen van buiten grote steenhopen, die dagelix toenemen.

Alle voor-by-gaenders, zoo Kristenen des lants, als Mahometanen en Joden, en zoo wel mannen, vrouwen, als kinderen, werpen ieder, volgens een oude gewoonte, eenen steen aen het graf; quansuis, als tot vervloeking der gedachtenis van dien prins, over de weêrspannigheit tegen zijnen vader, t'effens met het uiten der volgende woorden: *Vervloekt zy Absalon: en vervloekt zijn de genen eeuwighlijk, die tegen hunne ouders opstaen.*

Josa-

Digitized by Google

Josafats graf.

VIer of vijf ſchreden ooſtwaerts boven *Abſalons* graf, en aen de voet des Olijfberghs, of bergh der Ergernis, is een graf in de rotſe des berghs gehouwen, als een kleine vierkante zale of kamer, met eene deure of ingang, als die van eene kapel. Het is, zoo *Kootwijk* ſchrijft, na de Korintiſche orde gemaekt.

Dit gevaerte wort by eenen iegelijk van dien oort voor het graf van koning *Joſafat* gehouden, uit oorzake die in het zelve zou begraven zijn: daer nochtans 1 Reg. 22:5. en 2 Chron. 21: vers 1. gezeidt wort, *dat hy by zijne vaderen, in de ſtadt zijns vaders Davids, begraven wiert:* dat is, in *Sion*. Of mogelijk is het alzoo genoemt, dewijl het door bevel van koning *Joſafat* gehouwen was: gelijk hy, volgens verhael van *Rabbi David Kimchi*, verſcheide werken in dit dal doen maken had: waer over het ook na hem genoemt wiert.

Andere houden het voor het graf van koning *Manaſſe:* het welk meerder waerſchijnelijkheit heeft: naerdien *Manaſſe* gezeit wort in den tuin *Oza* begraven te zijn, 2 Reg. 21:26. die miſſchien in dit dal was.

Heden dient dit graf den Mahometanen tot een ſtal, en ſchuil-plaetſe voor bokken en geiten.

Cœnaculum ſanctum, of heilige Eetzale.

BY-na op het midden des berghs *Sions*, en buiten de ſtad *Jeruſalem*, aen de zuitzijde, ſtaet een groot en oud gebouw van witten ſteen, dat rontom met den omtrek van eenen muur beſloten is, en gemeenelijk by de Roomsgezinde ſchrijvers, in 't Latijn, *Cœnaculum ſanctum*, dat is, de *heilige Eetzale*, genoemt wort: want zoo men d'overlevering geloven magh, zou deze Eetzale op de grontveſten van dat huis gebouwt zijn, in wiens opper-gevloerde Eetzale de Zalighmaker met zijne jongeren het laetſte avontmael of Paſcha at, en hunner voeten afwaſchte, die hy uit het vlek *Bethanien* na *Jeruſalem* gezonden had, om het Paſcha op die plaetſe te bereiden. Marc. 14. Johan. 13.

Quareſ. Ter zelve plaetſe, ontrent des jaers drie hondert en dertigh, heeft keizer *Konſtantijn de Grote*, of zijne moeder *Helena*, namaels eene kerke doen bouwen: in welker achterſte gedeelte zy d'Eetzale rontom beſloot, zoo *Nicephorus* getuight, *lib.* 8. *cap.* 30. Dan het dient aengemerkt, dat *Helena* deze kerke veel meer heeft doen herbouwen: naerdien al te voore aldaer eene kerke, of dat huis in eene kerke verandert was: want ook ten tijde der apoſtelen, en daer na wiert het eene kerke genoemt.

Merkwaerdigh is het geen *Epiphanius*, op dit ſtuk, in de volgende woorden ſchrijft, ſprekende van keizer *Adriaens* komſte, na het t'onderbrengen der Joden, uit *Egypten* in *Paleſtijn*. *Adrianus vond de gehele ſtad* † *ten gronde geſlecht, en den tempel Gods geſloopt: behalve weinige huizen, en de kerke Gods, de welke kleine was, en ter plaetſe ſtont, daer de jongeren, wanneer de Zalighmaker van den Olijfbergh was opgenomen, te rugh keerden, en op de Eetzale klommen: want aldaer was zy gebouwt; dat is, op het gedeelte Sion, de welke na de verwoeſting overgebleven was: daer beneffens de gedeelten der huizen, by den bergh Sion, en zeven Synagogen, de welke alleen op den bergh Sion, als hutten, ſtonden: waer van een overgebleven was tot aen de tijden van den biſſchop Maxioma, en keizer Konſtantijn.* † Jeruſalem.

Dienvolgens was aldaer deze kerke, zoo *Epiphanius* de waerheit geſchreven heeft, voor de tijden van keizerin *Helena*. Derhalve heeft *Helena* die kerke niet gebouwt: maer veel meer herbouwt en vergroot: of het huis, dat het ampt van eene kerke verſtrekte, tot eene kerke gemaekt.

Deze aeloude kerke was, naer luidt van *Epiphanius* woorden, klein: maer de kerke, door *Helena* geſticht, de grootſte van alle kerken, naer het ſchrijven van zekeren monnik *Alexander*.

Volgens

Volgens verhael van *Cyrillus*, had deze kerke by ouds twee delen: te weten, een bovenste en benedenste deel: als blijkt uit zijn schrijven, daer hy zeidt, dat de heilige Geest op Pinxter-dagh op d'Apostelen,in de gedaente van vierige tongen, te *Ierusalem*, in de bovenste kerke der apostelen nederdaelde.

Indien derhalve een bovenste gedeelte der kerke *Sions* was, alwaer de heilige Geest op d'apostelen neêrdaelde, zoo was'er ook een beneden of onderste gedeelte.

Wanneer namaels deze kerke, door *Helena* gesticht, was vervallen en verwoest, deed *Sancia*, koning van *Sicilien*, een andere stichten, de welke men noch heden daer ziet: als blijkt uit zekeren bul van paus *Klemens de vijfde*, aen den overste van de minrebroeders orde verleent.

Het gebouw bestaet uit twee verdiepingen, en verscheide vertrekken, beneffens een klooster. De onderste verdieping is in twee delen, of in een voor en achter-vertrek verdeilt, die alleenlijk met eenen muur afgescheiden zijn, en door een kleine deure tot elkandere in en uitgang hebben.

Het voorste vertrek heeft de lengte van vier en twintigh, en breete van zestien schreden. Het is met een steene gewelf overslagen, en rust op twee vierkante pylers.

In dit gedeelte der kerke zou de Zalighmaker, zoo de overlevering hout, de voeten zijner jongeren afgewasschen hebben.

Uit dit vertrek treet men door de voornoemde kleine deure in het naest gelegen achterste vertrek, dat twintigh treden lang, en ontrent veertien breet is. Het is ook, gelijk het voorste, overwelft, en wort *Davids* graf genoemt: te weten, aen de linke zijde staet eene stene kiste van negen voet lang, en vijf breet, boven d'aerde, en aen den muur vast, de welke voor konings *Davids* grafstede gehouden en ook alzoo genoemt wort. Hier over wort dit graf by de Turken zeer hoogh geacht, en is met zijde tapeetseryen, en andere çieraedjen behangen, en met tralien afgeschoten. Zoo *Roger* schrijft, staen in dit vertrek, aen de noortzijde, drie grafsteden: te weten, dat van koning *David*, *Salomon*, en *Iosaphat*. Het overigh der kerke is ook met fraeie tapeetseryen overspreit: hoewel anders deze plaetse duister en zonder eenige çieraet is.

Het bovenste gedeelte der kerke, waer in men by een trap opklimt, is desgelijx in twee delen onderscheiden, als het onderste, en van een zelve grote en maeksel. Het een deel wort door een muur alleen van het ander afgescheiden.

Zoo wel het bovenste, als het onderste gedeelte, ontfangt het licht door glaze vensters aen de zuitzijde.

Boven-mate hoogh is van aller heugenis her deze kerke by de Roomsgezinde schrijvers geroemt, en met den eertijtel van *glory rijke kerke Sion*, en *moeder van alle kerken*, en by zekeren monnik *Alexander*, enkelijk de *groote en allerheilighste Sion*, en *de grootste van alle kerken*, genoemt.

Ook is in deze kerke, na het veroveren van *Ierusalem*, onder koning *Godefroy*, kerken-raet gehouden, tot geen klein bewijs van haere grote achting in oude tijden.

Zoo *Hieronymus* getuight, was in de zelve kerke de kolom gestelt, aen de welke de Zalighmaker gebonden en gegeesselt wiert. *Beda* schrijft het zelfste, desgelijx *Cyrillus*, en noemt deze kerke *de kerke der heilige Apostelen*.

Neffens de kerke staet een klooster, hoewel niet zeer groot en prachtigh, en gesticht ontrent des jaers dertien hondert en dertigh, door *Robert*, koning van *Napels*, tot eene woonplaetse voor de minrebroeders of monniken van *S. François* orde: maer het wiert hen, na een bezit van twee hondert en zestien of acht en veertigh jaren, des jaers vijftien hondert negen en vijftigh, of een en tzestigh, door de Turken, ten tijde van *Sultan Soliman*, afgenomen.

Te dier tijde was de bergh *Sion*, en dit klooster, binnen de stad: maer wanneer *Soliman* de muuren der stad deed vermaken, en in dier wijze verleggen, gelijk zy heden gezien worden, zoo quam het klooster buiten de stad te leggen.

De Turken, die d'onkosten niet wilden doen, om dit klooster in de stad

Digitized by Google

ſtad te betrekken, uit oorzake het alleen op den bergh *Sion* was, eiſchten den monniken eene ſchatting van zeſtien duizent kronen af, om het in de ſtad te beſluiten: maer naerdien zy die penningen, door armoede, niet konden opbrengen, zoo bleef het klooſter met de geeſtelijken buiten den omtrek der ſtad ſtaen.

De Turken, namaels de weerbaerheit dezer plaetſe beſpeurende, en hoe de Kriſtenen, die zich daer in vertrokken, hen zouden kunnen beſchadigen, en de ſtad overrompelen, dreven de minrebroeders daer uit: die zich in de ſtad, in het klooſter van *S. Salvador*, of den heiligen Zalighmaker, begaven: alwaer zy, of die van hunne orde, zich noch heden onthouden.

De koning van *Vrankrijk*, *François d'eerſte*, des verwittight, ſchreef daer over, tot herſtelling van de gemelde geeſtelijken, aen den Turkſchen keizer *Soliman*. Deez, onder ſchijn en voorwending van gene plaetſe, uit kracht van *Mahomets* wet, te mogen ontheiligen, de welke reeds tot eene *Metszid* ingewijdt was, ſtond den koning toe, de geeſtelijken in het bezit des klooſters te herſtellen: met beding, dat hunne kerke, die tot een *Metszid* gedient had, zou geſloten, en d'ingang voor den gemelden geeſtelijken verboden blijven. Maer de *Baſſas* van *Jeruſalem*, op ſteun van de voornoemde redenen, hebben altijt de uitvoering van dezer herſtelling doen beletten. Dies ſedert dier tijt dit klooſter en deze kerke altijt door de Turkſche prieſters bezeten geworden is, die in het zelve met vrouw en kinderen hun verblijf nemen. Ook hebben zy den geeſtelijken en anderen Kriſtenen meêr daer in te gaen, op pene van het leven, doen verbieden. Maer wanneer zeker gezant, *de Breves*, in den aenvang dezer eeuwe, van wegen den koning van *Vrankrijk*, te *Konſtantinopolen* was, zoo verworf hy van den Groten-heer, voor de geeſtelijken en pelgrims, het ingaen in de kerke en klooſter, om die ſlechts te bezichtigen. Dit wort noch gepleegt en onderhouden; mits betalende ieder aen de Turkſche prieſters de waerde van tien ſtuivers. Doch het moet op Vrydagh en heimelijk geſchieden: te weten, van des middaghs af, tot twee uuren: wanneer ieder een in de kerke is, en de prieſters hunne vrouwen en kinderen in de ſtad gezonden hebben: de welke allen Vrydaghs, van des middaghs tot twee uuren, geſloten blijft.

Graven der Rechteren *Iſraëls*.

ONtrent een vierendeel mijls of een halve uure gaens van *Jeruſalem*, na de zijde van *Emaus* en *Silo*, worden zekere graven gezien, gemeenelijk *de graven der Rechteren van Iſraël* genoemt.

Deze graven zijn op een groot velt, dat met wijnſtokken beplant is. Men ziet'er dikke en zware rotſen boven d'aerde uitſteken. Onder de welke een by-na op den kant van den wegh is; waer in een portael van twalef vadem lang, zeven of acht breet, en van een zelve hooghte, met de beitel uitgehouwen is.

Uit dit portael treet men door eene kleine deure, de welke met loof en beeltwerk uitgehouwen is, by een ontſteke toortſe of keers, neêrwaerts in een grote vierkante kamer of vertrek, als in een kelder, de welke ook in de rotſe gehouwen is. Rontom deze kamer ziet men gelijks of neffens den vloer vele uitgeholde gaten of holen, als lange en ſmalle ovens; hoewel zoo ruim, dat in ieder een dootkiſte kan ſtaen. Uit deze kamer treet men in eene andere diergelijke kamer, de welke ter zijde is. Van daer laet men zich door een zeer engen en kokers-wijze afgang, en zonder trappen, in een gat neêrzakken: op wiens bodem andere kamers, in de zelve rotſe gehouwen, en met gaten of graven omringt zijn, als d'eerſte kamer.

Eindelijk glijt of zakt men door een ander koker-wijs gat of afgang (dat, gelijk het ander, ſchuins gehouwen, zeer hol, eng, en zonder trappen is) in een derde kamer, de welke geheel en al gelijk de twee eerſte is.

Dit ganſch werk en gebouw kan

met recht een doolhof genoemt worden, daer men met veel meerder moeite uit als in gaet: uit oorzake daer gene trappen zijn. Daer en boven is het vol gruis en vuilnis: dies het wonder is, dat aldaer gene slangen, of andere dodelijke en vergiftige dieren houden. In alle deze kamers of graven worden heden gene dootkisten, noch gebeenten, of geraemten gezien. Des onaengezien worden die *de graven der Rechteren Israëls* genoemt: als *Othoniel*, *Gideon*, *Samson*, *Jefte*, en andere waeren: waer van 1 Jud. gesproken wort.

Graven der koningen van *Israël* en *Juda*.

BEhalve de koninglijke graven *Davids*, waer in hy, *Salomon* en andere koningen begraven lagen, waren buiten *Ierusalem* andere koninglijke graven, gemeenelijk *de graven der koningen van Israël en Iuda* genoemt: als te bespeuren is uit 2 Paral. 28: 27. alwaer men leest: *En Achaz ontsliep met zijne vaderen, en zy begroeven hem in de stad te Ierusalem: maer zy braghten hem niet in de koninglijke graven Israëls*: waer uit blijkt, dat in of buiten *Ierusalem* andere graven waeren, verscheiden van *Davids* graf. Deze graven waeren niet binnen de beneden of boven-stad; maer buiten in de voor-stad.

Villapand stelt de zelve koninglijke graven *Israëls* buiten de stad, in den hof van *Uzza*, 2 Reg. 21: vers 18. en 2 Chron. 33: 20. in de middel noorder-streke der beneden-stad: *Quaresmius* in de noorder-streke der stad, op een heuvel, of op een weinigh verheve plaetse, een vierendeel mijls buiten de stad, en buiten de poorte van *Damaskus*. Desgelijx plaetsen *Zwallard*, *Roger* en *Doubdan* deze graven der koningen van *Israël* en *Iuda* ontrent duizent treden noordwaerts buiten de poorte *Efraims* of *Damaskus*.

Zy leggen op eenen wijn-bergh of wijn-velt. Na ontrent dertigh treden wegh, langs den zelven bergh, komt men aen eene grote poorte, of boge, in de rotse gehouwen: waer onder door men in een groot vierkant voorhof, van dertigh treden in de middellijn, gaet, dat aen de vier zijden met een dikke muur van een piek hoogh, en in de zelve rotse met de beitel gehouwen, besloten is.

Op de linke zijde staet een gebouw, als een poortael, van tien of twalef schreden lang, vier of vijf breet, en twalef of dertien hoogh, ook uit de zelve rotse gehouwen, en met vele kolommen, en gansch met graveersel en bouwkunstigh çieraet van de zelve stoffe doorwrocht.

Van daer klimt men drie of vier olijke en slechte trappen neêrwaerts. Op den bodem, en gelijks de vloer, is een vierkant gat, waer door men niet, als met grote moeite, en op den buik te kruipen, kan door-komen. Door dezen ingang, die ontrent drie of vier voeten wijdt is, komt men in eene grote vierkante zale, of kamer, met kleine deuren rontom ter zijde: door welke deuren men in andere diergelijke vijf of zes kamers, of vertrekken komt, ieder van veertigh of vijftigh treden in 't vierkant, die met de beitel in de levendige rotse gehouwen zijn. Ieder onderaertsche kamer is rontom met zeven of acht andere kleine kamers of çellen bezet, van ontrent zeven voet in 't vierkant: andere zijn laegh, als ovens. Ieder kamer heeft eene deure van drie voet hoogh, twee breet, en een halve dik. In deze kamers wierden de lijken geleit: zommigen op kleine verheve banken, of zetels, in vorm van bedden, van de zelve rotse: andere op den platten gront. In 't midden is een kleine uitgeholde goot, waer in etter, en alle vuiligheden en onreinigheden der lijken liep. Daer is ook een kleine nis of vak, daer een lampe ingezet wiert. In eenige dezer çellen zijn kisten van steen of marmer; hoewel men dat naulix kan onderscheiden, uit oorzake zy door d'outheit pek zwart geworden zijn. Deze kisten zijn tot de grote en diepte van een mans lichaem uitgeholt, met een kleine verheventheit aen het een eind, om het hooft een weinigh hoogh te leggen.

In vijf of zes kamers zijn ontrent zes of zeven en veertigh grafsteden.

De deuren, het geen alle verwondering

dering te boven gaet, zijn alle van een zelven steen gehouwen, hebben geene herren, pannen, duimen of hengsels, en zijn in de zelve rotse vast gehecht.

Aen het gansch gebouw is geen steen toe gedaen, noch kalk, noch çement gebruikt: maer het is onder de aerde met de beitel en hamer, by het licht van toortsen en keersen, in de levendige witte-rotsteen, als albast, wonderlijk kunstigh en schrander uitgehouwen, tot groot bewijs der aeloude spitsvondige vernuften van die eeuwe: want de schranderste bouwmeesters dezer eeuwe zouden heden over het bouw-werk dezer grafsteden tot stommens toe moeten verwondert en als opgetogen staen.

Wel zijn'er geen meer als twee of drie deuren geheel en ongeschonden, de welke men gemakkelijk zou kunnen open en toe-sluiten, indien het zant, steen en vuilnis, dat door langheit van tijt aldaer vergadert is, het niet belette.

Deze graven der koningen schijnen na de schets van de graven der rechters van *Israël* gemaekt te zijn.

In 't kort, het is een koning en wonderlijk werk, en moght met recht voor een achtste wonder uitgekreten worden: hoewel het een weinigh gesloopt en vervallen is. Het is zonder eenigh dagh-licht: dies het geen ander licht heeft, als dat'er ingebraght wort.

Iosephus noemt deze graven *de koninglijke spelonken*; en voeght'er by, dat by zijnen tijt de derde muur der stad *Ierusalem* langs de zelve hene, en tegen over het graf van *Helena*, strekte.

Deze graven worden *de graven der koningen Israëls* of van *Iuda*, genoemt: uit oorzake de lijken der koningen *Israëls*, of *Iuda*, in de zelve gezeidt worden begraven te zijn: daer men nochtans anders bewust is, dat de meeste koningen in het graf *Davids*, dat op den bergh *Sion* gebouwt was, begraven zijn: en d'andere koningen noch in *Davids* graf, noch in de graven *Israëls*, hunne graven hadden.

Twee en twintigh koningen hebben uit den stamme *Iuda*, en den geslaghte *Davids*, over *Israël* geheerscht.

De eerste zes waeren in *Davids* graf begraven: als de Schrift uitdrukkelijk getuight: te weten, van *David*, 1 Reg. 2: 10. van *Salomon*, 1 Reg. 11: vers 43. van *Roboam*, 2 Reg. 14: 3. van *Abia* en *Asa*, 2 Reg. 15: 8. 25. van *Iosaphat*, 2 Reg. 22: 5. en 2 Chr. 21: vers 1.

Ioram, de zevende, was wel in de stad *Davids* begraven, en niet in het graf der koningen, 2 Reg. 8: 24. en 2 Chron. 21: 20.

Achazias, d'achtste, was, in het graf by zijne vaders, in de stad *Davids* begraven, 2 Reg. 9: 28.

Athalia, de negende, de welke na haer zoon *Achazias* volgde, wiert in des konings huis met den zwaerde gedoot, 2 Reg. 11: 20. maer waer zy begraven is, melt de Schrift niet. En dewijl *Athalia* tierannelijk en goddeloos geleeft had, zoo verdiende zy misschien niet in de stad *Davids*, noch in deze koninglijke grafsteden begraven te worden.

Ioas, de tiende koning van *Ierusalem*, wiert in de stad *Davids*, by zijne vaderen, begraven. 2 Reg. 12: 21. desgelijx *Amasias*, de elfde koning, 2 Reg. 14: 20. en 2 Chron. 26: 28. en *Ozias*, of *Uzza*, de twalefde, 2 Reg. 15: vers 7. Daer en tegen wort deez laetste alleen 2 Chron. 26: 21. gezeit in het velt van de begravenis der koningen, ter zake van zijne melaetsheit, begraven te zijn.

Van gelijken wiert *Ioatham*, de dertiende koning, 2 Reg. 15: 38. 2 Chr. 27: 9. en *Achaz*, de veertiende, 2 Reg. 16: 20. 2 Chron. 28: 27. in de stad *Davids* begraven: en *Manasses*, de zestiende, wort gezeidt in den hof zijns huis, in den hof van *Oza* begraven te zijn: 2 Reg. 31: 18. 2 Chr. 33: 20. desgelijx zijn zoon *Ammon*, de zeventiende koning, 2 Reg. 21: 26.

Ook wiert *Iosias*, d'achtiende koning te *Ierusalem*, in het graf zijner vaderen begraven, 2 Chron. 35: 24. *Ioahaz*, de negentiende, sterf in Egypten, 2 Reg. 23: 34.

Jojakim, de twintighste, en *Joakim*, d'een en twintighste, en *Zedekias*, de twee en twintighste, wierden gevangkelijk uit *Ierusalem*, door *Nebukadnezar*, na *Babylon* vervoert: alwaer zy ook ongetwijfelt begraven zijn, en dienvolgens hunne graven gehad hebben: hoewel de Schrift uitdrukkelijk

Digitized by Google

hunne graven niet gedenkt, nochte van hunne wederkeeren na *Jerusalem* spreekt: maer schijnt veel meer te bevestigen, dat zy noit weder-gekeert zijn.

Hier uit is klaerelijk te besluiten, dat niet een der koningen, die van *David* af tot aen de Babylonische gevangkenis, in de stad *Jerusalem* geregeert hebben, in de voornoemde koninglijke graven begraven geworden is: en dienvolgens zijn zy de koninglijke graven niet genoemt, uit oorzake zy de lijken dier koningen bevat hebben.

Mogelik zijn deze graven aldus genoemt, dewijl zy met koninglijken pracht, en voor de koningen en prinsen *Israëls* gemaekt waeren: hoewel zy niet eenen van de gemelde koningen befangen hebben.

Dan het kan zijn, dat in de zelve graven de lijken der vorsten, priesters, en andere mannen, die *Israël* bestiert, en na de wederkomste uit de Babylonische gevangkenis, tot aen des Zalighmakers tijden, gebloeit hebben, begraven zijn: en die graven daer van dien naem behouden hebben.

De schriftuur-plaetse 2 Chr. 26: 21. schijnt eenighzins het stellen der aloude graven der koningen *Israëls* tot hunne graffsteden te bevestigen: naerdien aldaer gezeit wort, dat koning *Ozias* op het velt van de begravenis der koningen begraven zy. Daer en boven worden de graven der koningen *Israëls* uitdrukkelijk 2 Chr. 28: 27. gedaght: gelijk reeds te voore gezeidt is. Dan tegen d'eerste plaetse kan de plaetse 2 Reg. 15: 7. gestelt worden: de welke zijn graf in de stad *Davids* stelt. Zoo *Villapand* voor waerschijnelijk hout, stonden eertijts op deze graven pyramiden: hoewel daer heden niet als bebouwt velt boven op is.

Spelonke of kuil van *Jeremias*.

TUsschen de graven der koningen *Israëls* en *Jerusalem*, of tusschen de poorte *Efraims* en die van *Damaskus*, en na-by de muuren der stad, aen de noortzijde, of westwaerts neêr te gaen, en hondert schreden van de gemelde graven, is een grote kuil, hol of spelonke, gemeenelijk *de Kuil der klaeghredenen*, of anders *de Kuil van Jeremias* genoemt: in de welke, zoo d'overlevering hout, de profeet *Jeremias* zich bevond, wanneer hy de deerlijke verwoesting van *Jerusalem* in den geeste zagh, en die beweende: en daer over zijne klaeghredenen maekte.

Deze kuil, of spelonke, is eigentlijk een kleine steen-kuil of steen-put, van ontrent dertigh treden in 't vierkant, waer uit steen gehaelt wort, en gehouwen in de voet van een kleine rotse of bergh, die aen de zelve zijde der stad uitgehouwen en steil neêr gemaekt is.

In het midden der spelonke is een dikke pylaer, tot steunsel des gewelfs of verdieping. Men toont'er noch de plaetse, alwaer *Jeremias* zijne klaeghreden maekte. De Turken houden deze plaetse in zonderlinge eerbiedigheit: waer over zy daer van een *Moske* hebben doen maken: in de welke geen Kristen magh komen, dan met hun verlof, en het een of ander te geven.

Op den bergh hebben de Turken vele graffsteden doen maken.

Zoo *Nicephorus* getuight, heeft keizerin *Helena* wonderlijke werken in de kuil van *Jeremias* doen bouwen.

Dicht daer by is een kluis, daer in zich twee of drie *Derwijsen* of Turksche geestelijken onthouden, die in eene streng onderhouding van *Mahomets* wet leven: waer over zy onder de Mahometanen in grote achting zijn.

Wanneer hen een weinigh gegeven wort, laten zy de Kristenen in de kluis komen, en brengen hen over al, behalve ter plaetse, daer zy hun gebedt doen, de welke met een muur omringt is. Men vind by-na niet anders merkwaerdighs ten noorde buiten de stad *Jerusalem*.

Kerker van *Jeremias*.

NIet verre van de kuil der klaeghredenen van *Jeremias*, wort by de Kristenen van dien oort, zoo *Quaresmius* schrijft, eene onderaertsche plaetse,

ſe, als iet byzonders, getoont : in de welke men, door eene poorte, by eenige trappen inklimt. Zy ruſt op een pylaer, als de kuil van *Ieremias* ; maer is ſlijkigh door het neêrſtortend water in de zelve. Voor deze plaetſe zijn vele grafſteden der Turken, de welke t'effens met de kuil en huis, dat aldaer ſtaet, met een muur beſloten zijn. Zommigen houden deze plaetſe voor de gene, daer *Ieremias* de ſtad *Ieruſalem* beweende, en zijne klaeghredenen maekte : hoewel deze plaetſe onbequaem tot eene woonſtede is: en het hol voornoemt, volgens de gemeene overlevering, voor die plaetſe gehouden wort.

Quareſmius en andere houden deze plaetſe voor de gevangkenis of kerker, in de welke de profeet *Ieremias*, de laetſte male van zijn vier mael gevangen zetten, ter zake van het voorſpellen des ondergangs der ſtad *Ieruſalem*, en gevangkelijk vervoeren van koning *Sedekias* na *Babylon*, door bevel van den zelven *Sedekias* geſmeten wiert : want vier-mael was *Ieremias*, als uit zijn ſchrijven te beſpeuren is, over zijne voorſpellingen tegen den rijke van *Sedekias*, in de gevangkenis geſmeten. Te weten, d'eerſte-mael in de gevangkenis op de bovenſte poorte *Benjamins*, Jer. 20 : vers 2: ten tweede-male in het voorhof der bewaring, dat in het huis des konings van *Iuda* was. Jerem. 32 : 2 : ten derde-male in het gevangenhuis, in het huis des kuils, ten huize *Ionathans* des ſchrijvers, dat tot een gevangenhuis gemaekt was. Jer. 37: 14, 15 : maer ten vierde-male wiert *Ieremias* in den kuil van *Melchias*, *Amelechs* zoon, die in den voorhof des kerkers was, geſmeeten.

Wijders, *Quareſmius* hout voor waerſchijnelijk, dat de boven-gemelde kuil, te voore beſchreven, die gene is, in de welke *Ieremias*, ten vierde-male zijner gevangkenis, geworpen, en by een zeel in neêrgelaten wiert : naerdien vele eigenſchappen op dezen kuil ſlaen, de welke de profeet van de vierde plaetſe der gevangkenis verhaelt : als blijkt uit de volgende woorden : *Toen namen de vorſten Ieremias, en wierpen hem in den kuil van Melchias, Amelechs zoon, die in den voorhof des kerkers was : en zy lieten Ieremias af met zeelen in den kuil, daer in geen water was ; maer ſlijk. En Ieremias zonk in den ſlijk.* Jerem. 38 : 6.

Desgelijx ſchrijft *Ioſephus*, dat zy *Ieremias* in een ſlijkige kuil, by een zeel neêrlieten, om hem te ſtikken en doden : maer dat hy daer tot aen den halze toe ingezonken bleef.

Akker of velt *Akeldama*.

DE akker of 't velt *Akeldama*, en anders *Hakeldemach*, leit aen de zuitzijde, of ſtreke des berghs *Sions*, in het noorder gedeelte van den rotzigen bergh der Ergernis of aenſtoots, en vijf hondert treden zuidwaerts van *Ieruſalem*, boven het dal *Gehennon*, by-na op het midden van een barren en onvruchtbaren heuvel of klift.

Het was eertijts een klein ſtuk of hoek lants, of akker, tuſſchen rotſige bergen in gelegen, dat de Joden voor dertigh zilverlingen, (die *Judas Iskariotes*, voor het verraden des Zalighmakers, genoten had) kochten, tot een begraefplaetſe of kerkhof voor de vreemdelingen, die te *Ieruſalem* ſtorven : hoewel ook voor de Heidenen, zoo andere willen.

Bonfrer. Hierom wiert deze akker *Akeldama*, dat is, *akker des bloets*, op Syriſch by hen genoemt: want *Akeldama* is geen Hebreeuſch; maer een Syriſch koppelwoort: (gelijk de gemeene tale daer te lande te dier tijde de Syriſche was) te weten, *Hakal* bediet op Syriſch eenen *akker*, en *Demah*, *bloet*. Anders was te voore deze akker *de Pottebakkers-akker* genoemt: 't zy om dat die eenen pottebakker toebehoorde: of, dewijl hy na-by de Pottebakkers-poorte ſtont: of uit oorzake d'aerde, de welke daer uit gegraven wiert, bequaem was om aerde potten van te maken: welk laetſte *Quareſmius* voor onwaerſchijnelijk en ongerijmt hout. ziet Matth. c. 27: vers 7, 8.

Iudas zelf, zoo men het ſchrijven van *Rabanus* geloven magh, wiert op dezen akker begraven: waer op hy de woorden van *Petrus* duidt : *Deze dan heeft verworven eenen akker, door den loon der ongerechtigheit.* Act. 1 : 18.

D'Armeniers hebben namaels een

Digitized by Google

deelte dezes akkers van de Turken gekocht, tot een begraef-plaetse, en het midden met een klein gebouw betimmert: dat uit vier muuren, van veertigh treden in 't vierkant, en een gewelf bestaet. Het gewelf heeft drie, vier, of vijf openingen of gaten, gelijk die van putten: door de welke, naer men zeidt, d'Armeniers de lijken der Armenische pelgrims, die in *Ierusalem* sterven, by koorden neêrlaten: maer zy zelfs klimmen op een andere plaetse daer in, en leggen de lijken neffens elkandere, zy aen zy, in dootkleden van hunne zweetdoeken, boven op d'aerde.

Voorhene had keizerin *Helena* deze plaetse met vier muuren, van twee en zeventigh voeten lang, en vijftigh breet, doen omringen, en boven met een gewelf overslaen. In dit gewelf waren zeven gaten: waer door de lijken der Kristenen neêrgelaten wierden.

Roger. De lijken blijven boven d'aerde leggen, en worden met de zelve niet bedekt: des niettemin vergaen of verdrogen die binnen weinigh dagen, zonder van de wurmen geknaecht te worden, of der verrotting onderwarigh te zijn: ja zonder eenige quade reuke, stank of vuilen damp uit te geven: maer zy droogen op, als stokvisch. Als dan worden de zweetdoeken uitgetrokken, om weêr andere lijken daer in te leggen.

Men schrijft deze aerde wonderlijke, ja ongeloofelijke krachten toe, zoo *Adrichom* uit verscheide schrijvers verhaelt: te weten, dat zy de lijken in den tijt van vier en twintigh uren in stof zou doen veranderen, of liever verdrogen: welke kracht zy ook, alhoewel na andere landen overgevoert, geenzins zou verliezen. Want als, door bevel van keizerin *Helena*, twee hondert en zeventigh scheeps ladingen van deze aerde, zoo men zeidt, na *Rome* vervoert waeren, en die neffens den *Vatikaner* bergh, op een plaetse, *Campo Sancto*, dat is, *heilige Velt*, by d'inwoonders hierom genoemt, gesmeten wiert, zoo zou zy de zelve kracht, schoon van haere eige plaetse verandert, behouden hebben: naerdien zy de *Romers*, of inboorlingen der stad *Rome*, niet lijdt noch gedooght; maer laet de lijken der vreemdelingen alleen ter begravenisse toe. Welker vleesch zy ook te *Rome*, binnen den tijt van vier en twintigh uuren, zou verteeren; latende alleenlijk de beenderen over blijven.

Doch heden, zoo men *Quaresmius*, ook een Roomsgezinde schrijver, als ooghtuige, geloven magh, wort deze kracht in die aerde niet meer bevonden: naerdien de lijken in d'aerde van dezen akker, even eens rotten en vergaen, als op andere plaetsen. Desgelijx schrijft *Villapand*, daer hy van de beruchte kracht dezer aerde spreekt, dat d'ervarentheit het tegendeel geleert heeft.

Plinius schrijft van eenen steen, *Sarkophagus* op Grieksch genoemt, dat is, *vleesch-eeter*, die in *Assos*, een stad van *Troas*, gevonden wort, de welke de dode lichamen, wanneer zy in den zelven geleit worden, in den tijt van veertigh dagen verteert, uitgenomen de tanden.

De Kristenen hebben voorhene meenighte van aerde, uit dezen akker, meê na *Europe* gevoert, de welke zy met groten aendaght op de kerkhoven braghten, als op dat van *S. Innocentius* of van *d'onnozele Heiligen*, te *Parijs*, te *Pise*, *Montefiasco*, en op andere plaetsen. Waer door deez akker heden tot vier vadem in 't vierkant diep geworden is.

D'Armeniers geloven, door snoo beleit van hunne geestelijken, dat de genen, die op den akker *Akeldama* begraven worden, in het toekomend leven geen rekenschap aen Gode voor hun quaet-doen zullen geven.

Wanneer men aen de westzijde des gewelfs een weinigh opklimt, zoo kan men door een gat, in de rotse gehouwen, van binnen alles bezichtigen, en d'uitgestrekte lijken zien leggen.

D'oort, of heuvel, op den welken deze akker gelegen is, bestaet uit enkele rots en keisteenen, en leit tusschen ontallijke grafsteden in, die in deze rotsen aen alle zijden, als kleine kamers, met ingangen of openingen, in vorm van eenen oven, uitgeholt zijn. Eenige Joden doen zich daer in begraven.

Zoo d'overlevering hout, zouden acht Apostelen, ten tijde van des Zalighmakers lijden, of gevangen nemen in den hoeve *Gethsemane*, in deze holen zich verborgen hebben: waer- Graven der Apostelen.

om

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

25. alwaer het gebedt onse vader heeft ingestelt.
26. het graf der Prophecten.
27. alwaer de Apostelen de artyckelen van het geloof hebben ingestelt.
28. alwaer onse Salighmaker preeckte van het oordeel.
29. de rots vande ... Pelagia.
30. van waer Christus na den hemel geklommen is.
31. Alwaer den Engel gaf een Palm tack aen Maria.
32. dese Plaets heet viri galilaei.
33. de wegh van bethania en Iericho.
34. de voet vande bergh van Sion.
35. den bergh des Aenstoots.
36. den Eyke boom Rogel.
37. de vallaye van Tophet.
38. het velt Akeldema.
39. de Tooren van Rahemoth.
40. de vergulde Poort.
41. de beeck Cedron.
42. het badt van Siloe.
43. het Dorp Siloe.
44. Gethsemane.

om zy ook de *schuilhoeken der Apostelen* doorgaens genoemt worden.

Onder alle deze graven ziet men een in de rotse gehouwen, even alleens als dat van des Zalighmakers graf: doch men kan'er niet inkomen, uit oorzake de poorte met steenen toegestopt is.

Volders-velt of akker.

HEt Volders-velt wort 2 Reg. 18: vers 17. Esai. 7: 3. en 36: 2. gedaght: uit welke plaetsen des zelfs gelegentheit onder de stad *Jerusalem* te bespeuren is. Dit velt was misschien alzoo genoemt, uit oorzake de volders hun lakenen, die zy in de beke *Gihon* afgewasschen hadden, daer op te droogen hingen.

Adrichom stelt dit velt aen de zuidzijde der stad, en breit het van den akker *Akeldama* tot aen den bergh *Gihon* uit.

Eenigen stellen dit velt zelve, of akker, aen d'oostzijde des berghs *Sions*: maer *Bonfrerius* wil het veel meer tusschen het ooste en zuide gestelt hebben.

Roger stelt dit velt dicht zuid-oostwaerts na-by de plaetse, daer *Salomon* tot koning gekroont wiert: welke plaetse hy een Fransche vierendeel mijls westwaerts van *Jerusalem*, en op den bergh *Gihon* plaetst.

Heden dient dit velt den Turken van *Jerusalem* tot een kerkhof. Op het zelve zijn vele fraeie stene graven; alwaer de Mahometanen des Donderdaeghs uchtens gebeden voor d'overledenen komen storten.

De Olijf-bergh.

DE Olijf-bergh, of bergh der Olyven, wort op Grieksch in een zelve betekenis, by Matth. 21: 1. en 24: 3. en 26: 30. Mark. 11: 1. en 13: vers 3. en 14: 26 Luk. 22: 39. Joh. 8: vers 1. *Oros tôn Elaiôn* (of *Eleon*) dat is, *bergh der Olyven*: en anders, by Luk. 19: vers 29 en 21: 37. Act. 1: 12. desgelijx by *Josephus*, *Oros to kaloemenon Eleon*, dat eigentlijk zeggen wil, *de bergh, geheten d'Olijf-boom-plaetse*: want *Eleôn*, of *Elaiôn*, betekent by d'Evangelisten, op d'eerste plaetsen, in het meerfout getal, *olijven*: maer op de laetste, en by *Josephus*, eigentlijk een *olijf-gaerde* of *bosch*, of eene *plaetse*, of *oort*, die met olijf-bomen beplant is, en op Latijn *Olivetum* geheten wort.

In 't Hebreeusch wort deez bergh in een zelven zin, by Zach. 4: 4. *Har Hazesim*, dat is, *bergh der Olijven* of *Olye*, en 2 Sam. 15: 30. *Maëlo Hazesim*, dat is, *opgang der Olijven* genoemt: maer by de Rabbinen *Har hammischach*, dat is, *bergh der Zalving* of *Olijven* geheten: daer en tegen 2 Reg 23: 13. *Har hammaschscith*, of *Mashit*, dat is, *bergh des Verderfs*, of *Aenstoots*, of *Ergernis*: hoewel andere door dezen laetsten naem *Mashith* alleenlijk zijnen zuider heuvel verstaen.

Deez bergh was d'*Olijf-bergh* genoemt, van wege d'uitstekende meenigte der olijf-bomen, die op den zelven groeiden. Wel groeiden ook andere bomen op den zelven bergh; doch in zulke grote meenighte niet. Eenigen duiden den naem van *olijf-boom* op een geheimenis: want een olijf-boom wort voor een teken en zinstael van bermhertigheit en overvloet gehouden.

By den kardinael van *Vitry* en andere wort deez bergh ook *de bergh der drie Lichten* genoemt. desgelijx getuigt *Ludolphus*, in zijne beschrijving van *Kristus Leven*, dat in zekere oude Latijnsche overzetting, Act. 1: 12. in plaetse van *Olijf-bergh*, de *bergh der drie Lichten* gelezen wort. 1. Dewijl de Olijf-bergh des nachts aen de westzijde met het vuur des tempels verlicht wiert: alwaer geduurigh vuur op den altaer was. 2. Des uchtens ontfing hy aen d'oost-zijde de zonne-stralen, eer die de stad verlichten. 3. Ook had hy overvloet van olye: de welke voetsel des lichts is. Of men zou kunnen zeggen, dat hy de *bergh der drie Lichten* genoemt wiert, uit oorzake zijne drie spitsen in eene rechte lijn, van 't noorde na 't zuide, in dier wijze gerangt stonden, dat zy alle drie op een zelven tijt door d'ooster zonne, zoo dra zy boven de kimmen steegh, verlicht wierden.

Part. 2. cap. 82.

De

Digitized by Google

De Olijf-bergh wort ook bediet door den *bergh*, *die tegen over Ierusalem is*, 1 Reg. 11:7. 2 Reg. 23:13. en door den *bergh*, *die tegen het oosten der stad is*. Ezech. 11:23. als duidelijk blijkt uit het schrijven van *Zacharias*, die den bergh, die voor *Ierusalem*, tegen 't ooste leit, by name den Olijf-bergh noemt.

Naer het schrijven van *Lukas*, lagh d'Olijf-bergh na-by *Ierusalem*, op eenen afstant van een Zabbaths-reize, Act. 1:12. maer volgens schrijven van *Iosephus*, met zijne voet vijf, en met zijnen kruin, of top, zes stadien oostwaerts van *Ierusalem*, hebbende het dal *Kedron* alleen tusschen beide. Een Zabbaths-reize was eene strecke weegs, zoo verre de Joden op eenen Zabbath moghten gaen: op den welken het verre reizen hen verboden was. Exod. 16:29. De lengte of veerte van een Zabbaths-reize wort verscheidentlijk gestelt, en by eenigen op acht stadien, en by andere op zes begroot: eene stadie gerekent op hondert en vijf en dertigh schreden: en acht stadien op een vierendeel mijls.

Beda rekent een Zabbaths-reize op duizent schreden: *Hieronymus*, na den voorgang der Hebreen, op twee duizent voeten: *Suidas* op twee duizent ellen of ellebogen.

De Olijf-bergh wort voor eenen der hooghste bergen gehouden, die ontrent *Jerusalem* is, en gewonelijken tot de hooghte van vijf of zes hondert schreden gerekent: te weten, van de beke *Kedron*, de welke op den bodem des dals is, tot aen zijnen hooghsten kruin: hoewel hy eertijts, ten aenzien van het dal *Kedron*, dat door de puinhopen van stad en tempel opgehooght is, veel hoger strekte. Van zijnen top kan men wijd en verre zien: ten ooste, de bergen van Arabien, den Jordaen en Dode zee: ten zuide, *Hebron*, en ten noorde, verre te landewaerts in *Samarien*: ten weste heeft hy zijn uitzicht over en in de stad *Ierusalem*. In de lengte, van 't noorde tot 't zuide, strekt hy tot ontrent twee duizent schreden verre.

D'Olijf-bergh is verdeilt in drie spitsen, heuvelen of toppen, die ieder byzondere namen namaels by de Kristenen bekomen hebben. De top na 't noorde, op de rechte-hant, wort genoemt in 't Latijn *Viri Galilæi*, dat is, *Galileesche mannen*: de tweede, in 't midden, de *bergh der Opvaert*, van wegen des Zaligmakers opvaert ten hemel, en ook met den algemeinen naem, d'*Olijf-berg*: de derde, ten zuide, de *bergh der Ergernis*, *Aenstoots*, of *Bederfs*, die eigentlijk op Hebreeusch, 2 Reg. 23:13. *Har Hammaschith*, of *Mashith*, dat is, *bergh des Verderfs*, of *Olijven*, genoemt wort: uit oorzake *Salomon* op den zelven bergh den afgoden, *Molok*, *Kamos*, en *Astaroth* ter eere, altaren oprechte: hoewel eenigen ook door de namen *Har Mashith*, of *Hammaschith*, den gehelen Olijf-bergh verstaen. *Adrichom*, *Kootwijk* en anderen, maken den bergh *Mashith* tot een byzonderen bergh. *Adrichom* stelt den zelven bergh aen de noortzijde des Olijf-berghs: *Kootwijk* aen d'oostzijde van den bergh *Sion*, aen de westzijde van den Olijf-bergh, en aen de zuidzijde der stad *Ierusalem*. De middenste top des Olijf-berghs is de hoogste, de zuider de laegste, en de noorder de middelmatighste.

Volgens schrijven van *Lichtfoot*, had de zijde des Olijf-berghs, na de stad *Ierusalem* toe, driederlei namen: tegen over den bergh *Sion* was hy *Gethsemani* genoemt, na d'Olijf-perssen: aen zijn onderste gedeelte, na-by de stad, of tegen over de rest der stad, wiert hy *Beth-phage* geheten, dat is gezeit, *plaetse der speen-vijgen*: en boven of voor-by *Beth-phage*, na den kruin des berghs toe, *Bethanien*, dat is, *plaetse der palmbomen*. Te weten, *Beth-phagen* en *Bethanien* waren twee streken des Olijf-berghs, neffens elkandere gelegen: d'een lager, en d'ander hoger: want daer de naem van *Beth-phage* ophield, begon die van *Bethanien*. Maer een ander *Bethanien* was het vlek van *Lazarus*, vijftien stadien van *Ierusalem* gelegen. Joh. 11:18.

Deze bergh is door zijne vruchtbaerheit zeer lustigh en aengenaem: want hy is geheel met graenen bebouwt en bedekt, en met een grote meenighte van bomen beplant, inzonderheit van olijf-bomen: waer van hy ook zijnen naem bekomen heeft.

Twee çederen stonden op den Olijf-bergh. Onder den eenen waeren vier winkels: waer in alles verkocht wiert, Hieros. Taanith.

wat tot de reiniging van noode was. Wy zullen vervolgens de byzondere plaetsen, de welke op dezen bergh te zien zijn, ten tone stellen.

Een wegh liep over den Olijf-bergh uit *Ierusalem* na *Iericho*, en van daer na *Ierusalem*, als uit Luk. 19. te bespeuren is.

Rotse der rust-plaetse van Maria.

In het begin van den opgang des Olijf-berghs, die aen den Olijf-hof, en een smal, steenigh en moeielijk voet-pat is, wort eene witte rotse, gelijks d'aerde, op de linke-hant getoont, op de welke, volgens een oude overlevering, *Maria* by wijle uit vermoeitheit zou gerust hebben, wanneer zy, van het bezichtigen des Olijf-berghs, na haeren zoons doot, te rugh gekeert was. Men voeght'er by, dat zy op de zelve rotse Gode om stantvastigheit voor *Stephanus*, wanneer die op eene rotse, op d'andere zijde des dals *Iosafats* gesteenight wiert, zou gebeden hebben.

Vijf of zes treden hooger, langs den zelven wegh op te klimmen, komt men aen eene rotse, op de welke, zoo *Nicephorus*, en d'overlevering van dien oort geloof verdient, *Maria*, na zy door de engelen ten hemel opgevoert was, haeren gordel uit den hemel zou hebben laten vallen, die door den apostel *Thomas* opgenomen wiert. Het wonder wort noch vergroot door een merkteken, dat deze gordel, in het neêrvallen, op deze herde rotse, zou hebben ingedrukt gelaten: het welk even als een speur van een voddigh neêr-gesmeten gordel is, hebbende de brete van een duim, en ontrent de lengte van eene elle. Op deze rotse staet een kleine muur van steenen in de zon gedrooght, tot een afschutsel van het na-by gelegen lant.

Een weinigh hoger, en ontrent het midden van den afgang des berghs, wort eene plaetse getoont, alwaer de Zalighmaker met zijne Apostelen was blijven staen, en over de stad *Ierusalem* geweent en haere verwoesting voorzeid had, Luc. 19. hoewel uit het schrijven van *Lukas* niet genoechzaem duidelijk blijkt, of de Zalighmaker deze voorzegging deed, wanneer hy noch op den afgang des Olijf-berghs was, dan of wanneer hy al van den bergh, of van den afgang des berghs beneden gekomen was: want de Zalighmaker, die uit *Iericho* over den Olijf-bergh gereist quam, was reeds tot aen den afgang genadert, vers 37. en van daer na-by de stad gekomen, vers 51. daer hy de voorzegging deed. Dienvolgens zou men mogen zeggen, dat hy toen niet meer op den Olijf-bergh was: want ongetwijfelt was hy toen al een stuk weeghs van den afgang des Olijf-berghs voortgegaen, wanneer hy tot aen de plaetse na-by de stad gekomen was: want anders zou *Lukas* die woorden van *na-by* vergeefs gebruikt hebben.

Ter gedaghtenis van des Zalighmakers geween en voorspelling over de stad *Ierusalem*, hebben de Kristenen namaels op de zelve plaetse een gebeden-huisken of kapel doen stichten: hoewel die overlang vervallen of gesloopt is. Men ziet'er noch een vloer van geslepe steenen, en de grontvesten des gebouws. De Turken hebben op de zelve plaetse eene *Moske* doen bouwen.

Het wort by velen voor zeer waerschijnelijk gehouden, dat deze voorzegging der verwoesting van *Ierusalem* ten tijde van *Titus* vervult zy. Ja *Baronius* en andere willen, dat de Romeinen allereerst hun leger op de zelve plaetse des Olijf-berghs zouden hebben neêrgeslagen: op de welke de Zalighmaker de verwoesting der stad voorzeide: het welk hy voor zeer merk en verwonderens waerdigh hout, en uit *Iosephus* traght te bewijzen: hoewel het legeren der Romeinsche legioenen op den Olijf-bergh uit *Iosephus* niet wel kan bespeurt worden: naerdien hy alleenlijk schrijft: dat de legioenen zes stadien van *Ierusalem* gelegert waeren: aen welke zijde d'Olijf-bergh oostwaerts tegen over *Ierusalem* gelegen was. Lib. 7. cap. 3.

Ontrent drie hondert treden, of drie booghscheut boven deze plaetse, daer *Kristus* over *Ierusalem* zou geweent hebben, en ontrent vijf en twintigh treden van den wegh af, op de rechtehant, wort de plaetse gezien: alwaer de twalef Apostelen, volgens overlevering, na des Zalighmakers opvaren ten hemel, vergadert waeren, wanneer zy het † *Credo*, en anders, na hen, *Sym-*

† Dat is, ik geloof.

Symbolum Apostolorum in 't Griekſch genoemt, t'zamen ſtelden.

Kapel van S. Markus de Evangeliſt.

Eertijts was op deze plaetſe een kapel door de Kriſtenen, onder den tijtel van *S. Markus d'Evangeliſt*, gebouwt: maer leit nu verwoeſt: en zijn daer van niet als de grontveſten van zware gehouwe ſteenen overgebleven. Onder deze kerke is een overwulft hol of kelder, als een bak, van vijf of zes treden lang, zes of zeven breet, en acht of negen diep, in de rotſe gehouwen. Men klimt'er in door een eng gat, of door twee gaten, als lucht of tocht-gaten. In de zelve rotſe van dit hol zijn, neffens d'aerde, door de Kriſtenen twalef niſſen of vakken uitgehouwen: te weten, zes ten ooſte, en zes ten weſte, ter gedachtenis van de twalef Apoſtelen.

Dicht by deze plaetſe, en op het midden van een bebouwt vlak lant, wort de plaetſe getoont: alwaer de Zalighmaker het gebedt, *onze Vader*, zijnen Apoſtelen leerde bidden.

Men ziet'er eenige puinhopen, die gezeidt worden van eene kleine kapel te zijn, de welke de Kriſtenen namaels op de zelve plaetſe, tot eene gedachtenis, gebouwt hebben.

Niet verre van daer is een andere plaetſe, in 't midden van een ſtuk lants, dat met graen-gewaſſen bezait wort, en met eenige olijf-bomen beplant, en met een kleinen muur van ſteenen, in de zon gedroogt, omringt is.

Men beſpeurt'er noch de kentekenen van eene kleine kapel, de welke ter zelver plaetſe door de Kriſtenen zou gebouwt zijn, alwaer de Zalighmaker, volgens 's lants overlevering, met d'Apoſtelen was blijven ſtil ſtaen, wanneer hy, zijnde uit den tempel getreden, en na den Olijf-bergh gegaen, hen de verwoeſting der ſtad en tempel van *Ieruſalem*, en vervolgens het einde der werelt voorzeide: als *Mattheus*, cap. 24. *Markus*, cap. 13. en *Lukas*, cap. 21. in 't brede verhalen.

In het midden van het hangen des berghs *Mashit*, of *Aenſtoots*, een weinigh meer na 't zuide, ziet men eenige arme en ſlechte huizen, in de rotſe uitgeholt, als hutten, die men voor overblijfſelen van het klein vlek *Siloë* houd.

De ganſche zijde des Olijf-berghs is met een groot getal van graven der oude Joden uitgeholt, die als ovens in de rotſen uitgehouwen zijn: gelijk een weinigh lager, in het dal *Ioſafats* of *Kedron*, de graven der hedendaeghſe Joden van *Ieruſalem* zijn.

Ver-hang-plaetſe van Judas Iskariotes.

Aen d'ooſtzijde van den bergh des Aenſtoots, een weinigh na 't zuide, en na-by den wegh, die na *Bethanien* loopt, wort de plaetſe getoont, alwaer *Iudas Iskariotes*, de verrader, zich aen eenen vijgen-boom zou verhangen hebben. Men ziet'er, tot een teken, noch een overblijfſel van een klein gewelf, en van zeker klein gebouw, dat heden ganſch verwoeſt is: het welk 's lants inwoonders voor het huis van dien *Iudas* houden.

Voor ontrent hondert jaren ſtont'er noch een grote vijgen-boom, zoo *Quareſmius* uit den mont van oude luiden te *Ieruſalem* had verſtaen, die men voor-gaf de zelve te zijn, aen den welken *Iudas* zich zou verhangen hebben.

Zoo andere willen, was het een *Sycomorus*, of wilde vijgen-boom, aen den welken *Iudas* zich zou verhangen hebben. Desgelijx ſtelt *Adrichom* het verhangen van *Iudas* aen een *Sycomorus*, of wilde vijgen-boom; maer de plaetſe, aen de weſt-zijde des berghs *Sions*, in een boſch. Doch alles ſteunt op eene loſſe overlevering, zonder eenigh bewijs der Schrift.

Na een weinigh opklimmens, recht na 't ooſte, komt men op den hooghſten top des berghs: alwaer een bovenmate grote meenighte puinhopen van huizen en kloosters gezien wordt, die genoechzame ſtoffe tot het bouwen van eene kleine ſtad zouden kunnen verſchaffen.

Spelonke van Pelagia.

Dicht daer by; maer een weinigh lager, wort een klein en zeer out gebouw van gehouwen ſteen getoont: in het welk een kleine ſpelonke is, met zijnen mont of opening na 't weſte, de welke eertijts tot een kluize, aen zekere *Margareta*, anders *Pelagia*, diende. Deez was een beruchte en vermaerde rijke hoer van *Antiochie*; maer wiert, na zy lang in ontught geleeft had, door *Nonnus*, biſſchop van *Edeſſa*, bekeert: waer op zy haer ſtad, ouders en vrienden verliet, en in monniks gewaet, onder den naem van *Pe-*

lagius,

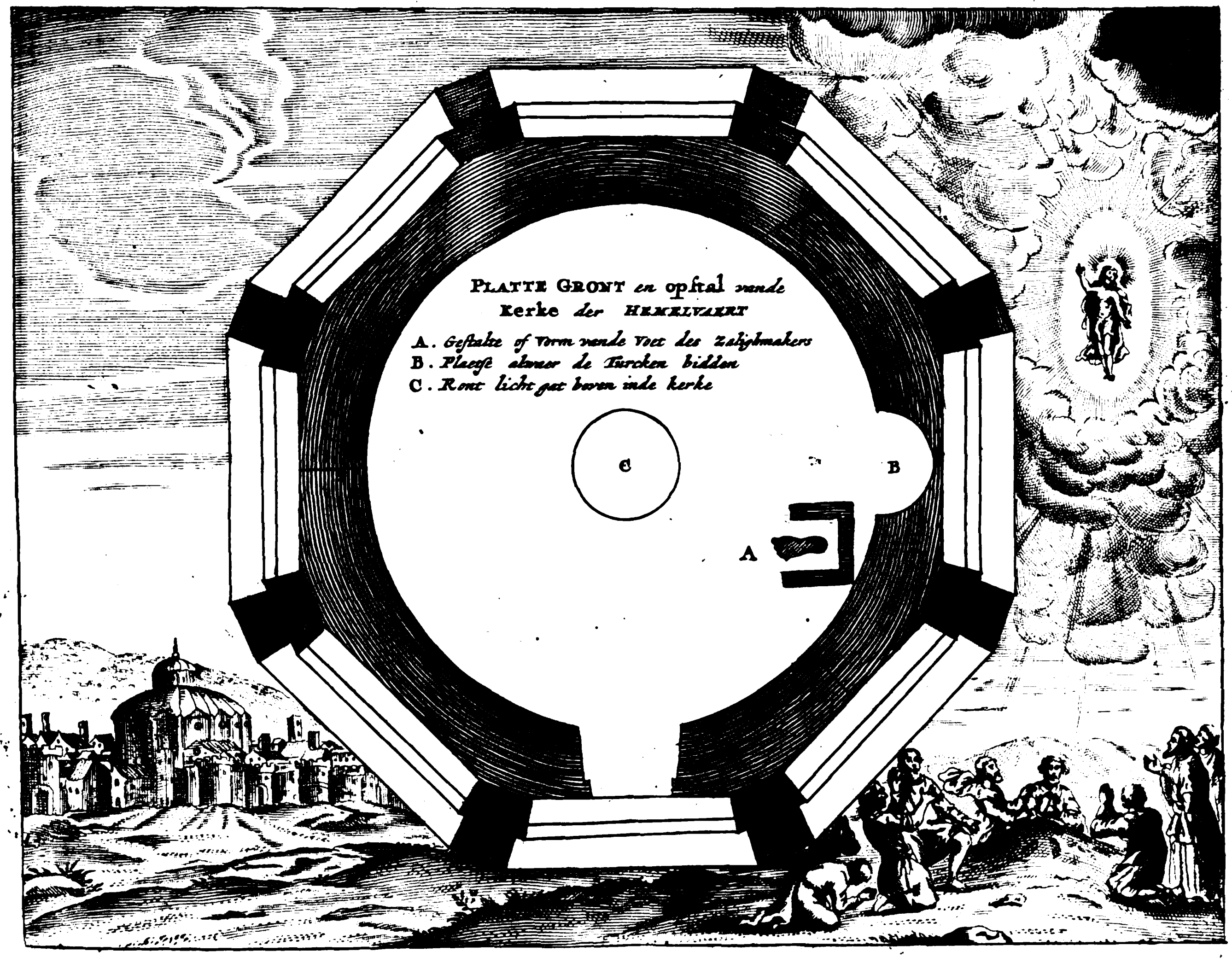

Digitized by Google

Digitized by Google

lagius, na *Ierusalem*, en in deze spelonke begaf, om haer leven aldaer in grote streng en boetvaerdigheit te eindigen: gelijk zy ook, by de Roomsgezinde schrijvers, gezeit wort in deze spelonke gestorven en begraven te zijn. *Pelagia* wort in 't Roomsch martelaers-boek, op den achtsten dagh van Wijnmaent gedaght.

Ter gedachtenis van deze spelonke en kluis zijn'er namaels door de Kristenen drie woonsteden of vertrekken gebouwt. D'eerste is breet en ruim, en gaet met eenige trappen neêr: uit deze klimt men in eene andere by tien trappen af, die alleenlijk door eenen muur van de voorige afgescheiden wort; doch is zoo groot niet als d'eerste. In dit twede vertrek is een graf: het welk eenigen voor het graf van *Pelagia* houden.

Uit dit tweede vertrek treet men in eene zeer kleine en enge plaetse, de welke by eenigen eigentlijk voor het hol gehouden wort, waer in deze *Pelagia* haer geduurighlijk zou onthouden hebben.

De twee eerste plaetsen worden voor de gene gehouden, op de welke door de Kristenen eene kerke gebouwt was: maer de Turken hebben namaels van deze plaetse een *Moske* gemaekt: waer in zy den Kristenen verbieden te komen.

Kapel der Hemelvaert. Op den top des berghs, en op den hooghsten der drie spitsen, staet, in 't midden van eene fraeie en grote plaetse, een achtkantige kapel van zeven of acht treden, of twalef of dertien voeten, in de middellijn, binnen 's werks, en vier en twintigh treden in den omtrek, en gansch, als ook de vloer, van gehouwen steen gebouwt. Op ieder der acht-hoeken staet een kleine marmere pylaer, verçiert met voetstal en kroon-werk, die het gewelf, koepel of lanteerne, dragen, daer de kapel boven meê gedekt is.

Rontom deze kapel was eertijts ook eene acht-kantige kerke, van ontrent veertigh of vijftigh treden in de middellijn, gebouwt; waer van niets overgebleven is, als eenige brokken en stukken van muuren, en voetstallen van een ry kolommen, die het gewelf der kerke droegen: rontom het welk een galderye van acht of tien treden liep.

Deze kerke wiert door keizerin *Helena* gesticht, en, na het slopen en vervallen der kerke, namaels binnen haer bestek, in 't midden, de gemelde kapel door de Kristenen gebouwt, ter gedachtenis van des Zalighmakers hemelvaert, of opnemen ten hemel, dat op de zelve plaetse, zoo men d'overlevering voor waerachtigh magh houden, zou geschiet zijn.

Tot meerder bewijs toont men aen den ingang der kapel, op de rechtehant, tegen 't zuide, in een rotssteen, van twee voet lang, en anderhalve breet, van den zelven bergh, die in den vloer gelijks d'aerde leit, een spoor, of vorm van eene voet, meer als drie vingeren breet diep, met de tenen na 't noorde, dien de Zalighmaker, in het opnemen ten hemel, daer in, als in week wasch of deegh, tot een eeuwige gedachtenis en wonder-daet, zou gezet en gedrukt hebben. Deze voetspore schijnt veel meer van eene linke, als rechte voet te zijn: hoewel men heden bezwarelijk daer van het onderscheit kan bekennen: naerdien die voetspoor een weinigh langer en breder is, als die van een mensch: uit oorzake de Kristenen en pelgrims, die deze plaetse met groten aendaght komen bezoeken, de zelve een weinigh met messchen, hamers en beitels, of ander scherp gereetschap, hebben afgeschrabt en uitgebroken, om het afschraepsel en stukjes tot gedachtenis meê na hun lant te nemen. De Turken, om van hun genot, dat zy van het bezichtigen en kussen dezer voetsole van de Kristenen trekken, niet versteken te zijn, hebben het uitbreken en schenden van deze voetspore, op straffe van den hals, eenen iegelijk verboden: gelijk de Roomsche pausen, op pene van kerk-ban.

Doch om het verder uitbreken der voetspore, en inzonderheit het gaen over deze steenrotse te beletten, zoo hebben de Kristenen de zelve met drie marmere steenen, die in de rotse vast gemetst zijn, doen omringen.

Eertijts, zoo eenigen schrijven, zou ook een rechte voetspoore nessens de linke gestaen hebben: maer de Mahometanen hadden die uit de steenrotse gezaeght en wegh-genomen, en in hunnen tempel gestelt: alwaer zy die met welriekend water wasschen, en bloe-

Digitized by Google

bloemen verçieren, onder voorgeving van *Mahomets* voetspoore te zijn. Te weten, men stroit onder d'Oostersche Kristenen daer te lande uit, hoe de Mahometanen geloven, dat de Zalighmaker en *Mahometh* t'zamen van den Olijf-bergh ten hemel zouden opgevaren zijn: en de Zalighmaker aen *Mahometh* de rechte-hant gegeven, en ieder, tot een teken, een voetspore in de herde steenrotse ingedrukt gelaten hebben. Doch deze versiering raekt kant noch wal, en wort veiligt den Mahometanen, uit onkunde, door eenige onnozele Kristenen van dien oort, opgedight: naerdien de meeste Mahometanen niet onkundigh in de tijtrekening zijn, en genoechzaem het groot verloop van jaren tusschen des Zalighmakers en *Mahomeths* geboorte weten: want *Mahometh* bloeide ontrent op 't jaer zes hondert twee en twintigh, na des Zalighmakers geboorte.

Andere houden deze rechter voetspore voor den indruk van des Zalighmakers rechte voet, (naerdien hy, in 't opvaren ten hemel, zijne beide voetsporen in de herde rotse zou gedrukt hebben) die, volgens verhael van *Quaresmius* uit den mont van eenige Turken, heden in den tempel *Salomons* bewaert wort: waer van hem een schets van pot-aert getoont was, de welke de spore, zole of stap van de rechte voet, veel volmaekter vertoonde, als die van den Olijf-bergh is.

Het opvaren of opnemen des Zalighmakers van of op den Olijf-bergh ten hemel, (na hy zich veertigh dagen lang aen zijne Apostelen vertoont had) wort in het nieu Verbont wel niet uitdrukkelijk gedaght; maer kan uit het gevolgh van der Evangelisten schrijven duidelijk besloten worden. Want na de Zalighmaker zich by d'elf Apostelen, onder het verhael, wat den twee jongeren van *Emaus*, nopende hem, wedervaren was, vervoeght, en hen zijne handen en voeten getoont, en het verstant der Schrift geopent had, zoo leide hy hen buiten na *Bethanien*, alwaer hy van hen scheide, en in den hemel opgenomen wiert. Marc. 16: 19. Luc. 24: 51. *Bethanien* nu was een lantstreke of vlek aen den Olijf-bergh gelegen. Marc. 11: 1. 12. Luc. 19: 29. Het zelfste blijkt noch duidelijker uit 't schrijven van *Lukas*, Act. 1. want na hy verhaelt heeft, hoe de Galileesche mannen den Apostelen het opnemen des Zalighmakers ten hemel, in hun aenzien, verwittight hadden, zoo voeght hy, vers 12. daer op: dat toen d'Apostelen wederom van den Olijf-bergh na *Jerusalem* keerden. Waer uit klaerelijk blijkt, dat zy op den Olijf-bergh waeren, wanneer zy den Zalighmaker ten hemel zagen opnemen: dienvolgens is zijn hemelvaert op of van den Olijf-bergh geschiedt.

In den muur der bovengemelde kapel der Hemelvaert, aen de zuidzijde, is een grote nis of vak van zes voet hoogh en twee voet breet, de welke den Turken tot een *Moske* dient: die ook deze plaetse in grote eerwaerdigheit houden, en daer meester van zijn. In deze nis stelt zich een *Santon* of Turksche priester, wanneer de Turksche pelgrims aldaer hunne gebeden komen storten.

Na-by de poorte of deure van de grote kerke, na 't weste toe, of aen den ingang der kapel, op de rechtehant, tegen 't zuide, is een *Moske*, met een fraei huis, dat den *Derwijsen*, of Turksche geestelijken, tot een klooster dient, die zich daer in onthouden, en strengelijk na hunne wet leven.

Zeker *Mahometh Bassa*, die tweemael het ampt van *Bassa* van *Jerusalem* had bekleet, deed by zijnen tijt, in den aenvang dezer eeuwe, deez *Moske* bouwen, met voornemen van zich daer in te begeven, en als een *Derwijs*, of geestelijke, te leven. Doch hy wiert door zijne doot van onthalzen, op bevel van den Groten-heer, daer in belet.

Deze *Moske* en dit huis wort heden by de Turken, die in *Ierusalem* wonen, tot een kerkhof en begraef-plaetse, met groote inbeelding en bewijs van heiligheit, gebruikt.

Zommige weten eenige mirakelen, nopende deze plaetse der opvaert, te verhalen. Het eerste is: wanneer d'oude Kristenen de kapel der Opvaert met kostelijke gesteenten, als marmer, jaspis, en porfyr, wilden bevloeren, zy noit die steenen aen de rotse konden vast hechten, op de welke de voetsporen des

Zalighmakers ingedrukt was: maer men zagh hen wonderlijker wijze uit haere plaetse springen en bersten.

Het tweede is, dat keizerin *Helena*, de welke de aeloude kerke had doen bouwen, noit de koepel of lanteerne, de welke recht boven de plaetse van des Zalighmakers opvaert was, heeft kunnen overdekken; maer was genootzaekt die open en onoverdekt te laten blijven.

Het derde is: dat d'aerde, in de welke des Zalighmakers voetspore ingedrukt was, die kracht en eigenschap zou bekomen hebben, dat zy, schoon de Kristenen t'elkens uit aendaght daer van nemen, noit vermindert.

Tot bevestiging en getuigen dezer mirakelen, trekken zy *Eusebius*, *Severus Sulpitius*, *Sokrates*, *Sozomenus*, inzonderheit den bisschop *Paulinus Nolanus*, en *Hieronymus* aen. Deez laetste schrijft uitdrukkelijk in zijne Hebreeusche plaetsen, over de Handelingen der Apostelen, aldus:

D'Olijf-bergh is gelegen ten ooste van Ierusalem, en heeft aen zijnen voet de beke Kedron, die tusschen den bergh en de stad vloeit: alwaer men noch heden de voetstappen des Zalighmakers in d'aerde gedrukt ziet. En alhoewel d'aerde zelve allen daeghs door de Kristenen weghgenomen wort, zoo behouden des niettemin de zelve voetsporen geduurighlijk hunne eerste vorm en gestalte. Eindelijk, wanneer men eene fraeie en ronde kerke, in welker midden deze heilige voetspooren zijn, bouwde, zoo was onmogelijk den top des daks te bedekken en sluiten, zoo men verhaelt: maer men liet de plaetse, door de welke onze Heilant ten hemel op voer, ganssch open, en onder den bloten hemel.

Tot wederlegging, kan met *Doubdan* op het eerste mirakel (zoo men het een mirakel, en niet liever een verdichtsel, magh noemen) geantwoort worden: dat de vloer der kapel onmiddelijk dicht, en zeer net aen de rotse zelve gehecht is.

Nopende het tweede mirakel, daer van kan niet geoordeelt worden: naerdien deze kerke, de welke niet kon overdekt worden, namaels gansch verwoest is. Wat belangt de kleine kapel, de welke heden daer gezien wort, en volkomen bedekt is, die is niet lang gebouwt geweest.

Op het derde mirakel dient tot antwoort: dat des Zalighmakers voetspore in eene rotse, volgens de gemeine overlevering, en niet op d'aerde, ingedrukt zy. Daer en boven is de voetspoore, in de rotse, heden zoo geheel en volkomen niet, als zy eertijts was: naerdien de pelgrims uit de zelve stukken en brokken schrapen en breken.

Ten zuide, beneden de kapel der Hemelvaert, en tusschen de steenrotse of kapel van *Pelagia*, en de spelonke, daer d'Apostelen d'artijkelen des Kristen geloofs instelden, heeft men een andere gedenkwaerdige en aeloude plaetse, of spelonke, de welke in de rotse zelve, met groten arbeit, kunst en onkosten, onder de aerde uitgehouwen is, en by d'inwoonders van *Jerusalem* gemeenelijk de *graven der Profeten* genoemt wort. Graven der profeten.

D'ingang is zeer laegh en ongemakkelijk, onder een gewelf, door het welk men in een ronde kelder, in de rotse gehouwen, treet, en van daer door eene andere kleine poorte in deze graven, die zeer diep onder d'aerde uitgeholt zijn: gelijk die van de Rechters en koningen *Israëls*. Dies het geen van die gezeit is, ook van deze kan verstaen worden: uitgezeidt dat de grote en kleine kamers van d'andere in 't vierkant gehouwen zijn: daer deze twee brede en hoge galderyen zijn, d'eene in d'andere zeer net doorgaens uitgehouwen. Ook zijn de holen, vakken of nissen, om daer in de lijken te leggen, geheel om leegh, nessens d'aerde, en gelijk lange en smalle ovens: behalve eene kamer, de welke een weinigh groter, als d'andere is: daer men by drie of vier treden in opklimt. Deze kamers van de graven der profeten zijn ook zoo kunstigh niet, en in zeer zachten steen gehouwen, en hebben eenige pylaeren, die het gewelf en de galderyen ondersteunen.

Het gansche werk is onder d'aerde, en donker, zonder eenigh dagh-licht: waer over een ieder, die in de zelve wil gaen, een wasch-keers in de hant moet nemen.

Men hout voor vast, dat deze onderaertsche werken en kamers eertijts door de Joden, tot graven voor de profeten, gemaekt zijn: waer op de woorden des Zalighmakers, by *Mat-*

Digitized by Google

theus, cap. 23:29. zouden kunnen gepast worden. *Wee u, gby schriftgeleerden en Phariseen, gby geveinsden: want gby bouwt de graven der profeten op, en verçiert de graftekenen der rechtveerdigen.*

Behalve *Moses* en *David* worden in de Schrift zestien onder het getal der profeten gerekent, en hunne voorspellingen onder de kanonijke boeken gestelt: te weten, vier grote: als *Esaias*, *Jeremias*, *Ezechiel* en *Daniel*: en twalef kleine: als *Ozeas*, *Joël*, *Amos*, *Abdias*, *Ionas*, *Micheas*, *Nahum*, *Habakuk*, *Sophonias*, *Aggeus*, *Zacharias* en *Malachias*.

Welke nu van deze profeten in deze graven begraven zijn, kan uit de Schrift niet geweten worden: naerdien de zelve des nergens gedenkt: maer wel dat *Moses* in het lant van *Moab*, tegen over *Phogor*, begraven wiert. Deuter. 34: 5, 6: en *David* in de stad *Sions*.

Des niettemin wort door een oude overlevering gelooft, dat eenige profeten in deze graven begraven zijn, zonder evenwel te zeggen, wie die waren.

In de gemelde grote kamer, de welke met drie trappen opgaet, stellen eenigen de graven van *Aggeus* en *Zacharias*, die by de Mahometanen bezocht en geëert worden.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, verstrekten deze graven den kluizenaers kluizen.

De Turken verwoesten en schenden alle deze plaetsen geweldigh, met haer t'ondergraven, op hope van eenige schatten daer in te vinden: want zy vermoeden en beelden zich wel vast in, dat de Kristenen eertijts, wanneer zy deze gewesten bezaten, in alle onderaertsche plaetsen grote schatten doen begraven hebben.

Plaetse des Palmtaks van Maria. Ontrent twee hondert treden noortwaerts, beneden den heuvel, of kapel der Hemelvaert, en een weinigh ter zijde van den groten wegh af, staet een klein gebouw, bestaende alleenlijk uit vier muuren en een hof, dat men zeidt door de Kristenen ter plaetse gebouwt te zijn, alwaer *Maria*, zoo d'overlevering hout, onder het bezoeken van deze plaetsen, na haer zoons verrijzenis, door den engel (eenigen zeggen *Gabriël*) begroet, en haer scheiden in 't kort uit deze werelt verkundight was geworden. Tot een zege-teken zou d'engel haer ook een palmtak aengeboden hebben, dien zy met grote vreughde ontfangen, en in haer huis, op den bergh *Sion*, gebraght had.

Ontrent twee hondert treden verder, aen de zelve noortzijde, staet op een der drie spitsen, of toppen des Olijf-berghs, een ander groot en gansch nieu gebouw; hoewel noch onvoltoit: het welk doorgaens in 't Latijn *Viri Galilei*, dat is, *Galileësche mannen*, genoemt wort: niet uit oorzake d'Apostelen op deze plaetse vergadert waeren, wanneer zy den engel deze woorden hoorden zeggen: *Gby Galileësche mannen, wat staet gby na den hemel op te zien?* Act. 1: 11. dewijl deze plaetse te verre van den heuvel der Opvaert gelegen is, naerdien d'Apostelen den Zaligmaker op de zelve plaetse der Opvaert zagen opvaeren; maer zy wiert alzoo genoemt, naer het waerschijnelijkste en gemein gevoelen, uit oorzake d'inwoonders van *Galilea* (die te *Jerusalem*, 't zy uit godvruchtigen aendaght, of koophandels halve quamen) zich gewoonelijken in een groot huis vertrokken, dat op de zelve plaetse gebouwt was, en hen tot een *Chan*, of gemeine herbergh, diende. Viri Galilei.

Deze plaetse heeft een zeer lustigh uitzight, en kan van daer, door zijne hooghte, by helder weêr, gemakkelijk en duidelijk de Dode zee en de bergen van Arabien gezien worden.

Volgens schrijven van *Quaresmius* is dit gebouw, dat op eene vlakte staet, als een lage toren: waer by een Turksche *Metszid* staet, met kleine huisen of hutten van Moren.

Op den Olijf-bergh verkeerde en quam de Zalighmaker dikwils met zijne jongeren en Apostelen. Matth. 21: 1. en 24: 3. Marc. 11: 1. en 13: 3. en 14: 26. Joh. 8: 1. Luk. 19: 29. Ook vernachte hy by wijle op den Olijfbergh, Luk. 21: 37. en vertrok zich, na gewoonte, op den zelven, cap. 22: vers 39. en klom, gelijk reeds te vore gezeidt is, van den zelven ten hemel. Act. 1: 12.

Waer over dit verkeeren en vertrekken des Zalighmakers op den Olijfbergh,

bergh, tot groot bewijs van zijne opvaert ten hemel, op den zelven Olijfbergh, kan ſtrekken: want gelijk hy dien bergh by zijn leven tot zijn gewonelijk vertrek en verblijf-plaetſe gekoren had, alzoo heeft hy den zelven miſſchien, na zijne doot met de waerdigheit van zijne opvaert ten hemel willen verheerlijken.

De Joden geloven ook, dat de Zalighmaker op dezen bergh zeer veel verkeeren zal: het welk ook met de waerheit en reden over-een komt: want naerdien zy geloven, dat zijne voornaemſte zetel in het toekomend te *Jeruſalem* zal zijn, zoo zijn zy genootzaekt zoodanigh iet van dezen bergh te geloven.

Zeker ***Rabbi Janna*** ſchrijft daer van aldus: ***Drie jaren en een halve heeft de Goddelijke Majeſteit op den Olijf-bergh geſtaen, en voorſpelt, zeggende: Zoeket den Heere, terwijl hy te vinden is. Roepet hem aen, terwijl hy na-by is.***

Zoo de Talmudiſten gevoelen, zullen alle de doden onder dezen bergh opgewekt worden. ***Wanneer de doden*** (het zijn de woorden der Talmudiſten) ***weder zullen levendigh worden, zal de Olijf-bergh moeten open gebroken worden: en alle de doden Iſraëls zullen van daer uit komen. Ook de rechtveerdigen zelfs, die in de*** (***Babyloniſche gevangkenis***) ***geſtorven zijn, zullen onder d'aerde gewentelt worden, en van onder den Olijf-bergh uitkomen.***

Men vint'er, en zelfs geletterde luiden, die drijven, dat de duivel een na-bootſer der hemelvaert des Zalighmakers zal zijn, en op den Olijf-bergh, door hulpe der boze geeſten, ten hemel opgeheven; maer door den Zalighmaker, met den geeſt zijns monts, gedoot worden.

Over de opgang of bergh der Olijven ging *David* barvoets, en met het hooft bewonden, in het vluchten voor zijn zoon *Abſalon*. 2 Sam. 15:30.

Gedenkwaerdigh zijn ook de tekenvlammen, die op den kruin van dezen bergh, onder de Joden, plaghten gezwenkt te worden, ten teken van de reeds vaſt-geſtelde nieuwe mane. In de *Talmud* wort de gewoonte en wijze aldus beſchreven: ***Eertijts hieven zy de vlammen op: maer wanneer de Kutheërs*** (Samaritanen) ***dat geſchonden hadden, wiert beſloten boden uit te zenden. Zy namen lange ſtokjes van çederen-hout, rieten, en vet hout, en ſnuit van vlaſch, en bonden het alles met garen t'zamen. Dan klom iemant op den bergh, en ſtak het in den brant, en zwenkte de vlamme gins en weder, onder en boven, tot dat hy het eenen ander op den tweeden bergh zagh doen, en aldus op den derden bergh. Deze vlam wiert allereerſt van den Olijf-bergh opgeheven.*** Mogelijk wiert hy hierom de *bergh der drie Lichten* genoemt.

Beth-phage.

Hieronymus, en, na zijnen voorgang, meeſt alle de beſchrijvers en reizers des Heiligen Lants, ſtellen op den Olijf-bergh een hoeve of vlek *Beth-phage*, inzonderheit op ſteun des ſchrijven van *Mattheus*, cap. 21: 1. die *Beth-phage* aen of by den Olijf-bergh plaetſt. Desgelijx trachten zy het zelfſte uit het ſchrijven van *Lukas* te beveſtigen, die *Beth-phage* en *Bethanien* nefſens malkanderen ſtelt, cap. 19: 29. Dies *Beth-phage* by hen, zonder eenigh tegen-ſpreken, voor een vlek op den Olijf-bergh gehouden wort.

Adrichom ſtelt *Beth-phage* aen d'ooſter voet des Olijf-berghs: ***Roger*** aen de zijde des Olijf-berghs, eene kleine Franſche mijle van ***Ieruſalem***: waer van niet, volgens zijn ſchrijven, als d'aſſche en gruis gezien worden. Ja, zoo *Quareſmius*, als ooghtuigh, ſchrijft, wort heden niet met allen van *Beth-phage* meer gezien, zelfs de grontveſten der gebouwen niet. De plaetſe alleenlijk, daer eertijts dit vlek lagh, wort door de Kriſtenen van dien oort in de gedachtenis bewaert, en in eerbiedigheit gehouden.

Bonfrerius, op bewijs van de bediedenis des naems, wil *Beth-phage* in den eerſten opgang des Olijf-berghs, of in den eerſten ingang des dals geſtelt hebben: want *Hieronymus* en andere leggen het woort *Beth-phage huis des mont-dals* uit, dat is, eene plaetſe of oort, waer door ingang tot een dal is.

De Rabbinen daer en tegen houden *Beth-phage* voor eene plaetſe, of wijk, die binnen de ſtad *Ieruſalem* gelegen was.

In

Digitized by Google

In *Beth-phage*, volgens schrijven van den Babylonischen *Talmud*, zat een *Sanhedrin*. In de *Glossa*, of uitlegging over dezen *Talmud*, wort *Beth-phage* doorgaens gezeidt te zijn, *een wijk binnen de muuren der stad: welk Beth-phage in alles gerekent wiert, als Ierusalem zelf. Beth-phage is de buitenste muur of plaetse in Ierusalem. Die buiten de muuren van Beth-phage is, die is buiten Ierusalem. De muur van Beth-phage is de muur van Ierusalem.*

Op meer andere plaetsen, in den *Talmud*, leest men den stant en gelegentheit van *Beth-phage* binnen de stad *Ierusalem*. Doch dit stellen van *Beth-phage*, binnen de muuren van *Ierusalem*, schijnt tegen het schrijven van *Mattheus* en *Lukas* te strijden, die *Beth-phage* aen den Olijf-bergh, en na-by *Bethanien* stellen. Dan dit verschil kan, door de rechte bediedenis des woorts *Beth-phage*, vereffent en beslegt worden: te weten, *Beth-phage* betekent eigentlijk een plaetse of oort van onrijpe of groene vijgen: want d'Olijf-bergh was zoo wel met vijgen, als met olijf en andere bomen bewassen. En na de verscheidentheit dier boomen, die op verscheide streken des berghs groeiden, hadden ook die streken verscheide namen bekomen, gelijk reeds te voore gezeit is. Derhalve was dit onderste gedeelte des berghs, dat dicht tot aen de stad strekte, na de groene vijgen, *Beth-phage* genoemt: met welken naem *Beth-phage* ook het na-by-gelegen gedeelte van *Ierusalem*, om de nabyheit dier plaetse, genoemt wiert.

Dies heeft men met recht te twijfelen, of al een hoeve of vlek, *Beth-phage* genoemt, op den Olijf-bergh geweest is; maer veel meer wiert een grote streke of oort des Olijf-berghs aldus genoemt: en is, om de nabyheit, aen deze streke of oort, de uiterste wijk van *Ierusalem*, binnen de muuren, met dien zelven naem beschonken.

Hieronymus noemt *Beth-phage* een *vlek der Priesteren.*

Bethanien.

BY Mark. 11: 1. en Luk. 19: 29. wort *Beth-phage* en *Bethanien* t'zamen gestelt, tot groot bewijs van hunne gelegentheit na-by elkanderen: gelijk ook *Bethanien* op den Olijf-bergh gelegen was, als uit Luk. 24: 50. en Act. 12. te bespeuren is: want de Hemelvaert, die op den Olijf-bergh geschiede, als uit Actor. 12. te besluiten is, wort by Luk. 24: 50. gezeidt in *Bethanien* geschiedt te zijn: dies was *Bethanien* op den Olijf-bergh gelegen.

Bethanien was een oort of streke des Olijf-berghs, alwaer palmbomen groeiden, en na die bomen alzoo genoemt. *Bethanien* nam ontrent op een vierendeel mijls, of een Zabbath-reize van *Ierusalem*, zijn aenvang, ter plaetse, daer *Beth-phage* eindighde: want het gedeelte des Olijf-berghs, *Beth-phage* genoemt, strekte ontrent tot een Zabbath-reize van *Ierusalem*, tot dat het aen dat gedeelte quam, dat *Bethanien* genoemt wiert.

Bethanien schijnt een en het zelfste te zijn, dat de Talmudisten *Bethene* noemen. Waer van in de *Talmud* het volgend gelezen wort. *Zy eeten dorre vijgen, tot dat de groene vijgen op* Bethene *ontbreken. Rabbi Iuda* schrijft: *De groene vijgen van* Bethene *worden niet gedaght, 't en zy tot de tiende, gelijk d'overlevering is. De vijgen van* Bethene, *en de dalen van Tubni worden tot de tiende gehouden.* Bethene schijnt van het Hebreeusch woort *Ahene* gesmeet te zijn, het welk *onrijpe dalen van palmbomen* betekent: gelijk het woort *Phage onrijpe vijgen*. Anders wort *Bethanie huis der bekommering*, of *armoede*, uitgeleit.

Behalve de streke en oort des Olijf-berghs, *Bethanien* genoemt, was ook een vlek *Bethanien*, dat alzoo na die streke genoemt wiert: gelijk *Lichtfoot* en andere, na zijnen voorgang, niet onwaerschijnelijk gevoelen. Joh. 11: 17. Vlek Bethanien.

Dit *Bethanien* was vijftien stadien van *Ierusalem* gelegen. Joh. 11: 17. en een vlek, waer in *Lazarus*, en zijne zusters, *Maria* en *Martha*, woonden: welken *Lazarus* de Zalighmaker van den dode had opgewekt: waer over dit vlek noch heden by d'Arabieren *Lazar* genoemt wort.

Het hedendaeghs *Bethanien* of *Lazar* is een verwoest dorp: waer van het vierde gedeelte der huizen niet over eind staet. Het wort bewoont door een

klein

Digitized by Google

klein getal van arme Moren, die in de puinhopen zich onthouden, en met den lantbouw erneren.

Het boven-verhaelde kan tot merkelijke opening van de historie en reize des Zalighmakers dienen, wanneer hy door dit vlek na *Ierusalem* reed, onder het geroep van *Osanna*, en het spreien der klederen en palmtakken langs de wegen. Te weten: hy had in *Bethanien*, het vlek van *Lazarus*, overnacht. Joh. 12. en wort gezeidt van daer des uchtens gereist, en tot aen *Beth-phage* en *Bethanien* gekomen te zijn. Marc. 11: 1. dat is, tot die plaetse, alwaer die twee streken des Olijf-berghs aen malkanderen quamen, en met die namen genoemt waeren.

Wanneer hy nu ten hemel zou opklimmen, zoo wort hy gezeidt zijne jongeren tot aen *Bethanien* uitgeleidt te hebben, Luc. 24: 50: maer niet boven een Zabbath-reize, als uit Act. 1: vers 12. te bespeuren is: daer het vlek, in 't welk *Lazarus* woonde, by-na tweemael zoo verre af lagh: te weten, vijftien stadien. Joh. 11: 18.

Derhalve is de Zalighmaker uit *Ierusalem* door *Beth-phage*, binnen de muuren, en door *Beth-phage*, buiten de muuren, gereist, en quam, na eene Zabbath-reize, of daer ontrent afgeleit te hebben, aen die streke des Olijfberghs, alwaer de naem van *Bethphage* ophield, en die van *Bethanien* begon: en klom aldaer ten hemel, ter plaetse, daer hy op den ezel steegh, om in *Ierusalem* te rijden. Mark. 11: 1.

Huis van Simon de Melaetschen.

Aen de westzijde, neffens of voor den ingang van het vlek *Bethanien*, en na-by den wegh, ziet men de puinhopen van zekere aeloude kerke, de welke by alle de Kristenen van dien oort, door een oude overlevering, het huis van *Simon de Melaetsche* genoemt wort: naerdien men wil, dat het huis van dezen *Simon* op de zelve plaetse, ten tijde des Zalighmakers, zou gestaen hebben. Deze overlevering steunt op het schrijven van *Mattheus*, cap. 26: 6. alwaer men leest, dat *Jesus* te *Bethanien* was, ten huize des melaetschen *Simons*, een Phariseen, als wanneer een vrouw, *Maria*, zuster van *Lazarus* en *Marthe*, uit een alabaster flessche zeer kostelijke zalve op zijn hooft goot. Vergelijkt Mark. 14: 3. Luk. 7: 37. Joh. 12: 3.

Ter gedachtenis van dien daet en voorval, wiert namaels door de Kristenen op de zelve plaetse een kerke gebouwt: waer van de puinhopen noch getoont worden. In het gansch vlek wort niet anders gezien, als deze plaetse.

Kasteel van Lazarus.

Twee of drie hondert treden lager, of een boogh-scheut weeghs van daer, na de zijde van *Bethanien*, of na 't weste toe, worden andere zeer grote puinhopen en grontvesten gezien, die gemeenelijk daer te lande, onder de Kristenen, het kasteel van *Lazarus* genoemt worden. Zy doen blijken, dat het eertijts een groot, schoon en fraei gebouw was; hoewel niet geloofelijk is, dat zy d'overblijffelen van het huis van *Lazarus* zijn, die ongetwijfelt arm en behoeftigh was. Daer en boven schijnen zy die outheit noch reex van jaren te hebben: en zijn dienvolgens van een ander jonger groot gebouw, dat namaels gebouwt is. Deze puinhopen bestaen uit vierkante steenen van plomp bouwerk, in vorm van een boogh. Rontom lopen grachten, met steene muuren opgehaelt, hoewel die alle heden by-na toegevult leggen.

Graf van Lazarus.

Een weinigh, of ontrent zestigh treden ter zijde, na 't noorde, wort ook een oud gebouw getoont, het welk men voor het graf van *Lazarus* hout. Het is een kelder of spelonke onder d'aerde, in de rotse uitgehouwen, waer in men by een trap van vijf of zes en twintigh treden afklimt.

Naer het schrijven van *Johannes*, cap. 11. vers 38. was het graf van *Lazarus* eene spelonke, daer een steen opgeleit was. Voor deze spelonke, of graf van *Lazarus*, deed keizerin *Helena* eene kerke bouwen, de welke niet alleenlijk by de Kristenen van dien oort; maer ook by de Mahometanen, in grote eerbiedigheit gehouden wort, en noch ten dele in wezen is; doch dient heden den Mahometanen tot een *Moske*: dies geen Kristen een voet daer in derft zetten.

Door deze kerke trad men eertijts in het graf van *Lazarus*. Maer aengezien de Kristenen in deze kerke, na zy tot een *Moske* gemaekt was, niet meer moghten komen, zoo verworf de *Gardiaen* van den bergh *Sion*, *Angelus van Messana*, in 't begin dezer eeuwe, van den *Bassa* van *Ierusalem* voor een stuk gelt, aen d'andere zijde des grafs, van

ZZZ boven

boven en onder in de rotse zelve trappen uit te houwen, om daer by in het graf neêr te klimmen. Deze onderaertsche trap bestaet uit vijf of zes en twintigh treden, en wort met een deure toegesloten: waer van de Roomsgezinde minrebroeders eertijts de sleutel bewaerden: (want die bezorgden en sloegen dit graf ga: als hun eigen;) maer heden wort die by eenen Turk bewaert.

Tegen over den mont, of gat van den trap, is een kapel, die gezeit wort ter zelver plaetse gesticht te zijn, alwaer de Zalighmaker tot de zusters van den overleden *Lazarus* zeide: *Waer hebt ghy hem geleght?* Johan. 11: vers 34.

Onder aen de voet van den trap is een klein hol van twee vademen in 't vierkant.

Aen d'oostzijde is een zeer herde steen van een hant-breet dik, zes of zeven lang, en vier breet, die in den muur of want der rotse gemetst is. Deze steen verstrekt den minrebroeders een altaer, dien alleen de vryheit van de misse aldaer te doen vergunt is: mits iet aen den Turk gevende, die de sleutel bewaert.

Onder dezen steen, na 't noorde, is een ander gat, als een kuil, de welke d'ingang des grafs is, van waer men twee treden neêr gaet.

Daer na komt men door een ander gat, van twee voeten hoogh, en zeer eng. Van daer komt men in een overwelfde kelder van zeven of acht voeten in 't vierkant, en van acht of negen voeten hoogh. Deze kelder wort eigentlijk voor de plaetse of grafstede gehouden, waer in *Lazarus* vier dagen had doot gelegen, wanneer hy door de Zalighmaker opgewekt wiert.

De minrebroeders hebben ook in deze plaetse een altaer opgerecht, om misse te doen.

Dies is het graf van *Lazarus* eigentlijk een dobbele spelonke: d'eene boven d'andere: en vertonen beide een vierkante çel of kamer: welker onderste een weinigh smalder, dan de bovenste is. Uit de bovenste klimt men, na d'onderste spelonke, by zes trappen neêr.

Tot meerder opening dezes grafs zal ik het volgend uit *Quaresmius* hier by voegen. Voor het graf van *Lazarus* is een voorhuis of portael in een kapel verandert. Voor de kapel is een kerke, door keizerin *Helena* gestight. Voor de kerke leggen puinhopen, die misschien van eene groter kerke, of van zeker klooster zijn, dat koning *Melisende*, ten tijde van *Fulko*, derde koning van *Jerusalem*, deed bouwen.

In de kapel is de mont des grafs, en tegen over dien mont is een grote rode of rootachtige steen, die eertijts op den mont des grafs geleit was.

Desgelijx schrijft *Brokard*, dat by zijnen tijt, ontrent des jaers twaalef hondert en vijftig, het graf van *Lazarus* met een marmer-steen overdekt was. Maer heden is het graf open, en de steen in die plaetse tot een altaer opgerecht.

De Mahometaensche pelgrims bezoeken ook dit graf: naerdien zy meê aen *Lazarus* opwekking van den dode geloof geven. Roger.

Acht hondert treden oostwaerts van het graf van *Lazarus* wort het huis, of liever de plaetse van het huis van *Maria Magdalena* getoont. Deze plaetse is op eene vlakte; hoewel tamelijk hoogh verheven. Men ziet'er gene grontvesten meer van eenigh huis: alleenlijk wort de gedachtenis daer van by d'inwoonders van dien oort, door de plaetse, bewaert. Huis van Maria Magdalena.

Men zeidt, onder deze plaetse holen of woonsteden zijn. Uit de puinhopen der gebouwen, en uit de waterbakken, die op den wegh van Be*thanien* tot aen deze plaetse gevonden worden, zou men by gissing mogen besluiten, dat B*ethanien* zich tot zoo verre heeft uitgestrekt.

Twee hondert en tzeventigh schreden noortwaerts van dit huis wort het huis van M*artha*, of alleenlijk de plaetse van haer huis, getoont, die veel hoger als die van M*aria* M*agdalena* is: waer van ook gene kentekenen meer gezien worden. Des onaengezien behout die noch den naem van het huis van M*artha*. Huis van Martha.

Dicht by B*ethanien*, en neffens het huis van M*artha*, is een water-bak in de herde rotse gehouwen, de welke na haer genoemt is, 't zy de zelve haer toebehoorde, of door haer, by haer huis, uitgehouwen wiert. Zy wort gezeit

Digitized by Google

zeit ter plaetse te zijn, alwaer *Martha* den Zalighmaker allereerst ontmoete, wanneer hy gekomen was, om *Lazarus* van den dode op te wekken.

De Talmudisten stellen ook een wasch-bad of vyver by *Bethene*, of *Bethanien*. Dan of die een en de zelve met de bovengemelde is, kan niet zekerlijk gezeit worden.

Steen van Bethanien.

Na-by de waterbak van *Martha* wort een zekere lankwerpige steen, van vier voeten in 't vierkant, getoont, die anderhalve voet boven d'overige rotse uitsteekt, en zeer hert, en graeuw of zwartachtigh van verruwe is. Hy wort gemeenelijk de *steen van Bethanien*, en by anderen de *steen der t'zamenspraken* genoemt, en by de Kristenen van dien oort in grote eerbiedigheit gehouden; dewijl de Zalighmaker, gaende na *Bethanien*, om *Lazarus* op te wekken, op den zelven, zoo d'overlevering hout, zou gezeten hebben, in het wachten na *Maria Magdalena*, die van hem, door *Martha*, geroepen was. Ja zy wort gezeit recht ter zelver plaetse te leggen, daer *Martha* tot de Zalighmaker zeide: *Heere, indien ghy hier geweest was, mijn broeder zou niet gestorven zijn.* Joh. 11:21.

In zulk een waerdigheit wort deze steen gehouden, dat de geen, die een stukje van den zelven bekomen kan, het voor een heiligh overblijffel, en waerdiger als het kostelijkste gesteente hout: hoewel niemant, zonder verlof van den *Gardiaen*, of overste des berghs *Sions*, iet daer af magh breken. Zoo *Bonifacius* schrijft, zou deze steen, als door eene zonderlinge bestiering Gods, niet met allen verminderen, schoon ieder beêvaert-reizer gewoonelijken een stukje daer van afbreekt.

Ontrent dezen steen worden eenige grontvesten gezien, die voor overblijffelen van eene kapel gehouden worden, de welke, ter gedaghtenis van dien voorval, eertijts ter zelver plaetse door de Kristenen aldaer zou gestight zijn.

Vijgeboom door des Zalighmakers vloek dor geworden.

By-na ten halve wege, tusschen *Jerusalem* en *Bethanien*, en ontrent een vierendeel mijls van beide, op de rechte zijde des weghs, of aen de zijde des Olijf-berghs, tusschen den heuvel van d'Opvaert en des Aenstoots, een weinigh van den wegh af, na 't zuide, wort de plaetse getoont, waer op de vijge-boom stont, dien de Zalighmaker, in het wederkeeren uit *Jerusalem* na *Bethanien*, wanneer hy niet, als bladeren, en gene vruchten, op den zelven vond, toezeide, gene vruchten meer in eeuwigheit te zullen dragen: of dat niemant meer in der eeuwigheit vruchten van hem zou eeten. Waer op de vijge-boom aenstonts verdorde. Matth. 21:19. en zagen zijne jongeren des morgens vroegh, in het voor-by-gaen, den vijgen-boom van den wortel af verdort. Mark. 11: vers 12:20.

Zoo *Roger* schrijft, ziet men ter boven-gemelde plaetse noch eenen groenen vijge-boom, dien men voor den zelven hout, op den welken de Zalighmaker zijnen vloek zou geslaekt hebben. Hy is groen, gelijk d'andere rontom hem; maer verschilt hier in, dat hy gene vruchten draeght, gelijk d'anderen. Het verhael zelf maekt het werk tot een versierzel.

Quaresmius houdt het voor een wonder, het geen noch heden by d'inwoonders van dien oort aengemerkt wort: namelijk, dat op dien akker acht of tien vyge-bomen staen; hoewel zy zich alle onaenzienelijk, en by-na dor en onvruchtbaer vertonen: daer nochtans andere rontom groen zijn, en een staei gezicht door hunne vruchten en bladen geven: als tot getuigenis van het aeloud wonder.

Terpentijn-dal.

Ontrent drie vierendeel mijls, of een Fransche mijle, westwaerts van de stad *Jerusalem*, en twee mijlen, of zeven vierendeel mijls van de kerke van *Jeremias*, is het dal des Terpentijn-booms gelegen, het welke alzoo na de meenighte der terpentijnbomen, die in het zelve eertijts groeiden, genoemt wiert: gelijk men noch heden vele dier bomen op de rontom gelegen bergen, ten ooste en zuide, ziet.

Dit dal is smal, beslaet ontrent vijf hondert treden in den omtrek, heeft

Digitized by Google

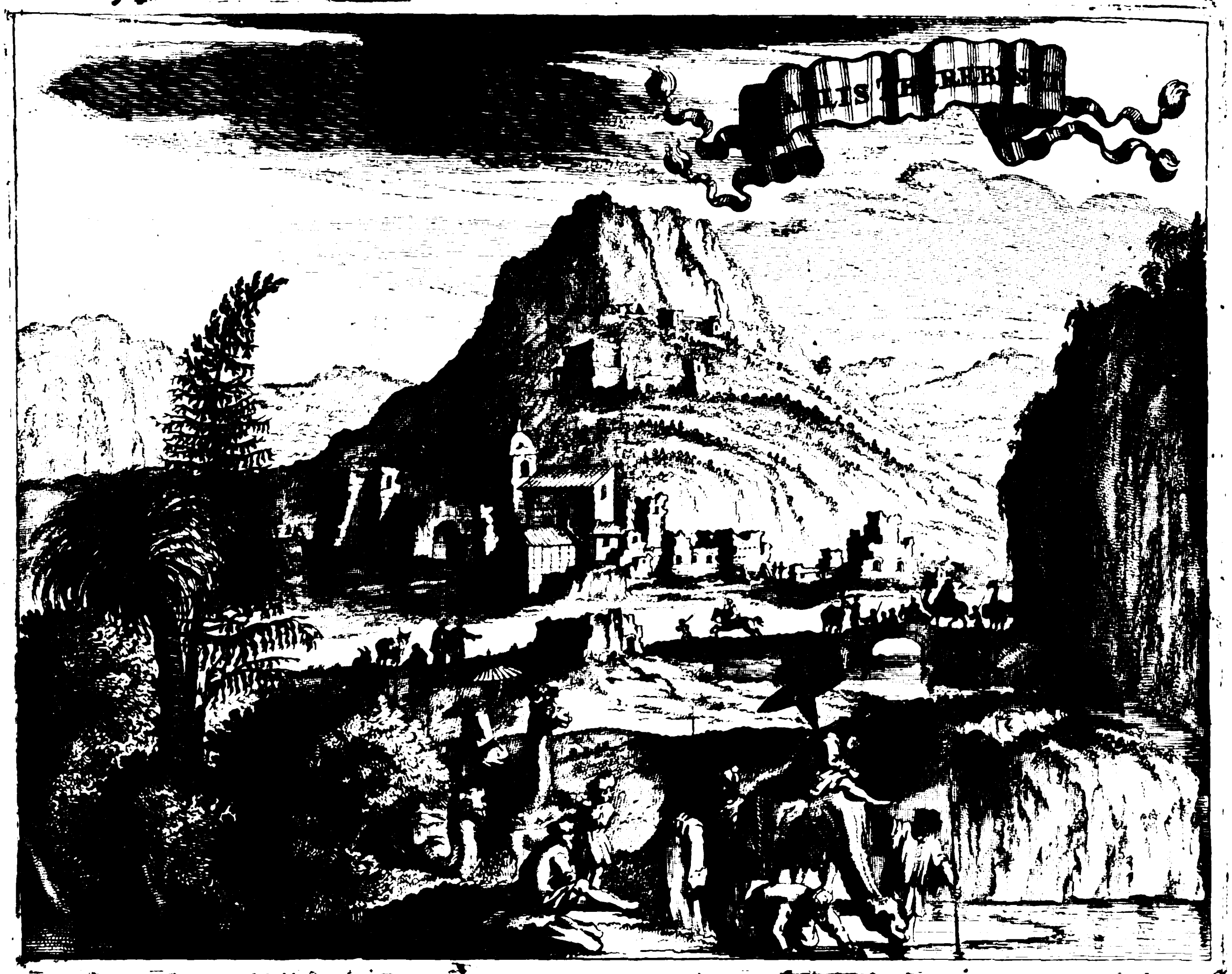

een vetten gront, en is met meenighte van *Sint Jans* broot, en eenige olijf-bomen beplant, en op zommige plaetsen met groen-gewassen bezait. Het neemt zijn begin eene grote halve mijle boven den wegh, die van *Ierusalem* na *Emaus* loopt, en daelt tot aen de bergen van *Iudea*.

Een beke vloeit midden door dit dal, de welke, zoo het in een dagh of twee niet regent, aenstonts uitdroogt. Zy is met eene steene brugh overslagen. Men heeft'er ook een bron met kout water.

Het Terpentijn-dal wort voor het geen gehouden, dat by 1 Sam. 17: 2. op Hebreeusch *Emek Elab*, dat is, *dal des Eiken*, genoemt wort: hoewel *Elab* anders ook veeltijts een *Terpentijn-boom* overgezet wort: in welk dal *David* den reuze *Goliath*, met eenen steen, door een slingerwerp, ter doot trof.

Men hout ook de voornoemde beke de zelve te zijn, waer uit *David* vijf gladde steenen koos, en in zijne herders-tasch leide. vers 4.

De plaetse des neêrlaeghs is namaels door de Kristenen met een fraeie kerke, tot een merkteken, verçiert. Dicht daer by wiert een klooster van vierkante geslepe steenen ruigh en plomp opgebouwt: waer van noch vele puinhopen gezien worden.

De gelegentheit dezes tegenwoordigen Terpentijn-dals komt wonder wel met het aeloud *Elab Emek*, of Eiken-dal, over-een: want gelijk het eerste noch heden tusschen bergen leit; alzoo ook het laetst: gelijk de Schrift uitdrukkelijk getuight, dat *Saul* en de mannen *Israëls* zich verzamelden, en in het Eiken-dal legerden, en de slachorden tegen de Filistijnen stelden. De
Filistijnen nu stonden aen eenen 1 Sam. cap. 17.
bergh, aen gene zijde, en d'Israëliten aen eenen bergh, aen deze zijde: en het dal was tusschen beiden. Op de zijde, daer de Filistijnen gelegert waren, was de stad *Socho*, in *Juda* en *Azeka*, op de grenspalen van *Dammim*. vers 1.

In het opgaen des Olijf-berghs, aen Doubd.
de noortzijde des dals, wort een Turksche *Moske* gezien, *Kalonia* geheten, de welke met eenige gewelven verçiert is. Dicht daer by staen eenige kleine
huisjes, † *Kalonien* genoemt. † Kootwijk.

Behalve deze bouwvallige huizen en puinhopen van een kerke en klooster, ziet men gene andere huizen, of kentekenen van huizen, in het dal zelf.

De

Digitized by Google

De stad *Modin.*

AEn de westzijde des Terpentijndals, en anderhalve mijle van daer, na de zijde van *Rama* en *Jaffa*, wort op een ronden top van eenen heuvel, die boven alle d'andere omleggende bergen uitsteekt, een steenhoop gezien, die voor overgeblevene puinhopen der aeloude stad *Modin* gehouden worden, de geboorte- en begraef-plaetse der strijtbare Machabeen: als *Mathathias*, *Judas*, &c. vader, gebroeders en zoonen. 1 Mach. cap. 2. 9. 13. 16. 4 Mach. 5. 10. 13.

Het is een smalle bergh, en moeielijk te beklimmen, en een der hooghste en vruchtbaerste bergen van alle de bergen van *Judea*.

Alhoewel, nopende de gelegentheit der aeloude stad *Modin*, (alzoo gemeenelijk genoemt, en anders in de boeken der Machabeen, na de Grieksche spelling, *Modeïn*, en by *Josephus Modieim*, of *Modiim*) bezwaerelijk iets zekers schijnt te kunnen gestelt worden, zoo blijkt evenwel voor eerst zekerlijk uit de Schrift, dat zy op eenen bergh gelegen was, 1 Mach. cap. 2: vers 1. Ten tweeden, dat deze stad niet verre van de zee af lagh: als te besluiten is uit 1 Machab. 13: 27. want het graf-gedenkteken, dat *Simon* op het graf van zijnen vader en broederen doen maken had, kon van eenen iegelijk, uit de Middellantsche zee, in het voor-by varen, gezien worden: dienvolgens was de stad na-by zee gelegen.

Iosephus noemt *Modin* een vlek van *Judea*: desgelijx noemt *Hieronymus Modin* een vlek, en plaetst het nessens *Lydda* en *Diospolis*. Daer en tegen wort *Modin* doorgaens in de boeken der Machabeen eene stad geheten.

Eenigen stellen *Modin* op den bergh *Baala*, nessens *Sechrona*: welken stant *Bonfrerius* voor goet keurt: naerdien op deze plaetse alles past, het geen van *Modin*, zoo in de Schrift, als by andere schrijvers, gezeit wort: want aldus zal het in *Iudea*, en op eenen bergh, na-by *Diospolis*, en nessens de zee zijn: al het welk van *Modin* gezeit wort. *Ferrarius* plaetst het tusschen *Emaus* en *Rhama*, tien duizent schreden van het laetste, na de zijde van *Ierusalem* toe.

In de stad *Modin* was het graf van *Mathathias* en zijne zoonen: op het welk *Simon*, een der broederen, een prachtigh gebouw van geslepe steenen deed bouwen, en van achteren en van voore çierlijk opmaken. Hy stelde zeven pyramiden daer op, d'eene recht over d'andere, voor zijnen vader, moeder en vier broeders.

Aen deze pyramiden waeren eenige gevaerten gemaekt, met pylaren rontom: op welke pylaren allerlei slagh van wapenen en schepen, tot een eeuwigen naem, gehouwen waeren, om van eenen iegelijk in het voor-by varen, op zee, gezien te worden.

Dit graf was noch op dezen dagh te *Modin* (gelijk de schrijver van de boeken der Machabeen, tot een besluit, daer by voeght, 1 Mach. 13: 27, &c.) te zien: te weten, tot op dien dagh, als deez schrijver noch leefde.

Zoo *Hieronymus* getuight, wierden noch by zijnen tijt de graven der Machabeen getoont.

De Turken hebben op de plaetse van *Mathathias* grafstede eene fraeie *Moske* doen bouwen.

Op den zelven bergh, eene Fransche mijle van *Modin*, leit een ander vlek, *Sataf* by d'Arabieren genoemt, dat eertijts, naer uitwijzing van haere puinhopen, een fraeie stad schijnt geweest te zijn.

Kerke van *S. Jeremias.*

TWee Fransche mijlen van *Modin*, of van den boven-gemelden heuvel, een Fransche mijle van *Serit*, of vijf duizent schreden, en drie Fransche mijlen van het huis des vromen straetschenders, na de zijde van *Ierusalem* toe, wort, in het hangen van eenen bergh, op een olijf-boom-rijke plaetse, eene kerke getoont, de kerke van *S. Ieremias* genoemt: naerdien zy

 gezeidt

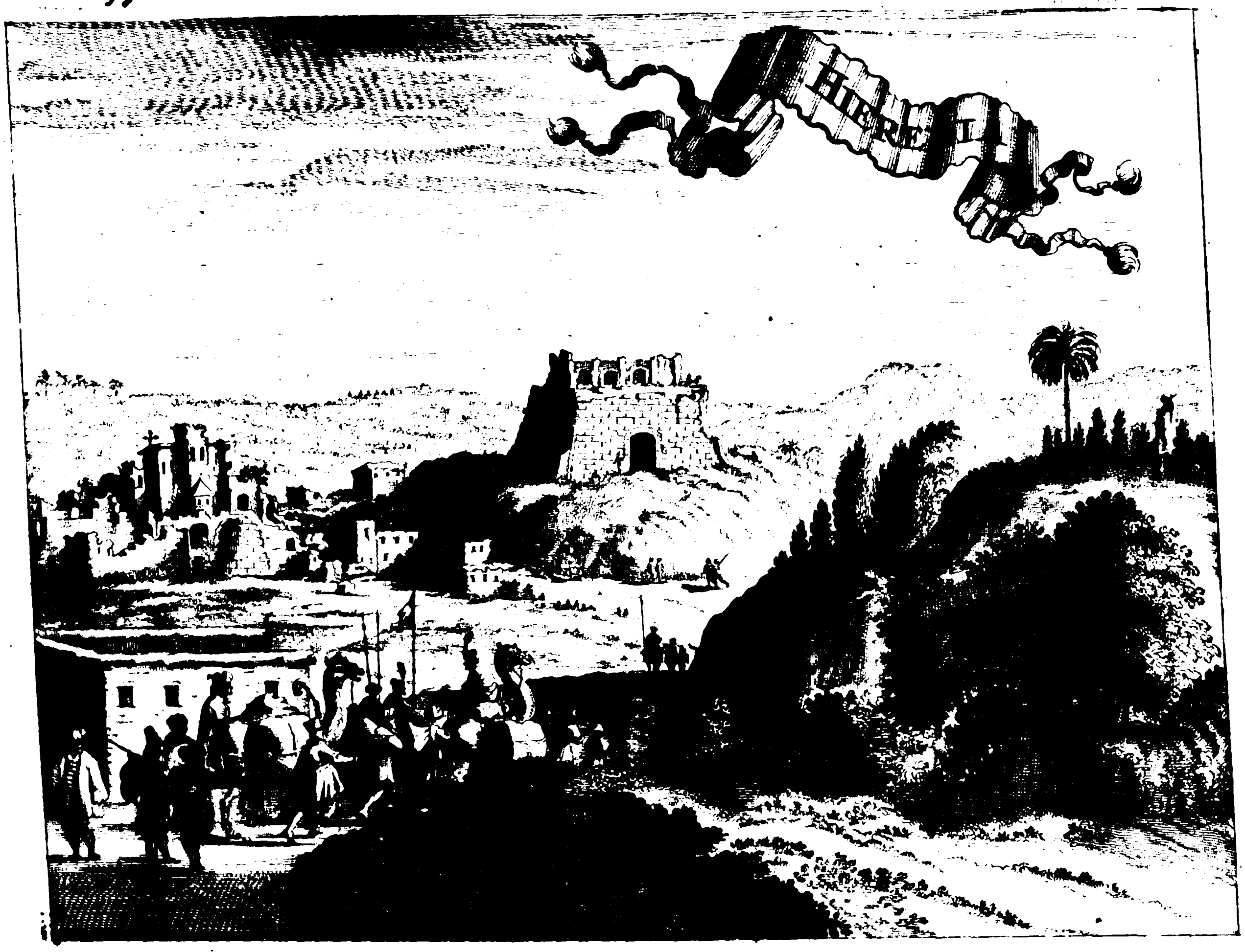

gezeidt wort, door de stichtster, keizerin *Helena*, dien toegewijdt te zijn, en op de plaetse te staen, daer eertijts d'aeloude stad *Anatboth* lagh.

De kerke is van vierkante geslepe steenen gebouwt, en zeer oud; hoewel noch by-na geheel volkomen in wezen. Zy is verlaten en woest, en zonder eenige çieraet, en wort heden door de Mahometanen tot een beestenstal gebruikt.

Neffens de kerke ziet men grote puinhopen van een vervallen of verwoest klooster, dat eertijts door de minrebroeders bewoont wiert. Maer d'Arabieren besprongen het voor ontrent hondert en vijftigh jaren, en matsten alle de monniken ter neêr, plonderden het klooster, en staken het in brant.

Na-by is een kleine bron met treffelijk water; hoewel de Moren dien, uit onachtzaemheit, niet gae slaen: dies hy den reizers weinigh dienstigh, en by-na tot geen nut is.

Dit vlek is rijk van volk en beesten, na de kleinheit. Ieder Kristen, die door dit vlek wil trekken, moet twee *Medins* aen tol betalen.

Het zelve vlek, of deze plaetse, wort by eenigen voor de plaetse en oort gehouden, daer eertijts d'aeloude stad *Anathoth* lagh.

By Jos. 21. en 1 Chron. 6. wort *Anathoth* onder de priester-steden des stams *Benjamins* gerekent: en ook by *Jeremias* in den lande *Benjamins* gestelt, cap. 1: vers 1.

Hieronymus stelt *Anathoth* drie vierendeel mijls westwaerts van *Ierusalem*: en *Josephus*, vijf en twintigh stadien: waer uit men zou mogen besluiten, dat dit hedendaeghs vlek, *Anathoth* genoemt, de plaetse van d'aeloude stad *Anathoth* niet zy; naerdien dit vlek by-na twee mijlen en een halve westwaerts van *Ierusalem* leit.

By Esai. 10:30. wort *Anathoth ellendigh* genoemt. De mannen van *Anathoth*, ten getale van hondert en acht en twintigh, quamen uit de Babylonische gevangkenis weêr te rugh, Ezr. 2:23. Nehem. 7:27.

De stad *Anathoth* was de geboorteplaetse van den profeet *Ieremias*, Jer. 15: waerom hy ook na deze stad, cap. 29:27. de *Anotbiter* genoemt wort.

Naer het schijnt was *Anathoth* ook de geboorte- of woon-plaetse van den priester *Abjathar*, werwaerts koning *David*

Digitized by Google

David hem, wanneer hy hem afzette, geboot op zijnen akker te gaen. *Abjezer*, een van *Davids* strijtbare helden, wort na deze stad *Anathoth*, als zijne geboorte-plaetse, ook de *Anethothiter* genoemt. 2 Sam. 23:27.

By *Anathoth* lagh een velt, dat *Hanameël, Sallums* zoon, en *Ieremias* neve, toebehoorde, en *Ieremias* door den Heere belast wiert van *Hanameël* te koopen. Jer. 32: vers 9.

Hieronymus gedenkt eenen toren *Anathoth*, die by zijnen tijt de *toren van Ieremias*, en te voore de *toren van Hanameël* genoemt wiert.

Serith. Vijf duizent schreden van de kerke van *Ieremias* staet op de rechte-hant, te reizen van *Rama* na *Ierusalem*, of tusschen *Ierusalem* en *Rama*, op een gelijken afstant van twintigh duizent schreden, in het midden van een dal, en op den kant van den wegh, een zeker aeloud, bouwvalligh en vierkant gebouw, of een overgebleven gedeelte van een verwoest gebouw, het welk derwijze met ruighte, groente en kreupel-bosch bewossen is, dat men het lichtelijk voor-by gaet, zonder het te zien. In den muur, die aen den wegh staet, ziet men een witten steen, als marmer, de welke ront is: of, volgens *Doubdan*, anderhalve voet in 't vierkant heeft: waer op Arabische letteren gegraveert staen; hoewel by-na alle uitgesleten.

Naer men zeidt, was dit eertijts een kleine toren of vestingh, waer op waght of bezetting lagh, tot beveiling der wegen, tegen het roven en stropen der Arabieren. Het voornoemde opschrift des steens zou de tax des *Kafars* of tol hebben aengewezen, die de reizers aldaer betalen mosten. Dit gebouw wort by d'Arabieren *Serith* genoemt.

Heden 's daeghs zijn deze plaetsen zeer bekommerlijk en gevaerelijk, door het ontmoeten der *Bedowijns*, en rovende Arabieren, die zich dikwils aldaer onthouden.

Voor-by dit *Serith*, na de zijde van de kerke van *Ieremias*, leit een dal van ontrent vijf hondert schreden lang, dat met olijf, *Sint Ians*-broot-bomen, en andere, bewassen is.

Bethsura, of *Bethsora*, en *Bethsur*.

Bethsura, of *Bethsora*, was by ouds een zeer sterk kasteel, ontrent vijf stadien zuidwaerts van de stad *Ierusalem*, op eene rotse of steen-klip gelegen, tot bescherming dier stad. De naem *Bethsura* zelf geeft haere gelegentheit op eene rotse te kennen: want *Bethsura* is gezeit *huis der steenrotse*. Waer uit lichtelijk te besluiten is, dat *Bethsura* een zeer sterk en by-na onoverwinnelijk kasteel was. Het welk ook *Iosephus* bekrachtight. *lib.* 12. *Antiq. c.* 14. Ja hy noemt *Bethsura* de sterkste plaetse van gansch *Iudea*. *Lib.* 13. *c.* 9. *Antiq.* Ook wort *Bethsura*, 2 Mach. 11:5. op een engen oort of plaetse gestelt, tot de welke een bezwarelijken toegang was. Dies was het door zijn voordeligen oort zeer sterk.

Adrichom stelt *Bethsura* eene uure gaens van *Ierusalem*, tusschen *Ierusalem* en *Bethlehem*, by het dal *Raphaim*, in de kaken of engten der bergen, aen den wegh, die van *Ierusalem* na *Gaza* loopt.

De gelegentheit van *Bethsura*, aen de zuitzijde van *Ierusalem*, blijkt uit 1 Mach. 4. alwaer gezeit wort, dat *Iudas de Machabeër*, met zijn volk, den bergh *Sion* met muuren en torens versterkten, om *Bethsura* te bewaren, op dat het volk eene sterkte tegen het gezicht van *Idumea* zou hebben.

Koning *Antiochus Eupator*, komende met zijn heir in *Iudea*, door *Idumea*, deed eerst *Bethsura* aen, en bestont het te veroveren, eer hy *Ierusalem* aentaste.

Derhalve was *Bethsura* aen de zijde der stad *Ierusalem*, na *Idumea* toe, gelegen. *Idumea* nu was ten zuide van *Ierusalem* en gansch *Iudea* gelegen.

Naer het schijnt was *Bethsur* een andere en verscheide stad van *Bethsura*, de welke by Jos. 15:58. in den stam van *Iuda* gestelt, en ook 2 Chron. 11:7. onder de steden van *Iuda* gerekent wort. Bethsur.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Bethsur* een vlek, en toen *Bethsoron* genoemt, en vijf mijlen van *Ierusalem* gelegen, op den wegh van *Ierusalem* na *Hebron*: nessens het welk eenen bron ontsprong, in den welken de kamer-

merling der koning *Kandace* door *Philippus* gedoopt wiert.

Uit dit schrijven van *Hieronymus* blijkt, dat het aeloud *Bethsur* het boven-gemeld *Bethsora*, dat in de boeken der Machabeen gedaght wort, niet kan zijn: naerdien *Bethsora* slechts ontrent vijf stadien, daer *Bethsur* vijf mijlen, volgens *Hieronymus*, van *Ierusalem* lagh.

Emaus, namaels *Nikopolis*, en heden *Kubeiby*.

EMaus, Luk. 24: 13. heden *Kubeiby*, wort anders by *Iosephus* en *Ptolemeus* *Ammaus*, en in de boeken der Machabeen, *Emmaum*, en by wijle ook *Ammaous* en *Ammaom* genoemt.

Iosephus gebruikt ook den naem van *Ammaus*, voor het geen, dat by de Rabbinen † *Chammath* van *Tiberias* genoemt wort. Doch of dit *Emaus* die zelve bediedenis heeft, des is men niet zekerlijk bewust. Wel waren'er in *Emaus* treffelijke wateren; maer men kan die uit de spelling des woorts, by de Talmudisten, niet wel stellen warm te zijn.

† Dat is, warme baden.

In de Talmud wort *Emaus*, van wege de lustige wateren, en fraeie woonsteden, geroemt. Van gelijken noemt *Plinius* *Emaus* bronrijk. Ook leest men by *Sozomenus*, dat voor *Emmaus* een heilzame bron is, met wiens water, in het afwasschen, niet alleenlijk menschen; maer ook beesten van vele ziekten genezen worden.

Lukas, cap. 24: 23, 28. noemt *Emaus* een vlek: en geen wonder; maer te recht: naerdien het onlangs te voore door *Varus*, veltheer der Romeinen, verwoest was. By *Sozomenus* daer en tegen wort *Emaus* eene stad genoemt.

Lukas, desgelijx *Iosephus*, stelt *Emaus* zestigh stadien westwaerts van *Ierusalem*, eene streke van twee mijlen: *Adrichom* anderhalve uur, en *Ziglerus* drie uuren gaens: *Roger* en *Thevenot* twee Fransche mijlen en een halve.

Emaus heeft verscheide oorloghsrampen en verwoestingen uitgestaen.

Het wiert door *Lysias*, veltheer van *Antiochus Epiphanes*, koning van *Syrie*, ingenomen. 1 Mach. 3.

Een wijle daer na deed *Bacchides*, overste des heirs van *Demetrius Soter*, koning van *Syrie*, wanneer hy *Lysias* te zwak zagh, om *Iudas* in de stad *Emaus* te konnen wederstaen, de zelve van nieuws versterken, en met krijgsbezetting voorzien, op toelegh van op de Joden te roven en stropen.

Ten tijde van *Archelaus*, viervorst van *Iudea*, en in den aenvang des Joodschen oorloghs, deed *Varus*, lantvooght van *Syrie*, de stad *Emaus*, daer d'inwoonders uitgevlucht waeren, byna geheel in kolen leggen. Dit geschiede in weerwrake van des hooftmans *Arius* doot, beneffens veertigh zijner braefste krijgsknechten, die door d'inwoonders van *Emaus* onvoorziens besprongen, en met pijlen ter neêr gevelt wierden, wanneer zy lijftocht en wapenen na het Roomsch krijgsheir voerden. Hier door wiert *Emaus* tot een klein vlek of gehucht gebraght: dies *Lukas* het te recht een vlek heeft mogen noemen.

Joseph. Antiq. lib. 17. c. 12.

Twee en zeventigh jaren daer na deed keizer *Vespasiaen* deze plaetse, om haeren voordeeligen oort, versterken, en met muuren omringen, en daer in, tot bescherming, het vijfde legioen of regement leggen.

Wanneer keizer *Vespasiaen* gansch *Judea* verovert, en zijne voorzorger, *Liberius Maximus*, by brieve, het lant te verkopen bevolen had, liet hy onder zijnen velt-overste *Lucilius Bassa*, in *Iudea* slechts acht hondert mannen blijven, dien hy *Emaus* tot eene woonplaetse aenwees en gaf.

Kassius, velt-overste der Romeinen, braght, ten tijde van keizer *Vespasiaen*, *Emaus*, beneffens *Gophna*, *Lydda*, en *Thamna*, onder slavernye: welker twee, *Gophna* en *Emaus*, *Iosephus* de machtighste dezer vier noemt: waer uit blijkt, dat *Emaus* te dier tijde eene der groote steden was. Gelijk het ook een der elf plaets-vooghdyen, en de zeste in orde was. Des jaers hondert en dertigh, of een en dertigh, wiert *Emaus* door eene aertbeving verdelght.

Namaels wiert *Emaus*, ten tijde van keizer *Varius Heliogabalus*, die ontrent des jaers twee hondert en vier en twintigh begon te heerschen, herbouwt: aen wien de kerkelijke histori-schrijver, *Iulius d'Afrikaner*, afgezonden wiert, om by hem verlof van het her-op-bouwen

Digitized by Google

wen te verzoeken. Toen wiert ook *Emaus* van name verandert, en met een Griekschen naem *Nikopolis*, dat is, *zeege-stadt*, geheten: ter oorzake van de gedenkwaerdige zege, de welke de Romeinen aldaer op de Joden bevochten hadden.

Emaus wort noch heden, na den laetsten naem, dien hem de Romeinen gaven, *Nikopolis*, en gebroken *Nikopol*; maer by de Turken en Arabieren *Gotz*, en anders *Kubeiby* geheten.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, had *Emaus* eenen bisschop, die onder de hoofdstad van *Cesarea* stond.

In welken stam *Emaus* gelegen was, is bezwarelijk te oordeelen. Eenigen stellen het in den stam *Dan*: *Adrichom* en *Roger* in dien van *Iuda*: en *Lichtfoot* in *Benjamin*.

Ten tijde van *Vespasiaen* was *Emaus* een der elf lantvooghdyen van *Iudea*, en de zeste in rang.

Het aeloud *Emaus* is gansch verwoest, zonder kentekenen by-na van overgebleve puinhopen. Men ziet'er heden naulix een eenigh huis over-eind staen. Daer zijn niet, als slechte huizen of hutten in de puinhopen der stad: waer in d'arme Moren, die zich met de vee-hoederye, op de na-by-gelegen velden, erneren, hun verblijf nemen: zonder zich eenige Kristenen in *Emaus* bevinden. Deze Moren zijn zwart of donker-bruin van verruwe, afgrijzelijk van gelaet, by-na gansch naekt, en gewapent met zeker geweer, als vorken. Men ziet'er noch eenige kentekenen van een oud kasteel: en eene kapel, de welke half ter aerde neêrgestort leit.

Zoo de Talmudisten verhalen, waeren zekere deurluchtige geslaghten, als *Beth-Pegarim*, en *Beth-Zippera*, van *Emaus* geboortigh: en d'inwoonders van *Emaus* edelmoedige Israëliten: welker priesters hunne dochters ten wijve namen.

Van *Emaus* was zeker *Aristeus*, die Sekritaris of schrijver des raets was, geboortigh.

Emaus was de geboorte-plaetse van *Kleophas*, een der twee jongeren, die den Heilant, in het gaen na *Emaus*, ontmoeten, en hem met zich ten huize, in het vlek *Emaus*, namen, en in het breken des broots erkenden. Luk. 24: vers 13, 18.

Op het huis van *Kleophas* wiert namaels door de Kristenen eene kerke gebouwt: waer van heden niet, als een brok van dikke en zware ter neêr gestorte muuren, overgebleven is: in de welke men noch een poorte of deure van gehouwen steen, van zes of zeven voet hoogh, en ruim anderhalve breet, ziet.

Voor *Emaus* is, by eenen driesprong, (op den welken de Zalighmaker, na zijne opstending, wanneer hy by *Kleophas* en den anderen jonger gekomen was, zich geliet verder te gaen) een zekere heilzame bron, waer in niet alleenlijk kranke menschen, met zich in den zelven te wasschen; maer ook beesten, van verscheide ziekten genezen worden. Want *Kristus*, naer men zeid, had, t'effens met zijne jongeren, op een zekeren tijt, zich van den wegh af, na dezen bron, begeven, en in den zelven de voeten gewassen: waer van sedert het water die heilzame kracht zou bekomen hebben. Hier over wort hy by de Kristenen in grote eerbiedigheit gehouden. Sozom.

De lantstreke rontom is zeer goet en vruchtbaer, en verschaft allerleie levens-behoeften. Van *Bethoron* tot aen *Emaus* is geberghte. Talmud.

De wegh tusschen *Emaus* en *Ierusalem* is zeer lustigh. Ten halven wege ziet men eenen oort; alwaer de Zalighmaker, in pelgrims gewaet, aen zijne leerlingen, die van *Ierusalem* na *Emaus* gongen, verscheen. Luc. 24.

Ter zelver plaetse is namaels een fraei klooster gebouwt: doch leit heden half verwoest en onbewoont.

Naer het schrijven van *Doubdan* is, op de kant van den wegh, aen de linke zijde, wanneer men van *Ierusalem* na *Emaus* reist, een kleine fonteyn, de welke met keistenen opgehaelt is, en overvloet van water heeft: dat geduurigh dwers over den wegh, door een stenen goot, in eene water-bak loopt, die recht daer tegen over, aen d'andere zijde is.

Ter zelver plaetse deilt zich de wegh in tween: d'eene, op de linke zijde, loopt na *Emaus*: en d'andere, op de rechte, na *Iaffa*.

Op den wegh van *Ierusalem* na *Emaus* vind men de volgende plaetsen. Wegh van Ierusalem na Emaus.

Wanneer men uit *Ierusalem*, door

de poorte van *Iaffa*, over den bergh *Gibon*, na 't weste gaet, zoo komt men, na ontrent vijf hondert schreden reizens, aen eenen heuvel: van den welken men de stad *Ierusalem*, als men van de westzijde derwaerts komt getogen, allereerst in 't gezicht krijght.

Latende den wegh, die na *Iaffa* loopt, op de linke-hant leggen, zoo stijght men, ter rechter-hant, langs een steil, moeielijk en steenigh voetpat, in een onder-gelegen dal, dat donker, zeer fraei en lustigh is, en met olijf-bomen bewassen, en met een bron van geduurigh lopend water bevochtight wort.

Vlek Lyphtha. Op de rechte-hant leit een dorp, *Lyphtha* genoemt, dat by Moren bewoont wort.

Een weinigh verder, na 't weste, komt men aen de beke, de welke in het Terpentijn-dal vloeit, en by grote drooghte kan overwaet worden.

Twee duizent schreden van daer komt men aen de plaetse, daer *Kristus* zijne twee jongeren, gaende na *Emaus*, verscheen.

Zuidwaerts van daer komt men by een bron, die aen den voet van eenen bergh is: op wiens top, aen de linke

Lusa. zijde, een vlek *Lusa* leit. Deez bergh is met wijngaerden en olijf-bomen over-al beplant, en doet zich, door zijnen stant en boomrijkheit, bovenmate vermakelijk en lustigh in 't oogh op. Waer over eenigen dien bergh voor den schoonsten, lustighsten, en wel-bebouwsten bergh van gansch *Palestijn* hebben uitgekreten.

Achter dezen bergh, na 't weste, leit een andere bergh, of een hoge heuvel of klift, die eenen moeielijken opgang heeft.

Op den top leit een slecht en onvermaert dorp, dat by Moren bewoont wort. Duizent schreden van daer leit het vlek *Emaus*.

Een kleine mijle van *Emaus*, na 't ooste, en niet verre van het vlek *Bedom*, leit een velt van eene kleine mijle in de middellijn, of twee mijlen lang en breet. Het is zeer vruchtbaer en wel-bebouwt, en met graen-gewassen bedekt, en rontom met lustige heuvelen of bergen omringt, die de Moren bebouwen, en in hutten, langs de zijden, wonen.

Dit velt wort doorgaens aen dien oort het *plein* of *vlakte van Iosua* genoemt: uit oorzake men het voor de plaetse hout, op de welke *Iosua*, door kracht van zijne gebeden, den loop der zon en mane een gehelen dagh deed stil staen, wanneer hy tegen d'Amorrhiten, voor de Gabaoniten, zou vechten. Jos. 10: 12. Plein van Josua.

De Joodsche schrijvers, en onder andere *Kimchi*, breiden dezen stilstant der zonne en mane tot zes en dertigh uuren uit.

Dit velt, of deze plaetse, wort anders ook het dal *Ajalon* genoemt: eensdeels, om de nabyheit der stad *Ajalon*; en ten andere, uit oorzake van de heuvelen, die het omringen, en tot een dal maken.

Tusschen *Emaus* en *Silo*, duizent treden van den bron der Apostelen, leit een dorp, rijk van vee, en inzonderheit van hoenderen, dat d'Arabieren *Bedom* noemen. Dorp Bedom.

Ontrent een vierendeel mijls van daer, op de rechte-hant, worden op eenen heuvel puinhopen gezien, die *Doubdan* voor de puinhopen des huis van *Obed-Edom* hout; alwaer d'arke, door bevel van *David*, drie maenden ruste. 2 Sam. 6: 11, 12. 1 Chron. 13: vers 13, 14.

Doch schoon d'overeenkoming en gelijkenis der namen, van *Bedom* en *Edom*, schijnt tot eenigh bewijs te strekken, zoo kan evenwel met gene zekerheit daer van iet vast-gestelt worden.

Zuidwaerts van dit velt, en ontrent een Fransche mijle van *Ierusalem*, leit de bergh *Silo*, heden by d'Arabieren *Chemonel* genoemt. Ziet p. 190.

Keerende van den bergh *Silo*, na 't zuide, komt men op eene vlakte, of in een vlak dal, dat met graen-gewassen bezait wort, en met wijnstokken beplant, en met tuinen en lusthoven bezet is, daer in de Turken van *Ierusalem* zich des Zomers onthouden.

In dit velt, een weinigh neêrwaerts te gaen, was, naer men zeid, het krijghsheir van *Sennacherib*, koning van Assyrie, gelegert, dat ten getale van hondert en vijf en tachentigh duizent mannen opgetogen was, om *Ierusalem* te beleggen; maer wiert door den engel op eenen nacht versla-

gen.

Digitized by Google

gen. 2 Reg. 18: 19. 2 Chr. 32. Esa. 36: vers 37.

Huis van Simon de Rechtveirdige.

Gaende van daer, na den wegh, die van *Ierusalem* na *Bethlehem* loopt, zoo komt men aen zeker oud gebouw, dat by d'inwoonders van dien oort het *huis van Simon de Rechtveirdige* genoemt wort, die den Zalighmaker, wanneer hy den Heere in den tempel voorgestelt wiert, in zijne armen nam. Luk. 2: vers 28.

Dit huis, naer het schrijven van *Doubdan*, staet ontrent duizent treden van het huis van *Kaifas*, een halve mijle van *Jerusalem*, ontrent duizent treden van den groten wegh, en in het midden van een groot dal, het dal *Rafaims* genoemt. Het staet op een kleinen heuvel; doch is heden, door outheit, by-na ter neêr gestort en gesloopt. Men ziet in de puinhopen noch eenige kamers; zalen, gewelven en pylaren, die voor d'overblijfselen des gebouws gehouden worden, dat de Kristenen eertijts op het huis, of op de plaetse des huis van dezen *Simon de Rechtveirdige* doen bouwen hadden.

Terpentijn-boom der maeght Maria.

Een halve Fransche mijle van het huis van *Simon de Rechtveirdige*, stont voor ontrent vijftien of zestien jaren een groene terpentijn-boom, die de *terpentijn-boom der maeght Maria* genoemt, en by d'inwoonders van dien oort, en inzonderheit by de Roomsgezinden, in grote eerwaerdigheit en hoge achting gehouden wiert: uit oorzake *Maria*, zoo d'overlevering hout, onder den zelven boom, die zich tot haer genijght had, zou gerust hebben, wanneer zy uit *Bethlehem* na *Ierusalem* gegaen was, om haeren zoon, volgens de Joodsche wet, den Heere in den tempel voor te stellen.

Deez terpentijn-boom, verhaelt *Doubdan*, wiert voor ontrent twintigh jaren, tot grote droefheit en leetwezen van alle Oostersche Kristenen, door eenen Arabier, op wiens lant deze boom stont, verbrant: dewijl de pelgrims, in het afbreken en afsnijden der takken, zijn graen-gewassen bedorven en vertraden. Den zelven Arabier, zoo de Roomsgezinden voor-geven, zou kort daer na hier door grote rampen en ongevallen overgekomen zijn.

Die eertijts een stukje van dezen boom kon bekomen, achte het veel kostelijker als gout, en bewaerde het, als een heiligh overblijfsel, en deed'er kruizen en roze-kransen van maken. Doch eindelijk deed de *Gardiaen* des berghs *Sions* het schenden en breken dezes booms, op pene van kerk-ban, verbieden: want anders, och arm! zou men al voor vele jaren stuk noch steel meer daer van gezien hebben.

Naer het verhael van *Quaresmius*, hielden ook de Moren dezen boom, als voor iet heilighs: naerdien zy een mirakel aen den zelven gezien hadden geschiet te zijn: want zeker Arabische veehoeder had des nachts een groot vuur uit dezen boom hemelwaerts zien opklimmen, zonder de boom beschadight of geschonden wiert. Sedert hadden de Mahometanen dezen boom boven-mate hoogh geëert, en in zonderlinge waerdigheit gehouden.

Water-bak der drie Koningen.

Hondert treden van dezen terpentijn-boom, op het midden van den zelven wegh, is een tamelijk diepe en waterrijke bak, en by-na geheel toegedekt: naerdien zy niet als eene ronde opening heeft, als die van eene put; hoewel niet zoo groot, daer door het water, dat stinkend en vuil is, opgehaelt wort. Rontom de bak zijn drie kleine kommen, om het vee te drenken. Deze bak wort by d'inwoonders en beêvaertreizers van dien oort gemeenelijk de *waterbak der drie Koningen*, en de *waterbak der Sterre* genoemt: uit oorzake men hout, dat de sterre, de welke de Magen of Wijzen van 't ooste na *Bethlehem* geleide, en haer verberghde, geduurende hun verblijf in *Ierusalem*, op deze plaetse haer aen hen vertoonde, en hen, door haer licht en glans, tot aen de kribbe, in de spelonke van *Bethlehem* geleide.

De Kristenen hebben namaels, ter gedachtenis van dezen voorval, op deze plaetse eene kleine kerke doen bouwen: waer van niet meer, als eenige kleine steenen, gezien worden.

By de Roomsgezinden worden de genen, die den Zalighmaker kort na zijne geboorte quamen bezoeken, en met giften van gout, wierook en myrrhe vereeren, voor koningen gehouden en uitgekreten, gelijk zy hen ook met dien tijtel doorgaens in hunne

Digitized by Google

schriften verheerlijken; hoewel t'onrecht, en zonder eenige schijn van waerheit. Om dit hun verdichtsel meer glimpen schijns te geven, trekken zy het tiende vers uit Psalm 72. aen, het gene luidt: *De koningen van Tharsis en d'eilanden zullen geschenken aenbrengen: de koningen van Scheba en Saba zullen vereeringen toevoeren.*

Dan dat hier door de koningen van *Tharsis* en *Saba* niet de Magen, die den Zalighmaker aenbaden, verstaen worden, blijkt hier uit, dewijl *Tharsis* ten weste van *Judea* lagh, en by eenigen voor *Cilicie*, en by andere voor *Spanje* gehouden wort. *Saba* daer en tegen lagh ten zuide van *Judea:* als blijkt uit Matth. 12:42. Luc. 11: 41. Maer de Magen waeren uit het ooste gekomen, volgens uitdrukkelijk schrijven van *Mattheus*.

Daer en boven besluiten de Roomsgezinden beuzelzinnigh uit het getal der drie giften, als wierook, myrrhe en gout, die de Magen den Zalighmaker braghten, dat zy geen meerder, noch weiniger, als drie waeren.

Zy voegen'er by, hoewel bovenmate beuzelzinnigh, dat de namen dezer drie koningen, *Gaspar*, *Melchior* en *Balthasar* waeren. Ook stroit men onder hen uit, dat die drie koningen te *Keulen*, aen den *Rhijn*, begraven zijn: alwaer ook eenige lijken, quansuis, als de lijken van die Magen, of koningen, den onnozelen, om aen te bidden, ten tone voorgestelt worden.

Doch zoo deze mannen, die den Zalighmaker quamen bezoeken, koningen waeren geweest, *Mattheus* zou hen dien naem niet geweigert; maer wel gegeven hebben. Ook zou *Herodes* hen zoo slecht niet; maer veel waerdiger gehandelt hebben. Voegh hier by, dat in Persie, (waer uit deze Magen herkomstigh waeren) te dier tijde slechts een eenige koning heerschte: te weten, de koning der Parthen, die in maght en mogentheit tegen het Romeinsche rijk op moght.

Maer eigentlijk waeren deze Magen, die, naer luit van Mattheus schrijven, uit het ooste gekomen waeren, een byzonder volk van *Persie*, of liever van *Medien*, een gewest in *Persie*: want de Magen, zoo *Herodoot* in zijn *Klio*, of eerste boek verhaelt, was een der zes volken van *Medien:* als daer waeren *Busenen*, *Paretaceniers*, *Struchaten*, *Arizantiers*, *Budiers*, en *Magen*.

Herodoot schijnt eenigh onderscheit tusschen de Persianen en Magen te maken: want hy noemt op eene andere plaetse de Magen, als een byzonder volk van de Persianen: en voeght'er by, dat men niet zekerlijk weet, of de Persianen niet eer hun lijken begraven, voor zy door het gevogelt of honden voortgesleept worden: maer dat de Magen zulx doen, des is hen zekerlijk bewust. *De Magen*, zeidt hy, *begraven hun lijken niet voor al eer zy door het gevogelt, of door eenen hont, voortgesleept worden.*

Uit het boven-verhaelde, en inzonderheit uit het schrijven van *Herodoot*, blijkt klaerelijk, dat het woort *Magen*, of *Magoi*, na de Grieksche spelling, een eigen naem van een byzonder volk is: dies eenigen dat woort, gelijk het in 't Grieksch, by Matth. 2: vers 2. staet, willen behouden, en niet *Wijzen* overgezet hebben.

Naer het schrijven van *Cicero*, *Strabo*, en *Suidas*, en meest alle d'andere schrijvers, na hen, waeren de Magen onder de Persianen als Filosofen of Godsgeleerden, en in alle wetenschappen, inzonderheit in den loop des hemels ervaren: in welken zin zoodanige man by de *Cypriers Elymas*, of *toveraer*, genoemt wiert: welk woort *Lukas* op Grieksch *Magus* vertaelt, cap. 13: 8. en gemeenelijk *toveraer* overgezet wort: gelijk het woort *Magus*, in die betekenis, in de Schrift op verscheide plaetsen schijnt genomen te worden.

Dies niet tegenstaende bedienden de Magen onder de Persianen ook andere burgerlijke ampten, als blijkt uit het schrijven van *Herodoot*; want d'een der twee gebroeders, die tegen *Kambyses* aen het muiten sloegen, was door hem, wanneer hy na *Egypten* ten oorlogh was getogen, tot voorzorger zijner huiszaken of huisgezin gestelt.

Ontrent drie hondert schreden van Kloodaer, na 't ooste, staet, op den kant ster van van den groten wegh, een klooster, S. Elias. het *klooster van S. Elias* genoemt, het welk den *Kaloyers*, of Grieksche geeste lijken van d'orde van *S. Basilius*, toebehoort, die gewonelijken, ten getale van

Digitized by Google

Digitized by Google

Bergh des VEERTIC

Digitized by Google

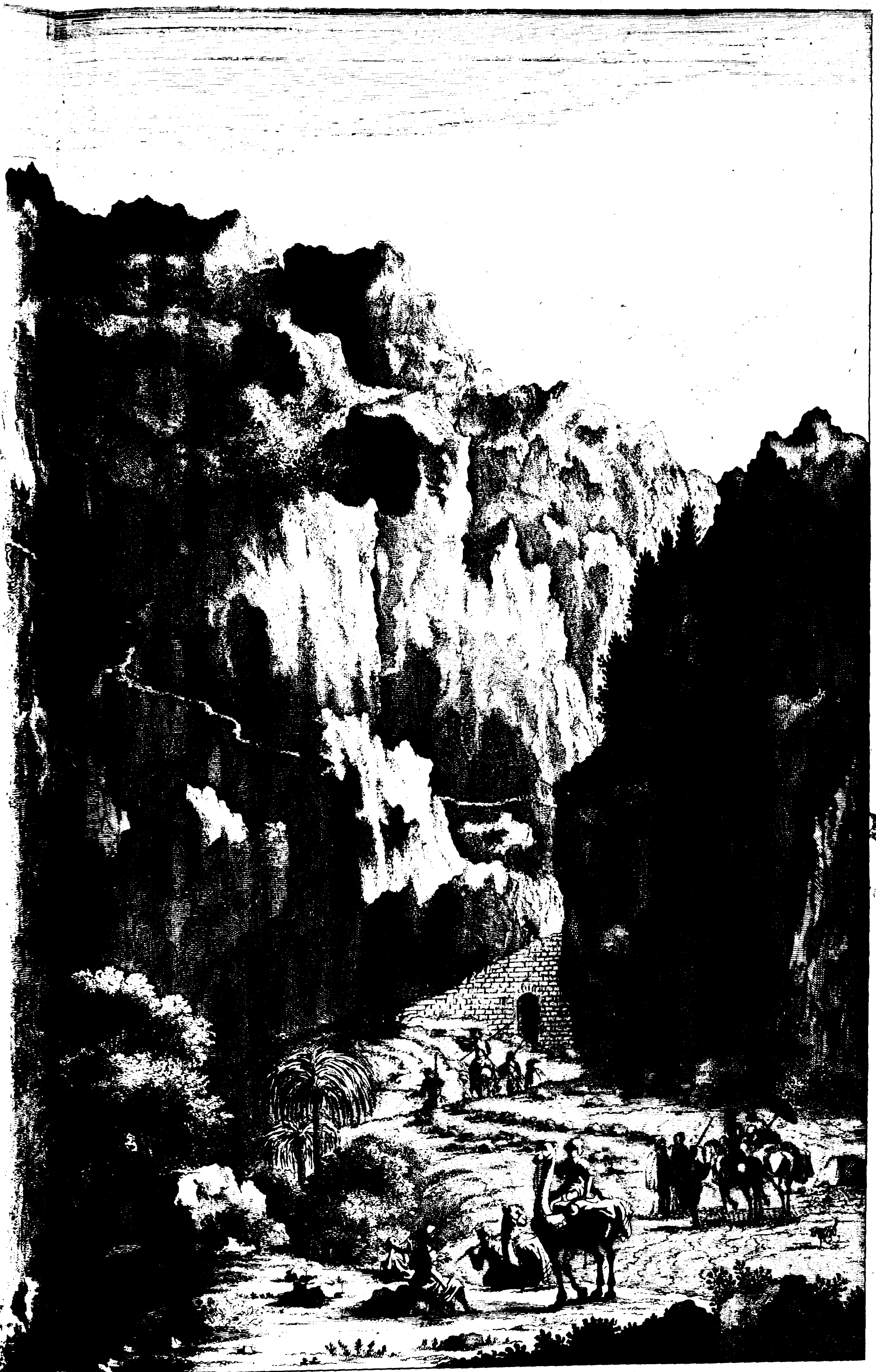

gh des VEERTIGH.DAEGHSEN . VASTEN

Digitized by Google

Digitized by Google

van acht, zich daer in onthouden. Het staet in 't midden van een perk of bestek, dat met brave en weêrbare muuren omringt is. By het klooster is eene kerke.

In den muur, boven den zelven wegh, is een waterbak, met zeer treffelijk water, dat den reizers, tot verfrissching, wonder wel te sta komt.

Recht tegen over, of voor de poorte des kloosters, en op het midden van den wegh, leit een grote rotssteen gelijks d'aerde; waer in, zoo men voorgeeft, de gestalte en vorm van den profeet *Elias*, meer als vier duimen diep, en vijf voeten lang, in gedrukt en in gegraveert is, na de gestalte van een menschen lichaem, leggende in de lengte uitgestrekt. Men bemerkt'er zeer duidelijk en bescheidelijk de plaetse des hoofts: en die van de schouderen en andere delen, met vouwen en ploien van klederen.

Men hout, dat deze steenrotse eertijts *Elias* tot een bed zou gedient hebben, in het gaen en keren uit *Samarien*, na *Judeen* en *Bersabee*, wanneer hy voor de vervolging van koning *Iezabel* vluchte, 1 Reg. 19: 3 de welke, zoo dra hy die, in het neêrleggen, had aengeraekt, zoo week als wasch geworden was, en sedert altijt deze vorm of aftrek, en gestalte zijns lichaems behouden had.

Elk mensch, die deze plaetse voorby gaet, blijft'er staen, om deze gestalte te kussen, en gebeden te storten Ter gedachtenis van dien wonder-daet wiert namaels een klooster en kerke tegen over deze plaetse gebouwt, en, na dezen profeet, *het klooster en kerke van S. Elias* genoemt.

Kerke en plaetse van den profeet Habakuk.

Twee hondert en zestigh treden westwaerts van het klooster, of de gestalte van *Elias*, of vier of vijf hondert treden van de waterbak der Koningen, staet, op een kleinen heuvel, een overblijfsel of puinhoop van een gebouw, of kerke, de welke by 's lants inwoonders de *kerke* en *plaetse* van *Habakuk* genoemt wort: dewijl op deze plaetse het huis of de woonstede van den profeet *Habakuk* stont: of liever, dewijl *Habakuk* uit deze plaetse, zoo d'overlevering geloof verdient, door den engel, by 't hair des hoofts, te *Babylon*, na *Daniel*, in den kuil der leeuwen gevoert wiert, wanneer hy zijnen mayers op 't velt spijze braght. Dan. 14.

Andere houden *Akkaron*, eene stad der Filistijnen, voor de plaetse, van waer *Habakuk* door den engel na *Babylon* zou vervoert zijn. *Adrichom* stelt die plaetse in de voor-stad van *Jerusalem*, aen de zuitzijde. *Willem de Tyrier* stelt de woonplaetse van *Habakuk* in de stad *Thekua*, de welke twee mijlen en een vierendeel mijls van *Ierusalem*, en een halve mijle van *Bethlehem* gelegen was. In de Schrift, of in het aenhangsel van *Daniel*, cap. 1: vers 4. wort d'eigentlijke plaetse niet uitgedrukt, noch gedaght, van waer *Habakuk* na *Daniel*, door den engel gevoert wiert: alleenlijk wort'er, cap. 14: 32. in 't algemein gezeit, dat *Habakuk*, de profeet, in *Judea* was, wanneer hy zijne mayers spijze op 't velt braght, en door den engel na *Daniel* gevoert wiert, zonder d'eene of andere eigentlijke plaetse van *Iudea* te noemen.

Of deez *Habakuk* een van de twalef kleine profeten was, en d'achtste in orde, gelijk *Doritheus*, *Epiphanius*, en *Hieronymus* gevoelen; of een ander van een zelven name en waerdigheit, gelijk *Ribera*, *Torniellus* en andere willen, is een geschil van over lang onder de godsgeleerden betwist, en noch heden onbesleght.

De Kristenen hebben in oude tijden, uit aendaght tegen dezen profeet, op deze plaetse, daer op de grontvesten van zijn huis stonden, of liever, van waer hy vervoert wiert, eene kerke en klooster doen bouwen.

Bergh des Veertighdaeghsen Vastens.

Zes Fransche, of drie en een halve Duitsche mijlen van *Jerusalem*, en een Fransche mijle van *Jericho*, leit, op de vlakte van *Iericho*, een bergh, gemeenelijk by de Kristenen van dien oort, op Italiaensch, *Quarantena*, of *Quadrantana*, dat is, *veertigh*, genoemt: uit oorzake de Zalighmaker, na hy in den Jordaen gedoopt en te lande gestapt was, zich op den zelven bergh zou begeven, en veertigh dagen en veertigh nachten, zonder eeten en drinken, met vasten, in eene spelonke van dien onthouden hebben, en op zijnen hooghsten top, zoo d'overlevering hout, door den duivel verzocht geworden zijn, om de steenen in

broot te veranderen: als *Mattheus*, c.4. *Markus*, cap. 1. en *Lukas*, cap. 4. verhalen: waerom hy ook den naem van *Duivels-bergh* voert.

Hy is boven-mate hoogh, recht, steil en scherp, en bestaet geheel en al uit klippen, die zijnen opgang van eene uure gaens ongemeen moeielijk en gevarelijk maken. Men kan van zijnen hooghsten top de grote en vlakke velden ter weder-zijde des Jordaens wijd en breet beoogen, en de Dode zee, en bergen van Arabien zeer bescheidelijk zien leggen. Mannen, die van boven beneden aen de voet gezien worden, vertonen zich als kinderen, en peerden, als schapen.

Hy is d'eenzaemste en onvruchtbaerste bergh, die met d'oogen t'aenschouwen is: want daer groeit heester, lover, noch gras op. Van zijne voet, tot aen het vierde gedeelte van zijne hooghte, is d'opgang zoo recht, dat men naulix aldaer over-eind blijven staen kan: behalve dat men noch over keisteenen moet opklimmen, die onder de voeten wegh-rollen: hoewel niet zonder gevaer.

Wanneer men aldaer gekomen is, zoo vind men een klein en zeer eng voetpad, dat na 't zuide toe loopt, en geduurigh een weinigh krom en ter zijde opschiet, tot aen een trap van ontrent dertig ongeschonde stene treden, ieder van vier voet breet. Aen het einde, of opperste van dien, moet men de rotse op klaveren of kruipen, de welke recht en gelijk is, als een muur, van zes of zeven voeten hoogh, en zich wel vast houden, en de handen aen zekere scherpe uitsteekselen slaen, en de voeten in de scheuren en openingen der rotse zetten, de welke zoo glat als geslepen marmer is.

Gekomen aldaer, zoo klimt men langs een klein en zeer eng gevaerlijk voetpat van ontrent vijftigh treden, tegen de rotse aengemaekt, opwaerts. Aen wiens eind men weêr by een steenrotse opklavert en kruipt, de welke scherp en steil is, als d'andere, zoo recht als een muur, en ook zes of zeven voet hoogh. Het is'er veel gevaerelijker: uit oorzake de plaetse aen dien oort tusschen de rotse en steilte niet breder is, als daer een man op zijne voeten recht over-eind kan staen.

Na noch een weinigh opklimmens van daer, zoo komt men aen een groot en ruim hol, dat uit de natuur, tot de diepte van twalef of vijftien treden, in de rotse gehouwen is. Op des zelfs eind treet men in een ander kleinder en donkerder hol.

Gaende dit hol voor-by, zoo klimt men noch hoger; hoewel met het grootste gevaer van de werelt: naerdien het voetpat, dat men opklimt, geen twee voet breet, en in dier wijze in de zijde des berghs uitgehouwen is, dat men bezwarelijk het lijf recht over-eind kan houden; maer moet een weinigh krom en tegen de rotse aen leunende gaen, de welke neêrwaerts, tot aen de voet, steil en recht als een muur neêrschiet.

Noch eens zoo hoogh, en op het eind van dit klein voetpat, treet men in eenen gang of galderye van acht of tien treden lang; maer zeer eng, die in een ander hol uitkomt: dat ook uit de natuur in de rotse gehouwen is: doch het is veel kleinder, als het eerste, en heeft niet boven zes of zeven treden in de middellijn.

In dit hol, zoo d'overlevering hout, zou de Zalighmaker zich veertigh dagen en veertigh nachten, zonder eeten of drinken, met gebeden, onthouden hebben. Keizerin *Helena* heeft namaels, ter gedachtenis van dien wonderdaet, eene kapel of kerke daer van doen maken, met een altaer: waer op de Roomsgezinden by wijle de misse doen. Boven is een venster, om licht daer door te scheppen. Het grootste gedeelte der muuren van deze kerke wort noch heden gezien.

Men ziet'er eenige geschilderde afbeeldingen van engelen en heiligen: hoewel die op zommige plaetsen uitgegaen en doorgehaelt zijn: maer het geen'er van overgebleven is vertoont zich noch zoo levendigh van kleure, als of het eerst gemaekt was: alhoewel het zeer out is.

In het midden van de vloer is een kleine steen van de zelve rotse: waer in een kring van twalef of dertien duimen in de middellijn met de beitel gehouwen is: de welke eenigen voor merktekenen van des Zalighmakers

hooft

hooft gehouden hebben, die hy, in het neêrvallen met zijn hooft op de rotse, wanneer hy den vader bad, in de zelve, als in week wasch, had gedrukt.

Een weinigh ter zijde is een waterbak, om het regen-water t'ontfangen en bewaren: en daer by eene poort of ingang, om daer door in een andere spelonke of hol af of op te klimmen, of misschien om daer door langs zekeren kleinen verloren wegh op den top des berghs te klimmen, die noch veel hoger is: op den welken, volgens overlevering, de duivel den Zalighmaker voerde, om hem alle koningrijken der werelt en haere heerlijkheit te tonen. Want na den duivel de Zalighmaker in de woestijne geleit, en te *Jerusalem* op de tinne des tempels gevoert had, zoo voerde hy hem ten derde-male op een zeer hogen bergh: Matth. 4. Maer heden kan men op dezen top niet komen, dan langs een anderen wegh om te gaen.

Daer na klimt men, by eenen kleinen trap van zeven of acht steene treden, in een andere veel kleinder spelonke, als de voorige, de welke noch geheel met verscheiden afbeeldingen van de bootschap van *Maria*, Engelen en Apostelen, na de Grieksche wijze, beschildert is: hoewel die een weinigh zijn uitgegaen. Daer neffens zijn zeer oude Grieksche letteren: want eertijts hebben de Grieken deze plaetse bezeten. Men hout, dat d'Engelen op deze plaetse den Zalighmaker eenige spijze braghten: naer luit van *Mattheus* schrijven: *Ziet d'Engelen traden tot hem, en dienden hem.* Matth. 4:11. Zoo *Roger* en andere schrijven, zou noch de gansche aftrek, vorm of gestalte van des Zalighmakers lichaem in de zelve rotse gezien worden, die hy, tot een gedachtenis, in het leggen op de zelve, daer in, als in week wasch, gedrukt had. Maer heden wort'er niet het minste kenteken van gezien.

Na den voorgang van den Zalighmaker hebben zich eertijts een groot getal van kluizenaers in verscheide kleine spelonken vertrokken, die in den zelven bergh, als ovens, uitgeholt zijn, om daer in met grote boetvaerdigheit en strengheit te leven.

Men ziet'er, het geen met recht verwonderens waerdigh is, wegh, noch voetpat, noch opgang, om in deze spelonken te komen. Doch misschien klommen zy daer op en af, en van d'eene in d'andere spelonke, door middel van ladders van tou gemaekt, of over bruggen van takken in de lucht gevlochten, de welke aen de kapel uitquamen. In deze kapel vergaderen deze kluizenaers allen Zondaghs, om de misse te horen, en andere kerkelijke diensten by te wonen.

Zoo eenigen schrijven, zouden deze spelonken hen ook tot grafsteden na hunne doot gedient hebben: waer in, naer men zeidt, noch eenige geheel dorre lijken gezien worden: hoewel *Doubdan*, in het bezichtigen, niet te zien heeft kunnen krijgen.

Boven op den top zijn eenige overblijffelen van een oud klooster.

Deze bergh schijnt de geen te zijn, die by *Josephus* ontrent *Jericho* gestelt wort, en van *Scythopolis* ten noorde, tot aen de Dode zee, ten zuide strekt, en de vlakke velden des Jordaens aen deze zijde omringt: want die is ook, volgens zijn schrijven, steenachtigh, en door zijne onvruchtbaerheit onbewoonbaer. Ziet p. 160.

Een vierendeel uur gaens van de voet van dezen bergh ontspringt de bron van *Elise*.

De Dode of Zoute zee.

DE Dode zee wort alzoo gemenelijk by de histori-schrijvers, en anders, op Grieksch, by *Iosephus*, *Asphaltitis*, en ook de *Sodomitische zee* genoemt: Lib. 6. maer in de Schrift doorgaens de *zee des Zouts*, of *Zoute-zee*, Gen. 14:3. Num. 34: vs 3, 12. Deut. 3: 17. Jos. 3: 16. en 12: 3. en 15: 2, 5. en 18: 19. en anders de *zee der woestijne*, of *wildernis*, en de *zee der vlakke velden*: ter oorzake van haere gelegentheit neffens de zelve, Deut. 3: 17. en 4: 49. en 5: 6. Jos. 3: vers 16. en 12: 3. 2 Reg. 14: 15. en ook de *Oost-zee*, Joël 2: 20. Ezech. 47: vers 18. Zach. 14: 18. van wegen haere gelegentheit ten ooste des Heiligen Lants;

Lants: gelijk de Middellantsche zee de *Wester zee* in de Schrift genoemt wort, van wege haere gelegentheit aen de westzijde des Heiligen Lants. De reden dezer benamingen, van Dode en Zoute zee en zee *Asphaltitis*, zullen in 't vervolgh blijken.

By d'Arabieren wort de zelve zee heden op Arabisch *Babar Lout* genoemt, dat is, *zee van Loth*: uit oorzake *Loth*, volgens hun verhael, van schipbreuke op zijne baren te lijden, bevrijt bleef: daer de godloze en weerspannige inwoonders van *Sodoma* op de zelve vergingen.

Eigentlijk is dit water gene zee; maer een meir of poel: gelijk het ook met dien naem by de histori-schrijvers, *Strabo*, *Tacitus*, *Iosephus*, *Plinius*, *Solinus* en andere, geheten wort: want het is niet anders als een lang en breet dal of laeghte, of lage streke lants, daer in de wateren uit den Jordaen, en onderaertsche wellen, vloeien.

Dan in de Schrift wort dit water een *zee* genoemt, volgens eene gewonelijke wijze van spreken onder de Hebreen gebruikelijk, die alle grote vergaderingen van water een zee noemen: als de zee van *Tiberias*, het koper wasch-vat in den tempel *Salomons*, en diergelijke.

Iosephus brengt de lengte dezer zee, tot aen *Zoara*, eene stad in Arabien, op vijf hondert en tachentig stadien, eene streke van twee en tzeventigh duizent schreden, of achtien Duitsche mijlen, en de brete op hondert en vijftigh stadien, of achtien duizent schreden: ieder schrede gerekent op vijf voeten: eene streke van by-na vijf Duitsche mijlen. *Plinius* daer en tegen brengt de lengte op hondert duizent, en grootste brete op vijf en twintigh, en de kleinste brete op zes duizent schreden.

Het verschil dezer mate in de lengte kan misschien hier uit ontstaen zijn, dewijl *Iosephus* binnen zijne mate de tonge der zee (waer van by Jos. 15:2. gesproken wort) niet begrijpt, en de brete bepaelt, na de zelve in 't algemein over-al uitgestrekt leit.

Onder de hedendaeghse schrijvers brengt *Roger* de lengte, van 't noorde na 't zuide, op achtien of twintigh, en brete op drie Fransche mijlen. *Thevenot* begroot de lengte op hondert Italiaensche, of vijf en twintigh Duitsche, en brete op vijf en twintigh Italiaensche mijlen. *Doubdan* bevond haer, op zekere plaetse, ontrent *Iericho*, in de brete slechts tot twee Fransche mijlen uitgestrekt.

Zy leit, volgens schrijven van *Iosephus*, drie hondert stadien (ontrent acht en dertigh of veertigh duizent schreden) zuid-oostwaerts van *Ierusalem*, en wort doorgaens in de Schrift tot ooster grenspael des Heiligen Lants gestelt, en hier om by Joël 2: vers 20. Ezech. 47: 18. en Zach. 14: vers 8. d'*Oost-zee* genoemt, ten aenzien van de Middellantsche zee, de welke doorgaens in de Schrift de *West-zee* genoemt wort. Zy is van de Middellantsche zee twee en twintigh, en van het Roo meir hondert Fransche mijlen afgelegen.

Deze zee, of dit meir, volgens schrijven van *Iosephus*, is zout en onvruchtbaer, en wonder veranderlijk van kleure: want drie-mael des daeghs verandert zy haere huit of bovenvlakte van kleure, en geeft, wanneer zy door de zonne-stralen beschenen wort, een weêrschijn van haer.

De zwaerste dingen, die in haer water gesmeten worden, drijven licht daer op. Niemant zou ook lichtelijk, schoon hy al willens wouw, diep onder kunnen gedompelt worden. Want keizer *Vespasiaen*, die derwaerts getrokken was, om deze zee te zien, beval eenigen, die niet zwemmen konden, met de handen op de rugh gebonden, daer in te smijten: maer zy quamen alle, als door kracht van eenen geest opwaerts gedreven, weêr boven drijven.

Dan dit laetste schrijven van *Josephus* hout *Roger* voor valsch, en schrijft dat hem het tegendeel bewust is.

De zee, naer het schrijven van den zelven *Iosephus*, werpt op vele plaetsen zwarte klompen of kluiten van Joden-lijm op, die op de baren, van gestalte en grote als stieren zonder koppen, drijven.

Wanneer de genen, die op dit meir bedreven zijn, by deze opgeworpe klompen komen, zoo vatten zy de zelve aen, en trekken die in de schepen: maer uit oorzake deze Joden-

lijm

Digitized by Google

lijm tai is, zoo kunnen zy de zelve van de schepen, die daer meê beladen zijn, niet afbreken; maer blijft'er aen vast zitten, tot dat de zelve door het vrouwen maen-stont-bloet, of pis, los gemaekt en ontdaen wort. Wijders, deze Joden-lijm is niet alleenlijk dienstigh, om de reten en naden der schepen dicht te maken; maer wort ook onder vele geneesmiddelen, tot het genezen der lichamen, gebruikt. Dus verre *Josephus*.

Merkwaerdigh is ook het geen *Tacitus* in de volgende woorden, van dit meir, by-na op een zelven zin, schrijft: *Dit meir is van een onmetelijke omtrek, als een zee, en vuil van smaek, en den bywoonders, door zijnen zwaren reuk, vergiftigh.* † *Het wort door de wint niet voortgedreven, noch gedooght gene visschen of vogelen, die het water gewoon zijn. Zoo wel die zwemmen, als niet zwemmen kunnen, worden allengs opgeheven. Op zekeren tijt van 't jaer werpt het meir Joden-lijm op. D'ervarentheit heeft het gebruik geleert, om de zelve te verzamelen. Het is een vocht, uit zijn eigen natuur zwart, en drijft, wanneer het te zamen geronnen is, in edik. Zy vatten het met de handen en trekken het boven op het schip. Van daer vloeit zy, zonder handen daer aen te slaen, inwaerts of neerwaerts, en blijft geladen, tot dat menze afsnijt: doch men kan haer met geen yzer of koper afsnijden. Deze Joden-lijm schuuwt het vrouwen maenstonden-bloet en klederen, de welke daer meê bemorst zijn. Aldus verhalen d'oude schrijvers. Maer de genen,* vervolght *Tacitus*, *die dezer plaetsen kundigh zijn, verhaelen, dat de klompen van Joden-lijm door de baren opgesmeten, en met de handen aen strant gehaelt worden. Zoo dra nu de dampen der aerde, door kracht der zonne, zijn opgedrooght, dan worden zy, met bijlen en wiggen, als balken of stenen, van malkanderen gehouwen.*

† Waerom het de Dode zee heet.

Deze zee is van alle zijden met hoge bergen omringt, uitgezeit ten noorde, na de zijde des Jordaens toe: alwaer de Jordaen, en eenige scheuten en beken, haer water in de zelve ontlozen en verliezen. En alhoewel deze zee van een klein bestek is, zoo wort zy evenwel noit, hoe groot een meenighte waters daer instort, des te groter, noch waterrijker. Waer over velen voor geloofelijk houden, dat het water door onderaertsche aderen, of gangen, wegh vloeit, en in de Middellantsche of in de Rode zee stort. Het water, ter oorzake van de schaduwe der omleggende bergen, de welke daer op-valt, vertoont haer zwart, uitgezeit een strael des waters van den Jordaen, dat klaer is, als het light van den dagh, en midden daer door vloeit, en zich eene mijle verre strekt, zonder zich met het water der zee te vermengen, of dat te roeren. Ziet p. 151.

Deze zee, naer het schrijven van *Sanut*, is altijt met een dikke rook, en zwarte dampen, als een helsche schou of rookgat bedekt. Van gelijken schrijft *Roger*, dat zy gewonelijken zeer dikke en stinkende dampen uitwerpt: ook zijn d'uitwaesemingen, de welke de zon uittrekt, zwavelachtigh, en door haer vergiftigheit onverdraeghelijk. Desgelijx zeggen eenigen, dat haer water zwart, lijmigh, tai, dik, vet, vuil, slijkerigh, en stinkend is.

Boven-mate tai en lijmigh, zoo *Roger* schrijft, is dit water: want zoo iemant zich daer in bade, met hemde en kousen aen, de zelve zouden der wijze aen de huit kleven en lijmen, dat zy by-na onmogelijk daer af zouden te trekken zijn.

Doch zoo men anderen daer en tegen, als ooghtuigen, geloven magh, is het water klaer, helder en zuiver; maer zeer bitter en zout. Dan misschien vertoont het water zich zwart, door de schaduwe der hoge bergen, die deze zee omringen. Ook getuight *Doubdan* gene dikke dampen of nevelen gezien te hebben, gelijk gezeit worden daer uit te trekken: want de lucht zagh hy daer zoo helder en klaer, als op andere plaetsen.

Men zou ook kunnen zeggen, dat het water, ontrent den mont des Jordaens, klaer en vloeiend is, door de vermenging van zijn water: maer des niet te min, meer inwaerts, en in 't midden, zwart, dik, en lijmigh is.

Wanneer het water dezer zee, door kracht der winden, opgejaeght wort, zoo werpt de zee meenigte van Joden-pek, of Joden-lijm, op: de welke op Latijn *Bitumen*, en op Griecksch *Asphaltos* genoemt wort: waer om dit water ook de zee *Asphaltitis* geheten is. Deze stoffe of vocht is geheellijk pek gelijk: behalve dat zy een weinigh rosachtigh

tigh van kleure is. Zy wort by d'Arabieren op Arabisch *Hmar* genoemt, de welke zy aen den oever verzamelen, om te verkopen: naerdien zy groot gebruik in d'artzenye heeft, en tot het balzemen der lijken dienstigh is, en in alle voorvallen, in plaetse van pek, gebruikt kan worden. 's Lants inwoonders maken van deze pek, tot stof gestoten, en met een weinigh olie aengezet, een lijm, daer zy de takken van de bomen en wijnstokken in de Lente meê bestrijken, om zeker klein gewurmte, dat aen de voet, of wortel der wijnstokken groeit, 't opklimmen en af-eeten der knoppen te beletten.

Deze zee geeft ook een grote meenigte van zout, zoo wit, als sneeu, dat d'Arabieren in de holten der rotsen van den oever verzamelen, en na *Jerusalem*, *Bethlehem*, *Hebron*, en andere plaetsen te koop brengen: want daer te lande wort by-na geen ander, als dit zout, gebruikt: waer over deze zee, van wegen dit zout, en haer zout water, met recht de Zout-zee magh genoemt worden. Men verneemt in deze zee gene visschen, of eenige andere beesjes, noch vind eenige schelpen aen den oever der zee. In zee vertoont zich een klein eilant, zonder men weet of'er iet op staet.

Strabo schijnt een grove misslagh en doling te begaen, door het verwerren van deze zee met het meir *Sirbonis*, dat by den bergh *Kasius*, op de grensen van *Syrie* en *Egypten*, gelegen is: want hy schrijft alle eigenschappen, die de Dode zee heeft, het meir van *Sirbonis* toe.

De plaetsen, aen deze zee gelegen, zijn woest en ontoegangkelijk. Alle de bergen schijnen onvruchtbaer, en alle de rotsen zijn dor, en door de hitte der zonne, of door het aeloud hemelsch wraek-vuur gezengt.

Het grootste gedeelte der rotsstenen, en keien des strants, zijn zwartachtigh, en branden, als smits kolen.

Een halve Fransche mijle van den oever der zee, inzonderheit ten weste, groeit niet een eenigh gewas: behalve eenige bomen hier en daer: aen de welken appelen groeien, die van buiten geelachtigh, en van binnen in 't begin wit, en van vleesch als quintappelen zijn: maer in den Herfst worden zy donker bruin of moschgraeuw, en geven zeker stof of stuifsel van zich, als rook, met een onaengename en vuilachtige reuke. Deze appelen worden gemenelijken *appelen van Sodoma en Gomorrha* genoemt. Niet ongelijk beschrijft *Solinus* de zelve appelen in de volgende woorden: *By de steden Sodom en Gomorrha groeit een appel, die, schoon hy rijp schijnt te zijn, evenwel niet kan gegeten worden: want het overtreksel van de buitenste huit besluit alleenlijk van binnen een asch-achtigh roet, dat, door het t'zamen drukken van effen aen te raken, rook uitgeeft, en in een vlugh stof uitberst.*

Na-by deze zee is het Sodomitisch lant, of lant van *Sodoma*: het welk eertijts, zoo door vruchten, als rijkdommen van steden, gelukkigh was: maer nu is alles verbrant: het welk, naer men verhaelt, ter zake van de godloosheit der inwoonders, door den blixem verbrant is. Men kan'er noch d'overblijffelen des goddelijken vuurs, en de gedaenten der vijf steden zien, en d'assche, de welke in de vruchten herwasschen: die in verruwe wel eetbare vruchten gelijk zijn; maer vervliegen in de handen der afplukkers tot rook en stof. Joseph. Bell. lib. 5. cap. 5.

Josephus voeght'er eindelijk by, dat de fabel van het Sodomitisch lant geloof door zijne gedaente krijght: als of hy wilde zeggen, de zwartheit en verzengtheit van den gront des aertrijks heeft zoodanige fabel en verziering van het Sodomitisch lant veroorzaekt. Dan tot grondiger beright van het ontstaen dezer dingen en zee, dient de zake een weinigh hoger opgehaelt, en breder verklaert te worden.

Aen de zuid-oost-zijde des Heiligen Lants was, ten tijde *Abrahams* en *Loths*, een groot dal, het welk een gedeelte en uitterste eind van het velt *Aulon* was, en door het water des Jordaens bevochtight wiert. In dit dal waeren veel lijm-putten, en vijf steden, als *Sodoma*, *Gomorrha*, *Adama*, *Seboim* en *Segor*: waer over die oort, na deze vijf steden, by *Hieronymus* en andere, op Grieksch, *Pentapolis*, dat is, *Vijf-stad*, genoemt wort. Ziet p. 160. Penta-polis.

Deze lantstreke en oort was te dier tijde boven-mate lustigh en vruchtbaer, en wiert door *Loth* tot eene

woon-

woon-plaetſe verkoren, en week, wanneer hy zich van *Abraham*, zijnen oom, ſcheide, derwaerts met zijn vee en huisgezin. *Moſes* ſtelt dezen oort zeer duidelijk in de volgende woorden ten toone, Geneſ. 13. *En Loth hief zijne oogen op, en hy zagh de gantſche vlakte des Iordaens, dat hy die bevochtighde: eer de Heere Sodoma en Gomorrha bedorven had: want zy was als den hof des Heeren, als Egypten-lant, als ghy komt tot Zoar. Zoo koos Loth voor hem de gantſche vlakte des Iordaens, en Loth trok tegen 't ooſte: en zy werden geſcheiden, de een van den anderen. Abraham dan woonde in den lande Kanaan, en Loth woonde in de ſteden der vlakte, en ſloegh tenten tot aen Sodom toe.*

Ioſephus ſchrijft by-na in een zelven zin aldus: *Abraham was vergenoeght met het gedeelte van de berghachtige lantſtreke, de welke hem overgelaten was, en koos zijne woon-plaetſe in de ſtad Hebron. Maer Loth vielen de vlakke landouwen te beurt, en de vlakte neffens den Iordaen, niet verre van de ſtad Sodoma, de welke toen fraei en groot was; maer nu door de goddelijke wrake en gramſchap verdelght is: zulx geen kenteken meer daer van overgebleven is.*

De inwoonders dezer vijf ſteden, zoo de zelve *Ioſephus* getuight, bezaten grote rijkdommen, hadden talrijk jongmanſchap, en ſtonden onder vijf koningen: want ieder ſtad wiert door een byzonderen koning beſtiert, die door de koningen van Aſſyrien gevangkelijk weghgevoert, doch door *Abraham* hen weêr ontweldight wierden.

Wanneer eindelijk d'inwoonders dezer ſteden, door hunne rijkdommen, dertel en opgeblazen waren geworden, en zich tot alle vleeſchelijke welluſten en vuiligheden hadden overgegeven, zoo wiert God hier door beledight en vertoornt, en beſloot de ſchuldige ſtraffe van hun hovaerdye en baldaet hen op te leggen: gelijk hy ook hun lant der wijze verwoeſte, dat het namaels gewaſſen noch vruchten voortbraght. Want na dat *Loth* met zijne twee dochteren, en huisvrouw, door d'engelen uit de ſtad gebraght was, met verbodt van niet achter zich om te zien, zoo deed de Heere zwevel en vuur over *Sodom* en *Gomorrha* uit den hemel regenen, en keerde de ſteden om, en de gantſche vlakte, en alle d'inwoonders dezer ſteden, en ook het gewas des lants. Maer zijn huisvrouw, ter oorzake van het overtreden des gebodts, in het achter om te zien, veranderde in een zout-pylaer. Geneſ. 19.

Van gelijken ſchrijft *Ioſephus*, dat God een ſchicht in de ſtad wierp, en die met d'inwoonders verbrande, en het lant ook door een gelijken brant verwoeſte. Dies vergingen met d'inwoonders de ſteden zelfs: en de geheele lantſtreke wiert met een vuil meir bedekt en overſtelpt.

Moſes getuight het zelfſte. *En Abraham maekte hem des zelven morgens vroegh op, na die plaetſe, daer hy voor het aengezichte des Heeren geſtaen had. En hy zagh na Sodom en Gomorrha toe, en na het gantſche lant van die vlakte: en hy zagh, en ziet daer ging een rook van den lande op, gelijk de rook eens ovens.* vers 27, 28, 29.

Tacitus beſchrijft deze aen-zee-gelege lantſtreke aldus: *Niet verre van deze zee zijn velden, die eertijts, naer men zeidt, vruchtbaer, en met groote ſteden bewoont waren; maer door het inwerpen des blixems verbrant zijn. De kentekenen zijn'er noch van overgebleven, en d'aerde, de welke haer gezengt vertoont, heeft haere vruchtbare kracht verloren: want alles, zoo wel 't geen van zelf voortkomt, als dat met de hant gezait is, 't zy het tot een kruit of bloem opſchiet, of tot zijne gewonelijke gedaente opgroeit, wordt zwart en ydel, en verdwijnt, als tot aſch.* Hy voeght'er by: *Gelijk ik wel toe-ſta, dat de Ioodſche ſteden door het hemelſch vuur verbrant zijn; alzoo vertrou ik ook, dat d'aerde door den damp der zee vergiftight, en d'overzwevende lucht bedorven wort, en daer door de jonge gewaſſen en vrughten verrotten: zijnde zoo wel de gront, als lucht, zwart.*

Zoo eenige beveſtigen, hoewel zonder bewijs van eenige waerſchijnelijkheit, zouden'er noch drie ſteden zijn, de welke ieder op eenen heuvel van deze bergen leggen. En ontrent tot de hooghte van drie of vier ellen zou noch een zeker ſlagh van bloet gezien worden, dat als rootachtigh waſch, met vocht gemengt, verbeeldt. Ludov. Rom.

Zoo *Strabo* getuight waeren eertijts aldaer

Digitized by Google

aldaer dertien bewoonde steden, welker hooftstad *Sodoma*, of, gelijk hy eigentlijk spreekt, die van de Sodomiten was, en zestigh stadien in den omtrek besloegh. Naer het schrijven van den zelven *Strabo* zou dit meir door een aertbeving en uitbersting van vuur, en van warme, en Joden-lijmige en zwevelachtige wateren ontstaen, en de steenen in brant geraekt zijn: en zommige dezer steden verzonken; en andere, door d'inwoonders, die vluchten konden, verlaten zijn.

Ten halven wege, tusschen *Ierusalem* en den Jordaen, na de zijde van deze zee toe, by eene plaetse *S. Moyses* genoemt, worden steenen gevonden, die steenen des lants der Sodomiten by de beêvaertreizers genoemt worden, en zeer stinken. Van de zelve maken zy vuur, even als van hout.

Strabo schijnt ook diergelijke steenen te gedenken, daer hy van deze lantstreke, ontrent deze zee, schrijft. *Vele tekenen geven de vuurige lantstreke te kennen: want men ziet rontom Moazada (de welke eene stad ontrent deze zee gelegen is) rouwe verbrande stenen.*

Zoo *Iosephus* schrijft, wiert noch by zijnen tijt het zout beelt, in welk *Loths* vrouw, tot straffe van haer omzien, verandert was, gezien. Desgelijx verhaelt *Brokard*, (die ontrent op 't jaer twaelf hondert en tachentigh in het Heilige Lant was) dat by zijnen tijt, tusschen den bergh *Engaddi* en de Dode zee, het zout-beelt van *Loths* vrouwe noch stont. Hy zou, om het zelve te bezightigen, derwaerts getogen zijn: maer was door het gevaer en moeielijkheit des weghs daer in belet geworden.

Ja men vind'er heden noch eenigen, die zeggen, dat ter zelver plaetse noch een grote en dikke steen van zout gezien wort, in den welken *Loths* vrouw verandert was. Anderen daer en tegen, en zelfs ooghtuigen, houden het voor een ydel uitstroisel, en louter verçierfel.

Men twijfelt onder de Godsgeleerden en uitleggers der plaetse, Gen. 19: vers 20. of *Loths* vrouw, wanneer zy tot zout verandert wiert, haere beeltenis en gestalte behielt; dan of zy in een pylaer, naer luidt van meest alle overzettingen, of in een wanstallige of ongevormde klomp verandert was geworden: gelijk ook het woort *Netsib* eenen *hoop* of *opper* betekent: het welk een wanstallige of ongevormde klomp of pylaer uitgeleit wort.

Bonfrerius daer en tegen wil het woort *Netsib* veel liever voor een beelt of gevormde klomp uitgeleit hebben.

Eenige willen hier ook het woort *zout* in gene eige betekenis; maer verbloemder-wijze genomen hebben: te weten, voor een eeuwigh-duurend beeltenis en gedenkteken: in welken zin de Schrift een onkreukbaer of vast verbont een *verbont des zouts* noemt:

Vier der gemelde steden wierden door het hemelsch vuur verdelgt: maer de vijfde, *Segor*, op verzoek en bede van *Loth*, door den Heere verschoont: derwaerts *Loth* zich met zijne kinderen met der woon begaf. Genes. 19.

Segor was niet verre van *Sodoma* gelegen, als blijkt uit *Moses* schrijven: want *Loth* trad in den dageraet uit *Sodoma*, en quam met zijn huisgezin in *Segor*, als de zon boven d'aerde opging. Genes. 19: 15, 23. Stad Segor.

De Talmudisten stellen *Segor* van *Sodoma* vier Italiaensche mijlen.

Segor wiert te voore *Bala*, of, na 't Hebreeusch, *Belach*, of *Bele* genoemt, als blijkt uit Genes. 14: 8. het welk op Hebreeusch, volgens *Hieronymus*, *opslokking* of *verslinding* bediet: welke *Bala*, of *Segor*, volgens een oude overlevering der Hebreen, zoo de zelve *Hieronymus* getuight, *Salisa* of *Salissa* wiert genoemt, te weten, van het woort *drie*: want *Schalosa* betekent by de Hebreen *drie*: het welk alzoo genoemt wiert, uit oorzake deze stad drie-mael in de hooghte door eene aertbeving opsprong: want deze twee woorden verschillen slechts in uitgang: waer by de Syriers de א *alef* voegen, en de צ in ז veranderen: want *Segor* wort op Syrisch *Zoar*, of *Zooara*, en anders ook by *Hieronymus*, en doorgaens by de zeventigh overzetters *Zogora* genoemt. *Zoar* bediet eigentlijk *klein*. Genes. 19: 20.

Bonfrerius wil de stad *Baalsalisa*, de welke 2 Reg. 5: 42. gedaght wort, voor een en de zelve met *Salisa*, anders *Segor*, gehouden hebben: want uit

Digitized by Google

uit oorzake zy in een dal gelegen was, als uit Genes. 19. te bespeuren is, zoo wiert zy *Baalsalisa* genoemt, dat zoo veel als *dal Salisa* gezeit is.

Des niet te min wil *Hieronymus* en *Eusebius* deze stad *Baalsalisa*, of anders by hen *Bethsalisa* genoemt, op de grensen van *Diospolis*, in de *Thamnitische* lantstreke, gestelt hebben.

Noch ten tijde van *Hieronymus* wiert *Segor* getoont, en lagh in het zelve namaels Romeinsche krijgs-bezetting. *Segor* wiert toen doorgaens *Palmer* of *Pannier* genoemt.

Esaias, cap. 15. en *Jeremias*, cap. 48. gedenken, in het profeteeren tegen *Moab*, *Segor*: niet uit oorzake het in het lant van *Moabitis* was; (want het lagh op deze zijde des Jordaens of Dode zee) maer uit oorzake het naby *Moabitis* lagh, en het geschrei der Moabiten, die gevangkelijk mosten weghgevoert worden, tot zoo verre kon gehoort worden.

Volken Essenen. In het lantschap van *Judea*, aen het Dode meir, dicht by de stad *Engaddi*, en *Massada*, hadden zekere volken, Essenen genoemt, hun woonplaetsen, die de derde, of, zoo andere willen, de zevende zekte der Joden dreven.

D'Essenen bezaten het binnenste van *Judea* na 't weste: en bewoonden, zoo *Josephus* schrijft, geen eene stad; maer vele hier en daer. † Zy waeren talrijk van volk, en hadden wonderlijke inzettingen. Het was een volk op zich zelf alleen, en in de gehele werelt boven andere wonderlijk, zonder eenige vrouw, schuuw van kinder-telen en byslapen, zonder gelt, maer zeer genegen tot dadelen. Dagelix wiert uit een groot getal van zamengelopen volken een schare herboren, die, uit een weêrzin in 't leven, fortuin tot hunne zeden dreef. Aldus was het een volk, dat door duizenden van eeuwen eeuwighlijk blijft: by wien niemant wert geboren: zoo zeer beroude hen het leven van andere.

† Plin. lib. 16. cap. 17.

Solinus, een na-aper van *Plinius*, beschrijft hen aldus: d'Essenen leven by een gedenkwaerdige tucht en leere, en zijn van de wet aller volken afgeweken. Daer zijn gene vrouwen. Zy onthouden zich geheel en al van byslapen: weten van geen gelt, en leven by dadelen. Niemant wort daer geboren: dies niet tegenstaende ontbreekt'er geen meenighte van menschen. De plaetse zelf is aen d'eerbaerheit toegeëigent. En schoon vele van over-al daer na toe wijken, zoo wort nochtans niemant ingelaten, 't zy die voor kuisch en onnozel berucht is: want die ook aen de minste misdaet deelachtigh is, alhoewel hy het inkomen met groot gelt zou willen kopen, wort goddelijker wijze afgekeert. Aldus blijft dit volk een onmetelijke reex van eeuwen eeuwigh: en men weet'er van gene kraemvrouwen. Dus verre *Solinus*.

Zy schuwen vlijtelijken de wellust: zijn inzonderheit genegen tot onthoudinge en spaerzaemheit. Zy beminnen zich onder malkandere boven maten, en deilen den behoeftigen mildelijken levens-behoeften uit, inzonderheit den genen, die eerst deze hunne zekte omhelsen: die hierom zeer vryelijken, en by-na wapenloos de reize tot hen aenvaerden. Zy zijn verachters van rijkdommen, doen evenwel den meesten dagh naerstigen arbeit. Joseph.

Zy voeden met grote naerstigheit jonge en vernuftige kinderen, zonen van andere, op: (want zy zelfs treden niet in den echten-staet) en gewennen hen tot d'orde van leven, die zy zelfs navolgen. Zy zijn spaerzaem in spijze en kleding: gruwen ook geheel en al van olye: maer omhelzen nochtans boven-mate reinigheit van lichaem en klederen. Ziet breder *Iosephus lib.* 18. *Antiq. c.* 2. en 2. *de Bell. Philo c.* 7.

Hazerim, anders *Idumea*.

De Talmudisten stellen, onder den tweeden tempel, tot zuider grenspalen des Heiligen Lants, *Kadesch Barnea* en *Askalon*: welke plaetsen lijnrecht tegen elkandere over lagen: de laetste, ten weste, aen de Middellantsche zee, en d'eerste, na het ooste, landewaerts in.

Dit gewest, dat buiten deze grenspalen, na Egypten toe, besloten lagh, was ongehavent en woest. Waer van de Talmudisten schrijven, dat die lant-

Digitized by Google

ſtreke, de welke in *Gerariku* is, tot aen den vliet van Egypten, van eene quade woonplaetſe is. Desgelijx ſchrijft *Strabo*, dat de lantſtreke, de welke na *Gaza* volght, onvruchtbaer en zandigh is.

Ziet pag. 20. Het zelve geweſt wiert eertijts door d'Aviten bewoont: te weten, van *Gaza* af, tot aen *Sichor*, de vliet van Egypten: naer luidt van *Moſes* woorden. Deut. 11:23. *D'Aviten, die in Hazerim*, tot *Gaza* toe, woonden.

Hazar is een woort, dat dikwils in deze zuider lantſtreke voor-komt, als *Hazar-Addar*, *Hazar-Gaddah*, *Hazar-Suſach*, &c. en ſchijnt een vlak velt te bedieden, de welke tuſſchen bergen gelegen is. Hier over wort de woonplaetſe der Aviten *Hazerim* genoemt, die met de Filiſtijnen getelt worden; hoewel byzonderlijk. Joſ. 13:7.

Eenigen houden *Hazerim* voor geen eigen naem van eene ſtad of lantſtreke; maer voor een gemeinen naem: naerdien dit woort op Hebreeuſch *boeven* betekent: waer over de Chaldeeuſche text, in plaetſe van *Hazerim*, *Petſiach* heeft: want *Petſiach* betekent eene *boeve*. In d'Arabiſche overzetting leeſt men *Rephah*.

Dit uitgeſloten gedeelte heeft namaels den naem van *Idumea* aengenomen. Waer over *Plinius* ſchrijft: *Van Peluſium af begint aenſtonts, na het ontſtaen des meirs Sirbonis, Idumea en Paleſtijn.* En niet alleenlijk dit gedeelte; maer ook een groot ander gedeelte van *Daroma*, of zuider *Judea*, heeft dien naem van *Idumea* bekomen. Hier over wort by *Diodoor* de *Sikuler* gezeidt, dat de Sodomitiſche of Dode zee neffens het midden van *Idumea* is. Desgelijx vint men by *Joſephus*, en in de boeken der Machabeen, zeer vele plaetſen onder den naem van *Idumea* gedaght, de welke by-na in het midden van *Iudea* gelegen zijn: want 1 Mach. 5:15. leeſt men, hoe de Machabeen, onder den overſte *Gorgias*, den vluchtenden vyant tot aen *Gadara*, en de vlakke velden van *Idumea*, *Azotus*, en *Jamnia* vervolghden. Desgelijx ſchrijft *Joſephus*, *lib.* 12. *Antiq.* 12. dat *Iudas* en zijne broederen den oorlogh tegen d'Idumeërs vervolghden, en hen van alle kanten beknelden: en de ſtad *Chebron* en *Mariſſa* veroverden, en in *Azotus* quamen. En doorgaens op meer andere plaetſen. In zijn eerſte boek tegen *Appio* zeidt hy, dat *Idumea aen Iudea paelt, en neffens Gaza leit.* Van gelijken ſchrijft *Strabo*, dat d'Idumeërs d'uitterſte weſter einden van Judea, na-by den bergh *Kaſius*, en den poel *Sirbonis*, bezitten.

Naer het ſchrijven van *Strabo* waren d'Idumeërs Nabatheërs; (dat een volk van *Petreeſch* of ſteenigh Arabien is) maer wierden door oproer van daer gedreven, en hadden zich by de Joden vervoeght, en hunne zeden aengenomen.

Het lant der Aviten, 't zy hoe men dat noemen wil, eindighde aen *Gaza*, en ſtrekte in de lengte van den vliet van Egypten, tot vier en tzeſtigh duizent ſchreden. Doch aldaer eindighde het nieu *Idumea* niet; maer ſtrekte verder tot in *Iudea*, en begreep onder dien naem, met zijn beſtek, de ganſche brete des lants van de Middellantſche zee af tot aen de Sodomitiſche zee.

Het beſloegh eerſtelijk den ganſchen ſtam van *Simeon*, wiens grootſte gedeelte wel binnen het lant der Aviten beſloten was: maer ook geen klein gedeelte ſtrekte verder in *Iudea*.

Nieu *Idumea* beſloegh ook de gehele zuider lantſtreke van *Iudea*, de welke, volgens ſchrijven van *Hieronymus*, eigentlijk *Daroma*, dat is *zuider*, genoemt wort: welk *Daroma* in een opper of neder *Daroma* beſtont. Dies, wanneer de Schrift het zuide van *Iudea* van *Idumea* ſcheit, Num. 34. en Joſ. 15. dat pael-ſnoer hier door nu gebroken is, en het ganſch zuide van *Iudea* ook *Idumea* genoemt wort.

Hoe verre dit nieu *Idumea* tot in *Iudea* ſprong, kan niet vaſt bepaelt worden: naerdien het zich binnen gene palen behield: 't en zy daer de maght of bedrogh van dien landaert zich zelven niet verder kon uitſtrekken. *Ioſephus* ſchijnt nieu *Idumea* byna tot aen *Hebron* uit te ſtrekken.

Uit het beſchrijven van *Markus* is ook de gelegentheit van *Idumea* aen dien oort te beſpeuren, daer hy zeid: *Dat een meenighte van Galilea, Iudea, Ieruſalem, Idumea en Over-Iordaen, hem* (Chriſtus) *navolghde.* cap. 3:8.

By

Digitized by Google

By de later schrijvers worden de grenspalen van dit Idumea verscheidentlijk gestelt. Volgens *Bonfrerius* begint Idumea van den bergh *Kasius*, en poel *Sirbonis*, en strekt oostwaerts tot aen Judea. *Ferrarius* stelt Idumea tusschen Petreesch Arabien en Egypten, en zijn begin aen de westzijde des Jordaens. *Kluverius* plaetst Idumea tusschen Petreesch Arabien, Judea, en de Middellantsche zee: van gelijken *Baurtrand*, tusschen Judea, Arabie en Egypten. In 't kort, Idumea was onder de vijf lantschappen van Palestijn het zuiderlijkste, en een groot gedeelte van byzonder Palestijn, of lant der Filistijnen.

Dit nieu of klein Idumea, dat een groot gedeelte van Judea is, wort, van wegen de nabyheit aen het oud of ooster en groot Idumea, alzoo eigentlijk genoemt: of liever, van wegen de Idumeërs, die van daer derwaerts verhuist waeren, en het ingenomen, en de Joodsche wetten en zeden namaels aengenomen hadden. Zoodanigh een was koning *Herodes d'Askaloniter*.

Dit Idumea is eigentlijk het neder, of klein of nieu Idumea genoemt, tot onderscheidt van een ander opper en groot Idumea, dat hoger na 't ooste lagh; hoewel niet verre van daer, en in het oud Verbont onder den naem van *Edom* gedaght wort.

Men heeft niet te twijfelen, wanneer de Joden, geduurende hunne zeventigh-jarige slavernye, buiten hun eigen lant, in Babylon om her zworven, of d'Edomiters, hunne oude en gezwore vyanden, hebben hunne erflanden, zoo veel hen mogelijk was, ingenomen, en daer in een vasten voet gezet.

D'Idumeërs, noch Egyptenaers, 't zy mannen of vrouwen, moghten in het eerste en tweede geslaght met d'Israëliten geen maeghschap maken; maer wel in het derde geslaght: volgens de woorden van *Moses*, Deut. 23: vers 8. *De kinderen, die hen* (den Edomiters) *in het derde geslaghte zullen geboren worden, elk van dien zal in de vergadering des Heeren komen.*

De voornaemste steden van klein Idumea waeren, te beginnen van het zuide, *Marissa, Rhinocorura, Raphia, Anthedon, Askalon, Asotos* en *Gaza*.

Hirkanus, de hoge-priester, en vader van *Alexander* de hoge-priester, viel, na de doot van *Antiochus*, koning van Syrien, in Syrien. Hy veroverde de steden van Idumea, als Adora en Marissa, en braght alle d'Idumeërs t'onder; doch vergunde hen in hun lant te blijven, by aldien zy zich wilden laten besnijden, en de Joodsche zeden aennemen. D'Idumeërs, uit begeerte en liefde van hun vaderlant, gedooghden de besnijdenis te doen, en een andere maniere van leven, op een zelve wijze, als de Joden, t'onderhouden. En sedert dier tijt zijn zy allereerst begonnen onder de Joden gerekent, en Joden genoemt te worden. Namaels wiert *Antipater*, een der voornaemste van Idumea, door *Alexander*, koning van Judea, en door zijne gemalin *Alexandra*, overste of lantvooght van gansch Idumea gemaekt. *Ioseph. Antiq. lib. 14. cap. 2.*

Naer het schrijven van *Eusebius*, was deze *Antipater*, en zijne voorouders priesters van den tempel van *Apollo*, die aen de muuren der stad *Askalon* stont. *Eusebius* voeght'er by, dat hy arm was, en uit armoede zijnen zoon *Antipater*, die door d'Idumeesche rovers gevangen was, uit den tempel van Askalon niet kon lossen. Daer nochtans *Iosephus* uitdrukkelijk schrijft, dat hy de vrientschap der Arabieren, Gazeërs en Askaloniters, onderhield, en hen met vele en grote geschenken vereerde.

Na hem volghde zijn zoon, die ook *Antipater*; maer te voore *Antipas* geheten, en een Idumeër van geboorte en afkomst was. Hy was geltrijk, strijtbaer, kloekzinnigh; maer muitziek. *Ioseph. 14. Antiq. cap. 2. Ægip. Excid. 1. c. 14. Phot. Bib.* Hy spaerde geen gelt, om ieders gunste te koopen. Hier over, en om de deurluchtigheit van zijne voor-ouderen, verkreegh hy de heerschappye over zijn volk, *Ioseph. Bel. lib. 1. c. 5.*

Na in Judea, tusschen de gebroeders, *Hirkanus* en *Aristobulus*, tweespalt ontstaen was, (waer door het Joodsche volk in slavernye verviel) zoo hield *Antipater* den laetsten verdaght, en viel *Hirkanus* toe: ook maekte hy, door snoo beleit, *Aretas*, koning van Arabie, tegen *Aristobulus*

op,

Digitized by Google

op, en kreegh dien op zijde: door wien *Aristobulus* overwonnen, en Jerusalem belegert wiert.

Wanneer Jerusalem door *Pompejus* verovert, en *Aristobulus* gevangkelijk na Romen gevoert was, verviel eindelijk de heerschappye op *Hirkanus*. Als nu *Antipater* de zijde der Romeinen volghde, en hunnen veltoversten nu den eenen met lijftoght, en dan den anderen met gelt en krijghsknechten bystont, zoo raekte hy sedert hier door zoodanigh in 't kort in de gunste der Romeinen, dat *Scaurus* en *Gabinius* hem niet alleenlijk de grootste gezantschappen toevertrouwden; maer ook dikwils na zijnen raet luisterden. Gelijk hy wonder wel de herten der Groten met geschenken en gast-vry-heden wist te winnen.

Maer als *Antipater* reeds tot den hooghsten top van voorspoet opgeklommen, en daer en boven tot voorzorger van Judea gestelt was, zoo wiert hy door zekeren Jood *Malichus*, die hem en zijnen zoonen hunne opkomste en grootsheit benijde, ten huize van *Hirkanus*, over tafel, vergeven.

Hy had eene vrouw getrouwt, met name *Cypris*, een dochter van den Arabischen koning *Aretas*: by de welke hy vijf kinderen gewan, vier zoonen, als *Phasælus*, koning *Herodes*, *de Grote* gebynaemt, *Josephus* en *Pherora*, en eene dochter *Salome* genoemt. Namaels hebben de zoonen, *Phasælus* en *Herodes*, zich over de doot van hunnen vader *Antipatris*, aen dezen *Malichus* gewroken. Daer na stelde koning *Herodes de Grote* zekeren *Kostobarus*, zijne bloetverwant, tot prins of vorst over Idumea, of Gaza, en huuwde zijne zuster aen den zelven uit. *Kostobarus*, tot dezen trap van voorspoet verheven, begon nieuwe dingen te brouwen. Ja hy verviel tot die opgeblazentheit, dat hy niet alleenlijk *Herodes* bevelen weigerde te doen; maer zond ook aen koningin *Kleopatra*, met verzoek, dat zy voor hem, by haeren gemael *Anthonius*, het prinsdom van *Idumea*, dat *Herodes* afgenomen was, wilde verwerven. Ter zake van dit bedrogh en snoot beleit, zou *Herodes* hem doen doden hebben, 't en zy zijne gemaelin en moeder dat belet hadden. Maer wanneer hy hier over zijne gemaelin beledight had, trok die zonder toeven na *Herodes*, en zond *Kostobarus* eenen scheitbrief, en betighte hem daer en boven zwaerlijk: als dat hy de kinderen van *Baba*, die voor vyanden en muitelingen verklaert waeren, heimelijk in zijn huis ophield. Hier over wiert *Herodes* geweldigh verstoort, en deed *Kostobarus* en de kinderen van *Baba* aenstonts doden. *Ioseph. Antiq. lib.* 15. *c.* 11. *Euseb. Chron.* Dies doolt hier *Scaliger*: naerdien hy logent, dat *Herodes* dezen *Kostobarus* deed doden.

Te dier tijde was *Idumea* een der elf-plaets-vooghdyen van Judea, en de achtste in rang.

D'Idumeërs, eer zy onder de heerschappye van *Hirkanus* gedwongen wierden de Joodsche zeden aen te nemen, aenbaden en dienden zeer godvruchtelijk een afgod *Koza*: wiens priesterschap by de voornaemsten des volks bekleet wiert: gelijk onder andere de voorouders van *Kostobarus* dat bekleet hadden. Dies waeren zy by-na Heidenen. Wel hadden zy de Joodsche zeden en wetten aengenomen; maer waeren gene vrienden van de Joden, noch van hunnen godsdienst.

Het lant van Idumea was by ouds zeer volkrijk: want ontrent ten tijde van keizer *Vespasiaen* hadden zich twintigh duizent Idumeërs te Jerusalem, by de muitelingen, tot bystant, tegen de Romeinen, gevoeght.

Rhinocorura, en anders *Rhinocolura*.

RHinocorura, en anders by *Iosephus* en *Ptolemeus Rhinocolura*, en by *Stephanus Rhinocurata*, is een stedeken, volgens schrijven van *Hieronymus*, op
Anton. de grensscheiding van Egypten en Palestijn, en acht duizent schreden zuidwaerts van *Gaza*, vier en twintigh noortwaerts van *Ostracine*, en tnegentigh duizent van *Pelusium* gelegen. Desgelijx schrijft *Epiphanius*, dat de lantstreke der *Rhinocorureers* tusschen Egypten en Palestijn, en tegen over de Rode zee, gelegen is. Beide deze schrijvers schijnen hier in *Diodoor de Sikuler* gevolght te hebben: naerdien deez schrijft, dat *Rhinocorula* op de grensen

Digitized by Google

grenſen van Egypten en Syrie leit, niet verre van het naby gelegen ſtrant, en by na van alles, dat tot 's menſchen onderhout behoort, berooft is.

Zommige brengen de ſtad *Rhinocorura* onder Syrie: andere, als *Hieronymus*, onder Egypten: hoewel zy eigentlijk op de grenzen van Egypten en Idumea, neffens eenen vliet, de beke van Egypten in de Schrift genoemt, gelegen was, en onder het Heilige Lant behoorde. *Strabo* ſtelt *Rhinocorura* na de ſtad *Gaza* en *Raphia*, in Fenicie by Egypten.

Rhinocorura was alzoo, volgens ſchrijven van den zelven *Strabo*, na die genen genoemt, die de neuzen ſchandelijk verminkt, en aldaer ter woon overgebraght waren: namelijk *Rhinocorura* is een Griekſch koppel-woort, en betekent eigentlijk *neusverminking*: want als zeker koning der Ethiopiers in Egypten was gevallen, deed hy den quaetdoenders, in plaetſe van hen te dooden, de neuſen affnijden, en beval hen na die plaetſe met der woon te trekken: zulx zy van wegen de geſchondenheit des aengezights niet wederom derfden komen. (Strab. l.6.)

Diodoor verhaelt het zelfſte, en noemt den koning *Aktisanus*, en leit d'oorzake van die ſtraffe op de roveryen des volks, de welke deez koning traghte te bedwingen. *Seneka* wil dat deez koning een Pers was. *De koning der Perſen*, zeidt hy, *heeft de neuzen van al het volk van Syrie afgeſneden: waer om de plaetſe Rhinocorura genoemt is. Oordeelt ghy, dat hy verſchoont heeft, om dat hy de gantſche hoofden niet afhieuw? Hy was met een nieuwen ſlagh van ſtraffe vermaekt.* (l. 1. c. 60.) (lib. de Ira c. 20.)

Rhinocorura wort by de tzeventigh Griekſche overzetters tot zuider grenspael des Heiligen Lants geſtelt: want voor het geen by Jeſaias 27, 12. in 't Hebreeuſch tot aen *Nahal Miſraim*, (of *Neel* op Syriſch en Egyptiſch) dat is gezeit, *vliet van Egypten*, gelezen wort, hebben de tzeventigh overzetters in 't Griekſch, *tot aen Rhinocorura*, vertaelt: waer door zy, zoo *Hieronymus* getuight, niet zoo zeer de woorden der Schrift, als den zin der woorden uitdrukken: te weten, voor den grenspael zelven, ſtellen zy, om desſelven bekentheit, het geen, dat na by den grenspael is: want d'uitterſte grenspael des Heiligen Lants, na 't Zuide, is de vliet of rivier *Sihor*, op den wegh na Egypten. Jeſ. 13, 3. Jerem. 11, 18. (Ziet p. 8.)

Wijders, het qualijk en averrechts verſtaen dezer vertaling der tzeventigh overzetters heeft elders *Epiphanius* oorzake tot dwaling, en den Rhinocorureers aenleiding van een beuzelzinge overlevering gegeven.

Want hy oordeelt, dat *Nahal* of *Neel Rhinocorura* zelf zy. *Rhinocorura* (ſchrijft hy) *is vertaelt Neel. En aldus noemen d'ingezetenen het eigentlijk. In 't Hebreeuſch bediet het Lot.* Met welke woorden hy ſchijnt te kennen te geven, dat *Rhinocorura* by de Grieken een en het zelfſte is, het geen *Nahal* of *Neel* by d'Egyptenaers en Syriers.

Daer en boven gelooft hy, bewogen door overlevering der inwoonders, dat *Rhinocorura* dezelve plaetſe zy geweeſt, alwaer Noach, by loting, aen zijne drie zonen den geheelen aertbodem uitdeilde.

Doch zoo wel het een als het ander is ongerijmt, en zonder eenigh bewijs geſproken. Want by aldien *Rhinocorura Neel* zy, en *Neel* volkomen een en het zelfſte met *Nahal* is, zoo zal derhalve *Nahal Mitſraim*, dat by den profeet Eſaias gedaght wort, volkomen een en het zelfſte zijn, dat *Rhinocorura* van Egypten is. Het welk onmogelijk niet kan zijn: want alhoewel de ſtad *Rhinocorura* na by Egypten lagh, zoo behoorde zy nochtans onder Kanaan of het Heilige Lant, of altoos onder Fenicie, by Egypten, als *Strabo* duidelijk ſchrijft. (Hieron. in vita Hilar.)

Daer en boven bediet *Nahal* geen *Lot* eigentlijk genomen: maer een *bezitting* of *erfdeel*, zonder eenigh aenſchouw van lot.

Digitized by Google

Raphia.

IN *Idumea* lagh by ouds eene ſtad, *Raphia* by *Strabo*, *Polybius* en *Plinius*, en anders *Raphace* genoemt. *Strabo* ſtelt *Raphia* tuſſchen *Gaza* en *Rhinocorura*, desgelijx *Plinius* inwaerts na *Rhinocorura*: doch Ioſephus, tuſſchen *Gaza* en *Rhinocorura*, op de zeekuſte. *Ant. lib.* 13. *c.* 21.23. en noemt haer d'eerſte ſtad van Syrie, dewelke men in het reizen uit Egypten na Syrie ontmoet. *Bell. lib.* 5. *cap.* 14. *Polybius* ſchijnt *Raphia* in *Celeſyrie* te plaetſen.

De ſtad *Raphia*, wanneer zy onder de koningen van Syrie ſtont, wiert door *Alexander de Janneër*, koning der Joden, beſprongen, en verovert, en aldus onder het gebiet der Joden gebraght. *Joſeph. Antiq.* 13. *cap.* 21. 2: Wanneer zy door den oorlogh verwoeſt was, wiert zy door bevel van *Gabinius*, veltheer der Romeinen, herbouwt. *Joſeph. Ant. lib.* 14. *c.* x.

Ontrent de ſtad *Raphia* droegh zich des jaers vier duizent vier hondert zeven en tnegentigh, na de ſchepping der werelt, en twee hondert en zeventien jaren, voor des Zalighmakers geboorte, tuſſchen *Ptolomeus Philopator*, de vierde koning van Egypten, en tuſſchen *Antiochus de Grote*, koning van Syrie, een gevecht met by na gelijken neerlaegh ter weder zijde toe. Na het gevecht kreegh koning *Ptolomeus Raphia* en andere ſteden, door vrywillige overlevering der burgers, weer in bezit: want te voren had *Antiochus* hem die afgenomen. Strab. l. 16. Polyb.

Anthedon of Agrippias.

IN *Idumea* aen den oever der Middellantſche Zee, tuſſchen *Gaza* en *Raphia*, lagh by ouds eene ſtad *Anthedon*, en namaels *Agrippias* genoemt, dewelke *Plinius* na *Gaza* inwaerts ſtelt.

Joſeph. Ant. 13. l. 9. *Anthedon* wiert door *Alexander Janneër*, koning der Joden, met gewelt der wapenen, beneffens *Raphia* verovert: waer door het onder het gebiet der Joden geraekte.

Niet lang daer na wiert de ſtad *Anthedon*, dewelke beneffens vele andere ſteden door den oorlogh verwoeſt was, door *Gabinius*, lantvooght van *Syrie*, van wegen de Romeinen, herbouwt of hermaekt.

Koning Herodes heeft namaels den naem *Anthedon* in dien van *Agrippias*, ter eere van zijnen vrient *Agrippa*, doen veranderen. Hy deed ook door eene overgroote welgenegentheit den naem van zijnen vrient op de poorte ſchrijven, dewelke hy zelf in den tempel ſtichte.

Volaterranus wil, dat d'aeloude ſtad *Gath Anthedon* zy: *Niger* hout *Anthedon* voor de ſtad *Lariſſa*, dewelke heden *Laris* wort geheten, en de Syriers *Sizara* noemen. *Niger* voeght'er by, dat *Lariſſa* heden eene kaſteel is, *Daron* genoemt. Ziet pag. 216. Leonard. Sidon. Stephan.

Lariſſa, en anders te recht in 't Arabiſch *Alaris* of *Arisk*, leit op de grenſen van *Paleſtijn* en *Egypten*, of in de zandige woeſtijne tuſſchen *Syrie* en *Egypten*, op den oever der Middellantſche Zee. Gol. in Alferk.

By *Anthedon* ſtelt *Plinius* eene bergh *Angaris*, en anders *Engaris*.

Kaſteel Doron.

Will. Tyr. l. 20. c. 25. HEt kaſteel *Doron* was gelegen in *Idumea*, over de beke van Egypten, omtrent een zeſte deel van eene mijle van den oever der Middellantſche Zee, en eene mijle Zuidwaerts van de ſtad *Gaza*, op eene kleine verheve plaetſe, als eene heuvel. *Amalrik* of *Almerik*, de vierde Kriſten koning van Jeruſalem, deed dit kaſteel, om de palen zijns rijks wijder uit te zetten, en de tollen der wegen des te veiliger t'ontfangen, uit d'afbraken van eenige oude ge-

Digitized by Google

gebouwen, (waer van noch eenige kentekenen overgebleven zijn) ontrent des jaers elf hondert drie en zestigh stichten.

Tyr. l. 20. c. 21. Volgens verhael der oude inwoonwoonders van dien oort aen *Tyrius*, ontrent des jaers elf hondert en tnegentigh, stont voorheene aldaer een klooster der Grieken: waer van de plaetse noch ten tijde van *Tyrius* den ouden naem behield, en *Doron* wiert genoemt: het welk zoo veel zeggen wil, als huis, of verblijf-plaetse, of wooninge der Grieken.

Dit kasteel was klein, en binnen 's muurs naulix een kleine steenwerp groot: vierkant en gesterkt op ieder hoek met eenen toren: welker een in dikte en vastigheit uitmunte: maer het had gene grachten, bolwerken, noch voormuuren.

Eenige lantluiden van d'omleggende plaetsen, die koophandel met hun vee en lantgewassen dreven, vergaderden aldaer t'zamen, en bouwden neffens het kasteel een vlek, dat allengs tot eene voorstad aengroeide: want de plaetse lagh wel ter neering: en kon de gemeene man daer beter aen de kost geraken, als in de steden.

Doron door Saladijn vergeefs belegert. Des jaers elf hondert acht en zestigh, in wintermaant, wiert dit kasteel door *Saladin*, koning van *Syrie*, met een heir van veertigh duizent ruiters belegert: waer over de dier tijde, van wegen koning *Almerik*, zeker *Anzelle de Paz* gebood. *Almerik*, des verwittight, trok met een heir van twee hondert en vijftigh ruiters en twee duizent voetknechten, verzelt met het kruis des Zalighmakers, (gelijk dat in alle gevechten tegen den vyant gewonelijken mee gevoert wiert) *Rudolph*, bisschop van Bethlehem, en den rijxkancellier, *Bernard*, bisschop van *Lydda*, en eenige weinige prinsen, den achtsten van winter-maent uit de stad *Askalon* na *Gaza*, en toogh des anderen daeghs voor zonnen opgang, gesterkt met de tempelier-broeders uit *Gaza*, recht op het kasteel *Doron* aen, daer hy, in het gezicht des vyants, behouden inquam. Waer door *Saladin*, na een belegh van twee dagen, en het verbranden der poorten, opbrak, en na de stad *Gaza* trok, en die, behalve het kasteel, veroverde, en alle d'inwoonders doode.

Adrichom noemt dit kasteel *Daron*, en schijnt dien naem te duiden op het geen by Ezechiel 20, 46. *Darom*, of, na 't Syrisch of Chaldeeusch, *Daroma* wort genoemt: hoewel *Hieronymus* eigentlijk, door het woort *Darom* of *Daroma*, het Zuider gedeelte van *Judea* verstaet: gelijk hy ook, na den voorgang van *Symmachus*, by Ezechiel het woort *Darom Zuyde* vertaelt heeft.

Bergh *Kasius* of *Kassius*.

De berg *Kasius* of anders by *Ptolomeus* en *Dio Kassius*, met het verdubbelen der letter S; *Kassius* genoemt, leit tot een scheitpael, volgens schrijven lib. 2. & 3. van *Herodoot*, tusschen *Syrie* en *Egypten*, of op de grensscheiding van *Syrie* en *Egypten*, naby het uitterste westereind van *Judea*, dat d'Idumeërs bezaten, en duizent stadien westwaerts van Strab. de stad *Jamnia*, en drie hondert stadien (of acht grote duitsche mijlen, of veertigh duizent schreden) Noort of Oostwaerts van de stad *Pelusium*, Antonin. neffens het Meir of den poel *Sirbonis*: Herodot. hoewel *Plinius* den poel *Sirbonis* acht en twintigh duizent schreden van den bergh *Kasius* stelt.

Fetrar. De bergh *Kasius* strekt tusschen de Middellantsche en rode Zee, tot hondert en vijf en twintigh duizent schreden. Het is een uitstekende zandige Strab. l. 16. duin, en waterloose bergh.

De bergh *Kasius* wort by de Syriers *Kasi* genoemt, dat *afpalend* gezeit is; uit oorzake hy *Syrie* van *Egypten* afpaeld.

Wijders, op dien bergh, of in de na- Joseph. bygelege stad *Pelusium*, stond by ouds Antiq. lib. 5. c. 6. een tempel van den Kassischen *Jupijn*: dien men te recht en beter *Pael-god* zou mogen noemen. Deez, zoo *Achilles Tatius* getuight, wiert met een uitgestrekte hant afgemaelt, houdende in dezelve een granaet-appel, om zekere zinrijke en geheime bediedenis. Te weten daer door wiert bediet, dat die God

Bachart. 831. de lantpalen byzonder van *Palestijn* beschermde, wiens inwoonders tot een teken of zinstael een granaet-appel hadden.

Strab. Plin. Op den bergh *Kasius* leit het lijk van den groten *Pompejus*: want na by dezen bergh wiert hy door list der Egyptenaers gedoot Desgelijx schrijft *Plinius*, dat de grafstede van *Pompejus* op den bergh *Kasius* was. *Dio Kassius* getuight het zelfste in de volgende woorden: *Pompejus quam by den bergh Kassius te sneuvelen, op den zelven dagh, op den welken hy eertijts over Mithridates en over de zeerovers gezegen-praelt had. En alhoewel hy alle de Kassier burgers uit kraght van zeker Orakel verdaght hield, zoo wiert hem nochtans door geenen Kassier burger lage geleit; maer hy wiert by den bergh van dien zelven name ter neer gematst en begraven.*

Aen de voet van den bergh *Kasius* lagh by ouds ook een stad *Kasium*, en by *Antoninus Kassium* geheten.

Lantschap van *Kasiotis* of *Amalekitis*.

NA den bergh of stad *Kasius* of *Kassius* wiert ook d'omleggende lantstreke *Kasiotis* of *Kassiotis* genoemt, welk *Kasiotis* een ander van het *Kasiotis* in *Syrie* is. (Ziet Syr. pag. 134.) *Lichtfoot* hout voor niet ongerijmt de Hebreeusche woorden *Jad Tzal Ches Jah*, by Moses Exod. 17, 16. aldus te vertalen: *De hant des Heeren is tegen Kasiotis*: in plaetse meest alle d'overzettingen luiden: *De hant op* (of tegen) *den Throon des Heeren is, &c.* Te weten, hy wil uit *Ches Jah*, *Kasiotis* gespelt, en dat voor het lant der Amalekiten gehouden hebben: naerdien *d'oorlogh*, gelijk men in het vervolgh desselven veirs leest, *den Heere met Amalek was*. Want gelijk dit gewest of lantschap *Kasiotis* ten Zuide van Kanaan, Judea, of Heilige lant lagh; alzoo woonden ook d'Amalekiten in 't lant (van Kanaan) ten Zuide, Num. 13, 29: hoewel niet in het lant van Kanaan zelf; maer op de Zuider grenspalen, tegen het lant van Kanaan gelegen; en neffens de Kanaaniten: want d'Amalekiten worden in de Schrift doorgaens neffens de Kanaaniten gestelt. Num. 14, 43, 45. (Bonfr. in Pentat.)

lib. 2. Ant. c. 1. Zoo veel men uit *Josephus* kan bespeuren, was het lant der Amalekiten, dat hy *Amalekitis* noemt, als een gedeelte van *Idumea*, gelijk *Gobolitis* een ander gedeelte: want onder den naem van *Idumea* was by ouds een wijdstrekkend gewest begrepen: wiens deelen na d'eerste geleiders der Kolonieren of volk-plantelingen genoemt waren, gelijk zy ook die namen namaels behouden hebben. Dit blijkt onder andere uit 2 Chron. 25, 14. alwaer d'Edomiten gezeit worden door koning *Amazia* geslagen te zijn: want onder den naem van Edomiten worden d'Edomiten, Amalekiten en Geboliten verstaen, als duidelijk uit het schrijven van *Josephus* blijkt, die elk volk by name afzonderlijk noemt.

Of het lantschap van Amalekitis, strekte, naer het schijnt uit het schrijven van *Josephus* te kunnen bespeurt worden, van *Pelusium*, eene stad op de grenssen van Egypten gelegen, tot aen het rô Meir: (lib. Ant. 7. c. 8.) want na *Josephus* verhaelt heeft, hoe Saul met sijn heir in het lant der Amalekiten gevallen was, en alle d'inwoonders verdelght, en den koning *Agab* gevangen genomen had, zoo voeght hy aenstonts daer op: dat Saul, hebbende alles overwonnen, van *Pelusium*, eene stad op de grens-palen van Egypten gelegen, tot aen de rode Zee, die gehele lantstreke verwoeste: latende alleen de volken der Sicimiten, die in het midden des lants *Madian* woonden, onaengeraekt. Dit schrijven van *Josephus* kan eenighzins door de Schrift bevestight worden. *Want d'Amalekiten, Girziten en Gesariten waren van ouds inwoonders des lants, daer men gaet na Sur en tot aen Egyptenlant.* 1 Sam. 27, 8.

En alhoewel bywijle d'Amalekiten onder d'Edomiten verstaen worden: (Bonfr.) zoo woonden zy evenwel buiten *Idumea*, eigentlijk alzoo genoemt, en bezaten neffens d'Edomiten het gedeelte des berghs *Seirs*, by *Kadasbrne*, waer door d'ingang tot het Heilige Lant was. Want het geen 2 Chron. 25, 14. van de kinderen van *Seir* gezeit wort, het

Digitized by Google

het zelfste wort by *Josephus* Antiq.lib. 9.cap. 10. den Amalekiten toegepast: te weten, de Schrift zeidt, dat koning *Amazia* de goden der kinderen van *Seir* had mee gebraght: die *Josephus* zeidt, dat *Amazia* van d'Amalekiten heeft mee gebraght. *Josephus* maekt ook d'Amalekiten gebuur-volken der Filistijnen. Ant. lib. 7. c. 14. Op eene andere plaetse schrijft *Josephus*: dat de genen, die het lantschap van *Gobolitis* en de stad *Petra* bewoonen, Amalekiten worden genoemt, en de strijtbaerste onder de volken, en ook de voornaemste waren, die zich tegen d'Israëliten, op hunnen toght uit Egypten na het Heilige Lant, by *Kadesbarne* in de woestijne stelden. Ant. lib. 3. c. 2.

Tot aen het lant der Amalekiten strekte ook het erfdeel des stams Efraims, als te bespeuren is uit Jud. 5, 14.

Ja d'Amalekiten bewoonden noch ten tijde van *Abdon*, richter Israels, het ooster gedeelte van den bergh Efraims, als zommige willen besluiten uit Jud. 12, 15. alwaer men leest, *Abdon wiert begraven te Pirhathon, in den lande Efraims, op den bergh des Amalekiters.* Hoewel anderen die woorden in een anderen zin duiden, en houden het woort *Amalek* voor den naem van eenen bergh, en willen gelezen hebben: *op den bergh Amalek. Dion Karthusianus* hout *Amalek* voor den eigen naem van eenen man.

In Jud. c. 12. Of men zou met *Bonfrerius* kunnen zeggen, dat deez bergh, de bergh *Amalek* na d'Amalekiten genoemt zy, die eertijts ten tijde der Kanaaniten den zelven bezaten: want te willen zeggen, dat ten tijde van den richter *Abdon* d'Amalekiten noch het ooster gedeelte van den bergh *Efraim* bewoonden, en daer na door Saul van daer verdreven en verdelght zijn, hout *Bonfrerius* geheel en al voor onbewijsselijk en ongerijmt: gelijk het ook tot noch toe ongehoort is, te willen zeggen, dat d'Amalekiten in het midden der Israëliten of tusschen d'Efraimiten gewoont hebben, die uit *Esau* herkomstigh waren, en doorgaens in de Schrift gezeidt worden op de bergen, die d'uiterste grenspalen des lants Kanaans ten Zuide besloten, en aen d'Edomiten paelden, te woonen.

Oorspronk der Amalekiten: d'Amalekiten hebben hunnen oorsprong en naem van *Amalek* bekomen, die een zoon van *Elifas* of *Alifaz*, *Esaus* zoon, was. Genes. 36, 12, 16. 1 Chron. 1, 36. dien *Elifas* by een bywijf *Timna* gewan: dies *Amalek* een onechteling was. Weshalve wierden de nakomelingen van *Amalek* na hem Amalekiten genoemt. Aldus wort de doot-slager van Saul, die uit dit volk gesproten was, een Amalekiter genoemt. 2 Sam. 1, 8, 13.

Zy wierden ook *Agageërs* of *Agagiters* genoemt: want *Aman*, die een vyant der Joden was, wort gezeidt een Agagiter te zijn, dat is, een Amalekiter, Esth. 3, 1. 8, 3, 5. 9, 24.

De naem *Amalek* wort by wijle voor den koning zelven genomen. Ex. 17, 13.

De Amalekiten wierden by ouds door koningen bestiert, die met een algemeinen naem *Agag* genoemt waren, als te bespeuren is uit Num. 24, 7: alwaer de koning, *die boven Agag zal verheven worden*, dat is, boven den koning der Amalekiten: (welker rijk eertijts zeer bloeiend was,) gezeit wort de bloeienste koning in waerdigheit, gezagh en maght te zijn. Aldus wiert ook de koning der Amalekiten genoemt, dien Saul in den oorlogh levendigh gevangen kreegh, en Samuel dode. 1 Sam. 15, 8. 20, 32, 33. — Wierden door koningen bestiert.

D'Amalekiten waren zeer felle vyanden van Gods volk: ten welken inzichte zy *vyanden Gods* genoemt worden. Exod. 17, 16. Zy stelden zich tegen d'Israëliten op hun toght uit Egypten, na het lant Kanaan, in *Raphidem.* Exod. 17, 1. Deuter. 25, 17, 18. Waer over God beval hunne gedachtenisse te verwoestigen, en geheellijk te verdelgen. Exod. 17, 14. Deuter. 25, 19. — Hun oorloogen.

Wel wierden zy toen door Josua overwonnen, en door de scherpte des zweerts geslagen: Exod. 17, 13, maer namaels versloegen zy, met bystant der Kanaaniten, weer d'Israëliten, die vermetelijk hen besprongen, tot *Horma* toe. Num. 14, 43. 44, 45.

D'Amalekiten versloegen onder beleit van *Eglon*, koning der Moabiten, d'Israëliten, en namen de Palmstad in bezit, Jud 3, 13.

Zy plaeghden, met de Madianiten en Oosterlingen, d'Israëliten, ten tijde van *Gedeon*: door wien zy overwonnen wierden. Jud. 6, 3, 33. 7, 12. &c.

Worden door Saul overwonnen. Saul versloegh d'Amalekiten, 1 Sam. 14, 48, van *Havila* tot aen *Sur*, dat voor aen Egypten is. 1 Sam. 15. 7, 8. Doch verschoonde koning *Agag*, en al het beste goet. Het welk den Heere grotelix mishaeghde: waer over Samuel Saul, wanneer hy by Samuel met de buit en koning *Agag* quam, voorzeide, dat de Heere hem verworpen had, en hy geen koning meer over Israel zou zijn: want Samuel had, door bevel des Heeren, Saul belast, *Amalek* of *Agag* te verslaen, en al wat hem toebehoorde te verbannen, en van den man tot de vrouw, van de kinders tot de zogelingen, van d'ossen tot de schapen, en van de kemels tot d'ezelen toe te doden: uit oorzake d'Amalekiten zich tegen d'Israeliten gestelt hadden, wanneer die uit Egypten quamen. 1 Sam. 15. want d'Amalekiten waren zondaers. ℣. 18. Voorts hieuw Samuel *Agag*, den koning der Amalekiten, in stukken. ℣. 33.

Saul, zoo *Josephus* schrijft, overwon alles van *Pelusium* af, welk op de grenzen van Egypten gelegen is, tot aen de rode Zee, en verwoeste de gantsche lantstreke.

Veroveren Ziklag. Koning David, wanneer hy in *Ziklag* of *Sikleg* woonde, toogh op met zeshondert mannen, en overviel d'Amalekiten, als ook de Gesuriten en Girziten. Namaels vielen d'Amalekiten, by Davids afwezen, in *Ziklag*, en verwoesten en verbranden de stad, en voerden de vrouwen, als ook Davids bywijven, *Ahinoam* en *Abigail* gevangkelijk wegh. Maer David vervolghde hen met vier hondert mannen: (want twee hondert mannen bleven aen de beeke *Besor*, by *Josephus Baselum* genoemt, uit vermoeitheit staen) en achterhaelde hen, en versloegh, en ontweldighde hen allen den genomen buit. 1 Sam. 30 Joseph. Antiq. lib. 7. c. 15.

Na David koning geworden was, braght hy den Amalekiten, en andere heidenen, vyanden des rijks Israels, groote neerlagen toe. 2 Sam. 18, 8. 1 Chron. 18, 11.

Amasia, koning van Juda, overwan d'Amalekiten, Edomiten en Gabiliten. Joseph. Ant. l. 9. c. 10. In de Schrift 2 Chr. 25, worden alleen d'Edomiten gedaght, die koning *Amazia* overwon: dies onder d'Edomiten ook d'Amalekiten te verstaen zijn. Na welke bevochte zege *Amazia* vermetel en opgeblazen wiert, begon God, d'oorzake der zege, te verachten, en, in plaetse van dien, de Goden t'eeren, die van d'Amalekiten gebraght waren, of de Goden der kinderen van *Seir*. 2 Chr. 25, 14.

D'Amalekiten, met d'andere heidensche gebuurvolken, rechten ten tijde van koning *Josafat* (of *Ozias* of *Ezechias*, zoo andere willen,) tegen Gods volk een eetgespan op, en raetslaeghden t'zamen tot hun verderf. Ps. 82, 4.

Uit de kinderen Simeons trokken vijf hondert mannen, na het geberghte van *Seir*, onder d'oversten *Pelatja*, *Nearja*, *Rephaja* en *Uzziël*, en sloegen eindelijk d'overigen der ontkomenen onder d'Amalekiten, en bleven aldaer sedert woonen. 1 Chr. 4, 42, 43. zulx d'Amalekiten geheellijk verdelght en uitgeroeit wierden.

Balaam of *Bileam* had d'uitroeing der Amalekiten voorzeidt, Num. 24, 20. en Godt zelf gedreight oorlogen tegen Amalek van geslaghte tot geslaghte. Exod. 17, 16.

Berseba.

B*Erseba*, of, na 't Hebreeusch, *Beersaba* of *Berschiba*, en anders *Berschebam* of *Beerschebah*, was eene stad, onder den eersten tempel, op d'uitterste Zuider grenspalen van Judea, of op d'uitterste grensen des stams van Juda, 2 Sam. 23, 7. en neffens *Idumea* gelegen: gelijk *Dan* d'andere Noorder grenspael was. Joseph. Ant. l. 8. c. 7. Waer uit die gemeine wijze van spreken in de Schrift ontstaen is: *Van Dan tot Berseba:* wanneer het gantsche lant van *Judea* in zijn volle brete bediet wort. Ziet pag. 8.

De stad *Berseba* wiert eerst den stam van Juda toegevoeght, Jos. 15, 28; maer daer na dien van *Simeon* gegeven, 19, 2.

In *Berseba* hebben Abraham en Isaak een lange wijle gewoont. Genes. 22, 19. en 26, 23. 28, 10. en aldaer dikwils offerhande aen den Heere gedaen, Gen. 21, 33. en 26, 25. Het zelfste wort van

Digitized by Google

van Jakob verhaelt, Genes. 46, 1.

In *Berseba* richten de zoonen Samuels, Joël en Abia, het volk Israels: dies te dier tijde het eene vermaerde stad schijnt geweest te zijn.

Zy was met d'afgoderye der Israeliten, of liever der Joden, besmet, als te bespeuren is uit Amos 5, 5. en 8, 14. 2 Reg. 23, 8.

Van *Berseba* was *Zibia*, moeder van koning *Joa*, geboortigh. 2 Reg. 12. 1.

Na *Berseba* vluchte de profeet Elias uit Jesreël voor koning Achab en Izabel, en van daer eene daghreize na de woestijne. 1 Reg. 19, 3.

Berseba of *Berschebah* bediet, zoo de taelkundigen uitleggen, *put des eets*, of *put der zevenen*, of *put des overvloets* of *volheit*: want *Ber* is op Hebreeusch, gelijk *Bir* op Arabisch, *eene put* gezeidt: en *Schebah* betekent *een eedt* of *zeven*, indien d'eerste letter een stip op de rechter; maer *volheit* of *overvloet*, indienze een stip op de linker hoorn heeft.

Berseba, of *put des eets*, was eerst de naem van eene put of plaetse, dewelke alzoo, door Abraham, van wegen den eedt, genoemt wiert: dien hy en *Abimelek*, koning van *Gerar*, neffens dezelve, tot bevestiging des opgerechten verbonts, gezworen hadden. Genes. 21, 33.

Of *Berseba*, dat is, *put der zevenen*, wiert alzoo van wegen de zeven Lammeren genoemt, de welke *Abimelek* tot getuigen des verbonts, en tot loon van de put en omgelege akker ontfing.

Na verloop van ontrent hondert jaren, is de naem dier plaetse, (die door Abraham aen de zelve gegeven was) om diergelijken voorval van zaken, door Isaak hernieuwt geworden. Gen. 26, 33.

Hieronymus daer en tegen vertaelt het woort *Seba* of *Scheba* op deze laeste plaetse van Moses *overvloet* of *volheit*: Te weten, Isaak heeft de put, door hem gegraven, *overvloet* genoemt, van wegen den overvloet des waters, dat zijne knechten in de gegrave put gevonden hadden.

Na deze put of plaetse wiert namaels de stad, dewelke aldaer gebouwt was, *Berseba* genoemt,

Men ziet'er noch heden eene put, dewelke by d'Arabieren op Arabisch *El bir Abouna Kalib*, dat is, *put van onzen vader Abraham*, wort genoemt: want d'Arabieren noemen Abraham *Kalib*. Anders wort *Berseba* ook op Arabisch *Bethgebrim*, dat is, *huis van Gabriel*, genoemt.

Ten tijde van *Hieronymus*, was, volgens zijn schrijven, *Berseba* noch een groot vlek, vijf duitsche mijlen zuidwaerts van *Hebron* gelegen: in het welk ook eene bezetting van Romeinsche krijgsknechten geleit was. Hier. in quæst. Genes. in loc. Heb.

Willem de Tyrier stelt (hoewel zonder eenigh bewijs) de plaetse, daer eertijts d'oude stad *Berseba* lagh, zes Fransche mijlen van de stad *Askalon*, naby de voet van zekere bergen, aen het begin van vlakke velden, die eens streeks tusschen deze bergen en de stad *Askalon* strekken. l. 14. c. 22.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, wiert, na genomen raetslot der gantsche gemeinte des koningrijks, op dezen oort, om d'uitvallen en stroperyen der stedelingen van *Askalon* (welke toen onder de Mahometanen of *Sultan* van Egypten stont) op de landen der Kristenen te beletten, een onoverwinnelijke vesting met muuren, bolwerken en torens gebouwt, de welke het kasteel van *Gybelin* of *Gallijn* en *Gabelina* genoemt was.

De voltoide vesting wiert den Hospitael-broeders van het hospitael van Jerusalem in bewaring gegeven: door welk middel de landen der Kristenen in rust en vrede bleven.

Marisa of *Marissa*.

M*Arisa* en anders *Marissa* was eertijts een rijke, machtige en middellantsche stad van *Idumea*, na by *Dora* gelegen: dewelke door *Judas* en zijne gebroeders, de Machabeen, verovert en verwoest: maer daer na weer door *Hirkanus* ingenomen wiert. *Pompejus* verloste *Marisa* en andere steden van de heerschappye der Joden: dewelke namaels door bevel van *Gabinius*, lantvooght van *Syrie*, herbouwt, en den ouden inwooners ter bewoon gegeven

Digitized by Google

ven wiert. Hoewel de Parthen niet lang daerna haer verwoesten.

Eertijts stont ook de stad *Marissa* onder *Aretas*, koning der Arabieren: maer *Alexander*, koning der Joden, zoon van *Hirkanus*, ontnam haer, beneffens vele andere steden, den Arabieren. Joseph. Ant. l. 12. c. 12. c. 13. Ant. 17. c. 21. en Ant. 14. cap. 25. Bel. 1. c. 5.

Ressa, en anders *Thressa*, was een kasteel van *Idumea*, het welk door koning Herodes verovert wiert. Ant. 14. c. 27. Ressa.

Meir of Poel *Sirbonis*.

De poel of meir, by *Plinius Sirbonis*, wort by *Stephanus Sirbon*, by *Herodoot* en *Diodoor Serbŏnis*, en by den zelven *Diodoor* ook *Barathron*, en by *Polybius Barathra* of *Bathra* genoemt. *Barathron* is eigentlijk een *afgront* gezeit.

Deze poel of meir leit op de grensscheiding van Palestijn en Egypten: neffens den welken de bergh *Kasius*, volgens schrijven van *Herodoot*, tot aen zee strekt: en na den zelven poel *Serbonis* is Egypten. Desgelijx schrijft *Plinius*, dat van het ontstaen des meirs *Sirbonis Idumea* en *Palestijn* begint. Hy schijnt ook het Meir *Sirbonis* veel nader aen *Palestijn*, en verder van de stad *Pelusium*, in Egypten, te stellen: daer en tegen den bergh *Kasius* verder van *Palestijn*, en nader aen *Pelusium*: hoewel *Sirbonis* in de lantkaerten tusschen den bergh *Kasius* en *Pelusium* geplaetst wort.

Diodoor stelt dezen poel tusschen *Celesyrie* en Egypten. Hy is, volgens schrijven van den zelven, geheel smal; maer wonderlijk diep, en strekt tot twee hondert stadien in de lengte. Eenigen begrooten de breete op vijftigh stadien.

Tusschen den zelven poel en oever der zee is een enge streke lants.

In het meir *Serbonis* zou *Typhon*, broeder van *Osyris*, koning van Egypten, zich verborgen hebben. Herod. lib. 3.

Strabo verwert den poel *Sirbonis* met de doode zee, en schrijft alle eigenschappen dezen poel toe, die de doode zee heeft. *Strabo* schijnt hier in ook eenige schrijvers tot voorgangers gehad te hebben, als uit het schrijven van *Plinius* te bespeuren is, die verhaelt: hoe eenigen geschreven hebben, dat de poel *Sirbonis* hondert en vijf schreden in den omtrek heeft. Ziet Pag. 562.

Deze poel wort heden gemenelijk by d'inwoonders van dien oort *Baranguerlu* genoemt, en drooght allengs uit.

Barathron wort by *Stephanus* ook eene plaetse na by den bergh *Kasius* genoemt.

Naer het schrijven van *Plutarchus*, in het leven van *M. Antonius*, wiert deze plaetse by d'Egyptenaers *Typhons uitwaessemìng* genoemt. *Penetus* vertaelt die *Golfo de Tenese*.

Zoo *Marius Niger* schrijft, wort *Sirbonis* by de zeeluiden *Stagnone*, en *Barathra*, by d'inwoonders, *Beyrena* genoemt.

Woestijne en zandige plaetsen tusschen *Syrie* en *Egypten*.

Tusschen Syrie en Egypten, of eigentlijk tusschen Idumea en Egypten, leit een woestijne of zandige, onvruchtbare en waterloze lantstreke, dewelke, inzonderheit in 't midden, door gene menschen bewoont wort, noch met dorpen of huizen bebouwt is, en by na lover noch gras voortbrengt: maer bestaet meerendeels uit heuvelen en duinen, hoewel die niet altijt gestadigh en gewonelijk in den zelven stant blijven; maer verwaien geduurighlijk. Men heeft'er ook gene vaste voetspoor des weghs: want naerdien het zant zeer fijn, gul en week is: zoo vallen de voetstappen, 't zy van menschen of beesten, aenstonts weer toe: waer om deze woestijne by de later Schrijvers *de Zant-zee* genoemt is: te weten, dewijl het zant, als de zee, door kraght Hieron. in Epitaph. Zant-zee.

Digitized by Google

kracht der winden herwaerts en derwaerts gints en weder verstuift; en schielijk tot zeer hoge bergen opgeheven wort. En uit oorzake aldaer geen voetpadt noch gebaende wegh is, dien men in het reizen door deze woestijne op 't spoor, als leitsman, kan navolgen, zoo dienen zich de reizers (als of men in de wilde en woeste zee zou zeilen) van een kompas, waer na zy zich in het reizen stieren en richten.

Des onaengezien loopen de reizers noch groot gevaer: want zoo by geval de genen, die daer door reizen, de Noorde en Zuide windt tegen malkandren aen kregen, zy zouden door het zandt overstelpt worden, en alle te sneuvelen komen: want alhoewel zy voor de wint afgaen, zoo worden zy nochtans by wijle, door de dikke dwarrel-winden en storm-zanden, zoodanigh overvallen en omçingelt, dat d'een den ander uit het gezicht verliest, en op een afstant van tien schreden niet kan zien.

Om voor het stuiven des zants, en voor de hitte der zonne bevrijt te zijn, reizen voorname luiden door deze woestijne, en allerwege in dien oort, op kemels, in houte kassen of korven, die by na gelijk de karren van Italien gemaekt, en zeer çierlijk vergult, en fraei geschildert zijn. Twee menschen kunnen bequamelijk in zulken kasse, dewelke op een kemel rust, zitten; hoewel met de benen kruisselings over malkanderen geslagen, na de Turksche wijze: dewijl men de voeten niet uitsteken kan: uit oorzake deze kassen wel breet, doch kort zijn. Gemeene luiden rijden gewoonelijk op peerden en ezels.

Deze woestijne is het wester gedeelte van de woestijne, door de welke de kinderen Israëls veertigh jaren omher zworven.

D'aeloude Grieksche Schrijver *Herodoot*, die ten tijde van *Darius*, *Hystaspes*, *Xerxes* en *Artaxerxes* heeft geleeft, gedenkt ook deze drooge en woeste plaetsen tusschen *Syrie* en *Egypten*, en noemt die het waterloos, of de waterloze plaetsen van *Syrie*.

De lantstreke, volgens zijn schrijven, tusschen de stad *Jenysus* en den bergh *Kasius* en poel *Serbonis*, groot omtrent drie daghreizens, is zeer waterloos.

D'Egyptenaers verzagen by ouds deze waterloze plaetsen, tot gerijf der reizers, van water, door het volgende middel. Uit gantsch Griekenlant, en daer en boven uit Fenicie, wierden tweemael des jaers vaten vol wijns na Egypten gevoert. Daer na deed ieder overste der stad de ledige vaten na *Memphis* vervoeren: die dan, met water gevult, na de waterlooze plaetsen van *Syrie* gebraght wierden. Herod. lib. 3.

Wanneer *Kambyses*, koning van *Persie*, met zijn krijgsheir na *Egypten* ten oorlogh opgetogen was, vond hy te dier tijde op deze waterloze plaetsen geen water in voorraet: dies hy, door raet van zekeren Egyptischen overloper *Phanes*, een verbont met den Arabischen koning oprechte, die alle zijne kemels met kemels-lere zakken vol water lade en na de waterloze plaetsen vervoerde: alwaer hy het heir van *Kambyses* verwaghte.

Zoo *Herodoot* anders had horen verhalen, had de koning der Arabieren het water uit den groten vliet *Korys*, die uit Arabie in de Rode zee stort, tot aen deze waterloze plaetsen, een streke van ontrent twaelf dagh-reizens, door een kanael of pijp, van ossen- en andere huiden t'zamen genait, doen leiden.

Josephus gedenkt ook deze dorre en waterloze lantstreke, tusschen *Syrie* en *Egypten*: waer over koning *Herodes* het krijghsheir van keizer *August*, dat uit *Syrie*, of uit de stad *Ptolemais*, door deze waterloze plaetsen, na *Pelusium*, een stad van *Egypten*, trok, en van daer weer te rugh keerde, op wegh van water en andere lijfsbehoeften verzagh: voor welken weldaet, en voor het vergasten zijns krijgsheirs te *Ptolemais*, de keizer *Herodes* met vele lantschappen en steden begiftighde. l. 1. c. 15. Bell.

Dezelve *Josephus* zeidt op eene andere plaetse, (daer hy de reize van *Titus*, *Vespasianus* zoon, uit Egypten na *Judea* beschrijft) dat *Titus* uit de grens-palen van *Pelusium* door deze woestijne trok, en by den tempel van den *Kassischen Jupijn* zijn leger neersloegh. Des anderen daeghs legerde hy zich by de waterloze stad *Ostracine*: van daer quam hy te *Rhinocorura*: daer na te *Raphia*, d'eerste stad van *Syrie*: toen te *Gaza*, en vervolgens l. 5. c. 14.

t'*Askalon*, *Jamnia* en *Joppe*, en van daer te *Cæsarea*.

Alfigiâr. Deze zandige lantstreke, tusschen *Syrie* en *Egypten*, wort heden by d'Arabieren op Arabisch *Alfigiâr* genoemt.

In deze zandige lantstreke is onder andere eene vertoef- of pleister-plaetse, *Refah* genoemt, de hedendaeghse uitterste zuider grenspael van *Syrie*: gelijk *Malathia* de Noorder is.

Hoedanigh *Bellon*, *Sandijs*, *Della Valle*, en inzonderheit onlangs *Thevenot*, deze lantstreke in het reizen van *Kairo* na *Gaza* bevonden hebben, en wat plaetsen op wegh aengedaen worden, zullen wy uit hun Schriften vervolgens in't kort verhalen.

Hhanque. Drie uuren reizens van de stad *Kayro* leit een vlek *Hhanque* of *Hangia* en *Chianica*, en anders *Chanira* genoemt: alwaer de Karavanen van Jerusalem gewonelijken hare eerste pleister- of vertoef-plaetse nemen.

Een dagh-reizen van *Hhanque* en vier mijlen van den oever der Middellantsche Zee leit een stedeken *Bilbis*, en anders gemeenelijk *Bilbeis* of *Bulbeys*, en by de Koptisten *Pselbes* genoemt. Zeker Arabische Schrijver *Makrizius* stelt het Lant *Gosen* of Lant van Gosen. *Gessen* van Egypten, Genes. 47, 27. ontrent *Bilbeis*: hoewel d'oort ontrent *Bilbeis* zandigh is, en niet als door d'overvloeying des Nijls of door vyvers kan bevochtight worden: en zou dienvolgens tot de vee-hoederye van Jakob onbequaem zijn geweest. Dies andere waerschijnlijker het lant *Gosen* ontrent de stad *Damiata* en *Tanis* stellen: naerdien ter zelver plaetse een zeer weirijke oort is: en hierom bequaem tot Iakobs veehoederye. Iakob quam uit het lant Kanaän, en begaf zich, met zijn gezin, door bevel van koning *Pharao*, in het lant Gosen ter woon. Genes. 45, 10. 46, 28, 29, 34. 47, 2, 4, 6. 50, 8. Exod. 8, 22. 9, 26. Het lant *Gosen* of *Gessen* was een en het zelve met het lant *Rameses* of *Ramesses*: want overal, daer in de Latijnsche overzetting het lant *Gosen* staet, heeft de vertaling der zeventigh overzetters het Landt *Ramesses*. Dit blijkt daer en boven uit Genes. 47, 6, 7. vergeleken tegen ỽ. 11. De geheele omleggende lantstreke of lant *Ramesses* wiert alzoo na d'ingelege stad *Ramesse* genoemt, dewelke door d'Israëliten in Egypten gebouwt wiert. Exod. 1, 11. hoewel zy slechts kan schijnen herbouwt te zijn: naerdien zy daer reeds te vore was. Gen. 47, 11. *Junius* en *Tremellius* houden de stad *Ramesses*, door d'Israëliten gebouwt. Exod. 1, 11. voor eene verscheide stad van de voorige, en voor de stad *Pelusium*. Namaels wiert *Ramesses*, zoo *Hieronymus* getuight, het vlek *Arsenoites* genoemt.

Bellon stelt ontrent een daghreizens Kauq. van *Kairo* een vlek *Kauq*: alwaer overvloet van lijftoght, als rijs, erweten, bonen, eyeren, appelen, peren, druiven, dadelen en vygen, te bekomen is.

Een grote halve daghreizens van Bellon. *Kauq* leit op eene verheven plaetse, niet verre van den Nijl, een vlek *Kataro* of *Katara* of *Katarro* genoemt, Vlek Kataro. dat in groote met *Kauq* over een komt, en met dadel-losschen omringt is. Men heeft'er zeer lustige hoven, van wegen het gerijf des waters: waer door het een zeer treffelijk dorp is. Daer na stelt *Bellon* het stedeken *Bilbeis*.

Een halve dagh-reize van *Bilbeis* leit een vlek *Koren* of *Alkoren*, en anders *Korrein* genoemt. Het lant tusschen beide is vlak, en met vele dorpen en vlekken bebouwt.

Wanneer men van *Bilbeis* Noortoostwaerts op-reist, ziet men op de rechte zijde, niet als eene onvruchtbare vlakte: maer op de linke zijde, na de Middellantsche Zee toe, een vruchtbare en bebouwde lantstreke, de welke door den Nijl of liever door eene scheute of gracht des Nijls overwatert wort, en rijk van dorpen, dadel- en Sykomoorbomen bosschen is. Men vint'er grote troepen van Gazellen of ree-bokken, die over deze vlakte omher zwerven.

Een halve dagh-reize van *Korrein* Salahia. leit een treffelijk vlek *Salahia* of *Salhia*, en anders *Salai* geheten.

De huizen bestaen'er slechts uit takken van palm- of dadel-bomen, die tot aen den stam toe overgeboogen zijn.

D'inwoonders houden in zekere Bell. vierkante perken, met riet afgeschut, hunne hoenderen, gansen en eenten. Men vint'er kemels, geiten, hoenderen, eyeren, gerst, broot, vijgen en andere lijfsbehoeften te koop.

Een halve dagh-reize van *Salahia* Thev. leit eene brugh, over de welke het water

ter van de Middellantsche Zee deurloopt: het welk op het velt blijft leggen, wanneer de zee haer beweeght en oploopt. Eenigen houden dit water voor den poel of meir *Sirbonis*.

Van *Salahia* beginnen de woestijnen, door de welke men, om uit Egypten na Syrien te reizen, of herwaerts, recht door moet trekken: want van *Bilbeis* af tot aen *Salahia*, reistmen flechts langs dezelve hene.

Na *Salahia* reist men ontrent vijf uuren door eene onbebouwde en onvruchtbare zandige vlakte, wildernis of woestijne: alwaer men niet ziet als Tamariscen-bomen en zeker slagh van Rhamnus of distelboom met rode bezien. Het zant dezer woestijne is zoo fijn, gul, bewegend en weghwijkend, dat de kemels en andere vracht-beesten naulix daer door kunnen komen, en t'elkens door het uitwijken des zants vallen. Waer over de voerluiden de heupen der peerden en ezels met lappen en doeken bewinden, om het vel, door het stoten tegen malkanderen, niet af te wrijven.

Elbir Devedar. Een halve dagh-reize van de gemelde brugh leit een plaetse *Elbir Devedar* genoemt, van wegen een put met zout en slijkigh water: want *Bir* bediet op Arabisch eene put. Aldaer verzien de Karavanen en reizers haer van goet water. Drie uuren reizens van daer is op den wegh eene put, als de voorige: en vijf uuren van daer leit een vlek niet verre van de Middellandsche Zee, *Katié* of *Kathia* geheten, en heeft een burgh of kasteel, alwaer tol betaelt wort. Daer is een put met versch water: hoewel dat, door zijne overgrote zoetheit, walghachtigh om te drinken is: maer een halve mijle van *Katié* is een put met goet water. Te *Katié* is overvloet van versche vis van een halven arm lang, en zoo dik en breet als karper, en ook zoo goet van smaek. (Vlek Katié.)

Quar. *Katié* wort voor eene der voornaemste plaetsen gehouden, de welke tusschen *Gaza* en *Kairo* gevonden wort.

Tot aen en voorby *Katie* duurt noch al de bovengemelde zandige woestijne.

Een stuk-weeghs van *Katie* is eene beke.

Zeven uuren reizens van *Katie* is eene ondiepe en smalle gracht; maer zeer lang, en gantsch met zeker zeer wit zout vervult: het welk nergens als van het regen-water gemaekt wort: naerdien het zant aen dien oort zulken kracht heeft: ongetwijfelt uit oorzake van desselfs grote zout of ziltigheit. *Sandÿs* stelt ter zelver plaetse eene put, *de put der slaven* genoemt.

Na een halve dagh-reize, komt men aen eene woestijne, zonder eenige woon-plaetse, *Birlap* genoemt, alwaer drie zout-putten zijn. Twee uuren reizens van daer is een put met zoet water, dewelke voor eenige jaren door den *Sanjak* van Egypten, tot gerijf der reizers, gemaekt wiert. Birlap.

Zes uuren reizens van daer komt men aen eene plaetse *Bir Akat* geheten, die ook in de woestijne is, de welke aldaer niet een eenige woonplaetse meer heeft; noch water, om de beesten te drenken. Deze wegen leggen noch al vol gul en bewegend zant. (Bir Akat.)

Zeven uuren reizens van daer is een put, *Sibil el Ber Akat* geheten, dewelke voor eenige jaren door zekeren *Aga*, die daer door na Konstantinopolen trok, gemaekt wiert. *Sibil* is eene plaetse, alwaer elk water om Gods wille kan bekomen. Deze put is met een koepel bedekt; dewelke op vier muuren van vierkante gehouwe stenen rust. Men treet onder deze koepel door twee poorten, tegen elkandre over staende, na men eerst vier of vijf trappen opgeklommen is.

De gantsche put is met gehouwen steen overdekt, behalve twee ronde gaten, ieder van de grote van een emmer: door de welke het water met een tou van een halve vadem lang, aen d'emmer gebonden, uitgeput wort.

Vijf mijlen reizens van daer, leit op de grensscheiding van Egypten en Palestijn, eene plaetse *Riche*, en anders *Arisk* en *Laris*, en by ouds by de Grieken en Latijnen *Larissa* genoemt, de welke toen eene voorname stad was. Tot aen deze plaetse, reistmen noch al geduurigh door gul en bewegend zand. Riche of Arisk.

Riche is een vlek, een weinigh van de Middellantsche zee gelegen, en heeft een fraei kasteel van kleine rotsstenen gebouwt: gelijk ook alle de huizen uit

uit die stoffe bestaen. Men ziet'er vele fraeie oude marmere kolommen: waer van de koffi-huizen en putten gestight zijn. Ook zijn'er de kerkhoven vol van diergelijke kolommen.

Tyr. l. 12. cap. 31. In deze stad *Larissa* of *Laris* overleed *Baldewijn*, de tweede kristen koning van Jerusalem, en eerste van dien name, des jaers elf hondert en achtien.

Een uure reizens van *Riche* leit een *Sibil* met zout water. Zeven of acht uuren reizens van daer komtmen aen eene plaetse, *Zaka* genoemt, dewelke in de woestijne zonder eenige wooninge is. Alleenlijk zijn'er drie putten met zeer ondeugend water.

Zaka.

Na *Zaka* volght een fraeie en lustige wegh. Een weinigh verder vindmen drie fraeie marmere kolommen: welker twee opgerecht staen: de derde leit ter aerde neer gevelt.

Niet verre van daer is een groote put met zeer goet water. Aldaer komt men aen een zeer lustigh en fraei velt, dat met graengewassen bezaeit is.

Acht uuren reizens van *Zaka* en zes mijlen zuidwaerts van *Gaza*, leit een vlek *Kauniones*, anders *Haniones* en *Chaniones* genoemt, alwaer men ook groote menighte van fraeie kolommen vind. Dicht by *Kauniones*, na de zijde van *Zaka*, is een *Sibil* met bitter water.

Kauniones.

Aldaer begintmen menighte van bomen en andere gewassen te zien, en lustige beemden: als ook menighte van vet vee. Zelf d'inwoonders, zoo groten als kleinen, zijn boven mate vet.

Daer is een zeer fraei kasteel, in het welk eene grote plaetse is. De Turken hebben in het kasteel hun verblijf, en de Moren en Felas in de huizen daer buiten,

Dit kasteel staet onder het gebiet van eenen *Aga Muteferaka*, die daer in, met een klein getal van krijgsknechten, zijn verblijf heeft.

Theven. Aen het vlek *Kauniones* eindight het hedendaeghs Egypten; waer onder *Kauniones* behoort.

Een uure van *Kauniones* is een *Sibil* met bitter water, en twee uuren van *Kauniones* een ander: alwaer men de stad *Gaza* in't gezicht krijght. Drie uuren en een halve van *Kauniones* is een brugh, onder de welken het water van zeer wijdstrekkende beemden deurvloeit. Men heeft'er ook zeer vele vruchtbare bomen van allerlei slagh: als ook meenighte van treffelijk vee. Op het eind van deze brugh is een put met goet water. Een uure van daer zijn twee *Sibils*; d'eene een weinigh van d'andere gelegen. Vijf uuren en een halve reizens van *Kauniones* leit de de stad *Gaza*.

Twee daghreizens van het vlek *Salatia* stelt *Bellon* tusschen Egypten en Syrie, niet verre van de Middellandsche Zee, een vlek *Belba* of vierkant kasteel, dat zeer onsterke muuren, en huizen naulix grooter als schapenstallen heeft. De lantstreke is zeer onvruchtbaer en zandigh; hoewel rijk van dadel-bomen bosschen en tamelijk van lijfsbehoeften verzien. *Bellon* hout deze lantstreke voor het gewest of lant, in Latijn *Palmirena*, en op Hebreeusch *Tadmora* genoemt. Ziet Syr. pag. 115.

D'inwoonders dezer lantstreke zijn schrael, mager, bruinverwigh, en door de zonne verbrant. Zy zitten niet, als de Turken, met de beenen kruislings onder 't lijf geslagen, als de snijders hier te lande; maer, als d'Arabieren, hurkende op hunne hielen, zonder moede te worden, schoon zy den gantschen dagh aldus zitten, zonder op te staen.

Een halve mijle van *Belba* is op eene vlakte een salpeterachtigh water, gelijk ook d'omleggende plaetse salpeterachtigh is.

Na eenige mijlen reizens ziet men de bergen *Sinai* op de rechte hant leggen: en reist op de linke zijde neffens de Middellantsche Zee.

Daer na volght een lange vlakte van zes uuren reizens, die geheel en al met een zoute stoffe bedekt is, dewelke *Bellon* voor het *Nitrum* der Ouden hout, en als zalpeter is: doch is evenwel geen zalpeter: want zalpeter wort uit verlege en vette aerde gekookt: daer deze stoffe uit de natuur voortkomt. Daer en boven laet dit natuurlijk *Nitrum* vele assche na, wanneer het gebrant wort, gelijk d'ouden die tot een van desselfs kentekenen gemaekt hebben: daer zalpeter in het branden gene assche nalaet. Dus verre *Bellon*.

De gehele wegh van Jerusalem tot Kairo te lande wort op vier hondert en tnegentigh Italiaensche mijlen (vier

Ita-

Italiaensche gerekent op eene gemeene Duitsche mijle) begroot, en aldus uitgerekent.

Van Jerusalem tot *Rama* zijn dertigh Italiaensche mijlen: van *Rama* tot *Azotus* veertigh: van *Azotus* tot *Gaza* van gelijken veertigh: van *Gaza* tot *Kathia* tweehondert en tien, en van *Kathia* tot de stad *Kairo* hondert en tzeventigh: t'zamen vierhondert en tnegentigh Italiaensche, of hondert en drie en twintigh Duitsche mijlen, min een vierendeel.

Alphonsus Tostatus begroot de lant-reize of wegh van *Gaza* tot aen de stad *Kairo* op t'zeventigh Duitsche mijlen, en deilt dien in twee delen: welker een gedeelte tot Judea of Heilige Lant behoort, en eene streke van ontrent twintigh mijlen bebouwt lant bevangt, en aen het kasteel *Doron* eindight: alwaer hy het einde des Heiligen Lants stelt. Het ander deel strekt van *Doron* tot aen de stad *Kairo*, en begrijpt eene streke van vijftigh mijlen: dewelke meerendeels woestijne is, die tot Egypten behoort.

Te weten het kasteel *Doron*, volgens schrijven van den zelven *Alphonsus*, leit van *Gaza* vijftien Italiaensche mijlen: dertigh mijlen van *Doron* leit eene plaetse, *de Kaep* of *hooft van Baroald* genoemt: van daer tot aen den bodem van zekeren poel, *Derisa* geheten, is een streke van dertigh mijlen, en van daer tot aen een andere kaep van den zelven poel zijn desgelijx dertigh mijlen: van daer tot aen eene plaetse *Rasacharon* genoemt, zijn veertigh mijlen, en van daer tot aen *Faramia*, en anders *Pharma*, dertigh mijlen: alwaer hy het begin van Egypten stelt: van *Faramia* tot aen *Kairo* zijn hondert mijlen: in alles eene streke van twee hondert vijf en tzeventigh Italiaensche, of tzeventigh duitsche mijlen. *Bellon* begroot den afstant tusschen *Jerusalem* en *Kairo* op negen daghreizen.

EINDE.

BLADWYZER

der lantſchappen, ſteden, bergen, vlieten, &c.

A.

Abaoth, eene ſtad. 55
Aain Gedide, een bron. 95
Aain Elzaitoum, een vlek. 135
Aain Charin of bron van Marye. 305
Aain Togar, een bron. 125
Abelmea, een hoeve. 201
Abel of Abela of Abelkeramim, een ſtad. 61
Abelmehula, een ſtad. 197
Abes, eene ſtad. 115
Abila, een vlek. 48
Abſaloms graf. 524
Accaron of Akkaron, anders Acharon, een ſtad. 227
Achilles of Odolla een bergh. 288
Achſaph, of Axab, Axaph, een ſtad. 133
Aciſap, of Axaph, een ſtad. 133
Adadremmon, een ſtad. 132
Adam d'eerſte menſch, of op den bekkeneel-begraven is. 334
Adams kapel. 382
Adara, eene hoeve. 201
Adaſa, een vlek. 203
Addus, of Addida, een ſtad. 201
Aditha, een hoeve. 201
Adom of Edom, een ſtad. 63
Adia, een vlek. 222
Adullam of Odollam, een ſtad en ſpelonke. 288
Ahie of Achalgai, een ſtad. 62
Ajalon, een ſtad. 312
Ajalon of Elim, een ſtad. 112
Akra, bergh van Jeruſalem. 330
Akrabata, een ſtad. 196
Akeldama, of Bloet-akker. 533
Alab, of Achlab en Ahalab. 133
Alamelech, of Allammelech, een ſtad. 137
Aloeth, Alooth, of Alaoth, een ſtad. 57
Alimis, een ſtad. 59
Aljordan, een lantſchap. 161
Alkala, een vlek. 308
Amaad of Amad, een ſtad. 133
Amalekitis, een lantſchap. 572
Amathiten, een aeloud volk des lants Kanaan. 24
Amathus, een kaſteel. 470
Amma, een ſtad. 133
Ammonitis of Ammanitis, een koningrijk of lantſchap. 52
Amon of Hamon, een ſtad. 133
Amorrhiten, volken des lants Kanaan. 20
Amthar, een ſtad. 119
Anaarath, een ſtad. 115
Ananeel, tooren van Jeruſalem. 344
Anathon, een ſtad. 119
Anem, of Engannim. 115
Aniel, een ſtad. 134
Angaris, een bergh. 570
Anthedon, een ſtad. 226
Anthedon of Agrippias, een ſtad. 570
Antipatris, heden Arſur, eene ſtad. 238
Anua, een ſtad. 119
Ar, of Areopolis, een ſtad. 50
Araba, een hoeve. 105
Aramathea, of Rama, een ſtad. 189
Arba, vader der reuzen volken. 22
Arbel, een vlek. 119
Arbela of Arbelis, een lantſchap en ſtad. 119
Archi-Atharod of Atharoth-Addar, een ſtad. 202
Argob, een lantſchap en ſtad. 63
Arim, een hoeve. 201
Arimanus of Arimna, eene ſtad. 60
Arkiten, een aeloud volk des lants Kanaan. 24
Aroer, een ſtad. 50
Arnonim of Aronnijn, een ſtad. 51
Aroſeth, een ſtad. 118
Arvaditen, volken van Kanaan. 19
Arſur, of Antipatris, een ſtad. 238
Aſaſonthamar, anders Engaddi, een ſtad. 295
Aſer, eene ſtad. 201
Askalon, een ſtad. 222
Aſochis, anders Aſochitos, een ſtad. 105
Aſor, of Jaſor, een vlek. 236
Aſor, of Haſor, eene ſtad. 116
Aſphaltitis, of dode-zee. 559
Aſtaroth, ſtad des koningrijks van Baſan. 47, 48
Aſtaroth Karnaim, een ſtad. 48
Aſſedim, een ſtad. 112
Aſto, een hoeve. 225
Atharoth-Addar of Archi-Atharod, een ſtad. 202
Atabyrion of Thabor, eenen bergh. 141
Ataroth, een ſtad. 63
Ataroth Sophan. 63
Aulon, een dal. 160
Avioth-Jair, of lant van Baſan. 47
Azanoth-Thabor, een vlek. 105
Azotus of Asdod, een ſtad. 224

B.

Baalam of Bileaam, anders Gethremmon. 197
Baalhaſor, of Baalchatſor. 204
Baalſaliſa, of Bethſaliſa, een ſtad. 201
Baca, een vlek. 134
Bahar Tabariah, of zee van Tiberias. 157
Bait Gebrail, een plaetſe. 246
Bakar, een lantſchap. 76
Bakkades, een lantſtreke. 132
Bakovens toren. 343
Barathron, eene plaetſe by den poel Serbonis. 576
Baris, Bari, een toren, anders Antonia. 361
Baſan, een koningrijk of lantſchap. 46
Bathanea, Batania, of Betaldis, een lantſchap. 72
Bathne of Bethen, een ſtad. 134
Beth-Zacharia. 301
Bekijn, een vlek. 187
Bekkeneel-bergh. 332
Belba, een vlek. 580
Beleb, eene ſtad. 113
Belina, of Bellena, een ſtad. 121
Belma, anders Helma. 113
Bera, een ſtad. 312
Bergen van Judea. 300
Bergh Seir. 79
Berothi of Berotha, een ſtad. 112
Berſeba, een ſtad. 574
Berſabe, een ſtad. 112
Beſloten hof. 299
Bethagon, eene plaetſe. 112
Bethanarea, anders Julias, een ſtad. 58
Bethanien, een vlek. 544
Bethanath, een ſtad. 112
Betharan, of Betharam, een ſtad. 61
Bethariph of Betharim, een hoeve. 201
Betharo of Betharros, een ſtad. 245
Beth-Dagon, eene ſtad. 137
Bethelea. 222
Bethemek. 134
Bethen, of Bathne, een ſtad. 134
Beeſthera, een ſtad. 48
Bethezobra of Bethezob, een ſtad. 63
Bethheked of Betheked, een ſtad. 206
Beth-Jaaz, een voorhof in Jeruſalem. 423
Bethiala of Bou ticelle, een vlek. 284
Bethlehem, een vlek. 112, 254

Beth-

Bethnemra, een ſtad. 61
Bethoannaba, of Bethoanabel, een ſtad. 201
Bethonim, een ſtad. 61
Bethphage, een vlek. 543
Bethſafafa, een vlek. 308
Bethſaida, een ſtad. 109
Bethſames, of Betſchemeſch, een ſtad. 112
Bethſchan of Scythopolis, een ſtad. 134
Bethſura of Bethſora, of Bethſur, een ſtad. 551
Bethſur, of Bethſora, eene ſtad. 281
Bethulie, een ſtad. 119
Betoanea of Bethania, eene plaetſe. 245
Bezech, of Beſck, een hoeve. 201
Bezek, een ſtad. 284
Bezetha, een bergh. 361
Bezetha, een heuvel van Jeruſalem. 329
Bithlehan of Bethlehem, een vlek. 254
Bir Akat, een vlek. 579
Boſra een ſtad 47
Bozra, of Botſra, een ſtad. 56
Bron van Filip. 290
Bron van Marye. 511
Bron der Apoſtelen. 95
Bron van St. Peter. 95
Bron van Jeſus en Marye. 96
Buria, eene ſtad. 133
Butis, of Berenice, een ſtad. 79

C.

CAlirrhoë, een vliet. 70
——— een ſtad. ibid.
Calvarien, een bergh. 332
Campo di Fabo. 173
Capher-Kan, een ſtad. 100
Cariathaim, een ſtad. 112
Cartha, een ſtad. 112
Catheth, een ſtad. 112
Cænaculum ſanctum, of H. Eetzale. 527
Cænopolis, of nieuwe ſtad van Jeruſalem. 329
Cedes, eene ſtad. 114
Cenereth, of zee Tiberias. 157
Ceſarea, een ſtad. 240
Chabelon, of Chabul, een lantſchap. 126
Chabul of Kabul, een ſtad. 137
Chamoan, een hoeve. 287
Charabe, een ſtad. 112
Characmoba, een ſtad. 50
Charoſeth, een ſtad. 118
Chatzar-Enan, een ſtad. 112
Cherith, of Chrith, eene beke. 156
Cheſelethabor, een ſtad. 124
Chiccar Jorden, een lantſchap. 160
Chinereth, zee van Tiberias. 157
Chorabe, een vlek. 120
Chrith of Cherith, eene beke. 156
Cimana, een vlek. 118
Cinoſar, of zee van Tiberias. 157
Corea, of Coreas, een ſtad. 201

D.

DAbereth, een ſtad. 115
Dabouri, een vlek. 125
Dagon of Dook, een kaſteel. 175
Dal Joſafats. 505
Dal des zoons Hinnons. 507
Dalmanutha, eene plaetſe. 72
Damasker akker. 251
Damna, een ſtad. 114
Dan, of Leeſem, een ſtad. 120
Datheman, een ſtad. 59
Davids graf. 421
Davids toren. 413
Daroma, of Zuider Judea. 571
Debbaſeth, een ſtad. 114
Decapolis, een lantſchap. 127. 156
Deir of Saffa, een vlek. 105
Dgeſer Jacoub, of Jakobs brugh. 155
Dibon of Debon, een ſtad. 55
Dimona, een ſtad. 55
Dioceſarea, anders Sephoris. 103
Dioceſarea, of Gath, een ſtad. 226
Dioſpolis, of Lydda, een ſtad. 185
Dium of Dion, eene ſtad. 79
Dobbele ſpelonke. 250
Doron, een kaſteel. 570
Dothain, Dothan, Dotha, een ſtad. 120
Dode zee. 559

E.

EBetz, een ſtad. 115
Echela, een hoeve. 309
Edema, een ſtad. 112
Eglon, een ſtad. 288
Edrai, Edrehi of Edrei, ſtad des koningrijks van Baſan. 47
Eduma, een vlek. 196
Eetzale des Zalighmakers. 527
Eglaim of Gallim, een ſtad. 57
Elaaſcheq, een toren. 110
Elba of Helba, een ſtad. 136
Elbeſehara, of Galilea, een lantſchap. 175
Elbir, of Michmas, een vlek. 204
Elbir Devedar, eene plaetſe. 579
Elceſe of Helcheſeir, een ſtad. 112
Ele le of *Elealeh*, een ſtad. 63
Eleutheropolis, een ſtad. 309
Elim of Ajalon, een ſtad. 112
Elon More, een dal. 161
Elſchertaa, een vliet de Jordaen. 149
Emath, anders Epiphania, eene ſtad. 137
Emaus, of Nikopolis. 552
Emek Schave, een dal. 161
Emek Melech, of konings Dal. 161
Emek Elagh of terpentijn dal. 547
Emek Raphaim of reuzen dal. 308
Emins of Emiten, reuzen, volken des lants Kanaan. 22
Enadda, Enhadda. 115
Enadda, een hoeve. 310
Enan of Enon, of Henan, een ſtad. 112
Endor, bron. 123
Endor, een ſtad. 123
Engaddi, anders Aſaſonthamar, een ſtad. 295
Engannim of Anem. 115
Enhaſor, Enaſor of Henaſor, een ſtad. 128
Enon of Ennon, een ſtad. 183
Enakims, reuzen, volken des lants Kanaan. 22
Ephraim, Ephrem, Ephron, een ſtad. 200
Ephron, anders Hephron, eene ſtad. 71
Ephron, een bergh. 200
Epiphania, anders Emath, een ſtad. 137
Ephra, of Ophra, een ſtad. 201
Ephrea, een hoeve. 200
Eriha of Jericho, een ſtad. 171
Eremnon of Remnon, een ſtad. 310
Erweten velt. 283
Esdrelon of Mageddo, een velt. 173
Eſebon, Heſebon of Hesbon, een ſtad. 57
Esthaul, of Estaol, een hoeve. 225
Esthemo, of Ethim, eene ſtad. 311
Eunegiar, een vlek. 126

F.

FAnuël of Panuël, anders Penuël, een ſtad. 62
Fereſiten, een volk des lants Kanaan. 23
Filiſtea of Filiſtiim, een lantſchap. 211
Filiſtijnen, volken des lants van Filiſtea. 212
Filips-bron. 290
Filips Ceſarea. 121
Froboleth, een ſtad. 114

Digitized by Google

G.

Gabaatha, een hoeve. 311
Gabaa Hachila, een heuvel. 310
Gaba, een ſtad. 114
Gabala, een ſtad. 136
Gabaragana, een ſtad. 136
Gabatha, een vlek. 105. 118
Gabara, een ſtad. 114
Gabathon, een ſtad. 312
Gadaris, Gadara of Gazara, een ſtad. 228
Gadara, een ſtad. 136
Gadara of Geraſa, eene ſtad. 73. 74
Gador, Gedor of Gedera, een ſtad. 246
Gagala, een ſtad. 113
Galaad, Gileaad, Galaaditis, een lantſchap. 56
Galaad, een bergh. 77
Galgal, Galgala, of Galgalis, een ſtad. 168
Galilea, een lantſchap. 81, 82, 83
Gallim of Eglaim, een ſtad. 57
Gargaſi, een ſtad. 75
Gariſima, een ſtad. 105
Garizim of Geriſim, een bergh. 207
Gath of Geth, een ſtad. 226
Gaulonitis of Gaulon, een lantſchap. 58
Gaza, een ſtad. 218
Gazara of Gadara, een ſtad. 228
Gazith, of raethuis van Jeruſalem. 364
Gebel Tour, of Tabor, een bergh. 141
Genneſar of Genneſareth, een lantſchap. 106
Geraſa of Jeraſa, een ſtad. 74
Gerar, Geraris, een ſtad. 227
Gergeſiten, volken des lants Kanaan. 19
Geron of Jeron, een vlek. 120
Gerſon of Gerſaſi, een ſtad. 48
Geſſuri of Geſura, een lantſchap. 79
Geth-Hepher of Gath-Hepher, eene plaetſe. 101
Geth of Gath, een ſtad. 311
Getremmon of Gathrimmon, een ſtad. 311
Gethremmon, of Baalam en Bileam, een ſtad. 197
Gethſemane, een hoeve of hof. 510
Gihon, een bergh. 516
Gilgal, ziet Galgal.
Ginas of Nais, een ſtad. 206
Ginnabris, een vlek. 140
Golan, een lantſchap. 58
Golan, een ſtad. 58
Golgotha, een bergh. 332
Graf van David. 421
—— van Abſalon. 524 421
—— Rachael 332
—— Zacharias. 523
Graven der Rechteren Iſraels. 529
—— der Koningen Iſraëls en Juda. 330
Gufna of Gofna, een ſtad. 202

H.

Hadadrimmon, een ſtad. 132
Hali of Chali, een ſtad. 134
Hamon of Amon, een ſtad. 113
Hananeel, een toren van Jeruſalem. 343
Haroſeth, een ſtad. 118
Haſor of Aſor, een ſtad.
Hatin, een vlek. 140
Hauran, of Auran, en Auranitis, een lantſchap en ſtad. 73
Hazerim, anders Idumea, een lantſchap. 565
Hebal, een bergh. 207
Hebron of Kariatharba, een ſtad. 246
Henaſor, of Enaſor, een ſtad. 120
Heilige Lant, waer en waerom alzoo genoemt. 4
Heilige Lant verdeiling onder den tweeden tempel. 4
—— Grenspalen. 8
—— Gelegentheit. 11
Heilige Lant kan in veelderreie betekeniſſen genomen worden. 7
Heilige graf. 376. tot 397
Helba of Elba, een ſtad. 136
Helcheſeir of Elceſe, een ſtad. 112
Helena, Kapel. 384
van St. Longinus. 386
Helef, een ſtad. 113
Helma of Belma. 113
Helon of Elon, een ſtad. 113
Hephron of Ephron, eene ſtad. 71
Hermon en Hermonijum, een bergh. 146
Hermon een bergh over den Jordaen. 67
Heſebon of Heſbon, anders Eſebon, een ſtad. 57
Hethalon, een plaetſe. 136
Heviten, volken des lants Kanaan. 19
Hhanſedoud, een vlek. 222
Hippicos, een toren van Jeruſalem. 342
Hippos of Hippene, een ſtad. 64
Hippos, bergen. 77
Hitthiten, oude volken des lants Kanaan. 18
Hof van Helena in Jeruſalem. 365
Horem of Orem, een ſtad. 120
Horma, anders Rama. 136
Horonaim of Oronaim, een ſtad. 52
Hoſa of Oſa, een ſtad. 136
Huis van den Apoſtel S. Thomas. 419
Huis van Veronika. 417
Huis van S. Anna. 375
Huis van Marye in Jeruſalem. 503
Huis van den rijken man. 416
Huis van Kaifas. 369

I.

Iabes-Galaad of Iabiſus en Iabiſſa, een lantſchap. 65
Jabnia of Iamnia, een ſtad. 236
Jakobs akker. 184
Jakobs bron. 183
Jakobus kapel. 524
Jakobs toren. 283
Jamnia, een vlek. 120
Jamnia of Iabnia, een ſtad. 236
Janua, een hoeve. 118
Janoë of Ianoch, eene plaetſe. 196
Japha, een ſtad. 114
Jaramoth, een ſtad. 115
Jaſa, een ſtad. 246
Jaſon of Iaſor, een vlek. 236
Jaſor of Aſor, een vlek. 236
Idumea, anders Hazerim, een lantſchap. 56
Jeblaan of Jibleam, een ſtad. 175
Jebna, een vlek. 222
Jebuſiten, volk des lants Kanaan. 18
Jechonam of Iekonam, een ſtad. 117
Jekmaan of Iokmean. 201
Jericho, een ſtad. 171
vlakke velden van Iericho. 162
Jerimoth of Iarmoth, een ſtad. 311
Jermus, een ſtad. 311
Jeruſalem, 321. gelegentheit, 337. poorten, 340. muuren, ibid. torens. 341
Jeshanah, een ſtad. 109
Jethan, Ietha of Iota, een ſtad. 310
Iezraël of Iezreël, een ſtad. 123
Iokmeaan of Iekmaan. 201
Ioppe of Iapho, een ſtad. 229
Ior, een vlek. 122
Iordaen, een vliet. 149
Ioſafats Dal. 505
Ioſafats graf. 527
Iotapa, of Ionitera, een ſtad. 113
Iozefs put. 126
Iſrimon, een ſtad. 311
Itabyrium of Thabor, een bergh. 141
Iturea, een lantſchap. 75. 80
Iudea, een lantſchap. 42. 210
Iudea, geberghte van Iuda. 300
Iulias, een ſtad. 58. 66

Digitized by Google

K.

Kabul, Chabul of Chabelon, een lantschap. 126
Kabul of Chabul, een stad. 137
Kademoth of Kedimoth, een stad. 66
Kades of Cedes Neptalim. 117
Cadumim, een vliet. 123
Kaisariyah, of Cesarea, een stad. 240
Kalil, of Hebron, een stad. 248
Kamon, een stad. 58
Kana in Galilea, een vlek of stad. 100. 102
Kanaan, aeloud Kanaan, een lant. 13
Kanaaniten, een volk des lants Kanaan. 23
Kapel der verschijning. 387
—— der kruishechting. 391
—— van de verdeiling der klederen. 384
—— van Helena. 384
Kapernaum in Palestijn, een gehucht. 245
Kapernaum, heden Telhhoum, een stad. 107
Kapharsorek, een stedeken. 288
Kaphartebi, een vlek. 187
Kapher Bisch, een stad. 300
Kapher Dabra, een stad. 300
Kapher Schelevem, een stad. 300
Kariatharba, anders Hebron, een stad. 246
Karmelon, een dal. 112
Kasbon, een stad. 59
Kasluchims, volken. 213
Kasius of Kassius, een bergh. 571
Kasiotis, een lantschap. 572
Kasphor, een stad. 58
Kaspin of Kasbin. 237
Kasteel van Lazarus. 545
Kasteel of huis van den goeden quaetdoender. 197
Kasteel der Assyriers buiten Jerusalem. 424
Kapthorims, volken. 213
Kaum, een plaetse. 246
Kauniones, een vlek. 580
Kedra of Kedro, anders Gador, een stad. 245
Kedron of Kidron, een dal. 506
—— een beke. 509
Kerke van de geboorte des Heilants. 255
—— van St. Johannes. 415
—— des heiligen grafs. 376
—— des grafs van Marye. 517
—— van Marye der flaeute of kramp. 420
—— van de voorstelling van Marye. 418
—— van den Apostel Jacobus. 418
Kerker van Jeremias. 534
—— van St. Peter. 414
Kernab, een boom. 306
Kimham of Chamaon. 287
Kiniten, volken des lants Kanaan. 20
Kiniziten, volken des lants Kanaan. 20
Kiriatharba, ziet Kariatharba.
Kison of Cison, beke. 123
Kison, een vliet. 175
Klooster van den H. Zalighmaker. 367
Krethi, booghschieter. 216
Kristus tafel, een bergh. 147
Kruiswegh. 420
Kukeiby of Emaus. 552

L.

Labanath of Libnath. 136
Ladron, of huis van den goeden quaetdoender. 197
Lant van Over-Jordaen, of Perea. 43 45
Larissa, een vlek. 579
Lassaron of Sarona, een stad. 189
Laura of klooster van S. Sabas. 284
Lazarus, kasteel en huis. 545
Leben of Eslavai, een vlek. 183
Lebna, Lobna of Libna. 311
Lebona, anders Lebna, een stad. 183
Legio, een stad. 118
Lesem, of Dan, eene stad. 120
Libias of Livias, een stad. 61
Libnath of Labanath, een stad. 136
Livias of Libias. 61
Lod, een plaetse. 188
Luit, Luhith, of Luchith, een stad. 55
Luza, een stad. 183
Lydda, heden Lidde en Luddo, een stad. 185

M.

Maachati of Maacha. 80
Macherus, een kasteel. 68
Maceda, een stad. 395
Machmata of Michmethath, een stad. 201
Machpela, eene spelonke.
Magdalum, een kasteel. 110
Magedan of Magedon, een plaetse. 72
Mageth, een stad. 59
Mageddo of Esdrelon, een velt. 173
Mambre, een dal. 249
Manaim, een stad. 59
Manath, een stad. 206
Marala, een stad. 114
Marisa of Marissa, een stad. 573
Marye, een plaetse of huis te Jerusalem. 419
Massada, een kasteel. 291
Majoma, Majuma, en anders Majonia, een haven of zee-steiger van Gaza. 221
Maspha of Mizpa. 59
Mastocis, een bergh, anders Thabor. 141
Mattana of Matthenem, eene stad. 55
Medaba of Madaba, een stad. 56
Megara of Eben Men, een spelonke. 111
Mejarkon, een stad. 312
Mello, een stad. 205
Menois, een stad. 221
Mephaat of Mephet een stad. 55
Meron of Samachonitis, een meir. 159
Meroth, een grenspael van Galilea. 136
Metheg-Amma, een stad. 246
Michma of Elbir, een vlek. 204
Michieth, eene plaetse. 101
Migdal Eder, of toren Eder. 279
Migdal Thannurim, een toren te Jerusalem. 343
Migdal Mea, een toren. 344
Misal of Messal, een plaetse. 136
Moab of Moabitis, een lantschap. 48
Moab, een stad. 50
Moabiten, inwoonders des lants Moab. 49
Mabocharax, een stad. 50
Mechanum, een hoeve. 311
Modin, een stad. 549
Molath, een stad. 197
Morasathi, een vlek. 511
Mospha, een stad. 55
Moye el Temsa, een poel. 245

N.

Naalol, Naalon of Naloth. 114
Naaroth, een stad. 115
Nabo een stad. 55
Nachalcana, een beke. 157
Nahal of Neel Misraim, een riviere van Egypten. 569
Naharatha, of Naarath. 206
Nahar Elchiria, een vliet, de Jordaen. 149
Naim, een vlek. 115
Nais of Ginais, een stad. 206
Najoth of Namoth, eene plaetse. 195
Napolous, of Neapolis, een stad. 180
Narama, een vlek. 72
Narbata, een stad. 245
Nazara, een vlek. 118
Nazareth, een vlek. 86

Neapolis, anders Sichem, een ftad. 180
Neceb, of Nekeb, een ftad. 116
Necerim, een ftad. 51
Nehiel of Neiel, een ftad. 134
Neila, een vlek. 72
Nemrim, een ftad. 51
Neptalim, een ftad. 116
Nephtoa, een bron. 305
Neiib, een ftad. 311
Neronia, of Neronias, een ftad. 121
Nigraguarda, een kafteel. 122
Nikopolis of Emaus. 552
Nobe of Nobbe, eene ftad. 62
Nophe, een ftad. 51
Noran of Naaram, een ftad. 206

O.

OG, koning van Bafan. 47
Olijf-bergh. 535
Ono, eene plaetfe. 187
Ophel, eene plaetfe. 342
Ophra of Ephra, een ftad. 201
Orbo, een ftad. 136
Orde der ridderfchap des Heiligen grafs. 500
Orem of Horem, een ftad. 120
Oronaim, een ftad. 51
Ornithon, een ftad. 136
Ofdra, een ftad. 47
Ozen-Sara, of Uzen-Seera, een ftad. 206

P.

PAleftijn of Paleftina, een lantfchap. 211
Paleis der Machabeen. 364
Paleis van Anna. 369
Paleis van Herodes. 366
Palm- of Dadel-ftad, anders Jericho. 162
Paneas of Dan, een ftad. 121
Pella, eene ftad. 79
Penuël of Fanuël, een ftad. 62
Perea, of lant van Over-Jordaen. 43, 45, 46
Perichos tou Jordanou, een lantfchap. 160
Phafelus, een toren te Jerufalem. 342
Pharathon of Phirhathon, een ftad. 206
Phafelu of Phafelum, een ftad. 206
Pijnelijke of kruiswegh. 420
Pilatus boge. 375
Pifa, een kafteel. 413
Porto Bello, een haven. 221
Put van Nehemias. 522
Put der maeght Marye. 278

R.

RAchaëls graf. 280
Rama, Ramatha Sophim, of Ramla, een ftad. 189
Rama, anders Horma, een ftad. 136
Ramla of Remle, een ftad. 192
Ramoth of Ramoth-Galaad, een ftad. 60
Raphia een ftad. 570
Rebbo, een hoeve. 311
Rebla en Reblatha, een ftad. 139
Refaim of Rafaim, reuzen en aeloude volken des lants Kanaan. 21
Rekkath, een ftad. 113
Remmon, eene plaetfe. 51
Remmon, een ftad. 118
Remmon of Eremmen, een ftad. 310
Reuzen-dal of Emek Raphaim. 308
Rhamnon, een ftad. 58
Rhinocorura of Rhinocolura, eene ftad. 568
Riche of Arisk, een vlek. 579
Rietdal of Rietbeke. 157
Rogelim, een ftad. 63
Rooba, een ftad. 114
Ruma een vlek. 118

S.

SAab, een vlek. 118
Saarim, een ftad. 312
Sabama of Sabam en Saba, een ftad. 52
Saananim, een ftad. 113
Sabarim, een vlek. 140
Sabul of Chabul, een kafteel. 113
Saffouri of Sephoris, een ftad. 104
Saffor of Deir, een vlek. 105
Salahia, een vlek. 578
Salebim, een ftad. 312
Salem, oude ftad van Ierufalem. 329
Salumnias, een ftad. 114
Samachonitis, een meir. 159
Samaria of Samaritis, een lantfchap. 175
een ftad. 176
Saor, een ftad. 66
Sapha of Sophim, anders Scopos, een plaetfe. 504
Saraa of Sarda, een ftad. 226
Sarathafar, een ftad. 66
Sarid, een ftad. 329
Sarona of Laffaron, een ftad. 189
Saron, eene lantftreke. 189
Saron, een ftad. 66
Safet, een ftad. 130, 131
Schapen-vyver. 374
Schezor, een ftad. 136
Schimp- of Hoon-kapel. 396
Scopos of Sapha en Sophim, een plaetfe. 504
Schouw-toneel in Jerufalem. 367
Scythopolis, of Bethfchan, een ftad. 134
Sebaftia, anders Samaria, een ftad. 176
Sechrona, Sichrona, of Sachrona, een ftad. 312
Seefima, of Sehefima, een ftad. 114
Sedada, een ftad. 113
Seon of Sion, een ftad. 114
Seleucie, eene ftad. 71
Seir, Seira of Schir, een bergh. 78
Semeron, een ftad. 114
Sephama, af Siphmot, een ftad. 117
Sepher-Kana, een vlek. 100
Sephela, een lantftreke. 309
Sephoris, anders Diocefarea, een ftad. 103
Sephrona, of Zephrona, een ftad. 113
Sibil, een water-plaetfe. 212
Sicelegh, of Ziklagh. 222
Sichem, anders Neapolis, eene ftad. 180
Sidoniers, ee naeloud volk des lants Kanaans en inwoonders der ftad Sidon. 24
Sihor of Sior, eene plaetfe. 136
Silo. 190
Siloë, een dal. 506
Simonias, een vlek. 118
Siniten, volk des lants Kanaan. 19
Sinnabris, een vlek. 140
Sion, een bergh. 329
Sogone, een ftad. 58
Sorek, een dal en beke. 288
Sofembre of Sofambre, een vlek. 111
S. Joris kerke. 280
Spelonke van Adam en Eva. 252
Spelonke van Marye. 276
Spelonke van Jeremias. 534
Stratos toren. 361
Sunem, eene ftad. 115
Sufandrum, een kafteel der Machabeen. 199
Syrbonis, een poel. 576
Synagogen in Ierufalem. 363

T.

TAbaryjah of Tiberias, een ftad. 97
Tabatha, een vlek. 222
Taboga, een vlek. 111
Tacafin, een ftad. 114
Tafel of fteen van Meffias. 95
Tanach of Tenach, een ftad. 203
Tappuah, een lantfchap. 205
Tarichea, een ftad. 106
Tempel Salomons te Ierufalem. 433 tot 486
Terpentijn-dal. 547
Telhboum, by ouds Kapernaum. 107
Thamnatfelo, een ftad. 187
Thabor, een ftad. 204
Thamnathfera of Thimnathferah, een ftad. 104

Thebes

Thebes of Thebez, een stad. 199
Thella, anders Thalla, een vlek. 113
Thella, een vlek. 311
Thereza of Thiriza, een stad. 196
Theska, een stad. 60
Tiberias, een stad. 97
Tichon of Thicon, een stad of vlek. 113
Topheth, een dal. 507
Toren van Debora. 146
Toubin of Tob, een stad. 61
Tour, een vlek. 146
Trochones bergen. 77
Trechonitis, een lantschap. 75 76
Treur-spelonke des Zalighmakers. 520
Tyropon Pharaath, een dal te Ierusalem. 424
Tzencheera of Ozenchara, een stad. 206

U.

Ukuka of Hukuka, een plaetse. 113
Ulama, een hoeve. 105
Volders akker. 535
Vlakke velden van Iericho. 162
Verzegelde bron. 297

W.

Woestijne van Iudea of van Iohannes de Dooper. 302

X.

Xaracoma, een stad. 50

Y.

Yaroun, een vlek. 132

Z.

Zabbato, een vlek. 126
Zabul ziet Sabul.
Zabulon, een stad. 111
Zacharias zijn graf. 523
Zaka, een vlek. 580
Zalf-steen in de kerke des Heiligen grafs. 382
Zamzummins, reuzen, volken des lants Kanaan. 21
Zamareen, een aeloud volk des lants Kanaan. 24
Zantzeee. 576
Zanoah of Zanoa, een stad. 311
Zebedeus, zijn huis. 415
Zee van Galilea. 151
Zerthan, een stad. 64
Zeredatha of Zaradath, een stad. 64
Ziklagh of Sicelegh, een stad. 222
Zis of Sis, een woestijne. 295
Zout zee. 559

E I N D E.

Aenwijzinge voor den Boekbinder,

om de kaerten en afbeeldingen te plaetsen.

Generale kaerte van't Heylige Lant. - - *Pag.* 1
Tribus Ruben, & Gad & Partes Orientales Tribuum Benjamin, Ephraim & dimidiæ Manasses, intra Jordanem. - - 30
Dimidia tribus Manasse ultra Jordanem: tribus Neptalim, & partes Orientales Tribuum Zabulon & Isachar. - 31
Pars maxima tribus Juda versa Orientem. - - 32
Tribus Simeon & pars Meridionalis tribus Dan & Orientalis tribus Juda. 34
Tribuum Ephraim, Benjamin, & dimidiæ Manasses intra Jordanem partes Orientales: & Septentrionales Dan & Juda. 35
Tribus Aser & partes Occidentales Tribuum Zabulon & Isachar. 39
De bergh Thabor. - - - - - - 141
Rama, *volgens d'afteeckening gedaen in't jaer* 1668. 192
Jaffa *vulgo* Joppe, *volgens d'afteekening gedaen in't jaer* 1668. 234
De opstal van het gantsche gebouw des kloosters van Bethlehem. 273
Jerusalem *in't plat.* - - - - - 327
Oud Jerusalem *in't lang.* - - - 327
De stad Jerusalem, *zoo zy hedendaeghsch bevonden wort.* 344
Plaet van het deksel van't graf, daer het kruis in gestaen heeft. 394
Paleis of hof van Pilatus. - - - 371
Gebouwen op de kruis-wegh. - - - 417
Het tweede deel van de kruis-wegh of Pilatus booge.. - 375
De opstal of hooghte der kerke des H. grafs van d'Oostzijde. - 376
De opstal of hooghte van d'andere zyde. - - 476
Voorwerken van de kerke des Heiligen grafs. - - - 557
Bergh des veertigh daeghsen vasten. - - 481
Altaren en andere ciraedjen van Salomons tempel, of tempel Salomons. 439
Platte gront des tempels Salomons, gestight door Herodes, volgens Josephus. 439
Kerke des grafs van Maria. - - - - 517
Hedendaeghse tempel Salomons. - - - 493
De Olijfbergh. - - - - 535
Kapel op den Olijfbergh. - - 539

Druck-

Drukfouten, misslagen en byvoeghsfelen.

P. *bediet de Pag.* K. *de Kolom*, *en* R. *de Regel.*

P. 2. k. 1. r. 52. *lees* gefchiet, volgens de gemeene Latijnfche vertaling.
P. 3. k. 2. r. 15. 2 Theff. 2, 14.
P. 6. k. 1. r. 27. *op de kant.* Pfalm. 132, 13.
r. 54. *op de kant.* Pf. 6. 10, 24. Ierem. 3, 19. Zach. 7, 14.
k. 2. r. 6. *op de kant.* Ier. 14, 21. 17, 12.
p. 14. k. 1. r. 1. Heidenen.
p. 17. k. 2. r. 47. Tien volken.
p. 22. k. 2. r. 36. beftaen?
p. 24. k. 2. r. 9. Epiphania.
p. 32. k. 2. r. 31. Endor *over te flaen.*
p. 45. k. 2. r. 29. *Lichtfoot.*
p. 54. k. 1. r. 41. zy over.
p. 57. k. 2. r. 21. wort.
p. 64. k. 1. r. 43. *Chufitha* of *Sufitha.*
p. 87. k. 1. r. 3. *Nazra* of *Nazara.*
p. 88. k. 1. r. 24. Kabinetten of kleine kamers.
p. 94. k. 1. r. 38. top.
p. 105. k. 2. r. 35. fchijnt.
p. 105. k. 2. r. 20. ter neer.
p. 110. k. 1. r. 13. wort eene ftad.
p. 126. k. 1. r. 23 *Tefton* of kopftuk.
p. 137. k. 1. r. 13. koning, en was eene ftad. Iof. 19, 26.
p. 147. k. 1. r. 23. Heeren, en
p. 151. k. 1. r. 15. *Rone* of *Rofne.*
p. 160. k. 2. r. 15. geberghte.
p. 177. k. 1. r. 37. tuinen, als paradijfen
p. 217. k. 2. r. 13. of *Achis.*
p. 221. k. 2. r. 52. ganfche.
r. 57. wiert.
p. 223. k. 1. r. 23. koningin.
p. 239. k. 2. r. 7. mannen. Desgelijx gaf koning *Godefroy* twee mannen.
p. 242. k. 2. r. 46. Act. 21, 10, 11.
p. 247. k. 1. r. 43. na de Latijnfche.
p. 259. k. 2. r. 17. jaers zes hondert tnegentigh.
p. 163. k. 2. r. 1. fpan of voet, en zoo voorts.
p. 272. k. 1. r. 49. raunetr.
p. 276. k. 2. r. 34. de vergane.
p. 284. k. 1. r. 38. verovert.
p. 299. k. 1. r. 12. Met.
p. 300. k. 1. r. 37. als een koning.
p. 323. k. 1. r. 56 gebroken Jerufalem genaemt.
p. 329. k. 1. r. 17. wort alzoo.
p. 331. k. 1. r. 9. berghachtige rontom gelege lantftreke, waer op.
p. 334. k. 2. r. 7. *Torniellus.*
p. 338. k. 2. r. 32. *op de kant lees* Ziet pag. 482.
p. 339. k. 1. r. 19. weten, dat de ftad.
p. 341. k. 1. r. 29. deez muur op.
p. 342. k. 2. r. 47. breete, uitgevult.
p. 343. k. 2. r. 5. ftant was, fterk.
p. 347. k. 2. r. 8. by de zelve.
p. 362. k. 1. r. 23. Toom. Want gelijk de tempel als een kafteel der ftad was: alzoo, was de tooren Antonia den tempel tot een kafteel.
p. 362. k. 2. r. 45. het priefterlijk gewaet des
p. 371. k. 2. r. 57. *Homo*, dat is, ziet den menfch.
p. 380. k. 2. r. 37. fpijkers.
p. 391. k. 2. r. 35. Mofaik werk.
p. 398. k. 1. r. 16. ronden.
p. 424. k. 1. r. 24. boven gedeelte.
p. 437. k. 1. r. 24. 300 vierkant.
p. 438. k. 1. r. 38. Alleen.
p. 444. k. 1. r. 37. En het beftaen bezwarelijk.
p. 447. k. 1. r. 37. Talmudiften.
p. 450. k. 2. r. 52. te weten.
p. 451. k. 2. r. 31. Iofephus.
p. 459. k. 2. r. 6. geborduurt.
p. 465. k. 2. r. 32. verdeilt.
p 470. k. 2. r. 54. uitging.
p. 474. k. 2. r. 27. Miffchien zy naby.
p. 477. k. 2. r. 41. ingebraght.
p. 481. k. 1. r. 34. priefteren of Ifraëls.
p. 482. k. 2. r. 3. Altaers na ieder zijde.
p. 485. k. 1. r. 53. opgang.
p. 487. k. 2. r. 28. lage.
p. 488. k. 1. r. 13. ftantplaetfen.
p. 488. k. 2. r. 12. als die.
p. 493. k. 1. r. 46. *Almosgiad.*
p. 497. k. 1. r. 26. 1160000.
p. 499. k. 1. r. 44. Troep.
k. 2. r. 9. Hervorming.
p. 500. k. 1. r. 18. orde aldus.
p. 503. k. 1. r. 26. plaetfe.
p. 505. k. 2. r. 7. gelooft.
p. 528. k. 1. r. 51. koning.
p. 537. k. 2. r. 47. gelegen was. Maer op eene andere plaetfe (lib. 6. c. 5. de de bello) fchrijft Iofephus duidelijk, dat het tiende legioen op den olijf-bergh lagh.
p. 546. k. 2. r. 7. koningin.
p. 548. k. 1. r. 4. graengewaffen.
p. 555. k. 1. r. 7. Simeon.
27. Simeon.
p. 559. k. 2. r. 30. die niet.

Bayerische Staatsbibliothek München

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

IBR Nr. 5926
Jahr: 2001

Digitized by Google